International Congress on Social Sciences

INCSOS

INCSOS VII KARABAG

International Congress of Social Sciences

CONFERENCE PROCEEDINGS

ISBN: 978-625-7501-98-9

2-3-4 June 2022

www.incsos.net

The 7th INCSOS International Congress of Social Sciences Tam Metin Kitabı

ISBN: 978-625-7501-98-9

Editörler

Prof. Dr. Mehmet Dursun Erdem

Kapak Tasarımı

Dr. Bülent Polat

Erişime Açıldığı Tarih

14.10.2022

Asos Yayınevi

1.baskı

Adres: Çaydaçıra Mah. Hacı Ömer Bilginoğlu Cad. No: 67/2-4/MERKEZ/ELAZIĞ

Telefon: 0532 643 75 23

Mail Adresi: asos@asosyayinlari.com

Web: www.asosyayinlari.com

İnstagram: https://www.instagram.com/asosyayinevi/

Facebook: https://www.facebook.com/asosyayinevi/

Twitter: https://twitter.com/Asosyayinevi

Sempozyum Onursal Başkan ve Himayedarlar

Prof. Dr. Mustafa Şentop
TBMM Başkanı

Prof. Dr. Sahibe Gafarova
Azerbaycan Millî Meclisi Başkanı

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Uluslararası Balkan Üniversitesi Rektörü/Kuzey Makedonya

Prof. Dr. Hafız Pashayev
ADA Üniversitesi/Azerbaycan

Prof. Dr. Bünyamin Şahin
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörü/Türkiye

Prof. Dr. Mumin Şahin
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Rektörü/Türkiye

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Abdulhalik Karabulut
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Adalet Muradov
Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Adem Korkmaz
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ahmet Ataç
Manisa Celâl Bayar Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ahmet Karadağ
Yozgat Bozok Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ahmet Hamdi Topal
Kastamonu Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ahmet Kızılay
İnönü Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ahmet Saim Kılavuz
Bursa Uludağ Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ahmet Yıldırım
International University of Sarajevo Rektörü

Prof. Dr. Ali Akdoğan
Ordu Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ali Osman Öztürk
Hitit Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Alim Yıldız
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Arif Karademir
Bursa Teknik Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Babür Özçelik
Konya Teknik Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Bülent Çakmak
Erzurum Teknik Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Bülent Şengörür
Kırklareli Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ekrem Kalan
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Elçin Babayev
Bakü Devlet Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Emin Aşıkkutlu
Trabzon Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Erhan Tabakoğlu
Trakya Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Erkan Erdemir
New York Tirana Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Fahrettin Göktaş
Fırat Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Fatih Savaşan
Sakarya Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Fethi Ahmet Polat
Muş Alparslan Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Fuat Erdal
Anadolu Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Giorgi Sosiashvili
Gori Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Halil İbrahim Zeybek
Gümüşhane Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Hamdullah Çuvalcı
Karadeniz Teknik Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Hamdullah Şevli
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Harun Çiftçi
Çankırı Karatekin Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Hasan Kaya
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Hasan Uslu
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Hüseyin Çiçek
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. İbrahim Çapak
Bingöl Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. İbrahim Özcoşar
Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. İdris Demir
Batman Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. İlker Hüseyin Çarıkçı
Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. İlter Kuş
Balıkesir Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Kâzım Uysal
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Kemal Şenocak
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Kurtuluş Karamustafa
Kayseri Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mahmut Aydın
Samsun Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Maka Beridze
Samstkhe Javakheti Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mehmet Biber
Ardahan Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mehmet Hakkı Alma
Iğdır Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mehmet Karakoç
Dicle Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mehmet Sabri Çelik
Harran Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mehmet Sarıbıyık
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mehmet Turgut
Adıyaman Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mehmet Tümay
Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Meryem Tuncel
Çukurova Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Metin Aksoy
Selçuk Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mustafa Alişarlı
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mustafa Çufalı
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mustafa Doğan Karacoşkun
Kilis 7 Aralık Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin
Artvin Çoruh Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mustafa Çalış
Erciyes Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mutlu Türkmen
Bayburt Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mümin Şahin
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Namık Ak
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Necdet Budak
Ege Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Necmettin Elmastaş
Bitlis Eren Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar
Düzce Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Nihat Şındak
Siirt Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Niyazi Can
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Nurullah Okumuş
Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Orhan Uzun
Bartın Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ömer Çomaklı
Atatürk Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ömer Pakiş
Hakkâri Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Özlenen Özkan
Akdeniz Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Refik Polat
Karabük Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Saadettin Hülagü
Kocaeli Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Saffet Köse
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Sedat Murat
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Süleyman Elmacı
Amasya Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Süleyman Özdemir
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Tuncay Döğeroğlu
Eskişehir Teknik Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ubeyde İpek
Munzur Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Vatan Karakaya
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Yavuz Ünal
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Yılmaz Can
Giresun Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Yusuf Sarınay
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Yusuf Şahin
Aksaray Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Zurab Khonelidze
Sokhumi Üniversitesi Rektörü

Sempozyum Düzenleme Kurulu 2
(Organizasyon Komitesi)

Dr. Necip Fazıl Kurt
TBMM

Dr. İbrahim Tellioğlu
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Sibel Üst Erdem
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Dr. Özlem Ballı Erkan

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı

Dr. Orhan Hasanoğlu

Azerbaycan-Kıbrıs Dostluk Cemiyeti Başkanı

Dr. Ramazan Bölük

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Şener Bilali

Uluslararası Balkan Üniversitesi

Dr. Seyhan Murtezan

Uluslararası Balkan Üniversitesi

Dr. Emina Karo

Uluslararası Balkan Üniversitesi

Dr. Mahmud Kaddum

Bartın Üniversitesi

Uzman Muhammet Özcan

MEB

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Abdulhalik Karabulut - Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Prof. Dr. Adalet Muradov - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Akkaya-Adıyaman Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Kara - İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Karadağ-Yozgat Bozok Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Dalkılıç- Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Adem Korkmaz-Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Ataç-Manisa Celâl Bayar Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Hamdi Topal-Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Kızılay-İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Yıldırım - International University of Sarajevo

Prof. Dr. Ahmet Saim Kılavuz-Bursa Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Akar-Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Akdoğan-Ordu Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Osman Öztürk-Hitit Üniversitesi

Prof. Dr. Alim Yıldız-Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Arif Karademir - Bursa Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Babür Özçelik - Konya Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Bülent Çakmak - Erzurum Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Bülent Çınar - Mimar Sinan Üniversitesi

Prof. Dr. Bülent Şengörür - Kırklareli Üniversitesi

Prof. Dr. Bünyamin Şahin-Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Prof. Dr. Caner Kerimoğlu-Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Ekrem Kalan - Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Prof. Dr. Elçin Babayev - Bakü Devlet Üniversitesi

Prof. Dr. Erkan Erdemir - New York Tirana Üniversitesi

Prof. Dr. Emin Aşıkkutlu-Trabzon Üniversitesi

Prof. Dr. Erhan Tabakoğlu-Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Fahrettin Göktaş-Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Fatih Sakallı-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Fatih Savaşan-Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Fethi Ahmet Polat-Muş Alparslan Üniversitesi

Prof. Dr. Giorgi Sosiashvili-Gori Üniversitesi

Prof. Dr. Güven N. Büyükbaykal-İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Hakan Ülper-Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Prof. Dr. Halil İbrahim Zeybek-Gümüşhane Üniversitesi

Prof. Dr. Hamdullah Çuvalcı-Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Hamdullah Şevli-Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Prof. Dr. Hamit Pehlivanlı-Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Harun Çiftçi-Çankırı Karatekin Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Kaya - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Uslu-Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Hidaya Tag Elasfia Hassan ELBASRE- Open University of Sudan- Sudan

Prof. Dr. Hüseyin Çiçek - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Işıl Altun-Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Çapak - Bingöl Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Kavaz - Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Kocabaş - Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Özcoşar-Mardin Artuklu Üniversitesi

Prof. Dr. İdris Demir- Batman Üniversitesi

Prof. Dr. İlker Hüseyin Çarıkçı-Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. İlter Kuş - Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Kâzım Uysal-Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Kemal Şenocak-Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Kurtuluş Karamustafa-Kayseri Üniversitesi

Prof. Dr. Mahmut Aydın-Samsun Üniversitesi

Prof. Dr. Maka Beridze-Samstkhe Javakheti Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Biber - Ardahan Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Yılmaz Hacı - Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Dursun Erdem-Uluslararası Balkan Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Hakkı Alma-Iğdır Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Karakoç-Dicle Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Marangoz-Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Sabri Çelik-Harran Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Sarıbıyık - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Turgut-Adıyaman Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Tümay - Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Prof. Dr. Meryem Tuncel - Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Mesut Aydın-İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Metin Aksoy-Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Mohemed DAWABSHEH - Arab American University

Prof. Dr. Mohammed Al Qudah - The University of Jordan - Jordan

Prof. Dr. Murat Cem Demir-Munzur Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Alişarlı-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Bulat - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Çalış-Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Çufalı - Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Doğan Karacoşkun - Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin - Artvin Çoruh Üniversitesi

Prof. Dr. Mutlu Türkmen-Bayburt Üniversitesi

Prof. Dr. Mümin Şahin-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Nadir İlhan-Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Prof. Dr. Namık Ak-Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet Budak-Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Necmettin Elmastaş-Bitlis Eren Üniversitesi

Prof. Dr. Nesrin Sis - İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar - Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Nihat Şındak-Siirt Üniversitesi

Prof. Dr. Niyazi Can-Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Nurullah Okumuş- Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan Uzun - Bartın Üniversitesi

Prof. Dr. Onur Köksal-Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer Çomaklı - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer Pakiş - Hakkâri Üniversitesi

Prof. Dr. Rahmi Atalay - Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Özlenen Özkan - Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Refik Polat-Karabük Üniversitesi

Prof. Dr. Saadettin Hülagü - Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Saffet Köse-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Samettin Gündüz-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Sedat Murat - Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman Elmacı-Amasya Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman Özdemir-Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Şefika Şule Erçetin-Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Tuncay Döğeroğlu - Eskişehir Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ubeyde İpek - Munzur Üniversitesi

Prof. Dr. Ülkü Eliuz-Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Vatan Karakaya-Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Prof. Dr. Yavuz Ünal-Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Yılmaz Can-Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf Sarınay-TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf Şahin - Aksaray Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf Tepeli-Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel Kaştan-Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Zurab Khonelidze-Sokhumi Üniversitesi

Doç. Dr. Aslıhan Nakiboğlu-Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doç. Dr. Berat Akıncı-Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Doç. Dr. Burak Telli - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Doç. Dr. Caner Şengül Alp Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Didem Özışık - Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Ergenekon Savrun-Ufuk Üniversitesi

Doç. Dr. Fatma Torun-Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih Özek-Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Haluk Öner-Bartın Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan Hüseyin Kılınç-Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Hüsamettin Karataş - Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim Tosun- Munzur Üniversitesi

Doç. Dr. Mahmud Kaddum-Bartın Üniversitesi

Doç. Dr. Mesut Gün-Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Muhammed Ceyhan-Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa İnce- Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Muvaffak Eflatun-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer İnce-Dokuz Eylül Üniversitesi (E.)

Doç. Dr. Önder Yağmur - Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Recep Arslan-Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Sabit Menteşe-Munzur Üniversitesi

Doç. Dr. Sayim Türkman-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Doç. Dr. Serdar Bulut - Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Doç. Dr. Sibel Üst Erdem-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Doç. Dr. Vasfi Hatipoğlu-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Yavuz Çobanoğlu-Munzur Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abuzer Kalyon-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Birol Bulut-Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Can Şahin-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ebru Silahşör Öztürk-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Emine Demet Ekinci Hamamcı-Erzurum Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gaye Belkıs Yeter Şahin-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi M. Burak Çakın-Muş Alparslan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Müge Yüce-Atatürk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Serkan Gündoğdu-Munzur Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özkan Uz-Munzur Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tayfun Haykır-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Handan Boyalı-Munzur Üniversitesi

Dr. Ramazan Bölük - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

SERAMİK TASARIMLARINDA POPÜLER KÜLTÜR İZLERİ 21

KENT PLANLAMA VE KENTSEL TASARIMA İLİŞKİN POLİTİKALARIN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ADAPTASYON STRATEJİLERİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ÖRNEKLERİ 26

MÜSLÜMAN TÜRK BİRLİĞİNİN MAYASI OLARAK AHİLİK VE EĞİTİM MODELİ 47

GÜNEY KAFKASYA YEZİDİLER'İ 62

DAĞLIK KARABAĞ'DA TURİZMİN BÖLGESEL EKONOMİSİ: BÖLGESEL KALKINMA VE TURİZM GELİŞİMİNİN SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ 79

DADALOĞLU'NUN ŞİİRLERİNDE İÇERİK VE YAŞADIĞI ÇEVRE 89

DOĞUDAN BATIYA İLK TÜRK GÖÇLERİ VE KAFKASYA'YA ETKİSİ 97

TÜKETİCİNİN OTOKONTROLÜ: GÖNÜLLÜ SADELİK..... 115

VERGİ MEVZUATINDA VERGİYE UYUMLU MÜKELLEFLERE TANINAN AYRICALIKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ..... 119

TÜRKLERİN GELENEKSEL AİLE YAPISINDAKİ MASUM AŞKIN İZLERİNİN KAYNAKLARI OLARAK "LEYLA İLE MECNUN" İLE "FERHAD'Ü ŞİRİN" HİKÂYELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (FUZULİ VE NİZAMİ GENCEVİ) 123

TÜRKİYE'DE İCRA EDİLEN MAHNILARA DAİR BAZI TESPİTLER 136

NİZÂMÎ GENCEVÎ'NİN HÜSREV Ü ŞÎRÎN'İ İLE KUTB'UN HUSRAV U ŞÎRÎN'İNİN KARŞILAŞTIRILMASI..... 146

1906 YILINDA KAFKASYA'DAN ŞURA-YI ÜMMET GAZETESİNE GÖNDERİLEN BİR MEKTUP VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ 169

HÜSEYİNZADE ALİ BEY'İN ŞURA-YI ÜMMET GAZETESİ İLE İLİŞKİSİ VE ŞURA-YI ÜMMET FİKRİ..... 200

ŞUŞA BEYANNAMESİ'NİN GELECEKTEKİ OLASI ETKİLERİ VE BÖLGESEL BARIŞA İLİŞKİN SUNDUĞU FIRSATLAR 230

TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ'NDEKİ ULUSLARARASI ÖĞRENCİLERİN GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA 243

DİDİM TURİZM BÖLGESİNDEKİ KONAKLAMA İŞLETMELERİNİN İNCELENMESİ..... 261

SYMBOLISM OF CLOTHINGS IN PORTRAITS OF OTTOMAN MONARCHS 276

YAŞAM TARZININ PLANSIZ SATIN ALMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 299

EKONOMİK BAĞLAMDA TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ GÖÇMENLER 309

İNKLUZİV SİNİFLƏRDƏ TƏLİMİN VƏ TƏDRİSİN TƏŞKİLİ" 323

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ DOĞRULTUSUNDA BİLGİYE ERİŞİM HAKKI VE BİLGİ OKURYAZARLIĞI BECERİLERİNİN ÖNEMİ 330

DİN EĞİTİMİNDE ÖRNEK VE ÖNCÜ UYGULAMALARIYLA ASHAB-I SUFFA VE HZ. PEYGAMBER'İN EĞİTİM METODU 346

AZERBAYCANLI MÜFESSİR BAKÜVÎ (1853-1938) VE TEFSİRİ 357

YUNUS EMRE'NİN YAŞADIĞI TOPLUMA DAİR GÖZLEMLERİ 368

TRIZ (THEORY OF INVENTIVE PROBLEM SOLVING) METODOLOJİSİNİN YÖNETİM ALANINA UYGULANMASI VE BİR MODEL YAKLAŞIMI 379

TÜRKİYE'NİN VE AZERBAYCAN'IN DİJİTALLEŞME YOL HARİTASI 407

AZERBAYCANDA MİLLİ HAREKETİN ÖNDERLERİ 418

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE BAL ÜRETİMİNİN İLLERE GÖRE DEĞİŞİMİ 427

BİNGÖL İLİNDE KOYUN VE KEÇİ VARLIĞININ REGRESYON ANALİZİ ... 435

UZAKTAN DİL EĞİTİMİNDE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN VE ÖĞRETİM ELEMANLARININ ÖĞRENCİ ÖZERKLİĞİNE HAZIR BULUNUŞLUKLARI: TÜRKİYE'DE YABANCI DİL OLARAK İNGİLİZCE BAĞLAMINDA NİTEL BİR ÇALIŞMA 445

GÜRCİSTAN'IN KARABAĞ SORUNUNA YÖNELİK SİYASETİ 472

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI VE ULUSLARARASI SİYASET 481

TÜRKİYE YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDA AZERBAYCAN KONULU VE AZERBAYCAN BAĞLAMINDA TAMAMLANAN TEZLERİN GENEL GÖRÜNÜMÜ: İŞLETME ANABİLİM DALI KAPSAMINDA TAMAMLANAN TEZLERE YÖNELİK BİR İNCELEME 489

ORTA ÇAĞ'DA BERDE (BERZA'A)'NİN KAFKAS TİCARETİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ 502

HAVACILIK EĞİTİMİ ALANINDA YETKİLENDİRME SÜRECİ: ESKİŞEHİR TEKNİK ÜNİVERSİTESİ HAVACILIK VE UZAY BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ 514

YÛNUS EMRE DİVANI'NDA GEREKLİLİK KİPİ İŞARETLEYİCİLERİ VE İŞLEVLERİ 527

TERCÜMAN-I HAKİKAT VE SAADET GAZETELERİNDEAZERBAYCANLI VE DAĞISTANLI ŞAİRLER 546

AZERBAYCAN'IN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI BAĞLAMINDA EĞİTİM ALANINDAKİ GELİŞMELER 563

ŞAİRİN GÖZYAŞLARINA DOKUNMAK: FUZÛLÎ'NİN FARSÇA DİVAN'INDA GÖZYAŞI 573

AZERBAYCAN ATASÖZLERİNDE İDEAL İNSAN TİPİ 593

YURTDIŞINDA GÖREV YAPAN ÖĞRETMENLERİN GÖRÜŞLERİNE GÖRE ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNİN İMAJI 603

SAĞLIK EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN MESLEK MEMNUNİYETLERİ VE ALDIKLARI EĞİTİMİN NİTELİĞİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA 614

BİR DEĞİŞİM UNSURU OLARAK COVİD-19 PANDEMİSİ: GÖSTERGEBİLİMSEL BİR ARAŞTIRMA ÖRNEĞİ 623

CÂMİ'Ü'N-NEZÂ'İR'İN EKSİK KISIMLARINDAKİ NESÎMÎ'YE AİT ŞİİRLER ÜZERİNE BAZI TESPİTLE 632

SOSYAL MEDYANIN ÖTEKİ YÜZÜ 648

ANLAMA EĞİLİMİ 658

FARKLI KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN ÇEVRİMİÇİ MARKA AVUKATLIĞI ÜZERİNDEKİ ROLÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 666

AZERBAYCAN DİALEKTOLOJİ LÜĞETİ'NDE YER ALAN YER VE MEKÂN ADLARININ SÖZ VARLIĞI AÇISINDAN TAŞIDIĞI ARKAİK İZLER 685

BİR HAYAT VE SİYASET FELSEFESİ OLARAK TÜRK BİLGELİĞİNİN KÖKLERİ 691

KLASİK OSMANLI SİSTEMİNDEKİ DEĞİŞİMİN HARİCİ SEBEPLERİ (TARİHSEL VE TOPLUMSAL ZEMİN) 696

TURKISH DIPLOMACY FROM PAST TO PRESENT 715

TÜRKİYE'DE AZERBAYCAN ARKEOLOJİSİ, SANATI VE MİMARİSİ HAKKINDA YAPILAN BİLİMSEL ÇALIŞMALAR VE YENİ FIRSATLAR 736

İSLAM MEDENİYETİNDE ETNİK VE KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK SİYASETİ .. 752

CHANGING REGIONAL SECURITY UNDERSTANDING AFTER THE II. KARABAKH WAR: PROSPECTS AND CHALLENGES 776

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN AÇIKLANMIŞ KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER YÖNTEMİYLE REKABET GÜCÜNÜN ANALİZİ 788

KARABAĞ'DA CAN VERME SIRRINA ERENLER - NİGÂRÎ'NİN "DÜŞER Mİ" REDİFLİ GAZELİ- 801

MİDİLLİ'DEN AYVALIK'A MÜBADELE VE ROMANDAKİ YANSIMASI HATIRLA MİDİLLİ 816

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'DA ÖĞRETMEN YETİŞTİRME SİSTEMİ 825

YÜKSEK ÖĞRETİMDE MARKA YÖNETİMİ: ESTÜ MARKA KİŞİLİĞİNE ANTROPOMORFİK YAKLAŞIM 831

İKİNCİ TİP "QARABAĞ ROMANI" NÜMUNƏSİ – "FATEHLƏRİN ZƏFƏRİ" (XÜSUSİ TƏYİNATLILAR) SƏNƏDLİ ROMANI 849

ÖĞRETMEN ADAYLARININ PEDAGOJİK BİLGİ VE BECERİLERİ İLE SINIF YÖNETİMİ ÖZ YETERLİK İNANÇLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ……861

İSLÂM HUKUKUNDA İBADET-AHLÂK İLİŞKİSİ..... 875

KÜTÜB-İ SİTTE'NİN ŞEKİLLENMESİNDE AZERBAYCANLI MUHADDİSLERİN ROLÜ..... 885

13. VE 14. YÜZYILLARDA AZERBAYCAN'DAN ANADOLU'YA VAKİ TÜRKMEN GÖÇLERİ 897

GENEL SEÇİM KAMPANYALARINDA GRAFİK TASARIM UNSURLARI: 2018 GENEL SEÇİM AFİŞLERİNİN TİPOGRAFİK AÇIDAN İNCELENMESİ 910

REFET AVNİ ARAS'IN TÜRK YURDU DERGİSİNDE NEŞRETTİĞİ KARABAĞ ŞAİRLERİYLE İLGİLİ MAKALELERİ 924

ATA VATANDAN ANA VATANA BİR ÖMÜRLÜK HASRET: HAMİT DÖNMEZ VE AZERBAYCAN-KARABAĞ ŞİİRLERİ 930

DÂNİŞMENDÂN-I ÂZERBAYCÂN TEZKİRESİNDEKİ TÜRKÇE ŞİİRLER ÜZERİNE..... 949

KADIN MUHASEBE MESLEK MENSUPLARINDA YAŞAM KALİTESİNE TÜKENMİŞLİĞİN ETKİSİ: ADANA İLİNDE BİR UYGULAMA……...964

ŞUŞA`DAN İSTANBUL`A KEDERİN YOLCULUĞUNDA İKİ KADIN ŞÂİR: HURŞIDBANU NATEVAN VE NİGAR HANIM……985

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ MOTİVASYON DÜZENLEME DÜZEYLERİNİN 21. YÜZYIL BECERİLERİNİ YORDAMA GÜCÜ…….996

MUTFAKTAN SANATA: KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE YEMEKLER……1010

BİLGİ TOPLUMU, ENDÜSTRİ 4.0 VE SENDİKALARIN GELECEĞİ…….....1035

İNGİLTERE'NİN RUM İSYANINDAKİ (1821-1830) POLİTİKALARI……..1043

ÂŞIK VEYSEL TÜRKÜLERİNDE SÖZ VARLIĞI……....1065

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL VATANDAŞLIK ALGI BOYUTLARININ BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA……..1082

TÜRKİYE'DEKİ SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ……1101

KARABAĞ AĞZI'NDA YER ALAN BİTKİ ADLANDIRMALARI…….1110

AZERBAYCANLI BİR FAKİH ABDULHAMİD EŞ-ŞİRVÂNÎ VE TUHFETÜ'L-MUHTÂC HAŞİYESİ (HAVÂŞÎ EŞ-ŞİRVÂNÎ)……..1131

FİRDEVSÎ-İ RÛMÎ'NİN NESİR ÜSLÛBU ÜZERİNE……...1139

İSMAİL GASPIRALI VE CEDİDÇİLİK HAREKET'İNİN KIRIM, KAFKASYA VE TÜRKİSTAN COĞRAFYASINDAKİ MİLLÎ ŞUURLANMA VE EĞİTİM DÜNYASINA YANSIMALARI.....1151
GENÇ KIZ KALBİ VE BAKITSIZ JAMAL ROMANLARINDA KADIN İMGESİ: EĞİTİM, AŞK VE TOPLUMSAL NORMLAR BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME……..1158
KAZAK AYDINI ABAY'IN ESERLERİNDE RUS KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATININ ETKİSİ 1164

SERAMİK TASARIMLARINDA POPÜLER KÜLTÜR İZLERİ

Popular Culture Tracks in Ceramic Designs

Aysun ERZİNCAN

ORCID ID: --------

Keramika Tasarım Merkezi, tasarim@keramika.com.tr Türkiye

Doç. Dr. Haldun ŞEKERCİ

ORCID ID: ------

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, haldun.sekerci@dpu.edu.tr Türkiye

ÖZET

Kültür, bireyin bağımsız olan düşüncelerinin dışında ve hayata geldiği andan sonraki yaşantısı içerisinde öğrendiği alışkanlıklarıdır. Her toplumun kültürü, üst bir sistem olarak birçok alt sistemden oluşmaktadır. Kültür çeşitleri, halk, kitle, elit, küresel ve popüler kültür gibi birçok alt başlıkta sınıflanabilmektedir. Popüler kültür, günlük yaşamı etkisi altına almış bir kültür biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Popüler kültürün ana kaynakları arasında, toplumun geçmişte yaşamış olduğu deneyim ve birikimlerden de faydalanarak tüketim ve üretim açısından toplumun her kesimine egemen olmuştur. Popüler kültür kavramı içerisinde, gündelik yaşamda gördüğümüz her şey bir sanat parçası olarak değerlendirile bilmektedir. Böylece sanatı sıradan olan şeylerden ayıran çizgi yok edilmekte ve yaşamla benzeştirilen bir toplum kültürü oluşturulmaktadır.

Sanatın bir parçası olan seramiklerde popüler kültürle beraber şekil değiştirmiş olup sanat ve endüstriyel alanlarda değişime uğramıştır. Seramiğin özellikle dayanıklılık, kolay şekil alabilmesi vb. çok yönlü kullanım özellikleri yanında seramik ürünlere form ve dekor açısından yeni nitelikler kazandırılmaya da çalışılmıştır. Seramik ürünler, geçmişten günümüze kadar teknolojinin gelişmesiyle birlikte ilerleme göstererek birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Tasarım, herhangi bir şeyin düşünme yetisinin kullanılması neticesinde elde edilen sonuç olarak bilinmektedir. Buna göre endüstriyel seramiklerde tasarım, günümüz tüketicilerin estetik görüntüye vermiş oldukları önem dikkate alınarak tasarımcılar tarafından estetik, şık, kullanışlı ve ergonomik formlar düşünülerek tasarlanmaktadır. Seramik formlar yanında seramik yüzeylerin estetik görüntüsünü arttırmak amacıyla yüzey tasarımları da (dekor) yapılmaktadır. Geleneksel seramik ürünlerinden modern ürünlere geçiş döneminde popüler kültürün etkisinin form ve dekor tasarımlarındaki etkisini incelemek amacıyla yapılan çalışma, ayrıca bu konuya dikkat çekmesi açısından özgün veriye sahiptir.

Yapılan bu araştırma kapsamında, sanatsal ve endüstriyel seramiklerde yapılan yenilikçi ve anlaşılması zor ürünler yerine daha basit anlaşılabilecek formlar ve yüzey dekorları hazırlanarak popüler kültürün bir parçası olan ve toplumdaki her bireyin anlayabileceği seviyeye indirgenmeye çalışılan ürünler örneklemelerle anlatılmaktadır.

Çalışmanın materyalini popüler kültür kapsamındaki sofra seramiklerine ait veriler oluşturmaktadır. Çalışma literatür taraması, karşılıklı yapılandırılmış görüşme, alan çalışması yapılarak verilerin düzenlenip sonuçların çıkartıldığı nitel yönteme dayalı tarama modelidir. Araştırmanın saha çalışması Kütahya ilinde Keramika Seramik fabrikası ve seramik sofra ürünlerinden elde edilen veriler ile sınırlıdır. Veriler amaç doğrultusunda düzenli bir biçimde verilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda; mutfak eşyaları, maden mutfak eşyaları, yapımı, tanımı, tarihçesi, gelişim süreci, mevcuttur durumu ele alınmıştır. Seramik sofra ürünleri yapımında kullanılan yapım ve süsleme teknikleri detaylı açıklamalar ile sunularak üretilen sofra seramik ürünlerinden özgün nitelik gösteren 2021 yılı yeni tasarım öbeklerinden 150 tanesi incelenmiştir. Bu sofra seramiği ürünlerinden kasti olarak örneklem seçilen … tanesinin nitelikleri üzerinde durulmuştur. Çalışma kapsamında yer alan bulgular görsel öğeler ile desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seramik, Tasarım, Popüler Kültür, Form, Dekor

ABSTRACT

Culture is the habits that the individual learns outside of his independent thoughts and in his life after the moment he comes to life. The culture of each society consists of many sub-systems as a superior system. Cultural types can be classified under many subheadings such as folk, mass, elite, global and popular culture. Popular culture emerges as a form of culture that has influenced daily life. Among the main sources of popular culture, it has dominated all segments of the society in terms of consumption and production, benefiting from the experience and knowledge of the society in the past. Within the concept of popular culture, everything we see in daily life can be considered as a piece of art. Thus, the line separating art from ordinary things is destroyed and a social culture is created that is assimilated to life.

Ceramics, which is a part of art, has changed shape with popular culture and has changed in art and industrial fields. Especially durability, easy shape etc. of ceramics. In addition to its versatile usage features, it has also been tried to give ceramic products new qualities in terms of form and decoration. Ceramic products have started to be used in many areas by making progress with the development of technology from past to present. Design is known as the result obtained as a result of using the thinking ability of anything. Accordingly, the design in industrial ceramics is designed by designers considering aesthetic, stylish, useful and ergonomic forms, taking into account the importance given to aesthetic appearance by today's consumers. In addition to ceramic forms, surface designs (decor) are also made in order to increase the aesthetic appearance of ceramic surfaces. The study, which was conducted to examine the effect of popular culture on form and decor designs during the transition period from traditional ceramic products to modern products, also has original data in terms of drawing attention to this issue.

Within the scope of this research, instead of innovative and difficult to understand products made in artistic and industrial ceramics, simpler forms and surface decorations are prepared and products that are a part of popular culture and tried to be reduced to a level that every individual in the society can understand are explained with examples.

The material of the study consists of data on tableware ceramics within the scope of popular culture. The study is a qualitative method-based scanning model in which the data are organized and the results are obtained by conducting literature review, mutual structured interviews, field studies. The fieldwork of the research is limited to the data obtained from the Keramika Ceramic factory and ceramic tableware in Kütahya. The data are given regularly in line with the purpose. In line with the data obtained; kitchen utensils, metal utensils, construction, definition, history,

development process, current status are discussed. The production and decoration techniques used in the production of ceramic tableware are presented with detailed explanations, and 150 of the new design groups of 2021, which are produced with original quality from ceramic tableware products, have been examined. The characteristics of the ... of these table ceramic products, which were deliberately selected as a sample, were emphasized. The findings within the scope of the study were supported by visual elements.

Keywords: Ceramics, Design, Popular Culture, Form, Decor

GİRİŞ

Bireyin bağımsız olarak düşünceleri ve doğuştan gelen özellikleri dışında hayata geldikleri andan sonraki dönemlerde öğrenmiş oldukları birçok kültürün varlığını göstermektedir. İnsanların konuşma ve düşünme becerileri onları diğer canlılardan ayıran en büyük özellikleri olmasından dolayı edinmiş oldukları bu doğal yetenekle hem yarattıkları doğal toplumları hem de içerisinde bulundukları toplulukları egemenliği altına alarak kendi yararına değişiklikler yapabilmektedir. İnsanın dünyayı anlayıp, içerisinde var olabilme sürecinde çevreyle yakaladığı uyumdan başka bir seçenek bulunmamaktadır. Her coğrafi bölgede yer alan sosyal guruplar o bölgede geçerli olan ve yaşanan olaylar kültür kurallarından ibarettir. Toplumda yer edinmiş inançlar, hareketler tarzları, yaptırım biçimleri, sosyal ilişkileri ve ortak davranışları o toplumun kültürü oluşturan etmenlerdir. Toplumlarda yer alan genel kültür üst sistem olarak bilinmekte ve birçok sayıda alt sistem kültürüne sahip olmaktadır. Bu kültür çeşitleri halk kültürü, kitle kültürü, elit kültür, küresel kültür ve popüler kültür oluşturmaktadır.

Toplumun geçmişte yaşamış oldukları deneyim ve birikimlerinden de faydalanarak bunları kendine kaynak alan bu alt kültür çeşitlerinden popüler kültür dünyanın dört bir köşesinde egemen olmuş bir kültür çeşididir. Toplumda yaşayan bireyin gündelik yaşamlarında benimsediği şeyleri güncel hale getirerek tüketim ve üretim açısından toplumun her kesimine farklı derecelerde egemen olup o toplumun yönetilmesi ve yönlendirilmesine imkân sağlayan bu kültür çeşidi elit kültür gibi kurulu düzenlere karşı tavır sergilemek için oluşturulmuştur. Popüler kültür, Amerika'da ilk kitle kültürü olarak ortaya çıkmış olup elit kültüre karşı bir tepki olarak ortaya konmuştur. Popüler kültürün en büyük özelliği ticari amaç güden, kar elde etme amacıyla yapılan üretimlere öncülük eden yayıncı ve ticari yönleri bulunan satma ve satın alma gibi kriterlere sahip olmasıdır. Popüler kültür olgusu bireyleri her alanda etkilemekte olup sanatın yanında yaşam tarzları ve yemek kültürleri olmak üzeri birçok alışkanlıklarının değişmesini sağlamaktadır. Seramikte endüstriyel üretim alanında üretim ve tüketim açısından başı çekmektedir. Tüketimde oluşan bu popüler kültür izleri endüstriyel seramik alanlarında form ve yüzey dekor tasarımlarında da etkilerini göstermektedir.

Bu araştırma yukarıdaki gerekçeden hareket edilerek gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda endüstriyel seramik ürün form ve yüzey dekor tasarımlarında popüler kültürün izleri analiz edilmiş, yorumlanmış ve yeni form ve yüzey dekor tasarımı olarak piyasada bu kültürün ürünü olarak yer edinmiş formlardan ve dekorlardan yola çıkılarak tüketiciyi memnun edecek tasarım çalışmaları hazırlanmış ve bu tasarımlar sofra seramikleri üzerine yansıtılmıştır.

1. KÜLTÜRÜN TARİHİ VE TANIMI

Kültür, bireyin bağımsız olarak oluşan düşüncelerinin dışında ve doğuştan gelen özellik olmamakla birlikte hayata geldiği andan sonraki yaşantısı içerisinde öğrendiği alışkanlıklarıdır. İnsan yaşadığı toplum içerisinde politik, ekonomik, sosyal, dini ve entelektüel topluluklar içerisine girer ve doğal çevreyi egemenliği altına alarak kendi yararına değişikliler yapabilir.

Kültür denildiğinde ilk akla gelen gelenek, görenek, örf ve adetlerdir. Çünkü topluluğun sürekliliğini bunlar sağlamaktadır. İnsanlar tarafından oluşturulan bu özellikler toplum içinde yaratılıp paylaşılır (Gümüştekin, 2015, s.318).

Kültür kelimesinin kökeninin Latinceden gelen edere-culture "toprak kültürü" anlamında kullanıldığı düşünülmektedir (Mejuyev, 1998, s.22). Romalılar cultura kelimesini doğada kendiliğinden yetişen bitkileri ayırmak, insan emeğiyle toprağa ekilen, tarlada yetiştirilen bitkileri tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Günümüzde tarla, sera ve laboratuvarlar da yetiştirilen bitkilere kültür bitkisi denmektedir. Türkçede kültür teriminin karşılığı olarak ekin terimi colere fiilinden türetilmiştir. Tarımla anlamlandırılan kültür kelimesi kuşaktan kuşağa yüklenen diğer anlam ve kullanım değişiklikleriyle etkilenmiştir (Oğuz, 2011, s.125).

Kültür ilk olarak kavram şeklinde 18. Yy. da ortaya çıkmıştır. İlk kavram estetik gelişim zihinsel ve manevi duygular sürecini anlatan bir kavramdır. Örf, adet, ahlak, hukuk gibi kurallar bireyin isteği dışında toplum tarafından konulmuştur. Bir topluluğun ahlaki değerlerinin, dini inanışlarının, hukuk kurallarının, dilinin o topluluk içerisinde yaşayanlarla uyumunun toplu bir biçimidir. İnsanoğlu kendi kültüründen miras kalanlara yenilikler ekleyerek kültürüne zenginlik katmaya devam etmektedir. Ulusal kültürü evrensel kültürden ayıran özellikler, coğrafi unsurlar, tarihi dönemler ve etnik farklılıklardır. Kültürü başka bir değişle açıklayacak olursak toplumda bulunan bireylerin maddi veya manevi olacak şekilde birçok özelliğinden oluşan yalnızca bilim ve edebiyat değil hayat tarzını, haklarını ve tüm değer yargılarını kapsayan bir terimdir (Hayta, 2016, s.168-169). Toplumun baskın inançları, değerleri, hareket tarzları, yaptırım şekilleri, sosyal ilişkileri ve her türlü ortak davranışları toplumun kültürünü oluşturmaktadır. Her toplumun genel kültürü, üst bir sistem olarak birçok alt sistemden oluşmaktadır (Kızılhan, 2021, s.3). Alt sistemde yer alan kültür çeşitlerinden bazıları, halk kültürü, kitle kültürü, elit kültür, küresel kültür ve popüler kültürdür.

1.1. Halk Kültürü (Geleneksel Kültür)

Bu kültür türü özü gereği statik değil dinamiktir. Bu kültür halk yaşayışı bilimi olarak tanımlanabilir. Kültür topluluğun ortak malı olduğu için ulusal yapının da bir parçasıdır. Yaşam biçimleri gelişen olaylar karşılaşılan sorunlar gereği kültür değişkenlik gösterebilmektedir. Halk kültürü ürünü belli bir kültürün içinde canlılığını sürdürerek gelecek kuşaklara aktarılabilmektedir. Kişilerce yaşatılan bir kültür bu günkü gereksinimleri karşılayabilecek özelliklerde olabilir (Artun, 2007, s.2). Beslenme, giyinme, barınma, korunma, savunma gibi temel meseleleri kişiler tek başına çözebilecek güçte olmamalarından dolayı bir topluluğun bu gibi meselelerde birlikte hareket etmeleri önemlidir. Bu hareketi oluşturabilmek için insanların uzun süre bir arada yaşamaları gerekmektedir. Kişiler zaman boyunca birlikte ömür sürdüklerinde kaynaşıp, anlaşıp, güçlerini birleştirdiklerinde yaşamlarını sürdürecek eserler ortaya çıkartabilmektedirler.

Halk kültürü ürünlerinde tamamen geleneksel yöntemler kullanılarak geçmişten günümüze olan ve kültürün özelliklerini taşıyan motifler ile hazırlanması halk kültürüne ait ürünler olduğunu göstermektedir. Halk kültürü olarak nitelendirilebilecek olan ürünlerde o kültürün yansımalarının bulunması gerekmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2002, s.120). Halk kültürünün Anadolu'daki en önemli eğlence geleneklerinden biri de gösteri sanatlarının bütününü içeren seyirlik oyunlar olarak bilinen orta oyunu, Meddah, Hacivat ve Karagöz sayılmaktadır. Halk kültüründe önemli bir yeri olan Hacivat ve Karagöz (Görsel 1) günümüzde birçok genç ve çocuk tarafından bilinmemektedir.

Görsel 1: Hacivat ve Karagöz

1.2. Kitle Kültürü

Modern toplumların gündelik hayatlarında oluşturdukları yaşam tarzlarını yansıtma yöntemine kitle kültürü denmektedir. Bu kültür oluşumu gelişen iletişim ağı ve teknolojinin sayesinde sınırlanmış olmasa da bir kent kültürü olarak bilinir. 18. yy'da Sanayi Devriminin başlamasıyla modern kitle kültürünün temelleri atılmış olup nicelik olarak azınlık olmayacak bir topluluğun ortak ürün ve değerlerine sahip olabilmesi için gerekli teknolojinin gelişip iletişim alt yapısı oluşturularak kitle kültürü ortaya çıkmıştır. (Yükseler, 2017, s.8-9).

Kitle iletişimi bir topluluğa yönelik bilgi aktarımıdır. Haber alışverişi, eğitim, reklam gibi çok çeşitli işlevler taşıyan temel olarak tek yönlü iletişim biçimidir. Kitle iletişim araçları sadece kamuoyu oluşturmaya yardımcı olmayıp aynı zamanda insanların yaşam biçimini, beğenilerini, tüketim konusunda oluşan tercihleri, alışkanlıkları belirleyen bir kavramdır. Kitle kültürü gündelik yaşamın bir kültürüdür (Gönenç, 2012, s.131-132-134).

1.3. Elit Kültür (Yüksek Kültür)

Bir başka isimle yüksek kültür olarak bilinen entelektüel, estetik ve sanatla ilgili olan düşünceleri açısından diğer topluluklara oranla daha küçük topluluklarda ve ortamlarda bulunan kesimlerin kültürel tercihi olarak tanımlanmaktadır. Elit kültür üst düzey bir eğitim almış ve entelektüel konulara ilgisi olan az sayıdaki kişilerin alakadar olduğu klasik müzik, edebiyat, estetik, yüksek sanat, şiir, dans, opera (Görsel 2), sanat sergileri ve bale gibi kültürel alanları kapsamaktadır. Büyük oranda kent kültürü türleri arasında olan elit kültür, kent dışındaki yerleşim yerlerinde baskın olarak görülen halk kültürü ile kentsel kültürün dışında daha dar, seçkin ve geniş kitlelerde görülemeyen kültür çeşidi olarak bilinmektedir. Elit kültürün yaygın olarak görüldüğü yerler saraylar, kültür merkezleri, salonlar, konaklar, özel mekanlar, sanat ortamları ve galerilerdir. Elit kültüre dahil olan kişiler saray soyluları, ruhban sınıfı ve tüccarlar olmakla birlikte eğlenceye ve sanata ayıracak kaynakları, zamanı ve eğitimi olması önemli özellikler arasındadır.

Görsel 2: Opera

1.4. Küresel Kültür

Küreselleşme sürecinin en önemli sonuçlarından birisi olan küresel kültür, yerel ilişkileri, yerel kültürleri, otantik alanları küreselliğe taşıyarak yeni bir yorumun oluşmasına neden olmuştur. Küreselleşmenin daha önceki yüzyıllarda da var olduğu söylenmekte olup 20. yy. itibari ile kabul görmüştür. Bilim, sanayi, teknoloji ve kitle iletişim alanlarındaki gelişmenin dünya ilişkilerini yeniden şekillendirdiği, dönüştürdüğü ve kurguladığı bu düzeni ifade eden küreselleşme, modernleşme sürecinin yeni bir aşaması olarak değerlendirilmektedir. Küresel kültürün diğer kültürler gibi kendine özgü nedenleri ve sonuçları bulunmaktadır (Alver, 2010, s.69).

Dünya genelinde ticaret, kültür ve sanayi gibi alanlarda Amerika'nın etkisi büyük oranda görülmektedir. Bu kültürün sonuçlarından biri, düşünce şekilleri, hayata bakış açıları, eğlence tarzları, giyim kuşamlar, olacak şekilde özellikle genç nesilde benzeşmeler meydana gelmektedir. Bazı ülkelerde bu kültürün hakimiyeti yönetimlerin engellemelerine rağmen kabul görmeye devam etmektedir. Dünyanın birçok yerinde yeme içme gibi alışkanlıklar Amerikan Kültürünün de simgesi haline gelmiş olan fastfood tarzı yiyecek markaları ve bu bölge içerisinde olan fakat tüm dünyaya yayılmış olan içecek firmalarının etkisi altında olmaktadır (Talas ve Kaya, 2007, s.153) (Görsel 3,4).

Görsel 3: Coca – Cola

Görsel 4: Mc Donals

2. POPÜLER KÜLTÜR

Popüler kültür, kaynağını toplumun geçmişte yaşamış olduğu deneyim ve birikimlerden de alarak gündelik yaşamlarında olanlarla içselleştirmesi ve güncel hale gelmesi ile tüketim ve üretim açısından toplumun her kesimine farklı derecelerde egemen olup toplumu yönetmesi ve yönlendirmesine imkân sağlar. Popüler kültür, Amerika'da ilk kitle kültürü olarak ortaya çıkmış, elit kesimin kültürüne karşı bir tepki olarak ortaya konmuştur. Daha sonra kitle iletişim araçları ile kitlesel pazar için üretilen standart ve yaygın ürünlerin 19. yy. itibari ile endüstriyelleşmesi sonucunda kapitalist değişimler yaşayarak popüler kültür kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramın oluşması ile birlikte popüler kelimesi halka ait olan demek iken bunun dışına çıkarak pek çok kimse tarafından tanınmış, kabul görmüş anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Her geçen gün gelişerek devam eden popüler kültür kapitalist mal üretme, pazarlama, dağıtım ve tüketim biçimine dayanan bir kültür haline gelmiştir (Coşgun, 2012, s.840-841).

Popüler kültürde en önemli özellik toplumdaki bireyin bu kültürü ortaya çıkartanlar ve ticarileştirmeye çalışanlar tarafından piyasaya sunulan birçok ürünün kitlelere benimsetilip tüketimini sağlamaktır. O dönemde popüler olan her konu piyasaya ticari amaçla sürülmekte olup tüketim ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Görülen bu ilgi karşısında her yıl yapılan değişikliklerle pazara sunularak tüketicinin ürünü alması sağlanmaktadır.

2.1. Popüler Kültürün Özellikleri

Popüler kültürün diğer kültürlerden ayrılması sanayileşme sonrasında belirgin hale gelmiş olsa da popüler kültüründe bir tarihi söz konusudur. Bu kültür halk kültüründe olan basit ve anlaşılması kolay olan özelliklerin tersine daha karmaşık bir olguyu barındırmaktadır. Popüler kültür, yayılımı kolay ve ticari yönlerinin çok olduğu basit bir mantığa dayanan bir kültür çeşidi olduğu görülmektedir. Popüler kültürün en büyük özelliği ticari amaç güden, kar elde etmek amaçlı üretimlere öncülük eden yayıncı ve ticari yönleri bulunan satma ve satın alma gibi kriterlere sahip olan bir kültür çeşididir. Kültürel değerleri ve gelenekleri o günün şartlarına göre başka bir forma bürünerek dönüştürülebilir. Popüler kültürde üretilen ürünler tüketiciye dönük olarak hazırlanmakta ve oldukça ucuza satılarak para elde edecek şekilde lanse edilir (Algül, 2019, s.146). Popüler kültür çatışma kültürü olmakla birlikte kısa sürede silinebilen ve kısa ömürlü bir kültürdür. (Fiske, 1999, s.207-209).

2.2. Popüler Kültür ve Sanat

Popüler kültür gündelik yaşamın her bir parçasını kullanacak biçimde kendisine gündem yaratmakta olup sanatı da bu bağlamda poplaşan kültüre eylem olarak kullanmaktadır. Pop-art terimi de bu kültürden yola çıkılarak gündelik yaşamın içinde olanı yüceltmek ve sanatsallaştırmak olarak kullanıla bilinir. Yaşamın içinde olan pop-art içerik anlayışı, anlam yaratımı, olağan ve sıradan nesneler gibi birçok gündelik yaşam parçalarını sanatla birleştirerek izleyiciye sunmaktadır. Pop kültürü ile başlayan bu akım sanattaki en önemli özellik olan estetik duyum kaygısı ile oluşturulan eserlere önemli olmaktan çıkarmış ve herşeyleştirmektedir. Kaynağı popüler kültür olan bu akımda hızlı gelişen teknoloji ve hızla çoğalan göstergeler toplumun bütününe ticari bir amaçla dağıtılıp ön plana çıkartılması popüler kültürün geleneksel kültürlerden bağının koparılmasına yol açmıştır. Gündelik yaşamda gördüğümüz her şeyin sanatın bir parçası olarak kabul edildiği düşsel olanla gerçek olanın yer değiştirdiği bazen de birbirinden ayırt edilemeyeceği şekilde karıştırılması anlayışı toplum içerisinde oluşturulmuştur.

Sanat artık popüler kültürün her bir nesnesini konu edinmekte, sunulmuş olanı yeniden gündeme getirerek sunmaktadır. Fransız düşünür ve sosyolog Jean Baudrillard bu durumu trans estetik olarak tanımlamaktadır. Popüler kültürle oluşan pop-art sanatını "görülecek hiçbir şeyin olmadığı düz anlamda görüntüler; izsiz, gölgesiz, sonuçsuz görüntüler" olarak ifade etmektedir (Cengiz, 2010, s.9-10) (Görsel 5).

Görsel 5: Popart Life Resim Koleksiyonu Getty İmages

2.3. Popüler Kültür ve Medya

Aşırı olmaya eğilimli bir kültür çeşididir. Bu aşırılık ona bayağılık, yüzeysellik ve sansasyonel gibi kavramlar yüklenmesine yol açar. Popüler kültür çelişkilerle dolu olmakla birlikte söz dağarcığı az olan olgunlaşmamış ve kolay gelişmemiş bir beğeniye sahiptir. Kolaylık kültürü olarak bilinen popüler kültür medyada yazılan, çizilen ve gösterilen her şeyle bireyi tüketime zorlamaktadır (Çılbıyıkoğlu, 2004, s.404).

Sosyal medya ve dijital platform kanalları ulusal kanalların dışında tüketiciye farklı bir pencere açmış olup dünyanın her yerinden gündelik olaylar, moda, yiyecek içecek, elektronik cihazlar olmak üzere birçok ürünü reklamlarını içermektedir. Bunun dışında dijital platformlarda yayınlanan dizi ve filmlerde yer alan piyasaya sürülen veya sürülmek istenen ürünler tüketiciye benimsetilerek satış için zemin hazırlanmak amacıyla kullanılmaktadır. Sosyal medya mecrasında ise takipçi sayısı dikkate alınarak oluşan fenomenler tarafından popüler veya popüler hale getirilmek istenilen ürünlerin reklamları yapılarak tüketiciye ürünün alımı için sunulmaktadır (Görsel 6,7).

Görsel 6: Sosyal Medya Kanalları **Görsel 7:** Dijital Kanalları

2.4. Popüler Kültür ve Yaşam Tarzı

İnsanların zaman ve enerjilerini nasıl harcadıkları, ne düşündüklerini, paralarını nasıl harcadıklarını ifade eden bu kavram günlük bir plan olarak da tanımlanabilir. Başka bir değişle üretmekten çok kullanma ve tüketme biçimi olarak sürdürülen bir yaşam tarzı olduğu bilinmektedir (Şimşek, 2010, s.33). Yaşam tarzı bireyin beğenilerini, tüketim gruplarını, sembolik topluluklarını ve statü kültürünü içermektedir. Yaşanılan coğrafya, ekonomik yapı, genel alanda kültür, iletişim yapısı olarak bilinmektedir.

Genel alanda kültürde yaşam tarzına nesnel ve yapısal olarak bakıldığında değerler, normlar, popüler kültür ve moda ön plana çıkmaktadır. İletişim yapısı olarak yaşam tarzına bakıldığında ise uluslararası ilişkiler, iletişim araçlarının yaygınlığı, moda ve reklam görülmektedir (Zorlu, 2003s.,4).

2.5. Popüler Kültür ve Sofra Kültürü

Günümüzde gelişen yemek kültürü, popüler kültürün önemli bir parçası haline gelmekle beraber yemek alışkanlıklarını da şekillendirmiştir. 20. yy.'da oluşan tüketim alışkanlıklarının değişmesi ve insanların sosyal ve iş hayatına daha fazla ağırlık vermesi evden uzaklaşmalarına ve dışarıda yemeyi tercih etmelerine sebep olmuştur. Bu değişimin yanı sıra popüler kültürün en büyük etkisinin görüldüğü fastfood ve hazır yemeklerin tüketimi de artmıştır.

Popüler kültür unsuru olarak yemek kültürü incelendiğinde alışkanlıklar, reklam, pazarlama ve paketleme gibi etmenler karşımıza çıkmaktadır. Tüketicilerin algılarını ve alışkanlıklarını gündem konularına göre değiştirdikleri bilinmektedir. Sinema, dizi, yarışma programları, kitap, dergi, müzik ve youtube videoları, bloglar, instagram ve facebook gibi sosyal medya ortamlarında yer alan yemek fotoğrafları, video ve reklam tanıtımları kültürler arasındaki yemek alışkanlıklarını birleştirmekte geleneksel olarak bildiğimiz bazı tabuları ortadan kaldırmaktadır (Görsel 8,9).

Görsel 8: Taco **Görsel 9:** Tavuklu, Nohutlu Pilav

2.6. Popüler Kültür ve Kültür Endüstrisi

Popüler kültür endüstrisi, bireylerin tüketimi için hazırlanan bu ürünleri tüketiciye yaşam biçimi, dünya görüşü, toplumun şartları, sınıflarını benimsetmek ve reklam değeri taşıyan ürünleri hayatlarının bir parçası haline getirebilmek amacı gütmekte ve tek boyutlu davranışlar biçimlenmiş olmaktadır. Kültür endüstrisi kavramı bir kültür kuramından çok endüstri kuramı olarak gelişmekte ve bireylere tüketime zorlayarak ekonominin belirleyici rolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Adorno'ya göre Kültür Endüstrisi kavramı, bir kültür kuramından ziyade bir endüstri kuramı olarak geliştirilmiştir (Adorno, Theodor W. 1998, s.7-8).

Endüstri kültürü teknolojinin gelişmesi ve topluma sunduğu sınırsız olanaklar sayesinde medya endüstrisinin sayesinde her geçen gün büyütmekte ve dönüştürmektedir (Kara, 2014, s.51-52). Kültür endüstrisinde değişen içerik yapısı ve bir döngüyü takip eden, periyodik olarak üretilen medya ürünleri sürekli ürünler olarak verilmektedir. Dergiler, gazeteler, televizyon dizileri ve yarışma programları bu medya endüstrisine örnektir (Kara, 2014, s.53-54).

2.7. Popüler Kültür ve Tüketim

Kişisel istek, arzu ve gereksinimleri satın alan veya alma kapasitesi olan kişi için tüketici kavramı kullanılmaktadır. Bir ürünü satın alan kişi aynı zamanda o ürünün reklamını, ambalajını, kalitesini ve garantisini de birlikte almış olur. Günümüzdeki tüketim anlayışına göre ürünün işlevselliğinden çok imajı ön planda tutulmaktadır. Popüler kültürde her şey imaj üzerine kurulu olduğu için ne olduğu veya neyi temsil ettiği önemli olmamaktadır.

Teknolojinin gelişmesi ve ilerlemesi ile birlikte seramik endüstrisi de birçok alanda tüketiciler tarafından ilgi gören bir sektör haline gelmiştir. Popüler kültür toplumunda yaşayan bireyler günlük yaşamlarında pratik, ucuz ve o dönemin modası olan ürünleri tercih ettikleri için mutfak eşyaları alanında seramik sofra eşyalarına ilgi göstermektedir. Üretim yapılan firmaların tasarımcıları tarafından o yılın renkleri, modelleri ve dekorları araştırılıp tüketicinin ilgisini çekecek ve ürüne sahip olma isteği uyandıracak tarzda tasarımlar hazırlanmaktadır.

3. SERAMİĞİN TANIMI VE TARİHÇESİ

Seramik, inorganik maddelerin bir araya gelmesiyle oluşan birçok yöntemle şekillendirilmesinden sonra sırlı veya sırsız olacak şekilde belirli bir düzeyde sertleştirilip dayanıklılık kazanması sonucunda pişirimi yapılan bir teknolojidir (İnan, 2018, s.1).

Tarihin en eski seramik kalıntılarının Anadolu'da MÖ. 6000'lere ait olduğu söylenmektedir. Seramiğin üretiminin başladığı bu dönemlerde insanlar yaptıkları eşyalar üzerine çevrelerinde görmüş oldukları hayvan ve bitki gibi figürlerin motiflerini işlemişlerdir. Seramik üzerine yapılan bu figürler, o döneme ait yaşantılardan kesitler göstererek tarihe ışık tutan bir belge olarak günümüze kadar gelmiştir. Anadolu'da yaşayan insanlar günlük hayatlarında kullanmak

amacı ile bu malzemeden içki kapları, tanrıça heykelcikleri, kap, kacak ve kandiller üretmiştir. (Sevim ve Yıldırım, 2014, s.63).

Anadolu, Dünya'nın en eski seramik üretim yeri olarak bilinmektedir. İnsanlığın yerleşik hayata geçişinden itibaren çanak çömlek yapımına burada başlanmış ve gelişen teknoloji ile değişime uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. Çatalhöyük, Anadolu'da seramiğin kullanıldığı ilk yerleşim yeri olmuştur. 1961 yılında Konya'nın Çumra ilçesinde yer alan Çatalhöyük'te yapılan kazılar sonucunda Mezopotamya'da bulunan yerleşim yerinden daha büyük bir kentin Neolitik dönemde yerleşim yeri olarak kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde seramiğin kullanıldığı bir diğer yerleşim yeri Kütahya'da bulunan Seyitömer beldesidir. Yapılan araştırmalar sonucunda Seyitömer Höyük kazılarında rastlanan bulgulara göre Erken Tunç çağına ait MÖ. 3000-2000 yıllarında yapılan çanak-çömlek buluntularına rastlanmıştır (Erzincan ve diğ, 2021, s.128).

3.1 Seramiğin Kullanım Alanları

Seramik, insanlık tarihi açısından önemli bilgilere kaynak olarak gösterilmektedir. Binlerce yıldır bozulmadan günümüze kadar ulaşan seramikler üzerinde bulunan yazı, resim ve sembol gibi o dönemlerde yaşamış olan medeniyetlerin yaşamları ve kültürleri ile ilgili bilgi vermektedir. Ayrıca bu çağlarda yaşayan insanların seramik parçalarından hesap, ödeme, alışveriş listesi ve ilaç üretiminde kullanılmak amacıyla yazılan reçeteler gibi belgeler içinde kullanıldığı bilinmektedir (Okumuş, 2013, s.2-3).

Seramik, geçmişten günümüze kadar teknolojinin gelişmesiyle birlikte ilerleme göstererek birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Mimari, mühendislik, ileri teknoloji, inanç, savunma sanayii, tıp, sanat ve sofra eşyası alanında kullanılan seramikler geçmişte olduğu gibi günümüzde de teknolojik imkanlarla kullanılmaya devam edilmektedir.

3.1.1. Mimari Alanda Kullanılan Seramikler

Seramik, diğer malzemelere göre mekân içerisinde özgünlük yaratmak açısından önemli bir seçenek olarak kullanılmaktadır. Kentsel mekanlarda döşeme kaplamaları, aydınlatma ve oturma alanları, vitrifiye, havuzlar, heykel ve objeler gibi birçok alanda seramik malzeme ile karşılaşılmaktadır. Günümüz teknolojisinin sağlamış olduğu imkanlarla üretilen seramikler renk, doku, desen ve model açısından birçok seçenek sunmaktadır. İklim şartlarına karşı dayanıklı olması uygulama ve kullanım kolaylığı sayesinde avantaj sağlayan bu malzeme mimari alanda kullanımıyla çevresel koşul ve kullanılan malzemeye göre farklılıklar göstermektedir (Ege Seramik, 2018, s.111).

Görsel 10: Dış Mekân Duvar Kaplama Seramik Örneği

3.1.2. Mühendislik Alanında Kullanılan Seramikler

Mühendislik alanında kullanılan seramikler teknik seramikler olarak ifade edilmektedir. Bu malzeme özel optik, elektrik, manyetik, mekanik ve termal özelliklere sahip olan uygulama alanlarında kullanılan bir malzeme çeşididir. Özel olarak geliştirilen dayanımı yüksek,

fonksiyon özellikleri çok olan seramiklere yüksek performans seramiği adı verilmektedir. Mekanik dayanımın önemli olduğu alanlarda yapısal seramikler Eğilme, sıkışma ve gerilme gibi yüklere maruz bırakılan yerlerde kullanılmaktadır. Bu tarz seramik malzemeler bioseramik malzeme olarak tanımlanmakta olup otomotiv ve nükleer alanda kullanılmaktadır.

Görsel 11: Refrakter Seramik Malzeme Örneği

3.1.3. İleri Teknoloji Alanında Kullanılan Seramikler

Teknolojinin ilerlemesi ve günümüze kadar oluşan bilimsel gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yüksek teknoloji seramik ürünleri bu alanda özel olarak kullanılmaktadır. Bilgisayar teknolojisinin gelişimine entegre olarak kullanılan üstün ısıl özelliklere sahip bu seramiklerin teknolojinin gelişiminde büyük rolü vardır (İnan, 2005, s.6).

Seramik malzeme, güçlü, kırılgan ve serttir. İleri teknoloji alanında kullanılan seramik aşınma ve korozyona karşı koruyucu bir malzeme olmasından dolayı yüzeyler üzerine kaplama halinde uygulanmaktadır. Ayrıca seramik nano parçacık, visker, fiber ve levha olarak polimer ya da metal ile kompozit olarak kullanılmaktadır. Günümüz teknolojisi ile birlikte seramik kaplamalar birçok alanda kullanılmaktadır. Aşınma ve korozyon gibi durumları engellemek amacıyla uzay araçları, sporcu malzemeleri, gıda ambalajları gibi ürünlerde de kullanılır. Termal direncinin yüksek olması sebebiyle araba ve kamyon motorlarında da bu malzeme tercih edilmektedir (Dehghanpour, 2011, s.1)

Görsel 12: Si3N4 den Üretilen Motor Parçaları

3.1.4. İnanç Alanında Kullanılan Seramikler

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana inanç alanında farklı şeyler benimsemiş ve bu alanda birçok üretilmiştir. Seramiğin insan hayatına girişinden itibaren ana tanrıça heykelleri, tapınaklar, adak eşyası gibi birçok eser meydana getirmiştir. Geçmişten günümüze kadar gelen seramik ürünler o dönemin tarihini bugüne taşımakta ve tarihe ışık tutmaktadır. İnsanoğlunun inanç alanındaki düşüncelerini sanat eserine çevirmek için yapmış oldukları bu ürünler, ilk olarak terracotta figürlerinden oluşturulmuş, bu malzeme ve renkler inançlarını temsil eder hale gelmiştir (Okumuş, 2013, s.4).

3.1.5. Savunma Sanayiinde Kullanılan Seramiklerde

Farklı özelliklere sahip birçok malzeme kullanılmaktadır. Bu malzemelerde aranılan en büyük özellik hafifliktir. Zırhlı araçların arazi koşullarındaki hareket kabiliyetini desteklemek amacıyla bu özelliğe sahip malzemeler tercih edilmektedir. Alüminyum ve kompozitin yanında seramikte tercih edilen malzemelerin başında gelmektedir (Demirci ve diğ., 2015, s.2). Günümüzde savunma ve karşımıza çıkan nano- partiküller içeren nitrür nano tüpler, çekme gerilmesini arttırmak amacıyla kullanılan silisyum karbür ve fiber takviyeli SiC seramik matrisli kompozitler kaplama amaçlı kullanılmaktadır. Bu malzemelerin kaplanabilirliği konusunda araştırma ve çalışmalar ülkemizde de mevcuttur (Yılmaz ve Evci, 2015, s.87)

Görsel 13: Araçlar İçin Seramik Zırh Karoları Örneği

3.1.6. Tıp Alanında Kullanılan Seramikler

Tıp alanında kullanılan seramikler, bilimsel anlamda yeni bir alan olmuş olmasına rağmen uygulama bakımından insanlık tarihiyle eşittir. Bu duruma en iyi örnek mumyalarda kullanılan yapay göz, burun ve dişlerdir. İlk olarak vitalyum protez üretilmiş olup vücut içerisinde metalin tehlike oluşturulmasıyla birlikte seramik ve polimer kullanılmaya başlanmıştır. Bu malzemelerin kullanımı 1970'lerde başlamış olup vücudun değişik parçalarının onarımı ve yenilenmesi amacıyla tercih edilmiştir (Güven, 2004, 304). Tıbbi uygulamalarda insan vücudunda kullanılan seramikler kemik implantlar, diş ve sert doku implantları olmakla birlikte ayrıca kalça protezi olarak günümüzde de kullanılmaya devam edilmektedir.

3.1.7. Sofra Eşyası Alanında Kullanılan Seramikler

İnsanlık tarihinde seramiğin keşfiyle başlayan sofra eşyası üretimi çanak, çömlek, pişirme ve saklama kabı formlarıyla şekillenmiştir. Bu formlar ilerleyen yıllarda sadece ihtiyaçları karşılamaktan çıkmış, kişilerin beğenileri doğrultusunda oluşan görsel şovlar haline gelmeye başlamıştır. Günümüzde popüler kültürün etkilerini görmeye başladığımız yemek masalarında yemek menülerinin yanı sıra sunumlarında değişikliğe uğradığı görülmektedir. Geçmiş dönemlerde tek bir tabağın kullanıldığı akşam yemeklerinden, günümüzde her yemek için farklı tabak formlarının kullanıldığı ve estetiğin ön planda tutulduğu masa sunumlarına geçiş yapılmıştır. Renkli seramik ürünler, farklı dokular, ergonomik formlar ve günümüzün modası olan desenlerle gösterişli yemek masaları hazırlanmakta ve kişilerin beğenilerine sunulmaktadır.

Gastronomi ve mutfak sanatlarının gelişmesi ile birlikte daha fazla ilgi gören seramik sofra eşyaları lezzeti kadar göze hitap eden yemek sunumlarının görüldüğü restoran, cafe ve otellerde de büyük ilgi görmektedir. Seramik ürünlerin bu alanda ki tercih nedenleri özgün tasarımların, renklerin ve dekorların farklı yöntemler kullanarak geliştirilmesidir. Üretim maliyeti düşük olması ve sağlık açısından herhangi bir risk barındırmaması bir başka tercih nedenidir. Özel tasarımlar kültürel farklılıkları ortaya koyan renkler, özgün form ve dekorlar tüketicinin ilgisini çeken özelliklerin başında gelir (Erzincan ve diğ., 2021, s.134).

Görsel 14: Sofra Seramiği Örneği

3.2. Seramik Ürünlerde Form ve Yüzey Dekor Tasarımları

Tasarım, insan bilincinin ortaya çıkarmış olduğu bir eylem çeşidi olmakla birlikte bu eylemi yönetebilen düşüncelerin maddi ve manevi duygularla ortaya koyabilme yetisi olarak söylenebilir. Bilim, teknoloji ve sanayinin gelişmesi sonucunda geçmiş dönemlerde elle şekillendirilerek hazırlanan seramik formlar makineyle şekillendirilmeye başlanmış ve seri olarak üretimleri yapılabilir hale gelmiştir. Yeni makineler teknikleri, malzemelerin gelişmesini sağlayarak tasarıma yeni bir boyut kazandırmıştır. Sofra Seramiklerinde tüketicinin ilgisini çeken en önemli özellik form ve yüzey dekorunun estetik, ergonomik ve seri üretime uygun olmasıdır. Bu seramik tasarımlarının ortaya çıkabilmesi için tasarımcıda gerekli olan en önemli şey bilgi, donanım ve yetenektir.

3.2.1. Form Tasarımı

Bir formun kurgulama sürecinde yerel veya evrensel özelliklerin tamamı araştırılarak kullanımı kolay, estetik yönü kuvvetli ve üretilebilen ürünler meydana getirilebilecek şekilde tasarlanmaktadır. Geçmişte sadece gündelik ihtiyaçları karşılayabilmek adına yapılan form tasarımları, günümüzde birçok kaygı taşıyarak hazırlanmaktadır. Endüstri alanında hazırlanan form tasarımları seri üretime uygun olacak şekilde tasarlansa da sanatsal anlamda hazırlanan tasarımlar yaratıcısının iç güdüleriyle bir bütün halinde oluşturulmaktadır. Sadece estetik kaygı taşıyan bu eserler tek olma özelliği taşırken, endüstriyel tasarım için aynı ürünün binlerce kez üretilebilmesi esas alınmaktadır. Endüstriyel alanda yapılan bu tasarımlar sanatsal anlatımdan farklı olarak çizim metotları daha teknik ve betimleyici şekilde hazırlanmaktadır.

3.2.1.1. Sofra Seramiklerinde Form Tasarımı

Geleneksel seramik formu, içerisinde bir maddeyi taşıyabilmek amacıyla üretilen, içerisinde bir boşluk bulunan ve bir hacme sahip olan çanak-çömlek olarak ifade edilebilir. Geçmişten günümüze kadar ki süreçte kesintisiz olarak üretimi devam eden seramik her geçen yıl gelişim göstermektedir. Neolitik çağa ait olan bir kâse ile günümüzde üretilen kâse arasında herhangi bir işlevsel fark bulunmamaktadır. Seramik olarak hazırlanan ürünler sadece çanak-çömlek formu ile kalmamakla birlikte heykeller, duvar rölyefleri, vazolar, kadehler ve birçok süs eşyası olarak karşımıza çıkmaktadır. Seramik benzersiz, fonksiyonel olmayan ve doğadan ilham alınarak hayal gücünün yansıtıldığı bu ürünler, kilin suyla buluşup ateş ile bir araya gelmesi sonucunda plastik sanatlar da yerini alan bir sanat dalı olarak karşımıza çıkmaktadır (Er, 2011, s.7-8).

Gün geçtikçe gelişen teknoloji ile birlikte insanların beğeni ve isteklerinde değişimler yaşanmaya devam etmektedir. Bu istekleri karşılamak için endüstriyel tasarım ürünleri devreye girerek, estetik, işlevsel ve ergonomik ürünler tasarlanarak tüketicinin beğenisine sunulmaktadır. Birçok alanda kullanılan endüstriyel form tasarımları, ateşin bulunması ile başlayan seramik tasarımlarının endüstri devrimi ile gelişim gösterip teknolojinin daha da

ilerlemesiyle günümüz seramik form tasarımları da estetik bir değer kazanmıştır. İnsanların günlük yaşamında en çok ihtiyaç duyduğu şey ergonomidir. Sofra seramiklerinde tasarlanan formların belirleyici işlevi, kullanıcının estetik değerini ve kimliğini yansıtmak, kullanım kolaylığı sağlamak ve beğenisini kazanmaktır. Endüstriyel seramik ürünlerinde de formlarda estetik işlevsellik ürünün satılmasını özendiren bir araçken, ergonomik ve şık olması ise alıcının o ürünü satın alması için amaçtır. Estetik işlev ve ergonomi ilişkisi ürünün satın alınmasında birbirini tetikleyen bir faktördür.

Görsel 15: Yeni Nesil Seramik Form Tasarım Örnekleri

3.2.1.2. Sofra Seramiklerinde Şekillendirme Yöntemleri

Endüstriyel seramik şekillendirme yöntemlerinde üretilmek istenen ürünlerin yapılabilmesi için seramik teknolojisi ile ilgili bilgi sahibi olunması önemlidir. Endüstriyel tasarımcının seçeceği çamurdan, şekillendirme yöntemine kadar tüm bilgilerle ilgili donanımlı olması gerekmektedir (Sevim ve Kayalıoğlu, 2018, s.292). İlk zamanlarda döküm ve eksenli presleme olarak şekillendirilmekte olan seramik, zaman içinde gelişerek plastik şekillendirme ve basınçlı döküm olarak alternatif yöntemlerle günümüze kadar gelmiştir. Sofra seramiği sektöründe seramik üretimi amacıyla kullanılan şekillendirme yöntemleri olarak; dökümle şekillendirme, plastik şekillendirme (Fincan Torna, Tabak Torna), hidrolik presler, izostatik presler ve Robot Rutuş Sistemli İzostatik Presler (Görsel 18) olmak üzere 5 farklı yöntem kullanılmaktadır. Her yöntemin kendi içerisinde oluşturmuş olduğu sistemle seramik çamurundan seri üretime uygun ürünler şekillendirilebilmektedir (Palacı, 2001, s.18).

Görsel 16: Robot Rötuş Sistemli İzostatik Presler

3.2.1.3. Popüler Kültürün Sofra Seramikleri Form Tasarımlarına Etkileri

Popüler kültür, kitle iletişim araçların aracılığı ile yayılan ve kitlesel pazar için üretimi yapılmış, standart kültürel ürünleri ifade etmektedir. Popüler kültür ürünlerinin kullanılmasında kitlesel bir davranış söz konusudur. Geleneksel seramik ürünlerinden modern ürünlere geçiş döneminde popüler kültürün etkisi büyüktür (Becel, 2013, s.66).

Popüler kültürün etkisi ile üretilen formlar yılın moda trendlerine göre seramik sofra eşyalarında değişkenlik göstermektedir. Televizyon kanallarında ki yarışma programları, diziler ve filmler sosyal medya kanallarındaki influencerlar ve tanıtım reklamları bireyler üzerinde ürünlerin seçilmesi konusunda yönlendirmektedir.

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte endüstriyel üretimi hız kazanan ve her geçen gün artış gösteren sofra seramiği sektörü geçmişte yaratma sürecinde teknoloji yüzünden olumsuzluklar yaşamış olsa da bu yaşanan olumsuzlukların sonucunda zamanla çözümler bulunmuş ve yaratma sürecine geçiş yapılmıştır. Günümüz teknolojisinde talep edilen her form teknolojinin faydalarından yararlanılarak üretime alınmakta ve kullanıcının talebi doğrultusunda şekil almaya devam etmektedir (Becel, 2013, s.66-77).

3.2.2. Dekor Tasarımı

Dekor birçok alanda, farklı kültürlerde değişik işlevlerle yaşamımızda karşımıza çıkmaktadır. Toplumların karakteristik özellikleri ve o çağın ideolojisi dekorlarla açığa çıkmaktadır. Yüzey üzerine uygulanan geometrik bir desenden bitki veya hayvan motifinin hangi medeniyete ait olduğu bilinmektedir. Dönemler, inançlar, tarihi olaylar, kültürlerin yaşam biçimleri ile ilgili tüm bilgiler geçmişten günümüze kadar ki süreçte seramik form yüzeylerindeki dekorlar sayesinde anlaşılabilmektedir. İnsanlar yaşamış oldukları çevreyi ve kullandıkları eşyalara estetik bir görüntü kazandırmak amacıyla ürettikleri seramiklere dekor uygulaması yapmaktadır. Bu estetik görüntüyü kazandırmak amacıyla da birçok dekorlama yöntemi kullanılmış ve antik dönemden günümüze kadar ki süreçte yüzey üzerine uygulanan dekorlar seramiğin bir parçası haline gelmiştir (Aslan, Şan, 2018, s.1370).

3.2.2.1. Sofra Seramiklerinde Yüzey Dekor Tasarımı

Seramik dekorlama yöntemleri insanların çevresini ya da kullandığı eşyaları süslemek kaygısı taşıyarak daha estetik bir görüntü kazandırmayı amaçlamalarından dolayı keşfetmiş ve bu dekorlama yöntemleri gelişerek geçmişten günümüze kadar ulaşmıştır. Antik dönemden günümüze kadar ulaşan dekorlama yöntemleri seramiğin önemli bir parçası haline gelmiştir. (Şan Aslan, 2018, s.1368).

Günümüzde endüstriyel seramiklerde birçok dekorlama yöntemleri kullanılmaktadır. Seramik tasarımcıların yaratıcılığı ve hayal güçlerini bir yansıması olarak teknik yöntemler gelişmekte olup görsel zenginlik ve estetik katacak çalışmalar yapılmaktadır (Sevim ve İn, 2015, s.37). Endüstriyel alanda üretilen seramik form yüzeyleri üzerine sigraffito dekorları, fırça dekorları, sünger dekorları, parafin dekorları, püskürtme dekorları, litografi dekorları, lazer baskı tekniği dekorları, serigrafi baskı dekorları, tampon baskı dekorları ve dijital (ink-jet) baskı dekorları olmak üzere farklı birçok dekorlama yöntemi kullanılmaktadır.

Görsel 17: Sofra seramiği Yüzey Dekorlama Dijital (ink-jet) Baskı Tekniği

3.2.2.2. Popüler Kültürün Sofra Seramikleri Yüzey Dekor Tasarımlarına Etkileri

Endüstriyel seramik ürünlerinin en temel amacı insan ihtiyaçlarını karşılamak üzerine kurulmuştur. Üretilen nesnelerin hedefi ve kapsamı üretici ve tüketici için büyük önem taşımaktadır. Üretimin en temel basamağını oluşturan tasarım endüstriyel seramiklerde önce form daha sonra da yüzey tasarımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüketicinin ilgisini çekecek, satış rakamlarını arttıracak ve ürünü artı değer katacak tasarımlar hazırlanmaktadır. Popüler kültür etkisi altında kalan bu tasarımlar gündeme göre şekil değiştirmekte ve çok hızlı

tüketilerek sürekli yeniliklerin oluşmasını sağlamaktadır. Değişen gündem, moda ve talepler doğrultusunda hızlı tasarımlar yapılmakta ve üretilen bu tasarımlar kısa sürede piyasadan kalkmaktadır. Her dönem ilgi gören nesne, figür, renk ve dokular üzerinden piyasaya yüzlerce ürün çıkmakta ve kısır bir döngü içerisinde kendini tekrarlamaktadır. Piyasaya çıkan bu tasarımlar sadece sofra seramiklerinde değil tekstil, mobilya, aksesuar gibi birçok alanda karşımıza çıkmaktadır.

Sofra seramiği ürünlerinde gelişen teknolojinin de etkisiyle hızlı üretim ve hızlı tüketim yaşanmaktadır. Yüzey dekor tasarımlarının üretiminde kullanılan ink-jet baskı teknolojisi sayesinde insan gücüne ihtiyaç duyulmadan hazırlanan tasarımlar yüzey üzerine uygulanarak seri şekilde üretimi gerçekleşmektedir. Bu teknoloji sayesinde gündem yakından takip edilerek hazırlanan ve moda olarak tabir edilen dekor tasarımları hızlı bir biçimde tüketiciye sunulmaktadır. Piyasaya sürülen popüler kültürün etkisi altına giren bu dekor tasarımları ne kadar farklı tasarlanmaya çalışılsa da konu her firma için aynı olarak kalmaktadır. Bu yüzden gündemdeki konular özgün ürünlerin çıkmasına da engel olabilmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma kapsamında hem sanatsal hem de endüstriyel seramik ürünleri üzerinde popüler kültürün etkileri ve tüketicinin gündelik yaşamlarının bir parçası olarak her alanda karşımıza çıkması ile seramik alanında olumlu ve olumsuz yönlerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi

Yapılan bu araştırmada sanatsal ve endüstriyel seramik ürünlerinin form ve dekor olarak hazırlanma sürecinde popüler kültürün bırakmış olduğu izler ve devam eden süreçteki sürdürülebilirliği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada sanatsal ve endüstriyel seramik form ve yüzey dekor tasarımları üzerinde popüler kültürün bırakmış olduğu izler nitel araştırma yöntemi ile ortaya konulmuş olup 150 adet form ve dekor tasarımı incelenmiş, bunlardan 58 adeti üzerinde çalışma yapılmıştır.

4. BULGULAR VE YORUM

Tüm zamanların malzemesi olarak tanımlanan seramikler de form, dekor ve renkler içinde bulunduğumuz zamana göre değişimlere uğrasa da sağlıklı ve estetik sofralar için geleneksel bir malzeme olma özelliğini sürdürmektedir. Sanatsal ve endüstriyel üretimlerinde her dönem kendini yenileyen seramik form ve yüzey dekor tasarımı konusunda da her yıl farklı düşünceler ile piyasada yerini almaktadır. Günümüz seramik sektörüne baktığımızda farklı form ve yüzey dekorları tasarlanmakta ve tüketim çılgınlığı olarak tabir edilen popüler kültür etkisiyle trendler çok hızlı değişmektedir.

4.1. Popüler Kültür Etkili Form Tasarımları

Uygulama Örneği 1: Hazırlanan form tasarımında asimetrik çizgilerden yararlanılmış olup formsuz formlar olarak tabir edilen herhangi bir geometrik şekle ait olmayan estetik görüntüye sahip form tasarımı hazırlanmıştır. Dünyanın farklı coğrafyalarında benzer şekillerde karşımıza çıkan bu form tasarımı ölçüleri ve renkleriyle dünya standartlarına uygun bir tasarım haline getirilmiştir. Elle şekil verilmiş hissi uyandırılmaya çalışılan bu tasarımda yüzey üzerinde rölyef olacak şekilde dokularla doğal taş hissi uyandırılmıştır. Bu uygulama örneğinde servis tabağı ölçüsü 30 cm, pasta ve yemek tabağı ölçüsü 23 cm, kâse ölçüsü 16 cm yüksekliği de 52 mm olup artistik krem sır ile renklendirilmiştir (Görsel 18).

Görsel 18: Tetra Yemek Takımı

Uygulama Örneği 2: Uygulama Örneği 2'de yer alan tasarımda yuvarlak bir modelin elle hazırlanılmış naturel form çizgilerinden yararlanılmıştır. Günümüzde eskiye dönüşün ve antika görüntüsünün kazanmış olduğu önemle birlikte seri üretime uygun ve endüstriyel alanda üretilip pazarda yer edinebilmek için Organik seri adı altında form tasarımı hazırlanmıştır. Elle şekil verilmiş hissi uyandırılmaya çalışılan bu tasarımda yüzey üzerinde rölyef olacak şekilde dokular oluşturulmuş olup doğallık hissi uyandırılmıştır. Bu uygulama örneğinde servis tabağı ölçüsü 26 cm, pasta tabağı 20 cm, yemek tabağı ölçüsü 22 cm, kâse ölçüsü 15 cm yüksekliği de 80 mm olup artistik sır ile değerli taş görüntüsü verilmek için yeşil renk kullanılmıştır (Görsel 19).

Görsel 19: Organik Yemek Takımı

Uygulama Örneği 3: Uygulama örneği 3'te kare biçiminde form tasarımı yapılmış olup dönemsel olarak karşımıza çıkan bu tasarım tüketici tarafından da oldukça ilgi görmektedir. Özellikle yurtiçi pazarda tercih edilen form Avrupa ülkelerine de ihraç edilmektedir. Sert kenarlara sahip olan bu formda yumuşak geçişler yapılan köşeler tabağa estetik katmaktadır. Piyasada bulunan ürünlerden farklı olarak hazırlanan bu tasarımda diğer muadillerinin aksine sert köşelerden ziyade yuvarlatılmış hatlar tercih edilmiştir. Bu uygulama örneğinde servis tabağı ölçüsü 25 cm, pasta tabağı 20 cm, yemek tabağı ölçüsü 19 cm, kâse ölçüsü 15 cm yüksekliği de 58 mm olup artistik sır ile değerli taş görüntüsü verilmek için yeşil renk kullanılmıştır (Görsel 20).

Görsel 20: Sierra Yemek Takımı

Uygulama Örneği 4: Uygulama Örneği 4'te tasarlanmış olan oval şekildeki form tasarımında estetik görünüm ön planda tutulmuştur. Yuvarlak hattı formlar dönemsel olarak tüketicinin oldukça ilgisini çekmekte ve piyasaya sürülmektedir. Popüler kültürün bir parçası olan sosyal medyada birçok firma tarafından da hazırlanıp paylaşılan bu ürünlere ilave olarak inklined ismi verilen asimetrik kesimdeki kâse ve makarna tabağı ilave ederek günümüz trendleri arasında yer alan form tasarımı hazırlanmıştır. Dünya çapında birçok firma tarafından muadilleri yapılan bu form tasarımında artistik sır kullanılmış olup forma granit efekti uygulanmıştır. Bu uygulama örneğinde servis tabağı ölçüsü 28 cm, pasta tabağı 21 cm, yemek tabağı ölçüsü 22 cm, kâse ölçüsü 16 cm yüksekliği de 48 mm olup, inklined serisinde ise makarna tabağı 28 cm, salata kasesi 23 cm ve çorba kasesi 18 cm ölçülerinde tasarlanmıştır (Görsel 21).

Görsel 21: Oval ve Inklined Yemek Takımı

Uygulama Örneği 5: Uygulama örneği 5'teki tasarım çalışmasında kar kristallerinden yola çıkılmış olup Retro porselen takımlarının günümüz modern çizgileriyle tasarımları hazırlanmış, kar kristallerinin dünya üzerine tek düşmesinden ilham alınarak tasarlanmıştır. Günümüzde tüketicinin oldukça ilgisini çeken Retro formlar bir popüler kültür ürünü haline gelerek birçok alanda tercih sebebi olmasından dolayı sofra seramiği ürünlerinde de kullanılmak üzere modelleme çalışması yapılarak önce üretime sonrada satışa uygun hale getirilmiştir (Görsel 22).

Görsel 22: Khione Yemek Takımı

4.2. Popüler Kültür Etkili Yüzey Dekor Tasarımları

Uygulama Örneği 1: Uygulama örneği 1'de sofra seramiği üzerine uygulanmış olan flamingo figürlü yüzey dekor tasarımı hazırlanmıştır. Son dönemlerde trend olan flamingo figürü sofra seramiğinin yanı sıra tekstil, aksesuar, giyim, kırtasiye, oyuncak, mutfak eşyaları, mobilya olmak üzere birçok alanda kullanılarak bir popüler kültür ürünü haline gelmiştir. Tüketicinin her yerde görmeye alıştığı bu figürle birçok sektör üretim yaparak hazırlamış oldukları ürünleri piyasaya sunmuş ve satışlarını gerçekleştirmiştir (Görsel 23).

Görsel 23: Flamingo Figürlü Yüzey Tasarım Örneği

Uygulama Örneği 2: Uygulama örneği 2'deki avokado deseni geçtiğimiz yıllardan bu yana gündem olmuş ve seramik ürünler olmak üzere birçok eşya üzerinde yerini almıştır. Sosyal medya ve televizyon kanallarının da etkisiyle ünlenen bu meyve tüketici tarafından pek çok aksesuar, giyim ve eşya üzerinde kullanılmış ve satışı sağlanmıştır. Bir yarışma programında oyuncak bir avokadonun gösterilmiş olması izleyicilerin dikkatini çekmiş olup bununla birlikte üreticiler bu yöne kayıp popüler kültür ürünü olan bu figür üzerinden birçok alanda tüketicilere sunulması amacıyla ürünler piyasaya çıkartmıştır (Görsel 24).

Görsel 24: Avokado Figürlü Yüzey Tasarım Örneği

Uygulama Örneği 3: Uygulama örneği 3'te yer alan nar figürlü dekor çalışması geçtiğimiz yılların trendi haline gelmiş ve bereketi simgelemesinden dolayı oldukça ilgi çekmiştir. Tüketiciden görmüş olduğu talep göz önüne alınarak pek çok ürün bu figür üzerinden hazırlanmıştır. Tekstil ürünleri, aksesuarlar, giyim, sofra eşyaları olmak üzere birçok alanda üretimleri yapılarak piyasaya sürülen nar figürü bir popüler kültür ürünü olarak karşımıza çıkmıştır. Bu dekor çalışmasında da kırmızı renk ve nar ön planda tutularak tüketicinin görmeye alışkın oldukları nesneler kullanılmıştır. Fakat alışılmışın dışında nar figürü yanında kuş figürü de kullanılarak piyasanın dışında bir ürün hazırlanmıştır(Görsel 25).

Görsel 25: Nar Figürlü Yüzey Tasarım Örneği

Uygulama Örneği 4: Türk geleneğinin ön plana çıkartıldığı uygulama örneği 4'te yer alan dekor çalışmasında dantel motiflerinden yola çıkılarak dekor tasarımları hazırlanmıştır. Vintage modasının günümüzde yaygın olması dantel dekorlarının gündeme getirilmesine denen olmuştur. Türk halk kültürünün bir örneği olan bu motifler tüketicinin ilgisini çekmiş ve oldukça fazla ilgi görmüştür (Görsel 26).

Görsel 26: Dantel Motifli Yüzey Tasarım Örneği

Uygulama Örneği 5: Uygulama örneği 5'te yer alan zeytin dalı figürlü dekor çalışması farklı dönemlerde trend haline gelmekte olan barış ve özgürlüğü simgelemesinden dolayı oldukça ilgi çeken bir dekor tasarım örneğidir. Zaman zaman gündeme gelen bu motif popüler kültür ürünü haline gelmiş ve simgelediği durumlardan ve estetik görüntüsünden dolayı sıkça üretimi yapılarak tüketiciye sunulan bir ürün olmuştur (Görsel 27).

Görsel 27: Zeytin Dalı Figürlü Yüzey Tasarım Örneği

SONUÇ

Kaynağını toplumun geçmişte yaşamış olduğu deneyim ve birikimlerden alarak gündelik yaşamlarında içselleştirmesi ve güncel haline gelen popüler kültür, tüketim ve üretim açısından toplumun her kesimine farklı derecelerde egemen olup toplumu yönetmesi ve yönlendirmesine imkân sağlar. Popüler kültür, Amerika'da ilk kitle kültürü olarak ortaya çıkmış, elit kesimin kültürüne karşı bir tepki olarak ortaya konmuştur. Daha sonra kitle iletişim araçları ile kitlesel

pazar için üretilen standart ve yaygın ürünlerin 19. yy. itibari ile endüstriyelleşmesi sonucunda kapitalist değişimler yaşayarak popüler kültür kavramı kullanılmaya başlanmıştır.

Teknolojinin gelişmesi ve ilerlemesi ile birlikte seramik endüstrisi de birçok alanda tüketiciler tarafından ilgi gören bir sektör haline gelmiştir. Popüler kültür toplumunda yaşayan bireyler günlük yaşamlarında pratik, ucuz ve o dönemin modası olan ürünleri tercih ettikleri için mutfak eşyaları alanında seramik sofra eşyalarına ilgi göstermektedir.

Günümüz teknolojisinde talep edilen her form teknolojinin faydalarından yararlanılarak üretime alınmakta ve kullanıcının talebi doğrultusunda şekil almaya devam etmektedir. Sektörde formsuz formlar olarak tabir edilen asimetrik biçimler günümüzde trend haline gelmiş, yurtiçi veya yurtdışı olmak üzere birçok firmada yerini almıştır. Yüzey dekor tasarımlarının üretiminde kullanılan ink-jet baskı teknolojisi sayesinde insan gücüne ihtiyaç duyulmadan hazırlanan tasarımlar yüzey üzerine uygulanarak seri şekilde üretimi gerçekleşmektedir. Bu teknoloji sayesinde günden yakından takip edilerek hazırlanan ve moda olarak tabir edilen dekor tasarımları hızlı bir biçimde tüketiciye sunulmaktadır. Piyasaya sürülen popüler kültürün etkisi altına giren bu dekor tasarımları ne kadar farklı tasarlanmaya çalışılsa da konu her firma için aynı olarak kalmaktadır. Bu yüzden gündemdeki konular özgün ürünlerin çıkmasına da engel olabilmektedir.

Yapılan bu araştırmada genel tarama modellerinden faydalanılmış ve popüler kültürün etkisinde kalan sofra seramiği form ve dekor tasarımları incelenerek 150 adet form ve dekor çalışması incelenmiştir. İncelenen bu form ve dekorlardan 58 adeti çalışma yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor W. 1998, **Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken,** Cogito Dergisi (Çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan). İstanbul s. 7-8

ALGÜL, Ali, 2019, **Popüler Kültür ve Popüler Edebiyat,** European Journal of Educational & Social Sciences Volume 4 Issue 2, ISSN: 2654-662, s. 142-153

ALVER, Köksal, 2010, **Kültür Sosyolojisi ve Kültürel Çalışmalar,** İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Felsefe Lisans Programı, İstanbul, s.69

ARTUN, Erman,2007, **Türk Halkbilimi, Halk Kültüründe Değişimin Topluma Etkisi ve Sonuçları**, Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Adana s. 2

Becel, Seher, 2013, **Popüler Kültürün Sanatsal Seramik Formlarına Etkileri,** Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Uygulamalı Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Seramik Eğitimi Bilim Dalı, s. 66-77

BOZKURT, Veysel, 2019, **Küreselleşme ve Kültür,** Bilge Kültür Sanat, s.107

CENGİZ, Erdal, 2010, **Popüler Kültür ve Sanat,** Cyprus Internationel University**,** folklor/edebiyat, cilt:16, sayı: 64, s. 7-14

COŞGUN, Melek, 2012, **Popüler Kültür ve Tüketim Toplumu**, Batman Üniversitesi Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu, Batman, s. 840-841

Çılbıyıkoğlu, Najda, 2004, **Popüler Kültür ve Medya İlişkisi,** iletişim fakültesi dergsi, cilt 0, sayı 19, s 404

Dehghanpour, Heydar, 2011, **İleri Seramiklerin Özellikleri ve Kullanım Alanları,** Atatürk Üniversitesi, s. 1

Del Vecchio, Mark, 2001, **Postmodern Ceramics**, London: Thames&Hudson, s. 9

Ege Seramik, 2018, **Geçmişin Arayüzünde bir Yaşam Amaresi Seramik**, Ekolojik Yapılar ve Yerleşimler Dergisi, 41. Sayı, s. 111

Er, A.Cüneyt, 2011, **Seramikte İşlevsel Simge Biçimlerin Araştırılması Ve Plastik Biçim Olarak Çömlekçi Çarkında Üretilmesi,** Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Seramik Ana sanat Dalı Sanatta Yeterlik Tezi, S.7-8

Erkmen, N. Der: A, Artun, E, Aliçavuşoğlu. **Bauhaus: Modernleşmenin Tasarımı. Türkiye'de Mimarlık, Sanat, Tasarım Eğitimi ve Bauhaus**, İstanbul: İletişim Yayınları, s.20.

Erman, D. O. (2019), **Antik Çağ'dan Günümüze Seramik Kültürü ve Sanatında Doğurganlık Kavramı**. STD, s. 143-169.

Erzincan, A., Yıldız, N., Erken, E., Parlak, D., Akbak, S., Evren, B., Ebeoğlu, S., Arslan, M. & Mercin, L. (2021). **Anadolu Kilim Motiflerinin Sofra Seramiklerine Yansıması. Medeniyet** Sanat Dergisi, 7 (1), 127-162. DOI: 10.46641/medeniyetsanat.913171

FISKE, John (1999). **Popüler Kültürü Anlamak,** Çev: Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat\Ark Yayınları, Ankara

GÖNENÇ, E. Özgür, 2012, **Kitle Kültürü ve Kitle İletişimi, İletişim Fakültesi Dergisi**, Cilt 0, Sayı 13, İstanbul, s. 131-132-134

Gümüştekin, Nuray, 2015, **Kültür" Kavramı ve Osmanlı'dan Günümüze Kültürel Yapının İncelenmesi** Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. 317-326

Güven, Şevki Yılmaz, 2014, **Biyouyumluluk ve Biyomalzemelerin Seçimi,** Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi 2(3), ÖS: BiyoMekanik, 303-311, 2014 ISSN: 1308-6693

HAYTA, Yasemin, 2016, **Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı,** Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt/volume:5, Sayı/Number:2, s.165-184

İnan, Hasan Basri, 2018, **Seramik Form ve Yüzeylerde Resimsel Anlatımlar ve İmgeler,** Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Seramik Anasanat Dalı, Ankara, s. 1

İnan, Utku, 2005, **Farklı Sinterleme Sıcaklıklarının Ağırlıkça %2 MnO ve %2 TiO_2 Katkılı Alümina Seramiğinin Mikroyapısal ve Fiziksel Özelliklerine Olan Etkileri,** İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Anabilim Dalı: Metalurji ve Malzeme Mühendisliği Programı: Seramik, s.6-10

Kara, Tolga, 2014, **Kültür Endüstrisi Kavramı Çerçevesinde Medya Ürünleri: Eleştirel Yaklaşım,** The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC , Volume 4 Issue 1, s.51-60

Kızılhan, Pınar, **Kültür Çeşitleri**, https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=46992

LİMON, Birsen, 2012, **Kültürel Değişim Sürecinde Popüler Kültür ve Kitsch Kavramı,** İDİL, 2012, Cilt 1, Sayı 3 / Volume 1, Number 3, DOI: 10.7816/idil-01-03-07, s. 106-115

Mejuyev, Vadim, 1998**, Kültür ve Tarih**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları; 1. Basım, ISBN-10: 9758269283 ISBN-13: 978-9758269280, s.22.

Oğuz, Esin Sultan, 2011, **Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı**, EFD / JFL Edebiyat Fakültesi Dergisi / Cilt/Volume 28 Sayı/Number 2, 123-139

Okumuş, Halide, 2013, **Geçmişte ve Günümüzde Seramiğin Kullanım Alanları,** 7. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu, Eskişehir, s. 2-4

Okumuş, Halide, 2013, **Geçmişte ve Günümüzde Seramiğin Kullanım Alanları,** 7. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu, Eskişehir, s. 2-4

Palacı, Yüksel, 2001, **Alüminanın Özelliklerine, Şekillendirme Yönteminin, Katkıların ve Sinterleme Sıcaklığının Etkisi,** İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, s. 18

Sevim S. S. & Ö. Yıldırım (2014). **Çağdaş Türk Seramik Sanatında Resimsel Anlatım**. Sanat ve Tasarım Dergisi. 7 (7), 61-74.

Sevim, Cemalettin, 2017, **Yemek Kültürü ve Sofra Seramikleriyle Etkileşimi,** Sanat ve Tasarım Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, s. 195- 206

Sevim, S. Sibel, İn, Hasan, 2015, **Seramik Yüzeylerde Maskeleme Tekniğinin Kullanımının Araştırılması Ve Uygulanması,** Sanat ve Tasarım Dergisi, cilt 5, sayı 8, s.32-47

Sevim, Sıdıka Sibel ve Ali Cihan Kayalıoğlu, 2018, **Seramik Heykel Sanatında Kullanılan Çamurların Elle Şekillendirme Açısından İncelenmesi,** Sanat ve Tasarım Dergisi, e-ISSN 2149 – 6595, s. 291- 303

Şan, Aslan, Perihan, 2018, **Seramikte Dekor Tekniklerinin Kavramsal Bir İfade Aracı Olarak Kullanımı**, İdil dergisi, cilt / volume 7, sayı / issue 51 s.1358-1370

TALAS, Mustafa ve Yaşar Kaya, 2007, **Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları,** TÜBAR-XXII, s. 153

Topraklı, Mehmet, 2019, **Seramik Bünyelerde Dekoratif Uygulama Teknikleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Seramik Anasanat Dalı Seramik Sanat Dalı, Konya, s.3-10

TÜMERTEKİN, E., Özgüç, N. (2002). **"Beşerî Coğrafya İnsan-Kültür-Mekân"**, Çantay Kitabevi, İstanbul. s. 120

YÜKSELER, Gizem, 2017, **Kitle Kültürü Göstergeleri Üzerinden Seramik Sanatında Yapı bozumcu Anlatı,** Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Seramik Anasanat Dalı, Ankara, s 8-9

Zorlu, Abdülkadir, 2003, **Batılı Bir Yaşam Tarzı Olarak Tüketim: Türkiye'de Tüketim Ürünlerinin ve Kültürünün Tarihi Gelişimi,** Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar Dergisi, s. 4

İNTERNET KAYNAKÇASI

URL 1: http://hbrturkiye.com/dergi/tasarim-odaklidusunme-rustunu-ispatliyor (Erişim Tarihi: 24.09.2021).

GÖRSEL KAYNAKÇA

Görsel 1: https://masallaroku.org/karagoz-ile-hacivat-mangal-sefasi/ 19.12.2021

Görsel 2: https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/opera-sahnesinde-dunya-sarkilari-yankilanacak/1995864 19.12.2021

Görsel 3: https://www.shutterstock.com/tr/image-photo/thailand31102019-mcdonalds-logo-has-branches-around-1546015046 (Erişim Tarihi: 10.09.2021)

Görsel 4: https://www.shutterstock.com/tr/image-photo/minsk-belarusaugust-26-2016-glass-cocacola-532172488 (Erişim Tarihi: 10.09.2021)

Görsel 5: https://www.thoughtco.com/pop-art-art-history-183310 (Erişim Tarihi: 10.09.2021)

Görsel 6: https://www.shutterstock.com/tr/image-photo/valencia-spain-march-08-2017-collection-628802006 (Erişim Tarihi: 15.10.2021)

Görsel 7: https://boxofficeturkiye.com/haber/turkiye-ve-dunya-genelinde-en-cok-abonesi-olan-dijital-yayin-platformlari--3084 (Erişim Tarihi: 15.10.2021)

Görsel 8: https://reshontheway.com/5-latin-amerika-ulkesinin-ikonik-sokak-tatlari/ (Erişim Tarihi: 14.09.2021)

Görsel 9: https://www.hurriyet.com.tr/lezizz/tavuklu-pilav-tarifi-41612269 (Erişim Tarihi: 14.09.2021)

Görsel 10: https://www.yapikatalogu.com/ince-yapi-bitirme-isleri/seramik-porselen-dis-cephe-kaplamasi-terracota-mozaik-tugla/ng-kutahya-seramik-dis-cephe-seramikleri_3837 (Erişim Tarihi: 21.11.2021).

Görsel 11: http://www.metamak.com.tr/refrakterlerileriteknolojiseramiklerivemetalmatrislikompozitler_1_29.htm (Erişim Tarihi: 22.09.2021).

Görsel 12: https://hasansecen.files.wordpress.com/2011/06/yazim.pdf (Erişim Tarihi: 22.09.2021).

Görsel 13: https://tr.wikipedia.org/wiki/Seramik_z%C4%B1rh#/media/Dosya:IDET2007_ceramic_armor_tiles.jpg (Erişim Tarihi: 28.09.2021).

Görsel 14: Keramika Tasarım Merkezi Arşivinden

Görsel 15: https://www.villeroy-boch.co.uk/shop/Iconic-La-Boule-white-white-1016659080.html (Erişim Tarihi: 24.09.2021).

Görsel 16: Keramika Tasarım Merkezi Arşivinden

Görsel 17: Keramika Tasarım Merkezi Arşivinden

Görsel 18: Keramika Tasarım Merkezi Arşivinden

Görsel 19: Keramika Tasarım Merkezi Arşivinden

Görsel 20: Keramika Tasarım Merkezi Arşivinden

Görsel 21: Keramika Tasarım Merkezi Arşivinden

Görsel 22: Keramika Tasarım Merkezi Arşivinden

Görsel 23: Keramika Tasarım Merkezi Arşivinden

Görsel 24: Keramika Tasarım Merkezi Arşivinden

Görsel 25: Keramika Tasarım Merkezi Arşivinden

Görsel 26: Keramika Tasarım Merkezi Arşivinden

Görsel 27: Keramika Tasarım Merkezi Arşivinden

KENT PLANLAMA VE KENTSEL TASARIMA İLİŞKİN POLİTİKALARIN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ADAPTASYON STRATEJİLERİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ÖRNEKLERİ

An Evaluation of Urban Planning and Urban Design Policies Within the Scope of Climate Change Adaptation Strategies Examples of Turkey and Azerbaijan

Araş. Gör. Dr., Venhar Melda HASSAMANCIOĞLU

ORCID ID: 0000-0003-3072-0749

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, melda.hassamancioglu@gop.edu.tr

ÖZET

İklim değişikliğinin etkileri son yıllardaki ekoloji krizlerinin başlıca sebebidir. İklim koşullarının değişmesi sera gazı salınımlarının artmasıyla oluşmuş, dünya genelinde yüksek kentleşme oranları salınımlarının artmasında etkili olmuştur. Global ölçekten başlayarak çevre, tarım, enerji, ekonomi gibi sektörlerde iklim değişikliği etkilerini azaltmak için politikalar oluşturulmuştur. Bu çalışmada iklim değişikliğinin hem sorumlusu hem de mağduru olan kentlerde iklim değişikliği adaptasyonu için belirlenen politikalar kent planlama ve kentsel tasarım kapsamında değerlendirilecektir. Çalışmanın amacı; iklim değişikliği adaptasyonu sürecinde kentlerde gerçekleştirilmesi planlanan politika hamlelerini, politikaların amaç, hedef ve stratejilerini inceleyerek, sürdürülebilirlik ve ekoloji odaklı kent planlama ve tasarımı stratejilerinin politika belgelerindeki varlığını sorgulamaktır. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmış, örneklem olarak seçilen Türkiye ve Azerbaycan ülkelerinin kentleşme ve iklim değişikliğine ilişkin politika belgeleri incelenmiştir. Değerlendirme sonucunda seçilen ülkelerde enerji, çevre ve ekonomi politikalarında iklim değişikliğine ilişkin stratejilerin karbon salınımını azaltacak önlemlerle politikalara entegre edildiği görülmüştür. Kentleşme politikalarında ise yeşil alanların yüzölçümünün arttırılması ve yeşil alt yapı stratejilerinin uygulanması gibi hedefler politika belgelerine eklense de hedeflerin gerçekleştirilmesi için eylemler detaylandırılmamış, iklim değişikliği adaptasyonu için mekânsal planlama ve tasarım kriterleri netleştirilmemiştir. Sonuç olarak iklim değişikliği adaptasyonu politikalarında ekolojik yaklaşımlara odaklanan planlama prensiplerine, kentlerde su kaynaklarının korunması için düşük etkili gelişim modelli tasarım stratejilerine ve enerji etkin kentsel planlama ve tasarım ilkelerine yer verilmediği görülmüştür. Bahsi geçen uygulamaların hayata geçirilmesi mevcut kentleşme koşullarında fiziki ve ekonomik zorluklar barındırsa da iklim krizine dirençli kentler oluşturulması için kentsel planlama ve tasarımda ekolojik yaklaşımları içeren politika hedefleri belirlenmeli, stratejiler detaylandırılmalı ve en kısa sürede uygulanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İklim değişikliği adaptasyonu, Kentsel planlama ve tasarım, Kentleşme politikaları

ABSTRACT

The effects of climate change are the main cause of ecological crises in recent years. The change in climatic conditions has occurred due to the increase in greenhouse gas emissions, and the high levels of urbanization throughout the world have been effective in the increase in emissions. Policies have been established to reduce the effects of climate change in many areas

from international to local scale, such as environment, agriculture, energy and economy. In this study, the policies determined for climate change adaptation in cities that are both responsible and victim of climate change, will be evaluated within the scope of urban planning and urban design. The aim of the study is to question the existence of sustainable and ecology-oriented urban planning and design strategies in the policy documents by examining the aims, objectives and strategies of the policies planned to be realized in cities in the adaptation process to climate change. The document analysis method based on qualitative evaluation was used as the main method of this study, and the policy documents on urbanization and climate change of Turkey and Azerbaijan, which were selected as samples, were examined. As a result of the evaluation, it has been seen that the countries selected as the sample have developed strategies for climate change in energy, environment and economic policies, and measures to reduce carbon emissions have been integrated into policies in urbanization. In terms of urban planning and design, although targets such as increasing the area of green areas in cities and implementing green infrastructure strategies are included in the policy documents, the actions to be taken to achieve the targets did not detail and the spatial planning and design criteria for climate change adaptation did not clarify. As a result, it has been seen that planning principles that are focusing on ecological approaches, low-impact development design strategies for the protection of water resources and energy-efficient urban planning and design principles are not included in the national policies prepared for adaptation to climate change in cities. Although the implementation of the aforementioned practices poses physical and economic difficulties in the current urbanization conditions, in order to protect and improve the quality of life in cities and to build resilient cities against climate crises, policy targets regarding ecological approaches in urban planning and design should be determined, strategies related to this should be detailed and implemented as soon as possible.

Key Words: Climate change adaptation, Urban planning and design, Urbanization policies

GİRİŞ

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'nin güncel raporunda günümüzde karşılaşılan iklimsel değişikliğinin antroposentetik olduğu yani insan faaliyetlerinden kaynaklandığı %95 kesinlik oranıyla açıklanmıştır (IPCC, 2021). Birleşmiş Milletler Çevre Programı tarafından İklim değişikliğine sebep olan karbondioksit salınımlarının toplamının %75'inin kentlerde gerçekleştirilen ulaşım sanayi, bina sektörleri ve fosil yakıt tüketen diğer sektörlerin faaliyetleri olduğu söylenmektedir (UNEP, 2022). Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda yapılan tanıma göre iklim değişikliği "karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik" (Birleşmiş Milletler, 1992) olarak tanımlanmıştır. Gerçekleşmesi muhtemel iklimsel değişikliklerden kaynaklanan aşırı hava olaylarının özellikle kentleri tehdit edeceği, kentsel alt yapı ve üst yapı sistemlerine hasar vereceği ve ekolojik, toplumsal ve ekonomik sorunlara yol açacağı ön görülmektedir. Bu nedenle kentlerin etkilenebilirliğini azaltıp dirençli kentler oluşturmak olası tehditleri engellemek için gerekliliktir (Hepcan, 2022).

Kentsel faaliyetlerin artması sonucu iklim değişikliğinin sorumlusu olarak değerlendirilen kentlerin, aynı zamanda olası ekoloji krizlerinden en çok etkilenecek alanlar olarak iklim değişikliğinin mağduru oldukları söylenebilir. Sıcaklık artışı, aşırı hava olayları, yağış rejiminin değişmesi gibi iklim değişikliği etkileri özellikle kentlerde son yıllarda hissedilmektedir. IPCC'nin raporlarında (2021) bu etkilerin ilerleyen dönemlerde kendini daha fazla göstereceği

ve risk durumunun artacağı bildirilmiştir. İklim değişikliğinin kentsel yaşam alanlarında beklenen etkileri sıralandığında; deniz seviyesinin yükselmesi sebebiyle taşkın ve sel baskınlarının yaşanacağı, ortalama sıcaklıklardaki artış sebebiyle kentsel ısı adası etkisinin artacağı, şiddetli hava olayları ve yağış rejiminin değişmesi nedeniyle sel riskinin artacağı, kuraklık yaşanması ihtimalinde ise su ve gıda güvenliğini için tehdit oluşturacak durumlarla karşı karşıya kalınacağı ön görülmektedir (Van Staden, 2013).

Bahsi geçen etkileri azaltmak ve kentleri iklime dirençli hale getirmek için sağlık, enerji, ulaşım, tarım, su kaynakları, arazi kullanımı, alt yapı, ekoloji, biyoçeşitlilik, kültür ve kamu güvenliği gibi birçok alanın dahil edildiği tedbirler alınmalı, planlama sistemi oluşturulmalıdır. Kentlerin iklim dirençliğini sağlamak için çözümler aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- "Etki, etkilenebilirlik ve risk analizlerinin yapılması
- Yerel İklim Değişikliği Eylem Planları'nın hazırlanması ve uygulanması
- Doğa temelli çözümler ve yeşil altyapılar
- Su yönetimi
- Şehirlerde iklim eylemine ilişkin finansman ihtiyacının karşılanması
- Şehirlerde yeşil dönüşümün ve istihdamın sağlanması doğrultusunda yeniliklerin teşvik edilmesi
- Yeşil tedarik zinciri sisteminin kurulması
- Döngüsel ekonominin geliştirilmesi
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması
- Kompakt şehirleşme ve yeşil ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi" (Tuğaç, 2022)

Kentsel dirençliliğin sağlanması için önerilen çözümler ele alındığında, önerilerin birçoğunun mevcut kentlerin yapılı çevresinde ve yeni yapılaşmalarda iklim değişikliği etkilerini en aza indirgeyecek şekilde dönüştürmeye ve sürdürülebilirlik ilkelerini uygulamaya yönelik olduğu görülmektedir. Çözümlerin hayata geçirilmesi için mekânsal planların yapımı süreçlerine entegre edilmeleri ve çözümlere ilişkin politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. İklim krizinin risklerini en aza indirmek için kent planlama ve tasarımı ekolojik yaklaşımlara dayandırılmalıdır. Kentlerde ekolojik planlama yaklaşımı ekosistem hizmetlerinin korunması ve yeşil alt yapı sistemlerinin hayata geçirilmesini esas almaktadır. (Görmüş, Oktay, & Cengiz, 2021). Kent peyzajının ekolojik yaklaşımlarla tasarlanmasının ilkeleri ise; mevcut karakterin korunması, iklimsel ve ekolojik koşullara uyumluluk, yerel kaynakların kullanımı, su etkin tasarım, enerji etkin tasarım, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, kurakçıl peyzaj tasarımı, alternatif yeşil alanların oluşturulması ve sürdürülebilir tarım prensiplerine dayanmaktadır. (Korkut, Kiper, & Topal, 2017)

İklim değişikline karşı dirençliliğin artırılmasında peyzaj planlama ve tasarım araçlarının kullanılması kentsel alanlarda iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması ve uyumlanma süreçlerine katkı sağlayacaktır. Yerel ölçekte; açık-yeşil alanlar, yeşil çatılar ve yeşil duvarlar doğrusal yeşil alanlar, iklim değişikliğine dirençli bitki türlerinin kullanımı, yerel ve geri dönüşümü olan yapı malzemesinin kullanımı, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı mezarlıklar ve korulukların korunması, damla sulamanın ve su hasadının teşviki gibi planlama ve tasarım araçları, kentsel ölçekte; kent parklarının kurulması, mevcut yeşil koridorların korunması ve yeni koridorların oluşturulması, ormanlar, göller ve derelerin korunması gibi stratejiler, bölgesel ölçekte ise; bölge parklarının kurulması, nehirler ve taşkın alanlarının korunması, doğa koruma alanlarının kurulması ve korunmasına yönelik peyzaj planlama ve tasarım araçları iklim değişikliği ile mücadeleye katkı sağlayacaktır. Uygulanacak olan bu stratejiler; hava kalitesinin iyileşmesini, ısı adası etkisinin azalmasını, taşkınların ve yüzey

akışının azalmasını, canlılar için habitat oluşturulmasını, canlıların habitatları arasında bağlantılılığın desteklenmesini, biyolojik çeşitliliğin korunmasını ve erozyon riskinin azalmasını sağlayarak yaşam alanlarını iklime dirençli hale getirecektir (Landscape Institute, 2008).

İklim değişikliği ile mücadelede bölgesel ve kentsel ölçeklerde yapılan fiziki planların yapımında kent dirençliliğini artıracak planlama ve tasarım stratejileri göz önünde bulundurulmalı ve iklim krizine karşı adaptasyon sağlayacak planlama kriterler plan yapım sürecine entegre edilmelidir. İklim değişikliği adaptasyonu ve mekânsal planlama ilişkisinde öne çıkan kriterler aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

- "Yeşil alanların korunması, iyileştirilmesi ve artırılması
- Arazi kullanım kararlarında kamu yararının gözetilmesi
- Yapılı çevrede binaların konumlandırılmasının rüzgâr koridorlarını kesmeyecek şekilde düzenlenmesi
- Koruma-kullanma dengesinin gözetilmesi, ekosistem tabanlı yaklaşım ile kentsel gelişim kararlarının verilmesi
- Yerleşmelerin hassasiyet düzeylerine göre risk azaltma planlarının oluşturulması. Anlık veri toplama sistemi ile yerleşmelerdeki değişimlerin tespiti
- Akıllı yönetişim ile iklim değişikliğine yönelik mekânsal planlamanın ilişkilendirilmesi" (Kazancı & Tezer, 2021)

İklim dirençli kentler oluşturmak için belirlenen bu mekânsal planlama stratejilerinin uygulanması, kriterlerin iklim değişikliğine uyum politikalarına dahil edilmesine ve fiziki planlamaya ilişkin yasal mevzuatın planlama hükümlerine entegre edilmesiyle gerçekleşebilir.

İklim değişikliği, küresel ile yerel özellikleri birleştiren uluslararası bir sorun olduğundan, iklim değişikliği ile mücadele her düzeydeki eşzamanlı politika süreçlerinin politika alanını belirlediği ve girişimleri teşvik ettiği ve aynı zamanda diğer yönetişim düzeyleri üzerinde baskı oluşturduğu çok katmanlı yönetişim stratejileri ile gerçekleştirilebilir (Gupta, Leeuw, & Moel, 2007). Bu yönetişim stratejilerinin global ölçekten yerel ölçeğe kadar ilgili tüm sektörlerde yürütülen faaliyetler için belirlenmesi iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle mücadele edebilmeye büyük oranda katkı sağlayacaktır. Her bir ülkenin ulusal iklim politikasının uluslararası kuruluşlarca alınan kararlar ile uyumlu olduğu ve kararların uygulanmaya konması için gerekli stratejileri barındırdığı taktirde, ulusal ölçekte mikro-iklim değişiklikleri ve global ölçekteki makro-iklim değişikliklerine karşı tedbir alınması sağlanabilir. Ulusal iklim politikaları çevre, sanayi, kentleşme, yerleşme gibi birçok sektör hakkında düzenleyici politikalar oluşturulması ve politika kararlarının diğer sektörlere ilişkin politikalara yansıtılması ile etkin hale gelip uygulanabilir (Özer & Kılıç, 2006).

Çalışma kent planlama ve kentsel tasarım stratejilerine odaklandığından ulusal kentleşme politikaları göz önünde bulundurulmuş iklim değişikliği adaptasyon stratejilerine ilişkin politikalarla mekânsal planlama ve tasarım kriterlerinin nasıl ilişkilendirildiği ele alınmıştır. Çalışmada Türkiye ve Azerbaycan Ülkeleri örneklem olarak seçilmiş, ülkelerin kentleşmeye ilişkin politikalarında kent dirençliğini artırmaya yönelik stratejiler ve ulusal politikalarında yer alan mekânsal planlamaya yönelik stratejilerle iklim değişikliğine uyum politikaları ilişkisi incelenmiştir. Çalışmanın amacı; iklim değişikliğine adaptasyon sürecinde kentlerde gerçekleştirilmesi planlanan politika hamlelerini, politikaların amaç, hedef ve stratejilerini

inceleyerek, sürdürülebilir ve ekoloji odaklı kent planlama ve tasarımı stratejilerinin politika belgelerindeki varlığını sorgulamaktır.

MATERYAL VE YÖNTEM

İklim değişikliğine uyum ve iklim değişikliği etkilerini azaltmak için uygulanması planlanan kentsel planlama ve tasarıma ilişkin politikaları Türkiye ve Azerbaycan ülkelerini örneklem olarak seçip incelemeyi planlayan bu çalışmanın ana yöntemi doküman tarama yöntemine dayanmaktadır. Çalışmada ülkelerin ulusal kalkınma planları, strateji planları ve mekânsal planlamaya ilişkin faaliyetler yürüten kurumların politika belgeleri incelenmiştir. Türkiye'nin ulusal kalkınma planları ve kent planlama ve kentsel iklim değişikliği konularında yetkili bakanlığı olan Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın eylem planları ele alınmış, Azerbaycan'ın ise ulusal kalkınma stratejileri ile Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Şehir Planlama Mimari Devlet Komisyonu'nun politika belgeleri değerlendirmeye alınmıştır. Belgelerde iklim değişikliğine uyum için uygulanması planlanan stratejiler seçilmiş, mekânsal planlama ve iklim değişikliği ilişkisini kuran amaç, hedef ve stratejiler derlenerek değerlendirilmiştir. Çalışmada yalnızca politika belgelerinde yer almış stratejiler değerlendirilmiş, ilgili kurumlar tarafından yürütülen, raporlara işlenmemiş faaliyetler ve projeler çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Bahsi geçen kurumlar veya kurumların taşra teşkilatları çalışmanın ana konusuna ilişkin çalışmalar yürütüyor olsa bile, çalışmanın kapsamı yalnızca kurumsal raporlarda yer alan verilerle sınırlandırılmıştır.

Materyal

Araştırmanın materyallerini ülkelerin ulusal kalkınma stratejileri ve eylem planları ile, kent ve çevre ile ilgili politikalarını oluşturup yürütmekle sorumlu kurumlarının stratejik planları ve eylem planları oluşturmaktadır. Politika belgelerinde iklim değişikliği ve kentsel planlama ilişkisinin mevcudiyeti sorgulanmış, iklim değişikliğine uyum politikalarında mekânsal planlama ve tasarıma ilişkin stratejiler derlenerek değerlendirilmiştir. Her iki ülkenin değerlendirilmeye alınan politika belgeleri aşağıda listelenmiştir.

Türkiye'nin politika belgeleri

- 11. Kalkınma Planı (2019-2023)
- İklim Değişikliği Eylem Planı (2011-2023)
- KENTGES - Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı (2010–2023)
- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Stratejik Planı (2022-2023)

Azerbaycan'ın politika belgeleri

- Azerbaycan Geleceğe Bakış 2020 Geliştirme Konsepti
- Azerbaycan 2030: Sosyo-ekonomik Kalkınma için Ulusal Öncelikler Programı
- Birleşmiş Milletler ve Azerbaycan Arasında Sürdürülebilir Kalkınma İşbirliği Çerçevesi (2021-2025)
- Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı ve Şehir Planlama ve Mimari Devlet Komitesi politikaları

BULGULAR

Örneklem olarak seçilen iki ülkede de ekolojik sorunlar ve iklim değişikliği etkilerine karşı politikalar geliştirildiği görülmektedir. İki ülke arasında çevre koruma alanında iş birliğini

sağlamak için 2004 yılında "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Çevre Koruma Alanında İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşma ile birlikte iki ülke arasında doğa koruma, korunan alanların yönetimi, biyoçeşitliliğin korunması, çevre alanında Türkiye ve Azerbaycan'ın her ikisinin de taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin uygulanması, Hazar Denizi'nin ve Karadeniz çevresinin korunması, çevresel etki değerlendirmesi, atık yönetimi, iklim değişikliği, meteoroloji işleri, orman yönetim, ağaçlandırma ve taraflarca ortak ilgi konusu olarak görülen diğer alanlarda işbirliğinin sağlanacağı taahhüt edilmiştir (Resmi Gazete, 2006). Bahsi geçen alanlarda tarafların nasıl iş birliği yapacağı anlaşmanın 3.Maddesinde belirlenmiştir. Maddeye göre taraflar aşağıda listelenen yöntemlerle ortak çalışmalar yürüteceklerdir.

- "Ortak bilimsel-teknik araştırmalar/programlar;
- İş birliği projelerinin geliştirilmesi;
- Araştırma ve geliştirme faaliyetleri ve en iyi çevre yönetimi uygulamalarına ilişkin bilimsel-teknik bilgi ve belgenin değişimi;
- En iyi çevre teknolojilerinin değişimi;
- Görevlilerin, uzmanların, araştırmacıların ve hükümet dışı kuruluş mensuplarının değişimi;
- Eğitim programları, toplantılar, konferanslar ve sempozyumlar düzenlenmesi;
- Taraflarca gerekli görülen diğer iş birliği yöntemleri" (Resmi Gazete, 2006).

Türkiye'nin Politika Belgelerinde Mekânsal Planlama ve İklim Değişikliğine İlişkin Stratejiler

Politika belgelerindeki stratejilerin incelenmesinde yürürlükte olan, plan dönemi henüz sonuçlandırılmamış politika belgeleri ele alınmış, bu nedenle ulusal politika belgelerinin en kapsamlısı olan Kalkınma Planı ile başlanmış daha sonra Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının Eylem Planları ve güncel stratejik planı incelenmiştir.

11. Kalkınma Planı

T.C. Cumhurbaşkanlığı ve Strateji ve Bütçe Başkanlığı yetkisinde hazırlanan 11. Kalkınma Planı ulusal ölçekte birçok sektörde 2023 yılına kadar uygulanması planlanan politikalara esas oluşturan ulusal politika belgesidir. Kalkınma planında yer alan amaç ve hedefler, plan ulusal ölçekte ve kapsamlı şekilde hazırlandığı için detaylandırılmamış, belirlenen politika hamlelerinin merkezi yönetim ve yerel yönetimde yetki sahibi olan kurum ve kuruluşlarca benimsenmesi ve o kurumların ürettikleri politika detaylarına esas oluşturulması hedeflenmiştir.

İklim değişikliği konusunda ise 11. Kalkınma Planı'nda "İklim değişikliği, gıda güvenliği ve suyun etkin kullanımı" başlığında değerlendirmeler yapılmış, Tablo. 1'de görülen maddelerde iklim değişikliğine karşı alınacak tedbirler belirlenmiştir. 11. Kalkınma Planı'nın 79. 80. 102. ve 157. Maddelerinde yer alan amaç ve hedefler iklim değişikliğine sebep olan karbon emisyonunu azaltmaya yönelik stratejilerden oluşmakta, iklim değişikliği ile mücadele için emisyon artışlarını sınırlandıracak yeşil büyümeyi hedeflemekte ve biyoçeşitlilik ile gıda ve su güvenliğini sağlayacak stratejiler barındırmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Daire Başkanlığı, 2019).

Tablo 1. 11. Kalkınma Planı'nda yer alan iklim değişikliğine ilişkin stratejiler

11. Kalkınma Planı (2019-2023)	
İklim Değişikliği, Gıda Güvenliği ve Suyun Etkin Kullanımı	• **79.** İklim değişikliğinin küresel düzeyde çeşitli etkilerinin hızlandığı görülmekle birlikte yeni bir çerçeve sunan Paris Anlaşması kapsamındaki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin taahhüt ve uyum seviyeleri küresel hedefleri gerçekleştirmede yetersiz kalmaktadır.
	• **80.** Artan gıda talebi, iklim değişikliği, şehirleşme, toprak ve su kaynakları ile tarımsal ürünler ve üretici üzerinde baskı oluştururken; değişen **iklime uygun bitki ve hayvan türlerinin geliştirilmesi, çevre ve biyolojik çeşitliliğin korunması önem kazanmakta**, daha az kaynakla gıda talebinin karşılanabilmesi için nitelikli işgücü ve teknolojiye ihtiyaç artmaktadır.
Küresel Gelişmelerin Türkiye Etkileşimi	• **102.**Coğrafi konumu itibarıyla iklim değişikliğinden en çok etkilenecek ülkeler arasında yer alan ülkemizde artan ani yağışlar, sel, kuraklık felaketleri ortaya çıkmaktadır. Ülkemizin gelişmekte olan ülke konumuna paralel şekilde, **emisyon azaltımı ve iklim değişikliğine uyum çabaları sürmektedir.** Sanayi yoğun büyüme trendiyle Türkiye için iklim finansmanına erişim imkânlarının açıklığa kavuşturulması, marjinal maliyeti en düşük emisyon azaltım fırsatlarının kullanılabilmesini sağlayacaktır.
Plan Öncesi Dönemde Türkiye'de Ekonomik Ve Sosyal Gelişmeler	• **157.**Türkiye, coğrafi konumu itibarıyla iklim değişikliğinden en çok etkilenecek ülkeler arasında yer almakta ve iklim değişikliğiyle mücadele çabalarına ülke gerçeklerini gözeten bir anlayışla katkı vermektedir. Ülkemizin gelişmekte olan ülke konumuna paralel şekilde, **yeşil büyüme ve emisyon artış trendinin sınırlandırılması** yönünde bir politika izlenmekte, iklim değişikliğine uyum çabaları önemini korumaktadır.

Kalkınma planında kentleşme politikalarına özel olarak oluşturulan "Yaşanabilir kentler ve sürdürülebilir çevre" başlığında iklim değişikliği konusu ele alınmış ve olası çevre problemlerine karşı şehirleşme, konut ve çevrenin korunması konularında tedbir alınacağı belirtilmiştir. Şehirleşme alanında yeşil alan miktarını millet bahçeleri yaparak artırmak ve iklim değişikliğine uyumu sağlamayı amaçlayan 676. Madde, konut alanında iklime dirençli kentler oluşturmayı hedefleyen 685. Madde, çevrenin korunması başlığında ise iklim dostu uygulamalar ile iklim değişikliğine uyuma yönelik kapasite artırımını hedefleyen ve iklim değişikliğinden kaynaklanacak afetleri önlemek için afet risk haritaları oluşturulmasını amaçlayan 712, 714 ve 723 numaralı maddelere yer verilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Daire Başkanlığı, 2019). Tablo 2. yaşanabilir kentler ve sürdürülebilir çevre başlığında yer alan iklim değişikliğine ilişkin kalkınma planı stratejilerini göstermektedir. Kent planlama ve kentsel tasarım ilkeleri baz alınarak 11. Kalkınma Planı'nda yer alan stratejiler incelendiğinde, Tablo 2'de yer alan amaç ve hedeflerin iklim değişikliğine karşı kentleri korumaya yönelik olduğu söylenebilir. Fakat hedeflerde planlama ve tasarım stratejilerine yer verilmemiş, yalnızca yeşil alan miktarının artırılacağı beyan edilmiş ve planlanan hedeflere nasıl ulaşılacağına dair detaylara yer verilmemiştir. Bu durum, kalkınma planları üst ölçekli planlar olduğundan ve her bir kurumun uygulayacağı stratejik planlara referans niteliği taşıdığından kabul edilebilir. Politika hamlelerinin detaylarının ve eylem planlarının yetkili kurumlarca oluşturulan kurumsal raporlarda ortaya konması beklenebilir.

Tablo 2. 11. Kalkınma Planı'nın Yaşanabilir Şehirler ve Sürdürülebilir Çevre hedeflerinde iklim değişikliğine ilişkin stratejiler

11. Kalkınma Planı (2019-2023) 2.4. Yaşanalabililir Şehirler ve Sürdürülebilir Çevre	
• **664.**Hızla artan nüfus, şehirleşme, ekonomik faaliyetler ve çeşitlenen tüketim alışkanlıkları çevre ve doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Çevre kirliliği, iklim değişikliği, çölleşme, ormansızlaşma, biyolojik çeşitlilik kaybı, kuraklık gibi çevre problemleri, her geçen gün insan yaşamını ve kalkınma sürecini daha belirgin bir şekilde etkilemektedir. Yüksek sera gazı emisyonlarının da etkisiyle hızlanan iklim değişikliğinin doğal afetlerin artmasına neden olduğu ve insanlık için ciddi bir tehdit oluşturduğu görülmektedir. Talebin ve tüketimin arttığı dünyada **sürdürülebilir çevre ve doğal kaynak yönetimi ile yaşanabilir kentlerin inşası gittikçe önem kazanmaktadır**.	
2.4.2. Şehirleşme	• **676.** Yeşil şehir vizyonu kapsamında yaşam kalitesinin artırılması ve iklim değişikliğine uyumu teminen şehirlerimizde **Millet Bahçeleri yapılacak ve yeşil alanların miktarı artırılacaktır.**
2.4.3. Konut	• **685.**Dar gelirliler başta olmak üzere, herkesin yeterli, yaşanabilir, dayanıklı, güvenli, kapsayıcı, ekonomik olarak karşılanabilir, **sürdürülebilir, iklim değişikliğine dirençli, temel altyapı hizmetlerine sahip konuta erişiminin sağlanması** temel amaçtır.
2.4.7 Çevrenin Korunması	• **712.**Çevre ve doğal kaynakların korunması, kalitesinin iyileştirilmesi, etkin, entegre ve sürdürülebilir şekilde yönetiminin sağlanması, **her alanda çevre ve iklim dostu uygulamaların gerçekleştirilmesi**, toplumun her kesiminin çevre bilinci ile duyarlılığının artırılması temel amaçtır. • **714.**Uluslararası iklim değişikliği müzakereleri ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler ilkeleri ile Niyet Edilmiş Ulusal Katkı çerçevesinde sürdürülecek, ulusal koşullar ölçüsünde sera gazı emisyonuna neden olan sektörlerde iklim değişikliğiyle mücadele edilecek ve **iklim değişikliğine uyuma yönelik kapasite artırımı** sağlanarak ekonominin ve toplumun iklim risklerine dayanıklılığı artırılacaktır. • **723.**Ülke genelinde iklim değişikliğinin etkilerine ilişkin senaryolar da dikkate alınarak **afet tehlike ve risk haritaları** hazırlanacaktır.

İklim Değişikliği Eylem Planı

Ulusal iklim değişikliği politikalarını belirleyen, atık, bina, tarım, arazi kullanımı ve ormancılık, sanayi ve ulaştırma sektörleri için belirlenen kalkınma politikaları ile iklim değişikliğine uyum politikaların entegrasyonunu hedefleyen ve sektörler arası ortaklık kurmayı amaçlayan Ulusal İklim Değişikliği Eylem Planı Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından 2011-2023 yıllarını kapsayan süreç için hazırlanarak 2010 yılında yürürlüğe girmiştir. (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2010) Yetkili bakanlığın adı 2021 yılına kadar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı iken, 2021 yılında 31643 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 85 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklik merkezi yönetimin çevre ve şehircilik politikalarında iklim değişikliği etkilerinin de göz önünde bulundurulacağının göstergesidir.

2010 yılında yayımlanan eylem planında mekânsal planlama ve iklim değişikliği ilişkisini kuran stratejiler ulaştırma, bina ve arazi kullanımı ve ormancılık sektörlerinde yer almışlardır. Ulaştırma alanında sürdürülebilir ulaşım planlama yaklaşımlarını uygulamak, bina sektöründe yerleşim alanlarından salınan sera gazlarını mevcut duruma göre %15 azaltacak çözümler üretmek, arazi kullanımı ve ormancılığa ilişkin stratejilerde ise iklim değişikliği faktörlerini göz önünde bulundurup, yerleşim alanlarındaki yeşil alan miktarını artırarak alanların karbon tutma stoğunu %3 oranında artırmak hedeflenmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2010). Tablo 3.'de bahsi geçen sektörlere dair belirlenen hedefler görülebilir.

Tablo 3. İklim Değişikliği Eylem Planı'nda mekânsal planlamaya ilişkin stratejiler

Eylem planında iklim değişikliğine uyum stratejileri de belirlenmiş, tarım sektörü için

İklim Değişikliği Eylem Planında Mekansal Planlamaya İlişkin Sektörel Stratejiler		
Ulaştırma	AMAÇ U2. Kentsel ulaşımın sürdürülebilir ulaşım ilkeleri doğrultusunda yeniden yapılandırılması	HEDEF U2.2. Kentlerde **sürdürülebilir ulaşım planlama yaklaşımlarının** uygulanması için 2023 yılı sonuna kadar kentsel ulaşıma ilişkin gerekli mevzuat, kurumsal yapı ve rehber belgelerinin oluşturulması
Bina	AMAÇ B3. Yerleşmelerden kaynaklanan sera gazı emisyonlarının sınırlandırılması	HEDEF B3.1. 2023 yılına kadar yeni yerleşmelerde yerleşme ölçeğinde sera gazı emisyonunun (pilot olarak seçilen ve sera gazı emisyon miktarı 2015 yılına kadar belirlenen) mevcut yerleşmelere göre en az % 10 azaltılması
Arazi Kullanımı ve Ormancılık	AMAÇ O3. Orman, mera, tarım ve yerleşim gibi arazi kullanımları ve değişimlerinin iklim değişikliğini olumsuz yönde etkilemesini sınırlandırmak	HEDEF O3.1. 2015 yılına kadar arazi kullanımında ve kullanım değişimlerinde iklim değişikliği faktörünü yönetim stratejilerine entegre etmek HEDEF O3.5. 2012 yılında yerleşim alanlarında tutulan karbon miktarını tespit etmek ve 2020 yılına kadar yeşil doku ile bu değeri %3 artırmak
İklim Değişikliğine Uyum Stratejileri		
Tarım sektörü ve Gıda Güvencesi	AMAÇ UT4. Toprak ve tarımsal biyoçeşitliliğin iklim değişikliğinin etkilerine karşı korunması	HEDEF UT4.3. İklim değişikliğine uyum çalışmalarında tarımsal verimliliğin artırılması amacıyla arazi toplulaştırması çalışmalarının tamamlanması
Ekosistem Hizmetleri Biyolojik Çeşitlilik ve Ormancılık	AMAÇ UO2. İklim değişikliğinin biyolojik çeşitlilik ve ekosistem hizmetleri üzerindeki etkilerinin belirlenmesi ve izlenmesi	HEDEF UO2.1. İklim değişikliğinin orman alanlarındaki türler üzerine etkilerinin tespiti ve izlenmesi HEDEF UO2.2. Orman alanlarında iklim değişikliğinin etkilerinden kaynaklanan arazi kullanım değişiminin tespit edilmesi HEDEF UO2.4. Korunan alanlarda iklim değişikliğinin etkilerini belirleme ve izlemeye yönelik Ar-Ge çalışmalarının yapılması HEDEF UO2.6. Dağ, step, iç su, deniz kıyı ekosistemlerinde ve sağladıkları ekosistem hizmetlerinde iklim değişikliği etkilerinin belirlenmesi, izlenmesi, iklim değişikliğine uyuma yönelik önlemlerin geliştirilmesi HEDEF UO2.7. Deniz ve kıyı alanları yönetimi çerçevesine iklim değişikliğine uyumun entegre edilmesi HEDEF UO2.8. Ormanların yangınlara karşı korunması

biyoçeşitliliği korumak ve tarımsal verimliliği artırmak hedeflenmiştir. Ayrıca Tablo 3.'de görüldüğü gibi iklim değişikliğinin ekosistem servisleri ve biyoçeşitlilik üzerindeki etkilerini belirlemek ve izlemek için orman, dağ, step, kıyı, iç su ve korunan alanlarda izlemeye yönelik sistemler geliştirileceği ve önemler alınacağı belirtilmiştir. Kentlerde ekosistem hizmetlerinin nasıl korunacağına dair tedbirlere ise planda yer verilmemiştir.

Kent planlama ve kentsel tasarımla iklim değişikliği ilişkisini yansıtan sektörel stratejilere, bina sektörü ve arazi kullanım, ormancılık sektörlerinde yer verilmiştir. Planın B3.1.2 numaralı eylem alanı "Enerji verimli ve iklim duyarlı yerleşme /yapılaşma için politika ve hukuki düzenlemelerin geliştirilmesi ve pilot projeler ile uygulamaya geçirilmesi" (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2010) hedefini içermektedir. Bu amacın gerçekleşmesi için belirlenen eylemler enerji etkin, iklime duyarlı sürdürülebilir kentsel yerleşim alanlarının oluşturulmasına odaklanmıştır. Arazi kullanım kararlarında, su yönetiminde, ulaşımda, kent ekolojisinin

korunmasında, yeşil beyaz çatılar gibi uygulamaları kullanarak sürdürülebilir kentsel planlamaların yapılması ve bu planlama ilkelerinin yasal çerçevede tanımlanarak yerel yönetimlerce uygulanmaya konması bina sektörü için belirlenen iklim değişikliğine karşı mücadele stratejileri için eylemlerdir. Tablo 4.'de bina sektöründe enerji etkin ve iklime duyarlı uygulamaları gerçekleştirmek için belirlenen İklim Değişikliği Eylem Planı'nda yer alan eylemler, yan faydalar, çıktılar ve performans göstergeleri detaylarıyla görülmektedir.

Tablo 4. İklim Değişikliği Eylem Planı'nda bina sektörü için belirlenen eylemler

Bina Sektörü **HEDEF B3.1. 2023 yılına kadar yeni yerleşmelerde yerleşme ölçeğinde sera gazı emisyonunun mevcut yerleşmelere göre en az % 10 azaltılması**				
Eylem Alanı	**Eylemler**	**Süre**	**Yan Faydalar**	**Çıktılar ve performans göstergeleri**
Eylem Alanı B3.1.2. Enerji verimli ve iklim duyarlı yerleşme /yapılaşma için politika ve hukuki düzenlemelerin geliştirilmesi ve pilot projeler ile uygulamaya geçirilmesi	B3.1.2.1. Farklı iklim bölgeleri için enerji etkin ve iklim duyarlı planlama ve yerleşim ilkelerinin geliştirilmesi ve kriterlerin oluşturulması, Sürdürülebilir kentsel yerleşim planlarının etkin uygulanması için bir rehber hazırlanması	2011-2014	Kapasite gelişimi, yaşam kalitesinin artırılması, Sürdürülebilir yerleşimler, İstihdam olanaklarında artış	Sürdürülebilir kentsel yerleşim rehberinin yayınlanması ve belediyelere iletilmesi
	B3.1.2.2. Arazi kullanımı, ekoloji, ulaşım, su yönetimi, gri su, yeşil/beyaz çatılar gibi sürdürülebilir unsurlarını kapsayan kentsel yerleşim planlarının yaşam döngüsü maliyeti değerlendirme yöntemleri kullanılarak pilot projeler çerçevesinde geliştirilmesi ve uygulanması	2011-2014	Sürdürülebilir yerleşimler, Malzeme, su, alan, enerji kullanımında etkinlik/verimlilik sağlanması, Yaşam kalitesinin yükselmesi	Pilot bölgeler için sürdürülebilir kentsel yerleşim planları, Ulusal ve uluslararası enerji verimliliği yöntemleri kullanılarak oluşturulan /yapılan yeni örnek yerleşim/mahalle/site/komşuluk birimi yeri sayısı
	B3.1.2.3. Enerji-etkin, iklim-duyarlı, sürdürülebilir kentsel yerleşim planlamasına yönelik usul ve esasların belirlenmesi ve pilot proje sonuçları kullanılarak sürdürülebilir kentsel planların uygulamaya geçirilmesi için çıktıların imar mevzuatına aktarılması	2015-2016	Malzeme, su, alan kullanımında etkinlik, Sağlık ve refah ve yaşam kalitesi seviyesinde yükselme, Sürdürülebilir yerleşimler	Sürdürülebilir kentsel yerleşime ilişkin hukuki düzenlemenin Resmi Gazetede yayımlanması
	B3.1.2.4. Nüfus, ekonomik aktivite gibi özellikler ile model olabilecek üç pilot belediye kapsamında iklim değişikliğinden etkilenme potansiyeli de göz önüne alınarak iklim değişikliği ile mücadele ve uyum eylem planının hazırlanması ve diğer belediyelere tanıtılma	2012-2014		3 pilot belediye kapsamında bütün paydaşların katılımıyla hazırlanmış iklim değişikliği ile mücadele ve uyum eylem planı, Tüm büyükşehir ve merkez belediyeleri için iklim değişikliği eylem planı tanıtım ve hazırlama seminerleri
	B3.1.2.5. Yerel yönetimlerce imar planlarının iklime duyarlı yerleşim planları biçiminde hazırlanması	2013-2015	Kamu kaynaklarının etkin kullanımı (İlk yatırım ve sonrası yanlış planlamadan kaynaklanan yıkım/yeniden inşa sayısında azalma)	Sürdürülebilir yerleşim planı hazırlayan yerel yönetimlerin sayısı

Planda arazi kullanımı ve ormancılık sektörü için belirlenen hedeflerde ise 2023 yılına kadar yeni yerleşim alanlarının sera gazı emisyonlarını mevcut birimlere nazaran %10 oranında azaltmak hedeflenmiştir. Bu hedefi gerçekleştirmek için belirlenen eylem alanı O3.5.1 numaralı eylem alanı olup "Kentsel tasarım ve peyzaj planlamada ekolojik yaklaşımları ve geri dönüşümü dikkate alan projelere destek verilmesi yoluyla karbon stokunun artırılması" (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2010) ifadesini içermektedir. Hedefin gerçekleşmesi için belirlenen eylemlerde yerleşim alanlarında karbon salınımını azaltmak amacıyla ormanların yeşil alanların korunması, geliştirilmesi, dere ıslah çalışmalarına ekolojik ögelerin dahil edilmesi, yeşil alanlar ve çatı bahçeleri oluşturarak geçirimli yüzeylerin yüzölçümünü artırıp su

döngüsüne katkı sağlanması , mevzu bahis eylemlerin gerçekleştirilmesi için yasal düzenlemelerin yapılması ve yerel yönetimlerce eylemlerin uygulanmaya konulmasını hedefleyen stratejiler belirlenmiştir. Belirlenen eylemlerin detayları, yan faydaları, çıktıları ve performans göstergeleri Tablo 5.'de görülmektedir.

Tablo 5. İklim Değişikliği Eylem Planı'nda Arazi kullanımı ve ormancılık sektörü için belirlenen mekânsal planlama ve tasarıma ilişkin eylemler

Arazi Kullanımı ve Ormancılık Sektörü HEDEF B3.1. 2023 yılına kadar yeni yerleşmelerde yerleşme ölçeğinde sera gazı emisyonunun mevcut yerleşmelere göre en az % 10 azaltılması				
Eylem Alanı	**Eylemler**	**Süre**	**Yan Faydalar**	**Çıktılar ve performans göstergeleri**
Eylem Alanı O3.5.1. Kentsel tasarım ve peyzaj planlamada ekolojik yaklaşımları ve geri dönüşümü dikkate alan projelere destek verilmesi yoluyla karbon stokunun artırılması	O3.5.1.1. Yerleşim alanlarında tutulan karbon miktarının tespit edilmesi	2011-2015		Hesaplama metodu, Envanter
	O3.5.1.2. Kent ormanlarının ve diğer yeşil alanların korunması ve geliştirilmesi konusunda yerel yönetimlerin proje hazırlama ve uygulama kapasitelerinin artırılması	2011-2015	Hava kalitesine olumlu etki, Kentlerde yaşam kalitesinin artması	Kent ormanı geliştirme projeleri
	O3.5.1.3. Belediyeler tarafından gerçekleştirilen dere ıslahı çalışmalarına ekolojik öğelerin dahil edilmesinin sağlanması için gereken yasal düzenlemelerin yapılması	2011-2015	Kentlerde yaşam kalitesinin artması	Yasal düzenleme
	O3.5.1.4. Taşkın riskinin yüksek olmadığı derelerde su kalitesini ve karbon tutulmasını artırmak amacıyla kanallaştırmanın önlenmesi ve derelerin bitkisel öğelerle restorasyonunu özendirici uygulamaların desteklenmesi	2011-2015	Kentlerde yaşam kalitesinin artması	Dere restorasyon projeleri
	O3.5.1.5. Çatı bahçeleri ve geçirimli kaplamalar gibi yağmur suyunun toprağa sızmasını sağlayıcı uygulamalar ile yağmur suyu geri kazanım sistemlerini içeren yapılaşmanın özendirilmesi	2011-2013	Kentlerde yaşam kalitesinin artması	Teknik kılavuzların hazırlanması ve yayımı

Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı (KENTGES)

T.C. 9. Kalkınma Planı'nın kentlerde yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve sürdürülebilir gelişim sağlanması amacını baz alarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın sorumluluğunda, 2009 yılında gerçekleştirilen Kentleşme Şûrası sonuç bildirgeleri ele alınarak hazırlanan Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı (KENTGES) ile 2010-2023 döneminde kentleşme politikalarına esas oluşturmak hedeflenmiştir. Planın ana amaçları "mekânsal planlama sisteminin yeniden yapılandırılması, yerleşmelerin mekân ve yaşam kalitesinin artırılması ve yerleşmelerin ekonomik ve toplumsal yapılarının güçlendirilmesi" (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2010) ifadeleriyle betimlenmiştir. Belirlenen amaçlar doğrultusunda KENTGES'te kentsel gelişim ve planlamaya yönelik eylem alanları oluşturulmuş ve iş birliği yapacak kuruluşlar belirlenerek, eylemlerin gerçekleşme süreçlerine dair planlara yer verilmiştir. Fakat planda iklim değişikliğine uyum ve kentleşme politikaları arasında kurulan bağlantı yetersizdir.

Belirlenen eylemlerden yalnızca 14.1.4 numaralı eylem enerji etkin ve iklime duyarlı kentleşme stratejileri geliştirmeyi taahhüt edip, buna ilişkin usul ve esasların belirlenmesine yöneliktir. Planın 14 numaralı hedefi, hedefe ilişkin strateji ve eylem Tablo 6.'da yer almaktadır.

Tablo 6. KENTGES'te yer alan iklim değişikliğine ilişkin stratejiler

Hedef 14: Kentlerde, Çevre Duyarlı Bir Yaşam Ortamı Oluşturmak
STRATEJİ 14.1: Yerleşmelerin planlanmasında, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını, ekolojik dengenin korunmasını, kirliliğin önlenmesini, enerji verimliliğini ve çevre duyarlılığını dikkate alan yaklaşımlar benimsenecektir.
EYLEM 14.1.4: Enerji etkin ve iklim duyarlı yerleşme stratejileri hazırlanacaktır. Yerleşmelerde iklim değişikliğine yönelik uyum ve azaltım stratejileri geliştirilecek, planlama ve yapılaşmaya yönelik usul ve esaslar belirlenecektir.

Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Stratejik Planı

2021 yılında bakanlığın ismine iklim değişikliği ifadesinin eklenmesiyle, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı stratejik planı güncellenmiş 2022-2023 dönemi için yeni bir stratejik plan yayınlanmıştır. Planda mekânsal planlama ve iklim değişikliği ile mücadele konularını kapsayan amaç ve hedefler Tablo 7.'de görülmektedir. Amaç 1'i gerçekleştirmek için sürdürülebilir arazi yönetim modeli geliştirmek, Amaç 4'ü gerçekleştirmek için kentlerde millet bahçeleri inşa ederek yeşil dokuyu artırmak, mekânsal planlama sistemlerine katılım ve denetim süreçlerini dahil etmek ve kentsel dönüşüm çalışmalarını geliştirmek hedeflenmiştir. Amaç 6'nın gerçekleşmesi için ise kentlerde enerji ve su verimliliğine yönelik yapılaşmanın sağlanması hedef olarak belirlenmiştir (T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021).

Tablo 7. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Stratejik Planı (2022-2023)'nda mekânsal planlamaya ilişkin stratejiler

Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Stratejik Planı (2022-2023)	
AMAÇ 1. Çevre ve doğal kaynakları korumak, iklim değişikliği, çölleşme ve erozyonla mücadele etmek.	• **H 1.3.** İklim değişikliği, çölleşme ve erozyonla mücadele kapasitesi arttırılacak, doğal afetlerle mücadele için sürdürülebilir arazi yönetim modeli geliştirilecektir.
	• **H 1.5.** Doğal sit alanları ile Özel Çevre Koruma Bölgelerindeki planlar ve altyapı eksiklikleri tamamlanarak korunan alanların gelecek nesillere aktarılması sağlanacaktır.
AMAÇ 4. Afetlere hazır, çevre ve iklim dostu, tarihi değerlerini koruyan, yatay mimariyi esas alan kentsel dönüşüm ve planlama anlayışı ile kimlikli şehirlere kavuşmak.	• **H 4.1.** Şehirlerimizde doğayla iç içe yaşam alanları oluşturan Millet Bahçeleri 81 ilimizde yaygınlaştırılacak, şehirlerimizin kimliğini ve sosyal dokusunu esas alarak yatay mimarisiyle mahalle kavramını öne çıkaran mekânsal planlama ve kentsel tasarım çalışmaları yürütülecektir.
	• **H 4.2.** Mekânsal planlama sistemi katılım ve denetim süreçlerini içerecek şekilde geliştirilerek mekânsal kalitenin değişim ve gelişimi izlenecek, yerel yönetimlere destek ve rehberlik hizmeti sunulacaktır.
	• **H 4.3.** Afet riski taşıyan alanlarda yerinde dönüşüm ilkesiyle, kentin kendi dokusuna özgü dönüşüm stratejileriyle, mevcut sosyal yapıyı dikkate alan, tarihi merkezlerin yenilenmesini ve sanayi alanlarının dönüşümünü de içeren kentsel dönüşüm çalışmaları hızlandırılacaktır.
AMAÇ 6. Çevreve iklime duyarlı yeşil binaları yaygınlaştırmak, güvenli yapılaşmayı sağlamak.	• **H 6.1.** Binaların enerji kimlik belgesi alması sağlanacak, enerji verimliliği ile su tasarrufu artırılacaktır.

Tablo 7.'de görülen amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesinin denetimi için stratejik planda performans göstergeleri belirlenmiş, planlanan eylemler performans göstergesi olarak stratejik plana işlenmiştir. Planda kentleşme politikaları ve iklime duyarlı planlama ve tasarım bağlantısını kuran 4 numaralı " Afetlere hazır, çevre ve iklim dostu, tarihi değerleri koruyan, yatay mimariyi esas alan kentsel dönüşüm ve planlama anlayışı ile kimlikli şehirlere kavuşmak" (T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021) amacına ulaşmayı sağlayacak hedefler için belirlenen performans göstergeleri Tablo 8.'de gruplandırılmıştır. Doğa dostu şehirler ve yatay mimariyi esas alan planlama anlayışı için yapılması planlanan millet bahçelerinin yüz ölçümü kriter olarak alınmış, mekânsal strateji planının hazırlanacağı beyan edilmiş, afet riski alanların dönüştürülmesi için planlama stratejileri geliştirileceği söylenmiştir. Planlama süreçlerinde ekolojik yaklaşımlardan, iklim değişikliği etkilerine uyumlu planlama ve tasarım kriterlerinden ve peyzaj planlama ve peyzaj tasarımı ilkelerinden bahsedilmemiştir. Katılım ve denetimin sağlanacağı mekânsal planlama süreçleri ve kentsel dönüşüm stratejilerinde ise iklim değişikline karşı mücadeleye yer verilmemiştir.

Tablo 8. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Stratejik Planı mekânsal planlama hedefleri

Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Stratejik Planı (2022-2023)		
HEDEFLER / PERFORMANS GÖSTERGELERİ		
H 4.1. Şehirlerimizde doğayla iç içe yaşam alanları oluşturan Millet Bahçeleri 81 ilimizde yaygınlaştırılacak, şehirlerimizin kimliğini ve sosyal dokusunu esas alarak yatay mimarisiyle mahalle kavramını öne çıkaran mekânsal planlama ve kentsel tasarım çalışmaları yürütülecektir.	**H 4.2.** Mekânsal planlama sistemi katılım ve denetim süreçlerini içerecek şekilde geliştirilerek mekânsal kalitenin değişim ve gelişimi izlenecek, yerel yönetimlere destek ve rehberlik hizmeti sunulacaktır.	**H 4.3** Afet riski taşıyan alanlarda yerinde dönüşüm ilkesiyle, kentin kendi dokusuna özgü dönüşüm stratejileriyle, mevcut sosyal yapıyı dikkate alan, tarihi merkezlerin yenilenmesini ve sanayi alanlarının dönüşümünü de içeren kentsel dönüşüm çalışmaları hızlandırılacaktır.
• PG 4.1.1. Millet Bahçesi çalışması başlatılan alan büyüklüğü (Milyon m2) • PG 4.1.2. Türkiye Mekânsal Strateji Planının onaylanarak kurumlara bildirilmesi • PG 4.1.3. Toplam 7 etaptan oluşan Kanal İstanbul Projesine ilişkin İmar Planlarının tamamlanması • PG 4.1.4. "Medeniyetimizi Yaşatan Şehir Beratı" alan şehir sayısı • PG 4.1.5. «Özgün Mahalle Sertifikası» alan yerleşme sayısı • PG 4.1.6. İnsan odaklı ve yatay mimariyi yansıtan örnek yerleşim veya plan/uygulama projesi sayısı (Kümülatif) • PG 4.1.7. Yer Bilimsel Etüt Bilgi Sisteminde (YERBİS) afet tehlikelerini belirleyen Yer Bilimsel Etütlerin tamamlanma oranı (onay/talep) • PG 4.1.8. Mekânsal Planlama Sürecinde Aktif Fay Zonlarının 1/1.000 Ölçekli Haritalanması ve Fay Sakınım Zonu Oluşturma Kriterlerinin Belirlenmesi (%) • PG 4.1.9. Yerleşim Alanlarını Etkileyen Aktif Fay Zonlarının 1/1.000 Ölçekli Haritalanması ve Fay Sakınım Zonlarının Belirlenmesi (%)	• PG 4.2.1. Büyükşehir belediyelerinden başlayacak şekilde yerel yönetimlerin plan ölçeğinde mekân ve yaşam kalitesinin ölçüleceği parametre sayısı (Kümülatif) • PG 4.2.2. Büyükşehir belediyelerinin performanslarının ölçümünün tamamlanma oranı (%) • PG 4.2.3. Uygulamaya alınan büyükşehirlerde mekâna yönelik karşılaştırmalı analizlerle (yeşil alan, sosyal donatı, planlı konut yerleşim alanı yoğunluklarındaki değişim vb.) hazırlanan izleme ve değerlendirme rapor sayısı	• PG 4.3.1. Kentsel dönüşüm strateji belgesi hazırlanan yerleşim yeri sayısı (kümülatif) • PG 4.3.2. Kentsel Dönüşüm kapsamına alınan bağımsız birim sayısı (kümülatif) • PG 4.3.3. 6306 sayılı kanun kapsamında yapılan kentsel dönüşüm uygulamalarında üretilmesi planlanan yeşil alan büyüklüğü (hektar) (kümülatif) • PG 4.3.4. Tarihi Kent Merkezi Projesi kapsamında yer alan yerleşim yeri sayısı (kümülatif) • PG 4.3.5. Küçük sanayi kooperatiflerine satışı yapılan Hazineye ait küçük sanayi alanı imarlı parsel sayısı (adet) • PG 4.3.6. 6306 sayılı Kanun kapsamında meydan projesi geliştirilen yerleşim yeri sayısı (kümülatif)

Azerbaycan'ın Politika Belgelerinde Mekânsal Planlama ve İklim Değişikliğine İlişkin Stratejiler

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde iklim değişikliği ve kent planlamaya ilişkin yürütülen politikaların incelenmesinde, ülkenin güncel ulusal politika belgeleri değerlendirilmiştir. Henüz Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yayınlanan bir iklim değişikliği eylem planı bulunmamaktadır. Ülke BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine ve Paris Anlaşmasına taraftır. Sözleşmenin gerekliliklerini yerine getirmek için Devlet İklim Değişikliği Komisyonu kurulmuş, ilgili bakanlıkların katılımı ile komisyonun çalışmalarını sürdürmesi planlanmıştır (A.C. Cumhurbaşkanlığı, 2020). Öte yandan Devlet İstatistik Komitesi tarafından sürdürülebilirlik ilkelerine uyumun sağlanmasının izlenmesi ve denetlenmesi için "Azerbaycan Cumhuriyetinin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ilişkin istatistikler portalı" oluşturulmuş, Birleşmiş Milletler tarafından Gündem-2030 ile belirlenen sürdürülebilir kalkınma hedefleri esas alınarak 17 performans göstergesi hazırlanmış, göstergelere ilişkin veriler bu portalda kamuoyuyla paylaşılmıştır (A.C. Devlet İstatistik Komitesi, 2022).

Azerbaycan'ın iklim değişikliği ile mücadele ve uyum stratejilerine ilişkin eylem planı mevcut olmadığından, ulusal kalkınma stratejileri ile kentsel planlama ve tasarım hususlarında yetkilendirilmiş kurumların politika belgeleri incelenmiştir.

Birleşmiş Milletler ve Azerbaycan Arasında Sürdürülebilir Kalkınma İş Birliği Çerçevesi (2021-2025)

Birleşmiş Milletler'in Gündem 2030 politikalarına uyum amaçlanarak 2020 yılında Birleşmiş Milletler ve Azerbaycan Hükümeti ortaklığıyla hazırlanan Sürdürülebilir Kalkınma İş Birliği Çerçevesi, iki tarafın da imzalamasıyla yürürlüğe girmiş, Azerbaycan'da sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için öncelikli alanlar ve stratejiler belirlenmiştir. 2021-2025 yılları arasında uygulanacak stratejilerin belirlendiği çerçeve, Azerbaycan devletinin iklim değişikliğine uyum sürecinde uygulayacağı politikalar için esas oluşturan üst politika belgesi olarak nitelendirilmiştir. Belgede yer alan 3 numaralı öncelikli alan Çevrenin Korunması ve İklim Değişikliği ile Mücadele başlığını taşımaktadır. Önceli alan için belirlenen 3.1 numaralı hedef "İnsanların doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini, geçim kaynaklarının korunmasını ve sürdürülebilirliğin artırılmasını sağlayan iklim stratejilerinden ve çevre politikalarından yararlanmasını sağlamak" (Azerbaycan Hükümeti, 2020) ifadesiyle betimlenmiştir. Hedef için belirlenen eylem alanları aşağıda sıralanmıştır

- "Ülke, BM-Habitat'ın Şehirler ve İklim Değişikliği Girişimi'ne (CCCI) ve Küresel Kentsel Sürdürülebilirlik Girişimi'ne katılacaktır.
- Konut / bina rehabilitasyonu, yerleşim iyileştirme (kentsel mirasın daha geniş bir alana yayılması dahil) ve temel kentsel hizmetlerin iyileştirilmesi alanlarında enerji verimliliğini artırmak için yerel iklim müdahaleleri teşvik edilecek ve uygulanacaktır.
- Aynı zamanda doğa temelli çözümler teşvik edilecektir. Yeşil ve kamusal alanlar yaratmak ve Küresel Coğrafi Parklar ve Biyosfer Rezervleri gibi yeni UNESCO-önemli sitelere üyeliği düşünmek, mevcut çevre kalitesini, hava kalitesini, yeraltı suyu kalitesini iyileştirmek, yerel direnci artırmak ve sürdürülebilir yaşam tarzlarını teşvik etmek sağlıklı bir çevrede yaşamak için yenilikçi çözümlerdir" (Azerbaycan Hükümeti, 2020).

Azerbaycan Geleceğe Bakış 2020 Geliştirme Konsepti

Azerbaycan'ın ulusal kalkınma stratejilerinden olan politika belgesinin temel amacının, "Azerbaycan'da mevcut imkân ve kaynakları dikkate alarak kamusal yaşamda sürdürülebilir

ekonomik büyüme ve yüksek sosyal refah, etkin devlet yönetimi ve hukukun üstünlüğü, tüm insanların hak ve özgürlüklerinin tam olarak sağlanması ve sivil toplumun aktif statüsü ile karakterize edilen bir gelişme aşamasına ulaşmak" (A.C. Cumhurbaşkanlığı, 2012) olduğu beyan edilmiştir. Planda sürdürülebilir kalkınma kavramı çoğunlukla sosyo-ekonomik açılardan ele alınmış, iklim değişikliğinden kaynaklı ekoloji krizlerinin ekonomik ve sosyal yaşamı etkileme ihtimalinden söz edilmiştir. İklim değişikliği hususuna planda başka yerde değinilmemiş, bu konuda yapılan tek değerlendirmeye Tablo 9.'da yer verilmiştir.

Tablo 9. Azerbaycan Ulusal Politika belgelerinde iklim değişikliği ve mekânsal planlamaya dair hedefler

2020-2030 Ulusal Kalkınma Stratejileri		
Azerbaycan Geleceğe Bakış 2020 Geliştirme Konsepti	«İklim değişikliği ve küresel ısınma, gezegen ölçeğinde ekolojik dengesizliklerin bir tezahürü olarak, doğal afetlere yol açabilecek süreçlerle ilişkilidir (**nehirlerin taşması, tüm köylerin ve şehirlerin sular altında kalması, aşırı yağış, sel vb**.). Bütün bunlar, ülkenin ekonomik ve sosyal yaşamını doğrudan etkileyen faktörlerdir ve bu nedenle uygun politika önlemlerinin geliştirilmesinde dikkate alınması gerekir.»	
Azerbaycan 2030 Sosyo-Ekonomik Kalkınma İçin Ulusal Öncelikler Öncelikli alan 5. Temiz çevre ve yeşil büyüme	5.1. Yüksek kaliteli çevre	• Ülke, kaliteli ve temiz bir çevre sağlamalı ve kaynakların verimli kullanılmasını sağlamalıdır. Uzun yıllardır ortaya çıkan çevre sorunlarının karmaşık çözümü ve bu alanda sürdürülebilir kalkınma ilgi odağı olmalıdır. • Önümüzdeki yıllarda, ekonomik ve demografik büyümenin çevreye yönelik riskleri azaltılmalıdır. Bu amaçla **yeşil alanların ülkenin toplam alanı içindeki payı** artırılmalıdır. • **Ekolojik çevre ekonomik büyüme ile dengelenmelidir**. Ülkede kullanılmayan araziler dolaşıma sokularak mevcut kaynaklarımızın restore edilmesi gerekiyor. Ülkenin kaliteli su talebi, su kaynaklarının verimli kullanılmasıyla karşılanmalıdır.
	5.2. Yeşil enerji alanı	• Stratejik dönemde özellikle gelişmiş ülkelerde alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı artacaktır. Bunu dikkate alarak ülke enerjiyi verimli kullanmalı ve yeni sürdürülebilir enerji kaynaklarını tercih etmelidir. • Mevcut ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tam olarak karşılayabilmek için çevre dostu "yeşil" teknolojilerin kullanımı yaygınlaştırılmalıdır. Bilimsel ve teknik potansiyele dayalı olarak, ekonominin tüm sektörlerinde alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarının birincil tüketimdeki payı artırılarak iklim değişikliğinin etkisi azaltılmalıdır. Çevre dostu araçların kullanılması çevreye ve hava kalitesine olumlu etki yapacaktır.

Azerbaycan 2030 Sosyo-ekonomik Kalkınma İçin Ulusal Öncelikler

2030 yılına kadar elde edilmesi planlanan sosyo-ekonomik kazanımlar için Azerbaycan Devletince hazırlanan strateji belgesinin amaçları; sürdürülebilir makroekonomik istikrara hizmet eden etkili bir makroekonomik politika çerçevesinin oluşturulması ekonomik kalkınmanın orta ve uzun vadeli "itici güçlerinin" güçlendirilmesi, beşeri sermayenin modernizasyonu, dijital sermayenin genişletilmesini ve ekonomik egemenliğin tam olarak sağlanması olarak sıralanmıştır (A.C. Cumhurbaşkanlığı, 2021). Belgede hedeflenen sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması için aşağıdaki beş ulusal öncelik belirlenmiştir. Bunlar; sürdürülebilir büyüyen rekabetçi ekonomi öncelikli alanı, dinamik, kapsayıcı ve sosyal adalete dayalı bir toplum öncelikli alanı, rekabetçi insan sermayesi ve modern yenilikler için öncelikli alan, işgalden kurtulmuş topraklara büyük bir dönüş öncelikli alanı ve temiz çevre ve yeşil büyüme öncelikli alanı olarak adlandırılan beş başlıkla gruplandırılmış, her bir başlık için

stratejiler geliştirilmiştir. Temiz çevre ve yeşil büyüme başlıklı alan için iki stratejik amaç belirlenmiş, bunlardan biri yüksel kaliteli çevre koşulları sağlanması, diğeri ise yeşil enerji üretiminin artırılmasına ilişkindir. 5.1 numaralı yüksek kaliteli çevre başlığında ekolojik sorunların çözümü, yeşil alanların yüzölçümünün artırılması ve ekonomik büyüme ve ekolojik büyümenin dengelenmesine ilişkin hedefler yer almıştır. Bu konuda mekânsal planlamayla ilişkilendirilebilecek tek hedefin yeşil alan miktarını artırma içeriğini barındıran hedef olduğu söylenebilir. Tablo 9.'da temiz çevre ve yeşil büyüme öncelikli alanı için belirlenen stratejik hedefler görülmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Politikaları

Azerbaycan merkezi yönetim sisteminde çevre, doğal kaynaklar ve iklim değişikliği ile ilgili politikaları oluşturup yürütmekle yetkilendirilen kurum Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'dır. Bakanlığın kurumsal internet sitesinde faaliyet alanlarının, biyoçeşitlilik, Hazar denizi, ormanlar, hidrometeoroloji ve jeoloji olduğu belirtilmiştir (A.C. Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022). Bakanlığın resmi internet sitesinde kurumsal faaliyet raporları ve eylem planları yayımlanmadığından, sitede yapılan açıklamalar incelemeye alınmıştır. Hidrometeoroloji faaliyet alanında iklim değişikliği ile ilgili açıklamalar yapan bakanlık, uygun iklim değişikliği politikası ve stratejisi açıklamasında Azerbaycan'ın sosyal ve ekonomik kalkınmayı ve yoksulluğun azaltılmasını öncelik olarak belirlediğini, ülkenin uzun vadeli iklim değişikliği azaltma ve uyum stratejilerinin aşağıdaki uzun vadeli Devlet Programlarında yansıtıldığını beyan etmiştir. Bahsi geçen uzun vadeli devlet programları:

- Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımına İlişkin Devlet Programı (2004)
- Azerbaycan Geleceğe Bakış 2020: Geliştirme Konsepti
- 2008-2015 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde nüfusun gıda ürünleri ile güvenilir şekilde sağlanması hakkında Devlet Programı (2008-2015)
- Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Kalkınması Devlet Programı (2004, 2009, 2014)
- 2008-2015 Dönemi Azerbaycan Cumhuriyetinde Yoksulluğu Azaltma ve Sürdürülebilir Kalkınma Devlet Programı (2008-2015)
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nde tarım ürünlerinin üretimi ve işlenmesi için stratejik yol haritası (2016)
- Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmak için Cumhurbaşkanlığı Programı (A.C. Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022)

Bakanlığın beyan ettiği uzun vadeli devlet programları güncel olmadığından bu çalışmada değerlendirilmeye alınmamıştır. Kurumun internet sitesinde iklim değişikliği etkilerine karşı alınan tedbirlere başka bir bölümde yer verilmemiş, kurumsal raporlara erişilememiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Şehir Planlama ve Mimari Devlet Komitesi Politikaları

2007 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti Şehir Planlama ve Mimari Devlet Komitesi Yönetmeliğine göre, Komite, kentsel alanlarda planlama, mekânsal planlama, mimari ve ilgili tasarım devlet politikası ve düzenlemesini uygulayan merkezi yürütme organıdır. Komisyonun görevleri arasında; ilgili alanda bütünleşik bir devlet politikasının oluşturulmasına katılıp bu politikayı uygulamak, ilgili alanın gelişmesini sağlamak, mekânsal planlama belgelerini hazırlamak ve bu belgelere uygunluk üzerinde devlet kontrolünü gerçekleştirmek, şehirlerin doğal ve yerel özelliklerini ve tarihsel olarak oluşturulmuş yerleşim yerlerini dikkate alarak,

ilgili yürütme makamları ve yerel özyönetim organları ile birlikte kentsel planlama ve ulusal mimari mirasın korunmasını, bölgelerinin etkin kullanımını sağlamak ve imar kadastrosunun cumhuriyet mevzuatına uygun olarak bakımı ve yapımını üstlenmek yer almaktadır (A.C. Şehir Planlama ve Mimari Devlet Komitesi, 2022). Komitenin kurumsal internet sitesinde bölge planlarına ve kentlerin imar planlarına açıklamaları ile yer verilmiştir, plan yapım süreçlerinde uygulanan kriterler açıklanmamış, iklim değişikliğine adaptasyon için uygulanan planlama stratejilerine yer verilmemiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye ve Azerbaycan'ın ulusal kalkınma politikaları ve kentleşme politikalarını yürüten yetkili kurumların politika belgeleri incelendiğinde, iklim değişikliği adaptasyon stratejilerinin politika belgelerinde detaylı olarak yer almadığı ortaya çıkmıştır. Her iki ülke de iklim değişikliğine karşı alınan uluslararası tedbirlerin belirlendiği anlaşmalara taraf olmuşlar, ulusal politikaların belirlenmesinde Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ni referans göstermişler, Paris Anlaşması'nın şartları gereğince karbon salınımlarını azaltacaklarını beyan etmişlerdir.

Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarında mekânsal planlama ve kentsel tasarım stratejilerinin varlığı sorgulandığında, ulusal politika belgelerinde iklim değişikliği ve kentsel planlama tasarım ilişkisi kurulduğu söylenebilir. Merkezi yönetim ve yerel yönetim kurumlarının politika hamlelerini oluştururken esas aldığı 11. Kalkınma Planı (2019)'nda yaşanabilir şehirler ve sürdürülebilir çevre koşullarının sağlanması amacıyla kentlerde yeşil alan miktarının artırılması plan hedeflerine dahil edilmiş, bu amaçla millet bahçelerinin yapılacağı beyan edilmiştir. Fakat şehirleşme amaçları arasında yer alan yeşil alan miktarının artırılması stratejisi, iklim değişikliğine adaptasyon için etkili politikalar oluşturma kapsamıyla ele alındığında yetersiz kalmaktadır. Yeşil alanın yüzölçümünü artırmaktan ziyade, iklime dirençli kentler oluşturulması için sistematik peyzaj planlarının hazırlanması, ekolojik yaklaşımlara odaklanan planlama ilkeleri ve bioiklimsel tasarım prensiplerine uygun tasarım ilkeleri kalkınma planında yer almamış, yeşil alan bütünlüğünü ve enerji verimliğini sağlayacak olan yeşil alt yapı sistemlerine değinilmemiştir. Kalkınma Planı, üst ölçekli uluslararası politika belgeleri ve ulusal politika kararları değerlendirilerek tasarlandığından, plan stratejilerinde kentsel planlama ve tasarım ilkelerinin detaylandırılmaması anlaşılabilir bir gerekçedir. Fakat Ulusal Kalkınma Planı'nı esas alarak oluşturulan yetkili kurumların politika belgelerinde iklim değişikliğini etkilerini azaltmak için stratejiler ve iklim değişikliğine uyum hedeflerinde kentsel peyzajın planlanması ve tasarlanması için hedef ve eylemlerin belirlenmesi gereklidir.

İklim Değişikliği Eylem Planı (2010)'nın arazi kullanımı ve ormancılık sektöründe yer alan ve kentsel alanlarda uygulanması planlanan eylemlerde her ne kadar peyzaj planlama ve peyzaj tasarımına ilişkin amaç ve hedefler bulunsa da ekolojik planlama yaklaşımlarının planlama hiyerarşisine nasıl entegre edileceği, peyzaj tasarım stratejilerinin kentlerde karbon stoğunu artırmaya yönelik olarak nasıl kullanılacağına ilişkin detaylara yer verilmemiştir. Yalnızca yeşil alan miktarını artırarak ve su döngüsünü daha sağlıklı hale getirerek yerleşim alanlarının karbon tutma miktarlarının artırılacağı beyan edilmiştir. Aynı planın bina sektörü başlığında enerji etkin yerleşim alanlarının oluşturulacağı belirtilmiş ve su döngüsüne katkıda bulunmak için yeşil/beyaz çatı tasarımlarının kentsel yerleşimlerde uygulanacağı söylenmiştir. İklim değişikliği adaptasyonu sürecinde yerleşim alanlarında uygulanması gereken kentsel açık-yeşil alan sistemleri planlamasına, yeşil alt yapı stratejilerine, su tasarrufu yapmaya olanak sağlayacak düşük etkili gelişim modellerine odaklanan yaklaşımlara ve hem kullanıcı

konforunu artıracak hem de enerji verimliliği sağlayacak kentsel tasarım stratejilerine değinilmemiştir.

Ayrıca yetkili bakanlık tarafından hazırlanan Bütünleşik Kentsel Gelişim Stratejisi Eylem Planı KENTGES (2010)'nda iklim değişikliği adaptasyonuna odaklanan amaç, hedef ve stratejiler yer almamaktadır. Bu durum İklim Değişikliği Eylem Planı (2010) ve KENTGES (2010)'in 2010'lu yılların başlarından 2023'e kadar uzayan süreci kapsaması ve uzun vadeli eylemler içermesinden kaynaklanıyor olabilir. Planların yürürlüğe girdiği tarihten yani 2000'lerin ikinci 10 yılının başından bu yana kentsel planlama ve kentsel tasarım stratejilerine ilişkin akademik çalışmalar olumsuz iklim değişikliği koşullarına nasıl adapte olunacağı konularına yönelmiştir. Fakat daha önceki eylem planların hazırlanması ve stratejilerin uygulanmasından sorumlu olan aynı kurumun, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın en güncel planı olan 2022-2023 Stratejik Planı (2021)'nda bile iklim değişikliği etkilerini azaltacak mekânsal planlama ve tasarım yaklaşımları detaylandırılmamıştır. Böylelikle üst ölçekli politika belgelerinde mekânsal planlama ve tasarım ile iklim değişikliği adaptasyonu ilişkisi kurulsa dahi, bu ilişkinin yetkili bakanlığın stratejilerine yansımadığı ortaya çıkmıştır.

Azerbaycan'ın iklim değişikliğine uyumla ilişkili politika belgeleri incelendiğinde en büyük eksikliğin ülkenin ulusal iklim değişikliği eylem planının henüz yürürlüğe girmemiş olması olduğu söylenebilir. Her ne kadar Azerbaycan uluslararası ölçekte Birleşmiş Milletler planlarında yer alan stratejileri uygulayacağını ve uluslararası anlaşmaların yükümlülüklerini yerine getireceğini taahhüt etse de kentleşme ve iklimsel politikaları yürütmede yetkili kurumların politika hamlelerinde verilen taahhüttün gerektirdiği eylemlere yer verilmediği gözlemlenmiştir. Birleşmiş Milletler ile yapılan iş birliği çerçevesinde yer alan iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik stratejiler, Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Şehir Planlama ve Mimari Devlet Komitesi'nce yürütülen politikalara yansıtılmamıştır.

Azerbaycan merkezi yönetimi sürdürülebilir kalkınma konusunda planlanan eylemlerin izlenmesi ve denetlenmesi için istatistiki verilere dayanan sistematiği kurmuş, fakat ulusal politika belgelerinde kentsel planlama ve kentsel tasarım stratejileriyle iklim değişikliğinin etkilerini azaltma ve iklim değişikliğine uyum stratejileri ilişkilendirilmemiştir. İklim değişikliğine dair politikaların yürütülmesinde Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı yetkilendirilmiş, kentleşme politikalarını yürüten kuruluşların görev ve yetki alanlarında iklim değişikliği ile mücadele ve uyum stratejilerine değinilmemiştir. Uygulanan planlama ve projelendirme çalışmaları ekolojik yaklaşımları barındıran içeriklere sahip olsa da ülkede sürdürülebilir kalkınma için politika oluşturma süreçlerinde iklim değişikliği uyum stratejilerine yer verilmemiştir.

Yapılan değerlendirmeler neticesinde görülmektedir ki her iki ülkenin de iklim değişikliğiyle ilgili politikaların ana hedefi taraf olunan uluslararası anlaşmalar gereğince karbon salınımını azaltmaktır. Politikalarda iklim değişikliği adaptasyonu stratejilerini geliştirmekten ziyade iklim değişikliği ile mücadele stratejileri yer almış, karbon salınımını azaltma ve karbon stoğunu artırma hedeflenmiştir. Belirlenen amaç hedef ve stratejilerin iklim değişikliğini olumsuz sonuçlarına yönelik tedbirler almaya yönelik olmadığı gözlemlenmiştir. İlerleyen yıllarda olası iklim krizlerinin sebep olacağı felaketlere karşı kent yaşamını korumaya yönelik tedbirler ve stratejilere ülkelerin politika belgelerinde yer verilmemiş, afet riski alanlara yönelik tedbirler deprem riskine karşı tedbir almayı hedefleyen kentsel dönüşüm stratejilerine odaklanmıştır.

İklim değişikliği ile mücadele ve uyum politikaları her iki ülkede de kent planlamasıyla ilişkilendirilmemiş, kent dirençliliğini artıracak politika hamleleri detaylandırılmamıştır.

Kentlerde hem karbon stoğunu artırıp iklim değişikliği ile mücadeleye katkı sağlayacak, hem de sıcaklık artışı, seller, temiz su kıtlığı, deniz seviyesi yükselmesi gibi muhtemel iklim krizi etkilerinden koruyacak peyzaj planlama ve tasarım stratejilerine politikalarda yer verilmemiştir. Politika belgelerinde yer alan yeşil alanların yüzölçümünü artırma hedefi iklim krizleriyle mücadelede büyük katkılar sunabilir. Fakat bu hedefin gerçekleştirilmesi için planlanan eylemler ve gerçekleştirilecek faaliyetler kentlerde yeşil alanların yalnızca niceliğini değil niteliğini de iyileştirecek kapsamda olmalıdır. Ekosistem servislerini ve biyoçeşitliliği koruyacak ekolojik planlama yaklaşımları, su döngüsünün daha verimliği olmasını sağlayacak düşük etkili gelişim modellerine dayanan tasarım kriterleri ve açık-yeşil alanlarda kullanıcı konforunu sağlayacak peyzaj tasarım stratejileri, ulusal ölçekten yerel ölçeğe kadar oluşturulan kentsel politikalara entegre edilmelidir.

Kentler iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine en çok maruz kalacak alanlardır. Bu nedenle, kent yaşamını korumak ve sürdürülebilirliği sağlamak iklim değişikliğine adaptasyon sürecinde atılacak en önemli adımlardan biri olmalıdır. Bunun yolu kentlerde doğal ve kültürel peyzajın korunması, planlanması ve yönetimi için efektif stratejiler oluşturarak bu stratejileri hayata geçirip peyzajın niteliğini geliştirmekten geçer. Bu nedenle kentsel planlamaya ilişkin mevzuat düzenlenmeli, peyzaj planı planlama hiyerarşisine entegre edilmeli ve imar planları iklime duyarlı bir vizyonla hazırlanmalıdır. Her ne kadar kentlerin mevcut durumunda yeniden planlamaya ilişkin kararlar alıp uygulamak hem zor hem de maliyetli olsa da yapılı çevre iklim değişikliğinin olası etkilerini en aza indirgeyecek şekilde düzenlenmeli, planlama ve tasarım müdahaleleri yapılmalı, yeni oluşturulan yerleşim alanları da belirlenen iklim değişikliği etkilerine dirençli kentler oluşturmak için belirlenen stratejiler gereğince planlanmalıdır.

KAYNAKÇA

A.C. Cumhurbaşkanlığı. (2012). *Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış Kalkınma Konsepti.* http://azstand.gov.az/upload/files/geleceye%20baxis.pdf adresinden alındı

A.C. Cumhurbaşkanlığı. (2020). *Cumhuriyet tarafından onaylanan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi uyarınca Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından kabul edilen yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamaya yönelik tedbirler hakkında Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Emri.* https://president.az/az/articles/view/36144 adresinden alındı

A.C. Cumhurbaşkanlığı. (2021). *Azerbaycan 2030 Sosyo-ekonomik Kalkınma İçin Ulusal Öncelikler.* https://president.az/az/articles/view/50474 adresinden alındı

A.C. Devlet İstatistik Komitesi. (2022). *Azerbaycan Cumhuriyetinin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ilişkin istatistikler portalı.* http://sdg.azstat.org:8484/az/home adresinden alındı

A.C. Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2022). *İklim değişikliği politikası ve stratejisi.* http://eco.gov.az/az/hidrometeorologiya/iqlim-deyismeleri adresinden alındı

A.C. Şehir Planlama ve Mimari Devlet Komitesi. (2022). Şehir Planlama ve Mimari Devlet Komitesi Tarihi: https://arxkom.gov.az/komite/tarix adresinden alındı

Azerbaycan Hükümeti. (2020). *Birleşmiş Milletler ve Azerbaycan Arasında Sürdürülebilir Kalkınma İş Birliği Çerçevesi (2021-2025).* https://azerbaijan.un.org/sites/default/files/2021-

06/AZERBAIJAN%20UNSDCF%202021-2025%20FINAL%20SIGNED_1.pdf adresinden alındı

Birleşmiş Milletler. (1992). *İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi.* Rio de Janerio: Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı.

Görmüş, S., Oktay, E., & Cengiz, S. (2021). Kentsel ekosistemin dayanıklılık hedeflerini karşılamada ekolojik planlama yaklaşımları. *Peyzaj-Eğitim,Bilim, Kültür ve Sanat Dergisi, 3*(2), 122-134.

Gupta, J., Leeuw, K. v., & Moel, H. d. (2007). Climate change: a 'glocal' problem requiring 'glocal' action. *Enrionmental Science, 4*(3), 139-148.

Hepcan, Ç. Ç. (2022). *Kentlerde İklim Değişikliğine Uyum.* Efe Akademi Yayınları.

IPCC. (2021). *Assessment report 6-WGI report.* IPCC.

Kazancı, G., & Tezer, A. (2021). İklim Değişikliğine Uyumda Mekânsal Planlama ve Akıllı Yönetişim Çerçevesinde Türkiye. *Planlama, 31*(2), 302-320.

Korkut, A., Kiper, T., & Topal, T. Ü. (2017). Kentsel Peyzaj Tasarımda Ekolojik Yaklaşımlar. *Artium, 5*(1), 14-26.

Landscape Institute. (2008). *Landscape architecture and the challenge of climate change. Landscape Institute Position statement.* London.

Özer, M., & Kılıç, S. (2006). Küresel Bir Sorun Olarak İklim Değişikliği ve İklim Polkitikaları. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(34), 134-169.

Resmi Gazete. (2006, 12 11). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Çevre Koruma Alanında İşbirliği Anlaşması.* Sayı : 26373: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/12/20061211-2.htm adresinden alındı

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Daire Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf adresinden alındı

T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2021). *Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı 2022-2023 Stratejik Planı.* https://webdosya.csb.gov.tr/db/strateji/icerikler/cevre-seh-rc-l-k-ve-ikl-m-deg-s-kl-g--bakanligi_sp_2022-2023-20220527112247.pdf adresinden alındı

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2010). *Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı (2010-2023).* • Mekânsal Planlama Sisteminin Yeniden Yapılandırılması, • Yerleşmelerin Mekân ve Yaşam Kalitesinin Artırılması, • Yerleşmelerin Ekonomik ve Toplumsal Yapılarının Güçlendirilmesidir. adresinden alındı

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2010). *İklim Değişikliği Eylem Planı.* https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/Iklim%20Degisikligi%20Eylem%20Plani_TR.pdf adresinden alındı

Tuğaç, Ç. (2022). İklim Değişikliği Krizi ve Şehirler. *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi, 1*(1), 38-60.

UNEP. (2022). *Cities and Climate Change.* https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/cities/cities-and-climate-change adresinden alındı

Van Staden, R. (2013). *Climate Change İmplications For Cities: Key Finding from the Intergovermental Panel on Climate Change Fifth Assessment Report.* Cambridge: ICLEI & University of Cambridge.

MÜSLÜMAN TÜRK BİRLİĞİNİN MAYASI OLARAK AHİLİK VE EĞİTİM MODELİ

Ahi-Order and Education Model as the Foundation of Muslim-Turkish Unity

Prof. Dr. Rüştü YEŞİL

ORCID ID: --------

Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ryesil@sakarya.edu.tr Türkiye

ÖZET

Günümüzde yedi bağımsız devlet, birçok özerk Cumhuriyet ve bölgede Türkler varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte kadim devlet gelenekleri, uzun ve kapsamlı ortak bir tarihsel mirasa sahip olmasına karşılık dünya konjonktüründe, nitelik ve nicelik açısından yeterince etkin rol oynayamadığı söylenebilir. Bu doğrultuda özellikle son yıllarda heyecan uyandırıcı önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu niyet ve gayretlerin ete kemiğe bürünmeye başladığı günümüzde, özellikle tek millet şuurunun oluşması ve güçlendirilmesi öncelikle kültür ve eğitim alanında adımlar atılması gerektiği belirtilmelidir. Eğitim yoluyla ortak bir kültürel zemine oturtulmadığı sürece diğer alanlardaki işbirliği ve koordinasyon çalışmaların süreklilik kazanamayacağı, verimli ve gelişmeye odaklı olamayacağı söylenebilir. Pek çok alanda olduğu gibi kadim tarihimiz, kültürlenme ve eğitim modellemeleri konusunda da pek çok özgün yaklaşım ve uygulamalarla doludur. Ahilik sistemi ve eğitim uygulamaları, bunun en özgün örneklerinden biridir. Ahilik Sisteminin eğitim model ve uygulamalarına ilişkin tespitlerde bulunmak bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Böylelikle, farklı coğrafyalarda bulunan Türk Devletleri/toplulukları için eğitim ve eğitim yoluyla kültür birliğinin tesis edilmesinde yaşanan çok yönlü sorunlara çözüm üretmede kullanılmak üzere Ahilik sisteminin eğitim modelinde öne çıkardığı temel boyut ve özelliklere vurgu yapmaya çalışılmıştır. Ahilik eğitim modelinin; (a) yaşamın her alanına yönelmesi ve bunları koordine etmesi, (b) kendi insan kaynağını yine kendisinin üretmesi, (c) eğitim modelinin tüm bileşenlerini barındırması, (d) kardeşlik, meslek, sivil inisiyatif kavram, değer ve pratiklerine odaklanması, (e) bütünlük, itidal, dengeleyicilik, üretkenlik, özgünlük, bireysel gelişme ve toplumsal fayda ilkelerinin esas alınması, (f) millilik, kültürel kodlara uygunluk, uygulamalarla test edilmişlik, başarısı tescillenmişlik özelliklerine sahip olması dikkati çekmektedir. Ahilik eğitim modeli, özellikle Türk Cumhuriyetleri halklarının ortak bir kültürel zeminde buluşabilmesini temin etmede etkin olabilecek bir zenginliği barındırdığı belirtilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, eğitim modeli, Müslüman Türk Birliği, milli eğitim modeli

Ahi-Order and Education Model as the Foundation of Muslim-Turkish Unity

Abstract

Today, Turks continue to exist in seven independent states, many autonomous republics and regions. However, despite the fact that ancient state traditions have a long and comprehensive common historical heritage, it can be said that they do not play an effective role in the world conjuncture in terms of quality and quantity. In this direction, especially in recent years,

exciting and important steps have been taken. Today, when these intentions and efforts begin to take shape, it should be noted that steps should be taken in the field of culture and education, especially in the formation and strengthening of the consciousness of one nation. It can be said that cooperation and coordination in other fields cannot be sustained, productive and development-oriented unless they are established on a common cultural ground through education. As in many fields, our ancient history is full of many original approaches and practices in acculturation and educational models. The Ahi system and educational practices are one of the most original examples of this. Making determinations about the education models and practices of the Ahi-Order System constitutes the main problem of this study. Thus, it has been tried to emphasize the basic dimensions and features of the Ahi system in the education model to be used in solving the multifaceted problems experienced in the establishment of cultural unity through education and training for Turkish States/communities in different geographies. Ahi-order education model; (a) orienting and coordinating all aspects of life, (b) producing its own human resources, (c) containing all the components of the education model, (d) focusing on the concepts, values and practices of fraternity, profession, civic initiative, (e) It is noteworthy that it is based on the principles of integrity, moderation, balancing, productivity, originality, individual development and social benefit, (f) nationality, conformity with cultural codes, tested by practices, and its success is proven. It should be noted that the Ahi-order education model contains a richness that can be effective in ensuring that the peoples of the Turkic Republics meet on a common cultural ground.

Key Words: Ahi-order, education model, Muslim Turkish Union, national education model

GİRİŞ

Günümüzde Türk Cumhuriyetleri olarak adlandırılan yedi bağımsız devlet, birçok özerk Cumhuriyet ve bölgede Türkler varlıklarını sürdürmektedir (Bay ve diğerleri, 2017; Kara ve Solak, 2017; Çay, 2009). Bununla birlikte kadim devlet gelenekleri, uzun ve kapsamlı ortak tarihsel bir mirasa sahip olmalarına karşılık Türklerin, dünya konjonktüründe yeterince etkin rol oynayamadığı söylenebilir. Bu devlet/topluluklar arasında farklı alanlarda iletişim ve etkileşim kanallarının tam olarak tesis edilememesi ve yeterli işbirliklerinin hayata geçirilememesi, dünya politika ve uygulamalarında yeterince etkin olamayışlarının en önemli nedeni olarak nitelenebilir (Kara ve Solak, 2017; DPT, 2000; Bay ve diğerleri, 2017).

Diğer taraftan "Tek millet, çok devlet" ilke ya da ideali, yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren dillendirilmeye başlandığı ve yirmi birinci yüzyılın önemli argümanlarından biri haline geldiği belirtilmelidir. Bu doğrultuda özellikle son yıllarda önemli adımların atılmaya başlanmıştır. Yapılan karşılıklı ziyaretleşmeler, ekonomik, siyasi ve askeri alanda imzalanan anlaşmalar, ortak projelerin hayata geçirilmesi, atılan bu adımlara örnek olarak verilebilir.

Atılan bu adımlarla birlikte bu ülke ve topluluklar arasında birlik ve beraberliğin tesis edilmesi; siyasal, sosyal, askeri ve ekonomik alanlarda işbirliği kanallarının artırılmaya çalışılması sevindirici ve umut verici bir gelişme olarak değerlendirilmelidir (DPT, 2000; Bay ve diğerleri, 2017). Bununla birlikte bu niyet ve gayretlerin ete kemiğe bürünmeye başladığı günümüzde, özellikle tek millet şuurunun oluşması ve güçlendirilmesi konusunda atılması gereken en önemli adımların kültür ve eğitim alanında olması gerektiği belirtilmelidir (Bay ve diğerleri, 2017; Akyüz, 2018). Gerek Avrupa Birliği ülkeleri kendi içlerinde gerekse üye olmak isteyen ülkelerin eğitim sistemlerinde değişikliklere gidilmesi çalışmaları, bu genel yargıyı doğrular niteliktedir (Sağlam, Özüdoğru, Çıray, 2011; Onaran, 2005). Özellikle eğitim ve kültür

alanındaki işbirliklerinin artırılması ile tek millet çok devlet ülküsünün hayat bulacağının altı önemle çizilmelidir.

Tarihsel arka plan itibarıyla ortak kültür zeminine sahip olan Türk topluluklarının günümüzde de ortak kültür çerçevesinde bir araya gelebilmelerinin öncelikle eğitim sorunu olduğu belirtilmelidir. Ortak eğitim anlayış ve uygulamaları çerçevesinde yeni yetişen neslin ortak bir kültürel zemin üzerinde birleşebilmeleri, gelecekte ortaklıkların artırılması ve bağların güçlendirilmesi açısından en sağlıklı ve güvenli yol olarak nitelenebilir (Yeşil, Kart ve Aslanderen, 2020; Köse ve Genç, 2021). İnsana, topluma, hayatın farklı yönlerine ve olaylara ortak bir pencereden bakabilmek, bireylerin, ancak ortak eğitim anlayış ve uygulamalarından geçmesi ile tesis edilebilir.

Eğitim en temelde insan, daha sonra da insanlardan oluşan toplumu ya da milleti inşa etme sürecini ifade eder. Kültür ve medeniyet inşa etmenin en temel aracı ve yolu da eğitimdir. Birey ve bireylerden oluşan toplumun algısı, zihinsel şeması, değer ve davranış dünyası tamamıyla eğitim aracılığıyla oluşur (Tezcan, 2020; Kıncal, 2011). Bireyler, ortak bir eğitim sürecinden geçmeleri durumunda birbirine yaklaşır ve bu yaklaşma zamanla kültüre dönüşerek toplumu oluşturur. Bu nedenle bireylerden topluluğa, topluluktan topluma, oradan da millete doğru gidişin temel taşıyıcısı eğitimdir denilebilir. Bu çerçevede etnik köken ya da tarih birlikteliği olan; ama günümüzde olduğu gibi çok farklı coğrafyalarda, çok farklı şart ve imkânlar içerisinde, farklı atmosferlerde yaşayan Türk toplulukları arasında ortak bağların kurulması ve güçlendirilmesi, "Tek millet çok devlet" idealinin gerçekleşmesi ya da ete kemiğe bürünüp kalıcı birlikteliklere dönüşebilmesi sürecinde en stratejik adımın eğitim birliğinin sağlanması olduğu söylenebilir.

Eğitim birliğini sağlanmada iki farklı yol izlenebilir. Bunlardan biri, günümüz modern dünyasındaki uygulanan eğitim anlayış, yaklaşık ya da uygulamaları incelenerek farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin tamamının ihtiyaç ve beklentilerini karşılayacak şekilde bir modelleme yoluna gidilmesi olarak özetlenebilir. İkinci bir yol ise, ortak tarihimizde bu çerçevede üretilen eğitim model ve uygulamaları incelenip günün ihtiyaç ve şartları doğrultusunda revize edilerek modellenmesi şeklinde ifade edilebilir. Elbette her iki yolun da bir takım artıları ve zafiyetlerinin bulunduğu belirtilmelidir.

Modern dünyada eğitim yaklaşım ve uygulamaları üzerinde bilim insanları çok sayıda çalışma yapmaktadır. Kimi zaman farklı ülkelerde uygulanan modeller, bazı düzenlemelere gidilerek transfer edilmeye çalışılmaktadır (Zengin, 2017; Ültanır, 2005; Sağlam ve Kürüm, 2005). Bu yöntem yararlanılması gereken bir yol olarak değerlendirilmelidir. Ancak özellikle kültür ve değer farklılıklarından dolayı transfer edilen bazı model ve uygulamaların Türk kültürü, inanç ve değer yapısıyla örtüşmeyen bir takım yönlerinin olacağı; bu nedenle de hem uygulamaya geçirmede zorlukların yaşanması hem de felsefe ve değer itibarıyla milli ve toplumsal yönlerin tahrip olması gibi bir takım sorunlarla karşılaşılacağı durumu göz ardı edilmemelidir (Yeşil, Kart ve Aslanderen, 2020; Polat ve Arabacı, 2015; Sağlam, Özüdoğru ve Çıray, 2011; Ekinci, 2008).

İkinci yol olarak ifade edilen tarihsel mirasta var olan eğitim model ve uygulamalarının günümüz şartlarına uyarlanarak geliştirilmesi yolunun ise Türk topluluklarının kültürel ve değer alt yapısına daha uygun olduğu; bu nedenle de uygulanabilirlik ve verimliliğinin daha iyi olacağı düşünülebilir. Gelenekteki uygulanmış eğitim model ve yaklaşımlarının bir diğer artı özelliği ise tarihte uygulanarak test edilmiş; eksik ve iyi taraflarına ilişkin değerlendirmeler yapılabilecek bir takım verilerin bulunmasıdır denilebilir. Bununla birlikte tarih içerisindeki ihtiyaç, imkânlar ve şartlar ile günümüzün birbirinden oldukça farklı olmasının, önemli bir

sorun kaynağı oluşturabileceği de belirtilmelidir. Buna göre geçmişte uygulanarak test edilmiş; kendi değer altyapımızdan üretilmiş eğitim modellerinin, günümüz ihtiyaç ve beklentilerine göre yeniden düzenlenmesi ile daha sağlıklı, uygulanabilir, verimli eğitim yaklaşım ve modellerinin ortaya konulabileceği söylenebilir.

Araştırmanın Amacı

Tarihi arkaplanı itibarıyla Müslüman Türkler tarafından ortaya konulmuş; asırlar boyu uygulamalarla test edilerek önemli başarılar elde ettiği bilim insanları tarafından kabul görmüş Ahilik sistemi ve eğitim modeline ilişkin tespitlerde bulunmak araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Günümüz Türk devletleri/toplulukları arasındaki ilişki ve işbirliklerinin güçlendirilmesi, ortak bir gelecek inşa edilmesine zemin oluşturulması açısından devlet/topluluklar arasında eğitim, kültür birliğinin tesis edilmesi önemlidir. Böylelikle birbirini anlayan, ortak işbirliği alanları oluşturma ve projeler geliştirme konularında ortak değer ve bakış açısına sahip bireylerin yetişmesi; ortak toplumsal/milli bir zemin oluşmasına insan yetiştirme yoluyla katkı sunmak üzere Türk devletleri/toplulukları arasında ortak bir eğitim modelinin oluşturulmasına katkı sunmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada başlıca şu sorulara cevaplar bulunmaya çalışılmıştır:

1. Ahilik eğitim modelinin temel felsefesi nedir?
2. Ahilik eğitim modelinin referans kavram ve değerleri nelerdir?
3. Ahilik eğitim modelinin temel ilkeleri nelerdir?
4. Ahilik eğitim modeli ve eğitim uygulamalarının günümüze rehberlik edebilecek karakteristik özellikleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın veri toplama ve analiz etme süreçlerinde betimsel tarama modeli ve doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Ahilik sistemi ve eğitim modelinin felsefesi, yapısı, uygulamaları üzerine yapılmış bilimsel çalışmalar incelenmiş; günümüz model çalışmalarına zemin oluşturabilecek tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Alanyazın taramasına dayalı olarak araştırmanın amaçların yönünde yapılan tespitler ve yorumlar aşağıda sunulmuştur:

1. Ahilik eğitim modelinin temel felsefesi

Tüm sistem ve ideolojilerin odağında insan bulunmaktadır. Ancak insanın nasıl tanımlandığı ve ona biçilen görev/işlev itibarıyla sistemler ya da ideolojiler birbirinden farklılaşmaktadır. Zira ideoloji ya da sistemlerin insana ve yaşama çizdikleri yol haritaları, yapılan bu tanımlamalara, değerlendirmelerdeki farklılıklara ve tayin edilen rol/görevlere göre farklılaşmaktadır.

Akademik çalışmalar incelendiğinde bilim insanlarının Ahilik sistemi ile ilgili yaptıkları değerlendirmelerin önemli kısmında insan odaklılığa vurgu yapıldığı dikkati çekmektedir Uçma, 2011; Ceylan, 2012; Köksal, 2008). İslam inancı ve Türk kültüründen esinlenen Ahilik, insanı eşrefi mahlûkat olarak değerlendirmiş; insanı Allah'ın (cc) halifesi olarak nitelemiştir (Karlığa, 2012; Sancaklı, 2011). Bu nedenle de kurguladığı ekonomik, sosyal, siyasal ve eğitsel sistemin odağına insanı, onun güvenliğini ve erdemli bir varlık haline gelmesini yerleştirmiştir. Başka bir ifade ile beşerin insanlaşmasının temin edilmesi ve insan onuruna yakışan bir oluşum inşa etmenin, Ahilik sisteminin temel felsefesini ya da bakış açısını oluşturduğu söylenebilir.

Ahilik, bünyesinde barındırdığı siyasal, toplumsal, ekonomik ve hatta askeri sistemlerin yanı sıra ve özellikle ortaya koyduğu insan yetiştirme düzeni ile; insanın yetenek ve yetkinliklerinin keşfedilmesine, diğer insanların da yararlanabilecekleri şekilde üretken bir format kazandırılmasına, onlara bir yük olmayıp yüklerini paylaşan, fedakar, diğerkâm vb. iyi insan özelliklerine sahip bireyler haline gelmelerine; böylelikle güven ve huzurun egemen olduğu bir toplumun inşa edilmesine katkı sunulması amaçlanmıştır (Yeşil, Kart ve Aslanderen, 2020; Erken, 2008; Akyüz, 2018). Bu durum bencil, hırslı, tüketen, başkalarına yük olan, vb. özelliklere sahip olan bireyi, fıtrî/doğal özelliklerini ve yeteneklerini de dikkate alarak terbiye etmek yoluyla üreten, çevresine katma değer sunan, kendi varlık ya da güvenliğinin yanı sıra toplum ve ülkesi için de çabalayan, fedakâr bireyler haline gelmesine çalışılan bir insan yetiştirme düzeninin kurulmasına zemin oluşturmuştur.

2. Ahilik eğitim modelinin referans kavram ve değerlerine ilişkin bulgular

Tarih boyunca modellemesi yapılmış uygulamaların tamamında odak kavram ya da değer olarak nitelenebilecek referansların bulunduğu dikkati çekmektedir. Genel olarak bu odak kavram ya da değerler ile bunların harmanlanmasından ortaya çıkan ilkeler, eğitim modellerinin dayandığı felsefeden esinlenir, bileşenlerine ve basamaklarına biçim ve yön verirler. Bu odak kavram, değer ve ilkeler aynı zamanda modelin amacı, hedefi ya da yetiştirmeye çalıştığı insan ve toplumun temel karakteristiklerini ve diğerlerinden belirgin nitelikteki farklılıklarını yansıtır.

Özellikle son iki yüzyılda ortaya konulan eğitim yaklaşım ve modellerinin genel olarak hümanizm, pozitivizm, kapitalizm, sosyalizm, varoluşçuluk gibi birtakım felsefi, sosyal ya da ekonomik yaklaşımlar ve bunların öne çıkardığı birey, özgürlük, üretim, işbirliği, aktiflik, problem çözme, toplumsallaşma vb. kavram ve değerler olduğu dikkati çekmektedir (Aytaç, 2019; Akyüz, 2018; Kıncal, 2011; Şişman, 2007). Bu kavram ve değerler ile yaşamın gerçekleri ve ihtiyaçlarının harmanlanması sonucunda üretilen ilkeler referans alınarak modellemelere gidildiği söylenebilir.

Bir sistem olarak Ahilik ve bünyesinde yapılandırdığı Ahilik eğitim modeli de hem felsefi denebilecek bir dünya görüşünü referans almış hem de bu dünya görüşünü yansıtan bazı kavram ve değerleri odak kabul ederek yapılandırılmıştır. Bu çerçevede Ahilik eğitim modeline temel oluşturan dünya görüşü/ideoloji/felsefe ve bunun ürettiği odak kavram ve değerler ile ilgili olarak şunlar söylenebilir:

Ahilik sistemi ve eğitim modeline referans olan dünya görüşünün İslam inancı ve Türk kültürü olduğu belirtilmelidir (Gülerman ve Taştekil, 1993; Ekinci, 2008; Ceylan, 2012). Ahilik, İslam inancı ile Türk kültürünün İslam inancı ile çelişmeyen taraflarının harmanlanması ile oluşan dünya görüşünün referans alındığı söylenebilir. Türklerin İslam'ı din olarak benimsemesi sonrasında eski kültürün İslam ile çelişen tarafları önemli ölçüde terk edilmiş; çelişmeyen boyutları ise toplumsal yaşam içerisinde varlığını sürdürmüş; Ahilik sisteminin kurgulanmasına düşünsel ve duygusal zemin oluşturmuştur.

Ahilik sistemi, Abbasi halifesi döneminde kurgulanan Fütüvvet Teşkilatı içerisinde tohumlanmış; Müslüman Türklerin Anadolu coğrafyasını yurt edinme dönemlerinde kendine özel teşkilatlanmasını gerçekleştirmiştir (Gülvahaboğlu, 1991; Köksal, 2008). Ahilik sisteminin yapı, işleyiş ve amaçları ile odak kavram, değer ve ilkelerinin doğru tespit edilebilmesi için bu tarihsel arkaplanın dikkate alınması gerektiği belirtilmelidir.

Ahiler, farklı bir inanç ve kültür yapısının yaşandığı Anadolu coğrafyasında kendi inanç ve kültürü ile hem var olabilmeyi hem de yerleşerek yurt edinebilmeyi amaçlamışlardır (Köksal,

2007; Ceylan, 2012). Bu dönemde öncelikle Müslüman Türk inanç ve kültürünün düşünce yapısı, değer ve davranış kalıplarıyla müşahhaslaştığı rolmodel bir sistem ve bu sistemi kurgulayıp devamlılığını sağlayacak rolmodel kişilerin var edilmesi önemli bir ihtiyaç haline gelmişti (Köksal, 2008; Duman, 2012; Yeşil, Kart ve Aslanderen, 2020). Buna göre Ahilik sisteminin kurgulanmasına zemin oluşturan temel kavram ya da değerin öncelikle "var olma" ya da "varlığını sürdürme" ihtiyacı/güdüsü olduğu söylenebilir. Başka bir ifade ile tüm birey ya da organizasyonlarda olduğu gibi Ahilik sistemi de sosyokültürel ve biyolojik olarak bir toplumun/kültürün varlığını tesis etmek ve sürdürmek ihtiyacına istinaden ortaya konulmuş bir yapıdır denilebilir. İhtiyaç ürünü olarak ortaya çıkması Ahilik sisteminin birey, toplum ya da ülke varlığı konusunda işlevsel/hayati bir zemin üzerine oturmasında önemli bir etken olmuştur.

Diğer taraftan, yeni bir coğrafyada var olabilmek ya da varlığını sürdürebilmek, öncelikle temel ihtiyaçlarını karşılayabilme yeterliklerine sahip olmasını gerektirmektedir. Ahilerin ve sorumlu oldukları yakınlarının temel ihtiyaçlarını giderebilmede kullanacakları maddi gelirin elde edilebilmesi bu anlamda önemli idi. Maddi geliri temin etmek üzere üyelerinin meslek sahibi olmalarının önemli bir gereklilik olduğu söylenebilir (Erken, 2008; Akyüz, 2018; Ekinci, 2008). Hem başkalarına muhtaç ya da yük olmadan kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek hem de diğer insanların/toplumun takdir ve sempatisini kazanmak açısından meslek sahibi olmak çok yerinde bir tercih olarak değerlendirilebilir. Buna göre "meslek" kavramı çerçevesinde üyelerine bir meslek edindirmek; böylelikle de üyelerin üretken bireyler haline getirerek topluma/ülkesine katma değer sunma idealini, Ahilik sisteminin temel referanslarından biri olarak nitelemenin yerinde olacağı söylenebilir.

Ek olarak bu yeni coğrafyada yerleşik olan halk ile yüzleşen Ahilerin ve temsil ettikleri düşünce/ideal sisteminin coğrafyanın yerleşik halkı ve kültürü tarafından benimsenmesinin, varlıklarını sürdürebilmeleri ve işlerinin kolaylaşması için önemli bir gereklilik olduğu belirtilmelidir (Akyüz, 2018; Bayram, 2012; İnalcık, 1999). Bu nedenle Ahilerin, Anadolu coğrafyasına ve yerleşik topluma sunabilecekleri maddi ve manevi katma değerin somut ürünleri ile gösterilmesi, orada yalnızca tüketmek ya da işgal etmek amacıyla bulunulmadığı; aksine imar etmek ve huzuru inşa etmek üzere gelindiğinin hissettirilmesi önem arz etmekteydi. Buna göre birey ve topluma katma değer üretmenin, Ahilik ve Ahiler açısından önemli bir referans olduğu söylenebilir. Ancak bu referansın ardındaki temel etkenin de İslam inancının Müslümanlara yüklediği tüm insanlara İslam inancını ulaştırma misyonunun olduğu belirtilmelidir (Gülerman ve Taştekil, 1993; Ekinci, 2008; Ceylan, 2012). Başka bir ifade ile İslam dininin Müslüman Türk Ahiler açısından en önemli motivasyon kaynaklarından biri olduğu; gerek Ahilik sisteminin kurulması gerekse faaliyet üretmesinde tüm niyet ve gayretlerin bu kaynaktan beslendiği söylenebilir.

Kısaca birey ve toplumun ihtiyaçları, hedef ve idealleri ile bu iki değişkeni biçimlendiren inanç unsurlarının, Ahiler ve Ahilik sisteminin yapılanma ve faaliyetlerini düzenleme açısından referanslarını oluşturduğu söylenebilir. Buna göre Ahilik sisteminin kurgulanmasından işletilmesine kadar her aşaması için en önemli referans kavram ve değerlerini (a) Müslüman Türk inanç ve idealleri, (b) ihtiyaçlar, (c) meslek ve üretim, (d) topluma katma değer sunma şeklinde özetlenebilir.

3. Ahilik eğitim model ve uygulamalarının temel ilkeleri

Sistem ya da modellerin anlaşılması, açıklanması ve çıkarımlarda bulunulabilmesi, yukarıda ifade edilen odak kavram ve değerlerin ötesinde, bunların harmanlanması ile ortaya konulan ilkelerin belirlenebilmesi ile yakından ilişkilidir. Zira sistem ya da modellerin kurgulanmasından işletilmesine ve geliştirilmesine, yaşanan ya da yaşanılması muhtemel

sorunları çözmede bu ilkeler, kılavuz kurallar olarak işlev görürler. Diğer taraftan bu kurallar/ilkeler, yüzyıllar boyu yapılan uygulamalarla doğruluğu test edilmiş ve onaylanmış, günümüz bilimsel çalışmalarıyla da desteklenen gerçekleri, yüzlerce yıllık deneyimlerin özeti niteliğindeki kazanımları ifade etmektedir.

Genel olarak Ahilik sistemi ve eğitim modeli incelendiğinde bazı kuralların öne çıktığı dikkati çekmektedir. İnsan yetiştirme düzenini yansıtan/temsil eden eğitim modellerine yönelik ilkelerin en temel kaynağının, insana ilişkin tanımlamalar olduğu söylenebilir. İnsanın nasıl tanımlandığı ve ona nasıl bir rol belirlendiği sorunu, eğitim modellerinin en temel ilke ya da ilkelerine kaynaklık etmelidir. Ahilikte insan, sistemin merkezine oturtulmuştur (Yeşil, Kart ve Aslanderen, 2020; Ceylan, 2012). Ahilik sisteminin her bir bileşeni, insanın ahirette ve dünyada mutlu olmasını sağlayacak şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır (Ceylan, 2012; Ekinci, 2008). Ekinci (2008: 19) Ahilik düşünce sisteminde "eşref-i mahlûkat" kabul edilen insana, her şeyden daha fazla değer verilmesi anlayışının hâkim olduğunu belirtmektedir.

Ortak özelliklerinin ötesinde insanların bireysel farklılıkları da dikkate alınmalıdır. Bu farklılıkların doğru teşhis edilerek yaşamın farklı alanlarında farklı şekillerde konumlanması önemlidir. Birey ve toplumsal bir varlık olarak insanın kendisini anlayabilmesi, diğerleri arasında anlamlı ve önemli hissedebilmesi; bireysel ve toplumsal yaşama katma değer oluşturabilmesi böylelikle mümkün olabilir. Bir meslek örgütlenmesi olarak öne çıkan Ahilik sistemi ve eğitim modelinde insanın psikolojik ve beden yapısı ile toplumsal dikkate alınarak mesleki eğitim yöntemleri işe koşulmuş; beceri, istek ve kabiliyetler doğrultusunda bireylerin yetiştirilmesine özen gösterilmiştir. Çıraklara yetenek ve kabiliyetleri dışında ağır işler verilmemesinin bir kural olarak benimsenmesi bunun somut bir göstergesidir (Ekinci, 2008: 150).

Ayrıca Yılmaz (1995: 77), iş yerlerindeki mesleki eğitimde ve zaviyelerdeki zihinsel ve duygusal eğitimin düzenlenesine dönük olarak Ahilerin tüzüğü sayılan fütüvvetnâmeler yazılırken insanın sistemin merkezine yerleştirildiğini ve bireysel farklılıklarının önemsendiğini yansıtan ifadelere sıklıkla rastlandığını belirtmektedir. Buna göre Ahilik eğitim modeli kapsamındaki düzenlemeler açısından insanın ve bireysel özelliklerinin esas alınmasının önemli bir ilke olarak kabul edildiği söylenebilir.

Diğer taraftan bu değerlendirmeler, Ahilik eğitim model ve uygulamalarının önemli ilkelerinden birinin de "Bütünlük" ilkesi olduğu şeklinde yorumlanabilir. Zira bütünlük ilkesi, insanın farklı boyutları bulunan ama bu boyutlar arasında dinamik ilişkilerin bulunduğu bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği kabulüne dayanmaktadır (Yeşil, Kart ve Aslanderen, 2020; Kaya, 2013). Gerek insan gerekse yaşam, birçok bileşeni barındıran karmaşık yapıları içermektedir. İnsan; zihinsel, duygusal, bedensel ve ruhsal boyutları bulunan; bu boyutlar arasında birbirini doğrudan ve önemli ölçüde etkileyen ilişkiler ağının olduğu bütün bir varlıktır. İnsanın bu yönlerinin bir bütün olarak ele alınması, değerlendirilmesi ve eğitim yoluyla yine bir bütün olarak geliştirilmesi gerektiği; aksi durumda insanın kendisi ve çevresi ile ilgili çok yönlü sorunlar yaşayacağı belirtilmelidir. Toplumsal uyum, sosyal beceri, hiperaktivite, bunalım, verimsizlik, yaşamdan soğuma vb. daha bir çok sorun alanı buna örnek olarak verilebilir.

Ahiler, eğitimde bütünlük ilkesi kapsamında eğitim sistemlerini amaçlarına ulaştırabilmek için bireyi bir bütün olarak ele almış; dini, ahlaki, toplumsal ve mesleki bilgileri eş zamanlı olarak vermeye çalışmışlardır. Bu durumun doğal bir neticesi olarak Ahiler, mensuplarının zihin, beden, duygu ve karakterini kişilik-duygu-düşünce-davranış bütünlüğü içerisinde yaklaştıkları belirtilmelidir (Kaya, 2013: 46). Diğer taraftan teori-uygulama bütünlüğü kapsamında da

Ahilerin, hem işyerlerinde hem de farklı mekanlarda meslek ya da genel yaşam bilgi, duygu ve becerileri ile ilgili teorik ve uygulamalı eğitim çalışmaları yürüttükleri; çeşitli toplantılar, yaren ve barana sohbetleri ile değerler katılımcılara sözel ve görsel olarak aktarılırken diğer taraftan bu aktarılan bilgi ve değerlerin mesleki yaşam ya da aile hayatında yansıması gerektiği vurgulanmakta; bu çerçevede birtakım ceza ve mükâfat uygulamalarına gidildiği alanyazında sıklıkla dile getirilmektedir (Sarıkaya, 1999: 61; Kılavuz, 2005: 621).

Fütüvvetnamede geçen en geç 10 yaşında mesleki eğitim sürecinin başlatıldığı; Ekinci (2008: 253), Ahi zaviyelerinde kırk yaşın üzerindeki bireylere dahi okuma yazma öğretilerek Ahilerin, öğrenci ya da eğitici rolüyle sürekli biçimde eğitim ortamında tutulmasının sağlandığı tespiti ve işyerlerinde verilen eğitimin yanı sıra işyeri dışında tekke, zaviye, sohbet ve zikir meclisleri gibi farklı mekânlarda da eğitim çalışmalarının sürdürüldüğü göz önünde bulundurulduğunda modern dönemin eğitim anlayış ve uygulamalarına referans olan bir ilke olarak "her zaman ve her yerde eğitim" ilkesi ile önemli ölçüde örtüştüğü söylenebilir. Nitekim Ekinci'ye (2008) göre öğretecek bilgi, duygu ya da becerisi olan tüm bireylerden eğitici olarak yararlanmak ve her fırsatta eğitim yapmak, Ahilik teşkilatının öne çıkan önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilmelidir.

Bu ilke aileden okula, işyerinden sivil ya da resmi yapılanmalara kadar her yerde ve her zaman eğitim sürecinin devam ettiği düşüncesine dayanmaktadır. Günümüz alanyazınında sıklıkla dile getirilen bireylerin, son derece hızlı bir ivme ile gelişen ve değişen dünyaya ayak uydurabilmesi için yalnızca okul çağında ve okul içerisinde öğrendiği bilgiler ile yetinerek kendini geliştirmeden durağan bir şekilde yaşantısına devam etmesinin mümkün olmayacağı düşüncesinin hayata geçmesini çağrıştırdığı söylenebilir. Ahilik Teşkilatı'nın, dönemin şartlarında ve ihtiyaçlarda meydana gelen değişmelere bağlı olarak mensuplarının bilgi ve becerilerini zamanın şartlarına göre sürekli güncel tutarak yüzyıllar sonrasına erişmeyi başarabildiği belirtilmelidir. Buna göre Ahilik eğitim modelinin kurgulanmasından uygulamalarına kadar her aşamasında her zaman ve her yerde eğitimin temel bir eğitim ilkesi olarak dikkate alındığı söylenebilir.

Ahilik eğitim modelini karakterize eden önemli ilkelerden biri de "model olma/alma ve sosyal öğrenme" olarak özetlenebilir. Model olma/alma ve sosyal öğrenme ilkesi eğitim, eğitim psikolojisi, değerler eğitimi ve ahlak gelişimi gibi alanlarda üzerinde önemle durulan bir kavram olduğu alanyazında sıklıkla dile getirilmektedir (Senemoğlu, 2019; Kazıcı, 2006).

Ahilikte günlük yaşantı içerisinde görülen kuralların varlığı sebebiyle çok geniş bir alana tesir eden sosyal bir etkileşim mekanizması görülmektedir. Erginer (2009: 228), Ahilik Teşkilatı'nda usta ve kalfaların çıraklara karşı eğitici, yol gösterici, motive edici, destekleyici, öğüt verici, kolaylaştırıcı ve işbirliğini teşvik edici görevlerinin yanı sıra model olma sorumlulukların da bulunduğunu vurgulamaktadır. Yalnızca mesleki ve ticari hayatta değil, günlük yaşantının tüm alanlarına etki eden kural ve prensiplerin öğretiminde model olma ilkesinden yararlanıldığı belirtilmelidir (Kazıcı, 2006). Diğer taraftan Yılmaz (1995) ve Kaya (2013), yamak ve çırakların özellikle dini yaşantı ve ahlaki değerleri hem meslek alanlarında hem de zaviyelerde Ahi büyüklerinden dinleyerek, görerek ve onları model alarak öğrendiklerini; bu çerçevede yamak ve çıraklara model olarak sunulacak bireylerin tespitine özel bir önem verildiğini ifade etmektedirler.

Yukarıda yapılan açıklamalardan yola çıkarak Ahilik eğitim modelinde açık ya da gizli olarak günümüz eğitim anlayış ve uygulamalarına rehberlik eden hemen bütün ilkelerin yol gösterici olarak önemli ölçüde değerlendirildiği; buna karşılık özellikle "insan merkezlilik, bireysel

farklılıklar, bütünlük, her zaman ve her yerde eğitim" ilkelerinin Ahilik eğitim modelini karakterize eden ve yoğun şekilde uygulanan ilkeler olduğu söylenebilir.

4. Ahilik eğitim modeli ve eğitim uygulamalarının günümüze rehberlik edebilecek karakteristik özellikleri

Ahilik Teşkilatı, 13. Yüzyılda Ahi Evran öncülüğünde kurulmuş ekonomik, sosyal ve siyasal bir yapıyı ifade etmektedir. Teşkilat, asırlarca hem kendi varlığını sürdürebilmiş, hem de Osmanlı medeniyetinin inşasında çok yönlü ve önemli katkılar sunmuştur (Ceylan, 2012; Köksal, 2008; Ekinci, 2008). Bu durum, Ahilik sistemi ve uygulamalarının başarısının ve günümüze ışık tutabilecek karakteristik özellikleri olabileceğinin kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Öncelikle Ahilik sistemi ve teşkilatının, dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik şartlarının bir gereği ya da ihtiyaçların bir ürünü olarak ortaya çıktığı belirtilmelidir. Başka bir ifade ile ihtiyaç ürünü olarak ve onları karşılayacak şekilde yapılanmış olmasını, Ahilik Teşkilatının başarısının en belirgin referanslarından biri olarak nitelemenin uygun olacağı söylenebilir.

Ahilik Teşkilatı yapısının baskın karakterini, esnaflar ve sanatkârlar oluşturmaktadır. Esnaf ve sanatkârlar teşkilatı olarak bilinmektedir (Ceylan, 2012; Aslanderen, 2016). Bu durum, Ahilik teşkilatının günümüz kavramı ile bir kamu kurumu özelliği taşımayıp sivil toplum yapılanması olduğunu ifade etmektedir (Sarıkaya, 1999; Yeşil, Kart ve Aslanderen, 2020). Teşkilat yapısı ve oluşumu dikkate alındığında Ahilik'in bir sivil yapılanma olduğu ve kamu kurumu özelliği taşımadığı belirtilmelidir. Başka bir ifade ile Ahilik bir sivil toplum kuruluşu özelliği taşımaktadır. Sivil toplum kuruluşu olmak; gönüllüğe dayalı, almak için değil vermek ve katkı sunmak için gelen fedakâr insanların hür iradeleri ile tesis ettikleri yapılanmaları ifade etmektedir. Toplumun içinden, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkan, fedakar üyelerin bir araya gelmesiyle tesis olmuş bir yapı olması Ahiliğin, hem toplum tarafından sahiplenilmesinin, destek olunmasının, hem de toplumsal dinamiklerden güç ve enerjisi temin ederek etkin şekilde varlığını sürdürmesinin en önemli nedenleri arasında sayılabilir.

Diğer taraftan Ahilik teşkilatı, esnaf ve sanatkârların yalnızca mesleki kaygılarla bir araya geldikleri mesleki yardımlaşma kuruluşu özelliği taşımamaktadır (Ceylan, 2012; Ekinci, 2008). Ahilik aynı zamanda, gerek mesleğin onurunu ve gelişimini temin etme gerekse meslek insanının nitelik ve kalitesini artırma doğrultusunda meslek insanı yetiştirme sistemini de ifade etmektedir (Ekinci, 2008; Aslanderen, 2016). Başka bir ifade ile Ahilik, yalnızca sosyoekonomik değil aynı zaman da eğitsel bir sistem özelliği de taşıdığı; bu yönüyle içerisinde alt sistemleri barındıran bir üst sistem olduğu belirtilmelidir. Buna göre Ahiliğin, bünyesinde sosyal yardımlaşma, eğitim, askeri ve kısmen de olsa siyasal anlayış ve uygulamaları kapsayan çok yönlü bir sistem özelliği taşıdığı söylenebilir.

Ahilik sisteminin, meslek ile insan, meslek eğitimi ile insan yetiştirme düzenini birbiri ile bütünleştirmek yönüyle özgün bir eğitim yapılanması ortaya koyduğu söylenebilir. Bu özgünlüğün önemli bir nedenini, mesleği eğitim süreçlerinin odağına yerleştirmeleri olduğu belirtilmelidir. Zira meslek, bütün insanları doğrudan ya da dolaylı etkileyen önemli bir vasıtadır. Bireyleri hayata hazırlamak ve meslek edindirmenin eğitim kurumlarının önemli işlevleri arasında sayılıyor olması (Tezcan, 2020; Kıncal, 2011; Köse ve Genç, 2020) ve mesleğin yaşamın odağında olması nedeniyle mesleki eğitim ile insan yetiştirme düzeni arasında özgün bir sentez oluşturulduğu söylenebilir.

Diğer taraftan Ahilik eğitim modelinde mesleğin bir gaye değer olmayıp vasıta değer olarak değerlendirilmesinin de sisteme özgün bir boyut kazandırdığı söylenebilir. Başka bir ifade ile

Ahilik sisteminin özgün tarafının meslek eğitimini kapsaması değil, mesleği eğitim sisteminin odağına yerleştirmesi ve özellikle de mesleği bir amaç olmaktan çıkarıp araç konumunda değerlendirerek "meslek aracılığıyla eğitim" anlayışını benimsemiş ve uygulamaya geçirmiş olmasıdır denilebilir. Meslek eğitimi çağlar boyunca yapılan bir eğitim uygulaması olmakla birlikte mesleğin, insanın yetiştirilmesi açısından bir vesile halini almasının özgün bir bakış açısını yansıttığı söylenebilir. İş okulu (20. Yy, J.Dewey), üretim okulu (19. Yy, Marx, Engels) gibi gelecek yüzyıllarda ekolleşmiş bazı uygulamalar (Aytaç, 2019; Şişman, 2007) olsa da onların hem yüzyıllar sonra ortaya çıkması, hem üretimi ya da işi amaçlaması yönüyle Ahilik eğitim modelinin özgünlüğünden ve ruhundan uzak, kötü kopyaları olduğu belirtilmelidir. Diğer taraftan, bütün insanların doğrudan ve dolaylı etkileneceği bir olgu olarak mesleği odak nokta olarak kabul etmesinin de özgün olan bakışın bir başka yönünü yansıttığı belirtilmelidir.

Amaç-vasıta ilişkisi çerçevesinde mesleğin eğitim modelinin odağına yerleştirilirken ona bir amaç değil araç işlevi yüklenmesi de Ahilik eğitim modelinin karakteristik olan bir başka özelliğini oluşturduğu söylenebilir. Bu özellik kısaca "dengeleyicilik" kavramı ile ifade edilebilir. Amaç ve araç, dünya ve ahiret, iş ve yaşam, ihtiyaç ve kaynak gibi zıtlar arasında dengenin esas alınması ve uçlardan ortaya doğru yönelinmesi, dengeleyicik özelliğini ifade etmektedir (Yeşil, Kart ve Aslanderen, 2020; Ceylan, 2012). Dengeleyicilik, bir varlığa zihin ve gönül dünyasında hak ettiği yere yerleştirmek anlamında gelen adaletin bir gereğidir. Ahilik sistemi ve eğitim modelinde meslek; ahiret yaşamı için bir vasıta olan dünyadaki ihtiyaçların karşılanmasında bir araç olarak görülmüştür. Böylelikle üretim okulu ya da iş okulu gibi akımlarda amaç olan meslek ya da üretmek, Ahilik sisteminde insan ve insanlığın, sonsuz yaşam olan ahiret hayatındaki mutluluğa zemin oluşturacak bir vasıta olarak kabul edilmiştir (Ceylan, 2012; Yeşil, Kart ve Aslanderen, 2020; Ekinci, 2008). Diğer taraftan eğitim modelinde de meslek ve meslek öğrenme, insan yetiştirme düzeni açısından bir araç olarak değerlendirilmiş; sürecin amacı olmaktan uzaklaştırılarak dünya ve ahiret, ihtiyaç ve kaynak, amaç ve araç gibi zıtlıklar arasında denge kurulması yoluyla dengeli ve dengelenmiş insanlar yetiştirmek amaçlanmıştır denilebilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Ahilik, ortaya çıktığı dönemde Müslüman Türklüğün yeni ve yabancı bir coğrafya olan Anadolu coğrafyasından mayalanmasına ve yurt edinilmesine zemin hazırlayan bir sistemi ifade etmektedir. İlerleyen dönemde bu sağlam zemin üzerinde 6 asır bilfiil yaşayan, sonra da emaneti farklı bir devlere teslim eden Osmanlı medeniyetinin inşa ve gelişme aşamalarında etkin rol almıştır. Ahilik sistemine ve onun önemli bir yönünü oluşturan eğitim modeline ilişkin, günümüze ışık tutabilecek tespitlerde bulunmanın amaçlandığı bu çalışmada ulaşılan sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

1. Diğer sistem ve ideolojilerde olduğu gibi Ahilik sisteminde de merkezde insan bulunmaktadır. Ancak bu insan, eşref-i mahluk vasfı kazanmış insandır. Başka bir ifade ile Ahilik sisteminin odağını yalnızca biyolojik olan insan (beşer) değil, Allah'ın (CC) halifesi, yaratıkların en şereflisi insandır. O insan, diğer varlıkların elinden ve dilinden selamete kavuştukları insan modelini ifade etmektedir. Akl-ı selim, kalb-i selim, zevk-i selim ve beden-i selim olan insan, sistemin ve hayatın merkezinde olarak değerlendirilmektedir. Bu insanla güven ve huzurun egemen olduğu bir toplum inşa edilmesine katkı sunulması amaçlanmıştır. Ahilik eğitim modellemesi de bu kapsamda bencil, hırslı, tüketen ve başkalarına yük olan değil, fıtri özellikleri ve yetenekleri eğitim yoluyla geliştirilerek yetkinleştirilmiş; böylelikle üreten ve çevresine katkı sunan insana dönüşme sürecinin modellemesini ifade etmektedir.

2. Felsefi, sosyal, siyasal ya da eğitsel modellemelerin tamamının odağında bir takım kavram ve değerler bulunur; Bu kavram ve değerler, modelin yapılanmasından faaliyet üretmesine ve ulaşacağı sonuçlara kadar her evrenin önemli belirleyicisi olarak işlev görürler. Ahilik sistemi ve eğitim modelinin temel referans kavram ve değerlerinin başında İslam inancı ve Türk kültürü gelmektedir. İslam inancı ve Türk kültür, Ahilik sisteminin kurgulanmasına düşünsel ve duygusal zemin oluşturmuştur.

İhtiyaçlar, sistem ya da modeller açısından önemli referanslardır. Ahilik sistemi ve eğitim modeli de, çağının siyasal, sosyal, ekonomik gerçekleri çerçevesinde tam anlamıyla ihtiyaç ürünü olarak ortaya çıkmış ve kurgulanmıştır. İhtiyaca dayanması ve çalışmalarını bu ihtiyaçları gidermek üzere yürütmesi, Ahilik sisteminin çağlar boyu devam eden etkinliğinin önemli bir nedeni olarak değerlendirilmelidir.

Var olma ve varlığını sürdürme güdüsü/ihtiyacı, Ahiliğin bir diğer referans kavram ve değerini oluşturmaktadır. Ahilik sistemi ve eğitimi modeli, yeni bir coğrafyada, farklı bir yerleşik kültü karşısında hem var olmak hem de varlığını sürdürmek üzere yapılanmalarını zorunlu kılmıştır denilebilir. Diğer taraftan yeni coğrafyanın yerleşik sakinleri tarafından beğenilecek bir insan modelini yetiştirecek model kurgulama ihtiyacı, sistemin özünü önemli ölçüde biçimlendirmiştir.

Gerek genel olarak Ahilik teşkilatı gerekse Ahi sistemi ve eğitim modelinin odağında bulunan kavram ve değerlerden birinin de meslek olduğu belirtilmelidir. Meslek kavram ve değerinin hem bireysel ve toplumsal temel ihtiyaçların karşılanması hem de tüketimi değil üretimi temsil etmesi yönüyle yeni coğrafyaya etkin şekilde yerleşebilmeleri ve geleceklerini görebilmeleri açısından "meslek" kavram ve değerinin çok doğru seçilmiş ve tercih edilmiş odak kavram ve değer olduğu belirtilmelidir.

Buna göre Ahilik sisteminin kurgulanmasından işletilmesine kadar her aşaması için en önemli referans kavram ve değerlerini (a) Müslüman Türk inanç ve idealleri, (b) ihtiyaçlar, (c) meslek ve üretim, (d) topluma katma değer sunma şeklinde özetlenebilir.

3. Ahilik sistemi ve eğitim modeli, odağa aldığı kavram ve değerlerin yanı sıra, bunların harmanlanmasından ortaya çıkan ve yüzyıllara dayalı deneyimlerle test edilmiş ve onaylanmış birtakım ilkelerinin olduğu belirtilmelidir. Ahilik eğitim modelinde açık ya da gizli olarak günümüz eğitim anlayış ve uygulamalarına rehberlik eden hemen bütün ilkelerden yol gösterici olarak yararlanıldığı söylenebilir. Bununla birlikte "insan merkezlilik, bireysel farklılıklar, bütünlük, her zaman ve her yerde eğitim" ilkeleri, Ahilik eğitim modelini karakterize eden ve yoğun şekilde uygulanan ilkelerin başında yer almaktadır.

4. Ahilik sistemi ve eğitim uygulamalarının başarısı göz önüne alındığında günümüz eğitim uygulamalarına ışık tutabilecek karakteristik özelliklerinin belirlenmesinin yararlı olacağı söylenebilir. Yapılan inceleme ve tespitler sonrasında Ahilik eğitim modeli ve eğitim uygulamalarının günümüze rehberlik edebilecek karakteristik özellikleri olarak dört özellik öne çıkmıştır.

Bunlardan biri, ülke ve toplumun ihtiyaçlarının, sistem ve modelin ortaya çıkışı, kurgulanışı ve varlığını sürdürmesinde temel referans olarak kabul edilmesidir. Toplumun Ahilik sistemini benimsemesi ve eğitim uygulamaları kapsamında girmesi üzerinde, ihtiyaçlara cevap vermedeki başarısı ile açıklanabilir. Diğer bir karakteristik özelliği ise Ahilik teşkilatının bir sivil toplum kuruluşu yapısına sahip olmasıdır denilebilir. Zira bir kamu kurumu özelliği taşımadığı; tamamıyla insanların bireysel inisiyatifleriyle katıldıkları ve katkı sundukları bir yapılanmaya sahiptir. Üçüncü karakteristik özellik olarak da toplumun tüm bireylerini

doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen "meslek" olgusunun, odak unsur olarak ele alınmış olmasıdır. Mesleğin hem ekonomik ihtiyaçların karşılanmasındaki rolü, hem üretkenlikle birlikte çevresine yük olan değil katma değer üreten bireylere yönelmiş olması gibi daha bir çok gerekçe, mesleğin odak unsur olarak belirlenmesinin çok yerinde bir tercih olduğu şeklinde yorumlanabilir. Meslek ile birlikte meslek eğitimi de bu kapsamdadır. Ancak Ahilik sistemini özgün kılan diğer bir karakteristik özellik "mesleki eğitim" ya da "meslek için eğitim" olgularının ötesinde "eğitim için meslek" ya da "meslek aracılığıyla eğitim" olgusunu öne çıkarmıştır. Bu anlayışta meslek kazanma ya da meslek eğitimi, ekonomik ya da diğer ihtiyaçları karşılamaya katkı sunulmasının ötesinde başlı başına "insan yetiştirme"nin ya da eğitimin bir aracı olarak değerlendirilmiştir.

Ahilik sistemi ve eğitim modelini karakterize eden bir diğer özellik ise dengeci ve dengeleyici bir karaktere sahip olmasıdır. Amaç ve araç, dünya ve ahiret, iş ve yaşam, ihtiyaç ve kaynak gibi zıtlar arasında dengenin esas alınması ve uçlardan ortaya doğru yönelinmesi, dengeleyicik özelliğini ifade etmektedir. Ahilik sistemi ve eğitim modelinde meslek; ahiret yaşamı için bir vasıta olan dünyadaki ihtiyaçların karşılanmasında bir araç olarak görülmüştür. Meslek ve meslek öğrenme, insan yetiştirme düzeni açısından bir araç olarak değerlendirilmiş; sürecin amacı olmaktan uzaklaştırılarak dünya ve ahiret, ihtiyaç ve kaynak, amaç ve araç gibi zıtlıklar arasında denge kurulması yoluyla dengeli ve dengelenmiş insanlar yetiştirmek amaçlanmıştır denilebilir.

Yukarıda yapılan açıklamalar ışığında Ahilik eğitim modelinin, özellikle Müslüman Türk toplum ve toplulukları arasında birlik ve beraberliği temin edebilecek eğitsel ve kültürel bir zemin oluşturabileceği söylenebilir. Bununla birlikte Ahilik sistemi ve özellikle eğitim anlayış ve uygulamalarının hem daha detaylı analiz edilerek daha net tespitlere ulaşılması hem de tanınırlığının/bilinirliğinin artırılması önem arz etmektedir. Bu çerçevede özellikle Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi dillerine hakim bilim insanlarından oluşan ekipleri oluşturularak arşiv incelemelerine ve çevirilere yoğunlaşılmasının yararlı olacağı söylenebilir. Elbette Türk devlet ve topluluklarının siyasi iradelerinin böyle bir süreci başlatmada kararlı olmalarının da gerekli olduğu belirtilmelidir. Gerek siyasal aktörler gerekse bilim insanları tarafından Ahilik eğitim sistemi ve modeli üzerinde tartışma ortamlarının oluşturulması; yalnızca bu amaca odaklanan sempozyum, konferans ya da kongre türünde bilimsel etkinliklerin yapılması önerilebilir. Özellikle son yıllarda Türkiye'de bu kapsamda yapılan Ahilik Haftası kutlamaları, sempozyum ve Kongre türü düzenlenen etkinliklerin diğer Türk Devletlerinde de başlatılması ve yapılan çalışmaların ortak çalışmalara evrilmesi gerektiği belirtilmelidir.

Diğer taraftan Ahilik sisteminde olduğu üzere, sürece dahil olacak bütün Müslüman Türk Devletlerinin hem fikir olacağı bir insan tipinin çizilmesi, sistem kurgulanırken ortak bir bakış açısıyla eğitim sistem ve modellerinin yapılanmasında bu tanımlamalar referans değer ve çerçeve olarak esas alınmalıdır. İslam inancı ve onunla çelişmeyen Türk gelenek ve görenekleri, kurgulanacak sistemin ilham kaynağını oluşturmalıdır.

Son olarak Ahilik sisteminin üretilmesine ve geliştirilmesine zemin oluşturduğu gibi günümüzde de toplumsal ihtiyaçların analizi doğru yapılmalı ve bu modelin uygulamaları günümüz şart ve imkanlarına göre uyarlanabilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede özellikle Ahilik sisteminin sivil toplum kuruluşu yapısı, meslek aracılığıyla insan yetiştirme düzeni, dengeleyicilik felsefesi, üretim ve topluma katma değer sunan bir sosyal ve ekonomik sistem kurgulanmış olması özellikleri göz ardı edilmeyip toplum eğitimi modeli şeklinde bir yapılandırılmaya gidilmesi öncelenebilir.

KAYNAKLAR

Akyüz, Y. (2018). *Türk eğitim tarihi M.Ö.1000-M.S.2018* (30. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.

Aslanderen, M. (2016). *Esnaf ve sanatkârların ahilik değerlerine sahiplik düzeylerinin değerlendirilmesi (Kırşehir örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ahi Evran Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Kırşehir.

Aytaç, K. (2019). Çağdaş Eğitim Akımları. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.Bay ve diğerleri, 2017

Bay, E., Alimbekov, A., Mete, M., Cücük, E. Ve Yokuş, E. (2017). "Türk Dünyası Birliği" Algısı. *Akademik Bakış.* 11(21), 55-85.

Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde ekonomik hayatın yerel unsurları: Ahilik teşkilâtı ve esnaf loncaları. *İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 81-115.

Ceylan, K. (2012). *Ahilik Türk İslam medeniyetinde dünyevi ve uhrevi sistem*. Kırşehir: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, 1.

Çay, A.Mehmet. (2009). Günümüzdeki Türk devlet ve toplulukları özerk Türk cumhuriyetleri. 20.04.2022 tarihinde file:///C:/Users/Sau/Downloads/7.2.zerkTrkCumhuriyetleri_20151001160751773%20(1).pdf adresinden indirilmiştir.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2000). Türkiye ile Türk cumhuriyetleri ve bölge ülkeleri ilişkileri özel ihtisas komisyonu raporu. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_TurkiyeileTurkCumhuriyetliriveBolgeUlkeleri.pdf adresinden 20.04.2022 tarihinde indirildi.

Duman, T. (2012). *Ahiliğin eğitim anlayışı ve uygulamaları* 2. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Eylül 2012, Cilt 1, 181-191.

Ekinci, Y. (2008). *Ahilik* (10. Baskı). Ankara: Özgün Matbaacılık.

Erginer, A. (2009). A relational analysis between mentorship and Akhi organisation. *Procedia Social and Behavioral Sciences, 1*(1). 224–229.

Erken, V. (2008). Bir sivil örgütlenme modeli: Ahilik. (4. Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi.

Gülerman, A. ve Taştekil, S. (1993). *Ahi teşkilatının Türk toplumunun sosyal ve ekonomik yapısı üzerindeki etkileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 194,16.

Gülvahaboğlu, A. (1991). *Sosyal güvenlik öncüsü Ahi Evran Veli ve Ahilik*. Ankara: Memleket Yayınları.

Kara, A. Ve Solak, F. (2017). Bağımsızlıklarının 25. yılında Türk cumhuriyetleri. İstanbul: Seçil Ofset. 20.04.2022 tarihinde http://www.tdbb.org.tr/tdbb/wp-content/uploads/2019/07/25inci-yil-kitabi-internet.pdf adresinden indirildi.

Karlığa, B. (2012). *Ahilik ve Anadolu'da çoğunluk ve birlikte yaşama tecrübesi.* 2. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Cilt 2, 892-898.

Kaya, U. (2013). Değerler eğitiminde bir meslek teşkilâtı: Ahilik. *Değerler Eğitimi Dergisi, 11(*26), 41-69.

Kazıcı, Z. (2006). *"Ahilik ve yetişkinlik dönemin eğitimindeki yeri"*. M. F. Bayraktar (Ed.). *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri içinde* (s. 57-76). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Kılavuz, M. A. (2005). Ahilik kurumunda din ve ahlâk eğitimi anlayışı. *I. Ahî Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 12-13 Ekim 2004,* (615-628). Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları.

Kıncal, R.Y. (2011). *Eğitim Bilimine Giriş.* Ankara: Grafik Yayınevi.

Köksal, M. F. (2008). *Ahi Evran ve Ahilik* (2. Baskı). Kırşehir: Kırşehir Valiliği Kültür Hizmeti, 5.

Köse, E. Ve Genç, S.Z. (2021). *Eğitim Sosyolojisi.* Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.

Onaran, Z.A. (2005). Ab sürecinde eğitim ve eğitimin ekonomiye etkisi (Türkiye-Avrupa analizi). *Milli Eğitim.* 33(167).

Polat, M. ve Arabacı, İ.B. (2015). Emrullah Efendi ve Satı Bey'den günümüze: eğitimde yenileşme sorunsalı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 21, 35-43.

Sağlam, H. Ve Kürüm, D. (2005). Türkiye ve Avrupa birliği ülkelerinde öğretmen eğitiminde yapısal düzenlemeler ve öğretmen adaylarının seçimi. *Milli Eğitim.* 33(167).

Sağlam, M., Özüdoğru, F. Ve Çıray, F. (2011). Avrupa Birliği eğitim politikaları ve Türk eğitim sistemi'ne etkileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*.7(1), 87-109

Sağlam, M.,, Özüdoğru, F. Ve Çıray, F. (2011). Avrupa Birliği eğitim politikaları ve Türk eğitim sistemi'ne etkileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*. 8(1), 87-109

Sancaklı, S. (2011). *Ahi ahlakının oluşumunda Hz. peygamber hadislerinin rolü ve etkisi.* 1. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Cilt 2, 899-929.

Sarıkaya, S. (1999). Osmanlı devletinin ilk asırlarında toplumun dini yapısına Ahilik açısından bir bakış denemesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6 (Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Özel Sayısı),* 49-67.

Senemoğlu, N. (2019). *Gelişim öğrenme ve öğretim* (21. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Şişman, M. (2007). *Eğitim Bilimine Giriş*. Anlara: Pegem Akademi Yayınları. ISBN: 975-6802-10-3.

Tezcan, M. (2020). *Eğitim Sosyolojisi.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Uçma, İ. (2011). *Bir sosyal siyaset kurumu olarak Ahilik* (1. Baskı). İstanbul: İşaret Yayınları, Akademik Dizi, 135.

URL-1. https://www.haberler.com/haberler/dunya-uzerindeki-butun-turk-ulkeleri-birlesip-quot-10715630-haberi/ (20.04.2022 tarihinde incelendi).

Ültanır, Y.G. (2005). Türk eğitim sistemi ile Avrupa birliği ülkelerindeki hümanist-demokratik eğitim modelinin karşılaştırılması. *Milli Eğitim.* 33(167).

Yeşil, R., Kart, M. ve Aslanderen, M. (2020). *Ahilik ve Değer Eğitimi Modeli: ADEM*. Konya: Çizgi Yayınevi.

Yılmaz, A. (1995). Ahilikte din ve ahlak eğitimi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir.

Zengin, M. (2017). Bir uygulama modeli olarak Avustralya'daki okullarda değerler eğitimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergis*i. *10*(52), 866-883.

GÜNEY KAFKASYA YEZİDİLER'İ

South Caucasian Yezidis

Prof. Dr. Metin BOZAN

ORCID ID: 0000-0002-9173-2228

Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi, metinbozan@dicle.edu.tr
Türkiye

ÖZET

Yezidiler, isimleri, kökenleri ve inançları etrafında yoğun tartışmaların yaşandığı etno-dinsel/etno mezhepsel bir dini yapılanmanın mensuplarıdırlar. Belgelenebilen en eski tarihleri Adeviyye tarikatının kurucusu Şeyh 'Adî b. Müsafir'e dayanmaktadır. Şeyh 'Adî, klasik kaynaklarda Ehl-i Sünnet çizgisinde bir mutasavvıf olarak tanıtılır. Şeyh 'Adî'yi diğer Ehl-i Sünnet mutasavvıflarından ayıran dikkat çekici bir yönü Yezid b. Muaviye savunusudur. Bu nedenle kendisi ve müridleri Yezidi olarak isimlendirilmişlerdir. Tarikat, süreç içerisinde Ehl-i Sünnet çizgisinden kopmaya başlamış, önce batiniliğe daha sonra da kendisine özgün bir dini yapılanmaya dönüşmüştür. Bu bağlamda kökenleri Hz. Adem'e kadar giden müstakil bir din/millet olduklarını ileri sürmüşlerdir. Öte yandan Adem'e secde etmeyen Azazil meleğini Melek Tavus ilan edip Tanrının faal ve icracı yardımcısı olarak kabul etmişlerdir. Bu inanışları nedeniyle çevrelerinde "şeytana tapanlar" olarak tanınmışlardır. Yezidiler'in şeytana taptıklarına dair algı ve Yezid b. Muaviye savunuları Yezidiler'in itikadı bozuk taife olarak ilan edilmesine ve çevreleriyle sürekli gerilim içerisinde olmalarına neden olmuştur. Ayrıca yol güvenliğini tehdit eden faaliyetleri nedeniyle merkezi ve yerel yönetimler tarafından takibata uğramışlardır. Söz konusu gerilimler nedeniyle de zaman zaman göç etmek zorunda kalmışlardır. Göç ettikleri bölgelerden birisi de Güney Kafkasya'dır. Güney Kafkasya'da yaşayan Yezidi toplulukla ilgili kayıtlar, 1800'lü yılların başlarına kadar gitmektedir. Tebliğimizde Güney Kafkasya'ya Yezidiler'in göç etme nedenleri, nerelerden göç ettikleri, Güney Kafkasya'da yerleştikleri yerler ve nüfusları hakkında bilgi verilecektir. Bu bağlamda Yezidiler'in neden daha ziyade Ermenistan ve Gürcistan'a yöneldikleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde Yezidiler'in durumu ve Güney Kafkasya'dan intikal ettikleri bölgeler hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yezidi, Ezidi, Kürtler, Güney Kafkasya, Ermenistan, Gürcistan

ABSTRACT

Yezidis are the members of an ethno-religious/ethno-sectarian religious structure, which is intense debate around their names, origins and beliefs. The earliest documented dates are depended on the founder of the Adeviyya order, Sheikh 'Adî b. Musafir. Sheikh 'Adî is introduced as a Sufi in line of Ahl as-Sunnah in the classical sources. A remarkable aspect that distinguishes Sheikh 'Adi from other Ahl as-Sunnah sufis is his defense of Yazid b. Muawiyah. For this reason, he and his followers have been called as Yazidis. The members of the sect began to break away from the Ahl al-Sunnah line in the process, and transfermed into Batiniyyah after than idiosyncratic religious structure. In this context, they claimed their origins that they were an independent religion/nation that went back to Adam. On the other hand, they

declared the angel of Azazil, who did not prostrate to Adam, as Malak Taus and accepted as the active and executive assistant of God. Because of these beliefs, they are known as "devil worshipers" in their around. The perception that Yazidis worshipped Satan and the defense of Yazid b. Muawiya caused the Yezidis to be declared as a corrupt sect and to be in constant tension with their environment. In addition, they have been persecuted by central and local governments for their activities that threaten the road safety. Due to these tensions, they had to migrate from time to time. In our paper, information will be given about the reasons why Yezidis migrated to the South Caucasus, where they migrated from, where they settled in the South Caucasus and their populations. In this context, it will be focused on why Yezidis tend to go to Armenia and Georgia. In addition, the information will be given about the situation of Yezidis in the period after the collapse of the Soviet Union and the regions they migrated from the South Caucasus.

Keywords: Yezidi, Ezidi, Kurds, South Caucasus, Armenia, Georgia

1. Yezidiliğe Genel Bir bakış

Yezidiliğin belgelenebilen en eski tarihi, 'Adî b. Müsafir (ö. 555/1160) ve onun tarikatı 'Adeviyye'ye kadar gidebilmektedir.[1] Şeyh 'Adî'nin kendisi Ehl-i Sünnet çizgisinde bir mutasavvıftır. Ancak tarikatın üçüncü halifesi Şeyh Hasan döneminden itibaren tarikatta bir takım batini fikirler ortaya çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise farklı din, kültür ve medeniyetlerin etkisiyle tarikat kendisine özgü senkretik batini bir dini yapılanmaya dönüşmüştür.[2] Bu nedenledir ki günümüzdeki şekliyle Yezidilik tetkik edildiğinde Zerdüştlük, Gnostisizm, Hinduizm ve kısmen Hıristiyanlığın izlerini görmek mümkündür. Mutlak Tanrı, Tanrı'nın farklı varlıklarda tecellisi, Melek Tavus, yaratılış mitolojisi, Tanrısal varlıklar panteonu/hiyararşisi, Tanrısal varlıklar panteonunun yeryüzündeki izdüşümleri olan din adamları, kast sistemine benzeyen dini sınıflar, tenasüh, seçilmişlik (etno-dinsel kimlik) gibi inançlar ile batini yorum ve senbollere sahiptir.[3]

Ehl-i Sünnet'ten farklılaşarak senkretik batini bir dini yapılanmaya dönüşmesi; özellikle de Melek Tavus inanışı nedeniyle müslümanlar tarafından "şeytana tapan" itikadı bozuk taife ilan edilmelerine yol açmıştır. Bu durum da beraberinde Yezidiler'in dini statülerinin ne olduğu tartışmalarını getirmiştir. Onlar hakkında verilen fetvalarda mürtet (dinden çıkanlar) ilan edilip dinden çıktıkları ileri sürülmüştür. Bunun bir sonucu olarak da Müslüman hukukuna tabi tutulmadıkları gibi Ehl-i Kitap olan Yahudilik veya Hıristiyanlık statüsünde de kabul edilmemişlerdir. Dolayısıyla Yezidiler, ne Müslüman millete (cemaat) üyelikten ne de Müslüman egemenliği

[1] Krş. Christine Allison, *Yezidi Sözlü Kültürü,* Çev. Fahriye Adsay, 1 Bs. (İstanbul: Avesta yay. 2007), 80. Kaynaklar için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük islam Tarihi),* çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı yay. 1995), 12: 243; Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut : Dâru Sâdir, 1978/1398), 3: 254.

[2] İsya Joseph, "Yezidi Texts", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures,* V. XXV, N. 2, 1909, 146; Bu hususta bkz. Metin Bozan, *Şeyh Adî b. Musafir, Hayatı, Menkabevi Yönü ve Yezidi İnancındaki Yeri,* İstanbul: Nubihar, 2012.

[3] Krş. Victoria Arakelova, "Etno-Religious Communities: To The Problem of İdentity Markers", Iran and Caucasus, 14 (2010), 1-18, 3. İnançları ile ilişkili değerlendirmeler için bkz. Metin Bozan, "XVI. Asırda Yezidiler'in Dinî Statüsü Hakkındaki Tartışmalara Dair İki Belge: Mevlânâ Sâlih el-Kürdî'nin Bir Fetvası ile Mevlânâ Muhammed Berkal'î'nin Ta'liki", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 12/2,* 224-253 (*Nisan 2020).*

(zimmi) altında yaşayan gayrimüslimlere tanınan asgari haklardan yararlanabilmişlerdir. Başta Osmanlı olmak üzere tabi oldukları devletlerde dini statüleri belirsiz bir şekilde yaşamışlardır.[4]

Tabi oldukları yönetim ve beyliklerin onları itaat altına almaya girişmesi ya da "Tashih-i itikad"la[5] İslamiyete döndürmeye çalışması bazen gerilimlerle sonuçlanmıştır. Tarihteki ilk açık gerilim üçüncü halife Şeyh Hasan'ın Moğolların Musul valisi tarafından idam edilmesiyle sonuçlanmıştır.[6] Daha sonraki dönemlerde de şartlara göre Safeviler ve Osmanlılar ile itaat-isyan şeklinde ilişkileri olmuş; sürec içerisinde çeşitli gerilimler yaşanmıştır. [7] Söz konusu gerilimlerin kimi zaman Yezidiler'i farklı arayışlara yönelttiği; konjonktürel işbirliklerine giriştikleri ve bazen de şartların dayatmasıyla göç ettikleri görülmektedir. Bunun somut örneklerinden birisi de bir kısım Yezidi kabilenin Güney Kafkasya'ya yerleşmeyle sonuçlanan göçleridir. Bu tebliğde Yezidiler'in Güney Kafkasya'ya göçleri, göçlerin nedenleri, yerleştikleri yerler, günümüzdeki durumları irdelenecektir.

2. Yezidiler'in Güney Kafkasya'ya İntikalinin Başlıca Nedenleri

Yezidiler'in ana yurdu Irak'ın kuzeyinde bulunan Laleş'tir. Tanrı'nın tecellisi olarak kabul ettikleri şeyhleri Şeyh 'Adî b. Müsafir'in türbesinin bulunduğunu Laleş, Hakkari dağ sissilesi içerisindedir. Şeyh 'Adî b. Müsafir'in ününün yayılmasıyla birlikte müridleri çoğalmış ve süreç içerisinde Makü'den Kilis'e; hatta Antakya'ya kadar müntesipleri oluşmuştur.[8] Bu bağlamda tarikat Hakkari dağ silsilerine paralel olarak günümüz Van ile Urmiye gölü arasında kalan bölgelere de yayılmıştır.

Çok erken dönemlerden itibaren konar göçer diğer bazı Müslüman Kürt aşiretleriyle birlikte Yezidiler'in Güney Kafkasya'ya da intikal ettikleri görülmektedir. Yezidi anlatılara göre ilk göçler 15 ve 16 yüzyıla dayanır.[9] Bu bağlamda Karabağ, Tiflis ile Sürmelinin doğu tarafında bulunan Elegez (Alagöz), Eledağ (Aladağ), Ararat yaylalarında yaşamlarını sürdürdüklerine dair kayıtlar vardır. [10] Güney Kafkasya'ya ilk göçlerin yaşamlarını idame ettirmek bağlamında ekonomik ya da ticari nedenlerle olduğu düşünülmektedir.[11] Nitekim

---

[4] Bu hususta bir kafa karışıklığı örneği için bkz. MV. No. 113, Gömlek No. 161. Değerlendirmeler için bkz. Ekrem Akman, İtaat, İtikat ve Askerlik Üçgeninde Osmanlı'da Devlet-Yezidi İlişkileri, Hitit İlahiyat Dergisi Cilt: 20 Sayı:1, 110-138, 131

[5] Yezidiler müslüman iken ileri sürdükleri inançlar nedeniyle dinden çıkmış kimseler olarak görülmektedirler. Bunun için de itikatlarının düzeltilmesi/tashih edilmesi için bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Bu hususta faaliyetler için bkz. Fuat Uysal, *Hayyatzâde'nin (19. Asır) Feridetu's-Seniyye fî Beyâni Akâidi ve Ze'âimi Tâifeti'l-Yezidiyye Adlı Eserinde Yezidiler ve Yezidilik,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, s. 32 vd.

[6] Bu hadise sonrasında Şeyh Hasan'ın oğlu Şerafuddin, ailesinin önemli bir kısmını alıp Suriye taraflarına göç etmiştir. Şerafuddin Selçuklu ordusuna katılıp Moğollara karşı savaşmış ve bu savaşta öldürülmüştür. Bkz. Abû'l-Farac (ö. 1286), *Tarih*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987, II, 563. Ayrıca bkz. Sıddîk Demlûcî, *el-Yezîdiyye*, Musul 1949, 144.

[7] Bkz. Şeref Hân, Şerefeddin b. Şemseddin Bidlîsî (1012/1603), *Şerefnâme,* İstanbul: Avesta, 2007, 209, 355, 368-69.

[8] Roger Lescot, *Yezidiler Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezîdileri*, İstanbul: Avesta, 2001, 115-117.

[9] Keremê Anqosî, "The Yezidi Kurd's Tribes & Clans of South Caucasus", Translated by Ezîz Bawermend, The İnternational Journal of Kurdies Studies, Vol. 19, 2005, 58. Yezidi aşiretlerin yoğun oldukları güney bölgelerden (Halep, Şam, Rakka, Diyarbekir) yaylak dolayısıyla doğuya (Bingöl, Erzurum, Kars, Bayezid, Revan) doğru göç etmişlerdir. Bkz. Hakan Kaya, 18. Yüzyılda Erzurum Eyaleti'nde Yerel Siyaset ve Yezidi Aşiretlerin Rolleri, Şarkiyat)İlmi Araştırmalar Dergisi, Cilt/Volume**: 13,** Sayı/Issue: **3 (Aralık/December 2021), 972-987, 976.**

[10] Avyarov, Osmanlı-İran-Rus Savaşlar'ında Kürtler 1801-1900, Ankara:Sipan Yay. 1995, önsöz IV.

[11]. Buna göre Van'ın Saray bölgesinde bulunan yaklaşık on köyde yaşayan Yezidiler Tiflis'e ticarete gitmektedir. Bir rus konsolosun onları ziyaret ettiği, Yezidi eşrafının evinde çarın resiminin bulunduğunu gördüğü, söz konusu Yezidiler'i kendileri ile işbirliği yapmaya istekli bulduğu ifade edilmektedir. Svodka (Bîlanço) No 23-24,

Hasanlı Yezidileri'nin reisinin anlatısına göre dedelerinden Mir Çoban ağa aşiretini Ağrı dağı civarından o dönemde İran yönetiminde olan Aragats Dağı civarına getirmiştir. Buradan 1762'den 1798 yılına kadar Gürcistan'a göçmüşler; ancak gördükleri baskılar nedeniyle tekrar Aragats Dağına dönmüşlerdir.[12] Diğer bir anlatıya göre ise 18. yüzyılın sonlarında Yezidi liderler, Osmanlı İmparatorluğu'nda artan dini baskı koşullarında yardım için Gürcü Kralı II. Erekle'den yardım istemişlerdir.[13] Ancak antlaşma sonuçta başarısız olmasına rağmen, 1770'lerin başında yaklaşık 4.000 Yezidi aile Gürcistan'a göç etmiştir.[14]

Yezidiler'in Güney Kafkasya'ya intikalleriyle ilgili resmi kayıtlar ise 18. Yüzyılın sonlarına işaret etmektedir. 19. Yüzyıl boyunca devam eden göçler, birinci dünya savaşı ve hemen sonrasında Ermenistan ve Gürcistan'a intikallerle doruk noktaya ulaşmıştır. Bu göçlerin nedenlerinin başlıcalarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

2.1. Fırka-i Dâlle İlan Edilmeleri

Yezidiler'in genel anlamda sürekli teyakkuzda bulunmaları, göç etmeleri ya da göç etmeye mecbur bırakılmalarının temel nedenlerinden birisi "İtikadı bozuk taife/İslâm'dan sapmış topluluk" olarak görülmeleridir. Özellikle şeytana tapma şeklinde yorumlanan görüşlerinden dolayı mürtet (dinden çıkanlar) ilan edildikleri fetvalar onlar üzerindeki baskıyı arttırmıştır.[15] Bu durumun özellikle 19. yy. ortalarından itibaren daha da güçlendiği müşahede edilmektedir.[16] Bu dönemde onlara yönelik olarak "tashih-i itikad" faaliyetleri yürütülmüştür.[17] Bu faaliyetlerin bir kısım Yezidiler üzerinde etkili olduğu ve Yezidilikten döndükleri görülmektedir.[18] Ancak Yezidiler'in büyük çoğunluğunda tehdit algısı oluşturmuştur. Sürekli gerilime ve çatışmaya yol açan bu durumu aşabilmek için bir kısım Yezidi'nin gerek Osmanlı gerekse İran topraklarından kendilerini daha güvende hissedebilecekleri yerler aramalarına yol açmıştır.[19]

1912,7'den Pîr Dîma, *Êzdiyên Serhedê Sedsala XIX Destpêka Sedsala XX,* Wergera ji Rûsî Ezizê Cewo, İstanbul: Weşanxanaya Do, 2011,116.

[12] John S. Guest, *Yezidilerin Tarihi,* (İstanbul: Avesta, 2001), 332.

[13] Pîr Dîma,83; The Human Rıghts Sıtuatıon of The Yezıdı Mınorıty in The Transcaucausus, 6. Hikaye Pîr Dîma da daha mütevazi aktarılmakta ve Yezidiler'in 1770 yılında Gürcistan kralından Osmanlıya karşı destek istedikleri ifade edilmektedir. Bkz. Pîr Dîma,69.

[14]The Human Rıghts Sıtuatıon of The Yezıdı Mınorıty in The Transcaucausus, 6; Tosinê Reşîd (Tosin Rashid) , Kurdên Yekitiya Sovyêtê. Berê Nuha., https://ararat-welat.blogspot.com/2011/01/kurden-yekitiya-sovyete-bere-nuha.html. erişim 05.03.2022.

[15] Fetvalarla ilgili olarak bkz. Bozan, "XVI. Asırda Yezidiler'in Dinî Statüsü Hakkındaki Tartışmalara Dair İki Belge.

[16] Krş. Özgün Çağlar, Ezidiler: Mezopotamya'nın dağılan tespih taneleri, https://www.agos.com.tr/tr/yazi/8164/ezidiler-mezopotamyanin-dagilan-tespih-taneleri erişim tarihi 24.05.2022

[17] Bkz. Guest, 107-108, 171; Yurdaer Abca, Yezıdılık ve Osmanlı Yönetımınde Yezıdıler, Basılmamış Doktora Tezi (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Eskişehir 2006.

[18] Yezidi nüfusunun **azalmasında** Mahmudi, Dünbeli ve Sipkan gibi önde gelen Yezidi **aşiretlerine** mensup pek çok kimsenin İslamiyete dönmesinin göçten daha belirleyici olduğu söylenebilir. **Krş.** Çakır Ceyhan Süvari, Van Gölü Havzası Yezidileri ve Yezidiliğin Anadolu Kültürleriyle Ortak Olan Paylaşımları, *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 17-21 Haziran 2008 - Ahlat = The Fourth International Symposium of Van Lake Region 17-21 June 2008 - Ahlat*, 2011, s. 338-346, 342.

[19] Bu durum sadece Osmanlı ile sınırlı değildir. Nitekim İran'da bulunan Yezidiler'den yaklaşık 600 ailenin 1807'de Rusya-İran sınırını geçerek Karabağ hanlığına yerleştiği tahmin ediliyor. The Human Rıghts Sıtuatıon of The Yezıdı Mınorıty in The Transcaucausus, 6.

2.2. Otorite Boşluğu, Asayişsizlik ve Tehditler

Osmanlı devletinin gerileme döneminde merkezi otoritenin zayıflaması özellikle serhad bölgesinde otorite boşluğuna yol açmış; yerel dinamiklerin güçlenerek bazı keyfi tasarruflarda bulunmalarına fırsat vermiştir. Bu durumun ortaya çıkardığı temel sorunlardan birisi de asayişin bozulmasıdır. Bu bağlamda Yezidiler'in bazı Kürt beyleriyle gerilimler yaşadığına; karşılıklı saldırılar, talanlar vuku bulduğuna dair nakiller söz konusudur.[20] Ayrıca Yezidiler, Osmanlı'nın azlettiği için isyan eden eski yöneticilerinin[21] veya Başta Yezdanşir,[22] Şeyh Ubeydullah[23] ve Bedirhanilerden Hüseyin bey[24] gibi bazı Kürt beylerinin isyanlarına da katılmışlardır.[25] Bu durumlar Osmanlı'nın Yezidiler'e de askeri müdahelelerine yol açmıştır.[26] Bu nedenle Yezidiler'in bır kısmı görece olarak daha güvende olabileceklerini hissettikleri Ruslar'ın kontrolündeki bölgelere geçmeyi tercih etmişlerdir.

2.3. Askere Alınma Girişimi

Yezidiler'in anayurtlarını terketmelerine yol açan bir diğer etken de Osmanlı Devleti tarafından askere alınma girişimidir. 1839 Tanzimat fermanınında askerliğin vatani bir görev olarak tanımlanması ve tüm Osmanlı tebaasının askerlikten sorumlu tutulması Yezidiler'i de kapsamıştır. Yezidiler, daha ilk başlardan itibaren dini ve iç güvenlik endişelerini dile getirerek kendilerinin askerlikten muaf tutulmasını talep etmişlerdir. Şayet bu talepleri kabul edilmezse "Haric-i mezhep" oldukları gerekçe göstererek gayr-ı müslimler gibi bedel-i nakdi ödemek istediklerini söylemişlerdir.[27] Ancak onların bu iki talebi de reddedilmiştir.[28] Zira Osmanlı, Yezidileri Gayr-ı müslim olarak değil, "itikadı bozuk taife/İslam'dan sapmış topluluk/mürtet" olarak dini statülerini belirsiz görmekteydi.

Aslında 1849-1872 tarihleri arasında mevcut politik ortama göre dönem dönem Yezidiler farklı uygulamalara tabi tutulmuşlardır. [29] Kimi zaman askere alınmış, kimi zaman bedel kabul edilmiş[30] kimi zaman da İngiliz misyonlarının girişimleriyle askerlik zorunluluğundan vazgeçilmiştir. [31] Ancak 1872 tarihinden itibaren askere alınmaları gerektiği hususunda ısrarcı olunmuştur. Hatta

---

[20] İlgili arşiv belgeleri ve değerlendirmeler için bkz. Kaya, **973-984. Ayrıca Yezidiler'in karıştığı bazı kervan soygunları için bkz.** Joseph de Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, Çev. Teoman Tunçdoğan, Ed. Stefanos Yeramis, (İstanbul: Kitapyayınevi, 4. Baskı, 2013), II/134.

[21] Sancakbeyliğinden azledilen Bayezid Kalesi'ne sığınan Osman Paşa'ya yardım eden Yezidi aşiretler ile ilgili belge için bkz. Kaya, 978.

[22] Avyarov, 84.

[23] Fatih Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 5, Sayı: 17, Bahar 2008, s.133-152, 138.

[24] Avyarov, 122.

[25] Kaya, 976-979.

[26] Pîr Dîma,74.

[27] Hatta bu sebeple neden askere gidemeyeceklerini içeren mektuplar yazmışlar; dini ve diğer gerekçelerini sıralamışlardır. Bunlar içerisinde kutsal mekanlarını belirli zamanlarda ziyaret etmelerinin gerekliliği, günlük ibadetlerini gizli yapmak zorunda oldukları, Melek Tavus'a lanet edilmesi, haram olan bazı söz, giyecek ve yiyecekler gibi hususlar söz konusudur. Muhammed Zuhrî b. Ahmed Efendî Hayyâtzâde, *Feridetu's-Seniyye fî Beyâni Akâid ve Ze'âimi Tâifeti'l-Yezidiyye*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Ve Coğrafya Fakültesi, Yazma Eserler Kataloğu, A 320 Koleksiyonu, Konu No 297. 4, 8b.

[28] Ufuk Gülsoy, Sıradışı Bir Dinî Topluluk: Osmanlı Yezidîleri (XIX. ve XX. Yüzyıllar), Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi **7, İstanbul 2002, 129-162,** 138-139.

[29] Abca, 79-80.

[30] Bu dönemde Yezidiler'e Müslümanlara uygulanan "bedelli" statüsünde Bitlis vilayeti bağlı Rıdvan kazası Yezidîleri, 1857'de altı kişi için toplam 8.340 kuruş bedel-i nakdî ödemişlerdi. Bkz. BOA, A.MKT.UM, 368/1. Belge ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Gülsoy, 141.

[31] Guest, 183-190.

Yezidiler'in neden askere alınmaları gerektiğine dair müstakil risaleler yazılmıştır.[32] Özellikle Sultan II. Abdülhamid, İngiltere, Fransa, İran ve Rusların ilgi odağı olarak bir iç tehdit potansiyeline dönüşen Yezidiler'in askere alınarak kontrol altında tutulmalarında ısrarcı olacaktır. [33]

Sultan II. Abdulhamit, Yezidiler'i askere alma girişimini "tashih-i itakat" ile islamlaştırma faaliyetlerinin bir parçası olarak da görmekteydi. Bu şekilde hem tevbe edip İslamiyete geri döndürüleceklerdi hem de batılıların Yezidiler üzerinden Osmanlı içişlerine müdahelelerini engellenmiş olacaktı. Bu dönemde Yezidiler'e bazı sert yaptırımlar uygulandığı da nakledilmektedir.[34] Ancak daha sonraları Osman Nuri paşa ve Süleyman Nazif'in valilikleri döneminde bu politikadan vazgeçilecektir.[35]

1839 Tanzimat fermanından itibaren Yezidiler'in bir kısmı askerlik yükümlüğü hususunda uzlaşma çabası gösterirken bir kısım Yezidi ise çözüm olarak Rus hakimiyeti altındaki bölgelere kaçmayı tercih etmişlerdir. Osmanlı arşiv belgelerindeki ilk kayıt askerliğin zorunlu kılınmasının başladığı yıllara kadar gitmektedir.[36] Nitekim bu dönemlerde bin hanelik büyük bir Yezidî topluluğu askerlikten kaçmak için Rusya hakimiyeti altındaki topraklara geçtiklerine dair kayıtlar mevcuttur.[37]

2.4. Ruslar ve Ermenilerle İşbirlikleri

19. yüzyılda Rusya yayılma politikası çerçevesinde temelde dört hedef doğrultusunda siyasetini yapmaktaydı. Bu hedeflerden birisi de Güneyde Osmanlı İmparatorluğunda boğazlar ve Doğu Anadolu'yu ele geçirmek ve İran petrol alanları üzerinde hâkimiyetini altına almaktı. Bu bağlamda Rusya Güney Kafkasya'yı işgal planlarını uygulamaya koydu. [38] Özellikle 1813 yılında İran'la imzalanan Gülistan Antlaşmasıyla Kafkasya Hanlıklarıyla İran kontrolündeki birçok yerleşim yerini ele geçirdi. 1828 yılında İran ile imzalanan Türkmen çayı antlaşmasıyla da Revan ve Nahçıvan Hanlıklarını kendi topraklarına kattı. Daha sonraları Revan Hanlığını lağveden Rusya, gelecekteki Ermenistan'ın ilk adımı olan Erivan Guberniyasını (1850) kurdu. Dağınık bir biçimde yaşayan Ermenileri buraya göç etmeye teşvik etti. Nitekim İran, Osmanlı Devleti ve Güney Azerbaycan'dan Ermeniler kitleler halinde Erivan Guberniyasına göç etmişlerdir.[39] Bu şekilde Ruslar, Güney Kafkasya'da kendisine dayanak noktası oluşturmuştur.[40]

19. yüzyılda Rusların Osmanlıyla sınırdaş oluşundan itibaren Osmanlı coğrafyasında kendisi ile işbirliği yapabilecek yerel güçler arayışına da girdiği görülmektedir. Bu bağlamda en yakın alternatifler Müslüman Kürtler, Hıristiyan ahaliyle Yezidilerdir. Rusların istihbarat subaylarının gözlemlerinde kendileri ile işbirliği yapmaya en uygun ve istekli kesimin Serhad olarak isimlendirilen bölgede yaşayan Yezidiler olduğu tespiti yapılmıştır.[41] Nitekim Rus

---

[32] Hayyâtzâde, 4A vd.
[33] Gülsoy, 138.
[34] Abca, 83-84.
[35] Gülsoy, 161-162.
[36] Bkz. A.MKT. MHM, 354/37, 23 Nişan 1866. Belge ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Gülsoy, 138-139.
[37] BOA, Sadaret Mektubi Kalemi, Mühimme (A.MKT. MHM), 351/6, 31 Mart 1866. Belge ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Gülsoy, **138.**
[38] Murteza Hasanoğlu-Nesrin Süleymanlı, Ermenistan Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfuz Mücadelesi ve Azerbaycan, Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), II/2 (2013), s. 289-303, 292-293.
[39] Bölgedeki Talış, Şirvan, Kuba, Bakü, Derbent, Gence, Karabağ ve Şeki Hanlıkları hanlıkları hakimiyetini altına almış 12 Ekim 1813 tarihinde imzalanan Gülistan Antlaşmasına göre; Talış, Şirvan, Kuba, Bakü, Derbent, Gence, Karabağ ve Şeki Hanlıkları Rusya'nın hâkimiyetine bırakılmıştır. Bkz. Okan Yeşilot, Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 36 Erzurum 2008, 187-199, 188 vd.
[40] Hasanoğlu-Süleymanlı, 290.
[41] **Albay Lihotin'in verdiği bilgiye göre Bayazit Paşalığı 'nda** 1000 **Yezidi hanesi ve** 1200 **Sipikanlı hanesi mevcuttu. Bkz.** Avyarov, 57.

istihbarat albayı Lihotin (Lixotin)'in 1854 yılındaki gözlemlerine bakılırsa; diğer Kürtlere ve hatta Ermenilerle kıyaslandığında Yezidiler'in kendilerine karşı sadakatinin daha sağlam olduğu ve onlara güvenilebileceğini ifade etmektedir.[42]

1828-1829 Osmanlı-Rus harbinin başlamasıyla Ruslar, Osmanlı tebaası bir kısım Kürdü elde etmek ya da en azından tarafsız kalmalarını sağlayabilmek için bölgedeki nüfuzlu kürt aşiret liderleri ile temas kurmaya çalışmıştır.[43] Bu bağlamda o dönemde büyük bir kısmı Erzurum sancağı altında bulunan Kars, Beyazıd ve Surmelu mıntıkasında yaşayan Yezidiler ile de temasa geçmiştir.[44] Öte yandan bir kısım Yezidinin de ikballerini Ruslar'a bağladıkları görülmektedir.[45] Zira Yezidiler, Ruslar'ın kendilerini himaye edeceğine ve Osmanlı ve Müslüman kürtlere karşı koruyacağına inanmaktaydılar.[46] Nitekim Hasan Ağa liderliğindeki Hasanlı aşireti Yezidiler'i bir müfreze olarak Ruslar'ın yanında yer almış[47]; bunun karşılığında ise oldukça yüklü maddi menfaat temin etmiştir.[48] Aynı savaş döneminde 1830 yılında Diyarbekir ve çevresi Yezidiler'in reisi Mirza ağanın general Paskeviç'e hitaben yazdığı Ruslar'la işbirliği ve emirleri altında hareket etme isteğine dair taleplerini içeren mektupları da Yezidiler'in bu savaşta Ruslar'ın saflarına katılma arzuları hakkında fikir vermektedir. [49]

1828-1829 Osmanlı-Rus harbinin ardından 1831 ve 1835 tarihlerinde Surmelu bölgesinden bazı Yezidiler'in Rus ordusunda görev yaptıklarına dair bilgiler söz konusudur.[50] 1856 Kırım savaşı sırasında da Cafer ağa ve Ahmet ağa kumandasındaki yaklaşık 500'er kişiden oluşan Yezidi'nin Rus ordusuna katıldığı; Rus kuvvetleriyle birlikte hareket ettkileri nakledilir.[51] Yine 1877-1878 (93 Harbi) yıllarında vukubulan Rus savaşlarında da Yezidiler'in bir kısmının Rusların safında Osmanlı'ya ve onlara katılan Kürt aşiretlere karşı savaştığını görmekteyiz. Nitekim Avyarof, 1877-1878 harbinde teşkil edilen **dördüncü Rus birliğinin** Elegez (Alagöz) taraflarında oturan Yezidi ve Müslüman Kürtlerden oluştuğunu ifade eder.[52] **Öte yandan** 1883-1884 yıllarında Surmeli bölgesinde Osmanlı sınırında koruma komuta görevinin Ruslar tarafından Surmelu'daki Yezidi aşiret liderine verilmiş olması oldukça dikkat çekicidir.[53]

1878'de imzalanan Berlin Antlaşmasıyla Kars, Ardahan ve Batum'un Rus İmparatorluğu'na dahil olmuştur.[54] Bu tarihten itibaren 1917 yılına kadar bölge Ruslar'ın hakimiyetinde kalmış ve Kafkasya genel valiliğine bağlı olarak Karskaya Oblast yönetim birimi oluşturulmuştur. Karskaya Oblast'ının kurulmasından sonra bölgede önemli nüfus değişimi

---

[42] Bkz. Avyarov, 57-58. Bu hususu destekler mahiyetteki bilgiler için bkz. Gürcistan'da ikamet eden Yezidi din adamaı Pîr Dîma,73.
[43] Ünal, 134. Bu hususta özellikle ne İran ne de Osmanlı ile tam bir bağ kuramamış hudut bölgesindeki Kürt aşiretler tercih edilmiştir. Bkz. Ünal, 134.
[44] Hanna Omerxali, Êzdiyatî, Civak, Sembol Ritüel, İstanbul: Avesta, 2007, 28.
[45] Pîr Dîma,72.
[46] Pîr Dîma,90.
[47] Nitekim 1829 Puşkin Erzurum'a yolculuk adlı eserinde Rus ordusunda hizmet eden ve doğuda şeytana tapanlar olarak bu Yezidiler Ağrı'nın eteğinde yaşayan 300'e yakın aileydi. Rusların egemenliğini tanımışlardı. Bkz. Aleksander Sergeyeviç Puşkin, *Erzurum Yoculuğu,* İstanbul: Yaba Yay. 1961, 51.
[48] Avyarov, 31. Ayrıca bkz. Ünal, 134-135.
[49] Avyarov, 44.
[50] Puşkin, 51; Moritz Wagner (1846) sy., 123, s. 977'den Guest, 324.
[51] Guest, 326; Ünal, 137.
[52] Avyarov, 118-119.
[53] Pîr Dîma, 99-100.
[54] Ruslar 1828-1829 ve 1853-1856 savaşlarında Kars'ı ele geçirmişseler de 1829 **Edirne Barış Antlaşması 1856** Paris Antlaşmalarıyla Osmanlı'ya geri vermişlerdir. Bürkan Serbest- N. Savaş Demirci, Kars ve Çevresinde Rus Yönetimi (Karskaya Oblast 1878-1917) https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/SERBEST-B%C3%BCrkan-DEM%C4%B0RC%C4%B0-N.-Sava%C5%9F-KARS-VE-%C3%87EVRES%C4%B0NDE-RUS-Y%C3%96NET%C4%B0M%C4%B0-KARSKAYA-OBLAST-1878-1917. Pdf erişim 25.05.2022.

yaşanmıştır. Bir yönden Müslüman nüfus buradan göç eder ya da göç ettirilirken öte yandan Hristiyan gruplar gelmiş ya da getirtilmiştir. Bölgede mevcut Ermeni ve Yezidi nüfusa ilaveten Anadolu'da yaşayan Ermeniler, Pontus Rumlar, Malakanlar, Asurîler, Ruslar ve Almanlar iskan ettirilmiştir. [55] Bu bağlamda Sipkî, Rojkî, Hesenîler gibi bir kısım Yezidi aşiretlerin de buraya göç ettiği görülmektedir. [56]

Karskaya Oblastı'nın dışında Yezidiler'in Rus hakimiyetine geçtikten sonra intikal ettikleri bir diğer bölgede de Iğdır-Tuzluca'yı da kapsayan ve büyük bölümü kuzeyde bugünkü Ermenistan sınırları içerisinde kalan Surmelu çukurudur.[57].

Yezidiler, Ruslar'ın yanısıra Ermeniler ile de işbirliği yapmışlardır. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı'nın öncesinde yerel ihtilaflarda bazı Yezidiler'in kimi zaman Ermeniler'in tarafını tuttuğuna dair nakiller vardır.[58] Ama asıl işbirlikleri ve dayanışmaları I. Dünya savaşı ve hemen sonrasındadır. Savaş sürecinde, 1915 Ermeni tehcirinde ve sonrasında hem Serhad bölgesinde hem de Musul ve civarında Ermenileri himaye ettiklerine dair anlatılar söz konusudur.[59] Nitekim Ermeni araştırmacılar, Osmanlı Türkiye'sindeki Yezidiler'in 6.000 Ermeni'nin korunmasına yardım ederek onlara yiyecek ve barınma sağladığını ileri sürmektedir.[60] Yezidi dini lider İsmail Beg Çol'ün ifadesine göre ise savaş ve sonrasındaki süreçte Yezidiler, aralarında Ermeniler'in de bulunduğu Hıristiyanlar'a kucak açmışlardır.[61] Guest İngilizler'in Yezidiler'den bunu talep ettiğini söylemektedir. Doğal olarak bu durum Osmanlı ordusuyla Yezidiler arasında özellikle Musul ve civarında gerilimler yaşanmasına sebep olmuştur.[62]

Görülmektedir ki, özellikle Serhad bölgesindeki bazı Yezidiler, Ruslar ve Ermenilerle işbirliği yapmışlardır. Ruslar'ın Ekim devrimiyle bölgeyi terketmesi üzerine Ermenilerle birlikte söz konusu Yezidiler de Osmanlı topraklarından çekilmişlerdir.

3. Yezidiler'in Güney Kafkasya'ya İntikali

Yezidi anlatılara göre Yezidiler'in Güney Kafkasya'ya geçmeleri çok eskilere dayanır. Yukarıda da değinildiği gibi gerek ekonomik gerekse bazı anlaşmazlıklar nedeniyle Yezidiler'in bir kısmının 15 ve 16. yüzyıllarda[63] Tiflis ya da Revan taraflarına geçtikleri

---

[55] Bürkan Serbest- N. Savaş Demirci, https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/SERBEST-B%C3%BCrkan-DEM%C4%B0RC%C4%B0-N.-Sava%C5%9F-KARS-VE-%C3%87EVRES%C4%B0NDE-RUS-Y%C3%96NET%C4%B0M%C4%B0-KARSKAYA-OBLAST-1878-1917.pdf , erişim 25.05.2022.

[56] Guest, 328Anqosî, 55. Pîr Dîma,73, 90-91. Tosinê Reşîd, Êzdiyatî Oleke Hê Jî Nenaskirî**,** 1.Baskı, İstanbul: Lîs Yayınları, 2010, 219.

[57] Konu bütünlüğü açısından bu bölge aşağıda "Yezidiler'in Güney Kafkasya'ya Geçişleri" başlığı altında ele alınacaktır.

[58] Abca, 108. Yezidiler'in daha önceleri de iç karışıklıklar sırasında zaman zaman vuku bulan hadiselerde Müslüman halka karşı Ermeniler'e taraf olduğu hadiseler söz konusu olmuştur. Kars'a bağlı Soruxlîyê de Ermeniler ile müslüman kürtler savaştığında Yezidi Sipkilerin Ermenilerin tarafını tutması ile ilgili bkz. Pîr Dîma, 92.

[59] İngilizler'in talebiyle Yezidiler'in Ermeniler'i himayesi için bkz. Guest, 2001, 299-303; Lescot, 115-117; The Human Rıghts Sıtuatıon of The Yezıdı Mınorıty in The Transcaucausus, 6.

[60] Jamal Sadakhyan, Yezidi In Armenıa, Apr 2, 1999 https://groups.google.com/g/soc.culture.turkish/c/Wnjdt--30v4?pli=1 erişim 16.04.2022.

[61] İsmail Bek Çol, *el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen,* Beyrut 1934. Konu ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Lescot, 117

[62] Guest, 2001, 303- 304.

[63] Keremê Anqosî, 58.

varsayılmaktadır. Ancak ciddi anlamda Yezidi göçü Rusların bölgeyi işgaliyle olmuştur.[64] Yezidiler'in resmi kayıtlarla belgelenebilen ilk Kafkasya göçü 1828-1829 Osmanlı Rus savaşının akabindedir.[65] Nitekim Ruslar'la ittifak yapan bazı Yezidi aşiretleri Ağrı dağının yamaçlarında Rusların hakimiyeti altındaki Surmalu Uyezdi (ilçesi)'ne taşınmışlardır.[66] Söz konusu Yezidiler'in Rus sınırının hemen iç kısmında yer alan bölgeye yerleştirildiği nakledilmektedir. [67]1840 tarihli Rus maliye bakanlığına ait bir raporda ise 324 kişilik altmış yedi Yezidi ailenin Aras nehrinin sağ kıyısında yer alan Surmelu yakınlarında yaşadıkları bilgisi verilir.[68]

Daha sonraki yıllarda da Yezidiler'in Güney Kafkasya'ya özellikle de Ermeniler'in yoğun olarak yaşadıkları bölgelere intikali devam etmiştir. Nitekim 1853-1856'daki Rus-Osmanlı savaşı sırasında bazı Yezidiler Doğu Ermenistan'daki Aparan bölgesine gitmişlerdir.[69] Bazıları ise 1877-1878'deki savaş esnasında gelmişlerdir.[70] Ancak Yezidiler'in Serhad bölgesi ve diğer yerlerden Güney Kafkasya'ya ciddi anlamda geçişleri I. Dünya savaşı esnasında 1917 yılındaki Ekim Devriminden sonra gelişen hadiselerin akabinde olmuştur. [71] Bunlardan en dikkat çekeni 1918 yılındaki Serdarabad savaşında bazı Yezidiler'in Osmanlı'ya karşı Ermeniler'in safında savaşmasıdır.[72] Bu nedenledir ki (1915-1920) Ruslar'la işbirliği yapan Ermeniler gibi kendilerinin cezalandıracağını düşünen Yezidiler de Osmanlı hakimiyeti dışındaki bölgelere çekilmişlerdir.[73] Geçiş esnasında kendilerini daha güvende hissedecekleri Hristiyanların yaşadıkları bölgeleri tercih etmişlerdir. Bu kapsamda Yezidiler'in önemli bir

---

[64] Refik Turan, V. Devitskiy'in "Erivan Vilayeti ve Kars Bölgesi Tatil Seyahati" Başlıklı Gezi Notlarında 19. Yüzyılın Sonlarında Iğdır ve Çevresinin Etnik ve Sosyal Durumu, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 65 Ocak - Şubat 2018, s. 52-65, 56

[65] Bazı Yezidilerin, 1828-1829'da Anadolu'dan çekilen Rus güçlerini izlediğine ve 1828 Türkmençay Antlaşması'nın (Erivan ve Nahçıvan hanlıkları) Rusya'nın eline geçen topraklara yerleştirildiğine dair kanıtlar var. The Human Rıghts Sıtuatıon of The Yezıdı Mınorıty in The Transcaucausus, 7.

[66] Guest, 326. Surmelu, Kuzeyde Alagöz Dağı (4094 m) ve Kuzeydoğuda Büyük Akdağ'a (3570 m) kadar uzanan alanı kapsar, güneyde ise Ağrı ili ve İran ile arasındaki sınırı da belirleyen Durak Dağı (2811 m), Zor Dağı (3196 m), Pamuk Dağı (2639 m) Büyük Ağrı Dağı (5137 m) ve Küçük Ağrı Dağı (3896 m) ile çevrilidir. Dağların oluşturduğu bu hat yüzyıllar boyunca önce Osmanlı –İran, daha sonra da Osmanlı-Rus sınırını oluşturmuştur. Turan, 55.

[67] Bunlar Hasan ağa liderliğindeki Hasanî aşiretidir. (Avyarov, 31) Osmanlı ile savaşta Heseniyan aşireti ruslara destek vermiştir. Surmelu de Sinek dağına yerleşirler ki geç zamanlara kadar bu dağa hesinya denirdi. Guest, 121; Pîr Dîma,95; Tosinê Reşîd, *Êzdiyatî Oleke Hê Ji Nenaskirî*, 219.

[68] Guest, 323.

[69] Omarkhali, "On The Structure of The Yezıdı Clan Andtrıbal System and Its Termınology Among the Yezıdıs of The Caucasus" The Journal of Kurdish Studies**, Volume VI — pp. 104-119,** 114.

[70] Omarkhali, "On The Structure of The Yezıdı Clan …", 114. **1**877'de Rusya'ya kaçan ve bir kısmı geri dönmek isteyen Bâyezid sancağı Yezidîleri için bkz. BOA, YEE, 139/70 Belge ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Gülsoy, 138.

[71] Guest, 330.

[72] Ekim Devriminden sonra Rusya'nın Doğu Anadolu'da işgal ettiği yerlerden geçişleriyle oluşan boşlukta Osmanlılar Kars'ı almış, Gümrü'ye ve Gümrü-Cülfa demiryoluna yönelmişti. Osmanlı ordusunun ilerlemesini engellemek için Ermeniler, Serdarabad'ta toplanmışlardı. 1918 yılındaki savaşta Ermeniler Osmanlı'nın demiryolunu kontrol altına almasını engellemişlerdir. Söz konusu savaşta Yezidiler'in kritik yardımları nakledimektedir. Bkz. Guest, 330.

[73] The Human Rıghts Sıtuatıon of The Yezıdı Mınorıty in The Transcaucausus, 8-9. Pîr Dîma, 1 dünya savaşı sonrasında Yezidiler'in anayurtlarını terk edip Rusların hakimiyetindeki Gürcistan ve Ermenistan göçünü daha somut bir şekilde ifade eder. Buna göre 1914-1918 1 dünya savaşı esnasında Yezidiler Ruslarla çok yakın işbirliğine girmişlerdir. Ruslar çekilince Türk askerleri ile bazı yerel Kürt beylerinin Ruslarla işbirliği yapmaları nedeniyle kendilerinden intikam almasından korkmuşlardır. Pîr Dîma,115.

kısmı Ermenistan, az bir kısmı ise Gürcistan'a intikal çekilmişlerdir.[74] Azerbaycan'ı ise Müslüman olması nedeniyle tercih etmemişlerdir.

4. Nüfus Hareketleri ve Yerleşilen Yerler

Güney Kafkasya'ya intikal eden Yezidiler, daha ziyade Van, Kars, Beyazıd ile Surmeli'nin Osmanlı hakimiyetinde olan kısmında ikamet edenlerdir.[75] Ancak söz konusu Yezidi kabilelerin bir kısmı Diyarbakır, Siirt, hakkari bölgesi kökenlidir. Bunların Ruslar'ın hakimiyeti altında bulunan dönemlerde Serhad bölgesine intikal ettikleri tahmin edilmektedir.[76]

Ermenistan'a göç eden Yezidiler, daha ziyade Müslüman Kürt ve Türkler'in terketmek zorunda kaldığı Osmanlı'nın sınırına yakın köylere yerleştirilmişlerdir.[77] Söz konusu köyler günümüzde daha ziyade idari merkezi Aştarak olan Aragatsotn ile Hoktemberyan ya da Serdarabat isimleriyle de bilinen Armavir idari bölgelerindedirler.

Armavir (Hoktemberyan/Serdarabad) idari bölgesinde Eçmiadzin (Eçmiyazin), Qurû Erez ve bağlı köylerdedirler.[78]

Aragatsontn idari bölgesinde(Marz) ise Aparan (Axbaran) ile Ararat ovasındaki Talin, Aştarak (Eşterek) ve köylerinde ikamet etmektedirler.[79] Ayrıca Kotayk idari bölgesinde Axtayê (Hrazdan), Proşyan (Sovxoz) yerleşim yerlerindedirler.[80]

Ermenistan'a göçenlerin büyük kısmı kırsalda yaşarken Gürcistan'a göçenler daha ziyade şehirlerde ikamet etmektedirler.[81] Bu bağlamda Tiflis ön plana çıkmaktadır.[82] Batum'da da az sayıda Yezidi bulunmaktadır.[83] Ayrıca bazı büyük kasabalara da yerleşmişlerdir.[84]

Yezidi yerleşim ile ilgili dikkat çekici bir husus da Gürcistan ve Ermenistan arasında yaşanan göçlerdir. Göçlerin bir kısmı Tiflis üzerinden Erivan'a doğru olmuştur. Diğer bir kısmının ise Erivan'dan Tiflis bölgesine doğru olduğu da tespit edilmiştir. 1920, 1930-1950, 1960'lı yıllarda Ermenistan kırsalında bulunan Yezidiler'den bir kısmının gerek iş bulma gerek evlilik yoluyla Gürcistan a göç ettikleri nakledilir.[85]

Göçlerin yaşandığı I. Dünya savaşı sonrasına kadar Güney Kafkasya'daki Yezidi nüfusta sürekli bir atış olduğu görülmektedir. Nitekim yukarıda da zikredildiği gibi 1840 tarihli

---

[74] Philip G., Kreyenbroek, *Avrupa'da Yezidilik: Farklı Kuşaklar Dinleri Hakkında Konuşuyor*, çev. Hikmet İlhan, İstanbul: Avesta Yayınları, 2011, 43; Pîr Dîma,74; Tosinê Reşîd, Kurdên Yekitiya Sovyêtê. Berê Nuha.

[75] Pîr Dîma,74, 91, 103-105; Anqosî, 55-59; Omarkhali, "On The Structure of The Yezıdı Clan …", 114; Kreyenbroek, 43; Christine Allison, Addressivity and the Monument: **Memorials, Publics and the Yezidis of Armenia,** History and Memory , Vol. 25, No. 1 (Spring/Summer 2013), pp. 145-181.

[76] Pîr Dîma,74-75, 116.

[77] Guest, 331; Pîr Dîma,105-106, 109 vd.

[78] Hanna Omerxali, "Tawis (Senceq) Di Ermenistanê'de", Lalish, Duhok, June 2008, 35.

[79] Pîr Dîma,117.

[80] Omerxali, Analîza Qewlên êzdiyan, İstanbul: Avesta, 2009, 32

[81] Kreyenbroek, 39-40.

[82] Pîr Dîma,117-118; Anqosî, 59; Omerxali, Analîza Qewlên êzdiyan, 32; Têmûrê Xelîl, *Antologiya 35 Helbestvan û Niviskarên Kurd ên Sovyetiya Berê*, İzmir: Na yayınları, 2014, 16. Tiflis'te daha çok belirli mahallelerde kümeleşmişlerdir. Bu bağlamda Yezidiler'in yerleştikleri semt ve mahalleleri resmi isimlerinin dışında yerleşen aşiret isimleri ile tanımlamaktadırlar.

[83] Pîr Dîma,118.

[84] Kaheti bölgesinde Tianêtê, Gardabaniyê, Ozûrgêtî (Maxaradzê) şehirlerinde de bulunmaktadırlar. Pîr Dîma,118

[85] Nodar Mossaki, "SSCB'de ve Sovyet Sonrası Ülkelerde Yapılan Nüfus Sayımlarında Yezidiler", Kürdistan'da Dini Azınlıklar, (İstanbul: Avesta Yay., 2014), (s. 169-223), 181-182. Ayrıca bkz. Omarkhali, "On The Structure of The Yezıdı Clan …", 115; Anqosî, 59; Pîr Dîma,116; Têmûrê Xelîl, 16.

Rus maliye bakanlığına ait bir raporda 324 kişilik altmış yedi Yezidi ailesinin Aras nehrinin sağ kıyısında yer alan Surmelu yakınlarında yaşadıkları bilgisini verilmiştir.[86] 1877'de Ruslarla birlikte dönüp Gümrü'ye yerleşenlerle birlikte Erivan eyaletinde Yezidi nüfus 8 bin olarak kaydedilmiştir.[87] 1897 yılında yapılan nüfus sayımında çarın uyruğu olarak 14.726 Yezidi'nin bölgede yaşadığı tespit edilmiştir.[88] 1912'de 24.508, 1916'da yani 4 yıl sonra 40.822 Yezidi nüfustan söz edilmektedir.[89] Ermenistan ve Gürcistan dışında sadece 24 Yezidi resmi olarak kaydedilmiştir ki, bunların 23'ü Azerbeycanda'dır.[90] XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ise Kafkaslardaki Yezidî nüfusu kırk bini geçecektir.[91]

5. Sovyetler Birliği Döneminde Güney Kafkasya Yezidiler'i

Rus İmparatorluğunun dağılmasından sonra Güney Kafkasya'da üç bağımsız devletin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu dönemde 1918-1920 yılları arasında teşkil edilen Ermenistan'ın ilk parlamentosunda Yezidiler'in bir milletvekili ile temsil edildiğini görmekteyiz. [92] Nevarki 1921'de Bolşevik ordularının bölgeyi ele geçirmesinden sonra kısa süre bağımsızlık elde eden üç cumhuriyet yeni Sovyet devletine dahil edilmiştir.

Sovyetler Birliği, ilk başlarda etnik ve etno-dinsel kimlikleri ön plana çıkaran, sosyal ve kültürel haklar veren bir politika izlemiş; etnik ve etno-dinsel kimliklere kendi dilleriyle eğitim imkanı sağlanmıştır. Bu bağlamda Ermenistan'da 1921 yılında Elegez (Alagöz) Dağı civarındaki Yezidiler kongresi, o yılın sonunda ise Ermeniler ve mülteci Yezidiler kongresi yapılmıştır.[93] Öte yandan 1920'li yıllarda Gürcistan ve Ermenistan'da Kürtçe okullar açılmış; aynı yıl Yezîdî Kürtleri Kongresi gerçekleştirilmiştir.[94]. Ancak yeni rejimin bazı uygulamaları Yezidilerin geleneksel aşiret mantığı ile yaşantısını sarsmıştır. Nitekim 1920'de çıkarılan toprakların millileştirilmesi kararnamesi aşiret ve toprak merkezli geleneksel yapılarını sürdürmek isteyen Yezidiler'i sıkıntıya düşürmüştür. [95]

1930'lu yıllardan itibaren Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nin Yezidi ve Yezidi olmayan Kürtlere yönelik politikalarında dikkat çeken iki unsuru görmekteyiz. Bunlardan ilki din ya da mezhep merkezli farklılıkların görmezden gelinmesi sonucu ortaya çıkan durumdur. Bu dönemde nüfus sayımlarında azınlıklar dilsel merkezli bir tasnife tabi tutulmuşlardır. Bu bağlamda 1926'daki ilk nüfus sayımında Yezidiler, diğer Kürtler'den ayrı sayılırken daha sonraları gerçekleştirilen sayımlarda (1939, 1959, 1979 ve 1989) Yezidiler Kürtlerin içinde sayılmışlardır.[96] Ancak yine de kimlik belgelerinde Yezidi bağlantısına vurgu yapan bir kayıt düşülmüştür.[97] Bu durum muhtemelen Sovyet resmi ideolojisinin bir yansıması olmalıdır.

---

[86] Guest, 323.
[87] Guest, 327; Kreyenbroek, 43.
[88] Garnik Asatryan & Victoria Arakelova, "The Ethnic Minorities of Armenia", http://www.osce.org/documents/oy/2002/01/148; 11; Guest, 328. 1897 yılındaki nüfus sayımında 53,012 erkek ve 46,937 kadın olmak üzere toplam 99,949 Kürt kaydedildi. https://tr.wikipedia.org/wiki/Sovyetler_Birliğinde Kürtler.
[89] Guest, 328. 1910 larda Nikitin Kafkasya daki Yezidi sayısını 25 bin olarak vermektedir. Bazil Nikitin, *Kürtler* Cild 2, İstanbul: Özgürlük Yolu, 1978, II/53. Ayrıca bkz. Mossaki, 171-174.
[90] Mossaki, 171-174.
[91] Guest, 323-329.
[92] Pîr Dîma,101; Asatryan & Arakelova, 11.
[93] Tosinê Reşîd, Kurdên Yekitiya Sovyêtê. Berê Nuha.
[94] Tosinê Reşîd, Kurdên Yekitiya Sovyêtê. Berê Nuha; Êzdiyatî Oleke Hê Ji Nenaskirî, 221-222.
[95] Guest, 333.
[96] Asatryan&Arakelova, 11; Allison, Addressivnity and the Monument, 152.
[97] Mossaki, 170.

Öte yandan muhtemelen güvenlik kaygısıyla[98] Sovyetler Birliği rejiminin Yezidi ve Yezidi olmayan Kürt ayrımına gittiği Yezidi olmayan Kürtler'i Kazakistan ve Kırgızıstan'da zorunlu ikamete tabi tuttuğu görülmektedir.[99] Bu sürgünün Yezidiler'i genel anlamda kapsamaması oldukça dikkat çekicidir. Her ne kadar aralarında Yusuf beg (1920 toprakların millileştirilmesi sonrası) [100] Cahangir Ağa,[101] Ferik Polatbek[102] ve A. Shamilov [103] gibi önde gelen tanınmış bazı şahsiyetler ile Gürcistan da ikamet eden bazı Yezidiler'in sürgün edildiğine dair bilgiler mevcut ise de bu uygulama çok sınırlı tutulmuştur. Şahsi sürgünlerin bir kısmıysa farklı politik mülahazalarla yapılmıştır. Kaldıki sürgüne gönderilen Gürcistan Yezidiler'i kısa sürede geri gönderilmişlerdir.[104] Yezidi olmayan Kürtler'in Güney Kafkasya'dan sürgünü Stalin'in dış güvenlik kaygısı nedeniyle müslüman halkların sınır boylarından tahliyesi planının bir parçası olmalıdır. [105]

Stalin döneminde kültürel kısıtlamalar da getirilmiştir. Bu bağlamda 1931'den beri Erivan'da düzenli olarak yayınlanan tek Kürt gazetesi Ria taza (Yeni Yol) kapatılmış; Latin alfabesi kaldırılarak Kril alfabesi kullanılmıştır. Ancak söz konusu baskıcı politakadan 1950'li yıllarda vazgeçilmiştir. Nitekim hem Yezidiler hem de geride kalan Müslüman Kürtler yeniden bir takım Eğitim ve Kültürel haklar elde etmişlerdir.[106]

6. Sovyetlerin Dağılmasından Sonra Güney Kafkasya Yezidiler'i

1980 yılların sonlarına doğru SSCB'nin dağılması sonucu Güney Kafkasya'da bulunan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbeycan Cumhuriyetleri tekrar bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ancak yeni dönem bazı ekonomik ve siyasi krizleri beraberinde getirmiştir. Ayrıca milliyetçiliklerin hızla görünür olmasına yol açmıştır. Bu durum da ülkelerin gerek içte gerekse komşularıyla bir takım sıkıntılar yaşamalarına ve nüfus hareketliliklerine yol açmıştır. Kuşkusuz bu durum Ermenistan ve Gürcistan'da yaşayan Yezidiler'i de etkilemiştir.

Sovyetler Birliği sonrası dönemde görünür olan en önemli problem Yezidiler'in etnik ve dini statüleri etrafında tartışmaların başlamasıdır. Zira önceleri Yezidi kimliği daha ziyade dini kimliği ifade ederken 1980'lerden başlayan süreçle kimlik tartışmaları güçlenmiş, Gürcistan ve Ermenistan'da bazı Yezidiler, Yezidiliği bir millet olarak tanımlaya başlamışlardır.[107] Söz konusu Yezidiler, kendilerinin Hint kökenli,[108] dillerinin ise hint Avrupa dil grubuna ait ezdikilik olduğu ileri sürmüşlerdir.[109] Bu durum Yezidiler arasında ihtilaflara

---

[98] Anqosî, sürgün sebebi olarak Kürtler ve Yezidiler'in Rus pasaportunu (dolayısıyla resmiyettte Rus olarak kaydedilme) talebini kabul etmememeleri nedeniyle sürüldüklerini iddia eder. bkz. Anqosî, 59-60.
[99] Tosinê Reşîd, Kurdên Yekitiya Sovyêtê. Berê Nuha.
[100] Yusuf beg reislik konumundan alındı ve leninakan'da ikamete tabi tutuldu. Oğlu Şamir yusupoviç Timurov 1924 te kominist partisine katıldı. Bkz. Guest, 333.
[101] Cahangir Ağa, Ermeni partisi seçkinleri arasında mükemmel ilişkilere sahip olmasına rağmen, 1938'de sürgüne gönderildi. 1943'te Saratov'da öldü. Bkz. Allison, Addressivity and the Monument, 157.
[102] F. Lytkin takma adıyla tanınır. Ekim devriminde sürgün yiyeyenlerdendir. Bkz. Daniel Müller, (2000) The Kurds of Soviet Azerbaijan, 1920-91, Central Asian Survey, 19:1, 41-77, 59.
[103] Yezidi olan A. Shamilov, Sibirya'ya sürgün edilmiştir. 1957'de Ermenistan'a dönmüştür. Bkz. Müller, 59.
[104] 1944 yılında devlet emriyle Batum'da yaşayan Ezidilerin bir kısmı Kırgızistana göç ettirilse de bir süre sonra tekrar Gürcistan'a dönmüşlerdir. Pîr Dîma, 118
[105] Tosinê Reşîd, Kurdên Yekitiya Sovyêtê. Berê Nuha.
[106] The Human Rıghts Sıtuatıon of The Yezıdı Mınorıty in The Transcaucausus, 10.
[107] Mossaki, 197.
[108] Allison burada Kreyenbroek ie görüşmesinde Aziz Tamoyan'ın beyanlarını örnek verir. Bkz. Allison, Addressivity and the Monument, 158-159.
[109] Ilona Schulze, "A Typology of Ethnic Minorities in Armenia", Iran and the Caucasus 21 (2017) 362-375, 369.

yol açmıştır.[110] Söz konusu tartışmalar Gürcistan'da sınırlı bir çerçevede kalırken[111] Ermenistan'da durum ileri boyutlarda olmuştur. Kuşkusuz bunun arka planında Ermenistan'ın (Azerileri ve Yezidi olmayan Kürtler'i baskı altına alıp sürerken) Yezidiler'in ayrı bir kimlik olduğu tezini ileri sürenleri desteklemesinin etkisi de olmuştur. Kaldıki Ermenistan, I. Dünya savaşı sonrasında Osmanlı'ya karşı kendisiyle iş birliği yapan Yezidiler'i ayrı bir etnik kimlik olarak tanıyıp "azınlık" statüsü vermiştir.[112] Ayrıca devlet destekli bazı akademik çalışmalar ile bu görüş temellendirilmeye çalışılmıştır.[113] Bu doğrultuda onlara siyasi ve kültürel alanda bazı ayrıcalıklar tanınmıştır.[114]

Yezidiler'in yeni dönemde etkilendiği bir diğer problem de nüfus hareketlilikleri ve asimilasyon problemidir. Güney Kafkasya ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasıyla ortaya çıkan özellikle ekonomik sorunlar beraberinde nüfus hareketliliği ve göçleri getirmiştir.

Bazı Yezidiler, Sovyetler Birliği'nin dağılma süreciyle birlikte Gürcistan ve Ermenistan'dan başta Rusya olmak üzere Ukrayna ve Avrupa'ya göç etmişlerdir. Ayrıca Almanya, Belçika, Hollanda gibi Avrupa ülkelerine de göçler yaşanmıştır.[115]

Bu nüfus hareketlilikleri dolayısıyla nüfus sayımlarında dikkate değer değişimler göze çarpmaktadır. 1989 nüfus sayımında Sovyetler Birliği Ermenistan'ında Yezidiler 52.700 olarak verilirken[116] 2001 nüfus sayımında Yezidi sayısı 40.620'ya düşmüştür. Gürcistan'da 1989'da yapılan bir nüfus sayımında 30.000'den fazla Yezidi varken 2002 nüfus sayımına göre, Gürcistan'da yalnızca 18.000 Yezidi'nin kaldığı ortaya çıkmıştır.[117] Rusya'da ise 31.273 Yezidi olduğu tahmin edilmektedir. Bu durumda 2002 yılında Kafkasya ve Rusya'da toplamda 90.222 olarak verilmektedir. Yaklaşık 14-15 bin Yezidi'nin Ukrayna ve çoğunlukla da Avrupa'ya göç ettiği;[118] dış göçlerle Güney Kafkasya'daki Yezidiler'in nüfusunun belirgin bir şekilde azaldığı söylenebilir.

Yezidiler maruz kaldığı bir diğer problem ise asimilasyondur. Gürcistan'daki Yezidi nüfusun daha baştan itibaren şehirlerde yaşaması nedeniyle asimilasyon daha erken başlamıştır.[119] Ermenistan'da ise 2010 kadar Yezidiler büyük oranda kırsalda aşiretler şeklinde yaşadıkları için pek fazla asimile olmamışlardı. [120] Ancak onlarda da 1970-1980'li yıllardan itibaren gerek eğitim gerek dış evlilikler gerekse şehir merkezlerine göç sebebiyle çözülmeler başlamıştır.

---

[110] Allison, Addressivity and the Monument, 153; The Human Rıghts Sıtuatıon of The Yezıdı Mınorıty in The Transcaucausus, 16; Onnik Krikorian, An Intervıew Wıth Gegham Manukyan, November 30 1998, Armenian News Network / Groong, https://www.groong.org/orig/ok-19981202.html

[111] Nicolas Landru, The Yezidi Kurds from Tbilisi, 29 Mai 2008, http://nicolaslandru.blogspot.com/2008/05/yezidis-kurds-from-tbilisi.html

[112] Bkz. Guest, 338; Tosinê Reşîd, Kurdên Yekitiya Sovyêtê. Berê Nuha.

[113] Garnik Asatryan, Jamal Sadakhyan ve Victoria Arakelovanın çalışmaları buna örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Tosinê Reşîd, Kurdên Yekitiya Sovyêtê. Berê Nuha. Söz gelimi Erivan Devlet Üniversitesi İran Araştırmaları Bölümü öğretim üyesi Victoria Arakelova, Yezidi kimliğini tanımlayan başlıca unsurlardan ilki müslüman olmadıklarıdır. Diğer belirleyici unsur ise kürt olmadıklarını ifade etmektedir. Bkz. Arakelova, 14-15.

[114] Guest, 339; The Human Rıghts Sıtuatıon of The Yezıdı Mınorıty in The Transcaucausus, 16; Hatem Cabbarlı, "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Etnik Yapısı", Ermeni Araştırmaları 101 2014, Sayı 49, s. 101-114, 109

[115] Omerxali, Êzdiyatî, 30.

[116] Asatryan&Arakelova, 11.

[117] The Human Rıghts Sıtuatıon of The Yezıdı Mınorıty in The Transcaucausus, 13.

[118] Mossaki, 207-208.

[119] Mossaki, 219.

[120] Mossaki, 219; Anqosî, 60.

Asimilasyon ve küresel etkilerle gerek Ermenistan ve Gürcistan'da kalanlar gerekse dışarıya göçenler arasında Yezidiliğin gereklerini ihmal yaygınlaşmaktadır. Hatta kayda değer oranda Yezidi'nin din değiştirdiği tespitleri yapılmaktadır. Öte yandan Ermenice, Gürcüce ya da başta Rusça olmak üzere gittikleri ülkelerin dillerini ana dil olarak tanımlayanlar söz konusu olmuştur.[121]

[121] Mossaki, 219- 220.

Kaynakça

Abca, Yurdaer, *Yezidilik ve Osmanlı Yönetiminde Yezidiler*, Basılmamış Doktora Tezi (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Eskişehir 2006.

Abû'l-Farac (ö. 1286), *Tarih*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987.

Akman, Ekrem, "İtaat, İtikat ve Askerlik Üçgeninde Osmanlı'da Devlet-Yezidi İlişkileri", *Hitit İlahiyat Dergisi* Cilt: 20 Sayı:1, 110-138

Allison, Christine, "Addressivity and the Monument: **Memorials, Publics and the Yezidis of Armenia",** *History and Memory*, Vol. 25, No. 1 (Spring/Summer 2013), pp. 145-181. https://www.jstor.org/stable/10.2979/histmemo.25.1.145.

Allison, Christine, *Yezidi Sözlü Kültürü,* Çev. Fahriye Adsay, 1 Bs. İstanbul: Avesta yay. 2007.

Anqosî, Keremê, "The Yezidi Kurd's Tribes & Clans of South Caucasus", Translated by Ezîz Bawermend, *The İnternational Journal of Kurdies Studies*, Vol. 19, 2005.

Arakelova, Victoria, "Etno-Religious Communities: To The Problem of İdentity Markers", *Iran and Caucasus*, 14 (2010), 1-18

Asatryan, Garnik&Arakelova, Victoria, *The Ethnıc Mınorıtıes of Armenıa*, **Yerevan 2002.**

Avyarov, *Osmanlı-İran-Rus Savaşlar'ında Kürtler 1801-1900*, Ankara:Sipan Yay. 1995

Bozan, Metin, *Şeyh Adî b. Musafir, Hayatı, Menkabevi Yönü ve Yezidi İnancındaki Yeri,* İstanbul: Nubihar, 2012.

Bozan, Metin, "XVI. Asırda Yezidiler'in Dinî Statüsü Hakkındaki Tartışmalara Dair İki Belge: Mevlânâ Sâlih el-Kürdî'nin Bir Fetvası ile Mevlânâ Muhammed Berkal'î'nin Ta'liki", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 12/2,* 224-253 (*Nisan 2020).*

Cabbarlı, Hatem, "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Etnik Yapısı", *Ermeni Araştırmaları*, 101 2014, Sayı 49, ss. 101-114

Çağlar, Özgün, "Ezidiler: Mezopotamya'nın dağılan tespih taneleri", https://www.agos.com.tr/tr/yazi/8164/ezidiler-mezopotamyanin-dagilan-tespih-taneleri erişim tarihi 24.05.2022.

Demlûcî, es-Sıddîk, *el-Yezîdiyye*, Musul 1949.

Guest, John s., *Yezidilerin Tarihi*, İstanbul: Avesta, 2001.

Gülsoy, Ufuk, "Sıradışı Bir Dinî Topluluk: Osmanlı Yezidîleri (XIX. ve XX. Yüzyıllar)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* **7, İstanbul 2002, 129-162**

İsmail Bek Çol, *el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen,* Beyrut, 1934.

Hasanoğlu, Murteza- Süleymanlı, Nesrin, "Ermenistan Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfuz Mücadelesi ve Azerbaycan", *Avrasya İncelemeleri Dergisi* (AVİD), II/2 (2013), s. 289-303

Hayyâtzâde, Muhammed Zuhrî b. Ahmed Efendî, *Feridetu's-Seniyye fî Beyâni Akâid ve Ze'âimi Tâifeti'l-Yezidiyye,* Ankara Üniversitesi Dil Tarih Ve Coğrafya Fakültesi, Yazma Eserler Kataloğu, A 320 Koleksiyonu, Konu No 297. 4.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, thk. İhsân Abbâs, Beyrut : Dâru Sâdir, 1978/1398.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük islam Tarihi),* çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı yay. 1995.

Joseph de Tournefort, ***Tournefort Seyahatnamesi***, Çev. Teoman Tunçdoğan, Ed. Stefanos Yeramis, İstanbul: Kitapyayınevi, 4. Baskı, 2013.

Joseph, İsya, "Yezidi Texts", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures,* V. XXV, N. 2, 1909.

Kaya, Hakan, "18. Yüzyılda Erzurum Eyaleti'nde Yerel Siyaset Ve Yezidi Aşiretlerin Rolleri", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt/Volume: **13,** Sayı/Issue**: 3 (Aralık/December 2021), 972-987.**

Kreyenbroek, Philip G., *Avrupa'da Yezidilik: Farklı Kuşaklar Dinleri Hakkında Konuşuyor*, çev. Hikmet İlhan, İstanbul: Avesta Yayınları, 2011.

Krikorian, Onnik, "An Interνıew Wıth Gegham Manukyan", November 30 1998, Armenian News Network / Groong, https://www.groong.org/orig/ok-19981202.html

Landru, Nicolas, "The Yezidi Kurds from Tbilisi", 29 Mai 2008, http://nicolaslandru.blogspot.com/2008/05/yezidis-kurds-from-tbilisi.html

Lescot, Roger, *Yezidiler Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezîdileri*, İstanbul: Avesta, 2001.

Mossaki, Nodar, "SSCB'de ve Sovyet Sonrası Ülkelerde Yapılan Nüfus Sayımlarında Yezidiler", *Kürdistan'da Dini Azınlıklar*, (İstanbul: Avesta Yay., 2014), (ss. 169-223), 170.

Müller, Daniel, (2000) "The Kurds of Soviet Azerbaijan, 1920-91", *Central Asian Survey*, 19:1, 41-77

Nikitin, Bazil, *Kürtler* Cild 2, İstanbul: Özgürlük Yolu, 1978.

Omerxali, Hanna, *Êzdiyatî, Civak, Sembol Ritüel*, İstanbul: Avesta, 2007.

Omerxali, Xanna, "Tawis (Senceq) Di Ermenistanê'de", *Lalish*, Duhok, June 2008, ss. 33-46.

Omerxali, Analîza *Qewlên êzdiyan*, İstanbul: Avesta, 2009.

Omarkhali, "On The Structure of The Yezıdı Clan Andtrıbal System and Its Termınology Among the Yezıdıs of The Caucasus" *The Journal of Kurdish Studies*, **Volume VI - pp. 104-119.**

Pîr Dîma, *Êzdiyên Serhedê Sedsala XIX Destpêka Sedsala XX,* Wergera ji Rûsî Ezizê Cewo, İstanbul: Weşanxanaya Do, 2011.

Puşkin, Aleksander Sergeyeviç, *Erzurum Yoculuğu,* İstanbul: Yaba Yay. 1961.

Sadakhyan, Jamal, "Yezıdı In Armenıa", Apr 2, 1999 https://groups.google.com/g/soc.culture.turkish/c/Wnjdt--30v4?pli=1 erişim 16.04.2022.

Sadakhyan, Jamal, "Mınorıty-Language Related Broadcastıng and Legıslatıon In The Osce", Edited by Tarlach McGonagle (IViR) Bethany Davis Noll (PCMLP) Monroe Price (PCMLP) April 2003

Schulze,Ilona, "A Typology of Ethnic Minorities in Armenia", *Iran and the Caucasus* 21 (2017) 362-375

Têmûrê Xelîl, *Antologiya 35 Helbestvan û Niviskarên Kurd ên Sovyetiya Berê*, İzmir: Na yayınları, 2014.

Serbest, Bürkan-Demirci, N. Savaş, "Kars ve Çevresinde Rus Yönetimi (Karskaya Oblast 1878-1917)", s. 2720. https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/SERBEST-B%C3%BCrkan-DEM%C4%B0RC%C4%B0-N.-Sava%C5%9F-KARS-VE-%C3%87EVRES%C4%B0NDE-RUS-Y%C3%96NET%C4%B0M%C4%B0-KARSKAYA-OBLAST-1878-1917.pdf. Erişim 25.05.2022.

Süvari, Çakır Ceyhan, "Van Gölü Havzası Yezidileri ve Yezidiliğin Anadolu Kültürleriyle Ortak Olan Paylaşımları", *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 17-21 Haziran 2008 - Ahlat = The Fourth International Symposium of Van Lake Region 17-21 June 2008 - Ahlat,* 2011, s. 338-346.

Şeref Hân, Şerefeddin b. Şemseddin Bidlîsî (1012/1603), *Şerefnâme,* İstanbul: Avesta, 2007.

"The Human Rıghts Sıtuatıon of The Yezıdı Mınorıty in The Transcaucausus (Armenıa, Georgıa, Azerbaıjan) A Writenet (independent analysis)" Report commissioned by United Nations High Commissioner for Refugees, Status Determination and Protection Information Section (DIPS) May 2008, https://www.refworld.org/docid/485fa2342.html erişim 07.05.2022.

Tosinê Reşîd, *Êzdiyatî Oleke Hê Jî Nenaskirî,* 1.Baskı, İstanbul: Lîs Yayınları, 2010.

Tosinê Reşîd (Tosin Rashid), "Kurdên Yekitiya Sovyêtê. Berê Nuha. https://ararat-welat.blogspot.com/2011/01/kurden-yekitiya-sovyete-bere-nuha.html. erişim 05.03.2022.

Turan, Refik, V. Devitskiy'in " "Erivan Vilayeti ve Kars Bölgesi Tatil Seyahati" Başlıklı Gezi Notlarında 19. Yüzyılın Sonlarında Iğdır ve Çevresinin Etnik ve Sosyal Durumu", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 65 Ocak - Şubat 2018, ss. 52-65.

Uysal, Fuat, *Hayyatzâde'nin (19. Asır) Feridetu's-Seniyye fî Beyâni Akâidi ve Ze'âimi Tâifeti'l-Yezidiyye Adlı Eserinde Yezidiler ve Yezidilik,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Ünal, Fatih, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", *Karadeniz Araştırmaları,* Cilt: 5, Sayı: 17, Bahar 2008, s.133-152.

Yeşilot, Okan, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36 Erzurum 2008, 187-199.

DAĞLIK KARABAĞ'DA TURİZMİN BÖLGESEL EKONOMİSİ: BÖLGESEL KALKINMA VE TURİZM GELİŞİMİNİN SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

Regional Economy of Tourism in Nagorno-Karabakh: Socio-Economic Impacts of Regional Development and Tourism Development

Dr. Gülten ŞEN

ORCID ID: 0000-0002-2057-359X

Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Sosyal Bilimler M.Y.O., Yönetim ve Organizasyon, gulten.sen@dpu.edu.tr Türkiye

ÖZET

Ekonomik ve sosyal kalkınma, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin stratejik sorunları içerisinde yer almaktadır. Bu ülkeler gerekli teknolojik gelişmişlik seviyesine ulaşamadıkları için sanayileşme sektörü sınırlı kalmaktadır. Kalkınmayı sağlayabilmek için önceliği olan sektörler tespit edilmeye çalışılmaktadır. Son yıllarda üretim ve imalat sanayileri yanında turizm sektörünün bölgesel kalkınma üzerinde önemi hızla artmaktadır. Turizm sektörü, bölgesel kalkınma için ekonomik ve politik değerler taşımaktadır. Turizmin olumlu sosyal, kültürel ve ekonomik faydalar üretme potansiyeli vardır. Bu yüzden son yıllarda turizm sektörüne değer verilmeye başlanılmıştır. Turizmin olumlu bir ekonomik ve sosyal etkiye sahip olduğu, dış parasal gelir kaynaklarının bölge ekonomisinde ve operasyonel döngüsünde çalışma fırsatları sunduğu görülmektedir. Bölgelerde turizmin gelişimi, bölgesel ve ulusal ekonomik kalkınmayı ve istihdam yaratmayı teşvik eden bir araç olarak artan bir kabul görmektedir. Bu çalışma ile Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde turizm sektörünün bölgesel kalkınma ile gelişmişlik düzeyi üzerine olan etkisi incelenecektir. Bölge 2020 yılında Ermenistan işgalinden kurtulmuştur. Bölgede bulunan, turistik kaynaklarının büyük bir kısmı Ermenistan tarafından yok edilmiştir. Buna rağmen günümüzde turizm hareketliliğini geliştirmek için uluslararası organizasyonlar ile aktiviteler gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Karabağ, sahip olduğu zengin yaşam kaynakları ve doğal güzellikleri ile Azerbaycan'ın önde gelen turizm destinasyonlarından biridir. Yapılan araştırmada, bozulmamış doğal güzellikleri, kültürel ve tarihi anıtları ile güçlü bir turizm potansiyele sahip olan Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan ekonomisi içerisindeki önemi tespit edilmeye çalışılacaktır. Bölgedeki turizm faaliyetlerinin kalkınmaya etkisi teorik ve bilimsel araştırmalara dayanılarak tartışılacaktır

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Azerbaycan, Bölgesel Kalkınma, Ekonomi, Turizm

ABSTRACT

Economic and social development is among the strategic problems of underdeveloped or developing countries. Since these countries cannot reach the sufficient industrial level, the industrialization sector remains limited. In order to ensure development, priority sectors are tried to be determined. The tourism sector has an importance on regional development. The sector has economic and political values for regional development. Therefore, in recent years, the tourism sector has started to be valued. It is seen that tourism has a positive economic and social impact, and foreign monetary income sources offer opportunities to work in the regional economy and operational cycle. Tourism development in the regions is gaining increasing

acceptance as a tool to promote regional and national economic development and job creation. Tourism has long been recognized as having the potential to contribute to regional development. In this study, the impact of the tourism sector on regional development and development in the Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan will be examined. The region was liberated from Armenian occupation in 2020. Most of the touristic resources in the region have been destroyed by Armenia. Despite this, today, activities are being carried out with international organizations to improve tourism mobility. In the research, it will be tried to determine its share in the Nagorno-Karabakh economy, which has a strong tourism potential with its unspoiled natural beauties and cultural and historical monuments. The impact of tourism activities in the region on development will be discussed based on theoretical and scientific research.

Key Words: Karabakh, Azerbaijan, Regional Development, Economy, Tourism

GİRİŞ

Turizm sektörü, küresel Gayri Safi Milli Hasıla'nın %5,5'ini ve istihdamın %6'sını oluşturmakta olup dünyanın en büyük ve en hızlı büyüyen endüstrisidir (Glasson, Godfrey ve Goodey, 1999). Turizm, ülkelerin ekonomik kalkınmayı sağlama ve bölgedeki insanlara istihdam sağlayarak gelir dağılımındaki eşitsizlikleri azaltması nedeniyle teşvik edilmektedir (Pearce, 1988; Coccossis & Parpairis, 1995; Wahab & Pigram, 1997). Bilhassa Üçüncü Dünya ülkeleri, ekonomik kalkınmalarına katkı sağlaması amacıyla turizm yatırımlarını teşvik etmektedirler (Hall, 1995). Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde, turizm, kalkınmaya giden hızlı bir yol olarak görmektedirler (Glasson ve diğerleri, 1999). Hükümetler bu nedenlerle turizmi milli ve bölgesel kalkınma için araç olarak görmektedirler. Sektörün istihdamı sağlaması, döviz kazancı sağlaması, ödemeler dengesini olumlu etkilemesi hem yerel halka hem de turistlere fayda sağlayan altyapının gelişmesi için bir katalizör görevi yapmaktadır. (Glasson vd, 1999). Turizmin gelişmesi sosyo-kültürel sonuçlar da ortaya koymaktadır. (Geethika & Gnanapala, 2015;58). Günümüzde turizm, Dünya ülkelerinde sosyo-ekonomik yapıya doğrudan etkisi olan bir olgu olarak kabul edilmektedir. Turistler gittikleri bölgelerde yörenin insanlarının kültür ve davranışlarından hem etkilemekte hem de etkilenmektedirler. Turizm, sosyal ve ekonomik etkileri yanında çevrenin doğallığının korunması üzerinde de pozitif etkileri bulunmaktadır (Emekli,1994, 8). Turizm, özellikle yoksul ülkelerde giderek artan bir şekilde ekonomik büyümenin ana kaynağı olarak kabul edilmektedir. Sektör, tarım, inşaat, kamu hizmetleri ve ulaşım gibi diğer sektörlerle olan önemli bağlantıları ile yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunabilecektir. Turizmin uzun zamandır bölgesel kalkınmaya katkıda bulunma potansiyeline sahip olduğu kabul edilmektedir. 2012 yılında ülkelerin ihracat gelirlerinde önemli yere sahip olan turizm sektörü, doğrudan ve dolaylı etkileriyle beraber küresel yıllık hâsılanın % 9'unu, dünyada ise genel mal ve hizmetler ihracatının ise % 6'sını oluşturmaktadır (10.Kalkınma planı, 2014,12).

Azerbaycan Karabağ önemli bir turizm potansiyeline sahiptir. İşgalden kurtulmuş topraklarda turizmin gelişmesi beklenmektedir. Çalışmamızda bölgede turizm özellikleri araştırılmış, turizm beklentileri ve sorunları incelenmeye çalışılmıştır

KARABAĞ COĞRAFİ KONUMU

Karabağ coğrafi konum olarak, Azerbaycan'ın güneybatısında yer almaktadır. 4392 km2 'lik alana sahip olan bölge, Küçük Kafkas Dağları'nın güney doğu bölgesinde yüksek kesimlerinden başlayarak alçak kesimlerine uzanan, Kura ve Aras Nehirleri arasında tarihî ve coğrafi bölgedir (Gökçe, 1979, 5). Sovyetler Birliği ve daha önceki dönemlerde de Azerbaycan'ın parçası olarak

kabul edilmektedir (Özyılmaz,2013,194). 1990 yılında bölgenin Ermenistan tarafından işgaline kadar, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, Azerbaycan sınırı ile çevrilmiş olup başka ülkelerle sınırı bulunmamaktaydı (Yalçınkaya, 2006:129).

Karabağ'ın tarihi M.Ö. 200 yıllarına kadar uzanmaktadır. Aras ve Kura nehirleri arasında yerel ve göçmenlere ev sahipliği yapmıştır. Karabağ, dünya medeniyetlerinin en eski merkezlerinden biri kabul edilmektedir. Eski Azerbaycan medeniyetinin beşiği olarak görülmektedir. Hıristiyan Ermeni ve Slav nüfusun çarlık hükümeti tarafından bölgeye toplu olarak nakledilmesine karşılık, Karabağ'da nüfusun büyük çoğunluğunu Azerbaycan-Türkler oluşturmaktadır (Hasanov 2018:445).

Bölgede ortalama sıcaklık 0-10 derecedir. Dünyaca ünlü mineralli soğuk su kaynakları Şırlan ve Turşusu'da bulunmaktadır. Karabağ zengin maden kaynakları, ormancılık ürünleri ve tatlı su balıkçılığı bakımından da önemli merkezdir (Gökçe, 2011,1112; Attar, 2003,2). Günümüzde Karabağ'ın ekonomik durumu istenilen seviyede değildir. Karasal iklimin hakim olmasından dolayı bölgede, tarım sektörü olumsuz etkilemektedir. Tarım sektörü, sınırlı sayıda meyve, tahıl ve hayvancılığa dayanmakta olup bölgede küçük çapta sanayi tesisleri yer almaktadır. Belirli sayıda ve türde meyve, sebze, tahıl üretimi ve hayvancılık faaliyeti yapılabilmektedir. Bölge sanayisi oldukça küçük çaptadır (Yalçınkaya, 2006: 129). Bölge ekonomisi sınırlı kaynaklara sahip olmasına karşılık, Gran ve Ermenistan'ı kontrol edebilecek jeopolitik coğrafi bir konuma sahiptir (Aslanlı, 2001:393). Bölge için ortaya çıkan anlaşmazlık, ekonomik sebeplerden ziyade siyasi ve tarihi sebepler olarak değerlendirilmektedir. Azerbaycan sosyo-ekonomik kalkınmasını geciktirme, engel olmak için Ermenistan ve Ermenistan'ın sürdürdüğü politikalara destek olan ülkeler, Karabağ sorunun çözümlenmesini de istememektedirler. (Aras,2005,14)

Karabağ, 2019 yılında bir milyar dolarlık GSYİH'nın dörtte üçlük bir hacme sahiptir. IMF'ye göre aynı yılda kişi başına düşen 4,803 ABD dolardır. GSYİH 713 milyon ABD doları olarak açıklanmıştır. Bölgede uygulanan asgari ücret 170 Dolardır. Ekonomik gelir dağılımı, GSYİH'nın % 9 tarım, % 12 maden ve % 12' elektrik arzı şeklindedir. Turizm sektörü, Dağlık Karabağ'ın GSYİH' sinin % 3'ünü temsil etmektedir. (https://www.haberler.com,2020)

Günümüzde Karabağ topraklarının bir kısmı işgal altındadır. Karabağ sorunu çözümü için görevlendirilen AGiT Minsk grubu eş başkanları görev sorumluluklarını ağırdan almakta ve sorumluluktan kaçmaktadırlar. Bu durum bölgedeki anlaşmazlıkların çözülememesinin nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir (Yılmaz, 2010,82).

KARABAĞ TURİZM POTANSİYELİ

Doğal kaynaklar, potansiyel turizm sermayesidir. Ülkelerin turizm kaynakları ulusal bir hazinedir (Ivlieva & Shmytkova, 2018). Karabağ'da doğal coğrafi güzellikleri bakımından turizm sektörü için önemli potansiyele sahiptir. Bölge eşsiz manzaraları, göz alıcı dağları, gölleri ve ovaları ile zengin bir tarihsel kültüre sahiptir. Bölgenin kültür başkenti Şuşa şehri göz alıcı bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Dünyaca ünlü olan Karabağ atları, halı dokuma ve yetiştirme merkezi UNESCO Somut Olmayan Miras Listesine dahil edilmiştir. Azerbaycan Karabağ için "Dünya bir cennetse, o cennetten daha güzel" ifadesini kullanmaktadırlar. Bölge için gezi rotaları oluşturulmuştur. Karabağ'da eko turizm faaliyetleri artmaktadır. Bölge dağlık olması sebebiyle, tarım turizmi, rafting, tırmanış, dağcılık, kuş gözlemciliği (kuş gözlemciliği), macera turizmi ve diğer turizm türleri rahatlıkla oluşturulabilecektir. Yeni bir turizm çeşidi olan dark-hüzün turizmi de bölgede uygulanabilecektir. Burada uzak veya yakın geçmişte üzücü olayların yaşandığı bölgelere yapılan geziler hüzün turizmi olarak adlandırılmaktadır (Kılıç ve Akyurt, 2011).

Azerbaycan işgalden sonra turizmin önemini anlamış, "Kafkasya'nın Cenneti'ni dünyanın turizm merkezi haline getireceğiz" sloganıyla bölgede turizm alanında yatırımlara başlamışlardır. Karabağ turizm sektörü için el değmemiş bir coğrafyadır. Gelecek günlerde de turizmle canlandırılması bakımından çok sayıda modern tesislerin yapılması da planlamaktadır (Seferov, Veliyeva, 2020: 40) Ermeniler bölgede Azerbaycanlıların ilerlemelerini güçleştirmek için toprakların büyük bir bölümüne mayın döşemişlerdir. Bölge tam anlamıyla mayınlardan temizlenememiştir. Bir yılda 20 bin hektar arazinin temizlenmekte, bölgede mayın temizleme faaliyetlerinin kaç yıl süreceği bilinmemektedir(www.trthaber.com).

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 2020 yılında Karabağ'da turizm sektörünün gelişmesi için

> "*Bundan sonra uluslararası turizm fuarlarında - pandemi sonrası bu sergiler restore edilecek - Karabağ bölgesinin turizm potansiyeli, turizm rotaları, tarihi eserleri gösterilmeli ki bu bölgeyi dünyaya çok çekici bir bölge olarak sunabilelim. Bölgenin çok zengin, büyüleyici, eşsiz bir doğaya ve tarihi eserlere sahip olduğu göz önüne alındığında, Azerbaycan'ın ana turizm bölgelerinden biri olacağına eminim."* ifade etmiştir. (http://www.yap.org.az,2021)

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 4 Ocak 2021 yılında imzaladığı kararname ile işgalden kurtarılan topraklarda sürdürülebilir yerleşim için modern ve insana yakışır bir yaşam sağlamak amacıyla "Karabağ Canlandırma Fonu" oluşturmuştur. Fon her alanda iyileştirme çalışmalarını yürütmektedir. Fon bölgede güvenli yaşamı, verimli faaliyetler ve refahını artırmak amacıyla kamu tüzel kişilik olarak kurulmuştur (https://www.azerbaijan-news.az,2021).

Karabağ Azerbaycan'ın turizm açısından en elverişli bölgesidir. Bölgenin belli bir kısmının işgal altında olması bölge turizmini olumsuz etkilemiştir. Karabağ işgal nedeni ile ,diğer ülke turistleri tarafından can güvenliği olmayan tehlikeli bölge olarak algılanmaktadır. Bu durum da turizmi olumsuz etkilemektedir. Azerbaycan tarafından hazırlanan 2004-2008 yıllarını içeren "Sosyo-Ekonomik Bölgesel Kalkınma Programı" ile tespit edilen bölgeler Ermeni işgali altındadır. Bölgeler işgalden kurtarılmalarından sonra özel kalkınma program ile iki ekonomik sosyo-ekonomik kalkınmanın gerçekleştirileceği programda ifade belirtilmiştir (Aras, 2005,170). Aşağıdaki veriler https://www.virtualkarabakh.az sitesinden yararlanılarak hazırlanmıştır (2021).

Karabağ Turistik Bölgeleri

1.Karabağ Koruma Alanları

Basitçay Devlet Doğa Koruma Alanı: Alan 1974 yılında Azerbaycan hükümeti kararı ile Zengilan ilçesinde kurulmuş olup, 100 hektarını çınar ormanları oluşturmaktadır. Alanda oldukça fazla türde ağaç ve hayvan bulunmaktadır

Karagöl Devlet Doğa Korusu: Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin ortak aldıkları kararla 1987 yılında kurulmuş, devlet koruma alanı ilan edilmiştir. Bölgede 102 bitki türü bulunmaktadır. Günümüzde Ermenistan tarafından işgal edilmiş olması bölgeyi olumsuz etkilemektedir.

Laçin Devlet Doğa Korusu: 1961 yılında Laçin bölgesinde yer alan bölgeye kuşların ve hayvanların korunması ve çoğaltılması amacıyla koru statüsü verilmiştir. Alan 21,4 bin hektardır.1991 yılında yapılan denetimlerde işgalci güçlerin avlanması nedeniyle hayvan ve kuşların sayısının azaldığı ve bazı türleri yok edildiği gözlemlenmiştir. Günümüzde bölge Ermenistan işgali altındadır.

Kubadlı Devlet Doğa Koruma Alanı: Alan Azerbaycan'da yer alan en büyük koruma alanlarından biridir. 1969 yılında Kubadlı ve Laçin illerinde oluşturulmuştur. Alanda farklı ağaç türleri ve çalıları yer almaktadır. Hayvan türleri için korunaklı bir yapıya sahiptir. Günümüzde bölge Ermenistan silahlı işgali altındadır, burada da faaliyetler durdurulmuştur. İşgalciler orman ürünlerini ithal etmekte, hayvanları avlamaktadırlar.

Daşaltı Devlet Doğa Koruma Alanı:Alan özel kararla 1981 yılında Askeran ve Şuşa bölgesinde oluşturulmuştur. Azerbaycan Şuşa'nın tarihi ve doğal güzellikleriyle en zengin bölgelerinden biridir. Arazi ormanlık bölgesi, çalılıklar ve ot türleri ile doğal bir müze görünümündedir. Alan Ermenistan tarafından 1992 yılından itibaren işgali altında olup, bölgenin doğal güzellikleri kirletilmiştir.

Arazboyu Devlet Doğa Koruma Alanı: Zengilan ilçesinde İran sınırında, Aras nehrinin sol bölümünde 1993 yılında oluşturulmuştur. Alanın oluşturulmasının amacı bölgede bulunan ormanların ve bitki örtüsünün korunması, su dengesinin sağlanması ve bio-çeşitliliğinin korunmasıdır.Alan günümüzde Ermenistan işgali altında olup, faaliyetler durdurulmuştur.

2. Nehirler

Bölgede yer alan çaylar kar ve yağmur suları ile beslenmektedir ve bu sular tarım alanlarında kullanılmaktadır.

Terter nehri :Kelbecer ilinden başlayarak, Kür nehrine ulaşmaktadır. Nehirden oluşan çaylar üzerine su depoları yapılmıştır.

Köndelençay :Şuşa ilinden başlayarak. Araz çayına dökülmektedir.

Bergüşad çayı (Bazarçay):Ermenistan'dan başlayarak Araz çayına ulaşmaktadır. Çay, çevresinde yer alan yerleşim bölgelerinin (Ermenistan topraklarında) kanalizasyonları ile kirlenmektedir. Ermenistan tarafından çayda bulunan zengin balık çeşitleri talan edilmekte ve toplu kimyasal maddelerle büyük zarar vermektedir.

Hekeri çayı :Kaynağını Laçin ilinden almakta, Kubadlı ve Zengilan bölgelerinden geçmektedir. Çay bölgenin içme ve sulama ihtiyacını karşılamaktadır. Çayda zengin balık çeşidi bulunmaktadır.

Okçuçay: Kaynağını Zengezur dağlarından almakta ve Zengilan'dan geçmektedir. Ermenistan sınırları içerisinde yer alan bulunan fabrikası kimyasal atıkları ile ve Kafan-Kaçaran bölgelerinin kirli suları direkt Azerbaycan topraklarında bulunan Okçuça'ya akıtılmakta, çay havzasını "Ölü Alana" dönüştürmektedir.

Basitçay :Aras nehrinin sol kolu olup kaynağı Ermenistan'dır. Çay Ermenistan'da yer alan dağ köyleri domuz çiftliklerinin atıkları ile kirletilmektedir.

Gargarçayı: kaynağını Şuşa ilinden almakta ve Kura nehrine akmaktadır.

Çaylakçay:. Küçük Kafkasya'nın güneyinden başlamaktadır. Yağmur sularından oluşmaktadır. Çay sulama çalışmalarında yoğun kullanılması nedeniyle herhangi bir noktaya ulaşamamaktadır.

3.Karabağ Anıtları

Karabağ, dağlık ve ovalık kesimlerinde eski taş anıtlar-Hocalı'daki eski mezarlar, Hankendi'de yer alan dikilitaşlar, bölgenin çeşitli yerlerinde bulunan antik dönem taş kutulu mezarlar bulundukları dönemlerin ideolojisini ve manevi fikirlerini gösteren kültür anıtlarıdır. Bu anıtlar Karabağ Berde, Akdere, Ağdam Ağcabedi ve Fuzuli yerleşim alanlarında, Laçin ve

Kelbecer'de karşılaşılmaktadır. Bölgede İslamiyet döneminde cami ve minareler inşa edilmiştir. Bununla beraber burada bulunan Hıristiyan kilise ve diğer tapınaklara dokunulmamıştır. Azerbaycan mimarisi özelliklerini taşıyan Şirvan-Abşeron, Nahçıvan-Marağa akımlarının yaygın olduğu dönemlerde Arran (Karabağ), mimari gelişimi temel hatlarını belirlemiştir. Bölgede;

> *Fuzuli bölgesinde Şeyh Yakup'un (XII yüzyıl) türbesi, Koç Ahmetli Cuma Camii, Hacı Alesker Camii, Aşağı Veyselli köyündeki Mir Ali (XIV yüzyıl) ve Ahmedallar köyündeki türbeler (XIV yüzyıl), Şeyh İbrahim türbesi (XVII yüzyıl), Ahmet Sultan türbesi, Celal türbesi (hicri 1307), Horadiz köyündeki Cuma Camii, Yukarı Karabağ topraklarında Askeran Kalesi, Cebrail bölgesindeki "Kız Kulesi", Cebrail'in Şıhlar köyünde türbe (1308) ve d. türbeler, Ağdam bölgesinde Haçın Derbent köyü yakınlarında 12 köşeli türbe, Ağdam Cuma Camii (1870), türbeler, Ağdamın Abdal-Gülablı köyünde hamam binası (XX yüzyılın başları), Ağdam`da Şahbulak camii, Berde kentindeki Terter nehri üzerinde 12 köşeli köprü (XIV yüzyıl), "Berde", "Aksa baba" türbeleri (XIV yüzyıl), Kerbalayi Sefihan Karabaği tarafından Berde şehrinde yapılmış çifteminareli "İmamzade" camii külliyesi (1868), "Behmen Mirza" türbesi, Şuşa kentinde sekizköşeli türbe, Penah Han Kalesi, Natevan'ın evi, Mamayı camii, Meşadi Şükür Mirsiyab oğlu`nun Camîi'li konağı, Culfalar Camii, Hacı Yusifli Camii, Saatli Camii, Yukarı Gevher Ağa camii, Aşağı Gevher Ağa camii (XIX yüzyıl), Han evi, gimnazyum(okul) binası, Laçın bölgesinde Karasakkal türbesi, Sultan baba türbesi, Şeyh Ahmet Türbesi, Sarı Aşık'ın türbesi (XV yüzyıl), Cicimli köyündeki türbeler, Kuşçu köyünde "Çocuk Kalesi", "Büyük çeşme" abidesi (XV yüzyıl), Hamza Sultan Sarayı (1761) değerli maddi kültür örneklerindendir.* (https://www.virtualkarabakh.az.2021)

Karabağ Hanlığı döneminde çeşitli kaleler (Bayat, Şahbulak, Penahabad`da (Şuşa) yapılmış, şehir ve kasaba tipi yerleşim birimleri oluşmuştur. Karabağ Hanlığı'nın merkezi Şuşa'da yerleşim evlerinin, sosyal yapıların tasarımlarının duvar desenlerinin güzel ve tipik örnekleri mevcuttur. Tüm doğuda olduğu gibi Azerbaycan da dahil olmakla, Karabağ'da son ortaçağda da kültür, bilim ve edebiyat yüksek gelişme dönemi geçirmiştir. Sonraki dönemlerde de Karabağ kültürel merkez rolünü kaybetmemiştir. Karabağ bölgesinde çoğu Müslümanlık döneminde yapılmış 2000'den fazla çeşitli tarihsel ve kültürel mimarlık incileri belirlenmiştir. Bunların arasında konutlar, kamu binaları, ayrıca dini yapılar, türbeler de vardı Bu tapınaklar içerisinde Çenceser, Amaras, Elysee, ve Hotavenk tapınakları en ünlüleridir. Azerbaycan'ın raklı bölgelerinde Alban Hıristiyan tapınaklarına (Gebele, Nahçıvan, Mingeçevir, Kazak, Tovuz, Şamahı)rastlanmaktadır. 19. Yüzyıla kadar gelinceye kadar Karabağ'da Ermenilere ait hiçbir etnik kimlik bulunmamaktadır. Karabağ'da yer alan anıtlar işgal sırasında Ermeniler tarafından tahrip edilmişlerdir. Azerbaycan- Türk ve Müslüman ait dini anıtları dağıtmışlardır. Bölgenin işgalinde 1200 tarihi mimari anıtın büyük kısmı tamamen yok edilmiş ya da kısmen yıkılmıştır. 27 müze ve resim galerisi yağma edilerek, 100 binden fazla eser Ermenistan'a kaçırılmıştır. Ermeniler işgal ettikleri yerlerdeki mezarlıkların figürlerini, taşlarını kabir çıkartarak yeniden imal ederek çeşitli amaçlar için kullanmışlardır. (Hacıyeva,Edi,2017;77)

Bölgenin işgali döneminde Ermenistan tarafından altyapıya, mezarlıklara, tarihi ve kültürel anıtlara büyük zarar verilmiştir. Azerbaycan Hükümeti bölgede kültürel anıtların durumunu araştırmak ve bölgenin envanter çalışması için uzmanlar görevlendirmiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev tarafından Azerbaycan'ın kültür başkenti kabul edilen Şuşa'da üç cami ve iki kiliseyi restore edilmiştir. Hükümetin amacının anıtları restore etmekle beraber, o ruhu, gelenekleri ve

değerleri tekrar yerine getirerek ve bölgeyi canlandırabilmek olarak açıklamıştır. En kısa zamanda Karabağ'ı Azerbaycan'ın en güzel bölgelerinden birine dönüştürmek için çalışmaları başlatmışlardır (https://www.aa.com.tr,2021).

4.Termal Kaynakları

Sağlık turizminin alt dalı olan termal turizm Dünyada önemi ve talebi artmasıyla bilinen alternatif turizm türüdür. Karabağ termal kaynaklar bakımından oldukça zengindir. Özellikle Kelbecer de termal su kaynakları bulunmaktadır. 2020 yılı Ermenistan işgalinde bir çok termal merkez ve kaynak yok edilmiştir. Bölge, Küçük Kafkas dağlarının büyük bölümünü kaplamaktadır. Bölge içerisinde Azerbaycanın iki ekonomik-coğrafi bölgesi yer almaktadır. Yukarı Karabağ iktisadi bölgesinde Şuşa, Cebrayıl, Hocalı, Hankendi, Hocavend, Fizuli, Ağdam ve Terter yer almaktadır. Diğer bölge Kelbecer-Laçın iktisadi bölgesi olup Kelbecer, Laçın, Kubatlı, Zengilan bulunmaktadır. Yukarı Karabağ ve Kelbecer-Laçın bölgesinde yüzden fazla mineral su kaynakları mevcuttur. Bu kaynakların önemli bir bölümü Şuşa, Laçın ve Kelbecer' dedir. Buradaki mineral suların rezervleri 400000 l/gün hesaplanmıştır. Suların tedavi edici özellikleri bulunmaktadır. Şuşa'daki mineral sular Turşsu, Şırlan, Nureddin su kaynakları aittir. Kelbecer'de oldukça fazla su kaynağı bulunmaktadır. Buradaki mineralli sular bikarbonat sulardan meydana gelmektedir. Debileri bir milyon litreden fazladır. Laçin'de Minkent, Kotursu, Ehmedli mineral su kaynakları debileri yüksektir. Klorür içerikli sulardan oluşmaktadır.

İstisu kaplıcaları: Kelbecerin batı bölgesi yamacında 2000-2225 m rakımında bulunmaktadır. İstisu kasabasında yerleşen tedavi ve rekreasyon merkezi yer almaktadır. Bu tesis 1925 yılı eski Sovyetler Birliği zamanından günümüze kadar Azerbaycan devletinin dikkat merkezinde olmuştur. 1970 yılında eski Sovyetler Birliğinin kararı ile kaplıca uluslararası kaplıcalar listesine dahil edilmiştir.

Bağırsak Kaplıcası: Karabağ yaylasında, Kelbecer arazisinde, Bağırsak çayının deresinde, 2400 metre yükseklikte bulunmaktadır. Kaplıca suyu tedavi amaçlı ve içme kürü amacıyla, banyo kürleri de, fizik tedavi ve rehabilitasyon için kullanılmaktadır. Suyun bileşiminde çeşitli doğal gazlar hem de mineral maddeler vardır.

Koturlu Kaplıcaları: Kelbecerde tedavi amaçlı kullanılan mineral su kaynağıdır. Suyu özellikle deri hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır.

Minkent (Laçın): Deniz seviyesinden 1600 metre yükseltide yerleşen Minkend köyünün arazisinde çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan sulardır. Bu sular hidrokarbonat-klorür-sodyum-magnezyum-kalsiyum bileşimlerine sahiptir. Minkent'te e Narzan tipli soğuk mineral suyu olan mineral sular da mevcuttur.

Şuşa:, Bölge suları balneoloji-iklim tedavi merkezi olarak ünlüdür. Kentin, kuru ve temiz havasına, ultraviyole ışınlarının tedavi özelliğine bağlı olarak İsviçre'nin Davos sağlık merkezinden daha üstün olduğu bilinmektedir

Turşsu: Şuşa şehrinin doğal, şifalı mineral maden suyunun kaynağıdır. Şehrin 17 km güney-batısında, Zarslı nehrinin deresinde 1700 m yüksekliktedir. Bu sular, karbonat, hidrokarbonat, magnezyum, sodyum, kalsiyum bakımından zengindir. Borular aracılığı ile Şuşa şehrinin suyunu temin etmektedir.

Şırlan: Şuşa şehrinın 18 km batısında Sarıbaba dağının yamacında yer almaktadır. Helfeli çayının başlangıcında, rakımı 1600 metre olan merkez mineral kaynağı üç bulağın ortak ismidir. Suyu ekşi olup içilebilir.

İsa bulağı: Şuşa şehrinin kaplıcaları ve tarihi yerlerden biridir. Şuşa'ya 2 km uzaklıkta, rakımı 1500 metre olan , ormanlık alanda konumlanmıştır. Bölgenin doğal ortam bakımından endemik yerlerindendir (Seferov ve Hesenov, 2006).

5. Kültürel Zenginlikleri

Bölgenin kültürel zenginlikleri muhteşem doğası, iklimi, doğal kaynakları, bitki örtüsünden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bölgedeki en önemli kültürel varlıkları;

-Mugam Müziği

-Karabağ Halısı

-Karabağ Atı

-Çay Evleri

-Karabağ Mutfağıdır.

Karabağ'da yeryüzünde başka hiçbir yerde bulunamayan farklı bitki türünü barındırmaktadır. Sadece bu bölgede yetişen

-Çınar Meşesi (Zengilan)

-Har-ı Bülbül (Şuşa)'dür. (https://ahmetakalin.medium.com,2021).

SONUÇ

Turizm ekonomik kalkınmanın öncelikli alanlarından biridir. Bölgelerde turizm sektörünün gelişmesi için sahip olunan doğal kaynaklarının tespit edilmesi gerekmektedir. İşgalden kurtarılan Karabağ bölgesi sahip olduğu doğal ve tarihi özellikleri ile Azerbaycan turizm sektöründe lider konuma gelebilecektir. Bölge eko-turizm merkezi olabilecek kapasitedir. Alternatif turizm çeşitleri bir arada bulunmaktadır. Ermeni işgali süresince Ermenistan ordusu tarafından bölgede yer alan tüm yerleşim yerleri yağmalanmış ve yok edilmiştir. Tüm zarar görmüş, yıkılan bölgelerin yeniden inşa edilmesi için maddi ve manevi destek gerekmektedir. Karabağ'da doğal ve beşeri özelliklerin değerlendirilerek turizmin gelişmesinin sağlanması bölgenin hızlı bir şekilde kalkınmasına yardımcı olacaktır. Yurtlarına dönen kişiler için de istihdam kaynağı olacak ve refah düzeyleri de artacaktır. Bölge altyapısının tekrar inşa edilmesi ve güvenliğin sağlanmasından sonra turizm çalışmalarına ağırlık verilecektir. Azerbaycan bölgeye yeni karayolları ve havalimanı yaparak ulaşımı sağlamaya çalışmaktadır. Ulaşımın hizmetlerinin rahatlamasıyla turizm faaliyetleri de canlanacaktır. İşgalden kurtulan bölgelerde yapılacak tesisler bölgelerde turizmi canlandıracaktır. Karabağ'ın turizm potansiyelinin etkin hale getirilmesi Azerbaycan ekonomisine ciddi bir maddi kazanım sağlayacaktır. İşgalden kurtulan ve yeniden düzenlenen şehirleri ziyaret edecek yabancı turistler bölgenin doğal ve kültürel zenginliklerini yakından tanımış olacaklardır. Azerbaycan tarafından yapılacak tanıtım çalışmaları ve turistlerin ülkelerine döndüklerinde çevrelerine gördüklerini anlatmaları ve bunların sosyal medya paylaşımlarıyla Azerbaycan kültür ve medeniyeti dünyaya tanıtacaklardır. Böylece turizm sektörü kültür diplomasisi işlevi sunarak tüm dünyanın Karabağ'ı bir cazibe merkezi olarak görmesinde rol oynayacaktır Bölgede gerçekleştirilecek yatırımlar ve yapılacak tanıtım turlarıyla özellikle sağlık turizmin geliştirilmesi sağlanmalıdır. Sağlık turizmi için elverişli şartlara sahip Sağlık turizmi son yıllarda tüm dünya ülkelerinde trend haline gelmiştir. Kişiler sağlıklarını korumak ve daha kaliteli sürdürebilmek için sürekli araştırma içerisindedir. Ayrıca sağlık turizmi özelliği nedeniyle daha uzun süre konaklama gerektirmektedir. Sağlık turizminin doğası gereği daha uzun süre bölgede kalan turistler daha çok harcama yapılacaklardır. Karabağ Azerbaycan'ın termal turizm markasını yaratabilmelidir.

Sağlık turizmi hizmetlerinden yararlanan bireylerin sağlık turizmi tercih nedenleri incelenerek belirlenmelidir. Bölgede turizm yatırımları yapılan araştırmaların sonuçlarına göre şekillendirilmelidir. Bu yatırımlarla bölgenin termal ve sağlık turizm potansiyeli daha yararlı ve karlı hale dönüştürülebilecektir. Karabağ bölgesi yapılacak yatırım ve tanıtım çalışmaları ile cazibe merkezi haline gelebilecektir. Bu da Azerbaycan'ın kalkınmasına katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

Akyurt Kurnaz, H. & Kılıç, B. (2016). İtici ve Çekici Faktörlerin Hüzün Turizmi Destinasyonlarında Memnuniyet ve Sadakate Etkisi: Çanakkale Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2) , 139-164 .

Aras, O, N. (2005). *Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları*. TÜSİAB Yayınları-001, Bakü.

Aslanlı, Araz. (2001). Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu. *Avrasya Dosyası (Azerbaycan Özel),* C. 7, S. 1, Ss. 393-430.

Attar, A. (2003). Karabağ Sorunu ve Çözüm Arayışları. *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri,* Genelkurmay ATASE Başkanlığı, İstanbul.

Bahtiyar, H. (2018). Kuzey Azerbaycan Karabağ Bölgesinin Tarihi Coğrafyası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* XXXIV (, 445-468.

Bank of Botswana, BoB (1999). *Annual Report and Economic Review 1999*. Bank of Botswana, Gaborone

Coccossis,H.&Nijkamp ,P.(1995). *Sustainabletourisdevelopment,* Avebury, HongKong .

Emekli, G.(1994). Foça'da Turizm ve Turistik Kentleşme (Yayınlanmamış Yüksek LisansTezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Coğrafya Ana Bilim Dalı.

Geethika, N., &Gnanapala, A. (2015). Socio-Economic Impacts on Local Community through Tourism Development with Special Reference to Heritance Kandalama. *Tourism, Leisure and Global Change,* 2, 57-73.

Glasson, J., Godfrey, K., Goodey, B. (1995*). Towards Visitor İmpact Management: Visitor impacts, Carrying Capacity and Management Responses in Europe's Historic Towns and Çities*. England: Avebury.

Gökçe, Cemal. (1979). *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul.

Gökçe, Mustafa. (2011). Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *Turkish Studies,* Volume 6/1, Ss.1111-1126.

Haciyeva, S. & Edi, N. (2017). Orta Asır At, Koç ve Koyun Heykelli Kabrindeki Abidelere Ermeni İddiası . *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 3 (2) , 75-83.

Hall, C. M., (1995*). Introduction to Tourism in Australia: Impacts, Planning and Development (2nd edition.)* . Melbourne: Longman

Harbalıoğlu, M., Özel, G., ve Erkan, B., (2013). Kilis İlinin Kırsal Turizm Potansiyeli ve Sosyo-Ekonomik Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi. *International Journal of Social and Sciences,* 3 (2), 55-61.

Hasanov, B. (2018). Kuzey Azerbaycan Karabağ Bölgesinin Tarihi Coğrafyası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* XXXIV (), 445-468.

Ivlieva, O. & Shmytkova, A. (2018). *Natural Tourism Resources of the World: A Textbook*. - Rostov-on-Don, Taganrog: Publishing House of the Southern Federal University, 246.

Özyılmaz, E. V. (2013). Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 15 (2) , 191-208.

Pearce, P.L. (1988). *The Ulysses Factor, Evaluating Visitors İn Tourist Settings*, New York :Springer.

Seferov, R. & Veliyeva, A. (2020). Karabağ Bölgesinde Sağlık Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi: Mineral ve Termal Sular. *Gelecek Vizyonlar Dergisi (fvj: Future Visions Journal)* 4(4): 2020, 40–46.

Wahab, S., & Pigram, J. J. (Eds.) (1997*). Tourism, Development and Growth: the challenge of sustainability*. London: Routledge.

Yalçınkaya, Alâeddin. (2006). *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler*, Lalezar Kitabevi, Ankara.

Yılmaz, Reha. (2010), Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. S. 2, Ss. 69-93.

10.Kalkınma Planı 2014). Turizm,T.C.Kalkınma Bakanlığı, *Özel İhtisas Komisyonu Kararı-2023*, Ankara.

İNTERNET KAYNAKLARI

Azerbaycan Kültür Bakanı Kerimov: Ermenistan Karabağ'daki tarihi anıtların yüzde 95'ini tahrip etti. (2021, 14 Ekim). Erişim Adresi: (https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-kultur-bakani-kerimov-ermenistan-karabagdaki-tarihi-anitlarin-yuzde-95ini-tahrip-etti/2391685

Prezident İlham Əliyev: Füsunkar təbiəti və tarixi abidələri olan Qarabağ Azərbaycanın əsas turizm zonasından birine çevriləcək. (2021, 17 Ocak). Erişim Adresi: http://www.yap.org.az/az/view/ news/48737/prezident-ilham-eliyev-fusunkar-tebieti-ve-tarixi-abideleri-olan-qarabag azerbaycanin- esas -turizm-zonasindan -birine-chevrilecek

Akalın, A. (2021, 6 haziran).Karabağ'ın Yumuşak Güç Unsuru Olarak "Turizm". Erişim Adresi: https://ahmetakalin.medium.com/karaba%C4%9F%C4%B1n-yumu%C5%9Fak-g%C3%BC%C3%A7-unsuru-olarak-turizm-b9adebaccbc0

Karabağ bir an önce cennete dönüşecek (2021, 19 Ocak). Erişim Adresi: https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/qarabag-en-qisa-zamanda-cennete-cevrilecek-1611001333#.YHQ6fPd1HDs

Karabağ mayından temizleniyor. (2022, 4 Temmuz). Erişim adresi https://www.trthaber.com /haber/dunya/karabag-mayindan-temizleniyor- 623809.html

Karabağ`ın Doğası. (2022, 4 Temmuz). Erişim adresi: https://www.virtualkarabakh.az/tr/post-item/26/45/karabag-in-dogasi.html

DADALOĞLU'NUN ŞİİRLERİNDE İÇERİK VE YAŞADIĞI ÇEVRE

The Content of Dadaloğlu and Environment

Prof. Dr. Bülent ARI

ORCID ID: 0000-0002-7807-366X

Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, bulentari01@gmail.com Türkiye

ÖZET

Çalışmamızın I. Bölümünde Dadaloğlu'nun hayatı ve Dadaloğlu'nun şiirlerinin içeriği üzerinde durulmuş -126 şiiri ele alınmıştır.- ve Dadaloğlu'nun şiirleri içerik açısından:

A-Dadaloğlu'nun İskân İle İlgili Şiirleri

B-Dadaloğlu'nun Sevda İle İlgili Şiirleri

C-Dadaloğlu'nun Doğa Güzellemeleri ve Sosyal İçerikli Şiirleri

Olarak üç bölümde ele alınmış; bildirimizde ele aldığımız şiirlerin son bölümdeki şiirler sınıfına girdiği belirtilmiştir.

Bildirinin II. Bölümünde Dadaloğlu'nun şiirlerinde çevresini nasıl anlattığı üzerinde durulmuştur. Akabinde Dadaloğlu'nun ömrünün dağlarda yaylalarda geçtiği ve keklik öten, kekik, nergis biten yerlerin onun şiirlerinde çok güzel bir şekilde ifadesini bulduğu belirtilmiştir.

Sonuç bölümünde ise, Dadaloğlu'nun incelenen şiirlerinde Pınarbaşı çevresindeki yerleşimlerden sıkça bahsedildiği ifade edilerek yaylalardan Uzunyayla'dan, Gövdeli'den, Gördeles'den, Reyhanlı'dan; dağlardan Binboğa, Berit, Aladağ, Koçdağı, Gördeles, Gövdeli, Erciyes dağlarından; Uzunyayla'da Mucur ya da Munzur suyundan; Zamantı suyundan ve Kayseri, Sarız, Saraycık, Ketizmen Niğde, Bor gibi yer isimleriyle karşılaşıldığı ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Âşıklık Geleneği, Dadaloğlu, Dadaloğlu'nun Çevresi

ABSTRACT

In the 1stsection of our study, Dadaloğlu's life and contents of his poems (126 poems) were discussed. His poems were analysed under the following thre eheadings for content:

A-Dadaloğlu's Poems about Inhabiting

B-Dadaloğlu's Poems about Love

C-Dadaloğlu's Lyrics about Nature and His Social Poems

Inourpaper, it was found that the poems analyzed were among final poems.

Inthe 2ndsection of the paper, how Dadaloğlu told Pınarbaşı and its surroundings in his poems was expressed. Then, it was pointed out that Dadaloğlu spent his life on mountains and on

highlands, and the places where partridgessang, thyme and daffodils sprang up were beautifully described in his poems.

In the section of conclusion, the settlements around Pınarbaşı were frequently referred in his poems, and place names such as Uzunyayla, Gövdeli, Gördeles, Reyhanlı highlands, Binboğa, Aladağ, Koçdağı, Gördeles, Gövdeli, Erciyes mountains, Mucur or Munzur streamlet in Uzunyayla, Zamantı streamlet, Kayseri, Sarız, Saraycık, Ketizmen, Niğde and Bor.

Key Words: Tradition of Minstrelsy, Dadaloğlu, Environment of Dadaloğlu

Giriş

I.BÖLÜM

1- Dadaloğlu'nun Hayatı

Dadaloğlu, Türkmenlerin Avşar boyundandır. Göçebe bir âşıktır. Her göçebe gibi onu da belirli bir şehre ve köye bağlamak mümkün değildir. 1785-1865 yılları arasında yaşadığı, babasının adının Musa, kendisinin adının Veli olduğu söylenmektedir (Boratav ve Fıratlı, 1943: 171).

Bir başka görüşe göre de 1868'de öldüğü ifade edilmektedir (Özdemir, 1985: 95). Mehmet Paşabeyoğlu da 1868'de öldüğü görüşünü benimsemekte ve aşığın 1865'lerde 80-85 yaşlarında olup, uzun boylu, kamburlaşmış vücudu ve aksakalıyla, dökük dişlerinin arasından çıkan titrek sesiyle türkü söylemekte ve titrek elleriyle saz çalmakta olduğunu ifade etmektedir (Paşabeyoğlu, 1968: 46).

Saim Sakaoğlu ise doğum ve ölüm tarihinin tahminden ileri gidemeyeceğini; bu yüzden kesin bir tarih kullanmanın yanlış olduğunu belirtmektedir (Sakaoğlu, 1986: 17).

Hayatı hakkında bilinenler, halk arasında söylenen rivayetlerdir. Bu rivayetlere bakarak, onun Kozan, Erzin, Payas civarında bir yerde doğduğunu ve Gavurdağlarında yaşadığını söyleyebiliriz. Taha Toros, onun Tarsus'tan Maraş'a Payas'tan Kayseri'ye kadar olan bir alan içerisinde yaşadığını, güçlü bir âşık ve hikâyeci olduğunu; zamanında her köşede tanındığını; ancak Karacaoğlan etkisinden kurtulamadığını söylemektedir (Toros, 1940: 5).

Bugün Adana'da Dadal adlı bir köyle, bu adı taşıyan bir aile olduğu; bunun yanı sıra, Ahmet Refik'in "Anadolu'da Türk Aşiretleri" adlı eserinde Dadal adlı bir aşiretten söz ettiği ifade edilmektedir (Hınçer, 1963: 2731). Ancak, onun Avşar olduğu kabul görmüş bir gerçektir.

Ali Rıza Yalgın'ın bu mahlası ve derlediği şiirleri Yörüklerden aldığı için "Dadanoğlu" şeklinde nitelediği, ancak A. Şükrü Esen'in uyarıları sonucu, onun da Dadaloğlu mahlasını kabul ettiği belirtilmektedir (Özdemir, 1985: 65).

Yine, Ali Rıza Yalgın, 1928 yılında Üç Kapılı yaylasında Ala Yusuf adlı birisinin Dadaloğlu'nun şairlik yanında imamlık mesleğini de yürüttüğünü söylediğini ifade etmektedir (Yalgın, 1993: 63).

Dadaloğlu'nun hayatındaki en önemli olay Fırka-i İslahiye olayıdır. Şiirlerinin çoğunda bu olaya isyanı görürüz. Bunun yanı sıra Küçük Alioğlu ve Kozanoğlu gibi beylerin yanında yer aldığını ve beyler ile hükümet ve onların birbirleriyle olan kavgalarına ilişkin türküler söylediğine şahit olmaktayız (Boratav ve Fıratlı, 1943: 171; Arı, 2009: 141).

2- Dadaloğlu'nun Şiirlerinde İçerik

Dadaloğlu'nun şiirleri üç bölümde ele alınabilir:

A-Dadaloğlu'nun İskân ile İlgili Şiirleri: Bu bölüme alabileceğimiz şiirleri, Avşar boylarının dertleri, tasaları, yaşantıları ile ilgili şiirlerdir. 19.asırdaki hayat tarzını vermesi bakımından da önemli olan bu dönem şiirlerinde dönemin sosyal olayları hakkında bilgiler ediniriz. Dadaloğlu'nun şiirlerinde "Demir çıktı mertlik bozuldu" örneğindeki gibi mertlik, yiğitlik, gibi davranışların dumura uğramasına karşı duyulan bir isyanın yansıması vardır. Bu dönem şiirlerinde iki husus dikkat çeker:

Zorunlu iskânı kabullenmeme

Toprağa bağlı yaşama uyum sağlayamama (Albayrak, 1993: 398). Âşık, zorunlu iskânı kabullenmeme ve buna isyanı en net bir şekilde aşağıdaki dizelerde dile getirir:

Kalktı göç eyledi Avşar elleri
Ağır ağır giden eller bizimdir
Arap atlar yakın eyler ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir

Bir gün birimizi beşe sayarlar
Demir donlu mihver külah giyerler
Kavgayı görünce figan kurarlar
Eli mızraklı ağalar bizimdir

Belimizde kılıcımız kirmeni
Taşı deler mızrağımın temreni
Hakkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir

Dadaloğlu'm yarın kavga kurulur
Öter tüfek davlumbazlar vurulur
Nice koç yiğitler yere serilir
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir (Makal, 1989: 89).

B-Dadaloğlu'nun Sevda İle İlgili Şiirleri: Dadaloğlu bir halk âşığıdır. Dadaloğlu'nun aşk ile ilgili şiirlerinde biraz Karacaoğlan biraz da Köroğlu'na ait izler vardır.

Dadaloğlu'nun şiirlerindeki sevgili yayla yollarında, pınar başlarında yaşamla iç içe karşımıza çıkar. Hatta o da kendisine emmi diyen bir güzele tıpkı Karacaoğlan benzeri bir tepki gösterir ve şu dizelerle karşılık verir:

Emminin sakalı kaba
Kâh çuha giyer kâh aba
Seni sevsin bizim oba

Emmin seni heyheylesin

Emminin sakalı ağdır
Senin cünunluğun çağdır
Ergenler benden yeğdir
Emmin seni heyheylesin

Heçeye gönlüm heçeye
Kılları dönmüş keçeye
Öte geçeden bu geçeye
Emmin seni heyheylesin

Der Dadal'ımokuşursun
Koçlar gibi tokuşursun
Tenha bulsan öpüşürsün
Emmin seni heyheylesin (Makal, 1989: 129).

C-Dadaloğlu'nun Doğa Güzellemeleri ve Sosyal İçerikli Şiirleri:

Dadaloğlu, özünde hem epik karakterli, hem de Karacaoğlan gibi duygusal yönü ön planda olan âşık tipini yansıtan özelliklere sahip oluşuyla yaşadığı dönemin en önemli âşıkları arasında görülmektedir. O, göçebe âşıklardan olup göçebe âşıkları diğer âşıklardan ayıran bütün özelliklere sahiptir. Konargöçer bir âşık olan Dadaloğlu için Halep'ten Çukurova'ya kadar; Toroslar'dan Pınarbaşı'na Tomarza' dan Uzunyayla'ya kadar doğduğu, büyüdüğü, gezdiği vegördüğü; konakladığı her yer onun yurdudur: "Binboğayı dersen dağların beyi /Görüken Soğanlı hani Koç Dağı/Aladağ, Bakırdağ, Bulgar'ın tayı/Erciyes ulunuz pirin var dağlar" biçiminde pek çok şiirinde dağlardan söz eden Dadaloğlu, bir dağ, yayla çocuğudur. Ömrünü dağlarda, yaylalarda geçirmiştir. Toros eteklerinde, Aladağ'da, Gâvur Dağlarında, Bolkar Dağlarında, Binboğalarda dolaşmış, Adana-Kayseri-Sivas-Tokat dolaylarında; Kozan, Pınarbaşı, Kadirli, Erzin çevrelerinde ömür sürmüştür. Bu yaşantısını: "Çifte bedestenli koca Kayseri/Erciyes karşında yaman görünür." Dizelerinde de görüldüğü üzere, adeta tablolaştırarak beğenimize sunmuştur. Bizim bu bildiride ele alacağımız şiirler de doğa güzelliğini anlatan şiirler içerisindedir. Bildirinin bu bölümünde Âşık Dadaloğlu'nun şiirlerinde Pınarbaşı ve çevresini nasıl yansıttığı üzerinde durulacaktır.

Gelişme

II. BÖLÜM

1- Dadaloğlu'nun Şiirlerinde Yaşadığı Çevre

Dadaloğlu'nun yurdu konup göçtüğü yerlerdir. O, gözünü açmış ala karlı, mor sümbüllü yaylaları, Çukurova'nın bereketli topraklarını görmüştür. Çukurova, dan Toroslar'a, Uzunyayla'ya kadar uzanan yerler Dadaloğlu'nun yurdudur. Mevsim olarak da keklik öten kekik biten, kışın ise turaç öten nergiz biten yerler Dadaloğlu'nun şiirlerinde çok güzel bir

şekilde tasvir edilir. Çukurova'dan Uzunyayla'ya gitmek için öncelikle Binboğa'yı geçmek gerekir. Çünkü Binboğa Torosların Uzunyayla'ya uzanan koludur. Dadaloğlu'nun şiirlerine baktığımızda dağlar içinde Binboğa'yı bir başka türlü sevdiğini söyleyebiliriz. Âşık, Binboğaların ünlü olduğunu; sağ yanında Göksun'a bağlı Saraycık ile sol tarafında Reyhanlı aşiretinin yazın konakladığı Sarız-Yalak köyü civarındaki Reyhanlı yaylasının bulunduğunu şu dizelerle ifade eder:

Binboğa'yı dersen ünlüdür ünlü

Güz ak saya geyer yaz ipek donlu

Sağ yanın Saraycık solun Reyhanlı

Elin Avşar değil Cerit, Binboğa (Sakaoğlu, 1986: 81).

Devamında Binboğa'yı dağların sultanı olarak niteler ve çevresindeki dağların onunla kıyas götürmeyeceğini Berit Dağı ile kıyas yaparak dile getirir:

Dadaloğlu'm der ki sen seni tanı

Adam Arap ata vermezdi yanı

Sana derim sana dağlar sultanı

Sana eş olur mu Berit Binboğa (Sakaoğlu, 1986: 81).

Binboğa Dağı'nda "geyik göbeği" , "sarı sümbül" ,"kekik", "geven" buraları bu gün de güzelleştirmeye devam ediyor.

Bereket var toprağında, taşında
Kırık kırık eser yelin Binboğa
Seyfilerin döner yanı başında
Fariz avcı ister yerin Binboğa (Pehlivan, 1984: 128).

Binboğa'dan sonra Pınarbaşı'na varılır. Eskiden Aziziye adıyla Sivas iline bağlı olan bu ilçe Cumhuriyet'ten sonra Kayseri'ye bağlanmıştır. Dadaloğlu da bir şiirinde Aziziye adını kullanmıştır:

Yürü bire Aziziye

Acep karın kalktı m'ola

Boynu uzun alaların

Çayırından kalktı m'ola (Pehlivan, 1984: 126).

Selçuklular zamanında bile liva (tugay düzeyinde askeri birlik) merkezi olan Pınarbaşı, Uzunyayla'nın giriş kapısıdır. Dadaloğlu, aslının Avşar boyundan olduğunu ve Pınarbaşı'ndan beş yüz çadırla ayrılan bir aşirete mensubiyetini; Uzunyayla'nın dede yurdu olduğunu şu dizelerde dile getirir:

Aslımı sorarsan Avşar soyundan

Ayrı düştüm aşiretten beyimden

Pınarbaşı'ndan da beş yüz evinen

Çıkıp da cana kıyanlardanım (Özdemir, 1985: 237).

Bugün ben bir rüya gördüm

Eskisinden beter derdim

Uzun Yayla dede yurdum

Çerkez kazık kaktı m'ola (Özdemir, 1985: 155).

Yukarıdaki dörtlükte Dadaloğlu, aynı zamanda dede yurduna sonradan yerleştirilen; Avşarların yurduna, toprağına ortak olan Çerkezlerin o bölgeyi tamamen ele geçirmelerinden duyduğu endişeyi: "Uzun Yayla dede yurdum /Çerkez kazık kaktı m'ola sözleriyle dile getirmiştir. Aşağıdaki dörtlüklerde ise Dadaloğlu baharı gelişi ile birlikte Pınarbaşı'na duyduğu özlemi şu dizelerde ifade eder:

Yürü bire Pınarbaşı
Acep karın kaktı m'ola
Boynu uzun tor sunalar
Çığırından çıktı m'ola

Yine, âşık, Pınarbaşı'na bağlı bir kasaba olan Kaynar' da yazın erken geldiğini, göllerde ırmaklarda (Munzur ya da Mucur uzun yaylada bir su) ördeklerin, kazların baharın gelmesiyle adeta bayram ettiklerini aşağıdaki dörtlükte çok güzel bir şekilde betimlemektedir.

Tez gelir Kaynar'ın yazı
Ötüşür ördeği, kazı
Hoş akar Munzur'un özü
Garbi değdi söktü m'ola (Sakaoğlu, 1986: 82).

Yine şiirlerinde Dadaloğlu, Pınarbaşı'na bağlı bir köy olan ve beylerin içerisinde dolandığı Karakuyu'dan ayrıca Sarız İlçesi'nin kuzeyinde bir dağ aynı zamanda yayla olan ve Uzunyayla'nın güney sınırını oluşturan Gövdeli'den şu şekilde söz eder:

Karakuyu derler beyler dolanır

Orda içen Gövdeli'de sulanır (Makal, 1989: 146).

Dadaloğlu, bir başka şiirinde Pınarbaşı'nı yurdu, evi olarak niteler ve Ayşe Fatma'nın; insanların mutlu olduğu ata yurduna ulaşma, orada dostların akrabalarının hatırını sorma arzusunu şu sözlerle dile getirir:

Dadaloğlu'm der sılaya varalım

Orada dost hatırım soralım

Ketizmen'den Pınarbaşı'n bulalım

Eşe Fatma'm oynar döner nazınan (Pehlivan, 1984: 133).

Dadaloğlu'nun şiirlerinde Kayseri ve Erciyes'ten de bahsettiği görülür. Kayseri'den bahsederken çift çarşısı olan büyük bir şehir olarak bahseder ve Erciyes'in karşısında yüce ve çetin bir dağ olarak durduğundan söz eder.

Gönül arzuladı Niğde'yi Bor'u

Gün günden artmakta yiğidin zarı

Çifte bedestenli koca Kayseri

Erciyes karşında yaman görünür (Öztelli, 1987: 90).

Bir de Dadaloğlu'nun çocukluğunda karşılaştığı ve alt ettiği rivayet edilen Âşık Yusuf ile atışmasında Erciyes söz konusu edilir. İlk dizelerde karşıda görülen Erciyes bir klişe ifade olarak kullanılmışsa da atışmanın özünü Erciyes'in kaç yaşında olduğu sorusu oluşturur ve Dadaloğlu bu soruya verdiği cevapla Âşık Yusuf'u alt eder:

Yusuf : Haydi cıkak Erciyes'in başına

Seyredelim etrafına döşüne

Erciyes de girmiş kaç bin yaşına

Bunun karşılığın ver Sarı Çocuk

Dadaloğlu: Çıkalım da Erciyes'in başına

Seyredelim etrafına döşüne

Aç ağzın ben bakayım dişine

Aldın mı alımın Ey Yusuf Emmi (Sakaoğlu, 1986: 127).

Sonuç

Dadaloğlu, Türkmenlerin Avşar boyunda yaşamış ve şiirlerinde Avşarların yaşayışından ve özelliklerinden söz etmiştir. Onun şiirleri İskâna isyan şiirleri, sevda ile ilgili şiirleri ve yurdun güzelliklerini anlattığı şiirler olmak üzere üç bölümde ele alınabilir. Dadaloğlu, yazdığı yurt güzellemelerinde yayla yollarında, pınar başlarında, Binboğa dağlarında yaşamla iç içe karşımıza çıkar.

Zaten Dadaloğlu, bir dağ, yayla çocuğudur. Toros dağlarının eteklerinde, Aladağ'da, Gâvur Dağlarında, Bolkar Dağlarında, Binboğa'larda dolaşmış, Adana-Kayseri-Sivas-Tokat dolaylarında; Kozan, Pınarbaşı, Kadirli, Erzin, Payas çevrelerinde ömür sürmüştür.

Dadaloğlu'nun şiirlerinde Pınarbaşı adı dört kez, Aziziye adı ise bir kez olmak üzere dört kez geçmiştir. Pınarbaşı adının geçtiği iki yerde ise Pınarbaşı'ndan sıla olarak bahsedildiği dikkati çekmektedir.

Yine Dadaloğlu'nun şiirlerinde Pınarbaşı'nın köy ve kasabalarından (Kaynar, Karakuyu,Kabaktepe), çevresindeki yerleşimlerden sıklıkla bahsedildiği yaylalardan Uzunyayla'dan, Gövdeli'den, Gördeles'den, Reyhanlı'dan; dağlardan Binboğa, Berit, Aladağ, Koçdağı, Gördeles, Gövdeli, Erciyes gibi dağlardan; Uzunyayla'da Mucur ya da Munzur suyundan; Zamantı suyundan ve Kayseri, Sarız, Saraycık, Ketizmen Niğde gibi Pınarbaşı çevresindeki yerleşim yerlerinden bahsedildiği görülür.

KAYNAKÇA

ALBAYRAK, Nurettin (1993). "Dadaloğlu", İslam Ansiklopedisi, Cilt:8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

ARI, Bülent (2009). Adana'da Geçmişten Bugüne Âşıklık Geleneği, Karacaoğlan-1966, Adana: Altınkoza Yay.

BORATAV, P. Naili, FIRATLI, H: Vedat (1943) İzahlı Halk Şiiri Antolojisi, Ankara: Maarif Matbaası.

HINÇER, Bora (1963). "Dadaloğlu, Hayatı ve Şiirleri", Sayı: 154, Ankara: T.F.A Yay.

MAKAL, T. Kutsi (1989). Dadaloğlu, Ankara: Toker Yay.

ÖZDEMİR, A. Zeynel (1985). Avşarlar ve Dadaloğlu, Ankara: Dayanışma Yay.

ÖZTELLİ, Cahit (1987). Köroğlu, Dadaloğlu, Kuloğlu, İstanbul: Özgür Yay.

PAŞABEYOĞLU, Mehmet (1968). Avşar Elimiz ve Dadaloğlu, Kayseri: Yeni Matbaa.

PEHLİVAN, Battal (1984). Dadaloğlu, Yaşamı-Sanatı- Şiirleri, İstanbul.

SAKAOĞLU, Saim (1986). Dadaloğlu, Ankara: K.B. Yay.

TOROS, Taha (1940). Dadaloğlu, 19. Asır Çukurova Saz Şairi, Adana.

YALGIN, A. Rıza (1993). Cenupta Türkmen Oymakları II, Ankara: K.B.Yay.

DOĞUDAN BATIYA İLK TÜRK GÖÇLERİ VE KAFKASYA'YA ETKİSİ

First Turkish Migration From East To The West And Its Effects On Caucasia

Uzman Gurban Hüseynov

Selçuk Üniversitesi

ÖZET

Asya ve Orta (İç) Asya olmak üzere beş ana kısma ayrılmaktadır. Türklerin anayurdu bunlardan Orta Asya'dır. Orta Asya'nın coğrafi sınırları kuzeyde Sibirya, doğuda Büyük Kingan dağları, güneyde Himalaya ve Hindikuş sıradağları, batıda Hazar denizi ve Yayık nehri ile çevrelenmiştir. Orta Asya her ne kadar Türklerin anayurdu ise de dilcilerin yapmış olduğu araştırmalar sonucunda Türk anayurdunun bu bölge ile sınırlı kalmayarak doğu, batı ve güney yönünde genişlediği görülmüştür. Orta Asya'da yaşayan Türkler tarihsel süreçte çeşitli nedenlerden farklı yerlere göç etmişlerdir. Türkler göç ederken iki ana yol izlemişler. Orta Asya'da anayurt olarak nitelendirilen bölgeden çıkıp kuzey İpek Yolu'nu takip eden Hun, Ogur, Dokuz Oğuz, Avar ve Ak-Hun gibi Türk toplulukları batıya doğru göç etmişlerdir. Bozkır kavimleri Kafkasya'ya barış içinde gelmemişlerdir. Onlar bölgeye geldikleri zaman çeşitli kale ve yerleşim birimlerine saldırmış ve saldırdıkları bu toprakları üstün savaş yetenekleri sayesinde ele geçirmişlerdir. Bu kale ve yerleşim yerlerinde bıraktıkları maddi kültür unsurları yapılan kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Kafkas tarihi incelendiği zaman burada görülen yerleşim merkezlerinin yapılış şekilleri ve isimleri Bozkır kavimlerinde de görülmektedir. Bölge halkının gelenek ve görenekleri Orta Asya Türklerinin kültürleri ile aynı. Çalışmamızda milattan sonra doğudan batıya yapılan göçler ele alınırken konunun daha iyi bir şekilde anlaşılması amacıyla öncelikle göç nedenleri ve göç yolları verilecek. Milattan sonra doğudan batıya göç eden Türk kavimleri ve göç yolları anlatıldıktan sonra bu göç yollarının kesişme noktası olan Kafkasya bölgesinde bıraktıkları kültürel mirasa değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Türk göçleri, Milattan Sonra, Karadeniz'in kuzeyi, Kafkasya.

ABSTRACT

The continent of Asia which is the world's oldest, in terms of historical background an geographic traits, separated into five main parts as North Asia, East Asia, South Asia, AsiaMinor and Middle (Central) Asia. Among them, Middle Asia is known as Turkısh homeland. The Middle Asia is geographically located between Siberia in the north, The Greater Khingan Range in the east, the Himalaya and Hindu Kush mountain ranges in the south, the Caspian Sea and the Yayık River in the west. Primarily, aforementioned region of Middle Asia is thought Turkish first homeland, yet, in the light of researches by Linguists, it is understood that boundaries broaden not limited in this part. In the historical stage, The Turks who lives in Middle Asia had to migrate to different places of world for various reasons. In this process they use two main road. Some Turkish communities such as Hun, Oguz, Dokuz Oguz, Avar and Ak-Hun started to migrate from Middle Asia which is described as the zone of homeland and

following the North Silk Road to the West. These migration was not only B.C. but they maintained AD. The Kimmers initiated the first move to the west in B.C. and behind them The Scythians and Sarmat did just as Kimmers. The steppe tribes were not welcomed by Caucasians. Their arrival means attacking many settlements and castle. With the help of their superior attack capabilities, they become owner of this zone. Today, it is still seen their cultural heritance left aforementioned places, as a result of the excavations. When the Caucasian history is examined, the form and names of the settlements centers in Caucasian is seen in the steppe tribes as well. Traditions and customs of the people for the region are the same as the cultures of the Middle Asian Turks. In this study, while examining the Turkish migrations to the east after AD, facts will be explained about the reasons for migration and migration routes for a better understanding. After the Turkish tribes who migrated from the east to the west and their migration routes are explained, the cultural heritage of the Turkish tribes in the Caucasus region, which is the intersection point of these migration routes, will be mentioned.

Keywords: History, Turkish migrations, After B.C., North of the Black Sea, Caucasus.

STRUCTURED ABSTRACT

Many people have lived in the Caucasus region, which has played a gateway between Europe and Asia. All the peoples of the region have somehow left their own cultural trail. When we look at the Caucasus region, we see intertwined cultures here. The Turkish tribations, which later came to the region, have also tried to socialize with the people who lived here before them, to make their culture live in some way. A new culture has been created in the region as a result of the indigenous community fusing with later Turkish communities. A new cultural transfer has been made with the next generation, some of them from the local community, some of them from later Turkish tribes. When we look at the Caucasus region in the historical process, we first need to know the people who settled in that region to distinguish these cultures from one another. The answer to these questions is to be known where these people lived and when they came here before they arrived in Caucasus. If we know the grassland that migrated to the Caucasus region and learn their culture, it would be much easier for us to understand the cultures that live in Caucasus.

In this study, has been focused on the causes of Turkish immigration. Because no man leaves his own home unless his life has a reason. If there has been an migration, knowing the reasons for this migration will help us to understand the issue. Migratory pathways are as important as migration causes. We need to find out which way they migrated after their migration was discovered. The study has been informed about the causes of migration and the migration routes, and at which period of migration events occurred. Following this important information, Turkish tribes migrated from the east into the Caucasus region, before and after the A.D. After learning which Turkish tribations migrated to Caucasus and knowing their culture, we will be able to learn about the culture they bring to Caucasus and live in.

In order for us to better understand the Turkish tribations and cultures that have migrated to the Caucasus region, we must learn the region where they live. The world's oldest continent, the Asian continent, has been home to Turks from past to present. Although the Asian continent is divided into five main sections, the Turkish homeland is known as the Central Asia region. The geographical borders of Central Asia are surrounded by Siberia in the north, the great Kingan mountains in the east, the Himalayan and the Hindikus mountain in the south, the Caspian sea in the west and the Yayik river. While Central Asia is the home of the Turks, it has been seen that the Turkish constitution has not been limited to this region, but has been expanded in the

east, west and south direction, as a result of the studies by the linguists. Turks living in Central Asia migrated to different places for a variety of reasons before and after the millennium. As the Turks migrated, they followed two main paths. Turkish communities such as Hun, Oğur, nine Oğuz, Avar and Ak-Hun, who followed the northern Silk Road from the region, which was described as a homeland in Central Asia, migrated west.

Many researchers have written articles and works on Turkish migrations from east to west. The most important thing that distinguishes this study is that these migrations have had an impact on the Caucasus region. The Caucasus region was first investigated for the article to be written. It is now determined which states live in this geography. The culture of the people living in this region has been learned and then compared to the cultures of Turkish peoples. After these comparisons have been established, it is easy to identify that there are different cultures in the region. The subject of this culture which is different belongs to the society has become apparent when it comes to the Turkish tribations of Central Asia. In this respect, the culture of the people of the region was first learned, and then the culture of the triangles that migrated to the region was explored.

The Caucasus, located between the Caspian sea in the east and the Black Sea in the west, has been a populated area of many people throughout history. In terms of a bridge between Europe and Asia, migrations from east to west and west to east have always been made through this region. Migrations that started before the millennium continued after the millennium, and many of the tribations have passed through or settled here during that time. In this respect, it is possible to find traces of many people in Caucasus, which have a cosmopolitan structure.

In the migrations made after the millennium, each tribe who came here brought their own culture, and as domestic public relations became tight, this culture became a place for itself. Every tribe who came to Kafkasya brought something with them and continued that tradition here. The use of domesticated horses in agriculture and iron processing were brought to the region through these grasses. It is seen that the communities that have settled in Caucasus have influenced them as well as their relations with neighboring peoples. Avars have been the ones who brought the limb used in the form of a circle to Europe. In addition, Avar's martial arts influenced the Byzantine, and after organizing the Byzantine Emperor Heraklios army in accordance with the Avar procedure, he won the battle against the Sasanas. By looking at these two examples, it is possible to say that the Avars' routes to Europe have passed through Caucasus, and therefore the uzam that has been moved to Europe by them has also been used by the Caucasus peoples. In addition, Avar, who echoed in the Byzantine Empire, the art of war must have affected the Caucasus people, given that they came from the Caucasus again.

The works, ornaments and graves found as a result of archaeological excavations carry traces of the Turks here. The tent house, which has a chimney to smoke on top of the central Asian stepwell, is made of wood and is located in the Caucasus region. It also reflects the Turkish signature of the old Turkish settlements in the region. Based on this data, it can be said that Turkish tribations migrating to Caucasus had an impact on the local population and played an important role in the Turkishness and Turkish language of the region.

GİRİŞ

Dünyanın en eski kıtası olan Asya, tarihi ve coğrafi bakımdan Kuzey Asya, Doğu Asya, Güney Asya, Ön Asya ve Orta (İç) Asya olmak üzere beş ana kısma ayrılmaktadır. Türklerin anayurdu bunlardan Orta Asya'dır. Orta Asya'nın coğrafi sınırları kuzeyde Sibirya, doğuda Büyük

Kingan dağları, güneyde Himalaya ve Hindikuş sıradağları, batıda Hazar denizi ve Yayık nehri[1] ile çevrelenmiştir (Aytbayev, 2002, s. 664; Koca, 2002, s. 651; Turan, 2003, s. 39; Gömeç, 2006, s. 13). Orta Asya her ne kadar Türklerin anayurdu ise de dilcilerin yapmış olduğu araştırmalar sonucunda Türk anayurdunun bu bölge ile sınırlı kalmayarak doğu, batı ve güney yönünde genişlediği görülmüştür (Koca, 2002, s. 651; Çay&Durmuş, 2002, s. 575; Ahmetbeyoğlu, 2002, s. 522).

Orta Asya'da yaşayan Türkler tarihsel süreçte çeşitli nedenlerden farklı yerlere göç etmişlerdir. Türkler göç ederken iki ana yol izlemişler (Koca, 2002, s. 651; Çay&Durmuş, 2002, s. 575; Ahmetbeyoğlu, 2002, s. 522). Orta Asya'da anayurt olarak nitelendirilen bölgeden çıkıp kuzey İpek Yolu'nu takip eden Hun, Ogur[2], Dokuz Oğuz, Avar ve Ak-Hun gibi Türk toplulukları batıya doğru göç etmişlerdir (Koca, 2002, s. 652). Türklerin batıya göçleri yalnız milat sonrasında gerçekleşmemiş onlar milattan önce de göç etmişlerdir. Buna örnek verecek olursak M.Ö. 1700 yıllarında Kimmerler batı istikametine yayılmaya başlamışlardır. Onların ardından İskitler ve onları takip eden Sarmatlar bölgeye göç etmişlerdir (Koca, 2002, s. 661).

A. Türk Göçlerinin Nedenleri

Bir topluluğun yer değiştirmesi veya başka bir yere gidip yerleşmesi anlamına gelen göç hareketinin meydana gelmesi için önemli siyasi ve hayati sebeplerin bulunması gerekir. Topluluklar böyle önemli sebepler olmadan sonunun ne olacağını düşünmeyerek evini barkını bırakıp başka bir yere göç etmez. Göç edilen bölgenin de boş ve sahipsiz olmadığını düşündüklerinde o bölgeye giderek orada tutunmalarını ve hâkimiyetlerini sağlamaları gerekmektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında Türklerin göç etmelerinin önemli sebepleri olması gerekmektedir (Koca, 2002, s. 655). Türkleri göçe zorlayan hayati sebepler ise şöyle sıralanabilir:

1. Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar

İstikrarsız olan Ora Asya ikliminde bazen kışlar çok şiddetli geçiyor yazlar ise kuraklık ve aşırı sıcak oluyordu. Yağmurun yağmaması ve otlakların kuruması toplu hayvan ölümlerine ve salgın hastalıklara yol açıyordu (Koca, 2002, s. 655). 627 yılında Köktürk topraklarında meydana gelen kuraklık buna en bariz örnektir. Şöyle ki, o yıl Türk tarihinde bir ilk gerçekleşmiş ve yazın ortasında kar yağmaya başlamıştır. Hayvanlar ölmüş ve ürünler mahvolmuştur. Çin kaynaklarının kaydına göre bu olayın olduğu zaman gökyüzünde beş güneş ve üç ay gözükmüştür. İnsanlar yiyecek bir lokma bulmakta zorlanmışlardır. Bir süre sonra Altı Bag Bodun ve Sır Tarduşlar fırsatını bularak ayaklanmışlardır (Gömeç, 2011, s. 89).

Kaşgarlı Mahmud eserinde salgın hastalığa *yut* adını vermektedir (Mahmud, 1941, s. 142). Sert geçen kış ayları ya da aşırı sıcak olan yazlarda meydana gelen yutlar nedeniyle ekonomik olarak sıkıntıya düşen Türkler göç etmek durumunda kalmışlardır.

2. Nüfus Artışı ve Otlak Yetersizliği

Orta Asya bölgesinde Türklerin yazın dağların serin yamaçlarına ve kışın da daha sıcak vadi yataklarına inmesinden dolayı çok sayıda insana ve insan gücüne ihtiyacı doğuruyordu. Bu bakımdan Türkler kalabalık bir halde yaşadıkları için nüfus artışı sonucunda yaşadıkları bölgeler kendilerine yetersiz gelmeye başlıyordu. Ekonomilerinin temeli hayvancılığa dayanıyordu. Nüfus artışına paralel olarak hayvan sayısı da artış gösterdiği için zamanla

[1] Ural nehri.
[2] Oğuz.

otlaklar yetersiz hale geliyordu. Bu nedenle mera kavgası zaman zaman kendi aralarında silahlı çatışmalara bile yol açıyordu. Bu mücadeleyi kaybeden boy veya topluluk o bölgede yenildikleri boyun egemenliği altında yaşamaktansa göç etmeyi tercih etmiştir (Turan, 1971, s. 10; Kafesoğlu, 1977, s. 35; Şeşen, 1985, s. 91; Koca, 2002, s. 656).

3. Siyasi Anlaşmazlıklar

Türk tarihinde görülen göçlerin bir diğer sebebi de siyasi anlaşmazlıklar idi. Tarih boyunca birçok devlet kurup devlet yıkan Türklerin siyasi hayatları istikrarlı bir şekilde devam etmemiş, zaman zaman iniş ve çıkışlar yaşanmıştır. İslamiyet öncesi Türk devletlerinde veraset hukuku belli bir kurala bağlanmadığı için, hükümdar değişikliğinde kut anlayışı gereği herkesin tahta çıkma hakkı bulunuyordu. Bu da hanedan üyeleri arasında taht mücadelelerine veya devletin parçalanmasına sebep oluyordu. Bu parçalanma sonucunda da askeri bakımdan zayıf olan taraf diğer tarafın hâkimiyeti altında yaşamayı kabullenemediği için göç ediyordu (Koca, 2002, s. 657).

Hun İmparatorluğu M.Ö. 58 yılında tahta çıkan Ho-han-yeh ve kardeşi Çi-çi arasındaki anlaşmazlık sebebiyle ikiye ayrılmıştır. İç ve dış baskılara dayanamayan Ho-han-yeh Çin hâkimiyeti altına girmeyi kabul ederken kardeşi Çi-çi bu duruma karşı çıkmıştır. İki kardeş arasında yaşanan savaş sonucunda Çin desteğini de alan Ho-han-yeh kardeşini yenmiş ve bunun sonucunda boyunduruk altında yaşamayı kabul etmeyen Çi-çi taraftarları Batı Türkistan'a çekilerek burada bağımsız bir Hun Devleti kurmuşlardır (Koca, 2002, s. 658).

Hun İmparatorluğunda meydana gelen bu olayın bir benzeri de Kafkasya bölgesinde kurulan Hazar Devleti ile Bulgarlar arasında yaşanmıştır. Hazarlar bölgede hâkimiyeti sağlamak adına Bulgarların bir kısmını hâkimiyeti altına almıştır. Fakat *Kuturgur* (Dokuz Oğuz) ve *Uturgur* (Otuz Oğuz) boyları Hazar hâkimiyeti kabul etmeyerek bölgeden ayrılmış ve Kuturgurlar Balkanlara inerek Tuna Bulgar Devletini kurarken, Uturgurlar da İtil ve Kama nehirleri arasında İtil Bulgar devletini kurmuşlardır (Koca, 2002, s. 659).

4. İç ve Dış Baskılar

Türk toplulukları bazen karşı koyamadıkları baskı sonucunda da yaşadıkları toprakları terk etmişlerdir. Özgürlüklerine ve bağımsızlıklarına düşkün olan Türkler yaşadıkları topraklarda bir başka devletin boyunduruğu altında olmaktansa kendi anavatanlarını bırakarak başka yerlere göç etmişlerdir. Bu durum genellikle dış ve iç baskılar sonucunda ortaya çıkmıştır (Koca, 2000, s. 62).

Çinlilerin, Kitanlar ve Moğollar üzerindeki baskıları Türk topluluklarını göçe zorlamıştır. Kitanların baskısıyla Ötüken bölgesinde yaşayan Kırgızlar göç etmek durumunda kalmıştır. Bunun bir başka örneği de Moğollar tarafından olmuştur. Orta Asya bölgesinde yaşayan Türk boyları Cengiz Han'ın baskıları sonucunda batıya doğru ilerleyerek güvenli bölge olan Anadolu topraklarına yerleşmişlerdir (Ersan&Alican, 2013, s. 138–155).

Türklerin göç etmelerindeki etken dış baskılardan daha çok iç baskılar yüzünden olmuştur. V. yüzyılın ikinci yarısında Sabar (Sibir) Türkleri Avarların baskısı sonucunda yurtlarından göç ederken 552 ve 555 yılında arka arkaya Köktürkler tarafından darbe alan Avarların Orta Asya bölgesindeki hâkimiyeti son bulmuş ve bu kez de Avarlar Kafkasya bölgesine göç etmiştir. Bir diğer göç hareketi de Kırgız baskısına dayanamayan Uygurlar arasında olmuştur. Uygurların zayıfladığını fırsat bilen Kırgızlar, Kara Balsagun'a girmiş ve katliamlar yapmışlardır. Bu katliamdan kurtulan Uygurların bir kısmı Kansu bölgesine kaçarak orada Sarı Uygurlar adıyla devlet kurmuşlardır (Koca, 2002, s. 659).

5. Fetih Arzusu

Orta Asya bozkırlarında konargöçer hayat tarzı yaşayan Türkler Atı evcilleştirmelerinin ardından at üzerinde hızlı bir şekilde çeşitli bölgelere yayılmışlardır. Onların bu yaşam tarzı ufuklarını genişletmiş ve dinamiklik kazandırmıştır. Şöyle ki; yayıldıkları coğrafyada daha geniş yerler elde etme ve hâkimiyet kurma arzusu ile fetih hareketlerine girişmişlerdir. Onların bu davranışına uygun olarak Oğuz Türklerinin yaşadıkları coğrafyadan hareket ederek Anadolu bölgesine gelip bu bölgeyi fethetmeleri buna örnek gösterilebilir (Koca, 1997, s. 93-99).

B. Göç Yolları ve Bölgeleri

Orta Asya'da yaşayan Türk kavimleri çeşitli dönemlerde farklı bölgelere göç etmişlerdir. Bu göçlerin çoğunluğu doğudan batıya doğru yapılmıştır. Türk göçlerinin Kafkasya'ya etkilerini ortaya koyabilmek için bu göçlerin ne zaman ve hangi bölgelere yapıldığını bilmek gerekmektedir. Bu göçleri milattan önce ve milattan sonra olmak üzere iki kısma ayırabiliriz.

1. Milattan Önceki Göç Yolları

Milattan sonra Türk göçlerinin hangi bölgelere yapıldığı ile ilgili kesin bilgiler olmasına rağmen milattan önceki Türk göçlerinin nerelere yapıldığına dair bilgiler bulunmamaktadır. Bundan dolayı Türklerin milattan önce hangi bölgelere göç ettikleri bilinmemektedir. Fakat bu durum milattan önce Türklerin göç etmediğini ortaya koymaz. Bilim adamları milattan önceki Türk göçlerini aydınlatabilmek için şöyle bir hipotez geliştirmişlerdir: Türkler milattan sonra hangi bölgelere göç etmişlerse muhtemelen milattan önce de o bölgelere göç etmiş olmalıdırlar. Nitekim Türklerin Çin, Hindistan, İran Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyi, Orta Avrupa, Balkanlar, Mezopotomya ve Anadolu Türklerin milattan sonra göç ettikleri bölgeler olarak görülmektedir. Bundan dolayı bilim adamları adı geçen bu bölgelerde yaptıkları yüzey araştırmaları, arkeolojik kazılar, filolojik çalışmalar sonucunda buralarda Türk kültürleri kültürünün izlerine rastlamışlardır. Bu durum Türkler milattan önceki asırlarda bu bölgelere göç ettiğini göstermektedir. Gerçekten debilim adamlarının yaptıkları inceleme ve araştırmalar sonucunda bu bölgelerde yaşayan insanlarla Orta Asya'da yaşayan Türklerin aynı veya benzer kültürlere sahip olduklarını ortaya koymuşlardır. Mezopotamya Çin, Kafkasya, İtalya vb. bölgelerde yaşayan kavim veya kurulan devletlerde Türk kültürünün izine rast gelinmesi Türklerin bu bölgelere milattan önceki yüzyıllarda göç ettiklerini göstermektedir (Koca, 1990, s. 24-25).

Dilcilerin eski diller üzerine yürüttükleri çalışmalar incelendiği zaman bu dillerin Türk dili ile tam tamına olmasa da benzerlikler gösterdiğini ortaya koymuştur. Buna örnek verecek olursak Sümerce yapı bakımından Türkçe gibi eklemeli bir dil yapısına sahiptir. Aynı zamanda 200–300 kadar Sümerce kelimenin hem ses hem de anlam bakımından Türkçe ile bağlantılı olduğu görülmüştür. Bu benzerlik sadece Türkçe ile Sümerce arasında değil aynı zamanda Türkçe ile Elam, Guti, Hurri hatta Bask dili arasında da mevcuttur (Koca, 2003, s. 32). Bu duruma göz önünde bulunduran bazı araştırmacılar milattan önceki yüzyıllarda Türklerin Mezopotamya'ya göç ettiklerini ifade etmektedirler (Kafesoğlu, 1984, s. 53; Koca, 1990, s. 24; Koca, 2003, s. 32).

Batı Türklerinin bir kısmı M.Ö. V-III. asırlarda İskitlerle birleşmiş bir halde Hazar-Volga etrafında yaşarlarken bir kısmı da yine M.Ö. III. asırda Asya Hun İmparatorluğu içinde batı Sibirya'ya doğru göç ettikleri bilinmektedir. Bunun yanı sıra Hindistan'ın İndus-Pencab bölgesine doğru M.Ö. I. yüzyılda göç olmuştur (Kafesoğlu, 1984, s. 53).

2. Milattan Sonraki Göç Yolları

Milattan sonra yapılan Türk göçlerinin istikametlerini Salim Koca eserinde iki kısma ayırmıştır. Birincisi güneye giden yol, diğeri ise batıya giden yoldur. Güneye giden kavimler Kuzey Çin ve Kuzey Hindistan olarak bilinmektedir. Çin'de Tabgaç devleti, Hindistan'da ise Ak-Hunlar devlet kurmuşlardır. Batıya giden yol da ikiye ayrılmaktadır. Kuzey yolunu takip eden kavimler Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda, Balkanlar ve Orta Avrupa'da devlet kurmuşlardır. Orta yolu kullananlar ise Orta Doğu İslam ülkelerine ve en önemlisi de Anadolu'ya gelmişlerdir (Koca, 2003, s. 35-36).

Milattan sonra yapılan Türk göçleriyle ilgili elimizde yazılı kaynaklar bulunduğu için bu konuda daha kesin görüşler ortaya koyulmuştur. İbrahim Kafesoğlu milattan sonra meydana gelen Türk göçleri ve göç yollarını şöyle sıralamıştır:

> "*Hunlar Orhun bölgesinden güney Kazakistan bozkırlarına, Türkistan'a (I. asır sonları, II. asır ortaları) ve Avrupa'ya (375 ve müteakip yıllarda); 350'lerde Uar-hun'lar Afganistan ve kuzey Hindistan'a (Ak Hun-Eftalitler); Ogurlar güney-batı Sibirya'dan güney Rusya'ya (461-465 yılları) Oğuz'lar Orhun bölgesinden Seyhun nehri kenarlarına (X. asır) ve sonra, Maveraunnehir üzerinden İran'a ve Anadolu'ya (XI. asır); Avar'lar Batı Türkistan'dan Orta Avrupa'ya (VI. asır ortası); Bulgarlar, Karadeniz kuzeyinden Balkanlar'a ve Volga nehri kıyılarına (668'den sonraki yıllarda), Macarlarla birlikte bazı Türk boyları, Kafkasların kuzeyinden Orta Avrupa'ya (830'dan sonra); Sabarlar Aral'ın kuzeyinden Kafkaslara (V. asrın ikinci yarısı); Peçenek, Kuman (Kıpçak) ve Uzlar (Oğuzlardan bir kol) Hazar denizi kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlar'a (IX- XI. asır), Uygur'lar, Orhun nehri bölgesinden İç Asya'ya (840'ı takip eden yıllarda) göç etmişlerdir*" (Kafesoğlu, 1984, s. 53).

C. Milattan Sonra Göç Eden Türk Kavimleri

Milattan sonraki yüzyıllarda Orta Asya bölgesinde bulunan Türk kavimleri batıya doğru göç etmişlerdir. Bu göçler daha ziyade Karadeniz'in kuzey alanlarına gerçekleştirilmiştir. Kafkasya doğudan batıya göçlerde yol güzergâhında bulunduğundan dolayı göç eden bütün Türk kavimleri Kafkasya'dan geçmek zorunda kalmışlardır. Türk kavimlerinin bazıları Kafkasya'dan geçerek ileri harekâtlarına devam etmişlerdir. Bazıları burada bir müddet kaldıktan sonra batıya doğru yola çıkmışlardır. Bazıları da bu coğrafyada devletlerini kurduktan sonra Kafkasya'yı hâkimiyetleri altına almışlardır. Bundan dolayı Orta Asya'dan batıya göçen Hunlar, Bulgarlar, Sabarlar, Avarlar, Kuman-Kıpçaklar ve Peçenekler gibi Türk kavimleri Kafkasya bölgesinde iz bırakmışlardır.

1. Avrupa Hunları

Konumuza bir temel teşkil etmesi bakımından Avrupa Hunlarına değinmeden önce onların ataları olan Hunların üzerinde durulması gerekmektedir. Tarihte Hun ismi ilk defa M.Ö. 318 yılında Çin yıllıklarında geçmektedir. Bu kayda göre, o yıl Han, Chao, Wei ve Ch'u beylikleri Hunlar ile birleşerek bir başka Çin beyliği olan Ch'in'e saldırmışlardır. Buna dayanarak bilim adamları M.Ö. IV. yüzyılda güçlü bir Hun Devleti olduğu kanısına varmışlardır. Bu dönemde Hunların yerleşim merkezleri Orhun ve Selenga ırmaklarının havzasında bulunan Ötüken bölgesi idi (Koca, 2002, s. 687).

Çin yıllıklarında Hunlara, "kavim, halk, topluluk" anlamına gelen "Hsiung-nu" denilmiştir. Bu kelime *Kün* (Hun) veya *Kun* kelimesinin Türkçe ince söylenmiş hali idi. Çinlilerin Hsiung-nu

şeklinde yazdıkları bu isim, Soğdca metinlerde ve Batı kaynaklarında Hun şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Koca, 2002, s. 688).

Çin kaynaklarında Mao-tun olarak bilinen Mete'nin ölümünden sonra Hunlar arasında meydana gelen iç çekişmelerden faydalanan Çinliler onları zayıflatmak ve yok etmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Doğu ve Batı diye ikiye ayrılan Hunların batı kolunun Tanhusu (Şan-yü)[3] Çi-çi, Çinlilere karşı girdiği mücadelede hayatını kaybedince Hun kütleleri Kırgız bozkırlarında dağınık halde yaşamaya başlamışlardır. Avrupa Hunlarının ataları olan bu Hun kütleleri 350 yılına gelindiğinde batıya doğru teşkilatlı bir şekilde harekete geçmişlerdir. 355 yılında Aral gölünün kuzeyinde bulunan Alan ülkesine girdikten sonra 370 yılında Kuzey Kafkasya bölgesine kitleler halinde yayılmışlardır (Cosmo, 2002, s. 709; Muhtarova, 2010, s. 242; Tunç, 2012, s. 51). 360 yılında başlayan Hun-Alan çatışması 370 yılına kadar devam etmiştir. 374 yılından itibaren Hun-Doğu Got çatışması başlamıştır. Bu tarih de Avrupa Hun Devleti'nin kuruluş yılı olarak kabul edilmektedir. 374 yılından başlayarak 469 yılına kadar devam eden Avrupa Hun Devleti bu süre zarfında Kuzey Kafkasya bölgesine hâkim olmuştur (Gedikli, 2015, s. 199).

Hunlar miladi dördüncü yüzyılda doğuda Çinlilerin, kuzeyde Tunguzların baskısına maruz kalınca onların esaretlerini kabul etmek istemedikleri için batıya doğru göç etmişlerdir. Balamir önderliğindeki Hunlar 374 yılında Kafkasya'dan geçerek sistemli ve düzenli bir şekilde batıya doğru hareket edince bu bölgede bulunan Ostrogot, Vizigot, Gepit ve Vandallar da onların karşısında tutunamayarak batıya doğru çekilmişlerdir. 375 yılında başlayan ve uzun süre devam eden bu kavimlerin yer değiştirmelerine *"Kavimler Göçü"*[4] denilmiştir (Köprülü, 2005, s. 21; Kafesoğlu, 1984, s. 72). Kavimler Göçü'nden sonra Karadeniz'in kuzey alanlarına hâkim olan Avrupa Hunları sınırlarını batıya doğru genişleterek Avrupa içlerine hatta Balkanlara kadar ulaşmışlardır. Doğuda ise sınırları Hazar denizi kıyılarına kadar ulaşınca Kafkasya da onların topraklarına dâhil edilmiş oluyordu.

Karadeniz'in kuzey alanlarına hâkim olan Avrupa Hunları, buradan çeşitli bölgelere akınlar yapmışlardır. Kafkasya bir geçit bölgesi olduğundan dolayı akınlar yapmak için buradan geçmek gerekmekteydi. Nitekim Hunlar 363–373 tarihleri arasında Kafkasya üzerinden Ermeni topraklarını geçerek Anadolu'ya girmiş ve Mezopotamya'ya kadar ilerlemişlerdir. Bu saldırıdan bir süre sonra Avrupa Hun kuvvetleri batı ve doğu olmak üzere iki kola ayrılarak 395 yılında harekete geçmişlerdir. Batı kanadı Balkanlardan Trakya bölgesine girerken, doğu kanadı da Basık ve Kursık adlı iki boyun önderliğinde Kafkaslardan Anadolu'ya girmişlerdir. Bu kez Hunlar Anadolu'da Malatya-Çukurova bölgesine kadar ilerlemiş ve daha sonra Azerbaycan üzerinden kendi yerleşim yerlerine geri dönmüşlerdir. Bir sonraki Hun saldırısı ise 403 yılında gerçekleşmiştir. Yine Kafkasya bölgesindeki Daryal geçidini aşan Hunlar Anadolu'ya girerek Fırat'a kadar yağma ve saldırılarda bulunmuşlardır (Dostiyev, 2002, s. 923; Tezcan, 2007, s. 185; Tunç, 2012, s. 51).

2. Bulgarlar

"Nehir kenarında yaşayan insan" veya *"şehirli insan"* anlamına gelen Bulgar kelimesinin çeşitli açıklamaları yapılmıştır. Yaşadıkları bölgeden dolayı da bu ismi *"yüksek dağlar"* veya *"yüksek kıyı"* olarak açıklayan bilim adamları da mevcuttur (Zekiyev, 2002, s. 427). Kaynaklarda Bulgar ismine ilk defa VI. yüzyılın yazarı Antakyalı İoannes'in eserinde

[3] Tanhu "sonsuz genişlik, yücelik, ululuk" ifade etmekte olup Asya'da kurulan Türk devletlerinde 6 asır imparator yerine kullanılmıştır. Çincesi ise "Şan-yü"dür. (bk. Kafesoğlu 1984, s. 60).

[4] Kavimler Göçü "375 yılında Hunlar'ın güney Rusya'ya girmeleri ile" başlamış "568 yılında Langobardlar'ın İtalya'da toprak elde etmeleri" ile sona ermiştir. (bk. Sarbay, 2003, s. 13)

rastlanmaktadır. Şöyle ki, 482 yılında Gotlara karşı Bizans'ın yardımına Bulgarlar gelmiştir (Demiral, 2006, s. 19). Bulgarlar hakkında en eski bilgiyi ise Suriyeli Mir-Abbas Koti vermektedir. Onun eserinde M.Ö. 149-127 yıllarında Kafkas sıradağlarında Bulgarların topraklarında büyük kargaşalar meydana geldiği yazılmaktadır (Laypanov&Miziyev, 2008, s. 124). Suriyeli Mir-Abbas Koti'nin eserinde bahsi geçen Bulgarlar Büyük Bulgar Devleti iken Antakyalı İoannes'in Bulgarlar dediği de muhtemelen Tuna Bulgarlarıdır.

Bulgarların kökeni ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmış olsa da onların Türk olduklarını ilk savunan A. Vambery olmuştur. Onun ardından G. Feher, G. Nemeth ve L. Rasonyi gibi bilim adamları da onların Türk oldukları konusunda fikir bildirmiş hatta Bulgar ve Hazarların günümüz Balkar, Karaçay, Kumuk, Çuvaş, Tatar, Başkurt, Tuna Bulgarları ve Karaimlerin oluşumunda rol oynadıklarını ve aslen Hun kabileleri olduklarını belirtmişlerdir (Kafesoğlu, 1984, s. 1).

Zeki Velidi Togan'ın görüşüne göre Bulgarlar Makedonyalı İskender zamanında Horasan bölgesinde yaşamaktaydılar. Onun fetihleri esnasında Bulgarlar da İtil havzasına gelmişlerdir (Togan, 1981, s. 169). Bazı bilim adamları Bulgarların Hunlardan çok daha önce Kafkasya'ya gelip yerleştiklerini bildirseler de bu görüş doğru değildir. Avrupa Hun İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Attila'nın en küçük oğlu İrnek'in kurmuş olduğu devletin en önemli kabilesi olarak Bulgarlar gösterilmektedir (Adiloğlu, 2010, s. 9–10).

Bizans, Süryani ve Ermeni kaynaklarında Büyük Bulgar Devleti topraklarının IV.-VIII. yüzyıllarda Kuzey Ön Kafkasya ve Merkezi Kafkasya'nın dağlık bölgelerini kapsadığı yazılmaktadır (Laypanov&Miziyev, 2008, s. 126). Bulgarlar VIII-IX. yüzyıllarda yukarı Kuban Havzasına ve Elbrus yakınlarına göç ederek Kafkasya'da ortaya çıkacak olan Türk dilli Karaçay-Balkar halkının oluşmasında önemli rol oynamışlardır. Onların bölgeye gelişleri ise yine bir Türk devleti olan Köktürklerden kaynaklanmaktadır. Köktürklerin Kafkasya üzerindeki hâkimiyetine başkaldırarak, bunu yok eden Bulgar, Alan ve diğer Kafkasya halkları olmuştur. Bunun ardından burada güçlü devlet kurulmuş olsa da Bulgar Han'ı Kubrat'ın ölümünden sonra güç kaybetmeye başlamışlardır. Bulgarların bir kısmı Tuna diğer kısmı İtil boylarına göç ederken geri kalanlar da Kafkasya bölgesinde Hazar Kağanlığı'na tabii olmuşlardır (Nevruz, 2013, s. 224).

3. Sabarlar

Karadeniz'in Kuzeyi ve Kafkasya bölgesinde 463–558 yılları arasında önemli rol oynayan Türk kavmi, Bizans kaynaklarında Sabar, Sabeir, Saber, Sabir, Ermeni kaynaklarında Svar, Sbar, S(a)bir, İslam kaynaklarında ise Sebir şeklinde zikredilmiştir (Bi, 2000, s. 473; Kafesoğlu, 201, s. 148). Bu kavimle ilgili yaptıkları çalışmalarda Yılmaz Nevruz, Mahmut Bi, Peter Golden, Laszlo Rasonyi ve Şerif Baştav Sabir ismini kullanırken, İbrahim Kafesoğlu ve Ahmet Taşağıl Sabar kelimesini, Osman Karatay ise herkesten farklı olarak Kaşgarlı Mahmud'un zikrettiği gibi Suvar ismini kullanmıştır (Karatay, 2010, s. 100).
Türkçe Sab-ar kelimelerinin birleşiminden meydana gelen bu kavmin isminin anlamı *"sapan, yol değiştiren, başıboş"* anlamına gelmektedir. Suvar şeklinde yazılan kelime ise *"Kutlu insan"* anlamı taşımaktadır. Bu bakımdan kelimenin yazılış şekline göre Türkçe anlamları da farklılık göstermektedir (Karatay, 2010, s. 100).
Sabarlar Volga nehri, Hazar denizi ve Kafkasya bölgesinde VI. asrın ortalarına kadar önemli rol oynamışlardır. Kuzeyden gelen göçlere karşı Kafkas geçitlerini savunma konusunda Bizans ve İran ortak hareket ediyordu. Daryal ve Derbend geçitlerini sağlamlaştıran İran Şahkavut geçidi için de Bizans'ın katkı sağlamasını beklerken Bizans para göndermemiştir. Bu durum karşısında İran geçidin sağlamlaştırılmasına karşılık Nizip'in onlara bırakılmasını istemiştir.

Erzurum ve civar bölgeleri işgal eden İran'ın bu tutumuna karşı Bizans Sabarlarla anlaşmıştır. Sabarlar reisleri Zigi-Bi komutasında Daryal geçidini aşmış ve 516-527 yılına kadar Kafkas geçidi yakınlarında yaşamışlardır (Bi, 2000, s. 472-473).

Pers kralı I. Hüsrev'in (531–578) kuzey kavimlerine karşı açtığı savaş sonucunda 545 yılında Sabar hâkimiyeti son bulmuştur. Bu dönemden sonra bir kısmı Kür nehrinin güneyine yerleşirken diğer kısmı da yine ikiye ayrılarak bazıları Sasani bazıları da Bizans tarafında ücretli asker olarak çalışmışlardır. Geri kalan çok az Sabar halkı Macarların arasına karışmıştır (Taşağıl, 2013, s. 272; Baştav, 1941, s. 63).

Sabarlar 558 yılında kendilerinden sonra Kafkasya bölgesine göç eden Avarların hâkimiyeti altına girseler de Avarların da bu bölgeye göç etmesine sebep olan Köktürklerin onları takip etmesiyle bu durum da ortadan kalkmıştır (Tunç, 2015, s. 174). Bu dönemde Kafkasya bölgesinde Hazar ismi ön plana çıkmıştır ki Mesudi, Hazarlara Türkçe Sabir, Farsça Hazaran denildiğini bildirmiştir. Kafkasya bölgesinde Sabarların çöküşüyle Hazarların yükselmesi aynı döneme denk geldiğinden bu iki kavmin bir birleri ile bağlantılı olduğu hatta Hazarların, Sabarların devamı olduğu fikri yaygındır. Konuyla ilgili örnek verecek olursak Belazuri halkının çoğunun Sabar olduğu bilinen Azerbaycan'ın Qebele kentinden Hazar yerleşimi diye bahsetmiştir (Karatay, 2010, s. 108–109; Kafesoğlu, 2012, s. 153).

4. Avarlar

Türkçe *karşı koyan, direnen* anlamlarına gelen Abar, Avar kelimesine Batı kaynaklarında ilk defa 461–465 yıllarında rastlanmaktadır. Şöyle ki; Priskos-Rhetor 460 yılı olaylarından bahsederken Avar ismini zikretmiştir. Çin kaynaklarında Juan-Juan adıyla bilinen Avarlar bir süre Altay çevresindeki Türk boylarını kendi hâkimiyetleri altında bulundurmuş ve Türkleri demirci olarak kullanmışlardır (Kurat, 1972, s. 61).

Orta Asya bölgesinde yaşayan Avarlar, Aşina sülalesinden gelen Bumin ve İstemihan kardeşlerin önderliğinde kurulan Köktürk Devletinin bağımsızlık kazanması ve onları sıkıştırması sonucunda göç etmek zorunda kalmışlardır. Talas boyundan İtil'e doğru hareket eden Avarlar, 558 yılında Kafkasya bölgesine gelmişlerdir (Nevruz, 2013, s. 236).

Kafkasya bölgesinde Avarların ilk temasları Alanlar ile olmuştur. Daha sonra bölgede askeri bakımdan güçlenen Avarlar, rahat hayat yaşayan Adigelere karşı elçi göndererek onlara tabi olmasını istemişlerdir. Bu tabiiyeti kabul etmeyen Ant Prensi Lavritsen ordu toplamış ve Kabardey Prenslerinden Yınalıkua'yı yardıma çağırmıştır. Prens Avarlara karşı koymaya çalışsa da yapılan ilk savaşta hayatını kaybetmiş ve ordusu geri dönüp kaçarken Kabardey Prensi Yınalıkua askerleriyle yardıma yetişmiş ve o da ilk savaşta yenilse de dağılan ordusunu hemen toplayarak karşı koymuş ve Avarları yenmiştir. Kuzeye doğru çekilen Avarların tahribatından kurtulan Kafkas halkı bir süre rahat yaşamıştır (Bi, 2000, s. 475-476).

Avarlar Kafkasya bölgesinde kısa bir süre bulundular ve bu süre zarfında bölgede karışıklıklara neden olmuşlardır. Kafkasya'da uzun süre kalamamalarının sebebi de Köktürkler olmuştur. Avarları takip ederek İstemihan önderliğinde Kafkasya'ya gelen Köktürkler de bu bölgede fazla kalamadılar çünkü devletin içinde meydana gelen sorunların onların geri çekilmesine sebep olmuştur. Köktürklerin etkisiyle bölgede uzun süre tutunamayarak Don nehrini geçip Avrupa'ya yönelen Avarlar Kafkasya'da herhangi bir kalıcı iz bırakmamışlardır (Nevruz, 2013, s. 236). Avarlar savaş taktikleri ile Bizans İmparatorluğunu etkilemişlerdir ve bunun yanı sıra Avrupa'ya üzengiyi götüren Avarlar olmuşlardır. Bunlara bakılarak Kafkasya üzerinden Avrupa'ya göç eden Avarların burada kalıcı bir iz bırakmadıkları konusunda Yılmaz Nevruz ile aynı görüşü paylaşmıyoruz. Kafkasya'da 558 yılında görülen Avarlar iki yıl sonra 560 yılında Don nehrini geçerek Avrupa'ya gitmişlerdir.

5. Kuman-Kıpçaklar

Kıpçak kelimesi kaynaklarda *Qıvcaq* şeklinde yazılarak *talihsiz* anlamına gelmektedir. İslam ve Gürcü kaynaklarında geçen Kıpçak kelimesi ise yine *öfkeli ve aniden kızan* anlamına gelmektedir (Kafesoğlu, 1984, s. 186). Bu ismin anlamıyla ilgili olarak en kabul gören fikir ise Oğuz Kağan Destanı'nda geçtiği şekildir. Orada Kıpçak kelimesinin anlamı *içi çürümüş ve oyulmuş ağaç* şeklinde verilmiştir (Gömeç, 2006, s. 211).

Rus kroniklerinde Kıpçak ismi XI. asrın ortalarından itibaren görülmeye başlamıştır. Batı ve İslam kaynakları da onların ortaya çıkış tarihi olarak yine XI. yüzyılı göstermektedir (Ahincanov, 2009, s. 47). Onların Rus kroniklerinde bu tarihte anılmalarının sebebi XI. Yüzyılda Kafkasya bölgesine gelmiş olmalarıdır (Nevruz, 2013, s. 314). Orta Asya üzerine dersler veren Barthold Kıpçakların yaşadıkları coğrafyayı tarif ederken X. yüzyılda "Guz sahrası" olarak bilinen bölgenin XI. yüzyılda Kıpçaklardan dolayı *Deşt-i Kıpçak* olarak adlandırmıştır (Barthold, 2004, s. 102). Müslüman tarih ve coğrafya yazarları tarafından Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılan bölgeye Latin kaynaklarında *Cumania*, Rus kaynaklarında ise *Zemlya Poloveskaya* denilmiştir (Vasary, 2008, s. 21).

Gürcü kaynaklarına göre XI. yüzyılda Kıpçaklar, Peçenekleri Kafkasya bölgesinden çıkararak bu bölgeye hâkim olmuşlardır. Daha sonra Kafkas içlerine doğru Dağıstan sahil bölgelerine ve Derbende doğru ilerlemişlerdir. Onların Kafkasya bölgesinde bu denli etkili olmaları elde edilen arkeolojik kazılarla ortaya çıkmıştır. Günümüz Karaçay-Balkar ve Kumuk halklarının etnik oluşumunda rol oynamışlardır. Onların Yukarı Kuban bölgesinde bulunduklarının kanıtı ise XII-XIII. yüzyıllara ait Kuban köyünde bulunan kurganlardır. Kıpçakların *Taş Baba* olarak bilinen en önemli anıtları Yukarı Kuban, Beştav, Esentük ve Kuman'ın sol tarafında yer alan bölgeleri kapsamaktadır (Nevruz, 2013, s. 315).

Moğol istilasına kadar Kafkasya bölgesinde X-XIII. yüzyıllarda Kıpçaklar ve Alanlar önemli bir siyasi güç oluşturmuşlardır. Onların bu gücüne karşı sayı bakımından fazla olan Adiğe kabileleri kendi aralarında birliği sağlayamadıklarından dolayı zayıf kalmışlardır (Nevruz, 2013, s. 316).

D. Türk Göçlerinin Kafkasya'ya Etkisi

1. Askerî ve Siyasi Etkiler

Bozkır kavimleri Kafkasya'ya barış içinde gelmemişlerdir. Onlar bölgeye geldikleri zaman çeşitli kale ve yerleşim birimlerine saldırmış ve saldırdıkları bu toprakları üstün savaş yetenekleri sayesinde ele geçirmişlerdir. Bu kale ve yerleşim yerlerinde bıraktıkları maddi kültür unsurları yapılan kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Bu kavimlere ait buluntular arasında en önemlisi ok uçlarıdır. Tunçtan yapılmış İskit/Saka tipi olarak bilinen bu tür ok uçları Karmir Blur, Çavuştepe ve Toprakkale bölgelerinde yapılan kazılarda elde edilmiştir (Durmuş, 2015, s. 130).

Bir bölgeden başka bir bölgeye göç edebilmek için o dönemin şartlarında en önemli araç at olmuştur. Doğudan göç eden Türk kavimleri atı evcilleştirdiklerinden dolayıdır ki at onların hayatında önemli bir yere sahiptir. Geniş bozkırlara açılan Türkler savaşta da atı kullanmışlardır. At üzerinde hızlı bir şekilde saldırıya geçerken ok atmak Türklerin en önemli özelliklerinden. Savaşta en önde atlı birlikler giderken düşmanı ok yağmuruna tutmaları büyük bir paniğe sebep olup düşman askerlerinin kaçmasına yol açıyordu. Kafkasya'da evcil atın

görülmesi Kurgan Kültürü Taşıyıcılarının Kafkasya'ya ayak bastıkları tarihlerin yaklaşık M.Ö. 4000–3500 yılları arasında olduğu söylenebilir (Nevruz, 2013, s. 427).

Kafkasya'ya yerleşen kavimlerin komşu halklarla olan ilişkilerine bakıldığında onları da etkiledikleri görülmektedir. Daire biçiminde kullanılan üzengiyi Avrupa'ya getiren Avarlar olmuştur. Bunun yanı sıra Avar savaş sanatı Bizanslıları etkilemiş ve Bizans İmparatoru Heraklios ordusunu Avar usulüne göre düzenledikten sonra Sasanilere karşı giriştiği savaşı kazanmıştır (Rasonyi, 1993, s. 86). Bu iki örneğe bakarak Avarların Avrupa'ya gidiş yollarının Kafkasya'dan geçtiğini ve dolayısıyla onlar tarafından Avrupa'ya taşınan üzenginin aynı zamanda Kafkasya halkları tarafından kullanıldığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra Bizans İmparatorluğunda yankı uyandıran Avar savaş sanatı yine onların Kafkasya üzerinden geldikleri düşünülürse Kafkasya halklarını da etkilemiş olmalıdır.

2. Sosyo-Kültürel Etkileri

a. Demografi

Kafkasya bölgesine milattan önce ve milattan sonra Orta Asya'dan göç eden yarı göçebe Türk kavimleri buraya istila amacıyla değil yerleşmek, yurt bulmak amacıyla gelmişlerdir. Bundan dolayıdır ki burada nüfus yoğunluğu git gide artış göstermiştir. Bu Türk kavimlerinin bölgeye gelişi ve burada kendilerine yurt bularak yerleşmeleri onları geçimlerini sağlamak adına çeşitli işlerle uğraşmaya sevk etmiştir. Kafkasya'ya yapılan bu göçler uzun bir süre zarfında gerçekleşmiş ve bu dönem içinde bölgede ister istemez nüfus bakımından değişiklikler meydana gelmiştir.

Kafkasya'nın yerli nüfusu ile bölgeye dışarıdan gelen Türk dilli kavimler arasında karşılıklı ilişkiler sonucu meydana gelen kaynaşmalar demografik yapıyı da etkilemiştir. Bölgeye gelen kavimler arasındaki "karşılaşma-sürtüşme-kaynaşma-özümleme" süreci yaklaşık olarak üç bin yıl kadar devam etmiştir (Nevruz, 2013, s. 265).

Türk kavimlerinin dağ eteklerini takip eden düzlüklerde yaşayan kavimleri yüksek vadilere itmeleri sonucunda hem düzlüklerde hem de yüksek dağlarda nüfus yoğunluğu artmıştır. Hunların bölgeye gelişinden önce burada yapılan Aşağı Culat, Terekskoye, Hamidiye, Alkhan-Kala ve Kiyevskoye gibi eski şehirlerin etrafında nüfus gittikçe kalabalıklaşıyordu. Örneğin Alkhan-Kala isimli şehrin etrafında çok sayıda kurgan bulunmuştur. Nüfus yoğunluğu nedeniyle artan şehir sayılarının yapılanması da karmaşıklaşıyordu. Önceden nüfusun az olduğundan dolayı tek bir yerleşim bölgesi bulunan şehirde iki, üç hatta daha fazla yerleşim yerleri ortaya çıkıyordu (Nevruz, 2013, s. 266).

Kafkasya bölgesine gelerek buraya yerleşen Türk kavimleri V-VI. yüzyıllar arasında bölgede nüfus patlamasına sebep olmuşlardır. İnsan sayısının artması ile çalışan nüfusta da artış olmuş ve ziraat ve hayvancılık gibi insan gücüne dayalı alanlarda artış sağlanmıştır. Üretimin artması ile de bölgede bu kez sınıf farklılaşması ortaya çıkmıştır ki, üretim fazlası olan ürünler belli sülale ve kabile liderlerinin elinde toplanmaya başlamıştır (Nevruz, 2013, s. 267).

Kafkasya bölgesindeki nüfus ve üretimin artması sonucunda ortaya çıkan zengin fakir ayrımının yanı sıra, savaşlarda alınan ve köle olarak kullanılan esirler de vardır. Kölelerin fakir halktan özgürlükleri dışında nerdeyse hiçbir farkı yoktu. Esir olarak ele geçirilen bir şahıs belli bir süre sonra aile kurma ve mülkiyet elde etme hakkı kazanıyordu. Bu durum bölgede bir bakıma nüfus artışına sebep olmuştur (Nevruz, 2013, s. 267).

b. **Din ve İnançlar**

Kafkas kabileleri arasında dini inançlar genelde politeist anlayışa dayanmaktaydı. Atalara, hayvanlara, bitkilere, gök cisimlerine ve doğa olaylarına ibadet, en yaygın inanç biçimiydi. Yapılan kazılarda elde edilen bulgulardan bu halkların ölümden sonraki hayata inandıkları bilinmektedir (Nevruz, 2013, s. 272).

Kafkas haklarından olan Karaçay-Balkarlarda kadınlar ocak tanrısı Tabiti adına (Tobadı), erkekler ise Teyri adına ant içerler. Onlardaki bu Teyri (Gökyüzü Tanrısı) kelimesi İskitlerde Tagri, Alanlarda Tegri, Hazarlarda Tagarma, Hunlarda Tangrı, Orhun Yazıtlarında ise Tengri olarak geçmiştir. Arkeolog Y. P. Alekseyeva bu ifadenin Kuzey Kafkasya'ya Bulgarlar aracılığı ile geldiğini savunurken, etnograf İ. M. Şamanov ve halk bilimcisi M. Ç. Curtubayev bu kelimenin kökeninin İskitlere dayandığını bildirmektedir (Laypanov&Miziyev, 2008, s. 86-87). Doğudan batıya yapılan göçlerde Kafkasya'ya İskitler Bulgarlardan çok daha önce geldiklerine göre bu tanrı adları bölgeye İskitler tarafından getirilmiş olmalıdır.

Bu inançların yanı sıra bölgede Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam dinleri hâkim olmuştur. Bu dinlerden Musevilik sadece Hazarlar tarafından benimsenmişse de Hıristiyanlık ve İslamiyet'in yayılma alanları daha geniştir.

c. Gelenek-Görenekler

Ölü gömme ve yemek pişirme geleneğinin yanında bir de fal bakmayla ilgili örnek verecek olursak Sibirya Türkleri ile Karaçay-Balkar Türkleri arasında ortak bir gelenek mevcuttur. Fala ve falcılığa çok meraklı olan Sakalar söğüt dalıyla fal bakarak gelecekten haber veriyorlardı. Alanlarda da görülen bu gelenek Sibirya ve Karaçay-Balkar Türklerinde günümüzde de muhafaza edilmektedir (Appa, 2002, s. 574).

Kuzey Kafkasya'da yaşayan Hunlar, ağaca tapmak, Kuar ilahına tapmak, Tanrıya at kurban etmek, cenazeler üzerinde dümbelek ve zurna çalmak, kılıçla dövüşmek, at binerek yarış yapmak, ağlayıp ulumak gibi çeşitli inanç ve geleneklere sahiptiler. Gök gürleyip dolu yaklaştığı zaman belirli ailelerden seçilen *Tereüçiler* başlarında özel şapkaları ve ellerinde davulları ile çayıra gider ve insan yüksekliğinde bir ağaç sütün olan *Ça-pey*'i oraya dikerek etrafında davul çalıp dans ederlerdi (Gedikli, 2015, s. 205-207). Bu inanç ve geleneklere baktığımızda bunların tamamı Orta Asya bölgesinde yaşayan Türk halklarında mevcuttur.

Kafkasya bölgesinde yaşayan halklar her ne kadar çeşitlilik göstermiş olsa da yaşam biçimleri bakımından hepsi bir birine benzemekteydi. Bunlar ile Bulgar, Hazar ve Avar yaşam tarzları arasında fark yoktu. Her sülaleye ihtiyarlar, sülalelerden oluşan bir kola da askeri bir lider komuta ediyordu. Bu örgütlenme de çok daha eskiden devam eden bir sistemin parçası idi (Qurbanov, 2008, s. 37).

Eski Türk adet ve geleneklerini kendi bünyesinde koruyup saklamaya çalışan Karaçay-Malkar Türkleri *il* kavramı yerine *el* kavramı altında yerleşim birimleri oluşturmuşlardır. Töre kurallarına göre hareket eden bölgede, büyüklerin (ihtiyarların) sarsılmaz bir otoritesi mevcuttu. Bu bakımdan bir birine kenetlenen halk dışarıdan gelen düşman saldırılarına karşı da birlikte hareket etmişlerdir (Bice, 1991, s. 110).

Türk toplum yapısında olduğu gibi boy esasına dayanan yerleşim birimlerinin başında yönetici olarak *biy* bulunuyordu. Biylerin yanı sıra eski Karaçay topluluğunu oluşturan *özden*ler ve toplumun alt sınıfından esir ve ganimet olarak alınan *kul* sınıfı vardı. Bu sınıf ayrımı özellikle komşu Adige ve Kabardey'lerde fazla görülmekteydi. Sovyetler Birliğinde Bolşevikler bu sınıf ayrımından faydalanarak bölgeye nüfuz etmişlerdir. Cins at yetiştiriciliği ve binicilik de halkın geleneklerle taşıdığı geçim kaynaklarından biridir (Bice, 1991, s. 111–112; Doğan, 1992, s. 31; Bi, 2000, s. 668).

Kafkasya'da görülen ölü gömme, yemek yapma gibi geleneklerin Orta Asya Türk halkları arasında çok daha önceden yaygın olması bu geleneğin Doğudan Batıya göç eden kavimler aracılığı ile geldiğini kanıtlamaktadır. Günümüzdeki iletişim araçları o dönemde mevcut olmuş olsaydı bu geleneğin bir açıklaması yapılabilirdi. Her hangi bir iletişim aracının olmadığı bir dönemde Orta Asya bölgesinde yaygın olan bir kültürün Kafkasya'da da görülmesi buraya Orta Asya'dan göç olduğunu ve bölge halkının onlardan etkilendiğini göstermektedir.

Asırlar boyunca bozkır (kurgan) kültürü Kafkas halklarının kültürü ile karışmıştır. M.Ö. III. binyılda bu kültür en fazla Kafkas kabilelerinin kültürleri üzerinde etkili olmuştur (Laypanov&Miziyev, 2008, s. 67). Bu gün Kafkasya'da yapılan arkeolojik çalışmalarda bu kurgan kültürüne ait bulgular elde edilmektedir. Yapılan kazılarda elde edilen yer altı mezarlar, tabutlar ve benzeri bulgular Kafkas halklarının bu kültürden etkilendiklerini ve bu kültürü bölgeye göç eden kavimlerden benimsediği görülmektedir.

d. Sanat

Avar *"çifte kavalı"*nın Doğu Avrupa tarihinden günümüze kalan en eski müzik aleti olduğu söylenmektedir. 1933 yılında Macaristan'ın Janoshida (Szolnik ili) kazasında yapılan kazıda bir Avar mezarı bulunmuştur. Erkek bir iskeletin elleri arasındaki çifte borulu kavalın ses delikleri 2+5 şeklinde idi. Buna benzer kavalların Volga çevresinde ve Kafkasya'da yaşayan halklar arasında yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir (Taşağıl, 2013, s. 268).

Hazarlar ve Sabirler sanatla meşgul idiler. Zeki Velidi Togan, İbn al-Fakih'in beynelmilel ticaret maddeleri arasında Hazar süngüleri ile Hazar eyerleri ve Sabir zırhlarını zikrettiğini belirtmekte ve Hazar kılıcının Ruslar arasında yaygın olduğu gibi, Anadolu Türk folklorunda da "*Hazaran kılıcı*"adı ile yer almıştır (Togan, 1981, s. 27).

Eski Türk kavimlerinde sanat eserleri olarak çizilen çeşitli simgeler ve hayvan resimleri de önemli yer tutmaktadır. Elbrus dağının eteklerinde Biçesin yöresinde bulunan petroglifler İskit döneminden kalmıştır. Yine bunun yanı sıra aynı bölgede yapılan kazı çalışmalarında elde edilen sunak tasvirleri İskit ve Sibirya sunak tasvirleri ile örtüşmektedir. İskitler için totem hayvanı olan geyik tasvirleri Baksan boğazında Kamgut-Keşene bölgesinde Karaçay mezar üstü yapılarında bulunmuştur (Laypanov&Miziyev, 2008, s. 84).

Macaristan'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen Hun çağı eserleri ile Kafkasya'da Terek ve Digor bölgelerinde bulunan eserlerin bir birleri ile yakınlık göstermesi Hunların Kafkasya kültüründe ne kadar etkili olduklarını göstermektedir (Appa, 2002, s. 576).

e. Mimari

Kuzey Kafkasya'nın nehir kenarlarında, ormanlık dağ yamaçlarında ve stratejik bakımdan önemli olan yerlerde V.-VI. yüzyıllarda birçok şehir kurulmuştur. Bu şehirler çevresi kale duvarlarıyla koruma altına alınan sosyal ve ekonomik bakımdan gelişmiş şehirlerdi. Genelde önemli kervan yollarının üzerinde bulunduklarından dolayı daha sonra ticaret merkezi haline gelmişlerdir (Qurbanov, 2008, s. 36).

Kafkasya'da günümüze kadar varlığını koruyabilen yapılar da mevcuttur. Zelençuk, Şoan ve Senti/Sıntı kiliseleri X. yüzyıla ait olmasına bakmayarak ayakta kalan en eski yapılardır. Bunların yanı sıra yapılan arkeolojik kazılarda bölge halkının ev yapım şekli hakkında da bilgi sahibi oluyoruz. Kıpçakların dört tekerli arabalarının üzerinde kurdukları çadır evlerin yanı sıra ahşaptan yapılmış evler de bulunmaktadır. Bu evlerin dışı ahşapla yapılmış olsa da iç kısmı keçe veya yünden yapılmış bir madde ile kaplanmıştır. Evlerin tepesinde duman çıkması için

bir açıklık bulunmaktaydı. Evlerin küçük veya büyük olması ailelerin zengin veya fakir olduklarını göstermektedir (Nevruz, 2013, s. 337).

Sağlam kale duvarları ile çevrelenmiş şehirler ve bu şehirlerin etrafında yayılmış evler mevcuttu. Kuban nehri kenarında yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkan bu şehir merkezi ve çevresindeki yerleşim yerleri halk arasında sınıf ayrışması olduğunu göstermektedir. Kale içinde zengin insanlar yaşarken kale duvarlarının dışında fakir veya köle insanlar yaşamıştır (Qurbanov, 2008, s. 38).

Kafkasya'da yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen bilgilere göre bölgede yaşayan insanların yaptıkları evler Orta Asya bozkırlarında yapılan evlerden farklı değildir. Orta Asya bölgesinde havanın sıcak olmasından dolayı ev çadırdan yapılırken Kafkasya'da soğuk hava şartlarından dolayı evin dışı ahşaptan yapılsa da iç kısmı yine deri ile kaplanmıştır. Fakat her iki bölgede de yapılan ev şekline baktığımızda çadır evin de ahşap evin de tepesinde duman çıkması için baca bulunmaktadır. Bu ev şeklinin yapımı Kafkasya'da Orta Asya bozkırlarından göç eden Türk kavimlerinin varlığını işaret etmektedir. Bu kavimler yerleştikleri bu bölgede de aynı şekilde evler yaparak yaşamlarına devam etmişlerdir.

3. **Yer Adları**

Orta Asya bölgesinden göç ederek Kafkasya'ya yerleşen Türk boyları yerleştikleri yerlerde kendi yaşadıkları bölgelerin isimlerini vermişlerdir ki, Kafkasya'da bu gün bu isimlerin birçoğu olduğu gibi durmaktadır. Z. V. Togan, Azerbaycan'ın Gence-Karabağ bölgesinin adı olan Balasagan'ı Orta Asya'nın Balasagun'u ile adaş saymıştır. Tebriz-Gilan bölgesinde bulunan ve aynı zamanda Nahcivan'da da yer ismi olan Halhal Türkçe kelime olan Kalgan'dan türemiştir. Borçalı bölgesindeki Hunan, Hunlardan gelmiştir ki, bunu Belazuri eserinde zikretmiştir. Kars'ın güneyinde bulunan Kaluz-van Kıpçak boyu olan Kalızlardan adını almıştır (Bedirhan, 1999, s. 20–21).

Milattan sonra doğudan batıya yapılan göçlere öncülük eden Hunlar, Azerbaycan bölgesinde *"Quşanlar"* ismi ile bilinmektedir. Bu onların beş kutsal totemlerinden biri olan kuşlarla ilgilendirilmiştir. Bu açıdan Hun ismi Azerbaycan bölgesinde Quş olarak zikredilmektedir. "*Quş Uşağı*" veya "*Quşlar*" soy isim olarak Qax ilinin İlisu köyünde kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın Ağdaş, Qebele, Kürdemir, Şamaxı, Quba ve Qazax illerinde Quşanlarla ilgili yer isimleri de bulunmaktadır. Azerbaycan'ın kuzey-batı bölgesini Kuzey Kafkasya ile bağlayan dağ geçidinin ismi *"Hun Beli"* olarak bilinmektedir ki bu isim de yine Hunların bölgede etkisini göstermektedir (Latifova, 2012, s. 84).

Hunların Kafkasya üzerinden Anadolu'ya yaptıkları akınların başında bulunan Dulo sülalesine mensup *Kursık* ve *Basık* adlı iki komutanın isimleri de Kafkasya bölgesinde hatırasını korumaktadır. Kursık'ın adı Karaçayların eski köylerinden olan *Hurzuk*'da, Koban ırmağının kollarından biri olan *Hurzuk*'ta, Basık'ın ismi ise Kabardey-Balkar sınırları içinde bulunan *Bashan* vadisinde günümüze kadar yaşamıştır. Karaçaylarda bulunan *Dola* sülalesi ismini yine Hun hükümdar sülalesi olan *Dulo*'dan almıştır. Bir başka Hun komutanı olan *Donat*'ın adı Balkarya'daki Çegem ırmağının kollarından biri olan *Dongat*'a verilmiştir. Bunun yanı sıra Karaçay'daki *Hun-Kala*, Malkar'daki *Hun-Tala* ve Dağıstan'da Avarların yaşadığı *Hunzakh* şehri toponimleri Hunlardan kalmıştır (Appa, 2002, s. 576).

Sarmat topluluğundan biri olarak bilinen Siraklar (Durmuş, 2015, s. 186) da Kafkasya'da yerleştikleri bazı yerlere isimlerini vermişlerdir ki o isimler günümüze kadar yaşamıştır. Bunlar arasında Sirak Çölü, Sirak kenti ve Şirakovan gibi önemli yerleşim yerleri ve Azerbaycan'da Şirvan isimli il, Şirvankale ve Şirvanmeşe mevcuttur (Durmuş, 2015, s. 116).

Doğudan batıya milattan önce ve milattan sonra yapılan göçlerin Kafkasya bölgesine olan etkileri bölgede köy ve kasabalara verilen isimlerde de görülmektedir. Bu durum Kafkasya'nın bu kavimlerden ne kadar etkilendiği ve göç eden kavimleri benimsediğini göstermektedir.

SONUÇ

Doğuda Hazar denizi ile batıda Karadeniz arasında bulunan Kafkasya, tarih boyunca birçok milletin yerleşim yeri olmuştur. Avrupa ile Asya arasında köprü olması bakımından genellikle doğudan batıya ve batıdan doğuya yapılan göçler, hep bu bölge üzerinden gerçekleşmiştir. Milattan önce başlayan göçler milattan sonra da devam etmiş ve bu süre zarfında birçok kavim bu bölgeden geçmiş veya buraya yerleşmişlerdir. Bu açıdan kozmopolit yapıya sahip olan Kafkasya'da birçok milletin izine rastlamak mümkündür.

Milattan sonra yapılan göçlerde buraya gelen her bir kavim kendi kültürünü de getirmiş ve yerli halkla ilişkiler sıklaştıkça bu kültür de burada kendine yer edinmiştir. Kafkasya'ya gelen her bir kavim kendisiyle bir şeyler getirmiş ve o geleneğini burada da devam ettirmiştir. Bölgeye tarım, hayvancılık bu kavimler aracılığıyla gelirken tarımda evcilleştirilmiş atın kullanılması ve demir işlemeciliği de bu kavimler tarafından getirilmiştir.

Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bulunan sanat eserleri, süs eşyaları ve mezarlar burada Türklerin izlerini taşımaktadır. Mimari bakımdan Orta Asya bozkırındaki tepesinde duman tütmesi için bacası bulunan çadır evin ahşaptan yapılmış hali Kafkasya bölgesinde bulunmuştur. Burada yerleştikleri yerlere eski Türk yerleşim isimlerinin verilmesi de bölgede Türk izini yansıtmaktadır. Bu verilere dayanarak Kafkasya'ya göç eden Türk kavimlerinin yerli halk üzerinde etkiler bıraktığını ve bölgenin Türkleşmesinde ve Türkçe konuşmasında önemli rol oynadıkları söylenebilir.

KAYNAKÇA

I. Kaynaklar

Kaşgarlı, M. (1941). *Divanü'Lügati't-Türk*. trc. B. Atalay. Ankara.

II. Araştırmalar

A. Kitaplar

Ahincanov, M. S. (2009). *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*. çev. Kürşat Yıldırım. İstanbul.

Barthold, W. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. haz. Hüseyin Dağ. Ankara.

Bedirhan, Y. (1999). *Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devletinin Kafkasya Politikası*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bi, M. (2000). *Kafkas Tarihi 2*. Ankara.

Bice, H. (1991). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler.* Ankara.

Demiral, O. (2006). *Bulgarların Menşei Tartışmalarında Orta Asya İhtimali*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Doğan, İ. (1992). *Mülteci Kamplarından Karaçay-Malkar Türkçesi Mektupları*. Konya.

Ersan, M. & Mustafa A. (2013). *Osmanlıdan Önce Onlar Vardı Türkiye Selçukluları.* İstanbul.

Gömeç, S. (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları.* Ankara.

Gömeç, S. (2011). *Kök Türk Tarihi*. Ankara.

Kafesoğlu, İ. (1977). *Türk Milli Kültürü*. Ankara.

Kafesoğlu, İ. (1984). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul.

Kafesoğlu, İ. (2012). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul.

Koca, S. (1990). *Türk Kültürünün Temelleri*. İstanbul.

Koca, S. (1997). *Dandanakan'dan Malazgirt'e*. Giresun.

Koca, S. (2000). *Türk Kültürünün Temelleri*. Trabzon.

Koca, S. (2003). *Türk Kültürünün Temelleri*. Ankara.

Köprülü, M. F. (2005). *Türk Tarih-i Dinisi*. Ankara.

Kurat, A. N. (1972). IV-XVIII. *Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara.

Laypanov, K. T. & İsmail M. (2008). *Türk Halklarının Kökeni*. İstanbul.

Muhtarova, E. (2010). *Türk Halklarının Tarihi*. Bakü.

Nevruz, Y. (2013). *Umumi Kafkas Tarihine Giriş Başlangıçtan Moğol İstiylasına Kadar*. İstanbul.

Qurbanov, R. (2008). *Qafqaz Tarixi*. Bakü.

Rasonyi, L. (1993). *Tarihte Türklük*. Ankara.

Şeşen, R. (1985). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara.

Taşağıl, A. (2013). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul.

Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul.

Tunç, Z. (2012). *Malazgirt Öncesi Kafkasya'da Türk Varlığı*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.

Turan, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul.

Turan, O. (2003). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul.

Vasary, İ. (2008). *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlarda Doğulu Askerler 1185–1365*. çev. Ali Cevat Akkoyunlu. İstanbul.

B. Makaleler

Adiloğlu, A. (2010). Karaçay-Malkar Türklerinin Etnik Oluşumunda Bulgar ve Sabir Hunlarının Rolü. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 24, 9-15.

Ahmetbeyoğlu, A. (2002). Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri. *Türkler*, 2, 522-529.

Appa, A. (2002). Karaçay-Balkar Türklerinin Kökeni. *Türkler*, 2, 572- 560.

Aytbayev, A. (2002). İlk Orta Asya Sakinlerinin Göç Süreçleri. *Türkler*, 1, 664-671.

Baştav, Ş. (1941). .Sabir Türkleri. *Belleten*, 17-18, 53–99.

Cosmo, N. D. (2002). Hun İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yükselişi. *Türkler*, 1, 709-719.

Çay, A. & İlhami D. (2002). İskitler. *Türkler*, 1, 575-596.

Dostiyev, T. (2002). Kafkasya'da Hunlar. *Türkler*, 1, 921-927.

Durmuş, İ. (2015). Kimmerler ve Sakalar. *Kafkaslar Özel Sayısı*, 72(II), 121-132.

Durmuş, İ. (2015). Siraklar. *Kafkaslar Özel Sayısı*, 72(II), 181-189.

Gedikli, Y. (2015). 463-700 Sonrasında Var Olan Kuzey Kafkasya Hun Beyliği, Güney Kafkasya ve İran'da Hunlar. *Kafkaslar Özel Sayısı*, 72(II), 199-213.

Karatay, O. (2010). Suvarlar, Doğru Avrupa'nın Esrarengiz Kavmi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 10(1), 99–116.

Koca, S. (2002). Büyük Hun Devleti. *Türkler*, 1, 687-708.

Latifova, E. (2012). Türkler ve Kafkasya. *Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi,* 4(14), 82-91.

Sarbay, A. (2003). Avrupa Nasıl Hristiyanlaştırıldı?. *Tarih ve Düşünce*, 41, 10-20.

Tezcan, M. (2007). V. Yüzyılda Ermeni-Sasani Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 13(32), 183-202.

Tunç, Z. (2015). İslamiyetten Önce Kafkasya'da Türkler. *Kafkaslar Özel Sayısı*, 72(II), 167-180.

Zekiyev, M. F. (2002). Ön ve Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz'in Kuzeyi, İdil-Ural ve Batı Sibirya'daki Eski Türkler. *Türkler*, 1, 424-431.

TÜKETİCİNİN OTOKONTROLÜ: GÖNÜLLÜ SADELİK

Consumer's Self-Control: Voluntary Simplicity

Dr. Öğr. Üyesi Emine Pınar SAYGIN

ORCID ID: 0000-0001-8435-2924

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, emine.saygin@dpu.edu.tr Türkiye

ÖZET

Gönüllü sadelik, bireyin baskı ve zorlama olmaksızın tamamen kendi isteği doğrultusunda daha sade ve yalın bir hayata geçmeyi tercih etmesidir. Hayat zıtların çarpışmalarıyla oluşan süreç sarmallarından oluşmaktadır. Bir akım hızla yükselirken mutlaka onun ussal bir anti tezi pusuda zirveden düşüşünü bekler. Tüketimin son yıllarda hızla arttığı bilinen bir gerçektir. Fazla tüketimin somut ve soyut atıklarını artık ne dünya ne de ruhlar taşıyamamaktadır. Bu noktada çılgınca tüketimin antitezi olan gönüllü sadelik, bilinçli tüketicilerin daha fazla rağbet ettiği bir kavram olmaya başlamıştır. Üretilen ürün miktar ve çeşitliliği arttıkça, konfor sağladığı ölçüde insanları tüketime bağımlı hale getirmektedir. Bu bağımlılığı fark edip daha sorumlu bir yaşama geçmek isteyen özgür bireylerin attığı adımlar gönüllü sadelik yönünde olmaktadır. Gönüllü sadelik tercihinde bahsedilen konu tüketmeme değil; daha yalın, daha disipline ve sürdürülebilir tüketim seçeneklerine yönelmektir. Gönüllü sadelik ekonomik krizler sonrası oluşan mecburi bir daralma ya da sadece çevre bilinciyle hareket etme değildir. Çoğunlukla sanılanın aksine fakir bir yaşam şeklini seçmek te değildir. Gönüllü sadelik bunların hepsinin üstünde bir felsefe, bir yaşam biçimidir. Yalın yaşamayı seçip tüketimi azaltmanın altında yatan manevi ağırlıklardan sıyrılma duygusudur. Esasen tüketicideki içsel dönüşümün bir çıktısı olan kavram bu nedenle yüzeysel ve geçici bir durum olarak sınıflandırılamaz. Endüstrileşen toplumun tüketim fazlalıklarının sonuçlarının ağırlığı karşısında; maddi ve manevi bir içe dönüşü ifade eden gönüllü sadelik kavramı bir çözüm önerisi olabilir.

Anahtar Kelimeler: Gönüllü Sadelik, Tüketim, Bilinçli Tüketici

ABSTRACT

Voluntary simplicity is the individual's preference for a simpler and simpler life, completely in line with his own will, without pressure and coercion. Life consists of process spirals formed by the collision of opposites. As a current rises rapidly, a rational antithesis lurks waiting for it to fall from the summit. It is a known fact that consumption has increased rapidly in recent years. Neither the world nor the spirits can carry the tangible and intangible wastes of overconsumption anymore. At this point, voluntary simplicity, which is the antithesis of frantic consumption, has become a concept that conscious consumers prefer more. As the amount and variety of the products produced increase, it makes people dependent on consumption to the extent that it provides comfort. The steps taken by free individuals who realize this dependency and want to move to a more responsible life are in the direction of voluntary simplicity. The subject mentioned in the voluntary simplicity preference is not consumption; leaning towards leaner, more disciplined and sustainable consumption options. Voluntary simplicity is not a forced contraction after economic crises or simply acting with environmental awareness. Contrary to popular belief, it is not about choosing a poor lifestyle. Voluntary simplicity is

above all a philosophy, a way of life. It is the feeling of getting rid of the spiritual weights that lie behind choosing to live lean and reduce consumption. The concept, which is essentially an output of the internal transformation in the consumer, cannot therefore be classified as a superficial and temporary situation. In the face of the weight of the consequences of the consumption surpluses of the industrialized society; The concept of voluntary simplicity, which expresses a material and spiritual inward return, can be a solution proposal.

Keywords: Voluntary Simplicity, Consumption, Conscious Consumer

GİRİŞ

İnsanlar ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için tüketim yapmaktadırlar. Tüketimin ihtiyaç sınırları üzerinde gerçekleşmesi çevrenin ve doğal kaynakların verimsiz kullanımı sorunun doğurmaktadır. Bireyin hızla tüketen, tükettikçe haz arayan yaklaşımı zamanla tüketim alışkanlıklarını sorgulamasına evirilmektedir. Bireyin israf boyutlarında aşırı tüketimden aldığı fayda, ihtiyaç sınırlarında tüketimden alınan faydadan düşük olmaktadır. Aşırı tüketim bireyin daha fazla gelir kazanma zorunluluğunu arttırmaktadır. Bireyin zamanla tüketmek için çalışma hayatında daha fazla gelir elde etme baskısı, bireyi mutlu olmak için tüketmek isteyen ve daha fazla çalışıp mutsuzluğa iten kısır bir döngü haline gelmektedir. Bu bağlamda bilinçli bir şekilde daha az tüketim ve bundan mutlu olan bireyin önemi anlam kazanmaktadır. Gönüllü sadelikle bireyin tanımlı ve sınırlı bir tüketim anlayışı, kendine ruhi bir kazanım sağlarken daha sürdürülebilir bir dünyayı mümkün kılabilecektir.

GÖNÜLLÜ SADELİK VE TÜKETİM

Türk Dil Kurumu "sadelik" kelimesini, yalın olma durumu olarak tanımlamaktadır[1]. Dolayısıyla en basit ifadeyle gönüllü sadelik için; yalın olma halini herhangi baskı ya da yönlendirme olmaksızın bireylerin seçmesidir diyebiliriz. Sade, gösterişsiz, yalın yaşamayı seçmek üzerine konuşulanlar yazılanlar olsa da kavramı "gönüllü sadelik" tanımıyla ilk defa ifade eden Gregg (1936) olmuştur. Kendisi gönüllü sadeliği "Amaç tekliği, samimiyet ve dürüstlük içinde yaşamın asıl amacının dışında kalan sahiplik edinme mücadelesinden ve karmaşadan kaçınmak" şeklinde tanımlamıştır (Gregg, 1936:4). Sonrasında kavram bir çok araştırmacı tarafından ele alınıp çeşitli boyutları ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Gönüllü sadelik tüketime karşı kasıtlı bir seçim davranışı sergileme, daha az sahip olma ve malların kullanımına karşı bilinçli bir duruşu ifade etmektedir (Hoffmann ve Lee, 2016; Lee vd., 2011). Gönüllü sadelik kavramı ile ilgili önemli çalışmaları olan Elgin ve Mitchell (1977), gönüllü sadeliğin 5 temel değeri olduğunu ifade etmişlerdir. Bunları; maddi sadelik, insancıl ölçek, özgür irade, çevresel duyarlılık, kişisel gelişim olarak sıralamışlardır. Yine yazarlar bu değerleri içselleştirme durumuna göre de gönüllü sade yaşam düzeylerini dörde ayırmış, bunları; tam gönüllü sadelik, kısmi gönüllü sadelik, ılımlı gönüllü sadelik ve gönüllü sadelik karşıtlığı olmak üzere dörde ayırmışlardır (Elgin ve Mitchell 1977).

Araştırmacıların yaptıkları farklı araştırmalarda gönüllü sade yaşamı tercih eden bireyler ile ilgili çeşitli özellikler ortaya çıkmıştır. Örneğin gönüllü sade yaşamı tercih eden kişilerin genellikle gelir seviyesi ve eğitim düzeyi yüksek, ağırlıkla çocuksuz ailelerden oluştuğu, bu kişilerin %60'tan fazlasının bayan oldukları ve genelde 40'lı yaşlarda oldukları yapılan

[1] https://sozluk.gov.tr/ Erişim: 29.06.2022

çalışmalarda görülmektedir. (Craig-Lees ve Hill, 2002; Elgin ve Mitchell 1977; Nolen ve Clawson, 1995; Schor, 1998)

Huneke'ye (2005:538) göre gönüllü sade yaşayanların gerçekleştirdikleri en önemli faaliyetler sırasıyla; hayatın karmaşasından kaçınma, plansız satın alma davranışlarından kaçınmak, kullandıkları ürünleri geri dönüşüme kazandırma, mutlu olabilecekleri işlerde çalışma ve yerel üretilen ürünleri tüketmeye çalışmaktır. Çok çeşit, fazla ürün ile tüketirken mutlu olan birçok insana sadeleşmek önemli bir hazdan mahrum olmak anlamına gelebilir. Hazcı tüketim odağında hareket eden tüketici kitleleri için, tüketimde sadeleşmek mutsuzluğa neden olacağı düşünülebilir. Oysa tüketici memnuniyeti açısından bakıldığında yapılan çalışmalar gönüllü sadeliği seçen tüketicilerin yaptıkları az ve öz alışverişten diğer tüketicilere kıyasla daha mutlu oldukları ortaya konulmuştur (Hüttel vd. 2020)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tüketici arzu, istek ve ihtiyaçları doğrultusunda tüketim eylemini gerçekleştiren ekonomik sistemin en önemli öğelerinden birisidir. Pazarlama faaliyetlerinin amacı müşteri tatminini sağlayan mübadeleleri gerçekleştirmeye yardımcı olup müşteri memnuniyeti sağlamaktır. Bu noktada daha fazla yüksek memnuniyet sahibi müşteri için daha fazla seçenek üretmeye yönelmiştir (Batı, 2018). Tüketimin körüklendiği bu fazlalıklar çağında tüketim bağımlısı kitleler ortaya çıkmıştır. Tükettikçe var olan mutlu olan. Her bağımlılık bir miktar esareti de yanında getirmektedir. Tüketim nesnelerine bağımlılık da tüketicinin özgür iradesine ket vurabilmektedir. Bu düzenin dışında olmayı tercih edenler için gönüllü sadelik anlamlı bir seçenek olabilmektedir. Tüketime dair oluşturulan içi disiplin ile kişiler kendilerini daha özgür, daha faydalı ve mutlu hissedebilmektedirler. Çünkü gönüllü sadelik, pazarlama, psikoloji, kendi kaderini belirleme, sorumluluk ve etik tüketim davranışı gibi ilkelerle yakından bağlantılıdır (Huneke, 2005: 528). Günümüzde kaynakların gittikçe azaldığı düşünülürse, bu yaşam felsefesini öğrenme ve anlamanın önemi ortaya daha fazla çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Batı, U. (2018). Tüketici davranışları: tüketim kültürü, psikolojisi ve sosyolojisi üzerine şeytanın notları. Alfa.

Craig-Lees, M. ve Hill, C. (2002). "Understanding Voluntary Simplifiers", Psychology & Marketing, C. 19, No: 2, ss. 187-210.

Elgin, D. ve Mitchell, A. (1977). Voluntary simplicity. The Co-Evolution Quarterly, 3 (Summer), 5-18.

Gregg R. (1936). The Value of Voluntary Simplicity, Pendle Hill: Wallingford, PA.

Hoffmann, S., Lee, M.S.W., 2016. Consume less and be happy? Consume less to be happy! An introduction to the special issue on anti-consumption and consumer well-being. J. Consum. Aff. 50 (1), 3–17.

Huneke, M. E. (2005). "The Face of The Un-Consumer: An Empirical Examination of The Practice of Voluntary Simplicity in The United States", Psychology & Marketing, C. 22, No: 7, ss. 527-550.

Hüttel, A., Balderjahn, I., & Hoffmann, S. (2020). Welfare beyond consumption: The benefits of having less. Ecological economics, 176, 106719.

Lee, M.S.W., Roux, D., Cherrier, H., Cova, B., 2011. Anti-consumption and consumer resistance. Concepts, concerns, conflicts and convergence. Eur. J. Mark. 45 (11/12).

Nolen, T. P. ve Clawson, B. (1995). "Choosing Voluntary Simplicity as a Lifestyle", Journal of Family and Consumer Sciences Education, C. 13, No: 2.

Schor, J. B. (1998). The Overspent American: Upscaling, Downshifting and The New Consumer, Basic Books, New York

https://sozluk.gov.tr/

VERGİ MEVZUATINDA VERGİYE UYUMLU MÜKELLEFLERE TANINAN AYRICALIKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of the Privileges Granted to Tax Compliant Taxpayers in Tax Legislation

Doç. Dr. Özgür SAYGIN

ORCID ID: 0000-0002-2159-7112

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü ozgur.saygin@dpu.edu.tr, Türkiye

ÖZET

Vergi uyumu kavramı mükelleflerin denetim ve ceza baskısı olmadan kendiliğinden vergilerini eksiksiz ve zamanında ödemesini ifade etmektedir. Vergiye uyumlu mükellefler devletin vergi denetim ve takip maliyetlerini düşürmektedir. Zamanında tahsil olunan vergiler devletin borçlanma gereksinimi azaltmaktadır. Borçlanma miktarının azalması, devlet bütçesinde yer alan borç faiz ödemeleri yükünün kontrol altında tutulmasına katkıda bulunmaktadır. Vergi uyumunu teşvik etmek üzere kanundaki şartları yerine getiren gelir vergisi ve kurumlar vergisi mükelleflerine yönelik ödenecek vergiden %5 indirim hakkı tanınmıştır. Ayrıca 6183 sayılı kanunda vergiye uyumlu mükelleflerin borçlarının tecili düzenlenmiştir. Vergiye uyumlu mükelleflerin tecilinde daha çok taksit hakkı tanınmıştır. Bu mükelleflerin 500.000 TL'ye kadar olan borçlarının tecilinde teminat istenmemektedir. Vergiye uyumlu mükelleflerin borçlarının tecilinde 500.000 TL'yi aşan kısmın %25'i kadar teminat istenmektedir. Vergi mevzuatında vergiye uyumlu mükelleflere tanınan ayrıcalıklar oldukça kısıtlıdır. Vergiye uyumunu teşvik etmek üzere gelir ve kurumlar vergisi dışında farklı vergilerde de vergi uyumu indirimleri olmalıdır. Ayrıca vergiye uyumlu mükelleflere bürokratik engeller çıkarılmamalıdır. Vergi uyumu indiriminden faydalanan mükelleflerin sayısının artması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Uyumu, Vergi Teşviki, Vergi Borçlarının Tecili

ABSTRACT

The concept of tax compliance means that the taxpayers pay their taxes completely and on time without the pressure of audit and penalty. Tax-compliant taxpayers reduce the government's tax audit and follow-up costs. Timely collected taxes reduce the borrowing requirement of the government. The decrease in the amount of borrowing contributes to keeping the burden of debt interest payments in the state budget under control. In order to encourage tax compliance, 5% deduction from the tax payable has been granted to the income tax and corporate taxpayers who fulfill the conditions in the law. In addition, the law No. 6183 regulates the collection of debts of taxpayers who comply with the tax. More installment rights have been granted to tax-compliant taxpayers. No collateral is required in the postponement of debts of these taxpayers up to 500.000 TL. In the postponement of taxpayers' debts, a guarantee of 25% of the portion exceeding 500,000 TL is required. The privileges granted to tax-compliant taxpayers in tax legislation are quite limited. In order to encourage tax compliance, there should be tax compliance reductions in taxes other than income and corporate taxes. In addition, bureaucratic obstacles should not be placed on taxpayers who comply with the tax. The number of taxpayers benefiting from tax compliance reduction should increase.

Keywords: Tax Compliance, Tax Incentive, Postponement of Tax Debts

1. Giriş

Vergi uyumu vergi idaresi ve mükellef arasında gerçekleşen, mükellef davranışlarını ifade eden bir kavramdır. Mükelleflerin ceza ve denetim zoruyla vergi ödeyecekleri tezinin antitezi olan vergi uyumu mükelleflerin kendi istekleri ile sürekli vergi ödemelerini ifade etmektedir. Mükelleflerin zamanında eksiksiz vergi ödeme davranışını kazanmaları kolay kazanılmayacak bir davranıştır. Vergi uyum davranışının devam edebilmesi vergi ödemenin ödüllendirildiği bir sistemde mevcut olacaktır. Bununla birlikte mükellefin kendisi dışında diğer mükelleflerin de kurallara uyduğunu kabul etmesi gerekmektedir. Vergi aflarının sıklıkla çıkarılması vergi uyumu gösteren mükelleflerin vergi ödeme istekliliklerini kırmaktadır (Savaşan,2006:49). Vergi afları bir yönüyle vergi sisteminin doğru işlemediğini, bir kesim mükelleflerin vergilerini öderken diğer bir kesimin vergilerini ödemediklerini ve vergi affı ile vergisini ödemeyen mükelleflerin cezalandırılmayacağını ifade etmektedir (Kellner, 2004:346). Vergiye uyumlu mükelleflerin vergileri zamanında ödemesine karşın vergi ödemeyenlerin ceza almasını beklenirken vergi afları bu cezaları kısmen ya da tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda vergisini zamanında ödemeyen mükellefleri cezalandıramayan bir sistem vergiye uyumlu mükellefleri ödüllendirmelidir.

2. Vergi Mevzuatında Vergi Uyumu

Vergi uyumunun sağlanması devletin vergi denetim ve takip maliyetlerini düşmektedir. Ayrıca zamanında tahsil olunan vergiler devletin borçlanma gereksinimi azaltmaktadır. Borçlanma miktarının azalması, devlet bütçesinde yer alan borç faiz ödemeleri yükünün kontrol altında tutulmasına katkıda bulunmaktadır. Vergi uyumu devlet mükellef ilişkileri düzelmekte ve bu sayede mükellefler küstürülmemektedir. Vergi uyumunun vergi mevzuatında daha fazla yer bulması gerekmektedir. Mükelleflere yönelik yapılan teşviklerin ve ödüllerin vergi uyumunu sağlamaya yönelik olumlu etkileri bulunmaktadır(Özvar ve Saruç,2021:135). Vergi uyumuna ilişkin Türk Vergi Mevzuatında iki düzenlemeye yer verilmiştir. Bunlardan ilki 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu Mükerrer Madde 121'de *"Vergiye uyumlu mükelleflere vergi indirimi"* başlığıdır. İkincisi ise 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkında Kanun'unda Madde 48/A *"Vergiye uyumlu mükelleflerin borçlarının tecili"* başlığıdır.

2.1. Vergiye uyumlu mükelleflere vergi indirimi

Vergisini gününde eksiksiz ödeyen mükelleflerin teşvik edilmesi amacıyla 23.02.2017 tarihinde 6824 sayılı yasa ile Gelir Vergisi Kanununa mükerrer madde 121'e vergiye uyumlu mükelleflere tanınacak indirim düzenlemesi getirilmiştir. Gelir Vergisine eklenen bu madde ayrıca kurumlar vergisi mükelleflerini de ilgilendiren bir maddedir. Madde ile sayılan şartları yerine getiren mükelleflerin hesaplanan vergilerinin %5'i ödenecek vergiden düşülmektedir. Maddede gelir vergisine tabi ticari, zirai ve serbest meslek faaliyet alanlarında gelir elde eden mükelleflerin ilgili indirimden faydalanacağı belirtilmiştir. Bankacılık, finans, sigorta ve emeklilik şirketleri dışındaki kurumlar vergisi mükellefleri de indirimden faydalanacaktır.

Mükerrer madde 121'de yapılacak indirimin bir üst tavanı belirlenmiştir. Buna göre vergiye uyumlu mükelleflere sunulan indirim en fazla 2.000.000 TL olacaktır. Kanunda indirimden faydalanabilecek mükellefler ifade edilmiştir. Buna göre indirimin yapılacağı yılda ve önceki 2 yılda mükellefler beyannamelerini kanuni süresinde vermiş olmalıdır. Mükelleflerin hata düzeltme başvuruları ve pişmanlık beyanları zaman ihlali değildir. Ayrıca mükelleflerin

indirimin yapılacağı yılda ve önceki 2 yılda ikmalen, re'sen veya idarece yapılmış bir tarhiyata muhatap olmaması gerekmektedir.

İndirim yapılacak mükelleflerin geçmişte vergilerini ödemiş olması beklenmektedir. Buna göre indirimin yapılacağı yılda ve önceki 2 yılda vergi beyannameleri üzerine tahakkuk eden vergilerin ödenmiş olması lazımdır. Bu mükelleflerin 1.000 Türk lirasının üzerinde vadesi geçmiş borcunun bulunmaması gerekmektedir. Uygulamada interaktif vergi dairesi üzerinden mükellefin vergi uyumu indiriminden faydalanma durumunu sorgulama imkanı bulunmaktadır (Avcı,2020:230).

2.2. Vergiye uyumlu mükelleflerin borçlarının tecili

6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkında Kanun'da vergiye uyumlu mükelleflere özel tanımlanan madde 48/A'da yer alan bir düzenleme mevcuttur. İlgili maddede amme alacaklarının tahsilinde mükellefin borçlarını zamanında ödemesi, icra yoluyla borcun tahsil edilmesi veya haciz edilmiş mallarının satılması mükellefi zor duruma düşürecekse yazılı talep üzerine Maliye Bakanlığı borçları özel koşullarla tecil eder. İlgili madde uyumlu mükellefi tanımlarken bir mükellefin bu haklardan faydalanabilmesini en az 3 yıl süreyle; ticari, zirai veya mesleki faaliyetleri nedeniyle yıllık gelir veya kurumlar vergisi mükellefi olması ön koşuluna bağlamaktadır. Ayrıca mükellef geriye doğru 3 yıla ait vergi beyannamelerini kanuni sürelerinde vermiş olmalıdır. Vadesi 1 yılı geçmemiş borcunun borç ödemede hüsnüniyet sahibi olmasına rağmen ödenememiş olması şartlarını taşıyan mükelleflere uyumlu mükellef değerlendirmesi yapılır.

Vergiye uyumlu mükelleflerin borçlarının tecili normal mükelleflere ya da borçlulara tanınan tecilden daha avantajlı hükümler taşımaktadır. 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkında Kanun'unda madde 48'de tecile ilişkin hükümlerde amme borcunun tahsilinde 36 ayı geçmeden tecil faizi alınarak borç tecil edilmektedir. Ayrıca normal borçlulara tanınan tecilde 50 bin TL üzeri borçlarda 50 bin üzerindeki kalan tutarın yarısı kadar teminat alınmaktadır.

Vergiye uyumlu mükelleflerde ise madde 48/A'da belirtildiği üzere vergiye uyumlu mükellefler 500 bin TL'ye kadar teminatsız, 500 bin üzeri için %25'i kadar teminat göstermek suretiyle 36 aya kadar borçlarını tecil ettirebilir. Ayrıca Cumhurbaşkanı süreyi 60 aya kadar süreyi uzatmaya yetkilidir. Madde 48/A kapsamında daha az teminat alınması ve teminata bağlı maliyetlerin azaltılması söz konusudur. Ayrıca Cumhurbaşkanı yetkisi dahilinde vadenin 60 aya uzatılması mümkündür.

SONUÇ

Vergiye uyumlu mükellefler devletin vergi denetim ve takip maliyetlerini düşürmektedir. Gününde tahsil olunan vergiler devletin borçlanma ihtiyacını azaltmaktadır. Borçlanmanın azalması, devlet bütçesinde yer alan borç faiz ödemeleri yükünün kontrol altında tutulmasına katkıda bulunmaktadır. Vergiye uyumlu mükelleflerin sayısının artması gerekmektedir. Bu bağlamda vergiye uyumu teşvik edici düzenlemelerin vergi mevzuatında kapsamı artmalıdır. Vergi uyumuna ilişkin mevzuatta iki düzenlemeye bulunmaktadır. Bunlar Gelir Vergisi Kanunu Mükerrer Madde 121'de *"Vergiye uyumlu mükelleflere vergi indirimi"* ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkında Kanun'unda Madde 48/A *"Vergiye uyumlu mükelleflerin borçlarının tecili"* maddeleridir.

Türk Vergi Mevzuatında özel vergi kanunlarının sayısının çokluğu dikkate alınarak sadece Gelir Vergisi Kanunu'nda (dolaylı olarak Kurumlar Vergisinde) vergi uyumunun bulunması yetersizdir. Özellikle harcama vergileri olmak üzere diğer vergilerde de uyumlu mükellefler dikkate alınmalıdır.

Yasada yazan koşulları sağlayan mükelleflere uygulamada bürokratik engeller çıkarmadan uyum indirimin sağlanması önem arz etmektedir. Vergi uyumu devlet birey ilişkilerinin geliştirilmesinde bir araç olarak kullanılmalıdır. Vergi uyumunun sağlanması uzun vadede vergi ödemenin bir erdem olduğu anlayışın kalıcı olarak yerleşmesine katkı sağlayacaktır. Yasal olarak sayı ve nitelik açısından daha fazla düzenleme yapılması ile vergilerini zamanında ödeyen mükelleflerin kazanımları, vergi aflarından faydalanan mükelleflerin kazanımlarından üstün tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

Avcı, O. (2020). Vergiye Uyumlu Mükelleflere Uygulanan Vergi İndirimi Müessesesi. Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15 (1) , 225-240. Retrieved from https://dergipark. org.tr/en/pub/eruhfd/issue/54564/743643

Kellner M. (2004). "Tax Amnesty - an Appropriate Revenue Tool?",*German Law Journal*, 5(4), s.346.

Özvar, S., Saruç, N. (2021).Vergi Uyumu ve Ödül Etkisi: Gelir ve Kurumlar Vergisinde Uygulanan İndirim, Maliye Dergisi, 0(181),135

Savaşan, F. (2006). Vergi Afları Vergiye Uyum ve Türkiye Uygulamaları, Afyon Kocatepe Üniversitesi, *İ.İ.B.F. Dergisi* 8(1)Afyon.

TÜRKLERİN GELENEKSEL AİLE YAPISINDAKİ MASUM AŞKIN İZLERİNİN KAYNAKLARI OLARAK "LEYLA İLE MECNUN" İLE "FERHAD'Ü ŞİRİN" HİKÂYELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (FUZULİ VE NİZAMİ GENCEVİ)

Evaluation of the Stories of "Leyla and Mecnun" and "Ferhad'ü Şirin" as the Sources of Traces of Innocent Love in the Traditional Family Structure of Turks (Fuzulî and Nizami Gencevi)

Dr. Öğretim Üyesi Tahsin Kula

ORCID ID: 000-0002-2847-0413

Dicle Üniversitesi

ÖZET

Toplumları ayakta tutan güçlü bağlardan birisi ailedir. Aile, sonu evlilikle sonuçlanan bir erkek ve bir kadından oluşur. Türk toplumunu ayakta tutan aile bağlarının önemli özelliklerinden birisi de evlilik öncesi yaşanan dillere destan aşk hikâyeleridir. "Leyla ile Mecnun" ve "Ferhad'ü Şirin" günümüze kadar hem sözlü hem de yazılı olarak gelmiş önemli hikâyelerdendir. İçerisinde geçen yaşanmışlıkların çoğu halen yaşanmaktadır. Türklerdeki aile yapısının güçlü olmasının temel sebeplerinden birisi de sevgi ve aşk üzerine kurulan evliliklerdir. Aile, evlilik deyince akla ilk gelen sevgili ve aşk kavramlarıdır. Bunun en güzel örneklerini "Leyla ile Mecnun" ve "Ferhad'ü Şirin" hikâyelerinde görmekteyiz. Onlar Türklerin geleneksel aile yapısının temel taşlarının, sevgi ve aşk ile taçlandırıldığını göstermesi bakımından "tarihi belge" niteliğindedir. Sağlam ailenin, nasıl inşa edilmesi ile ilgili güzel örnekler sunmaktadır. Özellikle günümüz de evlilik öncesi sevgi ve aşkın uzun sürmeden bitmesi, sevgi ve aşk üzerinden birbirlerinin duyguları ile oynamaları aile ve toplumun geleceği için ürkütücüdür. Günümüzün gençlerine, gerçek sevgi ve aşkın nasıl olması gerektiği yönünde en güzel örnekler daha önce yaşanmış ve dilden dile günümüze kadar ulaşmış olan bu tür hikâyelerin anlatılmasıdır.

Söz konusu hikâyelerin geleneksel aile yapımızdaki aile içi ilişkilere etkileri nelerdir?

Eşlerin birbirine karşı tutumlar

Eşlerin anne-babalarına karşı tutumları

Eşlerin sorunların üstesinden gelmek için oluşturdukları güç birliği

Anahtar kelimeler: Leyla ile Mecnun, Ferha'ü Şirin, Aşk, Aile, Evlilik. Fuzulî ve Nizami Gencevi

ABSTRACT

One of the strong bonds that keep societies alive is the family. The family consists of a man and a woman who end in marriage. One of the important features of family ties that sustain Turkish society is the legendary love stories experienced before marriage. "Leyla ile Mecnun" and "Ferhad'ü Şirin" are important stories that have survived both orally and in writing. Most of the past experiences are still happening. One of the main reasons for the strong family structure in Turks is the marriages built on love and affection. The first thing that comes to

mind when talking about family and marriage is the concepts of lover and love. We see the best examples of this in the stories "Leyla ile Majnun" and "Ferhad'ü Şirin". They are "historical documents" in that they show that the cornerstones of the traditional family structure of the Turks were crowned with love and affection. It provides good examples of how to build a solid family. Especially today, it is frightening for the future of the family and society that pre-marital love and love end before it takes a long time and they play with each other's feelings over love and love. The best examples of how true love and love should be told to today's youth are such stories that have been experienced before and have reached the present day from language to word.

What are the effects of the stories in question on the family relations in our traditional family structure?

Attitudes of spouses towards each other

Attitudes of spouses towards their parents

The union of forces formed by the spouses to overcome the problems

Keywords: Leyla ile Mecnun, Ferha'ü Şirin, Love, Family, Marriage, Fuzulî and Nizami Gencevi

GİRİŞ

İslam coğrafyasında "evlilik ve aile" kavramları dini öğretilerin yorumlanması ile şekillendiği için kutsal sayılır ve korunması da dini kurallara göre belirlenmiştir. Hatta evlilik öncesi yaşanan ilişkilerde bile bu dini hassasiyete özen gösterilir. İnsanın ergenlik yaşına girmesiyle karşı cinse karşı bir takım duygular beslemesi biyolojik ve fıtri bir gerçekliktir. Ergenliğe ulaşan gençler, karşı cinsle ister okulda ister çeşme başında veya bağ bahçede karşılaştıkları zaman birbirlerinden hoşlanırdı, etkilenirdi ve masum bir yakınlık hissetmeye başlardı. Bu duygusal hoşlanma zamanla yerini gerçek sevgiye, daha sonra da aşka bırakırdı.

Müslüman Türkler arasında evlilik öncesi yaşanan bu tür duygusal ilişkiler dini, örfi ve ahlaki sınırlar içerisinde olması şartıyla hoş karşılanmış hatta önceleri sözel olarak aktarıla gelen bu tür hikayeler daha sonra yazıya geçirilmiştir. Bugün bir kısmı İslam öncesi döneme ait olmak üzere yazılı olmak kayıtlara geçmiş birçok aşk hikâyeleri vardır. Bunlar, evlilik öncesi ilişkilerin boyutlarını ve evliliğin temelini oluşturan eşlerin birbirine olan sevgilerini göstermesi bakımından da önemlidir.

Müslüman Türk toplumunu ayakta tutan aile bağlarının önemli özelliklerinden birisi de evlilik öncesi yaşanan dillere destan aşk hikâyeleridir. Aşk hikâyeleri, evliliğin sadece duygusal olarak yaşanan bir ütopya olmadığını, sorumluluk ve sabır başta olmak üzere insanın olgunlaşmasını öğreten bir süreç olduğunu da göstermesi bakımından okul görevini görmektedir. Bazen bu okul uzun sürer gençler olgunlaşır ama kavuşamadan ölür. Yaşanmış aşk hikâyeleri dilden dile daha sonra da yazıya geçirilerek günümüze kadar ulaşmıştır. "Leyla ile Mecnun[1]" ve "Ferhad'ü

[1] Leylâ ile Mecnun'un hikâyesinin aslı, eski Arap efsanesine dayanan klasik bir aşk hikâyesi olasına rağmen, zamanla İslam coğrafyasının değişik bölgelerinde farklı şekillerde yazılmış halk hikâyeleridir. Konusu birbirini seven; ama bir türlü kavuşamayan, kara sevdalı iki gencin çileli aşklarıdır. Hikâyenin ilk olarak yazıya geçirilmesi, 10. yüzyılın sonlarında İran'da geçmiş ve ilk defa Azerbaycan şairi Nizami (Azerbaycan) Gencevi, tarafında olmuştur. Daha sonra Türk edebiyatında otuzdan fazla şair tarafından işlenen bu aşk için yazılan en ünlü mesnevi, 1533 yılında Fuzuli'nin kaleme aldığı "Leylâ ile Mecnun" eserdir. Leyla ve Mecnunun ana teması,

Şirin[2]" gibi mesnevi[3] türü eserlerin bir kısmı günümüze kadar hem sözlü hem de yazılı olarak gelmiş önemli aşk hikâyelerindendir. İçerisinde geçen yaşanmışlıkların çoğu günümüzde de sosyal hayatta yaşanmaktadır. Müslüman Türklerde ki aile yapısının güçlü olmasının temel sebeplerinden birisi de sevgi ve aşk üzerine kurulan evliliklerdir. Çünkü aile, evlilik deyince akla ilk gelen sevgili ve aşk kavramlarıdır. Bunun en güzel örneklerini "Leyla ile Mecnun" ve "Ferhad'ü Şirin" hikâyelerinde görmekteyiz. Her ne kadar sonu mutlu bitmese bile sadakat, sevgi, sabır, saygı gibi değerlerin gençlerin hayatında ki olması gereken yeri göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu anlamda "Leyla ile Mecnun" ve "Ferhad'ü Şirin" hikâyeleri, geleneksel aile yapısının temel taşlarının, sevgi ve aşk ile taçlandırıldığını göstermesi bakımından tarihi belge niteliğindedir. Gerçek sevgi ve aşkın, sağlam ailenin, nasıl inşa edilmesi ile ilgili güzel örnekler sunmaktadır. Özellikle günümüz de evlilik öncesi yaşanan sevgi ve aşkın uzun sürmeden bitmesi, hatta çoğunun ciddi bir gerekçe olmadan ayrılarak birbirlerinin duyguları ile oynamalarının yol açtığı kırılmalar dikkate alındığında aile ve toplumun geleceği için ürkütücü olduğunu varsayarsak yaşanmış aşk hikâyelerinin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Günümüzün gençlerine, gerçek sevgi ve aşkın nasıl olması gerektiği yönünde en güzel örnekler daha önce yaşanmış ve dilden dile günümüze kadar ulaşmış olan bu tür hikâyelerin anlatılmasıdır. Aşk, sabır ve sebat ile bedel ister, insanı olgunlaştırır ve kadir kıymet öğretir. Sağlam bir yuvanın sağlam temeller üzerine kurulması için sevgi, saygı bağlarının güçlü olması gerekir. Türklerde ki ailenin sağlam olmasının temel sebepleri, eşlerin birbirini sevmesi, sayması ve sorumluluk almasıdır.

Bireysel olarakta sevgi ve aşklarının nişanesi olarak birbirlerine dörtlükler yazmaları aradaki bağı daha da kuvvetlendirmektedir. Hem kendi ruhsal durumlarını hem de karşıya olan duygularını dizelere dökmeleri de ayrı bir zenginliktir.

Farsça'dan Urdu ve Hint edebiyatına da girmiştir. 16.yüzyıldan itibaren Türk halk edebiyatına da geçerek anonim bir halk hikâyesine dönüşmüştür. (Nizâmî'yi Gencevi, 2013; 84: Fuzuli, 2019; 8-12).

[2]Ferhat ile Şirin,in aslı Nizâmî Gencevi'nin "Hüsrevü Şirin"den alınmış olup, yazılı kayıtlara da "Ferhâdü Şîrîn", "Ferhadnâme" gibi isimlerle de geçer. Eserin konusu klasik Türk edebiyatında ve Türk halk edebiyatında işlenen bir aşk hikâyesidir. Eser birçok kişi tarafından kaleme alındığı için hikâyenin kahramanları farklılık göstermekle birlikte çoğunlukla Şirin ile onu seven Fethat ve Hüsrev üçlüsüdür. Genel olarak konusu, Sasani Hanedanı'ndan II. Hüsrev ile Azerbaycan'da Berde kentinin hükümdarı Mehmene Banu'nun yeğeni Şirin arasındaki aşkı anlatan Ferhat ile Şirin öyküsüne dayanır. Eser, İran, Türk ve Azeri edebiyatında pek çok edebiyatçı tarafından mesnevi biçiminde yazılmış daha sonraları hikâye olarakta kayıtlara geçmiştir. Özellikle Ali Şir Nevai merkeze Hüsrev yerine soyut bir aşk kahramanı olan Ferhad'ı koyarak öyküyü Ḫüsrev ile Şirin'den çok farklı bir içerikle "Ferhâd u Şirin" adıyla kaleme almıştır. Daha sonra ki dönemler de Ferhad ile Şirin öyküsü, klasik mesnevilerde kalmayıp Türk halk edebiyatına da aynı adla geçmiş ve hikâyenin tarihî ve coğrafî çerçevesi Anadolu'ya uyarlanarak birçok farklı varyantla kaleme alınmıştır. Hikâye halk arasında çok sevildiği için kahramanlarından Şirin'i güzelliğin, Ferhat'ı da sabır ve tahammülün sembolü olarak kabul benimsedi. Bundan dolayı öykü Anadolu dışında da İslam coğrafyasının değişik bölgelerinde, İran, Azerbaycan, Orta Asya'nın güneyini ve Ermenistan'ı içine alan geniş bir coğrafyada ülkelere ve yörelere göre bazı değişikliklerle anlatıla gelmiştir. Özellikle Anadolu ve Azerbaycan'da anlatılan Ferhat ile Şirin öyküsünün konusu Horasan'da başlar, daha sonra Amasya'da gelişerek devam eder. Türk halk hikâyesi olarak geçen eser de Hüsrev, İran Şahı değil, Amasya hükümdarı Hürmüz Şâh'ın şehzadesi olan Hüsrev'dir. Hikâyenin asıl kahramanı Hüsrev değil Ferhat'tır (Albayrak, 1995;388-389).

[3] Mesnevi; özellikle Arap, Fars ve Osmanlı edebiyatında kendi aralarında uyaklı beyitlerden oluşan ve aruz ölçüsüyle yazılan divan edebiyatı şiir biçimidir (Vikipedi).

Sevgilinin, sevgiliye kavuşmak için yaşadığı zorluklar, verdiği mücadele evlilik için gerekli olgunluğa ulaşıldığını ve sorumluluk alabilecek ehliyete sahip olduğunu da göstermesi bakımından günümüz gençleri için de örnektir.

Leyla ile Mecnun

Kaynaklara göre "Leyla ile Kays[4]"ın (Mecnun) hikâyesi, Bağdat yakınlarında Necid'de geçmektedir. Beni Amir kabilesine mensup Leylâ ve Kays aynı okula giderler. Okul sıralarında Kays ile Leyla arasında gönül ilişkisi başlar ve zamanla aşka dönüşür. Kısa zamanda her yere yayılan bu aşkı duyan annesi Leylâ'yı okuldan alır ve Kays'la görüşmesini yasaklar. Sevgilisinin uzaklaştığı gören Kays da okuldan ayrılır. Ayrılık ıstırabıyla mahvolan Kays halk arasında Arapçada "deli" anlamına gelen "Mecnun" diye anılmaya başlar. Halktan uzaklaşarak bir çöle çekilen Mecnun'u, babası bu sevdiğine kavuşturma vaadiyle eve dönmeye ikna eder. Kays, babasına Leyla'yı istemesini söyler. Ancak Leyla'nın babası bu kavuşmaya engel olur. Bunun üzerine Kays tekrar çöle gider. Baba, oğlunu Kabe'ye götürür ama burada da Mecnun'un derdine derman bulunamaz. Nevfel isimli bir kabile reisi Mecnun'un hikâyesi öğrenir ve onu Leyla'ya kavuşturma sözü verir. Kavuşmalarına engel olan Leyla'nın kabilesiyle yapılan savaşlar başarıya ulaşsa da Mecnun'un garip hallerini gören Leyla'nın ailesi vermekten vazgeçer. Hatta aşkları sebebiyle kızlarının adı dillere düşüp namusları lekelendiği düşüncesiyle ikinci teklifi de reddederler. Bu sırada babası Leyla'yı, ününü duyup ona aşık olan İbni Selam'la evlendirir. Ancak Leyla, kendini ödürme tehdidiyle onu kendinden uzak tutar. Mecnun bu evliliği öğrenir ve perişanlığı daha da artar. Mecnun çöldedir ve aşkın bin bir türlü cefasıyla yoğrulmaktadır. Dünyayla bütün bağlantısı kesilir ve sadece ruhuyla yaşar hale gelir. Leylâ'nın vücudu da dâhil olmak üzere bütün maddi varlıklarla ilişkisi bitmiştir. Bu şekilde otuz yıl geçer. Leyla'dan karşılık bulamayan İbni Selam ölür. Bu haberi duyan Mecnun, Leyla'nın davetiyle evine gider. Nihayet kavuşan iki âşık yine de uzun süre birlikte olamazlar. Bir süre devam eden ilahi nitelikteki sohbetin ardından Mecnun, içinden gelen bir hisle bu dünya'da Leyla'dan ayrılma vaktinin geldiğini hissederek çöle gider. Bir süre sonra rüyasında Mecnun'un öldüğünü görür. Uyanınca Leyla'nın öldüğünü öğerenen Mecnun, onun mezarına gidip uzanır ve canından can gitmiş gibi ağlayarak ruhunu teslim eder. Mecnun'un yakınları onu, yaşamında kavuşamadığı Leyla'nın mezarına defnederler.

"Leyla ile Mecnun" ve "Ferhad ile Şirin" Türü Eserlerin Aile Yapısına Etkileri

Leyla ile Mecnun ve Ferhad ile Şirin türü eserler İslam coğrafyasında yaşayan gençler üzerindeki etkileri tartışılmaz. Bu tür hikâyeler çok sevildiği için önce sözlü olarak aktarılmış daha sonraki devirlerde mesnevi türü ve halk hikâyeleri olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Hikâyelerde geçen kişiler ve yaşanan olaylar gerçek hayatla örtüşmektedir. Çünkü eserlerde geçen, gençlerin anne ve babalarıyla olan münasebetleri, anne ve babaların evlata bakışı ve onlardan beklentileri, karı-koca münasebetleri, evlenme, aile fertleri ve akraba arasındaki ilişkilere de daha ayrıntılı yer verilmiştir. Mesnevi ve halk hikâyeleri türü eserlerde toplumsal konular, bütün çıplaklığı ile işlendiği için bazen konuların olumlu yöne kadar olumsuz yönlerine de değinilmektedir. Hatta bazen abartı ve dramatize daha ağırlık kazanmaktadır. Bilhassa sözlü gelenek başlangıcı olan hikâyelerde kahramanlara verilen rollerde aşırılıkları görmek mümkündür. Örneğin Ferhat'ın iki yüz kiloluk külünk ile dağı delmesi. Şimdi yukarı da anlatılan aşk hikâyelerini olumlu ve olumsuz yönleri ile değerlendirelim.

1- OLUMLU YÖNLERİ

[4] Kays; Mecnun'un asıl ve ilk ismidir.

A) Aşk-Evlilik, Karı-Koca ve Sorumluluk

Leyla ile Mecnun ve Ferhad ile Şirin türü hikâyelerde işlenen aşkın amacı sağlam bir yuva kurmaktır. Müslüman Türklerde ailenin önemi ve aile bireylerinin birbirlerine sahip çıkması esastır. Bunun için de Türk topluluklarında evlilik, sorumluluk taşıyabilenlere verilen bir hak olarak kabul edilir. Müslüman Türkler arasındaki bütün masallarda mutluluk ve birliğine sahip olmak için akıllı, yetenekli, becerikli ve sabırlı olmaları gerektiği vurgulanır. (Günay 1992:617) Müslüman Türkler de evlilik öncesi yaşanan aşklar gençleri evliliğe hazırlayacağı için hoş karşılanmış fakat ruhi kişiliğin bozmamasına ve ahlaki sınırların da ihlal edilmemesine dikkat çekilmiştir.

Leyla'nın Mecnun'a verilmeyişinin asıl sebebi Kays'ın "Mecnun[5]" özelliklerine sahip oluşudur. Bir erkeğin evlenebilmesi için aklı başında, sorumluluk taşıyabilecek durumda olması gerektiği; deliye kız verilmediği görülüyor. Müslüman Türklerde erkek, ailenin reisi ve ailenin geçimini temin eden kişidir. Eşini, çocuklarını, ailenin namusunu ve itibarını kollar, korur. Mecnun olan kişiler, bu tür sorumlulukları taşıyamayacağı içinde evliliklerine özellikle kızın aile karşı çıkmaktadır. Bu durumu Kays'ın ağzından şöyle ifade etmektedir:

Kays, avcıdan, yakaladığı ceylanı bırakmasını istediğinde avcıya: ''Bu benim evladu iyalimin geçimi içindir. Avlanmazsam ve yakaladığım avı salarsam ailemi nasıl geçindiririm?'' diyerek mecnun(deli) olmanın bazı sorumlulukları yerine getirmeye engel olacağı açıkça ifade edilmektedir. Hatta Kays'ın babası, oğlunun içine düştüğü durumdan bir an önce kurtulması için nasihatlerde bulunuyor. Babası Kays'a, kendisini deliliğe sürükleyen bu aşktan vazgeçmesini, normal hayata dönüp kendi işinin başına geçip çalışmasını, mal mülk edinmesini, evlenip aile kurup soyunu devam ettirmesini istiyor. Kays'ın annesi de Mecnun çölden her eve getirilişinde onu yıkar, temizler, yedirir, içirir, elbiseleri onarır, yeni elbiseler giydirir ve ona nasihatlerde bulunur. Hatta bazen karı-koca baş başa verir, ailenin bu sorununu beraber düşünür, ortak çözüm ve uygulama için birlikte karar verirler. Oğulları Kays'ın aşkına kavuşmadığı için cinnet geçirip çöllerde dolaşmasını önlemek için de annesi ve babası beraber düşünüp çareler arıyorlardı. Aile bilinci ve sorumluluğu da bunu gerektiriyordu. Evlilik, aile demek; aile de sorumluluk demektir.

Leyla ile Mecnun türü hikâyelerde anlatılan aile modeli genelde ataerkil aile tipidir. Bu tip aile modeli, Türklerin geleneksel aile yapısına da uygundur. Çünkü Türklerde aile ''perderi'' tipte, yani çeşitli toplumlarda gördüğümüz sulta (zor, cebir)'ya dayanan (pederşahi) değil, velayet (dost, yardım) esnasında ''baba hukukunun'' hakim olduğu bir sistemde idi.'' (Donuk, 1992:287) Bu tür aile de baba, zora dayalı bir hakimiyet yerine, daima koruyucu, ailenin saygınlığını, devamlılığını, geçimini düşünen ve sağlayan, evladının yetişmesini temin eden bir kişidir. Aile içi iletişim ve dayanışma ön planda olduğu için aileyi ilgilendiren konularda çoğu kez eşine ve ilgili kişilere danışılır ve birlikte karar verilirdi. Müslüman Türk aile yapısında her zaman baba ailenin reisi, koruyucusu ve merhametlisidir. Buna Leyla ile Mecnun hikâyesinde de rastlıyoruz. Leyla'nın babası da, Mecnun'un babası da, en kızgın anlarında bile çocuklarını hiç dövmemişler hatta sorunlarının çözümü için yardımcı olmaya çalışmışlar gerekli durumlarda nasihatlerle uyarmışlardır. Nasihatler genellikle sevgi sözleriyle başlar ve tutum ve davranışlarda dikkat etmesi gereken noktalara karşı uyarılır hatta kimlerle arkadaşlık etmesi gerektiği ile ilgili tavsiyelerde de bulunulurdu. Özellikle başarı için temel olan aklın kullanılması ve sabırla hareket edilmesine dikkat çekilirdi. Çünkü her baba evladının, bilgili,

5

aklıyla hareket eden, toplum içinde iyi bir yer edinen, soyunu devam ve adını iyilikle yad ettiren bir kişi olarak yetişmesini isterdi.

Anne baba çocuklarına sadece iyi günde değil zor günlerinde de sahip çıkar ve onların sorunlarını çözmek için sahiplenirdi. Tıpkı Mecnun'un aşık olup kendinden geçtikten sonra da babası evladının iyiliği, koruması, aşık derdinden kurtulup sosyal hayata geri dönmesi için daima çabalayıp, çareler araması gibi. Kays'ın babası da her zaman oğlunu korumuş, kollamış onu kendi haline terk etmemiş, evlatlıktan reddetmemiş, tam tersi sahip çıkmıştır. Zaten hikâyede, bir babanın çocuğunu daima koruyup kollaması, onun iyiliği için elinden geleni yapması, onun sıhhati ve sağlığı için her an endişe duyması, iyi yetişmesi, okuyup aileye ve topluma yarayışlı bir insan olması için lüzumlu ortamı hazırlaması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Geçmiş ile günümüz arasındaki ideal baba tipinin en güzel örneklerinden birisi baba ile Mecnun arasındaki iletişimdir. Normal de ataerkil aile tipinde babanın otoritesini korumak için baba ile oğul arasında belli mesafeler olmasına rağmen Mecnun'un babası oğluna daima bir arkadaş, bir dost gibi yaklaşmıştır.

B) Ailede Anne ve Çocukların Yeri

Leyla ile Mecnun türü eserlerin çok okunmasının sebeplerinden birisi içerisinde geçen aile yapısının daha çok gerçekçi olmasıdır. Müslüman Türk topluluklarında, aile, yuva demektir. Yuvayı da dişi kuş yapar anlayışından dolayı kadın evin direğidir. Kadın olmadan yuva kurulmaz ve aile olmaz. Yuvayı yapan kadın ayrıca kocasına Allah'ın bir emanetidir. Kadın eşi için hanım; çocukları doğuran, büyüten, besleyen ve terbiye eden annedir. Peygamberimiz (sav): "Cennet annelerin ayağının altındadır''(İbn Hanbel,V, 198; Nesâî, Cihad, 6) diyerek annelerin önemini açıklamıştır. Leyla ve Mecnun türü aşk hikâyelerinde kadınlara da yer verilmiştir. Örneğin Leyla, annesi ve Mecnun'nun annesi de kadın olduğu gibi bu üç kadının hikâye içindeki davranışları, annesinin Leyla'ya ettiği nasihatler, Leyla'nın kendi kendine iç konuşmaları, Leyla ile Mecnun'un birbirine söyledikleri ve yazdıkları, hikayelerdeki kadın ve anne temaları hakkında bize bazı ipuçları sunmaktadır. Her birinin rolü farklı ve kendilerine özgü bir değeri, ahlaki öğretiyi içermektedir.

Yine evliliğin temel amaçlarından birisi, neslin devamı için çocuk yapmak, büyütmek, korumak ve yetiştirmektir. Müslüman Türklerde de çocuk ana rahminden itibaren, büyüyüp cemiyete kazandırılıncaya kadar ailece takibe alınmaktadır. Bunda hayırlı evlat yetiştirip cemiyete kazandıranların İslam dinine göre, sevap defterinin kapanmayacağı inancının da tesirli olduğu şüphesizdir. (Turan, 1992:82) Özellikle erkek çocukların gelişiminin her aşamasında farklı etkinlikler düzenlenerek toplumsal hayata hazırlanır. Hikâyelerde erkek çocukları ifade etmek için evlat, oğul, ferzend gibi birçok kelime kullanılır. Erkek çocuk, ailenin soyunun devamını, babanın adının hayırla anılmasını, ocağın yanık, kapının açık tutulmasını sağlayan hayırlı evlat olarak görülür. Geçmiş dönem hikâyelerinin çoğunda olay kahramanı erkek çocuk ise doğumundan itibaren birtakım farklılıklar atfedilir. Leyla ile Mecnun hikâyenin başlangıcında da Mecnun'un babasının anlatırken bir evladının olması için dua ettiğini, çareler aradığını, istediğinin erkek evlat olması olduğu belirtilir. Müslüman Türklerin hikâyelerinde, çocuğun terbiyesini anne ve baba müştereken üstlenir, terbiye, eğitimle ve nasihatle, aile büyüklerinden ve çevredeki âlim, bilgili, tecrübeli, faziletli kişilerden görerek edinilir. Erkek çocuklarına isim verme ve sünnet için davetler verilir, özel törenler düzenlenirdi. Çocuğun terbiyesinde dayağın yeri yoktur. Bazen anne ve babalar çocuklarına nasihat eder fakat bu durumun onu utandıracağı, sıkacağı endişesinden hareketle fazla tekrar etmezlerdi. Onun gerekli dersi aldığı düşünülürdü.

C) Kardeş, Damat Ve Gelinin Aile İçerisindeki Yeri

Müslüman Türklerin geleneksel aile yapısında damat ve gelin o evin evladı gibi görülürdü. Kızın babası, damadını oğlu, erkek evladı olarak gördüğü gibi, gelinde gittiği evin kızı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. İbnü's-Selam Leyla'yı istettiğinde Leyla'nın babası:

''Ol kılsa oğulluğum hevası

Bolgay-men men dagı atası…''Diyerek kızını verdiğini belirtiyor.

Kızını Mecnun'a istediklerinde de Nevfal:

''Ta eyle ki bolsa şart peyvend

Mecnun'u kılay özümge ferzend…'' Dizeleri ile cevap veriyor.

"Leyla ile Mecnun" hikâyesinde ailenin diğer bireyleri ile ilgili bilgiler sınırlı olmakla birlikte Leyla'nın kardeş veya ağabeylerinin olduğunu belirten sözlere rastlanmaktadır. Hatta annesinin, Leyla'ya nasihat ederken: ''Bu durumu baban ve kardeşlerin duyarsa sana kahrederler; o zaman ne yaparsın?'' Dediği aktarılmaktadır. Yine Leyla, bir yerde kardeş baskısından bahsederken, erkek kardeşlerinin bilhassa ağabeylerin, kız kardeşler üzerinde bir otorite ve baskı kurduğu, onları koruma, kollama görevi üstlendiğini düşüncesine gidilebilir.

Yine Müslüman Türk toplumu içerisinde ki aile bireylerinden dayının ayrı bir yeri vardır. Özellikle anne tarafından akraba olan erkeklere dayı denilirse de asıl dayı annenin kardeşidir. Genel kanı dayı, yeğenlerini koruyan kollayan; onlara yardım eden; zor bir durumda kalındığında en önce başvurulan bir kişidir. Bunun içinde dayı kavramı, akrabalık dışında, koruyan, yardım eden, destek olan kişi anlamına kazanmıştır. Hikâyede de Mecnun'un dayısı, sık sık onu görmeye gider, yiyecek ve giyecek götürür ve onunla yakından ilgilenir. Bir yerde dayı, ailesi ile Mecnun arasında elçi görevi görür ve annesinin durumunu Mecnun'a anlatır, Mecnun'un durumunu da annesine anlatır. Hatta oğlu ile annesi arasında ki iletişimi sağladığı için bir defasında annesini Oğlu Mecnunun yanına götürür. Günümüz de daha farklı anlamlarda kullanılsa bile dayı, Türk aile ve akrabalık yapısı içerisindeki yerini, Leyla ve Mecnun türü hikâyelerden almıştır.

Yine Müslüman Türklerin aile yapısı üzerinde kalıcı iz bırakan bir başka aşk hikâyesi de Ferhad ile Şirin'dir. Hikâyenin değişik versiyonları vardır. Müslüman Türkler arasında yaygın olan öyküyü şöyle özetleyebiliriz:

1- Ferhat İle Şirin

Horasan diyarında ki Ermen şehrinin padişahı Mehmine Banu'dur. Mehmine Banu'nun kız kardeşinin kızı olan, on üç-on dört yaşında, güzelliği ile meşhur Şirin isminde bir yeğeni vardır. Mehmine Banu mimarına Şirin için bir köşk yaptırmak ister. Mimar, yıldız hükmünce renk değiştiren yedi renkli bir köşk inşa eder. Köşkün işlemesini ise usta bir nakkaş olan Behzad ile oğlu Ferhat yapar. Şirin, Mehmine Banu ile köşkü gezmeye geldiklerinde Ferhat'ı görür ve âşık olur. Aşkından Ferhat'ı da haberdar etmek isteyen Şirin, bahçeye gizlenerek; Ferhat'a altın bir turunç ve altın bir limon atarak dikkatini çeker ve onu kendisine âşık eder. Mehmine Banu yapılan bu köşkü çok beğenir ve yanına küçük bir köşk daha yapılmasını emreder. Bu küçük köşkün nakışlarını da Behzat ile oğlu Ferhat yaparlar. Şirin'in dadısı Ferhat ile Şirin arasındaki aşkı fark eder. Köşk tamamlanınca, cariyeler bir su kaynağı bulur ve bunu Mehmine Banu'ya söylerler. Mehmine Banu, bu suyu köşke getirecek olan kişiye her istediğini vereceğini ilan eder. Ferhat bu işe talip olur ve suyu getirmesi halinde saraya hizmetli olarak alınmasını ister. Mehmine Banu da bunu kabul eder. Ferhat bir rivayete göre kırk günde, başka bir rivayete göre bir yılda, Şirin'in aşkıyla dağı delip suyu akıtır. Bunun üzerine saraya hizmetli yapılır. Mehmine Banu gidince Şirin dadısından Ferhat'ı görmek için yardım etmesini ister. Dadı önceleri bunu

kabul etmese de Şirin'in ısrarlarına dayanamaz ve kabul eder. Mehmine Banu'ya cariyelerden biri Ferhat'ın Şirin'in odasına girdiğini haber verir. Mehmine Banu, cariyenin bu sırrı saklamayacağını düşünerek onu öldürtür. Şirin'in dadısı, cariyenin öldürüldüğünü, Şirin'e anlatır. Bir gün Mehmine Banu, yine Şirin'e gezmeye gitmeyi teklif eder, Şirin reddedince şüphelenir. Gezmeye gitmiş gibi yapar ve geri döner. Gizlenerek, Şirin'in dadısı ile beraber Ferhat'ın yanına gittiğini gözetler. Şirin'in Ferhat'ın yanına gitmesiyle arkalarından Ferhat'ı Şirin'e çok methettiğini düşünerek kabahati kendinde bulur. Mehmine Banu, Ferhat'ı, Şirin'den uzaklaştırmak için Ferhat'ı zindana attırır, fakat kendisini kurtaracağına dair Ferhat'a söz verir. Mehmine Banu bir gece rüyasında Ferhat'ı serbest bırakmasa helak olacağına dair rüya görür. Rüyadan korkan Mehmine Banu ertesi gün Ferhat'a bin altın vererek onu salıverir. Ferhat aldığı altınları fakirlere dağıtır. Külüngünü alan Ferhat dağlara gider, kendini yağmurdan ve kardan korumak için bir mağara yapar ve pek çok vahşi hayvan etrafına toplanır. Bir gün şehre inip boya aletleri alan Ferhat mağarasına gelir ve Şirin'in resmini yapar. Ferhat Şirin'in hayalini görür ve gidip onu görmek ister. Şirin'in rüyasında gördüğü bir pir ona Ferhat'ın kendisine gelmekte olduğunu haber verir. Halk, Behzad'a Ferhat'ın Şirin ile söyleştiğini haber verir. Behzad, Ferhat'la konuşup ona eve dönmesini söylerse de Ferhat'a kabul ettiremez. Hürmüz Şah, bir gün ava gittiğinde Ferhat'ın hazin sedasını duyar ve yanındakilere onu bulup getirmelerini emreder. Ferhat'ı bulan Hürmüz Şah'ın adamları onu Şah'ın huzuruna getirip durumunu anlatırlar. Hürmüz Şah olanlara üzülür ve Şirin'i Ferhat'a alacağını söyleyip onu saraya götürür. Hürmüz Şah, Mehmine Banu'ya Şirin'i istemek için bir name gönderir ve gerekirse zorla alacağını, bu sebeple kötülüğe mahal vermeden Şirin'i çeyiziyle birlikte göndermesini istediğini bildirir. Hürmüz Şah, Han Banu'ya Şirin'i istemek için bir name gönderir ve gerekirse zorla alacağını, bu sebeple kötülüğe mahal vermeden Şirin'i çeyiziyle birlikte göndermesini istediğini bildirir. Gece olunca Ferhat Şirin'i görmeye gider.

Ferhat çadırına dönüp yatınca rüyasında gördüğü bir pir ona bütün savaş tekniklerini öğretir. Ertesi sabah Ferhat, silahlarla donanmış Filsüvar'ı mağlup eder. Hürmüz Şah bu savaşa son vermek ister fakat Mehmine Banu kabul etmez. Bunun üzerine Hürmüz Şah savaşa üç gün ara verir. Dördüncü gün savaş yeniden başlar ve Şah'ın oğlu Hüsrev Şehzade, önce Simurg'u ardından Sehlan'ı yener.

Mehmine Banu, Azraka adlı bir cadıdan yardım ister. Ertesi gün, Hüsrev Şehzade ile karşılaşan Kehrab esir edilir. Hüsrev Şehzade, Azraka ile karşılaşırsa da boynundaki sihre karşı tesirli hamayılı daha önce Ferhat'a vermiş olduğu için Azaraka'nın sihrine yenilir. Şahmerd Ayyar "İsm-i Azam" duasını okuyarak sihri bozar ve Hüsrev Şehzadeyi kurtarır. Azraka, Mehmine Banu'ya kendisinden daha hünerli olan arkadaşı Tantana cadıyı çağırmayı teklif eder; Mehmine Banu da kabul eder. Ertesi gün Hüsrev Şehzade, Tantana cadı ile karşılaşır, Tantana cadı onu sihir yoluyla ayı şekline sokar ve esir eder. Hürmüz Şah, oğlunu kurtarmak için Mehmine Banu'ya gece baskını düzenler ve oğlunu kurtarır. Cadılar öldürülür, Mehmine Banu kaçar ve Şirin Hürmüz Şah'ın sarayına getirilir.

Şapur Hindi adlı bezirgân, Hüsrev Şehzade'ye bu savaşın Şirin yüzünden çıktığını anlatarak, Şirin'in güzelliğini över, Hüsrev Şirin'e âşık olur Hüsrev Şehzade dadısına, Şirin'i sevdiğini söyler ve dadısı ona Şirin'i gösterir. Şirin'e iyice âşık olan Hüsrev Şehzade, Hürmüz Şah'ın divanına gelmeyince Hürmüz Şah oğlunu merak eder ve oğlunun Şirin'e âşık olduğunu öğrenir. Hürmüz Şah, veziri Bahtigan'dan bir çare bulmasını ister. Vezir de Ferhat'tan su akıtılması imkânsız olan bir dağı delmesini ve böylece onun ortadan kaldırılmasını teklif eder. Hürmüz Şah bu teklifi kabul eder. Ferhat dağı delmeye başlar. Ferhat'ı uyurken rüyasında gördüğü bir pir kendisine Şirin'in yanına gelmekte olduğunu haber verir. Ferhat uyanınca Şirin'i yanında bulur. Ferhat'ın yanından geri dönerken atının ayağı kırılan Şirin, bu durumu uğursuzluk sayar.

Şirin de rüyasında bir köpeğin Ferhat'a saldırdığını ve Ferhat'ın bu saldırıyı engelleyemediğini görür. Rüyadan rahatsız olan Şirin, Ferhat'ın yanına gider. Ferhat da rüyasında Şirin'in geldiğini görür, uyanır; birbirlerine rüyalarını anlatırlar. Ferhat, Şirin'e üzülmemesini tembih eder ve üç gün içinde suyu akıtacağını söyler. Hürmüz Şah, Hüsrev Şehzade'nin dadısına oğlunun bu aşktan vazgeçmesini söylediğinde dadı, Hüsrev Şehzade'nin bunu asla kabul etmeyeceğini Hürmüz Şah'a söyler. İzni alan dadı bir tabak lokma ile Ferhat'ın yanına gider ve ona Şirin'in öldüğünü, lokmanın da Şirin'e ait olduğunu söyler. Bunu duyan Ferhat külünkle kendini öldürür. Dadı saraya gelip durumu Hürmüz Şah'a bildirirken; olanları duyan Gülbeyaz duyduklarını Şirin'e anlatır. Şirin dağa gidip Ferhat'ın cesedini görünce orada kendini hançerle öldürür. Olup bitenler Hürmüz Şah'a iletilir. Dadı cesetlerin yanına gelir, o sırada bir aslan dadıyı parçalar, kanından sıçrayan bir damla Ferhat ile Şirin'in arasına düşer. Hürmüz Şah, âşıkları yan yana defneder. Birinin kabrinde ak diğerininkinde kırmızı gül biter. Güller tam birbirlerine kavuşacakları anda aralarından kara bir çalı biterek onlara ayırır. Şirin'in elbiseleri, Mehmine Banu'ya gönderilir, Mehmine Banu elbiseler ile kırk gün yas tutar ve elbiseleri hazineye koyar (Albayrak, 1995, 388-389; Üst, 2014,47-62; Timurtaş,1953, 52-57)

Ferhat İle Şirin Hikâyesi'nin Aile Yapısının Oluşmasına Etkileri

Müslüman Türk aile yapısı üzerinde geleneksel halk hikâyelerinin etkileri tartışılmaz. Çünkü halk hikâyeleri, geniş halk topluluklarının değerler yönünden zenginleşmesinde ve o toplumun bilinçaltı oluşumunda doğrudan rol oynar. Hikâyede geçen kahramanlar günlük hayatta sık sık karşılaşılan kişileri anımsattığı için çocuklara isim olarak verilmiş hatta söz konusu hikâyelerin filmleri bile yapılmıştır. Örneğin hikâyenin başkahramanlarından Ferhat, dürüst ve becerikli bir usta olduğu kadar yardımseverliği (aldığı altınları ihtiyacı olan insanlara dağıtması), mülayimliği, kötülere karşı dirençli oluşu ve bu direnci sevgisinden dolayı gösterebilmesi takdirle karşılanmıştır. Günümüz aile yapısına etki olarak aile kenetlenmesini, ailedeki bireylerin birbirlerine olan bağlılık ve sevgilerinden dolayı dışarıya karşı bir savunma oluşturabilmelerini gösterir.

Hikâyenin ikinci başkarakteri olan Şirin ise, sevgi, saygı, sadakat gibi değerlerle donatılarak her zaman sevdiği Ferhat'ının yanında yer alır. Dillere destan güzelliği, varlıklı ve farklı imkânlara sahip olmasına rağmen sevgisine ve sevgilisine olan sadakat ve bağlılığından dolayı seven gençler için örnek olmuştur. Ferhat ve Şirin, karakter ve kişilik olarak günümüz gençleri için örnek teşkil etmektedir. Aile yapısı ekseninde değerlendirecek olursak, aile içindeki fertlerin birbirine verdiği güven, saygı, değer keza aynı şekilde uyumluluk oluşumu bakımından da örnek olduğunu söyleyebiliriz. Hikâyede Ferhat'ın dış engellere gösterdiği direnç, vazgeçmemesi, sevgilisine ulaşabilmek için imkânsızı zorlaması, gördüğü engellerden yılmaması gençler için takdire şayan örneklerdir. Bugünkü aile yapısında da ailelerin içlerinde yaşadığı problemlerin hiçbir zaman aileden vazgeçmeyi düşündürmediği gibi, sorunların çözümü için onarma taraftarı olunması gerçeğini vurgular.

Geleneksek halk hikâyelerinde olduğu gibi Ferhad ile Şirin hikâyesinde de ahlaki bir düşünce yapısı da vardır. Aradaki ilişki aşkta olsa sevgililerin birbirleri ile iletişiminde ahlaki değerlere uyumun vurgulanması dikkat çekmektedir. Yine aile içindeki fertlerin birbirlerine karşı sorumlulukları yumuşatılarak verilmiş, mahrem alanlar belirtilerek girilmesi yasaklanmıştır. Bu tür hikâyeler de anlatılanların günümüz aile yapısının temelini oluşturan ahlaki değerlerin oluşumuna katkı sağladığını söyleyebiliriz. Söz konusu hikâyede doğum, evlenme ve ölümle ilgili yapılan tören ve uygulamalara değinilmiş ve ahlaki hassasiyete özen gösterilmiştir. Benzer durum, günümüz ailelerinde yapılan törenlerde de büyük önem arz etmektedir. Dün olduğu gibi bu günde törenler aile bireylerinin birlikteliğini pekiştiren, yozlaşmayı önleyen özel anlardır.

Bu tür etkinlikler düzenlenirken büyüklerden rıza alınmaya çalışılması hatta geleneklere uygun yapılmaya çalışılması geleneksel bağın izlerini taşımaktadır. Hatta düğün törenlerine hazırlık için yapılan tüm aktivitelerin birlikte yapılması ve her aşamasında aile büyüklerine danışılması yine büyüklere verilen saygı, söz hakkı önceliği gibi aile içindeki saygıyı pekiştiren durumların halen canlılığını koruduğunu söyleyebiliriz.

Asıl üzerinde durulması gereken Ferhat ve Şirin'in yaşadıkları karşısında isyan etmeden, kaderin farkında olarak yaşadıkları zorluklara gösterdikleri sabır ve metanettir. Günümüz de aile içindeki bireylerin yaşadıkları sorunlar karşısında isyan, çekememezlik, gereksiz suçlama ve sorgulama yoluna girmeden sabır ve metanetle sorunları çözme yollarını ararken yaşadıklarının kaderlerinin bir parçası olduğunun farkında olarak hayat mücadelelerine devam etmeleridir. Bu tür gayretler ve mücadeleler aileyi bir ara da tutma mücadelesi olarak değerlendirilmelidir. Bunlar aile içi saygı ve ailenin bireyleri için yapabileceği fedakârlıkları göstermektedir.

Yine aile içi birlik ve beraberliğin sağlanmasına sebep olan törenler, gelenek ve göreneklerin yerinde yapılması ve inanışlar, ism-i azam duası, gibi sembolik olarak verilen değerler aile birlikteliğini pekiştirmektedir. Günümüz de halen var olan ölenin arkasından yas tutmak, gözyaşı dökmek, matem elbisesi giymek gibi uygulamalar hatta bunu kötü karakterler için de yapmaları bu saygıyı diri tutmaya katkıda bulunduğunu kimse inkâr edemez. Bugünkü aile yapısı açısından daha tecrübeli aile bireylerinin bazı konularda bilgilendirme tarzında nasihatler vermesi aile içi sorunların çözümü için olumlu katkılar sunar. Yine bu hikâyede öne çıkan bir başka önemli şey ise yaşanılan acı ve ölümlere gösterilen hassasiyet ile aşk için gösterilen hassasiyetin birbirini dengeler düzeyde olmasıdır.

Ferhat ile Şirin, inandıkları yolda azim, sebat ve kararlılıkla mücadelelerine devam etmiş suçlama yerine çözüm için alternatifler aramışlardır. Bugünkü âşıklar veya sevgilisine kavuşamayanlar içinde örnek teşkil etmektedir. Günümüz aile yapısında özellikle kaybolmaya yüz tutmuş zorlukla karşılaşınca tahammül yerini yuvayı dağıtmaya ve evliliği sonlandırmaya gitmektedir. Artık insanların engellere; bozulan şeylere tahammülleri kalmamış hatta bozulanı atmak yıkmak marifet sayılmaktadır.. Aile bireylerinin kenetlenmesi, saygı ve sadakati ve bu değerlere giden yolda karşılaşılan engellere mücadele gösterilmesine ön ayak olmuştur. Günümüz gençleri ve aile yapıları için iki farklı açıdan değerlendirebiliriz.

2- OLUMSUZ YÖNLERI

A) Yanlış Kader Algısı ve İradelerini Kullanamama

Hem "Leyla ile Mecnun" da hem de "Ferhat ile Şirin" hikâyelerinde başkahramanların yaşadıklarını pasif bir kader anlayışı ile değerlendirmek doğru değildir. Mecnun ve Kays, birbirlerine karşı hissettiklerini aileleri ile paylaşabilselerdi. Aynı zaman da ailelerinin de duyarlı davranıp çocuklarının yaşadıkları bu duyguları anlayışla karşılasalardı sorun bu kadar acımasız olmayacaktı. Halen Anadolu'nun bazı bölgelerinde sevmek, âşık olmak ahlaksızlık veya namussuzluk olarak telakki edilir. Kızlar, karşı cinse karşı duygularını açıkça ifade edemez.

B) Normal Kişiliği Anormal Kişiliğe Dönüşüyor

Ergenlik yaşına kadar normal olan gençlerin bir kısmı, ergenlikle birlikte yaşadıkları duyguları çevresindeki kişilerle paylaşamadıkları zaman yanlışların içine düşebiliyor. Çözümlenmesi kolay olan sorunlar bile çözülemez hale geliyor. Mecnun, Leyla'ya duyduğu sevgiyi ailesi ile paylaşabilseydi veya ailesi Kays'ın yaşadığı bu durumu ciddiye alıp doğru çözümler üretebilseydi mecnun kontrolden çıkmayacaktı.

"Leyla ile Mecnun", "Ferhat ile Şirin" gibi aşkı konu edinen halk hikâyeleri temiz duyguları, sevginin en saf hali ve kavuşamayan çiftleri ve aşk yolunda çektikleri çileleri akla getirmektedir. Hikâyeleri okuyanları güven duygusu, bir iç geçirme ve kısa süreli üzüntü hali sarar. İnsanların masum duygularını yaşarken başlarına nelerin gelebileceği, bazen kendi duygularının kontrolünü kaybettikleri zaman nelerle karşılaşabileceği hikayelerde anlatılmaktadır. Aile olma yolunda karşılaşılacak durumlarla ilgili örnek hikâyelerle gençleri yarınlar için hazırlanmaktadır. Müslüman Türkler arasında sevmek, aile olmak demek "Leyla ile Mecnun", "Ferhat İle Şirin" in hayatından bir parça yaşamak demektir. Çünkü onların yaşadığı aşk dillere pelesenk olmuş ve aşık olan gençler için yaşamış modellerdir. Onun için de aşık olarak yapılan evliliklerin, zemini olabildiğince sağlam yapıda olduğuna inanılır. Hangi dönem veya çağ olursa olsun aile ve toplum değerleri gözetilmeden hareket edilmemelidir. Yoksa beklenmedik sorunlar baş gösterir. Tıpkı Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin'in aşkında olduğu gibi sonradan ortaya çıkan sorunlar hem kavuşmayı engeller hem de aşıkları acı sona götürür. Toplumun değer yargıları dikkate alınmalıdır. Ayrıca ebeveynlerle sağlıklı ve dürüst bir ilişki içinde olunmalıdır. Ebeveynlerde, çocuklarıyla güven eksenli, sağlıklı ve dürüst bir etkileşim içinde olmalıdır.

Anne ve baba olmak aile bireyleri arasında sevgi, saygı, değer, sadakat, aşk gibi konularda hassas ve anlayışlı olmaktır. Gençlere toplumda ki gelenek, görenek ve adetlerin, usullerine uygun ve sağlıklı bir şekilde nasıl yapılması gerektiği ile ilgili bilgilerin verilmesi gerekir. Yoksa Leyla ile Mecnun hikayesinde olduğu gibi bazı yanlış yönlendirmeler ikili arasındaki aşka ve ailelerin yanlış tutumlar sergilemesine sebep olur.

Gelenek-görenekler ve değer yargıları dikkate alınmadığı zaman olaylar çok farklı yorumlanır. Gençlerin masum duygularının ifadesi olan aşk bile, namus, şeref gibi kavramlarla değerlendirilmeye çalışılır. Tıpkı Leyla ve Mecnun hikayesinde olduğu gibi doğru şeyler yanlış anlaşılır ve öyle aktarılarak sorun haline dönüşür. Dahada vahim olanı ise cinsiyet üzerinden namus kavramı gündeme getirilerek kızlar/kadın mahkûm edilir. Oysa asıl olan ilişkilerde kadın kadar erkeğin de hal ve hareketlerine dikkat etmesi aksi bir durumda kişilere eşit bir muamelenin olamayacağıdır. Doğru olanın konuya erkek ve kadın olarak değil de ilişki yaşayan bireyler olarak yaklaşılması ve sorunlara yapıcı bir gözle bakmasıdır.

"Leyla ile Mecnun", "Ferhat ile Şirin" hikâyeleri, birçok yönden günümüzde yaşanan aşk ilişkilerine terstir. Gerek aşkları gerekse kavuşamadıkları için çektikleri zorluklar sebebiyle günümüz aşklarında eksik olan bazı duygularla; birbirlerine olan saf sevgileri, Mecnun'un Leyla'ya sadakati, Leyla'nın ise Mecnun'a olan düşkünlüğü ile kavuşamasalar da birbirlerine ve insanlara anlatmak istedikleri müthiş aşk ve güven bulunur. Hikâyelerinde aşkın, güvenin, sadakatin sadece başlarda değil ilişkilerin sonuna kadar olması gerektiğini çok güzel bir şekilde göstermişlerdir. Özellikle Leyla ve Mecnun hikayesi için önemli olan noktalardan birisi de, ikisinin de günümüz de bazı ilişkileri gibi aileyi göz ardı etmemek hatta bu uğurda sevdasından bile vazgeçerek toplumdaki aile statüsüne zarar vermekten korkmak ve ebeveynlere saygı duymaktır. Yine diğer önemli bir nokta da Leyla ile Mecnun başka hayatlara sürüklenmiş olsa bile aidiyet duygusunu yitirmemeleri ve sonuna kadar ona sahip bireyler olmalarıdır. İşte böyle durumlar onların gerçekten dürüst olduklarını göstermektedir. Hatta Leyla ile Mecnun hikâyelerinin bir diğer kazanımı da, kişilik ve karakter anlamında aşka, evliliğe, sevgi ve sadakat gibi kavramlara aslında kimlerin ne şekilde hazır olduğunu veya ne şekilde sürdürebileceğine gösteren güzel bir örnektir. Günümüze kadar gelen bu aşk hikâyeleri gençler için birçok noktada uyarı ve hatırlatma görevi yapmaktadır. Aşık olan herkesin kavuşacağı diye bir kural yoktur. Fakat insan, Leyla ve Mecnun gibi aşık ve aşkına kavuşamasa da sadık bireyler olabilir. Çünkü aşkta asıl olan sadakattir. Ayrıca bir dine ve

kültüre aidiyet duygusunu hissetmedir. Müslüman Türklerin temel özelliklerinden birisi de aile ve toplum bilincine sahip ve kültürüne sahip çıkar ve ona uyar. Evliliğin güven esası üzerine kurulduğunu, onun içinde güvenilir kimseler olmanın gerektiğini vurgulayarak bireylerle iletişim kurmanın önemine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda aile bireylerinin düşüncelerine önem verilir hatta aynı düşünceleri savunmayanlara karşı anlayışlı davranılır. Farklılıkların nedenleri araştırılır. Sosyal ilişkilere başlayan gençlere dürüstlüğün her zaman kazanç getireceğin yönünde nasihatlerde bulunulurdu.

Nasihatler sadece yapılan hatalardan sonra değil aynı zaman da sevdiğimiz kişilerle bir hayat kuramasak da kendilerine saplantılı ve hayatlarını zora sokacak davranışlarda bulunmamalı yönünde de olabilir. Sevdiğimizi şeyleri paylaşmasını öğrenmek bir olgunluktur. Bazen sevdiğimiz şeylere sahip olamasak ta onların mutluluğu için güzel temennilerde bulunmak önemlidir. Bunun içinde Mecnun gibi sevdiğimizi düşündüğümüz kişiyi bizle mutlu olmasa da mutlulukla anmalıyız.

Bazı duyguları kontrol ederek yaşamak insan için önemlidir. Çünkü bazı duyguları kontrol etmek zordur. Aşka giden yolda yaşanılan duygularda belli aşamadan sonra kontrolden çıkar ve insanı adeta esir alır. Bu tür duygu yoğunluğu bazen sahibini Mecnuna (deliye) döndürür. Çünkü kontrolü zordur. Çöllere düşen halk tarafından deli diye kınanmış hatta Leyla'nın babası da bundan dolayı Leyla'yı vermemiştir. Aynı durum Leyla için de farklı şekilde yaşanmıştır. Evli olmasına rağmen kendisini eşine teslim etmemiştir. Dolayısıyla da bu tür duygularla baş etmenin yollarından birisi ne yaptığını ve niçin yaptığını bilmeye bağlıdır. İnsan, hayatın bir mecburiyete ve zorluğa dönüştüğünü düşünmeli yaşadıklarının karşı taraftaki içinde aynı zorlukla ve ayrı dayanma şekilleriyle ele alınmalıdır. Çünkü sevdiğimiz kişileri kaybetmeden önce sağlıklı iletişimler kurmalı ve sorunların çözümü için sabır ve metanet göstermelidir. Günümüz insanı Leyla ve Mecnun gibi efsaneleşmeden önce birbirine anlaşılır ve saf sevgilerle bağlı olmalı ve doğru iletişim için çaba sarf etmelidir.

SONUÇ

Toplumun oluşmasında aile temel olduğu gibi ailenin güçlü ve dayanıklı olmasında da bazı değerlerin olduğu bir gerçektir. "Leyla ile Mecnun" ve "Ferhat ile Şirin" gibi halk hikâyelerinin Türk aile yapısının oluşumuna ve günümüze kadar sağlam bir şekilde gelmesinde katkıları vardır. Yaşanmış aşk hikâyeleri özellikle aile içi sorunların çözümü, sevgiden güç alarak birbirleriyle kenetlenme mücadelesiyle başlayıp, sevgi, saygı, sadakatle birleştirmeyi başarmışları konusunda önemli katkıları olmuştur. Sevginin gücünü göstermesi bakımından Ferhad'ın dağları delmesi, Mecnun'un "Leyla" için destanlar yazması tarihi belge gibi hem sözlü hem de yazılı olarak günümüze kadar gelmiştir. Yaşanmış örneklikler, rol model alınması konusunda büyük kolaylıklar sağlar. Oysa günümüz gençlerinin büyük bir kısmının evlenecekleri kişiye olan sevgi, sadakat ve bağlılıklarının oldukça basit ve temelsiz olduğu için aile içindeki basit sorunları çözmek yerine, ayrılmayı tercih ettikleri görülmektedir. Bunda bazı değer yargılarının, gelenek ve göreneklerin ya tamamen ortadan kaldırıldığının ya da etkisizleştirildiğinin olduğu söylenebilir. Anlatılan hikâyelerden de gördüğümüz üzere; Leyla ile Mecnun ve Ferhat ile Şirin'in verdiği mücadelelerin çoğu birbirlerinden habersiz ve bağımsız gelişmiş, yaşadıkları zorluklarla baş etmeyi bilmişlerdir. Konuyla ilgili olarak söz konusu hikâyeler de aile bireylerinin birbirlerine karşı sorumluluklarından; gelenek göreneklerine kadar birçok olay örgüsü uygun ve yumuşak bir dille verilmiştir. Bunların büyük bir kısmı unutulmaya yüz tutmuş olduğu için hatırlatmak ve gençlerin istifadesine sunmak elzem olmuştur. Öyle ki bu tür eserlerin duygusal anlamda insanlara etkisi yadsınamaz, öyleyse

oturması gereken bu temellerin, yumuşak bir anlatımla verilmesi oldukça doğrudur. Sevgi ve aşk, zorluklarla mücadele de insana moral, motivasyon ve dayanma gücü verir.

KAYNAKÇA

Albayrak, Nurettin, (1995), İslam Ansiklopedisi, C.12, Diyanet Yayınları: 388-389;Ankara.

Ali Şir Nevayı (1996), Leyla vü Mecnun, Hzr. Ülkü Çelik, TDK. Yay., Anakara.

Alparslan,B. (2019). Geleneğin güncellenmesi bağlamında Hüsrev ü Şîrînler(Yüksek Lisans Tezi) Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bakar,E. (2019).Fazıl Yoldaşoğlu'nun Ferhad ile Şirin hikayesi üzerine bir inceleme(Yüksek Lisans Tezi) Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Demirtaş (Timurtaş), F. K. (1953). Şeyhî"nin Hüsrev ve Şirin"i Üzerine Notlar. *Türk Dili Dergisi, 3*(25), Ekim.

Donuk, Abdulkadir (1991), Çeşitli toplumlarda ve Eski Türklerde Aile, Aile Yazıları 1, Başbakanlık A.A.K. yay., Ankara, s.287-301.

Fuzuli, Leyla ile Mecnun, Hzr. Necmettin Halil Onan, , Maarif Basımevi, İstanbul 1956.

Fuzuli (2019) Leyla ve Mecnun, Kapı yayınları, Editör, Süleyman Sertkaya, İstanbul.

Gencevi, Nizâmî (2013) Leylâ ile Mecnun, Doğu Klasikleri, Say Yayınları, çev. Prof Dr. A. Naci Tokmak, İstanbul.

Günay, Umay (1992), Türk Masallarında Aile, Sosyo-Kültürel Değişme sürecinde Türk Ailesi 2, Başkanlık A.A.K. yay., Ankara, s.616-625.

Hamdullah Hamdi (1982), Leyla ve Mecnun, Hzr. Zülfü Güler, basılmamış doktora tezi, Erzurum .

Kuzucular, Fehamettin (9 Mayıs 2017). "Hüsrev ü Şirin'ler ve Genel Özeti". edebiyatvesanatakademisi.com. 20 Eylül 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 17 Eylül 2021

Nurgül Özcan (2019) Anadolu Hâlk Hikayesi "Ferhat Ve Şirin" İle Şâhî'nin "Ferhâdnâme"sinin Karşılaştırılması

Ogur, E. & Taş, H. (2013). *Âşık Mevlüt İhsanî'nin Halk Hikâyelerinde Değerler. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (25) , 229-244 .

Seyidoğlu, B. (2010). Ferhat İle Şirin. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9 (19) , .

Timurtaş, F. (2012). *Türk Edebiyatında Hüsrev Ü Şirin Ve Ferhat Ü Şirin Hikâyesi. Türk Dili ve Edebiyatı Dergis*i, 9 (0) , 65-88.

Yeşilyurt, Ş. (2018). *Ferhat İle Şirin'e Metinler Arası Bir Yaklaşım. Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi* , (9) , 154-172 .

- https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10680,metinpdf.pdf?0
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Leyl%C3%A2_ile_Mecnun

https://tr.wikipedia.org/wiki/Leyl%C3%A2_ile_Mecnun_(Fuz%C3%B

TÜRKİYE'DE İCRA EDİLEN MAHNILARA DAİR BAZI TESPİTLER

Some Determinations About Mahnis Performed in Turkey

Doç. Dr. Sertan DEMİR

ORCID ID: 0000-0002-5062-5266

Sakarya Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Ses Eğitimi Bölümü

ÖZET

Mahnı, geniş çerçevede, Azerbaycan halk müziği eserlerinin genel ismidir. Mahnı, müzikal ve tarihi açıdan farklı değerlendirmelere tabidir. Anadolu sahası Türk halk müziği eserleri için kullanılan "türkü" terimi, Anadolu'da icra edilen Azerbaycan sahası Türk halk müziği eserlerini de kapsamaktadır.

TRT THM Repertuvarında, mahnılar önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan sahası Türk halk müziği, TRT Repertuvarında 96 tane sözlü eser, 12 tane oyun havası,25 adet uzun hava örneği ile (133 eser) temsil edilmektedir.

Sınırlılıklar dâhilinde eserlerin, her iki sahada da icra edilen örneklerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Bulgular neticesinde müzikal karşılaştırma yapılmıştır. Bildiride, bu eserler müzikal incelemeye tabi tutularak anlamlı sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca makale, "Türkiye'de icra edilen mahnıların müzikal özellikleri nelerdir? Problem cümlesi dâhilinde değerlendirilmiştir. "İcra edilen mahnılarda müzikal ve edebi değişiklikler var mıdır?", "makamsal yapıdaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?" alt problemleri de değerlendirmeye esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mahnı, Türkü, Azerbaycan halk müziği, Türk halk müziği, müzik folkloru

ABSTRACT

Mahnı is broadly the generalized name of the pieces of Azerbaijani folk music. Mahnı is distinctly evaluated in terms of musical and historical aspects. The term "türkü" which is used for the pieces of Turkish folk music in Anatolian field also involves the pieces of Turkish folk music in Azerbaijan field, which are performed in Anatolia.

Mahnıs have a noticeable place in the Turkish Folk Music Repertoire of Turkish Radio and Television Corporation(TRT). Turkish folk music in Azerbaijan field is represented by 96 pieces with lyrics, 12 oyun havası (Instrumental pieces in Turkish folk music), 25 uzun hava (Turkish folk music pieces without meter) in the Turkish Folk Music Repertoire of TRT.

The examples of the pieces which are performed both in two fields were reached within the constrains. As a result of the findings, the musical comparisons were do. It were obtained meaningful results in this essay by being analysed these examples musically. The essay were considered under the problem sentence "What is the characteristics of mahnıs performed in Turkey?". The two sub-problems as "Are there any musical or literary changes in the mahnıs?" and "What are the similarities and differences in the makam(maqam) structures?" were basically be taken into account for the evaluation.

Keywords: Mahnı, Türkü, Azerbaijani Folk Songs, Turkish Folk Songs, Music Folklore

GİRİŞ

Halk müzikleri, genel tanım ile halkın yaptığı müzikler olarak tanımlansa da halk kavramı ve halk tanımının netleşmesi ile birlikte halkın kültür üretimleri de bu tanım dahilinde değerlendirilerek sınırları belirlenmektedir. Günümüzde sözlüklerde halk kavramı ile ilgili olarak birçok tanım bulunsa da halk biliminin kabul ettiği tanım, Dundes[6] (OĞUZ et al., 2006;19) tarafından yapılan ve "en azından bir ortak faktörü paylaşan herhangi bir insan grubu" olarak yapılmış tanımdır.

Bu tanım dahilinde "halk" olarak belirlenen topluluğun ortaya çıkardığı kültür ürünleri de halk yaratısı, halk kültürü ürünü gibi genel isimlerle anılır. Daha özelde ise halk dansı, halk mimarisi, halk tiyatrosu vb gibi ürünlerin yanında da halk müziği de belirmektedir.

Halk müziği özelinde ortaya çıkan kültür ürünleri incelendiğinde halk müziklerinin özellikleri de daha fazla netleşmektedir. Sadece en az ortak bir faktörü paylaşan topluluğun müzikleri olarak halk müziklerini tanımlamak, günümüz halk müzikleri için bazı eksik ve daha fazla açıklamayı gerektiren durumlar ortaya çıkarmaktadır.

Gelişen teknoloji, şehirleşmedeki hızlı değişim ve insan yaşantısındaki farklılıklar, halk müzikleri tanımlarını tartışılabilir hale getirse de günümüzde icra edilen dünya üzerindeki halk müziklerinin genel kabul gören özelliklerinden bir tanesi "geleneksel" yapı iken bir diğeri "anonimlik"tir.

Geleneksel yapının ve anonimlik sürecinin devam ettiği toplulukların müzikleri halk müziği olarak kabul edilmektedir. Günümüz şartları açısından bu tanımın sorgulanması ve gözden geçirilmesine ihtiyaç olduğu tartışılmaz bir konudur. Özellikle anonimlik kavramı, teknolojideki gelişmeler sayesinde özellikle gözden geçirilmesi gereken bir kavramdır.

"Halk"ın artık sadece köylerde yaşamadığı ve köylerde müzik yapmadığı bilinen bir gerçektir. Kaldı ki köylerde bile yaşamış olsalar teknoloji ve dijital gelişmeler dünya üzerinde hemen her noktaya kadar ulaşmaktadır.

Eser, ürün ortaya koyan her kişi/mahalli sanatçı/icracı, eserlerini sanal ortamda paylaşarak eserlerinin anonimlik sürecine dahil olmadan kalacağını göstermektedir. Bu da anonimlik sürecinin kavramsal olarak geleceğini şekillendiren önemli unsurlardandır.

Bu açıklamalar ve tartışmalar dahilinde halk müzikleri genel olarak o ülkede yaşayan milletlerin ismi ile anılıyor olsa da bazı özel isimlendirmeler de mevcuttur.

Genel olarak türkü, sözcük anlamı itibariyle hem bir nazım biçimine, hem de bir ezgi kalıbına gönderme yapar (Mak, 2020;5) bununla birlikte Türk halk müziği ürünleri için genel olarak "türkü"[7] ifadesi kullanılmaktadır. Buna benzer şekilde dünya üzerinde halk müziği irinleri için özel terimlerin seçildiği bazı kültürler vardır. Bu kültürlerden bir tanesi Azerbaycan halk kültürüdür.

Azerbaycan müzik kültüründe, halk müziği üretimlerine "mahnı" adı verilmektedir.

[6] Alan Dundes, "Halk Kimdir?" Çev. Metin Ekici, Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1, Ank. 2006.

[7] Bkz. Mak, M. (2020) Bir Kültürün Dönüşümü : " Posttürkü". Eurasian Journal of Music and Dance, (16), 1-33.

METODOLOJİ

Mahnı, geniş çerçevede, Azerbaycan halk üretimi olan müziklerin genel ismidir. Türk halk müziği repertuvarı dahilinde mahnı olarak adlandırılabilecek eserler, TRT Türk halk müziği Repertuvarı'nda Azerbaycan yöresi olarak kaydedilmiştir.

Azerbaycan sahası Türk halk müziği, TRT Repertuvarında 96 tane sözlü eser, 12 tane oyun havası,25 adet uzun hava örneği ile (133 eser) temsil edilmektedir. Bu eserlerden seslendirilmiş kaydı olanlar içerisinde, transkripsiyonunun da yapılmış olanları incelenmiştir.

"Azerbaycan mahnılarının, Türkiye'deki icralarında ne gibi farklılaşmalar olmuştur?" problem cümlesi üzerine kurgulanacak olan çalışma; Azerbaycan ve Türkiye'de icra edilen mahnılar evreninde, transkripsiyonu yapılmış olanlar örneklemi dahilinde 6 eser ile sınırlandırılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Sona Bülbülüm

Eser, her iki ülkede de icra edilmektedir. Türkiye'de genel kullanıma uygun olarak eserin ismi, sözlerdeki ilk satır ile anılmaktadır. İsim değişikliğinden başka karar seslerindeki değişiklik göze çarpmakta ancak bu durum icracının tercihi olduğu için makamsal yapıda bir farklılığa sebep olmamaktadır. Eserin sözlerinde büyük oranda farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılıklardan ilk olarak göze çarpan, Azerbaycan'da icra edilen eserde bağlantı sözlerinin olaması iken bu bağlantılar Türkiye icrasında görülmemektedir. Her iki bölgede de 3 kıta olarak seslendirilen eserin son kıtasında ise Azerbaycan sahasından "mene derd gamım kaldı" olarak geçen ifade, Türkiye sahası icrasında "mene de gemim galdı" şekilde geçmektedir.

	Azerbaycan İcrası	**Türkiye İcrası**
Eser İsmi	Sona Bülbülüm	Su Attım Yara Değdi
Karar Sesi	mi	si
Makamsal Yapı	Segâh	Segâh
Usûl	3/4	3/4
Sözler	*Su atdım yara dəydi, sona bülbüllər* *Əlim divara dəydi, saçı sünbüllər.* *Dilim-ağzım qurusun, sona bülbüllər* *Nə dedim yara dəydi, saçı sünbüllər.* *Elə yar, yar deyirlər, heç məni demirlər* *Ay sona bülbüllər!* *Elə bil yar deyiləm, bir məni dindirməz,* *Ay saçı sünbüllər!*	*Su Attım Yâra Değdi (Sona Bülbüllller)* *Elim Duvara Değdi (Sona Bülbüllller)* *Dilim Ağzım Kurusun (Sona Bülbüllller)* *Ne Dedim Yâra Değdi (Sona Bülbüllller)* *Evleri Köndelen Yâr (Sona Bülbüllller)* *Bize Gül Gönderen Yâr (Sona Bülbüllller)* *Gülün Yarpuza Dönsün (Sona Bülbüllller)* *Bizden Üz Dönderen Yâr (Sona Bülbüllller)*

	Evləri köndələn yar, sona bülbüllər *Bizə gül göndərən yar, saçı sünbüllər* *Gülü yarpıza dönsün, sona bülbüllər* *Bizdən üz döndərən yar, saçı sünbüllər.* *Elə yar, yar deyirlər, heç məni demirlər* *Ay sona bülbüllər!* *Elə yar, yar deyirlər, bir məni demirlər,* *Ay saçı sünbüllər!* *Dəryada gəmim qaldı, sona bülbüllər,* *Biçmədim zəmim qaldı, saçı sünbüllər.* *Çox çəkdim yar cəfasın, sona bülbüllər,* *Mənə dərd-qəmim qaldı, saçı sünbüllər….* *Elə yar, yar deyirlər, heç məni demirlər* *Ay sona bülbüllər!* *Elə yar yar deyillər, bir məni demirlər,* *Ay saçı sünbüllər!*	*Deryada Gemim Galdı (Sona Bülbüllller)* *Biçmedim Zemim Galdı (Sona Bülbüllller)* *Çok Çektim Yâr Cefasın (Sona Bülbüllller)* *Mene De Gemim Galdı (Sona Bülbüllller)*

QARA GİLE

Eser, her iki coğrafyada da aynı isimle kullanılmaktadır. Karar seslerindeki farklılık icracının tercihinden kaynaklanmakta ve bu durum makamsal yapılarda bir değişikliğe sebep olmamaktadır. Eser icrasındaki usûl farklılığı, müzikal transkripsiyonu yapan kişinin tercihi sayılabilir ancak bu durum hata olarak kabul edilmekle birlikte sepep olduğu durum icrada farklılığa neden olmasıdır.

	Azerbaycan İcrası	**Türkiye İcrası**
Eser İsmi	Qara Gile	Gara Gile

Karar Sesi	la	La
Makamsal Yapı	Şur	Uşşak
Usûl	6/8	6/4
Sözler	GƏLMİŞƏM OTAĞINA, OYADAM SƏNİ, QARAGİLƏM, OYADAM SƏNİ. NƏ GÖZƏL XƏLQ EYLƏYİB YARADAN SƏNİ, QARAGİLƏM, YARADAN SƏNİ. GÖTÜRÜB MƏN QAÇARAM ARADAN SƏNİ, QARAGİLƏM, ARADAN SƏNİ. QIZIL GÜL ƏSDİ, SƏBRİMİ KƏSDİ, SİL GÖZÜN YAŞIN, QARAGİLƏM. AĞLAMA, BƏSDİ. TƏBRİZİN KÜÇƏLƏRİ DOLANBADOLAN, QARAGİLƏM, DOLANBADOLAN. SƏN Kİ MƏNİ SEVMƏDİN, GET AYRI DOLAN, QARAGİLƏM, GET AYRI DOLAN. NƏ MƏNƏ QIZ GƏHƏTDİR, NƏ SƏNƏ OĞLAN, QARAGİLƏM, NƏ SƏNƏ OĞLAN. AĞAC OLAYDIM, YOLDA DURAYDIM, SƏN GƏLƏN YOLLARA, QARAGİLƏM, KÖLGƏ SALAYDIM.	GELMİŞEM OTAĞINA OYADAM SENİ NE GÖZEL HALG EYLEMİŞ YARADAN SENİ GÖTÜRÜP MEN GAÇARAM ARADAN SENİ KIZIL GÜL ESTİ SEBRİMİM KESTİ SİL GÖZÜN YAŞIH GARA GİLE ŞEHERİN KÜÇELERİ DOLANBA DOLAN SEN Kİ MENİ SEVMEDİN GET AYRI DOLAN NE MENE GIZ GEHETTİR NE SENE OĞLAN EVİMİZİN GABAĞI SU GELEN ARHTI DURUM ÇIHIM EYVANA YAR GELEN VAHTI YARİM GELİP ÇIKMAYIR OVGATIM TALKTI DERBENT ARALI GÖNLÜM YARALI BİR YAR SEVMİŞEM ELLER MARALI

Almanı Attım Harala

Eser, her iki coğrafyada da aynı isimle anılmaktadır. Eserdeki en büyük farklılık kıta sayılarındadır. Azerbaycan'da icra edilen örnekte 2 kıta ve bağlantı bölümleri icra edilirken, Türkiye icrasında 3 kıta olarak icra edilmektedir.

	Azerbaycan İcrası	**Türkiye İcrası**
Eser İsmi	Almanı Atdım Haralara	Almanı Atdım Haralara
Karar Sesi	La	La
Makamsal Yapı	Mahûr Hindi	Hüseyni
Usûl	6/8	6/8
Sözler	ALMANI ATDIM XARALA QALDI SARALA SARALA DAĞLARDA DÖNDÜM MARALA	ALMANI ATTIM HARALA GALDI SARALA SARALA DAĞLARDA DÖNDÜM MARALA AYTİRME KÖYNEK SARI CEPKEN

	AY TİRMƏ KÖYNƏK AY SARI ÇƏPKƏN GƏLİN HARALISAN ? ÖZÜ GÖYÇƏK SÖZÜ GÖYÇƏK HARA MARALISAN? YARIN BAĞINDA ÜZÜM ƏSGƏRİ BAĞIN DALINDA HƏZİN SƏS GƏLİR SAĞ OL GƏL VAR OL GƏL BİR BİZƏ MEHMAN OL GƏL... GƏLİN GEDƏK BİZİM BAĞA HƏRƏ ÇIXAQ BİR BUDAĞA VURULDUM BİR GÜL YANAĞA AY GÜL YANAQLI AY AĞ BUXAQLI GƏLİN HARALISAN? ÖZÜ GÖYÇƏK SÖZÜ GÖYÇƏK HARA MARALISAN?	GELİN HARALISAN ÖZÜ GÖYÇEK SÖZÜ GÖYÇEK DAĞLAR MARALISAN YARIN BAĞINDA ÜZÜM ESKERİ BAĞIN DALINDAN HEZİN SES GELİR SAĞOL GEL VAROL GEL BİZE MİHMAN OL GEL GELİN GİDEK BİZİM BAĞA HELE ÇIKAK BİR BUDAĞA VURULDUM BİR GÜL YANAĞA YARIM EYVANDA BEZEYİR HALI YARIN ÜZÜNDE HALI VAR HALI SAĞOL GEL VAROL GEL BİZE MİHMAN OL GEL SAĞOL GEL BALA VAROL GEL BİZE MİHMAN OL GEL

Beri Baq

Eser, her iki coğrafyada da aynı isimle anılmaktadır. Eserdeki en büyük farklılık kıta sayılarındadır. Azerbaycan'da icra edilen örnekte 3 kıta ve bağlantı bölümleri icra edilirken, Türkiye icrasında 5 kıta olarak icra edilmektedir.

	Azerbaycan İcrası	**Türkiye İcrası**
Eser İsmi	Beri Baq	Pencereden Taş Gelir
Karar Sesi	Si	Si
Makamsal Yapı	Segâh	Segâh
Usûl	6/8	6/8
Sözler	PƏNCƏRƏDƏN DAŞ GƏLİR, AY BƏRİ BAX BƏRİ BAX. XUMAR GÖZDƏN YAŞ GƏLİR, AY BƏRİ BAX BƏRİ BAX. SƏNİ MƏNƏ VERSƏLƏR, AY BƏRİ BAX BƏRİ BAX. HƏR GÖRƏNƏ XOŞ GƏLİR, AY BƏRİ BAX BƏRİ BAX. PƏNCƏRƏNİN MİLLƏRİ, AY BƏRİ BAX BƏRİ BAX. AÇILIB QIZIL GÜLLƏRİ, AY BƏRİ BAX BƏRİ BAX.	PENCEREDEN TAŞ GELİR (AY BERİ BAH BERİ BAH) HUMAR GÖZDEN YAŞ GELİR (AY CAN ALAN BERİ BAH) SENİ MENE VERSELER (AY BERİ BAH BERİ BAH) HER GÖRENE HOŞ GELİR (AY CAN ALAN BERİ BAH) BAĞLANTI: TELLERİ BURMA RENGİ DE HURMA UZAKTA DURMA

	OĞLANI YOLDAN EYLƏR, AY BƏRİ BAX BƏRİ BAX. QIZIN ŞİRİN DİLLƏRİ, AY BƏRİ BAX BƏRİ BAX. PƏNCƏRƏNİ BAĞLAMA, AY BƏRİ BAX BƏRİ BAX. MƏN GEDİRƏM AĞLAMA, AY BƏRİ BAX BƏRİ BAX. GEDİB YENƏ GƏLƏRƏM, AY BƏRİ BAX BƏRİ BAX. ÖZGƏYƏ BEL BAĞLAMA, AY BƏRİ BAX BƏRİ BAX.	BOYNUNU BURMA GEL BERİ BERİ AY CAN ALAN BERİ BAH EYVANIMI YAN YANA (AY BERİ BAH BERİ BAH) GIZLAR ÇIKIP EYVANA (AY CAN ALAN BERİ BAH) MEN BAHIRAM O BAHMIR (AY BERİ BAH BERİ BAH) OD DÜŞÜR ŞİRİN CANA (AY CAN ALAN BERİ BAH) BAĞLANTI PENCERENİ BAĞLAMA (AY BERİ BAH BERİ BAH) MEN GEDİREM AĞLAMA (AY CAN ALAN BERİ BAH) GİDİP YİNE GELEREM (AY BERİ BAH BERİ BAH) ÖZGEYE BEL BAĞLAMA (AY CAN ALAN BERİ BAH) BAĞLANTI PENCERENİ AÇAN YAR (AY BERİ BAH BERİ BAH) AÇIP BAHIP GAÇAN YAR (AY CAN ALAN BERİ BAH) MEN DE DURUP GÖZLEREM (AY BERİ BAH BERİ BAH) BİR DE BAKIP GAÇAN YAR (AY CAN ALAN BERİ BAH) BAĞLANTI PENCERENİN MİLLERİ (AY BERİ BAH BERİ BAH) AÇIP KIZIL GÜLLERİ (AY CAN ALAN BERİ BAH) OĞLANI YOLDAN EYLER (AY BERİ BAH BERİ BAH) KIZIN ŞİRİN DİLLERİ (AY CAN ALAN BERİ BAH)

Yadıma Sen Düşende

Eser, Sözleri büyük oranda aynı olmasına rağmen Azerbaycan icrasında "Yadıma Sen Düşende" ismi ile anılırken, Türkiye icrasında "Dağlara Çen Düşende" isimi ile icra edilmektedir. İcracının tercihine göre karar seslerinde farklılık olabilmesi durumu bu eser için de doğal sayılmakta iken makamsal yapı farklı isimlerle anılmaktadır.

	Azerbaycan İcrası	**Türkiye İcrası**

Eser İsmi	Yadıma Sen Düşende	Dağlara Çen Düşende
Karar Sesi	sol	La
Makamsal Yapı	Bayati Şiraz	Buselik
Usûl	6/8	6/8
Sözler	*DAĞLARA ÇEN DÜŞENDE* *SÜMBÜLE DEN DÜŞENDE* *RUHUM BEDEBNDEN OYNAR* *YADIMA SEN DÜŞENDE* *BU QALA DAŞLI QALA* *CINGILLI, DAŞLI QALA* *GORXURAM GEC GELESEN* *GÖZLERİM YAŞLI QALA* *QIZILGÜL OLMAYAYDI* *SARARIB SOLMAYAYDI* *BİR AYRILIQ, BİR ÖLÜM* *HEÇ BİRİ OLMAYAYDI*	DAĞLARA ÇEN DÜŞENDE GALBİME GAM DÜŞENDE RUHUM BEDENDEN OYNAR YADIMA SEN DÜŞENDE Bağlantı: BU GALA DAŞLI GALA CINGILLI DAŞLI GALA GORKARAM YAR GELMİYE GÖZLERİM YAŞLI GALA BULAĞ BAŞI BUZ OLAR ÜSTÜ DOLU GIZ OLAR EĞİL DESMALIN GÖTÜR BEN GÖTÜRSEM SÖZ OLAR Bağlantı

Güle Güle

Eserde müzikal olarak çok büyük farklar tespit edilememiştir. İcracının yorum farkı olarak adlandırılabilecek bu farklılıklar, eserin genel melodik hatlarında farklılık yaratmamaktadır. Eserdeki icra farklılıkları için sözlerdeki değişimlerden bahsedilebilir. Azerbaycan'da 3 kıta icra edilen eser Türkiye'de 4 kıta olarak icra edilmektedir. Ortak kıtalardan 1. Kıtada Azerbaycan'da "yasemenler" olarak geçen ifadenin Türkiye icrasında "yal çemenler" olarak yazılmış olması olası yazım hatasından dolayı fark olarak kaydedilebilir.

	Azerbaycan İcrası	**Türkiye İcrası**
Eser İsmi	Güle Güle	Güle Güle Ay Hanım
Karar Sesi	La	La
Makamsal Yapı	Şur	Uşşak
Usûl	6/8	6/8
Sözler	BAĞLANTI GÜLE GÜLE GÜLE GÜLE AY HANIM	Bağlantı: GÜLE GÜLE GÜLE GÜLE AY HANIM GÜLE GÜLE GÜLE GÜLE AL CANIM SENE GURBAN OLSUN BU ŞİRİN CANIM

	GÜLE GÜLE GÜLE GÜLE AL CANIM YASEMENLER AÇIB ÇİÇEKLENENDE BENÜFŞELER KÜSÜB BOYNUN EĞENDE ŞEH DÜŞÜBEN GÜLLER GEŞENGLENENDE BAĞLANTI GÜLÜŞLERİN CİNGİLDESİN SAZ KİMİ HER TEREFE YAYILSIN AVAZ KİMİ SEN GÜLENDE GÖNÜL GÜLSÜN YAZ KİMİ BAĞLANTI ELE GÜL Kİ YAR YUHUDAN OYANSIN ELE GÜL Kİ YAR GADANI YAR ALSIN SARMAŞIĞ TEK SAĞ KOLUNA DOLANSIN	GÜLÜŞLERİN CİNGİLDESİN SAZ KİMİ HER TEREFE YAYILSIN AVAZ KİMİ SEN GÜLENDE GÖNÜL GÜLSÜN YAZ KİMİ Bağlantı NE DURMUSAN DAĞ BAŞINDA GAR KİMİ BAĞÇAMIZDA HEYVA KİMİ NAR KİMİ TUT ELİMDEN GİDEK BİZE YAR KİMİ Bağlantı YAL ÇEMENLER AÇIB ÇİÇEKLENENDE BENÜFŞELER KÜSÜB BOYNUN EYENDE ŞEH DÜŞÜBEN GÜLLER GEŞENGLENENDE Bağlantı ELE GÜL Kİ YAR YUHUDAN OYANSIN ELE GÜL Kİ YAR GADANI YAR ALSIN SARMAŞIĞ TEK GOL BOYNUNA DOLANSIN Bağlantı

SONUÇ VE ÖNERİLER

Mahnı, geniş çerçevede, Azerbaycan halk müziği eserlerinin genel ismidir.

Azerbaycan sahası Türk halk müziği, TRT Repertuvarında 96 tane sözlü eser, 12 tane oyun havası,25 adet uzun hava örneği ile (133 eser) temsil edilmektedir.

Kültür kavramının siyasi sınırlarla sınırlandırılamayacağı yani sınır tanımazlık ilkesi çerçevesinde, bir bölgede icra edilen eserlerin farklı sebeplerle siyasi sınırları aşması durumu ile sıklıkla karşılaşmaktayız. "Mahnı" genel itibar ile Azerbaycan sahası Türk halk müziği bünyesinde değerlendirilen bir isimlendirme olsa da, yukarda bahsedilen sebepten dolayı Türkiye'nin kuzeydoğu bölgelerindeki bazı yerleşim yerlerinde mahnı örneklerine de rastlanmaktadır. Bu rastlanılan eserler derleme yöntemleri gereği derlendiği yerin adı ile kayda geçirilir. Bazı mahnıların Türkiye sınırındaki yerleşim yerlerine kayıtlı olması da sayılan tüm bu sebeplerden dolayı mümkündür.

Bu çalışmada, TRT THM Repertuvar Arşivi'ne kayıtlı olan, yöresi Azerbaycan olan ve Azerbaycan sahasında da müzikal transkripsiyonları yapılmış olan mahnılar değerlendirilmeye alınmıştır. Tüm bu sınırlılıklar dahilinde 6 mahnı incelenmiştir.

İncelenen mahnılarda % 50 oranında isim farklılığı tespit edilmiştir. İncelenen mahnıların karar sesleri makamsal yapıya uygun olarak % 100 oranda uyuşmaktadır. Eserlerin makamsal yapıları gereği karar sesleri % 66,5 oranında la kararlı, % 35 oranında si kararlıdır. Eserlerin kendi içlerinde makamsal ayrımları ise şu şekildedir; % 33,3 oranla Şur-Uşşak Makamına, % 33,3 oranla Segah makamına, % 16,6 Mahur Hindi-Hüseyni makamına ve % 16,6 oranla Bayati şiraz-Buselik makamına benzemektedir.

Eserler usûl-ölçü bakımından değerlendirildiği zaman 1 eserin 3 zamanlı diğer eserlerin ise 6 zamanlı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda mahnıların % 16,6'sı 3 zamanlı, % 83,3'ü de 6 zamanlı olarak tespit ediliştir.

Eserlerin edebi yapısı incelendiği zaman, eserlerin tümünde farklılıklar tespit edilmiştir. Bu değişiklikler eserin tümünde görülen tamamen farklı sözlerden oluşan ve adına varyant diyebileceğimiz değişiklikler değildir. Kastedilen değişiklik, kıta yerlerinin değişmesi, bazı kelimelerdeki farklılık vb değişikliklerdir.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında Türkiye'de icra edilen mahnıların müzikal özellikleri şu şekildedir; **Karar sesleri la olan, Hüseyni ailesi makamsal yapılar ile sınıflandırılıp tanımlanabilien, 6 zamanlı usullere sahip eserlerdir.**

Çalışma sonunda önermelerimiz ise şu şekildedir,

- Azerbaycan ve Türkiye sahası Türk halk müziğini incelemek üzere, her iki ülkeden de uzman müzik adamları ile ortak bir çalışma grubu oluşturarak eserlerin yeniden bilimsel kurallarla incelenmesinin sağlaması gerekmektedir.
- İncelemeler sırasında eserlerin her iki sahada da icrasını net bir biçimde yazılı kayda aktarmak için transkripsiyonlarının yapılması gerekmektedir
- Zamanla aynı çalışmayı tüm Türk coğrafyası için yapmak ve sonucunda ortak bir "Türk Dünyası Müzik Arşivi" arşiv oluşturulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

MAK, M. (2020). Transformation of a Culture: Posttürkü. *Eurasian Journal of Music and Dance, 16,* 1–33. https://doi.org/10.31722/ejmd.757289

OĞUZ, M. Ö., EKİCİ, M., ÖZDEMİR, N., ÖĞÜT EKER, G., & GÜRÇAYIR, S. (2006). *Halk Bİliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*. Geleneksel Yayınları.

DUNDES, A., (2006) "Halk Kimdir?" Çev. Metin Ekici, Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1, Geleneksel Yay.

TRT THM ARŞİVİ

www. repertükül.com (erişim tarihi: 15.05.2022)

NİZÂMÎ GENCEVÎ'NİN HÜSREV Ü ŞÎRÎN'İ İLE KUTB'UN HUSRAV U ŞÎRÎN'İNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Comparison of Nizâmî Gencevî's Hüsrev Ü Şîrîn And Kutb's Husrav U Şîrîn

Prof. Dr. Mehmet Dursun Erdem

ORCID ID: 0000-0001-5731-2484

Uluslararası Balkan Üniversitesi, mdursunerdem@gmail.com Kuzey Makedonya

Doç. Dr. Ümit Özgür Demirci

ORCID ID: 0000-0003-4384-8194

Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
umitdemirci41@gmail.com Türkiye

ÖZET

İran edebiyatının Türk şairi Nizâmî Gencevî'nin Hüsrev ü Şîrîn adıyla kaleme aldığı Hüsrev, Şîrîn ve Ferhâd üçgenindeki aşkı anlatan mesnevîsi, Türk edebiyatında ilk defa 14. yüzyılda Harezm-Altın Ordu Türkçesine Kutb mahlaslı bir edip tarafından adapte edilmiştir. Nizâmî Gencevî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i yaklaşık 5700 ile 7000 beyit arasında iken Kutb'un adaptasyonu 4682 beyittir. Kutb'un, Nizâmî'den zorunlu olarak farklılaştığı tevhid, na't, çehâr yâr, Tini Bek ile Melike Hatun için yazılan methiyeler ile sebeb-i telif bölümlerini de dikkate alırsak iki eser arasında yaklaşık 1500 beyitlik fark vardır. Eser üzerinde şimdiye kadar çalışmalar yapan A. Zajackowski ve N. Hacıeminoğlu bu durumun araştırılması gerektiği üzerinde durarak, Kutb'un eseri adapte ederken Nizâmî'nin süslü ve sanatlı beyitlerini mi çıkardığı; yoksa Nizâmî'nin eserindeki bazı bölümleri mi çıkarttığı konusu net değildir, demektedirler. Bu bildiride her iki mesnevinin bölümleri ve bölümlerdeki beyit sayıları birebir karşılaştırılarak, Nizâmî Gencevî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i ile Kutb'un Husrav u Şîrîn'inin bölüm sayısının aynı olup olmadığı, bölümlerdeki beyit sayıları incelenerek, her iki eser arasındaki farklar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Husrav u Şîrîn, Kutb, Nizâmî Gencevî, İran edebiyatı.

ABSTRACT

The masnavi of Iranian literature, Turkish poet Nizâmî Gencevî's, which tells about the love in the triangle of Hüsrev, Şîrîn and Ferhâd, written under the name Hüsrev ü Şîrîn, was adapted for the first time in Turkish literature in the 14th century by a writer with the pseudonym Kutb. While Nizâmî Gencevî's Hüsrev ü Şîrîn is about between 5700 and 7000 couplets, Kutb's adaptation is 4682 couplets. If we take into account the eulogies written for tawhid, na't, cehar yâr, Tini Bek and Melike Hatun, in which Kutb necessarily differs from Nizâmî, and the reasons for copyright, there is a difference of approximately 1500 couplets between the two works. A. Zajackowski and N. Hacıeminoğlu, who have been working on the work so far, emphasize that this situation should be investigated, and they say that it is not clear whether Kutb produced the ornate and artistic couplets of Nizâmî while adapting the work or whether he removed some

parts of Nizâmî's work. In this paper, the differences between the two works will be tried to be revealed by comparing the two mesnevi, whether the number of chapters of Nizâmî Gencevî's Hüsrev ü Şîrîn and Kutb's Husrav u Şîrîn is the same, the number of couplets in the sections and the content of the couplets.

Key words: Husrav u Şîrîn, Kutb, Nizâmî Gencevî, Literature of İranian.

Amaç

Nizâmî Gencevî'nin *Hüsrev ü Şîrîn'i* yaklaşık 7000 beyittir[1], *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i* ise Kutb'a ait olan 4682 beyit, buna eseri istinsah eden Berke Fakih tarafından eklenen 51 beyitlik kısmı da eklediğimizde eser, 4733 beyittir, Kutb'un Nizâmî'den zorunlu olarak farklılaştığı *tevhid, na'at, çehâr yâr, Tini Bek ile Melike Hatun ve sebeb-i telif* kısımlarını çıkarırsak, Kutb'un tercüme ettiği beyit sayısı 4300 civarındadır. Eserin aslı ile tercümesi arasındaki bu fark Kutb'un eserini hazırlayan A. Zajączkowski ve Necmettin Hacıeminoğlu'nun da dikkatini çekmiş; bu konuda çeşitli görüşler ileri sürmüştürler. Biz bu bildirimizde her iki mesnevîyi bölüm sayısı ve her bölümdeki beyit sayısı bakımından karşılaştırarak, Kutb'un hangi bölümleri veya bölümlerdeki beyitlerden kaç tanesini çıkardığını ortaya koymayı amaçladık.

Yöntem

Nizâmî Gencevî'nin *Hüsrev ü Şîrîn'i* için Azerbaycan'da yayınlanan Resul Rıza tarafından tercüme edilen *Nizami Gencevi Hosrov ve Şirin* adlı eser ile Türkiye'de Sabri Sevsevil tarafından yapılan tercüme esas alınmıştır. *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i* için de Ümit Özgür Demirci tarafından neşredilen *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i* (giriş, metin, tıpkıbasım) Kesit Yayınları, İstanbul, adlı eseri temel alınmakla birlikte, A. Zajączkowski 1958, Hacıeminoğlu 1968, Zarif 1986, Fazılov 1973 yayınlarından da faydalanılmıştır.

Kutb'un Eseri Husrav mı, Hüsrev mi okunmalı

Karahanlı Türkçesinden itibaren yazılan eserlerde belki de en önemli sorunlardan birisi Arapça ve Farsça sözcüklerin Batı Türkçesinden farklı olarak zaman zaman kalın sıradan ekler aldıklarıdır. Bu metinleri neşreden filologlar, bu konuda farklı tutumlar izlemiştir. Bazıları ilgili sözcükleri Batı Türkçesinde yazıldığı ve telaffuz edildiği gibi okumuş, bu dönem eserlerinde ek uyumsuzluğu olduğunu kabul etmiş, bazıları da ilgili sözcükleri aldığı eke göre okuyarak, ek uyumsuzluğu olduğu görüşüne karşı çıkarak, ilgili dönem ve eserin yazıldığı coğrafyanın bir özelliği olarak düşünmüşlerdir. Onlara göre bu dönemde (Karahanlı, Harezm-Kıpçak) Türkçelerinde Arapça ve Farsça sözcükler, genelde kalın sıradan telaffuz edilmekte, hatta bu telaffuz biçimi Çağatay Türkçesinde daha da yaygınlaşarak çoğu sözcüğün kalın sıradan ek alması ile sonuçlanmaktadır.[2] Ancak dönemin eserleri incelendiğinde aynı sözcüğün aynı

[1] Nizâmî Gencevî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inin beyit sayısı kaynaklarda değişik biçimdedir. Hacıeminoğlu, "Nizâmî'nin eseri bu güne kadar gelmiş şekli ile 5700 beyit civarındadır." (Hacıminoğlu, 2000: VII). İran edebiyatındaki kaynaklarda eserin 5700 ile 7000 beyit arasında olduğu belirtilir. Nizâmî Gencevî'nin eserinin beyit sayısının bu kadar değişiklik göstermesi ilginçtir, acaba esere zamanla müstensihlerin eklemesi ile beyit sayısı giderek arttı mı? Yoksa zamanla müstensih hataları vb... sebeplerle mesnevînin beyit sayısı 7000'den 5700'e kadar düştü. Bizim elimizde olan ve bu çalışmada karşılaştırdığımız Resul Rıza tarafından Farsçadan Azeri Türkçesine tercüme edilen eserin beyit sayısı 6148 beyittir. Şeyhî tarafından Farsçadan tercüme edilen *Hüsrev ü Şîrîn* ise 6944 beyittir. Tabii Şeyhî'nin eserinde beyit sayısının 7000'e yaklaşmasında Şeyhî tarafından eklenen *Sultan Murad'a övgü, sebeb-i telif* gibi bölümleri de göz önüne almamız gerekir. Acaba Şeyhî eserinde Nizâmî Gencevî'deki tüm bölümleri aynen tercüme etmiş midir? Yoksa bazı bölümleri ya da beyitleri çıkarmış mıdır? Bu soruların cevabı da yine her iki mesnevînin bölüm ve bölümlerdeki beyit sayıları ile beyitlerin içeriklerinin karşılaştırılması ile mümkündür.

[2] Bu konuda daha fazla bilgi ve tartışmalar için bk. E. Kemal (1970). "Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair." İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt. 18, sayfa. 113-124. A. Yusuf

metinde hem kalın hem de ince sıradan ek aldığı görülmektedir. Bu da ilgili konuyu daha da çetrefilleştirmekte, hatta çözümsüzlüğe doğru ilerletmektedir. Tabii burada biz bu dönemdeki insanların Arapça ve Farsça sözcükleri nasıl telaffuz ettiklerini bilemeyiz, yine medrese eğitimi almış insanlarla hiç okula gitmemiş insanların telaffuzlarında farklılık var mı? Ya da bu sorun müstensihten kaynaklanan bir sorun mu? Bu gibi soruların yanıtlarını tam olarak veremiyoruz. Bundan dolayı bu konu bizim bildirimiz dışında olduğu için biz kısaca ilgili probleme değinerek, çalışmalarımızda hangi yolu izlediğimizi verip, konuyu şimdilik bir tarafa bırakacağız. Ümit Özgür Demirci tarafından Kutb'un eseri hazırlanırken Arapça ve Farsça sözcükler aldıkları eklere göre okunmuştur. Eser incelendiğinde Fars edebiyatında ve Batı Türkçesinin aksine tarih ve edebiyatta adı Hüsrev-i Perviz olarak geçen sözcüğün Kutb'un eserinde her yerde kalın sıradan ek aldığı görülmektedir. Bu durum Arapça ve Farsça sözcüklerin telaffuzu ya da imlasında ilgili dönemin ya da coğrafyanın bir tercihi olarak yorumlanarak, Kutb'un eserinde ilgili ismin her yerde kalın sıradan ek almasından dolayı, *Husrav* biçiminde kalın sıradan okunması tercih edilmiştir. Fars ve Anadolu sahasında yazılan eserlerde eserin ismi Nizâmî'nin eserine uygun olarak *Hüsrev* biçiminde görülmekte iken Kutb'da her yerde kalın sıradan ek aldığı tespit edildiği için Kutb'un eserinin *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i* olarak adlandırılması tercih edilmiştir.

Hüsrev ü Şîrîn Hikâyesi ve Kutb'un Husrav u Şîrîn'i

Hüsrev ü Şîrîn hikâyesinden ilk bahseden kaynak Firdevsi'nin Şah-nâmesi'dir. Tabii tarihî kaynaklarda bu hikâyenin Şah-nâme'den çok daha eski zamanlarda bazı şairler tarafından sözlü edebiyat unsuru olarak söylendiği ifade edilmektedir. (Tavukçu, 2000: 31).

Nizâmî Gencevî, İran edebiyatının en büyük mesnevî yazarlarındandır, Türk ve Hint edebiyatına büyük tesiri olan Nizâmî, Gence'de doğmuştur. Asıl adı İlyas'tır; Gence'de dindarâne bir hayat süren şair, zaman zaman padişahların hürmetine mazhar olacak kadar İran edebiyatına damgasını vurmuştur. Üslubu çok renklidir, lisana hâkimiyeti birinci derecedeki şairleri dâhi hayrette bırakacak derecede üstâdânedir. Hatta şiirleri o kadar süslü ve sanatlıdır ki, şiirlerinin bazı yerlerini anlamak zordur. 15. asır şairlerinden Câmî, İran'ın büyük şairleri arasında olduğu halde kendisi Nizâmî'nin eserlerinin bazı yerlerini anlayamadığını itiraf etmiştir" (Tarlan, 1949: 1).

Çok eskiden beri pek çok şair tarafından sözlü edebiyat türü olarak söylene gelen bu hikâyeyi ilk defa edebî hâle getiren Hakîm Senâyî'dir. (Yılmaz, 2020: 13). Şüphesiz Nizâmî Gencevî'nin hikâyeye ruh katarak konuyu dünya klasikleri arasına soktuğunu söyleyebiliriz. Hüsrev ü Şîrîn hikâyesi İran edebiyatının Türk şairi Nizâmî Gencevî ile zirveye ulaşmıştır. Nizâmî'den sonra konuyu gerek İran ve Hint edebiyatında gerekse Türk edebiyatında pek çok şair ele alıp işlemiştir; ancak bu ediplerin eserleri incelendiğinde hemen hepsinin Nizâmî'yi esas aldığı görülmektedir, hatta Türk edebiyatında özgün bir Hüsrev ü Şîrîn hikâyesi görülmemektedir. Yazılan eserlerin hepsi sadece Nizâmî Gencevî'nin eserinin tercümesi ya da adaptasyonundan öteye gidememiştir. Türk edebiyatında yazılan Hüsrev ü Şîrîn hikâyeleri içerisinde en başarılı olanı bizce Kutb'un mesnevîsidir. Kutb mesnevîyi Farsçadan adapte ederken zaman zaman Nizâmî'den farklılaşmış, Nizâmî'deki bazı bölümleri ya da bölümlerdeki bazı beyitleri çıkarmış, bazen de ilgili beytin konusundan farklılaşarak eserini özgün beyitler ile süslemiştir; yine Kutb mesnevîyi Harezm-Altın Ordu Türkçesine adapte ederken Türkçenin zengin ifade imkânlarından faydalanmış, eserinde o dönem Türkçesindeki deyim ve atasözü örneklerinden

(1997). "Özbek Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair." Ankara: *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt. 4, sayfa. 166-172. Ş. Mesut (2001) "Tarihî Şivelerde Ek Uyumsuzluğu Var Mı?" Ankara: *IV. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*, 24-29 Eylül 2001. sayfa. 1695-1733.

bol miktarda kullanmıştır. (Demirci, 2022: 34-36). Kutb'un, Nizâmî'nin süslü ve sanatlı Farsça ile kaleme aldığı ünlü mesnevîsindeki sözcükleri % 64 oranında Türkçe sözcük ile karşılaması da onun hem sanata hem de dönemin diline olan hâkimiyetinin göstergesidir (Demirci-Karslı, 2022: 541).

Hayatı hakkında fazla bilginin olmadığı Kutb ile ilgili bilgilere Husrav u Şîrîn tercümesinden ulaşabiliriz. *atagım ma barka fakih tèp ancak özüm mu'mın u muslım ma aslım kıbçak* (HŞ 4705) beytinde şairin aslının Kıpçak Türk'ü olduğunu, *murâdım èrdi ol kim bu kapugda kelip yol tapsa-men tèp bu tapugda* (HŞ 253) *safar rancın körüp özüm kaç ayyâm tapugka yettim imdi uş sarancâm* (HŞ 254) beyitlerinde şah-zâde Tinibek Han'ın kapısına uzaklardan geldiğini, *hanımız tini bek şâh-ı cuvân-baht kim uş andın kuwanur tâc ham taht* (HŞ 177) beytinde Tini Bek'in hizmetinde bulunduğunu ve eseri Tinibek ve eşi Melike Hatun'a armağan ettiğini öğrenmekteyiz. Şairin böyle hacimli bir eseri Farsçadan Harezm-Altın Ordu Türkçesine adapte edecek kadar Farsçaya hâkim olduğunu, bundan dolayı da Kutb'un iyi bir medrese eğitimi aldığını söyleyebiliriz.

Kutb'un Husrav u Şîrîn'i Üzerine Yapılan Çalışmalar

DEMİRCİ, Ü. Ö. (2022). "Kutb'un Husrav u Şîrîn'indeki Oğuzca Unsurlar." Prof. Dr. Ceval Kaya Armağanı. Editör: Osman Fikri Sertkaya, Günay Karaağaç, Mesut Şen. Ankara: *Akçağ Yayınları*. s: 163-211.

DEMİRCİ, Ü. Ö. KARSLI, S. (2021). *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i -Dizin-*. İstanbul: Kesit Yayınları.

DEMİRCİ, Ü. Ö. (2021). *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i* (Giriş, metin, tıpkıbasım). İstanbul: Kesit Yayınları.

EHMETYENOV, R. G. (2003). *Kutb Husrev ve Şirin*, Kazan: Kazan Magarif Neşriyatı.

FAZILOV, E. I. (1973). "Kutb'un Hüsrev ü Şirin Yazmasında Bulunan Kayıtlar" (trc. Nazif Hoca), a.e., XXI, s. 89-96.

FAZILOV, E. I. (1973). *Kutb Husrav u Şirin*, XIV Asr Horazm Yadnâmalari, Taşkent: s. 133-325.

HACIEMİNOĞLU, N. (1968). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İBATOV, A. M. (1974). *Kutbtıng Husrav ve Şirin Poemasınıng Sözdiği* (XIV Gasr). Kazan: Kazak SSR Gılım Akademiyası Til Bilimi Enstitutı.

İNAN, A. (1951). "Kutub'un Hüsrev ü Şirin'inden Örnekler." Ankara: *Türk Dili Belleten* III No: 14-15.

NADJİB, E. N. (1979). *İstoriko-Sravnitelnıy Slovar Tyurkskih Yazıkov XIV Veka. Na Materiale "Hosrav i Şirin" Kutba,* Moskova: Kniga I.

SERTKAYA, O. F. (2000). "Ananiasz Zajączkowski ve Kutb'un Husrev ü Şîrîn Adlı Eseri." Ankara: *Türk Dili*. Sayı 582, sayfa: 581-588.

SERTKAYA, O. F. (2008). "Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn Mesnevîsinin Yeniden Yayıma Hazırlanma Projesi." Kazan: *9 Ekim 2008 Kazan Türk Dil Okulu: Gelenekleri ve Geleceği. Akademik Mirfatih Z. Zakirev'in 80. Doğum Günü Dolayısıyla.* (Basılmamış bildiri).

ULUDAĞ, H. (2018). *Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'inde İsimler*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış yüksek lisans tezi).

USMANOV, H. U. (1969). *Kotb Hösrev ü Şirin hikayete: İke kisekte*, Kazan: Kazan Devlet Üniversiteti nşr.

YILDIZ, M. (2018). *Kutb'un Farsçadan Türkçeye Çevirdiği Ḫüsrev ü Şîrîn Adlı Mesnevîsinde Fiiller,* Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış yüksek lisans tezi).

ZAJĄCKOWSKİ, A. (1958). *Najstarsza Wersja Turecka Husräv u Šīrīn Qutba* (metin, tıpkıbasım), Warszawa: Czesc III, Slownik.

ZAJĄCKOWSKİ, A. (1961). *Najstarsza Wersja Turecka Husräv u Šīrīn Qutba* (sözlük), Warszawa: Czesc III, Slownik.

ZARİF, H. (1986). *Kutb Horezmiy Husrav ve Şirin*, Taşkent: Gafur Gulam Namıdagı Edebiyat ve San'at Naşriyatı.

Nizâmî Gencevî'nin Hüsrev Şîrîn'i ile Kutb'un Husrav u Şîrîn'inin Karşılaştırılması

Mesnevîlerin Bölüm Sayıları ile Beyit Sayılarının Karşılaştırılması

Bu bölümde her iki mesnevînin bölüm başlıkları ve bu bölümlerin kaç beyitten oluştuğu karşılaştırılacaktır.

Nizâmî Gencevî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i	**Kutb'un Husrav u Şîrîn'i**
Giriş Bölümü	
13 beyitten oluşmaktadır	13 beyitten oluşmaktadır
Allah'ın Tevhidini söyler	
44 beyit	35 beyit
Eflak Hareketinin Sözü	
41 beyit	35 beyit
Münacaat	
45 beyit	37 beyit
Naat	
33 beyit	33 beyit
Dört Halifeye Övgü	

Nizâmî Gencevî'de yoktur.	17 beyit
Şâh-zâde Tini Bek Han Methi	
Nizâmî Gencevî'de yoktur.	49 beyit
Melike Hanım Methi	
Nizâmî Gencevî'de yoktur.	29 beyit
Kitabı Nazım Kılmak Hakkında	
36 beyit	36 beyit
Tuğrul Arslan'ın Methine Dair	
47 beyit	Kutb'un Husrav u Şîrîn'inde yok
Atabey Ebu Cafer Mehmed İbni İldeniz Hakkında Övgü	
51 beyit	Kutb'un Husrav u Şîrîn'inde yok
Yer Öpme Zamanında Söylenen Sözler	
49 beyit	Kutb'un Husrav u Şîrîn'inde yok
Padişah Muzafferiddin Kızılarslan'ın Methine Dair	
72 beyit	Kutb'un Husrav u Şîrîn'inde yok
Kitabın Derlenmesi Hakkında Birkaç Söz	
82 beyit	Kutb'un Husrav u Şîrîn'inde yok
Kitabın Yazılışı için Özür	
62 beyit	Kutb'un Husrav u Şîrîn'inde yok
Hüsrev ü Şîrîn Hikâyesinin Başlaması	
54 beyit	53 beyit
Hüsrev'in Çimenlikte Şarap İçmesi ve Hürmüz'ün Hüsrev'i Cezalandırması	
34 beyit	33 beyit
Hüsrev'in Babasına İhtiyarları Şefaatçi Göndermesi	

26 beyit	27 beyit
Hüsrev'in Düşünde Dedesi Nuşirevan'ı Görmesi	
18 beyit	19 beyit
Şavur'un Hüsrev'e Şîrîn ve Şebdiz'den Bahsetmesi	
11 beyit	11 beyit
Şavur'un Hüsrev'e Şîrîn'in Güzelliğini Anlatması	
89 beyit	87 beyit
Şavur'un Ermenistan'a Gidip Hile Kılması	
42 beyit	41 beyit
Şavur'un Şîrîn'e Birinci Defa Hüsrev'in Şeklini Göstermesi	
41 beyit	45 beyit
Şavur'un Şîrîn'e İkinci Defa Hüsrev'in Şeklini Göstermesi	
19 beyit	19 beyit
Şavur'un Şîrîn'e Üçüncü Defa Hüsrev'in Şeklini Göstermesi	
16 beyit	19 beyit
Şîrîn, Hüsrev'in Yüzünü Görüp Ona Âşık Olması[3]	
23 beyit	25 beyit
Şavur'un Ortaya Çıkması ve Hüsrev Hikâyesini Şirin'e Anlatması	
39 beyit	36 beyit
Şavur Şîrîn'e Hüsrev'in Güzelliğini Göstermesi	
62 beyit	58 beyit
Şavur Hüsrev'in Yüzüğünü Şîrîn'e Vermesi[4]	

[3] Bu kısım Nizâmî Gencevî'de ***Şavur'un Şîrîn'e Üçüncü Defa Hüsrev'in Şeklini (Yüzünü) Göstermesi*** bölümü içerisindedir, Kutb ise bu kısmı ayrı başlıklar içerisinde vermiştir.

[4] Bu kısım Nizâmî Gencevî'de ***Şavur'un Özünü Şîrîn'e Göstermesi*** bölümü içerisinde verilmiştir, Kutb ise bu bölümü ***Şavur'un Ortaya Çıkması ve Hüsrev Hikâyesini Şirin'e Anlatması***, ***Şavur Şîrîn'e Hüsrev'in Güzelliğini Göstermesi***, ***Şavur Hüsrev'in Yüzüğünü Şîrîn'e Vermesi*** olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır.

31 beyit	34 beyit
Şîrîn'in Ava Gitmesi ve Muhin Banu'dan Kaçarak Medayin'e Gitmesi	
79 beyit	70 beyit
Hüsrev'in Hürmüz'den Kaçıp Ermen'e Giderken Çeşmede Şîrîn ile Karşılaşması	
140 beyit	113 beyit
Şîrîn'in Hüsrev'in Sarayına Gelmesi	
24 beyit	35 beyit
Hüsrev'in Babası Hürmüz'den Kaçıp Muhin Banu'nun Yanına Gelmesi[5]	
70 beyit	70 beyit
Hüsrev'in İçki Meclisi Kurması ve Şavur'un Askerleri ile Gelmesi	
83 beyit	74 beyit
Hüsrev'in Şîrîn'in Durumunu Muhin Banu'ya Haber Vermesi[6]	
67 beyit	67 beyit
Hüsrev'in Babasının Ölümünü Elçinin Haber Getirmesi	
39 beyit	34 beyit
Hüsrev'in Medayin'e GidipTahta Oturması	
14 beyit	14 beyit
Şavur, Şîrîn'i Medayin'e Muhin Banu'nun Huzuruna Getirmesi	
21 beyit	23 beyit
Hüsrev'in Behram'dan Kaçıp Medayin'e Gitmesi	
28 beyit	29 beyit
Şîrîn ile Hüsrev'in Avda Karşılaşması	

[5] Nizâmî Gencevî'de bu bölüm ***Hüsrev'in Babası Hürmüz'den Kaçıp Şîrîn'in Bunu Haber Alması*** ve ***Hüsrev'in Ermen'e Ulaşması*** biçiminde iki bölüm halindedir, ***Kutb'da ise Husrav'ın Babası Hürmüz'den Kaçıp Muhin Banu'nun Huzuruna Gelmesi*** biçiminde tek bölümdür.

[6] Nizâmî Gencevî'de bu bölüm ***Şavur'un Hüsrev'e Şîrîn'den Haber Vermesi*** adıyladır, Kutb'un Husrav u Şîrîn'inde ise ***Hüsrev'in Şîrîn'in Durumunu Muhin Banu'ya Haber Vermesi*** adıyladır. Bölümlerin içeriği aynıdır.

41 beyit	40 beyit
Muhin Banu'nun Şîrîn'e Öğüt Vermesi[7]	
34 beyit	34 beyit
Şîrîn ile Hüsrev'in Cemiyet Kılması	
51 beyit	60 beyit
Şîrîn ile Hüsrev'in Bağlarda İşret Kılması	
33 beyit	33 beyit
Hüsrev'in İçki Meclisinde Arslan Öldürmesi	
39 beyit	42 beyit
Hüsrev ile Şîrîn'in Evlenmesi[8]	
39 beyit	36 beyit
Şîrîn'in Refikaları ile Efsane Söylemesi[9]	
86 beyit	88 beyit
Şîrîn'in Hüsrev'den Murat İstemesi ve Onun Cevabı[10]	
204 beyit	146
Hüsrev'in Rum'a Gitmesi ve Behram Çubin ile Savaşması[11]	
17+60 beyit = 77 beyit	47 beyit
Hüsrev'in Yeniden Tahta Çıkması[12]	

[7] Nizâmî Gencevî'de bu bölüm ***Muhin Banu'nun Şîrîn'e Öğüt Vermesi*** başlığı altında 85 beyitten ibarettir; Kutb'un Husrav u Şîrîn'inde ise bu bölüm ***Muhin Banu'nun Şîrîn'e Öğüt Vermesi Şîrîn Husrav'dan Kendisini Saklaması*** (34 beyit) ve ***Şîrîn ile Husrav'ın Cemiyyet Kılması*** (60 beyit) biçiminde iki kısımdır.

[8] Bu bölüm Kutb'un Husrav u Şîrîn'inde ***Husrav Şîrîn Katında On Kız Oturup Efsane Söylemelerini Beyan Eder*** biçimindedir.

[9] Bu bölüm Kutb'un Husrav u Şîrîn'inde ***Ol On Kız Oturup Efsane Söylemeleri*** biçimindedir.

[10] Nizâmî Gencevî'de ***Hüsrev'in Şîrîn'den Murat İstemesi ve Onun İtirazı*** başlığı altında olan kısım Kutb'un Husrav u Şîrîn'inde ***Şîrîn'den Husrav'ın Murat İstemesini Beyan Eder*** (32 beyit) ve ***Şîrîn'in Husrav'a Cevabını Beyan Eder*** (115 beyit) biçiminde iki kısımdır.

[11] Kutb'da ***Husrav'ın Rum'a Varıp Kayser'den Asker Alıp Behram Çubin ile Savaşması*** biçimindeki bölüm 47 beyitten ibarettir; Nizâmî Gencevî'de ise bu bölüm ***Hüsrev'in Şîrîn'den Küsüp Rum'a Gelmesi ve Meryemle Evlenmesi*** (17 beyit) ve ***Hüsrev'in Behram ile Savaşması ve Galip Gelmesi*** (60 beyit) biçiminde iki bölümdür, Kutb ise bu iki bölümü tek bölümde birleştirmiştir.

[12] Bu bölüm Kutb'da ***Husrav Behram'ı Kaçırıp Babasının Tahtını Alıp Sultanlık Yapması*** biçimindedir.

52 beyit	56 beyit
Hüsrev'in Şîrîn'e Öfkelenip Gitmesinden Sonra Şîrîn'in Ah u Zar Etmesi	
52 beyit	48 beyit
Muhin Banu'nun Hastalanıp Ölmesi	
62 beyit	63 beyit
Şîrîn'in Muhin Banu'nun Tahtına Oturması	
44 beyit	38 beyit
Hüsrev'in Behram'ın Ölümünü İşitmesi[13]	
89 beyit	95 beyit
Çalgıcı Berbad'ın Tarifi	
46 beyit	Kutb'da yok
Hüsrev'in Şîrîn'i Getirmek için Meryem'den Yardım İstemesi	
36 beyit	42 beyit
Hüsrev'in Şîrîn'i İstemesi ve Şîrîn'in Öfkelenmesi	
181 beyit	175 beyit
Hüsrev'in Şavur'u Şîrîn'e Göndermesi ve Şîrîn'in Şavur'un Sözlerine Öfkelenmesi	
Nizâmî'de yok[14]	11 beyit
Ferhad ve Şîrîn Destanı	
76 + 15 = 91 beyit	85 beyit[15]
Ferhad'ın Şîrîn Aşkı ile Dağlara Düşmesi	
66 beyit	56 beyit

[13] Nizâmî'de bu bölümden sonra ***Çalgıcı Berbad'ın Tarifi*** (46 beyit) diye bir bölüm vardır, Kutb'da bu bölüm yoktur.

[14] Bu bölüm Nizâmî'de diğer bölümün içerisindedir, Kutb, ***Hüsrev'in Şîrîn'i İstemesi ve Şîrîn'in Öfkelenmesi*** bölümünü iki başlığa ayırmış ve kendinden bazı beyitler eklemiştir.

[15] Nizâmî'de bu bölüm ***Ferhad ile Şîrîn Destanı*** ve ***Şîrîn'in Ferhad'ın Yaptığı Ark ve Havuzunu Temaşaya Gitmesi*** diye ikiye ayrılmıştır, Kutb ise bu iki bölümü ***Şavur Ferhad'ı Şîrîn Katına Getirmesi ve Ferhad'ın Şîrîn'e Aşık Olması*** başlığı altında toplamıştır.

Ferhad'ın Şîrîn'e Aşık Olmasını Hüsrev'in Haber Alması	
42 beyit	47 beyit
Hüsrev'in Ferhad ile Münazara Kılması ve Ferhad'ın Dağ Kazması	
50 beyit	53 beyit
Ferhad'ın Dağ Kazarken Şîrîn Resmine Karşı Ağlaması	
125 beyit	83 beyit
Şîrîn'in Ferhad'ı Görmek İçin Bîsitun Dağına Gitmesi	
44 beyit	35 beyit
Hüsrev'in Fitne Kılması ve Farhad'ı Hile ile Öldürtmesi	
96 beyit	75 beyit
Hüsrev'in Ferhad'ın Ölümü Sebebiyle Şîrîn'e Taziye Mektubu Göndermesi	
55 beyit	53 beyit
Meryem'in Ölümü Sebebiyle Şîrîn'in Hüsrev'in Mektubuna Cevap Göndermesi	
73 beyit	64 beyit
Hüsrev Şîrîn'in Mektubunu Okuyunca Ona Karşı Çaresiz Kalması	
21 beyit	21 beyit
Hüsrev'in Beyleri ile İçki Meclisleri Düzenlemesi	
70 beyit	50 beyit
Hüsrev'in İsfahan'a Gidip Şeker'in Çengini Alması	
172 beyit	133 beyit
Şîrîn'in Yalnız Kalıp Âh u Zâr Etmesi	
95 beyit	76 beyit
Hüsrev'in Av için Atlanıp Şîrîn'in Huzuruna Gitmesi	
116 beyit	149 beyit
Hüsrevle Şîrîn'in Sohbeti	

18 beyit	43 beyit
Şîrîn'in Hüsrev'e Cevabı	
61 beyit	43 beyit
Hüsrev'in Şîrîn'e Cevabı	
43 beyit	36 beyit
Şîrîn'in Hüsrev'e Cevabı	
59 beyit	66 beyit
Hüsrev'in Şîrîn'e Cevabı	
40 beyit	52 beyit
Şîrîn'in Hüsrev'e Cevabı	
80 beyit	88 beyit
Hüsrev'in Şîrîn'e Cevabı	
51 beyit	Kutb'da yok
Şîrîn'in Hüsrev'e Cevabı	
77 beyit	Kutb'da yok
Hüsrev'in Şîrîn'e Cevabı	
55 beyit	Kutb'da yok
Şîrîn'in Hüsrev'e Cevabı	
63 beyit	Kutb'da yok
Hüsrev'in Şîrîn'in Köşkünden Geri Dönmesi	
52	Kutb'da yok
Hüsrev'in Şîrîn'den Şikâyet Etmesi ve Şavur'un Hüsrev'den Özür Dilemesi	
34 beyit	55 beyit
Hüsrev Gittikten Sonra Şîrîn'in Pişman Olup Peşinden Gitmesi	
124 beyit	117 beyit

Şîrîn'in Dilinden Nikise'nin Gazel Söylemesi	
27 beyit	27 beyit
Barid'in Hüsrev Dilinden Gazel Söylemesi	
39 beyit	26 beyit
Şîrîn'in Dilinden Nikise'nin İkinci Defa Gazel Söylemesi	
40 beyit	31 beyit
Barid'in Hüsrev Dilinden İkinci Defa Gazel Söylemesi	
26 beyit	27 beyit
Şîrîn'in Dilinden Nikise'nin Üçüncü Defa Gazel Söylemesi	
33 beyit	33 beyit
Barid'in Hüsrev Dilinden Üçüncü Defa Gazel Söylemesi	
26 beyit	36 beyit
Şîrîn'in Dilinden Nikise'nin Dördüncü Defa Gazel Söylemesi	
38 beyit	Kutb'da yok
Barid'in Hüsrev Dilinden Dördüncü Defa Gazel Söylemesi	
39 beyit	Kutb'da yok
Şîrîn'in Çadırından Çıkması ve Hüsrev ile Görüşmesi	
65 beyit	63 beyit
Hüsrev Şîrîn'i Sarayından Çağırtıp Medayin'e Götürmesi	
38 beyit	34 beyit
Hüsrev ile Şîrîn'in Düğün Yapması ve Gerdeğe Girmeleri	
157 beyit	142 beyit
Şîrîn'in Hüsrev'e Adaletli Davranması İçin Öğüt Vermesi	
125 beyit	23 beyit
Hüsrev ile Şîrîn'in Oturup Hüsrev'in Büzürg Ümid'e Sorular Sorması	

62 beyit	89 beyit
Hüsrev ile Oğlu Şirviye'nin Hikâyesi	
90 beyit	99 beyit
Hüsrev'in Öldürülmesi	
51 beyit	61 beyit
Şîrîn'in Hüsrev İçin Yas Tutması	
135 beyit	59 beyit
Nizâmî'nin Oğlu Muhammed'e Nasihati	
7 beyit	Kutb'da yok
Hüsrev'in Mülkünün Harap Olması	
69 beyit	13 beyit
Peygamber'in Hüsrev'e Mektup Yazması	
65 beyit	65 beyit
Kitabın Sonu İçin Birkaç Söz	
Nizâmî'de yok, Kutb kitabın sonuna kendinden 15 beyit eklemiş.	
Kutb'un eserini istinsah eden Berke Fâkih eserin sonuna 51 beyit eklemiştir.	
Peygamberin Miracı	
43 beyit	Kutb'da yok
Nasihat ve Son Söz	
72 beyit	Kutb'da yok
Hasetleri Kınama	
41 beyit	Kutb'da yok
Şah'a Övgü ve Kitabın Sonu	
176 beyit	Kutb'da yok

Sonuç

Nizâmî Gecevî'nin *Hüsrev ü Şîrîn'i* ile *Kutb'un Husrav u Şîrîn*'inin arasındaki beyit sayısının farklı olması ilk olarak bu eserler üzerine çalışmalar yapan araştırmacılarımızın dikkatini çekmiş, bu konuda Hacıeminoğlu şu açıklamayı yapmıştır *"Eserin başındaki* ***tevhid, na't, çehâr yâr, Tini Bek ile Melike Hanım'ın methi, sebeb-i telif*** *bölümlerinde zorunlu olarak Nizâmî'den farklılaşan Kutb, hikâyenin kuruluşu, konusunun seyri ve neticesi bakımından Nizâmî'ye sadık kalmıştır. Ancak Nizâmî'nin eseri bugüne kadar gelmiş şekli ile 5700 beyit civarında iken, Kutb'un eseri 4730 beyittir*[16]*. Böylece aslı ile tercümesi arasında 1300 beyitlik fark vardır. Aslı ile tercümesi arasındaki bu fark bize bazı ihtimalleri düşündürmektedir. Mümkündür ki şimdiye kadar bu eserden bahseden kaynaklarda iddia dildiği gibi Kutb, Nizâmî'nin oldukça uzun ve edebi sanatlarla süslü bazı tasvirlerini kısaltmış olsun, bu ihtimal varit görülmediği takdirde bizim elimizdeki Kutb'a ait müstensihlerin ihmali neticesinde eksik olduğunu kabul etmek gerekir. Hem bu hususun hem de Kutb'a ait metnin aslına göre hangi noktalarda eksik olduğu meselesinin aydınlanması, her iki metnin de beyit beyit karşılaştırılmasına bağlıdır."* (Hacıeminoğlu, 2000: VIII). Hacıeminoğlu'nun belirttiği gibi her iki eserdeki farklılıkların hangi sebeplerle olduğunu anlayabilmek için, her iki mesnevînin de beyit beyit karşılaştırılması ile aydınlanacaktır, biz bu amaçla çalışmamızda bu konuyu aydınlatmak için ilk adım olarak, her iki eseri bölüm ve bölümlerdeki beyit sayısı olarak karşılaştırdık. Böylece Kutb'un Nizâmî'nin eserindeki hangi bölümleri ya da bölümlerdeki beyitlerden kaç tanesini çıkardığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Burada şunu da belirtelim ki her iki mesnevinin beyit beyit karşılaştırılması ve Kutb'un hangi beyitleri çıkardığını daha net ortaya konulması işini de üstlendiğimizi yakında bu çalışmayı daha da geniş olarak ortaya koyacağımızı da belirtelim.

---

[16] Hacıeminoğlu tarafından hazırlanan *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri* adlı eserde sehven beş beyit ile bir mısraı yazılmamıştır. Bundan dolayı Hacıeminoğlu Kutb'un eserini 4730 beyit olarak belirtmiştir. Ancak gerçekte Kutb'un eseri 4733 beyittir (bk. Demirci, 2022: 17). Hacıeminoğlu, *"Berke Fakih tarafından eklenen beyit sayısı 66 beyittir,"* demektedir (Hacıeminoğlu 2000, IX). Ancak bizim tespitimize göre Berke Fakih tarafından eklenen beyit sayısı 51'dir. Kutb'un yazdığı mesnevi 4682. beyitte bitmektedir (varak no: 116r), Berke Fakih'e ait olan kısım 4683. beyitten başlamaktadır (varak no: 116v) ve 4733. beyitte bitmektedir (Demirci, 2022: 17, 18)

Hacıeminoğlu'nun eserinde bulunmayan beyitler şunlardır:

128 *şafāʿat ḳılġuçı ummatlarınġa*

tümen miŋ āfarīn ol pāk cānınġa (bk. Hacıeminoğlu 2000, 189).

284 ẓarīfluḳ içre kāmıl érdi ẕātı

bu yoldın ötrü ḫusrav parvīz boldı atı (bk. Hacıeminoğlu 2000,197).

904 bu yaŋlıġ ʿaḳl érken ol şehinşāh

anı köre köŋli yétletti nāgāh (bk. Hacıeminoğlu 2000, 233)

2505 *ḳamuġ ḳullarıŋızınıŋ eksüki biz*

sahl iş ol hīç ḳaḍġurmaŋız siz (bk. Hacıeminoğlu 2000, 327)

4042 *anıŋ téġ boldılar ol ay birle kün*

kim antég körmemişler érdi hīç tün (bk. Hacıeminoğlu 2000, 327)

Ayrıca 3522 numaralı beytin ikinci mısraı bulunmamaktadır.

3522 *henūz yüz yār ve anıŋ işi ḫām ol*

henūz bolmadı bu ḫalvā tamām ol (bk. Hacıeminoğlu 2000, 386)

Her iki mesnevînin bölüm başlığı ve bölümlerdeki beyit sayılarının karşılaştırılmasından elde edilen sonuçlar şöyledir:

1) Her iki mesnevî'nin de giriş bölümündeki beyit sayısı aynıdır, 13 beyit.

2) Allah'ın Tevhidinin söylendiği bölüm, Nizâmî'de 44 beyit, Kutb'da 35 beyittir. Kutb bu kısımda 9 beyti çıkarmıştır.

3) Eflâk Harekâtının Sözü bölümünde Nizâmî'de 41 beyit, Kutb'da 35 beyittir. Kutb, 6 beyti çıkarmıştır.

4) Münacat bölümünde Nizâmî'de 45 beyit, Kutb'da 37 beyittir. Kutb, 8 beyti çıkarmıştır.

5) Na't bölümünde her iki mesnevî de aynıdır, 33 bölümdür.

6) Dört Halifeye övgü bölümü Nizâmî'de yoktur, Kutb bu bölümü kendisi eklemiştir. 17 beyit.

7) Tini Bek Han'ın methi bölümü Nizâmî'de yoktur, Kutb bu bölümü kendisi eklemiştir. 49 beyit.

8) Melike Hanım'ın Methi bölümü Nizâmî'de yoktur, Kutb bu bölümü kendisi eklemiştir. 29 beyit.

9) Kitabı Nazım Kılmak Hakkında bölümü her iki eserde de aynıdır, 36 beyit.

10) Tuğrul Arslan'ın Methine Dair bölümü Kutb'da yoktur. 47 beyit.

11) Atabey Ebu Câfer Mehmed İbni İldeniz Hakkında Övgü bölümü Kutb'da yoktur. 51 beyit.

12) Yer Öpme Zamanında Söylenen Söz bölümü Kutb'da yoktur. 49 beyit.

13) Padişah Muzafferiddin Kızılarslan'ın Methine Dair bölümü Kutb'da yoktur, 72 beyit.

14) Kitabın Derlenişi Hakkında bölümü Kutb'da yoktur. 82 beyit.

15) Kitabın Yazılışı İçin Özür bölümü Kutb'da yoktur, 62 beyit.

Hüsrev ü Şîrîn Hikâyesinin Başlaması, Nizâmî'de 34 beyit, Kutb'da 33 beyittir, Kutb bu bölümdeki 1 beyti çıkarmıştır.

16) Hüsrev'in Çimenlikte Şarap İçmesi ve Hürmüz'ün Onu Cezalandırması bölümü Nizâmî'de 34 beyit, Kutb'da 33 beyittir, Kutb, 1 beyti çıkarmıştır.

17) Hüsrev'in Babasına İhtiyarları Şefaatçi Göndermesi bölümü, Nizâmî'de 26 beyit, Kutb'da 22 beyittir. Kutb 4 beyti çıkarmıştır.

18) Hüsrev'in Düşünde Dedesi Nuşirevân'ı Görmesi bölümü, izâmî'de 18 beyit, Kutb'da 19 beyittir. Kutb 1 beyit eklemiştir.

19) Şavur'un Hüsrev'e Şîrîn ve Şebdiz'den Bahsetmesi bölümü Nizâmî'de 89 beyit, Kutb'da 87 beyittir, Kutb bu bölümdeki 2 beyti çıkarmıştır.

20) Şavur'un Hüsrev'e Şîrîn'in Güzelliğinden Bahsemesi bölümü Nizâmî'de 42 beyit, Kutb'da 41 beyittir. Kutb 1 beyti çıkarmıştır.

21) Şavur'un Ermenistan'a Gitmesi ve Hile Yapması bölümü Nizâmî'de 42 beyit, Kutb'da 41 beyittir. Kutb, Nizâmî'deki 1 beyti çıkarmıştır.

22) Şavur'un Şîrîn'e Birinci Defa Hüsrev'in Şeklini Göstermesi, Nizâmî'de 41 beyit, Kutb'da 45 beyittir.

23) Şavur'un Şîrîn'e İkinci Defa Hüsrev'in Şeklini Göstermesi, her iki menevîde de 19 beyittir.

24) Şavur'un Şîrîn'e Üçüncü Defa Hüsrev'in Şeklini Göstermesi, Nizâmî'de 16 beyit, Kutb'da 19 beyittir.

25) Şîrîn'in Hüsrev'in Yüzünü Görüp Ona Âşık Olması, her iki mesnevîde de 23 beyittir.

26) Şavur'un Ortaya Çıkıp Hüsrev Hikâyesini Şîrîn'e Anlatması, Nizâmî'de 39 beyit, Kutb'da 36 beyittir. Kutb, Nizâmî'deki 3 beyti çıkarmış.

27) Şavur'un Şîrîn'e Hüsrev'in Güzelliğini Göstermesi, Nizâmî'de 62 beyit, Kutb'da 58 beyittir. Kutb, 4 beyti çıkarmış.

28) Şîrîn'in Ava Gitmesi ve Muhin Banu'dan Kaçarak Medayin'e Gitmesi, Nizâmî'de 79 beyit, Kutb'da 70 beyittir. Kutb, bu kısımda mesnevîdeki 9 beyti çıkarmıştır.

29) Hüsrev'in Hürmüz'den Kaçıp Ermen'e Giderken Çeşmede Şîrîn ile Karşılaşması, Nizâmî'de 140 beyit, Kutb'da 113 beyittir. Kutb, bu bölmde 7 beyti çıkarmıştır.

30) Şîrîn'in Hüsrev'in Sarayına Gelmesi, Nizâmî'de 24 beyit, Kutb'da 35 beyit.

31) Hüsrev'ın Babası Hürmüz'den Kaçıp Muhin Banu'nun Yanına Gelmesi, her iki eserde de 70 beyittir.

32) Hüsrev'in İçki Meclisi Kurması ve Şavur'un Askerleri ile Gelmesi, Nizâmî'de 83 beyit, Kutb'da 76 beyittir. Kutb, 7 beyti çıkarmıştır.

33) Hüsrev'in Şîrîn'in Durumunu Muhin Banu'ya Haber Vermesi, her iki eserde de 67 beyittir.

34) Hüsrev'in Babasının Ölümünü Elçinin Haber Getirmesi, Nizâmî'de 39 beyit, Kutb'da 34 beyittir.

35) Hüsrev'in Medayin'e Gidip Tahta Oturması, her iki mesnevîde de 14 beyittir.

36) Şavur, Şîrîn'i Medayin'e Muhin Banu'nun Huzuruna Getirmesi, Nizâmî'de 21 beyit, Kutb'da 23 beyittir. Kutb bu bölümde 2 beyit eklemiş.

37) Hüsrev'in Babasından Kaçıp Medayin'e Gelmesi, Nizâmî'de 28 beyit, Kutb'da 29 beyittir. Kutb, bu bölüme 1 beyit eklemiş.

38) Şîrîn ile Hüsrev'in Avda Karşılaşması, Nizâmî'de 41 beyit, Kutb'da 40 beytir. Kutb, 1 beyti çıkarmıştır.

39) Muhin Banu'nun Şîrîn'e Öğüt Vermesi, her iki eserde de 34 beyit.

40) Şîrîn ile Hüsrev'n Cemiyyet Kılması, Nizâmî'de 51 beyit, Kutb'da 60 beyittir. Kutb, bu bölümde 9 beyit ekleme yapmıştır.

41) Şîrîn ile Hüsrev'in Bağlarda İşret Etmesi, her iki eserde de 33 beyittir.

Hüsrev'in İçki Meclisinde Arslan Öldürmesi, Nizâmî'de 39 beyit, Kutb'da 42 beyittir. Kutb, bu bölümde 3 beyit ekleme yapmıştır.

42) Hüsrev ile Şîrîn'in Evlenmesi, Nizâmî'de 39 beyit, Kutb'da 36 beyittir. Kutb bu bölümde 3 beyit çıkarmıştır.

43) Şîrîn'in Refikaları ile Efsane Söylemesi, Nizâmî'de 86 beyit, Kutb'da 88 beyittir. Kutb bu bölümde 2 beyit ekleme yapmıştır.

44) Şîrîn'in Hüsrev'den Murad İstemesi ve Behram Çubin ile Savaşması, Nizâmî'de 77 beyit, Kutb'da 47 beyittir. Kutb, u bölümde 30 beyti çıkarmıştır.

45) Hüsrev'in Yeniden Tahta Çıkması, Nizâmî'de 52 beyit, Kutb'da 56 beyittir. Kutb bu bölümde 4 beyit eklemiştir.

46) Muhin Banu'nun Hastalanıp Ölmesi, Nizâmî'de 62 beyit, Kutb'da 63 beyittir. Kutb bu bölümde 1 beyit ekleme yapmıştır.

47) Şîrîn'in Muhin Banu Tahtına Oturması, Nizâmî'de 44 beyit, Kutb'da 38 beyittir.

48) Hüsrev'in Behram'ın Ölümünü İşitmesi, Nizâmî'de 89 byit, Kutb'da 95 beyit, Kutb bu bölümde 6 beyit ekleme yapmıştır.

49) Çalgıcı Berbad'ın Tarifi, Nizâmî'de 46 beyit, Kutb'da bu bölüm yoktur.

50) Hüsrev'in Şîrîn'i Getirmek için Meryem'den Yardım İstemesi, Nizâmî'de 36 beyit, Kutb'da 42 beyittir.

51) Hüsrev'in Şîrîn'i İstemesi Şîrîn'in Öfkelenmesi, Nizâmî'de 181 beyit, Kutb'da 175 beyit, Kutb bu bölümde 6 beyti çıkarmış.

52) Hüsrev'in Şavur'u Şîrîn'e Göndermesi ve Şîrîn'in Şavur'un Sözlerine Öfkelenmesi, Nizâmî'de yok, Kutb tarafından eklenmiştir ve 11 beyittir.

53) Ferhad ile Şîrîn'in Destanı, Nizâmî'de 91 beyit, Kutb'da 85 beyit. Kutb bu bölümde 6 beyti çıkarmıştır.

54) Farhad'ın Şîrîn Aşkı ile Dağlara Düşmesi, Nizâmî'de 66 beyit, Kutb'da 56 beyittir.

55) Ferhad'ın Şîrîn'e Âşık Olmasını Hüsrev'in İşitmesi, Nizâmî'de 42 beyit, Kutb'da 47 beyit. Kutb bu bölümde 5 beyit eklemiştir.

56) Hüsrev'in Ferhad ile Minazara Kılması ve Ferhad'ın Dağları Delmesi, Nizâmî'de 50 beyit, Kutb'da 53 beyittir. Kutb burada 3 beyit ekleme yapmıştır.

57) Ferhad'ın Dağ Kazarken Şîrîn'in Resmine Karşı Ağlaması, Nizâmî'de 125 beyit, Kutb'da 83 beyittir. Kutb bu bölümde 42 beyti çıkarmıştır.

58) Şîrîn'in Ferhad'ı Görmek için Bisitun Dağına Gitmesi, Nizâmî'de 44 beyit, Kutb'da 35 beyit.

59) Hüsrev'in Fitne Kılması ve Ferhad'ın Hile ile Öldürülmesi, Nizâmî'de 9 beyit, Kutb'da 75 beyittir.

60) Ferhad'ın Ölümü Sebebiyle Hüsrev'in Şîrîn'e Taziye Mektubu Göndermesi, Nizâmî'de 55 beyit, Kutb'da 53 beyittir. Kutb 2 beyti çıkarmış.

61) Hüsrev'in Ölümü Sebebiyle Şîrîn'in Hüsrev'in Mektubuna Cevap Göndermesi, Nizâmî'de 73 beyit, Kutb'da 64 beyittir. Kutb bu bölümde 9 beyti çıkarmıştır.

62) Hüsrev Şîrîn'in Mektubunu Okuyunca Ona Karşı Çaresiz Kalması, her iki eserde de 21 beyittir.

63) Hüsrev'in Beyleri ile İçki Meclisleri Tertip Etmesi, Nizâmî'de 70 beyit, Kutb'da 50 beyittir. Kutb bu bölümde 20 beyti çıkarmıştır.

64) Hüsrev'in İsfahan'a Gidip Şeker'in Çengini Alması, Nizâmî'de 172 beyit, Kutb'da 133 beyittir. Kutb bu bölümde 39 beyti çıkarmıştır.

65) Şîrîn'in Yalnız Kalıp Ah u Zâr Etmesi, Nizâmî'de 95 beyit, Kutb'da 76 beyittir. Kutb bu bölümde 19 beyti çıkarmıştır.

66) Hüsrev'in Av için Atlanıp Şîrîn'in Huzuruna Gitmesi, Nizâmî'de 116 beyit, Kutb'da 149 beyittir, Kutb bu bölümde 33 beyit ekleme yapmıştır.

67) Hüsrev ile Şîrîn'in Sohbeti, Nizâmî'de 18 beyit, Kutb'da 43 beyittir. Kutb bu bölümde 25 beyit eklemiştir.

68) Şîrîn'in Hüsrev'e Cevabı, Nizâmî'de 61 beyit, Kutb'da 43 beyittir. Kutb bu bölümde 18 beyti çıkarmıştır.

69) Hüsrev'in Şîrîn'e Cevabı, Nizâmî'de 43 beyit, Kutb'da 36 beyittir. Kut bu bölümde 7 beyti çıkarmıştır.

70) Şîrîn'in Hüsrev'e Cevabı, Nizâmî'de 59 beyit, Kutb'da 66 beyittir. Kutb bu bölümde 7 beyit ekleme yapmıştır.

71) Hüsrev'in Şîrîn'e Cevabı, Nizâmî'de 40 beyit, Kutb'da 52 beyittir. Kutb bu bölümde 12 beyit ekleme yapmıştır.

72) Şîrîn'in Hüsrev'e Cevabı, Nizâmî'de 80 beyit, Kutb'da 88 beyittir. Kutb bu bölümde 8 beyit eklemiştir.

73) Hüsrev'in Şîrîn'e Cevabı, Nizâmî'de 51 beyit, Kutb'da yok.

74) Şîrîn'in Hüsrev'e Cevabı, Nizâmî'de 77 beyit, Kutb'da yok.

75) Hüsrev'in Şîrîn'e Cevabı, Nizâmî'de 55 beyit, Kutb'da yok.

76) Şîrîn'in Hüsrev'e Cevabı, Nizâmî'de 63 beyit, Kutb'da yok.

77) Hüsrev'in Şîrîn'in Köşküne Geri Dönmesi, Nizâmî'de 52 beyit, Kutb'da yok.

78) Hüsrev'in Şîrîn'den Şikâyet Etmesi ve Şavur'un Hüsrev'den Özür Dilemesi, Nizâmî'de 34 beyit, Kutb'da 55 beyittir. Kutb bu bölümde 21 beyit eklemiştir.

79) Hüsrev Gittikten Sonra Şîrîn'in Pişman Olup Peşinden Gitmesi, Nizâmî'de 124 beyit, Kutb'da 117 beyittir. Kutb bu bölümde 7 beyti çıkarmıştır.

80) Şîrîn'in Dilinden Nikise'nin Gazel Okuması, Nizâmî'de 27 beyit, Kutb'da yok.

81) Barid'in Hüsrev Dilinden Gazel Söylemesi, Nizâmî'de 40 beyit, Kutb'da 31 beyittir.

82) Şîrîn'in Dilinden Nikise'nin İkinci Defa Gazel Okuması, Nizâmî'de 40 beyit, Kutb'da 31 beyit. Kutb 9 beyti çıkarmıştır.

83) Barid'in Hüsrev Dilinden İkinci Defa Gazel Söylemesi, Nizâmî'de 26 beyit, Kutb'da 27 beyittir. Kutb 1 beyit eklemiştir.

84) Şîrîn'in Dilinden Nikise'nin Üçüncü Defa Gazel Okuması, her iki mesnevîde de 33 beyittir.

85) Barid'in Hüsrev Dilinden Üçüncü Defa Gazel Söylemesi, Nizâmî'de 26 beyit, Kutb'da 36 beyittir. Kutb 10 beyit eklemiştir.

86) Şîrîn'in Dilinden Nikise'nin Üçüncü Defa Gazel Okuması, Nizâmî'de 38 beyit, Kutb'da yok.

87) Barid'in Hüsrev Dilinden Dördüncü Defa Gazel Söylemesi, Nizâmî'de 39 beyit, Kutb'da yok.

88) Şîrîn'in Çadırdan Çıkıp Hüsrev ile Görüşmesi, Nizâmî'de 65 beyit, Kutb'da 63 beyittir, Kutb 2 beyti çıkarmıştır.

89) Hüsrev Şîrîn'i Sarayından Çıkartıp Medayin'e Götürmesi, Nizâmî'de 38 beyit, Kutb'da 34 beyit. Kutb 4 beyti çıkarmıştır.

90) Hüsrev ile Şîrîn'in Düğün Yapması ve Gerdeğe Girmeleri, Nizâmî'de 157 beyit, Kutb'da 142 beyittir. Kutb 15 beyti çıkarmıştır.

91) Şîrîn'in Hüsrev'e Adaletli Olması için Öğüt Vermesi, Nizâmî'de 125 beyit, Kutb'da 23 beyittir. Kutb bu bölümde 102 beyit çıkarmış.

92) Hüsrev ile Şîrîn'in Oturup Hüsrev'in Büzürg Ümid'e Sorular Sorması, Nizâmî'de 62 beyit, Kutb'da 89 beyittir. Kut 31 beyit eklemiştir.

93) Hüsrev ile Oğlu Şirviye'nin Hikâyesi, Nizâmi'de 90 beyit, Kutb'da 99 beyittir. Kutb bu bölümde 9 beyitlik ekleme yapmıştır.

94) Hüsrev'in Öldürülmesi, Nizâmî'de 51 beyit, Kutb'da 61 beyittir. Kutb 10 beyitlik ekleme yapmıştır.

95) Şîrîn'in Hüsrev için Yas Tutması, Nizâmî'de 135 beyit, Kutb'da 59 beyittir. Kutb bu bölümde 76 beyti çıkarmıştır.

96) Nizâmî'nin Oğlu Muhammed'e Nasihatı, Nizâmî'de 7 beyit, Kutb'da yok.

97) Hüsrev'in Mülkünün Harap Olması, Nizâmî'de 69 beyit, Kutb'da 13 beyittir. Kutb 56 beyti çıkarmıştır.

98) Peygamberin Hüsrev'e Mektubu, Nizâmi'de 65 beyittir. Kutb'da yoktur.

99) Kitabın Sonu İçin Birkaç Söz, Nizâmî'de yok, Kutb eklemiş, 15 beyittir.

100) Peygamber'in Miracı, Nizâmî'de 43 beyit, Kutb'da yok.

101) Nasihat ve Son Söz, Nizâmî'de 72 beyit, Kutb'da yok.

102) Hasetleri Kınama, Nizâmî'de 41 beyit, Kutb'da yok.

103) Şah'a Övgü, Nizâmî'de 176 beyit, Kutb'da yok.

Kutb'un Husrav u Şîrîn'inde Kutb'a ait olan kısım 4682 beyittir, buna eseri istinsah eden Berke Fakih'in eklediği 51 beyti de eklediğimizde eserin toplam beyit sayısı 4733'tür. Ancak bizim burada araştırmamıza konu olan kısım Kutb tarafından yazılan 4682 beyitlik kısımdır. Nizâmî'nin eseri ise bizim karşılaştırmaya tâbi tuttuğumuz Resul Rıza tarafından Farsçadan Azeri Türkçesine tercüme edilen *Hosrov ve Şîrîn* adlı eser 6148 beyittir. Böylece ilk etapta kabaca Kutb eseri Farsçadan Harezm-Altın Ordu Türkçesine tercüme ederken 1466 beyti çıkarmıştır. Bazı bölümlerde Nizâmî'nin aksine Kutb'un eklemeler yaptığı görülmekle birlikte, iki eser arasında 1466 beyitlik farkın olması ilginçtir. Yine Anadolu sahasında yazılan en güzel Hüsrev ü Şîrîn tercümesi olan Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i ise 6944 beyittir.

Nizâmî'nin Hüsrev ü Şîrîn'inde Olmayan, Kutb'un Husrav u Şîrîn'inde Olan Bölümler

Dört Halifeye Övgü 17 beyit
Şâh-zâde Tini Bek Han'ın Methi 49 beyit
Melike Hanım'ın Methi 29 beyit
Kitabın Sonuna Birkaç Kelâm 15 beyit

Toplam 110 beyit

Yukarıdaki bölümlerde Şâh-zâde Tini Bek Han'ın Methi, Melike Hanım'ın Methi, sebeb-i telif gibi bölümlerde zorunlu olarak Nizâmî'den farklılaşan Kutb, bu bölümler ilaveten Nizâmî'de olmayan Dört Halifeye Övgü bölümünü de eklemiştir. Şiî mezhebine ait olan Nizâmî'nin eseri ile Kutb'un eserini karşılaştırdığımızda dikkatimizi çeken başka bir konu da Nizâmî'nin Şiî mezhebi veya bu mezhebe ait kişilere övgü yazdığı beyitleri Kutb'un çıkardığı ya da bunların yerine Hz. Yakup, Hz. Yusuf vb… kişilere övgü gibi beyitler koyduğudur.

Kutb'un Çıkardığı Bölümler

Tuğrul Arslan'ın Methine Dair 47 beyit
Atabey Ebu Cafer Mehmed İbni İldeniz Hakkında Övgü 51 beyit
Yer Öpme Zamanında Söylenen Sözler 49 beyit
Padişah Muzafferiddin Kızılarslan'ın Methine Dair 72 beyit
Kitabın Derlenmesi Hakkında Birkaç Söz 82 beyit
Kitabın Yazılışı için Özür 62 beyit
Hüsrev'in Şîrîn'e Cevabı 51 beyit
Şîrîn'in Hüsrev'e Cevabı 77 beyit
Hüsrev'in Şîrîn'e Cevabı 55 beyit
Şîrîn'in Hüsrev'e Cevabı 63 beyit
Hüsrev'in Şîrîn'in Köşkünden Geri Dönmesi 52 beyit
Şîrîn'in Dilinden Nikse'nin Dördüncü Defa Gazel Söylemesi 38 beyit
Barid'in Hüsrev Dilinden Dördüncü Defa Gazel Söylemesi 39 beyit
Nizâmî'nin Oğlu Muhammed'e Nasihati 7 beyit
Peygamberin Miracı 43 beyit
Nasihat ve Son Söz 72 beyit
Hasetleri Kınama 41 beyit
Şah'a Övgü ve Kitabın Sonu 176
Toplam 1077 beyit

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde Kutb'un Nizâmî'nin eserinden çıkardığı 18 bölüme ait beyit sayısı 1077'dir. Kutb'un eserin tamamında çıkardığı beyit sayısı toplamda 1466 olduğuna göre Kutb'un Nizâmî ile aynı olan bölümlerden çıkardığı beyit sayısı 389'dur. Böylece Hacıeminoğlu'nun her iki mesnevînin de bölüm bakımından aynı olduğunu, muhtemelen ya Kutb'un Nizâmî'nin bazı süslü ve sanatlı beyitlerini çıkardığı bu mümkün olmadığı takdirde müstensihlerin ihmalinden kaynaklanan bir eksiklikten söz etmek gerekir, düşüncesinin aksine Nizâmî ile Kutb'un mesnevîlerindeki bölümler birebir aynı değildir, birebir aynı olan bölümlerde Kutb'un çıkardığı beyitler genellikle İran devletine ait kişiler ya da Şiî mezhebine ait beyitlerdir. Yine Hacıeminoğlu'nun "*şimdiye kadar bu eserden bahseden kaynaklarda iddia dildiği gibi Kutb, Nizâmî'nin oldukça uzun ve edebi sanatlarla süslü bazı tasvirlerini kısaltmış olsun, bu ihtimal varit görülmediği takdirde bizim elimizdeki Kutb'a ait eserin müstensihlerin ihmali neticesinde eksik olduğunu kabul etmek gerekir."* (Hacıeminoğlu, 2000: VIII). Görüşü ile ilgili de *Kutb'un Husrav u Şîrîn*'indeki konu bütünlüğünün tam olması ve herhangi bir eksiklik ya da aksaklığın olmamasını göz önüne alırsak, 1466 beyitlik farkın müstensihten kaynaklı bir eksiklik olmadığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

DEMİRCİ, Ü. Ö. (2022). "Kutb'un Husrav u Şîrîn'indeki Oğuzca Unsurlar." Prof. Dr. Ceval Kaya Armağanı. Editör: Osman Fikri Sertkaya, Günay Karaağaç, Mesut Şen. Ankara: *Akçağ Yayınları*. s: 163-211.

DEMİRCİ, Ü. Ö. KARSLI, S. (2021). *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i -Dizin-*. İstanbul: Kesit Yayınları.

DEMİRCİ, Ü. Ö. (2021). *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i* (Giriş, metin, tıpkıbasım). İstanbul: Kesit Yayınları.

EHMETYENOV, R. G. (2003). *Kutb Husrev ve Şirin*, Kazan: Kazan Magarif Neşriyatı.

FAZILOV, E. I. (1973). *Kutb Husrav u Şirin*, XIV Asr Horazm Yadnâmalari, Taşkent: s. 133-325.

HACIEMİNOĞLU, N. (1968). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SERTKAYA, O. F. (2000). "Ananiasz Zajączkowski ve Kutb'un Husrev ü Şîrîn Adlı Eseri." Ankara: *Türk Dili*. Sayı 582, sayfa: 581-588.

SERTKAYA, O. F. (2008). "Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn Mesnevîsinin Yeniden Yayıma Hazırlanma Projesi." Kazan: *9 Ekim 2008 Kazan Türk Dil Okulu: Gelenekleri ve Geleceği. Akademik Mirfatih Z. Zakirev'in 80. Doğum Günü Dolayısıyla.* (Basılmamış bildiri).

TARLAN, A. N. (1949). *Husrev u Şirin*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.

TAVUKÇU, O. K. (2000). *Ahmed Rıdvân Hüsrev ü Şirin*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış doktora tezi).

YILMAZ, O. (2020). *Hüsrev ü Şirin*. İstanbul: Kapı Yayınları.

ZAJĄCKOWSKİ, A. (1958). *Najstarsza Wersja Turecka Husräv u Šīrīn Qutba* (metin, tıpkıbasım), Warszawa: Czesc III, Slownik.

ZAJĄCKOWSKİ, A. (1961). *Najstarsza Wersja Turecka Husräv u Šīrīn Qutba* (sözlük), Warszawa: Czesc III, Slownik.

ZARİF, H. (1986). *Kutb Horezmiy Husrav ve Şirin*, Taşkent: Gafur Gulam Namıdagı Edebiyat ve San'at Naşriyatı.

1906 YILINDA KAFKASYA'DAN ŞURA-YI ÜMMET GAZETESİNE GÖNDERİLEN BİR MEKTUP VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

A Letter Sent From The Caucasia To The Shura-yı Ummah Newspaper In 1906 And Its Thoughts

Doç. Dr. Alaattin UCA

ORCID ID: 0000000242116744

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Karaman. E-Posta: alaattinuca@kmu.edu.tr

ÖZET

Karadeniz ile Hazar denizi arasındaki dağlık bölgeye Kafkasya denir. Kafkasya ikiye ayrılır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetleri Güney Kafkasya'da; Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan, Kalmuk, Karaçay-Çerkez, Kabarda - Balkar, İnguş, Kuzey Osetya cumhuriyetleri ve Çeçenistan Kuzey Kafkasya'da bulunmaktadır.

Güney Kafkasya'da yaşayan Türklerden Kumuklar, Karaçaylar, Balkarlar ve Nogaylar içinde nüfus itibariyle çoğunluğu Azerbaycan Türkleri teşkil eder. Ermeniler bölgenin güneyinde bulunan Ermenistan Cumhuriyeti'nde, Kürtler ise daha çok Ermenistan ve Gürcistan'da yaşamaktadır.

Kafkasya uzun yıllar Osmanlı Devleti, İran ve Rusya arasındaki hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte bölge büyük ölçüde Rusların kontrolüne geçmiştir.

Ruslardan destek alan Ermeniler, burada yaşayan Türklere ve Kürtlere karşı fırsat buldukça saldırılarda bulunmuştur.

1906 yılında Güney Kafkasya'dan Mısır'da bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı Şura-yı Ümmet gazetesine gönderilen bir mektup, Ermenilerin Zengezur ve Şuşa'da Türklere, Kürtlere ve bütün Müslüman halka karşı saldırılarda bulunduklarını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada Şura-yı Ümmet gazetesinin yayımlamış olduğu mektup incelenecek ve Ermenilerin bölgede yaşayan Müslüman halka yaptıkları zulüm ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şuşa, Zengezur, Ermeniler, İttihat ve Terakki, Şura-yı Ümmet.

ABSTRACT

The mountainous region between the Black Sea and the Caspian Sea is called the Caucasus. The Caucasus is divided into two. The republics of Azerbaijan, Armenia and Georgia are in the South Caucasus; Dagestan, Kalmyk, Karachay-Cherkessia, Kabarda - Balkar, Ingush, North Ossetia republics and Chechnya are located in the North Caucasus, which are affiliated to the Russian Federation.

Among the Turks living in the South Caucasus, Kumuks, Karachais, Balkars and Nogais, the majority of the population are Azerbaijani Turks. Armenians live in the Republic of Armenia, located in the south of the region, while Kurds mostly live in Armenia and Georgia.

The Caucasus had been the scene of the struggle for dominance between the Ottoman Empire, Iran and Russia for many years. With the weakening of the Ottoman Empire, the region was largely under the control of the Russians.

The Armenians, who received support from the Russians, attacked to the Turks and Kurds living here whenever they could.

A letter sent in 1906 from the Southern Caucasus to the newspaper Shura-yı Ummah, the publication organ of the Committee of Union and Progress in Egypt, reveals that Armenians attacked to Turks, Kurds and all Muslim people in Zangezur and Shusha.

In this study, the letter published by the newspaper Shura-yı Ummah will be examined and the persecution of the Muslim people living in the region by the Armenians will be revealed.

Keywords: Shusha, Zangezur, Armenians, Union and Progress, Council of Ummah.

Giriş

Ermeni sorununun ortaya çıkarıldığı günden beri Ermeniler, Hristiyan âlemini etkilemek maksadıyla sırf Hristiyan oldukları için Osmanlı Devleti tarafından zulme, baskıya, katliamlara uğradıklarını iddia etmişlerdir. Bu iddialarla hiçbir ayrım yapmadan hem Osmanlı devlet adamlarına, ordusuna, resmi kurumlarına hem de Osmanlı Devletinin Müslüman vatandaşlarına zarar vermekten çekinmemişlerdir. Türk-Ermeni ilişkileri Ermenilerin saldırganlıklarına göre başlangıcından günümüze kadar şu bölümler halinde sınıflandırılabilmiştir: 1860-1914 yıllarındaki gelişmeler; 1914-1918 yılları arasında yaşananlar; 1921-1922 arasındaki suikastlar; 1973-1985 yılları arasında Türk diplomatlarına yapılan saldırılar. 1985 yılından günümüze kadar yaşananlar. 1860'tan günümüze kadar Ermenilerin menfi propaganda ve saldırgan tutumları devam edegelmiştir.

Ermeniler 1905-1906 yıllarında ve daha sonra da 1918-1920 yıllarında Kafkasya'da da Müslüman halka karşı katliamlar yapmıştır. 25-26 Şubat 1992 tarihlerinde yaptıkları Hocalı katliamı ve soykırımı ile de Azerbaycan Türklerinin ata yurdu Karabağ'ı işgal etmişlerdir. Bu işgal Azerbaycan ordusunun kazandığı Demir Yumruk/Vatan Muharebesi sonucunda yapılan antlaşma gereği Ermenilerin çekilmesiyle 9 Kasım 2020'de son bulmuştur.

Kafkasya'da Türk-Ermeni Çarpışmaları (1905-1906)

1860'lı yıllarda başlayan zaman zaman Anadolu'da yoğunluk kazanan, bazen Roma, Berlin, Paris gibi önemli Avrupa başkentlerine yayılan Ermeni saldırganlığı Kafkasya'da da devam etmiştir. Kafkasya, Müslümanlıkla Hristiyanlığın hâkim olduğu bir bölgedir. Bu bölgede yaşayan Türk kökenli halkların tamamına yakını, Başta Azerbaycan Türkleri olmak üzere, Kürtler, Batum civarında yaşayan Acaralılar ile Kuzeydoğu ve Kuzeybatı Kafkasya'daki pek çok halk Müslümandır. Ermeniler, Gürcüler, Ruslar ve diğer bazı gruplar ise Hristiyandır.[1] Ermeniler saldırılarını hep Müslümanlar üzerine yoğunlaştırmıştır.

[1] Davut Dursun, "Kafkasya", *TDVİA,* İstanbul, 2001, Cilt: 24, s. 158.

Ermenilerin Kafkasya'daki saldırıları 1905 yılında başlamıştır. Kafkasya Ermenilerinin iddialarına göre bu saldırıların sebepleri şunlardır:

-Ermeniler, Bakü'de Türklerin elinde bulunan petrol kaynaklarını almış, Müslümanlar bunu çekememiş.

-Ermeniler, Türk sınırında çarpışmış, Avrupa'nın desteği ile bağımsız Ermenistan kurmaya çalışmış, Kafkas Türkleri bunu uygun görmemiş.

-Ermenilerin gelişmesi Kafkas Türklerinin hoşuna gitmemiş.

-Pan İslâmizmi savunan Türkler, Rusların da yardımıyla Kafkasya'daki Hristiyanları zayıflatmak için Ermenilere saldırıya karar vermiş.

-Merkezi İstanbul olan bir komite varmış. Bu komite Bakü ve Şuşa'ya silah ve cephane yığmış ve bu komite eliyle Kafkasya'da Hristiyanlar yok edilip İslamlar yerleşecekmiş. Sonra da Rus hâkimiyetine son verilecekmiş.

-Kafkasya'da 5-6 milyon Müslüman varmış, Osmanlı Devleti, Rusların Japonlara yenilmesinden istifade ederek Ermenilerin kökünü kurutmak istiyormuş.

Bütün bu iddialar ilimden, mantıktan uzak asılsız, hayallerdir. Türkler Kafkasya'da özellikle Bakü'de kültür ve nüfus bakımından ekonomik yönden hâkim durumdaydılar. Ermeni komiteleri Türkleri ezmek onların yerine geçmek ve Kafkasya'ya kendileri egemen olmak istiyorlardı. Kafkasya'daki Ermeni saldırganlığının asıl sebebi bu idi.[2]

Ayrıca Rusya tarafından özellikle Nahçıvan ve Karabağ bölgelerine yerleştirilen Ermeniler onlardan aldıkları destekle bölgede bir Hristiyan devleti kurmak istiyordu. Bu istek bölgenin Müslüman halkına karşı katliamları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devletinin zayıflamış olması Ermenilerin daha rahat hareket etmesine sebep olmuştur. Rusya'da Çarlık rejimine karşı muhalefetin güçlenmesi de Ermeni katliamlarını teşvik etmiştir. Rusya, Ermenilerin Kafkasya'da Müslüman halka yaptığı saldırıları ya teşvik etmiştir ya da kayıtsız kalmıştır.[3] İngilizler, Fransızlar ve Ruslar, Türk dünyası ile Osmanlı Devleti arasında "Büyük Ermenistan" kurmak istemiştir.[4]

Bu sebeplerle 1905 yılının 6 Şubatında Bakü'de, 20-21 Şubatta Erivan'da, 5-7 Mayısta Nahçıvan'da 23 Mayıs 10 Haziran arasında Erivan'da ve 16 Ağustosta Şuşa'da, 18 Eylülde Erivan'da Ermeni komitecileri Azerbaycan Türklerine karşı saldırılar düzenlemiştir.[5] Taşnaksutyun çeteleri ve Ermeni halkından oluşturulan gönüllü çeteler bu eylemlerde yer almıştır. Bakü'den sonra Ermeniler tarafından Türklere karşı en şiddetli saldırılar Karabağ ve Şuşa'da yapılmıştır. Birçok Türk evleri yakılmıştır. Ermeniler bomba ile saldırılar düzenlemiştir. Gence de Ermenilerin saldırı düzenlediği yerlerden biri olmuştur. Burada da İslâm köyleri yağma edilip yıkılmıştır. Ermeniler 1905 yılı Kasım ayında Tiflis'te de bir katliam

[2] Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,* 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 532, 533.
[3] Amrah Bayramov, "XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Güney Kafkasya Bölgesinde Ermenilerin Müslüman Türklere Karşı Gerçekleştirdiği Katliam ve Soykırımlar", *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi,* 2019, Cilt: 2, Sayı: 6, s. 414, 415.
[4] Beşir Mustafayev, "Kafkaslarda Müslüman-Türk Soykırımı (1905-1920)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* Yaz 2012, Cilt: 12, Sayı: 1, s. 537.
[5] Nazim Mustafa, "Ermenilerin 1905-1906 Yıllarında Güney Kafkasya'da Yaptıkları Katliamlar", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi,* Temmuz 2014, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 5, 6.

gerçekleştirmiştir.[6] Ermenilerin saldırıları yıl boyunca Erivan ve Nahçıvan gibi yelerde de devam etmiştir. Çatışmalarda binlerce Türk katledilmiştir.[7]

1906 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Erivan'da Ermeni-Müslüman çatışması yeniden başlamıştır. Bu yılın Temmuz ve Ağustos aylarında Şuşa'da 12, Cavanşir'de 15, Cebrail'de 5, Zengezur'da 43 olmak üzere toplam 75 Müslüman köyü yok edilmiştir.[8]

1905 ve 1906 yıllarında Ermenilerin Kafkasya'daki saldırıları sonucu binlerce Müslüman katledilmiş, binlercesi de vatanlarını terk etmek zorunda bırakılmıştır.[9] Güney Kafkasya'nın 7 şehri büyük yıkıma maruz kalmıştır. 12 kazada 252 köy yakılıp harap edilmiştir. 15.000 aile ve 100.000 kişi göçe zorlanmıştır. 10.000 kişi katledilmiştir.[10]

Kafkasya'dan Şura-yı Ümmet Gazetesine Gönderilen Mektup

1905-1906 yıllarında Ermeniler tarafından Güney Kafkasya'da gerçekleştirilen bu zulüm ve katliamlar karşısında çaresiz kalan Müslüman halk içinde bulundukları durumu göstermek ve seslerini İslâm dünyasına duyurabilmek için, o zaman Mısır'da basılmakta olan Şura-yı Ümmet gazetesine[11] şu mektubu göndermiştir:

Kafkasya'dan Mektup

"Osmanlıdaki, Mısır'daki, Tunus'taki, Hindistan'daki İslamlara Açık Mektup"

"Ey insaniyet bir varak[12]-ı İslâm!

Kafkasya, bizim güzel vatan viran oldu. Ciğerlerimiz yaralandı. Yüreklerimize kan sağıldı. Dağlarımız, derelerimiz ah ve nalelerle[13] doldu.

Âyâ! Bes[14] değil mi Ermenilerin bize ettikleri zulümler? Bu Ağustos (1906) *ayının 30 u da bizlere tazeden bir matem ve taziye günü oldu. O gün ne kadar din kardeşleriniz (Zengezur) ve (Karabağ) vilayetlerinde şehit oldular. Ne kadar İslâm kardeşlerinizin evleri ateşe verildi!*

Ah! Ey sevgili güzel Kafkas! Gitme! Gitme! Gitme! Sen gitsen biz bütün helak oluruz. Ey İslâmlar! Ermeniler din kardeşlerinizi doğram doğram ettiler. Kaçanlarını kurşuna, bombalara tuttular. Uşaklarını, avratlarını, hanımlarını esir aparıp zebh[15] ettiler. Zengezur'da sekiz İslâm köylerini ateşe verip (600) kadar İslâmı şehit ettiler.

Ey İslâmlar!

---

[6] Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 534, 535.
[7] Mustafayev, "Kafkaslarda Müslüman-Türk Soykırımı…", s. 538.
[8] Mustafa, "Ermenilerin 1905-1906 Yıllarında…", s. 7, 8.
[9] Bayramov, "XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Güney Kafkasya…", s. 424.
[10] Mustafa, "Ermenilerin 1905-1906 Yıllarında…", s. 9.
[11] 1902 yılında açılan Şura-yı Ümmet gazetesi, 1 Temmuz 1907 tarihine kadar Paris'te hazırlanıp Kahire'de basılmıştır. Bu tarihten sonra matbaası Paris'e taşınmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyetinin yayın organı olan gazete II. Meşrutiyetin ilanıyla İstanbul'da yayımlanmaya başlamıştır. 31 Mart Ayaklanmasından sonra bir tek sayısı Selanik'te 25 Nisan 1909'da çıkan gazetenin yayım hayatına son verilmiştir. (M. Şükrü Hanioğlu, "Şûrâ-yı Ümmet", *TDVİA*, İstanbul, 2010, Cilt: 39, s. 240, 241.)
[12] Varak: Mektup, name, pusula.
[13] Nale: İnilti, figan.
[14] Bes: Kâfi, yeter, yeterli.
[15] Zebh: Boğazlama, kesme, kurban kesmek.

İslâmiyet yok olmasın, namımız kalsın diye Ermenilerin zehirli kılıçlarına, hançerlerine kurban olan, dünyadan hasretle giden kimilerinin evlatları esir düşüp, kimilerinin babaları, anaları, kavim ve akrabası şehit olan yahut ateşlerde yanan bu kardeşlerinizin böyle ağlaması halleri size eser[16] etmiyor mu?

İmdi biz şehit düşenlerin evlatları, anaları, bacıları size müracaat ediyoruz. Bize imdat ediniz.

Ey Zengezur ve Karabağ mahallerinde şehit düşen İslâmlar! Ruhunuz şad olsun. Allah sizden razı olsun. Siz bizim yolumuzda kanınızı döktünüz. Sizin o dökülen pak kanlarınız ehl-i İslâma kuvvet verdi. Siz ne kadar cesaret gösterdiniz, cemî' İslâmların namını uca[17] ettiniz. Siz İslâm dinin yolunda feda oldunuz. Siz mezarlarınıza kefensiz gittiniz. Rahat yatın ey din kardeşlerimiz! Biz ölene cek sizi unutmayız. Sizin o dökülen pak kanlarınız sebebine biz berde[18] kalan İslâmlar elbette bir nam alırız.

Ağlayın siz de ey hariçteki İslâm! Siz de seslerinizi Kafkasya harabelerinde nale ve figan eden İslâm kardeşlerinizle bir ediniz de deyiniz ki:

Şad olsun Kafkasya'da şehit düşen İslâmların ruhları! Yaşasın dünya durdukça İslâmiyet! Yok olsun İslâm kanını içen Ermeniler!"

İmza

Kafkasya'da şehit olan Müslümanların kavim ve akrabası[19]

Görüldüğü gibi bu mektup Osmanlı Devleti, Mısır, Tunus ve Hindistan'daki Müslümanlara bir açık mektup olarak yazılmıştır. Kafkasya'da Ermeni zulmüne uğrayan Müslümanlar bu mektupla aynı zamanda insanlığa seslenmiştir. Ermenilerin yaptığı zulmü ve kendilerine reva gördükleri vahşeti dile getirip yardım istemişlerdir. Şura-yı Ümmet gazetesi de bu çağrıya kayıtsız kalmamış onların bu talebini dünyaya duyurmuştur.

Şura-yı Ümmet Gazetesinin Mektuba Bakışı ve Yaptığı Yorum

Şura-yı Ümmet gazetesi Kafkasya Müslümanlarından gelen bu mektubu 1 Teşrinisani (Kasım) 1906 tarihli ve 103 Numaralı nüshasında 4. sayfada yayımlamıştır. Ancak bundan önce de 3. sayfada şu yorum ve açıklamayı yapmıştır:

"Kafkasya'dan Mektup:

Kafkasya'dan her Osmanlıyı dağdar-ı hüzün ve teessür edecek mektuplar alıyoruz. Bu mektuplar Kafkasya Ermenilerinin Müslüman köylerini yakmakta, bomba atmakta, katliam etmekte olduklarını feryat ve figan ile işar[20] eyliyor ve bu hal-i vahşeti âlem-i İslâmiyet ve insaniyetin nazargâh-ı tesirine vaz'etmekliğimizi sûz u güdâz[21] ile rica ediyorlar.

Biz âlem-i insaniyetin her kısmına gelen felaketten müteessir olduğumuz için gazetemizin sahifeleri feryad-ı mazlumine küşadedir.[22] Tatarlar ihvan-ı din ve milletimiz

[16] Eser: Tesir.
[17] Uca: Yüksek, yüce, yukarı, üstün.
[18] Ber: Sine, göğüs, kara, yer, çöl.
[19] *Şura-yı Ümmet,* 1 Teşrinisani 1906, Beşinci sene, No: 103, s. 4.
[20] İşar: Bildirme, haber verme.
[21] Sûz u güdaz: Yanma, yanarak, içten.
[22] Küşade: Açık.

Ermeniler ise vatandaşlarımız olduğundan bu şayan-ı teessür muhâsamayı[23] *bilhassa takip ve tetkik etmek isteriz. Hissiyat-ı insaniye ve içtimaiyece Osmanlı Ermenilerine asla benzemeyen Kafkasya Ermenilerinin harekâtına dair (Pro Ermeniya) gazetesinin 20 Eylül efrenci,* (Miladi 1906) *142, 143 numaralı nüshasında (Şuşa) ve (Zengezur) dan aldığı mektupta şu satırları okuduk:*

'Bütün gece ilerledik ve sabaha kadar harp ettik. Birçok Kürt evine ateş verdik. (Kumluk) nam mahaldeki Yeşil Cami yakıldı...

Birçok topumuz vardı. Çar'ın askerleri bizimle beraberdi. Takriben iki yüz Kürt evi yaktık.

Sabaha kadar tüfek ateşinde, yangın etmekte ve katliam etmekte ve bomba atmakta devam ettik.'

Ermeniler tarafından kemâl-i iftiharla ilan edilen bu tafsilat atide münderiç mektubun feryad-ı sükutkâranesine ciger-sûz[24] *bir kuvvet bahşediyor."*[25]

Bu yorumuyla Şura-yı Ümmet gazetesi Kafkasya'da yaşanan Ermeni zulmünden dolayı çok sayıda mektup aldıklarını dile getirmiştir. Kafkasya Müslümanlarının maruz kaldığı vahşetin İslam âlemine ve insanlık âlemine duyurulmasını istediklerini ve kendilerinin de bunu sağladıklarını yazmıştır. Gazete, sayfalarının mazlumların feryadına açık olduğunu vurgulamıştır.

Şura-yı Ümmet gazetesi bu yorumunda, Tatarları din kardeşleri ve kendi milletlerinin bir parçası, Ermenileri ise Osmanlı Devletinin vatandaşları olarak görmüştür. Tatar kelimesi genel kanaat böyle olduğundan Kafkasya'daki bütün Türkleri ve özellikle de Azerbaycan Türklerini nitelemek için kullanılmıştır.[26] Kafkasya Ermenilerinin ise insanlık duyguları ve sosyal hayatları bakımından Osmanlı Ermenilerine asla benzemediklerini vurgulayıp Osmanlı Ermenilerini onlardan ayrı tutmuştur. Gazetenin bu tavrı o yıllarda Sultan II. Abdülhamit yönetimine karşı olan Jön Türklerle Ermenilerin ittifak içinde olması ile ilişkilendirilebilir. Zira Yıldız suikastı girişimi 1905'te Ermeni terör örgütlerince gerçekleştirilmiştir.[27]

Şura-yı Ümmet gazetesinde yayımlanan bu yorum ve Pro Ermeniya gazetesine dayandırılan açıklamalar 20. yüzyılın başlarında 1906 yılında Güney Kafkasya'da Ermenilerin Türk ve Kürt ayrımı yapmadan bütün Müslümanları katlettiklerini göstermektedir. İlginçtir ki bu yüzyılın başlarında Ermeniler tarafından yapılan ve Kürtleri de hedef alan bu katliam aynı yüzyılın ikinci çeyreğinde unutturulmak istenmiştir. 1927 yılında kurulan HOYBUN Cemiyeti ile Kürt-Ermeni ilişkileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye düşmanlığı hedefinde Kürtler ve Ermenilerin birlik oluşturması düşünülmüştür. İngiltere ve Fransa gibi devletler kendi çıkarları doğrultusunda Kürtler ile Ermeniler arasında işbirliğini geliştirmek istemiştir. Bu devletlerin teşvikiyle 1939 yılında Beyrut'ta "Kürt-Ermeni Kardeşlik ve Dostluk Cemiyeti" kurulmuştur. 1969 yılında Lübnan Taşnak örgütü buradaki "Kürt Hayır Cemiyeti"ne yardım kararı alarak Kürt-Ermeni ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Ayrıca "Avrupa'da Ermeni Davasını Müdafaa Komitesi (CEDCA)" ile Almanya'daki Kürt örgütleri işbirliği yapar duruma getirilmiştir.[28] Günümüzde faaliyetini sürdürmekte olan ve Kürt halkının haklarını savunduğunu iddia eden PKK/KCK Terör Örgütü içinde Ermeni teröristlerin de yer alması

[23] Muhasama: Husumet, düşmanlık.
[24] Ciğer-sûz: Ciğer yakan.
[25] *Şura-yı Ümmet,* 1 Teşrinisani 1906, Beşinci sene, No: 103, s. 3, 4.
[26] Faruk Sümer, "Tatarlar", *TDVİA,* İstanbul, 2011, Cilt: 40, s. 170; Mustafayev, "Kafkaslarda Müslüman-Türk Soykırımı…", s. 538.
[27] Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. CLI.
[28] Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. CXVI-CXVIII.

tesadüf olmasa gerektir. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin vatandaşı olan, devletinin ve milletinin yanında bulunan Kürtlerin bu durumu göz ardı etmemesi gerekir.

SONUÇ

Ermeni suç örgütleri 1860'lı yıllardan günümüze kadar Anadolu'da Kafkasya'da ve dünyanın çeşitli yerlerinde Türklere karşı hep menfi propaganda ve saldırı faaliyetleri içinde olmuştur.

Ermeniler Türklere saldırırken onlarla birlikte diğer Müslüman halklara karşı da saldırgan tutumlarını devam ettirmişlerdir. Bu nedenle yaptıkları katliamlarda Türk-Kürt ayrımı yapmamışlardır. Ermeniler hem Türkleri hem de Kürtleri katletmişlerdir. Ayrıca Ermeni komitecileri Kürtleri Osmanlı Devletine karşı kışkırtarak kendileriyle işbirliği yapmaları hususunda propaganda yürütmüştür. Bazen Kürt aşiret reislerini elde ederek bazen de doğrudan Kürt halkıyla irtibat kurarak bu hedefe ulaşmak istemişlerdir. Fakat Ermeni komitecilerinin yıllarca süren çalışmalarına ve teşebbüslerine rağmen Kürt halkı onları kabul etmemiştir. Kürtlerin bu tavrı sonunda Ermenilerin beklediği esaslı ve devamlı bir birleşme sağlanamamıştır.

Ermeni Taşnak örgütleri sadece Osmanlı Devletinin sınırları içinde yaşayan Türk ve Müslüman halka değil aynı zamanda Kafkasya'daki Türklere ve diğer Müslüman halklara yönelik de saldırı ve soykırım yapmıştır. Ermenilerin Kafkasya'daki saldırıları 1905 yılında başlamıştır. Onları bu süreçte Rus Bolşevik örgütleri de desteklemiştir. Ermeniler bunlardan aldıkları destekle etnik köken ayrımı yapmadan bütün Müslüman halkı hedef almıştır.

Ermeniler 1905 ve 1906 yıllarında gazetelere yansıyan mektuplara göre Müslümanların kadınlarını, kızlarını, çocuklarını esir edip katletmişlerdir. Köyleri ateşe verip insanları diri diri yakmışlardır. Yapılan zulüm ve vahşet o kadar büyük olmuştur ki Kafkas Müslümanları gazetelere açık mektuplar göndererek İslâm dünyası ve İnsanlık âleminden yardım istemek zorunda kalmışlardır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan Şura-yı Ümmet gazetesi Kafkasya'da Ermeni zulmüne uğrayan Müslümanların sesine kulak vermiş onların feryatlarını duymuş ve Ermenilerin sergilediği vahşeti delilleriyle ortaya koymuştur.

Kafkasya'dan gönderilen ve İttihatçılar tarafından Paris'te hazırlanıp Kahire'de basılan Şura-yı Ümmet gazetesi tarafından yayımlanan bu mektup Ermenilerin Kafkasya'da Müslüman halka yaptığı zulmün delidir.

KAYNAKÇA

BAYRAMOV, Amrah, "XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Güney Kafkasya Bölgesinde Ermenilerin Müslüman Türklere Karşı Gerçekleştirdiği Katliam ve Soykırımlar", *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi,* 2019, Cilt: 2, Sayı: 6, s. 412-426.

DURSUN, Davut, "Kafkasya", *TDVİA,* İstanbul, 2001, Cilt: 24, s. 157-158.

HANİOĞLU, M. Şükrü, "Şûrâ-yı Ümmet", *TDVİA*, İstanbul, 2010, Cilt: 39, s. 240-242.

MUSTAFA, Nazim, "Ermenilerin 1905-1906 Yıllarında Güney Kafkasya'da Yaptıkları Katliamlar", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi,* Temmuz 2014, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 1-12.

MUSTAFAYEV, Beşir, "Kafkaslarda Müslüman-Türk Soykırımı (1905-1920)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* Yaz 2012, Cilt: 12, Sayı: 1, s. 533-561.

SÜMER, Faruk, "Tatarlar", *TDVİA,* İstanbul, 2011, Cilt: 40, s. 168-170.

Şura-yı Ümmet, 1 Teşrinisani 1906, Beşinci sene, No: 103.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

Ekler

شورای امت

عثمانلی ترقی واتحاد جمعیتنه وغزته‌لرینه متعلق بالجمله معاملات ایچون محل مراجعت:
Comité Ottoman d' Union et de Progrès
25, Rue onaparte, Paris

عثمانلی ترقی واتحاد جمعیتك واسطهٔ نشریاتیدر!

اوتوزسنه ایرتسی

۲

لیل ابدی کبی اوتوزسنه استدادیدن ظلام ظلمدن صوکره بر صبح امیدك اوزاقدن اوزاغه آقاقه عکس ایدن شعاعی کورنجه پاشادی. عبد الحمیدك مرآت عصبی سنی مبتلا اولدیغی علت مهلکه‌سنه مقاومت ایدیوردی وکندیسنده طبیعتك مافوقنده دیه‌جك قدر تکمل ایتش اولان محافظه‌وجودیت سوق طبیعیسی غیرقوانسی بر حال اتخاذه مجبور ایدیوردی. اولیسنه معلوم اولدیغی اوزره بو حال برقوت دکل افراط تیقظ اعصابدر که دائما اونی سرعتله تقتیب ایدن بر سقوط کشدیسنی بوکون یارین عمو ایده‌جکدر. هرکس بر حال اختصار ایله عبدالحمیدك فردای تماتی. اوتوزسنه‌دن صوکره کان بویارینی بکلیوردی. بویارین دیدیکمز کونه بر اسم ویرملك لازم کلیرسه اوتوزسنه ایرتسی دیه‌لی. بوکلمه‌جك یارین دنیانك هر طرفنده موضوع بحث ایدیله‌جك قیل وقالره سبب اولیور. بو مباحثه بر چوق منافع مختلفه، مقاصد خفیه، حیله‌لر، تشبثلر کورلدیکی کبی هر دولت مسئله‌یی کندی منفعتی نقطهٔ نظرندن دوشونیور. بوراده‌ده هیچ دوشونلمین بر شی وارسه اوده: دولت عثمانیه!

بالکز دوران ایدن وجایه‌دوکن، ایراد اولنان فکرلردن، سرد ایدیلن محاکمدن شو حقیقت اکلاشیلیورکه حکومت حمیدیه دولت عثمانیك مادی ومعنوی موقعینی بیولتمکدن، نه یمان کردایلر، القا ایتش، بر طاقم عثمانلیلره دشمن فرقه‌لر، اجنبیلر، دولتلر، امواج مصیبت آرمسنده بی‌قرار اولان دولت عثمانیه‌نك اطرافنه، عمان هیجان انکیزده دائره‌لرك تهاجم تهلکه ایچنه دوشمش بر سفینه‌نك حال خطرینی اکلایان آنی بالفکری کی اوشوشدیرمش، بو مصیبتدن، بو مصیبت حمیدیه‌دن استفاده‌یه شتاب ایدیورلر.

کریدی، قبرسی بوسورتله بلع ایتدیلر. شمدی ده عبد الحمیدك باش آغاسی ایدن زیاده پیشامیه‌جی تحقق ایدنجه اوروپانك فردای تماتی دوشونمکه باشلادی. وراثت سلطنت موضوع بحث ایدلدی. شهزادهلرك تربیه ومعلوماتی، کذران حیاتی، تخت سلطنته لیاقتی، ملتك بر شورای امته استحقاقی، بر سلطنتی مستقلاً ادارهیه اقتدارلری کبی مسائل حیاتیه مزه‌دار، مؤاخذه‌لر، مطالعه‌لر، تنقیدلر ایراد اولنیور. بو مطالعه‌لرده اکثر کوریلان جهل وغرض، کین وعداوت، سودای منفعت، سرقت حقوق وثروت بزه موجب ابتهاء وتفکر اولمایدر.

عبدالحمیدك پادشاهی اولدیغی بر سلطنت، تقسیم واستیلای اجانبه ویرلمش بر فرصت اولدیغندن، بر زمان اولدیکه خونکارك بر ایکی کون ایچنده احتمال وفاتی بر چوق فرقه‌لرك اندیشه وتلاشنه سبب ویردی.

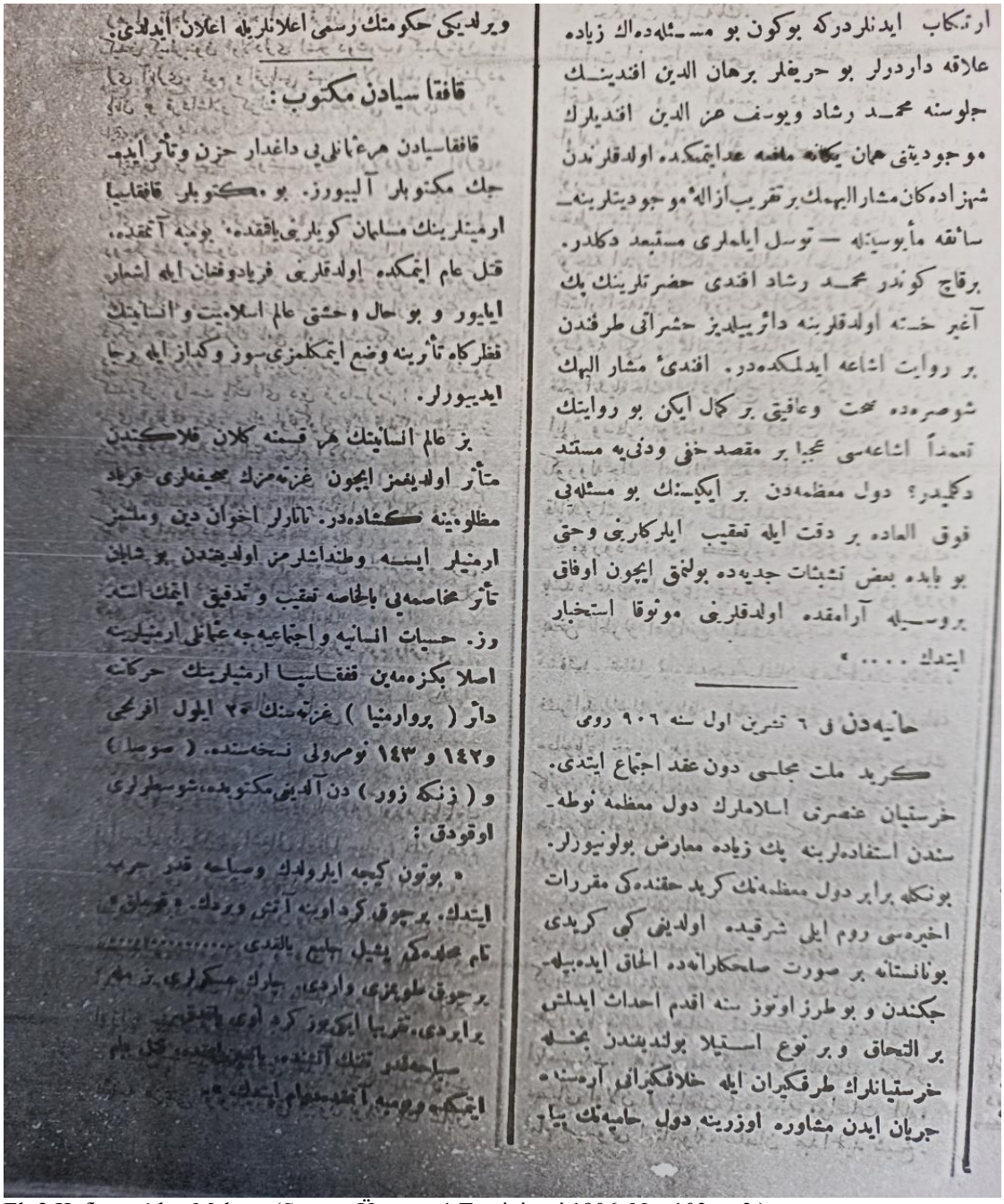
خونکارك وجودینی انسانیته عارعد ایدن بعض اوروپالیلر منفعت مدیانه جیقنجه لازم کوردیلر. یوتون دنیا عثمانلیلرك و بالخاصه مسلمانلرك وانلرك ایچنده‌ده ترکلرك میراثی بکلیوردی. بو میراثه دسترس اولق ایچون عبدالحمیدك پادشاهلغی آراقدن بولغز بر فرصت عد ایدیوردی شو حقیقتی ده اعتراف ایتلیدرکه اوروپایه بو امیدسزلق ویرن و یاقویه ایدن بزم حکومت حمیدیه‌یه تحملسز اولدیغی اوتوزسنه‌در عبد الحمید ایله اطرافنه طوپلادیغی بر قاچ شقی محسود ام اولان قوجه بر سلطنتی علی ملاء الجهان تخریب ایدیور بزلر ایسه کویا بو جهانك اك کوزل یرلری بویقلان مملکتلر بزم دکلش کبی سیرینه جیقمش باقیورز. بنمسه مدبکز مملکتلره بشقه‌لری صاحب جیقمق طبعیدر. اصول وراثت سلطنت کبی ملتك روح وقلبنه مالك اك محرم امورینه اجنبیلر مداخله‌یه قالقیشه‌رق استفاده ایتمك استیورلر. روسیانك مشهور (نوومیا — ورمیا) غزته‌سی دیورکه: « عبد الحمید محنهٔ سیاستدن غیبوبت ایدنجه وراثت سلطنت مسئله‌سی اغتشاشات عظیمه‌یی موجب اولهبیلیر اسلامك عالی رئیسی تبدل ایتدیکی زمان نتیجه‌سی شدیدن تضمین اولنه‌میه‌جق بر طاقم احوال هیجان انکیز وجوده کله‌جکدر. » غریب شی! بو اصول وراثت اوچ یوزسنه‌در دوام ایدیور. ملته نسبتاً بر طبیعت، فکراً بر حقیقت اولان بو اصول نه زمان شورشاره، اختلالاره، قانکشاره سبب اولمش که بو قدر تلاش ایدیلیور. [illegible]

بر حقیقی اوچ سطرله محو ایتمك استیورلر. دهشا لکن کون سلطان عبدالعزیز خلع اولنه‌رق یرینه سلطان مراد جلوس ایتدی. اوچ آی ایچنده راستزلق جهتیله سلطان مرادده خلع اولنه‌رق عبدالحمید اجلاس اولندی بورینی تعقیب ایدن خلع واجلاسلر غایت طبعی اولهرق وجوده کلدی. (نوومیا — ورمیا) غزته‌سی سوزینه دوام ایدیور: « للتانیا ایله انکلتره محقق صورتده بر ارلیغی استحصاله خصم مبارز اولهرق یوله چقار. یاروسیانه بیاجق؟ روسیا کندیله مشترك المنفعه اولان کوچك متحدلرك منافعی نظر دقته آلمیدر. » والحاصل شرق مسئله‌سنك اك مهم بر نقطهٔ جدیدینه کیریورز. او مسئله‌که حل ایچون روسیا بو قدر عصرلردنبری صرف مساعی وغیرت ایتدیکی سلطنتك وفاتندن صوکره آلمانیا نفوذ وحرکتنك ایکی نقطهٔ منتهای برلین ایله استانبول اوله جقدر. شمدی‌ده او موقعلرده بولنان دیپلوماتلر بزك چك یاشلی اولدیغی روسیه ایچون مخاطره لیدر. مقامات عالیه‌دن ایشیدیلدیکنه کوره برلین واستانبول سفرا سنك تبدیل حوادثی شایان اعتماد. »

ورمیا غزته‌سی عبدالحمیدك وفاتی روسیا مقامی ایچون بر فاجعه اولهرق کوسترییور. عبدالحمیدك وفاتیله تخت سلطنته جلوس ایده‌جك پادشاهك کویا اتخابندن تحدث ایده‌جك مشکلاتدن، دهادو خربی آلمانیا، مطمع نظرلری اولان ممالك عثمانیه‌یی کندیلرینه ضم اول تخت استیلاکارانه آلا حق کولیك زیاده ثلاثه دوشونیور.

کوردیکزمی؟... رژی جین ایله یارانه‌جاعل اولدیغی حالده یوتون دیپلماتلری آرمسنده بر سحاب ایچنده براقان عبدالحمیدك پادشاهانه عملیاتی تجسمی اولهرق اوروپایه قارشی دولتمزه خیر اولمش بر پروژه بر فرك شخصیه حیقمش. » القا عبدالحمیدك سنه‌لرجه سیاستکاری، سیاستکاری، اختلافکاری فکرلری » یا اراده سنیه » تشکل ایتش. حشراتی نظر، والنام سفیر الدین ایله موك بصقی، ولاقاتلری، سفاهتلری سوایلك طبیعیه کوره دوکمسنه تنزیل ایتدی. دولت علیه‌نك تخت اولنی که عبد الحمید اولیوردی عثمانی تخت و

Ek:1. Şura-yı Ümmet, 1 Teşrinisani 1906, No: 103, s. 1.

ویرلدیکی حکومتك رسمی اعلانلریله اعلان ایدلدی.

قافقاسیادن مکتوب:

قافقاسیادن هرعثمانلی‌یی داغدار حزن وتأثر ایدن جك مکتوبلر آلیبورز. بو مکتوبلر قافقاسیا ارمنیلرینك مسلمان کویلرینی یاقمقده، بونه آنمقده، قتل عام ایتمکده اولدقلرینی فریادوفغان ایله اشعار ایلیور و بو حال وحشتی عالم اسلامیت و انسانیتك نظرگاه تأثرینه وضع ایتمکلرینی سوز وکداز ایله رجا ایدییورلر.

بر عالم انسانیتك هر قسمنه کلان فلاکتدن متأثر اولدیغمز ایچون غزته‌مزك صحیفه‌لرینی فریاد مظلومینه کشاده‌در. تاتارلر اخوان دین ومسلمز ارمنیلر ایسه وطنداشلرمز اولدیغندن بو شایان تأثر مخاصمه‌یی بالخاصه تعقیب و تدقیق ایتمك استه‌رز. حسیات انسانیه واجتماعیه‌جه عثمانلی ارمنیلرینه اصلا بکزه‌مه‌ین قفقاسیا ارمنیلرینك حرکاتنه دائر (پروارمنیا) غزته‌سنك ۲۸ ایلول افرنجی و۱۴۲ و ۱۴۳ نومرولی نسخه‌سنده، (سوصیال) و (زنکه زور) دن آلدیغی مکتوبده، شو سطرلری اوقودق:

« بوتون کیجه ایلرولدك وصباحه قدر حرکت ایتدك. یرچوق کره اونه آتش ویردك. » قومیته تام محله‌کده پشیل جامع بالقندی.....

یرچوق طوپلرمزی واردیغمز چارك عسکرلری یرمیه برابردی. تقریبا ایکیوز کره اوی یاقیلمشدی. کل یلم صباحه‌قدر تتك آتیلدی. یانمیان قالمدی. کل یلم ایتکده ومومیه آتمقده‌یدیلر.

ارتکاب ایدنلردرکه بوکون بو مسئله‌دهاك زیاده علاقه داردرلر بو حریفلر برهان الدین افندینك جلوسنه محمد رشاد ویوسف عز الدین افندیلرك موجودیتی همان یکانه مانعه عد ایتمکده، اولدقلرندن شهزاده‌کان مشار الیهمك برتقریب ازالهٔ موجودیتلرینه سائقه مأیوسیتله — توسل ایاملری مستبعد دکلدر. برقاچ کوندر محمد رشاد افندی حضرتلرینك پك آغیر خسته اولدقلرینه دائر بیلدیز حشراتی طرفندن بر روایت اشاعه ایدلمکده‌در. افندیٔ مشار الیهك شوصره‌ده تحت وعافیتی برکمال ایکن بو روایتك تعمداً اشاعه‌سی عجبا بر مقصد خفی ودنی‌یه مستند دکلیدر؟ دول معظمه‌دن بر ایکیسنك بو مسئله‌یی فوق العاده بر دقت ایله تعقیب ایلرکارینی وحتی بو بابده بعض تشبثات جدیه‌ده بولنمق ایچون اوفاق بر وسیله آرامقده اولدقلرینی موثوقا استخبار ایتدك . . . .»

حاییه‌دن ۶ تشرین اول سنه ۹۰۶ روی

کریت ملت مجلسی دون عقد اجتماع ایتدی. خرستیان عنصرنی اسلامارك دول معظمه نوطه‌سندن استفاده‌لرینه پك زیاده معارض بولونیورلر. بونکله برابر دول معظمه‌نك کریت حقنده‌کی مقررات اخیره‌سی روم ایلی شرقیده اولدیغی کبی کریتی بونانستانه بر صورت صاحکارانه‌ده الحاق ایده‌بیله‌جکلرندن و بو طرز اوتوز سنه اقدم احداث ایدلش بر التحاق و بر نوع استیلا بولندیقندن بحثله خرستیانلرك طرفکیران ایله خلافکیرانی آره‌سنده جریان ایدن مشاوره اوزرینه دول حامیه‌نك بیانه

Ek:2.Kafkasya'dan Mektup (Şura-yı Ümmet, 1 Teşrinisani 1906, No: 103, s. 3.)

قفقاسیادن مکتوب

اجمال سیاسی

Ek:3.Kafkasya'dan Mektup (Şura-yı Ümmet, 1 Teşrinisani 1906, No: 103, s. 4.)

HÜSEYİNZADE ALİ BEY'İN ŞURA-YI ÜMMET GAZETESİ İLE İLİŞKİSİ VE ŞURA-YI ÜMMET FİKRİ

Hüseyinzade Ali Bey's Relationship With Shura-yı Ummah Newspaper And The Ideas Of Council Of Ummah

Doç. Dr. Alaattin UCA

ORCID ID: 0000000242116744

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Karaman. E-Posta: alaattinuca@kmu.edu.tr

ÖZET

1864 yılında Bakü yakınlarında Salyan şehrinde doğan Ali Bey Hüseyinzade Turan büyük bir Azerbaycan edibi, filozof ve edebiyat tenkitçisi, 20. yüzyıl Azerbaycan ve Türk içtimai fikrinin en görkemli temsilcilerinden biri, âlim, hekim, ressam, şair, gazeteci ve mütercimdir. Azerbaycan edebiyatının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Salyan'da, Tiflis'te ve Petersburg'da eğitim görmüştür. Talebelik yıllarında Farsça, Arapça, Almanca ve Rusça öğrenmiştir. 1890 yılında İstanbul'da Askeri Tıbbiyeye girmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuran gençler üzerinde etkili olmuştur. Bu yüzden bazı kaynaklarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında gösterilmiştir. İstanbul'da bir süre doktor olarak çalışmış ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkisinden dolayı 1903 yılında Azerbaycan'a dönmek zorunda kalmıştır. Ali Bey Hüseyinzade Azerbaycan'da önce Kaspi gazetesinde daha sonra Hayat gazetesinde yazılar yazmıştır. Hayat gazetesi, Rus aleyhtarı bir siyaset takip ettiği, İslamcılık ve Türkçülük yaptığı gerekçesiyle kapatılmıştır. Hayat kapatıldıktan sonra Ali Bey Hüseyinzade Füyuzat adlı dergiyi çıkarmıştır. Hayat gazetesinde olduğu gibi Füyuzat dergisinde de birçok konuda fikirler ileri sürmüştür. Şura-yı Ümmet konusundaki görüşlerini Füyuzat'ta yayımladığı bir makalede dile getirmiştir.

Şura, yöneticilerin veya devlet başkanlarının görevleriyle ilgili işler hakkında ilgililere danışması ve onların fikirlerini dikkate alması anlamına gelmektedir. Şura sözcüğü üzerinde ortak görüş belirtilen iş veya görüş bildiren kişiler topluluğu anlamını da vermektedir. Meşveret ve istişare olarak da tanımlanan şura kelimesi konsil ya da millet meclisi anlamına da gelmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti saltanata karşı çıkmamıştır. Saltanatın yanında anayasa ve meclisin olmasını talep etmiştir. Yani padişahın yetkilerinin sınırsız olmamasını, şura yoluyla yetkilerinin daraltılmasını savunmuştur. Bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında gösterilen Ali Bey Hüseyinzade'nin Şura-yı Ümmet adlı bir makale yazması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organlarından birinin adının Şura-yı Ümmet gazetesi olması ve Hüseyinzade'nin bu gazeteyle ilişkisi tesadüf değildir.

Bu çalışmada Ali Bey Hüseyinzade'nin Şura-yı Ümmet gazetesi ile ilişkisi ve Şura-yı Ümmet ve Şura-yı Ümem adlı makalesi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şura, Şura-yı Ümmet, Ali Bey Hüseyinzade Turan, İttihat ve Terakki, Füyuzat.

ABSTRACT

Ali Bey Hüseyinzade Turan, born in the city of Salyan near Baku in 1864, is a great Azerbaijani poet, philosopher and literary critic, one of the most magnificent representatives of the 20th century Azerbaijani and Turkish social idea, a scholar, physician, painter, poet, journalist and translator. He contributed to the development of Azerbaijani literature. He was educated in Salyan, Tbilisi and Petersburg. He learned Persian, Arabic, German and Russian during pupillage. He entered the Military Medical School in Istanbul in 1890. He was influential on the young people who founded the Committee of Union and Progress. For this reason, he is shown among the founders of the Committee of Union and Progress in some sources. He worked as a doctor in Istanbul for a while, but had to return to Azerbaijan in 1903 due to his relationship with the Committee of Union and Progress. Ali Bey Hüseyinzade wrote articles first in Kaspi and then in Hayat in Azerbaijan. Hayat was shut down on the grounds that it followed an anti-Russian policy and was Islamist and Turkist. After the Hayat was closed, Ali Bey published the magazine named Füyuzat. He put forward ideas on many issues in Füyuzat, as he did in Hayat. He expressed his views on the Shura-yi Ummah in an article he published in Füyuzat.

Shura means that the managers or heads of state consult the relevant people about the matters related to their duties and take their ideas into consideration. The word shura also gives the meaning of a thing which a common opinion is expressed on or a group of people expressing an opinion. The word shura, which is defined as advisement and consultancy, also means council or national assembly. The Ottoman Committee of Union and Progress did not oppose the sultanate. It demanded that the constitution and parliament be next to the sultanate. In other words, it advocated that the sultan's powers should not be unlimited and that his powers should be narrowed through council. For this reason, it is not a coincidence that Ali Bey Hüseyinzade, who is considered one of the founders of the Committee of Union and Progress, wrote an article called Shura-yi Ummah, one of the publications of the Committee of Union and Progress was named Shura-yi Ummah newspaper and his relationship with this newspaper.

In this study, Ali Bey Hüseyinzade's relationship with the newspaper Shura-yi Ummah and his article named Shura-yi Ummah will be discussed.

Keywords: Council, Shura-yı Ummah, Ali Bey Hüseyinzade Turan, Union and Progress, Füyuzat.

Giriş

Türkçülük fikrinin önde gelen temsilcilerinden bilim adamı, şair ve ressam, Azerbaycanlı mütefekkir Hüseyinzade Ali Bey, 1864 yılında Salyan'da doğmuştur. 1889'da Rusya'da Petersburg Üniversitesinde Fizik-Matematik eğitimini tamamlamıştır.[1] 1890 yılında İstanbul'da Askeri Tıbbiyeye girmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurulduğu bu yıllarda cemiyeti kuran gençler üzerinde etkili olmuş ve aralarında yer almıştır. 1895'te Askeri Tıbbiyeden mezun olduktan sonra Haydarpaşa Askeri Hastanesi Deri ve Frengi Hastalıkları Kliniğinde çalışmıştır. 1897 yılında Türk - Yunan savaşında cephede hizmet etmiştir. Savaştan sonra muallim muavini (doçent) olarak Askeri Tıbbiyede çalışmaya başlamıştır. İttihat ve

[1] Alaattin Uca, İttihat ve Terakki Cemiyeti Kurucularından Türkçülük Fikrinin Ünlü Mütefekkiri Ali Bey Hüseyinzade (Turan) Hayatı Fikirleri ve Eserleri, Kömen Yayınları, Konya, 2017, s. 57, 63.

Terakki Cemiyetiyle ilişkisinden dolayı 1903 yılında İstanbul'dan ayrılıp Azerbaycan'a gitmek zorunda kalmıştır.[2]

Hüseyinzade Ali Bey, Azerbaycan'da önce Kaspi gazetesinde yazılar yazmıştır. Daha sonra Hayat gazetesinin yayın iznini alanlar arasında bulunmuş ve gazetenin başyazarlığını üstlenmiştir. Hayat gazetesi 1905-1906 yılları arasında yayımlanmıştır. Gazetenin sahibi Hacı Zeynelabidin Takiyef, sorumlu müdürü Ali Merdan Topçubaşı olmuştur. Hayat gazetesi Rus aleyhtarı bir siyaset takip ettiği, Türkçülük ve İslamcılık yaptığı için kapatılınca Hüseyinzade Ali Bey, Füyuzat dergisini çıkarmıştır. Hayat gazetesi ve Füyuzat dergisi yalnızca Azerbaycan Türklerinin değil Rusya'daki bütün Türklerin kültür ve siyaset hayatında önemli izler bırakmıştır. Hüseyinzade Ali Bey ve onun yayın faaliyetleri, İsmail Gaspıralı tarafından önerilen Türk dünyasında Türkiye Türkçesi'nin ve özellikle İstanbul ağzının yazı dili olarak kullanımı düşüncesini Azerbaycan'da gerçekleştirmiştir. Hüseyinzade Ali Bey'in çalışmaları hem İslam dünyasında hem Türk dünyasında kardeşlik fikrinin yerleşmesinde ve Kafkasya'da Şii-Sünni tartışmasının ortadan kalkmasında etkili olmuştur.[3]

Hüseyinzade Ali Bey, Azerbaycan'da Hayat ve Füyuzat gibi yayın organlarıyla faaliyette bulunmuştur. Bu sayede Azerbaycan, milli uyanış devrinin en verimli çağını yaşamıştır.[4]

Şura-yı Ümmet gazetesi de aynı dönemde İstanbul-Kahire-Paris üçgeninde benzer faaliyetler yürüterek İttihat ve Terakki Cemiyetinin fikirleri doğrultusunda yayın yapmıştır.

Hüseyinzade Ali Bey, 1902'de Kahire'de yayımlanmaya başlayıp, 1907'de Paris'e nakledilen ve 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanıyla İstanbul'da yayımlanmaya başlayan ve 1909'da Otuzbir Mart Ayaklanması sırasında tahrip edilerek kapanan Şura-yı Ümmet gazetesiyle yakından irtibat kurmuştur. Gazeteyi Paris'ten idare eden Ahmet Rıza Bey ve arkadaşlarıyla fikir birliği içinde olmuştur.

Şura, meclis, danışma ve istişare anlamlarına gelmektedir. Şura-yı Ümmet gazetesi Şura Suresi 38. Ayetinde geçen "Ve emruhüm şûrâ beynehüm" (İşlerini aralarında danışarak çözerler) ifadesini birinci sayfada, başlığın hemen altında, değişmez logo olarak kullanmıştır.[5] İttihatçılar Sultan II. Abdülhamit'e karşı yürüttükleri mücadelede bu kavramı milli iradenin ve özgürlüğün temeli olarak görmüşlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de geçen "Ve emruhüm şûrâ beynehüm" ifadesi, Harf İnkılâbı yapılmadan önce Arap alfabesiyle yazılıp İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde başkanlık kürsüsünün arkasındaki duvara levha olarak asılmıştır. Meclis kürsüsüne çıkan hatipler konuşmalarını bu levhanın altında yapmışlardır.[6]

Şura-yı Ümmet Gazetesinde Hüseyinzade Ali Bey Hakkında Yayımlanan Bir Yazı

Ahmet Rıza, Doktor Bahattin Şakir ve Doktor Nazım Bey gibi ünlü ittihatçıların kontrolünde yayımlanan Şura-yı Ümmet gazetesi 31 Ağustos 1906 tarihli nüshasında Hüseyinzade Ali Bey ile ilgili olarak şu yazıyı yayımlamıştır:

"Kaf ve Simurg

[2] Ali Haydar Bayat, Hüseyinzâde Ali Bey, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1998, s. 12, 13.
[3] Yavuz Akpınar, "Turan, Ali (1864-1940)", *TDVİA,* İstanbul, 2012, Cilt: 41, s. 409.
[4] Ganire Paşayeva-Azer Turan, *Ali Bey Hüseyinzade Turan,* Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını, 2. Baskı, İstanbul, Şubat 2014, s. 47.
[5] M. Şükrü Hanioğlu, "Şûrâ-yı Ümmet", *TDVİA,* İstanbul, 2010, Cilt: 39, s. 240, 241.
[6] https://islamansiklopedisi.org.tr/inonu-mustafa-ismet

İdarehanemize gönderilen 'Hayat' gazetesinin 143 numaralı nüshasında Muallim ve Doktor Ali Hüseyin Bey tarafından selis (düzgün ve akıcı) Türkçe ile muharrer (yazılmış) 'Küre-i Kaf ve Simurg' unvanlı küçük hikâyenin sonunda bize olan hitab-ı meveddet (sevgi) ve muhabbeti kemâl-i memnuniyetle okuduk. Refik-i azizimiz (aziz dost, ortak, yoldaş) diyor ki: '…O zamanki Kafkas ülkesi âlemin istibdat ve bidat altında inleyen kısmını esaretten halâs etmek hususunda en büyük bir rol oynayacaktır!.. Ey Türkiye'nin, İran'ın vatandan dûr (uzak) ve cüda düşen hürriyet yetimleri İsviçre'nin size bigâne (yabancı) olan soğuk Alplerinden, Mısır'ın lâl (dilsiz) ve sâmit (suskun, cansız) olan ehramlarından (piramitler), hatta bütün Avrupa'nın merakiz (merkezler, karar yerleri) kîlükalinden (dedikodu) imdat gözlemeyin. Oralardan sesinizi, feryat ve figanınızı vatana işittiremezsiniz. Oralarda sizi kimse himaye edemez! Geliniz, geliniz Kafkas'a Simurgun kanatları altına!... İran ve Türkiye istibdadını bir (Arşimet) gibi yerinden kaldırabilmek tamamıyla kökünden koparabilmek için nokta-i istinadınız, istinatgâhınız ancak Küre-i Kaf olabilir!.. Sayha (bağırma) ve naralarınızı ancak buradan hâb-ı gaflette (gaflet uykusu) olan vatandaşlarınıza işittirebileceksiniz. Yüce tuttuğunuz meş'al-i irfanınızla (ilmin aydınlığı) vatanınızdaki şebtarı (karanlıkları) buradan tarumar edebileceksiniz. Zulüm ve bidatin binasını buradan yıkabileceksiniz!.. Sizin yazılarınız, matbuatınız, edebiyat-ı hürriyetperveraneniz âsânlıkla (kolaylıkla) buradan o memleketlere dahil olabilecektir! Hiçbir sentrud (nöbetçi) onu men edebilmeyecektir. Hiçbir 'bürokratiya' onun önüne set ve duvar çekebilmeyecektir!.. İstanbul'daki yangınların, harîklerin (yangınlar) çoğu Kafkas petrolünden ileri gelmiyor mu?... Bundan sonra oranın harîk-i manevilerine dahi Kafkas'ın ateş-i fikri (Promete) Bey buraya âsmândan (gök, sema) getirdiği ateş-i fikri bâ'is (sebep) olacaktır!

Ne İngiliz memalikinde ve ne de Fransa ve Avustro – Germanya'da İran ve Türkiye'yi uyandıracak bir hürriyet edebiyatı husule gelmedi ve gelemez de çünkü o akvamın dili Türkiye ve İran'da söylenen dillerden başkadır. Lakin umum Rusya ülkesinde hürriyet sayesinde bir millet terakkiye başlıyor ki anın (onun) dili Türkiye ve İran halkına bigâne (yabancı) değildir. Bu millet Kazan'dan, Ufa'dan Semerkant'a, Mavera-yı Baykal'dan Kırım'a kadar münteşir olan (yayılan) Türk ve Tatar akvamıdır. Bunların uyanıp husule getirecekleri hürriyet edebiyatı bir sel gibi İran ve Türkiye'yi istila edecektir. Bu selin de mecrası bila şek ve şüphe (şüphesiz) Kafkas berzahı (geçit, yer) olacaktır!.."

Kafkas'ın hürriyet âşıklarına, vatan yetimlerine melce ve penah-ı istimdadını (sığınacak yer) haiz dağlarına şu aralık yeniden karlar inmiş ise de fikir ve mesleği pek âli olan Doktor Ali Bey'den bahsetmeyi ve Hayat gazetesini cümleye tanıtmayı kendimize bir vazife sayarız.

Ali Hüseyin Bey, vicdanı hissiyat-ı milliye ve vataniye ile müzeyyen hüsn-i ahlâk ile muttasıf, sahib-i fikir ve meslek, malumatlı bir muallim doktordur. Ulum-ı âliyeyi (yüksek tahsil) Petersburg Darülfünununda, ulum-ı tıbbiyeyi mekteb-i tıbbiyemizde tahsil etmiştir. Mektebimize muallim intihap olunmuş ise de alçak bir hafiyenin jurnali ile memleketi olan Kafkasya'ya avdete mecbur edilmiş idi.

Ali Hüseyin Bey, son senelerde vatanımızda fikr-i hürriyetin merkez-i intişarı olan mekteb-i tıbbiyemizde fikr-i hürriyetin inkişafına sebep olan âli-i mümtaz-ı hamiyettendir. Esas fikir ve mesleği Adriyatik Denizi'nden Çin'e kadar mümted olan (uzayan) memalikte (memleket) mütemekkin (yaşayan) Türk akvamı arasında -usul-i idare-i hükûmet her kısmın kendine ait olmak şartıyla- yalnız muhafaza-i kavmiyet esasına müstenit bir ittihat husule getirmektir.

Bir dinden, bir cinsten olup hadisat-ı kazaiye ve ahval-i araziye ile birbirlerinden müteferrik ve yekdiğerine bigâne bulunan Osmanlı, Kafkas, Şark Türkleri ve Türklerin öz kardeşleri bulunan

Tatarlar arasında ulûm ve fünûnun neşr ve tamimine ve maarifin terakkisine çalışmak ve buna Türk lisanının tevhidiyle başlamak elzem olduğuna kanaat hâsıl etmiştir.

Hâlihazırda bile medeni bir kavmin ihtiyacatına kâfi bir derece-i terakkiye isal edilmiş (ulaştırılmış) olan Osmanlı Türkçesinin Rusya'daki Türk ve Tatar akvamı için bir lisan-ı umumi ittihazı katiyülelzem olduğunu netice-i tetebbu olarak tasdik ve kabul etmiştir.

Hayat gazetesinin "Abd-i Gılaf ve Mahfaza" unvanlı İstanbul'a aiden hikâyesi bu teşebbüs ve gayretin asar-ı meşkuresindendir. Muvaffakıyetlerini tebrik ve neşr-i maarifte devamlarını temenni eyler ve bu vesile ile de Osmanlı erbab-ı kalemine hududumuz haricinde bulunan Türk ve Tatar kardeşlerimizin bize olan şu muhalesetlerini (dostluk) nazar-ı dikkatten uzak tutmayarak lisanımızın imkân dairesinde sadeleştirilmesini tavsiye ve rica ederiz.[7]

Şura-yı Ümmet Gazetesindeki Yazının Değerlendirilmesi

Şura-yı Ümmet gazetesinin 31 Ağustos 1906 tarihli nüshasında Azerbaycanlı Hüseyinzade Ali Bey hakkında yayımlamış olduğu bu yazıdan şu çıkarımları yapmak mümkündür:

-Hüseyinzade Ali Bey Azerbaycan'da yayımladığı Hayat gazetesini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris Şubesine göndermiştir. O dönemde Paris'te hazırlanan ve Kahire'de yayımlanan Şura-yı Ümmet başta olmak üzere İttihatçıların diğer yayın organları da Azerbaycan'a ulaştırılmıştır. İttihatçıların Paris Şubesi ve orada faaliyet gösteren ünlü İttihatçılar Hüseyinzade Ali Bey'i tanımaktadır ve aralarında dostluk ve işbirliği mevcuttur. Onu aziz dost ve arkadaş olarak görmüşlerdir.

-Paris'teki İttihatçı liderlere göre, Hüseyinzade Ali Bey sade, yalın ve herkesin anlayabileceği bir Türkçe ile yazmıştır.

-Ali Bey, Şura-yı Ümmet gazetesine gönderdiği yazıda "Kaf Dağı ve Simurg" adlı küçük bir hikâyeye dikkat çekmiştir. Çok bilinen bu hikâyeye göre zorda kalan kuşlar Kaf Dağında yaşayan Simurg kuşunun yuvasını bulmaya ondan yardım istemeye karar vermişler. Zorluklarla dolu yolda birçoğu vazgeçmiş. Kaf Dağına vardıklarında otuz kuş kalmış. Zaten Farsça'da "si" otuz, "murg" ise kuş anlamına geliyormuş. Simurgun yuvasını bulduklarında kendilerinin Simurg olduğunu anlamışlar.[8] Hüseyinzade Ali Bey, bu hikâye vasıtasıyla, birlikte mücadele ettikleri Sultan II. Abdülhamit'in istibdat olarak nitelendirdikleri yönetiminden kurtulmak için herkesin Simurg olmayı göze alması gerektiğini vurgulamıştır. İttihatçıların Paris'teki temsilcileri ve onların çıkardığı Şura-yı Ümmet gazetesi de onun bu düşüncesini tasvip etmiştir.

-Hüseyinzade Ali Bey, vatanlarından uzakta Türkiye ve İran'ın özgürlüğü için mücadele eden hürriyetperverlerin Avrupa'da ve Mısır'da başarılı olamayacaklarını ifade ederek onları Kafkasya'ya hatta Kaf Dağına davet etmiştir.

-Ali Bey, Promete Bey'in âsmândan Kafkasya'ya getirdiğine inandığı hürriyet fikrine değinerek Tevfik Fikret'in Promete adlı şiirine de atıfta bulunmuştur. Bu fikrin İstanbul'da manevi yangınlara sebep olacağını ifade etmiştir.[9]

---

[7] *Şura-yı Ümmet,* 31 Ağustos 1906, Beşinci sene, No: 99, s. 3.
[8] https://www.mayacoaching.net/zumrud-u-ankanin-hikayesi/
[9] Tevfik Fikret, Promete adlı şiirinde şunları söylemiştir:
Kalbinde her dakika şu ulvi tahassürün
Minkâr-ı ateşini duy, daima düşün:
Onlar niçin semada, niçin ben çukurdayım?

-O, Avrupa'da hürriyet edebiyatının doğmayacağını çünkü orada konuşulan dillerin buna müsait olmadığını dile getirmiştir. Rusya'da hürriyet sayesinde uyanan Türk ve Tatar kavimlerinin gerçekleştirecekleri hürriyet edebiyatının bir sel gibi Türkiye ve İran'ı istila edeceğini, bu selin mecrasının da Kafkasya olacağını iddia etmiştir.

-Şura-yı Ümmet gazetesine göre Kafkas'ın hürriyet âşıklarına ve vatanperverlerine sığınak olacak dağlarına o günlerde (31 Ağustos 1906) yeniden karlar inmiştir. Gazete bu ifadesiyle muhtemelen 1905-1906 yıllarında Ermeniler tarafından bölgede gerçekleştirilen katliamlara ve özellikle de 1906 yılı Ağustos ayında Ermenilerin Kafkasya'da Müslüman halka yaptığı zulme işaret etmiştir.

-Gazete, fikir ve meslek olarak yüce gördüğü Doktor Hüseyinzade Ali Bey'den bahsetmeyi ve onun çıkardığı Hayat gazetesini tanıtmayı da kendisine bir vazife saymıştır. Buna göre: Hüseyinzade Ali Bey, gönlü milli ve vatani duygularla dolu, güzel ahlak, fikir ve meslek sahibi muallim bir doktordur. Rusya'da Petersburg Üniversitesinde yüksek tahsil yapmıştır. Tıp tahsilini de İstanbul'da Askeri Tıbbiyede tamamlamıştır. Bu okula muallim olarak görevlendirilmiştir. Ancak bir hafiyenin jurnali yüzünden memleketi Kafkasya'ya dönmek zorunda bırakılmıştır. Ali Bey Hüseyinzade, hürriyet fikrinin merkezi olan Askeri Tıbbiyede bu fikrin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde rol alan etkili kişilerden biridir. Asıl fikir ve mesleği Adriyatik'ten Çin'e kadar bütün Türk kavimleri arasında her kavmin kendi hükümetine sahip olması şartıyla yalnız muhafaza-yı kavmiyet esasına dayalı bir birlik oluşturmaktır. Aynı dinden aynı soydan olup çeşitli sebeplerle birbirinden ayrılmış bütün Türkler arasında ilim ve fennin, eğitim ve öğretimin geliştirilerek yayılmasına ve buna Türk lisanının birliği ile başlamak gerektiğine inanmıştır. Osmanlı Türkçesinin Türk dünyası için ortak dil olmasını yaptığı araştırmaların sonucunda kabul ve tasdik etmiştir.

-Şura-yı Ümmet gazetesi Ali Bey'in çıkardığı Hayat gazetesinden bahsederken de bu gazetede yayımlanan "Abd-i Gılaf ve Mahfaza" adlı hikâyeye değinmiştir.[10] II. Abdülhamit döneminde

---

Gülsün neden cihan bana, ben yalnız ağlayım?..
Yükselmek âsmâna ve gülmek ne tatlı şey!
Bir gün şu hastalıklı vatan canlanırsa… Ey
Müştak-ı feyz ü nur olan âtî-i milletin
Meçhul elektrikçisi, aktâr-ı fikretin,
Yüklen getir -ne varsa- biraz meskenet – fiken,
Bir parça ruhu, benliği, idraki besleyen
Esmar-ı bünye –hizini; boş durmasın elin.
Gör daima önünde esâtir-i evvelin
Gökten deha-yı narı çalan kahramanını…
Varsın bulunmasın bilecek nam ü şanını.
(*Tevfik Fikret Bütün Şiirleri,* (Hazırlayanlar: İsmail Parlatır, Nurullah Çetin), 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 543.)

[10] İttihatçılığı ile tanınan Hüseyinzade Ali Bey, Abd-i Gılaf ve Mahfaza adlı mizahi hikâyesini Sultan II. Abdülhamit'in tahtta bulunduğu ve II. Meşrutiyetin henüz ilan edilmediği bir dönemde 20. yüzyılın başlarında yazmıştır. 1905 ve 1906 yıllarında bu hikâyeyi Hayat gazetesinde yayımlamıştır. Hüseyinzade Ali Bey üstü kapalı da olsa dönemin bazı olumsuzluklarına değinmiştir. Hikâyede geçen her şahıs ve olay gerçek hayattan bir kişi ve olaya işaret etmiştir. Yazar, o dönemde baskıcı ve münzevi bir hayat yaşayan insanların çoğalması üzerine İstanbul'da her şeyden korkulmaya başlandığını yüksek sesle konuşma, dostlar ile mektuplaşma, bir kimse ile tanışma, kitapları mütalaa etme, yayıncılık yapma gibi hususların moda olmaktan çıkıp, rağbetten düştüğüne değinmiştir. Hatta şehir için elektrik, telefon ve postane ihtiyacını gündeme getirmenin bile tehlikeli bir hal olduğunu vurgulamıştır. Ali Bey Hüseyinzade bu eserinde kendisini jurnalleyen hafiyeler konusunda da şunları yazmıştır:
"İtimat ettikçe adam, şanına, namusuna,
Hiç ehemmiyet verilmez âlemin casusuna."

İstanbul'daki uygulamaları eleştiren bu eserin Hüseyinzade Ali Bey ve gazetesinin gayesini gösteren, teşekküre layık bir işaret olduğuna dikkat çekmiştir. Şura-yı Ümmet gazetesi Hüseyinzade Ali Bey ve onun çıkardığı Hayat gazetesine başarılar dilemiştir. Osmanlı yazarlarını da uyararak yurtdışıdaki Türklerin dostluğunu dikkate alarak sade bir Türkçe ile yazmalarını ve böylece Türk dünyasında dil birliğinin sağlanmasına da katkıda bulunmalarını istemiştir.

Hüseyinzade Ali Bey'de Şura-yı Ümmet Fikri

Şura-yı Ümmet gazetesi Hüseyinzade Ali Bey hakkında görüş belirtip onu tanıtırken bir süre sonra Hüseyinzade Ali Bey 1907'de kendi çıkardığı Füyuzat dergisinin sekizinci sayısında "Şura-yı Ümmet ve Şura-yı Ümem" adlı bir makale yazmıştır.[11] Ali Bey bu makalesinde şu hususlara dikkat çekmiştir:

1907 miladi yılı gökyüzünde ve yeryüzünde gerçekleşen çok vahim tabii olaylar ile başladı. Rusya'nın büyük bir kısmında tam güneş tutulması görüldü. Kuzey Buz Denizi'nde kopan şiddetli bir kasırganın tesiriyle bütün Rusya'da gayet şiddetli soğuklar, kasırgalar ve deniz fırtınaları meydana geldi. Fizik ve astronomi/meteoroloji âlimlerinin ve özellikle Petersburg Rasathanesi Müdürü ve Akademi üyesi Rikaçef'in düşüncesine göre yüksek basınç denilen kutbun bu şiddetli kasırgası yüz senede bir ya da iki defa görülen ahvalden olup neticesi karalar ve denizler için pek vahim oluyor. Diğer taraftan Amerika'dan Avusturalya'ya kadar dünyanın birçok yerinde büyük depremler birbirini takip etti. Depremden dolayı Amerika'nın Jamaika adasında Kingston şehri harap olup yüzlerce canlar enkaz altında kaldı. Hindiçin ile Avusturalya arasında bulunan Sumatra adasının bir sahili denize batıp 1500 kadar insan boğuldu. Bu iki uç noktanın ortalarına rastgelen İstanbul, Tiflis, Kazan, Gence, Kuba ve birçok farklı yerler dahi depremden uzak kalmadılar. Bu felaketler savaş, kıtlık ve pahalılık, yağma ve çapulculuk, terör, isyan, inkılap gibi hallere sebep olup insanların acı ve ıstıraplarını artırmakla beraber bunların doğal sebepleriyle insanların sosyal yaşantıları arasında bir bağlantı yoktur. Bu bir tesadüftür. Bu tesadüfü insanlar için ve bilhassa yeni başlayan 1907 yılı için bir uğursuzluk ve kötü kader olarak görmek doğru değildir. İnsanlar savaş yapsın veya yapmasın, aç kalsın veya kalmasın, güneş tutulması, ay tutulması, deprem, kasırga, siklon (alçak basınç) ve antisiklon (yüksek basınç) kendilerine ait kanunlardan zerre kadar sapma göstermeyip vakti zamanı geldiğinde tabii olarak gerçekleşecektir. Astronominin, Matematiğin gelişmesi sayesinde takvimler güneş tutulmasının da ay tutulmasının da nerede, ne zaman ve kaç dakika olacağını evvelce haber veriyorlar. Meteoroloji ilmi de böyledir. Yukarıda bahsettiğimiz Rikaçef kutuptan kopan bir antisiklonun tesiriyle büyük fırtınalar olacağını Karadeniz'deki bütün gemilere telgrafla önceden haber verdi. Şüphe yoktur ki dünyanın katmanları ve yer sarsıntıları hakkında bilgimiz biraz daha artınca bunları da önceden halka haber vermek mümkün olacaktır. Zaten bazı yerlerde mümkün oluyor da…

Bununla birlikte bu gibi işaretlere ya da olaylara bakıp 1907 yılının uğursuzluğuna hükmetmek doğru olmaz. Bilakis aynı yıl için hayır olarak görülebilecek güzel gelişmeler de eksik değildir. Bu yıl Kurban Bayramı ile başladı. Peygamberimiz, Fahr-ı Kâinat Efendimizin İbrahim adına büyük bir muhabbeti vardı. Bu sebepten Cenab-ı Mariye-i Kutbiyeden doğan oğlunun adını İbrahim koymuştu. Malumdur ki bu İbrahim'in vefatı günü güneş tutulması oldu. O vakitler

(Alaattin Uca, "Hüseyinzade Ali Turan Bey'in 'Abd-i Gılaf ve Mahfaza' Adlı Hikâyesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S.7, Erzurum 1997, s. 211-214.)

[11] Şahin Başkan, *Ali Hüseyinzade'nin Füyuzat Dergisindeki Makaleleri ve Görüşleri,* Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Erzurum, 1978, s. 1.

cemaat zannetti ki güneş tutulmasının sebebi Peygamber oğlunun vefatıdır. Halkı böyle bir yanlıştan, böyle bir batıl inançtan kurtarmak için Hz. Resul-i Ekrem buyurdular ki: "Şems (Güneş) ve Kamer (Ay), Ayetullah'tan iki ayettir. Ne kimsenin mevti (ölüm) için ve ne de kimsenin hayatı için münkesif (tutulma Güneş) ve münhasıf (sönük, ışıksız) olmazlar."[12] Bu hadis-i şerifi hiçbir vakit hatırdan çıkarmamalıdır.

Mana güneş ve ay tutulmasında değildir. Mana Hz. Peygamber'in sevdiği ve muhabbet ettiği "İbrahim" adındadır. İbrahim, Peygamberimizin cedd-i âlisi olan büyük peygamberlerden Halil Azer'in dahi adı olup İbrani yani eski Yahudi lisanında "Ebulcumhur" demektir. İbrahim yahut (Abraham) ismi ayrı ayrı iki kelimeden ibarettir. Biri "Eb" ve diğeri "Raham" dır. Eb, sami dillerinde ata ve peder demek olup Raham ise İbrani dilinde "icma ve şura ile umur eden (iş yapan) umum halk" manasındadır. İbrahim Halilullahtır. Yani "şura-yı umumi ile iş gören cemaat atası, Cenab-ı Hakkın dostudur.

Kâbeyi inşa eden Halil Azer'dir. Yani Hz. İbrahim'dir. Yani Kâbe Allah dostu olan şura-yı ümmet atasının (bünyadı) yapısıdır. Diller ancak bunu anladıkça "Nazargâh-ı Hüda-yı Ekber" olabilirler. İşte bu gibi hikmetlerden dolayıdır ki Beş Şartlardan biri (İslam'ın şartları) Hac olup, Hac ise o yapıyı her sene ziyaret ve tavaf ile şura-yı ümmetin ve ittihad-ı milletin değerini anlamaktan ibarettir.

Ey hacılar, Hicaz toprağına gitmenin, Hz. İbrahim tarafından yapılmış Kâbeyi ziyaret etmenin manasını anladınız mı? Ne yazık ki anlamadınız. Merkez-i Hilafet olan İstanbul'un kendisi şura-yı ümmetin değer ve önemini anlamadıkça, otuz seneden beri kapalı olan Meclis-i Mebusanın kapılarını açmadıkça siz de Hac'ın hakiki manasını ne anlayacaksınız ve ne de her sene Mekke-i Mükerreme'ye yığılıp, şura ve icma ile İslâm âleminin dertlerine çare bulup bir iş görebileceksiniz. Mekke'ye bir demir yol değil hatta dokuz demir yol yapılsa dahi yine seferiniz İslâm âlemine büyük bir netice ve fayda getirmeyecektir. Bu sene olduğu gibi her sene Cidde'ye varır varmaz size taun ve veba gibi çeşitli belaların refakat etmesi manasız değildir.[13]

Şura ve icma ile iş görmenin lüzumunu ne Haccac (hacılar) ne Emirü'l-Hac ve ne de Hadimü'l-Harameyn kendi henüz anlamadılarsa da Osmanlı toprakları dışında olan bütün beşeriyet bu seneden itibaren şura-yı ümmet (millet meclisi) ve hatta şura-yı ümem (milletler meclisi) idaresi usulüne müracaat ediyor ki kurtuluş da buradadır.

Rusya'da II. Devlet Duması için seçimler başlıyor. Bunun birincisi gibi kolaylıkla dağıtılamayacağı aşikârdır. Çin'de kanun-i esasi (anayasa) ilan olunuyor. İran'da ise toplanan Meclis-i Şura-yı Milli büyük bir rahatlıkla iki sene İran'ın refah ve saadetine çalışabilecektir. Bu suretle Keyhüsrev'in tacını giyip Kisra'nın tahtına çıkan Muhammed Ali Şah hazretleri icma ve şura ile çalışan bir milletin hükümdar babası makamına geçip İbrahim misali Halilullah ve dost-ı Hüda olacağına şüphe yoktur. Şura-yı ümmet babası olan bu hükümdarın diğer taraftan uluslararası ebedi bir barış gerçekleştirmek için Hollanda'nın Lahey şehrinde bu yıl toplanacak Şura-yı ümeme de katılarak İran'ın tarafsızlığını ilan ve tasdik ettireceği beklenmektedir.

Evet, bu senenin (1907) müjdelerinden biri de yakında Nisan ayında Lahey'de toplanacak II. Sulh-ı Umumi Konferansıdır.[14] Bu münasebetle ebedi barışın mücahitlerinden İngiliz Yazarı

---

[12] İsmet Ergin, *Ali Bey Hüseyinzade'nin Hayatı, Eserleri İle Füyuzat Dergisi ve Hayat Gazetesindeki Bir Kısım Makaleleri,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1970, s.173.

[13] Hüseyinzade Ali Bey, burada Ay ve Güneş tutulması, deprem ve doğal afetlerin engellenemeyeceği ama devletin veya devletlerin ya da Müslümanların istişare ve işbirliği yaparak, yönetimlerini şuraya dönüştürerek hastalıklara çare bulabileceklerine işaret etmiştir.

[14] Ergin, *Ali Bey Hüseyinzade'nin Hayatı…,* s. 174.

William Thomas Estate eski ve yenidünyanın bütün muteber gazetelerine ve aynı zamanda dostumuz Kaspi gazetesine manidar bir mektup yazıp bu mektubun yeni yılın ilk nüshalarında yayımlanmasını rica etmiştir. Kaspi'ye gelen mektup biraz gecikse de sevgili büyüğümüz Ali Merdan Bey bunu gazetenin beşinci nüshasına koyarak hakkında "Hakiki İnsaniyetkârlık" unvanıyla bir de mukaddime (önsöz) yazmıştır. Estate, dünya barışı ve kardeşliği mücahitlerinin en faallerinden biri olup önce Pall-Mall Gazette adlı gazetede çalışmakta iken sonra "Revü of Revü" yani (Risale-i Resail) unvanlı gayet ucuz ve yaygın bir jurnal (gazete) ile fikirlerini yaymaya başlamıştır. Büyük şahsiyet İmparatorun teşebbüsüyle 1899 senesinde Lahey'de I. Sulh Kongresini teşkil etmekle Estate o zamandan beri sulh yolunda olan gayretini bir kat daha artırıp şimdi savaş aleyhine cidden ilanı harp etmek için dünyanın her tarafında Fırka-i Sulhun etki ve güç kazanması için büyük bir faaliyetle çalışmaktadır.

Bakalım bu kişinin (Estate) mektubundaki talepler neden ibarettir:

"Muharrir (yazar) efendiye göre, bugün başlayan yeni yılın dünya çapında en büyük vakası şüphesiz Lahey şehrindeki II. Sulh Kongresi olacaktır. Bu ilk meclistir ki bütün milletleri ve toplulukları orada toplayıp ebedi barış hususunda müzakere ve meşveret edeceklerdir.

1899 senesinde müzakerelere katılmak için ancak 26 devlet temsilci göndermişti. Bu sene ise yaklaşık 40 hükûmet davete icabetle temsilci gönderecekler. Binaenaleyh bu seneki Sulh Konferansı bir nevi "Âlem Parlamenti" yani dünya meclis-i mebusanı olacak ve bu suretle gayesi genel bir dünya federasiyası yani uluslararası topluluk teşkili olan milletlerin tarihi gelişiminde yeni bir devir başlayacaktır.

Bununla birlikte yakında kurulacak olan bu büyük meclisin meram namesi (tüzüğü, resmi istekleri) milletlerin arzu ve isteklerine pek uygun değildir. Hâlbuki I. Meclis-i Şura-yı Âlem'de ilanı harp neticesi olan meseleleri müzakere ve tanzimden ziyade dünya barış ve asayişinin korunmasına önem vermek bunun zarar görmemesine ve binaenaleyh her gün artmakta olan askeri harcamaların azalmasına çare aramak gerekir.

Eğer Sir Henry Bannerman'ın[15] bir sene önce teklif ettiği "Fırka-i Sulh" tanzimi için fiilen ve maddeten bir şey yapamayacak olursa bu seneki konferans dahi beşeriyetin en güzel emellerini ümitsizliğe dönüştürmüş olacaktır. Burada "Fırka-i Sulh" un meram namesine ve bu fırkadan bir fayda hâsıl olmak için nasıl teşkil edilmesine dair iki üç uyarıda bulunmak isterim.

Evvela arzu olunur ki Lahey Konferansında bütün devletler uluslararası sulh ve kardeşliğin yayılmasını bizzat kendileri yapmaya karar verip bu vazifeyi özel şahıslara ya da cemaatlere havale etmesinler. Bunun için Konferans tavsiye etmelidir ki görüşmelere katılan her bir devlet dünya barışına hizmet harcamaları için kendi ülkesinde bir Sulh Bütçesi ihdas etsin. Bu sulh bütçesi ise harp bütçesi ile uygun bir oranda hiç olmazsa harp bütçesinin her bin manatına karşı bir manat nispetinde olmalıdır. İkinci olarak arzu olunur ki Meclis, I. Lahey Konferansı kararnamesindeki 8. Maddenin mecburi olduğunu ilan etsin. Bu maddede tavsiye olunuyor ki anlaşmazlık içinde bulunan tarafın savaşa başlamadan evvel anlaşmazlık konusu olan meselenin hallini tarafsız hüküm mahkemesine havale etsinler. Arada vasıta olan bu hüküm mahkemesi de 30 gün içinde savaşı önlemenin çarelerini aramaya ve görüşmeye borçlu olduğu malumdur.[16] Bu madde mecburi tutulacak olursa ilk önce arabuluculuk talep etmeden yahut konuyu anlaşmazlık komisyonuna getirmeden silaha sarılan her devletin insanlık düşmanı ilan edilip o devlet, diğer bütün devletlerin mali ve ticari boykotuna maruz bırakılır. Eğer bu madde

[15] 1905 ile 1908 yılları arasında görev yapmış İngiliz başbakanı.
[16] Ergin, *Ali Bey Hüseyinzade'nin Hayatı…,* s. 175.

1899 senesinde kabul edilmiş olsaydı ne Güney Afrika'da ve ne de Rusya ile Japonya arasında savaş çıkmazdı."

Bundan sonra Estate, devletlerin ifrat derecesine varan askeri harcamalarından ve bunun gittikçe artmakta olduğundan bahsediyor. Ve Gambata'nın sözlerini söyleyip diyor ki "Bu gidişle beşeriyet sonunda asker kışlalarının kapıları önünde sürünen bir dilenciye dönecektir." Mektubun sonunda bütün sulh taraftarlarına ve özellikle gazete yazarlarına hitap olunup Estate, bunlardan kendine yardım talep ediyor ve milletlerden yardım isteyerek diyor ki her bir millet, her bir cemaat kendi hükümetini sulh yolunda çalışmaya mecbur etmek için aşağıdan yukarıya bir baskı uygulayarak talep etmelidir ki hükûmetler Lahey Konferansında "Fırka-i Sulh" a güvenmek istesinler. Her bir memleket önümüzdeki üç ayı bu yoldaki çalışmalara sarf etmelidir.

İşte Estate'nin mektubu başlıca bu nüktelerden ibarettir. Estate'nin düşüncelerinde bir kusur görüyoruz. Estate diyor ki dünya barışının olumlu sonuçları hükûmetlerden ziyade milletlerin kendilerine ait olduğu için milletler bu uğurda aşağıdan yukarı bir tazyik icra etmelidirler. Milletle hükûmet arasında parlamento, meclis-i milli yani şura-yı ümmet gibi kuvvetli bir bağ olan memleketlerde bu tazyik kolaylıkla icra olunabilir. Fakat idare-i istibdat ile ezilen milletler ne yapsınlar? Binaenaleyh lazımdır ki beşeriyeti şura-yı ümem usulü ile savaş belasından başarıyla kurtarabilmek için evvelce istibdattan kurtarıp her bir millete şura-yı ümmet usul-ı idaresi temin edilsin. Önümüzdeki Lahey Konferansına sayıca birinciden daha fazla hükûmetler katılacaklar. Fakat asıl dikkate değer olan şudur ki bunların bir kısmı I. Konferans'ta hükûmet-i mutlaka iken bu defa hükûmet-i meşruta haline girdiler. Bu sebepten bu konferansın başarısı daha fazla olabilir. Fakat tam başarılı olmak için konferansta bütün milletlerin şura-yı ümmet usulü ile bağımsızlıklarına kavuşturulmaları talep olunmalıdır.

Sulh-ı ebedinin vasıtası şura-yı ümem ve şura-yı ümemin esası da şura-yı ümmet olabilir!...[17]

Görüldüğü gibi Hüseyinzade Ali Bey, dünyada barış ve huzurun temini için şura-yı ümmet fikrini ve bu fikrin uygulanmasını gerekli görmüştür.

SONUÇ

Şura-yı Ümmet gazetesi 1902 yılında Kahire merkezli olarak yayın hayatına başlamıştır. Sultan II. Abdülhamit aleyhinde yazılar yazan muhalif bir gazete olduğu için İstanbul'da faaliyetini sürdürememiştir. Yıllarca Paris'te hazırlanıp, Mısır'da basılmıştır. 1907 yılında ise Paris'te basılmaya başlanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Paris Şubesini oluşturan Ahmet Rıza Bey ve Cemiyetin ünlü doktorlarından Bahattin Şakir ve Nazım Beyin kontrolünde bulunan gazete II. Meşrutiyetin ilanını müteakip İstanbul'a nakledilmiş ancak Otuzbir Mart Ayaklanması sırasında tahrip edilerek kapanmıştır.

Şura-yı Ümmet gazetesinin kendisinden övgüyle bahsettiği Hüseyinzade Ali Bey ise İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucularından olup ünlü ittihatçılardan biridir. 1903 yılında hakkında verilen bir jurnal nedeniyle takibe alınmış ve doktor olarak görev yaptığı İstanbul'u terk ederek memleketi Bakü'ye gitmek zorunda kalmıştır. Orada çıkardığı Hayat gazetesi ve Füyuzat dergisiyle İttihat ve Terakki Cemiyetinin fikirlerini yaymaya çalışmıştır. 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilan edilmesi üzerine Doktor Bahattin Şakir Bey'in davetiyle yeniden İstanbul'a gelmiştir.

[17] Ergin, *Ali Bey Hüseyinzade'nin Hayatı…,* s. 175.

Bu nedenle Şura-yı Ümmet gazetesi, Hayat gazetesi ve Füyuzat dergisi aynı kaynaktan beslenen, aynı gayeye hizmet eden, birbirinin dostu ve yardımcısı olan yayın organlarıdır.

Şura-yı Ümmet bir gazete adı olmakla birlikte şura, Meclis, Millet Meclisi anlamına da gelmektedir. İstişare ve meşveret anlamları da vardır. Ahmet Rıza Bey'in Paris'te yayımladığı gazetelerden birinin de "Meşveret" olması tesadüf değildir. İttihatçılar Şura-yı Ümmet ve Meşveret ve İstişare yöntemleriyle Sultan II. Abdülhamit yönetimine son vermeyi Meşrutiyeti yeniden ilan ettirmeyi ve Meclisi yeniden açtırmayı gaye edinmiştir.

Bu nedenle Cemiyetin bütün yayın organları bu konuda birbirini desteklemiş ve benzer fikirleri neşretme yoluna gitmiştir. Şura-yı Ümmet gazetesinde "Kaf ve Simurg" adlı yazı yayımlanmak suretiyle Hüseyinzade Ali Bey'in Hayat gazetesinde yayımladığı fikirlerine ve mutlakiyet yönetimine karşı yapılması gereken mücadeleye dikkat çekilmiştir. Tevfik Fikret'in "Promete" adlı şiirine atıfta bulunularak özgürlük ve hürriyet teması işlenmiştir. O dönemde Türkiye ve İran'da devam etmekte olan mutlakıyetten kurtuluş yerinin Kafkasya olacağı vurgulanmıştır. Rus hâkimiyeti altında bulunan bütün Türkler arasında uyanışın başladığına dikkat çekilmiştir. Hüseyinzade Ali Bey'in "Abd-i Gılaf ve Mahfaza" adlı hikâyesine değinilerek onun meşrutiyet ve mutlakıyet hakkındaki düşünceleri ve bu hikâyeyi yayımladığı Hayat gazetesi tanıtılmıştır.

1905-1906 yıllarında Ermeni tedhişçilerinin saldırıları 'Kafkas dağlarına kar indi' şeklinde yorumlanmış ve üstü kapalı olarak eleştirilmiştir. Hüseyinzade Ali Bey'in Türk dünyasının birlik ve beraberliğinden ve özellikle dil birliğinden yana olduğu ve bütün Türk dünyasında İstanbul Türkçesinin esas alınmasını savunduğu dile getirilmiştir. Osmanlı yazarlarına sade bir dille yazmaları için çağrıda bulunulmuştur.

1907 yılının başlarında ise Hüseyinzade Ali Bey Füyuzat dergisinde yayımladığı makalesiyle ittihatçıların temel taleplerinden biri olan Şura-yı Ümmet konusunu gündeme getirmiştir. İnsanların güneş tutulması, ay tutulması, deprem, fırtına gibi tabii olayların gerçek sebepleri dışında sebep aramamalarını bunların uğursuzluk olarak görülmemesini arzu etmiştir. Hz. Peygamberin oğlu İbrahim vefat ettiğinde yaşanan güneş tutulmasını bu olaya bağlamak isteyenlere Hz. Peygamberin karşı çıktığını söylemiştir. Hüseyinzade Ali Bey bu makalesinde 1907 yılının başlarında Kurban Bayramı gibi iyi gelişmelerin de olduğunu hatırlatarak sözü Kâbe'yi inşa eden İbrahim Peygamber'in şura-yı ümmet fikrinin atası olduğuna getirmiştir. Buradan hareketle İslâm'ın beş şartından biri olan Hac ibadetinin de temelinde şura-yı ümmet olduğunu yazmıştır. Ali Bey, birçok kişinin bunu anlayamadığını bu anlaşılmadıkça da Hac ibadetinin gerçek yerini bulamayacağını ifade etmiştir. Otuz senedir kapalı olan Meclis-i Mebusanın kapıları açılmadıkça haccın gerçek manasının da anlaşılamayacağını dile getirmiştir. Dünyada meşruti yönetimlere doğru bir gidiş olduğunu söyleyen Ali Bey, Lahey'de toplanacak uluslararası barış konferansına dikkat çekmiş ve bununla ilgili İngiliz Yazar Estate'nin gazetecilere gönderdiği mektupta yer alan görüş ve talepleri üzerinde durmuştur. Dünyada kalıcı barışın sağlanması için bütün milletlerin şura-yı ümmet fikrini benimsemesinin yani kendi meclislerini açmasının önemine değinmiştir. Meclisler açılmadıkça, istibdat idareleri devam ettikçe dünyada gerçek ve kalıcı barışın sağlanamayacağını iddia etmiştir.

Görüldüğü gibi İttihat Terakki'nin Paris Şubesini oluşturan Ahmet Rıza Bey, Doktor Bahattin Şakir Bey, Doktor Nazım Bey ve Kafkasya'da faaliyet gösteren Hüseyinzade Ali Bey gibi daha pek çok şahsiyetler aynı fikirleri benimsemiştir. Basın ve yayın yoluyla aynı faaliyetlerin içinde olmuşlar ve birbirlerini fikren desteklemişlerdir. Neticede 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilmiştir.

Kaynakça

AKPINAR, Yavuz, "Turan, Ali (1864-1940)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul, 2012, Cilt: 41, s. 408-410.

BAŞKAN, Şahin, *Ali Hüseyinzade'nin Füyûzat Dergisindeki Makaleleri ve Görüşleri,* Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Erzurum, 1978.

BAYAT, Ali Haydar, *Hüseyinzâde Ali Bey,* Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1998.

ERGİN, İsmet, *Ali Bey Hüseyinzade'nin Hayatı, Eserleri İle Füyuzat Dergisi ve Hayat Gazetesindeki Bir Kısım Makaleleri,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1970.

HANİOĞLU, M. Şükrü, "Şûrâ-yı Ümmet", *TDVİA,* İstanbul, 2010, Cilt: 39, s. 240-242.

PAŞAYEVA, Ganire – TURAN, Azer, *Ali Bey Hüseyinzade Turan,* Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını, 2. Baskı, İstanbul, Şubat 2014.

Şura-yı Ümmet, 31 Ağustos 1906, Beşinci sene, No: 103.

Tevfik Fikret Bütün Şiirleri, (Hazırlayanlar: İsmail Parlatır, Nurullah Çetin), 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

UCA, Alaattin, "Hüseyinzade Ali Turan Bey'in 'Abd-i Gılaf ve Mahfaza' Adlı Hikâyesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S.7, Erzurum 1997, s. 211-215.

……..., *İttihat ve Terakki Cemiyeti Kurucularından Türkçülük Fikrinin Ünlü Mütefekkiri Ali Bey Hüseyinzade (Turan) Hayatı Fikirleri ve Eserleri*, Kömen Yayınları, Konya, 2017.

https://islamansiklopedisi.org.tr/inonu-mustafa-ismet (Erişim Tarihi: 25.05.2022).

https://www.mayacoaching.net/zumrud-u-ankanin-hikayesi/ (Erişim Tarihi: 17.02.2022).

ŞUŞA BEYANNAMESİ'NİN GELECEKTEKİ OLASI ETKİLERİ VE BÖLGESEL BARIŞA İLİŞKİN SUNDUĞU FIRSATLAR

Possible Future Effects Of The Shusha Declaration And The Opportunities Of Regional Peace

Dr. Öğretim Üyesi Gökmen Kantar[1] , Doktora Öğrencisi Durdu Mehmet Özdemir[2] , Dr. Kürşat Acar[3]

[1]Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
[2]bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
[3]Rwth Aachen Üniversitesi

ÖZ

Azerbaycan'ın "2. Karabağ Savaşı" ile işgalden kurtarılan Şuşa kentinde, 15 Haziran 2021 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev arasında imzalanan "Şuşa Beyannamesi", Türkiye- Azerbaycan ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olmuştur. Her iki devletin de meclislerinde onaylanarak 3 Şubat 2022'de yürürlüğe giren bu beyanname, içeriği itibariyle sadece iki devlet arasındaki ilişkileri müttefiklik düzeyine çıkarmakla kalmamış, ikili ilişkilerin gelecekte nasıl ilerleyeceğine yönelik bir yol haritası, bölgesel barışın, istikrarın ve refahın sağlanması noktasında önemli bazı fırsatlar ve Türk dünyasında iş birliğinin gelişmesi noktasında uygulanabilir bir model de ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda iş bu bildiri de arşiv taraması yöntemiyle belgenin içeriğine yönelik bilgiler verilecek, resmî açıklamalar, ilgili literatür ve açık kaynaklar incelenerek anlaşmanın gelecekteki olası etkileri ortaya koyulmaya çalışılacak ve özellikle bölgesel istikrarın ve barışın ortaya çıkmasında sunduğu fırsatlar belirtilecektir. Bunların yanı sıra bu beyanname ile hedeflenen amaçlara ulaşılması noktası ve beyannamenin arzulanan ölçüde pratiğe dökülebilmesi noktasında ortaya çıkabilecek olan olası engellerin tespit edilmesi de bildirinin ana hedeflerinden birini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şuşa Beyannamesi, Türkiye, Azerbaycan, 2. Karabağ Savaşı, Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

ABSTRACT

The "Shusha Declaration" was signed between President of the Republic of Turkey Recep Tayyip Erdogan and President of Azerbaijan Ilham Aliyev on June 15, 2021 in the city of Shusha, which was liberated from the Armenian occupation,. The Shusha Declaration, which was approved by the parliaments of both states and entered into force on February 3, 2022, has been a new turning point in Turkey-Azerbaijan relations. The Shusha declaration not only raised the relations between the two states to the level of alliance, but also revealed a roadmap for how bilateral relations will progress in the future, some important opportunities for regional peace, stability and prosperity, and a viable model for the development of cooperation in the Turkish world. In this sense, in this paper, information about the content of the document will be given with the archive scanning method and the possible future effects of the agreement will be tried

to be revealed by examining the official statements, related literature and open sources. In addition, the opportunities offered by the declaration in ensuring regional stability and peace will be stated. On the other hand, one of the main objectives of the declaration is to determine the possible obstacles that may arise at the point of reaching the aims aimed with this declaration and putting the declaration into practice to the desired extent.

Keywords: Shusha Declaration, Turkey, Azerbaijan, 2nd Karabakh War, Turkey-Azerbaijan Relations

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Azerbaycan'ın ikinci kez bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından itibaren, "Sarsılmaz Kardeşlik" ve "Tek Devlet İki Millet" gibi söylemlerle ile inşa edilmiş yakın bir iş birliği ve koordinasyon mevcuttur. Tarihsel süreç içerisinde bu iş birliği ve koordinasyonu temsil eden birçok karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiş ve birçok alanda iş birliğini derinleştiren ve çeşitlendiren anlaşmalar imzalanmıştır. İki devlet arasında imzalanan son anlaşma ise "Türkiye Cumhuriyet ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi" olmuştur. Şuşa Beyannamesi İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın mutlak zaferini ve bu zaferle oluşan yeni statükoyu simgelemesi bakımından oldukça önemlidir. Şuşa Beyannamesi 15-16 Haziran'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, İkinci Karabağ Savaşı ile Ermeni işgalinden kurtarılan Şuşa kentine düzenlediği ziyareti esnasında imzalanmış ve iki ülke arasındaki "Stratejik Ortaklık" düzeyinde olan ilişkileri "Müttefiklik" düzeyine çıkarmıştır. Her ne kadar egemen iki devlet arasında imzalanan bir belge niteliğinde olsa da Şuşa beyannamesi içerdiği hükümler dolayısıyla ikili ilişkilerin ötesine geçen bir anlama sahiptir. Zira belgede sadece ikili ilişkilere ilişkin hükümler değil bunun yanı sıra Kafkasya bölgesine ve Türk Dünyasına ilişkin etkiler doğurabilecek hükümler de mevcuttur. Bu makalede, iş bu beyannamenin önemini ortaya koymak ve gelecekte ortaya çıkarabileceği olası etkileri analiz etmek amacı güdülmüştür. Bu amaca ulaşmak için Şuşa Beyannamesi neden önemlidir? Şuşa Beyannamesinin kapsamı nedir? Şuşa Beyannamesinin gelecekteki olası etkileri neler olabilir? Sorularına cevap aranmıştır. Bu nedenle çalışmanın birinci bölümünde Şuşa Beyannamesi'nin imzalanmasına giden süreç kısaca anlatılmış, ikinci bölümünde Şuşa Beyannamesi anlaşma metninin içeriğine dair bilgiler verilmiş son olarak üçüncü bölümde ise bu anlaşmanın gelecekte ortaya çıkarabileceği olası etkiler beyanname metni maddelerinin yorumlanması yöntemiyle analiz edilmeye çalışılmıştır.

1- ŞUŞA BEYANNAMESİNE GİDEN SÜREÇ

a. Türkiye Azerbaycan İlişkileri

Türkiye ile Azerbaycan toplumları arasındaki yakın ilişkilerin geçmişi çok daha eskiye dayansa da Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki yakın ilişkiler, Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine 30 Ağustos 1991 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle başlamıştır. Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ilk diplomatik ilişkiler ise 14 Ocak 1992 tarihinde kurulmuştur. (BBC News, 2020, p. 4) Türkiye'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olması iki ülke arasındaki yakınlaşmanın ilk adımı olmuş ve Azerbaycan tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Nitekim Türkiye-Azerbaycan diplomatik ilişkilerinin 30. yıl dönümünde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Cumhurbaşkanlığı resmi internet sitesinde bir mesaj yayınlamış ve Türkiye ile diplomatik ilişkilerin kurulmasının, Azerbaycan tarihinde önemli bir olay olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir;

> *"20. yüzyılda ikinci kez bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın ilk tanıyan ülkenin Türkiye olması, ardından diplomatik ilişkilerin kurulması, gerçek bir kardeşlik ve dayanışma örneği olarak halkımızın milli hafızasına ebediyen kazınmıştır."* (Anadolu Ajansı(AA), 2022, p. 2)

Türkiye'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olması sembolik açıdan oldukça önemlidir. Ancak Türkiye'nin bu dönemde Azerbaycan'a olan desteği sadece bağımsızlığını tanıma noktasında olmamıştır. İkili ilişkilerde ekonomik, askeri ve kültürel anlamda birçok iş birliği gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda iki devlet arasında yakın ilişkilerin kurulmasında etkili olan bazı olgular bulunmaktadır. İki ülke arasındaki coğrafi yakınlık, dil, din, tarih ve kültür birliği bu noktada ikili ilişkilere olumlu katkı sağlayan başlıca unsurlardır. Bu unsurların sağladığı iş birliği zemininde "Tek devlet iki millet" ve "sarsılmaz kardeşlik" söylemleri sosyal inşacı yaklaşımla iki ülke arasındaki ilişkileri inşa eden iki temel söylem olmuştur. Ayrıca Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı öne sürdüğü tarihsel gerçekliğe dayanmayan asılsız suçlama ve taleplerin yanı sıra Azerbaycan'ın da topraklarını işgal etmiş olması, Türkiye ile Azerbaycan'ın ortak bir düşmana sahip olmalarına neden olmuş ve bu ortak düşmanla mücadele, iki devletin birlikteliğini pekiştirmiştir.

Yukarıda bahsedilen olgu, olay ve unsurların da etkisiyle Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte başta askeri, güvenlik, ekonomi, enerji, siyasi ve sosyo-kültürel alanlar olmak üzere birçok alana yayılan bir iş birliği ortaya çıkmıştır. Özellikle de Azerbaycan toprakları olan Dağlık Karabağ ve çevresindeki 7 Rayon'un Ermenistan tarafından işgal edilmesiyle ortaya çıkan ve "Karabağ Sorunu" olarak literatürde yerini alan Karabağ sorunu Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yakın ilişkileri derinleştiren ve bu yakın ilişkiyi pratikte ortaya koyan önemli bir mesele olmuştur.

Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgalinde Türkiye, elinde olan imkanları ölçüsünde Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Ayrıca işgal sürecinde Türkiye ile Azerbaycan arasında politik, ekonomik, diplomatik ve askeri alanlarda iş birlikleri kurulmuş ve iki ülke arasındaki ilişkiler hızlı bir şekilde yüksek stratejik ortaklık düzeyine çıkmıştır. Bu süreçte devlet başkanları karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmişler ve bu ziyaretlerde imzalanan anlaşmalarla iki ülke arasındaki ilişkiler dinamik bir şekilde gelişmiştir. Öyle ki iki devlet arasında, devlet yetkililerinin göreve gelmesinden sonra ya da sembolik açıdan önemli gelişmelerin ardından ülkelerin diğer ülkeyi öncelikli olarak ziyaret etmeleri artık bir gelenek haline gelmiştir. (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı(MFA), tarih yok, p. 2)

b. Dağlık Karabağ ve İşgal Altındaki Rayonlar Sorunu

Karabağ sorunu temelde 1988-1989 yılları arasında Karabağ bölgesinde yaşayan Ermenilerin bağımsızlık kararı almasıyla ortaya çıkmıştır. Bu gelişme karşısında Ermeniler ile Azeriler arasında bir çatışma ortaya çıkmış ve Ermenistan'ın Karabağ'a saldırmasıyla1988-1994 yılları arasında süren ve 1. Karabağ Savaşı olarak adlandırılan savaş başlamıştır. Sovyetler birliğinin dağılması üzerine Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını kazanması sonucunda ise bu savaş, Ermenistan- Azerbaycan savaşına dönüşmüştür. Savaş devam ederken 1993 yılı içerisinde BM Güvenlik Konseyinde 1.Karabağ Savaşı ile ilgili 822, 853, 874 ve 884 sayılı 4 ayrı karar alınmış olup, bu kararlarda Ermenistan'ın işgalci olduğu ifade edilerek işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiği çağrısında bulunulmuştur. Ermenistan ise bu kararları görmezden gelmiştir. (Acer, 2020, s.7) Ermenistan hem Sovyetler Birliği anayasasının 78. Maddesini hem de uluslararası hukuku ihlal ederek Karabağ'ı işgal etmiştir. Nihayetinde 1994 yılına gelindiğinde Bişkek'te ateşkes anlaşması imzalanmış ve savaş sona ermiş olsa da kalıcı

bir barış sağlanamamıştır. Ateşkes ihlalleri ve yer yer çatışmalar 2020'deki 2. Karabağ Savaşına kadar devam etmiştir.

1.Karabağ Savaşı sonunda Azerbaycan topraklarının yaklaşık beşte biri (Karabağ'da Hankenti, Ağdere, Şuşa, Hocalı ve Hocavent ile Karabağ'ın çevresinde yer alan Kelbecer, Laçin, Zengilan, Cebrail, Gubatlı, Fuzuli ve Ağdam) (Kurban & Çümen, 2020, s.22) Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. İşgal esnasında yaklaşık 50 bin Azerbaycanlı sivil ve asker hayatını yitirmiş, 1 milyona yakın Azerbaycanlı ise mülteci konumuna düşmüştür. Ayrıca Ermenistan bu savaş esnasında, Malıbeyli ve Kuşçular Katliamı, Karadağlı Katliamı ve Hocalı Katliamı gibi canice saldırılar gerçekleştirerek soykırım yapmaya çalışmış, savaş suçu işlemiştir. (Cumhubaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2021, s. 20) Sadece Hocalı 'da resmi rakamlara göre 63'ü çocuk, 106'sı kadın ve 70'i yaşlı olmak üzere 613 kişi Ermeniler tarafından katledilmiştir. Bunun yanı sıra 8 aile kaybolmuş, 487 kişi sakat kalmış ve 1.275 kişi ise esir düşmüştür. (Veliev, 2013, s.64)

Öte yandan 1994'te Bişkek'te imzalanan ateşkes anlaşmasından sonra Karabağ sorununun barışçıl bir şekilde çözülmesi için AGİK/AGİT bünyesinde "Minsk Grubu" oluşturulmuş ve sorun diplomatik yollarla çözülmeye çalışılmıştır. Ancak Ermenistan, konuya ilişkin BM kararlarına uymadığı gibi Minsk grubu çerçevesinde gerçekleşen müzakerelerde de barış yanlısı bir tutum sergilemekten uzak durmuş ve hatta bu müzakereleri işgal süresini uzatmak için bir araç olarak kullanmıştır. (Kaya , 2021, p. 1)

c. 2.Karabağ Savaşı ve Türkiye'nin Desteği

1.Karabağ Savaşı sonunda imzalanan Bişkek Ateşkes anlaşmasının Ermenistan tarafından sık sık ihlal edilmesi ve sorunun diplomatik yöntemlerle çözümü için kurulan Minsk Grubunun beklenen etkiyi gösterememesi, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmaların 2020'ye kadar devam etmesine ve Ermenilerin saldırgan tavırları karşısında, Azerbaycan'ın askeri çözüm yollarını da dikkate almaya başlamasına neden olmuştur. Nitekim 2.Karabağ savaşı öncesindeki son on yıllık zaman diliminde 2010, 2014, 2015, 2016, 2018 ve son olarak 2020 yılında Ermenistan ile Azerbaycan arasında çatışmalar yaşandığı görülmektedir. Özellikle 2016 ve 2018 çatışmalar topyekûn bir savaşa dönüşme riskini içerecek düzeyde olsa da bunun gerçekleşmesi 12 Temmuz'da Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Tovuz şehrine ve 27 Eylül 2020'de Terter Ağdam, Fuzuli ve Cebrail'in sivil yerleşim yerlerine saldırılar gerçekleştirmesiyle olmuştur. (Kurban & Çümen, 2020, s. 24) Azerbaycan için bardağı taşıran son damla olan bu saldırılar karşısında, Azerbaycan meşru müdafaa hakkını kullanarak hızla karşı taarruza geçmiş ve 2.Karabağ savaşı olarak adlandırılan ve 44 gün sürmesi nedeniyle "44 Gün Savaşı" olarak da anılan savaş başlamıştır. 1.Karabağ Savaşı'nın aksine 2.Karabağ Savaşı Azerbaycan'ın mutlak üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Savaş sonunda 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında bir mutabakat imzalanmış ve bu mutabakat, Dağlık Karabağ sorununda köklü değişiklikler doğurmuştur. 28 yıllık statükonun bozulmasını simgeleyen bu mutabakat metninde alınan kararlar şöyledir;

> *"Bizler Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İ. G. Aliyev, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı N. V. Paşinyan ve Rusya Federasyonu Başkanı V. V. Putin aşağıdaki anlaşma metnini beyan ediyoruz:*
>
> *1-Dağlık Karabağ çatışma bölgesindeki ateşkesi ve tüm askeri harekatın 10 Kasım 2020 tarihinde Moskova saati ile 00.00'da durdurulması planını ilan ediyoruz. Bundan sonra "Taraflar" olarak anılacak olan Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti, hâlihazırda ellerinde bulundurdukları bölgelerde kalacaklardır.*

2- Ermenistan tarafının elinde bulunan, Azerbaycan'ın Kazak Bölgesi, Ağdam bölgesi ve toprakları 20 Kasım 2020 tarihine kadar Azerbaycan'a geri verilecektir.

3-Dağlık Karabağ'daki temas hattı ve Laçin koridoru boyunca, Rusya Federasyonu barış gücüne ait 1.960 hafif silahlı askeri personel, 90 zırhlı personel taşıyıcı araç, 380 adet otomobil ve özel teçhizatlı araç konuşlandırılacaktır.

4-Rusya Federasyonu barışı gücü, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çekilmesiyle eş zamanlı olarak bölgeye konuşlandırılacaktır. Rusya Federasyonu barış gücünün bölgedeki varlığı 5 senedir. Bu 5 yıllık süreç tarafların sürenin bitimine 6 ay kala itiraz etmemeleri halinde otomatik olarak 5 yıllık periyodlarla uzar.

5-Çatışmanın muhataplarınca anlaşma hükümlerinin uygulanması sırasındaki kontrolü daha etkili kılmak maksadıyla, ateşkesi kontrol etmek üzere bir barışı koruma merkezi meydana getirilecektir.

6-Ermenistan Cumhuriyeti 15 Kasım 2020 tarihine kadar Kelbecer Bölgesi'ni ve 1 Aralık 2020 tarihinde ise Laçın Bölgesi'ni; Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasındaki bağlantıyı sağlayacak ve aynı zamanda Şuşa şehrine kadar ulaşmayacak olan 5 kilometre genişliğindeki Laçın Koridoru'nu elinde tutmak kaydıyla, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne geri verecektir.

7-Tarafların mutabakatı ile, önümüzdeki üç yıl içinde, Laçın koridoru boyunca Hankendi ve Ermenistan arasında iletişimi sağlayacak ve Rus barış gücü tarafından korunacak yeni bir trafik güzergahının inşası için bir plan belirlenecektir.

8-Azerbaycan Cumhuriyeti sivillerin, ulaşım, yük araçlarının Laçin koridoru boyunca her iki yönde de geçiş güvenliğini garanti eder.

9-Bölgede yerinden edilmiş siviller ve mülteciler, Dağlık Karabağ topraklarına ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolü altındaki komşu bölgelere geri döndürülecektir.

10-Savaş esirlerinin, diğer tutukluların ve cenazelerin değişimi gerçekleştirilecektir.

11-Bölgedeki tüm ekonomik bağlantılar ve ulaşım bağlantıları durdurulacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında sivillerin, ulaşım ve yük araçlarının her iki yönde serbest bir şekilde hareketini organize ermek maksadıyla ulaşım bağlantısı sağlayacaktır. Ulaşım kontrolü, Rusya Federal Güvenlik Sevisi'nin (FSB) Sınır Muhafız Organları tarafından yürütülecektir. Tarafların mutabakatı ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni ulaşım yolları inşa edilecektir." (Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), 2020)

Ayrıca bu mutabakat metninin yanı sıra ateşkesin kontrolü için Azerbaycan topraklarında kurulacak olan Ortak Türk-Rus Merkezi ile ilgili mutabakat zaptı da 11 Kasım 2020 tarihinde Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Rusya Savunma Bakanı Sergey Şoygu tarafından imzalanmıştır. (Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), 2020)

Mutabakat metni maddelerinde de görüldüğü üzere Azerbaycan 1.Karabağ savaşında kaybettiği ve 30 yıldır Ermenistan kontrolünde olan topraklarının bir kısmını savaş esnasında (%37) bir kısmını da savaş sonrasındaki diplomasi sürecinde (%39) geri almayı başararak, işgal altındaki topraklarının yaklaşık %76'sını (11.460 kilometrekare) Ermenistan işgalinden kurtarmıştır. Bu bağlamda 7 Kasım 2020'ye gelindiğinde Azerbaycan Yukarı Karabağ'da 4 kent merkezi,

(Cebrail, Zengilan, Füzuli ve Gubadlı) 3 kasaba ve 200'den fazla köyü Ermenistan işgalinden kurtarmış ve bazı önemli tepeleri ele geçirmiştir. 8 Kasım 2020'de ise Şuşa kenti Ermenistan işgalinden kurtarılmıştır. Şuşa'nın Azerbaycan tarafından geri alınması savaşta önemli bir kırılma noktası olmuş ve Ermenistan bu gelişme üzerine Rusya'nın da çatışmaları durdurma çabasını artırmasıyla Şuşa'nın geri alınmasından iki gün sonra Ermenistan ateşkes anlaşması imzalayarak yenilgisini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra 10 Kasım'da ilan edilen ateşkes ve mutabakatın bir sonucu olarak, yani diplomasi yoluyla da Kelbecer, Laçin, Ağdam ve Kazah'ta Ermeni kontrolü altındaki bölgelerin Azerbaycan'a iade edileceği Ermenistan tarafından kabul edilmiştir. Mevcut şartlar altında Azerbaycan topraklarının %3.25'i ise Birinci Karabağ savaşından beri Ermenistan işgalinde kalmaya devam etmektedir. (Cumhubaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2021, s. 44)

Azerbaycan'ın 44 gün gibi kısa bir sürede bu mutlak zaferi elde etmesinde bazı faktörlerin etkili olduğu ifade edilebilir. Öncelikle 1-5 Nisan 2016'da yaşanan ve 4 gün sürmesi nedeniyle "4 Gün Savaşı" olarak da bilinen savaş, Azerbaycan'ın 1994 sonrasında ilk defa işgal altındaki topraklarının bir kısmını (2000 Hektar) ele geçirmesi bakımından önemli olmuştur. Bu savaşta Azerbaycan Ermeni güçleri tarafından kontrol edilen 6 noktayı yeniden ele geçirmiştir. Bu ise Azerbaycan açısından Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çıkarılabileceğine dair inancı artıran psikolojik bir etki doğurmuştur. Nitekim Azerbaycan 2.Karabağ savaşına bu inançla başlamış ve zafere de ulaşmıştır. (Tuncel, 2016, s. 303)

İkinci olarak Azerbaycan 1.Karabağ yenilgisinden sonra askeri kapasitesini önemli derecede geliştirerek, olası bir durumda kaybettiği topraklarını geri alabilmek için ordusunu hazır tuttuğu ve eğittiği görülmüştür. Nitekim Azerbaycan ordusu ile Ermenistan ordusu arasındaki harbe hazırlık derecesi savaşın gidişatında önemli bir etki doğurmuştur.

Üçüncü olarak Türkiye'nin Azerbaycan'a vermiş olduğu destek de Azerbaycan'ın bu zaferinde oldukça etkili olan bir başka unsur olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destek başta askeri ve siyasi olmak üzere toplumsal ve iletişim/medya alanlarında da kendini göstermiştir. Nitekim Ermenistan'ın sonunu düşünmeden gerçekleştirmiş olduğu saldırılarında göz ardı ettiği en önemli şey şudur ki ne Azerbaycan eski Azerbaycan ne de Türkiye eski Türkiye'ydi. 1.Karabağ savaşında Türkiye her ne kadar Azerbaycan'a destek vermiş olsa da bu destek kendi imkanları ölçüsünde olmuştu. Oysa 2020 yılına gelindiğinde Türkiye özellikle askeri alan olmak üzere her alanda kendi kapasitesini geliştirmişti ve güçlü bir liderliğe sahipti. Üstelik 2010 yılında Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım" anlaşması uyarınca her iki devlet birinden birine herhangi bir saldırı olması halinde sahip oldukları tüm imkanla birbirlerine destek sağlayacakları taahhüdünde bulunmuşlardı. Nitekim 2.Karabağ savaşında Türkiye bu anlaşma uyarınca kendisine düşeni gerek siyasi gerek diplomatik gerekse askerî açıdan yerine getirmiş bu da Azerbaycan'ın mutlak zaferinde önemli olan faktörlerden biri olmuştur. Özellikle başta İHA ve SİHA'lar olmak üzere son yıllarda önemli atılımlar gösteren Türk savunma sanayi ürünleri, 2.Karabağ Savaşının başlamasıyla birlikte Azerbaycan'ın kullanımına sunulmuştur. Bu ise savaşın gidişatında Azerbaycan lehine önemli etkiler doğurmuştur. (Erarslan & Özdemir, 2021, s. 329)

Dördüncü olarak Azerbaycan'ın bu mutlak zaferinde etkili olan bir diğer husus ise Ermenistan ile Rusya arasında son zamanlardaki kötü ilişkiler olmuştur. Ermenistan Cumhurbaşkanı Paşinyan'ın batı yanlısı bir tutum sergilemesi Rusya tarafından İkinci Karabağ savaşı sürecinde Rusya'nın pasif bir siyaset izlemesi ile karşılık bulmuştur. Ermenistan bu durumu aşmak adına Azerbaycan'ın Karabağ ve çevresindeki 7 rayon dışındaki şehirlerinde sivil yerleşim yerlerine saldırılar düzenleyerek, Azerbaycan'ı Ermenistan'ın işgal ettiği yerler dışındaki topraklarına

saldırma noktasında kışkırtmıştır. Azerbaycan bu kışkırtmalara gelip Ermenistan'ın beklediği saldırıyı gerçekleştirseydi, Ermenistan Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) hükümleri uyarınca Rusya'yı kendi yanında savaşa dahil edecekti. (Kydyralıeva & Abdıbaıtova, 2018, ss. 95-96) Ancak Azerbaycan bu kışkırtmalara gelmeyerek savaş cephesini Ermenistan'ın işgal ettiği topraklarla sınırlı tutmuştur. Rusya ise KGAÖ kapsamında Ermenistan'a karşı sorumlulukları olduğunu ancak savaşın Ermenistan topraklarında gerçekleşmediğini (Cumhubaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2021, s. 30) öne sürerek pasif bir tutum sergilemiştir. Azerbaycan'ın kaybettiği topraklarını savaş esnasında geri almasına ses çıkarmayan Rusya, batının bölgeye müdahalesi riskine karşı bir süre sonra savaşın sona ermesinde aktif bir tutum izlemeye başlamış ve nihayetinde bunun sonuncunda da 10 Kasım 2020'deki mutabakat metni ortaya çıkmıştır. Rusya tarafından destek bulamayan Ermenistan, başta ABD olmak üzere güvendiği batılı devletlerden ve uluslararası örgütlerden de destek bulamamıştır. Covid-19 pandemisinin olması, ABD'deki seçim süreci, Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının Avrupalı ülkeler için önemi ve zaten Ermenistan'ın uluslararası hukuka göre o topraklarda işgalci güç olarak var olması, Ermenistan'ın aradığı dış desteği bulamamasında etkili olan unsurlar olmuştur. (Kınık, 2021, s. 64)

2- ŞUŞA BEYANNAMESİ VE KAPSAMI

Azerbaycan'ın 2.Karabağ Savaşından mutlak zafer elde ederek 30 yıldır işgal altında olan topraklarının önemli bir kısmını özgürleştirmesi, Azerbaycan ve Türkiye'de büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılanmıştır. Daha önce de değinildiği üzere iki ülkenin herhangi birinde sembolik açıdan önemli bir olay meydana geldiğinde diğer ülkenin öncelikli ziyareti, bir gelenek halini almıştı. 2.Karabağ Savaşı sonrasında da bu gelenek bozulmamış, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in davetlisi olarak 9-10 Aralık 2020'de Azerbaycan'daki zafer geçit törenine katılmıştır. Devamında ise 15-16 Haziran'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2.Karabağ Savaşı sonrasında Azerbaycan'a ikinci önemli ziyareti gerçekleşmiş ve bu ziyaret esnasında Türkiye ile Azerbaycan arasında, işgalden yeni kurtarılmış olan ve eski Türk dünyasının kültür beşiği olmasıyla nedeniyle sembolik açıdan ayrı bir öneme sahip olan Şuşa kentinde, Şuşa Beyannamesi imzalanmıştır. (Pirinççi , Kardeşliğin Mührü "Şuşa Beyannamesi", 2021, p. 2) Tam adı "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi" olan anlaşma 23 Mart 2022'de Resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. (Resmi Gazete, 2022)

Şuşa Beyannamesi iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönüm noktası olarak yorumlanmaktadır. Beyannamenin içeriği incelendiğinde;

1- İkili ilişkilere ilişkin hükümler
2- Bölgesel ilişkilere ilişkin hükümler
3- Türk Dünyasına ilişkin hükümler olmak üzere üç farklı düzeyde etki doğurucu hükümler içerdiği görülmektedir.

Grafik-1: Şuşa Beyannamesinin Kapsamı

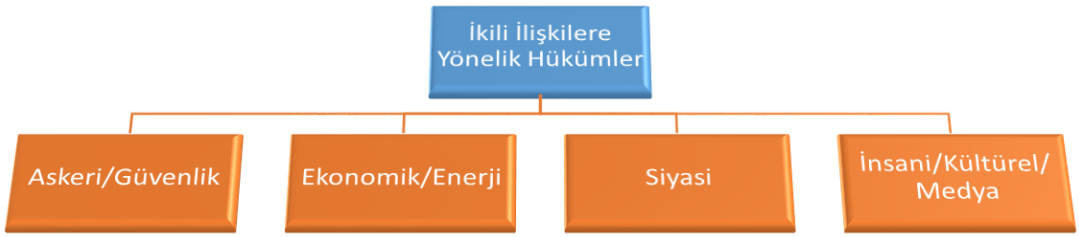

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İlk olarak ikili ilişkilere yönelik hükümlere bakıldığında beyannamenin başlangıcında Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dostluk ve kardeşliğe vurgu yapıldıktan sonra 1921 Tarihli "Kars Anlaşması'na", 1994 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma 'ya", "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü'ne" ve 2010 yılında imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Yardım Anlaşması'na" atıfta bulunulduğu görülmektedir. (Resmi Gazete, 2022)Taraflar bu anlaşmalara atıfta bulunarak geçmişte imzalanan bu anlaşmaların hükümlerinin hala geçerli olduğunu teyit etmiş olup, Şuşa Beyannamesi ile iki ülke arasındaki ilişkilere iş bu geçmişteki anlaşmaların hükümlerine zeval getirmeksizin yeni bir boyut kazandırıldığını deklare etmişlerdir. Nitekim 2010 yılında imzalanan anlaşma ile "Stratejik Ortaklık" düzeyine çıkan iki ülke ilişkileri Şuşa Beyannamesi ile nitelik bakımından "Müttefiklik" düzeyine çıkarılmıştır.

Beyannamede ikili ilişkilere yönelik hükümlerin askeri, güvenlik, siyasi, ekonomik, enerji, insani, kültürel ve medya gibi birçok alt başlıkta etki doğuracak şekilde çok boyutlu hükümler içerdiği görülmektedir. Temelde ise ortak çıkarların korunması amacıyla iki ülkenin siyasi, ekonomik, savunma, kültür, insani, sağlık, eğitim, sosyal, gençlik ve spor alanındaki imkân ve potansiyelin birleştirilmesi hedeflenmiştir. (Resmi Gazete, 2022)

Grafik-2: İkili İlişkilere Yönelik Hükümler

Kaynak: Şuşa Beyannamesi metninden yola çıkılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Askeri alandaki iş birliklerinde savunma yeteneklerinin güçlendirilmesi amacıyla ortak eğitim ve tatbikatların artırılması ve böylece iki silahlı kuvvetini birlikte çalışabilirliğinin artması öngörülmüştür. Hatta "*Türkiye ve Azerbaycan diğer dost devletlerin orduları ile askeri tatbikat düzenlenmesini destekleyecektir*" ifadesi de bu beyanname de yer almıştır. (Resmi Gazete, 2022)Askeri ilişkiler boyutunda bu cümlenin eklenmesi, askeri ilişkileri sadece iki ülke arasında hükümler içermenin ötesine geçirmiş ve Türk dünyasını etkileyecek bir düzeye çıkarmıştır. Öte yandan bu askeri iş birliklerinin üçüncü bir ülkelere karşı olmadığının altının çizilmesi ve meşru savunma hakkına dikkat çekilmesi bu askeri iş birliği ve koordinasyonun saldırgan amaçlı olmadığının mesajını ilan etmektedir.

Bununla birlikte beyannameye göre taraflardan birisine yönelik herhangi bir tehdit ya da saldırı söz konusu olması durumunda hızlı ve kararlı bir şekilde iki ülkenin birlikte hareket etmesi öngörülmüş özellikle de savunma sanayi alanında ortak üretim ve teknoloji paylaşımına vurgu yapılmıştır. İki ülke arasındaki bu ilişki sadece savaş ya da tehlike zamanında birlikte hareket etmekle kalmamış herhangi bir tehdit bulunmasa bile iki ülkenin güvenlik konseylerinin milli güvenlikle ilgili konularda düzenli olarak toplantılar gerçekleştirmesi de ön görülmüştür.

Ayrıca deniz, hava, uzay ve siber güvenlik ile medya alanında da iş birliği içinde olunması kararlaştırılmıştır. (Pirinççi, Şuşa Beyannamesi'nin Anlamı, 2021, p. 8)

Öte yandan ikili iş birliği ve koordinasyona yönelik alınan kararlar sadece askeri ilişkiler noktasında olmamıştır. Bunun yanı sıra ticari/ekonomik ilişkilerde de ulusal ekonomilerin ve ihracatın çeşitlendirilmesi, ortak üretim alanlarının oluşturulması ve ürünlerin serbest dolaşımının gerçekleştirilmesi için gerekli girişimlerin yapılacağı vurgulanmıştır. Ekonomik anlamda belirtilen bir diğer husus ise enerji ulaşımı ve güvenliği konusu olmuştur. Taraflar Güney Gaz Koridorunun hayata geçirilmesinde Türkiye ve Azerbaycan'ın öncü rolüne vurgu yapmışlardır. Yine ekonomi ile bağlantılı olarak iki ülke topraklarından geçen Doğu-Batı/Orta uluslararası ulaştırma koridorunun rekabet kabiliyetinin artırılması amacıyla karşılıklı iş birliğinin artırılması noktasında da mutabık kalmışlardır. (Resmi Gazete, 2022)

İkili iş birliğinin derinleştirilmesi hedeflenen bir diğer alan ise siyasi alan olmuştur. Taraflar siyaseten birbirlerini destekleyeceklerini özellikle de gerek dış politikada gerekse uluslararası örgütler çerçevesindeki faaliyet ve pozisyonlarda birbirleri ile koordinasyon içinde derin bir iş birliği ve karşılıklı destekle hareket etme noktasında mutabık kalmışlardır. (Resmi Gazete, 2022) Zaten şimdiye kadar Karabağ Sorununda Türkiye Azerbaycan'a, Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik asılsız iddiaları karşısında ise Azerbaycan Türkiye'ye gereken siyasi desteği vermişlerdi. Nitekim Türkiye'nin Karabağ Sorununda ortaya koyduğu uluslararası ortamdaki ve uluslararası örgütler nezdindeki siyasi destek, Karabağ Sorununun çözümünde etkili olmuş/olmaktadır. Öte yandan Şuşa beyannamesi sonrasında bu siyasi desteğin daha farklı alanlarda ve daha yoğun şekilde ortaya çıkması beklenebilir.

Anlaşmanın bölgesel düzeydeki etki doğurucu hükümlerine bakıldığında ise temelde bölgesel güvenliğin, istikrarın, barışın ve refahın sağlanması yönünde ortak çabaları artırmanın yanı sıra iş birliği ve koordinasyon içinde hareket edilmesi planlanmıştır. Bu bağlamda Kafkasya bölgesinde istikrar ve güvenliğin pekiştirilmesi, ekonomi ve ulaştırma alanındaki tüm bağların yeniden sağlanması, bölge devletleri arasındaki ilişkilerde normale dönülmesi ve uzun vadeli bir barışın sağlanmasının önemi vurgulanarak bu noktada ortak çaba gösterilmesi ve iş birliğinin derinleştirilmesi öngörülmüştür. (Resmi Gazete, 2022)Bu hedeflere ulaşılması noktasında Türkiye-Rusya ortak merkezinin faaliyetlerine ve Türkiye'nin katkılarının bölgede barış, istikrar ve refahın sağlanmasında önemli bir rol oynadığına vurgu yapılması da Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda Kafkasya bölgesi istikrarında, bölgesel barış ve refahın sağlanmasında daha aktif ve yapıcı bir tutum içinde olacağının bir mesajı şeklinde yorumlanabilir. Bu bölgesel barış, istikrar ve kalkınmanın sağlanması noktasında hiç şüphesiz başta Ermenistan olmak üzere diğer bölge devletlerinin aldıkları pozisyonlar da önemli olacaktır.

Üçüncü olarak beyannamenin Türk dünyasına ilişkin etki doğurucu hükümlerine bakıldığında ise tarafların Türk dünyasının sürekli olarak gelişimine yönelik karşılıklı faaliyetlerin artırılması ve çabaların birleştirilmesi noktasında fikir birliği içinde olduklarını beyan ettikleri görülmektedir. (Resmi Gazete, 2022) İki ülke arasında işbirliğinin 2.Karabağ Savaşında ortaya çıkardığı somut etkiler dikkate alındığında bu işbirliği modelinin diğer Türk Dünyası devletlerine de bir rol model olması söz konusu olabilir. Zira iki ülkenin ortak çıkarlarına ilişkin bu iş birliği modeli Türk Dünyasının ortak çıkarlarında da diğer başka ülkelerin katılımı ile daha geniş bir katılımla uygulanabilir. Nitekim beyannamede Türk dünyasının birlik ve refah seviyesini artıracak çabaların arttırılmasına dikkat çekilmesi ve Türk Konseyi ve ilgili kuruluşların faaliyetlerine ivme kazandırılmasının taahhüt edilmesi, anlaşmanın Türk Dünyasına ilişkin olarak bazı önemli etkiler doğurabileceğinin bir göstergesidir. Bununla

birlikte beyannamede vurgulanan bir diğer önemli husus ise Zengezur koridorunun açılması ve bunun bir tamamlayıcısı olarak Nahçıvan- Kars demiryolunun inşasına vurgu yapılmasıdır. (Resmi Gazete, 2022) Bunun gerçekleştirilmesi Azerbaycan ile Türkiye arasında doğrudan bir ulaşım kanalı açmanın yanı sıra Edirne'den Çin sınırına kadar bütün Orta Asya devletleriyle yeni bir ulaşım ağının açılması anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla Şuşa Beyannamesi her ne kadar iki devlet arasında imzalanan bir beyanname olsa da etkileri bakımından iki ülkeyi aşan bir niteliğe sahiptir. (Pirinççi , Şuşa Beyannamesi'nin Bir Yıllık Muhasebesi, 2022, p. 1)

3- ŞUŞA BEYANNAMESİNİN GELECEKTEKİ OLASI ETKİLERİ

Şuşa Beyannamesinin gelecekteki olası etkileri analiz edildiğinde anlaşmanın kapsamı gereği ikili ilişkilerde, Kafkasya bölgesinde ve Türk Dünyası olarak adlandırılan siyasi coğrafyada birtakım etkileri olabileceği ifade edilebilir. Bu bağlamda Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ikili ilişkilere bakıldığında ilişkilerin çok boyutlu bir şekilde hızla daha da gelişeceğini söylemek mümkündür. Üstelik Şuşa Beyannamesi sonrasında ortaya çıkacak yakınlaşma, karşılıklı ya da ortak çıkarlar doğrultusunda hareket etmekten ziyade adeta bir birlik yakınlaşması şeklinde derinleşeceğe ve gelişeceğe benzemektedir. Yani ortak çıkarların ve karşılıklı çıkarların güdülmesinden ziyade çıkarların ortaklaştırılmasının sağlanması yönünde bir girişimin ortaya çıktığı ifade edilebilir. Savunma sanayi alanında ortak üretimlerin planlanması, ordu modernizasyonlarının ve askeri eğitimlerin koordine bir şekilde gerçekleştirilmesi ve ortak tatbikatların artırılarak iki ordunun birlikte uyum içinde hareket edebilmesinin hedeflenmesi, iki ülke arasındaki ticari engellerin ortadan kaldırılarak serbest bir pazar oluşturulmaya çalışılması, uluslararası ortamı ilgilendiren konularda ve uluslararası örgütler çerçevesindeki faaliyetlerde ve kararlarda birlikte hareket edilmesinde mutabık kalınması gibi unsurlar çıkarların ortaklaştırılmasının hedeflendiğinin birer göstergesi olarak yorumlanabilir. Hali hazırda iki devlet toplumu arasındaki dil, din, kültür birliğinin olması çıkarların ortaklaştırılmasını kolaylaştırır bir etkendir. Nitekim iki devlet arasında birçok ortak çıkar zaten mevcuttur.

Kafkasya bölgesindeki istikrar, güvenlik ve refaha ilişkin olası etkilerine bakıldığında ise iki ülkenin bu anlamda bir fikir birliği içinde oldukları ve birlikte hareket etmeyi taahhüt ettikleri görülmektedir. Bu durum hiç şüphesiz Kafkasya bölgesindeki başta Ermenistan olmak üzere diğer bölge devletlerinin de alacakları pozisyonla yakından ilişkilidir. Soğuk Savaş sonrasında bölgenin istikrarsızlaşmasındaki en büyük sorunlardan birisi Ermenistan'ın saldırgan tutumları ve Dağlık Karabağ ile çevresindeki yedi Rayonu işgal etmesinden kaynaklı olmuştur. İkinci Karabağ savaşı ise bu sorunu önemli ölçüde ortadan kaldırmıştır. Ermenistan'ın önünde mevcut şartlar altında iki seçenek kalmıştır. Bu seçeneklerin birincisi yenilgiyi kabullenmeyerek saldırgan tavır ve tutumlarına devam etmesidir. Ermenistan'ın böyle bir tutum benimsemesi halinde bölgede istikrarsızlığın ve çatışmaların devam etmesi beklenebilir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki Ermenistan'ın böyle bir gerginliği ve çatışmayı sürdürecek ne askeri ne de ekonomik kapasitesi vardır. Bu durumda Ermenistan'ın seçebileceği ikinci tutum ise sorunun tamamen çözülmesi noktasında diplomatik görüşmelere devam etmektir. Nitekim gerek Azerbaycan gerekse Türkiye Ermenistan'a bu noktada açık kapı bırakmış ve zeytin dalı uzatmışlardır. Ermenistan'ın açık bırakılan bu kapıdan girmeyi seçmesi halinde Türkiye ile arasındaki sınır kapılarının açılması durumu da söz konusu olacaktır. Bu ise Ermenistan'ın içinde bulunduğu ekonomik kriz ortamında rahat bir nefes almasını sağlayacaktır. Bölgede barış ve güvenliğin sağlanması her bölge devleti için refah artırıcı bir etki doğuracaktır. Bölgede ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, ulaşım yollarının açılması ve silahlanmaya ayrılan bütçelerin refah artıracak yatırımlara yönlendirilmesi tüm tarafların çıkarınadır. Ermenistan'ın

da rasyonel bir seçim yapması halinde bölgede istikrar, güvenlik ve refahın artması kuvvetle muhtemeldir.

Öte yandan Ermenistan, Rusya ve Azerbaycan arasında imzalanan mutabakat şartlarının tam olarak yerine getirilmesi ve Şuşa beyannamesinde hedeflenen, öngörülen politikaların fiiliyata geçmesi halinde Türkiye'nin Türk Dünyası ile arasındaki karasal bağlantının sağlanacak olması ve ilişkilerin derinleşmesi de kuvvetle muhtemeldir. Bu bağlamda Zengezur Koridorunun hayata geçirilmesi hayati bir önem taşımaktadır. Ayrıca Türkiye ile Azerbaycan arasındaki iş birliğinin 2.Karabağ Savaşında somut etkiler ortaya çıkarması ve tarafların Türk Devletler Teşkilatı kapsamındaki faaliyetlerinde ve Türk dünyasına ilişkin yaklaşımlarında koordinasyon içinde olacaklarını taahhüt etmeleri, iki devlet arasındaki bu iş birliği modelinin diğer Türk Devletleriyle ilişkilerde de uygulamak istediklerinin bir göstergesidir. Bu durumun gerçekleştirilebilmesinde Şuşa Beyannamesi ile ortaya koyulan iş birliği modeli adeta bir rol model olacaktır. Ancak tüm bu olumlu senaryoların gerçekleşmesinin önünde bazı zorluklar ve engeller de bulunmaktadır. Nitekim Ermeni Diasporası, İran ve bir noktada da Rusya bu gelişmelerin sağlanmasının önündeki en büyük kısıtlayıcı/engelleyici aktörler olarak ifade edilebilir.

SONUÇ

Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapıldığında Şuşa Beyannamesi ile Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ikili ilişkilerin ve iş birliklerin olumlu yönde artan bir ivme ile hızla daha da derinleşeceği ve çeşitleneceği ifade edilebilir. Çünkü "güçlü Türkiye'nin güçlü Azerbaycan, güçlü Azerbaycan'ın güçlü Türkiye" olduğu tezi 2.Karabağ Savaşı'nda bir kez daha teyit edilmiştir. Nitekim Şuşa beyannamesi de tam olarak bu anlayışı pekiştirme gayesinin bir sonucudur. Öyle ki Şuşa Beyannamesinde belirtilen hedeflere ulaşabilmesi halinde "Tek Millet İki Devlet" söyleminin fiiliyatta "Tek Millet Tek Devlet" çizgisine gelebileceği yorumu yapılabilir. Çünkü bu beyanname ile amaçlanan şey ortak çıkar ya da karşılıklı çıkar durumlarında iş birliği yapılmasının ötesinde, çıkarların ve güvenliğin ortaklaştırılması ve uluslararası konular ile uluslararası örgütler kapsamındaki faaliyetlerde iki devlet arasında koordinasyonun ve birlikte hareket etme kapasitesinin artırılmasıdır. Tarafların birine herhangi bir saldırı ya da tehdit ortaya çıkması halinde diğer tarafın tüm gücüyle saldırıya uğrayan tarafa destek vermesi taahhüdü, savunma sanayi alanında ortak üretimin planlanması, askeri tatbikatların artırılmasında hemfikir olunması ve iki ordu arasında birlikte hareket edebilme kapasitesinin geliştirilmesinin hedeflenmesi, özellikle güvenliğin ortaklaştırılması ve bir tehdit durumunda tek bir devletmiş gibi hareket edilmesi noktasında dünyaya oldukça önemli mesajlar vermektedir. Nitekim iki devletin birlikte hareket ettiğinde 30 yıldır işgal altında olan toprakların 44 gün gibi kısa bir sürede geri kazanılması, bu iş birliğinin artırılarak derinleştirilmesinde ve genişletilmek istenmesinde teşvik edici bir unsur olmuştur. Öte yandan Şuşa beyannamesi sadece ikili ilişkiler noktasında hükümler içermemiş bunun yanı sıra Kafkasya bölgesine ilişkin ve Türk Dünyasına ilişkin hükümler de içermiştir. Özellikle Türkiye ve Azerbaycan'ın Kafkasya bölgesinde istikrarın, güvenliğin, barışın ve refahın sağlanması noktasında beyannamede ortaya koydukları fikir birliği bölgesel kalkınmanın sağlanması ve barışın tesis edilmesi noktasında oldukça önemlidir. Hem Türkiye hem de Azerbaycan oluşan bu yeni statüko altında bölgede bir barış ortamının oluşabileceğini ve bunun sağlanması için Ermenistan dahil bütün bölge ülkeleri ile iş birliği ve koordinasyona hazır olduklarını ilan etmeleri iki ülke arasındaki artan iş birliğinin bölgesel bir tehdit unsuru değil aksine bölgesel kalkınma ve barış için bir fırsat olduğu mesajını içermektedir. Şuşa beyannamesi hükümlerinin

etki doğurabileceği diğer bir alan ise Türk Dünyasıdır. Türkiye ve Azerbaycan Şuşa Beyannamesinde, kendi aralarında ortaya koydukları bu iş birliği ve koordinasyona diğer Türk Dünyası devletlerini de katma yönünde bir arzu içinde olduklarının mesajını vermişlerdir. Türk devletler teşkilatı içindeki koordinasyonun artırılması ve örgütsel kapasitenin geliştirilmesi hedefleri bu mesajın bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Nitekim diğer Türk Dünyası devletlerinde de olumlu geri dönüş alınması halinde Şuşa beyannamesi bölgesel bir müttefiklik ağını inşa eden ilk stratejik belge olma özelliğini kazanabilir.

KAYNAKÇA

Acer, Y. (2020). "Ermenistan'ın Karabağ İşgali ve Uluslararası Hukuk". Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü, 12(8), 7-8.

Anadolu Ajansı(AA). (2022, Ocak 14). Aliyev: Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülkenin Türkiye olması milli hafızamıza ebediyen kazınmıştır. Haziran 16, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı(AA): https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aliyev-azerbaycani-ilk-taniyan-ulkenin-turkiye-olmasi-milli-hafizamiza-ebediyen-kazinmistir/2473659#:~:text=Türkiye%20ile%20diplomatik%20ilişkilerin%20kurulmasının,dayanışma%20örneği%20olarak%20halkımızın%20milli adresinden alındı

BBC News. (2020, Ekim 2). Dağlık Karabağ: Türkiye, Azerbaycan'ın askeri kapasitesini geliştirmesinde nasıl rol oynadı? Haziran 16, 2022 tarihinde BBC News: https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54379105 adresinden alındı

Cumhubaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2021). Yukarı Karabağ'ın Işgali ve Getirilmek Istenmeyen Barış . C. İ. Başkanlığı içinde, Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer: TÜRKIYE-AZERBAYCAN KARDEŞLIĞININ NIŞANESI. İstanbul: CUMHURBAŞKANLIĞI İLETİŞİM BAŞKANLIĞI YAYINLARI.

Kınık, H. (2021). KARABAĞ SAVAŞI İLE YENİDEN DİRİLEN AZERBAYCAN: 2020. Ö. Tüfekçi , & K. T. (SAM) (Dü.) içinde, Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler (s. 78-108). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.

Kaya , E. (2021, Haziran 18). A New Step in Turkey-Azerbaijan Relations: The Shusha Declaration. Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM): https://www.ankasam.org/a-new-step-in-turkey-azerbaijan-relations-the-shusha-declaration/?lang=en adresinden alındı

Kurban, V., & Çümen, N. (2020). Tarihi ve Güncel Boyutları İle Karabağ. ULİSA, 12(8), 20-29.

Kydyralıeva, S., & Abdıbaıtova, B. (2018). Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün Merkezî Asya'daki Etkinsizliği. Bilge Strateji, 10(18), 93-109.

Pirinççi , F. (2021, Temmuz 1). Kardeşliğin Mührü "Şuşa Beyannamesi". Kriter Dergi(59).

Pirinççi , F. (2022, Haziran 18). Şuşa Beyannamesi'nin Bir Yıllık Muhasebesi. Temmuz 1, 2022 tarihinde Sabah: https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/ferhat-pirincci/2022/06/18/susa-beyannamesinin-bir-yillik-muhasebesi adresinden alındı

Pirinççi, F. (2021, Haziran 19). Şuşa Beyannamesi'nin Anlamı. Haziran 23, 2022 tarihinde SETAV: https://www.setav.org/susa-beyannamesinin-anlami/ adresinden alındı

Resmi Gazete. (2022, Mart 23). MİLLETLERARASI ANDLAŞMA-Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi. Haziran 22, 2022 tarihinde Resmi Gazete: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/03/20220323-1.pdf adresinden alındı

Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE). (2020, Kasım 11). Azerbaycan-Ermenistan Anlaşmasının Tam Metni. Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE): https://www.sde.org.tr/asya/azerbaycan-ermenistan-anlasmasinin-tam-metni-haberi-20029 adresinden alındı

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı(MFA). (tarih yok). Türkiye - Azerbaycan Siyasi İlişkileri. Haziran 16, 2022 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: https://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa adresinden alındı

Tuncel, T. K. (2016). "Güney Kafkasya'da 2-5 Nisan 2016'da Yaşanan 4 Gün Savaşı". Ermeni Araştırmaları. Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM).

Veliev, C. (2013). Bütün Yönleriyle Hocalı Soykırımı. Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, 9(2), 55-72.

TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ'NDEKİ ULUSLARARASI ÖĞRENCİLERİN GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA[1]

A Study on Entrepreneurship Tendencies of International Students at Tekirdağ Namık Kemal University

Öğr. Gör. Nazlı Çağıl KÜÇÜKGÖKSEL

ORCID ID: 0000-0001-6128-5829

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, nkucukgoksel@nku.edu.tr

Doç. Dr. Teoman AKPINAR

ORCID ID: 0000-0002-2205-1584

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, takpinar@nku.edu.tr

ÖZET

Joseph Schumpeter girişimciyi "yeni bir fikri veya yeni bir buluşu başarılı bir yeniliğe dönüştürme yeteneğine ve iradesine sahip olan kişi" olarak tanımlamaktadır. Girişimciliğin arka planını anlamak ve girişimci olma niteliğini taşıyan gençlerin eğilimlerini incelemek, işletme yönetimi alanındaki en önemli çalışmalardan biri haline gelmiştir. Bu amaçla çalışmada, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'ndeki uluslararası öğrencilerin girişimcilik eğilimleri incelenmeye, bir iş sahibi olma istekleri ve bu kararlarını şekillendiren faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle, kâr elde etmek veya bir planı gerçekleştirmek için bir işletme kurmak söz konusu olduğunda yabancı öğrencilerin normları, inançları ve koşullarının tipik olarak yerlilerden farklı olduğu görülmüştür. Bu çalışmada, uluslararası öğrencilerin girişimcilik eğilimini oluşturmada veya engellemede etkili faktörleri tespit etmek amacıyla bir grup uluslararası öğrencinin yaklaşımları analiz edilmiştir. Bu kapsamda 107 uluslararası öğrenciye anket uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre; katılımcıların % 7,5'i ileride kendi işini kurmak istememekte, % 15,9'u bu konuda kararsız kalmakta ve % 76,6'sı kendi işini kurmak istemektedir. Kadın katılımcıların girişimcilik eğilimi erkek katılımcılardan daha yüksektir. İleride kendi işini kurmayı düşünen katılımcıların girişimcilik eğilim puanları, kendi işini kurmayı düşünmeyenlere ve kararsızlara göre daha yüksektir. Araştırmadan elde edilen veriler Statistical Package for the Social Sciences 22 programında değerlendirilmiştir. Ölçeğin güvenirliğini belirlemek amacıyla Likert tipi ölçekler için en uygun olan Cronbach's Alpha Katsayısı ve frekans dağılımları hesaplanmış; demografik verilerin ölçekler üzerindeki etkisini ölçmek için Mann Whitney U Testi ve Kruskal Wallis H Testi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girişimci, girişimcilik, uluslararası öğrenciler, girişimcilik eğilimi

[1] Bu Çalışma, Nazlı Çağıl KÜÇÜKGÖKSEL'in, 2022 Yılında, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne sunulan "Uluslararası Öğrencilerin Girişimcilik Eğilimleri Açısından Değerlendirilmesi: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Örneği" isimli Yüksek Lisans Tezi'nden türetilmiştir.

ABSTRACT

Joseph Schumpeter defines an entrepreneur as "a person who has the ability and will to convert a new idea or new invention into a successful innovation". Perception the background of entrepreneurship and analysing the tendencies of young people who have the capacity of entrepreneurs has become one of the most important studies in the field of business administration. To this end, the study aims to analyse the entrepreneurship tendencies of international students at Tekirdağ Namık Kemal University and to identify their desire to have a job and the factors underlying these decisions. In particular, it has been found out that the norms, beliefs and requirements of foreign students are typically different from those of natives when it comes to starting a business in order to generate profit or to realise a plan. In this study, the attitudes of a group of international students were analyzed with the aim to define the factors affecting the creation or prevention of their entrepreneurial tendency. Within this context, a survey was conducted among 107 foreign students. According to the survey findings, 7.5% of the participants do not intend to set up its own business in the future, 15.9% are undecided on this issue, while 76.6% have the intention to set up its own business. Entrepreneurship tendency of female participants is higher than that of male participants. Entrepreneurship tendency scores of the participants who want to set up its own business in the future are higher than those who do not have such a plan and who remain undecided. The data acquired from the survey were evaluated using the Statistical Package for the Social Sciences 22 program. For determining the reliability of the scale, the most appropriate Cronbach's Alpha Coefficient and frequency distributions for Likert type scales were calculated, while Mann Whitney U Test and Kruskal Wallis H Test were used to measure the effect of demographic data on the scales.

Keywords: entrepreneur, entrepreneurship, international students, entrepreneurial tendency

GİRİŞ:

Girişimci, risk üstlenen ve işlerin planlandığı gibi iyi gitmesi halinde semeresini toplayan kişidir. Piyasaya iyi ve yeni fikirler sunarak ihtiyaçları gidermek için yeteneklerini ve özellikle inisiyatifini kullanan girişimciler özellikle, kâr elde ederek prestij kazanma ve toplumda saygın bir yer kazanma şansını elde edebilmekte ve bu çabaları da sonuçta ekonominin gelişimine katkı sağlamış olmaktadır.

Türkiye ekonomik gücündeki ilerleme, bulunduğu coğrafyadaki lider özellikleri ve siyasi-ekonomik istikrarın sürdürülebilir hale gelmesi ile yabancı öğrenciler için önemli bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Günümüzde Türkiye'de 200 bine yakın uluslararası öğrenci bulunmakta ve bu sayı her geçen gün artış kaydetmektedir.

Uluslararası öğrencilerin Türkiye'de iş kurma niyetleri de bulunmaktadır. Bunun yanında kendi ülkelerinde de iş kurma olanağını Türkiye'de aldıkları eğitim onlara sağlamaktadır. İleri düzeydeki bilgi sahibi yapılan öğrenciler, Türkiye'de kalarak veya kendi ülkelerine giderek ekonomiye ve topluma önemli katkılar sağlayabilmektedirler.

Bu çalışmada ilk olarak girişimcilik kavramından kısaca bahsedilmiş daha sonra uluslararası öğrenci kavramı üzerinde durulmuş ve son olarak Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nde öğrenim gören uluslararası öğrencilerin girişimcilik algıları ve iş kurma niyetleri üzerinde yapılan araştırma sonuçları irdelemeye çalışılmıştır.

1. GİRİŞİMCİLİK

Girişimci, bir girişim kurma, yönetme ve başarılı olma isteği olan, risk yönetme ile kar elde etme yeteneğine ve arzusuna sahip olan kişi olarak tanımlanır. Girişimciliğin en iyi örneği, yeni bir iş girişimine başlamaktır. Girişimciler genellikle yeni fikirlerin veya yenilikçilerin kaynağı olarak bilinirler ve eskileri yeni bir buluşla değiştirerek piyasaya yeni fikirler getirirler. Ekonomide, bir girişimcinin elde ettiği kar, toprak, doğal kaynaklar, emek ve sermayenin birleşimidir. Özetle, yeni bir şirket kurma iradesine ve kararlılığına sahip olan ve onunla birlikte gelen tüm risklerle ilgilenen herkes girişimci olabilir.

Girişimcilik, ekonomik büyümede kritik rol üstlenen bir süreç olma yanında; istihdam sağlama, gelir elde etme, yoksulluğu azaltma ve refah sağlama gibi kritik hedeflere ulaşmada önemli bir araç olma özelliğine de sahiptir (Kubba, 2021: 4-5).

Başarılı bir girişimcinin 10 karakteristik özelliği şunlardır: 1. Merak: Başarılı girişimciler, sürekli olarak yeni fırsatlar aramalarına izin veren bir merak duygusuna sahiptir. Meraklı girişimciler bildiklerini sandıkları şeylerle yetinmek yerine zorlu sorular sorar ve farklı yollar keşfeder. Girişimcilik, bir "keşif süreci" olarak tanımlanır. 2. Yapılandırılmış Deney: Merakla birlikte, yapılandırılmış deneylere duyulan ihtiyaç da gelir. Ortaya çıkan her yeni fırsatla, bir girişimci, peşinden gitmeye değer olup olmadığını belirlemek için testler yapmalıdır. Girişimciler, ister bireyler ister ekipler halinde olsun, kişisel ve profesyonel yaşamları boyunca fırsatları keşfederler. Müşterilere değer sunabilecekleri yollar hakkında hipotezler oluştururlar ve fikirlerini doğrulamak için yapılandırılmış testler yaparlar. Bu genellikle, bir ürünü veya hizmeti kabul edilebilir bir maliyetle nasıl sunacaklarını belirlemek için ekip arkadaşlarının işe alınmasını ve fonlara yatırım yapılmasını içerir. Örneğin, yetersiz hizmet alan bir talebi karşılayan yeni bir ürün veya hizmet fikri için kapsamlı bir pazar araştırması yürütür, fikrini doğrulamak ve potansiyeli olup olmadığını belirlemek için anlamlı testler yapar. 3.Uyarlanabilirlik: Girişimciler, beklenmedik değişiklikler meydana geldiğinde işlerinin ilerlemeye devam edebilmesi için durumları değerlendirebilir ve uyum sağlayabilir. 4. Kararlılık: Başarılı olmak için bir girişimcinin zor kararlar alması ve onların yanında durması gerekir. Bir lider olarak, finansman ve stratejiden kaynak tahsisine kadar her yönüyle işlerinin gidişatını yönlendirmekten sorumludurlar. 5. Ekip Oluşturma: Girişimciler, güçlü ve zayıf yönlerinin farkındadır. Eksikliklerin onları geride bırakmasına izin vermek yerine, yeteneklerini tamamlayan çok yönlü ekipler kurarlar. 6. Risk Toleransı: Girişimcilik genellikle riskle ilişkilendirilir. Bir girişim başlatmanın bir girişimcinin risk almasını gerektirdiği doğru olsa da, bunu en aza indirecek adımlar atması da gerekir. Başarılı girişimciler, çabalarının meyvelerini toplamak için bir miktar riskle karşılaşma konusunda rahattırlar; bununla birlikte, risk toleransları, riski azaltma çabalarıyla yakından ilişkilidir. 7. Başarısızlıkta Rahat olma: Riski yönetmeye ve hesaplı kararlar vermeye ek olarak, girişimcilik başarısızlıkla ilgili belirli bir rahatlık gerektirir. Yeni girişimlerin yaklaşık yüzde 75'inin başarısız olduğu tahmin ediliyor. Başarısızlığın nedenleri çok geniştir ve kusurlu bir iş modelinden odak veya motivasyon eksikliğine kadar her şeyi kapsar. Bu risklerin birçoğundan kaçınılabilirken, bazıları kaçınılmazdır. Başarılı girişimciler kendilerini başarısızlığa hazırlar ve başarısızlığa karşı rahattır. Korkunun onları geride bırakmasına izin vermek yerine, başarı olasılığı onları ileriye doğru iter. 8. Kalıcılık: Birçok başarılı girişimci, başarısız olma olasılığı konusunda rahat olsa da, bu kolayca pes edecekleri anlamına gelmez. Aksine, başarısızlıkları öğrenmek ve büyümek için fırsatlar olarak görürler. Girişimcilik süreci boyunca birçok hipotezin yanlış olduğu ortaya çıkar ve bazı girişimler tamamen başarısız olur. Bir girişimciyi başarılı kılan şeylerden biri de hatalarından ders alma, soru sormaya devam etme ve hedeflerine ulaşana kadar devam etme istekliliğidir. 9. Yenilik: Birçok kişi inovasyonun girişimcilikle el ele gittiği fikrini

savunmaktadır. Bu genellikle doğrudur ki en başarılı girişimlerden bazıları, mevcut ürün veya hizmetleri alıp pazarın değişen ihtiyaçlarını karşılamak için büyük ölçüde iyileştirmiştir. İnovasyon, girişimcilerin hepsinde olmasa da bazılarının sahip olduğu bir özelliktir. 10. Uzun Vadeli Odaklanma: Son olarak, çoğu insan girişimciliği bir iş kurma süreci olarak düşünür. Bir girişimi başlatmanın ilk aşamaları başarısı için kritik olsa da süreç, işletme faaliyete geçtiğinde sona ermez (Harvard Business School, 2022).

Girişimci, genellikle önemli belirsizlik ve finansal risk altında, girişimcilikle meşgul olmak için üretim araçlarını organize eden kişidir. Girişimciler, müştereken kurulmuş şirketlerde (kurucu ortaklar) veya mevcut bir organizasyonda (örneğin, kurumsal veya üniversite yan kuruluşları) diğer girişimcilerle ortak olabilirler. Girişimcilik, bireylerin veya bir grup bireyin (girişimcilerin) piyasaya yeni bir ürün veya süreç getirerek veya mevcut bir mal, hizmet veya üretim yöntemini önemli ölçüde geliştirerek ticari bir fırsattan yararlanma sürecidir ve bu süreç genellikle yeni bir organizasyon (yeni kurulan bir şirket) aracılığıyla yürütülür ancak, ürün veya stratejide önemli bir değişiklik geçiren yerleşik bir küçük işletmede de ortaya çıkabilmektedir (CAE, 2022).

2. ULUSLARARASI ÖĞRENCİ KAVRAMI

Kendi ülkesinden ayrılarak başka bir ülkede, tüm derece ve bölümlerde eğitim kurumlarında öğrenim gören, öğrenim gördüğü ülkenin uyruğunda bulunmayan kişilere günümüzde uluslararası öğrenci denilmektedir (Yılmaz ve Güçlü, 2021: 246).

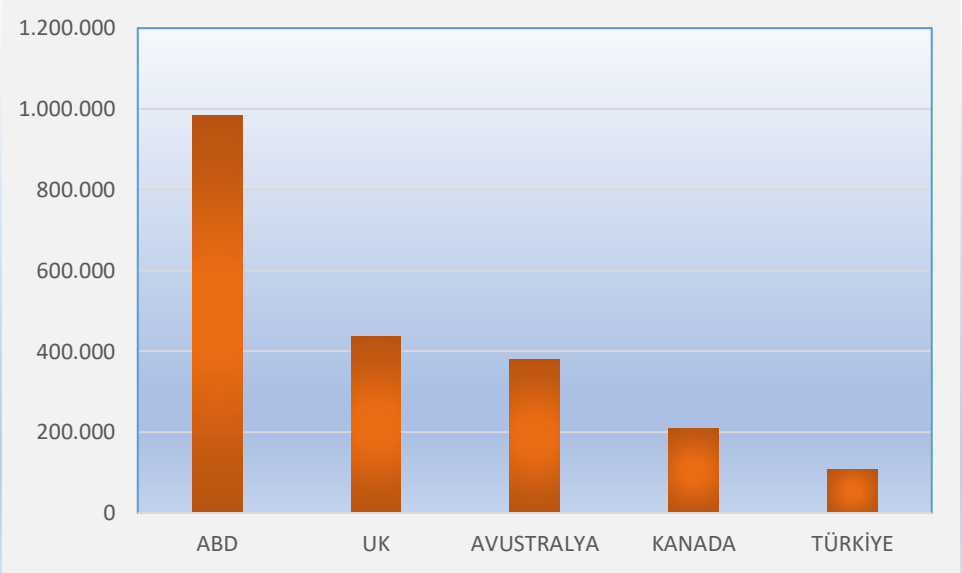
Uluslararası öğrenci hareketliliği, bir öğrencinin ikamet ettiği ülkeyi terk etmesi ve eğitim amaçlı seyahat etmesi durumunda ortaya çıkan hareketliliktir. Uluslararası öğrenciler için eğitim hareketliliği tek yönlü bir eğitim hareketliliği değildir. Uluslararası eğitim alma isteği farklı amaçlarla olabilmektedir örneğin, yabancı dil eğitimi, yükseköğretim veya mesleki eğitim ve kariyer eğitimi gibi temel amaçlara yönelik olabilmektedir (Karakullukçu, 2020:7).

Türkiye'de, Yükseköğretim Kurulu ile protokol ve/veya Mutabakat Zaptı imzalamış ülkelerden gelen uluslararası öğrenciler için burs programı Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora programları için tasarlanmıştır. Ayrıca, Türkçe programlarına yerleştirilen ve Türkçe dil yeterliliğini belgeleyemeyen uluslararası öğrencilere bir yıl süreyle dil hazırlığı sunulmaktadır (YÖK, 2019:30).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) verilerine göre; ülkelerindeki uluslararası öğrenci nüfusu, 2004'te yaklaşık 1,9 milyon öğrenciden 2016'da 3,4 milyon öğrenciye yükselmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Avustralya, Fransa ve Almanya, OECD ülkelerinde 2016 itibariyle tüm öğrencilerin %65'ini oluşturmaktadır (Dalaman, 2020:1).

Uluslararası öğrenciler eğitim amacıyla genellikle gelişmiş ülkeleri tercih etmekte, bu öğrencilerin % 40'ından fazlası ABD, İngiltere, Avustralya ve Kanada'da bulunmaktadır (OECD, 2019). 2017 Yılı OECD verilerine göre; ABD'de de: 985.000, İngiltere'de: 436.000, Avustralya'da: 381.000 ve Kanada'da: 210.00 civarında olmak üzere 5 Milyon kişi uluslararası öğrenci konumundadır. Türkiye, 2017 yılında 108 bin olan uluslararası öğrenci sayısını, 2020 yılında 185 bine çıkarmış; toplam uluslararası öğrenci sayısının yaklaşık yüzde 2'sine ev sahipliği yapmış (Şekil 1) olmasına rağmen, bu öğrenci sayılarının rakiplerine göre oldukça geride olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir (Erdoğmuş, 2019).

Şekil 1: En fazla uluslararası öğrenci alan ülkeler ile Türkiye'nin karşılaştırılması (2018)

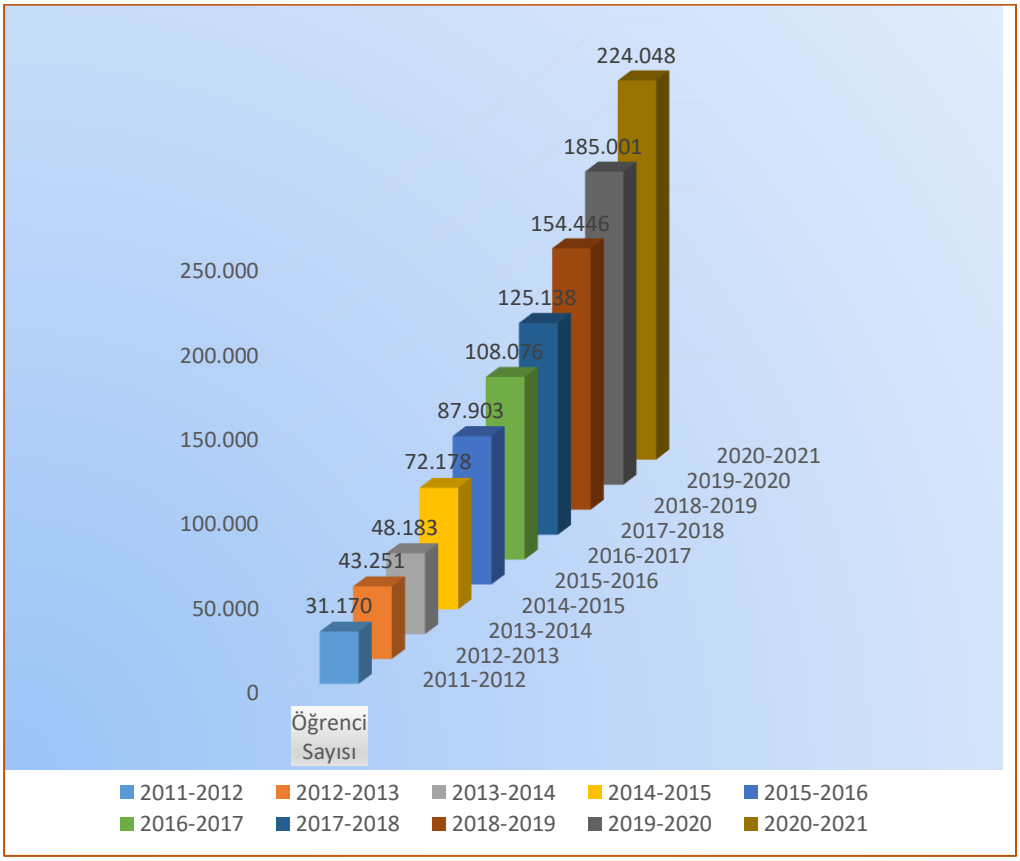
Kaynak: OECD, 2019.

3. TÜRKİYE'DE ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER

Türkiye'de en fazla öğrenciye sahip ülke Suriye olurken, onu Azerbaycan, Türkmenistan, İran, Afganistan ve Irak takip etmektedir. Bunları Almanya, Yunanistan, Bulgaristan ve Libya izlemektedir. Türkiye'deki toplam uluslararası öğrencilerin yaklaşık % 65'ini bu on ülkeden gelen uluslararası öğrenciler oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye komşu ülkelerden ve Orta Asya'daki ülkelerden ağırlıklı olarak öğrenci misafir etmektedir. Uluslararası öğrencilerin Türkiye'yi tercih etmelerinin önemli nedenlerinden biri, diğer ülkelere göre özellikle, komşu ve diğer ülkelere uygulanan vizelerin daha esnek bir vize sürecinde seyretmesidir. Ayrıca, son yıllarda Türkiye'nin ekonomik gelişimi ve uluslararası politikalarda önemli roller üstlenmesi nedeniyle itibarının artması gibi olumlu etkenler de uluslararası öğrenci sayısındaki artışı beraberinde getirmiştir (Kartav, 2021:33).

Türkiye'deki üniversitelerde, 2011-2012 döneminde 31.170 olan uluslararası öğrenci sayısı 2020-2021 eğitim öğretim yılında 224.048'e ulaşmıştır (Şekil 2). Türkiye'nin potansiyeli düşünüldüğünde bu sayının artırılması gerekliliğini belirtmek yanlış olmayacaktır (YBYS, Yüksek Öğrenim Bilgi Yönetim Sistemi, 2021).

Şekil 2: Türkiye'de 2011-2021 Yılları Arasında Toplam Uluslararası Öğrenci Sayıları

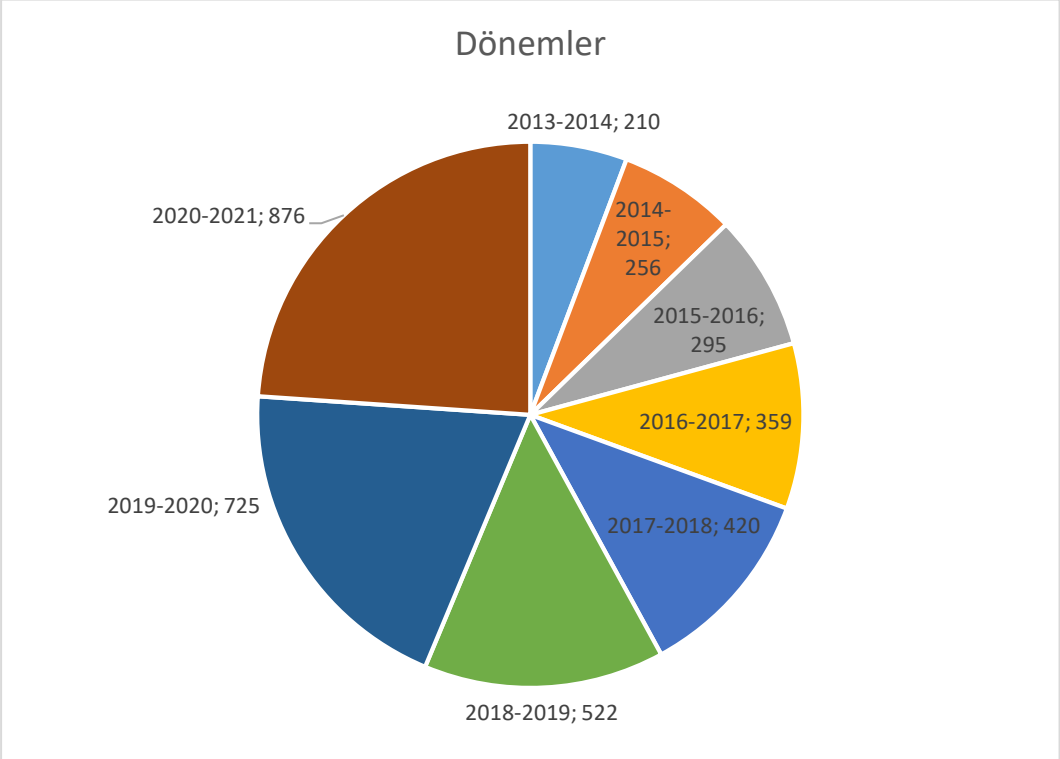
Kaynak: YBYS, 2021

Türkiye, uluslararası öğrenciler yönünde önemli çaba harcamaya devam etmekte ve bu sayede uluslararası öğrenci sayısı da her yıl artmaktadır. Türkiye'ye gelen uluslararası öğrenci sayısındaki artışın bir diğer nedeni de burslardır. Türkiye, küresel bir eğitim merkezi olmak için sunduğu uluslararası burs miktarını artırmış; 2020 yılında 176 ülkeden 159.000'e yakın başvuru yapılmış ve bugüne kadar ulaşılan en yüksek sayı olarak Türkiye'deki üniversitelere kayıtlı 3.680 uluslararası öğrenciye devlet bursu verilmiştir (Türkiye Bursları, 2020).

4. TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ'NDE ÖĞRENİM GÖREN ULUSLARARASI ÖĞRENCİLERE YÖNELİK ARAŞTIRMA

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nde okuyan uluslararası öğrenci sayısı her dönem artmakta; 2013-2014 öğretim yılında 210 kişi olan uluslararası öğrenci sayısı 2020-2021 öğretim döneminde 876 öğrenciye ulaşmıştır (Şekil 3).

Şekil 3: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nde Öğrenim Gören Uluslararası Öğrenci Sayısı (2013-2021)

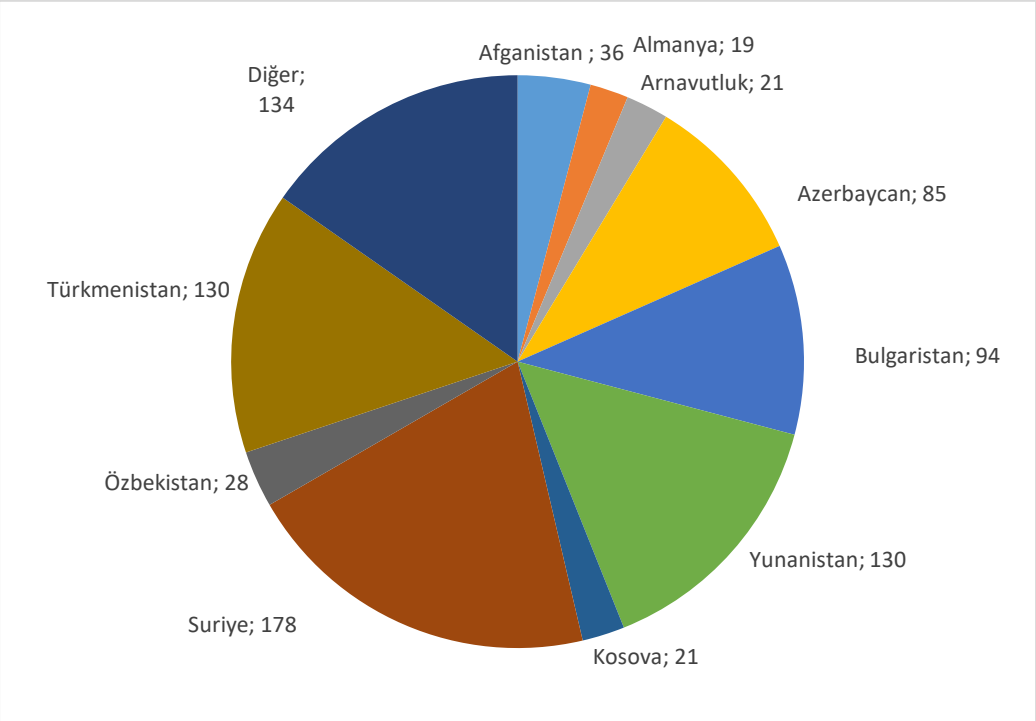

Kaynak: YBYS, 2021

Şekil 4'ten de görülebileceği gibi; 2020-2021 döneminde Tekirdağ N.K.Ü'ye en fazla öğrenci Suriye, Türkmenistan, Yunanistan ve Azerbaycan'dan gelmiştir.

Şekil 4: 2020-2021 Döneminde Tekirdağ N.K.Ü'ne

Uluslararası Öğrencilerin Geldikleri Ülkeler ve Gelen Öğrenci Sayıları

Kaynak: YBYS, 2021

4.1. BULGULAR

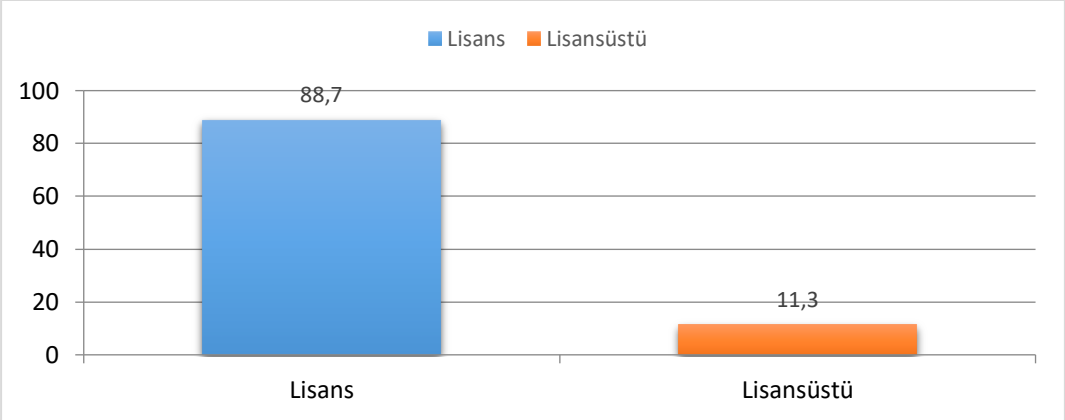
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nde öğrenim gören 107 uluslararası üniversite öğrencisine anket uygulanarak gerçekleştirilen bu araştırmada; Öğrencilere 36 maddeden oluşan ve 5 seçenekli Likert tipi olarak ölçeklenen Girişimcilik Eğilim Ölçeği uygulanmıştır.

4.1.1. Demografik Bulgular

Örneklemin: % 64,8'i erkek, % 35,2'si kadındır.

Örneklemin: % 88,7'si lisans eğitimi alırken, % 11,3'ü yüksek lisans veya doktora öğrenimi görmektedir (Şekil 5).

Şekil 5: Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Tablo 1: Katılımcıların Annelerinin Çalışma Durumu

	%
Ev Hanımı	59,8
Emekli	9,3
Kamu Çalışanı	8,4
Özel Sektör Çalışanı	6,5
Serbest Çalışan	5,6
İş yeri Sahibi	4,7
Diğer Meslekler	5,6

Katılımcıların annelerinin en yüksek oranda (59,8) ev hanımı olduğu Tablo 1' den görülmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Annelerinin Eğitim Düzeyi

	%
İlkokul	50
Lise	29
Üniversite	11,2
Ön lisans	5,6
Yüksek lisans/doktora	3,7

Katılımcıların annelerinin eğitim durumuna bakıldığında; % 50 oranında ilkokul mezunu, % 29 oranında lise mezunu, % 11.2 oranında üniversite mezunu, % 5.6 oranında ön lisans mezunu ve en düşük oran olarak % 3.7 oranında yüksek lisans/doktora mezunu olduğu belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 3: Katılımcıların Babalarının Çalışma Durumu

Katılımcıların Babalarının Çalışma Durumu	**%**
Emekli	29,9
Özel Sektör Çalışanı	10,3
Serbest Çalışan	17,8
İş yeri Sahibi	6,5
Diğer Meslekler	28
Çalışmıyor	4,7

Tablo 4: Katılımcıların Babalarının Eğitim Düzeyi

	%
İlkokul	37,4
Lise	25,2
Üniversite	22,4
Ön lisans	4,7
Yüksek lisans/doktora	10,3

4.1.2. Diğer Bulgular

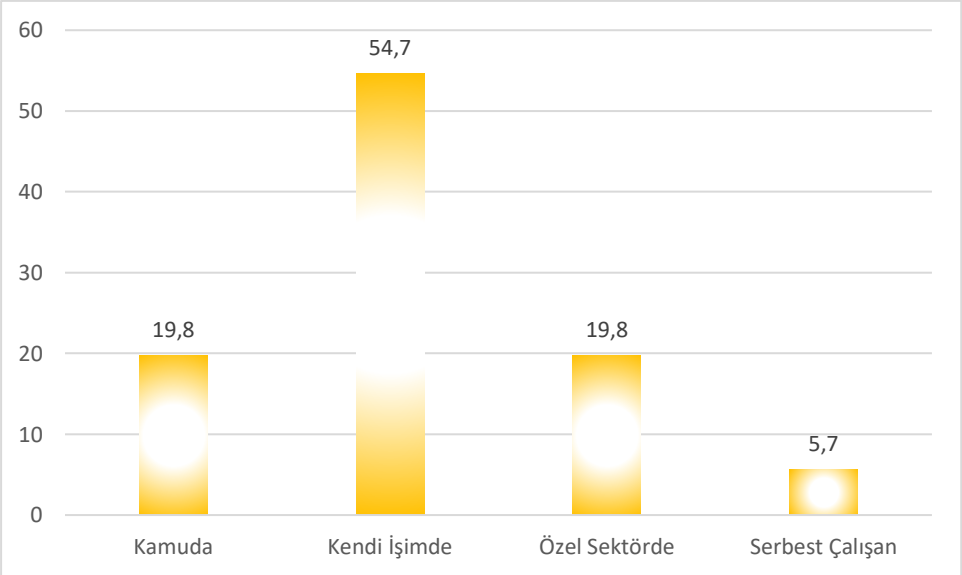
Tablo:5 Halihazırda bir işte çalışanların oranı, Daha önce bir işte çalışmış olanların oranı, Ailesinde girişimci olanların oranı

Katılımcılardan;
Bir işte çalışanların oranı: % 44,9'dur.

Daha önce bir işte çalışmış olanların oranı: % 80,4'tür.
Ailesinde girişimci olanların oranı: % 35,5'tir.

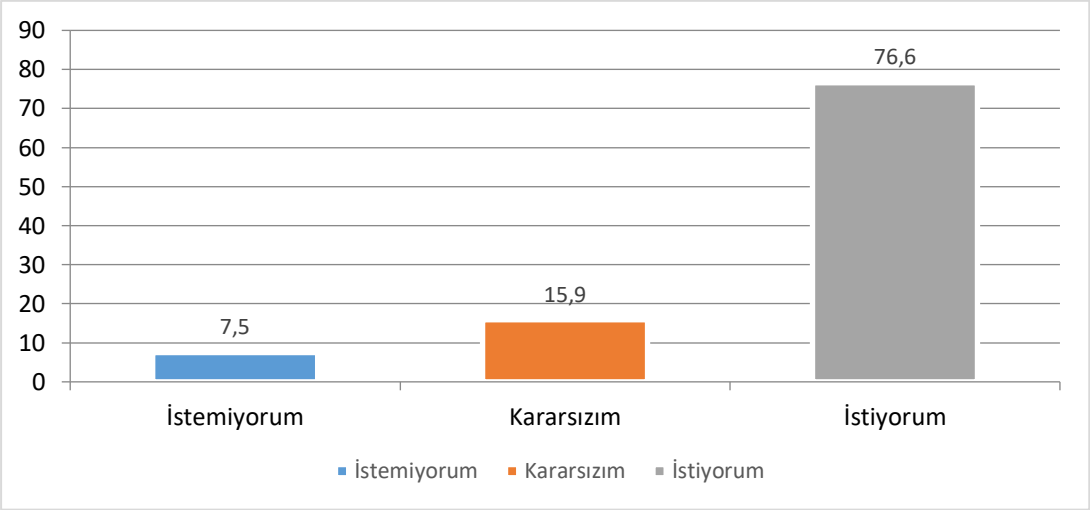
Katılımcılara sorulan sorulara verilen anket cevaplarına göre; Anketin cevaplandığı sırada herhangi bir işte çalışanların oranı % 44.9 olarak bulunmuştur. Daha önce herhangi bir işte çalışmış olanların oranı ise yüzde 80.4'tür ki buradan uluslararası öğrencilerin büyük çoğunluğunun bir işte çalışmış olduğu ve dolayısıyla iş tecrübelerinin olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir soru ise ailesinde girişimci olup olmadığı konusundadır; ailesinde girişimci olanların oranı % 35,5 olarak bulunmuştur (Tablo 5).

Şekil 6: Katılımcıların Gelecekte Nerede Çalışmayı Düşündükleri

Yapmış olduğumuz çalışmada edilen bulgulara göre; katılımcıların % 54, 7'si yani yarıdan fazlası gelecekte kendi işini kurmak istemektedir. Daha sonra kamuda çalışmak isteyenler ile özel sektörde çalışmak isteyenler eşit oranda (% 19,8) oranında bulunmuş ve en düşük oranda ise % 5,7 ile serbest çalışmak istemekte olduklarını belirtmişlerdir (Şekil 6).

Şekil 7: Katılımcıların İleride Kendi İşini Kurma Durumları

Başka bir soru grubunda elde edilen sonuçlara göre; anketi cevaplayan katılımcılar arasında ileride kendi işini kurmak istediğini belirtenlerin oranı: % 76,6; kararsızım diyenlerin oranı: % 15,9 ve kendi işimi kurmak istemiyorum diyenlerin oranı ise % 7,5 olarak hesaplanmıştır (Şekil 7).

4.1.3. Katılımcıların Girişimcilik ile İlgili Düşüncelerine Yönelik Bulgular

Elde edilen diğer bulgular şöyledir: Katılımcıların; % 69,8'i Türkiye'de iş kurma sürecinin kolay bir süreç olmadığını belirmiştir. Ankete katılan öğrencilerden "*Türkiye'deki girişimcilik destekleri ve yatırım teşvik fırsatlarından haberdar olmadıklarını*" belirtenlerin oranı: % 55,1'dir.Ayrıca, "*Türkiye'de iş kurmak için yasal düzenlemelerden haberdar olmadığını*" belirtenlerin oranı ise % 67,9 olarak bulunmuştur. İlave olarak, anketi cevaplayanların % 58'i Türkiye'nin ekonomik yapısının Türkiye'de iş kurmayı kolaylaştırmayacağını ifade etmişlerdir.

Diğer bulgular şöyledir:

- % 71,7 oranındaki katılımcı; Türkiye'deki eğitimleri sırasında Türk Tarihi, Ekonomisi ve Girişimcilik konulu dersler almaları durumunda; Türkiye'de girişimci olabileceklerini ya da Türkiye ile kendi ülkeleri arasında oluşacak ticari hayata katkı sağlayacağını düşünmektedir.
- Kendi ülkesinde girişimci olmak isteyenlerin oranı: % 83,8'dir.
- Kendi ülkelerinde girişimci olmaları halinde, Türkiye ile ticari faaliyetlerde bulunmak istediklerini belirtenlerin oranı: % 91,5'tir.
- Kendi ülkelerindeki girişimcilik faaliyetlerinden haberdar olanların oranı: % 55,2'dir.
- Kendi ülkelerindeki dış ticaret mevzuatından haberdar olmadığını belirtenlerin oranı: % 58,1'dir.
- Kendi ülkelerinde girişimci olmaları halinde ülkelerindeki fırsatlar ile Türkiye ekonomisi arasında katma değerli bir bağlantı kurabileceklerini belirtenlerin oranı: % 83,7'dir.

SONUÇ ve ÖNERİLER:

Uluslararası öğrenci sayıları gelişmiş ülkelerde artmakta, Türkiye'de her öğretim döneminde bir önceki döneme göre artış kaydedilmektedir. Türkiye'ye uluslararası öğrenciler, lisans ve yüksek lisans alanında ve özellikle komşu ülkelerden gelmekte ve Türkiye'deki üniversitelerin gelişimi ile birlikte öğrenci sayısı ve kalitesi de her geçen gün artmaktadır.

Türkiye'ye özellikle Suriye, Azerbaycan, Türkmenistan, İran, Afganistan ve Irak yabancı öğrenci göndermektedir Ayrıca, Bulgaristan, Yunanistan, Almanya ve Libya gibi ülkeler Türkiye'ye uluslararası öğrenci göndermektedir ki bu ülkelerin göndermiş olduğu öğrenci sayısı Türkiye'de öğrenim gören uluslararası öğrenci toplamının % 65' ini oluşturmaktadır.

Yapılan anket çalışmasının verileri yardımıyla yapılan analizi sonucunda ortaya çıkan değerlendirmelerimize göre; yabancı öğrencilerin büyük oranda girişimci olmayı istedikleri ve oluşacak fırsatları kendi ülkelerinde değerlendirecekleri ayrıca, Türkiye ile bağları koparmadan kendi ülkeleri ve Türkiye arasında kuracakları ticaret köprüleri yardımıyla Türkiye'nin ekonomik gelişimine katkı sağlayacakları anlaşılmaktadır.

Anket sonuçlarına göre; katılımcılar büyük oranda (% 83,8) kendi ülkesinde girişimci olmak istediklerini belirtmişlerdir. Türkiye'deki girişimcilik destekleri ve teşviklerden haberdar olmadıklarını bildirenlerin oranı: % 55'1'dir. Sonuçlardan anlaşıldığı üzere yabancı öğrencilere özellikle Türk tarihi, Türk ekonomisi ve girişimcilik dersleri verilmeli ve bu dersler tüm bölümler için bu geçerli olmalıdır. İlave olarak, yabancı öğrenciler, Türkiye'deki yatırım potansiyeli yatırım teşvikleri ve girişimciliğe ilişkin destekler konusunda bilgi ile donatılmış olarak mezun olabilmelidir.

Uluslararası öğrencilere, Devlet teşvikleri yanında, KOSGEB ve Kalkınma Ajansı teşvik ve destekleri ile Türkiye'deki yasal mevzuat; Dış Ticaret ve Kambiyo Mevzuatı ve yatırım teşvikleri konusunda eğitimler verilmeli ayrıca, Organize Sanayi bölgelerinde teşvikler konusunda da öğrenciler bilgi sahibi yapılmalıdır.

KAYNAKÇA:

CAE, (2022). Center for American Entrepreneurship,

https://startupsusa.org/what-is-entrepreneurship/, E.T. 03.04.2022.

Dalaman, B. (2020). International Student Mobility and Freedom Level of Origin Countries, Master's

Thesis, Koç Universitesi, İstanbul.

Erdoğmuş, N. (2019). *Geleceğin Türkiye'sinde Yükseköğretim*. İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği.

Harvard Business School Online, 10 Characterıstıcs Of Successful Entrepreneurs,

https://online.hbs.edu/blog/post/characteristics-of-successful-entrepreneurs, E.T.:04.04.2022.

Karakullukçu, A. (2020). Uluslararası Öğrenci Hareketliliğinin Türkiye'de Eğitim Ekonomisinin Gelişimi

Üzerine Etkisi, T.C. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kartav, O. (2021).Uluslararası Öğrenci Hareketliliğinde İletişim Perspektifinden Kritik Belirleyicilerin

Değerlendirilmesi: Türkiye'deki Sahra Altı Ükelerden Gelen Öğrenciler Üzerine Bir İnceleme, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kubba, Z.İ. (2021). Girişimcilik Eğiliminin Girişimsel Hazır Bulunuşluk Üzerindeki Etkisinde Girişimcilik

Eğitiminin Düzenleyici Rolü, Doktora tezi, T.C. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

OECD (2019). Education at a Glance 2019: *OECD Indicators*. OECD Publishing, Paris.

Türkiye Bursları (2020). *International students*. https://www.turkiyeburslari.gov.tr.

YBYS (2021). *Yükseköğretim bilgi yönetim sistemi*. https://istatistik.yok.gov.tr/.

Yılmaz, G. ve Güçlü, N. (2021). Türkiye'de Uluslararası Öğrenci Hareketliliğinin Görünümü,

Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, Cilt:11, Sayı:1, Sayfa: 245-256.

YÖK (2019). Higher Education System In Turkey, The Council Of Higher Education, Ankara.

DİDİM TURİZM BÖLGESİNDEKİ KONAKLAMA İŞLETMELERİNİN İNCELENMESİ

Examination of Accommodation Facilities in Didim Tourism Area

Erdoğan KAVAKLI

ORCID ID: 0000-0003-1006-8917

Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bölgesel Kalkınma İktisadı ABD, erdogankavakli@gmail.com

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ

ORCID ID: 0000-0001-9285-0552

Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ayhankarakas74@gmail.com

ÖZET

Didim'de faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin günümüz koşullarında yaşadığı sorunları ve eksiklikleri kapsayan on konaklama işletmesinde araştırma yapılmıştır. Araştırma derinlemesine görüşme metodu kullanılarak yapılmıştır. İşletme yöneticilerinin verdiği cevaplar incelenmiş ve gerekli çıkarımlarda bulunulmuştur. Araştırma bulgularının, işletme sahiplerine, sektör üzerinde yaşanan sorunlara ve sektör ile alakalı diğer kuruluşların önemleri hakkında önemli ipuçları sağlayacağı düşünülmüştür. Konaklama İşletmelerinde turizm faaliyetleri dahilinde sağlanan döviz girişlerinin ödemeler bilançosu üzerinde yarattığı etki ve yerel ekonomide yarattığı etkinin bölgede yaşayan tüm ekonomik birimlerin bu bağlamda toplam gelirlerinin arttığı görülmüştür. Didim yerelinde turizmin en önemli gelir kaynaklarından biri konaklama işletmeleridir. Çalışmada tümdengelim yöntemi kullanılmış ve literatür taramaları yapılarak, istatiksel bilgiler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Konaklama Sektörü, Konaklama İşletmeleri, Konaklama İşletmeciliği, Didim, Turizm

ABSTRACT

A research was conducted on ten accommodation establishments covering the problems and deficiencies of accommodation establishments operating in Didim in today's conditions. The research was conducted using in-depth interview method. The answers given by the business managers were examined and necessary inferences were made. It is thought that the research findings will provide important clues to the business owners about the problems experienced on the sector and the importance of other institutions related to the sector. It has been observed that the effect of foreign exchange inflows provided within tourism activities in Accommodation Businesses on the balance of payments and the effect on the local economy have increased in this context, the total income of all economic units living in the region. One of the most important income sources of tourism in Didim locality is accommodation

establishments. In the study, the deductive method was used, and the literature was searched and statistical information was used.

Kew Words: Hospitality Industry, Hospitality Management, Hospitality Management, Didim, Tourism

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski olan turizm kavramı, 20. yüzyılın başlarına kadar refah düzeyi yüksek veya yeterli miktarda zamanı olan kişilerce yapılan bir etkinlik olarak değerlendirilmiş olsa da günümüz koşulları göz önünde bulundurulduğunda, bir ihtiyaç haline gelmiştir (Kozak ve Güçlü, 2014:22). Turizm kelimesi Latince kökenli ve yer değiştirme hareketi, hareket edilen yere geri dönme eylemi gibi anlamları içeren '*tornus*' kelimesinden gelmektedir (Akat, 2000:2).

Turizm sektörü, birden fazla sektörü içinde barındırdığı için bir endüstri olarak da nitelendirilebilir. Çeşitli alt ve üst yapılardan oluşan turizm endüstrisi, hizmet sektörünün bir kolu olup, sabit sermaye yatırımlarının yüksek olduğu, ekonomik ve siyasi bağlamdan çabuk etkilenen bir yapıya sahiptir (Yağcı, 2007). Bu yönüyle, turizm sektörünün hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri için önemli bir katkıya sahip olduğu açıktır.

Turizm temelinde; destinasyon amacıyla planlamalar yapılmasını ve yönetimin sağlanarak, çevresel farklılık ve gelişim konusunda, geçim sıkıntısı olan insanların azaltılması, turizmin ekonomik ve sosyokültürel anlamda çeşitli etkilerini ele almaktadır. Bunlar dışında; turizm arzı mallarının mekânsal düzen ve deseninin yanı sıra turizm coğrafyası çalışmalarının da ana odak noktalarından biridir (Pearce, 1979:416).

Turizm için konaklama, ikamet edilen yer dışına yapılan seyahat hareketi, kişilerin kendi iradeleriyle gerçekleştirmesi, yapılan yer değiştirme faaliyeti sonunda en az bir gece konaklanması, para kazanma, politik, siyasi veya askeri amaçlı yapılan seyahatlerin (konsolosluk, diplomat, mülteci faaliyetleri gibi) dışında kalması olduğu söylenebilir (Ünüvar, 2008). Turizmin gelişmesi ve ilerlemesiyle; misafirhaneler, pansiyonlar, oteller, v.b konaklama türlerini içinde barındıran ticari konaklama sektörü gün geçtikçe ilerlemekte ve büyümektedir (Rogerson, 2012: 73).

Artmakta olan kitlesel turizm seferleri, ekonomik açıdan turizmin büyümesine ve bu sebeple ülke ekonomisi değer katarak önemli bir sektör haline gelmiştir. Gün geçtikçe artmakta olan turizm sektörü, kazandırdığı döviz girdileri ve ülkelerin ekonomileri açısından bölgesel anlamda önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Bölgesel gelir farklılıklarının oluşmamasını turizm tarafından sağlanan gelirler sağlamakla beraber gelir dağılımında olan dengesizliğinde düzene girmesine katkı sağlamaktadır.

Yerel olarak değerlendirildiği zaman Didim, ekonomi anlamında hemen hemen tüm faaliyetlerini turizm sektörü üzerinden gerçekleştirmektedir. Turizmin ortaya çıkardığı gelir etkisi ekonomik yapılaşmanın meydana gelmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda konaklama işletmelerinin sağladığı imkanlar dahilinde turizm Didim'de yaşayan yerel halkın gelirlerini olumlu yönde etkilemektedir.

1. TURİZM KAVRAMI

1.1. Turizmin Tarihsel Değişimi

İlk çağlardan beri turizmden bahsetmek mümkündür. İlk çağlarda insanlar temel olarak yiyecek, barınma ve korunma ihtiyaçlarının karşılanabilmek için bir yerden başka bir yere seyahat ediyordu.

Seyahat tarihinin çeşitli kaynaklarda M.Ö.4000 yıllarında Sümerler tarafından başlatıldığı söylenmektedir. Eski Mısır'da bulunan tapınak ve piramitleri görmek için M.Ö. 3000 yıllarında seyahatlerin gerçekleştirilmektedir. Roma ve Yunan tarihinde ise insanları zevkleri ve spor faaliyetleri için yaptıkları seyahatler bilinmektedir (Tunç ve Saç, 1998:11).

Çok önemli bir değere sahip olan Marco Polo'nun gerçekleştirdiği seyahatler yayınlamış olduğu kitabında detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Çeşitli kültürlerin tanınması açısından merak turizminde yer edinmektedir (Tunç ve Saç, 1998:11).

Rönesans ile beraber Orta Çağ döneminde İtalya'ya doğru diğer Avrupa ülkelerinden turizm hareketi başlamıştır. Bu dönemlerde seyahatler genellikle üst sınıf tarafından okul ve zevkler için yapılırken aynı zamanda ticari amaçlarda da yapılmaktadır (Evliyaoğlu, 1989:29).

Yakın Çağ'dan günümüze bakıldığında turizm konusunda toplu seyahatlerin başlamıştır. Konaklama işletmelerinin ve eğlence sektörünün modernleşmesi, turizm için toplu seyahatlerin başlamasını sağlamış ve bu konuda olanakları genişletmiştir. Bunun dahilinde turizm ülkelerce ekonomik bir değer haline dönüşmüştür (Bayer, 1992:13-15).

İnsanlar Birinci Dünya Savaşı sonrası toplu hareket etme geleneği kazanmıştır. Savaştıkları ülkeleri ve ulusları tanımak istemişler ve dahilinde turizm olanaklarının kapısı savaş alanlarına ve tarihi bölgelere seyahat etme isteğini oluşturmuştur. Savaşın oluşturduğu psikolojik etkiler sonucunda yeni ülkeler tanımak ve eğlenmek amaçları dahilinde turizmin gelişmesine büyük ölçüde katkı sağlamıştır (Bayer, 1992:15-16).

Ekonomik olarak gelişen toplumlarda nüfusunda artmasıyla turizm faaliyetlerinin ilerlediği görülmüştür. Turizm aktiviteleri insanların gezme, görme, öğrenme istekleri sayesinde genişlemiştir. 19. yüzyıl sonrasında aralarında olan ilişkileri geliştiren ülkeler, uluslararası kuruluşlar kurmuş ve seyahat etme olanaklarını insanlar için daha kolay hale getirmişlerdir.

Turizm faaliyetleri için kurulan acentelerin yaptığı kampanya ve reklamlar dahilinde turizm büyük ölçüde gelişmiştir. Turizm sayesinde ülkeye giren farklı döviz kurlarının enflasyon üzerinde oluşturduğu etki sonucunda devletler ülkelerine daha fazla turist çekmek amacıyla uluslararası reklamlar ve tanıtım filmlerine önem vermiştir. Şimdilerde kamu ve özel sektör birleşip daha fazla gelir sağlamak amacıyla tanıtım kampanyaları yapmakta ve yeni turizm pazarları oluşturma çabasındadırlar (Bayer, 1992: 16-17).

İnsanlarda seyahat etme isteği ihtiyaçlar dahilinde değişim göstermiştir. Kış turizmi, tatil yapmak, dağcılık gibi çeşitlilik kazanmış ve bunun dahilinde konaklama işletmelerine olan önemde artmaya başlamıştır. Turizmin sadece yaz aylarında yapılmadığını aynı zamanda kış turizmi olaraktan değerlendirildiğin görülmesiyle her mevsimde turizmin yapılabilirliği gözlemlenmiş ve konaklama işletmelerine olan önem turizm beraberinde artmıştır.

Günümüzde mal ve hizmet işletmeleri insanların turistik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla büyümekte ve gelişmektedir. Konaklama işletmeleri daha önceleri var olan kervansarayların yerini almıştır. Ulaştırma hizmetlerinin de günümüzde gelişmesi beraberinde turizm büyük bir önem kazanmıştır. Bunun yanında acentelerin uzmanlaşması yönünde de birçok katkısı olduğunu söyleyebiliriz.

1.2. Turizmin Özellikleri

Ekonomi denildiğinde aklımıza 3 sektör gelir. Bunlar; tarım, sanayi ve hizmet sektörleridir. Emek yoğun fonksiyonun olması sebebiyle turizm sektörü hizmet sektörlerinin arasında sayılmaktadır (Türkmen, 2000:4).

Turizm sektörünün başlıca özelliklerini on altı unsurla tanımlayabiliriz (Çalışkan, 2003:3-4).

- Sayısız sektörün doğrudan ya da dolaylı olarak turizm ile ilişkisi vardır. Temelinde konaklama, ulaşım ve pazarlama faaliyetleri görülmektedir.
- Ekonomik olarak analizlerinin yapılması çok zordur. Sebebi diğer sektörlerle olan yakın ilişkilerinden kaynaklıdır.
- Her insan birbirinden bağımsız olarak seyahat edebilecek olduğundan seyahat etme nedenleri farklılık göstermektedir.
- Tesislerin oluşturulmasında yapılan harcama sonrası, emeğe dayalı bir sektör durumundadır. Otomasyon için sürekli masraf gerektirmez.
- Turizme konu olan ürünleri sağlayan sektörler dışında temeli doğal, kültürel ve tarihi unsurlardır.
- Ülkelerin birbirleri arasında olan ilişkileri ile turizm sektörü yakından ilgilidir.
- Turizm, turistlerin üretimin yapıldığı yere gelmesi ve ürünleri orada tüketmemesi sağlayan bir sektördür.
- Turizm ürünleri için depolama söz konusu değildir.
- Devletlerin sahip olduğu ulaştırma işletmelerinin harcamaları dışında başka bir ücret ödenmemektedir.
- Ulusal ekonomiye bakıldığında turizm birçok sektörü etkilemektedir. Örneğin, ulaştırma hizmetleri, konaklama işletmelerinde yapılan turist harcamaları, alışveriş merkezleri, rekreasyon hizmeti vermekte olan işletmeler gibi sektörleri direk etkilerken alt yapı hizmetlerini ve yerel yönetim gelirlerini de etkilemektedir.
- Turizm, dört mevsim yaşanan iç ve dış etkenlerden çabuk etkilenen istikrarsız bir dışsatımdır.
- Jeo-ekonomik varlıklar, değer ve olaylar turizm sayesinde ülkeye döviz girişi sağlamaktadır.
- Turizm ürünleri psikolojik ürünlerdir. Fiziksel ihtiyaçlarımızdan değildir.
- Fiziksel ve sosyal yapının gelişmesinde alt ve üst yapının önemi turizm gelişmesi için önemlidir.
- Turizm aynı zamanda bir nevi ithalat sektörüdür. Sebebi turistik ürünlerin temini için gereken ürünlerin temin edilmesidir.
- Turizm sektöründe ürünlerin farklılık göstermesi en önemli özelliklerinden biridir.

1.3. Turizm Türleri

Genellikle turizm türleri birbirine benzerdir ve bu konuda ayrım yapmak zordur. Belirli düzeyde benzerlikler ele alınarak sınıflandırma yapılmıştır.

- **Turist Sayısına Göre Turizm Türleri**

Kişisel Turizm: İnsanların seyahat etmek amacıyla yurt içi ve yurt dışına yapmış oldukları bireysel seyahat türüdür.

Grup Turizmi: Birbirlerini tanıyan farklı toplumsal kurum ve grupların beraber gerçekleştirdiği seyahatlerdir.

Kitlesel Turizm: İnsanların topluluk halinde gerçekleştirdiği, turizme aracı firmalar tarafından düzenlenen ve belli bir plana uygun olarak yapılan seyahatlerdir.

- **Seyahat Edilen Yere Göre Turizm Türleri**

Bu tür seyahatleri iç ve dış turizm olarak iki gruba ayırabiliriz. İç turizm, kendi ülkemizin sınırları içerisinde yapmış olduğumuz seyahatlerimizi konu alırken dış turizmi, ülke sınırlarımızın dışına yapılan seyahatler olarak tanımlayabiliriz.

- **Yaş Aralıklarına Göre Turizm Türleri**

Yaş aralıklarına göre turizmi üç farkı grupta inceleyebiliriz. Genç Turizmi, Aileleri olmadan 15-24 yaş aralığında olan insanların katıldığı faaliyetlerdir. Orta yaş turizmi, 24-64 yaş aralığında olan insanların gerçekleştirdikleri turizm faaliyetleri olarak sınıflandırabiliriz. Diğer grup ise 65 yaş ve üzerinde olan insanların gerçekleştirmiş oldukları turizm faaliyetlerine üçüncü yaş turizmi adını veririz.

- **Seyahate Katılanların Amaçlarına Göre Turizm Türleri**

Kongre, deniz, termal, sağlık, yat, av, mağara, akarsu, spor ve inanç turizmleri gibi faaliyetleri sınıflandırabiliriz.

1.4. Turistlik Ürünler ve Unsurlar

Turistik ürünler, insanların turizm aktivitelerinden doğan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullandıkları mal ve hizmet bütünüdür. Bu ürünler güneş kremi, otobüste bir koltuk olabileceği gibi rehberlik hizmetleri, yemek ve konaklama gibi hizmetlerde olabilmektedir (Olalı, 1984:143-144). Turistik ürünler aynı zamanda seyahat boyunca yararlanılan konaklama ihtiyacı, yemek içmek gibi ihtiyaçların yanında ulaşım ve eğlence gibi aktivitelerinde birleşimi olarak tanımlanmaktadır (Akgül, 2003:57).

Ürünlerin turistik ürün olarak değerlendirilmesi için belirli özellikler göstermesi gerekmektedir. Bu özellikler ulaşılabilir olması, çekicilik, turizm işletmeleri, imaj ve etkinlikler olarak tanımlanmaktadır. Belirlenen bu özelliklerin bir üründe yer alması o ürünün turistik bir ürün olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır (Kozak ve diğerleri, 2006:41).

1.5. Turizm Faaliyetlerine Katkı Sağlağan Faktörler

İnsanların turistik ihtiyaçlarını oluşturan birçok faktör vardır. Bunlar, eğitim ve öğrenme ihtiyacı, din, dinlenme ve eğlence, merak, kültür, sağlık, kültür gibi ihtiyaçları etkilidir. Bu ihtiyaçların turizm ile olan ilişkisi;

- Turizm faaliyetlerine yol açmakta olan eğitim ve öğrenme ihtiyacı beraberinde kültürle de sürekli bağlantı halindedir. Ün yapmış üniversiteler ve bu üniversitelerde eğitim vermekte olan hocaların turistik seyahatlere sebep olduğu bilinmektedir. Salzburg Mozart Festivali, Roma, Floransa müzeleri, Viyana Operası gibi binlerce turistin ziyaretine konuk olmaktadır (Bayer, 1992:2).
- İş hayatının kattığı stres ve yorgunluğun yanında kentlerin kalabalıkları ve bunaltıcı havasından bunalan insanlar bedenen ve psikolojik olarak yorulmaktadır. Bu nedenler

beraberinde yaşadığı konumdan insanın uzaklaşmasını ve dinlenme, eğlence gibi ihtiyaçlarını karşılamak için kendince aradığı seçeneklerdir. Bu seçeneklerde dahilinde turizmi beraberinde getirmektedir.

- Sağlık açısından insanlar için spor artık bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Dahilinde spor faaliyetleriyle beraber spor turizmi önem kazanmış ve büyük bir öneme sahip olmuştur.
- Olmazsa olmazımız sağlıktır bunun en önemli kısmı tedavi amacıyla yapılan sağlık turizmi bugünlerde termalizm, üvalizm, klimatizm, snobizm gibi farklı bölümlere ayrılmıştır (Sezgin, 2001:22).
- Bu faaliyetler dışında insanlar doğaya olan sevgisi, akraba ilişkileri, kongreler gibi diğer sebeplerle de turizm faaliyetlerine katılmaktadır.

1.6. Konaklama İşletmeciliği

İşletmelerde meydana gelen işletme sorunsalının bilinmesi, işletmelerin rekabet gücünün kalitesi ve başarılarının göstergesidir ve bu durum çok önemlidir. Bu sebeple işletmelerin değerlendirilmesi yapılırken, işletmelerin çevreden nasıl etkilendiğinin bilinmesi, işletmelerin güçlü yönlerinin ve zayıf yönlerinin bilinmesi zorunludur.

İşletmelerde meydana gelen problemlerin bilinmesi işletmelerin işlevlerinden kaynaklı olabilir. Bu nedenle yapılan çözümleme, işletmelerde meydana gelen problemlerin anlaşılmasında içe bakış faaliyeti şeklinde değerlendirilebilir (Eren, 1990:196). Yapılan değerlendirmede, temel işlev olarak finansman, yönetim, personel, üretim ve pazarlama araçlarının kontrolünün sağlanması gerekmektedir.

İşletmelerde yürütülmekte olan finansal analizlerin ve planlamanın, varlıkların yönetiminin, fon kullanımı ve tedarikinin bilinmesi ve çözümlenmesi işletmelerin finansal başarılarının temel özelliği niteliğinde sayılır. İşletmelerin sahip oldukları bina, insan gücü, malzeme ve binaların kalitesinin en az maliyetle üretim sağlanacak durumda olması çok önemlidir (Kobu, 1996:4). Kalitenin yetersiz olması durumunda piyasa üzerinde rekabet gücünü kaybeden işletmelerin zor durumda kaldığını söyleyebiliriz.

İşletmelerde çalışan personelin eğitilmesi ve işletmelerin hedefleri doğrultusunda örgütlenmesi de en önemli temellerdendir. İşletmelerin başarılı olabilmelerinin yapı taşı personellerin nitelikli ve istikrarlı olmasıdır. Yapılan araştırmalarda eğitimsiz personellerden oluşan işletmelerin başarı basamaklarını çıkamadığı görülmektedir (Aydın, 1990:23).

İşletmelerin temeli makine, ham madde, malzeme ve enerjiye dayanır ama buna insanlar fiziksel ve düşünsel olarak katkı sağlar. Tüm girdileri ve çıktıları kontrol eden düzenleyen ve uyumunu sağlayan güç insandır. Diğer bir değişle, konaklama işletmelerinde hizmetin sağlanması ve müşterilerin beklentilerin karşılanması için insan gücünün önemi yüksektir. Konaklama işletmelerinde süreklilik ve karlılık insan kaynaklarının gelişmiş olmasına bağlıdır. Yapılan bir çalışmada, şirket kültürünün personellerin uyumu üzerine kurulan kültürün, etkili ileti iletişim ile güdülenmesiyle desteklenen pozisyonların başarıya giden yolda önemli olduğunu yansıtmış ve bu konuda çalışanlara verilen önemin arttırılması gerektiğini vurgulamıştır (Kariyer Dünyası, 1998:36).

Üretimi gerçekleştirilen ürünlerin depo edilemez olması ve üretimi yapıldığı gibi tüketiliyor olması konaklama işletmelerinin soyut özelliğin daha değerli olduğunu vurgularken (Usal ve Oral, 2001:34) ve talebin süreklilik göstermiyor olması (Olalı ve Timur, 1988:196) v.b özelliklerinin olması pazarlamanın konaklama işletmeleri için ne kadar önemli olduğunu gündeme getirmiştir.

İşletmelerde verimliliğin ve satışların yükseltilmesi, işletmenin kar oranının artırılmasının temeli oluşturmaktadır. Verimlilik ve satışların arttırılması konusunda maliyetlerinde göz önünde bulundurulmasının önemi büyüktür (Kobu, 1996:572).

2. DİDİM BÖLGESİ VE TURİZM

2.1. Didim'in Tarihçesi

Osmanlı döneminde adı ''Veronda-Yoran'' olan ve merkezi ''Hisar'' olarak bilinen Didim 1995 yılında yaşanan deprem sonrasında, hükümetin inşa ettiği afet evleri sonrası ''Yenihisar'' adını almıştır. Daha sonrasında isim benzerliklerini ortadan kaldırmak için 'Didim' olarak yenilenmiştir. Aydın iline bağlı olarak 1991 yılında ilçe olmuştur. Konumuna bakıldığında yarımada şeklinde, batı ve güney sınırlarını Ege Denizi, kuzey sınırlarını Bafa Gölü ve Menderes Nehri, doğu sınırını ise Muğla ve Akbük Körfezi oluşturmaktadır. Yüzölçümü 402 km^2 civarındadır. Konum olarak önemli bir jeopolitik değere sahip olan Didim tarihte izler bırakan uygarlıklara da tanıklık etmiştir.

Apollon Tapınağı Helenistik dünyanın en büyük üç tapınağından biridir. Apollon Tapınağı'nın temelleri M.Ö. 300'lerde atılmış ve MS 4.yy.'a kadar inşası devam etmiştir. Apollon Tapınağı kehanetler ve olayları yaşanmadan önce görme yetisine sahip Brankhos'ların ülkesi olarak bilinmektedir. Rivayetlere göre bu yetilerin Zeus ve Apollon tarafından Didim yöresinde çobanlık yapan Brankhos'lara verildiği söylenir. Mübadele dönemi sonrası Rum'lar tarafından terk edilen Yoran Köyü'ne 14 Mart 1924 tarihinde Kadeş Vapuru ile Selanik kentinin Kavala Kasabasından gelen muhacirler yerleşmiştir.

Günümüzde Didim; 16 mahallesiyle beraber büyümeye devam etmektedir. Didim toplam 2900 hektar yerleşim alanına sahiptir. 2020 nüfus artış hızı %4.31 olarak kaydedilmiştir ve yapılan nüfus sayımına göre 45.972 erkek ve 44.455 kadın olmak üzere toplamda 90.427 nüfusa sahiptir.

Didim yöresine ağırlıklı olarak karayolu ile ulaşım sağlanmaktadır. Havayolu ve deniz ulaşımı kısıtlıdır. İzmir'e 173 km, Söke'ye 55 km, Kuşadası'na 73 km, Bodruma 110 km ve şehir merkezi olan Aydın'a mesafesi 103 km'dir. Tıpkı Antalya'da olduğunu gibi Didim'de maki bitki örtüsü görülmektedir. Didim engebeli ve düz arazileri ile beraber taşlık ve killi toprak yapılarına sahiptir. Didim'in gözde plajı olan 1.6 km'lik Altınkum plajı yanı sıra 11.4 km'lik plaj şeridi ve toplamda 57 km kıyı şeride bulunmaktadır.

2.2. Didim'in Ekonomisi

Ekonomik olarak gelir tarım ve turizm üzerine kuruludur. Tarım önemini turizm karşısında artan talep yüzünden kaybetmektedir. Didim turizm faaliyetleri açısından hem yurt içi hem de yurt dışından gelen turistlerin akımına uğramaktadır. Turizmin gelişmesi beraberinde ulaşım sektörünü, inşaat sektörünü ve ticaret sektörünü de geliştirmektedir.

Didim'de yapılan Yat Limanı sonrası Didim'in Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından gelişmekte olan turizm kentleri arasında yer alması, yabancı ve yerli turistlerin seyahatleri sonrasında mülk edinme girişiminde bulunmaları Didim'in bölgesel kalkınma alanında gelişmekte olduğunun birer göstergesidir (DTO, DESO).

2.3. Didim için Turizmin Önemi

Birçok tarihi eseri bünyesinde barındıran Didim'in en göze çarpan yanı Apollon Tapınağına ev sahipliği yapıyor olmasıdır. Almanlar tarafından yapılan kazı çalışmaları sonrası günümüzde görünen formunu kazanmıştır. Bunun dışında gelen turistler için tarihi ve çekiciliği yüksek

öneme sahiptir. Didim için turizm 1950 yılında harekete geçmiştir. Bu dönemde plaj şeridinde bulunan Altınkum Plajı hatta o dönem için bilinen adı Vakıflar Plajı büyük öneme sahiptir. Sebebi çevresine kurulan işletmeler, Özel İdare ve Vakıfların da kamulaştırılması sonrası günümüzde adı Yalı Evleri olarak bilinen evlerin inşası sonrası değeri artmıştır. Yalı Evleri olarak bilinen evlerin günümüze bakıldığında birçoğunun Turizm'in etkisiyle işyerlerine çevrilmiş olduğunu görmekteyiz.

Didim için turizmin hızlandığı 1980'li yılları örnekleyebiliriz. Çünkü bu yıllarda bölgeye gelen turist sayısında olan artış ve kurulan işletmelerin sayılarının artmış olması 1980 yılını öne çıkartmaktadır. Bu tarih öncesinde Yerleşik İmar Planı uygulamasında olan Didim kendi imar planını 1983 yılında yapmıştır. Yapılan imar planı Mavişehir, Yenihisar, Hisar ve Altınkum plaj çevresini kapsamaktadır. Plan sonrasında 1987 tarihlerinde belirlenen mahallelerin dışına taşılmış ve bu plan ihtiyaçlara karşılık verememeye başlamıştır bu nedenle hükümet tarafından Turizmi Teşvik Yasası kapsamında aynı yıl yeni plan çalışmaları başlatılmıştır. Günümüzde halen bu plan uygulanırken yeniden düzenlemeler de devam etmektedir. Didim farklı ülkeden gelen turistlere ev sahipliği yapmaktadır. Sahip olduğu Altınkum Plajı dışında Milet ve Apollon tapınağı dışında çevresinde bulunan Heraklia, Priene, İasos gibi tarihi mirası zengin antik kentlere yakınlığı dikkat çekmektedir. Sahil şeridinde bulunan sayısız koyları ve Altınkum Plajı çevresinde kurulu olan temel ihtiyaç ve eğlence işletmelerinin yanında sahip olduğu tatil köyleri, oteller ve pansiyonları ile dikkat çekmektedir. Nem oranının düşük olması ve çevresinde bulunan Bafa Gölü ve Menderes Deltası ile sağlık turizmine de olanak sağlamaktadır. 2021 yılı verileri kapsamında turizm arz kapasitesi, Turizm Bakanlığı işletme belgesine sahip 13 otel, belediye belgeli 17 otel işletmesine sahiptir. Konaklama işletmeleri için … toplam yatak kapasitesine sahip olduğu bilinmektedir. Genellikle karayolu turizmine elverişli olan Didim, toplam nüfusu 90.427 olarak bilindiği halde turizm sezonunda nüfusun 550.000-650.000 arasında değişiklik gösterdiği tahmin edilmektedir (Didim'de bulunan kurumlar tarafından derlenmiştir).

Öncelikle, vergi gelirlerinin oluşturulmasında, ödemeler konusunda problemlerin giderilmesi ya da azaltılmasında, getiri sağlanmasında, bölgesel ve ulusal kalkınmanın bir payı olması gibi faydaları vardır (Baltacı,2011, 51). Turizmin gelişmiş olduğu bölgede gelir düzeyi, eğitim ve iş imkanları v.b. konularda değişkenler ortaya çıkarken farklı sosyokültürel yapılarında arttığını görmekteyiz. Oluşan bu ilişki, geleneksel değerler sosyokültürel yapılarla bütünleşirken, refahında sağlanmasına katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak hem yerli halkı hem de yabancı turistleri bu durum etkilemektedir (Tayfun ve Kılıçlar, 2004:2).

Turizm faaliyetlerinin yerine getirildiği yerlerde, insan eli değmemiş hali hazırda bulunan kaynakların ve doğal çevrenin kullanılmasıyla yeni yapay çevreler oluşturabilir. Oluşturulan yapay çevreler üzerinde bitki örtüsünün yok edilmesi, havanın kirlenmesi, toprak ve su kirliliği gibi sıkıntıların yaşandığını söyleyebiliriz (Erdoğan, 2003:81).

3. YÖNTEM VE UYGULAMA

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Didim ilçesinde faaliyet göstermekte olan konaklama işletmelerinin faaliyetlerine yönelik uygulamalarının tespit edilmesi ve bu doğrultuda ne gibi etkinliklerin gerçekleştirildiğinin saptanmasıdır. Araştırmadan elde edilen veriler sonucunda konaklama işletmelerinin neler yapabileceği konusunda öneriler sunulması da hedeflenmiştir.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmanın temelini Didim ilçesinde faaliyet gösteren turistik işletme ve yatırım belgesine sahip otellerin yanı sıra belediyeye bağlı otel işletmeleri oluşturmaktadır. Didim ilçesinde toplam 30 konaklama işletmesi bulunmaktadır.

Bilgiler, 6 adet konaklama işletmesi sahibi, 2 tesisin işletme müdürüyle, 2 Tesisin kiracısıyla yüz yüze görüşme yapılarak elde edilmiştir. Bu nedenle, daha önceden hazırlanan anket soruları kendilerine sorulmuştur. Anket içerisinde yer almayan bazı konular için yapılan konuşmalar dahilinde notlar alınmıştır. Bunun dışında daha sağlıklı bilgi edinebilmek için işletmelerce tutulan kayıtlardan faydalanılmıştır. Yaklaşık 1-2 saat aralığında her denek için zaman ayırılmıştır. Ortaya çıkan bilgiler dahilinde, tesislerin durumu, hizmet kaliteleri, fiziksel kapasiteleri, müşteri ve personellerin davranışları üzerine hareket edilmiştir ve sonuca yönelik gözlem yapılmıştır.

Birkaç tesis sahibinin araştırma için zaman ayıramaması ve araştırmanın işletmenin gizli bilgileri ile ilgili olduğu düşüncesiyle bilgi vermek istememiştir. Yaşanılan bu sorun dahilinde tesis sayısı beklenen düzeye çıkartılamamıştır.

10 Nisan–18 Haziran 2021 tarihleri arasında yapılan bu çalışma, bölge üzerinde yapılan tarama ile gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak görüşme ile desteklenen anket tekniği kullanılmıştır. Uygulanan bu yöntem ve teknik, araştırmaya dahil olan tesisler hakkında bilgi sağlamayı kolaylaştırmış.

3.3. Araştırma Bulguları

Araştırmada öncelikli olarak açıklayıcı sorular sorulmuştur. Bu sorular dahilinde elde edilen bilgilere göre, araştırma kapsamında Didim İlçesinde incelenen tesislerden 6'sı 5 yıldızlı, 3'ü 4 yıldızlı, 4'ü 3 yıldızlı, 17'si belediye işletme belgelidir. Bunun dışında işletmelerin 21'i Limited şirket, 5'i Anonim şirket statüsündedir (Tablo 1).

Araştırmaya alınan tesislerden küçük ölçeğe sahip olanlar 10-50 yatak kapasitesine, orta ölçekli olanlar 50-99 yatak kapasitesine ve büyük ölçekli olanlar 100 ve üstü yatak kapasitesine sahip tesisler olarak kabul edilebilir. Bu bilgiler dahilinde araştırması yapılan tesislerin &26.67'si küçük ölçekli, %50'si orta ölçekli ve %23.33'ü büyük ölçeklidir (Tablo 2). Bunun dışında tesislerin çalışma süreleri %80'sı 3-5 ay ve %20'si yıl boyu devam etmektedir.

Tablo 1: Didim'de Bulunan Tesislerin Oda Sayısına, Tesislerin Hukuki Statüsüne ve İşletmenin Hukuki Yapısına göre Dağılımı

Tesisin Hukuki Statüsü	**İşletmenin Hukuki Yapısı**	**Tesis Sayısı**	**Tesislerde Bulunan Toplam Oda Sayısı**
5 Yıldızlı Otel	Halka Açık A.Ş.	6	2100
4 Yıldızlı Otel	Ltd.	3	225
3 Yıldızlı Otel	A.Ş.	4	466
Belediye İşl. B.	Tek Kişi İşl.	17	1190
Toplam		30	3981

Tablo 2: Tesislerde Sahip Olduğu Oda Sayılarına Göre Dağılım

Oda Sayısı	**Frekans**	**Yüzde (%)**
10-49	8	26.67
50-99	15	50
100 ve üstü	7	23.33
Toplam	30	100

Araştırma kapsamında bulunan tesislerin tanıtımı için sorulan sorular sonrası ne zamandır işletilmekte olduğu sorulmuştur. Bu durumda tesis sahiplerinin yatırımları için ve almış oldukları riskler öğrenilmek istenmiştir. Sorulan bu soru sonrasında elde edilen bilgiler aşağıdadır (Tablo 3).

Tablo 3: Tesislerin Yıl Hesaplarına Göre Faaliyet Süreleri

Tesis No.	**Faaliyet Süreleri (Yıl)**	**Kapalı Olduğu Süre**	**Toplam**
1	3	1	4
2	9	2	11
3	7	2	9
4	2	0	2
5	5	0	5
6	11	1	12
7	10	0	10
8	7	0	7
9	5	0	5
10	3	0	3

Araştırmaya dahil edilen tesislerin yaşı 2 ile 12 arasında değişmektedir. Tesislerin ihtiyaç duyduğu yenileme masrafları ve yıllık bakım masrafları bir ölçüt olarak alınırsa, yeni olanlar 10 yaş altında olan tesisler, orta yaş 10 ile 20 yaş aralığında olanlar, eski olan tesislerinde 20 yaş ve üstü olduğu kabul edilmiştir. Bu durumda, tesislerin %0'ı eski, %30'u orta, %70'i yeni tesis olduğu ortaya çıkmıştır.

İkinci olarak tesislerin hangi aylarda daha dolu olduğu sorulmuştur. Bunun dahilinde doluluk oranına bağlı olarak işletmelerde yaşanan sorunlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmamız doğrultusunda tesislerin birçoğunda kayıtlarında geçmiş yıllara ait bilgilerin eksik ve yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Birçok işletmenin bu verileri saklamadığı ve

bazılarının da bu doluluk oranlarını hiç kaydetmediği ortaya çıkmıştır. Bu verilerin sadece bir otelde geleceğe yönelik satış tahminlerinde kullanılmak için kayıtlarında tuttuğu belirtilmiştir.

Tesisin doluluk oranının geçtiğimiz yıllara göre istikrarsızlık gösterdiği görülmüştür. Günümüzde yaşanılan Covid-19 yüzünden ülkemize olan giriş ve çıkışların gelen müşterileri olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Doluluk oranlarının %45'in altına düştüğünde zararına çalıştıklarını dile getirmişlerdir. Araştırma kapsamında bir Otel'in kayıt tutuyor olmasından kaynaklı olarak tam güvenli bilgiler sağlanamamıştır.

Araştırma kapsamında üçüncü olarak tesislerin kazançları ve maliyetleri arasındaki durum hakkında bilgi toplanmaya çalışılmıştır. Bunun dahilinde yöneltilen sorularda, maliyet toplamlarının toplam gelirlerine oranının yaklaşık %50 ile %85 arasında değiştiği görülmüştür.

Araştırma kapsamında dördüncü olarak tesislerde meydana gelen sorunlar öğrenilmek istenmiştir. Bu nedenle sorulan sorulardan araştırmaya dahil olan tesislerin önem sıralaması; üretim, personel, finansman, pazarlama şeklinde sorunların yaşandığı ortaya çıkmıştır. Bu işletmelerin yönetim ve muhasebelerinde yaşanan sorunların son derece gereksiz görüldüğü ortaya çıkmıştır.

Araştırmada hizmet kalitesi için sorulan sorularda, hizmet kalitesinin düşmesinde önemli olan unsurların, devlet kuruluşlarının yetersizliği, piyasalardaki istikrarsızlık ve aracılardan kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Dahilinde yönetim sorunları, personel ve kapasitenin yetersizliği dile getirilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4 : Hizmet Kalitesinin Düşmesinde Etkili olan Faktörlerin Ağırlıklı Ortalaması

İşletmelerin Hizmet Kalitesini Düşürenler	**Frekans**	**Ağırlıklı Ort.**
Aracılar	8	4.14
Kapasite Yetersizliği	4	3.25
Devlet Kuruluşları	10	4.86
Personel Yetersizliği	7	4.58
Piyasa İstikrarsızlığı	8	5.53
Diğer	6	3.66

Araştırmada adına hizmet verilen kamu kuruluşlarının işletmeler için yeterli hizmet sunmadığını belirten işletmelerin sayısı 7'dir. 3 tanesi bu konuda cevap vermemiştir. Kamu kuruluşlarından kaynaklanan sorunlar enerji, ulaşım ve desteğin yetersiz olduğudur. Bunlar dışında kamu kuruluşlarınca ayrımcılığın yapılıyor olması ve suların artezyen oranın yüksek olması belirtilmiştir. Belediye'nin aynı zamanda yetersiz olduğundan şikayetçi olanlarda bulunmaktadır. Bir kısım işletmede aracı firmaların fiyatları yükseltmesinden şikayetçidir.

İşletmelerin başarıya ulaşmasında dış çevrenin etkisi çok önemlidir. Yani bir işletmenin rekabet gücü ve izlemiş oldukları yolların temeli iş çevresidir (Yomoah, 2004:223). Bu konuda sorulan sorulardan edinilen bilgiler dahilinde müşterilerle kurulan iletişimin önemi dile getirilmiştir. Müşteri ilişkileri sonrası önemi finans ve kamu kurumları, kaynakların tedariki, rakip işletmeler, aracılar, medya ve aracılar takip etmektedir.

Didim'de bulunan konaklama işletmeleri yerel esnaf ve tedarikçilerden şikayetçidir. Burada etkinlik göstermekte olan 10 tesisten 8'i şikâyette bulunmuştur. Çoğunlukla şikayetler aracı ve tedarikçi firmalarla anlaşmalarının olmasına rağmen satın alınan hizmetlerin kalitesiz ve zamanında teslim edilmemesi ayrıca teknik hizmet sağlayan esnafların işlerini zamanında ve düzgün yapmadığı yönündedir.

Didim'de bulunan işletmeleri doluluk oranlarının az olmasının sebebi politik durumların, ekonomik sorunların ve Covid-19 sürecinin etkili olmasıdır. Sonrasında bunu; kültür, teknoloji ve ekolojik sebepler takip etkilemektedir (Tablo 5).

Tablo 5 : Çevresel Sorunların Konaklama İşletmeleri Üzerine Etkisi

Çevresel Faktörler	**Frekans**	**Ağırlıklı Ort.**
Teknoloji	2	4.14
Ekonomi	9	5.33
Ekolojik	5	5
Beklenmedik Olaylar	10	4.38
Politik	7	4.14
Kültürel	3	3.25

Satın oranını yükseltebilmek, daha az depolama yapıp çalışabilmek, daha kısa döngüler eşliğinde satış, yönetimi üzerindeki varlıkların maliyetlerini azaltmak, müşteri üzerinden karlılığın yükseltilmesi ve yapılan yatırımdan kar edilebilmesi için doğru bilgilere ihtiyaç vardır. Bu amaç doğrultusunda işletmelerden %10'luk kesim yatırım kaldıracından yararlanabilmek için bütünleşme göstermektedir (Kenedy ve King, 2004:36). İşletmelerin piyasada karşılaştığı rekabet oranı ya da bunun yetersiz olması, işletmelerin kar durumu hakkında bilgi sağlar. Araştırmada konaklama işletme sahiplerinin %60'ı rekabetin yüksek olduğunu söylerken %30'u zayıf bulduğunu söylemiştir. Rakipsiz olduğunu söyleyenler %10 kadardır.

İşletmelerin başarılı olup olmadığını değerlendirirken, yöneticilerin ileriye dönük beklentileri dikkate alınabilir. Araştırmada ileriye dönük kar oranının yöneticiler tarafından beklentilerin %60'ı olumlu %20'si olumsuz olduğu yönündedir. Karasız olanların oranı %20'dir.

Bulgular dahilinde araştırmanın sonuç ve önerileri aşağıda özetlenmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Konaklama işletmeleri tüm dünyada ve ülkemiz sınırlarında politik, ekonomik ve beklenmedik durumlardan (afetler, hastalıklar v.b.) çok çabuk etkilenmekte olan işletmelerdir. 1995 yılından günümüze Didim ülkemizin diğer bölgeleri gibi turizm sektöründe çok önemli iniş çıkışlar yaşamıştır. Bu durumda uluslararası ekonomi, sosyokültürel farklılıklar ve politikalarda görünen değişimlerin etkisi büyük olmuştur.

Araştırma dünya ve ülke genelinde yaşanan olumsuzlukların, Didim için konaklama işletmelerinde sorunları arttığını ortaya çıkarmıştır. İşletmelerin karlılık oranlarının ilerleyen zaman dahilinde düşmesi bunu kanıtlamaktadır.

Araştırma kapsamında konaklama işletmelerinin en çok sorun yaşadığı durumlar; esnaf sorunları, pazarlama, finansman ve yetersiz personel olduğunu ortaya çıkartmıştır. Ülke genelinde yaşanan istikrarsızlığın finansman ve pazarlamada konusunda etkili olduğunu söyleyebiliriz. Fakat araştırmada, personeller dahilinde yaşanan problemlerin, işletmelerin insan kaynaklarına ve eğitimlerine yeterli yatırım yapmadığını görmekteyiz. Araştırma dahilinde işletmelerin personelle ve örgütlenmeleri konusunda yaptıkları yatırımların az olması bunu kanıtlamaktadır.

Didim sınırları içerisinde ülkemizde olduğu gibi kıyı otelciliği yapmakta olan işletmelerin orta yaş grubunda olduğunu görüyoruz. Buna istinaden bakım-onarım ve yenileme ihtiyacı işletme sahipleri için yeni bir yatırım maliyeti oluşturmaktadır. Fakat son dönemde yaşadığımız ve yaşamakta olduğumuz Covid-19 ülkelerin almış olduğu önlemler kapsamında seyahat kısıtlamalarını beraberinde getirdiğinden konaklama işletmelerinin sahiplerinin karlılık oranını ciddi şekilde düşürmektedir ve bu durum işletmeler için büyük sorun teşkil etmektedir.

Didim'de bulunan konaklama işletmelerinin hizmet kalitesinin düşmesinin sebebi; dağıtım araçlarında olan sorunlar, piyasadaki istikrarsızlık, personel kalitesindeki yetersizlik, kamu hizmetlerinin yetersizliği, kapasite yetersizliği, yönetim yetersizliği ve müşteri kalitesinin giderek düşmesi olarak sıralanmaktadır.

Görülen sorunların en önemlileri kamu hizmetlerinin yetersizliği, enerji maliyetlerinin yüksek olması ve ulaşımın yetersiz olmasıdır. Bunun dışında artezyen oranının yüksek olması, kamu kuruluşlarınca ayrımcılıkların yapılıyor olması ve belediyenin yetersiz olması da etkilidir.

Didim'de konaklama sektörüne yatırım yapanların, görünen risklerden etkilenmemesi için sektör üzerinde yaşanmakta olan sorunları iyi bir şekilde bilmelerinde fayda vardır. Bu amaçla yapılan çalışmada elde edilen bulgular konaklama işletme sahipleri ve yatırımcılar için yol gösterici olabilir.

Hizmet kalitesinde düşüşün yaşanması konaklama sektöründe büyük bir sorun yaratır. Bu sorunun giderilebilmesi için, dağıtım araçları ve insan kaynaklarına verilen önemim arttırılması dahilinde müşterilere kalite ve hizmetin garantisini sunan politikaların izlenmesi çok doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu yaklaşımın ülke genelimizde ve bölgesel anlamda imajımızı zedelememesi için önemli katkısının olacağı açıktır.

Didim'de bulunan konaklama işletmeleri fiyatlarını belirlerken bakım-onarım ve ileriye dönük yenileme maliyetlerini dikkate alarak hareket etmesi faydalı olacaktır.

Konaklama işletmelerinin birçoğu aracıları, müşterileri ve tedarikçileriyle dışında yerel ve dış çevre ile iletişim halinde değildir. Fakat, işletmelerin piyasa üzerinde yeni iş kolları yaratabilmesi ve bu bağlamda kamuoyu oluşturuyor olması aşırı önemlidir. Var olan düzen dışına çıkıp meslek odaları, kamu kuruluşları, medya ve finans kuruluşlarıyla işletmelerin sağlıklı iletişim kurmaları çok önemlidir.

Didim'de için konaklama işletmelerinin hizmet kalitelerini yükseltebilmek için, personel, insan kaynakları ve yönetim için yapılan yatırımları arttırması gerekmektedir.

Yönetim sorunlarını arttıran en temel özellik personel devir hızının yüksek olmasıdır. Bu engelin kaldırılması ya da sabit personel uygulamasına geçilmesi gereklidir. Bunun için konaklama işletmelerinde istikrarlı bir yönetim şarttır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada, Didim Ticaret Odası (DTO) 2020 yılı verileri ve Didim Esnaf ve Sanatkârlar Odası (DESO) 2020 yılı verileri kullanılmıştır. Ayrıca, Didim Turizm Bürosu ile Didim Turizm İşletmeciliği Derneği'nden de dış kaynak olmak üzere bilgi edinilmiştir. Belediye belgeli konaklama tesisleri hakkındaki bilgiler için de Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı'na (www.tga.gov.tr) başvurulmuştur. İlgili tüm kurumlara, çalışmaya verdikleri katkıdan ötürü teşekkürlerimi sunuyorum.

KAYNAKÇA

Akat, Ö. (2000). *Pazarlama ağırlıklı turizm işletmeciliği* (4. Baskı). Ekin Kitabevi: Bursa.

Akgül, O. (2003). *Turistik Ürün Çeşitlendirilmesi Kapsamında Kültür Turizmi*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Aydın, N. (1990). *İşletmelerin Birleşmesinde Finansal Analiz ve Bir Uygulama Örneği*. Sevinç Matbaacılık,:Ankara.

Bayer, Z. (1992). *Turizme Giriş*. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayın No-253: İstanbul.

Çalışkan, U. (2003). *Turizmin Yerel Halk Üzerindeki Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Erdoğan, N. (2003). *Çevre ve (Eko) Turizm*. Pozitif Matbaacılık: Ankara.

Eren, E. (1990). *İşletmelerde Stratejik Planlama ve Yönetim*. Küre Ajans: İstanbul.

Evliyaoğlu, S. (1989). *Genel Turizm Bilgileri*. Gazi Üniversitesi Yayınları: Ankara.

Kariyer Dünyası. (1998). Devrim Değil Evrim Yaptık. *Kişisel Gelişim ve Yönetim Bilimi Dergisi, 10*.

Kenedy, M. E., ve King, A. M. (2004). Using Costomer Relationship Management to Increase Profits. *Strategic Finance, 85*(9).

Kobu, B. (1996). *Üretim Yönetimi*. Avcıol Yayınevi: İstanbul.

Kozak, N., Kozak, M.A., ve Kozak, M. (2006). *Genel Turizm*. Detay Yayıncılık: Ankara.

Kozak, M. A., ve Güçlü, H. (2014). *Turizmde Etik: Kavramlar, İlkeler, Standartlar* (4. Baskı). Detay Yayıncılık: Ankara.

Olalı, H., ve Timur, A. (1988). *Turizm Ekonomisi*. Ofis Ticaret Matbaacılık: İzmir.

Pearce, D. G. (1979). Towards A Geography of Tourism. *Annals of Tourism Research*, 7, 245- 272.

Rogerson, J. M. (2013). The Changing Location of Hotels in South Africa's Coastal Cities, 1990-2010. *Urban Forum, 23*, 73-91.

Sezgin, O. M. (2001). *Genel Turizm ve Turizm Mevzuatı*. Detay Yayıncılık, Ankara.

Tayfun, A., ve Kılıçlar, A. (2004). *Turizmin Sosyal Etkileri ve Yerel Halkın Turiste Bakışı*. Ticaret ve Turizm Dergisi: Ankara.

Tunç, A., ve Saç, F. (1998). *Genel Turizm Gelişimi ve Gelişimi*. Detay Yayıncılık, Ankara.

Türkmen, N. (200). *Türk Vergi Sisteminde Turizm Sektörünün Vergilendirilmesi*. Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.

Usal, A., ve Oral, S. (2001). *Turizm Pazarlaması*. Kanyılmaz Matbaacılık, İzmir.

Yamoah, F. A. (2004). Sources of Competitive Advantage: Differential and Catalytic Dimensions. *Journal of American Academy of Business, 4*(1/2).

Yağcı, Ö. (2007). *Turizm ekonomisi* (2. Baskı). Detay Yayıncılık: Ankara.

SYMBOLISM OF CLOTHINGS IN PORTRAITS OF OTTOMAN MONARCHS

Assist. Prof. Başak ÖZKENDİRCİ

ORCID ID: -------

Dogus University, Faculty of Art and Design, Istanbul, Turkiye . email: .bozkendirci@dogus.edu.tr

ABSTRACT

Portraits made for centuries for different purposes carry the images of the monarchs to the present, as well as the traces of the cultural characteristics of the period in which they were made. Although there is no clear rule against portraits in Islam, portraits of rulers in the Ottoman Empire were not made until the reign of Mehmet the Conqueror. The portraits of the sultans, which started with the tendency of westernization of the Ottoman Empire, were usually made by foreign painters invited to the country. The subject of research is the symbolic expressions in the portraits of the Ottoman sultans and the interaction of these symbols with the portraits of the European monarchs in accordance with the periods. The research focuses mainly on the clothes and accessories used in the portraits of monarchs and aims to reveal the messages that are intended to be conveyed to the audience by the details of the clothes, such as color, pattern, and material. The research, which included the portraits of the sultan in the Topkapı Palace inventories, also included comparisons with the portraits of European rulers. The portraits of the Ottoman sultans were not used as political propaganda material as widely as European portraits. However, it is understood that with the influence of Ottoman painters who were educated in Europe, or the painters invited form Europe, symbols such as power, wealth, religiosity, nobility royalty and traditionalized in European portraits were also used in portraits of sultans. It is understood that these symbols, which are sometimes used directly as in European portraits, are mostly adapted to Islam and Ottoman traditions, and reflected on the clothes and accessories of the sultan portraits.

Keywords: Monarch Portraits, Symbolism, Clothing, Ottoman Empire, Sultans

Monarchy portraits at Europe

The settlements, which were transformed into big states and empires with the unification of city-states before B.C., were ruled by the feudal or absolute monarchy until recently. A monarchy is a state ruled by an individual who has position at the apex of an aristocratic pyramid of honor and authority which is generally inherited through a family connection (Robertson 2015, 318). Until the spread of monotheistic religions, the rulers were publicly touting themselves as gods to increase their authority over the people. Especially in feudal monarchies, where the reign was handed over from father to son, the continuity of the lineage, which was considered sacred and noble, was important. The monarchs made their reliefs in the monumental structures, exhibit their sculptures in the squares and printed their portraits on the money in order to declare their sovereignty, to be recognized by the public. With the money used in trade and portraits presented to the rulers of different countries, the images of the monarchs spread to the world. The monarchs were immortalized with these artworks, which they used as a political propaganda tool and left as a heritage to the next generations. Some of

the elements of this practice, such as portraits hanging in government offices and paintings printed on money, have become a tradition that has continued to today's modern governments.

The portraits defined as a representation of a person the image of a living model, drawn, painted, or sculptured, in which the artist endeavors to reproduce with accuracy the appearance, attitude, and expression characteristic of his model has been artworks of aristocracy who may pay the high wage of the painters (Adeline 1905, 312-313). Most heraldic paintings exhibited on the walls of European museums and palaces today are mostly self-pose paintings ordered to the famous painters of their time. Bust portraits depicting the upper body including shoulders, full portraits of the whole body either real-size or scaled-down, or medallion portraits where only the face is portrayed in profile, as well as crowded portraits of family members are included in these collections.

Portraits served as a potent type of propaganda in the depiction of rulers. (Cull et al.2003, 306) Portraits were exhibited in public spaces in the lands they ruled as a representation of the hegemony and prestige of the power of the dynasties. The representation feature of portraits was so strong that people had to respect the portrait of a king hanged in the room as they have to respect the king himself. It was certainly seen as a grave breach of etiquette to turn ones back towards a royal portrait in a room (Asch 2016, 52). It is known that in the royal portraits sent to overseas colonies, different choreographies were applied to the people of the region where the work will be exhibited in order to evoke a sense of loyalty to the mainland.

Portraits which sent to neighboring countries as gifts were high-political value images. In portraits sent as a gift, a statement beyond the visual definition was necessary. These tables included signs of power and grandeur, as well as symbols representing the military or political achievements of the sovereign. The beauty of the royal members portrayed during the period when the relations between the royal families were developed by marriage ties was also important. Although King Henry's frustration taken place in history, marriage negotiations formed the first layer of visual deposit on which were then build wider dynastic interests and displays of political amity (Heal 2014, 165).

For the portraits to serve their purpose, the rulers had to be portrayed as powerful and ostentatious. Usually, in portraits whose faces were realistically painted, the rulers were equipped with certain symbols known as the symbol of power. Rapaelli examines the symbols of the monarchy in his research of "symbols of power in art". According to research, the throne that positioned higher than other people symbolizes authority. The scepter and sword symbolizes military leadership. The sphere as a symbol of ruling the whole world, the crown which is thought to be an extension of the halo from the religious images, the purple, burgundy colors as the symbol of wealth, keys as the symbol of philosophical wisdom, jewelry as the symbol of religious faith, also family crests often used in monarch portraits (Rapaelli 2011, 6). Clothing’s and accessories play a significant role in displaying all this power and pretense in a limited space.

Jones and Stallybrass's research shows that the value of clothing and jewelry which used to reflect prestige in Renaissance portraits was more than the amount paid to artists for making portraits. “These portraits then are as much the portraits of clothes and jewels as of people – mnemonics to commemorate a particularly extravagant suit a dazzling new fashion in ruffs, a costly necklace or jewel (Jones and Stallybrass 2002,36).”

Throughout history, people have attributed various meanings to clothing and accessories besides their basic functions. Garments that represent many variables such as gender, occupation and religious beliefs of the users are an effective tool for non-verbal communication

between the individual and the society. Clothing's that represents many variables such as gender, occupation and religious beliefs of the users are an effective tool for non-verbal communication between the individual and the society. The forms of the garments used in the European royal portraits, the raw materials, colors, patterns, motifs of the fabrics on which the garments are sewn can have different meanings.

Archaeological finds indicate that the royal family of Assyria in BC 2000 had clothes made of woolen fabrics dyed in purple and blue colors (Gaspa 2018). There are statements in the Bible that embroidered, colored robes and linen fabrics are used by the rich persons (Zediker 2015, 28). The most expensive fabrics used in Medieval England are red wool, velvet and silk fabrics dyed with a very expensive dyestuff obtained from the kermes beetle imported from the Middle East (Scott 2003, 6). Before the discovery of chemical bleaching, the bleaching of linen and cotton which gray-brown- beige natural tones were an expensive and long-time operation. Until the discovery of the bleaching property of chlorine in 1785, white garments, which were very expensive, had regarded as a symbol of wealth and status (McGrayne 2001, ix). Purple fabrics dyed by natural dyestuff obtained from a shellfish collected from the southern Aegean islands have been the symbol of the nobles and royal families until the discovery of chemical dyestuffs (Wilson 2006, 615). In 1574, Queen Elizabeth of England enacted a series of acquis laws, forbidding people from except the royal family to wear purple-colored clothing, silk clothing, and sable fur clothing (Hopkins 2011, 19). With this attempt Queen Elisabeth separated the nobles and the ordinary people from each other by means of clothing, as stated in an English proverb; "We are all Adam's sons, silk only distinguishes us (Stevenson 1948, 64)"

In medieval Europe, weaved fabrics such as wool and linen produced with local raw materials include floral motifs, stylized animal figures, and family crests. Ottoman patterns and Far East motifs had entered the European markets along with silk fabrics imported from overseas countries. Italy's weavers, an important port in the maritime trade, have transformed raw silk which came from the Far East into unique velvets and taffetas skillfully, becoming the largest fabric supplier in all of Europe during the Renaissance (Mola 2003). In Monarch paintings, woven patterned fabrics in colored yarns, as well as embroidery patterned fabrics, had frequently used. In the portraits, especially the embroideries made with gold threads attract attention. These embroideries are composed of floral motifs for decorative purposes as well as motifs loaded with symbolic meanings.

Image.1. Napoleon-1806-Jean Auguste Dominique Ingres

The kings are the rulers of the country, but they are also the commanders of their country's armies. In portraits, it is important to emphasize that the kings possess the knowledge and physical competence to rule the armies. For this reason, military uniforms, armor, swords, shields, daggers, and similar fighting vehicles were frequently used in monarch portraits. Paintings depicting a monarch dressed in military clothes with the soldiers in the background on a horse are probably the most effective paintings which describe the dominance of the king over the armies.

Monarch portraits at Ottoman Empire

After the dissolution of the Seljuk Empire, the Ottoman Principality, which was established in 1299 by the Muslim Turkish Kayı Clan that continued its existence in Anatolia, grew into a bigger structure by incorporating the clans which around them within a short time. During the ascension period, the Ottoman Empire, which included the north of the African continent and the entire Arabian Peninsula to its territory, expanded to an area of 8.5 million square meters by extending the borders from Vienna at the west to the Caspian Sea at the east. The Ottoman Empire, which was ahead of its time in the fields of mathematics, chemistry, and medicine during the ascension period, lost much of its land during the recession and remained behind the industrial revolution. The Empire, which survived for 623 years, became an ally with Germany in the First World War and was occupied by European states when Germany lost the war. With winning the war of independence against the occupation of the Anatolia, the Republic of Turkey had established, and the Ottoman Empire was abolished.

The oldest examples of Ottoman art that have survived to the present day are the ornaments in the manuscript books. In these artworks, there are various pictures in which the texts in the book are visualized. The unity of style and pattern which arises from the widespread use of the patterns prepared by the miniaturists in the early Ottoman art in different fields such as

architecture, metal works, tiles, ceramics, fabrics, and carpets is associated with the prohibition of depiction which is thought to exist in many sources. The first examples of Turkish painting are based on the Great Hun Empire that reigned in the 3rd century BC. Hun, Gokturk and Uygur wall paintings which depicting all the details of war and hunting scenes shows that there is no restriction in Turkish civilizations which adopted beliefs like Shamanism, Manicheism, and Buddhism. The depiction iconography and miniature art that began in the Uighurs and developed in the Muslim Seljuk Empire were also accepted and widely applied in the Muslim Ottoman Empire. The face of the Prophet Muhammad was clearly depicted in a miniature in the manuscript, which was dated to the early period of the Ottomans and told the story of the lovers named Varka and Gülşah (Tanındı 1984, 9). There is no explicit statement in the Qur'an that depiction is prohibited. However, the worship of gods represented by man-made statues peculiar to polytheistic religions is clearly prohibited. The sources on the prohibition of depiction in Islam are based on the interpretations of religious scholars. In later periods, the works containing figures left their places to the manuscript miniatures with the effect of bigotry. The face of the Prophet Muhammad and his wife, depicted in the book paintings, was covered with a white veil (Bezmen 2018, 44).

In the Ottoman Empire, the paintings of the sultans were made by the palace miniaturists until the reign of Sultan Mehmet the Conqueror. These paintings made by miniature wording that purged from perspective, light-shadow and anatomy rules aim to record important events like conquests, wooden transitions, circumcision weddings to the history. In the portraits of Ottoman monarchs depicted in the miniature tradition, the presence of symbols used in the rare miniatures depicting the 14th century attributed to Emperor Timur indicates that the iconographic repertoire was repeated as a standardized image. In the miniature portraits of the sultan depicted in a sitting position, symbols like the archer ring and the dagger in belt symbolizing military skills, handkerchief, and crest symbolizing his reign, turban, and compass symbolizing his wisdom, carries the influence of Timurid miniature art (Anonymous 2000, 3).

Image.2. Emperor Timur-1300's **Image.3.** Murad IV-Levni-1700's

"In well-known letter written to Mehmet II in 1461, Roberto Valturio, a humanist at the Malatesta court in Rimini, declared the virtue of the portrait as a means of bestowing immortality on its subject. In full agreement, the image-conscious sultan commissioned many Italians and near Eastern artists to capture his likeness especially during the last two decades of his life (Carboni et al. 2007, 303).

There are various bronze medallions made by Matteo de Pasti, Constanza Ferrara Bertoldo di Giovanni and Gentile Bellini, portrait of Mehmet, who conquered Constantinople at a very young age (Şahin 1993, 76). Especially the medallions made by Bertoldo di Giovanni and Constanza de Ferrara which depicting Mehmet the second as a mythological figure, reveal that he had had a high understanding of art according to period and conditions.

Image.4. Murad II Cast bronze medal-1480's- Bertoldo di Giovanni- Ø 93 mm, 313 g. Kress Coll. 248; Scher 39.British Museum, London

The productive artistic environment created by Mehmet's approach to art has led to the production of many works both by Western artists invited from Europe to the empire and by Ottoman artists studying in Europe. The first Ottoman portrait made with the understanding of western portrait is the portrait of II. Mehmet, by Sinan Bey the student of the Venetian painter Mastori Pavli. The most famous portrait of Mehmet is the portrait made by Gentile Bellini in 1480. In the same year, the portrait of "The Conqueror Smelling the Rose" made by Sinan Bey's student Nakkaş Şiblizade Ahmet is seen as the synthesis of miniature tradition and western portraitism. (Bezmen 2018,53).

The efficient art environment provided by Mehmet II did not continue during the reign of his son Bayazid because of the conservative repression depending on the competition for the throne. Until Suleyman the Magnificent ascended the throne in 1520, a similar art scene was not possible. During the reign of Süleyman, who institutionalized the tradition of history writing, which was initiated during the reign of Fatih, a unit was created in the palace which specialized on the history writing and illustrations called "Şehnamecilik" (Atılgan 2014, 434). In his reign, portraits of Ottoman Sultans have been made by the palace calligraphers. During this period, the series of portraits of the sultans made by Nakkaş Nigari were presented to the French admiral Virginio Orsini through admiral Barbaros Hayrettin Pasha and these portraits were copied by the painter Tobias Stimmer and used in the Paolo Giovo's book named Elogia. (Fetvacı 2013, 243). It is thought that Elogia was used as a source for the series of portraits made in Europe in the late 16th century, known as the Veronese series, where the Ottoman sultans were depicted in imaginary costumes. (Anonymous 2000, 14).

Image.5. Elogia- 1554-P. Giovio **Image.6.** Osman I- 1578-P. Veronese

In the book named "Kıyafetü'insaniye fi şema'ilü'l Osmaniye" completed in 1579, Seyyid Lokman wrote the physical characteristics, character traits, and achievements of the twelve sultans who have been in power since the foundation of the empire. The book contains portraits depicted by Nakkaş Osman in a way that overlaps with these texts. At the beginning of the 18th century, the album of sultans named "Kebir Musavver Silsilename", which was portrayed by Nakkaş Levni and contains portraits of 23 sultans, differs from the stereotyped sultan figures. Sultans sitting in a comfortable position have a natural expression. The artist used the iconography by Nakkaş Osman in the 16th century which continued in the 17th century. However, the fact that the whole page is used for portraits, shading experiments and decor details taken from European portraits are remarkable differences (Bağcı et al. 2006, 262).

Jean Baptiste Vanmour, who came to the Ottoman Empire under the auspices of the French embassy in the first half of the 17th century and lived there for 38 years, studied Turkish culture closely. He made paintings called Vanmour Ecole which influenced the palace painters and foreign artists who came to the Ottoman lands after him. It is known that the artist, who has many works related to the daily life of the Ottoman peoples, observes the places and depicts the portraits of the sultans from imagination since she is not allowed to be present in the presence of the sultans (Onar 2017,214).

At the beginning of the 18th century, when the Ottoman Empire's relations with Europe increased, the album of "Kebir Musavver Silsilename", illustrated by Nakkaş Levni and containing portraits of 23 sultans, differs from the stereotyped sultan figures. Sultans sitting in a comfortable position have a natural expression. Although he uses the iconography determined by Nakkaş Osman in the 16th century the shading attempts, and the details of the decors from European portraits are remarkable novelties (Bağcı et al. 2006, 262).

Non-Muslim Ottoman artists who have been educated in European centers since the 18th century and had made artworks for their churches have been effective in the application of the portraits of the sultans on canvas by oil paint. Konstantin Kapıdağlı, Adranik, Rafael Manas and his family are some of the non-Muslim Ottoman artists who made portraits of sultans in the

understanding of western portraits (Küçükhasköylü 2015,81). Rafael Manas' oil paintings on paper are rare examples of the transition from book illustrations to the canvas.

As can be seen from the information provided, portraits made after Fatih Sultan Mehmet are generally illustrated in miniature style and are in the form of books made to record history. In the 18th century, when westernization policies prevailed, the portraits of sultans were moved from the pages of the book to the canvas with the influence of foreign painters who came to the Ottoman Empire from the west. With this change, books with portraits of the sultans began to be reproduced, canvas paintings displayed in public spaces, sent to embassies, and presented to foreign rulers. The portraits of the sultans who were produced for the purpose of recording history began to be used for diplomatic purposes and even for propaganda purposes after the 18th century (Anonymous 2000, 31).

The Ottoman family tree portraits, which emerged in the second half of the 18th century, are like the family tree works prepared for noble families in Europe. The 12 Ottoman family trees, some of which are in the inventory of Topkapı Palace, consist of bust portraits in the medallion form placed on a tree covering the whole painting. These family trees, which started with the founder of the empire, Osman, ends with the sultan who ruled during the period when it was made. In the latest known family tree seen on the left a section of the Bosporus and the right side a section of the pyramids from Cairo are seen in the background (Bağcı et al 2006, 283)."

With the change that started in the 18th century, famous painters of the period such as Andrea Appiani, John Frederik Lewis, Thomas Allom, Sir David Wilkie, Stanislaw Chlebowsky, Ivan Konstantinovich Aivazovsky was invited to the Ottoman Empire and various paintings were ordered. Mahmud posed for foreign painters in western costumes to spread his costume reforms, his portraits were made with a purely European iconography and exhibited in public buildings and embassies. Also, Ottoman medals that had his portraits on were presented to foreign statesmen. These paintings, which were in line with the European portrait in terms of both the purpose of made and the manner of making, continued to be made from Mahmud II to the last sultan of the Ottoman state. It is known that the photographs of the sultans were used as a model for making portraits when the photograph entered the Ottoman palace (Bezmen 2018, 92).

Symbolic meanings of clothing used in monarchy portraits

With the scope of the article, the clothes in the portraits of the rulers of the European Empires which reigned same period with the Ottoman Empire and also the clothes in the portraits of the Ottoman Sultans were examined in terms of their symbolic meanings. European portraits and Ottoman portraits were compared to determine the similarities and differences between the symbolic values of clothing and accessories.

Symbolic meanings of clothing used in European monarch portraits

Between the years 1480 and 1880, 100 portraits of the rulers of the empires in the European continent has examined. The dominance of burgundy in the clothes in these portraits is remarkable. In addition to the burgundy capes used as royal ceremonial garments, burgundy fabrics used as a dress or a sash on armors. Other colors used in ceremonial capes are dark blue and purple tones. As mentioned before, until the discovery of synthetic dyes, red and purple colors have been the symbol of wealth because they are expensive, and in some countries, they have also been seen as a symbol of nobility due to restrictions on their use. The fact that these

paintings are made with a realistic and detailed style enables the fabrics of the clothes to be defined. Velvet fabrics can be easily distinguished due to their pile surface and satin fabrics due to their light reflecting surface. In the examined paintings, it is seen that velvet, satin and taffeta fabrics are used extensively. As in the portrait of Gustav III by Alexander Roslin in 1777, it is possible to mention the presence of fabrics woven with metallic thread, considering the refractive effect of light. Precious metals such as gold and silver has used as embroidery in almost every clothing in examined portraits. In some clothes, as in the Queen Anne portrait by John Closterman, tonsurton irregular line effects on the fabric give the impression that the fabric is woven tussah silk. These fabrics should be considered as indicators of wealth, because silk and metallic yarns were the materials that extremely hard to obtain.

Image.7. Gustav III-1777-Alexander Roslin

The most used garments in European monarch portraits are velvet ceremony capes surrounded by ermine fur or made of purely ermine fur inside. If there were no cloaks used in the portraits, it was seen that ermine fur was used on the sleeves or collars of the clothes. “The ermine had a dual symbolic meaning: as an emblem, the animal could stand for fidelity purity and moderation; as the fur signaled opulence and wealth and was often featured in sumptuary laws as restricted for royalty and nobles (Clark 2018, 196).” In the painting by William Segar in 1585, the second meaning of the symbol stands out in the portrait of Elisabeth I, where the living ermine standing on the arm of the queen is depicted. "The blacktip of the creature’s tail was often used which meant that many tails, and thus many ermines, were required to adorn the exquisite robes worn by the nobility (Clark 2018, 196)."

The most important indicators that symbolize domination in portraits are, of course, the crown, the scepter and the globe trio. There are many portraits where all these three indicators are used together, as well as a few tableaus none of them used. The globe states that the ruler holding him was able to rule the world. In the portraits examined it is seen that, besides brooches, necklaces and jewelries symbolizing the kingdom, there are also embroidery such as crown, flore de lille motifs on clothes. It was observed that the precious stones used in the jewelries were also sewn to the monarchs’ clothing’s in some portraits.

According to Dictionary of Subjects and Symbols in Art; the sword is a symbol of authority and the administration of justice and the attribute of authority (Hall 2008, 304). Swords, which symbolize the hierarchical power and authority of the monarchs who took over the title of the great commander when they took over the reign, are accessories takes place in almost all their

royal portraits. In some paintings, the armor under the royal cloaks, were used as indicators that that the rulers are ready to fight with their armies in the battlefields. Armors have replaced uniforms since the 18th century.

Throughout history, many monarchs had positioned themselves as religious leaders to strengthen the unity and loyalty of their people. The crown that is the continuation of the halo that pictured at the head of the prophets and saints, symbolizes religious leadership as well as royal authority. The monarch, who holds the scepter that emphasizes the title of Jesus's shepherd of God, is both the shepherd of his people and armies and the messenger of God.

The research shows the existence of a traditional pattern in terms of garments in monarch portraits. It has been observed that this pattern, which consists of indicators described above in detail such as coronation robes, ermine fur, and sword, was constantly used in every European monarchy during the period covered by the investigation.

Symbolic meanings of clothing used in Ottoman monarch portraits

For the research, 100 sultan miniatures and portraits made between 1480 and 1880 were examined. It is not possible to see a template in terms of the colors of the clothes in the sultan miniatures made by the palace miniaturists of the palace from the date of the establishment of the Ottoman Empire to the portraits of Mehmet the Conqueror. In the miniatures and paintings, until the reform of clothes put into effect by Mahmut II., the sultans have depicted in robes called caftans. The only element that can be compared with the coronation robes of the western portraits is the ceremonial caftans that have a piece extending to the ground over the arm worn by the sultans in public ceremonies. There are two types of caftans in sultan miniatures and portraits. The buttoned front inner caftans and open front outer caftans which worn on the inner caftan are the clothes used by the sultans in their daily lives. A total of 158 caftans, 21 of which belong to Mehmet II and 77 to Süleyman I, 13 to Ahmet I. and 30 to Osman I., 27 to Murat IV., are preserved in the Topkapı Palace Museum today (Altay 1979, 6). Academic studies on these clothes convey detailed information about what the sultans wore and from which fabrics these clothes were made. It is known that the clothes used by the members of the sultan and the dynasty were produced with precious fabrics woven and processed with silk threads, silver and gold wires. Due to the technique of miniature, it is not possible to understand which caftan made from what kind of fabric, but the rich patterns of fabrics are painted detailed in these works. It is not possible to determine whether the patterns of miniatures with caftans, where traditional Ottoman motifs are used intensely, are created with embroidery or during weaving.

In the Ottoman Empire, headdresses are clothes that declare the status of the person in society. Before the clothing reform, it was possible to understand a person's profession and which ethnic group he belonged to from the type of his headdress named kavuk. Ottoman rulers have never used crown. The kavuk and crests named sorguç and jewelry on them is an important social indicator, however, the kavuk has never been given a crown-like meaning that is passed on from father to son. In the portraits made with miniature style, it is seen that the sultans were depicted with plain turbans from the establishment to the Mehmed II period. After Mehmed II, the headgears expanded upwards and took the form of the kavuk. The sorguç that started with the portrait of Süleyman II were also used in the portraits of the next sultans, and in some sultan portraits, it was seen that these sorguç's were decorated with precious stones. (Acar 2018,160) The decorating of modest headgears with elements that emphasize richness in the historical process is also valid for clothes. It is interesting to see the caftans decorated with precious stones

during the period of the Empire's decline, while precious stones were not seen in the caftans during the period when the empire expanded its borders.

It is known that the sultan used fur on the inner surface of the winter caftans. In some sultan portraits, it is seen that there are furs on the collars, arms, and bordures of the caftans. Furs, which appear in portraits to be monocolour in white or black tones, are thought to be fox fur. "The most valuable of the furs was the black fox fur, and only the sultan wore this fur. Other statesmen did not wear this fur because of their respect for the sultan (Zeki 2002, 569)." a white fur with black spots which have a similar visual effect to ermine can be seen in two portraits of Selim III. In the miniature under the influence of the west, which destroyed all the molds of the palace nakkaşhane, painted by Konstantin Kapıdağlı in 1803, there is a red caftan on Selim III with a fur with black spots on it. The same caftan was used in the portrait of Selim III painted by Hippolite Berteaux. In the album of sultans named Fihrist-i Şahan between 1648-1687, it is seen that the ermine fur was used in the caftans of nine sultans (Acar 2018,101-128).

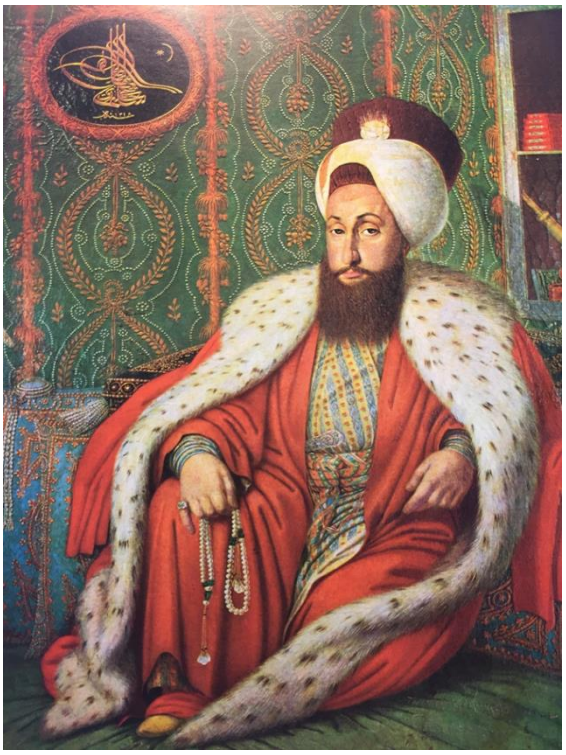

Image.8. Selim III-1803-Konstantin Kapıdağlı

In almost all portraits, it is seen that the sultans carry weapons. In miniatures, the dagger hilt overflowing from the belt in the waist of the sultan appears to have a dagger or sword attached to the belt in other paintings. Another detail that symbolizes the military forces of the sultans in their portraits is the archer's rings on their thumb. The only sultan pictured with armor and helmet in the portraits is Murad IV, who is referred to as the Conqueror of Baghdad. In some war paintings such as "the entrance of Fatih to Istanbul", which Zonaro made in 1903, sultans had depicted as armored. Uniforms, which started to be seen in the European monarch portraits from the 18th century, started to see in the portraits of the Ottoman monarch together with the clothing reforms carried out by Mahmud in the same period. Among the miniatures in the Suna-İnan Kıraç Foundation collection, whose artist was unknown in the 19th century, there are two artworks depicting Mahmud II' before and after dress reform (Acar 2018, 82). In the pre-reform

miniature, the sultan wears a black fur-covered collar green ceremonial kaftan and a fan-shaped crest decorated with precious stones, and a dagger in his waistband. In the miniature after the reform, it is seen that the sultan wore a navy-blue uniform and a cape, wore a fez decorated with a crest and precious stones on his head, and a sword in his waist.

In many miniatures, sultans were depicted holding handkerchiefs, books or flowers. The book was used as an element to symbolize the intellectual side of the sultan. Although it is stated in many sources that the handkerchief represents the dynasty, there is no explanation as to why this meaning is attributed to this object. In the Ottoman Empire, there was a tradition of rubbing handkerchiefs to the cardigan of the Prophet Muhammad. This handkerchief, called Destimal, was hidden and even inherited with the belief that it carried the trail of the prophet (Yılmaz 2010,50). It is possible that the handkerchief had used as a religious symbol considering that tradition. In the miniature painted by Şiblizade Ahmed, it is believed that the rose smelled by Fatih symbolizes the religion of Islam, which gives many different meanings to this flower (Açıkel 2018, 71).

As in all civilizations, there are many meanings attributed to colors in Turkish and Islamic cultures and therefore in the Ottoman Empire. It is known that importance was given to the selection of colors in the Ottoman Empire because of the meanings of religious, political, and ideological belonging. However, within the scope of the research, no source was found on the symbolic meanings of colors in Ottoman monarch clothing.

Comparison of Ottoman and European monarch portraits in terms of clothing and accessories

It is seen that the clothes and accessories used in the portraits examined in the study show various similarities and differences in terms of symbolic meanings. The most obvious similarity is that the weapons symbolizing military power were used in the same sense in both cultures. Swords and daggers were frequently used in portraits of both cultures. However, armors seen in European portraits were rarely used in the Ottoman Empire.

It was also observed that different meanings attributed to the same images in accordance with the beliefs. The image of the rose for example, which has religious meanings in both cultures, symbolizes the Islamic religion and the Prophet Muhammad in the portraits of Mehmed II, and in the portrait of Elizabeth I, symbolizes the Madonna and virginity (Doran 2017, 171).

The qualities of the fabrics used in garments are indicative of the wealth of the rulers and therefore of the empires. The characteristics of the monarch clothing in the palace archives show that these are not only indicators specific to portraits, but that rulers used these clothes made of precious fabrics in their daily lives and ceremonies. While the dominance of the colors attributed symbolic meanings in the clothes in the European portraits stands out, there is a variety in the colors of the clothes in the Ottoman portraits. In the portraits made in the brightest periods of the Ottoman Empire, a modest approach was shown, where wealth was emphasized only by the fabric qualities of the clothes. In the European portraits depicted in the same period, accessories and clothing decorated with precious stones were used, emphasizing richness and magnificence. In Ottoman portraits, accessories and clothing decorated with precious stones began to be used during the regression period of the Empire. This change is simultaneous with the sultans' started to use portraits as a propaganda tool.

The approach of the two different cultures to the relation of the clothing to the body is also different. According to the European garments, which have forms that provide a clear

perception of the body lines, it is observed that the Ottoman clothes are in forms that hide the body lines. The western painters who came to the Ottoman Empire and made portraits of the sultans affected their traditional miniatures as composition and technique. However, it seems that there is no such interaction in terms of clothes and accessories. Although the positions posed by the sultans changed with the influence of western painters, the clothes of the sultans remained the same until the clothing reform. In the portraits of the sultans painted in Europe, exaggerated imaginary clothes and accessories had used that had nothing to do with the sultan's clothes. Clothing like the decorated headdresses, collared caftans, ruffled shirts and accessories like scepters and crowns we see in the sultan portraits painted in Paulo Veronese atelier in 16th century was never used by the Ottoman sultans.

REFERENCES

Acar, B. 2018 "Osmanlı Padişah Portreleri fihrist-i Şahan ve Zeyilleri" Master thesis, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Açıkel, Y. 2018. "Relation of the Saint Muhammed The Porphet Rose and Evalution of Relevant narrations." *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences* 30 (1): 71-103

Altay, F. 1979. *Kaftanlar*. İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Yayınları.

Anafarta, N. 1966. Padişah Portreleri, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Anonymous 2000. *Padişahın Portresi Tesavir'i Ali-Osman*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.Adeline, M.J. 1905. *Adeline's Art Dictionary*. New York: Appleton and Company.

Asch, R. G. 2016. "The Princely Court and Political Space in Early in Space" in Early Modern Europe in Political Space in Pre-industrial Europe edited by Beat Kümin, 43-60. New York: Routledge.

Atılgan, O. 2014. "Orta Asya'da Minyatür Sanatı" in İpek Yolu'nda Türk Kültür Mirası edited by F. Atasoy, 425-445. Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Bağcı, S., Çağman, F., Renda, G., Tanında, Z. 2006. *Osmanlı Resim Sanatı*. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Bezmen, B. C. 2018. "Türk Tasvir Sanatında Osmanlı'dan Günümüze Portre ve Kimlik Sorunsalı" Master thesis, Işık Üniversitesi.

Carboni, S., Delpond, E., Chakour, D. (2007). *Venice and the Islamic World.* Milan: Yale University.

Clark, L.R., 2018. *Collecting Art in the Italian Renaissance Court Objects and Exchanges*. U.K. Cambridge University Press.

Cull, N. J., Culbert, D. H., Welch, D. 2003. *Propaganda and Mass Persuasion: a Historical Encyclopedia 1500 to the Present*. U.S.A: ABC-CLIO.

Doran, S. 2017. "Virginity divinity and power portraits of Elisabeth I" in The Myth of Elisabeth edited by Ed. S. Doran, T.S. Freeman, 171-200. N.Y.: Macmillan International Higher Education.

Fetvacı, E. 2013. "From Print to Trace an Ottoman Imperial Portrait Book and its Western European Models" *The Art Bulletin* 95, no:2 (June): 243-268.

Gaspa, S. 2018. *Textiles in the Neo-Assyrian Empire A Study of Terminology*. Boston, Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co.

Heal, F. 2014. *The Power of Gifts Gift Exchange in Early Modern England*. U.K.: Oxford University Press.

Hopkins, J. 2011. *Basics Fashion Design 07 Menswear*, U.S.A.: AVA Publishing.

Jones, A. R. and Stallybrass, P. 2002. *Renaissance Clothing and the Materials of Memory*. 2. Edition., U.K. Cambridge University Press

Küçükhasköylü, N. S. (2015). "Osmanlı Sarayının Portre Ressamları" *Milli Saraylar, Sanat Tarih Mimarlık Dergisi* 14(1): 81-95.

McGrayne, S. 2001. *Prometheans in the Lab Chemistry and the Making of the Modern World*. New York: McGraw-Hill Companies.

Mola, L. 2003. *The Silk Industry of Renaissance Venice*. Baltimore: JHU Press.

Onar, N.A. 2017. "Turkish Coffee in Jean Baptiste Vanmour Paintings" *Route Educational and Social Science Journal* 4(6): 214-227.

Rapaelli, P. 2011. *Symbols of Power in Art.* Translated by J, Hyams. Los Angeles: The Jean Paul Getty Museum Publications

Robertson, D. 2015. *a Dictionary of Modern Politics.* London: Routledge.

Scott, M. 2003. *Medieval Clothing and Costumes: Displaying Wealth and Class in Medieval Times.* U.S.A.: The Rosen Publishing Group.

Stevenson, B. E. 1948. The *Macmillan Book of Proverbs Maxims and Famous Phrases.* Pennsylvania: Mac Millan Publication.

Şahin, B. 1993. Osmanlı Asiklopedisi Tarih Medeniyet Kültür. İstanbul: Ağaç Yayıncılık Ltd Şti

Tanındı Z. 1984. *Siyer-i Nebi İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tekin, Z. 2000. "Osmanlılarda Kürk Kullanımı". Türkler Ansiklopedisi. 9: 1207-1217. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 568-570.

Wilson, N. G. 2006. *Encyclopedia of Ancient Greece*, New York: Psychology Press.

Yılmaz, M. 2010. *Osmanlı'da töre, tören ve alaylar*, İstanbul: Türdav.

Zediker, R. R. 2015. *Wealth in Biblical Times*. U.S.A.: Simon and Schuster

Image References

Image.1. https://www.istanbulsanatevi.com/sanatcilar/soyadi-i/ingres-jean-auguste-dominique/jean-auguste-dominique-ingres-napoleon-i-imparatorluk-tahtinda-8138/)

Image.2. https://totallyhistory.com/timur/

Image.3. https://www.akademiktarihtr.com/sonsahipkiran/

Image.4. https://www.coingallery.de/Varia/Mehmed/Mehmed_E.htm

Image.5. https://www.arsvalue.com/it/lotti/541645/giovio-paolo-1483-1552-elogia-virorum-bellica-virtute-illustrium-elogia?nav=True

Image.6. Anafarta, N. 1966. Padişah Portreleri, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Image.7. https://royalposters.se/product/detaljrikt-portratt-av-gustav-iii/

Image.8. Anonymous 2000. Padişahın Portresi Tesavir'i Ali-Osman. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.Adeline, M.J. 1905. Adeline's Art Dictionary. New York: Appleton and Company.

TÜRKİSTAN JEOPOLİTİĞİ ÇERÇEVESİNDE HUN HAKANI METE'NİN ÇİN'E KARŞI EKO-POLİTİK STRATEJİSİ

Ecopolitical Strategy of Khun Khan Mete Against China within the Framework of Turkestan Geopolitics

Doç. Dr. Emin KIRKIL

ORCID ID: 0000-0002-9753-2120

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
eminkirkil@hotmail.com

ÖZET

Tarihte Çin'i en çok sıkıştıran ve ona en zor dönemlerini yaşatan hükümdar olarak karşımıza çıkan Hun hakanı Mete büyük Çin Seferi sonunda kabul ettirmiş olduğu barış anlaşması ile Çin'i adeta seddin içine hapsetmiştir. Anlaşma şartları gereğince seddin içi Çin'e dışı ise Hunlara ait olacak ve Çin seddin dışında Hunların belirlediği yerlerde ve belirlediği miktarda ticaret yapabilecekti. Bu Çinin ekonomik yaptırımlarla kontrol altında tutulması demekti. Bunun dışında Çin koruma amaçlı yaptığı büyük duvarın ardına hapsediliyor demekti. Mete böyle davranmakla Çin-Orta Asya ilişkilerinde yeni bir statüko belirlemiş oluyordu. Artık Çin Seddi Çin ile Orta Asya ve Türkistan arasında siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel bir sınır olarak belirlenmiş oluyordu. Böylece Çin'e karşı askeri ve siyasi açıdan büyük bir üstünlük elde etmiş olan Mete bu mücadelede daha üstün bir konuma geçmek için yeni bir hamle daha yaptı. Bütün askeri başarılarına rağmen tarım ürünleri açısından adeta Çin'e bağımlı olan Hunların bu bağımlılıklarını en asgari düzeye indirgemek için Türkistan Seferini gerçekleştirerek İpek Yolu ticareti ve tarımsal üretim açısından oldukça önemli olan Lo-lan bölgesini hakimiyeti altına aldı. Böylece tarım ürünleri açısından Çin'e bağımlılığını ortadan kaldırmakla kalmamış İpek Yolunun doğu kısımlarını bütünü ile hakimiyeti altına alarak Çin'i adeta ekonomik abluka altına almış oldu. Bütün bu gelişmeler Mete'nin basit bir bozkır hükümdarı olmanın ötesinde olayları jeo-politik ve jeo-stratejik açıdan değerlendirebilen ileri görüşlü bir hükümdar olduğunu ortaya koyması bakımdan oldukça dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Hunlar, Mete, Çin, Türkistan, Jeopolitik, Ekopolitik

ABSTRACT

The Hun Khan Mete, who confronted us as the ruler who pressed China the most in history and gave him the most difficult times, almost imprisoned China in the Great Wall with the peace treaty he had accepted at the end of the Great Chinese Campaign. By the terms of aggrement, the interior of the wall would belong to China, and the outside would belong the Huns, and China would be able to trade outside the wall in the places and the amount determined by the Huns. It meant kept China under control with economic sanctions. Apart form that, ıt meant China was imprisoned behind the Great Wall he built for protection. By behaving like this, Mete determined a new statu quo in China- Central Asian relations. The Great Wall of China was identified as a political, military, economic, and cultural border between China, Central Asia, and Turkestan. Thus, Mete, who had great military and political superiority against China, made another move to gain a superior position in this struggle. Despite all his military

successes, he brought the Lo-lan region under his power, which was very important in terms of Silk Road trade and agricultural production, by carrying out the Turkestan campaign to minimize this dependence of the Huns, who were almost dependent on China in terms of agricultural products. Thus, he not only elimanted ıts dependence on China in terms of agricultural products but also took China under economic blockade by completely dominating the eastern part of the Silk Road. All these developments are quite remarkable in revealing that Mete, beyond being a simple stepe ruler, was a far-sighted ruler who could evaluate events from a geo-political and geo-strategic point of view.

Keywords: Khuns,Mete, China, Geopolitcs,Ecopolitcal

Giriş

Tarihte kurulan ilk Türk devleti olarak kabul edilen Hun Devleti ve onun en önemli hükümdarı olan Mete'nin Çin'e karşı geliştirdiği stratejileri değerlendireceğimiz bu çalışmamızda özellikle kavim, şahıs ve yer adlarının telaffuz ve yazımındaki tartışmalara girmeyip Hunlar konusunda en önemli çalışmayı yapmış olan merhum Bahaeddin Ögel'in kullandığı yazımları tercih edeceğimiz belirtmekle başlamanın yerinde olacağı kanaatindeyiz. Bu nedenle Hunlarla ilgili isimlerin yazım biçimi ve tarihi olayları anlatma gibi konulara girmeyeceğiz.

Tuman adlı beylerinin yönetiminde siyasi bir teşekkül haline geldiklerini bildiğimiz Hunların başına M.Ö 209'da Mete adlı oğlunun geçtiğini Çin kaynaklarından öğreniyoruz. Burada dikkat çeken başlıca husus ana kaynağımız olan Çin kroniğinin Mete'nin hayat hikayesini destansı bir dille anlatırken adeta efsanevi bir karakterden bahseder gibi bir anlatımı tercih etmesidir. Sonuçta da görüleceği gibi Mete'nin askeri ve politik olarak yaptıkları ve başardıkları gözlemlendiğinde Çinli tarihçinin bu anlatım tarzının haklılığı daha net anlaşılabilmektedir.

İlk Hamleler

Gençliğinde komşuları Yüeçiler'e barış rehinesi verildiğini bildiğimiz Mete'inin bundan sonraki bütün askeri-siyasi hamlelerini belli bir plan ve strateji içerisinde yürüttüğünü görmekteyiz. Yüeçi ülkesinden dönüşünde emrine verilen askerleri sıkı bir disiplinle yetiştirip hanlığı ele geçiren Mete yönetim ve hanedan kadrolarında bir dizi tasfiye faaliyetinde bulunmuştur. Hunlar açısından oldukça kritik olan bu dönemde Hunlar, doğudan Tung-hular, batıdan Yüeçiler ve güneyden de Çin ile kuşatılmış bir durumda bulunuyordu. Babası Tuman Han döneminde bu sıkışıklıktan dolayı Ordos gibi önemli bir bölgeyi Çin'e vermek zorunda kalmış olan Hunların bu komşuları karşısında zor durumda olduklarını tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Mete'nin babasını öldürüp ülkeye hâkim olma mücadelesi verdiği sırada doğu komşuları Tung-hular fırsattan yararlanmak için yerine getirilmesi zor isteklerle onu sıkıştırmaya başladılar. Belli bir hazırlık dönemi sonrasında ilk seferini gerçekleştiren Mete Tung-huları ağır bir bozguna uğratarak onların dağılmasını sağladı (Ögel 2015:177). Böylece doğudan gelecek tehdit ortadan kalkmış oldu.

Mete'nin ikinci seferinin Kansu'da yaşayan Yüeçiler üzerine yapıldığını görüyoruz. Yüeçi seferi Hun ve Orta Asya tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Yaşadıkları bölge itibari ile ticari güzergahları kontrol edebilen Yüeçiler aynı zamanda Çin'in Orta Asya ile askeri-ticari ve siyasi ilişkilerini sağlayan bir müttefiki durumunda idiler. Çünkü Türkistan'ın doğu kapısı Yüeçilerin elinde bulunuyordu (ÖGEL, 126). Bu nedenle Hunlar için politik bakımdan daimî bir tehdit konumunda idiler. Mete'nin ilk Yüeçi seferi her şeyden önce Hunları

batıdan gelebilecek saldırıları bertaraf etmiş olması bakımından büyük bir öneme sahiptir (Ögel 2015:251). Böylece iki yakın tehditten kurtulmuş olan Mete hem kendisinin hem de Hunların Orhun bölgesindeki varlıklarını emniyet altına almış oluyordu. Bu esasen Yüeçilerin Hunlardan yedikleri ilk darbe idi. Metenin son yıllarında ve oğlu Ki-ok döneminde yapılacak olan diğer iki Yüeçi seferi daha büyük sonuçlar doğuracaktır.

Yüeçi tehdidini kontrol altına alan Mete bu kez kuzeye yönelerek ayrıntıları çok da bilinmeyen Kuzey ve Batı Seferlerini gerçekleştirdi. Hun-yü, Ch'üshe, Ting-ling ve Hsin-li gibi kavim veya ülkeleri hakimiyet altına aldı (Ögel 2015:264). Böylece bütün yakın tehditleri kontrol altına almış olan Mete daha büyük hedefleri için harekete geçebilirdi.

Çin ile Kapışma

Mete yakın çevresini kontrol altına almaya başladığı sırada Çin'de de önemli gelişmeler yaşanmakta idi. Yeni kurulan Han krallığının gelişmesi Çin'in kuzeyindeki yerel krallıklarda rahatsızlık meydana getirmekte idi. Onların desteği ile Birinci Çin seferini gerçekleştiren Mete babası döneminde kaybedilen Ordos bölgesini topraklarına kattı (Ögel 2015:278). Ordos'un geri kazanımı Hunlar açısından milli bir anlama taşımanın ötesinde Çin'den Türkistan'a giden ticaret yolunun Hunların denetimi altına geçmesi ile Çin'in askeri ve ticari müttefiki olan Yüeçilerle bağlantısının kesilmesi anlamına geliyordu. Böylece Mete kendisini, Orhun-Çin-Türkistan ekseninde oluşabilecek bütün askeri-ticari oluşumları denetim altına alabilecek bir pozisyona yerleştirmiş oldu. Bu da onu Orta Asya politiğinde Çin ile başat olsa da diğer kavimler karşısında lider güç haline getirmiş oldu.

Artık bölgedeki bütün gelişmeleri yönlendirecek pozisyonda olan Mete, Çin işleri ile daha yakından ilgilenebilirdi. Bu sırada kurulan Çin hanedanı büyük bir güç haline gelmek üzere iken İkinci ve Büyük Çin seferini gerçekleştirdi.

Çin Kralı Kao-ti'ye karşı isyan eden Han Kralı Hsin Mete'ye teslim oldu. Esasen ülkeyi kendi hakimiyeti altında birleştirme çabasında olan Çin hanedanına karşı eski Chao hanedanını ihya hareketi olan Hsin olayının Mete'nin Çin'deki gelişmelere karşı uygulamaya koyduğu politik bir planın parçası olduğu anlaşılmaktadır.

Hsin'in Mete'ye teslim olmasının ardından Hun kuvvetleri Çin şehirlerini birbiri ardına vurmaya başlayınca Çin İmparatoru Kao büyük bir ordu ile Mete'ye karşı harekete geçti. Mete büyük bir askeri strateji ile Kao-ti ve ordusunu Peteng Yaylasında kuşattı. Yedi gün süren kuşatma Çin İmparatoru için çok sıkıntılı bir dönemdi (Ögel 2015:278) . M.Ö. 201 yılında, yapılan görüşmeler sonucunda iki taraf arasında bir anlaşma imzalandı.

Peteng Anlaşması ve Asya'da Yeni Statükonun Belirlenmesi

Doğu Asya'da iki devlet arasında imzalanan ilk yazılı anlaşma olarak tanımlanan (Kafesoğlu 1993: 59) bu anlaşma ile Çin yıllık vergi vermeyi kabul ettiği gibi Çinli bir prenses de Mete ile evlendirilecekti. Bu şartlar İlk ve Orta çağların birçok anlaşmasında karşılaştığımız hükümlerdi. Peteng Anlaşmasını emsallerinden farklı kılan ise Mete'nin dikte ettirdiği, *"Duvarın içi Çine dışı ise Hunlara ait olacak Çinliler Hunların belirlediği yerlerde belirlenen miktarda ticaret yapabilecekler, bunun karşılığında Hunlar da Çin'e saldırmayacaklar"* maddesi idi (Ögel 2015:295). Bu bir bozkırlı başbuğdan ya da birilerinin ifadesi ile *"göçebe bir kabile şefinden"* beklenmeyecek derin bir stratejik hamle idi.

Böylece Çin'in Orta Asya ve özellikle de İpek Yolu ile bağlantısının kesilmesi hedeflendiği açıktır. Mete artık bölgede politika ve statüko belirleyici bir güç olduğunu deklare etmektedir. Belirlenen bu yeni statüko ile Çin adeta seddin arkasına hapsedilmeye çalışılırken Çin Seddi,

Türkistan ile Çin arasında siyasi, ticari ve kültürel sınır olarak tanımlanmış oluyordu. Bu hamle Çin gibi büyük bir ekonomik gücün ticari açıdan denetim altına alınması anlamına geldiği gibi Çinin kendi iç kıtasına hapsedilmesi ve anakaralarla tek bağlantısı olan İpek Yolu ile temastan mahrum bırakılmasının amaçlandığı gayet açıktır. İpek Yolunun uluslararası ticaret açısından taşıdığı potansiyel göz önünde bulundurulduğunda bunun ne kadar önemli bir stratejik hamle olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Peteng Anlaşması ile belirlenen bu yeni statüko Çin için çok vahim görünse de Mete'nin Çin-Türkistan eksenli stratejisinin sadece birinci aşaması idi. Peteng statükosunu taçlandıracak son ve en önemli hamle Mete'nin Türkistan Seferi ile gelecektir.

Harita 1- Büyük Hun İmparatorluğu

https://www.nkfu.com/buyuk-hun-imparatorlugu-hakkinda-bilgi/ Erişim taririhi:23.05.2022

Türkistan Seferi ve Loulan Bölgesinin Zaptı

Mete son büyük seferi olarak tanımlayabileceğimiz Türkistan Seferindeki başarılarını Çin İmparatorluğuna yazdığı mektupta şöyle anlatıyordu; *"Loulan, Wusun, Hu-chi ch ile onların komşuları 26 krallığı idarem altına aldım. Onların hepsi artık yay geren Hun oldular."* (Ögel 2015: 318-323). Çağın diplomatik teamülleri gereği bir zafer name olarak değerlendirilebilecek bu mektuptan Çin yönetiminin yaklaşmakta olan tehlikeyi ne ölçüde kavradıklarını bilmiyoruz.

Loulan ve Türkistan bölgesindeki 26 krallığın her biri tarım-ticaret şehirlerinden oluşmakta idi. Bu özellikleri ile Mete'nin Çin'e yönelik jeo-stratejik hamleleri için büyük bir öneme sahiptiler. Şurası bir gerçek ki Orhun bölgesinde kurulan Türk devletleri Çin'e karşı ne kadar askeri başarı elde ederlerse etsinler özellikle tarım ürünleri açısından Çin'e bağımlı durumda idiler. Bu da eko politik açıdan her zaman Çini daha avantajlı hale getiriyordu. Loulan bölgesini zapt eden Mete Çinin bu avantajını kısa sürede ortadan kaldıracak girişimlere başladı. Tarım sahası olan bu bölgeyi ülkesine katmakla tarım ürünlerini kendi sınırları içinden karşılamaya başlamakla ekonomik açıdan bağımlılığı ortadan kaldırmak için Hunların bu bölgeye yerleşmesini sınırlandırdı. Sadece askerî açıdan önemli gördüğü Beş Balık şehrine bir Hun garnizonu konuşlandırdı. Hunların tahıl ambarı olan bölge Hunların Sağ kanadını oluşturuyordu. Bu bölge eko-politik açıdan büyük bir öneme sahip idi.

Türkistan ve Loulan bölgesi sadece tarımsal açıdan önemli bir yere sahip değildi. Bölgede bulunan Wei Irmağı kıvrımı İpek Yolunun Çine ulaşan kollarını denetim açısından oldukça stratejik bir konumda idi. Buranın hakimiyet altına alınması ile Hunlar tarım ürünleri açısından

Çin'e bağımlılıktan kurtuldukları gibi Çinin Türkistan-Orta Asya-İpek Yolu ve hatta Tibet ile olan ilişkilerini bile bütünüyle kontrol altına alma fırsatını yakalamış oluyorlardı. Böylece Peteng Anlaşması ile elde edilen jeopolitik ve eko-politik başarılar taçlandırılmıştır.

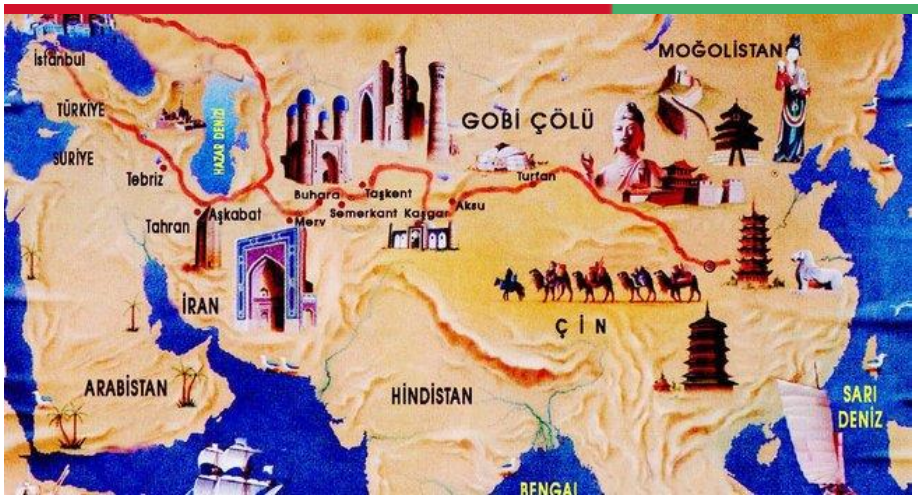
Mete'nin strateji açısından bu bölgenin bütünüyle Çin nüfuzundan arındırılması gerekiyordu. Bu nedenle İkinci kez Yüeçi Seferine çıktığını görüyoruz. Yüeçilerin Tanrı Dağlarının batısından sürülmesi ile bölgeye Hunların vassalı olan Wusunlar yerleşmiştir. Böylece bölgede Çinin temas edebileceği bölgesel aktör sahadan uzaklaştırılmış oldu. Zamanla Tibet kavimlerinin de Hunlarla müttefik olması üzerine Çin adeta Seddin içerisine hapsedilmiş oldu.

Harita 2 Loulan ve Türkistan

http://galeri.genelturktarihi.net/3800-yasindaki-lolan-guzeli Erişim Tarihi: 23.05.2022

Mete'nin bir stratejik deha ile uygulamaya koyduğu bu politika ile Çin ve Asya tarihi açısından çok önemli bir jeopolitik konuma sahip olan Türkistan ve İpek Yolu Hunların denetimine geçmiş oldu. Bu stratejik hamleler Mete'den sonra aynı titizlikle sürdürülememiş olsa bile haleflerinin bazı uygulamalarında bu politikaya ait yaklaşımları görmek mümkündür. Kiyok'un Yüeçilere son bir darbe vurarak onları Toharistan'a kadar sürmesi (Kafesoğlu 1993:61; Grousset 1993:45; Haussıg 2001: 35,45,73) ve M.Ö. 166'da gerçekleştirdiği Çin Seferinde özellikle ziraat yapmayı bilen Çinlileri esir alarak ülkesine dönmesi (Ögel 2015:362) Hunların İpek Yolunu kontrol ve tarımsal faaliyetleri sürdürme çabalarının bir yansıması olarak değerlendirmek gerekir. Bunlardan çok sonraları bile uzun Hun-Çin savaşları döneminde Hun hükümdarı M.Ö. 121'de vassalı olan Loulan Kralına Sağ Bilge Prensliğinin kaybedilmesi ile artık bölgede faaliyet göstermeye başlayan Çin kervanlarının basılması emrini veriyordu.

Harita 3 Tarihî İpek Yolu

https://www.sabah.com.tr/egitim/ipek-yolu-nedir-3856488 Erişim taririhi:23.05.2022

Mete'nin oluşturduğu bu statüko Çin ve Orta Asya tarihi açısından önemli gelişmeler sağlamıştır. Türkistan sahasında sağlanan siyasi bütünlük ve istikrar ile İpek Yolunun doğu kollarında ticari faaliyetler yoğunlaşmış yeni tali rotalar devreye girmiş bulunuyordu (Grousset 1993:58). Bu da denetimli de olsa Çin'in batı ile ticaretine imkân sağlıyordu. Mete ve Kiyok çağında askeri üstünlük bütünü ile Hunların elinde idi. Bu nedenle olsa gerek Çin yönetimi, imparatorlar Kao, Wen ve Ching dönemlerinde Peteng statükosunun dolayısı ile Hun-Çin saldırmazlığının devamı yönünde barışçı politikaların sürdürülmesi yönünde tavır takındıkları görülmektedir. Nitekim Kiyok'un M.Ö. 166'daki Çin Seferi üzerine yürütülen görüşmelerde Çin tarafı *"duvarın içi Çine dışı Hunlara aittir"* düzenlemesinin sürdürülmesinin her iki devletin de menfaatine olacağını belirtmekteydi. Ancak bu statüko Çin için ilanihaye sürdürülemezdi.

Çin Taktik Değiştiriyor

Peteng ile belirlenen statüko ile Çin bir anlamda seddin içine hapsedilmiş olsa da bu dönemde İpek Yolunun hacmi büyük bir gelişme göstermiş olduğu için sınırlı da olsa bu ticaretten pay alan Çin ekonomik açıdan önemli gelişmeler kaydetti. Bu dönemde Peteng Anlaşması ile sağlanan barış ortamı Çinin askeri harcamalarında önemli bir tasarruf sağlamıştı. İmparator Kao, ve Wen döneminde ısrarla sürdürülen barış politikası ekonomik açıdan gelişme kaydeden Çin için daha fazla sürdürülemezdi. Daha M.Ö. 8-7. yüzyıllarda ticarî bir güzergâh olarak kullanıldığı anlaşılan (Haussıg 2001: 34,40) İpek Yolunun iştah kabartan potansiyeli de şüphesiz Çin politikalarının değişmesinde önemli bir yere sahipti.

M.Ö 141 yılına gelindiğinde Çin İmparatoru Wu döneminde Çin sarayında *şahinler* etkili olmaya başladı ki bizzat İmparator savaş yanlısı politika izlemek taraftarı idi (Ögel 2015:389). Bunun sonucunda 135 yılında yeniden Çin-Hun savaşları dönemi başladı. Önceki yüzyıllarda olduğu gibi Çin askeri stratejisi yine Hun merkezi Orhun bölgesini hedef alıyordu. 129 yılında dört büyük generalin komutasındaki Çin orduları Hun merkezine yürüdü (Ögel 2015:403-407) ise de önemli bir başarı elde edemediler. Bu başarısızlık Çin askeri stratejisinde büyük bir değişikliğe yol açacaktır.

Bu tarihten sonra Çin Hun merkezini basmakla uğraşmak yerine dikkatini Kansu bölgesine yöneltti. Bu değişim oldukça dikkat çekici ve anlamlıdır. Hunların Sağ Bilge Prensliğini oluşturan Kansu bölgesi idari ve askeri anlamda Loulan ve Türkistan bölgelerini de kapsayan

tarım ve ticaret sahası idi. Hunların hububat ambarı durumundaki bölge devletin ekonomik çarkı için büyük bir öneme sahipti. Hunların Sağ Bilge Prensliği 124 yılında baskına uğratıldı, 15000 esir ve 1 milyondan fazla hayvan Çinlilerin eline geçti (Ögel 2015:414-415). Bu hezimet Hunlar için ağır bir darbe idi. Üç yıl sonra da Kansu tamamen Çin kontrolüne geçmiş oldu (Grousset 1993:52; Haussıg 2001: 134). Kansu üzerindeki Hun-Çin mücadelelerin ilerleyen dönemlerde Kansu'nun ticarî potansiyelini etkilediği anlaşılmaktadır (Haussıg 2001: 120)

Bu gelişmeler bize, Çin'in Hunların ekonomik bölgelerini özellikle hedef aldığını göstermektedir. Orhun bölgesinde Hunların sıkıştırılması işini Sienpilere havale eden Çin bütün dikkatini Batı Yollarına çevirmişti. Böylece ticari açıdan kendisini dış dünyaya bağlayan bölgeleri denetim altına alırken Hunların da büyük ekonomik sarsıntılar yaşamasını sağlayabilirdi. Nitekim çok geçmeden Hunlar ekonomik açıdan sıkıntılı yıllar yaşamaya başladılar ve Hun boyları arasındaki birlik ve uyum sarsılmaya başladı. M.Ö. 105 yılından itibaren bazı Hun zümreleri Orta Asya'nın batısına doğru çekilmeye başladılar.

Batı Ticaret yollarını denetim altına alma politikası Çin tarafından çok uzun yıllar sürdürülen temel politikalardan bir halini alacaktır. Hun devletinin ikiye ayrıldığı dönemde Chi-chi Yabgunun Talas boylarına yerleşmesine karşı gerçekleştirilen sefer ile miladi 751'de yaşanan meşhur Talas Savaşında Müslüman Araplar ile Çin'in karşı karşıya gelmesi de bunun bir yansımasıdır.

Sonuç

Merhum Ögel ve Çin kroniği Sici Mete'yi adeta bir efsane kahramanı gibi anlatırlar. Bunun sadece Mete'nin askeri dehası ve başarıları ile ilgili olmadığını düşünmüşümdür. Yukarıda da izahına çalıştığım gibi o, sadece bir bozkır başbuğu ve iyi bir asker değil, yaşadığı coğrafyayı jeopolitik ve stratejik açıdan okuyabilen, eko-politik ve jeo-stratejik hamleler gerçekleştiren potansiyele sahip bir liderdir.

Özellikle geliştirdiği Peteng statükosu ile bir yandan Çin'i ekonomik açıdan denetim altına almaya çalışırken bir yandan da Türkistan ve Loulan bölgelerine de hâkim olarak hem Çin'e olan ekonomik bağımlılıktan kurtulmak hem de Çin'in ticaret yolları ile temasını bütünü ile kesmeyi amaçlamıştır. Bu politikanın Mete'den sonra sürdürülebilmesi her şeyden önce Çin'in askerî açıdan da ciddi bir şekilde yıpratılması ile mümkün olabilirdi. Bu gerçekleştirilemediği için Mete'nin bu jeo-stratejik hamlelerinden Hunlar uzun süreli istifade edememişlerdir.

Ne var ki yaşadığı bu kısa süreli jeopolitik baskı bile Çin'in Orta Asya politikalarını temelden değiştirmesi için yeterli olmuş, bütün Orta çağlar boyunca Çin Türkistan-İpek Yolunu denetim altında tutmayı kendisi açısından hayati bir politika olarak uygulamaya çalışmıştır. Günümüzde dahi Çin'in Avrasya politikalarında bu yaklaşımı hissetmek mümkündür.

Kaynakça

Basılı Kaynaklar

Grousset, R. (1993), *Bozkır İmparatorluğu,* 2. Basım, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat

Haussıg, H. W. (2001), *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi,* çev. M. Kayayerli, Ötüken Neşriyat

Kafesoğlu, İ. (1993), *Türk Millî Kültürü,* 9. Basım, Boğaziçi Yayınları

Ögel, B. (2015), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I,* 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları

Elektronik Kaynaklar (Haritalar için)

https://www.nkfu.com/buyuk-hun-imparatorlugu-hakkinda-bilgi/ Erişim taririhi:23.05.2022

http://galeri.genelturktarihi.net/3800-yasindaki-lolan-guzeli Erişim Tarihi: 23.05.2022

https://www.sabah.com.tr/egitim/ipek-yolu-nedir-3856488 Erişim taririhi:23.05.2022

YAŞAM TARZININ PLANSIZ SATIN ALMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

The Effect of Lifestyle on Impulsive Purchasing Behavior

Doç. Dr. Şeniz ÖZHAN

ORCID ID: 0000-0003-3898-8192

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Pazarlama Programı, serdem@nku.edu.tr

Selda ŞAHİN

ORCID ID: 0000-0002-2286-6345

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, seldasmy@hormail.com

ÖZET

Plansız satın alma davranışı, 20. yüzyılın ortalarından bu yana tüketici araştırmalarında en fazla araştırılan konulardan biridir. Plansız satın alma davranışı ile ilgili yabancı literatürde birçok çalışma olmasına karşın Türkiye'deki çalışma sayısı azdır. Bu çalışmanın temel amacı, tüketici davranışlarını etkileyen psikografik faktörlerden biri olan yaşam tarzının Türk tüketicilerin plansız satın alma davranışları üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırmanın amacı doğrultusunda ve literatürdeki çalışmalar ışığında, araştırma modeli ve araştırma hipotezleri oluşturulmuştur. Oluşturulan hipotezler, araştırmanın örneklemini oluşturan 18 yaş ve üzeri Türk tüketicilerine uygulanan çevrim içi anket yoluyla toplanan veriler aracılığıyla test edilmiştir. Veriler SPSS ve AMOS paket programları aracılığıyla yapısal eşitlik modellemesi ile test edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam tarzı, plansız satın alma davranışı, tüketici davranışları

ABSTRACT

Impulsive buying behavior has been one of the most researched topics in consumer research since the mid-20th century. Although there are many studies in the foreign literature on impulsive buying behavior, the number of studies in Turkey is few. The main purpose of this study is to determine the effect of lifestyle, which is one of the psychographic factors affecting consumer behavior, on the impulsive buying behavior of Turkish consumers. In line with the purpose of the research and in the light of the studies in the literature, the research model and research hypotheses were formed. The hypotheses created were tested through the data collected through an online survey applied to Turkish consumers aged 18 and over, which constitutes the sample of the research. The data were tested with structural equation modeling via SPSS and AMOS package programs.

Key Words: Lifestyle, impulsive purchasing behavior, consumer behavior

GİRİŞ

Plansız satın alma davranışı, tüketicilerin önceden planlamadan, aniden ortaya çıkan bir güdüyle yaptıkları satın alımlardır. Bu satın alımlarda tüketiciler bir ürüne birden sahip olma isteği duyarak hızlı bir şekilde satın alma kararı verirler. Bu satın alma davranışı tüketicilerin geliştirdiği duygusal tepkiler sonucunda ortaya çıktığından, işletmeler tüketicileri plansız satın almaya yönlendirecek pazarlama stratejileri geliştirmektedirler. Geliştirilen stratejilerde duygusal unların harekete geçirilmesiyle tüketicileri etkilemeye odaklanılmaktadır.

İşletmeler tüketici davranışlarının analiz edilmesi yoluyla ürünlerin nasıl, niçin, nereden satın alındığını öğrenmeye çalışmaktadırlar. İşletmelerin tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilmesi ancak onları tanımasıyla mümkündür. Bu çalışma ile tüketicilerin yaşam tarzının plansız satın alma davranışını etkileyip etkilemediği ortaya koyulmaya çalışılmaktadır.

PLANSIZ SATIN ALMA DAVRANIŞI

Plansız satın alma davranışı, 1950'lerden bu yana tüketici davranışları konusunda yapılan araştırmalarda ele alınan kavramlardan biridir. Pazarlama alanında çalışan araştırmacılar, plansız satın alma kavramına yönelik farkı terimler kullanmaktadır. Stern (1962) plansız satın alma davranışını, tüketicinin alışveriş sırasında önceden planlamadan gerçekleştirdiği davranış olarak ifade etmektedir. Rook (1987) ise, plansız satın alma davranışını, tüketicilerin güçlü bir dürtüyle ürünlere hemen sahip olmak isteğiyle oluşan satın almalar olarak tanımlamıştır. Beatty ve Ferrell (1998) plansız satın alma davranışı kavramını bir ürüne yönelik daha önceden satın alım niyetinin olmamasına karşın aniden meydana gelen satın alma isteği şeklinde tanımlamıştır. Piron (1993), yaptığı literatür taraması sonucunda plansız satın alma davranışının dört özelliğini belirtmiştir. Buna göre; bu satın alma davranışı plansız olmakta, ani karar vermeye dayanmakta, belli bir uyarana maruz kalmayla meydana gelmekte ve duygusal bir tepki içermektedir.

Plansız satın alma davranışının farklı türleri mevuttur (Odabaşı ve Barış, 2010):

Tamamen Plansız Satın Alma Davranışı: Yeni bir ürün ya da markanın görülmesiyle o ürün/markaya sahip olma ve denemek isteği duyulması yoluyla gerçekleşen satın alımlardır.

Hatırlatmalarla Yapılan Plansız Satın Alma Davranışı: Tüketicinin alışveriş listesinde ihtiyacı olup, satın almayı unuttuğu ürünü hatırlamasıyla gerçekleştirdiği satın alma davranışıdır.

Öneriyle Yapılan Plansız Satın Alma Davranışı: Tüketicinin önceden hissetmediği bir ihtiyacını karşılayan bir ürünle karşılaşması yoluyla ürünün vd. özelliklerin çekiciliklerine kapılmasıyla yaptığı satın alma davranışıdır.

Planlı Yapılan Alışverişin Getirdiği Plansız Satın Alma Davranışı: Tüketicilerin alışverişe bir ürün veya markayı satın alma kararıyla çıktığı, alışveriş esnasında farklı ürün veya markaların özelliklerinden etkilenmesiyle yaptığı satın alımlardır.

YAŞAM TARZI

Günümüz rekabet ortamında, tüketicilerin yaşam tarzını anlamak pazarlamacılar için bir zorunluluktur. (Anitha, 2016). Yaşam tarzı terimi, bir bireyin, grubun veya kültürün ilgi alanlarını, fikirlerini, davranışlarını ve davranışsal yönelimlerini ifade etmektedir. Yaşam tarzı, ilk olarak Lazer (1963) tarafından "belirli bir toplum veya insan grubunun, diğer toplumlardan ve insan gruplarından da farklı olan yaşam özelliklerini temsil eden sistematik bir kavram" olarak tanımlanmıştır.

Yaşam tarzı, temelde, bir insanın nasıl yaşadığıdır. Geçmiş deneyimler, doğuştan gelen özellikler ve mevcut durum tarafından belirlenir (Selvakumar & Raghavan, 2017). Kişinin yaşam tarzı, tüketim davranışının tüm yönlerini etkiler ve kişi yaşam döngüsü boyunca geliştikçe sosyal etkileşim yoluyla oluşan ve şekillenen içsel bireysel özelliklerin bir işlevidir (Hawkins, vd., 2004).

Bu çalışmada yaşam tarzının ölçülmesinde değerler ve yaşam tarzı ölçeği (VALS2) kullanılmıştır. 1989 yılında SRI (Stanford Research Institute) tarafından, tüketicilerin niçin satın alım yaptıklarını ve buna nasıl karar verdiklerine açıklama getirmek amacıyla geliştirilen VALS2 ölçeğinde belirlenen yaşam tarzı grupları aşağıda belirtilmiştir.

Yenilikçiler (Innovators): Başarılı, kendilerini geliştirmiş ve kendilerine güvenen hem kendi hem de başkalarının sorumluluklarını alan kimselerdir. Yeni fikirlere ve teknolojilere açık ve yüksek miktarlarda alışveriş yapan tüketicilerdir.

Düşünürler (Thinkers): Düşünürler, idealleriyle güdülenen, olgun, eğitime önem veren kimselerdir. Dünya ve ülkelerindeki gelişmeleri takip eden, otoriteye ve toplum tarafından benimsenen sosyal görüşlere saygılı kimselerdir. Satın alımlarında dayanıklılık ve fonksiyonelliği önemseyen tüketicilerdir.

Başarılılar (Achievers): Başarı isteğiyle motive olan ve hedef odaklı yaşam tarzını benimsemiş kimselerdir. Ailelerine ve kariyerlerine bağlılardır. Geleneksel bir yaşam sürmekte ve toplumsal değerlere saygılıdırlar. Tüketici pazarında aktif kişiler olan başarılılar, çevrelerindekilere başarılarını gösterme amacıyla prestijli ürün ve hizmetlerle ilgilenmektedirler. Yoğun iş yaşamları dolayısıyla kendilerine zaman kazandıracak ürünleri tercih etmektedirler.

Deneyimliler (Experiencers): Toplumda kendilerini ifade etmeye önem veren, yeni, sıradışı ve riskli şeyleri denemeye meraklı kimselerdir. Deneyimliler gelirlerinden önemli bir kısmı moda, eğlence, giyim, müzik aletleri, sinema vb. kalemlere harcayan tüketicilerdir. İyi görünme arzuları alışveriş davranışlarına yansımaktadır.

İnananlar (Believers): İnananlar düşünenler gibi idealleri ile güdülenirler. Muhafazakâr kimselerdir. Geleneklerine uygun olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Çoğunlukla sadık müşteriler olup yerli marka ve ürünleri tercih etmektedirler.

Yapıcılar (Makers): Kendi kendine yeterli olmaya önem veren ve yapıcı becerileri olan kişilerdir. Yeni fikir ve işlere şüpheci yaklaşan, otoriteye saygılı, insan hakları konusunda duyarlılık sahibi kimselerdir. Fonksiyonelliği lükse tercih eden, sahip olma güdüleri fazla olmayan kişilerdir.

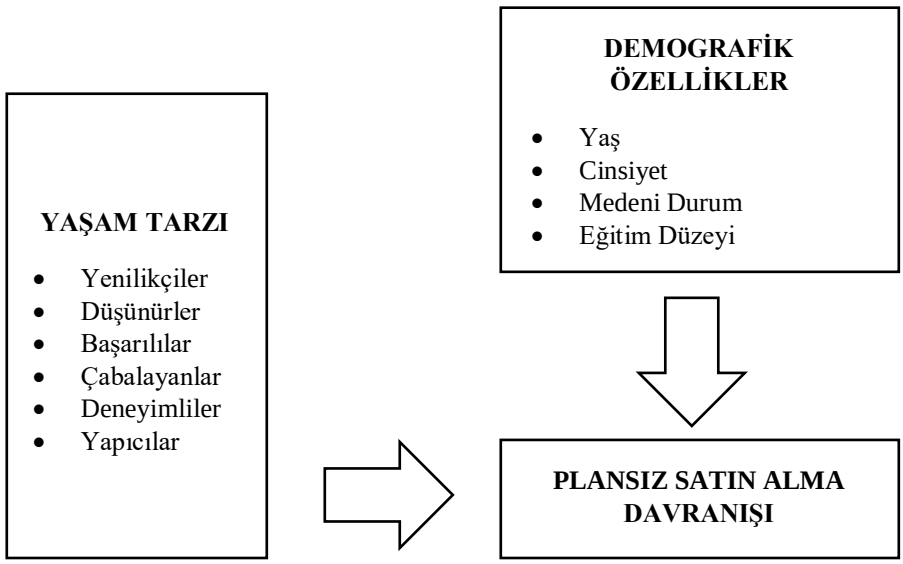
Çabalayanlar (Strivers): Başkalarının düşünce ve onayıyla ilgilenen çabalayanlar modayı takip eden ve eğlenceyi seven kimselerdir. Zenginliği temsil eden ve moda ürünleri satın alırlar. Alışveriş sosyal bir aktivite olma yanında çevrelerine satın alım güçlerini gösterebilecek bir fırsat olduğundan harcama yapmayı sevmektedirler.

Mücadele Edenler (Strugglers): Ürün ve hizmetler konusunda mütevazı bir pazarı temsil eden ihtiyatlı tüketicilerdir. Düşük fiyatlı satın alabiliyorlarsa, bilindik markalara bağlılık geliştirirler. Yaşamla başa çıkabilme konusunda az kaynağa sahip olan, ilk sırada güvenlik ihtiyacı olan ve çok fazla televizyon izleyen kimselerdir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Bu çalışmada, tüketici davranışlarını etkileyen psikografik faktörlerden biri olan yaşam tarzının ve demografik özelliklerin Türk tüketicilerin plansız satın alma davranışları üzerinde etkisi olup olmadığını belirlemek amacı ile gerçekleştirilen araştırmada geliştirilen model Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma modeli

Araştırmanın hipotezleri aşağıda belirtilmiştir.

H1: Katılımcıların yaşlarına göre plansız satın alma eğilimleri arasında anlamlı bir farklık vardır.

H2: Katılımcıların cinsiyetlerine göre plansız satın alma eğilimleri arasında anlamlı bir farklık vardır.

H3: Katılımcıların gelir düzeylerine göre plansız satın alma eğilimleri arasında anlamlı bir farklık vardır.

H4: Katılımcıların eğitim düzeylerine göre plansız satın alma eğilimleri arasında anlamlı bir farklık vardır.

H5:Katılımcıların medeni durumlarına göre plansız satın alma eğilimleri arasında anlamlı bir farklık vardır.

H6: "Yenilikçiler" yaşam tarzının plansız satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H7: "Düşünürler" yaşam tarzının plansız satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H8: "Başarılılar" yaşam tarzının plansız satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H9: "Çabalayanlar" yaşam tarzının plansız satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H10: "Deneyimliler" yaşam tarzının plansız satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H11: "Yapıcılar" yaşam tarzının plansız satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Evren ve Örneklem

Araştırma ana kütlesi, Tekirdağ ilinde yaşayan, 18 yaş ve üzeri tüketicilerden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemine kartopu örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Araştırma verileri 25 Nisan-25 Mayıs 2022 tarihleri arasında Tekirdağ ilinde yaşayan, 18 yaş ve üzeri tüketicilere online olarak uygulanan anket aracılığıyla toplanmıştır**.**

Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcıların yaşam tarzını ölçmek için daha önce çok sayıda araştırmada kullanılan, geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiş olan, 1989 yılında SRI (Stanford Research Institute) tarafından, tüketicilerin niçin satın alım yaptıklarını ve buna nasıl karar verdiklerine açıklama getirmek amacıyla geliştirilen VALS2 ölçeği kullanılmıştır. Plansız satın alma davranışı boyutunu ölçmek için ise, Rook ve Fisher (1995) tarafından yapılan çalışmadan faydalanılmıştır. Katılımcıların yaşam tarzı ve plansız satın alma davranışı ile ilgili ifadelere katılma dereceleri beşli likert ölçeği ile ölçülmüştür.

BULGULAR

Tablo 1 cevaplayıcıların demografik özelliklerine ilişkin verileri göstermektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	**Frekans**	**Yüzde**	**Yaş**	**Frekans**	**Yüzde**
Kadın	**201**	**65,0**	**18-28**	**113**	**36,6**
Erkek	108	35,0	29-39	91	29,4
Eğitim Düzeyi	**Frekans**	**Yüzde**	40-50	79	25,6
İlkokul	4	1,3	51-61	24	7,8
Ortaokul	1	0,3	62 ve üzeri	2	0,6
Lise	29	9,4	**Aile Geliri**	**Frekans**	**Yüzde**
Ön Lisans	43	13,9	0-4500 TL	31	10,0
Lisans	**143**	**46,3**	**4501-9000 TL**	**96**	**31,1**
Yüksek Lisans	62	20,1	9001-13500 TL	75	24,3
Doktora	27	8,7	13501-18000 TL	48	15,5
Medeni Durum	**Frekans**	**Yüzde**	18001-22500 TL	18	5,8
Evli	**155**	**50,2**	22501-27000 TL	15	4,9
Bekar	154	49,8	27001 TL ve üzeri	26	8,4
Toplam	**309**	**100,0**	**Toplam**	**309**	**100,0**

Tablo 1'den görüldüğü üzere katılımcıların 201'i kadın (%65), 108'1 erkektir (%35). Ankete katılanların çoğunluğunun lisans eğitim düzeyine sahip (%46,3), 18-28 yaş aralığında (%36,6), evli (%50,2) ve aylık aile gelirlerinin 4501-9000 TL arasında (% 31,1) olduğu görülmektedir.

Tablo 2'de 309 katılımcıyla gerçekleştirilen araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizinin nsonuçları yer almaktadır. Ulaşılan sonuçlardaki değerlerin 0,80'nin üzerinde ve güvenilirliklerinin yüksek olduğu görülmektedir (George ve Mallery, 2003).

Tablo 2. Ölçeklerin İçsel Tutarlılıkları

Ölçek	İfade Sayısı	Cronbach Alfa
Yaşam Tarzı	33	0,845
Plansız Satın Alma Davranışı	9	0,913

Hipotezlerin Testi

H1, H3 ve H4 hipotezleri Kruskal-Wallis analizi ile test edilmiştir. Analize ilişin sonuçlar Tablo 3'deki gibidir.

Tablo 3. Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Hipotez	Değişken	Chi-Square	Serbestlik Derecesi (df)	Anlamlılık Düzeyi (p)
H1	Yaş	10,985	4	0,027
H3	Aile Geliri	3,362	6	0,762
H4	Eğitim Düzeyi	7,894	6	0,246

Kruskal-Wallis testi, yaşın plansız satın alma eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu gösterdiğinden ($p<0,05$). H1 hipotezi kabul edilmiştir. Araştırma sonuçları; 29-39 yaş arasındaki katılımcıların plansız satın alma eğilimi en yüksek katılımcılar olduğunu göstermektedir.

Aile geliri ve eğitim düzeyinin etkisini görmek için gerçekleştirilen Kruskal-Wallis testi, aile geliri ve eğitim düzeyinin plansız satın alma eğilimini etkilemediğini göstermiş ($p>0,05$) ve H3 ve H4 hipotezleri reddedilmiştir.

H2 ve H5 hipotezlerini test etmek amacıyla uyugulanan Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 4'deki gibidir.

Tablo 4. Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Hipotez	Boyut	Mean Rank	Z değeri	Anlamlılık Düzeyi (p)
H2	Kadın	156,85	-0,908	0,364
	Erkek	147,19		
H5	Evli	132,72	-4,081	0,000

	Bekar	174,01

Analiz sonuçlarına göre, cinsiyetin plansız satın alma eğilimini etkilemediği görüldüğünden ($p>0,05$) H2 hipotezi reddedilmiştir.

Medeni durumun etkisini incelemek için gerçekleştirilen Mann-Whitney U testi, medeni durumun plansız satın alma eğilimini etkilediği görüldüğünden ($p<0,05$), H5 hipotezinin kabul edilmesine karar verilmiştir. Sonuçlara göre; bekar olan katılımcıların plansız satın alma eğilimi evli katılımcılara göre daha yüksektir.

Araştırmanı H6-H11 hipotezleri yapısal eşitlik modellemesi ile analiz edilmiştir. Öncelikle, oluşturulan ölçüm modeli doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Uygun yapı belirlendikten sonra belirlenmesinin ardından, yapısal modelin analizi gerçekleştirilmiştir.

Ölçüm modeli değerlendirilirken; ölçek maddelerinin faktör yüklerinin 0,50'den yüksek olması (Hair vd., 2014) ve uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir sınırlarda olması kriterleri gözetilmiştir (Hair vd., 2014; Schermelleh-Engel vd., 2003). Doğrulayıcı faktör analizine ilişkin sonuçlar Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Boyut	**Madde**	**Standardize Edilmiş Faktör Yükleri**
Düşünürler	D4	0,626
	D3	0,653
	D2	0,545
	D1	0,520
Başarılılar	B2	0,827
	B1	0,786
Çabalayanlar	C5	0,712
	C4	0,867
	C3	0,526
	C2	0,779
	C1	0,764
Yenilikçiler	YE2	0,686
	YE1	0,647
Plansız Satın Alma	PS1	0,735
	PS2	0,868
	PS3	0,919
	PS4	0,603
	PS5	0,865

	PS6	0,890
	PS7	0,698
	PS8	0,508
	PS9	0,652
Yapıcılar	Y5	0,557
	Y4	0,745
	Y3	0,550
	Y2	0,587
Deneyimliler	DE2	0,511
	DE3	0,819
	DE4	0,607
	DE6	0,815
	DE7	0,665
	DE8	0,873
	DE9	0,749

Tablo 5, standartlaştırılmış faktör yüklerinin 0,50'den yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçüm modelinin uyumu miştir. Tablo 6 literatürde yaygın olarak kullanılan uyum değerleri ile değerlendirilen modelin kabul edilebilir uyuma sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Ölçüm Modelinin Uyum Değerleri ve Standart Uyum Değerleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	Ulaşılan Uyum Değerleri
$\chi 2/df$	≤3	≤5	1,812
GFI	≥0,9	≥0,8	0,849
AGFI	≥0,9	≥0,8	0,820
CFI	≥0,95	≥0,9	0,918
IFI	≥0,95	≥0,9	0,919
RMSEA	≤0,05	≤0,08	0,053

Ölçüm modeli doğrulandıktan sonra, yapısal model, en yüksek olabilirlik (maximum likelihood) yol analizi (PA) kullanılarak analiz edilmiştir. Tablo 7'de hipotez testi sonuçlarına ilişkin değerler yer almaktadır.

Tablo 7. Hipotez Testi Sonuçları

Yollar	Hipotezler	Standart Regresyon Katsayıları	Standart Hata	Sonuç
Yenilikçiler → Plansız satın alma	H6	0,001	0,161	Desteklenmedi

Düşünürler → Plansız satın alma	H7	0,092	0,144	Desteklenmedi
Başarılılar → Plansız satın alma	H8	-0,158	0,108	Desteklenmedi
Çabalayanlar → Plansız satın alma	**H9**	**0,438**	**0,097**	**Desteklendi**
Deneyimliler → Plansız satın alma	**H10**	**0,383**	**0,161**	**Desteklendi**
Yapıcılar → Plansız satın alma	H11	-0,196	0,111	Desteklenmedi

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, öncelikle plansız satın alma davranışının tüketicilerin demografik özellikleri itibariyle farklılaşıp farklılaşmadığı gerçekleştirilen istatistiksel analizlerle test edilmiştir. Analizler neticesinde, plansız satın alma davranışının katılımcıların yaşı ve medeni durumu itibariyle farklılaştığı görülmüştür.

Çalışma onucunda, 29-39 yaş grubundaki katılımcılar plansız satın alma eğiliminin en yüksek olduğu katılımcılardır. 51-61 yaş grubunda olan katılımcıların ise, diğer katılımcılardan daha düşük düzeyde plansız satın alma davranışında bulunduğu tespit edilmiştir. Bu araştırma sonucu Akçay ve Özdemir (2019) ile Awan ve Abbas (2015) 'ın, 51-60 yaş arası kişilerin en düşük düzeyde plansız satın alma davranışında bulunan kimseler olduklarına dair sonuçla paraleldir.

Araştırma sonuçları evli ve 51-61 yaş grubunda olan tüketicilerin, daha küçük yaşlarda ve bekar kişilere göre alışverişlerini ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yaptıkları, tasarrufa önem veren, bilinçli alışveriş yapan kimseler olduklarını, kendilerini plansız satın alma davranışına yönlendirebilecek durumları kontrol etme yeteneğine sahip oldukları yönünde değerlendirme yapmak mümkünüdür

Yapısal eşitlik modellemesi ile yapılan analiz sonucuna göre, Çabalayanlar» ve «Deneyimliler» yaşam tarzlarının plansız satın alma eğilimini etkilemektedir. «Çabalayanlar» modayı takip eden, eğlenceyi seven, moda olan ve zenginlik göstergesi sayılan ürünleri satın alan ve harcama yapmayı seven tüketiciler olduklarından plansız satın alma yapma eğilimlerini pozitif yönde etkilemektedir. «Deneyimliler» ise, iyi görünme istekleri alışverişlerine yansıyan tüketiciler olduklarından plansız satın alma yapma eğilimlerini pozitif yönde etkilemektedir.

Bunun yanında mevcut çalışma, birtakım sınırlılıklar taşımaktadır. Zaman ve maliyet kısıtları nedeniyle, araştırma verilerinin sadece Tekirdağ'daki tüketicilerden toplanması çalışmanın ilk kısıtıdır. Bununla birlikte, araştırma verilerinin tesadüfi olmayan veri toplama yöntemlerinden kartopu örneklemesi ile toplanması ve araştırmanın anlık olması araştırma sonuçlarının genelleştirilebilirliği üzerinde sınırlandırıcı etki oluşturmaktadır. Gelecekte bu araştırma sonuçlarlıya karşılaştırma yapabilmek amacıyla farklı il ve ülkelerden elde edilebilecek verilerle çalışılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akçay, G. & Özdemir, E. (2019). Demografik Özellikler Açısından Tüketicilerin Plansız Satın Alma Davranış Farklılıklarını İncelemeye Yönelik Bir Araştırma. *OPUS International Journal of Society Researches, 14*(20), 817-846.

Anitha, N. (2016). Influence of lifestyle on consumer decision making with special reference to organized retail formants in Chennai. Indian Journal of Commerce & Management Studies,

7(1), 85-91.

Awan, A. G. & Abbas, N. (2015). Impact of demographic factors on impulse buying behavior of consumers in Multan-Pakistan. *European Journal of Business and Management*, *7*(22), 96-105.

Beatty, S.E. & Ferrell, M.E. (1998). Impulse Buying: Modeling its Precursors. Journal of Retailing, 74(2), 169-191.

George, D. & Mallery, P. (2003). SPSS for windows step by step: a simple guide and reference. 11.0 update (4th ed.). Boston, MA: Allyn & Bacon.

Hair, J., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2014). Multivariate data analysis. Essex: Pearson Education Limited.

Hawkins, D., Best, R. & Coney, K. (2004). Consumer behavior. 1st ed. Boston: McGraw-Hill Irwin.

Lazar, A. T. (1963). Lifestyle and psychographics: a critical review and recommendation,

Advances in Consumer Research, 11(1), 405-411.

Odabaşı, Y. & Barış, G. (2010), Tüketici Davranışı. İstanbul: MediaCat

Piron, F. (1993). A Comparison of Emotional Reactions Experienced by Planned, Unplanned and Impulse Purchasers", Advances in Consumer Research, 20, 341-344.

Rook, D.W. (1987). The Buying Impulse. Journal of Consumer Research, 14 (2), 189-199.

Rook, D. W. & Fisher, R. J. (1995). Normative Influences On Impulsive Buying Behavior. Journal of Consumer Research, 22(3), 305-313.

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. Methods of Psychological Research Online, 8(2), 23-74.

Selvakumar, J.J. & Raghavan, N.R. (2017). Influence of lifestyle and attitude on online shopping. Asia Pacific Journal of Research, I (4), 24-30.

Stern, H. (1962). The Significance of Impulse Buying Today. Journal of Marketing, 26, 59-62.

Strategic Business Insights, US Framework and VALS™ Types, http://www.strategicbusinessinsights.com/vals/ustypes.shtml (Erişim: 07.03.2022)

EKONOMİK BAĞLAMDA TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ GÖÇMENLER

Syrian Immigration in Türkiye in Economic Context

Dr. Öğretim Üyesi Yeliz POLAT

ORCID ID: 0000-0002-6980-5742

Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi, ylzaktas@firat.edu.tr

Vali Yardımcısı Abdulkerem ABBASOĞLU

Elazığ Valiliği, kerem_abbasoglu@hotmail.com

ORCID ID:

Doktora Öğrencisi Zeynep TURĞA

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, turgazeynep12@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5603-6238

ÖZET

Türkiye, özellikle 2011 yılında Suriye'de meydana gelen savaş ve iç çatışmalar dolayısıyla kitlesel Suriyeli göçüne maruz kalmıştır. İlk yıllarda, kamplarda Suriyelilere, gerekli yardımlar sağlanırken kamp dışındaki Suriyelilere ise daha kısıtlı hizmetler sunulabilmiştir. Kamp dışında kalan Suriyeliler ise temel ihtiyaçlarını karşılamak ve ailelerinin geçimini sağlamak için bir taraftan girişimci olarak diğer taraftan ise emek piyasasında çalışan olarak Türkiye'deki ekonomik üretim sürecinin bir parçası olmuşlardır. Bu olgu ise Suriyeli göçmenlerin Türkiye'ye "ekonomik uyum" sorunsalını ortaya çıkarmıştır. 2018 yılından itibaren geçici koruma kapsamındaki kampların kapatılması sonucu, geçici koruma altındaki Suriyeliler yoğunluklu olarak kent alanına süzülmüşlerdir. Bu sürecin bir sonucu olarak Suriyeli göçmenlerin ekonomik uyumu kentsel bir soruna dönüşmüştür. Ekonomik bağlamda Suriyeli göçü ele alındığında literatür incelendiğinde ise ağırlıklı olarak Suriyeli göçünün Türkiye ekonomisi üzerindeki olumlu katkıları veya mali külfeti, Suriyeli işverenlerin girişimcilik faaliyetleri, Suriyeli çalışanların emek piyasasında karşılaştıkları sorunlar ve çocuk işçiliği konularının ön plana çıktığı, ekonomik uyum sorunsalı başlığı altında ele alınan yazın çalışmalarının ise yeterli düzeyde incelenmediği görülmektedir. Ayrıca, ekonomik uyum sorunsalı başlığı altında ele alınan yazın çalışmalarının ise daha çok büyük ölçekli işletmelere yönelik ele alındığı, küçük ölçekli esnaf örgütlenmeleri üzerine ele alınan çalışmaların oldukça kısıtlı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Göç, Suriyeli Göçü, Ekonomik Uyum, Türkiye.

ABSTRACT

Turkey has been exposed to mass Syrian immigration, especially due to the war and internal conflicts that took place in Syria in 2011. In the first years, while necessary aid was provided to Syrians in the camps, more limited services could be provided to Syrians outside the camps.

On the other hand, Syrians outside the camps became a part of the economic production process in Turkey as entrepreneurs on the one hand and working in the labor market on the other hand, in order to meet their basic needs and provide for their families. This phenomenon has revealed the problem of "economic integration" of Syrian immigrants to Turkey. As a result of the closure of the camps under temporary protection since 2018, Syrians under temporary protection have mostly infiltrated into the urban area. As a result of this process, the economic integration of Syrian immigrants has turned into an urban problem. When the literature dealing with the Syrian immigration in the economic context is examined, it is seen that the positive contributions or financial burden of the Syrian immigration on the Turkish economy, the entrepreneurial activities of the Syrian employers, the problems faced by the Syrian employees in the labor market and child labor come to the fore and it is also seen that the literature studies have not been adequately examined. In addition, it has been determined that the literature studies under the title of the problem of economic integration are mostly focused on large-scale enterprises, and the studies on small-scale tradesmen's organizations are quite limited.

Key Words: International Immigration, Syrian Immigration, Economic Adaptation, Türkiye.

Giriş

Uluslararası göç, insanoğlunun tarih sahnesine çıkışıyla birlikte var olan ve insanların sürekli olarak fiziksel veya sosyal mekân hareketliliğine neden olan dinamik bir olgudur. İnsanoğlunun fiziksel veya sosyal mekân değişikliği olarak gerçekleştirdiği göç hareketliliği, kimi zaman bireylerin kendi istekleri doğrultusunda gerçekleşebildiği gibi kimi zaman ise bireylerin istek ve iradeleri dışında zorunlu olarak da gerçekleşebilmektedir. Bu bakımdan göç olgusu, sebep ve sonuçları itibariyle değişkenlik gösteren bir yapıya sahip olması nedeniyle farklı model ve tanımlarla karşımıza çıkabilmektedir. Tarihin eski dönemlerine bakıldığında insanoğlu; afet olayları (kuraklık, deprem, sel, yanardağ patlamaları), kıtlık ve bulaşıcı hastalıklar gibi doğal faktörlerin etsisiyle zorunlu göçe maruz kalmışlardır. Ancak, 1970'li yıllarda Soğuk Savaşın başlamasıyla insanlar, devletlerarası çatışmalar ve küreselleşme çağının etkisiyle kitlesel akınlar halinde uluslararası sınırları geçerek zorunlu göç hareketliliğine maruz kalmışlardır. Bu bağlamda, uluslararası göç hareketliliği 1970'li yıllarda dünyanın her tarafına yayılmış ve etkileri belirgin bir şekilde görülmeye başlanmıştır (Castles & Miller, 2008, s. 4-10; Abadan-Unat, 2017, s. 299-303). Bartram vd., (2017), uluslararası göç hareketliliğini; uluslararası kimlik farklılıklarının değişim ve etkileşimine neden olan, ulusal sınır ve kimliklerin korunmasında önemli bir etkiye sahip olan ve insanların ulusal sınırları aşmasıyla gerçekleştirdiği nüfus hareketliliği olarak tanımlamaktadır. Castles & Miller (2008), uluslararası göç kavramını küreselleşmenin bir parçası olduğunu ve uluslararası aktörler arasında gerçekleşen siyasi, sosyal ve ekonomik paylaşımların uluslararası göçü zorunlu kıldığına değinmektedir. Bu çalışmada uluslararsı göç, göçmenlerin varılan ülke ekonomisine katkıları ve ekonomik uyumu sorunsallaştırıllmıştır.

Yöntem

Uluslararası göç, sadece göç eden birey ve toplumların mekanizmasında değişim ve etkilere neden olan tek taraflı bir olgu değildir. Uluslararası göç olgusu, göç eden birey ve göç veren ve göç alan devletlerin toplumsal mekanizmalarını etkileyen kollektif bir mekanizmaya sahiptir. Uluslararası göç, hem göç edilen bölgelerde hem de göç alan bölgelerde birtakım sorunlar meydana getirebilmektedir. Uluslararası göç, etkisini belirgin olarak gösterdiği alanların başında da "ekonomi" gelmektedir. Ekonomik bağlamda uluslararası göç sorunsalı, iki ana başlık altında ele alınmıştır. Bu ana başlıklardan ilki, uluslararası göçün göç alan ülkeye

ekonomik katkısı, ikinci ana başlık ise uluslararası göçün göç alan ülkeye ekonomik külfetidir. Uluslararası literatür incelendiğinde, Castles & Miller (2008), uluslararası göçle birlikte göç alan devletlerin ekonomik maliyetinin arttığını ve devletin sosyal ve idari hizmetlerinde aksaklıklar meydana geldiğini aktarmaktadır. Brücker (2002), tarafından kaleme alınan çalışmada ise Avrupa ülkelerine gerçekleştirilen uluslararası göçlerin, göçmenlerin niteliklerine ve ülkenin ekonomi modellerine göre ülke içindeki işsizlik oranları ve yerel halkın gelir dağılımını farklı ölçüde etkilediği aktarılmaktadır. Örneğin, Avrupa ülkelerinde gerçekleştirilen uluslararası göçte, vasıflı göçmenlerin ülke içindeki işsizlik oranlarını arttırdığı ve yerel halkın gelirlerinde azaltma meydana getirdiği ancak vasıfsız göçmenlerin ise ülke içindeki işsizliği azaltarak ekonomideki olumlu etkisine değinilmektedir. Pfeiffer vd., (2007), tarafından kaleme alınan çalışmada ise ekonomik bağlamda uluslararası göçte yaşanan toplumsal cinsiyet sorunu ele alınmıştır. Uluslararası göçün ekonomik etkisinin toplumsal cinsiyet bağlamında ele alındığı çalışmada, ülkelerin izlemiş oldukları politikaların cinsiyet bağlamında göçmenleri farklı etkilediğini, örneğin Amerika ülkelerinin daha çok inşaat ve tarım gibi emek gücü isteyen alanlarda göçmenlere yer verdikleri için Amerika'daki göçmen nüfusunun çoğunluğunu erkeklerin oluştururken, Asya ülkelerinin ise hemşirelik ve ev hizmetleri alanında göçmenlere ihtiyaç duyması bağlamında Asya'daki göçmenlerin çoğunluğunu kadınların oluşturduğuna yer verilmektedir. Ayrıca, ilgili yazın çalışmasında uluslararası göçte kadınların ekonomik ayrımcılığa uğradıklarını, kadınların erkeklere oranla daha düşük nitelikli işlerde (ev hizmetçisi, bakıcı) çalıştırıldığına değinilmektedir. Uluslararası göç olgusu, genel olarak ülke içindeki iç ve dış ekonomik dengesizliklere sebebiyet veren olumsuz bir olgu olarak görülse de kimi Avrupa ülkelerinin ekonomik gelişiminde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Örneğin, Coleman & Rowthorn (2004) çalışmasında uluslararası göçün İngiltere, Almanya ve İtaya gibi Avrupa ülkeleri için hem demografik hem de işgücü piyasasındaki eksikliği karşılayarak ekonomiye olumlu bir kalkınma sağlayacağına vurgu yaparak uluslararası göçün olumlu ekonomik etkisine vurgu yapılmaktadır. Holzmann & Münz (2004), çalışmasında uluslararası göç hareketliliğinin Avrupa'daki işgücü eksikliğini kapatarak ülke ekonomisine katkıda bulunduğunu, DeWind & Holdaway (2005), uluslararası göçün ekonomik kalkınmaya katkıda bulunduğu ve hükümetlerin ekonomik kalkınmada uluslararası göçü önemli bir politik araç olarak gördükleri ve bu alanda düzenlemelere gidildiği aktarılmaktadır. Taylor (2006) ise uluslararası göçün ekonomik etkisini göç veren ülke üzerinden değerlendirmiştir. İlgili yazın çalışmasına bakıldığında Taylor, uluslararası göç hareketliliğinde göç veren ülkelerin ekonomik etkisini ele aldığında, göçmenler tarafından göç veren ülkeye gerçekleştirilen işçi döviz transferlerinin ülkedeki ekonomik canlılığa katkıda bulunarak uluslararası göçün göç veren ülkelerdeki ekonomi üzerindeki olumlu etkisine değinmektedir. Ayrıca, göçmenler tarafından ülkeye sağlanan döviz transferlerinin ülkenin milli gelirinde önemli bir paya sahip olduğu aktarılmaktadır. Bu çalışma kapsamında ise her iki yaklaşım üzerinden sorunsallaştırılan Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin ekonomik uyumuna yönelik yazın analiz edilerek bu süreçte yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri ortaya konulmuştur. Bu analiz neticesinde, Suriyeli göçünün; Türkiye'ye ekonomik etkisi, Suriyeli girişimcilerin ve Suriyeli çalışanların ekonomik uyumu ile Suriyeli çocuk işçiliği olmak üzere toplamda üç kategoride ele alındığı saptanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman taraması tekniği kullanılmıştır.

Türkiye'de Suriyeli Göçmenlerin Türkiye'de Ekonomiye Etkileri

Türkiye, jeopolitik konumundan dolayı birçok düzenli ve düzensiz göçe ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle, 1970'li yıllarda komşu Ortadoğu bölgelerinde meydana gelen çatışmalar dolayısıyla Türkiye, hem transit ülke hem de hedef ülke olarak birçok düzenli ve

düzensiz göçe maruz kalmıştır. Türkiye'nin Avrupa ve Ortadoğu bölgeleri arasında köprü vazifesi görmesi nedeniyle birçok düzenli ve düzensiz göçmen, Avrupa'ya geçiş için Türkiye'ye giriş yapmaktadır. Göçmenler tarafından kimi zaman transit ülke olarak kullanılan Türkiye, şartları ve koşulları bağlamında düzensiz göçmenler tarafından kalıcı olarak kullanılarak Türkiye'yi hedef ülke konumuna getirebilmektedir. Aynı zamanda, Türkiye üzerinden Avrupa'ya gerçekleştirilen düzensiz göçlerde Avrupa, Türkiye ile imzaladığı "geri kabul anlaşması" gereğince düzensiz göçmenleri, transit ülke olarak Türkiye'ye geri gönderebilmektedir. Böylece, Türkiye yoğun göç nüfusu ile karşı karşıya kalabilmektedir (Bozkurt, 2018, s. 196-200).

Türkiye, özellikle 2011 yılında Suriye'de meydana gelen savaş ve iç çatışmalar dolayısıyla birçok kitlesel Suriyeli göçüne de maruz kalmıştır. Türkiye maruz kaldığı bu göçler karşısında, insani sosyal hizmetler çerçevesinde Suriyeli sığınmacılara gerekli barınma, sağlık, eğitim, hukuki danışma ve temel ihtiyaçlara yönelik her türlü hizmetleri sunmaya gayret göstermiştir. Türkiye'ye yönelen kitlesel Suriyeli göçü ekonomik, sosyo-kültürel, hukuksal ve siyasal pek çok konuda toplumu etkilemektedir. Bu etkilerin ne yönde (olumlu-olumsuz) ve ne ölçüde olduğu ise önemli bir sorunsalı oluşturmaktadır. Özellikle de son yıllarda yaşanan ekonomik sorunlar, göçmenlerin Türkiye'ye ekonomik bağlamda ne yönde ve ne ölçüde bir etki yarattığı sorusunu gündeme getirmektedir.

Türkiye, Suriyeli göçünün başladığı ilk yıllarda kamp sınırları içerisinde yer alan Suriyelilere, gerekli yardımlar sağlanırken kamp dışındaki Suriyelilere ise daha kısıtlı hizmetler sunulabilmiştir. Kamp dışında kalan Suriyeliler ise temel ihtiyaçlarını karşılamak ve ailelerinin geçimini sağlamak için bir taraftan girişimci olarak diğer taraftan ise emek piyasasında çalışan olarak Türkiye'deki ekonomik üretim sürecinin bir parçası olmuşlardır. Bu olgu ise Suriyeli göçmenlerin Türkiye'ye "ekonomik uyum" sorunsalını ortaya çıkarmıştır. 2018 yılından itibaren geçici koruma kapsamındaki kampların kapatılması sonucu, geçici koruma altındaki Suriyeliler yoğunluklu olarak kent alanına süzülmüşlerdir (Polat, 2021, s. 291). Bu sürecin bir sonucu olarak Suriyeli göçmenlerin ekonomik uyumu kentsel bir soruna dönüşmüştür.

Ekonomik bağlamda Suriyeli göçüne ilişkin literatür incelendiğinde, Suriyeli göçünün kimi zaman ekonomik bir tehdit kimi zaman ise ekonomik bir fırsat olarak ele alındığı görülmektedir. Suriyeli göçünün Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisinin ağrılıklı olarak ifade eden Erçoşkun (2015), Suriyeli göçüyle özellikle sınır ülkelerinde yaşanan en büyük ekonomik sorunların konut fiyatlarında ve ürün fiyatlarında meydana gelen artışlar olduğunu aktarmaktadır. Konut ve ürün fiyatlarında meydana gelen bu artışlar ev sahipleri ve işletme sahipleri açısından avantaj bir durum oluştururken yerel halkı ise ekonomik olarak zor duruma düşürmektedir. Ayrıca, sınır kentlerin önemli gelir kaynaklarından biri de Suriye ile yapılan sınır ticaretidir. Ancak, Suriye'de meydana gelen karışıklardan dolayı sınır kentlerde Suriye ile gerçekleştirilen sınır ticaret haddinde durulma meydana gelmiştir. Suriyeli göçün ekonomi üzerindeki diğer olumsuz etkileri ise işletmelerde düşük ücretle kayıt dışı istihdam etmeleri sonucu hem vergi gelirlerini azaltmakta hem de diğer işletmeler arasında haksız rekabete sebebiyet vermektedir. Özkarslı (2015) ise çalışmasında Suriyeli göçüyle birlikte kentteki kayıt dışı istihdam oranın artış gösterdiği ve Suriyelilerin çalışan nüfusun genel olarak niteliksiz olması ve nitelikli işgücünün de kent içinde kendilerine uygun iş bulamadıkları için enformel sektörlerde kayıt dışı istihdam ettikleri tespit etmiştir. Lortoğlu & Aslan (2016), Suriye göçünün; Hatay, Şanlıurfa, Kilis, Gaziantep ve Mardin İllerine ekonomik etkisi ele almıştır. İncelenen yazın çalışmasında, Suriyeli göçüyle birlikte özellikle, 2011-2014 yıllarında Mardin ve Şanlıurfa'da işsizlik oranlarının arttığı, Hatay-Reyhanlı'da Suriyeliler tarafından açılan küçük çaplı işletmelerin yerel esnafı gelir kaybına uğrattığı, Suriyelilerin inşaat sektöründe

düşük ücretle çalışması nedeniyle Şanlıurfa'da inşaat sektöründe diğer çalışan yerel halkın da ücretlerinde düşüşlerin yaşandığı tespit edilmiştir. Aydın (2016), Suriyelilerin mesleki durumlarını incelemiş ve Türkiye'deki Suriyelilerin yarısının işsiz statüsünde olduğu, nitelikli işgücü oranının ise oldukça az bir paya sahip olduğu, kadınların ise yaklaşık olarak %7'sinin işgücü piyasasında yer aldığı tespit edilmiştir. İncelen yazın çalışmasında, 2015 yılında Suriyelilerin yoğun olarak yaşadıkları kentlerde (Mardin, Ş. Urfa, Siirt, Diyarbakır, Batman) işsizlik oranların arttığı tespit edilmiştir. İşsizlik oranında yaşanan bu artışların sebebi sosyal ve ekonomik durumların yanı sıra göç unsurunun da etkisi olduğu düşünülmektedir. Yıldız & Yıldız (2017), Suriyeli göçüyle birlikte artış gösteren kayıt dışı istihdam sorununun ciddi boyutlara ulaştığına dikkat çekilmiştir.

Suriye göçünün Türkiye ekonomisinde yarattığı olumsuz etkilerden bir diğeri ise kayıt dışı istihdam oranlarında yaşanan artışlardır. Kayıt dışı istihdam oranlarında yaşanan artışlar, ülkenin gelir kaynakları olan vergi gelirlerinde azalışlara sebep olmuştur. Ayrıca, kayıt dışı istihdam oranlarında yaşanan artışlarla yerel halk arasında haksız rekabetin oluşmasına neden olmuştur. Gözüm (2017) tarafından kaleme alınan çalışmada da Suriye'de yaşanan iç savaşlar neticesiyle Türkiye ile Suriye arasındaki dış ticaret haddinin azaldığı ve Suriye'deki Türk işletmelerin mali kayıplar yaşadıkları aktarılmaktadır. Korkmaz (2018) çalışmasında, Suriyeli göçüne yönelik sağlanan insani yardımların Türkiye maliyetine büyük bir külfet yüklediği, Suriyelilerin kayıt dışı istihdam etmesi üzerine vergi gelirlerinde kayıplara neden olduğu ve Suriyelilere yönelik yapılan harcamaların vergi gelirleriyle finanse edilmesi sonucu bu durumun yerel halk tarafından kabul edilememesi ve yerel halk arasında da haksız rekabete yol açtığı aktarılmaktadır.

Gümüş (2018), tarafından yerel halkın bakış açısıyla Suriyeli göçünün Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi incelendiğinde, yerel halkın Suriyeli göçüyle birlikte Türkiye'nin ekonomik dengesinin bozulduğu, ekonomik maliyet yarattıkları, ülke içindeki işsizlik oranlarını arttırdıkları yönde şikayetçi oldukları görülmektedir. Erten (2018), Suriyeli göçün Reyhanlı İlçesindeki ekonomik etkisi incelendiğinde, Reyhanlı ilçesinde yaşayan bireylerin ekonomik olarak ciddi sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Reyhanlı ilçesi, Suriye ile sınır ticareti olan ve yerel halkın önemli geçim kaynaklarından biri de sınır ticaretidir. Suriye'de yaşanan savaş sonrası iki kent arasındaki ticaret durmuştur. Ayrıca, Reyhanlı ilçesinin önemli gelir kaynaklarından biri de önemli tarım topraklarına sahip olmasıdır. Ancak, Suriye'de yaşanan çatışma ve güvensizlik ortamından dolayı yerel halk askeri müdahalelerden dolayı tarım arazilerini ekemez hale geldiği belirtilmiştir. Reyhanlı kentinin önemli gelir kaynakları, tarım ve inşaat sektörüdür. Suriyelilerin kent içinde çalıştıkları sektörler de tarım ve inşaat sektörüdür. Suriyelilerin düşük ücretle bu alanda çalışmalarından dolayı ücretlerde düşüş yaşanarak yerel halkın geçim kaynaklarında azalma meydana gelmiştir.

Külek (2018) tarafından kaleme alınan çalışmada, İstanbul-Bağcılar'daki Suriyelilerin bu semti yaşam standartlarının ucuz olduğu, konut fiyatlarının diğer semtlere oranla daha uygun olduğu ve burada tekstil ve imalat sektörünün yaygın olmasından dolayı tercih ettikleri tespit edilmiştir. İstanbul-Bağcılar'daki Suriyelilerin burada tekstil sektöründe yoğunlaşmalarından dolayı, Suriyelilerin tekstil ve imalat sanayisine kayıt dışı istihdam oranlarını arttırdığı ve diğer işletmeler arasında haksız rekabetin oluşmasına sebebiyet verdiği aktarılmaktadır. Fadhly (2018) tarafından kaleme alınan çalışama da Suriyeli göçlerle birlikte yerel vatandaşların bazılarının işlerini kaybettiğini aktarmaktadır. Suriyeliler, her türlü işte düşük ücretle çalışmaya razı oldukları için işverenler tarafından genellikle Suriyeliler tercih edilmektedir. Bu durumda işverenler Suriyelileri çalıştırarak yerel halkın bazıların iş imkânlarını ellerinden alabilmektedir. Ayrıca Miznazi (2018) tarafından kaleme alınan çalışmada, Türkiye'deki artan

işsizlik oranının sadece Suriye göçüne bağlanmasının yanlış olduğu ve Türkiye'de işsizlik sorunun daha öncede var olduğu ve Suriye göçüyle bu işsizlik oranının da olumsuz olarak etkilendiği aktarılmaktadır. Akcan (2018), Türkiye'deki Suriyelilerin çoğunluğunun genç nüfus olası nedeniyle Türkiye'deki işsizlik oranlarının artmasında bir tehdit olarak algılandığı belirtmektedir. Bununla birlikte, Suriyelileri işgücü piyasasında denetleyecek mekanizmaların eksikliğine vurgu yapılarak ekonomik düzenin kontrol altına alınması gerektiğinin altı çizilmektedir.

Öztürk & Çoltu (2018) tarafından kaleme alınan çalışmada da Suriye göçünün Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri ağırlıklı olarak ele alınmıştır. İncelenen yazın çalışmasında, Suriyeli göçünün Türkiye'ye mali yük getirdiği, Suriyeli göçüyle birlikte Türkiye'nin Suriye ve diğer Ortadoğu ülkeleriyle ticaret hacminin daraldığı ve Türkiye'nin önemli gelir kaynaklarından biri olan turizm gelirlerinde ciddi azalmaların meydana geldiği aktarılmaktadır. Karabulut & Açak (2018) tarafından kaleme alınan çalışmada da Suriyeli göçün; sağlık, eğitim ve genel maliyetler adı altında göçün ekonomik mali yüküne vurgu yapılmıştır. Aksümer (2019) Suriyeli göçünün Türkiye'deki işsizlik ve genç işgücü üzerindeki etkisi incelendiğinde, Suriyeli göç ile genç işsizlik oranı arasında doğrudan bir ilişkinin olmadığı ve Türkiye'nin genç işsizlik sorunun daha önce de var olduğu görülmektedir. Ek olarak, Türkiye'deki genç işsizlik düzeyini incelediğinde, gençlerin eğitim seviyesinin yüksek olduğu ancak Suriyeli genç nüfusun ise eğitim düzeyinin oldukça düşük olduğu ve bu durumun ileride Türkiye'deki genç nüfusun vasıfsız işçi oranını arttıracağına dikkat çekilmektedir. Vural (2019) Suriyeli göçün ekonomik bağlamda, sanayi kentlerinde (İstanbul, Bursa) olumlu etkiye sahipken kırsal kesimlerde ise olumsuz sonuçlara sebebiyet verdiği tespit etmiştir. Kavas (2020) çalışmasında ise Suriyeli göçünün kayıt dışı istihdam oranlarındaki artışlara neden olmasından dolayı ülke gelirlerinde azalmalara neden olduğunu aktarılmaktadır.

Son olarak, Suriye göçünün Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerinin görüldüğü alanlardan bir diğeri de turizmdir. 2011 yılına kadar, Suriyeli turistler Türkiye için önemli döviz kaynağı oluşturmaktaydı. Ancak, 2011 yılında Suriye'de baş gösteren savaşalar nedeniyle Suriyeli turist sayısında ciddi düşüşler meydana gelerek ülkede turizm gelirleri azalmıştır. 2012 yılına kadar ülkeye döviz bırakan Suriyeli turistler, 2012 yılından sonra devlet tarafından sağlanan yardımlarla hayatta kalmaya çalışan muhtaç bireyler haline gelmiştir.

Genel olarak, literatür incelendiğinde Suriyeli göçünün Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri ağırlıklı olarak yer alsa da Suriyeli göçünün Türkiye ekonomisi üzerinde olumlu etkileri de yer almaktadır. Assıda (2016), Samsun'daki Suriyeli ve Iraklıların kentte açtıkları iş yerleri ile kent içinde ekonomik canlılığa katkıda bulundukları tespit edilmiştir. Boz (2016) tarafından kaleme alınan çalışmada Suriyeli göçüyle birlikte ucuz işgücü girdisi, Suriyelilere sağlanan hizmetlerin yerel firmalar tarafından sağlanarak ülke içerisinde ekonomik canlılık kazandırılması, bazı enformel sektörlerde işgücü eksikliğinin giderilmesi bağlamında Suriyeli göçünün ekonomi üzerindeki olumlu etki yarattığı aktarılmaktadır. Paksoy ve Özgüven (2017) çalışmasında Kilis İlindeki işletmeler ile yaptığı çalışmada, Suriyeli göçünün ucuz işgücü girdisini sağlayarak işgücü maliyetlerini düşürdüğü ve ülke içinde piyasaya döviz girdisi sağlayarak ekonomide sıcak para akışı sağladığı yönünde Suriyeli göçünün olumlu etkileri aktarılmaktadır. Çelik (2019), Suriyeli göçünün Kırşehir İlinde yarattığı ekonomik etki ele alınmıştır. İncelenen yazın çalışmasında, Kırşehir'deki yabancı uyruklu çalışanların emek piyasasında; ucuz işgücü temini, ara eleman ihtiyacının giderilmesi, firma maliyelerine yük olmama ve bedeni güç gerektiren işlerdeki elaman ihtiyacını sağlama yönünde Kırşehir'deki istihdama olumlu etkide bulunduğu tespit edilmiştir. Babacan (2019) tarafından kaleme alınan çalışmada, Suriye göçüyle birlikte Türkiye'ye yerleşen Suriyeli yatırımcılarla birlikte ülke

içersinde sıcak para akışı ve bu Suriyeli yatırımcıların diğer Ortadoğu ülkeleriyle ticaret yaparak ülke ekonomisine katkıda bulundukları, Suriyelilere sağlanan insani yardımların yerel firmalar tarafından temin edilerek işletmelerin üretim kapasitesinin arttırarak ülke içerisinde ekonomik canlılığa katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. İlgazi (2019), Suriyeli göçünün Gaziantep ve Şanlıurfa kentlerindeki ekonomik etkisini incelemiştir. İncelenen yazın çalışmasında, Suriyelilerin Türkiye ekonomisine genellikle yük olan söylemlerin aksine, Suriyeli yatırımcıların Türkiye'deki kurdukları işletmelerde Türkiye ekonomisine canlılık kazandırdığı yönüne vurgu yapılmaktadır. Ayrıca, "Suriyelilerin yerel halkın iş imkânlarını elinden aldığı" görüşünün asılsız olduğu, Suriyelilerin çalıştıkları alanların genellikle yerel halk tarafından istenilmeyen sektörler olduğu aktarılmıştır. Böylelikle, Suriyeli göçüyle işgücüne ihtiyaç duyulan sektörlerdeki işgücü ihtiyacının sağlanarak Suriyeli göçünün olumlu etkisine vurgu yapılmaktadır.

Suriyeli Çalışan ve İşverenlerin Ekonomik Uyum Sorunsalı

Ekonomik bağlamda Suriyeli göçünün ikinci kategorisini ise Suriyeli çalışanlar ve Suriyeli işverenlerin ekonomik uyumu oluşturmaktadır.

a) Suriyeli Çalışanların İstihdam Piyasasına Uyumları

Suriyeli çalışanların ekonomik uyumu incelendiğinde, Koç vd., (2015) Suriyeli çalışanların, çalışma izinleri bakımından yaşadıkları hukuksal sorunlara ve işyerinde maruz kaldıkları sosyal ve ücret ayrımcılığına vurgu yapılmaktadır. Başbuğ (2017), Suriyeli çalışanların düşük ücret ile çalışmak zorunda bırakıldıkları ve çalışma izin ve ruhsat işlemlerinin bölgeden bölgeye farklılıklar göstererek kimi yerlerdeki idari personellerin Suriyelilere yönelik sert tutumlarından dolayı Suriyelilerin çalışma izin ve ruhsat işlemlerinde sorun yaşadıkları görülmektedir. Yıldız (2017), Suriyeli işgücünün emek piyasasında karşılaştığı sorunları ele almıştır. Suriyeli işgücün iş piyasasında karşılaştıkları temel sorunlar ise öncelikle Suriyelilerin çalışma iznine yönelik hukuki düzenlemelerin geç yürürlüğe girmesi, Suriyelilerin çalışma izni sorunundan dolayı işverenler tarafından kaçak işçi statüsünde güvencesiz olarak çalıştırılması, işverenlerin Suriyelileri düşük ücret ile çalıştırması gibi sorunlarla karşılaştıkları tespit edilmiştir.

Aslantürk & Tunç (2018), Suriyelilerin çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar hukuki bağlamda ve sosyal bağlamda ele alınarak incelemiştir. İlgili yazın çalışmasında, hukuki olarak Suriyeli çalışanların çalışma izinlerinin esnetilmesi, nitelikli Suriyelilerin korunması ve Suriye'deki mesleklerini Türkiye'de de devam ettirme fırsatının verilmesi gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca, ilgili yazın çalışmasında nitelikli Suriyelilerin işgücü piyasasına entegre dilmesiyle Türkiye ekonomisine katkıda bulunacağına ve bu nedenle, nitelikli işgücünün korunması bağlamında nitelikli Suriyelilere "turkuaz kartının" verilmesi gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Ayan (2018), uluslararası düzenlemelerde nitelikli işgücünü korumak için çıkartılan "turkuaz kartının" Suriyelilerin gerekli şartları taşımasına rağmen, nitelikli Suriyelilerin bu karttan yararlanamadıklarına ve bu durumun hem nitelikli Suriyeli işgücü için hem de Türkiye ekonomisi için dezavantaj olduğuna vurgu yapmaktadır.

Kocadaş (2018), saha araştırmasına dayalı olarak Kilis'te gerçekleştirdiği çalışmasında, Suriyelilerin çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar incelemiştir. Araştırma sonucunda, Suriyeli çalışanların dil sorunu yaşadıkları, güvencesiz olarak ağır koşullarda çalıştıkları ve iş yerinde yerel çalışanlardan farklı olarak düşük ücrete tabi olduklarını tespit etmiştir. Arslan (2018)'da Adıyaman'da yaşayan Suriyeliler ile gerçekleştirmiş olduğu çalışmada; katılımcıların çoğunluğunun öğrenci olmaları, dil sorunu ve ayrımcılık faktörlerinden dolayı iş bulmada sorun yaşadıklarını saptamıştır. Ayrıca, katılımcıların dil sorunu ve yasal engellerden dolayı kendiişlerini kurmada zorluk yaşadıklarına da vurgu yapmıştır.

Üstündağ (2019), nitelikli işgücüne sahip Suriyelilerin İstanbul'daki emek piyasasındaki durumları analiz etmiştir. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, çoğunluğunun kendi mesleklerine uygun işlerde çalışamadıkları, genelinin ilk zamanlarda niteliksiz işlerde çalışmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Ayrıca, geçici koruma altında yer alan Suriyelilerin genelinin sosyal güvencesinin olmadığı ancak ikameti olan Suriyelilerin çoğunluğunun sosyal güvencesi olduğu tespit edilmiştir. Nitelikli Suriyelilerin çalışma hayatında karşılaştıkları diğer bir sorun ise diploma denklik sorunudur. Sonuç olarak, ilgili yazın çalışmasında, katılımcılardan az bir oranın kendi mesleklerini (öğretmen, doktor, iç mimar, bilişim uzmanı, bilgisayar mühendisi, gazeteci) Türkiye'de de devam ettirebildikleri ama geri kalan kısmının ise kendi meslekleriyle ilgisi olmayan işlerde çalıştıkları ve bazılarının işsiz olduğu tespit edilmiştir. Ayas & Aslan (2019) literatür araştırmasına dayalı olarak gerçekleştirdiği çalışmasında, Suriyeli çalışanların iş sağlık durumu incelenmiştir. Suriyelilerin çalışma koşullarını konu alan yazın çalışmalarının incelenmesi sonucu, Suriyeli çalışanların ucuz emek işgücü odaklı olarak sömürüldükleri, ağır işlerde güvencesiz olarak çalıştırıldığı, çocuk işçiliğin gün geçtikçe artış gösterdiği, kadın çalışanların ise işyerinde sözlü ve fiziksel tacizlere maruz kaldıkları belirtmiştir.

b) Suriyeli İşverenlerin Ekonomiye Uyumu

Suriyeli girişimcilerin ekonomik uyumu incelendiğinde ise Çakıcı vd. (2016), Mersin'deki 47 Suriyeli esnafların girişimcilik faaliyetleri incelediği ve Suriyeli esnaflarla yapılan görüşmelerde, katılımcıların yarısından fazlasının Suriye'deki mesleklerinin faklı olduğu ve Türkiye'de esnaflık faaliyetinde bulundukları saptanmıştır. Suriyeli esnafların girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlara dair yapılan görüşmede, katılımcıların bürokratik işlemlerde (vergi levhasının alınması, izin ve ruhsat işlemleri) sorun yaşadıkları ve bazı yerel esnaf tarafından rekabet ilişkisine dayalı olarak kutuplaşma sorunu ile karşılaştıkları tespit edilmiştir.

İncelenen yazın çalışmasında genel olarak yerel halkın Suriyelilerin girişimcilik faaliyetlerine olumlu baktıkları görülmektedir. Kaplan & Bedük (2019), diaspora kavramı çerçevesinde Suriyelilerin girişimcilik faaliyetleri ve Suriyelilerin girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunları ele almıştır. Özellikle Suriyelilerin yoğun olarak yaşadıkları kentlerde (Mardin, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa) girişimcilik faaliyetlerinin artış gösterdiği tespit edilmiştir. Suriyelilerin girişimcilik faaliyetlerinin genellikle Suriyelilerin kendilerine özgü ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, bu kentlerde açılan işletmelerin çoğunluğu, Suriyelilerin kendilerine özgü gıda ürünleri ve baharat çeşitleri, ekmek, tatlı ve kıyafet ürünleri satıkları belirlenmiştir. Eser (2018), İstanbul İlindeki semtlerde Pakistanlı ve Suriyelilerin açmış oldukları restoranlar, mekânsal ayrışma kavramı çerçevesinde kuramsal olarak incelenmiştir. İncelenen yazın çalışmasında, girişimcilerin genellikle Suriyelilerin yoğun olarak yaşadıkları; Sultangazi, Bağcılar ve Esenler semtlerinde faaliyette bulunarak İstanbul İlinin diğer semtlerinden mekânsal olarak ayrıştıkları görülmektedir. Girişimcilerin bu mekânsal ayrışmasındaki önemli etkenlerden biri de müşterilerinin çoğunluğunu, kendi etnik gruplarının oluşturmasıdır.

Özkul & Dengiz (2018) çalışmasında Hatay İlinde girişimcilik faaliyetinde bunan 200 Suriyelinin girişimcilik faaliyetleri ve Hatay İline ekonomik etkileri incelenmiştir. İncelenen yazın çalışmasında, işletmelerin çoğunluğunun şahıs şirketti olduğu ve katılımcıların yarısından fazlasının Suriye'de de işletme sahibi olduğu ve erkek katılımcıların yatırım oranlarının kadın girişimcilere oranla yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Suriyeli girişimcilerin yatırım oranlarının ve yıllık cirolarının yüksek olması ve kentteki iş yerlerinin yerel halk için yeni bir iş imkânı olması nedeniyle Hatay İline ekonomik olarak katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.

Uzun (2019), tarafından kaleme alınan çalışmada, Gaziantep'te işletme sahibi 30 Suriyelilerin girişimcilik faaliyetleri ele alınmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmede, katılımcıların kendi iş yerlerini kurmadan önce çalıştıkları yerde hak ettikleri ücreti almamaları, Suriye'deki mesleğini burada da devam ettirme isteği ve düzenli bir hayat kurmak için iş yerleri açmak istedikleri görülmektedir. Katılımcılar tarafından genellikle fastfood, tatlıcı ve fırın işletmeleri kurulmuştur. Katılımcıların bu sektörlerde yönelmesinin temel nedenleri, Suriyelilere yönelik kültürel yemekleri sunmak, özellikle Suriyeliler tarafından tavuk ve felafelin fazla tüketilmesi ve Türkiye'deki tatlıların Suriye'deki tatlılara oranla fazla şekerli olması ve Suriyelilerin Türkiye'deki bu tatlıları fazla tüketememesi girişimcileri bu sektörlere yönlendirmiştir. Katılımcıların iş yeri açarken karşılaştıkları sorunlar incelendiğinde katılımcıların genelinin ciddi sorunlarla karşılaşmadıkları, sorun yaşayanların ise yüksek kira fiyatları, izin ve ruhsat işlemlerinde sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. İncelenen yazın çalışmasında, işletmelerin müşterilerinin genelinin Suriyeli olmasına rağmen Türk müşterilerin de olduğu ve Suriyeli işletmecilerin ilk zamanlarda yerel esnaf ile sorunlar yaşadıkları ancak, Suriyelilerin kendilerine özgü ürünleri satmasıyla yerel halk ve Suriyeliler arasında rekabet durumunun kalkmasıyla yerel esnaf ile sorunlarının azaldığı görülmektedir.

Duman & Özdemirci (2020), İstanbul'da Suriyeli göçmen girişimcilerin faaliyetleri incelenmiştir. İncelenen yazın çalışmasında, girişimci Suriyelilerin çoğunluğunun eğitim seviyesinin yükseköğrenim olduğu tespit edilmiştir. Girişimci katılımcılarla yapılan görüşmede, katılımcıları girişimcilik faaliyetine iten başlıca sebeplerin; eski iş yerlerinde maruz kaldıkları ücret adaletsizliği ve Suriye'deki mesleklerini Türkiye'de de devam ettirme isteği olduğu görülmektedir. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, Suriyelilerin girişimcilik faaliyetlerinde bazı zamanlarda dışlandıkları, hukuki bilgi yetersizliğinden dolayı sorunlar yaşadıkları ve yerel halk arasındaki rekabet ortamının kimi zaman sorun yarattığı görülmektedir. Ek olarak, katılımcıların Türkiye ekonomisinin gelişmiş düzeyi bakımından Türkiye'de kalıp bu girişimcilik faaliyetlerini gelecek yıllarda da sürdürmeyi ve işletmelerini büyütmeyi düşündükleri tespit edilmiştir.

Suriyeli Çocucuk İşçi Sorunu

Ekonomik bağlamda Suriyeli göçünün üçüncü kategorisini ise Suriyeli çocuk işçiliği oluşturmaktadır. Küçükali (2016), nitel çalışmaya dayalı olarak Erzurum'da sokakta çalışan 47 Suriyeli çocukla gerçekleştirdiği çalışmasında, Suriyeli çocuk işçiliği sorununu ele almıştır. İncelenen yazın çalışmasında, çocukların ortalama yaş aralığının 9-14 yaş olduğu, bu çocukların ailelerin genelinin ekonomik durumumun kötü olduğu, hatta bazı katılımcıların evin mali yükünü karşılamakla sorumlu oldukları tespit edilmiştir. Sokakta çalışan Suriyeli çocukların yaptığı işleri incelediğimizde ise kâğıt toplayıcılığı, mendil, su ve simit satımı ve ayakkabı boyacılığı yaptıkları görülmektedir.

Harunoğulları (2016) Kilis İlindeki 62 Suriyeli çocukla gerçekleştirdiği nitel çalışmasında, çocuk işçilerin sorunları irdelenmiştir. Suriyeli çocukların genelinin ekonomik olarak zor durumda oldukları, bazı katılımcıların babaları olmadıkları için evin bütün mali sorumluluklarını üstelendikleri, sağlıksız iş ortamlarında ağır koşullarda çalıştırıldıkları, işverenler tarafından fazla mesaiye bırakıldıkları, sosyal güvencesiz olarak çalıştıkları ve işverenler ile iş arkadaşları tarafından dışlandıkları saptanmıştır.

Türkmen (2018), Şanlıurfa'da çalışan 20 Suriyeli çocuk işçi ile saha çalışması yapmıştır. Araştırmaya katılan katılımcıların ortalama yaş aralığı 15-17 ve katılımcıların çoğunluğu eğitimine devam etmemektedir. Katılımcıların genelinin aile üyelerinin çalışmadığı, çalışan Suriyeli çocukların genelinin oto tamirci, garsonluk ve bayan katılımcıların ise sekreter ve

giyim mağazalarında güvencesiz olarak çalıştıkları ve aldıkları ücretin masraflarını karşılamada yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, katılımcıların çalıştıkları yerde diğer çalışanlara verilen ücret ile kendilerine verilen ücretin aynı olmadığı, ücrette ayrımcılığa maruz kaldıkları, zor koşullarda ağır işlerde fazla saatlerde çalışmaya mecbur bırakıldıkları ve yaptıkları iş karşılığı aldıkları ücretin oldukça düşük olduğu belirlenmiştir. Gül vd. (2019) ise Şanlıurfa'da 20 Suriyeli çocuk ile gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında, çalışan çocukların genelinin erkek olduğu, evin maddi geçimini sağlamakla mükellef oldukları, çocukların sosyal güvenceleri olmadan ağır koşullar altında çalıştırıldıklarını saptamıştır. Lortoğlu & Kurtulmuş (2020) tarafından kaleme alınan çalışmada da İstanbul'da tekstil sektöründe çalışan Suriyeli çocuklar ele alınmıştır. Suriyeli çocuklarla yapılan görüşmede, maddi yoksunluktan dolayı kimi çocukların okula devam edemedikleri ve çocukların sağlıksız koşullarda ağır işlerde çalıştırıldıkları ve işyerinde dışlanmaya maruz kaldıkları görülmektedir.

Sonuç

Türkiye'deki Suriyelilerin ekonomik uyum sorununda iki olgu ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki *girişimci* olarak ikincisi ise *emek piyasasında çalışan* olarak yer alan Suriyeli göçmenler ve yaşadıkları sorunlardır. *Girişimci olarak*, Suriyelilerin ekonomik uyumunda, iki farklı ölçek belirleyici olmaktadır. İlki elinde belli bir sermaye birikimi ile Türkiye'ye gelen, bir tacir statüsüyle büyük ölçekli yatırım yapan ve vatandaşlık almak için girişimde bulunan Suriyeliler, ikincisi ise elindeki kıt kaynaklar ile kent alanında esnaf sıfatıyla yerli halkla ortak olan Suriyelilerdir. İlk girişimci ölçeğinde ülke kalkınmasına ve istihdama sağladıkları katkı nedeni ile olumlu bir toplumsal kabul söz konusu olmasına karşın ikinci ölçekte son dönemde yaşanan ekonomik sorunlarında etkisiyle yereldeki kıt kaynakların paylaşımı konusunda yerli esnaf ile Suriyeli esnaf karşı karşıya kalmaktadır. 2018 sonrası kampların tamamen kapanması, Suriyeli göçmenlerin kent alanına süzülmesi ve geçimlerini sağlayabilmek için esnaflığa yönelmesi de bu sorunu daha da görünür kılmıştır. Öyle ki bu kaynak paylaşım mücadelesinde yerel esnaf, hem Suriyeli göçmenlerle ortaklık yapan yerli halka karşıda tavır almakta hem de Suriyeli esnaflara karşı yerel yönetimlerin yetkilerini kullanmadıklarını belirterek belediye başkanlarına sert tepkilerde bulunmaktadır. Bu yaşananlar ise göçmenlerin ekonomik uyum sürecine olumsuz etki yapmaktadır.

Suriyeli göçmen ve girişimcilik kavramı incelendiğinde ağırlıklı olarak tacir sıfatı taşıyan Suriyeli göçmenlerin sorunsallaştırıldığı görülmektedir. Yani, 07.05.2005 tarihli ve 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanunu m. 3'e göre esnaf "İster gezici ister sabit bir mekânda bulunsun, Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayiciyi Belirleme Koordinasyon Kurulunca belirlenen esnaf ve sanatkâr meslek kollarına dahil olup, ekonomik faaliyetini sermayesi ile birlikte bedenî çalışmasına dayandıran ve kazancı tacir veya sanayici niteliğini kazandırmayacak miktarda olan, basit usulde vergilendirilenler ve işletme hesabı esasına göre deftere tabi olanlar ile vergiden muaf bulunan meslek ve sanat sahibi kimseleri" ifade etmektedir ve tacirlerden farklı bir statüye sahiptir. 04.04.2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu m. 91'e göre, Suriyeli göçmenlere geçici koruma statüsü tanınmakta ve 99 ile başlayan bir kimlik numarası ile kayıtlı bulunmaktadırlar. Girişimci olarak Suriyeli göçmenler 06.01.1961 tarihli 193 sayılı Vergi Kanunu ve 10.01.1961 tarihli 213 sayılı Vergi Usul Kanunu kapsamında yabancı yatırımcı olarak altı aydan uzun süre Türkiye'de ikamet etmeleri sebebiyle yaptıkları işe göre basit usulle esnaf olarak ya da gerçek usul ile tacir olarak Gelir İdaresi Başkanlıkları tarafından başvuru esasına göre vergi mükellefi olarak kayıt altına alınmaktadır. Şehirlerde faaliyet gösteren Suriyeli esnaf sayısı ise resmi rakamlar ile fiili olarak farklılık göstermektedir. Bu farkın ise iki nedeni olduğu saptanmıştır. Bunlardan ilki faaliyette bulunan Suriyeli göçmen görünmesine karşın resmi vergi mükellefi yerli halktan biri

olabilmektedir. İkincisi ise resmi kayıtlarda Suriyeli bir vergi mükellefi görünmesine karşın bu kişinin birden fazla müessesinin (lokanta, bakkal vb.) olması ve bunların başka Suriyeli göçmenlerce çalıştırılmasıdır. Tüm bunlar dikkate alındığında girişimci Suriyeli esnaflara yönelik kapsamlı bir alan çalışması yapılmadığı literatür incelemesinde tespit edilmiş ve Türkiye genelinde faaliyet gösteren Suriyeli esnafların uyumuna yönelik öncü ve kapsayıcı bir araştırmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

İncelenen yazın çalışmalarında, Suriyeli girişimciler üzerine ele alınan çalışmaların genellikle İstanbul, Gaziantep ve Hatay İlinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Unutulmamalıdır ki Suriyeli göçmenler orta ölçekli kentlerde uyum sürecine dahil edilmezler ise bu kentlerde tutunamayıp İstanbul, İzmir, Antalya, Adana gibi büyükşehirlere yönelecek ve büyükşehirlerdeki göçmen baskısı daha da artacaktır. Bu nedenle bir an önce Suriyeli göçmenlerin uyum süreci orta ölçekli kentlerde desteklenmeli ve bu göçmenlerin girişimci kesimlerinin kentin kalkınmasına katkısı sağlanmalıdır.

İkinci olgu olan *emek pisyasasında yer alan Suriyeli göçmenler* ise nitelikli ve niteliksiz iş gücü olmaları bakımından ekonomik uyum sürecinde faklı sonuçlarla karşı karşıya kalmaktadır. Nitelikli Suriyeli göçmen nüfusun içinden akademisyen, doktor ve öğretmenlerin bir bölümü kamu kurumlarında istihdam edilebiliyor iken niteliksiz ya da Türkiye'ye geldikten sonra niteliksiz konuma gelen iş gücü ise ya tarım alanında devlet kontrolünde çalışmakta ya da yasal olmayan bir biçimde düşük ücretlerle ve sosyal güvence olmadan çalışmak zorunda kalmaktadır. Niteliksiz iş gücünü oluşturan göçmenler ile emek piyasasında iş bulmaya çalışan yerli halk arasında da kaynak paylaşım sorunu yaşanmakta ve bu da göçmenlerin ekonomik uyum sürecini olumsuz olarak etkilemektedir.

Suriyeli kadınların istihdamına yönelik yeterli saha çalışması mevcut olmadığı için ayrıntılı bir sonucu ulaşılamasa da kadınların Suriye'de olduğu gibi Türkiye'de de annelik rolünü benimsedikleri ve işgücü piyasasından uzaklaşmaktadırlar. Türkiye'de Suriyeli çocuklara yönelik uygulamaya konan zorunlu eğitim politikasına rağmen çocuk işçilerin olduğu ise alan çalışmalarıyla tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, N. 2017. *Bitmeyen göç konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akcan, A. T. 2018. Türkiye işgücü piyasasında suriyeli sığınmacıların yeri ve etkileri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 59-73. https://doi.org/10.32331/sgd.492894

Aksümer, S. 2019. *Suriyeli mültecilerin demografik yapısının türkiye ekonomisinde genç işgücü ve işsizlik üzerindeki etkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.

Arslan, H. 2018. *Suriyeli mültecilerin iş bulma aşamasında karşılaştıkları sorunlar (Adıyaman örneği)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.

Aslantürk, O. & Tunç, Y. E. 2018. "Türkiye'de yabancıların çalışma izinleri: Suriyeliler örneği. *Ombudsman Akademik*, 5(9), 141-180.

Assıda, O. M. A. 2016. *The economic and social impacts of forced migration: A case study of Syrian and Iraqı forced migrants in Samsun* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. On dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Ayan, H. A. 2018. Türk hukukunda turkuaz kart sahibi yabancıların çalışma şartları. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 1(1), 54-81.

Ayas, F. Y. & Aslan D. 2019. Toplum sağlığı ve etik perspektifleriyle Türkiye'de Suriye'den gelen çalışanlara ilişkin durum analizi. *STED*, 29(1), 9-14. https://doi.org/10.17942/sted.509905

Aydın, İ. 2016. *Dış göçlerin Türk ekonomisine etkileri: Suriye kaynaklı dış göçün iktisadi açıdan incelenmesi ve değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Türk Hava Kurumu Üniversitesi.

Babacan, M. 2019. *Göçmenliğin ve mülteciliğin sosyo-ekonomik etkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.

Bartram, D., V. Poros, M. & Monforte, P. 2017. *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*. (Çev. I. Ağabeyoğlu, T.). Hece Yayınları.

Başbuğ, Ş. 2017. Geçici koruma kapsamındaki yabancıların karşılaştıkları çalışma sorununa ilişkin bir inceleme. *İş ve Hayat*, 3(6), 137-154.

Boz, D. 2016. Dış göçler olgusu ve etkisi: Türkiye-Suriye üzerine bir inceleme. *Sosyoekonomi*, 24(30), 147-153. https://doi.org/10.17233/se.2016.10.009

Bozkurt, K. 2018. *Avrupa birliği politikaları ve düzenlemeleri kapsamında göç hukuku mülteci statüsü ve sığınma*. Legal Yayıncılık.

Brücker, H. 2002. Can international migration solve the problems of european labour markets?. *UNECE Economic Survey of Europe*, 2, 109-142.

Castles, M. & Miller, M. J. 2008. *Göçler çağı modern dünyada uluslararası göç hareketleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çakıcı, A., Yılmaz, S. & Cakıcı, A. C. 2016. Mülteci esnaf sorunları: Mersin'deki Suriyeli esnaflar üzerinde bir araştırma. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 833-840.

Çelik, B. 2019. *Mülteci, sığınmacı ve göçmenlerin Türkiye'deki iş gücü piyasası üzerine etkileri: Kırşehir örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

Coleman, D., Rowthorn & R. 2004. The economic effects of immigration into the United Kingdom. *Population and Development Review*, 30(4), 576-624.

Dewind, J. & Holdaway, J. 2005. Internal *and international migration in economic development. fourth coordination meeting on international migration*. New York.

Duman, E, Ş. & Özdemirci, A. 2020. Türkiye'deki Suriyeli göçmen girişimciler üzerine bir alan araştırması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(37), 629-656. https://doi.org/10.35408/comuybd.654876

Erçoşkun, B. 2015. *Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye sosyokültürel ve sosyoekonomik etkileri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Yeniyüzyıl Üniversitesi.

Erten, S. 2018. *Türkiye'de göç sorunsalı Suriye'den göçün etkileri Reyhanlı örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mustafa Kemal Üniversitesi.

Eser, B. 2018. Mülteci restoranları gastronomik sahanın neresinde? Göçmen mahalleleri, mülteci yemekler ve mekânsal ayrışmaya dair kuramsal bir giriş. *ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar*, 8, 172-195.

Fadhly, N. 2018. *Turkey's Syrian refugee policy and its impacts on Turkish economy and security (2011-2015)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Kültür Üniversitesi.

Gözüm, K. 2017. Uluslararası göç ve gelişmekte olan ülkelere etkisi: Türkiye örneği [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.

Gül, S., Türkmen, E. & K. Nizam., Ö. 2019. Türkiye'de emeğin en savunmasız hali: Şanlıurfa'da Suriyeli mülteci çocuk işçi olmak olmak. *Çalışma ve Toplum*, 2(61), 917-940.

Gümüş, A. K. 2018. *Suriye'den Türkiye'ye göçün sosyo-ekonomik ve kültürel yansımaları (Gaziantep örneği)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.

Harunoğulları, M. 2016. Suriyeli sığınmacı çocuk işçiler ve sorunları: Kilis örneği. *Göç Dergisi*, 3(1), 29-63. https://doi.org/10.33182/gd.v3i1.554

Holzmann, R. & Münz R. 2004. Challenges and opportunities of ınternational migration for the EU, ıts member states, neighboring countries and regions: a policy note. *Social Protection Discussion Paper Series, 30160*. The World Bank.

İlgazi, A. 2019. *Uluslararası göç bağlamında, suriyeli sığınmacıların emek ve yabancı sermaye yatırımları açısından Türkiye ekonomisine etkileri (Gaziantep ve Şanlıurfa örneği)*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gaziantep Üniversitesi.

Kaplan, M. & Bedük, A. 2019. Diaspora girişimcilik: Suriyeli girişimcilerin diaspora girişim sahipliği modeline bağlı değerlendirmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(38), 232-241.

Karabulut, R. & Açak, M. 2018. Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye ekonomik maliyeti (2011-2017). *Birey ve Toplum*, 8(15), 131-144.

Kavas, Ç. 2020. Türkiye'de geçici koruma kapsamındaki yabancıların kayıtdışı istihdam üzerindeki etkisi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 4-23.

Kocadaş, B. 2018. Suriyeli sığınmacılar ve çalışma hayatı: Sorunlar, tespitler ve öneriler. *Sosyolojik Düşün*, 3(1-2), 1-13.

Koç, M., Görücü, İ. & Akbıyık, N. 2015. Suriyeli sığınmacılar ve istihdam problemleri. *Birey ve Toplum Dergisi*, 5(9), 63-93.

Korkmaz, M. 2018. Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin Türkiye işgücü piyasasına etkileri ve değerlendirmeler. *Sosyal Güvence Dergisi*, 13, 57-83.

Küçükali, A. 2016. Sokakta çalışan çocukların sosyo-ekonomik durumları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30 (5), 1345- 1367.

Külek, C. 2018. *Zorunlu göçün mekândaki toplumsal ve ekonomik etkileri: bağcılar ilçesindeki suriyeliler örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi.

Lortoğlu, K., Aslan, M. 2016. En fazla suriyeli göçmen alan beş kentin emek piyasalarında değişimi: 2011-2014. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2, 789-808.

Lortoğlu, S. C. & Kurtulmuş, M. M. 2020. Tekstil sektöründe suriyeli çocuk emeği: İstanbul örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 42(1), 124-156. https://doi.org/10.14780/muiibd.763973

Miznazi, A. 2018. *Investigating the effect of Syrian refugees on the gross domestic product and unemployment rate in Turkey between 2011-2017* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi].

İstanbul Aydın Üniversitesi.

Özkarslı, F. 2015. Mardin'de enformel istihdamda çalışan Suriyeli göçmenler. *Birey ve Toplum*, 5(9), 175-191. https://doi.org/10.20493/bt.97235

Özkul, G. & Dengiz, S. 2018. Göçmen girişimcilik bağlamında Suriyeli göçmenlerin Hatay iline olan ekonomik katkıları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(26), 897-919. https://doi.org/10.20875/makusobed.477418

Öztürk, S. & Çoltu, S. 2018. Suriyeli mültecilerin Türkiye ekonomisine etkileri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 188-198.

Paksoy, S. & Özgüven, M. K. 2017. Suriyeli sığınmacıların kilis ekonomisine etkisi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 4(9), 56-79.

Polat, Y. (2021) Türkiye'nin uluslararası göç politikası bağlamında Suriyeli göçmenlerin uyumu. *Kamu Yönetimi Bakımından Yerel ve Küresel Ölçekte Düşünceler ve Kurumlar*, Editör. Şahin Karabulut, Gazi Kitabevi.

Taylor, J. E. 2006. International migration and economıc development**.** International Symposium on International Migration and Development. Turin, Italy, 28-30 June 2006. https://www.un.org/en/development/desa/population/events/pdf/other/turin/P09_Taylor.pdf, Erişim Tarihi: 24.03.2022.

Türkmen, E. 2018. *Türkiye'de mülteci çocuk emeği: Şanlıurfa'da çalışan Suriyeli mülteci çocuklar* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Uzun, Z. 2019. *Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin girişimcilik deneyimleri: Gaziantep örneği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Üstündağ, N. M. 2019. *Zorunlu göçte nitelikli olmak: Eğitimli Suriyeli göçmenlerin İstanbul emek piyasasındaki deneyimleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Vural, B. M. T. 2019. Impact of Syrian forced migration on Turkish economy. *Sosyoekonomi*, 28(43), 49-64. https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2020.01.03

Yıldız, C. 2017. *Mültecilerin işgücü piyasasına entegrasyonu konusunda çeşitli ülke örnekleri ve Türkiye iş kurumu için öneriler* [Yayımlanmamış uzmanlık tezi] Türkiye İş Kurumu Müdürlüğü Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.

Yıldız, T. & Yıldız, İ. 2017. Suriyelilerin Türkiye ekonomisinde kayıt dışı istihdama etkileri ve bunun yansıması olarak Türkiye'ye maliyetleri üzerine bir inceleme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 30-46.

07.05.2005 tarihli ve 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanunu, Resmi Gazete Yayım Tarihi: 21.06.2005, Resmi Gazete Sayı: 25852.

04.04.2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Resmi Gazete Yayım Tarihi: 11.04.2013, Resmi Gazete Sayı: 28615.

31. 12. 1960 tarihli ve 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu, Resmi Gazete Yayım Tarihi: 06. 01. 1961, Resmi Gazete Sayısı: 10700.

04. 01. 1961 tarihli ve 213 sayılı Vergi Usul Kanun, Resmi Gazete Yayım Tarihi: 10. 01. 1961, Resmi Gazete Sayısı: 10703.

İNKLUZİV SİNİFLƏRDƏ TƏLİMİN VƏ TƏDRİSİN TƏŞKİLİ"

Organization of Education and Training in Inclusive Classes

Gülər BAYAMOVA

ORCID ID: --------

gulerbyrmva@gmail.com

Açar sözlər: İnkluziv, təlim, təşkil, tədris, sinif

Key words: Inclusive, training, organization, teaching, classroom.

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi inkluziv siniflərdə təlimin təşkili və tədrisinin nəzəri əsaslarının xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə yönəlmişdir. Tədqiqat işi müqayisəli təhlil və məntiqi ümumiləşdirmə kimi tədqiqat üsulları əsasında yerinə yetirilmişdir.

Tədqiqatda inkluziv siniflərdə təlimin təşkili və tədrisinin nəzəri əsaslarının fəaliyyət prinsipləri sistemləşdirilərək kompleks araşdırılmışdır. Həmçinin tədqiqat işində məktəblilərlə işdə inkluziv təlimlə bağlı bir neçə metodun tətbiqinin nəzəri əsaslarının müasir dövrdəki vəziyyəti analiz edilmişdir.

Tədqiqat nəticəsində inkluziv siniflərdə təlimin təşkili və tədrisinin müxtəlifyönümlü tətbiqinin nəzəri əsaslarının spesifik xüsusiyyətləri təhlil edilmiş, həmçinin bu sistemdən istifadənin yüksək perspektivli olması müəyyən olunaraq Azərbaycanda bu sistemin tətbiqinin verə biləcəyi səmərələr qeyd olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri daha geniş praktik informasiya tələb etməsidir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti inkluziv siniflərdə təlimin təşkili və tədrisi metodunun tətbiqinin nəzəri əsaslarının spesifik xüsusiyyətlərindən yararlanaraq, əsaslı şəkildə tədrisdə iş prinsipinin geniş miqyasda yaradılmasıdır.

Abstract

The main purpose of the research is to study the features of the theoretical basis of the organization and teaching of teaching in inclusive classes. The research was based on research methods such as comparative analysis and logical generalization.

The study comprehensively systematized the principles of operation of the theoretical foundations of the organization and teaching of teaching in inclusive classes. The research also analyzes the current state of the theoretical foundations of the application of several methods related to inclusive education in work with students.

As a result of the research, the specific features of the theoretical foundations of the organization of training and multidisciplinary application of teaching in inclusive classes were analyzed, as well as the benefits of the application of this system in Azerbaijan were noted.

The limitations of the study are that it requires more practical information. The practical significance of the research is the large-scale establishment of the principle of work in teaching,

taking into account the specific features of the theoretical foundations of the organization of teaching and application of the method of teaching in inclusive classes.

Məqalənin aktuallığı Dünyada əqli və ya fiziki qüsurlu uşaqların təhsil müəssisələrinə təşviq edilməsi prosesinin yayılması sadəcə dövrün əksi deyil, həm də uşaqların lazımlı və əlçatan təhsil almaq hüquqlarının tam şəkildə həyata keçirilməsinin əsaslı şəkildə təmin edilməsi istiqamətində mühüm addımdır. İnklüzivlik, müəyyən mənada, digərini anlamaq və tanımaq aktıdır. Əlverişsiz vəziyyətdə olan bütün şəxslər inklüziv təhsilin hədəf auditoriyasıdır. İnklüziv təhsil multikulturalizmin mühüm alt ölçüsünü təmsil edir. Şagirdlər arasında multikulturalizm yaratmaq üçün onlara fərqli mədəniyyətləri öyrətmək və anlatmaq vasitəsilə əldə edilə bilər.

Uğurlu inklüziv təhsil təcrübəsi üç mühüm komponentdən ibarətdir: məktəb, ailə və icma. Ailə təhsil və öyrənmə vəziyyətləri təqdimatında məktəbə rəhbərlik edir. Buna görə də inklüziv təhsildə ilk tətbiq kimi ailənin çox mühüm rolları və vəzifələri var.Qeyri-rəsmi təhsil prosesinin başlanğıc nöqtəsi olan ailə, uşağın həyati və vacib məlumatları ilk aldığı yerdir; hörmət, sevgi,ünsiyyət və empatiya kimi sosial bacarıqların ilk təməllərinin qoyulduğu yer olduğundan inklüziv təhsil zamanı mühüm funksiyaya malikdir. Çünki uşaqlar həyat haqqında ilk bilik və bacarıqlarının ipuçlarını ailələri ilə birlikdə izləyirlər və müşahidə edərək öyrənirlər. Bu səbəblə ailələrin bir çox inklüziv davranış sərgiləmələri və nümunə göstərmələri vacibdir.

Məktəb-ailə əməkdaşlığı təhsildə iştirak edən bütün maraqlı tərəflərin mədəni müxtəlifliyinə, duyğularına, dəyərlərinə və əsaslanır. Hər yaşda olan uşaqların təhsili üçün ailənin iştirakı çox vacibdir, amma effektiv inklüzivlik və bütün mənşəli xüsusi ehtiyacları olan şagirdlərin uğuru üçün daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Aşağıda ailədə uşağa qazandırıla bilən inklüziv davranışlardan bəziləri verilmişdir.

1.Fərqliliklərə hörmət etmək

2.Yaxşı əlaqə qura bilmək

3.Mehriban olmaq

4.Anlayışlı olmaq

5.Hər kəsin özünəməxsus və fərqli davranışlarını anlamaq

7.Hamıya bərabər davrana bilmək

İnkluziv yanaşmanı inkişaf etdirmək üçün ailələr uşaqları ilə birlikdə müxtəlif fəaliyyətlərə qatıla bilərlər.Ailələrin uşaqları ilə birlikdə edə biləcəyi sinifdən/məktəbdənkənar fəaliyyətlər arasında sahibsiz heyvanların qorunması, tullantıların toplanması, tullantı materialları ilə quş evi tikilməsi kimi müxtəlif fəaliyyətlər mümkündür. Məsələn, bu kimi fəaliyyətlərlə uşaqlarda sevmək / qayğı göstərmək / qorumaq kimi bəzi bacarıqları inkişaf etdirmək mümkündür. Bundan əlavə, bu kimi fəaliyyətləri müəllim öz valideynləri ilə edə bilər.Məqsəd isə məktəbdənkənar/sinifdənkənar tədbirlər vasitəsilə ailələrin iştirakını təmin etmək, qarşılıqlı əlaqəni gücləndirmək və ailə iştirakçılığını artırmaq.

Onun davamlılığını təmin etmək üçün məktəb bağçasında həyata keçirəcəyiniz fəaliyyətlər də mühüm töhfələr verəcək. Həftə sonu ailələri məktəbinizə dəvət etməklə məktəb bağçasında uyğun yer yaradacaqsınız.

Şagirdlərinizin ailələri ilə birlikdə əraziyə toxum (noxud, lobya, qarğıdalı) əkilə bilər.

Yuxarıda sadalanan fəaliyyətlərdən başqa inklüziv təhsil mühitləri yaratmaqla ailələri bu təhsil prosesinə daxil edin.

Bunu etmək üçün çox müxtəlif və təsirli üsullar var. Ailələrin inklüziv təhsil mühitinə cəlb etmək üçün lk addım yaradıcı və orijinal olmalıdır ki,diqqət cəlb edə bilsin.

Bu yanaşmalar vasitəsilə ailənin prosesə cəlb edilməsi gələcəkdə inklüziv təhsil üçün çox müsbət hal olacaqdır və inkluziv təhsilin inkişafının əsasını qoyacaqdır.

İnklüziv təcrübə bu və ya digər təhsil növünü əldə etmək üçün ekvivalent imkanların təmin edilməsini və fərdi xüsusiyyətlərindən, təhsil nailiyyətlərindən, ana dilindən, öz mədəniyyətindən asılı olmayaraq bəzi nüansları nəzərə almadan bütün uşaqların təhsilə uyğunlaşmasına nail olmaq üçün lazimi şəraitin yaradılmasını həyata keçirir.

Hazırda inklüziv təhsilin vəziyyətini təhlil edərkən təkcə təhsil istiqamətinin müxtəlif səviyyələrində müxtəlif başlanğıc imkanları olan uşaqların təhsil və tərbiyəsinə imkan verən innovativ proses kimi məlumatı söz etmək olmaz. Bu istiqamət təhsil prosesinin özünün inkişafına güclü təsir göstərir, onun iştirakçıları arasında münasibətləri xüsusi dərəcədə dəyişdirir.

Xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlara psixoloji və pedaqoji dəstəyin işlənib hazırlanmış kriteriyaları və dəstək aspektləri təhsil prosesinin bütün iştirakçıları arasında onların hüquq və xüsusiyyətlərinə hörmət əsasında münasibətlər yaratmağa imkan verir. Bütün bunlar həm təhsilin daha da humanistləşdirilməsini, həm də yeni tipli peşəkar pedaqoji bütövlüyün formalaşmasını təmin edir.

İnklüziv təhsil təcrübələrinin seqmenti tez baş verməyən sistemli institusional sistemi tələb edir. Lakin onlardan ən çətini müəllimin psixologiyasından başlayaraq, bütün seqmentin işləməsi üçün iqtisadi və maliyyə əsaslarına qədər insanların peşəkar fəaliyyət və şüurunda baş verən dəyişimlərdir.

İnklüziv təhsilin tətbiqi təkcə “maneəsiz mühit” adlanan mühitin təşkili çətinlikləri ilə deyil, hər şeydən əvvəl sosial xarakterli problemlərlə üzləşir.

Bunlara geniş yayılmış fikirlər və strioteplər, müəllimlərin, uşaqların və onların valideynlərinin təhsilin yeni müddəalarının qəbul etməyə hazır olması və ya ondan imtina etməsi, həmçinin sözü gedən zamanda sistemli, hərtərəfli psixoloji və pedaqoji biliklərin və texnologiyaların, təcrübə ilə birbaşa əlaqəli olan xüsusi monitorinq tədqiqatlarının olmaması daxildir.

İfadə edilmiş edilmiş mənanın əsas və prinsipləri ilə yanaşı, inklüziv təhsilin metodikasının olmaması ideyanın özünə inamsızlıq və tənqidlə bağlı bir çox suallar doğurur.

Tədqiqat və monitorinq məlumatlarının lazimi şəkildə olmaması qiymətləndirmələrin və nəticələrin etibarsızlığına səbəb olur. İnklüziv təhsilin başa düşülməsi və həyata keçirilməsi mərhələsində ciddi tətbiqi tədqiqatlar keyfiyyət dəyişikliklərinin prosesləri və nəticələri haqqında biliklər verə, təhsildə inklüziv proseslərin mümkünlüyü və effektivliyi haqqında ümumi təsəvvürlərə təsir göstərə bilər.

İndi inklüziv təhsil təcrübəsi olduqca məhduddur, əsasən eksperimentaldır və buna görə də son dərəcə qeyri-sabitdir. Uğurlu təcrübəni və onun işə salınması və saxlanması proseslərinin və mexanizmlərinin ətraflı təsvirini öyrənmək lazımdır. Bundan əlavə, inklüziv təhsil müəssisələrinin uğurlu təcrübəsi üçün idarəetmə, iqtisadi və metodiki dəstəyə təcili ehtiyac var.

İnklüziv təhsilin inkişafında bu mərhələnin mühüm xarakterik xüsusiyyəti ümumtəhsil müəllimlərinin və inklüziv yanaşmanı həyata keçirməyə qadir olan yardımçı mütəxəssislərin kifayət qədər peşəkar hazırlığının olmamasıdır.

Xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlar üçün təhsilin fərdiləşdirilməsinə yanaşmaları başa düşmək və həyata keçirmək üçün korreksiya pedaqogikası, xüsusi və pedaqoji psixologiya sahəsində mütəxəssislərin xüsusi kompleks köməyə ehtiyacı var, bu kateqoriyaya, ilk növbədə, sağlamlıq imkanları məhdud təhsilalanlar aiddir.

Amma kütləvi məktəb pedaqoqlarının öyrənməli olduğu ən mühüm şey müxtəlif uşaqlarla işləmək və onların hər birinə pedaqoji yanaşmada bu müxtəlifliyi nəzərə almaqdır.

Daxili təhsildə təhsildə inklüziv yanaşmanın inkişafı üçün iki zəngin məzmun resursu mövcuddur:

- xüsusi və inteqrasiya olunmuş təhsil təcrübəsi
- təhsil prosesinin iştirakçılarına psixoloji-pedaqoji dəstəyin texnoloji təcrübəsi.

Yalnız müxtəlif təhsil ocaqlarından olan müəllimlər arasında peşəkar ünsiyyət qarşılıqlı təhsil və tərbiyə imkanlarının qarşılıqlı zənginləşməsinə və genişlənməsinə təsir göstərə bilər.

Davam edən dəyişikliklərin əsas xüsusiyyətlərindən biri valideynlərin mövqeyidir. Valideynlərin müstəqil düşüncəsi xüsusi təhsil ehtiyacı olan bir uşağın təhsil trayektoriyasını, valideynlərin məktəbə münasibətdə tərəfdaş mövqeyini və təhsil nəticəsi üçün məsuliyyətini müəyyən edir.

Biz valideynin tərəfdaş olmasını istəyirik, lakin çox vaxt onu məsuliyyətli seçim etmək hüququndan məhrum edirik. Sonra mütəxəssislərin tövsiyələri çevrilir və məsləhətləşmə davranış üçün imkanlar və seçimlər açmır.

İnklüziv sinfin təşkilinin vacib amillərindən biri müəllimin xüsusi bacarıqlara malik olması, valideynlərlə birgə əməkdaşlıq etməsi və məsləhətləşməsidir.

Sinfin təşkili zamanı müəllimin vəzifələri:

• Şagirdlər üçün sinifdə emosional təhlükəsiz mühitin yaradılması;

• Şagirgləri dərs prosesinə cəlb etmək məqsədi ilə müxtəlif metodlardan istifadə;

• Qarşılıqlı hörmət və anlaşmanın təmin edilməsi;

• İdman dəqiqələri;

• SİM olan şagirdlərin dərs prosesinə hazırlanması

İnklüziv sinifdə dərsin təşkili təlimin məqsədi:

Öyrədici – şagirdlərə bilikləri mənimsətmək, vərdiş və bacarıqları formalaşdırmaq;

Tərbiyəedici – davranış modeli, kommunikativ bacarıqları formalaşdırmaq;

İnkişafetdici – SİM şagirdləri xüsusi pedaqoji-psixoloji üsullarla nailiyyətlərə yönəltmək.

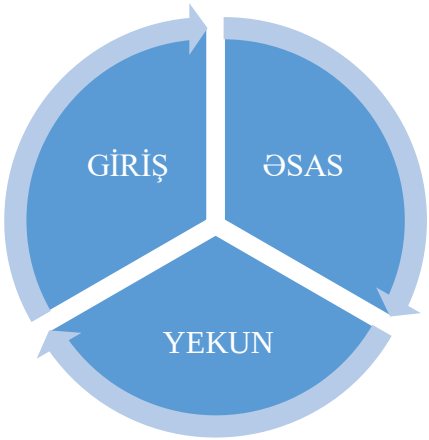
İnklüziv siniflərdə dərslərin planlaşdırılması və təşkili pedaqoji prinsiplərə əsaslanır:

- Pedaqoji optimizm prinsipi (bütün şagirdləri öyrənə biləcəyinə inandırmaq) L.S.Vıqotskinin fərdi inkişaf proqramının başlanğıcı, gedişi və nəticəsini proqnozlaşdırmağa imkan verən "yaxın inkişaf zonası" ideyasına əsaslanır.
- Diferensial və fərdi yanaşma prinsipi şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alır, inkişaf pozğunluğunun spesifik xüsusiyətlərini nəzərə alaraq münasib təlim şərtlərinin yaradılmasına hədəflənir.

- Erkən pedaqoji yardım prinsipi şagirdlərə uğurlu korreksiyaedici-pedaqoji yardımın əsas şərtlərindən biridir. Şagirdin fərdi təhsil ehtiyaclarını müəyyənləşdirmək üçün inkişafdakı ləngimələrin erkən təzahürlərini aşkarlamaq və diaqnostikasını aparmaqdır.
- Təlimin sosial-adaptasiyaedici prinsipi sosial bacarıqların və şagirdin ətraf sosial-mədəni mühitə psixoloji hazırlığının müxtəlif strukturlarını müəyyənləşdirməyə imkan verir.
- Təfəkkür, dil və ünsiyyətin xüsusi təlim vasitəsi kimi inkişafı prinsipi.

SİM olan şagirdlərdə nitq, təfəkkür və ünsiyyətin inkişafında xüsusi problemləri var. SİM olan şagirdlər üçün ümumi təhsil ehtiyacı nitqin, təfəkkürün və ünsiyyətin inkişafına korreksiyaedici-pedaqoji köməyin göstərilməsidir.

SİM olan şagirdlərin öyrənməidraki fəaliyyəti müəllimlərin rəhbərliyini tələb edir. Dərslər şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun planlaşdırılır. Dərsin əvvəlində problematik situasiya yaradılır. Dərsin uyğun hissələrində SİM olan uşaqlara yeni mövzu fərdi izah oluna bilər. Yük dərsin ortasına doğru tədricən artırılır. Növbəti mərhələdə şagirdlərin imkanlarına uyğun müxtəlif növ çalışmalar növbə ilə bir-birini əvəzləyir. Dərs elə qurulmalıdır ki, sinifdə öyrənmə, müzakirə, düşünmə və fəaliyyət üçün müvafiq qüvvə və zaman sərf edilmiş olsun. Dərs aydın alqoritmə malik olmalıdır. Müəyyən alqoritmə vərdiş edən şagirdlər daha intizamlı olur. Dərs bir-biri ilə metodik şəkildə bağlı olan üç hissəyə ayrılır

Sxem 1.1 İnkluziv tədrisdə dərsin hissələri

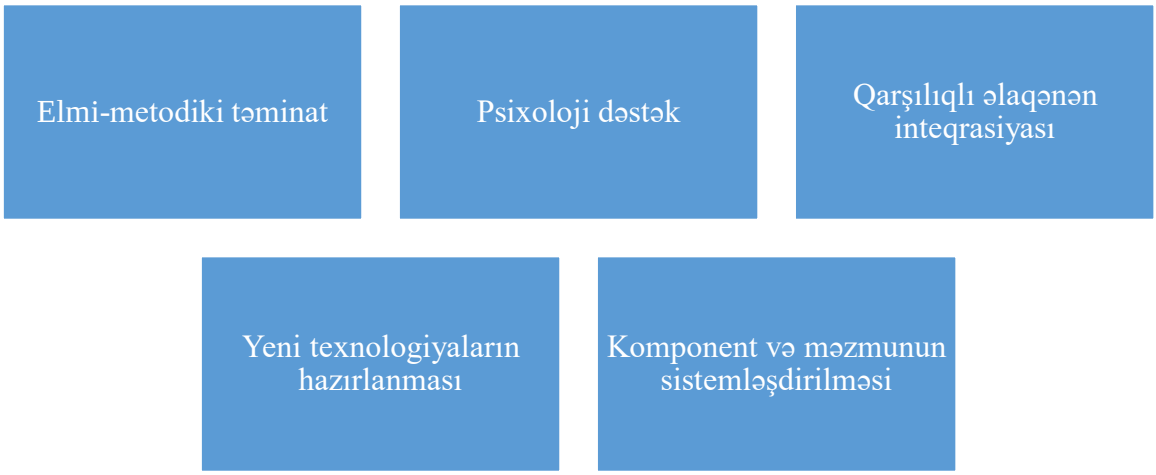
Təhsildə inklüziv yanaşmanın inkişafı prosesində valideynlərin mövqeyi getdikcə daha müstəqil və aktivləşməlidir. Valideynlərlə məhsuldar dialoq təşkil etmək, onları iştiraka və əməkdaşlığa, uşağın təhsili üçün şəraitin birgə müzakirəsinə cəlb etmək bacarığı məktəb ictimaiyyətinin mühüm vəzifəsidir.

Şübhə yoxdur ki, inklüziv təhsilin inkişafı prosesi innovativ dizayn əsasında qurulmalıdır. Bakı şəhərində aparılan eksperimental fəaliyyət göstərir ki, paytaxt təhsilində yaradılmış müasir şəraitdə inklüziv təcrübəni səmərəli şəkildə tərtib etmək mümkündür. Aktual proses zənciri inkişaf edənə qədər innovativ dizayn əsaslı dəyişikliklərə nail olmağa, məqsədyönlü axtarış və yeni nəticə əldə etmək istəyini təşkil etməyə, təhsil subyektlərinin mövqeyini tamamilə yeniləməyə, seqmentdəki əlaqələri və seqmentin özünü dəyişdirməyə imkan verəcəkdir. Bütövlükdə və ən əsası, performans nəticələrinin keyfiyyəti üçün yeni meyarların işlənib hazırlanmasına imkan verəcəkdir.

İndi bu transformasiyalarda iştirak edən bütün insanların düşüncə işinə başlamaq, onların müəllif mövqeyinə başlamaq, onlara bu cür fəaliyyətlər üçün şərait və məkanlar təşkil etmək imkanı vermək vacibdir.

Müxtəlif fəaliyyət zamanı əsaslı təkamül prosesi təmin edilə bilməz. Hazırki vaxta kimi inklüziv təhsilin inkişafı üçün data təchizatının əsas yönləri bunlardır:

Sxem 1.2 İnlkuziv təlim sisteminin dəstək resusları

Bu problemlərin həlli üçün inklüziv təhsil müəssisələrinin professor-müəllim heyətinə hərtərəfli tədris, metodiki və məsləhət dəstəyi verə bilən şəhər və rayon resurs mərkəzlərinin fəaliyyət sistemi yaradılmalıdır.

İnklüziv təhsilin inkişafı üçün resurs mərkəzləri şəbəkəsi müxtəlif səviyyəli təhsil müəssisələrini, mütəxəssisləri və valideynləri ixtisaslaşdırılmış təşkilatları - təhsilə inklüziv yanaşmanı həyata keçirən metodiki, informativ, analitik və praktiki mərkəzlərlə birləşdirən effektiv əlaqədir.

Resurs mərkəzləri sistemi metodiki və informasiya-analitik fəaliyyət sahələrini həyata keçirir, eyni zamanda mütəxəssislərin hazırlanması, onların bacarıqlarının artırılması, əhaliyə erkən yaşlardan ali təhsil müəssisələrini bitirənədək ixtisaslaşdırılmış yardımın göstərilməsi üçün əsl praktik platforma rolunu oynayır.

Orta və ali peşə təhsili sistemində inklüziv yanaşmanın inkişafı nəzərdə tutulmadıqda, əsas ümumi təhsildə inklüziv təcrübənin qurulması məhdudlaşdırılacaq.

Bu məqalənin problemli seqmenti çox genişdir və sistem imkanlarının geniş təhlilini tələb edir. Təhsil ocaqlarının diqqətli və düşünülmüş təcrübəsi peşə təhsilinin əlilliyi olan şəxslərə cəmiyyətdən asılı qalmamaqla öz həyat şanslarını reallaşdırmaq imkanı verə biləcəyini dərk edərək, bu problemləri məsuliyyətlə həll etməyə hazır olmasından xəbər verir.

İnklüziv təhsil inkişaf edir və bu inkişaf müvafiq qanunla dəstəklənir, beynəlxalq tələblər və qlobal inteqrasiya prosesləri ilə əsaslandırılır.

Məqalənin elmi yeniliyi Beləliklə, bu mühüm vəzifənin həyata keçirilməsi üçün elmi-metodiki təminat və proqram və didaktik materialların və tədris vəsaitlərinin hazırlanmasına ən təcili ehtiyac müəyyən edilir. İnklüziv təhsilin praktiki inkişafı inklüziv təcrübəyə metodiki işlənmələrin, proqram təminatının, fəaliyyətin təşkili və məzmununa dair metodiki

göstərişlərin, inklüziv prosesə daxil olan təhsil müəssisələrinin özlərinin, psixoloji-pedaqoji dəstək xidmətlərinin daimi tətbiqi olmadan təmin edilə bilməz. Bu məqalə inklüziv təhsil sahəsində praktiki inkişaflara həsr olunmuş metodiki vəsaitlərin yeni seriyasını açır. Məqalə müxtəlif təlimlərdə birbaşa inklüziv proseslərin təşviqi üzrə ilk, lakin artıq kifayət qədər zəngin təcrübəni ehtiva edir. Təhsil rayonlarında və ayrı-ayrı təhsil müəssisələrində hazırlanmış müxtəlif yanaşmalar, inklüziv təcrübənin orijinal üsulları şəhərdə inklüziv təhsilin inkişafının ümumi "konturunu" görməyə imkan verir. Odur ki, "İnklüziv təhsil" seriyasından olan bu məqalə təhsilin bu innovativ sahəsində metodik vəsaitlərdən biri kimi qəbul edilə bilər.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən müəllimlər, tələbələr və geniş oxucu kütləsi istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Ağayev, Ş., Məmmədova, E., Əliyeva, X. (2012)."İnklüziv təhsil günün tələbidir". "Azərbaycanməktəbi" jurnalı, №4.
2. Azərbaycan Respublikasının Uşaq Hüquqlarıhaqqında Qanunu. (2012).
3. Azərbaycanda inklüziv təhsilin vəziyyətinə dairaraşdırma sənədi. (2018).
4. BMT-nin "Əlillərin hüquqları haqqında"Konvensiyasının icrasına dair AzərbaycanRespublikasının ilk hesabatı. Yanvar, 2011-ci il.
5. Hüseynzadə, R.L. (2013). Pedaqogika. Dərslik.Bakı, Mütərcim, 708 s.
6. İnklüziv siniflərdə təlimin təşkili. (2018). Bakı.Oxu materialı. http://www.tipii.edu.az.
7. Kathy, C. (2014). Inclusive Education in the EarlyYears: Right from the Start.
8. Qaraxanlı, R. (2018). "İnklüziv təhsilinSkandinaviya modeli". Azərbaycan müəllimi, 20aprel.
9. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili(xüsusi təhsil) haqqında AzərbaycanRespublikasının Qanunu. (2001).
10. https://www.academia.edu/45157882/Kapsay%C4%B1c%C4%B1_E%C4%9Fitimde_Okul_Aile_ve_Toplum_%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi
11. Shaw, B. (1988). The incoherence of multicultural education. British Journal of Educational Studies, 36 (3), 250-259.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ DOĞRULTUSUNDA BİLGİYE ERİŞİM HAKKI VE BİLGİ OKURYAZARLIĞI BECERİLERİNİN ÖNEMİ

The Importance of Right to Access Information and Information Literacy Skills in the United Nations Sustainable Development Goals

Prof. Dr. Coşkun POLAT

ORCID ID: 0000-0003-2508-7459

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, polatcoskun@gmail.com

ÖZET

Çalışma, Birleşmiş Milletlerin (BM) sürdürülebilir kalkınma için koyduğu 17 küresel hedefe ulaşılmasında insana yapılan yatırımın önemi üzerine kurgulanmıştır. Bu yatırımda günümüzde meta haline dönüşen bilginin elde edilmesi ve kullanımında fırsat eşitliği ve özgürlüğü önündeki engelin, sürdürülebilir kalkınma adına küresel bir sorun olduğu varsayılmıştır. Bu doğrultuda çağdaş toplumun inşasında bilginin ve bilgi tüketiminin önemi vurgulanmış, bilgi okuryazarlığı olarak nitelendirilen beceriler açıklanmıştır. Bireylerin bilgi tüketimi ile refah ve kalkınma arasındaki ilişki ele alındıktan sonra, bilgi okuryazarlığı becerilerinin toplumsal kalkınmadaki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Son olarak, BM'nin sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile bilgi okuryazarlığı becerilerine sahip bireylerden oluşan toplum ilişkisi, bilgi erişimi ve kullanımında kişiler arası fırsat eşitsizliğini giderme aracı bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışma, toplumsal refahın yaygınlaştırılması ve sürdürülebilirliği noktasında bilgi okuryazarı bireyler yetiştirilmesinde bilgi ve kültür merkezlerinin öneminin ilgili raporlarda ve politika dokümanlarında yer almasına sağlayacağı katkı nispetinde yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir kalkınma, Birleşmiş Milletler, bilgi okuryazarlığı, bilgi erişim, bilgi becerileri.

ABSTRACT

The study is based on the importance of investing in people in achieving the 17 global goals set by the United Nations (UN) for sustainable development. In this investment, it has been assumed that the obstacle to equality of opportunity and freedom in acquiring and using information that has turned into a commodity today is a global problem for sustainable development. In this direction, the importance of knowledge and information consumption in the construction of contemporary society has been emphasized, and the skills described as information literacy have been explained. After discussing the relationship between individuals' consumption of information and welfare and development, the place and importance of information literacy skills in social development is emphasized. Finally, the relationship between the UN's sustainable development goals and the society consisting of individuals with information literacy skills has been evaluated in the context of a tool to eliminate the inequality of opportunity between people in information access and use. The study will be beneficial in proportion to its contribution to the inclusion of the importance of information and cultural

centers in the relevant reports and policy documents in raising information literate individuals at the point of dissemination and sustainability of social welfare.

Key Words: Sustainable development, United Nations, information literacy, information retrieval, information skills.

GİRİŞ

Teknolojik gelişmelerle birlikte niceliği her geçen gün artan ve sunum formatı seçenekleri çeşitlenen bilgi, kalkınmanın can damarı nitelemesiyle yaşadığımız dönemin "bilgi çağı", bu çağın gereklerini yerine getiren toplumların da "bilgi toplumu" olarak anılmasına neden olmuştur. Bilgi çağında bilgi üretimi, paylaşımı, kullanımı ve denetimi bilgi toplumunun temel dinamiği, bireysel, toplumsal ve ulusal gelişmişliğin de önde gelen göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bilginin ekonomik, sosyal, kültürel, mesleki vb. hemen her alanda öncelendiği bu dönemde, bilgi toplumuna uygun olarak bilginin eşit ve özgür erişimi ile bireylerin refahtan pay alabilme adına bilgi üretimi ve tüketiminde etkin olması ön koşuldur. Bireysel gelişim ve toplumsal katılım için sorun çözme, karar verme ve yaşamın iyileştirilmesinde ilgili, yararlı ve nitelikli bilgilere yeterince ve zamanında erişim kritik öneme sahiptir.

Mevcut iletişim teknolojilerinin medya ile yakınsaması, internet ve özellikle de sosyal medyanın yaygınlaşması, kişisel bilgisayar ve mobil cihazların kullanımının artmasıyla birlikte bilgi miktarı da üssel olarak artarken, bilgi üretimi ve tüketiminin gerçekleştiği ortamlar da çeşitlenmiştir. Bu, sürdürülebilir toplumsal gelişmişliğin temel dinamiği olan bireyler için düşünce, ifade ve bilgi erişim serbestliği anlamına gelirken, teknolojik araçlara sahip olanlar ile olmayanlar, sahip olduğu halde etkin kullanma becerisi olmayanlar için de katılım ve rekabet anlamında dezavantaja dönüşmektedir (Engida, 2015, s. 9). Olumsuz durumun ilki bireysel ya da toplumsal anlamda ekonomik eşitsizlikle ilgili bir durumdur ve ülke olarak sahip olunan kaynaklar ile üretim kapasitesinin yönetilebilmesiyle ancak çözülebilir. Diğer yandan, olumsuzluğun ikinci aşaması, yani teknolojik araçlara sahip olunduğu halde kullanım becerisi eksikliğinin yol açtığı toplumsal eşitsizlik sorununun çözümü, ülkelerin kendi elindedir ve bireylere verilecek eğitimle ilgilidir. Son dönemde çağdaş eğitimin hedeflerine yönelik oluşturulan dokümanlarda da özellikle belirtilen, bilgiye dayalı sorun çözme ve doğru kararlar alabilmeye ilişkin sahip olması gerekli bu beceriler, literatüde "bilgi okuryazarlığı becerileri" terimiyle karşılık bulmuştur. Bilgi arama, elde etme, değerlendirme, kullanma ve iletme üst başlıkları ile ele alınan bu becerilerin bilgi toplumunda yetişmiş insan gücü dinamiğine dönüşmesi, fırsat eşitliği ve adalet ilkesi çerçevesinde gerçekleşmesine bağlıdır. Başka bir deyişle, bilgi toplumunun refahının eşit biçimde tüm bireylere yayılması, bireysel ya da toplumsal yaşamda karşılaşılan sorunları çözmede ya da doğru kararlar verebilmede bireylerin bilgiyi etkin kullanımıyla mümkündür. Kapsamlı, kalıcı ve sürdürülebilir bir kalkınmanın da temelini oluşturan bu gereklilik, hükümetlerin eğitim politikalarındaki hedeflerini "bilgi okuryazarı" bireylerin yetiştirilmesi üzerine inşa etmesiyle yakından ilişkilidir.

Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu 2015 yılında 193 üye ülkenin ortak kararıyla, bilgi çağının getirdiği küresel kalkınmayı sürdürülebilirliğe dönüştürmek için "Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development" adlı eylem planını kabul etmiştir (United Nations, 2015). 1 Ocak 2016 tarihinden itibaren dünya genelinde yoksulluğu azaltmak, adil ve eşitlikçi bir toplum yaratmak ile gezegenimizin korunması üst hedefleriyle yürürlüğe konan bu planda (United Nations, 2014), ülkelerin kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri, özel sektör ve diğer tüm oluşumları için 17 sürdürülebilir küresel kalkınma hedefiyle birlikte 169 alt hedef belirlemiştir. Temel vurgunun özgürlükçü ve eşitlikçi bir anlayışla refahın

küresel çapta yaygınlaştırılmasının olduğu bu hedeflerin toplumsal düzeyde gerçekleşmesinin yapı taşı bilinçli, bilgili ve kültürlü bireylerden oluşan bir toplum inşa edilmesidir. Böyle bir toplumda bireyler herhangi bir sorunu çözmede ya da herhangi bir karar almakta doğru ve yeterli bilginin öneminin farkındadır ve teknolojik araçlara da başvurarak bilgiyi etkin kullanabilme becerilerine sahiptir. Bu bağlamda fırsat eşitliği, serbestlik ve özgürlükçü bir yaklaşımla bilginin yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde tüketimi, kalkınma ve daha da önemlisi bu kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından son derece önemli bir konudur.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Latince "sustinere" (ayakta kalmak) sözcüğünden türetilen ve literatürde İngilizce "sustainability" kavramıyla karşılık bulan "sürdürülebilirlik", insanoğlunun yaşamını devam ettirme adına yapıp ettiklerinin yaşadığı çevreyle olan etkileri sonucu ortaya çıkmıştır (Saraç ve Alptekin, 2017, s. 21). Bu yönüyle kavram ilk kez 1982 yılında Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN)'nin Dünya Doğa Sözleşmesi'nde; insan yaşamının idamesinde doğal kaynakların bugün ve gelecekte var olmasını sağlayacak şekilde yönetilmesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Çevreyle olan ilişkisi bağlamında çoğu zaman "zarar verici olanlar" ön plana çıkmış olsa da, Ratiu (2013, s. 127), sürdürülebilirliği "aslında zarar verici özelliği olmayıp, desteklenebilir, savunulabilir ve uygulanabilir yöntem ve araçlarla mevcut iyinin korunabilmesi" olarak açıklamaktadır. Bu bakış açısıyla sürdürülebilirliği büyük ölçüde çevresel-ekolojik dengenin korunması olduğunu kabul ederek, yaratıcılığı ekonomik büyümenin aracı olarak planlama arzusunun "kontrolü kaybetmeden devam ettirilmesi, bağımsız olarak yaşayabilme ve gelişebilme adına yeni bir büyüme teorisi" olarak yorumlamaktadır. Tüm bunlar, sürdürülebilirliğin genel olarak daha iyi bir yaşam kalitesi arayışında çevresel, toplumsal ve ekonomik hususların dengelendiği bir gelecek düşüncesi için paradigma olduğu biçiminde özetlenebilir.

Sürdürülebilir kalkınma ise, sürdürülebilirliğin temel dayanağı olan yaygın ve daha iyi bir yaşam için son dönemde ortaya konmuş bir kalkınma modelini ifade etmede kullanılan bir kavramdır. En öz biçimde; "gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin günümüz kuşaklarının ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir kalkınma modeli" (United Nations, 1987) olarak açıklanan sürdürülebilir kalkınmada asıl hedef, geleceği koruma adına sosyal oluşum ve teknolojinin insan yaşamına üzerindeki olumsuz etkilerini önlemek için sınır ve sınırlılıkların çerçevesini ortaya koymaktır.

20. yüzyıl sonlarında dünya gündemine giren ve 1990'lı yıllardan itibaren de uluslararası antlaşmalarla küresel bir uygulama planı haline dönüşen sürdürülebilir kalkınma, ülkelerin sosyal, kültürel ve ekonomik gelişme hedeflerinde ortak payda olarak "sürdürülebilirliği" öngörmektedir. Mevcut kalkınmanın genele yayılması yanında geleceği de sahiplenmeye işaret eden bu ortak hedef, başlıca insan hakkı olan temel ihtiyaçların karşılanması ile daha nitelikli bir yaşam beklentisinin gerçekleşmesine imkân vermeye yöneliktir. Çevre ile sosyoekonomik gelişme ilişkisinin iyi kurgulanmadığı bir kalkınma stratejisinin uygulanması, insanların mevcut gereksinimlerini karşılayabilir olsa da kaynakların aşırı tüketimindeki plansızlık nedeniyle gelecekteki temel gereksinimlerin karşılanmasını tehlikeye sokabilir. Çünkü büyümenin çevresel felakete yol açmasındaki sınırı net değildir ve çevrenin bozulması çoğu zaman telafisi mümkün olmayan bir sorundur. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınmanın temel felsefesi, sosyoekonomik yapı ve çevre etkileşiminin ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirilerek bugünkü ve gelecekteki nesillerin gelişme ve kalkınmanın olanaklarından adil bir biçimde yararlanmasının sağlanması olarak ifade edilebilir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Daire Başkanlığı, 2022).

Temel ihtiyaçların karşılanması, çoğunluğun yoksul olduğu ülkeler için yalnızca yeni bir ekonomik büyüme çağını değil, aynı zamanda bu büyümeyi sürdürmek için gerekli kaynaklardan adil pay alan yoksulların da güvencesini gerektirir. Bu hakkaniyetin sağlanması, vatandaşların bilinçli ve sorumluluk duygusuyla karar alma süreçlerine etkin katılımını, başka bir deyişle de daha bilinçli ve demokratik olmayı gerektirir. Günümüz demokratik toplumlarının en önemli göstergesi, temel ihtiyaçlar başta olmak üzere refah ve huzurun tüm bireyler için hak olduğu bilincine sahip, eğitim ve kültür düzeyi yüksek, sorumlu ve duyarlı vatandaşlardan oluşmasıdır.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI

Düşünsel yaklaşım olarak kökleri daha öncelere dayandırılsa da; önceki başlıkta da ifade edildiği gibi, günümüzde anlaşılan biçimiyle ilk kez 1982 yılındaki bir sözleşme metninde geçen sürdürülebilir kalkınma, BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987'deki "Ortak Geleceğimiz" başlıklı, yaygın bilinen adıyla da Bruntland Raporunda tüm dünyanın öncelikli ve sürekli sorunu olarak belirlenmiştir (Aysen, 2022, s. 135). O tarihten günümüze BM tarafından pek çok raporla dile getirilen kavramın kapsamı genişlemiş ve küresel düzeyde sınırları belli olan hedef ve stratejilere dönüşmüştür (Matthew ve Hamill, 2009, s. 1119).

Kalkınmanın çok yönlü bir eylemi ifade etmesi, sürdürülebilir kalkınmanın da farklı alanlar ve o alanın gereksinimleri doğrultusunda pek çok tanımının olmasının gerekçesidir. 1992 yılında Rio de Janeiro'da yapılan BM Çevre Kalkınma Konferansı sonuç raporu olarak yayınlanan "Gündem 21 Eylem Planı"nda sürdürülebilir kalkınma; "dayandığı ekolojik ve toplum odaklı sistemlerin varlığını tehdit etmeksizin temel çevresel, sosyal ve ekonomik hizmetlerin dünya geneline sunulabildiği kalkınma" olarak tanımlanmıştır (Özyüksel ve Oksay, 2014: 60). Gelişmiş ya da az gelişmiş olmasına bakılmaksızın ortak dünya dilinin çevre olarak deklare edildiği Plan'da, kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlama adına çevre korumasına odaklanan ve 27 ilkeden oluşan bir deklarasyon da ilan edilmiştir (United Nations, 1993).

Sürdürülebilir kalkınma için öncelikli hedef olarak görülen "aşırı yoksullukla mücadele", BM'nin 2000 yıllında New York'ta gerçekleştirdiği Binyıl Zirvesi'nin öncelikli gündem maddesini oluşturmuştur. Toplantı sonucu deklare edilen Binyıl Kalkınma Hedefleri'nde yoksulluk, açlık, cinsiyet ayrımcılığı, çevresel tahribat, okumaz yazmazlık gibi temel evrensel sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik 8 hedef ortaya konmuştur (United Nations, 2000). Zirve'de kalkınmanın ekonomik yönünün ötesinde insani boyutlarının ön plana çıkarıldığı görülmüştür (Yücel ve Kurnaz, 2021, s. 31).

Sürdürülebilir kalkınmanın eşitlik ve adalet ilkesiyle dünya geneline yaygınlaştırılmasına ilişkin en kapsamlı küresel yönetişim çerçevesi, BM'nin 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'dir. 2015 yılında New York'ta toplanan Zirve, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin (SKH) somut eylem planlarına dönüştürülmesi bağlamında 2000 yılında kabul edilen yoksulluğu, açlığı, hastalığı, cinsiyet eşitsizliğini azaltma ile su, eğitim ve sağlık gibi temel gereksinimlere erişimin iyileştirilmesini öngören Binyıl Kalkınma Hedeflerinin de devamı niteliğindedir (Abdulrahman, Rebecca ve Egbe, 2019, s. 31; de Jong ve Vijge, 2021). Zirve sonunda bilinen adıyla Gündem 2030 olan, "Dünyamızı Dönüştürmek: 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi" başlıklı eylem planı oluşturulmuştur. Kalkınmayı insanlık, çevre, refah, barış ve ortaklık unsurlarıyla ele alan (Aysen, 2022, s. 160) Plan'da, sonraki 15 yıllık süreçte (2015-2030) uygulanmak üzere 17 SKH belirlenmiş, 25 Eylül 2015 tarihinde de resmi olarak kabul edilmiştir (Sachs, 2019, s. 443). Türkiye'nin de dahil olduğu BM üye devletler tarafından belirlenen 17 hedef, 2019 Temmuz ayında "Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma

Amaçları" (BMSKA), yaygın bilinen adıyla da "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları" (SKA) ya da "Küresel Amaçlar" olarak değiştirilmiştir (United Nations, 2019) (Şekil 1).

Şekil 1. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

Sürdürülebilir kalkınma sabit bir uyum durumu değil, kaynakların kullanımı, yatırımların yönü, teknolojik gelişmenin yönelimi ve kurumsal değişimin mevcut ihtiyaçların yanı sıra gelecekle uyumlu hale getirildiği bir değişim sürecidir (United Nations, 1987). Nihai hedef gelişme ve kalkınmanın getirdiği refahın eşit, adil ve özgür biçimde kapsayıcılığının sağlanmasıdır.

Teknolojik gelişmeler, değişim ve dönüşüm ile birlikte bilgi paylaşımı aracılığıyla etkileşimi de kolaylaştırmıştır. Bu etkileşim, toplumların refahtan pay alabilmelerine ilişkin farkındalıklarını ve bu yöndeki girişimlere katılımlarını da artırmıştır. Kalkınmanın sürdürülebilirliğine ilişkin her amacın odağında insan kaynağı vardır. Bu nedenle, ülkelerin bu yönde atmaları gereken ilk adım, sosyal ve kültürel gelişim için gerekli alt yapının oluşturulmasıdır. Bu bağlamda bilgi, eğitim ve kültür hizmetlerinin planlanması ve her kesimin bu hizmetlerden yararlanmasına yönelik yapılanlar, sürdürülebilir kalkınmanın esas çıkış noktasını oluşturmaktadır.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN BOYUTLARI

Mevcut kaynakların bugün ve gelecek için korunmasına yönelik önlemler ve sınırlamalar bağlamında sürdürülebilirlik düşüncesinin kalkınma stratejisine dönüşümü, zamanla ve kademeli olarak gerçekleşmiştir. Bu dönüşümün altında yatan esas neden, ekonomik büyümenin merkezde olduğu bir kalkınma modelinin yol açtığı sosyal, kültürel ve çevresel olumsuzluklardır. Ulusal ve uluslararası düzeyde görece artan refahın eşit ve adil olarak dağılmaması varsıl ile yoksul arasındaki makasın açılmasına yol açarken, yoksulluğun daha da artması, daha iyi bir yaşam arayışı için kırsaldan kente yaşanan göç hareketleri, göçle kalabalıklaşan kentlerdeki sosyokültürel çatışmalar vb. olumsuzluklar, böyle bir kalkınma modelinin kalıcılığını tartışılır hale getirmiştir. Nitekim ekonomik büyümenin kalkınma için tek belirleyici olmayacağı, mevcut ve gelecek kuşakların gereksinimlerinin karşılanmasına dayalı bir kalkınmada sosyal ve kültürel gelişimin vazgeçilmez olduğu anlayışı ile alternatif kalkınma modelleri önerilmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın, bu alternatif kalkınma

modellerinin asgari müşterekte birleşmesi ve tekamülünün sonucu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakların korunması bağlamında sürdürülebilir kalkınmanın birbiriyle ilişkili ve destekleyici dört temel dayanağından bahsetmek mümkündür. Bunlar; "ekonomik", "çevresel", "sosyal" ve "kültürel" sürdürülebilirliktir. Ekonomik ve çevresel boyutuna ilişkin çalışmalar çok öncelere dayanmakla birlikte, sürdürülebilirlikte insan ve toplum faktörünün öneminin anlaşılmasıyla, sosyal ve kültürel boyutlarına ilişkin araştırmalar daha sonraları literatürde yerini almıştır.

Kalkınmanın ekonomik sürdürülebilirliği genel olarak sermayenin bozulmasının önlenmesi ve korunması biçiminde tanımlanmaktadır (Bilgili, 2017, s. 563). Ekonomik büyüme ve gelişme sürdürülebilirliğinin başlangıcını, açıkça vurgulanmamış olsa da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyüme hedefine işaret etmesi nedeniyle, Bruntland Raporu (1987)'na kadar dayandırmak mümkündür (Diesendorf, 1997). Ekonomik sürdürülebilirlik ile ilgili en çok tartışılan konu, ekonomik büyümenin ve gelişmenin üretim kadar kaynakların kullanımı ve kişilerin tüketimini de gerektirmesi (Riedy, 2005) nedeniyle, potansiyel kaynakların tüketiminin engellenmesidir. Buna karşılık, ekonomik büyümenin daha düşük çevresel etkiye sahip teknolojileri beraberinde getirdiği, bunun da sürdürülebilirlik için uygun olduğunu savunanlar da vardır. Her iki görüşün de aslında ekonomik sürdürülebilirliğin çevresel ve sosyal sürdürülebilirlikle sıkı bir bağının olduğuna işaret ettiği görülmektedir (Reddy ve Thomson, 2015).

Kalkınmanın çevresel sürdürülebilirliği, ekosistemlerin sahip olduğu gücü ve biyoçeşitliliğin ön planda tutularak doğal sermaye birikiminin gelecek kuşaklar için korunması olarak özetlenmektedir (Bilgili, 2007). Çevresel sürdürülebilirlik doğal kaynakların kullanımı ve korunması üzerine vurgu yapar. Doğal kaynaklar, insanların doğal yaşam çevresini ya da çevrenin sunduğu olanaklara (toprak, hava, su, orman vb) işaret ederken, koruma ise gelecek nesiller için bu kaynakların bilinçli tüketilmesidir (Goodland ve Daly, 1996, 1005). Hem üretim hem de tüketimde ekosistemin korunması bilinci, bireysel ve toplumsal farkındalıkla yakından ilişkilidir. Bu farkındalığın kaynağında ise kültürlü ve eğitimli bireylerden oluşan toplumsal yapı vardır. Dolayısıyla gerek ekonomik üretimin ve tüketimin gerek bu eylemlerde çevresel kaynakların korunmasının, sosyal ve kültürel sürdürülebilirliğin sağlanması ile yakından ilişkili olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Ekonomi ve çevre ilişkisi bağlamında kalkınmanın sürdürülebilirliği başlangıcından bu yana ön planda tutulan konular olmasına karşın, bu iki boyuta ilişkin hedeflerin gerçekleştirilebilmesi bağlamında konunun bireysel ve toplumsal boyutları zaman geçtikçe anlaşılmaya ve tartışılmaya başlanmıştır. Teknolojik gelişmelerle hız kazanan ekonomik kalkınma ve beraberine getirdiği refah ve dönüşüm, sürdürülebilirliğin ekonomik ve çevresel yönünün insana yapılan yatırımla ilişkilendirilmesinde itici güç olmuştur. Çünkü ekonomik gelişmede temel hedef bireylerin temel ihtiyaçlarının giderilmesidir. Çevresel yönü de bu ihtiyaçların giderilmesine yönelik faaliyetlerde gelecek nesiller için yaşanabilir bir dünya bırakabilmektir. Tüm bunlar, mevcut ve gelecekteki sorunların farkındalığıyla hareket eden, karşılaşılan sorunların çözümünde katılımcılık bilincine ve esnekliğe sahip toplumlarla mümkündür (City of Vancouver, 2005, s. 3). Başka bir ifadeyle, sosyal sürdürülebilirlik refahın toplumun her kesimine yaygınlaştırılması adına fiziksel, kültürel ve sosyal alanların oluşturulması, insanlar arası etkileşimi ve dayanışma bilincinin pekiştirilmesidir (Palich ve Edmons, 2013, s. 1).

Sürdürülebilirliğin sosyal kalkınmayla ilgisini vurgulayan çalışma nispeten az olmasına karşın, bu kapsamda üzerinde durulan konuları; bireysel ve toplumsal refah, kişiler ve kuşaklar arası

eşitlik, adalet, demokrasi, yoksulluk, insan hakları, karar almada katılımcılık, yönetişim, eğitim, güvenlik, sağlık, kültürel kimlik (Sachs, 2003; Riedy, 2005; Bacon, Getz, Kraus, Montenegro ve Holland, 2012) olarak özetlemek mümkündür. Vallance (2011, s. 342), sosyal sürdürülebilirliğin "sürdürülebilirliğin geliştirilmesi", "sürdürülebilirliğe bağlılık" ve "sürdürülebilirliği koruma" olmak üzere üç boyutundan bahsetmektedir. Sosyal sermaye, adalet, eşitlik, özgürlük gibi gereksinimlerin giderilmesi sürdürülebilirliğin gelişimini; çevre bilinci ve duyarlılık sürdürülebilirliğe bağlanmayı; sosyo-kültürel değerlerin oluşumu ve bu değerlere saygı ise sürdürülebilirliğin korunmasını ifade eder. Tüm bunlar beşerî ve sosyal kaynakların yeterliğiyle ilgilidir. Beşerî sermaye bilinçli, bilgili, eğitimli ve kültürlü insanlardan oluşan bir toplum düzenine; sosyal sermaye ise bu özellikteki bireylerin oluşturduğu, yaşam kalitesini iyileştirme ve bu kalitenin sürdürülebilirliği adına ortaklaşa ve katılımcı hareket etme bilincine sahip bir topluma işaret etmektedir (City of Vancouver, 1005, s. 3). Bu yönüyle sosyal sürdürülebilirliği bilgi, eğitim ve kültüre dayalı bilinçlendirme sonucu eşitlik ve özgürlükçü yaklaşımla sosyal katılım ve temel hizmetlere erişimin gerçekleşmesi biçiminde de değerlendirmek mümkündür (McKenzie, 2004, s. 15).

Özetle, kalkınmanın ekonomik ve çevresel olarak sürdürülebilirliği, bugün ve gelecekte bireysel ve toplumsal refahın sağlanmasını ifade ederken, bu refahın eşit, adil ve yaygın katılımla bilinçli bir şekilde gerçekleşmesinin garantörü de sosyal ve kültürel sürdürülebilirliğin gerçekleştirilmiş olmasıdır. Sosyal ve kültürel sürdürülebilirlik bilinçli, bilgili ve kültürlü bir toplum yapısını öngörürken, temelinde eğitim ve bilgi vardır. Gelişimin temel göstergesinin bilgi üretim, tüketim ve paylaşım kapasitesi olduğu günümüz bilgi toplumunda, bireylerin ve kurumların bilgiyle olan ilişkisinin güçlendirilmesi, doğru ve yararlı bilgiye dayalı karar alma ve sorun çözme becerisinin kazandırılması, sosyal ve kültürel sürdürülebilirliğin gereği, bu becerilere sahip birey ve toplumlar da ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliğin potansiyel kaynağıdır.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA, EĞİTİM VE BİLGİ ERİŞİM

Sürdürülebilirlik, genel anlamda gelişmişliğin ve kalkınmanın eşit ve adil olarak paylaşımının önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik uygulamalar olarak nitelendirilir. Kalkınmanın sürdürülebilirliğinde en önemli unsur insandır. Sosyal, kültürel ve akademik anlamda yetişmiş insan gücü, özellikle bilgi toplumundaki gelişmenin kaynağı ve geleceğinin garantisidir. Bu bağlamda, gelişmişliğin getirdiği refahın toplumun geneline yayılması, doğal kaynakların bilinçli bireyler aracılığıyla korunarak evrenin geleceğinin garanti altına alınmasına ilişkin belirlenen sürekli kalkınma hedeflerinin tümünde, bireylerin sahip olması gerekli becerilere yönelik aldıkları eğitim ile sahip oldukları bilgi ve beceriler ön plana çıkmaktadır. Başka bir deyişle, çağdaş eğitimle kazandırılacak bilgi ve beceriler, kişilerin sürdürülebilir kalkınmaya karşı farkındalığını, yaygınlaştırılmasını, refahın adil ve eşit paylaşımını sağlayacak en etkili araçtır.

Eğitim, bireye sadece kendisine değil, içinde bulunduğu topluma faydalı olması için gerekli bilgi ve becerileri kazandırma amacına hizmet eder. Eğitim bireylere edindiği bilgi ve becerilerin yalnızca kendi gelişimi için değil, gelecek nesillerin daha iyi olması için gerekli olduğu bilincini de kazandırır. Bu anlamda eğitim, yalnızca bir sosyal hizmet değil aynı zamanda değişim ve dönüşümle ilgili kişisel ve toplumsal gelişimin de ön koşuludur. Eğitime erişimde adalet ve eşitlik, kişilerin her konuyla ilgili fikir sahibi olmaları ve katılımcı olmaları nedeniyle bireysel, yerel ve ulusal düzeyde gelişme ve kalkınmanın sürdürülebilir olmasıyla sonuçlanacaktır (Adedokun, 2012).

Eğitim hakkı, UNESCO tarafından 1948 yılından bu yana her birey için temel bir hak olarak kabul edilmiş ve okuma yazma becerisinin dünya genelinde kazandırılmasına yönelik eylem planları oluşturulmuştur. Yine UNESCO son dönemde sürdürülebilir şehirlerin ve toplumların gelişiminde eğitimin önemine vurgu yapan çok sayıda çalışma yayınlamıştır. Temel gerekçe de eğitimin barışın, hoşgörünün, demokrasinin ve sağlıklı bir toplumun temeli olarak kalkınmanın temel argümanı olduğudur (UNESCO, 2012).

Gelişim ve kalkınmanın getirdiği refahın toplumun her kesimine yaygınlaştırılmasında, eğitimde adalet ve eşitlik son derece önemlidir. Bu nedenle BM Kalkınma Amaçlarının dördüncü hedefi; "kapsayıcı ve hakkaniyete dayanan nitelikli eğitimi sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenim fırsatlarını teşvik etmek" olarak belirlenmiştir. Bu hedef kapsamında hükümetleri 2030 yılına kadar tüm kız ve erkek çocuklarının yerinde ve etkili ilk ve orta öğretimi ücretsiz, eşit ve nitelikli olarak sağlamakla yükümlü tutmaktadır. Ayrıca, 2030 yılına kadar, "sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir yaşam tarzları, insan hakları, cinsiyet eşitliği, barış ve şiddetsizlik kültürü geliştirme, dünya vatandaşlığı, kültürel çeşitlilik ve kültürün sürdürülebilir kalkınmaya katkısı alanlarında eğitim dâhil diğer yöntemler aracılığıyla sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi için gereken bilgi ve becerilerin tüm öğrenen kişiler tarafından edinilmesini sağlamak" (United Nations, 2015) şartı öngörülmektedir.

BM Kalkınma Amaçlarında, eğitim temel hedefler içinde gösterilirken, diğer pek çok hedef için de ön koşul olarak kabul edilmektedir. Daha önceden de açıklandığı gibi, kalkınmanın ve gelişmişliğe yönelik belirlenen her hedefin merkezinde nitelikli insan gücü vardır. Nitelikli insan gücünün geçmişten günümüze en temel göstergesi okur yazar olmasıdır. UNESCO okur yazarlığın gelişmemiş ülkeler de dâhil olmak üzere tüm dünyada yaygınlaştırılmasına yönelik uygulamaları uzun yıllardır gerçekleştirmektedir. Buna karşın, okuryazarlık becerisi geçmişte bir dili okuma ve yazma yeteneği olarak tanımlanırken, günümüzde bilgi erişim, elde etme, anlama, yorumlama, oluşturma ve iletme becerilerini kapsayacak biçimde geniş bir perspektifle ele alınmaktadır. Günümüzde eğitim anlayışı, yapılandırılmış politika ve programlarla resmi olarak okullarda gerçekleştirilmesinin çok ötesine taşınmıştır. Bunun temel gerekçesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) bilgi üretimi, erişimi, tüketimi ve paylaşımında yol açtığı artış ve sunduğu olanaklardır.

BİT'deki gelişmeler bilgi patlamasına neden olurken, bilgi gelişmenin can damarı olmuş, değişim ve dönüşümde meta haline gelmiştir. Gelişmişliğe vurgunun "bilgi toplumu" olarak nitelendirildiği bu toplumda bireylerin başarılı olabilmesi, çok değişik formatla üretilen, çok farklı erişim ve paylaşım seçeneği ile sunulan bilgiyi, sorun çözme ve karar vermede etkin ve beceriyle kullanabilmelerine bağlıdır. Hızlı değişim ve dönüşüm ortamında bireyler için kendini sürekli geliştirmeyi öngören bu bilgi ortamı, eğitim ve öğretimin enformel, bağımsız ve yaşam boyu devam etmesini de zorunlu kılmıştır.

Teknoloji temelli bilgi iletişim ve paylaşım seçenekleri bireyler arası etkileşimdeki sınırları ortadan kaldırarak, dünyanın küresel bir köy haline dönüşmesine neden olmuştur. Bireysel ve toplumsal anlamda bu gelişmelere uyum sağlayabilmenin koşulu, bilgiyi gelişimin merkezine alabilme adına bireylere bilgi erişim, kullanım ve paylaşım becerilerini kazandırmaktır. Nitekim BMSKA'ya kaynaklık eden 2012 Rio Sürdürülebilir Kalkınma Konferansının çıktısı, "The Future We Want" adlı dokümanda, bilgi teknolojileri ve bilgi erişime ilişkin şu açıklamalara yer verilmiştir: "*Bilgi ve iletişim teknolojisinin hükümetler ve kamu arasındaki bilgi akışını kolaylaştırdığını kabul ediyoruz. Bu bağlamda, bilgiye erişimin ve iletişim teknolojisinin geliştirilmesi, özellikle de geniş bant şebekeleri ve hizmetleri ve sayısal*

uçurumun kapatılması için çalışmalar yapılması ve uluslararası iş birliğinin sağlayacağı katkının göz önünde bulundurulması çok önemlidir" (The Future We Want, 2012).

Yaşadığımız dönemde bilgi becerilerinin önemine istinaden, Uluslararası Kütüphane Dernekleri Federasyonu (IFLA)'nun 2014 yılında Lyon'da düzenlediği toplantısının gündemi de BM Kalkınma Amaçları ve bilgi erişim olmuştur. Toplantı sonrası yayınlanan deklarasyonda, bilgi ve iletişim teknolojilerinin bilgiye erişimde sunduğu olanakların kişiler ve toplumlar için akademik ve kültürel gelişim anlamına geldiği, yaşam kalitesini artırıcı bu gelişimin de sürdürülebilir kalkınmanın en önemli destekleyicisi olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, BM üye ülkelerine 2015 sonrası kalkınma gündemi çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma ve demokratik toplum yapısının güçlendirilmesi adına bilgiye erişim, anlama, kullanma ve paylaşımının, eşitlik ve özgürlük anlayışı içinde tüm kesimler için teşvik edilmesi çağrısında bulunulmuştur (IFLA, 2014).

Bilgilenme hakkı, temel insan haklarındandır. Diğer pek çok haktan yararlanabilmenin de ön koşulu olan bu hakkın, çağın gerektirdiği usul ve yöntemlerle, eşitlik ve özgürlük çerçevesinde gerçekleştirilmesi devletlerin asli vazifelerindendir. Gelişmişliğin ve kalkınmanın geleceğe taşınmasının garantörü olan bilgilenme hakkı, özellikle de yoksul toplumları ve dezavantajlı grupları, aşağıda belirtilen yönleriyle güçlendirmeyi sağlar:

- Sivil, toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel hakların kullanımı
- Üretime aktif ve yaratıcı katılım
- Yeni beceriler kazanma ve bu becerileri kullanma
- Kültürel kimliği ve ifadeyi zenginleştirme
- Topluma aktif katılım sağlayarak karar alma sürecinde yer alma
- Kalkınma sürecinde karşılaşılan sorunlara toplumsal temelli çözümler üretme
- Yönetimin hesap verilebilirlik, şeffaflık, iyileştirme ve güçlendirme yönlerinin güvence altına alınması
- Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik kamu ve özel sektör çalışmalarındaki ilerlemenin gerçek ölçümünün yapılabilmesi.

Toplumun sosyal ve kültürel yönden geliştirilerek ekonomik refahın her kesime yaygınlaştırılması, yanı sıra bu refahın bilinçli toplum aracılığıyla gelecek kuşaklar için de teminat altına alınmasıyla sonuçlanacak bilgi erişim ve kullanma hakkı, IFLA'nın Lyon Deklarasyonunu imzalayan üye ülkelere konuyla ilgili aşağıdaki hususları kabul ettiklerini öngörmektedir (IFLA, 2014):

1. Yoksulluk çok boyutludur ve ortadan kaldırılma sürecindeki ilerleme, sürdürülebilir kalkınma ile yakından ilişkilidir.
2. Sürdürülebilir kalkınma, temeli insan haklarına dayanan şu ilkeler çerçevesinde yürütülmelidir:
    a. Eşitsizliğin azaltılması, yerel halk, göçmenler, mülteciler, azınlıklar, kadınlar, engelliler yaşlılar, gençler ve çocuklar da dâhil olmak üzere dezavantajlı tüm grupların eğitim seviyelerinin yükseltilerek topluma katılımlarının sağlanmasıyla mümkündür.
    b. Ekonomik, politik ve sosyal katılım da dâhil toplumsal cinsiyet eşitliği, önemli ölçüde kadınlara ve kız çocuklarına eşit ve adil eğitim olanaklarıyla sağlanabilir.
    c. Bireylerin ekonomik bağımsızlığı ve itibarı, iyi iş olanaklarının herkese sağlanmasıyla güçlendirilebilir.

   d. Bilgiye erişme, ifade özgürlüğü, örgütlenme ve toplantı özgürlüğü ile özel hayatın gizliliği hakları bireysel özgürlüğün temeli olarak teşvik edilmeli, saygı duyulmlalı ve korunmalıdır.
   e. Kamuya katılım, bireylerin tümünde yaşam kalitelerini iyileştirmeye yönelik inisiyatif alabilmelerini sağlar.
3. Evrensel okuryazarlığın temeli olan enformasyona ve bilgiye erişimdeki eşitlik, özgürlük ve artış, sürdürülebilir kalkınmanın vazgeçilmez bir ayağıdır. Nitelikli bilgiye erişmedeki artış ve bu sürece toplumsal katılım, kaynakların daha etkili ve şeffaf dağılımını sağlayacaktır.
4. Kütüphaneler, arşivler, sivil toplum kuruluşları, öncü kişiler ve medya gibi bilgi aracıları, kalkınmada gereksinim duyulan bilgilerin aktarılmasında, düzenlemeye konmasında, uygulanmasında ve iyileştirilmesinde hükümetlere, kurumlara ve bireylere yardımcı olacaktır. Bunun gerçekleştirilmesi için şunlar yapılabilir:
   a. Toplumun ve bireylerin gelişimlerine yön vermede destekçi olan temel haklar, toplumsal hizmetler, çevre bilinci, eğitim, sağlık, iş olanakları ve kamu harcamaları konularında bilgi aktarımı.
   b. Toplumla ilgili ve öncelikli gereksinim ve sorunların belirlenmesi ve bunlara odaklanılması.
   c. Ulusal ve uluslararası paydaşlarla, kalkınmanın daha etkili ve yaygın olması adına iletişim kurmak.
   d. Kültürel mirasa, resmî belge ve bilgiye, bilgi merkezleri (kütüphaneler, arşivler ve diğer kültürel miras kurumları) aracılığıyla sürekli erişimin sağlanması.
   e. Toplumun karar alma süreçlerinde daha etkin ve yaygın katılımının sağlanması için kamuya açık tartışma platformu ve alanı sağlamak.
   f. Bireylere kendileri için en yararlı olacak bilgi ve hizmetlerin farkında olmalarını, erişmelerini ve etkin kullanmalarını sağlayacak eğitim ve becerileri kazandırmak.
5. Gelişmiş bilgi ve iletişim (BİT) altyapısıyla, kapsamlı iletişim sağlama ve hizmetlerin teminini hızlandırma, bilgi akışının her yerden sağlaması için kullanılmalıdır. Kütüphaneler ve diğer bilgi aracıları, BİT'i ulusal politikalar ile bunların yerel uygulamaları arasındaki boşluğu doldurmak için kullanarak, kalkınmanın getirdiği refahın toplumun her kesimine yaygınlaştırılmasını sağlayabilir.

Bilgi becerilerine sahip bireylerden oluşan toplumlar, kalkınmanın getirdiği refahtan yaralanma için ön koşulu yerine getirmişlerdir. Bu becerilerde toplumsal bölünmüşlük, kalkınmanın sürdürülebilirliğinin önündeki en önemli engellerdendir. Bu nedenle UNESCO, bu becerilerin kişiler için temel insan haklarından ve özgürlüklerinden tam olarak yararlanması, aynı zamanda da sosyal adaletin gereği olduğuna vurgu yapmıştır. BMSKA'nın 16. maddesi dayanak gösterilerek, bu yetkinliklerin kazandırılmasının sürdürülebilirlik için kaçınılmaz olduğuna dikkat çekmiştir. Bu kapsamda kazandırılması gereken becerileri ise "medya ve bilgi okuryazarlığı" terimiyle ifade etmiştir. Bu beceriler de; "ihtiyaç duyulan bilgiye etik ve etkili bulma, erişme, değerlendirme ve kullanma; internetteki bilgi de dahil kütüphaneler, müzeler ve arşivler gibi medya ve diğer bilgi sağlayıcıların demokratik toplumlarda bireylerin yaşamlarındaki konumunu anlama; medya ve bilgi sağlayıcıların işlevlerini yerine getirecek koşulları anlama; medya ve bilgi içeriğini eleştirel olarak değerlendirme; kendini ifade etme, yaşam boyu öğrenme, demokratik katılım ve iyi yönetişim ile medya ve bilgi sağlayıcıları ilişkisini kavrama; teknolojik olanakları beceriyle kullanarak içerik üretme" olarak özetlenmiştir (Media and Information Literacy for the Sustainable Development Goals, 2015). UNESCO'nun işaret ettiği bu beceriler, 1970'lerde "bilgi okuryazarlığı" becerileri olarak

ortaya çıkmış, zamanla da pek çok çalışmaya ve rapora konu olmuştur. Literatürde pek çok disiplin ve alanda bilgi erişim ve kullanımının önemine atfen ön koşul beceriler olarak farklı terimlerle kullanılmıştır. "Bilgi becerileri" üst başlığıyla ifade edilebilecek bu beceriler, bilgi toplumunda eğitim-öğretimin nihai hedefi olan bağımsız ve yaşam boyu öğrenmenin de temeli kabul edilmektedir. Kapsayıcı ve kalıcı bir kalkınmanın nitelikli bireylerden oluşan bir toplum yapısını öngördüğü gerçeğinden ve bilginin kalkınanın can damarı olarak görülmesinden hareketle, bilgi okuryazarlığı becerileri sürdürülebilir kalkınmanın tüm yönlerini ilgilendiren bir konu olarak değerlendirilmektedir.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE BİLGİ OKURYAZARLIĞI BECERİLERİ

Geleneksel olarak bir dili okuma ve yazma yeteneği olarak tanımlanan okuryazarlık, eğitimin ilk aşaması, öğrenmenin ön koşulu, eğitimli ve kültürlü bireyleri nitelemede kullanılan bir kavramdır. Okuryazarlık, bireylerin akademik, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimlerinin ön koşulu olarak bireysel ve toplumsal gelişimin temel aracıdır. Buna karşın bilgi ve iletişim teknolojilerinin hemen her alanda yol açtığı değişim ve dönüşümün, okuryazarlığı okuma, yazma ve aritmetik hesap yapabilme becerileri biçiminde anlaşılan kelime anlamı bağlamının çok ötesine taşıdığı da gerçektir. Okuryazarlığa ilişkin bu anlayış, okuryazarlığı belli bir disiplin ya da konu nitelemesiyle birlikte ele alınmasına da yol açmıştır. Dijital okuryazarlık, eleştirel okuryazarlık, medya okuryazarlığı, görsel okuryazarlık, sinema okuryazarlığı, fen okuryazarlığı, sağlık okuryazarlığı vb. gibi kavramlar, okuryazarlığın geleneksel anlamda işaret ettiği becerilerin ötesine taşındığının da somut göstergesidir.

Evrensel düzeyde eğitim ve kültür politikaları ve uygulamaları görevini ifa eden UNESCO, okuryazarlığın tanımını farklı zamanlarda şöyle yapmıştır (UNESCO, 2018):

> "*Okuryazarlık, farklı formatlarda sunulan basılı ve yazılı materyalleri kullanarak tanımlama, anlama, yorumlama, oluşturma, iletme ve değerlendirme yeteneğidir"* (UNESCO, 2004).
>
> "*Bireylerin hedeflerine ulaşmalarını, bilgi ve potansiyellerini geliştirmelerini ve topluma tam olarak katılmalarını sağlayan bir öğrenme sürekliliğini içerir*" (UNESCO, 2017).

UNESCO tanımına göre, topluma katılımın önkoşulu olarak görülen okuryazarlık becerisinde esas olan, farklı formatlardan bilgiye erişme ve bu bilgiyi elde etme, kullanma ve paylaşma yeteneğidir. Benzer bir yaklaşım OECD'nin; "*topluma katılım, amaçlara ulaşma ve kişinin bilgi ve potansiyelini geliştirmesi için yazılı metni anlaması, değerlendirmesi, kullanması ve bunlarla sürekli meşgul olmasıdır*" (OECD, 2019, s. 19) biçiminde yaptığı tanımında da görülmektedir. Okuryazarlığı mevcut bilgi kayıt ortamlarına dikkat çekerek tanımlayan Avrupa Okuryazarlık Politika Ağı (European Literacy Policy Network); "*Okuryazarlık, bireylerin dijital okuryazarlık da dahil olmak üzere tüm ortamlarda (basılı veya elektronik) yazılı iletişimi etkili bir şekilde anlayabileceği ve kullanabileceği bir düzeyde okuma ve yazma becerisini ifade eder*" açıklamasını yapmıştır. Ekonomik gelişim açısından da önemli görülen kavramın Dünya Bankasına (World Bank) göre tanımı; "*karmaşık fikirleri anlama, çevreye etkili bir şekilde uyum sağlama, deneyimlerden öğrenme, çeşitli akıl yürütme biçimleriyle meşgul olma, düşünerek engelleri aşma yeteneği olarak tanımlanan bilişsel beceriler*" biçimindedir (World Bank, 2014, s. 7).

Uluslararası düzeyde gelişimi destekleme adına faaliyet yürüten kuruluşların okuryazarlık becerisine bakışı "bilgi becerileri" odağındandır. UNESCO tarafından eğitimin geleceğine ilişkin küresel eylem programlarının ortaya konmasına yönelik 2014 yılında düzenlenen bir

toplantıda; "eğitim ve öğretim, sürdürülebilir kalkınmaya herkesin katkı sağlayabilmesi adına bireylerin bilgiye ilişkin beceri, değer ve tutumları edinmelerini sağlayacak biçimde yeniden yapılandırılmalıdır" saptaması yapılmıştır. Ayrıca eğitimde eleştirel düşünme, karmaşık sistemleri anlama, gelecek senaryolarını hayal etme, katılımcı ve iş birliği yaparak kararlar alma gibi becerilerin de teşvik edilmesinin önemine dikkat çekilmiştir (Sakamoto, 2016, s. 62). Tüm bunlar, BİT'de meydana gelen gelişmeyle birlikte oluşan bilgi odaklı yapılanmada başarılı olabilme adına bireylerin sahip olması gerekli temel becerilerdir. Çağdaş okuryazarlığın ve eğitimin de hedefi olan bu becerilerin ortak adı bilgi okuryazarlığıdır.

Bilgi okuryazarlığı kavramı, değişen koşullarda eğitim öğretimin hedeflerine yönelik ABD'de 1974 yılında hazırlanan bir raporda; "bilgiyi ve bilgi kaynaklarını kullanma becerilerine sahip olanlar bilgi okuryazarıdır. Bu becerilere sahip olanlar sorunlarını bilgiye dayalı olarak çözebildiklerinden ötürü yaşam boyu öğrenebilen bireylerdir" açıklamasıyla ilk kez geçmiştir (Polat, 2006, s. 251). Açıklamada, bilgi okuryazarlığının önemi yaşam boyu öğrenme becerisi ile ilişkilendirilmesi dikkat çekmektedir. Yaşam boyu öğrenme çağdaş eğitim anlayışının bir gereği olarak pek çok çalışmaya konu olmuştur. Yaşam boyu öğrenme becerisi, herhangi bir konuda karar almada ya da herhangi bir sorunu çözmede bireylerin gereksinim duydukları bilgiye ulaşabilmeleri ve bu bilgiyi kullanabilmeleri olarak özetlenebilir. Çünkü, bireylerin hızla değişen ve dönüşen dünyaya uyum sağlamaları, sahip oldukları bilgi ve becerileri geliştirmelerini gerektirir. Bunun için de bireylerin gereksinim duydukları bilgileri bağımsız ve etkin biçimde elde etme ve kullanma becerisine sahip olmaları gereklidir. Bilgi okuryazarlığı, değişim ve dönüşüm için gerekli bilgiye erişme, elde etme kullanma ve paylaşma becerilerinin karşılığı olarak kullanılan bir kavramdır.

Bilgiye erişme ve kullanma hakkının toplumun her kesimince eşit ve adil olarak kullanılması bağlamında bilgi okuryazarlığı becerilerine sahip olma da temel bir insan hakkıdır. Çünkü bilgi okuryazarlığı, gelişimin ve dönüşümün merkezinde bilginin yer aldığı bu dönemde bilgi gereksiniminin giderilmesi, bilginin her türlü amaç için etkin olarak kullanılmasıyla ilgilidir. Bilgi okuryazarı bireyler yaşam boyu öğrenmeye hazırdırlar, çünkü gereksinim duydukları bilgiye nasıl erişeceklerini ve bu bilgiyi nasıl kullanabileceklerini bildikleri için bağımsız öğrenme becerisine sahiptirler (American Library Association Presidential Committee, 1989). Bu bağlamda UNESCO'ya göre bilgi okuryazarlığı; "vatandaşlara kişisel, mesleki ve toplumsal faaliyetlere katılmak ve meşgul olmak için, çeşitli araçlar kullanarak, eleştirel, etik ve etkili bir şekilde tüm formatlardaki bilgi ve medya içeriğine erişme, bunları elde etme, anlama, değerlendirme, kullanma, yaratma ve paylaşma yetkinliği veren yeterlilikler bütünüdür" (UNESCO, 2013). Bilgi okuryazarlığı bilgiyle ilişkili tüm konularda yetkinliğe işaret ettiğinden, medya okuryazarlığı, bilgisayar okuryazarlığı, dijital okuryazarlık, eleştirel okuryazarlık, görsel okuryazarlık gibi çağdaş eğitim anlayışının günümüz bireyleri için işaret ettiği tüm üst düzey becerileri de kapsayan şemsiye bir terimdir (Bruce, 1997).

Nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi bağlamında bilgi okuryazarlığı becerileri, gelişmişliğin getirdiği refahtan olması gerektiği gibi yararlanan, yerel ve evrensel sorunların farkında olan, sorumluluk bilinciyle bu sorunların çözümüne aktif katılım sağlayan, refahın gelecek nesiller için de kalıcılığının bilincinde bir tüketici olan bireylerin oluşturduğu bir toplum yapılanması için eğitim-öğretim hedefidir. Gelişmişliğin ve kalkınmanın sürdürülebilirliğinde nitelikli insan gücü faktörü düşünüldüğünde, BMSKA'da işaret edilen ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel tüm hedeflerin gerçekleşmesinin önemli bir aracı olarak değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Bilgi, günümüzde ulusal ve evrensel kalkınmanın temel dinamiğidir ve toplumun her kesimi için hayati öneme sahiptir. Toplumun her alanında daha verimli bir şekilde büyümesinin ön koşulu, gelişme ve refahın temel insan hakkı olduğunun bilincinde olan kişilerle mümkündür. Bu bilincin sağlanmasının yegâne aracı ise eğitimdir. Bilginin çok farklı formatlarda üretildiği, paketlendiği ve paylaşıldığı bir ortamda, gelişimin ve dönüşümün de hızı artmış, bilgiye dayalı etkileşimle de daha geniş kitleler tarafından fark edilir olmuştur. Gelişmişliğe yol açan her faaliyetin ve üretimin bilgi temelli yaşandığı bir dönemin öznesi olan kişilerin bu ortama adaptasyonunu sağlayan eğitimin misyonu, hedefleri, planlaması ve yürütülmesi de zorunlu olarak değişmiştir. Gelişimin ve değişimin hızının diplomalarla elde edilen bilgi ve becerilerin ömrünü kısalttığı bu dönemde, bilginin sorun çözme ve karar vermenin temelini oluşturduğu gerçeğiyle eğitimin nihai hedefi de öğretmeden öğrenmeye evrilmiştir. Yaşam boyu devam eden öğrenme olarak kavramsallaştırılan bu hedefte, kişilerin karşılaştıkları sorunları çözmede ve doğru karar almalarında gereksinim duydukları bilgiye etkin ve yeterli erişmeleri ve kullanmaları esastır. Bilgiye erişim, insanları, özellikle marjinalleşmiş insanları ve yoksulluk içinde yaşayanları haklarını kullanma, ekonomik olarak aktif olma, yeni beceriler edinme, kültürel kimliklerini zenginleştirme ve karar alma süreçlerinde yer alma konusunda güçlendirerek kalkınmayı destekler (IFLA, 2014). Sorunların çözümünde ve kararların alınmasında doğru bilgi temelli bir yaklaşımla hareket edenlerin oluşturduğu bir toplum, gelişmişliğin ve kalkınmışlığın sürekliliğinin sağlandığı bir toplumdur.

Ekonomik ve çevresel kalkınmanın eşitlikçi ve özgürce bir yaklaşımla gerçekleşmesinin temeli, gelişmişliğin sosyal ve kültürel olarak tabana yayılmasına bağlıdır. Sosyal ve kültürel gelişim, bilgili, kültürlü, sorumlu, paylaşımcı ve örgütlü bireylerden oluşan bir toplumla mümkündür. Bireylerin bilgili, kültürlü ve katılımcı olabilmeleri, bilgi temelli doğru ve nitelikli kararlar alabilmelerine bağlıdır. Bunun için de çok çeşitli ve çok miktarda üretilen ve paylaşılan bilgiye ilişkin erişim, elde etme ve kullanma becerilerine sahip olmalıdır. Bireylerin bilgiye erişme ve kullanma becerilerinin ortak adı bilgi okuryazarlığı becerileridir. Bilgi okuryazarı bireyler, kalkınmanın eşitlikçi ve özgürlükçü olarak topluma yaygınlaşması ile birlikte bilinçli ve demokratik toplumun da garantisidir. Bu nedenle, bilgi okuryazarlığı becerilerine sahip bireylerin yetiştirilmesi, milletlerin eğitim ve kültür politikalarının temel hedeflerinden olmalıdır. Başta eğitim kurumları olmak üzere kütüphaneler ve eğitimi destekleyici diğer enformel oluşumlar bilgi okuryazarlığı becerilerinin kazandırılmasında sorumlu ve öncü olmalı, başlıca hizmetleri arasında görmeli ve uygulamalıdırlar.

BM'nin 2015 yılından başlayarak gelecek on beş yılda gelişmişliğin ve kalkınmanın getirdiği refahın sürdürülebilirliğini sağlamada üye ülkeler için gösterdiği 17 amacın gerçekleşmesi, bilgili, bilinçli, kültürlü, sorumlu ve katılımcı bireylerle mümkündür. Bu bireylerin yetiştirilmesinde eğitimin merkezinde öğrenmeyi öğrenerek yaşam boyu öğrenme becerisinin kazanılması anlayışı olmalıdır. Öğrenmeyi öğrenme, sorun çözmede ve doğru kararlar vermede doğru bilginin etkin ve yeterli kullanılabilmesi becerisini gerektirir. Bilgiye erişimin ve bu bilgiyi verimliliğe dönüştürme adına etkin kullanımının adil ve eşitlikçi bir şekilde gerçekleşmesi, kalkınmanın da sürdürülebilir olmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda, bilgi erişim, elde etme, değerlendirme ve sentezleme, amaçlar doğrultusunda kullanma ve yarar sağlama amacıyla paylaşma becerilerinin bütünü anlamında bilgi okuryazarlığı becerilerinin, sürdürülebilir kalkınmanın sosyal ve kültürel yönünün gerçekleşmesinin ön koşuludur. Yetişmiş insan gücünün gelişmedeki rolü düşünüldüğünde, bu becerilerin sürdürülebilir ekonomik ve çevresel gelişim için önemi de kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

Abdulrahman, A. B., Rebecca, A. ve Egbe, N. G. E. (2019). Information literacy as a key to sustainable development in Nigeria. *Journal of Library Services and Technologies, 1*(1), 31-37.

Adedokun, M. O. (2012) The impact of women in building a formidable community. Sotunsi, M. Yacola Haliso O. (Ed.). *Women in Africa: Contexts, Rights, Hegemonious* içinde, 240-246.

Adedokun, M. O. (2018). Information literacy and sustainable development. *International Review of Management and Business Research, 7*(2) 460-466.

American Library Association Presidential Committee (1989). *On information literacy: Final report*. Chicago: American Library Association.

Aysen, E. (2022). Sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda havayolu işletmelerinin iklim değişikliği ile mücadele stratejileri. (Doktora tezi). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

Bacon, M., Getz, C., Kraus, C., Montenegro, M. ve Holland, K. (2012). "The Social dimensions of sustainability and change in diversified farming systems". *Ecology and Society, 17*(4), 41-60.

Bilgili, M. Y. (2017). Ekonomik, ekolojik ve sosyal boyutlarıyla sürdürülebilir kalkınma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10*, 559-569.

Bruce, C. (1997). The seven faces of information literacy. Adelaide: Auslib Press.

City of Vancouver (2005). City of Vancouver Policy Report Social Development. Erişim adresi: http://council.vancouver.ca/20050524/documents/p1.pdf

De Jong, E. and Vijge, M. (2021). From millennium to sustainable development goals: Evolving discourses and their reflection in policy coherence for development. *Earth System Governence, 7*, 2-12.

Diesendorf, M. (1997). "Principles of ecological sustainability". M. Diesendorf ve C. Hamilton (Eds). *Human Ecology, Human Economy*, Allen & Unwin, St Leonards, 64-97.

Engida, G. (2015). *Foreword*. J. Singh, A. Grizzle, S. J. Yee ve S. H. Culver (Ed.), Media and information literacy for the sustianable development goals (s. 9-10) içinde. Erişim adresi: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000234657.

Goodland, R. ve Daly, H. (1996). "Environmental sustainability: Universal and non-negotiable". Ecological Applications, *6*(4), 1002-1017.

IFLA (2014). *Bilgiye Erişim ve Kalkınma Konulu IFLA Lyon Deklarasyonu*. Erişim adresi: https://www.lyondeclaration.org/content/pages/lyon-declaration-tr.pdf

Joyce, E. (2006). Information seekers' perspectives of libraries and librarians. *Advances in Librarianship, 28*: 151-170.

Matthew, R.A. and Hammill, A. (2009). "Sustainable development and climate change". *International Affairs, 85*(6), 1117-1128.

McKenzie, Stephen (2004). "Social sustainability: Towards some definitions", *Hawke Research Institute Working Paper Series*, No 27. South Australia, Hawke Research Institute University of South Australia Magill.

Media and information literacy for the sustainable development goals. (2015). MILID Yearbook 2015. J. Singh, A. Grizzle, S. J. Yee ve S. H. Culver (ed.). Göteborg: The International Clearinghouse on Children, Youth and Media, NORDICOM, University of Gothenburg. Erişim adresi: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000234657

OECD (2019). The survey of sdult skills: Reader's companion. Third edition, OECD Skills Studies, Paris: OECD Publishing. Erişim adresi: https://doi.org/10.1787/f70238c7-en

Özyüksel, S. ve Oksay, G. (2014). İklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir sigortacılık. İstanbul: TSEV.

Palich, N. ve Edmonds, A. (2013). "Social sustainability: Creating places and participatory processes that perform well for people". *Environment Design Guide, 78*, 1-13.

Polat, C. (2006). Bilgi çağında üniversite eğitimi için bir açılım: Bilgi okuryazarlığı öğretimi. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 29, 249-266.

Ratiu, D. E. (2013). Creative cities and/or sustainable cities: Discoursesand practices. *City, Culture and Society, 4*, 125-135.

Reddy, T. ve Thomson, R. (2015). Environmental, social and economic sustainability: Implications for actuarial science, actuaries institute *2015 ASTIN, AFIR/ERM and IACA Colloquia*, 23-27 August Sydney, Australia.

Riedy, C. (2005). The eye of the storm an integral perspective on sustainable development and climate change response. (Doktora tezi). University of Technology, Sydney.

Sachs. J. D. (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma Çağı*. (Çev. B. Gönülşen). İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi.

Sakamoto, J. (2016). Theoretical and practical issues on the inclusion of the media and information literacy in programme with education for sustainable development programmes. J. Singh, P. Kerr ve E. Hamburger (Ed.) Media and information literacy: Reinforcing human rights, countering radicalization and extremism (s. 61-72) içinde. Paris: UNESCO. Erişim adresi: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246371?posInSet=2&queryId=9d87875d-372b-4c7c-a27d-e9fe54c04596

Saraç, B. ve Alptekin, N. (2017). Türkiye'de illerin sürdürülebilir kalkınma göstergelerine göre değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 13*(1), 1–28.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Daire Başkanlığı (2022). "Sürdürülebilir kalkınma nedir. Erişim adresi: http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/temel-tanimlar/

The future we want (2012). United Nations Conference on Sustainable Development (Ri0+20), Rio de Janerio, Brazil, 20-22 June 2012, Outcome of the Conference. Erişim adresi: http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/06/Future_We_Want.pdf

Tosun, E. K. (2009). Sürdürülebilirlik olgusu ve kentsel yapıya etkileri", *Paradoks*, *5*(2), 1-14.

UNESCO (2012). International literacy day, 8 September, 2012, Literacy and Peace, Paris.

UNESCO (2018). "Defining literacy". Silvia Montoya. GAML Fifth Meeting 17-18 October 2018 Hamburg, Germany. Erişim adresi: https://gaml.uis.unesco.org/wp-content/uploads/sites/2/2018/12/4.6.1_07_4.6-defining-literacy.pdf

UNESCO global media and information literacy assessment framework: Country readiness and competencies (2013). Erişim adresi: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000224655

United Nations (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future - (Brundtland Report). United Nations, 1987. Erişim adresi: https://www.are.admin.ch/dam/are/en/dokumente/nachhaltige_entwicklung/dokumente/bericht/our_common_futurebrundtlandreport1987.pdf.download.pdf/our_common_futurebrundtlandreport1987.pdf.

United Nations (1993). Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992. Erişim Adresi: https://www.un.org/esa/dsd/agenda21/Agenda%2021.pdf

United Nations (2000). Resolution adopted by the General Assembly: 55/2. United Nations Millennium Declaration. New York. Erişim adresi: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/559/51/PDF/N0055951.pdf

United Nations (2014). The road to dignity by 2030: ending poverty, transforming all lives and protecting the planet: Synthesis report of the Secretary-General on the post-2015 sustainable development agenda. New York. Erişim adresi: https://www.un.org/disabilities/documents/reports/SG_Synthesis_Report_Road_to_Dignity_by_2030.pdf.

United Nations (2015). Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015: 70/1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York. Erişim adresi: https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/Resolution_A_RES_70_1_EN.pdf.

Vallance, S. (2011). "What is social sustainability? A clarification of concepts". *Geoforum*, *42*, 342-348.

World Bank (2014). STEP skills measurement surveys: Innovative tools for assessing skills. Ed. G. Pierre, M.L. S. Puerta, A. Valerio ve T. Rajadel. Washington, DC: World Bank Group. Erişim adresi: https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/19985/897290NWP0P132085290B00PUBLIC001421.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Yücel, G. ve Kurnaz, L. (2021). Yeni gerçeğimiz sürdürülebilirlik. (Birinci Bsk.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

DİN EĞİTİMİNDE ÖRNEK VE ÖNCÜ UYGULAMALARIYLA ASHAB-I SUFFA VE HZ. PEYGAMBER'İN EĞİTİM METODU

Ashab-ı Suffa with Its Example And Pioneering Applicatıons in Religious Education And Hz. The Prophet's (sav) Educational Method

Doç. Dr. Salih AYBEY

ORCİD: 0000-0002-8361-5793

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,

Din Eğitimi Ana Bilim Dalı, salihaybey@hotmail.com.

ÖZET

Hz. Peygamber'in mescidinde barınan sahâbilere verilen isim olan "ashab-ı suffa" adı, hem hadis ve sünnet, hem tasavvuf ve İslam medeniyeti hem de din eğitimi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Mekke'den Medine'ye hicret ile birlikte kurulan Mescid-i Nebevi'nin, İslam medeniyetindeki merkezi konumunu düşündüğümüzde, Mescid'in bünyesinde yer alan Suffa'nin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple önemi ve işlevi açısından ashab-ı Suffa'nın, asr-ı saâdetteki en önemli din eğitimi kurumlardan biri olarak derinlemesine incelenmek gerekmektedir. İslam tarihinde örnek ve öncü bir eğitim yuvası olan Suffa, İslam'ın ilk sistemli eğitim kurumu olup, İlk İslam "üniversitesi" olarak belirtilebilir. Suffa, Mescid-i Nebevî'nin arka tarafına kurulan, inşasından sonra Müslümanların birçok temel ihtiyaçlarının giderilmesinde, çok önemli görevler üslenen bir din eğitimi kurumudur. Nitekim bu kurumun görevlerden biri, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretiyle birlikte, muhacirlerden veya civar beldelerin Müslümanlarından Medine'de evi-barkı, malı-mülkü ve yanlarında sığınacak kimsesi olmayanların temel ihtiyaçlarının giderildiği mekân olmuştur. Başka bir görevi ise, Hz. Peygamber'den İslam'ı öğrenmek maksadıyla ister geçici bir süreliğine isterse kalıcı olarak Medine'ye gelenlerin İslam hakkındaki gerekli bilgileri elde ettikleri mektep olmasıdır. Üstlendiği bu konumuyla birlikte suffa, daha sonraları İslam'ın ortaya koyduğu medeniyetin, mescit merkezli olarak icra ettiği pek çok vazifelerin de ilham kaynağı olmuştur. Dolayısıyla suffa, Müslümanların ilim, edep ve meslek alanlarında talim-terbiye görerek bu hususlarda kendilerini yetiştirebilecekleri bir müessese olarak temayüz etmiştir. İşte bu çalışmada böylesi önemli bir din eğitimi kurumu olan ashab-ı suffa'nın önemi ve işlevleri üzerindeki durularak, Hz. Peygamber'in eğitim metodu analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ashab-ı Suffa, Din Eğitimi, Mescid-i Nebevi, Asr-ı Saadet

ABSTRACT

The name "ashab-i suffa", which is the name given to the companions who lived in the Prophet's mosque, has a special importance in terms of both hadith and sunnah, Sufism and Islamic civilization and religious education. When we consider the central position of the Masjid an-Nabawi, which was established with the migration from Mecca to Medina, in the Islamic civilization, the importance of the Suffa, which is located within the Masjid, emerges spontaneously. For this reason, it is necessary to examine the Companions of Suffa in depth as one of the most important religious education institutions in the era of happiness in terms of its importance and function. Suffa, an exemplary and pioneering educational institution in the

history of Islam, is the first systematic educational institution of Islam and can be specified as the first Islamic "university". Suffa is a religious education institution that was established behind the Masjid an-Nabawi and took on very important tasks in meeting the basic needs of Muslims after its construction. As a matter of fact, one of the duties of this institution is Hz. With the Prophet's emigration from Mecca to Medina, it became the place where the basic needs of the immigrants or the Muslims of the surrounding towns were met in Medina, who did not have a home, shelter, property and no one to take shelter with. Another duty is Mr. It is the school where those who come to Medina, either temporarily or permanently, in order to learn about Islam from the Prophet, obtain the necessary information about Islam. Along with this position he assumed, the suffa became a source of inspiration for many tasks performed by the civilization revealed by Islam later on, centered on the mosque. Therefore, suffa has emerged as an institution where Muslims can train themselves in the fields of science, decency and profession by being trained in these matters. In this study, the importance and functions of the Companions, which is such an important religious education institution, will be emphasized and Hz. The education method of the Prophet was analyzed.

Key Words: Companions of Suffa, Religious Education, Masjid an-Nabawi, Age of Bliss.

GİRİŞ

İslam eğitim tarihinin ilk dönemini oluşturan asr-ı saâdet çağının en önemli hadiselerinden birisi hiç şüphesiz Mekke'den Medine'ye hicretten hemen sonra inşâ edilen Mescid-i Nebevî ve onun bünyesindeki Suffa'dır. Hicretten hemen sonra fakir ve kimsesiz insanların barınması için Suffa adlı bir mekân inşa edilmiş, burada kalanlar da Ashab-ı Suffa olarak adlandırılmışlardı.

"Ashab-ı suffa" adı, hem hadis, sünnet, tasavvuf ve İslam medeniyeti hem de din eğitimi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Mekke'den Medine'ye hicret ile birlikte kurulan Mescid-i Nebevi'nin, İslam medeniyetindeki merkezi konumunu düşündüğümüzde, Mescid'in bünyesinde yer alan Suffa'nın önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Suffa, Mescid-i Nebevî'nin arka tarafına kurulan, inşasından sonra Müslümanların birçok temel ihtiyaçlarının giderilmesinde, çok önemli görevler üslenen bir din eğitimi kurumudur (Kettanî, ts: 48). Nitekim bu kurumun görevlerden biri, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretiyle birlikte, muhacirlerden veya civar beldelerin Müslümanlarından Medine'de evi-barkı, malı-mülkü ve yanlarında sığınacak kimsesi olmayanların temel ihtiyaçlarının giderildiği mekân olmuştur. Başka bir görevi ise, Hz. Peygamber'den İslam'ı öğrenmek maksadıyla ister geçici bir süreliğine isterse kalıcı olarak Medine'ye gelenlerin İslam hakkındaki gerekli bilgileri elde ettikleri mektep olmasıdır.

Üstlendiği bu konumuyla birlikte suffa, daha sonraları İslam'ın ortaya koyduğu medeniyetin, mescit merkezli olarak icra ettiği pek çok vazifelerin de ilham kaynağı olmuştur. Dolayısıyla suffa, Müslümanların ilim, edep ve meslek alanlarında talim-terbiye görerek bu hususlarda kendilerini yetiştirebilecekleri bir müessese olarak temayüz etmiştir. İşte bu çalışmada böylesi önemli bir din eğitimi kurumu olan Ashab-ı Suffa'nın önemi ve işlevlerinden bahsedilerek, burada bizzat ders veren Hz. Peygamber'in eğitim metotlarından bahsedilecektir.

1. ASRI SAÂDETTE SUFFA

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra yaptığı ilk iş bir mescid inşa etmek olmuştu (Buhari, "Salat", 98; eş-Şeybanî, 1979: 109). Bu mescid ibadetlerin yerine getirilmesinde

olduğu kadar eğitim-öğretim faaliyetlerinde de merkezi bir görev üstlenmiştir. Öyle ki Medine'de ilk üniversite olan suffayı de bünyesinde barındırmıştır.

Sözlükte "gölgelik" anlamına gelen suffa, Mescid-i Nebevî'nin giriş kısmında Medine'de evleri ve kalabilecek yakınları olmayan sahâbilerin barınması için yapılan mekânın adıdır. Dolayısıyla Medine'ye hicretten sonra Hz. Peygamber'in mescidine bitişik gölgelikte barınan ve ilim tahsili ile uğraşan sahabelere verilen genel isimdir. Burada kalan ve çoğunluğunu muhacirlerden oluşan topluluğa "ashâb-ı Suffa" veya "ehl-i Suffa" denilmiştir. Ashâb-ı Suffa, ihtiyaçları Resûl-i Ekrem ve zengin sahâbîler tarafından karşılandığı için "adyâfü'l-İslâm" (Müslümanların misafirleri), çeşitli kabilelere mensup olmaları dolayısıyla "evfâd" diye de isimlendirilmiştir (el-Makrîzî. 1270: 427; Baktır, 2009: 469-470).

Gerek Mekke muhacirlerinden gerekse daha sonra İslâm'ı kabul edip Medine'ye hicret edenlerden yoksul, bekâr ve yakını bulunmayan sahâbîlerden oluşan ashâb-ı Suffa, Peygamber dershanesinde, kendilerini ilme ve Allah yoluna adamış öğrenci kimseler olup (Yazır, ts: 227) Allah Rasûlü'nü bizzat görerek ondan eğitim alan kişilerdir.

Suffa'da bizzat Hz. Peygamber'in kendisi dersler vermiş, orada kalanların her türlü ihtiyacı ile yakından ilgilenmişti. Suffa'ya yeni katılıp henüz okuma yazma bilmeyenlerin, yazıyı ve Kur'an'ı öğrenmeleri için bazı öğretmenler de zaman zaman görevlendirilirilmiştir. Bu görevlendirmeyi bizzat Hz. Peygamber'in kendisi yapmıştı. Zira Ubade b. Samit de burada okuma ve yazmayı öğreten öğretmenlerden biridir (Kettanî, ts: 48). Ubade b. Samit'in öğretmenlik yaptığına dair bizzat kendisinden yapılan bir rivayet Ahmet b. Hanbel'in "Müsned"inde şu şekilde yer almaktadır: (Ahmet b. Hanbel, 6, 430) "Ehl-i Suffa'dan bir kısım kimseye okuma-yazma ve Kur'an'ı öğrettim. Onlardan biri bana bir yay hediye etti ve onunla Allah yolunda çok ok attım. Bilahare bu durumu Resulullah'a sordum. Şöyle buyurdu: *"Eğer ateşten bir tasmayı takmak seni sevindiriyorsa, onu kabul et"* (Ebu Davud "Buyu'" 37) Bu bilgilerden Ubade b. Samit'in suffa ehline öğretmenlik yapmasının Hz. Peygamber'in bilgisi dahilinde gerçekleştiğini öğreniyoruz.

Bu eğitim kurumunda kaç kişinin öğrenci olarak kaldığını veya buradan istifade ettiğini tespit etmek zordur. Bununla birlikte, kaynaklarda Suffa'nın mekân olarak genişliği tam olarak bildirilmemiş olsa da burada aynı anda yetmiş kişinin kaldığına dair rivayetler bu konuda bir fikir vermektedir. Çeşitli zamanlarda kalanların toplam sayısının 400'e ulaştığı ifade edilmektedir. Medine'ye gelip orada bir tanıdığı bulunmayanlar ve Medine'ye gelen heyetler de genellikle Suffa'da ağırlanırdı. Dolayısıyla heyetler çoğaldıkça burada kalanların sayısı da artıyordu. Hatta bir defasında Temîm kabilesinden seksen kişinin Suffa'da misafir edildiği zikredilmektedir (Baktır, 1990: 40; Köten, 2006, 259-28).

Geçimlerini sağlayabilecekleri bir işleri olmayan ehl-i Suffa'nın geçimiyle bizzat ilgilenen Resulullah akşam olunca karınlarını doyurmak için onları birer ikişer ashaba taksim eder, kalanları da kendi evine götürürdü. Bu uygulama Müslümanların maddî durumu düzelinceye kadar devam etmiştir (Buhârî, "Mevâḳitü's-ṣalât", 41). Hz. Peygamber, kendisine getirilen sadakaların tamamını Suffa ehline gönderir, hediyeleri ise onlarla paylaşırdı (*Müsned*, II, 515; Buhârî, "Riḳāḳ", 17). Onların ihtiyaçlarını aile fertlerinin ihtiyaçlarının önüne alırdı (Buhârî, "Farzu'l-ḫumus", 6). Sahabeler de Hz. Peygamber'in teşvikiyle bu ilim ve irfan yuvasını desteklemiş, hurmaların hasat zamanı gelince herkes gücüne göre hurma salkımlarını getirmiş, ehl-i Suffa'nın geçimlerine yardımda bulunmuşlardır.

Bununla birlikte ashâb-ı Suffa geçim darlığı içinde zâhidâne bir hayat yaşıyordu. Hatta pek çoğunun üzerine giyebilecek uygun bir elbisesi dahi bulunmadığına ve bazılarının açlıktan dolayı namazda ayakta durmakta zorlandıklarına dair rivayetler vardır. Kur'an'da *"kendilerini*

Allah yoluna vakfedip yeryüzünde dolaşarak geçimlerini sağlama imkânı bulamayan yoksullar" (el-Bakara 2/273) ifadesiyle bütün zamanlarını Hz. Peygamber'i dinlemeye ayırmaları sebebiyle geçimlerini kazanamayan Ashâb-ı Suffa'ya işaret edildiği bildirilmektedir (Baktır, 1990: 44-46.).

Yukarıda Suffa ile ilgili verdiğimiz bilgiler erkeklerin devam ettiği bölüme aittir. Bazı kaynaklarda burada ayrıca kadınlara tahsis edilmiş bir mekânın mevcudiyetinden de haberdar oluyoruz (Akyüz, 2014: 297). Yine bazı hadis kaynaklarında da Mescid-i Nebevi'de kadınlara tahsis edilmiş "Suffatü'n-nisâ" adlı bir Suffa'nin bulunduğu, Hz. Peygamber'in isteği üzerine Mescid-i Nebevî'nin kapılarından birisinin kadınlar için tahsis edildiği yönünde rivayetlere rastlanılmaktadır.[1]

Bu rivayetlerden Mescid-i Nebevî'nin erkeklere tahsis edilen ve çok iyi bilinen "Suffa" diye adlandırdığımız meşhur mekândan ayrı olarak, ayrıca kadınlara ait bir Suffa'nın varlığını tespit etmiş oluyoruz. Ancak erkeklere ait Suffa'da orada kalanlar aynı zamanda yatılı öğrenci konumundayken, bayanlar ise gündüzlü öğrenci hükmünde idiler (Gözütok, 2017: 138).

2. ASHAB-I SUFFA'NİN ÖNEMİ VE İŞLEVİ

Şüphesiz asr-ı saâdetteki önemi ve işlevi bakımından Suffa; Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretiyle birlikte temelleri atılan, İslam medeniyetinin merkezi sayılan Mescid-i Nebevi'nin tesisiyle beraber neşet eden önemli müesseselerinden biri olma hususiyetini haizdir. Şöyle ki asr-ı saâdette Suffa; Medine'ye gelen muhacirlerden kalacak yeri olmayanlara kucak açma özelliğinden, medeniyetin üzerinde teşekkül ettiği eğitim-öğretim yuvası olma özelliğine ve Müslümanların ibadet merkezi olan mescitlerin mimarisine ilham kaynağı olmasına varıncaya kadar birçok büyük konuda çığır açtığı, sonraki Müslüman toplumlara ilham kaynağı olduğu söylenebilir.

İslam'ın ilk sistemli eğitim kurumu olan Suffa, İslam tarihinde öncü ve örnek bir eğitim yuvası olmuştur. Aynı zamanda ilk İslam "üniversitesi" olarak da değerlendirilebilen Suffa'nın önemi ve işlevinden bazıları aşağıda zikredilecektir.

Barınma Alanı Olması: Gerek Medine'ye hicret eden Müslümanların gerekse daha sonra İslam'ı kabul ederek medineye göç eden sahâbîlerin Allah Rasûlü'nü bizzat görerek ondan ilim, irfan ve edep talimi için gelen misafirlerin barınağı olarak Suffa büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda yüzlerce evsiz-barksız, kimsesiz, yolcu, muhtaç, heyet ve elçiye yuva olan İslam medeniyetinin ilk müessesesi (İbn Sa'd, 1960: 255) olarak ele alınabilir.

Eğitim-Öğretim Alanı Olması: Ashab-ı Suffa, hayatlarını Hz. Peygamber'in medresesinde ilim ve irfan tahsil etmeye adamış seçkin kimselerdir. Dolayısıyla Suffa'da toplanan öğrencilere Kur'ân-ı Kerim, hadis-i şerifler, yazı ve çeşitli dini bilgiler öğretiliyordu. Ashab-ı Suffa, nâzil olan ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerini ezberleme hususunda ön sıralarda yer alıyordu. Muhacirler çarşı-pazarda ticaretle, Ensar ise bahçelerinde ziraat ile uğraşırken, Suffa ehli olabildiği kadar Hz. Peygamber'in yanından ayrılmıyorlar, başkalarının görmediklerini görüyorlar, duymadıklarını duyuyorlardı.

Ashab-ı Suffa'nın eğitim ve öğretim işleriyle bizzat ilgilenen Hz. Peygamber, Suffa'da muntazam olarak dersler vermiştir. Hz. Peygamber ile beraberliklerinin fazla olmasına bağlı

[1]Özellikle Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i ile Teberanî'nin "El-Mu'cemu'l Kebir'inde gelen rivayetlerde bu husus çok belirgin bir biçimde tasrih edilmektedir. Bk. *Müsned*, II, 145; Ebû Dâvûd, "Ḥudûd", 11; Ebû Dâvûd, "Salât", 54

olarak diğer sahabilerin duymadığı birçok hadisten onlar haberdar etmişler, hadis rivayet edenler arasında da ilk sıralarda yer almışlardır. Nitekim en çok hadis rivayet eden yedi sahabeden üçünün; Ebû Hureyre (ra), Abdullah b. Ömer (ra) ve Ebû Said el-Hudrî'nin (ra) de Ashab-ı Suffa arasından çıkması (Gözütok, 2017:140-141), elbette Hz. Peygamber ile bu nevi birlikteliğin ve ilme bu denli düşkünlüğün bir neticesi olarak görülmelidir.

Ashab-ı Suffa, İslami ilimlerin gelişmesine de doğrudan etki yapmıştır. Başta Ebû Hureyre olmak üzere çok hadis rivayet eden sahâbîler ehl-i Suffa arasından çıkmıştır. İslam hukuku alanında ortaya çıkan ehl-i hadîs ve ehl-i re'y ekollerinin ilk temsilcileri kabul edilen Abdullah b. Ömer ile Abdullah b. Mes'ûd gibi birçok sahâbî de Suffa'dan yetişmiştir (Baktır, 2009: 469-470). Bunun yanında ilk dönem zühd hareketlerinin ehl-i Suffa ile başladığı, Suffa'nın tasavvufun nüvesini teşkil ettiği kabul edilmektedir. Bazı tabakat müellifleri eserlerinde ehl-i Suffa'yı geniş bir şekilde tanıtmış, bunlardan Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ḥilyetü'l-evliyâ'* adlı eserinde Suffa'da kalan 100 kadar sahâbî hakkında bilgi vermiştir (el-İsfahanî, ts.: 347, 385).

Suffa Ehli, İslam'ın yayılmasında ve İslami ilimlerin öğretiminde de önemli hizmetler vermiştir. Zira yeni Müslüman olan Medine dışındaki kabileler, Kur'an ve diğer dini bilgileri öğrenmek üzere muallimler istemişler ve onların bu isteklerini karşılamak amacıyla Suffa Ehli'nden görevliler gönderilmiştir. Bunlar hayatları pahasına da olsa -Bi'r-i Maûne ve Racî olaylarında olduğu gibi- bu görevlerini yerine getirmişlerdir. Öte yandan Hz. Peygamber'i görmek amacıyla Medine'ye gelen kabile temsilcilerinden Müslüman olanlar devletin misafirhane olarak kullandığı Suffa'larde kalmışlar ve bu misafirlik süresince kendilerine yönelik yoğun eğitim faaliyetinde çoğunlukla Suffa Ehli görev almıştır.

Sonraki Dönem Mescitlerin İnşasına İlham Kaynağı Olması: Suffa'nın mimarisi bizzat Hz. Peygamber tarafından çizilmiştir (İbn Sa'd, 1968: 255). Dolayısıyla Hz. Peygamber'in kendi eliyle çizerek Suffa'nın inşa edilmesi Hz. Peygamber'in mimarlığının tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Mescid'e bitişik olarak inşa edilen Suffa, bu yönüyle sonraki Müslüman toplumların inşa edeceği mescit/camilere ilham kaynağı olmuştur. Nitekim geçmişten günümüze ibadethaneler hem Allah'ın anıldığı hem de eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü mekânlar olagelmiştir (Gözütok, 2017, 140).

Camilerimizin Asr-ı saâdetten bu güne aynen bir medrese gibi fonksiyon icra etmesi, Suffa ile başlayan uygulamanın devamından başka bir şey değildir. Nitekim Ashâb-ı Suffa olarak isimlendirilen sahabiler Mescid-i Nebevî'de bulunarak, mescidin sofasında ikamet ederler, ilim tahsil ederlerdi. Bizzat Hz Peygamber'den yüz yüze aldıkları eğitim ve nasihatlerle kendilerini yetiştirirlerdi. Bu nedenledir ki, İslâm dünyasında medreseler, hep camilerin etrafında yapılagelmiştir (Yazır, ts. 940, 941).

Yukarıda zikredilen önemlerinin yanında Suffa, Medine'ye gelen misafirler için misafirhane olarak Kullanılmıştır. Nitekim Medine'ye dışarıdan gelen misafirler, öncelikle her hangi bir tanıdığı varsa onun yanına yerleştirilir, tanıdığı bulunmayanlar ise Suffa'da misafir edilirdi (Tuğ, 1969: 425). Böylesine önemli görevler icra iden Suffa, Hz. Ömer ve Hz. Osman devirlerinde Mescid-i Nebevî'nin, birkaç yöne birden genişletilmesiyle tamamen mescidin içinde kalmış ve müstakil bir mahal olmaktan çıkmıştır (el-İsfahânî, 1418/1997: 34;İbnü'l-Cevzî, 1920: 97-98). Hz. Ömer döneminde, fetihlerle birlikte Müslümanların zenginleşmesine bağlı olarak, herkese Beytülmâl'den maaş bağlanmış, böylece Ashab-ı Suffa'da hayatlarını tabii şartlarda devam ettirmeye başlamış ve zamanla Suffa'ya duyulan ihtiyaç ortadan kalkmıştır (Ebû Nuaym, 35). Sonuç olarak Hz. Peygamber'in vefatından sonra her ne kadar ortadan kaldırıldığı yönünde rivayetler olsa da Suffa kurumu; İslam Tarihi boyunca

Müslümanların insanlığa kazandırdığı İslâm medeniyeti değerlerinin birçoğunun, nesilden nesile intikal ettirilmesi sürecinde çok değerli ve müstesna yerini muhafaza edegelmiştir.

3. HZ. PEYGAMBER'İN UYGULADIĞI EĞİTİM METOTLARI

Hedeflenen insan tipini yetiştirmek için her eğitim sisteminde farklı metotlar denenmektedir. Kısaca kişiyi hedefe ulaştırmak için izlenen yol (Öcal, 2005: 227) olarak tanımlanan metot, dün olduğu gibi bu gün de pedagoji açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Aşağıda Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği eğitim-öğretim faaliyetlerinde günümüz eğitim sistemlerinin kullandığı eğitim metodlarından bir kaçının nasıl kullandığı ele alınmaya çalışılacaktır.

3.1. Takrir Metodu

Takrir metodu, eğitim-öğretimin olduğu her yerde, eğitimle bütünlük sağlamış yegâne metottur. İnsanların bildiklerini, düşündüklerini ve tecrübelerini en kolay ve rahat aktarabilmelerini sağlayan unsur dil, yani ifade/anlatımdır. Dolayısıyla anlatım, konuşan bir varlık olarak insanlar tarafından, insanlık tarihi boyunca kullanılagelen ve eğitimdeki yerini koruyan bir metottur. Eğitimde takrir metodu, bir soru ya da problem şeklinde konulmuş önemli bir hususun, muhataplara açık bir şekilde anlatılması, izah edilmesi ve açıklanması anlamlarına gelmektedir (Öcal, 2005: 241; Özbek, 1994: 144).

Her ne kadar, skolastik eğitimin karakteristik bir yöntemi olduğu, öğretmeni merkeze alarak öğrenciyi pasif hale getirdiği, problem çözme, eleştirel düşünce, yansıtıcı düşünme gibi üst düzey bilişsel becerilerin kazandırılmasında yetersiz olduğu, taksonomik olarak ancak belirli alt düzey davranışların kazandırılmasında etkili olabildiği gibi eleştirilere maruz kalmış olsa da, doğru ve etkili kullanım ile öğretim yöntemlerinde kimi açılardan yeri doldurulamayacak bir öneme sahiptir. Zira konunun girişinde, dikkat çekmede, öğrenciyi hedeften haberdar etmede, ek açıklamaların yapılmasında, güdülemede, gözden geçirme ve geçiş basamaklarında, ara ve son özette, bilgi, duygu ve uygulama basamağındaki davranışların kazandırılmasında bu yönteme sıklıkla başvurulmaktadır (bk. Akyürek 2010: 221-222; Gözütok, 2016: 171-172; Uçar, 2021: 124-126; Öcal, 2005: 227-230).

Takrir metodu kısaca, eğitimcinin sözlü anlatımını ifade eder ve Hz. Peygamber'in sürekli uyguladığı eğitim metotlarından biridir. Hz. Peygamber'in ümmi olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir (Cuma, 62/2; Ankebut, 29/48; Buhari, "Savm", 13; Müslim, "Siyam", 2). Bu nedenle, Hz. Peygamber'in yazıyla öğretim yapmasını mümkün olmayacağı açıktır. Bizzat kendisinin Allah tarafından bildirilen hakikatleri sözlü olarak çevresindekilere aktarması geriye kalan tek yol olarak görülmektedir. "Din nasihattir" (Buhari, "İman", 42) hadisi gerçekte samimiyet anlamını ön plana çıkarsa da nasihat anlamını da ifade eder. Bu da Hz. Peygamber'in hayatı boyunca, dinin en çok takrir metoduyla izah edilmeye ve anlatılmaya çalışıldığını göstermektedir (Gözütok, 2017: 172-173).

Hz. Peygamber, bu metodu uygularken anlattıklarının muhatapları tarafından anlaşılması için büyük bir itina gösterirdi. Öyle ki konuştuğu zaman tane tane konuşur, kelimeleri saymak isteyen kişi ağzından çıkan kelimeleri sayabilirdi (Buhari, "İlim", 30; Ebu Davud, "İlim", 6). O konuşunca aralıklı konuşur, dinleyen herkes anlardı (Ebu Davud, "Edeb", 21). Muhataplarına bir konuyu anlatırken konunun mahiyeti gereği, Hz. Peygamber'in yüz ifadeleri ve ses tonu, anlatılmak istenen hususun ciddiyet ve ehemmiyetini ortaya koymak açısından farklı tarzda ifadelerin ortaya konmasına sebep olmuştur. Nitekim bazı zamanlar sözlü ifadelerini sunarken, anlatmak istediğini daha iyi açıklamak, öğrettiği ya da zikrettiği konunun önemine dikkat

çekmek amacıyla mübarek ellerini kullanır,[2] hikâyeler anlatmak suretiyle (Müslim, "Zikr", 17; Buhari, "Enbiya", 51; Buhari, "Hars", 20; Müslim, "Tövbe", 8) dinleyenlerin dikkatlerini ilgili mesele üzerine çekmek istemiş ve bunu çokça uygulamıştır. Bütün bunlar zaman, zemin ve muhatapların durumuna göre Hz. Peygamber'in değişik şekillerde takrir metodunu uyguladığını, bunu jest ve mimiklerden yararlandığını göstermektedir. Zaten bu metot ile hedeflenen şey yalnızca bilgi yüklemek değil, aynı zamanda muhatabın zihnine er geç gelişip serpilecek bir tohum mesabesindeki sözlü formülleri yerleştirmek olduğunu unutmamak gerekir (Gözütok, 2017: 174).

Hz. Peygamber, insanlara bir şeyler öğretmeye çalışırken, eğitim ve eğitimciler açısından önemli bir ilke olan *"Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz"* (Buhari, "İlim", 11; Müslim, "Cihad", 3) düsturunu daima göz önünde bulundurmuştur. Takrir metodunun eğitimde çok güçlü bir tesire sahip olduğunu, Medine'ye doğu tarafından gelen iki kişinin attıkları nutukları dinledikten sonra, *"Muhakkak ki, ifadede (beyan) sihir vardır"* (Buhari, "Nikah", 47) sözüyle dile getirmiştir. Zira ifadenin sihir gibi insanları büyülediğini, takrir metodu iyi kullanıldığında bunun gerçek bir söz olduğuna şahit olmaktayız (Gözütok, 2017: 175). Hz. Peygamber, takrir metodunu en güzel şekilde kullandığını, *"Ben, cevami'u'l-kelim ile gönderildim"* (Buhari, "Cihad", 122) hadisiyle ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber, takrir metodunun amacına ulaşması için konuşmacı sözüne başladıktan sonra, dinleyicilerin seslerini kesip konuşmacıyı dinlemelerine işaret buyurmuşlardır. Ashab-ı Kiram da, Hz. Peygamber söze başladıktan sonra sanki balarına konmuş bir kuşu uçurmamanın dikkati içerisinde O'nu dinlemişlerdir (Buhari, "Cihad", 37; "Cuma", 6,19; İbn Mace, "Cenaiz", 37). Ashabın bu davranışı, onların eğitilmeye ne kadar hazırlıklı olduklarını göstermektedir.

Netice itibariyle Hz. Peygamber'in tahrir metodunu çok başarılı ve verili bir şekilde, amacına uygun şekilde kullandığını, birçok kez kendisini dinleyenlerin feryatlar kopararak gözyaşı döktüklerini (Buhari, "Cenaiz", 86; "Tefsir", 5; Müslim, "Fedail", 37) görmekteyiz. Dinleyenlerin bu derece vecde gelmeleri, Hz. Peygamber'in bu metodu çok başarılı bir şekilde kullandığını göstermesinin yanında, aynı zamanda takrir metodunun da tesirli bir usul olduğunu da ortaya koymaktadır (Gözütok, 2017: 183-184).

3.2. Soru-Cevap Metodu:

İnsan hem eğitilmeye hem de öğretmeye namzettir. Bazı zamanlar bu görevini çeşitli sorularla ve bu sorulara verdiği cevaplarla yerine getirmeye çalışır. Dolayısıyla eğitim-öğretimde sıklıkla kullanılan metotlardan biri de soru-cevap (isticvab) metodudur. Bu metot geçmişten günümüze genelde eğitim-öğretimde özelde ise din eğitiminde uygulanagelmiştir.

Bu metodun iki farklı kullanım şekli olduğu söylenebilir. Birincisi**,** öğrencilerin belirli soruların kalıplaşmış cevaplarını ezberlemelerine dayalı klasik yaklaşım, ikincisi ise karşısındakinin zihninde zaten var olan bilgileri sorular sorarak cevapları bireyin kendisine buldurma amacı ile kullanılan yaklaşımdır (Aydın, 2007: 246; Akyürek, 2010: 130). Soru-cevap metodunun din eğitimi açısından önemli işlevi, öğrenciyi konuşturarak, öğretmenin, diğer öğrencilerin ve bireyin kendisinin din ile ilgili bilgi birikimi ve tecrübesinin farkına varmasını sağlamaktır.

Soru-cevap metodu, İslam âleminde de başlangıçtan beri kullanılagelen metottur. Başta Kur'an-ı Kerim ve hadisler olmak üzere temel dini metinler incelendiğinde, soru-cevap metodunun

[2] Örneğin "*Mü'min, mü'min için duvarın taşları gibidir; birbirini sımsıkı tutarlar*" buyurduktan sonra, bunu göstermek için parmaklarını birbirine geçirip kilitlemiştir. Buhari, "Salat",88; "Edeb", 36; Müslim, "Birr", 17. Hz. Peygamber'in hitabetinde uyguladığı yöntemler için bk. Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamberimizin Hitabeti* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010).

farklı biçim ve üslupta sıkça kullanıldığı görülür. Özellikle Kur'an-ı Kerim'de insanı, varlık ve yaratılış hakkında düşünmeye sevk edici; hayat, ölüm ve ölümden sonrası hakkında düşünmeye teşvik edici, insanların yapıp ettikleri hakkında öz değerlendirme yapmalarını sağlayıcı sorulara, hemen her surede rastlamak mümkündür (Uçar, 2021: 134-136; Aydın, 2007: 285-295; Akyürek, 2010: 132).

Hz. Peygamber'in hadislerinde de soru-cevap metodunun çok etkin bir şekilde kullanıldığı görülür. Nitekim Hz. Peygamber'in öğretimdeki en etkili metotlardan birisidir. Öyle ki, kimi zaman her hangi bir konuda bilgi vermeden önce o konuya hazırlık amacıyla soru sorması, kimi zaman örnek bir olay anlatıp ve o olaydaki karakterle ilgili soru sorması, bazen de kendisini dinleyenlere bir şeyler öğretmek amacıyla bilen birisine sorular sorması Hz. Peygamber'in öğretim yöntemiydi (Ebu Gudde, 2018: 89). Dolayısıyla Hz. Peygamber, etrafındaki kimselere bazı bilgileri aktarırken ve onları eğitmeye çalışırken bu metottan zaman zaman yararlanmıştır. Aşağıda bununla ilgili birkaç örnek verilmiştir.

Hz. Peygamber, *"Sizden birinizin kapısının önünden bir nehir aksa ve bu nehirde her gün beş kere yıkansa, acaba üzerinde hiç kir kalır mı, ne dersiniz?" diye sordu. Ashab, "Hayır, kirinden hiçbir şey kalmaz" dediler. Hz. Peygamber'de "İşte bu, beş vakit namazın misalidir. Allah onlar sayesinde bütün hataları siler"* buyurdular (Buhârî, "Mevâkît" 6; Müslim, "Mesâcid" 282).

Bir başka hadislerinde Hz. Peygamber ashâbına, *"Müflis kimdir biliyor musunuz?"* diye sordu. Orada bulunanlar, *"Malını mülkünü kaybetmiş, iflas etmiş kimsedir Yâ Resûlallah"* diye cevap verdiler. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.s) şöyle buyurdu: *"Aksine gerçek müflis şu kimsedir: Kıyamet günü kıldığı namaz, tuttuğu oruç ve verdiği zekâtla gelir. Ancak dünyada iken şuna sövmüş, buna iftira atmış, ötekinin malını yemiş, berikinin kanını dökmüş, bir başkasını dövmüştür. İhlâl ettiği bu hakların karşılığı olarak onun iyiliklerinden alınıp hak sahiplerine verilir. Şayet hesabı görülmeden iyilikleri biterse, mağdur ettiği insanların günahlarından alınarak onun üzerine yüklenir, sonra da cehenneme atılır."* (Müslim, "Birr", 59)

Yukarıdaki hadislerde, Hz. Peygamber ashabına ilk olarak soru yöneltmektedir. İkinci olarak da sorusunun cevabını vermekte ve konunun önemine dikkat çekmektedir. Soru-cevap metodunda genellikle sorular eğitici kimse tarafından sorulur ve bunlar da çoğu zaman karşıdakilerin ya bilgi seviyesini anlamaya ya anlatılanları kavrama durumlarını tespit etmeye ya da dikkat çekmeye yönelik olmaktadır. Hz. Peygamber'in tebliğ hayatı gözden geçirildiğinde genellikle bir şeyler öğretmek amacıyla sorular sorduğu ve bazen cevap aldığı bazen de kendisinin cevapladığı görülmüştür (Gözütok, *2017:* 185-187).

Hz. Peygamber soru-cevap metodunun bütün tekniklerini uyguladığını görmekteyiz. Bazen anlatmak istediği bir meseleyi soru şeklinde sorar ve muhataplarını cevabı bulmaya zorlarken, bütün dikkatlerin açıklanacak konu üzerinde toplanmasını sağlar ve cevabı verirdi (Buhari, "İlim", 4,5; Müslim, "Sıfatu'l-Münafıkin", 15). Bazen de asıl öğretmek istediği konuya merak uyandırmak amacıyla da soru sorardı.[3] Bunların yanında çoğu zaman Hz. Peygamber'den bir konuyu öğrenmek için soru sorulur ve cevabı alınırdı (Buhari, "Edeb", 33; Müslim, "Zekat", 16). Günümüz eğitim ve öğretiminde de genel olarak soru-cevap metodunun işleyişi bu şekildedir.

Hz. Peygamber bazı zamanlarda da kendisine yöneltilen her hangi bir soruya, karşılık olarak soruyla cevap verir ve muhatabın fikir yürüterek cevabını bulmasını sağlardı. Bir kimse, "Ya

[3] Örneğin, *"Büyük günahların en büyüğünü size bildireyim mi?"* Ashab meraklanarak: Evet, bildir Ya Resulullah!" derler. Bunun üzerine Resulullah (sav) *"Allah'a şirktir, ana-babaya ezadır"* buyurdular. Buhari, "Şehadet", 10.

Resulullah, kıyamet gününde yüzüstü nasıl hasrolunur? Diye soran kimseye " *Dünyada onu iki ayağı üzerinde yürüten (Allah), kıyamet gününde yüzüstü de yürütmeye kadir değil midir?"* diye soruyla cevap vermiştir (Buhari, "Tefsir", 25; Tirmizi, "Tefsir", 17).

Yukarıda verilen örneklerden hareketle soru-cevap metodu, karşıdaki şahısların zihinlerini harekete geçirmesi, konuya hazırlaması, merak uyandırması ve muhakemeyi geliştirmesi açısından Hz. Peygamber'in eğitim metotları arasında sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

3.3. Yaşayarak/Aktif Öğrenme Metodu

Yaşayarak öğrenmek, deneyime ve keşfetmeye dayalı, hayatın tüm olanaklarıyla iç içe olmayı öngören bir öğrenme sistemidir. Sorgulamaya yer vermeyen "ezbere" ve katı eğitim anlayışını tümden alaşağı edip yerine deneyimsel, katılımcı ve hareket halinde bir eğitime yönelmeyi işaret eder. Dolayısıyla yaşayarak/aktif öğrenme, öğrenme öğretme sürecinin bazı düzenlemelerinden, uygulamalarından, değerlendirilip geliştirilmesinden öğrencinin sorumlu olduğu bir yaklaşım şeklinde betimlenebilir (Sözmez, 2015: 155).

Bu yöntemde bilginin ezberlenmesinden ziyade, farklı yanlarının bulunması, başka şekillere çevrilmesi, nedeninin, niçininin, nasıl olduğunun anlaşılması, geçmiş ve gelecekteki olası görünümlerin kestirilmesi, kendisi için yeni olan sorunların çözülmesi ön plandadır. Diğer bir ifadeyle gerçek hayatta eğitim ve öğrenme, bir şeyi yapmak için çeşitli yolları bizzat deneme işidir. Bu deneme sayesindedir ki eğitilen kişi, öğrendiği şeyin önemini keşfeder, faydalı bir şey olduğunu ispatlar ve onu kendine mal eder (Gözütok, 2017: 199). Zira birey bir meselenin izahını sadece okur ya da dinlerse, bu kendine malolmayan bir şey olarak kalacaktır. Bu nedenle gerçek öğrenme, ancak yaşayarak/aktif olarak, yani tecrübe ile mümkün olacaktır. Nitekim "Duyarım unuturum; görürüm hatırlarım, yaparım anlarım" sözü bu öğrenme yöntemini en güzel şekilde açıklamaktadır.

Yaparak ve yaşayarak öğrenme metodunun eğitim biliminde karşılığı, aktif metottur. Çünkü bu metotta öğrenci bizzat öğrenme olayını gerçekleştirdiği için aktif konumdadır. Bu nedenle bu metodun pasif öğrenmeden çok daha etkili olduğu söylenebilir. Aktif metot, birçok eğitim-öğretim metodu arasında, önceden tespit edilen bir programı hazmettirmek suretiyle gerçekleştirmeye çalışmaktır (Walker, 1980: 4). Ne var ki, gerek okullardaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi gerek diğer din öğretimi müfredatları incelendiğinde, dini ve ahlaki bilgilerin yanında birçok tutum, alışkanlık ve değerlerle ilgili davranışların da kazandırılmasına yönelik amaçların bulunduğu görülmektedir. Ancak bu davranışların sadece anlatma (takrir) yöntemiyle, kulağa hitap eden bir yaklaşımla kazandırılması çok kolay değildir.

Din eğitimi, yaparak, yaşayarak öğrenmeye dayalı, öğrencilerin etkin katılım sağladığı bir öğrenme sürecidir. Bu şekilde bir öğrenme gerçekleşmez ise öğrenciler din eğitimi konularını kavrayamaya bilir, bu nedenle öğretmenlerimiz bir konuyu anlatacakları zaman, konuyu öğrencilerin günlük yaşamları ile ilişkilendirerek, onların yaşamlarından örneklerle anlatırlarsa öğrenciler bilgiyi daha kolay anlayabilirler. Bu bağlamda öğretimin etkin bir süreç olduğu ve bu süreçte öğrencinin mümkün olduğunca etkin kılınması gerekmektedir (Aydın, 2007: 88-90; Öcal, 2005: 267).

Hz. Peygamber'in getirdiği ilahi mesajın esasını, kişinin bizzat işlediği ameller teşkil etmektedir. Dolayısıyla yapılması istenen her amel ve ibadetin işlenmesinde aktif metodun uygulandığını görmekteyiz. Zira inanan kişi beden, zihin, kalp, kısaca tüm benliğiyle ve yaşayarak ibadet etmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in kendisine vahyin nazil olmaya başladığı ilk anlardan itibaren aktif metodu uygulamaya başlamıştır (Gözütok, 2017: 202). Çünkü İslam dini iman edenlere mutlaka Allah'a ibadet etme vazifesini yüklemekte ve ondan

çeşitli ameller işlemesini talep etmektedir. Böylece iman eden kimse, birçok dini faaliyet ile karşı karşıya kalmaktadır. Zira namaz, oruç, zekât, hac ve kurban gibi ibadetleri ferdin bizzat kendisinin yerine getirmesi, aktif metodun uygulanması anlamına gelmektedir.

Netice olarak aktif metot, eğitilen kişilerin eğitim olayı esnasında faal/etkin bir rol almasından mütevellit "yaşayarak öğrenme metodu" olarak isimlendirilmiştir. İslam dini, her ferdi ayrı ayrı dini yükümlülüklerden sorumlu tutması, her ferdin ortaya koyduğu davranış ve işlediği ameller esnasında dini açıdan faal olmasını zorunlu kılmıştır. Çünkü dinin yapılmasını istediği yükümlülükler her fert tarafından yerine getirilmelidir. Bu durumda kişi yaşayarak öğrenme durumuna geçmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretiyle birlikte temelleri atılmış, İslam medeniyetinin merkezi sayılan Mescid-i Nebî'nin inşasıyla birlikte ortaya çıkmış ve mescidin arka tarafında gölgelik halinde bina edilmiş olan Suffa, muhacirlerden ve dışarıdan misafir olarak gelenlerden Medine'de aile ya da akrabası, herhangi bir mülkü, yanında sığınacak kimsesi bulunmayanların barındıkları mekândır. Suffa'nin eğitim ve öğretim başta olmak üzere birçok işlevinin olduğunu müşahede etmekteyiz. Dolayısıyla icra ettiği vazifeleri dikkate aldığımızda Suffa; kurulduğu günden itibaren günümüze kadar İslam diyarlarında inşa edilen hemen her mabede bir yönüyle misal teşkil eden, Asr-ı Saâdet'teki en güzide kurumlardan birisi olmuştur.

Hz. Peygamber, sayıları hakkında kesin bilgi olmayan Ashab-ı Suffa'nın her türlü ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenmiştir. Öyle ki Hz. Peygamber'in bu ilgisi onların sadece dünyevi ihtiyaçlarını gidermekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda dini ve ahlaki bakımdan en güzel şekilde yetişmelerini sağlamıştır. Bu nedenle onlar hem Yüce Allah'ın övgüsüne hem de Hz. Peygamber'in birçok iltifatına mazhar olmuşlardır. Böylece onlar her devirde bir muallim, hukukçu, idareci, imam ve müezzin, asker veya komutan olarak birçok Müslümanın en seçkin rehberleri olmuşlardır.

Hz. Peygamber, hayatı boyunca hep eğitim-öğretime önem vermiş, insanları gerek fert fert gerek toplumsal olarak eğitmeye çalışmıştır. İlk İslam üniversitesi olan Ashab-ı Suffa'da bizzat öğretmenlik yapmış, eğitimde günümüz eğitim metotlarından pek çoğunu uygulamıştır. Bu çalışmada eğitimde kullandığı anlatım metodu, soru-cevap metodu ve aktif/yaşayarak öğretim metotları üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in eğitim uygulamalarında bakir kalmış nice konuların, gelecekte din eğitimcileri tarafından araştırılıp incelenmesi halinde, günümüz eğitimine ve bilhassa din eğitimine yeni ve olumlu katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned.* nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.

Akyürek, Süleyman. *Din Öğretimi.* Ankara: Nobel Yayınları, 2010.

Akyüz, Vecdi. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam IV.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler.* Ankara: Nobel Yayınları, 2018.

Baktır, Mustafa. "Suffa", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* 37 (2009), 469-470.

Baktır, Mustafa. *İslam'da İlk Eğitim Müessesesi Suffa Ashabı.* İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahihu'l-Buhari*. Dımeşk, Daru İbn-i Kesir, 2002.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî. *es-Sünen*. Beyrût: Mektebü'lMatbûâti'l-İslâmiyye, 1426/2005.

Ebu Gudde, Abdulfettah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Eğitim Metotları.* Çev. Enbiya Yıldırım. İstanbul: Otto Yayınları, 2018.

el- Bağdâdî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1920.

el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetu'l- Evliyâ ve Tabakâtu'l Asfiyâ, I-XII*. Nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: 1418/1997.

el-İsfahanî, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillah. *Hilyetü'l Evliya ve Tabakatu'l Esfiya I.* Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmiye, ts..

El-Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *el-Hıtat, I-II,* Kahire: 1270.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili I-IX*. Sad. İsmail Karaçam vdğ., İstanbul: Azim Dağıtım, tsz.

eş-Şeybanî, İzuddin Eb'u-l Hasan. *el-Kamil fi't-Tarih II*. Beyrut: Daru's Sadr, 1979.

Gözütok, Şakir. *Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Gözütok, Şakir. *Hz. Peygamber'in (sav) Hadislerinde Eğitim Metodları.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

Kazancı, Ahmet Lütfi. *Peygamberimizin Hitabeti.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.

Kettanî, Muhammed Abdulhayy b. Abdilkebir. *Nizamu'l Hukumati'n-Nebeviyye et-Teratibu'l-İdariyye I.* Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabî, ts.

Köten, Akif. "Asr-ı Saadette Suffa Ashâbı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, İstanbul 2006.

Muhammed b. Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳātü'l-kübrâ.* Nşr. İhsan Abbas. Beyrut: 1388/1968.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiʿu's-sahîh*. Riyâd, Dâru Tayyibe, 2006.

Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar.* Ankara: TDV Yayınları, 2005.

Özbek, Abdullah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed.* Konya: Esra yayınları, 1994.

Sözmez, Veysel. *Öğretim İlke ve Yöntemleri.* Ankara: Anı Yayıncılık, 2015.

Tuğ, Salih. *İslam'da İlk Maarif Müesseseleri ve Bunların Gelişmesi*. *İslam Düşüncesi* 7 1969.

Uçar, Recep. "Öğretim Yöntem ve Teknikleri". *Din Eğitiminde Özel Öğretim Yöntemleri.* İstanbul: Lisans Yayınları, 2021.

Walker, Edward L. *The Psychology of Teaching.* Californiya: Wadsword-Inc., 1980.

AZERBAYCANLI MÜFESSİR BAKÜVÎ (1853-1938) VE TEFSİRİ

Azerbaijan Interpreter Bakuvı (1853-1938) And Its Interpretation

Dr. Nurten Kula
ORCID ID: 0000-0002-8416-0372
MEB

ÖZET

Türkler, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra, bu dininin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'i kendi dillerine tercüme etmekle beraber, tefsirler yazmaya başlamışlardı. Azerbaycanlı âlimler de yakın tarihlerde bu tefsir çalışmaları içinde yerlerini almışlardır.

Baküvî **(1853-1938)**, bu yakın tarihlerde ki Azerbaycanlı müfessirlerden birisidir. Asıl adı, Mîr Muhammed Kerîm el-Hâc b. Mîr Cafer**dir.** Bakü'de doğduğu için daha çok el-Baküvî isimiyle anılmıştır. el-Baküvî; Kadı Mîr Câferzâde olarak zikredilmekle beraber, Alevî, Hüseynî ve Mûsevî nisbeleriyle de anılmaktadır.

Arap alfabesini kullanarak Azerbaycan Türkçesiyle üç ciltlik "Keşfu'l-Hakâyik an Nüketi'l-Ayâti ve'd-Dekâik" adlı tefsirini 1904-1906 yılları arasında kaleme almıştır.

Mîr Muhammed Kerîm, mensubu bulunduğu Şiî mezhebini özgün kılan görüşleri, tefsirine yansıtırken uzlaşmacı bir çizgide yer almıştır. Bu yaklaşım tarzında, Onun Bağdat'ta aldığı eğitim ve öğretimin, klasik tefsir geleneği içinde kalmasının ve çoğunlukla da Sünnî çizgide olan müfessirlerin eserlerinden yararlanmasının büyük etkisi olmuştur.

Tefsirinde taassuptan uzak durmaya çalışmış, mensubu bulunduğu mezhep taraftarları arasında görülen bazı aşırı yaklaşımları eleştirmiştir. Mesela Kur'ân-ı Kerîm'in tahrifine dair öne sürülen aşırı rivayetleri reddetmiştir. Sahâbeye dil uzatmaktan kaçındığı gibi insanların kurtuluşunun, onların yaşadığı hayatı örnek almakla mümkün olabileceğini söylemiştir.

Makalemizde, el-Baküvî'nin hayatını ve tefsirini genel hatlarıyla ele alacağız. Tefsirinde sure ve ayetleri hangi usûl ve yöntemlerle yorumladığına yer vereceğiz. Bununla beraber tefsirini, Kur'ân ilimleri açısından ele alıp tefsirinin kaynaklarını da ortaya koyacağız.

Anahtar Kelimeler: Baküvî, Azerbaycan, Kur'ân-ı Kerim, Tefsir, Keşfu'l-Hakâyık.

ABSTRACK

After accepting Islam, the Turks began to write commentaries, as well as translating the Qur'an, which is the main source of the religion of Islam, into their own language. Azerbaijani scholars have recently taken their place in these tafsir studies.

One of these Azerbaijani commentators is al-Baküvi. His real name was Mir Muhammed Kerîm el-Hâc b. Mir Ja'fer (1853-1938). Since he was born in Bakü, he was mostly known as al-Bakuvi. al-Baküvi; He is also mentioned as Kadi Mir Mammad Kerim Aga, Mir Mehmed Kerim or Mir Câferzâde. It is also referred to by the nisbes of Alevi, Hüseynî and Musavi.

There is a three-volume commentary named Keşfu'l-Hakâyık an Nüketi'l-Ayâti ve'd-Dekâık written by Mir Muhammed Kerim Ağa in Azerbaijani Turkish using the Arabic alphabet. He wrote this work between 1904-1906.

Our interpreter acted meticulously and took a conciliatory line while reflecting the views that made the Shiite sect he belonged to unique in his commentary. In this style of approach, his staying in the tradition of Ottoman tafsir and mostly benefiting from the works of scholars who were in the Sunni line had a great impact.

In this article, we will deal with the interpretation of the subject and examine it. We will include how he explained the suras in his tafsir. We will investigate the tafsir method that he used to deal with the verses, the explanations he made with different methods such as narration or rey.

Keywords: Azerbaijan, Quran, Tafsir, Bakuvi, Keşfu'l-Hakayık.

GİRİŞ

Burada unutulmaya yüz tutan şahsiyetler arasında olan Baküvî'nin önce hayatını ve eserlerini sonra da tefsirini ve özgün yorumlarını aktarmaya çalışacağız.

Eğitime büyük önem veren Baküvî, kendi dönemindeki kızların okutulmamasına yönelik anlayışı reddederek dinimizde eğitimin cinsiyet farkı olmaksızın her bireyin hakkı olduğunu savunmuştur. Ayrıca İslam Dinini hurafelerden arındırmaya çalışarak cahil mollalarla mücadele etmiş ve Müslümanların Kur'ân'dan ayrılmamaları gerektiğini vurgulamıştır.[1]

Mîr Muhammed Kerîm, aydın görüşü, ileri düşüncesi ve sağlam imanı ile perçinleştirip yükselebileceği en yüksek makamlara gelmiş ve kendinden bekleneni vermiştir. Kendisinin Evlâd-ı Rasul oluşu bu ilmi birikimine ayrı bir güzellik ve derinlik kazandırmıştır. Yaşadığı asır, bir kaos dönemi, karşılaştığı kişiler ise dine küskün, üst üste Rusya'dan gelen şoklar ve güneyden gelen katı dini anlayış olmasaydı belki de bu dimağdan daha fazla istifade edilecekti. On dört yılı aşkın bir süre ile altı ilin kadılığını yapmak herhalde onun. Bu sahada ki dirayetini göstermeye yeter. Üstelik O, ictimâi hayatın bizzat içindeydi. Nitekim halka, içinde bulundukları girdaptan kurtuluşa giden yolları göstermiştir. Aldığı bütün bilgileri kuvvetli muhakemesi, keskin zekası ve sağlam hıfzı sayesinde üstün bir maharetle yoğurup faydalı terkip ve tahlillerle söz konusu tefsirini kaleme almıştır.[2]

Mensubu bulunduğu mezhep taraftarları arasında görülen bazı aşırı yaklaşımları eleştirmişti. İmamların gaybı bilemeyeceğini belirten el-Baküvî, büyük günah işleyen kimsenin tevbe etmediği takdirde cehennemde ebediyen kalacağı, büyük günahlar için şefaatin söz konusu olmayacağı kanaatini taşımaktadır. Peygamberlerin ve imamların bu konuda istismar edilmesine de karşı çıkmıştır. Dinin aslının korunması üzerinde hassasiyetle durarak Allah'tan başka varlıklardan ve imamlardan yardım dilemenin şirk olduğunu dile getirmiş, dinin sadece âşûrâ törenlerine indirgenmesine de muhalefet etmiştir.[3]

I. HAYATI

İmamiye Şiası'na mensub bir müfessir olan el-Baküvî, döneminin önemli din âlimleri arasında yer almıştır. Babası Mir Cafer, Emircan kentinden şeyh Necefi'in kızı Nergiz hanımla evlenmiştir. Kendisi, art arda yedi kız kardeşten sonra 1853 yılında Bakü'de doğmuştur. Mîr unvanıyla anılması bu ifadenin Bakü'de seyyidler için kullanılmasıyla ilgilidir. Mîr Muhammed

[1] Eray Demirli, Mir Muhammed Kerim el-Baküvî (1853-1938) Hayatı ve Faaliyetleri, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017, s.23.

[2] Demirli, Mir Muhammed Kerim el-Baküvî (1853-1938) Hayatı ve Faaliyetleri, s. 24. Rovshan Süleymanov, Azerbaycanlı Şii Müfessir Baküvi'nin Keşfü'l-Hakayik adlı Tefsirinde taassuptan uzak dini ve sosyal ıslah önerileri, Yüksek lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016

[3] bk. Demirli, Mir Muhammed Kerim el-Baküvî (1853-1938) Hayatı ve Faaliyetleri, s.

Kerîm el-Baküvî'nin çocukluk yıllarında, Türkiye, İran ve Mısır'dan getirilen hocaların ders verdiği mescitlere bağlı mekteplerde Farsça ve Arapça ile birlikte medreselerde orta seviyede dinî tedrisat yapılıyordu.[4] Kendisi, muhtemelen ilk eğitimini Bakü'de bu şekilde almıştır.

Mîr Muhammed Kerîm, 1871'de düzenli bir öğrenim görmek için döneminin İslam dininin ilim merkezlerinden biri olan Bağdat'ta ilahiyat tahsilini görmüştür. Orada, Arapça, Tefsir, Fıkıh, İslam Tarihi ve bu konuda ki diğer bütün ilimleri tahsil etmiştir. On yıl sonra Tahran ve Tebriz üzerinden Bakü'ye geriye dönmüştür. İlk olarak İçeri Şehir'de ki Şah Mescidi'nde ahundluk, 1904-1918 yıllarında Bakü Vilâyeti Şîa Mescidi Başkanlığı, Bakü Eyalet kadılığı ve Bakü Vilâyet Meclisi başkanlığı yapmıştır. Kuruluşuna katkıda bulunduğu halde yeni cumhuriyet idaresinde görev almadığı gibi 1918'de resmî görevlerinden istifa edip vefatına kadar Merdekân şehrinde fahrî olarak dinî görevler üstlendiği ve tefsirini yazdığı kaydedilir.[5]

1938 yılında Sovyet Mahkemesinin kararıyla kurşuna dizilmiştir. Buna gerekçe olarak dini propaganda yapması gösterilmiştir.

Tefsiri, "**Keşfu'l-Hakâyik an Nüketi'l-Ayâti ve'd-Dekâik**" ismi ile kendi döneminde basılmıştır. Azerbaycan'da o döneminde önemli bir eser olması hasebiyle kendisine büyük şöhret bir kazandırmıştır. Tabedildikten sonra, başta Rusya Müslümanları olmak üzere Gürcistan, Özbekistan ve Türkiye'de pek çok üst düzey kişi hediye ve telgraflar göndererek şükranlarını bildirmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere 1907 yılında Neşri Maarifi Umûri Hayriye ve Cemiyeti İslamiye reisi General Zeynelabidin Tağiyef tarafından İstanbul'a II. Abdülhamid'e gönderilerek takdim edilmiş ve sedaretten müsbet cevap almıştır.[6]

el-Baküvî, tefsirini Türkçe yazma gerekçesini mukaddimede şöyle izah eder: "Kur'an-ı Kerim'in hüküm ve nüktelerini, Arapça olması hasebiyle, çeşitli dilleri konuşan milletlerce tam olarak anlamak mümkün değildir. Mademki Kur'ân'ın anlamlarının kadri yücedir, öyle ise bir toplumun kendi dilinde tefsir ve tercümesi bulunmaz ise, kişi ferdi olarak Kur'ân'dan öğrenmesi gereken şeyleri öğrenemez. Farsça, Türkçe, Hintçe, Berberice ve diğer dillere sahip olan toplumlardan Arapçayı iyi bilen insanlar mevcuttur. Aynı zamanda bu kimseler, Kur'ân'ın hükümlerini halka anlatıyorlar. Fakat bir âlimden dinlemekle, kişinin bizzat kendi dilinde bir tefsiri okuyup Kur'ân'ın nükte ve hükümlerine bakıp müşahede etmesi arasında tasavvurlar üstü bir fark mevcuttur. Arap dili ile yazılı olan sayılamayacak sayıda tefsirler vardır. Diğer dillerde tefsirler yazılsa bile, onlardan istifade etmek mümkün olmuyor. Mesela Farsça nice tefsir vardır ki, bu sözü edilen tefsirlerde gramer kuralları ve bir kısım lafızları açıklamaktan öte Kur'ân'ın nüktelerine dair bir şey anlatılmamaktadır. Bazen İslam milletleri arasında tefrikaya sebep olabilecek sözler de zikrolunmuştur. Halbuki Kur'ân-ı Kerim, İslam milletlerinin kendileri arasında tam bir adalet ve insaf üzere olmalarını emretmektedir. Zahiren ve bâtınen İslam âlemine yapılacak hizmetlerden en büyüğü, sade ve basit bir tefsir yazmaktır. Bu takdirde Kur'ân'ın mânaları anlaşılır, yüce gayesinden lezzet duyulur…"[7]

II. Eserleri

[4] İslam Musayev, Azerbaycan Ailesinde Dini Hayat ve Dini Eğitim, Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 2013, c.XXII, sayı. I, s. 165-177.

[5] Bünyadov, Ziya, Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör (trc. Sebahattin Şimşir), İstanbul 2004, s. 311-318; Azerbaycan Tarihi, Bakü 2008, IV, 106-108, 111; V, 258. s. 311-312, 317.

[6] Suleymanov Rovshan, bkz. T.C Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, 2, 216, 220. Belge no:76.

[7] el-Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, Mukaddime, s. V.

Azerbaycan Türkçesine birçok eser kazandıran el-Baküvî, bu anlamda Kur'an-ı Kerim'i Azerbaycan Türkçesi'ne tercüme ederek toplumun İslam dinini daha iyi öğrenmesini amaçlamıştır. Bunun yanında Arap tarihçisi Corci Zeydan'dan İslam Tarihi ile ilgili romanları Azerbaycan Türkçesine tercüme ederek halkın bilinçlenmesine katkıda bulunmak istemiştir. Yine tefsirini aynı sebepten kaleme almıştır.

Eserlerinde içtimaî ve dinî problemleri ele alan, İslâm dünyasının kalkınmasında fikirleri olan el-Baküvî, Müslümanların birlik ve beraberliğine önem vermiş, tefrikanın zararlarına dikkat çekmiştir. Tefsirini, Sünnî kaynakları da kullanarak yazmak suretiyle Şiî ve Sünnî toplulukları bir araya getirmek istemesi onun muvahhid ve münevver biri olduğunu gösterir.

1. **Keşfu'l-Hakâyik an Nüketi'l-Ayâti ve'd-Dekâyik** (I-III [Bakü], *Kaspi Gazetesi*'nin Buhâriye Matbaasında her üç cildin kapağında 15 Şâban 1322 /25 Ekim 1904 tarihi yazılmışken I ve II. ciltlerin sonunda 1904, III. cildin sonunda 1906 tarihleri yer almaktadır; (Tebriz 1373 hş. /1995). **Azerbaycan Türkçe**si'nde basılmış ilk Kur'ân tercümesi ve tefsiridir. Eser, Ali Farhadov tarafından Âzerî Türkçesi'nde sadeleştirilip "Ayetlerin Mâna ve İncelikleriyle Hakikatlerinin Açıklanması**"** adıyla neşredilmiştir (I-III, Bakü- 2014).

2. **Salîb Muharebesi** (I-II, Bakü 1913, 1915). Haçlı seferlerine dair olan eserin ilk cildi basılmış, ikinci cildi II. Dünya Savaşı yıllarında yayınevinde kaybolmuştur.[8]

3. **İran Kentlilerinin Hali**

4. **Tebriz'de Gördüklerim** Müellifin 1881'de Bağdat'ta tahsilini tamamlayıp memleketine dönerken uğradığı İran şehirlerinde ki izlenimlerini içerir. 1930'larda kızı tarafından neşredilmek istenen eserin yazma nüshası Azerneşr'de ortadan kaybolmuştur.[9]

A. Keşfu'l-Hakâyik'ın Genel Tanıtımı

Tefsir üç cüz halinde yazılmıştır. Her cüz'ün başında bir mukaddime yer almaktadır. Birinci cüz, Fatiha suresinden başlayıp Tevbe suresine; ikinci cüz, Yunus suresinden başlayıp Ankebut suresine; üçüncü cüz ise, Rum suresinden başlayıp Kur'an-ı Kerim'in sonunda kadardır. Taşınması kolay olsun diye üç cüz halinde yazılmıştır. Her cüz, tefsir edilen ayetleri, toplu halde yazılıp sonra da yine tefsir içinde ayrıca tefsir edilirken tertibe göre yazılmıştır.[10]

el-Baküvî tefsirinde, Kur'ân-ı Kerim'i: "Kur'ân-ı Şerif" diye tavsif etmektedir. Bazı ayetlerle ilgili özgün yorumlarda bulunmaktadır.[11] Bazı surelerin girişinde anektot anlatarak başlamaktadır. Mesela, Mümin suresinin başında anektot yer alır. Tevbe suresinin girişinde Ebu Bekir'in Hac Emirliğini, Haşr suresinin başında iclâ hadisesini (Beni Nadir'i) uzunca anlatmaktadır. Münafikun suresinin girişinde Beni müstalik gazvesindeki münafıklardan, Tahrim suresinin girişinde de ifk olayından bahseder.

B. Keşfu'l-Hakâyik'ın Tefsir kaynakları

Tefsirinde bulunan meseleleri aşağıda zikrolunan muteber tefsir kitaplarından alıp tahkik ederek yazmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1- el-Keşşaf: Zemahşeri (538/1143)

[8] Şahatov, Sabuhi, Ulumu'l Kur'ân Açısından Bakuvi Tefsirinin Özllikleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara ÜSBE, İstanbul, 2010, s. 38.
[9] Şahatov, Sabuhi, Ulumu'l Kur'ân Açısından Baküvi Tefsirinin Özllikleri s. 37.
[10] el-Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, Mukaddime, s.V; Murad Aghayev, M.K. Baküvinin "Keşfü'l-Hakâyik" Adlı Tefsirinin Mukaddimelerinin Tahlili, Dîni araştırmalar Jurnali, 2019, sayı,2, s.139-152. (İsam)
[11] ez-Zariyat, 51/43; el-Mutaffifin, 83/29-36; el-Buruc, 83/7; el-Gaşiye, 88/2-3.

2- Mecmau'l-beyan: et-Tabresi (548/1153)
3- Tefsir-i kebir: Fahruddin er-Razi (606/1209)
4- Medariku't-tenzil: en-Nesefi (642/1244)
5- Envaru't-tenzil ve Esraru't-te'vil: Kadı Beydavi (685/1286)
6- Lübabu't-te'vil fi meani't-tenzil: el-Hazin (741/1341)
7- İrşadu'l-aklis-selim ila meyaza'l-Kur'ani'l-Kerim: Ebu's-Suud (982/1574)
8- Ruhu'l-beyan: İsmail Hakkı Bursevi (1137/1724)

Eserin tefsir kaynaklarında da görüldüğü gibi, el- Baküvî, Osmanlı müfessirlerinin temel tefsir kaynakları olarak gördüğü eserlerden yararlanmıştır. Mensubu bulunduğu Şiî mezhebini özgün kılan görüşleri eserine yansıtırken son derecede titiz davranmış ve uzlaşmacı bir çizgide yer almıştır. Bu yaklaşım tarzında, onun Osmanlı tefsir geleneği içinde kalmasının ve çoğunlukla da Sünnî çizgide yer alan âlimlerin eserlerinden yararlanmasının büyük etkisi olmuştur. Bunlardan başka tarih ve hadis kitaplarından da istifade etmiştir.

Hadis kaynakları

Tefsirinde hem Sünni hem de Şiî kaynakları içerdiği için Buharî'den el-Kâfî'ye kadar geniş bir alanı ihtiva eder. Kütüb-i Tis'a, Delâlil ve Zevâid kitaplarının hepsini görmek mümkündür. Tefsir kaynaklarında olduğu gibi hadiste de daha çok Sünni kaynaklardan istifade ettiği müşahade edilmektedir. el-Baküvi, eserinde genellikle hadislerin tercümelerini kullanmış ve esas lafızlarını vermemiştir.

Fıkıh Kaynakları

Bir dirayet tefsiri olması ve Ehl-i Sünnet ile İmamiye gibi her iki ekolün de görüşlerini içermesi nedeniyle bu eserin fıkıh kaynakları, mezkûr her iki ekolün önemli fıkıh eserlerinden oluşmaktadır. Bu yüzden ahkâma dair ayetlerin tefsirinde her iki mezhebin isim ve şahıslarına rastlamak mümkündür.

Tarih Kaynakları

İslam Tarihi kaynaklarından Muhammed b. İshak'ın (152/768) "Sîret-u İbn İshak" adlı eseri çokça geçer. Taberi'nin "Tarihü'l-ümemi ve'l-mülük", İbn-i Kesir'in "el-Bidaye ve'n-nihaye" adlı eserleri ise yine kâfi derecede başvurulan kaynakları oluşmuştur. Tefsirinin mukaddimesinde eserini inceleyen ilim ve marifet ehlinden, eserinde bir kusur, yanlış veya unutularak yapılan bir durum gördüklerinde kendisini mazur görüp o yanlışı tashih etmelerini istemiştir.[12] Şöyle ki: "İnsan nisyanla maluldür. Bazen pehlivan bile tökezler, kılıç da kesmez olur. Hakire insafsız bir şekilde bakmayıp görülen yanlışı tashih etsinler"[13] diye belirtmiştir.

C. Keşfu'l-Hakâyik'ın Genel Özellikleri

el-Baküvî, mukaddimenin başında ilim ve manevi kemâlatı elde etmek, insanların yapması lüzumlu olan fiillerinden olduğundan, "insanoğlunun ilim tahsilinden gafil olması doğru olmaz" diye bir açıklamada bulunmuştur.[14] Surelerin tefsirine başlarken Mekkî veya Medenî olduğunu belirtir. Aynı şekilde surenin ayet sayısını, kelime ve harf sayısını teker teker kaydetmektedir. Mesela el-Fatiha suresi, "Mekke'de nazil olmuştur. 7 ayet, 28 kelime ve 140

[12] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik mukaddime s.V.
[13] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik mukaddime s.VI.
[14] el-Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, Mukaddime, s. IV.

harftir." el-Bakara suresi, "Medine'de nazil olmuştur. 282[15] ayet, 6121 kelime, 25500 harftir. el-Maide suresi, "123 ayet, 2854 kelime, 11733 harftir."[16]

Bazı surelerin başında bulunan huruf-u mukatta'nın mânaları konusunda tefsircilerin ihtilaflarına değinen Mîr Muhammed Kerîm, bu konuda Zemahşeri'nin görüşünü tercih etmiştir. Bu görüşe göre Mukatta Harfleri, başında bulundukları surelerin isimlerini oluştururlar. Mukataa harfiyle başlayan bütün surelerin başında bunu kaydetmiştir.[17] Yasin'in "ey insan veya ey Muhammed" anlamına geldiğini belirtir.[18] Kalem suresindeki "Nûn" harfinin de "mürekkep" anlamını vermiştir.[19]

el-Baküvî, tefsirinde surelerin sonunda surenin faziletiyle ilgili hadis-i şeriflere yer vermiştir. Zikrettiği bu hadis-i şerifleri, ez-Zemahşeri, en-Nesefî, ve Kadı el-Beydavî'nin Tefsirlerinden naklettiği görülmektedir. [20]

2.1. Rivayet yönü

el-Baküvî, bir kısım Kur'ân ayetlerini diğer bir kısmı ile tefsir etmeye büyük önem vermektedir. Ancak tefsirini yapmakta olduğu ayeti açıklamak üzere getirdiği ayetlerin, ayet olduğunu sarahaten belirtmez; sırf mânaca diğer ayetlerden istifade etmektedir ve kaynak belirtmeksizin bir açıklama yaptığı hissini vermektedir. Ayeti tefsirinde ayeti açıkça belirttiği bazı yerler oldukça azdır. Mesela "Yunus suresinde Yunus kavminden bahseden ayetlerin tefsirinde Saffat suresinin 83-85 ayetlerini zikreder. Enfal suresinin 25. ayetinin tefsirinde, Hucurat suresinden 10 ayeti zikrederek açıklar.[21]

Ayetleri izah ederken sünnete yer vermiştir. İlgili kaynakların farklılığı dolayısıyla hadisleri, bazen kendi mezhebi, bazen de ehl-i sünnet istikametinde değerlendirmiş ve farklı tercihlerde bulunmuştur. Mevzu hadisler konusunda titiz davranmıştır. Ashab ve tabiinden gelen haberlere çok olmasa da lüzum gördükçe başvurmuştur. Ayetlerin tefsir ve izahlarında onların rey ve haberlerinden vasat bir şekilde istifade etmiştir. Tefsirinde rivayet açısından en çok şu isimlere rastlanır; Abdulah b. Abbas, Hasan Basri, Hz. Ali, Cafer Sadık, İbni Mesud, Mücahid Katade ve Süfyan b. Uyeyne. İsrailiyat açısından hakim olan prensip, bu türlü İsraili nakillerin, İslam itikadına ve Kur'âni anlayışa halel getireceği yönündedir.[22]

2. 2. Dirayet yönü

el-Baküvî, tefsirinde bazen filolojik tahlillerde bulunur. Mesela Fasık tabirini, Arşın izahını yapar sema ile ilgili açıklamalarda bulunur. en-Neml suresinin 72. ayetinde filolojik tahliller yapmaktadır. Garip kelimelerin mümkün oldukça kökenini bulmaya çalışır. Kur'ân'ın anlamını Türkçeye çevirmede başarılıdır. Rü'yetullah, Elestu birabbikum gibi bazı ifadeleri yorumlamıştır. Ahkamla ilgili ayetleri tefsir ederken kendi mezhebinin yanında, selefin ve diğer mezhep imamlarının da görüşlerini verip, bunların münakaşasını yapar ve sonuçta Kur'ân'a

[15] Kur'ân'ın ayet sayısı hakkında Tefsir Usûlu ile ilgili eserlerde bilgiler mevcuttur.
[16] bk. Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, Fatiha ve diğer bütün surelerin başı.
[17] Zemahşeri, Keşşaf, I, 98.
[18] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, s. 497.
[19] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, s. 637.
[20] bk. Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, bütün surelerin sonunda yer alan surenin faziletine dair ifadeler.
[21] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, I/240..
[22] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik mukaddime s.XII; Rovshan, Azerbaycanlı Şii Müfessir Baküvi'nin Keşfü'l-Hakayik adlı Tefsirinde taassuptan uzak dini ve sosyal ıslah önerileri, s.32.

muvafık olanı tercih eder. Diğer mezheplere karşı tutumu gayet olgundur. Ebu Hanife'ye karşı çok saygılıdır. Ebu Yusuf içinse 'ucube-i zaman' (Bedizzaman) der.[23]

"Mut'a nikahı" ve "Ayaklara mesh" konusunun dışında kendi mezhebine aykırı görüşleri çoktur. Mut'a nikahı konusunda "bilginlerinin çoğuna göre haram" olduğunu ifade ettikten sonra kendi mezhebinin görüşünü verir. Fakat mut'a'nın hararetli savunucusu değildir. Yalnız "ayaklara mesh" konusunu hararetle savunur. Şunu da hemen belirtelim ki, el-Baküvi, ahkam konusunda ele aldığı mevzuları ayrıntılı bir şekilde incelememiştir. Bunun sebebinin, belki de tefsiri kısa tutmasından kaynaklanabilir.[24]

2. 3. Kelamî Yönü

Müfessir kelamî münakaşalara pek girmemiş ve bu konuları kolay bir anlatımla ifade etmeye çalışmıştır. el-Baküvî "şerr"in yaratılmasının Allah'a isnad edilmesinin doğru olamayacağını söylemekle birlikte, bu arada Eş'arî mezhebini de tenkit eder. Onun kelam konularında Mutezilî olduğunu söyleyebiliriz. "Ru'yetüllah", "Büyük günah" ve "amel-iman ilişkisi" konularında ise tamamen Mutezilîdir. Amel'in, imandan bir cüz olduğunu savunur. "Şefaat" hakkında, yalnız Allah'ın izin verdiği kimselerin şefaat edebileceğini söyler. İmamlar'ın ve sair evliyaların böyle durumlarda suistimal edilmesine sert bir şekilde karşıdır. Resulüllah'ın "kevnî mucizeleri" hakkında da düşüncesi ne redd ne de kabul yönünde kesin bir tavır belirlememiştir. Diğer yandan dinin aslının korumasında özel bir ihtimam gösterir.[25]

Mîr Muhammed, el-Buruc suresi 9-10. ayetlerinin tefsirinde "müfessirler, vakti belli olan günü, kıyamet gününe hamlediyor ve böylece, müminlerin cennette divanlara kurulup, kâfirlerin hallerine gülerler. Kâfirler de onlara bakıp, hasret çekerek üzülürler, diye tefsir etmişlerdir. Biz de bu tercihi kabul ettik. Lakin müfessirler bir gerçeği anlayamamış, "belli bir günü" kıyamet gününe hamletmişlerdir. Çünkü bunu kıyamete hamletmek akla ilk önce gelen bir tercihtir. Ama ayeti, dünyada Müslümanların galip olmasına ve kâfilerin memleketlerini hükümranlıkları altına alınmasına hamletmede ne gibi bir zarar vardır ki bunu bırakıp onu tercih etmişlerdir! Belki ayetin maksadı da budur ve bu şanlı Resulümüzün bir mucizesidir; ayet İslam fütuhatını haber vermiştir. Bu tercihe göre ayetin manası şöyle olur: "Gerçi şimdi sizin zayıf durumda olmanızda dolayı kâfirler size gülüp alıyorlarsa da bir gün olacak ki siz kâfirlere galip olup onların yaptıklarının karşılığını onlara vereceksiniz; onlar size gülüyorlardı, siz de onlara güleceksiniz, onlar sizi alaya alıyorlardı sizde onların haliyle alay edeceksiniz. Sizin hükümranlığınızı gördüklerinde, ettiklerine pişman olacaklar ve size gıpta ederek hasret çekeceklerdir." Bu mâna hem İslam'ın hakkaniyetine, hem Rasulullah'ın sıtkına hem de Kur'an'ın bir mucize olduğuna delalet etmektedir.[26]

2. 4. İlmî Tefsir Yönü

el-Baküvî, ilmî tefsiri savunur. Kur'ân'ın, ispatlanmış hiçbir ilmî buluşa ters düşmeyeceğini söyler ve ilim adamlarını Kur'ân'ın pozitif bilimle alakalı konuları öğrenmeye teşvik ederek şöyle der: "Ey müslümanlar, müslüman gerek cemi itikadını Kur'ân-ı Şerif 'ten alsın. Bir söz ki, Kur'ân'a zıttır, gerek onu reddedelim, Kur'an-ı Şerif'i terk edip uydurma sözlere tâbi olmak

[23] Naziat suresi 42. Ayetin tefsirinde bu ifadeye yer vermiştir.
[24] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik mukaddime s.XII; Suleymanov, Azerbaycanlı Şii Müfessir Baküvi'nin Keşfü'l-Hakayik adlı Tefsirinde taassuptan uzak dini ve sosyal ıslah önerileri 33.,
[25] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik mukaddime s.XIII.
[26] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, el-Mutaffifin suresi 34-35. ayet, s.674-675; benzer yorumları el-Buruc suresi 9-10. ayette ve el-Gaşiye suresi 8. ayette de bahsetmektedir.

İslam'a zıttır."[27] Mukaddimesinde bu konu hakkında, "İslam âlimleri tarafından bugün feri hükümlerden başka hiçbir ilim tahsil edilmiyor. Mesela tarih, geometri, coğrafya ve astronomi bunlardan bir kaçını teşkil eder. Bunların hepsini öğrenmenin gerekli olduğuna dair Kur'ân'dan ayetler mevcuttur"[28] şeklinde ifadeleri yer almaktadır.

Mücadele suresinde ilmin ve âlimin faziletlerinden bahseder. Rahman suresinin başında, "İlimden daha güzel bir şey yoktur"[29] diyerek eğer ilimden daha güzel bir şey olsaydı onu Hz. peygambere verirdi diyerek ilmin önemini vurgulamıştır.[30] Zariyat suresinin ilk ayetlerini ilmi yönden çevirisi şöyledir: " Andolsun o mukaddes nefislere ki, rüzgarın toprağı neşrettiği gibi ilmi, insanların arasına yayıp dağıtırlar. Andolsun o nefislere ki, ilimle techiz edilip mukaddesleşerek ilmin nuru ile ağırlık kazanırlar. Andolsun o nefislere ki, ilim sebebiyle insanlar mabeynine kolay ve asan bir şekilde girip onları hakka davet ederek halkın eziyetini canları gibi duyup hissederler. Andolsun o nefislere ki, Allah'ın emirlerini insanlara götürüp her şahsa kendi vazifesini beyan ederler. [31] Herkes ilmi kadar konuşmalı diye açıklamada bulunur. Ona göre, "insanlardan meydana gelen hataların kaynağı ekseriyetle cehalettir. Herhangi bir çağda keşfedilen ilim ve teknik eğer bütün toplumların kabul ettiği bir hal alırsa, o ilim ve tekniği tahsil etmek lazımdır.[32]

2. 5. İçtimaî Tefsir Yönü

Müfessirimiz, içtimaî meseleleri çok yönlü ele almış ve bunların ıslah edilmelerine Kur'an'dan reçeteler sunmuştur. O, asırlarca kabuk bağlamış düşünceleri teşrih masasına yatırmış ve haklı çareler göstermiştir. "Ben şiiyim sen sünnisin davasını bırakalım"[33] demiştir. Tefsirinin hemen hemen her yerinde bu tür açıklamalara rastlamak mümkündür. Hıristiyanlarla diyaloga geçilmesini, sosyal kurumların açılmasını, pozitif bilimlerin geliştirilmesini, öğrencilerin burslarla desteklenmesini her fırsatta söylemiştir. Kur'ân'a yöneltilen bazı şüphelere cevap verici bir yol takip etmiştir.[34]

2. 6. Kur'an İlimleri Açısından Tefsiri

Müfessirimiz, "ayetler arası münasebet" e önem vermiştir. Günümüz müfessirlerinin az kullandığı "ayet sonlarındaki fezlekelere" dikkat etmiş, eskilerin tabiriyle "icmal bade't-tafsil" en güzel bir şekilde işlemiştir. Bu ise ayetin anlamının anlaşılmasına daha da bir kolaylık kazandırmıştır. "esbab-ı nüzul" e de önem veren müfessir, insanları bezdirmeyecek bir şekilde bu türlü rivayetleri tefsirine almıştır. Bazen zayıf rivayetleri sahihine tercih etmesi dikkati çekse bile, genelde bu konuda başarılı olduğu görülür. "Nesh" konusu kabul etmekle birlikte, kesinkes "şu ayet mensuhtur" şeklinde bir beyanına rastlanmadığından, bu konu biraz muğlak kalmıştır.

Kıraatler açısından Bakara 2/101. ayetinde geçen Harut ve Marut'un "iki melek" değil de "iki melik" olduğunu söyler. Sebebini şöyle açıklar: " İki kıraatten meşhur olan lam'ın fetha ile

[27] Mir Muhammed Kerim Mir Caferzade el-Baküvi, Keşfu'l-Hakayık an Nüketi'l-Ayâtı ve'd-Dekayık, 3. ciltte, c. II, Tiflis 1904, s. 80.
[28] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik mukaddime s.VI.
[29] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, Mücadele suresi 12. ayet, s. 612; Rahman suresi 4. ayet, s.580.
[30] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, el-İsra suresi 88. Ayet, s.323.
[31] ez-Zariyat, 51/1-7. ayetler.
[32] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik mukaddime s.VI.
[33] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, Bakara suresi 102. ayetin tefsiri s. 197.
[34] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik mukaddime s.XIII.

okunmasıdır.[35] Fakat bu kıraate göre mâna verince önemli hatalar ortaya çıkmaktadır. Onun için meşhur kıratı terk ettim.[36]

Hûd suresi 41. ayette yer alan "مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا" kelimelerinin farklı kıraat şekillerinden bahseder. Masdar olarak okunduğunu belirtmiştir. Fakat kendisi ism-i fail kipini uygun bulduğunu bu durumda " مُجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا - mucrîha ve mursîha" diye okumuştur.[37]

2. 7. Kendi Mezhebi Açısından Orijinal Fikirleri

Asırlardır Sünnilerle Şiiler arasındaki en önemli tartışma konularından birini teşkil eden ve günümüzde tartışma konusu olmaya devam eden hususların en önemlilerinden biri, Kur'ân'ın tahrif edildiğine dair iddiadır. el-Baküvî, bu konuyu kabul etmemiş ve bunu iddiada bulunanları sert bir dille eleştirmiştir. Yine İmamiye'nin –genel olarak en büyük meselelerinden biri de İmamet'tir. (Aslında İmamet konusu dışında Şiilik ve Sünnilik arasındaki bütün meseleler çözülmüş olur.) el-Baküvî ise bu konuyu çözmüştür. Onun esas gayesi İslam âleminde bir ittifak kurmak ve hurafeleri kaldırmaktır.[38] Fussilet suresinin 4. ayetinin tefsirinde Kur'ân'ın tefsirini sadece on iki imam mı bilir diye ayeti mezhebi boyutta açıklar.[39]

Kur'ân-ı Şerif'in unutulup, uydurma hadislerin, rivayetlerin, bilgisizliğin yayılmasından şikayet etmektedir. Bunun sebebini cahil mollalarda görerek, "Cahil, cahile nasıl hidayet eder?"[40] diye belirtir. "Gadirhum Olayı" yine Şia'nın önemle üzerinde durduğu hatta bununla ilgili ciltlerce kitap yazdıkları ortadadır. En ılımlı müfessirden en sertine kadar bütün İmamiye tefsircileri konu hakkında kesinlikle taviz vermemişlerdir. Söz konusu olaya mesned teşkil ettiğini söyledikleri Maide 5/67. ayeti hakkında el-Baküvî, Şii tefsir geleneğini bozmuş, konuyu Şia'nın değerlendirdiği gibi değerlendirmemiştir. Aynı zamanda bu konuyu destekler bir tavır içine de girmemiştir.[41] Şiî tefsirinde rastlanan ayetler arasına idracı da sokmamıştır.[42]

Tefsirinin bütünü hakkında bilgi edindiğimiz müfessirin çabası ve temel gayesi İslam'ın yaşanmasıdır. O, selefinin yaptığı gibi imamet konusunu sürekli gündemde tutmamış, bunun aksine insanları ittifaka davet etmiştir. Bu ittifak için de en güzel model olarak hulefâ-i Raşdin dönemini göstermiştir.

SONUÇ

Mir Muhammed Kerim Ağa'nın tefsiri kıymetli bir eser olup Kur'ân'ı önemle inceler. Eserde, Kur'ân'ın klasik tefsir tarihinin önemli tefsirleri arasında yer alan eserlerden istifade edilmiş ve onlardan yapılan alıntılar Azerbaycan diline en isabetli karşılıklarıyla aktarılmıştır.

Azerbaycan halkının Kur'ân'ı anlaması için yazdığı tefsirinde el-Baküvî, aynı zamanda Şiî ve Sünnî halkın kendine göre birlik ve beraberlik içinde yaşamasını hedeflemiştir.

Sadece ilmi metodlara uyarak bir tefsir ortaya koymaya çalışmamıştır. Topluma vermek istediği sosyal mesajları, tefsirinde yazarak insanlara ulaştırmayı amaçlamıştır. Müfessirin akide ve fıkhî konularda genellikle Ehl-i sünnet görüşlerini savunsa da bazen Mutezile ve birçok

[35] Râzî, Tefsir-i kebir, III/218; Nisaburi, Garibu'l-Kur'ân, I/383.
[36] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, Bakara suresi 102. ayetin tefsiri s. 21.
[37] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, Hud suresi 41. ayetin tefsiri, s. 247.
[38] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik mukaddime s.XVI.
[39] Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, Fussilet suresi 4. Ayetin tefsiri. S.539.
[40] el-Baküvi, Keşfu'l-Hakâyik, II/ 288.
[41] bk. Maide 5/67. Ayetin tefsiri ve dip notu.
[42] Şia'da "Kur'ân'ın bir çok yerinde 'Fî velayeti Ali', 've'l-eimme' gibi imamların isimlerini bildiren lafızlar vardır, Ehl-i Sünnet onları çıkarmamıştır" gibi iddiaları mevcuttur.

durumda Şiî görüşlerini savunduğu görülmektedir. Toplumda genelde Şiî ve Sünnî'nin yaptığı yanlışları eleştirmiş bunun yerine yapılması gereken doğruları beyan etmiştir. Bu konuları fazla ele almasından dolayı tefsiri ictimai tefsir olarak adlandırabilir.

Tefsirinde bazı ayetleri, İsalmı dava edinmiş bir tavırla yorumlamaktadır. Kendisi, müslümanların gelişimini ve dünyaya hakim olmalarını istemiş ve bu uğurda ne yapmak gerektiğini tefsirinde önermiştir. Müslümanları gaflet ve cehalet uykusundan ayılmaları ve kendilerini yanıltan dini ve siyasi liderlerden kurtulmaları için çaba harcamıştır.

KAYNAKÇA

AGHAYEV, Murad, 20. Yüzyıl Tefsirlerinde Aile Hayatı Konusunda Yaklaşımlar (Baküvi, Şekevî, Tabatabai) Özelinde, Yüksek lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

……. Mir Muhammed Kerim Baküvi'nin "Keşfü'l-Hakâyik" Adlı Tefsirinin Mukaddimelerinin Tahlili, Dîni araştırmalar Jurnali, 2019, sayı, 2, s.139-152. (İsam makale).

AYDAR, Hidayet (1996), Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi, İstanbul.

AYTAN, Necmi "20. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan'da Siyasî ve Edebî Durum", Yağmur, sy. 36, İstanbul 2007, s. 14-17

BAKÜVÎ, Hacı Mir Muhammed Kerim el-Alevî el-Hüseynî el-Mûsevî, Keşfu'l-Hakayik an Nüketi'l-Âyâti ve'd-Dekâik, I-III, Baş danışman, Prof. Dr. Şeyhulislam A. H. Paşazade, Neşre, Dr. Abbas Kurbanov, Çevirmen, Ali Ferhadov, Redaktörler, Hacı Saman Musayev, Hacı Fuad Nurullah Dr. Ahmet Niyyazov, Dr. Sıraceddin Hacı, Dizayner, Ülvi Memmedov, Kafkas Müslümanları İdaresi Yay., Bakü 2014.

BEDİR. Ahmet, (2016). "Baküvi" md., İstanbul: DİA, (s.166-167).

……. Keşfu'l-Hakayik an Nüketi'l-Âyâti ve'd-Dekâik'in Tercümesi, Alevî Kur'ân Tefsiri, Altınpost yay. Balıkesir- 2012.

BÜNYADOV, Ziya, Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör (trc. Sebahattin Şimşir), İstanbul 2004, s. 311-318; Azerbaycan Tarihi, Bakü 2008, IV, 106-108, 111; V, 258.

ÇALIŞKAN, İsmail, "Türkçe'de İlk Şii Tefsir", Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, V/1, Sivas 2001, s. 217-222.

DEMİRLİ, Eray, Mir Muhammed Kerim el-Bâkuvî (1853-1938) hayatı ve faaliyetleri, Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017.

DURSUN, Davud, "Sovyetlerdeki Müslüman Türklerin Sosyal Yapısı Üzerine Bir Çalışma", Sosyoloji Konferansları Dergisi, sy. 24, İstanbul 1993, s. 125-138;

ERŞAHİN, Seyfettin (1996), "Sovyetler Birliğinde Kur'an'a Yaklaşımlar", İslâmî Araştırmalar, c. 9, sayı 1-2-3-4, s. 231-232, Ankara.

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, I-X, 3. Baskı, Eser Neşriyat ve Dağıtım Yay., 1979.

HABİBOV, Aslan, İlk Dönem Şiî Tefsir Anlayışı, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara 2007.

İSMAYİLEV Mehman, (2002). 20. Yüzyılda Azerbaycan'da Yapılan Kur'an Tefsiri ve Meal Çalışmaları, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ALİYEV, Rafîk ve BÜNYADOV, Ziya (1994), İslam Tarih, Felsefe, İbadetler, Baku.

KERİM AĞA, Mir Muhammed (1904-1906), Keşfu'l-Hakâyık an Nüketi'l-Ayâti ve'd-Dekâyık, Bakü.

KESKİOĞLU, Osman (1989), Nüzulünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri, Ankara.

KAZIMOVA, Khayala, Azerbaycanlı Müfessir Bakuvi'nin Keşfü'l Hakayık İsimli Tefsirinde Ahkam Ayetleri,Yüksek lisans Tezi, 2019.

KIRCA, Celal, (2009). "İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler", İstanbul: Marifet Yayınları.

MÂTÜRÎDÎ, el-İmâm Ebi Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö.333/ 945), Tevilâtü Ehli's-Sünne Tefsiru'l-Mâtürîdî, I-X, Tahkik, Dr. Mucdî Bâsellûm, 1. Baskı, Daru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2005.

MÜRSELOV Mirniyaz, (2014). "Son devir Azərbaycan müfessirleri", Bakı Dövlət Universiteti İlahiyyat Fakültəsinin Elmi Məcmuəsi, № 21, 21-35.

ÖZTÜRK, Mustafa, Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şiâ Polemikleri. Ankara Okulu Yayınları, Ankara, s. 97.

ŞAHAVATOV, Sabuhi, Ulumu'l Kur'ân Açısından Bakuvi Tefsirinin Özllikleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara ÜSBE, İstanbul, 2010, s. 37-48.

SULEYMANOV Rovshan, Azerbaycanlı Şii Müfessir Baküvi'nin Keşfü'l-Hakayik adlı Tefsirinde taassuptan uzak dini ve sosyal ıslah önerileri, Yüksek lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

TABÂTABÂÎ, es-Seyid Muhammed Hüseyn (ö.1401/1981), el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân, I-VI, 1. Baskı, el-Müessesetü'l-E'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, Lübnan, 1997.

ZEMAHŞERÎ, Allame Carullah Ebi'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, (ö.538/1143), el-Keşşaf an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücühi't-Tevîl, I-VI, Tahkik ve talik, Adil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvid, 1. Baskı, Mektebetü'l-Ubeykan Yay., Riyad, 1998.

http://tarix.info/main/1781-azerbaycanda-represiya-qurbanlari.html(20.05.2022).

http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf (10.01-12.2022).

http://azharfarsy.nojoumarab.net/t424-topic. (08.04.2022).

YUNUS EMRE'NİN YAŞADIĞI TOPLUMA DAİR GÖZLEMLERİ[43]

Yunus Emre's Observations Regarding The Community He Lives

Dr. Öğr. Üyesi, Rauf K. ÜRKMEZ

ORCID ID: 0000-0002-7001-6951

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,

rauf.urkmez@beun.edu.tr

ÖZET

Sufi şair Yunus Emre, Türk kültür ve edebiyatının en mümtaz simalarından biridir. Politik ve sosyoekonomik açıdan sancılı ve sıkıntılı bir dönemde ve muhitte, takriben 1248-1320 yılları arasında Orta Anadolu'da yaşamıştır. Mürşidi Tapduk Emre'nin dergâhında geçen uzun ve çetin bir tasavvufî terbiye ve tekâmül sürecinden sonra terennüm etmeye başladığı şiirleri, henüz hayatta iken dilden dile, gönülden gönüle yayılmıştır. Düşünce ve öğretilerini yaymak gayesiyle Anadolu şehirleri dışında Şam, Şiraz, Bağdat, Tebriz, Nahçıvan gibi yerlere irfan seyahatleri düzenlemiş; *yukarı iller* dediği Azerbaycan'a kadar uzanmıştır. Şiirlerinde sade bir dil ve samimi bir üslupla ele aldığı insan merkezli konular, sorunlar ve çözüm önerileri, bir yandan onun edebî zevkini ve dehâsını yansıtmakta diğer yandan da onun yüksek bir sorumluluk duygusuna sahip olduğunu göstermektedir. Zira şiirlerinde işlediği üretim-tüketim, varlık-yokluk, zenginlik-fakirlik, neşe-hüzün, diğerkâmlık-hodkâmlık vb. pek çok temanın satır aralarına bakıldığında, onda toprağının, döneminin ve toplumunun özelliklerine uygun *gerçek bir yaşantı* olduğu fark edilecektir. Yunus Emre'nin topluma mal olan şahsiyeti ve şiirleri bu gözle incelendiğinde, onların 13-14. yüzyıl Anadolu toplumunu daha derinden anlama hususunda araştırmacılara çeşitli imkânlar sunduğu görülecektir. Bu durum, söz konusu dönem için varit olan kaynak yetersizliği sıkıntısını hafifletecektir.

Anahtar Kelimeler: 13-14. Yüzyıl, Anadolu, Toplum, Yunus Emre.

ABSTRACT

Sufi poet Yunus Emre is one of the most excellent personalities of Turkish culture and literature. He lived in Central Anatolia between the years of about 1248-1320, in a painful and troubled period and neighborhood in terms of political and socioeconomic conditions. His poems, which he started to sing after a long and difficult period of mystic education and evolution in the lodge of his master Tapduk Emre, spread from mouth to mouth, while he was still alive. In order to propagate his thoughts and teachings, he organized knowledge journeys to places such as Damascus, Shiraz, Baghdad, Tabriz, Nakhchivan, apart from Anatolian cities; he extended to Azerbaijan, which he called *yukarı iller* (upper provinces). The human-centered issues, problems and solution proposals that he deals with in a plain language and sincere style in his poems, on the one hand, reflect his literary taste and genius, on the other hand, show that he has a high sense of responsibility. When looking between the lines of many themes such as production-consumption, existence-absence, wealth-poverty, joy-sadness, altruism-conservation in his poems, it will be noticed that he has *a real life* suitable for the characteristics

[43] Bu çalışma, ZBEÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

of his territory, period and society. When Yunus Emre's personality and poems are examined from this point of view, it will be seen that they offer various opportunities to researchers to understand the 13-14th century Anatolian society more deeply. This will alleviate the problem of lack of resources for the period in question.

Key Words: 13-14th Century, Anatolia, Society, Yunus Emre.

GİRİŞ

Çalışmamız büyük sufi şair Yunus Emre'nin (ö. 720/1320 [?]), yaşadığı topluma dair gözlemlerini yansıtan şiirlerini aynı hususa temas eden diğer muasır kayıtları da yer yer dikkate alarak incelemek ve bu yolla 13-14. yüzyıllar Anadolu toplumuna dair çıkarımlarda bulunmak amacıyla kaleme alınmıştır.

Yunus Emre, Türk dili ve düşüncesinin en seçkin ve kurucu simalarından biridir. Mensubu bulunduğu sosyal çevreyle iç içe bir yaşam sürmesi, çıktığı irfan seyahatleri vesilesiyle pek çok beldeye uğraması, öğretilerini inşa edip yayarken sade bir dil ve samimi bir üslup kullanması, onun henüz hayatta iken geniş kitleleri etkilemesini sağlamıştır. Bu durum onun şair dehasıyla yoğurarak değindiği sorunları ve bunlara yönelik ürettiği çözüm önerilerini daha gerçekçi ve önemli hâle getirmektedir. Yine şiirlerinde ele aldığı insan merkezli konular, bir yandan onun edebî zevkini ve dehâsını yansıtmakta diğer yandan da onun yüksek bir sorumluluk duygusuna sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim şiirlerinde işlediği üretim-tüketim, varlık-yokluk, zenginlik-fakirlik, neşe-hüzün, diğerkâmlık-hodkâmlık vb. pek çok temanın satır aralarına bakıldığında, onda toprağının, döneminin ve toplumunun özelliklerine uygun *gerçek bir yaşantı* olduğu fark edilecektir (Mutluay, 1971: 196-197). Yunus Emre'nin topluma mal olan şahsiyeti ve şiirleri bu gözle incelendiğinde, onların 13-14. yüzyıl Anadolu toplumunu daha derinden anlama hususunda araştırmacılara çeşitli imkânlar sunduğu görülecektir. Bu durum, söz konusu dönem için varit olan kaynak yetersizliği sıkıntısını, bir nebze de olsa, hafifletecektir.

Yunus Emre'nin yaşadığı topluma dair gözlemleri, doğal olarak 13-14. yüzyıl Selçuklu ve beylikler dönemi Anadolu'su üzerine çalışan bazı tarihçilerin dikkatini çekmiş; onlar tarafından işlenmiş ve kaynak olarak kullanılmıştır (Ör. Baykara, 2004: 355-362; Şeker, 1993: 29-50). Ayrıca Türk toplumunu dünü ve bugünü ile türlü açılardan ele alan edebiyatçı, sosyolog, psikolog, felsefeci vb. de Yunus Emre'ye atıfta bulunma gereği hissetmiştir (Ör. Akgül, 2010: 399-412; Bilgin, 2021: 39-61; Göçkün, 1991: 126-131; Kaplan, 1973: 65-82; Oral, 2018: 823-839; Yakıcı, 1995: 47-56; Yücel, 2018: 133-141). Bunlar Yunus Emre gibi bir edebî dehayı anlamada ufuk açıcı gelişmelerdir. Biz ise –söz konusu birikimi de gözden geçirerek– Yunus Emre'nin yaşadığı, yetiştiği zaman dilimi ve sosyal zemini göz önünde bulunduracak, onun topluma dair gözlemlerinin hayatta ne tür karşılıkları olduğunu yahut nasıl karşılık bulduğunu bazı muasır kayıtlar ekseninde irdelemeye çalışacağız.

YUNUS EMRE'NİN YAŞAMI VE NASİHATÇİ YÖNÜ

Yunus Emre, politik ve sosyoekonomik açıdan sancılı ve sıkıntılı bir dönemde ve muhitte[44], takriben 1248'de Sakarya Nehri dolaylarında doğmuştur. Orta Anadolu'da, ağırlıklı olarak Eskişehir, Ankara ve Konya'yı içine alan sahada yoksul bir çiftçi/köylü olarak yaşamını sürdürdüğü kıtlık yıllarından birinde Sulucakarahöyük'e –bugünkü Nevşehir Hacıbektaş ilçesi–

[44] Söz konusu dönem ve muhitin tasviri için bk. Baykara, 2012: 19-41; Arayancan, 2021: 202-205.

giderek büyük Türkmen şeyhi Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 669/1271 [?]) ile tanışmıştır. Hacı Bektâş-ı Velî'nin yol göstermesiyle Tapduk Emre'ye bağlanmış ve onun bugün Ankara Nallıhan'a bağlı Emremsultan köyünde bulunan dergâhında tasavvufî terbiye almıştır. Oldukça uzun ve çetin geçen bu olgunlaşma sürecinin sonunda terennüm etmeye başladığı şiirleri, henüz hayatta iken dilden dile, gönülden gönüle yayılmıştır (Tatcı, 2005b: 19-57). Hangi tarikat silsilesine bağlı olduğu öteden beri tartışılan Yunus Emre'nin, bir Rifâî şeyhi olduğuna dair yeni ve güçlü ihtimaller göze çarpmaktadır (Tosun, 2013: 109-113).

Yunus Emre, mürşidinden tevarüs ettiği düşünce ve öğretileri yaymak gayesiyle pek çok yeri gezmiş, *yukarı iller* dediği Azerbaycan'a kadar uzanmıştır. Nitekim bazı şiirlerinde ilden ile yürüyüp dost sırrını aradığını; Rum'da ve Şam'da[45] kendisi gibi bir garip bulamadığını; gurbet ilinde âşık olup Mecnun gibi dolaştığını; Bağdat, Şîraz, Tebriz, Şam, Nahçıvan gibi beldeleri gördükten sonra memleketine döndüğünü dile getirmektedir (Tatcı, 2005a: 269-270, 281, 386; Tatcı, 2005b: 35-36). Yunus Emre'nin 72 yıllık ömrü 1320'de sona ermiştir (Erzi, 1950: 88).

Türk tasavvuf edebiyatına *Divân* ve *Risâletü'n-Nushiyye* isimli iki eser kazandıran Yunus Emre'nin topluma dair gözlemlerini dile getirdiği şiirleri, onun *nasihatçi* yönüne ışık tutmaktadır. Bilindiği üzere *nush* kökünden türetilen nasihat, *"başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; iyiliğe özendirmek, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt; başkasının yararına ya da zararına olan hususlarda bir kimsenin onu aydınlatması ve bu yönde gösterdiği gayret"* (Rağıb el-İsfahanî, 2012: 1061; Çağrıcı, 2006: 408-409) anlamlarına gelmekte; bu doğrultuda birey ve toplumu eğitmek, devlet ve kamuda dirlik ve düzeni sağlamak amacıyla hazırlanan ahlaki ve öğretici eserlere ise genel olarak *nasihatnâme* yahut *pendnâme* adı verilmektedir (Pala, 2006: 409). Tasavvuf düşüncesinin mühim, maruf ve meşhur başvuru kitaplarına imza atan Necmeddin-i Dâye (ö. 654/1256), Celâleddin-i Rumî (ö. 672/1273), Âşık Ali Paşa (ö. 733/1332) vb. muasırı olan sufi şair ve müellifler gibi, Yunus Emre de şiirlerinde zaman zaman toplumun aksayan yönlerine dikkat çeken, bunlara dair çeşitli çözümler öneren, ideal ve sağlıklı bir sosyal bünyenin inşası için sorumluluk üstlenen bir nasihatçidir. Üstelik onun nasihatler kitabı başlığını taşıyan *Risâletü'n-Nushiyye* adlı eseri, nasihatnâme türünün Anadolu'daki ilk özgün örneklerindendir (Pala, 2006: 409). Dolayısıyla Yunus Emre, Anadolu sahasında *doğrudan* bu alanda kalem oynatan ilk sufi şairlerden biridir.

Yunus Emre'nin 707'de (1307-1308)[46] yani ölümünden yaklaşık on iki yıl önce, bir anlamda olgunluk döneminde kaleme aldığı *Risâletü'n-Nushiyye*, süluk ehline yönelik dinî ve tasavvufî nasihatleri muhtevi bir mesnevidir. Geniş bir değerlendirme yazısı ve açıklamalarla birlikte *Risâletü'n-Nushiyye*'yi yayımlayan Günay-Horata'ya göre, Yunus Emre eserinde *"dünyayı, insanın evrensel yapısındaki zaaf ve meziyetlerini* (akıl, ruh, kibir, tevazu, öfke, gazap, sabır, haset, cimrilik, iftira, gıybet vb.)*, iyi kulların gideceği cenneti, nefsinin zaaflarına kapılanların gideceği cehennemi, somutlaştırarak"* anlatmaktadır. Yine değerli araştırmacılara göre, insana *"kendisini tanıtan, kendisiyle başa çıkmayı öğreten, çevresiyle ilişkilerini düzenleme yollarını gösteren, Allah'a karşı görevlerini unutmamayı"* öğütleyen bu çalışma, bireyi *"yaradılış amacına uygun kişiliğe sahip olmaya yöneltmekte ve bu yolla tasavvuf ahlakına ulaştırmayı"* amaçlamaktadır (Yunus Emre, 1994: 33-49). Eserin, söz konusu niteliklerini/amacını ortaya koyan ve teyit eden temsil gücü yüksek bazı beyitleri şöyledir:

---

[45] Rum, Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu'nun orta ve kuzey kısımlarını; Erzurum'dan batıya doğru uzanan Sivas ve Kayseri yöresini içine almaktadır. Şam ise Türkiye Selçukluları döneminde bir süre Memlükler egemenliğinde olan Anadolu'nun güney kısımlarını; Suriye taraflarından Maraş ve Malatya'nın güneyine kadar uzanan yöreyi içine almaktadır (Baykara, 1988: 23-25; Baykara, 2012: 19).

[46] *Söze tarih yidiyüz yidiyidi / Yunus cânı bu yolda fidiyidi* (Yunus Emre, 1994: 196).

Güzâf yirde degül bu sen didügün Bu dediklerin, boş, asılsız şeyler değil.
Bulursun sen seni sen istedügün Sen istediğin takdirde, kendini (özünü) bulursun.

Senünle sen tanış gör kandasın sen Sen, kendinle tanış; nerede olduğunu gör!
Senün devletüne bahânesin sen Senin devletine (mutluluğuna) bahane yine sensin.

Seni senden kim eyü bilebile Seni senden kim iyi bilebilir?
Geçürdün 'ömrüni bu dirlik-ile Ömrünü, bu şekilde yaşayarak geçirdin.

Neyise dirlügün oldur ölümün Hayatın ne ise, ölümün de odur.
Bugünki gün durur yarıngı günün Yarınki günün, bugün yaptıklarına bağlıdır
(Yunus Emre, 1994: 174-175)

Ko ayruklar sözini sen seni güt Başkalarının sözünü bırak, sen kendini idare et.
Kınama kimseyi sen işit öğüt[47] Sen öğüdü duy, kimseyi ayıplama.

Dahı bir gün sana sataşmadun sen Bir gün bile sen öz eleştiride bulunmadın.
Dahı bir gün tagundan aşmadun sen Bir gün bile dağından (kibrinden) aşmadın.
(Yunus Emre, 1994: 190-191)

Sanur mısın ögüdimi dak-içün Öğüdümün, hile için mi olduğunu sanırsın?
Nasîhatdür sana cümle Hak-içün Bütün söylediklerim, Hak için sana nasihattir.
(Yunus Emre, 1994: 140-141)

Gönül erini ögdin koma koma elden Gönül erinin öğüdünü, elden bırakma.
O kurtarır seni dürlü fi'ilden O, seni her türlü kötü hareketlerden kurtarır.

Ögüt dutar-isen koma eteğin Öğüt tutarsan, gönül erinin eteğini bırakma.
Tac eyle başuna ayagı hâkin Onun ayağının toprağını başına taç et!

[47] Krş. *İ Yûnus sen sözün bilgil / Öz hâlüne nazar kılgıl* (Tatcı, 2005a: 221).

(Yunus Emre, 1994: 176-177)

Ki zîrâ cümle iş ulularundur Her iş, ulu kimselere, velilere düşer.
Temennâ eylegil yol bularundur Doğru yol bunların yoludur. Sen bunu iste!

(Yunus Emre, 1994: 116-117)

Yunus Emre'nin *Divân'*ında da onun nasihatçi yönünü gösteren çeşitli şiirler bulunmaktadır. Sözgelimi, hem kendi gönlüne hem de diğer insanların gönüllerine fesadı terk etmelerini, günahlarına ağlamalarını, kanaat etmelerini, hırstan uzak durmalarını öğütlemekte ve *"N'ola gelsen sen de benüm ögüdümi dutsan gönül"* (Tatcı, 2005a: 160) diyerek samimi bir çağrıda bulunmaktadır. Nasihat bilgi, görgü ve tecrübe aktarma vasıtalarından biridir. Bu vasıtanın işlevini yerine getirebilmesi yani nasihatin tesirli olabilmesi, nasihatçinin samimiyeti ile doğru orantılıdır. Nitekim Yunus Emre aşağıdaki beyitlerde, şahsi yaşamında çevresine rol model/güzel örnek olmak ve verdiği/vereceği öğütler doğrultusunda yaşam sürdürmek noktasında, nasihatçilerin de sorumlulukları olduğuna dikkatimizi çekmektedir:

Yunus cümle sözün senün ferîde Yunus! Senin bütün sözlerin emsalsizdir.
Çü söz senün durur ol sen işide[48] Mademki bu söz senindir, onu önce sen dinle!

Nice sözün var-ise sana söyle Ne kadar sözün varsa, kendine söyle.
Has u 'âm gönlini şey'ullâh eyle Herkesin gönlünü, Allah sevgisiyle doldur.

(Yunus Emre, 1994: 116-117)

Sözüm kendüzümedür nükde degül Sözüm, kendi özümedir, nükte değil!
Bilün cân birlig'ikilikde degül Bilin cân birliktedir, ikilikte değil!

(Yunus Emre, 1994: 144-145)

YUNUS EMRE'NİN İÇİNDE YAŞADIĞI TOPLUMA DAİR BAZI GÖZLEMLERİ

Ele aldığı temalarla, içinde yaşadığı toplumun sorunlarına ayna tutan Yunus Emre'nin şiirleri, yaşadığı çalkantılı dönemin/muhitin istikrarsız sosyoekonomik ve siyasal yapısından derin izler taşır. Zira o, sosyal yaşamın sıkıntı ve zorluklarına maruz kalmış ve bunlarla yüzleşmek suretiyle tecrübe kazanmıştır. Bu yüzden şiirlerinde *"...çarşı pazardan tarla tarımına, mezarlık seyrinden kolay zenginliklere, söz değerinden susuş sorumluluğuna kadar her alanda toprağının, zamanının, toplumunun özelliklerine uygun* ***gerçek bir yaşantı****"* (Mutluay, 1971: 196-197) göze çarpmaktadır. Bununla birlikte o, bir sufi şair olması münasebetiyle özellikle dinî, tasavvufî ve ilmî hayata dair bazı tespit ve tenkitlerde[49] bulunmakta; halkın dini tutum ve davranışlarını şiirlerine taşımakta ve yol göstermektedir. Örneğin Yunus Emre, aşağıdaki

[48] Krş. *Yûnus miskîn bu ögüdi sen sana virsen yig idi / Bu şimdiki mahlûkâta ögüt assı kılmaz ola*; *Eyidün Yûnus'a tursun yüzini topraga sürsün / Ögüdin kendüye virsün okudugın dutsun dimiş*; *Yûnus sözün kime dirsin yâ kimün kaygusın yirsin / Nasîhat halka eylersin yâ özün neye tutmazsın* (Tatcı, 2005a: 24, 123-124, 236).

[49] Bu hususta kaleme alınan bir çalışma için bk. Ürkmez, 2021: 70-76.

beyitlerde Müslüman toplumu oluşturan çeşitli kesimlerin içinde bulunduğu olumsuz hâle dikkat çekmekte ve bu durumun cemiyetin bünyesini sarstığına değinmektedir:

Miskîn âdem oglanı nefse zebûn olmışdur
Hayvân cânâvâr gibi otlamaga kalmışdur

Hergiz ölümin sanmaz ölesi günin anmaz
Bu dünyâdan usanmaz gaflet ögin almışdur

Oglanlar ögüt almaz yigitler tevbe kılmaz
Kocalar tâ'at kılmaz sarp rûzigâr olmışdur

Begler azdı yolından bilmez yoksul hâlinden
Çıkdı rahmet gölinden nefs göline talmışdur (Tatcı, 2005a: 88)

Buna göre insanlar nefislerine –bir anlamda kişisel konforlarına– aşırı düşkün hâle gelmiş, maddesel/bedensel zevklerinden başka bir şey düşünemez olmuş, dünyaya dalarak ölümü unutmuş; çocuklar söz dinlemez, gençler pişmanlık duymaz, ihtiyarlar ibadet etmez, azgınlaşan ve merhamet duyguları körelen zenginler ise yoksulları gözetmez olmuştur. Yunus Emre'nin benzer olumsuzlardan yakındığı başka bir şiir şöyledir:

Binde biri bu halkun Rahmân yolına girmez
Gel bir kişi göster kim şeytân yolına girmez

Uzatdı bu halk işi ger erkek ü ger dişi
Müsülmân olan kişi 'isyân yolına girmez

Hep gafletile gâfil gafleti n'ider 'âkil
Bin söylesen key câhil 'irfân yolına girmez

Gönül tolu zulmetdür işledügi bid'atdür
Bu niçesi ümmetdür Kur'ân yolına girmez

Gel sen Yûnus iste bul Allah'a yarar bir kul
Kul kaçan ola makbûl sultân yolına girmez (Tatcı, 2005a: 117-118, 221)

Aşağıdaki beyitlere göre de toplumun durumu gün geçtikçe kötüleşmektedir. Zira Müslümanlar helali unutup harama eğilim göstermekte, hile ve bozgunculuk yapanlar saygı görmekte, medreselerdeki öğrenciler üstatlarına sorun çıkarmakta ve onlarla kavga etmekte, kendi konumlarını abartan hocalar halkın başına sıkıntı çıkarmakta, dinin ana kaynaklarına gereken

ehemmiyet verilmemektedir. Bütün bunlardan dolayı tövbe edilmesi gerekmektedir (Ürkmez, 2021: 71):

Müsülmânlar zamâne yatlu oldı
Helâl yinmez harâm kıymetlü oldı

Okınan Kur'ân'a kulak tutulmaz
Şeytânlar semirdi kuvvetlü oldı

Harâm ile hamîr tutdı cihânı
Fesâd işler iden hürmetlü oldı

Kime kim Tanrı'dan haber virürsen
Kakır başın salar hüccetlü oldı

Şakird üstâdıla 'arbede kılur
Ogul atayıla 'izzetlü oldı

Fakîrler miskînlikden çekdi elin
Gönüller yıkuban heybetlü oldı

Peygamber yirine geçen hocalar
Bu halkun başına zahmetlü oldı

Dutulmaz oldı Peygamber hadîsi
Halâyık cümle Hak'dan utlu oldı

Yûnus gel 'âşıkısan tevbe eyle
Nasûha tevbe ucı kutlu oldı (Tatcı, 2005a: 373)

Yukarıdaki şiirinin son dizesinde geçen *nasuh tövbesi*; halis, samimi ve bozulmaması gereken tövbe anlamına gelir (Topaloğlu, 2012: 281). Yunus Emre bu kavramı kullanmakla, şiirinde değindiği kesimlerin gerçekten bağışlanmayı hak etmesi gerektiğinin altını çizmektedir. 333/944'te vefat eden büyük müfessir ve fakih Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *nasuh tövbesi*nin nasıl olması gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır:

> *Samimiyeti son sınıra varan bir tövbe ile tövbe edin! Samimiyette mübalağa kişinin, tövbesinde samimi olmasıyla gerçekleşir. Doğru olmanın göstergesi de, yaptığı şeyden kalben pişman olması, tekrar yapmamaya kesin karar vermesi, işlediği günahlardan*

> *elini çekmesi, diliyle Allah'tan bağışlanma dilemesi ve vücudunu günahlardan zevk alırken kullandığı gibi bütün bedenini günahlardan el çekmek ve pişman olmakta da kullanmasıdır. İşte samimiyette mübalağa böyle olur* (2019: 273-274)

Rey asıllı bir Kübrevî şeyhi olup 1221-1228 yılları arasında Malatya, Kayseri, Sivas, Erzincan gibi Anadolu'nun önemli ilim ve kültür merkezlerini dolaşan ve bu yedi yıllık süreçte çeşitli eserler kaleme alan (Baltacı, 2011: 61-71; Ürkmez, 2020: 82-92) Necmeddin-i Dâye (2013: 356), İslâm toplumunda günahkâr âlim ile cahil/bidatcı zâhidin yol açtığı sıkıntının, başkası tarafından meydana getirilmesinin mümkün olmadığını belirtir. Zira ona göre birincisi, günahları nedeniyle insanların ilme yönelmesine mani olurken, ikincisi ise uydurduğu bidatler yoluyla halkı kendisine çeker (Ürkmez, 2018: 309). Bu ayrıntı Yunus Emre'nin gerek yukarıdaki şiirinde geçen "*Peygamber yirine geçen hocalar / Bu halkun başına zahmetlü oldı"*, gerekse başka bir şiirinde geçen *"'Âlimler okıyup tutmaz / Halkı görüben gözetmez"* (Tatcı, 2005a: 221) mısralarındaki eleştiri ile örtüşmektedir.

Yunus Emre'nin şu şiirine göre, sağlam ve doğru Müslümana artık pek tesadüf edilmemekte; bilginler okuduklarına ve öğrendiklerine, sufiler ise tarikatlarının ruhuna ve ilkelerine uygun davranışlar sergilememekte; halka öğüt tesir etmemekte; cömert ve iyi yöneticiler günden güne azalmakta, yoksullar ezilmekte ve haram-helal gözetilmemektedir (Ürkmez, 2021: 71):

İşidün iy ulular âhir zamân olısar
Sag müsülmân seyrekdür ol da gümân olısar

Dânişmend okur dutmaz dervîş yolın gözetmez
Bu halk ögüt işitmez ne sarp zamân olısar

Gitdi begler mürveti binmişler birer atı
Yidügi yohsul eti içdügi kan olısar

Ya'ni er gelmiş erden elini çekmiş şerden
Deccâl kopısar yirden âhir zamân olısar

Aceb mahlûk irişdi göz yumuban dürişdi
Helâl harâm karışdı assı-ziyân olısar

Birbirne yavuz sanur itdügin kala sanur
Yarın mahşer güninde işi beyân olısar

İy Yûnus imdi senün 'ışkıla geçsün günün
Sevdügün kişi senün cânuna cân olısar (Tatcı, 2005a: 73-74)

Yukarıdaki şiirin son beytine baktığımızda, Yunus Emre'nin yaşanan bütün bu olumsuzluklara rağmen, etrafına ümit aşılamaktan geri durmadığını söyleyebiliriz. Nitekim *Risâletü'n-Nushiyye* gibi, insanın zaaf ve meziyetlerine dikkat çekerek sahih ve istikametli bir yaşamın şifrelerini göstermeye çalıştığı bir nasihatnâme kaleme alması da bu hususta üzerine düşeni yapmaya çalışan sorumluluk sahibi bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır.

Dönem Anadolu'sunda yaşamış şairlerden biri olan Seyfeddin Muhammed el-Fergânî'nin de yukarıda belirtilenlere/betimlenenlere benzer sıkıntılara dikkat çektiğini ve toplumun çeşitli kesimlerine çok ağır ve şiddetli eleştiriler getirdiğini görüyoruz. Bunlar arasında rüşvet alan ve dinin emirlerine pek önem vermeyen kadılar, kim olduklarından ziyade kişilikleri üzerinde durulan kimseler, kendini sufi gibi gösterip dini dünya işlerine alet edenler[50] ve dine gereken ilgiyi göstermeyen medrese âlimleri özellikle dikkatimizi çekmektedir. Örneğin o, bir medrese âlimi hakkında şunları söylemektedir: *"Ey sarık ve cübbe ile dinde imam olan, dünyayı terk et! Çünkü cübbe ve sarık din değildir. Ey lakabı Fulânü'd-dünyâ ve'd-dîn olan, dünyanın ârısın ve din senin adından utanmaktadır. Medresede araştırma ve ders tekrarlama din içindir, hâlbuki ey seçilmiş âlim, din orada öldü"* (Ateş, 1959: 427). Bu ayrıntı Yunus Emre'nin gerek yukarıdaki şiirinde *"Dânişmend okur dutmaz dervîş yolın gözetmez"* şeklindeki eleştirisiyle gerekse başka bir şiirinde;

'Âşık mıdur ol ma'şûk içün virmeye cânı
'Âkil midür ol dünyeyile isteye anı

Âdem midür 'ömrini kullıkda geçürmez
'Ârif midür ol anlamaya sûd u ziyânı

'Âlim midür ol 'ilmine lâyık 'ameli yok
Câhil midür ol 'ışka sata iki cihânı

'Âbid midür ol işlemedi tâ'at u ihlâs
Fâsık dimenüz kendözini suçlu bileni (Tatcı, 2005a: 344)

biçimindeki betimlemesi ile örtüşmektedir. Zira son dört beyti tersinden okuduğumuzda altı özenle çizilen husus, bir insanın gerçekten *âşık*, *âkil*, *ârif*, *âlim*, *âbid* olabilmesi için hangi öncelikli/temel nitelikleri taşıması gerektiğidir. Buna göre âşık, aşkı ve mâşuku için canını verebilmeli, akıllı insan dünyaya meyletmemeli, irfan sahibi olan kişi neyin kârlı, neyin zararlı olduğunu iyi bilmeli, âlim olan kişi ilminin gereğini yerine getirmeli ve buna göre davranmalı, ibadete düşkün olan kişi ise ihlaslı olmalıdır (Ürkmez, 2021: 72; Tatcı, 2005b: 404-405, 410-412, 418, 421-436, 438).

Yunus Emre'nin şu dizeleri de hayli ilgi çekicidir:

Sâlihler kalmadı gitdi
Bu cihânı fesâd tutdı

[50] Krş. *Dünyâ seven dervîş degül dervîşligi olmaz kabul / Dervîşlikden kaçanlarun hemân şeyhi şeytân olur* (Tatcı, 2005a: 105)

Bu cihânun işi bitdi

Salâdur kudse gidelüm (Tatcı, 2005a: 221)

Zira benzer bir değerlendirmeyi Kerîmüddin Mahmud-ı Aksarayî (ö. 733/1332-33) ve Niğdeli Kadı Ahmed'in de (ö. 734/1333'ten sonra) yaptığını görüyoruz. Öncelikle belirtelim ki, dönem Anadolu'su hakkındaki başlıca başvuru kaynaklarımızı kaleme alan bu iki önemli tarihçiden ilki maliyeci, ikincisi ise kadıdır. Aksarayî dönemin mühim simalarından Celâleddin-i Rumî, Sadreddin-i Konevî (ö. 673/1274) ve Kadı Sirâceddin-i Urmevî (ö. 682/1283) gibi âlim ve sufilerin ölmesini, Anadolu'da düzenin bozulması ve sıkıntıların yaşanmasının başlıca nedeni olarak görmektedir (2000: 69-70, 92-94). Kadı Ahmed ise adı anılan şahısların ilk ikisini din ve devletin hamileri olarak nitelendirmekte ve onların birbiri ardına ölümleriyle birlikte Anadolu'nun harap olmaya başladığını düşünmektedir (2015: 446-447).

SONUÇ

Yunus Emre'nin toplumdan kopuk, şahsi zevkleri peşinde koşan ve bireysel kurtuluşu hedefleyen sıradan bir şair değil, aksine yaşadığı toplumu ıslah edici, zorlukları hafifletici, problemlere çözüm üretici, arabulucu, yol gösterici vb. roller üstlenen seçkin bir şahsiyet olduğu, kendi eserleri üzerinden de gayet net bir biçimde anlaşılmaktadır. Ayrıca onun edebî dehasıyla yoğurduğu görüşlerinin insanlık için bugün bile ne kadar gerekli ve önemli olduğu ortadadır.

KAYNAKÇA

Akgül, M. (2010). Yunus Emre ve Toplumsal Bütünleşme ya da Birr'de Bütünleşen İnsanlar. *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu "Yunus Emre'yi Anlamaya Doğru" Bildiriler Kitabı* içinde (s. 399-412). Karaman.

Arayancan, A. A. (2021). Yunus Emre Zamanında Anadolu'nun Siyasi Durumuna Kısa Bakış (1220-1318). *Fetih ve Medeniyet Dergisi*, *2*, 202-205.

Ateş, A. (1959). Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Seyf Al-Dîn Muhammed Al-Fargânî. *Belleten, XXIII* (91), 417-456.

Baltacı, H. (2011). *Necmeddîn Dâye Râzi Hayatı Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*. İstanbul: İnsan.

Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş* (Cilt I). Ankara: TKAE.

Baykara, T. (2004). *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.

Baykara, T. (2012). Sufi ve Çevre: Yunus Emre Anadolu'sunda Siyasal ve Toplumsal Ortam. A. Y. Ocak (Ed.), *Yunus Emre* içinde (s. 15-42). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Bilgin, B. (2021). Toplumsal Çözülmeye Çözüm Denemesi: Yûnus Emre Örneği. *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, *VII* (1), 39-61.

Çağrıcı, M. (2006). Nasihat. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt. XXXII, s. 408-409). İstanbul.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (2019). *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi* (Cilt XV). (K. Sandıkçı & Y. Ş. Yavuz Çev.). İstanbul: Ensar.

Erzi, A. S. (1950). Türkiye Kütüphânelerinden Notlar ve Vesîkalar I. *Belleten, XIV* (53), 85-105.

Göçkün, Ö. (1991). Yunus Emre'ye Göre Hayatın Anlamı. *Türk Kültürü Araştırmaları*, *XXIX* (1-2), 126-131.

Kaplan, M. (1973). Yunus Emre'nin İnsan ve Ahlâk Görüşü. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXI*, 65-82.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (M. Öztürk, Çev.). Ankara: TTK.

Mutluay, R. (1971). Yunus Emre'de Gerçek Hayat Sorunları. *Uluslararası Yunus Emre Semineri Bildiriler* içinde (s. 188-200). İstanbul.

Necmeddîn-i Dâye (2013). *Mirsâdü'l-İbâd*. (H. Baltacı, Çev.). İstanbul: İFAV.

Niğdeli Kadı Ahmed (2015). *el-Veledü'ş-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk* (Cilt I). (A. Ertuğrul, Çev.). Ankara: TTK.

Oral, O. (2018). Yûnus Emre'nin Şiirlerinde Psiko-Sosyal Unsurlar. *International Conference on Social Sciences-Cappadocia, Conference* içinde (s. 823-839). Nevşehir.

Pala, İ. (2006). Nasihatnâme. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt. XXXII, s. 409-410). İstanbul.

Rağıb el-İsfahanî (2012). *Müfredât*. (A. Güneş & M. Yolcu, Çev.). İstanbul: Çıra.

Şeker, M. (1993). Yunus Emre'nin Dîvânına Göre XIV. Yüzyılda Anadolu'da Sosyal Hayat. *I-II. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri* içinde (s. 29-50). Konya.

Tatcı, M. (2005a), *Yûnus Emre Divânı Tenkitli Metin*. Ankara: MEB.

Tatcı, M. (2005b). *Yûnus Emre Divânı Tahlil*. Ankara: MEB.

Topaloğlu, B. (2012). Tövbe. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt. XLI, s. 279-283). İstanbul.

Tosun, N. (2013). Yûnus Emre Rifâî, Hacı Bektaş Vefâî. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 31*, 109-115.

Ürkmez, R. K. (2018). *Menâkıbnâmelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolusu'nda Tasavvufî Zümreler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Ürkmez, R. K. (2020). *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*. Konya: Çizgi.

Ürkmez, R. K. (2021). Yunus Emre'nin Şiirlerinde Ulema-Meşayih İlişkileri. *Fetih ve Medeniyet Dergisi, 2*, 70-76.

Yakıcı, A. (1995). Yunus Emre'de Bilgi Kaynakları ve Sosyal Konular. *454. Manisa Geleneksel Mesir Şenlikleri 1. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu* içinde (s. 47-56). Ankara.

Yunus Emre (1994). *Risâletü'n-Nushiyye*. (U. Günay & O. Horata, Haz.). Ankara: TDV.

Yücel, A. Ç. (2018). Yunus Emre'nin Şiirlerinde Sosyal Ahlak ve Eleştiri. *INCSOS 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 133-141). Ankara.

TRIZ (THEORY OF INVENTIVE PROBLEM SOLVING) METODOLOJİSİNİN YÖNETİM ALANINA UYGULANMASI VE BİR MODEL YAKLAŞIMI

Application of Trız (Theory Of Inventıve Problem Solvıng) Methodology To The Field of Management And A Model Approach

Dr. Ali B. Kutvan

ORCID ID: …..

Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi, kutvan@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, TRIZ metodolojisi ile günümüzün yöneticileri için yaratıcı bir rehber oluşturmaktır. TRIZ, ilk olarak teknoloji ve mühendislikte başlatılan ancak son birkaç on yılda işletme ve yönetim problemlerine kadar genişlemeye başlayan bir problem çözme, analiz ve tahmin araç setidir.

"TIPS", "Theory of Inventive Problem Solving" in ve "TRIZ", Rusça'daki aynı cümlenin kısaltmasıdır. TRIZ, 1946'da Genrich Altshuller tarafından geliştirilen çok çeşitli problemler için çözüm konseptleri sağlayabilen ampirik verilere dayanan güçlü bir metodolojidir.

İlk kez 1960'larda Teknoloji ve Mühendislik Matrisi olarak G. Altshuller tarafından geliştirilirken TRIZ metodolojisi çeşitli alanlarda da kullanılmaya başlanmıştır.

Anahtar sözcükler: İnovasyon Yönetimi, Yaratıcı Problem Çözme, TRIZ, İnovasyon**,** Sistem Teorisi

ABSTRACT

The aim of this study is to provide a creative guide for today's managers with TRIZ methodology. TRIZ is a problem solving, analysis and forecasting toolkit that was originally started in technology and engineering but has begun to expand into business and management problems in the last few decades.

"TIPS" is an abbreviation for "Theory of Inventive Problem Solving" and "TRIZ" is an abbreviation of the same phrase in Russian. TRIZ is a powerful methodology based on empirical data that can provide solution concepts for a wide variety of problems, developed by Genrich Altshuller in 1946.

While it was first developed by Altshuller in the 1960s as a Technology and Engineering Matrix, the TRIZ methodology has also been used in various subjects.

Key words: Innovation management**,** Inventive Problem Soılving, TRIZ, Innovation, System Theory

1. Giriş:

TRIZ buluş, problem çözme teorisi anlamına gelir. İngilizce 'de Theory of Inventive Problem Solving olarak adlandırılmaktadır. Avrupa ve Amerika ülkelerinde de TIPS olarak kısaltılmıştır. İster inovatif ürün geliştirmek için, ister mühendislik ve ya yönetim problemlerinin çözümlenmesinde, isterse de teknik ve teknolojik sistemlerin evrim eğilimlerinin belirlenmesi konusunda son zamanlarda TRIZ metodolojisine dikkat çekilmektedir.

TRIZ, (Rusça'daki orijinal ismi - Теория Решения Изобретательских Задач) Yaratıcı Problem Çözme Teorisidir. Metodoloji, 1946-1948 yıllarında ilk kez Genrich Saulovich Altshuller tarafından Bakü'de geliştirilmiştir. Soğuk savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte, ABD, Japonya ve Avrupa'da tanınmaya ve kapsamlı şekilde geliştirilmeye ve kullanılmaya başlanmıştır.

Rolls Royce, Ford, Daimler-Chrysler, Johnson & Johnson, Boeing, NASA, BAE Systems, Hewlett Packard, Motorola, General Electric, Xerox, IBM, LG, Samsung, Intel, Dell, Procter and Gamble, Expedia, Kodak ve s. Bu tür şirket ve kuruluşlar, TRIZ metodolojisini yenilik, üretim ve yönetim süreçlerinde ortaya çıkan karmaşık sorunların çözümünde kullanan ve uygulamasını her geçen gün genişleten şirket ve kuruluşlardan sadece birkaçıdır.

2. TRIZ 'e Genel Bakış:

Deniz kuvvetlerinde görev yaptığı yıllarda icat yeteneğiyle öne çıkan Altshuller, binlerce patenti en ince ayrıntısına kadar inceleme olanağı bulduğu bu dönemde, icatların altında yatan ana ilkeleri belirleyerek TRIZ 'in temellerini atmıştır. Altshuller, iki yüz bin (200.000) önde gelen patentin incelenmesi ve karşılaştırılması yoluyla "teknik problemlerin daha önce diğer yaratıcı durumlarda (süreçlerde) benzer problemleri çözmek için kullanılan ilkeleri kullanılarak çözülebileceğini" (Altshuller, 2002: 9) ilk fark eden kişi olmuştur. Başka bir deyişle, Altshuller patenler üzerinde çalışmaları sonucunda, bu süre boyunca teknik sistemlerin evriminin, yani bir teknolojinin alacağı sonraki en muhtemel adımı belirleyecek bir dizi tekrarlanabilir kalıp ve yasaları izlediğini keşfetmiştir.

TRIZ metodolojisi, probleminizi çözdüğünüz süreçte, tüm dünya bilim ve teknolojisinin kapasitesini ve girdilerini kullanabilme imkânı sağlar. Şöyle ki, hedefe erişmek için farklı bilim ve faaliyet alanlarının ilke ve prensiplerinden hangisinin gerektiğini belirleyerek yaratıcı süreçte kullanılabilir.

TRIZ 'in en önemli özelliklerinden biri de şudur ki, bu metodoloji ticari değeri olan yenilikler yapmaya ve geliştirmeye yönlendirir. Mevcut çelişkileri, özellikle de teknik çelişkileri çözerek gerçekçi, sosyal ve ticari değeri olan icatlar yaratabilir ve sonuç olarak patentler elde edilebilir. Metodoloji yaratıldığı zaman mekanik, kimya, elektrik gibi daha çok mühendislik ve teknolojik alanlarda teknik çelişkilerin ve problemlerin çözümlenmesi, aynı zamanda yeniliklerin geliştirilmesi için kullanılsa da günümüzde TRIZ 'in temel bilgi alanları ve uygulamaları oldukça genişlemiştir. Şu anda metodoloji, işletme ve yönetim, siyaset bilimi, bankacılık, yatırım gibi teknik olmayan alanlara da uygulanmaktadır (Ilevbare ve diğerleri, 2011: 4). Bu uygulamalardan bazıları şunlardır;

- TRIZ ve Politika (Klementyev ve Faer, 1999)

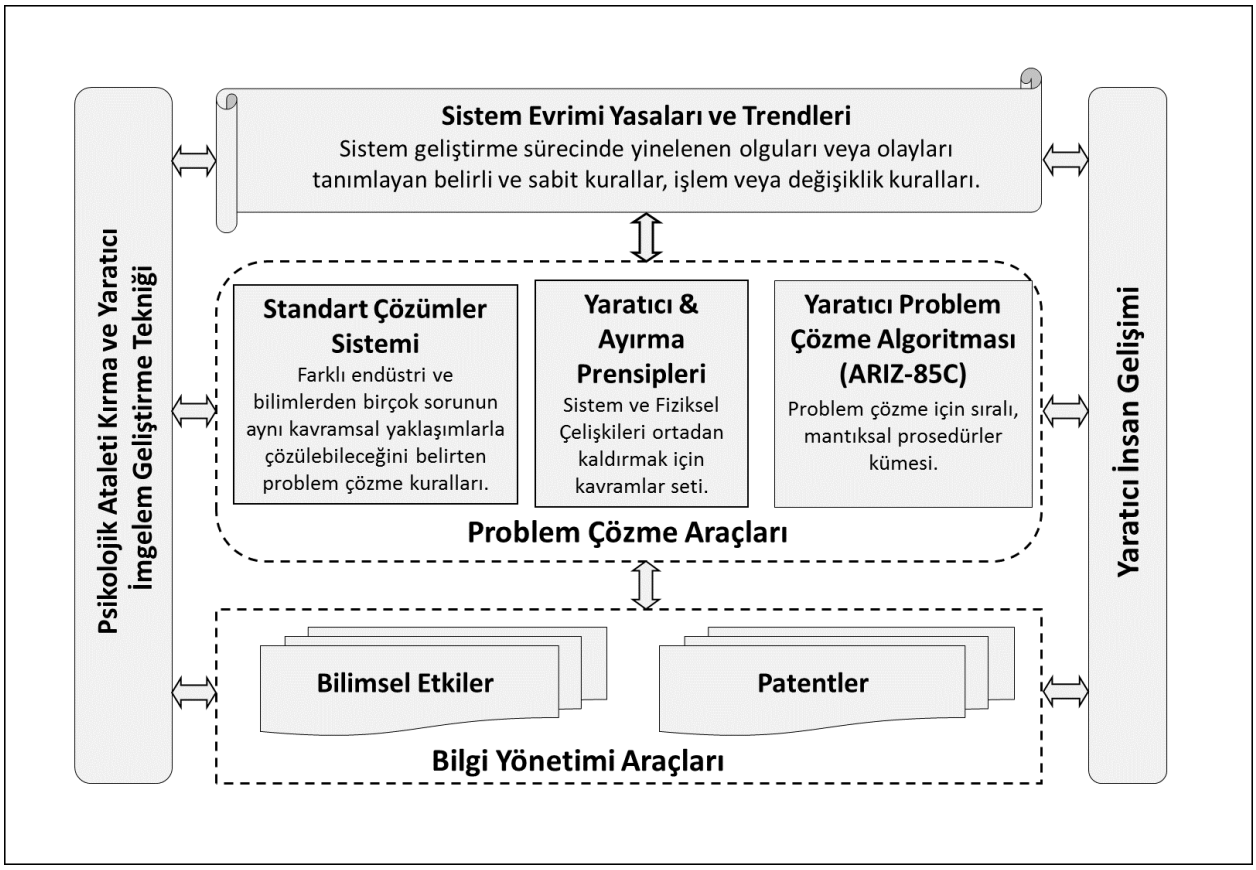
- Örneklerle 40 Yaratıcı (İşletme) İlkeleri (Mann ve Domb, 1999)
- Yaratıcı Düşünceye Yönetimin Tepkisi - (TRIZ) Kamuoyunda Ulaştırma Acentesi (Skrupskis ve Ungvari, 2000)
- TRIZ Beyond Technology: TRIZ ‘'i uygulama teorisi ve pratiği teknik olmayan alanlar (Zlotin, Zusman, Kaplan, Visnepolschi, proseanic, malkin, 2001)
- Sosyal Örneklerle 40 Yaratıcı İlke. (Terniko, 2001)
- Ticari Çelişkilerin Üstesinden Gelmek İçin TRIZ Kullanımı: Karlı E-Ticaret. (Mann ve Domb 2001)
- TRIZ tabanlı İnovasyon Prensipleri ve bir Problem Çözme Süreci, İş ve yönetim. (Ruchti ve Livotov, 2001)
- Evren operasyonları yönetimindeki uygulamalarla birlikte 40 yaratıcı ilke.

(Filkovsky, 2003)

- Hizmet operasyonları yönetimindeki uygulamalarla birlikte 40 yaratıcı ilke.

(Zhang, Chai, Tan, 2003)

- Altı Sigma metodolojisini güçlendirmek için Yaratıcı Problem Çözme Teorisi (Kermani, 2003)
- Kalite Yönetiminde 40 Yaratıcı İlke (Retseptor, 2003)
- TRIZ 'in 40 yaratıcı ilkesi Finansa uygulandı. (Dourson, 2004)
- Pazarlama, Satış ve Reklamcılıkta 40 Yaratıcı İlke (Retseptor, 2005)
- TRIZ Kullanılarak Ürün ve Süreçte Maliyet Nasıl Düşürülür (Domb ve Kling, 2006)
- Tedarik zincirinde uygulanan yaratıcı problem çözme teorisi (TRIZ), petrokimya projelerinin yönetimi (Movarrei ve Vessal, 2007)
- TRIZ metodolojisi aracılığıyla hizmet kalitesinde sistematik iyileştirme: keşif çalışması (Su, Lian, Chiang, 2008)

Şekil 1: TRIZ Metodolojisinin Genel Yapısı (Bukhman, 2012: 24)

Altshuller, patentlerin analizi sonucunda buluşların değerlerinin aynı olmadığı sonucuna varmış ve buluşlar için beş seviye belirlemiştir. Seviye yükseldikçe gerekli olan bilginin miktarı da kuşkusuz çoğalmaktadır. (Ilevbare, 2011: 6-7, Kapucu, 2013: 7-8):

Seviye 1: Yaratıcılık gerektirmeyen, kişisel bilgilerle ve metotlarla çözümü kolayca bulunabilen problemlerin çözümü. Çözümlerin yaklaşık yüzde 32' si bu sınıfa girmektedir.

Seviye 2: Endüstrideki bilinen metotları kullanarak mevcut sistemin üzerinde küçük değişikliklerin yapılması. Burada problemler bir kuruluşun dışındaki bilgi ve çözümleri gerektirir, ancak yine de endüstride kolaylıkla bulunabilmektedir. Çözümlerin yaklaşık yüzde 45'i bu sınıfa girmektedir.

Seviye 3: Endüstri dışı bilinen metotları kullanarak mevcut sistem üzerinde yapılan önemli değişiklikler. Bu düzeyde, çözümler bir endüstri dışında, ancak yine de belirli bir disiplinde arama gerektirir. Sistemde mevcut çelişkiler çözülmüştür. Çözümlerin yaklaşık yüzde 18'i bu sınıfa girmektedir.

Seviye 4: Sistemin fonksiyonunu yerine getiren yeni bir prensip kullanan yeni jenerasyon teknolojinin kullanılması. Burada, geniş bilgi alanlarından (örneğin, kimyadan alınan bilgi uygulanarak bir makine mühendisliği probleminin çözülmesi) çözümleri bir araya getirerek

yeni teknik sistemler yaratılmaktadır. Çözüm teknolojiden çok bilim içerir. Çözümlerin yaklaşık yüzde 4'ü bu sınıfa girmektedir.

Seviye 5: Öncü bir sistemin veya tamamen bilimsel bir buluş. Bu seviye, daha önce karşılanamayan ihtiyaçları karşılamak için kullanılabilecek yeni sistemler üretmek için bilimde heyecan verici, bazen beklenmedik gelişmeleri içerir. Çözümlerin yaklaşık yüzde 1'i bu sınıfa girmektedir.

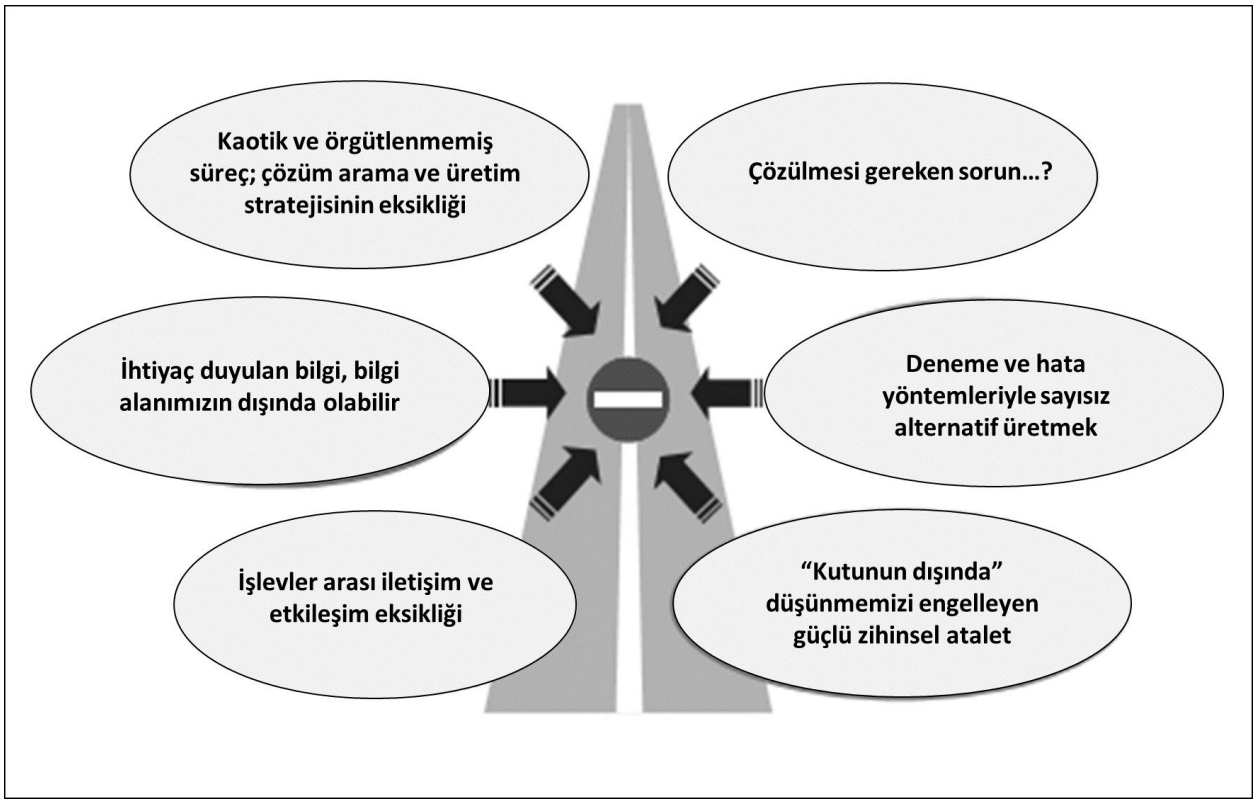
3. Psikolojik Atalet

İnsanlar genellikle sorunlara çözüm ararken uzmanlıkları kapsamında düşünürler ve farkına varmadan bu çerçevede çözümler ararlar. Bu olguya "psikolojik atalet" denir.

Bu durum yeniliklerin yaratılmasına, alternatif alanlara doğru odaklanmaya engel oluyor ve bir tür yenilikçi düşünmeyi engelliyor. Psikolojik atalet bizi uzmanlaştığımız alana götürmekle sorunun ideal çözümünün uzmanlık alanımızın dışında olabileceğini anlamamıza ve fark etmemize engel olan bir psikolojik durumdur. Bazı problemler vardır ki, bunlar çelişki içeren ve aynı zamanda yaratıcılık ve yenilikçilik gerektiren problemlerdir. Genellikle bu tür problemlerin çözümüne yönelik olarak beyin fırtınası ve deneme-yanılma gibi psikolojik tabanlı metotlar önerilmektedir.

Altshuller'e göre inovasyon üretmedeki temel çıkmazlardan birisi Deneme-Yanılma yöntemidir. Problem karmaşıklığının artması, deneme ve çalışan insan sayısını arttırmaktadır. Problemle karşılaşan bireyler çözümü farklı alanlarda deneme-yanılma ile arıyor, bu alanlar daha çok Psikolojik Atalet Vektörü etrafında yoğunlaşıyor. Çünkü bireyler çözümün kişisel deneyim ve uzmanlık alanı dışında olmadığını düşünme eğilimindedirler. Aynı zamanda, çelişkilerin ve problemlerin çözümünü kişilerin yalnızca kendi faaliyet veya uzmanlık alanında araması, bu süreçte kişilerin çoğunlukla geçmiş deneyimlerine dayanması problemlerin çözülmesine inovatif ve yaratıcı yaklaşmada birçok kısıtlamalara neden oluyor. Temel TRIZ mantığı ise deneme-yanılmadan farklı olarak sistem düşüncesine dayanır (Güneş, 2008: 136-137). Herhangi bir kişinin çelişkinin veya herhangi bir problemin çözümünün sadece kendi deneyim ve uzmanlık alanında olacağını düşünmesi ve yeni kavramlar, metodolojiler geliştirmek için alternatif teknolojilere yönelmemesi "Psikolojik Atalet" olarak adlandırılmaktadır.

Bir arama alanının ortasında durup bir çözüm aramaya başlarsak, doğru yönü bulmak için destek olmadan kaç yön bulmalıyız? Bir problem ne kadar zorsa, istenen fikrin bulunacağını garanti etmeden daha fazla deneme yapmak zorundayız. Dolayısıyla problemin ve çelişkinin zorluğu ve çelişkilerin ve problemlerin karmaşıklığına göre deneme sayıları artacaktır.

Şekil 2: İnovasyon Yapmaya Engel Yaratan Temel Faktörler (Souchkov, 2007: 1)

Altshuller, TRIZ metodolojisini geliştirmeye başladığında, birincil hedefi kaotik ve rastgele fikir üretmenin bu büyük dezavantajının üstesinden gelmekti. TRIZ, arama alanı içinde navigasyon rolünü sağlayarak, problemi çözen kişiyi, gerekli çözümü bulma şansı en yüksek olan doğru kesime yönlendirir. (Souchkov, 2007: 13)

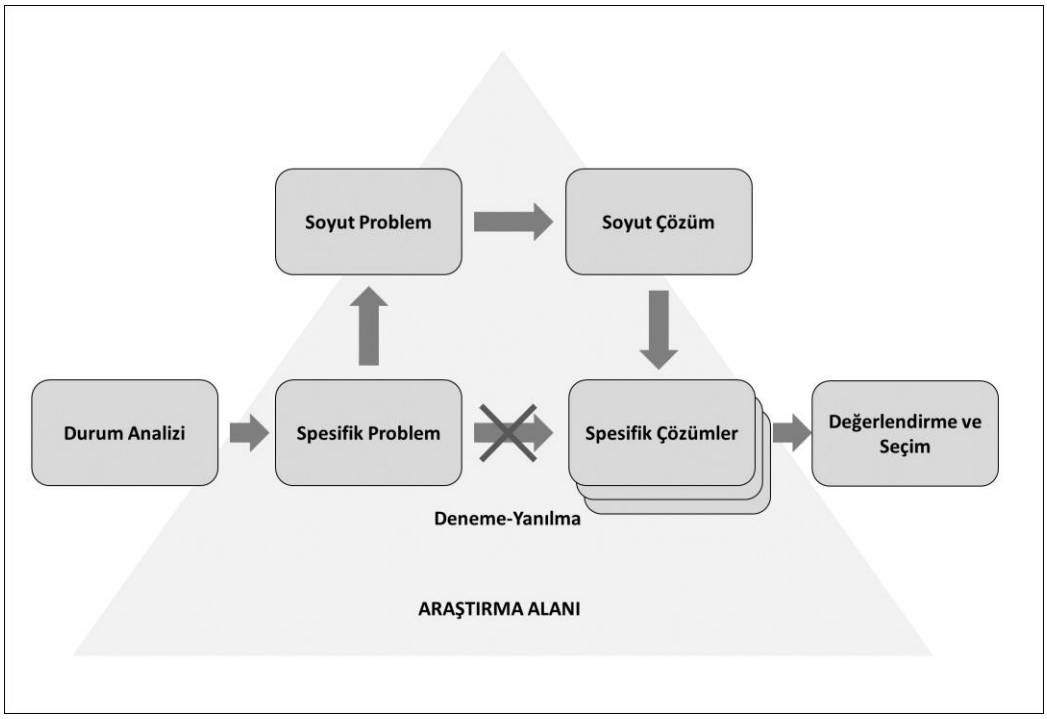
TRIZ metodolojisi, yenilikçi ve yaratıcı problem çözme konusundaki zihinsel engelleyicileri, yani psikolojik atalet unsurlarını ortadan kaldırmakla problem çözmenin yaratıcı yollarla hızlandırılmasını, yeni çözümlerin tüm olanaklarının kapsandığına dair güveni ve dahası, sistematik inovasyonu temin edebilecek sistematik bir yaklaşıma ve algoritmaya sahiptir. Bu yenilikçi ve yaratıcı yaklaşım, ürün geliştirme uzmanlarına, tasarımcılara, iş modelleri tasarlayanlara, araştırma-geliştirme uzmanlarına, bir sözle, sorun çözücülere sürecin tüm aşamalarında mümkün en iyi nihai sonuca, TRIZ dili ile söylersek ideal sonuca (bu sonuca ulaşmalarını engelleyebilecek psikolojik ataletlerinin üstesinden gelmelerine yardım ederek) ulaşmalarına yardım edebilecek bir yol haritası sunuyor.

4. Problem Çözmeye Sistematik Yaklaşım:

TRIZ metodolojisine göre, spesifik ve olgusal bir teknik sorunun esaslarına (kaynağına) indirgenmesi ve kavramsal veya genel bir biçimde belirtilmesi gerekir. Belirli ve olgusal problemi kavramsal formatına çevirmenin önemli yönü, doğru soruları sormak ve temel işlevlerini ve özelliklerini ortaya çıkarmaktır. İkinci önemli aşama, bulunan kavramsal

çözümün spesifik, olgusal çözümlere çevrilmesidir. Bu problem çözme yaklaşımı, aslında TRIZ tarafından takip edilen sistematik metodolojinin bir özetini sunar. Bu tür bir yaklaşım, TRIZ 'in ayırt edici bir özelliği olup, onu doğrudan gerçek sorunlara özel olgusal çözümler bulmaya çalışan diğer geleneksel problem çözme yöntemlerinden ayırır. (Ilevbare ve diğerleri, 2011: 5).

Kısacası, TRIZ, doğrudan bir çözüme atlamak yerine, TRIZ bir sorunu analiz etmeyi, modelini oluşturmayı ve olası çözüm yönlerini belirlemek için TRIZ veri tabanlarından ilgili bir çözüm modelini uygulamayı önerir. Böylelikle, yüksek dereceli çözüm modellerinin (aletlerinin) bir koleksiyonu olarak mevcut olan önceki tecrübelerin yeniden kullanılmasına yardımcı olur ve yaratıcı bir şekilde bir sorunu çözmek için gereken zamanı ve çabayı azaltır. (Souchkov, 2014: 3).

Şekil 3: TRIZ ile Problem Çözmenin Genel Süreci (Souchkov, 2014: 3)

Belirli ve spesifik problemleri kavramsal formatlarına çevirme ve tersine dönüştürme, yani kavramsal ve genel çözümden spesifik çözümlere ulaşmak işlemleri belki de TRIZ metodolojisinin en zorlayıcı taraflarından biridir. Çünkü problemleri doğru tanımlamak ve sürecin sonunda mükemmelliğe yakın sonucu, çözümü bulmak olayın özünü teşkil eder. Zaten, TRIZ tüm bu aşamalarda yardımcı olabilecek araçları ve teknikleri kullanmak için önerir. Bu yaklaşım TRIZ'in, problem çözmeye ve inovasyon yapmaya genel yaklaşımını gösterir. Detaylı şekilde incelediğimizde, TRIZ kullanarak inovasyon yapmak veya sorun çözme süreci, birçok aşamayı ve farklı aletlerin kullanımını (uygulanmasını) içerir.

5. TRIZ ve Çelişkiler:

G. Altshuller'in değerli buluşlarından biri de TRIZ teorisinin önemli bir parçası olan "Çelişkiler Matrisi" dir. Çelişkiler Matrisi nasıl çalışır?

Altshuller çalışmalarının ilk döneminde "Buluşsal Sorun (inventive problem)" tanımını ortaya atmıştır. Bu tanıma uygun olarak, eğer bir çözüm yolu bulunduğunda ve uygulandığı zaman sistemde başka bir sorun ortaya çıkarıyorsa bu bir buluşsal sorundur. Örneğin, eğer otomobillerin sağlamlığını artırmak için kullanılan metalin kalınlığı artırılıyorsa ve bu da arabanın ağırlaşmasına yol açıyorsa, bu bir "Buluşsal Sorun" dur diyebiliriz.

Altshuller'e göre çelişki: "Bir sistemin bir niteliğinin geliştirilmesi veya değerinin artırılması için yapılan bir girişimin, sistemin bir diğer niteliğinin değerini düşürmesidir" (Royzen, 2009). Diğer bir deyişle çelişkiler herhangi bir sistemin bir parametresinin iyileştirilmesi için üretilen çözümün, sistemin diğer bir parametresinin kötüleşmesiyle ortaya çıkar. Bu bağlamda, incelenen patentler sonucunda ortak noktalar sınıflandırılarak genelleme yapılmış ve 39 parametre elde edilmiştir. Bu 39 teknik parametre matris formatına dönüştürülerek 39x39 boyutunda Çelişkiler Matrisini oluşturmuştur. Bu matrisin x ve y eksenlerinde teknik mühendislik parametreleri yer almaktadır.

Çelişkiler matrisini kullanmaya başlamazdan önce doğru sorun belirlenmelidir. Sorunu ortadan kaldırmak için iyileştirilmesi ve bu iyileşme sonucunda kötüleşmiş olan parametreler belirlenerek matriste satır ve sütun eşleşmesi yapılarak bir hücre bulunur. TRIZ problem çözme yöntemine göre bu hücre "İdeal Çözüm" hücresidir. Bu hücrelerde yaratıcı prensipler adı verilen ideal çözümler yer alır.

G. Altshuller incelediği patentlerden aynı zamanda 40 yaratıcı (yenilikçi) prensipleri belirlemiştir. Bu prensipler problemi ideal sonuca yakın çözebilmek için kişiye ipuçları vermektedir. Çelişkiler Matrisinin her bir hücresinde en fazla dört prensip olmak üzere yerleştirme yapılmıştır. Sonuçta 39x39 boyutlarına sahip olan Çelişkiler Matrisinde yaklaşık 1.600 hücre ve yaklaşık 6.400 ideal TRIZ çözümünün yer aldığını söyleyebiliriz. (Livotov, 2008: 7).

TRIZ metodolojisinde çelişkiler, teknik çelişkiler ve fiziki çelişkiler olarak iki sınıfa ayrılır. Teknik çelişkiler, sistemin herhangi bir özelliğinde veya parametresinde yapılan bir iyileştirme başka bir özellik veya parametrede kötüleşmeye sebep oluyorsa, sistem çözümde çelişki barındırıyor demektir ve bu çelişki teknik çelişki olarak sınıflandırılmıştır. Örneğin (Cerit ve diğerleri, 2014: 68):

- Ürün ambalajının dayanıklı olması için kalınlık artırılır, ancak bununla birlikte toplam ağırlık da artar;
- Servis her müşteriye göre uyarlanır, ancak servis dağıtım sistemi karmaşıklaşır;
- Yolcuyu korumak için bir araba hava yastığının hızlı bir şekilde açılması gerekir, ancak hızın arttırılması, küçük çocuklar veya uygunsuz şekilde oturanlar için kişisel yaralanmalara hatta ölüme neden olabilir.

Diğer çelişki tipi ise fiziksel çelişkidir. Fiziksel çelişki, sistemin kendisinin veya sistemdeki bir elemanın farklı iki özelliğe sahip olması gerektiğinde ortaya çıkar. Yani fiziki

çelişkinin ortaya çıkması, sistemdeki herhangi bir parametrenin aynı anda çelişki yaratan iki farklı özelliğe sahip olması durumudur. Örneğin (Cerit ve diğerleri, 2014. 68):

- Yazılımın birçok özelliğe sahip olması için karmaşık, ancak kullanımı kolay olması için basit olmalıdır;
- Keyifli bir içki için kahve sıcak olmalı, müşteriyi yakmamak için soğuk olmalıdır;
- Bir araba hava yastığı hızlı ve nazikçe açılmalıdır.
- Çikolata kaplı şeker kolay doldurma için sıcak olmalı, ancak erimeyi önlemek için soğuk olmalıdır;
- Kazaları önlemek için fren ani olmalı, ancak kontrolü sağlamak için kademeli olmalıdır;

Bu tür çelişkileri yaratan sistemler, Altshuller tarafından genel tanımları yapılmış ve çelişkiler matrisi adıyla 39 adede indirgenmiştir. TRIZ yönteminde bu sorunlar "Mühendislik Parametreleri" olarak adlandırılır.

Mühendislik Parametreleri			
No:	**Parametreler**	**No:**	**Parametreler**
1.	*Hareketli cismin ağırlığı*	**21.**	*Madde kaybı*
2.	*Hareketsiz cismin uzunluğu*	**22.**	*Madde miktarı*
3.	*Hareketli cismin hacmi*	**23.**	*Imalat güvenilirliği*
4.	*Kuvvet*	**24.**	*Imalat kolaylığı*
5.	*Cismin değişmezliği*	**25.**	*Adapte edilebilirlik*
6.	*Hareketsiz cismin dayanımı*	**26.**	*Otomasyon düzeyi*
7.	*Hareketli cismin harcadığı enerji*	**27.**	*Hareketli cismin uzunluğu*
8.	*Enerji Kaybı*	**28.**	*Hareketsiz cismin alanı*
9.	*Zaman Kaybı*	**29.**	*Hız*
10.	*Ölçüm güvenilirliği*	**30.**	*Şekil*

11.	*Zarar verici yan etkiler*	**31.**	*Hareketli cismin dayanımı*
12.	*Onarım kolaylığı*	**32.**	*Parlaklık*
13.	*Kontrol karmaşıklığı*	**33.**	*Güç*
14.	*Hareketsiz cismin ağırlığı*	**34.**	*Bilgi Kaybı*
15.	*Hareketli cismin alanı*	**35.**	*Güvenilirlik*
16.	*Hareketsiz cismin hacmi*	**36.**	*Cisme zarar verici faktörler*
17.	*Gerilme / Basınç*	**37.**	*Kullanım kolaylığı*
18.	*Mukavemet*	**38.**	*Cihaz karmaşıklığı*
19.	*Isı*	**39.**	*Verimlilik*
20.	*Hareketsiz cismin harcadığı enerji*		

Tablo I. 39 Mühendislik Parametresi (Althuller, 2013: 312)

Sistemdeki hareketli nesneler (cisimler), kendi başlarına veya dış kuvvetlerin bir sonucu olarak uzaydaki (alandaki) pozisyonunu kolayca değiştirebilen nesneler olarak tanımlanır. Taşınabilir olarak tasarlanan araçlar ve nesneler bu sınıfın temel üyeleridir. Sistemdeki durağan (hareketsiz) nesneler ise, kendi başlarına veya dış kuvvetlerin sonucu olarak uzayda konumunu değiştirmeyen nesneler olarak tanımlanır. Burada nesnenin kullanıldığı koşullar dikkate alınmalıdır. (Cerit ve diğerleri, 2014: 69).

Bahsedilen çelişkiler, TRIZ `in sunduğu "40 Yenilikçi Prensip", "Zamanda ve Uzayda (Alanda) Ayırma" gibi farklı aletlerin kullanımı ile çözüme ulaşabilir.

6. 40 Yenilikçi Prensip ve Çelişkiler Matrisi:

Yüzbinlerce patentin analizin sonucunda, her türlü sanayi dalındaki yaratıcılık ve yenilikçilik gerektiren görevlerin ve teknik çelişkilerin sınırlı sayıda temel ilke (teknik) ile çözülebileceği sonucuna varılmıştır. (Livotov, 2008: 7).

TRIZ 'in esas aletlerinden biri olan "40 Yenilikçi Prensip", basit ve hızlı bir şekilde çözümler sunar. Bu prensipler, binlerce patent incelemesinden türetilmiş ve çelişkilerin çözümü için kullanılan 40 farklı stratejiyi belirtir.

40 Yenilikçi Prensip			
No:	**Prensipler**	**No:**	**Prensipler**
1.	Parçalama	**21.**	Hızlı hareket etme
2.	Çekip çıkarma	**22.**	Zararı faydaya çevirme
3.	Yerel Kalite	**23.**	Geri Besleme
4.	Asimetri	**24.**	Arabulucu
5.	Birleştirme	**25.**	Kendine hizmet etme
6.	Evrensellik	**26.**	Kopyalama
7.	Yuvalama (İç-İçe Geçme)	**27.**	Atılabilir nesne kullanma
8.	Karşıt ağırlık	**28.**	Mekanik sistemin değiştirilmesi
9.	Önceki karşı-hareket	**29.**	Pnömatik ya da hidrolik yapılar kullanma
10.	Önceki hareket	**30.**	Esnek malzeme, zar
11.	Önceden Yastıklama	**31.**	Gözenekli malzeme kullanma
12.	Eş mümkün olay	**32.**	Renk değiştirme
13.	Tersine çevirme	**33.**	Homojenlik
14.	Küremsi hale getirme	**34.**	Atılan veya değiştirilen parçalar
15.	Dinamiklik	**35.**	Fiziksel veya kimyasal durum değişikliği
16.	Kısmi fazlalık	**36.**	Faz dönüşümü
17.	Yeniden boyutlama	**37.**	Isıl genleşme
18.	Mekanik titreşim	**38.**	Güçlü okside ediciler kullanma
19.	Periyodik hareket	**39.**	Durağan çevre
20.	Faydalı hareketin devamı	**40.**	Bileşik malzemeler

Tablo II: 40 Yenilikçi Prensip (Althuller, 2013: 312)

Geliştirilen Özellik ↓ / Kötüleşen Özellik →	1 Hareketli nesnenin ağırlığı	2 Sabit nesnenin ağırlığı	3 Hareketli nesnenin uzun	4 Sabit nesnenin uzunluğu	5 Hareketli nesnenin alanı	6 Sabit nesnenin alanı	7 Hareketli nesnenin hacm	8 Sabit nesnenin hacmi	9 Hız	10 Kuvvet	11 Gerilim ve basınç	12 Şekil	13 Nesnenin dengesi
1 Hareketli nesnenin ağırlığı	+		15, 8, 29,34		29, 17, 38, 34		29, 2, 40, 28		2, 8, 15, 38	8, 10, 18, 37	10, 36, 37, 40	10, 14, 35, 40	1, 35, 19, 39
2 Sabit nesnenin ağırlığı		+		10, 1, 29, 35		35, 30, 13, 2		5, 35, 14, 2		8, 10, 19, 35	13, 29, 10, 18	13, 10, 29, 14	26, 39, 1, 40
3 Hareketli nesnenin uzunluğu	8, 15, 29, 34		+		15, 17, 4		7, 17, 4, 35		13, 4, 8	17, 10, 4	1, 8, 35	1, 8, 10, 29	1, 8, 15, 34
4 Sabit nesnenin uzunluğu		35, 28, 40, 29		+		17, 7, 10, 40		35, 8, 2,14		28, 10	1, 14, 35	13, 14, 15, 7	39, 37, 35
5 Hareketli nesnenin alanı	2, 17, 29, 4		14, 15, 18, 4		+		7, 14, 17, 4		29, 30, 4, 34	19, 30, 35, 2	10, 15, 36, 28	5, 34, 29, 4	11, 2, 13, 39
6 Sabit nesnenin alanı		30, 2, 14, 18		26, 7, 9, 39		+				1, 18, 35, 36	10, 15, 36, 37		2, 38
7 Hareketli nesnenin hacmi	2, 26, 29, 40		1, 7, 4, 35		1, 7, 4, 17		+		29, 4, 38, 34	15, 35, 36, 37	6, 35, 36, 37	1, 15, 29, 4	28, 10, 1, 39
8 Sabit nesnenin hacmi		35, 10, 19, 14	19, 14	35, 8, 2, 14				+		2, 18, 37	24, 35	7, 2, 35	34, 28, 35, 40
9 Hız	2, 28, 13, 38		13, 14, 8		29, 30, 34		7, 29, 34		+	13, 28, 15, 19	6, 18, 38, 40	35, 15, 18, 34	28, 33, 1, 18

Şekil 4: Çelişkiler Matrisi Bir Kesit

7. TRIZ ve İdeallik:

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, TRIZ 'in genel felsefesi büyük ölçüde ideallik ve çelişki kavramlarına dayanmaktadır ve ideallik, TRIZ 'in anahtar kavramlarından biridir. İdeallik, bir sistemin belirli koşullar için mümkün olan en iyi çözüme ne kadar yakın olduğunun, yani ideal nihai sonucunun (IFR-Ideal Final Result) ölçüsüdür.

İdeallik kavramı, "ideal" bir sistem olan nihai bir sistemi tanımlamayı gerektirdiğinden güçlü bir kavramdır. İdeal bir sistem var olmayan bir sistemdir. Ancak işlevi sağlanır. Altshuller, idealliğin derecesinin arttırılmasının neredeyse her teknik sistemin evrimini düzenleyen bir eğilim olduğunu belirtmiştir. (Souchkov, 2014: 11) Bir sistemin idealliği matematiksel olarak şu şekilde ifade edilebilir. (Ilevbare ve diğerleri, 2011: 9, Fey ve Rivin, 2005: 17):

$$\text{İdeallik} = \frac{\sum \text{Faydalar}}{\sum \text{Maliyetler} + \sum \text{Zararlar}} = \frac{\sum \text{Faydalı Fonksiyonlar}}{\sum \text{Girdiler} + \sum \text{Zararlı Fonksiyonlar}} = \frac{\text{İşlevsellik}}{\text{Maliyetler} + \text{Problemler}}$$

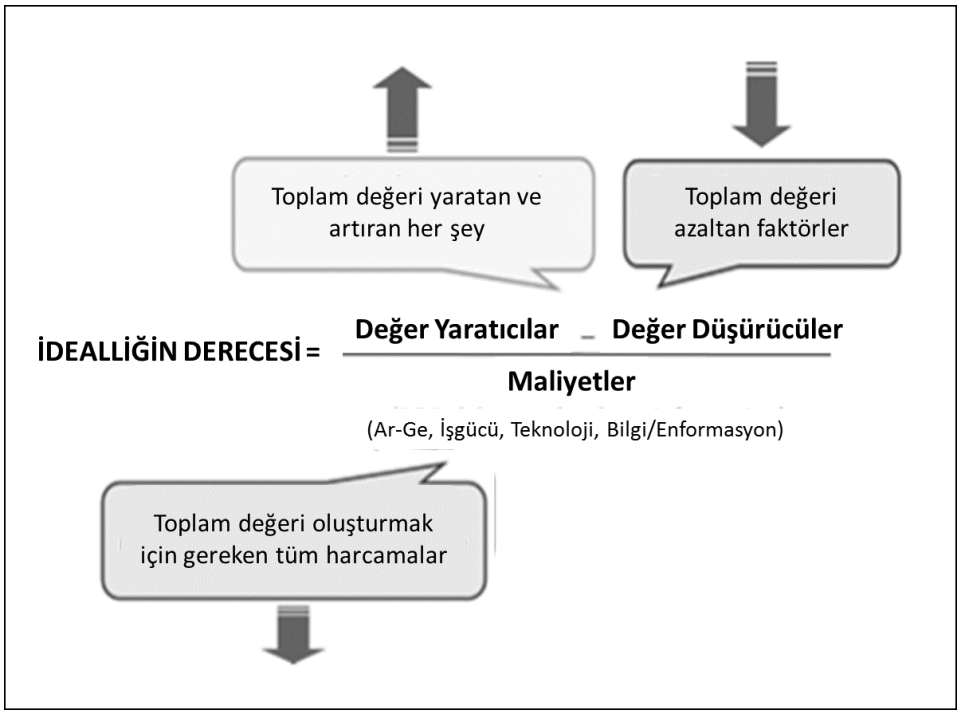
TRIZ 'in ana hedeflerinden biri idealliği arttırmaktır. Yukarıdaki denklemin belirttiği gibi, bu, sistemin sağladığı faydaları artırarak veya bu faydaları sağlamaya yönelik kaynak girdilerinin maliyetlerini azaltarak veya faydalarla gelen zararlı işlevleri azaltarak başarılabilir. Bir sistem içindeki bir sorunun IFR 'sini tanımlamak, sorunun amaçlarını veya çözüm gereksinimlerini anlamak için önemlidir. Bu, problem çözme sürecine yön verir ve uygun problem anlayışı eksikliğinden doğabilecek gereksiz işlemleri ortadan kaldırır. Ayrıca, sistemin işlevlerini sağlamada kullanılacak en uygun kaynakları (girdiler) belirlemeye ve çözülecek problemin sınırlarını tanımaya yardımcı olur. (Ilevbare ve diğerleri, 2011: 5).

IFR 'nin açıkça tanımlanmasının önemi, bir grup paydaşın problem çözme sürecine katılması durumunda daha da artmaktadır. Çoğu zaman bir problemin çözümünde paydaşların her birinin farklı görüşe sahip olabileceğinden, her bir kişinin (paydaşın) ideal sistemini tanımlamasını sağlayarak, paydaş ihtiyaçları arasındaki farkları vurgulamak ve kabul edilebilir bir çözümün ne olacağı konusunda fikir birliğine varmak mümkündür. Ayrıca, bir "idealite denetimi" yapılması, ifade edilen ideal çözüm ile mevcut durum arasındaki farkları belirlemede yardımcı olacaktır ve bu şekilde problem çözme hedefleri açık bir şekilde ortaya konmuş olacaktır. (Gadd, 2011: 221).

8. TRIZ 'in Yönetim Alanına Uygulanması ve Bir Model Yaklaşımı:

İşletme ve yönetim açısından baktığımızda, idealliğin derecesi, belirli bir sistemin, ürün veya hizmetin sunduğu algılanan değer ile bu değeri üretmek için gereken her türlü harcama ve yatırım arasındaki oranı gösterir. İdealliğin genel kavramı, iş sistemlerinde de aynı şekilde çalışır: az kullanarak ne kadar çok verebilsek, sistem o kadar üretken ve verimli olur.

Örneğin, IT desteğinin sunulması işletmelere, iş süreçlerini otomatikleştirerek maliyetleri büyük ölçüde azaltmalarında yardımcı olur. Web tabanlı pazarlamanın sosyal ağlar üzerinden kullanılması, girişimcilerin dünyadan milyonlarca potansiyel müşteriye evden çıkmadan ulaşmalarına yardımcı olmaktadır. Tabii ki, bazı kısıtlamalar nedeniyle tamamen ideal bir sistem olmayabilir, ancak problem çözerken veya yeni sistemler tasarlarken ideallik kavramını akılda tutmak "doğru düşünme" için bir platform sağlar. (Souchkov, 2014: 10-11).

Şekil 5: İş ve Yönetim Açısından İdellik (Souchkov, 2014: 10)

Altshuller tarafından mühendislik alanı için geliştirilmiş olan TRIZ 'in 40 temel prensibi karmaşık mühendislik problemlerinin çözümü için geliştirilmişti. Bu temel prensipler yönetim yapı ve süreçleri için aşağıdaki gibi oluşturularak TRIZ sistematik problem çözme metodolojisi yönetim alanına uygulanmıştır. (IFR Consultants, 2006)

40 YENİLİKÇİ (YÖNETSEL) PRENSİP			
No:	**Prensipler**	**No:**	**Prensipler**
1.	Segmentasyon	21.	Atlama
2.	Çıkarma/Ayırma	22.	Gizli Nimet
3.	Yerel Kalite	23.	Geri Bildirim
4.	Asimetri	24.	Aracı
5.	Birleştirme	25.	Kendi-Kendine Hizmet
6.	Evrensellik	26.	Kopyalama
7.	Matruşka	27.	Ucuz Kısa Yaşam
8.	Karşı Denge	28.	Duygusal Alanlar
9.	Ön Anti-Eylem	29.	Sıvı

10.	Ön Eylem	30.	İnce ve Esnek
11.	Ön Yastıklama	31.	Delikler
12	Gerilimi Kaldırmak	32.	Şeffaflık
13.	Diğer Türlü	33.	Homojenlik
14.	Döndürmek	34.	İmha ve Geri Kazanma
15.	Dinamizm	35.	Parametrelerdeki değişiklikler
16.	Kısmi Veya Aşırı Aktivite	36.	Devamsızlık
17.	Diğer Boyutlar	37.	Göreceli Değişiklik
18.	Rezonans	38.	Zenginleştirilmiş Atmosfer
19.	Periyodik Aktivite	39.	Sakin Atmosfer
20.	Faydalı Faaliyetin Sürdürülebilirliği	40.	Bileşik

Tablo III. TRIZ 'in Temel Prensiplerinin Yönetim Alanına Uygulanması

Prensip 1: Segmentasyon

(Parçalanma olarak da bilinir)

A. Bir girişimi, süreci veya sistemi ayrı parçalara veya bölümlere bölün.

B. Bir araya getirilmesi ve ayrıştırılması kolay bir sistem yapın.

C. Segmentasyon hacmini artırın.

Prensip 2: Çıkarma/Ayırma

A. Bir sistem, gerekli olmayan (ve zararlı olabilecek) bir veya daha fazla işlev sağladığında, sistemi var olacak veya kaldırılacak şekilde tasarlayın.

B. Bir nesnenin veya sistemin çeşitli öğelerini fiziksel olarak ayırın.

C. Bir nesnenin veya sistemin farklı öğelerini geçici olarak ayırın.

D. Farklı koşullara ve gereksinimlere dayalı olarak bir nesnenin veya sistemin farklı öğelerini ayırın.

(Yaygın olarak kullanılan tanımlar: silo kırma, ayırma)

Prensip 3: Yerel Kalite

(Ayrıca: Kişiselleştirme olarak da bilinir)

A. Bir girişim, süreç veya sistem üniter veya homojen olduğunda, tek tip olmayan hale getirin.

B. Sistemin etrafındaki (örneğin çevredeki) nesneleri tek tipten tek tip olmayana değiştirin.

C. Sistemin her bir parçasının yerel olarak optimize edilmiş bir ortamda çalışmasını sağlayın.

D. Sistemin veya nesnenin her bir parçasının çeşitli yararlı (belki de doğrudan) işlevleri gerçekleştirmesine izin verin.

Prensip 4: Asimetri

A. Bir girişim, süreç veya sistem simetrik olduğunda veya simetri çizgilerinden oluştuğunda asimetri uygulayın.

B. İşletmeyi veya sistemi dış asimetrilere göre değiştirin.

C. Bir nesne veya sistem zaten asimetrikse, diğer boyutlardaki asimetriyi artırın.

(Yaygın olarak kullanılan tanımlar: `bedava`, eğrilik, önyargı, 'goril odada ', sinyal / ses oranı)

Prensip 5: Birleştirme

(Konsolidasyon, Entegrasyon olarak da bilinir)

A. Aynı veya ilgili varlıkları, işlemleri veya fiziksel olarak bağlı veya işlevleri birleştirin.

B. Zamanında birlikte hareket etmeleri için nesneleri, işlemleri veya işlevleri birleştirin.

(Yaygın olarak kullanılan açıklamalar: anahtar teslimi, multimedya)

Prensip 6: Evrensellik

(Çok işlevlilik olarak da bilinir)

A. Bir kuruluş, süreç veya sistemin birden fazla işlevleri yerine getirmesini sağlayarak diğer sistemlere olan ihtiyacı ortadan kaldırın.

B. Evrensel davranışsal özellikleri kullanın.

C. Evrensel bir standardı benimseyin veya kolaylaştırın.

(Sık kullanılan yorumlar: sosyal medya, Özerklik-Aidiyet-Yetkinlik-Anlam)

Prensip 7: Matruşka

A. Bir nesneyi veya sistemi diğerinin içine yerleştirin.

B. Birkaç nesneyi veya sistemi diğerlerinin içine yerleştirin.

C. Bir kuruluş veya sistemin diğerindeki uygun boşluktan veya duraklamadan geçmesine izin verin.

D. Birçok düzeyde hiyerarşik yuvalar oluşturun.

(Sık kullanılan yorumlar: daha yüksek amaç, doğal hiyerarşiler)

Prensip 8: Karşı Denge

(Ayrıca Anti-Ağırlık olarak da bilinir)

A. Bir kuruluş veya sistem istenen yoldan saptığında, dengeleyici bir etki sağlayan protokoller veya kuvvetler uygulayın.

B. Küresel / makro ölçekli olaylarla etkileşimi kullanarak bir kurumu veya sistemi yeniden stabilize edin.

Prensip 9: Ön Anti-Eylem

(Ayrıca: Etkileşim olarak da bilinir)

A. Faaliyet hem zararlı hem de faydalı etkiler içeriyorsa, zararlı etkileri azaltmak veya ortadan kaldırmak için eylemden önce ters veya anti-aksiyon alın.

B. Bilinen zararlı streslere karşı koymak için işletmeye stresler sokun.

(Yaygın olarak kullanılan yorum: yerleşik kriz)

Prensip 10: İlk Eylem

(Ayrıca: Önceki Etkinlik, Kısmi Etkinlik, "Yeniden Sıralama" olarak da bilinir)

A. Bir ihtiyaç ortaya çıkmadan önce faydalı eylemi bir girişime, sürece veya sisteme (tamamen veya kısmen) dahil edin.

B. En uygun zaman ve yerde faaliyete geçebilmeleri için işletmeleri veya sistemleri önceden organize edin.

C. Değişen ihtiyaç ve gereksinimlere göre bir dizi eylemi tekrarlayın.

(Yaygın olarak kullanılan yorumlar: Pompayı çalıştırın, x-öncesi)

Prensip 11: Ön Yastıklama

A. İşletmenin olası düşük güvenilirliğini telafi etmek için acil durum yedek kopyaları (“kemerler ve kuşaklar”) sağlayın.

Prensip 12: Gerilimi Kaldırmak

(Aynı zamanda eşit potansiyel olarak da bilinir)

A. Zararlı gerilimler oluştuğunda, bunları telafi etmek, azaltmak veya ortadan kaldırmak için koşullar yaratın.

(Sık kullanılan yorumlar: müşteri hayal kırıklığı, Hayati Arkadaşlar, 'oyundaki görünüm')

Prensip 13: Diğer Türlü

(Ayrıca: Ters Çevirme, Ters olarak da bilinir)

A. Bir kuruluşu, süreci veya sistemi baş aşağı çevirin.

B. Sorunu çözmek için kullanılan eylem(ler)i tersine çevirin.

C. Hareketli nesneleri sabit ve sabit nesneleri hareketli hale getirin.

(Yaygın olarak kullanılan yorumlar: açık kaynak, izin tabanlı pazarlama, ("Überizasyon")

Prensip 14: Döndürmek

(Aynı zamanda döngü olarak da bilinir)

A. Bir kuruluşu, süreci veya sistemi döndürün.

B. Döngüler ve (açık veya kapalı) döngüler sağlayın.

(Yaygın olarak kullanılan yorumlar: kısır/erdemli döngü, re-x, GYKH Döngüsü (Gözlemle-Yönlendir-Karar Ver - Hareket Et), PDSA, ıraksayan döngüler, duyu-cevap)

Prensip 15: Dinamizm

A. Farklı koşullar altında en iyi performansı elde etmek için kuruluşun veya sistemin değişmesine izin verin.

B. Kuruluş veya sistem katı veya esnek değilse, onu taşınabilir veya uyarlanabilir hale getirin.

C. Serbest hareket miktarını artırın.

Prensip 16: Kısmi veya Aşırı Aktivite

('Biraz daha az / Biraz daha fazla' olarak da bilinir)

A. Tam olarak gereken hareket miktarını elde etmek zorsa, sorunu azaltmak için "biraz daha az" veya "biraz daha fazla" kullanın.

B. Bir adımda kesin bir çözüm elde edilemezse, tutarsızlığı telafi etmek için basit, ikinci bir adım sağlayın.

Prensip 17: Diğer Boyutlar

A. Bir kuruluş, süreç veya sistem yalnızca bir boyut kullanıyorsa, diğer boyutları sağlayın.

B. Tek bir nesne yerine bir yığın nesne kullanın.

C. Bir girişimin, sürecin veya sistemin yönünü değiştirin ve bir kenara koyun.

D. Belirli bir nesnenin, işlemin veya sistemin farklı bir özniteliğini kullanın.

E. Müşterinin dikkatini performans, güvenilirlik, rahatlık ve fiyat arasında değiştirin.

(Yaygın olarak kullanılan açıklamalar: maddi olmayan, üçlü alt satır muhasebesi, yapılandırılmamış veriler, "yörünge değişikliği", Porter'ın beş kuvveti)

Prensip 18: Rezonans

A. Bir kişinin, kurumun, sürecin veya sistemin "rezonans frekansını" bulun ve kullanın.

B. Duygusal "uyarıcılar" kullanın.

Prensip 19: Periyodik Eylem

A. Sürekli hareketleri periyodik veya titreşimli hareketlerle değiştirin.

B. Hareket zaten döngüsel ise, periyodik miktarı veya frekansı harici gereksinimlere göre değiştirin.

(Yaygın olarak kullanılan yorumlar: günlük, haftalık, aylık, üç aylık, yıllık, gelgit)

Prensip 20: Faydalı Faaliyetin Sürdürülebilirliği

A. Tesisin veya sistemin tüm parçalarını her zaman tam olarak yükleyin veya optimum verimlilikte çalıştırın.

B. Tüm boş veya verimsiz eylemleri veya faaliyetleri ortadan kaldırın. (CPM, Activity Based Costing)

Prensip 21: Atlama

(Ayrıca: Acele Etme olarak da bilinir)

A. Zararlı yan etkileri ortadan kaldırmak için çok yüksek hızlarda hareket edin. (Yaygın olarak kullanılan yorumlar: hackathon, minimum canlılık ürünü, minimum canlı gösterim, hız tarihi, kick start, yanan platform

Prensip 22. 'Gizli Nimet'

(Limonları limonataya çevirmek, zararı faydaya çevirmek olarak da bilinir)

A. Zararlı nesneleri veya hareketleri (özellikle çevreyi veya çevreyi) olumlu bir etki yaratacak şekilde dönüştürün.

B. Mevcut bir kötü amaçlı nesne veya eylemin etkilerini etkisiz hale getirmek veya ortadan kaldırmak için ikinci bir kötü amaçlı nesne veya eylem ekleyin.

C. Zararlı faktörü artık zarar vermeyecek bir düzeye getirin.

D. Atık kaynakları kullanın.

(Yaygın olarak kullanılan yorum: kırılganlık önleyici)

Prensip 23: Geri Bildirim

A. Bir süreci veya etkinliği iyileştirmek için geri bildirim sağlayın.

B. Geri bildirim zaten kullanılmışsa, onu operasyonel ihtiyaçlardaki veya koşullardaki değişikliklere göre ayarlayın.

C. Akıllı, "öğrenen" bir geri bildirim sağlayın.

D. Tahmin eden ileri bildirim sağlayın.

Prensip 24: Aracı

(Ayrıca: Arabulucu olarak da bilinir)

A. İşletmeler, süreçler, sistemler veya faaliyetler arasında bir aracı sağlayın.

B. Görevini yerine getirdikten sonra ortadan kaybolabilecek veya kolayca ortadan kaldırılabilecek geçici bir arabulucu sağlayın.

(Yaygın olarak kullanılan yorumlar: ortak düşman, Truva Atı, ara bellek, gizemli alıcı, vekil, güvenilir üçüncü taraf, tamamlayıcı, plasebo, davul-tampon-ip)

Prensip 25: Kendi-Kendine Hizmet

A. Bir organizasyonun, sürecin veya sistemin kendisini organize etmesine, yönetmesine, değiştirmesine veya dönüştürmesine izin verin.

B. Mevcut sistem içinde veya dışında kullanılmayan veya yeterince kullanılmayan kaynakları kullanın.

(Yaygın olarak kullanılan yorum: makine öğrenimi algoritması, otonom-x)

Prensip 26: Kopyalama

A. Pahalı hassas kurumlar veya sistemler yerine basit ve ucuz kopyalar kullanın.

B. Bir kuruluşu veya eylemi sanal olanla değiştirin.

C. Simülasyon veya sanal gerçeklik kullanarak sistemi modelleyin.

(Sık kullanılan yorumlar: başarısızlık için güvenli uygulama, FMEA, senaryo planlaması)

Prensip 27: Ucuz Kısa Yaşam

(Ayrıca: Ucuz atılabilir)

A. Pahalı bir işletmeyi veya sistemi birçok ucuz, kısa vadeli değişimle değiştirin.

(Yaygın olarak kullanılan tanımlar: bir kömür madeninde kanarya, sis perdesi, yapay, saman adam, Başarısız-Hızlı-Başarısız-İleri, dikkat dağıtıcı)

Prensip 28: Duygusal Alanlar

(Ayrıca başka bir duygu olarak da bilinir)

A. Bir girişime, sürece veya sisteme duygusal ("deneyim") bir öğe ekleyin.

B. Mevcut araçları diğer duyuları (optik, akustik, tat, dokunma veya koku) kullanan başka bir araçla değiştirin.

C. Statikten taşınabilir, sabit değişkene ve/veya yapılandırılmamış duygulardan yapılandırılmış duygulara geçiş.

D. Başka bir kişiyi, kurumu, süreci veya sistemi etkileyerek başka bir kişi üzerindeki duygusal etkiyi artırın.

Prensip 29: Sıvı

A. Değişen dış koşullara hızla uyum sağlayabilmek için bir nesneyi, süreci veya sistemi seyreltin.

Prensip 30: İnce ve Esnek

(Ayrıca katman kaldırma olarak da bilinir)

A. İnce ve esnek sistemler ve yapılar dahil edin.

B. Esnek bir katman kullanarak bir nesneyi, süreci veya sistemi potansiyel olarak zararlı bir ortamdan yalıtın.

Prensip 31: Delikler

(Duraklar olarak da bilinir)

A. Delikler, boşluklar veya boşluklar sağlayın.

B. Deliklere, kırılmalara veya boşluklara faydalı bir şeyler ekleyin.

C. Farklı faydalı eylemler gerçekleştirmek için hareketler arasındaki boşlukları kullanın.

(Yaygın olarak kullanılan yorumlar: af, mola, soğuma süresi)

Prensip 32: Şeffaflık

(Aynı zamanda Renk Değişimi olarak da bilinir)

A. Bir nesnenin, işlemin veya sistemin veya çevresinin şeffaflığını değiştirin.

B. Şeffaflığın derecesini ve alanlarını mevcut duruma göre değiştirin.

Prensip 33: Homojenlik

(Benzerlik olarak da bilinir)

A. Aynı malzemeden (veya benzer özelliklere sahip malzemeden) etkileşen nesneler oluşturun. (Yaygın olarak kullanılan yorum: eşler arası)

Prensip 34: İmha ve Toparlanma

A. İşlevlerini gerçekleştiren veya eksik olarak gösteren sistem öğelerini silin.

B. İşletim sırasında sistemin tüketilebilir veya ayrıştırılabilir öğelerini geri yükleyin.

Prensip 35: Parametrelerdeki Değişiklikler

(Unutmamak gerekir ki bu prensip, sorunu çözmek için adım adım yeni bir yol gerektiren miktarlarla parametreleri değiştirmekle ilgilidir. Yani, bir optimizasyon stratejisi olarak hareket etmesi amaçlanmamıştır.)

A. Fiziksel formdan sanal forma geçiş.

B. Üründen hizmet iş modeline geçiş.

C. Bir işlevin teslimini diğerine değiştirin.

Prensip 36: Devamsızlık

(Ayrıca: Faz Geçişi olarak da bilinir)

A. Bir S eğrisinden diğerine sürekli geçiş sırasında meydana gelen olayları kullanın.

B. Ekonomideki yıkıcı değişiklikler sırasında meydana gelen olayları kullanın. (Makro ölçekli iş fenomenlerini kullanın.)

(Yaygın olarak kullanılan açıklamalar: Benimseme Döngüsü - Öncü-Erken- Geç - Gecikmeli; Kahramanın Yolculuğu Aşamaları - Çağrıyı Reddetme - Mentor-Sınır-Testler-Mağara-İntihar-Ödüller-Dönüş-Diriliş-İksir; Heyecan Döngüsü - Şişirilmiş Zirve 'Beklentiler' - ' Hayal kırıklığı çukuru' - 'Aydınlanma Eğimi'; Oluşturma-Fırtına Normlama - Performans)

Prensip 37: Göreceli Değişim

A. Yararlı bir şey yapmak için bir nesnede veya sistemde var olan göreceli farklılıkları kullanın.

B. Değişikliklere yanıt olarak sistemin farklı bölümlerinin farklı şekilde çalıştığından emin olun.

C. Bir sistemin veya sürecin bir yönünü diğerine göre değiştirin (belki dinamik olarak).

D. İkincil ve daha yüksek türev modifikasyonları kullanın.

Prensip 38: Zenginleştirilmiş Atmosfer

A. Normal atmosferi zenginleştirilmiş bir atmosferle değiştirin.

B. Potansiyel olarak "kararsız" elementlerle oldukça zenginleştirilmiş bir atmosfere maruz bırakın.

(Yaygın olarak kullanılan yorumlar: oyunlaştırma, ay çekimi, BHAG)

Prensip 39: Sakin Atmosfer

A. Normal bir ortamı sakin veya hareketsiz bir ortamla değiştirin.

B. Bir girişime, sürece veya sisteme tarafsız veya etkisiz öğeler ekleyin.

Prensip 40: Bileşik

A. Her bir elemanın belirli fonksiyonel gereksinimlere uyarlandığı tek yapılardan kompozit yapılara değişim.

Diğer taraftan, Altshuller tarafından mühendislik parametreleri olarak geliştirilen 39 parametre (39 x 39 çelişkiler matrisi) yönetim alanı için aşağıdaki tablodaki gibi 45 parametre ve 45 x 45 çelişkiler matrisi olarak geliştirilmiş (IFR Consultants, 2006) ve yönetim alanına uygulanmıştır. Aşağıdaki tabloda yönetim alanı için geliştirilen 45 x 45 çelişkiler matrisinden bir kesit örnek olarak verilmektedir.

İyileştirme Özelliği ↓ / Kötüleşen Özellik →			Tasarım					Üretim					Tedarik				
			Tasarım Kapasitesi/ Özellik/ Araçlar	Tasarım Maliyeti	Tasarım Zamanı	Tasarım Riski	Tasarım Arayüzleri	Üretim Kapasitesi/ Özellik/ Araçlar	Üretim Maliyeti	Üretim Zamanı	Üretim Riski	Üretim Arayüzleri	Tedarik Kapasitesi/ Özellik/ Araçlar	Tedarik Maliyeti	Tedarik Zamanı	Tedarik Riski	Tedarik Arayüzleri
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Tasarım	1	Tasarım Özelliği/ Kapasite/ Araçlar															
	2	Tasarım Maliyeti															
	3	Tasarım Zamanı															
	4	Tasarım Riski															
	5	Tasarım Arayüzleri															
Üretim	6	Üretim Özelliği/ Kapasite/ Araçlar															
	7	Üretim Maliyeti															
	8	Üretim Zamanı															
	9	Üretim Riski															
	10	Üretim Arayüzleri															
Tedarik	11	Tedarik Özelliği/ Kapasite/ Araçlar															
	12	Tedarik Maliyeti															
	13	Tedarik Zamanı															
	14	Tedarik Riski															
	15	Tedarik Arayüzleri															
Destek	16	Destek Özelliği/ Kapasite/ Araçlar															
	17	Destek Maliyeti															
	18	Destek Zamanı															
	19	Destek Riski															
	20	Destek Arayüzleri															
Müşteri	21	Müşteri Geliri															
	22	Piyasa Talebi															
	23	Müşteri Geribildirimi															
	24	Müşteri Sadakati															

Tablo IV: Yönetsel Çelişkiler Matrisinden Bir Kesit

45 x 45 Yönetsel Çelişkiler Matrisinin Parametreleri (IFR Consultants, 2006)

I). TASARIM

1. Tasarım Kapasitesi/ Özellik/ Araçlar
2. Tasarım Maliyeti
3. Tasarım Zamanı
4. Tasarım Riski

5. Tasarım Arayüzleri

II). ÜRETİM

6. Üretim Kapasitesi/ Özellik/ Araçlar
7. Üretim Maliyeti
8. Üretim Zamanı
9. Üretim Riski
10. Üretim Arayüzleri

III.) TEDARİK

11. Tedarik Kapasitesi/ Özellik/ Araçlar
12. Tedarik Maliyeti
13. Tedarik Zamanı
14. Tedarik Riski
15. Tedarik Arayüzleri

IV). DESTEK

16. Destek Özelliği/ Kapasite/ Araçlar
17. Destek Maliyeti
18. Destek Zamanı
19. Destek Riski
20. Destek Arayüzleri

V). MÜŞTERİ

21. Müşteri Geliri
22. Piyasa Talebi
23. Müşteri Geribildirimi
24. Müşteri Sadakati

VI). SİSTEMLER

25. Bilgi Miktarı
26. İletişim Akışı
27. Kolaylık
28. Uyarlanabilirlik \ Çok Yönlülük
29. Sistem Karmaşıklığı
30. Kontrol Karmaşıklığı

31. Gerilim \ Stres
32. Kararlılık \ Esneklik

VII). MADDİ OLMAYAN VARLIKLAR

33. Özerklik
34. Ait Olmak
35. Yeterlilik
36. İlerleme Duygusu
37. Pozitif Maddi Olmayan Varlıklar
38. Negatif Maddi Olmayan Varlıklar
39. Güven
40. Katılım
41. Anlam

VIII). ÖLÇÜM

42. Ölçme Yeteneği
43. Ölçüm Hassasiyeti

IX). ZARAR

44. Sistemi Etkileyen Zararlı Faktörler
45. Sistem Tarafından Üretilen Zararlı Faktörler

SONUÇ:

G. Altshuller tarafından 1950'li yıllarda yaratılmaya başlanan TRIZ teorisi önce öğrencileri ve takipçileri tarafından ve sonrasında ilgili bilim adamları tarafından geliştirilmiş ve geliştirilmeye devam etmektedir.

Yukarıda da belirtiğimiz gibi, TRIZ ilk aşamada karmaşık mühendislik problemlerinin çözümü için geliştirilen yaratıcı problem çözme teorisi idi. Bununla birlikte günümüzde teori sosyal bilim kavramları ile tanımlanarak sosyal bilim alanlarında da kullanılmaya başlanmıştır.

Çalışmamızda TRIZ teorisinin yönetim alanına uygulanması ile ilgili geliştirdiğimiz model yaklaşımı tartışmaya açılmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, TRIZ, doğrudan bir çözüme atlamak yerine, bir problemi analiz etmeyi, modelini oluşturmayı ve olası çözüm yönlerini belirlemek için TRIZ veri tabanlarından ilgili bir çözüm modelini uygulamayı önerir. Bu yaklaşım TRIZ 'in, problem çözmeye ve inovason yapmaya genel yaklaşımını gösteriyor. Detaylı şekilde incelediğimizde, TRIZ kullanarak inovasyon yapmak veya sorun çözmek süreci, birçok aşamayı ve farklı aletlerin kullanımını (uygulanmasını) içeriyor.

Bu model çalışmasında, Altshuller tarafından geliştirilmiş olan 40 yaratıcı prensip yönetim kavramları ile yeniden tanımlanmıştır. Ayrıca TRIZ teorisinin ana özelliği olan çelişki kavramı ve çelişkiler matrisi (39 x 39 Çelişkiler Matrisi) yönetim kavramları ile geliştirilmiş olarak 45 x 45 çelişkiler matrisine dönüştürülmüştür. Bu model ile TRIZ teorisinin problem tanımla ve çözme metodolojisi takip edilerek yönetsel problemlerin yaratıcı bir şekilde ve "ideal sonuç" (IFR / Ideal Final Result) odaklı çözülmesi hedeflenmektedir.

TRIZ, geleneksel inovasyon destekleme yöntemlerine göre aşağıdaki avantajlara sahiptir (Livotov, 2008: 2):

- Yaratıcı üretkenlikte belirgin bir artışın sağlanması;
- Yaratıcı ve yenilikçi çözümler arayışında hızlı ivmenin sağlanması;
- Teknolojik sistemlerin, ürünlerin ve işlemlerin evriminin öngörülmesine bilimsel bir yaklaşımın sağlanması;

TRIZ 'in İnovasyon Yönetimine doğru entegrasyonu, şirketlerin uygulama alanına bakılmaksızın birçok görevler ve alanlar için TRIZ 'in tüm potansiyelini kullanmalarını sağlar. (Livotov, 2008: 2; Souchkov, 2014: 4):

- Yeni ürün, süreç ve iş stratejilerinin kavramsal gelişimi;
- Teknolojik sistemlerin, ürünlerin, işlemlerin evriminin tahmini. Teknolojik veya bir iş sisteminin evrimsel potansiyelini analiz etmek ve sistemin gelecek nesillerini geliştirmek için stratejiler önermek;
- Yaratıcı ve teknik problem çözme;
- Patent "çitleri" ile birlikte şirket uzmanlığının ve çözümlerin korunması için kapsamlı bir araştırma;
- Müşterinin gizli istek ve ihtiyaçlarının değerlendirilmesi, müşteri odaklı pazar segmentasyonu;
- Yönetim ve Organizasyon problemlerinin yaratıcı çözümü;
- Yeni ve mevcut ürünlerde ileriye yönelik arızaların tespiti, önlenmelerin yapılması ve sorun giderme;
- Fikir ve bilgi yönetimi için gelişmiş çözümler;
- Kısa bir süre içinde bir ürünün işlevsel yeteneğini yükseltme.
- Tasarım aşamasında sıfır hatalı ürün.

KAYNAKÇA:

Altshuller, G. (1996). "And Suddenly The Inventor Appeared: TRIZ Theory of Inventive Problem Solving", Shulyak L. (trans.), Technical Innovation Center

Altshuller, G. (2002). "40 Principles: TRIZ Keys to Technical Innovation", with new material by Lev Shulyak, Technical Innovation Center

Altshuller, G. (2007). "Innovation Algorithm", Shulyak L. and Rodman S. (trans. and ed.), Technical Innovation Center, 2nd Edition

Althuller, G. (2013). "Yenilik Algoritması", (Innovation Algorithm) Çev: Sinan Gürtunca, Sistem Yayıncılık

Bukhman, I. (2012). "TRIZ Technology For Innovation", Cubic Creativity Company, Taiwan

Cerit B., Küçükyazıcı G., Şener D. (2014). "TRIZ: Theory of Inventive Problem Solving and Comparison of TRIZ with the other Problem-Solving Techniques", Balkan Journal of Electrical & Computer Engineering, 2(2)., pp.66-74

Fey V., Rivin E. (2005). "Innovation on Demand: New Product Development Using TRIZ", Cambridge University Press, New York

Gadd K. (2011). "TRIZ for Engineers: Enabling Inventive Problem Solving", 1st Edition, John Wiley & Sons, Ltd.

Güneş, S. (2008). "Ürün Tasarımı ve TRIZ". Sanat ve Tasarım Dergisi, 1 (2)

(IFR Consultants, (2006). www. Systematic-innovation.com

Ilevbare I., Phaal R., Probert D., Padilla A. T. (2011). "Integration of TRIZ and road mapping for innovation, strategy, and problem solving, A collaborative research between the Centre for Technology Management", University of Cambridge, UK, and Dux Diligens, Mexico, July.

Kapucu S., (2013), "Yaratıcı Problem Çözme Metodolojisi: TRIZ", Konferans Notları, Gaziantep Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümü, Mart

Livotov P., (2008), "Innovative Product Development and Theory of Inventive Problem Solving", Innovator, ISSN 1866-4180

Mishra U., (2007), "An Introduction to ARIZ to ARIZ -The Algorithm of Inventive Problem Solving"

Royzen Z. (2009). "Designing and Manufacturing Better Products Faster Using TRIZ", TRIZ Consulting

Souchkov V. (2007). "Accelerate Innovation with TRIZ", ICG T&C

Souchkov V. (2014). "Breakthrough Thinking with TRIZ For Business And Management: An Overview", ICG Training & Consulting, Updated edition

TÜRKİYE'NİN VE AZERBAYCAN'IN DİJİTALLEŞME YOL HARİTASI

Digitalization Roadmap of Turkey and Azerbaijan

Doç. Dr. Barış ÖZTUNA

ORCID ID: 0000-0001-7298-4641

Çankırı Karatekin Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü,
barisoztuna@karatekin.edu.tr

ÖZET

COVID-19 pandemisiyle birlikte dijitalleşme süreci tüm dünyada hızlanmıştır. Ülkeler ve şirketler rekabette yerlerini alabilmek için dijital dönüşüm stratejilerini uygulamaya başlamışlardır. Dijital çağda Türkiye ve Azerbaycan bu konuyla ilgili birçok çalışmayı planlamaktadır. 25.08.2021 tarihli 31579 Sayılı Resmi Gazete'de Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Dijital Ticaret Alanında İşbirliği Hakkında (4417 Sayılı Cumhurbaşkanı Kararı) yayımlanmıştır. Mutabakat zaptının 1. maddesine göre, İşbu Mutabakat Zaptının amacı, işbu Mutabakat Zaptının amaçları doğrultusunda ticaretin dijitalleşmesi ve Tarafların ülkeleri içinde ve Taraflar arasında malların ve hizmetlerin dijital yollarla ticareti anlamına gelen dijital ticaretin sürdürülebilir ve istikrarlı gelişimini teşvik etmektedir. 3. maddesinde ise, ticaretin kolaylaştırılması ve dijitalleşme için nesnelerin interneti, blok zincir, robotik ve bulut bilişim, büyük veri analitiği, yapay zekâ ve diğer Dördüncü Sanayi Devrimi teknolojilerinin uygulama olanaklarını araştırmak, siber güvenlik ve veri mahremiyeti ve dijital okuryazarlığın geliştirilmesini iki taraf ülke tarafından incelenmesini sağlamaktır. 2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'na göre, sanayide dijitalleşmenin önemini ve firmaların dijital dönüşümünün gerçekleştirebilmeleri yönünde planlamalar yapılmaktadır. Program çerçevesinde Türkiye'deki firmaların dijital dönüşüm yapabilmeleri için yaptıkları harcamaların vergi teşvikinde olması sağlanacaktır. 2019 yılında başlayan 2020 ve 2021 yılında da devam eden İmalat Sanayinde Dijitalleşme temalı KOSGEB tarafından KOBİ Gelişim Destek Programına 2021 yılında 281 proje için 116 Milyon TL'lik destek sağlanmıştır. Azerbaycan'da ise, Azerbaycan Cumhuriyetinin Gelişmesi İçin 2003- 2012 yılları arasında Bilgi ve İletişim Teknolojileri kapsamında Milli Strateji kabul edilmiştir. Azerbaycan'da kısa sürede e-devlet uygulamasına geçilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın dijitalleşme sürecini araştırmaktır. Bu konuyla ilgili stratejik planlardan, bilimsel çalışmalardan ve ulusal-uluslararası istatistiki verilerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Azerbaycan, Türkiye, Endüstri 4.0

ABSTRACT

With the COVID-19 pandemic, the digitalization process has accelerated all over the world. Countries and companies have started to implement digital transformation strategies in order to take their place in the competition. In the digital age, Turkey and Azerbaijan are planning many studies on this subject. In the Official Gazette dated 25.08.2021 and numbered 31579, the Cooperation between the Government of the Republic of Turkey and the Government of the Republic of Azerbaijan in the Field of Digital Commerce (President Decision No. 4417) was published. Pursuant to article 1 of the MOU, the purpose of this MOU is to promote the

sustainable and stable development of digital commerce, which means the digitalization of trade and the trade of goods and services by digital means within the countries of the Parties and between the Parties, for the purposes of this MOU. In its 3rd article, it is stated that to investigate the application possibilities of the internet of things, blockchain, robotics and cloud computing, big data analytics, artificial intelligence and other Fourth Industrial Revolution technologies for the facilitation of trade and digitalization, and the development of cyber security and data privacy and digital literacy by the two parties. to be examined. According to the Presidential Annual Program for the Year 2022, plans are being made for the importance of digitalization in the industry and for companies to realize their digital transformation. Within the framework of the program, it will be ensured that the expenditures of companies in Turkey for digital transformation will be tax incentives. KOSGEB, with the theme of Digitalization in the Manufacturing Industry, which started in 2019 and continued in 2020 and 2021, provided 116 million TL of support for 281 projects in 2021 to the SME Development Support Program. In Azerbaijan, the National Strategy for the Development of the Republic of Azerbaijan was adopted within the scope of Information and Communication Technologies between 2003 and 2012. In a short time, e-government application was introduced in Azerbaijan. The aim of this study is to investigate the digitalization process of Turkey and Azerbaijan. Strategic plans, scientific studies and national-international statistical data on this subject were used.

Key Words: Digitalization, Azerbaijan, Turkey, Industry 4.0.

GİRİŞ

Günümüzde sürekli dijitalleşme konuşulmaktadır. Bu dönemde dijital becerilere sahip olmayanların geride kalacağı söylenmekte, dijitalleşme doğru yapıldığında ise, hem müşterilere hem de çalışanlara fayda sağlanacağı düşünülmektedir. Organizasyonların dijital dönüşümü için artan baskı ve bir yarış ortamı vardır. Şirketler, "dijital dönüşüm girişimlerini tamamlamada başarısız olursa büyük miktarda değer ve maddi değer kaybedebilme riskleri mevcuttur (Kelly, 2022). İlk bakışta, dijitalleşme, büyük miktarda verinin İnternet üzerinden sağlandığı ve bulutta analiz edilebildiği Büyük Veri eğilimi gibi verilere odaklanıyor gibi görünmektedir. Örneğin, iş alanlarında dijitalleşme genellikle neyin nerede alınıp satılacağını, nasıl reklam verileceğini, nasıl verimli bir şekilde üretileceğini ve taşınacağını ve müşteri ile nasıl iletişim kurulacağını bildirmektedir. Üretim modunda, dijitalleşme aynı zamanda ürünleri dijital biçimde tasarlamak, ürünü üretmeden önce bileşenleri sanal olarak oluşturmak ve kullanmak ve satılan veya kiralanan bir ürün, kullanıcıları ve üretici şirket arasındaki ilişkiyi sürdürmek anlamına gelmektedir. Su ve enerji arzının yanı sıra ulaşım alanlarında da dijitalleşme, belirli bir alanda sürdürülebilirlik ve ölçeklenebilirlik ile ilgili gerekli ve gelecekteki kapasiteler hakkında analitik yetenekler sağlayarak, nesnelerin ve ilgili kişilerin durumu, fiziksel dağılımı veya konumu hakkında bilgi verebilmektedir (Gray ve Rumpe, 2015: 1319).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın dijitalleşme sürecini araştırmaktır. Bu konuyla ilgili stratejik planlardan, bilimsel çalışmalardan ve ulusal-uluslararası istatistiki verilerden yararlanılmıştır. Çalışmada dijitalleşme kavramı, Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın dijitalleşme konuları ele alınmıştır.

DİJİTALLEŞME

Dijitalleşme, toplumu ve işletmeyi değiştiren ana trendlerden biri olarak tanımlanmıştır. Dijitalleşme, organizasyon ortamında dijital teknolojilerin benimsenmesi sebebiyle şirketler

için değişikliklere neden olmaktadır (Parviainen, 2017: 63). Bugün insanların kullanabileceği olanaklar olmadan geçmişte yaşamayı hayal etmek, hayatta kalmak için biraz zor görünmektedir. Rutin görevlerimizde teknolojiye olan bağımlılığımızın bizi teknolojinin nimetlerinin çoğunu olduğu gibi kabul ettiğimiz bir noktaya getirdiği bir çağda yaşamaktayız. Teknoloji, yemek, eğitim, iletişim, ulaşım, eğlence ve tıbbi bakım dahil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere yaşam biçimimizi dönüştürdü. . Sanal sınıflar ve çevrimiçi olarak sunulan çok miktarda içerik, eğitime ulaşmayı kolaylaştırmıştır (Mentsiev ve diğerleri, 2020: 2960). Dünya ekonomik ve sosyal kalkınmasının mevcut aşaması, dijitalleşme üzerinde önemli bir etkiyle karakterizedir. Bilgi ve bilgisayarlaşmanın yerini alan yeni bir dünya sosyal gelişim trendi olarak, karakterize edilmektedir. Bir ülkenin ve tüm dünyanın ekonomik ve sosyal yaşamında, daha yüksek ekonomik verimliliğe ve daha kaliteli bir yaşama yol açan bilginin dijital bir temsiline dayanmaktadır (Khalin ve Chernova, 2018).

Dijital teknolojilerin yaygınlaşması, firmaların sınırlarında, süreçlerinde, yapılarında, rollerinde ve etkileşimlerinde dikkate değer bir dönüşüm sağlamıştır. Dijital dönüşümün yalnızca geleneksel bir bilişim teknolojisi tek bir süreç olmadığı artık açık; daha ziyade organizasyonu bir bütün olarak etkilemektedir. Bu sayede, stratejileri, girişimci süreçleri, inovasyonu ve yönetişim mekanizmalarını yeniden tanımlamaktadır. Bu değişim, artık dijital ekosistemlerde ve pazarlarda giderek artan bir şekilde, firmaların değer zincirlerini ve firmalar arası ilişkileri düzenlemenin yeni yollarının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Cennamo, 2020). Üreticiler için rekabetçi kalabilmeleri, iş modellerini dijitalleştirme (yani dijital ve dijital olarak geliştirilmiş ürün ve hizmetler sunma) yeteneklerine bağlıdır. Bunu başarmak için yeni dijital ortaklarla ilişki kurmalı ve mevcut tedarikçilerinin, ortaklarının ve diğer paydaşlarının dijitalleşmesine yardımcı olmalıdırlar. Bu büyüyen ekosistemi yönetmek zordur. Üreticiler, mevcut eski iş modelleriyle bağlantılı ve dijital vizyon eksikliği, ürün merkezli değer zincirleri ve firma merkezli kâr formüllerine yönelik önyargıları ile ilgili belirli engeller nedeniyle bu çabayla mücadele ediyor. Bu engellerin üstesinden gelmek için önde gelen üreticiler ekosistem düzenlemesine yönelik yeni yaklaşımlar geliştirdiler (Sjödin, 2022: 49). Dijital teknolojilerin, kaynak açısından verimli bir endüstriyel temel geliştirmede potansiyel bir rol üstlendiği gösterilmiştir. Bunların etkin bir şekilde benimsenmesi, maliyetleri düşürmeye ve üretim sistemlerinin esnekliğini ve sürdürülebilirliğini geliştirmeye yardımcı olabilir (Demartini ve diğerleri, 2019: 264). Dijital teknolojilerin sürekli olarak üretim yöntemlerini değiştirdiği ve sürekli olarak yeni ürün ve hizmetler ürettiği dijitalleşme sürecinin potansiyel ekonomik etkilerine ilişkin anlayışımızı geliştirmektedir. Makine tabanlı dijital teknolojilerin atılımı, daha iyi teknolojik altyapı (daha hızlı internet bağlantıları, internet erişiminin her yerde bulunması, bulut teknolojileri vb.), bu tür teknolojileri geliştirme becerileri ve bunları etkin bir şekilde kullanmak için yeterli vasıflı işçiler gerektiriyordu. Son yıllarda bu gereksinimlerin karşılanması, ekonominin dijital çağa dönüşümünü hızlandırmıştır. Yine de bu dönüşüm süreci sürtüşmeler olmadan gelmez. Tahminlerimiz, mevcut geçiş döneminde toplam istihdamın bir miktar artacağını ima ederken, ortalama, vasıflı işgücü istihdamındaki artışı ve vasıfsız işgücü istihdamındaki azalmayı maskelemektedir (Balsmeier ve Woerter, 2019). Endüstri, endüstriyel değer zincirinin devam eden dijitalleşmesi için yüksek nitelikli profesyonellerin artan ihtiyaçlarıyla karşı karşıya. Endüstrinin dijitalleşmeye yönelmesinin başlıca tetikleyicileri, diğer nedenlerin yanı sıra, daha düşük üretim maliyetleri, iyileştirilmiş verimlilik, pazara sunma süresinin kısaltılması yoluyla beklenen daha yüksek rekabet gücünün yanı sıra, üretimin kitlesel özelleştirme ve kişiselleştirme (aşırı kişiselleştirme) ihtiyaçlarıdır. Dijitalleşme aynı anda birden fazla alanı etkiliyor: teknik, sosyal ve ekonomik alanları etkilediği gibi. Dijitalleşmenin getirdiği zorluklarla başa çıkmak, profesyonel personelin zorluklarla yüzleşmeye hazır olmasını gerektirmektedir (Mäkiö-Marusik, 2019: 97).

Dijitalleşme, bağlantılı ürünler ve hizmetler ve inovasyon döngülerinin kısaltılması, yönetim pratiğinde ve teorisinde ve yeni kavramlara yönelik talepte geniş çapta tartışılan konulardır. Şirketler için dijital dönüşüme hâkim olmak, yeni inovasyonların geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, gerçek fabrika ile sanal gerçeklik arasında bağlantı kuran dijitalleşme / Endüstri 4.0, küresel üretimde giderek daha önemli bir rol oynamaya başlamaktadır. Şirketler, şirketlerini gelecek için sürdürülebilir kılmak için yeni dijital yetenekler elde etmek zorundadır (Ignat, 2017). Dijitalleşme, kuruluşları büyük zorluklar ve fırsatlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Tüm ekonomik ve toplumsal sektörler gelişen teknolojilerden etkilenirken, dijital ekonomi oldukça değişken, belirsiz, karmaşık ve muğlaktır (Urbach ve Röglinger, 2019).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Avrupa Birliği ve ulusal hükümetler tarafından belirtildiği gibi, KOBİ'lerin ulusal ekonomilerdeki istihdam, yenilik ve büyümenin çoğundan sorumlu olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu nedenle, KOBİ'lerin ve BM'lerindeki değişikliklerin incelenmesi önemlidir. Telekomünikasyon, bilgi teknolojisi (BT) ve bilgi sistemleri (IS) açısından, sosyal medya ve büyük veri gibi yenilikler önemli çalışma konularıdır. Sosyal medya, müşterilerle iletişim kurmak için ekstra bir kanal sunabileceği gibi başlı başına bir hizmet olarak da geliştirilebilmektedir. Benzer şekilde, büyük veri KOBİ'lerin BM'lerini etkileyebilir, sadece pazarlama ile ilgili değil, aynı zamanda iş süreçleri ile ilgilidir. Örneğin, endüstri 4.0 alanında, üretim ve üretim kalitesinin izlenmesi birçok KOBİ'nin BM'sini etkilemektedir. BMI, dâhili süreçleri optimize etmek veya yeni teknolojileri bir organizasyona dâhil etmek ve uygulamakla ilgili değildir; inovasyon, KOBİ'lerin temel iş mantığını etkilemeli ve başkaları tarafından gözlemlenebilir olmalıdır. Sosyal medya ve büyük veri gibi gelişmiş teknolojilerin çoğu firmada ve dolayısıyla KOBİ'lerde BMI'de temel bir rol oynadığı düşünülmektedir (Bouwman ve diğerleri, 2018: 106). Dijitalleşme, Nesnelerin İnterneti (IoT) teknolojileri, yoğun veri alışverişi ve tahmine dayalı analitik aracılığıyla endüstriyel değer zincirlerinde işlerin yürütülme biçiminde devrim yaratmaktadır. Ancak teknolojik uygulama tek başına yeterli değildir; dijitalleşmeden kâr elde etmek, gelişmiş hizmet iş modellerine geçiş yapmak gibi iş modeli inovasyonunu gerektirmektedir. Yine de, endüstriyel şirketlerin sürdürülebilirlik faydaları elde etmek için iş modellerini dönüştürmek için dijitalleşmeden nasıl yararlanabileceklerini analiz etmede birçok araştırma boşluğu vardır. Spesifik olarak, iş modeli inovasyonunun değer yaratma, değer sağlama ve değer yakalama bileşenleriyle ilgili zorlukların, bu bileşenlerin uyumunun sürdürülebilir endüstri girişimlerini nasıl yönlendirdiğinin yanı sıra daha fazla anlaşılması gerekmektedir (Parida ve diğerleri, 2019).

Günümüzün küresel bilgi toplumunun dijitalleşmesinin hızı ve ölçeği, iş dünyası için yeni fırsatlar yaratmaktadır. Aynı zamanda, pazarlama alanında işletme sahipleri ve yöneticiler için yeni zorluklar ortaya koymaktadırlar. Bu gerçek göz önüne alındığında, elektronik dağıtım kanalları, sosyal ağlar ve mobil uygulamalar aracılığıyla çevrimiçi satışların kullanımını teşvik ederek, dijitalleşmenin işletmenin hizmetler alanındaki pazarlama faaliyeti üzerindeki etkisini ortaya koymaktır (Shpak ve diğerleri, 2020). Artan teknolojik dönüşüm çağında, firmalar ve platformlar benzersiz katılım yöntemleri oluşturmak üzere birleştikçe endüstriler, rakipler ve şirketler arasındaki çizgiler bulanıklaşmaktadır. Hızla değişen bir pazarda hayatta kalmak ve büyümek, yerleşik şirketlerin kendilerini eski düşünceden kurtarması gerekmektedir. Yerleşik firmaların, hali hazırda şirket içinde sahip olunan güçlü yönler üzerine inşa ve yenilik yapmalarını ve kaynak boşluklarını belirlemelerini ve kapatmalarını gerektirmektedir (Crittenden ve diğerleri, 2019: 259).

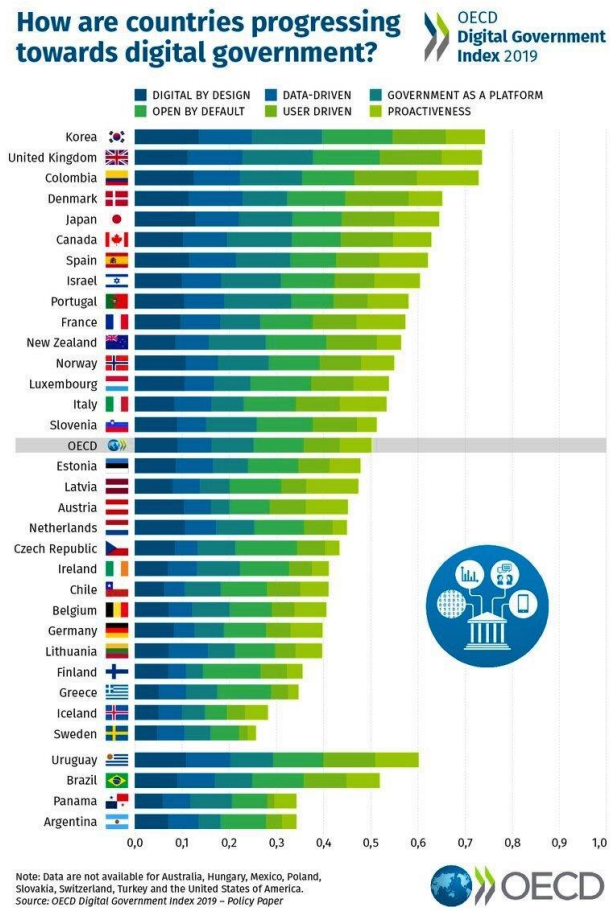
Yüksek vasıflı çalışanların ve yıkıcı dijitalleşmeyle karşı karşıya kalan BİT mesleklerindeki çalışanların, anonim işletmelerde girişimci olma olasılığının arttığını göstermektedir. Ancak girişimcilik, yıkıcı dijitalleşmeden etkilenen düşük vasıflı bireyler için geçerli bir seçenek gibi

görünmemektedir. Ayrıca, dönüştürücü dijitalleşmeyle karşı karşıya olan çalışanlar için anonim bir iş kurma olasılığının daha yüksek olduğunu ve şirket dışı bir iş kurma olasılığının daha düşük olduğu görünmektedir (Fossen ve Sorgner, 2021: 548). Dijitalleşme, daha geniş bir kâr odaklı yeniden yapılanma sürecinin parçası olarak işin parçalanmasını, işçilerin deneyimlediği vasıfsızlaştırmayı, sosyal kopukluğu, düşük ücretleri ve güvencesiz çalışma koşullarını daha da artırmaktadır (Shibata, 2021).

Endüstri 4.0 çağında, dijital teknolojiler imalat sanayi dönüşümünün ana itici güçleri olarak görülmektedir. Bir yandan üretim şirketleri rekabetçi kalabilmek için bu dönüşüm dalgasına "olmak" zorundaysa bile, diğer yandan dijital teknolojilere yatırım yapmadan önce mevcut durumlarının ne olduğunu ve ihtiyaçlarının neler olduğunu anlamaları gerekmektedir. Dönüşüm sürecinin başarısı esas olarak şirketin bu dijital teknolojilerin bazılarının öngördüğü teknolojik değişimi uygulamaya hazır olma yeteneğine bağlıdır. Bu düşüncelerden hareketle, Endüstri 4.0 tarafından desteklenen dijital dönüşümü başlatmak için mevcut hazır olma seviyelerini belirledikten sonra, İmalatçı firmaların atması gereken bir sonraki adımın dönüşüm yol haritalarını belirlemek olduğunu söylemek mümkündür (De Carolis, 2017: 487).

Güney Kore, yoksul ve savaştan zarar görmüş bir ülkeden dünyanın en dijitalleşmiş, gelişmiş devletlerinden birine dönüşmüştür. Vizyon, yatırım ve taahhüt, ekonomik büyümeyi destekleyen ve içermeyi destekleyen dijital ekonomi ve e-devlet sistemlerinin temellerini sağlamıştır (ILO, 2022).

Şekil 1. OECD Dijital Hükümet İndeksi 2019

OECD Dijital Hükümet İndeksine bakıldığında Güney Kore, Birleşik Krallık, Kolombiya, Danimarka ve Japonya'nın listenin üstünde yer aldığı görülmektedir. Dijitalleşmeye yatırım yapan ülkelerin e-devlet uygulamaları dikkat çekmektedir.

TÜRKİYE'NİN VE AZERBAYCAN'IN DİJİTALLEŞME YOL HARİTASI

2020 yılı BM e-Devlet Gelişmişlik Endeksinde sürdürülen çalışmalar neticesinde Türkiye 193 ülke arasında, Çevrim İçi Hizmet Endeksinde 22. Sıraya yükseldi (CBDDO, 2020). Tabloya bakıldığında Türkiye e-devlet gelişmişlik endeksinde 2012 yılında 193 ülke arasında 80 inci sırada yer alırken 2020 yılında 53 üncü sıraya kadar çıkmıştır. Çevrimiçi hizmet endeksinde Türkiye 2012 yılında 82 nci sırada yer alırken 2020 yılında 22 nci sıraya kadar yükselmiştir.

Tablo 1. Yıllar itibariyle Türkiye'nin e-Devlet gelişmişlik endeksi

Yıl	Ülke Sayısı	e-Devlet Gelişmişlik Endeksi	Çevrimiçi Hizmet Endeksi	Telekomünikasyon Altyapı Endeks	İnsan Kaynağı Endeksi
2020	193	53 (0,7718)	22 (0,8588	79 (0,6280)	52 (0,8287)
2018	193	53 (0,7112)	27 (0,8889)	89 (0,4298)	45 (0,8148)
2016	193	68 (0,5900)	67 (0,6014)	88 (0,3775)	48 (0,7910)
2014	193	71 (0,5443)	53 (0,5591)	86 (0,3605)	95 (0,7133)
2012	193	80 (0,5281)	82 (0,4641)	80 (0,3478)	107 (0,7726)

Kaynak: CBDDO, 2020

BM tarafından e-Devlet Gelişmişlik Endeksi için tamamlayıcı bir endeks olan e-Katılım Endeksinin hesaplanmasında uluslararası kuruluşlar, BM uzman görüşü, ITU ve UNESCO verileri kullanılmaktadır. Türkiye, e-Katılım Endeksinde 2020 yılında 193 ülke arasında 37. sıradan 23. sıraya yükseldi. e-Katılım endeksi e-Devlet Kapısı hizmetlerinin vatandaşa ulaşımının başarısını göstermektedir. e-Katılım Endeksi'nin internet vasıtasıyla; devletten vatandaşa bilgi paylaşımı olanakları (e-Bilgi Paylaşımı), paydaşlar ile karşılıklı etkileşim (e-Danışma) ve karar alma süreçlerine entegrasyon (e-Karar Verme) konuları ile ilgili çalışmalardır (CBDDO, 2020).

Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Strateji Bütçe Başkanlığınca hazırlanan "2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı" 2021 Ekim 2021 tarihli Resmî Gazetede yayımlandı. Sanayinin dijital dönüşümünde ihtiyaç duyulan akıllı ürün ve sistemlerin kullanımı konularına yer verilmiştir. Bu doğrultuda, teknoloji tedarikçileri ile kullanıcılarını yan yana getirecek Yetkinlik ve Dijital Dönüşüm Merkezleri açılacaktır. Siber güvenlik alanında farkındalıklar sağlanacaktır. Dijital teknolojileri kendi iş proseslerine aktarmak isteyen KOBİ'ler, KOSGEB tarafından desteklenecektir (Canpolat, 2021). 2019 yılında başlayan 2020 ve 2021 yılında da devam eden İmalat Sanayinde Dijitalleşme temalı KOSGEB tarafından KOBİ Gelişim Destek

Programına 2021 yılında 281 proje için 116 Milyon TL'lik destek sağlanmıştır (KOSGEB, 2021).

Azerbaycan, E-Devlet Kapısı - e-gov.az olarak isimlendirilen, 2011- 2012 yılları arasında elektronik hükümet portalı faaliyete başlamıştır. E-gov.az aracılığıyla tüm elektronik hizmetlere tek bir mekandan verilen hizmetleri gruplaştırmak mümkündür. E-Devlet kapısına Azerbaycan'ın 50 kamu kurumu katılmıştır. Portalda kamu kurumları tarafından 507'e yakın elektronik hizmet sunulmaktadır. (Hasanoğlu, 2017: 2051-2052). 2015'ten bu yana Azerbaycan, Küçük ve Orta Ölçekli İşletme Geliştirme Ajansı ve Yenilikçilik ve Dijital Kalkınma Ajansı'nın kurulması yoluyla operasyonel ve düzenleyici ortamı reforme ederek ve KOBİ gelişimine yönelik kurumsal desteği güçlendirerek KOBİ'ler için iş ortamını iyileştirmede önemli ilerleme kaydetti. Ancak, KOBİ'lerin dijital dönüşümü konusunda önemli bir boşluk devam etmektedir. Azerbaycan'da, nispeten düşük geniş bant bağlantı seviyeleri ve önemli bölgesel farklılıklar ile fark edilebilir bir dijital bölünme hala mevcuttur. Ayrıca, nüfus arasındaki dijital beceri açığı ve belirli alanlarda düzenleyici ortam reformlarının yavaş temposu, dijital çözümlerin KOBİ'ler ve genel nüfus tarafından daha hızlı benimsenmesini engellemektedir. Dijitalleşme, KOBİ'lerin yeni pazarlara girmelerine, operasyonel maliyetlerini düşürmelerine, üretkenliklerini artırmalarına ve nihayetinde karlılıklarını ve rekabet güçlerini artırmalarına yardımcı olma potansiyeline sahiptir. KOBİ dijitalleşmesini teşvik etmek, politika koordinasyonunu geliştirecek, KOBİ'lerin dijital altyapıya erişmesini sağlayacak, düzenleyici ortamı iyileştirecek, dijital becerileri artıracak ve KOBİ'lere dijital çözümlerin benimsenmesini hızlandıran hedefli finansal ve finansal olmayan programlar sunacak önlemleri gerektirmektedir (OECD, 2022).

25.08.2021 Tarihli 31579 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 4417 sayılı Karar Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Dijital Ticaret Alanında İşbirliği Hakkında Mutabakat Zaptı ile birlikte, 4'üncü Sanayi Devrimi teknolojilerinin ticaretle ilgili süreçleri ve düzenlemeleri kolaylaştırma ve iyileştirmedeki rolünü kabul ederek ve dijital çağda ticareti ilerletme ortak amacını paylaşarak anlaşılmıştır. Mutabakatın 3. maddesine göre taraflar; "*ticaretin kolaylaştırılması ve dijitalleşme için Nesnelerin İnterneti, Blok zincir, Robotik ve Bulut Bilişim, Büyük Veri analitiği, Yapay Zeka ve diğer 4'üncü Sanayi Devrimi teknolojilerinin uygulama olanaklarını araştırmak, siber güvenlik ve veri mahremiyeti, dijital okuryazarlığın geliştirilmesi, dijital ticaret ve ekonomi ile ilgili diğer alanlar, taraflar, dijital ticarete yönelik engelleri kaldırmak ve kendi ülkelerinde sınır ötesi dijital ticarete yol açacak elverişli koşullar ve altyapıyı oluşturmak için işbirliği yapacaktır".*

SONUÇ

Dijitalleşme özellikle de Covid-19 pandemisiyle birlikte, daha önemli bir hale gelmiştir. Bu dijital çağda geri kalmamak için kurumların ve devletlerin dijital dönüşüme ağırlık vermeleri gerekmektedir. Ülkeler vatandaşlarını, kurumlar ise çalışanlarını dijital dönüşüme hazırlamaları gerekmektedir. Toplumların dijital okur-yazarlık seviyelerini yükseltmeleri dijital dönüşümü geçmeyi daha da kolaylaştıracaktır. 25.08.2021 Tarihli 31579 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 4417 sayılı Karar Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Dijital Ticaret Alanında İşbirliği Hakkında Mutabakat Zaptı ile birlikte, 4'üncü Sanayi Devrimi teknolojilerinin ticaretle ilgili süreçleri ve düzenlemeleri kolaylaştırma ve iyileştirmedeki rolünü kabul ederek ve dijital çağda ticareti ilerletme ortak amacını paylaşarak anlaşılmıştır. İki ülke arasında yapılan bu anlaşma ile birlikte, dijital çağda diğer

ülkelerle rekabet edebilme, bu dijital çağda geri kalmamak için ortak çalışmalar olumlu yönde olacağı düşünülmektedir. Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın dijitalleşme yolculuğunda yapması gerekenler:

- İki ülke arasındaki dijitalleşme işbirliğinin devamı,
- Dijitalleşmeye ve teknolojiye daha fazla yatırım,
- Başarılı olan Güney Kore gibi ülke örneklerin incelenmesi,
- Siber güvenliğe daha çok yatırım yapılması,
- İnternet alt yapısının daha kuvvetlendirilmesidir.

KAYNAKÇA

Balsmeier, B., & Woerter, M. (2019). Is this time different? How digitalization influences job creation and destruction. *Research policy*, *48*(8).

Bouwman, H., Nikou, S., Molina-Castillo, F. J., de Reuver, M. (2018). The impact of digitalization on business models. *Digital Policy, Regulation and Governance*, *20*(2), 105-124.

Canpolat, Y., K. (2021). Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı (2022) kapsamında Teknoloji ve Yatırım ile ilişkili alanlarda neler hedefleniyor? Erişim Adresi: https://medium.com/canpolat-legal/cumhurba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-y%C4%B1ll%C4%B1k-program%C4%B1-2022-kapsam%C4%B1nda-teknoloji-ve-yat%C4%B1r%C4%B1m-ile-ili%C5%9Fkili-alanlarda-a1706684d8c

CBDDO (2020). Birleşmiş Milletler "e-Devlet Gelişmişlik Endeksi 2020" Açıklandı. Erişim Adresi: https://cbddo.gov.tr/haberler/4834/-birlesmis-milletler-e-devlet-gelismislik-endeksi-aciklandi

Cennamo, C., Dagnino, G. B., Di Minin, A., Lanzolla, G. (2020). Managing digital transformation: Scope of transformation and modalities of value co-generation and delivery. *California Management Review*, 62(4), 5–16. https://doi.org/10.1177/0008125620942136

Crittenden, A. B., Crittenden, V. L., & Crittenden, W. F. (2019). The digitalization triumvirate: How incumbents survive. *Business Horizons*, *62*(2), 259-266.

De Carolis, A., Macchi, M., Negri, E., Terzi, S. (2017). Guiding manufacturing companies towards digitalization a methodology for supporting manufacturing companies in defining their digitalization roadmap. In *2017 International Conference on Engineering, Technology and Innovation (ICE/ITMC)*, 487-495. IEEE.

Demartini, M., Evans, S., Tonelli, F. (2019). Digitalization technologies for industrial sustainability. *Procedia manufacturing*, 33, 264-271.

Fossen, F. M., Sorgner, A. (2021). Digitalization of work and entry into entrepreneurship. *Journal of Business Research*, 125, 548-563.

Gray, J., & Rumpe, B. (2015). Models for digitalization. *Software & Systems Modeling*, 14(4), 1319-1320.

Hasanoğlu, M. (2017). Azerbaycan kamu yönetiminde yeniden yapılanma kapsamında e-devlet uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *22* (Kayfor 15 Özel Sayısı), 2045-2053.

Ignat, V. (2017). Digitalization and the global technology trends. *In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* (Vol. 227, No. 1, p. 012062). IOP Publishing.

ILO (2022). E-formalization: A Korean success story. Erişim Adresi: https://www.ilo.org/asia/media-centre/news/WCMS_839839/lang--en/index.htm

Kelly, J. (2022). Companies are racing toward digitalization to unlock value and Improve the customer and employee experience. Erişim Adresi: https://www.forbes.com/sites/jackkelly/2022/02/08/companies-are-racing-toward-digitalization-to-unlock-value-and-improve-the-customer-and-employee-experience/?utm_medium=social&utm_source=ForbesMainTwitter&utm_campaign=socialflowForbesMainTwitter&sh=1aeae62c589c

Khalin, V. G., Chernova, G. V. (2018). Digitalization and its impact on the Russian economy and society: advantages, challenges, threats and risks. *Administrative Consulting*.

KOSGEB (2021). Dijitalleşen KOBİ'lere 116 Milyon TL. Erişim Adresi: https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/7898/dijitallesen-kobilere-116-milyon-tl

Mäkiö-Marusik, E., Colombo, A. W., Mäkiö, J., & Pechmann, A. (2019). Concept and case study for teaching and learning industrial digitalization. *Procedia manufacturing*, 31, 97-102.

Mentsiev, A. U., Engel, M. V., Tsamaev, A. M., Abubakarov, M. V., & Yushaeva, R. S. (2020). The Concept of Digitalization and its impact on the modern economy. *In International Scientific Conference" Far East Con"(ISCFEC 2020)* (pp. 2960-2964). Atlantis Press.

OECD (2020). OECD digital government index (DGI): 2019. Erişim Adresi: https://www.oecd.org/gov/digital-government-index-4de9f5bb-en.htm

OECD (2022). Promoting enterprise digitalisation in Azerbaijan. Erişim Tarihi: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/6a612a2a-en/index.html?itemId=/content/publication/6a612a2a-en

Parida, V., Sjödin, D., Reim, W. (2019). Reviewing literature on digitalization, business model innovation, and sustainable industry: Past achievements and future promises. *Sustainability*, 11(2).

Parviainen, P., Tihinen, M., Kääriäinen, J., Teppola, S. (2017). Tackling the digitalization challenge: how to benefit from digitalization in practice. *International journal of information systems and project management*, 5(1), 63-77.

Resmi Gazete (2022). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Dijital Ticaret Alanında İşbirliği Hakkında (4417 Sayılı Cumhurbaşkanı Kararı).

Shibata, S. (2021). Digitalization or flexibilization? The changing role of technology in the political economy of Japan. *Review of International Political Economy*, DOI: 10.1080/09692290.2021.1935294

Shpak, N., Kuzmin, O., Dvulit, Z., Onysenko, T., Sroka, W. (2020). Digitalization of the marketing activities of enterprises: Case study. *Information*, 11(2).

Sjödin, D., Parida, V., Visnjic, I. (2022). How can large manufacturers digitalize their business models? A framework for orchestrating industrial ecosystems. *California Management Review*, 64(3), 49–77. https://doi.org/10.1177/00081256211059140

Urbach, N., Röglinger, M. (2019). *Introduction to digitalization cases: How organizations rethink their business for the digital age*. In: Urbach, N., Röglinger, M. (eds) Digitalization Cases. Management for Professionals. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-95273-4_1

AZERBAYCANDA MİLLİ HAREKETİN ÖNDERLERİ

Leaders of The National Movement in Azerbaijan

Doç. Dr. Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu

ORCID ID: 0000-0002-6095-7512

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, vecihi.hekimoglu@dpu.edu.tr Kütahya-TÜRKİYE,

ÖZET

20. asrın başlarında sadece Türk halklarının yaşadığı bölgelerde değil, tüm İslam milletlerinde sömürüye ve esarete karşı mücadele ve ulusal bağımsızlık mücadelesinin kıvılcımları doğmaya başlamıştı. Rusya Türkleri arasındaki ilk uyanış hareketinin merkezi Kazan ve Kırım idi. Kazan ve Kırım Türklerinde başlayan uyanış hareketlerine paralel olarak Azerbaycan'da da bir aydınlanma hareketi vücuda gelmişti.

19. asrın ortalarında Rusya Kafkasya'da egemen olmuştu. Bu dönemde Azerbaycan'da siyasal bakımdan Rus egemenliği varken, kültürel açıdan din ve mezhep yakınlığından kaynaklı Fars etkisi de mevcuttu. Ruslar kendilerine rakip olarak gördüğü İran'ı etkisiz hale getirmek için Azerbaycan'daki Türk dili ve kültürü üzerindeki Fars etkisini kırmak için yürüttüğü faaliyetler, istemeseler dahi ülkedeki millileşme sürecini başlatmıştır.

Bu çalışmada, Farsçanın etkisinin kaybolmasının ardından 19. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve 20. Asırdaki milliyetçi harekete dönüşen, Mirza Feth Ali Ahundzade öncülüğünde başlayan milli hareket incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Milli Kültür, Milli Hareket

ABSTRACT

At the beginning of the 20th century, not only in the regions where Turkic people lived, but also in all Islamic nations, the sparks of the struggle against exploitation and slavery and the struggle for national independence began to emerge. The center of the first awakening movement among Russian Turks was Kazan and Crimea. Parallel to the awakening movements that started in Kazan and Crimean Turks, an enlightenment movement had also emerged in Azerbaijan.

By the middle of the 19th century, Russia had dominated the Caucasus. In this period, while Azerbaijan had Russian domination in terms of politics, there was also Persian influence due to cultural closeness of religion and sect. The activities carried out by the Russians to neutralize Iran, which they saw as their rival, and to break the Persian influence on the Turkish language and culture in Azerbaijan, even if they did not want to, started the nationalization process in the country.

In this study, the national movement that emerged at the end of the 19th century and turned into a nationalist movement in the 20th century after the loss of the influence of Persian, started under the leadership of Mirza Feth Ali Ahundzade will be examined.

Keywords: Azerbaijan, National Culture, National Movement

GİRİŞ

Kazan ve Astrahan Hanlıklarının ilhak edilmesiyle, 15. asrın ikinci yarısında başlayan Çarlık Rusya ordularının Türk ülkelerindeki yayılması, devam eden yüzyıllarda genişleyerek devam etmişti. Söz konusu dönemde Türk halkları, tam anlamıyla atalet içeresindeydi. Bu durum İdil Ural, Kafkasya ve Türkistan dâhil olmak üzere Türk dünyasının her yerinde Rus ilerleyişini kolaylaştırmaktaydı.

Türk halklarının içine düştükleri bu *uyuma* hali 19. Asrın ortalarına kadar devam etmişti. Bu tarihten sonra Türk ve Müslüman halklar arasında tüm dünyada, sömürü ve esarete karşı ulusal bağımsızlık hareketinin kıvılcımları gözlemlenmeye başlamıştır. Bu durum, Özbekistan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivinde yer alan bir belgede de zikredilmiştir. Rusya İmparatorluğunun bölgedeki idarecileri Türk ve İslam alemindeki uyanışı fark etmiş ve sorumlu oldukları birimleri uyarma ihtiyacı duymuştu. Bahse konu olan belgede, "*Çin sınırlarından Atlas Okyanusuna kadar Müslüman dünyasında bir canlanma zuhur etmiş ve Hıristiyanların egemenliğinden kurtulma duygusu yaygınlaşmıştır. Çarlık Rusya egemenliği altında yaşayan ve sayıları az olan Kafkas halkları ile Tatarlarda da bu hareket görülmeye başlamıştır*"[1] denilmekteydi.

Hakikatte de Kazan şehri, Çarlık Rusya boyunduruğu altında yaşamakta olan Türk halkları içinde ilk uyanış hareketlerinin başladığı şehir olmuştu. 19. Asrın ortalarında, Abdulnasır Kursavî, Şehabeddin Mercanî, Hüseyin Feyizhanî ve Kayyum Nasırî, uyanışın esaslarını oluşturan önemli isimlerdi. Bunlar arasında Mercanî, Rusya Türklerindeki uyanışının habercisi olarak gösterilebilir[2]. Tatar millî kimliğinin kurucusu sayılan Şehabeddin Mercanî, etnik bir birim esasındaki İdil-Ural Türklüğünün bir kısmı olan Tatar Türklerini, siyasî manada Altın Orda Hanlığı ile bütünleştirerek tanımlamıştı[3].

19. yüzyılın son çeyreğinde Kuzey Türklüğünün merkezi konumundaki Kazan şehrinde milliyet mefkûresi sadece tarih ve etnografya sahasında görülmekteydi. O zaman kadar bölge halkı kendilerini "*Müslüman*" olarak adlandırmakta, konuştukları lisana da bilinçsiz bir şekilde "*Türk Dili*" demekteydi. Kazan Türkleri arasında yenilikçi görüşleriyle dikkat çeken Şehabeddin Mercanî, Kazan tarihini anlattığı *Kitab-ı Müstefadül Ahbar, fi Ahval-i Kazan* adlı eserini Kazan Türkçesiyle kaleme almış ve halkına mensubu olduğu Müslümanlıktan başka bir de milliyet olgusunun varlığını hatırlatmıştır[4]. O, bu eserinde şunları dile getirmişti: *"Dinden başka toplumları birleştiren bir de millet duygusu vardır. Bazıları Tatar olmayı küçümseyerek o deyimden kaçınıp, biz Tatar değil Müslümanız, diye gereksiz girişimlerde bulunuyorlar. Ey miskin! Diyelim ki, senin Müslümandan başka milliyet yönünden bir adının daha olduğunu düşmanının bilmesi, söylemesi seni niye ürkütüyor? Elbette senin topluluğunu dağıtmak için o, bu toplumu bölmek için Türklüğünden söz etmeyip, Müslümanlar olarak anacaktır"*[5].

Çarlık Rusya hâkimiyeti altında yaşamakta olan Türk halklarındaki millî uyanıştan bahsederken İsmail Gaspıralı'ya da değinmek gerekmektedir. Gaspıralı Kırım'da başlattığı Cedit hareketi, tüm Türk dünyasını etkilemiş eğitim faaliyetlerinin yanı sıra kültürel ve sosyal

[1] Özbekistan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, Fond No: İ-1, OP No: 31 D. No. 540 P.5.
[2] Aleksandr S. Zenkovsky, *Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 21–22.
[3] Rıdvan Akın, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi (1908-1918)*, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s. 228.
[4] Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 75-76.
[5] İhsan Ilgar, *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi*, Kültür Bakanlığı Yayınlar, İstanbul 1988, s. 21.

yaşamda uyanışın en etkin unsuru olmuştu. İsmail Gaspıralı'nın hayatında Tercüman Gazetesinin özel bir yeri vardır. Bu gazetenin yayın hayatına başlamasında Orenburglu altın tüccarı Ramiyev ve Kazanlı tüccar Hüseyinov kardeşlerin yanı sıra Azerbaycanlı petrol zengini Zeynelabidin Tagıyev'in de büyük desteği olmuştu[6]. Tagıyev, sadece Tercüman gazetesi ve İsmail Gaspıralı'ya değil Azerbaycan'daki milli harekete de maddi yönden önemli katkıları olmuştu.

Kırım ve Kazan Türklüğünde başlayan kültürel uyanış hareketi, devam eden yıllarda Rusya İmparatorluğunda meskûn tüm Türk halklarının yaşadığı bölgelere sirayet etmiştir. Bu uyanış hareketinde Azerbaycan da mühim bir yer tutmaktadır.

Azerbaycan'da Millî Uyanış

Kazan ve Kırım Türklerinde başlayan uyanış hareketlerine paralel olarak Azerbaycan'da da bir aydınlanma hareketi başlamıştı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan halkını şu şekilde tanımlamaktadır: *"Azerbaycanlılar milliyet olarak Türk, din itibarıyla İslam, medeniyet bakımından doğuludur. Anadolu Türkçesine yakın bir şive ile konuşan Azerbaycan Türk'ü çeşitli şivelere sahip olan çeşitli isimler taşıyan Türk ağacının bir dalıdır."*[7] Bu söylemden de anlaşılacağı üzere Azerbaycan'da milli hareketin başladığı ilk günlerden itibaren milliyet şuuru tüm canlılığı hüküm sürmekteydi.

Azerbaycan'ın da içinde olduğu Kafkasya topraklarını egemenliği altına almak isteyen Rusya, 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nu, 10 Şubat 1838 tarihli Türkmençayı Anlaşmasıyla da İran'ı devre dışı bıraktıktan sonra bölgede etkin güç haline gelmişti. Türkmençayı Anlaşmasıyla Azerbaycan'ın Kuzey kısmı Rusya'nın denetimine girmişti. Bu tarihten itibaren Azerbaycan Türkleri üzerinde Çarlık hükümetinin Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma siyaseti uygulanmış ancak milli şuurunun farkında olan Azerbaycan halkına bu girişimlerin etkisi olmamıştı. Bununla birlikte din ve mezhep bakımından yakın oluşu, Rus egemenliği devrinde İran'ın Kuzey Azerbaycan'da kültürel alanda üstünlük kazanmasında etkili olmuştu. Ruslar, kendilerine rakip olarak gördükleri İran'ı etkisizleştirme girişimleri Azerbaycan'da millileşme sürecini hızlandırmıştır[8].

Azerbaycan'da Fars dili ve kültürünün etkisinin azalmasıyla birlikte edebî Azerbaycan Türkçesi canlılık göstermeye başlamış ve 19. asrın sonunda ortaya çıkan aydın kadrosunun ortak dili haline gelmişti. Özellikle fikir hayatı ve edebiyatta kendisini gösteren saf/temiz Türkçe ile konuşup yazma hareketi, Azerbaycan toplumunu başka sahalarda da etkin bir şekilde faaliyetlerde bulunmasında tetikleyici unsur olmuştu. Türkçecilik hareketi sayesinde, Azerbaycan Türkçesi millî dil olma özelliğine ulaşmış ve 20. yüzyıldaki Azerbaycan Türk milliyetçiliğine zemin hazırlamıştır[9].

Tarihî süreçte değerlendiğimizde Azerbaycan'daki Türkçülük ve Azerbaycancılık hareketi, Farsçılık ve Rusçuluğa karşı bir savunma refleksi olarak vücuda gelmişti. Türkçülük;

---

[6] Azat Ahunov, *"İsmail Bey Gaspırinski: Rusya İmparatorluğunda Bir İnoredetsin Kaderi", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, (Haziran 2005), s. 13.

[7] Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i, Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti),* Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1339-1341 (1922-1924), s. 11.

[8] Fahri Sakal, *Ağaoğlu Ahmet Bey,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 2-3.

[9] İbrahim Yüksel, *Azerbaycan'da Fikir Hayatı ve Basın*, Acar Yayınları, İstanbul, 1988, s. 68.

çok uzun yıllar boyunca Azerbaycan'daki millî tarihin araştırılması ve elde edilen bilgilerin yayılması, millî şuurun yükseltilmesi, millî medeniyetin geliştirilmesi, eğitim sisteminin millîleştirilmesi, *Türk dili* ve *Türk milleti* adlarının resmileştirilmesi, millî dilin yabancı sözlerden temizlenmesi ve böylece devlet dili seviyesine yükseltilmesi, Türk devletleri ve halkları arasında sıkı ilişkilerin kurulması, Türk halklarının ortak alfabesinin oluşturulması, Genel Türk edebî dilinin meydana getirilmesi yolunda çabalar vermişti. Türkçülüğü tamamlayan Azerbaycancılık ise; Azerbaycan'ın milli devletçiliğini, ülkenin bölünmez bütünlüğünü ve ülkedeki etnik millî azınlıkların hukuklarının korunması konularını dikkate almıştır.[10]

Milli Hareketin Önderleri

Azerbaycan'ın ilk millî tarihçisi Abbas Kulu Ağa Bakihanlı'dır. O, eserlerinin çoğunluğunu Farsça kaleme almıştır. Onun tanınmasını sağlayan en önemli kitabı, Şirvan ve Dağıstan'ın tarihini, eski çağlardan başlayarak Rusya İran arasında 1813 tarihinde imzalanan *Gülistan Anlaşması*'na kadar anlattığı, *Gülistan-ı İrem*'dir. Bu eserin yazarın kendisi tarafından yapılan Rusça tercümesi 1926 yılında Bakü'de, Azerbaycan Türkçesine çevirisi ise yine Bakü'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist İlimler Akademisinin yayını olarak 1951'de yayınlanmıştır[11].

Bakihanlı'dan sonra Azerbaycan'da kültür hareketi uyandırmaya çalışan önemli isimlerden biri de Mirza Feth Ali Ahundzade'dir. O, eserlerini mizah konusu üzerine kaleme almış, piyesler ve şiirler yazmıştır. Bunlar ideoloji eseri olmayıp, toplum içindeki eskiliği ve geriliği hicvetmiştir[12]. Ahundzade'nin ilk oyunu *Hekâyet-i Molla İbrahim Halil Kimyâger* adlı çalışmasıdır. Bu eserde simya uygulamalarıyla kendilerinin sömürülmesine izin veren cahil insanları alaylı bir yolla tenkit etmiştir[13]. Ahundzade'ye göre sadece Azerbaycan Türklerinin değil, genel manada tüm İslam aleminin modern dünyadan geri kalmasının temelinde Müslüman halklardaki okur yazarlığın azlığı yatmaktaydı. Doğu Müslümanlığında okur yazarlığın daha çabuk gelişebilmesi için Arap harflerinde reform yapılmasının gerekli olduğunu düşünen Mirza Feth Ali, bu konuda bir eser de hazırlayarak Osmanlı yönetimine de başvurmuş, ancak bir sonuç alamamıştı[14]. Ahundzade, Arap alfabesi üzerinde reform yapılmasının gerekli olduğunu savanan ilk kişi idi. Yine o, Şiilik-Sünnilik ve Müslümanlık-Hıristiyanlık inançları arasında kavgayı sona erdirecek, toplumları birbirine yaklaştıracak en sağlam köprünün laiklik olduğunu düşünmüştü.

Azerbaycan topraklarında çıkarılmakta olan petrol, Azerbaycan Türklerini ekonomik açıdan zengin ve müreffeh bir seviyeye çıkarmıştı. Bu maddî zenginlik, onların iktisadî ve ticarî mantığın ötesinde, millî meseleler üzerinde düşünce üretmesine de katkı sağlamıştı. Birçok Azerbaycanlı zengin, özellikle eğitim alanına ilgi duymuş, temel eğitimin yaygınlaştırılması ve ülkedeki okur-yazar sayısının artması hususunda gayret sarf etmişlerdi.

[10] Nəsib Nəsibzade, "Türkçülük və Azərbaycançılık Haqqında", *Azərbaycanın Türkçülük və Azərbaycançılık Problemləri*, Ay-Ulduz Nəşriyyatı, Bakü, 1998, s. 5-6.
[11] Tahsin Yazıcı, "Bakihanlı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 543-544.
[12] Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yayınları, Ankara, 1977, s. 69.
[13] Hamid Algar, "Mirza Feth Ali Ahundzade", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 187.
[14] İbrahim Yüksel, age, s. 45.

Bu çabaların neticesinde Çarlık rejiminin son yıllarında temel eğitim veren binlerce Türk Okulu faaliyetlerine başlamıştı[15].

Azerbaycan'daki millî uyanışın sağlanmasında Mirza Feth Ali Ahundzade gibi yazarların kaleminden çıkan piyeslerin ve sahnelenen tiyatroların önemli rolü olmuştu. Piyes ve tiyatrodan sonra en önemli uyanış gazetecilik alanında olmuştu. Rusya İmparatorluğu'nda yaklaşık iki asırdan beri Rusça basın yayın faaliyetleri devam etmekle birlikte, Çarlık hükümetinin sansürcü politikaları sebebiyle Türk halkları bu sahada bir hayli geri kalmışlardı. Rusya Türkleri tarafından Türkçe olarak çıkarılan gazete Bakü'de yayınlanmıştır. Öncelikle köylülere sade bir Türkçe ile seslenen *Ekinci* Gazetesi, Moskova'daki öğrencilik yıllarından kalma *Narodnik*[16]eğilimlerinin etkisinde olan Hasan Bey Zerdabî tarafından1875 yılında yayın hayatına başlamıştı. Ekinci'nin kurulması, Türk Dünyasında yeni bir devrin başlaması yolunda büyük bir ümit olmuştu. Ancak gazetenin aşması gereken önemli sorunlar vardı. Baskıcı ve sansürcü Çarlık Rusya hükümeti ile birlikte Azerbaycan'daki gelenekçi kanat ta Ekinci'nin karşısında yer almıştı. Gazetede yazıların sade bir Türkçeyle yazılması, eserlerini Farsça kaleme alan gelenekçileri kızdırmıştı. Şii ulema da *"kafir icadı ve İslamın ruhuna ters"* diyerek gazeteye karşı çıkmıştı. Nitekim Ekinci'nin ömrü fazla uzun olmamış, halkçı tutumu ve Osmanlıcı eğilimleri sebebiyle 1877-78 Osmanlı Rus harbi gerekçe gösterilerek yayın hayatına son verilmiştir. Ekinci'den sonra Azerbaycan'da *Ziya, Ziya-ı Kafkasya* gibi gazeteler ve *Keşkül* adlı edebî bir dergi de çıkmıştır[17]. Keşkül dergisi, başlangıçta aylık çıkmaktayken, daha sonraları haftalık olarak basılmaya başlamıştır. Bu derginin Türkçenin yanı sıra, Arapça ve Farsça kısımları da bulunuyordu ve dergiye Rusya'nın çeşitli bölgelerindeki Türk halklarının mensupları, yazılarıyla katkı sağlamaktaydı[18].

Hasan Bey Zerdabî, birçok makalesinde Darwin'den etkilendiği gözlemlenmektedir. Onun "*Struggle for life*" ilkesini çok kıymetli bulan ve bu terimi "*Zindeganlık Cengi*" olarak Türkçeleştiren Hasan Bey, kaleme aldığı makalelerinde bu düşünceyi tekrarlamış, yaşam kavgasında milletin mağlup olmaması için çağdaş medeniyeti yakalanması için Batılı tarzda eğitim verilmesi, dolayısıyla İsmail Gaspıralı'nın Kırım'da başlattığı Yeni tarz öğretim veren *Cedit Mektepleri*'nin yaygınlaştırılmasının gerekliliğini dile getirmişti. Zerdabî, Avrupai tarzda eğitim modeline geçilmemesi ve Batı medeniyetinden uzaklaşılması durumunda Azerbaycan Türklüğünün, komşularının esiri konumuna düşeceğine inanmaktaydı[19]. Hasan Bey Zerdabî, Ekinci gazetesindeki bir yazısında, genel manada Türk halklarının dillerini yabancı lisanların tesirinden koruyamadıklarını, bunun bir sonucu olarak dillerini kaybetmek üzere olduğunu ileri sürmüştü. Ona göre millet şuurunun yaşayabilmesi ve toplumun daha ileriye gidebilmesi, ilim ve medeniyetini geliştirebilmesi için dilini yaşatması şarttı[20]. Tüm bunlardan yola çıkarak, Zerdabî'nin asıl maksadı ve ulaşmayı amaç edindiği hedefinin milletinin uyanması, ilerlemesi ve ilim ve medeniyet sahasında donanımlı bireyler olarak anavatanına sahip çıkması olduğunu söyleyebiliriz.

19. asrın sonu 20. asrın başlarında Azerbaycan toplumundan çıkan bir diğer büyük düşünce insanı Ali Merdan Topçubaşı idi. Ali Merdan Bey, sadece Azerbaycan Türklüğü için

[15] Rıdvan Akın, age, s. 224.
[16] Rusça *halk* anlamına gelen narod (народ) sözünden türetilmiş, sosyal-devrimci bir harekettir. Narodnikler, 19. asrın sonlarında Rusya'da çıkmış ve devrimciliğin esasını köylülüğe dayandırmıştır.
[17] Fahri Sakal, age, s. 5.; Hüseyin Namık Orkun, age, s. 76.
[18] İbrahim Yüksel, age, s. 97.
[19] Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1991, s. 15.
[20] Mirza Bala Mehmetzade, *Azerbaycan Misak-ı Millisi, 28 Mayıs istiklal Beyannamesinin Tahlili,* Necm-i İstiklal Matbaası, İstanbul, 1927, s. 12-13.

değil, Rusya'da meskûn tüm Müslüman halkların birliği için çalışmıştı. Topçubaşı, Rusya Müslümanlarının, Batı medeniyeti ve modern milliyetçiliğin etkisiyle birlik halinde olmalarının kaçınılmaz olduğuna inanmaktaydı. Bu amaca ulaşabilmek için, Kafkasya başta olmak üzere tüm Rusya Müslüman halklarının uyanışında ve onların teşkilatlanması yolunda önemli gayretleri olmuştur. O, bu dönemde adeta, Rusya İmparatorluğunda gayrı Rus halkların rehberi durumundaydı[21].

20. yüzyılın başlarında, özellikle de Merkezî Rusya'da 1905 devrimleri sonucu Duma'nın açılması ve meşrutî monarşiye geçildiği ve imparatorluk arazisinde görece daha yumuşak bir havanın esmeye başladığı dönemde Azerbaycan'da milliyet fikri ivme kazanmış ve şuurlu bir ilerleme katetmeye başlamıştı. Söz konusu dönemde Ali Merdan Topçubaşı tarafından çıkarılmaya başlayan *Hayat* gazetesi, Azerbaycan kadar Türkiye Türklüğü için de çok büyük şahsiyetler olan Ahmet Ağaoğlu ile Hüseyinzade Ali Bey gibi iki önemli ismin tanınmasını sağlamıştı. Hayat gazetesinin ünü, Azerbaycan'la sınırlı kalmamış, Rusya'daki diğer Türk halklarının da gazeteye katkısı olmuştu. Üç Tarz-ı Siyaset adlı eseriyle Osmanlı Türkleri arasında büyük şöhret kazanan ve Cumhuriyet Türkiye'sinde de büyük hizmetleri olan Yusuf Akçura'nın da, bu gazetede bir makalesi yayınlanmıştı[22]. Hüseyinzade Ali Bey, Çarlık Rusya'nın millî esaretine karşı Turancı fikirlerini ilk defa Hayat gazetesinin sayfalarında savunmuştu. Bu gazetede tefrika halinde yayınladığı "*Türkler Kimdir ve Kimlerden İbarettir*" başlıklı yazı dizisinde o, "*Osmanlı*", "*Müslüman*", "*Tatar*" adlarına itiraz etmiş, bu ulusun adı *Türk Milletidir* demiştir. Yine bu gazetenin 184. sayısında çıkan "*Nümunə Məktəbi*" başlıklı yazısında, "*Ben Türküm, Kafkaslı bir Türküm, Türk bir Müslümanım, Müslüman bir insanım. Bu dört sıfatla yaşamak mecburiyetindeyim*" diyerek Azerbaycan Türklerinde "*millet*" fikrinin gelişimine büyük katkı yapmış ve aynı zamanca *Azerbaycancılık* ideolojisinin de temellerini atmıştır[23].

Bütün Türklerin, Anadolu Türkçesini ortak edebî dil olarak kullanması gerektiğini savunan Hüseyinzade Ali Bey, *Hayat* gazetesinden sonra yazılarına *Füyuzat* dergisinde devam etmiştir. 1906-1907 yıllarında toplam 32 sayı olarak Bakü'de çıkan bu dergi, Hüseyinzade'nin başredaktörlüğünde, Hacı Zeynelabidin Tagıyev'in maddi desteğiyle yayınlanmıştı. Füyuzat dergisi etrafında toplanan Azerbaycan'ın aydınları, ülkede milli şuurun uyanmasına hizmet ederken, millî konularda Farsçılık ve Rusçuluğa karşı Türkçülük ideolojisini ön planda tutmuşlardı. Füyuzat yazarları, üzerinde çalışılması gereken en önemli konunun dil meselesi olduğunu kabul etmiş, edebiyatı dilin zenginleşmesi için bir araç olarak görmüş ve ortak dilin oluşması huşunda faaliyet göstermişti[24]. Diğer Füyuzat yazarları gibi dil ve kültür alanında Rusya ve İran'dan ziyade Türkiye'ye yakın olunmasının gerekli olduğunu düşünen Hüseyinzade, bu faaliyetini Türkiye'de de devam ettirmiştir.

Hayat gazetesi yazarlarından olan ve Azerbaycan'da millî kültür hareketinin önderleri arasında gösterilebilecek bir diğer isim olan Ahmet Ağaoğlu; bu gazeteden önce *Kaspi* adındaki Rusça yayınlanan gazetenin başyazarı idi. Daha sonra *İrşad* isimli bir gazete de çıkarmış olan Ağaoğlu, Anadolu, İran ve Kafkasya bölgesi Türklüğü için önemli bir sorun olan Şii-Sünnî anlaşmazlığını ortadan kaldırmaya çalışmıştı[25]. Rusça, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

[21] Cəmil Həsənli, "Rusiya Türklərinin Lideri", *Azərbaycanın Türkçülük və Azərbaycançılık Problemləri*, Ay-Ulduz Nəşriyyatı, Bakü, 1998, s. 48-49.
[22] Hüseyin Namık Orkun, age, s. 76.
[23] Ofeliye Bayramlı, "Milli Mədəniyyətimizin Böyük Abidəsi", *Füyuzat (1906-1907),* Çaşıoğlu, Bakü, 2007, s. v-vı.
[24] Zemine Ziyayeva, "Füyuzat Dergisi ve 1905 Sonrası Azerbaycan'da Türkçe Meselesi", *Türkbilig,* Sayı:36, 2018, s. 189-190.
[25] Hüseyin Namık Orkun, age, s. 77.

tüm Kafkasya için önemli bir lisan haline gelmiş, bölgede ikinci dil seviyesine ulaşmıştı. 1830'lu yıllardan itibaren Çarlık Rusya, Kafkaslara tüm kurum ve kuruluşlarıyla birlikte yerleştikten sonra Rusça okullar açılmış, Kaspi gazetesinden başka Novoye Slovo, Bakinski Raboçi, Gudok ve Prizıv gibi Rus dilinde yayın organları faaliyet göstermeye başlamıştı[26]. 19. yüzyılın son çeyreğinde Rusça yayınlanan gazeteler arasında en önemlisi ve bölge üzerinde en büyük etkisi olan yayın organı *Kaspi* gazetesi idi. Gazetede Ahmet Ağaoğlu'dan başka, Ali Merdan Topçubaşı ve Firidun Bey Köçərli gibi Azerbaycan Türklerinin yazıları çıkmıştı. Kaspi sadece Azerbaycan'ın değil, tüm Kafkasların, hatta Rusya Müslümanlarının büyük çoğunluğunun bir medeniyet ocağı haline gelmiş, Kazan, Ufa, Orenburg, Nijni Novgorod ve Kırım gibi şehirlerdeki Türk halkları ile kültürel irtibat kurmuştu[27]. Hacı Zeynelabidin Tagıyev'in sahibi olduğu bu gazete, Rusça yayınlanmakla birlikte sayfalarında millî konulara bolca yer vermekteydi. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi Tagıyev, İsmail Gaspıralı tarafından çıkarılmakta olan *Tercüman* gazetesini maddî yönden desteklemiş ve Bakü'de bu gazeteyi himayesi altına almıştı. Gaspıralı'nın yaymış olduğu Türkçü görüşler, Azerbaycan'da Ali Merdan Topçubaşı, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali Bey gibi aydınları büyük ölçüde etkilemişti[28]. Hacı Zeynelabidin, Azerbaycan halkının cahillikten kurtulması için büyük gayret sarfetmiş olan hayırsever bir zengindi. Basın yayın faaliyetlerinden başka eğitime de büyük önem veren Tagıyev, 20. asrın başlarında başta Bakü şehri olmak üzere Azerbaycan'ın birçok kentinde eğitim cemiyetlerinin kurulmasına ön ayak olmuştur[29].

Füyuzat dergisinin yazarlarından, Azerbaycan ve Türkiye Türklerine büyük hizmetleri olan Hüseyinzade Ali Bey, Azerbaycan kültürünün İran ve Rus tesirinden temizlenerek, bütün Türklerin Osmanlı Devletinin önderliğinde manevî bir birlik kurmaları gerektiğini savunmuştu. O tüm Türklerin "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak*" prensibiyle çalışmalarını tavsiye etmişti. Osmanlı İmparatorluğunda İttihat ve Terakki cemiyeti içinde Turancı görüşleriyle Türk aydınları etrafında toplamayı başaran Hüseyinzade, Ziya Gökalp'in Turancılık görüşlerine meyletmesinde önemli rol oynamıştır[30].

Sonuç

Genel olarak şunu ifade edebiliriz ki, Azerbaycan'da milli şuurun uyanması, Çarlık Rusya'nın bölgeyi işgalinden sonra önemli bir ivme kazanmıştır. Rusya'nın işgal siyaseti neticesinde Azerbaycan halkı kendini yeninden ifade etmek mecburiyetinde kalmış ve böylece Rus işgali altındaki Kuzey Azerbaycan'daki Türkler, kan, nesil, dil ve kültür birliği konularını dillendirmeye başlamıştı. Abbas Kulu Ağa Bakihanlı, Mirza Feth Ali Ahundzade ve Hasan Bey Zerdabî gibi aydınlar, modern devrin taleplerine uygun olarak millet olmanın önemini kavrayabilmişlerdi. Onlar, dinî ve millî meselelere bir boy ya da bir bölgenin mensubu olarak değil, Kafkas-Azerbaycan Türklüğü seviyesinde yaklaşmışlardı[31].

---

[26] Zemine Ziyayeva, agm, s. 191-192.

[27] Nəsiman Yaqublu, *Kaspi Qəzetinin Yaranması və Fəaliyyəti*, Qanun Nəşriyyatı, Bakü, 2011, s. 22-23.

[28] Cəmil Həsənli, agm, s. 45.

[29] Ümit Akın, "Azerbaycan'ın Modernleşme Sürecinde Bir Öncü Hacı Zeynel Abidin Tagıyev", *Filoloji Araştırma Örnekleri Kitabı,* (Editör: Doç. Dr. Nuh Doğan), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 132.

[30] İbrahim Yüksel, age, s. 131.

[31] Faiq Ələkbərli, "Şimali Azərbaycanda Milli Şüur Məsələsinə Tarixi-Fəlsəfi Baxış", https://www.academia.edu/37085996/ŞİMALİ_AZƏRBAYCANDA_MİLLİ_ŞÜUR_MƏSƏLƏSİNƏ_TARİXİ_FƏLSƏFİ_BAXIŞ_Historical_philosophical_opinion_national_consciousness_problem_in_Azerbaijan_North (Erişim Tarihi 25.05.2022)

Azerbaycan'daki millî uyanışta, 20. asrın başlarına kadar İslamcılık daha ön planda yer almaktayken, Osmanlı Devletinde 1908 yılında Meşrutiyetin ikinci defa ilanının ardından Türkiye'de milliyetçilik hareketinin kuvvetlenmesi, Azerbaycan'a da tesir etmiş ve aydın kadrolar ve onları destekleyen zenginler daha şuurlu bir şekilde milliyetçiliğin etrafında toplanmışlardı. Bu dönemde, 1911 yılında Bakü'de kurulmuş olan *Musavat Partisi,* tam anlamıyla milliyetçilik ve Türk Birliği esasına dayanmaktaydı. Bu hareketin yayın organı olan *Açık Söz* gazetesi de Mehmet Emin Resulzade tarafından 1915 senesinden itibaren Bakü'de çıkarılmaya başlamıştı. 1917 devrimleri neticesinde Çarlık rejiminin yıkılmasıyla milliyetçilik fikri daha da kuvvetlenmişti. Azerbaycan'da özerklik talebinde bulunan milliyetçi aydın grup bağımsızlık fikrine yönelmiş ve bu süreç Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır[32].

Mehmet Emin Resulzade'nin önderliğinde 28 Mayıs 1918'de kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Bolşevikler tarafından 28 Nisan 1920'de dağıtılarak yerine Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti tesis edilmişti. 20. yüzyıl boyunca hem Sovyet Azerbaycan'ında, hem de İran Azerbaycan'ında, asırladır kullanılmakta olan "*Azerbaycan Türk halkı*", "*Türk dili*", "*Türk tarihi*" terimleri yerine "*Azerbaycan halkı*", "*Azerbaycan dili*", "*Azerbaycan milleti*", "*Azeri*", "*Azeri dili*" sözleri yerleştirilmeye başladı. Hatta öylesine çarpıtmalara gidilmişti ki Bakihanlı'nın Farsça kaleme aldığı "*Gülüstani-İrəm*" ve "*Qanuni-Qüdisi*" adlı eserleri yazarın kendisi tarafından Türk diline çevrildiği belirtilmiş olmasına rağmen, Sovyet Azerbaycan'ı bu kitapları "*Azerbaycan dili*" tercümesi ibaresiyle yayınlamıştı[33].

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra yeniden bağımsızlığına kavuşmuş olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde, 19. asrın sonu ile 20. asrın başlarında kültürel ve siyasî uyanışa önderlik etmiş tarihî şahsiyetler yeniden incelenmekte ve Türk tarihinde hakkettikleri yerlerini almaktadır.

KAYNAKLAR

1. Ahunov Azat, *"*İsmail Bey Gaspırinski: Rusya İmparatorluğunda Bir İnoredetsin Kaderi*", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, (Haziran 2005), s. 7-18.
2. Algar Hamid, "Mirza Feth Ali Ahundzade", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 186-190.
3. Akın Rıdvan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi (1908-1918)*, Der Yayınları, İstanbul, 2002.
4. Akın Ümit, "Azerbaycan'ın Modernleşme Sürecinde Bir Öncü Hacı Zeynel Abidin Tagıyev", *Filoloji Araştırma Örnekleri Kitabı,* (Editör: Doç. Dr. Nuh Doğan), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018, s.123-138.
5. Akçura Yusuf, *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.

[32] İbrahim Yüksel, age, s. 132.

[33] Faiq Ələkbərli, "Türkçülük və Oğuzçuluqdan "Azərbaycan Türkçülüyü" Ideyasına Doğru", https://www.academia.edu/31173148/Türkçülük_və_Oğuzçuluqdan_Azərbaycan_türkçülüyü_ideyasına_doğru_?email_work_card=thumbnail. (Erişim Tarihi 25.05.2022)

6. Ələkbərli Faiq, "Şimali Azərbaycanda Milli Şüur Məsələsinə Tarixi-Fəlsəfi Baxış", https://www.academia.edu/37085996/ŞİMALİ_AZƏRBAYCANDA_MİLLİ_ŞÜUR_MƏSƏLƏSİNƏ_TARİXİ_FƏLSƏFİ_BAXIŞ_Historical_philosophical_opinion_national_consciousness_problem_in_Azerbaijan_North_ (Erişim Tarihi: 25.05.2022)
7. Ələkbərli Faiq, "Türkçülük və Oğuzçuluqdan "Azərbaycan Türkçülüyü" Ideyasına Doğru", https://www.academia.edu/31173148/Türkçülük_və_Oğuzçuluqdan_Azərbaycan_türkçülüyü_ideyasına_doğru_?email_work_card=thumbnail. (Erişim Tarihi 25.05.2022)
8. Bayramlı Ofeliye, "Milli Mədəniyyətimizin Böyük Abidəsi", *Füyuzat (1906-1907),* Çaşıoğlu, Bakü, 2007.
9. Həsənli Cəmil, "Rusiya Türklərinin Lideri", *Azərbaycanın Türkçülük və Azərbaycançılık Problemləri*, Ay-Ulduz Nəşriyyatı, Bakü, 1998, s. 44-51.
10. İhsan Ilgar, *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi***,** Kültür Bakanlığı Yayınlar, İstanbul 1988, s. 21.
11. Mehmetzade Mirza Bala, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1991.
12. Mehmetzade Mirza Bala, *Azerbaycan Misak-ı Millisi, 28 Mayıs istiklal Beyannamesinin Tahlili,* Necm-i İstiklal Matbaası, İstanbul, 1927.
13. Nəsib Nəsibzade, *"*Türkçülük və Azərbaycançılık Haqqında*", Azərbaycanın Türkçülük və Azərbaycançılık Problemləri,* Ay-Ulduz Nəşriyyatı, Bakü, 1998, s. 5-9.
14. Orkun Hüseyin Namık, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yayınları, Ankara, 1977.
15. Özbekistan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi, Fond No: İ-1, OP No: 31 D. No. 540 P.5.
16. Resulzade Mehmet Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i, Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti),* Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1339-1341 (1922-1924).
17. Sakal Fahri, *Ağaoğlu Ahmet Bey*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
18. Yaqublu Nəsiman, *Kaspi Qəzetinin Yaranması və Fəaliyyəti*, Qanun Nəşriyyatı, Bakü, 2011.
19. Yazıcı Tahsin, "Bakihanlı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 543-544.
20. Yüksel İbrahim, *Azerbaycan'da Fikir Hayatı ve Basın*, Acar Yayınları, İstanbul, 1988.
21. Zenkovsky Aleksandr S., *Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık***,** Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983.
22. Ziyayeva Zemine, "Füyuzat Dergisi ve 1905 Sonrası Azerbaycan'da Türkçe Meselesi", *Türkbilig,* Sayı:36, 2018, s. 187-202.

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE BAL ÜRETİMİNİN İLLERE GÖRE DEĞİŞİMİ

Change of Honey Production by Provinces in the Eastern Anatolia Region

Nusret ÖZBAY

ORCID ID: --------

Bingöl Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü, Bingöl, Türkiye

Şenol ÇELİK

ORCID ID: --------

Bingöl Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootekni Bölümü Biyometri ve Genetik ABD, Bingöl, Türkiye

ÖZET

Bu çalışmada, Doğu Anadolu Bölgesi'nde nüfusu 500 000'in altında olan illerin 2011-2021 yılları arasında bal üretim miktarının illere göre farklılığı incelendi. Araştırma kapsamındaki iller Muş, Bitlis, Bingöl, Kars, Hakkari, Erzincan, Iğdır, Ardahan ve Tunceli'dir. Varyans analizi (ANOVA) uygulanarak iller arası üretim miktarı farklılığı araştırıldı. Yapılan analizle bal üretimi illere göre önemli farklılık göstermiştir ($p<0.001$). Tukey testi sonucunda; Bitlis ile Kars, Hakkari, Muş, Tunceli, Iğdır ve Ardahan arasında, Bingöl ile Muş, Tunceli, Iğdır, Ardahan arasında, Erzincan ile Muş, Tunceli, Iğdır ve Ardahan, Hakkari ile Muş, Tunceli, Iğdır ve Ardahan arasında, Kars ile Muş, Tunceli, Iğdır ve Ardahan arasında ve Tunceli-Iğdır illeri arasında ortalama bal üretimi farklılığı önemli bulunmuştur. 2011-2021 dönemi baz alındığında, bu iller içinde yıllık ortalama bal üretimi en yüksek iller sırasıyla Bitlis (1663 ton), Bingöl (1401 ton) ve Erzincan (1329 ton)'dır. En düşük ortalama bal üretimi olan iller ise Iğdır (182 ton) ve Ardahan (235 ton)'dır. Bu iller içinde, "Tarım ve Havza Bazlı Kalkınma" alanında "Pilot Üniversite" olarak seçilen Bingöl Üniversitesinin bulunduğu Bingöl ilinde bal üretimi için sabit indeks ve değişken indeks hesaplanmıştır. 2011=100 baz alındığında en yüksek sabit indeks değeri 122.915 ile 2020 yılında gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle dönem içinde en yüksek bal üretim artışı %22.915 ile 2020 yılında olmuştur. Bunu sırasıyla 115.373 ile 2021 yılı ve 102.487 ile 2019 yılı izlemiştir. Değişken indekse göre en yüksek indeks 2018 yılında 133.094 iken, ikinci sırada 119.933 ile 2020 yılı, 117.801 ile 2017 yılıdır. Gerek sabit indeks gerekse değişken indeks sonucunda en yüksek üretim artışı 2017-2020 yılları arasında olmuştur. Söz konusu yıllar Bingöl Üniversitesi tarafından pilot üniversite faaliyetlerinin aktif olarak yürütüldüğü yıllar olup, üniversitenin Bingöl'ün bal üretiminde çok önemli bir rolü olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Bal, üretim, indeks, Bingöl Üniversitesi, ihtisaslaşma.

ABSTRACT

In this study, the differences in honey production between the years 2011-2021 in the provinces with a population of less than 500 000 in the Eastern Anatolia Region were examined. The

provinces within the scope of the research were Muş, Bitlis, Bingöl, Kars, Hakkari, Erzincan, Iğdır, Ardahan and Tunceli. By applying analysis of variance (ANOVA), the difference in production amount between provinces was investigated. According to the analysis, honey production showed significant differences according to the provinces ($p<0.001$). As a result of the Tukey test; Between Bitlis and Kars, Hakkari, Muş, Tunceli, Iğdır and Ardahan, between Bingöl and Muş, Tunceli, Iğdır, Ardahan, between Erzincan and Muş, Tunceli, Iğdır and Ardahan, Hakkari and Muş, Tunceli, Iğdır and Ardahan, between Kars and Muş the difference in average honey production between, Tunceli, Iğdır and Ardahan and between Tunceli-Iğdır provinces was found to be significant. Based on the 2011-2021 period, the provinces with the highest annual average honey production are Bitlis (1663 tons), Bingöl (1401 tons) and Erzincan (1329 tons), respectively. The provinces with the lowest average honey production are Iğdır (182 tons) and Ardahan (235 tons). Among these provinces, a fixed index and a variable index were calculated for honey production in the province of Bingöl, where Bingöl University selected as a "Pilot University" in the field of "Agriculture and Basin Based Development", is located. Based on 2011=100, the highest fixed index value was 122.915 in 2020. In other words, the highest honey production increase in the period was in 2020 with 22.915%. This was followed by 2021 with 115.373 and 2019 with 102.487, respectively. According to the variable index, the highest index was 133.094 in 2018, while the second is 2020 with 119.933 and 2017 with 117.801. As a result of both fixed index and variable index, the highest increase in production was between 2017-2020. These years were the years when the pilot university activities were actively carried out by Bingöl University, and it was revealed that the university had a very important role in the honey production of Bingöl.

Key words: Honey, production, index, Bingöl University, specialization.

Giriş

Arıcılık faaliyeti genel anlamda bal üretmek için yapılan bir hayvancılık faaliyetidir. Ancak elde edilen ürünler sadece bal ile sınırlı değildir. Arı sütü, bal mumu, polen, polaris gibi bu çeşitli ürünlerin de elde edildiği arıcılıkta bu ürünlerin bal karşısında ikincil ürün durumundadır (Koday ve Karadağ, 2020).

Arıcılık, gerek bal arılarının yaşam biçimi gerekse ürünlerinin hammaddelerini doğadan toplamaları nedeniyle doğaya en bağımlı hayvancılık faaliyetidir. Arıcılığın bu özelliği göz önünde tutulduğunda Türkiye, coğrafik konumu ve sahip olduğu doğal zenginlikleri nedeniyle Dünya ülkeleri arasında arıcılık için oldukça avantajlı bir konumdadır (Kekeçoğlu ve ark., 2007).

Türkiye, farklı iklim tiplerine ve çok zengin bir çeşitliliği olan, zengin flora topluluğuna sahiptir. Bu nedenle de, arı yetiştiriciliği için uygun bir ülkedir. Bu doğal potansiyel nedeniyle, ülkenin her coğrafik bölgesi ve değişik yönlerinde, arı yetiştiriciliği ve bal üretimi yapılmaktadır (Doğanay ve Çavuş, 2013).

Türkiye'de arı ürünleri tüketimi, bal tüketim alışkanlığı, tüketici tercihleri, balın kalitesi ile ilgili tüketici algılarının incelendiği değişik çalışmalar bulunmaktadır. Bir çalışmada en çok tüketilen arıcılık ürünün süzme bal olduğu, ambalaj olarak cam kavanoz, en çok güvenilen kaynak üretici ve en çok güvenilen ürün petek bal olarak bildirilmiştir (Marangoz ve Tayçu Dolu, 2019). Çanakkale ilinde tüketicilerin balı cam kavanozda tüketme ve arıcıdan satın alma tercihi bulunmakta, televizyon veya internet ortamında satılan arı ürünlerine güvenmedikleri bildirilmiştir (Niyaz ve Demirbaş, 2017). 482 kişiye uygulanan bir anket sonucunda,

tüketicilerin %47'si markalı balı her mevsim, %43'ü ise sonbahar kış aylarında satın almakta olduğu saptanmıştır (Bölüktepe ve Yılmaz, 2006). Karahan ve Özmen Özbakır (2020)'ın çalışmasında, tüketiciler balı; fiyatına (%47.8) ve markasına (%21.7) göre ve cam kavanozda (%28.9) satın alma eğiliminde olduğu bildirilmiştir. Katılımcıların (%70.6), organik bal tüketmek için normal bala göre fiyat farkı verebileceklerini ifade etmişlerdir. Tüketicilerin %56.6'sı sahte balların bal tüketim alışkanlıklarını etkilemediğini ancak üreticilerin %85.9'u sahte ballar nedeniyle satışlarının etkilendiğini ifade etmişlerdir.

Bu çalışmanın amacı, Doğu Anadolu Bölgesinde kalabalık olmayan illerde üretilen bal miktarının söz konusu illere göre değişim gösterim göstermediğinin belirlenmesidir.

Materyal ve Metot

Çalışmanın materyalini Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nun www.tuik.gov.tr web sitesinden derlenen illerin 2021 yılı nüfusları ile 2011-2021 yılları arası Hayvansal Üretim başlığı altında "Doğal Bal Üretimi" verileri oluşturmuştur.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde nüfusu 500 000'in altında olan illerin son yıllarda (2011-2021) bal üretim miktarının illere göre farklılığı incelendi. Deneme planlanırken üretim yapılan iller grup, yıllar ise tekerrür olarak ele alındı. 11 tekerrürlü olarak yürütülen bir denemedir. 2021 yılında Nüfusu 500 000'in altında olan iller ve nüfusu Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Doğu Anadolu Bölgesi'nde 2021 yılında nüfusu 500 000'in altında olan iller

İller	Nüfusu
Muş	405 228
Bitlis	352 277
Bingöl	283 112
Kars	281 077
Hakkari	278 218
Erzincan	237 351
Iğdır	203 159
Ardahan	94 932
Tunceli	83 645

Varyans analizi (ANOVA) uygulanarak iller arası üretim miktarı farklılığı araştırıldı. Üretim farklılığı önemli ise bunun hangi iller arasında olduğunu tespit etmek için Tukey testi yapıldı. Varyans analizi (ANOVA) ikiden fazla düzeyi olan tek bir faktör ile ilgilenir. Bu analiz, bağımlı değişkeni etkileyen faktörün veya faktör düzeylerinin ortalamaları arasında önemli bir fark olup olmadığını araştırır (Olmuş ve ark., 2017). ANOVA'ya ait matematik model aşağıdaki gibidir (Oehlert, 2010).

$$y_{ij} = \mu + \alpha_i + \varepsilon_{ij}$$

Burada, y_{ij}: Tüm gözlem birimleri, μ: Popülasyon ortalaması, α_i: i'nci grubun etkisi, ε_{ij}: Hatanın etkisidir.

Çoklu karşılaştırma testlerinden biri olan Tukey testi (1953), eşit örneklem büyüklükleri için örnek farklılıklarının mutlak değeri aşıldığında ikişerli grup ortalamasının önemli ölçüde farklı olduğunu ifade eder ve aşağıdaki gibi hesaplanır (Montgomary, 2006).

$$T_\alpha = q_\alpha(k, \mathrm{f})\sqrt{\frac{\mathrm{HKO}}{\mathrm{n}}}$$

Burada, k: Karşılaştırılan grup sayısı, α: Anlamlılık düzeyi, f: Hata serbestlik derecesi, HKO: Hata kareler ortalaması, n: Tekerrür sayısı.

İndeks hesaplamasında kullanılan basit indeksler sabit ve değişken temel devreli indeksler olarak hesaplanır (Köse, 2012; DİE, 1998).

Sabit indeksler

$$SI_t = \frac{X_t}{X_0}100$$

Değişken indeksler

$$DI_t = \frac{X_t}{X_{t-1}}100$$

şeklinde hesaplanır. İndeks değeri (I) 100'den büyükse (I-100) bulunur ve bu değer yüzde artış olarak, indeks değeri 100'den küçükse (100-I) değeri hesaplanır ve bu değer yüzde azalış olarak yorumlanır (Köse, 2012).

Varyans analizi için kullanılan istatistik analizler MİNİTAB 16 paket programı ile yapılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

İncelenen döneme ait illerin bal üretim miktarı (ton) Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. 2011-2021 yılları arası bal üretim miktarı (ton)

Yıllar	Muş	Bitlis	Bingöl	Kars	Hakkari	Erzincan	Iğdır	Ardahan	Tunceli
2011	517.754	1217.849	1494.013	475.92	1769.101	1213.7	137.36	504.169	983.545
2012	537.485	514.48	1523.1	398.42	1296.036	1073.546	123.18	147.427	722.486
2013	596.746	1524	1294.255	352.7	1149.37	1085.346	117.244	467.741	552.136
2014	638.225	1429	1288.18	1260.113	1131.913	1006.523	225.004	203.3	640.934
2015	711.135	1832	1448.964	1223.918	1495.996	1459.645	282	191.5	794.911
2016	504.541	1747.155	873.746	1150.549	1354.361	1451.441	217.872	200.655	621.091

2017	629.098	1792.467	1029.28	1277.984	1507.126	1281.97	168.85	179.175	762.268
2018	581.467	2094.644	1369.907	1293.76	860.158	1517.454	162.045	190.615	419.661
2019	704.135	2125.385	1531.162	1819.26	1087.876	1479.597	167.906	297.791	390.847
2020	583.847	1954.861	1836.367	1815.36	312.746	1696.895	184.009	120.71	681.991
2021	500.408	2057.765	1723.686	1147.392	693.635	1350.73	216.1	80.013	466.153

Doğu Anadolu Bölgesi'nde nüfusu 500 000'in altında olan 9 ilin 2011-2021 yılları arası üretim miktarı ortalaması, standart sapması, standart hatası, maksimum ve minimum değerlerini içeren tanıtıcı istatistikler Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Tanıtıcı istatistikler

İller	N	$\bar{X}$	s	$s_{\bar{x}}$	Min.	Max.
Muş	11	591.349	74.161	22.360	500.408	711.135
Bitlis	11	1662.691	478.004	144.124	514.480	2125.385
Bingöl	11	1401.151	278.879	84.085	873.746	1836.367
Kars	11	1110.489	508.235	153.239	352.700	1819.260
Hakkari	11	1150.756	411.227	123.990	312.746	1769.101
Erzincan	11	1328.804	216.840	65.380	1006.523	1696.895
Iğdır	11	181.961	49.718	14.990	117.244	282.000
Ardahan	11	234.827	135.823	40.952	80.013	504.169
Tunceli	11	639.638	177.331	53.467	390.847	983.545
Genel	99	922.407	580.559	58.348	80.013	2125.385

$\bar{X}$: Ortalama, s: Standart sapma, $s_{\bar{x}}$: Standart hata

Tablo 3'te verilen bilgilere göre, yıllık ortalama en yüksek bal üretimi Bitlis ilinde (1662.691 ton) gerçekleşmiştir. Bunu sırasıyla Bingöl (1401.151 ton) ve Erzincan (1328.804 ton) illeri takip etmiştir. PİKOM'un faaliyet gösterdiği Bingöl ili bu iller arasında en fazla üretime sahip ikinci durumdadır ve önemli bir yere sahiptir.

İller arası bal üretim farklılığını belirleyen varyans analizi tablosu (ANOVA) aşağıdaki gibidir (Tablo 4).

Tablo 4. Varynas analizi sonuçları (ANOVA)

VK	KT	sd	KO	F	p
İller	24645262	8	3080658	33.06	0.001
Hata	8385573	90	93173		
Genel	33030834	98			

VK: Varyasyon kaynağı, KT: Kareler toplamı, sd: Serbestlik derecesi, KO: Kareler ortalaması

Tablo 4 incelendiğinde, illere göre bal üretim miktarı arasındaki farklılık istatistiksel olarak önemli bulunmuştur ($p<0.001$). Bu farklılığın hangi iller arasında olduğunu inceleyen Tukey testi sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Tukey testi sonuçları

İller	N	Üretim miktarı (ton) ortalaması	Harflendirme
Bitlis	11	1662.7	A
Bingöl	11	1401.2	A B
Erzincan	11	1328.8	A B
Hakkari	11	1150.8	B
Kars	11	1110.5	B
Tunceli	11	639.6	C
Muş	11	591.4	C D
Ardahan	11	234.8	C D
Iğdır	11	182	D

Tablo 5 incelendiğinde,

- Bitlis ili ile Hakkari, Kars, Tunceli, Muş, Ardahan ve Iğdır illeri arasında,
- Bingöl ili ile Tunceli, Muş, Iğdır ve Ardahan illeri arasında,
- Erzincan ili ile Tunceli, Muş, Iğdır ve Ardahan illeri arasında,
- Hakkari ili Tunceli, Muş, Iğdır ve Ardahan illeri arasında,
- Kars ili Tunceli, Muş, Iğdır ve Ardahan illeri arasında,
- Tunceli ile Iğdır illeri arasında

önemli üretim farklılığı olmuştur.

PİKOM'un faaliyet gösterdiği Bingöl ilinin bal üretimi üretim indeksleri de hesaplanmıştır. İndeks hesaplama işleminde 2011=100 baz alınmıştır. Üretim indeksleri sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Üretim indeksleri

Yıllar	Bingöl	Sabit indeks	Değişken indeks
2011	1494.01	100	100
2012	1523.1	101.947	101.947
2013	1294.26	86.629	84.975
2014	1288.18	86.223	99.531
2015	1448.96	96.985	112.481
2016	873.746	58.483	60.301
2017	1029.28	68.894	117.801
2018	1369.91	91.693	133.094
2019	1531.16	102.487	111.771
2020	1836.37	122.915	119.933
2021	1723.69	115.373	93.864

Tablo 6'da izleneceği üzere, sabit indekse göre Bingöl'de 2011 yılına kıyasla en yüksek artışlar %22.92 ile artışla 2020 yılında, %15.37 ile 2021 yılında olmuştur. Değişen indekse göre, üretimde en yüksek artışlar sırasıyla 2018, 2020 ve 2017 yıllarında olmuştur. Bu yıllara ait değişen indeks değerleri sırasıyla 133.094, 119.933 ve 117.801'dir. Bir başka deyişle 2011 yılına göre kıyasla bu yıllardaki artış oranları sırasıyla %33.09, %19.93 ve %17.80'dir. Bu değerler PİKOM'un faaliyet gösterdiği dönem içindedir. Bu durum PİKOM'un Bingöl bal üretimine çok önemli katkısının olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Çalışma sonucunda, Türkiye'de son 10 yıllık dönemde Doğu Anadolu Bölgesi'nde iller arasında bal üretim miktarı bakımından önemli farklılık göstermiştir. En yüksek üretim miktarı Bitlis ilinde olurken, bunu sırasıyla Bingöl ve Erzincan illeri izlemiştir. PİKOM'un Bingöl Üniversitesinde faaliyet gösterdiği yıllardan itibaren bal üretim miktarında kayda değer artış görülmüştür. Üretim sabit ve değişen indeksler dikkate alındığında baz alınan 2011 yılına oranla en büyük sabit indeks 122.915 ile 2020 yılına aittir. Bu sonuç son dönemlerde en yüksek üretim artışının (%22.92) 2020 yılında gerçekleştiğini göstermektedir. Değişen indeks hesabına göre en yüksek değer 133.094 2018 yılında seyretmiştir. Kısaca üretim artışı en yüksek %33.09 ile 2018'de olmuştur. Sabit indeks ile 2019-2021 yılları arası dönem, değişen indeks ile 2017-

2020 yılları dönem bal üretiminin en fazla artış olduğu yıllardır. PİKOM programının Bingöl bal üretimi üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

Bölüktepe, F. E., Yılmaz, S. 2006. Tüketicilerin bal satın alma davranış ve alışkanlıklarını etkileme sürecinde markanın önemini belirlemeye yönelik bir araştırma. Uludağ Arıcılık Dergisi, 6(4): 135-142.

DİE, 1998. Fiyat İndeksleri ve Enflasyon. Sorularla İstatistikler Dizisi 7. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

Doğanay, H., Çavuş, A. 2013. Türkiye Ekonomik Coğrafyası. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Karahan, Ş., Özmen Özbakır, G. 2020. Güneydoğu Anadolu'da Arıcılık Faaliyetlerinin ve Bal Tüketim Alışkanlıklarının Belirlenmesi. Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi 7(4): 1148–1158.

Kekeçoğlu, M., Gürcan, E.K., Soysal, M.İ. 2007. Türkiye Arı Yetiştiriciliğinin Bal Üretimi Bakımından Durumu. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 4(2): 227-236.

Koday, Z. Karadağ, H. 2020. Türkiye'deki Arıcılık Faaliyetleri ve Bal Üretiminin Bölgesel Dağılımı (2007 - 2018). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (1): 495-510

Köse, N. 2012. İstatistik ve Olasılığa Giriş-I. Gazi Kitabevi, Ankara.

Marangoz, M., Tayçu Dolu, Z. 2019. Tüketicilerin arı ürünlerine ilişkin bilgi ve güven düzeyleri ile satın alma davranışlarının araştırılması. Uludağ Arıcılık Dergisi, 19(2): 110-125.

Montgomery, D. C. 2006. Design and Experiments. John Wiley Sons, Inc, New York.

Niyaz, Ö.C., Demirbaş, N. 2017. Arı ürünleri tüketicilerinin genel özellikleri ve tüketim tercihleri: Çanakkale ili örneği. Tarım Ekonomisi Dergisi, 23: 255-262.

Oehlert, G. W. 2010. A First Course in Design and Analysis of Experiments. Minitab is a registered trademark of Minitab, Inc.

Olmuş, H., Erbaş Oral, S., Nazman, E. 2017. Araştırmacılar için SPSS Uygulamalı İstatistiksel Deney Tasarımı. Gazi Kitapevi, Ankara.

TÜİK, 2021. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçları. Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr (11 Mart 2022).

TÜİK, 2021. Hayvansal Üretim. Doğal bal ve ton. Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=101&locale=tr (19 Nisan 2022).

Tukey, J. W. 1953. The Problem of Multiple Comparisons. Unpublished Notes. Princeton University.

BİNGÖL İLİNDE KOYUN VE KEÇİ VARLIĞININ REGRESYON ANALİZİ

Regression Analysis of Sheep and Goat Presence in Bingol Province

Şenol ÇELİK

ORCID ID: --------

Bingöl Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootekni Bölümü Biyometri ve Genetik ABD, Bingöl, Türkiye

Turgut AYGÜN

ORCID ID: --------

Bingöl Üniversitesi Veteriner Fakültesi Zootekni ve Hayvan Besleme Bölümü, Bingöl, Türkiye

Nusret ÖZBAY

ORCID ID: --------

Bingöl Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü, Bingöl, Türkiye

ÖZET

Bu çalışmada, Bingöl'de 2005-2021 yılları arasında koyun ve keçi sayısını modellemek için regresyon analizi uygulanmıştır. Doğrusal, karesel, kübik, logaritmik ve üstel regresyon modelleri incelenmiştir. Koyun sayısı modeli için doğrusal, karesel, kübik, logaritmik ve üstel regresyon modellerine ait determinasyon katsayıları (R^2) sırasıyla 0.163, 0.807, 0.813, 0.015 ve 0.142 olarak bulunmuştur. En yüksek R^2 değerine sahip kübik regresyon modelinin parametre katsayıları önemsiz çıkmıştır. Bu nedenle parametre tahminleri önemli bulunan ($p<0.001$) karesel regresyon modeli en uygun model seçilmiştir. Uygun olan bu modelin düzeltilmiş determinasyon katsayısı $\bar{R}^2 = 0.780$ bulunmuştur. Karesel regresyon modeline göre Bingöl'de gelecek 3 yıllık (2022-2024 dönemi) koyun sayısı tahmini olarak sırasıyla 602796, 664972 ve 733016'dır. Koyun sayısı için 2005=100 baz alınarak basit indeks hesaplandığında en yüksek indeks değerleri sırasıyla 2020 yılında 124.60, 2021'de 122.77 ve 2019'da 109.96 olmuştur. 'Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşması' programı kapsamda; 18 Ekim 2016 tarihinde Bingöl Üniversitesinin "Tarım ve Havza Bazlı Kalkınma" alanında "Pilot Üniversite" olarak seçilmiştir. Pilot üniversite olarak faaliyetlerin yürütüldüğü yıllarda koyun sayısında ciddi artış olmuştur. Keçi sayısı için en uygun parametre tahminleri anlamlı olan ve R^2 değeri en yüksek olan kübik regresyon modeli seçilmiştir. Kübik regresyon modeli sonucunda, Bingöl'de 2022-2024 yılları arası gelecek 3 yıllık dönemde keçi sayısında düşüş olacağı tahmin edilmektedir (151296-95881). Keçi sayısı için 2005=100 baz alınarak basit indeks hesaplandığında en yüksek indeks değeri 126.69 ile yine pilot üniversite faaliyetlerinin aktif olarak yürütüldüğü 2020 yılıdır. Yapılan analiz sonucunda, Bingöl'de koyun sayısının karesel, keçi sayısının kübik regresyon modeli ile iyi sonuçlar verdiği görülmüştür. Bingöl

Üniversitesinin "Tarım ve Havza Bazlı Kalkınma" alanında faaliyet gösterdiği yıllarda koyun ve keçi varlığı önemli gelişme göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Koyun, keçi, PİKOM, regresyon, indeks

ABSTRACT

In this study, regression analysis was applied to model the number of sheep and goats in the province of Bingöl between the years 2005-2021. For this purpose, linear, quadratic, cubic, logarithmic and exponential regression models were examined. The coefficients of determination (R^2) for the linear, square, cubic, logarithmic and exponential regression models for the number of sheep model were found to be 0.163, 0.807, 0.813, 0.015 and 0.142, respectively. The parameter coefficients of the cubic regression model with the highest R^2 value were insignificant. The quadratic regression model, whose parameter estimates were found to be significant ($p<0.001$), was chosen as the most appropriate model. The corrected coefficient of determination of this suitable model was determined as $R^{-}\hat{}2=0.780$. According to the quadratic regression model, the future 3-year (2022-2024 period) sheep presence in Bingöl province was estimated as 602796, 664972 and 733016, respectively. When the simple index is calculated based on 2005=100 for the number of sheep, the highest index values were 124.60 in 2020, 122.77 in 2021 and 109.96 in 2019, respectively. Within the scope of the "Regional Development-Oriented Mission Differentiation and Specialization" program, Bingöl University was selected as a "Pilot University" in the field of "Agriculture and Basin Based Development" on October 18, 2016. In the years in which the activities were carried out as a pilot university, there was a serious increase in the presence of sheep. The cubic regression model with the most significant parameter estimates for the number of goats and the highest R^2 value was selected. As a result of the cubic regression model, it is estimated that there will be a decrease in the number of goats in Bingöl in the next 3-year period between 2022-2024 (151296-95881). When the simple index is calculated based on 2005=100 for the number of goats, the highest index value is 126.69, which is the year 2020 in which the pilot university activities are actively carried out. As a result of the analysis, it was seen that the number of sheep in Bingöl gave good results with the square regression model and the number of goats with the cubic regression model. It can be said that there has been an important development in terms of sheep and goats in the years when Bingöl University conducting studies in the field of "Agriculture and Basin Based Development".

Key words: Sheep, goat, PİKOM, regression, index, Bingöl.

Giriş

Coğrafi yapısı ve geniş meralara sahip olmasıyla Türkiye, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için oldukça elverişli bir ülkedir ve küçükbaş hayvan varlığında da iyi bir durumdadır.

Türkiye koyun varlığı 2002-2019 yılları arasında yüzde 48 oranında artarak 25,2 milyon baştan 37,3 milyon başa; keçi varlığı da yüzde 65 artarak 6,8 milyon baştan 11,2 milyon başa yükseldi (Burçak, 2020). 2021 yılı TÜİK kayıtlarına göre Türkiye'de koyun sayısı 45 177 690, keçi sayısı ise 12 341 514 olmuştur.

Bingöl ili 2021 yılında Türkiye'de 521 512 koyun varlığı ile 32'nci sırada, 174 619 keçi varlığı ile 28'nci sırada yer almaktadır. En fazla koyun sayısına sahip ilk 3 il sırasıyla Van (3 080 913), Konya (2 769 018) ve Şanlıurfa (2 152 366)'dır. En fazla keçi sayısına sahip ilk 3 il sırasıyla

Mersin, Antalya ve Şırnak'tır. Bu illere ait keçi sayıları sırasıyla 911 308, 845 638 ve 535 228'dir (TÜİK, 2021).

Hayvancılık sektörünün alt kolu olan küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde genel olarak zayıf çayır meralar ve nadas alanları, anız ve bitkisel üretime uygun olmayan alanlar değerlendirilerek et, süt, yün, kıl, tiftik ve deri gibi ürünler elde edilmektedir (Paksoy ve Özçelik 2008).

Koyun ve keçilerden elde edilen besinler insan beslenmesinde hayati bir öneme sahiptir. Hayvansal proteinin ucuz ve erişilebilir bir şekilde tedarik edilmesi ve toplumların dengeli ve yeterli beslenmeleri açısından bu sektör son derece önemlidir. Yeryüzünde insanoğlunun ilk geçim kaynaklarından biri olarak bilinen küçükbaş hayvancılık, tarih boyunca tarımsal ekonomideki yerini büyük bir ölçüde korumuş ve günümüzde de dünya çapında milyonlarca kişiye iş imkânı sağlamaktadır (DAKA, 2012).

Türkiye sahip olduğu doğal ve ekonomik koşulları, tarımsal yapısı, gelenekleri ile koyun ve yetiştiriciliğinin yaygın olarak yapılmasına elverişli bir ülke konumundadır (Kaymakçı ve Engindeniz 2010).

Verimlilik unsuru çoğu zaman salt ürün verim miktarı ile ilişkilendirilmiş ise de bu özellikle Doğu Anadolu Bölgesi gibi kısıtlı kaynaklara dayalı tarımsal üretimin yapıldığı alanlarda daha çok verim maliyetinin düşürülmesi açısından daha tek yönlü bir perspektife muhtaçtır. Zira bölgede yetiştirilmesi düşünülecek ve planlanacak birçok verimli ırk, bölgeye has sert iklim ve beslenme koşulları açısından başarısız olacağı düşünülmektedir (Demir ve Aygün, 2021).

Varyasyon yönünden yerli koyun ırklarımız son yıllarda incelenmeye başlanmıştır, bazı yerli ırklarımız verim özellikleri bakımından önemli bir genetik varyasyona sahiptirler. Aynı ırk içerisinde bile çevresel faktörlerin varyasyonlara neden olduğu, farklı araştırmacıların aynı ırk için elde etmiş oldukları sonuçlar arasında bile farklılıkların olduğu bilinmektedir (Alarslan ve Aygün, 2021). Doğu Anadolu Bölgesinde yetiştirilen yerli koyun ırklarının döl verimleri yüksek değildir. Koyunlarda süt verimi diğer türlere göre düşük olmasına rağmen sert iklim, engebeli arazi ve yetersiz beslenme koşullarına iyi adapte olması koyun ve keçilerin tercihi bakımından öne çıkmaktadır. Yöredeki yetiştiriciler de küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapma nedenleri arasında koyun ve keçinin diğer türlere göre kolay ve masrafsız olması, çevre şartlarına dayanıklı oluşu, yayla koşullarına iyi adapte olduklarını ve yeterli düzeyde bitkisel üretim yapamadıklarını belirtmektedirler (Demir ve Aygün, 2021).

Bu çalışmada, koyun ve keçi sayısının Bingöl ilindeki durumu incelenerek regresyon modelleri kullanılarak en uygun modelin belirlenmesi ve küçükbaş varlığının tahmin edilmesi amaçlanmıştır.

Materyal ve Metot

Çalışmanın materyali Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nun www.tuik.gov.tr web sitesinden alınan illerin Bingöl ilinde 2005-2021 yılları arası Hayvancılık İstatistikleri başlığı altında "Canlı Hayvan Sayısı" içinde koyun ve keçi sayıları verilerinden ibarettir.

Doğrusal regresyon modeli aşağıdaki gibi tanımlanır (Schmidt ve Finan, 2018).

$$Y = a + bt + \varepsilon$$

Karesel regresyon modeli (Cudeck ve du Toit, 2002),

$$Y = a + b_1 t + b_2 t^2 + \varepsilon$$

Kübik regresyon modeli (Kadılar, 2009),

$$Y = a + b_1 t + b_2 t^2 + b_3 t^3 + \varepsilon$$

Üstel regresyon modeli,

$$Y = ae^{bt}$$

şeklinde olup (Rawlings ve ark., 1998), denklemin her iki tarafının doğal logaritması alındığında

$$\ln Y = \ln a + bt$$

şeklinde bir model elde edilir.

Logaritmik regresyon modeli,

$$\mathrm{Y} = \mathrm{a} + b \ln t + \varepsilon$$

olarak ifade edilir (Kadılar, 2009).

İndeks hesaplamasında kullanılan basit indeksler sabit ve değişken temel devreli indeksler olarak hesaplanır (Köse, 2012; DİE, 1998).

Sabit indeksler

$$SI_t = \frac{X_t}{X_0} 100$$

şeklinde hesaplanır. İndeks değeri (I) 100'den büyükse (I-100) bulunur ve bu değer yüzde artış olarak, indeks değeri 100'den küçükse (100-I) değeri hesaplanır ve bu değer yüzde azalış olarak yorumlanır (Köse, 2012).

Bulgular ve Tartışma

Bingöl ilinde 2005-2021 yılları arası koyun sayısı için doğrusal, karesel, kübik, logaritmik ve üstel regresyon modelleri incelendi. Koyun sayısının bağımlı değişken, yılların ise bağımsız değişken olduğu modellere ait parametre tahmin katsayıları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Model Özeti ve Parametre Tahminleri (Koyun sayısı için)

Regresyon modelleri	Model özeti			Parametre tahmini			
	R^2	F	p	Sabit (b0)	b1	b2	b3
Doğrusal	0.163	2.931	0.107	319627	6442.53		
Karesel	0.807	29.337	0.001	486830	-46358	2933.38	
Kübik	0.813	18.803	0.001	508373	-58957	4634.14	-62.991
Logaritmik	0.015	0.235	0.635	352845	12565.5		

Üstel	0.142	2.492	0.135	320664	0.016		

Tablo 1'de görüldüğü gibi, modeli istatistiksel olarak yeterli bulunan ve belirleme katsayısı (R^2) en yüksek olan sırasıyla kübik ve karesel regresyon modelleri uygun model olarak seçilmiştir. Kübik regresyon modelinde R^2=0.813, F=18.803 ve p<0.001 iken, karesel regresyon modelinde R^2=0.807, F=29.337 ve p<0.001'dir. Söz konusu modellerin parametre katsayılarının önemliliği incelendi ve elde edilen sonuçlar sırasıyla Tablo 2 ve Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 2. Karesel regresyon modeli sonuçları (Koyun sayısı için)

Değişkenler	Katsayı (b)	Std. hata	t	p
b1	-46358.33	7941.779	-5.837	0.001
b2	2933.381	428.816	6.841	0.001
Sabit	486830.13	31052.89	15.68	0.001

Tablo 2'de elde edilen sonuçlara göre, b1 ve b2 parametreleri istatistiksel olarak önemli bulunmuştur (p<0.001). Dolayısıyla model uygundur.

Tablo 3. Kübik regresyon modeli sonuçları (Koyun sayısı için)

Değişkenler	Katsayı (b)	Std. hata	t	p
b1	-58956.54	22223.68	-2.653	0.020
b2	4634.139	2826.686	1.639	0.125
b3	-62.991	103.423	-0.609	0.553
Sabit	508373.07	47547.15	10.69	0.001

Tablo 3'te elde edilen sonuçlara göre, b1 parametresi istatistiksel olarak önemli (p<0.05) iken, b2 ve b3 parametreleri istatistiksel olarak önemsiz bulunmuştur. Bu yüzden model uygun değildir.

Bingöl ilinde koyun sayısı modellemesi için karesel regresyon modeli değerlendirilecektir ve karesel regresyon modeli aşağıdaki gibidir.

$$Y = 486830 - 46358.325x + 2933.381x^2$$

Karesel regresyon modeli ile 2022-2024 yılları arasını kapsayan 3 yıllık dönemde koyun sayısı tahmini yapılmıştır. Buna göre Bingöl ilinde koyun varlığı 2022 yılında 602 796, 2023'te 664 972 ve 2024'te ise 733 016 olarak tahmin edilmiştir. Bu durum Bingöl'de önümüzdeki yıllarda

koyun sayısının artacağı anlamındadır. Bu sonuç Bingöl ekonomisi ve küçükbaş hayvancılığı açısından olumlu bir gelişmedir.

Bingöl ilinde koyun sayısı için hesaplanan basit indeks Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Koyun sayısı basit indeks

Yıllar	**Koyun sayısı**	**İndeks**
2005	424796	100
2006	442372	104.14
2007	376416	88.61
2008	393855	92.72
2009	254680	59.95
2010	315852	74.35
2011	276161	65.01
2012	297000	69.92
2013	311616	73.36
2014	318827	75.05
2015	376185	88.56
2016	402035	94.64
2017	348551	82.05
2018	363099	85.48
2019	467117	109.96
2020	529299	124.60
2021	521512	122.77

Tablo 4'de görüldüğü gibi 2005=100 baz alınarak hesaplanan basit indeks sonucunda, en fazla artışlar sırasıyla PİKOM'un faaliyet gösterdiği 2020 (124.60), 2021 (122.77) ve 2019 (109.96) yıllarında seyretmiştir. PİKOM'un koyun sayısı artışında önemli katkısının olduğu inkar edilemez.

Benzer şekilde, Bingöl'de 2005-2021 yılları arası keçi sayısı için de doğrusal, karesel, kübik, logaritmik ve üstel regresyon modelleri incelendi. Keçi sayısının bağımlı değişken, yılların ise bağımsız değişken olduğu modellere ait parametre tahmin katsayıları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Model Özeti ve Parametre Tahminleri (Keçi sayısı için)

	Model özeti			Parametre tahmini			
Regresyon modelleri	R^2	F	p	Sabit (b0)	b1	b2	b3
Doğrusal	0.244	4.846	0.044	118968.34	3203.132		
Karesel	0.363	3.993	0.042	148217.5	-6033.445	513.143	
Kübik	0.571	5.756	0.01	202795.84	-37950.6	4821.96	-159.59
Logaritmik	0.087	1.433	0.25	123856.85	12146.653		
Üstel	0.212	4.046	0.063	115545.37	0.024		

Tablo 5 incelendiğinde, modeli istatistiksel olarak yeterli bulunan ve belirleme katsayısı (R^2) en yüksek olan kübik regresyon modeli uygun model seçilmiştir. Kübik regresyon modelinde R^2=0.571, F=5.756 ve p<0.01 bulunmuştur. Kübik regresyon modelinin parametre katsayılarının önemliliği incelendi ve elde edilen sonuçlar sırasıyla Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Kübik regresyon modeli sonuçları (Keçi sayısı için)

	Katsayı (b)	Std. Hata	t	p
b1	-37950.602	13690.22	-2.772	0.016
b2	4821.959	1741.294	2.769	0.016
b3	-159.586	63.711	-2.505	0.026
Sabit	202795.84	29289.98	6.924	0.001

Tablo 6 incelendiğinde kübik regresyon modelinin parametre katsayıları önemlidir (p<0.05).

Bingöl ilinde keçi sayısı modellemesi için kübik regresyon modeli değerlendirilecektir ve kübik regresyon modeli aşağıdaki gibidir.

$$Y = 202795.84 - 37950.602x + 4821.959x^2 - 159.586x^3$$

Kübik regresyon modeli ile 2022-2024 yılları arasını kapsayan 3 yıllık dönemde keçi sayısı öngörüsü yapılmıştır (Tablo 7). Öngörü sonucunda, Bingöl'de önümüzdeki yıllarda keçi sayısının azalacağı beklenmektedir. Bu olumsuz durumu gidermek için gerekli tedbirlerin alınmasında fayda vardır. Küçükbaş hayvancılığında devamlılık için, meraların ve çayırların elverişli hale getirilmesi ve halkın küçükbaş hayvancılığa teşvik edilmesi sağlanmalıdır.

Tablo 7. 2022-2024 arası keçi sayısı öngörüsü (3 yıl tahmin)

Yıllar	**2020**	**2021**	**2022**
Keçi sayısı tahmini	151296	127863	95881

Tablo 8'de Bingöl iline ait keçi sayısı basit indeksi verilmiştir.

Tablo 8. Keçi sayısı basit indeks

Yıllar	Keçi sayısı	İndeks
2005	151197	100
2006	181608	120.11
2007	134057	88.66
2008	124033	82.03
2009	74740	49.43
2010	80453	53.21
2011	122519	81.03
2012	140800	93.12
2013	154879	102.44
2014	166772	110.30
2015	169157	111.88
2016	173805	114.95
2017	156181	103.30
2018	147682	97.68

2019	168486	111.43
2020	191553	126.69
2021	174619	115.49

Tablo 8'de görüldüğü gibi 2005=100 baz alınarak hesaplanan basit indeks sonucunda, en fazla artışlar sırasıyla PİKOM'un faaliyet gösterdiği 2020 (126.69), 2006 8120.11) ve 2021 (115.49) yıllarında seyretmiştir. Bingöl'de keçi sayısı artışında PİKOM'un önemli katkısının olduğu net bir şekilde görülmektedir.

Sonuç

Bingöl'de koyun ve keçi varlığının modellemesinin incelendiği çalışmada, koyun sayısının karesel, keçi sayısının kübik regresyon modeli ile açıklandığı görülmüştür. Koyun ve keçi sayısını açıklayan regresyon modellerinin R^2 değerleri sırasıyla 0.807 ve 0.571 bulunmuştur. Basit indeks hesabı ile 2005 yılı baz alındığında en yüksek artış koyun sayısında %24.60 ile 2020 yılında, keçi sayısında da %26.69 ile 2020 yılında olmuştur. Bingöl Üniversitesinin PİKOM altında "Tarım ve Havza Bazlı Kalkınma" alanında faaliyet gösterdiği yıllarda koyun ve keçi varlığı önemli gelişme göstermiştir.

Kaynaklar

Alarslan, E., Aygün, T., 2021. Yalova genotipi koyunların kırkım sonu canlı ağırlığı ve yapağı özellikleri. Journal of Animal Science and Products, 3(1): 63-72.

Burçak, E. 2020. Küçükbaş Hayvan Varlığında Avrupa Birincisiyiz. Türk Tarım ve Orman Dergisi Mart Nisan 2020.

Cudeck, R., du Toit, S.H.C. 2002. A Version of Quadratic Regression with Interpretable Parameters. Multivariate Behavioral Research, 37(4): 501-519.

DAKA, 2012. Küçükbaş Hayvancılık Çalıştay Raporu. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı. 8-9 Haziran 2012. Hakkari, 167 s.

Demir, E., Aygün, T., 2021. Halk Elinde Yetiştirilen Hırik (Hamdani x Akkaraman Melezi) Koyunlarının Döl, Süt ve Yapağı Verimi Özellikleri. Journal of Animal Production, 62(1): 1-5.

DİE, 1998. Fiyat İndeksleri ve Enflasyon. Sorularla İstatistikler Dizisi 7. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

Kadılar, C. 2009. SPSS Uygulamalı Zaman Serileri Analizine Giriş. Bizim Büro Basımevi, Ankara.

Kaymakçı, M, Engindeniz, S. 2010. Türkiye'de Keçi Yetiştiriciliği: Sorunlar ve Çözümler. Ulusal Keçicilik Kongresi 24-26 Haziran 2010, Bildiriler Kitabı, Çanakkale, 1-25.

Köse, N. 2012. İstatistik ve Olasılığa Giriş-I. Gazi Kitabevi, Ankara.

Paksoy, M., Özçelik, A. 2008. Kahramanmaraş İlinde Süt Üretimine Yönelik Keçi Yetiştiriciliğine Yer Veren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi. Ankara. Tarım Bilimleri Dergisi 14 (4): 420-427.

Rawlings, J.O., Pantula, S.G., Dickey, D.A. 1998. Applied Regression Analysis. A Research Tool. Springer Texts in Statistics, New York, USA.

Schmidt, A.F., Finan, C. 2018. Linear regression and the normality assumption. Journal of Clinical Epidemiology 98: 146-151.

TÜİK, 2021. Hayvancılık İstatistikleri. Canlı Hayvan Sayısı. Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=101&locale=tr (11 Nisan 2022).

UZAKTAN DİL EĞİTİMİNDE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN VE ÖĞRETİM ELEMANLARININ ÖĞRENCİ ÖZERKLİĞİNE HAZIR BULUNUŞLUKLARI: TÜRKİYE'DE YABANCI DİL OLARAK İNGİLİZCE BAĞLAMINDA NİTEL BİR ÇALIŞMA

University Students' and Instructors' Readiness For Learner Autonomy in Distance Language Education: A Qualitative Study in Turkish Efl Context

İsmail SAKA

ORCID ID: --------

Konya Teknik Üniversitesi

ÖZET

Bu nitel çalışma, üniversite öğrencilerinin ve öğretim elemanlarının uzaktan dil eğitiminde öğrenen özerkliğine hazır olup olmadığını araştırmaktadır. Yozgat Bozok Üniversitesi'nde 7 birinci sınıf öğrencisi ve 8 İngilizce öğretim görevlisi ile 15 yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Görüşme sonuçları, öğrencilerin öğrenen özerkliği kavramının farkında olmadığını, öğretim elemanlarının ise kısmen bildiğini ortaya koymaktadır. Yüz yüze eğitimde, öğrencilere dil öğrenme konusunda yeterli sorumluluk verilmediği için bu öğrenciler özerk öğreniciler olarak kabul edilemezler. Ancak hem öğretim görevlileri hem de öğrenciler, dil materyallerini belirleme, yabancı dil pratiği yapma ve ek materyallere erişme gibi sorumlulukları paylaşarak, uzaktan eğitimde karşılıklı olarak özerk öğrenme koşullarını geliştirebileceklerini düşünmektedirler. Ancak öğrencilerin özerk olarak kabul edilmeleri için kendi öğrenmelerini değerlendirme sorumluluğunu da üstlenmeleri gerektiğinin farkında değiller. Bu nedenle, uzaktan dil eğitiminde her iki taraf da öğrenen özerkliğine kısmen hazır görünmektedir. Bununla birlikte, gerçek uzaktan dil eğitiminde, öğrencilerin gerçekten özerk öğrenme davranışı göstereceklerini garanti edemeyiz. Bizim varsayımımız, katılımcıların gelecekteki olası bir eğitim bağlamına ilişkin algılarına dayanmaktadır. Uzaktan dil eğitimini gerçekten deneyimleyen katılımcılarla yapılacak ileriye yönelik araştırmalar, uzaktan dil eğitiminde öğrenen özerkliğinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: uzaktan dil eğitimi, yüz yüze dil eğitimi, öğrenci özerkliği, algılar, İngilizceyi yabancı dil olarak öğrenen Türk öğrencileri

ABSTRACT

This qualitative study investigates university students and instructors' readiness for learner autonomy (LA) in distance language education. Fifteen semi-structured interviews were conducted with 7 freshmen and 8 English instructors at Yozgat Bozok University in Turkey. The interview results reveal that students are not aware of the concept of LA while instructors are partially know it. Students are not given enough responsibility for language learning in face-to-face education, so they cannot be regarded as autonomous learners. However, both teachers and students think that they can mutually foster autonomous learning conditions in distance education by sharing responsibilities such as determining language materials, practicing the language and accessing additional materials. But they seem to be unaware of the fact that

students should also shoulder the responsibility for evaluating their own learning to be regarded as autonomous. Therefore, both parties seem to be partly ready for LA in a distance language education. Nevertheless, we cannot guarantee that they will really demonstrate autonomous learning behaviour in actual distance language education. Our presumption is based on the participants' perceptions for a possible future education context. Further studies with the participants who really experience distance language education may provide better understanding of LA in distance language education.

Keywords: distance language education, face-to-face language education, learner autonomy, perceptions, Turkish EFL learners

INTRODUCTION

Learner autonomy (LA) has been acknowledged as a crucial factor for developing efficient language learning for many years (Holec, 1981; Littlejhon, 1985; Dickinson, 1987, 1995; Little, 1995; Littlewood, 1996; Benson, 2001; White, 2004). Enhancing the level of learners' control has been claimed to foster their level of self-determination thus, to increase their motivation to learn autonomously (Dickinson, 1987). It has been believed that students may gain a lot when they are urged to shoulder responsibility for their own learning and to work in pairs or groups, and they can demonstrate great enthusiasm and motivation and involve in their learning much more with a less dominant teacher in their classroom (Littlejhon, 1985). LA has considerable importance in discussion of distance language learning (White, 2004). In the past 30 years, technological developments have provided many distance education opportunities for learners and teachers. These developments have brought about new learning contexts in which interconnected communities share mutual responsibilities in order to facilitate ideal learning environment. These developments require language teachers to create new teaching practices and change their understanding of language learning and teaching activities and "their identity as language teachers" (White, 2007, p. 2). As some researchers (Davis, 1998; White, 1995, 2007; Reinders & White, 2016) also indicate, developing technologies have changed our understanding of LA and the roles of learners and teachers. Similarly, distance education environment requires learners to be able to choose appropriate target language materials for their needs, to decide how to proceed in case of uncertainty or confusion and how to create associations between diverse parts of the course (White, 2004). Autonomous learners are regarded as the ones who can take partial or total ownership of some processes that teachers have traditionally undertaken, such as determining learning objectives, choosing learning methods, and assessing the process (Littlewood, 1999). Therefore, it is necessary for learners to be autonomous in distance language education and this autonomy may be in learners' interdependence with their teachers (Moore, 1994).

In many countries such as France, UK, Singapore, China and Turkey, teachers and institutions are supposed to cultivate LA and these countries include the concept of LA in their curricula, but in some countries, although they adopt LA as an aim and essential learning outcome for their education systems, the scope for decision-making and critical reflection with the assessment process may be restricted, especially in distance education context (Murphy, 2015). In addition, the interpretation of LA may differ in different educational and cultural settings (Littlewood, 1999). Thus, students' and teachers' perceptions of LA may be affected by educational and cultural settings of the instruction, and students who have a particular cultural background may not demonstrate the same readiness level for LA as the students of other cultures (Yıldırım, 2012). Understanding their readiness for LA is also important in cultural

settings where distance language education is applied. In the last two years, as a state university in Turkey, Yozgat Bozok University has been preparing to give common compulsory courses such as English, Turkish and History through distance education. After the university establishes the required technological infrastructure, it will start offering distance education for its learners soon. As language learners in distance language education are required to study mostly on their own by developing and using some skills related to LA, it is essential to understand whether university students and instructors at this university are ready for LA in distance language education.

Therefore, before making an attempt to initiate such a language learning environment, it is highly important to examine their readiness for LA in distance language learning process, which is the main interest of the current study. In order to explore their readiness for LA, we need to investigate students and teachers' perceptions of their own roles in distance language education. Why are their perceptions important in understanding their readiness for LA? Because learning behaviour is profoundly affected by their attitudes and beliefs, and their beliefs and behaviours may support their autonomous language learning behaviour (Cotterall, 1995). Cotterall (1995) proposes that learners' beliefs about teachers and their role and about themselves and their own role will affect their receptiveness to the activities and ideas provided in the class (p. 203). She claims that their beliefs will probably reflect their readiness for LA. She adds that by exploring learners' beliefs, teachers and learners may form "a shared understanding of the language learning process and of the part they play in it. This awareness is an essential foundation of learner autonomy" (Cotterall, 1995, p. 203).

It is expected that the results of this study may provide valuable insights for administrators, language instructors and learners at this university in understanding the learners and instructors' readiness for LA in distance language education, and subsequently taking necessary precautions if needed. In addition, this study may contribute to the existing body of knowledge about LA in distance language education context by exploring different perspectives from the samples having a different cultural background. The results of the study may also provide additional information about how the concept of autonomy in distance language education is perceived in Turkey.

In order to reach above-mentioned goals, the present study attempts to answer the following research questions:

1- What are students' perceptions of their own roles and instructors' roles in face-to-face language learning?

2- What are instructors' perceptions of their own roles and students' roles in face-to-face language learning?

3- What are students' perceptions of their own roles and instructors' roles in distance language education?

4- What are instructors' perceptions of their own roles and students' roles in distance language education?

LITERATURE REVIEW

Learner autonomy (LA): Definition and different conceptions

The notion of autonomy has been characterized and defined in numerous ways in terms of language learning. One of the most original definitions of autonomy has been proposed by Holec (1981). He defines it as "the ability to take charge of one's own learning" (Holec, 1981,

p. 3). This definition has been extensively used in most of the studies related to LA and it is still prevalent and effective in today's LA research. LA is also characterized with regard to learning situations. For example, Dickinson (1987) defines it as "the situation in which the learner is totally responsible for all of the decisions concerned with his learning and the implementation of those decisions" (p. 11). Benson (2008) states that Dickinson's definition implies that LA is regarded as independent of institutions and teachers. Thus, he emphasizes that teachers and institutions also play a role in promoting autonomous learning (Benson, 2008). He also asserts that promoting learner autonomy does not mean leaving learners to their own, it involves encouraging and assisting them to have control of learning in a way that they can determine effective objectives for themselves (Benson, 2001). Allwright (1990) defines autonomy as "a constantly changing but at any time optimal state of equilibrium between maximal self-development and human interdependence" (p. 12). In this view, LA can be seen as a phenomenon which is promoted through both students' and teachers' mutual responsibilities. Similarly, Little (1995) remarks that learner autonomy does not necessarily entail total independence, and this kind of independence means autism, not autonomy. Little (1995) suggests that in order to foster LA, the teachers' task is to encourage learners to share equal responsibility for co-production, both at affective level and in respect to their readiness to take over organizational initiatives. He maintains that in order to promote LA, teachers must decide whether and how far it is possible for students to set their own learning goals, choose their own materials and contribute to evaluation of their learning progress. Benson (2001) refers to common misconceptions about LA and indicates that LA is not the same as self-instruction and it is not limited to learning in the absence of a teacher. He maintains that LA does not include irresponsibility of the teacher and allowing students to get on with things as much as they can, LA is not an alternative teaching method, it is not a steady state accomplished by students, or a single simply described behaviour (Benson, 2001, p. 48). Holec's (1981) definition includes learner's responsibilities such as determining the goals, defining the progression and content, choosing the methods and techniques, monitoring the process and assessing the outcome. However, Benson (2001) discusses that these decision-making abilities include widely technical terms, but not cognitive dimensions, then he suggests that the description of LA in language learning should recognize three levels where learner control can be exercised: cognitive process, learning management and learning content which are interdependent on each other. He explains that efficient learning management relies on controlling cognitive processes in learning, whereas this control has some consequences for self-management of learning. He adds that autonomy implies that control over cognitive processes and self-management should include decisions related to the content of learning. Benson (2001) claims that it is problematic to measure autonomy practically as it is a multidimensional construct and learning context may affect the possibility of learner's control on his own learning. He indicates that autonomy can take various forms for different learners, sometimes for the same learner in different learning context and its manifestations may differ according to different cultural learning contexts. He also believes that teachers' and students' perceptions of autonomy influence the development of LA (Benson, 2008). He investigates how the concept of autonomy may appear differently from teachers' and students' perspectives. He argues that from teachers' perspective, autonomy is mainly related to classroom or institutional learning arrangements in an established curriculum. More precisely, from their perspective autonomy implies "the learner taking control of arrangements whose underlying legitimacy is unquestioned" (Benson, 2008, p. 15). He states that from the learners' perspective, autonomy is mainly related to learning and its relationship to students' lives beyond the classroom. As understanding both parties' perceptions of LA is important in language

education, the present study also attempts to draw on their perceptions. In the context of our study, we will adopt Benson's conceptualization of learner autonomy as the current study investigates the participants' perceptions of LA in a specific university in Turkey. Because Turkey has a different cultural environment from many western countries in terms of family culture, parental attitudes towards children, school culture, teacher-student relations, etc. Thus, people's perceptions of LA may also differ. In addition, students' and instructors' perceptions of LA at Yozgat Bozok University which is located in the Central Anatolia may also differ from other state universities in Turkey.

Littlewood (1996) characterizes autonomous learners as individuals having independent capacity to make choices and carry out these choices that govern their actions, then adds that this capacity relies on ability and willingness. He asserts that one may possess the ability to make choices independently despite having no willingness as this kind of behaviour is not perceived as suitable to her/his role in a specific situation. Conversely, an individual may have willingness to exercise her/his choices independently but not possess the required ability to put it into practice. He explains that ability depends on having knowledge about making the right choices among alternatives and the required skills for executing whatever choices are most appropriate. On the other hand, he states that willingness requires to have both confidence and motivation to take responsibilities for the necessary choices. Finally, he suggests that a person should possess these four components, namely, knowledge, skills, motivation and confidence, in order to act as an autonomous learner successfully. Considering the different definitions and conceptions of LA so far, several common features of LA can be listed as follows:

- Students need to shoulder responsibility for their own learning as all learning can be achieved by the students and they should develop the ability to sustain learning after their education at school.
- They should have the ownership of several processes such as choosing learning methods, determining their learning objectives and assessing progress (Littlewood, 1999, p. 71).

However, this does not mean that students are totally independent of teachers. As Little (2006) emphasizes that the development of LA in language learning is guided by some main pedagogical principles such as engaging students to share responsibility for learning process, aiding them to think critically in planning, monitoring and evaluating their own learning and using the target language as medium of language learning. Reinders and White (2016) state that there have been significant changes in the area of autonomy as a result of other fields' influence, such as the studies on motivation, educational psychology, teacher development and educational technology. They say that these factors have necessitated the reconceptualization of autonomy as a multidimensional construct. Reinders and White (2016) propose that the relationship between autonomy and the research and practice on computer-assisted language learning has become more promising and complex. According to teachers' experiences and research findings in different contexts, they indicate that a degree of autonomy is necessary in order to use technology for learning, and "our understanding of the impact of technology is changing our understanding of learner autonomy and, more broadly, the roles of learners and teachers" (Reinders & White, 2016, p. 143). Therefore, intending to contribute to the literature, this qualitative study investigates students' and instructors' perceptions of their roles and responsibilities in distance language education.

Learner autonomy in distance language education

Distance education is defined as "a modality which permits the delivery of a group of didactic media without the necessity of regular class participation, where the individual is responsible for his own learning" (Escotet, 1980, p. 264). Distance education can be provided through online course materials, e-mail and social media tools, and in the literature, this term is used to incorporate programs which enable online or face-to-face contact between the teacher and student (Croft, Dalton, & Grant, 2010). As Davis (1988) also indicates, the distance education radically changes the role of teacher and the interaction of student and teacher in the learning process. At the early periods, as White (1995) states, in distance education, each learning session is not directed by the teachers, the teachers are not available to set up and control learning activities, to intervene in case of problems, they do not provide immediate explanations, corrections, encouragement and feedback, and their role is respondent. She adds that the distance learner is separated from the teacher and learning group, so learning must occur without the support of peers and without the interactions that may take place in pair work and group work activities that allow learners to develop and evaluate their performance in target language (White, 1995, p. 208). However, these deficiencies in distance education have altered due to technological developments since those years when White evaluated distance education and as a result, our understanding of distance education has also altered. In her later study, White (2007) emphasizes that technology has altered our understanding of teachers' roles, language learning and teaching, and ongoing innovation has compensated the most salient limitations of distance language education, "namely the physical separation of teachers and learners, and made possible by a range of technology-mediated ways to develop interactive competence in the target language" (White, 2007, p. 2). She characterizes distance language learning environment and the roles of teachers in this process. She states that there are innovative learning contexts including interconnected communities rather than individual learners; new mediums to discover such as web quests, task-based CMC and audio-graphics; new ways of collaboration and interaction with remote students, and these innovations require language teachers to develop new teaching practices and to change their identity as language teachers and their understanding of learning and teaching activities; and parallel alterations are needed for learners, too (White, 2007).

It seems that new technologies bring about new roles and responsibilities for language learners and teachers. In addition, technological developments in last decades have also changed the general understanding of distance education. Benson (2011) states that distance learning and self-instruction are frequently characterized as autonomous modes of learning. In both modes, learners should study independently without contacting with tutor directly. In these modes, as she states, the learner studies the target language on his/her own, mainly with their own materials. White (2004) argues that independent learning in distance education is related to developing the abilities to interact with, engage with and participate in particular learning environments that the teachers do not always directly mediate. She states that this view is parallel with the way in which students understand the process of distance language learning, as focused on the construction of student-context interface that informs and guides future independent learning activities. She lays emphasis on value of involving learner perspectives in determining current issues for autonomous language learning in distance education. She adds that learners are involved in much more environment management and self-management, they need to make several decisions and undertake some roles that are generally conducted by teachers in the classroom. She lists these decisions as the fit between learners' own needs and language learning materials, how to proceed in case of uncertainty or confusion, how to make connections between various parts of the lesson. White (2004) believes that students are required to:

> develop awareness of what it means to be a distance language learner and what is required of them (their identity), and what is available to them within the wider learning context (the context of delivery) as they seek to adjust to a new learning environment. (White, 2004, p. 1)

White (2004) identifies 4 primary areas while referring to differences between face-to-face classroom settings and distant language learning settings. She lists some characteristics of distance education which differs from face-to-face classroom as follows:

- lack of opportunity to clarify expectations and immediate feedback, a more isolated learning context, limited access to real-time interactions
- remoteness of the teacher, being less available,
- more awareness on the part of the students (commitment, motivation, skills in self-management, using technology effectively, collaboration and interaction etc.)
- new opportunities such as flexibility of access in respect to place and time, more freedom from interactions and input, opportunities for developing skills in management and self-direction of learning, more independent approach to language learning. (White, 2004, p. 1-2)

In order to better understand the nature of autonomous learning in distance language education, we need to provide more examples from other studies. According to Benson (2013), autonomy is multidimensional, complex and variably manifested, and it is manifested in the form of language learning that denotes learning activities including students' control over aspects of language learning more widely, learning which occurs outside the context of formal education. He introduces digital literacies that provide learners with communicative practices which are included in the use of mobile devices, computers and the Internet, reading and creating written and multimodal texts outside the school and often out of cultural and linguistic borders. He maintains that the rise of digital literacies enables learners to access to numerous resources through the Internet and bypass the communicative limitations of their geographical areas through going online. He adds that digital literacies make autonomous language learning become self-initiated, be managed without intervention, or knowledge of teachers (Benson, 2013).

Murphy (2015) carried out a study with tutors and students in distance language programme offered by The Open University (UK). From learner and tutor interviews, she found that tutors found it difficult to read self-assessment sheets and it took time and effort, but in cases where students used these sheets, teachers' work became easier. They found it difficult to provide appropriate feedback and they were unsure that their students had commitments such as focusing on accuracy of structures in speaking tasks. They stated that even though they encouraged their learners to get in touch and the contact via e-mail and forums was easy, the number of the students who contacted their teachers about personal circumstances and study problems was low and they rarely asked questions. They noted some benefits, too. They stated that when students use materials, they can open channels for dialogue and discussions, exchange the content of their self-assessment sheets. Some tutors noted that writing brief comments on self-assessment sheets was crucial, learners could realize that their tutors really checked their comments. They also felt that this experience encouraged critical reflection among learners. Some of them believed that materials need to be integrated into the lesson materials. Murphy (2015) summarizes distance learning process as follows:

- The materials are restricted by economic and pedagogical concerns. There are some limits to the number of pages which can be created in texts and the duration of time of visual or audio material.
- On the other hand, supplementary materials provided through course website may be up-dated quickly.
- There was a consideration given to whether students' confidence could be fostered by making self-assessment and reflection part of the assessment for the course or whether they could be urged to get the habit of goal-setting and self-assessing if they were given a grade for using audit, self-assessment, action and goal planning.

In her study, learners reported that they could make conscious decisions about specific language skills on which aspects of lesson they should focus. They recognized that this experience necessitated an investment of time, but some of them reported that they spent their time efficiently in the long-run. Murphy emphasizes that as distance education materials must anticipate numerous needs, learners frequently feel overwhelmed due to the workload. Thus, she suggests that they need to reflect on their specific needs and strengths, so they will not waste time. Students mentioned lack of time attributing it to unrealistic workload determined by their university. Students also reported that there is a need for organization, commitment, self-discipline. Students highlighted the importance of gaining feedback and advice from their tutors (Murphy, 2015).

All these studies show the importance of LA in distance language education, and we see that students' and teachers' perspectives play a significant role in understanding the nature of autonomous learning in distance language education.

Studies on perceptions of learner autonomy and distance language education

In this part, we aim to review some studies carried out on students' and teachers' perceptions of LA and distance language education. We present a study-by-study review by providing a brief summary of each study to show how perceptions may differ in different cultures and different contexts.

Murray (1999) explored the experiences of French second language learner studying at a Canadian university and found that using technology provide students with immersion in socio-linguistically rich and simulated communities where they have the opportunity to engage in daily activities and interact with native speakers or other language speakers. Murphy concludes that these programs offer safe and authentic environments where students have the chance of becoming proficient users of target language to carry out numerous activities in their daily lives.

Januin (2007) examined distance learners' readiness for LA in Malaysia and her study revealed that students did not possess a high degree of readiness for LA and they highly relied on their teachers in many aspects of learning English although they were distance learners. As distance learners, most of them believed that learning mostly occurs in the class, they were unsure about displaying confidence and they had anxiety in their learning ability.

Chan (2003) examined teachers' perceptions of their responsibilities and roles, their evaluation of their students' autonomous language learning activities and decision-making abilities. The results showed that teachers usually perceived themselves to have more responsibilities for methodological part of language learning and motivating their learners to undertake the responsibilities for evaluating and assessing their own learning. But they thought that they were less responsible for their engagement in out of class activities and students' progress outside the classroom.

Yıldırım (2008) investigated Turkish EFL university students' readiness for LA and the questionnaire results showed that students seemed to be ready to have more responsibility in various aspects of language learning process. In his later study, Yıldırım (2012) aimed to find out perceptions of 4 Indian ESL learners concerning learner and teacher responsibilities in the language learning process. Three interview sessions revealed that learners regarded the teacher as the most responsible one in the class in terms of evaluating the course, ensuring accuracy and planning learning through defining content, setting objectives, and deciding on materials and activities. The participants thought that learners are more responsible for deciding on out of class learning activities and evaluation of their learning. They believed that both learners and teachers share equal responsibility for increasing interest and ensuring that learners make progress throughout learning process. Yıldırım (2012) indicates that educational and cultural settings of teaching and learning affect how learners and students perceive the notion of LA and these different perceptions affect the way of promoting LA. He adds that as realization and perception of LA differ in terms of cultural background, it is crucial to understand different teachers' and learners' perceptions of LA in different parts of the world.

Doğan and Mirici (2017) studied Turkish EFL instructors' perceptions and practices on LA at nine different public universities and they found that the instructors held highly positive views on different aspects of LA, and they did not perceive LA as much feasible as they perceived it desirable. In other words, they were less optimistic in terms of fostering LA practically and productively. They were doubtful about the share of responsibilities in the class.

Yigit and Yildirim (2018) examined ELT students' perceptions of LA in language learning and their interview results showed that students defined LA in many aspects. From their responses, it was found that students mainly defined LA as learners' active engagement in the process of learning, self-realization of students, and having responsibility for controlling or organizing the process. The researchers indicate that their responsibility for controlling or organizing the learning process "can be explained by sharing responsibility with teachers in decision-making processes" (Yigit, & Yildirim, 2018, p. 86). Their study also showed that students applied numerous activities in language learning such as watching movies, reading newspapers, books, practicing language with their friends. Their perceptions concerning activity choices showed that they were usually in favour of developing communicative skills such as speaking with native speakers and watching English movies. The study further revealed that males and females desired to take active roles in learning English, but females considered more activities compared to males.

Üstünlüoğlu (2009) examined university students' and teachers' perceptions of their abilities and responsibilities related to LA and autonomous activities inside and outside the school. According to questionnaire and interview data, it was found that learners did not take the responsibility for learning even though they possessed the ability, and teachers took most of the responsibilities as they perceived their students to be incapable of discharging their responsibilities. Thus, the study showed that learners did not perceive themselves as autonomous enough and they saw their teachers as dominant figures and decision makers in the class.

Ekmekçi (2015) investigated distance learners' satisfaction level and their evaluations about distance English courses. His study revealed that most of the students were satisfied with the distance English education and they stated that the format, content, grammar and reading parts of the course were satisfactory; however, synchronous courses, such as writing, speaking and listening sections were not sufficient in terms of quantity and quality.

Altunay (2019) examined Turkish EFL freshmen's views about distance English education and found that learners did not have clear ideas about this learning context. Her questionnaire results revealed that they preferred face-to-face educational setting. But interview results showed that students were satisfied with distance language learning as they felt flexible in terms of place and time, but they felt the lack of equipment and suffered from technical problems. They also reported they had difficulty in learning English in general. In another study, Altunay (2013) examined distance students' language learning activities in Turkish Open Education System. The study revealed that learners usually did not have autonomous learning behaviour. They preferred learning language in a more relaxed setting through engaging in enjoyable activities and by means of note taking. But they did not interact with other learners, speakers or teachers. Even though they were distance learners, they did not choose Internet-based activities. Their unautonomous behaviour was due to adulthood, lack of skills in performing an activity and lack of their awareness of some learning activities, and their previous experiences.

All of these studies show that we need to understand both teachers' and students' perceptions of learner autonomy and distance language education if we want our learners to be autonomous in distance language education context. In addition, autonomy may be perceived differently in different cultures and by different individuals in the same culture or even by the same learner in a different learning context. Therefore, it is necessary to carry out more studies in various cultural contexts.

In many other studies, distance language education has been also investigated in relation to language learning strategies (Altunay, 2014); LA and self-directedness (Kasworm, & Yao, 1992); self-regulation (Andrade, & Bunker, 2009); learner-context interface theory (White, 2009); learners' motivation and attitudes (Genc, Kulusakli, & Aydin, 2016); the teaching practice component of distance teacher training program (Kecik, & Aydin, 2011); anxiety and affective control (Hurd, 2007; Hurd, & Xiao, 2010); microteaching experience (Merc, 2015); student satisfaction (Sahin, 2007); providing feedback (Hismanoglu, & Hismanoglu, 2009); and socio-cultural context in designing support and enhancing interaction (Usun, 2006). These studies have different implications and they show that in distance language education, there are many other factors affecting the process positively or negatively.

To sum up, the literature suggests that our understanding of LA has considerably changed due to developing technologies, and new technological tools provide us with new opportunities such as distance language education in which students can demonstrate autonomous learner behaviour and they can interact with teachers, peers and native speakers in various ways. However, the concept of LA may be perceived differently in different cultures and in various learning contexts. Therefore, it is important to explore students' and teachers' perceptions of LA and whether they are ready for autonomous learning conditions in distance language education.

METHOD

Research Design

We adopted a qualitative study as we purposed to identify students' and instructors' perceptions of LA in distance language education in a detailed way. As we aimed to investigate the participants' perceptions in a particular university, we needed to have a deeper understanding of LA. Another reason is that as students and teachers do not have any experience of distance language education, their perceptions of such a learning environment could not be easily explored through a quantitative research design. As Cresswell (2012) states, "qualitative research is best suited to address a research problem in which you do not know the variables

and need to explore" (p. 16). As a research design, we adopted ethnographic design as we aimed to explore students and instructors' perceptions of their roles in face-to-face and distance language education. This research design best suited to our study as "ethnographic designs are qualitative research procedures for describing, analyzing, and interpreting a culture-sharing group's shared patterns of behavior, beliefs, and language that develop over time" and in this design the researcher interviews, observes, and gathers "documents about the group to understand their culture-sharing behaviors, beliefs, and language" (Cresswell, 2012, p. 462).

Participants

In the current study, the data were collected from 7 freshmen (3 females, 4 males) whose ages ranged from 18 to 20; and 8 instructors (3 females and 5 males) whose ages ranged from 32 to 55 at Yozgat Bozok University in Turkey. The students were from the Faculty of Science and Letters, Faculty of Agriculture and Faculty of Veterinary Science. Their language proficiency level was mostly beginner. We used a purposeful sampling method as we intentionally selected freshmen students and English instructors at Yozgat Bozok University to understand their perceptions of LA in distance language education. We specifically adopted homogeneous sampling method as a purposeful sampling as we especially selected freshmen students and English instructors at Yozgat Bozok University as a certain cite in our study. As Cresswell (2012) explains, in homogeneous sampling method the researchers select sites or individuals purposefully depending on a membership in a subgroup which possess a defining characteristic (p. 208).

Data Collection and Analysis

The data were collected through semi-structured interview questions that were carried out with both freshmen and instructors. The rationale for choosing interviews was that they are well-suited in answering our research questions adequately and appropriately. In addition, interviews are useful when we cannot observe individuals directly, they allow participants to give detailed information and the researcher can ask specific questions to elicit information and control over the information received (Cresswell, 2012, p. 218). There were 9 major interview questions and their sub-questions as given in Appendix A. A total of 15 interviews were carried out with university students and instructors.

The audio-recorded interview data were first transcribed into text data then coded through a content analysis. From labelled segments of data, redundant or overlapping codes were elicited and similar codes were arranged. These codes were reduced to broad themes manually and then reported.

Procedure

At the beginning of the interview sessions, the permission of the institution and the participants was obtained; and all the participants were ensured that the data would be used only for research purposes and their anonymity and confidentiality would be protected. All the interviews were audio recorded through a smart-phone and transcribed manually by the researcher through a computer. Firstly, students were interviewed. The interviews with students lasted about 11 to 20 minutes. The overall process of interviews with students took 5 days as the selected students were from different faculties. Then the interviews with instructors were conducted in their workplaces within 4 days. The interviews with instructors took 18 to 31 minutes. All the interviews were conducted in the participants' first language to prevent possible misunderstandings and to reduce the participants' anxiety. During the interviews, in addition to the primary interview questions, follow-up questions were also asked to the participants in order

to elicit relevant information. In some interview sessions, some students or instructors tended to digress, so there was a need to ask follow-up questions to get them back to the subject.

FINDINGS

Students' and Instructors' Perceptions of Learner Autonomy

The interview data revealed that both instructors and students did not have clear ideas about the concept of LA. When the students were asked about the definition of LA, most of them stated that they did not know this concept. Only two students tried to guess its meaning as in the following statements:

> "*I do not know anything about it, but it may be an individual's studying and having education on his/her own. I cannot think of anything else."* (Student 3)
>
> *"I do not know what it means. Is it learning on your own?"* (Student 6)

Although the instructors also stated that they were not familiar with this concept, they tended to define it as *learning independently from teacher, time and space* (Instructor 2, Instructor 5); *having control over one's own learning* (Instructor 4, Instructor 7); *being responsible for learning* (Instructor 3, Instructor 7); *being aware of one's own needs* (Instructor 1, Instructor 8); *expressing ideas freely* (Instructor 1, Instructor 2); *being in the centre of learning* (Instructor 5, Instructor 6, Instructor 8); and *curiosity about learning* (Instructor 4, Instructor 6). The following extracts exemplify these ideas:

> *"I have not heard this concept before, but it may mean that student learns with his / her own skills and accomplishes something himself / herself. It may mean that, through his own efforts, he can learn from his own resources without external intervention."* (Instructor 2)
>
> *"Learning autonomy can be students' active role in having control and responsibility for their own learning. I think learner autonomy is important as a student-centred approach will bring about efficient learning."* (Instructor 7)
>
> *"I have never heard of this before, but I understand that the teacher's practice according to the student's personal abilities in a certain plan. Students' awareness of their responsibilities. Being curious and interested. This is what I understand."* (Instructor 3)
>
> *"I am not sure, but it may be students' awareness of their own needs"* (Instructor 8)
>
> *"We can say that it is a way of students' expressing their own ideas freely and academically in accordance with their needs and the needs of our country especially in the university environment"* (Instructor 1)
>
> *An important part of academic life is attributed to teachers. Although this may seem so, the reality is different. The information that is taught or attempted to be taught becomes useless and the student becomes inadequate unless it is repeated by the student. In this case, it would be more appropriate to define it as the role exchange between the teacher who guides learning and the student who is in the center of learning."* (Instructor 6)
>
> *"I have not heard it before, but I can make a guess. I understand that it is one's right to learn about the subjects s/he is interested, the right to access to the resources of information, the right to receive education. In addition, having curiosity and interest."* (Instructor 4)

Perceptions of Instructors' Roles in Face-to-Face Language Learning

The participants mentioned various aspects of language learning in terms of instructors' roles in face-to-face language learning. Table 1 below shows the most frequently stated instructor roles by both students and instructors. The following sentences illustrate several examples of these roles:

> *"First, I think I am responsible for selecting the qualified materials and planning the lessons / units throughout the term. Another goal is to keep the student's interest alive through various activities. I try to adopt an appropriate eclectic approach in my classes among different language teaching methods without depending on a single method."* (Motivating students and arousing interest) (Instructor 5).
>
> "*First of all, I think we should improve our own skills. The language is a multifaceted thing, and you need to master a language you teach. Both our practice and our ability to do this need to be improved. … There may be conversation clubs, group works. We may allow students to make presentations. … The language should be based on communication; it should have a place in student' life."* (Doing communicative activities; encouraging students in active participation) (Instructor 4).
>
> "*… Each student has individual differences. The teacher's role is to consider them and apply them in a certain program. Now, unfortunately, in Turkey, the teacher has to use the resources determined by the ministry. In other words, the teacher cannot consider the development of a student having individual difference. And the curricula are prepared in this way. But the learning style of one student may be different from other students. So, the teacher should determine the resources used and there should be flexibility"* (Considering individual differences; choosing or developing appropriate materials) (Instructor 3).

Table 1. Students' and instructors' perceptions of instructors' roles in face-to-face Learning

Instructors' perceptions (8 Interviewees)	**Students' Perceptions (7 Interviewees)**
Motivating students and arousing interest (4)	Motivating students and arousing interest (4)
Doing communicative activities (3)	Doing communicative activities (6)
Encouraging students in active participation (3)	Encouraging students to research (2)
Preliminary Preparation (2)	Being knowledgeable in their field (3)
Planning Lesson (2)	Being friendly to students (2)
Choosing or developing appropriate materials (5)	Developing materials (2)
Guiding students in accessing information/ materials (5)	
Providing feedback (2)	
Raising awareness about the necessity of English (3)	
Teaching four language skills (2)	
Considering individual differences (3)	

Note: The numbers in in the brackets represent the numbers of the participants expressing their ideas.

> *"They should encourage the student to research continuously and try to get them to practice all the time. I think they should communicate with children in English, not in Turkish even when they meet at break"* (Encouraging students to research; doing communicative activities) (Student 6).
>
> *"... We should give weight to dialogues. Because if we know the grammar, sometimes you notice it, our friends cannot pronounce English words very well. I think we should focus on the conversation. I think there should be authentic materials from the movies, with subtitles. I think this will make the lesson more active."* (Doing communicative activities; developing materials) (Student 2).
>
> *"First, the teacher must be knowledgeable about the lesson. Only if s/he is knowledgeable about the lesson, he can tell us something. S/he should not see herself/ himself superior because students cannot know English innately. Therefore, s/he can affect students' progress positively by taking notes and asking questions to students in each lesson. ... It would be better if teachers could help the students and be intimate and friendly to the students. If the students think that they cannot have close relationship with the teacher, they do not ask any questions. If we overcome this prejudice, then good things can happen in terms of language learning."* (Being knowledgeable in the field; being friendly to the students) (Student 4).

Perceptions of Students' Roles in Face-to-Face Language Learning

The interview results revealed that students and instructors had various ideas about students' roles in face-to-face language learning. Table 2 illustrates some common categories regarding both students' and instructors' views.

The following quotations demonstrate several examples from students' and instructors' views regarding the categories above:

> *"I think the most important responsibility of the student is to express it to his / her teacher well when he/she does not understand a subject, how he/she can understand or why he/she does not understand. This is the responsibility of the student because it is not easy for the teacher to realize who understands a particular subject or not during the lesson, maybe it can be understood with evaluation, but it will be too late. The student should tell the teacher what he does not understand and how he can understand it. He/she knows his/her own way of learning. Apart from this, English cannot be learned without repetition. Therefore, the students should attend the courses on time and if they want to learn, they should review the lesson regularly. ... They should do their homework and complete their assignments."* (reviewing the lesson; asking questions; doing homework and completing assignments; attending classes) (Instructor 2).
>
> *"Being aware of the necessity of English, being interested in the lesson and studying hard and participating in the lesson actively"* (Having curiosity and interest; active participation in class) (Instructor 7).
>
> *"Reviewing the lesson is very important in language learning. Accessing different resources, especially online resources… The student should be provided with all kinds of resources. And when they go home, they have to do these as out of class activities in order to be successful. They should watch English movies through mobile phones, computers or tablets. They should practice what they have learned in class. The students*

living in the touristic regions have the opportunity to practice English with tourists." (Doing out of class activities; researching and accessing additional resources; reviewing the lesson) (Teacher 3).

Table 2. Students' and Instructors' Perceptions of Students' Roles in Face-to-Face Learning

Instructors' perceptions (8 Interviewees)	**Students' Perceptions (7 Interviewees)**
Researching and accessing additional resources (5)	Researching and accessing additional resources (4)
Reviewing the lesson (4)	Reviewing the lesson (5)
Practicing the language in meaningful context (5)	Practicing the language in meaningful context (3)
Doing homework and completing the assignments (2)	Doing homework and completing the assignments (2)
Active participation in class (4)	Active participation in class (3)
Asking questions (2)	Asking and answering the questions (2)
Doing out of class activities (3)	Doing out of class activities (5)
Having curiosity and interest (2)	Having curiosity and interest (2)
Attending classes (2)	Learning vocabulary (4)
	Taking notes (2)

Note: The numbers in in the brackets represent the numbers of the participants expressing their ideas.

"I think we have the biggest role in language learning because if we want to learn the language enough, we need to do research. We need to learn both the dialects of that language and the words that are the most important components of the language. There are currently widely used applications in our country, we have information about these applications and people living abroad also have information about them. We can contact these people and communicate with them. These conversations also improve our language." (Doing out of class activities; practicing the language in meaningful context; learning vocabulary) (Student 7).

"We should review the lesson daily in language learning. We should attend the classes regularly. If we want to learn a language better, we have to follow certain rules. We need to take notes and review them. Otherwise, our learning will not be permanent, sir." (Reviewing the lesson; taking notes) (Student 1)

"After each English lesson, we need to review the lesson after we go home. Otherwise English is quickly forgotten. We should also memorize lots of words apart from the lesson. We should have extensive vocabulary knowledge. We should listen to the lessons. We also have to study for the next lesson. I think it would be more useful if we study the content we are going to take that week. Students should participate in the lesson. They should ask questions to his teacher; they should not be shy to participate. They should participate in exercises adequately. After reading a text in English, the important thing is doing its exercises. They have to answer the questions related to it." (Reviewing the

lesson; active participation in the class; asking and answering the questions; learning vocabulary) (Student 5).

In order to compare the participants' perceptions of students' roles and the responsibilities given to students at Yozgat Bozok University, the participants were asked what kinds of responsibilities the students are given to, and whether they have autonomous learning behaviors in this university. As some participants, especially students did not have clear ideas about the concept of LA, they were asked to evaluate the kinds of responsibilities they are given to. Table 3 shows students' and instructors' views on the kinds of responsibilities given to the students in their classes. Six of the instructors stated that the students did not have LA at this university, and they were not given enough responsibilities. Some extracts below exemplify this situation:

> *"The students at our university still see English as a lesson to be passed, not as a language learning process. When students adopt such an approach, there is an inadequate result in terms of learner autonomy. Although there are some students who are sufficient in this context and want to improve themselves further, the number of these students is too low. ... The situation is sufficient when it is evaluated in terms of giving responsibility, but there is an insufficiency in terms of fulfilling these responsibilities by students."* (Instructor 6).

Table 3. Responsibilities Given to the Students at Yozgat Bozok University

Instructors' perceptions (8 Interviewees)	**Students' Perceptions (7 Interviewees)**
Group works and giving feedback to peers (2)	Doing homework and completing the assignments (4)
Giving projects (2)	Reviewing the lesson (2)
Researching (1)	Active participation in class (2)
Giving homework (1)	Learning vocabulary (2)
	Preliminary preparation (2)

Note: The numbers in in the brackets represent the numbers of the participants expressing their ideas.

> *"I think we do not give enough responsibility. I do not think that we cannot get good results only with the coursebook and the teacher."* (Instructor 8).

> *"I don't think the students are given enough responsibility in this process. I think there is no teaching environment that encourages students to learn autonomously."* (Instructor 5).

As seen in Table 3, only a few instructors stated that they gave several responsibilities to their students. Their statements below exemplify some of these responsibilities.

> *"... especially in the department of English language and literature and in our service lessons, we try to explain the research topics as much as possible. Students try to understand technology, their working life or future places and situations where they work in group works or part-time jobs. Of course, these students become successful over time. Of course, we are trying to give responsibilities, group works or common projects both inside and outside the classroom."* (Instructor 1).

> *"... In general, students are not willing to do this, but we also have students with special interests. We have done some things for them and we are still doing it. Some of them want to improve their practice and want to go abroad through Erasmus. ... Unfortunately, the majority wants to study for the exam grade. We talk to them about how to follow the lesson well. There are also students we give homework. There were even students who made presentations. So, there were good works. But there were also students who did the assignments improperly and carelessly."* (Instructor 4).

However, these statements show that there are very few students who are really interested in such activities and who display autonomous learning behaviour as most of them do not shoulder the responsibility for their own learning. When we examine the students' statements, it seems that they were not given enough responsibilities to behave autonomously except doing homework, reviewing the lesson, participation in class, learning vocabulary and preliminary preparation as follows:

> *"We can only take the courses provided by the institution. We can only get education given by our teacher. Our responsibility is to pass the course successfully, I do not think of any other responsibility. In addition, we are asked to review the topics before we come to school, we are asked to do our homework correctly, we are asked to participate in the course, that is all."* (Doing homework; reviewing the lesson; preliminary preparation; active participation in class) (Student 3).

> *"We are given homework; we are asked to memorize words."* (Doing homework; learning vocabulary) (Student 2).

Perceptions of Instructors' Roles in Distance Language Education

The interview data showed that students and instructors had various ideas on instructors' roles in distance language education. The themes obtained from the most frequently stated ideas by the participants are illustrated in Table 4 below. The following quotations show some of these views:

> *"Videos should be uploaded for language practice in distance education. Materials should be speaking-oriented. ... In addition to this, there are also stories, story videos, and they should be supportive. Those videos should also be added for reading skills. ... For speaking, we can ask questions and ask the student to answer and give a topic and ask the student to talk about it."* (Providing additional materials; providing feedback; answering the questions; communicating with students) (Instructor 3).

> *"In addition to teaching English, I may need to support the student in his / her individual learning. I should ensure that the student acquire autonomous learning skills."* (Fostering autonomous learning) (Instructor 5).

> *"As it is a distance education, the student should also be able to reach the teacher. The teacher can create a chat network where s/he can actively communicate with students. The teacher can also upload some materials or homework related to students' responsibilities for the subject covered during the course."* (Being accessible; communicating with students in English; giving homework or assignments) (Student 1).

> *"More efficient videos that attract and entertain the student should be uploaded. It should not be a boring education. It should make the student curious. ... In distance education, the teacher can ask students to send an e-mail to ask their questions. There may be chatlines or e-mail for reaching the teacher. The student should ask the*

questions to the teacher and the teacher should answer the questions. He/she should follow the student." (Being accessible; providing additional materials; motivating students and arousing interest) (Student 5).

Table 4. Students' and Instructors' Perceptions of Instructors' Roles in Distance Language Education

Instructors' perceptions (8 Interviewees)	**Students' Perceptions (7 Interviewees)**
Providing additional materials (3)	Providing additional materials (4)
Communicating with students in English (2)	Communicating with students in English (2)
Providing feedback (2)	Being accessible (5)
Motivating and encouraging students (2)	Motivating students and arousing interest (4)
Preliminary preparation (3)	Giving homework or assignment (2)
Being clear and understandable (3)	
Effective use of technology and materials (2)	
Answering the questions (2)	
Fostering autonomous learning (2)	

Note: The numbers in in the brackets represent the numbers of the participants expressing their ideas.

Perceptions of Students' Roles in Distance Language Education

When the participants were asked to evaluate what the students' roles could be in distance language education, students and instructors shared some views on a few categories such as active participation, doing homework and completing assignments, reviewing the lesson, and researching and accessing additional resources as students' responsibilities. These categories and other differing categories are shown in Table 5. The following extracts exemplify some of both sides' ideas:

Table 5. Students' and Instructors' Perceptions of Students' Roles in Distance Language Education

Instructors' perceptions (8 Interviewees)	**Students' Perceptions (7 Interviewees)**
Reviewing the lesson (3)	Reviewing the lesson (2)
Active participation (5)	Active participation (3)
Doing homework and completing assignments (2)	Doing homework and completing assignments (3)
Researching and accessing additional resources (2)	Researching and accessing additional resources (4)
Asking and answering questions (4)	

Practicing the language (3)

Taking notes (2)

Note: The numbers in in the brackets represent the numbers of the participants expressing their ideas.

> *"... reviewing the lesson, researching and practicing the language in order not to forget what they learn in the lesson."* (Reviewing the lesson; researching and accessing additional resources; practicing the language) (Instructor 6).
>
> *"Attending the online courses, taking notes, and asking questions."* (Active participation, asking and answering questions; taking notes) (Instructor 7)
>
> *"Attending and listening to the lessons. It is also useful to follow the methods provided by the teacher. ... they can access different resources on the Internet and improve what they have learned with them. They can find many resources and listen to them and repeat them."* (Researching and accessing additional resources; active participation; reviewing the lesson) (Instructor 2).
>
> *"First of all, the students should be there on the time determined by the teacher. If they are engaged in another thing, they must leave it and be ready for lesson. He must take responsibility for himself. Then the teacher gives him responsibility. ... when the teacher gives an activity or homework, the student has to do it. S/he needs to repeat it. S/he needs to do research through various materials such as dictionary, the Internet, videos after the course s/he takes."* (Active participation; reviewing the lesson; doing homework and completing assignments; researching and accessing additional resources) (Student 1).
>
> *"The student can repeat the videos uploaded by the teacher every day and if the teacher does not upload the videos, he/she can access them and do the exercises on the Internet. In distance education, the students should follow the teacher. They need to watch the videos, do the exercises, if the teacher has not given the exercises, they should find their own exercises, they should take notes whatever the teacher says."* (Researching and accessing additional resources; doing homework and completing assignments; active participation) (Student 5).

These statements showed that although students were not given enough responsibilities and did not have characteristics of autonomous learner in face-to-face education, both students and instructors believed that distance language education may provide learners with some opportunities to demonstrate autonomous learner behaviours such as researching, finding their own materials and practicing the language on their own.

Face-to-Face Education *vs*. Distance Education

When the participants were asked to compare face-to-face education and distance education half of the instructors (4 instructors) stated that they would prefer distance education and two of them stated that they would prefer both face-to-face and distance education simultaneously, but they said that distance language education should be both synchronous and asynchronous as it is exemplified in the following quotation:

> *"I cannot say whether it should be face-to-face or from the distance. I think the students should see all of them and make their choice. ... In distance education, in my opinion,*

> *as a first step, it may be that the teacher uploads the video of the lesson then the student can study and learn at any suitable time. But then it may be necessary to reinforce this by online communication. I think it will be useful if two of them exist together. So, I don't think it will be effective only with uploading videos"* (Instructor 4).

Only two instructors said that they would prefer face-to-face education rather than distance education as the following extract shows:

> *"In face-to-face education, I think the students will be more effective and participatory. I think face-to-face education is more effective as it provides students with more various materials, and especially in terms of improving their speaking skills"* (Instructor 7).

When the teachers were asked about the teachability of distance language education, 5 of them held positive views while 3 of them disagreed with them. The following quotations exemplify this:

> *"I certainly think I can succeed in teaching English through distance education. I already support many students in learning English by communicating online or through mobile phone"* (Instructor 5).

> *"I do not think I can teach English through distance education. I do not think it will be effective. I may be advantageous in terms of time and space, but it will be inadequate in respect to effective learning."* (Instructor 7).

When the students were asked about their preferences, among 7 students, four of them stated that they would favour distance education over face-to-face education in the classroom. Only two of them preferred face-to-face education while one student stated he would choose both of them if possible. The following examples from their statements show how they think about this matter:

> *"Distance language learning is difficult. Because you are not exactly close to the teacher and cannot focus on the lesson. If you ask anything, you cannot get the exact answers. You are in contact with the teacher in face-to-face education, you can ask questions, but we cannot see him/her in distance education, we cannot ask a question, we cannot ask when we have problems."* (Student 4).

> *"I think that I can learn English through distance education. We see that there are many applications for language learning. So, the new era may be the time for having education online rather than taking the courses from the blackboard in the class."* (Student 3).

The students were also asked about the learnability of English through distance language education. Four of them stated that they could learn English via distance education while 3 of them held opposite ideas as given in some examples below:

> *"Until now, face-to-face language education has been very useful for me. ... I can't learn anything from the videos every day, so I can't get anywhere. Face-to-face is more plausible for me. ... Actually, I cannot learn English through distance education."* (Student 7).

> *"I think I can learn, because we have friends who are not very active in learning English, they may be shy. They cannot participate in class. But I think that they can express themselves better and be more active in distance education."* (Student 2).

The participants were also asked about the possible advantages and disadvantages of distance language education, and possible problems they may face during this education. The most frequently stated advantages by the instructors and students are:

- Providing savings in place, time, energy and personnel (5 instructors) (2 students)
- Flexibility of time and place (5 instructors) (5 students)
- Accessing a lot of students simultaneously (2 instructors)
- Reducing students' speaking anxiety (3 instructors) (3 students)
- Instant access to information and digital tools (4 students)
- The chance of watching the course video again (2 students)

It seems that students mostly believed that distance education will provide them with opportunities for accessing information instantly and it will give them more flexible learning environment. Thus, it can be deduced that they will probably show autonomous learning behaviors better compared with their face-to-face language learning environment. Instructors seem to favor it mostly for economical and practical reasons.

The most frequently stated disadvantages of distance education by both sides are as follows:

- Physical separation of the teacher and student (4 instructors) (4 students)
- Decreasing student participation and motivation (6 instructors)
- Difficulty of tracking student progress (3 instructors)
- No instant access to the teacher (3 instructors) (5 students)
- No chance of self-evaluation by the student (2 instructors)
- Accessing materials and using them appropriately (2 instructors)
- Difficulty of learning (5 instructors) (3 students)
- No peer support (2 students)

Unlike the students, some instructors thought they students will have difficulty in accessing materials and using them appropriately. The instructors mostly thought that physical separation of the teacher and student may decrease students' motivation and their participation. Some instructors also thought that students cannot self-evaluate their learning in distance education, which may be interpreted that they did not think the students cannot behave autonomously in distance education.

Finally, the participants were asked about possible problems that might occur during distance language education. Both sides' views are as follows:

- No access to internet, computer or mobile phone (5 instructors) (2 students)
- Technical problems (4 instructors) (2 students)
- Disconnection of the Internet (3 instructors) (3 students)

DISCUSSION

The results of the current study showed that the participants, especially the students, did not have clear ideas about the concept of learner autonomy. In face-to-face face language learning, instructors perceived themselves as responsible for motivating students, arousing interest, doing communicative activities, preliminary preparation, planning lesson, choosing or developing appropriate materials, guiding students in accessing information/ materials, providing feedback, raising awareness about the necessity of English, teaching four language skills, and considering individual differences. On the other hand, students perceived their instructors as responsible for motivating students and arousing interest, doing communicative activities, encouraging

students to research, being knowledgeable in their field, being friendly to students and developing materials. In terms of students' responsibilities in face-to-face education, both students and instructors perceived students as responsible for researching and accessing additional resources, reviewing the lesson, practicing the language in meaningful context, doing homework and completing the assignments, active participation in class, asking and answering the questions, doing out of class activities, and having curiosity and interest. According to their perceptions, it seems that they should share the responsibilities for doing communicative activities, developing or choosing materials. Their perceptions for these responsibilities or roles show that they favor autonomous learning in face-to-face education. This is partly in parallel with Little 's (1995) explanation about learner autonomy. Little (1995) suggests that in order to foster LA, the teachers' task is to encourage learners to share equal responsibility for co-production, both at affective level and in respect to their readiness to take over organizational initiatives. He maintains that in order to promote LA, teachers must decide whether and how far it is possible for students to set their own learning goals, choose their own materials and contribute to evaluation of their learning progress. As the participants of this study did not mention students' contribution to evaluation of their learning progress, we cannot say that they are aware of autonomous learning to great extent. When the participants' perceptions regarding the responsibilities given to the students at Yozgat Bozok University, it seems that students are not given enough responsibilities and the chance of demonstrating autonomous learner behaviour except doing homework, reviewing the lesson, participating in class, learning vocabulary and preliminary preparation. In this sense, in reality, neither students see themselves as autonomous nor instructors see their students as autonomous. This finding is in line with Üstünlüoğlu's (2009) study conducted in another Turkish state university as it also revealed that the teachers perceived their students to be incapable of discharging their responsibilities and learners did not perceive themselves as autonomous enough. The data regarding the participants' perceptions of instructors' and students' roles in distance language education showed that they should share the responsibilities for researching and accessing additional materials and doing communicative activities which may give students the opportunity to show autonomous behaviours in such a learning environment. In addition, the fact that most of the participants believe in the teachability and learnability of language through distance education and they favour distance education over face-to-face education indicates their beliefs in autonomous learning in distance education, in turn. Reinders and White (2016) state that the relationship between autonomy and the research and practice on computer-assisted language learning has become more promising and complex. According to teachers' experiences and research findings in different contexts, they indicate that a degree of autonomy is necessary in order to use technology for learning, and "our understanding of the impact of technology is changing our understanding of learner autonomy and, more broadly, the roles of learners and teachers" (Reinders & White, 2016, p. 143). Therefore, the perceptions of the participants in this study imply that both instructors and students seem to be partly ready for LA in a distance language learning environment as they mostly think that students can access language materials and they have many opportunities to practice language through digital tools. Nevertheless, we cannot guarantee that they will really demonstrate autonomous learning behaviour in actual distance language education. Our presumption is based on the participants' perceptions for a possible education context. In addition, it seems, from their statements, that they are unaware of the conditions required for LA where they are expected to contribute to assessment of their learning progress. Because they did not mention such a responsibility on their part in their statements. As Littlewood (1999) also indicates, autonomous learners are regarded as the ones who can take partial or total ownership of some processes that teachers have traditionally

undertaken, such as determining learning objectives, choosing learning methods, and assessing the process.

CONCLUSION

The current study revealed that students are not aware of the concept of LA and instructors are partially aware of this concept. Students are not given enough responsibility for language learning in face-to-face education and in turn, they cannot be regarded as autonomous learners. However, both teachers and students think that students and instructors can mutually foster autonomous learning conditions in distance language education by sharing some responsibilities for developing and choosing language materials, practicing the language and researching and accessing additional materials. But they are not aware of the fact that students should also shoulder the responsibility and have the ability to evaluate their own learning in autonomous learning. Their awareness of such a responsibility may yield a more desired autonomous learning situation in distance language learning. This can be achieved by learning strategy instruction. This study may provide valuable information for Yozgat Bozok University, its students and instructors. It may also provide valuable insights for the existing LA discussion in distance education context and for future studies. However, it has some limits too. As this is a qualitative study, the data were gathered from 8 instructors and 7 students at Yozgat Bozok University, so the results of this study cannot be generalized to a larger population. Further studies with more students and teachers from diverse universities can be conducted adopting a mixed method design. Last but not least, our presumption that both instructors and students seem to be partly ready for LA in a distance language learning environment is based on the participants' perceptions for a possible future education context. Further studies with students and instructors who really experience distance language education are needed to better understand LA in distance language education.

REFERENCES

Allwright, D. (1990). *Autonomy in language pedagogy*. CRILE Working Paper 6. University of Lancaster: Centre for Research in Language Education.

Altunay, D. (2013). Language learning activities of distance EFL learners in the Turkish open education system as the indicator of their learner autonomy. *Turkish Online Journal of Distance Education, 14*(4), 296-307.

Altunay, D. (2014). Language learning strategies used by distance learners of English: A study with a group of Turkish distance learners of EFL. *Turkish Online Journal of Distance Education, 15*(3), 291-305.

Altunay, D. (2019). EFL Students' Views on Distance English Language Learning in a Public University in Turkey. *Studies in English Language Teaching, 7*(1), 121-134.

Andrade, M. S., & Bunker, E. L. (2009). A model for self-regulated distance language learning. *Distance Education*, *30*(1), 47-61.

Benson, P. (2001). *Teaching and Researching Autonomy in Language Learning*. London: Longman.

Benson, P. (2008). Teachers' and learners' perspectives on autonomy. In T. Lamb, & H. Reinders, (Eds.). *Learner and teacher autonomy: Concepts, realities and responses,* (15-32). Amsterdam: John Benjamins B.V.

Benson, P. (2011). Language learning and teaching beyond the classroom: An introduction to the field. In P. Benson, & H. Reinders, (Eds.). *Beyond the language classroom* (7-16). Hampshire: Palgrave Macmillan.

Benson, P. (2013). Learner autonomy. *TESOL quarterly*, *47*(4), 839-843.

Chan, V. (2003). Autonomous language learning: The teachers' perspectives. *Teaching in higher education*, *8*(1), 33-54.

Cotterall, S. (1995). Readiness for autonomy: Investigating learner beliefs. *System*, *23*(2), 195-205.

Cresswell, J. W. (2012). *Educational Research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4th ed.). Boston: Pearson Education.

Croft, N., Dalton, A., & Grant, M. (2010). *Overcoming isolation in distance learning: Building a learning community through time and space*. Working Paper. Higher Education Academy Centre for Education in the Built Environment (CEBE). (In Press)

Davis, J. N. (1988). Distance education and foreign language education: Towards a coherent approach. *Foreign Language Annals*, *21*(6), 547-550.

Dickinson, L. (1987). *Self-instruction in language learning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dickinson, L. (1995). Autonomy and motivation a literature review. *System*, *23*(2), 165-174.

Doğan, G. & Mirici, İ. H. (2017). EFL instructors' perception and practices on learner autonomy in some Turkish universities. *Journal of Language and Linguistic Studies, 13*(1), 166-193.

Ekmekçi, E. (2015). Distance-education in foreign language teaching: evaluations from the perspectives of freshman students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *176*, 390-397.

Escotet, M. A. (1980). Adverse factors in the development of an open university in Latin America. *Programmed learning and educational technology*, *17*(4), 262-270.

Genc, G., Kulusakli, E., & Aydin, S. (2016). A comparative study on the motivation and attitudes of language learners of online distance and traditional in-classroom education. *Turkish Online Journal of Distance Education*, *17*(4), 63-75.

Hismanoglu, M., & Hismanoglu, S. (2009). Providing feedback on student work in distance education in turkey: Practices and Recommendations. *Turkish Online Journal of Distance Education*, *10*(4), 91-103.

Holec, H. (1981). *Autonomy in Foreign Language Learning*. Oxford: Pergamon.

Hurd, S. (2007). Distant voices: Learners' stories about the affective side of learning a language at a distance. *International Journal of Innovation in Language Learning and Teaching*, *1*(2), 242-259.

Hurd, S., & Xiao, J. (2010). Anxiety and affective control among distance language learners in China and the UK. *RELC Journal*, *41*(2), 183-200.

Januin, J. (2007). Exploring readiness for language learning autonomy among distance learners in Sabah, Malaysia. *Asian Journal of Distance Education*, *5*(1), 16-26.

Kasworm, C. E., & Yao, B. (1992). The Development of Adult Learner Autonomy and Self-Directedness in Distance Education. In B. Scriven (Eds.). *Distance education for the twenty-first century* (77-89). Queensland, Australia: International Council for Distance Education and Queensland University of Technology.

Kecik, I., & Aydin, B. (2011). Achieving the impossible? Teaching practice component of a pre-service distance English language teacher training program in Turkey. *Australian Journal of Teacher Education*, *36*(4), 73-83.

Little, D. (1995). Learning as dialogue: The dependence of learner autonomy on teacher autonomy. *System*, *23*(2), 175-181.

Little, D. (2006). Learner autonomy: Drawing together the threads of self-assessment, goal-setting and reflection. *European Centre for Modern Languages (ECML, Hrsg.), Training teachers to use the European Language Portfolio*.

Littlejohn, A. (1985). Learner choice in language study. *ELT journal*, *39*(4), 253-261.

Littlewood, W. (1996). "Autonomy": An anatomy and a framework. *System*, *24*(4), 427-435.

Littlewood, W. (1999). Defining and developing autonomy in East Asian contexts. *Applied linguistics*, *20*(1), 71-94.

Merc, A. (2015). Microteaching Experience in Distance English Language Teacher Training: A Case Study. *Journal of Educators Online*, *12*(2), 1-34.

Moore, M. G. (1994). Editorial: autonomy and interdependence. *American Journal of Distance Education, 8*(2), 1–5.

Murphy, L. (2015). Autonomy in assessment: Bridging the gap between rhetoric and reality in a distance language learning context. In C. J. Everhard, & L. Murphy, (Eds.). *Assessment and Autonomy in Language Learning* (143-166). London: Palgrave Macmillan.

Murray, G. L. (1999). Autonomy and language learning in a simulated environment. *System*, *27*(3), 295-308.

Reinders, H., & White, C. (2016). 20 years of autonomy and technology: How far have we come and where to next? Language Learning & Technology, 20(2), 143– 154. Retrieved from http://llt.msu.edu/issues/june2016/reinderswhite.pdf

Sahin, I. (2007). Predicting student satisfaction in distance education and learning environments. *Turkish Online Journal of Distance Education*, *8*(2), 113-119.

Usun, S. (2006). The role of the socio-cultural context in designing appropriate support services and enhancing interaction in distance education in Turkey. *Turkish Online Journal of Distance Education*, *7*(3), 57-69.

Üstünlüoğlu, E. (2009). Autonomy in language learning: Do students take responsibility for their learning?. *Journal of Theory & Practice in Education (JTPE)*, *5*(2), 148-169.

White, C. (1995). Autonomy and strategy use in distance foreign language learning: Research findings. *System*, *23*(2), 207-221.

White, C. (2004). Independent language learning in distance education: Current issues. In *Proceedings of the Independent Learning Conference 2003* (pp. 1-9).

White, C. (2007). Innovation and identity in distance language learning and teaching. *International Journal of Innovation in Language Learning and Teaching*, *1*(1), 97-110.

White, C. (2009). Towards a learner-based theory of distance language learning: The concept of the learner-context interface. In P. Hubbard (Ed.). *Computer Assisted Language Learning: Critical Concepts in Linguistics. Volume IV: Present Trends and Future Directions in CALL* (97-112). London: Routledge.

Yıldırım, Ö. (2008). Turkish EFL learners' readiness for learner autonomy. *Dil ve Dilbilimi Çalışmaları Dergisi*, *4*(1), 65-80.

Yıldırım, Ö. (2012). A study on a group of Indian English as a second language learners' perceptions of autonomous learning. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, *3*(2), 18-29.

Yigit, G., & Yildirim, O. (2018). Perceptions of ELT Students Related to Learner Autonomy in Language Learning. *International Journal of Higher Education*, *7*(4), 76-89.

APPENDICES

Appendix A. Interview Questions

Interview Questions for Students

1- Öğrenen özerkliği hakkında ne düşünüyorsunuz? Nasıl tanımlarsınız?

2- a) Dil öğrenme sürecindeki sorumluluklarınız hakkında ne düşünüyorsunuz?

b) Öğrenci olarak bu süreçteki en önemli rolleriniz nelerdir?

3- a) Dil öğrenme sürecinde, hocalarınızın sorumlulukları hakkında ne düşünüyorsunuz?

b) Hoca olarak onların bu süreçteki en önemli rolleri nelerdir?

4- Üniversitenizdeki dil öğrenme sürecini, öğrenen özerkliği açısından değerlendirebilir misiniz?

Dil öğrenme sürecini, öğrencilere sorumluluk verilmesi açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

5- a) Örgün öğretimdeki İngilizce eğitimi ile uzaktan İngilizce eğitimini kıyaslayabilir misiniz? İngilizce öğrenme materyallerini düşünün.

b) Uzaktan eğitim yoluyla İngilizce öğrenebileceğinizi düşünüyor musunuz?

6- Uzaktan İngilizce eğitiminde öğrenci olarak sizin sorumluluklarınız neler olabilir?

7- Uzaktan İngilizce eğitiminde hocalarınızın sorumlulukları neler olabilir?

8- Sizce uzaktan İngilizce eğitimi etkili olur mu? Avantajları ve dezavantajları hakkında ne düşünüyorsunuz?

9- a) Uzaktan İngilizce eğitiminde herhangi bir sorunla karşılaştığınızda ne yaparsınız?

b) Ne gibi sorunlarla karşılaşabilirsiniz?

Interview Questions for Instructors:

1- Öğrenen özerkliği hakkında ne düşünüyorsunuz? Nasıl tanımlarsınız?

2- a) Dil öğretme sürecindeki sorumluluklarınız hakkında ne düşünüyorsunuz?

b) Öğretim görevlisi olarak bu süreçteki en önemli rolleriniz nelerdir?

3- a) Dil öğrenme sürecinde, öğrencilerinizin sorumlulukları hakkında ne düşünüyorsunuz?

b) Öğrenci olarak onların bu süreçteki en önemli rolleri nelerdir?

4- Üniversitenizdeki dil öğrenme sürecini, öğrenen özerkliği açısından değerlendirebilir misiniz?

Dil öğrenme sürecini, öğrencilere sorumluluk verilmesi açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

5- a) Örgün öğretimdeki İngilizce eğitimi ile uzaktan İngilizce eğitimini kıyaslayabilir misiniz? İngilizce öğrenme materyalleri düşünün.

b) Uzaktan eğitim yoluyla İngilizce öğretebileceğinizi düşünüyor musunuz?

6- Uzaktan İngilizce eğitiminde hoca olarak sizin sorumluluklarınız neler olabilir?

7- Uzaktan İngilizce eğitiminde öğrencilerinizin sorumlulukları neler olabilir?

8- Sizce uzaktan İngilizce eğitimi etkili olur mu? Avantajları ve dezavantajları hakkında ne düşünüyorsunuz?

9- a) Öğrencileriniz uzaktan İngilizce eğitiminde herhangi bir sorunla karşılaştığında sizce ne yapabilir?

b) Ne gibi sorunlarla karşılaşabilirler?

GÜRCİSTAN'IN KARABAĞ SORUNUNA YÖNELİK SİYASETİ

Georgia's Policy Towards The Karabakh Conflict

Uzman Zeynep TOPAL SERDAR

ORCID ID: **0000-0002-2698-7152**

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, zeyneptopalserdar@gmail.com

ÖZET

Karadeniz ve Hazar Havzasının kesiştiği Güney Kafkasya tarih boyunca jeopolitik açıdan önem taşımaktadır. Hazar havzasının zengin yer altı kaynaklara sahip olması bölge ve bölge dışı devletlerin ilgisini bu bölgeye yoğunlaştırması, Rusya'nın Kafkasya'yı 'Arka Bahçesi' olarak nitelendirmesi bölgede etkin bir güç mücadelesinin yaşanmasına sebep olmuştur. Özellikle Rusya'nın enerji hattına alternatif geliştirilen Bakü- Tiflis- Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis- Erzurum Doğalgaz Boru Hattı projeleri bölge devletlerinin hem ekonomik hem de enerji anlamında gelişmesi için önem arzetmektedir. Bununla birlikte bölgenin özellikle de enerji koridorunun güvenliği ayrıca önem taşımaktadır.

Bu bağlamda bakıldığında Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasının ardından Güney Kafkasya'da bağımsızlıklarını ilan eden Gürcistan ve Azerbaycan o tarihten itibaren toprak bütünlüklerini korumak için çatışma halinde kalmışlardır. Gürcistan'da en son 2008 yılında Güney Osetya Savaşı yaşanmışken, Azerbaycan'da 2020 yılında II. Karabağ Savaşı yaşanmıştır. Her iki ülke de her fırsatta birbir toprak bütünlüklerine saygı duyduklarını belirtmişlerdir. Ancak Kafkasya'da kalıcı barış ortamını sağlamak için aktif adım atmaları gerekmektedir. Bu bağlamda 2012 yılında Türkiye'nin öncülüğünde 'Üçlü İşbirliği' projesi geliştirilmiştir.

Böylelikle iki devlet 'İyi Komşuluk İlişkisi' geliştirmenin bir adım ötesinde güvenlik, enerji hattı ve ekonomik işbirliği alanında yakın ilişki kurmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü Gürcistan için önem taşıdığı gibi Rusya'nın bölgedeki varlığı da Gürcistan'ı rahatsız etmektedir. Çalışmada Gürcistan'ın Karabağ Savaşı'ndaki tutumuna ve ileriki dönemler için siyasi endişelerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Azerbaycan, Stratejik Ortaklık, Üçlü İşbirliği

ABSTRACT

The South Caucasus, where the Black Sea and the Caspian Basin intersect, has been geopolitically important throughout history. The fact that the Caspian basin has rich underground resources, the attention of regional and non-regional states to this region, and Russia's characterization of the Caucasus as its 'backyard' have led to an effective power struggle in the region. Especially the Baku-Tbilisi-Ceyhan Petroleum Pipeline and Baku-Tbilisi-Erzurum Natural Gas Pipeline projects, which have been developed as an alternative to Russia's energy line, are particularly important for the development of regional states in both

economic and energy. However, the security of the region, especially the energy corridor, is also important.

In this context, Georgia and Azerbaijan, who declared their independence in South Caucasus after the fall of the Soviet Union in 1991, have been in conflict to protect their territorial integrity since then. While the South Ossetia War was last fought in 2008 in Georgia, the Nagorno-Karabakh War took place in Azerbaijan in 2020. Both countries have indicated that they respect each other's territorial integrity at every opportunity. However, they must take active steps to ensure a permanent peace environment in Caucasus. In this context, the "Trilateral Cooperation" project was developed under the leadership of Turkey in 2012.

In this way, the two states have established close relations in the field of security, energy line and economic cooperation as a step towards developing a 'Good Neighborly Relationship'. From this point of view, the territorial integrity of Azerbaijan is important for Georgia, as well as the presence of Russia in the region bothers Georgia. The study, Georgia's attitude in the Karabakh War and its political concerns for the future will be discussed.

Key Words: Georgia, Azerbaijan, "Strategic Partnership", "Trilateral Cooperation"

GİRİŞ

Gorbaçov'un 1985 yılında Komünist Partisi Genel Sekreterliği'nin başına geçmesinin ardından uzun süre geçmeden Sovyetler Birliği'nin siyasi yapısında çözülmeler başlamıştır. Aslında 1960'lardan itibaren füzelerin savaş teknolojisinin ana unsurunu teşkil etmeye başlaması ile Sovyet Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri arasında süregelmekte olan silahlanma yarışı 1985 yılına geldiğinde öyle bir hal almıştı ki artık Sovyet ekonomisinin bu yarışı kaldıracak gücü kalmamıştı. Gorbaçov da bütün siyasal, ekonomik ve askeri politikasını, Amerika ile rekabet çerçevesi içine sokmuştu. Gorbaçov, gerek devlet hayatındaki, gerek ekonomideki uyuşukluğu ve durgunluğu silkelemek ve bir dinamizm getirmek amacıyla *Glasnost* (alenilik, şeffaflık) ve *Perestoryka* (yeniden inşa) ilkelerini geliştirmiş ve uygulamaya koymuştur. Ancak Gorbaçov iktidarının dördüncü yılı bittiğinde Sovyetler Birliği'nin siyasal yapısında çözülmeler de başlamıştı. Gorbaçov'un Sovyet sosyalizminin işleyişine dair idealist sözlerine rağmen, ulusalcılık alternatif bir umut, bolluk ve özgürlüğe doğru giden alternatif bir yol olmuştur. Sovyetler Birliği'nin son yıllarında ulusal veya etnik hareket başlamış bulunuyordu (Armaoğlu,2004, ss. 913-915; Riasanovsky& Steinberg, 2011, ss. 646-653).

Bağımsızlık hareketlerinin kısa sürede yankı bulduğu Kafkasya'da 1990'ların başında milliyetçi ayaklanmalar başlamıştı. Etnik unsurların ve farklı din ve kültür gruplarının bir arada yaşadığı Güney Kafkasya bölgesinde bağımsızlık mücadelesinde kanlı olayların yaşanmasına neden olmuştur. Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te 9 Nisan 1989 tarihinde 'Kanlı Pazar' olayı yaşanmışken, Azerbaycan'da 19-20 Ocak 1990'da 'Bakü Katliamı' yaşanmıştır. Gürcistan, Sovyet Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi sırasında Abhazya ve Osetya halklarının da ayaklanması ile uğraşırken, Azerbaycan ise Ermenilerin toprak taleplerine yönelik iddiaları ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ni kendi topraklarına katmaya yönelik siyaseti ile uğraşmıştır. Bundan sonra ise sırasıyla 28 Nisan 1991'de Gürcistan, 23 Eylül 1991'de Ermenistan, 18 Ekim 1991'de Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Güney Kafkasya'da bağımsızlıklarını henüz ilan etmiş olan bu üç ülke kendini çatışma ortamında bulmuş ve bu bağlamda bağımsızlığın ilk yıllarında devlet inşaa süreci tam anlamıyla sağlanamamıştır. Ermenilerin, Rusya'nın da desteği ile Azerbaycan topraklarında başladıkları işgal faaliyetleri yaklaşık 6 yıl sürmüştür. 1994 yılında Moskova'da imzalanan ateşkes

antlaşması ile çatışmalar son bulduysa da hem uluslararası hukuk açısından hem de güvenlik sorunları açısından Karabağ meselesi Güney Kafkasya'nın çözülemeyen ihtilaflı meselelerinden biri haline gelmiştir.

Gürcistan'daki ayrılıkçı hareketler ise Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinde yaşanmış, bağımsızlığın ilk yıllarında toprak bütünlüğünü korumak için verilen mücadele neticesinde Ağustos 1992'de Abhazya Rusya'nın da desteği ile bağımsızlığını ilan etmiştir (Aydın, s.417). Gürcistan'daki milliyetçi unsurları kışkırtan politikaları ile çatışma ortamını alevlendiren ilk başkan Gamsakhurdiya ise 1992 yılında bir darbe ile iktidardan gönderilmiştir. Abhazya ve Güney Osetya'daki çatışmalar ancak 1995 yılında Eduard Şevardnadze'nin resmen Gürcistan Cumhurbaşkanı seçilmesi ile geçici olarak durmuştur. Bağımsızlığından itibaren ulus- devlet inşaası Gürcistan'ın en temel problemi olmuş, toprak bütünlüğünü korumak için uzun yıllar mücadele etmiştir. En son 2008 yılında yaşanan Gürcistan- Rusya Savaşı aslında Kafkasya'daki ayrılıkçı hareketlerin Rusya tarafından açıkca desteklendiğini göstermektedir. Keza Şubat 1993'te "Yakın Çevre Doktrini" ni devreye sokan Rusya, eski Sovyet bloğu topraklarını ekonomi ve güvenlik açısından yaşamsal çıkar alanı ilan ettiğini ifade etmiştir (*Trenin,* 1996, s. 90). Nitekim Rusya, Kafkasya'yı Arka Bahçesi olarak nitelendirirken "Yeni Dünya Düzeni"nde ABD ve AB ülkeleri de gerek jeopolitik konumu gerekse zengin yer altı kaynaklarına sahip olması açısından Kafkasya'ya özellikle de Azerbaycan petrol ve gaz kaynaklarına olan ilgileri artmıştır. Güney Kafkasya'da bölge dışı aktörlerin varlığı, Rusya'nın enerji hattına alternatif enerji koridorlarının açılması, bölge devletleri arasında güçlü bir işbirliğinin oluşturulması ülkelerin bağımsızlıklarını pekiştirmede, toprak bütünlüklerini korumada ve ekonomik potansiyellerini hayata geçirmek adına önemlidir. Bu bağlamda Türkiye- Gürcistan-Azerbaycan üçlü işbirliği sadece enerji kaynaklarının taşınmasına yönelik geliştirilen projelerle sınırlı kalmamış, bölgenin güvenlik sorunlarına yönelik yeni işbirliği projeleri geliştirilmektedir.

GÜRCİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASINA YÖN VEREN ETKENLER

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kafkasya'da bağımsızlığını kazanan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bölgenin istikrarsız ortamında iç politika sorunlarıyla, Rusya'nın etkisinden çıkmakla, toprak bütünlüklerini korumakla uğraşmışlardır. Nitekim uzun yıllar Rusların egemenliği altında kalan bölgede bilhassa SSCB döneminde uygulanan politikalar nedeniyle etnik kökenli bölgesel sorunlar yeni devletlerin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Bu kaotik ortamda Abhazya ve Güney Osetya'daki milliyetçi hareketler Gürcistan'ın bağımsızlık sürecinde yoğun çatışmalar yaşanmasına neden olmuştur. İlk başkan Gamsakhurdiya'nın aşırı Gürcü milliyetçiliğine yönelik politikaları olayları daha da tırmandırmış, Gürcistan'da iç istikrar sağlanamamıştır (Nodia, 1996, ss.73-89). Toprak bütünlüğüne zarar veren etnik kökenli ayrılıkçı hareketlerin yanında, kıt finansal kaynaklar ve güçlü demokratik gelenekten yoksun bir siyasi kültürün varlığı Gürcistan'da devlet inşaa sürecinin tamamlanmasını geciktirmiştir. Bu sebeple bağımsızlığın ilk yıllarında Batı'ya karşı uygulanabilir bir dış politika ve güvenlik politikası geliştirilememiştir. Dış politika tercihleri, ülkedeki iç çatışmalar nedeniyle kısıtlanmıştır.

Eduard Şevarnadze Dönemi

Gamsakhurdiya'nın 6 Ocak 1992'de darbeyle indirilmesinin ardından Eduard Şevarnadze yönetime geçmiştir. 1992-1995 yılları Gürcistan için uzun ve sıkıntılı bir dönem olmuştur. Etnik kökenli ayrılıkçı çatışmalar, ekonomik istikrarsızlık, muhalif taraftarların silahlı çatışmaları daimi bir milli politikanın belirlenmesini ne yazık ki mümkün kılmamıştır. Şevarnadze bu süreçte yetkisini güçlendirmeye çalışarak Gürcistan'daki siyasi yapıyı

sabitlemek için mücadele etmiştir. Rusya'nın zorlayıcı diplomasisi karşısında Şevarnadze siyasi manevraları ile stratejik hamleler yapmıştır (Darchiashvili, 1997). Ekim 1993'de BDT'na üye olarak bağımsızlık sonrası dönemde yaşanan kaos ortamına geçici de olsa bir çözüm getirmeyi ummuştur.

Gürcistan'ın bağımsızlık sonrası karşılaştığı iç sorunlar hem toprak bütünlüğünü hem de rejim güvenliğini etkilerken dış politikada karar alma mekanizmasında da etkili olmuştur. Bağımsızlığını yeni kazanmış olan ülkenin dış politikadaki temel unsuru uluslararası alanda tanınmayı sağlamakken iç istikrarınındaki belirsizlik, ülkenin iç savaş eşiğinde olması, hukuken hala Sovyetler Birliği'nin mevcut olması gibi faktörler Gürcistan'ın uluslararası alanda tanınmasını geçiktirmiştir. Uluslararası ortamda tamamen yalnız kalan Gürcistan bağımsızlığının ilk döneminde dış siyasetini sadece Rusya faktörü ile sınırlamak zorunda kalmıştır. Gamsakhurdiya dış politika konseptinde herhangi bir strateji izlememiş, Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olunmasına karşı kararlı bir tutum benimsemiştir. Bu dönemde Moskova, Gürcistan egemenliğine karşı doğrudan tehdit olarak kabul edilmiştir. Şevarnadze, Gamsakhurdiya'ya göre dış politika seçimlerinde nispeten daha özgür hareket etmiştir. Bu sebeple bu dönemde daha gelecek vaat eden daha rasyonel bir dış politika konsepti belirlenmiştir. Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Şevarnadze, Gürcü toplumunun Rus karşıtlığına rağmen Rusya ile yakın ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte Batı dünyasının Gürcistan'a gösterdiği destek Rusya tehditini dengelemek için yeterli olmamıştır. ABD ve Avrupa ülkeleri Gürcistan'ın iç kaos ortamındaki sorunları çözmek için yeterince çaba harçamamış, uluslararası ortamda Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü korumak için hamlelerde bulunmamışlardır.

Eski Sovyet Bloğu ülkeri de Rusya ile ilişkilerini daha kısıtlı hale getirip, tam bağımsızlıkları kapsamında bir dış politika konsepti belirlemişlerdir. Ancak Gürcistan için baktığımızda bağımsızlığını ilan ettikten sonra karşılaştığı iç sorunlar ve ekonomik etkenler nedeniyle tam anlamıyla devlet kurma sürecini, demokrasi sürecini ve piyasa ekonomisine geçiş sürecini tamamlayamamıştır. Bundan dolayı Batıya entegrasyonu tamamlanmamış, NATO'ya ve AB'ye katılım hedeflerini gerçekleştirmek imkansız hale gelmiştir.

Ancak ülkede durum normale dönmeye başlayınca Gürcistan yönünü Batı'ya çevirmeye başlamıştı. 1990'ların ikinci yarısında Batı entegrasyonu hedefinin Gürcü siyasi söyleminde daha belirgin hale geldiği görüldü. Bu süreç, Gürcistan'ın tavizlerine rağmen çatışmaların çözümüne katkı sağlayamayan Rusya'nın izlediği siyasetle paralel olarak gerçekleşmiştir. Gürcistan'ın 1999'da Avrupa Konseyi'ne kabulü de dahil olmak üzere Batı ile ilişkilerini geliştirmiştir. Sonuç olarak, Gürcistan'ın güvenliği için birincil olarak görülen Rus gücünü dengelemek, 1994'ten beri Gürcistan'ın dış politikasının önemli bir hedefini oluşturmuştur. Gürcistan için Batılı güçlerle uyum ve NATO ve AB gibi yapılarına üyelik, güvenliği sağlamanın bir aracı olarak görülmüştür. 1990'larda Gürcistan dış politikası hem ülkenin değerlerini hem de ülkenin Batılı bir yönetim modeli oluşturma arzusunu yansıtmaktadır.

Gül Devrimi Sonrası Gürcistan Dış Politikası

Gül Devrimi'nin Gürcü toplumu açısından sonuçlarına baktığımızda yeni kurulan hükümette Şevardnadze yönetiminin sorunları devam etmekteydi. Ancak yeni hükümetle birlikte Gürcistan'ın yönünü daha çok Batı'ya çevirmesi ve reform hareketlerine yönelmesi beklenmekteydi. Toplumun büyük bir kesiminde Batı ile kurulacak olan ilişkilerin ekonomiye katkı sağlayacağına dair umut vardı. Bu bağlamda 22 Şubat'ta ABD'ne bir ziyaret gerçekleştiren Saakaşvili hem ABD Başkanı George W. Bush ile hem de IMF ile görüşmüştür (civil.ge, 2004, 22 Şubat). Kasım 2003'teki Gül Devrimi'nden sonra, Avrupa entegrasyonu,

Gürcistan'ın Avrupa'daki yerini geri alması ve buna bağlı olarak NATO ve AB üyeliğini ana dış politika hedefleri olarak belirlemesiyle birlikte, yeni bir ivme kazandı. Saakaşvili'nin Batı sistemine yönelik belirlediği ve uyguladığı politikalar neticesinde Avrupa-Atlantik entegrasyonu ana dış politika önceliği olarak belirlendi (Dış Politika Stratejisi 2006–2009; Ulusal Güvenlik Konsepti, 2005; 2011). Temmuz 2005'te parlamento tarafından kabul edilen ve Gürcistan'ın temel ulusal değerlerini ve çıkarlarını açıklayan temel belge olan Gürcistan Ulusal Güvenlik Konsepti, Gürcistan'ı "temel ulusal değerleri köklü olan Avrupa siyasi, ekonomik ve kültürel alanının ayrılmaz bir parçası olarak tanımlamaktadır. Avrupa'nın siyasi, ekonomik ve güvenlik sistemlerine tam entegrasyonu sağlamayı ve Avrupa geleneğine geri dönmeyi ve Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olarak kalmayı amaçlayan Avrupa değerleri ve gelenekleri" (Ulusal Güvenlik Konsepti, 2005). Konsept, Gürcistan halkının Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) ve Avrupa Birliği'ne (AB) katılma ve Avrupa-Atlantik güvenlik sisteminin bir parçası olarak Karadeniz bölgesinin güvenliğine katkıda bulunma arzusunun altını çizmektedir.

Gürcistan'ın ekonomik kalkınması için Avrupa modeliyle (Papava, 2013) bir dereceye kadar çelişen "Singapur modeli"nin benimsenmesi veya AB gerekliliklerinin uygulanmasındaki bazı eksiklikler gibi "Avrupalılaşma"nın pratik sürecine bazı tutarsızlıklar eşlik etse de, genel olarak, Gürcistan'ın dış politikası sarsılmaz bir şekilde Batı yanlısı kaldı. Rusya ile ilişkiler, Moskova'nın 2006'da ekonomik ambargo uygulaması, Rusya'dan Gürcü göçmenlerin sınır dışı edilmesi ve enerji ablukası ile daha da kötüleşirken iki ülke arasındaki 2008 Ağustos Savaşı ve Rusya'nın Gürcistan'ın iki ayrılıkçı bölgesinin bağımsızlığını tanımasıyla sonuçlandı. 2008 Savaşı'nın sonuçları değerlendirildiğinde Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne yönelik Rusya'nın müdahalesi, Gürcistan'ın egemenliğine karşı tehdit oluşturmuştur. Batı'ya entegrasyonunun önünde Rus etkisi en büyük engel olarak ortaya çıkmıştır.

Gürcistan, 2012 parlamento ve 2013 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından büyük bir değişim geçirmiştir. Gürcü Rüyası koalisyonu, Saakaşvili liderliğindeki Birleşik Ulusal Hareket'in yerini aldı ve biraz farklı dış politika vizyonunu sundu. Yeni hükümet, Avrupa-Atlantik entegrasyonunun ana hedefini korurken, Rusya ile bir "normalleşme" politikası izledi. AB ve NATO'ya entegrasyon dış politika öncelikleri olmaya devam etti (civil.ge, 2013, 11 Şubat). AB ile ilişkiler, 27 Haziran 2014'te Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Bölgesi (DCFTA) oluşturulmasını içeren bir Ortaklık Anlaşmasının imzalanmasıyla daha da ilerlemiştir. Anlaşma, Gürcistan'ın yakın gelecekte AB üyeliğini garanti etmese de, Gürcü halkının bir gün Avrupa ailesinin bir üyesi olma hırsını ve özlemini tanıdı (Avrupa Komisyonu, 2014, 11 Mayıs).

AZERBAYCAN- GÜRCİSTAN İLİŞKİSİNİN ÖNEMİ

Tarih boyunca aynı coğrafyada kader birliği yapmış olan iki millet 21. yy.'da Türkiye'nin de dahil olduğu projelerle Stratejik Ortak haline gelmiştir. Karadeniz ve Hazar Havzasının kesiştiği Güney Kafkasya tarih boyunca jeopolitik açıdan önem taşımaktadır. Güney Kafkasya'da yer alan Azerbaycan'da Hazar havzasının zengin yer altı kaynaklarının bulunması ülkeye olan ilgiyi arttırırken, Gürcistan'ın önemli dağ geçitlerine sahip olması ve Karadeniz'e kıyısının bulunması jeopolitik olarak elini güçlendirmiştir. İki millette tarih boyunca özellikle Rusya'nın bölge üzerindeki siyasetinden etkilenmiş, hatta kader birliği yapmıştır. Çarlık Rusya hakimiyetinin sona ermesinin ardından 1918 yılında Kafkasya'da bağımsızlıklarını ilan etmiş ancak 1920 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine katılmışlardır. 1991 yılında ise SSCB'nin dağılma sürecinde peş peşe bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Bundan sonra ise

Rusya'nın Kafkasya'yı "Arka Bahçesi" olarak nitelendirmesi bölgede etkin bir güç mücadelesinin yaşanmasına sebep olmuştur.

SSCB'nin dağılma sürecinde başlayan ayrılıkçı hareketlerde iki ülke de bağımsızlıklarından itibaren ciddi mücadele vermişlerdir. Azerbaycan'da Dağlık Karabağ için Ermenilerinin başlattığı ayrılıkçı hareket var iken Gürcistan'da Abhazya ve Güney Osetya ayrılıkçı hareketleri yer almaktadır. Her iki cumhuriyetin önünde duran hedef bağımsızlıkla bağlantılı olarak toprak bütünlüklerine yönelik tehdidin bertaraf edilmesidir. Bu bağlamda bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki ilişkiler bağımsızlık ve toprak bütünlüklerine yönelik tehdit- Rusya ve Ermenistan'ın tutum ve davranışları; etnik ilişkiler ve sahip oldukları ekonomik potansiyeller üzerine kurulmuştur. (Ağacan, 2001).

Bağımsızlığın ilk yıllarında her iki devletin bağımsız olarak yaşaması için başlıca etkenlerden biri, birbirinin devlet bağımsızlığını desteklemek olduğunun farkındaydı. Şevardnadze, bu amaçla 1993 Şubatında Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında Azerbaycan ve Gürcistan Cumhuriyetleri arasında "Dostluk, İşbirliği ve Savunma Antlaşması" imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmada taraflar, ilişkilerini dost devletler olarak, birbirlerinin bağımsızlığına saygı göstererek geliştireceklerini beyan etmişlerdir. Ayrıca bu anlaşmada dünya barışının, istikrarın ve güvenliğin sağlanması için beraber çalışacakları, bölgesel güvenlik sisteminin oluşturulmasına önem verecekleri vurgulanmıştır. Söz konusu antlaşmanın 6 maddesinde, taraflar kendi topraklarını diğerine karşı kullandırtmayacağını taahhüt etmişlerdir.

1999 yılında Rusya-Çeçenistan savaşının tekrar patlak vermesinin ardından gelişen olaylar uluslararası arenada da ciddi sorunlara neden olmuştur. Rusya- Gürcistan ilişkisi bozulmuş, Gürcistan 2001 yılı sonrasında ABD'nin ilgi odağı haline gelmiştir. Bunun yanında bölgedeki Rus tehdidine karşılık ABD, NATO, AB ve Batı Avrupa ülkeleri ve bölgesel aktörlere yani Türkiye ve Çin ile ilişkilerini geliştirmeyi çabalamışlardır. Özellikle Kasım 1999'da İstanbul'da yapılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü'nün konferansında Bakü- Tiflis- Ceyhan Petrol Boru Hattı projesi ile ilgili somut adım atılmıştır. Boru hattının güvenliği, bölgede Rusya'nın varlığı başlarda çekince yaratsa da 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra terör sorunlarının küresel üstünlüğü Gürcistan'da da etkisini göstermiştir. Kafkasya'da özellikle enerji merkezli yürüyen rekabet ortamı ABD ve Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir. Rusya tekelinde bulunan enerji hatlarına alternatif bir yol yapılmaması için bölgedeki çatışma ortamını tetiklerken, ABD enerji hatlarının güvenliğinin sağlanması için Gürcistan'a gerekli desteği sunmuştur.

Gül Devrimi'nin gerçekleşmesinin ardından Saakaşvili'de Azerbaycan ile ilişkilerde aynı hassasiyeti göstermiştir. Gürcistan için Şevardnadze döneminde anlaşması sağlanan Bakü- Tiflis- Ceyhan projesinin devamlılığı büyük önem taşıyordu. Enerji akımının Gürcü topraklarından Avrupa'ya uzanması, Rusya'nın enerji yoluna Gürcistan üzerinden alternatif bir koridor oluşturulması Gürcistan'ın öncelik verdiği konuydu. Nitekim ABD ziyaretinin hemen ardından Saakaşvili Azerbaycan'a gitmiş, Azeri lider İlham Aliyev ile Bakü- Tiflis- Ceyhan Boru Hattı projesinin devamlılığı için görüşmüştür. Saakaşvili "projenin Gürcistan için hayati önem taşıdığını" belirtmiştir. Bununla birlikte her iki lider de stratejik ortaklık yürütmeye devam edeceklerinin taahhüdünü yinelemiştir (civil.ge, 2004, 5 Mart).

Zamanla iki ülke Türkiye'nin dahil olduğu işbirliği projeleri ile daha yakın ilişkiler kurmuştur. Azerbaycan, Gürcistan'ın yakın ilişkiler içinde olduğu Gürcistan'ın stratejik ortağıdır. İkili ziyaretlerin dinamikleri hem yasama hem de yürütme düzeyinde aktiftir. Azerbaycan ile mevcut yasal çerçeve, 100'den fazla ikili ve çok taraflı anlaşmayı kapsamakta ve neredeyse tüm işbirliği alanlarını düzenlemektedir. Enerji alanında yürütülen projeler her iki ülke için stratejik öneme sahiptir. "Bakü- Supsa" ve "Bakü- Tiflis- Ceyhan" petrol boru hatları, "Bakü- Tiflis- Erzurum"

doğalgaz boru hattı projelerinin yanında "Bakü- Tiflis- Kars" demiryolu projesi ile güney enerji koridoru oluşturulmuştur.

Gürcistan ve Azerbaycan arasında hem ikili hem de çok taraflı (GUAM dahilinde) formatlarda yasal olarak düzenlenen bir serbest ticaret rejimi bulunmaktadır. Yıllar boyunca Azerbaycan, Gürcistan'ın ana ticaret ve ekonomik ortaklarından biri olmuş, Azerbaycan şirketleri tarafından Gürcistan'da büyük yatırımlar yapılmıştır. Turizm alanındaki işbirliği ise başarılı bir şekilde ilerlemektedir.

Azerbaycan- Gürcistan- Türkiye üçlü formatı, ise 2012 yılında Dışişleri Bakanları (Trabzon Deklarasyonu) tarafından başlatılan önemli bir siyasi mekanizmadır. Üçlü mekanizma aynı zamanda, parlamentonun dış ilişkiler komisyonları ve Savunma Bakanları arasında başkanlık düzeyinde işbirliğini de kapsamaktadır (Sarıkaya, 2019).

Karabağ Çatışmalarında Gürcistan'ın Siyaseti

İki ülke bağımsızlıklarından itibaren birbir bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini korumaya yönelik bir siyaset belirlediyseler de Rusya tehdidine karşı aktif bir rol üstlenememişlerdir. Güney Kafkasya'nın çözülemeyen ihtilaflı meselelerinden biri Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ile ilgiliyken diğeri de Azerbaycan'ın topraklarının yaklaşık %20'sinin Ermenistan tarafından işgal edilmiş olmasıydı. Nitekim bağımsızlığın ilk yıllarında iç istikrarın Gürcistan'da sağlanamamış olması, ekonomik yetersizlik Gürcistan'ın aktif bir dış politika stratejisi belirlemesini engellemiştir. I. Karabağ Savaşı her iki devletin de bağımsızlığının ilk yıllarındaki kaotik ortamda vuku bulduğundan Gürcistan aktif bir siyaset izleyememiştir. Gül Devrimi'nden sonra ise izlediği Batı yanlısı siyaset 2008 Rusya- Gürcistan Savaşı'nın yaşanmasına neden olmuştur. Genel olarak Kafkasya'da istikrar ve güvenlik arayışları ile ilgili konularda Gürcistan'da konunun öznesi olmuştur. Bu bakımdan Kafkasya'daki ihtilaflarda dış politikada aktif rol üstlenememiştir.

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ihtilafın son zamanlarda tırmanması, savaş ortamına hızla ulaşabileceğini bir kez daha göstermiştir. Karabağ ihtilafı stratejik açıdan tüm Güney Kafkasya bölgesini istikrarsızlaştırma potansiyeline sahiptir. Koronavirüs krizinin ortasında, Gürcistan'ın komşuları arasındaki bu çatışma, diplomatik bir denge sağlamaya çalışan Tiflis için zorlu bir görev olmuştur.

Rusya, geçmişten itibaren Ermenistan'a siyasi ve askeri destek sağlarken sağlamış ve Ermeni topraklarında askeri üsler kurmuştur. Ancak son dönemde stratejik bir hamle ile Bakü'ye silah tedariğinde bulunmuş ve Azerbaycan ile daha aktif ilişki kurmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'e göre, 2018 yılında 5 milyar dolardan fazla maaliyette askeri ve teknik teçhizat Rusya'dan temin edilmiştir. Bir diğer bölgesel güç olan Türkiye, mevcut çatışma sırasında yaygın olarak kullanılan insansız hava araçlarının satışı da dahil olmak üzere 2020'de Bakü'ye yapılan askeri ihracatını 6 kat arttırmıştır. Gürcistan hükümetinin ise çatışmada manevra yapma konusunda çok fazla seçeneği yoktur.

Nitekim Gürcistan sadece sessiz kalmak yerine, komşularına devam eden çatışmada arabulucu olma isteğini işaret ederek daha proaktif bir yaklaşıma karar vermiştir. 27 Eylül'de Gürcistan Devlet Başkanı Salome Zurabişvili Gürcistan'ın barış sürecini kolaylaştırmaya ve Tiflis'te müzakereler yapmaya hazır olduğuna ilişkin bir açıklama yapmıştır (civil.ge, 2020, 27 Eylül).

3 Ekim'de Gürcistan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) çatışmanın tırmanmasına ilişkin bir toplantı yaptı. MGK'nın resmi açıklamasında, Gürcistan'ın topraklarında etnik Azerbaycanlılar ve Ermeniler ile barış içinde bir arada yaşamaktan her zaman övündüğü ve ilgili ülkelerle ilişkilerini güçlendirmeyi amaçladığı vurgulandı. Ayrıca, Başkan Gakharia, Güney Kafkasya

bölgesinde barışın sağlanmasının Gürcistan'ın çıkarına olduğunu vurguladı ve Batılı ortakların desteğinin çatışma çözümünde hayati olacağını belirtti (civil.ge, 2020, 3 Ekim).

Gürcistan topraklarının %20'sini yasadışı olarak işgal eden Rusya ile ilişkileri gergin bir seviyededir. Bunun yanında Rusya hem Ermenistan ile hem de Azerbaycan ile barışçıl ilişkiler içinde stratejik davranmakta hem jeopolitik hem de ekonomik açıdan ilişkilerini dengede tutmaktadır. Bu bakımdan çatışma ortamının uzaması Gürcistan için çeşitli endişelerin oluşmasına neden oldu. Örneğin Rusya, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü protokollerinin hükümlerine başvurarak müdahil olmaya karar vermiş ve Ermenistan'ı destekleyerek çatışmaya doğrudan müdahale etmiş olsaydı, Moskova büyük olasılıkla Erivan'a silah tedarik etmek ve birliklerini Gürcistan toprakları üzerinden Ermenistan'a taşımak için Tiflis'ten doğrudan bir kara/hava koridoru açmayı talep ederdi. Böyle bir senaryonun Tiflis için yıkıcı sonuçları olabilirdi.

Buna ek olarak, Gürcistan, şimdiye kadar Gürcü topraklarında barış içinde bir arada yaşayan oldukça büyük etnik Ermeni ve Azeri azınlıklara ev sahipliği yapmaktadır. Ancak mevcut gerilimler etnik azınlıkları radikalleştirmeye ve çatışmalara neden olma potansiyeline sahiptir. Bu, Rusya'yı elverişli bir konuma yerleştirmektedir, çünkü Kremlin tarihsel olarak etnik gerilimlerden yararlanmakta etkili olmuştur. Bu kez, Kafkasya'daki kaosun ortasında, etnik bölünmeler Gürcistan'daki iç siyasi durumu istikrarsızlaştırmak için başka bir fırsat oluşturabilirdi.

Bu bağlamda Gürcistan stratejik bir hamle yaparak dezenformasyon kampanyalarına karşı hükümet kanalı ile açıklamalarda bulunmuştur. Hem Azerbaycan hem de Ermenistan tarafı Gürcistan'ı diğer tarafın destekçisi olmakla itham eden haberler paylaşmışlardı. Ermenistan'da Suriyeli militanların Türkiye'den Azerbaycan'a yola çıktığına ve Gürcistan'ın bu militanların geçişine izin verildiğine dair haberler hızla yayılmıştır.

Gürcü yetkilileri ise hızla bu iddiaları kınamış ve MGK bu konuda bir açıklamada bulumuştur. Gürcistan askeri çatışmalar başladığı andan itibaren hava veya karayolu ile her iki ülkeye de askeri kargo geçiş izinlerini vermediğini belirtmiştir. Çatışmanın yüksek hassasiyeti ve düşman aktörlerin dezenformasyon kampanyasının gösterdiği gibi herhangi bir taraf için kayırmacılık anlamına gelen herhangi bir dengesiz hareket, Tiflis'in komşularından biriyle ilişkisine kalıcı olarak zarar verebilirdi.

Çatışmanın daha da tırmanmasının çok maliyetli ekonomik etkileri de olabilirdi ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ve Güney Gaz Koridoru gibi kritik altyapı ve stratejik projelere ciddi zararlar verebilirdi. Koronavirüs krizinin ortasında, Güney Kafkasya ülkeleri zaten ekonomik zorluklarla boğuşuyor iken askeri çatışma ekonomik endişeleri yepyeni bir seviyeye taşımıştır.

Ekonomik açıdan bakıldığında, Gürcistan'ın transit potansiyeli çatışmadan büyük ölçüde etkilenmiştir. Tiflis, Gürcistan turizm sektörüne önemli katkı sağlayan Ermenistan ve Azerbaycan ile yakın ticari ve ekonomik bağlara sahiptir. Ocak ve Haziran 2020 arasında Azerbaycan, ihracatta Tiflis'in en büyük ikinci ticaret ortağıydı. Devam eden çatışma, sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında kritik bir rol oynayan bölgeye doğrudan yabancı yatırım akışını azaltmıştır.

Gürcistan bu endişeler ve sonuçlarla beraber çatışma ortamının sona ermesi için bu sefer daha aktif bir siyaset izlemek istemiştir. Ancak mevcut konjonktüre göre izlediği siyaset bir sonuca ulaşmamıştır. Azerbaycan'ın savaştan toprak kazanımı ile çıkması Gürcistan için kaybettiği toprakları geri alabileceğine dair umut olmuştur. Bunun yanında Azerbaycan ve Ermenistan

arasında imzalanan ateşkes antlaşmasının 9. maddesi gereği Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile arasındaki bağlantıyı kuracak olan Zenguzar Koridoru'nun açılması Gürcistan tarafını endişelendirmiştir. Koridorun açılması ile Anadolu'ya bağlantı yolunun açılması Gürcistan'ın jeostratejik önemini azaltacağı varsayılmaktadır. Ancak Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki mevcut stratejik işbirliği Türkiye'nin de desteği ile devam edecektir.

KAYNAKÇA

Ağacan, Kamil "Kaderdaş Devletler: Azerbaycan- Gürcistan İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt:7 Sayı:1.

Armaoğlu, Fahir *XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2004.

Aydın, Mustafa "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Baskın Oran (ed.), C. II.

Darchiashvili, David **Georgia- The Search for State Security**, CISAC Stanford University, Caucasus Working Papers, Dec, 1997.

https://civil.ge/archives/105232**Saakashvili Visits U.S.**, 22.02.2004.

https://civil.ge/archives/105381**Georgian, Azeri Presidents Pledge Friendship**, 05.03.2004.

https://civil.ge/archives/370866**Georgian President Calls for Peace in Nagorno- Karabakh,** 27.09.2020.

https://civil.ge/archives/372884**Georgia's National Security Council on Karabakh Developments,** 3.10.2020.

https://mfa.gov.az/az/category/avropa/gurcustan

https://mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/BilateralRelations/Azerbaijan.aspx

Manana, Sanadze "Gürcistan Tarihi", *Gürcistan Kültürü*, Zafer Süslü (ed.).

Nodia,Ghia "Political Turmoil in Georgia and the Ethnic Policies of Zviad Gamsakhurdia", Bruno Coppieters (ed.), *Contested Borders in the Caucasus*, Brussels: VUBPRESS, 1996.

Papava, v. "Economic Achievements of Postrevolutionary Georgia", *Problems of Economic Transition*, vol. 56, no. 2, June 2013, pp. 51–65.

Riasanovsky, Nicholas V. ve Steinberg, Mark D., *Rusya Tarihi*, Figen Dereli (çev.), İstanbul, 2011.

Sarıkaya, Yalçın "Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İlişkilerinin Savunma İşbirliği Boyutu", *Karadeniz Araştırmaları*, 2019, XVI/64: 585-597.

Trenin, Dimitri "Russia's Security Interests and Policies in the Caucasus Region", *Contested Borders in the Caucasus*, Bruno Coppieters (ed.), Brussels: VUBPRESS, 1996.

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI VE ULUSLARARASI SİYASET

The Second Nagorno-Karabakh War and International Politics

Prof. Dr. Asem NAUŞABAYEVA HEKİMOĞLU

ORCID ID: --------

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kütahya-TÜRKİYE.

ÖZET

Dünya, 2020 yılının son çeyreğinde otuz yıldır işgal altında olan, Karabağ bölgesinin kurtuluşuna şahit oldu. Bir buçuk ay kadar süren savaş sonrasında elde edilen zafer Azerbaycan Cumhuriyeti ve gerçekleri gören sağduyulu ulusal devlet ve kuruluşları sevindirmiştir. Beklenen Karabağ zaferine kadar gelinen oldukça uzun zaman sürecinde, uluslararası ilişkiler aktörlerinin tutum ve davranışları, farklı siyaset sergilemesinin nedenlerini tespit etmek, mevcut kazanılan barışın pekişmesi için önem arz etmektedir. Bu bağlamda, her bir egemen devletin uluslararası siyasette kendi varlığını güçlendirmek için dış politika stratejilerini kendi ulusal güç kapasitesini ölçerek belirlediklerini altını çizerek, Karabağ savaşında Azerbaycan siyasetini destekleyerek yanında yer alan ya da desteklemede yetersiz sayılan aktörlerin tutumlarının incelenmesi de önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Karabağ savaşı, Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, Türk Dünyası.

ABSTRACT

In the last quarter of 2020, the world witnessed the liberation of the Karabakh region, which has been under occupation for thirty years. The victory achieved after the war that lasted for one and a half months pleased the Republic of Azerbaijan and the prudent national states and organizations that see the facts. In the long period of time until the expected victory in Karabakh, it is important to determine the attitudes and behaviors of international relations actors and the reasons for their different policies, for the consolidation of the current peace. In this context, it is also important to examine the attitudes of the actors who supported the Azerbaijani politics in the Karabakh war, or who were deemed insufficient to support it, underlining that each sovereign state determines its foreign policy strategies by measuring its own national power capacity in order to strengthen its own presence in international politics.

Key words Karabakh war, Azerbaijan-Turkey relations, Turkish World.

Вторая Нагорно-Карабахская война и международная политика

Резюме:

В последнем квартале 2020 года мир стал свидетелем освобождения Нагорно-Карабахского региона, который был оккупирован в течение тридцати лет. Достигнутая победа после полтора месячной войны, порадовала Азербайджанскую Республику, и здравомысляшие национальные государства и организации. В течение длительного периода времени до победы в Нагорном Карабахе, важно определить отношение и поведение акторов международных отношений и причины их разносторонней политики, для укрепления нынешнего мира. В этом контексте также важно изучить отношение тех акторов, которые поддерживали азербайджанскую политику в нагорно-карабахской войне или считались недостаточными для ее поддержки, подчеркивая, что каждое суверенное государство определяет свою внешнеполитическую стратегию, измеряя свои собственные потенциал национальной власти для усиления своего присутствия в международной политике.

Ключевые слова: карабахская война, азербайджано-турецкие отношения, тюркский мир.

Giriş

Azerbaycan Cumhuriyetine 20. yüzyıldan miras olarak kalan, Karabağ bölgesinin statüsü hakkındaki tartışmalar, 1988 yılından itibaren çözüm bekleyen ve "dondurulmuş" bir sorun olarak uluslararası siyasette yerini almıştı. 1991 yılında, Sovyetler Birliğinin uluslararası ilişkiler alanından kalkmasıyla birlikte, eski Birlik üyesi devletlerinin birçoğunda çatışmalar başlamıştır. Uluslararası ilişkiler sisteminde ün salmış Karabağ savaşı da bunlardan biridir. Güney Kafkasya bölgesinin istikrarını uzun yıllar tehdit eden Karabağ savaşı, 28 Aralık 1991 tarihinde, Ermenistan'ın, Hankendi'ye saldırısı sonucunda başlamıştı. Merkez Hankendi olmak üzere, çevresindeki Hocalı, Şuşa, Hocavend ve Ağdere'yi de işgal eden Ermenistan, sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin ilan etmişti. Erivan bu işgalle sınırlı kalmamış, takip eden süreçte Karabağ bölgesine sınırdaş Ağdam, Fizuli, Cebrayil, Zangelen, Gubatlı, Laçin ve Kelbecer ilçelerini de işgal etmiştir[1].

Bu savaş 16 Mayıs 1994 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti arasında ateşkes antlaşmasıyla neticelenmiştir. Bakü ve Erivan arasındaki Birinci Karabağ savaşı, 1991-1994 yılları arasında yaşanmış ve Ermenistan Karabağ ile birlikte Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisini işgal etmişti. Ancak bu ateşkese rağmen 2020 yılına kadarki süreçte sınırlarda çok kez ateşkes ihlalleri ve çatışmalar yaşanmıştır.

Sınırdaki ateşkes ihlallerinin şiddetlenmesi, Azerbaycan ordusunun 27 Ekim 2020 tarihinde başlattığı askeri harekâtla sonuçlanmıştır. Kırk dört gün süren askeri harekât Azerbaycan Cumhuriyetinin zaferiyle neticelendi. 10 Kasım 2020 tarihinde savaşan devletler Azerbaycan ve Ermenistan ayrıca Rusya Federasyonu karar vericileri tarafından İkinci Karabağ Savaşını sonlandıran ateşkes antlaşması imzalandı[2]. Bu antlaşmayla Azerbaycan ve Ermenistan devletleri mevcut kontrol alanlarını korunması, Ağdam ve Kazakh ilçelerindeki işgalin sona erdirilerek bölgenin Azerbaycan'a geri verilmesi, Laçin koridoru dahil olmak üzere bölgedeki barışı ve yaşam dengesini korumak maksadında Rusya Federasyonu'nun barış gücünün beş yıllığına söz konusu alana yerleşmesi kararlaştırılmıştır. Bu antlaşmayla Azerbaycan

[1] Emine Çeliksoy, "İkinci Karabağ Savaşında Şuşa'nın Rolü ve Türkiye- Azerbaycan İşbirlikleri", *Al-Farabi, İnternational Jornal on Social Sciences*, volume (6), issue (4), s. 127.
[2] Ferhat Aznevi, *Yukarı Karabağ ve 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması,* Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2021, s. 139.

Cumhuriyeti, Birinci Karabağ savaşında kaybettiği toprakları yeniden kazanmış ve Kelbecer, Laçin, Kubatlı, Zangilan, Cebrayil, Fizuli, Ağdam illeri Azerbaycan Cumhuriyeti sınırlarına dahil edilmiştir.

Uzun yıllar uluslararası gündemde olan Karabağ konusu, başladığı günden itibaren çözüm bekleyen bir sorun haline dönüşmüştü. Bu bağlamda uluslararası alandaki çeşitli devletler, örgütler ve gruplar çözüm hakkındaki kendi fikirlerini beyan ederek, bu uyuşmazlığın ortadan kaldırılması için çaba sarf etmişti. Böylelikle bu ülkelerden bazıları Azerbaycan siyasetini desteklerken bazıları da Ermenistan'ın stratejisinden yana tavır almıştır.

2020 yılının uluslararası konjonktürünün, 90'lı yıllardan farklı olduğu aşikârdır. Dünyanın karşılaştığı küresel salgının (Covid-19) ulus devletlerin ekonomilerine olumsuz etkisi olmuştur. Üstelik teknolojideki hızlı gelişme, enerji kaynaklarına olan zaruret, dünya devletlerini İkinci Karabağ Savaşı esnasında, Bakü'den yana karar vermeye ya da taraf belirtmeden, sesiz kalmaya sevk etmiştir.

İkinci Karabağ Savaşının Dünyada Algılanışı

Dünya siyasetinde İkinci Karabağ Savaşı nasıl algılanmıştır? sorusuna cevap vermek gerekirse, öncelikle Birleşmiş Milletler örgütünün Karabağ uyuşmazlığının başlangıç noktasındaki kararını sürdürerek, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin işgal altındaki topraklarının iadesi konusundaki fikrinde sabit kalmıştır. Avrupa devletleri ve özellikle Fransa'nın Birinci Karabağ savaşı sırasındaki tutumuna karşın İkinci Karabağ Savaşı sürecinde yaşanan gelişmeleri izlemekle yetinmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri de, bu savaşı uzaktan takip etmeyi tercih etmiştir. ABD ve Fransa'daki Ermeni lobilerinin ülke siyasetlerindeki etkin rolüne rağmen söz konusu devletlerin İkinci Karabağ Savaşında pasif siyaset tercih etmelerinin nedenlerini de, Hazar bölgesel enerji kaynaklarının dünya enerji politikasındaki yeri ve Rusya Federasyonu'nun Suriye savaşındaki etkin konumu olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Uluslararası ilişkiler disiplininde çözüm bekleyen, rafa kaldırılan, gerektiğinde tekrardan gündeme getirilen konulardan biri olan Karabağ uyuşmazlığı tam anlamıyla arzulanan nihai amaca ulaşmış değilse de, yukarıda belirtildiği üzere 10 Kasım 2020 ateşkes antlaşması ile çözüme kavuşmuş durumda olduğu kabul edilebilir. Karabağ sorununda dönüm noktası olan İkinci Karabağ Savaşında, savaşan iki ülkenin yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun da başat rol konumda olduğu açıktır.

İkinci Karabağ Savaşında Türkiye'nin Konumu

Karabağ konusunda Türkiye Cumhuriyetinin tatbik ettiği siyasi strateji, 1990'lı yıllardan itibaren her zaman Azerbaycan Cumhuriyeti siyaseti ile örtüşmüş ve aynı yönde gelişmiştir. Türkiye devleti 2020 yılında, bir yandan küresel salgın olan yeni tip Coronavirus (Covid-19) salgınıyla mücadele ederken diğer yandan da Doğu Akdeniz, Libya, Suriye, Irak ve Kafkasya'da yoğun dış politik açılımlarda bulunmuştur. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde Minsk grubunun, Birleşmiş Milletler kararlarına rağmen çözüme kavuşmayan Karabağ konusuna, Türkiye'nin askeri, siyasi ve diplomatik çabaları netice

vermiştir[3]. Özelikle burada Moskova ile Ankara arasında etkin iletişimin sağlanması da zafere giden yolda ve akabinde barışın pekişmesinde önem arz etmektedir.

Türkiye, Azerbaycan devletinin bağımsızlığını ilk tanıyan devlet olarak, Bakü ile diplomatik ilişkilerini 14 Ocak 1992 yılında kurmuş ve "Ülkeler arasındaki İşbirliğini geliştirmesi" anlaşması imzalandıktan on sekiz yıl sonra, iki ülke arasında askeri alandaki işbirliğinin büyük oranda genişletecek bir anlaşmaya imza atmıştır. Bu anlaşmada 16 Ağustos 2010 tarihinde Bakü'de iki ülke arasında imzalanan "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" ile iki ülkeden herhangi birinin toprak bütünlüğünün korunması gerektiği hallerde işbirliği yapılacağı belirtilmişti. Mezkûr anlaşma kapsamında çeşitli alanlarda askeri işbirliği gerçekleştirilmiş ve son dönemlerde de yoğun şekilde askeri malzeme ve silah satışı alanında gelişmiştir[4]. Şüphesiz ki bu askeri faaliyetler, İkinci Karabağ Savaşında önemli rol oynayarak, savaşın kırk dört gün gibi kısa bir sürede Azerbaycan devletinin zaferiyle sonuçlanmasına katkı sağlamıştır. Ankara'nın desteğiyle 30 yıldır işgal altında olan Azerbaycan toprakları azat edilerek, bir asırdır Türk dünyasının hayali olan Nahcivan-Azerbaycan arasındaki koridorun açılışı sağlanmıştır. Azerbaycan'ın kazandığı Karabağ zaferiyle, Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile kara bağlantısı da kurulmuş olduğunu vurgulamak gerekir. Üstelik İkinci Karabağ zaferi uluslararası alanda Türk dış politikasının 2020 yılının en önemli kazanımı olmasıyla birlikte, Türkiye'nin Kafkasya bölgedeki siyasi, askeri ve ekonomik etki ağırlığını artırmıştır[5].

İkinci Karabağ Savaşının Türk Dünyasında Yankıları

Genel hatlarıyla Karabağ arazisini Azerbaycan devleti topraklarının bölünmez bir parçası olarak kabul eden Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinin, İkinci Karabağ Savaşına yönelik tutum ve siyasetlerinin yetersiz kaldığı değerlendirilmektedir. Ancak yukarıda belirtilen Türk devletlerinin her birinin uluslararası ilişkiler bağlamında kendine özgü konumları mevcuttur. Türkmenistan devletinin tarafsız dış politika tercihi, Kazakistan ve Kırgızistan devletlerinin, Ermenistan ile Bağımsız Devletler Topluluğu, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, Avrasya Ekonomik Topluluğu, gibi örgütlerde birlikte yer almaları, onların hareket serbestliğini kısıtlamaktadır. Ayrıca Özbekistan devletinin yönetiminde yaşanan değişiklik, İkinci Karabağ Savaşında bu ülkenin pasif konumda olmasına neden olmuştur.

Bağımsız Türk devlet yöneticilerinin İkinci Karabağ Savaşı konusunda net bir tavır sergileyememesine rağmen Türk Devletler Teşkilatı (Türk Konseyi/Türk Keneşi) platformunda farklı bir durum söz konusudur. Siyasi konjonktüre bağlı olarak Türk Devletleri uluslararası siyasi arenada Azerbaycan'a desteklerini açıklayamazken, bu teşkilat çatısı altında açıkça Azerbaycan yönetiminin yanında yer alınmıştır.

Türk Devletler Teşkilatı'nın, Karabağ konusundaki tutumu her ne kadar çalışmanın başlığına uzak görünse de Türkistan devletlerinin Karabağ konusundaki tutum ve tepkilerini analiz ettikten sonra bu ülkeler ve Azerbaycan'ın ortak bir şekilde birlik halinde oldukları Türk Devletler Teşkilatı'nın Karabağ konusundaki reaksiyonlarını incelemek de yerinde olacaktır. Teşkilat, kuruluşundan bu yana Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunmaktadır. Ayrıca Türk Devletler Teşkilatı'nın Birleşmiş Milletler kararları ile de teyit edildiği gibi Ermenistan'ın

[3] Gülsüm İncekaya, "Karabağ zaferi Türk Dış Politikasının en büyük kazanımı", 30.11.2020. https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/karabag-zaferi-2020-turk-dis-politikasinin-en-buyuk-kazanimi-oldu/2093171.

[4] https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54379105.

[5] Gülsüm İncekaya, agm,.

Karabağ'da işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarından çekilmesini ve sorunun uluslararası hukuk ilkeleri çerçevesinde barışçıl bir şekilde çözülmesini savunmaktadır. Teşkilat, Ermenistan'ın ateşkes ihlallerine kayıtsız kalmamış ve birçok kez Azerbaycan devletine yönelik desteğini açıklamıştır. Bu bağlamda, 2020 yılının Temmuz ayında Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Tovuz bölgesine yönelik gerçekleştirilen provokatif saldırılar, Teşkilat tarafından hemen anında kınanmış ve Azerbaycan'a olan destek yinelenmiştir. Eylül ayı sonları itibariyle yeniden başlayan çatışmalarda Türk Devletler Teşkilatı, Erivan'ın bu hareketini bir daha kınamış ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunmasını vurgulamış; işgal altındaki topraklardan Ermenistan askeri unsurlarının koşulsuz ve tam olarak çekilmesi çağrısında bulunmuştur. Teşkilat, 27 Eylül'de başlayıp, 10 Kasım'da imzalanan antlaşma ile sona eren İkinci Karabağ Savaşı'nın tüm gelişmelerini dikkatli bir şekilde takip etmiş ve her fırsatta Bakü'nün izlediği siyasetin yanında olduğunu, bazen söylem düzeyinde bazen de belli ölçüde sahada vurgulamıştır. Bu çerçevede 20 Ekim tarihinde Ermenistan tarafından Azerbaycan'ın Gence şehrine gerçekleştirilen saldırı sonrası Türk Devletler Teşkilatı Genel Sekreteri Baghdad Amreyev, bölgeye ziyarette bulunmuş ve meşru hakkı olan topraklarını geri alınması mücadelesinde koşulsuz ve şartsız olarak Türk Dünyası'nın Azerbaycan'ın yanında olduğu mesajını vermiştir. Bu destek bireysel olarak Türk Devletleri'nin Azerbaycan'a savaş süresince açık olarak gösteremedikleri desteği teşkilat kanalıyla göstermeye çalışması bakımından önemli sayılabilir.

Türk Devletler Teşkilatı bünyesinde faaliyette bulanmakta olan, Türk Devletler Teşkilatı Konseyi Gençlik Platformu da İkinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'ı destekleyen önemli bir bildiri yayınlamıştır. Söz konusu bildiride İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın topraklarını özgürleştirmesi yönünde haklı bir mücadele olarak açıklanmış, Azerbaycan'a olan tam destek vurgulanmış ve sonrası süreç için de bir yol haritası kabul edilmiştir. Bu bildiri Türk Dünyası devletlerinin Azerbaycan'a destek olarak ortak tepkisini yansıtması açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir[6].

Türk dünyasında, 2022 senesinin Şuşa yılı olarak ilan edilmesi neticesinde, Şuşa adını taşıyan uluslararası akademik ve kültürel faaliyetler düzenlenmektedir. Üstelik 2023 yılında Şuşa'nın Türk dünyası Kültür Başkenti olarak kabul edilmesi de Türk devletlerinin Karabağ konusunda Azerbaycan'ın yanında olduğunu belirten bir diğer göstergedir.

Zafer Sonrası Rusya Federasyonunun Konumu

İkinci Karabağ Savaşı sonrası Rusya Federasyonu ordusunun Karabağ bölgesine barış gücü statüsü ile girmesi, Rusya'nın bölgedeki askeri güç varlığını hukuki bağlamda meşrulaştırdı. Birinci Karabağ Savaşı döneminde Ermenistan yanlısı siyasi strateji izleyen Rusya, 2020 yılında farklı tutum sergiledi. 10 Kasım 2020 ateşkes barış antlaşmasına göre Rusya askeri kuvvetleri Karabağ bölgesinde beş yıllık süreyle barış gücü olarak bulunacaktır. Bu beş yılın sonunda Rusya Federasyonu'nun bu bölgeden ayrılması, sürenin bitmesinden altı ay öncesinden bildirmeleriyle mümkün olacaktı aksi halde Rusya yeniden beş yıllık süreyle Karabağ bölgesinde kalmaya devam edecektir. Ayrıca bölgede antlaşma şartlarının uygulanmasını tespit etmek maksadında denetim merkezi de kurulmuştur.

Ankara'nın, Moskova ile gerçekleştirdiği etkin diplomatik müzakereler sonucunda da Türkiye, Azerbaycan ordusuna fiili destek sağlamış oldu. Bu durumu Türkiye devletini,

[6] Mustafa Kemal Öztopal**,** "Azerbaycan ilişkiler bağlamında Türkistan devletlerinin Dağlık Karabağ konusundaki tutum ve tepkileri**",** *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:7 Sayı:1, 2021. s. 226-227.

Karabağ konusuyla ilgili müzakerelerde antlaşma masası dışındaki etkin bir aktör haline getirdi ve savaş sonrası barışın sağlanması konusunda Rusya'nın Karabağ bölgedeki müttefiki konumuna getirdi.

İmzalandığı günden yürürlüğe giren ateşkes antlaşması sonrasında, Türkiye devleti ile Rusya Federasyonu arasında ateşkes antlaşma şartlarının sürdürüldüğünü denetlemeleri maksadıyla 11 Kasım 2020 tarihinde Türk-Rus Ortak Merkezi'nin kurulması için uzlaşı sağlandı. Ankara ve Moskova arasında sürdürülen müzakereler, 1 Aralık 2020 tarihinde sonuçlandı. Karabağ bölgesinde Azerbaycan ve Ermenistan devletleri arasında imzalanan ateşkes antlaşması şartlarına uyulup uyulmadığını tespit etmek amacıyla Ağdam'da Birge Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi kurulmuştur. Bu Merkezde Türkiye ve Rusya ordularına ait altmışar asker (toplam 120 asker) görev yapmaktadır. Merkez, İkinci Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan antlaşma gereği önem taşıyan bölgelerin yedi gün 24 saat kesintisiz havadan izlenmesine imkân sağlamaktadır[7].

İkinci Karabağ Savaşının ateşkes antlaşmasıyla sonuçlanması, Karabağ sorununu "dondurulmuş" sorun kategorisinden çıkartmıştır. Ayrıca Moskova'nın, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla, eski Birlik topraklarında uzun yıllar çözümü beklenen uyuşmazlıkları son yıllarda birer birer çözüme kavuşturma politikası izlediği görülmektedir. Güney Kafkasya'da Gürcistan-Abhazya-Güney Osetya sorununa Ağustos 2008 yılında kısa süreli savaş neticesinde de facto olarak Gürcistan etkisinden çıkartıldı. 2014 yılında da yapılan referandum sonucunda Kırım yarımadası, uluslararası kamuoyunun tepkisine rağmen Rusya sınırlarına dâhil edildi. İkinci Karabağ Savaşıyla da Karabağ bölgesinde ordu bulundurma hakkını meşrulaştırdı.

27 Ekim 2020 tarihinde başlayan İkinci Karabağ Savaşına Rusya Federasyonu bir müdahalesi olmadı ve Azerbaycan'ın yanında bu savaşa Türkiye'nin askeri teşrifat desteğiyle dahil olmasına kayıtsız kaldı. Bununla birlikte, bu kararı almasındaki birkaç faktöre değinmekte yarar vardır. Birincisi Suriye Savaşı sonrasında Orta Doğuda kazandığı itibar, askeri güç bakımından, hem bölgede hem de dünyada ABD'ye alternatif bir güç merkezinin oluştura bilme potansiyelini yakalamış olması olarak sıralanabilir.

Bir taraftan yapılan ateşkes antlaşmasının maddelerine, diğer taraftan da Rusya'nın tarihten bugüne bu bölgede üstlendiği role bakıldığında; Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya bölgesinde etkin bir aktör olarak kalma konusunda ne kadar istekli olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

İkinci Karabağ Savaşı ve İran

Bu savaşta İran'ın pasif siyaset izlediği görülmektedir. Tahran'ın bu politikasının Azerbaycan zaferine katkısının olduğunu belirtmek mümkündür. Çünkü İkinci Karabağ Savaşında İran'ın uyguladığı çekimser siyaset, savaş sonrası toplanan antlaşma masasındaki aktörlerin sayısını azaltmıştı. İran'ın İkinci Karabağ Savaşı esnasındaki bu tutumunun nedenleri, Güney Kafkasya bölgesinde etki elde etme amacından daha çok, kendi sınır bölgesinde yaşanan askeri çatışmaların İran'ın kuzeyinde meskun, etnik Azerbaycan Türkü bölgelerine sıçramasından tedirgin olması ve kendi iç güvenliğinden endişe etmesi olarak gösterilebilir. Böylece İkinci Karabağ Savaşına doğrudan müdahale etmeyen Tahran, coğrafi yakınlığına rağmen savaş sonrası oluşan yeni jeopolitik denklemin içerisinde yer alamadı. Güvenlik endişesi taşıyan Tahran, savaş sürecince sınır muhafız güçlerini tahkim etmiş ve

[7] Emine Çeliksoy, agm, s. 129.

ülkesindeki protestolara sert önlemler almanın[8] dışında sahada denge değiştirecek siyaset sergilememiştir. Böylece, İran'ın İkinci Karabağ Savaşı sonrasında oluşan gelişmeleri doğru değerlendirememesi, Kafkasya bölgesindeki gücünün/etkisinin zayıflamasına sebep oldu ve İkinci Karabağ Savaşından sonra Ermenistan ile birlikte kaybedenler tarafında saf tuttu. Ayrıca İran'ın artık Karabağ konusunda dengeleri değiştirme durumu bulunmamakla birlikte, politik doğruculuk kapsamında Tahran'ın, Bakü'ye destek veriyor gibi görünüp, Erivan'a karşı caydırıcı siyaset izlememesi, uluslararası gözlemcilerce Ermenistan tarafında yer aldığı izlenimi oluşturdu. Her ne kadar İran siyasi misyon şeflerinin savaş sürerken, bir ara Bakü'ye desteklerini anlatmak için harcadığı yoğun çabalara rağmen bunun, Azerbaycan ve Türk kamuoyunda bir etkisi olmadı[9].

SONUÇ

İkinci Karabağ Savaşı sonrası sağlanan ateşkesin koruması, Karabağ ve genel olarak Kafkasya bölgesinin gelişmesi için önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra Hazar enerji kaynaklarının sorunsuz olarak Batı pazarlarına ulaşması da dünya devletlerinin arzuladığı bir durumdur. Oluşan yeni konjonktürde toprak bütünlüğünün sağlanması da Azerbaycan Cumhuriyetinin kalkınması ve bölgede güçlü bir devlet konumuna gelmesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla oluşan bu yeni jeopolitik ortamda barışın kalıcılığını sağlanması Karabağ konusuyla ilgili tüm aktörlerin izleyecekleri politikalara bağlıdır.

İkinci Karabağ Savaşı sonrasında, 5 Haziran 2021'de Azerbaycan'ın kültür başkenti, Karabağ'ın sembol şehri Şuşa'da iki ülke cumhurbaşkanları Recep Tayyip Erdoğan ile İlham Aliyev tarafından imzalanan Şuşa Beyannamesiyle[10] 2022 yılını Şuşa yılı ilan edilmesi ve bu çerçevede Azerbaycan ve Türkiye devletlerinde Şuşa adıyla ilmi konferansların düzenlenmesi de sevindiricidir ve gelecekte iş birliklerinin daha da etkin olacağı umudunu pekiştirmektedir.

Bunlara ek olarak başta Türk devletleri olmak üzere Orta Asya ve diğer eski Birlik devletlerinin tercih ettikleri siyasi stratejide, Rusya Federasyonun etkisinin varlığını inkar etmek rasyonel bir fikir olmayacağının altını çizmek gerekmektedir. Uluslararası alandaki her bir devlet kendi ulusal çıkarına öncelik vermektedir. Eski Birlik alanındaki devletlerinin de öz varlığını koruyarak, Moskova'ya yönelik akılcı siyaset kullanarak maksimum çıkarla güçlenmeyi hedef kabul etmelidirler.

Uluslararası ilişkiler alanındaki aktörler, dünya siyasetindeki kendi ulusal çıkar ve güç imkânları ölçüsünde stratejilerini belirlerler ve en rasyonel olan siyaseti tercih ederler. Ayrıca devamlı dinamik halde olan uluslararası ilişkiler sistemindeki, dönem, dönem dünyanın siyasi konjonktürünü değiştirmektedirler. Karabağ sorununun çözümü için bu kadar uzun süre beklenmenin nedeni neydi sorusunun cevabını bu başlık altında aramanın doğru olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan ve Ermenistan devletleri arsındaki savaşın, uluslararası arenaya taşındığı vakitten itibaren üçüncü taraflar (devletler, bölgesel ve

[8] Hacı Mehmet Boyraz, Oğuz Güngörmez, "Karabağ Zaferinin anatomisi", 11.12.2020, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/karabag-zaferinin-anatomisi/2073631.

[9] Umut Başar, "İran Karabağ savaşının kaybedeni mi?",23.11.2020, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-karabag-savasinin-kaybedeni-mi/2052813.

[10] Ruslan Rahimov, "Şuşa Beyannamesinin 1. Yılı", 15.06.2022, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/susa-beyannamesinin-1-yili/2614077.

uluslararası örgütler) barışı sağlamak maksadında çözüm odaklı arabulucu rollerini üstenmişlerdir. Bu arabulucu kuruluşlarının dönemsel olarak bazen bu misyonu yerine getirmeye çalışmasına rağmen büyük çoğunlukta istenilen neticeye ulaşmadıklarına tarihi süreçte şahit olunmuştur ki bu durum, otuz yıllık zamana uzanmıştır. Daha önce de belirttiğimiz üzere dünya siyasi konjonktüründeki değişikliler etkisini göstermiştir.

2020 yılında, dünya devletleri küresel pandemi Covid-19 etkisi altında, o zamana kadar var olmak için sürdüren alışagelmiş tüm faaliyetlerini teknoloji aracılığı ile yürütmeye alışmakta idi. Teknolojinin gelişmesi enerji kaynaklarına bağımlılık düzeyini arttırmıştır. Böylece dünya siyasetinde etkin söz sahibi olan devletlerin ülkelerindeki Ermeni lobilerinin taleplerine bakmaksızın, İkinci Karabağ Savaşı sürecinde Ermenistan'ın lehine karardan kaçınmış ve sessizliklerini korumuşladır. Savaş süresince taraf iki devletin yanı sıra, muharebe meydandaki hareketleri takip eden, siyaset yürüten Türkiye Cumhuriyeti, buna ek olarak Erivan'ın istek/taleplerine daha önceki dönemlere göre farklı yaklaşım sergileyen Rusya Federasyonu'nun da tutumunu da belirtmek yerindedir. Bunun neticesinde Ankara ve Moskova'nın, Karabağ konusuna yönelik izlediği siyaset, meselenin "dondurulmuş" sorun rafından kalkmasına ön ayak olmuştur. Böylelikle 1988 yılından bu yana sürüncemede bırakılmış, sürekli dondurularak rafa kaldırılmış bu mesele, İkinci Karabağ Savaşıyla, tam ve nihai anlamda istenilen neticeye ulaşmış sayılmazsa da; Azerbaycan topraklarının vatana geri kazanılması bir başarı olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

1. Aznevi Ferhat, *Yukarı Karabağ ve 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması,* Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2021.
2. Başar Umut, "İran Karabağ savaşının kaybedeni mi?",23.11.2020, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-karabag-savasinin-kaybedeni-mi/2052813.
3. Boyraz Hacı Mehmet, Güngörmez Oğuz, "Karabağ Zaferinin anatomisi", 11.12.2020, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/karabag-zaferinin-anatomisi/2073631.
4. Çeliksoy Emine, "İkinci Karabağ Savaşında Şuşa'nın Rolü ve Türkiye- Azerbaycan İşbirlikleri", *Al-Farabi, İnternational Jornal on Social Sciences*, volume (6), issue (4), s. 126-133.
5. İncekaya Gülsüm, "Karabağ zaferi Türk Dış Politikasının en büyük kazanımı", 30.11.2020. https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/karabag-zaferi-2020-turk-dis-politikasinin-en-buyuk-kazanimi-oldu/2093171.
6. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54379105.
7. Öztopal Mustafa Kemal**,** "Azerbaycan ilişkiler bağlamında Türkistan devletlerinin Dağlık Karabağ konusundaki tutum ve tepkileri**",** *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:7 Sayı:1, 2021. s. 226-227.
8. Rahimov Ruslan, "Şuşa Beyannamesinin 1. Yılı", 15.06.2022, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/susa-beyannamesinin-1-yili/2614077.

TÜRKİYE YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDA AZERBAYCAN KONULU VE AZERBAYCAN BAĞLAMINDA TAMAMLANAN TEZLERİN GENEL GÖRÜNÜMÜ: İŞLETME ANABİLİM DALI KAPSAMINDA TAMAMLANAN TEZLERE YÖNELİK BİR İNCELEME

An Overall Picture of the Theses Written Up About Azerbaijan and in the Context of Azerbaijan in Higher Education Institutions of Turkiye: A Review of the Theses That Fall Within the Scope of Business Administration

Arş. Gör. Dr. Ahmet KARAKİRAZ

ORCID ID: 0000-0003-0572-8327

Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, akarakiraz@sakarya.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada; Türkiye yükseköğretim kurumlarında İşletme Anabilim Dalı kapsamında Azerbaycan'ı konu edinen, Azerbaycan bağlamında gerçekleştirilmiş ve Türkiye-Azerbaycan etkileşimini konu edinen lisansüstü tez çalışmalarının genel görünümünü ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde arşivlenmiş lisansüstü tezler incelenmiştir. 04.02.2022 tarihi itibariyle gerçekleştirilen tarama sonucunda 2121 adet teze ulaşılmıştır. Daha sonrasında bu tezlerden sadece İşletme Anabilim Dalında yapılanlar listelenmiş ve 157 adet tez tespit edilmiştir. Araştırma amacına yönelik hazırlanan tez inceleme formuna bu tezlerin girişi yapılarak veri seti oluşturulmuş, bu esnada çalışma kapsamında olmadığı anlaşılan dokuz tez veri setinden çıkarılmış, geriye kalan 148 adet tez içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi bulgularına göre; 2000-2021 yılları arasında tamamlanan 133 adet yüksek lisans, 15 adet doktora tezi tespit edilmiştir. En fazla sayıda tez sırasıyla pazarlama, uluslararası işletmecilik, muhasebe ve finans alanlarında tamamlanmıştır. Tamamlanan tezlerin büyük bir çoğunluğu Türkçe yazılmıştır. Dokuz Eylül Üniversitesi ve İstanbul Aydın Üniversitesi en fazla tez yazılan üniversiteler olmuşlardır. Tezler yöntem açısından incelendiğinde; büyük bir kısmının ampirik-nicel ve kuramsal-derleme çalışmalar olduğu saptanmıştır. Çalışmalarda birincil veri kullanımı yaygınken, yine büyük oranda ikincil verilere de yer verildiği görülmüştür. Çalışma verileri çoğunlukla anketler ve dokümanlar aracılığı ile elde edilmiştir. Çalışmalarda örnekleme tekniğine sıklıkla yer verilmezken, yer veren çalışmalarda ise kolayda örnekleme ve tesadüfi örnekleme tekniğinin en fazla tercih edilen teknikler olduğu belirlenmiştir. Daha sonrasında ise işletme anabilim dalı altında yer alan bilim dalları kapsamında tamamlanan tezler için alana özgü anahtar kelime analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki eğitim iş birliklerinin somut bir çıktısı olarak değerlendirilebilecek lisansüstü çalışmaların genel görünümünü sergileyerek, bu iş birliklerinin ne yönde ve hangi konularda geliştirilebileceğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Lisansüstü çalışmalar, Tez, İşletme Anabilim Dalı

ABSTRACT

This study aims to reveal the overall picture of the postgraduate theses written up about Azerbaijan, carried out in the context of Azerbaijan and mentioned the Türkiye-Azerbaijan interaction. In this direction, postgraduate theses archived in the Council of Higher Education Thesis Center were examined. One hundred fifty-seven postgraduate theses within the business administration department's scope were determined. The dataset was created by entering these theses into the thesis review form, which was prepared for the current study. Nine theses that were not found to be within the scope of study after detailed examination were excluded, and the remaining 148 were subjected to content analysis. According to the content analysis findings, 133 master's and 15 doctorate theses were completed between the years 2000-2021. The highest number of theses written up in the fields of marketing, international business, accounting and finance, respectively. The universities with the highest number of theses adressed were Dokuz Eylül University and Istanbul Aydın University. When theses were examined in terms of method, it was determined that most of them were empirical-quantitative and theoretical-review studies. While the use of primary data is common in theses, it has been observed that secondary data is also used to a large extent. Data were mostly obtained through questionnaires and documents. While the sampling technique is mostly neglected in the theses, convenience sampling and simple random sampling are the most preferred sampling techniques. Afterwards, domain-specific keyword analyses were carried out separately for each business administration field. Since postgraduate theses could be considered as a concrete output of educational collaborations between Türkiye and Azerbaijan, this study will contribute to the development and steer further collaborations in education.

Keywords: Azerbaijan, Türkiye, postgraduate studies, thesis, department of business administration

GİRİŞ

Günümüzde ülkelerin sıklıkla iş birliği yaptığı alanlardan biri de eğitimdir. Eğitim alanındaki iş birlikleri her düzeyde gerçekleştirilse de gerek bölgesel gerekse uluslararası düzeyde mevcut sorunlara bilimsel bakış açısı ile yaklaşabilmek, yapılan bilimsel çalışmaların ürünlerini paylaşabilmek ve kültürlerarası etkileşimi arttırabilmek konusunda özellikle yükseköğretim düzeyindeki iş birlikleri işlevsel ve değerli olmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesiyle beraber Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında eğitim alanında pek çok iş birliği gerçekleştirilmiştir. Bu iş birlikleri arasında öne çıkanlar; 1992 yılında Bakü'de Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında imzalanan *Eğitim, Öğretim, Uzmanlık Hizmetleri, Teknik ve Bilimsel İş birliği Anlaşması* (Resmi Gazete: 14.07.1992, Sayı: 21284), 1992 yılında Türkiye Cumhuriyeti tarafından başlatılan ve kapsamında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin de yer aldığı *Büyük Öğrenci Projesi* (Büyükbaş, 2017) ve 2012 yılından itibaren günümüze kadar devam eden *Türkiye Bursları Programı*dır (https://www.ytb.gov.tr/uluslararasi-ogrenciler/turkiye-burslari).

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında yükseköğretim alanındaki iş birlikleri kapsamında değerlendirilebilecek bir diğer gelişme de 2013 yılında kurulan *Türk Üniversiteler Birliği*'dir (http://turkunib.org/tr/site/index). Türk Keneşi'ne üye ülkeler (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Özbekistan ve Macaristan) arasında yükseköğretim alanında iş birliklerini geliştirme amaçlı kurulan bu birlikte Azerbaycan'dan beş üniversite, Türkiye'den de 11 üniversite yer almaktadır. 2017 yılından itibaren de Türk Üniversiteler Birliği'nde yer alan ülkelerin üniversiteleri arasında öğrenci ve öğretim elemanı

değişimini mümkün kılan *Orhun Süreci* uygulamaya konulmuştur (http://turkunib.org/tr/orhun). Bu değişim programı ile üye ülkelerin üniversitelerinde eğitim gören öğrenciler ve eğitim veren öğretim üyeleri diğer üye ülkelerin yükseköğretim kurumlarında yönetmelikte belirlenen sürelerce bulunabilmektedirler. Türk Üniversiteler Birliği ve Orhun Süreci ortak dil, tarih ve kültür mirasına sahip ülkelerin üniversiteleri arasında iş birlikleri yaparak ortak kimlik bilinci yüksek nesiller yetiştirmeyi amaçlamaktadır (http://turkunib.org/tr/site/index).

Yukarıda kısaca sunulan Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında yükseköğretim alanında yapılan iş birlikleri sonucunda; 2020-2021 öğrenim yılı itibariyle Türkiye'ye en fazla sayıda yükseköğretim düzeyinde öğrenci gönderen ülke Suriye'den sonra Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur. 2020-2021 öğretim yılı itibariyle Türkiye yükseköğretim kurumlarında Azerbaycan Cumhuriyeti uyruklu 23770 öğrenci öğrenim görmektedir. Bu öğrencilerden 2694'ü yüksek lisans düzeyinde, 656'sı ise doktora düzeyinde lisansüstü eğitim almaktadırlar (https://istatistik.yok.gov.tr/). Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki yükseköğretim alanındaki iş birliklerinin somut çıktılarının görülebileceği bir alan, lisansüstü öğrencilerin tamamladıkları lisansüstü tezler olmaktadır. Lisansüstü tezler bu iki ülkenin hem bölgesel sorunlarına hem de aralarındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik somut çıktılar ve öneriler sunabilme potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye yükseköğretim kurumlarında Azerbaycan konulu ve Azerbaycan bağlamında tamamlanan tezlerin incelenmesi amaçlanmıştır.

İlgili yazın incelendiğinde; Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki eğitim iş birliklerinin somut bir çıktısı olarak değerlendirilebilecek olan lisansüstü tezlerin sistematik incelemesine yönelik çalışmaların sayıca çok az olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda Hüseynli (2018)'nin Türkiye'de sosyal bilimler alanında 1994-2018 yılları arasında tamamlanan Azerbaycan konulu 133 adet lisansüstü tezi incelediği görülmüştür. Bu çalışma detaylı bir şekilde incelendiğinde; tezlerin yöntem ve konu açısından bir incelemeye tabi tutulmadığı, inceleme kapsamına alınan anabilim dallarının yeterince açık bir şekilde belirtilmediği ve inceleme kapsamında 2018 yılı sonrası lisansüstü tezlerin yer almadığı tespit edilmiş, bu eksiklikleri giderecek şekilde yeni bir incelemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda bu çalışmada amacı; Türkiye yükseköğretim kurumlarında İşletme Anabilim Dalı kapsamında; Azerbaycan'ı konu edinen, Azerbaycan bağlamında gerçekleştirilmiş ve Türkiye-Azerbaycan etkileşimini konu edinen lisansüstü tez çalışmalarının genel görünümünü ortaya koymaktır.

YÖNTEM

Bu çalışma bir sistematik derleme olarak tasarlanmıştır. Sistematik derleme; "daha önceden belirlenmiş bir araştırma sorusuna yanıt sunabilmek adına, söz konusu araştırma sorusuyla ilişkili bilimsel çalışmaların önceden saptanmış ölçütler çerçevesinde incelenmesi ve elde edilen bulguların sentezlenerek sunulması" anlamına gelir (Bellibaş, 2018; Bellibaş ve Gümüş, 2018; Higgins ve Green, 2011). Bu araştırmada yanıt aranan sorular ise şunlar olacaktır;

Türkiye yükseköğretim kurumlarında İşletme Anabilim Dalı kapsamında Azerbaycan'ı konu edinen, Azerbaycan bağlamında gerçekleştirilmiş ve Türkiye-Azerbaycan etkileşimini konu edinen lisansüstü tez çalışmaları;

- Tamamlandıkları yıllar itibariyle,
- Lisansüstü düzeyi itibariyle (tez türü),
- Yazıldıkları dil itibariyle,

- Yöntem açısından,
- İlgili oldukları konu açısından,
- İlgili oldukları işletmecilik alanı açısından

Nasıl bir görünüm sergilemektedir? Ve bu lisansüstü tezlerde en sık kullanılan anahtar kelimeler hangileridir?

Daha sonraki aşamada ise yukarıda yer alan araştırma sorularına yanıt verebilmek için veri seti hazırlanmıştır. Bu çalışmada "*veri seti*", çalışma kapsamında incelenecek olan lisansüstü tezlerin toplamını ifade etmektedir. Çalışmada incelenecek lisansüstü tezlerin veri setine dahil edilme kriterleri ise şu şekildedir;

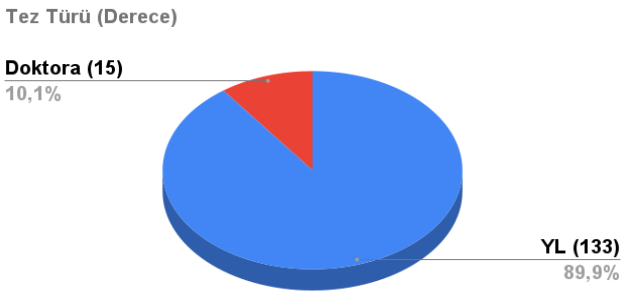
- Lisansüstü tezin Ulusal Tez Merkezi'nde (tez.yok.gov.tr) yer alması,
- Lisansüstü teze yazar tarafından erişim izni verilmiş olması,
- Lisansüstü tezin işletme anabilim dalında tamamlanmış olması.

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi adresinde bulunan Ulusal Tez Merkezi'nin arama motoruna «*Azerbaycan*» tarama terimi girilmiş, aranacak alan kısmı «*Tümü*», izin durumu «*İzinli*», tez türü ise «*Tümü*» olarak seçilmiş ve tarama başlatılmıştır. 04.02.2022 tarihi itibariyle gerçekleştirilen tarama sonucunda, toplamda 2121 adet lisansüstü teze ulaşılmış, İşletme anabilim dalında tamamlanan tez sayısı 157 olarak tespit edilmiş, detaylı inceleme sonucu dokuz adet tezin veri seti kapsamında yer alma kriterlerini taşımadığı anlaşılmış ve nihai veri seti 148 adet lisansüstü tezden oluşturulmuştur. Veri setinde yer alan tezlerin incelenmesi amacıyla bir tez inceleme formu hazırlanmıştır. Tez inceleme formuna temel oluşturması amacıyla yazında yer alan tez inceleme çalışmaları incelenmiş (Balta, 2019; Bellibaş, 2018; Castillo ve Hallinger, 2018; Esen, Bellibaş ve Gümüş, 2020; Göktaş vd., 2012; Selçuk vd., 2014; Ültay, Akyurt ve Ültay, 2021; Sert vd., 2012) ve inceleme formunda yer alacak başlıklar belirlenmiştir.

Oluşturulan veri seti betimsel içerik analizine tabi tutulmuştur. Betimsel içerik analizinde; "araştırma konusuna ilişkin yazın belirli ölçütler temelinde seçilir, seçilen yazın kapsamında betimsel veriler ortaya çıkartılır, elde edilen sonuçlar yorumlanır" (Bellibaş, 2018: 511). Bu çalışmada da ilgili yazın yardımıyla belirlenen başlıklar çerçevesinde veri setine dahil edilen lisansüstü tezler incelenmiş, lisansüstü tezlerin genel görünümü betimlenmeye çalışılmış ve yorumlanmıştır.

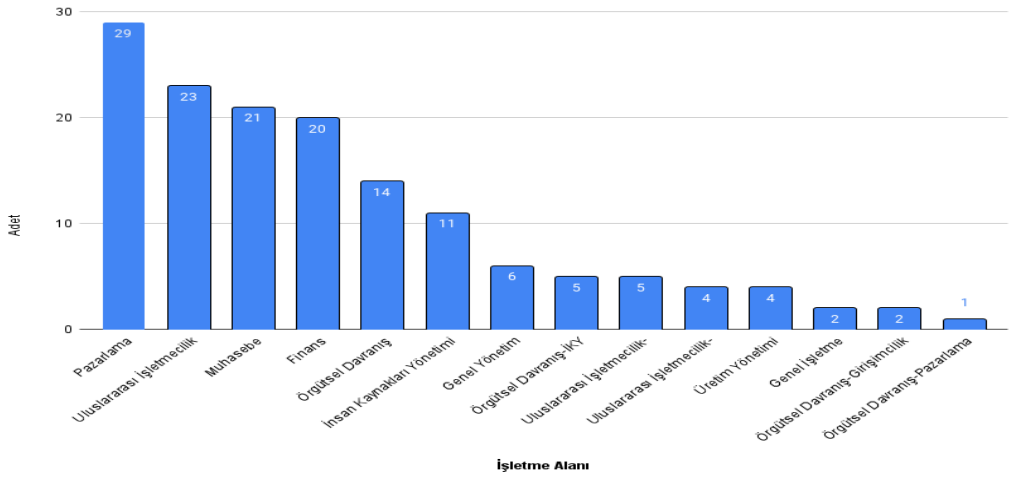
BULGULAR

148 adet lisansüstü tezinin yer aldığı veri setinin betimsel analizi sonucunda aşağıda yer alan bulgulara ulaşılmıştır;

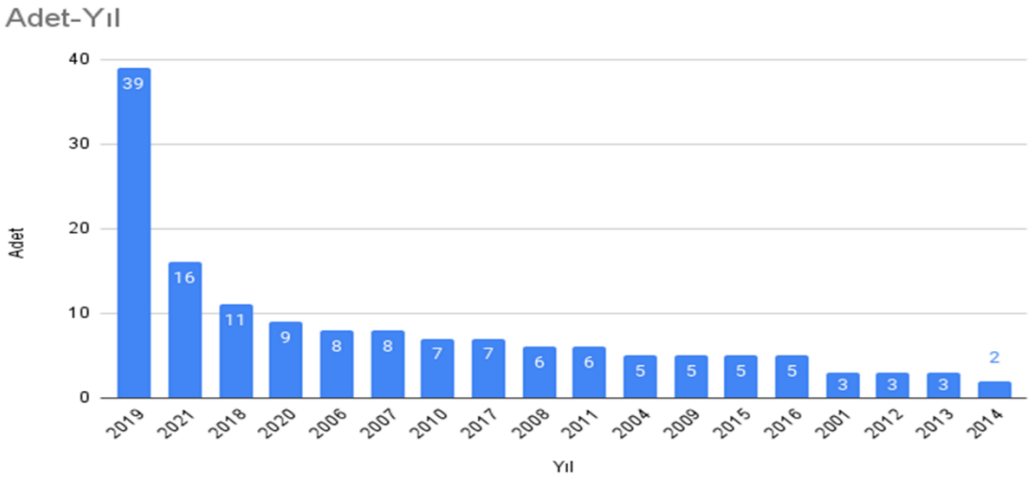
Şekil 1. Lisansüstü tezlerin türlerine göre dağılımı

YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde İşletme Anabilim Dalı kapsamında Azerbaycan'ı konu edinen, Azerbaycan bağlamında gerçekleştirilmiş ve Türkiye-Azerbaycan etkileşimini konu edinen toplam 148 adet tezin 133'ünün yüksek lisans tezi, 15'inin ise doktora tezi olduğu tespit edilmiştir.

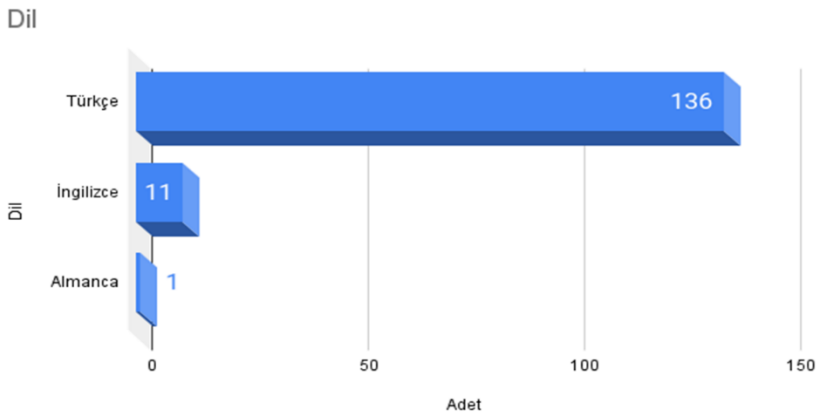
Şekil 2. Tezlerin İşletme Anabilim Dalı alanlarına göre dağılımı

İşletme Anabilim Dalı, bünyesinde pek çok farklı çalışma alanını barındırmaktadır. En fazla sayıda lisansüstü tezin Pazarlama alanında yapıldığı, bunu çok küçük farklarla Uluslararası İşletmecilik, Muhasebe ve Finans alanlarını takip ettiği görülmektedir. Örgütsel Davranış ve İnsan Kaynakları Yönetimi lisansüstü öğrenciler tarafından ilgi gören diğer alanlar olmuştur.

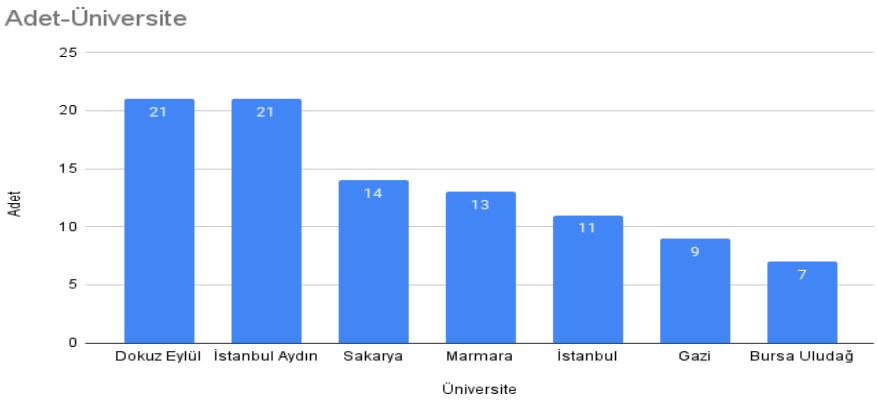
Şekil 3. Tezlerin tamamlandığı yıllara göre dağılımı

En fazla lisansüstü tez 2019-2021 yılları arasında tamamlanmıştır. 2019 yılı ise tamamlanan toplam 39 adet tez ile birinci sırayı almıştır.

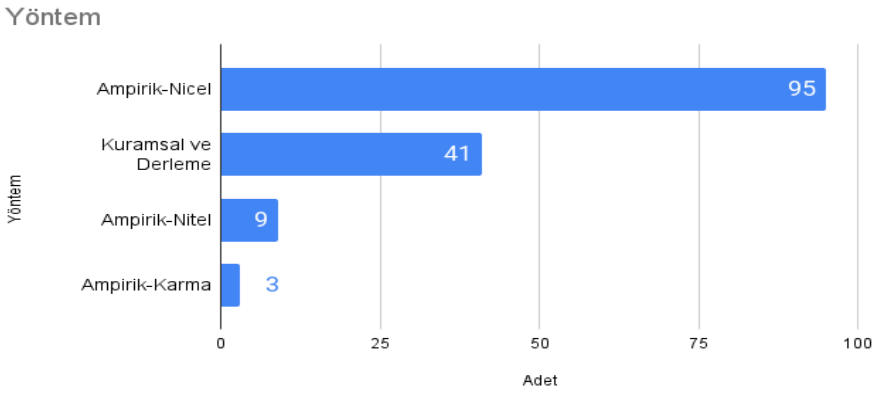
Şekil 4. Tezlerin yazıldığı dile göre dağılımı

Lisansüstü tezlerin çok büyük bir kısmının Türkçe yazıldığı tespit edilmiştir. Görece daha az sayıda yazılan İngilizce tezlerin yanında sadece bir adet Almanca yazılmış tez bulunmaktadır.

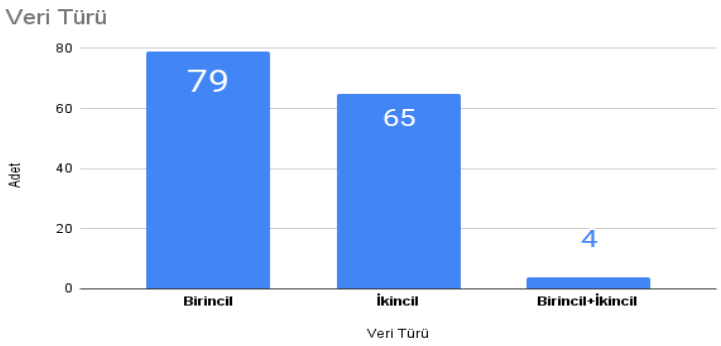
Şekil 5. Tezlerin tamamlandıkları üniversitelere göre dağılımı

Lisansüstü tezler tamamlandıkları üniversiteler açısından incelendiğinde; en fazla tezin 21 adet ile Dokuz Eylül Üniversitesi ve İstanbul Aydın Üniversitesi'nde tamamlandığı görülmektedir. Bu üniversiteleri; 14 adet tez ile Sakarya Üniversitesi, 13 adet tez ile Marmara Üniversitesi ve 11 adet tez ile İstanbul Üniversitesi izlemektedir.

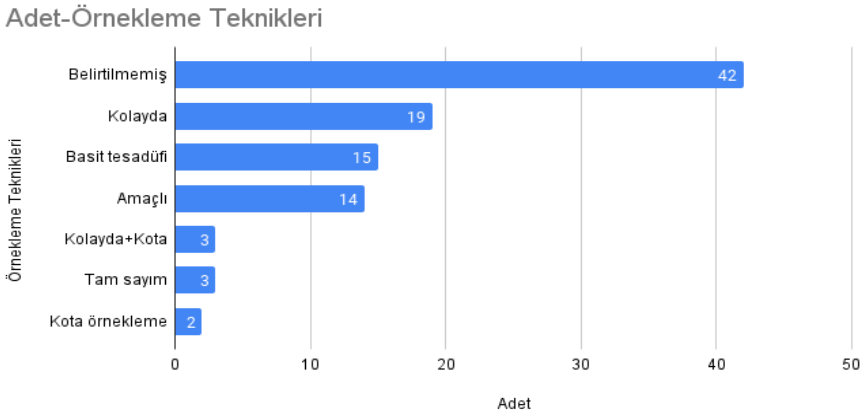
Şekil 6. Tezlerin benimsenen yöntem açısından dağılımı

Lisansüstü tezler, yöntem açısından incelendiğinde büyük bir kısmının nicel yöntemler benimsenerek yürütülmüş ampirik çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Herhangi bir ampirik çalışmaya dayanmayan kuramsal-derleme tezlerin sayısı da oldukça fazladır. Nitel ve karma yöntemlerin benimsendiği lisansüstü tez sayısı ise oldukça az sayıdadır.

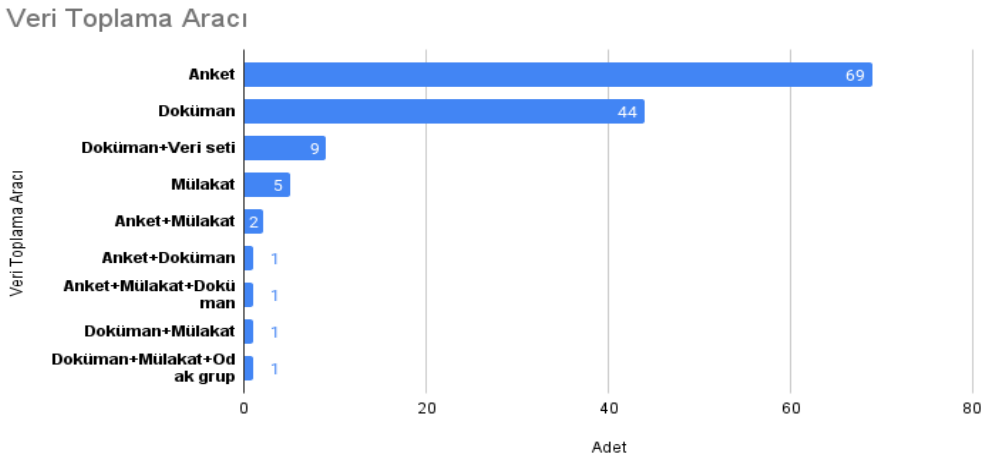
Şekil 7. Tezlerde kullanılan veri türüne göre dağılım

Lisansüstü tezlerde birincil ve ikincil verilerin birbirlerine yakın oranlarda kullanıldığı görülmüştür. Birincil ve ikincil verileri birlikte kullanan çalışma sayısı ise oldukça azdır.

Şekil 8. Tezlerde kullanılan örnekleme tekniklerine göre dağılımı

Veri setinde yer alan lisansüstü tezlerde tercih edilen örnekleme teknikleri incelendiğinde, tezlerin yarısına yakınında herhangi bir örnekleme tekniğinden bahsedilmediği görülmüştür. İncelenen tezlerin yöntem kısımlarında örnekleme tekniğini açıkça belirtenler incelendiğinde ise en sık kullanılan örnekleme tekniğin olasılığa dayalı olmayan tekniklerden kolayda örnekleme tekniği olduğu saptanmıştır. Yine çok benzer oranlarda olmak üzere sıklıkla tercih edilen diğer örnekleme tekniklerinin ise basit tesadüfi örnekleme ve amaçlı örnekleme olduğu görülmektedir.

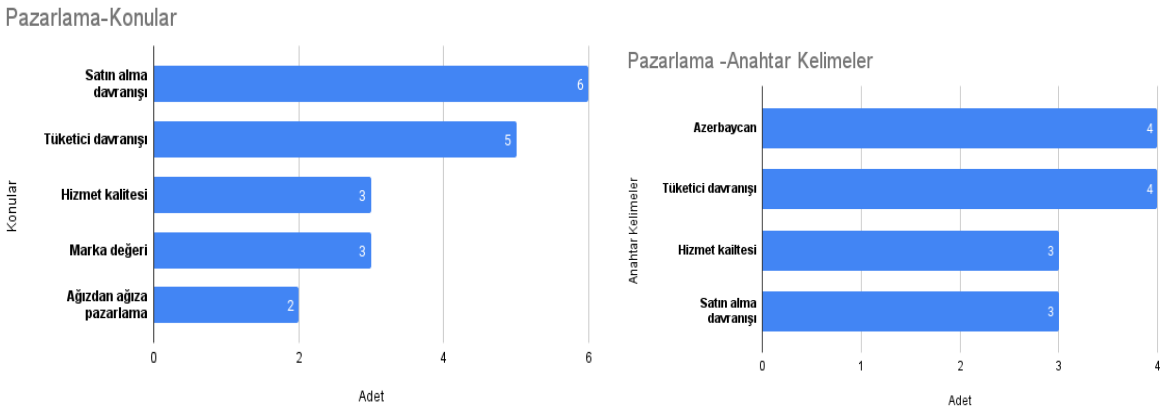

Şekil 9. Tezlerde kullanılan veri toplama araçlarına göre dağılım

İncelenen tezlerin büyük kısmında veriler anketler yoluyla elde edilmiştir. Veri kaynağı olarak doküman kullanımının da oldukça yoğun olduğu gözlemlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında; birincil veri kullanılan tezlerde verilerin sıklıkla anketler yoluyla, ikincil veri kullanılan tezlerde ise verilerin sıklıkla dokümanlar ile elde edildiği söylenebilir.

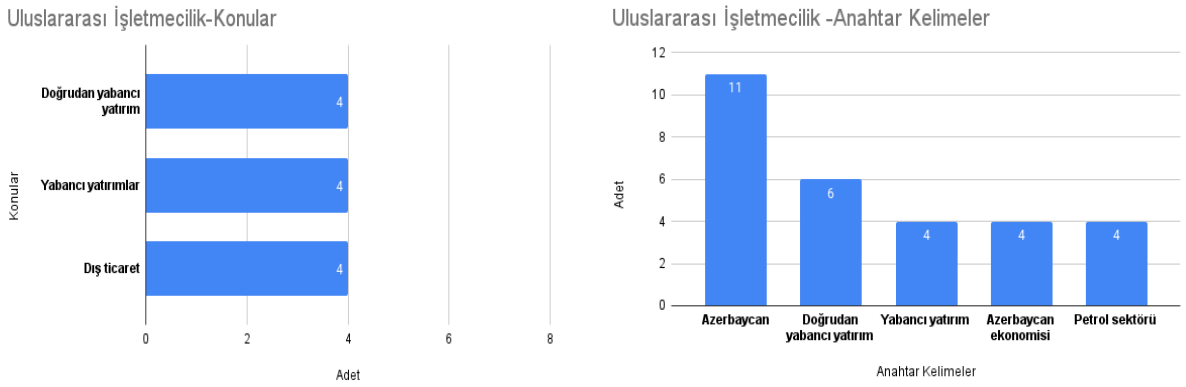
İşletme Alanları Özelinde Konular ve Anahtar Kelimelere İlişkin Bulgular

Bu kısımda, İşletme Anabilim Dalı altında yer alan alanlarda tamamlanan lisansüstü tezlerde konu tercihi ve anahtar kelime kullanımına ilişkin gerçekleştirilen analizin bulguları sunulacaktır;

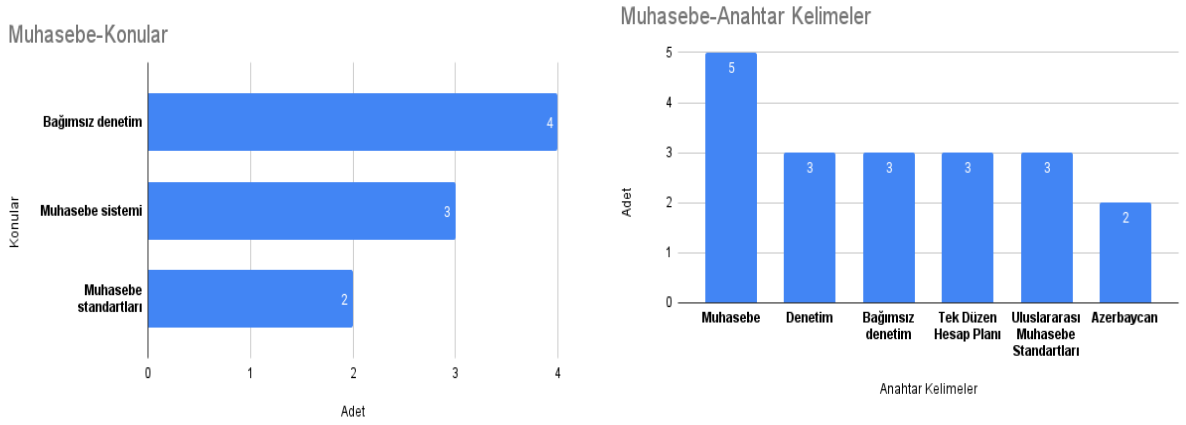
Şekil 10. Pazarlama alanında tamamlanan tezlerde konu ve anahtar kelime dağılımı

Pazarlama alanında tamamlanan tezlerde en sık ele alınan konuların satın alma davranışı ve tüketici davranışı olduğu görülmektedir. Bu tezlerde kullanılan anahtar kelimeler incelendiğinde ise en sık kullanılan anahtar kelimelerin; Azerbaycan ve yine en sık tercih edilen konulara benzer şekilde tüketici davranışı olduğu görülmektedir.

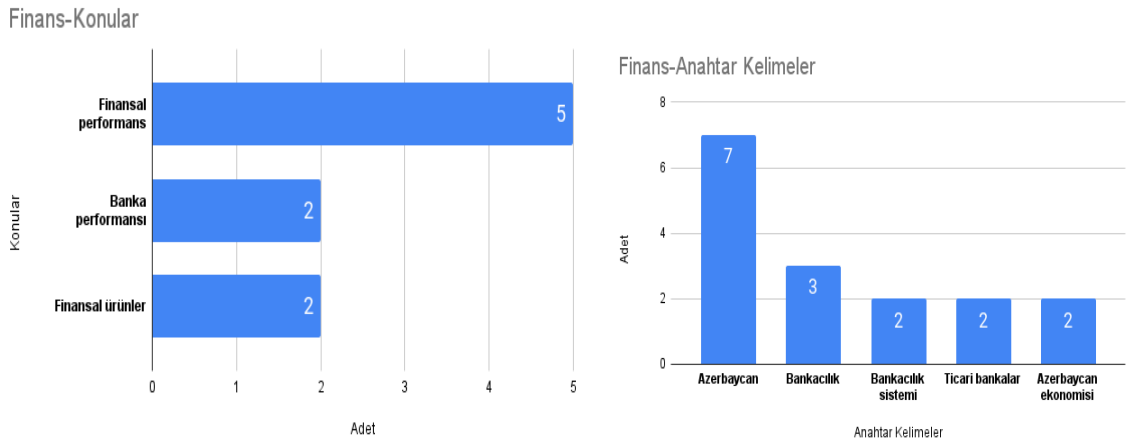
Şekil 11. Uluslararası İşletmecilik alanında tamamlanan tezlerde konu ve anahtar kelime dağılımı

Uluslararası İşletmecilik alanında tamamlanan lisansüstü tezlerin genellikle doğrudan yabancı yatırımlar, yabancı yatırımlar ve dış ticaret konularında yapıldığı görülmektedir. Yine en sık tercih edilen konular ile uyumlu olarak en fazla kullanılan anahtar kelimeler; Azerbaycan, doğrudan yabancı yatırım, yabancı yatırım, Azerbaycan ekonomisi ve petrol sektörü olmuştur.

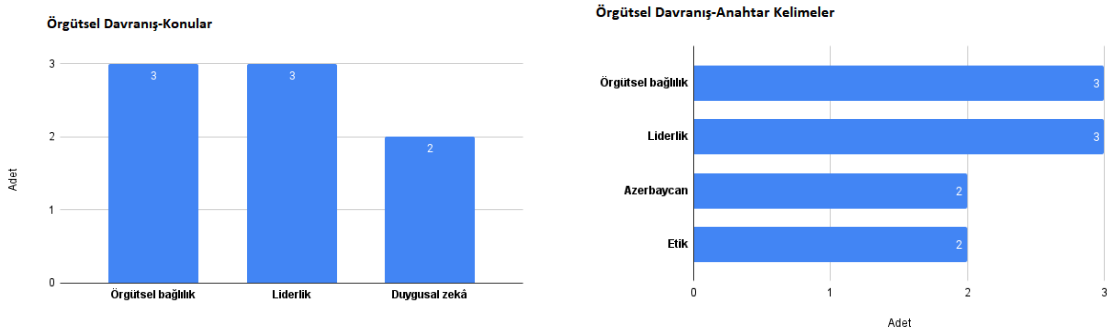
Şekil 12. Muhasebe alanında tamamlanan tezlerde konu ve anahtar kelime dağılımı

Muhasebe alanında tamamlanan lisansüstü tezleri genellikle bağımsız denetim, muhasebe sistemi ve muhasebe standartlarını konu edinmektedir. Yine en sık tercih edilen konular ile uyumlu olarak en fazla kullanılan anahtar kelimeler; muhasebe, denetim, bağımsız denetim, tek düzen hesap planı, uluslararası muhasebe standartları ve Azerbaycan olmuştur.

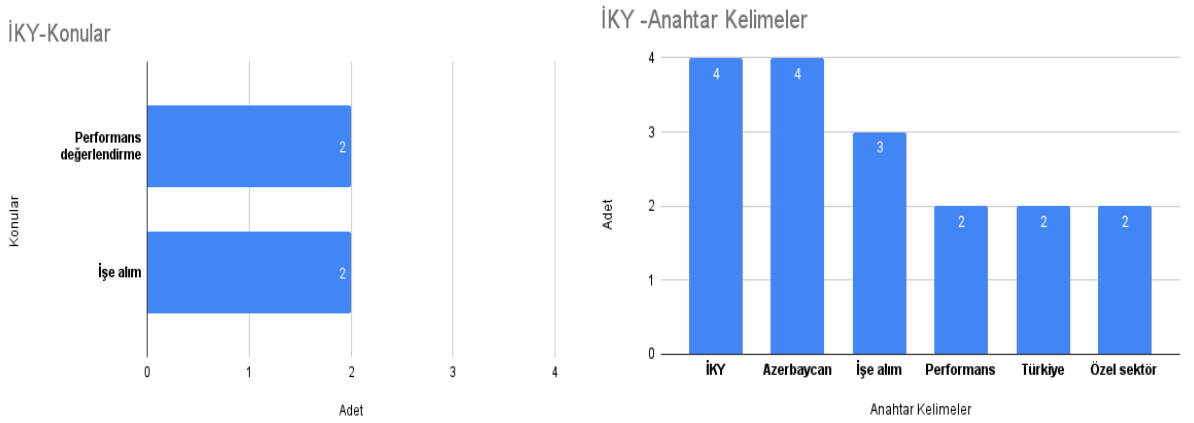
Şekil 13. Finans alanında tamamlanan tezlerde konu ve anahtar kelime dağılımı

Finans alanında lisansüstü öğrencilerin en fazla ilgi gösterdiği konu finansal performans olmuştur. Ele alınan diğer konular ise banka performansı ve finansal ürünlerdir. Tezlerde kullanılan anahtar kelimeler incelendiğinde ise Azerbaycan ve bankacılık anahtar kelimelerinin en fazla tercih edilen anahtar kelimler olduğu saptanmıştır.

Şekil 14. Örgütsel Davranış alanında tamamlanan tezlerde konu ve anahtar kelime dağılımı

Örgütsel Davranış alanında tamamlanan tezler incelendiğinde en sık ele alınan konuların; örgütsel bağlılık, liderlik ve duygusal zekâ olduğu görülmektedir. Yine en sık tercih edilen konular ile uyumlu olarak en fazla kullanılan anahtar kelimeler; örgütsel bağlılık, liderlik, Azerbaycan ve etik olmuştur.

Şekil 15. İnsan Kaynakları Yönetimi alanında tamamlanan tezlerde konu ve anahtar kelime dağılımı

İnsan Kaynakları Yönetimi alanında tamamlanan tezlerde ele alınan konuların çeşitlilik gösterdiği ancak birden fazla kez çalışılan konuların performans değerlendirme ve işe alım olduğu saptanmıştır. Tezlerde kullanılan anahtar kelimelerde ise; İnsan Kaynakları Yönetimi, Azerbaycan, işe alım, performans, Türkiye ve özel sektör öne çıkmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada; Türkiye yükseköğretim kurumlarında İşletme Anabilim Dalı kapsamında Azerbaycan'ı konu edinen, Azerbaycan bağlamında gerçekleştirilmiş ve Türkiye-Azerbaycan etkileşimini konu edinen tezlerin görünümünü ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yapılan incelemeler sonucunda;

- Tamamlanan tezlerin çok büyük kısmının yüksek lisans düzeyinde yoğunlaştığı,
- Pazarlama, uluslararası işletmecilik, muhasebe ve finansın en fazla rağbet gören işletme alanları olduğu,
- Bankacılık ve yabancı yatırımlar konularının oldukça fazla ilgi gördüğü saptanmıştır.
- Özellikle 2019 yılından itibaren tamamlanan tez sayılarının artış gösterdiği,
- Lisansüstü tezlerin genellikle büyükşehirlerde (örn; İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa ve Sakarya) bulunan üniversitelerde tamamlandığı,
- Nicel yöntemlerin benimsendiği ampirik çalışmaların ve kuramsal-derleme çalışmaların birbirlerine benzer oranlarda tercih edildiği,
- Tamamlanan lisansüstü tezlerde örneklem konusuna dikkat edilmediği, çoğu tezde örneklem tekniği konusunda bilgi verilmediği, olasılığa dayalı olmayan kolayda örneklemeye sıklıkla başvurulduğu saptanmıştır.

Çalışmadan elde edilen bulgular ışığında araştırmacılara ve uygulamacılara şu önerilerde bulunulabilir;

- Türkiye-Azerbaycan arasındaki enerji iş birlikleri ve ekonomik iş birlikleri dikkate alınarak, özellikle doktora düzeyinde katkı sunan çalışmalar yapılabilir.

- Tezlerde sıklıkla «bankacılık» konusunun ele alındığı göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye ve Azerbaycan bankacılık sistemlerinin birbirlerini iyileştirici ve geliştirici tarzda çalışmalara konu edilmesi sağlanabilir.
- Çalışma örneklemleri hem Türkiye hem de Azerbaycan odaklı tasarlanarak, iki ülke arasındaki etkileşim ortak bilgi birikime yansıtılabilir.
- Örneklemlerin daha bilimsel bir şekilde oluşturulmasıyla, yapılan lisansüstü çalışmaların bilimsel niteliği arttırılabilir.
- Bu çalışma, bibliyometrik analiz teknikleri kullanılarak, uluslararası veri tabanlarında yer alan makaleler üzerinden de tekrarlanabilir.

Akademik çalışma türü olarak sadece lisansüstü tezlerin göz önünde bulundurulması, Ulusal Tez Merkezi'nde taramanın gerçekleştiği zaman aralığında henüz veri girişi tamamlanmamış tezlerin olabilme ihtimali ve bazı tezlere erişimin yazar tarafından kısıtlanması da bu çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Balta, E. E. (2019). Çocuk edebiyatı üzerine yapılmış lisansüstü çalışmaların içerik analizi (2011-2018 yılları). *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, *10*(17), 464-489. https://doi.org/10.26466/opus.510809

Bellibaş, M. Ş. & Gümüş, S. (2018). Eğitim yönetiminde sistematik derleme çalışmaları. İçinde K. Beycioglu, N. Özer & Y. Kondakçı (Eds) *Eğitim yönetiminde araştırma* (ss. 505-509). Ankara: Pegem Akademi.

Bellibaş, M. Ş. (2018). Sistematik derleme çalışmalarında betimsel içerik analizi. İçinde K. Beycioglu, N. Özer & Y. Kondakçı (Eds) *Eğitim yönetiminde araştırma* (ss. 511-531). Ankara: Pegem Akademi.

Büyükbaş, N. (2017), "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Eğitim İlişkileri", Erişim Tarihi: 22.03.2022, http://irs-az.com/new/files/2017/212/2668.pdf

Castillo, F. A., & Hallinger, P. (2018). Systematic review of research on educational leadership and management in Latin America, 1991–2017. *Educational Management Administration & Leadership*, *46*(2), 207-225. https://doi.org/10.1177/1741143217745882

Esen, M., Bellibas, M. S., & Gumus, S. (2020). The evolution of leadership research in higher education for two decades (1995-2014): A bibliometric and content analysis. *International Journal of Leadership in Education*, *23*(3), 259-273. https://doi.org/10.1080/13603124.2018.1508753

Göktaş, Y., Kucuk, S., Aydemir, M., Telli, E., Arpacik, O., Yildirim, G., & Reisoglu, I. (2012). Educational technology research trends in Turkey: A content analysis of the 2000-2009 decade. *Educational Sciences: Theory and Practice*, *12*(1), 191-196.

Higgins J.P.T, Thomas J, Chandler J, Cumpston M, Li T, Page M.J, Welch V.A (eds). Cochrane Handbook for Systematic Reviews of Interventions version 6.3 (güncellendi Şubat 2022). Cochrane. www.training.cochrane.org/handbook. (Erişim tarihi: 29.03.2022)

http://turkunib.org/tr/orhun (Erişim tarihi: 17.04.2022)

http://turkunib.org/tr/site/index (Erişim tarihi: 17.04.2022)

https://www.turkiyeburslari.gov.tr/ (Erişim tarihi: 28.03.2022)

https://www.ytb.gov.tr/uluslararasi-ogrenciler/ (Erişim tarihi: 28.03.2022)

https://yokak.gov.tr/yokak-ile-azerbaycan-egitim-kalite-guvence-ajansi-arasinda-isbirligi-protokolu-imzalandi-229 (Erişim tarihi: 15.03 2022)

Resmî Gazete: 14.07.1992, Sayı: 21284

Huseynli, B. (2018, Kasım 22-24). *Türkiye'de sosyal bilimler alanında Azerbaycan ile ilgili yazılan lisansüstü tezlerin incelenmesi*. 4. Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi, Nevşehir, Türkiye.

Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M., & Dündar, H. (2014). Eğitim ve bilim dergisinde yayınlanan araştırmaların eğilimleri: İçerik analizi. *Eğitim ve Bilim, 39*(173), 430-449.

Sert, G., Kurtoğlu, M., Akıncı, A. & Seferoğlu, S. S. (2012, Şubat 1-3). *Öğretmenlerin teknoloji kullanma durumlarını inceleyen araştırmalara bir bakış: Bir içerik analizi çalışması.* XIV. Akademik Bilişim Konferansı, Uşak Üniversitesi, Uşak, Türkiye.

Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 10,* 188-201.

Yalçıntaş, D., Gülmez, M., Yaşa Özeltürkay, E. (2021). Türkiye'de sürdürülebilirlik konusunda yazılan lisansüstü tezlerin içerik analizi ile incelenmesi. *Pazarlama İçgörüsü Üzerine Çalışmalar, 5*(2), 50-58.

ORTA ÇAĞ'DA BERDE (BERZA'A)'NİN KAFKAS TİCARETİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

The Position and Importance of Berde (Berza'a) in the Caucasus Trade in the Middle Ages

Dr, Ayşe AYÇİÇEK
ORCID ID: 0000-0002-7308-1695
aycicek.ayse.omu@gmail.com

ÖZET

Azerbaycan'ın Kuzey Kafkasya istikametine doğru giden İpek yolu üzerinde malların depolanmasının yapıldığı konumda yer alan Berde, kuruluşundan itibaren stratejik bakımından siyasi ve ipek üretimi bakımından da ekonomik olarak önemli bir merkez olmuştur. Orta Çağ tarihî kaynaklarında Doğu-Batı güzergahı konumda yer alan kent, Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlaması bakımından önemlidir. Özellikle Berde, İran, Orta Asya, Gürcistan, Ermenistan, Arap ülkeleri, Bizans ve Kafkasya'nın kervan yollarının kavşak noktasında bulunmasından dolayı Orta ve Yakın Doğu'nun büyük ticaret merkezlerinden olmuştur. Arran'ın başkenti olduğu dönemlerde kervan yolları üzerinde yer alan Berde'nin, ticaret merkezlerinden biri haline gelmesi büyük pazarların kurulmasını de beraberinde getirmiştir. Zamanla talep fazlalığının oluşması ile köylerde de pazarların kurulmasının önü açılmıştır. Berde'nin bu dönemlerde böylesine büyük bir ticaret merkezi olmasında çevresinde yer alan Erdebil, Gence, Arran, Tiflis gibi önemli ticari kentlerin varlığı da etkili olmuştur. Berde'nin büyük ve işlek ticaret merkezleri olan Trabzon, Bağdat ve Derbent'e bağlanmış olması da Kafkas ticaretinin uluslararası halde olduğunu kanıtlayan örneklerdendir. Emeviler ve Abbasiler zamanında Berde tahrip edilmiş olsa dahi kuruluşundan Moğol istilalarına kadar olan dönemde Kafkas ticaretindeki yerini ve önemini kaybetmemiştir. Kentin ticareti ve ekonomik canlılığı, sosyal yapıda da değişimleri meydana getirmiştir. 7. asırdan itibaren Berde, güzelliği, bolluğu, canlı ticari hayatı ile güzel bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır. Netice itibari ile kervan yollarının kesiştiği yerde bulunması ile Kafkas ötesi ve Yakın Doğu'daki büyük ticaret merkezi olarak tarihteki yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Berde, ticaret.

ABSTRACT

Berde, located on the Silk Road leading to the North Caucasus direction of Azerbayijan, where the goods are stored, has been an important center politically in terms of strategic political and economically in terms of silk production since its foundation. The city, located on the East-West route in the medieval historical sources, is important in terms of connecting Central Asia to Europe. Especially Berde, has become of the great trading centers of the Middle and Near East, since it is located at the crossroads of the caravan routes of Iran, Centrel Asia, Georgia, Armenia, Arab countries, Byzantium and the Caucasus. The fact that Berde, which located on the caravan routes during the times when it was the capital of Arran, became one of the trading centers, led to the creation of large markets. With the formation of excess demand over time, the way for the establishment of markets in the villages was cleared. The existece of important

trading cities such as Erdebil, Gence, Arran and Tbilisi, which were located around it, also affected the fact that Berde was such a great trading center during these periods. The fact that Berde is connected to Trabzon, Bağdad and Derbent, which are large and busy trading centers, is one example that proves that Caucasus trade is international. Even thought it was destroyed during the time of the Umayyad and the Abbasid periods, it did not lose its position and importance in the Caucaisan trade from its foundation until the Mongol invaisons. The trade and economic activity of the city also led to changs in the social structure. Since the 7th century, Berde has developed into a beautiful city with its beauty, abundance and lively commercial life. As a result, it took its place in history as a great trade center of the Caucasus and the Near East, as it was located at the crossroads of caravan routes.

Key Words: Caucasus, Berde, trade.

GİRİŞ

Azerbaycan'da (Arran)[1] Antik ve Orta Çağ şehirlerinin ortaya çıkışı ve ana özellikleri, şehrin yapısı, halk hayatı, askeri-stratejik konumu, idari yöntemleri, zanaat ve ticareti, kültürü, dış ilişkileri ve şehir hayatı ile ilgili diğer konular Azerbaycan için önemli bir tutmaktadır. Azerbaycan tarihinde bilimsel araştırma gerektiren konular arasında bölgenin şehirleri de yer almaktadır (Hacıyev, 2008: 10). Orta Çağ yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler, Azerbaycan ve Arran'ın çeşitli niteliklerde şehirler olduğunu göstermektedir. Bu dönemde toplumsal iş bölümü daha da yaygınlaşmış, sanatlar tarımdan ayrılarak şehirlerde yoğunlaşmıştır. Kaynaklarda o dönemde Azerbaycan ve Arran şehirlerinin *büyük* ve *ünlü* şehirler, uluslararası transit ticaretin ana yolları üzerinde kurulmuş ticaret ve sanayi merkezlerinin olduğundan bahsediliyor. Berde, Derbend, Beylegan (Paytakaran) bu şehirler arasındaydı. Bu şehirlerde, soylular, tüccarlar, zanaatkârlar vs. yaşıyordu. Yanı sıra kaynaklar, şehirlerde tüketim malı yapan ustaların yanı sıra altın, gümüş, demir cevheri ve bakır çıkarma bilgisine sahip çeşitli ustaların da bulunduğunu anlatıyor (Bünyadov, 2007: 186-187). Bahsedilen Azerbaycan'ın Orta Çağ şehirleri, zanaat ve ticaret merkezleri olarak ülke ekonomisinde önemli bir yer tutmuştur. Yüzbinlerce nüfuslu devasa şehirlerin varlığı, birçok sosyo-ekonomik ve politik faktörlerin birleşimine bağlı olarak keskin demografik dalgalanmalar, Orta Çağ'da kentsel yaşamın karakteristik bir özelliği olmuştur (Geydarov, 1982: 3).[2]

Şüphesiz bölgenin en ünlü şehirlerinden biri olan Bardavi/Berde/Barda şehri, bölgede bulunan diğer bütün önemli merkezlere eşit mesafede olması sadece ekonomik bakımdan değil aynı zamanda askeri-stratejik bakımdan da önemliydi (Avdaliani, 2019: 118). Ermenistan,

[1] Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, (X. yüzyıl) Arran arazisinin Tâif, yani yeryüzünün cenneti gibi tasvir ederek şöyle yazıyor: "Bereketli, iklimi hoş, meyveleri ve üzümleri çok hoş bir bölgedir. Mukan, Hlat (Ahlat) ve Tebriz, iklimi Irak iklimini andıran, fiyatların düşük olduğu, ağaçlarla kaplı, nehirlerle bezeli en güzel şehirlerdendir. Dağları bal deposu, ovaları şehirlerle bezeli, vadileri koyun sürüleri ile doludur. Biz bu bölgeye ortak bir isim bulamadığımız için *Rehab* (bolluk ve bereket diyarı) adını verdik… Burası Tâif'i andırır ve cennet misali bir yerdir. İslam'ın gururu, gazilerin yurdudur. Ticaret karlıdır. Eski kasabalar, bol sulu nehirler, güzel manzaralı köyler, tuhaf özellikler ve lezzetli meyveler vardır…Çok güzel boya kökleri, meyve usareleri, yasemin, kesbûye denilen balıkları, deniz ve gölleri vardır. Derbentleri, kervansarayları, dinleri vardır. Mahsul boldur (Mukaddesî, 2015: 380-381).

[2] İstahri, büyük bir kent olan Berde'nin verimli topraklara sahip olduğunu ve tarımın yapıldığını yazmıştır. Ayrıca Berde'de, Lesûb'tan getirilen incirin bir türü çok tercih edildiğini, Dut ağaçlarından elde edilen ipek ve bundan üretilen şeyler buradan başka şehirlere nakledildiğinin, Berde'ye yakın olan Kura Nehri'ndeki balık tuzlanarak ihraç edildiğini de kayda almıştır. Bkz. İstahri, Mesâliku'l-Memâlik (Ülkelerin Yolları), ss. 176.

Arran ve Azerbaycan'ın ana şehri, Sasani döneminde söylendiği gibi Barda veya Partav ya da Araplar tarafından söylendiği gibi Berdaa idi. Rey ve İsfahan'dan sonra Mezopotamya ile Horasan arasındaki bölgenin en büyük şehriydi (Bartold, 1924: 33).[3] Azerbaycan'ın en önemli kentlerinden biri olarak kaynaklara, arkeolojik materyallere ve etnografik gözlemlere dayalı araştırmalar, Berde'nin asırlık ve zengin bir tarihe sahip olduğunu göstermektedir. Güney Kafkasya'da, eski ve uluslararası ticaret yollarının kavşağında kurulmuş ve gelişmiş Berde şehri, Azerbaycan halkının ekonomik, siyasi ve kültürel yaşamında önemli bir rol oynamıştır (Hacıyev, 2008: 10).[4] Azerbaycan tarihinde önemi bir yere sahip olan Berde, Antik ve Orta Çağ'da tarihte iz bırakmış pek çok olaya şahitlik yapmıştır (Məhəmmədqızı ve Çərkəzoğlu, 2003: 5).

Kaynaklarda Perozapat (Firuzabad), Partav, Berdaa şeklinde geçen Berzea, Arrân'ın Uti veya Arsak eyaletinde yerleşiyordu. Sâsâniler döneminde kurulan şehir, Hazarlara karşı yapılan mücadeleler açısından önemli bir şehir ve aynı zamanda Arrân'nın başkenti idi (Hamevî, 1977: 379; Quliyev ve Ezizov, 1990: 13-14; Avşarova-Pirguliyeva, 2010: 100; Məmmədov, 2011: 195). Ermeni tarihçi şehrin Sâsânî şahı Kubad b. Firuz'un emrine binaen Arrân hükümdarı Vaçe tarafından V. yüzyılda kurulduğunu belirtmiştir (Ayrivankskiy (Ayrivanetsi), 1869: 395).[5] Azerbaycan'dan Kuzey Kafkasya istikametine doğru giden İpek Yolu üzerinde malların depolanmasının yapıldığı konumda olan Berde ile çevresindeki Derbend, batının ve doğunun ticari ilişkileri sağlanmasındaki yardımcı merkezlerdendi. Arapların Kafkasya'daki hâkimiyetleri sırasında da Berde, Hindistan ile Karadeniz'i ve ön Asya ile Kuzey Kafkasya'yı birbirine bağlayan önemli bir merkezdi (Bünyadov, 2007: 165).

BERDE'NİN TİCARİ HAYATININ ÖNEM KAZANMAYA BAŞLAMASI

Orta Çağ'da Azerbaycan ve Arran'da Erdebil, Berde, Beylegan, Gabala, Shamkhor, Derbent, Choga, Nakhchivan, Sabran, Gazaka gibi bir zamanlar kale şehir olan birçok ünlü şehir bulunmaktaydı. Azerbaycan'ın bazı şehirlerinin büyüklükleri ve stratejik önemleri, bu şehirlerin etrafına inşa edilmiş kulelerin kalıntıları ile açıkça gösterilmektedir. Hemen hemen tüm kuleler büyük oyma taştan yapılmıştır ve temelleri pişmiş tuğlalardan yapılmıştır. Azerbaycan'ın Orta Çağ şehirlerinin yapısı öyleydi ki, şehirlerin dış saldırılara karşı savunmasını güçlendirdikleri için, kale surlarının ve kulelerinin tepesine her zaman surlar yerleştirildi (Bünyadov, 2007: 187). Ünlü olan bu kale şehirlerden ve tarih sahnesinde derin izler bırakmış olan Berde, pek çok eserde adı geçen Azerbaycan şehirlerinden biri olarak hem yazılı kaynaklar hem de arkeolojik materyaller şehrin siyasi ve ekonomik durumu hakkından malumat vermektedir. Orta Çağ'da bu şehir Azerbaycan tarihinde önemli bir rol oynayarak özel bir yer tutmuştur. Azerbaycan'ın en önemli şehirlerinden biri olan Berde, genel itibari Antik

[3] Zekeriyyâ el-Kazvînî, bereketli büyük bir kent olarak bahsedip, özellikle ceviz ve kestanenin içinde yer aldığı çok sayıda meyvenin olduğunu, her yerden insanların buraya ticaret amacı ile geldiklerini yazmaktadır (Kazvînî, 2013: 440-441). 10. Yüzyılda Berde, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın bütün şehirlerinin geride bırakacak büyüklüğe kavuşmuştu. Berde Pazarlarına Volga sahillerinden, Hazar Denizi'nden ve Van Gölü'nden kıymetli balık türleri, Hindistan'dan güzel parçalar gelirdi. Ermenistan'dan, Gürcistan'dan, İran'dan, Orta Asya'dan Berde'ye erken erken tacirler gelirdi. Berde pazarlarında bu nedenle farklı farklı dillerin konuşulduğu duyulurdu (Məhəmmədqızı ve Çərkəzoğlu, 2003: 51).

[4] Berde kenti konumu itibari ile pek çok ülkeden malların ticaretinin gerçekleştirildiği merkezlerden biriydi. Burada ayrıca kentin sanatkarlarının üretmiş oldukları malların ve tarımsal ürünlerin satışı da gerçekleşmekteydi (Özmenli, 2014: 170).

[5] Berde'nin içinde bulunduğu coğrafya *Albanya (Arapça Arran)* olarak geçmektedir. MÖ 500'lerden sonra Azerbaycan coğrafi terimi kullanılmıştır (Özmenli, 2014: 159).

Çağlardan VI. asrın ortalarına, VII.-X asırlar, IX. asrın sonundan XIII. asrın ortalarına ve XII. asrın sonundan XVII. asrın başlarına kadar olmak üzere 4 ana döneme ayrılmaktadır (Məhəmmədqızı ve Çərkəzoğlu, 2003: 6-7).

VI. yüzyılın sonu-VII. yüzyılın başlarında Arran'da birçok yeni şehrin inşa edildiği ve var olanlar da güçlendirildiği görülmektedir. Bunun nedeni, her şeyden önce, bu bölgede üretici güçlerin daha da artmasıydı. Şehirler ticaret ve sanat merkezleri haline geliyor, ürünlere talep artıyor, ülkenin doğal kaynakları daha fazla kullanılıyordu. Azerbaycan ve Arran'ın Araplar tarafından işgal edilmesinden önce ve Arap egemenliği sırasında, bu ülkeler üzerinden geçen ticaret yolları büyük önem taşıyordu. Bu bölgenin Araplar tarafından işgal edilmesi ve Orta Asya'da çok geniş bir alanın Halifelik bünyesinde birleştirilmesi, ticaretin gelişmesi için son derece elverişli koşullar yaratmış, kuzeye (Bulgarlar, Slavlar) ve kuzeydoğu Avrupa'ya kara yoluyla ve Hazar Denizi yoluyla ticaret yollarının açılmasını sağlamıştır. Avrupa, Asya ve Afrika'nın çeşitli yerlerinde bulunan çok sayıda madeni paraya dayanarak, Halifelik döneminde ticaretin ne kadar genişlediğini ve Kafkasya ülkelerinin o dönemde bilinen hemen hemen tüm ülkelerle ticari ilişkilerinin ne kadar ileri gittiği tahmin edilebilir (Bünyadov, 2007: 191).[6]

VII-IX. yüzyıllarda Berde kenti ticaret hayatından önem kazanmaya devam etmiştir. Arapların pek çok kentini, özellikle de Bağdat'ı birleştiren ticari yollar Berde kentinden geçmekteydi. Berde'nin etrafında yer alan kentlerin ticari konumları yapılan bu ticaret ile şekillenmekteydi. Kentlerdeki alış-veriş ise pazarlar vasıtası ile gerçekleşmekteydi. Ticaretin uluslararası hale gelmesi pek çok büyük pazarların tesis edilmesine ve bu pazarların daha da gelişmesine yol açmaktaydı. Bu durum belli bir zaman sonra Azerbaycan'da irili ufaklı pek çok pazarın var olmasına neden olmuştur. Hatta talep fazlalığı köylerde dahi pazarlarının kurulmasının önünü açmıştır. Bütün bu gelişmeler Azerbaycan topraklarında sanatkarlığın gelişmesine ve sanat ürünlerinin pazar payı bulmasına yol açmıştır. Civardaki kentlerden ticaretin ve kentin canlılığının sağlanabilmesi için bu bölgeden tüccar transferleri dahil yapılmaktaydı. Tüccarlardan bazılarının bulundukları kentin piyasasına hâkim olup tekellerinde bulundurmak için ve daha fazla maddi gelir elde etmek amacıyla din değişikliğine giderek İslamiyet'e geçiş yaptıkları da görülmektedir. Gelişen ve büyüyen ticaret ülke ekonomisine ve devletin bütçesine oldukça fazla miktarda gelir getiriyordu. Zaman içinde Berde pazarları Azerbaycan, Kafkasya ve tüm dünyada ortak pazar seviyesine kadar yükselme göstermiştir (Mustafayev, 2018: 34). Berde'nin ekonomik faaliyetleri bu pazarların büyüklüğünden de belli oluyordu (Avdaliani, 2019: 119).

Bizans ve Ermenistan'ın dünya ticaretindeki öncü rolünün azalmasından sonra, komşu ülkelerle ticarette Halifeliğin ticaret dengesinde Azerbaycan ve Arran şehirlerinin lider konumu yoğunlaştı. Azerbaycan başkentinin Berde'ye devrinden sonra Dvin'in bir ticaret merkezi olarak önemi azalmıştır. O dönemde Berde, Gence, Shamkhor, Derbent, Erdebil ve diğer şehirler

[6] Azerbaycan'ın ticaret yollarının kavşağında bulunmasından kaynaklı mevcut konumu ve kıtalararası geçişin sağlandığı noktada yer alması tarihin her döneminde tüm milletler tarafından dikkat çeken bir yer olmuştur. Araplar bu bölgede kendilerine özel Hazar-Volga ticaret yolunu tesis etmiş ve bu sayede diğer milletlerle ticari ilişkilerinin geliştirmiştir. Ekonomik gelir elde ettiği bu bölgelerin güvenliğinin sağlanmasına da ayrıca özen gösteren Araplar, ticaret yollarının güvenliğinin de sağlamışlardır. Ticari yolların ve ticaret yapanların güvenliğinin sağlanması konusunda karşılarına çıkan siyasi engelleri de çözme yolunda girmişlerdir. Ancak Abbasilerin hakimiyetinde başarılı olan bu ekonomik politikalar bozulmuş, halk ile aralarına nefret ve düşmanlık girmiştir. (Gurbanov, 2008: 171). Arapların Azerbaycan bölgesine karşı siyaseti ve seferleri hususunda ayrıca bkz. (*Sakartvelos mok'le ist'oria*, 1884: 59); *Gürcistan Tarihi,* 2003: 198; *Istoriya Dagestana*, 1967: 68; Artamonov, 2019: 237; Ivik ve Klyuchnikov, 2013: 62; Aliyev-Murtazayev, 2012: 33; Dzimist'arishvili, 1941: 13; Javakhishvili, 1983: 74; Muskhelishvili ve Japaridze 2012: 102; Romaşov, 2001-2002: 329; Grigoryev, 1876: 54; Akhmedov, 2015: 66; Hüseyinof, 1999: 553-562; Kürkçüoğlu, 1994: 143-156; Togan, 1986: 91-113.

uluslararası ticarette Ermeni şehirlerinden daha önemli bir rol oynamıştır. Bunun nedeni, Hilafet ticaretinin yeni bir şekilde gelişmesi ve diğer şehirlerde merkezileşmesiydi. O dönemde Doğu Gürcistan ve Azerbaycan'da ticaretin canlanmasının Hazarlar ve Slavlar ile ticaretin gelişmesi etkili olmuştur. Ayrıca Azerbaycan ile birlikte Gürcistan'ın ekonomik olarak gelişmiş krallık ve beyliklerinin de uluslararası ticarete katıldığını ve diğer milletlerle ticarette aracılık etmesi önemli katkı sağlamıştır (Bünyadov, 2007: 192).

BERDE TİCARET YOLLARI VE KAFKAS TİCARETİN SAĞLANMASI

Arran'ın Anası olarak bilinen Berde, (Avdaliani, 2019: 119; Məhəmmədqızı ve Çərkəzoğlu, Bakı 2003: 51) Hilafetin kuzey merkezi olduktan sonra 8. yüzyılda hızla gelişmiştir. Uluslararası ticaret yolları üzerindeki konumu, Berde'yi şehrin gelişmesinde önemli bir rol oynayan Avrupa ve Asya'daki birçok şehirle bağlamıştır. Güney Kafkasya'nın ticaret yollarının merkezi konumundaki Berde'nin diğer şehirlerle olan bağlantıları kaynaklarda Berde-Bab-ül-Ebvab (Derbend), Berde-Erdebil, Berda-Dvin, Berde-Tiflis ticaret yolları olarak karşımıza çıkmaktadır (Hacıyev, 2008: 187). Şehir Abbasiler döneminde daha da gelişme göstererek Derbend ve Tiflis'ten daha ileri seviyeye ulaşmıştır. Azerbaycan'ın büyük şehirlerinden biri olan Berde, ipek ve pamuklu kumaşların yan sıra boya üretimi ile ünlüydü (Bartold, 1924: 33-34). Berde, ipek üretiminden ve dünya pazarlarındaki satışından büyük oranda gelir elde etmiştir ve bundan dolayı gelişmişlik çağını yaşamıştır. Çünkü Berde, yolların geçtiği bir merkezdi. Bir taraftan Gence şehri üzerinden Tiflis'e giden yol, diğer taraftan Şamah üzerinden Hazar Denizi'ndeki bir liman olan ve bütün Gayrimüslim ülkelerden kölelerin getirildiği Derbend'e bir yol vardı bütün bu bölgelere Grek, Peçenek, Hazar köleleri dahi getirilirdi. Ayrıca Trabzon'a da bir yol vardı, bu yol önce Dvin'den, sonra Dvin yerine Ani'den, Arpaçay üzerinden bir köprü inşa edilmiş; sonra Ani'den Trabzon'a giden yol, Dvin'den geçen uzun yoldan daha uygun hale geldi. Derbend yolundan Samur Nehri üzerinde de bir köprü vardı. Burada Bizans ve Hazarlar ile ticari ilişkiler kurulmuştur (Bartold, 1924: 33-34).[7]

VIII. yüzyıldan X. yüzyılın ikinci yarısına kadar Berde şehri sadece Arran'da değil, aynı zamanda Kafkasya'da da biliniyordu ve Orta Doğu'daki sanat ve ticaret merkezlerinden biri, siyasi, sosyal ve kültür merkezi merkezlerden biriydi. Orta Çağ'da şehir 30 kilometrekarelik bir alana ve 100.000'den fazla nüfusa sahip olarak büyüme göstermiştir (Hacıyev, 2008: 187-188). Bu dönemde Azerbaycan ve Arran şehirleri, Halifeliğin üst düzey yetkililerin ikametgahlarının bulunduğu idari merkezlerdi. Bu dönemin başlıca ticaret ve el sanatları merkezleri olan kentlerde gelişen el sanatları ekonomisi, kırsal kentlere doğru insan akınına neden olmuştur. Çömlekçilik, nalbantlık, kunduracılık, tabakçılık, terzilik, metal kaplar, altın ve gümüş eşyalar ve çeşitli kumaşlar gibi Orta Çağ'da bilinen tüm el sanatlarına bu şehirler sahipti. Bu dönemde şehirlerde yaşayan nüfusun etnik bileşimi çok karışıktı. Bu şehirlerde yerlilerin yanı sıra Araplar, Ermeniler, Yahudiler ve diğer halklar da yaşıyordu. Şehirlerin ticaret ve sanatla uğraşan yerli halkı, çoğu zaman sırf ticari nedenlerle İslam'a geçmiştir (Bünyadov, 2007: 193).

Berde şehri Araplar ve Hazarlar için hem siyasi hem de ekonomik açıdan çok önemli yere sahip olup, Slavların baskınına kadar İslâm âleminde pek meşhurdu. Kaynaklarda şehrin diğer şehirler arasında mesafesi, yolları ve doğal zenginliklerine değinilmiştir (Hamevî, 1977:

[7] Berde nimeti çok ve meyvesi çok olan büyük bir yerdir. Meyvesi herkese ait olan bol miktarda dut ağacı yetiştir. Berde'de çokça ipek, güzel katır, boya kökü, kestane ve kimyon üretilir (*Hudûdü'l Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib,* 2018:103). Orta Çağ'da Berde kentinde ipek üretimim oldukça fazla derecede önemliydi. Berde, ipeği ham madde şeklinde İran'a götürüp beyaz kumaşlar haline gelmesini sağlayıp İpek Yolu vasıtası ile dünya pazarlarına girmesinin sağlıyordu. Berde'den bu dönemlerde havyar, çömlekçilik ürünleri, gümüş ve metal eşyalar ve ipek ihraç ediliyordu (Mustafayev, 2018: 43).

380; İstahrî, 2019: 218; İbn Havkal, 2017: 350; İbn Hurdâzbîh, 2008: 122). Mukaddesî, Berde kentinin kare şeklinde ve büyük bir başkent olduğunu yazmaktadır. Ovada kurulmuş, kalesi ve kalabalık nüfusu olan Berde, pazarları birbirine yakın ve tenteli haldedir. Cuma mescidi de pazarların içinde bulunmaktadır. Bölgenin Bağdat'ı olarak nitelendirilen Berde'nin meyve ve sebzesi oldukça çoktur (Mukaddesî, 2015: 383-384). İbn Havkal ise Berde'nin Arran'ın merkezi olarak tanımlar ve nezih, verimli, ziraatı, meyvesi, ağaçları, nehirleri bol bir yer olduğunu yazar. Irak ve Taberistan'da Rey ve Isfahan'dan sonra Berde'den daha büyük, daha verimli, durumu, kaynakları, çarşıları, otelleri, hanları, hamamları, büyük evleri, malları, ticareti daha iyi bir yer bulunmuyordu. İbn Havkal hayatında görmüş olduğu en nezih yer, bostanlar, mamurelerle dolu, gezinti yerleri, bağları hoş bir yer kayda almıştır. Bahçelerinde kestane, fındık, nadir meyveler, ilginç meyveler vardı. Çok miktarda ipek iplik üretilirdi. İpeğin çoğu Fars, Huzisten bölgesine gönderilirdi. Cins balıklar Erdebil, Rey ve Irak gibi yerlere gönderilirdi. Çarşıları düzenli ve kalabalıktı (İbn Havkal, 2017: 297-298).

İbn Hurdazbih Varsan'dan Berde'ye 8 konaklama, buradan Mensure'ye 4 konaklama yeri olduğunu ve Berde'den Tiflis'e 10 konak, Berde'den Derbend'e 15 konak, Berde'den Debil'e 8 konak olduğunu; İstahrî Berde'den Erdebil'e giden yol için Berde'den Yûnân'a 7 fersah, Yûnân'dan Beylekân'a 7 fersah, Beylekân'dan Versân'a 7 fersah, Versân'dan Belhâb'a 7 fersah, Belhâb'tan Erdebil'e 15 fersah olduğunu yazmıştır. Yine İstahrî Berde ve Bâbü'l-Ebvâb yolunu şu şekilde yazmıştır: Berde'den Berzenc'e 18 fersah, Berzencden Ma'beri'l-Kurra'ya ve Şemâhiye'ye 14 fersah, Şemâhiye'den Şirvân'a 3 günlük, Şirvân'dan Abhâz'a 2 günlük, Ab hâz'dan Cisr-i Samûr'a 12 fersah, Cisr-i Samûr'dan Bâbü'l-Ebvâb'a 20 fersahtır. Berde ve Tiflis yolu da Berde'den Cenze'ye 9, Cenze'den Şemkûr'a 10, Şemkûr'dan Hunân'a 21, Hunân'dan Kal'atu İbn Kendmân'a 10, Kal'a'dan Tiflis'e 12 fersahtır. Berde ve Dübeyl yolu şöyledir: Berde'den Kalkâtûs'a 9 fersah, Kalkâtûs'tan Metrîs'e 13 fersah, Metrîs'ten Devmeys'e 12 fersah, Devmeys'ten Kîl-i Kiva'ya 16 fersah, Kîl-i Kivâ'dan Sîsecân'a 16 fersah, Sîsecân'dan Dübeyl'e 16 fersahtır. Bkz. (İbn Hurdazbih, 2008, 105; İstahrî, 2019: 181). Berde'den Debil'e giden yol Terter bölgesinin üst kesimlerine uzanıyor, ötesindeki dağları aşarak Aras bölgesinde yer alan Sevan gölünün ilerisinden Zanga'dan Dvin şehrine ulaşmaktaydı. Berde'nin büyük ticaret merkezi haline gelmesinde çevresindeki önemli kentlerin var olması da etkili olmuştur (Özmenli, 2014: 163).

Zamanla bölgenin ticarette önemi daha da artmıştır. Bağdat'a çıkan yolların Berde'den geçiyor olması buralarda pazarların kurulmasını da beraberinde getirmiştir. Büyük küçük pek çok pazara sahip olan Berde ve civarı, talep fazlalığından dolayı köylerde de pazarların kurulmasının önünü açmıştır. Arabistan ile Bağdat'ı bağlayan Berde-Bağdad ticaret yolu, Berde-Tebriz-Erdebil ticaret yolu, Hindistan ticaret yolunun merkezinin kesiştiği noktadaki Berde-Tebriz-Kirman-Sultaniye ticaret yolu, Kafkasya bölgesinin en mühim yolu olarak Ortadoğu'dan getirilen malların Gürcistan pazarlarına taşıyan yol olarak Berde-Tiflis ticaret yolu, Uzak Doğu ve Orta Doğu ile Karadeniz ve Bizans arasındaki ticaretin gerçekleştiği Berde'e-Debil (Dvin) ticaret yolu, Derbend'in kuzeyindeki şehirlere gerçekleştirilen ticaretin yapıldığı Berde'e-Derbend ticaret yolu, Kura ve Aras Nehirleri vasıtası ile Hazar Denizi'ne uzanan Berde'e-Hazar Denizi ticaret yolu gibi Berde'den geçen pek çok ticaret yolları mevcuttur (Mustafayev, 2018: 33-42).[8] Berde, Batı'dan Gence'den, Şemkir'den Tiflis'e,

[8] Başka bir kaynakta da Berde'a Azerbaycan'ın kasaba niteliğindeki bir yer olarak ele alınmıştır. Bu yerde yıllık ortalama hasılat dört milyon beş yüz bin dirhemdir (Kudâme b. Ca'fer, 2013: 260). Halifeliğin Derbend, Berde, Arran gibi şehirlerin darphanelerinde basılan sikkeleri ve bunların ticari hayattaki dolaşımları konusunda ayrıca bkz. (Kuliyev, 2018: 169-181). 15. yüzyılın başlarında 2 kervan yolu bulunuyordu. Bunlardan biri Tebriz'den Aras kenarından Erdebil-Bilesuvar-Mahmudabad-Şamahı-Derbend yoluydu. Diğeri de Aras Nehrini geçince

Güneyden Erdebil'e, Tebriz'e, Marağa'ya, başka şehirlere, kuzeyden Şimala-Şimahı vesilesi ile Derbend'ten gelen ticaret yollarının merkeziydi. Bundan başka, Berde'den Dvin'e (sonra Ani'ye) ve oradan Karadeniz sahili ile Trabzon'a giden kervan yolu geçiyordu (Məhəmmədqızı ve Çərkəzoğlu, 2003: 52).[9] Kervan yolu sayesinde önemli hale gelen bu yollar Çin, Suriye, Irak, Irak ve Hindistan gibi Doğu ülkelerinden ve kuzey ülkelerinden Hazar Denizi vasıtası ile Berde'ye ulaşıyordu. Bu bağlamda Berde, kuzey-güney ve doğu-batı arasında kervan yollarının kesiştiği yerde yer alıyordu (Özmenli, 2014: 164; Bartol'd, 1924: 34).

Arap fethi döneminde Kafkasya'nın en büyük şehri olan Berde, özellikle Abbasiler döneminde zirveye ulaşmıştır (Geydarov, 1982: 34). Berde, Trabzon, Bağdat ve Derbend ile yollarla birbirine bağlı durumdaydı. Büyük bir önem kazanmış olan şehir Emeviler ve Abbasiler zamanında dönem dönem siyasi nedenlerden dolayı tahrip edilmiştir. Ancak sonrasında kentler tekrar onarılmıştır ve eski önemine kavuşması sağlanmıştır (Zeynel Oğlu Cihangir, 1931: 61-74).[10] Arapların imar faaliyetlerinden sonra Azerbaycan şehirleri ekonomik olarak daha da gelişme göstermiştir. Kafkasya'nın bu bölgesinde, yeni şehirlerin ortaya çıkmasının ve Berde'nin hızla gelişmesinin nedeni, esas olarak Kuzey Kafkasya, Volga ve Don nehirlerinin halklarıyla ticari ilişkilerin hızla gelişmesiydi. Bu husus, Azerbaycan ile Arran arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesinde ana faktörlerden biriydi. Azerbaycan ve Arran şehirleri, zengin pazarları ve yerel zanaatkarların çeşitli ürünleri ile ticaret faaliyetlerine katılarak Hilafette Kuzeydoğu Avrupa ülkeleri arasındaki ticaretin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Bünyadov, 2007: 192; Pakhomov, 1923: 13).

Arapların Sasani İran'ını ve Bizans İmparatorluğu'nun bazı kısımlarını işgalinin ilk elli yılında, Araplar, Azerbaycan'da olduğu gibi Hilafet'in diğer kuzey eyaletlerinde olduğu gibi eski ağırlık ve madeni para sistemlerini değiştirmedi (Bünyadov, 2007: 194). 660 yılında Muaviye bir madeni para reformu başlatmış ve hatta gümüş ve altın madeni paralar basmaya başlamıştı. Ancak halk bu yeni parayı kabul etmemiş ve reform başarısız olmuştu. Bazı Arap kaynakları, Abdülmelik'in saltanatından önce Hilafet reformu için girişimlerde bulunulduğunu belirtir, ancak çoğu kaynak bu reformun yalnızca Abdülmelik ve veziri Haccac'ın sorumluluğunda olduğuna inanır. İbn Havkal, altın ve gümüş sikkelerin Azerbaycan ve

Lenkeran-Berde-Gence-Şemku-Tiflis yoluydu. Bu yolun başka bir kolu da kuzeye doğru giden Berde-Derbend kervan yoluydu (Özmenli, 2014: 164).

[9] Berde, Kuzey İran ve Ermeni şehirleri ile ekonomik bakımından oldukça sıkı ticari ilişkileri vardı. Berde'den gelen malların Hindistan'a kadar ulaşmaktaydı. Bu durum Berde'nin dünyanın değişik yerleri ile ticari bağlantıların var olduğunu göstermektedir (Avdaliani, 2019: 121). Ticaret yolları konusunda ayrıca bkz. (Velihanlı, 1993: 1 vd). Derbend'e giden ticaret yolunda bazı engeller bulunmaktaydı. Öncelikle Kür Irmağı'ndan aşağıya doğru inerek Berzenc'e, Kür'den tekrar geçip Şamahı'ya varılmaktaydı. Yol dağlık kesimden geçerek denize yakın olan yerde yer alan Kuba'nın güneydoğusundaki alanda yer alan şimdiki Şirvanşah bulunmaktadır. Yol daha sonra Kuba'nın yer aldığı veya ona yakın bölgeye uzanıp sonrasında Samur'daki köprüden geçerek Derbend'e varılmaktadır (Özmenli, 2014: 162).

[10] 8. yüzyılda Arapların Azerbaycan topraklarına karşı yapmış oldukları seferlerden sonra bölgedeki nüfus yapısı ve sayısında değişmeler meydana gelmiştir. Araplar, işgal ettikleri yerlere iskân yolu ile Azerbaycan topraklarına Arap göçmenleri getirip yerleştirmişlerdir. Berde gibi fethettikleri topraklara kabileler halinde getirilen bu göçmenler yoğun nüfusun bulunduğu yere getirmişlerdir. Bkz. (Velihanlı, 1993: 85). Arapların fethettikleri yerlere iskân politikasının uygulandığının birçok örneği bulunmaktadır. 731 yılından sonra Mesleme b. Abdülmelik, Şam halkından maaşlı olmak şartıyla 24 bin kişiyi Derbend'e yerleştirmiştir (Ahmet b. Yahyâ el-Belâzurî, 2013: 238; Gadzhiyev, 2015: 10). Yine 697'de Arapların Batı Gürcistan'ı ele geçirmesi ve Egrisi'nin önemli kale ve surlarına kendi muhafızlarını yerleştirdiği bilinmektedir (Beradze-Sanadze, 2003: 98). Arapların fethetmiş oldukları yerlere Müslümanları yerleştirmesinin amacı Hazarlara karşı savaşta müttefik oluşturmaktı (Kudryavtsev, 2001: 54). Berde kentinin ve Azerbaycan topraklarının Araplar tarafından fethi konusunda ayrıca bkz. (İbnü'l-Esîr, 1986: 132; Halife b. Hayyât, 2001: 407; Ahmet b. Yahyâ el-Belâzurî, 2013: 237; Shengelia, 2011: 58).

Arran'da darp edildiğini doğrulamaktadır. Bu dönemde Araplar burada kendi darphanelerini kurdular çünkü ticaretin artması ve buna bağlı olarak şehirlerin büyümesi onun ortaya çıkmasına neden oldu. Azerbaycan ve Arran'da basılan madeni paralar çok uzaklara, kuzeye-Rusya, Almanya, İsveç, Norveç, Baltık kıyılarına ve Doğu ülkelerine gitmiş ve bunun yerine bu ülkelerden hammadde ithal edilmiştir. Azerbaycan ve Arran'da para dolaşımının bu şekilde gelişmesiyle birlikte ticaret canlanmaya başlamıştır (Bünyadov, 2007: 194-195; İbn Havkal, 2017: 325).

Arran'da Berde, Derbend ve Şamahı'da darphaneler vardı. Araplar döneminde Arran'da basılan en eski sikke H. 89 (707-708) tarihli dirhemdir. Ancak o zamanki darphanenin doğru yerini göstermek zordur, çünkü bu darphane sadece Berde'de değil, Shamkhor, Gabala, Beylegan ve Gence'de de yer almış olabilirdi. Azerbaycan darphanesinde basılan dirhemlerin üzerinde H. 105 (723-734) ve 106 (724-725) tarihleri yazılıdır. Bu darphane Erdebil veya Maraga da olabilirdi. Derbend'te basılan en eski sikke 115 H. (733-734) yılına kadar uzanmaktadır. Emevi sikkeleri H. 131'de (748-749) sona ermişti. Abbasilerin Arran bölgesinde ilk sikkeleri H. 140'ta (757-758) ortaya çıkmıştır. İlk sikkeler H. 140'ta Yezidiyye'de, H. 142'de (759-760) Berde'de basılmıştır. Azerbaycan'da basılan madeni paralar genellikle kuzey ülkelerinde ve Rusya'nın Avrupa kısmının hazinelerinde bulunurdu. Yerli tüccarlar mallarını bu ülkelere, bu ülkelerden tüccarlar da Azerbaycan ve Arran'a mal getirmişlerdir. Ancak bu parayı kullanan aracıların olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. (Bünyadov, 2007: 195).[11]

BERDE'NİN TARİHTEKİ YERİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Orta Çağ'da Azerbaycan, uluslararası ticaret ilişkilerine aktif katılımının yanı sıra coğrafi konumu, doğal koşulları ve kaynakları, gelişmiş zanaatları ve uluslararası öneme sahip fuarları nedeniyle uluslararası ekonomik ilişkilerin ve uluslararası değişimin merkezlerinden biriydi. Azerbaycan'ın en büyük şehirleri Berde, Şamahı, Nahçıvan, Maraga, Erdebil, Urmiye, Tebriz sadece ticaret yolları üzerindeki konumları ve bölgesel ticarete katılımları nedeniyle değil, aynı zamanda rekabetçi zanaatlar nedeniyle de önemli ekonomik konumlarını uzun süre korumuştur. Derbent ve Bakü limanları, Müslüman Doğu ülkelerini Kuzey ticaretine bağlayan Volga-Hazar ticaret yolu üzerinde önemli noktalardı (Gözəlova, 2019: 9).

Berde, Antik ve erken Orta Çağ'da yoğun bir ekonomik, sosyal, politik ve kültürel gelişme döneminden geçmiştir. Berde'nin siyasi ve ekonomik gelişimi, nüfusun kamusal yaşamında da olumlu bir rol oynamıştır. Aynı zamanda Berde şehri, Orta Çağ'ın başlarında ülkedeki sosyo-politik ve ideolojik mücadelenin merkeziydi. V-VII. yüzyıllarda hayatın diğer alanlarında olduğu gibi Berde şehrinde de maddi ve manevi kültür açısından güçlü bir tarihi gelenek ortaya çıkmıştır. Berde'de birçok bilim ve eğitim kurumu kurulmuş ve şehir ülkenin önemli bir kültür merkezi haline gelmiştir (Hacıyev, 2008: 186-187). Bütün Arap tarihçileri de Berde şehrinin önemi ve güzellikleri konusuna değinmiştir. Irak ile Taberistan arasında Rey ve Isfahan'dan sonra öz ekinleri pazarları, kervansarayları, malları ve ticaretine göre büyük bir kent olarak kayırlara geçmiş kent olmuştur. Her pazar günü başka başka ülkelerden gelen cemaat Berde'de toplanmış ve ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Berde Camii mescidinde bu diyarın beytü'l-Mal'ının olduğunu bilmektedir (Özmenli, 2014: 161).

Azerbaycan'ın sosyal çevresindeki değişim manevi kültürüne de etki yapmıştır. Azerbaycan topraklarındaki siyasi durumun zorluklarına rağmen ekonomi, bilim, edebiyat ve sanat gelişmiştir. Yanı sıra bu dönemde Müslüman ülkelerde dini bilimler tercih edilse de

[11] Arapların Berde, Derbend, Arran gibi şehirlerin darphanelerinde basılan sikkeleri ve bu sikkelerin ticaretteki kullanım şekil ve yöntemleri konusunda ayrıca bkz. (Kuliyev, 2018: 169-181).

felsefe, mantık, matematik, astronomi, müzik vb. ilimlerin öğretimine de önem verilmiştir. Bilim ile ilgilenmek isteyenler Doğu'nun kültür merkezlerine gitmiş ve burada önde gelen düşünürlerle çalışmışlardır. Orta Çağ kaynakları bu önde gelen düşünürlerin isimleri, eğitimleri, yaratıcılıkları ve öğrencileri hakkında bilgiler vermektedir. Bunların arasında Berde'nin önde gelen bilim, edebiyat ve kültür şahsiyetleri de bulunmaktadır (Hacıyev, 2008: 173).[12]

Berde şehrinin tarihi hakkında eski yazılı kaynaklara, arkeolojik materyallere, araştırma çalışmalarına dayanarak yapılan bilimsel araştırmalar neticesinde Berde'nin Azerbaycan'ın zengin bir tarihe sahip en eski şehirlerinden biri olduğu ortaya koyulmuştur. Azerbaycan'ın eski şehir kültürünü yansıtan ve aynı zamanda Azerbaycan'ın siyasi hayatında özel bir yeri olan Berde'nin bir şehir olarak yeri ve rolü, bölge halkına büyük ve görkemli bir maddi ve manevi şehir kültürü kazandırmıştır. Berde civarında yapılan arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen çok sayıda maddi kültür örneğinin tarihi ve arkeolojik araştırmaları, o bölgede en eski kentsel yerleşim izlerinin bulunduğunu göstermektedir. Arkeolojik kazılar, Berde'nin antik kentsel yerleşiminin belirtilerini gösteren çok sayıda eseri ortaya çıkarmıştır. Bu arkeolojik materyallerin incelenmesinin sonuçları, yazılı kaynaklar, araştırma çalışmalarının eleştirel analizi, kentin antik dönem tarihini incelemeyi, Antik Çağda varlığını kanıtlamayı, kentin doğal-coğrafi özelliklerini incelemeyi mümkün kılmıştır (Hacıyev, 2008: 184-185).

Tarihin eski dönemlerinde itibaren kavimlerin geçiş noktası üzerinde yer alması Berde kentinin her dönem önemli kılmıştır. Genel olarak iç ve dış faktörlerin etkisi altına giren kent, her bir tarafından siyasi baskılara maruz kalmış ve çatışmalara sahne olmuştur. Sayısız güç mücadeleleri, iç huzursuzluklar ve etrafındaki istila dalgaları kentin yerleşim merkezinin pek çok kere tahrip edilmesine neden olmuştur. İstikrarın ve huzurun kaybolmasından dolayı kentin sakinleri vadi ve ovalık alanlardan dağlık kesimlere veya yayla alanlarına doğru göç etmiştir. Bu ve benzeri nedenler nüfusun dağılması olarak değil de belirli bir alana toplanması ile kentlerin kendilerine has yapı tarzı ile *kalekent* şeklinde oluşmasına neden olmuştur (Özmenli, 2014: 164).

Berde, askeri-stratejik, idari faktörler, zanaat ve ticaret, din ve kültür gibi bir dizi kamusal yaşam faktörünü birleştiren askeri güce, siyasi etkiye, ekonomik ve kültürel bağlara sahip bir şehirdi. Azerbaycan Orta Çağ'da etrafında Sasaniler, Bizans İmparatorluğu, Hazar Kağanlığı ve Arap Halifeliği güçlü devletlerle çevrili olmasına ve müdahalelerine maruz kalmasına rağmen yüzyıllar boyunca egemenliğini koruyabilmiştir. Azerbaycan, özellikle 7. yüzyılda güçlü bir devlet olarak tarihteki yerini almıştır (Hacıyev, 2008: 185).

SONUÇ

Coğrafi, siyasi ve kültürel manada Berde, dünya tarihinde büyük ilgi görmektedir. Berde şehrinin oluşumu tarım, en sanatları, ticaret ve ticari ilişkilerin gelişilmesine dayanmaktadır. Önemli bir stratejik konumda yer alması ve güçlü bir savunma merkezi olması bölgeyi daha da önemli hale getirmiştir. Özellikle Araplar devrinde de buranın idari merkez olması ve en önemli kentlerden biri olarak ele alınması bölgenin önemini açıkça göstermektedir.

Bütün cenubi Kafkaslarda en kadim şehirlerden biri olan Berde, Tiflis ve Derbend gibi büyük ticaret şehirlerinden biriydi. 10. yüzyıla gelindiğinde ise Berde, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın bütün şehirlerini geride bırakacak büyüklüğe kavuşmuştu. Ticaret yollarının Berde'den geçiyor olması ve pek çok pazarın kurulması aktif bir ticareti hayatın yaşanmasına

[12] Berde şehri, Orta Çağ Kafkasya'nın en güzel ve en büyük şehirlerinden biri olarak Azerbaycan'ın kültür ve bilim dünyasının gelişmesine olumlu katkıları olmuştur (Məhəmmədqızı ve Çərkəzoğlu, 2003: 53).

yol açmıştır. Ermenistan'dan Gürcistan'dan, İran'dan, Orta Asya'dan Berde'ye pek çok tacir gelirdi. Berde pazarlarına Volga sahillerinden, Hazardan ve Van gölünden kıymetli balık türleri, Hindistan'dan güzel parçalar ve dünyanın pek çok yerinden çeşitli ürünler gelirdi. Pazarlarda farklı dillerin konuşulduğu ve canlı ticari hayatın varlığı Kafkas Berde'sinin uluslararası ticaretteki yerini göstermektedir.

Arran'ın Anası olarak bilinen Berde, tarih boyunca coğrafi konumundan dolayı önemli bir bölge olmuştur. Verimli topraklara sahip olması, ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunması pek çok farklı toplumlar tarafından işgal edilmiştir. Bu verimli özellikler zamanla Berde'nin ticaret ve sanatkarlık merkezi haline gelmesine neden olmuştur. Yanı sıra, camileri, hamamları, mabetleri, pazarları vs. ile bir bütün halinde Berde, Orta Çağ döneminde zengin bir kültüre sahip, gelişmiş bir merkez olarak yerini korumuştur. Şehircilik kültürünün ileri düzeyde olduğu Berde, Yakın ve Orta Doğu'nun en büyük el sanatları, ticaret ile kültür merkezlerinden biri olarak kalmıştır. Orta Çağ boyunca Berde, önemli bir uygarlığın beşiği olmuş ve uluslararası ticaret yollarının kavşağında bulunmasından dolayı da uygarlıkların taşıyıcısı konumunda tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Ahmet b. Yahyâ el-Belâzurî (2013). *Fütûhu'l Büldân (Ülkelerin Fetihleri),* (trc. Mustafa Fayda). İstanbul: Siyer Yayınları.

Akhmedov, M. N. (2015). "Derbent V Arabo-Khazarskikh Otnosheniyakh", *Derbent V Istoricheskom Protsesse Kavkaza I Rossii.* Makhachkala.

Aliyev B. G. ve Murtazayev, A. O. (2012). "Rannesrednevekovyy Khaydak (Iz Istorii Pervykh Gosudarstvennykh Obrazovaniy Na Territorii Dargintsev)". *Vestnik Instituta IAE*. № 4, 29–41.

Artamonov, M. İ. (2019). *Hazar Tarihi.* İstanbul: Selenge Yayınları.

Avdaliani, E. (2019). *Sakartvelo da abreshumis savach'ro gzebi (VI-XIII ss.).* Tbilisi.

Avşarova, İ.-Pirguliyeva, G. (2010). *Kafkas Arkeologiyası*. Bakü: Bakü Universiteti Neşriyatı.

Ayrivankskiy (Ayrivanetsi), M. (1869). *Kronografiçeskaya İstoriya*. (çev. Kerovbe Patkanov). St. Petersburg.

Bartold, V. V. (1924). *Mesto Prikaspiyskikh oblastey v istorii musul'manskogo mira*. Baku.

Beradze, T. ve Sanadze, M. (2003). *Sakartvelos ist'oria.* ts'igni 1. Tbilisi.

Bünyadov, Z. (2007). *Azərbaycan VII-IX Əsrlərdə.* Bakı.

Dzimist'arishvili, S., *Arabebi sakartveloshi,* Inst'it'uris gamomtsemloba, Tbilisi 1941.

Ebû İshak İbrahim b. Muhammed İstahrî (2019). *Mesâliku'l-Memâlik (Ülkelerin Yolları).* (çev. Murat Ağarı). İstanbul: Ayışığı Kitapları.

Gadzhiyev, M. S. (2015). "Derbent-pamyatnik mirovoy istorii i kul'tury". *Vestnik Instituta istorii, arkheologii i etnografii Dagestanskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk*. 1(41), 5-20.

Geydarov, M. (1982). *Goroda ı gorodskoye remeslo Azerbaydzhana XIII-XVII vekov.* Bakı.

Gözəlova, Y. (2019). *Orta Əsrlərdə Avrasiyanın Ticarət Əlaqələri.* Bakı.

Grigoryev, V. V. (1876). *Rossiya i Aziya, Sborniki po istorii, etnografii i geografii.* St. Peterburg.

Gurbanov, A. (2008). "Abbasiler Döneminin İlk Asrında Azerbaycan (132-232/750-847)". *İSTEM.* 12 (6). Konya, 158-173.

Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar) (2003). (çev. Hrand D. Andreasyan). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Hacıyev, G. (2008). *Berde Şehri Coğrafi, Siyasi ve Medeni Tarihi*. Bakü: Azerbaycan Milli Elimler Akademiyası.

Halife b. Hayyât (2001). *Tarihu Halife B. Hayyât.* (çev. Abdulhalik Bakır). Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Hudûdü'l Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib (2018). (Çev. Abdullah Duman ve Murat Ağarı). İstanbul: Ayışığı Kitapları.

Hüseyinof, R. A. (1999). "Azerbaycan'daki Etnik Süreçlerin Tarihi Yönleri", *XI. Türk Tarih Kongresi,* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Istoriya Dagestana (1967). (glavnyy redaktor G. D. Daniyalov). Tom I. Moskva.

Ivik, O. ve Klyuchnikov, V. (2013). *Khazary*, Moskva.

İbn Havkal (2007). *Sûrat El-Arz (10. Asırda İslam Coğrafyası).* İstanbul: Yeditepe Yayınları.

İbn Hurdâzbih (2008). *Yollar ve Ülkeler Kitabı.* (çev. Murat Ağarı). İstanbul: Bayrak Matbaası.

İbnü'l-Esîr (1986). *El Kâmil Fi't-Tarih.* C. 5. (çev. Yunus Apaydın). İstanbul: Türkiyat Matbaacılık ve Neşriyat.

Javakhishvili, İvane, *Sakartvelos ist'oria VII-XIIIss: tkhzulebani,* t'. 2, Tbilisis sakhelmts'ipo univesit'et'i, Tbilisi 1983.

Kudâme b. Ca'fer (2013). "Kitâbü'l-Harâc". Orta Çağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler. (çev. Yusuf Ziya Yörükân). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kudryavtsev, A. A. (2001). "Slozheniye Musul'manskogo Goroda Dagestana (Po Materialam Derbenta VIII-X vv.)". *Islam I Islamskaya Kul'tura V Dagestane.* Moskva, 51-68.

Kuliyev, T. A. (2018). "Iz Istorii Monetnogo Dvora Derbenta". *Arkheologicheskiye Vesti.* Sankt-Peterburg, 169-181.

Kürkçüoğlu, E. (1994). "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Bakış", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 1, Erzurum, 143-156.

Məhəmmədqızı, A. ve Çərkəzoğlu, Ş. (2003). *Bərdə (şəhərin tarixi, şəxsiyyətlər haqqında məlumatlar).* Bakı.

Məmmədov, A. (2011). "Bərdə Toponiminə Dair Mülahizələr". *Arxeologiya, Etnoqrafiya, Numizmatika.* No 1, 195-202.

Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî (2015). *Ahsenü't-Takâsîm (İslâm Coğrafyası).* (çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

Muskhelishvili, D. ve Japaridze, O. vd., *Sakartvelos ist'oria,* t'. 2, p'alit'ra gamomtsemloba, Tbilisi 2012.

Mustafayev, B. (2018). "Ortaçağ Kafkas Ticaret Yollarında Arran ve Berde'nin Konumu", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi.* 3 (2), 15-49.

Özmenli, M. (2014). "Orta Çağ'da Bir Uygarlık Kenti Berde (Berza'a)". *Zeitschrift für die Welt der Türken.* 6 (2), 157-176

Pakhomov, Ye. A. (1923). *Kratkiy kurs istorii Azerbaydzhana.* Baku.

Romasov, S. A. (2000-2001). "Istoriçeskaya Geografiya Hazarskogo Kaganata (V-XIII vv.)". *Archivum Eurasiae Medii Aevi.* Vol. 11. Harrassowitz Verlag, 219-338.

Sakartvelos mok'le ist'oria. (1884). Mose Janashvili (shesgenili), Tbilisi: ar k'alansadzis da amkh. st'amna.

Shengelia, K. (2011). *Sakartvelos ist'oria.* Tbilisi: k'avk'asiis universit'et'is gamomtsemloba.

Quliyev, E. H. ve Ezizov, T. E. (1990). *Azerbaycan Tarixi.* Bakı.

Velihanlı, N. (1993). *Arap Hilafeti ve Azerbaycan.* Bakü.

Yakut el-Hamevî (1977). *Mu'cemü'l-Büldân.* C. I. Beyrut.

Zekeriyyâ el-Kazvînî (2013). *Âsâru'l-bilâd ve ahbâru'l-'ibâd,* (thk. Hamâhullâh Vuled es-Sâlim). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Zeynel Oğlu Cihangir (1931). *Şirvanşahlar Yurdu.* İstanbul: Cumhuriyet Kitaphanesi.

HAVACILIK EĞİTİMİ ALANINDA YETKİLENDİRME SÜRECİ: ESKİŞEHİR TEKNİK ÜNİVERSİTESİ HAVACILIK VE UZAY BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ

The Aviation Training Certification Process: Eskisehir Technical University, Faculty of Aeronautics and Astronautics Model

Prof. Dr. Öznur USANMAZ

ORCID ID: 0000-0003-4552-3799

Eskişehir Teknik Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Sinem KAHVECİOĞLU,

ORCID ID: 0000-0001-9355-291X

Eskişehir Teknik Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Türkiye

Prof. Dr. Enis T. TURGUT

ORCID ID: 0000-0002-9601-2318

Eskişehir Teknik Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Türkiye

ÖZET

Havacılık faaliyetlerinde görev yapan personelin sahip olması gereken yetkinlikler ve alması gereken eğitimler uluslararası ve ulusal mevzuatlar çerçevesinde düzenlenmiştir. Havacılık eğitim sistemi içerisinde yetkinlik temelli eğitim anlayışı Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatınca (ICAO) benimsenmiş bir eğitim modeli olmuştur. Eskişehir Teknik Üniversitesi (ESTÜ), havacılık programlarının özellikleri ve çeşitliliği ile operasyonel sivil havacılık kabiliyetleri bakımından en köklü üniversite olma özelliği ile Türk Yükseköğretim ve Sivil Havacılık sistemlerinde benzersiz bir rol üstlenmiştir. ESTÜ, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi (HUBF) 1986 yılından bu yana Pilotaj, Hava Trafik Kontrolü, Havacılık Yönetimi, Havacılık Elektrik ve Elektroniği, Uçak Gövde ve Motor Bakımı programları ile havacılığın beş önemli faaliyet alanında eğitim vermektedir. Eğitim programlarının tamamını Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü yetkileri kapsamında sürdürmektedir. Pilotaj eğitiminde SHT-FCL kapsamında Onaylı Eğitim Organizasyonu, Hava Trafik Kontrolü eğitiminde SHT-ATCO-Eğitim talimatı kapsamında Hava Trafik Kontrol Eğitim Organizasyonu, Havacılık Elektrik ve Elektroniği ile Uçak Gövde ve Motor Bakımı eğitimlerinde ise SHY-147 kapsamında Hava Aracı Bakım Eğitim Kuruluşu yetkisi ile eğitim vermektedir. Aynı zamanda SHY-66 Modül sınav yetkisine de sahiptir. Türkiye'de SHT-Eğitim HAD Havaalanları Dairesi Eğitim Talimatı kapsamında en geniş yetkilere sahip Üniversite olarak Havacılık Yönetimi programı öğrencilerine ve havalimanlarında hizmet veren işletmelere birçok sertifikalı eğitim verilmekte olup talimat kapsamında sertifikalandırma yapılmaktadır.

ESTÜ-HUBF, akademik rolüne ek olarak hem bünyesindeki pilotaj eğitimlerine ilişkin uçuş faaliyetlerini sürdürmek hem de ulusal ve uluslararası uçuşlara hizmet vermek üzere Eskişehir

Hasan Polatkan Havalimanını işletmektedir. Bunun yanı sıra filosunda bulunan eğitim uçaklarının bakım onarım faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere SHY-145 kapsamında yetkili bakım kuruluşudur. ESTÜ-HUBF, sivil havacılık alanındaki altyapı, ekipman kabiliyetleri, güçlü operasyonel deneyimi ve havacılık alanında sahip olduğu yetkinlik ile sivil havacılık sistemi içerisindedir.

Bu çalışmada havacılık sektörü içerisinde eğitim veren kurumların yetkilendirme süreçleri ve Türkiye'de bir yükseköğretim disiplini içerisinde yetkili eğitim organizasyonu olarak havacılığın beş temel faaliyet alanında eğitim veren Eskişehir Teknik Üniversitesi Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi modeli açılanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Havacılık Eğitimi, Yetkilendirme, Onaylı Eğitim Organizasyonu

ABSTRACT

The requirements and trainings required for aviation personel are regulated with respect to international and national legislations. The competence based training in aviation training system has been a role model for the ICAO (International Civil Aviation Organization). Due to its diversity of the aviation programs and operational aviation capabilities, The Eskisehir Technical University (ESTU), which is also the longest-established foundation in Turkey in civil aviation training, has undertaken a fundamental and a unique role in Turkish Higher Education and Civil Aviation Systems.

The ESTU, Faculty of Aeronautics and Astronautics (FAA), has been continuing to provide training at undergraduate and graduate levels in five major areas of the aviation, namely i) Flight training, ii) Air Traffic Control, iii) Aviation Management, iv) Avionics and v) Airframe and Powerplant Maintenance, since 1986. All of the programs are in accordance with the certifications of the national civil aviation authority, the Directorate General of Civil Aviation. These certifications are as follows: for the Flight Training program it is "Approved Training Organization" under the legislation of SHT-FCL; for the Air Traffic Control program it is "Air Traffic Control Training Organization" under the legislation of SHT-ATCO/EĞİTİM; for Avionics and Airframe and Powerplant Maintenance programs it is "Aircraft Maintenance Training Organization" under the legislation of SHY-147. The ESTU-FAA has also the authorization to carry out the SHY-66 (Aircraft Maintenance Personel Licencing) module examination. The last but not the least, having the training topics with the broadest spectrum and certifications under the SHT-EĞİTİM HAD (Aerodrome Department Training Instructions), the Aviation Management program offers certified trainings for students and commercial companies or state organizations serving in airports.

In addition to this academic role, the ESTU also owns and has been operating Eskisehir Hasan Polatkan International Airport (AOE/LTBY) for both flight training and domestic and international flights. The airport serves more than 4000 training flights and 100,000 passenger per year. The ESTU has also an aircraft fleet of 13 aircraft and a maintenance organization certified as a SHY-145 unit and a CAMO (Continuing Airworthiness Management Organization) certified as SHY-M unit to be able to perform maintenance and airworthiness of the fleet.

In this study, the certification process of aviation training organizations in Turkey will be described, and as a certified aviation training organization, the integrated aviation training model of the Eskisehir Technical University, Faculty of Aeronautics and Astronautics which

provides training at five major area of the civil aviation under the discipline of Turkish higher education system will be explained.

Key words: Aviation Training, Authorization, Approved Training Organization

GİRİŞ

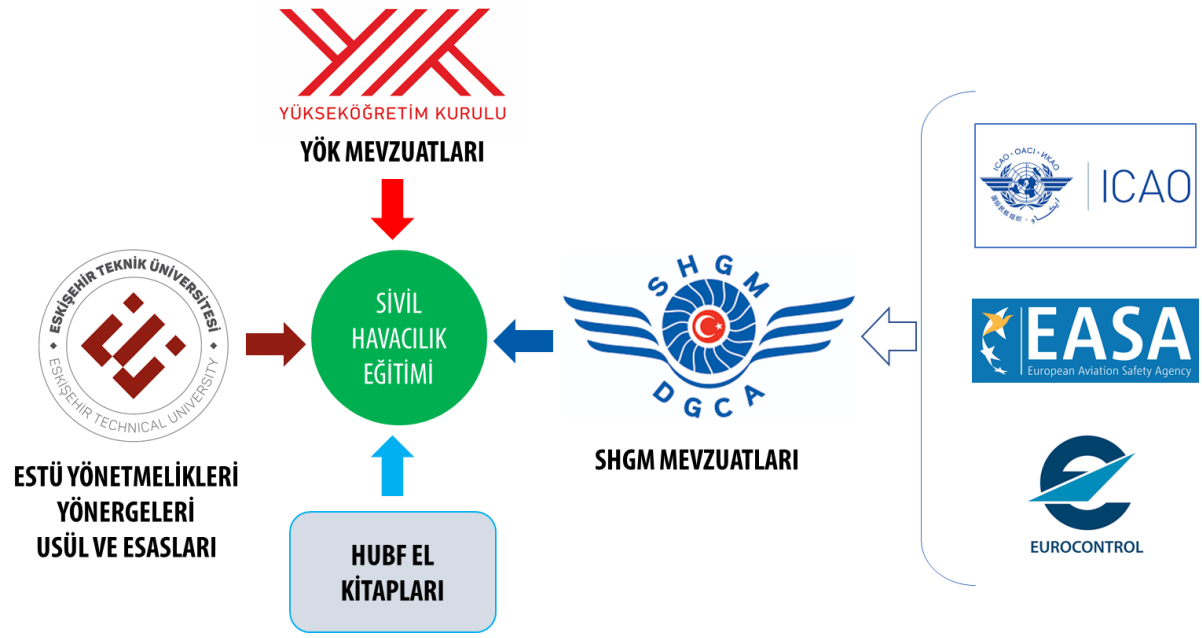
Eskişehir Teknik Üniversitesi (ESTÜ), Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi (HUBF), 1986'da Türk Havacılık Sektörüne uluslararası standartlara uygun kalifiye operasyonel personel yetiştirmek amacıyla "Sivil Havacılık Meslek Yüksekokulu" olarak kurulmuştur. 1992'de dört yıllık lisans programlarının açılmasıyla birlikte okulun adı "Sivil Havacılık Yüksekokulu" olarak değiştirilmiştir. 2012'de ise okul uluslararası yükseköğretim standartlarına ve küresel havacılık sektörünün gerekliliklerine göre yeniden yapılandırılarak "Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi" adını almıştır. Fakülte, kurulduğu 1986'yılından itibaren toplam 4400'ün üzerinde mezun vermiştir.

ESTÜ-HUBF aşağıda listelenen beş akademik bölümden oluşmaktadır.

- Havacılık Yönetimi
- Pilotaj (SHT-FCL kapsamında yetkili)
- Hava Trafik Kontrolü (SHT-ATCO/EĞİTİM kapsamında yetkili)
- Uçak Gövde ve Motor Bakımı (SHY/SHT-147 kapsamında yetkili)
- Havacılık Elektrik ve Elektroniği (SHY/SHT-147 kapsamında yetkili)

Tüm bölümlerde isteğe bağlı 1 yıl hazırlık programı yer almakta olup, 4 yıllık lisans eğitiminin yanı sıra bölümlerin bünyesinde bulunan anabilim dalları ile yüksek lisans ve doktora eğitimleri de verilmektedir.

Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi'nin lisans ve lisansüstü programları, uluslararası ve ulusal sivil havacılık mevzuatları dikkate alınarak; iç ve dış paydaşların görüş ve önerileri ile havacılık sektörünün ihtiyaçları temel alınarak tasarlanmaktadır. Bu kapsamda başta Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) olmak üzere, uluslararası havacılık kuruluşları ve otoriteleri tarafından (EASA, ICAO, EUROCONTROL, vb.) ortaya konulan mevzuat/uygulama süreçleri ve güncellemeleri de dikkate alınarak programların havacılık eğitimindeki uluslararası gereklilikleri de takip etmesi sağlanmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Yükseköğretim Düzeyinde Sivil Havacılık Eğitimi

Akademik bölümlere ilaveten ESTÜ-HUBF bünyesinde 3000m x 45m piste sahip bir uluslararası havalimanı (Eskişehir Hasan Polatkan Havalimanı, 3.235.365 m^2), King Air C90, Cessna 172 ve TB20 tiplerini içeren 13 uçaklık bir uçak filosu ve uçakların idamesinin sağlanması amacıyla kurulmuş olan bir SHY145 Onaylı Hava Aracı Bakım Merkezi ve SHY-M Sürekli Uçuşa Elverişlilik birimleri bulunmaktadır. Tüm bu bileşenler Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün denetiminde faaliyet göstermekte olup Fakültemizin SHGM tarafından onaylı yetkileri aşağıda listelenmiştir:

- Uçuş Eğitim Organizasyonu (TR.ATO.039)
- Hava Trafik Kontrolü Eğitim Organizasyonu
- Hava Aracı Bakım Kuruluşu (TR.145.058)
- Sürekli Uçuşa Elverişlilik Yönetimi Kuruluşu (TR.MG.078)
- Hava Aracı Bakım Eğitim/Sınav Kuruluşu (TR.147.0004)
- Hava Aracı Bakım Personeli Dil Yeterliliği Sınav Kuruluşları (TR.66L-HS.007)
- Havalimanı (AOE/LTBY; Ruhsat no: 23)
- İç Hat ve Dış Hat Terminal İşletmesi (Ruhsat no: 34 ve 35)
- Hava Seyrüsefer Hizmet Sağlayıcı Kuruluş
- SHT-Eğitim/HAD
- SHT-17.2 Havacılık Güvenliği Eğitim Kuruluşları (HGD/TEK-75)

Tüm bu birimler, uluslararası ve ulusal mevzuatlar gereği fakülte bünyesinde kurulmuş olan Kalite Yönetim Birimleri tarafından eğitim ve operasyonel olarak yürütülen havacılık faaliyetlerinin mevzuatlarına uygunluğu açısından denetlenmektedir. Bu kapsamda mevcut olan Kalite Yönetim Birimlerimiz aşağıda listelenmiştir:

- Onaylı Eğitim Organizasyonu Kalite Birimi,
- Hava Aracı Bakım Organizasyonu Kalite Birimi,
- Sürekli Uçuşa Elverişlilik Yönetimi Kuruluşu Kalite Birimi,
- Havaalanı Sertifikasyon Kalite Birimi,
- Terminal İşletmesi Kalite Birimi (ISO 9001:2015),
- Hava Aracı Bakım Eğitimi Kuruluşu Kalite Birimi,
- Seyrüsefer Hizmet Sağlayıcılığı Kalite Birimi (ISO 9001:2015).

Kalite birimlerimizin yanı sıra International Civil Aviation Organization (ICAO) Annex-19 kapsamında uçuş emniyeti ile doğrudan ilişkili birimlerde Emniyet Yönetim Sistemi (EYS) kurulmuştur. EYS'lerin amacı havacılık faaliyetlerinde emniyet risklerini gerçek hayat şartlarında uygulamada mümkün olabilecek en düşük seviyelere çekerek kabul edilebilir emniyet seviyesini yakalamak şeklinde özetlenebilir. ESTÜ-HUBF bünyesinde EYS kurulan birimler aşağıda listelenmiştir:

- Onaylı Eğitim Organizasyonu
- Hava Aracı Bakım Organizasyonu
- Havaalanı
- Terminal
- Hava Seyrüsefer Hizmet Sağlayıcı

ESTÜ-HUBF, akademik ve operasyonel birimleri ile havacılık sektörüne birçok alanda gerekli yetkinliklere sahip personel yetiştirmekte, birçok üniversitenin havacılık eğitimi ile ilgili programlarına rol model olmaktadır. Bu anlamda Fakültemiz, 36 yıllık geçmişi ile Türk Sivil Havacılık sistemi içerisinde önemli bir yerdedir.

2. BÖLÜMLER

2.1 Pilotaj Bölümü

ESTÜ-HUBF **Pilotaj Bölümü** 1986'dan beri ÖSYS sınavı ile öğrenci kabul eden ve bölümde okuyan öğrencilerine havayolu pilot lisansı için gerekli ATP Entegre eğitimini kurulduğu günden bu yana ücretsiz veren tek devlet üniversitesidir. Bu çerçevede 36 yıl içinde 500'ün üzerinde mezununu havayolu pilotu lisansı ile sektöre kazandırmıştır.

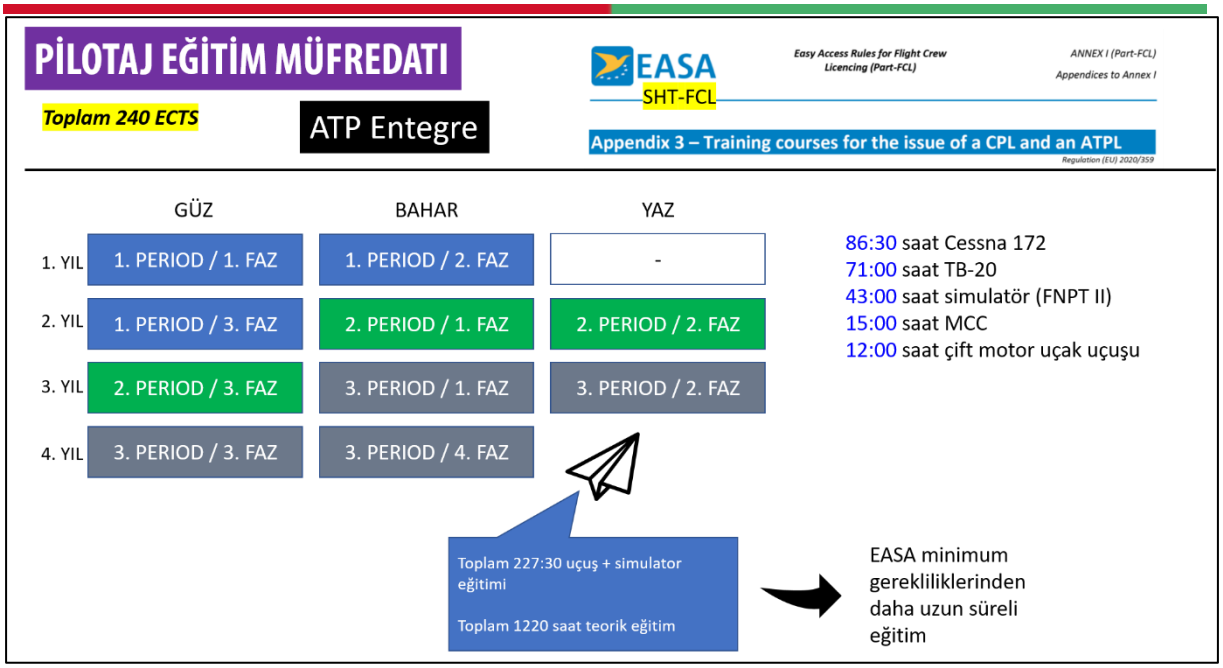
Pilotaj bölümü kapsamında öğrenciler ticari hava taşımacılığında kullanılan çok pilotlu çok motorlu uçaklarda ikinci pilot olarak görev yapabilmelerini sağlayan ticari pilot lisansını "CPL(A)" ve Alet Uçuş Sertifikasını "IR(A)" almaları için gereken yeterlilik düzeyinde

eğitilmektedir. Uluslararası geçerliliğe sahip Pilot lisansını almaya hak kazanacak öğrenciler için uluslararası mevzuatlar çerçevesinde Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) tarafından hazırlanmış yönetmelikler ve talimatlar dikkate alınarak gerekli eğitim programları hazırlanmıştır. Hazırlanan bu eğitim programları SHGM tarafından da onaylanmıştır.

Pilotaj bölümünün uçuş eğitiminde kullanılmak üzere 5 adet Cessna 172 Skyhawk, 6 adet Socata TB-20 Trinidad ve 2 adet Beechcraft King Air C90 GTi uçaklarından oluşan bir filo bulunmaktadır. Pilotaj bölümünde 4 adet simülatör bulunmaktadır. Bunlar aletli uçuş, tip eğitimi, ekip iş birliği (MCC) eğitimlerinde kullanılmaktadır.

Pilotaj bölümünde derslere devam mecburiyeti %100'dür. Ders başarısı, SHGM sınavları da dikkate alındığında asgari %75'tir. Uçuş eğitimlerinde ise öğretmen pilot ve öğrenci pilot arasında birebir eğitim uygulanmaktadır. Her uçuşta ölçme ve değerlendirme yapılarak öğrencinin gelişimi takip edilmektedir. Pilotaj programı müfredatında açılan zorunlu dersler ve içerikleri, SHGM tarafından yayınlanan "SHY-1 Uçak Pilotu Lisans Yönetmeliği" ne göre belirlenmiştir. Bu kapsamda bölümde 68 adet zorunlu ders ile 1 adet seçmeli ders bulunmaktadır. Pilotaj bölümünde 4 yıllık eğitim süreci evre/safha şeklinde toplamda 10 periyoda bölünmüştür (Şekil 2). İkinci ve üçüncü sınıfların yaz dönemi de eğitimde kullanılmaktadır. YÖK zorunlu derslerinin haricinde toplam 227.5 saat uçuş, 1220 saat teorik eğitim alınmaktadır.

Öğrenciler 4. Dönem, yani başlangıç safhasında Cessna 172S uçağında uçuş eğitimine başlarlar ve burada 86.5 saat uçuş eğitimi yaparlar. Başlangıç safhasını başarıyla bitiren öğrenciler Tekâmül safhasına geçerler. Bu bölümde TB20 uçağında uçuş eğitimi alırlar ve burada 71 saat uçakla, 40 saat simülatörde aletli uçuş eğitimi yaparlar. Tekâmül bölümünü bitiren öğrenciler, uçuşun tüm safhalarında ve emercensi durumlarda hareket tarzının öğretildiği simülatörde gerçekleştirilen MCC (çoklu ekip koordinasyon) eğitimine alınarak 25 saatlik teorik ve 15 saatlik uçuş eğitimine tabi tutulurlar. MCC eğitimini bitiren öğrenciler Çok Motor safhasında 12 saat uçuş ve 3 saat simülatör uçuşlarını tamamlarlar. Öğrenci pilotlar ayrıca SHGM tarafından yapılan 2.5 saatlik yetenek testi uçuşunu da başarı ile tamamlamak zorundadır. Toplamda 227.5 saat uçarak Fakültemizden mezun olup Ticari Pilot lisanslarını almaya hak kazanırlar.

Şekil 2. Pilotaj Bölümü 4 Yıllık Eğitim Süreci

2.2 Hava Trafik Kontrolü Bölümü

Hava Trafik Kontrolü bölümünde verilen eğitim, SHT-ATCO-Eğitim talimatı kapsamında yetkili Hava Trafik Kontrol Eğitim Organizasyonu statüsünde, SHGM tarafından onaylı eğitim planına göre yapılmaktadır. Temel Eğitim Planında EUROCONTROL tarafından yayımlanan Hava Trafik Kontrolörleri için Ortak Çekirdek İçerik Başlangıç Eğitimi ve ICAO tarafından yayımlanan Hava Trafik Kontrolörleri Yeterliğe Dayalı Eğitim ve Değerlendirme Manuel'i - ICAO Doc. 10056 ile belirlenen konular esas alınmıştır.

Bölüme özel yetenek sınavı ile her akademik yılda 15 öğrenci alınmaktadır. Özel yetenek sınavında başarılı olan öğrenciler kayıt aşamasında ICAO Annex-1 sınıf 3 kriterlerine göre sağlık şartlarını sağladıklarını belgelemek durumundadır.

Hava Trafik Kontrolü bölümünde verilen derslerin %20'sini simülasyon dersleri oluşturmaktadır. Simülasyon eğitimleri Bölüm bünyesindeki 360 derece görüntü imkânına sahip Meydan Kontrol Simülatörü ve Saha/Yaklaşma Radar Simülatöründe yürütülmektedir. Simülasyon dersleri hava trafik kontrolör lisansına sahip, SDTI (Synthetic Training Device Instructor) yetkili öğretim elemanlarınca öğrenci ile bire bir çalışma şeklinde sürdürülmektedir.

Öğrenciler zorunlu ünite stajı kapsamında canlı trafik ortamında en az 200 saatlik işbaşı eğitimi almaktadır. Alınan tüm teorik, uygulamalı ve işbaşı eğitimleri sonunda öğrenciler hava trafik kontrolörü lisans sınavına başvuru hakkı kazanmaktadırlar. Mezunlar hava seyrüsefer hizmet sağlayıcı olarak Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü bünyesinde hava trafik kontrol ünitelerinde hava trafik kontrolörü olarak görev yapmaktadır.

2.3 Havacılık Elektrik ve Elektroniği ve Uçak Gövde ve Motor Bakımı Bölümleri

Havacılık Elektrik ve Elektroniği ve **Uçak Gövde ve Motor Bakımı** programları ile havacılık sektörüne uluslararası standartlarda, nitelikli bakım ve onarım personeli yetiştirilmesi

amaçlanmaktadır. Her iki bölümümüzde de 8 yarıyıl boyunca YÖK mevzuatlarının yanı sıra Avrupa Birliği standartlarını temel alan "SHY-66 Hava Aracı Bakım Personeli Yönetmeliği" ve SHY-147 "Hava Aracı Bakım Eğitim Kuruluşları Yönetmeliği" gerekliliklerine uygun eğitim verilmektedir. Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından TR.147.0004 onay numarası ile 08/09/2007 tarihinde SHY-147 kapsamında Hava Aracı Bakım Eğitimi ve Sınav Kuruluşu olarak yetkilendirilmiştir. Programlar kapsamında, hava aracı bakım personeli için gerekli olan ve SHGM tarafından ilgili mevzuatlarca tanımlanmış B1 (Mekanik) ve B2 (Aviyonik) kategorilerinde hava aracı bakım lisansı alınabilmesi için gerekli olan temel teorik ve pratik eğitim verilmektedir. Ayrıca, tip yetkisi kapsamında da sektörde görev yapan teknisyenlere yönelik 3 farklı hava aracı modeline özgü tip eğitimleri de düzenlenebilmektedir. Bunun yanı sıra ilgili SHGM yetkilendirmesi kapsamında, Fakültemiz, hava aracı bakım lisanslarının alınabilmesi için ihtiyaç duyulan ve temel bilgi gerekliliklerin sağlanması konusunda ölçüm sağlayan SHY-66 modül sınavlarını düzenleyebilmektedir. İlgili sınavlar hem Fakültemiz öğrencileri hem sektörde hali hazırda görev almakta olan teknik personel hem de lisanslandırma kapsamında süreçlerini yürütecek tüm adayların başvurularına açıktır.

Öğrenciler teorik derslerin yanı sıra,

- aerodinamik, hidrolik sistemler, malzeme, bilgisayar, temel elektrik-elektronik, elektroteknik, haberleşme, hasarsız kontrol (NDI) laboratuvarları,
- teknik resim dersliği,
- gövde, motor, bremze, elektrik atölyeleri, ve
- Fakülte bünyesindeki SHY-145 onaylı hava aracı bakım tesislerinde

uygulamaya yönelik eğitimler almaktadırlar.

Havacılık Elektrik ve Elektroniği ve Uçak Gövde ve Motor Bakımı bölümlerine merkezi yerleştirme sınavları ile öğrenci alınmaktadır. Programlara kabul edilecek öğrenciler için kılavuzlarda belirtilen koşul ve açıklamalar gereğince belirli sağlık koşullarının sağlanması ve eğitimleri boyunca çeşitli süreçlerde havalimanı giriş kartı almak üzere güvenlik soruşturması yapılması gerekmektedir.

Bölümlerde isteğe bağlı bir yıl İngilizce hazırlık sonrası dört yıllık lisans eğitimi verilmektedir. Zorunlu staj süreleri altmış iş günüdür. Mezun öğrenciler esas olarak Türk Hava Yolları A.O., özel hava yolu işletmeleri ve havacılık alanında faaliyet gösteren diğer işletmelerin hava aracı bakım, bakım yönetimi ve teknik bölümlerinde çalışmakla birlikte son dönemlerde havacılık ve savunma sanayi alanında faaliyet gösteren şirketler bünyesinde de istihdam olanakları elde etmektedirler.

Havacılık Elektrik ve Elektroniği ile Uçak Gövde ve Motor Bakımı programlarının müfredatlarında açılacak zorunlu dersler ve içerikleri, SHGM tarafından yayınlanan "*SHY-66 Hava Aracı Bakım Personeli Lisans Yönetmeliği*"ne göre belirlenmiştir. Ayrıca hava aracı bakım personeli mesleğinin bir gerekliliği olan İngilizce yabancı dil bilgisi kabiliyetini kazandırmak üzere programda hem genel hem de mesleki İngilizceye yönelik zorunlu dersler yer almaktadır. Eğitim programında 1. ve 2. yarıyıllar içinde temel Fizik ve Matematik bilgisinin yanı sıra genel İngilizce bilgisini geliştirmeye yönelik derslerle birlikte uçak ve havacılık ile ilgili temel teşkil edecek dersler verilmektedir. Takip eden yarıyıllarda ise öğrencilerin mesleki bilgilerini oluşturmak üzere belirlenen teorik ve pratik dersler yer almaktadır. Bunun yanı sıra öğrencilere sosyal beceriler ve 21.yy becerilerini kazandırmaya yönelik seçmeli dersler de eğitim planlarına dahil edilmektedir.

SHGM tarafından yayınlanan "*SHY-147 Hava Aracı Bakım Eğitimi Kuruluşları Yönetmeliği*" gereği B1 ve B2 lisans kategorisinde hava aracı bakım lisansı alınabilmesi için temel teorik ve pratik eğitim içeren minimum 2400 saat eğitim alınması gerekmektedir. Teorik eğitim oranı, 2400 saatin %50-60'ı; pratik eğitim oranı ise 2400 saatin %50-40'ı şeklinde olmalıdır. Fakültemizin sahip olduğu SHY-147 yetkisinin gereklilikleri kapsamında müfredatta yer alan dersler bu oranlar gözetilerek oluşturulmuştur. Hâlihazırda Havacılık Elektrik ve Elektroniği bölümünde 1430 saat teorik eğitim (%59) ve 972 saat pratik eğitim (%41) olmak üzere toplam 2402 saat; Uçak Gövde ve Motor Bakımı bölümünde ise 1360 saat teorik eğitim (%54.9) ve 1116 saat pratik eğitim (%45.1) olmak üzere toplam 2476 saat olacak şekilde yetki kapsamında eğitim müfredatı yürütülmektedir. 480 saat (60 gün) zorunlu staj süresi her iki bölüm için minimum 2400 saatlik eğitim içerisinde yer almaktadır. SHY-147 yetkisi kapsamında yönetmelik gereği teorik eğitimlerde bir sınıfta maksimum 28 öğrenci yer almaktayken, pratik eğitimlerde ise her 15 öğrenciye 1 eğitmen görevlendirmesi yapılmaktadır. Pratik eğitimler ve pratik değerlendirmeler için her öğrencinin kendine ait, SHGM tarafından yayınlanan onaylı "*SHY-147 Temel Pratik Eğitim Kayıt Defteri*" kullanılır. Pratik eğitimler için Fakültemiz atölyeleri, laboratuvarları ve Hava Aracı Bakım Merkezi (hangar tesisleri) kullanılmaktadır. Pratik eğitim veren eğitmenlerin, mevzuatlarda belirtilen yeterliliklere sahip olması gerekmektedir. Ders içeriklerinin seviyeleri *SHY-147* ve *SHY-66* mevzuatlarında B1 ve B2 lisanslandırması için gereken değerlere uygun şekilde belirlenmektedir. Fakültemiz kapsamında işletilen uçak bakım hangarları ve atölyeleri kullanılarak öğrencilerin aktif olarak pratik tecrübe kazanmaları sağlanmaktadır. Öğrenciler ayrıca staj süresince havayolu firmaları bünyesinde gerçek çalışma ortamları içinde yer almaktadırlar.

Havacılık Elektrik ve Elektroniği ile Uçak Gövde ve Motor Bakımı programlarındaki eğitimler, Fakülte Kalite Birimi tarafından *SHY-147* yönetmeliğine göre hazırlanan "*Bakım Eğitim Kuruluşu Açıklamalar Dökümü (BEKAD)*"ne göre yürütülmektedir ve denetlenmektedir. Yetki kapsamında yürütülen tüm teorik/pratik eğitimlerde tesis, eğitmen, eğitim programının yapısı, uygulanması ve içeriği vb. konulardaki gerekliliklerin sağlanması ve sürdürülmesi kalite süreçleri kapsamında hem iç hem de dış denetimlere tabidir. Fakültemizde bulunan SHY-147 Kalite Birimi, *BEKAD* el kitabına göre, iç denetim uygulayarak teorik ve pratik eğitimleri denetlemektedir. Ayrıca SHGM tarafından belirli zamanlarda dış denetimler ile eğitim müfredatının içeriği ve uygulanması denetlenmektedir. Fakültemiz SHY-147 Kalite Birimi tarafından *SHY-147* ve *SHY-66* yönetmeliklerindeki güncellemeler takip edilmekte ve gerekli hallerde müfredatta güncellenme yapılmaktadır.

SHY-147 gereklilikleri kapsamında Havacılık Elektrik ve Elektroniği ile Uçak Gövde ve Motor Bakımı programlarında atölye/laboratuvar ortamında yürütülmesi gereken pratik dersler ve ilgili ölçme-değerlendirme süreçleri yeterlilik ve gerekliliklere sahip pratik değerlendiriciler tarafından uçak/komponent başında Fakültemiz hangarları ve atölyelerinde yapılmaktadır. SHY-147'nin tüm gerekliliklerine uygun olacak şekilde belirli kriterleri sağlayan öğrencilere "Temel Eğitim Yeterlilik Sertifikası" verilmektedir. Mezuniyet aşamasında ilgili sertifikayı alabilmek üzere öğrencinin birinci sınıfa başlama yılına göre sağlaması gereken belirli kriterler bulunmaktadır.

2.4 Havacılık Yönetimi

Havacılık Yönetimi Bölümü, havayolu, havaalanı, yer hizmetleri, kargo, ikram, vb. havacılık faaliyetleri gerçekleştiren işletmelerinin pazarlama, muhasebe, finansman, uçuş operasyon,

kalite, emniyet yönetimi gibi işlevsel alt bölümlerinde çalışabilecek nitelikte insan kaynağı yetiştirmek amacıyla kurulmuştur.

Havacılık Yönetimi Bölümüne merkezi yerleştirme sınavında yeterli başarıyı gösteren ve ÖSYM kılavuzunda belirtilmiş nitelikleri karşılayan öğrenciler kabul edilmektedir. Öğrencinin bölüme kabulünde kullanılacak puan türü, başvuru koşul ve açıklamaları, kontenjanlar ÖSYS kılavuzunda açık bir şekilde yer almaktadır. Belirtilen koşul ve açıklamalar gereğince ilgili programlara başvuracak öğrencilerin belirli sağlık koşullarını taşıması gerekmektedir. Ayrıca, eğitimleri boyunca çeşitli süreçlerde havalimanı giriş kartı almak üzere güvenlik soruşturması yapılması gerekmektedir.

Hava taşımacılığı, hava yolu yönetimi, havaalanı yönetimi, harekât performans, havacılık emniyeti ve güvenliği gibi mesleki dersler; finansal yönetim, pazarlama yönetimi, insan kaynakları yönetimi, lojistik yönetimi gibi kuramsal dersleri ve Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) onaylı yer hizmetleri, yolcu hizmetleri, hava kargo ve tehlikeli maddeler gibi sertifikalı dersler Havacılık Yönetimi Bölümü müfredatında yer almaktadır. SHT-EĞİTİM/HAD Talimatı kapsamında sürdürülen derslerde gerekli başarıyı sağlayan öğrencilere ilgili akademik yılsonunda başarı sertifikaları verilmektedir.

Havacılık Yönetimi bölümü programında isteğe bağlı staj programı yer almakta olup, öğrenciler havaalanları, havayolları ve yer hizmetleri kuruluşlarında en az 20 gün olmak üzere staj yapabilmektedirler.

3. OPERASYONEL BİRİMLER

3.1 Eskişehir Hasan Polatkan Havalimanı

Eskişehir Hasan Polatkan Havalimanı “Anadolu Havalimanı” adıyla hava trafiğine açılmış olduğu 1989 yılından bu yana kesintisiz olarak hizmet vermektedir. Havalimanı, Eskişehir Teknik Üniversitesi tarafından işletilmekte olup, ilk ruhsatlı üniversite havaalanı olma unvanına sahiptir.

Eskişehir Hasan Polatkan Havalimanında Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin uçuş, uygulama ve pratik eğitimlerinin yanı sıra Eskişehir ve çevresinin hava ulaşım ihtiyaçları karşılanmak üzere hizmet sunulmaktadır.

ESTÜ-HUBF bu kapsamda havalimanına uçuş icra etmek isteyen havayolları ve hava taksi işletmelerinin uçuş taleplerini düzenlemek ve meydan yönetimi, apron yönetimi ve kurtarma ve yangınla mücadele operasyonlarının ilgili uluslararası ve ulusal mevzuata uygun bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır.

3.2 İç Hat / Dış Hat Terminal İşletmesi (SHT-33B)

ESTÜ-HUBF, Eskişehir Hasan Polatkan Havalimanı içerisinde yer alan iç ve dış hat terminallerinin işletilmesini sağlayarak yolcu kolaylığı açısından sivil havacılık mevzuatları gereği tanımlanan Terminal hizmetlerini ifa etmekte ve Terminalde faaliyet gösteren diğer kurum ve kuruluşların ilgili mevzuatlarda belirlenen standartlarda işletilmesini teminen gerekli tüm tedbirleri almaktadır.

3.3 Genel Havacılık İşletmesi (SHY-6B)

ESTÜ-HUBF, ilgili yönetmelik çerçevesinde B1 (Kompleks motorlu olmayan hava araçları ile yapılan ticari olmayan operasyonlar-NCO) ve B3 (Eğitim faaliyetlerini) yetkileri kapsamındaki havacılık faaliyetleri yürütülmektedir.

3.4 Hava Aracı Bakım Organizasyon Kuruluşu (SHY-145)

Hava Aracı Bakım Organizasyonu, SHGM mevzuatlarına uygun bir şekilde ESTÜ-HUBF uçak filosunun bakım işlemlerini yerine getirmek üzere kurulmuştur.

Bu kapsamda Hava Aracı Bakım Organizasyonu'nun görev ve sorumlulukları aşağıda listelenmektedir:

- Hava aracı bakım faaliyetlerini mevzuatlara göre yürütmek
- Filonun en yüksek kapasitede uçuşa hazır halde olması konusunda her türlü tedbiri almak
- Hava araçlarının periyodik bakımlarını zamanında yapmak
- Yedek parça stoğunun takibi ve izlenmesini, ihtiyaç duyulan malzeme ve komponentler için zamanında Dekanlığa istekte bulunulmasını sağlamak
- İlgili mevzuat, manuel, yönerge ve direktiflerdeki değişikliklerin titizlikle takip etmek ve gereklilikleri yerine getirmek
- Personel ihtiyaç yönetimi yapmak
- Personelin lisanslandırma ve yetkilendirme süreçlerine katkı vermek
- Programlı ve programsız bakımlar için adam-saat planlanması yapmak
- Fakültedeki lisans eğitim süreçlerine (pratik dersler ve staj) katkı vermek
- Kurum dışı verilecek eğitimlerin organizasyonuna katkı vermek

Hava Aracı Bakım Kuruluşu bünyesinde yer alan Hasarsız Kontrol/Tahribatsız Muayene Yöntemleri (NDI/NDT) laboratuvarı ile hem Havacılık Elektrik ve Elektroniği ile Uçak Gövde ve Motor Bakımı bölümlerinin ders planında yer alan tahribatsız muayene yöntemleri dersleri yürütülmekte hem de dış kurum ve şirketlere motor revizyon veya komponent kontrolü konularında hizmet verilmektedir.

3.5 Sürekli Uçuşa Elverişlilik Yönetimi Kuruluşu (SHY-M)

Sürekli Uçuşa Elverişlilik Yönetimi Kuruluşunun görevi uçak filosunun sürekli uçuşa elverişliliğinin idame edilmesini sağlamaktır.

3.6 Hava Seyrüsefer Hizmet Sağlayıcı (SHT/SEYRÜSEFER)

Birimin görevi havacılık bilgi yayınlarını yapmak ve yayınları takip etmektir.

4. YETKİLENDİRİLMİŞ EĞİTİM BİRİMLERİ

ESTÜ-HUBF bünyesinde yapılan yetkilendirilmiş havacılık faaliyetleri aşağıdaki başlıklarda verilmektedir. Bu yetkiler olmadan havacılık eğitim faaliyeti yapılması mümkün olmamaktadır.

4.1 Onaylı Eğitim Organizasyonu (SHT-ORA ATO)

Fakültemiz Pilotaj Bölümü'nde uçuş eğitim faaliyetlerinin ulusal ve uluslararası standartlara uygun olarak verilebilmesi amacı ile kurulmuştur. Organizasyon Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından yetkilendirilmiştir (TR.ATO.039).

4.2 Hava Aracı Bakım Eğitim / Sınav Kuruluşu (TEMEL/TİP) (SHY-147)

Görevi, Havacılık Elektrik ve Elektroniği ile Uçak Gövde ve Motor Bakımı bölümlerinin eğiitm müfredatının yürütülebilmesi amacıyla SHY/SHT-147 kapsamında hava aracı temel/tip eğitim

faaliyetlerini yürütmektir. Bu kuruluş, bölümler için düzenlediği temel eğitim faaliyetlerinin yanı sıra ESTÜ-HUBF uçak filosunda bulunan uçak tipleri için kendi personeline veya dış kurumlara tip eğitim hizmeti vermektedir.

4.3 Hava Trafik Kontrol Eğitim Organizasyonu (SHT-ATCO/EĞİTİM)

Görevi, Hava Trafik Kontrolü bölümünün SHT-ATCO/EĞİTİM kapsamında hava trafik kontrol eğitimlerini yürütmektir.

4.4 Güvenlik Eğitim Organizasyonu (SHT-17-2)

Görevi, SHT-17-2 kapsamında havalimanı güvenlik eğitimleri düzenlemektir. Havalimanlarında görev yapan güvenlik personelinin kontrol ve tarama görevlerini ifa edebilmeleri için çeşitli eğitimleri alma ve zaman içerisinde bu eğitimleri tazelemeleri gerekmektedir. ESTÜ-HUBF bünyesinde kurulan Güvenlik Eğitim Organizasyonu bu eğitimleri kendi personeli ile vermeye yetkilidir.

4.5 Havaalanı Yetkili Eğitim Kuruluşu (SHT-HAD)

Bu kuruluşun görevi SHT-HAD kapsamında yetkilendirilmiş eğitim faaliyetlerini yürütmektir. Bu kapsamda ESTÜ-HUBF yetkili akademik ve idari personeli, ESTÜ-HUBF havalimanı ile dış kurumlara aşağıdaki başlıklardaki eğitimler vermeye yetkilidir:

- Havaalanı Emniyeti ve İşletimi Temel Eğitimi
- Emniyet Yönetim Sistemleri (Yöneticiler için)
- Emniyet Yönetim Sistemleri (Uygulayıcılar için)
- PAT Sahalarında Araç Kullanma
- PAT Sahalarındaki İnşaat Çalışmaları ve Alınacak Önlemler
- Apron Yönetimi ve Apron Emniyeti
- PAT Sahalarının Fiziki Özellikleri
- Havacılık Bilgi Yayınlarında Yayımlanması Gereken Havaalanı Bilgileri
- PAT Sahası Kontrolleri
- Pist Emniyeti ve Pist İhlallerini Önleme
- Kötü Hava Şartlarındaki Operasyonlar
- Mâniaların Kontrolü
- Yabani Hayvanlarla ve Kuşla Mücadele
- Kurtarma ve Yangınla Mücadele (ARFF)
- Hareket Kabiliyetini Kaybetmiş Uçağın Kaldırılması
- Acil Durum Planı

4.6 Dil Yeterliliği Ve Hizmet Sağlayıcı Kuruluşu (SHT-66L-HS)

ESTÜ-HUBF, SHT 66L-HS talimatında belirtilen personele İngilizce dil yeterlilik sınavı yapmaya yetkilidir.

5. SONUÇ

Havacılık uluslararası ve ulusal mevzuat çerçevesinde gereklilikleri belirlenmiş bir eğitim müfredatı çerçevesinde yetkilendirilmiş kurum ve eğitmenlerce sürdürmesi gereken bir eğitimdir. Bu çalışmada Türkiye'de Pilotaj, Hava Trafik Kontrolü, Havacılık Yönetimi, Havacılık Elektrik ve Elektroniği, Uçak Gövde ve Motor Bakımı alanında sürdürmekte olduğu eğitimler ile Türk Yükseköğretim ve Sivil Havacılık sistemlerinde benzersiz bir rol üstlenmiş

olan Eskişehir Teknik Üniversitesi Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi eğitim sistemi, yetkinlikleri ve operasyonel kabiliyetleri açıklanmıştır.

KAYNAKÇA

ICAO, Procedures for Air Navigation Services –Training (Doc 9868), 2020.

SHGM, SHT-147, Hava Aracı Bakım Eğitimi Kuruluşları Talimatı, 2016.

SHGM, SHT-Eğitim/HAD, Havaalanları Dairesi Eğitim Talimatı,2018

SHGM, SHTFCL, Uçuş Ekibi Lisanslandırma Talimatı, 2019.

SHGM, SHT-ATCO/Eğitim, Hava Trafik Kontrol Eğitimine İlişkin Usul ve Esaslar Talimatı, 2021

https://hubf.eskisehir.edu.tr/

YÛNUS EMRE DİVANI'NDA GEREKLİLİK KİPİ İŞARETLEYİCİLERİ VE İŞLEVLERİ

Mood of Necessitative Markers And Functions In Dıwan of Yûnus Emre

Prof. Dr. Abdullah KÖK

ORCID ID: 0000-0002-3614-2719

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, akok9@yahoo.com

Dr. Özge EKER KAVALÇALAN

ORCID ID: 0000-0003-0977-8110

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, ozgeker@gmail.com

ÖZET

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde geçen "gerek", "–mAk gerek" , "-sA gerek" ve "-e/ -a" gereklilik kipi işaretleyicileri Yûnus Emre Divanı içerisinde sıklıkla kullanılmaktadır. Tasarlama kiplerinin genelinde olduğu gibi söz konusu gereklilik yapıları da temelde gelecek zamanı karşılamaktadır. Gereklilik kipi Divan içerisinde zihinsel açıdan duygu ve düşünceleri yansıtmasının yanında pek çok anlamsal işlev de üstlenmektedir. Zorunluluk, gücü yetme, sorumluluk, yol- yöntem, farkındalık, ayrıcalık, değerli olanı elde etmek, üstünlük anlamları bu işlevlerden bazılarıdır. Divan içerisinde yer alan gereklilik işaretleyicisinin anlamsal açıdan daha fazla çıkarımı ve bilgiyi işaretlemesi bu yapıların işlevini artırmaktadır. Divan içerisindeki "–mAk gerek" , "-sA gerek" ve "-e/ -a" gereklilik işaretleyicileri aynı zamanda tasarlama kiplerinden dilek-istek, şart anlamları yanında bağlam, pragmatik (kullanım) ölçütleri, çeşitli söz varlığı ve cümle yapıları aracılığı ile yükümlülük (deontic) ve bilgi (epistemic) kipliğinin alt ulamlarıyla da bağlantılıdır. Bu çalışmada gereklilik işaretleyicilerinin Yûnus Emre Divanı'ndaki yeri ve işlevleri bağlam, pragmatik (kullanım) ölçütleri, çeşitli söz varlığı ve cümle yapıları aracılığı ile belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yûnus Emre Divanı, Tasarlama Kipleri, gerek, -mAk gerek, -sA gerek, -e/-a, Gereklilik Kipi.

ABSTRACT

The mood of necessitative markers of "gerek", "–mAk gerek", "-sA gerek" ve "-e/ -a" which is the passed in text of Old Anatolian Turkish, is frequently used in Diwan of Yûnus Emre. As in the overall of subjunctive moods, also the case in topic that the structure of necessitative stand for future time essentially. Also necessitative moods take on many semantic functions as well as reflecting emotion and thoughts in terms of cognitive in Diwan. The meanings of obligation, afford, responsibility, right way, method, mindfulness, acquire that valuable, superiority are some of these functions. Marking the many inference and information of necessitative in Diwan in terms of semantic, enhances the function of these structures. Also necessitative markers of "–mAk gerek", "-sA gerek" ve "-e/ -a" in Diwan, along with meaning of subjunctive- optative, condition that from subjunctive moods, are associate with subcategories of deontic and epistemic modal through with context, criterion of pragmatic, various vocabulary and sentence structures. In this study, will try to determine the markers of

necessity status and function through with context, criterion of pragmatic, various vocabulary and sentence structures in Diwan of Yûnus Emre.

Key Words: Diwan of Yûnus Emre, Subjunctive Moods, gerek, -mAk gerek, -sA gerek, -e/ -a Mood of Necessitative.

GİRİŞ

Bu çalışmada Yûnus Emre Divanı içerisinde yer alan "gerek", "–mAk gerek", "-sA gerek" ve "-e/ -a" gereklilik yapılarının tasarlama kipleri içerisindeki nöbetleşe kullanımları ve kiplik işlevleri betimlenecektir. Çünkü gereklilik kipi kendisi ile aynı kategoride olan istek, emir, şart anlamlarını da karşılarken aynı zamanda daha farklı kiplik anlamları da karşılamaktadır. Söz konusu morfolojik yapılar yanında "gerek" sözlüksel işaretleyicisinin de anlamsal ve kiplik işlevlerine değinilmiştir. Tasarlama kipleri adı altında yer alan bu gereklilik yapılarının kiplik işlevleri ise Divan içerisindeki cümle yapıları, zarflar, edatlar, sayılar ve bağlamlar tarafından belirlenmektedir. Divan'da sosyal gerçeklik ve kuralların gramatikal olarak gösteriminin en mükemmel örneklerinden birini gereklilik örneklemi oluşturmaktadır. Söz konusu gereklilik yapılarının kiplik işlevleri pragmatik (kullanım) ve konunun sosyal gücüyle yakından bağlantılı olan zihinsel bir sürecin örneğidir.

Söz konusu gereklilik eki ile ilgili farklı çalışmalar da bulunmaktadır. Türkiye'de tarihsel Türk dilleri ve tarihsel/ çağdaş Türk lehçeleri örnekleminde müstakil olarak veya Tasarlama Kipleri adı altında gereklilik üzerine yapılmış pek çok yüksek lisans ve doktora tezleri vardır. Çalışmanın hacmi açısından bu kaynakçalara yer verilememiştir. Mehmet Özmen'in "*Gerek, Gerekmeklik ve Gereklilik Çekimi*", Birsel Oruç Aslan'ın "*Türkçede Gereklilik Kipi*", Necati Demir'in "*Türkçede Gereklilik Kipleri ve İşlevdeşleri*", Eser Erguvanlı Taylan'ın "*Türkçede Dilbilgisel Kiplikte Olasılık ve Gereklilik*", Demet Corcu'nun "*Zorunluluk Kipliği Belirtisi –mAlı'nın Anlamsal İç Yapısı*", Lütfiye Güvenç'in "*Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde –mAlı*", Ercan Alkaya'nın "*-gAlI ekinin Sibirya – Tatar Türkçesindeki Kullanımı Üzerine*", Hikmet Koraş'ın "*Türkiye Türkçesinde Gereklilik ve Günümüz Türk Lehçelerinde Gereklilik*" ve Muzaffer Akkuş'un Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserleri ile Kutadgu Bilig ve Nehcü'l Ferâdis gibi farklı dönem eserlerini gereklilik eki ve işlevleri açısından karşılaştırdığı "*Eski Anadolu Türkçesinde Kullanılan Gereklilik Eki Üzerine Bir İnceleme*" adlı çalışmaları bunlardan bazılarıdır.

Çalışmanın giriş kısmı dışında birinci ve ikinci bölümlerinde kip, kiplik, tasarlama kipleri ve gereklilik kiplerinin tanımları verilmiştir. Üçüncü bölümde ise tarihî Türk dili alanı ve tarihî lehçelerde gereklilik ekinin kullanım alanları sıralanmıştır. Tarihî lehçeler kısmında ise sadece Güneybatı Oğuz Türk lehçelerindeki gereklilik ekinin kullanımlarına değinilmiştir. Dördüncü bölümde ise Yûnus Emre Divanı içerisindeki gereklilik yapılarının diğer tasarlama kipleri işlevleri ve kiplik işlevleri dört alt maddede metin merkezli örneklenmiştir. Eklerin diğer tasarlama kipleriyle nöbetleşe kullanımları ve kiplik işlevlerini belirlemede bağlam, cümle yapıları, öznenin konumu, zarflar, edatlar, isim, sıfat ve diğer fiillerin nitelikleri ve cümledeki işlevleri göz önünde tutulmuştur. Bu bölüme metin malzemesi olarak gereklilik eklerinin müstakil kullanımlarının veya bir arada kullanımlarının olduğu beyitler, eklerin olumlu ve olumsuz yapıları da çalışmada ele alınmıştır. Değerlendirme kısmında ise tarihî Türk dili ve lehçelerine ait metinlerde geçen gereklilik kip örnekleri ve farklı kiplik anlamları ilgili çalışmalardan karşılaştırmalı olarak betimlenerek aktarılmıştır. Burada değinilen ikinci bir nokta ise gereklilik ekinin kiplik işlevlerinin çoğalması ile bilgi, yükümlülük ve kanıtsal kiplikleri alanına dahil edilmeye başlanmasıdır. Kanıtsallık, yükümlülük ve bilgi kipliği

açısından gereklilik eki incelendiğinde daha fazla kiplik işleve sahip olduğu görülmüştür. Bu da ek bir çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle değerlendirme kısmında gereklilik kipini bilgi, yükümlülük ve kanıtsal kiplik yaklaşımlarıyla ele alan çalışmalardan aktarımlar yapılmıştır. Sonuç kısmında ise çalışmanın konu alanı olan Yûnus Emre Divanı içerisindeki gereklilik ekinin işlevlerinin neden ve sonuçları sıralanmıştır. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farklı olarak çeşitli anlamsal işlevler aracılığı ile gereklilik kipinin bilgi, yükümlülük ve kanıtsal kipliklere doğru geçişi, gramatikal unsurlar yanında sosyal, psikolojik ve duygusal durumların da anlamsal ve kiplik işlevleri ne ölçüde etkilediği konusuna sınırlı bir örneklem ölçüsünde katkılar sağlaması düşünülmektedir.

KİP VE KİPLİK

Tarihsel alanda siyga, vücubi siga, siga-i vücubî olarak adlandırılan kip, "konuşan kişi açısından, hareket ile özne arasındaki ilişkinin nitelik değerlendirmesi ya da konuşan kişinin bu ilişkinin gerçekleşmesi ve gerçekleştirilmemesindeki iradenin konu edildiği fiil kipliğinin dil bilgisel ulamıdır (Şçerbak, 2019: 53)." "Fiilin ifade ettiği işin, halin veya hükmün ne şekilde olduğunu, vukua geldiğini veya yapıldığını göstermeye yarar (Üçok, 1947: 101- 102)." "Değişik dillerde konuşucunun tavrının dil bilgisel olarak belirlenmesine ilişkin yollardan biridir (Kocaman, 1983: 276- 277)." Konuşurun tavrı önermelerin gerçeklik oranına yöneliktir (Akerson, 2016: 242).

Hareketin gerçeklikle olan ilişkisinin öznel açıdan konuşur merkezli değerlendirildiği kipler, aynı zamanda hareketin geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanlarda basit tespitini; onaylanması ve onaylanmaması gibi nesnel gerçekliklerle de alakalıdır. Bu özellikleri ile kip var olan hareketlerin öznel ve nesnel karşıtlıklar açısından yorumlandığı bir kategoridir (Şçerbak, 2019: 53- 54).

Öznel ve nesnel gerçeklikleri eş zamanlı içermesinin yanında kip, bazı çalışmalarda sadece zaman kavramıyla veya zaman ve kiplik arasında bir yerde görülmüştür. Dilâçar'a göre kipler, sadece ruh durumları ile ilgilidir ve kipler ruh durumlarının bir anlatım kabı içerisinde belirtilmesidir. Bu bağlamda ekler sınırlandırılmamalıdır. Çünkü, ekler birden fazla kip anlatımını karşılayabilirler (Benzer, 2012: 107). Psikolojik bir yaklaşımın ardından ise Uçan, yazınsal bir metinde söylem aracı olarak kiplik kullanımlarının ve metnin duygusal yükü arasında önemli bir bağlantı kurmuştur (Uçan, 2016: 153- 158).

Kipler bildirme ve tasarlama kipleri olarak iki gruba ayrılırlar. Emir, istek ve şart kiplerinin meydana getirdiği tasarlama kiplerinde (Şçerbak, 2019: 54) bildirme kiplerindeki gibi bildirme, haber verme biçiminde bir oluş ve kılış yoktur (Korkmaz, 2009: 647). Kocaman bu temel sınıflandırmaya zorunluk, yükümlük, kesinlik ve olasılık ölçeklerini (Kocaman, 1983: 276-277); Benzer ise gereklilik şeklini katmıştır (Benzer, 2012: 108). Hareketlerin adları ve yazar-konuşur niyetleriyle yakından ilgili olan şart, istek ve gereklilik kipleri temel olarak gelecek zamanı ifade etmelerinin yanında konuşurun farklı bakış açılarına göre farklı zaman alanlarını da karşılayabilir.

Kiplik kavramı kipten farklıdır. Kiplik, kiplerin sahip olduğu ekin ikincil ya da üçüncül işlevinden biridir. Kip, nesnel; kiplik ise öznel bir tutumu yansıtır. Bu sebeple kip sayısı sınırlı, kiplik sayısı ise konuşucu ve dinleyiciye göre tercih edilebildiğinden sınırsız olmamakla kipe oranla daha fazladır (Benzer, 2012: 112). Kiplik açısından ekler tek bir işleve bağlanamaz. Tüm ekler var oldukları bağlamlara göre çok işlevlidir (Akerson, 2016: 244).

Tasarlama Kipleri ve Gereklilik Kipi

Tasarlama kipleri, fiilin olumlu veya olumsuz yöndeki gerçekleşmesini istek, emir, şart ve gereklilik kavramları içinde veren kiplerdir. Bu kipler gerçekleşmemiş olan ancak gerçekleşmesi istek (-e/-a) , emir (∅), şart (-se/ -sa), gereklilik (-meli/-malı) şeklinde tasarlandığı kiplerdir (Korkmaz, 2009: 647). Tasarlama kipleri, şekil gösteren belirli eklerle kurulur. Bu ekler haber kiplerinde olduğu gibi açık ve belirli bir zaman kavramı taşımasalar da zaman ögesinden tümüyle yoksun değillerdir. Çünkü, bu kipler konuşana ait bir eğilimi, bir isteği, bir emri ya da gerekliliği dile getirdikleri için gerçekleşme şartları bakımından dolaylı da olsa belirsiz bir gelecek veya şimdiki zamanı içerirler (Korkmaz, 2009: 647). Tasarlama kiplerini oluşturan ekler, zarflar aracılığı ile zaman anlamı da verebilirler (Benzer, 2012: 108-109).

Gereklilik Kipi

Dilâçar, kip konusunda eklerin sınırlandırılamayacağını ve her ekin farklı anlamları karşılayabileceğini bildirmiştir. Örneğin, buyurma bildiren bir ifade emir çekimi yanında zorunluluk ekleriyle de gösterilebilir (Akerson, 2016: 243). Caferoğlu, –malı ekinin yapılmasının zorunluluğunu gösterdiği hareketin konuşmadan sonra meydana geleceğini yani gelecek zaman dilimine ait olduğunu ifade eder. Şçerbak bu düşünceyi doğrulamakla birlikte temelde dolaylı kip türlerinin gelecek zamanı karşıladığını bildirmiştir (Şçerbak, 2019: 55). Benzer, anlam olarak gereklilik ifade eden bu kipin zaman bakımından ise gelecek zaman yanında geniş zamana da atıfta bulunduğunu belirterek, zarfların kullanımı ile gereklilik ekinin atıfta bulunduğu zaman diliminin değişebileceğini ve ekin zaman zaman güçlü bir dilek ve gelecek zaman anlamı da karşıladığını (Benzer, 2012: 111) vurgulamıştır. Türkçedeki buyruk, istek, dilek-şart, gereklilik kipleri için konuşucu atanmış belli ekleri kullanmak mecburiyetindedir. Konuşucu ve dinleyici öznel tutumlarına dayalı olarak bir kiplik türü seçer. Ekler kiplik işlevleri bakımından konuşucunun öznel tutumlarını yansıtır. Bu öznel tutumlar dinleyici tarafından bazen beklenti bazen tahmin bazen şüphe olarak algılanır (Benzer, 2012: 112). Lars Johanson'a göre gereklilik işaretleyicisi güçlü zorunluluk, zayıf zorunluluk ve tavsiye işlevleri üstlenmektedir (Johanson, 2009: 487- 510). Gülsevin, tasarlama kiplerini oluşturan emir, istek, dilek- şart ve gereklilik kiplerini "dilek- istek kipleri başlığı altında vererek fonksiyonları nedeniyle hepsini ayrı müstakil şekillerde göstermenin güç olduğunu, bu kiplerin temelinde bir şeyin yapılmasının ben tarafından istenmesi düşüncesinin olduğunu belirtmiştir (Gülsevin, 1997: 106). Fakat yine de bu ekler arasındaki nöbetleşe kullanım bazı ölçütlere bağlanmıştır. Tasarlama kipleri için atanmış bir ekin hem emir, hem istek hem de gereklilik bildirebilmesi ve farklı fonksiyonlarda bulunabilmesi; cümledeki diğer kelimelere, kişiler arası hissi ve hiyerarşik ilişkilere, vurgu ve tonlamaya, isteğin gerçekleşmesi için gereken zamana, isteğin derecesine ve isteğin gerçekleşmesi için müsamaha ve mecburiyetine göre değişimi (Gülsevin, 1997: 106) kiplerin farklı işlevlerini metin içerisinde tespit etmenin ölçütlerinden bazılarıdır. Söz konusu bu ölçütlerden gereklilik kiplerinin işlevlerini belirlemede de yol gösterici olabilir. Gereklilik bazı durumlarda zorunluluğun bir alt ulamı olarak zorunluluk ve olasılık anlamları yanında "toplumsal normları da inceleyen bir kategori (Üzüm, 2007: 14)" olarak da görülmektedir.

Tarihî Türk Dili Alanında Gereklilik

Gereklilik için –gu, –mIş kärgäk yapısının kullanıldığı Eski Türkçe döneminde y ve n ağzı metinlerinde –guluk yerine –sıg (Gabain, 2003: 2, 81) ekinin kullanıldığı görülmekle birlikte; Uygur Türkçesi döneminde –mIş kergek, -gU, -gU ol, -gUlUk ol, -gU kergek, kergek, kerek, -mAk kergek; Karahanlı Türkçesi döneminde, -gu/ -gü, -gu/-gü kerek, (kerek + fiil) + -sa/-se (Ercilasun, 2014: 194; Hacıeminoğlu, 2019: 193- 194); Harezm Türkçesi döneminde, -gI +

şahıs zamiri (Eckmann'dan akt. Akalın, 1998: 205), -gu (Ata, 2016: 64) ekleri görülmekle birlikte –mAk kerek, -mAkıng kerek, -sA kerek, kerek +sA yapıları (Özmen, 2003:179- 180); Kıpçak Türkçesi döneminde, -Ar kerek, -sA kerek, -mAk /-mAh kerek, -mAlI, kerek+ fiil+ GAy+ şahıs eki, +GA tiyesidir / tiyişlidir/ tiyer (Güner, 2020: 265); Memlûk Türkçesi döneminde –mAk kirek/ gerek, -sA kirek / gerek, -Ar kirek (Muhammed, 2021: 248); Çağatay Türkçesi döneminde kėrek (turur), -mAk kėrek, -sA kėrek/ -kėrek…-sA, -mAlI, -GU, -GULUK (Bulak, 2017: 345) ek ve yapıları kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik kipi için özel bir ek olmamakla birlikte –mAk, -mA mastar ekleri, –sA şart kipi, –A istek kipi, zarf fiil eki –Up ve –mIş ekleri üzerine "gerek" sözlüksel işaretleyicilerinin getirilmesiyle karşılanmasının yanında dönemin metinlerinde gerek…IsAr gereklilik yapıları da yer almaktadır (Korkmaz, 2009: 694; Özmen, 2003: 182- 186). Korkmaz'ın bahsettiği –sa gerek yapısının Timurtaş da gereklilik eki olduğunu belirtmiş ve ekin daha sonra gelecek zamanı ifade ettiğini belirtmiştir (Timurtaş, 1976: 362). Ekin eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerinde kullanılan –malu, -melü eklerinden önce ise yer yer –mış gerek, -mak kerek, -mek kere, -mak gerek durur, -maklık gerek şekilleri de kullanılmıştır (Akkuş, 2004: 77- 82). Günümüz Türkiye Türkçesinde ise –mAlI eki gereklilik ve zorunluluk anlamlarının yanı sıra tahmin, çıkarım, istek ve emir ifadeleri için de elverişli olmuştur (Demir Aslan, 2007: 442).

Yûnus Emre Divanı'nda geçen gereklilik yapıları ise gerek; -mAk gerek, -sa/- se gerek, -e/-a yapılarından oluşan sözlüksel ve morfolojik işaretleyicilerdir. kėrgėtdi, kėrgėti gibi (Gabain, 2003: 80) örnekleri bulunan gerek fiilinin ise eski Türkçede kerge- fiiline –k isim yapım ekinin getirilmesiyle oluştuğu kabul edilir (Clauson, 1972: 742- 743).

"-sA gerek" eki gereklilik anlamından çok gelecek zaman anlamları ile öne çıkmaktadır. Gülsevin, ek için eski Anadolu Türkçesi metinlerinden –sAm gerek, -sAvuz gerek, -sA gerek, -sAlAr gerek çekimli örneklerini sıralamıştır (Gülsevin, 1997: 103- 104). Bulak, Timurtaş'ın eski Anadolu Türkçesinde gereklilik kipi eki –sa gerek tanımını vererek Dede Korkut metinlerinden "aparsavuz gerek idi" "varsam gerek" örneklerini vermiştir. Şart eki üzerine gerek sözlüksel işaretleyicisinin getirilerek yapıldığı bu yeni şeklin fiillere şart kipi dışında ekler getirilerek gereklilik anlamının verildiğini belirtmiştir (Bulak, 2011: 88).

Tarihsel alanda bildirme ve tasarlama kip anlamlarını karşılayan "-e/-a" gereklilik eki ise eski Anadolu Türkçesinde istek kipini karşılamakla birlikte tavsiyede gereklilik, "gerek (kim) … -(y)A" yapısı ile gereklilik bildirmektedir. Söz konusu ek T.1.Ş. çekiminde tavsiyede gereklilik bildirirken T.2.Ş. çekiminde istek yoluyla; Ç. 2. Ş. çekiminde ise emir yoluyla gereklilik bildirmektedir (Gülsevin, 1997: 107, 108).

Tarihî Türk Lehçelerinde Gereklilik

Tarihî Türk lehçelerinde tasarlama kiplerine ait bir kip için atanmış ekin farklı fonksiyonlardaki kullanımları daha yaygındır. Bu bağlamda Eski Anadolu Türkçesinde tek bir şekil bütün derecelerde istek bildirmekle beraber aynı ek dilek istek, emir, tavsiye yoluyla gereklilik ve temenni için kullanılmıştır (Gülsevin, 1997: 106).

Azerbaycan Türkçesinde –mAlI gereklilik eki zamir kökenli şahıs ekleri ile çekime girerek gereklilik kipini meydana getirir. Bu ekin yanında "-AsI" ve "gäräk …. –A" istek eki ile şahıs eklerinin çekimlenmesiyle gereklilik kipi meydana getirilir. Gereklilik kipi Azerbaycan Türkçesinde sıfat fiil görevinde kullanılmıştır (bahmalı tamaşa, gedilmäli yer, gäzmäli bağ, içmäli su) (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 209- 212).

Türkmen Türkçesinde ise –mAlI ve -mAlIdIr gereklilik eklerinden sonra şahıs ekleri kullanılmaz Gereklilik eki öncesinde (men, sen, ol, biz, siz, olar) şahıs zamirleri getirilir (Kara, 2007: 272- 274).

Gagauz Türkçesinde ise –mAlI ve istek eki eki –A çekiminin önüne "lääzım" kelimesi getirilerek gereklilik oluşturulur. –mAlI eki ve gereklilik bildiren fiillerden önce veya sonra şahıs zamiri getirilebilir (Özkan, 2007: 128).

Halaç Türkçesinde ise sıfat fiil kategorisinde yer alan –GulUK eki /-Am/, /-ey/, /∅/~/-är/, /-Ak/, /-sIz/ ~ /-AyZ/, /-A/, /-Ar/ şahıs eklerini alarak ayrıca gereklilik bildirmektedir. (Doerfer, 1988'den akt. Bosnalı, 2007: 110).

YÛNUS EMRE DİVANINDA GEREKLİLİK KİPİ İŞARETLEYİCİLERİ VE İŞLEVLERİ

Divan içerisinde gereklilik işaretleyicilerinin morfolojik ve sözlüksel işaretleyiciler olmak üzere ikiye ayrıldığı görülür. "gerek; gerek+ se…gerek+ ise; gerek+ se… gerek+ se" sözlüksel ve söz dizimsel işaretleyicilerinin müstakil olarak tasarlama kipleri açısından şart, istek, emir; kiplik işlevler açısından ise kesin gereklilik, uyarı, güçlü nasihat, öz eleştiri, kararlılık, olasılık, öğüt, tavsiye, kabullenme, umursamazlık, farkındalık gibi farklı anlamsal işlevleri karşılamaktadır (bk. 5.1).

–mek/-mak, -se/-sa morfolojik yapısı ve sözlüksel işaretleyicisi kerek yapısının bir araya gelmesi ile oluşan dil bilgisel ulamların yanında gereklilik işaretleyicisi olarak –e/-a yapısı da görülmektedir. "gerek, gerek+ se…gerek+ ise; gerek+ se… gerek+ se ", "-mAk gerek", "-se/-sa gerek", "-e/-a" gereklilik yapıları farklı gazellerde kullanılmasıyla birlikte tek bir gazel içerisinde de sistemli olarak da yer almaktadır. Bu yapılar beyitler içerisinde çeşitli zarf, sıfat, ünlem, farklı kılınış fiilleri ile neden sonuç, amaç sonuç, şart cümleleri içerisinde kural, yasak gibi bağlamlarda genel geçer doğruları, inanç ritüellerini, aktarmak için kullanılmıştır. Konuşur- yazar- şair kullanımı (pragmatik), var olan bağlam ve yorumlarıyla da söz konusu gereklilik eklerinin farklı kiplik işlevler üstlendiği görülmüştür.

"–mAk gerek" işaretleyicisinin gereklilik ve zorunluluk anlamlarının; -mAk ekinin "gerek" edatı ile güçlendirilerek özellikle dergâha girme, inanç ve müritlik yolunda yapılması gerekenleri ifade ettiği görülmektedir. Bu ekin sonuna eklemlenerek işlevsel açıdan anlamlarını güçlendirdiği eylemler ise tut-, sor-, gel-, unut-, kurut-, yut-, bak-, kul ol-, yaslan-, uç-, iç-, ol-, çıkar-, gir-, kok- bil- şeklindedir. Bu fiiller aynı zamanda kendi aralarında sınıflandırıldıklarında farklı anlamları da karşılamaktadır.–mAk gerek işaretleyicisi inanç ve dergâh dünyasının sosyal alanında yazar aracılığı ile insana birtakım pragmatik bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda yazar- konuşur olan Yûnus Emre'nin bazı beyitler içerisinde ekin nesnel anlamda temel anlamını koruduğu görülürken; bazı beyitlerde ise sadece öznel düşüncesini gereklilik ekleri ile ifade etmiştir. "–mAk gerek" işaretleyicisi tasarlama kipleri açısından şart ve emir kip anlamlarını; kipsel işlevler açısından ise zorunluluk, kabullenme, açıklama, uyarı, öğüt, önlem, nasihat, kabullenme, yeterlilik anlamlarında kullanıldığı görülmüştür.

"-sA gerek" işaretleyicisinin zarf- fiil durumunda kullanıldığı beyitler de vardır[1]. Divan'da tasarlama kipleri açısından emir, şart ve yine güçlü gereklilik anlamlarını yansıtırken; kiplik

[1] Va'de kılduk ol dost-ıla biz bu ciliana* gelmedin/ Pes ne kadar eğlenevuz ol va'demuz yitse gerek(95)**;** -se gerek yapısı –den sonra, -dıktan sonra, -dığında şeklinde zarf fiil görevi görmüştür.

açıdan zorunluluk, nasihat, telkin, ihtimal, varsayım, olasılık, öğüt gibi anlamları karşılamaktadır. Divan'da –sA gerek işaretleyicisi daha çok inanç açısından kitabî genel geçer kabul görmüş doğru ve gerçekleri aktarmada kullanılmıştır.

"-e/-a" işaretleyicisi ise tasarlama kipleri açısından emir, şart ve güçlü gereklilik anlamlarını karşılarken; kiplik açıdan ise zorunluluk, öz eleştiri, kesinlik, gücü yetememek, kesinlik, tavsiye ve cesaretsizlik anlamlarını karşıladığı görülmüştür.

gerek

Şart

Bu dervişlik durağı bir âcayib durakdur

Derviş olan kişiye evvel dirlik **gerekdür** (Timurtaş, 1972: 61).

"Gerek" sözlüksel işaretleyici yapısına "–dur" morfolojik işaretleyicisi (kopula) eklenerek beyitin konusu olan dervişliğin gereklilikleri pekiştirilmiştir. Tasarlama kiplerinden şart anlamını karşılamaktadır. Çünkü şartlarının yerine getirilmesi muhtemel bir makam söz konusudur. Şart ise kendi içerisinde bir kesinlik barındırmaktadır. Bu nedenle tasarlama kipleri dışında bakıldığında "evvel" zaman zarfının da etkisiyle "gerek" işaretleyicisi kesinlik veya kesin- gereklilik işlevlerini karşılamıştır.

Şart

Çün anda dirlik ola Hakkı'la birlik ola

Varlığı elden koyup ere kullık **gerekdür** (Timurtaş, 1972: 61).

Yine, "–dur" morfolojik işaretleyicisi eklenerek verilen "gerek" işaretleyicisi neden sonuç cümlesi içerisinde yer almaktadır. Beyitte kullanılan diğer –a gereklilik ekleri ile birlikte herhangi bir var olan sonucun nedenleri olarak verilmiştir. Böyle bir makam için sonuçların olması şartların da yerine getirilmesine bağlıdır dolayısı ile burada "gerek" işaretleyicisi güçlü bir şart anlamı taşımaktadır. Farklı açıdan bakılırsa da "çün" edatının da etkisi ile neden- sonuç cümlesi içerisinde yer aldığı için neden işlevi görmektedir.

Şart ve Gereklilik

Kullık eyle erene bakup Hakk'ı görene

Senden haber sorana key miskinlik **gerekdür** (Timurtaş, 1972: 61).

"–dur" morfolojik işaretleyicisi eklenerek verilen "gerek" işaretleyicisi gereklilik anlamı yanında zayıf bir şart anlamı taşımaktadır. Çünkü burada belirli bir iş için yerine getirilmesi gereken kurallar söz konusu edilmemiştir. Tasarlama kipleri dışında farklı kiplik açılardan bakıldığında ikinci dizede kullanılan "key" miktar zarfı "gerek" yapısına bir uyarı işlevi katmaktadır. Çünkü burada gerekli olan bir şeyin vehameti "key" aracılığı ile aktarılmıştır.

Şart ve Gereklilik

Yûnus sen ârif isen anladum bildüm dime

Dut miskinlik eteğin âhır sana **gerekdür** (Timurtaş, 1972: 61)

Emir çekimli ("dut") bir eylemle kullanılan "gerek" yapısı burada güçlü bir şart anlamı taşımaktadır. Bu pekiştirilmiş örüntü tasavvufi kurallar bağlamında verildiği için kiplik açıdan güçlü bir nasihat ve tavsiye işlevini üstlenmektedir. Güçlü bir tavsiye barındırmasının nedeni de ilk dizedeki "bildiğinden bile kaçınacaksın" anlamıdır.

İstek ve Şart

Ben ayumı yirde gördüm ne isterem gök yüzinde

Benüm yüzüm yirde **gerek** bana rahmet yirden yağar (Timurtaş, 1972: 69).

Neden ve olumsuzluk belirten "ne" zarfının ilk dizede gökyüzünde ölümü aramanın istenmediği anlamını verdiği görülür. Dolayısı ile ikinci dizedeki "gerek" ölümü yerde aramanın güçlü bir isteğini bildirmektedir. Rahmeti yerden yakalamanın şartı da yere bakmak olduğu için dolaylı bir şart anlamı da vardır. Tasarlama kipleri dışında Yûnus Emre'nin yerlere kimse tarafından meyil edilmese de rahmet yağdığı için kendisinin bu konuda ısrarlı davranması "gerek" işaretleyicisine özeleştiri ve kararlılık işlevlerini de katmıştır.

Emir

Yûnus sözin anlar-ısan ma'nîsini dinler-isen

Sana eyu dirlik **gerek** bunda kimsene kalmaz (Timurtaş, 1972: 79)

İlk dizedeki şart ekli cümle dolayısıyla beyit, şart ve sonuç cümleleri şeklinde görülmüştür. "Anladıysan ve dinlediysen, sana dirlik gerektiğini anlamışsındır veya anladın (vurgulu)" gibi zayıf bir emir çekimi anlamı içermektedir. Tasarlama kipleri dışında bakıldığında ise cümle "anlamış olduğunu düşünüyorum veya anlamışsındır herhalde" gibi bir anlam ortaya çıktığından "gerek" işaretleyicisi güçlü bir olasılık bildirmektedir. Sözlerin manasının anlaşılması şartı sonunda kendisine "dirlik gerektiği" gibi bir üçüncü anlamda da Yûnus Emre kendisine bir öğüt vermektedir.

İstek

İş amel ile biter lâyık olursa yiter

Gerekse uryan yüri **gerek ise** gey atlas (Timurtaş, 1972: 84)

İşlerin sonuçlarının amellerin dış görünüşüne göre değil, niteliğine ve niceliğine göre değiştiği savunulan bu beyitte gerek +se …. gerek + ise yapısı içerisinde uryan ve atlas gibi zıt anlam alanlarına sahip olan sözcüklerle kullanıldığı için güçlü bir istek anlamı vermektedir. Eğer aynı anlam alanından sözcükler verilseydi güçlü bir şart anlamı taşırdı. Fakat burada amellerin niteliği kişinin kendisine bırakılmıştır. Tasarlama kipleri dışında bakıldığında ise kişilerin kendi isteğine bırakılma söz konusu olduğu için güçlü bir tavsiye işlevi de "gerek +se …. gerek + ise" yapısına yüklenmiştir.

Şart ve İstek

Gerekse zâhid olam bin yıl ibâdet kılam

Gerekse kâfir olam küfr ü îmândan fâriğ (Timurtaş, 1972: 86)

"gerek+ se…. gerek+ se" yapılarının tasarlama ve diğer kiplik işlevler açısından anlamları üzerinde beyitler arası bağlantılar da etkilidir. Burada ölmeden önce ulaşılacak en yüksek mertebe için "şartlar ne gerektiriyorsa yapabilme" düşüncesinden hareketle söz konusu yapı şart bildirmekle beraber aynı beyit içerisinde istek eklerinin kullanımıyla da birlikte yine bu yolda yapılması gerekenlerin kişinin isteği, özne merkezli doğrultusunda yapılması söz konusudur. Tasarlama kipleri dışında bu beyitteki zahid ve kafir karşılaştırması bağlamıyla birlikte verilen "gerek+ se…. gerek+ se" yapısı özeleştiri, kabullenme ve kararlılık anlamlarında kullanılmıştır.

İstek ve Şart

Gerekse illiyinde yüz bin kez minber uram

Gerekse şirk besleyem sıdk u gümândan fâriğ (Timurtaş, 1972: 86).

Bu beyitte yer alan "gerek+ se…. gerek+ se" yapısı ise "şartsa… mutlaka onu da yaparım" gibi bir ifade bağlamında verildiği için istek ve şart anlamı taşımaktadır. Bu işlevler yanında "yüz bin kez" "şirk besle-" gibi abartı belirten ifadelerden dolayı da "gerek+ se…. gerek+ se" yapısı yüksek bir kararlılık ve sonuca ulaşma sürecinde yaşanacak olumsuzlukların göz ardı edilmesi düşüncesiyle de umursamazlık anlamı taşımaktadır.

Şart ve Emir

Sen okıdun ilmün yüzin ilme amel **gerek** güzin

Aç gönülden bâtın gözin âşık ma'şûk hâline bak (Timurtaş, 1972: 88)

Bu beyitte "ilim" sözcüğü ile kullanılan "gerek" yapısı güçlü bir şart bildirmektedir. Çünkü "ilim" ciddi bir disiplin ve olgu olduğu için "amellerin" sadece gerekli olması yetmez şart olması gerekir. Bu şart anlamı da bir şahitle "sen okıdun" güçlendiriliyor. Dolayısı ile az da olsa "gerek" yapısının emir anlamı da vardır. Farklı kiplik işlevler açısından bakıldığında ise ikinci dizedeki emir çekimindeki "farkına var!" anlamındaki "aç gözünü!" ve "bak-" eylemleri ile "gerek" yapısı farkındalık, çıkarım anlamlarını kazanmıştır.

Şart ve Emir

Hakdur seni sevmezlere cânsuz sûretdür dir isem

Anun içun cânlulara senün gibi ma'şûk **gerek** (Timurtaş, 1972: 93)

Beklenti bildiren şart ekinin kullanıldığı ilk dizede beklenen bir eylemin yapılması inançsal bir gerçeklik (Hakdur) tarafından da onaylanmaktadır. Bu durum da inanç yasalarının bir emiri gibi algılanmaktadır. Dolayısı ile bu beyitteki "gerek" yapısı güçlü bir şart ve dolaylı olarak emir içermektedir. Tasarlama kipleri dışında yapıya bakıldığında neden- sonuç cümlesi içerisinde verilen "gerek" yapısı çıkarım, sonuç, beklenti kiplik anlamlarını içermektedir.

-mAk gerek

Şart ve Emir

Böyledür derviş dirliği koya cümle ayyarlığı

Andan bulısar erlüği kahırlar çok **yutmak gerek** (Timurtaş, 1972: 94)

Divan içerisindeki beyitlerde dervişlik yolunun gerekleri anlatılıp tanıtılmıştır. Beyitlerin yer yer ilk dizeleri ve ikinci dizeleri bazen de sadece ikinci dizeleri söz konusu inanç makamına ulaşabilmenin yolları, şartları, gerekleri, emir ve yasakları ile ilgilidir. Bu beyitteki –mAk eki ise kendinden önce –IsAr şart eki / kesin gelecek zaman kullanımı ile daha çok şart anlamını taşımaktadır. Dize emir ve yasak bağlamında verildiği için dolaylı olarak emir anlamı da içermektedir. Tasarlama kipleri dışında ilk dizede –a gereklilik ekinin ve –IsAr şart eki / kesin gelecek zaman kullanımları "–mAk gerek" işaretleyicisine zorunluluk anlamı katmıştır. Ekin zorunluluk işlevinde ilk dizede bulunan "açıklama" anlamına gelen "böyledür" kiplik zarf işaretleyicisi ile dervişlik makamının bir kurallar silsilesi olduğun aktarma düşüncesi vardır. İkinci olarak –mAk gerek eki güçlü bir kabullenme işlevine de sahiptir. Bunun nedeni ise "yut-" eylemidir.

Şart

Tuta sabr u kanaâti tahammül eyleye katı

Terk eyleye sûretüni bildüğin **unutmak gerek** (Timurtaş, 1972: 94)

Bu beyitteki –mAk gerek işaretleyicisi ise şart anlamını karşılamaktadır. Çünkü ek, ikinci dizede bir kural bağlamında verilmiştir. "-mak gerek" veya diğer morfolojik işaretleyicilerle "-e/-a" aynı beyit içerisinde kullanılan eylemler de vurgulanmak istenen anlamı etkilemektedir. "Sabr et-, kanaat et-, tahammül et-, terk eyle-, unut-" gibi eylemler –mak gerek işaretleyicisine farklı kiplik işlevler açısından güçlü bir zorunluluk ve kabullenme anlamı katmaktadır. "Katı" zarfı ise kabullenme ve zorunluluk derecesinin miktarını etkilemektedir.

Gereklilik, Şart ve Emir

Diyem ana nice ide nefsi dileğin bu yolda

Kaçan kim iftar eyleye üç günde bir **itmek gerek** (Timurtaş, 1972: 94)

"Yol" sözcüğü ve "üç günde bir" zaman zarfı kullanımı ile buradaki –mek gerek işaretleyicisi güçlü bir gereklilik bildirmekle "üç günde bir" ifadesi ile şart ve emir anlamı daha baskındır (bunun için bunu yapmak gerekir gibi). Tasarlama kipleri dışında ise ilk dizede bulunan "açıklama" anlamına gelen "diyem" fiil işaretleyicisi ile Yûnus Emre bu kuralın aktarıcısı olduğunu belirtmiştir. Dolayısı ile –mek gerek işaretleyicisi açıklama, kural işlevlerini yüklenmiştir.

Şart ve Emir

Kim dervişlik ister-ise diyem ana **n 'itmek gerek**

Şerbeti elinden koyup ağuyı nûş **itmek gerek** (Timurtaş, 1972: 94)

Bu beyitte de –mek gerek işaretleyicileri dize içerisindeki şart eki, "de-" fiilleri ve kural bağlamı aracılığı ile şart ve emir kiplerinin anlamlarını karşılamaktadır. "De-" eylemi ile aynı cümlede kullanılan –mek gerek işaretleyicisi açıklama işlevi üstlenmiştir. Eylemlerin ait olduğu anlam alanları da kiplerin farklı işlevler üstlenmesinde önemli bir etkendir. Yûnus Emre'nin ikinci dizede dervişlik makamının gerektirdiklerinden birini söylemesi de söz konusu kipin açıklama işlevini güçlendirmektedir.

Emir

Bakma dünya sevüsine aldanma halk gövüsine

Dönup dîdâr arzûsına ol Hakk'a yüz **tutmak gerek** (Timurtaş, 1972: 94)

Dünyaya aldanmamak bir emir, kural ve yasak olgusu olduğu için bu beyitte kullanılan –mAk gerek işaretleyicisi güçlü bir emir anlamı içermektedir. Tasarlama kipler idışında olumsuzluk işaretleyicisi ile verilen dünya işlerine aldanılmaması gerektiği düşüncesinden sonra kullanılması ise söz konusu işaretleyiciye uyarı ve öğüt işlevini katmaktadır.

Şart

Yûnus imdi nedür dirsin ya kimün kaydını yirsin

Bir kişi bu sözi disün ana güci **yitmek gerek** (Timurtaş, 1972: 95)

Sözün söylenebilmesi için, sözün ifade ettiklerini yerine getirebilmek için o sözün yönetilmesi gerekliği/ gerektiği için –mek gerek işaretleyicisi burada güçlü bir şart anlamı taşımaktadır. Özne merkezli bir (gücü yet-) fiil olacağı için söz konusu işaretleyici emir değil şart anlamı taşımaktadır. İkinci dizede bir varsayım cümlesi içinde kullanıldığı için (varsayalım ki dedi) zorunluluk ve nasihat kiplik anlamlarını taşımaktadır.

Gereklilik ve Emir

Işk eteğin tutmak gerek âkıbet zevâl olmaya

Işkdan bir elif okursan kimseden suâl olmaya (Timurtaş, 1972: 47).

Öncelik- sonralık ve amaç- sonuç cümlesi içerisinde kullanılan –mak gerek işaretleyicisi (akıbetin zeval olmasın diye ışk eteğini tutmak gerekli/ zorundasın) güçlü bir gereklilik yanında kural bağlamında verilmesi nedeniyle emir işlevi görmektedir. Tasarlama kipleri dışında ise redifler içerisinde "-masın, –masın diye" veya "–maz" gibi anlamları taşıyan "-a" eki ve kişinin iyiliğine karşı söylenen ifadelerden dolayı öğüt, tavsiye ve önlem kiplik işlevlerini taşımaktadır.

Şart ve Emir

Gelmek gerek terbiyete cümle bildüklerin koya

Mürebbisi ne dir-ise bes ol anı **dutmak gerek** (Timurtaş, 1972: 94)

Tasavvufi hayatın temel kurallarından olan eğitim süreci terbiyete gel- ifadesi ile birlikte kullanılan -mak gerek morfolojik işaretleyicisi şart kipini karşılamaktadır. İkinci dizede "mürebbi" kavramı ile kullanılan –mak gerek işaretleyicisi ise emir kipini karşılamaktadır. Bilinenlerin unutulması ise bu mertebeye gelebilmenin temel kuralı durumundadır. Bu nedenle ilk dizedeki –mek gerek işaretleyicisinin zorunluluk ve çağrı anlamı vardır. İkinci dizede yer alan "mürebbi" unvanı ve "bes/ yeterli" kavramı da –mak gerek işaretleyicisine kabullenme, yeterlilik, işlevi yüklemiştir.

Şart

Anun gibi ma'şûka kim gönül virdi-y-ise

Tertibden **geçmek gerek** ol andan bundan fâriğ (Timurtaş, 1972: 87)

İnanç yaşantılarına gönül verenlerin her şeyden vazgeçerek belirli bir kuraldan geçmesi bağlamında kullanılan –mek gerek işaretleyicisi şart anlamını taşımakla birlikte farklı kiplikler açısından uyarı, öğüt veya nasihat anlamları barındırmaktadır.

Emir ve Şart

Kişi Hakk'ı **bilmek gerek** Hakkın haberin ***almak gerek***

Bundayiken ***ölmek gerek*** varup anda ölmez ola (Timurtaş, 1972:138).

İlk dizedeki birinci –mek gerek işaretleyicisi emir kipini karşılarken; ikinci –mak gerek işaretleyicisi ise şart anlamı taşımaktadır. Çünkü kişinin "Hakk'ı" bilmesi ve inanması bir emir kapsamındadır. İkincisi ise bu Hakk'ın bileceği bir iş olmakla birlikte bu habere ulaşmanın şartı anlamını karşılamaktadır. İkinci dizedeki –mek gerek işaretleyicisi ise –masın diye anlamını karşılayan –a ekiyle kullanıldığı için amaç- sonuç cümlesi içerisinde yer almıştır. Oraya gittiğinde ölmesin diye buradayken ölmek gerek yani buradaki kuralları yerine getirmek ifadesinde tavsiyeden daha zorunlu bir nasihat anlamı vardır.

-sa gerek
Emir

Can neye ulaşur-**ısa** akıl da ana harc olur

Gönül neyi sever ise dil anı şerh **itse gerek** (Timurtaş, 1972:95)

Can ve gönül karşılaştırmasının yapıldığı beyitte –se gerek yapısı şart eki ile birlikte kullanılmıştır. Gelecek zaman eki olarak da kabul edilen bu ek gelecek zamanda mutlak bir

gereklilik, mutlak bir kesinlik ifade etmekle birlikte genel geçer bir doğru bağlamında bulunduğu için emir işlevi görmektedir. Farklı kiplik işlevler açısından ise olasılık gibi görünse de zorunluluk bildirmektedir.

Emir

An iy Yûnus Rahmânunı dosta ulaşdur cânunı

Ne beslersin bu tenüni ecel okı **yitse gerek** (Timurtaş, 1972:96)

Bu beyitte de gelecek zaman eki olarak da kabul edilen bu ek gelecek zamanda mutlak bir gereklilik, mutlak bir kesinlik ifade etmekle birlikte "ölüm" gibi genel geçer bir doğru bağlamında bulunduğu için emir işlevi görmektedir. Yûnus Emre kendine ölümü hatırlatarak bu süreçte dünyevi nefsine önem vermemesi gerektiğini sorgulama bildiren "ne" kiplik neden zarfı işaretleyicisi ile aktarmıştır. Dolayısıyla –se gerek işaretleyicisi tavsiyeden daha güçlü bir nasihat, uyarı ve telkin işlevi görmektedir.

Emir

Müsülmânam diyen kişi şartı nedür **bilse gerek**

Tanrınun buyruğın tutup beş vakt namaz kılsa gerek (Timurtaş, 1972: 93)

Bu beyitte de gelecek zaman eki olarak da kabul edilen bu ek gelecek zamanda ve geniş zamanda mutlak bir gereklilik, mutlak bir kesinlik ifade etmekle birlikte "İslâm'ın şartı veya Müslümanlığın şartları, namaz kılmak" gibi genel geçer doğrular, kurallar, emir ve buyruklar bağlamında bulunduğu için güçlü bir emir yanında şart işlevi de görmektedir. Tasarlama kipleri dışında ise ilk olarak olasılık gibi görünse de güçlü bir zorunluluk bulunmaktadır.

Şart ve Emir

Her kim bu sözden almadı beş vakt namâzı kılmadı

Bilün müsülmân olmadı ol tamuya **girse gerek** (Timurtaş, 1972:93)

Gelecek zamanda ve geniş zamanda mutlak bir gereklilik, mutlak bir kesinlik ifade etmekle birlikte inançlarının gereklerini yerine getirmeyenlerin cehennemde geçici de olsa girecekleri doğrusundan hareketle güçlü bir şart ve emir anlamını karşılamaktadır. Bu konuda önemli ayrıcı ölçüt de "bilün!" seslenişidir. (Bunu şimdiden bilin ki böyle olması haktır veya şart oldu artık gibi) Bu sesleniş –se gerek işaretleyicisine farkında olma, farkındalık işlevini de katmaktadır.

Emir, Gereklilik ve Şart

Görmez misin Mustafâ'yı nice bekledi vefâyı

Ümmet içün ol safâyı ümmet ana **irse gerek** (Timurtaş, 1972:93)

Bu beyitte –se gerek işaretleyicisi Hz. Peygamber'in örnek gösterilmesi ve onun yolundan gidilmesi düşüncesinden dolayı emir içermektedir. Çünkü peygamberlerin yolundan gitmek bir emirdir. İkinci olarak kurtuluşa erebilmek için zorluklar çekmiş bir peygamberi örnek almanın gerekliliği ve şartı vardır. Bu nedenle –se gerek işaretleyicisi güçlü bir emir anlamı karşılamakla beraber gereklilik ve şart anlamları da karşılamaktadır. Tasarlama kipleri dışında ise –se gerek yapısı güçlü bir öğüt işlevi görmektedir. Bu durumun belirleyicisi ise Yûnus Emre'nin Hz. Peygamber'in yaşadığı zorlukları örnek göstermesidir.

Emir

Kazanduğun bol gümüşler cânuna cezâ virmişler

Yarın anda her birisi akreb olup **soksa gerek** (Timurtaş, 1972: 95)

Genel geçer bir doğru ve yasaklardan olduğu için emir kipini karşılamaktadır. "Ceza" kavramı "yarın" zaman zarfından dolayı olumsuz bir durumun gelecekte kesin olarak yaşanabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle –sa gerek işaretleyicisi uyarı, nasihat ve telkin işlevinde yoğunlaşmaktadır.

Gereklilik ve Şart

Biz de var**a**vuz ol ile kaçan ki va'demüz gele

Kişi varacağı yire gönlini **berkitse gerek** (Timurtaş, 1972: 95)

Özne merkezli bir yaptırım olduğu için –se gerek güçlü bir gereklilik ve şart bildirmektedir. Burada ölümden sonrası için insanın gideceği yere nefsini ve gönül arzularını kırarak gitmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle ikici dizedeki –se gerek işaretleyicisi kıracak, kırmalı, kırmak zorunda anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda kişinin kendi iradesine bağlı olduğundan içten gelen bir denetim- zorunluluk içermektedir.

Emir

Ahşam-durur üç farîda tağca günâhun eride

Eyü amellerün sinde şem u çırak **olsa gerek** (Timurtaş, 1972: 93)

Tasarlama kipleri açısından –sa gerek eki güçlü bir gerekliliği karşılamaktadır. Diğer kuralların akıbeti daha belirgin olduğunda emir; kiplik açıdan öğüt, nasihat gibi anlamları karşılasa da amellerin niteliğinin iyi olup olmadığını bizler bilemediğimiz için söz konusu –sa gerek kiplik açıdan ihtimal, varsayım, olasılık anlamı taşımaktadır.

–e/-a

Şart ve Gereklilik

Kişi âşık **olmak gerek** ma'şûkını bilmek gerek

Işk odına **yanmak gerek** ayruk oda yanmaz **ola** (Timurtaş, 1972: 138).

Beyitin ikinci dizesinde yer alan –a/-e eki öncelikli olarak gelecek zamanda bir kesinlik bildirmektedir. Fakat aynı cümlede kullanıldığı –mak gerek işaretleyicisi –a ekine zorunluluk, bir kuralı yerine getirmek için gereklilik anlamı katmıştır.

Gereklilik ve İstek

Kişi Hakk'ı **bilmek gerek** Hak haberin almak gerek

Bundayiken öl*mek* gerek varup anda ölmez ola (Timurtaş, 1972: 138).

(Vardığında orda ölmemesi için buradayken ölmesi gerek). Burada –a eki öncelikle bir –sın, -sın diye şeklinde bir istek işlevi bildirebilir. Fakat temelde neden sonuç cümlesi şeklinde kurulan cümle bir gereklilik içerdiği için –a eki burada gereklilik işlevinde kullanılmıştır. Kişinin orada yanmaması için bir nasihat sunuluyorsa gereklilik bildiren –a eki dolaylı bir istek işlevi de barındırabilir.

Gereklilik ve Şart

Tuta sabr u kanâati tahammül **eyleye** katı

Terk eyleye sûretüni bildüğin unutmak gerek (Timurtaş, 1972: 95).

Bu beyitte yer alan –a ekinin tasarlama kipleri açısından tahammül et-, sabır ve katı kavramları açısından güçlü bir gerekliliği karşılamaktadır. Söz konusu ek istek eki olarak kabul edilse bile "sabır etsin/etse, sıkı bir şekilde tahammül etsin/ etse" dileğine kavuşacak gibi bir anlam çıktığı için dolaylı olarak yine emir ve şart anlamına dayanmaktadır. Kiplik açıdan ise güçlü bir zorunluluk vardır.

Şart

Böyledür derviş dirliği ***koya*** cümle ayyarlığı

Andan bulısar erlüği kahırlar çok yutmak gerek (Timurtaş, 1972: 95).

Bu beyitte yer alan –a ekinin şart, gereklilik ve emir bildirmesinin nedeni ise kopula ile çekimlenmiş "böyle" sıfatı ile aynı cümlede yer almasıdır. Dervişliğin dirliği için bütün kötülükleri bırakmak şartı dervişliğin tanımı olarak verilmiştir. Kiplik açıdan ise dıştan gelen bir zorunluluk vardır.

Gereklilik ve Şart

Bir şâha kul olmak gerek hergiz ma'zûl olmaz ol**a**

Bir işik yastanmak gerek kimse elden almaz ol**a** (Timurtaş, 1972: 138).

(Asla düşmeyecek bir şaha kul olmak gerek – Allah)

(Kimsenin elinden almayacağı/ alamayacağı bir eşiğe yaslanmak gerek)

Kurallı bir cümleye aktarıldığında ilk dizedeki –a ekinin sıfat- fiil anlamı vermesi yanında, zaman zarfı aracılığı ile tasarlama kipleri açısından da güçlü bir gereklilik bildirmektedir. Kiplik açıdan ise olumsuzluk eki "ol-maz" aracılığı ile cesaretsizlik ve kesinlik bildirmektedir. İkinci dizedeki –a/-e eki de tasarlama kipi açısından şart ve kiplik açısından ise tavsiye, cesaretsizlik ve kesinlik bildirmektedir.

Şart

Çevik bahrî olmak gerek bir denize talmak gerek

Bir gevher çıkarmak gerek hergiz sarraf bilmez **ola** (Timurtaş, 1972: 138).

(Hiçbir sarrafın asla bilemeyeceği bir gevher çıkarmak gerek, asla bilmeyecek, bilmemeli)

Kurallı bir cümleye aktarıldığında, zaman zarfı "hergiz" ile birlikte gelecekte kesinlik bildiren –e/-a eki güçlü bir şart bildirmektedir. Kiplik açıdan ise gücü yetememek, kesinlik anlamlarını içermektedir.

Gereklilik

Işk eteğin tutmak gerek âkıbet zevâl olmaya

Işkdan bir elif okursan kimseden **suâl olmaya** (Timurtaş, 1972: 47).

(Normalde/ genelde olmaması gerek, olmaması lazım) anlamlarından hareketle ve şart eki ile aynı dizede kullanılmasından dolayı güçlü bir gereklilik (geniş zamanda bir gereklilik) bildirmektedir. Tasarlama kiplerinden farklı kiplik açıdan ise kesinlik, zorunluluk bildirmektedir.

Emir ve Şart

Bir kuş olup uçmak gerek bir kenara geçmek gerek

Bir şerbetden içmek gerek içenler ayılmaz **ola** (Timurtaş, 1972: 138).

Kurallı bir cümleye aktarıldığında ise sıfat fiil anlamını veren –e/-a eki emir ve şart kiplerini karşılamaktadır. Kiplik çeşitlenmeler açısından ise kesinlik bildirmektedir.

Şart

Bir bağçeye girmek gerek hoş teferrüç kılmak gerek

Bir taze gül kokmak gerek ol gül hergîz solmaz **ola** (Timurtaş, 1972: 138).

(Hiçbir zaman solmayacak olan bir gül gibi kokmak gerek)

Sıfat fiil anlamı yanında zaman zarfı aracılığı ile gelecekte kesinlik anlamını da veren /-a/ eki bu beyitte "hergiz" asla zarfı ile güçlü bir şart bildirmektedir. Tasarlama kipleri dışında ise kiplik açıdan zorunluluk bildirmektedir.

Emir

Dünyadan gönlini çek**e** eli-y-ile arpa **eke**

Unma yarı kül kata güneşde kurutmak gerek (Timurtaş, 1972: 94).

-mAk gerek işaretleyicisi ile kullanılan –e/-a gereklilik eki diğer dizede kullanılan "unma!" ve "kül-" gibi emir çekimli eylemlerle kullanılması –e/-a gereklilik ekini emir anlamına yaklaştırmıştır. Kiplik açıdan ise zorunluluk ve özeleştiri anlamına gelmektedir.

DEĞERLENDİRME

Köktürk Kağanlık Yazıtlarında müstakil bir gereklilik eki olmamakla birlikte (Polat, 2019: 210) metinlerdeki bağlam ve diğer sözcüklerle gereklilik anlamlarının oluşturulduğu görülmektedir. "Sabımın tüketi eşitgil" örneğinde olduğu gibi gereklilik eklerinin işlevlerinden zorunluluk anlamı metinde emir kipiyle sağlanmıştır (Yalçınkaya, 2015: 15). Gereklilik ekinin zorunluluk anlamı Kağanlık Yazıtlarında şart ekine (2015: 48), mantıksal çıkarımlara (2015: 49), mantıksal zorunluluklara (2015: 53) ve amaçlara bağlı olarak (2015: 54) çıkarılmıştır.

Eski Uygur Türkçesinde İyi ve Kötü Prens, Kuanşi İm Pusar, Altun Yaruk'tan İki Parça, Maytrısimit, Altun Yaruk Yedinci Kitap 13- 14- 15. Bölümler, Uygurca Üç Hikaye, Hsian Tsang Biyografisi X. Bölüm gibi eserlerde ve kesitlerde gereklilik kipi başta gereklilik olmak üzere pekiştirilmiş gereklilik, varsayım- faraziye (Benli, 2013: 170), kesinlik (2013: 171), soru sorma- sorgulama (2013: 172), nasihat, tavsiye, yönlendirme (2013: 174), sebep- sonuç (2013: 180), emir (2013: 181) işlevlerini karşılamıştır.

Karahanlı döneminde ise Kutadgu Bilig'de gereklilik eki –gu/-gü kullanılmıştır (Ercilasun, 2014: 194). –gu/ -gü yapısındaki kerek yapısının zamanla düşmesinin yanında diğer kerek'li şekiller devam etmiştir (Ercilasun, 2014: 195). Kutadgu Bilig'de –sa/-se ekinin bazı beyitler boyunca art arda gelerek gereklilik ifade ettiği görülmüştür. Bu ekler önceden geçmiş olan bir kerek kelimesine bağlıdır (Ercilasun, 2014: 196).

Codex Cumanicus, Münyetü'l Guzat, Gülistan Tercümesi, Töre Bitigi ve Algış Bitigi gibi Kıpçak dönemi eserlerinde gereklilik kipi, emir (Güler, 2018: 262), nasihat (2018:267), şart (2018: 270), çağrı (2018: 272), telkin (2018:273), açıklama (2018: 274), karşılaştırma ve tavsiye (2018: 277), uyarı- tembih (2018: 279), Varsayım- tahmin (2018: 282), kesinlik (2018: 283), sebep – sonuç (2018: 285), gelecek zaman (2018: 289), övgü ve istek (2018: 290), dikkat çekme (2018: 291), kabullenme ve danışma- soru sorma (2018: 292- 295) işlevlerini karşılamıştır.

Eski Anadolu Türkçesinde son devirlerde –malu/-melü, -sa/-se gerek, -a gerek, -mış gerek, -mak/-mek gerek, -mak/ -mek kerek, -mak gerek durur, -maklık gerek yapıları kullanılmıştır (Akkuş, 2007: 68- 82). Bu dönemde –malu/-melü eki gelecek zaman sıfat- fiil ve gelecek zamanı (2007: 68- 69); -sa/- se gerek eki istikbal/ gelecek (2007: 69); -a gerek eki ise gereklilik (2007: 73) anlamlarını karşılamaktadır.

Tarihsel Türk dili alanı ve lehçelerde gereklilik eki farklı kiplik işlevleri ile ön plana çıkmıştır. Söz konusu ekin kiplik işlevlerinin artmasıyla bazı çalışmalarda bilgi kipliği ve kanıt kipliğinin alt ulamları olarak karşımıza çıktığı görülmektedir (Hirik, 2014; Üzüm, 2007; Kamacı Gencer, 2018). Gereklilik eklerine bilgisellik, yükümlülük ve kanıtsallık açıdan yaklaşıldığı çalışmalarda gereklilik kiplerinin daha çok anlamsal işleve sahip olduğu görülmüştür (Üzüm, 2007: 97). Kısas- Enbiyâ örneğinde Eski Anadolu Türkçesinde, "gerek" sözcüğünün isteme ve zorunluluk anlamları baskındır (2007: 137); gereklilik eklerinden olan –a/-e ekleri epistemik açıdan olasılık ve tahmin (2007: 104); -mak gerek işaretleyicisi zarflar aracılığı ile bilgisel kipliğe (2007: 125); -sa gerek yapısının ise tamamen öznelleşerek bilgi kipliğine yaklaşmıştır (2007: 157).

Dîvân içerisinde gereklilik işaretleyicilerinin zaman zarfı, yan cümleler ve farklı kiplik unsurlar ile aynı dize ve bağlam içinde kullanılmaları ile daha öznel ve geniş bir anlam alanını karşılayarak bilgi kipliğine veya yükümlülük kipliklerine geçiş yaptığı görülmektedir.

Divanda "gerek, gerek+ se…gerek+ ise; gerek+ se…gerek+ se" işaretleyicilerinin karşıladığı nasihat, tavsiye, uyarı, öğüt gibi kiplik anlamlar bir yükümlülük kipliğini oluştururken; eylemin gerçekleşip gerçekleşmemesi durumunda bilgi içeren bilgi kipliğini ise Beklenti, kararlılık, kabullenme, öz eleştiri, umursamazlık ve farkındalık gibi kiplik anlamlar oluşturmaktadır.

–mAk gerek işaretleyicisinin yükümlülük kipi olarak kullanıldığı beyitlerde konuşur- yazar durumunda olan Yûnus Emre bir zorunluluğu nesnel bir şekilde aktarmaktadır. Aynı morfolojik işaretleyicinin özellikle ikinci dizelerde aynı cümle yapısı içerisinde kullanıldığı kiplik zarf, kiplik isim aracılığı ile kazandığı zorunluluk, açıklama, uyarı, öğüt, nasihat, tavsiye gibi kiplik anlamlar yükümlülük kipliğini karşılarken; kabullenme, yeterlilik gibi kiplik anlamlar ise bilgi kipliğini yansıtmaktadır.

"–sA gerek" işaretleyicisinin ise genel geçer doğruları, kuralları, dini inançların verildiği beyitlerde görmekteyiz. Nasihat, telkin, zorunluluk, öğüt gibi kiplik anlamları yükümlülük kipliğini karşılarken; ihtimal, olasılık, varsayım, farkındalık gibi kiplik anlamları karşıladığı beyitlerin ise bilgi kipliğine yaklaştığı görülmektedir.

Genellikle devrik cümlelerin kurallı yapılarına dönüştürülmesiyle anlamsal alanı daha da belirginleşen –e/-a gereklilik işaretleyicisinin zorunluluk, tavsiye gibi kiplik anlamları yükümlülük kipliklerini karşılarken; kesinlik, muktedir ol- / olma-, cesaret- cesaretsizlik gibi anlamları ise bilgi kipliğine işaret etmektedir.

SONUÇ

Gereklilik eklerinin bağlı olduğu tasarlama kiplerinin de anlamlarını taşımasının yanında farklı kiplik nitelikler barındırmasında ve çeşitlenmesinde şairin bakış açısı yanında dönemin bağlamı ve yaşantısı da etkilidir. Yûnus Emre Divanı'nda bağlam ve gereklilik ekleri kiplik işlevler açısından etken olduğu gibi, cümlelerde kullanılan diğer sözcükler gereklilik eklerinin farklı kiplik işlevlerinde etkin olmuştur.

Şair odaklı seçilen gereklilik eki seçimleri yine şairin öznel tutumlarıyla birlikte farklı kiplik (bilgi – yükümlülük) anlamları karşılamıştır. Gereklilik kipinin konuşurun- yazarın inanç ve

bilgisine dönüşmeye başlaması, kesinlik ve göreceliği artırma çabası söz konusu ekin işlevini ve farklı kiplik anlamları karşılama yetisini güçlendirmektedir.

Kiplik anlamların çeşitlenmesinde psikoloji ve duygular yanında grmatikal yapılar da Divan'da etkili olmuştur. Neden- sonuç cümleleri, zarflar, sayılar, sıfatlar, isimler, soru yapıları, kılınış fiilleri, ünlemler, edatlar kiplik çeşitlenmelerde etkili olmuştur.

Gelecek zaman, geniş zaman anlamlarını karşılayan –a/ -e ekleri ise Yûnus Emre Divanı içerisinde kurallı ve devrik cümle yapıları ve ifadeler arasındaki mantıksal tutarlıklar ölçüsünde zorunluluk, tavsiye, kesinlik, muktedir ol- / olma-, cesaret- cesaretsizlik işlevlerini karşılamıştır. İkinci olarak bu ekin gereklilik ve farklı kiplik okumaları yer yer gelecek zaman üzerinden görülmektedir.

Divan'da dini inanç ve kanunların ifadesindeki gereklilik ekleri tasarlama kiplerinden sadece gereklilik değil güçlü bir şart bildirir. Çünkü olumlu ve iyi durumlara ulaşmanın şart olarak dini inanç ve ritüeller verilmiştir. Sadece kurallar betimlenseydi ancak gereklilik olarak adlandırılırdı.

Metnin yapısına bakıldığında Yûnus Emre'nin sorumluluk yüklemek, farkındalık yaratmak amacıyla okuyucuya telkinleri, nasihatleri olduğu gibi kendisini eleştirdiği, olayları kendisi üzerinden kurguladığı bölümler vardır. Burada özellikle –e/-a eklerinin emir içeren bir gerekliliğe ve içten gelen, konuşura bağlı bir gereklilik durumunda kullanıldığı görülmüştür.

Gereklilik eklerinin tarihsel alandaki ilk çalışmalarda daha çok gelecek zaman, zorunluluk gibi sınırlı işlevleri belirlenirken yeni çalışmalarla birlikte gereklilik eklerinin kiplik işlevleri farklı ölçütlerle daha da çeşitlenmektedir.

KAYNAKÇA

Akalın, M. (1998). *Tarihî Türk Şiveleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

Akerson, Erkman, F. (2016). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*. Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Akkuş, M. (2007). Eski Anadolu Türkçesinde Kullanılan Gereklilik Eki Üzerine Bir İnceleme. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara.

Ata, A. (2016). *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi, Harezm- Altın Ordu Türkçesi*. Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara.

Benli, N. (2013). *Eski Uygur Türkçesinde Tasarlama Kiplerinin Yapı ve İşlev Bakımından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Dan., Prof. Dr. Funda Toprak, Ankara.

Benzer, A. (2012). *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*. Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Bosnalı, S. (2009). Halaç Türkçesinde Buyruk, İstek, Şart ve Gereklilik Tümceleri. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi,* (Ed. H. Develi), İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Bulak, Ş. (2011). Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Şart Kipi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30 (30), 71- 97.

Bulak, Ş. (2017). Türkçede Gereklilik İfadesinin Kip Hüviyeti Kazanmadan Önceki Gelişim Süreci. *EKEV Akademi Dergisi*, 21 (72), 337- 355.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymology Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish*. Oxford, London.

Demir, Aslan, S. (2007). Türkiye Türkçesi İstek Kategorisine Semantik Pragmatik Bir Yaklaşım. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi.*

Eckmann, J. (1998). Harezm Türkçesi, Tarihi Türk Şiveleri. (Çev. M. Akalın). *Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü,* Ankara.

Ercilasun, A. B. (2014). *Kutadgu Bilig Grameri Fiil*. Akçağ Yayınları, Ankara.

Gabain, A. V. (2003). Eski Türkçenin Grameri, (Çev. M. Akalın), Türk Dil Kurumu.

Gencer, Kamacı, D. (2018). *Anlamsal Bir Fenomen Olarak Kiplik: Dede Korkut Örneği*. Doktora Tezi, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Dan., Prof. Dr. Erdoğan Boz, Eskişehir.

Güler, E. (2018). *Tarihi Kıpçak Türkçesinde Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*. Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Dan., Prof. Dr. Funda Toprak, Ankara.

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Türk Dil Kurumu, Ankara.

Güner, G. (2020). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu, Ankara.

Hacıeminoğlu, N. (2019). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu, Ankara.

Hirik, S. (2014). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*. Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Dan., Prof. Dr. Ahmet Karadoğan, Kırıkkale.

Johanson, L. (2009). Modals In Turkic. (Ed. H. Bjoern and de H. Ferdinand), *Modals in the Languages of Europe, A Reference Work*, De Gruyter, Berlin- New York, 487- 510.

Kara, M. (2007). Türkmen Türkçesi. (Ed. A. B. Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Kartallıoğlu Y. ve Yıldırım H. (2007). Azerbaycan Türkçesi. (Ed. A. B. Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu, Ankara.

Lyons, J. (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş*. (Çev. A. Kocaman). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Muhammed, R. (2021). *Memlûk Türkçesinde Ekler ve İşlevleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Özkan, N. (2007). Gagauz Türkçesi. (Ed. A. B. Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Özmen, M. (2003). Gerek, Gerekmek ve Gereklilik Çekimi. (Ed. A. Ata ve M. Ölmez). *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu- Mustafa Canpolat Armağanı*, Ankara, 177- 193.

Polat, H. (2019). *Türk Runik Harfli Metinlerin Çekim Morfolojisi*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Dan., Prof. Dr. Erhan Aydın, Malatya.

Şçerbak, A. M (2019). *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Fiil).* (Çev. Y. Karasoy, N. Hacızade ve M. Gülmez). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Tekin, T. (2016), Orhon Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Timurtaş, F. K. (1972). *Yûnus Emre Divan.* Tercüman 1001 Temel Eser.

Timurtaş, F. K. (1976). Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri. *Türkiyat Mecmuası*, 18 (1976): 331- 368.

Uçan, H. (2016). *Dilbilim, Göstergebilim ve Edebiyat Eğitimi*. İz Yayıncılık, İstanbul.

Üçok, N. (1947). *Genel Dilbilim Lengüistik*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara.

Üzüm, M. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik. Kısas- ı Enbiya Örneği*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Dan. Prof. Dr. Nurettin Demir, Ankara.

Yalçınkaya, E. (2015). *Orhon Yazıtlarında Kiplik İfadeleri*. Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Dan. Prof. Dr. Ferruh Ağca, Eskişehir.

TERCÜMAN-I HAKİKAT VE SAADET GAZETELERİNDEAZERBAYCANLI VE DAĞISTANLI ŞAİRLER

In The Newspapers Of Tercüman-I Hakikat And Saadet Azerbaijanı And Dagestan Poets

Prof.Dr. Yaşar Aydemir
ORCID ID: 0000-0003-3402-1312
Gazi Üniversitesi

ÖZET

On dokuzuncu yüzyıl bütün dünyada olduğu gibi Türk ve İslam dünyasında da hızlı değişim süreçlerinin yaşandığı, birlikte yaşama, devlet ve millet mefhumlarının yeniden şekillendiği, fikir hareketlerinin arttığı ve çatışmaların hızlandığı bir dönemdir.

Edebiyat da bu fikir hareketliliklerinden etkilenmiştir. Yeniye büsbütün kapalı olmamakla birlikte geleneği devam ettiren isimlerin başında Muallim Naci gelir. Devrinde muallimlik sıfatının hakkını vermiş olan Naci, önce Tercüman-ı Hakikat Gazetesinde sonra da Saadet Gazetesinde "Edebiyat" veya "Kısm-ı Edebî" sütununda kendi yazı ve şiirleri yanında genç ve yetenekli isimlerin yazılarına, çevirilerine ve şiirlerine de yer vermiştir. Özellikle genç şairlerin şiirlerini tenkit süzgecinden geçirmiş, yapıcı eleştirileriyle muhataplarının edebî gelişimine katkıda bulunmuştur.

Sözü edilen isimler arasında Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinden eğitim amaçlı İstanbul, Bursa gibi merkezlere gelen ve edebiyat tarihi kayıtlarına girmemiş, şiirleri gazete köşelerinde kalmış birçok genç şiir heveslisi ve şair bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı da Karabağ, Şirvan ve Dağıstan doğumludur. Bildirimiz, Muallim Naci'nin Tercüman-ı Hakikat ve Saadet Gazetelerinde "Edebiyat" ve "Kısm-ı Edebî" sütununda şiirlerine yer verdiği, bugün Azerbaycan ve Dağıstan sınırları içerisinde doğmuş şairleri ve şiirlerini tanıtmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şirvan, Karabağ, Dağıstan, Azerbaycan, Sadri, Sadi, Ali Nazmi, Müznib, Ziyai, Vasfi, Ahmed Hamdi

ABSTRACT

The nineteenth century is a period when there are rapid processes of change in the Turkish and Islamic world, as well as in the whole world, when the concepts of coexistence, state and nation are being reshaped, intellectual movements are increasing and conflicts are accelerating.

Literature has also been influenced by these idea movements. Muallim Naci is one of the names that continues the tradition, although it is not completely closed to newness. Naci, who deserve his title in his era, published his own articles and poems, as well as the articles, translations and poems of young and talented names, the columns of "Literature" or "Part of Literary" firstly in Tercüman-ı Hakikat Newspaper and than in Saadet Newspaper. He especially criticized the poems of young poets and contributed to the literary development of his interlocutors with his constructive criticism.

Among the names mentioned are many young poetry enthusiasts and poets who came to centers such as Istanbul and Bursa for educational purposes from different parts of the Ottoman

geography and did not enter the literary historical records, and whose poems remained in newspaper corners. A few of them were also born in Karabakh, Shirvan and Dagestan. Our statement aims to introduce the poets and poems born within the borders of Azerbaijan and Dagestan today, in which Muallim Naci's poems are included in the “Literature” and “Part of Literary” column in the Tercüman-ı Hakikat and Saadet Newspapers.

Keywords: Shirvan, Karabakh, Dagestan, Azerbaijan, Sadri, Sa'di, Ali Nazmi, Musnib, Ziyai, Wasfi, Ahmed Hamdi

Giriş

Değişik vesilelerle Türk Dünyası ile Osmanlı Devletinin eğitim ve kültür alanlarında güçlü ilişkileri olagelmiştir. Tezkirelerden takip edebildiğimiz kadarıyla Orta Asya kültür çevreleriyle Osmanlı şairlerinin ilişkilerinde "*Molla Câmî ve Ali Şîr Nevâyî, iki önemli cazibe merkezi"* olmuştur (Kurnaz 2012: 292). "*Cemilî, Melihî, Kastamonulu Câmî, Abdullah İlâhî, Adnî Mahmut Paşa, Bursalı Kandî, Ahmet Sinan Behiştî gibi şairlerin bunlarla ilişkisi dikkat çekicidir. Abdullah İlâhî, Şeyhî, Ömer Rûşenî ve İbrahim Gülşenî gibi şairler, tasavvuf eğitimi için İran ve Horasan'a gitmişlerdir."* (Kurnaz 2012: 292). Örneğin Ömer Ruşenî (ö. 892/1482), "*Seyyit Yahya Şirvanî'ye bağlanmış, onun baş halifesi olmuştur. Şeyhinin vefatından sonra yerine geçmiş, Karabağ ve Gence havalisinde irşad hizmetini sürdürmüştür*" (Kurnaz 2012: 15) Kâtibi mahlasıyla şiirler yazan Osmanlı deniz amirali Seydi Ali Reis'in Orta Asya ile ilişkisi, Hint Seferinde gemisinin batması vesilesiyledir (Kurnaz 2012: 292).

Orta Asya'dan değişik vesilelerle çok sayıda ismin Anadolu'ya geldiğini biliyoruz. Gerek bulundukları bölgelerin istikrarsızlığı, gerek Osmanlı Devletinin Anadolu ve Balkanlardaki güçlü yapısı ve ilim ve sanatta cazibe merkezi olması Orta Asya'dan Anadolu'ya hareketliliği hızlandırmıştır. Tespitlere göre Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen şairlerin sayısı 88'dir. Bu isimlerin büyük bir kısmının XVI. Yüzyılda geldiği, sonraki yüzyıllarda, inkıraz dönemlerinde ise bu sayının gittikçe azaldığı görülür (Kurnaz 2012: 293-94).

On dokuzuncu yüzyıl, Fransız ihtilali sonrasında toplumsal hareketliliğin arttığı; daha çok farklı etnik kimlik ve dinî yapılardan oluşan devletlerin iç huzursuzluklarının baş gösterdiği ve buna bağlı olarak devlet ve millet mefhumlarının yeniden şekillenmeye başladığı, fikir hareketlerinin arttığı ve çatışmaların hızlandığı bir dönemdir.

Devlet-i Âliye'de, Türk ve İslam dünyasında da fikir hareketleri, iç ve dış hareketlilikler; çatışmalar, bölünmeler, bütünlüğü korumaya yönelik çalışmalar, eğitim-öğretime dair çabalar; yeni okulların açılması, eğitim müfredatının günün şartlarına göre güncellenmesi gibi hareketlilikler yaşanmıştır. Müslümanların azınlığa düştüğü veya toprakları işgal edilen yerlerde farklı isimlerle birlikler kurulmuştur. “Ermeni katliâm ve saldırılarına karşı Kafkasya'daki Müslümanlar, mal ve canlarını korumak için faaliyetlerde bulunmak üzere Tiflis, Bakü, Şuşa, Nuha, Demirhan gibi önemli merkezlerde gizli cemiyetler teşkil etmişlerdir. Bunlardan en önemlisi 1905'de Ağaoğlu Ahmed ve arkadaşlarının kurmuş olduğu Difa‘î Cemiyeti"dir (Binark vd, 1993: 5). Bir diğeri, aynı dönemlerde kendi şartlarında meşru zeminde faaliyet yürütmeye çalışan İsmail Gaspıralı'nın Kırım'da başlayıp diğer Türk ve İslam dünyasına açılan Türkçe yayın ve eğitim faaliyetlerine dönük çabalarıdır (Kırımlı 1996: 392-95). Bu cemiyetlerin kendi içlerindeki birliktelikleri yanında Osmanlı Devletiyle de değişik düzeyde ilişkileri vardır. Bu ilişkilerin bir cephesini de eğitim-öğretim oluşturmuştur.

Difa’î cemiyetinin Osmanlı Belgelerine yansıyan birçok faaliyeti vardır. Bunlardan biri Bakü'de General Zeynel Abidin Takiyof ve arkadaşları tarafından Neşr-i Ma‘ârif-i Umûr-ı

Hayriyye Cem'iyyât-ı İslâmiyye programıdır (Binark 1993: 6). "*Kafkas Türklerinin Farsça yerine Türkçeyi kullanmalarını sağlamak, medreselerde okutulan kitapları Osmanlı Türkçesiyle telif ettirmek, mekteplerde Osmanlı eğitim programlarının aynen tatbikini sağlamak, İstanbul'dan muallim ve müderris tedarik etmek*" programın doğrudan eğitimle ilgili faaliyetleridir (Binark 1993: 6). "*Kafkas Türkleri hakkında Arapça, Türkçe Farsça ve Kürtçe lisanlarına vâkıf Ermeniler tarafından Kafkas Müslümanlarına yönelik yapılacak muzır neşriyata karşı reddiyeler neşretmek, Bâbîlerin Kafkasya'ya gelmelerine engel olmak, tefsir ve hadis kitaplarının Türkçe neşrini sağlamak*" da diğer hedefleri içerisindedir (Binark 1993: 6). Bu çerçevede Rusya Müslümanlarının yardım isteklerini iletmek üzere "Neşr-i Maârif-i Umûr-ı Hayriyye Cem'iyyet-i İslâmiyye" adına Tâlibzâde Yusuf Efendi'nin İstanbul'a geldiği bir sadaret tezkiresinden (1325/15 Ağustos 1907) anlaşılmaktadır (Binark vd, 1993: 206-207). İlgili tezkerede talepler maddeler halinde sıralanmıştır. General Takiyof'un telif ettirip bastırdığı üç ciltten oluşan Keşfü'l-Hakâ'ik isimli Türkçe tefsirin Müminlerin emirine arz ve takdiminin de olduğu bu taleplerin ne ölçüde yerine getirildiği, akıbetinin ne olduğu gibi hususlar başka çalışmaların konusu olacak boyuttadır. Ancak Muallim Naci'nin Tercüman-ı Hakikat ve Saadet gazetelerinde idare ettiği edebiyat sütununda şiirlerini yayınladığı isimlerden bir kısmı İstanbul dışından; Saraybosna'dan Üsküb'e, Halep'ten İskeçe'ye, Karabağ'dan Dağıstan'a kadar geniş bir coğrafyadan İstanbul, İzmir, Bursa gibi illere eğitim amaçlı gelen öğrencilerdir. Fatih Medresesi'nde, Daru'l-Muallimîn'de eğitim gören bu isimlerin şairlik kabiliyetlerinin de olduğu, Muallim Naci'nin şiir heveslisi, istikbal vadeden bu gençleri teşvik ettiği anlaşılmaktadır.

Muallim Naci, dönemi fikir hareketleri ve edebî anlayışları içerisinde geleneğin devamından yana olanlar arasındaki bir isimdir. Devrinde "muallim" sıfatının hakkını vermiş olan Naci, önce Tercüman-ı Hakikat gazetesinde "Edebiyat" sonra da Saadet gazetesinde "Kısm-ı Edebî" sütununda kendi yazıları yanında genç ve yetenekli isimlerin yazılarına, çevirilerine ve şiirlerine yer vermiştir. Özellikle genç şairlerin şiirlerini tenkit süzgecinden geçirmiş, yapıcı eleştirileriyle muhataplarının edebî gelişimine katkıda bulunmuştur.

Söz konusu isimlerin içerisinde edebiyat tarihi kayıtlarına girmemiş, şiirleri gazete köşelerinde kalmış birçok genç şiir heveslisi ve şair bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı bugün Azerbaycan ve Dağıstan sınırları içerisinde kalan bölgelerdendir. İlgili bölgelerden gelen ve şiirleri yayımlanan isimlerin genel olarak gazetede verilen künye bilgileri dışında haklarında bilgimiz yoktur. Adı geçen isimlerin çoğunun eğitim hayatı bittikten sonra memleketlerine dönüp dönmediği, şiir yazmaya devam edip etmedikleri hususlarında da bilgi sahibi değiliz.

Araştırmalarımız çerçevesinde Tercüman-ı Hakikat ve Saadet gazetelerinde şiirleri yayımlanan 8 isim tespit ettik. Bu isimler Karabağ, Şirvan ve Dağıstan künyesiyle kayda geçmiştir. Şiiri yayımlanan isimlerin 5'i Şirvanlı, 2'si Dağıstanlı, 1'i de Karabağlıdır.

Şirvanlı Şairler

Bilinen tarihi boyunca hem ticaret hem de kültür merkezi olan Şirvan, birden fazla medeniyete ev sahipliği yapmış bir bölgedir. VII. Yüzyılın ortalarından itibaren İslam ile tanışan bölge uzun süre Şirvanşahlar tarafından yönetilmiştir (Aydın, 2010: 204). Şah Tahmasb'ın 1538'de Şirvanşahlar hâkimiyetine son vererek Şirvan'ı Safevî Devletinin bir eyaleti haline getirmesinden sonra idare ile halk arasındaki uyuşmazlık 1578 yılında Şirvan'ın Osmanlı idaresine geçmesini sağlamıştır (Aydın, 2010: 204). 1607 yılında Şah Abbas ile bölge yeniden Safevî idaresine geçmiştir (Aydın, 2010: 205). Takip eden asırlarda Fars, Osmanlı ve Rus etkisindeki mücadelelere sahne olan Şirvan bugün Azerbaycan devletinin bir parçası

durumundadır. Gerek coğrafi konumu, gerek nüfus hareketliliği, gerekse ticaret ve kültür merkezi pozisyonuyla Şirvan birçok bilim ve kültür adamının yetiştiği yer olmuştur. Şirvanlı olup edebiyat tarihinde kaydı bulunan 14 şair vardır (Tuman, 1999: 2-63; TEİS: 2022).

Ali Nazmi

Tercüman-ı Hakikat ve Saadet gazetelerinde Şirvanlı gösterilen 5 şairden ilki Şirvanlı Ali Nazmi'dir. Ali Nazmi'nin Tercüman-ı Hakikat'te 2, Saadet Gazetesinde 27 şiiri bulunmaktadır. Ali Nazmi, gazetelere gönderdiği şiirlerde genellikle "*Fatih Talebesinden Şirvanlı Ali Nazmî*" künyesini kullanmıştır. Saadet gazetesine gönderdiği;

Dâğ dâğ olmuş sitemlerden gönül hep yâredir

Nâvek-i cânâna dûş olmuş ciğer sad pâredir

matlalı bir şiirine Muallim Naci'nin Saadet adına yazdığı satırlar hayli sitayişkârdır:

"*Talebe-i ulûm efendiler arasında böyle Fuzûliyâne denilecek derecede değerli eş'âr inşâsına muktedir zevât-ı kirâm dahi bulunduğu anlaşıldıkça memnun olmamak kâbil olamıyor.*" (Saadet, 8 Mart 1886/2 Cemaziyülâhır).

Söz konusu gazelinin onun şairlik yeteneğinin göstergesi olduğunu belirten Naci, Osmanlı edebiyatıyla ilgisinin devamı halinde Ali Nazmi'nin öğrenciler arasında tanınan bir kişi olacağını, asıl görevi olan eğitiminin hakkını verirse de her yönden hürmet göreceğini belirtir (Saadet, 8 Mart 1886/2 Cemaziyülâhır).

Saadet Gazetesinin 30 Mart 1887 tarihli 679 sayılı nüshasında Şirvani Nazmi Efendi serlevhasıyla yayımlanan bir şiiri "*Medâyih-i Celîle-i Hazret-i Pâdişâhîyi mutazammın olarak Fatih Talebe-i Ulûmı mütehayyizlerinden Şirvanlı Nazmî Efendi tarafından nazm edilmiştir.*" duyurusuyla takdim edilmiştir:

Kalb u cân u rûhdur 'Abdülhamîd Hân 'âleme

Gelmemiş gelmez dahi bir böyle sultân 'âleme

Ali Nazmi'nin bazen de aynı sayıda birden fazla şiiri yayımlanmıştır (Saadet, 687, 9 Nisan 1887; Saadet, 692, 14 Nisan 1887; Saadet, 704, 28 Nisan 1887; Saadet, 671, 21 Mart 1887).

Ali Nazmi'nin ilgili gazetelerde yayımlanan şiirlerinin büyük bir kısmı gazel nazım şekliyle olmakla birlikte Rubai tarzında yazdığı 3 şiiri de vardır. Biri şöyle:

Her emrine ihtimâm edip âgâh ol

Ber-vakf-ı hazret-i Allah ol

Sa'y eyle inân u ihtiyâr elde iken

Tahsîl-i kemâl eyle fazîlet-hâh ol (Saadet, 726, 24 Mayıs 1887).

Öğrenim hayatını devam ettiren Ali Nazmi'nin bir şiiri onun ilim talebindeki gayret ve samimiyetini gösterir niteliktedir:

Maârifle olur dâim cihânda i'tilâ peydâ

Maârifle olur âlemde şer'-i Mustafâ peydâ

Maârif zînet-efzâ-yı cemâl-i mülk-i milletdir
Maârifle olur ancak kemâl-i ihtidâ peydâ

Maârif sâhibin cümle cihânda ser-firâz eyler
Maârifle olur taklîdden kesb-i rehâ peydâ

Hakîkatde Hudâ bi'l-vâsıta Kur'ân'a hâdîdir
Cenâb-ı fahr-i âlemle olur nûr-ı Hudâ peydâ

O kim şer'-i şerîf-i Mustafâ'yı ihtiyâr eyler
Olur mülk-i zamîrinde şürû'-ı ıstıfâ peydâ

Hısâl-i hûb ile mevsûf olan tevfîka mazhardır
Nihâd-ı hûb ile elbet olur nûr-ı safâ peydâ (Saadet, 969, 7 Mart 1888).

Ali Nazmi'nin takdiminde veya şiirlerini değerlendirmede kendisinden "Fâtih Ezkiyâ Talebesinden Şirvânî Nazmî Efendi"; "Fâtih Müsta'idân talebesinden Şirvânî Ali Nazmî Efendi" gibi ifadelerle söz edildiği görülür (Saadet, 982, 3 Nisan 1887; 969, 7 Mart 1888; 973 12 Mart 1888).

Muallim Naci'nin övgülerine mazhar olan Şirvanlı Ali Nazmi'nin eğitim hayatına ve sonrasına dair net bilgiler olmamakla birlikte bu yönüne ışık tutacak birtakım bilgi kırıntıları vardır. Şiirlerini topladığı ve 1306/1888-89'da İstanbul'da Mahmut Bey Matbaasında bastırdığı divançesinin girişinde şiir serüvenine dair bilgi verirken söylediği cümleler onun hem şiir serüvenine hem de hayatına dair ipuçları taşır. *"... Evvelce inşâd etmiş olduğum birçok şiir parçalarını yaktım. Bazı rengîn ve parlak olanlarını hıfz eylemiş isem de İstanbul'a geldikten sonra her birinde birer gûne şîve-i lisâna muhâlif nakîsa bulduğumdan umûmunu mahv u perîşân eyledim. Bir iki sene sonra ki hâl-i hâzırdan altı sene mukaddemdir, gazetelerde şiirler manzumeler görmekle benim de tekrar meleke-i asliyem ve hissiyât-ı tabîiyem teheyyüç eyledi.*

Bilâ ihtiyâr denilecek derecede bir gazel inşâ edip Tercüman-ı Hakikat'e gönderdim. En evvel göndermiş olduğum "Mihnet-zede çünkim bozulur lâne-i kalbim / Mümkün mi ki ma'mûr ola vîrâne-i kalbim" matla'lı gazeli Muallim Naci Efendi tarafından ol kadar mazhar-ı sitâyiş oldı ki gazeli benim zâde-i tab'ım olduğuna inanamayacağım geldi." (Nazmi, 1306: 4).

Ali Nazmi'nin kitabının basılma tarihi ve şiirlerinin yayınlandığı yıllar dikkate alındığı ve İstanbul'a eğitim amaçlı geldiği hesaba katıldığında Ali Nazmi'nin 1880'li yılların başında İstanbul'a geldiği çıkarımı yapılabilir. Yine aynı girişin devamındaki şu cümlelerinden ilim tahsil ettiği ve kendisinden Makâmât-ı Harîrî okuduğu hocasının Hâfız Şakir Efendi olduğunu, onun yönlendirmesiyle de şiir ve kitabete dair bilgileri Hacı İbrahim Efendiden aldığını öğreniyoruz: "… *Sebeb-i ilm ü irfânım bâdi-i zevk-i vicdânım ve'l-hâleti hazihi mültekatü semereti't-tedrîs olduğum meşhûr-ı âfâk u ma'rûf-ı havâs u avâm fazîletli hâce el-hâc Hâfız Şâkir Efendi Hazretlerinden üç sene mukaddem hengâm-ı ta'tîlde Makâmât-ı Harîrî okuduğum esnada sen biraz Hacı İbrâhim Efendiden ta'lîm-i şi'r ü kitâbet eyle demesi üzerine zâten şiirle*

iştigâli bulunan tabîatım serbestlik peydâ ederek Fuzûlî'nin "tabîat-ı şöhre-i şehr olmağa meyl-i tamâm etdi" dediği vech üzre bizim de tabîatimiz mâil-i eş'âr u iştihâr oldu. Ve hayli zaman Saadet gazetesinde neşr-i âsâr etmekte bulundum…." (Nazmi, 1306: 5).

Hulusî Eren'in Ali Nazmi'nin torunu Ali Nazmi Çora'dan aktardığına göre, şair Ali Nazmi Dağıstan'dan gelmiş, annesi Şirvanlı olduğu için de Şirvani olarak anılmıştır. Darülfünûn-ı Şahane'de dersler vermiş, padişaha namaz hocası olarak görevlendirilmiş ancak daha sonra gözden düşerek saraydan uzaklaştırılmıştır (Çora 2013: 8-9'den aktaran Eren 2021). İkdam Gazetesinin 13 Cemaziyel-âhir 1318/9.10.1900 tarihli nüshasında yer alan bir haberde "Fatih Cami-i Şerifi müderrislerinden ve ulemâ-yı muhteremeden Şirvânî Faziletli Ali Nazmî Efendi Hazretleri'nin halka-i tedrîsinde bulunan on bir kadar talebe-i ulûmun ikmâl-i tahsîl eylemelerine binâen geçen gün ulemâ-yı muhteremeden Oflu Hasan Efendi hazretlerinin dahi halka-i tedrîsinde bulunan 30 talebe-i ulûma dahi Çarşamba günü icazetnâmeleri i'tâ olunarak…" haberinde geçen "Fatih Cami-i Şerifi müderrislerinden ve ulemâ-yı muhteremeden Şirvanî Faziletli Ali Nazmî Efendi"nin, bu şiirlerin sahibi Şirvanlı Ali Nazmî olması kuvvetle muhtemeldir. Ali Nazmi'nin şiirlerinin yayımlandığı 1884-1888 yıllarında Fatih Medresesinde talebe olduğu bilindiğine göre, yaklaşık 12 yıl sonra mezun olduğu medreseden öğrenci mezun eder hale geldiği akla uzak bir ihtimal değildir. Başbakanlık Devlet Arşivlerinde yer alan bir fondaki "Fatih ders-i âmlarından Şirvani Ali Nazmî Efendi'nin Üsküdar Mekteb-i İdadî Fârisî Muallimliği'ne tayîn talebi (H. 19.07.1311) de aynı isme ait olmalıdır.

Eren, Çora'nın dedesi Ali Nazmi'nin birçok eser telif ettiğini söylemesine rağmen (Çora 2013: 19'dan aktaran Eren 2021) elde Nağme-i İştiyâk'tan başka eseri olmadığı kanaatindedir. Bu bilgilerin belgelendirilmeye ihtiyacı olduğu hususu aşikârdır.

Beyanü'l-Hak gazetesinin 2 Muharrem 1326 /5 Şubat 1908 tarih ve 17 sayılı nüshasında Ali Nazmi imzalı Makale-i Mahsûsa başlıklı yazı ile İzmir Mekteb-i İdadîsi Mezunlarından Ali Nazmi imzalı 28 sayfa tutarındaki "Siyer-i Yûsuf Aleyhisselâm" isimli eser başka bir Ali Nazmi'yi düşündürmektedir.

Sadreddin

Şirvanlı ikinci şairimiz Tercüman-ı Hakikat'te 26, Saadet gazetesinde 2, toplamda 28 şiiri bulunan Sadreddin Şirvani'dir. Sadri mahlasıyla yazan Sadreddin Şirvani'nin Tercüman-ı Hakikat gazetesindeki ilk şiiri 2 Mart 1883 tarihlidir. Yayınlanmak üzere gazeteye gönderdiği gazelinin başında kendisini "*Dâru'l-Muallimîn üçüncü sene talebesi Sadreddîn Şirvânî*" olarak tanıtmıştır. Söz konusu yıllarda Dâru'l-Muallimîn mekteplerinin üç yıl olduğu düşünüldüğünde (Öztürk 1993: 551) Sadreddin Şirvani'nin ilk şiirinin yayımlandığı yıllarda son sınıf öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır.

Âhu-yı vahşî gibi benden firâr etmek neden

Nâz u istiğnâ ile dil bî-karâr etmek neden

…

Dem-be-dem nûş eyle câm-ı la'l-i yâri Sadriyâ

Mezheb-i uşşâkda nâmûs u âr etmek neden (Tercüman-ı Hakikat 2 Mart 1883, S. 1417).

Sadri'nin bu şiiri üzerine Muallim Naci, Tercüman-ı Hakikat adına öğrenciler arasında kabiliyetli nice isimlerin olduğunu, vakit buldukça edebiyata alaka göstermelerinin bu yolda da

başkalarından daha hızlı gelişme kaydedebileceklerini söyler. Sadreddin Efendinin bu şiirinin de söylediklerine en güzel delili oluşturduğunu ifadeyle "*Muntazam bir lisâna mâlik olan bir milletin ne kadar mesut olacağını talebe-i ulûmun herkesten güzel anlamış olmaları lâzım gelir. Bir lisânın intizâmı ise evvel emirde o lisân üzere yazı yazar kalem sahiplerinin çoğalmasıyla hâsıl olur. Ezkiyâ-yı talebeden birçoğu niçin lisânımızı güzelce yazmağa muktedir bulunmasınlar? En kutlu kalemler ulemâ elinde bulunmalıdır ki vücuda getirilecek âsâr ref'-i cehâlet maksad-ı aksâsına hakkıyla hizmet edebilsin. Bir âlim takririyle yüz kişiyi müntebih ederse tahrîr ile yüz bin kişiye intibâh verir. Talebe-i kirâmın tahsîline ehemmiyet verecekleri şeylerin biri de bildiklerini herkesin anlayabileceği sûretde güzel yazmak maddesi olmalıdır.*" diyerek hem onore etmekte hem de teşvik yoluna gitmektedir (Naci, Muallim 1302: 178-80).

İltifât etmem Hızır bin Âb-ı Hayvâna bu dem

Nâil oldum zemzem-i çâh-ı zenahdâna bu dem

...

Gamze-i hûn-hâr u hûn-âbın serâser dilberâ

Leşker-i müjgân ile kasd eyledi câna bu dem (Tercüman-ı Hakikat 8 Mart 1883, S. 1422)

dizelerinin içinde yer aldığı gazeline Muallim Naci, "*Dördüncü beyitteki (hûn-âb) gamzeye sıfat-ı sâniye olarak irad edilmiş gibi görünüyor. (Hûn-âb) kanlı su demek olduğuna nazaran bununla gamze tavsifi revâ görülemez.*" uyarısını yapmış, bir sonraki şiirini gönderdiğinde Sadri bu uyarıdan memnuniyetini dile getirmiştir (Tercüman-ı Hakikat 15 Mart 1883, S. 1428).

Bazı şiirlerinin takdimi sonrasında "*Daru'l-Muallimîn Talebesinden Muhammed Sadreddîn Şirvânî*" (30 Mart 1883, S. 1441; 3 Nisan 1883, S. 1444; 4 Mayıs 1883, S. 1470; 10 Mayıs 1883, S. 1475;) dediğine göre Sadri'nin adının Muhammet olduğu da anlaşılmaktadır.

Sadri'nin Bursa talebesinden Karabağlı Sadi mahlasıyla şiirler yazan Sadeddin Efendi ile müşterek bir gazeli de vardır. Bu gazele Muallim Naci uzunca bir izahat yazmış, eksik ve yanlışlarını göstermiştir:

Bülbül efgân eyleme yetmez mi efgânım bana

Etmiyor bir dem nigâh ol nâzlı cânânım bana

...

Ârzû-yı Sadrî dâ'im vuslat-ı dildârdır

Bâdi-i vuslat değil mi Sa'dî giryânım bana (Tercüman-ı Hakikat (23 Nisan 1883, S. 1461).

Sadri'nin Tercüman-ı Hakikat gazetesinin bazı sayılarında birden fazla şiiri vardır (Tercüman-ı Hakikat 10 Mayıs 1883, S. 1475).

Muallim Naci, Sadri'nin gazetenin 1580 numaralı nüshasında yayımlanan;

Dehr-i dûnun revişinden bana hicrân görünür

Ol sebebden ciğerim hasret ile kan görünür

matlalı gazeli için "*Neşr olunan âsârınız arasında bu da şâyân-ı istihsân görünür.*" notunu düşerek beğenisini ifade etmiştir (Tercüman-ı Hakikat 20 Haziran 1883, S. 1510).

Sadri'nin gazellerinden ikisi eğitim içeriklidir. Birisinin redifi "maârif" olup şu beyit ilgili gazelindendir:

Ahz-i tedenni eyler hem-meclis-i edânî

Kesb-i terakki eyler hem-sâye-i maârif (Saadet 12 Teşrinisani 1885, S. 263).

Diğer gazelinden alınan aşağıdaki beytinde Sadri kalpten cehlin karanlığını uzaklaştıracak şeylerin; ilm nuru, anlayış şulesi ve yumuşaklığın ışığı olduğunu söyler:

Nûr-ı ilm ü şu'le-i fehm ü ziyâ-yı hilm ile

Kalpden zulmât-ı cehli dem-be-dem dûr etmeli (Saadet 12 Teşrinisani 1885, S. 270)

İmâdüddin Vasfi

İlgili gazetelerden tespit ettiğimiz bir başka isim, Şirvanlı İmâdüddin Vasfî'dir. Vasfi'nin Tercüman-ı Hakikat'te 2 gazeli bulunmaktadır. Gazetede yer alan şiirlerinde "*Maârif Nezâret-i Celîlesi Meclis Kalemi Ketebesinden Şirvanî İmâdüddin Vasfî*" künyesiyle anılan şairin aynı zamanda devlet memuru olduğu anlaşılıyor.

Vasfi, gazetenin 1402 sayılı nüshasında yayımlanmak üzere gönderdiği gazelinin başına bir not eklemiştir. Bu nota göre aynı gazetenin 1400 sayılı nüshasında başka birisi adına "muhammes" başlığıyla bir şiir yayımlanmıştır. Şairin iddiası, bu şiirin "muhammes" değil "tahmis" olması gerektiği yönündedir. Zira zemin şiir kendisinin gazeteye gönderdiği şiirdir:

Aceb men' etdi mi bilmem rakîb-i bed-likâ şimdi

Gözüm yollarda kaldı gelmedi ol bîvefâ şimdi

……

Bana mekr eyleyen düşmanları kahr eylesin Mevlâ

Seherdir Vasfiyâ makbûl olur her bir duâ şimdi (Tercüman-ı Hakikat 13 Şubat 1883, S. 1402).

Muallim Naci gazete adına hem şiiri yayımlamış hem de "Seherdir Vasfiyâ…" mısraındaki "*Vasfiyâ'yı şüphesiz tahvîl etmiş olduğı anlaşılan edîb Beyefendinin buna bir cevap vermek mecburiyetinde bulunacağı şüphesizdir.*" notunu eklemiştir.

Vasfi'nin ikinci şiiri aynı gazetenin 1403 sayılı nüshasında yayımlanmıştır. 9 beyit olan gazelin matla ve makta beyitleri şöyledir:

Öpmüşüm geh rûyını geh la'l-ı handânın senin

Görmüşüm in'âm u ihsân-ı firâvânın senin

Rûz u şeb söyler ruh u zülfin hevâsıyla gazel

Vasfi-i şîrîn-zebân u mest ü hayrânın senin (Tercüman-ı Hakikat 14 Şubat 1883, S. 1403).

Müznib

Tercüman-ı Hakikat'te tespit ettiğimiz Şirvanlı bir başka şair Müznib mahlaslıdır. Müznib Şirvani'nin biri gazel diğeri de kıta şeklinde iki manzumesi yayımlanmıştır. Her iki şiirinde de şiirinin önünde muharrire hitaben yazdığı birkaç satırlık açıklama ve şiirinin yayınlanması talebi vardır. Gazelinin yayımlandığı nüshada Muallim Naci'nin kısa bir değerlendirmesi de mevcuttur.

"Eş-şirvanî (Fatih'te Müznib)" serlevhasıyla yayımlanan şiirin matla ve makta beyti şöyledir:

Olmadı cânân benim bir lahza hâlimden habîr

Bunca derd ü âh âh u infiâlimden habîr

Sanmasın cânân beni bu aşk ile olmam helâk

Müznibâ bir gün olur ol iştiâlimden habîr (Tercüman-ı Hakikat 10 Mayıs 1883, S. 1475).

İlgili gazelin sonunda Tercüman-ı Hakikat adına açıklama yapan Muallim Naci, "*İmzânızdaki "Fatih'de" kaydından ziyâde talebe-i ulûmdan olduğunuza delâlet etmekte olan asel-i musaffâyı görünce aşkın ne bilür zevkini sûfî-i asel-nûş /Anlar mı ayık neşvesini âlem-i âbın" diyeceğimiz geldi. Fakat gazelinizi okuyunca ince bir zevk-i şâirâneye mâlik olduğunuzu anlayıp memnûn olduk.*" değerlendirmesinde bulunmuştur.

Şair, "*Abdülkerim Sâbit Bey Efendinün mehtâb-ı âlem-ârâsını mütâla münasebetiyle*" önceden yazmış olduğu bir "kıt'a"sını yayınlanmak üzere göndermiştir. 6 bentten oluşan manzumenin matla ve maktaı aşağıya alınmıştır:

Aks-i ziyâ-yı hakkı vermiş o mâha hurşîd

Bedrin kemâl-i hüsni vermiş ukûle hayret

...

Bu lutf bu kerâmet âsâr-ı rahmetindir

Bürhân-ı izzetindir idrâke basiret (Tercüman-ı Hakikat 9 Haziran 1883, S. 1501).

Ziya-yı Şirvani

Tespit ettiğimiz Şirvanlı son şair Ziya-yı Şirvânî'dir. Onun Tercüman-ı Hakikat'te yayımlanmış bir gazeli bulunmaktadır. Söz konusu gazel "nazire" başlığını taşır. Muallim Naci'nin "henüz" redifli gazeline yazılan çok sayıda nazireden birisidir. Gazetenin 1567 sayılı nüshasında yayımlanan gazelin başında "*Talebe-i ulûmdan Ziyâ-yı Şirvânî tarafından gönderilmiştir*" notu vardır. Şair hakkındaki bilgilerimiz bu kadar olup hangi okulda talebe olduğuna dair de bir bilgimiz yoktur. Şair, şiirin son beytinden Şirvan'a olan hasretini ve gurbette oluşunu ihsas ettirmiş olmalıdır:

Bâde-i şevk-i cemâl etmiş beni gûyân henüz

Rûz u şeb pervâne-veş şem'-i gama sûzân henüz

...

Hâk-i gurbette vücûdun mahv olursa ey Ziyâ

Hâne-i dilden çıkar mı safvet-i Şirvân henüz (Tercüman-ı Hakikat 27 Ağustos 1883, S. 1567).

Karabağlı Şairler

Karabağ, Hz. Osman döneminde fethedilmiştir. XI. Yüzyılda Büyük Selçukluların kontrolüne geçen bölgeye bu tarihlerden itibaren Oğuz göçü başlamıştır. Sonrasında ırak Selçuklularının kontrolüne geçen Karabağ, İldenizliler, İlhanlılar, Timur ve Akkoyunlu idaresinde kalmış, sonrasında Safevilerin eline geçmiştir. 1578 yılında Osmanlı idaresine geçen Karabağ 1603 yılında tekrar Safevilerin eline geçmiştir. XVIII. Yüzyıla kadar Safevilerin kontrolünde olan bölge 1724 yılında Ruslarla yapılan antlaşmayla Osmanlı'ya bırakılmıştır. 1736 tarihinde tekrar İran'ın kontrolüne geçmiştir. İç karışıklıkların hüküm sürdüğü bölgede 1747'de Penah Ali, Karabağ Hanlığını kurmuştur. Rus-İran savaşları sonrasında Ruslara bırakılan Hanlık 1822'de hanlık sıfatı alınarak Bakü vilayetine, arkasından Gence vilayetine bağlanmıştır. 1905'te Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Uzun süre Ermenilerin hak iddia ettiği Karabağ 1992 yılında Rus destekli Ermenilerin eline geçmiştir (Aydın 2001: 367-68). Hocalı katliamının da yaşandığı bölge 2020 yılında Ermenilerden kurtarılarak yeniden Azerbaycan topraklarına dâhil olmuştur.

Kültürel zenginliğin de kaynağı olan Karabağ'ın zenginliği şiire de yansımıştır. Tezkirelerde 4, TEİS projesinde ismi anılan 1 olmak üzere Karabağlı 5 şair bilinmektedir (Tuman 1999: 2-63; TEİS 2022).

Karabağlı Mehmet Sadi

Tercüman-ı Hakikat ve Saadet gazetelerinde kendisine yer bulan Karabağlı Sadi mahlaslı Sadeddîn Karabaği sözü edilen kaynaklara girmemiştir. Gazeteye gönderilen şiirlerde künyesi "*Sadettin (Bursa Talebe-i Ulûmundan Karabağî)*" biçimindedir. Saadet gazetesinin 1304 numaralı nüshasında "*Mehmed/Muhammed Sa'dî*" künyesi yer almıştır. Buradan şairin adının Mehmed/Muhammed olduğunu öğreniyoruz. Mehmed Sadi'nin Tercüman-ı Hakikat gazetesinde 5, Saadet gazetesinde de üç şiiri olmak üzere tespit edebildiğimiz 8 şiiri vardır.

Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 1604 numaralı nüshasında yayımlanan şiiri nasihatamiz bir şiirdir. Şiirde, devrindeki hareketliliğe katılmadan işine odaklanan bir insan profili çizmektedir. Bosnalı Alaeddin Sabit'in aynı vezin, kafiye ve içerikteki şiirine (Sabit, 1991: 523) nazire özelliği taşıyan gazel 9 beyit olan zemin şiire göre daha kısadır. Bunu Sadeddin Şirvani'nin gurbete geliş amacıyla da irtibatlandırmak mümkündür:

Umûr-ı gayre karışma sakın vekîl gibi
Çekersin âkıbetinde zarar kefîl gibi

Ferâset ehli isen ihtiyâr-ı 'uzlet kıl
Sezâ değil olasın pîş-rev delîl gibi

Kusûr ederse 'adû ahz-i nâra meyl etme
Müyesser olsa bile 'afv kıl Celîl gibi

Muhabbetinde o şûhun atılsan âteşe de

Şikâyet eylemeyip sabr kıl Halîl gibi

Tutuşmuş âteşe Sa'dî yanar firâkında

Zülâl-i vaslını cârî-i selsebîl gibi (Tercüman-ı Hakikat 8 Teşrinievvel 1883, S. 1604).

Daha önce sözü edildiği gibi Sadi'nin Sadri ile müşterek bir gazeli de vardır *(*Tercüman-ı Hakikat (23 Nisan 1883, S. 1461). Sadi'nin Saadet gazetesinin 1304 numaralı nüshasında yayımlanan gazeli gazeteye;

"*Efendim hazretleri*

Delâlet-i âcizânemle cerîde-i ferîdelerinin edebiyât kısmına derç olunmak üzere ihyâ-yı 'âcizîden dersimde bulunan Sa'dî tarafından irsâl olunan ve sûreti bâlâya alınan gazelin ba'de't-tashîh derç ü neşri menût-ı re'y-i âlîleridir. Ol bâbda…" notuyla hocası tarafından gönderildiği anlaşılıyor.

Dağıstanlı şairler

Dağıstan, tarih boyunca kavimlerin geçiş güzergâhı olmuş önemli bir geçit merkezidir. 650'li yıllarda Müslüman Arapların Derbend'i fethi ile başlayan süreçle birlikte Müslüman kültürün yaygınlığı başlamıştır. XI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selçuklu Türklerinin bölgenin bir kısmını hâkimiyetleri altına aldıkları görülür. 1222 yılında Moğol istilasına uğrayan bölge XI-XII yüzyıllarda Kumanlar (Kıpçaklar)'ın Dağıstan'a kadar gelişleri bölgenin Türkleşmesinde rol üstlenmiştir. Safevîler, Osmanlılar ve Rusların nüfuz mücadelesine sahne olan bölge bugün Rusya Federasyonuna bağlı özerk bir cumhuriyet statüsündedir (Buniyatov 1993: 404-406).

Edebiyat tarihi kaynaklarında Divan tarzında yazan Dağıstanlı 7 şair yer almaktadır. TEİS projesinde yer alan 1 şair de buna eklendiğinde bilinen 8 şair bulunmaktadır. Bildirimiz çerçevesinde sözünü edeceğimiz Dağıstanî künyesiyle yer alan Ahmed Hamdî ve Tahir Efendi bahsi geçen kaynaklarda bulunmamaktadır.

Ahmet Hamdi

Dağıstani Ahmet Hamdi'nin Tercüman-ı Hakikat'te 19 şiiri bulunmaktadır. Saadet gazetesinde de şiirlerinin yer alması beklenen şairin Dağıstan künyesiyle ve Ahmet ismiyle kayıtlı bir şiirine rastlamadık. Saadet gazetesinde yalnızca Hamdî mahlaslı 4 şiir bulunmakla birlikte başka bir Hamdi'ye ait olabileceği düşünülerek buraya dâhil edilmemiştir.

Hamdi'nin birçok şiirine Muallim Naci'nin değerlendirmeleri dikkati çeker. Bazılarında değerlendirmeyi uzun tutmuştur. Bir gazelinde hem eksikliklere dikkat çekmiş hem de onu onore etmiştir:

Ham kadim giryân gözüm Ya'kûb şeklin gösterir

Bister-i gamda tenim Eyyûb şeklin gösterir

……

Merdüm-i çeşmim seper su gerd-i râh-ı aşkına

Hâk-i pâyınçün müjem cârûb şeklin gösterir

……

Arz-ı ruhsâr eylemiş ey Hamdi cânân gülşene

Şermden güller bütün mahcûb şeklin gösterir

Ahmet Hamdi'nin Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 848 sayılı nüshasında yer alan bu şiiri öncesinde Muallim Naci'nin bir önceki uyarılarına teşekkürü belirten ifadeleri vardır. Muallim Naci bu ifadelere cevap olmasını da gözeterek ilgili şiirin sonunda Tercüman-ı Hakikat adına değerlendirmelerde bulunmuştur. Naci'nin üslubunda Ahmed Hamdi'ye karşı farklı bir hassasiyet gözlenmektedir:

"Mesâdır-ı mehcûreden add olunan "sepmek" masdarına bedel şimdi lisânımızda (sirişk) kullanılmakta olduğundan "seper" yerine "serper" demek lâzımdır.

"Merdüm-i çeşmim seper su gerd-i râh-ı aşkına" mısraını:

"Merdüm-i çeşmim su serper gerd-i râh-ı aşkına" suretinde nazm etmiş olaydınız istediğiniz manâyı lisân-ı zamâne muvâfık olarak ***ifâde buyurmuş olurdunuz****. Şiirde (Hamdî) gibi kelimelerin medsiz geçilmesi câiz olamayacağını* ***arz eylerim***.

"Arz-ı ruhsâr eylemiş ey Hamdi cânân gülşene"

mısraını meselâ:

"Gülşene dildâr Hamdî arz-ı ruhsâr eylemiş"

heyetine koysanız (Hamdî) lüzûmı kadar medd edilmiş olur. Erbâb-ı zevk ü aşkın karîn-i tasdîki olacağı vech ile bu gazeliniz pek değerlidir. Size gâlibâ "Fuzûlî" muallimlik ediyor. Bununla berâber bizi ***muallim ittihâz etmeye tenezzül buyuruşunuz*** *şâyân-ı teşekkür bir iltifâttır. Biz hem müteallim hem muallimiz. Nasıl isterseniz öyle tanıyınız.* (Naci, 1302: 204-206).

Muallim Naci, Tercüman-ı Hakikat gazetesinde idare ettiği sütundaki şiir ve değerlendirmeleri ayrı bir kitapta toplamış ve Muallim ismiyle yayımlamıştır (1302). İlgili yayında bir bütün olarak takip edilebilen ve Mesud Beyin "gark-ı nûr" redifli şiirine yazıldığı anlaşılan nazireler silsilesinden biri de Hamdi'ye aittir. 7 beyitlik nazire "*Ahmed Hamdi Beyefendinin Nazîre-i Belîğâneleridir.*" başlığıyla verilmiştir.

Âteşîn rûyundan olmuş bak süveydâ gark-ı nûr

Tûrı gûyâ eylemiş berk-ı tecellâ gark-ı nûr

……

Mihr-i âlem-gîr-i feyzim oldu ey Hamdî bugün

Şevk-i tab'ımdan cihân-ı aşk u sevdâ gark-ı nûr (Naci, 1302: 293).

Hamdi'nin bir başka "nazire" başlıklı şiiri de Muallim Naci'nin "henüz" redifli şiirine yazdığı naziresidir:

Mest idim ben yok iken meyhâne-i imkân henüz

Dil atardı na'ralar hâmûş iken rindân henüz (Naci, 1302: 313-314).

Hamdî'nin aynı şiire bir de tahmisi mevcuttur:

Tahmîs

Sergüzeştim yâd edip bak ağlıyor yârân henüz

Duymamışdır böyle müdhiş vak'a bir insân henüz

Bilmiyorsun kadrimi ey bî-vefâ cânân henüz

Meşhedimde şevk-i kûyunla revândır kan henüz

Görmedi tîğin benim kâ'bemde bir kurbân henüz

..

Tûr-ı ma'nâ manzar-ı Mûsâ-yı endîşemdedir

Âlem-i bâlâ yed-i Îsâ-yı endîşemdedir

Kâf-ı istiğnâ reh-i Ankâ-yı endîşemdedir

Lâ-mekân meydânı zîr-i pây-ı endîşemdedir

Vermedim Nâcî Burâk-ı tab'ıma cevlân henüz (Naci, 1302: 314-317).

Tahmisle ilgili değerlendirmelerde de bulunan Naci, Hamdi için hayli sitayişkâr ifadeler kullanmıştır:

"Hazret-i Hamdî bu ârifâne eseriyle yine erbâb-ı dile vecd-âver olmuştur.

Sözleri cûşiş-efzâ-yı mehâfil-i rindân olmakta bulunduğu gibi "Zühd-i huşk ashâbı müstesnâ olmak üzere mecâmi-i zühhâdı dahi hisseyâb-ı şevk-i hakîkat eylemektedir. İftihâr olunur.

Nasıl iftihâr edilmesin ki maârifçe mâni-i kemâl olacak bin türlü gavâil-i tesâdüf eden zamânımızın nevâdir-i tabî'atdan add olunacak sûrette yetiştirmekte olduğu müşârünileyh gibi fesâhat-perdâzân-ı milletin âsârıyla sahîfelerimiz müzeyyen görülmektedir.

Bizce en büyük medâr-ı memnûniyet böyle suhenverân içün vâsıta-i intâk olmakta bulunuşumuzdur…(Naci, 1302: 314-317).

Naci'nin Hamdi Beyin "altıncı dâire-i evrâk" memurluğunda bulunuşuna itirazı vardır. "*Bir şâiri evrakçılıkla işgâl etmek ulüvv-i tab'ını tenzîle dâ'ire-i fikrini tazyîka çalışmak demek olduğu için vâkı'a bu cihet şâyân-ı te'essüfdür. Fakat bu te'essüf muvakkattır. Zîrâ ehl-i isti'dât ve ma'rifeti en ziyâde mazhar-ı nazar-ı iltifât buyurmakta olan bir pâdişâh-ı me'âlî-penâhın asr-ı terakkîsindeyiz."* diyerek yönetime de mesaj göndermiştir (Naci, 1302: 314-317).

Hamdî'nin bir başka tahmisi Mesud Beyin şiirine yazılmıştır. "*Altıncı Daire-i Belediye Evrak Müdîri fahrü'ş-şuarâ Ahmet Hamdi Bey Efendinin geçenlerde neşrolunan kıt'a-i Mesud'a yazmış olduğu tahmîs-i belîgânedir*" başlığıyla neşredilmiştir:

Bir cihângîrâne gavgâ geldi pîş-i çeşmime

İnhizâm-ı çend a'dâ geldi pîş-i çeşmime

Satvet-i ecdâd u âbâd geldi pîş-i çeşmime

Şanlı bir meydân-ı heycâ geldi pîş-i çeşmime

Olmada her fırkadan nîrân-ı gayret müncelî

……

Rezmi ru'b-endâz olur ehl-i hevânın kalbine

Lerzeler îrâs eder pîr ü cevânın kalbine

Azmi gayret-bahş olur her kahramânın kalbine

Başka bir kuvvet verir cengâverânın kalbine

Kalb-i leşkergâhda oldukça Hazret müncelî

Muallim Naci, Tercüman-ı Hakikat adına "*Ahmed Hamdi Bey Efendiye arz-ı teşekkürde kendisinden kıt'anın tahmîsini ricâ etmiş olan erbâb-ı istifâde ile bi'l-iftihâr hem-zebân oluruz.*" takdir cümlesiyle mukabele etmiştir (Naci, 1302: 335-355).

Hamdî'nin bir başka tahmisi yine Mesud'un "gözlerin" redifli gazeline yazılmıştır. Aynı gazele naziresi de bulunan Hamdi'nin tahmisi "*Şâir-i Meşhûr Ahmed Hamdi Beğ Efendinindir: Tahmîs-i Gazel-i Mesud*" başlığıyla verilmiştir. Tahmis;

Eyleyip îfâ-yı resm-i nîk-hâhı gözlerin

Eylemiş irşâd pek çok merd-i râhı gözlerin

Etmiyor taltîf erbâb-ı melâhî gözlerin

İltifât eyler ilâhiyyûna gâhî gözlerin

Ben dahi anlardanım görsün ilâhî gözlerin

...

matla bendiyle başlamaktadır (Naci, 1302: 357-359). Naci, değerlendirmesinde Hamdi'yi överken Mesud hakkında da kimi ipuçları verir:

Bir zaman mihnet-âzmâ-yı gurbet iken:

Bir nev-suhen latîf meşreb

Kalsın mı refîk-i nüktedânsız

Bir tâze-zebân-ı aşkı yâ Rab

Öldür de bırakma hem-zebânsız

nevâ-yı dil-sûzuyla ilân-ı teessür etmiş ve az sonra hem-zebân kıyâs ettiği adamlardan bin dil-şiken söz işitmiş olan Mesud şimdi Hamdi Bey Efendi gibi arkadaşlara mâlik bulunduğu için ne kadar şükr ü iftihâr etse çok değildir." (Naci, 1302: 357-359).

Muallim Naci'nin Ahmed Hamdî ile diyaloğu güçlüdür. Muhtemelen yüz yüze görüşmeleri ve dostlukları da vardır. Bir şiirini Hamdî'nin tahmis ettiğini, şu cümlelerle duyurur: "*Bundan beş altı sene evvel söylenmiş ve geçenlerde bir münâsebetle Ahmed Hamdi Bey Efendiye arz edilmiş olan gazel-i âtî bu kerre mîr-i müşârünileyh tarafından şu vechile tahmis buyurulmuştur.*" Hamdi bir bent daha ilavesiyle 9 bentlik bir tahmis yazmıştır:

Mâhirem ben gerçi her müşkül sözü te'vîlde

Mübtedîyem kıssa-i zülfün fakat tatvîlde

Âcizem esrâr-ı hatt u hâlini tasvîrde

Cûş-ı hayretden tecellî-hâne-i tahyîlde

Lâl olur dil beyyinât-ı hüsnini tertîlde

……

Çarh benden rif'at-âmûz olsa Nâcî çok mudur

Şu'le-i feyzimle şeb rûz olsa Nâcî çok mudur

İktidârım şöhret-endûz olsa Nâcî çok mudur

İştihârum âlem-efrûz olsa Nâcî çok mudur

Berk urur arş üzre nâmım levha-i tebcîlde (Naci, 1302: 359-362).

Tahir

İlgili gazetelerde Dağıstan künyesinin geçtiği bir başka isim de Tahir Efendi'dir. Tercüman-ı Hakikat'te 1 şiiri bulunan şairin şiirinin başında "Aksaray'da 211 Numaralı Kıraathanenin Müdürü Bosna Muhacirlerinden Dağıstanî Tâhir Bendeleri" kaydı bulunmaktadır. Bosna'dan göç ettiği anlaşılan Tahir Efendi'nin Dağıstani künyesini nereden aldığına dair kesin bir bilgimiz yoktur. Muhtemelen aslen Dağıstanlı ancak Bosna'da ikamet ederken muhacir olmuş bir isimdir.

Tahir Efendi, Abdulhamid Han'ın cülusuna kıta nazım şekliyle bir methiye yazmıştır. 18 beyitten oluşan şiirin yayımlandığı tarih 1 Eylül 1890'dır. Klasik övgü özelliğini gösteren şiir, ya önceden yazılmış, yayımlanma tarihi bu ya da;

Eylesin sâl-i cülûsun çok zamân tebrîk halk

Sen mu'ammer ol bu millete hemân tâ nefh-i sûr

beytinde söylendiği gibi cülusunun yıldönümü münasebetiyle yazılmıştır:

Habbeẕâ sultân-ı gâzî hazret-i 'Abdülhamîd

Eyledi tahta cülûs oldu cihân dâr-ı sürûr

Geldi eyyâm-ı sa'âdet oldu 'âlem kâmyâb

Çün bugün ol şâh-ı 'âlem emrini etti nüşûr

Zulmden el çekti artık bu sipihr-i kîne-ver

Şimdiden oldu peşîmân etti ol şeh çün ẓuhûr

……

Dâ'im olsun devletin ol şevketinle ber-karâr

Pâdişâhım çok yaşa sen dâ'im ol fethü'l-umûr

Hazret-i 'Abdulhamîd'in ey Hudâvend-i mu'în

Sâyesin bir an bu kemter kullarından etme dûr

Dâ'imâ Tâhir kulun vird-i zebânıdır bu söz

Câh-ı iclâlin mezîd etsin şehâ Rabb-i gafûr (Tercüman-ı Hakikat 1 Eylül 1890, S. 3641).

Sonuç

Sınırların yeniden çizildiği, toplumsal hareketliliğin fazla olduğu 19. Yüzyıl, Osmanlı özelde de Türk ve İslam dünyası için sarsıcı etkilerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Devlet-i Âliye, bir taraftan kendi iç meseleleriyle uğraşırken diğer taraftan başka egemenlikler altına girmiş soydaş ve din kardeşlerinin derdiyle de dertlenmiştir. Kendisinden ayrı kalmış topluluklarla iletişimini koparmamış, onlara destek vermeye gayret etmiştir.

Siyasi, askeri ve kültürel açılardan ilişkilerin devam ettirilmeye çalışıldığı bir ortamda eğitim de önemli bir başlık olarak gündemde olmuştur. Bütün dünya Müslümanlarının ve Türk dünyasının gözü İstanbul'da olmuş, oranın sevinciyle sevinmiş, üzüntüsüne ortak olmuştur. Yeniden toparlanmanın ya da problemlerin çözümünün belirleyici merkezi olarak kalmayı hep sürdürmüştür. Balkanlardan Afrika'ya, uzak Asya'dan Kafkaslara kadar geniş bir coğrafyanın hâliyle hâllenmiştir. Onların taleplerine elinden geldiğince cevap vermeye çalışmıştır.

Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren Orta Asya ile var olan eğitim ve kültür alanındaki iletişim ve işbirlikleri şartların zorluğuna rağmen 19. Yüzyılda da devam etmiştir. Bugün Azerbaycan ve Dağıstan sınırları içerisinde kalan bölgelerden İstanbul'a eğitim amacıyla çok sayıda öğrenci gelmiştir. Ortak bir eğitim anlayışı oluşturmak, Türkçenin eğitim dili olarak devamlılığını sağlamak, geleceğin nesillerini yetiştirmek amaçlı hoca desteği almak veya eğiticilerin eğitimini sağlamak amaçlı işbirlikleri olmuştur. Osmanlı devletinin egemen olduğu yerlerdeki huzursuzluklar; bölünüp parçalanmalar, toprak kayıpları, sürgünler vs. nedenleriyle söz konusu işbirliklerinin akıbetleri, sağlıklı kayıtlarının tutulamaması bu dönemdeki faaliyetlerin mahiyeti hakkında bize sağlıklı veriler sunmamaktadır.

19. yüzyılda yaygınlık kazanan gazetelerin gerek hızlı haber akışında gerekse edebî ve kültürel görünürlükte önemli katkıları olmuştur. Tercüman-ı Hakikat ve Saadet gazeteleri sözü edilen hususlar yanında edebî faaliyetlerin de görünür olduğu bir araç olarak işlev görmüştür. Muallim Naci, önce Tercüman-ı Hakikat, arkasından da Saadet gazetelerinde edebiyat sütununu idare etmiştir. Bu süreçte çeviriden hikâye ve roman türlerine, edebiyat eleştirisinden şiire kadar birçok eserin yayımlandığı bu sütun yeni yazar ve şairlere de hem görünüp tanınma fırsatı vermiş hem de yazar ve şair okulu işlevi görmüştür.

Bu sütunda şiirleri yayımlanan, edebiyat tarihi kaynakları diyebileceğimiz tezkireler, edebiyat tarihleri ve antolojilerde adı duyulmamış, bugün Azerbaycan ve Dağıstan sınırları içerisinde kalan şehir veya bölgelerde doğmuş 8 şair tespit edilmiştir. Bildirimizde bu isimlerin kimliği ve şiirleri hakkında bilgi verilmiş, bu şairlere ait 90 kadar şiir dökümü yapılmıştır. Şiirlerin ağırlık merkezini gazel nazım şeklinin oluşturduğu, bunun yanında kıta, rubai gibi nazım şekilleriyle ve medhiye türünde şiirlerin de yazıldığı görülmüştür.

Gazeteler, dönemi içerisinde edebiyat tarihinin vazgeçilmez kaynakları arasındadır. Onlar aracılığıyla okuyucuların genel beğenilerini, değişiklik önerilerini, edebiyat eleştirisini, fikri tartışmaların gidişatını takip etmek mümkündür. Yazılanlar aracılığıyla edebiyat tarihinin karanlıkta kalan taraflarının aydınlatılabileceği söz konusu isimler üzerinden örneklenmiştir. Bildirimizle, hem benzer çalışmaların yapılmasına kapı araladığımızı hem de söz konusu isimlerin takibini yapmak için bir başlangıç oluşturduğumuzu düşünüyoruz.

Kaynakça

"Fatih Ders-i Âmlarından Şirvanî Ali Nazmi Efendi'nin Üsküdar Mekteb-i İdadi Farisi Muallimliği'ne Tayin Talebi" **DH.MKT**. 199 72.

Ali Nazmî (1326). "Makale-i Mahsûsa", **Bayânü'l-Hak**, 2 Muharrem 1326, No: 4.

Aydın, Mustafa (2001). "Karabağ", **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul. C. 24, s. 367-368.

Aydın, Mustafa (2010). "Şirvan", **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul. C. 39, s. 204-206.

Binark, İsmet vd. (1993). **Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri Karabağ-Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy II, (1575-1918)**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınları.

Bosnalı Alaeddin Sabit (1991). Divan, Hz: Turgut Karacan, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Buniyatov, Ziya Musa (1993). "Dağıstan", **TDV. İslâm Ansiklopedisi,** C. 8, s. 404-406.

Eren, Nazmî Ali (2021). "Nazmî, Ali (Şirvanlı)", (yesevi.edu.tr), Erişim tarihi 20.05.2022.

İkdam Gazetesi, /13 Cemaziyelahir 1318/ 09.10.1900, s. 2256, s. 2, Sütun. 3.

Kırımlı, Hakan (1996). "Gaspıralı İsmail Bey", **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, C. 13, s. 392-95.

Kurnaz, Cemal (2012). **Avrasya'da Şair Göçü**, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara.

Muallim Naci (1302). **Muallim**, İstanbul. 384 s.

Öztürk, Cemil 1993. "Dârülmuallimîn", **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul. C. 8, s. 551-52.

Saadet Gazetesi

Şirvânî Nazmî (1306). **Nağme-i İştiyâk**, Dersaadet, Mahmut bey matbaası.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi

Tuman, Nâil (1949). **Tuhfe-i Nâilî, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri**, Haz: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, C. I-II. Ankara, Bizim Büro Yayınları.

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (yesevi.edu.tr) Erişim tarihi 20.05.2022.

AZERBAYCAN'IN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI BAĞLAMINDA EĞİTİM ALANINDAKİ GELİŞMELER

Development in Education in the Context of Sustainable Development Goals of Azerbaijan

Prof. Dr. Alikram ABDULLAYEV

ORCID ID: --------

Azerbaycan Cumhurbaşkanlığına bağlı Devlet İdarecilik Akademisin'de eğitim-öğretimden sorumlu rektör yardımçısı, alikram@mail.ru

Doç. Dr. Elnur ALİYEV

ORCID ID: 0000-0003-4440-9118

Azerbaycan Cumhurbaşkanlığına bağlı Devlet İdarecilik Akademisin'de dekan, elnur.aliyev@dia.edu.az

ÖZET

Çalışmada Birleşmiş Milletler Teşkilatı Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi sonucunda uluslararası toplum tarafından kabul edilen Dünya'yı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi kapsamında yer alan nitelikli eğitim alanında ülkelerarası karşılaştırmalardan da yararlanmak suretiyle Azerbaycan'ın mevcut durumunun ortaya konulması ve bu bağlamda, milli önceliklerin tartışılması amaçlanmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti eğitim sistemindeki reformlar incelenmiş ve bu reformlar sonucunda nüfusun eğitim seviyesinde ilerlemeler analiz edilmiştir. Evrensel temel eğitimi sağlamak konusunda Azerbaycan'da kayda değer bir gelişme olmuştur. Azerbaycan binyıl kalkınma amaçları kapsamında temel eğitim konusundaki hedeflere ulaştığı sonucuna varılmıştır.

Bu kapsamda, nitelikli eğitimin temel özellikleri, ulusal ve küresel düzlemde önem taşıyan hususlar değerlendirilmiştir. Daha sonra ise, ilgili amaç kapsamında uluslararası toplumun kabul ettiği 2030 Gündemi kapsamında yer alan hedeflerden BM Sürdürülebilir kalkınma endeksi, dünya kalkınma göstergeleri ve diğer veriler çerçevesinde Azerbaycan'ın iyi-orta-kötü durumda olduğu hususlar ve nitelikli eğitim alanındaki politikalara ilişkin mevcut durumun değerlendirilmesi tartışılmaktadır. Bu çerçevede, Azerbaycan açısından öncelikli noktalar araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: sürdürülebilir kalkınma amaçları, Nitelikli eğitim, eğitim reformları, kamu politikası.

ABSTRACT

The study aims to identify the current situation in Azerbaijan and discuss national priorities in this regard, using international comparisons in the field of quality education in the framework of the "Transforming our World: Sustainable Development Agenda 2030" adopted by the international community as a result of the UN Sustainable Development Summit.

The reforms carried out in the education system of the Republic of Azerbaijan were studied and the achievements of the population at the level of education as a result of these reforms were analyzed. There has been a significant development in the provision of universal basic education in Azerbaijan. As a result, it was concluded that Azerbaijan has achieved the goals of basic education within the Millennium Development Goals.

In this context, the main features of quality education, issues of national and global importance were assessed. Then, the issues of Azerbaijan's good-average-bad situation and the assessment of the current situation in the field of quality education policy under the UN Sustainable Development Index, world development indicators among the goals of the 2030 Agenda adopted by the international community and other information were discussed.In this context, the priorities for Azerbaijan were studied.

Keywords: sustainable development goals, quality education, education reforms, public policy.

Giriş

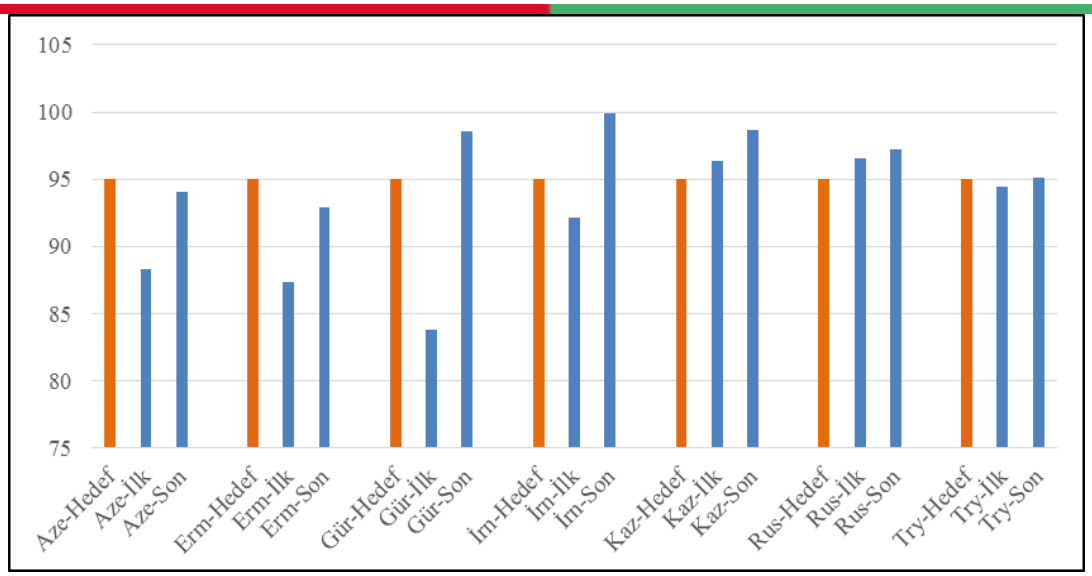
Vatandaşlara verilen eğitim; büyük ölçüde kendilerinin yararlanabileceği imkânları belirlemekte, bireysel becerilerin geliştirilmesini, mesleki hedeflerin gerçekleştirilmesini ve bireylerin topluma katılımını sağlamaktadır. Eğitim uluslararası toplum tarafından bir insan hakkı olarak değerlendirilmenin ötesinde diğer hakların gerçekleştirilmesini garanti altına alacak nitelikte bir hak olarak değerlendirilmektedir.

İnsanlara verilen eğitim; büyük ölçüde kendilerinin yararlanabileceği imkânları belirlemekte, bireysel becerilerin geliştirilmesini, mesleki hedeflerin gerçekleştirilmesini ve bireylerin topluma katılımını sağlamaktadır. Eğitim uluslararası toplum tarafından bir insan hakkı olarak değerlendirilmenin ötesinde diğer hakların gerçekleştirilmesini garanti altına alacak nitelikte bir hak olarak değerlendirilmektedir. Yüksek kaliteli kurumsallaşmış eğitim ve bireylerin toplumda eğitim kurumlarının dışında bile başarılı bir şekilde öğrenmelerine imkân sağlayan bir ortam çok önemlidir. Bu bakımdan, herkese kapsamlı ve adil nitelikte eğitim sağlanması ve hayat boyu öğrenme fırsatlarının teşvik edilmesi SK açısından özel önem taşımaktadır.

Binyıl Kalkınma Amaçları açısından Azerbaycan'daki gelişmeler:

Evrensel temel eğitimi sağlamak konusunda Azerbaycan'da kayda değer bir gelişme olmuştur. Bu noktada, Azerbaycan'da eğitimin niteliği haricinde göstergeler bakımından hedefe ulaşılmış olup bazı göstergeler son yıllarda gelişmeye devam etmiştir.

Evrensel Temel Eğitimi Sağlamak başlıklı Binyıl Kalkınma Amacı konusunda temel göstergelerden biri olan temel eğitime toplam kayıt oranına (net, yüzde oran) ilişkin Azerbaycan'ın ve seçilmiş ülkelerin başlangıç, hedef ve gerçekleşme durumlarını karşılaştırmalı olarak gösteren şekil aşağıda sunulmaktadır (Şekil).

Kaynak: Tac Economics, 2017 ve The World Bank, 2017 verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 1. Temel eğitime toplam kayıt (net, yüzde oran)

2000-2015 yılları arasında 15-24 yaş arası okuma-yazma oranı yüzde 100 seviyesindedir. Sözü edilen gösterge hem kadınlar hem de erkekler için benzerdir. 2000-2015 döneminde ilköğretimin net kayıt oranı, yüzde 99.2 seviyesinden yüzde 99.8 seviyesine yükselmiştir. 2000 yılında sırasıyla yüzde 99 ve 99.3 seviyesinde olan sözkonusu gösterge 2015 yılında erkeklerde yüzde 99.7 ve kadınlarda yüzde 99.8 seviyesine yükselmiştir. 2000-2015 döneminde ilköğretim bitirme oranı yüzde 92.8 seviyesinden yüzde 100 seviyesine yükselmiştir (SSC, 2017:2-4)

Azerbaycan'da ilk ve orta öğrenimdeki öğrencilerinin yüzde 100'e yakın bir temel eğitimle okullulaştırılması sözkonusu iken ortaöğretim ve yükseköğretimde bir daralma sözkonusudur. Bunun yanında eğitim kalitesi, işverenlerin milli ve uluslararası ihtiyaçlarını karşılayacak kadar gelişmemiştir (Scholz, 2017:11-12).

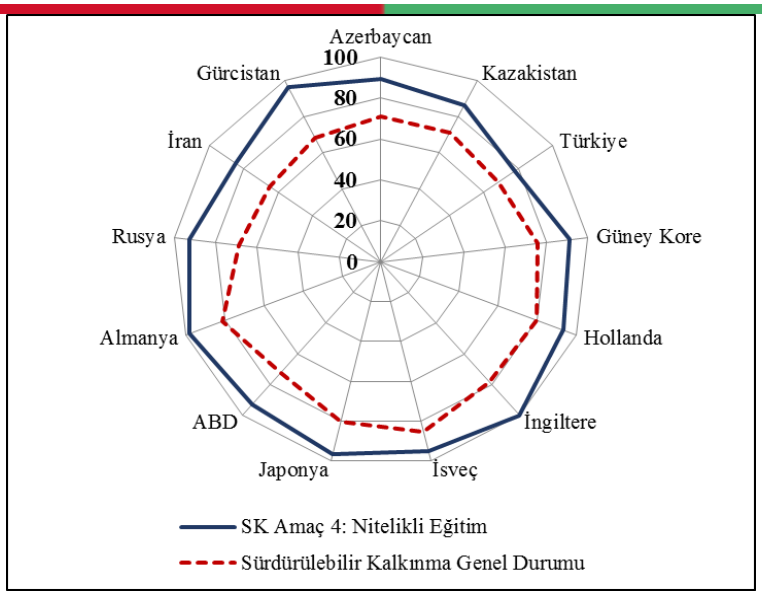
Evrensel Temel Eğitimi Sağlamak başlıklı Binyıl Kalkınma Amaçları önemli ölçüde "Herkesi kapsayan ve herkese eşit derecede kaliteli eğitim sağlamak ve herkese yaşam boyu eğitim imkânı tanımak" konulu 4 numaralı Sürdürülebilir kalkınma Amaçlarında karşılığını bulmuştur.

2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına göre Azerbaycan'ın Nitelikli Eğitim (Amaç 4) alanındaki gelişmeler

Uluslararası Karşılaştırmalar Çerçevesinde Azerbaycan'ın Durumu

Azerbaycan'ın ve seçilmiş ülkelerin Nitelikli Eğitim alanındaki durumları ile Sürdürülebilir Kalkınma alanındaki genel durumlarını karşılaştırmalı olarak gösteren şekil ile Azerbaycan'ın bu başlık altındaki temel göstergelerdeki durumunu gösteren tablo aşağıda sunulmaktadır (Şekil 0.1;

Tablo ***0.1***).

Kaynak: Sachs ve diğerleri, 2017 ekinde yer alan verilerden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 0.1. Azerbaycan'ın Seçilmiş Ülkelerle Karşılaştırılması: Nitelikli Eğitim

Söz konusu şekil (Şekil 0.1) incelendiğinde, Azerbaycan'ın ve karşılaştırıldığı diğer ülkelerin bu başlık altındaki durumlarının Sürdürülebilir Kalkınma alanındaki genel durumlarından iyi bir seviyede olduğu görülmektedir. Bununla beraber, gelişmiş ülkelerin eğitim alanındaki performansları Sürdürülebilir Kalkınma alanındaki genel performanslarının oldukça üzerindedir. Öte yandan, Türkiye ile İran'ın eğitim alanındaki performansları ile Sürdürülebilir Kalkınma alanındaki genel performansları arasındaki fark en az olan ülkelerdir. Ancak, bu başlıktaki uluslararası sıralamalar değerlendirilirken Sachs ve diğerleri (2017) çalışmasında eğitimin kalitesi konusunun endekse gerektiği ölçüde yansıtılmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 0.1. Nitelikli Eğitim Alanında Azerbaycan'ın Temel Göstergeleri

Gösterge	**Değer**	**Derece**
Net ilkokul okullaşma oranı (yüzde)	94.1	Orta
Beklenen eğitim yılı (yıl)	11.2	Orta
15-24 yaş grubundaki okur-yazar oranı (yüzde)	100.0	İyi

Kaynak: Sachs ve diğerleri, 2017:150-151.

Azerbaycan'ın eğitim alanındaki temel göstergeleri incelendiğinde 15-24 yaş grubundaki okur-yazar oranı bakımından Azerbaycan'ın durumunun iyi olduğu görülmektedir. Net ilkokul okullaşma oranı ve beklenen eğitim yılı göstergelerinde ise Azerbaycan'ın durumunun orta seviyede olduğu görülmektedir.

Nitelikli Eğitim Alanındaki Politikalara İlişkin Mevcut Durumun Değerlendirilmesi

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası Azerbaycan eğitim sisteminin genel haklarını düzenlemekte ve teminat altına almaktadır. 1995 yılından beri Eğitim Bakanlığı tarafından ülkedeki eğitimin kalitesinin artırılmasına yönelik önemli adımlar atılmıştır. Bu kapsamda, 2000-2014 döneminde 10 adet Devlet Programı uygulamaya konulmuş, 2009 yılında Eğitim Kanunu kabul edilmiş, eğitim sisteminin modernleştirilmesinin hızlandırılması için 2013 yılında bir Başkanlık Kararnamesi çıkarılmış, 2015 yılında ise Eğitim Eylem Planı kabul edilerek uygulamaya konulmuştur (The Ministry of Economy, 2015: 46). Yoksul ailelerin çocuklarına yönelik uygulamalar, ilköğretim öğrencileri için ücretsiz yemeklerin yanı sıra kırsal kesimdeki öğrencilere ulaşım imkanı sağlanması ve yüksek öğrenimde 'SABAH' gibi projeler bu kapsamda değerlendirilebilecek özellikli uygulamalardır. Eğitim Bakanlığı, uluslararası işbirliğiyle, pedagojik eğitim ve öğretmen eğitimi için bazı stratejiler geliştirmiştir. Azerbaycan 2005 yılında Bologna sürecine katılmış ve eğitim kalitesini Avrupa standartlarıyla uyumlu hale getirecek adımlar atmıştır (Scholz, 2017:10).

Azerbaycan Cumhuriyeti eğitim sistemindeki reformları sonucunda nüfusun eğitim seviyesinde ilerlemeler kaydedildiği görülmektedir. Azerbaycan binyıl kalkınma amaçları kapsamında temel eğitim konusundaki hedeflere ulaşmıştır. 2000 yılında yüzde 92,8 seviyesinde olan ilkokul bitirme oranı yüzde 99,2 olan ilköğretimde net kayıt oranı 2010 yılında sırasıyla yüzde 100'e ve yüzde 99,8 oranına yükselmiştir (SSC, 2017a:2-3). 1999'da yüzde 98.8 seviyesinde olan 15 yaş ve üzerindeki nüfusun okuma yazma oranı 2015 yılında yüzde 100'e yükselmiş, aynı dönemde yüzde 85.2 seviyesinde olan genel orta öğretime katılım oranı yüzde 96.4'e çıkmıştır (The Ministry of Economy, 2015:51).

Eğitimle ilgili olarak; iş dünyasının talepleri ile eğitim kurumları tarafından öğrencilere verilen eğitim arasındaki beceri farkının kapatılması, gelir grupları ve kır-kent arasındaki orta ve yüksek öğrenime erişimdeki farklılıkların azaltılması ve orta ve yüksek öğrenimde kalitenin artırılması, okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması, hayat boyu öğrenme konusunda eğitim politikalarının geliştirilmesi ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları bağlamında eğitim müfredatının gözden geçirilmesi Azerbaycan'ın eğitim alanındaki en önemli gündem başlıklarıdır.

Azerbaycan'da yüksek öğrenim eğitimi alan öğrenci sayısı bölge ülkeleri ile kıyaslandığında oldukça az olduğu görülmektedir (Onder, 2013:34). Yüksek öğrenime katılım konusunda gelir grupları ve bölgeler arasında önemli eşitsizlik söz konusudur. Bu noktada, yüksek eğitim kurumlarının Bakü'de yoğunlaşmış olması (54 yüksek öğretim kurumunun 42'si) bu gelişmede önemli bir etkendir (The World Bank, 2015:114-115).

Verimliliğin artırılması için Azerbaycan'ın ekonomide ihtiyaç duyduğu beceriler ile mezunların becerileri arasındaki uçurumu kapatması ve eğitim sisteminin kalitesinin yükseltilmesi gerekmektedir. Sosyal ağ bağlantılarından bağımsız olarak gelir gruplarının, kadınların iş imkanlarının eşitlenmesi, istihdam piyasasında katılım ve sürdürülebilir verimlilik üzerinde olumlu bir etki yapacaktır (The World Bank, 2015:31).

Kırsal alanlardaki gençlerin eğitime katılımını güçlendirmek için Azerbaycan, kırsal bağlama uygun pratik ve teknik becerileri öğreten etkin ve verimli kırsal eğitimi desteklemelidir. Kırsal alanlardaki gençler için Azerbaycan'da petrol dışı en büyük sektör olan tarım sektörünün, teknolojilere erişim, girişimcilik becerileri ve sosyal pazarlama yoluyla daha hızlı gelişebileceği ve gençlere daha iyi imkanlar sahip sunabileceği değerlendirilmektedir (The World Bank, 2015:37). Kırsal alanda öğretmen açığının giderilmesi amacıyla kırsal

kesimde genç öğretmenlerin istihdamının teşvikine yönelik olarak 2015 yılından itibaren uygulamaya konulan politikaların bu kapsamda önemli bir ilerleme olduğu değerlendirilmektedir (The Ministry of Economy, 2015:49-50).

Eğitim sistemi, işverenlerin çoğunluğunun ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Eğitimdeki kalite eksikliği, yeterli yüksek ve mesleki eğitim eksikliği ve eğitim politikalarının geliştirilmesine özel sektör katılımcılığının sınırlı oluşu nedeniyle istihdam piyasasının talepleri ile eğitimle elde edilen beceriler arasında bir boşluğun olduğu ve bu kapsamda, en kritik beceri boşlukları olarak, işverenleri tarafından üniversite mezunları içerisinde teknik beceri, problem çözme, iletişim, takım çalışması ve liderlik becerileri olduğu istihdam ve üretkenliyin sağlanması önemli başlıklardır. Firma temsilcileri tarafından, ülkedeki eğitimin genç işçileri, işyerinde gerekli olan pratik becerileri ve güncel bilgi ile donatmadığı ve beceri boşluğunun yalnızca teknik becerileri değil, aynı zamanda üst düzey bilişsel ve sosyal davranış becerileri konusunda da sözkonusu olduğu görülmektedir (Onder, 2013:35; Rutkowski, 2015:1; The World Bank, 2015:114-115). Ekonominin çeşitlendirilmesi ve daha yüksek verimliliğe ulaşılması için yüksek öğrenime erişimin ve kalitenin artırılmasına yönelik yatırıma ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir (The World Bank, 2015:98).

Azerbaycan'da orta öğrenim, mesleki eğitim ve yüksek öğrenim rekabetçi bir ekonomiyi desteklemek için gerekli becerileri sağlamamaktadır. Üniversitelerdeki imkânlar yıllar geçtikçe artmış olmakla beraber internete erişim veya çevrimiçi yönetim platformu gibi gerekli iyileştirmeler konusunda istenen ölçüde ilerleme sağlanamamış olmaması üniversite eğitiminde kalite artışını sınırlandıran bir unsur olarak görülmektedir (Scholz, 2017:12).

Azerbaycan'da erken çocukluk eğitimi, çocuk bakım hizmetlerinin geliştirilmesi alanında her ne kadar gelişmiş ülkelerle kıyaslanamayacak ölçüde olsa da ilerlemeler sağlanmış ve yüzde 14,2 seviyesine yükselmiştir (The Ministry of Economy, 2015:49-50). Bu bağlamda, okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır.

Bunun yanında, hayat boyu öğrenme konusunda eğitim politikalarının geliştirilmesi ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları bağlamında eğitim müfredatının gözden geçirilmesi Azerbaycan'ın eğitim alanındaki diğer önemli gündem başlıklarıdır.

Nitelikli Eğitim Alanında Azerbaycan'daki Mevcut Kurumsal Çerçeve

Azerbaycan'da Nitelikli Eğitim alanındaki hedeflerle ilgili olarak kamu idarelerinin mevcut görev tanımları ve fonksiyonları incelenmesi neticesinde sözkonusu hedeflerde yer alan politika tedbirlerinin yürütülmesinden sorumlu olan kurumlar ile bunların ilgili olduğu idarelerin yer aldığı kurumsal çerçeve aşağıdaki Tabloda gösterilmektedir.

Tablo 0. Nitelikli Eğitim Alanındaki Kurumsal Çerçeve

SK Hedef No	Sorumlu İdare	İlgili İdare
4.1.	Eğitim Bakanlığı	ÇSGB Maliye Bakanlığı Devlet Aile, Kadın ve Çocuk Meseleleri İdaresi Başkanlığı
4.2.	Eğitim Bakanlığı	Maliye Bakanlığı
4.3.	Eğitim Bakanlığı	Maliye Bakanlığı
4.4.	Eğitim Bakanlığı	ÇSGB
4.5.	Eğitim Bakanlığı	Devlet Aile, Kadın ve Çocuk Meseleleri İdaresi Başkanlığı Devlet Kaçkınlar ve Mecburi Göçmen Meseleleri İdaresi Başkanlığı
4.6.	Eğitim Bakanlığı	Devlet Aile, Kadın ve Çocuk Meseleleri İdaresi Başkanlığı Adalet Bakanlığı (Belediyelerle İş Merkezi)
4.7.	Eğitim Bakanlığı	Devlet Aile, Kadın ve Çocuk Meseleleri İdaresi, Kültür ve Turizm Bakanlığı ÇTKB Adalet Bakanlığı (Belediyelerle İş Merkezi)
4.a.	Eğitim Bakanlığı	Maliye Bakanlığı Devlet Aile, Kadın ve Çocuk Meseleleri İdaresi Başkanlığı
4.b.	Eğitim Bakanlığı	Maliye Bakanlığı
4.c.	Eğitim Bakanlığı	Maliye Bakanlığı

Tablodan da görüleceği üzere, bu başlık altındaki sorumlu kuruluşlar içerisinde Eğitim Bakanlığının öne çıktığı görülmektedir. İlgili Kuruluşlar içerisinde ise genellikle Maliye Bakanlığı, Devlet Aile, Kadın ve Çocuk Meseleleri İdaresi Başkanlığı, Devlet Kaçkınlar ve Mecburi Göçmen Meseleleri İdaresi Başkanlığı yer almaktadır.

Sonuç

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in eğitim sistemindeki başarılı reformları sonucunda nüfusun eğitim seviyesinde ilerlemeler kayd edilmiş ve evrensel temel

eğitimi sağlamak konusunda Azerbaycan'da kayda değer bir gelişme olmuştur. Azerbaycan binyıl kalkınma amaçları kapsamında temel eğitim konusundaki hedeflere ulaştığı sonucuna varılmıştır. Azerbaycan'da eğitimin gelişimi, çocuk ve gençlerin dünya standartlarına uygun eğitimle temini, yüksek vasıflı personel yetiştirilmesi ülke Cumhurbaşkanının petrol sermayesini anlığın, uzmanlığın gelişmesine çevirmek stratejisinin önemli bir bölümüdür.

Azerbaycan Cumhuriyeti eğitim sistemindeki reformları sonucunda nüfusun eğitim seviyesinde ilerlemeler kaydedildiği görülmektedir. Azerbaycan binyıl kalkınma amaçları kapsamında temel eğitim konusundaki hedeflere ulaşmıştır. 2000 yılında yüzde 92,8 seviyesinde olan ilkokul bitirme oranı yüzde 99,2 olan ilköğretimde net kayıt oranı 2010 yılında sırasıyla yüzde 100'e ve yüzde 99,8 oranına yükselmiştir (SSC, 2017a:2-3). 1999'da yüzde 98.8 seviyesinde olan 15 yaş ve üzerindeki nüfusun okuma yazma oranı 2015 yılında yüzde 100'e yükselmiş, aynı dönemde yüzde 85.2 seviyesinde olan genel orta öğretime katılım oranı yüzde 96.4'e çıkmıştır (The Ministry of Economy, 2015:51). Azerbaycan'ın eğitim alanındaki temel göstergeleri incelendiğinde 15-24 yaş grubundaki okur-yazar oranı bakımından Azerbaycan'ın durumunun iyi olduğu görülmektedir. Net ilkokul okullaşma oranı ve beklenen eğitim yılı göstergelerinde ise Azerbaycan'ın durumunun orta seviyede olduğu görülmektedir. Azerbaycan'da yeni okulların inşası, eskilerinin tamiri ve modernize edilmesi için Haydar Aliyev Vakfı tarafından kaydı değer ölçüde büyük işler yapılmıştır.

Yüksek kaliteli kurumsallaşmış eğitim ve bireylerin toplumda eğitim kurumlarının dışında bile başarılı bir şekilde öğrenmelerine imkân sağlayan bir ortam çok önemlidir. Bu bakımdan, herkese kapsamlı ve adil nitelikte eğitim sağlanması ve hayat boyu öğrenme fırsatlarının teşvik edilmesi sürdürülebilir kalkınma açısından özel önem taşımaktadır. Eğitimle ilgili olarak; iş dünyasının talepleri ile eğitim kurumları tarafından öğrencilere verilen eğitim arasındaki beceri farkının kapatılması, gelir grupları ve kır-kent arasındaki orta ve yüksek öğrenime erişimdeki farklılıkların azaltılması ve orta ve yüksek öğrenimde kalitenin artırılması, okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması, hayat boyu öğrenme konusunda eğitim politikalarının geliştirilmesi ve Sürdürülebilir kalkınma amaçları bağlamında eğitim müfredatının gözden geçirilmesi Azerbaycan'ın eğitim alanındaki en önemli gündem başlıklarıdır.

KAYNAKÇA

Onder, H. (2013). *Azerbaijan: Inclusive Growth in a Resource-Rich Economy*. Washington, DC: The World Bank. https://doi.org/10.1596/978-0-8213-9759-6

Rutkowski, J. J. (2015). *Azerbaijan Demand for skills*. The World Bank. Retrieved from https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/22508/Demand0for0ski0STEP0employer0survey.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Sachs, J., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Durand-Delacre, D., & Teksoz, K. (2017). *SDG Index and Dashboards Report 2017 - Global Responsibilities*. Retrieved from http://www.sdgindex.org/assets/files/2017/2017-SDG-Index-and-Dashboards-Report--full.pdf

Scholz, G. (2017). *From MDGs to SDGs in Azerbaijan : The Way to Sustainability and Inclusion*.

SSC. (2017c). *MDG Indicators of the Republic of Azerbaijan*. The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. Retrieved from http://www.stat.gov.az/source/millennium/source/MDG_en-05.01.2017.pdf

The Ministry of Economy and Development. (2015). *Millennium Development Goals Progress Report (2000-2014)*. Baku.

The World Bank. (2015a). *Azerbaijan Systematic Country Diagnostic*.

ŞAİRİN GÖZYAŞLARINA DOKUNMAK: FUZÛLÎ'NİN FARSÇA DİVAN'INDA GÖZYAŞI

Touching The Poet's Tears: Tears In Fuzûlî's Persian Divan

Prof. Dr. Bahir SELÇUK

ORCID ID: 0000-0001-9915-3100

Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
bahirselcuk@firat.edu.tr

ÖZET

Duygusal yoğunluğun yansıması olan gözyaşı, şiir dilinde sıkça karşılaşılan göstergelerden biridir. Özellikle aşk, ayrılık, çile, çaresizlik temalı lirik şiirlerde gözyaşı bir su damlası olmaktan çıkıp zengin çağrışımlara kapı aralayan renkli ve canlı bir objeye dönüşür. Türk edebiyatında ağlamak ve gözyaşı söz konusu olduğunda akla ilk gelen şairlerden biri Fuzûlî'dir. *Türkçe Divan*'ında olduğu gibi *Farsça Divan*'ında da ağlamak ve gözyaşına sıkça yer veren şair, neredeyse bütün şiirlerinde, aşk ıstırabını iliklerine kadar yaşayan bir âşık rolünde boy gösterir. Aşktan ve aşkın hâllerinden bîtâp düşmüş bu dertli âşığın en belirgin vasıflarından biri gözlerinden yaşın eksik olmamasıdır. Bu gözyaşlarının bireysel ve toplumsal yönleri ile şiire konu edildiği, daha çok aşk odaklı olduğu, bazen teskin ettiği bazen tesirsiz kaldığı, renk, şekil ve miktarı dolayısıyla çeşitli nesnelerle ilişkilendirildiği görülür. Böylece gözyaşı, kurmaca dünyada çağrışım değeri yüksek ve çok boyutlu bir obje olarak boy göstermiş olur. Bu çalışmada Fuzûlî'nin *Farsça Divan*'ındaki gazellerinde ağlamak ve gözyaşı kavramalarını nasıl ve ne şekilde ele alıp işlediği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Farsça Dîvân, ağlamak, gözyaşı.

ABSTRACT

Tears, which are the reflection of emotional intensity, are one of the frequently encountered indicators in the language of poetry. Especially in lyric poems with the themes of love, separation, ordeal, the tear turns from being a drop of water into a colorful and lively object that opens the door to rich connotations. When it comes to crying and tears in Turkish literature, one of the first poets to come to mind is Fuzûlî. The poet, who frequently gives place to crying and tears in his *Persian Dîvân*, as in his *Turkish Dîvân*, appears in the role of a lover who lives the pain of love to his bones in almost all of his poems. One of the most distinctive features of this troubled lover, who is weary of love and its states of affairs, is that his eyes are always teary. It is seen that these tears are the subject of poetry with their individual and social aspects, they are more love-oriented, sometimes soothing, sometimes ineffective, and associated with various objects due to their color, shape and amount. Thus, the tear appears in the fictional world as a multidimensional object with high connotation value. In this study, it will be focused on how and in what way Fuzûlî handled the concepts of crying and tears in his ghazals in his *Persian Dîvân*.

Keywords: Fuzûlî, Persian Dîvân, weeping, tears.

Gönüller aynasının cilası yaşlı gözdür.
Kimin gözü daha yaşlı ise onun yüreği
daha aydındır. (64/1)

GİRİŞ

Türkçe Sözlük'te[1] **ağlamak,** "üzüntü, acı, sevinç, pişmanlık vb.nin etkisiyle gözyaşı dökmek"; **gözyaşı** da "gözyaşı bezlerinin salgıladığı, bazı etkilerle akan duru sıvı damlacıklarından her biri, yaş" şeklinde tanımlanır. Dolayısıyla gözyaşı, duygusal bir reaksiyon olan ağlama eylemi ile ortaya çıkmaktadır. Elbette sözlükler ağlamaya sebep olan duyguları ve gözyaşlarını yansıtmakta kifayetsiz kalmaktadır. Ağlamak sadece duygu yoğunluğunun bir yansıması mıdır? Yoksa zaman zaman bir amaca ulaşmak için de başvurulan manipülatif ağlama ya da timsah gözyaşı denilen bir yöntem de olabilir mi? Sözlükler -en azından TDK Sözlüğü- buna dair bir şey söyle(ye)miyor.

Kaynaklarda gözyaşının biyolojik, fizyolojik, kimyasal özellikleri ile ilgili çeşitli bilgiler bulunmaktadır. İnsanların neden ağladığına dair dünden bugüne farklı ve dikkat çekici şeyler söylenmiştir. İnsanların neden ağladığına dair görüş ileri süren ilk araştırmacılardan biri olan Darwin (Saltuerk 2016) bu hususta iki gerekçe öne sürer. Bunlardan biri, ağlamanın sosyal etkileşim ve iletişim biçimi olduğu yani ağlamanın bir sosyal davranış biçimi olduğu; diğeri vücudun fiziksel ve psikolojik strese karşı verdiği koruyucu fizyolojik bir reaksiyon olduğu…

Gözyaşının çeşitleri ve hangi gerekçelerle üretildiği üzerine farklı görüşler mevcuttur. Genelde üç çeşit gözyaşından bahsedilir. "Bazal gözyaşları" gözlerin sürekli kaygan ve nemli kalmasını sağlamaktadır. Bunlar gözümüzde her zaman var olan, gözleri koruyan ve besleyen, kir ve kalıntılardan uzak tutan ve kayganlaştıran gözyaşlarıdır. "Refleks Gözyaşları" gözleri rüzgâr, duman vb. tahriş edicilerden korumak için mikroorganizmaları durduran antikorlar da içeren büyük miktardaki refleks yaşlarıdır. İnsanlara özgü gözyaşı türünün en gizemli olanı "duygusal gözyaşı"dır. Bilim insanları duygusal olarak neden ağlandığı hakkında kesin bir şey söylememektedir. Bir çeşit sessiz sinyal sistemi, toplumsal etkileşim aracı, tutkuyu yansıtma şekli, fiziksel, zihinsel ve duygusal problemlerle baş etme yolu, stresi hafifletme aracı… şeklinde çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Duygusal gözyaşlarının duygu durumunu dengelediği, yüksek düzeyde stres hormonu ACTH içerdiği, bir endorfin ve doğal ağrı kesici olan ensefalin içerdiği belirtilmektedir. Hülasa bazal ve refleks gözyaşlarının işlevleri farklı olsa da kimyasal yapıları benzerdir. Kimyasal bileşimi bazal ve refleks gözyaşının bileşiminden farklı olan duygusal gözyaşlarının işlevinin ne olduğu üzerine çeşitli görüşler olsa da nedeni hâlâ tam olarak anlaşılmış değildir (Saltuerk 2016; Sarıgül 2014: 79).

Tom Lutz, karmaşık veya mistik söylemle gizemli özelliklere sahip gözyaşının bir dilinin ve bu dilin bir dil bilgisi kuralının olduğunu söyler. Bu kuralların, kültür, kişinin toplumdaki statüsü (mesleki ve ekonomik durumu), cinsiyet, hormonlar, beyin biyokimyası, yetiştirilme, bireysel eşik gibi birçok yan ögeyle şekillendiğini belirtir. Dolayısıyla gözyaşının ne zaman ve ne şekilde döküleceğini bu şekillenmiş kurallar belirler. (Akt. Saltuerk 2016) Bütün bunlar gözyaşının cinsiyet, toplum, millet, din, statü, gelenek…vb.le bağlantısı olduğunu ortaya koymaktadır. Bir bebeğin, bir kadının, bir erkeğin, bir yaşlının, bir vaizin, bir delinin ağlaması;

[1] https://sozluk.gov.tr/ (25.06.2022)

yalnız başına ağlamak, milyonlar karşısında ağlamak; sessizce ağlamak, hıçkıra hıçkıra ağlamak, üstünü başını paralayarak ağlamak; ölüm karşısında ağlamak, yaralanan birinin ağlaması; sevinç gözyaşı dökmek; sıradan bir insanın ağlaması, bir devlet başkanının ağlaması… şeklindeki ağlamalar ve bu ağlama çeşitlerine şahit olan muhatapların durumu göz önünde bulundurulduğunda gözyaşı dökmenin sözlüklerdeki gibi birkaç kuru kelime ile tanımlanabilecek ve içinden rahatlıkla çıkılabilecek bir olgu olmadığı görülür.

Bireysel bir reaksiyon olan gözyaşının toplumdan topluma değişiklik arz edebileceği yadsınamaz bir gerçektir. Birtakım araştırmalar, Akdeniz ülkelerinde yaşayanların acıya karşı abartılı ağlama tepkisi verdiğini; İngiliz, İsveç ve Almanların daha az ağladığını; yetişkin-ağlayanların en çok bulunduğu ülkeler arasında Türkiye'nin ilk sırada yer aldığını; Japonların ilişkilerden kaynaklanan üzüntülere ağlarken, Batılıların ölüm ve ayrılığa daha fazla ağladığını; Bali'de Hindu geleneğinden dolayı cenaze törenlerinde çok seyrek ağlandığını, Yeni Zelanda'daki Maorilerin çok gözyaşı döktüğünü; Türklerde en çok ağlayan grupların dinî orijinli gruplar olduğunu belirtmektedir (Saltuerk 2016).

Dinler tarihine göz atıldığında dinî kaygılarla ağlama ve gözyaşı dökmenin Yahudi, Hristiyanlar arasında yaygın olduğu, manastırlarda gözyaşı döken rahiplerin ve ağlama ile ilgili İsrâiliyat'ta yer alan hikâyelerin sonraki dönemlerde zâhidleri de etkilediği kaydedilir (Uludağ 1992: 364). Hz. Âdem'in, işlediği zelleden dolayı düşüş yaşayınca pişmanlık gözyaşlarıyla Allah'tan af dilediği, Hz. Yakub'un gözlerini kaybedecek derecede oğlu Yusuf için ağladığı, Hz. Davud'un da günlerce ağladığı rivayet edilir (Uludağ 1988: 473-474). İslamî ve tasavvufî kaynaklara göz atıldığında hüznü, ince kalpliliği, pişmanlığı, çaresizliği, Allah korkusunu yansıtan ağlamanın övüldüğü, aşırı gülmenin yerildiği dikkat çeker. Kur'ân-ı Kerîm'de az gülüp çok ağlamanın tavsiye edildiği; ince ve hassas kalpliliğin övüldüğü kaba ve duygusuz kalbin taşa benzetilerek yerildiği görülür (Tevbe/82, İsra/109, Meryem/58, Necm/43, Necm/43, 60; Bakara/74, Hadîd/16). Kaynaklarda Hz. Peygamber'in sık sık ağladığı, ağlamayı teşvik ettiği; sahabelerinin de gözyaşı döktükleri anlatılır (Kandehlevi 1988: 250-256).

Tasavvufî düşüncenin ilk dönemlerinde bazı tâbi'în, âbid ve zâhidler çok ağlamalarıyla meşhur olmuş, bekkâ lakabıyla anılmışlardır. Ağlamamak bedbahtlık alâmeti sayılmış, duanın kabulünde gönülde huşû hissi ve gözde yaşın eksik olmaması ilk şart sayılmıştır. Çok ağlamaktan kör olan, günlerce göz yaşı döküp bayılana kadar ağlayan, ibadet ve zikir esnasında çokça göz yaşı döken zâhid ve âbidler vardır. Ebû Saîd el-Harrâz (277/890 [?]) ağlamayı Allah eksenli düşünmüş ve Allah'tan uzak kalma, Allah'a özlem duyma ve Allah'a yakın olduğu hâlde ondan uzak düşme endişesinden dolayı ağlama şeklinde tasnif etmiştir. Allah için akıtılan gözyaşının birçok manevî derdi halledeceğine, gece yarısı dökülen göz yaşının gazâda akıtılan bir damla kanla eş değerde olduğuna inanılmıştır. Zamanla tasavvufî düşüncede Allah sevgisi ve aşkının önem kazanması, ilâhî dîdâra/cemâle duyulan özlem sonucu ağlama gibi bir hüzün hâlinin daha söz konusu edilmesine yol açmış, ârifler daha çok bu tarz bir ağlama hâlini tercih etmiştir. Âbid ve zâhidler Allah'ın azap ve gazabından korktukları için ağladıkları hâlde ârifler ve âşıklar, Allah'ın cemâlini temaşa etmenin özlem ve hasretiyle gözyaşı dökmüşlerdir. Muhammed b. Fazl, "Zâhidlerin ağlaması gözle, âriflerinki kalpledir" demiştir (Uludağ 1992: 364).

Edebî metinlere bakıldığında Türklerin İslam öncesi dönemlerdeki yuğ törenleri ve sagu, İslamî dönemdeki ağıt ve mersiye geleneğinin gözyaşlarının sözlü ve yazılı metinlerdeki izdüşümü olduğu görülür. Sagu ve mersiye daha çok, lider konumundaki kişilerin ardından duyulan hüznü yansıtsa da ağıtlar daha çok, sıradan insanın trajedisini yansıtır. Elbette hemen her dönemde şair ve yazarlar başta insanların karşısında boyun büktükleri ölüm olmak üzere acı, yalnızlık,

çaresizlik, özlem, derdini dile getirememe gibi iç dünyalarında sarsıntılar oluşturan duyguları ifade için gözyaşı göstergesine yer vermişlerdir. Mehmet Âkif'in "Ağlarım, ağlatamam; hissederim söyleyemem!" mısraı ile Orhan Veli'nin "Ağlasam sesimi duyar mısınız mısralarımda? mısraı gözyaşlarının dile/şiir diline dökülmesinin imkansızlığına işaret etmektedir.

Türk şiirinde pek çok şair ağlamak ve gözyaşı üzerine kurulu şiiri söylemiş olsa da bunu âdeta bir üslup özelliği olarak şiirlerine yansıtan en önemli şairin Fuzûlî olduğu söylenebilir.

Âşıkâne şiirin klasik şiirimizdeki en büyük temsilcisi olan şairin en belirgin vasfını belki de "gözyaşlarıyla yoğrulmuş ve fakat hüzün ve merâreti bedîî bir lezzet hâline yükseltmiş aşkında" (Karahan 1995:162) bulabiliriz. Hemen bütün şiirlerinde aşkı ve aşkın hâllerini coşkun bir lirizmle ifade eden şair; duyduklarını, hissettiklerini, arzu ve hayallerini kuvvetli bir tahsil ve ilmin neticesi olan güçlü üslûbu ile yansıtmıştır. Elbette Fuzûlî'nin şairlik tabiatına yaşadığı coğrafya, siyasî ve sosyal çalkantılar, hâmîsizlik, maddî ve manevi sıkıntılar da önemli ölçüde tesir etmiş, bütün bunlar onun şiirlerine sermaye olmuştur (Selçuk 2005: 234). Dinî ve özellikle tasavvufî düşünce ve yaklaşım onun şiirlerinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Zira "Onun şiirlerinin başlıca unsurları olan aşkın acılarına tahammül etmek, elem çekmek, halkın ayıplamasına (melâmet), başkalarının (ağyar) cefasına katlanmak, sabır, alçakgönüllülük, bütün bunlar tasavvufun da dayandığı esaslardır." (Mazıoğlu 1997: 31).

Daha önce tarafımızdan Fuzûlî'de Gözyaşı (2005) başlıklı bir makale yazılmış, Fuzûlî'nin *Türkçe Dîvân*'ı ile *Leylâ vü Mec*nûn mesnevisindeki ağlamak ve gözyaşı göstergeleri üzerinde durulmuştu. Bu çalışmada da onun *Farsça Dîvân*[2]'ındaki ağlamak ve gözyaşı kavramları üzerinde durulacaktır. Bu gayeyle şairin *Farsça Dîvân*'ındaki gazellerde gözyaşı ve ağlama ifade eden "eşk, girye, sirişk, zâr" göstergeleri taranarak bu bağlamda "niçin, ne şekilde, kime/neye, niçin" sorularının cevabı bulunmaya çalışılacaktır.

FUZÛLÎ'NİN/ÂŞIĞIN GÖZYAŞLARI

Fuzûlî'de coşkunluğun, hassas kalpliliğin, aşkın ve aşk acısının tabii bir sonucu olan gözyaşı, beşerî ve ilahî özellikleri kapsayacak şekilde işlenmiştir. *Farsça Divan*'ı incelendiğinde hangi sebeplerle ağlandığı, ne zaman gözyaşı döküldüğü, ağlama ile neler elde edildiği veya kaybedildiği, gözyaşı dökmenin nasıl ve ne şekilde ifade edildiği sorularına cevaplar bulmak mümkündür.

Malum olduğu üzere Fuzûlî'nin şiirlerinde tasavvufî bir derinlik söz konusudur. Onun söylem düzeninde tasavvufî aşkın ve tasavvufî sembolizmin önemli bir yeri vardır. Fuzûlî'nin aşk estetiğinde aşkı, beşerî ve ilahî olarak ayırmak oldukça zor görünmektedir. Ondaki aşk, "vahdet-i vücûd" düşüncesinin bir yansıması olarak iç içe geçmiş ve parçalanamaz bir boyutta tezahür etmektedir. Bütün sevgilerin dolaylı dahi olsa ilahî varlığa duyulduğu düşüncesinin hâkim olduğu bu sistemde bütün güzellerin/güzelliklerin verasında mutlak varlık/cemâl-i mutlak vardır. Bu yüzden Fuzûlî'nin neredeyse bütün şiirlerinde ilahî renge boyanmış müteâl (aşkın) bir aşkın olduğu söylenebilir. Bütün bunlardan hareketle Fuzûlî'deki aşk ve aşkın hâllerinden kaynaklı gözyaşlarının kim için olduğu sorusuna verilebilecek cevap da ancak "sevgili" olabilir.

Dinî-tasavvufî kültüre göre bu âleme imtihan için gönderilmiş olan insan pek çok zorlukla sınanmakta, acılarla saflaşarak olgunlaşmakta kâmil ve ideal bir insan olmaktadır. Tasavvuf

[2] Bu çalışmada Mazıoğlu (1962) tarafından hazırlanan "Fuzûlî Farsça Divan (Edisyon Kritik)" adlı yayın taranmış, gazellerin beyit numaraları da bu yayına göre verilmiştir. Beyitlerin çevirisinde yer yer Tarlan (1950)'ın hazırlamış olduğu "Fuzulî'nin Farsça Divanı (Tercümesi)" adlı çalışmaya müracaat edilmiştir.

düşüncesinin önemli ölçüde etkilediği klasik şiirimizde insan (âşık), bir ömür boyu, ayrı düştüğü sevgiliye (Allah) ve âleme (cennet/kûy-ı yâr) iştiyak duyar. Bu âlemdeki her zerrede sevgiliden bir nişan arar, âlemdeki her varlığa aşkla bakar durur. Ömür boyu arayış yolunda olan bu insan/âşık, fizikî olarak beli bükülmüş, rengi sararmış, gözlerinden kanlı yaşlar akan, ah edip inleyen bir şekilde tasvir ve tasavvur edilir. Ruhî/manevi açıdan da bakıldığında aklını kaybetmiş, tutarsız davranışlar ve tavırlar sergileyen, kararsız, itilip kakılan, çaresiz, yalnız ve mahzun insan özellikleri ile resmedilir. Şair de gelenek icabı şiirin kurmaca dünyasında sahneye bu âşık rolüne bürünerek çıkmaktadır.

Klasik şiirimizin genel yapısında olduğu gibi Fuzûlî'nin şiir dünyasında da temsil ettiği âşık tipinin belirgin vasıfları vardır. Aşktan sararıp solmuş dertli âşığın yegâne sermayesi sararmış yüzü ve döktüğü kanlı gözyaşlarıdır.

بهر یاران کرده ام ترتیب رنگین تحفها
چهرهٔ کاهی و اشك ارغوانی می برم

Her dost için renkli hediyeler hazırladım. (Onlara) saman renkli bir yüz, ***erguvan renkli gözyaşı*** *götürüyorum. (301/4)*

Fuzûlî, gözyaşı dökmeyi canlılık/varlık emaresi olarak görmektedir. Gözden dökülen yaşlar âb-ı hayâttan ve Hz. İsa'nın nefesinden daha değerlidir.

زندهٔ آب حیات و دم عیسی سهل است
زنده آنست که او اشکی و آهی دارد

Âb-ı hayât ve Hz. İsa'nın nefesi ile dirilmek kolaydır. Asıl diri, göz yaşı döken ve âh edendir. (169/5)

Âşığın belirgin özelliklerinden biri de yalnızlığıdır. O bazen yalnızlık köşesine çekilir bazen de tavır ve davranışlarından dolayı toplum dışına, yalnızlığa itilir. Dertli âşığın tek sığınağı gözyaşı dökmektir ve yegâne arkadaşı da gözyaşıdır.

هرکه بود از صحبت دلگیرمن دامن کشید
همدمم در بزم غم جز نالهٔ زاری نماند

Herkes benim can sıkan sohbetimden eteğini çekti. Gam meclisinde ***ağlayıp inlememden*** *başka* ***dost*** *kalmadı. (177/5)*

گر در مصیبتم نکند گریه دم بدم
هر گز نظر بدیدهٔ گریان نمی کنم

Kederli zamanlarımda bana her an ***ağlamasa*** *asla* ***ağlayan gözüme*** *dönüp bakmam. 321/3*

Çileler neticesinde çekilen ahlar ve dökülen yaşlar âşığı maddeten yıpratsa da manen olgunlaştırıp yüceltmektedir.

یار مارا به ازین زار وحزین می خواهد
به ازین چیست که مارا به ازین می خواهد

Sevgili bizim daha çok ağlayıp inlememizi ve mahzun olmamızı istiyor. Bundan daha iyi ne olabilir ki daha iyi durumda olmamızı istiyor. (136/1)

Fuzûlî başka bir beyitte de aynı duruma şu diyalogla işaret etmektedir:

گفتمش دل زغمت زار وحزین می باید
گفت آری سخن اینست چنین می باید

Ona gönül senin aşkınla ağlamalı ve mahzun olmalıdır, dedim. Evet, dedi, söz budur, böyle olmalıdır. (185/1)

Gerçek âşığın canlı şahidi sürekli çektiği ahlar ve döktüğü gözyaşlarıdır.

هرکه ندارد سرشك و آه دمادم
دعوئ عشـــق ار کند گواه ندارد

Gözyaşı olmayan ve her an âh etmeyen kimse, aşk davası ederse de şahidi yoktur. (170/3)

Âşığın iradesini elinden alan bu aşkın sevgi, onun bütün benliğini karmaşık ve yoğun duygularla kuşatır. Bu hâlde istemsiz akan yaşlar, âdeta âşığın hararetini/infilak etmesini engelleyen/teskin eden bir mekanizmaya dönüşür. Dolayısıyla âşığı, kendi iradesi dışında gerçekleşen bu durumdan alıkoymak mümkün değildir.

چه سود منع من ای همنشین چو می دانی
که بی قرارم و بی اختیار می گریم

Ey arkadaş, beni menetmenin ne faydası var? Biliyorsun ki huzursuzum ve iradem olmadan ağlıyorum. (313/3)

Âşık, hâl ve hareketlerinden dolayı toplumsal tepkilere maruz kalmakta, kendisine nasihat edilmektedir. Ötekileştirilen, ayıplanan âşık bu duruma ardı gelmeyen gözyaşlarıyla karşılık verir.

گشود از پند سیل خونم از مژگان نمی دانم
زبان بگشاد یا زد بر رگ دل نیشتر ناصح

Nasihatten dolayı kirpiklerimden sel gibi yaşlar boşandı. Bilmiyorum ki nasihat eden, ağzını mı açtı yoksa gönül damarına neşter mi vurdu?

Ardı arkası kesilmeyen ağlamaların, gözyaşlarının kınayanları/nasihat verenleri âşıktan uzaklaştırma işlevi de vardır.

فضولی راحتی گر بایدت از موج خون سدّی
ببند اطراف خود تا کم کند سویت گذر ناصح

*Fuzûli, rahat etmek istersen etrafına **kan dalgasından** bir set çek ki bu nasihat veren kişi yanına pek gelemesin!*

Ağlamak, gözyaşı dökmek teskin etme özelliği gösterse de elbette derdi başından aşkın âşığın yanmalarına her zaman çözüm olamamaktadır.

از چاك سینه ام بدرون سر نهاد اشك
وز سینه ام حرارت سوز درون نرفت

Gözyaşı, göğsümün yarıklarından taştı (ama) içimin harareti, yanması gitmedi. (83/2)

Gözyaşı dökmek, şairin *Türkçe Divan*'ında da ifade ettiği gibi "murad şem'i"ne tesir edememektedir.

چو خانه تیره ز بختست زآن چه سود که آ نرا
بآه روزن و با موج اشك در بگشـایم

Bir evin talihi kara ise ona âh ile pencere, gözyaşı dalgasıyla kapı açsam ne fayda! (320/5)

Aşk acısını ve hüznü şiar edinen Fuzûlî'de mutluluk gözyaşlarına pek rastlanmaz. Yalnız şu beyitte aşk acısından zevk alan bir âşığın döktüğü sevinç gözyaşlarına rastlarız.

داد رخت شـادمانی را بسیلاب سرشك
تا دل محزونم از ذوق غمت آ گاه شـد

Mahzun gönlüm, senin verdiğin kederin zevkini tadınca sevinç pılı pırtısını ***gözyaşı seline*** *verdi. (193/4)*

Fuzûlî'nin *Farsça Divan*'ında ağlamak ve gözyaşının geçtiği gazeller incelendiğinde gözyaşlarının niçin döküldüğü, ne zaman ve ne şekilde ağlandığı, gözyaşını nelerin teskin ettiği, ağlamanın nelere yol açtığı; şairin gözyaşı kavramını nasıl estetize ettiği ile ilgili çeşitli verilere ulaşabiliriz.

1. Ağlamanın Sebepleri

Divan incelendiğinde ağlama/gözyaşı dökme ile ilgili çeşitli sebeplerin öne sürüldüğü görülür. Esasını aşk ve aşktan kaynaklı hâllerin oluşturduğu bu gözyaşlarının sevgili, rakip, dünya kaynaklı olduğu şaşkınlık, hayret, acı, ıstırap, pişmanlık gibi yoğun duyguların bir sonucu olduğu görülür.

Bir beytinde Fuzûlî, çocuklar gibi sürekli ağladığını fakat kendisinin de başkalarının da bu ağlamanın sebebini bilmediğini belirtir.

چو طفلان پیشهٔ جز گریه در عالم نمی‌دانم
نمی داند کسی درد مرا من هم نمی دانم

Çocuklar gibi âlemde ağlamaktan başka işim yok. Kimse benim derdimi bilmiyor, ben de bilmiyorum. (308/1)

Şairi/âşığı ağlatan bütün benliğini ve aklını kuşatan aşktır. Şiirlerde az da olsa gözyaşı dökmek için farklı sebepler zikredilse de asıl sebebin aşk olduğu söylenebilir.

1.1.Aşk ve Aşkın Hâlleri

Klasik Türk şiirinin aşk estetiğinde, özellikle Fuzûlî'de aşkın temel problemlerinin başında ayrılık/hicran ile sevgili ve rakip kaynaklı keder ve çileler gelmektedir. Psikolojisini altüst eden, onu kararsızlık ve bocalanma içinde bırakan aşk duygusu, sevgilinin âşığın aklını başından alan güzelliği, sevgilinin olumsuz yaklaşımları ve âşıktan uzak durması/nazlanması, rakibin alaycı tavırları âşığı çaresizlik ve yalnızlık içinde bırakmakta ve âdeta ağlamasına zemin hazırlamaktadır.

1.1.1. Sevgili ve Sevgilinin Güzelliği

Sevgilinin boyu, yürüyüşü, dudakları, yüzü, yanakları, ayva tüyleri âşık üzerinde derin etki bırakan güzellik unsurlarındandır. Sevgili bu özellikleri ile âşığın zihin dünyasında canlanmakta, âşık da bu can alıcı güzellik unsurları karşısında gözyaşı dökmektedir.

Boy

تنها نه اشـك ماست فضولی روان ازو
هرکس که دید سرو قدش بی قرار شـد

*Onun yüzünden revân olan yalnız bizim **gözyaşımız** değildir. Fuzûlî, onun **servi boyu**nu kim gördü ise kararsız oldu. (165/7)*

Dudak (Konuşma)

قرارم برد رفتارت سرشکم ریخت گفارت
چه قد دلستان است آن چه لعل درفشان است این

*Yürüyüşün bende karar bırakmadı, **sözlerin** bana gözyaşı döktürdü. O, ne gönül alan endamdır; bu ne **inci saçan la'l dudaktır**. (349/6)*

Yanak/Ayva Tüyleri

نم نماند از تاب خورشید رخت در خاك ما
چون نگرید چون بگرید دیدهٔ نمناك ما

***Yanağının güneşi** o derece hararetli ki toprağımızda rutubetten eser kalmadı. Islak gözümüz, nasıl ağlamasın, nasıl ağlasın. (30/1)*

بر یاد خطش اشـك روان سـاز فضولی
زان سـبزهٔ تر قطع مکن آب روان را

*Fuzûlî, onun **yanağındaki ayva tüyleri**ni hatırlayıp gözyaşı dök; o taze sebzeden akar suyu kesme. (45/7)*

Yüz

می جهد چشم فضولی وین ز موج اشك نیست
غالبا می بینم آن رخسـار فرخ فال را

*Fuzûlî, gözüm seğiriyor ve bu **gözyaşı** dalgasından değildir. Galiba, o **uğurlu yüzü göreceğim içindir**. (49/7)*

1.1.2. Aşkın Elemleri

Bir peri gibi göze görünüp âşığın aklını başından alan sevgili sırra kadem basıp kaybolur. Bu aşamadan sonra âşık, onun kendisi etkileyen güzellik unsurlarını yad ederek her an onu tekrar görme hayaliyle yanıp kavrulur.

مکن از نالهای زار دور از بزم او منعم
نیم در بزم او بی نالهای زار چون باشم

*Onun **meclisinden uzak kaldığım** için **ağlayıp** inliyorum. Beni bundan menetme. Onun meclisinde değilim, ağlayıp inlemeden nasıl durayım? (317/7)*

جفا نگر که ز بهر تسـلیم شب هجر
خیالی از تو مرا اشك در نظر نگذاشت

*Cefâya bak ki gözyaşı, **hicran** gecesi teselli bulmam için gözde senin hayâlini bile bırakmadı. (107/3)*

Zaman zaman sevgilinin yüz, ayva tüyleri, dudak gibi güzellik unsurlarından ayrı düşmüş olmanın ıstırabından bahsedilse de söz konusu olan mecâz-ı mürsel yoluyla sevgiliden ayrı düşmüş olmadır.

شبهای غم چو شمع دم صبح بی رخت
در دیده گرچه اشك روان هست نور نیست

*(Gözümüz) senin **yanağından ayrı** olduğumuz gam gecelerinin sabahında (söndürülmemiş) mum gibi. Gözde gerçi **yaş akıyor** ama ışık yok. (95/3)*

بی خط سبزت شبی هرجا که منزل داشتم
تا سحرچون سبزه پا از رشك در گل داشتم

*Senin yüzündeki taze **ayva tüylerinden uzak** nerede bir gece konaklasam, sabaha dek ayağım **gözyaşımdan** yeşillik/sebze gibi çamurdadır. (272/1)*

همچو جام می فضولی چون نریزم اشك آل
آرزوی لعل او خونین جگر دارد مرا

*Fuzûlî, nasıl şarap kadehi gibi kırmız **gözyaşı** dökmeyeyim? Onun **la'l dudağının arzusuyla** ciğerim kan oldu. (16/7)*

Aşk derdi, sevgiliden gelen sıkıntılar âşığı ağlatan hususlardandır. Hayatı altüst, gönlü derbeder, mustarip, dertli, hasta bir âşığın gözlerinden yaşın eksik olması düşünülemez.

همه روزم شده شب اختر آن شبها اشك
آه ازین درد چسان اشك نبارم همه شب

*Bütün günlerim gece oldu, o gecelerin yıldızları **gözyaşı**. Âh bu **dert**ten nasıl bütün gece gözyaşı yağdırmam. (56/2)*

بی وجه نمی گریم گریه سببی دارد
بر حال دلم گریان حال عجبی دارد

*Sebepsiz ağlamıyorum, ağlamanın sebebi var. **Gönlümün hâline ağlıyorum,** acayip bir hâli var. (179/1)*

گریه در دیده ز بیداد تو آبی نگذاست
عذر خواه کمئ ماست کمال کرمت

*Senin verdiğin **eziyetlerden** dolayı ağlamaktan gözde **yaş** kalmadı. Kereminin büyüklüğü bizim bu eksikliğimizi mazur görür. (76/6)*

چون دهد ناصح مرا از گریه تسکین در غمت
خاك راهت را مگر در چشم نمناك افکند

*Öğüt veren kişi **gamınla** döktüğüm yaşları nasıl teskin edebilir? Meğer yolunun tozunu yaşlı gözlerime serpsin. (191/6)*

Bir geceyi andıran umutsuzluk demlerinde şairin yardımına yetişen yıldız misali gözyaşlarıdır.

روز نومیدی مراد از قطرهای اشك جو
رهبر گم گشتگان در ظلمت شب اخترست

Ümitsizlik *gününde muradını* ***gözyaşı*** *damlalarından iste. Gece karanlığında yolunu kaybedenlerin rehberi yıldızlardır. (64/2)*

1.1.3. Rakip

Sevgilinin verdiği dertler yetmezmiş gibi bir de rakibin hakaretleri âşığın iç ve dış dünyasını harap etmekte gözyaşı döktürmektedir.

گه ز درد تو کنم ناله گه از طعن رقیب
وه که اندوه درون و غم بیرون دارم

Kâh senin derdinden, kâh rakîbin ayıplamasından ağlayıp inliyorum. Yazık ki içten dert, dıştan ıstırap çekip durmaktayım. (309/6)

مراست گریه ز بسیاریٔ جفای رقیب
مگو که از کمیٔ لطف یار می گریم

Rakibin cefası*nın çokluğundan* ***ağlıyorum****. Sevgilinin lütfunun azlığından dolayı* ***ağlıyorum*** *deme! (313/4)*

1.2.Diğer Hususlar

Dünya

Fuzûlî, çok olmasa da yaşadığı dönem ve talihsizlikten dolayı da gözyaşı döktüğünü belirtir.

ز روزگار فضولی شکایتی دارم
عجب مدار که از روزگار می گریم

Fuzûlî, devirden şikâyetim var. Devrin elemlerinden ***ağladığıma*** *şaşırma! (313/7)*

چون ننالیم از جفای گردش گردون دون
هیچ کار ما ز دور او سر انجامی نیافت

Alçak dünyanın ***cefâsından*** *nasıl* ***ağlayıp*** *inlemeyelim. Onun devrinde hiçbir işimiz sonuca ulaşmadı. (80/6)*

Pişmanlık

اظهار عذر ماست فضولی ز معصیت
بر روی زرد ما رقم اشك آل ما

Ey Fuzûlî, sarı yüzümüz üzerindeki kırmızı ***gözyaşımız*** *günahımızdan dolayı özrümüzün göstergesidir. (3/7)*

Çevre

Dış dünyayı kendi penceresinden seyreden şair, sonbaharı düşünmeden yaşayan gül bahçesinin hâline acıyıp ağlamaktadır. Bu durum şairin hassas yapısına ve çevreyi algılama/anlamlandırma biçimine ışık tutmaktadır.

خندهٔ دارند بی پروا ز آسیب خزان
چون نیاید گریه بر گلهای این گلشن مرا

Sonbahar felaketinden korkmadan gülüyorlar. Bu gül bahçesinin güllerinin hâline nasıl ağlanmaz. (31/6)

2. Ağlamanın Zamanı ve Şekli

Fuzûlî'nin şiirlerinde genelde klasik şiirin genel yapısı çerçevesinde gözyaşı ile gece arasında sıkça ilgiler kurulur. Yalnızlığın had safhada olduğu, kişinin kendisi ve dertleri ile baş başa kaldığı "gece" vakti ağlamanın en uygun zamanıdır. Girişte belirtildiği üzere gece vakti gözyaşı dökme, dinî-tasavvufî kültürde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Şairin edebî metne aktardığı gözyaşı, sıradan ve normal boyutlarda değil şairin duygu dünyasının yoğunluğunu aksettirecek biçimde seller gibi akan, dalgalar oluşturan özelliktedir. Bu aynı zamanda içteki ateşin şiddetiyle uyumlu bir miktar ve tazyikin ifadesidir.

من که شمع شب هجرم همه شب تا بسحر
نکنم گریه نسوزم نگدازم چه کنم

Ben ki ayrılık gecesinin mumuyum. ***Her gece seher vaktine*** *kadar ağlamayayım, yanmayayım, erimeyeyim de ne yapayım? (298/4)*

همه روزم شده شب اختر آن شبها اشك
آه ازین درد چسان اشك نبارم همه شب

Bütün günlerim gece oldu, o gecelerin yıldızları ***gözyaşı****. Âh bu* ***dert****ten nasıl bütün gece gözyaşı yağdırmam. (56/2)*

Ayrılık acısının had safhada olduğu gece vakti âşık dökülen yaşlarla sükûnet bulmaktadır:

تنم زآتش دل می گداخت گر شب غم
سرشك آب برآتش نمی فشاند مرا

Gözyaşı, ***ateşine su serpmese****ydi,* ***gam gecesi*** *tenim, gönüldeki ateşle erirdi. (8/3)*

مرا درگریهٔ امروز نقد اشك شد آخر
نمی دانم چه سازم گر رسد یارم نثارامشب

Bugün ağlamaktan ***gözyaşı nakdim tükendi****.* ***Bu gece****, sevgilim gelirse (onun yoluna) ne saçacağım bilmiyorum. (54/5)*

Gece âşıkla baş başa kalan tek şey yanı başındaki mumudur. Mum ateşin tesiriyle erimekte âşık da aşk derdiyle yanıp gözyaşı akıtmaktadır. Fuzûlî hem Türkçe hem de Farsça şiirlerinde mumu çoğu zaman bu çerçevede tasavvur etmiştir.

مرا ای شمع میل گریه شد در هجر یار امشب
تو بنشین گریهٔ دلسوز را با من گذار امشب

Ey mum, ***bu gece*** *yârin ayrılık acısıyla ağlamak istiyorum. Sen otur, yürek yakan ağlamayı bu* ***gece*** *bana bırak. (54/1)*

Sevgiliden ayrı düşme, gözyaşı döktürürken sevgiliye yakın olma gözyaşını dindiren bir özellik arz etmektedir. Şair bu yakınlığı/sevgili görmeyi onun eşiğinin/yolunun tozunu göze sürme çekme eylemi ile somutlaştırmaktadır.

غبار آستانت گریه ام را میدهد تسکین
ازین به توتیایی نیست چشم اشکبارم را

Gözyaşımı *teskin eden senin* ***eşiğinin tozudur. Yaşlar yağdıran*** *gözlerim için ondan iyi bir sürme yoktur. (10/5)*

از گرد راهت ار نرسد دم بدم مدد
تسکین آب دیدهٔ خونبار مشکل است

Eğer yolunun tozundan her an imdat erişmezse ***kanlı yaşlar yağdıran*** *gözümü dindirmek müşküldür. (74/5)*

3. Ağlamanın Sonuçları

Hüznün ayrılmaz bir sonucu olan gözyaşını hayatının merkezine oturtan şair, gözyaşının olumlu ve olumsuz sonuçlarına da işaret eder. Fakat yaygın olan durum görünüşte gözyaşının olumsuz sonuçlar doğurmasıdır. Fakat tasavvufî düşünce (melâmet) ekseninde düşünülecek olursa aslında kişiyi toplum önünde rencide eden tavır ve davranışlar onu kendi benine ve ilahî olana sevk etmekte, ego/benlik duvarlarını yıksa da mana yurdunu inşaya zemin hazırlamaktadır.

Rüsva Etme

Âşığın iç dünyasındaki hüznün dıştaki yansıması olan gözyaşının yerli yersiz ve irade dışı akması onu toplum içinde zor durumda bırakmaktadır.

مرا ای اشك هردم پیش مردم می‌کنی رسوا
نمی خواهم ترا مطلق که در روی زمین باشی

Ey gözyaşı, beni halk önünde rüsva ediyorsun. Senin yeryüzünde olmanı asla istemiyorum. (396/2)

Aşkı İfşa Etme

Aşk ve müşk gizli kalmaz derler. Âşık istemese de onun dış görünüşü, aşka düştüğünü ifşa eder.

فضولی راز خود در عاشقی از من نهان کردی
ندانستی ز اشك آل وروی زرد می‌دانم

Fuzûlî âşıklık yolundaki sırrını benden gizledin. Hiç bilmedin ki ben onu kırmızı gözyaşı ve sarı yüzünden anlıyorum. (321/7)

Âşığın sular seller gibi akan gözyaşları aşkını ifşa ve kendini rüsva etse de bu işlerin müsebbibi sevgilinin güzelliğini de cihana duyurur.

صیت وصدای سیل سرشکم که شد بلند
آوازهٔ جمال تو در بحر و بر فکند

Gözyaşlarımın sel gibi gittikçe artan gürültü patırtısı, senin güzelliğinin sesini kara ve denizlere ulaştırdı. (163/6)

Murada Engel Olma

Çok ağlamanın olumsuzluklarından birisi de arzuların önüne set çekmesidir.

ز هر سو ره آرزو بست بر من
سرشکم که بگرفت پیرا منم را

Etrafımı kuşatan gözyaşlarım her taraftan muradımın yolunu kesti. (7/5)

Çıtayı Yükseltme

Fuzûlî zaman zaman aşk hususunda kendisini ayrıcalıklı bir yere oturtur. Aşağıdaki beyitte de şair kendini "ağlayıp inleme" vasfı ile öne çıkarır, çıtayı yükselttiğini belirtir.

هیچ عاشق را چو من در عشق خوبان ناله نیست
کار را در ناله بر عشاق مشکل کرده ام

Hiçbir âşık, güzellerin sevgisi ile benim kadar ağlayıp inlemez. Ağlayıp inleme hususunda âşıkların işini güçleştirdim. (324/3)

مسند عشق ز من بیشتر این پایه نداشت
اشك من سر بگردون سر این مسند را

*Aşk makamı benden evvel bu kadar yüksek değildi. Onun başını benim **gözyaşım** böyle feleklere kadar yükseltti. (5/4)*

Perdeleme

Şair birkaç yerde gözyaşını elbise ve boya ile ilişkilendirerek toplumda kendini saklayan/gizleyen bir perde gibi tahayyül eder.

چو از غم کنم چاك پیراهنم را
ز مردم کند اشك پنهان تنم را

Dert içinde gömleğimi parçaladığım zaman, gözyaşı vücudumu insanlardan gizler. (7/1)

با میدی که مگر طعنه زنان نشناسند
شادم از اشك که آغشته بخون کرد مرا

*Gözyaşlarımın b**eni kana boyadığına seviniyorum,** umulur ki kınayanlar beni (bu hâl ile) tanıyamazlar. (15/4)*

Yüceltme

Ağlamak kişinin hassas ruhluluğunu, inceliğini gösterir. Su kütlesi nesneleri topraktan kaldırıp yükselttiği gibi gözyaşları da kişiyi maddi/süflî olandan manaya/latîf olana yönlendirir.

آفرین ای اشك از خاك رهم برداشتی
قدر من از تست عالی کم نمی خواهم ترا

Aferin ey göz yaşı, beni topraktan kaldırdın. Beni yükselten sensin, seni az/hakir görmek istemiyorum. (12/5)

Teskin Etme

Gözyaşı, kişinin âdeta hararetini alan, gerilimini azaltan bir soğutma görevi üstlenmektedir. Dolayısıyla onu ağlamaktan alıkoymamak gerekir.

فضولی را مکن منع از سرشك آه دل ناصح
که عالم گیرد ار زینسان سپه سازد علم گیرد

*Ey nasih, Fuzûlî'yi **gözyaşından** ve gönülden ah etmekten menetme. Eğer böyle asker toplar ve böyle bayrak açarsa o bütün dünyayı fetheder. (141/7)*

ز برق آه خود چون شمع می سوزم ز سر تاپا
اگر نی دم بدم سر تا قدم از اشك تر گردم

*Eğer durmadan **gözyaşı** ile baştan ayağa kadar **sırılsıklam** olmasam ahımın şimşeği ile mum gibi baştan ayağa kadar **yanarım**. (291/4)*

تنم زآتش دل می گداخت گر شب غم
سرشك آب برآتش نمی فشاند مرا

Gözyaşı, su serpmeseydi, gam gecesi tenim gönüldeki ateşle erirdi. (8/3)

4. Gözyaşının Estetiği

Şair özellikle klasik şair, iç ve dış dünyasını kurmaca dünyaya aktarırken şiir dilinin bütün imkânlarını seferber eder. Dış dünyadaki duygu ve düşünceler, soyut ve somut nesneler kurmaca zeminde farklı şekil, renk ve boyutlarda görünmeye başlar. Fuzûlî, aşk kaynaklı hüznü ve bu hüznü aksettiren gözyaşını elbette dış dünyadaki gibi sıradan, basit, tek renkli bir biçimde değil çok renkli, coşkun, değer ifade eden çağrışımlara sahip bir özellikte resmeder. Bu tabloda âşığın iliklerine kadar yaşadığı aşk çaresizlik, yalnızlık, terk edilmişlik ve ıstırapla orantılı gözyaşları ile sembolize edilmektedir. Çokluk, süreklilik, renk, şekil ve değerli olma özelliklerinin vurgulandığı bu kullanımlarda gözyaşı "sel, girdap, dalga, bulut; inci, gül, gonca, kılıç, şarap, çiğ, yıldız, ateş, cila, ziynet, zincir" gibi çeşitli kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Bu ilgi ve ilişkilendirmelerde teşbih, tezat, mübalağa, hüsn-i talil, nida, tecrid, tezat, teşhis sanatları kullanılarak göstergeye estetik bir boyut kazandırılmaktadır.

4.1.Çokluk ve Süreklilik

Gözyaşı; çokluk, süreklilik, hareketlilik vb. özellikleri göz önünde bulundurularak "sel, girdap, dalga, süvari, zincir" ile ilişkilendirilmekte böylece hem âşığın iç dünyasındaki şiddetin dozu hem de gözyaşlarının oluşturduğu değişim, dönüşüm vurgulanmaktadır.

Sel

رفت مژگانم بسیل اشك از اطراف چشم
در ره خیل خیال گلرخان خاری نماند

***Gözyaşı seli** gözlerimin etrafında kirpik bırakmadı. Gül yanaklıların sürü ile gelen (hayl) hayallerinin yolu üzerinde diken kalmadı. (177/2)*

خواهدم افکند ضعف از پا چنین کز سیل اشك
در فضای دهر بهر تکیه دیواری نماند

*Zayıflık beni yere vuracak zira **gözyaşımın seli** dünya yüzünde bir duvar bırakmadı ki ona dayanıp da düşmeyeyim. (177/4)*

من ابر اشکبارم تو غنچهٔ شکفته
خنده تراست لایق گریه مراست در خور

*Ben **gözyaşı** saçan bir **bulutum**, sen açılmış bir gonca. Gülmek sana layıktır, ağlamak bana düşer. (201/4)*

چو خس بی اختیارم می برد اشك از سرکویش
فکن سنگی براهم ای فلك هرجا شوم مایل

*Gözyaşı ihtiyarım olmadan beni onun diyarından bir çöp gibi **götürüyor**. Ey felek, yoluma bir taş at, her yere meyledeyim. (245/5)*

Girdap

بس که در گرداب اشکم غرقه روز بیکسی
کس نمی گردد بجز خاشاك و خس پیرا منم

*Kimsesiz günlerimde gözyaşı **girdabına** battığım için etrafımda çerçöpten başka kimseler dolaşmıyor. (249/5)*

Dalga

هوای چین جبینت هزار موج بلا
بآب دیدهٔ نم دیدهٔ پرآب انداخت

Alnındaki naz kırışıklarının arzusu yaşlı gözümün suyu üzerinde binlerce bela dalgası oluşturdu. (82/5)

Süvari

هر طرف صف بست مژگانم بقصد خیل خواب
جلوها دارد سرشکم درمیان هر دو صف

*Kirpiklerim, uyku ordusuna hücum için saf bağladılar. **Gözyaşım**, bu iki saf arasında **at oynatıp duruyor.** (231/6)*

اشکم روان و از پی سوی تو می دود دل
گویا که می کشندش از پیش باسلاسل

***Gözyaşım akıyor,** gönlüm de onun arkasından sanki önünden zincirlerle çekiyorlarmış gibi sana doğru koşuyor. (239/6)*

Zincir

بست بر پای من از اشك غمت سلسلهٔ
باز در عشق عجب سلسلهٔ بر پا شد

*Senin ıstırabın ayağıma **gözyaşından bir zincir** taktı. Aşk içinde yine ayağa acayip bir zincir takıldı. (148-4)*

4.2. Kıymet

Sevgili için dökülen gözyaşı sıradan yaştan daha kıymetlidir. Renk ve şekil özelliğini de göz önünde bulunduran şair, bu gözyaşları ile "inci, nakit, ziynet, la'l" arasında bağlantı kurar.

İnci

من لالهٔ بهار غم شبنم توئی
ای گوهر سرشك که در دامنی مرا

*Ben gam baharının gelinciğiyim. Ey eteğime düşen **gözyaşı incisi**, sen de benim üzerimde **çiy** tanesisin. (37/6)*

پاکرده ز سر آید هردم بسر کویت
طفلست در اشکم اما ادبی دارد

*Her an senin diyarına başının üstünde yürüyerek gelir. **Gözyaşımın incisi** çocuktur ama terbiyelidir. (180/6)*

نیست بیهوده گر اندوخته ام گوهر اشك
بهر تشریف تو ترتیب نثاریست غرض

***Gözyaşı incisini** beyhude biriktirmedim. Maksadım geldiğin zaman yoluna saçmaktır. (226/5)*

در سرشك بپای تو ریختیم وخوشیم
که صرف راه تو شد نقد زندگانئ ما

***Gözyaşı incisini** senin ayağına döktük. Ve memnunuz. Zira hayatımızın **nakdi** senin yoluna sarf oldu. (9/3)*

اشك را خوار مبینید که در بحر وجود
طلبیدیم ازین به گهری پیدا نیست

***Gözyaşını** hor görmeyin zira araştırdık bu varlık denizinde ondan daha iyi bir **inci** yok. (75/6)*

Nakit

باز نقد اشکم از سودای تو
داد بازار محبت را رواج

*Yine benim **gözyaşı nakdim** senin sevdan ile muhabbet pazarına revaç verdi. (120/3)*

Zinet

ز اشك وآه من آزردهٔ نمیدانی
که زیب حسن تو پیرایهٔ جمال تو چیست

Benim göz yaşımdan, ahımdan inciniyorsun. Senin güzelliğinin süsü, ziyneti nedir bilmiyorsun ki! (113/5)

La'l

لعل اشك لاله گون پرورده‌ٔ چشم منست
کی بدین رونق بود لعلی که کان می پرورد

Lale renkli göz yaşı la'li *benim gözümün yetiştirmesidir.* ***La'l*** *madeni nerede böyle parlak la'l yetiştirecek. (177/3)*

4.3.Şekil

Şiirde gözyaşı damlaları ile (süreklilik, renk ve şekil ilişkileri de düşünülerek) "mum, yıldız, gezegen, meyve" arasında bağlantılar kurulmuştur.

Mum

من که شمع شب هجرم همه شب تا بسحر
نکنم گریه نسوزم نگدازم چه کنم

Ben ki hicran gecesinin ***mumuyum****. Her gece seher vaktine kadar ağlamayayım, yanmayayım,* ***erimeyeyim*** *de ne yapayım? (296/4)*

شبهای غم چو شمع دم صبح بی رخت
در دیده گرچه اشك روان هست نور نیست

(Gözümüz) senin ***yanağından ayrı*** *olduğumuz gam gecelerinin sabahında (söndürülmemiş) mum gibi. Gözde gerçi* ***yaş akıyor*** *ama ışık yok. (95/3)*

Yıldız/Gezegen

سرشك و داغ این سرگشته را بین گر نمی دانی
که گردون بلا هم ثابت و سیاره‌ٔ دارد

Eğer bela âleminde ***sabit ve seyyar yıldızlar*** *bulunduğunu bilmiyorsan bu başıboş dönüp dolaşan âşığın* ***gözyaşını ve yarasını*** *gör. (191/5)*

حیرت حال من انجم را ز گشتن باز داشت
تا نماند غیر اشکم کوکب سیاره‌ٔ

Benim hâlime hayretten yıldızlar dona kaldılar. Artık dönmüyorlar. ***Gözyaşımdan başka seyyare*** *(gezici yıldız) kalmasın diye hayret onları bu hâle koydu. (371/6)*

Meyve

اشك می ریزم چو از طفلان مرا سنگی رسد
چون نهال بارور کز سنگ می ریزد ثمر

Bu sevgililer bana her taş attıkça ***gözyaşı*** *döküyorum. Taş attıkça* ***meyvesini*** *veren fidanlara döndüm. (202/2)*

4.4.Renk

Âşığın şiddetli ıstırabını ve dinmeyen hüznünü temsil eden gözyaşı kırmızı/kan renkli olarak düşünülür. Kanlı gözyaşı her ne kadar ürkütücü görünse de tasavvufî düşüncede kan, maddi olandan kurtulmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla gözyaşının, kırmızı rengi ile öne çıkan "gül, ateş, erguvan, lale, şarap" ile ilişkilendirilmesinde ve şairin zaman zaman kanlı gözyaşları ile övünmesinin arka planında bu düşüncenin yattığı söylenebilir.

Gül

قطرهٔ اشك مرا رنگ گل از داغ دلست
لاله رنگ از اثر تاب سهیل استعقیق

Gözyaşımın *damlasına bu* ***gül*** *rengini veren gönlümdeki yaradır. Akik, Süheyl yıldızının nurunun tesiriyle böyle gelincik rengindedir. (236/6)*

اشك گلگون ورخ زرد مرا خوار مبین
که اگر سرخ اگر زرد گل این چمنم

Gül renkli gözyaşımı*, sarı yüzümü hakir görme. Kırmızı olsun sarı olsun bu çimenin gülüyüm. (315/2)*

Ateş

خونابه نیست بر مژه ام آتش دل است
گز چاك سینه سرزد و در چشم تر گرفت

Kirpiğimde gördüğün ***kanlı gözyaşı*** *değildir göğsümün yarığından fışkırıp yaşlı gözümde yerleşen* ***gönül ateşidir****. 89/2*

Erguvan

بهر یاران کرده ام ترتیب رنگین تحفها
چهرهٔ کاهی و اشك ارغوانی می برم

Her dost için renkli hediyeler hazırladım. Saman renkli bir yüz, ***erguvan*** *renkli gözyaşı götürüyorum. (301/4)*

Lale

ازمن مکن سؤال فضولی که چیست حال
حال دلم قیاس کن از اشك لاله گون

Fuzûlî, durumun nasıl diye benden sual eyleme ***lale renkli gözyaşıma*** *bak da hâlimi kıyas eyle. (340/7)*

Şarap

همچو جام می فضولی چون نریزم اشك آل
آرزوی لعل او خونین جگر دارد مرا

Fuzûlî, nasıl ***şarap*** *kadehi gibi* ***kızıl gözyaşları dökmeyeyim.*** *Onun la'l dudağının arzusu ile ciğerim kan oldu. (16/7)*

Bir beyitte Fuzûlî, gözyaşını kalplere parlaklık veren cilaya benzetir.

صیقل آیینهٔ دلها نم چشم ترست
هرکرا نمناك تر دیده دلش روشنترست

*Gönüller aynasının **cilası yaşlı gözdür**. Kimin gözü daha yaşlı ise onun yüreği daha aydındır. (64/1)*

SONUÇ

Klasik Türk şiirinde aşk söz konusu olduğundan akla ilk gelen şairlerden biri olan Fuzûlî'nin şiirlerinde aşk kaynaklı hüzün hep ön planda olmuştur. Aşk ve aşkın hâllerinden kaynaklanan duygu değişimleri, iniş-çıkışlar, kırılmalar, terk edilmişlikler, ayıplamalar; pişmanlıklar, dünyevî sıkıntılar bireyin/âşığın duygu dünyasını hareketlendirmekte ve âdeta gözyaşıyla bir boşalma bir teskin söz konusu olmaktadır. Fuzûlî'nin Farsça gazellerinde gözyaşının daha çok, sevgili ve aşk kaynaklı olduğu görülür. Sevgilinin güzelliği, bu güzelliklerden ayrı düşme, ayrılık acısı, elemler, ümitsizlik, rakibin kınamaları ağlamaların yaygın sebebi olarak görülmektedir. Bunun yanında az da olsa gündelik sıkıntılar, pişmanlıklar da ağlamanın sebepleri arasında zikredilmektedir

Şiirlerde ağlamanın özellikle gece vakti ile bağlantılı olduğu görülür. Dertlerin, yalnızlığın had safhada olduğu gece vakitlerinde âşık, sabahlara kadar uyuyamamakta, eriyen mum gibi damlalar dökmektedir. Gözyaşları bir yandan âşığı rezil, aşkını ifşa etmekte, arzularına engel olmakta diğer yandan ona perde olmakta ve derecesini yükseltmektedir.

Dış dünyadaki ağlama ve gözyaşı gerçeğini şair, şiirin kurmaca dünyasında farklı boyutlarla ifade etmiştir. Gözyaşının çokluk, süreklilik, renk ve kıymet gibi özelliklerinin ön plana çıkarıldığı şiirlerde gözyaşı, sıradan bir damla, ıslaklık olmanın ötesinde işlevlerle donatılmıştır. "Su, sel, dalga, bulut, girdap, süvari, zincir, inci, ziynet, gül, lale, ateş, mum, yıldız/gezegen, cila, la'l, meyve, erguvan, şarap, dost" gibi çeşitli varlık ve nesnelerle ilişkilendirilen gözyaşına "teşbih, tezat, mübalağa, hüsn-i talil, nida, tecrid, tezat, teşhis" sanatlarıyla estetik bir boyut kazandırılmıştır.

Fuzûlî'nin Türkçe ve Farsça divanlarındaki ağlama ve gözyaşı kavramlarının işlendiği beyitler benzer düşünceler üzerine inşa edilmiş olsa da bu beyitlerde klişe ve çeviri kokan bir dil ve anlatım değil özgün bir üslup dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

Kandehlevi, M. Yusuf (1988). *Hayatü's-Sahabe*. (Çev. Ahmet Meylani). C. III. Konya: İslami Neşriyat.

Karahan, Abdulkadir (1995), *Fuzûlî Muhiti Hayatı ve Şahsiyeti*. 2. Baskı. Ankara: KBY. Yay.

Mazıoğlu, Hasibe (1962). *Fuzûlî Farsça Divan Edisyon Kritik*. Ankara: TTK Basımevi.

Mazıoğlu, Hasibe (1997). *Fuzûlî Üzerine Makaleler*. Ankara: TDK Yay.

Sarıgül, Tuba (2014.) "Neden Ağlarız?". *Bilim ve Teknik*. Mart 2014. s. 79.

Saltuerk, Mehmet (2016). "Duygusal gözyaşı nedir? Göz yaşı ile milyonları hipnotize etmek mümkün mü?" https://www.medikalakademi.com.tr/duygusal-gozyasi-ile-milyonlari-hipnotize-etmek-muemkuen-mue/(25.06.2022)https://www.medikalakademi.com.tr/duygusal-gozyasi-ile-milyonlari-hipnotize-etmek-muemkuen-mue/ (25.06.2022).

Selçuk, Bahir (2005). "Fuzûlî'de Gözyaşı". *Ekev Akademi Dergisi*. S. 25 (Güz 2005). 233-246.

Tarlan, A. Nihat (1950). *Fuzulî'nin Farsça Divanı (Tercümesi).* İstanbul: MEB Basımevi.

TDK Türkçe Sözlük. https://sozluk.gov.tr/ (25.06.2022).

Uludağ, Süleyman (1992). "Bekkâîn (Tasavvuf)". *DİA*. C. 5. İstanbul: TDV Yay. 364.

Uludağ, Süleyman (1998). "Ağlamak". *DİA*. C. 1. İstanbul: TDV Yay. 473-474.

AZERBAYCAN ATASÖZLERİNDE İDEAL İNSAN TİPİ

The Ideal Type of Person in Azerbaijani Proverbs

Doç. Dr. Ebru ŞENOCAK

ORCID ID: 0000-0001-5443-3504

Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
esenocakebru@gmail.com Elazığ

ÖZET

Atasözleri, bir milletin yaşam tecrübelerinden derin izler taşıyan kısa fakat yoğun içerikli özlü sözlerdir. Toplumların hayat karşısındaki tavırlarını, felsefelerini, tecrübelerini yansıtan bu özlü sözler, değerler ve sosyal normlar açısından önemli bilgeliklere sahiptir. Nesilden nesile aktarılan, kısa, kalıplaşmış sözler olan atasözleri, okuyucuya derin anlam içerikli mesajlar verir. Azerbaycan'da atasözlerinin önemi *"Atalar sözü hikmettir", "Atalar sözü Kurân'a girmez ama Kur'an'ın yanında gider.", "Atalar sözünün her biri bir destandır."* şeklindeki sözlerle ifade edilir.

İnsanoğlu, var olduğu andan bugüne daima ideali arayan ve bu uğurda mücadele veren sosyal bir varlıktır. Özünde var olan arayış ve mücadele gücü onu, ideal insan tipini oluşturma amacına götürmüştür. Azerbaycan atasözlerinde ideal insan tipi belirlenirken akıllı, bilge, hatalarından ders çıkaran, toplum hayatında başı çeken, az konuşan, çok dinleyen, kendisine ve çevresine faydalı olan kişiler ele alınır. Hayatın engellerle dolu yolculuğunda iyi bir rehber, daima diğerlerini de başarıya en kısa ve güvenilir yoldan ulaştıracaktır. Nitekim Yunus Emre'nin *"Bir kâmil mürşide varmasan olmaz."* sözünün benzeri Azerbaycan atasözlerinde *"Öndersiz iş olmaz."* şeklindedir. İyi bir örnek, onun izinden giden halkın da başarılı ve topluma faydalı olmasını sağlar. Atasözleri, değerler eğitiminde önemli bir yere sahip olup toplum, ideal insanın özelliklerini sözlü gelenek içerisinde atasözleriyle ölümsüzleştirerek bilinçli, huzurlu ve sağlıklı bir toplum oluşturmayı hedeflemiştir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, atasözleri, ideal insan tipi, kültür.

ABSTRACT

Proverbs are concise words with short but dense content that carry deep traces from the life experiences of a nation. Reflecting the attitudes, philosophies and experiences of societies towards life, these concise words have important wisdom in terms of values and social norms. Proverbs, which are short, formulaic sayings that have been passed down from generation to generation, give the reader messages with deep meaning. The importance of proverbs in Azerbaijan is *"The word of ancestors is wisdom", "The word of Ancestors does not enter the Qur'an, but goes alongside the Qur'an."* It is expressed in the words *"Each of the sayings of the ancestors is an epic."*

Humanity is a social being that is always looking for the ideal and fighting for it from the moment it exists to the present day. The search and struggle force that exists at its core has led him to the goal of creating the ideal human type. When determining the ideal type of person in

Azerbaijani proverbs, people who are smart, wise, learn from their mistakes, lead public life, speak little, listen a lot, and are useful to themselves and their environment are considered. A good guide in life's journey full of obstacles will always lead others to success in the shortest and most reliable way. As a matter of fact, Yunus Emre said, "*You can't come to a kamil murshid."* similar to the saying in Azerbaijani proverbs "There is no work without a leader. it has the form." A good example ensures that the people who follow in his footsteps will also succeed and be useful to society. Proverbs have an important place in the education of values, and society has aimed to create a conscious, peaceful and healthy society by immortalizing the characteristics of the ideal person with proverbs in the oral tradition.

Keywords: Azerbaijan, proverbs, ideal type of people, culture.

Giriş

Atasözleri, atalarımızın tabiatı gözlemlemelerine ve deneme-yanılmalarına bağlı olarak oluşturduğu hayat tecrübelerinin üretimleri, bilgece mesajlardır. Kaşgarlı Mahmut'un Divânu Lügâti't-Türk adlı eserinde 'saw' kelimesi, atasözü (mesel) karşılığı olarak kullanılmıştır (Kaşgarlı Mahmut 2015: 810). *"Farklı ulusların "kanatlı söz", "nasihat", "cevherli söz", "ibret verici söz", "altın söz", "dilin gülzarı", "halk mektebi", "halk hikmeti", ruhun tabibi", "aklın gözü" ve benzeri anlamlar içeren isimler verdiği, beğenilen sözlü kültür ve edebiyatın benzersiz türüdür."* (Çobanoğlu, 2004: 2-3). Türk dünyasında; atalar sözü, eskiler sözü, ülger comak, takpak, söspek, makal, nakıl, samah gibi kelimeler kullanılmaktadır. (Çobanoğlu, 2004: 3). Terim olarak mesel kelimesi Arapça kökenli olup Osmanlıca Türkçe sözlükte*"1.örnek, benzer, nümûne 2.dokunaklı ve mânâlı söz 3.terbiye ve ahlâka faydalı, yararlı olan hikâye"* (Devellioğlu, 1993: 625) şeklinde tanımlanmıştır. Aksoy, atasözlerini; *"Atalarımızın, uzun süren denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran, kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler."* (2013: 37) şeklinde tanımlar. Kısa fakat yoğun bir anlam içeriğine sahip kalıplaşmış sözlerden oluşan atasözleri, insanoğluna rehberlik eden, mitoloji ile ilişkisi olan sözlerdir. Aliyev, atasözlerinin mitoloji ile olan ilişkisine şöyle değinir: *"Atasözleri bitmiş bir fikri ifade eder, küçük boyutlu, anlam bakımından büyük ve bilgelik ve öğüt bağlamında ortaya çıkar. Atasözlerinin anlam gruplarının oluşumu da bu mit çeşitliliğine dayanmaktadır. Ecdatlarımız sadece mitlerde açıklanan olayları tanımlamakla kalmadı, aynı zamanda özlerini de anladılar. Tecrübeye dayanarak, gözle görülen ve duyularla algılanan her şeyi mecâzi olarak açıklamaya çalışır, keşfettiği nitelikleri doğaya, doğaüstü ve kültürel-mitolojik kahramana da atfeder."* (Aliyev 2021: 96-97) Atasözlerinde yer alan kültürel değerler, mitoloji, deneyim, bilgi birikimi gibi unsurlar nesilleri birbirine bağlayan, onlara özünü hatırlatan ve olaylar karşısında daha sağlam kararlar vermesini sağlayan bütünleyici unsurlardır.

"Her ulusun atasözleri, kendi varlığının ve benliğinin aynasıdır. Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inanışları, gelenekleri görülür. Atasözleri ulusların zekâlarındaki keskinliği, hayallerindeki genişliği, duygularındaki inceliği belirten en değerli örneklerdir. Her atasözü kendi ulusunun damgasını taşır." (Aksoy, 1993: 27). Toplum hafızasını kuran halk anlatıları ve edebî türler içerisinde atasözlerinin ayrı bir yeri vardır. *"Edebiyatı olmayan millet, milletleşme sürecini tamamlayamamış demektir. Güçlü bir edebiyat, köklü bir kültür demektir, köklü bir kültürü olan millet de sağlam temeller üzerinde güçlü bir devlet anlamına gelir."* (Turkeli Sanlı 2011: 152). Atasözleri, geçmişten bugüne varlığını her daim daha da büyüten bir milletin kelime hazinesi, yaşanmışlıkları, hayat tecrübesi ve felsefesidir. Kültürel bellek mekânı olarak bir milletin atadan kalma en önemli mirası olan atasözleri, toplumu birbirine bağlayan ortak deneyimlerin ürünü olmuştur. *"Ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından bir*

'sembolik anlam dünyası' yaratarak, birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak imkânı sağlayarak insanları birbirine bağlar." (Assmann 2001: 21). Atasözleri, Türk milletinin karakteristik yapısını, sosyal psikolojisini, hayat felsefesini yansıtan ortak bir atmosferde yüzyıllarca var olan köklü bir milletin birleştirici gücüdür. Azerbaycan'da atalar sözünün önemi *"Atalar sözü hikmettir", "Atalar sözü Kurân'a girmez ama Kur'an'ın yanında gider.", "Atalar sözünün her biri bir destandır."* (Musaoğlu-Gümüş 1995: 61) şeklinde ifade edilir. Uzun bir zaman diliminde ortak deneyim ve tecrübelerin dilde ifadesini bulduğu atasözleri, belli aşamalardan geçerek kalıplaşmış ve hafızalarda altın öğütler olarak hatırlanmış/hatırlatılmıştır. *"Atasözleri ve deyimler söz yaratıcılığı süreci gibi ritüel, itikat ve tören düşüncesinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Atasözleri ve deyimlerin yaranma ve gelişme yapısında birkaç aşamanın olması dikkat çekiyor: 1. Ritüel aşaması; 2. Emek aşaması; 3. Tecrübe aşaması; 4. Deneme aşaması; 5. Genelleştirme aşaması."* (Aliyev 2021: 98). Her aşamada, atalarımızın yaşayarak edindiği bilgi, sözlü ve yazılı gelenekte aktarılarak zamana karşı hafızalarda ölümsüzleşmiş ve topluma mal olmuştur.

"Sözlü kültürden yazılı kültüre değin birçok bireysel ve sosyal birikim, içinden çıkılan bağlamın aynası gibi yüzyıllar boyu dönüşümlere bağlı da olsa varlığını sürdürerek bugüne kadar gelir." (Aydın 2013: 173). Atasözleri, hayatın her aşamasında içerdiği sınanmış bilgi birikimiyle engelleri aşmak problemleri çözmek olayları anlamlandırmak gibi amaçlarla geçmişten bugüne hafızalarda yaşatılarak kılavuz edinilmiştir. İnsanı ve toplumu ilgilendiren pek çok değerler dünyasına dair sözlerle dolu olan atasözlerinde, ideal insan olabilmenin önemine sık sık değinilir. İnsanoğlu, var olduğu günden bugüne daima en iyinin, en güzelin peşinde koşmuş ve mükemmel/ideal insan olabilmenin arayışı içerisine girmiştir. Çünkü sağlıklı bir toplum ve başarılı bir millet olabilmek ideal insanın vasıflarına sahip olmakla mümkündür. İdeal insanın özellikleri kültürel bellek mekânı olan atasözlerinde dile getirilir ve bireylerden bu özelliklere sahip olunması istenir. Bu bağlamda Azerbaycan atasözlerinde ideal insanın özellikleri üzerine bir anlam araştırması yapılabilir. Mehmet Musaoğlu ve Muhittin Gümüş'ün hazırladığı *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri* (1995) adlı eserdeki ideal insana dair atasözleri; 1. İdeal insanın önemi ve 2. İdeal insanın vasıfları şeklinde değerlendirilmiştir:

1. İdeal İnsanın Önemi

Bireyin/toplumun bilinçlenme yolculuğunda ona rehberlik eden ideal insan, sonsuz mutluluğun kapısını aralamasına yardımcı olur. İdeal insan tipi, her dönemde toplumun ihtiyacına göre belirlenmiş olup destan, hikâye, roman gibi edebî türlerde mükemmel özellikleriyle ön plana çıkmıştır. Tip, toplumun yaşadığı her dönemdeki tarihî, kültürel ve sosyal hayat şartlarına göre yeniden şekillenir. Geçmişten bugüne Türk kültür hayatında alp tipi, gazi tipi, veli tipi, ahi tipi, modern insan tipi, yeni insan tipi gibi tipler belirli dönemlerde yaşanılan hayatın arzu edilen insan tipini oluşturmuştur. Mehmet Kaplan *"İki Destan İki İnsan Tipi"* adlı çalışmasında tiplerin, iki ayrı medeniyeti iki ayrı toplumu gösterdiğini belirterek onları inandıkları ve temsil ettikleri kıymetlere göre gruplandırmıştır. (Kaplan 1992: 22). *"Tip, genel ve ortak özellik gösteren insan demektir. Yani huylarıyla, davranışlarıyla, düşünme biçimiyle klişe özellikler gösteren insan ve insanlardır. Bunlar daha çok dış görünüşleri üzerinde durulan insanlardır."* (Çiftlikçi 2000: 44). İdeal insan tipi; belirgin değerler dünyasıyla toplum hayatının öncülüğünü yapan, nesiller arası kültür ve dünya görüşünün aracısı, deneyim, duygu ve düşüncenin üreticisi kusursuz insan tipidir. Atalarımız, kutlu sözlerde sonsuz mutluluk ve başarının sırrını, aracı olarak seçtiği ideal insan tipiyle belirlemiştir.

Azerbaycan atasözlerinde tespit edilen ideal insanın vasıfları; akıllı, bilgili, çalışkan, istendik değerler merkezinde ele alınmış ve bu vasıflar etrafında bireyin erginleşmesi telkin edilmiştir.

Ataların uyarılarıyla farkındalığa sahip olan birey için bilinçlenme yolculuğu başlar. Eksiğini tamamlama gayreti onu, ideal insan olma değerine yükseltir. *"Adam ol, adamlar sırasında ol."* (19) atasözü, insan olmanın yüceliğini vurgular. *"Adam vardır rahmet götürür, adam vardır lanet götürür."* (20) atasözü ise iki farklı insan tipini kıyaslar. Söz konusu ifadelerde çevresine faydası olan ve güzellik saçan insanlar övülürken çevresi tarafından istenmeyen ve lanetlenen insanlar yerilir. Elazığ halkı arasında ideal olmayan/uygunsuz, rahatsız edici tavır ve davranışlar sergileyenler için; *"Hiç bundan insan kokusu gelmiyor."*[*] ifadesi kullanılır. İdeal insan olabilmek çevresine faydalı olabilmek, davranışıyla, duruşuyla, yaptıklarıyla adından iyi anlamda söz ettirmek ile mümkündür. Kendi izinden gidenlerle daha da büyüyen ideal insan, toplumun akıl, mantık ve düşünce gücüne ufuk açabilir. Nitekim olumlu değişiklikler hayatta kelebek etkisi yaratır ve bunlar güzelliği, başarıyı, mutluluğu beraberinde getirir. Atasözlerinde *"Adam, adam sayesinde adam olur."* (18) sözleriyle bu sihirli dokunuşta ideal insanın ötekine olan faydası vurgulanır. *"Rehberliksiz doğru çözüm yollarının bulunması daha sınırlıdır. Bu sınırlılık bazen bireyin çözüm getirmeyecek yanlış yollara sapmasına, yanlış tercihler yapmasına sebep olabilir. İç ve dış çevresinden gelen zorlukların yoğunluğu ile uygun davranış gösteremeyen birey danışma neticesinde bunların farkına vararak bu problemleri yine kendi gücüyle çözmeyi başararak uyumlu bir insan olabilir.*" (Kurt 2012: 184). İdeal insan, arayış içerisindeki bireye örnek olarak onun engelleri aşmasına ve başarıya ulaşmasına yardımcı olur.

En iyi öğrenme yöntemi görerek/rol model alarak öğrenmektir. İyiyi/doğruyu/güzeli örnek almak başarının ve mutluluğun elinden tutmak demektir. Atasözlerinde ideal insanın, bireylere rehberlik yapması, onları başarıya ulaştırması ve tehlikelerden koruması gerektiği vurgulanır. *"Öndersiz iş olmaz."* (33) *"Bir akıllı baş, bin başı korur."* (94) sözleri, rehberin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca *"Başın büyüklüğü devlettir (zenginliktir), ayağın büyüklüğü ise aksaklıktır."* (83), *"Baş nereye giderse ayak da oraya gider."* (83) atasözlerinde, başarılı bir liderin (başın) akıl ve bilgelik ile halkı peşinden sürükleyerek onu bolluk, bereket ve refaha ulaştıracağı anlatılır. Ayağın büyüklüğü ise bilgisiz ve cahil kişilerin baş olabilme kaygısıyla halkın gelişmesine engel olmasını hatta onu onu daha da aşağıya çekmesini ifade etmektedir. Halk, liderinin izinde yürüyerek ilerler. Liderin başarısı da yenilgisi de halka mal olur. Bu yüzden başkişinin her yönüyle donanımlı olması, bir milletin onda eksiğini tamamladığı bütünleyici bir özellik göstermesi şarttır. İdeal insan, bilgi ve tecrübesiyle hiç kimseye ihtiyaç duymadığı gibi kendi yolunda ilerleyenlerin de ışığı olur. Bu gerçek, *"Kılavuzla giden yorulmaz."* (258), *"Kılavuza yol göstermezler."* (258) atasözleriyle vurgulanmıştır.

Toplum içinde ideal insanın örnek alınması, bilinçli bir toplum olarak yeniden doğuş, sonsuz mutluluk ve huzurun yakalanması anlamına gelir. Atasözleri bireye rehberlik yapan bilge sözlerdir. Toplumun ortak tecrübesi ile üretilen atasözleri, altın öğütler olarak nesilden nesile aktarılmış, her dönemde kendini yenileyen, dönüştüren bireyler yetiştirme umuduyla yeşermiş, hafızalarda güncellenerek ölümsüzleşmiştir.

2. İdeal İnsanın Öne Çıkan Vasıfları

2.1.Aklın Önemi

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran en önemli unsur akıldır. Atasözlerini kültürel aklımızın ürünü olarak tanımlayan Biray, bunu şöyle açıklar: *"Tekrara dayanması, uzun yıllar süren gözlemlere göre şekillenmesi, nasihat verici ve fayda sağlayıcı olması, geçmişten bugüne gelen kültürel bir miras olması gibi özellikleri de bunu göstermektedir."* (https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr › article). Üzerinde değerlendirme yapılan atasözlerinde de kültürel aklın atasözleri ile olan ilişkisine değinilmiştir. *"Akıl, insana sermayedir."* (31),

[*] Perihan Altaca, 88, Harput, annesinden, ilkokul mezunu, ev hanımı.

"Akıllı baş, herşeyden fayda çıkarır." (32), *"Akıllı bir defa aldanır."* (32) şeklindeki atasözlerinde aklın öne çıkartılarak hatalarından ders alan bilinçli insanın yaşamını daha da güzelleştirebileceği anlatılır. Akıl, atılacak adımların hesabını sağlam yaparak başarıya ulaşmada önemlidir.

"Atasözlerinin en ikna edici özelliği, onların toplumsal aklın en derli toplu veya özlü bir biçimde ve yanılmaz olduğu düşünülen kollektif aklı veya şuuru temsil ettiklerine olan inanıştır." (Çobanoğlu 2020: 11). Halk arasında da çocuğun akıllı olacağı *"Akıllı çocuk belendiğinde (beşikte) kendini gösterir."* (32) sözüyle ifade edilir. Kolektif bilincin bu bakış açısı destanlarımızda da görülür. Destan kahramanları alp tipi özelliklerini doğar doğmaz gösterirler. Oğuz Kağan'ın beşikteyken konuşması, çiğ et, kımız istemesi, Manas'ın avucunda kan pıhtısıyla doğması gibi örnekler çocuğun bir milleti peşinden sürükleyebilecek olağanüstü niteliklere sahip olduğunu gösterir. Akıl, yaş ile değil tecrübeyle ölçülür. *"Akıllı çocuk yaşlı cahilden iyidir."* (32), *"Akıl yaşta değil baştadır."* (31) gibi sözler, toplumda söz sahibi olan kişilerin, akıl, bilgi ve tecrübeyle ölçülen değerine işaret eder. Yaşını aldığı halde kendisini yetiştiremeyen cahil ve ahmak kişilerin hiç kimseye faydası yoktur. *"Akıllı işine bakar, cahil dişine."* (33), *"Akıllı kemal arar, cahil mal."* (33), *"Akıllı adamın bir günü, ahmağın bin gününden iyidir."* (31) *"Akıllı baş belasız, doğru yol garezsiz olur."* (32) gibi sözler zamanını boşa harcamayan, kendisini değiştirip dönüştüren ideal bireylerin diğerlerinden farklılığını ortaya koyar. "*Türk dünyasındaki akılla ilgili ortak atasözlerinde "ortak akıl"ın ortaya çıktığı; kültürel değerler ve bunların uygulanması açısından ele alındığında hem kültürün hem de hakların 'ortak akıl' yoluyla topluma yerleştirildiği görülmektedir. Buna ek olarak Türk topluluklarının düşünme tarzının aynı olduğu yani bu toplulukların aynı zihnî mekânda yaşadığı ve aynı sosyal yapıyı paylaştığı ortadadır. Dolayısıyla akıl konulu atasözleri "millî kimlik / karakter"in bir ifadesidir."* (Biray 2017: 146). Tarih boyunca zaman ve mekânın sınırsızlığında yol alan Türk milleti ruh ve düşünce dünyasında köklerine bağlılığı sürdürmüş, ata mirası olan kutlu sözlerle varlığını büyütmüştür.

İdeal insan aklıyla hareket eder, hayatta attığı her adımının hesabını yaparak ilerler. *"Akıllı adam yüksekten konuşmaz."* (31), *"Adam, başından büyük konuşmaz."* (18) *"Becermediğin bir işi "beceririm" deme."* (87) gibi atasözlerinde akıllı kişinin gücünün sınırlarını bilmesi, kendini aşan işlerden uzak durması gerektiği öğütlenir. İdeal insanın bu özelliği, çevrenin kendisine olan güvenini ve toplum içindeki saygınlığını arttırır. Atalarımızın *"Akıllı kişi, kışın hazırlığını yazın yapar."* (33) sözünde tedbirli, önceden her şeye hazırlıklı olan insanın önemine *"Aklınla gör, kalbinle işit."* (34) atasözünde akıl ve gönül bağını dengede tutarak hareket edilmesinin gerekliliğine dair mesajlar verilir. Bireyin duygu, düşünce, tutum ve davranışlarında akıl ve gönül birlikteliğine riayet etmesi onu ideal insan mertebesine yükseltir. *"Zira insanın eylemlerini anlamlı bir bütün haline getiren akıl melekesi olmakla birlikte bunun dışa yansıması iradeyle, yani gönül ile gerçekleşmektedir."* (Akyol 2019: 185). Kutadgu Bilig'de aklın önemi *"Her türlü iyilik akıldan gelir." (b. 1830). "Akıllı insan büyüktür. Akıl insan için bin çeşit faziletin başıdır." (b. 1830). "Gece gibi karanlık olan insanı akıl meş'ale gibi aydınlatır." (b. 1840). "Akıl daima sağdan hareket eder, hiç solu yoktur. O, doğru-dürüsttür, hilesi yoktur." (b. 1863). "Akıllı olmak Tanrı vergisidir." (b. 1828). "Devlet hastalanırsa ilâcı akıl ve bilgidir." (b. 1970). "Bey memleket ve kanunları bilgi ile ele alır, akıl ile yürütür."* (b. 2713) (Kafesoğlu 1980: 17) gibi sözlerle ifade edilir. Akıl ve bilgi birbirini tamamlamaktadır. *"Akıl, her şeyden önce, bilgiyi ve müsbet düşünceyi emreder. Duygular dünyası yerine rasyonalizmi, vehimler yerine hakikate bağlanmayı ön plâna alan K. B. devlet idaresinde olduğu kadar, meslekleri değerlendirmede ve onları icra tarzında da daima bilgiyi göz önünde tutmaktadır ki, bu da, mûcizeden ziyade gerçekçi düşünceye inanan bir topluluğun fikir yapısını*

gösterir." (Kafesoğlu 1980: 16). Akyol, akıl ve bilginin farklı nitelikler taşıdığını belirtir. *"Akıl ile bilgi arasındaki fark aklın ilahi inayetin neticesi olarak verilen sonradan değişmeyen bir unsur olması; bilginin ise sonradan kazanılan insanın elinde olan bir durum olarak görülmesidir."* (Akyol 2019: 187). Kültürel mirasımız olan atasözleri, aklın önemine dair önemli mesaj içerikleriyle doludur. İdeal insan, akıl ve gönül ilişkili tutum davranışlarıyla ve kurduğu ruh beden dengesiyle toplum içinde yücelerek diğer bireylere ideal örnek oluşturur.

2.2.Bilginin/Bilgeliğin Önemi

Atasözleri, toplumun öz değerlerini geleceğe taşıyan geçmiş ile bugün arasında güçlü bir bağ kuran bilgeliğin sözleri olup tarihî, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda bilgi depolarıdır. *"Bir eğitim aracı olarak kullanılan atasözleri, millet hafızasında kalıplaştıktan sonra sürekli tekrar yoluyla nesillerden nesillere aktarılmıştır."* (Alkaya, 2006: 90). Hafızada güncellenen bilgiler, toplum hayatını kolaylaştırarak bireyleri, ata kültünün değerler dünyasında buluşturur. *"Sözlü kültürümüzün önemli ürünlerinden olan atasözleri, atalarımızın engin tecrübelerinin, düşüncelerinin sağlam bir mantık süzgecinden geçirildikten sonra, söze dönüştürülmesiyle oluşur. Milletlerin ortak geçmişleri, ortak değerleri, gelenekleri, düşünceleri, inançları, hayata bakış açıları atasözlerinde ifadesini bulur. İnandırıcılık özelliği çok yüksek olan atasözleri millî varlığımız olarak kabul edilir. Bu yönüyle atasözleri milletin ortak düşünce, inanç ve tutumunu belirtir, halka yol gösterir."* (Aksoy 1984: 199) Bilgeliğin sözleri olan atasözleri, öğrenmenin, bilgi birikimiyle yücelmenin önemini vurgular. Kutadgu Bilig'de iyi bir devlet adamının sahip olması gereken özellikler içerisinde bilgeliğin önemine şu sözlerle değinilir: *"Devlet başkanının cesareti ve askeri bakımdan yeterliliği yanında tedbirli, ihtiyatlı, ileri görüşlü yani eski deyimle "hâkim (Bilge)" olması"* gerekir (Kök 2020: 38). Bilge yöneticilerin en zorlu ve dar vakitlerde aldığı isabetli kararlar, kendisinin ve milletinin adına başarı seviyesini yükselterek yeniden doğuşunu sağlar. Bu yüzden devlet yöneticilerinin bilgili, tecrübeli, ileri görüşlü, akıllı, değerler dünyasına sahip, vatanına ve milletine bağlı kişiler içerisinden seçilmesine özen gösterilmelidir.

Sözlü kültür ürünleri olan atasözleri, yazıya geçirilse de halk arasında yaşamaya/yaşatılmaya devam etmektedir. *"Yazıdan habersiz birincil sözlü kültürde yaşayan insanlar, pek çok şey öğrenebilirler, nitekim çoğu oldukça bilgiç ve bilgedir; fakat "inceleme" yapamazlar. Çıraklık (örneğin usta avcılardan avlanmasını öğrenmek), bir tür çıraklık sayılan müritlik, dinleme, dinleneni tekrarlama, atasözlerine ve bunları yeniden tertiplemeye hâkim olma veya kalıplaşmış deyişlerle özgün deyişler oluşturma, ortak geçmişe tek vücut olarak bakıp katılma, bu kültürlerdeki öğrenim yöntemleridir."* (Ong 1995: 21). Yazı öncesi toplumlarda kalıplaşmış sözlerle geleceğe taşınan bilgelikler, toplumun ortak geçmişine sahip çıkarak geleceğini sağlam inşa etmesinde önemli bilgi birikimine ve değerler dünyasına sahiptir. Dil ve düşünce eylemi arasında sıkı bir bağ vardır. *"Dil, bireyin bilincini oluşturan, benliğini biçimlendiren temeldir; bilincin köklerine, bilinçaltının derinliklerine uzanan başlıca insansal işlevdir. Düşünce, us, bilgi, buluş insansal anlamda ancak dille olanak kazanır."* (Vardar 1982: 10). Azerbaycan atasözlerinde bilginin önemi; *"Bilgi aklın aynasıdır."* (91), *"Bilgi insanın bezeğidir."* (91) sözleriyle ifade edilir. Tecrübenin, düşünülerek üretilen kalıplaşmış sözlerdeki varlığı, toplumun yaşam kalitesini belirler. Nitekim Levnî'nin *"Tut atalar sözün kalbi selim ol/Gönülden gönüle yol var demişler."* sözünde belirttiği gibi atalarsözüne göre düzenlenen hayatta tekrara düşmeden ilerleme ve başarı söz konusudur.

"Atasözleri; 'düzeltme, iyileştirme' gibi amaçlara yönelik 'psikoterapi' kuram ve uygulamalarıyla büyük bir tutarlılık ve uygunluk göstermektedir." (Kurt 2012: 181). Atasözleri, bireyin kendisini yenilemesine, eksiğinin farkına varmasına dair bilge sözlerle iç

aydınlanmada bilginin gerekliliğini vurgular. *"Bilenle bilmeyen bir değildir."* (91), *"Yüz bildiğin olsa da bir bilenle konuş."* (341) *"Bilmemek ayıp değildir, sormamak ayıptır."* (91), *"Bilmiyorsan bir bilenden sor."* (91) gibi atasözlerinde, bilginin önemine ve cehaletin kötücül yönüne dikkat çekilir. *"Cehalettin karanlığında boğulan, kim olduğunu bilmeyen ve yaratılış hikmetinden habersiz yaşayan bireylerin ne kendilerine ne de topluma faydaları vardır."* (Özmen, 2022: 730). Bireyin bilgiye sahip olabilmek için verdiği mücadele dahi onu olgunlaştırarak yüceltir. Birey için bilgiyi öğrenme süreci devam ettikçe kendini ve toplumu büyütmeye devam eder. Öğrenme sürecinin durdurulması, onu besleyen kaynağı kurutarak gerilemeyi başlatır. Bilgili kişi, boş konuşmaya zaman harcamayan, düşünerek hareket edendir. *"Çok bilip az konuşmak, yiğidin yakışığıdır."* (117) sözü, bilgili kişinin az ve öz konuşmasının gereğini açıklar. *"Dil vardır; bal getirir, dil vardır; bela."* (144), *"Dil başa beladır."* (143), *"Dil kemiksizdir ama kemiği kırar."* (144), *"Dil başı korur."* (143), *"Dilini tutan başını korur."* (146) gibi sözler, Yunus Emre'nin *"Söz ola kese savaşı/ söz ola bitüre başı/ Söz ola ağulu aşı/Bal ile yağ ide bir söz"* (Tatçı, 1990: 113, C.II) şeklindeki ifadelerle aynı mesajı verir. Bilgili kişi, yerine ve zamanına göre konuşmalı, nerede ne söyleyeceğini bilmelidir. Azerbaycan atasözlerinde olduğu gibi Kutadgu Bilig'de de bilgi ve bilgeliğin önemi vurgulanır. Eserin başından sonuna kadar hükümdar ve ülke idaresindeki temel ilkeler ve karşılaşılabilecek sorunlar üzerinde akıl alınarak ve akıl verilerek oluşan karşılıklı dayanışma hâkimdir. Bilge kişi, sözü uzatmadan konuşarak yanlışlığın, gevezeliğin, saçmalamanın önünü alır. *"Dilin belasıdır geveze olmak, ariflerin işidir, sükûta dalmak."* (145), *"İpin uzunu dilin kısası iyidir."* (234), *"Bir de, beş işit (dinle)."* (95) atasözlerinde de kısa ve öz konuşmanın önemi vurgulanır.

Tecrübenin insan hayatındaki önemi olarak ifade edebileceğimiz atasözleri, zamandan tasarruf etme, hayatın zorluklarıyla başa çıkmada yeni bakış açıları kazanma, tekrara düşmeme gibi amaçlara hizmet eder. Atasözlerinde ortaya konulan hedefler, ideal insanı yetiştirmek için önemli bir yol haritası çizer. Atasözleri geçmiş ve gelecek bağını kurarak milletine hizmet edecek olan ideal insanı yücelten tecrübe edilmiş ve düşünülerek üretilmiş bilgidir.

2.3. Dürüstlük ve Doğruluğun Önemi

Söz ve davranışlarda tutarlılık ve yalan söylememe, dürüstlük/doğruluk kavramları ile açıklanır. İdeal insanın en önemli özelliklerinden birisi olan dürüstlük/doğruluk, bireylerin erdemli davranışları arasında yer alır. Türk kültürünün her döneminde dürüstlük öne çıkarılan istendik değerlerden olmuş ve bireylerden kendisine güvenilen insan olunması istenmiştir. Bu durum atasözlerine de yansımış, atasözlerinde kültürel hayatta öne çıkartılan doğruluğun önemine vurgu yapılmıştır. *"Atasözleri, sosyo-kültürel hayatın ve uygarlığın oluşmasında işlevsel değere ve role sahiptir. Türk atasözleri, millî karakterimizi yansıtan coğrafya, lehçe vb. farklılıkların ötesinde bütün Türkleri birleştiren önemli bir kaynaktır."* (Çobanoğlu, 2004: 2). Ortak değerler dünyası, bir milleti farklı zamanda farklı coğrafyalarda olsalar dahi aynı kültürel bellek mekânında buluşturur. Atasözleri bu ortak duyuş, düşünüş ve davranışın en güzel örneğidir.

Bir toplumun sahip olduğu değerler dünyası onu ölümsüz kılar ve sahip olduğu manevî yükümlülük onu ideal insan vasfına yüceltir. Mevlana'nın *"Ya olduğun gibi görün ya da göründüğün gibi ol."* sözünde belirttiği gibi doğru kişi, toplumun saygı duyduğu ve örnek aldığı kişidir. Doğru kişinin özü sözü birdir. Her yönüyle kendisinden emin olunan, kendisine güven duyulandır. *"Adam odur ki vaadinden dönmesin."* (19), *"Sır saklamak mertliktir."* (298) gibi sözler, doğru insandan beklenen davranışlardır. Dürüst kişinin yalan ile ilgisi yoktur. *"Kişinin alnı açık olmalı."* (262), *"Doğruluk insanı hiçbir zaman utandırmaz."* (151) şeklindeki atasözleri, ideal insanın başarısındaki sırrın doğruluk ile ilişkisini açıklar. Doğru söz,

yalanı ve onun yol açacağı olumsuzlukları bireyden/toplumdan uzaklaştırır. *"Doğru yalanı kovar."* (150) Hatta doğru bilinen yolda ilerleyişin dahi aksaklıkları uzun sürmez. *"Doğru yolda yıkılan tez kalkar."* (150), *"Doğru yoldan giden yorulmaz."* (150), *"Doğru yolun yolcusu kaybolmaz."* (150) atasözleri, doğru yoldan gidenin daima yolunun açık olduğunu gösterir.

Sorumluluklarını bilen, bilgisini ve aklını kullanarak değerler dünyasını zenginleştiren bireylerin verdiği mücadele, ideal insan olabilmenin anahtarıdır. İdeal insan, topluma faydalı olarak sonsuz mutluluğun yolunda ilerler.

2.4. Çalışmanın/Çalışkanlığın önemi

Hayatı boyunca çalışarak kendini yenileyen bireyler, değişim ve dönüşüm ile yeniden doğup ait oldukları topluma ışık tutarlar. Yaşam kalitesini arttırmak ve daha iyi bir hayat sürdürmek için çalışmak/çalışkan olmak önemli bir değerdir. Bu önem atasözlerine de yansımış, atalarımız başarının sırrını *"Çekiç ol; üstte ol, örs olup altta kalma."* (113) sözüyle ifade ederek çalışmanın/çalışkanlığın önemini vurgulamıştır.

"Atasözleri taşıdıkları toplumsal değerler göz önüne alındığında, değer öğretiminin önemli bir ögesi olarak düşünülebilir." (Girmen 2013: 119). Toplumun aynası niteliğindeki atasözleri, tecrübe ve bilginin rehberliğinde bireye önemli mesajlar verir. Türk toplumundan oldukça önemli bir değer olan çalışkan olma Azerbaycan atasözlerinde de öne çıkarılan değerler arasında yer alır. *"Çalışmayanla çalışanı bir yere yazmazlar."* (112), *"Başkasının ağzına bakan aç kalır."* (84), *"Başkasının atına binen tez iner."* (84), *"Çalışan inci takar, çalışmayan yan bakar."* (111) gibi sözlerde çalışmanın önemi vurgulanır. Alın teri dökerek elde edilen helal kazancın kutsallığı *"Çalışanı aç, tembeli tok gören yoktur."* (111), *"Çalışmayan aç kalır."* (112), *"Çalışmak adamı sefaya çıkartır."* (112), *"Toprakla oynayan aç kalmaz."* (316), *"Çalışan eli bıçak kesmez."* (111) gibi atasözlerinde ön plana çıkartılır. Bireyleri istendik davranış kalıpları etrafında hareket etmeye çağıran atasözleri, öğüt dolu içerikleri ile insanları ideal insan tipine yaklaştırır.

Bağcı'ya göre atasözleri, söyleyişi kuvvetlendirme, fikirlerimize kuvvetli birer kanıt oluşturma, az sayıda cümle ile öz ifadeler kurabilme, ait olduğu toplumun kültürel değerlerini barındırma ve dünya görüşünü yansıtma açısından eğitimde önemli bir yere sahiptir. (2010: 92, 95) Atalarımızın düşünce gücü ve duygularıyla ürettiği zihni harekete geçirerek bireyi değiştirip dönüştüren bu öğüt dolu sözler, bazen yol gösterici bazen ikna edici bazen de belge nitelikli özelliklere sahiptir.

SONUÇ

Atasözleri, önemli birer kültürel bellek mekânı olup geçmişten bugüne tecrübe edilen yaşanmışlıklarla bir milletin geleceğine ışık tutan, eksiğini görmesini sağlayan, mükemmel/ideal insan olma yolunda bireye rehberlik eden bilge sözlerdir. *"Atalarsözü pazarda satılmaz."*, *"Atalarsözü muhakeme edilmez."* *"Atalarsözünü tutmayanı yabana atarlar."* (Musaoğlu-Gümüş 1995: 61) gibi sözler halk arasında atalarsözünün ne kadar önemli olduğunu ve bu kutsal sözlere uyulması gerektiğini gösterir. Ortak kabullerin ve tecrübelerin paylaşımıyla oluşan kalıplaşmış sözlerden oluşan atasözleri, hafızada kalıcılığı sağlayan sözdizimine, zengin söz dağarcığına sahip olup bireyin ve ait olduğu toplumun yaşam kaynağı sihirli sözlerdir. Atasözleri hatırlama/hatırlatma, süreklilik kazandırma ve geçmiş gelecek bağını kurma açısından önemli bir kilit noktasıdır. Atasözlerinde, yaşanılacak benzeri olaylarda, kolaylıkla problemleri çözme, engelleri aşma, hata oranını azaltma, hatayı ortadan kaldırma amaçlı hatırlama/hatırlatma/hafızada güncelleme bilgeliğiyle bireye yol gösterme hedeflenir. Ayrıca bireyin geçmişine bağlılığını arttırarak ona kimlik bilinci kazandırır.

Atasözlerindeki mesajların süreklilik duygusu ve tam bağlılık ile uygulanması, geleneklerin oluşmasına ve değerler dünyasının koruyuculuğunu sağlamaya yardımcı olur. Azerbaycan atasözleri üzerine yapılan çalışmada, toplumu oluşturan bireylerin sahip olması gereken değerler dünyasının yanı sıra nitelikli bireyler yetiştirebilmenin önemi, atalarımızın tecrübe ettiği nasihatlerle vurgulanmıştır. Bu sözlerde yer alan gerek doğrudan gerekse sembolik anlam içerikleriyle atalarımızın ideal insan olabilmek için belirlediği vasıflar; bilgelik, akıl, çalışkanlık, dürüstlük, gibi değerler ile ifade edilmiştir. İdeal insan her dönemde aranılan, sonsuz başarı ve mutluluğun kaynağıdır. Atalarımızın sözleri, sosyo-kültürel hayatımızın devamlılığında işlevsel bir değere sahip olup Türk milletinin ortak yaşam felsefesidir.

KAYNAKLAR

Aksoy, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, C. I, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Akyol, A. (2019). "İnsanın Anlam Arayışında Akıl ve Gönül İlişkisi -Kutadgu Bilig Merkezli Bir İnceleme- ", *Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar* (Haz. Ayhan Bıçak), İstanbul: Dergah Yayınları, s.185- 202.

Aliyev, Ramil (2021), *Azerbaycan Folkloru/Janır Sistemi ve Teorik Açıklamalar*, Baku: İksad Yayınları.

Alkaya, E. (2006). "Dil ve Söz Bağlamında Kırım Karay Türklerinin Atasözleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 89-99.

Assmann, Jan (2001), *Kültürel Bellek/Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (Çev. Ayşe Tekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Aydın, Seçkin (2013), "Kültürel Bir Miras Olarak Atasözlerinin Kullanımı Üzerine Türkçe Öğretmenlerinin Görüşleri", *Folklor / Edebiyat*, Sayı: 75, Cilt: 19, s. 173-192.

Bağcı, Hasan (2010), "İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Atasözleri ve Deyimleri Algılama Düzeyi", *TÜBAR*-XXVII-Bahar, s. 91-110.

Baş, Bayram (2002), "Türkçe Temel Dil Becerilerinin Öğretiminde Atasözlerinin Kullanımı*", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Yıl: 2002 (2) Sayı: 12, s. 60-68.

Çobanoğlu, Özkul (2020)*, Tarihte ve Günümüzde Türk Boylarının Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Devellioğlu, Ferit (1993), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Kafesoğlu, İbrahim (1980), Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay

Kaplan, Mehmet (1992), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 21-40.

Kaşgarlı Mahmut (2015), *Kâşgarlı Mahmud/Dîvânu Lugâti't-Türk/Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin,* (hzl. Ercilasun, Ahmet Bican - Ziyat Akkoyunlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kök, Abdullah (2020), *Türklerin Entelektüel Mirası Kutadgu Bilig*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Kurt, İhsan (2012), *Türk Atasözlerine Psikolojik Yaklaşımlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ong, Walter J. (1995), *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözün Teknolojileşmesi* (Çev. Sema Postacıoğlu Banon), MetisYay., İstanbul.

Özmen, Ferhat (2022), "Neşet Ertaş'ın Yolcu Adlı Türküsü Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *Current Debates on Social Sciences 8 (Editör: Zeynel Karacagil),* Ankara: Bilgi Kültür Sanat Yayınları, s. 727-731.

Tatçı, M. (1990). *Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin I-II-III*, C. II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Turkeli Sanlı, Yadigar (2011), "Edebiyat; Toplumsal Hafızanın, Geleneğin Kaybında, İnşasında Ne Kadar Etkilidir", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2 (2), s. 151-164.

Vardar, Berke (1982), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, TDK Yayınları, Ankara.

https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr › article (Nergis Biray, "Türk Dünyasının Ortak Değeri Olarak "Akıl" Konulu Atasözleri, erişim tarihi 16.05.2022).

YURTDIŞINDA GÖREV YAPAN ÖĞRETMENLERİN GÖRÜŞLERİNE GÖRE ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNİN İMAJI

The Image of the Teaching Profession According to the Opinions of Teachers Working Abroad

Öğretmen, Hayriye CIRITCI
ORCID ID: 000-0001-6680-232X
Bakü Türk Anadolu Lisesi, hayriyeciritci@gmail.com

Öğretmen, Ceren Gül TEKTAŞ İNANÇ
ORCID ID: 0000-0003-4319-0257
Bakü Türk Anadolu Lisesi, cerentektas@gmail.com

ÖZET

Bir ülkenin eğitimden spora, sanayiden askeri alana her yönüyle kalkınmasının temeli nitelikli insan gücü yetiştirmektir. Nitelikli insan gücünün kaynağı ise eğitim sisteminin temeli ve en önemli unsuru öğretmenlerdir. Yaşayan ve hayatla iç içe olması bakımından sürekli değişen ve gelişen bir meslek olan öğretmenlik toplumun bakış açısı, mesleğe yüklenilen anlam ile öğretmenlerin kişisel ve meslekî özellikleri, alana özgü bazı özellikler gibi faktörlerin oluşturduğu meslekî bir imaja sahiptir. Öğretmenlerin meslek imajı öğretmenlerin halkın üzerinde bıraktığı birçok özelliğin birleşiminden oluşmaktadır. Başka bir deyişle öğretmenin toplum tarafından algılanma biçimidir. Aynı zamanda toplumun bakış açısının öğretmenlerde bulduğu karşılığı da içermektedir. Yurtdışında görevli öğretmenlerin görüşlerine göre öğretmenlik mesleğinin imajının belirlenmesinin amaçlandığı bu araştırmanın çalışma grubunu 2021-2022 eğitim öğretim yılında MEB Yurtdışı teşkilatında görev yapan öğretmenler oluşturmuştur. Çalışmada öğretmen görüşlerini belirlemek için Doğan ve Bayrak (2019)'ın geliştirdiği Öğretmenlik Mesleği İmaj Ölçeği kullanılmış olup öğretmen görüşlerinin cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu gibi çeşitli değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Araştırmaya ait veriler SPSS 26.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan normallik testinde elde edilen veriler normal dağılım göstermediği için analizde non-parametrik testler kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre yurtdışında görevli öğretmenlerin öğretmenlik meslek imaj algılarının orta düzeyde olduğu; öğretmenlik meslek imajına yönelik alt boyutlara bakıldığında en yüksek ortalamaya sahip olan boyutun statü, en düşük ortalamaya sahip alt boyutun ise medya boyutu olduğu görülmüştür. Öğretmenlik meslek imaj algılarına demografik değişkenlerden cinsiyet, yaş, medeni durum, kurumdaki görev süresi, hizmet yılı ve ülke değişkenlerinin istatistiksel açıdan anlamlı şekilde etki etmediği ancak eğitim durumunun mesleki imaj algısını anlamlı şekilde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yurtdışı öğretmenlik, İmaj, Meslek imajı.

ABSTRACT

The basis of a country's development in all aspects, from education to sports, from industry to military, is to train qualified manpower. The source of qualified manpower is the teachers who are the basis and most important element of the education system. Teaching, which is a constantly changing and developing profession in terms of being alive and intertwined with life, has a professional image formed by factors such as the perspective of the society, the meaning attributed to the profession, the personal and professional characteristics of teachers, and some field-specific features. The professional image of teachers consists of the combination of many features that they leave on the public. In other words, it is the way the teacher is perceived by the society. It also includes the response of the society's point of view found in teachers. The study group of this research, which aims to determine the image of the teaching profession according to the opinions of teachers working abroad, consisted of teachers working in the Ministry of National Education Abroad Organization in the 2021-2022 Academic Year. In the study, the Teaching Profession Image Scale developed by Dogan and Bayrak (2018) was used to determine the views of teachers, and it was examined whether the views of teachers differed significantly according to various variables such as gender, marital status, and educational status. The data of the research were analyzed using the SPSS 26.0 program. Since the data obtained in the normality test did not show normal distribution, non-parametric tests were used in the analysis. According to the results obtained from the research, the perception of the teaching profession image of the teachers working abroad is at a moderate level; When the sub-dimensions of the teaching profession image were examined, it was seen that the dimension with the highest average was status, and the dimension with the lowest average was the dimension of media. It has been found that demographic variables such as gender, age, marital status, tenure in the institution, years of service and country variables do not have a statistically significant effect on teaching profession image perceptions, but educational status significantly affects the perception of professional image.

Keywords: Teaching abroad, Image, Image of profession.

GİRİŞ

Eğitimin amacı insanları çağın gerektirdiği bilgi ve becerilerle donatmak, onları içinde yaşadıkları toplumun ve bulunduğu çağdaş dünyanın uyumlu bir üyesi yapmaktır (Çelikten, Şanal &Yeni, 2005). Yaşadığı çağa ayak uydurmuş her alanda kendini geliştirmiş nitelikli bireyler hem ülkenin hem toplumun ulusal ve uluslararası alanda kalkınmasını sağlar. Nitelikli bireyler yetiştirebilmek iyi bir eğitim sisteminin yanında, nitelikli bir öğretmen kadrosu ile sağlanır. Meslek olarak öğretmenlik resmi kayıtlarda devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleği (MEB,1973) olarak tanımlanırken alan yazında pek çok farklı tanıma da yer verilmiştir. Ünsal (2021) öğretmenlik mesleğini kişisel özelliklerle birlikte bilimsel, sosyal, psikolojik ve kültürel yönü olan, hem bireyi hem toplumu etkileyebilen, eğitim ve öğretim sürecini planlama ve uygulamada etkin ve öz veriye dayalı insanı temel alan bir meslek olarak tanımlamıştır. Öğretmenlik, insan hayatını en temelden etkilemesi bakımından en kutsal mesleklerin başında gelmektedir. Bununla birlikte öğretmenlerin eğitimin en stratejik konumlarından birinde bulunması, bu alanında yapılan çalışmaların odak noktasında olmalarını (Cansız & Özgenel, 2021) ve hem toplumun hem de ülke geleceğinin şekillenmesinde kilit rol üstlenmelerini sağlamıştır. Öğrencilerin gün içerisinde en çok iletişim hâlinde oldukları kişilerden biri öğretmenlerdir. Bu yönüyle bir öğretmenin hayata bakış açısı yetiştireceği öğrencilerin de hayata topluma bakış açısını doğrudan etkileyen faktöreler arasında yer almaktadır. Toplumlara ve kültürlere göre konumu

ve prestiji olan öğretmenlik mesleği sadece bir gelir kaynağı olarak değil, doğrudan insanlarla ilgili olduğu için de kutsal bir meslektir (Özdemir & Orhan,2019). Yaşayan ve hayatla iç içe olması bakımından sürekli değişen ve gelişen bir meslek olan öğretmenlik toplumun bakış açısı, mesleğe yüklenilen anlam ile öğretmenlerin kişisel ve meslekî özellikleri, alana özgü bazı özellikler gibi faktörlerin oluşturduğu meslekî bir imaja sahiptir. Meslekî imaj, bir mesleğin tercih sebepleri arasında yer almaktadır. Toplumsal saygınlığı yüksek bir mesleğin tercih edilme olasılığı genellikle daha yüksektir. Mesleğin statüsü, mesleğin özellikleri, toplumsal algı, öğretmenlerin sahip oldukları meslekî ve kişisel özellikler ve medyanın etkisiyle oluşan öğretmenlik meslek imajının tarif edilmesi toplumun ve öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine bakış açısını ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Başkalarının algısında olumlu bir imaja sahip olmak, insan doğasının vazgeçilmez bir parçasıdır ve hem profesyonel hem de günlük yaşamda arzu edilir. Bir mesleğe üye olmak da kişinin o mesleği icra etmek için belirli bir düzeyde gerekli becerilere sahip olduğunun bir göstergesidir. Çalışanların bilgi ve becerileri ve bunları sergileme biçimleri, imajının oluşmasında önemli faktörlerdir. Düşük mesleki saygınlık ve imaj, öğretmenlerin mesleğe bakış açısını ve motivasyonlarını da olumsuz etkileyebilir (Atmaca, 2020). Türk kültürünün yurt dışında tanıtılması, yayılması ve korunması, yurt dışındaki vatandaşlarımız ve soydaşlarımızın kültürel bağlarının korunması, güçlendirilmesi ve dinî konularda aydınlatılması ayrıca Türk dilinin öğretilmesi amacıyla (BAOKK, 2003) yurtdışında görevlendirilen öğretmenlerin çalıştıkları ülkeler özelinde öğretmenlik mesleğine bakış açıları, mesleki farkındalıklarını artırması açısından önem arz etmektedir.

Bu araştırmanın amacı MEB Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü'ne bağlı okullarda görevli öğretmenlerin görüşlerine göre öğretmenlik meslek imajını belirlemektir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

MEB Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü'ne bağlı okullarda görevli öğretmenlerin;

1. Görüşlerine göre öğretmenlik meslek imajları ne düzeydedir?
2. Öğretmenlik meslek imajı alt boyut puanları ne düzeydedir?
3. Öğretmenlik mesleğinin imajına ve alt boyutlarına ilişkin öğretmen görüşleri;
    - **a.** cinsiyet,
    - **b.** yaş,
    - **c.** medeni durum,
    - **d.** eğitim durumu,
    - **e.** kıdem,
    - **f.** okuldaki görev süresi,
    - **g.** ülke değişkenlerine göre farklılaşmakta mıdır?

Alan yazında yurt içinde görev yapan öğretmenlerin görüşlerine göre öğretmenlik meslek imajının belirlendiği çeşitli çalışmalara rastlanmış olsa da yurtdışında görev yapan öğretmenlerin görüşlerine göre öğretmenlik meslek imajının belirlendiği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışma bu yönüyle özgün olup ayrıca alan yazına ve ilgili kurumlara katkı sağlaması açısından önemlidir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Millî Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü'ne bağlı okullarda görevli öğretmenlerin görüşlerine göre öğretmenlik meslek imajının belirlenmesi ve çeşitli değişkenlere göre incelenmesinin amaçlandığı bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, "geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle belirtmeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey veya nesne; kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanır ve değiştirilmeye çalışılmaz (Karasar, 2009).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2021-2022 eğitim öğretim yılında Millî Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü'ne bağlı kurumlarda görevli 103 öğretmen oluşturmuştur. Araştırmanın örnekleminin belirlenmesinde seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi, çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından en zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanır. Araştırma problemine bağlı olarak belli ölçütleri karşılayan veya belli özelliklere sahip olan bir veya daha fazla özel durumlarda çalışılmak istenildiğinde tercih edilir. Bu tür örneklemede araştırmacı kendi yargısını kullanarak araştırma için en uygun olanları örnekleme dâhil eder (Büyüköztürk, Çakmak Kılıç, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2016).

Çalışma grubuna ait demografik özellikler Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara ait demografik bilgiler.

Demografik Özellikler		**N**	**%**
Cinsiyet	Kadın	38	36,9
	Erkek	65	63,1
	Toplam	**103**	**100**
Yaşınız	30-34 yaş	16	15,5
	35-39 yaş	37	35,9
	40-44 yaş	24	23,3
	45-49 yaş	13	12,6
	50 ve üzeri yaş	13	12,6
	Toplam	**103**	**100**
Medeni Durum	Evli	79	76,7
	Bekâr	24	23,3
	Toplam	**103**	**100**
Eğitim Durumu	Lisans	53	51,5
	Lisansüstü	50	48,5
	Toplam	**103**	**100**
Mesleki Kıdem	5-10 yıl	14	13,6
	11-15 yıl	29	28,2
	16-20 yıl	27	26,2
	21-25 yıl	22	21,4
	26 ve üzeri yıl	11	10,7
	Toplam	**103**	**100**
Kurumdaki Görev Süresi	1 yıl	40	38,8
	2 yıl	7	6,8

	3 yıl	26	25,2
	4 yıl	16	15,5
	5 yıl	14	13,6
	Toplam	**103**	**100**
Görev Yapılan Ülke	Almanya	2	1,9
	Azerbaycan	77	74,8
	Gürcistan	2	1,9
	Kazakistan	2	1,9
	Kırgızistan	2	1,9
	Kuveyt	11	10,7
	Özbekistan	7	6,8
	Toplam	**103**	**100**

Çalışma grubunu cinsiyete göre %36,9'u kadın, %63,1'i erkek; yaşa göre %15,5'i 30-34 yaş, %35,9'u 35-39 yaş, %23,3'ü 40-44 yaş, %12,6'sı 45-49 yaş ve %12,6'sı 50 ve üzeri yaş aralığında; medeni duruma göre %23,3'ü bekâr, %76,7'si evli; eğitim durumuna göre %51,5'i lisans, %48,5'i lisansüstü mezunu; hizmet yılına göre %13,6'sı 5-10 yıl, %28,2'si 11-15 yıl, %26,2'si 16-20 yıl, %21,4'ü 21-25 yıl ve %10,7'si 26 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip; ülkede yaptığı görev süresine göre %38,8'i 1 yıl, %6,8'i 2 yıl, %25,2'si 3 yıl, %15,5'i 4 yıl ve %13,6'sı 5 yıl; görev yapılan ülkeye göre %1,9'u Almanya, %74,8'i Azerbaycan; %1,9'u Gürcistan; %1,9'u Kazakistan; %1,9'u Kırgızistan, %10,7'si Kuveyt ve %6,8'i Özbekistan'da görev yapan katılımcılar oluşturmaktadır. Ülkeler bazında katılımcı yüzdeleri arasındaki belirgin fark bu bölgelerde görevlendirilen öğretmen sayılarından ileri gelmektedir.

Veri Toplama Aracı

Millî Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü'ne bağlı okullarda görevli öğretmenlerin görüşlerine göre öğretmenlik meslek imajının belirlenmesinin amaçlandığı bu araştırmada veriler Doğan ve Bayrak (2018) tarafından geliştirilen "Öğretmenlik Mesleği İmaj Ölçeği" ile toplanmıştır.

Veri toplama aracının ilk bölümünde araştırmacıların hazırladığı demografik bilgilere yönelik sorulara; son bölümünde ise Doğan ve Bayrak (2018)'ın geliştirdiği "Öğretmenlik Mesleği İmaj Ölçeği" sorularına yer verilmiştir. Ölçek 28 maddeden oluşan ve öğretmenlerin bu maddelere katılma düzeylerini "Tamamen katılıyorum", "Katılıyorum", "Orta derecede katılıyorum", "Katılmıyorum", "Kesinlikle Katılmıyorum" şıkları arasından seçtikleri 5'li derecelendirme tipi bir ölçektir. Söz konusu ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları geliştiriciler tarafından yapılmış ve ölçeğe ait Cronbach Alfa değerleri ölçeğin alt boyutlarında sırasıyla; öğretmenlerin mesleki ve kişisel özellikleri 0,893; toplumsal algı0,845; mesleki cazibe 0,793; statü 0,753; medya 0,797 ve ölçeğin tamamında 0,813olarak bulunmuştur. Hesaplanan güvenirlik katsayısının 0.70 ve üzerinde olması, test puanlarının güvenirliği için genel olarak yeterli görülmektedir (Büyüköztürk,2020).

Verilerin Analizi

Veriler SPSS 26.0 ile analiz edilmiş ve çalışmada kullanılacak testleri belirlemek için normallik testi yapılmıştır. Normallik testinde veri sayısı 30'dan büyük (n>30) olduğu için Kolmogorov-Smirnov sonuçları dikkate alınmış ve p<0,05 (sig=,015) değeri elde edildiğinden öğretmenlik mesleği imaj puanlarına ait verilerin normal dağılım göstermediği görülmüştür. Verilerin analizinde non-parametrik testlerden iki kategorili değişkenler için Mann Whitney U testi, üç ve daha fazla kategorileri bulunan değişkenlerin analizinde Kruskal Wallis testi kullanılmıştır.

Tablo 2. Normallik testi.

Öğretmenlik Meslek İmajı Puanları	**Kolmogorov-Smirnov[a]**			**Shapiro-Wilk**		
	Statistic	Df	Sig.	Statistic	df	Sig.
	,099	103	,015	,980	103	,126

p<.05

BULGULAR

1.Araştırma sorusuna yönelik bulgular

Yurtdışında görevli öğretmenlerin görüşlerine göre öğretmenlik meslek imajına ilişkin ortalama puanlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlik meslek imajına ilişkin ortalama puanlar

	N	**Minimum**	**Maximum**	$\bar{X}$	**SS**	**Madde Sayısı**
Öğretmenlik Meslek İmajı	103	2,1	4,3	3,1	,45	28

Derecelendirme: 4,21 – 5,00 Çok Yüksek; 3,41 – 4,20 Yüksek; 2,61 – 3,40 Orta; 1,81 – 2,60 Düşük; 1,00 – 1,80 Çok Düşük

Tablo 3 incelendiğinde öğretmenlerin ölçeğe verdikleri yanıtların aritmetik ortalamasının 3,1 olduğu görülmektedir. Bu değer "orta derecede katılıyorum" aralığı içerisinde yer almaktadır. Bu değere göre yurt dışında görev yapan öğretmenlerin öğretmenlik meslek imajı algılarının orta düzeyde ve olumlu görüşe daha yakın olduğu söylenebilir.

2.Araştırma sorusuna yönelik bulgular

Yurtdışında görevli öğretmenlerin görüşlerine göre öğretmenlik meslek imajı alt boyutlarına ilişkin ortalama puanlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Öğretmenlik meslek imajı alta boyutlarına ilişkin ortalama puanlar.

Alt Boyutlar	**N**	**Minimum**	**Maximum**	$\bar{X}$	**SS**	**Madde Sayısı**
Öğretmenlerin mesleki ve kişisel özellikleri	103	2,18	4,91	3,6	,55	11
Toplumsal algı	103	1,00	4,17	2,1	,72	6
Mesleki Cazibe	103	1,25	5,00	3,4	,84	4
Statü	103	1,50	5,00	3,7	,68	4
Medya	103	1,00	4,00	2,0	,75	3

Derecelendirme: 4,21 – 5,00 Çok Yüksek; 3,41 – 4,20 Yüksek; 2,61 – 3,40 Orta; 1,81 – 2,60 Düşük; 1,00 – 1,80 Çok Düşük

Öğretmenlik mesleği imajı ölçeğine verilen cevapların ölçeği oluşturan alt boyutlara göre dağılımı incelendiğinde (Tablo 4), öğretmenlerin mesleki ve kişisel özellikleri alt boyut puan ortalaması ($\bar{X}$=3,1) ile orta düzeyde, toplumsal algı alt boyut puan ortalaması ($\bar{X}$=2,1) ile düşük düzeyde, mesleki cazibe alt boyutu ($\bar{X}$=3,4) ile orta düzeyde, statü alt boyutu ($\bar{X}$=3,7) ile yüksek düzeyde ve medya alt boyutu ($\bar{X}$=2,0) ile düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

Elde edilen bulgulara göre; öğretmenlerin mesleki ve kişisel özellikleri ile statü görüşlerinin yüksek düzeyde; mesleki cazibe görüşlerinin orta düzeyde ve toplumsal algı ile medya görüşlerinin ise düşük düzeyde olduğu söylenebilir.

Bu sonuçlara göre, en yüksek ortalamaya sahip olan boyutun statü ($\bar{X}$=3,7); en az ortalamaya sahip alt boyutun ise medya ($\bar{X}$=2,0) boyutu olduğu görülmektedir.

3.Araştırma sorusuna yönelik bulgular

Tablo 5. Öğretmenlik mesleği imaj puanlarının cinsiyete göre

Mann-Whitney U analizi sonuçları

Cinsiyet	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Kadın	38	49,08	1865,00	-0,759	.448
Erkek	65	53,71	3491,00		
Toplam	103				

** p>.05*

Tablo 5 incelendiğinde MEB Yurtdışı Teşkilatında görevli öğretmenlerin görüşlerine göre öğretmenlik meslek imaj puanlarının cinsiyet değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark göstermediği görülmektedir (z=-,759, p>.05).

Tablo 6. Öğretmenlik mesleği imaj puanlarının yaşa göre karşılaştırılması

Kruskal-Wallis H testi sonuçları

Yaş	n	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p	Anlamlı Fark
30-34 yaş	16	51,59	4	2,434	.656	-
35-39 yaş	37	49,19				
40-44 yaş	24	49,71				
45-49 yaş	13	63,54				
50 ve üzeri yaş	13	53,19				
Toplam	103					

** p>.05*

Tablo 6 incelendiğinde MEB Yurtdışı Teşkilatında görevli öğretmenlerin öğretmenlik meslek imaj puanlarının yaş değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı görülmektedir (x^2 (4)= 2,434, p>.05).

Tablo 7. Öğretmenlik meslek imaj puanlarının medeni duruma göre

Mann-Whitney U analizi sonuçları

Medeni Durum	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Evli	79	50,58	3995,50	-0,878	.380
Bekâr	24	56,69	1360,50		
Toplam	103				

** p>.05*

Tablo 7 yurtdışında görevli öğretmenlerin öğretmenlik meslek imaj puanlarının medeni durum değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark göstermediği görülmektedir (z=-0,878, p>.05).

Tablo 8. Öğretmenlik meslek imaj puanlarının eğitim durumuna göre

Mann-Whitney U analizi sonuçları

Eğitim Durumu	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Lisans	53	59,40	3148,00	-2,588	.010
Lisansüstü	50	44,16	2208,00		
Toplam	103				

** p<.05*

Tablo 8 incelendiğinde yurtdışında görevli öğretmenlerin öğretmenlik meslek imajı puanlarının eğitim durumu değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark gösterdiği görülmektedir (z=-2,588, p<.05).

Sıra ortalamaları dikkate alındığında lisans mezunu katılımcıların öğretmenlik meslek imaj puanlarının (59,40), lisansüstü mezunu katılımcıların öğretmenlik meslek imaj puanlarından (44,16) anlamlı olarak yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Öğretmenlik meslek imaj puanlarının hizmet yılına göre karşılaştırılması

Kruskal-Wallis H testi sonuçları

Hizmet yılı	n	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p	Anlamlı Fark
5-10 yıl	14	62,71	4	3,938	.414	-
11-15 yıl	29	46,02				
16-20 yıl	27	48,22				
21-25 yıl	22	55,57				
26 yıl ve üzeri	11	56,27				
Toplam	103					

** p>.05*

Tablo 9 incelendiğinde yurtdışında görevli öğretmenlerin öğretmenlik meslek imaj puanlarının hizmet yılı değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı görülmektedir (x^2 (4)= 3,938, p>.05).

Tablo 10. Öğretmenlik meslek imaj puanlarının kurumda çalışma süresine göre karşılaştırılması Kruskal-Wallis H testi sonuçları

Kurumdaki Görev Süresi	N	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p	Anlamlı Fark
1 yıl	40	57,16	4	7,568	.109	-
2 yıl	7	63,57				
3 yıl	26	44,71				
4 yıl	16	39,31				
5 yıl ve üzeri	14	59,50				
Toplam	103					

** p>.05*

Tablo 10 incelendiğinde yurtdışında görevli öğretmenlerin öğretmenlik meslek imaj puanlarının kurumda görev yapma süre değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı görülmektedir (x^2 (4)= 7,568, p>.05).

Tablo 11. Öğretmenlik meslek imaj puanlarının ülkelere göre karşılaştırılması

Kruskal-Wallis H testi sonuçları

Ülke	n	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p	Anlamlı Fark
Almanya	2	39,25	6	5,942	.430	-
Azerbaycan	77	55,92				
Gürcistan	2	37,00				
Kazakistan	2	25,00				
Kırgızistan	2	45,00				
Kuveyt	11	42,73				
Özbekistan	7	41,07				
Toplam	103					

** p>.05*

Tablo 11 incelendiğinde yurtdışında görevli öğretmenlerin öğretmenlik meslek imaj puanlarının ülke değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı görülmektedir (x^2 (6)= 5,942, p>.05).

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu araştırmanın amacı Millî Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü'ne bağlı okullarda görevli öğretmenlerin görüşlerine göre öğretmenlik meslek imajını belirlemektir. Alan yazında yurtdışında görev yapan öğretmenlerin öğretmenlik mesleğinin imajını inceleyen yeterli sayıda çalışma olmaması bu araştırmanın temelini oluşturmuştur. Yurtdışında görevli öğretmenlerin görüşlerine göre öğretmenlik meslek imajının belirlenmesine yönelik yapılan bu araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik bilgileri incelendiğinde cinsiyete göre %36,9'unun kadın, %63,1'inin erkek ve erkek katılımcıların daha fazla olduğu; yaşa göre %15,5'inin 30-34 yaş, %35,9'unun 35-39 yaş, %23,3'ünün 40-44 yaş, %12,6'sının 45-49 yaş ve %12,6'sının 50 ve üzeri yaş aralığında ve 35-39 yaş aralığında daha fazla katılım olduğu; medeni duruma göre %23,3'ünün bekâr, %76,7'sinin evli ve evli katılımcıların daha yoğun katılım gösterdiği; eğitim durumuna göre %51,5'inin lisans, %48,5'inin lisansüstü mezunu ve lisans mezunu katılımcıların daha fazla olduğu; hizmet yılına göre %13,6'sının 5-10 yıl, %28,2'sinin 11-15 yıl, %26,2'sinin 16-20 yıl, %21,4'ünün 21-25 yıl ve %10,7'sinin 26 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip ve 11-15 yıllık kıdeme sahip katılımcıların daha yoğun olduğu; ülkede yaptığı görev süresine göre %38,8'inin 1 yıl, %6,8'inin 2 yıl, %25,2'sinin 3 yıl, %15,5'inin 4 yıl ve %13,6'sının 5 yıl ve çoğunluğun kurumunda 1 yıldır görev yapan katılımcıların oluşturduğu; ülkeye göre %1,9'unun Almanya, %74,8'inin Azerbaycan; %1,9'unun Gürcistan; %1,9'unun Kazakistan; %1,9'unun Kırgızistan, %10,7'sinin Kuveyt ve %6,8'inin Özbekistan'da görev yapan ve çoğunluğun Azerbaycan'da görev yapan öğretmenlerden oluştuğu görülmektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre yurtdışında görevli öğretmenlerin öğretmenlik meslek imaj algılarının orta düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sonuç yurt içinde yapılan çalışmalarla örtüşmektedir. Örneğin Eraslan (2022)'nin hazırladığı "Öğretmen Değerlendirmelerine Göre Öğretmenlik Mesleği İmajı" çalışmasında da öğretmenlerin meslek imaj algısı orta düzeyde bulunmuştur. Elde edilen bulgulara göre öğretmenlik meslek imajı alt boyutları; öğretmenlerin mesleki ve kişisel özellikleri ile statü görüşlerinin yüksek düzeyde; mesleki cazibe görüşlerinin orta düzeyde ve toplumsal algı ile medya görüşlerinin ise düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Doğan ve Bayrak (2019)'ın hazırladığı "Öğretmenlerin Görüşlerine Göre Öğretmenlik Mesleğinin İmajı: Bir Ölçek Geliştirme ve Uygulama Çalışması"nda öğretmenlik mesleği alt boyutlarından toplumsal algı ve medya boyutlarının düşük düzeyde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Toplumsal algının düşük çıkmasında, dışarıdan bakıldığında öğretmenlik mesleğinin herkes tarafından yapılabilir görülmesi, eğitim fakültesi kontenjanları ile atanma

sayısı arasındaki uçurumdan kaynaklı olarak öğretmen adaylarının mecburi olarak farklı mesleklere yönelmeleri, öğretmenlerin mesleki niteliklerinin göz ardı edilerek kimi zaman çocuk bakıcısı gibi algılanmaları v.b. durumlar etki edebilmektedir. Toplumsal açıdan öğretmenlik mesleğinin saygınlığının giderek azaldığı da söylenebilir. Bu çalışmadan elde edilen bulgulara bakıldığında öğretmenlik meslek imaj algılarının alt boyutlarından en yüksek ortalamaya sahip olan boyutun statü, en düşük ortalamaya sahip alt boyutun ise medya boyutu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Medya boyutundaki verilere son yıllarda hem basılı hem sosyal medyada yer alan öğretmenlik mesleğine yönelik olumsuz haber ve paylaşımların etki ettiği söylenebilir. Bununla beraber öğretmenlik mesleği imajı her ne kadar toplumsal saygınlık ve medyada olumsuz olsa da mesleki statüsünü hâlâ korumaktadır. Yine araştırma verilerine göre yurtdışında görev yapan öğretmenlerin öğretmenlik meslek imaj algılarına demografik değişkenlerden cinsiyet, yaş, medeni durum, kurumdaki görev süresi, hizmet yılı ve ülke değişkenlerinin istatistiksel açıdan anlamlı şekilde etki etmediği ancak eğitim durumunun mesleki imaj algısını anlamlı şekilde etkilediği ve lisans mezunu katılımcıların öğretmenlik meslek imaj algısının daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre aşağıdaki önerilere yer verilmiştir:

- Bu çalışma Avrupa'da görev yapan öğretmenleri de kapsayacak bir örnekleme yayılarak daha geniş bir çalışma grubu ile yapılabilir.
- Yurtdışında görevli öğretmenlerin öğretmenlik meslek imaj algılarının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılabilir.
- Öğretmenlik meslek imajının düşük seviyede olduğu medya alanında meslek imajını artırıcı çalışmalara ve paylaşımlara yer verilebilir.
- Yine toplumsal algı boyutuna göre düşük çıkan öğretmenlik meslek imajının toplum nezdinde artırılmasına yönelik çalışmalara yer verilebilir.

KAYNAKÇA

Atmaca, T.(2020). Öğretmenlerin toplumsal saygınlık ve imajlarına olumsuz etki eden faktörlerin incelenmesi. *Yaşadıkça Eğitim, 34*(1),152-167

Bakanlar Kurulu. (2003, Temmuz 3). Bakanlıklar Arası Ortak Kültür Komisyonu. Mart 10, 2022tarihindehttps://teftis.ktb.gov.tr/yazdir?A94E00FF50F347708223179C150AC065 adresinden alındı.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak Kılıç, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi.

Cansız, H.O. & Özgenel, M. (2021). Öğretmenlerin mesleki imajlarının iş doyumlarına etkisi. *JRES, 8*(1), 1-15.

Çelikten, M., Şanal, M. & Yeni, Y. (2005). Öğretmenlik mesleği ve özellikleri. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, *2*(19), 207-237.

Doğan, Ö. (2018). Öğretmenlerin görüşlerine göre öğretmenlik mesleğinin imajı. *Doktora Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Doğan, Ö., & Bayrak, C. (2019). Öğretmenlerin görüşlerine göre öğretmenlik mesleğinin imajı: bir ölçek geliştirme ve uygulama çalışması. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19*(3), 901-922.

Eraslan, R. (2022). Öğretmen değerlendirmelerine göre öğretmenlik mesleği imajı. *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Nobel Yayınları.

Özdemir, T. Y., & Orhan, M. (2019). Öğretmenlerin öğretmenlik mesleğinin imajı hakkındaki görüşleri. *Trakya Eğitim Fakültesi Dergisi, 9*(4), 824-846.

T.C. MEB. (2019, Ocak 3). *Yurt Dışı Okullarımız*. Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü:https://yyegm.meb.gov.tr/www/yurt-disi-okullarimiz/icerik/366 adresinden alındı.

T.C. MEB. (1973). Millî Eğitim Temel Kanunu. Mart 20, 2022 tarihinde, https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf adresinden alındı.

Ünsal, S. (2021). Öğretmenlik mesleğinin tanımı, önemi ve öğretmenlerin değişen rolleri üzerine nitel betimsel bir araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20*(42), 1481-1504.

SAĞLIK EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN MESLEK MEMNUNİYETLERİ VE ALDIKLARI EĞİTİMİN NİTELİĞİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

A Research On The Professional Satisfaction Of Students Taking Health Education And The Quality Of The Education They Receive

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ARDIÇ

ORCID: 0000-0002-2439-7247

Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi Sağlık Yönetimi. ardic@artvin.edu.tr

Öğr. Gör. Mustafa FİLİZ

ORCID:0000-0002-7445-5361

Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi Sağlık Yönetimi, mustafa2108@artvin.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada amaç, sağlık bölümlerinde okuyan öğrencilerin mesleki memnuniyetleri ve aldıkları üniversite eğitimin niteliği ile ilgili algılarını belirleyerek bazı değişkenlere göre değerlendirmektedir. Çalışmanın evreni Artvin Çoruh Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunda 2021-2022 bahar döneminde eğitim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemi ise çalışmaya gönüllü olarak katılımı kabul eden 308 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmanın verileri online anket yoluyla toplanmıştır. Ankette toplamda 23 soru bulunmakta olup üç bölümden oluşmaktadır. Veriler normal dağılım gösterdiği için parametrik istatistiksel yöntemlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Bağımsız iki grubun karşılaştırılmasında t Testi, üç veya daha fazla sayıda grubun ortalamalarının karşılaştırılmasında ise Anova testi kullanılmıştır. Öğrencilerin aldıkları eğitime yönelik ifadelerin ortalama değerinin 2,27-3,61 arasında değiştiği ve en düşük ortalamanın ‘‘Yükseköğretim gerektiren bir meslek değildir.’’ Şeklindeki olumsuz ifadenin sahip olduğu görülmüştür. Bölümü araştırarak tercih eden öğrencilerin, bölümü araştırmadan tercih eden öğrencilere göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmüştür. Okuduğu bölüme hala ilgi duymayan öğrencilerin tüm gruplara göre meslek memnuniyetlerini daha düşük olduğu görülmüştür. Üniversite öğrencilerinde, meslek memnuniyetinin artması için eğitim niteliğinin artırılmasının yanında bölüm tercih edilmeden önce gerekli tanıtımların ve araştırmaların yapılması büyük önem arz etmektedir. Beklentisi olan ve belirli bir amaç yolunda bölümün tercih edilmesi memnuniyet üzerinde önemli etki de bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Eğitimin niteliği, Mesleki memnuniyet.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the perceptions of the students studying in health departments about their professional satisfaction and the quality of the university education they receive and evaluate them according to some variables.The universe of the study consists of students studying at Artvin Coruh University Health Services Vocational School in the spring

term of 2021-2022. The sample of the study consists of 308 students who voluntarily accepted to participate in the study. The data of the study were collected through an online questionnaire. There are 23 questions in total in the questionnaire and it consists of three parts. Since the data showed a normal distribution, it was decided to use parametric statistical methods. The t test was used to compare two independent groups, and the Anova test was used to compare the averages of three or more groups. It has been observed that the average value of the statements about the education received by the students varies between 2.27-3.61 and the negative expression as "It is not a profession that requires higher education" has the lowest average. It was observed that the students who preferred the department by researching had a higher average than the students who preferred the department without research. It has been observed that the students who are still not interested in the department they are studying have lower job satisfaction than all groups. In order to increase the job satisfaction of university students, it is of great importance to increase the quality of education and to carry out the necessary promotions and researches before choosing the department. Choosing the department with an expectation and for a specific purpose also has a significant effect on satisfaction.

Keywords: Health, Quality of education, Occupational satisfaction.

GİRİŞ

Yirmi birinci yüzyıl çağdaş eğitim anlayışının amaçları arasında çok yönlü, katılımcı, yaratıcı ve duyarlı insanı yetiştirme öncelikleri olarak ifade edilebilir. Çağdaş eğitim kişilerde yalnızca zihinsel gelişimi değil bedensel, sosyal ve duygusal gelişimi de bir bütün olarak değerlendirmektedir (Nacakcı, 2004). Yükseköğretim kişilerin gelecek yıllarda sosyal ve ekonomik yönden refaha ulaştıran en önemli eğitim aşamasıdır. Kişi yükseköğretim programlarından yaptığı tercih gelecekte icra edeceği mesleği, toplumdaki statüsünü, gelir ve yaşam şartlarını da bir ölçüde belirlemiş olmaktadır. Bu noktadan bakıldığı zaman lise öğrencilerinin yükseköğretime geçişte yapacakları tercih büyük önem arz etmektedir (Yılmaz ve Karadeniz, 2011).

Eğitim öğretim programları günümüzde öğrenci merkezli yaklaşımlarla şekillendirilip yönetilmekte, programların çıktıları öğrencilerin beklentilerine cevap verecek şekilde tasarlanmaktadır. Öğrenme çıktıları kavramını eğitim öğretim programları açısından ele aldığımızda sürece dahil olanların süreç sonunda ne bildiklerini, sürecin faaliyetleri doğrultusunda ne öğrendiklerini belirtmektedir (Günaydın, 2020). Bu aşamada esas olan öğrencinin ne istediği, nereye varmak istediğidir. Çünkü birçok alternatif ve mesleğin bulunduğu günümüzde tercih yapılırken karar verme büyük önem arz etmektedir.

Farklı alternatifler arasında kişinin kendisine en uygun olanı tercih etmesine işaret eden karar verme konusu, günümüz toplum yaşantısının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Rekabetin artması, teknolojinin hızla ilerlemesi ve artan ekonomik özgürlükler gibi birçok faktörden dolayı, gelecek süreçte farklı alanlarda önlerinde bulacakları ürün, mal veya hizmet sayıları daha da artınca karar verme süreci giderek daha karmaşık bir hal almaktadır. Bu karmaşık süreçte boğulmamak adına, belki de insanlar farklı iç (bilişsel veya duygusal) ya da dış çevrenin etkisiyle karar vermektedir (Kozak ve Coşar, 2009).

Mesleğe karar verilirken kişinin istek arzuları ve beklentilerini göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Mesleğine karşı olumlu düşünceler geliştiren kişiler mesleklerini icra ederken de severek ve isteyerek faaliyet göstereceklerdir. Mesleğe karşı olumsuz düşünce içinde olan kişiler ise bu görüşlerini işlerine yansıtacaklardır. Bu durumdan en çok etkilen bireyler ise

bilgiye ihtiyaç duyan kullanıcılar ve mesleğin kendisi olacaktır. Meslek memnuniyeti, zamanla mesleki bağlılığın da gelişimine katkı sağlamakta ve diğer birçok taraf üzerinde olumlu etki bırakmaktadır (Sağsan ve Fırtına, 2015: 3). Bu nedenlerden dolayı meslek seçimi, hem seçimi yapan birey hem de bireyin üyesi olduğu toplum için önemli bir husustur. Bireyin seçtiği meslek onun niteliği ve toplumsal kalkınmaya katkıları ile ilişki içindedir. İsabetli ve doğru yapılan seçim bireyin kendi yeteneklerine uygun olmasına, mesleğinde başarılı ve mutlu olmasına katkıda bulunmaktadır. Mutlu ve başarılı bireyler toplumsal gelişmeye katkı sağlamaktadır (Bahar, 2002).

Bu çalışmada amaç, sağlık bölümlerinde okuyan öğrencilerin mesleki memnuniyetleri ve aldıkları üniversite eğitimin niteliği ile ilgili algılarını belirleyerek bazı değişkenlere göre değerlendirmektedir. Çalışmanın sağlık bölümlerinde okuyan öğrencilere yönelik olması eğitimin niteliği ile meslek memnuniyetini birlikte değerlendirmesi adına büyük önem arz etmektedir.

YÖNTEM

Evren ve Örneklem: Çalışmanın evreni Artvin Çoruh Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunda 2021-2022 bahar döneminde eğitim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemi ise çalışmaya gönüllü olarak katılımı kabul eden 308 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklemin belirlenmesinde Bryman ve Cramer (2001)'in ölçek soruların 5 ya da 10 katının alınmasının yeterli olacağı tespiti, dikkate alınmıştır. Bu çalışmada kullanılan toplam soru sayısı 16'dır. Bundan dolayı, 16*10=160 kişinin örnekleminin olmasının yeterli olduğu görülmektedir. Çalışmaya toplamda 308 kişi katılmış olup, 308 kişi çalışmanın örneklemi oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları: Çalışmanın verileri online anket yoluyla toplanmıştır. Ankette toplamda 23 soru bulunmakta olup üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kişisel bilgi formu, ikinci bölümde eğitimin niteliğine yönelik sorular ve üçüncü bölümde ise meslek memnuniyetine yönelik ifadeler yer almaktadır.

Kişisel Bilgi formu: Bu formda toplamda 7 soru bulunmaktadır. Öğrencilerin okudukları bölüm, cinsiyetleri, akademik başarı notu ve öğrenim türüne yönelik birer soru, üç soru ise öğrencilerin okudukları bölümü seçme nedenlerine yönelik sorular bulunmaktadır.

Eğitimin Niteliğine Yönelik İfadeler: Bu bölümde toplamda 6 soru bulunmaktadır. Sorular, Kundak (2017) bilgi ve belge yönetimi bölümünde okuyan öğrenciler üzerinde yapmış olduğu çalışmadan alınmıştır. İfadeler sağlık öğrencilerine uyarlanarak kullanılmıştır. Sorular 5'li likert tarzında yanıtlanmıştır. İfadeler eğitimin niteliğini ve içeriğini sorgulamaktadır.

Meslek Memnuniyetine Yönelik İfadeler: Bu bölümde toplamda 10 soru bulunmaktadır. Kundak (2017) bilgi ve belge yönetimi bölümünde okuyan öğrenciler üzerinde yapmış olduğu çalışmadan alınmıştır. İfadeler sağlık öğrencilerine uyarlanarak kullanılmıştır. Sorular 5'li likert tarzında yanıtlanmıştır.

Kullanılan İstatistiksel Yöntemler: Çalışmada elde edilen veriler, öncelikle Excel programında kodlanmıştır. Daha sonra SPSS 25 programına aktarılıp gerekli analizler yapılmıştır. Araştırmada kullanılan kişisel bilgi formuna yönelik ifadeler için tanımlayıcı istatistikler kullanarak gerekli tablolar oluşturulmuştur. Eğitimin niteliğine yönelik ifadelerin, minimum, maksimum, ortalama değere ve standart sapma değerleri belirlenmiştir. Meslek memnuniyetine yönelik ifadelerin öncelikle güvenirlik ve tanımlayıcı analizlere tabi tutulmuştur. Veriler normal dağılım gösterdiği için parametrik istatistiksel yöntemlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Bağımsız iki grubun karşılaştırılmasında t Testi, üç veya daha

fazla sayıda grubun ortalamalarının karşılaştırılmasında ise varyans analizi (Oneway ANOVA) testi kullanılmıştır. ANOVA sonucunda belirlenen farklılıkların kaynaklandığı grupların belirlenmesinde Tukey ve Tamhane çoklu karşılaştırma testlerinden faydalanılmıştır.

BULGULAR

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Tanımlayıcı Özellikleri

Bölüme ne zaman ilgi duymaya başladınız?	**n**	**%**	**Cinsiyet**	**n**	**%**
Küçüklüğümden beri	31	10,1	Kadın	231	75,0
Ortaöğretim döneminde	57	18,5	Erkek	77	25,0
Üniversite başvuru aşamasında	113	38,7	**Bölüm tercih öncesi**	**n**	**%**
Bölüme girdikten sonra	63	20,5	Bölümü araştırdım	237	76,9
Hala ilgi duymuyorum	44	14,3	Bölümü araştırmadım	71	23,1
Okuduğunuz bölümü seçme nedeni?	**n**	**%**	**Bölüm**	**n**	**%**
İlgi duyduğum için	83	26,9	Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	56	18,2
Kişiliğime uygun olduğu için	24	7,8	Optisyenlik	26	8,4
Ailemin/Yakınlarımın yönlendirmesi ile	28	9,4	Eczane hizmetleri	48	15,6
YKS puanı nedeniyle	29	25,6	Fizyoterapi	23	7,5
Öğretmen/Rehber öğretmen önerisiyle	79	4,2	Ağız ve Diş Sağlığı	22	7,1
İş olanakları iyi olduğu için	13	17,9	Yaşlı Bakımı	3	1,0
Anılarımda özel bir yeri olduğu için	55	2,3	İş ve uğraşı terapisi	23	7,5
Diğer	7	5,8	Çocuk Gelişimi	46	14,9
Akademik başarı notu	**n**	**%**	İlk ve Acil Yardım	60	19,5
1.75-2.00/50-59	20	6,5	Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	1	0,3
2.01-2.50/60-69	69	22,4	**Öğrenim türü**	**n**	**%**
2.51-3.00/70-79	111	36,0	Birinci öğrenim	240	77,9
3.01-3.50/80-89	84	27,3	İkinci öğrenim	68	22,1
3.51-4.00/90-100	24	7,8			

Tablo 1'de araştırmaya katılan öğrencilerin tanımlayıcı özelliklerine yönelik bilgiler verilmiştir. Elde edilen verilere göre öğrencilerin %38,7'sinin üniversiteye başvuru aşamasında bölüme ilgi duymaya başladıkları, %26,9'unun ilgi duyduğu için bölümü seçtiğini, %36,0'nın akademik başarı ortalamasının 2,51-3,50 arasında olduğu, %76,9'unun bölümü tercih etmeden önce araştırdığını, ilk ve acil yardım bölümünden katılımın (%19,5) diğer bölümlere nispeten daha fazla olduğu ve katılımcı öğrencilerin %77,9'unun birinci öğretim öğrencisi olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Meslek Memnuniyeti Alt Boyutlarına İlişkin Değerler

Değişkenler	**Min.**	**Max.**	**Ortalama**	**S.S.**	**Cronbach Alpha a**
Meslek Memnuniyeti	1,10	4,60	3,2974	0,63	0,797

Tablo 2'de öğrencilerin meslek memnuniyetlerine yönelik bir kısım tanımlayıcı bulgular verilmiştir. Buna göre meslek memnuniyetine verilen ortalama değerinin standart sapma

değerinin 0,63 olduğu ve güvenirlik düzeyinin (0,797) yeterli olduğu görülmüştür. Öğrencilerin meslekten duydukları memnuniyet düzeyinin ortalamanın üstünde (3,2974) olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Eğitimin Niteliğine Yönelik Bir kısım Tanımlayıcı Değerler

İfadeler	N	Min.	Max.	Ortalama	S.S.
Yükseköğretim gerektiren bir meslek değildir.	308	1	5	2,27	1,214
Eğitimim sırasında aldığım kuramsal bilgileri yeterli buluyorum.	308	1	5	3,19	1,085
Yükseköğretim gören herkesin yapabileceği bir meslektir.	308	1	5	2,64	1,125
Eğitimim sırasında yaptırılan uygulamalı çalışmalar yeterlidir.	308	1	5	2,91	1,129
Meslekte başarılı olmak için lisansüstü eğitim gerekir.	308	1	5	2,92	1,133
Ders içerikleri alanla ilgili güncel gelişmeleri içeriyor.	308	1	5	3,61	0,943

Tablo 3'te öğrencilerin aldıkları eğitime yönelik bir kısım tanımlayıcı veriler gösterilmiştir. Buna göre ifadelerin ortalama değerinin 2,27-3,61 arasında değiştiği görülmektedir. En düşük ortalamanın ''Yükseköğretim gerektiren bir meslek değildir.'' Şeklindeki olumsuz ifadenin sahip olduğu görülmüştür. En yüksek ortalama değerinin ise ''Ders içerikleri alanla ilgili güncel gelişmeleri içeriyor.'' İfadesinin sahip olduğu görülmüştür.

Çalışmada ikili değişkenlerin analiz edilmesinde t testi kullanılmıştır. Tablo 4'te t testinin sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 4. Meslek Memnuniyetinde T Testi Sonuçları

	Değişkenler	n	Ort.	ss	t	p
Cinsiyet	Kadın	231	3,2922	0,613	-0,252	0,801
	Erkek	77	3,3130	0,669		
Bölüm tercih öncesi	Bölümü araştırdım	237	3,4203	0,524	5,557	0,000
	Bölümü araştırmadım	71	2,8873	0,755		
Öğrenim Türü	1.öğretim	240	3,2846	0,631	-0,674	0,501
	2.öğretim	68	3,3426	0,610		

Tablo 4'e göre meslek memnuniyetinde cinsiyetler arasında (p:0,801>0,05) ve öğrenim türüne göre (p:0,501>0,05). Katılımcılar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ancak katılımcıların bölümü tercih etmeden önce araştırma durumuna göre meslek memnuniyetleri arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. (p:0,000<0,05). Ortalama değerlere bakıldığı zaman bölümü araştırarak tercih eden öğrencilerin (3,4203), bölümü araştırmadan tercih eden öğrencilere (2,8873) göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmüştür. Diğer ifade ile bölümü araştırarak tercih eden öğrenciler, bölümü tercih ederken araştırma yapmayan öğrencilere göre meslek memnuniyetlere daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Meslek Memnuniyetinde Anova sonuçları

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Okuduğunuz bölüme ne zaman ilgi duymaya başladınız						
Meslek Memnuniyeti	Gruplar Arası	34,913	4	8,728	30,959	0,000
	Gruplar İçi	85,425	303	0,282		
	Toplam	120,338	307			
Mevcut okuduğunuz bölümü seçme nedeniniz						
Meslek Memnuniyeti	Gruplar Arası	22,910	7	3,273	10,078	0,000
	Gruplar İçi	97,428	300	0,325		
	Toplam	120,338	307			
Akademik başarı notunuz (İçinde bulunduğunuz döneme kadarki ortalamanız)						
Meslek Memnuniyeti	Gruplar Arası	1,531	4	0,383	0,976	0,421
	Gruplar İçi	118,807	303	0,392		
	Toplam	120,338	307			
Okuduğunuz Bölüm						
Meslek Memnuniyeti	Gruplar Arası	11,562	9	1,285	3,519	0,067
	Gruplar İçi	108,776	298	0,365		
	Toplam	120,338	307			

Tablo 5'te öğrencilerin meslek memnuniyetlerinin ANOVA analizi sonuçları verilmiştir. Buna göre öğrencilerin akademik başarı notları ve okudukları bölüme göre meslek memnuniyetlerinde anlamlı bir fark görülmemiştir. ($p>0,05$) Ancak öğrencilerin bölüme ilgi duyma zamanları ile bölümü seçme nedenlerine göre meslek memnuniyetlerinde anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Belirtilen gruplar arasındaki farklılığın tespit edilmesi için öncelikle homojenlik testi yapılmış ve buna göre Tukey ve Tamhane testleri yapılmıştır.

Tablo 6. Homojenlik Testi Sonucu

	Levene İstatistiği	Serbestlik Derecesi 1	Serbestlik Derecesi 2	P
Bölüme ne zaman ilgi duymaya başladınız	2,379	4	303	0,052
Bölümü seçme nedeniniz	2,045	7	300	0,049

Tablo 6'ya göre bölüme ilgi duyma zamanı homojen yani anlamsız ($p<0,052$), bölümü seçme nedeni ise homojen olmadığı yani anlamlı ($p<0,049$) olduğu görülmüştür. Buna göre bölüme ilgi duyma zamanı için Tukey testi ve bölümü seçme nedeni için ise Tamhane testi uygulanmasına karar verilmiştir (Karagöz, 2019). Tablo 7'de uygulanan Tukey ve Tamhane testinin sonuçları verilmiştir.

Tablo 7. Tukey ve Tamhane Testlerinin Sonucu

Tukey	**1.Grup**	**2.Grup**	**Ort. Farkı**	**p**	**Gruplar**	**Sonuç**
Bölüme ne zaman ilgi duymaya başladınız	Hala ilgi duymuyorum	Küçüklüğümden beri	-1,1462*	0,000	Küçüklüğümden beri	3,6871
		Ortaöğretim döneminde	-0,9977*	0,000	Ortaöğretim döneminde	3,5386
		Üniversite başvuru aşamasında	-0,8653*	0,000	Üniversite başvuru aşamasında	3,4062
		Bölüme girdikten sonra	-0,6797*	0,000	Bölüme girdikten sonra	3,2206
	Bölüme girdikten sonra	Küçüklüğümden beri	-0,4664*	0,001	Hala ilgi duymuyorum	2,5509
		Ortaöğretim döneminde	-0,3180*	0,010		
Tamhane	**1.Grup**	**2.Grup**	**Ort. Farkı**	**p**	**Gruplar**	**Sonuç**
Bölümü seçme nedeniniz	İlgi duyduğum için	Ailemin/Yakınlarımın yönlendirmesi ile	0,5398*	0,019	İlgi duyduğum için	3,6398
		YKS puanı nedeniyle	0,6689*	0,000	Kişiliğime uygun olduğu için	3,6000
		İş olanakları iyi olduğu için	0,3270*	0,006	Ailemin/Yakınlarımın yönlendirmesi ile	3,1000
		Diğer	0,6234*	0,006	YKS puanı nedeniyle	2,9709
					İş olanakları iyi olduğu için	3,3127
	YKS puanı nedeniyle	Kişiliğime uygun olduğu için	-0,6211*	0,003	Diğer	3,0167
		İş olanakları iyi olduğu için	-0,3418*	0,014		

Tablo 7'ye göre Tukey testi sonucunda okuduğu bölüme hala ilgi duymayan öğrencilerin (2,5509) tüm gruplara göre meslek memnuniyetlerini daha düşük olduğu görülmüştür. Diğer yandan küçüklüğünden beri(3,6871) ve ortaöğretimden beri(3,5386) okudukları bölüme ilgi duyan öğrencilerin bölüme girdikten sonra (3.2206) ilgi duymaya başlayan öğrencilere göre daha yüksek meslek memnuniyet düzeyine sahip oldukları görülmüştür.

Yine tablo 7'de Tamhane testi sonucuna göre ilgi duyduğu için bölümü tercih eden öğrencilerin (3,6398), aile yönlendirdiği için (3,1000), YKS puanı nedeniyle (2,9709), iş olanakları için (3,3127) ve diğer nedenler (3,0167) diyen öğrencilere nispeten daha yüksek meslek memnuniyet düzeyine sahip oldukları görülmüştür. Diğer yandan YKS puanı nedeniyle (2,9709) bölümü tercih eden öğrencilerin, iş olanakları için (3,3127) ve kişiliğine uyduğu için (3,6000) bölümü tercih eden öğrencilere göre daha düşük bir meslek memnuniyetine sahip oldukları görülmüştür.

SONUÇ

Üniversite hayatı hem sosyal hem de eğitim açıdan büyük önem arz etmektedir. Öğrencilerin aldıkları eğitimin nitelikli olması ve okudukları bölümden haz duymaları istenilen bir durumdur. Öğrenciler, meslek hayatına atıldıkları zaman hem nitelikli bir eğitim almış olmalarının vermiş olduğu teknik beceri hem de meslek memnuniyetinin sağlamış olduğu yüksek motivasyon ile büyük başarılar elde edilmektedir.

Bu çalışmada öğrencilerin eğitimin niteliğine ve meslek memnuniyetlerine yönelik tutumlarını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak öğrencilerin meslekten duydukları

memnuniyet düzeyinin, ortalamanın üstünde olduğu görülmüştür. Öğrencilerin %38,7'sinin üniversiteye başvuru aşamasında bölüme ilgi duymaya başladıkları, %26,9'unun ilgi duyduğu için bölümü seçtiğini, %36,0'nın akademik başarı ortalamasının 2,51-3,50 arasında olduğu, %76,9'unun bölümü tercih etmeden önce araştırdığı görülmüştür.

Eğitimin niteliğine yönelik öğrencilerin genel algılarına bakıldığı zaman, eğitimin niteliğine yönelik ifalerin ortalama olarak 2,27 ile 3,61 arasında değiştiği görülmektedir. En düşük ortalamanın ''Yükseköğretim gerektiren bir meslek değildir.'' Şeklindeki olumsuz ifadenin sahip olduğu görülmüştür. En yüksek ortalama değerinin ise ''Ders içerikleri alanla ilgili güncel gelişmeleri içeriyor.'' İfadesinin sahip olduğu görülmüştür.

t-testi sonuçlarına bakıldığı zaman öğrenim türü ve cinsiyet değişkenlerine göre meslek memnuniyeti yönelik algısının değişmediği görülmektedir. Ancak öğrencilerin bölümü araştırarak gelmeleriyle meslek memnuniyetinin yükselmesinde önemli etken olmaktadır. ANOVA testi sonuçlarına göre, öğrencilerin akademik notları ve okudukları bölüme göre meslek memnuniyetlerinde anlamlı bir fark görülmemiştir. Okuduğu bölüme hala ilgi duymayan öğrencilerin tüm gruplara göre meslek memnuniyetlerini daha düşük olduğu görülmüştür. Diğer yandan küçüklüğünden beri ve ortaöğretimden beri okudukları bölüme ilgi duyan öğrencilerin bölüme girdikten sonra ilgi duymaya başlayan öğrencilere göre daha yüksek meslek memnuniyet düzeyine sahip oldukları görülmüştür. Yine ilgi duyduğu için bölümü tercih eden öğrencilerin aile yönlendirdiği için, YKS puanı nedeniyle, iş olanakları için ve diğer nedenler diyen öğrencilere nispeten daha yüksek meslek memnuniyet düzeyine sahip oldukları görülmüştür. Diğer yandan YKS puanı nedeniyle bölümü tercih eden öğrencilerin, iş olanakları için ve kişiliğine uyduğu için bölümü tercih eden öğrencilere göre daha düşük bir meslek memnuniyetine sahip oldukları görülmüştür.

Bu tip çalışmaların daha geniş kitlelere yapılması, farklı bölümler üzerinde gerçekleştirilmesi ve bölümler arası çalışmalara daha fazla yer verilmesinin faydalı olacağı öngörülmektedir. Özellikle üniversitede okunan bölümün tercih edilmesinde lise son sınıflarda bölüm hakkında yeterli bilgilerin sağlanması ve bu bilgilere erişimin kolaylaştırılması büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Bahar, H. H. (2002). Eğitim fakültesi, tıp fakültesi ve iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencilerinin bazı sosyo-ekonomik özellikleri ile fakülte tercihleri arasındaki ilişki. Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, 4 (1) 125-144.

Bryman, A., Cramer, D. (2001). Quantitative data analysis with SPSS release 10 for Windows. New York: Routledge.

Günaydın, M. (2020). Müzik Öğretmeni Adaylarının Almış Olduğu Eğitimin Niteliğinin Öğrenme Çıktılarına Etkisinin İncelenmesi. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Müzik Eğitimi Doktora Programı. Doktora Tezi. Burdur.

Karagöz, Y. (2019). SPSS AMOS META Uygulamalı İstatistiksel Analizler. Nobel Yayıncılık. Ankara.

Kozak, M. Coşar, Y. (2009). Üniversite adaylarının ÖSYS tercihlerinde kullandıkları karar verme stratejileri. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 15 (59): 399-419.

Kundak, N.F. (2017). Bilgi ve belge yönetimi bölümleri son sınıf öğrencilerinin meslekleri hakkında görüşleri. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Ana Bilim Dalı. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara.

Nacakcı, Z. (2004). Eğitimde toplam kalite yönetim felsefesinin müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda gerekliliği. Milli Eğitim Dergisi, 32(164), 142-151.

Sağsan. M., Fırtına, B.(2015) Bilgi Mesleğine Bağlılık ve Adanmışlık:Platonik Bir İlişkinin Gelgitleri ve Profesyonellikle İmtihanı. Bilgi Dünyası 16(1) 1-22.

Yılmaz, M., Karadeniz, O. (2011). Öğrenci adaylarının tercih ettikleri programlara kayıt yaptırmama nedenleri ve yeniden yapılandırma: Pamukkale üniversitesi araştırması, Çalışma İlişkileri Dergisi, Temmuz 2011, Cilt 2, Sayı 1, Sayfa: 66-78.

BİR DEĞİŞİM UNSURU OLARAK COVİD-19 PANDEMİSİ: GÖSTERGEBİLİMSEL BİR ARAŞTIRMA ÖRNEĞİ

The Covid-19 Pandemic As An Agency Of Change: A Secondary Research Example

Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Kamil ERCANTÜRK

ORCID ID: 0000-0002-6311-8802

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

ÖZET

Gündelik yaşam pratiklerinin değişimi çoğu kez gözlemlenebilen, hızlı ve anlık uygulamalarda kendini göstermez. Bu süreçteki kırılmaların belirli koşullarının olması beklenmektedir. Bütün dünyada etkisini gösteren bir sağlık problemi olarak ortaya çıkan Covid- 19 pandemi sürecinin konu edildiği bu çalışmanın amacı bireylerin pandemi sürecinde değişen gündelik yaşam pratiklerini nasıl anlamlandırdıklarını belirlemektir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olarak göstergebilimsel yaklaşım kullanılmaktadır. Göstergebilimin inşa ve gelişim sürecine katkısı olan Saussure, dilin kitleler tarafından benimsenen anlamlarının ötesinde farklı anlam boyutlarının da olduğunu belirtir. Saussure göstergelimi, göstergeyi gösteren ve gösterilen olmak üzere iki ana unsur üzerinden ele alır. Bu araştırmada Saussure yaklaşımı kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme formlarıyla elde edilen veriler, içerik analizi ile çözümlenmektedir. Araştırmada, öncelikle bireylerin gündelik yaşam pratiklerinde temizlik ve hijyen başta olmak üzere pek çok alışkanlarında değişiklikler meydana geldiği belirlenmiştir. Bunun yanında hastalık belirtilerine karşı insanların daha duyarlı oldukları, hastanelere başvurma alışkanlıklarının değiştiği, doğal ve sağlıklı beslenme uygulamalarına hassasiyetin arttığı, sosyal yaşam alanlarında geçirilen sürelerde değişiklik olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Pandemi, Gündelik Yaşam, Değişim, Alışkanlıklar, Göstergebilim.

ABSTRACT

The change in daily life practices often does not show itself in observable, fast and instant applications. It is expected that there will be certain conditions for the breaks in this process. The purpose of this study, which deals with the Covid-19 pandemic process, which has emerged as a health problem that affects the whole world, is to determine how individuals make sense of their changing daily life practices during the pandemic process.

In this study, semiotic approach is used as one of the qualitative research methods. Saussure, who contributed to the emergence and development of semiotics, defines that language has different meanings beyond the meanings adopted by the masses, while defining this as a sign, he expresses the sign through the dual structure of the signifier and the signified. Therefore, in this research, data obtained with semi-structured interview forms and content analysis are analyzed within the scope of Saussure's approach. In the research, it has been determined that there are changes in many habits, especially cleaning and hygiene, in the daily life practices of individuals, they are more sensitive to the symptoms of disease, the sensitivity increases in

practices such as healthy eating, as well as the habits of applying to hospitals, and there is a change in the time spent in social living areas.

Keywords: Pandemic, Everyday Life, Change, Habits, Semiotics

GİRİŞ

Sağlık hizmetlerinin sunumu, profesyonel düzeyde verilmeye çalışılan kamusal bir iştir. Hastalıkları teşhis ve tedavinin yanında sağlıklı yaşamın devamı için hekimlik mesleği önemlidir. Hekimlik, farklı zamanlarda farklı uygulamalarla kendini göstermiş olsa bile bilindiği üzere bu mesleğin esas gayesi bireyin ve toplumun sağlıklı bir yaşam sürmesini sağlamaktır.

Küreselleşme ile bilim ve teknolojide yaşanan dönüşümler sağlık alanını ciddi oranda etkilemiş, tıp alanında farklı perspektif ve yöntemler ortaya çıkmıştır. (Ulu, 2019: 21). Sağlık olgusu günümüzde müstakil bir tıp alanı olmanın ötesine geçerek sosyal bilimcilerin de çalışma alanlarından biri olmuştur. Özellikle Batı ülkelerinde sağlık alanında ortaya çıkan problemler ile hukukçu, sosyolog, ekonomist ve istatistikçiler de çok yakından ilgilenmeye başlamışlardır.

Son dönemde ise sağlık, uluslararası boyutta ve karmaşık bir toplumsal problem alanı haline evrilmiştir. Gelişmiş ülkelerde kamuoyunu oluşturan toplumsal katmanlar, özelikle siyasi partiler, meslek örgütleri ve sivil toplum örgütleri konuyla ilgili yapılan tartışmalarda taraf haline gelmişlerdir. Dolayısıyla sağlık, tek başına hekim-hasta ilişkisinin ötesinde politika yapıcıların ve bu alana etki edenlerin ortak çalışma alanı haline de dönüşmüştür. Bu kapsamda incelememizde hastalıkların birey, dolayısıyla toplum üzerindeki etkileri ile kişilerin sosyal hayatlarındaki yerine değinilmiştir.

1. Yaşam Tarzı ve Etkileyen Unsurlar

Tarz; bazı olgu ve durumları kendine özgü hale getirme, kendine göre değiştirme şekli olarak anlamlandırılırken; yaşam tarzı, daha genel bir ifade olarak birey nasıl yaşamalı sorusuna odaklanmaktadır (Eke, 1980: 95; Yaka ve Parıltı, 2016: 82; Erciş vd., 2008: 37). Yaşam tarzı kavramsallaştırması, Max Weber tarafından sosyoloji alan yazına kazandırılmıştır. Weber'e göre bireyin statüsündeki değişim bir gruba ait yaşam tarzının taklidinden öteye geçerek başkalarınca kabul edilmiş yeni eylem alanları oluşturmaya bağlıdır (Madran ve Kabakçı, 2002: 82).

Yaşam tarzı tüketiciler açısından bireysel bir olgu olmanın yanında, kendini ifade etme ve biçimsel bir tavrı da ifade etmektedir. Bu durumda bireyin bedeni, kullandığı kıyafetler, konuşma üslubu, yemek seçimi, yaşam alanındaki diğer unsurları seçimi büyük oranda şahsidir, yani bireye özgüdür. Bu durum bir yerde yaşam tarzının da göstergesi olmaktadır (Featherstone, 2007: 81). Yaşam tarzı tüketicilerin satın alma davranışlarına dair bilgi vermekte ve bu kararların uygulanması sırasında da etkili faktörlerden biri olmaktadır (Hamşıoğlu, 2013: 20; Ahuvia vd., 2006: 33).

Tüketicilerin yaşam tarzını belirleyen veya etkileyen pek çok unsur bulunmaktadır. Salomon'a göre hane halkının varlığı, işgücüne katılım sağlanması ve serbest zaman dilimlerinde yapılan faaliyetler yaşam tarzının etkileyicileri arasındadır (Salomon ve Ben-Akiva, 1983: 623). Eke (1980: 97) tarafından yapılan bir araştırmada yaşam tarzını etkileyen faktörler sıralanmıştır. Buna göre hayat tarzını etkileyen faktörler şunlardır:

- Barınma
- Yemek
- Eğitim

- Giyim
- Sağlık
- Eğlence
- Haberleşme ve ulaşım.

Erdoğan ve Meşeci'nin (2004: 239) yaptığı bir araştırmada ise yaşam tarzını belirleyen unsurlar arasında şunlar ön plana çıkar:

- Kültür
- Değerler
- Bireyin sosyal alan içerisindeki statüsü ve sosyo ekonomik seviyesi
- Etkileşim içinde bulunduğu gruplar
- Aile ve okul gibi demografik özellikler.

Bütün bu tanım ve sınıflandırmalardan hareketle yaşam tarzını; değerler, ilgi alanları, düşünceler ve tüketici isteklerinden oluşan bütünlüklü bir yapı olarak görmek gerekir. Ayrıca bireylerin birbirleriyle olan iletişimleri ve bu iletişim biçimlerinin belirlenmesi de yaşam tarzı olarak değerlendirilebilir (Madran ve Kabakçı, 2002: 83). Yaşam tarzının bazı evrensel kuralları içermesi de beklenir. Ancak bu evrensel kurallar olsa da içinde yer alınan sosyo-kültürel hayat alanının yaşam tarzı üzerinde ciddi etkileri vardır (Kahraman, 2010: 244; Kahraman ve Arıkan, 2011: 134). Bu nedenlerle yaşam tarzlarının değişkenliği süreklilik arz eder.

2. Sağlığın Yaşam Tarzına Etkisi

Bireysel ilişkilerin, diğer bir deyişle bireyin toplum içindeki tutumunun hastalıkların yayılmasına, riskli boyuta taşınmasına sebep olmasıyla birlikte yaşam tarzı davranışları pek çok uluslararası kuruluşun da gündeminde yer almaya başlamıştır (WHO, 2018). Özellikle Dünya Sağlık Örgütü küresel ölçekte yaşam tarzı davranışlarının tıbbi müdahalelerden daha aktif olacağını, ucuz maliyetli sağlık uygulamalarını ve yan etkilerden azade olması bakımından tedavi uygulamalarında etkili sayılması gerektiğini belirtmektedirler (ESC, 2016). Bununla birlikte diyabet ve kalp hastalıklarının yönetilmesinde, tedaviye yönelik algoritmalarda ve hasta bakımı konusunda yaşam tarzı uygulamalarının ön plana çıktığını söylemek yerinde olacaktır.

Bu bağlamda değiştirilebilir risk unsurlarında, yaşam tarzına dair farkındalığa odaklanan ve hastalarda davranış değişikliği amaçlayan araştırmalar da giderek yaygınlık göstermektedir (Çevik vd, 2015; Hacıhasanoğlu ve Gözüm, 2010). Sekiz bine yakın hasta ile yapılan bir araştırmada hastaneye başvuran hastaların büyük çoğunluğunun yaşam tarzları incelenmiş ve koşullarının sağlıksız olduğu tespit edilmiştir. Doktorların uyarısına rağmen hastaların büyük bir kısmının yaşam tarzlarında herhangi bir değişikliğe gitmek istemedikleri ve bir uzmandan yardım almayı düşünmedikleri belirlenmiştir (Broton ve ark (2012).

Türkiye'de yaşam tarzı araştırmalarına yönelik çalışmalarda ilk tutarlı veri 2013 yılında elde edilmiştir. Türkiye Kronik Hastalıklar ve Risk Faktörleri Sıklığı adlı araştırmada sağlıklı bir yaşam tarzının bireylerde görülmediği belirlenmiştir (TC Sağlık Bakanlığı, 2013). Sonraki dönem çalışmalarda coğrafi bölge, yaş, cinsiyet, meslek gibi demografik unsurların etkili olduğu 'Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği' kullanılarak yürütülen araştırmalarda ölçek skorların kötü ya da orta olduğunu gösteren farklı sonuçlar elde edilmiştir (Yılmaz ve Çağlayan, 2016; Bostan ve Beşer, 2017).

Sağlıklı bireylerin dışında farklı kronik hastalığı olan bireylerin yaşam tarzının ön plana çıkarıldığı çalışmalarda da son yıllarda artış görülmektedir. Kanser, hipertansiyon, obezite, gibi

hastalıkları ele alan bu tarz araştırmalarda bireylerin kronik hastalıkları olmasına rağmen yaşam tarzı skorlarının kötü veya orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir (Küçükberber, 201; Bozhöyük vd. 2013). Tüm bu çalışmalar göstermektedir ki hastalık yönetimine yönelik uygulamalar sağlık profesyoneli ile hasta arasında paylaşılmalıdır. Bunun yanında hastaların da yaşam tarzının hastalıklarının seyrini doğrudan ve dolaylı etkileyeceği bilincine erişmesi gerekmektedir.

3. Covid-19 Pandemisi

31 Aralık 2019 tarihinde, Çin'in Wuhan kentinde Sağlık Komitesi'nce sebebi henüz belirlenemeyen yeni bir zatürre durumunun tespit edilmesiyle başlayan Covid19 süreci; 7 Ocak 2020'de muhtelif laboratuvarlarda yapılan araştırmalarla pandemi aşamasına intikal etmiştir. 12 Ocak 2020'de ise Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), yeni keşfedilen bu hastalığı "2019-nCoV" olarak isimlendirmiş oldu (Wang ve Wang, 2020; Uğraş-Dikmen ve diğ., 2020). 31 Ocak 2020'ye gelindiğinde ise DSÖ, ciddi akut solunum yolu hastalığı olarak tespit edilen virüsü "Koronavirüs Hastalığı-2019 (COVID-19)" şeklinde isimlendirerek ve küresel bir salgın durumunun varlığını ilan etmiş oldu (Zhou ve diğ., 2020).

Hastalığın ilk belirtilerine göre; öksürme, hapşırma yoluyla veya hastaların dokunduğu yüzeylerin mikrobik yapısıyla bulaşma artmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2020a). Türkiye'de hastalığın ilk tespit edildiği tarih 11 Mart 2020 olmuştur. Tarihler 3 Nisan 2020'yi gösterdiğinde Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kısmi zamanlı sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş, maske takma zorunluluğu getirilmiş, bunun yanında şehirler arası seyahatler kısıtlanmıştır (AA, 2020). Yaşanan pandemi sürecinde dünyada 5 milyon 596 bin 550, Türkiye'de de toplam 160 bin 979 vaka olduğu belirlenmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2020b).

YÖNTEM

Bütün dünyada etkisini gösteren bir sağlık problemi olarak ortaya çıkan Covid- 19 pandemi sürecinin konu edildiği bu çalışmanın amacı, bireylerin pandemi sürecinde değişen gündelik yaşam pratiklerini nasıl anlamlandırdıklarını belirlemektir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olarak göstergebilimsel yaklaşım kullanılmaktadır. Göstergebilimsel yaklaşım, sosyal hayattaki bazı anlam bütünlerini elde ederek, bireylerin birbirleri ile etkileşim içerisinde olmalarını sağlayan, gösterge öbeklerini inceleyen, anlamlandıran ve kategorize eden bir bilim olarak ifade edilmektedir. Göstergebilimin ortaya çıkmasında ve gelişme sağlamasında ABD'li Charles Sanders Peirceve ile İsviçreli Dil Bilimci Ferdinand de Saussure'ün katkıları olmuştur. Özellikle Saussure, dilin kitleler tarafından benimsenen anlamlarının ötesinde farklı anlamlandırmaları olduğunu belirterek buna "gösterge" der. Saussure, göstergeyi gösteren ve gösterilen olarak ikili yapı üzerinden ifade etmektedir (Kalelioğlu, 2021).

Gösteren, kitlelerce onaylanan anlamı; gösterilen ise, mesajı gönderenin kodladığı ve asıl iletilmek istediği bilgiyi göstermektedir. Dolayısıyla bu araştırmada Ferdinand de Saussure'ün yaklaşımı kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme formları ile elde edilen veriler, içerik analizi ile çözümlenmektedir.

Çalışma kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme formu ile veriler elde edilmiştir. 10 katılımcının dahil olduğu araştırmada demografik özellikler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların demografik özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Meslek	Eğitim
K1	E	38	Mühendis	Yüksek Lisans
K2	K	38	Akademisyen	Yüksek Lisans
K3	K	56	Ev Hanımı	-
K4	E	23	Sağlıkçı	Lise
K5	E	37	Eczane Kalfası	Lise
K6	E	32	Eczane Kalfası	Lise
K7	K	28	Ev Hanımı	Lise
K8	K	30	Ev Hanımı	Lise
K9	K	33	Öğretmen	Lisans
K10	E	37	Bankacı	Lisans

BULGULAR

Pandemi sonrası değişen gündelik hayat pratiklerinin belirlenmesine yönelik yapılan bu araştırmada katılımcıların ifadelerinden kodlar belirlenmiştir. Bu kodlar, Saussure'ün göstergebilimsel yaklaşımı perspektifinde gösteren ve gösterilen ilişki ağı içerisinde analiz edilmiştir. Buna göre temizlik, hijyen ve hastalıklara karşı duyarlılık temaları ortaya çıkmıştır. Temizlik teması, kodları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Temizlik temasının göstergebilimsel çözümü

Gösteren	Gösterilen
Ovarak temizlemek	Arındırma, güç kullanma, takıntı ve saplantı şeklinde yıkama
Yüzey temizliği	Dokunulan alanlar, gündelik hayatın sürdüğü mekân, kullanılan eşyaların temizliği

Temizlik, günlük bir rutin olarak bireylerin hayatlarının büyük bir kısmını kapsamaktadır. Pandemi ile birlikte temizlik rutininde değişimler olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların ifadelerinin de bu yönde olduğu belirlenmiştir.

K1: Pandemiyle birlikte ellerimi daha sık yıkamaya başladım. Özellikle kamu spotlarına bakınca ve çalıştığım ortamdan dolayı ovarak yıkamayı, parmak aralarıma kadar daha özenli yıkıyorum. Makinelere dokunan sayısı fazla olduğu için yüzey temizliklerinde neler yapmamız gerektiğini bilemiyorum. Ama dikkatli olmak istiyorum.

K9: Çocuklarla birlikteyiz. Ellerimi sık sık yıkamaya özen gösteriyorum. Çocuklara da ovarak yıkamak gerektiğini özellikle söylüyorum. Bazen onları kontrol etmek zorunda kalıyorum. Dokunduğumuz yüzeylerin her an mikrop barındırdığını düşünüyorum ve çocukların yüzeylere teması sırasında uyarıda bulunmayı gerekli görüyorum.

K8: Çocuklarım küçük, bir kez hastalığa yakalandık ailecek. Aynı durumu yaşamak istemiyorum. Temizlik benim için artık daha da önemli. Her işten önce ve sonra ellerimi yıkamaya, bazen çocukların ellerini ovuşturarak yıkıyorum. Sanki böyle daha çok rahat ediyorum.

Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde temizlik rutinine yönelik değişimlerin olduğu, el yıkama alışkanlığındaki sıklığın değiştiği, yıkama biçimleri ve süresinin farklılık gösterdiği saptanmıştır. Aynı şekilde katılımcıların ifadeleri incelendiğinde hijyen teması ve bu temaya yönelik kodlara vurgu yapıldığı belirlenmiştir.

İlgili kodlar Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Hijyen temasının göstergebilimsel çözümü

Gösteren	Gösterilen
Dezenfektan	Temizleyici, mikrop kırıcı, temizliği kalıcı kılma
Maske	Ağzı burnu kapamak, temastan uzaklaşma, mesafe oluşturma
Eldiven	Bireylerin kendileriyle yaşam alanı arasında koruyucu yerleştirme

Hijyen unsuru standart bir temizlik uygulamasının ötesine geçmiş, kullanılan malzeme ve içerikleri farklılaşmıştır. Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde dezenfektan kullanımı, eldiven ve maske, hijyen temasının kodlarını oluşturmaktadır. Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde kodlara verdikleri referanslar da ortaya çıkmaktadır.

K10: Bankada çalışırken maske ve eldiven kullanmam gerekiyordu. Kendimi böyle daha rahat hissediyorum. Ellerimde eldiven olsa bile dezenfektan kullanarak hijyenik olacağını düşünüyorum.

K4: İşimiz sağlık, maske ve eldiveni rutin zamanlarda da kullanıyoruz. Ancak pandemi ile birlikte kullanım oranımız arttı. Çoğu kez çift maske, çift eldiven kullanıyorum. Her hasta ile temas öncesi ve sonrasında dezenfektan kullanım oranımızda da artış yaşandı. Bu bir alışkanlığa dönüştü.

K2: Toplu taşıma araçlarında eldiven kullanmaya başlamıştım. Dezenfektanı da eve aldım… Sabunu yetersiz gördüm nedense…Maske ise artık hayatımın bir parçası ve çantamda aile bireylerim için taşıyorum.

Yukarıdaki beyanlar incelendiğinde dezenfektan, maske ve eldiven kullanımı bir sağlık çalışanının sağlık hizmeti sunumunda kullanmaya özen gösterdiği malzemeler olurken; pandeminin getirdiği koşullar nedeniyle sağlık çalışanlarının dışında kalan insanların da artık bu malzemeleri kullandıkları belirlenmiştir. Pandemi sırasında bireysel ve toplumsal hayatta hijyenik kullanımın ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

Katılımcıların ifadeleri kapsamında hastalıklara karşı duyarlılık teması, elde edilen verilerden oluşturulmuştur. Temaya ilişkin kodlar Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Hastalıklara karşı duyarlılık temasının göstergebilimsel çözümlemesi

Gösteren	Gösterilen
İlaç kullanımı	Tıbbi müdahale, hastalığın yok edilmesi için gerekli sıvı veya hap
Hastaneye başvuru	Tedavinin teşhis alanı ve merkezi, iyileşme mekanı

Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde pandemi ile birlikte hastalıklara karşı duyarlılığın arttığı belirlenmiştir. İlaç kullanımı ve hastaneye başvuruların arttığı da bir diğer bulgudur.

K5: Sağlık sektörünün içinde yer alıyoruz. Eczanemizi pandemi koşullarına uygun yeniden dizayn ettik, sosyal mesafeye yönelik yönlendirme alanlar oluşturduk. İlaç satışlarımız yükseldi. Özellikle vitamin ilaçlarının satışında halkın talebi yoğundu. Bize gelen reçeteler de gösterdi ki ilaç kullanımının yanında hastaneye başvuru sayılarında da artışlar var.

K6: Eczanemiz aile hekimliğinin yanı başında. Pandemi ile birlikte müşterimizin sayısında fark edilir bir oranda artış oldu. Ben kendim de büyük hastanelere gitmeden aile hekimliklerine başvuru yapıyorum. İlaç kullanım oranımda artış var çünkü pandeminin bizde yarattığı etkilerden biri de bu oldu…

K3: Covide yakalandım, eşimi covide bağlı hastalıklar geçirdiği için kaybettim. O dönem ilaç kullanımım artmıştı. Ancak hala sürekli kullandığım ilaçlarım var. Ağrı halim oluştuğunda hastaneye başvurma ihtiyacı hissediyorum. Bundan faydalanmak benim hakkım.

Elde edilen veriler incelendiğinde katılımcıların hastaneye başvurma oranları, ilaç kullanımındaki artış, hastalıklara karşı duyarlılığın arttığını göstermektedir. Bu durum, gündelik pratiklerdeki değişimi de ortaya çıkarmaktadır.

SONUÇ

Covid-19 pandemisi sosyal, siyasal ve ekonomik olarak dünyayı etkileyen bir salgın hastalık olarak ortaya çıkmıştır. Pek çok ülke farklı ölçeklerde tedbirler uygulamış olsa da hastalığın yayılması engellenememiştir. Hastalığın yayılmasını durdurmak üzere kamu gücünün yanında bireyleri kendi tedbirlerini almaya yönelten motivasyon da hastalığın ölümle sonuçlanmasını önlemede yetersiz kalmıştır.

Bireysel boyutta alınan tedbirlerin giderek yaşam alanlarına ve alışkanlıklara dönüşmesi pandeminin süreç olarak uzamasıyla doğru orantılıdır. Uzun süren pandemi, bireylerin gündelik hayatlarında değişiklikler yaratmış, kişilerin bilinen yaşam standartlarını terk ettikleri belirlenmiştir. Araştırma kapsamında katılımcıların pandemi etkisi ve süresi göz önüne alındığında yaşadıkları değişimler çalışmanın ana konusunu oluşturmuştur. Pandeminin bir değişim olup olmadığının belirlenmesi araştırmanın problemi olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre: Bireylerin gündelik yaşam pratiklerinde temizlik ve hijyen başta olmak üzere pek çok alışkanlarında değişiklikler meydana gelmiştir. İnsanların hastalık belirtilerine karşı daha duyarlı oldukları, hastanelere başvurma alışkanlıklarının yanında sağlıklı beslenme gibi uygulamalara hassasiyetin arttığı, sosyal yaşam alanlarında geçirilen sürelerde değişiklik olduğu belirlenmiştir. Bireylerin günlük hayatında belirleyici olan unsurlar pandemi sürecinde daha değişik bir boyutta seyretmiştir. Dolayısıyla pandeminin bireylerdeki değişim alanına bakıldığında daha kısıtlı alanlarda değişim yaşandığını kabul ettikleri, bunun yanında makro düzeyde bir değişimi yorumlamadıkları belirlenmiştir.

Karataş'ın (2020) yaptığı araştırmaya göre Covid-19 pandemisiyle birlikte temizlik, hijyen, maske ve eldiven kullanımı gibi koruyucu tedbirleri barındıran davranışlarda ortalama %85-90 oranında artış belirlenirken; kalabalık alanlarda bulunmak ve toplu taşıma araçlarını kullanmadaki düşüş ise %95 azalmıştır. Pandemi ile birlikte rutin gündelik faaliyetlerde değişimler olduğu tespit edilmiştir. Bu yeni hayatın, önümüzdeki süreçte kalıcı bir yaşam tarzına evrilmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Anadolu Ajansı (2020). "Coronavirüs haberleri". Anadolu Ajansı: https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus Erişim Tarihi: 10.07.2022.

Ahuvia, A., Carroll, B. ve Yang, Y. (2006). "Consumer Culture Theory and Lifestyle Segmentation", *Innovative Marketing*, 2(4), 33-43.

Bostan N, Beşer A. (2017). "Hemşirelerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarını Etkileyen Faktörler", *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 14(1), 38-44.

Bozhüyük A, Özcan S, Kurdak H, Akpınar E, Saatçı E, Bozdemir N. (2012). "Sağlıklı Yaşam Biçimi ve Aile Hekimliği", *TJFMPC*, 6, 13-21.

Brotons C, Bulc M, Sammu, MR, Sheehan M, Manuel da Silva Martins C, Björkelun C, Keinanen-Kiukkanniemi S. (2012). "Attitudes toward preventive services and lifestyle: the views of primary care patients in Europe", *The EUROPREVIEW patient study. BMC Family Practice*, 29(1), 168-176

Çevik BA, Özcan Ş. ve Satman İ. (2015). "Reducing the modifiable risks of cardiovascular disease in Turkish Patients with type 2 diabetes: the effectiveness of training", *CNR*, 24 (3), 299-317.

Eke, B. (1980). "Yaşama Tarzı ile Gelir Seviyesi Arasındaki İlişki", *Sosyoloji Konferansları*, 18, 93-114.

Erciş, A., Ünal, S. ve Can, P. (2008). "Tüketicileri Yaşam Tarzları ve Beyaz Eşya Satın Alma Karar Süreçleri Açısından Alt Gruplara Ayırmaya Yönelik Bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 35-49.

Erdoğan, İ. ve Meşeci, F. (2004). "Lise Öğretmenleri ile Lise Öğrencilerinin Yaşam Tarzları Arasındaki Farklılıklar", *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 237-251.

European Society of Cardiology. (ESC) (2016). "European Guidelines on cardiovascular disease prevention in clinical practice", *European Heart Journal*, 37, 2315-2381.

Featherstone, M. (2007). *Consumer Culture and Postmodernisim*. Second Edition, Sage Publications.

Hacıhasanoğlu R, Gözüm S. (2010). "The effect of patient education and home monitoring on medication compliance, hypertension management, healthy lifestyle behaviours and BMI in a primary health care setting", *JCN*, 20(5), 692-705.

Hamşıoğlu, A. B. (2013). "Fast Food Ürünleri Satın Alan Tüketicilerin Yaşam Tarzlarını Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 11, 17-34.

Kahraman, A. B. (2010). "Lisansüstü Eğitim Yapmak Amacıyla Başka Bir Üniversitede Görevlendirilen Araştırma Görevlilerinin Yaşam Tarzı Profilleri ve Problemleri (Hacettepe Örneği)", *Journal of World of Turks*, 2(2), 243-257.

Kahraman, A. B. ve Arıkan, G. (2011). "Öğretim Üyelerinin Toplumsal Köken Bağlamında Tüketim Alışkanlıkları ile Yaşam Tarzları Arasındaki İlişki", *Sosyoloji Konferansları*, 44, 133-156.

Kalelioğlu, M. (2021). "Göstergebilim Kuramının Genel Bir Değerlendirmesi, Türkiye'deki Yeri ve Önemi", *Söylem Filoloji Dergisi,* 6(1), 189-200.

Karataş, Z. (2020). "COVID-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme", *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi,* 4 (1), 3-15.

Küçükberber N, Özdilli K, Yorulmaz H. (2011). "Kalp Hastalarında Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Yaşam Kalitesine Etki Eden Faktörlerin Değerlendirilmesi", *Anadolu Kardiyoloji Dergisi*, 11, 619-626.

Madran, C. ve Kabakçı, Ş. (2002). "Tüketici Davranışını Etkileyen Bir Faktör Olarak Yaşam Tarzı: Çukurova Üniversitesinde Okuyan Kız Öğrencilerin Yaşam Tarzı Tiplerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma", *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi,* 17(1), 81-94.

Sağlık Bakanlığı. (2020a). *Covid-19 Rehberi*, Ankara: Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü.

Sağlık Bakanlığı. (2020b). "Yeni Koronavirüs Enfeksiyonu Türkiye'deki Güncel Durum", Sağlık Bakanlığı Resmi Web Sitesi: https://covid19.saglik.gov.tr Erişim Tarihi: 10.07.2022

Salomon, I. ve Ben-Akiva, M. (1983). "The Use of The Life-style Concept in Travel Demand Models", *Environment and Planning A: Economy and Space*, 15(5), 623-638.

TC Sağlık Bakanlığı. (2013). *Kronik Hastalıklar ve Risk Faktörleri Sıklığı Çalışması*. Ankara.

Ulu, A. (2019). "Sağlık Algısının Değişmesi ve Sağlığın Metalaşmasında Medyanın Etkisi", *Sağlık ve Sosyal Araştırmaları Dergisi,* 1 (2), 21-26.

World Health Organization (WHO) (2018). HEARTS Technical package for cardiovascular disease management in primary health care: healthy-lifestyle counselling.

Yaka, R. ve Parıltı, N. (2016). "Türk Toplumunda Yaşam Tarzları ile Tüketim Davranışları İlişkisi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 81-99.

Yılmaz F, Çağlayan Ç. (2016). "Yaşlılarda Sağlıklı Yaşam Tarzının Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi", *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi,* 20(4), 129-140.

Zhou, P., Yang, X., Wang, X., Hu, B., Zhang, L., Zhang, W., Huang, C. (2020). Discovery of a novel coronavirus associated with the recent pneumonia outbreak in humans and its potential bat origin.

CÂMİ‘Ü’N-NEZÂ’İR’İN EKSİK KISIMLARINDAKİ NESÎMÎ’YE AİT ŞİİRLER ÜZERİNE BAZI TESPİTLE

Findings on the Poems of Nesimi in the Missing Sections of Câmi‘ü’n-Nezâ’ir

Dr. Öğr. Üyesi Orhan KILIÇARSLAN

ORCID ID: 0000-0001-9479-6975

Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı., orhank19@hot-mail.com

ÖZET

Genel tanımıyla bir şairin şiirine o şiirin vezni ve kafiyesi esas alınarak yazılan şiirlere “nazîre” denilmiştir. Klasik Türk edebiyatının başlangıç dönemlerinden itibaren şairlerin birbirlerinin şiirlerine yazdıkları nazirelerin sayısında da önemli bir artış olmuştur. Bu artışın bir neticesi olarak sonraki dönemlerde nazirelerin belli usullerle derlendiği nazire mecmuaları ortaya çıkmıştır. Mürettibi belli olan ilk nazire mecmuası Ömer b. Mezîd’in *Mecmû‘atü’n-nezâ’ir* adlı nazire mecmuasıdır. Bu nazire mecmuasını Eğridirli Hacı Kemâl’in *Câmi‘ü’n-nezâ’ir* adlı nazire mecmuası takip etmektedir. Edirneli Nazmî’nin *Mecma‘u’n-nezâ’ir*’i ve Pervane Bey’in *Mecmû‘a*’sı daha hacimli derlemeler olarak dikkat çekmektedir. Budinli Hisâlî’nin şiirlerin matlalarını derlediği ve *Metâli‘ü’n-nezâ’ir* adını verdiği mecmuası derleme usulü açısından farklı bir yerde durmaktadır. Hayretî (!) ve İstanbullu Sabrî’nin nazire mecmuaları da kaynaklarda zikredilen diğer mecmualardır.

Eğridirli Hacı Kemâl’in 1512’de tamamlayıp *Câmi‘ü’n-nezâ’ir* adını verdiği nazire mecmuası, derleyeni bilinen ikinci nazire mecmuasıdır. Mecmuada klasik Türk edebiyatının ilk temsilcilerinin şiirlerinin bulunması, eseri önemli bir noktaya taşımaktadır. İlk örneğine göre hacimli sayılabilecek bu mecmuanın şu an için biri Bayezid diğeri AÜDTCF olmak üzere iki nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalardan Bayezid Devlet Kütüphanesi 5782 numarada kayıtlı nüshanın mürettibin belirttiği ölçekte olmadığı ve nüsha içinde yer yer sıralı/sırasız kopmaların olduğu daha önceki araştırmalar ile tespit edilmiştir. Bu eksik kısımlar içinde birkaç şiiri olan şairler yanında klasik Türk edebiyatının önde gelen isimleri de bulunmaktadır. Bu isimlerden biri olan Nesîmî, *Câmi‘ü’n*-nezâ’ir’de en fazla zemin/nazire şiiri bulunan şairler arasındadır. Yakın zaman önce bir mecmua içinde tespit edilen düzensiz kısımların *Câmi‘ü’n-nezâ’ir*’in Bayezid nüshasındaki eksik kısımlar olduğu belirlenmiştir. *Câmi‘ü’n-nezâ’ir*’i büyük ölçüde tamamlayan bu kısımlarda Bayezid nüshasında olduğu gibi en fazla şiiri bulunan şairler arasında Nesîmî öne çıkmaktadır. Bu çalışmada Nesîmî’nin *Câmi‘ü’n-nezâ’ir*’in eksik kısımlarındaki şiirleri özelinde diğer mürettibi bilinen nazire mecmuaları ile karşılaştırmalar yapılarak ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Câmi‘ü’n-nezâ’ir, Nesîmî, nazire, nazire mecmuaları, şiir.

ABSTRACT

In its broadest sense, poems written by a poet based on the meter and rhyme of that poem are called “nazîre”. Since the beginning of classical Turkish literature, there has been a significant increase in the number of nazires written by poets to each other's poems. As a result of this increase, nazire journals in which the nazires were compiled with certain methods emerged in

the following periods. The first nazire journal whose editor is known is Mecmû'atü'n-nezâ'ir which belongs to Ömer b. Mezîd. This is followed by the nazire journal named Câmi'ü'n-nezâ'ir by Hacı Kemâl from Eğridir. Edirneli Nazmî's Mecma'u'n-nezâ'ir and Pervâne Bey's Mecmû'a draw attention as more voluminous compilations. Budinli Hisâlî's journal, in which he compiled the matlas of the poems and named as Metali'ü'n-nezâ'ir, stands in a different place in terms of compilation method. The nazire journals of Hayretî (!) and Sabri from Istanbul are other journals mentioned in the sources.

The nazire journal, completed by Hacı Kemâl from Eğridir in 1512 and named Câmi'ü'n-nezâ'ir, is the second nazire journal whose compiler is known. Finding the poems of the first representatives of classical Turkish literature in the journal carries the work to an important point. Two copies of this magazine, which can be considered voluminous compared to its first example, have been identified for now, one by Bayezid and the other by AÜDTCF. Among these copies, it has been determined by previous research that the copy registered in Bayezid State Library number 5782 is not at the scale specified by the author and there are sequential/unordered breaks in the copy. Among these missing parts are the leading names of classical Turkish literature as well as the poets who have a few poems. Nesîmî, one of these names, is among the poets with the most ground/nazire poems in Câmi'ü'n-nezâ'ir. It has been determined that the irregular parts detected in a journal recently are the missing parts in the Bayezid copy of Câmi'ü'n-nezâ'ir. Nesîmî stands out among the poets with the highest number of poems, as in the Bayezid copy, in these parts that complete Câmi'ü'n-nezâ'ir to a large extent.

In this study, the results obtained by comparing Nesîmî's poems in the missing parts of Câmi'ü'n-nezâ'ir with other nazire magazines whose authors are known are given.

Keywords: Câmi'ü'n-nezâ'ir, Nesîmî, nazire, nazire journals, poem.

GİRİŞ

Nazire mecmuaları, klasik Türk edebiyatının tarihî seyri içinde ilk örneğini 15. yüzyılda Ömer b. Mezîd'in *Mecmû'atü'n-nezâ'ir* adlı nazire mecmuası ile vermiştir. Mecmuanın tertip özellikleri ile ilgili olarak şu bilgilere yer verilmektedir: *"Derleyici, 6 bahre ayırdığı şiirleri, uyak düzenine göre ayrıca bir sıra içinde düzene koymuştur. Yapıtta 84 şairden 397 şiir bulunmaktadır. Her bahrın başında derleyicinin, o bahrın ölçüsünün kolayca bellekte kalması için yazdığı bir ya da bir kaç beyitlik bir manzume bulunmaktadır"* (Canpolat, 1995:9). *Mecmû'atü'n-nezâ'ir*, sonraki örnekleri ile karşılaştırıldığında daha az şairin şiirlerini barındırmaktadır. Nazire mecmuaları içinde şu anki bilgilere göre ilk örnek olan *Mecmû'atü'n-nezâ'ir*'i Eğridirli Hacı Kemâl'in *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'i, Edirneli Nazmî'nin *Mecma'u'n-nezâ'ir*'i ve Pervane Bey'in *Mecmû'a*'sı takip etmektedir. Klasik şiirin gelişimine paralel olarak nazire mecmualarının hacimlerinde de kayda değer artışlar olmuştur. Hacı Kemâl'in *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'inde 262 şaire ait 2848 şiir bulunmaktadır (Ertek-Morkoç, 2003:LXI). Nazire mecmualarının 16. yüzyıldaki örneklerinden olan Edirneli Nazmî'nin *Mecma'u'n-nezâ'ir* adlı hacimli eserinde 357 şairin 5527 şiiri yer almaktadır (Köksal, 2017:21). Derleyeni bilinen nazire mecmuaları arasında en hacimli örnek olan *Pervâne Bey Mecmû'ası*'nda ise 565 şairin 8172 şiiri bulunmaktadır (Gıynaş, 2017:7). Nazire mecmuaları arasında öncekilerden farklı bir tertip usulü uygulanan Hisâlî'nin *Metâli'ü'n-nezâ'ir* adlı nazire mecmuası, şiirlerin matlalarının derlendiği bir mecmuadır. Eserin iki cildinde *"yaklaşık bin şaire ait on iki bin kadarı birinci*

ciltte olmak üzere toplam yirmi yedi bin civarında matla' bir araya getirilmiştir" (Kaya, 2005:50).

Nazire mecmuaları, klasik Türk şiirinin tarihi seyrini şairlerin birbirlerine yazdıkları şiirler üzerinden takip edebilmenin en önemli araçlarından birisidir. Klasik Türk şiirinin belli bir birikime eriştikten sonra kendi çizgisini ortaya koyduğunu gösteren eserlerden olan nazire mecmuaları, aynı zamanda şairler arasındaki ilişkileri göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Mecmualarda zemin şiir olarak kaydedilen şiirlere diğer şairlerin yazdığı nazirelerin ilave edilmesi, şair ilişkilerini net bir biçimde ortaya koyan önemli göstergelerdendir. Mecmualardaki zemin ve nazire şiirlerin sıklıkları, genel olarak edebiyat tarihi içinde ön sıralarda zikredilen isimler ile doğru orantılıdır. Bugün için edebiyat tarihinde klasik Türk şiirinin kuruluş, gelişim ve klasik dönemlerine ilişkin çıkarımlar ile nazire mecmualarındaki kayıtlar uygunluk arz etmektedir. Klasik döneme erişinceye kadar şiirin hangi aşamalardan geçtiği, nazireler ve bu nazireleri yazan şairlerin birbirleriyle olan ilişkileri vasıtasıyla takip edilebilmektedir. Nazire mecmualarındaki şiir sıralamaları, hangi şairin hangi zemin şiire nazireler yazdığına ilişkin bir bilgi içermesi yanında -nazirenin temel tanımına uygun olarak- şiirin estetik gelişimini göstermesi bakımından da önemlidir. Bu kaynaklar birincil kaynaklar olması bakımından şiirleri bulunan şairlere ilişkin farklı kayıtlar ve bilgiler de ihtiva edebilmektedir. Dolayısıyla nazire mecmuaları sadece bir şiir seçkisi özelliğinde olmayıp aynı zamanda edebiyat tarihini bütünleyen, belirsiz kalmış bazı noktaları izah eden özellikleriyle de ayrı bir yerde durmaktadır. Mecmualarda kayıtlı şiirler, şairlerin eserleri içinde bulunup bulunmaması yönüyle de değerlendirilebilmektedir. Bu değerlendirmeler, divanlarda bulunan şiirlerin hangi zemin üzerine inşa edildiğini veya diğer şiirlere nasıl bir temel teşkil ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Klasik Türk şiirinin kuruluş devri içerisinde önemli bir yerde bulunan şairlerden biri de Seyyid Nesîmî'dir. Nesîmî'ye ait şiirlerin, nazire mecmualarından hareketle farklı şairler tarafından tanzir edildiği görülmektedir. Nesîmî'nin şöhreti, bu mecmualarda şiirlerinin kaydedilmesi ve şiirlerine pek çok nazire yazılması ile doğru orantılıdır. Nesîmî'nin divan neşirlerinde bulunmayan şiirlerinin farklı zamanlarda ortaya çıkması, bu durumun bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.[1] Nesîmî'nin sadece divan nüshaları yahut nazire mecmualarında değil, diğer şiir mecmualarında da pek çok şiiri bulunmaktadır. Bu durum, onun etki sahası ve süresinin

[1] Nesîmî'nin Dîvân'ında bulunmayan şiirleri üzerine yapılan çalışmalar ile ilgili olarak bk. Köksal, M. Fatih (2000). "Seyyid Nesîmî'nin Bilinmeyen Tuyuğları". *Journal of Turkish Studies, Agâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı II*, V. 24. Harvard University Press. 2000: 182-208; Zülfe, Ömer (2005). "Seyyid Nesîmî'nin Tuyuğlarına Ek". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 2(4): 121-135; Köksal, M. Fatih (2009). "Seyyid Nesîmî'nin Yayımlanmamış Şiirleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi -Hacı Bektaş Velî'nin 800. Doğum Yıl Dönümü Anısına-* (50): 77-135; Kalyon, Filiz (2015). "Nesîmî'nin, Divanında ve Diğer Kaynaklarda Rastlanmayan Şiirleri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. V. 10/16 Fall 2015. p. 783-806; Kesik, Beyhan-Şengül, Emre (2017). "Seyyid Nesîmî'nin Yayımlanmamış Gazelleri". *Türk Dünyasının Ulu Çınarı Mertol Tulum Kitabı*, [Editörler: Ahmet Kartal, Mehmet Mahur Tulum] Sivrihisar Belediyesi, Kültür Yayınları-4. İstanbul: Ofis Matbaa Yayın. s. 457-462; Yıldız, Alim (2019). "Nesîmî'ye Ait Olduğu Düşünülen Bazı Gazeller". *Nesîmî Kitabı*. (Ed. Alim Yıldız, Yusuf Yıldırım). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları: 77-82; Tanyıldız, Ahmet (2019). "Nesîmî'ye Atfedilen Bazı Yeni Şiirler Üzerine Bir Değerlendirme". *Nesîmî Kitabı*. (Ed. Alim Yıldız, Yusuf Yıldırım). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları: 147-175; Karakaş, Mesut (2019). "Seyyid Nesîmî'nin Bilinmeyen Gazelleri". *CUJOSS (Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi)*- C. XLIII. S. 1. s. 120-144; Özdemir, Mehmet (2020). "Seyyid Nesîmî Dîvânı´nın Kayda Değer Bir Nüshası ve Şairin Neşredilmemiş Türkçe Şiirleri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24. Bahar/Spring 2020; Özdemir, Mehmet (2020). "Seyyid Nesîmî´nin Neşredilmemiş Tuyuğları". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*. C. 4 (2). s. 403-485; Kaplan, Orhan-Kılıç, Mehmet (2020). "Bir Şiir Mecmuasında Yer Alan Daha Önce Yayınlanmamış Nesîmî Mahlaslı Şiirler". *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. S. 22. s. 55-75.

ortaya konulması açısından önemli bir göstergedir. Nesîmî'nin nazire mecmuları içinde bulunan şiirleri izlendiğinde Ömer b. Mezîd'in *Mecmû'atü'n-nezâ'ir*'inde 11 şiirinin bulunduğu görülmektedir. Nesîmî'nin Nazmî'nin *Mecma'u'n-nezâ'ir*'i ve *Pervâne Bey Mecmû'a*'sında da bu sayıya yakın sayıda şiiri kaydedilmiştir. Nazire mecmuaları içinde Nesîmî'nin şiirlerine en fazla yer veren nazire mecmuası, Eğridirli Hacı Kemâl'in *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'idir. Diğer üç nazire mecmuasına nazaran *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'de Nesimî'nin 109 şiir bulunmaktadır. Bu sayısal farklılık *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'in önemi üzerine yapılan değerlendirmelerle de örtüşmektedir. Nitekim mecmua üzerine ilk bilgileri veren isimlerden Hâlid Bayrı eser hakkında *"Bir devir edebiyatını üzerinde hatve hatve takip ettiğimiz 'Câmi'ü'n-nezâ'ir' bizi yedinci ve sekizinci asırlardaki Türk edebiyatı hakkında tahminden fazla tenvir etmektedir. Yunus Emreden hatta ondan daha evvel yetişen Türk şairlerinden başlayarak edebiyatımızın inkişaf ve tekamül zamanlarına kadar yazılmış bir çok manzumelere bu kitapta birer birer tesadüf ediyoruz"* (Bayrı, 1927:1432) değerlendirmesini yapmıştır.[2] Bu değerlendirmeden hareketle *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'in hem ilk dönem/devir şairleri ve eserlerine ilişkin yegâne kaynaklardan olması hem de Nesîmî özelinde diğer nazire mecmuaları ile karşılaştırıldığında şiir sayısının fazlalığı, bu eserin önemini ortaya koymaktadır. Bahsedilen nazire mecmualarında Nesîmî'nin şiirlerine ilişkin sayısal verilerin durumu tabloda gösterilmiştir.

Tablo I: Nesîmî'nin Nazire Mecmualarındaki Şiir Sayıları

Nazire Mecmuası	Zemin Şiir Sayısı	Nazire Sayısı	Toplam
Mecmû'atü'n-nezâ'ir	6	5	11
Câmi'ü'n-nezâ'ir	75	34	109[3]
Mecma'u'n-nezâ'ir	7	4	11
Pervâne Bey Mecmû'ası	5	1[4]	6

Derleyicisi belli olan nazire mecmuaları içinde Nesîmî'nin en fazla şiirinin bulunduğu nazire mecmuası Eğridirli Hacı Kemâl'in *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'idir. Mecmuanın iki nüshası üzerinden hazırlanan tenkitli metninde Nesîmî'ye ait 109 şiirin kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Bu sayı Ömer b. Mezîd, Edirneli Nazmî ve Pervâne Bey'in mecmuaları ile karşılaştırıldığında bu eserlerde kaydedilen Nesîmî şiirlerinin oldukça üstünde bir sayıdır. Eserlerin hacimleri düşünüldüğünde şiirlerin bütün olarak kaydedildiği örnekler arasında Hacı Kemâl'in eseri üçüncü sırada bulunmaktadır. Bu hacimde bir eserde Nesîmî'ye ait şiirlerin sayıca fazlalığı, *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'in edebiyat tarihindeki yerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Benzer şekilde Türk edebiyatının bu dönemine ait şair ve şiirlerden örnekler bulunması da eserin bu önemini bir derece daha arttırmaktadır.

Câmi'ü'n-nezâ'ir'in Eksik Kısımlarındaki Nesîmî'ye Ait Şiirler

Câmi'ü'n-nezâ'ir'in Bayezid Devlet Kütüphanesi 5782 numarada bulunan ve şu an için en hacimli olan nüshası, bazı şiirlerin eksik olması veya bazı bölümlerdeki başlıkların belirtilen

[2] Benzer bir değerlendirmeyi Fuad Köprülü, *Milli Edebiyat Cereyanı'nın İlk Mübeşşirleri* adlı eserinde yapmaktadır. Bk. Köprülü-zâde Mehmed Fu'âd. (1928). *Milli Edebiyat Cereyânı'nın İlk Mübeşşirleri*. Devlet Matbaası. İstanbul: 61.

[3] Eserin tenkitli metninin incelemesinde Nesîmî'nin şiir sayısı 110 olarak verilmiştir. Karşılaştırmada bir şiirin Habîbî'ye ait olduğu görülmektedir.

[4] *Pervâne Bey Mecmū'ası*'nda nazire kısmında gösterilen bu şiir geçiş şiirleri arasında bulunmaktadır.

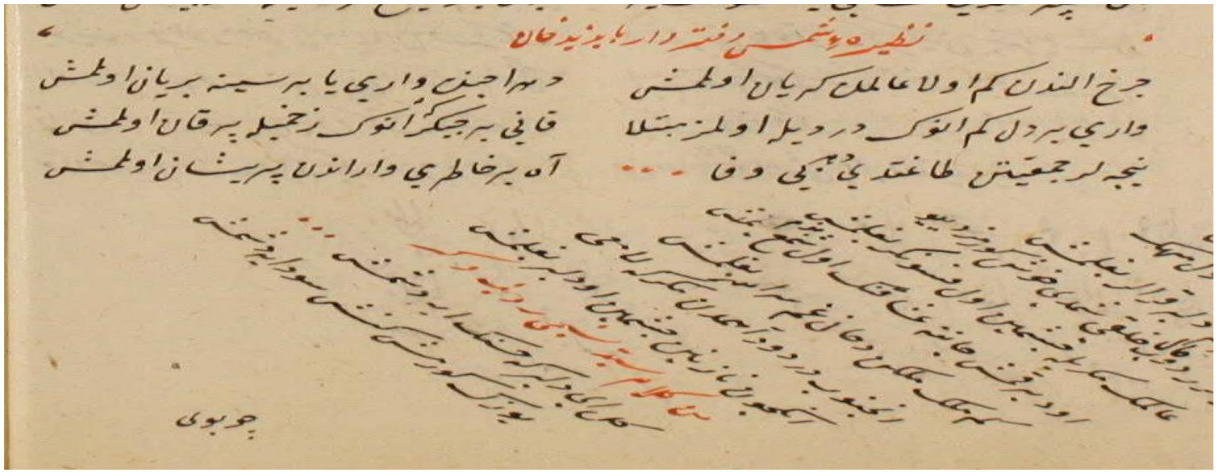
şairin şiiri ile devam etmemesinden anlaşıldığı kadarıyla eksik kısımları olan bir nüshadır.[5] Eserin AÜDTCF olarak bilinen ve Bayezid nüshasına göre daha eksik olan nüshasındaki şiirlerin bir şiir fark ile Bayezid nüshası ile ortaklık göstermesi, iki nüsha arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir.[6] Hacı Kemâl'in eserinin mukaddimesinde bahsettiği 496 varak sayısı ile eldeki en hacimli nüsha olan Bayezid nüshası karşılaştırıldığında 42 varaklık bir eksiklik ortaya çıkmaktadır. (Ertek-Morkoç, 2003: LXX). Yakın zaman önce bir şiir mecmuasında tespit edilen bazı kısımların *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'in Bayezid nüshasından ayrılan kısımlar olduğu belirlenmiştir. Eserin Bayezid nüshası ile karşılaştırıldığında eksikliklerin örtüştüğü görülmektedir. Eserin farklı varaklarındaki yazı stilleri, şiirlerin düzen ve başlıkları gibi tercihlere bakıldığında bu eksik kısımların AÜDTCF nüshası ile bir ilişkisinin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bayezid nüshasından kopan bu kısımlar mecmuaya yer yer düzensiz bir biçimde ilave edilmiştir.

Câmi'ü'n-nezâ'ir'in eksik kısımlarında Bayezid nüshasının sonunda bulunan fihristte belirtilmesine rağmen şiirleri bulunmayan şairlerin şiirleri yanında pek çok şiirine yer verilen şairlerin şiirleri de bulunmaktadır. Bu şairlerden birisi de Nesîmî'dir. Nesîmî'nin yukarıda bahsedildiği şekliyle mecmuanın tama en yakın nüshası olan Bayezid nüshasında 109 şiiri bulunmaktadır. Bu şiirlerden 34'ü nazire başlığı ile kaydedilmiştir. 75 şiirin bir kısmı, mecmuada ilgili kafiye harfinin giriş kısmını oluşturan şiirler arasındadır. Bir kısmı ise zemin şiirlerden meydana gelmektedir. Mecmuada şiir sıklığı bakımından Nesîmî'nin dördüncü sırada olduğu tespit edilmiştir (Ertek-Morkoç, 2003:LXIII).

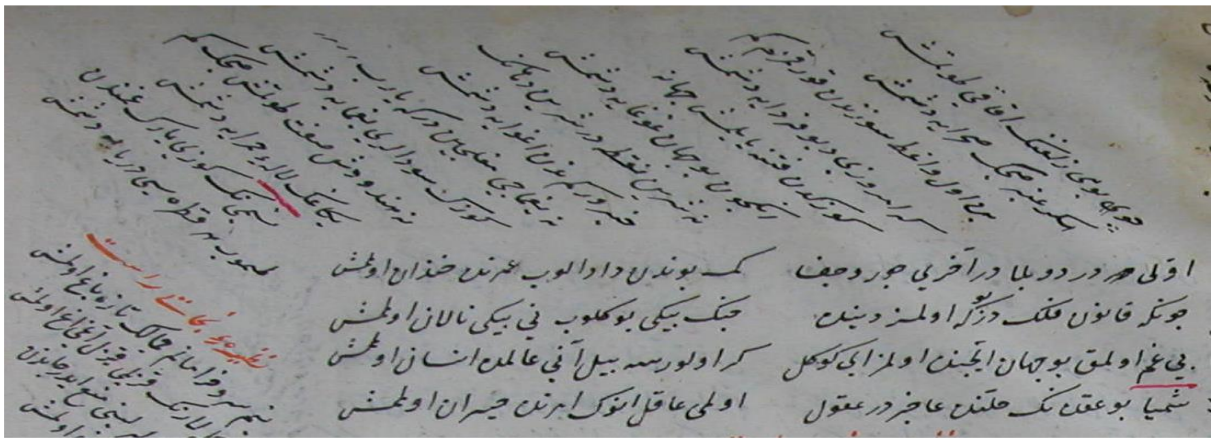
Nesîmî'nin *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'in Bayezid nüshasında tespit edilen 109 şiiri yanında tespit edilen şiir mecmuası içindeki bu nüshanın eksik kısımlarında da şiirleri vardır. Bu eksik kısımlarda da eserin tenkitli nüshasına esas olan Bayezid nüshasındakine benzer bir sıklık durumu söz konusudur. Bu eksik kısımlarda Nesîmî'nin matlası eksik bir gazeli, *Dîvân*'da 7 beyit olmasına rağmen 3 beyti kayıtlı bir başka gazeli yanında 14 şiiri daha bulunmaktadır. Matlası eksik olan bu şiir, Bayezid nüshasının 154b varağının derkenarına yazılmıştır. Bu iki eser arasındaki örtüşme, varaklarda bulunan diğer şiirler açısından da benzerdir.

[5] Eserin eksikliğine ilişkin tespitler için bk. KUT, Günay (1986). "Mecmua". *TDVA Devirler İsimler Eserler Terimler*. C.6. Dergah Yayınları. İstanbul: 171; Ertek-Morkoç, Yasemin (2003). *Eğridirli Hacı Kemal'in Câmiü'n-Nezâir'i (Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine bir İnceleme) 3 Cilt.* Ege Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: LXX.

[6] İki nüshanın karşılaştırması sonucunda şu tespitler ortaya konmuştur: *"AÜ nüshası ise BD nüshasına göre çok daha fazla noksandır. Mecmuanın sonu zaten AÜ'de mevcut değildir. Aralarda da eksik şiirler çıkmaktadır. AÜ nüshası tezimizdeki 1505 numaralı Şeyyad Hamza'nın şiirinin sonuna kadar devam etmektedir. 1505 numaralı şiirden sonrası AÜ'de yoktur. Baştan 1505 numaralı şiire kadar ise AÜ'de 260 şiir eksik çıkmaktadır. Yani BD nüshasında olup da AÜ'de bulunmayan 260 şiir vardır. Bu durumda tama en yakın nüsha olarak elimizde yine BD nüshası bulunmaktadır. BD nüshasında toplam 2847, AÜ nüshasında ise 1245 şiir mevcuttur. Buna karşılık AÜ'de olup da BD'de bulunmayan sadece bir şiir tespit edebildik. Söz konusu şiir Bahâyî'nin Ahmed Paşa'nın bir şiirine yazdığı 436 numaralı nazire gazeldir. Bu şiiri de AÜ nüshası kaynak olduğu için metnin içinde gösterdik. Böylece mecmuada toplam şiir sayısı 2848 oldu".* (Ertek-Morkoç, 2003: LXX).

Resim I: Nesîmî'nin BD'de Kayıtlı Matlaı (BD 154b/BD D 154b)

Resim II: Nesîmî'nin ME'de Kayıtlı Diğer Beyitleri (ME 188a/ME D 188a)

Bayezid nüshasının 154b varağında Nesîmî'nin derkenarda kayıtlı matla beytinin üstünde Şemsî-i Defterdâr'ın bir gazelinin üç beyti bulunmaktadır. Bayezid nüshasında bu varağın devamında kafiye harfi doğrudan şîn harfinden dâd harfine geçmektedir. Devam eden varakta Şemsî'nin gazeli yerine Cem Sultan'a ait iki beyit vardır. Benzer şekilde Nesîmî'nin derkenarda bulunan matlaı devamında da bu şiirin beyitleri yerine Şîrâzî'nin bir şiirinin olduğu görülmektedir. Bu durum, 154b varağından 155a varağına geçişte bir kopmanın meydana geldiğini göstermektedir. Bayezid nüshasındaki bu kısım (154b) mecmuada tespit edilen varak ile (188a) karşılaştırıldığında ana metin kısmında Şemsî'nin şiiriyle aynı redif ve kafiyede olan 4 beytin olduğu görülmektedir. Derkenarda devam etmesi gereken Nesîmî'nin şiiri de bu varakta (D 188b) devam ettirilmiş ve tamamlanmıştır. Nesîmî'nin gazeli, bu kısımdaki yedi beyit ile birlikte sekiz beyit olarak tamamlanmıştır. Nesîmî'nin Bayezid nüshasının eksik kısımlarında bulunan şiirlerinin matla beyitleri tabloda gösterilmiştir.

Tablo II: Nesîmî'nin Mecmuada Tespit Edilen Şiirlerinin Matlaları

No	Matlalar
1	Ey yüzüñ nasru mina'llâh v'ey saçuñ feth-i karîb / Ey beşer sûretlü rahmân v'ey melek-sîmâ habîb
2	Ey resûl-i fahr-i 'âlem seyyid [ü] zât u sıfât / Bahr-i zâtuñ gevherisün hem sıfâtuñ 'ayn-ı zât
3	Yâ yüzüñ mâhiyyetidür 'âleme nûr-ı necât / Lâm-elif lâ-reybe illâ vechehu aña cihât
4	Gözlerüñ gamzı mu'ayyen gösterür ve'n-nâzi'ât / Kaşlaruñ makhûr idüpdür leşker-i ve'l-'âdiyât
5	Eyâ latîf-i zamâne eyâ hülâsa-i zât / İşit bu pendümi tâ kim bulasun anda necât
6	Şem'-i felek hüsnüñe pervânedür / Cân u cihân vasluña şükrânedür
7	Şîrîn hadîsüñ her sözü biñ gevher-i yek-dânedür / Envârına şem'-i ruhuñ ay ile gün pervânedür
8	Cemâlüñ yâ Rab ey dilber ne tâbân mâh-ı enverdür / Kim anuñ âftâbından iki 'âlem münevverdür
9	Gel ey dilber ki hüsnüñ aya düşmiş / Yüzüñ görmiş güneş sevdâya düşmiş
10	Ey cennetüñ handân güli acı firâkuñ hâr imiş / Müştâka dirlik sensizin va'llâh ki key düşvâr imiş
11	Lebüñe ehl-i nazar cân didiler gerçek imiş / Ruhuña mihr-i dırahşân didiler gerçek imiş
12	Devletüñ devrânı geldi derde dermân buldum uş / Şevke yanmış câna Hakdan âb-ı hayvân buldum uş
13	Gül ü reyhânum eşcârum'abîrüm 'anberüm 'ûdum / Dürüm mervâridüm kânum 'akîküm la'l ü mercânum[7]
14	Dünye çün murdâr durur yigren göñül murdârdan / Gül degül dünyâ dikendür ne umarsın hârdan
15	Derde müştâk olmayan kimdür ki dermân isteye / Kable mûtu bilmeyen kimdür ki dermân isteye
16	Sûretüñ nakşında her kim görmedi nakkâşını / Vâhib-i sûret anuñ gözsüz yaratmış başını

Câmi'ü'n-nezâ'ir'in eksik kısımlarında tespit edilen Nesîmî'ye ait şiirler de dâhil edildiğinde mecmuanın bütününde Nesîmî'ye ait/Nesîmî mahlasıyla kayıtlı toplam 125 şiir vardır. Eksik kısımlarda kayıtlı 16 şiir *Nesîmî Dîvân*'ında bulunan şiirlerdir. Bayezid nüshasında en fazla şiiri bulunan ilk üç şair olan Ahmed Paşa, Hafî ve Şeyhî'nin de (Ertek-Morkoç, 2003:LXIII) bu eksik kısımlarda başka şiirleri bulunmaktadır. Bayezid nüshasını tamamlayan eksik kısımlardaki şiirlerin toplamına bakıldığında Nesîmî'nin üçüncü sıradaki Şeyhî ile hemen hemen aynı sayıda şiirinin bulunduğu görülmektedir. Şiir sayısı bakımından ilk sırada bulunan Ahmed Paşa dışındaki üç şairin de birbirine yakın sayılarda şiirlerinin *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'e alındığı söylenebilir. Bu sayısal göstergeler klasik Türk şiirinin bu devrindeki genel çizgi ve eğilimleri net bir biçimde ortaya koyması açısından anlamlı veriler sunmaktadır. *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'de en fazla şiiri kaydedilen 4 şairin eksik kısımlardaki şiirler ile birlikte toplam şiir sayıları karşılaştırma için tabloda gösterilmiştir.

Tablo III: BD (CN) ve ME'de İlk Dört Şairin Toplam Şiir Sayısı

Mahlas	CN (Şiir Sayısı)	ME (Şiir Sayısı)	Toplam
Ahmed Paşa	241	15	256
Hafî	133	12	145
Şeyhî	119	7	126
Nesîmî	109	16	125

Mecmua'nın eksik kısımlarında Nesîmî'ye ait şiirler *Dîvân*'daki biçimleriyle karşılaştırıldığında bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Başlıca fark, şiirlerin beyit sayıları ile ilgilidir. *Dîvân*'daki beyit sayılarından daha az olarak kaydedilen bu şiirlerin diğer nazire mecmualarında da benzer bir özellik gösterdiği söylenebilir. Farklılıklar bazı şiirlerde bir beyit iken bazılarında 4-5 beyte kadar çıkmaktadır. Nesîmî'ye ait şiirlerin onun *Dîvân*'ı ile karşılaştırmasında ortaya çıkan sayısal farklılıklar şöyledir.

[7] Bu beyit *Nesîmî Dîvânı*'nda (Ayan, 2002) 243 numaralı gazelin beşinci beyti olarak kayıtlıdır.

Tablo IV: Eksik Şiirlerin Nesîmî Dîvânı ile Karşılaştırması

No	Matla	Mecmua	Nesîmî Dîvânı[8]
1	Ey yüzüñ nasru mina'llâh v'ey saçuñ feth-i karîb Ey beşer sûretlü rahmân v'ey melek-sîmâ habîb	11	11
2	Ey resûl-i fahr-i 'âlem seyyid [ü] zât u sıfât Bahr-i zâtuñ gevherisün hem sıfâtuñ 'ayn-ı zât	13	13
3	Yâ yüzüñ mâhiyyetidür 'âleme nûr-ı necât Lâm-elif lâ-reybe illâ vechehu aña cihât	15	15
4	Gözlerüñ gamzı mu'ayyen gösterür ve'n-nâzi'ât Kaşlaruñ makhûr idüpdür leşker-i ve'l-'âdiyât	7	7
5	latîf-i zamâne eyâ hülâsa-i zât İşit bu pendümi tâ kim bulasun anda necât	20	21
6	Şem'-i felek hüsnüñe pervânedür Cân u cihân vasluña şükrânedür	11	11
7	Şîrîn hadîsüñ her sözü biñ gevher-i yek-dânedür Envârına şem'-i ruhuñ ay ile gün pervânedür	11	11
8	Cemâlüñ yâ Rab ey dilber ne tâbân mâh-ı enverdür Kim anuñ âftâbından iki 'âlem münevverdür	9	9
9	Gel ey dilber ki hüsnüñ aya düşmiş Yüzüñ görmiş güneş sevdâya düşmiş	8	14
10	Ey cennetüñ handân güli acı firâkuñ hâr imiş Müştâka dirlik sensizin va'llâh ki key düşvâr imiş	13	14
11	Lebüñe ehl-i nazar cân didiler gerçek imiş Ruhuña mihr-i dırahşân didiler gerçek imiş	9	13
12	Devletüñ devrânı geldi derde dermân buldum uş Şevke yanmış câna Hakdan âb-ı hayvân buldum uş	9	13
13	Gül ü reyhânum eşcârum'abîrüm 'anberüm 'ûdum Dürüm mervâridüm kânum 'akîküm la'l ü mercânum	3	7
14	Dünye çün murdâr durur yigren göñül murdârdan Gül degül dünyâ dikendür ne umarsın hârdan	5	7
15	Derde müştâk olmayan kimdür ki dermân isteye Kable mûtu bilmeyen kimdür ki dermân isteye	7	7
16	Sûretüñ nakşında her kim görmedi nakkâşını Vâhib-i sûret anuñ gözsüz yaratmış başını	12	12

Nesîmî'nin bu 16 şiiri içinde başlığı olmayıp üç beyti bulunan ancak devamındaki nazirelerden hareketle zemin şiir olduğunu düşündüğümüz bir şiiri de dâhil edildiğinde toplam 12 şiirin zemin şiir olarak kaydedildiği görülmektedir. Dört şiirde ise nazire başlığı vardır. Eksik şiirlerin tespiti ile Nesîmî'nin nazireleri veya hangi şairlerin onun şiirlerini tanzir ettiğine ilişkin bilgiler, şair hakkında önemli verilerin ortaya konulmasına yardımcı olacaktır. Nitekim nazire ilişkisi tespit edilen üç şiirde Nesîmî Rabbânî, Ahmedî ve Ahmed Paşa'nın şiirlerini tanzir etmiştir. Diğer taraftan Nesîmî'nin iki şiirine Resmî'nin, bir şiirine ise Ahmedî ve Hafî'nin nazire yazdığı görülmektedir. Eksik kısımlardaki Nesîmî'nin iki şiiri ilgili kafiye harfinin başlangıcındaki şiirlerdir. Bazı şiirler zemin şiir veya nazire başlığı ile eklenmesine rağmen diğer şiirlerle olan nazire ilişkisi tam olarak tespit edilememiştir.

Câmi'ü'n-nezâ'ir'in eksik kısımlarındaki Nesîmî'ye ait 16 şiirin *Dîvân*'da bulunmasına paralel olarak Bayezid nüshasında bulunan 109 şiirin 106'sı da *Dîvân*'da bulunmaktadır. Sonuç olarak *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'in bütününde bulunan Nesîmî'ye ait 125 şiirden 122'si şairin Türkçe

[8] Karşılaştırma, (Ayan, 2002) neşrinden yapılmıştır.

Dîvân'ında bulunmaktadır. *Dîvân*'a girmeyen şiirler içinde biri Farsça 3 gazel vardır. *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'in Bayezid nüshası sonunda bulunan fihristte Nesîmî'ye ait beyit sayısı 1177 olarak kaydedilmiştir. Bu nüshada şairin toplam 1093 beyti bulunmaktadır. Eksik kısımlardaki şiirlerin toplam beyit sayısı ise 159'dur. Fihristte belirtilen sayıyı aşan toplam beyit sayısı, mecmuaya sonradan eklemelerin yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Sayısal farklılık, mecmuanın fihrist kısmında bazı tutarsızlıkların bulunması ile de açıklanabilir. Bazı şairlerin şiir ve/veya beyit sayılarındaki tutarsızlık bu durumu desteklemektedir. Bazı şiirlerde mahlasların yanlış yazılması, şiir sayılarındaki eksiklik veya fazlalığın sebeplerinden biri olarak görünmektedir. Fihrist kısmında Nesîmî mahlasının yanına *Dîvân-ı Nesîmî* ibaresinin eklenmiş olması, bu şiirlerin bir divan nüshasından alınmış olabileceğini gösterdiğinden *Dîvân*'da bulunmayan şiirlerin yanlış kaydedildiğine ilişkin bir yorum yapma imkânı da vermektedir. Eserin Bayezid nüshası ve eksik kısımlarda geçen şiirlerin çoğunluğunun *Dîvân*'da bulunması, bu durumu desteklemektedir.

Câmi'ü'n-nezâ'ir'de Nesîmî'ye atfedilen Farsça gazel, şairin *Farsça Dîvân*'ında kayıtlı değildir. Bu şiir Hz. Mevlânâ'nın bir gazelidir.[9] Gazelde "mest" redifi kullanılmış olup bu şiirin devamına Nesîmî'nin *Dîvân*'ında da kayıtlı "mest" redifli bir başka gazeli nazire olarak eklenmiştir. Nesîmî'nin "mest" redifli Türkçe gazelinin bu şiire nazire olduğu anlaşılmaktadır. *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'de bir şairin sıralı şiirleri çoğunlukla "velehû" ibaresiyle devam ettirilmiştir. Farsça şiir Bayezid nüshasına Nesîmî mahlası ile kaydedilmiş, devamına tekrar Nesîmî'nin mahlası eklenerek bu şiirin de nazire olduğu belirtilmiştir. AÜ nüshasında ise Farsça şiirden sonra gelen şiir(ler) "velehû" ibaresiyle devam ettirilmiştir.

Min Kelâm-ı Nesîmî Redîf-i Diger[10]

Sârbân râ üştürân-ı men ser-i kantâr mest

Mîr mest ü hâce mest ü yâr mest ü agyâr mest

Bâgbân râ ra'd-i mutrib ebr-i sâkî kuşteend

Bâg mest ü râg mest ü gonçe mest ü hâr mest

Âsümân râ çend kerdî gerdiş-i 'unsur be-bîn

Âb mest ü bâd mest ü hâk mest ü nâr mest

Hâl-i sûret în çünîn ü hâl-i ma'nâ hod-perest

[9] Karşılaştırma için bk. https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh/sh390 (e.t. 22.03.2022).

[10] Bu gazel, BD nüshasında 29a, AÜ nüshasında 51a'da aynı başlık ile kaydedilmiştir. BD nüshasında "Min Kelâm-ı Nesîmî Redîf-i Diger" başlığı ile Nesîmî'ye ait gösterilen bu gazel, Nesîmî'nin *Dîvân*'ında da bulunan "mest" redifli bir başka gazel ile devam etmektedir. AÜ nüshasında da Farsça gazelin devamına Nesîmî'nin aynı gazeli eklenmiş, BD'den farklı olarak gazel iki ayrı şiir olarak düşünülmüştür. Bu ayrımda BD nüshasında şiirin şekil olarak kaydedilme biçiminin etkili olduğunu düşünüyoruz. Bu durum iki nüsha arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından da önemlidir. İki nüsha arasındaki karşılaştırma için bk. Ertek-Morkoç, Yasemin (2003). *Eğridirli Hacı Kemal'in Câmiü'n-Nezâir'i (Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine bir İnceleme) 3 Cilt.* Ege Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: LXII-LXIII.

Rûh mest ü ‘akl mest ü ‘aşk mest esrâr mest

Sâkiyâ bâde revân kun çend bâşed ‘arbede
Dûstân ez nûr mest ü düşmenân ez nâr mest

Şems-i Tebrîzî be-devret hîç kes hüşyâr nîst
Zâhid ü mü’min harâb u kâfir ü hammâr mest (Ertek-Morkoç, 2003:162-163)

Nesîmî’ye ait olarak gösterilen bir başka gazel, Bayezid nüshasının D 82b yüzünde bulunan “haber vir” redifli gazeldir. Atâyî ve Halîlî’nin aynı redifi kullandığı şiirleri arasında zemin şiir olarak kaydedilen bu gazel, *Dîvân*’ın Türkiye’de yapılan neşrinde de *Dîvân*’da bulunmayan şiirlerin neşredildiği çalışmalarda da geçmemektedir. *Câmi‘ü’n-nezâ’ir*’de özellikle şiirlerin başlıklarındaki yanlış kayıtlar, şiirin başka bir şaire ait olabileceği ihtimalini de ortaya koymaktadır. Nesîmî’ye ait gösterilen ancak Habîbî’nin bir şiiri olan örnekte de görüldüğü üzere mahlaslardaki hece uygunlukları bazı yanlış kayıtlara sebep olmuş görünmektedir. Şiirlerin başka bir nüshadan istinsah edilme aşamasında karışmış olması da muhtemeldir. *Câmi‘ü’n-nezâ’ir*’de Nesîmî’ye atfedilen 6 beyitlik gazelin tam metni şu şekildedir.[11]

Min Kelâm-ı Nesîmî Redîf-i Diger
Gel ey ma‘nâ eri cândan haber vir
Yetiş bu derde dermândan haber vir

Yigirmi agacuñ ondur budagı
Anuñ dahı çatalından haber vir

On iki hücrenüñ ondur kapusı
Velî gizli degül andan haber vir

Talup deñizlere gevher çıkargıl
Sadefden [sarrefe] andan haber vir

Âdemden berüsin biz de bilürüz
Anuñ dahı ötesinden haber vir

[11] *Câmiü’n-nezâir*’de 6 beyit olan bu gazel, *Nesîmî Dîvânı*’nın İran neşrinde 5 beyit olarak “Nazîreler ve Meşkûk Şiirler” bölümünde bulunmaktadır. bk. Sadik, Hüseyn Mehemmedzade (2008). *Seyyid İmadeddin Nesimi, Türkçe Divanı*. Tebrîz: İntişârât-ı Ahter. s. 501.

Nesîmî bu sözüñ gavgâsı çokdur
Özüñi key tanı andan haber vir (Ertek-Morkoç, 2003:457-458)

Nesîmî'nin *Câmi'ü'n-nezâ'ir* içinde kayıtlı olup *Dîvân*'ında bulunmayan bir başka şiiri ise "anda n'eyler" redifli gazelidir. Bu gazel, Bayezid nüshasının D 111a-D 111b varağına zemin şiir olarak kaydedilmiş olup bu şiirin devamına mecmua mürettibi Hacı Kemâl'in bir naziresi eklenmiştir. *Dîvân*'da bulunmayan bu gazel, Nesîmî'nin bilinmeyen şiirleri başlığında yapılan çalışmalarda daha önce tespit edilmiştir.[12]

Min Kelâm-ı Nesîmî Redîf-i Diger
[Tudaguñ] kand imiş bal anda n'eyler
Ne gökçek hadd imiş hâl anda n'eyler

Sekiz harf yazılur her bir varakda
Elif ü lâm elif dâl anda n'eyler

Anuñ kim yok durur genc-i nihânı
Ya bunca mülk ile mâl anda n'eyler

Zâhid atlas geyer sûfî siyeh şâl
Bu dervîş geydügi şâl anda n'eyler

Nesîmî yâr elinden nâre düşdi
Ne müşkil hâl imiş kâl anda n'eyler (Ertek-Morkoç, 2003:642)

Nesîmî'nin *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'e göre daha az sayıda şiirleri bulunan nazire mecmuaları arasında da onun *Dîvân*'ına girmeyen şiirlerinin olduğu görülmektedir. Bu mecmualar içinde Edirneli Nazmî'nin *Mecma'u'n-nezâ'ir*'inde bulunan 7 zemin ve 4 nazire şiir *Nesîmî Dîvân*'ında bulunmaktadır. 16. yüzyılda derlenen Pervâne Bey'in *Mecmû'a*'sında ise Nesîmî'nin 5 naziresi ile 1 geçiş şiiri kayıtlıdır. Bu şiirlerden ikisi Nesîmî'nin *Dîvân*'ında bulunmamaktadır. *Dîvân*'da bulunmayan iki şiirden nazire olanı Şeyhî'nin *"Kimüñ ki cemâlüñ kamerine nazarı var / Hergiz basarı yok güneşe dirse feri var"* matlalı gazeline yazılmıştır.

[12] Bu gazelin Nesîmî'nin Türkiye'de basılı *Dîvân*'larında bulunmayıp Türkiye dışındaki neşirlerde bulunduğuna ilişkin tespitler için bk. (Köksal, 2009:113); (Özdemir, 2020:469).

Nazîre-i Nesîmî

Turmaz kaçurursın yüzüñ ey hûr perîvâr
Billâhi_aña insân nazarınuñ ne zarı var

Şîrîn lebüñ va'de virür 'îd-i visâle
Kurbân olayın aña ki şîrîn haberi var

Bîmâr-i gam-i fürkatüñe kılmaga tîmâr
La'lüñüñ iki hokka tolu gül-şekeri var

Hem-meclis olan gice saña şem'i n'ider kim
Yanında yañaguñ gibi rûşen kameri var

Yilden gelicek kuhlını almaga tozuñuñ
Nerges dün ü gün yol gözedür elde zeri var

Yanınca rakîb ol sanemüñ niçe yilersin
Sen ite de kim dir berü gel yâ añarı var

Sîm ü zeri yog ise **Nesîmî**'nüñ elinde
El-minnetü lillâh ki hele söz güheri var (Gıynaş, 2017:833)

Nesîmî'nin *Pervâne Bey Mecmû'ası*'nda ayın harfinden gayın harfine geçiş şiiri olarak kaydedilen "agladı" redifli şiiri de *Dîvân*'da bulunmamaktadır.[13]

Nev'-i dîger

Ey habîbüm hasretüñden gözlerüm kan agladı
Fürkatüñden nâle kıldı cism ü hem cân agladı

Her gice subh olınca aglaram ben zâr ü zâr
Gözümüñ kanlu yaşından bahr-i 'ummân agladı

[13] *Pervâne Bey Mecmû'ası'nda* 5 beyit olan bu gazel, *Nesîmî Dîvânı*'nın İran neşrinde de 5 beyit olarak "Nazîreler ve Meşkûk Şiirler" bölümünde bulunan bir gazel ile aynı kafiye ve redif ile yazılmıştır. Ortaklıklarına karşın iki şiirin aynı olmadığı görülmektedir. Karşılaştırma için bk. (Sadik, 2008:521).

Âh idersem ger tutışa eflâk-i felek
Görüben dûd-i siyâhı mâh-i tâbân agladı

Aglamak vaktinde gözüm mevc urur deryâ gibi
Dîdemüñ her katresinden dürr ü mercân agladı

Çün **Nesîmî** bildi kim senden özge yokdur vücûd
Derde dermân vasla hicrân cümle yeksân agladı (Gıynaş, 2017:1398)

SONUÇ

Eğridirli Hacı Kemâl'in *Câmi'ü'n-nezâ'ir* adını verdiği nazire mecmuasında hem 14. yüzyıl hem de bütün Türk edebiyatı içinde önemli bir yerde bulunan Nesîmî'nin diğer nazire mecmualarına göre sayı olarak daha fazla şiiri bulunmaktadır. *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'in en hacimli nüshası olarak bilinen Bayezid nüshası, mürettibin mukaddime belirttiği varak sayısından eksiktir. Bu eksiklik eserin baş ve son kısmında olmayıp aradaki varaklarda sıralı/sırasız bir biçimdedir. Bir şiir mecmuasında *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'in Bayezid nüshasının eksik kısımları olduğunu düşündüğümüz varaklar eserin mürettip tarafından belirtilen varak sayısı ile örtüşmektedir. Bu eksik varaklarda Türk edebiyatının bu erken döneminde yaşamış pek çok şair yanında Nesîmî'nin şiirleri de bulunmaktadır. Eserin Bayezid nüshasındaki şair ve şiir bilgilerine tespit edilen eksik varaklardaki sayılar da eklendiğinde eserin bütününe ilişkin bir değerlendirme zemini ortaya çıkmıştır. Eseri neredeyse tamamlayan bu eksik kısımlardaki bilgiler değerlendirildiğinde mecmuada en fazla şiiri bulunan şairler arasında Nesîmî, Şeyhî ile birlikte üçüncü sıradadır. Bu sayısal veri, onun Türk edebiyatı tarihindeki etki sahasını göstermesi bakımından önemlidir.

Çalışmada Nesîmî'ye ait diğer şiirlerin eksik varaklarda tespiti ile bu şiirlerin onun *Dîvân*'ında yer alıp almadığı üzerine karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu karşılaştırma neticesinde eksik kısımlarda bulunan Nesîmî'ye ait 16 şiirin onun *Dîvân*'ında bulunduğu tespit edilmiş, bu şiirlerin beyit sayılarında farklılıkların olduğu gösterilmiştir.

Nesîmî'ye ait eksik şiirlerin tespiti, eserin bir nazire mecmuası olması özelliği düşünüldüğünde şiir ve şair ilişkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Şairin toplamda 125 şiirinin bulunduğu mecmuada 34 şiir nazire başlığı ile kaydedilmiş, diğer şiirler kafiye harflerinin değiştiği ilk kısımlarda veya zemin şiir olarak eklenmiştir. Bazı örneklerde nazirelerin sıralanışında karışıklıklar olsa da bu eksik kısımlarda tespit edilen şiirler üzerinden Nesîmî'nin şiirlerinin hangi zeminde hangi şairleri etkilediği üzerine bir yorum yapma imkânı doğmaktadır. Tespit edilen örneklerde Ahmedî, Resmî, Hafî gibi şairlerin Nesîmî'nin şiirlerine nazireler yazıldığı görülmektedir. Nesîmî ise Ahmedî, Rabbânî gibi şairlerin şiirlerini tanzir etmiştir.

Câmi'ü'n-nezâ'ir'in Bayezid nüshasında Nesîmî'ye ait olan 109 şiir üzerine de bir inceleme gerçekleştirilmiş, bu şiirler içinde üçünün Nesîmî'nin *Dîvân*'ında bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu üç şiirden beş beyitlik Farsça bir gazelin Hz. Mevlana'nın bir şiiri olduğu ortaya konmuş, bu şiirin devamına eklenen *"mest"* redifli gazelin nazire olarak kaydedildiği

değerlendirilmiştir. Nesîmî'nin *Dîvân*'ında bulunmayan *"haber vir"* redifli gazeli, şairin bilinmeyen şiirleri üzerine yapılan Türkiye'deki çalışmalarda bulunmamakla birlikte *Dîvân*'ın İran neşrinde *"Nazîreler ve Meşkûk Şiirler"* bölümünde gösterilerek şiirin Nesîmî'ye aidiyeti konusunda bir kesinliğin olmadığı ortaya konmuştur. Bir nazire mecmuasına giren bu gazelin bazı divan nüshalarına girmiş olabileceğini fakat -çoğunlukla- diğer nüshalara intikal etmediğini düşünüyoruz. *Dîvân*'da bulunmayan *"anda n'eyler"* redifli son gazelin, Nesîmî'nin Türkiye'deki *Dîvân* neşirlerinde bulunmayıp Türkiye dışındaki neşirlerde bulunduğu daha önceki çalışmalarda tespit edilmiştir.

Çalışmada Hacı Kemâl'in nazire mecmuasında Nesîmî'ye ait şiir sayılarının diğer nazire mecmualarından sayıca fazlalığı karşılaştırma sonucunda gösterilmiştir. Şairin *Mecma'u'n-nezâ'ir* ve *Pervâne Bey Mecmû'ası*'nda kayıtlı daha az sayıda şiiri de *Dîvân*'ı ile karşılaştırılmış, Edirneli Nazmî'nin mecmuasında kayıtlı 11 şiirin tamamının şairin *Dîvân*'ında da bulunduğu tespit edilmiştir. *Pervâne Bey Mecmû'ası*'nda bulunan 6 şiirden ise ikisi *Dîvân*'da yoktur. Bu şiirler üzerine de karşılaştırmalar yapılmış, ulaşılan kaynaklarda Nesîmî'nin *"Turmaz kaçurursın yüzüñ ey hûr perîvâr / Billâhi_aña insân nazarınuñ ne zarı var"* matlalı gazeline tesadüf edilememiştir. *Pervâne Bey Mecmû'ası*'nda kayıtlı ancak *Dîvân*'da bulunmayan bir diğer gazel ise Türkiye'de yapılan neşirlerde bulunmamakla birlikte *Dîvân*'ın İran neşrinde bir gazel ile vezin, kafiye ve redif açısından uygunluk arz etmektedir. Nesîmî'nin bu gazeli de İran neşrinde *"Nazîreler ve Meşkûk Şiirler"* kısmına dâhil edilmiştir.

Türk edebiyatı tarihi içerisinde etki sahası ve zamanı açısından önde gelen şairlerden olan Nesîmî'nin sadece divan nüshalarında değil, şiir mecmuaları, cönkler ve diğer yazma eserlerde de şiirleri ile karşılaşılmaktadır. Bu durum onun edebiyat tarihindeki yeri ile paralellik arz etmektedir. Nesîmî'ye ait şiirlerin ortaya konulması açısından ise bazı problemleri beraberinde getiren bu durumun şair üzerine yapılan/yapılacak çalışmalar ile daha tutarlı bir noktaya ulaşacağını, yeni kaynak ve kayıtların ortaya çıkması ile bazı belirsiz noktalar ortadan kalkacağını düşünüyoruz. Bu çalışmada da 15. yüzyıl mürettip/şairlerinden olan Eğridirli Hacı Kemâl'in *Câmi'ü'n-nezâ'ir* adlı nazire mecmuasının tespit edilen eksik kısımları üzerinden Nesîmî'ye ait olan şiirler üzerine bir inceleme gerçekleştirilmiş, diğer nazire mecmualarındaki kayıtlar ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Ortaya konan tespitler, erişilebilen kaynaklar üzerinden yorumlanmıştır. Çalışmada şairin *Dîvân*'ında bulunmayan şiirleri üzerine yapılan tespitler, bu şiirlerin şair ile olan ilgisi noktasında daha sonraki araştırmalara da bir veri sunacaktır.

KAYNAKÇA

Ayan, Hüseyin (2002). *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni I-II*. Ankara: TDK Yay.

Bayrı, M. Hâlid (1927). "Câmi'ü'n-nezâ'ir". *Milli Mecmua*. VIII (89): 1432-1433.

Canpolat, Mustafa (1995). *Ömer bin Mezîd Mecmû'atü'n-Nezâ'ir (Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yay.

Câmi'ü'n-nezâ'ir: AÜDTCF Kütüphanesi. İsmail Saib I-II. No: 804-805.

Câmi'ü'n-nezâ'ir: Bayezid Devlet Kütüphanesi. No. 5782.

e-kaynak: https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh/sh390 (e.t. 22.03.2022).

Ertek-Morkoç, Yasemin (2003). *Eğridirli Hacı Kemal'in Câmiü'n-Nezâir'i (Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine bir İnceleme) 3 Cilt*. Ege Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir.

Gıynaş, Kamil Ali (2017). *Pervâne Bey Mecmuası*.

e-kitap: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0 (e.t. 01.04.2022).

Kalyon, Filiz (2015). "Nesîmî'nin, Divanında ve Diğer Kaynaklarda Rastlanmayan Şiirleri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.* V. 10/16 Fall 2015. p. 783-806.

Kaplan, Orhan-Kılıç, Mehmet (2020). "Bir Şiir Mecmuasında Yer Alan Daha Önce Yayınlanmamış Nesîmî Mahlaslı Şiirler". *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. S. 22. s. 55-75.

Karakaş, Mesut (2019). "Seyyid Nesîmî'nin Bilinmeyen Gazelleri". *CUJOSS (Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi)*- C. XLIII. S. 1. s. 120-144.

Kaya, Bilge (2005). "Nazîre Mecmuaları ve Hisâlî'nin Metâliü'n-Nezâ'iri". *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (8): 47-56.

Kesik, Beyhan-Şengül, Emre (2017). "Seyyid Nesîmî'nin Yayımlanmamış Gazelleri". *Türk Dünyasının Ulu Çınarı Mertol Tulum Kitabı*. [Editörler: Ahmet Kartal, Mehmet Mahur Tulum] Sivrihisar Belediyesi, Kültür Yayınları-4. İstanbul: Ofis Matbaa Yayın. s. 457-462.

Köksal, M. Fatih (2000). "Seyyid Nesîmî'nin Bilinmeyen Tuyuğları". *Journal of Turkish Studies, Agâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı II*. V. 24. Harvard University Press. 2000: 182-208.

Köksal, M. Fatih (2009). "Seyyid Nesîmî'nin Yayımlanmamış Şiirleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi -Hacı Bektaş Velî'nin 800. Doğum Yıl Dönümü Anısına-* (50): 77-135.

Köksal, M. Fatih (2017). *Mecma'u'n-Nezâ'ir*.

e-kitap: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0 (e.t. 01.04.2022).

Köprülüzâde Mehmed Fu'âd. (1928). *Milli Edebiyat Cereyânı'nın İlk Mübeşşirleri*. Devlet Matbaası. İstanbul.

KUT, Günay (1986). "Mecmua". *TDVA Devirler İsimler Eserler Terimler*. C.6. Dergah Yayınları. İstanbul.

Özdemir, Mehmet (2020). "Seyyid Nesîmî Dîvânı'nın Kayda Değer Bir Nüshası ve Şairin Neşredilmemiş Türkçe Şiirleri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. Sayı 24. Bahar/Spring 2020.

Özdemir, Mehmet (2020). "Seyyid Nesîmî´nin Neşredilmemiş Tuyuğları". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*. C. 4 (2). s. 403-485.

Sadik, Hüseyn Mehemmedzade (2008). *Seyyid İmadeddin Nesimi, Türkçe Divanı*. Tebrîz: İntişârât-ı Ahter.

Tanyıldız, Ahmet (2019). "Nesîmî'ye Atfedilen Bazı Yeni Şiirler Üzerine Bir Değerlendirme". *Nesîmî Kitabı*. (Ed. Alim Yıldız, Yusuf Yıldırım). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları: 147-175.

Yıldız, Alim (2019). "Nesîmî'ye Ait Olduğu Düşünülen Bazı Gazeller". *Nesîmî Kitabı*. (Ed. Alim Yıldız, Yusuf Yıldırım). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları: 77-82.

Zülfe, Ömer (2005). "Seyyid Nesîmî'nin Tuyuğlarına Ek". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 2(4): 121-135.

SOSYAL MEDYANIN ÖTEKİ YÜZÜ

The Other Side of Social Media

Prof. Dr. Süleyman DOĞAN

ORCID ID: --------

Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan Toplum Bilimleri Öğretim Üyesi

Sosyolog Rabia ÇELİK

ORCID ID: --------

Yıldız Teknik Üniversitesi Felsefe Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Yeni bir gerçeklik simülasyonu olarak öngörülen post-modern medya, hızlı üretilen ve hızlı tüketilen kültür ögelerinin bütünlüğünü oluşturan bir yapı haline gelmiştir. Post-modern medya sayesinde ortaya çıkan popüler kültürün aygıtlarıyla birlikte kişiler artık toplumsal kimlikle değil bireysel olarak devam etmeye başlamıştır. Artık bu durum öyle bir hale gelmiştir ki bireyler popüler kültürü takip edemez ise huzursuz ve ait oldukları çağdan geri kalmış gibi görmektedirler. Kapitalist sistemin aygıtları olarak kabul ettiğimiz popüler kültürün birçok kaynağı vardır. Bunlardan ilki ve en etkilisi olan sosyal medyanın kullanımı olmayan neredeyse hiçbir yer kalmamıştır. Konunun en dikkat çekici yanı ise sosyal medya artık davranışlarımıza müdahil olmaya başladı. Gelecek olan nesil artık popüler kültürün ürünü olan sosyal medyanın etkisindedir. Sosyal medya da mevcutta olan kümülatif hareketleri ve genel yapıyı fenomenolojik felsefe disiplini uygulayarak inceleyerek ortaya madalyonun öteki yüzü konulmuştur. Sosyal medya sanıldığı kadar masumane olmadığı, bilgilerimizin ifşası ve paylaşımlarda bulunan bilgi manipülasyonu analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnternet, sosyal medya, ifşa, devrim, popüler kültür.

ABSTRACT

Post-modern media, which is envisaged as a new simulation of reality, has become a structure that creates the integrity of rapidly produced and rapidly consumed cultural elements. With the devices of popular culture that emerged thanks to the post-modern media, people have started to continue as individuals, not with social identity. Now, this situation has become such that if individuals cannot follow popular culture, they see themselves as restless and backward from the era they belong to. Popular culture, which we accept as the devices of the capitalist system, has many sources. There is almost no place left without the use of social media, which is the first and most effective. The most striking aspect of the issue is that social media has begun to interfere with our behavior. The next generation is now under the influence of social media, which is the product of popular culture. The other side of the coin has been put forward by examining the current

cumulative movements and general structure in social media by applying the discipline of phenomenological philosophy. Social media is not as innocent as it seems, the disclosure of our information and the manipulation of information in the shares have been analyzed.

Keywords: Internet, social media, disclosure, revolution, popular culture.

GİRİŞ

İçindeki bulunduğumuz 21.yüzyıl iletişim çağıdır. Bu iletişim çağında zaman zaman yaman çelişkilerle de karşılaşmak mümkündür. Ev içinde ebeveyn çocuklar arasında odalar arasında mesafeler ortaya çıkarken çocuk atlantik ötesindeki biriyle sosyal medya yoluyla iletişim kurabilmektedir. Böylesine karmaşık, karışık ve kompleks yaşam içinde sosyal medyanın bir başka cephesine bu makalede yoğunlaşmaya çalışılacaktır. Öncelikle iletişim kavramına bir göz atmakta yarar vardır.

İletişim Latince kökenli bir sözcüktür. Antik Latincede fill kökü olan commünis -ki bu ortak, paylaşılan ve umumi anlamlarına denk gelir- sözcüğünden türetilerek oluşturulan "communicatio" iletişim kavramım, iki kişi arasındaki bilginin aktarılma sürecine işaret eden zihinsel ve simgesel bir işlemden çok daha somut bir anlama gelmektedir. İnsan sosyal bir varlık olduğu için iletişim oldukça önem arz eder. Sosyal açıdan elzem bir nitelik olarak karşımıza çıkan iletişim; topluluk kanun ve kurallarının işletimi, denetimi açısından da gereklidir. Tüm bu özelliklerine dayanarak toplumu bu denli ilgilendiren konu başlığı sosyoloji de de kuramcılar tarafından dikkat çekici olması kaçınılmaz olmuştur. Bu çalışmalar arasında güncelliğini koruyan Amerikalı iletişim kuramcılarından John Durham Peters tarafından 1999 yılında kaleme alınmış Speaking Into The Air: A History of the Idea of Communication (Havaya Konuşma : İletişim Düşüncesinin Tarihi) kitabı; iletişim kavramının anlamlarını dörtlü sac ayaklarına oturtarak kavramı somutlaştırması bakımından önemli bir eserdir. Birinci sac ayağında iletişimi diyaloğa dayalı süreçten daha çok dahil olmak, paylaşmak, sürece katılıyor olmak olarak betimler. İletişimi iletişim yapan şey o süreçten daha çok paylaşımda kalmak, bir şey paylaşmaktır. İkinci sac ayağında anlamlar, fiziksel aktarımların olduğu bir süreçle ifade etmektedir. Bu kısımda sözlü, sözsüz iletişimi işaret eden Peters; üçüncü sac ayağında ise iletişimi değiş tokuş olarak ifade eder. Ve son sac ayağında ise iletişim sembolik etkileşimin türlü biçimlerini ifade eden şemsiye terimi karşımıza çıkar. Kavram olarak iletişim konuşmayla başlar. Fakat en nihayetinde yazıyla, resimle, elektronik ve dijital iletişim aşamalarını da beraberinde getirdiği kuşku götürmez bir gerçektir. Çünkü iletişim içinde bir şeyi paylaşmayı barındırır. Bu sebeple de iletişimde nasıl paylaşıldığı fikriyatı değil paylaşımda olmanın, paylaşılan bilginin önemi vardır.

2000'li yıllar ile beraber cep telefonu kullanımının yaygın hale gelmesi iletişim devrimine önemli bir boyut kazanmıştır. Artık uzaktakini yakına bağlayan bir aygıt ve bu aygıt bireysel olarak herkeste mevcuttur. Yaşamış olduğumuz çağda artık mesafe kavramı bir anlam ifade etmemeye başlarken Marshall McLuhan'ın da dediği gibi artık dünya küresel köy[1] haline gelmiştir. Dünyanın en uzak noktalarında bulunan kişiler saniyeler içinde görüntülü yahut görüntü olmadan da anında görüşme sağlayabilmektedir. Hal böyle olunca bilgi çok hızlı yayılmakta, bilgiye ulaşım ise geçmiş dönemlerle kıyasla şaşırtıcı biçimde kolaylaşmıştır. İletişim aygıtlarındaki bu hızlı ve köklü gelişme, zaman ve mekan kavramlarını da mesafe

[1] Marshall McLuhan tarafından ortaya konulan kavramdır. Elektronik iletişimin yaygınlaşmasıyla dünyayı küçük bir köymüşçesine her nerede ne olursa olsun bir anda herkes tarafından bilinebilme durumu.

kavramı gibi değişikliğe uğratarak geleneksel kurumların kontrol tekellerini de büyük ölçüde kırmıştır. İnternette bilgi ve kontrol tekelleri oluşturan etkenlerden biri görülebilir. Teknolojiyi kullanma kabiliyeti olanlar bilgiyi seçme gücü de bulunmaktadır. Son yıllarda gün geçtikçe teknolojiyi kullanabilen insanların sayısındaki artış bahsi geçen tekelleşmede azalma etkeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

17 Ağustos 1980 yılında Paul C. Warnke tarafından The New York Times gazetesinde çıkan makale bu konuda çeşitli öngörülerde bulunurken 2009 yılı itibariyle yine New York Times'da "The Digital Arms Race" konu başlıklı makaleler de kullanımı karmaşık dijital teknolojilerin sürekli artışı tekellerin elini herhangi bir saldırı karşısında ülkenin güç kaynaklarının ve iletişiminin nasıl kontrol sağlanacağı amacının arkasına gizlenerek güçlendiği hipotezini Pentagon üzerinden açıkladığını görmekteyiz. Ne kadar yeni medya doğarsa doğsun tekel sahipleri medya aygıtlarını kontrol etmenin bir yolunu bulacağı da bilinen bir gerçektir. Dijital iletişim en nihayetinde insanlık tarihindeki en büyük değişimlerden birinin yaşanmasını sağlamıştır. Artık zaman denen mefhumu şimdiye, mekân denen mefhumu ise sınırsızlıkla değiştirmiştir. Mesafelerin sıfıra indirgendiği iletişim dönüşümünde, iletişimin içeriğini oluşturan bilgilerin dönüşümü nasıl olmuştur? Bilgiye anında erişim sağlamak doğru bilgiye erişimi sağlar mı? Doğru bilginin kaynağı nedir? Etkileşimde bulunduğum bu iletişim evreninde mahremiyetim ne denli sağlanmaktadır? Gibi sorgulamalarda iletişimin dönüşümü ile gelmiştir.

Bu çalışmada, sosyal medya post-modern kültürel bir açıdan ele alınarak, sosyal ilişkiler, mahremiyet ve devrimsel hareketler açısından incelenirken bahsi geçen sorulara da cevap aranacaktır. İletişimin geçirmiş olduğu bu yeni dönüşümde temel ve dikkat çekici kavram olarak karşımıza çıkan sosyal medyanın sosyo-kültürel boyutunun ele alınması amacıyla yapılan çalışmalar ve incelemelerin incelenip, çoklu disipliner yaklaşımla irdelenerek ortaya sosyal çıktı konulması hedeflenmiştir.

1. Postmodernizm

Postmodern medya, farklı bir tür karışımı oluşturmak için diğer medyadan çeşitli 'enkazları' benimser, tamamen yeni bir metin oluşturmak için alternatifler sunar. Postmodernizm, modernizmin özne anlayışına eleştirel bakmaktadır. Değerler ve ahlak kuralları, zamana, topluma, kişiye, kültür ve yaşama durumuna göre değişkenlik gösterir (Rosenau: 1998 26). Jean-Francios Lyotard'ın, *Postmodern Durum* adlı kitabında savunduğu, meta/büyük anlatıların (Marksizm, Pozitivizm, Psikanaliz, Hümanizm gibi) moderniteye ait hayat tarzları olduğu ve postmodern dönemde bu tür anlatıların güvenilirliğini kaybettiği ile ilgili görüşleri, Bauman'ı desteklemektedir. Lyotard'a göre, hangi birleştirme türünü kullandığına ve spekülatif ya da bir özgürleşim anlatısı olup olmadığına bakılmaksızın, "büyük anlatı" güvenilirliğini kaybetmiştir. Bu yenileme komünist seçeneği ortadan kaldırarak mal ve hizmetlerden bireysel hoşlanmayı kıymetlendirmiştir (Lyotard 2000: 85)

Modernizmden epistemolojik ve estetik bir kopuş olarak da tanımlanabilecek olan postmodernizm kavramı (Akay 2010: 23) önüne almış olduğu post sözcüğünün taşıdığı "sonra, sonrası, ötesi" sayesinde modernizmin sonrası ya da modernizmin devamı olarak sanat, edebiyat, tiyatro, sinema, fotoğraf, felsefe, sosyoloji vb. ekseninde tartışılmaktadır (Möngü 2013: 28). Postmodernizmin fikirsel altyapısında birçok düşünürün fikri bulunmaktadır. Bu düşünürler arasında 19. yüzyıl ve 20. yüzyılı fikirleri ile derinden etkileyen Nietzsche ve Heidegger (Rosenau 1998: 35-36) isimleri sayılabilir. Günümüz postmodern düşünürleri arasında ise Baudrillard, Lyotard, Deleuze/Guattari, Roland Barthes, Henri Lefebvre ve Guy Debord (Kellner 2001) yer alır.

Postmodernizmi tanımlayabilmenin en doğru koşullarından birisi modernizmle olan farklarını ortaya koyabilmekten geçmektedir. Modernizmde "akılcılık" insanlığı değişmez ve evrensel gerçeğe götürebilecek en belirgin özellikken, postmodernizm mutlak gerçeklik kavramını reddederek bunların yerine "gerçekliği kendi bütünlüğü ve özerkliği içinde anlamaya çalışan" (Çağlar 2008: 4) bir anlayışı ortaya koyar. Toplumu, iyi ve kötü, doğru ve yanlış gibi ikiye bölen anlayışlara karşı çıkılarak bunların yerine çoklu yapılar getirilir. Postmodernizmde, "heterojenlik, çokseslilik, bölünmüşlük kadar bunların beraberinde getireceği yanlış anlamalar, yanlış çıkarsamalar, yanılgıları da olumlanmakta, hattâ meşruluk zemini olarak" (Zeka 1994: 12) görülmektedir. Modernizmin en belirgin özelliği büyük anlatılara olan güven iken postmodern toplumlarda büyük anlatıların yerini yoğun bir şüphecilik almıştır. Sanat ise modernizmde baş tacı edilirken, postmodernizmde gündelik yaşamın bir parçası haline getirilmiştir (Kuspit 2006). Günümüzde ise postmodernizmin yerinden etme, parçalama, mikro oluşumlara dönüştürme anlayışı olgusu, kürelleşme olarak kavramsallaştırılan postkolonyalist hareketi ortaya çıkarmıştır. Gelişmiş ülkelerin bu ülkelere müdahale etmesine zemin hazırlamakta, dolayısıyla sömürülmelerine meşru bir gerekçe sağlamaktadır (Mora 2011).

2. Medya ve Toplum Algısı

Yeni iletişim teknolojileri insanlara, düşüncelerini ve eserlerini paylaşacakları imkânlar sağlayan, paylaşım ve tartışmanın esas olduğu bir medya sunmaktadır. Sosyal medya olarak adlandırılan bu sanal ortam, kullanıcı temelli olmasının yanında kitleleri ve insanları bir araya getirmesi ve aralarındaki etkileşimi artırması bakımından önem taşımaktadır. Yapılan birçok araştırmanın sonucu insanların, bu sanal gerçeklik içinde gün geçtikçe daha fazla vakit harcadıklarını, bu sanal gerçeklik içinde gerçek yaşam ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıklarını gösterir; ayrıca bu sanal ortamda fazlaca vakit geçirenler ütopik dünya ile reel dünya arasında ayrım yapamayıp kendi ütopik dünyalarına hapsolmuş durumdadırlar. Özellikle gençler arasında kullanım değeri bakımında hızlı bir yükseliş gösteren sosyal medya, orta yaşlılar ve yaşça büyükler tarafından da oldukça revaçtadır. Sosyal medyanın yaşı veya yaş sınırı yoktur. En küçüğünden en büyüğüne kadar kullanılan evrensel ortamdır. Diğer yandan sosyal medya günümüzün geleneksel medyasına rakip olmakta hatta çoğu zamanda buna karşı tehdit unsuru oluşturmaktadır (Doğan 2021).

Popüler kültür adı altında doğru kullanılmayan sosyal medyayla birlikte duyarsız, araştırmayıp sorgulamayan, sadece gördükleriyle sınırlanan, eleştiri getiremeyen bir nesil oluşmuş ve sayısı gün geçtikçe hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Kendi benliklerinden, kendi isteklerinden önce başkalarının ne düşüneceğine önem veren bireyler haline dönüşmektedirler. Birçok olumsuz yönüne değinmiş olsak da medya faydalı ve bilinçli kullanıldığı zaman iyi bir kitle aracı haline gelmektedir. Medya mevcut sorunları, toplumsal eylemleri, kendi savunduğu görüşlerini topluma empoze etmek amacıyla kullanan kişiler tarafından oluşturulmuş bir propaganda aracıdır. Bunun devamında medya farklı görüş ve yorumlara yer vermesi dolayısıyla birçok farklı görüşün bir arada görülmesine olanak sağlamıştır. İletişimin sanal ortam üzerinden yürütüldüğü günümüz toplum koşullarında belli bir toplumsal kitle oluşturulmuş ve bu bağlamda bir iletişim bağı kurulmuştur.

3.Yeni Medya ve Aygıtları

Yeni medya araçları çok kısa bir zaman diliminde yaygınlaşarak bütün toplumsal ilişkileri köklü biçimde değiştirmiştir. Bu köklü değişimin ardında yeni medya ile geleneksel medya arasındaki fark yatmaktadır. Yeni medyayı geleneksel medyadan ayıran en önemli özellik, yeni medya aracı ile onu kullanan kişi arasındaki etkileşimdir. Geleneksel medya araçları (televizyon, gazete vb.) karşısında edilgin bir konumda bulunan izleyici/okuyucu yeni medya

aracı ile olan ilişkisinde edilgin konumundan sıyrılarak dolaşımda bulunan ve yeniden üretilen içeriğe müdahalede bulunabilmektedir. İnternetin, yeni medya teknolojilerinin gelişiminde ve yaygınlaşmasında önemli rolü vardır. İletişim ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler hem dünya genelinde hem de Türkiye'de internet kullanımının ve buna bağlı olarak yeni medya ortamlarının katlanarak artmasına neden olmuştur (Girgin 2017).

Kendisini temsil etmek isteyen her topluluk/birey, biçimsel anlamda postmodernizmin ve yeni medya araçlarının yaratmış olduğu kodlara bağımlıdır. Postmodern söylemlerin oluşturmuş olduğu bu biçim, farklılığı yüceltmenin aksine bir nefret söylemi oluşturmuştur. Görünümlerin her yeri sardığı bir evrende birey kimliğini yeniden oluşturabilmek ve bir kimlik algısına sahip olabilmek adına geleneksel medya tarafından dışlanan ancak yeni medya mecralarında kendisine yer bulan öteki kimlikleri alabildiğine yıpratır. Bu yıpratma süreci, aynı zamanda çift taraflı bir döngü olup, farklı olan her şeyi baskılamakta, hapsetmekte, ötekiye karşı olan nefret söylemlerinin artmasına yol açmakta ve tüm bunların bir kod çerçevesinde yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Postmodern düzenin yapılandırdığı bu kod sisteminin en önemlilerinden birisi yeni medya ve sosyal paylaşım ağlarıdır. Yeni medya ve sosyal paylaşım ağları seçeneği altında tüm kimlikler sınırsız, mekansız ve akışkan bir düzlemde temsil edilmektedir. Günümüzde en çok Facebook benzeri sitelerde temsil edilebilme imkanına sahip kimlikler, gün geçtikçe birbirine daha çok uzaklaşan, daha şiddet içerikli paylaşımlarda bulunan bir dünyanın oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Yeni medya düzeninde artık herkes kendi cehennemini yaratabilmektedir. En nihayetinde, kimlik için Malesevic'in deyimi ile "puslu zamanlarda, puslu bir kavram" tanımı, günümüz postmodern toplumları ve yeni medya ortamında var olma savaşı veren kimlik kavramı için belki de kullanılabilecek en doğru tanımdır (Malesevic 2002).

4.Sosyal Medya

Kullanıcısının kendi ürettiği içeriği yayınlayıp, paylaşımını yaptığı online ağ olarak tanımlamasını yapabileceğimiz sosyal medyayı tek bir kavrama indirgememiz gerekirse "paylaşmak" olacaktır. Sadece bilgi paylaşmak için değil bilgi edinmek açısından önemli ve gerekli olan sosyal medyanın geleneksel medyadan ayrıştığı noktaysa; sosyal medyanın geleneksel medya ile kıyaslandığında daha fazla etkileşim sağlayan yapısı olmasıdır. Geleneksel medyada iletişim tek yönlü iken sosyal medyada amaç etkileşim temelli olup çift yönlüdür. Buradan da anlaşılacağı üzere sosyal medyanın genel mantığı paylaşmaktır. Sosyalleşmenin yanında reklam ve tanıtım araçlarından birisi olan sosyal medya da kişiler fikirlerini, fotoğraflarını hatta konumlarını dahi paylaşarak hem reklam hem de anlarını paylaşmaktadır. Bu noktada ilk inceleyeceğimiz husus bilginin kaynağı problemi olması gerekir. Sosyal medya aracılığıyla bireyler izleyici, dinleyici, okuyucu olmaya ek yayıncı ve içerik üretici hale gelmiştir. Bu durum haber alma kaynaklarının çeşitlenmesini sağlarken de kaynağının doğruluğuna dair sorunları beraberinde getirmiştir. Adeta bilgi bombardımanı altına giren insanlar neyin bilgi olup olmadığının yanında doğruluk çerçevesi açısından da yetersiz kaldığı görülmektedir.

Dijital medya ortamının sağlamış olduğu sosyal ağlar üzerinden sürekli olarak bilgi akışının sağlandığı fikri kabul edilse de, bilgi geçmişteki gibi saf halde değil bilgi bombardımanı içerisinde kaybolduğu görülmektedir. Geleneksel medya üzerinden verilen bilgilerde tarafsızlık, kaynağın çıkar gütmemesi, yalan haber olup olmaması, bilginin kasıtlı olarak gizlenmesi yahut çarpıtılması gibi maddeler güvenirliği açısından sürekli sorgulandığı için saf bilgiye yakın enformasyon elde edilirken, sosyal medya üzerinden elde edilen enformasyonlarda haber kaynaklarının güvenilirliği sorgulaması göz ardı edildiği yapmış olduğum yarı yapılandırılmış mülakat üzerinden de gözlemlenmiştir. Sosyal medyanın sahip

olduğu kullanıcı ağı, teknolojik altyapısıyla beraber gündem yaratıyor olması, bilgi dezenformasyonu, algı yönetimi gibi ciddi toplumsal etkilere neden olmaktadır. Bahsi geçen ciddi boyutlu toplumsal etkiler olarak ekonomik, kültürel, sosyal gibi pek çok yan etkiler doğurabilmektedir.

Olumlu ve olumsuz örnekler üzerinden bilgi manipülasyonuna çarpışı şu olayı zikretmek mümkündür: Protokol'ün onaylanarak Katarlı gençlerin Türkiye'de sınavsız tıp okuyacak olması haberi [2] basit bir haber olarak görünüyor olsa dahi haberin yayınlandığı an infial yarattığı, hatta pek çok siyasetçinin de haberi soruşturmadan paylaşarak haberin kaynağını bulamadığı ve yalan haber olduğunun saptanmasıyla ciddi tazminatlar ödenmesine sebep olmuştur. Yine terör olayları sırasında çeşitli sosyal mecralar aracılığıyla saat, konum bilgilerinin verilerek haber kaynağına aldırmaksızın kontrolsüz paylaşımı yapılması; sağlık haberlerinin kontrolsüz yayılması örnekleri de sağlık birimlerinde kontrolsüz yığılmalara sebep olmuştur.

SMA Tip 1 hastalığının tespiti için sosyal mecralar üzerinden yapılan paylaşımlar sayesinde Sağlık Bakanlığı tarafından evlilik öncesi evlenecek adaylara test yapılmasını ücretsiz olarak vatandaşlarına sunmuştur. Pek çok sesini yetkililere duyurmaya çalışan insanın sesi olmuş; sanatçıların sanatını her yerde yapabilmesine olanak olması gibi durumlarda sosyal mecranın olumlu durumların birkaç örneğidir.

Yüzeysel olarak verdiğimiz bu örneklerden hareketle peki internet ortamında bilgi kirliliğini önlemek için ne yapmalıyız? sorusunu ortaya çıkarır. Kullanıcı olarak her birimiz eleştirel perspektif üzerinden hareket edecek olursak bilginin kaynağının doğruluğu açısından en basit ve etkili çözüm olacaktır. Yani yeni medya da geleneksel medyanın kuralları uygulanacak olduğunda saf bilgiye erişim daha kolay olacaktır. Geleneksel medyanın kuralları dendiğinde zihinde canlanan ilk madde 5N,1K sorgulamasıdır. Şayet haber, veri, paylaşım artık adına her ne diyeceksek; 5N,1K (Ne, Nasıl, Neden, Ne Zaman, Nerede, Kim) soruları haberin doğruluğunu tespit etmek açısından önemli tespittir. Bununla beraber sezgisel açıdan haber doğruysa, duygusallık yahut taraflılık barındırmıyorsa haberin kaynağına erişim açısından önemli bir diğer tespit olacaktır. Bir haberi okurken ya da paylaşırken bu küçük adımlar doğru bilgiye erişim açısından etkili adımlar olacaktır.

Sosyal medya aracılığıyla mekân artık sanal bir alana taşınmış bununla beraber zaman da şimdi, şu an olarak değişim geçirmiştir. Modernitenin sağladığı değişimler şekilsel olarak değişim olarak algılanmamalı. Bir özden kopuş durumu mevcuttur. Birey yalnızlığa itilirken sosyal medya ile de sözde yalnız olmadığına dair mesaj verilmektedir. Geleneksel toplumdaki yapıda insan yalnız değildir. Aracılar yoktur. Hemşehrilik – cemaat – akrabalık- mahalle gibi bir ayrımlar vardır ve insan muhakkak birinden birine danışarak yahut bir şekilde bağ kurarak yaşamaktadır. Çünkü sosyal bir varlık olan insan birinden biri ona kucak açacaktır. Fakat modern toplumda birey artık yalnızdır. Aracılar vardır. İlişkiler birincil düzeyde değil yüzeysel ve mekanik yapıya evrilir. Sosyal medya etkileşimin mekanikleşerek iletişimi yapay kılan, bilginin kaynağı hususunda kesinliği bulunmayan bir yapıdır.

Yeni medya araçları bu öğelerin üretimine destek vererek kimliğin tam anlamı ile dijitalleşmesine neden olmaktadır. Facebook, Twitter, Instagram ve Periscope gibi sosyal medya mecralarında kimlik sunumunun gerçekleşmesi bunun kanıtı olarak görülmelidir. Kimliğin dijital bir veri haline geldiği bu süreçte, kimlik sunumu hiç kuşkusuz postmodern söylemlerin ve tüketim ideolojisinin belirlediği koşullara göre biçim almaktadır. Postmodern

[2] Bir çok haber sitesinde haberin yalnız olduğuna dair özür metni yayınlanmıştır.

söylemlerin belirlediği çerçeve ise kuşkusuz bireye kendini ifade etme olanağı sunan güç istenci odaklı bir çerçevedir. Kimlik sunumunun tek yolunun güç istenci olduğunu aşılayan postmodern söylemin yaratmış olduğu yanlış bilinç etkisi, bireyin kimliğini bu çerçevede oluşturmasının nedenidir. Birey, kendisini ötekilerden üstün kılmak için kimliğini umarsız biçimde sisteme sunmaktan çekinmemektedir. Bir bakıma birey, bu amansız yarış için hem kendisini hem de ötekini bir imge boyutuna indirgeyerek tüketmeyi ve tüketilmeyi göze almaktadır. Bu da kimliğin sunumu ile ilgili iktidar, mahremiyet vb. sorunsalları ortaya çıkarmaktadır (Girgin 2018).

Peki sosyal medya mahremiyete dikkat eder mi?

Mahremiyet, Arapça mahrem kelimesinden gelmektedir. Mahrem ise "haram" kelimesinden türetilmiştir. Özel alana ait olan, yapılması yasaklanmış olan gibi anlamlara gelen mahremiyet kavramı da modernite ile değişime uğramış ve kişisel gizlilik anlamına gelmiştir. Peki anlamda ne gibi değişiklik olmuştur? Mahremiyet kavramı çok geniş kapsamlı olup kapsam sınırlarını belirleyen temel dinamiğin din olduğunu belirtmek gerekir. Dini kurallar, pratikler ve dinsel söylemler mahremiyeti toplumsal olarak beden üzerinden anlamlı hale getirmiştir. Bu sınırları çizen ise kültürdür. Kültürün dinsel pratikler, söylemler ve kurallarla harmanlanmasıyla beraber modern dönem öncesinde (pre-modernizm) insanı sorgulama eğilimine yabancı kılan sebep olarak görülmüştür. Bu da kültürü mahremiyet belirleyecilerinden biri olarak karşımıza çıkartmaktadır. Belirleyiciler üzerinden hareket edecek olduğumuzda kültür toplumdan topluma farklılığı ile; din ise kutsaliyeti ile mahremiyeti sınırlar içinde tutmuştur.

Geleneksel düşüncede mahremiyet bedenden başlayıp düşüncede şekil alan kültür ve toplunla harmanlanmış anlayış olarak karşılaştığımız bir kavram olarak karşımıza çıkar. Modernlik ile değerlerden arındırılarak birey artık özgür kılınmıştır. Bireysellikle beraber de artık karar mercii bireylere bırakılmıştır. Böylelikle mahremiyet algısı kutsal algısından kopuş yaşayarak bireylere indirgenmiştir. Bu da "bana mahrem" gibi kişiye özgü algı kalıbı oluşmasına sebep olmuştur.

Sosyal medya mahremiyete dikkat eder mi? Sorusuna geldiğimizde de kişisel verilerin korunduğuna dair bir sözde sözleşme olsa da bireylere indirgenmiş hal böyle olunca mahremiyet belirli sınırlarla değil kişiye indirgenerek bir kalıba yerleştirilmiştir. Her kişinin kendine özgü yorumu olduğuna göre genel geçer geleneksel bir mahremiyet kavramı diye bir durumun olması da söz konusu değildir.

5. İfşa Bağlamında Sosyal Medya

İfşa denince akla gelen kişisel verilerin paylaşımı gelir. Genel bir tanımını yapacak olursak ifşa; gizli olan bir şeyi açığa vurmak, yaymak anlamına gelmektedir.* Konumuzun bu kısmında Hukuk disiplininden sıkça yararlanacağımızı başta bildirmemiz gerekir. Çünkü kişiler arasında olan yazışmaların paylaşılması sosyal medyada sıklıkla karşılaşılan bir fiil olup; özel hayatın kamusal hayata açılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Özel hayat, modern yaşamda bireyin sahip olduğu en temel hak olup hukuksal açıdan da desteklenip korunmaya ihtiyaç duyar. Bu sebepledir ki özel hayatın ihlali maddi, manevi her türlü yıkıma yol açabilir. Ülkemiz açısından bakarsak anayasa ve Türk Ceza Kanunu ile özel hayat korunma altına alınmıştır. İletişim gizliliği özel hayat hakkının parçasıdır.

Özel hayatın içine giren hiç kuşkusuz özel (gizli) iletişim, haberleşmedir. Mektuplaşma, telefon araması, video araması, mesajlaşmalar, elektronik posta (mail) gibi yollarla özel olarak yapılan iletişim biçimleri açık mektup, sosyal medya paylaşımları biçiminde aleni olarak da yapılabilir. Herkesin bilmesi yahut herkesçe bilinmesi istenmeyen bilgileri içeren özel haberleşme; ifşa

edilmesi durumunda taraflara zarar verebilir. Bu durum Türk hukukunda Anayasanın 22. maddesi ve Türk Ceza Kanunun 132 ile 133. maddeleriyle kişiler korunma altına alınmıştır. Tarafların aleni yahut özel olarak yapmış olduğu haberleşmenin gizliliğinin ihlal edilmesi veya ifşa edilmesi hukuki açıdan mümkün değildir. Günümüzde sosyal medya aracılığıyla yapılan özel haberleşmelerin ifşa edilmesi Türk Ceza Kanunu'na göre suç teşkil ediyorsa ya haberleşmenin içeriği suç oluşturuyorsa bu suç oluşacak mı? Yani buradaki soruyla kast edilen haberleşmeyi ifşa eden taraf bu yol üzerinden tehdit, hakaret, şantaj ya da taciz ediliyorsa bunu da paylaşıyor olmak suç sayılır mı? sorusu günümüzün sıkça tartışılan sorusunu ortaya çıkarmıştır. Bu konu tartışmaya açık bir durum oluşturmaktadır. Bazı hukukçulara göre bu durum hukuksal bir sorun teşkil etmezken bazı hukukçular için kişisel verilerin korunması durumuna aykırı bir durumdur. Yargıtay bu konu ile ilgili kararında; suçun ispatının başka yolla mümkün olmaması, olayın doğal olarak gelişmesi, hak kaybı yaşanabileceği gibi hususların birlikte değerlendirilerek, delil olarak kabul edilip edilmeyeceğine mahkemece karar verileceğine hükmetmiştir. Sosyal medya kullanıcılarının paylaşımlarında sıklıkla başvurduğu ifşa etme eylemi Türk Hukukunda suç teşkili oluşturmaktadır. Kişilerin özel haberleşmelerinin gizliliği hukuki açıdan korunmakta olup çeşitli amaçlarla yapılan bu eylemin suç barındırmayan yazıların ifşası pek tabii ifşa eden tarafa ceza olarak dönebilmektedir. İçeriğinin suç barındırıyor olması durumunda ise kamu yararı, haber verme özgürlüğü, korunma unsurlarıyla beraber irdelenerek haberleşmenin gizliliğinin ihlali suç olarak kabul edilmeyebilir. Bu tür durumlarda kolluk kuvvetlerinin yapıcı olmayan tutum ve tavırları; hukuki sürecin de uzun ve yıpratıcı olması kişileri ifşa etme yoluna itebilir. Bu her ne kadar gerekçelerin haklı olduğunu gösteriyor dahi olsa ifşa durumu kişiyi haklı iken haksız duruma düşürebilir.

6. Sonuç

Toplumsal yaşamın tüketim kültürünü tamamen değiştirmeyi başaran sosyal ağlar gündelik hayatın geleneksel alışkanlıklarını yeni bir boyuta taşımaktadır. İletişim artık instagram, twitter gibi sosyal mecraların sanal yaşam alanlarının diline dönüşürken birey toplumsal sorumluluklarından sosyal mecra aracılığıyla koparıldığına dair bir yanılgıyla baş başa bırakmıştır. Mekân ve zaman çerçevesinde gelişen toplumsal pratikler sanal yaşam ağları içerisinde bir klavyenin tuşuna indirgenmiştir. Siyaset, sanat, din, moda gibi toplumun gelişim düzeyini besleyen tüm alanlar bu ağlarla etkileşim içerisinde yeniden şekillenmektedir. Sosyal medya üzerinden maruz kalınan reklam, din, siyaset gibi uyarıcı alanlar toplumun bilinçaltını hedef alırken tüketim alışkanlıklarımızı ve yaşam biçimlerimizi kökten değişime uğratmakta olduğu gözlemlenmiştir. Sürekli bir güncellenme, dönüşüm ve tüketme ilişkisi temelinde var olan egemen yapı, her dönemle organik bir bağ yaratmayı başarmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde varlığını sürdürebilen bu yapı toplumsal yaşam üzerinde kurduğu hakimiyeti postmodern dönemde sanal yaşam alanlarıyla yeni bir biçime geçmiştir.

Her ne kadar hoş vakit geçirdiğimiz, haber ve bilgileri anında aldığımız, karşılıklı iletişim ve etkileşim sağlayıp; dünyayı küresel bir köy haline getiren sosyal medya göründüğü kadar da sempatik değildir. Aşırı kullanımıyla beraber kişiyi yalnızlığa iterken kaygı bozukluğunun artışına da sebep olur. Sürekli takipçi sayısının kontrolü, olumsuz eleştiriler, her an kontrol etme çabası gibi durumlar bireyi huzursuzluğa, depresif ruh yapısına sürükler. Bununla birlikte uyku bozuklukları, sürekli olarak uyarıcıların olması sebebiyle de konsantrasyon güçlükleri de dikkat çekici sebepler arasındadır. İkili ilişkiler de mahremiyet sorunları sebebiyle zedelenirken yapılan paylaşımlar narsizmi de tetiklediği tespit edilmiştir. Sosyal medya da paylaşılan her içerik ileri dönemlerde tatminsizlik, kişinin kendini benzersiz hissettiği bir duruma sürüklemiştir. Modernite, mahremiyet örneklerinde de görüldüğü üzere sosyal medya kişiyi yalnızlaştırırken; yanlış bilgi sirkülasyonuyla da (Katar örneği) düşünmeyen koyunlar haline

getirdiği görülmektedir. Madalyonun ön yüzü sempatik olsa da arka yüzü maalesef kana susamış dişli bir vampir gibi görüldüğü söylenebilir.

Peki neler yapmalıyız? Bize gelen bilgileri sorgulamalıyız. Kendi kullanım kurallarımızı oluşturmalı ve daha kısıtlı vakitlerde kullanmalıyız. Yeni hobiler edinirken de bilgi edinmede geleneksel medyayı kullanmalı, kaynakçasından emin olmalıyız. Bununla beraber yeni nesil için "modifiye" bir kültür değil de "geleneksel" "bize ait olan" kültürü en doğru şekilde anlatarak onlara kavramları yeniden anlatmalıyız.

KAYNAKÇA

Akar, E. (2010). "Sanal Toplulukların Bir Türü Olarak Sosyal ağ Siteleri – Bir Pazarlama İletişimi Kanalı Olarak İşleyişi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:10, Sayı:1, ss.107-122.

Akay, A.(2010).*Postmodernizmin Abc'si*, Say Yayınları, İstanbul.

Akıncı V., Z. Beril, ve Bat, M.(2010). "Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma", Journal of Yasar University 20 (5), ss.3348-3382.

Akkaya, D. T. (2013). Sosyal Medya Reklamlarında Tüketici Algılarının Tutum, Davranış ve Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi. Edirne; Trakya Üniversitesi SBE.

Carey, James W. (1992) Communication As Culture: Essays on Media and Society, p.168.

Çağlar, N.(2008).Postmodern Anlayışta Siyaset ve Kimlik. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 13(3): 369-386, Isparta.

Girgin, Ü.H.(2018). Gelenekten Postmoderne Kimlik İnşa Süreci ve Yeni Medya: Facebook Örneği,*Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, Bolu.*

http://www.nytimes.com/2009/04/28/us/28cyber.html?pagewanted=all

https://vogue.com.tr/haber/kadin-olmanin-bedeli-hollywoodta-bile-cok-agir#p=4

https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49026676

https://www.nytimes.com/2016/10/14/us/politics/donald-trump-women.html

https://www.politico.eu/blogs/playbook-plus/2017/10/sexual-harassment-assault-in-the-brussels-eu-bubble-metoo/

https://www.theguardian.com/culture/2017/dec/01/alyssa-milano-mee-too-sexual-harassment-abuse

https://www.theguardian.com/film/2017/oct/14/the-weinstein-company-harvey-weinstein-allegations

https://www.theguardian.com/politics/commentisfree/2017/nov/04/michael-fallon-lunged-at-me-jane-merrick

https://www.theguardian.com/society/2020/feb/03/the-rapist-is-you-chilean-protest-song-chanted-around-the-world-un-iolador-en-tu-camino

https://www.tlctv.com.tr/harvey-weinstein-davasi/ozel-bolum

Kellner, D.(2001).Popüler Kültür ve Postmodern Kimliklerin İnşası, (Çev. Gülcan Seçkin), *Doğu Batı Düşüncesi Dergisi*, 4(15).

Kuspit, D.(2006).*Sanatın Sonu*, (Çev. Yasemin Tezgiden), Metis Yayınları*, İstanbul.*

Lyotar, J.F.(2000).Postmodern Durum, Vadi Yayınları, Ankara.

Macmanus S. A. (1979). Book Review, Sexual Harassment of Working Women: A Case of Sex Discrimination, Catherine A. MacKinnon. Political Science Quarterly, 94 (4)(Winter 1979-1980), 696-698.

Manovich, L.(2001).*The Language of New Media*. Massachusetts: MIT Press. USA.

Mora, N.(2011).Media and Globalization, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.10, Sayı.36.

Möngü, B.(2013).Postmodernizm ve Postmodern Kimlik Anlayışı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2): 27-36., Erzurum.

Rosenau, P.M.(1998) *Postmodernizm ve Toplum Bilimleri*, (Çev.Tuncay Birkan), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Zeka, N.(2004).Postmodenizm Jameson, Ylotar, Habernas, Kıyı Yayınları, İstanbul.

ANLAMA EĞİLİMİ

Understanding Tendency

Dr. Öğr. Üyesi Girayalp KARAKUŞ

ORCID ID: 0000-0001-6240-5490

Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, girayalp71@gmail.com

ÖZET

Teori kanunların sistemleştirilmesinden meydana gelmiştir. Hipotez yorumdur. Deneylerle elde edilir. Teoriler hep geniş hipotez halinde kalır, sonuçları daima tartışılan Hipotik'dir. Bilimsel düşüncelerde kanundan prensibe doğru gidişte sübjektif ve şartlı hükümlere varılır. Dolayısıyla, bilimsel verilerle teoriler birbirine karıştırılır. Bir teoriye taraftar olanlar teorinin bilimsel değerinden çok teorinin sübjektif dayanaklarına taraf olur ve dogmacılık haline gelir. Anlam taşıyan hükümler bir önermedir. Gerçek hükümler ve kıymet taşıyan hükümler, insanlığın tarihi kültürünün ortak bir karışımıdır. Gerçek hükümler (doğa bilimleri) fizik, kimya, matematik formüllü kanunları kapsar. Kıymet hükümler dediğimiz iyi, kötü, ahlaklılık, adaletlilik, eşitlik, doğruluk, bizim aklımızdan, vicdanımızdan ve inançlarımızdan kaynaklanan tercihlerimizdir. Yani sübjektiftir. Bunların doğruluğu maddenin salınımı kanunu, Termo dinamiğin kanunu gibi doğanın incelenmesi ve deneyimlenmesi suretiyle açıklanamaz. Günümüz entelektüel çalışmalarında insan ve toplum tarihinin işleyişinde dil yasalarının gelişim süreci ele alınır. Dilin işleyen yasaları özgün bir sistem arayışında. Toplumsal pratikleri anlatma ve anlamlandırma da gerçeklerin kendisine özgü sistem olarak düşünülmesini mümkün kılmıştır. Bu durum düşünme, anlamlandırma, dil ilişkisi içinde en belirgin yasalar olarak karşımıza çıkar. İnsanı kavramak üzere kendi kendimize sorduğumuz soru karşısında iki önemli kavram ile karşılaşırız. Beden ile Ruh.

Çalışmada insan olma kanunun Poetikası incelendi. Tezin güçlenmesi için yerli ve yabancı kaynaklar kullanılarak diyalektik düşünüş tarzı ortaya kondu.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Düşünce, Platon, Sokrates, Siyaset

ABSTRACT

The theory emerged from the systematization of laws. Hypothesis is interpretation. It is obtained by experimentation. Theories always remain in the form of broad hypotheses, the results of which are always discussed, the Hypothetical. In scientific thoughts, subjective and conditional judgments are reached in the process from law to principle. Therefore, scientific data and theories are confused. Those who are in favor of a theory become a dogmatist and become a party to the subjective foundations of the theory rather than the scientific value of the theory. Propositions that have meaning are not a proposition. Real judgments and valuable judgments are a common blend of human historical culture. Actual provisions (natural sciences) include laws with formulas of physics, chemistry, mathematics. Good, bad, morality, fairness, equality, truthfulness, which we call value judgments, are our choices arising from our minds and consciences and our beliefs. So it is subjective. Their accuracy cannot be explained by examining and experiencing nature, such as the law of oscillation of matter, the law of thermodynamics. In today's intellectual studies, the development process of language laws in

the functioning of human and social history is discussed. The working laws of language seek a unique system. Explaining and making sense of social practices also made it possible to think of facts as a unique system. This situation emerges as the most obvious laws in the relationship of thinking, making sense, and language. In the face of the question we ask ourselves in order to understand the human being, we encounter two important concepts. Body and Spirit.

In the study, the Poetics of the law of being human was examined. In order to strengthen the thesis, a dialectical way of thinking was put forward by using domestic and foreign sources.

Keywords: Human, Thought, Plato, Socrates, Politics

GİRİŞ

İnsanı kavramak üzere kendi kendimize sorduğumuz sorular karşısında iki önemli kavram ile karşılaşırız. Beden ile Ruh. İnsan dediğimiz varlık iki öğenin birleşimini oluşturur. Platon Phaidon diyalogunda şöyle der Sokrates üzerinden: ‘’Bizde iki şey var, biri beden, öteki ruh değil mi? ‘’Evet’’ diye cevap verir. Platon, düşüncesinde idea yani akılla algılananın en üst aşamasını tanımlar. “Çoğu nesneler görülür kavranamaz, idealar kavranır görünmez” der.[1]

Bazı sosyal- kültürel değerlerdeki ayrışma insanlar arasındaki gen akışını belirli ölçülerde etkiler. Toplumsal ilişkiler arasında ki ilişkiler coğrafi engeller ve sınırlarla engellenmiş olması gerçek anlamda genetiğin akışını engelleyen barikatlar olarak değerlendirebiliriz. İnsan geni adeta kapalı bir sistemdir. İnsan türünün başka bir tür ile cinsel birleşmesi verimli üreme çoğalma potansiyeline sahip değil. Yani insan türü ve diğer türler ve gerçek doğal olgulardır. İnsan gruplarının yaşadığı coğrafyalarda doğal süreci oluşturan iklimsel değişimleri insan topluluklarında genetik, fizyoloji, büyüme, beslenme davranışlarında değişiklikler oluşturduğu bilinmektedir. Yeterli beslenmeme, iklimlerdeki ani değişiklikler psikolojik sorunların ve tüm bedensel yapıyı etkileyen nedenlerdir. Merkezi sinir sistemimiz birbiriyle bağıntılı olarak organizmanın parçalarının işlevini düzenlerken çevresiyle bağıntılı olarak bir bütün halinde çalışır. Konuşma, toplumdaki bireyler arasındaki ilişki unsurlarından gelişir. Konuşma olmaksızın insanların toplumsal yaşamı imkânsızdır. Dolaysıyla, konuşma insan biçiminin toplumsal hayatını ortaya çıkaran duyum faaliyetleriyle gelişmektedir. İnsan beyninin yapısının genişlemesine temel teşkil etmiştir. Düşünürken oluşan fikirlerin sözcüklerle, konuşabilme yeteneğine dönüşebilmesi demektir. İnsanda var olan duyumların gelişmesi, içsel duyumlar ve dışsal duyumlardan oluşan farkındalık fikirlerimizi düşüncelerimizi belirginleştirir. Maddesel süreçlerin insanın dışsal duyumlarla dünyadaki nesneleri tanımlandırmakla ilgili bir işlevi vardır. Bütün doğa hareket halindedir. Bu hareket rastgele bir özelliği yansıtmaz, onun mahiyeti ile ilgili bir vasfıdır.[2]

Tarih Boyunca İnsan Kavramı Uzak Atalarımız

Günümüz insan topluluklarının karmaşıklaşan sorunlarını çözmede güçlük çeken bilim insanları Aristoles’in “İnsan düşünen hayvandır” görüşü üzerinde birleştikleri bilinmektedir. Batılı bilim insanlarının insan topluluklarını hayvan topluluklarından ayıran özellikler üzerine yoğunlaşmışlardır. Antik Çağdan günümüze kadar gelen karmaşık sorunların çözümü için sosyal bilimciler kafa yormaktadır. Batı kültür çevresinin kurucu düşünürleri bugüne kadar gelen başlıca ilkelerin kaynağını Antik Çağ felsefesi ve bu felsefeden doğmuş Helenizm-Roma

[1] Bkz. Eflatun, *Devlet,* Çev: Sabahattin Eyüpoğlu, M.Ali Cimboz, Remzi Kitap Evi, İstanbul, 1962.
[2] Gusstav A.Wetter, *Sovyet İdeolojisi*, Çev: Cemil Ziya Şanbey.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s.80-83.

felsefesinin olduğunu söylemektedir. Batı kültür çevresinin bugünkü dünya anlayışı da Antik felsefesinin varmış olduğu sonuçlarla doludur.[3] Batı kültüründeki köklü değişimlerin Antik Çağ filozoflarının düşüncesi doğrultusunda değiştiğini görürüz. İlhamını Antik Çağ felsefesindeki Epikurosculuk ve Stoacı akımlarından alan Batılı düşünür ve filozoflar doktrinlerine bu doğrultuda yön vermişlerdir.[4] Tarihi dönemleri ilkel yaşam, uygar yaşam biçimleri olarak kategorize eden Batılı düşünürlerin tek yönlü bir ayırım yaptıklarını söyleyebiliriz. İlk insan toplulukları ve günümüz insan toplulukları arasında farklılık olsa da her dönemin yaşam koşulları ve düşünce pratiği kendine özgü biçimlerini oluşturur. İnsan toplulukları ve kurumları "gereklilik yasası" ile biçimlenir, değişir, dönüşür. İnsan toplulukları arasındaki üretim-tüketim-kültür ilişkilerinin etkileşimi alt yapı -üst yapıyı birbirlerini etkileyen süreci başlatır.

Atalarımız olan ilk insan toplulukları hakkında bilgi toplama alanında çalışma yapan bilim adamları yeni disiplinler geliştirmiş. Ancak insanı kavramak oldukça güç ve karmaşıktır. Arkeolojik kazılardan elde edilen maddi kanıtların geçmiş dönemin medeniyetlerin kültürü hakkında bilgi verse de tinsel kültürler hakkında bilgi vermez. Çoğunlukla varsayımsal tarih yorumları içerir. Tinsel kültür hakkında bilgileri Antropoloji, Etnoloji ve Mitoloji'de bulabiliriz.[5] Antropologlar insan topluluklarının kalıtım yoluyla açıklanabileceğini ileri sürmüş. Erkek-Dişi farklılığı insan öncesi geçmişten getirdiği bazı alışkanlıkların genleri aracılığıyla kalıttığı ve bazı özelliklerin çağdaş insanın bazı davranışlarını etkilediği[6] söylenebilir. Genetik bilimin yalnız davranışlarla genler arasındaki bağlantıları değil, aynı zamanda genetik gelişmelerin nedenlerini de açıklayabilecek noktaya gelmesi gerekir.[7]

İnsan daha ilk baştan bedensel, biyolojik ve akli niteliklere sahipti. Bunların pek çoğunu hâlâ korumaktadır. Binlerce yıl öncesine uzanan bu miras aldığı niteliklerle siyasal kuruluşları etkilemiştir.[8] İnsanlar var oluşlarından beri her zaman aile grupları ya da kabile gibi topluluklar olarak yaşadıkları konusunda kuşku yoktur. Fosil insan bilimi çalışmaları, biyolojik evrimi kavramamız açısından önemli ipuçları elde vermiştir. Kazılarda elde edilen kafatasları ve kemik parçaları çok uzak dönemde yaşamış insan grupların varlığını kanıtlamaktadır. Özellikle 1924'den bu yana gerek Afrika gerekse Asya'da yapılan kazılar insana ait birçok fosil kalıntılarını gün ışığına çıkarmıştır. 1972'de Etopya'nın Afar bölgesinde Amerikalı antropolog Johanson'un yaptığı kazıda çok eski insanımsı varlığın daha o zamanlar dik duruşa sahip olduğunu kanıtlamışlardır. Sonuç olarak diyebiliriz ki yaklaşık olarak 3 ila 3.5 milyon yıl önce Afar (Hadar) bölgesinde ve çevresinde elleri, dişleri modern insanınkine çok benzeyen ve dik yürüyüşe sahip insanlar yaşamaktaydı.[9] Doğu Afrika 'a dünyanın en zengin fosil yataklarına ait yer olarak Olduvai Vadisidir. Ayrıca yine Koobi Fora fosil yatağında 1971'de ortaya çıkarılmış. Salt tarihleme tekniğine göre 2.6 milyon yıl önce yaşadıkları tespit edilen insan iskelet kalıntılarına rastlanmıştır.[10] İnsan gruplarının 3.5 milyon yıl öncesinden görülmeye başlandığı bilinmektedir.

İnsan ailesinin bugün iki nedenden dolayı türleşme potansiyelinden yoksundur. Birincisi, İnsanoğlunun çeşitli ekonişlerde yaşaması, ikincisi; insan gruplarının yalıtılma işleyişinin çok yavaş bir seyir takip etmesidir. Bazı araştırmacılar insan türünü tipolojik tanımlama ile deri, saç

[3] Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi,* Remz,i Kitap Evi, İstnbul,1961,s.11-16.
[4] Aydın Yalçın, *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Ay Yıldız Matbaası, Ankara,1976, s.168.
[5] Aladdin Şenel*, İlkel Topluluktan Uygar Topluma,* Bilim ve Sanat, Ankara, 1995, s. 31.
[6] *A.g.e.* s.49.
[7] *A.g.e* s.49.
[8] C.Northcote Parkinson, *Siyasal Düşünce Evrimi,* Remzi Kitap Evi, İstanbul,1984, s.10.
[9] Metin Özbek, *İnsan ve Irk,* Remzi Kitap Evi, İstanbul, 1979, s.35.
[10] *A.g.e.* s.34.

biçimi vs gibi ölçütlerle beş veya altı türe ayırsalar da insan türünün biyolojik açıdan sahip olduğu anlamı ve bütünlüğüne ters düşer.[11] 70 kg'lık bir insan bir deney tüpünde bütün temel maddele ayrılacak şekilde incelenseydi, vücudunda şunlar bulunurdu: 43.3 gr oksijen 13.kg karbon, 6.5 hidrojen 2.1 gr Azot, 1.kg kalsiyum,700 gr fosfat,,125 gr potasyum,168 gr kükürt, 85 gr sodyum, 85 gr klor, 35.magnezyum, 3.2 gr demir, 1.9 gr çinko, o,2 gr bakır, 0,015 gr molipden, biraz kobalt, biraz selen ve daha küçük oranda başka maddeler. Fakat hiçbir insan bu temel maddeleri doğal halde alarak yaşayamaz. Bunların protein, yağ, karbonhidrat, vitamin, su halinde alması gerekir.[12] Her hücrede protein vardır. Proteinin en küçük öğeleri amino-asit bileşiminden oluşur. Proteinlerin karmaşıklığı yanında amino-asit ve kükürt ve azot hayati önem taşır. Sindirim sistemimiz büyük molekülleri amino-asit haline gelecek biçimde parçalar, vücudumuzda bunları insan vücut yapısının dengesine göre proteinlerini alır. İnsan yediği yiyecekler ve gıdalardan enerji üreterek kullanır. Enerji, karbonhidrat, protein veya yağların yakılmasıyla ortaya çıkar. Beslenmede vücuda giren besin vitamine dönüşür sonra vitaminlik den çıkarak organizmanın bir parçası olarak daha karmaşık organik bir molekül hâlini alır. Vitaminler her varlığın üretemediği fakat normal olarak yiyeceklerde bulduğu şeylerdir. Eğer hayvanlar ve bitkiler başka yaratıkların tüketimi için vitamin oluşturmasalardı doğadaki vitamin stoku tükenirdi.[13] Doğadaki besin zinciri dengeli bir biçimde kendisini yenilememiş olsaydı besin stoku tükenir ve insan hayatı varlığını sürdürmesi imkânsızlaşırdı. Ne var ki kültürel yaratıcılık ayrıcalığı hiçbir grubun tekelinde olamaz. Genetik açıdan durum ele alındığında bu yetenek, kurumsal olarak bütün insan grupları için aynıdır. Bu noktada bir kitlenin diğerine üstünlüğü yoktur. Yalnız doğal koşullar, tarihsel olgular, kamçılayıcı bilgilerin dolaşımı kültürel gelişim sürecine, genetiğin katkısından daha fazla katkıda bulunur.[14] İnsan türü, adeta kapalı bir genetik sistemine sahiptir. İnsan türü kendi türü içinde cinsel ilişki gerçekleştirerek neslini devam ettirerek çoğalabilir. Yani insan türü gerçek ve doğal bir olgudur. Ve bazı grupların oluşturduğu keyfi analitik bir sistem değildir. Keyfi, analitik düşünceyle oluşturulmaya çalışılan ayrıcalıklı insan türü girişimleri, İnsan tütünün biyolojik açıdan sahip olduğu anlam bütünlüğüne ters düşer. Gerçek olan şudur ki insan türü türleşme potansiyelinden yoksundur. Neandertal fosil insan gruplarından zamanımıza değin aşağı yukarı 150.000 bin yıldan bu yana yeni bir türün meydana gelmesi olmamıştır. Kaldı ki türleşme sürecinde zaman büyük önem taşır. Antropologların, Genetikçilerin yaptığı araştırmalarda bütün insan türünün benzerliklerinin çok fazla olduğunu genetik benzerliklerin %98 olduğunu söylerler. İşte bu nedenle bütün insanların tek bir biyolojik tür oldukları söylenebilir. Evrimci biyolog Anthony Smith şöyle der: *"Kör bir şekilde gelişen evrim, bütün gezegene hâkim olacak hatta bu gezegeni bırakacak başka dünyalara yolculuk yapacak canlı bir türü çıkarmıştır. Başlangıç çamurun içindeki birkaç amino-asit karışarak sonunda çevrelerindeki bütün kaynaklardan yararlanmak için gerekli düşünme ve organize etme yeteneğine sahip insan türünü oluşturmuştur."*

Ruhsal-Toplumsal-Amaçlılık

Sosyal bilimlerin birçok kavram ve kuramla sundukları bilgiler ufuk açıcı yeni bilgilerin ortaya çıktı. *"Kuramsal ve eleştirel tartışmaların ve en karmaşık konulardan olan düşünce ve dil arasındaki ilişki ve bağıntı özel bir anlam taşır. Sözcüklerdeki ses ve anlamın dili hem de ses bilimsel hem de anlam bilimsel açılardan konuşma seslerinin düşünceyle bağlantısını inceleme saf bir düşünce eylemi olarak incelenebilir"* demişti L.S.Vygtsky.dil ve konuşma üzerine

[11] *A.g.e* s.42.
[12] Anthony Smith, *İnsan Yapısı ve Yaşam,* Remzi Kitap Evi, İstanbul, 1972, s.368.
[13] *A.g.e* s..379.
[14] Metin Özbek, *a.g.e* s. 49.

sistem geliştiren ve William Stern'den alıntısında konuşmanın üç ayrı kökeni olduğunu bunların ''Anlama Eğilimi'' ''Toplumsal Köken'' ve ''Amaçlılık'' olduğunu söyler.

İlk aşamada düşüncenin gelişmesinde deneme-yanılma aşamasına denk geldiğini ve çocuk nesne grubunu gelişi güzel oluşturduğuna tanık oluruz. Bu nesnelerin bir gruba dâhil edilmeleri tamamen bir tahmin ya da denemeden ibarettir. Kavram oluşturmanın bir aracı olarak ergenlik çağındaki bir gencin düşüncesinin içeriğini etkilemekte kalmayıp aynı zaman da yöntemini de etkileyen, toplumsal-kültürel gelişmenin tümünü bir işlev olarak görmelidir.[15] Hans Heinz Holz (Yansımanı Dialektigi), gelişim psikolojisi bakımından, Jacgues Lacan (1901-1981) dan alıntıladığı düşünce örneğinde şöyle der: *"İnsan yavrusu metafizik zeka bakımından şempanze yavrusunun gerisinde kaldığı bir yaşta aynadaki görüntüsünü kendisi olarak tanımaktadır. Çocuk ister kendi vücudunu isterse yanında bulunan kişileri veya hatta nesneleri ikileyen ve bu hareketlerin yardımıyla görüntüdeki hareketlerin yansıyan çevresiyle bağlantısını ve bütün bu sanal kompleksin gerçeklikle ilişkisini oynayarak incelemektedir."*[16] Bir sözcüğün, anlamı, düşünce ile dilin o kadar iç içe karışımı simgelemektedir ki bunun konuşmaya mı düşünceye mi ait görüngü olduğunu söylemek güçtür. Anlamsız bir sözcük boş bir sesten ibarettir.[17] İnsanlar arasında birbirlerinden ayırt eden özellikle özünün niteliğinden kaynaklanır. İnsanın varlık olarak, tekliğini kişilik kavramı ile anlam kazanır.

Wilhelm Dilthey (1833-1911) tin bilimlerini temellendirme sürecinde epistemolojide yaptığı devrimi felsefi yönden de yapmış bir filozoftur. Dilthey'e göre sosyal bilimler olarak adlandırılan alanlarda Tin bilimleri de vardır. Tin bilimleriyle doğa bilimlerinin arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışmıştır. Dilthey,metodolojisini tin bilimlerin kendine özgü doğaları üzerine temellendirmiştir. Tin bilimlerin konusu insanlar tarafından oluşturulur. Toplumsal oluşumlarda kendimiz ile inceleme nesnemiz arasında 'sempatiklik' duyusal anlam ilişkisi önemlidir. Dilthey'de anlama edimi "sempatinin" çok yakın ilişkisi vardır. Buna 'kendimin Transpozisyonu '' der.

Anlama farklı dereceler gösterir. Anlama öncelikle ''ilgi'' tarafından koşullandırılır. Kendini bilme ve başkalarını anlama zemini bir ''ortaklaşalık''ın ürünüdür. Dilthey'in devrimi bilgide düşünme, hissetme, arzuların birlikteliği üzerinedir. İnsan düşünür hisseder, arzular bu nedenle düşünmede dünyayı nesneler, süreçler olgular. Dolaysıyla bu üç tavırdan insanın bütün aktiviteleri meydana gelir. İnsan bu üçünü de aynı zaman süreci içinde yaşar ve insanın yaşamını birlikte oluşturur. Ne var ki bu üç şeyin (düşünme, hissetme, arzulama) dünyayı görme tarzı birleşmedikçe tek bir ilkenin kontrolü altında uzlaşmadıkça yaşam bir bütünlük arz etmez.[18]

İnsan bir nesneler evreninde yaşar. Bu nesnelerle çeşitli ilişkiler içinde olur. Nesneleri tanıma ve bilme ilgisi ile gelişir aynı zaman da onlara ihtiyaç da duyar, bu gereksinimler karşısında karar verir, hoşlanır, beğenir, haz duyar, seçim yapar, içgüdüler ve akıl ile arasında ahlaksal bir değer koyar, hoşlandığı, haz duyduğu şeylere değer olarak güzel, yüce, hoş der. İnsan doğayı, yararlı, doğru, iyi ve güzel yapan insan evreni yaşayabileceği faydalı bir ortama çevirir.

Anlamı anlamak sezgiseldir ve birbirine bağımlıdır. Anlamak somut nesnenin kavramını kuramlaştırarak kıyaslama-örnekleme yapmaktır. Bir noktada anlamın bağıntısı sezinlemek gerçek bilgiye ulaşmaktır. Büyük sanatçıların içsel sessizlikleri altında yatan sezgi yetisidir.

---

[15] L.S Vygotssky, *Düşünce ve Dil,Toplumsal Dönüşüm Yayınları,Çeviri,S.Koray,1989,İstanbul,* s. 94-95.
[16] Hans Heinz Holz, *Yansımanın Dialektiği*, Çev:Gazi Ateş, Evrensel Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.15.
[17] L.S.Vygotsky, *A.g.e* s.172-173.
[18] Güven Bakırezen., *Dilthey'in Tin Blimlerini Temellendirme Süreci İçinde Epitomolojik Devri,* Bilim Tarih Ve Yorum,1995-1996, Y.L ders notu, s. 100-103.

Fransız düşünürü Henri Bergson (1859-1941) *"Gerçeği doğrudan doğruya kavratacak sezgiden başka bir şey yoktur"*[19] der. Toplumu belirleyen temel ilişkiler nelerdir sorusunu toplum bilimciler cevaplandırmaya çalışmışlardır. İnsanlar arası ilişki bilinçli karşılıklı bağlılık ilişkisi demektir. Evrendeki herhangi bir şey ancak ilişkilerle bağıntılıdır. Bir şeyin var olduğunu söylemek, onun bir ya da birkaç ilişkisini ortaya koymaktır. İlişkinin değişmesi veya gelişmesi kimi ilişkilerin yok olarak yeni ilişkilerin meydana gelmesi demektir. Her ilişkiler bir ilişkiler birliği olduğu kadar bir karşıtlığı, çatışmayı etkileme ve etkilemeyi kapsar. Dil de bir ilişki biçimi olarak, doğuştan gelen bir ilişkidir.

İnsan Olma Konumunda Duygusal-Sezgisel-Poetika Değerler

İnsan doğası felsefe, psikoloji, din, ahlak ve birçok bilimin konusu olmuş. İnsan özünün ne olduğu konularını çözmeye çalışmışlardır. Erich From'a göre; *"İnsan doğası ne biyolojik doğuştan gelen ve değişmeyen içgüdülerin genel toplamı ne de kolayca uyum gösterdiği kültür kalıpların cansız gölgesidir."* İnsanın temel tutku ve güdülerinin, insanın bütünsel var oluşun dan ya da başka deyişle "insan olma konumundan kaynaklandığını" varsayar. Erich From'a göre; insan zihinsel etkinliğinin, insana özgü dinamizminin kaynağını insanlık konumunun birliğinde yatmaktadır.[20] İnsanın birey oluş ve soy oluş süreçlerinde insanın tüm etkinliği tek bir amaç etrafında insanın var oluş sorununu çözme amacı etrafında toplanmıştır. İnsanın tarihsel gelişme süreci bu soruna yeni çözümler arama eğiliminin bir yansımasıdır.[21] İnsanın nihai amacı olan tam kusursuz insana, düşünceye ve dünya ile eksiksiz bir bütünlük içine girinceye kadar bu süreç devam edecektir.[22] Erich From'un "toplumsal karakter''teriminde tanımladığı, aynı kültüre bağlı kişilerin birbirinden farklı yapısının kişilerin davranmak zorunda olduğu biçimlerin şekillenmesini oluşturur. Karakter bireyin özüdür. Bu öz bireyin davranışlarını, düşüncelerini, toplumla ilişkilerini etkiler. Toplumsal karakter, öğrenim sistemi , din, edebiyat , aile çevresi, arkadaş çevresi ile oluşur. Herstein ve Morray ''Çan Eğrisi' adlı araştırmalarında IQ 'nün genetik kalıtımla ilişkilendirilmesinde birikmiş kanıtların artık yadsınamaz olduğunu söylerler. İnsan gruplarını ve toplumları soya çekimle açıklarlar.[23] "Çan Eğrisi Savaşları'' adı altında ünlenen Herstien ve Morray'ı eleştiren bilim adamları bu görüşleri sınamak amacıyla bir araya gelmişlerdir. Eleştirilerini bazı haklı nedenlere oturturlar. Günümüz çocukları anne ve babalarına göre kalıtımsal olarak daha zeki değillerdir. Değişim ve artan refah düzeyinden ve toplumsal avantajlardan kaynaklandığını ileri sürerler. IQ test sonuçlarını etkileyen farklılıklar kısmen genetik olurken, bazı ırkların diğerinden ortalama olarak daha zeki oldukları iddiası kanıtlanamaz. Daniel Goleme: *"Duygusal zekânın yaşantımızda bazı şeylerin üstesinden gelmemizi belirlemede en azından IQ kadar önemli olduğunu"* söyler. Ona göre; örneğin, yüksek IQ'ye sahip insanlar özel yaşamlarında şaşırtıcı derecede beceriksiz olabiliyorlar.

Bilinçli bir ben farkındalığı zihnimizin ürettiği ile özdeşleşmemiz ve varlığımıza hakim olduğunu görmemiz açısından içsel bir bakış sağlayabiliyor.[24] Eckhart Toolle bu durumu şöyle açıklar: *"Siz düşüncelerinizi izlemeye, gözlemlemeye başladığınızda yüksek bir bilinç düzeyiniz harekete geçer, olumsuz diyalog, ve monologların önünü kesebilirsiniz. Yargılamadan sessizce içe bakış ben farkındalığı yaratacaktır. Koşullanmış zihnimize ait tekrarlanıp duran düşünce kalıpları kafamızda durmadan tartışır, yargılar, kıyaslar, yakınır, beğenir, beğenmez, geçmişte*

[19] Bkz. Henri Bergson. *Ruhsal Güç,* Payel, Paris, 1920.
[20] Erich From, *Sağlıklı Toplum,* Newyork,1955, s.25.
[21] Erich From, *İnsanın Yüreği*, Londra, 1965, s. 120.
[22] *A.g.e* s.120.
[23] Bkz. Herstin ve Morray, *Çan Eğrisi- Amerikan Yaşamında Zeka ve Sınıf Yapısı,* Free Press, USA, 1994.
[24] Eckhart Toolle, *Şimdinin Gücü, Çev*: Semra Ayanbaşı, Akaşa Yayınları, 2001, s.95.

olmuş şeyleri canlandırır, gelecekte olabilecek varsayımı ile bazı şeyleri imgeler ve provasını yapar. Genellikle işler ters gittiğinde sonucu endişe ve korkular üretecektir."

Düşüncenin yaratıcı eyleminin başlangıç noktasındaki kısa süreçten zihnin derin saf duruluğuna yapılan yolculuk bilimsel aklın alışkanlıkların dışında kendine has özellikleriyle Poetik hayal gücünün gizemli bir yönüne tekabül eder. Poetik hayalin sözcüklerle buluştuğu yerdir. Poetik hayal gücü, somuta dönüşmesi bir anda ortaya çıkan estetik yönü baskın eserin veya şiirdeki ölçülü harmoni ve ritmin, ifadesi olan özgün eserlerin ortaya çıkmasıdır. İnsan ruhunun ortaya koyduğu saf bir bilinç ve zihnin ürünü olma özelliğini taşır. Bir sanatçının eserin de ne anlatmak istediğini tam olarak anlayabilmek için sanatçının beslendiği kaynağa ve gözlemlediği noktalara gitmek gerekir. Sanatçının tekrarlanıp duran düşünce kalıplarından kurtulup özgürleştiği iç görüş ışığının kaynaklandığı yöne doğru yönelmesini sanatseverlerin tam olarak sanatçının eserinde neyi amaçladığını tam olarak bilmemiz mümkün olmayabilir. Ama sanatçı beslendiği kaynağı bilir. Ruh, bilinç, ve saf duru bir zihin ortaklığı süreçinde ruhun derinliklerindeki varlığın çizgisinde duyacak ve hissedecektir. Yaratıcılığını saf ve net olarak dışarıya yansıtır. Şiir birçok karmaşık duyguların dile yansımasıdır. Borges'in ifadesiyle ''Her şiir aynı zamanda bir ağıttır''[25]Poetik hayalin devamlı hareket halinde oluşu iç görüş derinliklerine göre varlığın çizgisinde ifade etme biçimiyle dile ihtiyaç duyar, kendisiyle konuşan varlığın etkisine odaklanır. Poetika kavramını ilk kullanan Aristo, edebiyat ve sanatı dil sorunuyla ele alır. Sanatların büyük kısmını taklit içtepisinden kaynaklandığını insanda doğuştan var olan bir durumdur.der. Çünkü insanlarda üstün taklit yeteneğinin olduğunu, bunun nedeni öğrenmenin verdiği derin hoşlanmadan kaynaklandığını söyler[26] Borges'in buna benzer ''Dilin bilgeliği taklittir''[27] sözü poetik anlamında olmayan yüzeysel düşünmenin bir sonucu olarak sanata duyulan ilgi ve hoşlanmanın eylemi olarak değerlendirmek gerekir.

SONUÇ

İnsan bilinçli ve toplumsal bir varlıktır. İnsan yeryüzünün belli tek bir bölgesinden evrimini geçirmiş olsa bile ilk insan topluluklarından itibaren yayılışları hakkında kesin bir bilgi yoktur. Irksal farklılıklar, biyolojik değişikliklerin ortaya çıkışının ne zaman, nerede biçimlendiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Dünya, insan tarihi ile ilgili bilimsel kanıt üzerinde uzlaşılmış bir görüş birliğine rastlanmadı. Avcı topluluktan çiftçiliğe, çobanlığa geçiş sürecindeki tanımlamalar anlamayı kolaylaştırmanın yanında varsayımlar niteliği taşır. Yeryüzünde yaşanmış büyük uygarlıkların tamamı göç hareketliliği ile kurulmuştur. Coğrafya, mekan, ortak zihin, ve süreklilik[28] İ.Ö 8500-7000 dolaylarında çiftçiliğin Ortadoğu'da gerçekleştiği ve göçler yoluyla yayıldığını ve insanlığın en eski uygarlığının Fırat, Dicle, Nil Vadilerin'de geliştiğini yapılan arkeolojik kazılardan edilen bulgularını anlamaya çalışıyoruz. İ.Ö 1700 yıllarından itibaren Asya bozkırlarından çıkan savaşçı milletlerin tarihte öne çıktığı ve Ukrayna üzerinden Avrupa'ya indiklerini ve oranın yaşayan topluluklarıyla karışarak Avrupa topluluklarını oluşturduklarını arkeolojik bulgularından anlayabiliyoruz. İnsan maddenin devinimi sonucunun ögelerini taşımaktadır. İnsanı kategorilerle sınıflandırmanın ötesinde karmaşık duyguların yarattığı etki-tepki içinde var olan bir varlıktır. Yani küçük bir evrendir. Borges'in dediği gibi: *"Evren büyük kütüphanedir."* İnsanlık tarihi oldukça karışıktır. Açık olan insanların yaşamlarını barışçıl bir ortamda devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları zorunlu gereksinimlerini elde etme çabasıdır. Tarihçilerin İlk çağ insan topluluklarının kültür

[25] Alberto Monguel, Borges'in Evinde,3. B, Çev:Cem Akaş,Y.K.Y, İstanbul, ,2018, s.24.
[26] Aristoles, Poetika, 6. B, Çev: İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
[27] Alberto Monguel, a.g.e, s. 18.
[28] Fernand Braudel, *Uygarlık Grameri,* Çeviren: M.Ali Kılıçbay, İmge Yayın, İstanbul, 2000, s.39-70.

devresine ait olduğu kabul edilen, taş devri, tunç devri, demir devri diye ayırdıkları tarihsel çağlar konusunda dahi ayrılığa düşerler.

Sosyal bilimlerin ürettiği birçok kavram ve kuramın ufuk açıcı bilgileri daha önceki bilgilere yeni bilgilerle katkı sağladığını söylememiz gerekir. Ancak tekçi görüşlerin dayatmaları varsayımsal bilgilerin genel görüşlere yansıması tehlikenin boyutuna etki edeceği de açıktır. Tek yönlü dayatmalı yönlendirmelerde neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda okur yanılgılarla karşı karşıya kalır.

KAYNAKÇA

A.Wetter, Gusstav, *Sovyet İdeolojisi*, Çev: Cemil Ziya Şanbey.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976.

Alberto Monguel, *Borges'in Evinde,*3. B, Çev: Cem Akaş,Y.K.Y, İstanbul, 2018, s.24

Aristoteles, *Poetika*, 6. B, Çev: İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.

Bakırezen., Güven, *Dilthey'in Tin Blimlerini Temellendirme Süreci İçinde Epitomolojik Devri,* Bilim Tarih Ve Yorum,1995-1996, Y.L ders notu.

Bergson. Henri, *Ruhsal Güç,* Payel, Paris, 1920.

Braudel, Fernand, *Uygarlık Grameri,* Çeviren: M. Ali Kılıçbay, İmge Yayın, İstanbul, 2000.

Eflatun, *Devlet,* Çev: Sabahattin Eyüpoğlu, M.Ali Cimboz, Remzi Kitap Evi, İstanbul, 1962.

From, Erich, *İnsanın Yüreği,* Londra, 1965.

From, Erich, *Sağlıklı Toplum,* Newyork,1955.

Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi,* Remz,i Kitap Evi, İstnbul,1961.

Holz, Hans Heinz, *Yansımanın Dialektiği*, Çev:Gazi Ateş, Evrensel Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Özberk, Metin, *İnsan ve Irk,* Remzi Kitap Evi, İstanbul, 1979.

Parkinson, C.Northcote, *Siyasal Düşünce Evrimi,* Remzi Kitap Evi, İstanbul,1984.

Richard J, Herrstin- Charles, Morray, *Çan Eğrisi- Amerikan Yaşamında Zeka ve Sınıf Yapısı,* Free Press, USA, 1994

Smith Anthony, *İnsan Yapısı ve Yaşam,* Remzi Kitap Evi, İstanbul, 1972.

Şenel, Alaeddin, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*, Bilim ve Sanat, Ankara, 1995.

Toolle, Eckhart, *Şimdinin Gücü,* Çev: Semra Ayanbaşı, Akaşa Yayınları, 2001.

Yalçın, Aydın, *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi,* Ay Yıldız Matbaası, Ankara.

FARKLI KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN ÇEVRİMİÇİ MARKA AVUKATLIĞI ÜZERİNDEKİ ROLÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. Ceyda AYSUNA TÜRKYILMAZ

ORCID ID: 0000-0002-9015-4980

Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Pazarlama Anabilim Dalı, caysuna@marmara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Arif YILDIZ

ORCID ID: 0000-0002-5149-0447

Adıyaman Üniversitesi, Gölbaşı Meslek Yüksekokulu, arifyildiz@adiyaman.edu.tr

ÖZET

Covid-19 Pandemisi hem tüketicilerin hem de markaların çevrimiçi ortamlarda geçirdikleri zamanı ve yaptıkları faaliyetleri fazlalaştırmıştır. Bu faaliyetlerden biri de markaların savunuculuğu olarak düşünülebilecek marka avukatlığıdır. Bu çalışma farklı kişilik özelliklerine sahip kişilerin çevrimiçi ortamlarda gerçekleştirdikleri marka avukatlığı faaliyetleri arasında bir farklılık olup olmadığını araştırma temeline odaklanmıştır.

Bu amaçla; 435 kişiden kolayda örnekleme yolu ve çevrimiçi anket yöntemi ile toplanan veri analiz edilmiş, analiz sonucunda marka kişilik özelliklerinin, çevrimiçi marka avukatlığı boyutları üzerindeki anlamlı etkisi kanıtlanmıştır. Ayrıca marka avukatlığı boyutlarının ve kişilik özellikleri boyutlarının demografik değişkenler açısından farklılığı da belirlenmiştir.

Araştırma sonuçlarının hem akademik hem de uygulamaya katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Akademik açıdan, ilgili yazındaki ender çalışmalara eklenerek bu alandaki boşluğa katkı sağlayacağı, uygulama açısından ise marka yöneticilerine marka avukatları oluşturma kapsamında ipuçları sunabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Marka, Marka Avukatlığı, Kişilik Özellikleri

ABSTRACT

The Covid-19 Pandemic has increased the time and activities both consumers and brands spend online. One of these activities is brand advocacy, which can be considered as the advocacy of brands. This study focuses on the basis of research whether there is a difference between the brand advocacy activities performed by people with different personality traits in online environments.

For this purpose; The data collected from 435 people by easy sampling and online survey method were analyzed, and as a result of the analysis, the significant effect of brand personality traits on online brand advocacy dimensions was proven. In addition, the difference between the dimensions of brand advocacy and personality traits in terms of demographic variables was also determined.

It is anticipated that the results of the research will contribute to both academic and practice. It is thought that from an academic point of view, it will contribute to the gap in this field by adding to the rare studies in the related literature, and in terms of application, it can offer tips to brand managers within the scope of creating brand lawyers.

Keywords: Brand, Brand Advocacy, Personality Characteristics

GİRİŞ

Günümüzde markaların en büyük amaçlarından biri sürdürülebilir olmaktır. Ancak günümüz yoğun rekabet ortamında bunun sağlanması her geçen gün zorlaşmaktadır. Buna, tüketicilerin markalara karşı duydukları güvensizlik de eklenince markaların ellerindeki varlıkları etkin kullanma zorunluluğu daha da belirgin hale gelmektedir. Markaların sahip oldukları varlıkların başında sadık müşteriler gelmektedir. Sadık müşteriler büyük bir değer olmakla birlikte, sadakat düzeylerine göre markalara farklı katkılar sağlayabilmektedir. Marka avukatlığını marka sadakatinin bir üst boyutu olarak tanımlamak mümkündür. Bir markanın tüketici tarafından aktif olarak tanıtılması ya da savunulması olarak (Jillapalli ve Wilcox, 2010) ifade edilebilen marka avukatlığı tüketicilerin satın alma kararlarında oldukça etkili olabilmektedir. Tüketicilerin satın alma kararlarının şekillenmesinde, markaların kendilerine sunduğu vaatlerden ziyade diğer tüketicilerin marka hakkındaki yorumları, deneyimleri, düşünceleri ve bu doğrultudaki söylemleri daha fazla etkili olabilmektedir.

Covid-19 pandemisinin etkisiyle tüketiciler çevrimiçi ortamlarda daha fazla zaman harcamaktadırlar. Eskiden fiziksel olarak gerçekleştirdikleri çoğu faaliyeti artık çevrimiçi alanlarda gerçekleştirmektedirler. Bunların başında da, alışveriş gelmektedir. Alışveriş söz konusu olduğunda markaları çevrimiçi ortamlarda takip etmek, markalar hakkında neler konuşulduğunu izlemek de önemli hale gelmiştir. Markalar açısından da tüketiciler açısından da bu durum gelecekteki davranışların planlanmasında önemi bir rol oynamaya başlamıştır. Tüketiciler satın alma kararlarını vermeden önce markalar hakkındaki yorumlara bakmakta, diğer kullanıcıların deneyimlerine ve görüşlerine daha fazla önem vermektedirler. Bu noktada, yorumların okunması kadar o marka hakkında nelerin yazıldığı da son derece önem arz eden bir durumdur. Son yıllarda marka bağlılığının azaldığını belirten çalışmaların olmasıyla beraber tam tersi yönde marka bağlılığından da daha kuvvetli olabilecek marka avukatlarının ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Yine zaman içerisinde çevrimiçi ortamlarda marka avukatlığının yapılması daha görünür hale gelmiştir. Bu çalışmada, çevrimiçi ortamlarda marka avukatlığı konusu ele alınmaktadır. Alan yazında özellikle marka sadakatiyle ilgili oldukça fazla çalışma olmasına rağmen, marka avukatlığı ile ilgili çalışmalar daha sınırlı kalmaktadır. Çalışma kapsamında, tüketicilerin kişilik özelliklerinin çevrimiçi marka avukatlığı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu amaca odaklanılmasının sebebi, hangi kişilik özelliklerine sahip tüketicilerin çevrimiçi marka avukatlığına daha yatkın olduklarının belirlenmesidir. Amaç doğrultusunda; dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal denge ve deneyime açıklık kişilik boyutlarının çevrimiçi marka avukatlığının; markayı savunma, marka pozitifliği, marka bilgi paylaşımı, sanal olumlu ifade boyutları üzerindeki etkileri incelenmiştir.

MARKA AVUKATLIĞI KAVRAMI

Marka Avukatlığı bir markanın tüketici tarafından aktif olarak tanıtılması ya da savunulması olarak ifade edilebilir (Jillapalli & Wilcox, 2010, s. 329). Tüketicilerin markaya olan bağlılık

düzeyi, marka tercihine yönelik davranışlarını da etkilemektedir. Marka bağlılığı yüksek seviyede olan tüketiciler, rakip alternatiflere direnç gösterme ve aksilikleri affetme gibi güçlü tepki eğilimleri gösterebilirler. Daha da yüksek bir seviye, fiyat duyarsızlığı, marka topluluklarına katılım ve marka savunuculuğu gibi davranışlar sergiletebilir (Park & Macinnis, 2006, s. 16). Marka avukatlığı; yeniden satın alma niyeti, tercih gücü, tanıma, daha fazla ödeme gibi sadakat ifade eden tüketici davranışlarından biri olarak da ifade edilmektedir (Jones & Taylor, 2007, s. 45).

Günümüz pazarlama anlayışında itme-çekme stratejisinin yerini güven-savunuculuk çerçevesinin aldığı söylenebilir. Bu sayede firmalar, pazarlama stratejilerini tüketici davranışı ile daha fazla ilişkilendirebilmektedir (Lorenzon & Pilotti, 2008, s. 16).

Marka avukatlığı ve buna benzer terimlere ilişkin yapılan tanımların bir kısmı Tablo 1'de gösterilmektedir (Wilk ve diğerleri, 2018, s. 100).

Tablo 1. Marka Avukatlığı Tanımları

Bir tüketicinin bir markayı aktif olarak önermek ve desteklemek için ne kadar zaman ve çaba harcamaya istekli olduğu.	(Jillapalli and Wilcox 2010)
Deneyimledikleri markaları başkalarına duyurmak için kendi yollarından çıkan memnun müşteriler tarafından ücretsiz olarak verilir.	(Fuggetta 2012)
Markayı desteklemede aktif olan yüksek düzeyde ilgili müşteriler tarafından üstlenilir (yüksek katılım ve WOM yoluyla).	(Wragg 2004)
Marka tüketicisine yüksek oranda dahil olan veya bunlarla bağlantılı olan olumlu ağızdan ağza sözler veya tavsiyeler.	(East, Hammond and Lomax 2008, Jones and Taylor 2007)
Bir tür ilişkisel değer davranışı.	(Melancon, Noble and Noble 2011)
Sosyal marka savunuculuğu: Bir markanın başkalarına tavsiye edilmesi, saldırıya uğradığında markanın savunulması veya potansiyel müşterilerin işe alınması.	(Bhattacharya and Sen 2003, Keylock and Faulds 2012)
Fiziksel marka savunuculuğu: Markayla ilgili eserlerin sergilenmesi.	(Adjei, Noble and Noble 2010, Mael and Ashforth 1992)
Memnun ve bağlı bir müşterinin bir markayı tanıtmak için daha fazla çaba harcamasını içeren aktif bir katılım.	(Keller 2009)

Kaynak: (Wilk ve diğerleri, 2018, s. 100).

ÇEVRİMİÇİ MARKA AVUKATLIĞI

Günümüzde sayısız çevrimiçi iletişim platformu ve kanalı sayesinde çevrimiçi sosyalleşme ve ağ oluşturma kolaylaşmıştır. Özellikle çevrimiçi tüketiciden tüketiciye (C2C) iletişim, tüketicilerin marka savunuculuğuna yol açmıştır. Bu nedenle, marka savunuculuğunun çevrimiçi olarak gerçekleşmesi, Çevrimiçi Marka Savunuculuğu (OBA) olarak adlandırılabilir. Çevrimiçi marka avukatlığının çevrimdışı marka avukatlığından bazı farklı özellikleri bulunmaktadır. Örneğin çevrimiçi ortamda bilgi verenler ve alıcılar, yalnızca kullanıcı adlarıyla tanımlanabileceğinden iletişimciler anonim olabilir. Çevrimiçi ortamlardaki bilgiler çok daha hızlı bir şekilde yayılabilir, bu bilgiler daha kolay erişilebilir. Belirli bir süre kısıtlaması yoktur. Ayrıca küresel erişime sahiptir (Wilk ve diğerleri, 2018, s. 99).

Tüketicilerin bağlılığı günümüzde gelişen haberleşme teknolojileri ile birlikte çoğunlukla sanal çevrimiçi platformlarda, networking sitelerinde, çevrim içi topluluklarda, bloglarda, alışveriş sitelerinde olmakla birlikte (Smith ve diğerleri, 2012), marka avukatlığının çevrimiçi boyutuna yeterince dikkat verilmediği görülmektedir (Parrott & Danbury, 2015).

Tüketiciler çevrimiçi marka avukatlığını, "kullanıcı tarafından üretilen içerik" (KÜİ) vasıtasıyla çevrimiçi kanallarda yürütürler (Smith ve diğerleri, 2012).

Keller'a göre "tüketicilerin öncelikle iyi markaları iyi arkadaşlarla buluşturan ve dolayısıyla marka ve şirketlerin destekleyicileri olarak düşünülmesi gerektiğini" ifade etmektedir (Keller, 2007, s. 451).

LİTERATÜRDE OÇEVRİMİÇİ MARKA AVUKATLIĞI İLE BENZERLİK GÖSTEREN TANIMLAR

Çevrimiçi Marka Avukatlığı tanımını daha iyi anlayabilmek için literatürde buna benzer tanımları anlamakta fayda vardır.

Bu tanımlardan biri Kullanıcı tarafından üretilen İçerik (User Generated Content)tir. OECD'ye göre kullanıcı tarafından üretilen içerik profesyonel içerik üretim rutini ve uygulamalarının dışında, herkesin erişimine açık web ortamında, ya da belirli bir topluluğun erişimine açık bir şekilde sosyal networking platformlarında belirli bir yaratıcılık uygulanarak üretilen içeriktir (OECD, 2007).

Bir diğer tanım Ürün Avukatlığıdır (Product Advocacy). Bağlı müşteriler ürünler hakkında ağızdan ağıza, bloglarla, kullanıcı tarafından üretilen içerikle markaya katkı sağlar, ürünle ilgili geri bildirimlerle ürün geliştirme sürecine dahil olur ve ürün için bir avukata dönüşür (Sashi, 2012).

Bunlar vb. OBA'ya benzer tanımları içeren örnekler Tablo 2'de gösterilmiştir (Wilk ve diğerleri, 2018, s. 102).

Tablo 2. Çevrimiçi Marka Avukatlığı ile Benzerlik Gösteren Tanımlar

Kavramlar	**Kaynak**
Kullanıcı Tarafından Oluşturulan (marka ile ilgili) İçerik (UGC)	(Cheong ve Morrison 2008, Kaplan ve Haenlein 2010, Smith, Fischer ve Yongjian 2012)
Sosyal ağ (marka) savunuculuğu	(Hausman, Kabadayi ve Price 2014, Wallace, Buil ve De Chernatony 2012)
Sosyal medya (marka) savunuculuğu	(Hoffman ve Fodor 2010, Keylock ve Faulds 2012)
Facebook: marka bağlılığı	(Hausman, Kabadayi ve Price 2014, Coulter ve diğerleri 2012)
Facebook: tavsiyeler ve "beğenme"	(Hausman, Kabadayi ve Price 2014, Lipsman ve diğerleri 2012, Wallace, Buil ve De Chernatony 2012)
Twitter: Öneriler ve "takip et"	(Bulearca ve Bulearca 2010, Chamlertwat ve diğerleri 2012, Smith, Fischer ve Yongjian 2012)
Influencer ve kanaat önderleri tarafından yapılan olumlu çevrimiçi ifadeler	(Booth ve Matic 2011, Leonard 2012)
YouTube: Videolar ve yeni ürün bilgileri yayınlama	(Ferguson 2008, Smith, Fischer ve Yongjian 2012)

Çevrimiçi öneriler	(Cheong ve Morrison 2008, Fagerstrøm ve Ghinea 2011)
Çevrimiçi müşteri marka katılımı	(Brodie ve diğerleri 2013, Hausman, Kabadayi ve Price 2014, Hollebeek, Glynn ve Brodie 2014)
Çevrimiçi marka savunucuları	(Fuggetta 2012, Kirby ve Marsden 2006, Parrott, Danbury ve Kanthavanich 2015)
Markayı etkileyen bloglar	(Chu ve Kamal 2008, Creamer 2005)
Çevrimiçi incelemeler (Ürün/marka ile ilgili)	(Karakaya ve Barnes 2010, Park ve Kim 2009)
eWOM avukatlığı	(Cheung, Lee ve Rabjohn 2008, Chu ve Kim 2011, Ferguson 2008, Hennig-Thurau ve diğerleri 2004, Yap, Soetarto ve Sweeney 2013)
Tüketiciden tüketiciye (C2C) marka ile ilgili iletişim	(Adjei, Noble ve Noble 2010, Bagozzi ve Dholakia 2006, Keylock ve Faulds 2012)

(Wilk ve diğerleri, 2018, s. 102).

Çevrimiçi marka avukatlığının dört temel boyutundan söz etmek mümkündür. Bunlar; marka savunması, marka pozitifliği, marka bilgi paylaşımı ve sanal pozitif ifade şeklinde sıralanabilir (Wilk ve diğerleri, 2020, s. 423):

Marka savunması; başkaları onu küçümsediğinde markayı savunma, başkaları onun için olumsuz konuştuğunda marka için ayağa kalkma, başkaları marka hakkında olumsuz konuştuğunda marka hakkında konuşma, başkalarını markayı satın almaya ikna etmeye çalışma gibi faktörleri içermektedir.

Marka pozitifliği; marka hakkında olumlu şeyler söyleme, markanın iyi yönleri hakkında konuşma, performansından memnun olduğunu belirtme, markanın harika olduğunu söyleme, markaya olan düşkünlüğünü ifade etme gibi faktörlerden oluşur.

Marka bilgi paylaşımı; marka için yaklaşan promosyonlar ve mevcut indirimler hakkında ayrıntılar sağlama, marka hakkında fiyat, mağaza konumu, mevcut indirimler gibi konularda ek ayrıntılar sağlama, markanın neden diğer markalardan daha iyi olduğu hakkında uzun açıklamalar yapma gibi öğelerden oluşur.

Sanal pozitif ifade ise; suratlar veya göz kırpmalar gibi ifadeler veya emojiler paylaşma, görsel semboller kullanma gibi öğelerden oluşur.

KİŞİLİK KAVRAMI

Literatürde kişiliğe dair birçok tanım bulunmaktadır. Kişilik kelimesinin kökü, Latincede "persona" kelimesinden gelmektedir. "Persona" kelimesi, klasik Roma tiyatrosundaki kişilerin canlandırdıkları karakterlerin özelliklere göre yüzlerine taktıkları maske anlamına gelmekte olup, bu kelime ile karakterler arasındaki farklılıklar vurgulanmaktadır. Gerçek hayatta da ilişkide bulunulan kişiler, tıpkı bir tiyatro seyircisi gibi, insanları takınmış olduğu maskelere göre tanımaktadır (Yücel, 2020, s. 15).

Literatürde yer alan, kişiliğe ait tanımların bir kısmına aşağıda er verilmiştir:

Farklı koşullar altında gerçekleştirilen eylemlere açıklama getiren kalıcı, duygusal, bireyler arası, deneyimsel, davranışsal ve motivasyonel tarzlardır (McCrae & Costa, 1989).

Zaman içinde değişmeyen, kişinin duygusal, davranışsal ve bilişsel biçimlerini belirleyen, psikolojik temelli özellikleri işaret ederek bireylerin kim olduğunu ifade eden faktörlerdir (Mount ve diğerleri, 2005).

Bireylerarası farklılıklara dayanan duyguların, düşüncelerin, yeteneklerin, huyların oluşturduğu fonksiyonel bir bütündür (Köknel, 2005, s. 23, akt; Yurtsever, 2009, s. 3).

Bireylerin sürekli olarak yapmış olduğu düşünme, hissetme ve harekete geçme eylemlerini kapsayan bir sistemdir (Costa & McCrae, 1995)

Kalıtımsal, çevresel, fiziksel ve zihinsel özelliklerle etkileşimli ve nispeten bu özelliklerinin de bir sonucu olan, belli ölçüde özgün ve tutarlı duygu, düşünce ve davranış kalıbıdır (Özsoy & Yıldız, 2013, s. 3).

Bazı araştırmacılar ise kişilik özelliklerini, insanların sergilemiş olduğu davranışların temel açıklayıcısı olarak nitelendirmektedir (Jadin ve diğerleri, 2013).

Kişiliği tanımlayan bazı özellikler şu şekilde özetlenebilir (Özsoy & Yıldız, 2013):

- Kişilik, dinamiktir. Kişiliğin tutarlı olması dinamiklik prensibi ile çelişmemekte olup dinamiklikten kasıt çevresel koşullara bağlı olarak değişkenlik gösterebilmesidir.
- Kişilik, bir bireyi diğer bireylerden ayırt etmeye yarar. Kişiler, farklı bilgi ve birikimlere sahip oldukları için olayları değişik biçimlerde yorumlayabilmekte, bu durum kişiler arası farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.
- Kişilik, tutarlıdır. Kişiliğin tutarlı olması, kişiliğin değişmeyeceği anlamı taşımamakta olup burada anlatılmak istenen sık bir değişimin yaşanmayacağıdır.
- Kişilik; kalıtsal, çevresel vb. gibi birçok faktör tarafından etkilenmektedir.

BEŞ FAKTÖRLÜ KİŞİLİK MODELİ (BIG FIVE)

70 Yıllık bir araştırma geçmişine sahip olan Beş Faktör Kişilik modeli, sözlüklerde kişiliği tanımlayan kelimelerin üzerinde çalışılması sonucunda meydan gelmiştir. Ayrıca bu model birçok ülke ve kültürde de uygulama alanı ve destek bulmuştur (Somer ve diğerleri, 2002).

Kişiliği beş faktörle açıklayan bu modelinin geliştirmesine yönelik çalışmalar 1960 yılında başlamış, 1980 ve 1990 yıllarına gelindiğinde bu çalışmalar hız kazanmıştır. Araştırmacılar Beş Faktör Kişilik modelinin, kişiliği açıklamada en iyi yaklaşımlardan biri olduğu üzerine uzlaşma sağlamaktadır (Taggar ve diğerleri, 1999).

Bu modelde kişilik yapısı, “uyumluluk”, “dışadönüklük”, “nevrotiklik”, “özdisiplin” ve “gelişime açıklık” boyutlarıyla açıklanmaktadır (Costa & McCrae, 1995).

Nevrotiklik (Duygusal Tutarlılık)

Duygusal tutarsızlık, Nörotisizm olarak da adlandırılmakta olup, kişilerin; kaygılı, güvensiz, sinirli olma gibi kişiliğe ait alt özellikleri vurgulanmaktadır (Somer ve diğerleri, 2002, s. 24).

Nevrotizm düzeyi yüksek olan bireyler duygusal dengesizlik yaşamakta ve endişe, korku, suçluluk, üzüntü, öfke, utanç ve iğrenme özellikleri göstermektedirler. Öte yandan, nevrotikliği

düşük olan bireyler, duygusal olarak dengeli, soğukkanlı, rahat olmakta ve sakinlik özellikleri sergilemektedirler. Buna ek olarak, stresli durumlarla sinirlenmeden başa çıkma olasılıkları daha yüksek olurken, nevrotikliği yüksek olan bireylerin dürtülerini kontrol etme ve stresle başa çıkma olasılıkları daha düşük olmaktadır (Bruck & Allen, 2003, s. 461).

Dışa Dönüklük

Dışa dönüklük kişilik boyutu ile kişilerin; hayat dolu, insanlarla birlikte olmayı sevme, konuşkan, girişken ve sosyal olma gibi kişiliğe ait alt özellikleri vurgulanmaktadır. Eğlenceyi sevme, liderlik, insanlarla birlikte olmayı sevme, istekli olma ve arkadaşça davranma gibi özellikler dışa dönüklük faktörünü temsil etmektedir (Somer ve diğerleri, 2002, s. 23).

Uyumluluk (Yumuşak Başlılık)

Uyumluluk, Beş Faktörlü kişilik modeli içerisinde kişilerin insancıl yönünü temsil eden bir boyuttur (Digman, 1990). Uyumluluk kişilik boyutu ile kişilerin; dürüstlük, kural sever, tevazu ve merhametli olma gibi kişiliğe ait alt özellikleri vurgulanmaktadır. Uyumluluğu yüksek olan bireyler fedakâr, insanları seven ve sosyal kişilerdir (Somer ve diğerleri, 2002). Uyumluluğu düşük olan bireyler, başkalarına karşı düşmanlık beslemekte olup kin tutarlar. Ayrıca başkalarını kıskanırlar ve bencildirler (Digman, 1990).

Öz Disiplin (Öz Denetim)

Öz disiplin, kişilik boyutu ile kişilerin; yeterlilik, düzen, titizlik, başarı çabası, tedbirli olma gibi kişiliğe ait alt özellikleri vurgulanmaktadır (Somer ve diğerleri, 2002).

Gelişime Açıklık

Gelişime Açıklık, kişilik boyutu ile kişilerin; yaratıcı, soyut düşünebilme, orijinal, hayal gücü kuvvetli, açık fikirli, yenilik sever olma gibi kişiliğe ait alt özellikleri vurgulanmaktadır (Somer ve diğerleri, 2002).

Tablo 3'te beş faktörlü kişilik modelinde açıklanan boyutların özellikleri detaylı olarak anlatılmaktadır (Demirkan, 2006, s. 64).

Tablo 3. Beş Faktörlü Kişilik Modelindeki Kişilik Boyutlarının Temel Özellikleri

Düşük Puan Özellikleri	**Faktör Adı**			**Yüksek Puan Özellikleri**
Mesafeli, ciddi, dikkat çekmeyen, yalnızlığı seven, kararlarını başkalarına dayandırmayan	**İçedönük**	**DIŞA DÖNÜKLÜK (D)**	**Dışa Dönük**	Canlı, girişken, sosyal, hareketli, coşkulu, rahat, doğal, iyimser
İnsanlara güvenmeyen, iş birliğinden çok yarışmaya eğilimli,	**Dik başlı**	**YUMUŞAK BAŞLILIK / GEÇİMLİLİK (Y)**	**Yumuşak Başlı**	Çatışmadan kaçınan, hassas, merhametli, geçimli, sakin,

bağımsız, mücadeleci, uyanık, tepkisel, şüpheci, kendini düşünen				insanlara güvenen, İşbirliğine yatkın
Esnek, plansız, çabuk karar veren, fevri, kurallara çok bağlı olmayan	**Düşük Öz Denetim**	**ÖZ DENETİM / SORUMLULUK (ÖD)**	**Yüksek Öz Denetim**	Düzenli, planlı, amaçlı, kararlı, temkinli, tedbirli, sorumluluk sahibi
Kendine güvenli, engellerle başa çıkmada etkili, sakin, uyumlu, telaşsız	**Tutarlı Duygusal Durum**	**DUYGUSAL TUTARSIZLIK (DT)**	**Değişken Duygusal Durum**	Hassas, duygusal, endişeli, gergin, dirençsiz, fevri
Muhafazakar, yeniliğe dirençli, ince düşünmeyen, ilgi alanları sınırlı, geleneksel	**Somut Pratik**	**GELŞİME AÇIKLIK (GA)**	**Gelişime Açık**	Analitik düşünen, duyarlı, ilgi alanları geniş, yeniliğe açık, yaratıcı

Kaynak: (Demirkan, 2006, s. 64)

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE ÇEVRİMİÇİ MARKA AVUKATLIĞI BENZERİ TANIMLAR İLE İLİŞKİSİ

Kişilik özelliklerinin marka avukatlığı benzeri değişkenlerle ilişkisini inceleyen araştırmalar vardır. Örneğin kişilik özelliklerinin tüketici etkileşimi ile ilgisi çalışılmış, Facebook davranışları ile (beğenme ve yorum yapma) kişilik özelliklerinin ilişkisi irdelenmiş, üç kişilik özelliği ile beğenme ve yorum yapma arasında doğrudan bir ilişki tespit edilmiştir (Kabadayi & Price, 2014, s. 203).

Kişilik özelliklerinin çevrimiçi müşteri etkileşimi üzerine etkisini bulan başka çalışmalar da mevcuttur. İçe dönüklük / dışa dönüklük, uyumluluk, vicdanlılık, deneyime açıklık, faaliyete ihtiyaç duyma, öğrenme ihtiyacı ve fedakarlık olarak adlandırılan kişilik özellikleri doğrudan müşteri etkileşimi ile bağlantılıdır. Kişilik özellikleri çevrimiçi tüketici etkileşiminin öncülüdür (Marbach ve diğerleri, 2016, s. 518).

Anastasiesi ve Dospinescu (2018) çalışmalarında, kişilik özellikleri ile ağızdan ağıza iletişim arasında bir ilişkinin olup olmadığını analiz etmişlerdir. Yapmış oldukları çalışmalar neticesinde çevrimiçi ortamlarda olumlu ağızdan ağıza iletişimi sağlayan insanların en önemli özelliklerinin dışa dönüklük ve deneyime açıklık olduğunu belirlemişlerdir. Dışa dönük insanlar coşkulu ve her zaman heyecan arayan kişiler olduklarından mutluluk, iyimserlik ve coşku ileten bir imaja sahip marka hakkında konuşmaya istekli olacaklardır. Öte yandan markanın arkasında benzersiz, özgün, alışılmadık bir hikaye geliştirilebilirse dışa dönük insanlar bu markalardan etkilenebilecektir. Çünkü deneyime açıklığı yüksek insanlar meraklı, sıra dışı fikirlere açık ve yeniliğe duyarlıdır (Anastasiesi & Dospinescu, 2018, s. 11).

METODOLOJİ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günümüzde markaların sadık müşterilere sahip olmak kadar kendileri hakkında olumlu ağızdan ağıza iletişim yapacak savunuculara da ihtiyaçları vardır. Özellikle son yıllarda internet kullanımının yaygınlaşması ve çevrimiçi ortamlarda harcanan sürenin uzamasıyla birlikte

markaların pazarlama faaliyetlerini daha çok bu ortamlara yönlendirdiği bilinen bir gerçektir. Bu nedenle, tüketicilerin de bu ortamlarda takip edilmesi, marka yararına yapacakları faaliyetlerin motive edilmesi önem kazanmaktadır.

Bahsedilen bu nedenlerden ötürü bu araştırma markalar için oldukça önemli olan konuların başında gelen marka avukatlığına odaklanmakta ve kişilik özelliklerinin çevrimiçi marka avukatlığı üzerindeki etkisinin belirlenmesini temel almaktadır.

İşletmeler için marka avukatı yaratmak oldukça önemli ama zor bir süreçtir. Bu bağlamda, hangi unsurların bu süreçte markalara yararlı olacağının belirlenmesi değer arz etmektedir. Bunun yanında, hangi kişilik özelliklerine sahip müşterilerin nasıl davranacaklarının belirlenmesi bu alanda strateji geliştirmek ve öncelikli faaliyetleri belirlemek açısından faydalı olacaktır. Bu nedenle, bu çalışma kişilik özelliklerinin çevrimiçi marka avukatlığı üzerindeki etkisini belirlemeye odaklanmıştır.

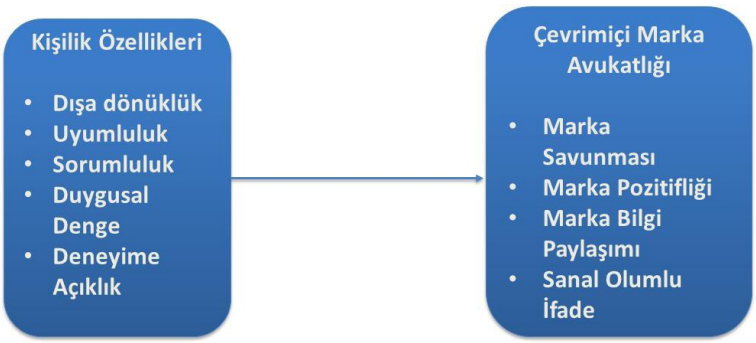
Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamı akıllı telefon sahipliği bulunan, çevrimiçi ortamlardan faydalanan ve Türkiye'de yaşayan bireyler olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Belirlenen amaç doğrultusunda oluşturulan araştırma modeli iki değişkenden oluşmaktadır. Bunlar; kişilik özellikleri ve çevrimiçi marka avukatlığıdır. Yapılan literatür taramasına göre, kişilik özellikleri dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal denge ve deneyime açıklık alt boyutlarından; çevrimiçi marka avukatlığı ise; marka savunması, marka pozitifliği, marka bilgi paylaşımı ve sanal olumlu ifade boyutlarından meydana gelmektedir. İlgili model Şekil 1'de özetlenmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma modeline dayanarak oluşturulan hipotezleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

H_1: Kişilik özelliklerinden a) Dışa dönüklüğün b) Uyumluluğun c) Sorumluluğun d) Duygusal dengenin e) Deneyime Açıklığın çevrimiçi marka savunması üzerinde olumlu etkisi vardır.

H_2: Kişilik özelliklerinden a) Dışa dönüklüğün b) Uyumluluğun c) Sorumluluğun d) Duygusal dengenin e) Deneyime Açıklığın çevrimiçi marka pozitifliği üzerinde olumlu etkisi vardır.

H_3: Kişilik özelliklerinden a) Dışa dönüklüğün b) Uyumluluğun c) Sorumluluğun d) Duygusal dengenin e) Deneyime Açıklığın çevrimiçi marka bilgi paylaşımı üzerinde olumlu etkisi vardır.

H_4: Kişilik özelliklerinden a) Dışa dönüklüğün b) Uyumluluğun c) Sorumluluğun d) Duygusal dengenin e) Deneyime Açıklığın sanal olumlu ifade bırakma üzerinde olumlu etkisi vardır.

Araştırmanın Anakütlesi ve Örnek Kütlesi

Araştırmanın anakütlesini akıllı telefon sahibi olan, Internet kullanan, Türkiye'de yalayan bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnek kütlesini ise, bu anakütleden kolayda örnekleme yöntemiyle ulaşılan 435 kişi oluşturmaktadır.

Veri Toplama Yönetimi

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak çevrimiçi anket yöntemi tercih edilmiştir. Bu bağlamda, Google anket platformundan faydalanılmıştır. Hazırlanan anket üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde beşli kişilik envanterini ölçmek amacıyla Goldberg (1992)'den alınan 35 soru ifadesi yer almaktadır. İkinci bölümde Wilk (2020)'den alınan ve çevrim içi marka avukatlığını ölçmek için kullanılan 18 soru bulunmaktadır. Son bölümde ise; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir durumu, meslek gibi demografik sorular yer almaktadır.

Araştırmada yer alan ölçeklerin hepsi İngilizce kaynaklardan alınmıştır. Çeviriden kaynaklanan hataların önüne geçebilmek amacıyla ters çeviri yönteminden yararlanılmıştır.

Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra anket formu 25 kişi üzerinde test edilerek bir pilot çalışma yapılmıştır. Pilot çalışma neticesinde bazı cümleler sadeleştirilerek anlaşılması kolay şekilde düzenlenmiştir.

Pilot çalışma neticesinde oluşturulan ve son hali verilen anket formu kullanılarak 20 Mart 2022 – 15 Nisan 2022 tarihleri arasında veri toplanmıştır.

Araştırmanın Kısıtları

Araştırmada kolayda örnekleme yönteminin kullanılması sonuçların genelleştirilebilirliği açısından bir kısıt teşkil etmektedir.

Anakütle olarak Türkiye'de yaşayan bireyler belirlenmiş olsa da örnek kütle belirli illerde yaşayan bireyler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Veri Analizi ve Bulgular

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemleri olarak sayı, yüzde, ortalama, standart sapma kullanılmıştır. Hipotezlerin test edilmesi amacıyla ise; korelasyon ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır.

Katılımcıların Demografik Profili

Araştırmaya katılanların %52'si yani 226'sı kadın; %48'i erkektir. Diğer bir ifadeyle araştırmaya 209 erkek katılımcı iştirak etmiştir.

Katılımcıların yaşları 15 ile 63 arasında değişmektedir. Yaş ortalaması ise; 30,5'tur.

Katılımcıların %3'ü lise, %41'i lisans, %14'ü önlisans, %28'i yüksek lisans ve %14'ü doktora mezunudur.

Ankete katılanların %22'si kamu, %35'i özel sektörde çalışmaktadır. Katılımcıların %3'ü serbest meslek sahibi olduğunu, %2'si esnaf, %2'si ev hanımı, %32's, öğrenci, %3'ü işsiz ve %1'i emekli olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların %22,1'i geliri olmadığını beyan etmiştir. %13,9'u asgari ücret ile geçindiğini, %12,2'si 4500-6500 TL arasında; %9,7'si 6501- 8500 TL arasında; %8,3'ü 8501-10.500 TL arasında; %11,5'i 10.501- 12500 TL arasında; %6,2'si 12.501- 14.500 TL arasında geliri olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %15,9'u ise; 14.501 TL'den daha fazla geliri olduğunu belirtmiştir.

Ankete katılanların akıllı telefon sahiplik oranlarına bakıldığında şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Katılımcıların %41,6'sı Iphone, %27,6'sı Samsung, %9'u Huawei, %3'ü Oppo, %16,1'i Xiomi, %1,4'ü General Mobile, %1,1'i LG, %0,2'si Vestel marka telefon kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Faktör Analizi Sonuçları

a) Çevrimiçi Marka Avukatlığına İlişkin Faktör Analizi

Veri setinin faktör analizine uygunluğu KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) testi ile, ölçekteki soruların birbiriyle yeterli düzeyde korelasyonunun bulunup bulunmadığı ise, Barlett Küresellik Testi ile (Barlett's test of Sphericity) incelenmiştir. Buna göre; çevrimiçi marka avukatlığına ilişkin gerçekleştirilen faktör analizi değerleri; KMO= 0,933; Barlett Testi= 0,05 şeklindedir. Bu durum, hem veri setinin faktör analizine uygunluğunu hem de ölçekteki soruların birbiri ile korelasyonunun uygunluğuna dikkati çekmektedir.

Yapılan faktör analizine ilişkin detaylı veriye aşağıdaki Tablo 4'ten ulaşmak mümkündür.

Tablo 4. Çevrimiçi Marka Avukatlığına İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Boyut	Madde	Faktör Yükü	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha
Çevrimiçi Marka Savunması (Özdeğer= 10,043)	Kullandığım cep telefonu markası hakkında online ortamlarda olumsuz konuşulduğunda hemen marka için savunmaya geçerim	0,848	55,792	0,952
	Online ortamlarda birinin kullandığım cep telefonu markası hakkında kötü konuştuğunu duyarsam markayı savunurum.	0,834		
	Kullandığım cep telefonu markası hakkında online ortamlarda başkaları olumsuz konuştuğunda marka hakkında olumlu konuşurum	0,797		
	Kullandığım cep telefonu markasını online ortamlarda başkaları küçümsediğinde savunurum	0,785		
	Online ortamlarda başkalarını kullandığım cep telefonu markasını satın almaya ikna etmeye çalışırım.	0,644		
Çevrimiçi Marka Pozitifliği (Özdeğer= 1,936)	Online ortamlarda, kullandığım cep telefonu markası hakkında olumlu konuşurum	0,871	10,756	0,942
	Online ortamlarda, kullandığım cep telefonu markasının performansından memnun olduğumu belirtirim	0,868		
	Online ortamlarda, kullandığım cep telefonu markası hakkında olumlu şeyler söylerim	0,831		
	Online ortamlarda, kullandığım cep telefonu markasının harika olduğunu söylerim	0,659		
	Online ortamlarda, kullandığım cep telefonu markasına olan düşkünlüğümü ifade ederim.	0,570		
Çevrimiçi Marka Bilgi Paylaşımı (Özdeğer= 1,380)	Online ortamlarda, kullandığım cep telefonu markası için mevcut veya yaklaşan promosyonlar (indirimler) hakkında bilgi paylaşırım	0,857	7,665	0,895
	Online ortamlarda, kullandığım cep telefonu markası hakkında ek ayrıntılar veririm. (ör. fiyat, mağaza konumları, indirimlerin mevcudiyeti veya bir web sitesine bağlantı)	0,837		
	Online ortamlarda, kullandığım cep telefonu markası için yaklaşmakta olan promosyonlar ve mevcut indirimler hakkında çevreme ayrıntılı bilgi veririm.	0,827		
	[Online ortamlarda, kullandığım cep telefonu markasının neden diğer markalardan daha iyi olduğuna dair uzun açıklamalar yaparım.	0,684		
Sanal Olumlu ifade (Özdeğer= 1,123)	Kullandığım cep telefonu markasından online ortamlarda bahsederken gülen surat veya mutluluk gibi olumlu ifadeler veya emojiler kullanırım.	0,878	6,238	0,891
	Kullandığım cep telefonu markasından online ortamlarda bahsederken suratlar veya göz kırpmaları gibi ifadeler veya emojiler kullanırım.	0,870		
	Kullandığım cep telefonu markasından online ortamlarda bahsederken görsel semboller kullanırım (örneğin ifade, emoji, ünlem veya büyük harf)	0,869		

Çevrimiçi marka avukatlığına ilişkin yapılan faktör analizi sonucunda değişken; literatürdekine paralel olarak dört faktör altında toplanmıştır. Bu faktörler çevrimiçi marka savunması, çevrimiçi marka pozitifliği, çevrimiçi marka bilgi paylaşımı ve sanal olumlu ifadedir. Dört faktör toplam varyansın %80,452'sini açıklamaktadır. Boyutların cronbach alpha içsel tutarlılık değerlerinin hepsi %89'un üzerindedir. Bu da yüksek düzeyde güvenilirliğe işaret etmektedir.

b) Kişilik Özelliklerine İlişkin Faktör Analizi

Buna göre; kişilik özelliklerine ilişkin gerçekleştirilen faktör analizi değerleri; KMO= 0,974; Barlett Testi= 0,00 şeklindedir. Bu durum, hem veri setinin faktör analizine uygunluğunu hem de ölçekteki soruların birbiri ile korelasyonunun uygunluğuna dikkati çekmektedir.

Yapılan faktör analizine ilişkin detaylı veriye aşağıdaki Tablo 5'ten ulaşmak mümkündür.

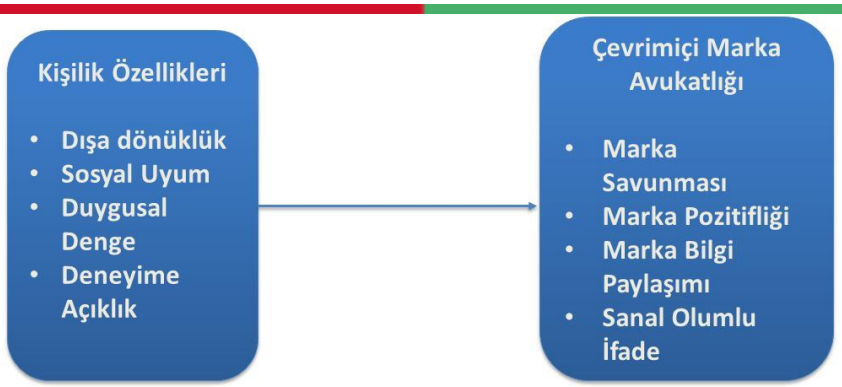
Tablo 5. Kişilik Özelliklerine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Boyut	Madde	Faktör Yükü	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha
Sosyal Uyum (Özdeğer= 19,253)	Özenli biriyimdir	0,787	60, 167	0,933
	Uyumlu biriyimdir	0,781		
	Güvenilir biriyimdir.	0,777		
	Sorumluluk sahibi biriyimdir	0,765		
	Bencil olmayan, özverili biriyimdir.	0,760		
	Düzenli biriyimdir.	0,749		
	Titiz biriyimdir	0,740		
	Kibar, nazik biriyimdir.	0,738		
	Cömert biriyimdir.	0,699		
	İşbirliği yapan biriyimdir.	0,680		
	Çalışkan biriyimdir.	0,575		
	Pratik biriyimdir.	0,506		
Dışa dönüklük (Özdeğer= 1, 981)	Konuşkan biriyimdir	0,805	6,190	0,912
	Aktif biriyimdir	0,795		
	Enerjik biriyimdir	0,783		
	Dışa dönük biriyimdir	0,723		
	Cesur biriyimdir.	0,707		
	Kendime çok güvenen biriyimdir.	0,703		
	Maceracı biriyimdir.	0,637		
Deneyime açıklık (Özdeğer= 1,417)	Yaratıcı biriyimdir.	0,750	4,428	0,886
	Hayal gücü kuvvetli biriyimdir.	0,744		
	Araştırmayı seven meraklı biriyimdir.	0,681		
	Çözüm üretebilen analitik biriyimdir.	0,624		
	Çok yönlü biriyimdir.	0,577		
	Akıllı ve zeki biriyimdir.	0,561		
Duygusal Denge (Özdeğer= 1, 052)	Rahat biriyimdir.	0,716	3,288	0,882
	Heyecanlanmayan biriyimdir.	0,701		
	Sakin biriyimdir.	0,620		
	Huzurlu biriyimdir.	0,615		

Kişilik özelliklerine ilişkin yapılan faktör analizi sonucunda literatürdekinden farklı olarak beş boyut yerine dört boyut elde edilmiştir. Oluşan faktörler; sosyal uyum, dışa dönüklük, deneyime açıklık, ve duygusal dengedir. Faktör analizinde uyumluluk ve sorumluluk boyutları birleşmiş ve sosyal uyum faktörü olarak isimlendirilmiştir. Faktörler toplam varyansın %74,073'ünü açıklamaktadır. Boyutların Cronbach alpha içsel tutarlılık değerlerinin hepsi %88'in üzerindedir. Bu da yüksek düzeyde güvenilirliğe işaret etmektedir.

Yapılan faktör analizleri sonucunda farklı faktör boyutlarının çıkması sebebiyle önerilen araştırma modeli ve hipotezler revize edilmiştir. Faktör analizi sonucunda oluşan araştırma modeli ve hipotezler şu şekildedir:

Şekil 2: Faktör Analizi Sonucu Güncellenen Araştırma Modeli

Güncellenen araştırma modeline göre düzenlenen araştırma hipotezleri şu şekilde özetlenmiştir:

H_1: Kişilik özelliklerinden a) Dışa dönüklüğün b) Sosyal uyumun c) Duygusal dengenin d) Deneyime Açıklığın **çevrimiçi marka savunması** üzerinde olumlu etkisi vardır.

H_2: Kişilik özelliklerinden a) Dışa dönüklüğün b) Sosyal uyumun c) Duygusal dengenin d) Deneyime Açıklığın **çevrimiçi marka pozitifliği** üzerinde olumlu etkisi vardır.

H_3: Kişilik özelliklerinden a) Dışa dönüklüğün b) Sosyal uyumun c) Duygusal dengenin d) Deneyime Açıklığın **çevrimiçi marka bilgi paylaşımı** üzerinde olumlu etkisi vardır.

H_4: Kişilik özelliklerinden a) Dışa dönüklüğün b) Sosyal uyumun c) Duygusal dengenin d) Deneyime Açıklığın **sanal olumlu ifade bırakma** üzerinde olumlu etkisi vardır.

Hipotez Testlerine İlişkin Yapılan Analiz Sonuçları

Hipotez testleri için yapılacak regresyon analizinden önce bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla pearson korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin çok yüksek çıkması çoklu bağıntı açısından problem teşkil etmektedir. Ancak **Tablo 6'da** görüleceği gibi; bağımsız değişkenler olan sosyal uyum, dışadönüklük, deneyime açıklık ve duygusal denge boyutlarının birbirleriyle ilişkilerinin hepsi %70'ın altındadır. Bu da çoklu bağıntı olmadığının göstergelerinden biridir.

Tablo 6: Korelasyon Analizi Sonuçları

Correlations

		SosyalUyum	Disadonukluk	Deneyimeacik lik	Duygusalden ge	Markasavunu culugu	markapoz	bilgipay	sanalifade
SosyalUyum	Pearson Correlation	1	,649**	,539**	,593**	,167**	,321**	,183**	,187**
	Sig. (2-tailed)		,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	N	435	435	435	435	435	435	435	435
Disadonukluk	Pearson Correlation	,649**	1	,570**	,462**	,183**	,323**	,176**	,165**
	Sig. (2-tailed)	,000		,000	,000	,000	,000	,000	,001
	N	435	435	435	435	435	435	435	435
Deneyimeaciklik	Pearson Correlation	,539**	,570**	1	,563**	,166**	,310**	,195**	,172**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000		,000	,001	,000	,000	,000
	N	435	435	435	435	435	435	435	435
Duygusaldenge	Pearson Correlation	,593**	,462**	,563**	1	,153**	,266**	,176**	,138**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000		,001	,000	,000	,004
	N	435	435	435	435	435	435	435	435
Markasavunuculugu	Pearson Correlation	,167**	,183**	,166**	,153**	1	,668**	,576**	,470**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,001	,001		,000	,000	,000
	N	435	435	435	435	435	435	435	435
markapoz	Pearson Correlation	,321**	,323**	,310**	,266**	,668**	1	,599**	,555**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000		,000	,000
	N	435	435	435	435	435	435	435	435
bilgipay	Pearson Correlation	,183**	,176**	,195**	,176**	,576**	,599**	1	,610**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	,000		,000
	N	435	435	435	435	435	435	435	435
sanalifade	Pearson Correlation	,187**	,165**	,172**	,138**	,470**	,555**	,610**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,001	,000	,004	,000	,000	,000	
	N	435	435	435	435	435	435	435	435

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Kişilik özelliklerinden sosyal uyum, dışa dön, deneyime açıklık ve duygusal dengenin marka savunuculuğu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizine göre; bağımsız değişkenlerin hepsinin marka savunuculuğu üzerinde anlamlı etkisi bulunmaktadır. Ancak beklenenin aksine sosyal uyumun, etkisi negatif çıkmıştır. Beta sayılarına bakıldığında; bağımsız değişkenlerden marka savunuculuğunu en çok etkileyen değişkenin; deneyime açıklık ve duygusal denge olduğu görülmektedir onu, sosyal uyum ve dışa dönüklük takip etmektedir.

Regresyon modelinin açıklayıcılığına ilişkin değerler incelendiğinde, R=0,511; R^2=0,478; Adjusted R^2= 0,488 olduğu gözlemlenmektedir. Buna göre, bağımsız değişkenler marka savunuculuğunu yaklaşık olarak %48 oranında açıklamaktadır. Belirtilen değerler Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Hipotez testleri- Regresyon Analizi -1

Bağımlı Değişken: Marka Savunuculuğu		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.	Çoklu Bağıntı İstatistikleri	
		B	Std. Hata	Beta			Tolerans	VIF
	Sabit	,445	,145		443	,0323		
	Sosyal Uyum	-,212	,037	-,165	-6,195	,000	,443	1,256
	Dışa dönüklük	,332	,044	,112	4,945	,000	,451	2,346
	Deneyime Açıklık	,211	,029	,239	8,131	,000	,687	1,455
	Duygusal Denge	,224	,036	,212	6,185	,000	,691	1, 327

Sosyal uyumun negatif etkisi sebebiyle H_1 kısmen kabul edilmiştir.

Kişilik özelliklerinden sosyal uyum, dışa dönüklük, deneyime açıklık ve duygusal dengenin marka pozitifliği üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizine göre; bağımsız değişkenlerin hepsinin marka savunuculuğu üzerinde anlamlı etkisi bulunmaktadır. Beta kat sayılarına bakıldığında; bağımsız değişkenlerden marka pozitifliğini en çok etkileyen değişkenin; sosyal uyum, deneyime açıklık, dışa dönüklük ve duygusal denge olduğu görülmektedir.

Regresyon modelinin açıklayıcılığına ilişkin değerler incelendiğinde, R=0,310; R^2=0,289; Adjusted R^2= 0,290 olduğu gözlemlenmektedir. Buna göre, bağımsız değişkenler marka pozitifliğini yaklaşık olarak %29 oranında açıklamaktadır. Regresyon analizine ilişkin bulgular **Tablo 8'de** özetlenmektedir.

Tablo 8. Hipotez testleri- Regresyon Analizi-2

Bağımlı Değişken: Marka Pozitifliği		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.	Çoklu Bağıntı İstatistikleri	
		B	Std. Hata	Beta			Tolerans	VIF
	Sabit	,567	,1215		335	,0546		
	Sosyal Uyum	,212	,034	,340	3,555	,001	,213	1,465
	Dışa dönüklük	,112	,052	,218	3,488	,002	,344	1,278
	Deneyime Açıklık	,297	,021	,283	3,591	,000	,442	1,782
	Duygusal Denge	,236	,038	,210	2,456	,000	,686	1, 387

Buna göre, **H_2** kabul edilmiştir.

Kişilik özelliklerinden sosyal uyum, dışa dönüklük, deneyime açıklık ve duygusal dengenin marka bilgi paylaşımı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizine göre; bağımsız değişkenlerin hepsinin marka bilgi paylaşımı üzerinde anlamlı etkisi bulunmaktadır. Beta kat sayılarına bakıldığında; bağımsız değişkenlerden marka bilgi paylaşımını en çok etkileyen değişkenin; sosyal uyum, duygusal denge, deneyime açıklık ve dışa dönüklük olduğu görülmektedir.

Regresyon modelinin açıklayıcılığına ilişkin değerler incelendiğinde, R=0,420; R^2=0,389; Adjusted R^2= 0,390 olduğu gözlemlenmektedir. Buna göre, bağımsız değişkenler marka pozitifliğini yaklaşık olarak %39 oranında açıklamaktadır. Regresyon analizine ilişkin bulgular **Tablo 9'da** özetlenmektedir.

Tablo 9. **Hipotez testleri- Regresyon Analizi-3**

Bağımlı Değişken: Marka Bilgi Paylaşımı		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.	Çoklu Bağıntı İstatistikleri	
		B	Std. Hata	Beta			Tolerans	VIF
	Sabit	,437	,1673		378	,01467		
	Sosyal Uyum	,316	,054	,333	3,289	,000	,216	1,345
	Dışa dönüklük	,433	,022	,212	3,429	,021	,321	1,270
	Deneyime Açıklık	,256	,031	,289	3,278	,000	,336	1,265
	Duygusal Denge	,216	,027	,291	2,179	,001	,661	1, 332

Yapılan testlere göre, H_3 kabul edilmiştir.

Kişilik özelliklerinden sosyal uyum, dışa dönüklük, deneyime açıklık ve duygusal dengenin sanal ifade bırakma üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizine göre; bağımsız değişkenlerin hiçbirinin sanal ifade bırakma üzerinde anlamlı bir etkisi görülmemiştir. Bu bağlamda H_4 reddedilmiştir. Hipotez testine ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 10'da özetlenmektedir.

Tablo 10: Hipotez testleri- Regresyon Analizi-4

Bağımlı Değişken: Sanal ifade bırakma		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.	Çoklu Bağıntı İstatistikleri	
		B	Std. Hata	Beta			Tolerans	VIF
	Sabit	1,422	,278		5,116	,000		
	Sosyal Uyum	,151	,126	,113	1,194	,233	,251	3,988
	Dışa dönüklük	,062	,102	,048	,613	,540	,371	2,699
	Deneyime Açıklık	,024	,124	,019	,195	,845	,245	4,090
	Duygusal Denge	,054	,083	,039	,657	,512	,634	1,578

Regresyon analizleri özetlendiğinde, H_2 ve H_3'ün kabul edildiği, H_1'in kısmen kabul edildiği ve H_4'ün reddedildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma, son yılların önemli konularından biri olan marka avukatlığına odaklanmıştır. Bu bağlamda, kişilik özelliklerinin çevrimiçi marka avukatlığı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, kişilik özelliklerinin çoğunun çevrim içi marka avukatlığı boyutları üzerindeki anlamlı etkisi desteklenmiştir.

Araştırmanın sonuçları ilgili literatüre bu iki değişkeni birlikte incelemesi sebebiyle katkı sağlayabilir niteliktedir. Uygulama açısından bakıldığında ise; marka yöneticilerine, uygulayıcılara ışık tutabilir sonuçlara ulaşıldığını söylemek mümkün olmaktadır. Örneğin; markaların sadık müşteriden de öte olan marka avukatlığını motive edebilmesi için stratejilerini farklı kişilik özelliklerindeki müşteriler için farklılaşmasının onlara fayda sağlayabileceğini

araştırma sonuçlarına bakarak söylemek mümkün olmaktadır. Bunun yanı sıra, müşteri segmentasyonu yapılırken kişilik özelliklerinin dikkate alınması faydalı olabilecektir. Ayrıca markaların segmentasyon, marka stratejileri, marka avukatlığı yaratma süreci vb. alanlarda öncelikli müşterileri belirlemeleri açısından da kişilik özelliklerinin etkilerini göz önünde bulundurmaları yararlı olabilecektir.

KAYNAKÇA

Anastasiesi, B., & Dospinescu, N. (2018). A model of the relationships between the Big Five personality traits and the motivations to deliver word-of-mouth online. *PSIHOLOGIJA, OnlineFirst*, 1-12. https://doi.org/https://doi.org/10.2298/PSI161114006A

Bruck, C., & Allen, T. (2003). The relationship between big five personality traits, negative affectivity, type A behavior, and work–family conflictq. *Journal of Vocational Behavior, 63*, 457-472. https://doi.org/10.1016/S0001-8791(02)00040-4

Costa, P., & McCrae, R. (1995). Domains and Facets: Hierarchical Personality Assessment Using the Revised NEO Personality Inventory. *Journal of Personality Assessment, 64*(1), 21-50.

Demirkan, S. (2006). Özel sektörldeki yöneticilerin ve çalışanların bağlanma stilleri, kontrol odağı, iş doyumu ve beş faktör kişilik özelliklerinin araştırılması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji (Sosyal Psikoloji) Anabilim Dalı Yüksek LİSans Tezi*.

Digman, J. (1990). Personality Structure: Emergence of the Five-Factor Model. *Annu. Rev. Psychol, 41*, 417-440.

Goldberg, L. (1992). The Development of Markers for the big-five factor structure. Psychological assessment, 4(1), 26-42.

Jadin, T., Gnambs, T., & Batinic, B. (2013). Personality traits and knowledge sharing in online communities. *Computers in Human Behavior, 29*(1), 210-216.

Jillapalli, R. K., & Wilcox, J. (2010). Professor Brand Advocacy: Do Brand Relationships Matter? *Journal of Marketing Education, 32*(3), 328-340. https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0273475310380880

Jones, T., & Taylor, S. (2007). The conceptual domain of service loyalty: how many dimensions? *Journal of Services Marketing, 21*(1), 36-51. https://doi.org/10.1108/08876040710726284

Kabadayi, S., & Price, K. (2014). Consumer – brand engagement on Facebook: liking and commenting behaviors. *Journal of Research in Interactive Marketing, 8*(3), 203-223. https://doi.org/10.1108/JRIM-12-2013-0081

Keller, E. (2007). Unleashing the Power of Word of Mouth: Creating Brand Advocacy to Drive Growth. *Journal of Advertising Research, 47*(4), 448-452. https://doi.org/10.2501/S0021849907070468

Köknel, Ö. (2005). *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik.* Altın Kitaplar Yayınevi.

Lorenzon, A., & Pilotti, L. (2008). Consumer receptiveness in the development of a holistic communication strategy: trust, advocacy and brand ecology . *Innovative Marketing, 4*(1), 16-28.

Marbach, J., Lages, C., & Nunan, D. (2016). Who are you and what do you value? Investigating the role of personality traits and customer-perceived value in online customer engagement. *Journal of Marketing Management, 322*(5-6), 502-525.

McCrae, R., & Costa, P. (1989). Reinterpreting the Myers-Briggs Type Indicator From the Perspective of the Five-Factor Model of Personality. *Journal of Personality, 57*(1), 17-40.

Mount, M., Barrick, M., Scullen, S., & Rounds, J. (2005). Higher-Order Dimensions of the Big Five Personality Traits and the Big Six Vocational İnterest Types. *Personnel Psychology, 58*, 447-478.

OECD. (2007). Participative Web and User-Created Content Web 2.0 Wikis and Social Networking. Organisation for Economic Co-Operation and Development.

Özsoy, E., & Yıldız, G. (2013). Kişilik Kavramının Örgütler Açısından Önemi: Bir Literatür Taraması. *şletme Bilimi Dergisi, 1*(2), 1-12.

Park, C., & Macinnis, D. . (2006). What's In and What's Out: Questions on the Boundaries of the Attitude Construct. *Journal of Consumer Research , 33*, 16-18.

Parrott, G., & Danbury, A. (2015). Online behaviour of luxury fashion brand advocates. *Journal of Fashion Marketing and Management, 19*(4), 360-383. https://doi.org/10.1108/JFMM-09-2014-0069

Sashi, C. (2012). Customer engagement, buyer-seller relationships, and social media. *Management Decision, 50*(2), 253-272. https://doi.org/10.1108/00251741211203551

Smith, A., Fischer, E., & Yongjian, C. (2012). How Does Brand-related User-generated Content Differ across YouTube, Facebook, and Twitter? *Journal of Interactive Marketing, 26*, 102-113.

Somer, O., Korkmaz, M., & Tatar, A. (2002). Beş Faktör Kişilik Envanteri'nin Geliştirilmesi-I: Ölçek ve Alt Ölçeklerin Oluşturulması. *Türk Psikoloji Dergisi, 17*(49), 21-33.

Taggar, S., Hacket, R., & Saha, S. (1999). Leadership emergence in autonomous work teams: Antecedents and outcomes. *Personnel Psychology, 52*(4), 899-926. https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1999.tb00184.x

Wilk, V., Harrigan, P., & Soutar, G. (2018). Navigating Online Brand Advocacy (OBA): An Exploratory Analysis. *Journal of Marketing Theory and Practice, 26*(1-2), 99-116. https://doi.org/https://doi.org/10.1080/10696679.2017.1389246

Wilk, V., Soutar, G., & Harrigan, P. (2020). Online brand advocacy (OBA): the development of a multiple item scale. *Journal of Product & Brand Management, 29*(4), 415-429.

Yurtsever, H. (2009). Kişilik Özelliklerinin Stres Düzeyine Etkisi ve Stresle Başa Çıkma Yolları: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı İnsan Kaynakları Programı Yüksek Lisans Tezi*.

Yücel, E. (2020). Beş Eksenli Kişilik Analizi Modeline Göre Ahmet Ümit'in Polisiye Romanlarında Suçlular. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi*.

AZERBAYCAN DİALEKTOLOJİ LÜĞETİ'NDE YER ALAN YER VE MEKÂN ADLARININ SÖZ VARLIĞI AÇISINDAN TAŞIDIĞI ARKAİK İZLER

Archaic Traces Carrıed By The Locaiıon and Space Names in the Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti

Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN

ORCID ID: 0000-0002-3908-9204

Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, skyalcin23@gmail.com

ÖZET

Dil bilim, dilin genel ve özel niteliklerini araştıran, dilin sorunlarına yönelen, diller arasındaki ortaklıkları ve farklılıkları inceleyen, kendi içerisinde farklı dallara ayrılan ve birçok bilim dalı ve disiplinle ilişki içerisinde olan geniş bir alandır. Dil bilimin en önemli alt dallarından birini ise yer adları bilimi oluşturmaktadır.

Yer/mekân adları, dil bilimsel çalışmaların önemli bir bölümünü oluşturmakla beraber; geçmişe ışık tutması ve toplumların kültürel yapısını ortaya koyması açısından üzerinde en çok çalışılan alanlardan biri haline gelmiştir. Bu alanla ilgili olarak en dikkat çekici özelliklerden birini yer/mekân adlarındaki arkaik izler oluşturmaktadır.

"Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti"nde yer alan tüm yer/mekân adlarındaki arkaik unsurların ortaya çıkarılması maksadıyla hazırlanan eldeki çalışmada, *Yalçın ve Çakmak (2021) tarafından hazırlanan "*Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti"ndeki Yer ve *Mekân Adları" başlıklı araştırmada* tespit edilmiş olan 505 yer/mekân adı incelenerek söz varlığı açısından taşıdığı arkaik izler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti, yer/mekân adları, arkaik izler, söz varlığı.

ABSTRACT

Linguistics is a broad field that investigates the general and special features of language, deals with language problems, examines the commonalities and differences between languages, is divided into different branches within itself, and is in relation with many disciplines and disciplines. One of the most important sub-branches of linguistics is the science of place names.

Although location/space names constitute an important part of linguistic studies; It has become one of the most studied areas in terms of shedding light on the past and revealing the cultural structure of societies. One of the most striking features of this area is the archaic traces in location/space names.

In the present study, which was prepared to reveal the archaic elements in all location/space names in the Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti, 505 location/space names were determined in the research titled & quot; Location and space Names in the Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti" prepared by Yalçın and Çakmak (2021). In this study, archaic traces will be tried to be determined in terms of vocabulary.

Key words: Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti, location and space names, archaic traces, vocabulary.

GİRİŞ

İnsanoğlu, dış dünyada ilişkili olduğu her şeye ve özellikle de yaşadığı çevreye, doğaya ve dini inançları gereği kutsal kabul ettiği yerler gibi birçok yere adlar vererek bildirişimin kolaylaşmasını ve daha da anlamlı hâle gelmesini sağlamıştır.

Ad, insanlığın yaratılışı kadar eski bir terimdir. Adlar, insanın toplumsal, kültürel ve sosyal kazanımlarından biridir. Ad, bireyin toplum içerisinde yer bulmasının, kişilik kazanmasının ilk adımı olduğu gibi verildiği yere veya eşyaya da kimlik kazandıran ve onu insan için var eden önemli bir unsurdur (Alkaya, 2001: 1; Yalçın ve Çeçen, 2020: 11).

Dil, her şeyiyle birlikte var olduğu toplumun özelliklerini, ruhunu taşır; o toplumun karakterini yansıtır ve toplumu temsil eder (Buran, 2016: 5). Bu yönüyledir ki "söz"ün bütünüyle toplumu sembolize ettiği anlayışı her dönemde hâkim anlayış olmuştur (Kök, 2019: 257). Öyle ki evrendeki varlıkları birçok açıdan belirten ve onları farklılaştıran şeylerden en önemlisi olan adlar aynı zamanda toplumun tarihsel, kültürel ve sosyal özelliklerini de yansıtmaktadır.

Toplumların yerleşme ve kültür tarihinin aydınlatılmasında kişi, yer ve coğrafya adlandırmaları önemli kaynak malzemelerdir (Kök, 2004: 2036). Toplumun tarihsel, kültürel ve sosyal izlerinin takip edilebildiği en önemli alanlardan biri, adeta dilin laboratuvarı olarak da görülen ağızlardaki adlandırmalardır.

Ad bilim (onomastik), dil bilimin en önemli alanlarından birini oluşturmaktadır. Ad bilimin en önemli alt kollarından birini ise yer adları (toponim) oluşturur. Ad bilimin en önemli alanlarından biri olan yer adları kendi içinde özel yer adları ve özel bir adlandırmaya dayalı olmayan mekân adları olarak ikiye ayrılmaktadır.

Yer/mekân adları, dil bilimsel çalışmaların önemli bir bölümünü oluşturmakla beraber; geçmişe ışık tutması ve toplumların kültürel ve sosyolojik yapılarını ortaya koyması açısından üzerinde en çok çalışılan alanlardan biri hâline gelmiştir. Bu alanla ilgili olarak en dikkat çekici özelliklerden birini yer/mekân adlarındaki arkaik izler oluşturmaktadır. Tarihi kök ve temellere dayandırılan adlandırma boyutundaki bu özellik her alanda olduğu gibi yer/mekân adlarında da karşımızda çıkmaktadır. Azerbaycan Türkçesi ağızlarından hareketle oluşturulmuş olan "Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti"nde yer alan yer/mekân adlarında söz varlığı açısından Türkçenin en eski devirlerine ait çok sayıda arkaik sözcüğün ses, şekil ve anlamsal açıdan eşleşiyor olması oldukça önemlidir.

Bu çalışmanın amacı söz varlığı açısından "Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti"nde yer alan tüm mekân adlarındaki arkaik unsurların ortaya çıkarılmasıdır. "Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti"nde tespit edilen ve özel bir adlandırmaya dayalı olmayan 505 yer/mekân adı incelenerek bu adların söz varlığı açısından taşıdığı arkaik izler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma bu yönüyle yer adları bilimine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

"Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti"ndeki Yer/Mekân Adlarıyla İlgili Arkaik Sözcükler

1. ADL. (I, 3); (Ağdaş, Göyçay, Kürdemir, Mingəçevir): **ağanax**[1] "yayda camışların yatdığı bulanlıq, palçıqlı gölməçə."

DLT. 543-544**: aglak** "boş, ıssız, çorak"; **agla-; aglat-** "boş kalmak, boşaltmak, uzaklaştırmak"; **agna-** "hayvanlar debelenerek kaşınmak"; "**EDPT**. 87; **DTS**. 22: **ağna-** **"**hayvanlar toprakta yatıp yuvarlanmak".

2. ADL. (I, 8); (Dərbənd, Xaçmaz): **ala** "üstünde tovuqlar oturmaq üçün düzəldilən yer[2]".

DLT. 547: **alaçu; EDPT.** 129: **ala:çu, DTS.** 33, **TDES.** 7: **alaçık:** "çadır"; **CC**. 418: **alaçuk** "kulübe, baraka".

3. ADL. (I, 37); (Şeki): **batıx (I)** "çökek"

DLT. 578; **KB.** 65: **batıg** "nehir vb. yerlerin derin yeri, bataklık, çukur".

4. ADL. (I, 43); (Qazax): **bələn (II)** "pusqu yeri"

DLT. 582: **beliñ** "korku, ürkme, korku düşme".

5. ADL. (I, 60); (Laçın): **bozağan**[3] "otsuz yer"

TS. 638: **bor/por** "sürülmemiş, otsuz, pek toprak"; **TDBUÜ.** 177: **bōr** "tebeşir, sarı toprak".

6. ADL. (I, 61); (Qazax): **böex** "axar suyun qarşısı kesilerek emele getirilen gölmeçe[4]"

TS. 663: **böğet, büğet** "su bendi, akar çayda suyun biriktiği çukur yer".

7. ADL. (I, 90); (Bərdə): **çalıx** "otu biçilməmiş yer, kiçik sahə"

DLT. 613: **çalaŋ yir** "çorak, içinde bitki bulunmayan, yanmış gibi siyah yer"

8. ADL. (I, 109); (Balakən): **çorçor** "dəyirman suyunun kənara axıdılması üçün düzəldilən yer"

DLT. 629: **çur çur** "sağma sırasında sütün kaba dökülürken çıkardığı ses, herhangi bir sıvının dökülürken çıkardığı ses".

---

[1] Bu sözcükle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Aysu Ata, (2001). "Derleme Sözlüğü'nde Eski Türkçe Bir Kelime: aġlak". **Türkoloji Dergisi.** C.14. S.1. Ankara. s. 21-27.

[2] Bu sözcük "Halk Ağzından Derleme Sözlüğü"nde çadır, baraka vb. gibi anlamlar kazanmış olmakla birlikte tahta parmaklıklı ağıl, hayvan barınağı şeklinde anlamlar da kazanmıştır. Sözcük, Alaçu biçimiyle DLT'de ve DS'de de görülmektedir: DS. (I, 179; VI, 4415): alacık "1. üzeri dal veya hasırla örtülen çoban evi, tarla, bostan, basit barınak, bağ kulübesi, çardak. 2. çul veya keçeden yapılan çadır."; [krş. DS. (I, 179; VI, 4415): alacıḫ, alacuk, alaçak, alaçık, alaçığ, alaçık, alaçik, alaçuḫ, alaçuk, alançık, alapaçık, alavçuk, alaycık, alayçık, alecük, aleçik, alençik, alevçik, aleyçik, alıcık "1. üzeri dal veya hasırla örtülen çoban evi, tarla, bostan, basit barınak, bağ kulübesi, çardak. 2. çul veya keçeden yapılan çadır."; DS. (I, 175): alaca, alaçı "tahta parmaklıklı ağıl, hapishane"].

[3] "Boz" sözcüğü için Tietze ve Eren boz/bor biçiminde madde başı vermiş ve z'leşme (zetasizm) ile boz biçimine geçtiği konusunda Sevortyan ile aynı fikirde olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Nesrin Bayraktar, "Boz ve Kır Renk Adlarının Kavram, Anlam ve Biçim Boyutu Üzerine", **İnternational Journal of Central Asian Studies,** 2009, V. 13. s. 101-121.

[4] Bu sözcük "Halk Ağzından Derleme Sözlüğü"nde su birikintisi, gölet, havuz, bataklık vb. anlamlarıyla ve benzer fonetik şekilleriyle bulunmaktadır: DS. (I, 763): böğet "1. su birikintisi, gölcük, bataklık. 3. taştan veya balçıktan yapılan ve içinde su biriktirilen havuz."; DS. (I, 763): böet, böğenti, bölet, böne, böñet, bövet, böyet, buğenti, buğet, bügenti, büğek, büğenti, büğet, bünet, büvet, büyet "1. su birikintisi, gölcük, bataklık. 3. taştan veya balçıktan yapılan ve içinde su biriktirilen havuz."; DS. (I, 758): böget, bölet, böned, bönet "1. ırmağın en derin yeri. 3. havuz. 4. gölün derin yeri."; DS. (I, 758): bögetlik "suyun toplandığı çukur"]

9. **ADL.** (I, 119); (Bakı, Kürdəmir, Oğuz): **dalda (I)** “gizli, məxfi yer”; **ADL.** (I, 119); (Bankı, Füzuli, Göyçay,Kürdəmir, Qax, Mingəçevir): **dalda (II), daldalığ** “külək, yağış, gün tutmayan yer”; **ADL.** (I, 119); (Balakən): **dalda (III)** “eyvan”.

TS. 983-1248: **dalda/dulda** “gölge, saye”.

10. **ADL.** (I, 146); (Ağdam): **dişğarı** “bayır, çöl”

ETG. 297: **taşkaru** “dışarı”.

11. **ADL.** (I, 153); (Borçalı, Gədəbəy, Qazax): **dö:r** “2. toyda gelinin oturması üçün yer. 3.evin arxa tərəfi”

DLT. 896: **tȫr** “evin baş kısmı, itibarlı yeri”.

12. **ADL.** (I, 265); (Cəbrayıl, Meğri, Zəngilan): **kağ** “qışda qoyun ve quzuların saxlandığı üstörtülü yer”; **ADL.** (I, 265); (Şərur): **kağa** “mağara”.

DLT. 677: **kak** “çukurdaki su birikintisi”**; DLT.** 732: **kowı**[5] “içi boş”; **kovuk** “içi boş olan şey”.

13. **ADL.** (I, 291); (Balakən, Qax, Zaqatala): **kuvul** “mağara”

DLT. 732: **kowı** “içi boş”; **kovuk** “içi boş olan şey”.

14. **ADL.** (I, 284); (Çəmbərək, Şərur): **kom** “qoyun-quzu salınan yer”

TSKBS. 432: **kom** “Orta Türkçede ağıl, ahır”.

15. **ADL.** (I, 293); (Astara, Lənkəran, Masallı): **küm (I)** “evin üstü”; **ADL.** (I, 293); (Cəlilabad): **küm (II)** “barama qurdu bəsləmək üçün qarğıdan hörülmüş üstüörtülü yer”

TSKBS. 432: **kom** “Orta Türkçede ağıl, ahır”.

16. **ADL.** (I, 298); (Ağcabədi, Ağdam, Bakı, Basarkeçər, Bərdə, Biləsuvar, Cəbrayıl, Cəlilabad, İmişli, Kürdəmir, Qarakilsə, Laçın, Meğri, Ordubad, Saatlı, Salyan, Şəmkir, Tovuz, Zəngilan, Zərdab): **küz** “quzu saxlanılan üstüörtülü yer”; **ADL.** (I, 298); (Oğuz): **küzmek (II)** “körpə quzu və ya buzov üçün tövlədə düzəldilmiş xüsusi yer”; **ADL.** (I, 298); (Əli Bayramlı, Gədəbəy, Qazax); **küzü** “quzu saxlanılan yer”.

ETG. 286: **küzet-** “muhafaza etmek, gözetmek”; **küzet** “nöbet zamanı, bekçi, karakol”.

17. **ADL.** (I, 314); (Basarkeçər, Daşkəsən, Gədəbəy, Hamamlı, Qarakilsə, Qazax): **qaş** “dağın təpənin hündür yeri”

KB. 226: **kaş** “ön, yamaç, tepe”.

18. **ADL.** (II, 436); (Cəlilabad): **öri** “xüsusi otlaq, tək-tək adamların öz həyvanının otardığı yer”; **ADL.** (II, 436); (Qazax): **örənd** “mal-qaranın gündəlik otladığı yer, sahə”.

DLT. 789: **ör-** “hayvanlar merraya sürülüp çıkmak, geceleyin otlamak”.

19. **ADL.** (II, 462); (Şəmkir): **pükürəm** “otluq (yer)”

[5] **DLT.** 732: **kowı** “içi boş”; **kovuk** “içi boş olan şey” şeklinde geçen sözcüğün yine **DLT.** 677: **kak** “çukurdaki su birikintisi”olarak geçen sözcükten **kak > kağ > kow > kov** biçiminde geliştiği düşünülmelidir.

YY. 198: **bük** "orman"; **TS.** 738: **bük** "sık çalılık, fundalık"; **DLT**. 606: **bük** "sık ağaçlık, çalılık"; **UY.** 212: **bükegük**[6] "yeri tam olarak belirlenemeyen yer adlarından biri".

20. **ADL.** (II, 476); (Bakı): **saya** "suda dayaz yer".

YY. 210: **say** "çakıl taşı"; **DLT.** 811: **sāy** "taşlık yer"; **KB.** 384: **say** "çakıl".

21. **ADL.** (II, 477); (Şəki): **seki** "balkon".

DLT. 813: **sekü** "seki".

22. **ADL.** (II, 519); (Mingəçevir): **şar-şar** "şəlalə"; **ADL.** (II, 540); (Bolnisi): **şurnay** "şəlalə"; **ADL.** (II, 529); (Ağdərə): **şırnov "**kiçik şəlalə"; **ADL.** (II, 529); (Ağdərə, Şəmkir): **şırran "**şəlalə"; **ADL.** (II, 529); (Füzuli, Şuşa): **şirran "**şəlalə"; **ADL.** (II, 536); (Şəmkir): **şornax "**şəlalə".

DLT. 845: **şar şur** "yağmurun şiddetli ve gürültülü yağarken çıkardığı ses, sıvıların gürültülü sesi".

23. **ADL.** (II, 603); (Goranboy): **üy (I); ADL.** (I, 263); (Qarakilse): **iv (II)** "arx".

KB. 507: **üyük** "sulak yer, bataklık"; **DLT.** 794: **öyük** "bataklık kumu"; **öyük-** "ayak kuma gömülmek, batmak".

24. **ADL.** (II, 623); (Yerevan): **yar** "suyun yuyub apardığı yer, sahil".

UY. 194: **yar** "ırmak".

25. **ADL.** (II, 625); (Kəlbəcər): **yasdı**[7] "çökək yer".

DLT. 955: **yarsgag** "dağ vb. yerdeki kaygan yer".

26. **ADL.** (II, 630); (Daşkəsən): **yəlkən** "yeltutan təpəlik".

DLT. 965: **yelin** "bol rüzgâr esen yer".

SONUÇ

"Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti"nde tespit edilen ve özel bir adlandırmaya dayalı olmayan 505 yer/mekân adının incelenerek bu adların söz varlığı açısından taşıdığı arkaik izlerin tespit edilmeye çalışıldığı bu çalışmada, arkaik olarak 26 madde başı arkaik sözcük tespit edilmiştir. Ayrıca tespit edilen 26 madde başı sözcüğün altında onların fonetik çeşitlenmeleri ile madde başı sözcüklerle aynı kökten türediği düşünülen dal köklere de yer verilmiştir.

KAYNAKLAR

ALKAYA, E. (2001). "Tatar Türklerinin Kullandığı Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C. 11, s.1-25.

ARAT, R. R. (1979). ***Kutadgu Bilig III,*** (Haz. Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul, **(KB).**

ARGUNŞAH, M. ve GÜNER, G. (2015). ***Codex Cumanicus***, Kesit Yayınları, İstanbul. **(CC.)**

[6] Aydın (2018: 121), bu sözcüğün bük "sık ağaçlık, orman" sözcüğüne +AgU kolektif ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtmiştir.

[7] Bu sözcük benzer şekilde Halk Ağzından Derlemeler Sözlüğü'nde DS. (VI. 4194): **yasgam** "dağ yamacı"; DS. (VI. 4196): **yaskam, yaslam, yaslama (III)** "eğimli yer" anlamlarıyla da geçmektedir.

ATA, A. (2001). "Derleme Sözlüğü'nde Eski Türkçe Bir Kelime: ağlak", **Türkoloji Dergisi**, C.14, S.1, Ankara, s. 21-27.

AYDIN, E. (2015). ***Yenisey Yazıtları***, Kömen Yayınları, Konya, **(YY).**

AYDIN, E. (2018). ***Uygur Yazıtları***, Bilge-Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, **(UY).**

Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti I. (2010). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara **(ADL-I).**

Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti II. (2003). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara **(ADL-II).**

BAYRAKTAR, N. (2009) "Boz ve Kır Renk Adlarının Kavram, Anlam ve Biçim Boyutu Üzerine", **İnternational Journal of Central Asian Studies,** V. 13, s. 101-121.

BURAN, A. (2016). "Dil-İnsan-Kimlik İlişkisi", **Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu**, Bartın Üniversitesi, C II, s.391-394.

CLAUSON, Sir G. (1972). ***An Etymological Dictionary Of Pre Thirteenth-Century Turkish***, Oxford University Press, London, **(EDPT).**

ERCİLASUN, A. B. ve AKKOYUNLU, Ziyat. (2018). ***Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin),*** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, **(DLT).**

EREN, H. (1999). ***Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü***, Ankara, **(TDES).**

GABAİN, A. V. (2003). ***Eski Türkçenin Grameri,*** (Çev: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, **(ETG).**

GÜLENSOY, T. (2018). ***Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü,*** Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, **(TSKBS).**

KÖK, A. (2019). ***Türklerin Entelektüel Mirası Kutadgu Bilig (Devlet: Adalet, Kut, Töre)***, Kesit Yayınları, İstanbul.

NADALYAEV, V. M., NASİLOV, D. M., TENİŞEV, E. R., ŞÇERBAK, A. M. (1969). **Drevnetyurskiy Slovar**, Leningrad, **(DTS).**

Tarama Sözlüğü. (2019). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, **(TS).**

TEKİN, T. (1995). ***Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler***, Simurg Yayınları, İstanbul, **(TDBUÜ).**

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (I-VI Cilt). (2009). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, **(DS).**

YALÇIN, S. K. ve ÇAKMAK, H. (2021). "Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti"ndeki Yer ve Mekân Adları", **Yunus Emre Mehmet Akif Armağanı Türk Dili Araştırmaları-2**, Akçağ Yayınları, Ankara. s. 57-78.

YALÇIN, S. K. ve ÇEÇEN, E. (2020). "Derleme Sözlüğü'ndeki Yeryüzü Şekilleri ve Su Kaynaklarına Ait Mekân Adları Üzerine Değerlendirme", **Türkoloji (**Ahmet Yesevi Üniversitesi-Kazakistan), No 5 (103), Eylül-Ekim, s. 9-21.

BİR HAYAT VE SİYASET FELSEFESİ OLARAK TÜRK BİLGELİĞİNİN KÖKLERİ

Prof. Dr. Mehmet ÖNAL

ORCID ID: 0000-0003-0191-8780

İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Battalgazi, Malatya/Türkiye

onal.mehmet@inonu.edu.tr,

GİRİŞ:

Bu çalışmanın ana tezi milletlerin hayat felsefeler ve buna bağlı olarak sürdüre geldikleri siyaset felsefelerinin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu ve bir milletin mayasını kaybetmediği müddetçe onun ayırıcı bir vasfı olarak hayat felsefesinin varlığını sürdürebileceği iddiasıdır. Bu çalışmada, bahse konu olan bu iddia zamanla "Türk Töresi" adını alarak ete kemiğe bürünen Türk Bilgelik Geleneği üzerinden ispat edilmeye çalışılacaktır. Bu yüzden Türk milletinin hayat ve siyaset felsefesini tek tek filozof ya da düşünürlerin kendi bireysel fikirleriyle oluşturduğu düşüncelerden ziyade Türk milletinin kadim tecrübe ve düşüncesinde aramak gerekir diyoruz. Buradan hareketle, Türk Hayat ve Siyaset Felsefesini anlamak ve ana hatlarıyla ortaya koyabilmek için tek tek düşünür ve filozofların görüşlerine yönelmekten çok, kadim bilgelik geleneğine ve onun taşıyıcısı olarak da tarihe, kültürel unsurlara ve haliyle klasik kaynaklara bakmak gerekecektir. Eski Türk Kitabeleri başta olmak üzere, Türk Töresini temsil eden klasik temel kaynaklara dayanarak hazırlanan bu bildiride Türk Milletinin çok güçlü bir hayat ve siyaset felsefelerine sahip olduğunu ve bu bilincin günümüzde onların muhayyilesinde hala canlı kanlı varlığını sürdürdüğünü temellendirmeye çalışacağız.

John McKenzi'ye göre, bütün medeniyetlerde karşımıza çıkan, yazılı ya da sözlü bilgelik gelenekleri aslında ilk önce bir inanç temelinde kurulur. Ancak bu ilk aşama henüz bir bilgelik geleneği değil, toplumun kolektif tecrübesidir. Bilgelik, işte bu kolektif tecrübe ile şekillenen bilgi üzerine düşünmek ve bunu hayat açısından kullanışlı hale getirmekle başlar. (1967:1-9). Öyleyse, başta bilgeler olmak üzere, filozof ve düşünürler tam bu noktada devreye girerek milletlerin bilinçaltlarında hükmünü sürdüren, ait oldukları toplumun hayat ve siyaset felsefesini besleyen görüş ve düşüncelerini beyan etmeye başlarlar. Hatta bunlardan bazıları zaman zaman kendi milletlerinin gelenek ve kültürüne karşı çıkan görüşler öne sürseler dahi yine de beslendikleri temel dayanak kendi kültür ve düşünce kaynaklarıdır. Bu yüzden, önce kadim medeniyetlerde bilgeliğin üzerine inşa edildiği bu inanç temelinde şekillenen kolektif bilgi öbeklerinin ortaya çıkarılması, sonra da bunun mayalamış olduğu bilgelik geleneğinin ve temel töresel unsurların ortaya konması gerekmektedir. Nitekim bir milleti millet yapan temel değerler bu bilgelik geleneği ve kadim törelerin mayaladığı bilinçte temellenir. Bu yüzden milletlerin hayat ve siyaset felsefeleri bu sınırlar içinde ele alınıp değerlendirilmelidir.

Öyleyse Türklerde bilgeliğinin köklerini bulmak için mümkün olduğu kadar geriye giderek kadim Türk düşünce ve kültür tarihinin inanç köklerini, kolektif tecrübesini ve bunun üzerine inşa edilen Türk töresini ortaya çıkarmak gerekecektir. Bunun en kestirme yolu bazı klasik kaynakları ve bilinen Türk bilgelerini tanımaktan geçer. Bu temel klasik kaynaklar üzerinden Türk bilgelik geleneğini ve hayat felsefesini tespit etmek mümkündür. Öyleyse öncelikli olarak en eski kayıtlardan olan Türk Kitabelerini tetkik etmek sonra da üretilen destanlar ve Dede Korkut Kitabı gibi kültür ve düşünce tarihinin temel kaynaklarını araştırmak gerekir. Ancak

bundan önce böylesi bir çalışma açısından hayati öneme sahip "Türk Töresi" ve "bilgelik" gibi temel kavramların tetkik edilmesi şarttır.

Bilinen bütün medeniyetlerde yazılı ya da sözlü bir bilgelik geleneği mevcuttur. Bu geleneklerin tarihin karanlık yanından günümüze doğru sözlü ya da pratik hayat tarzı transferleri şeklinde gelmiş olduğu görülmektedir. Mısır, Mezopotamya, Hint, Çin, Yunan, Arap, İran ve Türk medeniyetlerinde bu gelenek aynı zamanda sonradan bir literatüre de dönüşmüştür. Bu bilgelik geleneği, bundan 2500 yıl kadar önce Antik Yunan'da din ve mitolojiyle olan bağını azaltarak ve zamanla tamamen koparak felsefeye evirilecektir. Kadim hikmet geleneğinin çağdaş savunucularından biri olan René Guénon felsefenin "hikmet sevgisi" anlamına gelmesinden hareketle, onun insanı hikmete götürebileceğinin zannedildiğini ancak bunun ciddi bir yanılgı doğurduğunu, hatta bu yanılgının hikmetin anlamı hususunda günümüze kadar ulaşan bir olumsuz anlamaya neden olduğunu bildirmiştir. Ona göre, bu süreç insanı hikmete ulaştıracağı kabul edilen felsefenin yaygınlaşmasını doğurmuş ve böylece, dindışı bir beşer etkinliği olan felsefenin gitgide hikmetin yerine kullanılmasının yolu açılmıştır. (4: 55-65).

Guénon'un bahsettiği bu hikmetten felsefeye geçiş bizleri milletlerin ortak hafızasında varlığını sürdüren bilgelik gelenekleri ve törelerini takip etmek yerine, o milletlerin yetiştirdiği tek tek filozofların görüşlerini takip etmeye yöneltmiş ve bunun sonucu olarak da milletlerin muhayyilesinde ve günlük hayat tarzlarında derinden varlığını sürdüren bilgelik gelenek ve töresini görmekten alıkoymuştur. Bu duyarlılıkla Türk Milletinin hayat ve siyaset felsefesini araştırmaya koyulabiliriz. Mehmet Kaplan Türk Milletinin Kültürel Değerleri adlı eserinin bitirirken şu kanaatini paylaşır: "Maziyi şuurlu olarak bilme, eskilerin denemelerinden faydalanma, bize ölçülü olmayı öğretir. Bilhassa yeni olmak isteyenlerin eskiye büyük ihtiyaçları vardır. Genç nesil bu hakikati anlamaya başlamıştır. (2001: 70)

1.Türk Töresi:

Türklerde kadim bilgi ve bilgeliğinin ana dayanağı Türk Töresidir. Bu yüzden olsa gerek, Türkler farklı kavimlerle uzun süre birlikte yaşadıkları halde kendi törelerini bozmadıkları için onlara töresine sıkı sıkıya bağlı anlamında, "Töreli Türk" deniyordu. Fakat bu törenin altında yatan bir bilgelik ve inanç dayanağı olmadan asırlar boyu varlığını sürdürmesi imkânsızdır. Ziya Gökalp törenin anlam olarak kanundan daha geniş bir kaplama sahip olduğunun altını çizer ve onun yazılmamış yasalar ve teamüller ile dini ve ahlaki davranış kalıplarını da içerdiğini belirtir. (2014:21) Bu yüzden bizim önce Türk Bilgeliğinin ana kaynaklarından biri olan Türk Kitabelerine bakmamız icap eder.

Bilge Kağan kitabelerinde geçen "töreye bağlılık" hem ona olan müthiş sarsılmaz güveni, hem de töreyi korumanın gelecek açısından ne kadar büyük bir önem arz ettiğini ifade etmektedir. Hatta kitabenin yazılış amacı ve söylemin özü töreye bağlılıktır. Bir destan ya da şiir formunda değil bir tarih kitabı ve bir milletin silinmez temel karakterini anlatmaya adanmış olan bu Eski Türk Kitabeleri bir bütün olarak ele alındığında, sahici ve samimi bir dille sunulan ve Türklerden başka hiçbir milletin tarihinde bu oranda görülmeyen gerçek kalıcı belgeler olarak karşımıza çıkarlar. Bu yüzden, onların birer kitabe ya da abide olarak adlandırılmaları çok yerindedir. Bu kitabelerde ismi anılan Bilge Tonyukuk ve Bilge Kağan gibi devlet başkanları ve vezirlerinin sıfatının bizzat "Bilge" olması da tesadüf olmasa gerektir. Bu bilgilerin, Türk bilgelik geleneğinin bir hayat ve siyaset felsefesi olarak kabul edilmesi ve Türk soyundan gelen ya da onlarla kader birliği etmiş diğer halkların tek bir millete dönüşebilmesini sağlayan önemli şahsiyetler oldukları açıktır. Bunlar sayesinde töreye dayalı bilgelik geleneğinin sağladığı birlik

ve bütünlüğün ne kadar önemli olduğu kayıtlara geçmiş oluyordu. Yine bunlar sayesinde birlik ve beraberliğin temel kodları kitabelere işlenmiş ve destanlaşmış şekilde günümüze ulaşmıştır. Bu yüzden olsa gerek Erol Güngör Türk kitabeleri ile ilgili şu tespitte bulunur: "Öyle ki, Türk'ün bütün tarihi kaybolsa, sadece Orhun Abidelerine bakarak bu milletin yüksek medeniyetini, devlet kurucu dehasını, ahlak ve faziletini, askeri kahramanlığını, devlet ve kanun anlayışını öğrenmek mümkündür." (1988) Nitekim Kaplan'a göre kültürün özünü teşkil eden değerler, esas itibariyle değişmez tohumlar gibi kendisi gibi varlıklara şekil verirler. (2001: 68)

2. Hikmet (Bilgelik):

Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*'sinde bilgelik yerine kullanılan *hikmet* kelimesi, hakimlik, hakim adamın hâli, akl-ı kâmil ile ilm-i âlî, ne olduğu belli olmayan hakikat, hakikat ve ahlaka yönelik kısa söz olarak tanımlanmaktadır. (2015:464) En Nedîm, *El-Fihrist* adlı eserinde hikmetin (bilgelik) kadim zamanlarda işin ehli olanlardan başkasına öğretilmesinin yasak olduğunu ve bu ilme yatkın olduğu bilinenler dışında kalan kimselere öğretilmediğini bildirmiştir (2017:617). Burada Nedim'in "hikmet ve felsefe" diyerek bu ikisini birbirinden ayırdığını görüyoruz. Ayrıca hikmet ilminin sadece bazı özellikleri ve yetenekleri olanlara öğretilmesi bu ilmin pratik yönünün önemine ve ahlakla olan sıkı ilişkisine işaret eder.

Diğer önemli bir kaynak olan Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lügat't Türk* adlı meşhur sözlüğünde, bilgelik için verilen şiir örneği çok dikkat çekicidir. Nitekim burada da bilgelik ile erdemli olmak arasında sıkı bir bağ kurulmaktadır. Bu başlık altında verilen örnek aynen şöyledir: "Bilge kişiyi iyi tut, onun kelamını dinle, erdemini öğren ve bunu (öğrendiğini) uygula." Ayrıca bu kaynakta "bilge" kelimesinden hemen sonra gelen "bilgelendi" fiilini "er bilgelendi" örneği üzerinden "adam akıllanmış gibi göründü" diye çevirerek, bilgelik ile akıllı davranmak arasında tam bir anlam örtüşmesi olduğuna da işaret edilmiştir. "Bilgelendi" yerine bazen olumsuz bir anlamda "bilimsindi" kelimesinin de kullanıldığını söyleyen Kaşgarlı Mahmut burada "bilgelik" yerine olumsuz anlamda "bilgiçlik" kullanıldığına işaret ederek bilge ile bilgiçlik taslama arasındaki zıtlığa işaret eder. Gökyay *Dem Korkud'un Kitab*'ında bilik kelimesini, bilgi ilim, şuur, dirayet, marifet ve vukuf kelimeleriyle karşılar (Gökyay, 2017: 235)

Divanü Lügat't Türk'te ayrıca "bilig" kelimesi de ele alınmış ve "ilim" olarak çevrilmiştir. Ancak "bilig" aynı zamanda bilgelik (hikmet) karşılığı olarak da kullanılmıştır diyen bu klasik kaynak devamla, "mesela eski bilgeler" derken "bilig" kelimesi kullanılması gerektiğini vurgulayarak, bu anlamda, "*biliglig*" bilgili, zeki ve bilge kişi anlamlarına kullanıldığını ifade etmiştir. Bu şekilde, "*biligsedi*" kelimesi de "hikmete sahip olmayı arzuladı" anlamında kullanılmıştır ki bu Antik Yunan'da "bilgeseverlik" anlamında filozofa karşılık gelmektedir. Demek ki Türklerde 'bilge' ve '*bilig*' benzer ve yakın anlamları ifade etmektedir ve Türk İslam felsefesinde kullanılan hikmet anlamına gelmektedir (2007:188,89; Önal, 1998).

Türk Töresi ve Bilgelik geleneğini sadece kelime anlamları üzerinden değil de Türk İslam düşüncesinin oluşmasında hayati öneme sahip Klasik eserlerin ve kaynakların taranması üzerinden de tespit edilebilir. Böylesi bir çalışmanın sınırlarını aşacağı için biz burada çalışmamızı başta Dede Korkut ve *Kutatgu Bilig* türünden temel kültür ve düşünce kaynaklarına yönelik bazı değerlendirmelerle yetineceğiz.

Türk Kitabelerinden sonra Türklerin hayat ve Siyasete bakışlarının en güzel resmedildiği eser hiç kuşkusuz hayat felsefesi açısından *Dede Korkut Kitabı*, siyaset felsefesi açısından ise *Kutadgu Bilik*'tir. Birer felsefe kitabı olmayan ancak hayata dair bütün unsurları kendi içinde

bir bütünlük taşıyacak şekilde sunan bu iki eser temel klasik kaynakların başında gelmektedir. Her sınıf insana hitap eden bir dille anlatan bu eserler bir yönüyle kitabelerde özet olarak sunulan Türk Bilgelik ve Töresinin ana ilkelerini hayat gerçekliği üzerinden anlaşılır kılan, örneklerle detaylandıran ve bunu karakter oluşumunu sağlayacak derinlikte sunan birer klasik eğitim kaynaklarıdır. Bu yüzden, Türk Hayat ve Siyaset Felsefesinin ana ilkelerinin kendisinden çıkarılacağı temel kaynaklardan ikisi *Dede Korkut Kitabı* ve *Kutadgu Bilig*'dir.

Osmanlı döneminde Türk edebiyatı her ne kadar Arap ve Fars tesirinde kalsa da Türk milletinin mayasını oluşturan kudret iradesi, yaşama sevinci, tabiat sevgisi, kâinatı kucaklayan dini heyecanı onda varlığını sürdürmüştür. (Kaplan, 2001: 69) Türklerin hâkimiyeti ve yönetim sahasına dönüşen Mısır'da 15. yüzyılın sonu 16. Yüzyılın başında yazıldığı tahmin edilen *Tuhfetü'l Memluk* adlı anonim *Siyasetname*'de halkın bir yöneticiye olan ihtiyacı, bedenin başa olan ihtiyacına benzetilerek, "sultanlar olmasaydı insanları birbirlerini yerdi" ifadesi kullanılmaktadır. Devamla, onların görünüşte halka nazaran ayrıcalıklı maişet üstünlüğünün kat kat fazlasını yük olarak omuzlamak zorunda kaldıkları ifade edilmektedir. (2016: 61, 62). Aslında bu anlayış Türk devlet geleneğinin bir yansımasıdır. Türklerde devlet ve onun başı olarak yöneticinin ne kadar önemli olduğunu dile getiren bir atasözü vardır ki bu bilince sahip olan Türkler arasında hiçbir zaman anarşizm taraftar bulamamıştır. Herkesin bildiği ve kritik zamanlarda devletin önemini vurgulayan "ya devlet başa ya kuzgun leşe" atasözü bunun en güzel delilidir. Bu anlamda devlet sadece gücü değil aynı zamanda adaleti de temsil etmektedir. Türk kitabelerinden günümüze kadar gelen süreçte Türklerin halk, ülke, istiklal ve töre (kanun) konusunda hemen hemen hiç değişmez kabullere sahip olması, Durmuş'a göre değişmeyen hükümler oluşturarak kişi hak ve hürriyetlerini güvence altına alan Türk töresine işaret etmektedir. (2012: 93) Yalçın Koç *Anadolu Mayası* adlı kitabında Anadolu mayasının esası cümle varlığın birliği ve kardeşliğidir der ve bu mayanın Yesili (Ahmet Yesevi) ve takipçileri aracılığıyla Anadolu insanının gönlüne çalındığını (2008: 357) söylerken insandaki değişmez özün ilahi kökenine işaret etmektedir. Kaplan "hür ve müstakil yaşama" ve dünyaya hâkim olma iradesi ortaya koymanın Türklerin en belirgin özelliği olduğunu (2001: 5) vurgularken yine onların değişmez millet karakterine işaret etmektedir.

Sonuç olarak, Türkler töresi ve tarihi olan, devlet geleneği çok eski ve güçlü olan bir millettir. Onların bu gücü artık onlarda karakter haline gelmiş ve her biri bir değere dönüşmüş ve onun mayasını oluşturmuş olan değişmez özellikleridir. Bu anlayışa göre, devletin de, dinin de eğitim kurumlarının da bu sağlam karakterin nesilden nesile aktarılmasını sağlamaktan başka bir hedefi yoktur. Bu temel karakterlerin süreklice yaşatılması Türk töresini öğrenme ile yakından ilişkilidir. Bunun için Türk tarihi, kültürü, bilgelik geleneği, destanları ve edebi eserlerinin mutlaka her bir nesle özenle verilmesi gerekmektedir. Bu noktada Türk bilgelik geleneğini bize sunan klasik kaynakların mutlaka bilinmesi şarttır. Türk milletinin hayat ve siyaset felsefesini belirleyen bu kaynaklardan her devir için itinayla tekrar üretilecek yeni bilgelik ürünlerine ihtiyaç vardır. Yeni ve yenilik için bile bu eski ve geleneksel olanın bilinmesi kaçınılmazdır. Türk hayat felsefesi ve Siyaset felsefesi tek tekbireysel eserlerden ziyade bu kadim bilgelik gelenekleri ve kültür eserleri üzerinden araştırılıp ortaya çıkarılmalıdır.

KAYNAKÇA

Dedem Korkud'un Kitabı, (2007), haz. Arhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Durmuş, İlhami (2012), Bilge Kağan Kül Tigin Bilge Tonyukuk, Akçağ, İstanbul.

Gökalp, Z. (2014), Türk Töresi, Ötüken Yayınları.

Guénon, R, (1981), Nefsini Bil, çvr. Mustafa Tahralı, Kubbealtı Akademi Mecmuası, 10/3: 55-65.

Güngör, E., (1988), Tarihte Türkler, Ötüken Yayınları.

Kaplan, M. (2001), Türk Milletinin Kültürel Değerleri, MEB, Ankara.

Koç, Yalçın, (2008), Anadolu Mayası, Cedid Neşriyat,Anlara.

Mahmud el-Kaşgari (2007), Divanü Lügat't Türk, çev. Serap Tuba Yurtsever, Kabalcı.

McKenzie, J. L. (1967), Reflections on Wisdom, Journal of Biblical Literature, (http://www.jstor.org/stabe/3263239 içinde)

Önal, M. (1998), Wisdom and Philosophy in Islamic Thought, (Yayımlanmamış doktora tezi), University of Wales-Lampeter (U. K.).

Önal, M. (2016), Türk Bilgelik Geleneğinin Kökleri ve Ahmet Yesevi'nin Hikmetleri'ne Yansıması, Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmet Yesevi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 2. cilt: 784-805.

Tuhfetü'l Memluk Siyasetname, (2016) (çev. Yakup Kara), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2016.

KLASİK OSMANLI SİSTEMİNDEKİ DEĞİŞİMİN HARİCİ SEBEPLERİ (TARİHSEL VE TOPLUMSAL ZEMİN)

Hüseyinzade Ali Bey's Relationship With Shura-yı Ummah Newspaper And The Ideas Of Council Of Ummah

Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ

ORCID ID: ------

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

cvatandas@nku.edu.tr,

Doç. Dr. Saniye VATANDAŞ

ORCID ID: ------

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Svatandas@nku.edu.tr,

Osmanlı tarihçilerinin büyük çoğunluğu XV. yüzyılın ortalarından XVI. yüzyılın sonlarına kadar devam eden yaklaşık 150 yıllık dönemi, önceki ve sonraki zamanlardan ayırıp *Klasik Osmanlı Dönemi* olarak isimlendirmişlerdir[1]. Bu tanımlamada *Klasik Osmanlı Dönemi*, Osmanlı devlet ve toplumunda egemen olan yasal, siyasal, kültürel, ekonomik ve askerî sistemin en yetkin olduğu yılların ismi olarak anlam kazanmaktadır. Ancak bu aynı zamanda XVI. yüzyılı takiben *Klasik Dönem Osmanlı Sistemi*'nin çözülmeye başlandığının da dolaylı bir şekilde dile getirilişidir. Klasik dönem sonrasındaki sürecin ilk aşamasını teşkil eden XVII. yüzyıl ise klasik dönemde egemen olan Osmanlı sisteminin işleyişinde yaşanan problemlerin güçlü bir şekilde fark edilmeye ve çözüm amaçlı projeler üretilmeye başlandığı bir dönem olarak anlam kazanmıştır. Bu dönemde yer alan ve tarihsel süreç açısından adeta eşik niteliğinde olan iki ayrı olay ise sistemdeki çözülmenin, devlet adamları ve münevverler tarafından açık-seçik görülmeye başlanmasına katkıları açısından oldukça önemlidir. Bunlardan birincisi, askeri açıdan son derece zorluklarla dolu 30-35 yılı takiben imzalanan Zitvatoruk Antlaşmasıdır (1606). Diğeri ise yine askeri açıdan zorluklarla dolu 16 yıl devam eden bir süreci takiben imzalanan Karlofça Antlaşmasıdır (1699). En genel nitelemeyle ifade etmek gerekirse, Zitvatoruk askeri açıdan güç kaybedildiğinin, Karlofça ise askeri açıdan Avrupa devletlerinin orduları karşısında aciz kalındığının Osmanlı tarafından kabulünün belgeleridir. Ve bu durum Osmanlı egemen zihniyetinde son derece önemli bir dönüm noktasını işaret etmektedir. Bazı istisnaları hariç, neredeyse 300-350 yıldır askerî açıdan yenilgi bilmeyen ve özgüvenleri son derece yüksek olan Osmanlı devlet adamları ve münevverleri, artık bu durumun değişmeye başladığının acı gerçeğini güçlü şekilde fark etmeye başladılar.

[1] Bu konuda yapılmış farklı dönemlendirmeler de vardır. Örneğin Mehmet Genç'e göre *Klasik Osmanlı Dönemi*, 1500-1800 yılları arasındaki 300 yılı kapsamaktadır (Genç, Mehmet, 'Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri', *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, İstanbul, 1980, s.175).

Osmanlı devlet adamları, Zitvatoruk antlaşmasını imzalamakla, askeri güçlerinin sınırını kabul etmiş, dolayısıyla Avusturya örneği üzerinden bazı Avrupa devletlerinin orduları karşısında zayıfladıklarını değilse bile takatsiz kaldıklarını diplomatik bir dille itiraf etmiş oldular. Esasen Zitvatoruk sadece bir sonuçtu. Çünkü Zitvatoruk'a uzanan 30-35 yıllık süreç Osmanlı için oldukça zor yıllardı; 1571'de İnebahtı deniz savaşında yenilgiye uğranmış, daha İnebahtı'nın yaralarını saramadan 1578'de patlak veren ve Safevi'ye karşı yürütülen savaş oldukça yıpratıcı olmuş, Safevilerle yapılan antlaşmanın (1590) mürekkebi kurumadan Balkan'lar karışmıştı. Üstelik Balkanlarda savaş devam ederken Safevilerle olan savaş tekrar patlak vermiş (1603), Celali terörü de Anadolu'yu kasıp kavurmaya başlamıştı. Zitvatoruk, bu olumsuz şartların sonucunda imzalanmış ve onun vesilesiyle 30-35 yıldır yaşanan zor zamanlara, geçici bir şekilde de olsa, son verilmek istenmiştir.

Osmanlı devleti, Zitvatoruk antlaşması ile görünüşte herhangi bir şekilde de olsa savaş kaybetmemiş, düşmana toprak vermemiş, fakat ciddi düzeyde itibar kaybına uğramıştır. Zira söz konusu antlaşma ile Macar topraklarından alınan vergiden vazgeçilmiş ve daha da önemlisi Habsburg İmparatorunun Sultan'a denkliği kabul edilmiştir. Fakat çok daha önemlisi, Zitvatoruk ile sonuçlanan sürecin, geçmişte birkaç örneği bulunan dönemlik zafiyetlerden birisi olarak değil de askeri sistemin çözülmeye başladığının somut işareti olarak görülmeye başlanmasıdır. Bu açıdan Hasan Kâfi el-Akhisârî (1544-1616) önemlidir. Hasan Kâfi, Balkanlardaki savaşın bütün şiddetiyle sürdüğü bir zamanda (1596) yazdığı *Usûlü'l- Hikem fi Nizamü'l-Âlem* adlı kitabıyla Osmanlı askeri sisteminin çözülmesine tanıklık ederken, aynı zamanda Avusturya ordusunun kullandığı ateşli silahların savaşın sonucunu tayin edici etkisine dikkat çekerek, Osmanlı için yüzyıllarca devam edecek bir sürecin ilk işaretlerini de vermiştir. Bu, o günün şartlarında askeri alanla sınırlı görülse bile, Avrupa karşısında *geri kalındığını* kabulün ilk ve önemli örneklerinden birisidir.

Osmanlı, geleneksel sistemindeki çözülmenin kapsamlı ve derinlikli hale geldiğini gözler önüne seren ve Karlofça antlaşması ile sonuçlanan süreçte *Kutsal İttifak*'a[2] karşı zorlu bir savaş verdi. 1683'ten 1699'a kadar on altı yıl devam eden dönemdeki savaşlarda Kutsal İttifak'ın orduları karşısında birçok yenilgi yaşandı ve güçsüzlüğün önemli bir göstergesi olarak ilk kez toprak kaybedildi. Bu açıdan Karlofça, Osmanlı için tam bir dönüm noktası oldu[3]. Çünkü Osmanlı devleti Karlofça'ya kadar devam eden yaklaşık 400 yıllık uzun dönemde, yenilmiş taraf olarak, herhangi bir antlaşma yapmak zorunda kalmamıştı. İlk kez Karlofça ile karşı tarafa önemli miktarda toprak terkini kabul etmek zorunda kaldı[4]. Karlofça, yine o günün şartlarında tamamıyla bir askeri yenilginin sonucuydu. Fakat Osmanlı devlet adamları Karlofça'yı mevcut zorluklardan ve sıkışmışlık halinden kurtuluşun aracı olarak gördüler. Antlaşmayı imzalarken

[2] 1683 yılındaki Viyana yenilgisinin ardından Osmanlının güç kaybettiğini gören ve 1684 yılında bir araya gelen Venedik, Lehistan ve Avusturya temsilcileri, Papa XI. Innocent'in desteğiyle, yeni bir haçlı ittifakı oluşturup buna *Kutsal İttifak* ismini verdiler.

[3] 'Nereden bakılırsa bakılsın, bu antlaşma Osmanlılar açısından büyük bir hezimetti ve haklı olarak yüzyıllarca boyunca imparatorluk için en önemli dönüm noktası olarak görüldü. Kayda değer olan, Osmanlıların 1683-1699 seferleri boyunca ordularını dört kez yeniden düzenleyip seferber etmesi, ama savaş meydanında kalıcı bir üstünlük kurmayı başaramamalarıydı' (Aksan, Virginia H., *Kuşatılmış bir İmparatorluk, Osmanlı Harpleri (1700-1870),* s. 21).

[4] 'Antlaşmanın dili, güç dengesindeki değişimi kuvvetle çağrıştıracak şekilde Kutsal Roma İmparatoru ile Osmanlı İmparatorluğu Sultanını 'En Yüce ve En Kudretli Hükümdar ve Hâkim Leopold ile En Yüce ve Osmanlıların ve Asya ve Yunanistan'ın En Kudretli Hükümdarı ve şanlı ataları' olarak betimleyerek, bunun eşitler arasında bir antlaşma olduğunu düşündürüyordu' (Aksan, Virginia H., *Kuşatılmış bir İmparatorluk, Osmanlı Harpleri (1700-1870),* s. 30).

düşüncelerinde bu vardı. Karlofça'nın sağlayacağı çatışmasızlık ortamında güç toplayarak devletin itibarını yeniden tesis edebileceklerine inanıyorlardı. Güçleri yerine gelince hem kaybettikleri toprakları geri almayı ve hem de hırpalanan itibarlarını kurtarmayı umdular[5]. Fakat arzulanan hiçbir şekilde gerçekleşmedi. Kendisini öncelikle askeri alanda ortaya koyan 'çözülme'[6], hızla başka alanlara sıçradı ve mevcut problemler her geçen gün daha da derinleşti. Osmanlı sistemi, yaşanmakta olan problemlerle baş edemez hale geldi ve çözülmeye başladı.

---

[5] 'Gelgelelim, çok daha ilginç olan, antlaşmanın Osmanlıca versiyonunun önsözünde barış için gösterilen gerekçedir. Kullanılan dilde şöyle bir olumsuz yargı vardı: Avusturyalılar, Polonyalılar, Ruslar (Osmanlıların Moskof dedikleri) ve Venediklilerin öylesine güçlü bir şekilde birleştiler ve her yandan, karadan ve denizden Müslüman sınırlara öyle bir saldırdılar ki, onları bölmek ve yenmek olanaksızdı. Düşmanlıklara ara vererek barış talebinde bulunmak, cihadın eş anlamlısı ve bu yüzden de devlet-i aliyye için iyi bir şey olarak yorumlanıyordu. Devlet adamlarının, ulemanın ve sultanın barışa razı gelmesinin nedeni budur, deniyordu. Hukukçular, daha sonraki antlaşmalarda çok kullanılan bir terim olan Müslüman ümmetinin iyiliği (maslahat) gerekçesine dayandırarak, cihad kavramını yasal bir barış durumuna olanak verecek şekilde yeniden yorumluyorlardı. Başka bir deyişle, barış savaşı sürdürmenin başka bir yöntemiydi. Bu gerekçelendirme, Hz Muhammed'in savaşa ve barışa dair Osmanlı eserlerinde bir klişe olarak kullanılan öyküsüne dayandırılarak meşrulaştırılıyordu. M.S. 628'de Hz. Muhammed ile Mekkeliler arasındaki Hudeybiye Antlaşması'nda peygamber, yeni Müslüman cemaatinin hac ibadetini yerine getirebilmesi için Mekke'ye gidebilmesini sağlamak üzere on yıllık bir ateşkes yapmayı kabul etmek zorunda kalmıştı. Sonuçta Muhammed ve cemaati ertesi yıl kente muzafferane bir giriş yaptı. Başka bir deyişle, bu tür ödünler, nihai Müslüman zaferine giden yolda sadece geçici bir durak anlamına geliyordu' (Aksan, *Kuşatılmış bir İmparatorluk, Osmanlı Harpleri (1700-1870),* s. 32).

[6] *Değişim*, bir olgunun önceye ait bir zamandaki mevcut hali ile sonraki bir zamanda eriştiği hali arasındaki farklılığı ifade etmektedir. *Değişim* bir farklılaşmadır. Değişen şey ise her şey olabilir; nesne, insan, toplum, kurum, kuruluş… Değişimi sadece toplumsal boyutuyla ifade etmek gerekirse; her toplum değişir, tamamen durağan kalan bir toplum yoktur. Zira hayat dinamiktir. Dinamik olmak ise değişmeyi gerektirir. Değişmeyen toplum, ölmüş toplumdur; tarihe mal olmuş toplumdur. Bu toplum sadece düşüncelerde vardır. Değişimin başlama ve gelişme alanları veya hızı, toplumdan topluma veya aynı toplum için söylemek gerekirse, zamandan zamana farklılık gösterir. Çoğu zaman karıştırılan husus, değişime olumlu veya olumsuz bir anlam (değer) yüklenmesidir. Hâlbuki değişimin yönü ve niteliği farklı olabilir ve bu farklılık değişimi değerlendiren için, değişimin değerini de farklılaştırır. Yani birisi için olumlu olan, bir başkası için olumsuz olabilir. Bu durumu Osmanlı devlet ve toplumundaki *değişim* süreci bağlamında örneklendirmek gerekirse; Batılılaşmaya yol açan süreç, bazıları için olumsuz bir süreç olup, bu süreçte *Osmanlı'nın toplumsal, siyasal, dini, kültürel… kimliğinin tahrip olduğu, Osmanlı'nın özne olmaktan nesneye dönüştüğü, edilgen bir hâl edindiği* şeklinde değerlendirmelere konu olabilirken; bazıları ise söz konusu süreci tamamıyla olumlu değerlendirebilir. Bu tür değerlendirme de yapılmış ve batılılaşma sürecinde *Osmanlı'nın modernleştiği, çağdaşlaştığı, geliştiği, ilerlediği…* ifade edilmiştir. Belirtildiği üzere, esasen *değişim* nötr bir değere sahiptir; onun değer yüklü açılımları ise *çürüme, yozlaşma, bozulma, tahrip olma…* veya *ilerleme, gelişme…* olabilir. Osmanlı/Türkiye bağlamında gerçekleşen Batılılaşma süreci de değer yüklü nitelemelerle *kimliksizleşme, bozulma, dağılma, çökme…* veya *modernleşme, çağdaşlaşma, gelişme, ilerleme*… olabilir. Biz bu çalışmamızda kitabın ismi olarak en genel ve nötr manada 'değişim' ismini tercih etmekle birlikte, çalışmanın içinde çoğu zaman 'çözülme' sözcüğünü tercih ettik. 'Çözülme'yi tercihimizde, özelde Tarih'te genelde ise Sosyal bilimlerde mutlak anlamda 'tarafsızlık' denen şeyin söz konusu olamayacağı anlayışımızın/kabulümüzün etkisi belirleyici olmuştur. Eğer Osmanlı'nın 'değişimi' ele alınıyorsa, istense de istenmese de kişisel bir değerlendirme söz konusu olacaktır. Hiç değilse bu değerlendirmede 'değer' ile 'olgu' arasındaki mesafe minimize edilmelidir. İşte bu anlayışla 'çözülme' özellikle tercih edildi. Çünkü 'çözülme' değişimi ifade eden diğer sözcüklere oranla (*yozlaşma, bozulma,*

Osmanlı Sistemi'ndeki Çözülmenin Bazı Harici Sebepleri

Klasik Dönem Osmanlı Sistemi'nde çözülmeye yol açan ve Batılılaşma projesinin ve idealinin oluşmasına sebep olan faktörleri *dâhili* ve *harici* olmak üzere iki ayrı grupta incelemek mümkündür. Burada ele alınacak faktörler, Batılılaşma sürecinin ilk aşamasında etkili olan temel faktörlerdir. Bir diğer ifadeyle, Osmanlı sisteminin kendine *yeterli* oluşundan *ihtiyaçlı* oluş aşamasına geçişine yol açan, bunun sonucu olarak da Osmanlı'nın, bazı Avrupa devletlerini ve toplumlarını model alarak mevcut problemlerinin çözümüne yönelik değişim programları geliştirmeye başlamasını gerekli kılan temel faktörler söz konusu edilecektir.

Osmanlı sisteminde çözülmeye yol açan *harici sebepler* daha çok Avrupa merkezli yaşanan sosyo-ekonomik değişimlerle irtibatlıdır. Bunlar Osmanlı sistemini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiş, sistemin iç dengelerini bozmuş veya mevcut problemlerin şiddetinin artmasına vesile olmuştur. Osmanlı sistemindeki çözülmenin *harici* sebeplerden en önemlileri şunlardır:

Yeni Ticaret Yollarının Keşfi

Avrupa ile Asya arasındaki ticari faaliyetlerin tarihi çok eski çağlara uzanacak kadar gerilere gitmektedir. Kıtalararası nitelikteki bu faaliyetlerin Avrupa'daki ilk ve en önemli merkezi Fransa'ydı. Fransa'nın şehir ve kasabalarındaki panayır veya pazarlar, 1000'li yıllara kadarki zamanda, kıtalararası ticaretin sağladığı canlılığın ve zenginliğin kolaylıkla gözlenebildiği yerler haline gelmişti. Zamanla ortaya çıkan zengin ve siyasi güce sahip tüccar sınıfı loncalar halinde güçlerini birleştirerek Asya ile olan ticari faaliyetlerini daha da büyük ve yoğun hale getirmişlerdi. Bu durum ise tüccarların, mallarını görece daha güvenli bir şekilde nakledebildikleri ticaret yollarının oluşmasına imkân sağlamıştı. Böylelikle Batı ile Doğu arasında değişik mesafelere ve farklı bölgelere uzanan birçok ticaret yolu oluşmuştu. Bu yollardan özellikle Batı Avrupa'dan Doğu ve Güney Asya'ya uzanan iki tanesi, üzerlerinde gerçekleşen ticari faaliyetlerin yoğunluğu ve büyüklüğü sebebiyle en bilenenlerdi. Söz konusu yollardan birisi karayolu niteliğine sahip olan *Kuzey ticaret yolu*, diğeri ise genellikle deniz yolu niteliğindeki *Güney ticaret yolu*'dur. Günümüz araştırmalarında daha çok *Baharat yolu* ismiyle tanınan *Kuzey ticaret yolu*, Orta Asya, Çin ve Hindistan ile ilgili olup, Karadeniz ve Anadolu'dan geçmekteydi. Yine günümüz araştırmalarında daha çok *İpek yolu* ismiyle bilinen *Güney ticaret yolu* ise Suriye ve Mısır yoluyla Doğu'ya uzanıyordu.

Ticaret yolları, Anadolu ve Yakındoğu toplumları için çok önemli bir malî kaynaktı. Bu sebepledir ki, Osmanlıdan önceki dönemlerde dahi, gerçekleşen ticarî faaliyetlerin devamı ve gelişmesi için oldukça önemli tedbirler alınmış, teşvikler gerçekleştirilmişti. Selçuklu devletinin tüccarlara ticarî garantiler vermesi ve yol emniyetinin yetersizliğinden kaynaklanabilecek problemler sebebiyle uğranılan zararları tazmin etmesi, Osmanlı öncesi dönemlere ait tedbir ve teşvik örneklerinden sadece bazılarıdır. Söz konusu teşvikler sebebiyle Selçuklu devleti bazı zamanlar önemli ekonomik kayıplara bile uğramış, fakat uzun dönemde elde edilecek imkânlar dikkate alınarak teşviklerden vazgeçilmemişti. Bu açıdan Melikşah'ın iktidar yılları (1072-1092) oldukça önemlidir. Selçuklunun gümrük gelirlerindeki kaybı Melikşah'ın iktidar yıllarında 600 bin dinarı bulmuştu. Bu durum kendisine arz edildiği zaman,

---

çöküş… veya *ilerleme, gelişme…*) en az değer yüklü sözcüktür. Yapısal veya işlevsel değişimi konu edinmekte ve bunun farklılaştığına vurguda bulunmaktadır. Fakat söz konusu değişimin 'bozulma' yönünde olduğunu da çok güçlü olmamakla birlikte işaret etmektedir. Burada mümkün olduğunca ve olabildiği kadarıyla 'değerin' (kişisel yanlı değerlendirme) 'olgunun' tamamıyla önüne geçmesinden uzak durulmaya çalışılmıştır.

ticaretin gelişmesi ve halkın menfaati gayesiyle ilga ettiği vergi ve gümrükleri tekrar uygulamaya kalkışmayacağını ifade etmiştir. Osmanlı devleti de ülkesinden geçen ticaret yollarının malî öneminin farkındaydı ve yüzyıllarca bu güzergâhtaki ticareti geliştirmenin tedbirlerini titizlikle almıştır. Osmanlı, Avrupa ülkeleri ile sıklıkla savaşmasına rağmen bu savaşları hiçbir zaman ticarete kaydırmamış; ticari faaliyetlere müdahaleyi ve Avrupalı tüccarları engellemeyi düşünmemiştir. Venediklilerle ve Cenovalılarla daha önceleri yapılmış ticari anlaşmaları memnuniyetle yenilemiş ve üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmekten geri durmamıştır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethettiğinde (1514) Memlûklerin Venediklilerle yaptıkları anlaşmaları yenilemesi bu konuda önemli bir örnektir. Kanuni Sultan Süleyman da I. François ile anlaşma yaparak Fransızların ticarete aktif bir şekilde girişine imkân sağlamıştır (1528). Hatta ticareti teşvik için Memlûklerin baharata koydukları vergiyi azaltılıp, %10 olan mevcut vergiyi önce %5'e daha sonra da %3'e indirmiştir.

Kuzey ve *Güney Ticaret Yolları*'nın ağırlıklı ticari metaları ipek, baharat, şeker, porselen, halı ve kumaştı. Fakat baharat hemen her zaman en gözde ticarî mal olmuştur. Tüccarlar, Doğu'dan Batı'ya yükte hafif pahada ağır baharat taşımayı daha çok tercih ediyorlardı. Baharat bugünün şartlarında düşünüldüğünde bir ülkenin ekonomisini ilgilendirecek kadar önemli bir ticarî mal olarak görülmeyebilir. Fakat baharat ticaretinin ekonomik önemi Ortaçağ yüzyıllarında çok yüksekti. Bugün baharat önemli bulunmasına karşılık vazgeçilmez değildir. Buna karşılık Ortaçağ Avrupası için baharat vazgeçilmez nitelikteydi. Zira Avrupalı için hayatta kalmayı sağlayacak yiyeceklerin son derece azaldığı ve yiyecek azlığı sebebiyle çoğu hayvanın öldüğü kış mevsiminin en önemli gıdasını mümkün olduğunca bozulmadan saklanan et oluşturuyordu. Eti bozulmadan aylarca muhafaza edebilmenin veya kısmen bozulmuş olanları yenebilir kılmanın temel malzemesi ise baharattı. Ayrıca zengin sofralarının en itibarlı malzemesi de baharattı; pastalarda, içeceklerde, yemeklerde, şekerlemelerde bolca baharat kullanılırdı. Avrupa ekonomisi düzeldikçe ve satın alma gücü arttıkça baharata olan talep daha da artmış; baharat, yiyeceklerin saklanmasında ve tatlandırılmasında kullanılan bir malzeme olmaktan çıkıp, zenginliğin artmasına bağlı olarak bir sosyal itibar unsuru haline dönüşmüştü. Tüm bu sebeplerle, Ortaçağ boyunca, tüccarlar Doğu'dan Batı'ya sürekli baharat taşıdılar ve bu ticaret sebebiyle önemli kazançlar elde ettiler. Doğal olarak ticari seyahatleri sırasında geçtikleri ülkelerin ekonomilerine de önemli desteklerde bulundular.

Fakat XV. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa merkezli yaşanan bazı gelişmeler, ticaret yollarının ekonomik önemini hızla düşürmeye ve yüzyıl içinde tamamen denecek düzeyde kaybetmelerine yol açtı. Gerçekleşen değişimi doğru tespit edebilmek için XV. yüzyıl Avrupa'sında gerçekleşen değişim ve gelişmeleri dikkate almak gerekmektedir. XV. yüzyıl, özellikle Avrupa toplumları ve bilhassa da yöneticileri ve tüccarları için bir arayış yüzyılı olmuştur. Yaklaşık 400 yıl süren ve XV. yüzyılda sonlanan dönemde, Avrupa'da çiftçilik ve zanaat tekniklerinde önemli gelişmeler kaydedilmişti. Bu durum tarım ürünlerinde önemli artışlara yol açmıştır. Özellikle su gücünden yararlanmaya dayanan tekniklerin gelişmesi, zanaattaki gelişmenin temel faktörü olmuştur. Geleneksel su dolaplarından daha yaygın olarak yararlanmanın yanı sıra, su dolaplarından sadece tahılı öğütmek için değil, demirci körüklerini işletmek, madenleri parçalamak, kumaşları tokaçlamak, tomrukları biçip keresteye dönüştürmek için de yararlanılmaya başlanmıştır. Birçok yerde su enerjisi insan ve hayvan gücünün yerini almıştır. Üretim artışı ticari hayatı canlandırmış ve Avrupa toplumları her geçen gün daha da zenginleşmiştir. O zamanlardaki Almanya'nın durumu, Avrupa'da yaşanmaya başlanan zenginliği göstermesi açısından önemli bir örnektir. Zamanın Papası 1450'li yılların Almanya'sını şöyle tanımlıyordu: *Almanya bugüne kadar hiçbir devirde şimdi olduğundan daha zengin ve parlak bir hayat sürmemiştir. Ekin tarlaları, bağlar, bahçeler; zengin bir*

mimarinin şaheserleri, güzel binalar, tepeler üzerinde şatolar, muhkem şehirler, Alman milletinin büyüklüğünü ve kudretini açık olarak göstermektedirler[7].

Gerçekleşen zenginlik sadece Kuzey'le sınırlı değildi. Avrupa'nın genelinde bir gelişme ve zenginleşme yaşandı. Kuzey'de tarımcılıkta yaşanan gelişmelere karşılık Batı ve Güney'de ise kara ve deniz yoluyla yapılan ticarette önemli atılımlar yaşanmaya başlandı. Gerçekleşen atılım, sadece Akdeniz'de değil, Baltık Denizi ve Kuzey Denizi'nde de son derece kolaylıkla gözlenebilir düzeylere erişti. Ticaretin ve gemiciliğin gelişmesi, özellikle Pisa, Floransa ve Venedik'te bankacılık ve finans alanında büyük ilerlemelerin kaydedilmesine yol açtı. Avrupa ekonomisinin üzerinde yer aldığı canlılık ve bu canlılığı daha yeni kaynaklarla destekleyip geliştirme gayretleri XV. ve XVI. yüzyıldaki Avrupa yayılmacılığının da lokomotifi oldu.

Gerçekleşen ekonomik gelişme sebebiyle XV. yüzyıl Avrupası'nda gözlenen arayışlar daha çok ticaret temelliydi ve Avrupa'nın tüccarları Osmanlı ülkesinden geçerek Doğu Asya'ya uzanan ticaret yollarının dışında, denetiminin tamamıyla kendilerine ait olduğu başka yollar arıyorlardı. Ulaştıkları zenginlikle, yeni yol arayışlarını finanse edebilecek malî kaynağa sahiptiler. Denetimi tamamen kendilerine ait bir yol bulmayı arzuluyorlardı. Zira böylelikle Osmanlı'ya ve diğer bazı devletlere gümrük vermek zorunda kalmayacak ve ticari kârları daha fazla olacaktı.

Avrupalı tüccarlar için Osmanlı ülkesinden geçerek Uzakdoğu'ya uzanan yol pahalı ve zorluklarla doluydu. Her idarî birimde kervanları durdurmak, denkleri açmak, kontrol edilmek ve gümrük vermek zorundaydılar. Fakat şu da var ki esasında gümrük giderleri açısından yaşanan sıkıntının doğrudan ve tek başına Osmanlı ile bir ilgisi yoktu. Batı Avrupa'ya giden bir ticaret kervanının sadece Bâsel ile Köhl arasında 30 civarında gümrükten geçmek zorunda kalması, durumun mahiyetini açıklamaya yeterlidir. Ticari malların yalnızca kara yoluyla İran Körfezine kadar götürüldüğü zamanki maliyeti Hindistan'dan Avrupa'ya kadar olan deniz yolu maliyetinden daha fazlaydı. Bu konuda biraz geç bir döneme rastlamakla birlikte bazı somut verilere sahibiz. 1800 yılında yapılan bir hesaplamaya göre[8] Kızıldeniz yoluyla Hindistan'dan Fransa'ya giden bir ticari yükten %4 civarında kâr sağlanabiliyor; elde edilen kâr bazı olumlu faktörler devreye girse bile hiçbir zaman %10'u geçmiyordu. Aynı malın Ümit Burnu yolu üzerinden gönderilmesi durumunda elde edilen kâr oranı %36 ile %48 arası bir orana ulaşmıştır. Rüzgârdan yararlanmaya gerek kalmaksızın Kızıl Deniz'i doğrudan geçebilen buharlı gemilerin keşfine ve kara transit ticaretinin gereğini ortadan kaldıran Süveyş Kanalı'nın kazılmasına kadar Ümit Burnu'ndan geçen yol, tüm diğer uzun mesafede taşınan ticari eşya için daha ucuza gelmeye devam edecektir.

Batı'dan Doğu'ya uzanan geleneksel ticaret yollarının masraflı olması sebebiyle yeni bir yol bulabilmek için Afrika kıyılarına yöneliş birden gerçekleşmedi. Denizci Henry'nin (1394-1460) bireysel başlayan ve gittikçe taraftar bulan idealinin yanı sıra, bir başka durum Afrika'ya yönelişte etkin oldu. Bu ise yöneliş Uzak Doğu'ya uzanan yeni ticaret yolunun keşfiyle noktalandı. Söz konusu durum, köle elde etme arzusuydu. Gelişen ekonomiye karşılık, yaşanan büyük veba salgınları, özellikle 1348-1349 yıllarında yaşanan ve *Kara Ölüm* olarak isimlendirilen veba salgını, Avrupa toplumlarının nüfusunu çoğu yerde üçte bir oranında azaltmıştı. Büyük bir işgücü açığı doğmuş, insan gücüne ihtiyaç maksimum düzeye erişmişti. Gelişmiş siyasal sistemlere ve ordulara sahip Ortadoğu veya Doğu toplumları sahip olduğu işgücü açığını kapamak için bir imkân sunmuyordu. Avrupa'nın köle tüccarları tereddüt etmeden Afrika'ya yöneldiler. Kendilerinin tüfek ve toplarına karşılık Afrikalının sadece ok ve

[7] Köhnen, Gerhard, *Dünya Ekonomi Tarihi*, s.73
[8] Lybyer, Albert Howe, 'Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları', s. 155,156

mızrağa sahip olduğunu çok iyi biliyorlardı. Böylelikle son derece vahşi bir şekilde yürütülen köle ticareti başlamış oldu. Özellikle Portekizliler bu işte son derece mahir hale geldiler. Portekizli köle tüccarları, ilk zamanlar daha çok Portekiz'deki malikânelerin işçi ihtiyacını karşılamak için, daha sonraları ise Atlantik adalarındaki büyük ekonomik imkâna sahip şeker endüstrisinin ihtiyaç hissettiği işgücünü karşılamak için yerli işbirlikçilerinden ucuz bedellerle aldıkları veya ele geçirdikleri Afrikalıları Güney Avrupa'ya taşıdılar. 1450 ile 1500 yılları arasında 150.000 civarında köle Avrupa'ya taşındı. Bu arada Afrika kıyıları da detaylı bir şekilde keşfedilmiş oldu.

Müslüman ülkelerinden geçen geleneksel ticaret yolları bazı noktalarda kötü ve üstelik güvenlikli değildi. Kervan yolunun geçtiği binlerce kilometrelik mesafede her bölgenin güvenliği, o bölgede egemen olanların hepsi tarafından çok sıkı bir şekilde kontrol edilemiyor, bu ise kervanların güvenliğini tehlikeye düşürüyordu. Avrupalı tüccar ve yöneticiler en güvenilir ve kârlı yolun deniz yolu olduğunda hemfikirdiler. Bu sebeple de Afrika kıyılarını dolaşarak Doğu'ya bir yol bulmanın arzusu içerisindeydiler. Özellikle Portekizli tüccarlar bu konuda çok inançlı ve kararlıydılar. Afrika kıyılarını aşarak Doğu'ya gidilebileceğini düşünüyor ve bu düşüncelerini gerçekleştirebilmenin gayretiyle sık sık Afrika kıyılarında dolaşıyorlardı. Uzun bir süre amaçlarına ulaşamadılarsa da hedefe iyi motive olmanın kazandırdığı şevkle, pek de uzun sayılmayacak bir sürede Afrika kıyılarını keşfetmeyi başardılar. Portekizli gemiciler 1445 yılında Yeşil Burun'a kadar ilerlediler. Senegal kıyıları, Portekizli gemicilerin cirit attıkları; Afrika'nın insanlarını, madenlerini, ürünlerini gemilerine yükleyip ülkelerine götürdükleri merkezlerden birisi oldu. Bu arada Ekvator kuşağında yer alan ve hiçbir canlının geçmesine izin vermeyen *sıcak suların* veya gemilerin çivilerini söküp batmalarına sebep olan *mıknatıs kayalarının* sadece bir efsane olduğunu yakından anlama imkânı buldular. Bu durum ise cesaretleri hepten artırdı.

Afrika yolu söz konusu olduğunda Denizci Henri'yi özellikle anmak gerekiyor. Portekiz kralı I. João'nun oğlu prens Henri Afrika'nın etrafından dolaşarak Doğu'ya ulaşmayı gaye edinmiş birisiydi. Hemen hemen uzun deniz seferlerine hiçbir zaman katılmamış olsa bile *denizci* unvanını alacak kadar denizle ilgiliydi ve gayesine ulaşmanın tüm imkânlarını seferber etti. 1419 yılında Portekiz'in güneyindeki Algarve'ye vali olarak atanınca malikânesini tecrübeli denizcilerin, gemi imalinde mahir zanaatkârların ve dönemin şartlarında 'bilim adamı' sayılabilecek kişilerin toplantı mekânına dönüştürdü. Okyanuslara açılabilecek gemi imalini teşvik etti. Eski coğrafya bilgileriyle yeni bilgileri birleştirerek, Afrika kıyılarına ait bilinmeyenleri aza indirmeye, bilinenleri çoğaltmaya çalıştı.

Denizci Henri'nin, Afrika'nın etrafını dolaşarak Hindistan'a gidileceğine olan inancı tamdı. Eğer bunu başarabilirse Venediklilerin aracılığı olmadan ticaret yapıp daha fazla kâr elde edebileceğine, ayrıca ticaret yollarındaki yönetimlere gümrük vergisi vermekten kurtulacağına ve karayolunun güvenlik zafiyetlerini aşacağı için kârını katlayarak artıracağına inanıyordu. Tüm bunların yanı sıra o zamanlar Avrupa'da dillerden düşmeyen Doğu'nun efsanevi Hristiyan kralı Yohannes'e (Preste João) veya takipçilerine ulaşarak Müslümanları arkadan kuşatma ve Müslümanların işini bitirme imkânı elde edebileceğini düşünüyordu. Dolayısıyla Denizci Henri'nin *ticaret* ve *din* gibi iki önemli gayesi vardı ve tüm hayatını bu gayelerine ulaşmak için harcadı. 1460'da öldüğünde Portekizli denizciler Afrika kıyılarında 1600 millik bir yolu kat etmeyi başarmışlardı. Henri'nin çabaları önemli bir iş görmüştü. Henri'nin ölümü Afrika'yı dolaşarak Hindistan'a ulaşma gayesini kesintiye uğratmadı. Gerçekleşen başarılardan hareketle Portekizli yöneticilerin ve denizcilerin neredeyse tamamı Henri'nin inancını paylaşmaya başladılar. Her yolu ve imkânı denemeye ve gayelerine ulaşmaya çalıştılar. İşleri organize ettiler ve keşif faaliyetlerini sürekli hale getirdiler. Örneğin Portekiz yönetimi, sağladığı bazı

vergi muafiyetleri ve teşviklerle 1469-74 arası yıllarda olmak üzere her yıl yüz légua (1 légua= 5555 metre) kat etmek şartıyla hem denizcilikte hem de ticarette mahir bir tüccarı özellikle keşif faaliyetleri için görevlendirdi. Söz konusu tüccar işini başarılı bir şekilde yerine getirdi. Gine Körfezi'nin kuzeyi detaylı şekilde araştırıldı. *Fildişi Kıyısı* (Costa do Marfim) ve *Altın Kıyısı* (Costa do Ouro) keşfedildi. 1471 yılında Ekvator kuşağına erişildi. İşlerin daha da organize edilmesine karar verildi ve Portekiz kralı V. Alfonso Afrika kıyılarını keşfetme işi için oğlu prens João'yı özellikle görevlendirdi (1474). Prens João işini layıkıyla yerine getirdi. Prens João, babasının ölümü sebebiyle 1481'de tahta oturunca işleri daha bir sahiplendi ve 1482 yılında Lizbon'dan demir alan Diogo Cao, 1483 yılında Santa Maria Burnu'nu aşmayı başardı. 1485'de Kongo, Zaire ve Angola kıyılarına ulaşıldı. 1488 yılında ise Kaptan Bartolomeu Dias'ın yönetimindeki gemi Afrika'nın en güneyindeki burnu dönmeyi başardı. Bartolomeu, Afrika'nın bu uç noktasına *Fırtınalar Burnu* (Cabo Tormentoso) ismini uygun buldu. Ancak kısa bir süre sonra Portekizli kâşif tüccarların umutlarını kırmamak için bu bölge *Umut Burnu* olarak kalıcı bir şekilde isimlendirildi. 1497 yılında Vasco de Gama üç karavelli (caravella) bir seferin kaptanı olarak Afrika'nın doğu kıyıları boyunca ilerleyip Zanzibar'a kadar ilerledi. Portekiz'in gemicileri artık Somali sahillerindeydi ve Arap gemicilerle karşılaştılar. Bundan sonrasında işler daha da kolaylaştı; Hindistan'a gitmek için bölgeyi çok iyi bilen Arap gemicilerden yararlandılar. Vasco de Gama, bölgeyi iyi bilen Arap gemicilerden birisinin rehberliğinde 1498 yılının mayıs ayında Malabar kıyılarına ulaştı. Böylelikle yüz yıla yakın bir çabanın ürünü olarak geleneksel ticaret yollarının dışında Uzakdoğu'ya giden ve herhangi bir devletin kontrolünde olmayan bir yol bulunmuş oldu. Güçlü donanmalarla Hint denizine ulaşan Portekizlilerin ilk hedefleri, keşfettikleri ticaret yolunda hâkimiyet kurmak oldu. Yolun geçtiği kıyıların birçok noktasında kaleler inşa ettiler. Doğu Afrika ile Japonya arasında inşa edilen kalelerin sayısı 1600 yılında 50'ye ulaştı. Daha sonraları Hürmüz, Bahreyn ve Basra'yı ele geçirerek karada da hâkimiyet kurma mücadelesine giriştiler.

Tüm bu süreç bağlamında gemicilikte kaydedilen gelişmeleri de hatırlamak gerekiyor. Gemicilik teknolojisinde gerçekleşen gelişmeler, yönünü Afrika'ya çevirmiş tüccarlara büyük kolaylıklar sağlamıştır. Uzak mesafelere uzanan deniz yolculuklarının XV. ve XVI. yüzyıllarda büyük gelişme kaydetmesinin geri planındaki temel faktörü, gemi mühendisliğinde yaşanan gelişmeler olmuştur. Daha büyük, oldukça dayanıklı ve aynı zamanda hızlı hareket edebilen gemilerin inşa edilmesiyle *gemileri parçalayan karanlıklar denizine* girmek, bir cesaret işi olmaktan çıkmıştır. Gemicilik teknolojisinde ulaşılan son aşamanın ürünleri okyanusların fırtınalarında dahi güvenle yol alabilen karavellerdi (caravella). Artık gemiciler *karanlık denize* açılmakta korkmamaktaydılar.

Ticari kâr, Afrika'nın etrafından dolaşarak Hindistan'a gitme çabalarında Portekiz'in yöneticilerinin ve tüccarlarının en önemli motivasyon aracıydı. Ancak Denizci Henri bağlamında kısaca değinildiği üzere, yürütülen çabaların dini bir tarafı da vardı. Portekizliler İber Yarımadası'nda kökleri kazınmak üzere olan Müslümanların tüm yeryüzünden silinebileceğine inanıyorlardı. Genel anlamda Müslümanlardan, özellikle de Osmanlı'dan kurtulmanın hayali içindeydiler. Müslümanları ve özellikle Osmanlı'yı hem dünya egemenliğinin ve hem de cennete gidebilmelerinin engeli olarak görüyorlardı. Amaçlarına ulaşabilmenin en önemli aracı olarak da çoktandır dillerinden düşürmedikleri Doğu'nun efsanevi Hristiyan kralı Yohannes'e (Preste João) ulaşmak çabası içerisindeydiler. Onunla iş birliği yaparak Müslümanları/Osmanlıyı iki taraftan sıkıştırarak yok edebilecekleri inancındaydılar. İnançlarına göre oldukça dindar ve güçlü ordulara sahip birisi olan Kral Yohannes uzaklarda bir yerdeydi. Gerçi Kral Yohannes yaşıyor mu, öldü mü bunu bilmiyor ve bu konuda ciddi tereddütleri bulunuyordu. Ancak bu önemli değildi. Eğer Kral Yohannes

yaşıyorsa bizzat kendisiyle, fakat eğer yaşamıyorsa yönetimini sürdüren kişilerle iş birliği yapabileceklerine inançları tamdı. İşin gerçeğine gelince, Kral Yohannes gerçekte hiçbir zaman yaşamamış; ne krallığı ve ne de kendisi hiçbir zaman olmamıştı. Kral Yohannes ve krallığı, dindar Hıristiyanların ve yöneticilerin Müslümanlar tarafından tehdit edilmeleri üzerine hayallerinden ürettikleri bir şeydi. Onun üzerinden umutlanıyor ve umutlarını canlı tutuyorlardı. Hayal ve umutlarını besleye besleye zihinlerinde gerçeğe dönüştürmüşler; Kral Yohannes'in ve krallığının gerçekten var olduğuna tereddütsüz inanmışlardı. Ona ulaşmanın önündeki en büyük engel ise, Kral Yohannes'in ve krallığının nerede olduğunu bilmemeleriydi. Kral Yohannes ve krallığı Doğu'daydı ama Doğu'nun neresindeydi, işte bunu bilmiyorlardı.

Kral Yohannes inancının lokal bir halk inancı olduğu düşünülmemelidir. Bu inanç dünyanın gidişatını değiştiren ticaret yollarının keşfinde ticari kârdan sonra en önemli motivasyon aracı olmuştur. Dönemin özellikle Portekizli yöneticileri Kral Yohannes ile ilgili söylentilere o kadar içten gelerek inanıyorlardı ki, Kral Yohannes'i ve krallığını bulabilmek için özel adamlar bile görevlendirdiler. João, 1481 yılında Portekiz tahtına oturduktan sonra Afrika kıyılarını keşif çalışmalarına aralıksız ve daha yoğun bir şekilde devam etti. Bu amaçla görevlendirdiği Bartolomeu Dias'a verdiği özel talimatlardan birisi Kral Yohannes ile ilgiliydi. Bartolomeu'dan Hindistan yolunu bulmasını ve Kral Yohannes'e ulaşmasını istedi. Bununla da yetinmeyip iki rahibi ise kara yoluyla Doğu'ya giderek Kral Yohannes'i ve krallığını bulmakla görevlendirdi. Bu iki görevli yola çıktılar. Müslümanların egemen olduğu bölgelerden geçmeleri gerekiyordu, fakat Arapça bilmiyorlardı. Kudüs'e kadar gittiler. Dil problemi sebebiyle işlerini başaramayacaklarını düşünüp, Portekiz'e geri döndüler. Kral João kararlıydı. Kararından vazgeçmeyip, birisi çok iyi derecede Arapça bilen iki kişi daha görevlendirdi. 1487 yılının mayıs ayında yola çıkan Pero de Covilhã ve Alfonso de Paiva de Santaré isimli iki görevli önce İskenderiye'ye ve takiben Sudan'a gittiler. Müslüman tüccar görünümündeydiler. Bir süre Sudan'da kaldıktan sonra Yemen'e geçtiler. İşittiklerinden Kral Yohannes'in Habeşistan'da olduğuna ilişkin bir kanaate ulaştılar. Kanaatlerine göre Kral Yohannes Habeş kralıydı. Kral João'nın mektubunu kendisine vermek için Pero de Covilhã yola çıktı. Paiva de Santaré ise Hindistan'ın batısındaki önemli bir liman kenti olan Kaliküt'e gitti. Bir süre sonra Kahire'de buluşmayı kararlaştırdılar. Paiva de Santaré bölgede uzun yolculuklar yapıp bölgeyi ve baharat ticaretinin detaylarını öğrenmeye çalıştı. Önemli bilgilerle Kahire'ye döndü fakat arkadaşının ölüm haberini aldı. Edindiği haberleri Lizbon'a giderek Kral João'ya aktarmak niyetindeydi. Bu arada Kral'ın kendilerine ulaşıp gelişmeleri ve edinilen bilgileri rapor etmelerini istediği iki kişi ile karşılaşınca, tüm bildiklerini onlara anlattı. Bu iki görevliden birisi Lizbon'a döndü, Paiva de Santaré ise diğer adam ile birlikte Habeşistan'a gitti. Ayrıca başta Mekke ve Medine olmak üzere Hicaz bölgesini gezdi. Habeşistan kıyısındaki Zeyla'ya geçti. Kral Heskander'i ziyaret etti. Gördüklerinden Heskander'in Kral Yohannes olmadığını anladı. Üstelik bölgede Müslümanlara düşman güçlü ordular ve görünür maddi zenginlikler de yoktu. Bir süre sonra Kral'a danışman oldu ve ömrünün sonuna kadar Habeşistan'da yaşadı.

Osmanlı idaresi, ticaret yolları bağlamında gerçekleşen değişimin mahiyetini algılamakta gecikmedi. Bu sebeple Tebriz (1534), Bağdat (1535) ve Basra'yı (1546) fethettiler. Bu sayede Portekizlilerin, ticaret yolunun karadaki kısmına hâkim olmalarını önlemeye çalıştılar. Fakat denizde aynı başarıyı gösteremediler. Portekizlilerin Hint denizindeki gücünü kırmaya yönelik birçok girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Çünkü bölgedeki Müslüman idarelerin deniz güçleri çok zayıftı. Ayrıca Osmanlı'nın Süveyş tersanesinde üretilen gemileri, Portekiz donanmasına karşı koyacak güce sahip değildi. Fakat Portekizlilere karşı elde edilen ve sadece karada gerçekleşen kısmî başarı dahi Osmanlı açısından çok büyük olumlu gelişmelere sebep oldu. Osmanlı gümrük gelirlerinde önemli yükselme kaydedildi. Bu ise, o zamanın şartlarında

dahi kara ticaret yolunun Osmanlı ekonomisi açısından sahip olduğu değeri göstermesi açısından önemlidir. Fakat elbette ki bütün bunlar kısmî çözümlerdi ve devamlılığı söz konusu olmayacaktır.

Osmanlı gemicilikte, deniz ticaretinde, yeni ticaret yolları keşfinde yaşanan gelişmelerden haberdardı. Fakat gerekli girişimlerde bulunulmadı veya gerçekleştirilen girişimler yetersiz kaldı. Kemal Paşazâde'nin Yavuz Sultan Selim'e ve Lütfi Paşa'nın da Kanuni Sultan Süleyman'a yönelik gerçekleştirdikleri deniz gücünün desteklenip kuvvetlendirilmesi, eğer ihmalkâr davranılırsa Avrupalıların çok yakın zamanda denizlerde hâkim olacakları uyarılarının karşılık bulamamasının sonuçları, kısa sürede öncelikle Hint denizinde ve Portekizliler karşısında görülmeye başlandı. Osmanlı gemileri Portekizlilerin okyanuslar aşan büyük ve sağlam gemileri karşısında çok yavaş ve güçsüz kaldı. Süveyş üzerinden Akdeniz Kızıldeniz arasında bir kanal açarak Akdeniz'deki nispeten daha güçlü Osmanlı donanmasını Hint denizine kaydırma planları ise bir türlü uygulamaya konamadı. *Cihan iktisadiyatında mühim değişiklikler yapacak olan bu büyük işten*[9] bilinmeyen sebep(ler)den dolayı vazgeçildi. Fakat sonraki yıllarda dahi fırsatın halâ kaçırılmadığını düşünenler çıktı. Emir Mehmed İbn Emîr Huseyn el-Su'ûdî bunlardan birisidir. 1580'lerde Sultan III. Murad'a atfen yazdığı *Tarih el-Hind el-Garbî* isimli kitabında, Osmanlı yöneticilerinin dikkatlerini, Avrupalıların Amerika, Hindistan ve İran Körfezi kıyılarına yerleşmelerinin İslam ülkeleri için teşkil edeceği tehlikeye ve İslam ülkelerinin ticaretine vereceği zarara çekti. Sultan'dan bir an önce gerekli tedbirleri almasını istedi. Benzer çağrı 60 yıl sonra, 1640'da Ömer Talib isimli bir başka Osmanlı tarafında tekrar dile getirildi[10]:

Şimdi Avrupalı Portekiz ve İngilizler yeryüzünün her tarafını öğrenip, bütün dünyada gemileri işliyor. Dünyanın bütün mühim iskele, derbend ve limanlarını işgal ediyorlar. Evvelce Hind, Sind ve Çin emtiası, Süveyş'e ve oradan Mısır'a gelir ve bütün dünyaya oradan (yani İslamların elinden) yayılırdı. Şimdi o emtia Portekiz, İngiliz ve Felemenk gemileriyle Frengistan'a gidiyor ve oradan dünyaya yayılıyor. Kendilerinin lazım olmayan emtiayı, İstanbul'a ve sair İslam devletlerine getirip beş misli fiyatla satıyorlar. Bu yüzden mâl-ı Kârûn'a malik oluyorlar. İslam memleketlerinde altın ve gümüş bu yüzden azalmaktadır. Osmanlı Devleti, Yemen taraflarının sevahilini ve oradan geçen ticareti ele geçirmeli. Yoksa daha az bir zaman muattal kalırsak Küffar-ı Fireng İslam vilayetlerini alıp zapdedecektir.

Fakat bütün bu çağrılar arzulanan karşılığı bulmadı. Uzun olmayan bir zaman zarfında Osmanlının ekonomik hayat damarlarından birisi olan *Doğu ticaret yolu* büyük oranda işlevini yitirdi. Avrupalı tüccarların deniz yolunu tercih etmeleri ve Amerika'nın *keşfiyle* birlikte Osmanlı en önemli malî kaynaklarından birisinden mahrum kaldı.

Amerika'nın Keşfi ve Avrupa'ya Akan Değerli Madenler

Portekizli denizciler Afrika'ya yönelince sadece köle değil, aynı zamanda başta altın olmak üzere bol miktarda değerli maden de ele geçirdiler. Ancak, Batı'dan Doğu'ya uzanan en kısa yolu bulma hedefi halâ gerçekleşmemişti. Tüccarlar ve yağmacılar Afrika'nın çevresini dolaşarak artık Doğu'ya gidilebiliyorlardı, fakat ne var ki bu oldukça uzun bir yoldu.

[9] Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, s. III/33
[10] Togan, Zeki Velidi, *Bugünki Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, s.126,127

Geleneksel kara yoluna göre daha kârlı olmakla birlikte, uzunluğu bu yoldaki ticari faaliyetlerin cazibesini azaltıyordu. Dünyanın yuvarlak olduğu düşüncesinin gün geçtikçe daha çok gündeme gelmesi, Doğu'ya ulaşmanın en kısa yolunun Batı'ya gitmekten geçtiğini düşünenlerin sayısını daha da artırdı. Fakat bu, uzun bir süre sadece düşünceleri süsleyen bir hayal olarak kaldı. XV. yüzyılın ikinci yarısında İran'daki ve Mezopotamya'daki karışıklıklar Akdeniz'in doğusunu ve Doğu pazarlarının güvenliğini yeniden kararsız ve güvenilmez bir duruma getirince, Batı'ya yönelerek Doğu'ya gitme fikri daha da kuvvetlendi. Söz konusu düşüncenin (hatta inancın) önemli taraftarlarından birisi Coğrafyacı Martin Behaim'di (1459-1507). Behaim, Portekizlilerin seferlerinden birine katıldıktan sonra, bir yeryüzü yuvarlağı hazırlamıştı; bu bir küreydi. Daha önceleri birçok kimse ve özellikle de Pierre d'Ailly (1351-1420) *Imago Mundi* isimli eserinde yeryüzünün küre olduğunu söylemişti ve Martin Behaim de buna kesin olarak inanıyordu. Martin Behaim'in küresi Hindistan yolu problemine bir başka çözüm getiriyordu. Hint'e ulaşmak için Afrika'yı dolaşan deniz yolu yerine, doğrudan Batı'ya yönelmek gerektiğini ifade ediyordu. Bu, bir avuç maceraperest dışında hiç kimsenin inanamadığı garip bir düşünceydi. Fakat doğruluğu bir süre sonra anlaşıldı. 1477 yılında İzlanda yolculuğu boyunca Centurione Bankası emrinde çalışan Cenevizli tüccar Kristof Kolomb (1451-1506), *Batı yolu* ile ilgili olarak İskandinav topluluklarında dillendirilen söylentileri derledi ve *Batı yolu* düşüncesinin doğruluğuna olan inancı daha da kuvvetlendi. Bir süre sonra düşüncesini gerçek kılmak için yola çıktı. Yola çıkışındaki esas amaç ise, en azından finansörü Kraliçe Isabella açısından, Osmanlılara karşı Çin hükümdarı ile irtibat kurmaktan ibaretti. Bu sebeple Kolomb'a, Hindistan hükümdarlarına verilmek üzere *itimatnameler* verildi. Kolomb, 3 Ağustos 1492 tarihinde Santa Maria, Pinta ve Nina isimli üç gemiyle Palos'tan hareket etti. 6 Eylül'de Kanarya Takımadalarından Hierro Adası'na ulaştı. 8 Eylül'de *Karanlık denizi* aşmak üzere yolculuğunun asıl aşamasına geçti. Palos'tan ayrılışından yaklaşık iki buçuk ay sonra, 12 Ekim'de Bahama Adalarından birisi olan San Salvador adasına ulaştı. 15 gün sonra da Küba'ya çıktı. Uzak Doğu'ya ulaştığı inancıyla elindeki *itimatnameleri* sahiplerine teslim etmek için üç ay boyunca adalarda dolaşıp durdu. 25 Aralık 1492 günü gemilerinden en iyisi olan Santa Maria'yı bir fırtınada kaybetmesi üzerine 16 Ocak 1493'te geri dönmeye karar verdi. 18 Şubat'ta Azor Adaları'na, 4 Mart'ta Lizbon'a ulaştı. Palos limanına ulaştığında takvimler 15 Mart'ı gösteriyordu. Kolomb'un yolculuğunun gerçekleşmesinde kişisel cesaretin ötesinde, günün bazı teknolojik imkânlarının da önemli olduğu hatırdan çıkarmamak gerekiyor. Pusula ve usturlabın geliştirilmiş olması, okyanuslarda seyahati daha güvenlikli hale getiren caravella denilen yüksek bordalı gemilerin inşası, yeni teknolojiler arasında en önemlileriydi. Kolomb yolculuk dönüşünde yanında bir miktar altın ve birkaç tane yerli getirmişti. Beklentiler açısında yolculuk kârlı olmamıştı. Ama buna rağmen bu büyük bir keşifti. Çünkü Doğu'ya batıdan gidilebileceğine ilişkin hayaller gerçekleşiyor gibiydi. Fakat Kolomb'un keşfinde bir yanlışlık vardı ve ulaşılan yerin Hint adaları olduğuna inanılıyordu. Bu sebepledir ki keşfedilen adalar, 1503'te Kolomb'un kardeşi tarafından yapılan haritada *Yeni Dünya* adı ile Çin'in hemen yanına konuşlandırılmıştır.

Kolomb, vardığı yerin Japonya'nın uzantısı olan adalardan birisi olduğuna inanmıştı. Bu sebeple, okyanusu aşarak ulaştığı karadaki insanlara *Hintliler* (Indians) adını verdi. Hâlbuki Haiti adalarına varmıştı. Yolu üzerinde büyük bir kıtanın bulunduğundan habersizdi. Fazla değil, 15-20 yıl içinde açıkça anlaşıldı ki varılan yer Doğu değildi. Yeni bir kıta, hem de çok büyük ve zengin yeni bir kıta *keşfedilmişti*. Gerçekleşen *keşfin*[11] önemi ise bir keşif olmasından

[11] Olumlu olan her şeyi kendisinden başlatan veya kendisinin yaptığı her şeyi olumlu olarak niteleyen ve bunu hemen herkese kabul ettirmede de oldukça başarılı olan Avrupa, Amerika'nın *keşfini* de kendisine ait kılmış, insanlığa sunduğu bir başarı hikâyesi olarak takdim etmiştir. Hâlbuki tarih öncesine

değil, sebep olduğu sonuçtan kaynaklanacaktır. Avrupalılar ilk aşamada Doğu'ya batıdan geçen bir yol bulamadılar fakat Amerika'ya çıkmalarıyla birlikte elli yıl içerisinde yeni bir dünyanın ve dünya çapında bir ekonominin sahibi oldular. Ayrıca özellikle de Avrupalı tüccarların eliyle, XV. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar uzanan ve Merkantilist dönem olarak isimlendirilen üç yüz yıllık süreç içerisinde özelde Avrupa toplumları ve genelde tüm dünya için ayırıcı özelliklere sahip yeni bir dünya inşa ettiler.

XV. yüzyılın ikinci yarısı, yeni bir çağın önemli eşiklerinden birisini teşkil etmiştir. Bu eşikte Avrupa'nın en önemli ekonomik kaynaklarını ise büyük deniz keşifleri, Hindistan seferleri ve Amerika'nın işgali oluşturdu. Gerçekleşen keşifleri takiben pamuk, ipek, baharat, şeker gibi günlük tüketim mamulleri ve o zamana kadar Avrupalılar tarafından bilinmeyen boya bitkileri, abanoz ağacı, tütün ve kahve önemli ticaret malları arasında yerini aldı. Bu mamullere dayalı ticaret çok kısa zamanda büyük bir zenginlik doğurdu ve bunların ticaretiyle uğraşan tüccarlar her seferinde çok büyük kârlar elde ettiler. Fakat bazı Avrupa ülkelerinin zenginleşmesini ve yeni bir dünyanın kapılarını açan gelişmelerin ekonomik cephesini sadece bu çok kârlı ticarî seferler oluşturmadı. Onlardan daha da önemlisi, kıymetli madenlerin Avrupa'ya akması oldu. Bugün biliyoruz ki, Doğu'ya gitme arzularının altında yer alan sebeplerden birisini Doğu'nun 'sınırsız' miktarda olduğuna inanılan altın ve gümüşüne ulaşma arzusu oluşturuyordu. Hatta bu en önemli sebepti. İspanyol, Portekizli, İngiliz, Hollandalı, Danimarkalı korsan denizciler Doğu'nun altın ve gümüşünü hayal ederek hayatlarını sürdürüyor, onları elde edecekleri günün özlemiyle yanıp-tutuşuyorlardı. Din, çoğu kimse için bir *bahaneydi*, altın ise gerçek *dürtüyü* oluşturuyordu[12]. Bu konuda ellerinde bazı önemli bilgiler de vardı. XIII. yüzyılda özelde Osmanlıya, genelde ise Müslümanlara karşı ittifak oluşturmak için Moğollara gönderilen iki Fransisken rahibi Friar Giovanni DiPlano Carpine (ö. 1252) ve Guillaume de Rubrouck (ö. 1293) bir yığın bilgi ile Avrupa'ya dönmüşlerdi. Bu iki rahibin Avrupa'ya getirdikleri bilgiler arasında en çok dikkat çekeni altınla ilgili olanlardı. Anlattıklarına göre özellikle Moğollar'da o kadar çok altın vardı ki, hükümdarın sarayının her tarafı altınla doluydu[13]. Bu anlatılardan

kadar giden keşif macerasında adı geçen birçok topluluk vardır. Bunlar arasında özellikle Almanlar, Araplar, Basklar, Çinliler, Fenikeliler, Fransızlar, Galliler, Hintliler, Hollandalılar, İspanyollar, Katalanlar, Polinezyalılar, Portekizliler, Romalılar ve Türkler vardır (Sullivan, Walter, 'On Those Who Came First to America', *The New York Times*, 19 May 1988, s.14-15; Waldman, Carl, *Atlas of the North American Indian*, New York, 1985, s.72). Romalıların bozuk paraları Venezüella'da bulunmuş, Vikinglerin, L'Anse aux Meadows'da, Newfoundland'da kurdukları köylerin kalıntıları ortaya çıkartılmıştır (Zvi Dor-Ner and William Scheller, *Columbus and the Age of Discovery*, New York, Williamm Morrow and Company, s.71). Amerika'ya, ilk adı olan 'Vineland'ın, Tyrker adlı bir Türk tarafından verildiği söylenmektedir (Türkkan, Reha Oğuz**,** *One America*, s.289). Amerikan göç tarihine geçen kâşifler arasında Kolomb dışında Bjarne Herjulfsson, Leif Ericsson ve diğerleri de bulunmaktadır. Ancak tüm bunlara rağmen bugün yaygın olarak bilindiği üzere Amerika'nın kâşifi olarak Kristof Kolomb bilinmektedir. Çünkü 'O geri dönmüş, hiç kimse Amerika'nın orada olduğunu unutmamıştır' (Zvi Dor-Ner and William Scheller, *Columbus and the Age of Discovery*, New York, William Morrow and Company, s.71).

[12] Cipolla, Carlo M., *Silahlar ve Avrupa Sömürgeciliği*, s.87

[13] Bu konuda örnek olarak Friar Giovanni DiPlano Carpine'nin anlatımı dikkate alınabilir. Carpine'nin anlatımına göre Moğol yöneticiler "altın ve gümüş içinde yüzüyorlar" (s. 41), kullandıkları kaplar altın ve gümüşten (s. 102), bindikleri atların bile eğerleri, dizginleri altından (s. 108), çadırlarının çivileri dahi altından (s. 109), öldükleri zamanda mezarları altınla dolduruluyor (s. 48). Ayrıca Moğol şehirlerinin her yanı altınla dolu (s. 59). (Friar Giovanni DiPlano Carpine, *The Story of the Mongols: Whom We Call the Tartars*, Translated. Hildinger, Erik, Bozton: Branden Books, 1996).

hareketle Avrupa'da çok kolaylıkla elde edilebilecek çok miktarda altın hayali herkesi sarıp sarmalamış durumdaydı.

Keşiflerde altının ne oranda motive edici bir unsur olduğunu anlamak için Kristof Kolomb'un 1503'de Jamaika'dan yazdığı bir mektup önemlidir. Meksika'yı fetheden İspanyolların (conquistadorlar) gayeleriyle ilgili olarak *Tanrı'ya ve Majestelerine hizmet etmek, karanlıktakilere ışık vermek ve zenginleştirmek*[14] denilmişse de[15], gerçeği Kristof Kolomb söz konusu mektubunda dile getirmişti: *Altından değerli bir şey yoktur. Altınla hazineler kurulur, dünyada altınla elde edilemeyecek ne var ki, insan altınla cenneti bile satın alır*[16]. Altın, keşiflerin temel motivasyon[17] aracı olduğu içindir ki, Kolomb, 1493'te İspanya'ya döndüğünde,

---

[14] Arnold, David, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, s.63

[15] Tüm işlere 'dini' bir örtü örten bu 'gaye'nin Kristof Kolomb'un ifadelerine yansıyan açılımı şöyledir:

> *In Nomine Domini Nostri Christi [Tanrımız Hazreti İsa'nın adıyla]*
> Pek Hristiyan ve pek yüce, pek saygın ve pek kudretli hükümdarlar, İspanya'nın ve deniz adalarının kral ve kraliçesi, efendilerimiz. Bu 1492 yılında siz yüce efendilerimiz Avrupa'yı egemenlikleri altına alan Mağriplilere karşı sürdürülen savaşı iyi bir sonuca ulaştırdınız, pek ünlü Granada kentinde sona erdirdiniz. Aynı yılın ocak ayında siz yüce efendilerimizin krallık bayraklarının söz konusu kentin kalesi olan Elhamra'nın kulelerinde yükseldiğini gördüm. Ayrıca siz yüce efendimizle hükümdar efendimizin güzel ellerinden öpmek için Mağrip kralının kent kapılarına çıkışında hazır bulundum. Bunun ardından yine ocak ayı içinde siz yüce efendimize Hint ülkesi ve Büyük Hakan denilen bir hükümdarla ilgili bir yazı sundum ('büyük hakan' bizim halk dilindeki 'krallar kralı' demektir; kendisi tıpkı öncelleri gibi birçok kez Roma'ya haber salmış, kutsal dinimizi öğrenmek için bilginler istemişti. Ama kutsal peder, birçok kişi putlara taptığı ve çürük inanışları benimsediği için yok oluşa doğru gittiğinden buna yanaşmamıştı) [Kolomb, 'Büyük Hakan' ile Doğu/Hint ülkelerinin kralını kastediyor ve Batıya olan yolculuğu sonrasında Büyük Hakan'a verilmek üzere yanında 'itimatname' taşıyacak. Amerika kıtasına ulaştığında buraları Hint bölgesi zannettiği için de aylarca Büyük Hakan'ı bulmak için dolaşıp duracak]. Siz yüce efendimiz Katolik Hristiyan oluşları nedeniyle, kutsal dinimize ve Onun savunmasına gönül vermeleri, Muhammed inanışına ve her türlü zındıklıkla putperestliğe düşman olmaları nedeniyle beni, ben Kristof Kolomb'u adı geçen hükümdarlarla ülkelerini ziyaret edip durumlarını ve bütün başka ayrıntıları incelemek ve onları kutsal dinimize döndürmek için kullanılması uygun düşecek yöntemi araştırayım diye oralara göndermeye karar verdiler. Karadan doğuya doğru gitmememi, bunun alışılmış bir yol olduğunu, ama bugüne değin kesin tek bir bilgi edinemediğimiz, bunun da hiç kimsenin gitmemiş olduğunu gösterdiği batı yolunu tutmamı buyurdular; yine o ocak ayında, beyliklerinizden ve topraklarınızdan bütün Yahudileri sürdükten sonra, yeterli sayıda gemiyle adı geçen Hint ülkelerine gitmemi istediler. (Kolomb, Kristof, *Seyir Defterleri*, s.3,4)

[16] Kolomb, *Seyir Defterleri*, s.237

[17] Altın'ın ne kadar güçlü bir motivasyon aracı ve hatta daha da önemlisi asıl amaç olduğunu görebilmek için Kristof Kolomb'un hatıraları ve mektupları önemli kaynaktır. Hatıra ve mektuplar okunduğunda yüzlerce kez ve her vesileyle altına atıfta bulunulduğu görülmektedir. Kolomb, Hint bölgesi zannettiği adaları gezerken, bu adalardaki yerlilerle görüşürken aklında olan tek şey altındı. Bunu ise hatırlarını kaleme aldığı kitaptaki ifadelerine olduğu gibi yansıtmıştır. O psikolojiyi resmetmesi açısından şu birkaç örnek yeterli olacaktır:

> Eğirilmiş pamuk yumakları veriyorlardı bize, papağanlar, kargılar, tek tek sayılması gereksiz bir yığın öteberi, bütün bunları da rastgele bir şeyler karşılığında veriyorlardı. Bense kendi payıma gözümü dört açıyor, bu ıvır zıvır arasında altın olup olmadığına bakıyordum. İçlerinden kimisinde, burunlarına açtıkları küçük delikten sarkan altın parçacıkları olduğunu gördüm. İşaretlerinden anladığıma göre güneye doğru gittiniz mi ya da adayı güneyden dolaştınız mı, varacağınız yerin kralının elinde küpler dolusu bu metalden vardı ve keyfince kullanıyordu… Böylece güneybatıya doğru gitmeyi, altın ve değerli taşlar aramayı kafama koydum (…). Akşama dek bütün gün denizde, olduğum yerde kalabilmek için yelken toplattım, adını Santa Maria de

adalarda altının varlığına ilişkin kanıtlar gördüğünü ve bunlardan daha fazlasının da bulunabileceğini umduğunu bildirdi. Bu umut, Afrika'daki Portekizliler için olduğu kadar, daha sonraki araştırmaları da yönlendiren tüm güdülerin en güçlüsü olmuştur. Altın zengini olma hayallerinin motivasyonuyla gelişen deniz seferleri sonrasında yepyeni bir dünyanın temelleri atılmaya başlanmıştır. İlk zamanlar Portekizler Batı Afrika sahillerindeki toplumlardan çok büyük miktarlarda altın topladılar. Portekizlilerin Batı Afrika'dan yılda topladıkları altın XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başlarında yaklaşık 400 kg'dır[18]. Afrika'dan başlayan altın ve gümüş akışı Meksika'nın (1519-1527) ve Peru'nun (1532-1541) işgaliyle inanılmaz boyutlara ulaştı. Portekizlilerin yağmalamasını, İspanyolların halktan topladıkları haraç takip etti. Yılda 300 ton gümüş elde edilen Patosi madeninin ele geçirilmesiyle (1545) sahip olunan servet katlanarak büyüdü. 1500-1550 yılları arasında Avrupa kıtasındaki altın stoku 57 kat, sadece Ferdinand döneminde (1479-1516) İspanya'nın gelirleri 32 kat arttı. İspanya darphanesinin 1500 ile 1520 arasında 45.000 kilo gümüş bastığı halde, 1545 ile 1560 arasındaki 15 yıl içinde

---

la Conception koyduğum bu adanın batı ucuna gün sonundan önce varabilmeyi gözüm kesmedi. Tam da gün batarken adanın yukarısına ulaştım. Altın olup olmadığını anlamak için durdum, çünkü San Salvador Adası'ndan aldığım adamların dediğine bakılırsa bu adadakilerin kollarında, bacaklarında büyük altın bilezikler bulunurmuş. (…). Bu adalar çok verimli, çok yeşil, havası yumuşacık. Buralarda çok şey bulunulabilir, ama şimdilik ne olduklarını bilemem, daha çok vakit yitirmek de istemiyorum, tersine adaların olabildiğince çoğuna el koyarak altın aramayı düşünüyorum. Hem elimizde daha şimdiden birçok belirti var… yanılmadığım kesin, İsa efendimizin yardımıyla ben bunun kaynağını bile bulacağım. (…) Benim dileğim görebileceğim kadar çok yeri görüp, Tanrı izin verirse gelecek Nisan ayında siz yüce efendimize doğru geri dönebilmek. Ayrıca çok altını, çok baharatı olan bir yer görürsem orada yükleyebileceğim kadar yüklemek için duracağım; işte bu yüzden, aradığımı bulup bulamayacağımı görmek için, geçip gidiyorum. (…) Cuba Adası yönünde yola koyuldum. Yanı sıra gelen adamlar bu adanın çok geniş olduğunu söylüyorlar, anlıyorum, çok alışveriş olurmuş: Demek adada çok altın, çok baharat, büyük gemiler, tüccarlar var. (…) Bütün gün gemilerle ada arasında sürekli bir gidiş geliş oldu, tayfalarımızdan birçoğu tam bir gönül rahatlığı ile karaya çıktılar. Amiral [Kolomb] kimsenin üstünde altından öteberi bulunmadığını gördü. Ama Hintlilerden birinin burnunda ete gömülü işlenmiş bir gümüş parçası görmüştü, işte bu nedenle adada gümüş olabileceğini düşündü. (…) Altını güven içinde toplamak için gereken ne varsa yapacağız. Sonra da gemiler geri dönünceye dek hep elimizin altında olsun diye bir kule ya da bir kale kurup güven altına alacağız ve hava dönüş yolculuğuna elverişli bir duruma geldi mi İspanya'ya götüreceğiz. (…) Okyanus bölgelerindeki yerlerden birçok ad saydılar bana, altın yatakları oralardaymış… Durduğum her yerde daha önce bana verilmiş olan her bilginin doğru olduğunu gördüm. Bundan çıkardım ki Ciguare bölgesi için söylenenler de doğruydu. Hintlilerin açıklamasına göre batıya doğru dokuz günlük bir yürüyüş gerekiyordu oraya varmak için. Bu Ciguare'de öyle altın var ki diyorlardı, anlatılamaz. Oralılar başlarına altın süsler takarlarmış, el bileklerine, ayak bileklerine kalın kalın bilezikler geçirirlermiş, masalarını, iskemlelerini altın levhalarla kaplatırlarmış. Kadınların başlarında omuzlarına kadar sarkan altın çelenkler bulunurmuş. (…). 6 Şubat'ta yağmurun sürüp gitmesine bakmadan ülkenin iç kesimlerine doğru yetmiş adam gönderdim. Beş fersahlık bir uzaklıkta pek çok altın yatağı buldular. Yanlarına kattığım Hintliler çok yüksek bir tepeye çıkardı onları. Yukarıdan çepeçevre her yeri göstererek dört bir yanda altın yatakları bulunduğunu, hele batıya doğru yirmi günlük yol boyunca bu yatakların art arda uzayıp gittiğini söylediler. Oralardaki kentleri, köyleri bir bir saydılar, hangisinde az, hangisinde çok altın bulunduğunu açıkladılar. (Kolomb, *Seyir Defterleri*, s.23, 26, 28, 36, 41, 48, 177, 224, 228)

[18] Arnold, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, s.48

darphanenin para olarak çıkardığı gümüş 6 misline yani 270.000 kiloya çıktı. 1580'den 1600'e kadarki 20 yıl içinde ise 340.000 kiloya, yani 1520'dekinden 8 misli fazlasına ulaştı[19]. Özetle, coğrafi buluşlar, sömürgeci yayılışı peşi sıra getirirken, feodal yapının çözülmesinde ve kapitalist ekonominin doğuşunda önemli bir sıçrayışa yol açmıştır.

Amerika kıtasının 'keşfi' ve zenginliklerinin Avrupa'ya taşınması, Avrupa'nın sömürgeci ve işgalci devletlerine kısa sürede ve olağanüstü büyüyen güçleriyle bir yüzyıl öncesinde siyasal, ekonomik, askerî ve kültürel alanlarda kendilerinden ileri gördükleri Osmanlı'nın önüne geçmenin yolunu açmıştır. 'Bu değişim Osmanlı'nın gerilemesinden mi, yoksa Avrupa ulus devletlerinin gelişmesinden mi kaynaklanmıştır?' içerikli bir sorunun tartışılmaya ve araştırılmaya değer bir soru olacağından kuşku yoktur. Her ikisinin de belirli oranda etkili olduğunu bir ön kabul olarak söylemek mümkündür. Osmanlı'nın aleyhine, Batı Avrupa devletlerinin lehine gerçekleşen değişim birçok düzeyde incelenebilir. Bu değişimin ağır bir süreçte gerçekleştiğini, hatta Osmanlı için *Klasik Sistem*'in çözülmesinin siyasal ve toplumsal yapıdaki izlerinin Yavuz Sultan Selim iktidar zamanlarına (1512-1520) kadar uzandığını ve özellikle de Kanuni'nin iktidarı döneminde (1520-1566) iyice belirginleşmeye başladığını söyleyebiliriz. Klasik dönem Osmanlı sisteminin sağlamlığı, gerçekleşen değişimin uzun yıllar ve hatta bir yüzyılı aşan bir dönem süresince içeriden görülmesini engellemiş, değişimin fark edilmesine perde olmuştur. Böylelikle çözülmeyi durdurmak için bazı imkânlara sahip olan sultanlar imkânlarını bu yönde kullanmak yerine, tam tersi bir psikolojiye sahip olmuşlar ve iş işten geçene kadar da ciddi tedbirler düşünmemişlerdir. Problemin boyutlarını algıladıkları zaman ise, geç kalmışlık psikolojisiyle, tedavi yöntemi olarak benimsediklerinin ne oranda tedavi edici olduğunu dahi düşünemeyeceklerdir.

Klasik dönem Osmanlı ekonomik sistemi *kendine yeterli olma* esasına dayanmaktaydı. XV. yüzyılda gerçekleştirilen güçlü merkeziyetçi yapı farklı bölgelerin birbirinin ihtiyacını tamamlayacak şekilde düzenlemiş ve böylece mümkün olduğunda herkesi memnun edecek bir ekonomik sistem işlerlikli kılınmıştı. Fakat XVI. yüzyılın sonlarını takiben, merkezi idare, *kendine yeterlilik* ilkesini yürürlükte tutmakta zorlanmaya başladı. Aynı dönemde Avrupa ise bu düzeni kendi çıkarına bozacak bir ekonomik güç elde etmiş duruma erişti. Avrupa'nın Amerika ve Afrika'ya yayılmak suretiyle elde ettiği servet, artık Ön Asya'yı denetimleri altında tutanların koyduğu gümrükleri ve kuralları aşarak ticareti Doğu'ya taşıma imkânını sağlar oldu. Özellikle Amerika merkezli elde edilen büyük sermayenin Avrupa'ya gitmesi yüksek enflasyona yol açtı. Fakat bu enflasyon Avrupa'da ekonomik ve toplumsal büyümenin motoru vazifesini gördü. Gerçekleşen ekonomik gelişmeye bağlı olarak hammadde ihtiyacı doğdu. Osmanlı ülkesi kaynaklardan birisiydi. Avrupa'da ham madde isteği arttıkça fiyatlar da buna bağlı olarak artmış ve bu durum, Avrupa için bir hammadde kaynağı olan Osmanlı ekonomisini altüst etmiştir. Yüksek enflasyon Osmanlı ekonominin en önemli baş ağrısı haline gelmiştir. Avrupa'dan gelen bu ani ucuz ve bol gümüş akışının Osmanlı ülkesindeki malî etkisi süratli ve felaketli olmuştur[20]. Esasında, Avrupa merkezli gerçekleşen fiyat dalgalanmaları sadece Osmanlı'nın değil, o dönem için 'tüm dünyanın' denebilecek kadar büyük bir kesimin sıkıntı sebebiydi. Dünya tarihçisi McNeill'in bu konudaki açıklamaları önemlidir: *Fiyat devrimi en önce ve en sert biçimde İspanya'yı etkilemişse de çok geçmeden ve şiddetini pek fazla yitirmeden Avrupa'nın öteki ülkelerine de yayıldı. Doğu Akdeniz'deki Osmanlı İmparatorluğu*

[19] Berkes, Niyazi, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 110,111
[20] Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.29

da... Çin de etkilendi. En küçük bir zanaatçı ya da birkaç yumurtasını pazarda satan yoksul köylü de fiyat devriminin etkisinden kurtulamadı[21].

XVI. yüzyılda Osmanlı'nın Avrupa'dan aldığı ticari ürün hemen hemen hiç yoktu. Fakat Batılı tüccarlar Osmanlı pazarlarında sıklıkla görülüyorlardı. Avrupa'nın gemileri, arkası kesilmeyen bir sıklıkta Osmanlı ülkesinden Avrupa'ya canlı hayvan, tahıl, Bursa ipeklileri, kadife, Ankara sofu taşıyorlardı. Buna bağlı olarak da Osmanlı ülkesine altın ve gümüş akıyordu. Çok büyük altın ve gümüş servetine sahip Avrupalı tüccarlar Osmanlı ülkesine bir hammadde pazarı olarak iltifat gösterdikçe, enflasyon Osmanlı'nın baş belası olmuş ve ekonomik sistemi felç edecek boyutlara ulaşmıştır. Uzun bir süre, sıkı narh sistemiyle fiyatlar kontrol edilmeye, enflasyonun önü alınmaya çalışıldı. Fakat tüm tedbirlere rağmen arzulanan bir türlü gerçekleşmedi. Önceki dönemlerde gümüş eksikliğine alışık olan Osmanlı idarecileri ülkeye bol miktarda akan gümüş karşısında ekonomik politikalar geliştiremediler. Amerikan gümüşüyle gerçekleşen ve oldukça canlı bir sürece sahip olan ticari faaliyetleri kontrolleri altına aldılar; gerektiği gibi vergilendirme yapamadılar. Uygulanan geleneksel tedbirler ise problemin boyutunu büyütmekten başka bir şey sağlamadı. Avrupalı tüccarlara mal satmanın yasaklanması öncelikle düşünülen tedbir oldu. İlk önceleri pamuk daha sonra da tahıl 'memnu' ilan edildi. Bu liste zamanla daha da genişledi ve balmumu, susam, barut, silah, at, kurşun, donyağı, gön, meşin, koyun derisi, zift biçiminde uzayıp gitti. Fakat bu yasaklamalar bir işe yaramadı. Ticarî faaliyetler illegal yollardan artarak devam etti. Yasaklar bir işe yaramadığı içindir ki, hükümet 1567 yılında Ege bölgesindeki dokumacılara yelken bezi sipariş etti, fakat iplikler Avrupalı tüccarlara satıldığı için bu sipariş karşılanamadı.

SONUÇ

Klasik Dönem Osmanlı Sistemi'ndeki çözülmenin harici ve dahili olmak üzere birçok sebebinden bahsedilebilir. Burada "harici sebepler" üzerinde durulmuştur. Osmanlı sistemini değişikliğe yönelten harici sebepler sadece Osmanlı ile ilgili değil, mevcut dünyanın genel gidişiyle ilgilidir. Ticaret yollarının değişimi, yeni kıtaların keşfi ve bunları takiben ticari hayatta gerçekleşen köklü değişiklikler sadece Osmanlıyı etkilememiştir. Avrupa merkezli olarak neredeyse tüm dünya değişim sürecine girmiştir. Osmanlı da bu sürecin nesnelerinden birisi olmuştur. Ancak buna rağmen burada bahsedilen veya bahsedilmeyen başka harici sebepler tüm değiştirici, dönüştürücü ve hatta tahrip edici etkilerine rağmen Osmanlı açısından mevcut sistemi yapısal ve işlevsel açıdan radikal şekilde değişime uğratma gücüne sahip olması beklenemez. Söz konusu değişimin gerçekleşmesi için sistemle ilgili değiştirici ve dönüştürücü iç faktörlerin de devrede olması beklenir. Böyle de olmuştur. Sistemin kendisini koruyacak gücünün olmamasının harici sebeplerin etki gücünü artırmıştır. Dolayısıyla Osmanlı sitemindeki yapısal ve işlevsel değişim incelenirken muhakkak harici sebeplerin yanı sıra ve hatta öncelikli olarak dahili sebeplerin de dikkate alınması zorunluluğu vardır. Bu ise başka bir yazımızın konusu olacaktır.

[21] McNeill, William H., *Dünya Tarihi*, s. 271,272

KAYNAKLAR

ABİSEL, Arslan, *Dünya Ticaret Yolları Etrafında Cereyan Eden İktisadî ve Siyasî Mücadeleler*, Ndrea Maina Matbaası, İstanbul, 1943.

AKSAN, Virginia H., *Kuşatılmış bir İmparatorluk, Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, (Çev. G. Ç. Güven), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017.

ARNOLD, David, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, (Çev. Osman Bahadır), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995.

BEKİN, Ahmet Rıza, *İpek Yolu*, AÜ. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yayınları, Ankara, 1981.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

BERTRANDON DE LA BROQUİERE*, Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*, (Ed. Ch. Schefer; Çev. İlhan Arda), Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.

BOORSTİN, Daniel j., *Keşifler ve Buluşlar*, (Çev. Fatoş Dilber), İş Bankası, Ankara, 1994.

BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev. Mehmed Ali Kılıçbay), Eren Yayınları, İstanbul, 1989.

CIPOLLA, Carlo M., *Silahlar ve Avrupa Sömürgeciliği*, (Çev. Taşkın Temiz), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2001.

EVERETT, Felicity; Struan Reid, *Kolomb'dan Amstrong'a Kâşifler*, (Çev. Miyase Göktepeli), Tubitak Yayınları, Ankara, 1991.

CARPİNE, Friar Giovanni DiPlano, *The Story of the Mongols: Whom We Call the Tartars*, Translated. Hildinger, Erik, Bozton: Branden Books, 1996

GENÇ, Mehmet, 'Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri', *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, İstanbul, 1980.

HAUSSIG, Hans Wilhelm, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, (Çev. Müjdat Kayayerli), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2001.

HEATON, Herbert, *Avrupa İktisat Tarihi İlkçağdan Sanayi Devrimine*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), İmge Kitapevi, Ankara, 1985.

HEPER, Metin, *Bürokratik Yönetim Geleneği (Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Gelişimi ve Niteliği)*, ODTÜ Geliştirme Vakfı, Ankara, 1974.

HEYD, Wilhelm, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. E. Ziya Karal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975.

İNALCIK, Halil, 'XV.Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynaklan', *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1993.

İNALCIK, Halil*, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),* (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

KOLOMB, Kristof, *Seyir Defterleri,* (Çev. Sait Maden), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019.

KÖHNEN, Gerhard, *Dünya Ekonomi Tarihi*, (Çev. Tunay Akoğlu), Varlık Yayınları, İstanbul, 1965.

KÜÇÜKKALAY, A. Mesud, *Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2001.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara. 1984.

LYBYER, Albert Howe, 'Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları', *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.III, EÜEF Yayınları, İzmir, 1987.

MANTRAN, Robert, 'XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti', (Çev. Zeki Arıkan), *Belleten*, S.201, C.LI, 1987.

MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2016.

MATVEJEVIC, Predrag, *Akdeniz'in Kitabı*, (Çev. Tolga Esmer), YKY Yayınları, İstanbul, 2004.

MCCARTHY, Justin, *Osmanlı'ya Veda*, (Çev. Mehmet Tuncel), Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.

MCNEILL, William H., *Dünya Tarihi,* (Çev. Alaaddin Şenel), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985.

ORTAYLI, İlber, 'Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim', *Makaleler 1*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000

ORTAYLI, İlber, *Avrupa ve Biz*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2007.

ORTAYLI, İlber, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007.

ÖNALP, Ertuğrul, *Osmanlının Güney Seferleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.

ÖZ, Mehmed, *Osmanlı'da 'Çözülme' ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1997.

ÖZCAN, Ruhi, *XVII. Yüzyılda Konya'da Mülk Satışları ve Fiyatlar (1640-1655),* Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1993.

ÖZKUL, Osman, 'Osmanlı Devlet Düzeni Üzerine Balkanlardan Bir Bakış', *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi,* 2013, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:2,

PAMUK, Şevket, *100 Soruda Osmanlı -Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (Çev. Ayşe Berktay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

SULLIVAN, Walter, 'On Those Who Came First to America', *The New York Times*, 19 May 1988.

TOGAN, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1981.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, *One America*, Prentice Hall, New York, 1952.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1956.

VEINSTEIN, Gilles, 'Büyüklüğü İçinde İmparatorluk', (Ed. R. Mantran), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 1991.

Waldman, Carl, *Atlas of the North American Indian*, New York, 1985

Zvi Dor-Ner and William Scheller, *Columbus and the Age of Discovery*, Williamm Morrow and Company, New York, 1991.

TURKISH DIPLOMACY FROM PAST TO PRESENT

Assoc. Prof. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY
ORCID ID: 0000-0001-9157-6133
Hakkari University, ekremyasarakacay@hakkari.edu.tr Turkey

Introduction

Diplomacy, the art of conducting relations between states peacefully, dates back to very ancient times. Diplomacy, derived from the word "diploma", which means "doubling" in ancient Greece, was used as "the science of examining documents" until the 18th century. Diplomacy, redefined by Edmund Burke in 1796, was used in its present sense.[1] Until the 15th century, diplomacy developed unilaterally and non-continuously. During this period, diplomacy was used to make agreements between states and to make alliances against security threats.[2] After the 15th century, diplomacy became permanent, with relations between Italian city-states, and the practice that began in Italian city-states spread day by day and strengthened in a multilateral direction. Over time, diplomacy has become a propaganda tool with the influence of the press carried out in the hands of politicians.[3]

In today's world, governments are actively using diplomacy and developing new methods. Diplomacy has ceased to be a method used by states and governments because of globalization.[4] This new method of diplomacy includes non-governmental actors, multinational corporations and regional organizations. With globalization, the elimination of domestic and foreign policy distinctions, the relative disappearance of borders between states, mutual dependence between states led to constant communication and interaction between states.[5]

Therefore, diplomacy has increased in importance day by day. Using the military and military institutions in diplomatic strategies has also been an important issue. The diplomatic uses of the military can range from diplomatic defense to more aggressive tactics, where a country uses its military for collaborative exchange and military training exercises. Diplomatic defense allows transnational ties with other countries by creating co-operation environments with other countries. In this sense, this study will address Turkish diplomacy. The study comprises five main chapters. In the study, Turkish diplomacy will be discussed primarily under Mustafa Kemal Atatürk. Second, it will be explained how Turkey used diplomacy during the Second World War. The third chapter will focus on Turkish diplomacy during the Cold War. In the fourth chapter, Turkish diplomacy will be examined in the post-Cold War period. Finally, Turkish diplomacy will be examined during the AK Party period and the resulting section will analyze the changes in Turkish diplomacy from the Ottoman Empire to the AK Party period

[1] Namık Sinan Turan, "Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Yetkisi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, No: 2 (Haziran 2004), 60.
[2] Hüner Tuncer, *Diplomasinin Evrimi, Gizli Diplomasi'den Küresel Diplomasiye* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009), 288.
[3] Hüner Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi* (Ankara:Ümit Yayıncılık, 1995), 155.
[4] Nasıh Sarp Ergüven, "Uluslararası Hukukun Tarihsel boyutuyla Diplomasinin Kurumsal Gelişim Süreci", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, No:1 (Aralık 2016), 120
[5] Demet Şefika Acar, "Küreselleşen Dünyada Diplomasi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 9, No: 1-2- (Mayıs 2014), 425.

and how Turkish diplomacy has been shaped, diversified, and the extent to which diplomacy has been used.

Turkish Diplomacy in Atatürk's Period

Mustafa Kemal Atatürk acted within the framework of a certain program during and after the war of independence. Atatürk realized that the Ottoman Empire was about to fall and wanted to establish a national state.[6] During the Period of war of independence Atatürk's primary goal was to establish a new state fully independent. But Atatürk's idea of independence involved not only political independence, but also economic, cultural and military fields. Therefore, mandate and patronage were rejected. National Pact, prepared within this framework, also shaped Atatürk's foreign policy. Atatürk deemed it necessary to comply with domestic policy when implementing foreign policy. He wanted it to be a national policy based on national power. Because according to him, the stronger the domestic policy of a state, the stronger its foreign policy will be.[7]

During Atatürk's period, two paths were followed: war and diplomacy. War and diplomacy have become harmonious and complementary elements.[8] During the national struggle, the Government of Ankara did not hesitate to perform diplomatic maneuvers while at war with Greece. For example, in this process, the Government of Ankara established relations with the Soviet Union as a balancing factor against the Allied forces. The Treaty of Moscow was signed by the Soviet Union on March 16, 1921. In this way, the Government of Ankara has attracted a force that recognizes National Pact against England. In addition, the Ankara government has benefited as much as possible from disputes between the allies during the national struggle. Thus, he aimed to leave Greece alone.[9] For example, Ankara government, which benefited from the disputes between France and England, signed the Ankara Agreement on October 20, 1921 because of its success in the war of independence Turkey made an agreement under its foreign policy, allowing France to recognize National Pact. With these agreements, the Soviet Union emptied the eastern front and France emptied the southern front. In this way, the Government of Ankara achieved military success by shifting all its military power to the western front.[10]

Although Mustafa Kemal Atatürk fought against Western states in his foreign policy and diplomatic maneuvers, he did not follow an anti-Western policy and established good relations with Western states. Because Atatürk thought of the West as a system of values and modernization rather than a geographical area. During the period of war independence, Ankara government kept its relations with Muslim countries warm and made significant efforts for important diplomatic initiatives.[11] The reason the Ankara government wanted to keep its relations with Muslim countries warm was to hinder Britain's activities in the region.[12] In this

[6] Fahri Yetim, "Atatürkçü Dış Politika Bağlamında 1919-1922 Dönemi Türk Dış Politikası", *Sosyal Bilimler Dergisi* 8, No:3, (Temmuz 2006), 207.
[7] Mahmut Bolat, "Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye'nin İkili İlişkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 7, No:1 (Ocak 2006), 48.
[8] Faruk Sönmezoğlu, "Kurtuluş Savaşı Diplomasisi" *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde, Ed. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 2004), 86.
[9] Kemal Melek, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978), 127.
[10] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali 2* (İstanbul: Kastaş Yayınları, 2000), 707
[11] İbrahim Erdal, "Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabat Paktı", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 34 (Aralık 2012), 79.
[12] Berna Türkdoğan, *Atatürk Dönemi Türkiye Devletinin Dış Politikası* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000), 297.

context, during the period of war of independence, Atatürk gained allies for himself and sent teachers and officers for the cultural development of these countries by making friendship agreements with countries such as Afghanistan while fighting for independence.[13] In addition, Atatürk tried to put his foreign policy in a framework that would improve international relations and was also opposed to Turonian and Islamist views. He stated it would be wrong to consume the power of the state with such thoughts. In this context, Atatürk pursued a realistic and undated foreign policy. This realism has been a realism that has the courage to do anything to realize the national interest.[14]

Mustafa Kemal Atatürk used diplomacy as the crucial factor of his foreign policy, especially after the period of national struggle, and saw war to achieve peace if problems could not be solved peacefully.[15] After the new state was founded, it made security pacts with neighboring states to ensure the security of the state, although it alone was not enough to ensure the security of the state. In making these pacts, he put the independence, dignity and dignity of the state above all else. In this context, the Balkan Pact was signed on 9 February 1934 and Saadabad Pact was signed on 8 July 1937.[16] The purpose of the Saadabad Pact was to hinder the ambitions of the major states in the Middle East and to develop good relations with Middle Eastern countries, and Saadabad Pact became part of Turkey's policy of trust and balance in the Middle East.

Atatürk pursued a peaceful policy based on Turkey's security that was not against any nation.[17] For this purpose, the principle of "Peace at Home, Peace in the World" was acted on. Within the framework of this policy, he has avoided expansionism and has been pro-resolving disputes by peaceful means. Turkey, as a fully independent and sovereign state, wanted to be treated equally and pursued a policy based on peace and balance policies and established relations with both the states of the region and other states and actors. For example, Turkey signed the Birand-Kellogg Pact, which prohibits the use of war as a tool of international policy, joined the League of Nations on July 18, 1932, and once again showed its sincerity in pursuing a friendly and conciliatory policy in international relations. Atatürk believed that peace could be achieved permanently by ensuring an atmosphere of friendship and peace between states. When the Mosul issue, which was an important issue after the Lausanne Treaty, was negative, he accepted the decision on Mosul to ensure that the peace environment created by the Locarno process was not disturbed and avoided fighting to resolve this issue peacefully. He also tried to solve his response to the Mosul problem through diplomacy. For this purpose, he signed the Treaty of Friendship and Impartiality with the Soviet Union on December 17, 1925 as a balancing factor against Western states[18]

In addition, Atatürk thought that improving the current situation of the states would contribute to achieving lasting peace. According to him, if people are educated out of jealousy and

[13]TBMM, Türkiye-Afganistan Muhaedenamesi Hakkında Kanun, erişim 02.12.2021, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100140.pdf.

[14] Bolat, "Genel Hatlarıyla", 50.

[15] İsmail Şahin, "Lokarno ve Musul Kıskacında Türk Dış Politikası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5, No: 4, (Nisan 2016), 650.

[16] Yılmaz Altuğ, *Atatürk'ün Dış Politikası Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri* (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 1981), 486.

[17] Edip Çelik, *Türkiye'nin Dış Politika Tarihi* (İstanbul:Gerçek Yayınevi, 1969), 70.

[18] Aydın Güngör Alacakaptan, "Türk-Sovyet İlişkileri (1921-1945)" *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç* içinde, Ed. İsmail Soysal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 282

jealousy, it will be easy to improve the situation of states. Turkey's participation in the League of Nations was also because of this necessity. According to Atatürk, colonialism and imperialism are also disrupting the international structure and hindering cooperation between states. When imperialism and colonialism end, there will be harmony and cooperation between the states and peace will be provided.[19]

Atatürk has also used deterrent diplomacy from time to time in his foreign policy. Hatay's annexation to the homeland is an important example. In this process, Turkey insisted it did not give up the banner of Iskenderun.[20] After France signed an agreement with Syria in 1936 that ended the mandate regime and granted independence to Syria, Turkey brought the issue to the League of Nations and asked for a similar agreement with Iskenderun. Turkey has tried to prevent France from taking a distinct step with its diplomacy, which also considers deterrents, international law and international conjuncture.[21] In the absence of an improvement Atatürk emphasized to the French ambassador that Hatay is a serious issue and that this is the only issue with France, stressing how serious the issue is and that this rhetoric is more of an ultimatum than a lecture[22] Later, this issue was referred by France to the League of Nations, and Turkey accepted this situation. In addition, because of the international conjuncture, the UK has put pressure on France to solve the problem because it is aware of Turkey's importance. Turkey, on one hand, said that an alliance agreement depends on the solution to the Hatay problem, and it implemented a deterrent and fine diplomacy, allowing Hatay to annex the homeland in 1939.[23]

Turkish Diplomacy during the Second World War

During the Second World War, one of the most important elements of Turkish Foreign Policy was its success in using diplomacy. When the Second World War began, revisionist states were seen to be strengthened, while Turkey was a newly established country that made reforms to realize the modernization process and struggled with problems both inside and outside. Although Turkey has been involved with revisionists during this period, it has not been in the same ideology. For example, although Turkey has significant trade relations with Germany, it has not acted in the same way as Germany. Turkey's decision-makers have established peaceful relations with other countries in this process. Turkey is anti-war and has been in favor of peaceful resolution of problems. The aim of this policy was not to put Turkey at war and to protect its territorial integrity. In addition, Turkey has tried to benefit from the balance of power between states.[24] Turkey has signed a Treaty of Mutual Assistance with the UK while also signing a Pact on Friendship and Non-Aggression with Germany.

On August 23, 1939, before the outbreak of the Second World War, the Treaty of Friendship and Non-Aggression was reached between Germany and the Soviet Union. After this agreement, Turkey tried to take measures thinking that it would be negatively affected. Şükrü

[19] Ali Gevgilili, *Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye* (İstanbul:Gerçek Yayınevi, 1968), 30.

[20] Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 40.

[21] Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askeri Boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye Katılma Süreci (1921-1939)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 34, No: 1 (Mayıs 2018), 153.
[22] Ercan Karakoç, "Atatürk'ün Hatay Davası", *Bilig* 50 (Haziran 2009), 113.
[23] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası (1914-1945)* (İstanbul: Der Yayınları, 2015), 334.

[24] Şaban Çalış and Çağlar Söker, "Turkish Foreign Policy During the Second World War: Neutrality, Diplomacy and Statecraft", *SUTAD* 47 (Haziran 2019), 447.

Saraçoğlu, Foreign Minister, during this period, went to Moscow and proposed a similar agreement to the British-French and Turkish Pact. However, the Soviet Union rejected this offer.[25] When both sides were disappointed, Turkey signed an alliance agreement with Britain and France. The Soviet Union continued to blame Turkey. But Turkey informed the Soviet Union about the agreement and put the Soviet Union's reservations into it.[26] In this agreement, it is emphasized that Turkey cannot be forced to confront the Soviet Union. In this way, Turkey remained this way until the end of the war without engaging directly with any side of the war.[27]

When the war began on September 1, 1939, Britain and France declared war on Germany. In the middle of the war, the German-Soviet alliance also broke down and conflict began between Germany and Soviet Union. Turkey was out of the war. Turkey has struggled to balance the parties to the war throughout the war. Because Turkey did not change its strategy during the war and was not strongly connected to one of the parties. When Turkey needs to move to one side, Turkish diplomacy has taken care not to provoke anyone and not to jeopardize its own security. Although it prevented millions of people from going to war in Turkey, Turkey paid the price for this policy at the end of the war.[28] During the war, Germany pressed hard to ally with Turkey. But Turkey has never been pro-war. Turkey has acted with neither a dreamer nor an irredentist policy.

On June 22, 1941, when the war between Germany and the Soviet Union began, Turkey breathed a sigh of relief in the face of the Soviet threat. Although Germany wanted Turkey to go to war, Turkey remained out of the war. In fact, the Allies wanted Turkey to go to war. However, Turkey has turned down the allies' wishes by implementing strategic diplomacy. Turkey's military and economic power couldn't fight the parties, causing Turkey to be excluded from the war.[29] In addition, Turkey has avoided any conflict because it fears that joining the war alongside the allies will anger Germany.[30]

Turkey thought the Russians would be defeated in the war between Germany and the Soviet Union. In this way, Turkey believed that both the Soviet threat would be eliminated and peace would be achieved between Germany and western states. For Turkey, Germany has been seen as a complementary element for strengthening relations with the West. This has been Turkey's policy of balance between the warring parties. At the beginning of the German-Soviet war, the UK and the Soviet Union wanted Turkey to remain neutral. In this way, the allies wanted to prevent Germany from landing in the Middle East via Turkey and to prevent the war from spreading to the Middle East. On August 10, 1941, the Soviet Union sent a note to Turkey saying that it would respect Turkey's territorial integrity in the Montreux Straits Convention and stated that it would do its best in the event of an attack on Turkey.[31] But after the failure of Stalingrad by the Germans, they changed their policy and wanted Turkey to go to war. Because the allies initially thought that Turkey was important to stop Germany in Southeast Europe.[32]

---

[25] Şaban Çalış, *Turkey's Cold War: Foreign Policy and Western Alignment in the Modern Republic* (London: I.B. Tauris, 2017), 25.
[26] Türkkaya Ataöv, *Turkish Foreign Policy 1939-1945* (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1965), 60.
[27] Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy During World War II: An 'Active Neutrality'* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 104.
[28] John M. Vanderlippe, "A Cautious Balance: The Question of Turkey in World War II", *The Historian* 64, No: 1, (April, 2001), 68.
[29] Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1943-1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics* (New Jersey: Princeton University Press,1973), 90.
[30] Levent Kalyon, *Türkiye'nin Savunma Politikaları Üzerine: Kırmızı Kim?* (Ankara: Nobel Yayınevi, 2010), 125.
[31] Fahir Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 13 (Mart 1958), 145.
[32] Harry N. Howard, *The Straits and Us Policy* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1974), 170.

For this reason, conferences were held during the war and turkey was tried to be persuaded to go to war. For example, at the Adana Conference, it was said that all kinds of aid would be provided to Turkey if it joined the war alongside the allies. In such a case, if Turkey had joined the war alongside Britain and the United States, it would have found a side to support itself against the Soviet threat in the future.[33] However, no results were got at this conference. Because Turkey is not convinced that the future of Europe after the war, Germany and the Soviets do not know exactly what will happen. According to Turkish officials, Turkey's entry into the war was considered a double-edged knife for him. At the Cairo Conference held during the war, Turkey going to war came up again. Turkey continued to be out of the war, citing the lack of modern military equipment, insufficient equipment and burdening the allies. This situation caused mistrust between Turkey and its allies in the future and caused Turkey to be mistreated.

Churchill assured Turkey at the Adana Conference that the Soviet Union would go to war with the allies. However, Turkey did not object to the demands of the Soviet Union at the conference held in Tehran because it did not do what was requested. Turkey was in danger of being alone.[34] In such an environment, Turkey has implemented doubled-edged diplomacy. On the one hand, they accepted the allies' proposals in principle, while they put forward some conditions. In fact, the UK has worked very hard to meet these demands of Turkey. But Turkey has stalled the UK by prolonging the negotiation process.[35] While Turkey did not want to be a part of the war, it also reiterated its beliefs in the Turkey-UK-France alliance agreement of 1939. When the UK cut ties with Turkey because of neutrality and bargaining tactics, Stalin and Roosevelt also changed their minds towards Turkey. After this stage, Turkey made efforts to gain the sympathy of Western states. For example, Turkey has allowed all British and American ships to carry military supplies from the Straits to the Soviet Union.[36]

During the Second World War, Turkey realized that being a part of the war would be a nightmare for it and tried to balance the warring parties. Turkey has not been part of the war despite all the allied attempts for fear of invasion. Turkey stayed out of war during the Second World War using all diplomatic means such as long negotiations, negotiations and speeches.[37]

Turkish Diplomacy in the Cold War Period

After the Second World War, the Cold War period began between the US-led Western Bloc and the Soviet Union-led Eastern Bloc. At the beginning of the Cold War, Turkey was left alone against the Soviet Union because of its policy during the Second World War. Because Turkey has become one of the important targets of the revisionist and dynamic communism of the Soviet Union. The Soviet Union has had demands both from the Straits and from the territory of Turkey. The Soviet Union aimed to end British supremacy by taking bases from the Straits and territory from Turkey.[38] In the following period, when Britain and the US realized the

[33] Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965), 250.

[34] Bruce Robellet Kuniholm, *The Origins of The Cold War in The Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece* (New Jersey: Princeton University Press, 1980), 42.

[35] Cengiz Atlı, "Türkiye'de II. Dünya Savaşı Sırasında İngiliz ve Alman Büyükelçilerine Suikast Girişimi", *International Journal of Social Science* 28 (Eylül 2014), 60.

[36] Egemen B. Bezci, "Turkey's intelligence diplomacy during the Second World War", *Journal of Intelligence History* 15, No: 2 (March 2016), 8.

[37] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), 595.

[38] Piers Dixon, *Double Diploma: The Life of Sir Pierson Dixon* (London: Hutchinson, 1968), 104.

danger posed by the Soviet Union's policy of building nuclear weapons and spreading, they noted the Soviet Union for its demands on the Straits and Turkish territory and included Turkey in the Western Bloc.[39] Concerned about the expansionist policy of the Soviet Union, the US proclaimed the Truman Doctrine to prevent the spread of communism and encircle the Soviet Union, and provided $400 million in aid to Turkey and Greece. Feeling alone in the face of the threats and pressures of the Soviet Union, Turkey felt more comfortable with this help.[40] In 1948, the US launched the Marshall Plan to redevelop war-torn Europe and included Turkey in it. In 1949, the North Atlantic Treaty Organization (NATO) was established to protect Europe and the North Atlantic, and Turkey wanted to join but member states did not initially want to take a country as far away as Turkey that could experience an attack by the Soviet Union.[41] This obstacle was overcome by the Korean War in 1950 and Turkey became a member of NATO in 1952. During this period, the US understood the capacity of the Turkish army and the importance of Turkish territory and started attempts to strengthen the Turkish army and establish bases on Turkish territory in order to contain the Soviet Union. With this aid, Turkey has moved to both advanced and US weapons systems.[42]

Turkey and the US have faced differences on issues such as Cyprus. Turkey-US relations continued, with trials. The threat of the Soviet Union and communism caused a foreign policy for Turkey that parallels that of the US. This situation is reflected in their relations with the countries of the region. In 1955, the Baghdad Pact became an obvious example of this situation. In fact, Turkey has made an important diplomatic move in the Middle East to ensure the participation of Arab states in the Baghdad Pact. But Turkey didn't get what it expected. Arab states have stated they will not take part in the Baghdad Pact.[43] After Baghdad Pact, the Soviet Union increased its influence over Egypt and Syria, and Turkey felt besieged from the south and was concerned.

In 1957, the Soviet Union launched Sputnik into space and seized the upper hand in nuclear power, demonstrating that both sides had second strike power in a military intervention. Because of this incident, the US abandoned its Mass Response policy and switched to the Mass Retaliation policy. This has disturbed many NATO member states in Europe. According to them, Western Europe has become a weak and clear target against the Soviet Union, and the US commitment to protecting Western Europe has decreased in the possibility of war. Likewise, Turkey did not like this new policy. Because Turkey has also become an open target against the Soviet Union. In this sense, Turkey felt the need to shape its foreign policy according to this new policy.[44]

The removal of Jupiter missiles, which were deployed in Turkey after the Cuban Crisis between the US and the Soviet Union in 1962, created the perception that the US would leave Turkey alone in its own interest. In this context, Turkey felt the need for evaluate its dependence on the West. Turkey turned to different alternatives, including the Soviet Union and the Non-aligned.

---

[39] Süleyman Seydi, *The Turkish Straits and the Great Powers: From the Montreaux Convention to the Early Cold War* (İstanbul: The Isis Press, 2003), 212.
[40] Kaan Kutlu Ataç, "Truman Doctrine at 70: Turkey and the Cold War", *The Journal of Middle East Studies* 8, No: 1, (Temmuz 2016), 111.

[41] Melvyn P. Leffer, "Strategic Diplomacy and Cold War: The United States, Turkey and NATO 1945-1952", *The Journal of American History* 71, No:4, (March 1985), 810.
[42] İsmal Soysal, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 425.
[43] Yunus Emre Tansü and Gökhan Arslan, "Türkiye-Ortadoğu İlişkileri ve Bağdat Paktı", *Social Science Development Journal* 3, No: 12, (Eylül 2018), 429.
[44] Sönmezoğlu, "İki Savaş Sırası", 62.

But Turkey's foreign policy has not changed. Turkey's dependence on the West continued economically and politically. The threat of the Soviet Union continued for Turkey. But this threat did not prevent the convergence of the Soviet Union and Turkey. Only the policy of unequivocal abstinence from the Soviet Union, as it did during the Democratic Party period, has been abandoned. Because the Cuban Crisis and the dismantling of Jupiter missiles have shown that Turkey's one-way policy so far is harmful. From another dimension, the dismantling of Jupiter missiles also saved Turkey from the possibility of becoming the first target of the Soviet Union and formed the basis for the rapprochement between the two sides. The letter sent to Ismet Inonu by the US President in 1964 regarding Turkey's intervention in Cyprus, known as the Johnson letter, has improved relations between the two sides. At the end of this event, Turkey realized it had to pursue a multidimensional foreign policy. As a result, Turkey has tried to establish a balance against the US by improving relations with the Soviet Union. In 1964, Feridun Cemal Erkin went to Moscow and political talks began between Turkey and the Soviet Union. This has led to the development of economic relations between the two states. In 1967, a loan agreement was signed between Turkey and the Soviet Union. In 1969, a Joint Defense and Cooperation Agreement was signed with the US, and it was envisaged that the inspection and use of the US bases in Turkey would be restricted by Turkey. However, US economic aids to Turkey continued with the concern of the Turkish-Soviet Union convergence and losing Turkey. Turkey's good relations with the Soviet Union during this period were not a response to the US. Because of the decrease in economic aid given to Turkey by the US during this period, Turkey has turned to alternatives to provide these aids. The economical basis of relations between Turkey and the Soviet Union has been the most basic indicator of this situation.[45]

Between 1970 and 1980, the period was a period of trials in Turkey's relations with the West, during which Turkey wanted to act with a national and independent policy. After Turkey's intervention in Cyprus in 1974, the US imposed an embargo on Turkey. In contrast, Turkey unilaterally recognized the establishment of the Turkish Republic of Northern Cyprus in February 1975 and overturned the ban on opium production.[46] In 1979, the Islamic Revolution of Iran and the Soviet Union's invasion of Afghanistan and the Iran-Iraq War severely affected and changed the international conjuncture. Turkey pursued an impartial policy between Iran and Iraq in this process and made efforts to solve the problem peacefully and diplomatically by taking part in the mediation delegation established by the Islamic Conference Organization.[47] This occupation of the Soviet Union was condemned by Turkey. This process was a period when Turkish-American relations developed again.[48]

Turkish Diplomacy in the Post-Cold War Period

After the Second World War, Turkey received a serious threat from the Soviet Union, so it established its foreign relations and diplomacy to fend off threats from the Soviet Union. For this reason, during the Cold War, Turkish Foreign Policy was articulated in the West and carried out both bloc politics and a security-based foreign policy. After the Cold War, Turkey remained loyal to the EU and was eager to join the EU.[49] But this period has been a period of controversy

[45] Sönmezoğlu, "İki Savaş Sırası", 68.
[46] Laurence Stern, *The Wrong Horse: The Politics of Intervention and the Failure of the American Diplomacy* (New York: Times Book, 1977), 175.
[47] Ayhan Kamel, *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014), 175

[48] Samet Kavoğlu, *Türk Kamu Diplomasisi: Halkla İlişkiler Eksenli Model Arayışları* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2018), 76.

[49] William Hale, *Turkish Foreign Policy 1774* (New York: Routledge, 2003), 202.

in which Turkey's importance to the West has diminished as the threat of the Soviet Union has disappeared.

In the post-Cold War period, it was its geopolitical position that changed Turkey's foreign policy and diplomacy. During the Cold War, Turkey remained important to the West in the fight against the Soviet Union. When the Cold War ended, this situation was discussed. For some, Turkey has lost importance to the West, while for others, Turkey has become indispensable for the Turkic Republics and the Islamic world, which left the Soviet Union and gained their independence.[50] Turkey was deemed necessary against Iran and Russia in shaping the new order to be established in these regions for the West and to deliver energy resources in the regions to the West and protecting the security of its route, and was considered as a model for Islamic countries.[51] While Russia sees the region as its own backyard, the US did not want to enter the region through Turkey and leave Caspian energy resources under Russian control. For this reason, Turkey supported Turkey's effectiveness in the region and Turkey was an important strategic partner in order to balance Iran and Russia. With the "Turkish World from the Adriatic to the Great" rhetoric first used by the Western press in 1991 and later expressed by Süleyman Demirel, the dreams of the Turkish World were revived in Turkey and Turkey felt it had a great opportunity to re-establish relations with the regional states. But with the continued Russian presence in the region, more realistic policies were pursued and the United States reduced its support for Turkey in the region. During this period, Turkey criticized Russia's here and now policy but did not support the resistance movements that emerged in Russia. Because Turkey was concerned that Russia would support Partîya Karkerên Kurdistanê/Kurdistan Labor Party (PKK) movements. Until the end of the 1990s, Turkey protected its own interests with this policy and prevented Russia from having a monopoly on energy resources without conflict with Russia. Turkey gained economic and cultural advantages in Central Asia without damaging its relations with Iran and Russia, but it was a stabilizing factor for these two states.[52]

Although Turkey survived the threat from the Soviet Union in the post-Cold War period, it faced new security challenges, such as terrorism and separatism. These two states have been seen as a significant security threat by Turkey because Syria and Iraq support terrorist organizations that are a problem for Turkey. Turkey has tried to address its security concerns by taking part in the West. It wanted to continue to be recognized as a Western state by being within the West (Kut, 2010, 8). This situation is also in line with Kemalist thought, which is to raise Turkey to the level of modern civilization. Therefore, strategies based on power and security were replaced by a wider area during this period.

In 1992, he established the Turkish Co-operation and Co-ordination Agency (TIKA) to restore relations in the Turkic Republics and the Balkans. Thanks to TIKA, Turkey has given loans to these countries and helped their economic reforms succeed. Turkey has tried to strengthen its ties in Central Asia and the Balkans by using its soft power. Turkey established the Black Sea Economic Cooperation Organization (BSEC) to establish economic, social, cultural and technological relations between the Black Sea countries and to ensure peace and stability in the

[50] Bülent Alirıza and Bülent Aras, *US-Turkey Relation: A Review at the Beginning of the Third Decade of the Post-Cold War Era* (Ankara: SAM, 2012), 5.

[51] Hüseyin Bağcı, Türk Dış Politikası: Genel Bir Bakış, *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim* içinde Ed. İhsan Dağı, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998), 4.

[52] Hale, *Turkish Foreign*, 210.

region. Turkey has played an active role in the BSEC, where it aims for more intensive and stronger co-operation in the region.[53]

Turkey-US relations are shaped according to its preferences in domestic politics. The US acted in cooperation against Iraq under the influence of Turgut Özal in the Gulf War. This situation improved diplomatic relations between the two states. With the Gulf War, Turkish Foreign Policy has abandoned its policy of not being a party to the ongoing conflicts in the Middle East. Turkey has ratified United Nations Security Council Resolution 661, which includes the implementation of an embargo, and closed part of the Yumurtalık Pipeline. But Turkey's losses have not been covered. In fact, Turgut Özal's "we will put one and take three" during this period remained in the conversation. Besides the negative economic problems created by the war after the Gulf War, humanitarian, political, and military problems emerged. The Combined Task Force against Saddam Hussein, made up of US, British and French troops, has caused unrest in the region. He was also criticized for strengthening the PKK, which exploited Iraq's power vacuum, and for planning to establish a Kurdish state[54] In the face of the events in the Balkans, there was competition between Turkey and Greece, and Turkey played an important role by pursuing a dynamic foreign policy. This policy reflected the Neo-Ottomanism policy that was raised during the Turgut Özal period. With the advantage offered by Turkey's historical and geographical ties, he wanted to pursue an active foreign policy in the geography of the former Ottoman Empire. The mutual overlap of interests with the United States in the region allowed the two states to cooperate.[55] Turkey joined the military force created by the United Nations Security Council between 1993 and 1995 to ensure the continuity of this situation by establishing safe zones to address the problems in the country in the war's face in Bosnia. The International Peacekeeping Force has been involved in Kosovo since 1999, while Turkey has also joined KFOR, which prevented conflicts between ethnic groups in the country, and has been stationed in the Turkish-popped city of Prizren.[56] Turkey's activities in the region have also led to us gaining support.

In the post-Cold War period, the problems of Northern Iraq and Cyprus affected Turkey's relations with states such as Greece and Iraq, and these states were a threat.[57] Turkey has successfully used coercive diplomacy with the Kardak Crisis in 1996, which brought Turkey and Greece to the brink of war, and the S-300 missiles brought to Cyprus in 1997. With S-300 missiles, Turkey said it would impose a blockade on the island if necessary, conduct inspections in the Straits and airspace, conduct drills for the destruction of missiles, and send six F-16 aircraft to the Turkish Republic of Northern Cyprus, threatening to use force. In addition, Foreign Minister Ismail Cem said that attacks on Turkish Republic of Northern Cyprus from the Aegean and Mediterranean seas would be considered as a blow to Turkey. With this important diplomatic move, the placing missiles in Cyprus was abandoned. During this period,

---

[53] Gökmen Kılıçoğlu and Ayhan Nuri Yılmaz, "Bir Kamu Diplomasisi Kurumu Olarak TİKA'nın Ak Parti Döneminde Kullanılması.", *Türk Dünyası Araştırmaları* 116, No: 229, (Ağustos 2017), 177.

[54] Ali Balcı, "Savunma Diplomasisi Kavramı, Özellikleri ve Uygulamaları", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7, No: 14 (Haziran 2018), 52.

[55] İlhan Uzgel and Volkan Yaramış, "Özal'dan Davutoğlu'na Türkiye'de Neo-Osmanlıcı Arayışlar", *Doğudan* 16, (Mart-Nisan 2010), 39.

[56] Hatice Doğan, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri", *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi* içinde Ed. Mehmet Şahin, B. Çevik, (Ankara: Nobel Basım Yayın Dağıtım, 2015), 302.

[57] Gencer Özcan, "Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi", *En Uzun On Yıl* içinde Ed. Gencer Özcan ve Şule Kut, (İstanbul: Boyut Yayınları, 1998), 77.

Turkey's rapprochement with Israel and its agreement was an important move to establish a foreign policy based on Turkey's national interest and turning to regionalism after the bipolar system. The common threats and gains of the two sides have been instrumental in this rapprochement. While Turkey approached Israel in its interest, Israel found a partner to support its continued presence in the region. Although the Turkey-Israel rapprochement has worried Arab countries, Turkey has not been harmful. Because some Arab countries depended on the United States, others experienced divisions and conflicts among themselves. Therefore, Turkey acted comfortably.[58]

After the terrorist incidents in the United States on 9/11, the balance of the world was turned upside down. The US President George Bush has declared war on global terrorism and announced that he will intervene in states that commit and support acts of terrorism. After the events, Turkey sided with the US in the fight against terrorism. When al-Qaeda and its headquarters intervened militarily in Afghanistan, Turkey supported the United States and sent troops to the multinational force established in Afghanistan and provided military and civilian support to Afghanistan. However, Turkey supported the Great Middle East Project to establish peace and democracy in the Middle East and was also part of the Alliance of Civilizations, which aims to prevent interfaith conflicts. In this way, he tried to solve existing problems peacefully, diplomatically, without conflict.

Turkish Diplomacy in the AK Party Period

With the Justice and Development Party (AK Party) in power in the general elections held on November 3, 2002, Turkish Foreign Policy entered a new era. In fact, this process of transformation and change, which was seen since the end of the Cold War, became apparent with the economic, political and legal reforms carried out, and Turkey moved to a zero problematic, multidimensional and multilateral foreign policy approach with its neighbors.

Within the framework of foreign policy during the AK Party period, Turkey aimed to become a regional power and central country, unlike other periods.[59] In this context, as Davutoglu stated, Turkey's historical and geographical ties and wealth will give Turkey the power to become a central country.[60] Davutoglu tried to make statements on some elements when discussing the change.

The first was the balance of freedom and security. Turkey should ensure democracy and freedoms both inside and outside without harming its own security, and in the same way, it must ensure security without harming freedoms. In this context, Turkey has tried to pursue a policy that will ensure both freedoms and security together. For example, during the Arab Spring, he supported social uprisings in the region in order to ensure full democracy and security.[61]

Ethnic separatist movements that emerged in the post-Cold War period have been a major problem for almost every state. These actions have caused security problems for states. Developments in northern Iraq have also affected Turkey and have made Turkish Foreign

[58] Baha Ahmet Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Yeni Güvenlik Algıları Çerçevesinde Zorlayıcı Diplomasi: S-300 Füzeleri Krizi", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 6, No: 1, (Aralık 2019), 14
[59] Hasan Kösebalaban, *Türk Dış Politikası* (Ankara: Bigbang Yayınları, 2014), 277.

[60] Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik* (İstanbul: Küre Yayınları, 2001), 95.
[61] Murat Yeşiltaş and Ali Balcı, "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (Aralık 2011), 14

Policy interested in closed domestic security issues. Therefore, during this period, Turkey aimed to bring peace and stability to its region by exploiting the resulting power vacuum.[62]

The second factor has been a zero-problem policy with neighbors. With this policy, Turkey tried to establish good relations with its neighbors on many issues, including political, economic and cultural, and thus aimed to solve existing problems peacefully. Within this framework, Turkey wanted to establish military and economic relations with Russia and China. In addition, the AK Party government, which sees EU membership as the major goal, has started negotiations with the EU. Turkey has tried to improve its relations with countries in the region, normalize it, and turn conflict with neighbors into cooperation within a zero problem policy.[63] But Turkey couldn't carry its relations with the countries of the region to the desired level.

The third factor has been multilateral and multidimensional diplomacy. Turkey should abandon its unilateral foreign policy approach and use its geographical and historical ties and act with a multifaceted and multidimensional understanding In this way, Turkey will establish good relations both with countries in the region and with countries such as the EU, the US and Russia.[64] In this context, Turkey aims to be a state that finds peaceful solutions to problems without rejecting eastern and western identities.[65] This policy results from Turkey's idea of being a central country. This policy required Turkey to establish relations with different actors in different fields.[66] Within the framework of this policy, no relationship has been seen as an alternative to the other, and the balancing element has been observed.

The fourth factor is pro-active foreign policy and diplomacy. Turkey will play a key role in resolving existing crisis in its immediate vicinity and in the development of relations between states.[67] Turkey wanted to be a country that sought a solution before crises occurred and aimed to be a problem-solving, initiative-taking, constructive state.[68] For this aim, Turkey tried to create a generation of peace and stability starting from its immediate surroundings. For this reason, Turkey pursued a foreign policy based on soft power and diplomacy instead of hard power. Turkey implemented its proactive policy towards the Middle East together with soft power.[69] During the AK Party period, Turkey wanted to pursue an active foreign policy and diplomacy in the former Ottoman geography with the advantage offered by Turkey's rich historical and geographical ties. This situation has brought the Neo-Ottomanism debates back into the spotlight.[70] But the desired success was also not achieved in this policy.

---

[62] Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey* 10, No: 1, (January 2007), 88.
[63] Zeynep Dağı, "Giriş", *Doğudan Batıya Dış Politika: Ak Partili Yıllar* içinde Ed. Zeynep Dağı, (Ankara: Orion Yayınevi, 2006), 7-9.
[64] Muharrem Ekşi, *The Rise and Fall of Soft Power in Turkish Foreign Policy During JDP* (Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing, 2016), 46.
[65] Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası 1919-2012* (Ankara: Barış Kitabevi, 2012), 630.
[66] Faruk Yalvaç, "Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler: Jeopolitik, Kapitalizm ve Devletler Sistemi", *Uluslararası İlişkiler* 10, No: 38, (Haziran 2013), 10.
[67] Ahmet Davutoğlu, "Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring", *TEPAV Turkish Policy Brief Series* 3, (Eylül 2012), 4-5.
[68] Svante E. Cornell, "What Drives Turkish Foreign Policy? Change in Turkey", *Middle East Quarterly* 19, No: 1 (Eylül 2012), 17.
[69] Emiliano Alessandri, "The New Turkish Foreign Policy and The Future of Turkey-EU Relations", *IAI Document* 3 (September 2010), 8.
[70] Şaban Kardaş, "Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles?", *Middle East Policy* 17, No: 1 (March 2010), 122.

After the events of 9/11, the US targeting of Iran and Iraq in the fight against terrorism increased interest in the region, and Turkey pursued an active foreign policy in the Middle East in the eradication of terrorism and the democratization of the region. The US plan to establish a new order in the Middle East also affected Turkey, and the military force used in Iraq, and the resulting instability have made Turkey difficult. Turkey struggled to prevent a similar situation from happening in Iran. Turkey has tried to be active in the new order while protecting its security and national interests. Despite putting forward the Great Middle East Project (GMEP) for its transformation in the Middle East and Turkey pursuing an active policy, the desired result was not achieved.[71] The rejection of the March 1 note, which failed to pass Parliament during the Invasion of Iraq, seriously affected this process. Although the motion passed on October 7th, it was unsuccessful. On July 4, 2003, the US put a sack over the head of Turkish troops in Sulaymaniyah, Iraq, and there was controversy over its reaction to the rejection of the resolution. This prevented Turkey from being active in the region.[72] After that, the US provided a large area of action to its supporters, the Iraqi Kurds, and discussions about the establishment of a Kurdish state dominated the agenda. The PKK, which has taken advantage of the vacuum of authority in the region, in particular, has started armed actions, which have prevented Turkey from taking concrete steps in the region.[73] The US failure to take action against this situation led to a change in Turkey's Middle East policy and Turkey sought cooperation with the Kurdish leadership. However, because of the common interests of the United States and Turkey regarding the GMEP, the United States supported Turkey and Turkey conducted an air campaign in the region in 2007. Although Turkey later became involved reshaping the Middle East and made successful moves, it was not able to imply the policies it wanted.[74]

While the AK Party is engaged in policy in the Middle East, it has attached importance to relations with the European Union (EU). The AK Party government was active in the Middle East and acted with a multidimensional foreign policy that did not deviate from the Western axis. At the Summit, held on 16-17 December 2004, it was stated that Turkey had almost completed the political part of the Copenhagen Criteria and the start date of the negotiations was given. On 3 October 2005, negotiations between Turkey and the EU began. This period has been the golden age of EU relations with Turkey. However, after the signing of the Negotiating Framework Document, the Additional Protocol was signed between Turkey and the 10 states that joined the EU in 2004, and these states were included in the Customs Union. After the Additional Protocol, Turkey-EU relations were strained after Turkey's statement towards Cyprus, and the EU suspended negotiations with Turkey on eight topics in November 2006. This situation has resulted in a loss of mutual trust and belief between Turkey and the EU, and relations have reached a freezing point. Although relations between the two sides improved with the Positive Agenda in 2012, it did not have the expected effect. Such events have also led to a decrease in Turkey's willingness to join the EU.[75]

---

[71] İlhan Uzgel, "Dış Politikada AK PARTİ: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde Ed. İlhan Uzgel and Bülent Duru, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010), 357.
[72] Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013), 265.

[73] Özlen Çelebi, "1990'lardan 2000'lere Türk Dış Politikası ve ABD ile İlişkiler: 'Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa", *Türk Dış Politikası: Son On Yıl* içinde Ed. Yelda Demirağ ve Özlen Çelebi (Ankara: Palme Yayıncılık, 2011), 50.
[74] Nuri Yeşilyurt and Atay Akdevelioğlu, "AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde Ed. İlhan Uzgel and Bülent Duru, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010), 398.

[75] Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkmaz Sokak* (İstanbul: Beta Yayınları, 2013), 465

Since 2003, Iran's nuclear activities have become an important issue. Although the US prioritizes diplomacy to keep Iran's nuclear activities in check, it has also frequently expressed the use of the element of military force. However, although Turkey is concerned about Iran's nuclear activities, it has been in favor of resolving the problem through diplomacy rather than with elements of military force. In the face of increasing international pressures against Iran, he continued his relations with his neighbors and even tried to improve his trade relations. In addition, Turkey became a mediator at the request of the International Atomic Energy Agency to avoid a situation like the one in Iraq in Iran.[76] Although these diplomatic activities have not yielded a positive result, Turkey attempted to resolve the problem peacefully. Turkey pursued peaceful, multidimensional and active diplomacy during this period.

Turkey has taken steps and mediation activities on the Israeli-Palestinian issue. Acting with humanitarian diplomacy, Turkey has engaged in humanitarian activities for Syrians who are refugees in the Syrian crisis. In this way, Turkey has tried to develop a multidimensional network of relations with international openings in economic terms. Turkey, which also tries to take advantage of geography, has increased its activities in projects such as Baku-Tbilisi-Ceyhan, NABUCCO and TANAP. This situation has also allowed Turkey to develop its cultural relations. While using dynamic diplomacy, Turkey has tried to determine world politics by cooperating with international organizations, such as the UN and NATO.[77] However, Turkey's connection to Iraq Sham Islamic State (ISIS) and the poor impact of Turkey's image in the Reza Zarrab and Halkbank events have been an important problem for Turkey.

In fact, when the AK Party came to power, it took a close interest in foreign policy issues with narrow room for maneuver and tried to take important steps. Football diplomacy with Armenia during the Armenian Initiative and Abdullah Gul's visit to Armenia improved relations between the two countries. But what happened next prevented the redevelopment of relations, and the zero-problem policy with the neighbors was damaged. Although the Arab Spring, which began in 2011, created opportunities and difficulties for Turkey, Turkey adopted a transformative vision and supported the forces that defended democracy. But the Arab Spring process has limited Turkey's room for maneuver. The effectiveness of the organizations that have benefited from the authority gap in the region has made Turkey's national security issues a priority. Turkey considers Dawlat al-Islamiyah F'al-Iraq wa Belaad Al-sham (DAESH) and PYD/YPG as terrorist organizations, and the EU and the United States support PYD/YPG factors in the fight against DAESH, affecting Turkey-EU relations and Turkey-US relations. However, the downing of the Russian plane during that period also negatively affected relations with Russia. Ottoman heritage, historical richness, and geographical advantage have been replaced by security.[78]

Turkey's relations with the countries of the region are not considered as alternatives but complementary to each other.[79] Although this situation has led to discussions of an axis shift in Turkish Foreign Policy, Turkey has stated that it is not possible to break away from Europe or

[76] Aylin Gürzel and Eyüp Ersoy, "Turkey and Iran's Nuclear Program", *Middle East Policy* 19, No: 1 (March 2012), 4

[77] Hasan Kocabıyık, "Değişen Diplomasi Anlayışı Kamu Diplomasisi ve Türkiye", *Avrasya Etüdleri* 55, No: 1 (July 2019), 187.

[78] Hamza Yurteri, "Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasında Cumhurbaşkanlarının Rolü", *Ortadoğu Etütleri* 11, No: 1 (Haziran 2009), 180-185.

[79] Süleyman Güder, Muhammed Hüseyin Mercan, "2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Ortadoğu Politikası", *İnsan ve Toplum* 2, No: 3 (Haziran 2012), 59.

the Middle East.[80] Turkey has tried to keep the channels of dialog open and take steps towards a solution through shuttle diplomacy between the troubled countries. But these efforts have been unsuccessful. For example, in the Lebanese crisis in 2011, it failed to contribute to the result. However, the return of factors of the former regime in Egypt in a coup, the Davos crisis with Israel and the Mavi Marmara incident, and the subsequent damage to Turkey-Israel relations, the failure of the Armenian Initiative, the plane crash with Russia and the European Parliament's recommendation in November 2016, which included the temporary suspension of Turkish relations, caused blockages in Turkish Foreign Policy. However, while Turkey used more active, multidimensional diplomacy than other periods, it also used many forms of diplomacy according to the characteristics of the period.

Turkey has also used military diplomacy intensively in recent years. Military diplomacy is defined as a set of activities carried out by other state institutions, especially the representatives of the ministry of defense, aiming to protect the foreign policy interests of the state in security and defense policy, and in which actions are carried out. Military diplomacy based on negotiation and the use of diplomatic elements, collecting and analyzing information on the armed forces and the security situation in the receiving country, promoting cooperation, communication and mutual relations between the armed forces of the sending and receiving states, organizing study visits of representatives of the defense authorities and the sending state It includes elements such as peaceful accommodation of military units in the receiving state, supporting arms and military equipment and employment contracts between the sending and receiving state, and representing the sending state and its armed forces at official ceremonies and other events in the receiving state (Pajtinka, 2016). From this point of view, Turkey used military diplomacy effectively in Azerbaijan's Karabakh victory. According to experts, the use of armed and unarmed unmanned aerial vehicles was instrumental in Azerbaijan's success in the conflict in Nagorno-Karabakh and in gaining superiority over Armenia. In an interview given by Azerbaijani President Ilham Aliyev, he stated that they seriously damaged Armenia thanks to the Unmanned Aerial Vehicles (UAVs) and Armed unmanned aerial vehicles (Drones), they received from Turkey (Köker, 2020). Turkey's cooperation with Russia has been suspended since August 2016 because of the civil war in Syria, and in December 2017 it received the S-400 defense system from Russia. Missiles have reached Turkey as of July 2019 (BBC News, 2021).

Conclusion

Just as the concept of diplomacy has changed in the historical process, Turkish diplomacy has been reshaped and transformed in almost every period. Diplomacy in Atatürk's period was put on a peaceful and conciliatory basis. Therefore, Atatürk, who avoided expansionist policies, took domestic policy into account when implementing foreign policy. Because Atatürk thought that foreign policy was shaped by the power of domestic politics. During Atatürk's period, war and diplomacy were used together and as complementary factor. Turkey has made diplomatic moves while fighting in the process of war of independence. Atatürk has put diplomacy and foreign policy realistically that will improve international relations. As a fully independent and equal state, Turkey has established relations with both the states of the region and other states and actors by pursuing a policy based on neutral, peaceful and balanced policies. Atatürk, who used diplomacy as a fundamental element in his foreign policy after the war of independence, thought of war to achieve peace if problems could not be solved peacefully.

[80] Gürkan Zengin, *Hoca: Türk Dış Politikası'nda Davutoğlu etkisi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2010), 203.

When the Second World War began, Turkey was out of the war and struggled to balance the parties because it had not changed its strategy throughout the war. Turkish diplomacy, which was not strongly linked to one party during the war, was careful not to provoke anyone and to jeopardize its security. Although the parties struggled to get Turkey into the war on their side, during the war, Turkey was not pro-war and tried to implement a policy of balance between the parties. But these diplomatic moves led to Turkey being isolated from the threat of the Soviet Union after the war.

During the Cold War, Turkey was seriously concerned about the threat to the Soviet Union. However, with the realization of the threat of the Soviet Union and communism, Turkey was supported by Western states and freed from isolation. As a member of the Western Bloc, Turkey tried to protect against the threat of the Soviet Union during the Cold War. Turkey's one-way foreign policy has increased its dependence on the West. This has also affected Turkey's relations with the countries in the region. The Soviet Union's launch of Sputnik into space in 1957 and its capture of nuclear supremacy disturbed Turkey, and it reshaped its foreign policy. Especially because of events such as the 1962 Cuban Missile Crisis and the 1964 Johnson Letter, Turkey's relations with the United States were damaged and Turkey realized that its one-way foreign policy was harmful and developed its relations with the Soviet Union as a balancing force against the US. But this was done to gain economic gain, unlike during the Ottoman period. In 1979, the Soviet Union's invasion of Afghanistan was condemned by Turkey and Turkey-Soviet Union relations were strained. In contrast, Turkey-US relations have improved again. In the Iran-Iraq War, which began in 1980, Turkey followed an impartial policy and acted with a peaceful and conciliatory policy by taking part in the mediation delegation formed by the Islamic Conference Organization. The developments and changes in Turkey during the Cold War were not perceived as Turkey's break from the West or pursuing a different foreign policy from the West but it would improve relations with the West.

Although Turkey's foreign policy agenda has taken shape since the end of the Cold War, it has not completely broken away from the West. Although it is said that Turkey's importance decreased after the Cold War, Turkey's importance was once again understood, especially during the Gulf Crisis. During the Gulf War, Turkey sided with the US and abandoned its policy of not being a party to conflicts in the Middle East. The economic inadequacies and problems that exist in Turkey have led to Turkey's continued dependence on the US. In the post-Cold War period, Turkish diplomacy was based on pragmatic foundations. During this period, Turkey continued to be part of the West because of new threats such as terrorism and separatism, although the threat of the Soviet Union disappeared.

During this period, the changes in Turkish diplomacy were because of Turkey's geo-political position. Turkey was a model for the Islamic world in this new era, necessary for the West in shaping the new order in the Turkic Republics and in reaching the West of energy resources in the region, and Turkey was recognized as an important strategic partner. In the post-Cold War period, Turkey made a diplomatic move that protected its own interests in conflict in its relations with Russia. In this way, it has gained significant advantages in Central Asia. Face with events in the Balkans, it pursued a dynamic foreign policy and acted within the framework of Neo-Ottomanism. During this period, Turkey tried to prevent the conflicts by supporting the UN Peacekeeping Force against conflicts in the region. This period was a period when Turkey improved its relations with the EU. In 1999, Turkey, the EU's candidate country, used the US as a balancing force in the development of relations with the EU. In addition, Turkey has used diplomacy from time to time to deter countries that are weaker than it or have the same power as it. Especially thanks to the deterrent diplomacy he implemented during the S-300 missile

crisis, he prevented the establishment of missiles in Cyprus. With the establishment of TIKA in 1992, Turkey has tried to strengthen its ties with these countries through its cultural diplomacy in the Balkans and Turkic Republics.

With the AK party coming to power, both Turkish Foreign Policy and Turkish diplomacy have taken on an extra dimension. Turkey's geo-political position, historical and cultural richness have led Turkey to pursue a multidimensional and dynamic foreign policy. During this period, Turkey tried to establish a peaceful and conciliatory diplomacy with its neighbors with a zero-problem policy that emerged during the new foreign policy and diplomacy process that started with Ahmet Davutoglu. The Armenian Initiative process has been one of the most important examples of this policy. Turkey made efforts to resolve the conflicts in the Turkish region peacefully and mediated where necessary. The multidimensional and dynamic diplomacy implemented by Turkey is part of its idea of being a central country but these diplomatic moves have been complementary rather than alternatives to each other.

Thanks to the pro-active diplomacy pursued during this period, Turkey has tried to take a leading role in solving all kinds of crises. Turkey wanted to mediate the Arab-Israeli conflict, the Syrian crisis and the Serb-Bosnian conflict and sought to resolve the problems through diplomatic means. Since 2009, the AK Party government has also used public diplomacy intensively. Turkey, which is trying to reveal its soft power, has also tried to be effective in cultural diplomacy with Yunus Emre Institute and Turks and Relatives Abroad. Turkey has used diplomacy intensively in this period by diversifying more.

References

Acar, Demet Şefika, "Küreselleşen Dünyada Diplomasi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 9, No: 1-2- (Mayıs 2014), 417-440.

Alacakaptan, Aydın Güngör, "Türk-Sovyet İlişkileri (1921-1945)" *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç* içinde, Ed. İsmail Soysal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999).

Alessandri, Emiliano, "The New Turkish Foreign Policy and The Future of Turkey-EU Relations", *IAI Document* 3 (September 2010), 85-100.

Alirıza, Bülent and Aras, Bülent, *US-Turkey Relation: A Review at the Beginning of the Third Decade of the Post-Cold War Era* (Ankara: SAM, 2012),

Altuğ, Yılmaz, *Atatürk'ün Dış Politikası Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri* (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 1981).

Armaoğlu, Fahir, "İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 13 (Mart 1958), 139-179.

Ataç, Kaan Kutlu, "Truman Doctrine at 70: Turkey and the Cold War", *The Journal of Middle East Studies* 8, No: 1, (Temmuz 2016), 102-135.

Ataöv, Türkkaya, *Turkish Foreign Policy 1939-1945* (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1965).

Atlı, Cengiz, "Türkiye'de II. Dünya Savaşı Sırasında İngiliz ve Alman Büyükelçilerine Suikast Girişimi", *International Journal of Social Science* 28 (Eylül 2014), 55-71.

Bağcı, Hüseyin, Türk Dış Politikası: Genel Bir Bakış, *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim* içinde Ed. İhsan Dağı, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998).

Balcı, Ali, "Savunma Diplomasisi Kavramı, Özellikleri ve Uygulamaları", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7, No: 14 (Haziran 2018), 25-43.

Balcı, Ali, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013).

BBC News. (2021). S-400: Türkiye'nin Rusya'dan satın aldığı, ABD'yle krize yol açan füze savunma sistemi. Erişim: 12.01.2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-58709766.

Bezci, Egemen, B., "Turkey's intelligence diplomacy during the Second World War", *Journal of Intelligence History* 15, No: 2 (March 2016), 80-95.

Bolat, Mahmur, "Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye'nin İkili İlişkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 7, No:1 (Ocak 2006), 45-74.

Çakmak, Haydar, *Türk Dış Politikası 1919-2012* (Ankara: Barış Kitabevi, 2012).

Çalış, Şaban and Söker, Çağlar, "Turkish Foreign Policy During the Second World War: Neutrality, Diplomacy and Statecraft", *SUTAD* 47 (Haziran 2019), 445-463.

Çalış, Şaban, *Turkey's Cold War: Foreign Policy and Western Alignment in the Modern Republic* (London: I.B. Tauris, 2017).

Çelebi, Özlem, "1990'lardan 2000'lere Türk Dış Politikası ve ABD ile İlişkiler: 'Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa", *Türk Dış Politikası: Son On Yıl* içinde Ed. Yelda Demirağ ve Özlen Çelebi (Ankara: Palme Yayıncılık, 2011).

Çelik, Edip, *Türkiye'nin Dış Politika Tarihi* (İstanbul:Gerçek Yayınevi, 1969).

Cornell, Svante E., "What Drives Turkish Foreign Policy? Change in Turkey", *Middle East Quarterly* 19, No: 1 (Eylül 2012), 13-24.

Dağı, Zeynep, "Giriş", *Doğudan Batıya Dış Politika: Ak Partili Yıllar* içinde Ed. Zeynep Dağı, (Ankara: Orion Yayınevi, 2006).

Davutoğlu, Ahmet, "Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring", *TEPAV Turkish Policy Brief Series* 3, (Eylül 2012), 1-9.

Davutoğlu, Ahmet, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey* 10, No: 1, (January 2007), 77-96.

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik* (İstanbul: Küre Yayınları, 2001).

Deringil, Selim, *Turkish Foreign Policy During World War II: An 'Active Neutrality'* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

Dixon, Piers, *Double Diploma: The Life of Sir Pierson Dixon* (London: Hutchinson, 1968), 104.

Doğan, Hatice, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri", *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi* içinde Ed. Mehmet Şahin, B. Çevik, (Ankara: Nobel Basım Yayın Dağıtım, 2015).

Ekşi, Muharrem, *The Rise and Fall of Soft Power in Turkish Foreign Policy During JDP* (Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing, 2016).

Erdal, İbrahim, "Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabat Paktı", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 34 (Aralık 2012), 77-86.

Ergüven, Nasıh Sarp, "Uluslararası Hukukun Tarihsel boyutuyla Diplomasinin Kurumsal Gelişim Süreci", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, No:1 (Aralık 2016), 111-141.

Gevgilili, Ali, *Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye* (İstanbul:Gerçek Yayınevi, 1968).

Güder, Süleyman, Mercan, Muhammed Hüseyin, "2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Ortadoğu Politikası", *İnsan ve Toplum* 2, No: 3 (Haziran 2012), 57-91.

Gürün, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965).

Gürzel, Aylin and Ersoy, Eyüp, "Turkey and Iran's Nuclear Program", *Middle East Policy* 19, No: 1 (March 2012), 37-50.

Hale, William, *Turkish Foreign Policy 1774* (New York: Routledge, 2003).

Howard, Harry, N., *The Straits and Us Policy* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1974).

Kalyon, Levent, *Türkiye'nin Savunma Politikaları Üzerine: Kırmızı Kim?* (Ankara: Nobel Yayınevi, 2010).

Kamel, Ayhen *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014).

Karakoç, Ercan, "Atatürk'ün Hatay Davası", *Bilig* 50 (Haziran 2009), 97-118.

Kardaş, Şaban, "Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles?", *Middle East Policy* 17, No: 1 (March 2010), 115-136.

Karluk, Rıdvan, *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkmaz Sokak* (İstanbul: Beta Yayınları, 2013).

Kavoğlu, Samet, *Türk Kamu Diplomasisi: Halkla İlişkiler Eksenli Model Arayışları* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2018).

Kılıçoğlu, Gökmen and Yılmaz, Ayhan Nuri, "Bir Kamu Diplomasisi Kurumu Olarak TİKA'nın Ak Parti Döneminde Kullanılması.", *Türk Dünyası Araştırmaları* 116, No: 229, (Ağustos 2017), 171-182.

Kocabıyık, Hasan, "Değişen Diplomasi Anlayışı Kamu Diplomasisi ve Türkiye", *Avrasya Etüdleri* 55, No: 1 (July 2019), 163-196.

Köker, İ. (2020). Dağlık Karabağ: İHA ve SİHA'ların rolü ne oldu, Azerbaycan'a nasıl avantaj sağladı?. Erişim: 12.01.2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54917938

Kösebalaban, Hasan, *Türk Dış Politikası* (Ankara: Bigbang Yayınları, 2014).

Kuniholm, Bruce Robellet, *The Origins of the Cold War in The Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece* (New Jersey: Princeton University Press, 1980).

Leffer, Melvyn P., "Strategic Diplomacy and Cold War: The United States, Turkey and NATO 1945-1952", *The Journal of American History* 71, No:4, (March 1985), 807-825.

Melek, Kemal, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978).

Özcan, Geencer, "Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi", *En Uzun On Yıl* içinde Ed. Gencer Özcan ve Şule Kut, (İstanbul: Boyut Yayınları, 1998).

Pajtinka, E. (2016). Military Diplomacy and Its Present Functions. *Security Dimensions.* (20),

179-194.

Şahin, İsmail, "Lokarno ve Musul Kıskacında Türk Dış Politikası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5, No: 4, (Nisan 2016), 641-676.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali 2* (İstanbul: Kastaş Yayınları, 2000).

Şener, Bülent, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askeri Boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye Katılma Süreci (1921-1939)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 34, No: 1 (Mayıs 2018), 139-178.

Seydi, Süleyman, *The Turkish Straits and the Great Powers: From the Montreaux Convention to the Early Cold War* (İstanbul: The Isis Press, 2003).

Sökmen, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992).

Sönmezoğlu, Faruk, "Kurtuluş Savaşı Diplomasisi" *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde, Ed. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 2004).

Sönmezoğlu, Faruk, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası (1914-1945)* (İstanbul: Der Yayınları, 2015).

Soysal, İsmail, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999).

Stern, Laurence, *The Wrong Horse: The Politics of Intervention and the Failure of the American Diplomacy* (New York: Times Book, 1977).

Tansü, Yunus Emre, and Arslan, Gökhan, "Türkiye-Ortadoğu İlişkileri ve Bağdat Paktı", *Social Science Development Journal* 3, No: 12, (Eylül 2018), 424-433.

TBMM, Türkiye-Afganistan Muhaedenamesi Hakkında Kanun, erişim 02.12.2021, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100140.pdf

Tuncer, Hüner, *Diplomasinin Evrimi, Gizli Diplomasi'den Küresel Diplomasiye* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009).

Tuncer, Hüner, *Eski ve Yeni Diplomasi* (Ankara:Ümit Yayıncılık, 1995).

Turan, Namık Sinan "Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Yetkisi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, No: 2 (Haziran 2004), 57-86.

Türkdoğan, Berna, *Atatürk Dönemi Türkiye Devletinin Dış Politikası* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000).

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995).

Uzgel, İlhan and Yaramış, Volkan, "Özal'dan Davutoğlu'na Türkiye'de Neo-Osmanlıcı Arayışlar", *Doğudan* 16, (Mart-Nisan 2010), 36-49.

Uzgel, İlhan, "Dış Politikada AK PARTİ: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde Ed. İlhan Uzgel and Bülent Duru, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010).

Vanderlippe, John M., "A Cautious Balance: The Question of Turkey in World War II", *The Historian* 64, No: 1, (April, 2001), 63-80.

Weisband, Eddward, *Turkish Foreign Policy, 1943-1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics* (New Jersey: Princeton University Press,1973).

Yalvaç, Faruk, "Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler: Jeopolitik, Kapitalizm ve Devletler Sistemi", *Uluslararası İlişkiler* 10, No: 38, (Haziran 2013), 3-28.

Yeşiltaş, Murat and Balcı, Ali, "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (Aralık 2011), 9-35.

Yeşilyurt, Nuri and Akdevelioğlu, Atay, "AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde Ed. İlhan Uzgel and Bülent Duru, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010).

Yetim, Fahri, "Atatürkçü Dış Politika Bağlamında 1919-1922 Dönemi Türk Dış Politikası", *Sosyal Bilimler Dergisi* 8, No:3, (Temmuz 2006), 203-226.

Yılmaz, Baha Ahmet, "Soğuk Savaş Sonrası Yeni Güvenlik Algıları Çerçevesinde Zorlayıcı Diplomasi: S-300 Füzeleri Krizi", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 6, No: 1, (Aralık 2019), 1-32.

Yurteri, Hamza, "Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasında Cumhurbaşkanlarının Rolü", *Ortadoğu Etütleri* 11, No: 1 (Haziran 2009), 170-201.

Zengin, Gürkan, *Hoca: Türk Dış Politikası'nda Davutoğlu etkisi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2010).

TÜRKİYE'DE AZERBAYCAN ARKEOLOJİSİ, SANATI VE MİMARİSİ HAKKINDA YAPILAN BİLİMSEL ÇALIŞMALAR VE YENİ FIRSATLAR

Prof. Dr. Abdulkadir DÜNDAR

ORCID ID: --------

Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, abdulkadir.dundar@yobu.edu.tr, Türkiye

Turgay YAZAR

ORCID ID: --------

19 Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, turgayyazar@yahoo.com, Türkiye

Türkiye'de son yıllarda Arkeoloji, Sanat Tarihi, Mimarlık, Mimarlık Tarihi ve Şehircilik gibi alanlarla ilgili çalışmaların çeşitlenerek arttığı, bu çalışmaların bir kısmının da ülke dışındaki alanlara yöneldiği gözlenmektedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu tür çalışmaların sayısında önemli bir artış söz konudur. Bu çalışmaların bir kısmının Balkan ülkeleriyle, bir kısmının İran, Irak, Suriye ve Mısır gibi İslam ülkeleriyle, bir kısmının Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'yle ve bir kısmının da Azerbaycan'la ilgili olduğu tespit edilmektedir. Araştırma alanlarının ülke sınırları dışına çıkarak yaygınlaşmasında Türkiye'deki üniversitelerin, çeşitli bilimsel kurumların, araştırma merkezlerinin ve sivil toplum kuruluşlarının sağladıkları desteğin önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Bildirimizde, Türkiye'de gerçekleştirilen Azerbaycan arkeolojisi, sanatı ve mimarlığı ile ilgili bilimsel çalışmalar ele alınacak ve değerlendirilecektir. Kuşkusuz bu çalışma bu alandaki her türlü yayın tespit edildiği iddiasında değildir. Ancak elimizdeki verilerle bir sonuca ulaşmak da mümkün gözükmektedir. Ele aldığımız çalışmalar, yukarıda belirtilen sınırlar içerisinde kalmak kaydıyla proje, kitap, makale, tez, bildiri ve benzeri her türlü bilimsel çalışmalardır. Bildiride yapılan çalışmaların değerlendirilmesinin yanı sıra yeni çalışmaların hangi alanlara yönelmesine dair bir tasarımın ortaya konulmasına da gayret edilmiştir. Bundan sonra yapılacak araştırmaların, eksikliği hissedilen alanlara yönlendirilmesi bağlamında bu bildirinin önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Ayrıca bildirimizde kadim Azerbaycan toprağı olan Karabağ'da yapılması planlanan, izin ve destek için ilgili mercilere sunulan Karabağ tarihi ve kültürüyle ilgili yeni bir projeden de kısaca bahsedilecektir. Böylece Türkiye ile kardeş Azerbaycan arasındaki kültürel işbirliği alanlarında sanat ve kültürün yeri ve önemi üzerinde durulacaktır.

Türkiye'de Azerbaycan arkeolojisi, sanatı ve mimarisi ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar 7 başlık altında ele alınmıştır. Bu başlıklar; "Projeler", Kitap ve Resim Sanatı", "Kumaş ve Dokuma Sanatı", "Mezar Taşları", "Cam, Metal, Ahşap ve Seramik Sanatı" "Mimari", ve "Azerbaycan Arkeolojisi, Sanatı ve Mimarisi İle İlgili Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri"dir.

I-PROJELER

I.1. YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI DIŞINDA RESMİ VE ÖZEL KURUMLARCA DESTEKLENEN PROJELER

1-AKTEMUR, Ali Murat- İrfan Murat YILDIRIM, Azerbaycan Bakü'deki Avrupa Tarzı Sivil Mimarlık Örneklerinde Cephe Anlayışı, 2015.

2-AKTEMUR, Ali Murat, Nahcivan Halı Müzesindeki Halı Kilim ve Düz Dokumalar İle Azerbaycan Doğal Boya Bitkilerinin Tespiti ve Uygulanabilirliğinin Araştırılması.

3-BAYDEMİR, Esen, Azerbaycan Milli İncesenet Müzesi'nde Bulunan Geometrik Motifli Halılar ile Kars, Iğdır Yöresine Ait Geometrik Motifli Halıların Desen ve Kompozisyon Özelliklerinin Karşılaştırması, 2021.

4-ÖCAL, Mehmet Oğuz-Hülya Serpil ORTAÇ ve Selcam TEKE, Türkiye ve Azerbaycan'da Geleneksel El Sanatlarında Kadının Konumu Projesi, 2014.

5-ÖLÇER ÖZÜNEL, Evrim, Türkiye Azerbaycan Ortak El Sanatları ve Kadın İşbirliği Projesi, UNESCO.

6-ÖZGÜL, Oktay, Doğu Kuzeydoğu Anadolu ve Kafkasya da En Erken Türk İskân İzlerinin Tespiti: Türkiye, Gürcistan, Nahcivan, Azerbaycan, İran, Kırım, Kazakistan, 2008.

7-SAYAN, Yüksel Azerbaycan'daki Türk Kültür Varlıkları Envanteri Projesi.

8-SAYAN, Yüksel, Azerbaycan'daki Eski Mezar Taşlarının Türk Kültürü, Sanatı, Tarihi ve Halk Bilimi Açısından İncelenmesi, 2009.

9-SOLAK, Fahri, Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan, 2016.

10-ŞAHİN, Davut, Türkiye-Azerbaycan Kültürel İlişkileri Ve Molla Nesreddin Dergisi, Araştırma Projesi, Araştırmacılar: 2019.

11-TOPALOĞLU, Yasin, Doğu Kuzeydoğu ve Kafkaslarda En Erken Türk İskân İzlerinin Tespiti: Türkiye Azerbaycan, Nahçivan, Gürcistan, İran, Kırım, Kazakistan, 2009.

12-TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit, Yurt Dışındaki Türk Kültür Varlıklarının Tespiti ve Envanteri Projesi, Azerbaycan Bölümü.

13-ÜNALMIŞ, Ahmet Nafiz, Bağımsızlığının 29. Yılında Azerbaycan Bağımsızlık Sonrası Kültürel, Sosyo-Ekonomik ve Siyasi Değişim Sürecinde Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, 2020.

14-ÜNGÖR, İbrahim, Doğu Kuzeydoğu Anadolu ve Kafkaslarda En Erken Dönemlerde Türk İzlerinin Tespiti, 2008.

I.2. YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI TARAFINDAN DESTEKLENEN BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ

1-BARAN, Aylin, Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde Geleneksel El Sanatlarında Kadının Rolü, Geleneksel El Sanatlarının Kültürel Aktarımı Hacettepe Üniversitesi, 2015.

2-ÇETİN, Yusuf- Naci EDİ ve Medera HALMATOV, Selçuklu Dönemi Tarihi Azerbaycan Nahçivan ve İran Mimari Yapılarında Süslemelerin Doğu Anadolu'daki Selçuklu Mimarisine Etkileri, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 2015.

3-HATİPOĞLU, Oktay, Orta Asya da Türk Mimarisi, Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan ve İran da Bulunan Türk Mimari Eserlerin Mimari ve Tezyinat Bakımından Araştırılması.

4-ÖZFIRAT, Aynur, Anadolu ve Azerbaycan Kurganları Ortak Veri Tabanı, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2014.

II-KİTAP VE RESİM SANATI

II. 1. MAKALELER

1-ÇELİKBAĞ, Tahir, "1950-60 Yıllarında Azerbaycan Ressamlarının Yaratıcılığında Natürmort Janrının Gelişmesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 21 (2015), s. 189-200.

2-ESEDOVA, Hatice, "Azerbaycan El Yazma Eserlerde Kullanılan Dekoratif Süslemeler", *Akdeniz Sanat*, 5/9 (2012), s. 133-142

3-KERİMOV, Kerim, "Azerbaycan Minyatürleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Çev. : Dr. İhsan Terzi, 1 (1989), s. 210-227.

4-KURBANOV, Babek, "Azerbaycan Ressamlık Sanatı", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 8 (1997), s. 203-207.

5-ÖNEN, Leyla -İnam Karahan ÇAĞATAY , "Çağdaş Azerbaycan Resim Sanatının Gelişim Aşamaları", *İdil*, 59 (2019 Temmuz) s. 877-889.

6-ÖNEN, Leyla, "Azerbaycan ve Rus Resim Sanatçısı Tahir Salahov'un İfade Biçimi Olan Sert Realizm Tarzında Ortaya Koyduğu Eserlerin İncelenmesi", *Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi*, 6 (2021), s. 41-63

7-SEYHAN, Başak Lütfiye, "Biçim, İçerik, Kompozisyon Düzenindeki benzer temalar Açısından Azerbaycan ve Türkiye Çizim Sanatında Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı*, (2016), s. 26-43.

8-TERZİ, İhsan, "Azerbaycanlı Sanatçı Fahrettin'in Resimleri ve Düşündürdükleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1997), s. 195-206.

9-ULUSKAN, Murat , "Ehl-i Hiref Maaş Defterlerinde Kayıtlı Tebrizli Sanatkârlar (1526-1566)", *Belleten*, 304 (2021), s. 849-888.

II.2. BİLDİRİLER

1-ATILGAN OKAY, Sevay, "XV. Yüzyılda İran ve Çevresinde Gelişen Minyatür Üslupları ve Sorunları Üzerine Bir Etüt" *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, İCANAS 38 (International Congress of Asian and North African Studies)*, 10 - 15 Eylül 2007, s.347-364.

2-SÜLEYMANOVA, Naila, "Türk Sanat Tarihinde Azerbaycan El Yazması Kitapları", *Türk Dünyası Kültür Değerleri Uluslararası Sempozyumu 4-8 Kasın 2013, Bildiriler,* ed. Burhan Sayılır, Eskişehir 2014, s. 639-646.

III. KUMAŞ DOKUMA SANATI

III. 1. MAKALELER

1-ABDULLAYEVA, Şehla, " XIII-XVI Yüzyıl Azerbaycan Milli Baş Giysilerinin Kültürel Etik Özellikleri", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 4/8 (2011), s. 136 – 144.

2-ALİYEVA, Kübra, "Halı Dokuma Sanatında "Lulubafi" İlme-Düğüm Forması Ve "Palaz" Gibi Halılarda Tarihi Çağlara Bakış, Türk Soylu halkların Halı, Kilim, Cicim Sanatı", *Uluslararsı Bilgi Şöleni Bildirileri 27-31 Mayıs1996 Kayseri*" Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları Ankara 1998.

3-BARIŞTA, H. Örcün, "XIX.-XX. Yüzyıl Azerbaycan İşlemelerinden Örnekler", *Arış*, 1(1997), s. 66 -79.

4-DENİZ, Bekir, "Azerbaycan ve Anadolu Türk Halılarının Benzer Özellikleri", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 18 (2007), s. 17-61.

5-ESEDOVA, Hatice, "Türk Halklarının Kültürel Mirasında Kompozisyon, Geleneğe Sadakat ve Yenilikçi Yaklaşımlar", *Arış*, 5 (2011), s. 44 – 53.

6-GULİYEVA, Minara-Sedef ACAR , "Azerbaycan Havsız Halılarının Bir Grubu Hakkında Araştırma", *Kesit Akademi Dergisi*, 4/15 (2018), s. 19-33.

7-HAMİDOVA, Ümbülbanu, "Kars ve Azarbaycan'ın Gence-Kazah Grubu İçinde Yer Aan Karapapak Halıları", *Arış*, 16 (2020), s. 90-111.

8-HAMİDOVA, Ümmülbanu, "Kuba Grubu Azerbaycan Halıları", *Sanat Dergisi*, 16 (2009), s. 53-59.

9-KURBANOV, Seyran, "Azerbaycan Halısında Renklerin Uygulanması", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*,8/18, 2001, s. 211-214

10-NASİROVA, Sevinc-Tural ŞİRİYEV, "VIX. Yüzyılın Sonlarında Azerbaycanın Bazi İllerinde Var Olan El Sanatları: Debbağlık, Bakırcılı, Hasırcılık", *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5 (2020), s. 247-261.

11-PASHAYEVA, Valida, "Azerbaycan'ın Basgal Köyü Kelağayı Dokumaları", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 13 (2008), s. 135-145.

12-PASHAYEVA, Valida-H. ÜMMÜLBANU, "Azerbaycan Tapestry Sanatının Gelişimi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 5 (2004), s. 89-96.

13-PAŞHAYEVA, Valida, "Azerbaycan Cecimlerinin Sanatsal ve Teknik Özellikleri ile Günümüzdeki Durumu", (2012), Arış, 8 (2012), s. 102-115.

14-PAŞHAYEVA, Valida, "Azerbaycan Halı Sanatı Tarihine Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 11(2003), s. 77-94.

15-PAŞHAYEVA, Valida, "Safevi Dönemi Figüratif Kompozisyonlu Azerbaycan Kadife Kumaşlarının Kompozisyon Özellikleri", *Sanat Dergisi*, 10 (2006), 95-120.

16-PAŞHAYEVA, Valida, Safevi Dönemi Ornömental Kompozisyonlu Azerbaycan Kadife Kumaşlarının Kompozisyon Özellikleri", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi*, 17 (2010), s. 93-112.

17-PAŞHAYEVA, Valida-Nazim PAŞAYEV, "Ejderha Desenli Azerbaycan Halıları", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 15 (2010), 101-12

18-RAHMAN, Ashkan, "Bakü Halı Müzesi'ndeki Çuvallar", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 44(2020), s. 73-82.

19-SELÇUK, Keziban , "Nahcivan Devlet Halı Müzesi'nde Sergilenen ve Azerbaycan Halılarının Bir Grubunu Oluşturan Tebriz Halıları", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 32 (2015), s 32-39.

20-SELÇUK, Keziban, "Nahcivan Devlet Halı Müzesi'nde Sergilenen Kilim, Cicim ve Sumak Tekniği İle Yapılan Düz Dokuma Yaygılar", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 34 (2015), s. 182-195

21-UZUNÖZ, YÜKSEL Sevgi -Ahmet AYTAÇ- Esra KARACA, "Azerbaycan Milli Tarih Müzesi'nde El Dokuma Bir Şal Örneği", *Motif Akademi Halk Bilim Dergisi*, 26 (2019), s. 394-405.

22-YILDIRIM, Mustafa, "Azerbaycan Halı Sanatında Bölgesel üsluplar", *İstem*, 1 (2003), s.139-150

23-YILDIRIM, Mustafa, "Dünya Müzelerindeki Azerbaycan Halılarından Bazı Örnekler", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2004), s. 91-113.

III. 2. BİLDİRİLER

1-NEMATZADE, Sabina "Azerbaycan Halı Sanatında Ulusal Kimlik ve Türkçülük Ögeleri", 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Maddi Kültür, C. V, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları Ankara 2018, s. 351-355.

2-PASHAYEVA, Valida, "Azerbaycan İşlemelerinde Kullanılan Kompozisyon Şemaları", II. Uluslararası Türk El Dokumaları (Tekstil) Kongresi Ve Sanat Etkinlikleri, Konya 14-15 Mayıs 2009, Konya 2009, s. 145-154.

3-PASHAYEVA, Valida, "Azerbaycan Halı Ve Tekstillerinde Kadın Tasviri," 2. Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak "Kadın": Edebiyat Dil Ve Kültür Çalışmalarında Kadın Sempozyumu, C. 2, Aydın 2009, s. 387-396.

4-PASHAYEVA Valida, "Azerbaycan İşlemelerinde Buta Motifi", III. Uluslararası Türk El Dokumaları (Tekstil) ve Gelenekli Sanatlar Kongresi/Sanat Ekinlikleri, Konya, Türkiye, 30 - 31 Mayıs 2011, Konya 2011, s. 99-110.

5-PASHAYEVA, Valida, "Azerbaycan Tekeldüz İşlemeleri", Uluslararası Türkiye-Belçika İlişkileri ve Türk Kültür-Sanatı Sempozyumu, Brüksel, Belçika, 3 - 07 Haziran 2012, Brüksel 2012, s. 541-551.

IV-MEZAR TAŞLARI

IV.1. MAKALELER

1-ASLANOVA, "Feride, Ermeni Tahribatına Maruz Kalan Azerbaycan Mezar Taşları", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (20212), s. 29-36.

2-BERKİ, Yusuf, "Azerbaycan-Bakü'de Bulunan İnsan Heykel Biçimli Mezar Taşları ve Orta Asya-Azerbaycan İlişkisi", *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 61 (2012), s. 27-42.

3-GÜNDOĞDU, Hamza, "Nahcivan'da Figürlü Bir Mezar Taşının Düşündürdükleri", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 16 (2000), s. 49-57.

4-HACİYEVA, Sara- Naci EDİ, "Orta Asır At, Koç, Koyun Heykelli Kabrindeki Abidelere Ermeni İddiası", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2017), s. 75-83.

5-SAYAN, Yüksel, "Gence Atatürk Caddesi'nde Bulunan At ve Koç Şekilli Bir Grup Mezar Taşı", *Motif*, 39 (2005), s. 4-7.

6-SAYAN, Yüksel, "Turkey Azerbaycan Eski Mezar Taşlarında Türkçe Metinler", *Turkish Studies*, 6/1 (2011), s. 1745-1764.

7-SAYAN, Yüksel, "Bakü Tarih Müzesi'nde Bulunan Tasvirli İki Mezar Taşı", *Höyük*, 5(2012), s. 93-100.

IV.2. BİLDİRİLER

1-CELİLOVA, Aynur, "Azerbaycan Mezar Yapılarında Avcılık Sembolleri", *1. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı 19-21 Ekim 2018 Kuşadası-Türkiye*, ed. Muvaffak Duranlı-Ramazan Kemal Haykıran-Gonca Kuzay Demir, Aydın 2018, s. 150-157.

2-SAYAN Yüksel, "Azerbaycan"ın Tarihi Mezar Taşları ve Türk Kültüründeki Yeri", *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı -Bildirler-*, ed. F. Türkmen-G. Gülsevin, C. IV, Ankara, 2007, s.1827-1839.

3-SAYAN Yüksel, "A Research on The Old Tombstones of Azerbaijan: 2006-2007 Studies", *The International Archaeology and Ethnology of Caucasus Conferance, (10-13 Eylül 2008, Şemkir),* Baku, 2009, s. 288-295.

4-YÜKSEL, Sayan, "Azerbaycan İlisı Sultanlığı (Hanlığı)'na Ait Bir Grup Mezar ve Mezar Taşı", *18. CIEPO Kongresi (24-31 Ağustos 2008)*, Zagrep, Hırvatistan.

5-ÜNAL, Mustafa, "Azerbaycan Mezar Taşlarında Geleneksel Türk Dini ve İslam'ın Etkileri", *Uluslararası 4. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 287-296.

IV.3. KİTAPTA BÖLÜM

1-SEFERALİ, Hacı Fahreddin, "Nahcivan'da Taştan Yapılmış Koç ve Koyun Heykelleri", *Türkler,* ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. 8, Ankara 2002, s. 227-232.

2-GÖKÇE Turan, "Şeki Hanlığının Suskun Tanıkları: Şeki Han Mescidi Haziresi Mezar Kitabeleri", *Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan*, İzmir, 2008, s. 173-199.

V- CAM, METAL, AHŞŞAP VE SERAMİK

V.1. MAKALELER

1-HALİLOV Toğrul, ""Nahçivan Bölgesinin Orta Tunç Çağı Kil Kapları Üzerindeki Desenlerin Yayılım Alanı ve Anlamı Hakkında", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5 (2018), s. 141-154.

2-HALİLOV, Toğrul, "Nahcivan'daki Erken Tunç Çağı Yerleşimlerinde Bulunmuş Kil hayvan Figürleri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3 (2013), 1-10.

3-HALİLOV, Tuğrul, "Nahçıvan'da Son Tunç-Erken Demir Çağının Boyasız Kil Kapları", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 34 (2013), s. 131-148.

4-HALİLOV Toğrul, "Nahcivan Tunç Çağı Seramikçilik Sanatı", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12 (2019), s. 313-332.

5-HÜSEYNLİ, Namıq , "Orta Əsr Şəmkir Şəhərinin Işiqlandirma Vastələrinə Dair", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1 (2009), s. 131-136.

6-ÜNAL, Serap, "Şeki Şebekeciliği Ahşabın ve Camın Sanatı", *Lale*, 2 (2020), s. 94-106.

V.2. BİLDİRİLER

1-Ünal, Serap, "Tek Millet İki Devletin Pişmiş Toprak Kültürü", *6. International Turkic World Tourism Symposium Proceeding, Denizli, Türkiye, 1 - 02 Ekim 2020*, Denizli 2020, s. 494-508.

2-ÜNAL, Serap, Şeki'de Zanaattan Sanata Seramik", *19. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Baku, Azerbaycan, 27 Eylül - 29 Ekim 2021*, Bakü 2021, s. 121-131.

VI-MİMARİ

VI.1. KİTAP

1-AKTEMUR, Ali Murat, *Bakü'deki Avrupa Tarzı Sivil Mimarlık Örneklerinde Cephe Düzeni*, Erzurum 2016.

2-ASLANAPA, Oktay, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*, İstanbul 1979.

3-BİLGİLİ, Ali, Sinan, *İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Osmanlı Vakıfları (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2011.

4-CEZAR, Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977.

5-YAZAR, Turgay, *Nahçivan'da Türk Mimarisi (Başlangıcından 19. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

VI.2. KİTAPTA BÖLÜM

1-AMENZADE, Rahiye B., "XI-XVII. Yüzyıllarda Azerbaycan'da Abidevi Yapıların Özellikleri" *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. 8, Ankara 2002, s. 166-173.

2-RZAYEVA, Sona, "Karabağ Savaşı'nın Kültürel Miras ve Varlıklar Üzerindeki Etkileri", *Azerbaycan ve Dağlık Karabağ*, ed. Sevilay Yıldırım-E. Elif Gönüllü, Basım yeri yok, Tarihsiz, s. 21-46.

3-SAYAN, Yüksel, "Azerbaycan'lı Bir Bilim İnsanı: Rasim Efendi ve Türk Sanatı Tarihine Katkısı Hakkında Düşünceler", *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir 2006, s. 627-629.

4-YAZAR, Turgay, "Nahçivan'da Türk Mimarisi", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. 8, Ankara 2002, s. 174-184.

5-YAZAR, Turgay, "Harabe Gilan Türbeleri (I ve II Numaralı Türbe), *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, ed. M. Denktaş-Y. Özbek), Kayseri 2001, s. 597-607.

VI.3. MAKALELER

1-AKTEMUR Ali Murat, "Bakü Belediye Binasındaki Armaların İkonografisi, " *Sanat Dergisi*, 30 (2016), s. 91-96.

2-AKTEMUR Ali Murat, "Bakü Belediye Binasındaki Figürlü Armaların İkonografik Yorumu", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2018), s. 831-845.

3-ASLANAPA, Oktay, "Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri", *Türk Kültürü Dergisi*, XXVI (1988), s. 525-546.

4-AZİZSOY, Anar , "Batılılaşma Devri Tasvir Sanatının Azerbaycan Cami Mimarisinde Görülen Duvar Resimlerinden Örnekler", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/29 (2015), s. 157-184.

5-AZİZSOY, Anar, " Türk Döneminde Revan Kent Dokusu Ve Mekansal Yapıdaki Değişimin Mimari Mirasa Yansımaları", Sanat Tarihi Dergisi, 2 (2019), s. 243-281.

6-AZİZSOY, Anar, "Transkafkasya Kurganlarından Bazı Buluntuların Sembolik İfadeleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (2019, s. 249-269.

7-BAHŞELİYEV, Veli, "Nahçıvan'ın Eski Sanat Eserleri Ve Azerbaycan Folkloru", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi Özel Sayı*, 2 (2011), s. 361-371.

8-BAHŞELİYEV, Veli, "Kızkale Yerleşmesi ve Nekropolü Nahcivan, Azerbaycan", *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 25 (2019), 47-61.

9-BAHŞELİYEV, Elmar-Veli BAHŞELİYEV , "Urartu Devletinin Güney Kafkasya Politikasında Nahcivan'ın Yeri (Nahcivan, Azerbaycan), *Amisos*, 6 (2019), s. 15-34.

10-BAHŞELİYEV, Veli, "Azerbaycan'ın Son Neolitik Ve İlk Kalkolitik Çağ Kültürlerinin Kuzeybatı İran İle (İran Azerbaycanı) İlişkileri", *TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, 27* (2020), s. 11 - 27

11-BİNGÖL, Pınar, XVIII Yüzyıl Azerbaycan Şeki Han Sarayı Tanıtımı", *Vakıflar Dergisi*, 10 (1993), s. 171-177.

12-ÇAĞLITÜTÜNCİGİL, Ersel, " Berde Türbesi'nin Sırlı Tuğla ve Çini Mozaik Süslemeleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2 (2008), s. 35-63.

13-ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL, Ersel "Bakü Cuma Camii", *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, III/2 (2017), s. 27-64.

14-ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL, Ersel, "Berde Türbesi'nin Sırlı Tuğla ve Çini Mozaik Süslemeleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VIII/2 (2008), s. 49,63,

15-ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL, Ersel, "Kuzey Azerbaycan'daki Türk İslam Eserlerinde Arslan Figürü", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1 (2019), s. 1-31.

16-ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL, Ersel, "Şıhlar Köyü Haçmaz Azerbaycan Şeyh Yusuf Mescidi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 14/1(2014), s.109-118.

17-ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL, Ersel-Yüksel SAYAN, "Bakü Bayı (Kasrı) Kalesi", *Sanat Tarihi Dergisi*, XV/2 (2006), s. 49-71.

18-ÇAM, Nusret, "Azerbaycan Bölgesinin Osmanlı Öncesi Türk Sanatındaki Yerine Genel Bakış", *Kardaş Edebiyatlar*, 6 (1983), s. 34-42.

19-ÇETİN, Y., "Nahcivan Mümine Hatun Kümbeti", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 11(2003), s. 17-24.

20-ÇORUHLU, Yaşar, "Azerbaycan'ın Mereze Köyü'nde Diri Baba Türbesi", *Belleten*, 243 (2001), s. 583-590.

21-ERÇAKICA, Mustafa, "Kültürel Varlıklara İlişkin Uluslararası İnsancıl Hukuk Kuralları Kapsamında Ermenistan ve Azerbaycan Arasındaki Çatışmalarda Zarar Gören Kültürel Varlıklardan Dolayı Sorumluluk", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12/1 (2021), s. 66-84.

22-GULİYEVA Vefa, "Azərbaycan Memarlığının Şah Əsərlərinin Durumu", *Uluslararsı Türkçe Edebiyat, Kültür Eğitim Dergisi*, 4 (2012), s. 227-239.

HALİLOV, Toğrul, "Nahcivan Arkeolojik Yapılarında Ortadoğu Kültürünün İzleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12/1 (2012), s. 409 – 418.

23-HALİLOV, Toğrul, "Nahçıvan'ın Erken Demir Çağı Kültürü", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 107/210 (2014), s. 179 – 188.

24-HALİLOV, Toğrul, "Nahcivan Anıtlarının Azerbaycan Arkeolojisinde Bilimsel Önemi", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6 (2017), s. 677-687.

25-HALİLOV, Toğrul- Hashem HAMRAHİ, Rouhollah MOHAMMADİ ve Mohammad MİRZAEİ, "Mugan İlçesinin Haraba Karacağıl Yerleşimi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 13 (2018), s. 663-675

26-HALİLOV, Toğrul, "Nahcivan'ın Son Tunç Çağı Kil Kapları Üzerindeki Geometrik Desenlerin Yayılım Alanı ve Anlamı Üzerine", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18/18 (2018), s. 387 – 397.

HALİLOV, Toğrul , "Tunç Çağı Seramiklerinin Desenleri Işığında Nahcivan'dan Orhun'a Prototürk Damga ve İşaretleri", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2019), s. 862-872.

27-HASANOVA, Ragsana, "Azerbaycan'ın İlk Uzman Restoratörü Ferhat Hacıyev (Sanat Faaliyeti ve Ülke Restorasyonu Tarihindeki Yeri)", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1 (2013), s. 97-117.

28-IBRAGIMLI, Bakhlul, Plovdag Necropolises' Funeral Rite", *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 1 (2018), s. 57-72.

29-KULİYEVA, Zeynep-Veli BAHŞELİYEV, "Nahcivan'ın Kalkolitik Çağ Kültürü Azerbaycan", *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 23 (2018), s. 29-52.

30-KURBANOV, Seyran, "Azerbaycan Sanatında Renk", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12 (1999), s. 103-106.

31-MİRKASİMOVA, Aysel, Rana AMRAHOVA, "Feodalizm Dönemi Azerbaycan Mimarisinde Renk ve Işık", *Yakın Doğu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2/1 (2020), s. 47-64

32-MUSEİBLİ, Najaf, "Kalayeri Yaşam Yeri: Doğu Anadolu-Kafkasya Son Kalkolitik Gelenekleri", *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 25 (2019), 63-76.

33-ÖZBEY, Veysel, "Kurtuluş Sonrası Şuşa Tarihî ve Mimarî Koruma Alanı Kültürel Mirasının Korunmasına Yönelik İlk Çalışmalar", *Odak*, 1 (2021), s. 13-30.

34-ÖZDEMİR, Abdulkadir, "Şekihanovlar Evinin Duvar Resimlerinin Restorasyon ve Konservasyon Aşamaları", *Journal of Arts* 4 (2019), s. 199-208.

35-RUSTAMLI Chinara-Süleyman BALYEMEZ , "Tarihi İpek Yolunun Bakü İçerişehir'de Bıraktığı Eserlerin Kent İmajındaki Yeri", *Ata Planlama ve Tasarım Dergisi*, 2 (2018), s. 59-79.

36-SAYAN, Yüksel, "XII XIII Yüzyıllarda Azerbaycanlı Sanatkârların Anadolu Türk Sanatına Katkıları Hakkında," Journal of Azerbaijani Studies, 1/4 (2003), s. 33–43.

37-SAYAN, Yüksel, "Eski Bakü (İçerişehir)'de İki Mescit, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi, 12 (2004), s. 83-98.

38-SAYAN, Yüksel, "Bakü Şehir Hanlarından Bir Örnek: İki Katlı Kervansaray", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, V/1 (2005), s. 85-92.

39-SAYAN, Yüksel, "Bakü-Merdakan, Tuba Şah Mescidi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU Armağanı*, 6/25 (2013), s. 460-472.

40-YAZAR, Turgay, "Two Tombs From Nakhichevan and the Arhitect Acemi bin Ebubekir", *Art Turc/Turkish Art*, Geneve 1996, s. 767-774.

VI.4. BİLDİRİLER

1-ABDURRAHMANOV, Elşen-Habil HALILOV, "Kuzeybatı Azerbaycan'da Dini-Arkeolojik Anıtlar ve Totemist İnançlar", *XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler 02-05 Kasım 2016*, Sakarya 2016, s. 258-275.

2-AZİZOV, A., "Sivil Mimarinin Azerbaycan Hanlıkları Devrinden Önemli Örneği: Şekihanovlar Evi (Mimari ve Resim Üslubu Üzerine Bazı Görüşler", *Sanatsal Göstergeler", V. Uluslararası Genç Sanat Tarihçiler Sempozyumu (20-22 Nisan 2011)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, haz. Prof. Dr. K. Giray, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2013, s. 1-16.

3-CELİLOVA, Aynur, "Azerbaycan Mezar Yapılarında Avcılık Sembolleri", ed. Muvaffak DURANLI-Ramazan Kemal HAYKIRAN-Gonca KUZAY DEMİR, *1. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi 19-21 Ekim 2018 Kuşadası*, Aydın 2018, s. 150-160.

4-DENKNALBANT, Çobanoğlu A., "Azerbaycan / Fuzuli Şeyh Babi Yakup Yapılar Topluluğu", *I. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu, Kars, Türkiye, 5 - 08 Temmuz*, Kars 2010, s. 119-125.

5-İŞLER, Bülent, "Bakü Şirvanşahlar Sarayı" *14th International Congress of Turkish Art, Paris College de France 19-21 September 2011*, ed. Frédéric Hidzel, 2013, s. 401-414.

6-MUHTAROĞLU, İsmail-Ebulfeyz AMANOĞLU, "12. Yüzyıl Büyük Türk Mimarı Ebubekir Oğlunun Sanatında Tasvir Motifleri", *Sanatta Etkileşim (Uluslararası Sanatta Etkileşim Sempozyumu)*, Yay. Haz. Zeynep Yasa Yaman, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2000, s. 182-185.

7-YÜKSEL, Sayan, "Azerbaycan Mezar Anıtları'nda Tipoloji Sorunu", *II. Türk Dünyası Kültür Kurultayı-Bildiriler-, 17-25 Nisan Çeşme*, İzmir 2010.

8-YÜKSEL, Sayan, "Bakü Şirvanşahlar Sarayındaki 'Divanhane' Yapısı Hakkında", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler (14-16 Ekim 2009 Denizli)*, Denizli 2009, s. 561-568.

VI.5. ÇEVİRİ

1-EFENDİ, Rasim, "Azerbaycan-Türkiye: Mimarlık, Ressamlık ve Sanatkârlık İlişkileri", Çev. Mustafa Durmuş, *Erdem*, 10 (1999), s. 135-140.

VII-TEZLER

VII.1. YÜKSEK LİSANS TEZLERİ

1-AHMADOVA, Kamala, "Azerbaycan Milli İlimler Akademisi (AMİA) Muhammed Füzuli Adına Elyazmalar Enstitüsü'nde Bulunan 16.-19. Yüzyıllara Ait Lakeli Ciltler", Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2021.

2-ALİHANOVA, Zafira, "Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi`nde M-156 Numarada Kayıtlı Olan El Yazma Eser: Nizami Gencevi`nin "Hamse"si", Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019.

3-ALIYEV, Fuad, "Azerbaycan'da Seramiğin Gelişimi ve Bugünü", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

4-ALLAHVERDİYEVA Ulkar, "Eski Azerbaycan Toplumlarında Ölü Gömme Gelenekleri ve Anadolu Etkisi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

5-AZİZOV, Anar, "Azerbaycan-Şeki'de Türk Mimarisi", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2005.

6-BABAYEVA Nigar, "Kuzey Azerbaycan'da Cuma Mescitleri", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

7-BAĞIROV, Rafael, "Çağdaş Azerbaycan Resminde Gelenekten Yararlanma Sorunu", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000.

8-BİLİCİ, Fevzi, "Nahçıvan Etnoğrafya Müzesi`ndeki Düz Dokumalar ve Anadolu Dokumaları İle Karşılaştırılması", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Van 2000.

9-CABAROVA, Lala, "Tarihi Eserlerin Yeniden İşlevlendirilmesinde İç Mekân Tasarım Analizleri ve Bakü İçerişehir "Şirvanşahlar Sarayı" Örneği", Kocaeli Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2017.

10-DADASHOVA, Maftuna, "Sovyet Dönemi Azerbaycan Sineması", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019,

11-DEĞİRMENCİ, Tülün, "Halı ve Resim: Bakü Müzelerinde Bulunan Figürlü Halılar", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999.

12-EZGİ, Emre, "MÖ 5. ve 4. Binyıl Nahçıvan Mangaly Kapları", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2017.

13-GÖKÇE, Jale, "Çağdaş Azerbaycan Resmi", Marmara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

14-GÜNGÖR, Nuran Aydın, "Azerbaycan'dan Türkiye'ye Uzanan Sanat Yolculuğu; Eğitimci-Dessam Rahim Mammadov Hayatı, Sanatı ve Eserleri", Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2019.

15-GÜNGÖR, Tuncay, "Azerbaycan Dokuma Sanatında Minyatürün Yeri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007

16-İŞLER, Bülent, "Bakü Şirvanşahlar Sarayı Yapı Topluluğu", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

17-HAKAN, Maide, "Nahçıvan'da Türk Dönemi Koç-Koyun Mezartaşı Örnekleri", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2019.

18-HUSEYNOV, Fakhırı, "Kentsel İmaj Öğeleri Açısından Bakü-İçeri Şeher'in İncelenmesi", Avrasya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019.

19-JAFARLI Khuraman, "Edebiyat, Sanat Ve İdeoloji: Azerbaycan'daki Kültürel Ürünlerde Milliyetçilik Söylemi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

20-JAFAROV, Yashar, "Azerbaycan'daki Türk Sanatına İlişkin Araştırma ve Yayınlar Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2005.

21-GANBAROV, Abdulali, "Bir Kamusal Açık Alan Olarak Meydan Kullanımını Etkileyen Kararların Kullanıcılar Tarafından Değerlendirilmesi", İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2016.

22-KULOĞLU, Zaira Memedova, "Bakü Şirvanşahlar Sarayı Külliyesi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

23-MAMMADOVA, Tarana, "19.-20. yy. Arası Bakü Grubu Halıları", Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

MIRALIYEVA, Jamila, "Disiplinler Arası Etkileşimler Kapsamında Azerbaycanlı Sanatçı Arif Aziz'in Resimleri", İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2022.

24-MUGALLI, Vagıf, "Tuğrul Nerimanbeyov'un Azerbaycan Resim Sanatı İçindeki Yeri ve Önemi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.

25-MURADOVA, Turan, "Eski Türk Simgelerinin Çağdaş Azerbaycan Sanatına Etkisi", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2021.

26-MUSTAFAYEV, Elchin, "Azerbaycan Resim Sanatında Müzik Teması", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019.

27-NABIYEVA, Aziza, "Azerbaycan Resimli Halılarının Kompozisyon Özellikleri", Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Antalya 2016.

28-NAĞI, Senan, "Azerbaycan Plastik Taş Sanatları Koç ve At Biçimli Mezar Taşları", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2005.

29-NEBATİ, Zakir, "Bakü Şirvanşahlar Sarayı", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

30-RUSTAMLI, Chinara, "Tarihi İpek Yolunun Bakü İçerişehir ve Çevresinde Bıraktığı Eserlerin Kent İmajındakı Yeri", İstanbul Aydın Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

31-SABANCALI, Osman Serdar, "Azerbaycan Resim Sanatında Çizginin Yeri ve Öneminin Resim Eğitimi Açısından İncelenmesi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

32-SARNESAR, Katayoun, "İran'ın Azerbaycan Bölgesinde Sumak Dokumaları Ve Anadolu'daki Uzantıları (20.yy)", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

33-SELÇUK, Keziban, "Nahcıvan Devlet Halı Müzesinde Bulunan Halı Kilim ve Düz Dokumalar", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2008.

34-SEVİNÇ, Erdem, "Bakü Sivil Mimarisinde Figürlü Armalar", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2018.

35-ŞERİFLİ, Leman, "19. yy. Azerbaycan Milli Kadın Kıyafetlerinin Teknik ve Sanatsal Özelliklerinin İncelenmesi", Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

36-TARVERDIYEVA, Leman, "Kervansarayların Yeniden İşlevlendirilmesinde Azerbaycan Örneklerinin İncelenmesi", Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021.

37-TAŞIR Mehmet Cüneyt, "Nahçivan Karabağlar Külliyesinin Türk Sanatındaki Yeri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2016.

38-UZUN, Derya, "Azerbaycan Resim Eğitiminin Gelişmesinde Azerbaycan Azim Azimzade Devlet Ressamlık Mektebinin Önemi", Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya 2011.

39-VALİŞOV, Ziya, "Bir İslam Şehri Bakü (Kuruluşundan XVI. y.y. Başına Kadar)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2008.

40-YAZAR, Turgay, "XII-XVI. Yüzyıl Nahcivan Türbeleri", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994.

41-YILDIRIM, Mustafa "Konya'da Bulunan XIX. Asır Azerbaycan Halılarından Örnekler" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 1997. T

42-YILMAZ, Yunus Buğra, "Orta Asya Türk Sanatının Anadolu'ya Aktarılmasında Nahcivan'ın Rolü ve Etkisi", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2017.

VII.2. DOKTORA TEZLERİ

1-AZİZOV, Anar, Azerbaycan'ın Kuzeybatı Bölgesinin Mimari Dokusu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi 2010.

2-BAŞBUĞ, Mehmet, "Azerbaycan Devleti'nin Kuruluşundan Günümüze Kadar Azerbaycan Türk Resim Sanatında Yöresel Eğilimler", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.

3-CEBRAİLOĞLU, Orhan, "Çağdaş Azerbaycan Resim Sanatında Minyatür Etkileri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2005.

4-ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL, Ersel, "Azerbaycan'daki İslami Dönem Yapılarında Süsleme", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 2007.

5-ÇAMAŞ, Gülten, "XVII-XIX. Yüzyıl Azerbaycan Halıları", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1999.

6-ÇAMAŞ, Nurten, "11.-15. yy Örneklerine Göre Azerbaycan Seramiklerinin Malzeme, Form ve Süsleme Özellikleri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1999.

7-DENKNALBANT, Ayşe, "Osmanlı Öncesi Türk Mimarisinde Çifte Minareli Cephelerin Gelişimi (Anadolu, İran, Azerbaycan, Hindistan)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2010.

8-GURBANOVA, Vefa, "1900-1978 Yılları Arasında Azerbaycan'da Şehirleşme Yerleşik Hayat", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 2007.

9-İBRAHİMZADE, Kemal, "Azerbaycan Resim Sanatında Sosyalist Gerçekçilik (1920-1950)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

10- ÖNEN, Leyla, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Resim Sanatı ve Yeni Sanat Yaklaşımlarının Sanat Eğitimine Yansımaları", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Samsun 2019

11-YAZAR, Turgay, "Nahcivan Mimarisi", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1994.

SONUÇ

Yaptığımız taramaya göre 2008 ilâ 2022 yılları arasında Türkiye'de Azerbaycan sanatı ve kültüryle ilgili irili ufaklı toplam 18 proje, kitap ve resim sanatı ile ilgili 9 makale, 2 bildiri, kumaş ve dokuma sanatı ile ilgili 23 makale, 5 bildiri, mezar taşları ile ilgili 7 makale, 5 bildiri, 2 kitap içinde bölüm, cam, metal, ahşap ve seramik sanatları ile ilgili 6 makale, 2 bildiri, mimari ile ilgili 5 kitap, 5 kitap içinde bölüm, 40 makale, 8 bildiri ile 1 çeviri yayınlanmıştır. Ayrıca Türkiye'deki üniversitelerde Azerbaycan arkeolojisi, sanatı ve mimarisi ile ilgili 42 Yüksek Lisans ve 11 Doktora Tezi tespit edilmiştir.

Şu ana kadar, Türkiye'de Azerbaycan, arkeolojisi, sanatı ve mimarisi ile ilgili yukarıda detaylı olarak sunduğumuz 7 farklı alanda toplam 191 bilimsel çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu 7 kategoriden en fazla yayın mimariyle ilgilidir. Mimariyi halı ve kilim gibi dokumaya yönelik yayınlar takip etmektedir. Bilimsel çalışmalar içerisinde en önemli grubun ise Yüksek Lisans Tezleri olduğu görülmektedir.

Türkiye'de muhtemelen Ermeni işgali altında olması nedeniyle Karabağla ilgili çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bölgenin işgalden kurtarılmış olması nedeniyle bu alanda yeni çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu alan araştırmacılara yeni fırsatlar sunacak ve yapılacak araştırmalar bölgenin tanıtılmasına katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede, özellikle Avrupa'da Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı yürütülen Ermeni propagandalarını etkisizleştirmek ve Ermenilerin Azerbaycan'ın kadim toprağı olan Karabağ'da yaptıkları etnik ve kültürel soykırımları Avrupa kamuoyuna anlatmak amacıyla Türkiye ve Azerbaycanlı bilim adamları ile Avrupa'da Türkler lehine faaliyet gösteren bir sivil toplum örgütü olan Objektif 21 adlı

dernek tarafından ortaklaşa yürütülecek olan, "*Karabağ'da Ermeni Mezalimi ve Vandalizmi*" konulu büyük bir proje hazırlanmış ve gerekli müracaatlar yapılmıştır

İSLAM MEDENİYETİNDE ETNİK VE KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK SİYASETİ

Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN

ORCID ID: 0000-0002-3669-0766

Sakarya Üniversitesi, mksan@sakarya.edu.tr, Türkiye

ÖZET

İnsanlık tarihi boyunca devletlerin ve toplumların farklılık gerçeği karşısındaki tavır alışları çeşitlenmektedir. Bu anlamda tarih boyunca ötekini yok sayma ve buna bağlı olarak ötekinin varlığının ortadan kaldırma durumundan sınırlı bir kabule ya da çeşitli hoşgörü modellerine varan türlü sistem ve tavır alışlarla karşılaşılmıştır. İmparatorlukların farklılık gerçeği karşısında ortaya koydukları tavırlar da değişmektedir. Genel olarak baktığımızda çok farklı dini, etnik ve kültür gruplarını bir arada yaşatmada imparatorlukların daha güçlü bir refleks gösterdiklerine tanık olmaktayız. Bu bildiride İslam'ın ortaya çıktığı yüzyıldan itibaren kendisi ile çağdaş olan imparatorluk ve devletlerin ortaya koymuş olduğu kültürel çeşitlilik siyasetleri karşılaştırmalı bir şekilde ele alınarak İslam deneyiminin Ortaçağ boyunca dünyanın en kapsamlı ve en gelişkin bir arada yaşama modelini oluşturduğuna vurgu yapılacaktır. 20. Yüzyılın ortalarına kadar çeşitli etnik temizlik ve soykırım deneyimlerini yaşamış olan ulus devletlerin kısa bir stabilizasyondan sonra tekrar kimlik eksenli bir kabileler ve hoşgörüsüzlük çağına giriş yaptıkları dikkate alınırsa İslam Devlet ve İmparatorluklarının yaklaşık bin yıl boyunca dört kıtada yaşattığı çoğulculuk deneyiminin bize bugün için neler ifade ettiği, üzerinde durulması gereken bir konu olarak dikkatleri çekmektedir. Bu çalışmanın temel problematiği İslam'ın kendinden belirgin farklılık gösteren etnik ve dini yapılara olan tutumunu göstermektir. Çalışmada İslam'ın öteki ile yaşama konusunda diğer uygarlık eksenlerine görece belirgin bir başarıya sahip olduğu iddiası tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Osmanlı, Hoşgörü, Çoğulculuk, Çokkültürlülük.

ABSTRACT

Throughout the history of humanity, the attitudes of States and Societies towards the reality of Diversity have been diversifying. In this sense, various systems and attitudes have been encountered throughout history, ranging from ignoring the other and, accordingly, eliminating the existence of the other, to a limited acceptance, or to various models of tolerance. The attitudes of empires in the face of the reality of difference also change. When we look at it in general, we witness that the Empires show a stronger reflex in keeping very different ethnic and cultural groups together. In this paper, it will be emphasized that the Islamic experience formed the most comprehensive and most advanced model of coexistence in the world during the Middle Ages, by considering the cultural diversity policies of the Empire and the States, which are contemporary with Islam since the century it emerged, in a comparative way. Considering that nation-states, which had experienced various ethnic cleansing and genocide until the middle of the 20th century, re-entered an age of identity-oriented tribes and intolerance after a short stabilization, what does the experience of pluralism experienced by the Islamic State and Empires on four continents for nearly a thousand years means to us today? draws attention as a subject that needs to be emphasized. The main problematic of this study is to show the attitude of Islam towards ethnic and religious structures that differ markedly from itself. In this study, the claim that Islam has a significant success in living with the other relative to other civilization axes will be discussed.

Keywords: Islam, Ottoman, Tolerance, Pluralism, Multiculturalism.

Giriş

Bu bildirinin temel problematiği İslam'ın kendinden belirgin farklılık gösteren etnik ve dini yapılara karşı olan tutumunu göstermektir. Esasında öteki ile yaşamak insanlık tarihi boyunca hiç de kolay bir deneyim olmamıştır. İnsanların daha yeryüzünde çok az bir sayı ile temsil edildikleri dönemlerde bile insanın bir şekilde kendinden farklılaştırdığı ötekiler hep olagelmiştir. Daha yeryüzünde insanlık ilk adımlarını atarken bile söz gelimi Âdem'in iki oğlu arasında yaşanan kavgada tebarüz ettiği gibi öteki her zaman en tehlikeli rakip olarak görülmüştür. İnsanlık tarihinin belki de ötekini elimine etme tarihi olarak bile okumak mümkündür.

Bu çalışmada biz İslam'ın öteki ile yaşama konusunda diğer uygarlık eksenlerine görece belirgin bir başarıya sahip olduğu iddiasını temellendirmeye çaba göstereceğiz. İslam devlet ve toplumları ilk olarak yedinci yüzyılda ortaya çıktığı dönemden modernlikle tanışarak kendi özelliklerini büyük ölçüde kaybettiği 19. yüzyıla kadar *Müphemlik Kültürü ve İslam* yazarı Thomas Bauer'in de ifade edeceği gibi öteki karşısında müphemliğe her zamana daha hoşgörülü, daha öteki eğilimli ve ötekinin yaşam alanına saygılı olmuştur. Bauer, Doğu toplumları ve özelde İslam Uygarlığı tarihi boyunca bu kültürlerin Batı ile mukayese edilemeyecek bir düzeyde müphemlik taşıdıklarına vurgu yapmaktadır. Bu sadece kutsal metinleri yorumlama açısında değil günlük hayatın hemen her alanına sirayet etmiştir. Kanaatimize göre Müslüman toplumların tarihte eşine az rastlanır bir çoğulculuk deneyimine imza atmalarının ardında bu müphemlik kültürünün çok büyük bir katkısı olmuştur. Bu durumun da ardında yine İslam'ın Yunus Emre'nin ifadesiyle "yaratılanı yaradandan ötürü" hoş görme stratejininin katkısı büyüktür (Bauer, 2019). Ancak bu durum 19. Yüzyılla birlikte bir değişime uğramıştır. Ama İslam'ın kendi özellikleri ile var olduğu dönemler için çoğulcu ve çokkültürlü bir dünya yaratmadaki başarısı adeta dünya tarihinde bir istisnaya işaret eder. Peki, bu durumu ortaya koyan temel amil nedir? Orta Asya steplerinden kopup gelen göçebe çobanlar eli ile kurulmuş Türk İmparatorluklarından, Hz. Peygamber öncesi yüzlerce, binlerce kabileye bölünmüş kabile asabiyetinin her şeyin üstünde olduğu ve birbirleri ile savaşmadan üç aydan fazla rahat duramayan Arapları dünyanın en çoğulcu toplumlarını kurmaya muvaffak kılan güç ne idi? Onlar da pek ala kendi çağdaşları olan Sasani, Bizans, İspanya, Portekiz, Fransa, Hollanda, İngiltere imparatorlukları gibi girdikleri her toprak parçasını kendi dinlerine inanmayanları zorla din değiştirmeye zorlayabilir, Colombus sonrası Amerika kıtasında olduğu gibi milyonlarca Amerika yerlisini en hunhar yollarla katledebilirlerdi (Las Casas, 2011). Bunu

engelleyen tek unsur koca Yunus Emre'nin dizelerine nakş olan "Yaradılanı Yaradandan ötürü hoş görme" politikasıdır. Allah bizzat Kur'anda *Hucurat Suresi* 13. ayetinde "*Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışasınınız diye sizi şubelere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en kerim olanınız Allah'a en iyi kulluk eden muttakilerdir*" buyurur. İşte İslam'ın etnik ve dini hoşgörüsünün temeli buradadır. Bu bildiride çeşitli İslam çoğulculuk deneyimleri ile Batıda eş zamanlı olarak var olan diğer devletler kıyaslanarak, İslam'ın günümüze dek süren çağrısının yaşadığımız bu dünyayı insan onuruna daha yaraşır bir yer haline getirme konusunda tek mesaj olarak var olduğunu vurgulamaya çalışacağız.

İslam'ın en önemli başarısı aslında ilk ortaya çıktığı Arap yarımadasındaki sürekli çatışma halini ortadan kaldırmasıdır. Araplar Hz. Peygamber'e kadar mutlak çatışma hali diye ifade edebileceğimiz bu durumda yılın dokuz ayı sürekli savaş halindeydiler. Öyle ki insani gerekçelerle ihtiyaçlarını yola koyabilmek için üç ayı savaş yapılamaz ilan ederek bunun önüne geçmeyi başarmayı ummuşlardır. İslam öncesi Arap toplumuna savaş esas barış tali bir konudur. Birbiri ile uzlaşmayan yüzlerce kabile etnik ve dini sebeplerle sürekli birbirleri ile kavga halinde bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in aracılığı ile gönderilmiş olan son dinin Araplar üzerinde neredeyse devrimsel bir şekilde düzenleme gücü İslam'ın en önemli başarısı olarak tarihte yerini almıştır.

Farklılıkların yönetilmesi tarihte her zaman önemli bir sorun olarak ortada olmuştur. İnsanlığın ilk gününden itibaren farklılık ve öteki ile bir arada barış içinde yaşamak ciddi kriz noktalarından ola gelmiştir. Habil ile Kabil arasında baş gösteren o trajik hadise aslına dünya üzerinde insan yaşamının ilk başladığı andan itibaren fiziksel mekân ve dünyevi imkânların paylaşımında insanın hiç de öyle kolay çözüme ulaşamadığı göstermektedir. Genel olarak bakıldığına insanoğlunun farklılık yönetiminde çoğu kez başarısız olduğu görülmektedir. Tarih boyunca tanık olduğumuz onlarca uygarlık ve devletlerin bir şekilde kendilerinden olmadığını düşündükleri toplulukları ve uygarlıkları yıkmak konusunda yeri geldiğinde son derece acımasızca davrandıkları, tarihin bize kaydettiği vesikalardan anlaşılmaktadır. Tarihte bu hazin tabloların yanı sıra zaman zaman adeta yalancı bir bahar gibi ortaya çıkan dönemlere de tanıklık edilmekte, farklılık yönetimi konusunda son derece yüksek bir arada yaşama modellerine de tanık olunmaktadır. Özellikle farklı etnik ve kültürleri bir arada barındıran büyük imparatorlukların bu konuda önemli bir deneyim olarak ortada olduğunu ifade edebiliriz. Ancak imparatorlukların da bu konuda bulduğu çözüm çeşitlenmiştir. "İmparatorluklar etnik ve dini cemaatlere karşı dört farklı strateji izlemişlerdi: hoşgörü, zulüm, asimilasyon ve topraklarından

sürüp çıkarma" (Barkey, 2011: 154). İskender İmparatorluğu, Emevi, Abbasi, Endülüs ve Selçuklu ve Osmanlı deneyimleri bize tarihte yaşanmış iyi hoşgörü deneyimlerin olduğunu da göstermekte ise de bu çizgiler daha sonraları en katı barbarlık deneyimleri ile karşı karşıya gelmemize engel olamamıştır. Barkey, hoşgörü stratejisini "zulmetme, asimilasyon, din değiştirme ya da ülke dışına sürme gibi, birçok dâhil etme politikalarından" biri olarak görmekte ve hoşgörüyü, bir halkın az çok zulme maruz kalsalar ve toplum tarafından da tam anlamıyla hoş karşılanan mensuplar ya da cemaatler olarak kabul edilmeseler de bir şekilde elverişli yaşama alanına bu kişileri ulaştıran bir model olarak tanımlamaktadır. "Hoşgörü farklı dini (ve etnik) cemaatler ile seküler makamlar arasındaki ilişkilerle ilgilidir; ağlar oluşturur, müzakere edilmiş, pragmatik yönetim biçimlerinin bir sonucudur" (Barkey, 2011: 151).

Orta çağ boyunca süren Batı Avrupa deneyiminin ötekilik konusunda bağışıklık düzeyi hiç de yüksek olmamıştır. Dini azınlık ve etnik topluluklar için bu dönem gerçekten bir karanlık çağa işaret etmektedir. Diasporik kimlikler ana akım toplumdan çok uzaklarda tutularak gettolara hapsedilmiş, bu topluluklara çoğu kez yaşamak bile fazla görülmüştür. Irkçılığın ve kaba bir bağnazlığın neticesinde ortaya çıkan bu hoşgörüsüzlük hali Avrupa toplumlarında özellikle İkinci Dünya Savaşı ile zirve yapmış ve yaşanan Yahudi soykırımı ile Avrupa toplumları modernliğin en üst aşamasında bile birlikte yaşamanın doğru formülünü ortaya koyamadıklarını hazin bir şekilde görmüşlerdir. Zaten kolonyal aşamada da bir arada yaşamanın geçerli modelini ortaya koymada başarısız deneyimlere sahip Avrupalı güçler için İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yıkım gerçekten de uyarıcı olmuş, bir daha böylesi ırkçı ve yabancı karşıtı sahnelerin en azından Avrupa topraklarında yaşanmaması adına bir dizi önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin sonucu olarak Avrupa ve Kuzey Amerika'da kültürel çoğulculuk siyasetinin keşfine tanık olunmaktadır.

Biz bu çalışmada tüm tarih boyunca insan toplumlarının öteki ile yürütmüş oldukları ilişki biçiminin tamamını ele alacak imkânlara sahip bulunmuyoruz. Bu çok daha farklı ve kapsamlı çalışmalar ile gün yüzüne çıkarılması gereken bir konudur. Bu nedenle biz bu bildiride tarihte çoğulculuk ve farklılık deneyimlerinin Doğu ve Batı'da deneyimlenme biçimini iki uygarlık ekseni üzerinden değerlendirmesini yapacak ve İslam ve Hristiyanlık deneyimleri özelinden giderek Doğu ve Batı'nın farklılık karşısındaki duruşunu analiz etmeye çaba göstereceğiz. Burada da belli başlı sınırlılıklarımız olacaktır. Konu elbette Batı Orta Çağı, coğrafi keşifler sonrası ortaya çıkan ilişkiler ve Batı Dünya egemenliğinin tüm yeryüzüne yayılması süreçlerinde Batılının öteki algısı ile İslam'ın Hz. Peygamberin vefatından 70 sene sonra

ulaştığı sınırlar ve bu sınır bölgelerinde öteki ile İslam'ın bir arada yaşama konusunda geliştirdiği ilişki biçimi de karşılaştırılacak bir zenginliğe sahiptir. Ancak biz konumuzu daha çok Osmanlı çoğulculuğu ile sınırlayarak ele alınmaya çalışacağız.

1. Günümüzden Tarihe Bakmak: Batı'nın Öteki Yaklaşımını ve Çokkültürlülük Üzerinden Okumak

Çokkültürlülük konusu günümüzde gerek karşı çıkanları ve gerekse de sıkı taraftarları açısından bakılsın tartışmaların odağında olan bir gündem maddesi olmayı sürdürmektedir. Bir yandan tarihlerinin çok kısa bir dönemi için de olsa çokkültürlülüğü bir an olsun denemek istemiş olan Avrupa toplumlarında yaşanan siyasi süreçler dolayımında çokkültürlüğünün ölümünü ilan edenler öte yandan ise asıl şimdi çoğulculuk ve çokkültürlülük zamanı olduğunu ifade eden liberal kanat düşünürleri tartışmaların taraflarını oluşturuyorlar. "Türkiye'deki çoğulculuk tartışmaları çerçeve ve muhteva itibariyle Avrupa kökenli olduğundan, kavramın bizdeki yansımalarını doğru anlamak için batıdaki serüveni iyi kavramak gerekiyor. Aksi halde tarihi anakronik bir şekilde okuyup, pek çok yöntem hatası yapmak işten bile değildir" (Kalın, 2013: 232).

Tarihe baktığımızda devlet ve toplumların farklı etnik ve dini topluluklarla ilişkin tutumlarında genelde katı ve tahammülsüz tavırlarının ana akım çizgiyi oluşturmakta olduğu görülmektedir. İnsanoğlu farklılıkları ile hemcinsini tanıma ve kabul etmede, ona yaşama alanı açmada genelde çok cimri ve ihtiyatlı yaklaşmıştır. Bu ihtiyat durumu önyargı, stereotipik davranışlar ve ayrımcılık yapmaktan, soykırım yapmaya varan bir çizgide tarih boyunca tekrarlanıp durmuştur. Bunun izlerini açık bir şekilde Aydınlanma Dönemi'nde de görebilmekteyiz. "Yeni bir dünya görüşü ve dünya düzeni olarak modernizm hiçbir zaman çoğulcu olmadı. Ne Avrupa merkezci tarih ve kültür anlayışının ne de sömürgeci Avrupa devletlerinin, Asya'dan Latin Amerika'ya kadar Batı-dışı toplumları bir "öteki" olarak eşit yahut muhatap kabul etmeleri söz konusu değildi. Aydınlanma düşünürlerinin mutlak hakikate sahip olduklarına dair sarsılmaz inancı, felsefi çoğulculuğun her türüyle çatışma halindeydi. Aydınlanmanın, tek akıl, tek tarih, tek bilim, tek medeniyet modeli, modern dönemdeki mutlakiyetçi siyasi akımların da temel beslenme kaynağıdır" (Kalın, 2013: 233).

Aydınlanma düşüncesinin önemli isimlerinde olarak geçen Amerikalı J. Locke'un monist yaklaşımların önemli unsurlarını içermektedir: "Locke insan ve toplum hakkında evrensel geçerliliğe sahip olarak gördüğü bir dizi önerme geliştirmişti. Tanrının hediyesi hem haklar

hem de göreveler getiriyordu: doğayı emekleriyle işleyip gereksinimlerini gidermek için ürünleri kullanma hakkı ve doğal kaynakları sonuna kadar geliştirip hayatın konforunu artırma görevi …" (Parekh, 2002: 47) Her ne kadar Locke eserlerinde eşitlikçi, tüm insanların eşit saygı ve haklara sahip olması gerektiği ve zorlama altında kalmadan haklarını özgürce kullanacağını var saysa da bu kuramında çeşitli istisnalarla farklılık konusundaki konumunu açık etmektedir.

Özellikle Batı dünya egemenliğinin deniz aşırı ülkelerde kurduğu düzenin meşruiyeti sağlama konusunda Lock'un da birçok başka Batılı düşünür ile sarf ettiği çaba dikkate değerdir. Locke hem siyah köleler ve hem de Amerika yerlileri ile ilgili olarak yaptığı açıklamalarla adeta bir ırkçı görünümünde açıklamalarda bulunmuştur. "Locke, kendi iyi yaşam görüşü açısından İngiliz sömürgeciliğini haklı çıkardı. Kızılderililer topraklar üzerinde başıboş bir şekilde dolaştıkları ve etrafını çevirmedikleri için arazi serbest, boş, vahşi bir yerdi ve izinleri olmadan alınabilirdi" (Parekh, 2002: 48).

Parekh'in de belirttiği gibi Locke'un zihninde Kızılderililerin en büyük sorunu servet biriktirme, uluslararası ticaret ve pazara katılarak dünya potansiyelini sonuna kadar kullanma isteğinin olmayışıdır. Bu sebepten ötürü Locke, İngiliz göçmenlerin çok daha üstün ve toprakları daha fazla hak ettiklerini düşünmektedir. Hatta Locke, birbirine böylesine zayıf bağlarla bağlanmış kişilerden oluşan bu topluluğun siyasi bir yapı oluşturmak şöyle dursun "bir toplum" oluşturabileceğine bile bir anlam ve ihtimal vermiyordu. Ona göre Kızılderililer kendilerini uygarlık düzeyine taşıyamayacakları için İngiliz sömürgeciliği onların yararına olacaktı. Locke, Kızılderililerin olaya bu şekilde bakmayabileceklerini biliyordu ancak şundan emindi: Kızılderililer uzun vadede kendilerini İngilizlere borçlu hissedeceklerdi. Ancak eğer Kızılderililer direnirlerse akılcı davranmamış ve özgürlüklerini haksız bir savaşta kaybetmiş olacaklardı. Bu durumda da kendileri bir aslan veya kaplan gibi yok edilebilir ya da esir edilebilirlerdi (Parekh, 2002: 49).

İngiltere örneğinde olduğu gibi göçmen ülkelerin uyguladıkları entegrasyon modellerinin farklı dönemlerde çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. "Melting Pot ve asimilasyon" modellerinin işlemediği görüldüğünde 1960'lardan sonra yeni arayışlara yönelindiği görülmektedir. Bu anlamda Melting Pot yerine meyve ve salata tabağı metaforları devreye girdi. "Madem kimse kontrol edemediği bir çorbada eriyip gitmek istemiyor, o zaman herkesi olduğu gibi kabul edelim ve üst üste değil, yan yana koyalım" (Kalın, 2013: 235). Ancak bütün kavramsal cazibeye rağmen bu modelin sahici bir çözüm üretmediğini deneyimlemekteyiz. Zira Kalın'ın

yerinde tespitiyle "salata tabağı"na hakim olan gizli hiyerarşiler, ırkçı tutumlar, ön yargılar ve derin nefretler varlığını korumaya devam ediyor. Amerika bu sorunları tüketim ekonomisi bağlamında aşmaya çalışıyor. İleri kapitalizmin geldiği son noktaya işaret eden Kalın, tüketime katılma oranına göre sizin kim, nasıl biri, hangi etnik köken ve dine ait olduğunuzun önemsizleştiğinin altını çiziyor. (Kalın, 2013: 235).

Netice itibariyle konunun "çokkültürlülük Avrupa'da ölüyor" söylemine dayandığını belirten Kalın (2013: 238), buna göre Avrupa'daki sağ-muhafazakâr iktidarların bundan sonra göçmen ve azınlık karşıtı politikalar izlemesi halinde sorumluluğun o devletlere ve iktidarlara değil, asimile olmayı reddeden göçmen topluluklara yükleneceğinin altını çiziyor. Öncelikle farklılıklara saygı göstermek, onlarla bir arada yaşayabilmenin bir özgüvenden geçtiğini unutmamak gerekir. Zira "kozmopolit kültürler"in gücü ve yaratıcı enerjisi bu özgüvene dayanmaktadır. Unutmamak gerekir ki: "ilke tektir ve bu yüzden vahdet ve tevhit olmadan kesretin anlamı yoktur. Dolayısıyla tek başına ve bizatihi çokluk, anlamlı bir şey değildir. Çoğulluğu aşan, onu anlamlı bir bütün haline getiren ontolojik ve ahlaki manada bir vahdet, birlik ve bütünlük vardır. Parça, tanımı gereği anlamı kendi içinde barındırmaz. Aksi halde parça olmaz. Parçaları, farkları, çoğullukları aşkın bir şekilde birleştiren bir ilke, bir ortak iyi, bir evrensel gaye olmalıdır ki, farklı renkler ve sesler kozmik bir senfoniye dönüşsün" (Kalın, 2013: 261).

2. Osmanlı Deneyimi: Dışlayıcı Rölativizme Karşı İçerimci Hoşgörü

Osmanlı Devletinin tarihte oluşan bir arada yaşama modelleri içinde sahip olduğu yer gerçekten de dikkat çekicidir. Osmanlı çoğulculuğunun başarısı iki unsura dayanmaktadır. Bir yandan imparatorluk olmasının gerektirdiği elastikiyete sahip olması öte yandan İslam'ın özünden gelen çoğulculuk anlayışı Osmanlı Devletinin uygulamış olduğu sistem olan "Millet Sistemi"ni temelde belirlemiş olduğunu görmekteyiz. Genel olarak Osmanlı'nın uygulamış olduğu model Millet Sistemi olarak ifade edilmektedir. Sistemin özü farklı dini toplulukların kendi inanç sistemlerini özgürce yaşamalarına olanak tanıyan bir cemaat tabanlı komüniteryen bir çoğulculuk deneyimidir: "Osmanlı Devleti'nin topraklarında yaşayan toplulukları, din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetme biçimine "millet sistemi" denilmektedir. Millet sistemi, toplumun dini çizgilere göre örgütlenmesinin bir sonucudur. Osmanlı İmparatorluğunda en yüksek düzeye ulaşan millet sistemi, İslam hukukunun bir kurumudur" (Eryılmaz, 1992: 13). Millet sistemini merkez ile çevre arasındaki bir dizi gevşek idari

düzenlemeler kümesi olarak tanımlayan Barkey'e göre bu sistem çokdinli yönetimin alfabesiydi; ancak hiçbir zaman yazılı kurallara bağlanmamıştır. Aynı zamanda cemaatler arasında benzerlik de göstermiştir. Millet sistemi devlet ile Ortodoks Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerin düzenlemesiyle başlamış, normatif ve pratik bir yönetim aracı haline gelmişti (Barkey, 2011: 177).

İmparatorluklar özü itibariyle birbirlerinden çok farklı etnik ve dini toplulukları bir arada yaşatmak gibi bir zorunlulukla başa çıkmışlardır. Bir bakıma imparatorluk olmak bir zorunluluk olarak farklılıklara hoşgörü ile bakmayı ve bu konuda stratejiler geliştirmeyi bir mecburiyet haline getirmişlerdir. Batı'da ve Doğu'da bu anlamda sayıları çok fazla olmamakla birlikte çeşitli deneyimlere tanık olunmaktadır. "Antik dönem İskenderiye, çokkültürcülüğün imparatorluğa özgü çeşitlemesi için iyi bir örnektir. Şehir nüfusunun kabaca üçte biri Yahudi ve üçte biri Mısırlı idi ve Ptolemaic yönetim döneminde bu üç cemaat övgüye değer bir biçimde barış içinde yan yana yaşıyordu" (Walzer, 1998: 32). "Klasik İslam medeniyeti anti-realizm manasında çoğulcu olmaktan ziyade kozmopolitti. Her tür hiyerarşiyi de facto anlamsız hale getiren bir çoğulculuğun yerine, farklılıkları yönlendiren, şekillendiren ve "ortak iyi" etrafında birleştiren bir kozmopolitan ruh vardı" (Kalın, 2013: 253). Bu anlamda modernizmin dışlayıcı hakikat iddialarına karşın İslam medeniyeti rölativist bir çoğulculuğu benimsememiştir. Bauer'in (2019: 9) "müphemlik hoşgörüsü" kavramıyla açıklayacak olursak, İslam toplumları çok anlamlılık, çeşitlilik ve çoğulluğu tasfiye etmek yerine sadece onları beraber iyi yaşamaya imkân verecek şekilde evcilleştirmeye çalışmıştır. Çeşitlilik, çok anlamlılık ve çoğulculuğa karşı şüphe yerine minnetle rıza gösterilmiştir. Bu rızanın yansımasını klasik dönem Osmanlı deneyiminde açık bir şekilde görmek mümkündür.

Erken dönem Osmanlı toplumunda dini çoğulculuk nasıl sağlanıyordu? Barkey bunu şuna bağlıyor: "Köklü bir dini kimliğin yokluğu göz önüne alındığında Hristiyan unsurlarla birleşme ve müzakere etme isteği çeşitli aktörlerin himayesi altındaki muhtelif yerlerde gerçekleştirilmiştir. Gaziler, beyler ve dervişlerin yanı sıra Rum Ortodoks Liderler de imparatorluğun ilişkisel yapılarının erken tanımının aktif bir parçasıydı. Örneğin, 13. Yüzyılda Hristiyan ve Sünni kökenli olanlar, heterodoks gruplar- Nasturiler, Bogomiller, vs.- ve öğretileri Şiilik içinde değerlendirilen Bektaşi dervişler bir arada yaşayabiliyorlardı" (Barkey, 2013: 20).

Çokkültürlülüğün ünlü teorisyeni Will Kymlicka Osmanlı Devleti'nin liberal olmayan bir çokkültürlülük modeli geliştirdiğini ifade ederken bir anlamı ile bugünden tarihe bakmaya çalışmakta ve Osmanlı çoğulculuk modelini aynı tarihteki Avrupa devletleri ile kıyaslamak yerine günümüz çağ ruhundan (geist) hareketle değerlendirme hatasına düşmektedir. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu ile eş zamanlı olan Avrupa imparatorluk ve devletleri de farklı etnik topluluk ve dinlere hükmediyorlardı. Bu deneyimlerin kısa bir değerlendirmesi bile bize Osmanlı uygulamalarının aslında ancak çağımızdaki Devlet modelleri ile kıyaslanabilecek bir çoğulculuk deneyimi ortaya sürdüğünü de ifade edilebilir. Ancak bunu yaparken bu durumu Osmanlı'nın günümüz çoğulculuk ve çokkültürlülük söylemlerinin gerisinde kaldığı şeklindeki küçümseyici bir tavırdan ziyade Osmanlı deneyiminin çağında aşılamamış bir örnek olarak zikrederek yapabiliriz. Ancak her şeye rağmen Kymlicka'nın Osmanlı deneyiminin başarısını tümden inkâr edecek hali de yok gibidir: "Osmanlı İmparatorluğu'nun "millet sistemi" çerçevesinde, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler özyönetimli gruplar (ya da "milletler") olarak tanınıyor ve kendi üyelerine kısıtlayıcı dinsel kurallar dayatmalarına izin veriliyordu" (Kymlicka, 1998: 239). Kymlicka, liberal olmayan çoğulcu modeline rağmen neredeyse yarım bin yıl boyunca Osmanlı'nın tarihte eşi görülmeyen bir imparatorluk olduğu vurgusunu saklamaz. Ona göre Osmanlı dikkate değer bir biçimde çoketnili ve çokdinli bir toplum modeli olmuştur. Bu toplumda Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler yan yana ibadet ederek çalışmışlardır (Kymlicka, 1998: 240).

Kymlicka gibi Walzer de Osmanlı deneyiminin başarısını teyit eder. "Osmanlıların "millet" sistemi, en gelişmiş ve en uzun yaşamış başka bir imparatorluk hoşgörü sistemi örneğidir. Bu örnekte, özyönetimli cemaatler salt dinsel nitelikteydi ve Osmanlıların kendileri Müslüman olduklarından, dinler karşısında hiçbir zaman tarafsız kalamazlardı. İmparatorluğun kabul edilmiş dini İslam'dı ancak diğer üç dinsel cemaatin – Yunanlı Ortodoks, Ermeni Ortodoks ve Yahudi- özerk örgütler oluşturmasına izin verilmişti. Bunlar, göreli ve sayısal güçlerine bakılmaksızın, kendi aralarında eşitti. Müslümanlar karşısında aynı kısıtlamalara- örneğin, giyinme, din değiştirme ve cemaat dışı evlilik- tabiydiler ancak kendi üyeleri üzerinde kontrol kurmalarına izin verilmişti. Azınlık milletler (sözcük dinsel cemaatler anlamına gelir), etnik, dilsel ve dinsel bakımlardan alt kümelere bölünmüştü ve dinsel pratiğe ilişkin bazı farklılıklar bu yüzden sistemin çatısı altına alınmıştı. Ama üyelerin kendi cemaatleri karşısında inanç ve örgütlenme hakları olmadığı gibi, herkesin bir yerlere ait olması da zorunluydu. Gelgelelim, sistemin kıyısında kalan alanlarda daha fazla hoşgörü vardı; örneğin, Yahudilik içindeki Karaite

mezhebine, Osmanlılar tarafından on altıncı yüzyılda, tam millet statüsü değilse bile, parasal bağımsızlık tanımıştı" (Walzer, 1998: 32). Berkey de bu hususta benzer noktaların altını çizmektedir: "Osmanlı Devleti, hem bir arada yaşamaya hem de çatışmalara zemin oluşturan çeşitli ikilikler, alternatif yasal ve kurumsal çerçeveler arasında bir müzakere modeli oluşmasını kolaylaştırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam, güçlü ama esnek ve entegre bir devlete tabi kılındı; birçok boyutuyla dini hem parçalayabilen hem de birleştiren bir unsur olarak kabul eden devlet, dini kurumları devletin çıkarlarıyla uyumlu bir hale getirmiştir. Osmanlı Devletinin ve toplumunun ayrılmaz bir parçası olarak inşa edilen farklılıklar Ortodoks ve Heterodoks İslam inanç ve pratiklerinin bir arada bulunmaları, hem dini hem de seküler (sultani) hukuk üretme sistemleri ve dini farklılıkları organize eden "millet sistemi"yle doğrudan ilişkiliydi. Toplumun kültürel yaşantısında dini çoğulculuğun birçok boyutuna izin verilirken bazı boyutlarına ise karşı çıkılmıştır. Bu farklılıklar devleti tehdit etmediğinde hoşgörüyle karşılanmış, heteredoks gruplar sınırları kontrol edilemeyen bir hal aldığında veya devletin düşmanlarıyla birlik olduklarında ise bu grupların üzerine gidilmiştir. Tüm gerginlik ve ikilemlere rağmen bir arada yaşamanın temeli hukuk sisteminin çoğulcu yapısıydı" (Barkey, 2013: 21)

Barkey ve Walzer'in millet sistemini "hoşgörü" kavramı etrafında incelemesi neticesinde ulaştığı sonuçlar ve Kymlicka'nın liberal olmayan çoğulcu model tanımlamasına rağmen Osmanlı deneyiminin zenginliğini vurgulaması oldukça önemlidir. Verilen örnekler modern çokkültürlülük tartışmalarından çok daha önce çeşitlilik ve ötekiyle yaşama konusunda kilit bir rol oynayabilir. Çünkü tarihsel süreçte Osmanlı deneyimi iyi bir model için ilk izleklerden biridir. Oluşturulacak model için Osmanlı ve Batı karşılaştırması önemli ipuçları barındırmaktadır.

3. Osmanlı Modelinin Özgünlüğü ve Çağdaş Batı İmparatorlukları

Günümüzde Osmanlı deneyiminin ortaya koyduğu sonuçlar unutularak yeni çözümler üretilmeye çalışılması aynı soruların tekrarlanarak cevapsız kalmalarına neden olmaktadır. Hem kendi zamanı hem de modern dönemin rölativist dışlayıcı karakterine nazaran özgün bir model olan Osmanlı deneyimi farklılıkların varlığı için önemli bir birikim sunmaktadır. "Lapidus'un hayretlerle kaydettiği bilgilere göre, Osmanlı döneminde Anadolu'nun Müslümanlaşmasını sağlayan ihtida hareketlerinin dinamikleri birçok imparatorluktaki mukabillerine nazaran çok farklıdır. Örneğin Avrupa tarihinde yüz yıl ve otuz yıl savaşları olarak bilinen ve bütün Avrupa'yı etkisi altına alan din savaşları basitçe bir türdeşleştirme

kültürünün köklerini sergilemesi açısından çok ilginçtir. Bir şehre veya bir ülkeye hakim olan bir mezhebin diğer dinlere veya mezheplere hayat hakkı tanımaksızın uyguladığı safileştirme girişimleri tam da bu kökle ilgilidir" (Aktay, 2015: 67). Barkey'in de belirttiği gibi İslam, kuşkusuz bir şekilde çeşitlilik üzerindeki etkiyi yumuşatıcı bir rol oynamıştır. İslam'ın Yahudiler ve Hristiyanlara nasıl yaklaşacağına dair bir yol haritası mevcuttu. Oysa Hristiyanlık, özellikle de Haçlılar zamanında ve sonrasında kendisini, idealde kamu makamları birleşmiş örgütlü bir kuruma sahip, dışlayıcı bir din olarak ortaya koymuştu (Barkey, 2011: 204).

Avrupa ülkelerinden bir kaçı üzerinde yapılacak değerlendirmede Batı Avrupa ülkeleri eksen alınacak olursa çoğulculuk açısından Osmanlı ile kıyas bile götürmeyecek bir neticeyi açığa vuracağı çok açıktır. Avrupa'da sınırlı da olsa Osmanlı deneyimine benzeyen tek ülke Rus Çarlığıdır. Robert Crews, Çariçe Katerina'nın dini hoşgörü siyasetini Osmanlı üzerinde yaptığı inceleme ve araştırmalardan etkilenerek başlattığını ifade etmektedir: "Büyük Katerina'nın On sekizinci yüzyılda başardığını, II. Mehmet (Fatih) Konstantinapolis'in fethinden sonra gerçekleştirmişti" (Crews'den aktaran Aktürk, 2013: 58). Ancak Osmanlı deneyiminden olanca öykünmesine rağmen Rus deneyiminin Osmanlı deneyiminde tanık olunan bir çoğulculuk düzeyine ulaşılması da söz konusu olamamıştır: "Dolayısıyla, iki devlet arasında bir çeşitliliğe tahammül ve hoşgörü derecelendirmesi yapmak gerekirse, Osmanlı Devletinin Rusya'ya göre gene de çok daha çeşitli bir topluma ve çok daha uzun soluklu, tarihi derinliği olan bir kuramsal hoşgörü/tahammül modeline sahip olduğu sonucuna varılabilir" (Aktürk, 2013: 59).

Osmanlı'nın uygulamış olduğu "Millet Sistemi"nden esinlenerek oluşturulan Rus çoğulculuğunun yanı sıra Avrupa'da Osmanlı çoğulculuk ve hoşgörü başarısı ile kıyaslanabilecek bir ikinci ülkenin olmaması ilginçtir. Başta coğrafi keşiflerle Batı-dışı dünyaya yönelik kolonizasyon sürecine ilk başlayan Avrupalı ülkeler olan İspanya ve Portekiz'in 1492 tarihinden itibaren bizi tanık edeceği uygulamalar bırakınız hoşgörü kırıntısını bütünü ile dini bağnazlık ve fanatizmden de destek alan insanlık adına yüzkarası uygulamalarla doludur. Batalemeo Las Casas'ın Amerika yerlileri ile ilk karşılaşma sürecinde İspanyolların Amerika yerlilerine uyguladıkları vahşet yazarın hatıralarını kaleme aldığı *Yerlilerin Gözyaşları* kitabında kayıt altına alınmıştır (Las Casas, 2011). 1492 tarihi dünya tarihi açısında sadece Amerika kıtasına İspanyolların Avrupalılar adına ilk kez ulaşmalarına tanıklık edilmesi tarihi olmanın ötesinde Avrupa'da İber yarımadasındaki son İslam egemenliği olan Granada Sultanlığının düşmesinin de tarihidir. İspanya'da 8. Yüzyılda başlayan İslam Fütühatı kademeli de olsa yaklaşık 7 asırdan fazla bir süre devam etmiş ve bu süreç içinde Kurtuba (Cordoba),

İşbilia (Sevilla), Gırnata (Granada), Belensia (Valencia) gibi çok sayıda şehirde kurulan devletlerde neredeyse tüm İspanya'da muazzam bir etnik ve dini çeşitliliğe dayanan toplum kurulmuştur (Şeyban, 2010; Şeyban, 2011). "İslam coğrafyasında büyük düşünce ve sanat eserlerinin vücuda gelmesinde İslam şehirlerinin kozmopolit yapısı hayati rol oynamıştır. Kültürel zenginliğin, ilmi derinliğin, dini özgürlüğün, sosyal mobilitenin ve toplumsal dayanışmanın en güçlü olduğu yerler, kozmopolit kimliğin kök saldığı yerleşim birimleri olmuştur. Bağdat, Şam, Kahire, İskenderiye, İstanbul, İsfahan, Lahore, Kurtuba, Granada, gibi şehirler derinlik, esneklik ve hareketliliğin en yoğun yaşandığı yerler olmuştur. Merkezden çevreye doğru yayılan bu etki sayesinde katı sınıfsal kimlikler oluşmamış, tersine dikey mobilite herkese açık bir imkân haline gelmiştir" (Kalın, 2013: 255-256).

Bu çoğulcu toplum yüzyıllara varan bir gerileme ile en son yıkılan Gırnata (Granada) Sultanlığı sonrasında İspanya Katolik engizisyonunun karanlığına teslim olmuş, İspanya'da yaşayan Müslüman ve Yahudiler iki şıktan birini seçmek zorunda bırakılmışlardır. Bu seçenekler ya zorla Katolik dinine girmek ya da öldürülme seçenekleridir. Ülkede kalan Müslümanlar canlarını kurtarmak için ülkeyi terk ederek Kuzey Afrika sahillerine ve diğer Müslüman ülkelere sığınmışlar, bir kısım Müslümanlar da canlarını kurtarmak maksadıyla gizli olarak İslam itikadına bağlı oldukları halde görüntüde Katolikliğe girdiklerini deklare etmek zorunda kalmışlardır. Müdeccen (Morisko) adı verilen bu zoraki dönemlerin Katoliklik dinine geçmiş olduklarını ilan etmiş olmaları bile kimi zaman canlarını kurtarmaya yetmeyecektir: "1558 yılı Noel'inde Granada'daki Moriskoların yaşam tarzına yapılan baskıya karşı ayaklanmalarına karşı Kral İkinci Philippe elli bin Morisko'yu köleleştirerek Kastilya bölgesinde dağınık olarak yerleştirmiştir. 1566 ve 1609'da gizli Müslüman oldukları gerekçesiyle 250 Morisko, halkın önünde düzenlenen ve *auto-da-fe* adı verilen gösterilerde yakılarak öldürülmüş, 1609'da ise tüm bu çabalara rağmen Moriskoların halen gizlice Müslüman adetlerine devam ettikleri zannıyla üç yüz bin Morisko İspanya'dan kovularak sürgün edilmiş, bu da erken modern dönemin en kitlesel dini sürgün olayı olarak tarihe geçmiştir" (Aktürk, 2013: 45-46).

Reconcista sonrası İspanya'da yaşayan Yahudilerin durumu da Müslümanların uğradığı hazin sondan farksızdır. Yine Barkey'in vurguladığı gibi Yahudiler Osmanlı deneyimini Avrupa'daki dindaşlarına nazaran daha iyi bir ortamla tecrübe etmişlerdir: "Doğu'nun hoşgörüsü, Ortaçağ Batı medeniyetinin "zulüm toplumu" ile karşılaştırılmaktadır. Özellikle İslam hakimiyeti altındaki Yahudilerle ilgili tarihi analizler, bu grubun Ortaçağ ve Reform dönemi Avrupa'sındaki dindaşlarından çok daha az dışlamaya uğradığını ortaya koymaktadır" (Barkey,

2013: 14). İspanya'nın Müslümanların elinden çıkmasından sonra Yahudiler için de benzer bir kader cari olmuştur. Hristiyan teolojisinde Tanrı katili olarak suçlanan Yahudilerin Katolik İspanya'da yaşamalarına da elbet izin verilemezdi. Kastilya ve Aragon Krallıkları 1492 yılına kadar İspanya'da yaşayan tüm Yahudilerin ya vaftiz edilmelerine ya da tümünün sürülmelerine karar verilecektir (Aktürk, 2013: 48). Bu sürecin sonucunda Osmanlı ülkesine çok sayıda Yahudi göçü yaşandığını ve bu göçün bizzat Osmanlı Devleti'nin makamları aracılığıyla yürütüldüğünü ifade etmek Osmanlı çoğulculuğunun anlaşılması açısından çok önemlidir.

İspanyolların egemen olduğu Amerika kıtasında etnik ve dini grupların dönüştürülmesi sürecine baktığımızda bu kıtada bugün hakim olan dinin Katolik versiyonundaki Hristiyanlık olduğu görülecektir. İspanya, Portekiz, Belçika'nın kurdukları sömürge imparatorluklarında "kendi din ve mezheplerini hakim kılma konusundaki göz kamaştırıcı başarıları" ortadadır (Aktürk, 2013: 63). İspanyollar bırakınız Yerli unsurların pagan dinlerine saygılı olmayı Hristiyanlığın başka versiyonlarının da bu Kıta'da cari olmasına müsaade etmemişlerdir. Benzer durum Katolik Fransa ve Protestan İngiltere için de geçerlidir. İngiliz ve Fransızların kolonize ettikleri ülke ve toplumların bir kısmı kolonizasyon sürecinden önce halihazırda Müslümanlığın hakim olduğu toplumlardan oluşmaktadır. Geri kalan nüfus ise Hindu, Budist ve yerel Afrika dinlerinden oluşmaktadır : "Bu iki imparatorluğun bir zamanlar hakim olduğu ülkelere bugün baktığımızda şöyle bir yapı görüyoruz: Bu ülkelerin çoğu Hıristiyan olanlardan, eski Fransız sömürgelerinin hepsi, eski İngiliz sömürgelerinin ise üçte ikisi bu imparatorlukların hakim mezhebini (Fransa için Katolik, İngiltere için Protestan) benimsemişlerdir. Bu ülkelerin neredeyse hiçbirinin Fransa ve İngiltere'nin yönetimine girmeden önce Hıristiyan olmadığı düşünülecek olursa, Fransa'nın sömürgelerinin üçte birinin Katolik mezhepli Hıristiyan, İngiltere'nin sömürgelerinin üçte birini Protestan mezhepli Hıristiyan yaptığı sonucuna varabiliriz" (Aktürk, 2013: 64).

Osmanlı egemenliğinin hakim olduğu 450 yıl boyunca özellikle Doğu Avrupa ve Balkanlar'da Osmanlı yönetimi kurulmadan önce bu bölgelerin etnik ve dini aidiyetleri ile Osmanlı yönetiminin bitmesinden sonra geriye bıraktığı ülke ve toplulukların dini ve etnik aidiyetleri kıyaslandığında çok büyük bir oranda dört yüz yıl boyunca hiçbir değişimin yaşanmadığına tanık olunur. Bunun tek istisnası Boşnaklar ve Arnavutlardır. Boşnakların Müslüman olmadan önce Hıristiyanlığın teslis inancını ve ilk günah dogmasını kabul etmeyen Bogomil mezhebine mensup olmuş olmalarının onların İslam'ı kolaylıkla benimsemelerinde etkili olduğu konusunda tarihçiler görüş bildirmektedir: "Katolik ve Ortodoks kiliselerin ve Bogomillere

karşı şiddet dolu davranışları bir taraftan, Bogomil anlayışındaki tek tanrı anlayışı, kilise hiyerarşisine karşı tavrı ve Bogomil anlayışı içerisindeki birçok kuralın İslâm dininkilerle benzerlik arz etmesi, Bosna'da yaşayan ahalinin İslâm dinini kabul etmelerine büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Aynı zamanda Osmanlıların Balkanlar'a girmesinden önce birçok yerde değişik tarikatlara mensup dervişlerin yerleştikleri bir gerçektir. Bogomil hareketi ise mistisizmin ağır bastığı bir anlayıştır. Böylece tasavvufî İslâm anlayışıyla Balkanlar'a ve özellikle Bosna'ya giren ve tenha yerlerde zaviyeler kuran dervişlerin etrafında yerli halk toplanmaya başlamış ve onlara karşı ilgi duyup sevgi göstermiştir. Bu durumun Bogomil Bosnalıların önce Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ve akabinde de toplu halde Müslüman olmasına yaptığı katkı göz ardı edilmemelidir" (Çetin ve Çağ, 2011: 31). Şentürk'ün (2013) de belirttiği gibi Osmanlı Devleti klasik dönemi sonrasında başlayan modernleşme hareketleri sonrasında ortaya çıkan ve meşrutiyet yıllarında oluşan ilk Osmanlı Parlamentosunun üyelerinin neredeyse yarısı Müslüman olmayan etnik gruplardan oluşmaktaydı. Bu durum, Osmanlı'nın son yıllarına kadar benimsediği çoğulcu anlayışın bir göstergesidir. Bu anlayış aynı zamanda uzun soluklu bir devlet yapılanmasına da imkân tanımıştır.

Ünlü tarihçi Lybyer, Osmanlı Devleti'nin ortaya çıktığı yüzyılları değerlendirdiği "*Osmanlı İmparatorluğunun Yönetimi*" adlı önemli eserinde Osmanlı'nın büyük bir coğrafyada uzun yüzyıllar tutunmasını kimi Batılı tarihçiler gibi kılıç zoru ile açıklamama kolaycılığına sapmadan bu tarihsel başarının sebeplerini bulmaya gayret etmiştir. Avrupa, Asya ve Afrika'nın büyükçe bir kesimini fethetmek, bu fetihleri oldukça başarılı bir biçimde düzenleyip yönetmek ve dahası üç yüz yıl süren çöküş, dağılma ve bozgun dönemlerinde sonra bile küresel bir aktör olmaya namzet bir imparatorluk bu başarıyı hangi insan kadrosu ile yapabilmiştir: "Bunun tek akla yakın cevabı, büyük bir ulusal fikirler yapısının, her yönden ve her soydan insanı ortak bir çabada birleştirmesidir" (Lybyer, 1987: 10). Osmanlı'nın sağladığı başarıyı kılıç zoruna indirgeyen Avrupalı tarih yazıcıların Lybyer'in bu tespitinden çıkarmaları gereken önemli noktalar vardır. "Avrupa tarihyazıcıların İslam'ın yayılma dalgalarına simgesel olarak yakıştırdıkları "kılıç", esasen İslam'ı zorla kabul ettirmekten ziyade Müslüman devletlerin siyasal nüfuzlarını yaymak üzere kullanılmıştır. Onun dışında Müslümanlar yönettikleri ülkelerin büyük çoğunluğunda çok uzun süre azınlık olarak kalmışlardır. Azınlık oldukları halde yönetimi ellerinde bulundurma imtiyazı büyük ölçüde farklı kültürler, dinler ve etnik unsurlar arasında "rıza" üretmedeki başarılarından kaynaklanmıştır" (Aktay, 2015: 68). İslam Uygarlığı klasik dönemini müphemlik kültürüyle açıklayan Bauer'in (2019) tespitleri de

önemlidir. Zira klasik dönemde kendi norm ve değerlerinin münhasıran geçerlilik kazanması için dayatılmadığı bir anlayış hakimdir. Bu anlayış birbiriyle bağdaştırılması zor olan normların ve değerlerin dahi yan yana durabildiği bir İslam toplumlarının oluşmasına imkân tanımıştır. Dahası aynı toplumlarda karşıt norm ve değer sahipleri dahi barış içinde yaşayabilmişlerdir (Bauer, 2019: 9). Yine ünlü tarihçi Hodgson'un belirttiği gibi İslam uygarlığının içerimcilik başarısı da Osmanlı tarafından devralınarak kurumsallaştırılmıştır. Böylelikle Osmanlı egemenliği altında yaşayan gayrimüslim unsurlar mimari, edebiyat, sanat, bilim ve meslekler alanında ortaya çıkardıkları, Osmanlı uygarlığının zenginleşmesine önemli katkılar sunabilmişlerdir. Osmanlı'nın uygulamış olduğu çoğulculuk politikaları sayesinde farklı dinlere mensup olan etnik gruplar başat kültüre ve toplumsallığa "entegre" yada "asimile" edilmeleri bir ön koşul olmadan bir arada yaşama becerisi kazanabildiler (Aktay, 2015: 69).

Osmanlı çoğulculuk deneyiminin başarısı ve çağı için aşılmaz bir seviyeye işaret etmesi Avrupa ülkelerinin sömürge imparatorluklarını kurduktan sonra inşa ettikleri topluma yakından baktığımızda daha belirgin hale gelmektedir. Özellikle Orta ve Güney Amerika kıtasında İspanyolların, Kuzey Amerika'da İngiltere'nin kurduğu toplum ve devletlerde dinsel çeşitlilik ancak yirminci yüzyılın sonlarına doğru çokkültürlülük siyasetinin yükselişe geçtiği dönemlerde ve en önemlisi de neredeyse hiçbir farklılığın ortada kalmadığı bir devrede tedavüle sokulabilmiştir.

Osmanlı deneyimini tarihte bir örnek olarak ortaya koymamızın önemini Recep Şentürk de "açık medeniyet" kavramsallaştırması ile ortaya koymaktadır: "Osmanlının hakim olduğu Yemen'den Balkanlara ve Kuzey Afrika'ya kadar olan coğrafyada mevcut birçok medeniyet Osmanlı'nın daha önceki İslam Devletlerinden devraldığı ve daha da sistemleştirerek uyguladığı açık medeniyet yaklaşımı sayesinde hem klasik hem de modern dönemde birçok medeniyeti birlikte yaşatmayı başarmıştır. Bu sayede Osmanlı mozaiği içinde yer alan birçok farklı medeniyet hala yaşamaya devam etmektedir. Osmanlı'nın yıkılmasından sonra, bu coğrafyaya kapalı medeniyet yaklaşımı hakim olmaya başlamış, insanları tek tip düşünme tarzına zorlamadan dolayı hem Balkanlar, hem Kuzey Afrika ve hem de Orta Doğu'da sosyal ve siyasi çatışmalar yaşanmıştır" (Şentürk, 2013: 37). Osmanlı sonrası yaşanan durumu "kapalı medeniyet" yaklaşımı şeklinde adlandıran Şentürk'ün de belirttiği gibi siyasi çatışmaların kaynağı farklılığa olan tahammülsüzlük olmuştur. Bu tahammülsüzlük zamanla etnik, dini ve kültürel açıdan dışlayıcı bir hiyerarşik bakış açısının yerleşmesine neden olmuştur. Hoşgörüden

bağımsız olan bu hiyerarşik bakış açısını modern çokkültürlü toplum tasavvurlarında görmek mümkündür.

3.1.Hiyerarşik Çokkültürlülük ve Hoşgörü

Sloven felsefeci Slavoj Zizek'in Osmanlı ile ilgili son zamanlarda yaptığı saptamalar ilginçtir. Osmanlı'nın yıkılmasından sonra geri çekildiği Balkanlar ve Ortadoğu'da yaşanan çatışma hallerini Osmanlı'nın uyumlu bir toplum yaratma konusundaki başarısızlığı ve beceriksizliği ile açıklayan yorumlara karşı çıkaran Zizek, tam tersine "Osmanlı'nın çok farklı etnisite ve dinleri, birini diğerine kırdırmadan veya birini diğerine tercih edip yok etmeden, razı ederek bir arada yönetebilme kabiliyetlerine odaklanmanın daha doğru olacağını" ifade etmiştir. Zizek'in ifadesine göre Osmanlı'nın değil de başka ülkelerin yönetmiş oldukları yerde bugün en azından dini ve etnik temellere dayalı kavgalar yoksa bu oraların daha önceki yöneticileri tarafından tüm etnik ve dini farklılıkların çeşitli yollarla yürütülen temizlik çalışmaları ile yok edilen çeşitliliklerinden kaynaklanmıştır (Aktay, 2015: 70).

Osmanlı'da yaşanan etnik ve dini çoğulculuk en azından Osmanlı Klasik Çağı için tartışması zor bir gerçeklik olarak ortada durmaktadır. 19. Yüzyıl'da Osmanlı Batılılaşması olgusu Osmanlı'nın klasik hoşgörü geleneğine darbe vurmuş, çeşitli milliyetçi ideolojilerinin etkisi ile azınlık sorunları baş göstermiştir: "Şüphesiz ki, Osmanlı iskân politikaları ve 19. Yüzyıl ile 20. Yüzyıl başlarındaki Ermeni katliamları, Osmanlı hoşgörüsü ile ilgili algıları kalıcı olarak lekelemiştir. Fakat, Habsburg liderleri, Katolikliği dayatan ve Protestan azınlıklara zulmeden "mezhep mutlakiyeti" politikası ile devleti konsolide ederken ve dini kurallara uyum konusundaki yaptırımları oldukça sert, hatta asimilasyon doğrultusunda olan Rus devleti Ortodoks Kilisesi'ne dayanan politikalar uygularken, Osmanlı İmparatorluğu –en azından 1300'den 1700'e kadar- "öteki" ile ilgili açık ve hoşgörülü bir tutum içerisindedir" (Barkey, 2013: 16).

Yine Zizek yakın tarihlerde bir gazeteye verdiği demecinde de Türkiye'nin sorunlarını çözmek için çağdaş çokkültürlülük tartışmalarından esinleneceğine Osmanlı geçmişinden hareketle konulara yaklaşmasının daha iyi bir seçenek olduğuna temas etmektedir: "Osmanlı'nın özgün anlamıyla hoşgörüye sahip olmak anlamında çok gerilere giden bir tarihi var. Eğer çokkültürlülük konusunda bir şey öğrenmek istiyorsak, bu yüzden sizin tarihinize bakmamız gerektiğinin çok açık olduğunu söylüyorum. Şimdi ikinci meseleye geliyorum: Türkiye nasıl böyle hoşgörüsüz bir toplum haline geldi? 20. yüzyılın başında Avrupa'ya baktınız! Mustafa

Kemal Atatürk ve Jön Türkler Batı'yı taklit edip modern bir ulus devlet olmayı istediklerinde, Türkiye hoşgörüsüzlükle tanıştı. Burada Ermenilere yapılanlardan da bahsediyorum... Batı toplumlarının daha hoşgörülü olduğu görüşü benim için büyük bir yalandan ibaret" (Zizek'ten aktaran, Genç, 2011).

Zizek'in analizleri tarihsel tecrübenin önemine vurgu taşırken aynı zamanda küresel kapitalist ekonominin ideolojik yönünün ve güncel gerçekliğin de altını çizmektedir. Ona göre geçmiş ve günümüz arasındaki farklılık uygulanabilir bir model için önem taşımaktadır. Hanioğlu'nun belirttiği gibi onun genelde imparatorluk özelde ise Osmanlı çokkültürlülüğünün, güncel çokkültürlülükten daha tercih edilebilir olduğunu savunması, imparatorluğun günümüze taşınması imkânı olmayan bir yapı olduğunu bizlere unutturmamalıdır (Hanioğlu, 2011). Zizek günümüz perspektifi açısından baktığında sempati beslediğini belirttiği Osmanlı deneyimini "demokratik ve çok kültürlü olma anlamında başarılı" (Genç, 2011) olarak nitelese de günümüz ulus devletler varlığında, geleneksel yapının tamamen bugüne taşınması imkânı gözükmemektedir. Nitekim yine Hanioğlu'nun aktardığı gibi 'pazarlık' ve 'uyuşma' temelli çağdaş çokkültürlülük tartışmalarını küresel kapitalizmin ideal ideolojisi ve yeni ırkçılığın maskesi olarak değerlendiren Zizek'e göre sömüren artık ulus devletler değil küresel şirketlerdir. O, hegemonik bulduğu günümüz çokkültürlülük tartışmalarına karşı çıkarak, bu çerçevede ortak paydalar bulmaya çalışmak yerine ırkçılık ve kapitalizmin hegemonyasına karşı bir tavır takınarak onlarla çatışmak gerektiğini düşünmektedir (Hanioğlu, 2011). Zizek ayrıca kapitalizmin bir şekilde kendisiyle birlikte demokrasi getirdiğine olan inancın giderek azaldığının altını çizmektedir (akt. Genç, 2011). Demokratik olmayan tutumları tarihsel süreçte birçok konuda görmekle birlikte en açık olduğu konu ötekiyle yaşamakta ortaya çıktığına giderek daha fazla şahit olmaktayız. Modern çoğulculuk kavramının temel sapmalarından biri olarak gördüğü çokkültürlülüğün düzensizlik, yüzeysellik ve itinasızlık olarak sunulduğunu belirten Kalın, şu soruyu yöneltmektedir: "Hangi kültürlerin çoğulluğundan ve bir arada yaşamasından bahsediyoruz?" (Kalın, 2013: 251). Kendisi de benzer şekilde çağdaş çokkültürlülük tartışmalarının hegemonik ve ırkçı yönüne işaret etmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde Osmanlı'nın adalet ve hoşgörü temelli çoğulcu anlayışının öğreticiliği açıktır. Ancak Zizek'in "Osmanlı'da var olan "hoşgörü" ve "çokkültürlülüğü" günümüz çokkültürlülüğünden ayırarak, bu alanda "bir şey öğrenmek istiyorsak" söz konusu deneyimden yararlanmamızın gerekliliği (Hanioğlu, 2011) vurgusunu da gözden kaçırmamak

gerekmektedir. Çünkü geleneksel ve çağdaş çokkültürlülük anlayışı arasında oldukça belirgin farklar bulunmaktadır.

Hoşgörü kavramının kendisine de eleştirel yaklaştığını belirten Zizek, hoşgörünün günümüzde bir maskeleme işlemi gördüğünü belirterek şu soruyu yöneltiyor: "Hoşgörü, belli davranış koordinatlarını tanımlamak ve bu koordinatlara göre davranmayan insanlara hoşgörü göstermemek anlamına gelir, öyle değil mi?" (Genç, 2011). Günümüzde Batı'nın Türkiye'yi yeterince hoşgörülü olmamakla köşeye sıkıştırdığını ifade ederek "Türkiye'nin Doğu Avrupa'daki ülkelerden çok daha hoşgörülü" (Genç, 2011) olduğunu da aktarmaktadır. İmparatorluk çokkültürlülüğü ile çağdaş çokkültürlülük tartışmalarını günümüz perspektifi ışığında eleştirel bir şekilde tartışan Zizek'in analizleri üzerine yapılan yorumların temel sorununu, bunların birbirlerinin yerine alternatif olduklarının varsayıldığını belirten Hanioğlu'nun şu değerlendirmeleri oldukça önemli noktalara temas etmektedir:

> "Geleneksel imparatorluk çokkültürlülüğü ve hoşgörüsü her şeyden önce hiyerarşik bir karakter taşırdı. Dolayısıyla bu çokkültürlülük, günümüz kozmopolitliği gibi "ortak bir ahlâk" yaratmaya çalışmaz, üstün bir ahlâk ve kültürün yanında daha düşük olarak sınıflandırılan ahlâk ve kültürlerin de yaşamasına izin verirdi. Hiyerarşik yapılar olan imparatorluklar için bunun ideal bir düzenleme olduğu şüphesizdir. İmparatorluklar "eşitlik" değil, hiyerarşiyi gözeten "adalet" temelli yapılardır. Bu nedenle teb'aları Rus Çarı ya da Tanzimat öncesi Osmanlı Sultanı'ndan "eşit" davranmalarını değil, "âdil" olmalarını beklerlerdi. Dolayısıyla herkes hiyerarşideki yerini bilir, üstündekilerle eşit olmaya çalışmaz, haddini aşarsa cezalandırılır, bu da "adalet"in tecellisi olarak görülürdü. Meselâ geleneksel Osmanlı toplumunda Müslümanlar gibi giyinmeye cüret eden gayrimüslimler şiddetli cezalara çarptırılırlardı. Buna karşılık, hiyerarşik ahlâk düzenlemesine dayanan çokkültürlü yapılanmanın tarihî bağlamında oldukça iyi işlediği ve hakim ahlâk ve kültür mensupları dışındakilerce de "âdil" bulunduğu unutulmamalıdır" (Hanioğlu, 2011).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere klasik Osmanlı çoğulculuğu adalet temelinde bir düzen içinde farklılıklarla bir arada yaşamaya dair önemli bir örnek olarak durmaktadır. Bu düzen dışlayıcı olmaktan ziyade içerimci yapısıyla Osmanlı'ya uzun soluklu bir devlet olma imkânısağlamıştır. Zizek'e göre de Osmanlı'nın yıkılması "içsel bir gereklilikten" ziyade "büyük devletlerin harekete geçmesi" (Genç, 2011) nedeniyle gerçekleşmiştir. Zizek'in saptamasına ek olarak Osmanlı'nın yıkılmasına birbiriyle bağlantılı farklı şartların zemin hazırladığını da belirtmemiz gerekir. Ancak şu noktanın da altını çizmek gerekir: Osmanlı İmparatorluğu ve onun sahip olduğu çoğulculuk bir düzensizlik, yüzeysellik ve itinasızlık nedeniyle çökmemiştir. Kalın'ın belirttiği gibi Osmanlı çoğulculuğu "sınırları çizilmemiş" ve "bırakınız yapsınlar" anlayışına dayanmaz. Böylesine bir çoğulcu anlayışı benimsemek sadece

rölativizme mahkûm etmekle kalmaz aynı zamanda bütünleşmeyi de engeller. Çünkü muhtevadan arındırılmış, kültürel derinlik ve çerçeveden yoksun bir çoğulculuk anlayışı "ortak iyi" kavramını da anlamsız bir hale getirir (Kalın, 2013: 251). Osmanlı deneyiminin sınırları çizilmiş ve adalet temeline dayanan çoğulcu anlayışı kendi zamanı için eşsiz bir hoşgörü örneği sunmuştur. Bu çoğulcu deneyimin nihayete erişinin genel hatlarını şu cümlelerde bulabiliriz:

> "Nitekim Zizek'in de belirttiği gibi İstanbul'a (kendisinin savunduğu gibi 19. asırda değil öncesinde) gelen yabancı seyyahlar gördükleri dinî hoşgörüden fazlasıyla etkilenmişlerdir. Burada temel sorun bu tür hiyerarşik çokkültürlülüğün 1789 sonrası gerçekliğine cevap verememiş olmasıdır. "Eşitlik"in yükselen değer haline geldiği, üstünlüğün "hoşgörü"sünün ayrımcılık olarak eleştirildiği yeni düzende, tabiatları gereği hiyerarşik olmak zorunda olan imparatorlukların sadece "adalet" anlayışları değil varlıkları da sorgulanmaya başlanmıştı. Bunun sonucunda ise Zizek'in iddia ettiği gibi Jön Türkler ve Atatürk ile değil ama onlardan yaklaşık olarak bir asır önce başlayan bir "yeniden yapılanma" çabasına girişilmişti. Ancak hiyerarşisiz bir imparatorluk yaratılması, milliyetçiliğe dayanmayan ulus-devlet inşası benzeri bir çabaydı. Nitekim Osmanlı örneğinde bir hiyerarşi kaldırılır, gayrimüslimler Müslümanlarla eşitlenirken, onun yerini tedricen bir diğeri, etnik hiyerarşi almıştı. Kendini herhangi bir kuralla sınırlı görmeyen bu yeni hiyerarşinin İttihad ve Terakki iktidarı ve Türk ulus-devletinin inşası dönemlerinde geleneksel imparatorluk "hoşgörü"sünü fazlasıyla arattığı doğrudur" (Hanioğlu, 2011).

Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu sonrası Türk ulus devletinde asli meselelerden biri yan yana yaşayabilme konusu olmuştur. Çünkü Walzer'in de belirttiği gibi kurulan ulus devletle birlikte "farklılığın dolayımsızlığı, ötekiyle her an burun buruna gelme" (Walzer, 1998: 21) durumu tüm gerçekliğiyle ortaya çıkmıştır. Ancak bu karşılaşma etnik bir temelde yaşanmıştır. Bu da geleneksel hoşgörü anlayışının aslında ne denli birleştirici bir unsur olduğunu gözler önüne sermiştir. "İlginçtir ki, imparatorluk hayranlığını kendini komünist felsefeci olarak gören Zizek ile neredeyse aynı ifadeleri kullanarak dile getiren muhafazakâr tarihçi Elie Kedouire, Osmanlı Ermenileri ya da Bağdat Yahudileri benzeri toplumların, imparatorluğun hiyerarşik 'hoşgörü' düzeninde, çok daha rahat yaşadıklarına işaret etmişti. Gerçekten de 1915'te pek çok Ermeni'nin, bir asır önce cizye ödeyen, Müslümanlarınkinden yüksek ev yapamayan büyükbabalarının ne denli mutlu olduklarını düşündüğü şüphesizdir" (Hanioğlu, 2011).

Osmanlı İmparatorluğu sonrasında etnik bir dini, kültürel ve etnik hiyerarşilerle karşılaşan Türk ulus devleti için bu sorun hala devam etmektedir. Kalın, gelinen noktada Türkiye'nin nasıl bir kimlik siyaseti gütmesi gerektiği yakıcı sorusuna ise şu şekilde cevap vermeye çalışıyor: "Bugün için Türkiye'nin şimdiye kadar referans kabul ettiği etno-seküler kimlik tanımlamalarını aşıp, mirasçısı olduğu geleneğin pozitif değerlerine geri dönmesi gerekiyor.

Kısacası kimlik siyaseti yapmadan kimliğimize sahip çıkabilmek için, kendimizi tarihin ışığında yeniden tanımlamamız gerekiyor" (Kalın, 2013: 260). Kalın, bu noktada küresel kapitalizmin bütün kimlikleri türdeştirme siyasetinin ve postmodern çoğulculuğun tüm değerleri rölativize edici yaklaşımlarını göz önünde bulundurmak gerekliliğine de işaret etmektedir. Çünkü bu etmenler Türkiye'de yeni bir kimlik çatışması ve toplumsal bunalım yaratma ihtimaline sahiptirler. Türkiye'de şimdiye dek yaşanan sorun vatandaşların dini, etnik, kültürel veya sınıfsal farklarından kaynaklanmaktadır: "Sorun, modern devletin dayattığı dar ve tek boyutlu millet ve kültür tanımlarıdır. Bu tanıma uymayan herkes ve her grup- Türk, Kürt, Arap, Çerkez, Müslüman, Hristiyan- bir şekilde ayrımcılığa maruz kalmış, köylü, geri, gerici, işbirlikçi, ajan, gelişmemiş, "göbeğini kaşıyan adam" vs. olarak mahkûm edilmiştir." (…) "Bugün için Türkiye'nin şimdiye kadar referans kabul ettiği etno-seküler kimlik tanımlamalarını aşıp, mirasçısı olduğu geleneğin pozitif değerlerine geri dönmesi gerekiyor. Kısacası kimlik siyaseti yapmadan kimliğimize sahip çıkabilmek için, kendimizi tarihin ışığında yeniden tanımlamamız gerekiyor" (Kalın, 2013: 261).

Kalın'ın işaret ettiği geleneğin pozitif değerlerini ele alırken bu değerlerin eksiksiz bir şekilde günümüze taşımanın imkânsızlığını da unutmamak gerekmektedir. Hanioğlu'nun yerinde tespitiyle "buradan yola çıkarak ne imparatorluk ve onun hiyerarşik çok kültürlülüğünün hegemonik olmadığını savunmak, ne de bunun günümüze taşınmasını istemek anlamlı değildir. Günümüzün sorunu eşitlik temelli, kozmopolit karakterli ve değişik özelliklere sahip bireyleri farklı ortak paydalarda birleştirebilen birçok kültürlülük yaratılmasıdır" (Hanioğlu, 2011). Türkiye'ye kimlik siyaseti olarak çokkültürlülüğü önerenlerin de bu toplum felsefenin toplulukları paralel toplumlar haline getiren, aşırı parçacı çoğulculuğunun doğuracağı mahzurları ve bu felsefenin tüm dünya toplumları için aynı derecede model olamayacağını anlamaları gerekmektedir. "Bugün için Türkiye'nin şimdiye kadar referans kabul ettiği etno-seküler kimlik tanımlamalarını aşıp, mirasçısı olduğu geleneğin pozitif değerlerine geri dönmesi gerekiyor. Kısacası kimlik siyaseti yapmadan kimliğimize sahip çıkabilmek için, kendimizi tarihin ışığında yeniden tanımlamamız gerekiyor (Kalın, 2013: 261). Bu çerçevede "genel olarak imparatorluk, özel olarak da Osmanlı çok kültürlülüğünden tarihî bir laboratuvar olarak yararlanılması şüphesiz anlamlıdır. Resmî ideoloji tarafından 'üstün bir ırkın' tarihindeki 'kara parantez' olarak yorumlanan Osmanlı geçmişini, uzun süre, kendi tarihî bağlamında değerlendiremeyen bir toplumun bunu yaparken imparatorluğu romantikleştirmesi doğaldır. Ama onun günümüze taşınması imkânsız bir yapı olduğunu da unutmamak gereklidir"

(Hanioğlu, 2011). Osmanlı deneyiminin bize sunmuş olduğu tecrübi bilgiyi günümüz şartlarında tekrar değerlendirmek bir arada yaşama imkânı için yollar sunacaktır. Farklılığın bir tehdit olmadığı, aksine bir aradalığın mümkün ve bir zenginlik kaynağı olduğunu gösteren bu tarihsel birikimden tam anlamıyla faydalanmak ancak anakronizme kaçmadan ve rölativizme saplanmadan gerçekleşirse mümkün olacaktır. Devletlerin ve toplumların farklılığa karşı olan tahammülsüzlüğü ve ötekini yok sayma eğilimine karşı geçmişte yaşanılan hoşgörü ve adalet temelli deneyimimizin sunduğu örnekler, bir arada yaşayabilme imkânı ve günümüz çokkültürlülük tartışmalarına dair kilit ipuçlarını bize sunacaktır.

Sonuç

Farklılıkların yönetilmesi sorunu günümüzde de önemini sürdürmeye devam etmektedir. Tarihsel bir deneyim olarak Osmanlı çoğulculuğu esas olarak topluluk hakları üzerinden sağlanan bir model geliştirmiştir. Bu modelin bugün de sıkı savunucuları bulunmakta olup komüniteryen çokkültürcü düşünürler bu bağlamda tezlerini savunmaya devam etmekte, kültürel ve siyasi hakların öznesi olarak bireyin değil topluluğun muhatap alınmasının gerekliliğine vurgu yapmaya devam etmektedirler. Kanadalı siyaset felsefecisi Charles Taylor'u bu düşüncenin önemli temsilcisi olarak ifade etmekle yetinelim.

Osmanlı İmparatorluğu adı üzerinde bir ulus devlet değil bir imparatorluktur ve daha çok kendi dönemine hakim olan ana unsurlar ile hareket etmiştir. Osmanlı deneyimini biricikliği ya da daha ihtiyatlı bir tabirle söylenirse etnik ve dini toplulukları bir hoşgörü rejimi içinde yaşatma becerisinde diğer çağdaşı olan imparatorluklardan çok üstün bir seviyede bulunması bu yazıda üstünde durmaya çalıştığımız temel özelliktir. Osmanlı'nın günümüzdeki çokkültürlülük politikalarından ayrıldığı ve bireye yönelik hakları dikkate almamış olması da bir kusur olarak değerlendirilmeden topluluk hakları üzerinde ortaya koyduğu örneklerden yararlanılabileceğini vurgulamaya çalışmak gerekmektedir.

Kaynaklar

Aktay, Y. (2015). *Küreselleşme, Çokkültürlülük Sahicilik*. Tezkire Yayınları.

Aktürk, Ş. (2013). *Türkiye'nin Kimlikleri: Din, Dil, Etnisite, Milliyet, Devlet ve Medeniyet*. Etkileşim Yayınları.

Barkey, K. (2011). *Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlı İmparatorluğu* (E. Kılıç (ed.)). Versus Yayınları.

Barkey, K. (2013). Osmanlı'da Farklılıkların Yönetimini Yeniden Düşünmek: Modern Türkiye İçin Ne Öğrenebiliriz? Içinde A. Kuru & A. Stepan (Ed.), *Türkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik* (ss. 13–30). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bauer, T. (2019). *Müphemlik Kültürü ve İslam: Farklı Bir İslam Tarihi Okuması* (T. Bora (ed.)). İletişim Yayınları.

Çetin, A., & Çağ, G. (2011). Bosna'nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomilliğin Etkisi. *Tarih Okulu Dergisi*, *Ocak-Nisan*(9), 19–35.

De Las Casas, B. (2011). *Yerlilerin Gözyaşları: Yerlilerin Yok Edilişinin Kısa Tarihi*. İmge Yayınevi.

Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*. Ağaç Yayınları.

Genç, K. (2011). *Slavoj Zizek: "Dikkat, Ufukta Yeni Bir Apartheid Tehlikesi Var!"* Radikal. http://www.radikal.com.tr/kultur/dikkat-ufukta-yeni-bir-apartheid-tehlikesi-var-1064971/, Erişim tarihi: 15.06.2022.

Hanioğlu, Ş. (2011, Ekim 9). Zizek, İmparatorluk, Çok Kültürlülük. *Sabah*. https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2011/10/09/zizek-imparatorluk-cok-kulturluluk, Erişim tarihi: 16.07.2022.

Kalın, İ. (2013). *Akıl ve Erdem*. Küre Yayınları.

Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi* (A. Yılmaz (ed.)). Ayrıntı Yayınları.

Lybyer, A. H. (1987). *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğunun Yönetimi* (S. Cılızoğlu (ed.)). Süreç Yayınları.

Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek: Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori* (B. Tanrıseven (ed.)). Phoenix Yayınevi.

Şentürk, R. (2013). *Açık Medeniyet: Çok Medeniyetli Dünya ve Topluma Doğru*. İz Yayıncılık.

Şeyban, L. (2010). *Mudejares & Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri*. İz Yayınları.

Şeyban, L. (2011). *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri*. İz Yayınları.

Walzer, M. (1998). *Hoşgörü Üzerine* (A. Yılmaz (ed.)). Ayrıntı Yayınları.

CHANGING REGIONAL SECURITY UNDERSTANDING AFTER THE II. KARABAKH WAR: PROSPECTS AND CHALLENGES

Dr. Adnan SEYAZ

ORCID ID: 0000-0002-5422-1621

Kırklareli Üniversitesi, adnan.seyaz@klu.edu.tr, Türkiye

Introduction

The conflict between Baku and Yerevan has a long historical background reaching to the Soviet Era. The recent war lasted for six weeks from 27 September to 10 November 2022 and it was a continuation of the first one that took place in the first years of the 1990s.

The recent war, ending with the victory of Azerbaijan, liberated the territory under occupation and also provided an opportunity to receive certain assurances of transition from the mainland to Nakhchivan which means the establishment of direct contact with Turkey. Losing the territory under de facto Armenian control caused political turmoil in Armenia, but the following parliamentary elections seemed to place the incumbent political figure in his post again in search of regional political stability and economic prosperity. The purpose of this paper is to determine the changing regional and international parameters that enabled this war and detect the main parameters of the changing regional security understanding in the post-war process.

In this context, this study analyzes the main challenges to the creation of regional peace and stability by analyzing regional powers' roles. The main purpose for the identification of the challenges is to determine the possibility of the realization of the expectations towards regional cooperation. Accordingly, the possible contributions of the OSCE and other international organizations were assessed in addition to the possible roles of the regional powers. Special attention was paid to Turkey's contribution to the regional peace by creating direct links to not only Caucasian countries but also to the Central Asian territories thanks to the gains of the cease-fire agreement. Within this perspective official statements of the state authorities,

documents of the international organizations, and related literature in the post-second war period were analyzed in a qualitative method.

1. Political and Military Build-up of the Parties

Parties of the war spent more than the last two decades developing their military capabilities and increasing their political power through political alliances. Accordingly, their military development followed a similar path to their political alliances.

Bivainis stated that both belligerents built their capacity in different ways, more than that, their tactical and technological solutions were under direct impact of those past preferences (Iskandarov & Gawliczek, 2021). That is why it should be noted that parties' strategic preferences are reflected in their military activities on a top-down basis. In this sense, it should be underlined that Armenia depended on the old Soviet military equipment and their slow renovation thanks to the Russian support while Azerbaijan had unconditional Turkish support beginning from the first days of the independence to the second war in the region. In addition to this, Turkey's military training of the Azerbaijani Armed Forces meant the country's acquisition of NATO standards and obtaining modern military equipment and UAVs, competing with pioneers in their class.

The Armenian army holding the region under de facto military control was not weak. This army had received military support from Russian Federation and fortified the frontline in Karabakh for more than two decades. In addition to that, the country became one of the founders of the CSTO (The Collective Security Treaty Organization) in the beginning while Azerbaijan did not renew the treaty in 1999 and stayed out of it. Therefore, Armenia always trusted the CSTO as a security provider in the South Caucasus and Central Asia concerning her rivalry with Azerbaijan. It reached such a level that some experts and Armenian authorities called the frontline in front of the Azerbaijani army 'impregnable' (Asbarez.com, 2016). However, the Azerbaijani army's counter-offensive was based upon detailed reconnaissance, artillery, and UAVs strikes that nullified the roles of tanks on the battlefield. Ucrosta claimed that although the frontline was fortified by Armenia, the Azerbaijani army used modern weaponry such as Bayraktar TB2, Heron, Orbiter, etc. which prevailed three times less effective than Krunk UAVs of Armenia (Urcosta, 2020). Following these developments, many military experts

called the Second Karabakh War a 'war of new generation' and it came to be studied as a case of modern warfare in military schools just after the end of the war. (Iskandarov & Gawliczek, 2021).

The continuity and change in the political and military conjuncture of world politics played a decisive role in parties' political and military build-up. It seems vital that the analysis evolving international system after the Cold War should be discussed to better understand the causes and results of the war.

2. Multipolarity in the International System

Azerbaijan's victory over Armenian forces in the Second Karabakh War became possible due to numerous variables taking place both in the internal and external politics of warring countries. However, the main determinant is the changing international system since the end of the Cold War.

Before the liberation of the Karabakh region, the process witnessed many actors taking part in the post-conflict process for almost thirty years. The Minsk Group provided a key platform while western countries, some within the group and some individually, played their role. Turkey, Russia, Iran, Israel, and China had their saying in the process during these years, however, it could only be possible to liberate the region after almost three decades, not through peaceful negotiations but through military conflict. The main argument I assert here in connection to the timing of the Second Karabakh War is the multipolarity in the international system. What Bremmer and Roubini call 'G-Zero World', in this respect, means the end of the dream of a unipolar world after the Cold War (Bremmer & Roubini, 2011). The failure of the USA to maintain her hegemony and the absence of a new hegemon, according to them, became a well-known fact with the two synchronic events: Russia's military intervention in Georgia in August 2008 and the global economic crisis began with the bankruptcy of Lehman Brothers (Damjan Krnjevic Miskovic, 2020, pp. 40-41).

Especially with the new millennium, symbolized by the 9/11 events in terms of global power projections, the USA's leadership in global politics suffered from many crises such as inconsequential military interventions in Afghanistan, Iraq, and recently Syria. Thus, the decline of the US's indisputable hegemony in the international system gave way to the emergence of a power vacuum. Miskovic claimed that for the first time in centuries this power vacuum was not possible to be filled (Bremmer & Roubini, 2011, p. 133). The very logic

behind this is no state or alliance herself believes that she can invest her sources in this international system and benefit from this investment in the following years, thanks to her gains in global power projections. That is why the significance of the regional powers increases in determining the consequences of the regional crisis. It is an accepted reality that no state could fill the vacuum and assume the hegemonic role in global politics, but there is no doubt that Azerbaijan assumed the role of a regional power almost thirty years after her independence. Thus, it is possible to put those main changes in global geopolitics in order:

a) The West (under the leadership of the USA) could not withstand the challenges to the idea of 'the end of history',
b) Major regional powers were estranged from the western liberal world,
c) The international system witnessed the rise of regional powers that are courageous to play a significant role in their regions, providing a base for a new balance of power in the global politics,
d) The possibility of overcoming international issues requiring a multilateral approach diminished due to the decreasing attention paid to these issues such as the climate crisis and nuclear proliferation.

This global conjuncture evolved through the new millennium coincided with the army building in Azerbaijan. Some factors expressed loudly since the beginning of the war. For instance, Stockholm International Peace Research Institute places Turkey in the fifth column following Russia, Israel, Ukraine, and Belarus in military export to Azerbaijan. Turkey's Bayraktar TB2 UAVs became the center of attraction during the Second Karabakh War (Wezeman, Kuimova, & Smith, 2021). However, scholars such as Yalçınkaya stated that the success of Azerbaijan does not lie just under the superiority of the Turkish UAVs. The success of them is a reality, but according to him, if somebody would be going to search for the role of Turkey in the Second Karabakh War, then, it would be wiser to focus on thirty years of army building in Azerbaijan. He addresses the importance of human capital and organizational capacity as well as the superiority in armament. (Yalçınkaya, 2021).

Azerbaijan's thirty-year effort supported by Turkey mainly within the scope of NATO planning enabled her to have the capability to stand on her legs when hard times emerged which came to be named 'the fog of war' by Clausewitz (Wallace, 2021). Once again history witnessed the significance of training besides the superiority of weapons in the field. This could happen

thanks to the existence of Turkey in the very close neighborhood of Azerbaijan as a NATO member since 1952. Turkey's western-oriented armed forces provided a very valid option to benefit after the dissolution of the USSR. This move created a basis for the upcoming relations of Azerbaijan with NATO, while Armenia had to trust her armed forces and armament that mainly stayed as organized in Soviet times. Armenia also expected the help of the CSTO in crisis times (The Moscow Times, 2020). However, a chronologic presentation of Azerbaijan's military cooperation with Turkey and NATO symbolizes a steady development and might be stated as the following:

a) 1992 – Membership in the North Atlantic Cooperation Council
b) 1994 – Joining Partnership for Peace Program
c) 1999 - Participation in NATO's Kosovo Operation under Turkish military command
d) 2009 - Participation in ISAF in Afghanistan again under Turkish military command
e) 2010 – The Agreement on Strategic Partnership and Mutual Support with Turkey

Under such circumstances, Azerbaijan raised questions about Russian military supply to Armenia, especially after July 2020 clashes (Kucera, 2020). On the one hand, continued Russian support to Armenia since the independence complicated Azerbaijan's foreign policy, especially during the first decade of her independence. Since Russia has the potential to be a determinant power in the Karabakh problem's solution process, Azerbaijan had to be patient while raising her voice about Russian initiatives in the region. However, on the other hand, Azerbaijan had enough oil and gas reserves providing her capability to define her posture against foreign pressures. Moreover, the geostrategic position of the country allowed her to promote herself as both provider and hub of energy. In this context, Azerbaijan achieved to maintain a special status in her foreign relations in Eurasia and stayed out of the CSTO, unlike Armenia, thus applying a more balanced and independent foreign policy in the region (Ergun & Valiyev, 2020).

3. Towards an Evolutionary Order in South Caucasus: Prospects and Challenges

Building a peaceful and ever-lasting order in the region depends on the clarification and elimination of the ambiguities in the agreements reached at the end of the Second Karabakh War. When someone focuses on the text of the ceasefire agreement, few points emerge undetermined (President.az, 2020a).

First of all, Azerbaijan achieved to liberate her seven cantons and also progressed by taking the city of Shusha which is a very important cultural center for Azerbaijan. Since the Azerbaijani President's calls for a peaceful solution and protection of autonomy for the Karabakh region were rejected by Armenian leadership before the war, now, taking one part of the region through military force took her arguments out of the Armenian side's hands. Then, the governance of the region should be determined in the post-war talks for a stable peace. Today, after the Second Karabakh War, Russian forces were deployed to the remaining region and local Armenians are returning to their homes. However, there are still complicated issues to solve since the local Armenian leaders played a role in the war and their existence in the region's future administration will be unacceptable to Azerbaijan.

Secondly, the terms under which the existence of Russian forces staying in the region should be clarified. The number of them is certain according to the ceasefire agreement, but the tasks and period should be determined in line with the sovereign rights of Azerbaijan. Thirdly, the accession of the people, either Armenian or Azerbaijani, to the holy places such as churches, mosques, and cultural centers should be taken under guarantee. During the almost thirty-year occupation, many claims of damage to the Muslim holy places were raised by both Azerbaijan (The State Committee on Religious Associations of the Republic of Azerbaijan, 2019) and independent researchers (Grahan, 2021), that is why a new stable peace should be based on such a detailed formation. The focus of the world media turned to the region and Azerbaijan's righteous rule in the newly liberated land (Eakin, 2020), so non-discriminatory and fair-minded arrangements are going to bring into the hands of the implementers.

The conjuncture in the South Caucasus, to put it more explicitly, becomes reversed after a quarter-century, and a new status quo needs to be constructed to prevent the political and military rivalry experienced after the first war. However, it is not clear how the changing conjuncture will reflect the post-war situation in the region. Focusing on the OSCE Minsk Group[1], which served as a platform to discuss the issue, one would detect Aliyev's words denying the role of the platform:

> "Unfortunately, Minsk Group did not play any role in the resolution of the conflict, though, Minsk Group had a mandate to do it for 28 years. I participated in

[1] The OSCE Minsk Group's co-chairs are Russia, France and the United States, while other permanent members of the group consisted of Turkey, Germany, Italy, Belarus, Sweden and Finland alongside Azerbaijan and Armenia.

> negotiations for the last 17 years. As I said, during the war, though there has been an activity of the Minsk Group, in elaborating ideas and trying to be creative, but there was no result. And this is a reality. Therefore, Azerbaijan resolved it itself (President.az, 2020b)."

Following the war, there have been many statements by the main actors of the post-war process that mentioned the invalidity of the OSCE Minsk Group (Asbarez.com, 2022). There is no doubt that the Group's co-chair France's pro-Armenia stance and her problems with Azerbaijan's close ally Turkey became the main determinants of this discourse. Turkey's unconditional support to Azerbaijan and her close relations with Russia, taken all together with Russia's role in ending the military conflict and signing a ceasefire agreement in South Caucasus reflect the changing situation in the region.

It seems that downgrading the position of the OSCE Minsk Group is underlined by the formation of a new platform proposed by Turkey and Azerbaijan. The South Caucasus Peace Platform consisting of Azerbaijan, Armenia, Georgia, Turkey, Russia, and Iran, is seen as a way to bring a long-lasting peace process to the region. Such a platform is not new since both during the Chechen Wars and Russia's 2008 military intervention in Georgian territory Turkey expressed the necessity for it (Tuncel, 2021). It seems that by this platform regional actors, executing her first meeting on 10 December 2021 in Moscow, declare their intention to govern their regions on their own under the changing geopolitical power projections.

Russia, in this context, plays a crucial role in the post-war process. Eliminating the Minsk Group's role due to her negligence of quarter-century occupation in Karabakh would not be possible without Russia's decisive role in the process. Moscow emerged as the only country with the capacity to broker peace between Yerevan and Baku as Turkey expressed unconditional support to her natural ally. Now it seems almost two years after the war that Russia will play her role in the economic integration of the South Caucasus region by working with both local and international stakeholders. Turkey is going to support her natural ally Azerbaijan and she has the potential to provide Armenia an open door to the world both in the political and economic sense. Under these circumstances, it seems to me that only under Russian and Turkish leadership South Caucasus region may reach necessary stability, and only in such a case, other donors may contribute to this atmosphere.

The ceasefire agreement is a success; however, many issues need solutions following it. The Karabakh region was under occupation for almost thirty years and many conflicts happened especially in the de facto border area. The recent war also damaged the natural wealth, which is why the region necessitates special attention. Arable lands and pastures need rehabilitation and the water resources of the region should be reorganized in line with the new status quo (Improving Prospects For Peace After the Nagorno-Karabakh War, 2020, p. 14). Russia and Turkey are going to play a central role, however, the OSCE's backing of the ceasefire will be a precious contribution. Only after such a level, institutions such as UNESCO may enter the field and take steps to protect both cultural and religious sites, which are indeed cultural heritage of both countries.

Armenia, benefiting from the Russian Federation as a security guarantor since its independence, could not realize the changing features of geopolitics in both the international system and in her region. However, with the end of the Second Karabakh War, she must understand the drawbacks of the parameters of her multi-vector foreign policy. By doing this Armenia should understand both the worth of her emancipation from being an occupant country and the conclusion that the last three decades of endeavor brought her nothing except complimentary statements of a few political leaders.

Turkey and Azerbaijan applied political and economic blockades leaving the country in the hands of the Russian Federation. Post Second Karabakh War status quo, now, enabled Armenia to participate in political and economic international projects. That is why Bocharnikov states that Armenian leadership should focus on her regional interests of creating a stable peace through peace negotiations under international guarantees of observation and not let foreign NGOs and other external actors penetrate the problem (Bocharnikov, 2021). In this way, benefiting from cheaper ways of transport and reaching huge markets of Turkey and Azerbaijan, Armenia will not be dependent anymore on only Georgian ports for her export to and import from the European market.

Ibrahimov and Oztarsu reached many impressive calculations of contribution to Armenian GNP during this process and determined that the opening of the Azerbaijani and Turkish border will increase Armenia's GNP by almost 30% within a short period of years (Ibrahimov & Oztarsu, 2022). Pashinyan's success in Armenia's national elections and forming a government alone, despite the defeat in the war, increased hope for a peaceful solution at the

end of the negotiations due to Pashinyan's declaration of his government's intention to establish peaceful relations with Turkey and Azerbaijan (Interfax, 2022). Recent developments such as the third meeting of Aliyev and Pashinyan with President Michel of the European Council at the end of May 2022 once more underlined the importance of the implementation of the ceasefire agreements. It seems that they both give assurances on cooperation over the issues such as demining, freeing detainees, unblocking transport links, and working on the creation of a future peace treaty (The Presidency of the European Council, 2022).

Azerbaijan, undoubtedly, is going to benefit from the newly liberated territories both politically and economically. The resources of the region will be used by Azerbaijan and henceforward internally displaced persons, whose number stated to reach 800 thousand, will return to their homes in due course while leaving Azerbaijan free from aiding these people in their temporary settlements. Furthermore, Azerbaijan, feeling self-confident, achieved the territorial integrity of the country, and scholars named this new process as her movement from the status of small power to being a middle power that may influence international politics (Ibrahimov & Oztarsu, 2022).

Concluding Remarks

Detecting the 44-day war as new generation warfare, military experts determined some lessons from the conflict. The victory of Azerbaijan did not only change the security understanding of the South Caucasus but also contributed to the embodiment of modern understanding of warfare. For instance, this war proved it is widely accepted that the traditional ground forces are dependent on the UAVs and electronic warfare cover. Without the integration of the ground forces and UAVs, a warring party is not able to progress. Moreover, UAVs' detection of small and medium-range missile defense systems is a very crucial aspect of modern warfare, enabling them to destroy before air forces target necessary points. This also prevents the enemy from applying 'intra-war deterrence' which is a tactic to escalate war during the conflict continues. Armenia did it targeting the main populated cities of Azerbaijan during the war.

The usage of high technology products in modern warfare undoubtedly changed the working of the conflict, however, it is exaggerated to say that the traditional weapons and tactics are outdated. They still maintain their importance, especially in case of the battlefield is located where geopolitics matter during all history. That is why the Azerbaijani army's movements and

tactics such as focusing on the borderline with Iran signaled geopolitical understanding of the Azerbaijani political and military leadership. The South Caucasus has such a geostrategic position that not only military tactics but also pre-war political maneuvers, such as the alliance with Turkey and balanced relationship with Russia and the Western countries, played a decisive role in the victory. To better understand this geostrategic posture, it might be a logical way to analyze Russia's 2008 military intervention in Georgia and the failure of Georgian political and military leadership in comparison to the 44-day conflict over Karabakh.

The Second Karabakh War proved the party that can understand the changing geopolitical order and determines her foreign policy under the new power projections, may achieve moving from being a small power to regional power status.

References

Asbarez.com. (2016, January 26). *Armenian Defense Minister Advises Karabakh to Disregard Adopted PACE Resolution*. Retrieved May 21, 2022, from https://asbarez.com/armenian-defense-minister-advises-karabakh-to-disregard-adopted-pace-resolution/

Asbarez.com. (2022, April 12). As Aliyev Declares Minsk Group Co-Chairmanship 'Invalid,' U.S. and France Want to Continue Role. *Asbarez.Com*. Retrieved June 12, 2022, from https://asbarez.com/as-aliyev-declares-minsk-group-co-chairmanship-invalid-u-s-and-france-voice-support/

Bocharnikov, I. v. (2021). Armenia's multi-vector foreign policy: Traditions and new political reality after the "Second Karabakh War." *Diplomaticheskaja Sluzhba (Diplomatic Service)*, (3). https://doi.org/10.33920/vne-01-2103-03

Bremmer, I., & Roubini, N. (2011). A G-zero world: The new economic club will produce conflict, not cooperation. *Foreign Affairs*, Vol. 90.

Miskovic, D. K. (2020). Geopolitics and The Second Karabakh War. *Caucasus Strategic Perspectives*, *1*(2), 35–56.

Eakin, H. (2020, November 30). When an Enemy's Cultural Heritage Becomes One's Own. *The New York Times*. Retrieved May 28, 2022, from https://www.nytimes.com/2020/11/30/opinion/armenia-azerbaijan-monuments.html

Ergun, A., & Valiyev, A. (2020). An Account on Karabakh War: Why Now and Then What? *Panorama*. https://doi.org/https://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.30777.60006

Grahan, S. (2021). Destruction of Islamic cultural and religious sites in Azerbaijan's occupied territories and related anti-Muslim narratives . Retrieved May 19, 2022, from https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Religion/Islamophobia-AntiMuslim/Civil%20Society%20or%20Individuals/SabinaGarahan.pdf

Ibrahimov, R., & Oztarsu, M. F. (2022). Causes of the Second Karabakh War: Analysis of the Positions and the Strength and Weakness of Armenia and Azerbaijan. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. https://doi.org/10.1080/19448953.2022.2037862

Improving Prospects For Peace After the Nagorno-Karabakh War. (2020). Istanbul. Retrieved May 27, 2022, from https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-conflict/b91-improving-prospects-peace-after-nagorno-karabakh-war

Interfax. (2022, February 9). *Armenian govt striving to sign peace accords with Azerbaijan, establish diplomatic relations with Turkey - Pashinyan*. Retrieved April 29, 2022, from https://interfax.com/newsroom/top-stories/73822/

Iskandarov, K., & Gawliczek, P. (2021). The second Karabakh war as a war of new generation. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security," 11*(2), 91–99. https://doi.org/10.33445/sds.2021.11.2.9

Kucera, J. (2020, September 2). With Turkish backing, Azerbaijan ups rhetoric against Russia. Retrieved May 18, 2022, from Eurasianet.org website: https://eurasianet.org/with-turkish-backing-azerbaijan-ups-rhetoric-against-russia

President.az. (2020a, November 10). Statement by the President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation. Retrieved May 19, 2022, from https://president.az/en/articles/view/45923

President.az. (2020b, December 12). Ilham Aliyev received OSCE Minsk Group co-chairs from France and U.S. Retrieved May 22, 2022, from Website of the Presidency of the Republic of Azerbaijan website: https://president.az/en/articles/view/48908

The Moscow Times. (2020, October 7). *Russia's Security Guarantees for Armenia Don't Extend to Karabakh, Putin Says*. Retrieved May 23, 2022, from https://www.themoscowtimes.com/2020/10/07/high-stakes-russian-hitman-trial-opens-in-berlin-a71679

The Presidency of the European Council. (2022, May 23). Press statement by President Michel of the European Council following a trilateral meeting with President Aliyev of Azerbaijan and Prime Minister Pashinyan of Armenia. Retrieved May 29, 2022, from Website of The Presidency of the European Council website: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/05/23/press-statement-by-president-michel-of-the-european-council-following-a-trilateral-meeting-with-president-aliyev-of-azerbaijan-and-prime-minister-pashinyan-of-armenia/

The State Commitee on Religious Associations of the Republic of Azerbaijan. (2019, October 7). Azerbaijani official: Mosque damaged by Armenia under pretext of repair testifies again to its aggressive policy. Retrieved May 19, 2022, from

https://scwra.gov.az/en/view/news/9107/azerbaijani-official-mosque-damaged-by-armenia-under-pretext-of-repair-

Tuncel, T. K. (2021). The First Meeting of the Regional Cooperation Platform for Lasting Peace and Stability in the South Caucasus. Retrieved May 22, 2022, from Avrasya İncelemeleri Merkezi website: https://avim.org.tr/en/Yorum/THE-FIRST-MEETING-OF-THE-REGIONAL-COOPERATION-PLATFORM-FOR-LASTING-PEACE-AND-STABILITY-IN-THE-SOUTH-CAUCASUS

Urcosta, R. B. (2020, October 23). Drones in the Nagorno-Karabakh. *Small Wars Journals*. Retrieved May 18, 2022, from https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/drones-nagorno-karabakh

Wallace, R. (2021). How the enemy gets a vote: Fog-of-war, friction, and the cultural riverbanks of the Clausewitz landscape. *Journal of Defense Modeling and Simulation*, *18*(4). https://doi.org/10.1177/1548512920906471

Wezeman, P. D., Kuimova, A., & Smith, J. (2021). *Arms transfers to conflict zones: The case of Nagorno-Karabakh*. SIPRI. Retrieved May 24, 2022, from https://sipri.org/commentary/topical-backgrounder/2021/arms-transfers-conflict-zones-case-nagorno-karabakh

Yalçınkaya, H. (2021). *Turkey's Overlooked Role in the Second Nagorno-Karabakh War*. Retrieved June 8, 2022, from https://www.gmfus.org/download/article/18950

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN AÇIKLANMIŞ KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER YÖNTEMİYLE REKABET GÜCÜNÜN ANALİZİ

Arş. Gör. Çağdaş ATEŞ

ORCID ID: 0000-0002-2590-1935

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, cagdasates@subu.edu.tr, Türkiye

ÖZET

Bu çalışmadaki amaç, Türkiye ve Azerbaycan'ın ihracat rakamları göz önüne alınarak, uluslararası alanda hangi ürün gruplarında rekabet gücünün yüksek olduğunun belirlenmesidir. Rekabet gücünün belirlenmesi adına her iki ülkenin de ihracatında en çok paya sahip olan on ürün grubu Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (SITC) kodlarına göre belirlenmiştir. Bu ürün gruplarının 2011-2020 arasındaki ihracat değerleri kullanılarak, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi (AKÜ) yardımıyla rekabet gücü analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, Türkiye'nin 2020 ihracat rakamlarına göre en çok ihraç edilen on ürün arasından SITC 87, SITC 72, SITC 61, SITC 39, SITC 62, SITC 73 ve SITC 08 kodlu 7 ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olarak rekabet gücünün yüksek olduğu, Azerbaycan'ın ise en çok ihraç ettiği ilk on ürün arasından SITC 27, SITC 08, SITC 07 ve SITC 52 kodlu 4 ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olarak yüksek bir rekabet gücüne eriştiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, İhracat Rakamları, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi, Rekabet Gücü

ABSTRACT

This study aims to determine which product groups have high competitiveness in the international arena, taking into account the export figures of Turkey and Azerbaijan. First, to determine the competitiveness, the ten product groups that have the largest share of the exports of both countries were determined according to Standard International Trade Classification (SITC) codes. Then, with the export values of these product groups between 2011 and 2020, competitiveness was analyzed with the Revealed Comparative Advantage Index (RCA). As a result of the analysis, Turkey has a high competitive advantage in 7 product groups coded SITC 87, SITC 72, SITC 61, SITC 39, SITC 62, SITC 73, and SITC 08, among the top ten products that Turkey's exports and Azerbaijan has a high competitive advantage in 4 product groups, with the codes SITC 27, SITC 08, SITC 07, and SITC 52, among the top ten products that Azerbaijan's exports.

Keywords: Turkey, Azerbaijan, Export Figures, Revealed Comparative Advantage Index, Competitiveness

1. GİRİŞ

Küreselleşme kavramının ortaya çıkışı ve etkisini tüm dünyada hissettirmesiyle birlikte, ülkeler arasında hızlı ekonomik değişimler yaşanmaya başlamıştır. Bu değişimler, tüm sektörlerde rekabetçi bir ortam oluşmuştur. Bu rekabet ortamı içerisinde ise firmalar ve ülkeler rakiplerinden farklılaşarak ekstra katma değer yaratma çabalarına girmişlerdir. Özellikle ülkeler, bu rekabetçi ortam içerisinde uluslararası pazar pastasında maksimum payı alabilmek adına rekabet gücü yüksek endüstrilerini ön plana çıkarma ve desteklemeyi kendilerine amaç edinmişlerdir.

Ülkelerin rekabet gücü; mikro açıdan bakıldığında firmaların, makro açıdan bakıldığında ise ilgili sektörün ve ülkenin rekabet gücüyle ifade edilmektedir. Yani rekabet gücü kavramı işletme, endüstri ve ülke bazında farklı seviyelerde ele alınmaktadır. Rekabet gücünün ölçülmesi adına ise literatürde Balassa (1965) tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) Endeksi gibi çeşitli farklı endekslerin kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada; coğrafi, kültürel ve ticari olarak yakın iki ülke olan Türkiye ve Azerbaycan'ın küresel rekabet güçlerinin ihraç ettikleri ürünlerin sektörleri göz önüne alınarak belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın ilk bölümünde literatürde daha önce yapılmış araştırmalara, ikinci bölümünde kullanılan AKÜ Endeksi ve veriler hakkında bilgilere, üçüncü bölümünde yapılan analiz sonucunda ortaya çıkan sonuçlara ve sonuçlara ait yorumlara, son bölümünde ise araştırmanın sonuçlarına yer verilecektir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Aktop (2021) yapmış olduğu çalışmada, 2000-2019 yılları arasında Türkiye'nin "Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar" sektörünün uluslararası rekabet gücünü AKÜ Endeksi ile analiz etmiştir. Yapmış olduğu analiz sonucunda; "Elektrik motorları, jeneratörler ve transformatörlerin imalatı", "Elektrik dağıtım ve kontrol cihazları imalatı", "İzole tel ve kablo imalatı", "Akümülatör, birincil pil ve birincil pil imalatı", "Elektrikli ev aletleri ve beyaz eşya imalatı", "İzole tel ve kablo imalatı", "Elektrik lambaları ve aydınlatma teçhizatı imalatı" alt sektörlerinin uluslararası rekabet gücüne sahip olduğunu tespit etmiştir.

Kılıçarslan (2021) yapmış olduğu çalışmada, dünyadaki en büyük on çelik üreticisinin çelik ihracatında sahip olduğu rekabet gücünün analiz edilmesi adına; AKÜ Endeksi, Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi (ASKÜ) ve Ticaret Dengesi Endeksi (TDE) endekslerini kullanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, Türkiye'nin çelik sektöründe analizi yapılmış tüm endekslerde avantajlı bir konumda bulunduğu ortaya konulmuştur.

Yeldan vd. (2020) yapmış oldukları çalışmada, 2001-2017 yılları arasında Türkiye'nin demir-çelik sektörünün uluslararası rekabet gücünü AKÜ Endeksi, ASKÜ Endeksi ve TDE endekslerini kullanarak analiz etmişlerdir. AKÜ Endeksini kullanarak yaptıkları analiz sonucunda Türkiye'nin 72 ve 73 numaralı fasıllarda dış ticarette rekabet gücüne sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Ekinci Hamamcı (2020) yapmış olduğu çalışmada, Türkiye'nin yaratıcı ürünler sektöründe uluslararası rekabet gücünü, 7 alt ürün grubunda 2005-2015 yılları arasındaki dış ticaret değerlerini kullanarak AKÜ Endeksi, Göreli Ticaret Avantaj Endeksi (GTA) ve Göreli Rekabet Üstünlüğü Endeksi (GRÜ) endekslerini kullanarak analiz etmiştir. Bu endeksler sonucunda yapılan analizde 2005-2015 yıllarında Türkiye'nin el sanatları ve tasarım alt kategorisinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu; görsel-işitsel, yeni medya, sahne sanatları, yayımcılık ve görsel sanatlar gibi alt ürün kategorilerinde ise karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Akiş (2019) yapmış olduğu çalışmada, Türkiye'nin beyaz eşya sektöründe rekabet gücünün belirlenmesi adına, 2008-2017 yılları arasındaki dış ticaret değerlerini AKÜ Endeksi yardımıyla analiz etmiştir. Yapılan analiz sonucunda, beyaz eşya sektörünün tüm alt gruplarında AKÜ katsayısının 1'den büyük olduğu dolayısıyla tüm alt gruplarda Türkiye'nin beyaz eşya sektöründe rekabet gücüne sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Çelik (2019) yapmış olduğu çalışmada, BRICS ve Türkiye'nin 1995-2017 yılları arasındaki dış ticaret verilerini kullanarak AKÜ Endeksi yardımıyla rekabet gücünü analiz etmiştir. Yapılan analiz sonucunda; emek yoğun mallarda Türkiye, Çin ve Hindistan'ın karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olarak rekabet gücünün yüksek olduğu, sermaye yoğun mallarda ise Brezilya, Rusya ve Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğünün zayıf olarak rekabet gücünün düşük olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin ar-ge bazlı mal ihracatında rekabet gücü bakımından da ilgili ülke grubu içerisinde en kötü konumda olan ülkelerden biri olduğu ortaya konulmuştur.

Bashimov (2018) yapmış olduğu çalışmada, Kazakistan'ın bakır sektöründe rekabet gücünün belirlenmesi adına, 2001-2016 yılları arasındaki ihracat değerlerini kullanarak AKÜ Endeksi, ASKÜ ve İhracat-İthalat Oranı endekslerini kullanmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Kazakistan'ın bakır ihracatında yüksek bir rekabet gücüne sahip olduğu belirtilmiştir.

Ünlü (2018) yapmış olduğu çalışmada, Türkiye ve BRICS ülkelerinin imalat endüstrisinde rekabet gücünün değişimini teknoloji yoğunluğuna göre AKÜ Endeksi yardımıyla analiz etmiştir. Analizde 1996-2017 yılları arasındaki dış ticaret verileri kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Türkiye ve BRICS ülkelerinin rekabet gücünün üstün olduğu teknolojik malların genellikle düşük ve orta teknolojili mallar olduğu belirtilmiştir. Düşük ve orta teknolojili malların ihracatında Türkiye'nin en yüksek rekabet gücüne sahip ülke olduğu, yüksek teknolojili mal ihracatında ise Çin'in ilk sırada olduğu sonucuna varılmıştır.

Kesgingöz (2018) yapmış olduğu çalışmada, Türkiye'nin sanayi sektörünün rekabet gücünün belirlenmesi adına AKÜ, ASKÜ ve TDE endekslerini kullanarak 2001-2017 yılları arasındaki dış ticaret verileriyle bir analiz gerçekleştirmiştir. Yapılan analizler sonucunda, AKÜ Endeksi'ne göre 31 fasılda dış ticarette rekabet gücüne sahip olduğu belirtilmiştir.

Bashimov (2017) yapmış olduğu çalışmada, Beyaz Rusya'nın süt ve süt ürünlerindeki rekabet gücünü 2000-2015 yılları arasındaki süt ve süt ürünleri ihracat verilerini kullanarak AKÜ, ASKÜ ve TDE endeksleri yardımıyla analiz etmiştir. Yapılan analiz sonucunda, Beyaz Rusya'nın süt ve süt ürünleri ihracatında rekabet gücüne sahip olduğu belirtilmiştir.

Çiçek ve Bashimov (2016) yapmış oldukları çalışmada, Orta Asya ülkelerinin 2001-2012 yılları arasındaki dış ticaret verilerini kullanarak AKÜ ve Net Ticaret Endeksi yardımıyla pamuk endüstrisinin rekabet gücünü analiz etmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda, Orta Asya ülkelerinin pamuk ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirtilmiştir.

3. METODOLOJİ

Ülkelerin rekabet gücü; mikro açıdan bakıldığında firmaların, makro açıdan bakıldığında ise ilgili sektörün ve ülkenin rekabet gücüyle ifade edilmektedir. Yani rekabet gücü kavramı firma, endüstri ve ülke bazında farklı seviyelerde ele alınmaktadır. Rekabet gücünün ölçülmesi adına ise literatürde kullanılan endeksler incelendiğinde Balassa (1965) tarafından geliştirilen AKÜ Endeksi'nin sıkça kullanıldığı ve rekabet gücünü ölçmede önemli bir endeks olduğu görülmektedir. Rekabet gücünü ölçmek adına AKÜ Endeksi yol gösteren yaklaşımlardan biri

olarak ifade edilmektedir (Akiş, 2019). Bu çalışmada, Trademap veri tabanından elde edilen Azerbaycan ve Türkiye'nin en çok ihraç ettiği on ürüne ait 2011-2020[1] dönemindeki ihracat verileri kullanılarak AKÜ Endeksi ile ülkelerin bu ürün gruplarındaki rekabet gücü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.1. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler kısaca AKÜ Endeksi, belirli ürün gruplarındaki ihracat performanslarını belirlemek adına Liesner tarafından ortaya atılan ve Balassa tarafından geliştirilmiş bir endekstir (Çeştepe ve Tunçel, 2018). AKÜ Endeksi aynı zamanda Balassa Endeksi olarak da literatürde isimlendirilmektedir.

AKÜ Endeksi aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır;

$AKÜ = (X_{ij}/X_{it})/(X_{wj}/X_{wt})$

X_{ij}: i ülkesinin j malı ihracatını,

X_{it}: i ülkesinin toplam ihracatını,

X_{wj}: Tüm dünyada yapılan j malı ihracatını,

X_{wt}: Tüm dünyada yapılan toplam ihracatı göstermektedir.

AKÜ değerinin 1'den büyük olması durumunda, ilgili ülkenin o ürün ya da ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlük bakımından avantajlı olduğunu, 1'den küçük olma durumunda ise dezavantajlı olduğunu göstermektedir (Balassa, 1965).

4. UYGULAMA

Azerbaycan'ın 2020 yılına ait ihracat verileri incelendiğinde, tüm ihracat kalemleri arasında en yüksek paya sahip olan on ürün grubu Tablo 1'de gösterilmiştir. Azerbaycan'ın 2020 yılında yapmış olduğu toplam ihracat 13 milyar 740 milyon 568 bin Amerikan dolarıdır. Bu toplam ihracat içerisinde ilk on ürün grubunun payı ise yaklaşık %97'dir. Bu sebeple ilk on ürün grubu Azerbaycan'ın uluslararası rekabet gücü açısından son derece önemlidir.

[1] Bütün ülkeler için 2021 verileri bulunmadığından en güncel veri olan 2020 verileri kullanılmıştır.

Tablo 1. Azerbaycan'ın 2020 Yılında En Çok İhraç Ettiği 10 Ürün Grubu

SITC	Ürün Grubu Adı	İhracat Miktarı USD (2020)
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar vb.	11.981.306.000
08	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları	353.063.000
07	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	254.448.000
71	Tabii veya kültür inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, kıymetli metallerle kaplama metaller ve bunlardan mamul eşya; taklit mücevherci eşyası; metal paralar	208.456.000
39	Plastikler ve mamulleri	164.629.000
52	Pamuk	156.842.000
76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	113.447.000
29	Organik kimyasal ürünler	57.929.000
84	Nükleer reaktörler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler; bunların aksam ve parçaları	47.582.000
72	Demir ve çelik	29.661.000

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/

Türkiye'nin 2020 yılına ait ihracat verileri incelendiğinde, tüm ihracat kalemleri arasında en yüksek paya sahip olan on ürün grubu Tablo 2'de gösterilmiştir. Türkiye'nin 2020 yılında gerçekleştirdiği toplam ihracat 169 milyar 657 milyon 940 bin Amerikan dolarıdır. Bu toplam ihracat içerisinde ilk on ürün grubunun payı ise yaklaşık %57'dir. Bu sebeple ilk on ürün grubu Türkiye'nin uluslararası rekabet gücü açısından son derece önemlidir.

Tablo 2. Türkiye'nin 2020 Yılında En Çok İhraç Ettiği 10 Ürün Grubu

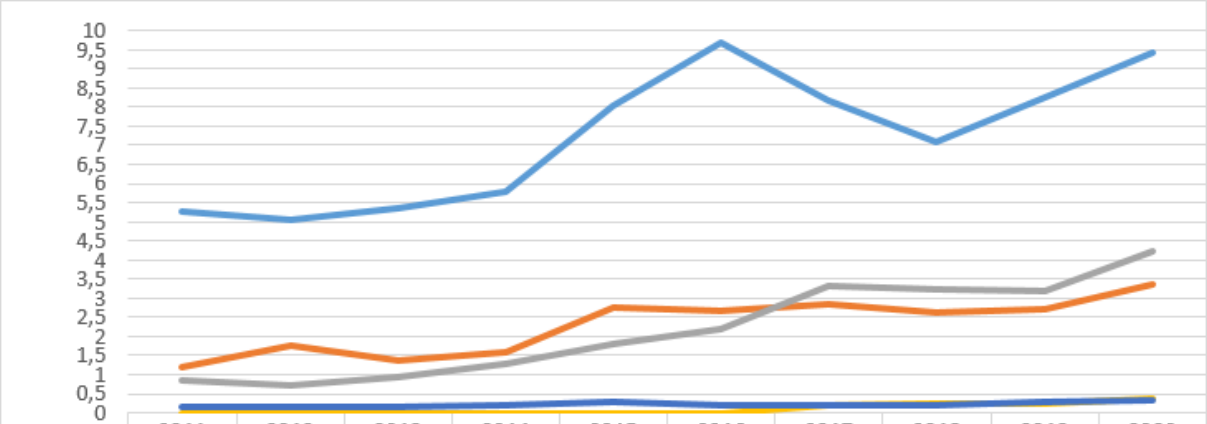
SITC	Ürün Grubu Adı	İhracat Miktarı USD (2020)
87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça ve aksesuarı	22.098.148.000
84	Nükleer reaktörler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler; bunların aksam ve parçaları	16.797.839.000
85	Elektrikli makina ve cihazlar ve bunların aksam ve parçaları; ses kaydetmeye ve kaydedilen sesi tekrar vermeye mahsus cihazlar; televizyon görüntü ve seslerinin kaydedilmesine ve kaydedilen görüntü ve sesin tekrar verilmesine mahsus cihazlar ve bunların aksam, parça ve aksesuarı	9.307.365.000
72	Demir ve çelik	8.803.211.000
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	8.387.723.000
39	Plastikler ve mamulleri	6.971.354.000
71	Tabii veya kültür inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, kıymetli metallerle kaplama metaller ve bunlardan mamul eşya; taklit mücevherci eşyası; metal paralar	6.693.436.000
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	6.600.585.000
73	Demir veya çelikten eşya	6.363.349.000
08	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları	4.830.425.000

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/

Azerbaycan'ın 2011 – 2020 yılları arasındaki ihracat değerleri göz önüne alındığında en çok ihraç ettiği ilk on ürününün AKÜ Endeksi değerleri Grafik 1 ve Grafik 2'de belirtilmiştir. Ürünlerin sahip olduğu değerlerin grafiklerde net anlaşılabilmesi ve yorumlanabilmesi adına ilk on ürün beşerli olarak iki farklı grafikte gösterilmiştir.

Grafik 1 incelendiğinde, Azerbaycan'ın en büyük ihraç kalemi olan SITC 27 kodlu ürün grubunun AKÜ Endeksi değerinin incelenen tüm dönemler boyunca 1'den büyük olduğu ve bu ürün grubunda Azerbaycan'ın son derece yüksek bir rekabet üstünlüğüne sahip olduğu söylenebilir. İlgili ürün grubunda 2011'den 2016 yılına kadar bir AKÜ Endeks değerinde bir yükseliş olduğu, 2016 yılından 2018 yılına kadar bir düşüş dönemi olduğu görülmektedir. Bu düşüş döneminden sonraki 2019 ve 2020 yıllarında ise tekrar bir yükseliş olduğu grafikte gösterilmiştir. 2020 yılında AKÜ Endeks değeri 2016 yılındaki en yüksek değer olan 9,69 değerine son derece yaklaşarak 9,41 değerine ulaşmıştır. Sonuç olarak, Azerbaycan'ın bu ürün grubunda uluslararası alanda rekabet gücünün son derece yüksek olduğu ifade edilebilir. Ancak bu ürün grubunu oluşturan yenilenemez enerji kaynaklarının bir gün tükenebileceği düşünüldüğünde, ülkeye uluslararası alanda rekabet gücü sağlayacak başka ürün gruplarının ve endüstrilerin de geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Grafik 1. Azerbaycan'ın En Çok İhraç Ettiği İlk 5 Ürün Grubuna Ait Yıllara Göre AKÜ Endeksi Değerleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
27	5,27	5,07	5,35	5,78	8,05	9,69	8,16	7,08	8,26	9,41
08	1,19	1,76	1,37	1,57	2,76	2,65	2,84	2,61	2,7	3,36
07	0,86	0,72	0,92	1,28	1,8	2,19	3,31	3,21	3,19	4,23
71	0	0	0	0	0	0	0,22	0,23	0,26	0,37
39	0,15	0,15	0,16	0,22	0,27	0,22	0,19	0,18	0,27	0,34

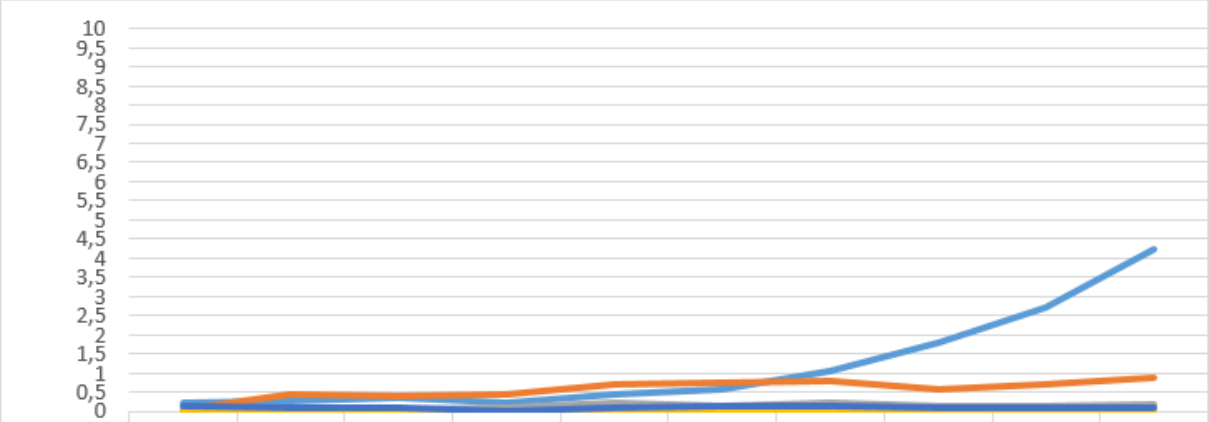
Kaynak: Trademap verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

SITC 08 kodlu ürün grubunun değerleri incelendiğinde, ilgili ürün grubuna ait AKÜ Endeks değerlerinin 2011 yılından başlayarak 2020 yılına kadar düzenli olarak bir artış gösterdiği görülmektedir. SITC 07 kodlu "Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular" ürün grubunda da SITC 08 kodlu ürün grubuna benzer şekilde 2011 yılından 2020 yılına kadar AKÜ Endeks değerleri artış göstermiştir. İlgili ürün grupları incelendiğinde ürünlerin de benzer olduğu kolayca anlaşılabilmektedir. Bu ürün gruplarının AKÜ Endeks değerlerinin düzenli olarak artış göstermesi Azerbaycan'ın bu ürün gruplarında uluslararası alanda rekabet gücünün de artacağı göstermektedir. Bu ürün gruplarına yapılacak yatırımlarla Azerbaycan'ın uluslararası alanda daha da rekabetçi bir ülke olacağı söylenebilir.

SITC 71 kodlu ve SITC 39 kodlu ürün gruplarında ise AKÜ Endeks değerlerinin son derece düşük olduğu görülmektedir. Bu iki ürün grubunun Azerbaycan'ın ihracatında önemli yerleri olsa da ülkenin uluslararası rekabet gücü bu iki ürün grubunda da düşüktür.

Grafik 2 incelendiğinde ise, Azerbaycan'ın AKÜ Endeks değerlerine göre sadece SITC 52 kodlu "Pamuk" ürün grubunda uluslararası rekabet gücüne sahip olduğu; SITC 76, SITC 29, SITC 84 ve SITC 72 kodlu ürün gruplarında ise uluslararası rekabet gücüne sahip olmadığı görülmektedir. SITC 52 kodlu "Pamuk" ürün grubu incelendiğinde 2011 yılından 2020 yılına kadar düzenli bir değer artışının olduğu, dolayısıyla bu ürün grubunda ülkenin uluslararası rekabet gücünün de yükseldiği söylenebilir. SITC 76 kodlu "Alüminyum ve alüminyumdan eşya" ürün grubunda endeks değeri 1'den küçük olduğu için uluslararası rekabet gücü düşük olmasına rağmen; bu ürün grubunda da yıllara göre bir değer artışı olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın bu ürün grubuna yapacağı yatırımlarla endeks değerinin 1'in üzerine çıkarılması, dolasıyla uluslararası rekabet gücü kazanılması mümkün olabilir.

Grafik 2. Azerbaycan'ın En Çok İhraç Ettiği İkinci 5 Ürün Grubuna Ait Yıllara Göre AKÜ Endeksi Değerleri

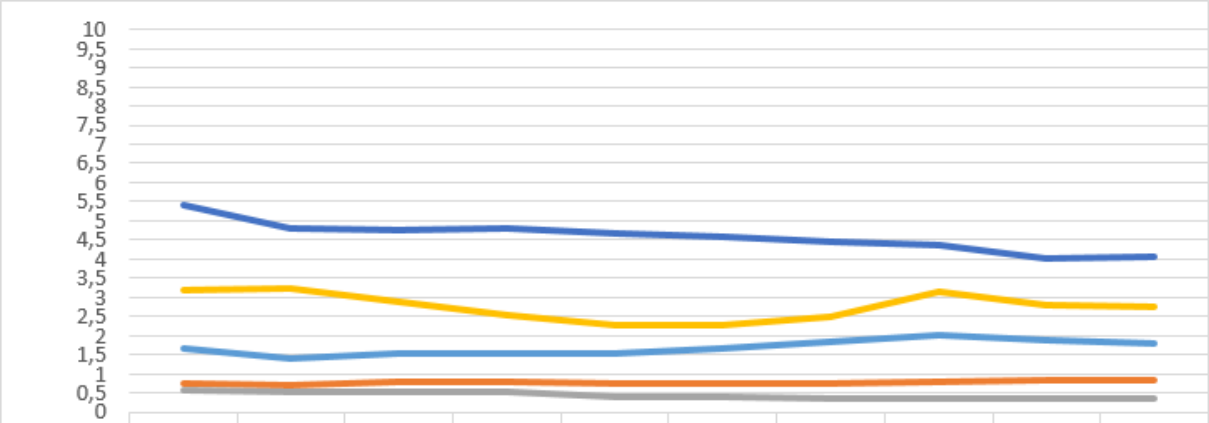
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
52	0,2	0,27	0,35	0,2	0,45	0,55	1,05	1,78	2,7	4,23
76	0,05	0,46	0,4	0,44	0,69	0,75	0,78	0,58	0,69	0,87
29	0,08	0,07	0,06	0,1	0,21	0,15	0,2	0,14	0,15	0,19
84	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,03
72	0,14	0,11	0,09	0,02	0,07	0,15	0,12	0,08	0,1	0,11

Kaynak: Trademap verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Türkiye'nin 2011 – 2020 yılları arasındaki ihracat değerleri göz önüne alındığında en çok ihraç ettiği ilk on ürününün AKÜ Endeksi değerleri Grafik 3 ve Grafik 4'te belirtilmiştir. Ürünlerin sahip olduğu değerlerin grafiklerde net anlaşılabilmesi ve yorumlanabilmesi adına ilk on ürün beşerli olarak iki farklı grafikte gösterilmiştir.

Grafik 3 incelendiğinde, Türkiye'nin; SITC 87 kodlu, SITC 72 kodlu ve SITC 61 kodlu ürün gruplarında AKÜ Endeks değerinin 1'den büyük olduğu dolayısıyla bu ürün gruplarında uluslararası alanda rekabet gücünün yüksek olduğu söylenebilir. SITC 85 kodlu ürün grubunda ise AKÜ Endeksi'ne göre Türkiye'nin uluslararası rekabet gücü düşüktür. SITC 84 kodlu "Nükleer reaktörler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler; bunların aksam ve parçaları" ürün grubu ise AKÜ Endeks değeri 1'e yakın olması sebebiyle şu aşamada ülkenin uluslararası rekabet gücü düşük olsa da yapılacak yatırım ve artışla uluslararası rekabet gücü elde edilebilir.

Grafik 3. Türkiye'nin En Çok İhraç Ettiği İlk 5 Ürün Grubuna Ait Yıllara Göre AKÜ Endeksi Değerleri

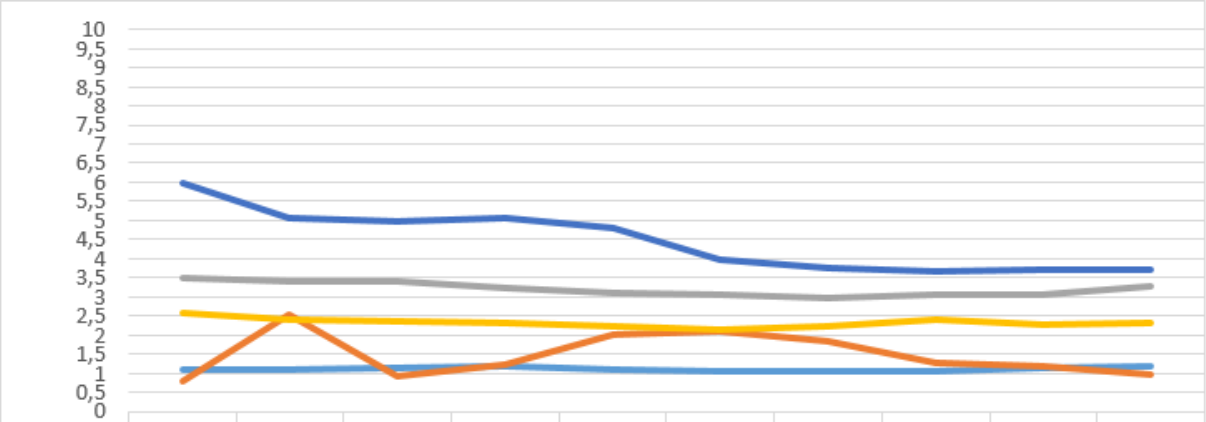

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
87	1,67	1,4	1,53	1,52	1,51	1,64	1,85	2,01	1,86	1,78
84	0,75	0,7	0,8	0,8	0,73	0,74	0,75	0,8	0,83	0,83
85	0,56	0,52	0,54	0,52	0,41	0,38	0,36	0,37	0,37	0,35
72	3,17	3,21	2,89	2,51	2,29	2,29	2,47	3,15	2,8	2,75
61	5,39	4,81	4,76	4,82	4,66	4,59	4,43	4,36	4	4,04

Kaynak: Trademap verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Grafik 4'e bakıldığında ise Türkiye'nin bu grafikte bulunan neredeyse tüm ürün gruplarında uluslararası rekabet gücünün olduğu görülmektedir. Yalnızca SITC 71 kodlu ürün grubunda AKÜ Endeks değerinin 1'den küçük olması sebebiyle uluslararası rekabet gücünün bir miktar düşük olduğu söylenebilir. SITC 39, SITC 62, SITC 73 ve SITC 08 kodlu ürün gruplarının değerlerine bakıldığında yıllara göre endeks değerlerinde çok fazla sapma olmadığı görülmektedir. SITC 71 kodlu ürün grubunda ise 2011 yılından 2020 yılına kadar AKÜ Endeks değerinde dolayısıyla uluslararası rekabet gücünde bir azalma göze çarpmaktadır.

Grafik 4. Türkiye'nin En Çok İhraç Ettiği İkinci 5 Ürün Grubuna Ait Yıllara Göre AKÜ Endeksi Değerleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
39	1,09	1,08	1,14	1,16	1,11	1,03	1,03	1,06	1,13	1,18
71	0,78	2,51	0,92	1,22	2,02	2,08	1,85	1,28	1,17	0,96
62	3,48	3,39	3,4	3,22	3,1	3,07	2,97	3,06	3,04	3,29
73	2,57	2,4	2,36	2,3	2,22	2,13	2,21	2,39	2,25	2,3
08	5,98	5,04	4,98	5,06	4,79	3,95	3,73	3,68	3,71	3,72

Kaynak: Trademap verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

5. SONUÇ

Ülkelerin rekabet gücü; mikro açıdan bakıldığında firmaların, makro açıdan bakıldığında ise ilgili sektörün ve ülkenin rekabet gücüyle ifade edilen bir kavramdır. Rekabet gücü kavramı firma, endüstri ve ülke bazında farklı seviyelerde ele alınmaktadır. Rekabet gücünün ölçülmesi adına ise literatürde Balassa (1965) tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) Endeksi gibi çeşitli farklı endekslerin kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada da literatür incelendiğinde sıkça kullanılan ve doğru sonuçlar vermesi sebebiyle tercih edilen Balassa (1965) tarafından geliştirilmiş Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) Endeksi Azerbaycan ve Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü ölçmek adına kullanılmıştır.

Çalışmada Azerbaycan ile ilgili yapılan analizler incelendiğinde, Azerbaycan'ın en çok ihraç ettiği ve toplamda ihracatının %97'sini oluşturan ilk on ihracat kaleminden; SITC 27, SITC 08, SITC 07 ve SITC 52 kodlu ürün gruplarında uluslararası rekabet gücünün yüksek olduğu

görülmektedir. Bu ürün grupları içerisinde en yüksek endeks değerine sahip olarak uluslararası rekabet gücü en yüksek ürün grubu SITC 27 kodlu ürün grubudur. Bu ürün grubuyla ilgili olarak dikkat edilmesi gereken en önemli husus bu grubu oluşturan yenilenemez enerji kaynaklarıdır. Yenilenemez enerji kaynaklarının bir gün tükeneceği göz önüne alındığında, Azerbaycan'ın başka ürün gruplarında da uluslararası rekabet gücü sağlaması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Halihazırda SITC 08, SITC 07 ve SITC 52 ürün gruplarında her geçen yıl yükselerek devam eden bir uluslararası rekabet gücünün varlığı mevcuttur. Bu sektörler üzerine yapılacak yatırımlarla, bu sektörlerin toplam ihracat içerisindeki payları arttırılarak bu rekabet üstünlüğü daha da geliştirilebilir. Yine SITC 76 kodlu ürün grubunda da endeks değeri yıllara göre sürekli artış göstermekte dolayısıyla bu sektörün de ülke tarafından desteklenmesi gerekmektedir.

Çalışmada Türkiye ile ilgili yapılan analizler incelendiğinde ise Türkiye'nin en çok ihraç ettiği on ürün grubundan SITC 87, SITC 72, SITC 61, SITC 39, SITC 62, SITC 73 ve SITC 08 ürün gruplarında uluslararası rekabet gücünün yüksek olduğu söylenebilir. Bu ürün grupları dışında kalan SITC 84 ve SITC 71 kodlu ürün grupları ise endeks değeri bakımından uluslararası rekabet gücüne sahip olma noktasına yakındır. SITC 85 kodlu ürün grubu ise uluslararası rekabet gücüne sahip değildir. SITC 71 kodlu ürün grubuyla ilgili olarak dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Bu ürün grubunda 2011 yılından 2020 yılına kadar olan dönemde sürekli olarak endeks değerinde bir azalma olduğu görülmektedir. Bu da Türkiye'nin bu ürün grubunda uluslararası rekabet gücünü kaybetmeye başladığını göstermektedir. Bu sebeple Türkiye'nin bu ürün grubuna yapılacak yatırımları desteklemesi ve tekrar uluslararası rekabet gücü kazanması adına çalışmalar gerçekleştirmesi gerekmektedir. Yine SITC 84 kodlu ürün grubu da yıllara göre ufak artışlar gösterse de henüz arzu edilen uluslararası rekabet gücüne ulaşmamıştır. Bu sebeple bu ürün grubuna da yapılacak olan yatırım ve geliştirmeler son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

Akiş, E. (2019). Türk Beyaz Eşya Sanayii'nin Rekabet Gücü. *Journal of Management and Economics Research*, 17 (4), 232-247.

Aktop, V. S. (2021). Türkiye'nin "Elektrikli Makine ve Cihaz" Sektörünün Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi ile Analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1083-1093.

Basimov, G. (2017). Beyaz Rusya'da Süt Sektörünün İhracat Yapısı ve Rekabet Gücü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 6 (3), 71-86.

Basimov, G. (2018). Kazakistan'ın Bakır Sektöründeki Rekabet Gücünün Ölçülmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 14 (14), 55-68.

Balassa, B. (1965). Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage. *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 33(2), 99-123.

Çelik, A. (2019). Ülkelerin Faktör Yoğunlukları Bakımından Rekabet Gücünün Ölçümü: BRICS-T Özelinde Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 14 (55), 339-357.

Çeştepe, H. & Tunçel, A. (2018). Türkiye Demir Çelik Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Analizi. *Turkish Studies*, 13 (15), 113-129.

Çiçek, R. & Bashimov, G. (2016). Orta Asya'nın Pamuk Ticaretindeki Karşılaştırmalı Üstünlüğünün Belirlenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12 (28), 1-14.

Ekinci Hamamcı, E. D. (2020). Türkiye'de Yaratıcı Ekonominin Uluslararası Rekabet Gücü. *Turkish Studies*, 15(8), 3979-4007.

Kesgingöz, H. (2018). Sanayi Sektöründe Rekabet Gücünün Ölçümü: Türkiye Örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53 (3), 865-880.

Kılıçarslan, Z. (2021). Comparative Analysis of The Competitiveness in The Steel Sector: The Case of Top 10 Steel-Producing Countries. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (60), 755-773.

Ünlü, F. (2018). İmalat Sanayinin Rekabet Gücündeki Değişimin Teknoloji Yoğunluğuna Göre Ölçülmesi: Türkiye ve BRICS Ülkeleri Örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 10 (19), 422-441.

Yeldan, M., Kesgingöz, H. & Güçlü, U. (2020). Analysis of Turkey's Iron-Steel Industry in The World Trade. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16 (4), 854-869.

KARABAĞ'DA CAN VERME SIRRINA ERENLER - NİGÂRÎ'NİN "DÜŞER Mİ" REDİFLİ GAZELİ-

Prof. Dr. Cemal KURNAZ

ORCID ID: --------

Gazi Üniversitesi, cemal.kurnaz@gmail.com, Türkiye

ÖZET

"Can vermek", Türk kültürünün en yaygın kavramlarından biridir. Türklerin aşk anlayışını yansıtan bu deyim edebiyatımızda geniş bir kullanım alanına sahiptir.

Aşkın kemali canından geçmektir. Aynı zamanda manevi bir yolculuk olarak kurgulanan aşk anlayışında, başlangıçta bülbül istiaresiyle anlatılan âşık, yolun sonunda pervane gibi canından geçerek sevgiliye kavuşur. Bu aşk anlayışının kaynağı Hz. Peygamber'in, "Canından çok sevmedikçe gerçekten sevmiş olmazsın" hadis-i şerifidir. Korkut Ata'nın anlattığı Deli Dumrul hikâyesi, Türklerde bu düşüncenin ne kadar eski olduğunu gösterir.

Vatanı en çok sevenler şehitlerdir. Orhan Şaik Gökyay'ın meşhur şiirinde söylediği üzere, bu vatan "can verme sırrına erenlerin"dir. Türk tarihi bu anlayışın eşsiz örnekleriyle doludur. Karabağ zaferinin aziz şehitleri, bunu bir kez daha gösterdiler.

Ölmeden önce ölme sırrına erişmiş olan arifler de, nefislerini katlederek şehitler gibi müşahede makamına erişirler. Karabağ'ın yetiştirdiği mutasavvıf şair Seyyid Nigârî bu ariflerdendir. Anadolu'daki irşat faaliyetleriyle büyük bir şöhret kazanmış olan Nigârî, Azerbaycan ile Anadolu'nun kültürel ilişkilerini gösteren önemli örneklerden biridir.

Edebiyatımızda "can vermek" deyimini en çok kullanan şair Fuzuli'dir. Fuzuli yolunda şiirler yazan Nigârî de, onun gibi şiirlerinde "can vermek" kavramına sıklıkla yer verir

Biz bu bildirimizde Nigârî'den ve yetiştiği çevreden kısaca söz edip, onun "Cânân dileyen endîşe-i câna düşer mi" mısraıyla başlayan gazelini inceleyeceğiz.

Seyyid Nigârî

Bildirimize konu olan Seyyid Nigârî'nin asıl adı Mir Hamza'dır. Karabağ'da Zengezur kasabasına bağlı Cicimli köyünde doğdu (1805). Ailesi, Hz. Hasan soyundandır. Cicimli Seyyitleri diye anılırlar. Babası, Mir Paşa diye tanınan Rükneddin Efendi'dir. Öğrenimi

sırasında desteğini gördüğü Nigar Hanım'a minnettarlığını göstermek üzere Nigârî'yi mahlas olarak aldı.

İlköğrenimini Karabağ'da tamamlayan Mir Hamza, Nakşibendi mürşidi Halit el-Bağdadi'nin halifelerinden İsmail Şirvani (ö.1848)'ye bağlanarak tasavvuf yoluna girdi.[1] Şeyh Şamil'in de mürşidi olan bu zat, Ahıska, Sivas ve Amasya'da faaliyet göstermişti.[2]

Karabağ'da on yıl süreyle irşat faaliyetinde bulunan Nigârî, Rus yönetimi tarafından takip edildiğini anlayınca memleketinden ayrılarak Erzurum'a gitti. 1839'da önce mürşidiyle birlikte gittiği Sivas'ta ve sonra Amasya'da bulundu. Bir ara mürşidinin emriyle hacca gitti. Dönüşte Basra, Bağdat, Şam ve Halep üzerinden İstanbul'a geldi. Kısa süre sonra Amasya'ya döndü. 1841'de yine mürşidinin emriyle annesini ziyaret ve irşat için Karabağ'a gitti. Evlendi. Burada on yıl kaldı. Şöhreti bölgeye yayıldı. Kuzey Kafkasya kökenli Karapapaklar'dan çok sayıda müridi oldu. Bunların toplu göçü sonrasında Anadolu'da Amasya'dan Muş ve Kars'a kadar geniş bir bölgede tanındı. 1853'teki Kırım Savaşı'nda Ruslara karşı Osmanlı saflarında savaştı. 1858-1867 yılları arasında Erzurum'da irşat görevinde bulundu. Ailesini yanına getirtti. Yeniden Amasya'ya döndü ve bir süre sonra Merzifon'a yerleşti (1867).

Nigârî'de Ehl-i Beyt sevgisi çok güçlüdür. Bu husus, sohbetlerine ve şiirlerine de yansımıştır. Onun bu sohbetlerinden rahatsız olan bazı çevrelerin şikâyetleri üzerine 1885'te Harput'a sürgün edildi, bir yıl sonra burada vefat etti. Cenazesi, vasiyetine uyularak Amasya'da defnedildi.[3]

Nigârî, Anadolu'da faaliyet gösteren Azerbaycanlı mutasavvıfların en tanınmışlarındandır.[4]

Fuzuli yolunda bir aşk şairi

Nigârî, Fuzuli yolunda şiirler yazan Melami meşrepli bir aşk şairidir. Aşk, Allah'ın kudretidir. Onu aşk irşat etmiş, aşk ile yokluğa ermiştir.

---

1 Şu dörtlükte şeyhinden söz eder: Çâker eylemiş kim seni bir şâhid/Hâsıl olmuş sana ülfet-i câvid/Şükr eyle kim buldun devlet-i Hâlid/Ey deli dil ey bende-i İsmâil (XXIII/2). "Bende düşdün ey Nigârî çekme gam/Hall eyler bendi Şâh Nakşibend" beytinde yolun pirini anar (135/7. Ayrıca bk. G 656). Şirvanlı el-Hac Yusuf Ziya Efendi, Nigârî'den "gulâm-ı Nakşibendî Mîr Hamza" diye söz eder (843/5).
Bu bildiride verilen örnekler Azmi Bilgin'in yayınladığı Nigârî Divanı'ndan alınmıştır: Bilgin 2003. Rakamlardan ilki şiir, ikincisi beyit veya bent numarasını göstermektedir.

2 Şu beyitte, Şeyh Şamil'den söz eder: Merd-i merdâne o kaplan-sıfat Moskof ilen/Eylemek ceng ü cidâl şîr-i Dağıstân'a düşer (201/10).

3 Son yıllarda Türkiye ve Azerbaycan'da Nigârî ve eserlerini konu alan çok sayıda bilimsel yayın yapılmıştır. Biz onunla ilgili bilgilerin bir özetini vermekle yetindik. Şimdilik bk. Bilgin 2007: 85-87; Bayram 2014.

4 Türkiye ve Azerbaycan'ın tasavvufi ilişkileri hakkında bk. Aydınlı 2017: 86-99.

Nigârî'nin şiirlerinin tamamında Fuzuli'nin ruhu hâkimdir. Onun şiirlerine yazdığı nazireler ve tahmisler dışındaki şiirlerine de daima Fuzuli'nin ruhu eşlik eder.[5] Aşağıdaki beyitler, Fuzuli'nin tanınmış beyitleriyle anlam ilişkisi içindedir:

Cânı cânân dilemiş bes ne nizâ‘ eyleyeyim
Ne senin var dil-i şeydâ günehün vü ne benim (477/3)

Meyl-i cânân itmesün râhat sevüp cân isteyen
Terk-i cân itmek gerekdir vasl-ı cânân isteyen (529/1)

Şu iki beytinde Fuzuli ile olan yakın ilişkisini açıkça dile getirir. Fuzuli'nin tabiatıyla öylesine hemhal olmuştur ki, Karabağ'ı Bağdat'a dönüştürmüştür. Karabağ üzerine öylesine gül kokulu şiirler saçar ki, Bağdatlı âşıklar onu kıskanır:

Ey gönül tab‘-ı Fuzûlî ile hem-kâr oldun
Karabağ kıt‘asını hıtta-i Bağdâd itdin (408/8).

N'ola reşk-âver-i ehl-i dil-i Bağdâd olsam
Beyle güller ki saçar tab‘-ı Karabağ üzre (611/5).

Nigârî'nin şiirleri, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da halk arasında, zikir meclislerinde bugün de okunmaktadır.[6]

Nigârî'nin Türkçe divanı Tiflis ve İstanbul'da basılmıştır. Yeni harflerle de Muzaffer Akkuş (2001), Azmi Bilgin (2003) ve Kurtuluş Altunbaş (2004) tarafından yayınlanmıştır.

Şairin Farsça Divan'ı ile Çaynâme ve Nigârnâme adında iki mesnevisi de bulunmaktadır.[7]

Karabağ

Nigârî bir Karabağ âşığıdır. Ömrünün büyük bir kısmını memleketinden uzakta geçirdiği için şiirlerinde sık sık Karabağ'dan söz eder.[8] Karabağ köylerinden Karakaş'ı anar. Özellikle uzakta

[5] Hakverdioğlu 2012: 189-226; Sona 2017: 596-607.

[6] Ben, onun adını duymazdan önce, bildirime konu olan gazelini 1995'te Uşak'ta Merhum Hafız Abdullah Tez'den dinlemiştim. Sonraları kim olduğunu araştırma ihtiyacı duydum. Tiflis baskısı divanı elime geçince öğrencilerime mezuniyet tezi olarak hazırlattım.

[7] Bilgin 2007: 85-87; Bayram 2014.

[8] Akkuş 2012: 247-253; Abdullazade 2012: 265-270.

olduğu zamanlarda ailesine ve Karabağ'a olan özlemini dile getirir.[9] Aşağıdaki gazeli yazdığında, sevdiğinin (mürşidinin) Karakaş'ta bulunduğunu, onun elinden vahdet şarabını içip kemale erdiğini öğreniyoruz:

Âbâd olsun o yer zîrâ ki handân olduğum yerdir
Heves-nâk-ı mey-i gülgûn-ı cânân olduğum yerdir

Âbâd olsun Karabağ içre ol yer çünki cânânın
Habîbâne Karakaşına kurbân olduğum yerdir

Âbâd olsun ki bende var hakı gâh u bî-gâhî
Nigâr-ı nâzenîne mest-i mihmân olduğum yerdir

Âbâd olsun dem-â-dem görmesin berbâdlık bir dem
Ki mest-âbâd-ı çeşm-i yâre hayrân olduğum yerdir

Âbâd olsun ki rûy-ı dil-rübâda şems-i mutlakdan
Görüp nûrun 'alâ nûrin Müselmân olduğum yerdir

Âbâd olsun gözüm zîrâ ki bir dest-i dil-ârâdan
Çekip bâde-i vahdet kâmil insân olduğum yerdir

Âbâd olsun görem ey tab' kim ol şâh-ı hûbânın
Hayâlâtıla sûzâne gazel-hân olduğum yerdir

Âbâd olsun ki ey Mîr Nigârî çeşm-i dilberden
Alıp ders-i cünûnu ehl-i irfân olduğum yerdir (G 175)

Can Verme Sırrına Erenler

"Can vermek" Türk şiirinde çok tekrarlanan bir kavramdır. Bir seyr ü sülük yürüyüşü olarak kurgulanan aşk sistematiğinde, başlangıcında bülbül istiaresiyle tanımlanan âşık, yolculuğun

[9] "Der Beyân-ı Menkabet-i Gülgeşt-i Vilâyet-i Karabağ" başlıklı şiiri (Bilgin 2003: 313-314); Karabağ vasfında bentlerin yer aldığı Terci'/826, VII, VIII, IX, XIV) ve şiirlere serpiştirilmiş olan birçok beyit buna örnek verilebilir (XI/316, 161/7, 208/5, 242/4, 408/8, 611/5, 568/9, 570/2, 602/1, 615/7, 637/6, 667/9, 668/3, 826/I).

sonunda pervaneleşerek sevgiliye vuslata layık hale gelir. Bu kavram Türk edebiyatında türkülerden hikâyelere kadar yaygın bir kullanım alanına sahiptir.[10]

Türk kültüründe can verme motifinin kaynağı Dede Korkut Hikâyeleri'ne kadar gider. Azrail, Deli Dumrul'a kendi canı yerine başka bir can bulduğu takdirde onun canını almayacağını söyler. Anne ve babası, can kıymetli deyip vermeye razı olmazlar. Eşi, "Senin ol muhannet anan baban, bir canda ne var ki sana kıyamamışlar. (….) Benim canım senin canına kurban olsun"[11] diyerek canını vermeye razı olur. Bu durum Ulu Tanrı'ya hoş gelir, onlara uzun ömür bağışlar. Bu hikâye, Türk ailesinin muhabbet ve sadakat üzere temelinin atıldığı bir metindir.

Türk milleti âşık millettir. Allah'ını, Peygamber'ini canından çok sever, onun yolunda her şeyini feda eder. Orhan Şaik Gökyay, Bu Vatan Kimin şiirinde, bu soruya, "Can verme sırrına erenlerindir" diye cevap verir. Demek ki vatanı en çok sevenler şehitlerdir. Son nefeslerinde, gözlerindeki perde açılarak makamlarını müşahede eden şehitler, acı çekmek bir yana, olağanüstü bir zevke gark olurlar. Onlar, Hz. Peygamber'in, "Canından çok sevmedikçe gerçekten sevmiş olmazsın" sözüne muhatap olan gerçek âşıklardır. Karabağ zaferinin aziz şehitleri, bu sırra erenlerin son örneğidir.

Cennette cemalullahı seyretme zevkine erişecek olan müminler, bir an bile oradan ayrılmak istemeyeceklerdir. Sadece şehitlerdir ki, "Rabbimiz, bizi yeniden dünyaya indir, senin uğrunda tekrar tekrar can verme zevkini tadalım" diyeceklerdir. Fuzuli, "Min cân olaydı kâş men-i dil-şikestede/Tâ her biriyle bir kez olaydım fedâ sana" diyerek bu hususa işaret eder.

Can, insanın maddî benliğini ifade eder. Dünyevi acıları çeken bu maddî benliktir. O, sevgili ile âşık arasında bir engeldir. Gönlü daima mâsivâya, dünya ile ilgili arzulara doğru çeker. Bu bakımdan can ile gönül, mecaz ile hakikat arasında gidip gelen bir mücadele içindedir.

Maddî benlik (yani can), vuslat için öncelikli ve gereklidir. Can, bedenlenmek suretiyle aşkı tanır ve onun yardımıyla irfan sahibi olur. Dolayısıyla can, cânânı tanımak ve sevmek için gerekli bir araçtır. Ancak, âşık candan soyunmadıkça sevgiliye vuslat edemez. Gerçek idrak merkezi olan gönülden canın istekleri çıkarılınca, âşık mâsivâdan arınır, ölmeden önce ölme sırrına erer. Buna tasavvufta fenâ fillah denir.[12] Ölmeden önce ölme sırrına eren ârifler de, nefislerinin katilleri olarak şehitler gibi müşahede makamına erişirler. Onlar, "Allah yolunda ölenlere ölü demeyiniz" müjdesine muhatap olanlardır. Bu sırra ermiş olan âriflerden biri de Seyyid Nigârî'dir.

---

10 Kurnaz 2011a: s. 63-70.
11 Kaplan 1976: 49-50.
12 Kurnaz 2011: 37.

*

Can vermek, iki anlamlı bir deyimdir. Birincisi ölmek, ikincisi ise diriltmektir. Azerbaycan'ın yiğit evlatları, can vermenin son muhteşem örneğini, tarih boyunca olduğu gibi, Karabağ'da bütün dünyaya gösterdiler. Canlarını vererek, Karabağ'ı ebedi olarak dirilttiler.

Karabağ zaferi bütün Türk dünyasında büyük sevince yol açtı. Ben de o günlerde, bu tarihi olaya tanıklık etmek üzere bir şiir yazmıştım. Değerli Meslektaşım Dr. **Xəyalə Zərrabqızı'nın Azerbaycan Türkçesine uyarladığı şekliyle okumak istiyorum. Karabağ Şikestesi, "Karabağ'da talan var" diyor. Ben onu "şölen var" diye söyledim:**

"Qarabağda şölən var"

Azərbaycan! İgidlərin sağ olsun!
Qarabağım, qara bəxtin ağ olsun!

Qarabağda şölən var, dünya duysun,
Bundan sonra dağ üstündə bağ olsun!

Xarıbülbül ürəklərdə açılsın,
Dörd yanımız bağça olsun, bağ olsun!

Qızlarımın hər biri bir şahzadə,
İgidimin hər biri bir bəy olsun!

Azərbaycan! Düşmənlərin yox olsun!
Sevənlərin-sayanların çox olsun!

Bayrağımız yerə-göyə sığmasın,
Yer üzündə yepyeni bir çağ olsun!

Türk elləri zəncir təkin birləşsin,
Əbədiyyən qopmayacaq bağ olsun![13]

[13] https://turkustan.az/news.php?id=14968; https://www.tezadlar.az/index.php/video-news/culture/7003-qaraba%C4%9Fda-%C5%9F%C3%B6l%C9%99n-var.html 23 March 2022.

Nigârî'nin "Düşer mi" Redifli Gazeli

Karabağ'ın yetiştirdiği âriflerden ve Fuzuli takipçilerinden olan Seyyid Mir Hamza Nigârî, şiirlerinde onun gibi can verme deyimine sıklıkla yer verir.[14]

Nigârî'nin üzerinde duracağımız "düşer mi" redifli gazeli (G 636), "can verme" konusunda söylenmiş en güzel şiirlerden biridir.[15]

Cânân dileyen dağdağa-i câna düşer mi?

Cân isteyen endîşe-i cânâna düşer mi?

"Sevgiliye kavuşmak isteyen âşık, canı için telaşlanır mı? Canını önemseyen kişi, sevgiliye yönelir mi?"

Sevgiliye kavuşmak ancak canından geçmekle mümkün olur. Bundan dolayı, canı tatlı kişiler aşk yoluna giremezler. Canına kıyamayanlar boşuna heveslenip sevgiliye gönül vermesin. Bu beyit, Fuzuli'nin şu beyti ile aynı anlamı ifade eder:

Âşık oldur ki kılur cânın fedâ cânânına
Meyl-i cânân etmesin her kim ki kıymaz cânına

Girdik reh-i sevdâya cünûnuz, bize nâmus

Lâzım değil ey dil ki bu iş şâna düşer mi?

"Biz aşk yoluna girmiş mecnunuz. Ey gönül, bize namus gerekmez. Aşk işi ile şan şeref bir arada olur mu?"

---

[14] Can vermek (can nisâr eylemek, can kurban eylemek, can teslim etmek, canından geçmek, terk-i can etmek) kavramıyla ilgili diğer beyitler için bk. G 30, 33/5, 9, 10, 44/1, 82/3, 138/5, 284/2, 285/5, 292/5, 294/3, 295/5, 313/1, 319/7, 321/6, 324/1, 7, 348/2, 353/9, 382/7, 397/8, 401/8, 402/5, 406/5, 409/1, 7, 414/1, 433/6, 434/3, 446/2, 447/1, 452/6, 477/3, 479/5, 486/5, 496/3, 504/5, 519/5, 529/1, 533/1, 539/9, 542/1, 2, 554/3, 555/2, 560/5, 574/7, 580/3, 586/15, 591/4, 593/4, 605/3, 609/5, 617/2, 641/4, 643/3, 650/7, 651/9, 659/12, 660/8, 666/7, 676/6, 689/5, 691/1, 696/2, 699/11, 708/1, 717/1, 718/4, 722/2, 725/4, 739/5, 743/2, 805/1, 811/2, 815/10, 816/8, 16, 819/VII-6, VIII-1, XI-4, 7, 8, XVII-1, 821/IV-3, 4, 824/I-6, 830/IV-2.

[15] G 636. Nigârî'nin "düşer mi" redifli bir gazeli daha vardır (G 634). "Düşmek" kelimesinin zengin çağrışımlarını göstermesi bakımından, bunlara ilave olarak "düşer" redifli iki (G 201, G 251), "düşersin" redifli bir gazelinin bulunduğunu da belirtelim (G 517). "Yakışmaz" redifli gazeli de bunlarla ilişkilendirilebilir (G 284).

Nigârî, melamet neşesine sahip bir mutasavvıftır. Burada anlatılan bir melamet halidir. Âşık, aşk yolunda her türlü kınanmayı göze almak zorundadır. Ar u namus şişesini taşa çalmadan sevgiliye kavuşmak mümkün olmaz.

Âvâre-i Leylâ nazar etmez dü serâya
Gâile-i ağyâr cünûnâna düşer mi?

"Leyla'nın âşıkları, ikiliğe meyletmez. Rakibin yapıp ettiklerine aldırmak, aşk yolunun mecnunlarına yakışır mı?"
Deli divane âşık olanlar sadece sevgiliye odaklanırlar. Onun dışındakilerin yapıp ettikleri umurlarında olmaz.

Almaz dile din bahsini meyhâre-i sevdâ
Aşka girişen mebhas-ı îmâna düşer mi?

"Sevda sarhoşları, din konusunu dillerine almazlar. Aşka girişen kişi iman meselesiyle ilgilenir mi?"
Fuzuli'nin de bu beyitle anlam ilişkisi olan bir beyti vardır. Fuzuli, Leyla ve Mecnun mesnevisinde Leyla'ya şunları söyletir: Hamdolsun akıl, sabır, dil, din hepsi gitti; ağırlıklarımdan kurtulmuş, hafiflemiş olarak sevda sahiline doğru hızla yol almaktayım.
Akl u sabr u dil ü dîn gitdi bihamdillah kim
Sefer-i sâhil-i sevdâya sebük-bâr olubam
Aşk, âşığı bütün bağlarından kurtarır, özgürleştirir. Dinî yükümlülükler akıl sahipleri için geçerlidir. Akıl gidince, din de gider, sorumluluk da. Esasen, akıl, ip veya bağ anlamına gelen 'ikâl sözünden türemiştir. Buradan anladığımıza göre, Leyla da Kays gibi *mecnun* olmuştur. Dünyaya ait bağlarını koparark, aşka yükselmiştir. [16]

Ey dil, seni cânâna fedâ eyledik evvel
Âhir bu çekiş böyle bu kurbâna düşer mi?

[16] Kurnaz 2011a: 71.

"Ey gönül, seni önceden sevgiliye feda eylemişken, sonradan böyle çekişmek, böyle bu kurbana yakışıyor mu?"

Aşk, mutlak teslimiyet ister. Bunun dindeki karşılığı kurban olmaktır. Kurbiyyet, yakınlık ancak bu şekilde gerçekleşir. Aşkın kemali pervane gibi, sessizce aşk ateşinde yanıp kül olmaktır. Kurban olmak, benliğinden çıkmaktır. Kendiliği kalmayan kişinin başkalarıyla kavga etmesi mümkün olmaz. Kavga ediyorsa, henüz benlikten kurtulmamış demektir. Fuzuli'nin "ger belâ-yı aşk ile hoşnûd isen gavgâ nedür" ifadesi bu durumu anlatır.

Çek zahmeti ey dil tel-i tarrâra dolaştın
Râhat dileyen zülf-i perîşâna düşer mi?

"Çek zahmeti ey gönül, dolandırıcı zülfe dolaştın. Rahat isteyen kişi, sevgilinin zülfüne âşık olur mu?"

Zülfün özelliği, sevgilinin yüzüne, boynuna dolanmasıdır. Bu özellik dolayısıyla onun dolandırıcı olduğu söylenir; gönül çalan bir yankesici, bir hırsız gibi tasavvur edilir. Perişan kelimesi zülfün dağınıklığını anlatması yanında, "şanı peri gibi güzel" anlamında tevriyeli kullanılır.

Feryâd-ı hezârım heme dem ânın içindir
Ân olmasa erbâb-ı dil efgâna düşer mi?

"Bülbül gibi binlerce feryadım daima onun içindir. Sevgilinin güzelliği olmasa, âşıklar onca feryat eder mi?"

"Ân" kelimesi güzellik anlamındadır, "genellikle hüsn ü ân" şeklinde kullanılır. "Ânın içündür" sözü, hem "onun içindir" hem de "senin yüzünün güzelliği içindir" anlamında cinaslı kullanılmıştır. "Hezâr" kelimesi de hem bülbül hem de bin demektir. Âşık, bülbül gibi binlerce feryat etmektedir.

Bî-perde gözüm gördü yüzün, eyleme nâziş
Nâz eylemek ey büt, gül-i handâna düşer mi?

"Ey sevgili, gözüm gerçek yüzünü gördü, gel naz etme. Naz eylemek ey put gibi güzel sevgili, senin gibi bir gül-i handana yakışır mı?"

Ey Mîr Nigârî talep et kâm-ı azîzin
Elbette verir, buhl keremkâna düşer mi?

"Ey Mir Nigârî, mürşidinden hoşnutluk iste. Elbette verir; cimrilik öyle cömert birine yakışır mı?"

Buhl ve kerem zıt kavramlardır. Cömertliği ile bilinen sevgili, isteyen âşıklarına, onları hoşnut edecek lütufta bulunacaktır. Şair, bu konuda emindir, umutludur.

Şiirde baştan sona söz konusu edilen sevgilinin tasavvufi olduğu, mürşid-i kâmil yerinde kullanıldığı hatırdan çıkarılmamalıdır.

Sonuç

Seyyid Nigârî, Fuzuli yolunda şiirler söyleyen bir mutasavvıftır. O da şiirlerinde Fuzuli gibi aşkın kemalinin can vermek olduğunu tekrarlar. Can vermek, Şeyh Galib'in "Sen yoksun o benlikler vehm ü gümânındır" dediği üzere, kendi benliğinin bir vehim, bir yanılsama olduğunu anlayarak vahdet-i vücudu idrak etmektir.

Nigârî, şiirlerinde çokça tekrarladığı can vermek kavramını "düşer mi" redifli gazelinde çeşitli yönleriyle ele almıştır. Şiir, istifham cümleleriyle vurgulandığı üzere "düşmek" redifi üzerine kurgulanmıştır. Bilindiği üzere istifhamda sorulan sorulara cevap beklenmez; cevap bizzat sorunun içindedir. Bu sebeple, "düşer mi" sözünü "düşmez" şeklinde anlamamız gerekir.

Düşmek kelimesi, Türkçenin anlam zenginliği gösteren kelimelerdendir. "Düşer mi" sözü, ilk anlamı yanında yakışır mı, layık mı, aldırış eder mi, yönelir mi, âşık olur mu gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Nigârî bu gazelinde hem tasavvufun hem de Türkçenin inceliklerini maharetle ortaya koymuştur.

Kaynaklar

Abdullazade, Nazile (2012): "Mir Hamza Nigârî Poeziyasında Qarabağ Mövzusu", I. Beynelhalk Hamza Nigârî Sempozyumu, Amasya, C. I, 31 Mayıs-1 Haziran 2012, Amasya, s. 265-270.

Akkuş, Muzaffer (2001): Seyyid Hamza Nigârî Divanı, Niğde Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını.

Akkuş, Muzaffer (2012): "Seyyid Mir Hamza Nigârî'nin Düşünceleri ve Divanında Karabağ", I. Beynelhalk Hamza Nigârî Sempozyumu, Amasya, C. I, s. 247-253.

Aydınlı, Osman (2017): "Bursalı Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri Eserine Göre Türkiye-Azerbaycan Her İki Coğrafyada Faaliyet Gösteren Mutasavvıflar", III. Beynelhalk Hamza Nigârî Türk Dünyası Medeni İrsi Simpoziumu, 17-18 Mayıs 2017, Şamahı, Azerbaycan, s. 86-99.

Bayram, Pervane (2014): "Nigârî, Mîr Seyyid Hamza", http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/Nigârî-seyyid-mir-hamza.

Bilgin, Azmi (2003): Divan-ı Seyyid Nigârî, İstanbul.

Bilgin, Azmi (2007): "Nigârî", TDVİA, C. 33, s. 85-87.

Hakverdioğlu, Metin (2012): "Mir Hamza Nigârî'nin Fuzulî'ye Nazireleri", I. Beynelhalk Hamza Nigârî Sempozyumu, Amasya, C. I, s. 189-226.

Kaplan, Mehmet (1985): Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3: Tip Tahlilleri, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Kurnaz, Cemal (2011): Gazeller Arasında, Ankara.

Kurnaz, Cemal (2011a): Divan Edebiyatı ve Türk Kimliği, Ankara.

Sona, Fatih (2017): "Seyyid Hamza Nigârî'nin Fuzuli'ye Yazdığı Tahmisler", III. Beynelhalk Hamza Nigârî Türk Dünyası Medeni İrsi Simpoziumu, s. 596-607.

PANDEMİ HASTANESİNDE ACİL SERVİS YÖNETİMİ; ÇANAKKALE-TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Okhan AKDUR
ORCID ID: 0000-0003-3099-6876

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Tıp Fakültesi Acil Tıp Anabilim Dalı Başkanı
oakdur@hotmail.com, Türkiye

ÖZET

COVID-19, dünyada yaklaşık 500 milyon insanı etkiledi. 6 milyondan fazla ölüme yol açtı. Sağlık kurumları hastalık ile mücadele kapasitelerini, sistemlerini gözden geçirdi. Acil Servis yönetimleride süreçlerini yeniden planladı.

Türkiye de Sağlık Bakanlığı, akademisyen, uzmanlardan oluşturulan "bilim kurulu" çok önemli, başarılı kararlar aldı. Hastaneler, acil servisler bu kararlara uygun hareket etti.

Türkiye'nin Güney Marmara bölgesinde, yaklaşık 600.000 nüfusa sağlık hizmeti sunan üniversite hastanemiz, diğer hastanelerden farklı sadece olası/kesin COVID-19 hastalarına hizmet verdi. İl merkezindeki diğer hastane COVID dışında sağlık hizmeti sundu. Bu nedenle süreçteki yönetim deneyiminin aktarılmasının çok önemli olduğu düşünülerek bu amaçlandı.

Salgında, hastanede önlemlerin ilk alınması gereken yer acil servislerdir. COVİD-19 hastalığında hastanemiz de ilk toplantının yapılma tarihi Türkiye de ilk vakanın görülmesinden 2 ay önceydi. Şüpheli bir hastanın acil servise başvurusundan sonra hastane içerisinde izleyeceği yol hastane enfeksiyon komitesi ile birlikte yapılan toplantılarda belirlendi. Acil Servis çalışanlarına koruyucu donanım kullanımı eğitimleri verildi. Sürecin dinamik olması, ihtiyaçların değişkenliği, alınan ilk kararlardan sonra düzenli toplantıların yapılmasını zorunlu kıldı. Düzenli iletişim mevcut endişe ve korkuyu gidermede etkin oldu. Alınan kararlarda sağlık çalışanlarının güvenliği, hastaların takip, tedavi süreçlerindeki tüm parametreler gözden geçirildi. İş akışında yaşanan sorunlar, geri bildirimler sürekli değerlendirildi.

Acil Servis vardiya çalışma saatleri yeniden düzenlendi. Olası/kesin vakaların verilerinin aynı anda sağlık bakanlığı kayıt sistemine entegrasyonu sağlandı. Hızlı veri akışı, hastanın yaşadığı yerde halk sağlığı birimlerinin gerekli tedbirleri almasını sağladı. Acil Servis girişine 2 çadırdan oluşan ikili triaj alanı oluşturuldu. Birincide hastaların basit şikayetleri sorgulandı. Hastalık ile ilgili şikayeti olmayanlar diğer sağlık kuruluşlarına yönlendirildi. Diğer hastalar ikinci triaj alanında hekim tarafından değerlendirildi. Sürüntü örneklerinin alımında, sedye transferlerinde, hava yolu girişimlerinde sağlık çalışanlarını korumaya yönelik "güvenlik kabinleri" yapımı, kullanımı sağlandı.

Acil Servis yönetimlerince yukarıda vurgulanan konuların yerel imkanlarda göz önüne alınarak dikkatle uygulanması salgın sürecinde başarıda önemli rol oynayacaktır. Acil servisler sadece kitlesel yaralanmalar, çevresel afetlere değil salgınlara da hazırlıklı olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19; coronavirüs; kriz yönetimi; pandemi.

Giriş

Acil Servisler farklı şikayetleri olan çok sayıda hastanın aynı anda tanı ve tedavi sürecinin yürütüldüğü alanlardır. Çoğu zaman burada çalışan hekimler hastaları ile ilgili yeterli veri olmadan kritik kararlar vermek zorunda kalmaktadır. Acil servislerde değişen durum ve koşullara göre mevcut kaynakların (personel, ekipman vb) kullanımının planlanması acil servisin günlük pratiği içerisinde yer almaktadır.

Coronavirüs (COVID-19) hastalığı, dünya genelinde 6 milyondan fazla insanın ölümüne yol açarken, yaklaşık 500 milyon insanı etkiledi (1).
Tüm sağlık kurumları bu hastalık ile mücadele edebilme kapasitelerini ve sistemlerini gözden geçirdi. Acil Servis yönetimleri personel, ekipman, sedye sayıları gibi parametrelerini yeniden planladı. Acil Servisler bu hastalıkla savaş için yeniden yapılandırıldı.
Bu yapılandırma sürecinde çok önemli derslerde alındı. Bunların aktarılması çok önemlidir.

Türkiye de Sağlık Bakanlığı ve Hükümet, akademisyen ve uzmanlardan oluşturulan "bilim kurulu" adı verilen (danışma kurulu) aracılığı ile ülke genelinde ve bölgesel düzeyde çok önemli ve başarılı kararlar aldı (2). Yerel düzeyde sağlık hizmeti vermekte olan bizim gibi hastaneler ve acil servisler bu kararlara uygun hareket etti.
Türkiye de genel olarak güvenilir bir sağlık alt yapısı mevcuttur. Örneğin acil sağlık hizmetlerinin tümü ücretsiz ve kolay ulaşılabilirdir. Sağlık hizmetine ulaşım kolaylığı ve hizmeti veren birimlerin kapasiteleri bu hastalığa karşı başarı da önemli rol oynamıştır.
Bizde Türkiye'nin Güney Marmara bölgesinde yer alan, yaklaşık 600.000 nüfusa üçüncü basamak sağlık hizmeti sunan bir üniversite hastanesinin bu süreçte almış olduğu ***farklı bir görevi*** ve buna bağlı yönetim deneyimini paylaşmak istedik.

Acil Servis ve Hastanede Pandemi Hazırlığı

Salgında bir hastanede önlemlerin erken alınması gereken en önemli alan Acil Servistir. Hızlı hareket edilmesinde anahtar "farkındalıktır". Türkiye de ilk COVID-19 vaka tanısı 11 Mart 2020 tarihindedir (2). Acil Serviste COVİD-19 hastalığı ile ilgili düzenlemeler konusunda ilk toplantı ocak ayı sonunda gerçekleştirilmiştir. Erken farkındalık hazırlıkların daha geniş zaman diliminde yapılabilmesi avantajını sağladı. Şüpheli bir hastanın acil servise başvurusundan, yataklı ünitelere, yoğun bakıma hatta morg birimine kadar izleyeceği yol Şubat ayının ilk günlerinde hastane enfeksiyon komitesi ile yapılan toplantılarda belirlendi.
Acil Serviste çalışan, hekim, yardımcı sağlık personeline kişisel koruyucu ekipman kullanımı konusunda uygulamalı eğitimler verildi. Bu eğitimler önlük, tulum, gözlük, eldiven maske gibi ekipmanların nasıl giyilip çıkarılacağı ile hastalık ve bulaş yolları ile ilgili bilgileri içerdi. Eğitim videoları paylaşıldı. Bu eğitimlerin önemi sonraki süreçte acil serviste çalışanlarda ciddi bir sağlık sorunu yaşanmamış olması ile daha iyi anlaşıldı.
23 Mart 2020'de bölgemizde ilk COVID-19 vaka tanısını takiben ilimiz sağlık müdürlüğünce önemli bir karar alındı. Şehir merkezinde bulunan iki büyük hastaneden biri olan 510 yatak kapasiteli hastanemiz sadece olası veya kesin COVID-19 hastalarına hizmet vermek üzere "pandemi hastanesi" olarak tanımlandı. Ülkemizde birçok hastane COVID-19 hastalarının yanı sıra aynı anda diğer hastalara da sağlık hizmeti sunmaya devam ettiler.
"Pandemi Hastanesi" tanımının en temel amacı COVID-19 hastalarını diğer hastalardan olabildiğince izole etmek, doğru bir planlama ile sağlık iş gücünü, tıbbi malzeme ve

ekipmanları etkin kullanmak idi. Bu karar ile hastanemizin tümü, yoğun bakımlar, yataklı tedavi üniteleri, acil servis, görüntüleme üniteleri, ameliyathaneler bu hastaların ihtiyaçlarına yönelik düzenlendi. COVID-19 ile ilgili daha ön planda çalışan uzmanlık alanları; enfeksiyon hastalıkları, göğüs hastalıkları, anestezi ve reanimasyon (yoğun bakım) ile acil tıp bölüm başkanlarından ve hastane yönetiminden oluşan "hastane COVID-19 komisyonu" kuruldu. Ünitelerin içerisindeki tüm işleyiş, personel vs. planlamaları bölüm başkanları tarafından gerçekleştirildi. Genel işleyiş ile ilgili alınması gereken kararlar hastane komisyonunca alındı. Sürecin dinamik olması, ihtiyaçların değişkenliği, Acil Serviste alınan ilk kararlardan sonra düzenli toplantıların yapılması mecburiyetini getirdi. Düzenli iletişim mevcut endişe ve korkuyu gidermede son derece etkin oldu (3,4). Alınan kararlarda özellikle sağlık çalışanlarının güvenliği, hastaların takip ve tedavi süreçlerinde duyacakları tüm parametreler gözden geçirildi. İş akışında yaşanan sorunlar, geri bildirimler sürekli değerlendirildi. Örneğin Radyoloji birimince gerçekleştirilen tomografi görüntülerinin anlık radyoloji uzmanların tarafından raporlanması geri bildirimler doğrultusunda sağlandı. böylece hastaların değerlendirilme süreçleri daha hızlı ve güvenli hale getirildi.

Tıbbi kaynaklarda yaşanacak sıkıntının çalışanlar üzerinde ciddi baskı oluşturduğu bilinmektedir (5). Bu nedenle koruyucu ekipman temin süreci ile ilgili ilk günlerde yaşanan yanlış anlaşılmalara yönelik çalışanlara sürekli, yüz yüze bilgilendirmede bulunuldu.

Pandemi Hastanesi Acil Servisinde Personel Planlaması

Hemşire, yardımcı sağlık personeli ile uzmanlık öğrencisi hekimler için vardiya usulü çalışma saatleri 8-12 saat olarak belirlendi. Bu sağlık çalışanlarında virüs yükünün sınırlandırılmasını sağladı. Vardiya sonrasında aile bireylerine bulaş riski taşımak istemeyen sağlık personeline, merkezi ve yerel yönetim desteği ile misafirhanelerde konaklama ve buralara transfer hizmeti sağlandı.

Pandemi Hastanesi Acil Servisinde Veri Kayıt Sistemleri

Kayıtların doğru tutulabilmesi için acil servis yeni ismi "COVID -19 acil servis" ile hastane bilgi yönetim sistemine yeniden tanımlandı.

Bir önemli uygulamada covid-19 acil servisine başvuran olası/kesin vakaların aynı anda sağlık bakanlığı kayıt sistemine entegrasyonunun sağlanması oldu. Böylece hızlı veri akışı ile hastanın yaşadığı yerde hemen halk sağlığı birimlerinin tarama yapması, gerektiğinde buranın izolasyonuna da imkan sağlandı. Enfeksiyonun yayılımının sınırlandırılmasında acil servisteki bu ilk verilerin güvenilir olmasının ve periferde çalışan sağlık profesyonellerine aktarımının çok önemli olduğu görüldü.

Acil Servisteki Düzenlemeler

Acil servis içerisinde hastalara ayrılan fiziki alanlarımızı olabildiğince genişlettik. Bunu yaparken hastaların hızlı değerlendirilebilmesine yönelik yapılandırmaya gidildi. Acil servis içerisinde ve hastaların acil servise kabul edilmeden önce değerlendirildikleri "triaj" alanında görevlendirilen sağlık personelinin COVID-19 hastalığı ile ilgili eğitimleri gerçekleştirildi. Acil Servis girişimize 2 çadırdan oluşan ikili triaj alanı oluşturuldu. Birinci triaj alanının da hastaların basit şikayetleri sorgulanarak bu hastalık ile ilgili şikayeti olmayanların diğer sağlık kuruluşlarına yönlendirilirken, şikayetleri olanların ikinci triaj alanında hekim tarafından değerlendirilmesi sağlandı. Böylece sadece covid-19 şüpheli hastalar bina içerisine alınarak

değerlendirildi. Bu süreç maalesef bir süre sonra başarısız oldu. Günlük çadırlarda bakılan hasta sayısı çok az oldu. En önemli etkenler; gece ve soğuk günlerde bu alanda yeterli ısıtma sağlanamaması personelin alanda durmak istememesi, hastaların bir an önce bina içerisine girme çabası idi ve yaklaşık 1 ay sonra çadırlar kaldırıldı.

Acil servis içerisinde olası vakalar ile kesin covid-19 vakaları için ayrı alanlar tanımladık. Her alan özelinde ihtiyaç duyulacak personel, tüm tıbbi malzeme, cihaz, kişisel koruyucu ekipmanlar planlandı. PCR test örneğini alacak personel görevlendirmeleri yapıldı. Gün geçtikçe kişisel koruyucu ekipman kullanımının azaldığı gözlemlendi.

Hastalığın tanısında belirleyici olan PCR testi için sürüntü örneklerinin hekimlerimizce daha güvenli bir ortamda alınabilmesi için "güvenlik kabinleri" temin edildi. Tanı sürecinde ihtiyaç duyulan tomografi görüntülemelerinin Radyoloji birimince çok kısa sürede raporlanabilmesi için bir çalışma gerçekleştirildi. Böylece hastaların değerlendirilme süreçleri hızlandırıldı. Hastaların sedye ile transferlerinde ve hava yoluna gerçekleştirilecek girişimlerde sağlık çalışanlarımızı korumaya yönelik ek koruyucu ekipmanın yapımı gerçekleştirilerek kullanımı sağlandı. Transferlerde kullanılan ekipman başarılı oldu ancak entübasyon için hazırlanan kabinler operatörün hareketlerini kısıtladığı için etkin kullanılamadı. Hastaların entübasyon işleminin güvenli ve başarı ile yapılmasını sağlayan "videolaringoskop" cihazı temini ile kullanımı sağlandı.

Sonuç

Acil servisler sadece kitlesel yaralanmalar ve çevresel afetlere değil salgınlara da hazırlıklı olmalıdır. Değişen sağlık ihtiyaçlarına en hızlı uyum sağlayarak gerekli hazırlıkları tamamlayan "Acil Servislerdir". Pandeminin ilk döneminde acil servis sağlık personeli yorulmadı, zarar görmedi. Şehir genelinde acil servise başvuran vaka sayıları sağlık hizmeti kapasitesini hiçbir zaman aşmadı. Tüm hastalar acil sağlık hizmetine kolaylıkla ulaşabildi. COVID-19 hastalarına acil tedavi imkanları (ilaç, solunum cihazı vs.) sağlanabildi. Acil Servis yönetimlerince yukarıda vurgulanan konuların yerel imkanlarda göz önüne alınarak dikkatle uygulanması salgın sürecinde başarıda önemli rol oynadı.

MİDİLLİ'DEN AYVALIK'A MÜBADELE VE ROMANDAKİ YANSIMASI HATIRLA MİDİLLİ

Prof. Dr. Fatih SAKALLI

ORCID ID: 0000-0002-3706-0942

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, sakallifth@gmail.com, Türkiye

Giriş

"Bir bitkinin köklerinden sökülüp bir başka toprağa ekilmesi gibidir mübadele."

Nusret Kantarcı Fisher'in 2020 yılında neşredilen "Hatırla Midilli" adlı romanı ön sözde belirttiği üzere aile bireylerinin ve Midilli'nin bir köyünden Ayvalık'a gelenlerin anılarından hareketle kurgulanmıştır. Yazar, annesinden ve aile büyüklerinden dinlediklerinden hareketle romanını kaleme aldığını ifade eder. Rahmetli annesi Zeliha Nebahat Kantarcı (kitaptaki Nezahat karakteri) ve babası Mustafa Kantarcı (Küçük Mehmet karakteri)'dan dinledikleri bu romanın yazılmasında büyük etken olmuştur. Ayrıca yazar; insanlarımızın yaşadığı acıları, bunalımları, bencillikleri, nankörlükleri, fedakârlıkları, çaresizliği, yeni hayata uyum sağlama çabalarını, onların anılarından hareketle okurları düşünmeye sevk edecek şekilde anlatmaya gayret ettiğini belirtir. 416 sayfa olan romanın Midilli ve Anadolu adlı iki bölümden oluşmaktadır. 11. Sayfadan 236. sayfaya kadar devam eden Midilli adlı bölümde; sözü geçen ailenin ve köylülerin mübadele gerçekleşmeden önce Midilli'de yaşadıkları anlatılmaktadır.

Midilli / Mesagros (Misavru)

Romanın ilk bölümünde Rasim Bey ve ailesi Gera Körfezi'nde Mesagros Köyü'nde Midilli'de yaşamaktadırlar. Olaylar 1922 yılının Eylül ayında başlar. Rasim Bey; eşi Zeliha Hanım, büyük kızları Fatma, küçük kızları Ayşe ve en küçük çocukları Küçük Mehmet'ten oluşan beş kişilik bir ailenin reisidir. Evlerinde yanaşmaları Kosta ve annesi Maria'da yaşamaktadır. Rasim Bey, küçüklüğünden beri yanlarında olan Kosta'yı evladı gibi sevmektedir. Ayrıca sabah gelen ve akşamları evine dönen evin hizmetçisi Afronisia'da bulunmaktadır. Kosta, Rasim Bey'in büyük kızı Fatma'yı sevmektedir. Karşı komşuları ise Yorgo ve eşi Eleni'dir. Bu sırada iki milletin devam etmekte olan savaşı, yıllardır bir arada

yaşayan iki ulusun insanlarının huzurunun kaçmasına neden olur. Bu durum romanda şöyle ifade edilir: *"İki ulusun Anadolu'daki savaşı, Midilli'deki köylerde birlik ve beraberlik içinde yaşayan bu insanların ister istemez ağızlarının tatlarının kaçmasına neden olmuştu."* (Kantarcı Fisher, 2020: 17) Rasim Bey, köyün en varlıklı adamıdır. Midilli'ye gelen Anastas Efendi'nin torunları Dimitri ve Sarkis, mübadele olacağını da bahane ederek Rasim Bey'in yıllar önce annelerinden aldığı zeytinlikleri kendilerine satmasını isterler. Rasim Bey, bu teklifi kabul etmez. Fenalaşır. Doktor Stavros'u çağırırlar. Bu arada Yorgo ve Afronisia çocukluktan beri birbirilerine âşıktırlar. Rasim Bey'in fenalaştığı gün buluşurlar. Afronisia o gün hamile kalır. İlerleyen zaman diliminde sancıları artar. Annesi Fedora, kızı Afronisia'nın çalışmaya gelemeyeceğini aileye bildirir. Bu arada köyde huzursuzluklar artar. İki halkın yüzyıllardır birlik içinde yaşadığı romanın ilerleyen sayfalarında şöyle anlatılır: *"Böyle ahenk içinde yaşardı Mesagros halkı. Diğer köyler de aşağı yukarı aynıydı. Türklerle Rumların yaşamları öylesine iç içe girmişti ki birbirilerinin sevdikleri geleneklerin bir parçası olmak için adeta yarışırlardı."* (Kantarcı Fisher, 2020: 38) Afronisia bir süre sonra düşük yapar, hastaneye yetiştiremezler ve ölür. Pehlivan Hüseyin Ağa eşi Ziyneti Kadın, kızları Zehra onun eşi Mehmet Emin Efendi, Rasim Bey'in hem akrabaları hem de köydeki komşularıdırlar. Mehmet Emin Efendi'nin kız kardeşi Sabire onun kocası Salih Çavuş diğer şahıslardır. Salih Çavuş ayakkabı ustasıdır. Zaman içinde Midilli'de sıkıntılar artar. Herkesin huzuru kaçar. *"Midilli merkezde yaşanan olaylar hayli sıkıntılıydı… Ne var ki yüzyıllardır adalarda iç içe, koyun koyuna yaşayan bu iki halkın huzuru bozulmuştu artık."* (Kantarcı Fisher, 2020: 62) Köydeki herkes rızkını zeytincilik yaparak karşılamaktadır. Türklerin birçoğu ise Yukarı Türk mahallesinde oturmaktadır. Romanın zengin bir şahıs kadrosu bulunmaktadır. Kahveci Strati, Doktor Stavros, Doktor Stavros'un hizmetçisi Afrodit, Ebe Agate, köyün papazı Stefanos, yakışıklı balıkçı Adonis, faytoncu Milos, Milos'un eşi Eleftera, Kostanın vefat eden babası Angelos, daha sonra Rumlar tarafından öldürülen Rüstem, Rüstem'in anası Lebibe Hanım, köyün ileri gelenlerinden Fahri Bey, Ziya Bey, Mustafa Bey, Arap Emin Dayı, kulaksız muhtar, Zeliha'nın dayısı Veli Dayı, Veli dayının kayınbiraderi muhasebeci Sulhi Bey, Sulhi Bey'in eşi Nazire Hanım, Pehlivan Hüseyin'in süt kardeşi Selam Efendi, Selam Efendi'nin eşi Elmas Hanım, Sulhi Beylerin hizmetçileri Naciye, Sulhi Bey'in akrabası Bilal, Rasim Beylerin sonraki hizmetçisi Tula, Rasim Bey'in kardeşleri Emin Bey ve Selim Bey, Rüstem'in teyzesi Vecize Hanım, kocası Ethem Efendi (bir süre sonra ölür), Bilal'in annesi Sıdıka Hanım, Ayvalık'taki kasap Barba Alexos, Karadenizli Yakup Çavuş, (Rumlar tarafından öldürülür), Çaypınarlı

Sabri, Ziyneti'nin saf oğlu Mehmet, Tartamışlar'ın Hasan Ağa, Ali Yüzbaşı, Vecize Hanım'ın kız kardeşi Lebibe Hanım, Vecize Hanım'ın kapı komşusu Elena, Elena'nın komşusu Hristo, Tüccar Dimitri, Lokantacı Vasili, Sıdıka Hanım'ın komşusu Despina, diğer komşusu Ayşe Kadın, Mehmet Emin'in Rum arkadaşı Lefteris, köyün belalısı Nikos, Vecize Hanım'ın Molvadaki kızı Sacide, Ziyneti Hanım'ın kız kardeşi Sabire Hanım, Fırıncı Recep Efendi, karısı Munise, Munise'nin komşusu Dimitra, Rıza Bey, Rıza Bey'in küçük oğlu Azmi gibi şahısların romanın ilk bölümünde isimleri geçer. Mübadele antlaşmasının imzalanması romanda şöyle anlatılır: *"Mübadele anlaşmasının imzalandığını herkes duymuştu, Anadolu'daki Rumlar ile Yunan sınırları içinde yaşayan Türkler yer değiştireceklerdi. Kurtuluş Savaşı'nın ardından Midilli gibi başka yerlerde de artık iki halkın bir arada yaşamasının zorlaştığını tahmin etmek zor değildi, zaten mübadele anlaşmasının imzalanması da bunu gösteriyordu."* (Kantarcı Fisher, 2020: 193) İlerleyen sayfalarda mübadeleden şu şekilde söz edilir: *"İsviçre'nin Lozan şehrinde Avrupa devletleriyle yapılan barış müzakereleri 1922'nin Kasım ayında başlamış, 1923'ün Ocak ayının 30'u itibariyle iki ülke arasındaki halkların karşılıklı olarak yer değiştirmelerine, yani mübadeleye karar verilmişti. Alınan kararlardan yalnızca Batı Trakya'da yaşayan Türkler ve İstanbul'da yaşayan Rumlar muaf tutulmuşlardı. Bu demekti ki adalarda yaşayan Türkler emir geldiğinde Anadolu'ya göç edeceklerdi… 30 Ocak'ta alınan mübadele kararı en çok adalardaki Türk halkını ve Anadolu'daki Rumları ilgilendiriyordu. Mübadele 1 Mayıs 1923'te başlayacaktı."* (Kantarcı Fisher, 2020: 200) Mübadele anlaşması gereğince köylerde yaşayan Türkler sırasıyla gemilerle Türkiye'ye giderler. Kasım ayında Misavrulu köylülerin göç sırası gelir. Misavrulu köylüler arasında vedalaşmalar yaşanır. *"Köyler sırasıyla boşaltılıyordu. O gece Misavru'ya haber geldi. Yarın gidiyorsunuz. Herkes diken üstündeydi. Rum komşular, Türk komşularına gidiyor, mutlaka bir hatıra hediye ediyorlardı... Yıllardır birbirlerinden bir gün olsun ayrılmamış gerçek sevgi ve muhabbetle birbirine bağlı bu insanların ayrılışı; iki kardeşin, iki akrabanın birbirinden ayrılışından farksızdı."* (Kantarcı Fisher, 2020: 230) Sulh adlı gemi ile Anadolu'ya doğru hareket ederler. Romanın ilk bölümünde Midilli'deki birçok köyün ve yerleşim yerinin adı geçer. MESAGROS (MİSAVRU), Perema İskelesi, Gera Körfezi, İskoplu, Papazlı, Perema, Plomari, Ayasu, Sarlıca, Komi, Gule, Islemetopu, Molva, Molivos, Babakale, Parasla, Kapya bu mekânlardan bazılarıdır. Romanın ilk bölümün sonlarında mübadeleyi yaşayan köylüler hakkında şu bilgilere yer verilir: *"Güvertede bekleyen Türk askeri mübadillerin ellerini öperek, çocukların başlarını okşayarak karşıladı. Karavana kaynıyordu, her birine birer tas çorba birer ekmek verildi,*

karmakarışık duygular içindeydi her biri. Canları kurtulmuştu kurtulmasına ama arkalarında sevgililerini, anayurtlarını, eşyalarını, evlerini, geçmişlerini, yaşanmışlıklarını bırakıp gidiyordu." (Kantarcı Fisher, 2020: 235-236) Romanın ilk bölümünde olaylar 1922 yılının Eylül ayında başlar ve 1923'ün Kasım ayında Misavrulu Türklerin Sulh adlı gemi ile Ayvalık'a gelmeleri ile son bulur.

Anadolu / Ayvalık

Romanın 239. Sayfadan başlayarak 416'da son bulan ikinci bölümü ise "Anadolu" adını taşır ve mübadillerin Ayvalık'a geldikten sonraki yaşantılarını konu alır. Gemiden inen mübadiller karantina çadırlarına alınarak muayene edilirler. Aşı olmadan, tedavi olmadan limandan ayrılmalarına izin verilmez. Tapularını da hazır etmeleri söylenir. Rasim Bey'in kardeşleri Emin ve Selim Bey'ler ağabeylerine bir ev bulmuşlardır. Bu ev, kilisenin papazının evidir; büyüktür, geniştir. Diğer köylülerde zaman içinde Ayvalık'taki evlere yerleşirler. *"Böylece yıllar içinde Rumların bıraktığı Avrupalılığı, örf ve âdetleri ile harmanlayıp yaşattılar, Ayvalık'ı, Anadolu'nun diğer yerlerinden farklı kıldılar."*(Kantarcı Fisher, 2020: 248) Mübadillerin Ayvalık'a geldikleri ilk zamanlardaki manzara ise şöyle anlatılır: *"Ege'nin batısı, en zor günlerini yaşıyordu savaştan sonra. Her gün yeni bir gemi, yeni insanlar, yeni karantina, yeni doğumlar, bazen ölümler, binlerce yıllık Anadolu toprakları yıllar sonra mübadilleri ağırlamak için açmıştı kucağını artık. Dönüşü yoktu bu maceranın. Elbette eski topraklara yerleşmek uzun zaman alacaktı. Herkes yanında getirdiğini, evlerde bulduğunu yiyor içiyordu, hazır parayı tüketiyordu. Fırsatçı, karaborsacı çoğunluktaydı ama askeriyenin haberi olunca gözünün yaşına bakmadan icabına bakıveriyordu bu gibilerin… Gazi Paşa'nın kesin emri vardı. Mübadiller zaten sıkıntılı bir alışma sürecinden geçiyordu, kimse rahatsız etmeyecekti bu çileli insanları."* (Kantarcı Fisher, 2020: 250) Gelmelerinin üzerinden bir aya yakın bir süre geçmesine rağmen mal taksimi yapılmamıştır. Ruhsal olarak da kötü durumdadırlar. Romanda bu durum şöyle anlatılmaktadır: *"Büyük hayal kırıklıkları, dünyadan vazgeçme hissi ya da zor da olsa hayata tutunma çabaları içinde her birinin ruh sağlığı haraptı. Dünya umurunda olmayanlar biraz daha rahattı ama çoğunluk sıkıntıdaydı. İnsanlar beklenenin aksine birbirlerine yardımcı olmak yerine kendi kabuklarına çekilmişti, her aile kendi çıkarları doğrultusunda hareket ediyordu. Kıskançlıklar, çekememezlikler, dedikodular, zor günlerin üzerine tuz biner ekiyordu. Komşular birbirlerini tanıyamaz olmuştu, herkes diğerinden daha çok mal mülk sahibi olma peşindeydi… Rüşvet gırla gidiyordu. Bu adaletsizlikler ileriki yıllarda bazı mübadiller arasında düşmanlığa, hatta adam öldürmeye,*

819

akraba çocuklarını boğdurmaya kadar varacaktı." (Kantarcı Fisher, 2020: 252) Rasim Bey'e tapuda 7500 zeytin ağacı görünmesine rağmen 4000 zeytin ağacı verirler. Buradaki evleri de adadaki evleri ile kıyaslanamaz. Zeliha Hanım, kaybettiği yavrusu Hanife'sinin mezarını bile ziyaret edemeyecek olmanın hüznünü taşır. *"Yavrusunun mezarını bile ziyaret edemeyecekti artık. Bu sadece kendi acısı değildi kuşkusuz, yakınlarının mezarlarını bırakıp gelen yüzlerce mübadil vardı."* (Kantarcı Fisher, 2020: 263) Mübadillere Midilli'deki sahip oldukları varlıklar nispetinde mallar verilmemiştir, bazı ailelerinin çeşitli şekillerde adada sahip olduğundan fazlasını almaları eleştirilir. İçinde bulundukları durum şöyle ifade edilir: *"Yeni geldikleri yere tutunmaya çalışırken iç huzursuzlukların, eşitsizliklerin, dönen dolapların, husumetin, kanunsuzluğun, kayıpların etkisi nesiller boyu devam edecekti. Kolay mı, yüzyıllar boyu adalarda kök salmış, koskoca çınarlara dönüşen aileler köklerinden sökülüp Anadolu topraklarına dikilmişti…"* (Kantarcı Fisher, 2020: 267-268) Rasim Bey'in düşünceleri vasıtasıyla mübadillerin yaşadığı trajedi verilmek istenir. *"Şu mübadeleye kadar her şey ne kadar da güzeldi oysaki. Köklerinden sökmüştü biri onları. Kökünden sökülüp susuz kalan bir bitki ne kadar yaşayabilirdi ki?"* (Kantarcı Fisher, 2020: 295-296) Ayvalık'taki manzara şöyle anlatılır: *"Girit'ten, Ada'dan, Rumeli'den gelenler karmakarışıktı artık, neredeyse kimse kimseyi tanımaz olmuştu. Kendi hısım akrabalarını, kendi mahallelerini bile tanımak zorlaşıyordu gün geçtikçe. Yeni gelip yerleşenler, başka köylerden gelenler, Giritliler, Rumelililer, nasıl tanısındı hepsini Zavallı Rasim? Yüz kişinin yaşadığı bir köyden binlerce mübadilin birlikte yaşadığı bir Anadolu kasabasına gelmişlerdi."* (Kantarcı Fisher, 2020: 317) Rasim Beyler evlerine hizmetçi olarak Veli Efendi ile eşi Hatice Hanımı alırlar. Kızları Fatma'yı Ali adlı bir gençle evlendirirler. Bu arada Pehlivan Hüseyin Ağa vefat eder. Ayvalık'a geldikten sonra yakın komşuları arasında ölen ilk kişidir. Daha sonra da Rasim Bey'in eşi Zeliha Hanım henüz 45 yaşında iken vefat eder. İlerleyen süreçte Rasim Bey'in küçük kızı da Ali isimli bir gençle evlenir. Romanda mübadele ile Midilli'den Ayvalık'a gelen ailelerin ve Midilli'de kalanların yaşadıkları ile ilgili şu bilgilere yer verilir: *"Mübadelenin getirdiği acılar, korkular, kaybedişler, yaşadıkları yeni yere alışmaya çalıştıkları uzun soluklu dönem bazılarını birbirine çok yaklaştırmış, bazılarının ise içine şüphe tohumları ekerek nefrete varan hislerin oluşmasına yol açmıştı. Velhasıl mübadelenin reçetesi acıydı. Mecburi olarak yaşanan bir acı. Orada kalanlar olmuştu elbette tek tük de olsa. Kalanlar ya Rumlarla evlenip din değiştirmişti ya da Türk olmadıklarını iddia edip Rum olarak yaşamayı seçmişlerdi. Bu çoğunluk için mümkün olmayan bir durumdu, Midillili ailelerin büyük kısmı Türk olmaktan gurur duyan,*

820

dinlerine bağlı, Mustafa Kemal'i büyük kurtarıcı olarak gören kimselerdi." (Kantarcı Fisher, 2020: 382) Bu arada Rasim Bey'in oğlu Mehmet büyümüş 19 yaşına gelmiştir. Mehmet'i Mehmet Emin Bey ile Zehra'nın kızları Nezahat ile nişanlarlar. Mehmet askere gider, ikinci dünya savaşı yılları olduğu için dört yılın sonunda bir Mart ayında ancak Ayvalık'a döner. O askerdeyken amcaları, babaları Rasim Bey'i dul bir kadın olan Bahriye isimli bir kadın ile evlendirirler. Mehmet'in askerden döndüğü yılın 4 Eylül'ün de nikâhı kıyılır. Sonrasında ise düğünü yapılır. Düğüne Midilli'den Kosta'da gelir. Son evladını da evlendiren ve evladı gibi sevdiği Kosta'yı da son kez gören Rasim Bey artık ölse de gam yemeyeceğini belirtir ve roman son bulur. Romanda Mehmet ikinci dünya savaşının bitmesinden bir buçuk yıl sonra terhis olur Mart ayı başında 1947 yılında Ayvalık'a döner. O yılın Eylül ayında da Mehmet, Nezahat ile evlenir. Dolayısıyla romanın Anadolu adlı ikinci bölümündeki olaylar 1923'ten 1947'te kadar geçen 24 yıllık bir süreci konu almaktadır.

KAYNAKÇA

Kantarcı Fısher, Nusret (2020) **Hatırla Midilli**, Edebiyatist Yayınları, İstanbul

HAN KIZI NATAVAN'IN KARABAĞ'A DÖNÜŞÜ.

Nezrin Oğuz

ORCID ID: --------

Karabük Üniversitesi, nezrin.oguz@hotmail.com, Türkiye

Giriş

Karabağ toprakları Azerbaycan halkına pek çok yetenekli oğullar ve kızlar vermiştir. Bunlardan biri de şair Hurşidbanu Natavan'dır.

Hurşidbanu Natavan 1832 yılında Şuşa şehrinde doğmuştur ve Karabağ Hanlığı'nın son Hanı olan Mehtigulu Han'ın kızı olduğu için yerli halk ona Han Kızı ismini vermiştir.

Natavan'ın hayatının asıl işi şiirdi. Şiire ve memleketine olan sevgisi tesadüfî değildi, çünkü Atalarının gerçek kızıydı ve ait olduğu Han hanedanının geleneklerini her zaman takip eder ve uygulardı. Hurşidbanu Natavan halkına, milletine ve kültüre o kadar bağlıydı ki, dünyevi sohbetler, sanatsal ve şiirsel tartışmalar için kendi yaşadığı sarayı bir toplantı salonu haline getirmiştir. Aydınların bir araya gelmesi için onlara her zaman manevi ve maddi destek veren Han Kızı, 1872'de kendi sarayında "Meclisi-uns" adı altında şiir meclisleri düzenlemeye başlamıştır. Bu meclislere o dönemin ve bölgenin en iyi şairleri katılıyordur ve bu Meclisler 19. yüzyılında Azerbaycan edebiyatı tarihinin parlak sayfalarından biriydi. Natavan'ın yazdığı şiirler Azerbaycan edebiyatını zenginleştirmiştir.

1858'de ünlü Fransız yazar ve seyyah Alexander Dumas Güney Kafkasya'ya seyahat ettiği sırada Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Bu seyahat sırasında Natavan'la tanışmıştır ve Natavan'ın zekası, yeteneği, onu hayrete getirmiştir. Natavan genç olmasına rağmen Fransız yazarın tüm eserlerini fransız dilinde okumuştur. Bu ise Fransız Yazarın dikkatini ayrıca çekmiştir. Bu görüş zamanı tarihçilerin dikkatini çeken bir olay da Natavan ile Dumas satranç oynamasıydı. Satranç oyununun sonucu Alexander Dumas için çok unutulmazdı çünkü genç ve yetenekli şair Natavan onu yenmiştir. Natavan, Dumas'a kendisi tarafından işlenmiş bir kese hediye etmiştir. Fransız yazar ise yenildiği satranç takımını Natavan'a hediye etmiştir. Bu satranç takımı şuan Bakü'de yerleşen Nizami adına Edebiyat müzesinde sergilenmektedir. Bu görüşme hakkında Alexander Dumas'ın 'Kafkaslar' eseri adı altında yazıları var. Fransa tarihçileri, medyası da Alexander Dumas'ın Natavan'la olan görüşmesi hakkında birçok yazılar, makaleler ışıklandırmıştır. Bu görüşmenin iki taraflı detaylı incelenmesi, Natavan hakkında bilgilerin toplanması, Natavan'ı daha yakından tanımak adına tarihi açıdan faydalı olacaktır.

Han Kızı Natavan'ın memleketi olan Şuşa şehri yıllardır içmeli su problemi ile karşı – karşıyaydı. 1872 yılında Hurşidbanu Natavan, Şuşa şehrine su sağlamak için Şuşa'dan 10 kilometre uzaklıkta bulunan Sarıbaba bölgesinde - İsa Bulag'dan bir su hattı döşedi. Bu proje ile Han Kızı şehrin su problemini neredeyse tamamen çözmüş olup, yerli halk arasında daha da popülerleşmiştir. Hurşidbanu Natavan Azerbaycan'ın kültürü ve sosyal yaşamında derin bir iz bırakmıştır. Onun sayesinde Şuşa'da saraylar, camiler, yaz ve kış kulüpleri için binalar, okul, tiyatro ve daha birçok binalar inşa edilmiştir. Bu binaların bir çoğu savaşın etkisiyle büyük zarar görmüştür, hatta çoğu maalesef şuan tanınmaz hale gelmiştir. Ama yeniden yapılacak olan tarihi araştırmalar ve restorasyon sonucunda Şuşa şehrinin tarihi için çok güzel neticeler elde edilebilir.

Sovyet Döneminde Rus yönetimi halka kendi aydınlarını az da olsa unutturabilmek için Natavan'ın büyük malikânesini maalesef bir çocuk kamp alanına çevirmiştir. Burada her yaz büyük kamp faaliyetleri yapılıyordur. Azerbaycan'ın birçok bölgesinden olan çocuklar burada toplanıp çeşitli faaliyetlerde bulunuyordur. Tarihi yapısı olan bu bina yıllardır her ne kadar farklı amaçla kullanılmış olsa da, bundan sonra artık eski haline kavuşmalı**.** Ermeni işgali ve 2'ci Karabağ savaşı sonrası bu binanın yapısı da diğer yapılar gibi çok zarar görmüştür. Bu bina tekrar ciddi bir şekilde restorasyon edilmeli, tarihi bir konuma getirilerek Hurşidbanu Natavan'ın Ev Müzesine dönüştürülmelidir.

1982 yılında Haydar Aliyev'in katılımı ile Şuşa şehrinin merkez meydanında Hurşidbanu Natavan için bir anıt dikilmiştir. Mayıs 1992'de Şuşa'nın Ermeniler tarafından işgal edilmesi sonucunda, Natavan'ın bronz büstü diğer büstler ile birlikte (askerlerin heykellere ateş açmaları neticesinde, heykeller ciddi zarar görmüştüler) sökülerek Gürcistan'a satış için götürülmüştür ve orada tesadüfen Azerbaycan iş adamları tarafından tespit edilerek satın alınmıştır. 2020 yılında 30 yıllık işgale son koyulduktan sonra bu büstler tekrar Şuşa'ya aynı meydana getirildi. Heykeller şuan aynı şekilde meydandaki tarihi yerlerini almışlar, büstler özellikle restore edilmemiştir, bunun nedeni ise onların bir anı karakteri taşımalarıdır çünkü üzerilerindeki kurşun izleri geçen asırda yaşadığımız tarihi bizlere her zaman hatırlatacak ve düşmanın sadece Azerbaycan halkına değil, milli kültürüne olan nefretini ve verdiği zararı hiçbir zaman unutturmayacak.

Azerbaycan halkı ne tarihini, ne ülkesi için fedakârlık yapan aydınlarını unutmamaktadır. Han Kızının büstü nasıl yıllar sonra Şuşa'ya geri getirildiyse, aynı şekilde onun yaptığı iyilikleri unutmamak adına "Meclisi-üns" şiir festivali de yeniden düzenlenmeli, Han Kızının hayatı

detaylı araştırılarak Şuşa'da onun adına laik bir müze açılmalı. Azerbaycan kadının zarifliğini, azmini, vatanseverliğini kendinde birleştiren Natavan bundan sonra hem Azerbaycan'da hem Türk dünyasında bir kadın örneği olmalı ve tanınmalı. Bunun için Azerbaycan Devleti kardeş ülke Türkiye ile birlikte güzel çalışmalar, projeler yaparak Han Kızı Natavan'ın Karabağ'a dönüşünü sağlayacaktır.

824

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'DA ÖĞRETMEN YETİŞTİRME SİSTEMİ

Dr. Öğrt. Üyesi Mehmet BARS

ORCID ID: 0000-0002-8695-2648
Türkiye

Dicle Üniversitesi

mehmet.bars@dicle.edu.tr

ÖZET

Eğitim sürecini yürüten öğretmenlerin niteliği eğitimde kalite ve verimin temel belirleyicilerinden biridir. Dolayısıyla eğitimin kaliteli olmasının temel koşulu da nitelikli öğretmenlerin yetiştirilmesidir. Eğitim sistemleri, bireyin yaşadığı topluma ve çağa uyum sağlamasını, içerisinde yaşanılan dönemin gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip olmasını bir görev olarak üstlenirler. Bu görevin gerçekleşmesinde öğretmenler önemli bir role sahiptir. Öğretmenlerin üstlendikleri rolleri en iyi şekilde gerçekleştirebilmeleri öğretmen yetiştirme sistemlerinin performansıyla yakından ilişkilidir. Bu bakımdan bu araştırmada Türkiye ve Azerbaycan'ın öğretmen yetiştirme sistemleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Karşılaştırmalı betimsel bir eğitim araştırması olarak yürütülen bu çalışma nitel veri toplama metotlarından doküman analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Karşılaştırmalı araştırmalarda belirlenen araştırma konusu; kişiler, gruplar veya ülkeler gibi ele alınan araştırma birimleri arasındaki benzerlikleri ve farklıkları karşılaştırma amacıyla yapılmaktadır. Öğretmen yetiştirme konulu karşılaştırmalı eğitim araştırmalarında karşılaştırılmak istenen ülkelerdeki öğretmen yetiştirme sistemlerinin benzerlik ve farklılıklarıyla ülkelerin öğretmen yetiştirme süreçlerinin karşılaştırıldığı araştırmalar betimsel olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye ve Azerbaycan öğretmen yetiştirme sistemleri; öğretmen adaylarının seçilmesi, öğretmen adaylarının eğitimi, öğretmenlerin mesleğe başlaması ve öğretmenlerin kariyer gelişimleri açısından ele alınmıştır. Araştırma sonucunda iki ülkenin öğretmen yetiştirme sistemlerinin benzerlik ve farklılıklarına ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Öğretmen Yetiştirme

Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde görülen gelişmeler beraberinde hızlı değişimlere neden olmaktadır. Yaşanan bu gelişimlere ve beraberinde gözlenen değişimlere hem uyum sağlayan hem de bu değişimlere katkıda bulunabilen bireylerin yetişmesi önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir. Söz konusu ihtiyaçların giderilmesinde eğitim kurumlarının özellikle de öğretmen yetiştiren kurumların büyük ölçüde etkili olduğu düşünülmektedir (Oral & Bars, 2018). Eğitim sistemleri, bireyin yaşadığı topluma ve çağa uyum sağlamasını, içerisinde yaşanılan dönemin

gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip olmasını bir görev olarak üstlenirler. Bu görevin gerçekleşmesinde öğretmenler önemli bir role sahiptir. Öğretmenler, ülkelerin eğitim sistemlerinin uygulayıcıları olmaları bakımından eğitim süreçlerine ilişkin niteliğin artmasında büyük ölçüde pay sahibidirler.

Eğitim sürecini yürüten öğretmenlerin niteliği eğitimde kalite ve verimin temel belirleyicilerinden biridir. Dolayısıyla eğitimin kaliteli olmasının temel koşulu da nitelikli öğretmenlerin yetiştirilmesidir (Adıgüzel & Sağlam, 2009). Bu açıdan bakıldığında farklı ülkelerde öğretmen yetiştiren kurumların çeşitli modeller kullandığı ve eğitim fakültelerinin çeşitli öğretim programları uyguladığı görülmektedir. Öğretmen adaylarının üniversitelere kabul edilme koşulları, öğretmen adaylarına verilen eğitimin niteliği, ölçme ve değerlendirme süreçleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Aras & Sözen, 2012).

Türkiye öğretmen yetiştirme konusunda tarihsel olarak köklü bir geçmişe sahiptir. Özellikle 1970'li yıllardan sonra öğretmen eğitimine yönelik önemli değişimler sergilenmiş, ilk öğretmen okullarından eğitim enstitülerine, ardından da eğitim fakültelerine geçişin izlendiği bir gelişim süreci yaşanmıştır. Türkiye'de öğretmen yetiştiren kurumların işleyişi ve politikaları Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ile Yükseköğretim Kurumu (YÖK) tarafından belirlenmekte olup öğretmenler üniversitelerin eğitim fakülteleri tarafından yetiştirilmektedir. Azerbaycan'da ise öğretmenler yüksekokullarda, pedagojik üniversitelerde ve eğitim fakültelerinde yetiştirilebilmektedir. Azerbaycan Devlet Pedagojik Üniversitesi ülkenin en köklü öğretmen yetiştiren kurumudur (Uzeirli & Kılıçoğlu, 2021).

Öğretmenlerin üstlendikleri rolleri en iyi şekilde gerçekleştirebilmeleri öğretmen yetiştirme sistemlerinin performansıyla yakından ilişkilidir. Bu bakımdan bu çalışmada Türkiye ve Azerbaycan'ın öğretmen yetiştirme sistemleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmada Türkiye ve Azerbaycan öğretmen yetiştirme sistemleri; öğretmen adaylarının seçilmesi, öğretmen adaylarının eğitimi, öğretmenlerin mesleğe başlaması ve öğretmenlerin kariyer gelişimleri açısından ele alınarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda iki ülkenin öğretmen yetiştirme sistemlerinin benzerlik ve farklılıklarına ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Yöntem

Bu araştırma nitel bir araştırma olup; karşılaştırmalı betimsel bir eğitim araştırması olarak yürütülmüştür. Araştırma nitel veri toplama metotlarından doküman analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde Türkiye ve Azerbaycan öğretmen yetiştirme sistemleri; öğretmen adaylarının seçilmesi, öğretmen adaylarının eğitimi, öğretmenlerin mesleğe başlaması ve öğretmenlerin kariyer gelişimleri açısından ele alınmıştır.

Öğretmen Adaylarının Seçimi

Türkiye'de Öğretmen Adaylarının Seçimi

Türkiye'de eğitim fakültelerine öğretmen adayı olarak yerleşebilmek için lise veya dengi okul mezunu olma ön koşulu aranmaktadır. Ayrıca ÖSYM'nin yaptığı sınavda tercih edilecek bölümün istediği puan türünden gerekli puanı almak ve söz konusu puan türünde en düşük 300000. sırada olma koşulu aranmaktadır. Özel yetenek sınavı ile alım yapan bölümlere başvurabilmek için ise TYT (Temel Yeterlilik Testi) sınav puanının hesaplanmış olması ve başvuru yapılacak yükseköğretim kurumunun belirleyeceği minimum puanı almış olma şartı aranmaktadır (ÖSYM, 2022).

Azerbaycan'da Öğretmen Adaylarının Seçimi

Azerbaycan'da üniversiteye öğretmen adayı olarak yerleşebilmek için öncelikli olarak lise, meslek lisesi veya lise denkliğine sahip kolej mezunu olma ön koşulu aranmaktadır. Üniversiteye kabul almanın bir sonraki aşamasını ise Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Öğrenci Kabul Komisyonu tarafından düzenlenen merkezi sınavlarda başarılı olma şartı oluşturmaktadır (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi [ARTN], 2014).

Öğretmen Adaylarının Eğitimi

Türkiye'de Öğretmen Adaylarının Eğitimi

Türkiye'de öğretmenlik eğitimi üniversitelerin eğitim fakültelerinde verilmektedir. Seçilen öğretmen adayları 4 yıl öğrenim görmektedir. Ayrıca Fen Fakültesi veya Edebiyat Fakültelerinden mezun olan öğrenciler mezun olduktan sonra Eğitim Fakültelerince yürütülen Pedagojik Formasyon Eğitimi programına katılarak aldıkları belge ile öğretmen olma ön koşul yeterliğini sağlayabilmektedir. Eğitim fakültelerinde yürütülen dersler, meslek bilgisi, genel kültür ve alan eğitimi dersleri olarak sınıflandırılmaktadır (YÖK, 2018).

Azerbaycan'da Öğretmen Adaylarının Eğitimi

Azerbaycan'da öğretmenlik eğitimi yüksekokullarda, pedagojik üniversitelerde ve eğitim fakültelerinde verilmektedir. Azerbaycan Devlet Pedagojik Üniversitesi, Azerbaycan'da öğretmen yetiştiren en köklü kurumdur. Seçilen öğretmen adayları 4 yıl öğrenim görmektedir. Öğretmen yetiştiren kurumların öğretim programları içerik olarak genel kültür, alan eğitimi ve öğretmenlik meslek derslerinden oluşmaktadır (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi [ARTN], 2014).

Öğretmenlerin Mesleğe Başlaması

Türkiye'de Öğretmenlerin Mesleğe Başlaması

Türkiye'de öğretmenlik mesleğine başlamak için Kamu Personeli Seçme Sınavı'na girerek mülakat için gerekli olan baraj puanını almak ve akabinde yapılacak olan mülakat sınavında başarılı olmak gerekir. Bu sınav Genel Yetenek-Genel Kültür, Eğitim Bilimleri ve Öğretmenlik Alan Bilgisi Testi'nden oluşmaktadır. (YÖK, 2018).

Azerbaycan'da Öğretmenlerin Mesleğe Başlaması

Azerbaycan'da öğretmenlerin devlet okullarında mesleğe başlaması için Eğitim Bakanlığı tarafından uygulanan Öğretmenlerin İşe Kabulü (Müəllimlərin İşə Qəbulu, MİQ)

sınavı ile mülakat sınavından başarılı olmak gerekir (ARTN, 2017a). Ayrıca Azerbaycan'da 2017-2018 yılında yeni bir düzenleme ile bakanlığın tespit ettiği gerek güvenilir gerekse yüksek akademik başarıya sahip 10 okul müdürüne kendi öğretmenini seçerek görev yaptıkları okulların öğretmen kadrosunu oluşturma hakkı tanınmıştır (ARTN, 2017b).

Öğretmenlerin Kariyer Gelişimi

Türkiye'de Öğretmenlerin Kariyer Gelişimi

Türkiye'de öğretmenlik mesleğinin kariyer basamakları 12 Mayıs 2022 tarihli ve 31833 sayılı resmi gazetede yayımlanan Aday Öğretmenlik ve Öğretmenlik Kariyer Basamakları Yönetmeliği ile düzenlenmiştir. Yapılan düzenleme ile öğretmenlik; adaylık döneminden sonra öğretmen, uzman öğretmen ve başöğretmen olmak üzere üç kariyer basamağına ayrılmıştır. Buna göre;

Öğretmenlerden uzman öğretmenlik unvanı için başvuruda bulunacaklarda;

- Yapılacak olan yazılı sınava başvuru tarihinin son günü itibarıyla aday öğretmenlik dâhil öğretmenlik mesleğinde en az on yıl süreyle hizmeti bulunmak,
- Öğretmen olarak çalışıyor olmak,
- Kademe ilerlemesinin durdurulması cezası almamış olmak,
- En az 180 saat olarak düzenlenecek olan Uzman Öğretmenlik Eğitim Programını tamamlamış olmak,
- Uzman Öğretmenlik Mesleki Gelişim Çalışmalarını tamamlamış olmak, şartları aranır.

Öğretmenlerden başöğretmen unvanı için başvuruda bulunacak uzman öğretmenlerde;

- Yapılacak olan yazılı sınava başvuru tarihinin son günü itibarıyla uzman öğretmenlikte en az on yıl süreyle hizmeti bulunmak,
- Uzman öğretmen olarak çalışıyor olmak,
- Kademe ilerlemesinin durdurulması cezası almamış olmak,
- En az 240 saat olarak düzenlenecek olan Başöğretmenlik Eğitim Programını tamamlamış olmak,
- Başöğretmenlik Mesleki Gelişim Çalışmalarını tamamlamış olmak, şartları aranır.

Bunların yanı sıra öğretmenlerden lisansüstü eğitimini tamamlayanlar uzman öğretmen unvanı için öngörülen; uzman öğretmenlerden doktora eğitimini tamamlayanlar ise başöğretmen unvanı için öngörülen yazılı sınavdan muaf tutulmaktadır (Aday Öğretmenlik ve Öğretmenlik Kariyer Basamakları Yönetmeliği, 2022).

Azerbaycan'da Öğretmenlerin Kariyer Gelişimi

Azerbaycan'da öğretmenlerin erken yaşlarda göreve başlayıp kariyer yapmaları ile ilgili belirgin bir yol haritası henüz mevcut değildir.

Tartışma ve Sonuç

Türkiye ve Azerbaycan'daki öğretmen yetiştirme sistemlerinin öğretmen eğitimine ilişkin bazı noktalarda küçük farklılıklara sahip olmakla beraber öğretmenlerden beklenen niteliklere, öğretmen yetiştiren kurumlara ve mesleğe giriş koşullarına göre, büyük oranda benzer oldukları görülmektedir. Her iki ülkede de öğretmenlik eğitimi veren kurumların öğrenci alımlarını merkezi sınavlar ile yaptıkları görülmektedir. Ancak Türkiye'de öğretmenlik eğitimi veren kurumların öğrenci seçiminde başarı sıralamasına ilişkin sınırlama uyguladıkları görülürken Azerbaycan'da öğretmen adaylarının seçimi için böyle bir sıralama sınırının bulunmadığı görülmektedir. Türkiye'de öğretmenlerin kariyer gelişimine ilişkin düzenlemeler mevcut iken Azerbaycan'da buna benzer bir durumun olmadığı görülmektedir. Bu bakımdan Azerbaycan'da da öğretmenlerin kariyer gelişimine ilişkin düzenlemeler yapılabilir. Her iki ülkenin de öğretmen yetiştiren kurumlarının öğretmen adayı seçme süreçlerinde uyguladıkları ölçme ve değerlendirme yöntemleri göz önüne alındığında sadece bilişsel becerileri ölçen araçlar yerine duyuşsal ölçümlerinde dikkate alınacağı daha geçerli ve güvenilir bir ölçme sürecinin uygulamaya alınması önerilebilir.

Kaynakça

Aday Öğretmenlik ve Öğretmenlik Kariyer Basamakları Yönetmeliği, (2022). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/05/20220512-3.htm adresinden erişildi.

Adıgüzel, A. & Sağlam, M. (2009). Öğretmen Eğitiminde Program Standartları ve Akreditasyon. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* 10(3), 83-103.

Aras, S., & Sözen, S. (2012). Türkiye, Finlandiya ve Güney Kore'de Öğretmen Yetiştirme Programlarının İncelenmesi, Niğde Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Kongresi. Niğde, s.1-10. http://kongre.nigde.edu.tr/xufbmek/dosyalar/tam_metin/pdf/2527-31_05_201211_40_01.pdf

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. (2014). Bakalavriat səviyyəsinin ixtisas üzrə təhsil proqramı. Ali Təhsil Pilləsinin Dövlət Standartı. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 913 nömrəli 22 avqust 2014-cü il tarixli əmri. https://edu.gov.az/az/page/299/1722 adresinden erişildi.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. (2017a). Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi sisteminə daxil olan ümumi təhsil müəssisələrində müəllimlərə tələbatın müəyyənləşdirilməsi, pedaqoji kadrların işə qəbulu və yerdəyişməsi qaydaları. http://edu.gov.az/upload/file/emre-elave/2017/ishe-qebul-qaydalari.pdf adresinden erişildi.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. (2017b). Müəllimlərin işə qəbul qaydalarında mühüm dəyişikliklər. http://baku.edu.gov.az/az/page/9/2319 adresinden erişildi.

Oral, B. & Bars, M. (2018). Öğretmen Yetiştirmede Akreditasyon. Ergün, M., Oral, B. & Yazar, T. (Ed.), *Öğretmen Yetiştirme Sistemimiz (Dün, Bugün ve Yarın),* içinde (s.465-483). Ankara: Pegem Akademi Yay.

ÖSYM, (2022). Yüksek Öğretim Kurumları Sınavı (YKS) Kılavuzu https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2022/YKS/kilavuz_11022022.pdf adresinden erişildi.

Uzeirli, E. & Kılıçoğlu, G. (2021). Türkiye ve Azerbaycan'da Sınıf Öğretmeni Yetiştirme Sürecinin İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim,* 46 (207), 375-401

YÖK, (2018). Yeni Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları. https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari adresinden erişildi.

830

YÜKSEK ÖĞRETİMDE MARKA YÖNETİMİ: ESTÜ MARKA KİŞİLİĞİNE ANTROPOMORFİK YAKLAŞIM

Prof. Dr. Metin Argan

ORCID ID: --------

ESTÜ, Eskişehir Teknik Üniversitesi, margan@eskisehir.edu.tr, Türkiye

Prof. Dr. Servet Turan

ORCID ID: --------

ESTÜ, Eskişehir Teknik Üniversitesi, sturan@eskisehir.edu.tr, Türkiye

Prof. Dr. Tuncay Döğeroğlu

ORCID ID: --------

ESTÜ, Eskişehir Teknik Üniversitesi, tdogeroglu@eskisehir.edu.tr, Türkiye

Meylin Yılmaz

ORCID ID: --------

ESTÜ, Eskişehir Teknik Üniversitesi, meylin.yilmaz10@gmail.com, Türkiye

Hakkı Konak

ORCID ID: --------

ESTÜ, Eskişehir Teknik Üniversitesi, hakkicemre72007@gmail.com, Türkiye

ÖZET

Literatürde marka kişiliği ile ilgili pek çok çalışma olmasına karşın, Türkiye'de ve özellikle de yeni kurulan/ayrılan üniversitelerin marka kişiliklerini ortaya koyan çalışmaların sayısı son derece sınırlıdır. Dolayısıyla, bu çalışma ile Eskişehir Teknik Üniversitesi'nin marka kişiliğine yönelik özellikleri ortaya koyarak bu özelliklerin bağlantılı olduğu değişkenlerle arasındaki ilişkinin yapısal model ile test edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma verileri, kolayda örneklem yöntemi kullanılarak çevrimiçi anket dolduran dış paydaş (Eskişehir dışında ikamet eden) ve iç paydaş olarak üniversite öğrencilerinden toplanmıştır. Çalışma kapsamında uluslararası literatürde geçerli ve güvenilir olan pek çok araştırmada kullanılan ölçeklerden yararlanılmış olup, bu ölçeklerin geçerliği doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile desteklenmiş; model kabul edilebilir uyum indeksleri göstermiştir: X2/df <5, NNFI, CFI, GFI > 0.90 ve RMSEA, SRMR < 0.08. Aynı şekilde ölçeklerin güvenilirliği kabul edilebilir düzeyin (alpha > 0.70) üzerinde bulunmuştur. Daha sonra değişkenler arasındaki ilişkileri araştırmak için yapısal eşitlik modellemesi (YEM) kullanılmıştır. SEM sonuçları, tıpkı DFA'da olduğu gibi, uyum iyilik indekslerinin kabul sınırları içerisinde olduğunu ve marka kişiliği, algılanan kalite, marka farkındalığı, WOM, mezun desteği gibi değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($p < 0.05$; $p < 0.01$) olduğunu göstermiştir. Bu çalışma, marka yönetimi literatüründe marka kişiliğinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamakta; ayrıca üniversite yöneticilerinin ve

makro düzeyde Yüksek Öğretim Kurulu'nun marka yönetimini bir farklılaşma aracı olarak nasıl kullanacağı ve strateji geliştireceği konusunda avantajlarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marka yönetimi, Marka kişiliği, Marka bağlantıları, Ağızdan ağıza iletişim, Öğrenci sadakati

ABSTRACT

Although there are many studies on brand personality in the literature, the number of studies revealing the brand personality of newly established/leaving universities in Turkey is extremely limited. Therefore, in this study, we aimed to reveal the characteristics of Eskişehir Technical University's brand personality and to test the relationship between these characteristics and the variables related to the structural model. The research data were collected from university students as internal stakeholders, and external stakeholders (residing outside Eskişehir), who filled out the online survey using the convenience sampling method. Within the scope of the study, the scales used in many valid and reliable studies in the international literature were used, and the validity of these scales was supported by confirmatory factor analysis (CFA); the model showed acceptable fit indices: X2/df <5, NNFI, CFI, GFI > 0.90, and RMSEA, SRMR ≤ 0.08. Likewise, the reliability of the scales was found above the acceptable level (alpha > 0.70). Then, structural equation modeling (SEM) was used to investigate the relationships between the variables. SEM results showed that, just like in CFA, goodness-of-fit indices were within acceptance limits and there was a statistically significant relationship ($p < 0.05$; $p < 0.01$) between variables such as brand personality, perceived quality, brand awareness, WOM, alumni support. This study contributes to a better understanding of brand personality in the brand management literature; it also reveals the advantages of university administrators and the Council of Higher Education at a macro level on how to use brand management as a differentiation tool and develop strategies.

Keywords: Brand management, Brand personality, Brand associations, WOM, Student loyalty

Giriş

Marka, mal veya hizmetleri rakiplerden farklılaştıran bir logo, isim, simge, çağrışım veya bunların bileşkesi olarak tanımlanır (Aaker, 1991). Marka bilgi kaynağı olduğu için, farklılaşma aracı olarak hizmet eder ve farklılık yaratarak seçim sürecini kolaylaştırabilir (Gabbott & Hogg, 1998). Bu durum tüm markalar için geçerli olarak değerlendirilebilmektedir. Marka literatüründe, tüketicilerin marka farklılaşması algılarına ilişkin bir odaktan, markanın ayırt edici özelliklerine odaklanan marka kimliğine doğru bir kayma var (Harris & De Chernatony, 2001). Üniversite markası, hizmet seçiminin karmaşık olma eğiliminde olması ve üniversiteler arasındaki rekabetin yoğun olması nedeniyle öğrencilerin karar vermesinde kritik bir unsur haline gelmiştir (Teh & Salleh, 2011). Üniversiteler, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yoğun rekabet ortamlarında giderek artan bir şekilde marka olarak görülmektedir (Kaushal & Ali, 2020; Opoku vd., 2008). Bu anlamda pek çok markada oluğu gibi üniversitelerin marka kişiliğini ortaya koymaya yönelik çalışmaların sayısı önem kazanmaktadır.

Birçok üniversitenin yükseköğretim pazarındaki sıralamasını yükseltmek için marka yönetimi stratejisi benimsediği kaydedilmiştir (Bunzel, 2007). Bir hizmet markası olarak üniversite markaları, kısmen tüm çalışanların tüketici temas noktaları haline gelmesi ve hizmet markalarının soyutluk riskini azaltmada rol oynadığı için içsel pazarlamaya daha fazla önem verilmektedir (Berry, 2000). Yükseköğrenim deneyiminin markası, mezunlara sadece paydaş olarak değil, yaşam boyu örgüt üyeleri (marka topluluğu) olarak bir kimlik duygusu ve kendilerini tanımlamanın bir yolu olarak gören sosyal bir statüdür (Balmer & Liao, 2007). Araştırmalar yüksek öğretimdeki marka bilinci oluşturma çabalarının çoğunun logolar, sloganlar, promosyon malzemeleri, reklam, maskotlar, isimler olmak üzere tanıtım ve marka kimliği unsurlarına odaklandığını göstermektedir (Bunzel, 2007).

Uluslararası literatürde farkındalık (Pinar vd., 2014), marka değeri (Mourad, Meshreki & Sarofim, 2020), algılanan hizmet kalitesi (Aggarwal Sharma, Rao & Popli, 2013), marka kişiliği gibi konularda yapılmış çalışmalar mevcut olmasına karşın, ülkemizde üniversitelerin marka kişiliği, marka imajı ve marka değeri gibi konularda yapılmış bilimsel çalışmaların sayısı derece sınırlıdır. Yüksek öğretimdeki marka çalışmaları; logo olarak marka, imaj olarak marka, marka farkındalığı ve marka kimliği, marka imaj farklılaşması, marka anlamı, marka gücünün memnuniyet, marka tutarlılığı, marka itibarı, marka etkileşim noktaları ve yükseköğretimdeki markalaşma zorlukları gibi konular üzerindeki etkisine yoğunlaşmıştır (Rutter, Lettice & Nadeau, 2017). Özellikle yeni kurulan üniversitelerin marka farkındalığını ve marka kimliğini/ kişiliğini değerlendiren çalışma bulunmamaktadır. Bu durum literatürdeki önemli bir boşluk olarak değerlendirilip, özellikle yeni kurulan üniversitelere yönelik marka çalışmaları hem teorik hem de uygulamadaki stratejilerin ele alınması bakımından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı Eskişehir Teknik Üniversitesinin marka imajı yaratmada önemli bir role sahip olan marka kişiliğini ortaya koymak ve bağlantılı değişkenler arasındaki ilişkileri dış ve iç (öğrenci) paydaşlar bakımından ortaya koymaktır.

Kuramsal Çerçeve ve Hipotezler

Öğrenciler bir üniversiteye kaydolmadan önce marka imajı, kimlik ve anlam algılarını oluşturur, öğrenimleri sırasında ve hatta mezun olduktan sonra bu süreç gelişmeye devam eder. Algılanan kalite ve kurum itibarı, öğrenci seçimi üzerindeki en güçlü etkiler arasında gösterilmektedir (Wilkins & Huisman, 2011). Mourad, Ennew ve Kortam (2011), marka bilinirliği/farkındalığı üzerinde daha önemli bir etkiye sahip olması nedeniyle üniversitelerin marka imajını artıran faaliyetlere odaklanması gerektiğini önermektedir.

Öğrencinin üniversiteye yönelik tercihi ya da kararı, üniversiteye ilişkin algısından etkilenir ve istihdam performansıyla bağlantılıdır (Rutter, Lettice & Nadeau, 2017). Daha geniş bir kapsamda üniversite markalaması üzerine yapılan çalışmalar, birçok farklı faktör belirlemiştir. Kariyer, itibar, öğrenciler arası sosyal ilişkiler, kendini gerçekleştirme ile ilgili duygusal değerler öğrenci temelli faktörleri ortaya koyarken, ders verme mekanizmaları, ders kalitesi ve öğretim, kişilerarası ilişkiler ise üzerine durulan diğer faktörleri temsil eder. Konuya çevre perspektifi ve olanaklar çerçevesinde bakan çalışmalar ise üniversitenin fiziksel görünümü, kafeterya, dinlenme alanları, rekreasyon olanakları açısından bir değerlendirme yapmaktadır. Diğer bazı yaklaşımlar ise coğrafik konum, sosyal yerleşim, üniversite çevresi, bürokrasi, istihdam olanakları gibi faktörlerin markalama algısında etkili olduğunu ortaya koymaktadır (O'Neill & Palmer, 2004; Ali-Choudhury Bennett & Savani, 2009).

Marka kişiliğinin paydaşların ya da tüketicilerin davranışları üzerindeki etkilerine ilişkin bir dizi çalışma gerçekleştirilmiştir. Aaker (1999) marka kişiliğinin tercihi, farklılık yaratmayı, sadakat ve güveni geliştirdiğinin altını çizmektedir. Ayrıca önemli bir kişiliğe ilişkin marka seçimi bireylerin kendilerini ifade etmelerine olanak sağlar (Aaker, 1999). Örneğin, öğrencinin okuduğu veya mezun üniversite markasına ilişkin kendini ifade etme yaklaşımları bu çerçevede değerlendirilebilecek bir özellik taşımaktadır. Bu nedenle, insan kişilikleri ile marka ilişkisi, tüketiciye memnuniyet ve sadakat getirir (Papadimitriou vd., 2019).

King (1970) insanların arkadaşlarını seçtikleri gibi markaları seçtiklerini ve onları insanları sever gibi sevdiklerini (s. 14) belirtmiştir. Son yıllardaki çalışmalarda antropomorfik varlıklar olarak markalara artan ilgi mevcuttur (Patterson vd., 2013). Markalara yönelik antropomorfik bakış açısı, mevcut pazarlama literatüründe oldukça belirgin olup (Kaushal & Ali, 2020), aynı bakış açısının üniversite marka kişiliği için de geçerli olduğu görülmektedir. Aaker (1997) marka kişiliğini, bir markayla ilişkilendirilen insan özellikleri seti olarak tanımlamış ve kişiliğin insani boyutları kullanılarak ve bu ölçüm öğelerini mevcut pazarlama ölçekleriyle birleştirerek bir marka kişiliği çerçevesi oluşturulmuştur (Rutter, Lettice & Nadeau, 2017). Marka kişiliği, markayı kişi olarak karakterize eder (Aaker, 1997) ve fonksiyonun ötesinde psikolojik değerleri vurgulayarak eşsizliğin altını çizer. Antropomorfize edilmiş markalar, bir ilişkiyi katalize eden daha kolay tanıma ve etkileşim sağlar (Aaker, Fournier ve Brasel, 2004; Rutter, Lettice & Nadeau, 2017). Marka kişiliği ile ilgili çalışmalarda farklı boyutlar altında sınıflandırılan marka kişilik boyutlarından söz edilmektedir. Literatürde en çok üzerinde durulan ve vurgu yapılan Aaker (1997)'in beş marka kişilik boyutu şu yapılardan oluşmaktadır: (1) Coşkulu [trend, heyecan verici, ruhu olan, güzel, genç, yaratıcı, eşsiz/benzersiz, güncel]; (2) yetkin/yeterli [çalışkan, akıllı/zeki, teknik, lider]; (3) samimi/içten [gerçekçi, aile odaklı, küçük şehir]; (4) sofistik [neşeli, duygusal, göz alıcı, kadınsı]; (5) sağlam [açık mekân /outdoor, batı]. Diğer bir çalışmada (Rauschnabel vd., 2016) marka kişiliği altı boyut altında değerlendirmiştir. Bunlar: (1) prestijli [kabul gören, lider, saygın, başarılı, hatırı sayılır]; (2) samimi [insancıl, yardımsever, arkadaş canlısı, güvenilir, adil]; (3) çekici [çekici, üretken, özel]; (4) canlı [atletik, dinamik, canlı, yaratıcı]; (5) dürüst [organize, yetkin, yapılandırılmış, etkili]; (6) kozmopolit [ağa bağlı, uluslararası, kozmopolit] faktörlerinden oluşmaktadır. Marka kişiliği, marka güveni ve özgünlüğü, algılanan hizmet kalitesi, marka değeri gibi diğer marka kavramlarıyla bağlantıdır (Rutter, Lettice & Nadeau, 2017). Kaushal ve Ali (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada marka kişiliği ile sadakat arasında anlamlı bir sonuç bulunmuştur.

İki paydaş grubuna (öğrenci ve dış paydaş) ilişkin gerçekleştirilen araştırma için marka kişiliği ile bağlantılı değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Dış paydaşlar bakımından üniversite marka kişiliği ile marka farkındalığı, ağızdan ağıza iletişim (WOM), marka işareti arasında ilişkileri ortaya koyan çalışmalar ve yukarıdaki bilgiler ışığında geliştirilen hipotezler aşağıdaki gibidir.

H1. Marka kişiliği, farka farkındalığını olumlu yönde etkilemektedir.

H2. Marka kişiliği, üniversiteye yönelik ağızdan ağıza iletişimi (WOM) olumlu yönde etkilemektedir.

H3. Marka kişiliği, marka işaretini tanımayı olumlu yönde etkilemektedir.

Benzer şekilde iç paydaş olan üniversite öğrencileri bakımından üniversite marka kişiliği ile WOM, marka aşkı, mezun desteği, algılanan kalite (Wilkins & Huisman, 2011), marka bağlantısı ve marka değeri arasında yukarıdaki literatür bilgilerine dayalı olarak ilişki olduğunu ön görmekteyiz. Literatürde farklı sektörlerde yapılan çalışmalarda marka kişiliği ile bu değişkenler arasındaki ilişkiler rapor edilmiştir. Marka kişiliğinin yukarıda ifade edilen tüm değişkenlerle pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğunu ortaya koyan hipotezler aşağıdaki gibidir.

H4. Marka kişiliği, üniversiteye yönelik ağızdan ağıza iletişimi (WOM) olumlu yönde etkilemektedir.

H5. Marka kişiliği, marka aşkını olumlu yönde etkilemektedir.

H6. Marka kişiliği, mezun desteğini olumlu yönde etkilemektedir.

H7. Marka kişiliği, algılanan kaliteyi olumlu yönde etkilemektedir.

H8. Marka kişiliği, marka bağlantısını olumlu yönde etkilemektedir.

H9. Marka kişiliği, genel marka değerini olumlu yönde etkilemektedir.

Örneklem ve Veri Toplama

Dış Paydaş

Araştırma kapsamındaki veriler anket formu aracılığıyla tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleri aracılığıyla toplanmıştır. Veriler, 2020 yılının Şubat ve Mayıs tarihleri arasında Google.doc anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Dış hedef kitle araştırmasında yer almak için Eskişehir'de ikamet etmeme koşulu bulunmakta idi. Dış paydaş grubundakilerin yaşı 18 ve üzerindekileri kapsamıştır. Online olarak oluşturulan anket formları kriterleri karşılayan kişilerin sosyal medya hesaplarına (ör., Facebook, Instragram, WhatsApp) gönderilmiş olup, bu kişilerin de tanıdıkları kişiler ile bu anketi paylaşmaları talep edilmişti. Araştırmanın uygulandığı süre sonunda anketi yarım bırakan veya tamamlamayan kişilerin (46 kişi) anketleri çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bu işlemin sonunda dış paydaşlardan toplanan geçerli anket sayısı 703'tür.

Tablo 1. Dış ve iç paydaşlara yönelik demografik ve akademik özellikler

Dış Paydaş (N=703)					
	f	**%**		**f**	**%**
Cinsiyet			*Meslek*		
Kadın	381	54.2	Yönetici	38	5.4
Erkek	322	45.8	İşçi	55	7.8
Aylık Ort. Gelir			İşveren	9	1.3
2.500 TL veya <	150	21.3	Memur	73	10.4
2.501-5.000	133	18.9	Esnaf	14	2.0

5.001-7.500	147	20.9	Emekli	10	1.4
7.501-10.000	143	20.3	Serbest Meslek	31	4.4
10.001 veya >	130	18.5	Öğrenci	**374**	**53.2**
Yaş			Ev Hanımı	22	3.1
20 ve <	74	10.5	Diğer	77	11.0
21-25	384	54.6	*Eğitim*		
26-30	82	11.7	Lise veya <	126	17.9
31-35	42	6.0	Üniversite (Önlisans / Lisans)	489	**69.6**
36-40	39	5.5	Lisansüstü (YL/ Doktora)	88	12.5
41 ve >	79	11.2	*Medeni Durum*		
			Evli	159	22.6
			Bekâr	**530**	**75.4**
			Diğer	14	2.0

Öğrenci (N=1.109)

	f	**%**		**f**	**%**
Cinsiyet			*Sınıf*		
Kız	586	52.8	Hazırlık	12	1.1
Erkek	523	47.2	1. Sınıf	198	17.9
Akademik Birim			2. Sınıf	297	26.8
Fen Fakültesi	83	7.5	3. Sınıf	227	20.5
Havacılık ve Uzay Bil. Fakültesi	149	13.4	4. Sınıf	264	23.8
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi	223	20.1	Uzatmalı Öğrenci	111	10.0
Mühendislik Fakültesi	202	18.2	**Yaş**		
Spor Bilimleri Fakültesi	319	28.8	18-20	233	21.0
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	75	6.8	*21-23*	*579*	*52.2*
Ulaştırma Bilimleri Enstitüsü	5	.5	24-26	201	18.1
Yer ve Uzay Bilimleri Enstitüsü	5	.5	27 ve >	96	8.7
Porsuk MYO	41	3.7			
Ulaştırma MYO	7	.6			

İç Paydaş (Öğrenci)

Dış paydaş için olduğu gibi iç paydaşa yönelik veriler de online anket formu aracılığıyla kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılarak toplanmıştır. İç hedef kitle için ESTÜ'de öğrenci olma koşulunu taşıyan kişilerden veriler toplanmıştır. Anketi uygulama prosedürleri tıpkı dış paydaşta olduğu gibi sosyal medya hesaplarına (ör., Facebook, Instragram, WhatsApp), anketi yanıtlayan kişilerin tanıdıkları kişiler ile bu anketi paylaşmalarına dayanıyordu. Araştırmanın uygulandığı süre sonunda anketi yarım bırakan veya tamamlamayan kişilerin (44 kişi) anketleri çalışmaya dâhil edilmemiştir. İç paydaş olan öğrencilerden toplanan geçerli anket sayısı ise 1109'kişiden oluşmuştur. Dış ve iç paydaşlara yönelik örneklemlere ilişkin demografik ve akademik özellikler Tablo 1'de verilmiştir.

Araştırma Ölçekleri

Dış Paydaş

Araştırma kapsamında literatürde pek çok araştırmada kullanılan, geçerli ve güvenilirliğe sahip ölçeklerden yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler olan üniversite marka kişiliği için Rauschnabel vd. (2016), marka farkındalığı için Yoo Donthu v Lee (2000), marka işareti için Ross James ve Vargas (2006) ve WOM için Zeithaml Berry ve Parasuraman (1996)'ın ölçeklerinden yararlanılmıştır. Bu çalışmada 1= Kesinlikle katılmıyorum, 7= Kesinlikle katılıyorum şeklindeki 7'li likert tipi ölçekten yararlanılmıştır.

İç Paydaş (Öğrenci)

Tıpkı dış paydaşlarda olduğu gibi öğrenci anketinde de geçerli ve güvenilir ölçeklerden yararlanılmıştır. Bu bağlamda; üniversite marka kişiliği ölçeği için Rauschnabel vd. (2016), algılanan kalite ve marka bağlantıları ölçekleri için Aaker, (1991), genel marka değeri ölçeği için Yoo, vd. (2000), marka aşkı ölçeği için Bagozzi Batra ve Ahuvia (2000), mezun desteği ölçeği için Diamond ve Kashyap (1997) ve son olarak WOM ölçeği için Zeithaml Berry ve Parasuraman (1996)'dan yararlanılmıştır. İç paydaş (öğrenci) çalışmasında, tıpkı dış paydaş çalışmasında olduğu gibi, 1= Kesinlikle katılmıyorum, 7= Kesinlikle katılıyorum şeklindeki 7'li likert tipi ölçekten yararlanılmıştır.

Bulgular

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Verilerin normal dağılımı, faktör analizi prosedürleri için bir ön koşul olarak değerlendirilip, normal dağılım çarpıklık ve basıklık kullanılarak test edilmiştir. Tüm değişkenler için uç değerler, basıklık için 1.28 ve çarpıklık için 1.92 olup, bu değerler kabul edilebilir sınırlar içinde değerlendirilmektedir (Kline, 1998). Normallik testinden sonra, araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı, yakınsak ve ayırt edici geçerliliğini değerlendirmek için hem iç paydaş olan öğrenci verileri hem de dış paydaş olan veriler üzerinde Lisrel 8.81 aracılığıyla (Jöreskog ve Sörbom, 1996) doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. DFA ve yapısal eşitlik modeli (SEM) analizinde yaygın olarak kullanılan birkaç uyum iyiliği indeksi vardır (Bentler, 1992; Hu & Bentler, 1999). Bunlar: X^2/df, GFI, CFI, IFI, NFI, NNFI, SRMSR ve RMSEA'dir.

İyi bir model uyumu için serbestlik derecesi X^2/df değeri 3'ü geçmemelidir (Chiu & Wang, 2008). Bir ki-kare istatistiğinin büyük örneklemlerde geçerli modelleri reddedeceği genel olarak kabul edilmekte olup, 5'in altındaki değer de kabul aralığı içerisinde değerlendirilmektedir (Baggozi & Yi, 1988). Browne ve Cudeck (1993), SRMR ve RMSEA'nın 0.08'lik kesme değerinin altında olması gerektiğini önermektedir. Diğer değerler olan GFI, CFI, IFI, NFI, NNFI için kabul edilebilir değer > 0.90 iken (Hu & Bentler, 1999), mükemmel uyum için > 0.95 değeri önerilmektedir. Dış paydaş araştırmasında kullanılan dört ölçeğe ilişkin yapılan DFA analiz sonuçlarına göre, ayrıca iç paydaş olan öğrenci anketinde kullanılan yedi ölçeğe ilişkin uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir aralıklar içerisinde olduğunu tespit edilmiştir. Tablo 2 değerlendirildiğinde hem dış paydaş hem de iç paydaş olan öğrenciler için tüm fit değerlerin kabul edilebilir aralıkta olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Fit değerler, geçerlilik ve güvenilirlik

		DFA		*YEM*	
		Dış Paydaş	*İç Paydaş*	*Dış Paydaş*	*İç Paydaş Modeli*
Fit değerleri	*Kabul Düzeyi*	*Değer*	*Değer*	*Değer*	*Değer*
X^2 / df	< 5	4.12	3.98	4.87	4.43
RMSEA	< 0.08	0.07	.08	0.06	.08
SRMR	< 0.08	0.05	0.04	0.06	0.05
IFI	> 0.90	0.95	0.96	0.94	0.94
NFI	> 0.90	0.96	0.96	0.95	0.95
NNFI	> 0.90	0.96	0.97	0.96	0.95
CFI	> 0.90	0.97	0.96	0.94	0.93
GFI	> 0.90	0.92	0.91	0.91	0.92
AGFI	> 0.90	0.90	0.86	0.87	0.89
AVE	> 0.50	> 0.60	> 0.58		
CR	> 0.70	> 0.85	> 0.86		

Araştırmadaki ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliğine ilişkin sonuçlar bakımından DFA sonuçları, güvenilirlik katsayıları, CR ve AVE değerlerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda yapı, yakınsak ve ayrışma (diskriminant) geçerliliği değerlendirilmiştir. Yapı geçerliliği, bir ölçekteki maddelerin soyut veya teorik yapıyı ne ölçüde ölçtüğünü temsil eder (Churchill, 1979). Tüm ölçekler ve onlara ilişkin ifadeler literatürdeki pek çok çalışmada kullanıldığı için bu koşulu karşılamaktadır. Bagozzi ve Yi (1988), 0.70'in üzerindeki faktör yüklerini yakınsak geçerliliğin kanıtı olarak tanımlamaktadır. Tüm yapılara ilişkin faktör yükleri önerilen değerlerin üzerinde (> 0.68) olup, yakınsak geçerlilik için kabul edilebilir düzeylerdedir. Tablo 2'de görülebileceği gibi AVE değerinin önerilen değer olan 0.50'den (dış paydaş için > 0.60; iç paydaş için > 0.58), CR değerinin önerilen değer olan 0.70'den büyük olması (dış paydaş için > 0.85; iç paydaş için > 0.86) geçerlilik ve güvenilirlik kriterlerini karşılamaktadır (Fornell & Larcker, 1981). Ayrıca, tüm ölçeklerin ve/veya boyutların güvenilirlik katsayıları olan Cronbach alpha değerleri de 0.85'ten büyük bulunmuş olup, bu değer kesim noktası olarak kabul edilen 0.70'ten (Nunnally, 1978; Nunnally & Bernstein 1994) büyüktür. Ayrışma

838

(diskriminant) geçerliliği ile ilgili olarak tüm boyutların arasındaki ilişkilerin anlamlı ($p < 0.01$) ve ilişki katsayısı olan r değerlerinin 0.90'dan küçük (Hair vd., 1995) olduğu bulunmuştur. İlave olarak AVE değerinin karekökünün değişkenler arası ilişki katsayısından büyük olması da ayrışma geçerliliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Tüm ön koşullar birlikte ele alındığında, her iki çalışmadaki ölçeklerin güvenilirliği ve geçerliliği için sağlam bir destek sağlamaktadır. Sonuç olarak, ölçüm modellerinin geçerliliği ve güvenilirliği, sonraki analizler için kabul edilebilir bir dayanak göstermiştir.

Tablo 3 uygulanan DFA sonucunda ortaya çıkan marka kişiliği faktörlerinin dış ve iç paydaş bakımından mevcut algılanma durumunu ortaya koymaktadır. Tablo 3 incelendiğinde her iki paydaş grubu için samimi (her iki paydaş grubu için Ort= 5.29 dış paydaş için Ss= 1.30, iç paydaş için Ss= 1.36) marka kişiliğinin yüksek algılandığı görülmektedir. Dış paydaş için ikinci sırada "canlı" (Ort= 5.23 Ss= 1.39) marka kişiliği yer alırken, iç paydaşın ikinci sırada algıladığı marka kişiliği ise "prestijli" (Ort= 5.07 Ss= 1.40) olmuştur. Algılamaya ilişkin diğer detaylar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Dış paydaş ve iç paydaşın algıladığı marka kişiliği faktörleri

Dış Paydaş				*İç Paydaş (Öğrenci)*			
Marka Kişiliği	*N*	*Ort*	*Ss*	*Marka Kişiliği*	*N*	*Ort*	*Ss*
Samimi	703	5.29	1.30	Samimi	1109	5.29	1.36
Canlı	703	5.23	1.39	Prestijli	1109	5.07	1.40
Çekici	703	5.19	1.37	Çekici	1109	4.90	1.53
Prestijli	703	5.13	1.33	Canlı	1109	4.81	1.56
Dürüst	703	5.10	1.39	Kozmopolit	1109	4.79	1.62
Kozmopolit	703	5.03	1.53	Dürüst	1109	4.73	1.61

Not. Ort = Aritmetik ortalama, Ss= Standart sapma

Tablo 4 ise faktöriyel olmayan ifade (item) olarak algılanan marka kişiliğinin ortalama bakımından durumunu göstermektedir. Dış paydaş bakımından en yüksek ortalamaya sahip olan ilk üç marka kişiliği faydalı (Ort= 5.42 Ss= 1.50), güvenilir (Ort= 5.30 Ss= 1.47) ve üretken iken (Ort= 5.28 Ss= 1.50); son üç sırada algılanan marka kişilik unsurları ise yapılandırılmış (Ort= 5.01 Ss= 1.67), uluslararası (Ort= 5.00 Ss= 1.72) ve lider (Ort= 4.97 Ss= 1.65) özellikleri olmuştur. Durum iç paydaş bakımından ele alındığında faydalı (Ort= 5.46 Ss= 1.43), insancıl (Ort= 5.44 Ss= 1.53) ve güvenilir (Ort= 5.35 Ss= 161) marka kişilik özelliklerinin yüksek algılandığı görülmektedir. Buna karşın, çekici/cazip (Ort= 4.64 Ss= 1.85), lider (Ort= 4.60 Ss= 1.77) ve yapılandırılmış (Ort= 4.52 Ss= 1.88) marka kişilik özellikleri ise iç paydaş olan öğrenciler tarafından en düşük ortalama ile algılanmıştır. Diğer marka kişiliği özelliklerine ilişkin detaylar Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Dış paydaş ve iç paydaşın algıladığı marka kişiliği

Dış Paydaş				*İç Paydaş (Öğrenci)*			
Marka Kişiliği	*N*	*Ort*	*Ss*	*Marka Kişiliği*	*N*	*Ort*	*Ss*
Faydalı	703	5.42	1.50	Faydalı	1109	5.46	1.43
Güvenilir	703	5.30	1.47	İnsancıl	1109	5.44	1.53

Üretken	703	5.28	1.50	Güvenilir	1109	5.35	1.61
Dinamik	703	5.27	1.64	Başarılı	1109	5.24	1.48
Yaratıcı	703	5.26	1.50	Önemli	1109	5.24	1.52
Canlı	703	5.25	1.61	Üretken	1109	5.23	1.60
Arkadaş canlısı	703	5.24	1.55	Arkadaş canlısı	1109	5.21	1.62
İnsancıl	703	5.24	1.56	Saygın	1109	5.16	1.60
Adil	703	5.23	1.54	Kabul gören	1109	5.12	1.50
Organize	703	5.20	1.59	Adil	1109	4.99	1.72
Saygın	703	5.19	1.57	Dinamik	1109	4.94	1.66
Başarılı	703	5.18	1.52	Yaratıcı	1109	4.91	1.72
Kabul gören	703	5.17	1.50	Kozmopolitan	1109	4.89	1.74
Önemli	703	5.16	1.57	Organize	1109	4.88	1.76
Özel	703	5.16	1.62	Özel	1109	4.85	1.73
Atletik	703	5.13	1.60	Etkili	1109	4.84	1.67
Çekici/Cazip	703	5.13	1.59	Ağı geniş	1109	4.80	1.78
Ehil/Yeterli	703	5.10	1.62	Atletik	1109	4.71	1.74
Etkili	703	5.10	1.58	Canlı	1109	4.70	1.85
Ağı geniş	703	5.04	1.71	Ehil/Yeterli	1109	4.68	1.81
Kozmopolitan	703	5.03	1.65	Uluslararası	1109	4.67	1.83
Yapılandırılmış	703	5.01	1.67	Çekici/Cazip	1109	4.64	1.85
Uluslararası	703	5.00	1.72	Lider	1109	4.60	1.77
Lider	703	4.97	1.65	Yapılandırılmış	1109	4.52	1.88

Not. Ort = Aritmetik ortalama, Ss= Standart sapma

Tablo 5, dış paydaşların marka farkındalığı, marka işareti ve WOM hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktadır. ESTÜ marka farkındalığına ilişkin "Eskişehir Teknik Üniversitesini

duydum" ifadesinin ortalaması en yüksek düzeydeyken (Ort= 5.25 Ss= 1.85), "Eskişehir Teknik Üniversitesinin nasıl olduğunu biliyorum" ifadesinin ortalaması (Ort= 4.51 Ss= 2.09) en düşük düzeydedir. Marka işareti faktörüne ilişkin olarak "[Üniversite] 'nin sembolünü biliyorum" ifadesinin ortalaması (Ort= 3.98 Ss= 2.24) ilk sırada yer alırken, "[Üniversite] 'nin renklerini biliyorum" ifadesinin ortalaması (Ort= 3.88 Ss= 2.21) en düşük düzeyde ortaya çıkmıştır. WOM faktörüne ilişkin "Diğer insanlara [üniversitenin] olumlu özelliklerini anlatırım" ile "Tanıdıklarımı [üniversiteye] kaydolmaya teşvik edebilirim" ifadelerinin ortalaması (Ort= 4.56 Ss= 1.94) eşit olup, "Tanıdıklarımla [üniversitenin] olumlu yönleri hakkında konuşurum" ifadesinin ortalaması (Ort= 4.40 Ss= 2.02) ise daha düşük gerçekleşmiştir.

Tablo 5. Dış paydaşların marka farkındalığı, marka işareti ve WOM'a ilişkin görüşleri

	N	*Ort*	*Ss*
Marka Farkındalığı			
Eskişehir Teknik Üniversitesini duydum.	703	5.25	1.85
Eskişehir Teknik Üniversitesini biliyorum.	703	5.07	1.98
Teknik üniversiteler arasında Eskişehir Teknik Üniversitesi aklıma gelen üniversitelerden biridir.	703	4.58	2.04
Eskişehir Teknik Üniversitesine aşinayım.	703	4.72	2.02
Eskişehir Teknik Üniversitesinin nasıl olduğunu biliyorum.	703	4.51	2.09
Eskişehir Teknik Üniversitesini diğer üniversiteler arasından tanıyabilirim.	703	4.57	1.98
Marka İşareti			
[Üniversite] 'nin sembolünü biliyorum.	703	3.98	2.24
[Üniversite] 'nin marka logosunu biliyorum.	703	3.91	2.24
[Üniversite] 'nin renklerini biliyorum.	703	3.88	2.21
WOM			
Diğer insanlara [üniversitenin] olumlu özelliklerini anlatırım.	703	4.56	1.94
Tanıdıklarımı [üniversiteye] kaydolmaya teşvik edebilirim.	703	4.56	1.94
Tanıdıklarımla [üniversitenin] olumlu yönleri hakkında konuşurum.	703	4.40	2.02

Not. Ort = Aritmetik ortalama, Ss= Standart sapma

Tablo 6; iç paydaş öğrencilerin WOM, marka aşkı, mezun desteği, algılanın kalite, marka bağlantıları ve genel marka değerine ilişkin görüşlerini ortaya koymaktadır. WOM boyutu ile ilgili olarak "Diğer insanlarla [üniversitenin] olumlu özellikleri hakkında konuşurum" ifadesi en yüksek ortalamaya (Ort= 5.32 Ss= 1.64) sahip iken, "Arkadaşlarımı [üniversiteye] kaydolmaya teşvik ederim" ifadesi ise en düşük ortalamaya (Ort= 4.95 Ss= 1.80) sahiptir. Marka aşkı boyutuyla ilgili olarak "[Üniversite] 'nin uzun bir süre hayatımın bir parçası olmasını bekliyorum" ifadesi en yüksek (Ort= 5.27 Ss= 1.78), "Eğer bu [üniversitede] olmasaydım, endişe duyardım" ifadesi ise en düşük ortalamaya (Ort= 3.99 Ss= 1.89) sahiptir. Mezun desteği bakımından "[Üniversite]'yi gelecekte herhangi bir şekilde destekleme şansım olsa bunu yapmaya hazırım" ifadesi en yüksek (Ort= 5.66 Ss= 1.47), "Mezun olduktan sonra. gelecekteki öğrencileri bu [üniversite]'yi tercih etme konusunda yönlendirmeyi planlıyorum" ifadesi ise faktördeki en düşük (Ort= 5.05 Ss= 1.75) özellik olarak değerlendirilmiştir.

Algılanan kalite boyutu dikkate alındığında "Üniversitemizin bölümleri iyi eğitim sunar" en yüksek (Ort= 5.23 Ss= 1.62), "Üniversitemin kalitesine güveniyorum" ifadesi ise en düşük (Ort= 5.12 Ss= 1.66) düzeyde değerlendirilmiştir. "Üniversitemde okuyanlara sempati duyuyorum" ifadesi marka bağlantıları boyutu içerisinde en yüksek (Ort= 4.87 Ss= 1.69), "Üniversitem diğer üniversitelere kıyasla çok benzersiz bir marka imajına sahiptir" ifadesi ise en düşük ortalama (Ort= 4.19 Ss= 1.97) ile değerlendirilmiştir. Son olarak öğrenciler genel marka değeri boyutunu değerlendirirken "Aynı puanla öğrenci alan üniversiteler arasından bu üniversiteyi tercih etmek mantıklıdır" ifadesini en yüksek (Ort= 5.38 Ss= 1.68), "Benzer özelliklere sahip olsa bile, ben yine de bu üniversiteyi tercih ederdim" ifadesini ise en düşük (Ort= 4.69 Ss= 1.88) şekilde değerlendirmişlerdir.

Tablo 6. İç paydaşların WOM, marka aşkı, mezun desteği, algılanan kalite, marka bağlantıları ve genel marka değerine ilişkin görüşleri

	N	*Ort*	*Ss*
WOM			
Diğer insanlarla [üniversitenin] olumlu özellikleri hakkında konuşurum.	1109	5.32	1.64
Arkadaşlarımla [üniversitenin] olumlu yönleri hakkında konuşurum.	1109	5.26	1.57
Arkadaşlarımı [üniversiteye] kaydolmaya teşvik ederim.	1109	4.95	1.80
Marka Aşkı			
[Üniversite] 'nin uzun bir süre hayatımın bir parçası olmasını bekliyorum.	1109	5.27	1.78
Genel olarak. [üniversite]'ye karşı olan hislerim olumludur.	1109	4.10	1.72
Kendimi duygusal olarak [üniversite]'ye bağlı hissediyorum.	1109	4.69	1.96
Bu [üniversite]'yi istediğimi/arzuladığımı hissediyorum.	1109	4.68	1.93
Bu [üniversite]'de öğrenci olmak hayatımı daha anlamlı kılıyor.	1109	4.63	1.91
Eğer bu [üniversitede] olmasaydım, endişe duyardım.	1109	3.99	1.89
Mezun Desteği			
[Üniversite]'yi gelecekte herhangi bir şekilde destekleme şansım olsa, bunu yapmaya hazırım.	1109	5.66	1.47
Mezun olduktan sonra [üniversite]'ye katkı yapmayı düşünebilirim.	1109	5.17	1.66
Mezun olduktan sonra. gelecekteki öğrencileri bu [üniversite]'yi tercih etme konusunda yönlendirmeyi planlıyorum.	1109	5.05	1.75
Algılanan Kalite			
Üniversitemizin bölümleri iyi eğitim sunar.	1109	5.23	1.62
Bu üniversitede sunulan eğitimin kalitesi iyidir.	1109	5.22	1.64

842

Üniversitemin kalitesine güveniyorum.	1109	5.12	1.66
Marka Bağlantıları			
Üniversitemde okuyanlara sempati duyuyorum.	1109	4.87	1.69
Üniversitemin imajını seviyorum.	1109	4.76	1.79
Üniversitem diğer üniversitelere kıyasla çok benzersiz bir marka imajına sahiptir.	1109	4.19	1.97
Genel Marka Değeri			
Aynı puanla öğrenci alan üniversiteler arasından bu üniversiteyi tercih etmek mantıklıdır.	1109	5.38	1.68
Üniversitem benim için bir okuldan daha fazla anlama sahiptir.	1109	4.93	1.87
Benzer özelliklere sahip olsa bile. ben yine de bu üniversiteyi tercih ederdim.	1109	4.69	1.88

Not. Ort = Aritmetik ortalama. Ss= Standart sapma

Değişkenler Arası İlişkiler

Tablo 7 dış paydaş ve iç paydaş için gerçekleştirilen yapısal eşitlik modellerinin sonuçlarını (YEM) göstermektedir. Model fit değerlerine ilişkin değerlendirme yapıldığında SRMR ve RMSEA'nın 0.08'lik kesme değerine eşit ve/veya altında olması, diğer değerler olan GFI, CFI, IFI, NFI, NNFI değerlerinin kabul edilebilir değer > 0.90 (Hu & Bentler, 1999) veya bazı değerlerin ≥ 0.95 olması kabul edilebilir veya mükemmel uyum gösterdiklerini ortaya koymaktadır (bkz. Tablo 2). Her iki paydaş veya çalışma için oluşturulan model hipotezlerine ilişkin analiz sonuçları ele alındığında; tüm hipotezlerin kabul edildiği tespit edilmiştir. Üniversite marka kişiliğinin dış paydaş modelindeki hipotezler bakımından marka işareti (Std.β = 0.78) bakımından en yüksek etkiye sahip olduğu, bunu marka farkındalığı (Std.β = 0.74) ve WOM'un (Std.β = 0.70) izlediği bulunmuştur. Tüm standardize edilmiş beta katsayıları yüksek düzeylerde bulunmuş olup, bu durum marka kişiliğinin bu değişkenler üzerinde pozitif yönlü yüksek bir etkisini temsil etmektedir. Sonuç olarak H1, H2 ve H3 kabul edilmiştir.

Tablo 7. Marka kişiliği ile değişkenler arası ilişkiler

	Std. β	*p*	*Sonuç*
Dış Paydaş			
H_1 ÜN Marka Kişiliği -> Marka Farkındalığı	.74	< 0.01	Kabul
H_2 ÜN Marka Kişiliği -> WOM	.70	< 0.01	Kabul
H_3 ÜN Marka Kişiliği -> Marka İşareti	.78	< 0.01	Kabul
İç Paydaş (Öğrenci)			
H_4 ÜN Marka Kişiliği -> WOM	.89	< 0.01	Kabul
H_5 ÜN Marka Kişiliği -> Marka Aşkı	.89	< 0.01	Kabul
H_6 ÜN Marka Kişiliği -> Mezun Desteği	.85	< 0.01	Kabul

H_7 ÜN Marka Kişiliği -> Algılanan Kalite	.87	< 0.01	Kabul
H_8 ÜN Marka Kişiliği -> Marka Bağlantısı	.92	< 0.01	Kabul
H_9 ÜN Marka Kişiliği -> Genel Marka Değeri	.88	< 0.01	Kabul

Durum iç paydaş olan öğrenciler bakımından incelendiğinde; üniversite marka kişiliğinin tüm değişkenler üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Her bir hipotez ayrı olarak değerlendirildiğinde; üniversite marka kişiliğinin marka bağlantısı (Std.β = 0.92) üzerinde en yüksek etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Bunu sırası ile aynı değerlere sahip olan WOM ve marka aşkı (Std.β = 0.89) takip etmektedir. Üniversite marka kişiliğinin genel marka değeri (Std.β = 0.88) ve algılanan kalite (Std.β = 0.87) üzerindeki etkisi yüksek ve yakın değerlerde gerçekleşmiştir. Son olarak marka kişiliğinin mezun desteği (Std.β = 0.85) elde etmedeki etkisi de yine istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olarak gerçekleşmiştir. Tüm değerler ele alındığında üniversite marka kişiliğinin tüm değişkenler üzerinde oldukça yüksek sayılabilecek etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak ikinci çalışma/modele ilişkin tüm hipotezler (H4-H9) kabul edilmiştir (Tablo 7).

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın amacı yeni kurulan/bölünme sonucu ayrılan Eskişehir Teknik Üniversitesi'nin marka kişiliği ve marka imajına yönelik paydaş değerlendirmelerini belirlemek ve marka kimliğinin ilişkili olduğu bir dizi değişkenle olan ilişkisini ortaya koymaktır. Her şeyden önce hem açık uçlu olarak sorulan soruya verilen yanıtlar bağlamında sağlanan geri bildirimler, hem de kulağa hoş gelme, slogan oluşturma, marka eklemleme, uluslararasılaşma gibi değişkenler bağlamında her iki paydaş grubunun ESTÜ markasın öne çıkardıkları bulunmuştur.

Dış paydaşın ve iç paydaşın marka kişiliği faktörleri bağlamında ilk sıraya "samimi" kişiliğini yerleştirdiği görülmektedir. İlginç bir biçimde her iki hedef kitle de bu boyutu aynı düzeyde değerlendirmiştir. Dış paydaş bakımından ikinci sıra "canlı" yer alırken, öğrenciler ise bu sıraya prestiji yerleştirmişlerdir. Tüm altı boyut bakımından değerlendirildiğinde genellikle ortalamaların ortanın üstünde değerlendirildiğini ifade etmek mümkündür. Durum detaylar bakımından, yani marka kişilik özellikleri açısından ele alındığında dış paydaş "faydalı" ve "güvenilir" özelliklerini ilk iki sıraya yerleştirirken, öğrenciler de "faydalı" ve "insancıl" kişilik özelliğini yerleştirmişlerdir. Tıptı faktörlerde olduğu gibi özellikler bakımından değerlendirilen marka kişiliklerinin de yüksek veya orta üstü sayılabilecek ortalamalar ile değerlendirildiği görünmektedir. Bu durum, yeni kurulmuş olmasına karşın ESTÜ markasının her iki hedef kitle bakımından olumlu sayılabilecek şekilde değerlendirildiği göstermektedir.

Dış paydaşların marka farkındalığı, marka işareti ve WOM'a ilişkin görüşleri değerlendirildiğinde; ESTÜ'ye yönelik marka farkındalığının olduğu ancak marka işareti, logo ve renk konusunda daha düşük düzeyde bilgi sahibi oldukları görünmektedir. ESTÜ'nün yeni kurulan üniversite olması, bu sonucun ortaya çıkması üzerinde etkiye sahip gibi görünmektedir. Üniversitenin diğer kişilere tavsiye edilmesi bağlamındaki ortalamaların orta üstü olarak değerlendirildiği tespit edilmiştir. Markanın hedef kitlenin zihnine yerleşmesi ile tavsiye oranının artırılmasına yönelik üniversite yönetiminin çalışma yapması yararlı sonuçlar verebilecektir.

İç paydaş olan öğrencilerin WOM, marka aşkı, mezun desteği, algılanan kalite, marka bağlantıları ve genel marka değerine ilişkin görüşleri ele alındığında; mezun desteği ve eşdeğer puanla öğrenci alan üniversiteler arasında yüksek bir marka değerine sahip olarak algılandığı tespit edilmiştir. Üniversitenin sahip olduğu ikinci kategorideki durumu ele alındığında, bu durumun ortaya çıkması rasyonel olarak değerlendirilebilir. İkinci kategorideki iyi üniversite algısı yeni kurulan bir üniversitenin başarısı olarak değerlendirilebilir. Nitekim bunun bir yansıması olarak diğer insanlara üniversite öğrenciler tarafından tavsiye edilmesi bu bulguyu desteklemektedir. Üniversitenin algılanan kalitesi de öğrenciler tarafından orta üstü olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmaya temel teşkil eden marka kişiliğinin diğer değişkenler üzerindeki etkisi bağlamındaki diğer önemli bir bulgu ise; üniversite marka kişiliğinin ağızdan ağıza iletişim (WOM), marka aşkı, algılanan kalite, marka işareti, marka bağlantıları, genel marka değeri ve mezun desteği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Bu bulguları destekleyen farklı pek çok araştırma sonuçları (ör., Kaushal & Ali, 2020; Papadimitriou vd., 2019; Rutter, Lettice & Nadeau, 2017; Rauschnabel vd. 2016; Wilkins & Huisman, 2011; Aaker, 1999) bulunmaktadır. Bu sonuçlar ışığında mevcut çalışma özellikle yeni kurulan/bölünen üniversitelerin marka kişiliği bağlamında var olan literatürün genişletilmesinde önemli bir katkısından söz edilebilir. Örneğin, markalaşma sürecinde hedef kitlenin (dış ve iç) istek ve beklentileri doğrultusunda hareket edilmesi, var olan durumun görünürlüğünün tasvir edilmesi, ayrıca marka kişiliğinin tercih ve mezuniyet sonrası müşteri davranışı üzerindeki etkisi bağlamında literatüre önemli katkılar sağladığını ifade etmek mümkündür.

Yukarıda mevcut çalışmanın teorik/literatüre katkı düzeyindeki gibi pratik çıkarımlar konusunda da yararlarından söz edilebilir. Mevcut çalışma sonuçlarının yükseköğretim pazarındaki marka yöneticileri (yükseköğretim temsilcileri, rektörler, kurumsal iletişim yöneticileri vb.) için bazı önemli etkileri bulunmaktadır. Hali hazırda, üniversiteler nitelikli öğrencileri çekmekte ve/veya bazı bölümlerdeki kontenjanı doldurmakta rekabetle karşı karşıya olup, yıllar geçtikçe zorluklar büyümektedir. Buna göre, sadece yüksek puana sahip yeni öğrencileri çekmek değil, aynı zamanda onları mezun olduktan sonra yeni öğrencilerin kazandırılmasına teşvik etmek de önemlidir. Yönetsel bir bakış açısıyla, yükseköğretimde stratejiye yön veren rektör gibi yöneticiler, üniversite markalarının rakiplerinden daha büyük olduğunu vurgulayarak olaya yaklaşmaları uygun olacaktır. Bu nedenle yükseköğretimdeki yöneticiler veya rektörlerin, marka imajını geliştirme çalışmalarına odaklanmaları yararlı olacaktır. Zira güçlü markaya sahip üniversiteler, öğrenci kazanmakta daha az zorlukla karşı karşıya kalabilmektedir. Sonuç olarak bu çalışmanın önemli çıktıları, yükseköğretim kurumları/üniversiteler ve onların marka yöneticileri için ağızdan ağıza iletişimi, sadakati ve memnuniyeti artırmada bir tanıtım ve pazarlama stratejisi oluşturma konusunda önemli yönetsel çıkarımlara sahiptir.

Sonuç olarak, bu çalışma, yeni kurulan/ayrılan bir üniversite için marka kişiliğinin dış ve iç paydaşlar tarafından algılanmasını, kavramsallaştırılmasını ve rolünü incelemektedir. Üniversite yöneticileri, marka değeri ve ilişkili diğer konuları bütünleştiren bir bakış açısıyla stratejik marka kişiliği gelişimini dikkatli bir şekilde planlamalı ve uygulamalıdır (Mirzaei, Gray & Baumann, 2011). Üniversitelerde marka ile ilgilenen yöneticiler ideal ve mevcut durum

arasındaki tutarsızlıkları belirledikten sonra, istedikleri marka kişiliğine kendilerini kavuşturabilecek uyarlamaları yapabilirler. Örneğin, bir üniversite yeterince canlı değilse, sportif etkinliklerin ve gençlere yönelik enerjik aktivelerin teşvik edilmesine odaklanarak bu eksikliği giderebilir (Rauschnabel vd., 2016). Tıpkı Rauschnabel vd. (2016) tarafından da altı çizildiği gibi, üniversite yöneticileri (pazarlama, kurumsal iletişim, halkla ilişkiler vb.), bulguları yükseköğrenim markalaşması için kullanabilirken, bu alanda çalışan akademisyenler üniversiteler için markalama faaliyetlerini araştırmaya devam etmelidir.

Sınırlılıklar ve Gelecekteki Araştırmalar

Tüm bilimsel çalışmalarda olduğu gibi, mevcut çalışmada da sınırlamalar mevcuttur ve sonuçlar değerlendirilirken dikkate alınmalıdır. Her şeyden önemlisi, araştırmada kullanılan tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden biri olan kolayda ve kartopu örnekleme araştırmanın sınırlılıklarından birini oluşturmaktadır. İç paydaş olarak çalışmaya sadece öğrencilerin dahil edilmesi diğer bir sınırlılık olup, iç paydaşları temsil eden diğer tüm çalışanların (ör., akademik ve idari personel, şirket personeli) gelecekteki çalışmalara dahil edilmesi daha genellenebilir sonuçlar verebilecektir. Ayrıca, araştırma sonuçları gerçekleştirilen dönemdeki marka algısını ortaya koymaktadır. Üniversite marka kişiliği ve marka yönetimine temel teşkil eden diğer değişkenlere ilişkin ölçümlerin tekrarlanması, imajı ve algılamanın hangi geliştiğini görmek açısından önem taşımaktadır. Bu neden araştırma sonuçlarının daha iyi yorumlanabilmesi için belirli aralıklarla (3-4 yıl) tekrarlanması yararlı olacaktır. Dış ve iç paydaşların üniversite markalarına ilişkin algıları, sübjektif normlar, marka değeri, üniversitenin bulunduğu şehrin destinasyon imajı gibi değişkenlerin de tercih davranışını etkilediğinin dikkate alınmasında yarar vardır. Değişkenler arası aracılık etkisini ortaya koyan gelişmiş modellerin test edilmesi daha derin bilgiler sağlayacaktır. Gelecekteki araştırmalar için, bu tür marka düzeyinde değişkenleri modellemek hayati bir yöndür ve bu alanda çalışacak kişiler tarafından dikkate alınabilir.

Kaynakça

Aaker D. A. (1991). *Managing brand equity. Capitalizing on the value of a brand name*. New York: The Free Press.

Aaker, J. (1999). The malleable self: The role of self-expression in persuasion. *Journal of Marketing Research*, 36(1), 45 – 57.

Aaker, J. (1997). Dimensions of brand personality. *Journal of Marketing Research*, 34(3), 347–356.

Aaker, J., Fournier, S., & Brasel, S. A. (2004). When good brands do bad. *Journal of Consumer Research*, 31(1), 1-16.

Aggarwal Sharma, A., Rao, V. R., & Popli, S. (2013). Measuring consumer-based brand equity for Indian business schools. Journal of Marketing for Higher Education, 23(2), 175-203.

Ali-Choudhury, R., Bennett, R., & Savani, S. (2009). University marketing directors' views on the components of a university brand. *International review on public and nonprofit marketing*, 6(1), 11-33.

Bagozzi, R. P., Batra, R., & Ahuvia, A. C. (2014). *Brand love: Construct validity, managerial utility, and new conceptual insights*. Ann Arbor, MI: University of Michigan.

Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. Journal of *The Academy of Marketing Science*, 16(1), 74-94.

Balmer, J. M., & Liao, M. N. (2007). Student corporate brand identification: an exploratory case study. *Corporate Communications: An International Journal*. 12 (4), 356-375.

Bentler, P. M. (1992). On the fit of models to covariances and methodology to the Bulletin.. *Psychological Bulletin*, 112(3), 400-404.

Berry, L. L. (2000). Cultivating service brand equity. *Journal of the Academy of marketing Science*, *28*(1), 128-137.

Bunzel, D.L. (2007). Universities sell their brands. Journal of Product & Brand Management 16 (2), 152–153.

Chiu, C. M., & Wang, E. T. (2008). Understanding Web-based learning continuance intention: The role of subjective task value. *Information & Management*, 45(3), 194-201.

Churchill, G.A. (1995). *Marketing Research*, Fort Worth: Dryden Press.

Fornell, C. & Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error, *Journal of Marketing Research*, 18, 39-50.

Gabbott, M. T., & Hogg, G. (1998). *Consumers and services*. John Wiley & Sons.

Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 6(1), 1-55.

Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1996). *LISREL 8: User's reference guide*. Scientific Software International.

Kaushal, V., & Ali, N. (2020). University reputation, brand attachment and brand personality as antecedents of student loyalty: A study in higher education context. *Corporate Reputation Review*, 23(4), 254-266.

King, S. (1970). *What is a brand*. London: Walter Thompson.

Kline, R.B. (1998). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*, New York, NY: The Guilford Press,

Mourad, M., Ennew, C., & Kortam, W. (2011). Brand equity in higher education. *Marketing Intelligence & Planning*, 29 (4): 403–420.

Mourad, M., Meshreki, H., & Sarofim, S. (2020). Brand equity in higher education: comparative analysis. *Studies in Higher Education*, 45(1), 209-231.

Mirzaei, A., Gray, D., & Baumann, C. (2011). Developing a new model for tracking brand equity as a measure of marketing effectiveness. *The Marketing Review*, 11(4), 323–336

O'Neill, M. A., & Palmer, A. (2004). Importance-performance analysis: a useful tool for directing continuous quality improvement in higher education. *Quality assurance in education*, 12(1), 39-52.

Nunnally, J.C. (1978). *Psychometric Theory*, 2nd ed., New York, NY: McGraw-Hill,

Nunnally, J.C. & Bernstein, I.H. (1994). *Psychometric theory*, *Psychology*, New York, NY: McGraw-Hill, Vol. 3.

Opoku, R. A., Hultman, M., & Saheli-Sangari, E. (2008). Positioning in market space: The evaluation of Swedish universities' online brand personalities. *Journal of Marketing for Higher Education*, 18(1), 124-144.

Papadimitriou, D., Kaplanidou, K., Alexandris, K., & Theodorakis, N. (2019). The brand personality of professional football teams. Sport, Business and Management: An International Journal, 9(5), 443–459.

Patterson, A., Khogeer, Y., & Hodgson, J. (2013). How to create an influential anthropomorphic mascot: Literary musings on marketing, make-believe and meerkats. *Journal of Marketing Management*, 29(1-2), 69–85.

Pinar, M., Trapp, P., Girard, T., & Boyt, T. E. (2014). University brand equity: an empirical investigation of its dimensions. *International Journal of Educational Management*, 28 (6), 616–34.

Rauschnabel, P. A., Krey, N., Babin, B. J., & Ivens, B. S. (2016). Brand management in higher education: the university brand personality scale. *Journal of Business Research*, 69(8), 3077-3086.

Ross, S. D., James, J. D., & Vargas, P. (2006). Development of a scale to measure team brand associations in professional sport. *Journal of sport management*, 20(2), 260.

Rutter, R., Lettice, F., & Nadeau, J. (2017). Brand personality in higher education: anthropomorphized university marketing communications. *Journal of Marketing for Higher Education*, 27(1), 19-39.

Teh, G.M., & Salleh, A.H.M. (2011). Impact of brand meaning on brand equity of higher educational institutions in Malaysia. *World*, 3(2), 218–228.

Wilkins, S., & Huisman, J. (2011). Student recruitment at international branch campuses: Can they compete in the global market?. *Journal of Studies in International Education*, 15(3), 299-316.

Yoo, B., Donthu, N., & Lee, S. (2000). An examination of selected marketing mix elements and brand equity. *Journal of the Academy Of Marketing Science*, 28(2), 195-211.

Zeithaml, V. A., Berry, L. L., & Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60(2), 31-46.

İKİNCİ TİP "QARABAĞ ROMANI" NÜMUNƏSİ – "FATEHLƏRİN ZƏFƏRİ" (XÜSUSİ TƏYİNATLILAR) SƏNƏDLİ ROMANI

Prof. Dr. Salidə ŞƏRİFOVA
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi Adına Ədəbiyyat İnstitutu
SSHARİFOVA@RAMBLER.RU, Azərbaycan

Giriş

Güllü Məmmədova "Qarabəkir əfsanəsi" (2001), "Kalbalı xan" (2007), "Qan içində işıq" (2018), "Oğurlanmış Zəngəzur" (2021) sənədli, tarixi romanlar müəllifi kimi Azərbaycan ədəbiyyatında sözünü demiş və imzasını sevdirməyi bacarmış qadın yazarlarımızdandır.

Yazıçı Güllü Məmmədovanın oxuculara təqdim etdiyi "Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) romanı Azərbaycan xalqının tarixi zəfərini, qalibiyyətini əks etdirən ikinci tip "Qarabağ romanı"nın ilk nümunələrindəndir.

"Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) əsərinin janr xüsusiyyəti

Müstəqillik dövrü ədəbiyyatında Qarabağ mövzusunu əks etdirən roman nümunələrinin iki dövrü özündə ehtiva etməsini müşahidə edirik: Qarabağ müharibəsini ədəbiyyatda əks etdirən roman nümunələri və 44 günlük Vətən müharibəsini əks etdirən roman nümunələri. Birinci Qarabağ müharibəsindən Vətən müharibəsinə qədər olan zaman axarında, Qarabağ mövzusunda yaradılmış romanların özəl xüsusiyyətlərinə görə roman janrının yeni bir növünün – "Qarabağ romanı"nın formalaşması özünü göstərməkdədir.

Birinci Qarabağ müharibəsini əhatə edən bədii ədəbiyyatda, Qarabağ mövzusunda qələmə alınmış roman nümunələrində gələcəyə olan nikbin ruhun əks etdirilməsi hakim kəsilmişdir. 44 günlük Vətən müharibəsini əks etdirən roman nümunələri isə artıq konkret olaraq, otuz ildən sonra Qarabağ müharibəsinin Zəfərlə başa çatmasını, Zəfər və qalibiyyətini əks etdirir. Akademik İsa Həbibbəylinin qeyd etdiyi kimi, "nəhayət, Azərbaycan Respublikasının Qalib Ali Baş Komandanı, Müzəffər Prezidentimiz İlham Əliyevin Dəmir Yumruğu və qətiyyətli siyasəti nəticəsində Qarabağ müharibəsinin otuz ildən sonra tarixi Zəfərlə başa çatdırılması Qarabağ mövzusuna yenidən fərqli bir poetik ahəng gətirmişdir."

Ədəbiyyatımızda Qarabağ müharibəsinin, Qarabağın və Azərbaycanın digər rayonlarının işğalına şərait yaratmış xarici və daxili amillərinin, erməni millətçiliyinin "varisliyi"nin, erməni işğalçısının və erməni əsirliyinin əksi, ən əsası isə zəfərimizin, Vətən müharibəsinin qalibiyyətinin və s. amillərinin təsviri oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmış və qarşılanmaqdadır. Maraqlı məqam Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı formalaşmış birinci tip "Qarabağ romanı" və 44 gün davam etmiş Vətən müharibəsindən sonra yaranmış ikinci tip "Qarabağ romanı" arasındakı oxşar və fərqli cəhətlərin olmasıdır.

Birinci tip "Qarabağ romanı" ilə ikinci tip "Qarabağ romanı" arasındakı özəlliklərə diqqət yetirdikdə oxşar və fərqli cəhətlər müəlliflərin istəklərindən deyil, problemin xarakter və məzmunundan irəli gələn fərqli xüsusiyyətlər kimi meydana çıxır. "Qarabağ romanı" nümunələrində tarixi keçmişə diqqət yetirilərək Ermənistanın Azərbaycana əvvəllər müşahidə edilən iddialarının təhlili əks etdirilir. Zirvə nöqtəsi kimi Qarabağın və ona yaxın rayonların işğalının, ermənilərin törətdiyi bəşəri cinayətlərin əks etdirilməsi əsas məqsəd kimi qəbul edilir. Lakin birinci tip "Qarabağ romanı"nda əsərin finalı gələcəyə yönəlmiş olur ki, bu da, bir qayda olaraq torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi uğrunda mübarizəyə çağırış və milli intibaha olan ümid bədii əksini tapır. İkinci tip "Qarabağ romanı"nda isə Azərbaycan millətinin olum və ya

ölüm seçiminə çevirərək apardığı mübarizənin Zəfərlə başa çatdırılması, torpaqlarımızn işğaldan azad edilməsi, Qarabağın azad edilməsi, qələbə və qalibiyyətin sevinc notları və s. əksini tapır. Birinci tip "Qarabağ romanı"nda aparılan mübarizə Azərbaycan millətinin olum və ya ölüm seçiminə çevrilir, bunun nəticəsi kimi gələcəkdə qələbənin təmin edilməsi ilə milli dirçəlişə inama xüsusi önəm verilir, Qarabağın azad edilməsi intibah yolunda zəruri bir addım kimi qiymətləndirilir. Birinci tip "Qarabağ romanı" janrında qələmə alınmış əsərlərdə müəyyən bir məyusluq müşahidə edilməkdədir ki, bu da hadisələrin başlanğıcında ölkədə təşkilatlanmanın aşağı səviyyədə olması, müdafiə olunan bir ölkədə səfərbərlik və qəhrəmanlıq əhval-ruhiyyəsinin yüksəldilməsi üçün əsaslı tədbirlərin görülməməsi ilə əlaqələndirilir. Şəksiz ki, göstərilən bu amillər də obrazların xüsusiyyətlərinə təsir edir. Birinci tip "Qarabağ romanı"nda əsas qəhrəman itki və məğlubiyyətlərinə baxmayaraq, əzəli torpaqlarında azad, asudə yaşamaq haqqına malik Azərbaycan xalqıdır, dinc, sadə Azərbaycan vətəndaşıdır. İkinci tip "Qarabağ romanı"nda isə əsas qəhrəman əzəli torpaqlarını azad edən Azərbaycan Ordusu, Azərbaycan zabiti və əsgərləridir.

İstər birinci tip, istərsə də ikinci tip "Qarabağ romanı" janrında qələmə alınmış roman nümunələrində təsvir edilən hadisələr xalqımızın təcavüzə məruz qalmasını, işğalçı müharibədə insan ləyaqətinin alçaldılmasını, milli mədəni sərvətlərin dağıdılmasını və s. halları geniş əks etdirir. Hər iki tip "Qarabağ romanı" nümunələrində insanların daxili iztirablarının ifadəsi üstünlük təşkil edir. Milli mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər, yurda, torpağa bağlılıq, dar gündə doğmalıq hissiyyatı qabardılır, təcavüz olunanın təcavüz edənlə müqayisədə mənəvi-psixoloji üstünlüyü nəzərə çarpdırılır. İkinci tip "Qarabağ romanı"nda zəfər, qələbə xəbəri çatdırılır. İkinci tip "Qarabağ romanı" nümunəsi olan "Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) əsərində də döyüşlərdə qazanılmış zəfər, qələbə sevincləri təsvir edilir. Tehran Mənsimovun "Daşaltı" əməliyyatında, Şuşanın azad edilməsində qazandıqları qələbənin səsləndirilməsi ikinci tip "Qarabağ romanı"na xas olan xüsusiyyət kimi dəyərləndirilməlidir: "Polkovnik Tehran Mənsimov xüsusi təyinatlıların komandanı, general-leytenant Hikmət Mirzəyevə intizarla gözlədiyi müjdə xəbərini verdi:

- Komandan, Daşaltını işğaldan azad etdik.

Generalın sevinc duyulan səsi eşidildi:

- Təbrik edirəm, hər birinizi, Mənsimov."

Yaxud Güllü Məmmədova əsərin başqa bir epizodunda Azərbaycan Ordusunun, daha dəqiqi Xüsusi təyinantlıların qələbə qazanmasını da əks etdirir ki, bu cür məqamlar ikinci tip "Qarabağ romanı" nümunələrinə xasdır: "Yeddi saatlıq döyüş bitdi. Düşmən quyruğu tapdanmış gürzə kimi ikinci dəfə əks-hücuma keçdi. Bu dəfə də itki verərək geri çəkildi. Daşaltının Şuşaya gedən yolu ordunun üzünə açıldı. Xüsusi təyinatlılar bu çətin, təhlükəli tapşırığı can və qan bahasına yerinə yetirdilər." Bu nümunədə əksini tapan qələbə sədası ikinci tip "Qarabağ romanı"nı birinci tip "Qarabağ romanı"ndan fərqləndirici xüsusiyyət kimi qəbul edilməlidir.

"Qarabağ romanı" janrında qələmə alınmış roman nümunələrində öz milli varlıqları və doğma torpaqları uğrunda mübarizə aparan, ana-bacılarının namuslarını qorumağa çalışan azərbaycanlıların, Azərbaycan Ordusunun zabit və əsgərlərinin obrazları əksini tapır. Təbii ki, bu fərqləndirici amil müqayisə etdiyimiz romanların strukturuna və qayəsinə də təsir etmişdir. Birinci tip "Qarabağ romanı"nda qələmə alınmış nümunələrdə müşahidə edilən məyusluğun ikinci tip "Qarabağ romanı"nda qalibiyyət, sevinc, qürur hissi ilə əvəz edilməsi özünü göstərməkdədir. Güllü Məmmədovanın "Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) əsəri qələbə qazanmış millətin Zəfər qalibiyyətini əks etdirir.

Yazıçı Güllü Məmmədova "Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) romanını sənədli roman kimi təqdim edir. Roman janrı hibrid janr konstruksiyaları yaradaraq, sənədli, publisistik və elmi janrlar ilə fəal qarşılıqlı əlaqədədir. Nəticədə, növlərarası janr qarışıqlığı əsas yer tutmaqla yeni janr konstruksiyaları formalaşır. Sənədli və bədii janrların qarşılıqlı əlaqə formaları müxtəlif ola bilər və ilk növbədə, sənədin (tarixi faktın) bədii mənasının yenidən işlənilməsidir. Sənədli janrlarla romanın qarışıqlığını səciyyələndirən əsərləri dörd qrupa ayırmaq olar.

Birinci qrupa romanın janr əlamətlərinin transformasiyaya uğramasına və yeni roman tiplərinin yaranmasına gətirən sənədli janrların nüfuz etmə formaları aiddir. Bu qrupa aid sənədin və romanın qarşılıqlı əlaqə formalarına aşağıdakı iki formanı aid etmək olar: Birinci forma, romanda əsas hadisələrin sənədə (tarixi faktlara) uyğun qurulması, eyni zamanda bədii uydurma əsasında əlavə süjet xətləri və səhnələrinin daxil edilməsini nəzərdə tutur. İkinci forma isə bədii uydurma fonundan kənara çıxır. Müəllif sənədi (faktı) mətnə və ya romanın fabulasına daxil edir.

İkinci qrupa ayrıca roman tiplərinin yaranmasına səbəb olmayan, lakin roman məzmununu dəyişdirən qarşılıqlı əlaqələrin formaları daxildir. Bu qrupa üç forma daxildir. Birinci formada sənədin (tarixi faktın) əsaslı şəkildə yenidən işlənməsi nəticəsində "sənədlilik" ikinci plana keçir. Bu zaman "sənədlilik" hadisələrin əsasını müəyyən edir. İkinci formada müəllif düşüncələrinin tam açılması üçün zəruri olan ikinci dərəcəli süjet xətlərinin qurulmasında sənədlərdən (tarixi faktlardan) istifadə olunur. Üçüncü forma isə fabula və bədii əsərin ideyasına təsir göstərən sənədin bütövlükdə bədii əsərə bütünlüklə daxil edilməsini (məsələn, dövlət hakimiyyəti orqanlarının, ictimai və partiya strukturlarının qərarları, yazışmalar və s.) nəzərdə tutur.

Üçüncü qrupu sənədli və bədii janrların qarşılıqlı əlaqələrini elə formaları təşkil edir ki, onlarda bədii əsərin quruluşu sənədli janrın elementlərini saxlayır, lakin dolğunluq baxımından bədii elementi daxil edir. Sənədli və bədii janrların qarşılıqlı əlaqələrinin bu forması transsərhəd, keçici janr konstruksiyalarının yaranmasına səbəb olur.

Dördüncü qrupu müəllif düşüncələrinin açıqlanması üçün bədii əsərlərdə yalançı faktların müxtəlif variasiyaları təşkil edir. Bu faktlar oxucuya real mövcud olan sənədlər kimi təqdim edilir.

Güllü Məmmədovanın "Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) romanında sənədliliyi bədii metod kimi qəbul etməsi inkaredilməzdir. Müəllif romanda təsvir etdiyi əsas hadisələri tarixi faktlara uyğun qurur, eyni zamanda bədii uydurma əsasında əlavə süjet xətləri və səhnələrini daxil edir. Güllü Məmmədova Şuşanın ümumiləşdirilmiş obrazını verməklə yanaşı zəfərinin tarixindən bəhs edir. Müəllif romanda bəzi tarixi hadisələrə müəllif şərhi ilə münasibətini də bildirir ki, bu da yazıçının həmin hadisələrin müasiri olmaması ilə əlaqəlidir. Romanda bioqrafiya elementlərini ehtiva etməsi, romanda tarixi şəxslərin təqdimi ilə əlaqəlidir. Müəllif romanda Xüsusi təyinatlıların komandiri, polkovnik Tehran Mənsimov, kapitan Əli Kərimov, general-leytenant Hikmət Mirzəyev, polkovnik-leytenant Anar Əliyev, həkim Adil Əfəndiyev, baş leytenant Çoşqun Əhmədov, kapitan Kamil Şirinov, mayor Malik Əliyev, kəşfiyyatçı Ceyhun Sədrayev, briqada komandiri Rəşad Aslanov, 1992-ci il Daşaltı əməliyyatının 5-ci qrupun on bir nəfərlik xüsusi təyinatlıların komandiri polkovnik Riad Əhmədov kimi müasirlərimizin hərbi fəaliyyətlərini, hətta həyatları ilə bağlı məqamlarını açıqlayır. Romanda milli tarix, hərbi hücumlar və s. haqqında diskurs aparılır. Əsərin qəhrəmanlarının düşüncələri ilə bu və ya digər tarixi faktlar barəsində tarixi əhəmiyyətli məqamlara müfəssəl qiymət verilməsi diqqətdən yayınmır.

"Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) sənədli romanının problematikası

Güllü Məmmədovanın "Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) sənədli romanının problematikası Azərbaycan xalqını düşündürən məsələləri, zəngin ideya-məzmununu əhatə

edir. Bundan başqa əsərin problematikası Qələbə, Zəfər qazanılmasını və əldə edilməsini də əks etdirir.

Romanın problematikasında tarixi hadisələrə münasibət və onların baş vermə məqamı da əksini tapır. Güllü Məmmədova əsərdə Qarabağ müharibəsinin səbəblərini, törətmiş olduğu fəsadları, insanların üzləşdiyi faciələri və s. məqamları tarixi keçmişə nəzər salaraq açıqlayır. Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyünü və tarixi ədaləti bərpa etməsini, doğma torpaqlarımızdan məhz düşməni qovaraq tarixi missiyanı yerinə yetirməsini də incəliklə təqdim edir.

Güllü Məmmədova romanda tarixə, xalqın keçmişinə tez-tez müraciət edir. Tarixə nəzər salan müəllif həmin tarixi hadisələrin hələ də xalq yaddaşında yaşamasını göstərir. Müəllif istər Birinci Qarabağ müharibəsi dövründə baş vermiş hadisələri, istərsə XX əsrin əvvəlləri baş vermiş olayları xatırlaması tarixin xalq yaddaşında yaşadığının göstəricisidir: "1993-cü ildə ermənilər Məngələnata yüksəkliklərini işğal etdilər və ciddi təhlükə yaratdılar. Nəyin bahasına olursa olsun yüksəklik geri alınmalıydı. "Məngələnata əməliyyatı" hazırlandı. ...1993-cü ilin avqustun 24-də 43 nəfərdən ibarət kəşfiyyat qrupu yaradıldı. Qrupa kəşfiyyat batalyonunun ikinci rota komandiri Kamil Abbasov rəhbərlik edirdi."

Güllü Məmmədova əsərində Qarabağ probleminin tarixi köklərinə nəzər salır. Müəllif hətta 1805-ci ildə Kürəkçay müqaviləsinin Qarabağ probleminə necə təsir etməsi məqamına əsərdə aydınlıq gətirir: "...1805-ci ildə ruslarla Kürəkçay müqaviləsi bağlandı. Qarabağlıların rahat, dinc yaşaması üçün bütün imkanlardan istifadə edən İbrahimxəlil xan rusların acımasız siyasətinə tuş gəldi. Ruslar iyirmi üç ildən sonra - 1828-ci ildə farslarla Türkmənçay müqaviləsini, bir il sonra türklərlə Ədirnə müqaviləsini imzaladılar. Hər üç müqavilənin bəhrəsini ermənilər gördü." Müəllif ermənilərin törətdiyi faciələrin başlanğıcını bu tarixi hadisələrlə əlaqələndirir: "...vətənsiz, yurdsuz-yuvasız ermənilər İrandan, Türkiyədən Cənubi Qafqaza köçürüldü. Onların əksəriyyəti Qarabağda, İrəvanda, Zəngəzurda, Naxçıvanda və Göycə mahalında yerləşdirildi. Torpaqsız ermənilər torpaq sahibi oldular. Və bununla da bu yerlərdə gələcək faciələrin təməli qoyuldu."

Güllü Məmmədova ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında soyqırım aparmalarını yeni olmamasını, tarixi köklərə malik olmasını roman boyu təlqin edir: "1918-20-ci illrdə bu yerlərdə savaş gedib və çoxlu qan tökülüb. Daşnaklar bu yerlərə ordu çəkiblər, kəndlərdə soyqırım aparıblar. Və əsrin ən böyük soyqırımı Zəngəzurda çox amansızlıqla, qəddarlıqla həyata keçirilib. Bu tarix qanla yazılmış bir tarixdir və onun səhifələrindən daim qan qoxusu gəlir. Amma bununla belə daşnaklar öz niyyətlərinə çata bilməyib. Yerli müdafiəçilər və cumhuriyyət əsgərləri Laçın dəhlizinə sahib çıxıb, düşmənə güzəştə getməyiblər."

Güllü Məmmədova 1992-ci il Daşaltı əməliyyatının uğursuzluğuna da diqqət yetirir. Müəllif generalın qələbəyə ümid etməməsini faciə kimi təqdim edir: "General Tacəddin Mehdiyevin otağında yeni əməliyyatın gizli planı hazırlanacaqdı. Yenicə müdafiə naziri təyin olunmuş general bu əməliyyata xüsusi əhəmiyyət verirdi: "Daşaltının ermənilərdən təmizlənməsi düşmənin Şuşaya gedən yolunu bağlayacaq, əsgərlərin döyüş ruhunu yüksəldəcək. Eyni zamanda müdafiə nazirinin hərbi səriştəsini və bacarığını diqqətə çatdırıb, ona xüsusi etimad və inam yaradacaqdır... Amma bu döyüş necə bitəcəkdi? Çünki qələbəyə bəslədiyi ümid dumanlı bir şübhə içindəydi. Arxalı düşmən çox güclüydü, hiyləgərdi..."

Güllü Məmmədova tarixi keçmişə nəzər salarkən, sələfliyə, nəsildən nəsilə keçən ənənələrin davam etdirilməsinə də diqqət yetirir. Kapitan Əli Kərimovun "Bilirsiz, atam birinci Qarabağ müharibəsində hərbi feldşer kimi döyüşlərin ən qızğın yerində olub. Yüzlərlə yaralıya yardım göstərib və döyüş meydanından çıxarıb. Atam o döyüşlərdən danışanda anam çox həyəcan keçirir, gözləri dolur. Çox kövrək insandı" fikirlərində Qarabağ müharibəsinin 30 illik tarixi göz önündə canlandırmaqla bərabər, Kərimovun atasının yolunu davam etdirməsini əks etdirir.

Güllü Məmmədova Azərbaycan Ordusunun əzmkarlığını, sücaətini nəsillərdən nəsillərə keçməsini əks etdirməsi, xalqın damarında axan qanla bağlaması maraq kəsb edir. Tehran Mənsimovun düşüncələri ilə müəllif bu məqama belə aydınlıq gətirir: "Ana babam Kərimağa Cəfərov Böyük Vətən müharibəsi iştirakçısı olub. Berlinə qədər gedib çıxıb. Özü də mayor rütbəsində. Tabor komandiriymiş. Mən də onun nəvəsiyəm. Yəqin ki, babamızın döyüşkən ruhu bizim ailəyə də keçib."

Müəllif romanda polkovnik Tehran Mənsimovun Birinci Qarabağ müharibəsində vuruşmasına da aydınlıq gətirir: " Biz Qarabağa savaşa gedirik. Döyüşdən əvvəl niyyətimiz bu olmalıdı ki, haqq savaşında ölsək şəhid, sağ qalsaq qazi olmalıyıq. Qoy niyyətimiz belə olsun: çünki şəhidlər ölməzdir... Bizə heç kimin torpağı lazım deyil. Uğrunda savaşacağımız torpaq bizim öz vətənimizdir. Siz cavansınız. Birinci Qarabağ müharibəsində iştirak etməmisiniz. Amma mən döyüşmüşəm. Qarabağda çox dostlarımı, tanışlarımı, mənə əziz olan adamları itirmişəm."

Müəllif romanda erməni yaraqlıların da öz mənfur əməllərini tarixən təkrarladıqlarına da toxunur: "Tarixin 1918-ci ildə yazılmış qanlı səhifəsinə qan qoxulu yeni səhifələr yazılırdı. Andronikin, Nijdenin, Dronun, Karonun, Şaumyanın varisləri yenidən baş qaldırırdı. Bu varislər də babaları və ulu babaları kimi qəddar və rəhimsiz idilər. Çünki əlləri qanlı bu dünyanı tərk edən babaları türklərə nifrəti miras qoyub getmişdilər."

Müəllif romanda təqdim etdiyi epizodları romanın süjet xətti ilə bilavasitə əlaqəli şəkildə təqdim etməsi də nəzərdən qaçmır. Məsələn, müəllifin Hadrutun tarixinə nəzər salması və aydınlıq gətirməsi epizodu romanda ayrıca təqdim edilir: "Hadrutun tarixi uzaq əsrlərə qədər gedib çıxır. Osmanlı tarixinin 1727-ci ildəki məlumatına görə Hadrut adlı bir yaşayış məntəqəsi mövcud olub və o Dizaq nahiyəsinin tərkibinə daxil edilib. Hadrut sözü isə fars dilində "İki çayın arası" mənasını verir. Zaman-zaman ermənilərin yuxusunu qaçıran bu gözəl məkan həqiqətən də iki çayın arasında yerləşir. Qozluçay dərəsində gözəlliyi, yaşıllığı, başının üstündə möhtəşəm dağları ilə diqqət çəkən Hadrutun bir tərəfindən Quzeyçay, digər tərəfindən isə Güneyçay axır və aşağıda Qozluçay dərəsində birləşərək Qozluçaya qarışır. ...Ermənilər Qarabağın ən yaxşı torpaqlarını zəbt etmişdilər. Hadrut da onlardan biriydi."

Romanda diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də yazıçının Qarabağ xanlığının yaranması tarixinə aydınlıq gətirməsidir. Müəllif əsərdə bu məqam haqqında oxucusuna qısa şəkildə olsa da, ətraflı məlumat verir: "1747-ci ildə Xorasana gedən Nadir şah yaxınları tərəfindən qətlə yetirildi. Bununla da elə bil Nadir şahın əzəmətli sarayının bünövrəsi laxladı, qan bahasına genişləndirdiyi sərhədlər dağıldı. ...Pənah xan xəbəri alınca daha dayanmadı, Dağıstanı tərk etdi. Nadir şahın ağıla gəlməyən, inanılmaz ölümü ilə Azərbaycan da sanki buxovlardan azad olub geniş nəfəs aldı. Farsların zülmündən yaxa qurtarıb yeni həyata başlayan Azərbaycan xanlıqlara bölündü. Ağıllı, müdrik Pənah xan da əlinə düşən fürsəti dəyərləndirdi. O, bir çox türk tayfalarını bir yerə yığdı və Qarabağ xanlığını yaratdı. Xanlıq Azərbaycanın başqa xanlıqlarından ərazisinin böyüklüyünə görə seçilirdi. Onun cənubunda Xudafərin körpüsü idi. Bu ərazi "Sınıq körpü"yə qədər uzanıb gedirdi. Şərq tərəfdə Kür çayı ilə Araz çayının qovuşduğu yerdə Cavad adlı bir kənd də yerləşirdi və Cavad da Qarabağ xanlığına daxil idi. Şimal hissəsində Gəncə idi. Qərb tərəfi isə başdan-başa silsilə dağlardan ibarət idi. Sanki bu dağlar xanlığın başının üstündə bir qala kimi ucalırdı. Xanlıq təkcə bu ərazilərlə qurtarmırdı. Qarabağda məhsuldar olan Mil və Muğan çöllərinin bir hissəsi də xanlığın ixtiyarında idi. Sərhədlərində isə Zəngəzur, Qafan bölgələri və Naxçıvan xanlığı yerləşirdi…"

Romanda Güllü Məmmədova Vətən müharibəsində zəfər əldə edilməsini təqdim etməklə yanaşı, Qarabağın döyünən ürəyi Şuşanın obrazını yaradır. Vətən müharibəsi nəticəsində azad olunaraq, Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilmiş Şuşada gedən döyüşlərin təqdimi yalnız tarixi olayların deyil. Müəllif Şuşanı mübarizə aparan məkan kimi təsvir edir.

Güllü Məmmədova tarixə nəzər salaraq, Şuşa şəhərinin yaranmasına və onun daşıdığı xüsusiyyətləri Pənah xanın dili ilə təqdim edir: "...Əgər o yol bağlansa düşmən bu yerlərə heç cürə ayaq basa bilməz. Qayalardan yuxarı qalxmaq mümkünsüzdür."

Şuşanın strateji baxımdan qoruna biləcəyi müəllif tərəfindən romanda tez-tez vurğulanır. Diqqəti cəlb edən isə müəllifin bu məqamı ermənilərin dili ilə təqdim etməsidir: "Şuşa elə bir yerdədir ki, onun ancaq bir açıq qapısı var, ikincisi yoxdur."

"Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) əsərinin kompozisiya xüsusiyyəti və bədii dili

"Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) sənədli romanının kompozisiyasının müəyyən sistemdə təqdim edilməsi diqqəti cəlb edir. Güllü Məmmədova romanda kompozisiyanın ünsürlərindən istifadə edir. Müəllifin tez-tez əsərin mövzusu ilə səsləşən hikmətli nümunələrə müraciət etməsi diqqətdən yayınmır. Müəllifin istifadə etdiyi epiqraflar oxucunun diqqətini əsərin ümumi məzmun və ideyasına yönəldir. Məsələn, rus tədqiqatçısı Y.V. Veliçkoya aid epiqraf ifadə etdiyi məna baxımından əsərin ideya və məzmunu ilə əlaqəlidir: "Ermənilər yerli əhalinin şirəsini sormağa başladılar. Bununla kifayətlənməyərək gəlmə ermənilər müsəlman əhalisinin şan-şöhrətini korlamaq siyasəti yeridirdilər ki, gələcəkdə onları qovub torpaqlarına sahib olsunlar."

Müəllifin general Mayevskinin "Ermənilərin törətdiyi kütləvi qətllər" kitabından ermənilər haqqında olan maraq kəsb edən fikirlər epiqraf kimi təqdim edilir: "Görəsən kimsə ermənilərin xalq qəhrəmanlığı haqqında eşidibmi? Onların azadlıq uğrunda döyüşçülərinin adları harada həkk olunub? Heç yerdə! Ona görə ki, ermənilərin "qəhrəmanları" öz xalqının xilaskarından çox onun cəlladı olublar." Bu epiqraf əsərin süjet xəttinə daxil olmasa da, əsərin mövzusu ilə səsləşir. Müəllif romanın məzmunu ilə bağlı demək istədiyi fikirləri başqa sənətkarların fikirləri ilə təqdim edir. Güllü Məmmədovanın "Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) romanının ayrı-ayrı hissələrində müxtəlif söz sənətkarlarına aid epiqraflar istifadə edilir.

Yazıçının Rusiya XİN-in keçmiş birinci müavini, vəkil Fyodr Şellovun fikirlərini epiqraf kimi təqdimi də məhz əsərin mövzusu ilə səsləşir, dünya ictimaiyyətinin bu problem haqqında münasibəti əksini tapır: "Dağlıq Qarabağdakı konflikt yaxşı planlaşdırılmış, əvvəlcədən hazırlanmış, həyata keçirilməsi Ermənistan kommunist rəhbərlərinin üzərinə düşən aksiyadır. "Qarabağ" hərəkatının liderləri millətin öz müqəddaratını təyin etməsi prinsipini hipertrofiyaya uğradaraq elə bir həddə çatdırmışdır ki, ondan sonra separatizm başlayır." Müəllif Fyodr Şellovun fikri ilə ermənilərdə separatizmin formalaşdığını təsdiq edir.

Güllü Məmmədovanın romanı peyzajla başlaması diqqətdən yayınmır. Əsərdə təbiət təsviri ilə əsərin mövzu və ideyası səsləşir: "...Bu xarabalıqların çox güman ki, özünə bənzəyən yazı, bir də sərt qışı vardı. Yaz bu yerlərə yəqin ki, həvəssiz gəlirdi, çünki torpağı isitməyə, qurumuş, qara kömürə oxşayan ağacları oyatmağa nəfəsi, gücü çatmırdı. Yaz aylarında göylər qəsdən, ermənilərin acığına, yağışını yetərincə yağdırmırdı, ona görə də torpağın susuzluqdan ciyəri yanırdı, sinəsi cadar-cadar olurdu, xarabalıqların qarşısında təkcə susuzluğa tab gətirən tikanlar göyərirdi. Bu tikanlı çöllərin, divarları uçub tökülən xarabalıqların çox mağmın, hüznlü görkəmi vardı." Müəllif peyzaj vasitəsilə mənfur düşmənin torpaqlarımızı viran qoyması məqamına aydınlıq gətirməyə nail olur.

Maraqlı məqam Güllü Məmmədovanın peyzaj vasitəsilə Azərbaycanın coğrafi məkanlarını göz önündə canlandıra bilməsidir: "Bu dəhliz eyni zamanda Laçın, Gorus və Sisiyanı dağ yolları ilə Batabatdan keçirib Şahbuza aparır, Naxçıvana birləşdirir. Arada cəmi yüz kilometrlik bir məsafə var. Şahbuzda strateji əhəmiyyətli yüksəkliklər var və bu yüksəklikləri ələ keçirmək ermənilərin şirin röyası olub. Bu yüksəkliklərdən biri də Ərikli dağıdır. Silsilələr arasında ucalığı və əzəməti ilə seçilən Ərikli Qarabağın Kirs, Kiçik İşıqlı, Qabaqtəpə yüksəklikləri ilə üz-üzədir. Laçın dəhlizinin strateji əhəmiyyəti müstəsnadır. Zəngəzurla Qarabağa əhəmiyyətli bir körpü olan dəhliz İşıqlı dağ silsilələrinin ətəyində yerləşir."

Güllü Məmmədova peyzaj vasitəsilə qələbə hissini də yaşatmağa nail olur: "Daşaltı və Daşaltıdan o tərəfə görünən və görünməyən dağlar vardı. Boranı, qarı əskik olmayan o dağların zirvəsində onların pozulmayan izi vardı. Onlar düşmənin kök saldığı, güclü müdafiə mövqeləri yaratdığı bu dağlarda işğal olunmuş yüksəklikləri ermənilərdən təmizlədilər. Xüsusi təyinatlılar ürəklərində vətən sevdası adlı bir ocağı alışdıraraq və bu ocağın istisinə qızınaraq soyuqda, boranda, leysan yağışların altında keçilməz meşələrdən, sərt qayalardan, təhlükə dolu dərin yarğanlardan, dərə-təpələrdən keçərək canı, qanı bahasına düşməni məhv etdilər. İndi o dağlar, geniş vadilər, sıx meşələr, kollu-koslu, tikanlı çöllər azaddır. Arxada həm də saysız-hesabsız xarabalıqlar qalıb və o xarabalıqlar da azaddır..."

Güllü Məmmədova romanda lirik haşiyədən tez-tez istifadə edir. Müəllif romanda lirik haşiyə ilə hər hansı bir hadisəyə öz hiss-həyəcanını, münasibətini bildirir. Ən çox isə qəhrəmanların hərbi fəaliyyətlərinin dəyərləndirilməsi zamanı bir müəllif kimi münasibətini bildirmək üçün lirik haşiyəyə müraciət edir: "Renat güldü:

- Tanklar da döyüşdən qaçır. (Mayor Elnur Şirinov və mayor Renat Şıxnəbiyev döyüşlərdə göstərdikləri igidliyə görə "Vətən müharibəsi Qəhrəmanı" adına layiq görüldülər)." Müəllifin lirik haşiyəsində mayor Elnur Şirinov və mayor Renat Şıxnəbiyevin "Vətən müharibəsi Qəhrəmanı" adına layiq görülməsi oxucuya təqdim edilir.

Güllü Məmmədova Nihad Babayevin "Vətən müharibəsi Qəhrəmanı" adına layiq görülməsi məqamına aydınlıq gətirdikdə, bunu lirik haşiyə şəklində təqdim edir:"...Uryandağ yüksəklikləri düşməndən təmizləndi. Lakin bu qələbənin sevincini xüsusi təyinatlılar yaşaya bilmədi. Səkkiz nəfər şəhid olmuşdu. Onların arasında xüsusi qəhrəmanlıq və şücaət göstərmiş kapitan Nihad Babayev də vardı. (Ölümündən sonra ona "Vətən müharibəsi qəhrəmanı" adı verildi)."

Güllü Məmmədovanın "Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) romanının bədii dili anlaşıqlıdır. Müəllifin əsəri bədii dilin tərkibi, məcazlar, poetik sintaksis baxımdan zəngindir. Əsərin bədii dilinin tərkibi neologizmlər, terminlər, dialektizmlərlə də zəngindir. Qeyd etməliyik ki, müəllif qələmə aldığı bu əsərdə vulqarizmlərə yer ayırmamış, cüzi halda varvarizmlərə müraciət etmişdir.

Güllü Məmmədova "Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) romanında varvarizmlərdən təqdim etmək istədiyi surətin xarakterini, xarakterik xüsusiyyyətini açmaq üçün istifadə etmişdir:

"- Dığanı susdurdular.

- Bəlkə də dığaları..."

Bu dialoqda müəllif "dığa" işlətməklə erməni uşağı, erməni balası, erməni oğlanı demək istəmişdir. Müəllif dığa sözünü işlətməklə, oxucusuna təqdim etdiyi surətin məhz erməni olmasını göstərir.

Güllü Məmmədova əsərdə obrazlarının dilində məhəlli sözlərə yer vermişdir. Məsələn, "Əşi, yenə erməni malıdı, micasım çəkməz. Ac qalsam da" cümləsində "micas" dialekt sözdür. Naxçıvan dialektində, əksər şivələrdə micası götürməməx' canına sinməmək, iyrənmək mənasındadır.

Güllü Məmmədova romanda məcazlara da müraciət edir. Məsələn, uğursuzluqlar və dağıntılar simvolu olan bayquşları ermənilərlə müqayisə etməsi müəllifin fikirlərini simvollar vasitəsilə çatdırmasını əks etdirir: "... bu xarabalıqlar artıq bayquşların idi. Onlar da ermənilər kimi vətənsiz idi və çox güman ki, xarabalıqların çoxluğundan xəbər tutub, dünyanın hər yerindən buraya axışmışdılar. Bayquşlar burada, ermənilər kimi, sakit bir həyat sürəcəklərinə, nəsilbənəsil yaşayacaqlarına inanmışdılar. ...Dəhşətli partlayış səsindən xarabalıqlarda yurd salan bayquşlar hürkdü. Bayquşlar, ermənilər kimi, başlarını itirdilər. Başa düşdülər ki, bu xarabalıqlar yiyəsiz deyilmiş. Bu torpağın, vadilərin, kövşənlərin, dərə-təpələrin, silsilə dağların sahibi varmış və indi onlar geri qayıdırlar..."

Güllü Məmmədova romanda azan səsini Azərbaycan Ordusunun qələbəsinin simvolu kimi təqdim edir. Azan ibadətə və birliyə dəvətdir. "Bir yerdə azan oxunanda orada müsəlmanların varlığı və həmin bölgənin İslam torpağı olduğu elan edilir deməkdir. Bu xüsusiyyəti ilə azan tarix boyunca fəth və zəfərlərin ayrılmaz bir ünsürü olmuşdur. Yeni fəth edilən bir məmləkət oxunan fəth azanıyla İslam diyarına çevrilmiş, Rəsulullah (səs) hər hansı bir şəhərin müsəlman olub-olmadığını azanla müəyyən etmişdir." Şuşada azan səsinin səsləndirilməsi "zəfərlərin ayrılmaz bir ünsürü" kimi qələbə hissini oxucusuna bütünlüklə ötürür: "...Gövhər ağa məscidində qalib əsgər, bu yerlərdə çoxdan unudulmuş əzanı oxumağa başladı. Azanın müqəddəs nəfəsi sanki qədim əcdadların, bu torpaq uğrunda qurban getmiş şəhidlərin ruhunu oyatdı, sonra küləklərə qoşulub uzaqlara, çox uzaqlara getdi. ...İyirmi səkkiz il erməni nəfəsi ilə çirklənmiş bu vətən torpağı əzan səsi ilə saflaşırdı və ondan müşk-ənbər qoxusu gəlirdi..."

"Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) sənədli romanında obrazlar

Güllü Məmmədovanın "Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) sənədli romanında obrazlar tarixi şəxslərdir: Anar Əliyev, Tehran Mənsimov, Nihad Babayev, Malik Əliyev, Ülvi Rəfiyev, Rəşad Aslanov, Ramiz Cəfərov, Riad Əhmədov... İstər Birinci Qarabağ müharibəsinin, istərsə də Vətən müharibəsinin zabit və hərbçiləri xalqın tarixi yaddaşlarında adlarını həkk etdirə bilmiş Azərbaycan oğullarıdır.

Müəllif əsərdəki qəhrəmanları ya müəllif təhkiyəsi ilə, ya da ki, qəhrəmanların öz dilləri ilə təqdim edir. Güllü Məmmədova romandakı obrazları mənəvi, əxlaqi, sakral, insani dəyərlər baxımından təbliğ edir. Məsələn, 21 oktyabr 2020-ci ildə Xocavənddə şəhid olmuş Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin polkovnik-leytenantı, USTA dərəcəli hərbi qulluqçu, Naxçıvan Əlahiddə Ümumqoşun Ordusunun Xüsusi Təyinatlı Bölməsinin Komandiri, Vətən müharibəsinin şəhidi, "Vətən müharibəsi Qəhrəmanı" Anar Əliyev (1980-2020) haqqında məlumat bəzən şəhidimizin öz dili ilə tqdim edilir: "...kaş Kəlbəcərə getmək də qismətdə olardı. Kəlbəcərin Boyaqlı kəndi...Mənim uşaqlığım orda keçib. Çox səfalı, cənnət kimi bir yerdi. Anam o kəndin xiffətini çox eləyirdi. Yurd həsrəti çəkirdi. Atam da onun kimi."

Müəllif Anar Əliyev haqqında məlumatı xüsusi portret-oçerk şəklində təqdim edir: "Anar əslən Kəlbəcərdən idi. 1982-ci ilin avqustun 24-də Kəlbəcərin Boyaqlı kəndində ziyalı ailəsində anadan olmuşdu. Əliyevlər Kəlbəcərdə tanınmış Kalbavəllər nəslindən idilər. Adı tarixə düşmüş nəslin ilk nümayəndələri, deyilənə görə, Kəlbəcər binə olduğu vaxtdan bu dağlar qoynunda yurd salmış, yaşamış və nəsillər yola salmışdılar. Anarın anası Səkinə xanımla atası Vüqar orta məktəbi başa vuran kimi Kəlbəcərdən Bakıya təhsil almağa getmiş, hər ikisi Azərbaycan Dövlət Xarici Dillər İnstitutunda oxumuş, sonralar ailə quraraq Kəlbəcərdə yeni bir həyata başlamışdılar. Anar ailənin ikinci övladıydı."

Güllü Məmmədova Anar Əliyev haqqında portret-oçerkində həyatı haqqında məlumat verir. Oxucu Anar Əliyevin ailəsi, uşaqlığı, gəncliyi, köçkünlük taleyi, təhsili, hərbi fəaliyyəti və s. haqqında bilgi əldə edir. Müəllif Anar Əliyev haqqında incə detalları ümumiləşdirib təqdim edir: "Bir çox xarici ölkələrdə kurslarda iştirak etdi. Türkiyədə "Təməl paraşütü", Macarıstanda "İngilis dili", Çexiyada "Sülhməramlılar üçün təlimatçı", İsveçrə konfederasiyasında "Qış dağı", Rumıniyada "Hərbi əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi, Türkiyədə "Sərbəst paraşüt", Slovakiyada "Təkmilləşdirilmiş qış-dağ", İordaniya krallığında "Xüsusi əməliyyat qüvvələri sərgisi", Pakistanda isə beş aylıq kurs keçdi. Bir ömrə sığmayan günlər, aylar və illər..."

Müəllif yalnız Anar Əliyevin deyil, Vətən müharibəsinin digər iştirakçılarının, şəhid və qazilərinin bir qismi haqqında portret-oçerklər vasitəsilə məlumat verir. Məsələn, Adil Əfəndiyev haqqında müəllif təhkiyəsi ilə təqdim edilən məlumata diqqət yetirək: "Adil Əfəndiyevin isə cəmi iyirmi beş yaşı vardı. Azərbaycan Tibb Universitetini yenicə bitirmişdi. Xüsusi təyinatlılarla birgə ən çətin, ağır döyüşlərdə özünü odun-alovun içinə atırdı və yaralıları atəşin altından qəhrəmanlıqla çıxarıb tibbi yardım göstərirdi..."

Romanda polkovnik Tehran Mənsimovun obrazı diqqəti xüsusi cəlb edir. Müəllif Tehran Məsimov haqqında detalları da portret-oçerk şəklində təqdim edir: "Polkovnik Tehran Mənsimov 1972-ci ildə Qusar rayonunun Düztahir kəndində Cavid Mənsimovun ailəsində dünyaya göz açdı. Ailədə üç uşaq idilər: iki bacı, bir qardaş. O vaxt kimsənin ağlına gəlməzdi ki, bu sarıbəniz kiçik oğlan vaxt gələcək təkcə öz ailəsinə, nəslinə deyil, bütün Qusara şöhrət gətirəcək. İşğal olunmuş torpaqların azad edilməsində göstərdiyi igidliyə görə onun haqqında əfsanələr danışılacaq."

Romanda müəllif tərəfindən Tehran Mənsimovun Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən kapitan hərbi rütbəsinə layiq görülməsi tarixinin xatırlanması da diqqəti cəlb edir. Tehran Mənsimovun 1994-cü il Fizuli bölgəsində döyüşlərdəki şücaəti Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən yüksək dəyərləndirilmişdir: "...Heydər Əliyev əsgərlərlə söhbət etdi, onların suallarına cavab verdi və qəflətən yanında dayanmış Tehran Mənsimova üzünü tutdu:

- Taborun komandiri sənsən. Qazanılmış bu qələbədə sənin xüsusi əməyin var. Rütbən nədir?
- Baş leytenant.
- Bu gündən kapitansan. Bu rütbəni sənə mən verirəm."

Şəhid Nihad Babayev haqqında portret-oçerkdə Nihad Babayevin həyatı, hərbi fəaliyyəti, təhsili və s. haqqında məlumat verilməsi romanda maraq kəsb etməklə bərabər, şəhidimizin obrazı da əksini tapır. Müəllif Nihad Babayevin yalnız hərbi sücaətini deyil, həyatı haqqında məlumatı bədii dillə təqdim edir: "... Nihad Babayev dünyaya göz açanda artıq Qarabağ savaşı başlanmışdı. O, 1991-ci ildə Biləsuvarın Günəşli kəndində sadə bir ailədə dünyaya göz açdı. Nihadın atası Akif Babayevin ailəsi Biləsuvarda sayılıb seçilən, hörmət-izzət sahibi olan bir ailəydi. Bu ailənin xislətində bir vətənpərvərlik ruhu vardı. Nuhad da hələ kiçik yaşlarından bu ruhda böyüdü. On yaşına çatanda hərbidə oxumaq istədi... Nihad hələ yeniyetməlik yaşına çatmamış hərbi sahənin çətinliklərlə dolu ilk əlifbasını Bakıdakı xüsusi hərbi litseydə öyrənməyə başladı. ...Sonralar arzusunda olduğu Heydər Əliyev adına Ali Hərbi Akademiyanın məzunu oldu."

Dövlət Sərhəd Xidmətinin Sərhəd Qoşunlarının mayoru, Vətən müharibəsinin şəhidi Malik Əliyev haqqında portret-oçerkdə məlumat verilir: "Malik Əliyev cəbhəyə gələnə qədər artıq təcrübəli, cəsur bir kəşfiyyatçı kimi tanınırdı. O, 1986-cı ilin dekabr ayında, qarlı-çovğunlu bir qış günündə Naxçıvan şəhərində yaşayan Əliyevlər ailəsinə bir bahar havası, yaz sevinci gətirdi. İki qızdan sonra Malik Tanrının bu ailəyə verdiyi düşmən çəpəri-oğul payıydı."

Müəllif Malik Əliyevin şəhid olması faktını oxucularına çatdırır: "...Mayor Malik Əliyev Cəbrayılın azad edilməsi uğrunda gedən döyüşdə qəhrəmanlıqla şəhid oldu. O, 3-cü dərəcəli "Vətənə xidmətə görə" ordeni, "Cəbrayılın azad olunmasına görə" medalı ilə (ölümündən sonra) təltif edildi."

Güllü Məmmədova Vətən müharibəsinin şəhid əsgəri Ülvi Rəfiyev haqqında da oxucularına ətraflı məlumat verir: "Əsgər yoldaşları Ülvi Rəfiyevi cəsur, mərd bir döyüşçü kimi tanıdılar. Daim üzügülər, zarafatcıl, cəld və çevik olan Ülvi torpaqların düşməndən azad olunmasında öz şücaətini göstərdi. Ülvi Rəfiyev 1996-cı il isti avqust ayında Naxçıvanın cənnət guşəsi olan Ordubadda dünyaya göz açdı... Müharibə Ülvinin xislətindəki qəhrəmanlıq ruhunu üzə çıxardı, o, Fizulidə, Xocavənddə, Qubadlıda gedən döyüşlərdə igidlik göstərdi. ...Qələbəyə doqquz gün qalmışdı. Qubadlı uğrunda qızğın döyüşlər gedirdi. Bu döyüş Ülvi üçün son döyüş oldu." Müəllifin portret-oçerk kimi təqdim etdiyi roman daxilindəki bu bölgülərdə yalnız zabitləri deyil, sıravi əsgərləri də təqdim etməsi diqqətdən yayınmır.

Əsərdə briqada komandiri Rəşad Aslanovun həyatı haqqında da məlumatlar diqqəti cəlb edir: "Səkkizinci sinfi bitirən kimi Bakı Türk Litseyinə imtahan verdi. O vaxtlar ora qəbul olmaq çox çətin idi. Ali məktəb kimi bir şey idi. Rəşad yüksək bal topladı."

Müəllif "Vətən müharibəsi Qəhrəmanı" Ramiz Cəfərovun həyatı və hərbi fəaliyyəti haqqında ətraflı məlumat verir: "Polkovnik-leytenant Ramiz Cəfərov xüsusi təyinatlıların ən yaxşı zabitlərindən biri sayılırdı. O, 1974-cü ildə Ukraynanın Donetsk vilayəti Makeevkada dünyaya göz açmışdı. Sonralar xidmət işi ilə əlaqədar Cəfərovlar ailəsi Sumqayıt şəhərinə köçmüşdülər. Uşaqlıqdan hərbi sahəyə maraq göstərən Ramiz bütün həyatını da bu sahəyə bağladı. O, Sumqayıtda orta məktəbi başa vurdu və təhsilini Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi litseydə davam etdirdi. Lakin litseydə öyrəndikləri onu qane etmədi. Təhsilini davam etdirmək qərarına gəldi. O, 1992-ci ildə-Azərbaycanda birinci Qarabağ müharibəsinin getdiyi bir vaxtda sənədlərini Y.F. Marqelov adına Suvorov ordenli Ryazan Qvardiya Ali Hava Desant Komandanlığı məktəbinə verdi və dörd ildən sonra onu uğurla başa vurdu. 2004-cü ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında NATO-nun "Əməliyyat heyət zabitləri" kursunda iştirak etdi. Ramiz Cəfərov aprel döyüşlərində öz cəsurluğu, şücaəti ilə fərqləndi. O, Ermənistanın müdafiə naziri Seyran Ohanyanın "Yenilməz Ohanyan xətti" müdafiə xəttini qəhrəmancasına yardı və düşməni ağır məğlubiyyətə uğratdı. İkinci Qarabağ müharibəsində torpaqların işğaldan azad edilməsində böyük hünər göstərdi. (Ölümündən sonra "Fizulinin azad olunmasına görə", "Şuşanın azad olunmasına görə" medalları ilə təltif edilib və ən böyük təltifə - "Vətən müharibəsi Qəhrəmanı" adına layiq görülüb)."

1992-ci il Daşaltı əməliyyatının 5-ci qrupun on bir nəfərlik xüsusi təyinatlıların komandiri polkovnik Riad Əhmədov haqqında da portret-oçerkdə Daşaltı əməliyyatının məğlubiyyətinin səbəblərini tarixi yanaşma ilə təqdimi diqqəti cəlb edir. Müəllif həmçinin Milli Qəhrəman Riad Əhmədovun həyatı və hərbi fəaliyyəti haqqında məlumat verir: "...Riad Əhmədov bacarıqlı, səriştəli kəşfiyyatçı idi. ...O, Minsk Ali Hərbi məktəbə daxil oldu. Onda Riadın ağlına da gəlməzdi ki, o, Azərbaycan Milli Təhlükəsizlik nazirliyində işə başlayacaq, əks-kəşfiyyatçı kimi çalışacaq, istedad və bacarığını bu çətin sahədə göstərəcək..."

Güllü Məmmədova əsərdə hərbi heyətinin, zabitlərinin, əsgərlərinin qayğısına qalan hərbçi obrazını da canlandırır. Müəllif bu obrazları incə nyüansları ilə təqdim edir. Hərbi heyətin qayğısına qalan obrazlardan biri də polkovnik Tehran Mənsimovun obrazıdır. Tehran Mənsimovun cəbhənin qızğın nöqtəsində əsgərlərinin yanında olması əsərdə əks etdirilir. Müəllif Tehran Mənsimovun general Hikmət Mirzəyevin yanında qalması təklifinə verdiyi cavabda əsgərlərinin qayğısına qalan hərbçi obrazını canlandırır: "General Hikmət Mirzəyev bir anlıq susdu, sonra üzünü Mənsimova tutdu:

- Amma siz mənim yanımda olacaqsız, Mənsimov. Çünki komandirsiz, mənim yanımda olmalısınız.

Mənsimov özünü itirdi, bir anlıq susdu, sonra dedi:

- Cənab general, icazə verin əsgərlərimin yanında olum, ön cəbhədə. Onlar mənim yanımda daha yaxşı vuruşacaqlar.

- Bəs burda kim qalacaq, Mənsimov?

- Polkovnik Rüfət Qurbanovla iki başqa zabit. Mən şəxsi heyətimi yaxşı tanıyıram, cənab general. Mənim onların yanında olmağım onların döyüş ruhunu yüksəldəcək və biz birlikdə tapşırıqları yerinə yetirəcəyik."

Kapitan Nihad Babayevin də əsgərlərlə birgə vuruşması zabit heyətinin əsgərlərinə olan qayğısını əks etdirir: "...Nihad əlindəki kəndiri başının üstündən qayalığa atıb özünə çəkdi. Dağa dırmanma təlimlərində həmişə birinci olmuşdu. Orda qazandığı təcrübə indi kara gəldi: kəndir ilişdi, qalxmaq istəyəndə aşağı sürüşdü və iri qaya parçası başının üstündən səs sala-sala uçurumun dibinə getdi. Bu səs düşməni ayıq saldı. Yamaclar bir anlıq sanki alovdan köynək geyindi. Nihad əsgərlərinə tərəf qışqırdı:

- Yaralı varmı?

- Yoxdu, komandir.

- Qayalıqlarda gizlənin. Atəş səngiyən kimi irəli."
Kapitan Əli Kərimovun yaralı halda yaralı əsgəri xilas etməsi məqamı da komandirin öz əsgərinə olan qayğısıdır ki, müəllif bu kimi məqamlara romanda xüsusi olaraq toxunur: "Hospitala isə on yeddi kilometr məsafə vardı...və Əli Kərimov yaralını özü də yaralı olduğu halda bu məsafəni kürəyində apardı, əsgər yoldaşının həyatını xilas etdi."
Müəllif romanda erməni surətlərini də yaradır. Müəllif yaratdığı erməni surətləri içərisində sadə erməni, erməni hərbçisi, hətta ermənilərin qaniçən, cəllad yazıçısı Zori Balayanın da surətini təqdim edir. Maraqlı məqam odur ki, müəllif istər erməni hərbçisini, istərsə də sadə erməni əhalisini təqdim etdikdə, onların hamısının cəllad, cani olmalarını açıqlayır. Məsələn, sadə ermənilər olan Anuş və Artur, Silva və Simon və digər ermənilərin simasında onların cani, qəddar olduqlarını göstərir. Maraqlı bir məqam da odur ki, müəllif romanda həmin ermənilərin azərbaycanlılarla qonşu olduğunu, azərbaycanlının çörəyi ilə böyümüş mənfur insanlar olmasını göstərməsidir. Anuş və Arturun dialoqunda yazıçı Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı qonşularını qətlə yetirib, zirzəmidə basırdırmaları faktına toxunur: "Anuş ərinin çiyinlərindən tutub silkələyə-silkələyə ucadan hönkürürdü. Birdən səsini kəsdi, gözü ilə zirzəminin ortasına işarə edib, hikkə ilə soruşdu:
- Bu qızıl onların idi?
Artur başı ilə təsdiqlədi.
- Qızıla görə onları öldürdün?
- Məni də şərik elədin günahına.
- Sən könüllü mənə kömək elədin. Yoxsa danmaq istəyirsən? Çünki onların evində sənin də gözün vardı. Sən otuz il bu evdə xanım kimi yaşadın. Deyirdin ki, Şuşanın dağlarına vurğunsan. Mətbəxdə çay içə-içə dumanlı dağlara baxırdın və xoşbəxt olduğunu deyirdin. Yalandı?"
Anuşun əri Artura dediklərində biz məhz qonşusunu qətlə yetirmiş ermənilər görürük: "Anuş donmuş halda, iflic vurmuş kimi əlləri qoynunda Arturun qəzəbdən daha da çirkinləşmiş sifətinə baxırdı. Arvadından səs çıxmadığını görən Artur çəliyini yuxarı qaldırıb bağırdı:
- Ələ keçsək bizi tikə-tikə doğrayacaqlar. Anladın, ağılsız arvad. Anuşu vahimə basdı, kinli-kinli ərini süzdü: "Sən də onları tikə-tikə doğradın. Göz yaşlarına, yalvarışlarına rəhm eləmədin. Onlar bizim ən yaxın qonşumuz idi. Bu evin sahiblərıydi..."
Anuş törətdikləri cinayətin tarixini açıq -aydın şəkildə göstərir. Müəllif hadisələrin "otuz il əvvəl onları burda qətl etdik, sonra torpağı qazıb basdırdıq" deməklə, baş vermis hadisənin tarixinə də diqqəti yönəldir. Ermənilərin nankor olmalarını müəllif romanın başqa bir epizodunda da təqdim edir. Simon və Silvanın dialoqunda müəllif həm də erməni - müsəlman savaşının tarixinə də nəzər salır: "Simon sandıqdan götürdüyü qılıncı başının üstə qaldırıb diqqətlə baxdı. Arvadı irəli gəldi və heyrətlə soruşdu:
- Simoncan, xəncəri neynirsən? Şuşada bir müsəlman da yoxdu.
- Elədi, Silva. Lakin Şuşanı tezliklə bizdən geri alacaqlar. Bu çox ağır dərddi. Bizim babalarımız Şuşa uğrunda daim savaşıblar. Bu xəncər də babamdan qalıb. Armenakdan. O, çox cəsur bir adam olub. Müsəlmanlar ondan zağ-zağ əsirmişlər. Bu qılınca bax. Qan ləkələrini gördünmü? Bu qan ləkələri 18-ci ilin soyqırımından qalır.
- Bu qan ləkəli qılıncı saxlamaq heç düzgün deyil, Simon.
- Bu tarixdir. Ermənilərin qəhrəmanlıq tarixi. 92-ci ildə mən də istədim ki, bu qılıncla qonşuluqdakı müsəlmanları soyqırımdan keçirim.
- Başa düşdüm, Simoncan, istədin ki, bu qılıncda sənin də bir nişanən olsun.
- Yalnız yaşadğımız bu evin sahiblərini qılıncla qətlə yetirdim. O birilərə fürsət tapa bilmədim.
- Ah, Simoncan, demək bu ev...
- Bu ev qonşumuz Cavad kişinin evidi..."

Nəticə

859

Güllü Məmmədovanın "Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) romanı "Qarabağ romanı"na aid olan kamil roman nümunəsi kimi Azərbaycan ədəbiyyatında xalqın zəfərini, qələbəsini sənət əsərinə çevirən Zəfərnaməsidir. Azərbaycan xalqının qələbəsini təsvir edən "Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinalıtlar) romanı zaman axarında xalqın tarixi yaddaşını əks etdirən ciddi ədəbiyyat nümunəsidir. Güllü Məmmədovanın oxuculara təqdim etdiyi "Fatehlərin zəfəri" (Xüsusi təyinatlılar) romanı "Qarabağ romanı" nümunələri içərisində yüksək səviyyədə bədii həllini tapan əsər kimi seçiləcək.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ PEDAGOJİK BİLGİ VE BECERİLERİ İLE SINIF YÖNETİMİ ÖZ YETERLİK İNANÇLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Investigation of the Relationship Between Pedagogical Knowledge and Skills of Teachers and Classroom Management Self-Efficiency Beliefs

Profesör Doktor, Salih Zeki GENÇ
ORCID ID: 0000-0002-6839-8284
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü,
szgenc@comu.edu.tr

Doçent Doktor, Gizem ENGİN
ORCID ID: 0000-0003-2532-8136
Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü,
gizem.engin@ege.edu.tr

Doktora Öğrencisi, Tuğçe YARDIM
ORCID ID: 0000-0003-3339-9639
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü,
yardimtugce@gmail.com

ÖZET

Çalışmada öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançları ve pedagojik bilgi ve becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışma ilişkisel tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak iki ölçekten yararlanılmıştır. Öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve becerilerini belirlemek için Wong, Chong, Choy ve Lim (2012)'in geliştirdiği, Gökçek ve Yılmaz (2019)'ın Türkçe'ye uyarladığı "Öğretimde Pedagojik Bilgi ve Beceri (ÖPBB) Ölçeği" kullanılmıştır. Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarını belirlemek için Çetin (2013)'in geliştirdiği, "Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği (SYÖİÖ)"nden yararlanılmıştır. Araştırma verileri bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarından toplanmıştır. Araştırma sonucunda, öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve beceri düzeyleri yüksek seviyede bulunmuştur. Araştırmada öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve becerilerinde sınıf seviyelerine ve akademik başarılarına göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarının orta seviyede olduğu belirlenmiştir. Sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarında sınıf seviyelerine ve akademik başarılarına göre anlamlı bir

farklılık bulunmamıştır. Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançları ile pedagojik bilgi ve becerileri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen Adayları, Pedagojik Bilgi ve Beceri, Sınıf Yönetimi.

ABSTRACT

In the study, it is aimed to examine the relationship between teacher candidates' classroom management self-efficacy beliefs and pedagogical knowledge and skills. For this purpose, the study was carried out with the relational scanning model. Two scales were used as data collection tool. In order to determine the pedagogical knowledge and skills of the pre-service teachers, the "Pedagogical Knowledge and Skills in Teaching (PPBB) Scale" developed by Wong, Chong, Choy, and Lim (2012) and adapted into Turkish by Gökçek and Yılmaz (2019) was used. The "Classroom Management Self-Efficacy Beliefs Scale" developed by Çetin (2013) was used to determine prospective teachers' classroom management self-efficacy beliefs. Research data were collected from teacher candidates studying at the education faculty of a state university. As a result of the research, the pedagogical knowledge and skill levels of the teacher candidates were found to be high. In the study, no significant difference was found in the pedagogical knowledge and skills of teacher candidates according to their grade levels and academic achievements. It has been revealed that there is a positive and significant relationship between prospective teachers' classroom management self-efficacy beliefs and their pedagogical knowledge and skills.

Key Words: Teacher Candidates, Pedagogical Knowledge and Skills, Classroom Management.

GİRİŞ

Çağın ihtiyaç duyduğu becerilerle donanımlı bireylerin yetiştirilmesinde, eğitim-öğretim etkinliklerinin ve ortamlarının geliştirilmesinde, öğretmenler önemli rol oynamaktadır.

Öğretmenlerden beklenen bu amaçları gerçekleştirebilecek yeterliklere sahip olmalarıdır. Öğretmenin; öğrencinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek, öğretim programındaki kazanımları öğrenciye aktarabilecek, alanında uzman nitelikte olması gerekmektedir. Öğretme ve alanına hakim olma boyutu literatürde pedagojik alan bilgisi kavramı ile açıklanmaktadır. Öğretmenlerin mevcut alan bilgisini öğrencilere kazandırma durumu pedagojik alan bilgisidir (Shulman, 1986). Farklı yaşlara ve çeşitli yaşayış biçimlerine sahip öğrencilerin öğrenme ortamlarındaki ön bilgilerini ve konuların öğrenciler tarafından rahat bir şekilde öğrenilme yollarını belirleyebilme pedagojik alan bilgisi ile ilişkilidir (Shulman, 1987). Öğretmenlerin sahip olduğu bilgi ve becerilerin yanında öz yeterlik inançları da öğretimin ve öğretim ortamının niteliğini önemli ölçüde etkilemektedir (Bandura, 1993).

Bandura (1993), öz yeterliği bireylerin bilgi ve becerileri doğrultusunda yaşadıkları durumlara ilişkin kendilerine yönelik geliştirdikleri, yapıp yapamayacaklarına olan inançları şeklinde tanımlamıştır. Bireylerin istendik sonuçlar almalarını sağlayan öz yeterlik inancı, öğretmenlerin öğretimsel faaliyetleri süresince, sınıf ortamında yapabilecekleri uygulamalara ve halledebilecekleri sorunlara ilişkin kendilerine duydukları inançları üzerinde etkili olmaktadır. Öğretmenin sınıf içerisindeki davranışlarına ve öğretim faaliyetlerinin niteliğine olan öz yeterlik inancı, sınıftaki davranışları ve öğretim etkinliklerinin etkililiği ile ilişkilidir (Serin ve Bayraktar, 2015). Öğretmenlerin sahip oldukları öz yeterlik inançlarının düşük düzeyde olması öğretimin niteliği üzerinde olumsuz bir durum oluşturmaktadır. Öğretmenin nitelikli bir öğrenme ortamı oluşturabilmesi ve eğitim hedeflerine ulaşabilmesi için etkili bir sınıf yönetimi sağlaması gerekmektedir (Çubukçu ve Girmen, 2008). Nitelikli bir sınıf yönetimi ile öğrencilerin öğrenmeye yönelik motivasyonları ve derse yönelik ilgileri artmaktadır (Çubukçu ve Girmen, 2008). Öğretmenlerin alan bilgilerine hakim olma durumları öğretme sürecinde ve öğrenme ortamlarındaki öz yeterlik inançlarını etkilemektedir (Çar ve Aydos, 2022; Ekici ve Çoruk, 2019). Bu sebeple araştırmada öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve becerileri ile sınıf yönetimi öz yeterlik inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın problem cümlesi; "Öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve becerileri ile sınıf yönetimi öz yeterlik inançları arasındaki ilişki nedir?" şeklinde oluşturulmuştur. Araştırmanın alt problemleri:

"Öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve becerileri ne düzeydedir?"

"Öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve becerilerinde sınıf seviyelerine göre fark var mıdır?"

863

"Öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve becerilerinde akademik başarılarına göre fark mıdır?"

"Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançları ne düzeydedir?"

"Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarında sınıf seviyelerine göre fark var mıdır?"

"Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarında akademik başarılarına göre fark mıdır?"

"Öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve becerileri ile sınıf yönetimi öz yeterlik inançları arasındaki ilişki ne düzeydedir?" şeklindedir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırmada öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançları ve pedagojik bilgi ve becerileri arasındaki ilişki belirlenmeye çalışıldığı için Fraenkel, Wallen ve Hyun (2012) tarafından iki değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan model olarak tanımlanan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırma verileri bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarından toplanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada iki ölçek veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. İlk ölçek "Öğretimde Pedagojik Bilgi ve Beceri (ÖPBB) Ölçeği" bir uyarlama çalışmasıdır. Ölçeğin orijinali Wong, Chong, Choy ve Lim (2012)'e aittir. İlgili ölçek Gökçek ve Yılmaz (2019) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır." İkinci ölçek ise "Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği (SYÖİÖ)" dir. Çetin (2013) tarafından geliştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Betimsel analiz yöntemleri ile Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği ve Pedagojik Bilgi ve Beceri Ölçeğinin sınıf seviyelerine ve akademik başarılara göre dağılımı bulunmuştur. Gruplar 30 kişinin altında olduğu için non parametrik testler yapılmış, pedagojik bilgi ve

becerileri ile sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarının sınıf düzeyine ve akademik başarıya göre istatistiki olarak anlamlı bir fark olup olmadığını belirleyebilmek için Kruskal Wallis Testi uygulanmıştır. Pedagojik bilgi ve becerileri ile sınıf yönetimi öz yeterlik inançları arasındaki ilişkinin tespiti için Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Öğretmen Adaylarının Pedagojik Bilgi ve Becerileri Düzeyleri

Tablo 1. Pedagojik Bilgi ve Beceri Ölçeği Betimsel Sonuçları

	N	Min.	Max.	x̄	SS
ÖPBB	148	95.00	185.00	161.70	17.34

Tablo 1'e göre çalışmaya katılan öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve beceri düzeyleri yüksek bulunmuştur (x̄=161.70).

Öğretmen Adaylarının Pedagojik Bilgi ve Becerileri Düzeylerinin Sınıf Seviyelerine Göre Karşılaştırılması

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının Pedagojik Bilgi ve Beceri Puanlarının Sınıf Seviyelerine Göre Ortalamaları

Sınıf Seviyeleri	N	x̄
1.Sınıf	44	69.84
2.Sınıf	61	78.25
3.Sınıf	24	72.54
4.Sınıf	19	75.74
Toplam	**148**	

Tablo 2'ye göre öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve beceri puanlarının sınıf seviyelerine göre ortalamaları birinci sınıflar için x̄=69.84, ikinci sınıflar için x̄=78.25, üçüncü sınıflar için x̄=72.54, dördüncü sınıflar için x̄=75.74'tür.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının Pedagojik Bilgi ve Beceri Puanlarının Sınıf Seviyelerine İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

ÖPBB	Sınıf Düzeyi	N	Sıra Ort.	sd	X2	Anlamlı Fark
Toplam	1. sınıf	44	.78	3	1.05	Tespit edilememiştir.
	2. sınıf	61				
	3. sınıf	24				
	4. sınıf	19				

p>0.05

Tablo 3'e göre öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve beceri puanları sınıf seviyeleri açısından anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır.

Öğretmen Adaylarının Pedagojik Bilgi ve Becerileri Düzeylerinin Akademik Başarı Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

Tablo 4. Öğretmen Adaylarının Pedagojik Bilgi ve Beceri Puanlarının Akademik Başarı Düzeylerine Göre Ortalamaları

Akademik Başarı Düzeyleri	N	x̄
2.00-3.00	60	70.14
3.01-3.50	63	77.54
3.51-4.00	25	77.30
Toplam	**148**	

Tablo 4'e göre öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve beceri puanlarının akademik başarı düzeylerine göre ortalamaları; akademik başarı düzeyi 2.00-3.00 aralığında olan öğretmen adayları için x̄=70.14, akademik başarı düzeyi 3.01-3.50 aralığında olan öğretmen adayları için x̄=77.54, akademik başarı düzeyi 3.51-4.00 aralığında olan öğretmen adayları için x̄=77.30'dur.

Tablo 5. Öğretmen Adaylarının Pedagojik Bilgi ve Beceri Puanlarının Akademik Başarı Düzeylerine İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

ÖPBB	Akademik Başarı Düzeyi	N	Sıra Ort.	sd	X2	Anlamlı Fark
Toplam	2.00-3.00	60	.59	2	1.04	Tespit edilememiştir.
	3.01-3.50	63				
	3.51-4.00	25				

p>0.05

Tablo 5'te görüldüğü gibi öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve beceri puanları akademik başarı düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Öğretmen Adaylarının Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Düzeyleri

Tablo 6. Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği Betimsel Sonuçları

	N	Min.	Max.	x̄	SS
SYÖİÖ	148	35.00	75.00	49.78	6.61

Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançları orta düzeyde bulunmuştur (x̄=49.78).

Öğretmen Adaylarının Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Düzeylerinin Sınıf Seviyelerine Göre Karşılaştırılması

Tablo 7. Öğretmen Adaylarının Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Puanlarının Sınıf Seviyelerine Göre Ortalamaları

Sınıf Seviyeleri	**N**	**x̄**
1.Sınıf	44	67.45
2.Sınıf	61	73.20
3.Sınıf	24	80.73
4.Sınıf	19	87.13
Toplam	**148**	

Tablo 7'ye göre öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançları puanlarının sınıf seviyelerine göre ortalamaları birinci sınıflar için x̄=67.45, ikinci sınıflar için x̄=73.20, üçüncü sınıflar için x̄=80.73, dördüncü sınıflar için x̄=87.13'tür.

Tablo 8. Öğretmen Adaylarının Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Puanlarının Sınıf Seviyelerine İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

SYÖİÖ	**Sınıf Düzeyi**	**N**	**Sıra Ort.**	**sd**	**X2**	**Anlamlı Fark**
Toplam	1. sınıf	44	.33	3	3.41	Tespit edilememiştir.
	2. sınıf	61				
	3. sınıf	24				
	4. sınıf	19				

p>0.05

Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançları puanları sınıf seviyelerine göre anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır.

Öğretmen Adaylarının Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Düzeylerinin Akademik Başarı Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

Tablo 9. Öğretmen Adaylarının Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Puanlarının Akademik Başarı Düzeylerine Göre Ortalamaları

Akademik Başarı Düzeyleri	**N**	**x̄**
2.00-3.00	60	70.83
3.01-3.50	63	78.40
3.51-4.00	25	73.50
Toplam	**148**	

Tablo 9'a göre öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançları puanlarının akademik başarı düzeylerine göre ortalamaları akademik başarı düzeyi 2.00-3.00 aralığında olan öğretmen adayları için x̄=70.83, akademik başarı düzeyi 3.01-3.50 aralığında olan öğretmen adayları için x̄=78.40, akademik başarı düzeyi 3.51- 4.00 aralığında olan öğretmen adayları için x̄=73.50'dir.

Tablo 10. Öğretmen Adaylarının Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Puanlarının Akademik Başarı Düzeylerine İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

SYÖİÖ	**Akademik Başarı Düzeyi**	**N**	**Sıra Ort.**	**sd**	**X2**	**Anlamlı Fark**
Toplam	2.00-3.00 3.01-3.50 3.51-4.00	60 63 25	.61	2	.97	Tespit edilememiştir.

p>0.05

Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançları puanları akademik başarı düzeyleri açısından anlamlı farklılık göstermemektedir.

Öğretmen Adaylarının Pedagojik Bilgi ve Becerileri İle Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Tablo 11. Öğretmen Adaylarının Pedagojik Bilgi ve Becerileri İle Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Arasındaki İlişki

Correlations

			toplam1	toplam2
Spearman's rho	toplam1	Correlation Coefficient	1.00	.21**
		Sig. (2-tailed)	.	.00
		N	148	148
	toplam2	Correlation Coefficient	.21**	1.00
		Sig. (2-tailed)	.00	.
		N	148	148

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Analizler sonucunda Pearson korelasyon katsayısı 0.21 olarak bulunmuştur. 0.21 değeri zayıf bir ilişki olduğunu göstermektedir (Aslan, Akyol, Dibooğlu ve Serim Korkmaz, 2019).

870

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Araştırma sonunda; öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve beceri düzeylerinin yüksek olduğu bulunmuştur. Araştırma bulguları ışığında verilerin toplandığı eğitim fakültesinde öğretmen yetiştirme programında derslerin etkili bir şekilde verildiği, öğrencilerin öğretimsel teknikler ve stratejilerle ilgili kendilerini donanımlı gördükleri söylenebilir. Bu araştırmanın sonucuna benzer olarak Dilek (2020) çalışmasında öğretmen adaylarının pedagojik alan bilgilerinin iyi düzeyde olduğunu belirlemiştir. Literatürde öğretmen adaylarının pedagojik alan bilgilerinin yetersiz seviyede olduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Batur ve Balcı, 2013; Tabak, 2018; Tanışlı,2013).

Araştırmada öğretmen adaylarının pedagojik bilgi ve becerilerinde sınıf seviyelerine ve akademik başarılarına yönelik anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Literatürde farklı sonuçlara ulaşan çalışmalara rastlamak mümkündür. Örneğin; Varal ve Belge Can (2020), sınıf seviyelerine göre pedagojik alan bilgisinde farklılık tespit etmiş, Dilek (2020), çalışmasında 4. sınıflar lehine anlamlı bir farklılık bulmuş fakat pedagojik bilgi ve becerilerinde akademik başarı düzeyine ilişkin anlamlı bir farklılık tespit etmemiş, Güler (2015) çalışmasında akademik başarı düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur.

Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançları orta düzeyde bulunmuştur. Literatürde bu sonucu destekleyen çalışmalar yer almaktadır. Külekçi Akyavuz (2020), öğretmen adaylarının sınıf yönetimi becerilerinin yeterli seviyede olduğunu, Mücahit (2020), sınıf yönetimi beceri algılarının yeterli düzeyde olduğunu, Şahin Sak (2015), öğretmen adaylarının yaklaşık yarısının sınıf yönetimi konusunda kısmen yeterli olduklarına inandıklarını, Özay Köse (2010), öğretmen adaylarının genel olarak sınıf yönetimine ilişkin kendilerine inançlarının yüksek düzeyde olduğunu, Gülbahar ve Sıvacı (2018), sınıf yönetimi yeterlikleri algılarının yüksek düzeyde olduğunu belirlemişlerdir.

Sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarında sınıf seviyelerine ve akademik başarılarına göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Çakmak, Taşkıran, Arıkan (2021) ve Gözcü Yaprak (2019) da çalışmalarında sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarının sınıf seviyelerine göre anlamlı bir farklılık oluşturmadığını belirlemişlerdir. Mücahit (2020), sınıf yönetiminin bazı alt boyutlarında 3. sınıfların 4. sınıflardan daha yüksek ortalamaya ulaştığını ortaya koymuştur. Akademik başarıya göre sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarında farklılığın oluşmaması, sınıf yönetiminde

yeterli hissetmenin, teorik bilgiden ziyade deneyim ve gözlem yoluyla kazanılmasına bağlanabilir.

Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarıyla pedagojik bilgi ve becerileri arasında zayıf bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ekici ve Çoruk (2019), Çar ve Aydos (2022), öğretmenlerle yaptıkları çalışmada teknolojik pedagojik alan bilgisi ve sınıf yönetimi becerileri arasındaki ilişkinin yeterli seviyede olduğunu ortaya koymuşlardır. Araştırmanın sonuçlarına yönelik olarak, öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulamalarındaki deneyimlerinin etkili olabileceği düşünülebilir.

Araştırma sonuçlarından yola çıkarak aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

Sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarının gelişmesini sağlamaya yönelik olarak staj uygulamalarında etkililiği arttıracak çalışmalara ve uygulamalara gidilerek, teorik bilginin uygulamada etkili hale gelmesi sağlanabilir.

Sınıf yönetimi öz yeterliklerinin arttırılmasını sağlamak için ders içeriklerinde farklı yöntemlere gidilerek zenginlik ve çeşitlilik sağlanabilir.

Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi becerilerinde kendilerini yeterli hissetmesini sağlayacak, aktif rol oynayıp sorumluluk üstlenebilecekleri uygulamalı etkinlikler oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

Aslan, S., Akyol, F. N., Dibooğlu, S., Kantarcı, B. ve Serim Korkmaz, D. (2019). Sağlık alanında kullanılan ilişki katsayıları. http://tip.baskent.edu.tr/kw/upload/464/dosyalar/cg/sempozyum/ogrsmpzsnm15/15.P13.pdf 20.05.2011

Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist, 28*(2), 117-148.

Batur, Z. ve Balcı, S. (2013). Türkçe öğretmen adaylarının pedagojik alan bilgilerinin incelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (11), 21-43.

Çakmak, Z., Taşkıran, C. ve Arıkan, İ. (2021). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları İle Sınıf Yönetimi Öz Yeterlilik İnançları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, *10*(1), 207-224.

Çar, B. ve Aydos, L. (2022). Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin teknolojik pedagojik alan bilgisi yeterliliklerinin sınıf yönetimi davranışları açısından incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 24*(1), 1-9.

Çetin, Ş. (2013). Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi konusundaki öz yeterlik inançlarını belirleme ölçeği (syöiö) geliştirme çalışması. *Electronic Turkish Studies, 8*(12), 299-310.

Çubukçu, Z. & Girmen, P. (2008). Öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerine ilişkin görüşleri. *Bilig,* 44, 123-142.

Dilek, Ç. (2020). *Öğretmen adaylarının program okuryazarlık düzeyleri ile pedagojik bilgi ve beceri düzeylerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Ekici, C. ve Çoruk, A. (2019). Öğretmenlerin Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi (TPAB) ile Sınıf Yönetimi Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, 13*(30), 1-24.

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., ve Hyun, H. H. (2012). How to design and evaluate research in education (7th Ed.). New York: McGraw-Hill.

Gökçek, T. & Yılmaz, A. (2019). The adaptation of the pedagogical knowledge and skills survey into Turkish: Validity and reliability study. *Turkish Journal of Education. 8*(1), 52-70.

Gözcü Yaprak, G. (2019). *Okul öncesi öğretmenleri ve öğretmen adaylarının sınıf yönetimi tutum ve inançları ile empati eğilim düzeyleri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Gülbahar, B. ve Sıvacı, S. Y. (2018). Öğretmen adaylarının iletişim becerileri ile sınıf yönetimi yeterlik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15*(1), 268-301.

Güler, F. (2015). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının pedagojik bilgilerine ve pedagojik alan bilgilerine ilişkin algılarının incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Karasar, N. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemi* (33. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Külekçi Akyavuz, E. (2020). Öğretmen Adaylarının Sınıf Yönetimi Yeterliğinin Belirlenmesi ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 52*(52), 324-347.

Mücahit, M. (2020). İlahiyat fakültesi öğretmen adayı öğrencilerinin sınıf yönetimi becerilerine yönelik algıları. *Tokat İlmiyat Dergisi, 8*(2), 707-733.

Özay Köse, E. (2010). Sınıf yönetimine yönelik öğretmen adaylarının görüşleri. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 39*(3), 20-27.

Serin, M. K. & Bayraktar, Ş. (2015). Sınıf öğretmeni adaylarının denetim odağı durumlarına göre fen öğretimine yönelik yeterlik inançlarının incelenmesi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 16, 51-71.

Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational researcher, 15*(2), 4-14.

Shulman, L. (1987). Knowledge and teaching: Foundations of the new reform. *Harvard educational review, 57*(1), 1-23.

Şahin Sak, İ. T. (2015). Okul öncesi öğretmen adaylarının sınıf yönetimi ile ilgili öz-yeterlik inançları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (29), 101-120.

Tabak, S. (2018). Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının pedagojik alan bilgilerinin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies, 13*(27), 1403-1418.

Tanışlı, D. (2013). İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının pedagojik alan bilgisi bağlamında sorgulama becerileri ve öğrenci bilgileri. *Eğitim ve Bilim, 38*(169), 80-95.

Varal, E. ve Belge Can, H. (2020). Fen Bilgisi öğretmen adaylarının sosyobilimsel konular bağlamında pedagojik alan bilgilerinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 8*(10), 21-42.

İSLÂM HUKUKUNDA İBADET-AHLÂK İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Recep ÇETİNTAŞ

ORCID ID: 0000-0003-0806-9996

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
recepcetintas2006@yahoo.com.tr, Türkiye

Giriş

İnsanları ve cinleri yalnız kendisine ibadet etmeleri[1] ve hayat ile ölümü kimin daha güzel amel edeceğini sınamak için yarattığını[2] bildiren Allah, kendi katında değerli olmanın ölçüsünün de takvâ (günahlardan korunmak)[3] olduğunu beyan etmiştir. Bu bağlamda Allah, mü'minlere kulluğun göstergesi olmak üzere İslâm'ın temel şartları sayılan namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetleri farz kılmış, bunun yanında dua etme, kurban kesme, itikâfta bulunma, nafile sadaka verme gibi fiilleri de yerine getirmelerini istemiştir. Daha genel manada bütün emir ve yasaklarına, öğüt ve tavsiyelerine uymalarını talep etmiştir. Allah açısından baktığımızda kulun bu yükümlülükleri yerine getirmesinin veya terk etmesinin Allah'a sağlayacağı bir fayda ya da zarar söz konusu olamaz. Çünkü Allah her şeyden müstağnidir, her türlü eksiklikten münezzehtir. Aksine Allah'ın bütün emir ve yasakları kullarının maslahatını temine yöneliktir.

Nitekim namaz, oruç, hac ve zekâtı emreden naslar incelendiğinde bu ibadetlerin Allah'a kulluk görevini yerine getirme yanında birtakım hikmetlere binaen meşru kılındığı görülecektir. Bu hikmetlerin başında kişiyi günah sayılan kötü ve çirkin davranışlardan sakındırmak (takva); doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik, cömertlik, alçak gönüllülük, sabır, şükür, paylaşmak, yardımlaşmak, fedakârlık ve benzeri gibi pek çok güzel ahlâkı kazandırmak gelmektedir. Diğer bir ifadeyle ibadetlerin temel amacı güzel ahlâkla bezenmiş temiz bir insan ve toplum oluşturmaktır. Çünkü İslâm bir ahlâk ve fazilet dinidir. Ancak modern zamanda namaz kılan, oruç, tutan, zekâtını verip hacca giden, Kur'an okuyup kurbanını kesen Müslüman bireylerde bu ibadetlerin beklenen ahlâkî sonucu doğurup doğurmadığı, diğer bir ifadeyle ibadetlerin ahlâk olarak toplumsal hayata yansıyıp yansımadığı tartışma konusudur. Bu tebliğde İslâm'ın temel şartlarını oluşturan namaz, oruç, hac ve zekâtın ahlâkla ilişkisi ilgili naslar çerçevesinde tahlil edilip söz konusu ibadetleri yerine getiren Müslümanların davranışlarında bu ahlâkın tezahür edip etmediği ve bu konudaki olumsuzlukların çözüm yolları ele alınmıştır.

[1] ez-Zâriyât 51/56.
[2] el-Mülk 67/2.
[3] el-Hucurât 49/13.

1. İbadet ve Ahlâk Kelimelerinin Kavramsal Analizi

1.1. İbadet

Arapça'da "a-b-d" kökünden türemiş olan ibadet kelimesi mastar olarak "kulluk etmek, itaat etmek, tapmak, boyun eğmek" anlamlarına gelir.[4] Bir fıkıh terimi olarak ibadet ise şu şekilde tarif edilmiştir: "Mükellefin, Rabbine saygı göstermek için nefsinin arzularına aykırı olarak yaptığı davranıştır."[5]

İslâmî literatürde ibadetin biri özel biri de genel iki anlamı vardır. Özel anlamıyla ibadet mükellefin Allah'a karşı saygı ve boyun eğmesini simgeleyen, Allah ve Resulü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleridir. Fıkıh literatüründe ibadetin yaygın kullanımı da bu birinci anlamındadır. İslâm'ın temel şartlarını teşkil eden namaz, oruç, hac, zekât gibi belli şekilleri, ölçüleri, zamanları ve mekânları olan ibadetler yanında kurban kesme, itikaf, dua, Kur'an okuma, hayır ve infakta bulunma gibi davranışlar terim anlamıyla ibadetin en meşhur örneklerini oluşturur. Genel anlamıyla ibadet, Allah'ın rızasını kazanmak, dünya ve ahirette huzura ermek için yapılan hayırlı amellerin tamamıdır. Bir başka ifade ile Allah'ın emirlerini yerine getirmek, yasakladığı bütün haramlardan uzaklaşmak manasına gelir. Böylece tamamen dini olan görevlerden başka kişilerin Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yaptığı her fiil de ibadet olarak nitelendirilir ve ödüllendirilir.[6]

İbadetler, dinin özünü teşkil eden iman esaslarından sonra dinde ikinci önemli halkayı oluşturur. Diğer bir ifadeyle din, en yalın biçimiyle Allah'a inanma ve O'na ibadet etme olduğundan inanç ve ibadet sistemleri dinin asli unsurlarını meydana getirir. Buna üçüncü boyut olarak ahlâk eklenmelidir.[7] Zira ibadet kavramına bu kadar geniş bir anlam yüklediğimizde ve Allah'ın rızasına muvafık her işi ibadet olarak kabul ettiğimizde bir sorun bulunmamaktadır. Ancak ibadetin ritüel yani şeklen emredilen boyutuna gelindiğinde o alanda bazı sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Diğer bir ifadeyle forma dönüştürülmüş bir biçimde edâ edilen ibadetlerde bir anlam boşluğu meydana gelmektedir. Bu anlam boşluğu, din ve ahlâk arasındaki kopmaz bağ ne kadar güçlü olursa o kadar azalır.[8]

[4] Ebû Nasr İsmail b. Hammad el Cevherî, *es Sıhah tâcü'l-lüğa ve sıhahü'l-'Arabiyye,* thk. Ahmed Abdülğafur Attar, (Beyrut: Dâru'l-İlm,1987), 2/503; Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzi, *Muhtâru's-Sihah* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987), 408.

[5] Seyyid Şerîf Ali b. Cürcânî, *et-Ta'rîfât* (yy. ts.), 146; Sa'dî Ebû Ceyb, *el-Kâmûsü'l-fıkhiyye lügaten ve ıstılahan* (Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1988), 240.

[6] Ferhat Koca, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/240-241.

[7] Ferhat Koca, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/240-241.

[8] Hafsa Kesgin, "Günümüzde İbadetlerin Forma İndirgenmesinin Dînî ve Ahlâkî Sonuçları", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 7, Sayı: 1, (2020), 227.

1.2. Ahlâk

Ahlâk sözlükte "huy, tabiat, seciye, mertlik, din ve yaratılış"[9] gibi anlamlara gelen "hulk" veya "huluk" kelimelerinin çoğuludur. Bir terim olarak hulk (ç. ahlâk), nefiste kökleşmiş olup kendisinden davranışların (ef'âl) düşünmeye ve zorlanmaya ihtiyaç duymaksızın rahatça ve kolaylıkla ortaya çıktığı bir melekedir.[10] Bu tanımdan anlaşılacağı üzere hulk eylemlerin çıktığı bir yetidir. Bu yetiden akılca ve dince güzel işler çıkarsa ona güzel ahlâk (huy), akılca ve dince kötü işler çıkarsa ona da kötü ahlâk denilir.[11] Başta hadisler olmak üzere İslâmî kaynaklarda hulk ve ahlâk terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve reziletleri ifade etmek üzere kullanılmış; özellikle iyi huylar ve faziletli davranışlar hüsnü'l-huluk, mehâsinü'l-ahlâk, mekârimü'l-ahlâk, el-ahlâku'l-hasene, el-ahlâku'l-hamîde, kötü huylar ve fenâ hareketler ise sûü'l-huluk, el-ahlâku'z-zemîme, el-ahlâku's-seyyie gibi terimlerle ifade edilmiştir.[12] Toplum içinde insanların uyması gereken davranış ve kurallar bütünü olarak ifade edilebilecek ahlâk, olması gerekeni esas alır, evrenseldir ve her toplum için söz konusudur.[13]

İslâm ahlâk düşüncesi Kur'an ve Sünnet'le başlar. Bu iki kaynak dinî ve dünyevî hayatın genel çerçevesini çizmiş, amelî kurallarını belirlemiş, daha sonra fıkıhçı ve hadisçiler, kelamcılar, mutasavvıflar, hatta filozoflar tarafından geliştirilecek olan ahlâk anlayışlarının temelini oluşturmuştur.[14]

2. İbadet-Ahlâk İlişkisi

Allah'ın tüm emir ve yasaklarını yerine getirmek anlamında genel bir ibadet tanımı ile konuya yaklaştığımızda, ahlâkı ibadetten, ibadeti de ahlâktan ayırmak mümkün değildir. Bunlar, İslâm bütününün birbirini tamamlayan parçalarıdır. Zira insanlar arasında adaletli ve hakkaniyetli olmak, sabırlı, güler yüzlü, eş ve çocuklara merhametli ve hoşgörülü davranmak, paylaşmak, tevazu, affedici olmak, güvenilir (emîn) ve dürüst olmak gibi ahlâki hasletler, ibadet kapsamına giren hayırlı amellerin meyvesi ve sosyal hayata davranış olarak yansımasıdır. Bu manada ahlâk, metafizik düzlemde inanç ve ibadetlerdeki samimiyeti ihtiva ettiği gibi bu tutumun kullarla ilişkilere de yansıtılması, onlara karşı saygılı, adil, hatta lütufkar davranılması anlamlarını da içerir. Çünkü insanın

[9] Muhammed b. Mükerrem b. Ali Ebû'l-Fazl Cemalüddin b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), "h-l-g" md.
[10] Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *İhyâu Ulûmiddîn* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957), 3/52. Ayrıca bk. Suat Koca, "Ahlâk Kavramı Üzerine Etimolojik ve Semantik Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 57:2 (2016), 126.
[11] Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992), 331.
[12] Mustafa Çağrıcı, "Ahlâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1.
[13] İsmâil, Kıllıoğlu, *Ahlâk Hukûk İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 325. akt. Hafsa Kesgin, "Günümüzde İbadetlerin Forma İndirgenmesinin Dînî ve Ahlâkî Sonuçları", 228.
[14] Mustafa Çağrıcı, "Ahlâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2/1.

Allah ile olan ilişkisini diğer insanlarla olan ilişkisinden tamamen soyutlamak mümkün değildir.[15]

Dinin temel amaçlarından biri de ahlâktır. Ahlâkı güzel olanın dini güzel, ahlâkı daha güzel olanın dini daha güzeldir.[16] Aslında İslâm, bir ahlâk ve fazilet dinidir.[17] İslâm ahlâkının kaynağı Kur'an ve Sünnet'tir. Nitekim Hz. Aişe bir soru münasebetiyle Hz. Peygamber'in ahlâkının Kur'an ahlâkı olduğunu belirtmiştir.[18] Hz. Peygamber de gönderiliş gayesinin güzel ahlâkı tamamlamak olduğunu beyan etmiş,[19] ibadet-ahlâk ilişkisini söz ve davranışlarıyla (sünnet) ortaya koymuştur. Bu bağlamda "Sizin iyileriniz, ahlâkı en güzel olanlarınızdır.",[20] "Kıyamet gününde mü'minin terazisinde en ağır gelecek şey, güzel ahlâktır.",[21] Müminlerin iman bakımından en olgunu, ahlâkı güzel olandır."[22] ve "Mü'min güzel ahlâkı ile oruç tutan, namaz kılanın derecesine varır."[23] buyurarak ibadetlerle daha geniş anlamda din ile ahlâkın ilişkisini ortaya koymuştur. Hatta mürsel olarak rivayet edilen bir hadiste "Din güzel ahlâktır."[24] buyurulmuştur.

Kur'an ve Sünnet'te geçen ilgili naslar incelendiğinde namaz, oruç, hac ve zekât gibi özel anlamda kullanılan ibadetlerin gerçekleştirdikleri ahlâkî sonuçlar olduğu görülür. Mesela, Kur'an-ı Kerim'deki "(Resûlüm) *Sana vahyedilen Kitâb'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı bilir."*[25] ayeti, ibadet-ahlâk ilişkisini en açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu ayete göre; şartlarına, erkânına ve adabına göre, tam bir huşû içinde ve hükümlerine uyularak kılınan namazı, kişi rabbinin yüceliğini hatırlayarak, okuduğunu düşünerek kılarsa, bu namaz onu her türlü kötülükten ve hayasızlıktan alıkoyarak ahlâkî yüceliğe erdirir.[26]

Hakkı verilerek kılınan namazın ruhu ulvileştireceği ve mutlaka ahlâksızlıktan, hayasızlıktan, aklın ve dinin çirkin gördüğü davranışlardan uzaklaştıracağı yukarıdaki ayetin yanında birçok hadiste de ifade edilmektedir. Fakat bugün namaz kıldığı halde ahlâkı düzgün olmayan pek çok insanın mevcut olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. O halde kıldıkları namaz bu insanları neden kötü huylardan uzaklaştırmıyor? şeklindeki muhtemel bir soruya verilebilecek cevap şudur: Bu insanlar namaz ve sair ibadetlerini, gayesini ve nihai amacını bilerek yüce Allah'a karşı kulluk vazifelerini hakkıyla yerine getirmek ve ona teslimiyetini ifade etmek üzere huşû' içerisinde ifa etmeyip sadece

[15] Koca, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19/240-241.
[16] Ateş, *İslâm Tasavvufu,* 333.
[17] Ömer Nasuhi Bilmen, *Sadeleştirilmiş Büyük İslâm İlmihâli* (İstanbul, 1997), 474.
[18] Müslim, "Müsâfirîn", 139.
[19] Muvatta', "Hüsnü'l-huluk", 8.
[20] Buhârî, "Edeb", 39; Müslim, "Fedâil", 68; Tirmizî, "Birr", 47.
[21] Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6/442, 446; Tirmizî, "Birr", 61; Ebû Davud, "Edeb", 6.
[22] Ebû Davud, "Sünnet" 14.
[23] Ebû Davud, "Edeb", 7; Muvatta'", "Hüsnü'l-huluk", 6.
[24] Zeynüddin Abdurrahim b. Hüseyin b. Abdurrahman b. İbrahim el-Irâkî, *el-Muğnî an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fî tahrîci mâ fi'l-İhyâi min'el-ahbâr* (Gazâlî'nin *İhyâu Ulumiddîn* adlı eserinin hâmişinde basılıdır) (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957), 3/48.
[25] el-Ankebut 29/45.
[26] Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1981), 11/65.

babadan-dededen görmek suretiyle adet ve alışkanlık edindikleri için, bilinçsizce ve taklit eseri olarak yerine getirmektedirler. Dolayısıyla bir benzetme yapacak olursak namaz ve diğer temel ibadetler kötü ahlâktan kurtulmak için Rabbimizin bize sunduğu bir iksirdir. Bunları düzenli bir şekilde kullandığımız halde hastalığımızda bir iyileşme görülmüyorsa ilacın istenilen şekilde alınmadığı, perhizlere dikkat edilmediği, iyileşme yönünde ciddi çaba sarf edilmediği neticesine ulaşılır.[27] Tabibin tavsiyesine uygun olarak alınmayan ilaç maddi hastalıkları nasıl tedavi etmezse Kur'an ve Sünnet'in tavsiye ettiği özelliklere riayet edilemeden yapılan ibadet de kişiyi manevi hastalıklardan kurtarmaz. Allah Teâlâ'nın "*hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar.*" buyurduğu namaz, huşû' içerisinde, bilinçli bir şekilde ve sanki Allah'ı görüyormuş gibi kılınan namazdır. Zira Allah başka bir ayette "*Gerçekten mü'minler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki namazlarında huşû içindedirler. Onlar ki boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler*."[28] buyurarak gerçek kurtuluşa ereceklerin huşû içinde namaz kılan ve bunun neticesinde boş ve faydasız işlerden yüz çevirerek ahlâkını güzelleştirenler olduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber de "Kişinin, kendisini ilgilendirmeyen boş ve faydasız şeyleri terk etmesi, müslümanlığının güzelliğindendir."[29] buyurarak boş ve faydasız işleri terk etmenin güzel ahlâktan olduğunu vurgulamıştır. Meşhur Cibrîl hadisinde de Hz. Peygamber, kişinin sanki Allah'ı görüyormuş gibi huşû içinde ibadet etmesi gerektiğini ifade etmiştir.[30] İşte mü'min bu hususlara dikkat ederek gereği gibi namaz kılarsa bu namaz meyvesini verir ve kişiyi güzel ahlâk sahibi yapar. Ayet ve hadislerde ifade edilen hususlara aldırış etmeden kılınan bir namaz elbette kişiyi kötülüklerden uzaklaştırmaz aksine Allah'tan uzaklaştırır. Nitekim mürsel olarak rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber "Bir kimse namaz kılar da namazı onu hayasızlıktan ve kötülükten alıkoymazsa, o namaz kendisini Allah'tan uzaklaştırmaktan başka bir şey artırmış olmaz."[31] buyurmak suretiyle ahlâkî bir netice doğurmayan bir ibadetin, ritüelden/biçimsel alışkanlıklardan öteye geçemeyeceğine vurgu yapmıştır. Selef-i sâlihin tarafından da güzel ahlâka ve iyiliğe sevk etmeyen, boş ve faydasız işlerden alıkoymayan bir namaz sırtta taşınan bir vebal olarak nitelendirilmiştir.[32]

[27] İbrahim Kutluay, "Güzel Ahlâka Dönüştürülmeyen ve Âdetleşen İbadetler Sorunu: Hadisler Bağlamında Bir İnceleme", *Geçmişten Geleceğe Ahlâk* (editör: Asife Ünal), (Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları, 2015), 321.

[28] el-Mü'minûn 23/2.

[29] Tirmizî, "Zühd", 11; İbn Mâce, "Fiten", 12; Muvatta', "Hüsnü'l-huluk", 3; Ahmed, Müsned, 1/201.

[30] Buhârî, "Îman", 37; "Tefsîru Sûre 31", 2; Müslim, "Îman", 1, 5; Ebû Davud, "Sünnet", 16; Tirmizî, "Îman", 5, 6; İbn Mâce, "Mukaddime", 9.

[31] Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid (Rıyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 4/545; Alaeddin Ali b. Hüsamüddin İbn Kâdîhân el-Müttekî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fî Süneni'l-ekvâl ve'l-ef'âl,* thk. Bekrî Hayyânî-Safvet es-Sikâ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 7/530; Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Tâcilarifîn b. Ali el-Münâvî, *Feyzül'l-kadîr şerhü'l-Câmii's-sağîr* (Mısır, 1356), 6/221. Elbânî bu hadisin sened ve metin yönünden sahih olmadığını, İbn Abbas ile İb Mes'ud'a ait mevkuf bir haber olarak sahih olduğunu, fakat Irâkî'nin, bunu sahih bir isnadla Hasan-ı Basrî'nin Mürsel olarak Hz. Peygamber'den rivayet ettiğini söylediğini belirtmiştir. bk. Muhammed Nâsırüddin Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaîfe ve'l*-mevzûa (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985), 1/14.

[32] bk. Abdürrezzak b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîz=Tefsîru Abdürrezzak*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1991), 2/82

Aynı şekilde oruç ibadetini emreden "*Ey iman edenler! Oruç, sizden önce gelip-geçmiş ümmetlere yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı. Umulur ki korunursunuz*."[33] ayeti bu ibadetin farz kılınışının, Allah'a karşı gelmekten ve yasakladığı çirkin davranışlardan sakınmak maksadını taşıdığını gösteriyor. Çünkü oruç nefsi tezkiye eder, onu temizler, çirkin ve rezil ahlâktan arındırır.[34] Nitekim Hz. Peygamber yalan söylemek, yalancı şahitlik yapmak, yalanla amel etmek,[35] gıybet etmek,[36] cahilce hareket etmek, insanlarla kavga etmek ve kem söz söylemek gibi kötü davranışlarda bulunmanın bu ibadetin emrediliş gayesine aykırı olduğunu, orucun insanı bu kötülüklerden koruyan bir kalkan olduğunu[37] çeşitli hadislerinde ifade etmiştir. Bunlardan biri de Hz. Peygamber'in "Oruç, sadece yeme ve içmeden geri durmak (tan ibaret) değildir. Oruç ancak boş konuşma ve kötü sözden uzak durmaktır. Herhangi bir kimse sana söver yahut sana karşı cahillik ederse, 'Ben oruçluyum, ben oruçluyum' de!"[38] mealindeki hadisidir.

Bu ayet ve hadisler orucun farz kılınışındaki hikmetin insanı kötü huylardan arındırmak yanında sabır, şükür, paylaşma ve yardımlaşma gibi birçok güzel ahlâkı kazandırmak olduğunu göstermektedir. Tuttuğu oruç kişiye bu güzel hasletleri kazandırmıyorsa kişi Allah rızası için değil, adet edindiği için oruç tutuyor demektir. Oruçla ilgili ayetin sonunda takva, yani Allah'ın emir ve yasakları konusunda sorumlu, bilinçli ve duyarlı davranmamız istenmektedir. Takva neredeyse Kur'an ahlâkının tek kelimelik özet kavramıdır.[39]

Kur'an'da hac ibadeti ile ilgili olarak da "*Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihram giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Hayır işlerden neyi yaparsanız Allah onu bilir.*"[40] buyurulmuştur. Bu ayete göre hac yapan Müslümanın şehevî arzularını bir kenara bırakması, günahları ve arkadaşları ile münakaşa ve kavga etmeyi terk etmesi gerekir. Aynı zamanda hacdan sonra da bu kötü hasletleri bırakması gerekir. Hz. Peygamber "Bir kimse hacceder de kötü sözler söylemez ve günah işlemezse (memleketine) annesinin doğurduğu günkü gibi döner."[41] buyurmuştur. Bu ayet ve hadisler haccın da insanı İslâm'ın yasakladığı kötü huylardan ve çirkin davranışlardan uzaklaştırmak hikmetine mebni olarak meşru kılındığını gösteriyor. Bunun yanında hac ibadeti, insana eşitlik, tevazu, birlikte yaşama ve insanlardan sadır olacak eziyetlere, sıkıntı ve zararlara

[33] el-Bakara 2/183.
[34] Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kurâni'l-azim*, thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ vd. (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), 1/305.
[35] Buhârî, "Savm", 8; "Edeb", 51; Ebû Davud, "Savm", 25; Tirmizî, "Savm", 16; İbn Mâce, "Sıyâm", 2.
[36] Dârimî, "Savm" 27.
[37] Buhârî, "Savm", 2; Müslim, "Sıyam", 160-162; Ebû Davud, "Savm", 25; Nesâî, "Sıyâm", 42; İbn Mâce, "Sıyâm", 21; Dârimî, "Savm", 27.
[38] İbn Huzeyme, *Sahihu İbn Huzeyme*, Beyrut, 1970, III, 243; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef* (thk. Kemal Yusuf el-Hût), Riyad, 1409, II, 272. (çev).
[39] Mustafa Yıldırım, "Usûl Hatasının İbadet-Ahlâk İlişkisine Olumsuz Etkileri", *Geçmişten Geleceğe Ahlâk*, editör: Asife Ünal (Bartın Üniversitesi Yayınları, 2015), 25
[40] el-Bakara 2/197.
[41] Buhârî, "Hacc", 4; "Muhsar", 9-10; Müslim, "Hacc", 438; Tirmizî, "Hacc", 2; Nesâî, "Hacc", 4; İbn Mâce, "Menâsik", 3.

sabretme ahlâkını kazandırır. Aynı zamanda bu ibadet insanların her türlü makam, mevki ve rütbelerden soyutlandığı, Allah'ın huzurunda aynı kıyafete bürünerek eşit şartlarda bulunduğu ve sadece ihlaslı amelleriyle değer kazanacakları mahşerin bir nevi provasıdır. Haccı bu bilinçle ifa eden kişi; makamı, mevkii, zenginliği ve rütbesiyle insanlara tepeden bakmadan, tevazu elbisesine bürünerek mahşerde hesap vereceği şuuruyla yaşama ahlâkı kazanır.

Zekât ibadetiyle ilgili olarak da Kur'an'da "*Onların mallarından sadaka (ve zekât) al ki bununla onları (günahlardan temizleyesin) onların (sevaplarını) artırıp yüceltesin*."[42] buyurulmaktadır. Bu ayet zekâtın, toplumda sosyal adaleti sağlamak yanında insanları günahlardan ve kötü hasletlerden arındırmak hikmetine mebni olarak farz kılındığına dikkat çekmektedir. Zira Allah, Hz. Peygamber'e hitaben insanların mallarından bir sadaka/zekât almasını ve bununla onların günah lekelerinden temizlenmelerine ve hasenatlarının artmasıyla muhlisler ve iyiler derecesine yükselmelerine sebep olmasını istemektedir.[43] Bu ibadet kişiye cömertlik, sehâvet, diğergamlık, sosyal yardımlaşma, dayanışma ve paylaşma ahlâkı kazandırmasının yanında enâniyet, büyüklük taslama, cimrilik, mala düşkünlük, başa kakma, kardeşiyle mülk yarışı ve dünyevileşme gibi kötü huylardan da arındırır. Zikredilen bu ve benzeri ahlâkî sonuçları doğurmayan ibadetler, biçimsellikten, ritüelden öteye geçemez ve şekilden ibaret kalır.

Kur'an ve Sünnet'in namaz, oruç, hac ve zekât ibadetlerine atfettiği anlam ve ahlâki zemin modern zamanda kaybedildiğinden ibadetler konusunda duyarlı olan fertlerin ahlâkî bakımdan zaafiyet içerisine düşmeleri sıradan bir durum haline gelmiş ve dindarlığın değeri ibadetlerin çokluğu ve niceliğiyle ölçülür olmuştur. Hatta bu ibadetlerin kişilerin hayatlarında karşılık bulan anlamı "sadece vazifeyi ifa etmiş olmak, sorumluluğunu yerine getirmiş olmak anlayışıyla sınırlı kalabilmektedir. Söz konusu bu anlayışın nihai süreçte geldiği nokta anlam ve ahlâktan yoksun olan ve sadece forma/şekle indirgenmiş bir dindarlık anlayışı yanında ibadet kavramının da anlam ve eksen kaymasına uğramasıdır.[44] Oysa dini yükümlülüklerin ve ibadetlerin temel hedefi insanı tüm kötü davranışlardan uzaklaştırarak hak, adalet, sadakat, emanet, vicdan ve merhamet gibi İslâm'ın özünü oluşturan ahlâkî değerleri içselleştirmelerini sağlamaktır. Diğer bir ifadeyle Allah'a kulluğun temel gayesi ahlâklı bir insan ve toplum oluşturmaktır.[45]

Selef âlimleri Müslüman bireylerin emanet (güvenilir olmak), sadakat (doğru sözlü olmak), samimiyet ve benzeri gibi ahlâki erdemlere aldırış etmeden sadece şeklen ibadet yapmalarına itibar edilmeyeceğine vurgu yapmışlardır. Mesela Hz. Ömer (ö. 23/644) "Bir kimsenin kıldığı namazı ve tuttuğu orucu sizi aldatmasın. Dileyen namaz kılar, dileyen oruç tutar, fakat emanete riayeti (güvenilir) olmayan kimsenin dini yoktur."

[42] et-Tevbe 9/103.
[43] Elmalı'lı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul Eser Neşriyat,1979), 4/2612; Sâbunî, *Safvetü't-tefâsîr*, 5/45.
[44] Kesgin, "Günümüzde İbadetlerin Forma İndirgenmesinin Dînî ve Ahlâkî Sonuçları", 7/223.
[45] Kutluay, "Güzel Ahlâka Dönüştürülmeyen ve Âdetleşen İbadetler Sorunu: Hadisler Bağlamında Bir İnceleme", *Geçmişten Geleceğe Ahlâk*, 315, 319.

[46] demiştir. Bu söz Hz. Aişe'den (ö. 58/678) de rivayet edilmiştir.[47] Abdullah İbn Ömer (ö. 73/693) de "Bir kimsenin kıldığı namazına ve tuttuğu orucuna bakmayın. Konuştuğu zaman doğru söyleyip söylemediğine, kendisine bir şey emanet edildiğinde emanete riayet edip etmediğine ve (hastaya) şifa dilediği zaman samimiyetine bakınız."[48] diyerek bu konuya dikkat çekmiştir. Fakih sahabîlerin bu sözlerinden, ibadetlerin meşru kılınmasının, sırf kişinin dindarlığını artırmak değil aynı zamanda ahlâki erdemlerini geliştirmek maksadına yönelik olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak modern çağın ürünü olan sekülerleşme ve dünyevileşmenin bir sonucu olarak insanların dindarlık anlayışlarında paradigma değişikliği yaşandığından ibadet-ahlâk arasındaki bu ilişki göz ardı edilmektedir. Öte yandan çoğu Müslümanlar, dini anne-babalarından taklit yoluyla öğrenmektedirler. Bunun sonucu olarak da bazı ibadetleri taklit yoluyla bir adet olarak yerine getirmekte ve ibadetin özüne vakıf olamamaktadırlar. Bu olumsuzluk dinin diğer emir ve yasaklarına uyma konusunda da kendini gösterebilmektedir. Bunun sonucunda bireyler özden çok şekilciliğe, nitelikten çok niceliğe önem verebilmektedirler. Bu da İslâm toplumunda ahlâki bakımdan bir çözülmeye yol açmaktadır.

Bu temel sorunun çözümü için Müslüman bireylerin mutlaka düzenli bir şekilde sahih dinî kaynaklardan okumaya zaman ayırmaları ve itikadı ve niyeti düzgün din âlimlerinin sohbetlerini dinlemeye gayret göstermeleri gerekir. Böylece İslâmî konularda doğru bilgi sahibi olarak nefislerini terbiye eder, iman ve amel bakımından taklit derecesinden tahkik derecesine ulaşırlarsa o zaman ibadetlerini Allah emrettiği ve O'na teslimiyetlerini ifade etmek için yerine getirirler. Bunun neticesinde yapılan ibadetler Allah'ın izniyle meyvesini vererek güzel ahlâk ile muttasıf olmuş bir toplum vücuda gelir.

Sonuç

Allah'ın bütün emir ve yasaklarını, öğüt ve tavsiyelerini yerine getirmek anlamında genel ve özel bir ibadet tanımı ile konuya yaklaştığımızda, ahlâkı ibadetten, ibadeti de ahlâktan ayırmak mümkün değildir. Bunlar, İslâm bütününün birbirini tamamlayan parçalarıdır. Zira ibadetlerin meşru kılınmasının amacı kulluk vazifesini yerine getirmek ise hikmeti de ahlâklı bir insan ve toplum vücuda getirmektir. Ancak günümüzde fazlaca ibadet yapmaya özen gösteren insanlara bakıldığında, davranışlarında ibadetleriyle doğru orantılı ahlâkî özelliklerin tezahür etmediği gözlemlenmektedir. Müslüman fertlerin gerektiğinde yalan söylemekten, insanları aldatmaktan, hile yapmaktan, gıybet etmekten, yalancı şahitlik yapmaktan, hakka, adalete ve emanete riayet etmemekten, söz taşımaktan, sır tutmamaktan, komşuya eziyet etmekten, faiz alıp vermekten ve dini literatürde ahlâksızlık olarak adlandırılan daha pek çok kötü davranıştan sakınmadıkları inkâr edilemez bir gerçektir. Bu olumsuz gidişatın bir sonucu olarak Müslüman toplumlarda bir güven bunalımı yaşanmaktadır. Nitekim

[46] Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, 7/218.
[47] Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, 7/217.
[48] Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, 7/217.

emanet ve sadakat gibi erdemler hiçe sayıldığından Müslüman Müslümana güvenmediği gibi evlat babasına baba evladına bile güvenemez hale gelmiştir. Bu güvensizlik insanların söylemlerine de yansımıştır. Bu ise ahlâki bakımdan insanlığın ulaşabileceği en kötü nokta olsa gerektir. Bütün bu olumsuzlukların temel sebebi, Müslümanların büyük çoğunluğunun İslâmî duyarlılıklarının bir basiret ve bilince dayalı olmayıp babadan-deden görerek adet ve alışkanlık eseri olarak ibadet ediyor olmasıdır. Bu sebeple ibadetler güzel ahlâk şeklinde meyvesini vermemektedir. Bu sorunu çözmek için Müslümanların televizyon dizilerine, magazin haberlerine ve eğlenceye ayırdıkları zaman kadar hatta daha fazla İslâm'ı sahih kaynaklarından ve güvenilir ilim adamlarından öğrenmeye de zaman ayırmaları gerekir. Böylece ahlâk ve nefis terbiyesi üzerinde yoğunlaşarak güzel ahlâklı bir toplum oluşturulabilir.

Kaynakça

Ateş, Süleyman. *İslâm Tasavvufu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa. *Şuabü'l-îmân*. thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid. Rıyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad. *es Sıhah tâcu'l-lüğa ve sıhahü'l-'arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafur Attar. Beyrut: Dâru'l-İlm,1987.

Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali. *et-Ta'rîfât*. yy. ts.

Çağrıcı, Mustafa. "Ahlâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989 (2/1-9)

Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaîfe ve'l*-mevzûa. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu Ulûmiddîn*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.

Irâkî, Zeynüddin Abdurrahim b. Hüseyin b. Abdurrahman b. İbrahim el-Irâkî. *el-Muğnî an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fî tahrîci mâ fi'l-İhyâi min'el-ahbâr.* (Gazâlî'nin *İhyâu Ulumiddîn* adlı eserinin hâmişinde basılıdır). Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kurâni'l-azim.* thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ vd. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem b. Ali Ebû'l-Fazl Cemalüddin. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.

Kesgin, Hafsa. "Günümüzde İbadetlerin Forma İndirgenmesinin Dînî ve Ahlâkî Sonuçları". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* Sayı: 1, (2020) (7/223-251).

883

Kıllıoğlu, İsmâil. *Ahlâk Hukûk İlişkisi.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.

Koca, Ferhat. "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yayınları, 1999 (19/240-247).

Koca, Suat. "Ahlâk Kavramı Üzerine Etimolojik ve Semantik Bir Araştırma". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 57:2 (2016), (121-135).

Kutluay, İbrahim. "Güzel Ahlâka Dönüştürülmeyen ve Âdetleşen İbadetler Sorunu: Hadisler Bağlamında Bir İnceleme". *Geçmişten Geleceğe Ahlâk.* Editör: Asife Ünal. Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları, 2015.

Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Tâcilarifîn b. Ali. *Feyzül'l-kadîr şerhü'l-Câmii's-sağîr*. Mısır, 1356.

Müttekî el-Hindî, Alaeddin Ali b. Hüsamüddin İbn Kâdîhân. *Kenzü'l-ummâl fî Süneni'l-ekvâl ve'l-ef'âl.* thk. Bekrî Hayyânî-Safvet es-Sikâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.

Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir. *Muhtâru's-Sihah*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1981.

Sa'dî Ebû Ceyb. *el-Kâmûsü'l-fıkhiyye lügaten ve ıstılahan*. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1988.

San'ânî, Abdürrezzak b. Hemmâm. *Tefsîru'l-Kur'ân'i-lazîz=Tefsîru Abdürrezzak.* thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1991.

Yazır, Elmalı'lı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul Eser Neşriyat,1979.

Yıldırım, Mustafa. "Usûl Hatasının İbadet-Ahlâk İlişkisine Olumsuz Etkileri". *Geçmişten Geleceğe Ahlâk*. editör: Asife Ünal. Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları, 2015.

KÜTÜB-İ SİTTE'NİN ŞEKİLLENMESİNDE AZERBAYCANLI MUHADDİSLERİN ROLÜ

Doç. Dr. Hikmetullah ERTAŞ

ORCID ID: 0000-0002-2621-626X

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hiktas@hotmail.com, Türkiye

GİRİŞ

Allah'ın son elçisi olarak gönderilen Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) Kur'an-ı Kerim'i tebliğ ve tebyinle memur edilmiştir. O, nazil inen vahyi insanlara iletmiş, emredilen hususların uygulama boyutlarını tatbikatıyla ortaya koymuştur. Kur'an-ı Kerim'in işaret ettiği örnek şahsiyeti Müslümanlar için model alınmış böylece ondan tevarüs eden her türlü söz, fiil ve takrire dair peygamberi miras ilk andan itibaren itina ile korunmaya çalışılmıştır. Sahabe, tabiin, tebe-i tabiin dönemleri başta olmak üzere günümüze gelene kadarki süreçte Müslümanlar Peygamberi bu mirasın korunması ve aktarılması hususunda büyük bir çaba içerisinde olmuşlardır. Bu hususta ki en önemli çaba kuşkusuz Temel İslam Bilimlerinden Hadis ilmine aittir. Zira hadisin konusu peygamberi bu mirastır. Bu sebeple muhaddisler hadisi, Hz. Peygamber'e (s.a.s) izafe edilen her türlü söz, fiil, takrir ve onun ahlakı ve fiziksel vasıf şeklinde tanımlamışlardır.

Muhaddisler, peygamberî bu mirasın korunup aktarılması amacına dönük olarak, pek çok eser meydana getirmişlerdir. Bu eserlerin meşhuru ve en çok güven duyulanlarını ifade etmek üzere Kütüb-i Sitte kavramı kullanılır. Kütüb-i Sitte, el-Buhârî'nin (ö.256), Müslüm b. Haccâc el-Kuşeyrî'nin (ö.261) el-Câmiu's-sahîh adlı eserleri ile Ebû Dâvûd (ö. 275), İbn Mâce (ö. 273), et-Tirmizî (ö. 279/892), en-Nesâî'ye (ö. 303) ait es-Sünen adlı çalışmalarını kapsamaktadır.

Çalışmamız Hz. Ömer (r.a.) döneminden itibaren İslam ile tanışmış olan Azerbaycan topraklarının yetiştirdiği muhaddisler ile ilgilidir. Tabakat ve ricâl eserlerine bakıldığında Azerbaycan coğrafyasının çok sayıda ilim ehline beşik olduğu görülmektedir. Binaen aleyh Azerbaycan'da çok sayıda ilim ehli yetişmiştir. Kütüb-i Sitte dönemi dediğimiz hicri ilk üç asır Azerbaycan'ında aynı şekilde pek çok muhaddisinde yetiştiğini görmekteyiz.

İşte bu çalışmada öncelikle Azerbaycanlı ilk asır muhaddislerden kısaca bahsedilecek akabinde ise Kütüb-i Sitte musanniflerine hocalık yapmış olan Azerbaycanlı iki muhaddis hakkında detaylı bilgiler verilerek onlar aracılığı ile tedvin edilmiş Kütüb-i Sitte rivayetleri analiz edilecektir.

1.KÜTÜBİ-SİTTE'NİN TASNİFİ SÜRECİNDEKİ AZERBAYCANLI MUHADDİSLER

Kütüb-i Sitte'nin tasnifi hicri üçüncü asrı kapsamaktadır. Zira en-Nesâî'ye (ö. 303) hariç tutulursa, Buhârî (ö.256), Müslüm (ö.261), Ebû Dâvûd (ö. 275), İbn Mâce (ö. 273) ve Tirmizî'nin (ö. 279) vefat tarihleri üçüncü asırdadır. Nesâî ise üçüncü asırda yaşayıp dördüncü asrın başında vefat etmiştir. Bu itibarla hicri ilk asır Azerbaycan'a bakıldığında Azerbaycan topraklarında çok sayıda muhaddisin yetiştiği görülmektedir. Kaynaklarda bahsedildiğine göre aşağıdaki muhaddisler dönemin Azerbaycan'lıdırlar.

1.1. Hasan/Hüseyin b. İbrahim el-Bâbî

Bazı kaynaklarda Hasan b. İbrahim bazılarında ise Hüseyin b. İbrahim şeklinde geçmektedir, Bâbü'l-Ebvâb (Derbend) lidir. Enes b. Mâlik'ten Hamid et-Tavîl senedeyle hadisler aktarmaktadır. Öğrencileri arasında İsâ b. Muhammed b. Abdullah el-Bağdâdî,Hilâl b. el-Bâbî vardır.[1]

1.2.Muhammed b. Beyân b. Hamrân

Tiflisli olup Bağdat'a yerleşmiştir. Babası Beyân başta olmak üzere Hammâd b. Zeyd el-Ezdî, Osman el-Birri, Mervan el-Cezerî, Said b. Mesleme el-Emevî, Abdullah b. Hammad et-Tiflîsî, el-Mûafî b. İmrân, Abdulaziz b. Halid, Yahya b. Nasr b. Hâcib ve Ebu Abdurrahman el-Mukrî den hadisler aktarmıştır.[2]

1.3. Said b. Velid er-Rânî

Meşhur alim Abdullah b. Mübarek'ten nakillerde bulunmuştur.[3]

[1] Semʿânî, Ebû Saʿd ʿAbdulkerîm b. Muḥammed b. Manṣûr el-Mervezî (ö.562/1167), *el-Ensâb* (nşr. ʿAbdurrahman b. Yaḥyâ), I-XIII, Dâiratu'l-Maʿârifi'l-ʿOsmânîyye, Ḥaydarâbâd 1382/1962, 2/10.
[2] Ḫaṭîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Aḥmed b. ʿAlî (ö.463/1071), *Târîḫu Bağdâd* (nşr. Beşâr ʿAvvâd Maʿrûf), I-XVI, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2002, 2/451.
[3] Semʿânî, *el-Ensâb*, 3/31.

1.4. Ebu'l-Fadl Ahmed b. İbrahim b. Mihrân el-Buşencî

Siser'li olup Bağdat'ta yaşamıştır. Süfyan b. Uyeyne, Ebu Damra Enes b. İyâd el-Leysî den hadisler aktarmaktadır. Meşhur öğrencileri arasında Veki b. el-Kâdî, Ali b. Muhammed b. Yahya es-Sevvâk, Ebu Abdullah el-Mehâmilî ile Muhammed b. Mahled el-Attâr gelir. Onunla ilgili olarak Dârekutnî "la be'se bih" ifadesine kullanmaktadır.[4]

Hepsinin vefat tarihleri tam olarak bilinmese de hicri ikinci asırda oldukları bilenen yukarıdaki dört (4) muhaddisin dışında elbette hicri ikinci asırda Azerbaycanlı başka muhaddislerde vardır.

1.5. Ebu Ali Harun b. Musa el-Üşnânî, el- Hemedânî (ö. 271-280 arası)

Bu alim ise Azerbaycan'ın Üşnuh şehrindendir. Hadiste "hafız ve saduk" tur. Irak ve Cebel bölgelerindeki birçok muhaddis ondan faydalanmıştır. Mekkî b. İbrahim, Ali b. Cerîr el-Bâverdî, Muhammed b. Said b. Sâbık, İtâb b. Ziyâd ve Ebu Nuaym'dan hadis rivayetinde bulunmuştur. Kendisinden Muhammmed b. Bülbül el-Hemedânî ve İbn Ebî Hâtim'den rivayet etmiştir.[5]

1.6. Gâlib b. Muhammed el-Berde'i

Berde'a'da doğmuş burada yaşamıştır. Bağdâd'ta hadis hafızı olan Ebu Abdullah Muhammed b. Müslim b. Osman b. Vâre er-Râzî'den (ö.270) rivayette bulunmuştur. Kendisinden Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö.360/971) hadis rivayet etmiştir.[6]

1.7. Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Mâlik b. Eşres b. Abdullah b. Müncâb el- Üşnânî eş-Şeybânî (ö.278/891)

Üşnânî şehrindendir. Bağdâd'ta yaşamıştır. Amr b. Avn, Yaha b. Ma'in, Müemmil b. el-Fazl el-Harrânî, Süveyd b. Said ve başka ravilerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden oğlu Muhammed b. Hasan el-Üşnânî, Kardeşi Kâdî Ebu'l-Hüseyin, Muhammed b. Mahled, Ahmed b. Fadl rivayette

[4] Ḫatîb el-Bağdâdî, *Târîḫu Bağdâd*, 5/13; Semʿânî, 3/360.
[5] İbn Ebî Ḥâtim, Ebû Muḥammed ʿAbdurraḥman b. Muḥammed er-Râzî (ö.327/938), *el-Cerḥ ve't-Taʿdîl*, Ṭabʿatu Meclisi Dâireti'l-Maʿârifi'l-ʿOsmâniyye, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, Haydarâbâd, Beyrut 1371/1952, 9/97; Ebû Yaʿlâ el-Ḫalîlî, Ebû Yaʿlâ el-Ḫalîlî, Ḫalîl b. ʿAbdullâh b. ʾAḥmed b. İbrâhîm b. el-Ḫalîl el-Ḳazvînî (ö.446/1054), *el-İrşâd fî Maʿrifeti ʿUlemâʾi'l-Ḥadîs* (nşr. Muḥammed Saʿîd ʿOmer İdrîs), I-III, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1409/1988, 2/646; Żehebî, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. Aḥmed b. ʿOsmân b. Ḳâymâz (ö.748/1347), *Târîḫ âlâslâm vvfîât âlmşâhîr vâlâʿalâm* (nşr. Dr. bşâr ʿavâd mʿarvf), I-XV, Dâru el-Ğarb âlâslâmî , âlâvlyʿ 2003 m , 6/635.
[6] Ḫatîb el-Bağdâdî, *Târîḫu Bağdâd*, 14/289.

bulunmuşlardır. Hicri 278 yılı şaban ayında vefat etmiştir. Ebu Bekir b. Ebî Dünya cenazesini kıldırmıştır. Hadis münekkidleri "fihi edna lin" şeklinde cerhetmişlerdir.[7]

1.8. Ebu Ali Ahmed b. Bişr b. Sa'd el-Merendî /el Meresdî (ö.286)

Azerbaycan'ın Merend şehrindendir. El-Meresdî diye de bilinmektedir. Sika birisi olu Bağdat'ta yaşamıştır. Ali İbnu'l-Ca'd, Heysem b. Hârice, Yahya b. Eyyüb el-'Abid, Ahmed b. Cemil el-Mervezî, , Ubeyd b. Ya'iş, Ebu Alkame el-Fervî 'den hadis rivayetleri vardır. Merendî, Ebu Amr es-Semmâk ve Abdusssamed b. Ali Tusî, Ebu Bekir eş-Şâfi'i ondan rivayette bulunmuşlardır. Kitâbu'l-envâ ile Kitâbu eş'aru Kureyş adlı çalışmaları bulunmaktadır. Hicri 286 Safer ayında vefat etmiştir.[8]

1.9. Ahmed b. Ali el-Berdîcî (ö. 301)

Harâre künyesiyle meşhur olup büyük hadis hafızlarındandır. Irakta Yakup ed-Devrakî ve el-Abbâs b. Mezyed ve akranlarından hadis dinlemiştir. Kendisinden Azerbaycan'ın büyük muhaddisleri hadis rivayetinde bulunmuşlardır. [9]

1.10. Ebu Osman Said b. Amr b. Ammar b. Osman el-Berze'i (el-Berde'i) el-Ezdi en-Nâkid el-Hâfız (ö.292/905)

Azerbaycan'ın tarihi ve önemli şehirlerinden olan Berze'a 'da doğmuş ve burada yaşamıştır. Muhaddis, münakkid, hafız ve hadis rivayeti için çok rihle eden bir alim olarak tanınmaktaydı. Ayrıca eserlerde musannif olarak da geçmektedir. Hadis İlmine çok iyi vakıf olduğu üzerine, eserler telif etmiştir. Büyük ve meşhur muhaddislerden hadis yazdığı bilinmektedir. Amr b. Ali es-Seyrafî, Bündâr, el-Fellâs, Ebu Kureyb ve Ahmed b. Fürât gibi alimlerden hadis ilmin öğrendi. Özellikle devrin meşhur hadis alimlerden olan Ebu Zür'a er-Râzî'nin öğrencisi olarak, onun hadis meclislerine devam etti. İmam Müslim b. Haccâc, İbn Vâre'den çok istifade etmiştir. Dımaşk'ta Ebu Zür'a ed-Dımaşkî, Ebu Yakup el- Cüzecânî, Ebu Said el-Eşec, Hafız Müslim b. Haccac el-Kuşeyri , Muhammed b. Yayha ez-Zühlî, Ebu Züra er-Razî, Ebu Hatim er-Râzî ve Muhammed b. İshak es-Sâğânî'den hadis rivayet etmiştir. Ayrıca çeşitli coğrafyalarda Yunus b. Abdüla'la,

[7] Semʿânî, *el-Ensâb*, 1/170; Ẑehebî, *Târîḫ*, 20/334.
[8] Ḫatîb el-Bağdâdî, *Târîḫu Bağdâd*, 4/273; İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muḥammed b. İsḥâḳ b. Muḥammed el-Verrâḳ el-Bağdâdî (ö.438/1047), *el-Fihrist*, Dâiratu'l-Maʿrife, Beyrut, 1978, 143.
[9] Ebû Yaʿlâ el-Ḫalîlî, *el-ʾİrşâd*, 2/782.

Harmele, Rabî'yn, el-Müzenî, Ahmmed b. Şeybân er-Remlî, İbn Mezyed el-Beyrûtî, Muhammed b. Avf el-Hımsî, Amr b. Ali , Bündâr, Ebu Musa , Ebu'l-Ezher ve diğerlerinden hadis rivayetinde bulunmuştur. Kendisinden Muhammed b. Yusuf b. İbrahim , Ahmed b. Tahir el-Meyânecî, Hafız b. Harâre el-Berde'i, Hafs b. Ömer el- Erdebîlî, Ebu Ali Hasan b. Ali b. Ayyâş ve diğerleri rivayette bulundular. Hadis rivayetinde son derece titiz olan Berze'i hadis talebelerinin yeterince hassas davranmadıkları gerekçesi ile bir süre hadis rivayet etmeyi bırakmıştır. Ancak bu konu hocası Muhammed b. Müslim b. Vare er-Râzî'ye aktarılınca hocasının talebi ile Berze'i hadis rivayetine başlamıştır. Berze'i hicri 292'de vefat etmiştir. Ebu Zür'a ve Ebû Hâtim'e yöneltilen soruların cevaplarına dâir cerh tadil ile ilgili *ed-Du'afâ ve'l-Kezzâbîn ve'l-metrukîn min ashâbi'l-hadîs* adlı çalışması bulunmaktadır. Eser Dr. Seyyid Sad'i el-Hâşimî'nin tahkiki ile Medine'de 1982 'de basılmıştır.[10]

2. KÜTÜBİ-SİTTE'NİN ŞUYUHU AZERBAYCANLI MUHADDİSLER

2.1.Ebu'l-Fadl Rabi' b. Yahya b. Muksim el-Üşnanî el-Merâğî (ö. 224)

Ebu'l-Fadl künyesi ile maruftur. Azerbaycan'ın Uşnuh şehrindendir. Üşnuh Azerice'de "Işıklı" anlamında olup günümüzde Üşneviyye diye bilinmektedir. Türkiye-İran-Irak üçgeninde Urmiyye Gölü'nün batısında yer almaktadır. Azerbaycan'ın İslâm ile tanışan ilk beldeleri arasında yer alan bu şehirde çok sayıda alim yetişmiştir. Bunlardan biride Rabi' b. Yahya'dır. Rabi' bu bölgeye yakın olan Merâğa şehrine nispetle Merâğî diye de meşhurdur.[11]

2.1.1. Hocaları

Rabi' b. Yahya'nın tabakat ve ricâl eserlerinde tespit edebildiğimiz kadarıyla çok sayıda hocadan hadis almıştır. Bunlarından bazıları şunlardır:

İsrail b. Yunus b. Ebî İshâk (ö.160), Hammâd b. Seleme b. Dînâr el-Basrî (ö.167), Süfyân b. Said b. Mesrûk es-Sevrî (ö.97), Ebu's-Salt Zâide b. Kudâme es-Sakafî (ö.160), Ebû Bistâm Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verd el-Ezdî el-Basrî (ö. 160), Ebu Recâ Abdullah b. Vâkıd b. Hâris b. Abdullah b. Erkam b. Ziyâd el-Hanefî, Ebu Muhammed Kays b. Rabî' el-Esedî, Ebu Abdullah Mâlik b. Miğvel

[10] Ebû Yaʿlâ el-Ḫalîlî, *el-ʾİrşâd*, 2/782.; İsmail Lütfi Çakan, "Berzaî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1992, 525.
[11] https://tr.wikipedia.org/wiki/U%C5%9Fnu.

b. Asım (ö.159), Ebu Fedâle Mubarek b. Fedâle b. Ebî Umeyye (ö.166), Ebu Bekir Uveyb b. Hâlid b. Aclân el-Bâhilî (ö.165)

2.1.2.Öğrencileri

Yaşadığı bölgenin önemli şahsiyetlerinden olan Rabi' b. Yahya Kütüb-i Sitte müelliflerinden olan Muhammed b. İsmail el-Buhârî ile Ebu Dâvûd başta olmak üzere çok sayıda muhaddise rivayetler aktarmış, hocalık yapmıştır.

Muhammed b. İsmail el-Buhârî, Ebu Dâvûd, İbrahim b. Ebî Dâvûd el-Esedî, Harb b. İsmail el-Kirmânî, Ebu Zur'a Ubeydullah b. Abdilkerim er-Râzî, Ebu Hâtim Muhammed b. İdris er-Râzî, Muhammed b. Süleyman el-Cevherî, Muhammed b. Galib b. Harb, Muhammed b. Muhammed el-Basrî, İsmail b. Abdullah el-İsbehânî Semmuveyh, Ebu Müslim İbrahim el-Keccî, Ahmed b. İshâk b. Salih, Ahmed b. Dâvûd el-Mekkî, Ahmed b. Muhammed b. Yahya, Muhammed b. Eyyüb el-Becelî, Muhammed b. Muhammed et-Temmâr, Cafer b. Muhammed b. Leys, Cafer b. Haşim, Abbas b. Fadl, Abdulkuddus b. Muhammed ve daha pek çok öğrenci yetiştirmiştir.[12] Buhârî onun senediyle Kusuf Namazı, Fedâilu'l-Kur'an ile Enbiya bölümlerinde rivayetler aktarmaktadır.[13]

2.1.3.Hadisçiliği

Dârekutnî onu "leyyin" olarak değerlendirirken Ebu Hâtim, Meslem b. Kasım, Rabi' b. Yahya'yı "sika" diye tavsif etmektedir. İbn Hibbân onu "es-Sikat" eserine almıştır.[14] Benzer şekildeki bilgileri aktaran İbn Halfûn (ö.636) Rabi'i tevsik ettikten kendisine hocaları aracılığı ile ulaşan Rabi'in de senedinde bulunduğu bir hadisi de nakleder.[15] İbn Hacer, Rabi' ile ilgili bilgileri verdikten sonra Dârekutnî'nin, Rabi'in Süfyân es-Sevrî ve Şu'be kanalıyla aktardığı rivayetlerde

[12] Zehebî, *Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ'* (nşr. Suʿayb el-Arnâvut), I-XXV, Muʾessesetu'r-Risale, 1405/1985, 10/ 452; İbn ʿAsâkir, Ebû'l-Ḳâsım ʿAlî b. el-Ḥasen (ö.571/1176), *el-Muʿcemu'l-Muştemel ʿalâ Ẑikri Esmâʾi'l-Eʾimmeti'n-Nebel* (nşr. Sekîne eş-Şihâbî), Dâru'l-Fikr, Dimeşḳ 1401/1981, 1/120; Cemâluddîn el-Mizzî, Ebû'l-Ḥaccâc Yûsuf b. ʿAbdurraḥmân b. Yûsuf el-Kelbî (ö.742/1342), *Tehẑîbu'l-Kemâl fî ʾEsmâi'r-Ricâl* (nşr. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf), I-XXXV, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1400/1980, 9/106-107.

[13] Ebû Nasr el-Kelâbâẑî, Ebû Naṣr ʾAḥmed b. Muḥammed b. el-Ḥuseyn b. el-Ḥasan Ebû Naṣr el-Buḫârî el-Kelâbâẑî (398/1008), *Ricâlu's-Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî = el-Hidâye ve'l-ʾİrşâd fî Maʿrifeti Ehli's-Ŝiḳa ve's-Sedâd* (nşr. ʿAbdullâh el-Leyŝî), Dâru'l-Maʿrife, Beyrut 1987, 1/ 246.

[14] İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, 3/471; Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehẑîbu'l-Kemâl*, 9/108.

[15] İbn Ḫalfûn, Ebû Bekr Muḥammed b. İsmâʿîl el-Endelusî (ö. 636/1239), *el-Muʿlim bi Şuyûḫi'l-Buḫârî ve Muslim* (nşr. Ebû ʿAbdulbârî Rıḍâ Ebû Şâme el-Cezâʾirî), 1425/2004, s.180.

hata ettiğine işaret ederek, Buhârî'de yer alan rivayetlerin ise sadece Ebu's-Salt Zâide b. Kudâme es-Sakafî senediyle geldiğini belirtir.[16]

2.1.4. Hadis Rivayetleri

Rabî' b. Yahya'nın rivayetlerini Kütüb-i Sitte musanniflerden Muhammed b. İsmail el-Buhârî ile Ebu Dâvûd tahriç etmişlerdir. Burada öncelikle Buhârî el-Câmiu's-sahîh'inde tahriç ettiği hadislere işaret edilecek akabinde ise Ebu Dâvûd'un es-Sünen'inde yer verdiği rivayetler ele alınacaktır.

2.1.4.1. Buhârî Rivayetleri

Güneş tutulması ile ilgili olan rivayet

"Nebî (s.a.s.) Güneş tutulduğunda köle azat etmeyi emretti / حَدَّثَنَا رَبِيعُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ فَاطِمَةَ، عَنْ أَسْمَاءَ، قَالَتْ: لَقَدْ «أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالعَتَاقَةِ فِي كُسُوفِ الشَّمْسِ»[17]

Rivayetin senedi şöyledir:

Buhârî+ Rabî' b. Yahya+ Zâide b. Kudâme+ Hişâm b. Urve+ Fâtıma binti Münzîr b. Zübeyr b. Avvâm (Urven'in hanımı)+Esmâ binti Ebî Bekir.

Buhârî bu hadisi hocası "Rabî' b. Yahya"dan tahammül yollarından sema ile almıştır.

Kur'an-ı Kerim'i unutmak ile ilgili olan rivayet

" Nebî (s.a.s.) Mescitte Kur'an okuyan birinin sesini duyunca:

Allah ona merhametiyle muamelede bulunsun. Okuduğu ile bana şu şu surenin filan filan ayetlerini hatırlattı diye buyurdu. / حَدَّثَنَا رَبِيعُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: "سَمِعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا يَقْرَأُ فِي المَسْجِدِ، فَقَالَ: «يَرْحَمُهُ اللَّهُ لَقَدْ أَذْكَرَنِي كَذَا وَكَذَا، آيَةً مِنْ سُورَةِ كَذَا»[18]

Rivayetin senedi şöyledir:

[16] İbn Ḥacer el-ʿAskalânî, Ebû'l-Faḍl Aḥmed b. ʿAlî el-ʿAsḳalânî (ö.852/1448), *Fetḥu'l-Bârî Şerḥu Ṣaḥîḥ el-Buḫârî* (nşr. Muḥibbuddîn el-Ḫaṭîb), I-XIII, Dâru'l-Maʿrife, Beyrut 1379/1959, I/402.
[17] Buḫârî, Kusûf 11.
[18] Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an 26.

Buhârî+ Rabî' b. Yahya+ Zâide b. Kudâme+ Hişâm b. Urve+ (Babası) Urve b. Zübeyr+ Aişe.

Buhârî bu hadisi hocası "Rabî' b. Yahya"dan tahammül yollarından sema ile almıştır.

Hz. Ebu Bekir'in Namaz Kıldırması ile ilgili olan rivayet

"Nebi (s.a.s) hastalandığında: "Ebu Bekir'e haber verin insanlara namaz kıldırın" diye buyurdu. Bunun üzerine Hz. Aişe (r.anha): "Ebu Bekir şöyle şöyle (yufka yürekli) biridir" dedi. Nebi (s.a.s.) önceki sözünün benzerini söyledi. Hz. Aişe (r.anha) de önceki gibi cevap verince Hz. Peygamber (s.a.s.) "Ebu Bekir'e haber verin. Gerçekten siz kadınlar Yusuf'un (a.s.) karşılaştığı/yanındaki kadınlar gibisiniz" buyurdu. Ebu Bekir, Nebi (s.a.s.) hayatta iken namaz kıldırdı/imam oldu. Ravi Hüseyin b. Ali el-Cu'fi, Zâide b. Kudâme'nin Ebu Bekir ile ilgili olarak "Yufka yürekli/ince kalpli bir kişi" şeklinde ifade ettiğini belirtmiştir. / حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ يَحْيَى البَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ عَبْدِ المَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ بْنِ أَبِي مُوسَى، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: مَرِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ»، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: إِنَّ أَبَا بَكْرٍ رَجُلٌ كَذَا، فَقَالَ مِثْلَهُ، فَقَالَتْ مِثْلَهُ، فَقَالَ: «مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَإِنَّكُنَّ صَوَاحِبُ يُوسُفَ» فَأَمَّ أَبُو بَكْرٍ فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ حُسَيْنٌ: عَنْ زَائِدَةَ: رَجُلٌ رَقِيقٌ[19]"

Rivayetin senedi şöyledir:

Buhârî+ Rabî' b. Yahya+ Zâide b. Kudâme+ Abdulmelik b. Umeyr+ Ebu Bürde b. Ebî Musa(Amir b. Abdullah) +(Babası) Ebu Musa Abdullah b. Kays b. Süleym el-Eşarî

Buhârî bu hadisi hocası "Rabî' b. Yahya"dan tahammül yollarından sema ile almıştır.

2.2.4.2. Ebû Dâvûd Rivayetleri

Ebû Dâvûd'un ondan aşağıdaki hadisi tahriç etmiştir.

" Nebi (s.a.s.) Kim eceli gelmemiş bir hastayı ziyaret eder de hastaya: Azim olan Allah'ın sana şifa vermesini dilerim diye yedi kez dua ederse Allah o hastayı mutlaka bu hastalıktan kurtarır / حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ أَبُو خَالِدٍ، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ

[19] Buhârî, Ehâdîsu'l-Enbiyâ, 19.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: " مَنْ عَادَ مَرِيضًا، لَمْ يَحْضُرْ أَجَلُهُ فَقَالَ عِنْدَهُ سَبْعَ مِرَارٍ: أَسْأَلُ اللَّهَ الْعَظِيمَ رَبَّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ أَنْ يَشْفِيَكَ، إِلَّا عَافَاهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ الْمَرَضِ"[20]

Rivayetin senedi şöyledir:

Ebû Dâvûd + Rabî' b. Yahya+ Şu'be b. Haccâc+ Ebu Halid Yezîd b. Asım+ Minhâl b. Amr el-Esedî+ Said b. Cübeyr+ İbn Abbas

Ebû Dâvûd bu hadisi hocası "Rabî' b. Yahya"dan tahammül yollarından sema ile almıştır.

2.2.Ebu'l-Hasan Ali b. Harb b. Muhammed b. Ali b. Hibbân Et-Tâî el-Musulî (ö.265)

Ali b. Harb Abbasi halifesi Ebû Abdillâh Muhammed el-Mehdî-Billâh b. Abdillâh el-Mansûr b. Muhammed el-Hâşimî el-Abbâsî (ö. 169) döneminde hicri 175 Şaban ayında Azerbaycan'da doğmuştur. Hicaz ve Bağdat, Kufe ve Basra'ya rihlelere çıkmıştır. Cenaze namazını kardeşi Muvaiye kıldırmıştır. Hadisçiliğinin yanısıra ensab, şiir ve edebiyat alanlarında da dönemin önemli şahsiyetlerindendir. Ebu'l-Hasan künyesi ile tanınmakta olup 265 şevvalinde Musul'da vefat etmiştir.[21]

2.2.1. Hocaları

Ali b. Harb çok sayıda hocadan okumuş hadisler aktarmıştır. Bunların başında Ebân b. Yusuf, Ahmed b. Abdullah. Yunus, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, Esbat b. Muhammed el-Kureşî, İsmail b. Zebân, Cafer b. Fezr, Babası Harb b. Muhammed, Hasan b. Musa, Hafs b. Ömer, Hafs b. Ğıyâs, Halid b. Yezid, Said b. Salim,Said b. Muhammed el-Verrâk, Ebî Asım ed-Dahhâk b. Mahled, Abbas b. Süleym, Abdullah b. Dâvûd, Abdullah b. Vehb el-Mısrî, Ebu Mesud Abdurrahman b. Hasen, Abdurrahman b. Muhammed, Osman b. Ali el-Âmirî, Ömer b. Eyyub el-Musulî, Amr b. Abdilcebbâr, Gassân b. Rabi', Muhammed b. Ziyâd, Muhammed b. Ubeyd, Muhammed b. Fudeyl, Harû b. İmrân, Heysem b. Mahfuz, Veki' b. Cerrâh, Vehb b. Cerîr b. Hâzım, Yahya b. Yemân, Ya'lâ b. İmrân, Süfyan b. Uyeyne, Enes b. İyâd, Abdullah b. Vehb, Yezid b. Harun, Ruh b. Ubade,

[20] Ebu Dâvûd, Cenâiz 12.
[21] İbn Ḥibbân, Ebû Ḥâtim Muḥammed b. Ḥibbân b. ʾAḥmed el-Bustî (ö.354/965), *es-Ŝiḳât* (nşr. Şerefu'd-Dîn Aḥmed), I-IX, Dâ'ru'l-Fikr, 1395/1975. 8/471; Semʿânî, *el-Ensâb,* 9/29; Ẑehebî, *Târîḫ,* 6/371.

Yahya ibnu'l-Yemân, Abdullah b. İdris, Muhammed b. Fudayl, Ebu Muaviye ed-Darî, Velid b. Müslim, Zeyd b. Ebi'z- Zerkâ, Kasım b. Yezid gelmektedir. [22]

2.2.2.Öğrencileri

Ali b. Harb'ten çok sayıda kişi okumuştur. Bunlardan bazıları şunalardı. Nesâî, Ebu'l-Kasım Begavî, Yahya b. Muhammed ve, Muhammed b. Mahled, Ahmed b. İbrahim, Yusuf b. Yakup el-Ezrak, İbn Ebi Hatim, Muhammed b. Cafer, Ahmed b. Süleyman , Ali b. Harb'ten hadis aktaranların başında yer almaktadırlar. [23]

2.2.3. Hadisçiliği

Nesâî onu hadiste " salih" [24] görürken Darekutni ona "Sika" diye değerlendirmiştir.[25] İbn Hibbân onu Kitâbu's-sikât'ında zikreder.[26]

2.2.4. Hadis Rivayetleri

Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303) ondan şu hadisi tahriç etmiştir.

"Allah Teala, Oruç yalnızca benim içindir mükâfatını verecek olan benim. Oruçlunun iki sevinci vardır. Biri iftar ettiği zaman diğeri orucun sevabıyla Allah'a kavuştuğu andır. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha hoştur." diye buyuruyor./ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سِنَانٍ ضِرَارُ بْنُ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى، يَقُولُ: الصَّوْمُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ. وَلِلصَّائِمِ فَرْحَتَانِ إِذَا أَفْطَرَ فَرِحَ، وَإِذَا لَقِيَ اللَّهَ فَجَزَاهُ فَرِحَ، وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَخُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ"[27]

Rivayetin senedi şöyledir:

Nesâî +Ali b. Harb+ Muhammed b. Fudayl+ Ebu Sinân Dırâr b. Mürre+ Ebî Salih Abdurrahman b. Kays+ Ebu Said el-Hudrî

[22] İbn Ebî Ḥâtim, *el-Cerḥ ve't-Taʿdîl*, 6/183.
[23] Semʿânî, *el-Ensâb*, 9/29; Ẑehebî, *Târîḫ*, 6/371.
[24] Nesâʾî, Ebû ʿAbdurraḥmân Aḥmed b. Şuʿayb el-Ḫorâsânî (ö.303/916), *Meşyeḫatu'n-Nesâî = Tesmiyetu'ş-Şuyûḫ* (nşr. eş-Şerîf Ḥâtim b. ʿÂrif el-ʿAvnî), Dâru ʿÂlemi'l-Fevâîd, Mekke 1423/2002.; 1/92
[25] İbn Ebî Ḥâtim, *el-Cerḥ ve't-Taʿdîl*, 6/183; Semʿânî, 9/29; Ẑehebî, *Târîḫ*, 6/371.
[26] İbn Ḥibbân, *es-Ŝiḳât*, 8/471.
[27] Nesâi, Siyâm 42.

Nesâî bu hadisi hocası Ali b. Harb'ten aldığını ifade etmektedir.

SONUÇ

Yapılan bu çalışmada görüldüğü üzere hadis ilmi açısından altın dönem olarak kabul edilen Kütüb-i Sitte dönemi Azerbaycan topraklarında çok sayıda muhaddis yetişmiştir. Çalışma kapsamında tanıtmaya çalıştığımız muhaddislerin etkisi Azerbaycan ile sınırı kalmayıp tüm İslam âleminde farklı şehir ve beldelerden öğrencilerin rihle odağında olmuşlardır. Böylece dönemin İslam coğrafyasını etkilemiş hatta etkileri günümüze kadar devam etmiştir.

Çalışmada Azerbaycan'lı olup muhaddis kişilikleri ile şöhret bulan çok sayıda zat hakkında bilgiler aktarılmıştır. Özellikle Buhârî, Ebu Dâvûd ile Nesâî'nin hocaları olmaları bakımından Ebu'l-Fadl Rabi' b. Yahya b. Muksim el-Üşnanî el-Merâğî ile Ebu'l-Hasan Ali b. Harb b. Muhammed b. Ali b. Hibbân et-Tâî el-Musulî ise geniş bir şekilde tanıtılmış Kütüb-i Sitte'de yer alan rivayetleri analiz edilmiştir.

Netice olarak Azerbaycan topraklarının Kütüb-i Sitte döneminde çok sayıda muhaddis yetiştirdiği bunların bir kısmının ise Kütüb-i Sitte musanniflerinin şuyuhu olduğu kendilerinde aktarılan rivayetler kemmiyet bakımından az olsa dahi Kütüb-i Sitte'nin şekillenmesinde önemli bir rol üstlendikleri söylenebilir.

KAYNAKÇA

Buhârî, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl (ö.256/870), *el-Câmiʿu'l-Musnedu'ṣ-Ṣaḥîḥu'l-Muḫtaṣar* (nşr. Muḥammed Zuheyr en-Nâṣır), I-IX, Dâru Ṭavḳi'n-Necât, Beyrut 1422.

Cemâluddîn el-Mizzî, Ebû'l-Ḥaccâc Yûsuf b. ʿAbdurraḥmân b. Yûsuf el-Kelbî (ö.742/1342), *Tehẕîbu'l-Kemâl fî ʾEsmâi'r-Ricâl* (nşr. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf), I-XXXV, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1400/1980.

Çakan, İsmail Lütfi, "Berzaî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1992.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eşʿaṡ es-Sicistânî (ö.275/889), *Sunenu Ebî Dâvûd* (nşr. ʿAdil Muḥammed, ʿAmmâr ʿAbbâs), I-VIII, Dâru't-Teʾṣîl, Kahire 1436/2015.

Ebû Nasr el-Kelâbâẕî, Ebû Naṣr ʾAḥmed b. Muḥammed b. el-Ḥuseyn b. el-Ḥasan Ebû Naṣr el-Buḫârî el-Kelâbâẕî (398/1008), *Ricâlu'ṣ-Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî = el-Hidâye ve'l-ʾİrşâd fî Maʿrifeti Ehli'ṣ-Ṣiḳa ve's-Sedâd* (nşr. ʿAbdullâh el-Leyṣî), Dâru'l-Maʿrife, Beyrut 1987.

Ebû Yaʿlâ el-Ḫalîlî, Ebû Yaʿlâ el-Ḫalîlî, Ḫalîl b. ʿAbdullâh b. ʾAḥmed b. İbrâhîm b. el-Ḫalîl el-Ḳazvînî (ö.446/1054), *el-İrşâd fî Maʿrifeti ʿUlemâʾi'l-Ḥadîs* (nşr. Muḥammed Saʿîd ʿOmer İdrîs), I-III, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1409/1988.

Ḫaṭîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Aḥmed b. ʿAlî (ö.463/1071), *Târîḫu Bağdâd* (nşr. Beşâr ʿAvvâd Maʿrûf), I-XVI, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2002.

İbn ʿAsâkir, Ebû'l-Ḳâsım ʿAlî b. el-Ḥasen (ö.571/1176), *el-Muʿcemu'l-Muştemel ʿalâ Ẑikri Esmâʾi'l-Eʾimmeti'n-Nebel* (nşr. Sekîne eş-Şihâbî), Dâru'l-Fikr, Dimeşḳ 1401/1981.

İbn Ebî Ḥâtim, Ebû Muḥammed ʿAbdurraḥman b. Muḥammed er-Râzî (ö.327/938), *el-Cerḥ ve't-Taʿdîl*, Ṭabʿatu Meclisi Dâîreti'l-Maʿârifi'l-ʿOsmâniyye, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, Haydarâbâd, Beyrut 1371/1952.

İbn Ḥacer el-ʿAskalânî, Ebû'l-Faḍl Aḥmed b. ʿAlî el-ʿAsḳalânî (ö.852/1448), *Feṯḥu'l-Bârî Şerḥu Ṣaḥîḥ el-Buḫârî* (nşr. Muḥibbuddîn el-Ḫaṭîb), I-XIII, Dâru'l-Maʿrife, Beyrut 1379/1959.

İbn Ḫalfûn, Ebû Bekr Muḥammed b. İsmâʿîl el-Endelusî (ö. 636/1239), *el-Muʿlim bi Şuyûḫi'l-Buḫârî ve Muslim* (nşr. Ebû ʿAbdulbârî Rıḍâ Ebû Şâme el-Cezâʾirî), 1425/2004.

İbn Ḥibbân, Ebû Ḥâtim Muḥammed b. Ḥibbân b. ʾAḥmed el-Bustî (ö.354/965), *es-Ŝiḳât* (nşr. Şerefu'd-Dîn Aḥmed), I-IX, Dâ'ru'l-Fikr, 1395/1975.

İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muḥammed b. İsḥâḳ b. Muḥammed el-Verrâḳ el-Bağdâdî (ö.438/1047), *el-Fihrist*, Dâiratu'l-Maʿrife, Beyrut, 1978.

Nesâʾî, Ebû ʿAbdurraḥmân Aḥmed b. Şuʿayb el-Ḫorâsânî (ö.303/916), *Meşyeḫatu'n-Nesâî = Tesmiyetu'ş-Şuyûḫ* (nşr. eş-Şerîf Ḥâtim b. ʿÂrif el-ʿAvnî), Dâru ʿÂlemi'l-Fevâîd, Mekke 1423/2002.

Nesâʾî, Ebû ʿAbdurraḥmân Aḥmed b. Şuʿayb el-Ḫorâsânî (ö.303/916), *el-Muctebâ, es-Sunenu's-Ṡuğrâ* (nşr. Heyet), I-IX, Dâru't-Ṭeṡîl, Kahire 1433/2012.

Selimli, Goşgar, Hicri I-IX. Asırlarda Azerbaycanlı Muhaddisler, Doktora Tezi, İstanbul 2005.

Semʿânî, Ebû Saʿd ʿAbdulkerîm b. Muḥammed b. Manṡûr el-Mervezî (ö.562/1167), *el-Ensâb* (nşr. ʿAbdurrahman b. Yaḥyâ), I-XIII, Dâiratu'l-Maʿârifi'l-ʿOsmânîyye, Ḥaydarâbâd 1382/1962.

Zehebî, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. Aḥmed b. ʿOsmân b. Ḳâymâz (ö.748/1347), *Târîḫ âlâslâm vvfîât âlmşâhîr vâlâʿalâm* (nşr. Dr. bşâr ʿavâd mʿarvf), I-XV, Dâru el-Ğarb âlâslâmî , âlâvly‹ 2003.

Zehebî, *Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ'* (nşr. Suʿayb el-Arnâvut), I-XXV, Muʾessesetu'r-Risale, 1405/1985.

https://tr.wikipedia.org/wiki/U%C5%9Fnu.

13. VE 14. YÜZYILLARDA AZERBAYCAN'DAN ANADOLU'YA VAKİ TÜRKMEN GÖÇLERİ

Selahattin DÖGÜŞ

ORCID ID: 0000-0002-8124-5311

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, dogusselahattin@yahoo.com, Türkiye

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski olan göç olgusu, sosyolojik ve psikolojik olarak insan ve toplum üzerinde çok yönlü bir etkiye sahiptir. Aynı zamanda göçler, hiç kuşkusuz dünya tarihini etkileyen en önemli faktörlerden birisi olmuştur. Anadolu'da yıkılan ve kurulan medeniyetler için ayrı bir önemi bulunan ve Doğu ve Batı arasında önemli bir geçiş güzergâhı ve ticaret yolları üzerinde bulunan Azerbaycan üzerinden vuku bulan göçler, Türkiye tarihinin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel tarihinde önemli neticeler doğurmuştur. Türkiye tarihi, bir anlamda göçler tarihidir. Bu anlamda hiç kuşkusuz Türkiye tarihini etkileyen göçlerin sonuçları itibariyle en önemlisi, Azerbaycan üzerinden vuku bulan göçler olmuştur.

Göç olgusu üzerine çeşitli tanımlar yapılmıştır. En kapsamlı ifadesiyle göç, coğrafi mekân değiştirme sürecinin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketleri şeklinde tanımlanmıştır. Öncelikle göçler, iç göç ve dış göç olmak üzere iki ana kategoride ele alınmıştır. Bu göçler insanların veya toplulukların kendi iradeleriyle gerçekleşen özgür bir seçim olabileceği gibi kendi iradeleri dışında gerçekleşen zorlama bir süreç şeklinde de ortaya çıkabilir. Bu nedenle sosyologlar ve siyaset bilimcileri sebeplerine ve zorunlu-iradi oluşlarına göre göçlerle ilgili çeşitli sınıflandırmalar yapmışlardır[1].

Ortaçağda meydana gelen ve özellikle Türkmenlerin (Oğuzların) konu olduğu hiçbir göç, tek bir sebebe bağlı olarak gerçekleşmemiştir. Keza tarihte sadece ekonomik sebeplere bağlı olarak gerçekleşen bir kitle göçü yoktur. Göçlerle ilgili her sosyal bilim, kendi alanı çerçevesinde çalışmalar yapıp konuyu kendi disiplini çerçevesinde ele almaktadır. Mesela uluslararası zorunlu göçler konu edildiğinde göç kavramı ile yakından ilgisi bulunan iltica kavramı, göç olgusu içerisinde ele alınan daha dar kapsamlı bir hareketi ifade etmektedir. Daha çok resmi niteliği bulunan ve savaş ve siyasi sebeplere dayanan iltica ve mülteciler sorunu ile geçici barınmayı ifade eden sığınmacılar meselesi, günümüzün en önemli problemi olarak tüm dünyanın gündemindeki yerini korumaktadır. Avrupa dışından gelen göçmenleri, 'geçici sığınma' kapsamında ele alan Türkiye, bu anlamda dünyanın en çok göç alan ülkesi konumunu Orta Çağlardan beri sürdürmektedir. Göç ve göçmenler meselesi, 2000'li yıllarda bile dünyanın gündeminden düşmemiştir. Arap Baharından sonra Suriye'de patlak veren savaşla birlikte Türkiye'ye gelen dört milyonu aşkın göçmen, bu gerçeğin bir göstergesidir. Göç kavramının mahiyeti gereği mülteci ve geçici sığınma kapsamında başka bir ülkeye sığınan göçmenlerin hemen hemen ancak yarısı geldikleri topraklara geri dönmüşlerdir. Bu gerçeğe binaen Türkiye'ye gelen Suriyeli göçmenlerin bugün itibariyle 1/8'i ancak ülkesine dönebilmiştir. Göç

[1] İnan Özer, Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme, Ekin Kitabevi, Bursa 2004, s. 11.

sayısındaki bu artış, göçün etkilerinin derinleşmesine neden olurken, hâlihazırda Türkiye'yi ekonomik ve sosyal olarak büyük oranda etkilemiştir.

Göçlerle ilgili olarak kalem oynatan yerli ve yabancı teorisyenler, genellikle iç göçleri ve bunun ekonomik kaynaklı sebeplerini ele alıp iktisadi kuramlar geliştirirlerken tarihe yön veren göç hareketlerini sükût geçmişlerdir. Kitlesel bir dalga şeklinde yaşanan ve uzun bir sürece yayılan Türkmen göçleri ise ekonomik ve siyasi baskılara dayanan çeşitli zorlayıcı sebeplere bağlı olmakla birlikte gaza ve cihat gibi dini saiklerin de etkili olduğu göçlerdir. Daha iyi bir yaşama kavuşma arzusundan dolayı insanın yaşadığı mekânı terk etmesine karşılık gelen iradi göçlerde ekonomik saikler belirleyici olurken, insanların öncelikli olarak sığınacak bir yer arayışı içinde olduğu zorunlu göçlerde siyasal faktörler daha belirleyici bir rol oynamaktadır. Etkisi ve sonuçları daha önemli olanlar siyasi sebeplere dayanan göçler olmuştur. Sayısal ve kitlesel boyutu da göçün genişliği ve derinliği açısından belirleyici bir unsurdur. Özellikle siyasi iktidarların önleyemedikleri bu göç dalgaları siyasi ve sosyal büyük çaplı neticeler doğurmuştur. Konumuzu ilgilendirmesi hasebiyle ele aldığımız Azerbaycan'dan Anadolu'ya gerçekleşen Türkmen göçleri, dış göç kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu göçler sadece Anadolu'nun demografik ve siyasi yapısını etkilememiş aynı zamanda toplumsal değişim ve dönüşümleri ile Anadolu'nun sosyal ve kültürel hayatına da tesir etmiştir. Ortadoğu'nun siyasi ve askeri mukadderatını da değiştirmiş olan bu Türkmen göçleri, Osmanlı Devleti'nin kurulması ve Doğu Roma'nın çökmesi gibi önemli neticelere sebep olmuştur.

Azerbaycan'a vuku bulan Türk göçleri ise eski çağlardan beri devam etmiştir. Bu anlamda bölgeye gelen ilk kavimlerden Türk oldukları kabul edilen İskitler (Sakalar) oluğu ve bölgeyi yurt tuttukları öne sürülmektedir[2]. Miladi yıllarda 350'den sonraki göçlerle Hun Türkleri, Afganistan ve kuzey Hindistan bölgelerini kendilerine yurt seçerken (Akhunlar-Eftalitler), 375'li yıllardan sonra daha geniş ve büyük bir göç dalgası gerçekleşmiştir. Kavimler göçü olarak bilinen ve meşhur kavimler kapısı denilen Hazar Denizinin kuzeyinden büyük bir kitle (Avrupa Hunları) göçerek Avrupa'ya inmiş ve bölgedeki yerli kavimleri daha batıya sürerek Avrupa haritasını değiştirmişlerdi. Bunları takip eden peyderpey göçlerle birlikte muhtelif Türk kavimleri, Orta Asya ve Türkistan'dan Hazar Denizi ve Karadeniz kıyılarına oradan Doğu Avrupa, Avrasya ve Balkanlara dek uzanan geniş bir coğrafyada hâkimiyet sürmüşlerdir. Miladi tarihin başlarından itibaren Azerbaycan, Hun, Bulgar, Oğuz, Hazar ve nihayet Türkmen (Oğuz) göçlerine sahne olmuştur. Konumuzu ilgilendiren göçler ise 10. yy. dolaylarında Hazar Denizinin güneyinden batıya doğru gerçekleşen işte bu göçlerdir. Azerbaycan'a gelen ve ekserisini Oğuzların (Türkmenlerin) oluşturduğu bu göçler sonucunda Azerbaycan ve Karabağ kesin olarak bir Türk yurdu haline gelmiştir. Selçuklular döneminde bölgeye gelen Oğuzlar, burada dağınık vaziyette bulunan Ermeni cemaatlerini sürerken, Anadolu'nun fethinde de en büyük rolü oynamışlardır. Merkezi Asya'dan Anadolu'ya uzanan bu göç zincirinin en önemli güzergâhı hep Azerbaycan toprakları olmuştur. Özellikle Karabağ, tarihi boyunca göçebe Türkmenler için en uygun yurt olarak seçilmiştir. 12. yy.dan beri kullanılan adıyla Karabağ, dağlık alanı temsilen 'kara' ve bağlık-bahçelik gibi verimli arazilerinden dolayı da 'bağ' kelimelerinden oluşan Türkçe bir isimle anılmaya başlanmıştır. Bununla beraber Türkçede 'kara' kelimesinin 'büyük' anlamına da geldiği düşünülürse verimli arazilerinin çokluğu

[2] Aygün Attar, Karabağ Sorunu ve Çözüm Arayışları, 9. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, İstanbul 2003, s.4.

nedeniyle Karabağ'ın 'Büyük Bağ' anlamına geldiğini öne sürenler de var.[3] Bu özelliklerinden dolayı Karabağ, yaylak-kışlak hayatı yaşayan Türkmenler için en uygun yurt olarak seçilmiştir. Dolayısıyla adını Türkçeden alan Karabağ, miladi yıllardan itibaren bir Türk yurdu olarak kalmıştır. Aynı zamanda Karabağ, tarih boyunca doğudan gelen Türkmen liderlerinin kışlık karargâhı olarak kullandıkları bir yerdi. Kazvinî, Karabağ'ı, İlhanlı hanlarının merkezi olarak anmaktadır.[4] Bu bölge, Oğuzların ananevi destanları olan Dede Korkut kitabında da geçmektedir.

Oğuzlar (Türkmenler)

Oğuz adına ilk defa Göktürk kitabelerine rastlanmaktadır. Bu isim, İslam kaynaklarında Guz diye anılır ve Dokuz boydan meydana gelmiş bir budun (halk) olarak bilinir. Bundan dolayı Dokuz Oğuz diye de geçer. Göktürkler yıkıldıktan sonra On Uygurların yanında yer alıp onların dayandığı iki koldan biri oldu. Camiüttevarih'te Dokuz Oğuzlar, Uygurların dayandığı Dokuz Boyla birlikte anıldı. Batı Göktürklerini Oğuzların oluşturduğu öne sürülür[5]. Oğuz adının, etimolojik olarak boy anlamına gelen 'ok' ile çoğul eki olan 'uz' (ok+uz) hecelerinin birleşmesinden oluşup "oymaklar, boylar" anlamına geldiği kabul edilir.[6]

Oğuzların (Türkmenlerin) 10. ve 11. yy.da batıya doğru başlayan göçleri, şüphesiz Dünya tarihini de etkileyen çok önemli sonuçlar doğuran ve Türklerin İslamiyet'le tanıştığı zamanı ifade eder. Orhun bölgesinden Maveraünnehir'e, Seyhun ve Ceyhun boylarına gelen Oğuzlar, buradan Horasan ve İran bozkırlarına yayıldılar ve Müslüman Araplarla karşılaştılar. Müslüman Araplarla siyasi, askeri, ticari ve sosyo-kültürel çeşitli etkileşimlerde bulunan Oğuz Türkleri, 10.yy.dan itibaren peyderpey Müslüman olmaya başladılar. Bundan böyle Müslüman Oğuzlar, Türkmen adıyla anılmaya başlandılar. 13.yy.dan sonra Oğuz adı yerine tamamen Türkmen adı kullanılmıştır. İlk kez bu anlamda Türkmen adını Kaşgarlı Mahmud kullanmıştır. İbn Kesir de Türkmen adının, Türkü'l-iman'dan geldiğini belirtmiştir[7]. Z.V. Togan, "Oğuz'un arsızı, Türkmen'in delisine benzer" biçiminde bir darbımesel örneği vererek Türkmenlerin Oğuzlara göre daha yerleşik ve medeni olduğunu ifade eder.[8] Türkmen adının yerlilerce Müslüman Türk anlamında yaygınlaşması, bunların ilk Müslüman olan Türkler olduğunu göstermektedir.

Tamamen göçebe karakterleriyle temayüz eden ve atı sadece ulaşım aracı olarak değil avlanma ve savaş vasıtası olarak da kullanan Oğuzlar, il-başı denilen başbuğları idaresi altında aşiretler halinde yaşarlar. Hayvan sürüleriyle birlikte yaylak ve kışlaklar arasında sürekli hareket halindeydiler. Mesudî, Oğuzların, Türklerin en savaşçı eli olduğu öne sürer[9]. Kadınları ve çocukları da silahlı olan bu cengâver aşiretler, çeşitli devletlerin ordularında ve sınır boylarında çok yararlılık gösteren askeri birlikler gibiydiler.

[3] Karabağ'ın çeşitli anlamları için bkz. Elza Alişova Demirdağ, Azerbaycan Göçmenlerinin (Qaçqın) Manilerine Yansıyan Karabağ, Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Dergisi (IJVUTS), C. 3, S. 5, 2021, s. 41.
[4] Hamdullah Kazvinî, Nüzhetü'l-Kulub, Leyden 1919, s. 174. Karabağ adı için bkz. Aygün Attar, Karabağ Sorunu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012, s. 7-8.
[5] Faruk Sümer, Oğuzlar, TDV İA, 33. Cilt, 325.
[6] Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst. 1992, s. 14.
[7] F. Sümer, Türkmenler, TDV İA, 47. Cilt, 607.
[8] Zeki V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, 11.
[9] Sümer, Oğuzlar (Tükmenler), s. 62.

Batı Göktürk Kağanlığının yıkılmasından sonra Maveraünnehir'e Seyhun ırmağı boylarına gelen Oğuzların Emeviler zamanında Aşağı Seyhun boylarında yaşadıkları görülür. Bunlar Boz-oklar ve Üç-oklar şeklinde iki kola ayrılmışlar, her bir kol 12 boydan toplam 24 boydan müteşekkildi. Kaşgarlı Mahmud, bunların 22 tanesinin listesini vermiştir. Reşidüddün ise 24 boyun ismini de vermiştir.[10] İlk zamanlar Tula nehrinin (bugün kuzey Moğolistan taraflarında) kuzeye dönerken yaptığı kıvrımın dolaylarında sakindiler. Oğuzlar, 10. yy.da beş büyük Türk elinden birisidir. Onların yeni yurdu Hazar Denizinin Seyhun boylarındaki Farab ve İsficab'a kadar uzanıyordu. Hazar Denizinin doğu kıyısındaki Karadağ adlı tenha yarımada 10. yüzyılda bir Oğuz grubu tarafından iskân edilmiş, daha sonra buraya Mangışlak denilmiştir. Müslümanlarla olan sınırları Güneybatıda Harezm bölgesinin sınır şehirlerinde başlıyor, Aral Gölünün güneyindeki Baratekin'le devam ediyordu. Maveraünnehir'de sınır Buhara'nın kuzeyindeki çölde başlayıp İsficab bölgesine kadar gidiyordu. Seyhun'un sağ kıyısında Karaçuk Dağlarının eteğinde Yesi'ye bir günlük mesafede bulunan Savran Müslümanların Oğuzlara karşı sınır şehriydi. Karaçuk, bugünkü Farab şehrinin Türkçe adıdır. Oğuzların ilk yurtlarından beri yaylak ve kışlak hayatı yaşayarak konar-göçer bir yapı sergiledikleri anlaşılmaktadır. Yakubî'nin Harezm ile Hazar denizi arasındaki bölgeye yani aşağı Seyhun ile Aral'ın kuzeyindeki alana "Oğuz çölü" demesi önemlidir. Oğuzlar ise bu bölgeye Karakom derlerdi[11]. Oğuz ülkesinin kuzey sınırını İtil ırmağı teşkil ediyordu. Kısaca onlar Sirderya (Seyhun) ırmağı boyları ve Aral gölü kıyıları ile bunların kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. Oğuzların başında yabgu unvanı verilen hükümdarları tarafından idare edilen bir devletleri vardı. Yabgular kışın Sirderyanın ağzına yakın bir yerde bulunan Yenikent'te oturuyorlardı. 10. yüzyılda Yenikent, Oğuzların başkentiydi.

Bugün Türkiye, Azerbaycan, İran, Irak ve Türkmenistan Türklerinin ataları olan Oğuzlar, genel bir ifadeyle Batı Türklüğünü temsil etmektedirler. Hazar Denizinin doğusunda kalan İran'daki Horasan ile bugünkü Türkmenistan'ı oluşturup Maveraünnehir ve Harezm'de kalanlara Doğu Türkmenleri de denir.

Oğuzların Maveraünnehir ve Horasan'daki Faaliyetleri

10. yüzyılda Oğuzların çoğu göçebe idi. Bahar gelince kuzeydeki Karakum'a ve kuzeybatıdaki yüksek yaylalara göç ediyorlardı. Kış yaklaşınca da Aşağı Seyhun boylarına iniyorlardı. Oğuz Yabgu Devletinin ne zaman ve kimler tarafından yıkıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte kendi aralarındaki çatışmalardan dolayı dağıldıkları en çok kabul gören fikirdir. Oğuzların çeşitli yönlere göçleri de bunu göstermektedir. Ancak genel olarak Moğolların Oğuzları Seyhun boylarındaki yurtlarında kovmasıyla onların Horasan'da toplandıkları kabul edilmektedir. 14. yüzyıla gelindiğinde Seyhun boyları bir Türkmen ülkesi olma özelliğini kaybetmiştir. Oğuzların bir subaşısı olan ve muktedir birisi olduğu anlaşılan Dukak ölünce yerine Selçuk geçmiş, bu çekişmelerden kaçarak obasıyla birlikte Cend şehrine gelmiştir (985). Burada İslamiyet'i seçen Selçuk Subaşı önderliğindeki Oğuzlar, Hazar Denizinin batısına, çoğu bugün Türkmenistan toprakları olan Maveraünnehir ile Horasan'a yöneldiler. Oğuzların Horasan'a gelmesiyle, bölgenin en son hâkimi olan Gazneliler için tehlike çanları çalmaya başladı. Bu bölgelerde hâkimiyet kuran Karahanlılar ve Gaznelilerle mücadele halinde bulunan göçebe

[10] Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), s. 164.
[11] Aysu Ata, Moğol Fütuhatı ve Doğu Batı Türk Yazı Dili Kavramları Üzerine, AÜDTCF Türkoloji Dergisi, 17, 1 (2010), 29-37; Sümer, Oğuzlar, TDV İA, 326.

Oğuz (Türkmen) boyları, başlarındaki Başbuğ ve Yabguların yönetiminde Horasan'a gelerek Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdular. Selçuk'un ölümüyle yerine geçen ve yabgu unvanını alarak Oğuzların hükümdarlığını yürüten Arslan Yabgu, Gazneli Mahmud tarafından yakalanarak hapsedildi. Başsız kalan Oğuzlar Horasan'da yağma ve ganimet akınlarıyla faaliyet halinde görülmektedir. 1040 yılında Gaznelilere son vererek Horasan'da Selçuklu Devletini kuran göçebe Oğuzlar, bu bölgenin başlıca hâkimi oldular. Selçuklu hâkimiyeti, etraftaki Oğuzların da Horasan'da yoğunlaşmasına neden oldu. Selçuklu yöneticileri ekserisi göçebe olan Oğuzları idare edemeyince bunların önemli bir kısmı İran, Azerbaycan ve Arran taraflarına göç etmek zorunda kaldılar. Ancak Oğuz (Türkmen) göçleri demek, yağma ve akın istilası demekti. Kaynaklarda 13.yüzyılın ilk çeyreğinde bu bölgede karıncalardan çok Oğuz Türklerinin toplandığı kaydedilmektedir. Bu göçlere Kıpçak, Kanglı sıkıştırmaları, Karahitayların baskıları ve Moğolların istilası da önayak olmuştur. Selçuklular zamanında Oğuzlar tamamen Horasan ve Maveraünnehir'e inmiş bulunuyorlardı. Bir kısmı da Mangışlak bölgesine gitmişler, buradaki Oğuzlar, 1128'den önce bölgeyi istila eden Harzemşahlar tarafından çıkarılmışlardı. Horasan, Selçukluların Anadolu'ya uzanmadan önce kaldıkları Hazar ötesi, Oğuz toprağıdır. Oğuzların bölgedeki yoğunluğunu göstermesi açısından Yakubî gibi bazı coğrafyacılar "Horasan'ın her tarafı Türk cephesidir" demişlerdi.

Yazılı kültürün gelişmediği, sözlü edebiyata dayanan Oğuzların geleneksel hayatlarını ve kültürel yapılarını anlamamıza yarayan en önemli eserleri, daha sonra 14. yüzyılda manzum olarak yazıya geçirildiği anlaşılan Dede Korkut Kitabı'dır. Bu hikâyelerin Oğuz elinin kendi içerisinden çıkıp Erzurum-Bayburt yoluyla Anadolu'ya yayılması, Oğuzların ekseriya Anadolu'ya Azerbaycan üzerinden girdiklerini göstermektedir. Oğuzname adıyla bilinen bu hikâyeler Oğuzların sosyal ve kültürel hayatlarını anlatan bilgiler içermektedir. Oğuzların kopuz (bağlama) eşliğinde söyledikleri bu destanlar 16.yüzyıldan sonra Erzurum-Bayburt yöresinde bir ozanın ağzından yeniden yazılmıştır. Dede Korkut destanları Türkler arasında çok sevilmiş ve Osmanlı sarayına kadar nüfuz etmiştir. Bu destanlarda Oğuzlar son derece yiğit, cömert, saf, dürüst, hile bilmez ve misafirperver oldukları görülmektedir. Faruk Sümer, Dede Korkut'un tersine göçlerle birlikte Köroğlu olarak Azerbaycan'a geri döndüğünü belirtir.[12]

10. yüzyıl sonlarına doğru Abbasi Halifeliğinin yıkılmaya doğru yüz tuttuğu bir zamanda ortaya çıkarak Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kurucusu olan Oğuzlar, 11. yüzyılda İslam âlemine ortaçağda hiçbir Türk halkının sahip olmadığı önemi kazandırmışlardı. Selçuklu Devleti'ni kurmakla Oğuzlar, İslam'ın siyasi hâkimiyetini ellerine aldılar.

Anadolu'ya Vuku Bulan Oğuz (Türkmen) Göçleri

İlk Selçuklu sultanı Tuğrul Bey ve kardeşi Çağrı Beyler zamanından itibaren göçebe Oğuzlar, devletin himayesi altında, müteaddit defalar Anadolu uçlarına gönderilerek akınlarda bulunmuşlardır.[13] Bazılarına da adı geçen komutan ve idarecilerin bizzat başında bulunduğu akınlar gerçekleştirilmiştir. Anadolu'ya vaki göçler, siyasi otorite ve kudretli hükümdarlar tarafından sevk ve idare edildiği için Anadolu'da düzenin bozulması şeklinde değil bilakis yeni

[12] Sümer, Kör Oğlu, Kizir Oğlu Mustafa ve Demirci Oğlu İle İlgili Vesikalar, Türk Dünyası Araştırmaları, 1987, S. 46, 9-46; Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), 123, 131.
[13] Selçuklular döneminde Anadolu'ya yapılan akınlar hakkında bkz. Ali Sevim, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, TTK Basımevi, 1993.

ve istikrarlı bir siyasi düzenin teşekkülü şeklinde gelişmiştir. Anadolu'da kurulan bu siyasi ortamın ahengini batıda Haçlı seferleri ve doğudan gelen Moğol istilası bozmuştur.

Anadolu'da göçebe yaşayışını devam ettirenlerin fazla olmasının ana sebebi, Azerbaycan-Arran ve Orta Asya'dan Anadolu'ya ardı arkası kesilmeden vuku bulan göçlerdir. Haçlı seferlerine, Moğol istilasına ve kendi aralarındaki savaşlara rağmen, Türklerin Anadolu'da varlığını devam ettirmesinde ve sonra Yakın Doğu'da en kuvvetli devleti durumuna yükselmesinde en önemli faktör yine bu göçler olmuştur. Doğudan gelen göç dalgaları Türkmenleri daima takviye ediyordu. Azerbaycan'daki Selçuklu hanedanının ortadan kalkması onların siyasi önemini gölgelememiş, belki de arttırmıştır.

İran'ı geçerek Azerbaycan topraklarına gelen Tuğrul ve Çağrı Beyler, Ani kapısından Anadolu'ya girerek Van Gölü Havzasına kadar olan bölgede Ermeni, Gürcü ve Rumlarla çarpışarak Türkmenleri meşgul ediyor keşif amaçlı yağma ve ganimet akınları düzenliyorlardı. Selçuklu emir ve beyleri muntazaman belirli zaman periyotlarında Kafkaslardan Irak ve Suriye sınırlarına kadar inerek keşif amaçlı akınlara devam etmişlerdir. Alparslan başa geçtikten sonra Kafkaslar, Ani ve Doğu Anadolu baştanbaşa çiğnenmiş ve bölgedeki gayrimüslimler tabiiyetlerini bildirmişlerdi. 1071 Malazgirt zaferi ise Türklerin Anadolu'ya girmelerini engelleyen son gücü ortadan kaldırmış, bundan sonra Türkmenler kesif bir şekilde Anadolu'da yerleşmeye başlamışlardır. Bu yüzyıldan sonra Avrupalı yazarlar bile Anadolu'dan Türkiye diye söz etmeye başlamışlardır.[14]

Türkmenlerin Malazgirt Zaferinden önce Anadolu'ya yapmış oldukları akınlarda bir iskân söz konusu değildi. 1071'den sonra başlayan Türkmen göç dalgaları hemen hemen aralıksız 14. yüzyıla kadar devam etti. Göç eden bu kitleler arasında büyük çoğunluk Horasan, Azerbaycan ve Arran (Doğu Kafkasya) bölgesinden gelenler bulunmaktaydı. Selçuklu fethinden itibaren Azerbaycan ve Arran'da kalabalık Türkmen toplulukları yaşıyordu. Anadolu fütuhatının geçici bir akın, askeri bir hareket mahiyetinde kalmayarak sistematik bir iskân mahiyetini almasında Orta Asya'dan başlayan bu kesif ve devamlı Türk göçü en etkili faktördür. Malazgirt Savaşından çok kısa bir süre sonra 1074'te İznik'te Türkiye Selçuklularının temellerinin atılmış olmasında yine bu yoğun Türkmen istilası ve göçlerinin büyük rolü olmuştur. Moğol istilasından önceki ilk göçler süresince Selçuklu yönetimi yeni gelen boyları iskân etmede herhangi bir güçlükle karşılaşmıyordu. Terkedilmiş Anadolu bozkırları göçebe Türkmenlerin yaylak-kışlak hayatına uygun bir zemin oluşturuyordu.

Ancak merkezi Asya'dan başlayan acımasız ve yıkıcı Moğol istilası, çeşitli Türkmen gruplarının ve Harezmli Türklerin düzensiz bir şekilde Anadolu'ya akmasıyla sonuçlanıyordu. II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi kötü yönetimi de eklenince Anadolu'da sosyal ve iktisadi anlamda problemler başladı. Devletin mali politikalarındaki dengesizlik halk üzerinde vergi baskısı olarak yansıyordu. Üstelik göçebe Türkmenlerle yerleşik Türkler arasında sosyal çatışma, devlet yönetiminde İranlı bürokrasisinin hâkimiyetiyle birlikte devletin ana demografik gücünü oluşturan Türkmenler kendi topraklarında istenmeyen vatandaş durumuna getirdi. Bu da merkezi otoriteye karşı bir memnuniyetsizliğe sebep olmuştu. Anadolu Selçuklu Devletini bir hayli meşgul eden ve devletin siyasi otoritesini ciddi şekilde sarsmış bulunan Babaîler isyanının sosyal tabanını da ekserisi göçebe olan Türkmen aşiretleri oluşturmuştur.

[14] Sümer, Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi?, Belleten, XXIV, 96, 1960, s.574.

Çağdaş Selçuklu kaynaklarında "Büyük Kaçgun" olarak geçen bu isyan, Moğol istilasını da tetiklemiştir.[15] Horasanlı bir Türkmen şeyhi olan Baba İlyas'ın önderliğinde gerçekleşen Babaîler hareketinin etkileri günümüze kadar gelmiştir. Bu korkunç Türkmen ayaklanması Anadolu tarihine yön veren büyük olaylardan biri olurken, aynı zamanda Türkiye'nin sosyal ve dini tarihini anlamada önemli bir dönüm noktası teşkil eder.

Türkmenlerin ön ayak olduğu buna benzer bir isyan da Horasan'da patlak vermiş ve Oğuzlar Sultan Sencer'i esir almışlardı (1153).[16] İran Selçuklu sultanları Oğuzları, arkalarında büyük bir destek gücü olarak görüyorlardı. Ancak Kunduri ve Nizamülmülk gibi İranlı devlet adamlarının gayretleriyle hâkim olan İran bürokrasisinin etkinliğiyle Selçuklu ordusundaki Oğuzlar tasfiye edilmişlerdi.[17] Oğuz boylarının parçala-böl siyasetiyle muhtelif yerlere dağıtılmasıyla büyük bir kısmının batıya göç etmelerinden sonra geride kalan Türkmenler bir takım hareketlerde bulundular. Özellikle Oğuzlara yüklenen ağır vergiler ve bunu tahsil etmeye gelen şahnenin hakaretleri onları karşı koymaya sevketti. Emirlerinin etkisinde kalan Sultan Sancar Oğuzlarla savaşa girişti. Sultan Sancar'a karşı koyan Oğuz kitlesi, 24 kabilenin sağ ve sol olarak (Bozoklar ve Üçoklar) iki kola ayrılıp her biri bir boy beyi tarafından idare edilen 12 boydan oluşuyordu.[18] 1153 yılında Belh'te gerçekleşen bu savaşta Sultan Sancar yenildi ve esir düştü. Sancar'ın esareti Selçukluların fiilen yıkılması sonucunu doğurdu. Buna rağmen Oğuzların Sultana hürmet gösterip onu cezalandırmamaları onların devlet başkanlarına verdikleri değeri göstermektedir. Ancak tüm Horasan'a hâkim olan Oğuzlar bölgeyi talan ettiler.[19] Oğuz desteğini yitiren Büyük Selçukluların çöküşü, Harzemşahlar tarafından yıkılıncaya kadar sürdü.

Horasan'daki Oğuz isyanından hemen hemen bir asır sonra patlak veren ve çıkış sebebi olarak benzerlikler gösteren Babaîler isyanı yabancı unsurlarla takviye edilmiş Selçuklu ordusunca güçlükle bastırılabilmişti (1240). Ancak bu durum fırsat bekleyen Moğollara davetiye çıkarmış ve 1243 Kösedağ Savaşında Moğollara mağlup olan Türkiye Selçukluları, Anadolu'daki siyasi hâkimiyetini kaybetmiştir.

Azerbaycan Türkmenleri

Azerbaycan her ne kadar Selçuklulardan önce de Türklerin kontrolünde kalmışsa da Türkmenler, 11. yy.ın başlarından itibaren bölgeye dolmaya başlamıştır. Azerbaycan, Erran, Karabağ ve Nahcivan daha Çağrı Bey zamanında Türkmen akınlarına sahne olmuştur. Tuğrul Bey öncelikle maiyetindeki Oğuzları Azerbaycan'a akınlar düzenletmişse de bizzat katıldığı seferler sonunda bölgeye hâkim olmuştur (1054). Bölge, otlak bakımından zengin olduğu için yoğun bir şekilde yerleşim görmüştür. Azerbaycan genellikle yazları kurak ve sıcak geçen bir bozkır iklimine sahiptir. Türklerin hâkimiyeti döneminde Güney Azerbaycan daima yaylak, Kuzey Azerbaycan ise kışlak olarak kullanılmıştır. İyice yoğunlaşan Türkmen akınları ile Azerbaycan ve Karabağ Selçuklu hâkimiyetine geçmiştir. Tuğrul Beyden sonra Sultan Alparslan, hemen hemen bütün Azerbaycan'ı Selçuklu hâkimiyetine kattı. Karabağ, kışlık merkez olarak seçilmiştir. Anadolu'yu fetheden ve buradaki Türklüğü uzun bir zaman besleyen

[15] A.Y.Ocak, Babaîler İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, dergah yay., İst. 2000, 55-62.
[16] Bkz. Engin Ayan, Oğuz İsyanı, Kitabevi Yay., İst. 2007.
[17] M.A.Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III, Ankara 1991, 237.
[18] Ergin Ayan, Oğuz İsyanı, s. 21.
[19] E.Ayan, a.g.e., s. 23-26.

bilhassa Azerbaycan Oğuzları idi. Sultan Alparslan zamanında bölgedeki Navekiyye Türkmen toplulukları sık sık Bizans topraklarına akınlarda bulunmuş, buradan Anadolu ve Suriye'ye inerek yurt tutmuşlardır.[20] Azerbaycan ve Arran'a belirli zamanlarda melik unvanlı Selçuklu şehzadeleri gönderiliyordu. Melikşah 1075'te Emir Savtekin'i Azerbaycan'a vali atadı ve bölgedeki Şeddadi hâkimiyetine son verdi. Daha sonra da Azerbaycan'ı amcazadesi Kutbeddin İsmail b. Yakutiye ikta olarak verdi. Bir ara Selçuklu valileri burada yöneticilik yaptılar. Sınır bölgesi Arran ve merkezi Gence ise Muhammed Tapar, oğulları Tuğrul ve Mesud meliklik etmişlerdi. Büyük Selçuklulardan sonra Azerbaycan, Irak Selçuklularının hâkimiyetinde kaldı (1118-1194). Bölgenin geniş otlak ve zenginliği dolayısıyla kalabalık ordulara sahip olmuşlardı. Selçukluların ardından Azerbaycan ve Karabağ atabeglerle yönetilmiştir. Bunlardan biri olan İldenizliler hanedanı (1137-1225) bölgede hâkimiyet sürdü. Şemseddin İldeniz, bölgede tek başına hâkimiyet sürmeye çalışmışsa da kuzeyde hala Şirvanşahlar hâkimiyeti devam ediyordu. Fars asıllı ve kendilerini Sasanîlerin devamı olarak gören Şirvanşahlar (14-16. yy.), Bakü dâhil Azerbaycan'ın kuzey topraklarına bir dönem hâkimiyet sürdülerse de genellikle Türk-Moğol devletlerinin idaresi altında kaldılar. Azerbaycan'daki Türkmenler özellikle Tebriz, Erdebil, Hoy, Urmiye, Nahçivan, Karabağ, Arran ve Mugan yörelerinde yaşıyorlardı.

Azerbaycan, Selçuklulardan sonra sırayla Moğollar, Harzemşahlar ve Timurluların hâkimiyetine girdi. Harzemşahlar Arran ve Azerbaycan'a geldiğinde (1225) bölgedeki Türkmenler o kadar çoktu ki, kaynaklarda karınca sürüsüne benzetilmişti. Fakat az zaman sonra gelen Moğollar, buradaki Türkmenleri çıkarınca, Türkmenler Anadolu'ya gittiler. Moğol baskısı nedeniyle buradaki Türkmenlerin pek çoğu Türkiye'ye göçmüştür.[21]

13. yy.da Moğol istilasından önce bölge tamamen Türkçe konuşan halkların hâkimiyeti altındaydı. Dönemin kaynak kitabı olan "Acayibü'd-Dünya"da Arran bölgesindeki Türkler 100 bin süvarisi olan en büyük etnik zümre olarak kaydedilmiştir. Kitapta Türklerin yanı sıra Azerbaycan'da Moğol-Tatarlarında bulunduğu Haçen Hanlığı bölgesinde de Hıristiyan olan Alban kabilelerin bulunduğu belirtilmektedir. Bu tarihte bölgede Ermeni ailelerin dağınık bir şekilde yaşadıkları, kendilerini prenslik olarak kabul etmekle birlikte hiçbir zaman bir Ermeni devletinden söz edilmemiştir.[22] Bölgedeki Ermeni nüfusunun belirginleşmesi ancak Rus işgalinden sonraki siyasi gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Moğol istilasıyla birlikte bölgede sönen Selçuklu hâkimiyetinden sonra bile hiçbir zaman Azerbaycan topraklarının Anadolu Türkmenleri ile irtibatı kesilmemiştir. Moğollardan sonra İlhanlı Devleti de merkez karargâh olarak mevsimine göre Karabağ ve Tebriz'i seçmiştir. Timurlu Devleti ile bölgede tamamen Türk hâkimiyetine geçerken, Timur'un Anadolu Seferi dönüşünde getirdiği binlerce Türkmen ve Tatar obaları Karabağ, Nahcivan ve Erran topraklarına yerleştirilmiştir. Timur'un 1405'te ölümünden sonra bölgede Moğolların (uzantıları olan İlhanlılar, Çağatayların ve Tatarların) hâkimiyeti sönmüş Türkmen karakterli

[20] Navekiyye, başıboş hareket eden göçebe kabilelere verilen bir terim olarak açıklanmıştır. Hatta Prof. Sevim, Navekiyye Türkmenlerinin Filistin'de bir beylik kurmuş olduklarından bahseder. Ali Sevim, Navekiyye Türkmenleri Sorunu, Erdem 1996, C. 9, S. 26, Aydın Sayılı Özel Sayısı II, 791.
[21] Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), s. 116.
[22] Emine Vildan Özyılmaz, Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ, Gazi Ün. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi, 15/2, 2013, 195.

devletlerin hâkimiyeti tekrar parlamıştır. Tebriz'i merkez olarak seçen Karakoyunlular, bu devlete son veren Akkoyunlular Azerbaycan'ın yeni hâkimleriydi. Nihayet Akkoyunlulara son veren Safevîler, Azerbaycan topraklarında ilk defa Şiî nitelikli Türkmen devletini kurdular. Her üç Türkmen devletini de Anadolu'dan gelen muhtelif Türkmen aşiretleri kurmuştur. Özellikle Safevîler dönemi, Türkiye tarihinde tersine göçlerin başladığı bir süreci ifade eder. Bu yüzden Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı sultanlarının bölgeye çeşitli seferleri vuku bulmuştur. Onun zamanında Tebriz ve Güney Azerbaycan Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Kanuni devrinde tüm Azerbaycan Osmanlı hükmüne girdi. Tipik bir Türkmen şehri olan Tebriz, Şiî-Safevîlerle Sünni Osmanlılar arasında tam beş defa el değiştirmiştir. Nahcivan ve Karabağ da aynı şekilde sık sık el değiştirmiştir. Safevîler, Kuzey Azerbaycan'ı Gence Beylerbeyliği maiyetinde yönetmişti. Oğuzların Avşar boylarından olan Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesi üzerine Azerbaycan'daki Safevî hâkimiyeti son bulmuş, Avşar Türk Devleti dağılmasıyla da Kafkasya'nın güneyi siyasi istikrarın olmadığı en karışık dönemi yaşamıştır. Bu dönemde kuzey ve güney olarak ikiye ayrılan Azerbaycan'da 20'ye yakın hanlık kurulmuştur.[23]

Oğuzların batıya büyük göçleri başlıca iki safha da olmuştur. Birincisi Türkmenlerin Selçuklular önderliğinde 1020'lerden başlayarak Azerbaycan'ı istila etmeleri ve Anadolu'ya akınları ve nihayet Büyük Selçuk Sultanı Alparslan'ın 1071'de Malazgirt zaferiyle Bizans Anadolu'sunu istilaya açmasıdır. Bizans direnci yıkıldığından birkaç yıl sonra Türkmenler Ege denizine kadar tüm Anadolu'yu istila ettiler. Rum ahali kıyılara kaçıyor veya şehirlerde yeni gelenlerle uzlaşma içinde yaşıyorlardı. Bu istila Anadolu tarihinde kesin dönüm noktalarından biridir. Bundan sonra sistematik olarak göçler gerçekleşmiştir. Büyük Selçukluların çöküşü ve Harzemşahların yükselişi döneminde 12. yy. ikinci yarısında Anadolu'ya yeni bir Türkmen göçü başladı. Asıl ikinci büyük göç 1220'lerden sonra doğudan gelen Moğol istilası sonucu Türkmenlerin Orta Asya'dan ve yoğun yerleşme yerleri olan Azerbaycan'dan Anadolu'ya göçleridir. Bu düzensiz göç, her sınıftan dehşet içindeki ahali için bir çeşit kavimler göçü niteliğini aldı[24].

Moğolların gelmesi üzerine Horasan, Azerbaycan, Arran ve İran'da (Türklerin en yoğun olduğu kuzeydoğu İran'da) yaşayan Türkmenlerin hemen hepsi veya çoğu Anadolu'ya göç etti. İlhanlılar devrinde İran'da Türkmenlerin yaşadıklarından bahsedilmez. Bu ani ve kesif göç cereyanı, sadece Türkiye tarihi bakımından değil Orta Doğu ve Bizans tarihi açısından da büyük önem taşır. Bir daha dönmemek üzere gelen bu kalabalık Türkmen kitleleri, Anadolu'daki yerli halklardan farklı aksiyoner, göçebe ve savaşçı bir kitleydi. Sayıları hakkında hiçbir zaman kesin bir bilgi verilemeyen belki iki milyon civarında oldukları tahmin edilen bu insanlar çoluk çocuklarıyla, hayvan sürüleri ve çadırlarıyla birlikte uzun bir yolu katederek gelmişlerdi. Yeni gelenlerin yerli nüfusa oranla daha büyük bir kitle oluşturdukları kabul edilmektedir. Bazı oryantalistler ise bu oranın, daha sonraki zamanlarda da devam edince Türkler lehine değiştiğini kaydederler. Rubruklu William'a göre yerli nüfus, Müslüman nüfusun on katıdır. Bu seyyahın abartılı fikrine rağmen daha çok şehirlerde gayrimüslim nüfusun yoğun olduğunu kabul etmek lazım.[25] 13. yy.a gelindiğinde Anadolu yabancıların gözünde bile bir Türk yurdu görünümü

[23]İbrahim Yılmazçelik, A. Gökçen Özdem, İşgal Altındaki Türk Yurdu; Karabağ, Fırat Ün. Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, C.IX, S.2, Elazığ 2013,
[24] Halil İnalcık, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Türkler Ans., C. 9, s. 66.
[25] Cl. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, çev. Y. Moran, e yay., İst. 1994, s. 203.

kazanmıştır. 1279'da Anadolu'dan geçen Marco Polo, bölgeyi Turkmenia olarak anar.[26] Bu, Anadolu'yu dolduran kesif Türkmen göçlerinin bir sonucuydu. Devletle aynı safta Haçlı istilasına karşı Anadolu'yu savunan Türkmenler, Moğol hâkimiyetine karşı da bağımsızlık mücadelesinin en fazla heyecanlandırdığı zümrelerdi. Selçuklu sultanları ve onların İranlı bürokratları Moğollara şirin görünerek koltuk kavgası sürerlerken, Türkmenler, istiklal mücadelesi içerisindeydiler. Gazan Han'ın "Şu Türkmenler ve Karamanlılar olmasa Moğol atlıları güneşin battığı yere kadar giderler" sözü bu gerçeğin ifadesidir.[27]

12. yy.a gelindiğinde Maveraünnehir'deki en kalabalık göçebe topluluğunu Oğuzlar oluşturuyordu. Diğer Türk unsurlarla birlikte Oğuzların merkezi Asya'daki sıkıştırmalarla buraya geldikleri anlaşılmaktadır. Mesela Karahitayların bu bölgede Karlukları ve Oğuzları sıkıştırmaları, 13.yy. başlarında Karahitaylarla Harzemşahlar arasındaki savaşlar, Maveraünnehir halkının bölgeyi terketmesiyle sonuçlanmıştı. Bunların çoğu Azerbaycan'a ve oradan Anadolu'ya geldi. Bunların ekserisi göçebe Oğuz-Türkmenleriyse de Maveraünnehr'in önemli şehir merkezlerinden gelen medeni unsurlar da vardı. İkinci ve en önemli safha olan Moğol istilasının sebep olduğu göçler, daha önemli sonuçlar doğurmuştur. Moğolların önce Maveraünnehir'de başlayan istilası birçok göçebe ve yarı-göçebe Türkmen zümrelerinin Horasan'a akın etmelerine yol açtı. Kısa bir süre sonra Harzemşahların yıkılışı da İran ve Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya muhtelif Türk boylarına mensup kabilelerin Anadolu'ya akmasına neden oldu. 1230 tarihinde Moğolların Azerbaycan'da zengin otlaklarıyla meşhur Meraga, Arran ve Mogan ovalarını zapt etmesiyle Türkmen kümeleri daha yoğun ve hızlı bir şekilde yeni vatanlarına göç etmek zorunda kaldılar.

Türkmenlerin hâkim nüfusu oluşturdukları Doğu Anadolu, Azerbaycan ve İran topraklarında kurulan Karakoyun, Akkoyun ve Safevî Türkmen devletleri, Anadolu'daki Türkmen nüfusuna büyük darbe vurduğunu söyleyebiliriz. Bozkır hayatın özlemiyle yanıp tutuşan Anadolu Türkmenlerini kendilerini cezbeden kudretli Türkmen padişahı Uzun Hasan ve güçlü mistik lider Şah İsmail'in davetleriyle başlayan tersine göçlerle Azerbaycan ve İran tekrar Türkmen yurdu olma özelliğine kavuşmuştur. Müteaddit dalgalar şeklinde süren bu tersine göçler Osmanlılar için hayati tehlikeler yaratacak sonuçlar doğurmuştur. Timur seferi, İlhanlılar dönemi ve en son İran Şahlarının militan ve yıkıcı propagandalarının sebep olduğu bu göç dalgaları, Anadolu'daki Türkmen nüfusunu büyük oranda azaltmıştır. Özellikle Şiî-Safevî Devleti, Osmanlılarla uzun soluklu bir mücadeleye başlarken, Batı Türklüğünün Orta Asya Türkleri ile irtibatının kesilmesine neden oldular. Her halükarda 15.yy.dan itibaren İran ve Azerbaycan'ın siyasi kaderini ellerine alan Safevî Türkmenler, bunu 20. yy.ın ilk ortalarına kadar sürdürdüler. Orta Asya Türklerinin Osmanlılarla irtibat kurmaya başlamaları Panislavist politikaların ve Rus işgalinin yıkıcı sonuçlarından sonradır.

İşte esas olarak Moğol istilasının sebep olduğu göç dalgası, 13.yy. Anadolu'sunun sosyal, siyasal, dini ve kültürel hayatlarını geniş ölçüde değişmesine etki etmiştir. F.Köprülü, "13.yy. Anadolu tarihinin en esaslı hadisesi yalnız siyasi değil içtimai bakımdan da Moğol istilasıdır" derken bu gerçeğe işaret etmiştir.[28] İlk gelenler arasında İran ve Türkistan'ın medeni

[26] İnalcık, a.g.m., s. 66.
[27] El-Ömerî, Mesalikü'l-Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri, Yaşar Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I, TTK Basımevi 1991, 183-203; Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), s. 135.
[28] Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, TTK 1999, 32.

şehirlerinden gelen İranlı âlimler ve sufiler, aydınlar, sanat ve tüccar grupları Anadolu şehirlerindeki dini ve kültürel hayatın inkişafında önemli roller oynadılar.[29] Ancak Horasan (İran) ve Azerbaycan'dan gelenlerin ekserisi yarı göçebe Türkmen kitlelerinden müteşekkildi. Bozkır hayatına alışık atı çok iyi kullanabilen ve büyük hayvan sürüleriyle geçinirken yeri gelince baskın, yağma ve ganimet akınlarında bulunan Türkmen aşiretleri her zaman için yerli nüfusa göre üstün bir kuvvet durumunda idiler. Gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar tarafından sınır boylarına yerleştirilen bu Türkmen aşiretleri Bizanslılar için de tehlikeli bir düşman teşkil etmiştir. Göçebe aşiretlerin toplum ve kültür hayatlarının başlıca tanzim edicileri olan Türkmen şeyh ve dervişleri de bu unsurların en çok sadık kaldıkları dini reisleri ve aynı zamanda kabile şefleriydi. Bu Türkmen aşiretleri genellikle Müslüman olmakla beraber her türlü bağnazlıktan uzak, İslam'ın emir ve yasaklarına uymaktan ziyade, İslam öncesi milli inançlarının İslam cilasıyla bezenmiş eski Türk şaman ve ozanlarının zahiren İslamlaşmış devamından başka bir şey olmayan heterodoks Türkmen babalarının nüfuzu altında idiler. Bu özelliklerinden ötürü yerleşik Türklerle ve hükümetlerle sürekli olarak çatışma halindeydiler. Aynı zamanda gaza ve cihat faaliyetlerini organize eden bu Türkmen dervişler Orta Asya'nın kam ve şaman adı verilen dini-mistik önderleri andırıyordu. Abdal, baba, dede, ata vd. unvanları taşıyan Türkmen şeyh ve dervişleri Türkmenlerin ayin ve ibadetlerini organize ederken coşkun ve heyecanlı mistik halk İslamını telkin ediyordu. Yukarıda anlatılan Babaîler İsyanını çıkaranlar bu zümrelerdi.

Anadolu'dan Balkanlara kadar uzanan geniş topraklarda serpilen tekke ve zaviyelerde faaliyetlerini sürdüren bu cezbeci mistik sufi zümreler, geldikleri Horasan bölgesine nispetle Horasan Erenleri adıyla anılmışlardır. Bu zümreler, dini hoşgörüleri ile Anadolu'da yerli halkla kolayca kaynaşarak bir arada yaşama geleneğinin öncüleri olmuşlardır. Bizanslı Rumlarla Müslüman Türkler arasında başlayan sınır komşuluğu, uç kültürü denilen Selçuklu şehir merkezlerinden farklı, hoşgörülü, senkretik (uzkaştırmacı-bağdaştırmacı) ve kozmopolit bir kültürün doğmasına yol açmıştır.[30] Anadolu'dan Balkanlara dek uzanan ortak ziyaretgâhlar ve aziz kültleri de bunu göstermektedir. Zira derviş tarikatları ve mensuplarının tekke ve benzeri mahfillerde organize ettikleri coşkun ve mistik ayinler, din değiştirmelerine gerek duymadan gayrimüslimleri de cezbediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun da içerisinden çıktığı Batı Anadolu Türkmen Beylikleri, Oğuz ortak tabanına dayanmaktaydı. Türkçeyi resmi dil yapan ve öz Türk kültürünü Balkanlara taşıyan Türkler de bunlardı.

Orta Asya'nın savaşçı meziyetleriyle üst kimliği oluşturan Alplar sınıfı, Anadolu'da bir evrim geçirerek gaziliğe dönüşürken Osmanlı kaynaklarında Anadolu Gazileri (Gaziyân-ı Rum) olarak sınır boylarında etkili ve faal bir zümre olarak billurlaşmıştır. Bizans, Rum ve Ermeni sınırlarına yerleştirilen ve kendilerine Uç Türkmenleri denilen unsurlar, bu Gaziler sınıfı idi. Batı Anadolu serhat boylarına ve Balkanlar'a göç ettirilen Türkmenler, bir süre sonra Yörük olarak anılmaya başladı. Rumeli'de sürekli gaza ve akınlarla meşgul olan gazi-fatih Yörüklerin (Türkmenlerin) evlatları 17. yy.a gelindiğinde (1683) Evlad-ı Fatihân olarak anılmaya başladı.

[29]Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1993, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, 58-63; Sümer, Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi? Belleten, XXIV, 1960, 96, 567-594; Ocak, Babaîler İsyanı, s. 57.
[30] Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, 67-102.

13. ve 14.yy.da Azerbaycan üzerinden gelen Türkmen kitleleri, Ahmed Yesevî'nin mistik anlayışını Anadolu'ya taşıyarak Türk aşiret hayatına uygun halk İslamını temsil etmişlerdir. İlk göç dalgalarından sonra Azerbaycan'da Erdebil tekkesinden yetişen Safevî sufileri, Anadolu'da büyük bir etki bıraktılar. Bu etki sayesindedir ki ilk Osmanlı hükümdarları Erdebil sufilerine çerağ akçesi adı altında sürekli maddi yardımlarda bulunmuştur. Safevî tarikatı İlhanlılar döneminde meşhur bir tasavvuf şeyhi ve Şafii mezhebinden bir Sünni olan Şeyh Safiyüddin (ö. 1334) tarafından kurulmuştur. Merkezi Azerbaycan'daki Erdebil olan Safevîlik kısa zamanda Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da, Suriye ve Horasan'da yayıldı. Safevîliğin güçlenmesinde en önemli etken, Azerbaycan ve komşu bölgelerdeki Türkmen boyları üzerinde büyük etki kazanması sayesinde olmuştur. Tarikatın Şeyh Safi'den sonra dördüncü lideri Şeyh Cüneyd zamanında Safevîlik, fetih ve siyasi iktidar peşindeki militan devrimci bir harekete dönüştü. Tarikatın Türkmenler arasındaki müritleri yavaş yavaş kararlı bir savaş gücü (guzat-u sufiye; sufi gaziler) haline geldi. Safevî tarikatı Azerbaycan'da sadık yandaşlarının ve Kızılbaş askeri birliklerinin belkemiği olan güçlü Türkmen boylarınca desteklenen etkin bir askeri örgütlenmeye kavuşmuştu. Bu güç sayesinde tarikatın başına geçen Şah İsmail, Azerbaycan'ı kolayca Akkoyunlardan aldı. Tebriz'e gelerek şahlığını ilan etmiştir. Safevî tarikatının Şiîliğe dönüşüp Anadolu Türkmenleri için tersine bir göçe başlayacak derecede tehlikeli hal almaya başladığı anlaşılıncaya kadar Osmanlı sarayından Erdebil'e yönelik yardımlar devam etmişti.[31]

Sonuç olarak Azerbaycan'dan Anadolu'ya kavmî seciyeleri bakımından Türklerin en saf ve belirgin milli özellikleri taşıyan, sosyal ve kültürel olarak en renkli ve coşkun dini-mistik özelliklere sahip, siyasi ve askeri açıdan en cesur ve savaşçı meziyetleri haiz, demografik ve etnografik açıdan en kesif ve öz Türk kültürünü temsil eden Oğuzların muhtelif boylarına mensup hareketli ve aksiyoner topluluklar gelmiştir.

Kaynakça

Ata, Aysu, Moğol Fütuhatı ve Doğu Batı Türk Yazı Dili Kavramları Üzerine, AÜDTCF Türkoloji Dergisi, 17, 1 (2010).
Attar, Aygün Karabağ Sorunu ve Çözüm Arayışları, 9. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, İstanbul 2003.
Ayan, Engin, Oğuz İsyanı, Kitabevi Yay., İst. 2007.
Cahen, Cl., Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, çev. Y. Moran, e yay., İst. 1994.
Daftari, Farhad, İsmailîler, Doruk Yay., Ankara 2002.

Demirdağ, Elza Alişova, Azerbaycan Göçmenlerinin (Qaçqın) Manilerine Yansıyan Karabağ, Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Dergisi (IJVUTS), C. 3, S. 5, 2021.

El-Ömerî, Mesalikü'l-Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri, Yaşar Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I, TTK Basımevi 1991.

Hamidreza, Mohammesnejad, Erdebil Tarikatı ve İlhanlılar: Tasavvuf ve Siyaset İlişkisinde Yeni Dönem, TAD, C.34/S.17, 2015.
İnalcık, Halil, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Türkler Ansiklopedisi, 9. Cilt.
Kazvinî,Hamdullah Nüzhetü'l-Kulub, Leyden 1919, s. 174. Karabağ adı için bkz. Aygün Attar, Karabağ Sorunu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

[31] Hamidreza Mohammesnejad, Erdebil Tarikatı ve İlhanlılar: Tasavvuf ve Siyaset İlişkisinde Yeni Dönem, TAD, C.34/S.17, 2015, 99-120; Farhad Daftari, İsmaililer, Doruk Yay., Ankara 2002, 643.

Köprülü, Fuat, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, TTK Basımevi, 1999.
Köprülü, Fuat, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Baş. Yay., Ank. 1993.
Köymen, M.A. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III, Ankara 1991.
Ocak, A.Yaşar, Babaîler İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, dergah yay., İst. 2000.
Özer, İnan, Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme, Ekin Kitabevi, Bursa 2004.

Sevim, Ali, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, TTK Basımevi, 1993.
Sevim, A., Navekiyye Türkmenleri Sorunu, Erdem 1996, C. 9, S. 26, Aydın Sayılı Özel Sayısı II, 791.
Sümer, Faruk, Türkmenler, TDV İA, 47. Cilt.
Sümer, Faruk Oğuzlar, TDV İA, 33. Cilt.
Sümer, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst. 1992.
Sümer, Faruk, Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi?, Belleten, XXIV, 96, 1960.
Sümer, Faruk, Kör Oğlu, Kizir Oğlu Mustafa ve Demirci Oğlu İle İlgili Vesikalar, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 46, 1987.
Togan, Zeki V., Umumî Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981.
Özyılmaz, V. Emine, Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ, Gazi Ün. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi, 15/2, 2013.
Yılmazçelik, İbrahim - A. Gökçen Özdem, İşgal Altındaki Türk Yurdu; Karabağ, Fırat Ün. Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, C.IX, S.2, Elazığ 2013.

GENEL SEÇİM KAMPANYALARINDA GRAFİK TASARIM UNSURLARI: 2018 GENEL SEÇİM AFİŞLERİNİN TİPOGRAFİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Eren Evin Kılıçkaya

ORCID ID: 0000-0002-2856-1614

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, erenevin.kilickaya@dpu.edu.tr, Türkiye

Öğr. Gör. Zahide Şahin Kubat

ORCID ID: 0000-0003-3786-1341

Bilecik şeyh Edebali Üniversitesi, zzahidesahin@gmail.com, Türkiye

ÖZET

Reklamcılık ve grafik tasarım faaliyetleri herhangi bir ürün tasarımının tanıtımının da ötesinde her tür fikri ve düşünceyi de kitlelere tanıtmak, anlatmak ve benimsetmek gibi bir çalışma alanına sahiptir.

Bu alanda belli zaman dilimlerinde çalışılan ve kitlelere fikirleri ulaştırmaya yarayan etkinliklerden biri de sadece seçim zamanlarında yapılan seçim kampanyalarıdır. Kampanya dönemleri içinde toplumda belli bir etki oluşturması beklenen seçim kampanyaları dahilinde afiş, billboard, el ilanı, kurumsal kimlik gibi birçok çalışma tasarlanarak halka sunulmaktadır. Her partinin benimsediği genel birkaç slogana sadık kalınarak hazırlanan tasarımlar her parti için aynı amaca hizmet etmektedir: Seçim yarışını kazanıp meclise girebilmek. Seçim kampanyaları içerisinde partilerin seçtiği sloganların grafik tasarım kapsamında farklı formlarda tasarlanarak topluma sunulması büyük bir önem taşımaktadır.

Bu çalışma; 2018 genel seçimlerinde meclise girmeye hak kazanmış üç parti özelinde hazırlanmış olan seçim kampanyası afişlerinin tipografik açıdan karşılaştırmalı biçimde incelenmesi ile hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: görsel iletişim, seçim kampanyaları, grafik tasarım, afiş.

Giriş

Demokratik yönetim şeklini benimseyen ülkeler için vazgeçilmez unsurların başında seçimler gelmektedir. Çok partili seçim sistemi demokrasinin yapı taşlarından biri olduğu için ülkemizde de belli zaman dilimlerinde seçimler düzenlenmektedir. ‘Tarih boyunca devletler ve halklar varlıklarını sürdürebilmek, yurtiçi ile beraber yurtdışında da güçlü görünmek ve siyasi rakiplerine karşı zafer kazanmak amacıyla siyasi kampanyalara ve siyasi liderlere ihtiyaç duymuşlardır. Siyasi çalışmalar uluslararası sahada ülke menfaati için hazırlanırken yurtiçinde

ise, toplumun nabzını tutmak ve kitleleri harekete geçirmek için kullanılan bir güç oyunu olmuştur' (M.Ayçe, Sevindik: 2015, 374).

Bütün partilerin bir lidere ve liderin de kendisini ve partisini ülkenin her yanında temsil edecek vekillere ihtiyacı vardır. Her partinin sahip olduğu ideolojik bir yaklaşımı, öne çıkarmak istediği toplumsal yapılanmaya dair planları ve ülkenin vatandaşlarının menfaatine farklı çalışmaları bulunmaktadır. Bu amaç ve hedefler ışığında partilerin kendilerini toplum içinde doğru bir şekilde anlatabilmesi ve halkı seçime yönlendirme amacıyla harekete geçirmesi gerekmektedir. Bunun en etkili şekilde ortaya konmasını sağlayan yol ise grafik tasarım ve reklamcılığın doğru bir şekilde kullanılmasıyla olmaktadır. Hazırlanan seçim materyalleri seçimin yapılacağı dönemi kapsayan ve sonrasında kullanım açısından devamlılığı bulunmayan ürünlerdir.

'Basılı iletişim araçlarında yer alan politik içerikli grafik tasarım çalışmaları, hızla değişen siyasi gündemlere göre tasarlanmaktadır. Bu nedenle diğer sanat çalışmaları gibi zamana meydan okuyacak kalıcılığı yoktur. Bulunduğu dönemdeki siyasi birikimle değerlendirilebilir' (Uğur:2018, 176).

Seçim kampanyalarında birçok grafik tasarım ürünü kullanılmaktadır. Bunlardan biri de partilerin içinde bulundukları seçim dönemi için kullanmayı amaçladıkları sloganların halka sunumunu sağlayan afiş tasarımlarıdır. Hedef kitleye ulaşmada önemli bir iletişim aracı olan afişler, mesaj iletme ve imaj oluşturmada sahip olduğu etkin güç sayesinde siyaset arenasında propaganda amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında yapılan araştırmalar, teknolojik gelişmeler ışığında gelişen tasarım uygulamalarının afiş tasarımının ana öğelerinden biri olan tipografiye yaptığı dolaylı etkiyi ve bunun siyasi afişlere yansımasını göstermekte ve tipografinin doğru kullanımının tasarıma etkisinin gösterilmesi ise bu araştırmanın gerekçesini oluşturmaktadır.

Amaç

2018 genel seçimlerinde kullanılan parti afişlerini konu edinen bu araştırma, araştırmanın sınırlılığını oluşturan genel seçimlere yönelik seçim afişi tasarlayan ve seçim sonucuna göre meclise girmeye hak kazanan üç partinin seçim afişlerindeki tipografik unsurlarının incelenmesi ile bu alanda son dönemde yapılan az sayıdaki çalışmadan biri olup, konu ile ilgilenen ve araştırma yapan akademisyenlere kaynak oluşturmayı amaçlamaktadır.

Yöntem

2018 genel seçimlerinde kullanılan parti afişlerini konu edinen bu çalışmada literatür taraması yapılarak ilgili kaynakların taranması, internet araştırmalarından faydalanılması ile veriler elde edilmiş ve araştırılan konunun derinlemesine incelenmesini amaçlayan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular

1. Grafik Tasarım ve Reklam

Reklamın başlıca amaçlarından biri hitap ettiği hedef kitlesini belli bir amaç doğrultusunda ikna etmektir, bu ikna sürecinde ise tasarımın doğru kullanıldığı taktirde olumlu bir etkisi vardır. Bu nedenle grafik tasarımın reklamcılık alanında çok büyük bir önemi bulunmaktadır. Reklamcılık alanında grafik tasarım, bir mesajı tasarım ilkelerini doğru şekilde kullanarak kitleye sunma görevi üstlendiği yani kurumlar ve kişiler arasındaki iletişimi görselleştirerek sunduğu için vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

'Görüntü öğesi, tüketicide ürünü almak için istek uyandırır, ilgisini, dikkatini çeker, metni okumasını sağlar. Genellikle reklamlarda kullanılan simgelerin algılanarak anlama dönüştürülmesi, doğru görsel kodların kullanımına bağlıdır. Grafik ya da görsel tasarım için kullanılan unsurlar ağırlıklı olarak, simgeler, semboller, renkler ve bunların neredeyse sonsuza giden kombinasyonlarıdır' (Babacan, 2012; 196).

Grafik tasarım, ortaya konan reklamın hedeflediği amaca ulaşmasında en etkili araçlardan biridir. Çünkü içerisinde tipografi, fotoğraf ve illüstrasyon gibi öğelerin bir araya gelerek bütünü oluşturduğu doğru tasarlanmış bir iletişimi ortaya koymaktadır.

'Reklamın amacına ulaşmasında en etkili araçlardan biri grafik tasarım olarak bilinmektedir. Sanat ve reklamcılık arasındaki ilişki daima, yoğun tartışmalara konu olmuştur. Aslında hiçbir reklamcı, sanatçı olma iddiasında değildir. Sanatçılar ise çoğu zaman reklamcılığa uzak durmayı yeğler. Buna karşın bazı reklamların aynı zamanda birer sanat yapıtı olduğu da tartışma götürmez bir gerçektir. Reklam ve sanatın belirli zamanlarda birbirlerinden yararlandıkları görülmektedir' (Becer, 2013; 239).

Bu durumda iyi tasarlanmış bir reklamın, tasarım ilkelerine uygunluk ve estetik gibi kavramlarla şekillenen sanata hizmet ettiği de söylenebilmektedir.

1.1. Seçim Afişlerinde Grafik Tasarım Öğeleri ve İlkeleri

Bir grafik tasarım ürünü meydana getirirken renk, ton, doku, biçim, çizgi ve yön gibi öğelerden faydalanırız. Başarılı bir tasarım oluşturabilmenin yolu bu öğelerin doğru ve etkin bir biçimde kullanılmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu sayede en başta sadece bir taslak olarak ortaya konan fikir, doğru tasarım elemanlarının kullanımı ile somut bir hale gelip görünür olacaktır. 'Çizgi, denge, renk, ton, doku, biçim, ölçü, yön ve kontrast gibi kompozisyon unsurları uygun biçimde bağdaştırıldıkları ve zekice tasarlanarak uygulandıkları zaman, istenilen ruh halini ve algısal atmosferi yansıtabilecek bir anlatım dili oluştururlar' (Baştan, 2009: 230).

Tasarım ilkeleri ise, tasarım öğelerinin uygulama üzerinde nasıl kullanılacağının belirlenmesi görevini üstlenmektedir. Kompozisyon unsurları olarak da tanımlanabilen bu ilkeleri; görsel hiyerarşi, devamlılık, bütünlük, orantı, denge ve vurgu oluşturmaktadır.

'Tasarım öğeleri tasarımda kullanılırken "ne" sorusuna cevap verir iken, tasarım ilkeleri tasarımda kullanıldığında "nasıl" sorusuna cevap vermektedir. Çünkü her bir tasarım ilkesi belli başlı bir problemi çözmektedir. Tasarımda problem net bir şekilde araştırıldıktan, belirlendikten sonra kompozisyon için gerekli tasarım öğeleri seçilmeli ve problemi çözüme kavuşturacak doğru tasarım ilkesi ya da ilkeleri uygulanmalıdır' (Ekim: 2011, 8).

Seçim kampanyalarında kullanılan afiş tasarımlarının da doğru tasarım ilkeleri kullanılarak şekillenmesi partinin vermek istediği imaj açısından büyük önem taşımaktadır.

1.2. Fotoğraf

19.yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve teknolojik gelişmeleri ışığında her geçen gün gelişerek şu anki haline ulaşan fotoğraf, günümüzde her zamankinden daha çok hayatımızın içinde var olmaktadır.

'Günümüzde fotoğraf, gündelik yaşantının her an içinde yer aldığı toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçası olmuştur. En önemli özelliklerinden biri, tüm toplumsal sınıflarda aynı şekilde kabul görerek, hem işçinin, zanaatçının evine, hem tüccarın, memurun, sanayicinin evine girmesidir. Bu şekilde fotoğraf, toplumun önde gelen güvenilen araçlarından biridir' (Freund, 2008: 8-9).

Toplum içindeki birçok kesime hitap etmesi ve hepsinde bir güven teşkil etmesi bakımından kitlelere hitap etme görevi üstlenen reklam tasarımlarında öncelikli olarak bir imaj oluşturma gerekliliği olduğundan fotoğraf önemli bir yer tutmaktadır. Bugün, gelişen fotoğraf makinesi tasarımları ile ya da cebimizde bile kolaylıkla taşıyabildiğimiz cep telefonları ile olsun hemen hemen herkesin fotoğraf üretmesi ve dolayısıyla tüketmesi daha kolaylaşmıştır.

'Hemen her ortama uyarlanabilecek esnek yapısı ile sonsuz sayıdaki örnekleriyle küçük boyutlarda, gazetelerde ve billboardlarda onunla karşılaşmak mümkündür' (Derman, 2010: 68). Görsel iletişim alanında büyük bir öneme sahip olan fotoğraf, var olan bilgiyi görünür kılıp ona bir şekil vermekle bu alana büyük bir güç katmaktadır. 'Fotoğraf, nesneleri aslına uygun kalarak anlatarak, konunun değerini bir kat daha arttırmakta ve hafızalarda daha uzun bir süre kalmasını sağlamaktadır' (Uygun, 2007: 65).

Estetik açıdan sayfada belli bir ahenk oluşturan fotoğraf, kullanıldığı yerde bulunan bilgiyi pekiştirip destekleyen ve üründe verilen mesajın inandırıcılığını artıran bir etkiye de sahiptir. 'İzlenim oluşumu, sıklıkla nasıl bir fotoğrafın kullanıldığına bağlıdır '(Uztuğ, 2007: 77).

Kitlelerde meydana getirdiği bütün bu etkiler sebebiyle gerek afiş gerek billboard tasarımlarında parti liderlerine dair güven veren bir imaj sağlaması bakımından kullanılan fotoğraflar, seçim kampanyalarında da çokça önem atfedilen unsurlardan biridir.

1.3. Tipografi

Tipografi; metinde bulunan harf, noktalama işareti, rakam ve semboller gibi kullanıldığı tasarım ürününe göre değişiklik gösteren formlara sahiptir. Tipografinin kullanıldığı yerlerde bulunan metinlerin biçimsel özellikleri ele alınmaktadır.

'Yazı ve tipografik elemanlar hem içerik hem görsel etkiye sahip tasarım öğeleri olduğu için, mesajı bilgi olarak vermenin yanı sıra, görsel olarak da iletebilme özelliğine sahiptirler. Görsel hiyerarşi konusunda tipografik özelliklerden yararlanmak tasarımcıya kolaylık sağlar. Hiyerarşik düzen için; harf büyüklüklerini değiştirmek, yazı karakterlerinin farklılıkları ile ayrıştırma sağlamak, aynı yazı karakteri kullanılsa bile bold, italik gibi değişikliklerle hiyerarşik düzenlemeye yardımcı olur' (Uçar, 2004: 162- 163).

Tipografik unsurların kullanıldığı alan hangi ürüne aitse, o alana dair farklı görsel düzenlemeler kullanılır. Bir afiş için kullanılacak punto boyutu nispeten daha büyük olabilecekken kitap için kullanılacak punto boyutu daha küçük olacaktır. Yine bir gazete manşetinde kullanılan yazı karakteri bold olarak kullanılabilecekken açıklama metni regular tipte kullanılabilmektedir. Okuyucu temel olarak bu farkı bilerek ürüne bakmasa bile bu görsel düzeni içsel olarak arayacaktır.

Tipografide aranan temel özellik metnin okunabilirliğidir. Okuyucunun algıladığı ölçüde bir metnin anlam kazandığını göz önüne alırsak harf karakterinin verilen mesajı aktarmada yetersiz kalması, hatalı espas aralığının yazıları karmaşıklaştırması ulaşılmak istenen amacın sapmasına neden olacaktır.

'Bir yazı karakterinin seçimi içerikle eşdeğerde olmalıdır ve onu yansıtmalıdır. Önemli olan şey onu seçmek, başlama ve bitirmektir. Seçiminizi yaparken tipografinin de modası olduğunu ama bizim de moda yaratacağımızı unutmamak gerekir. Tipografiyi basit tutmak gerekir. Karmaşıklık mesajı iletmez ve bilgiyi alamayız. Bakmak ilginç olabilir ama mesajı anlamadıktan sonra bunun önemi yoktur. Bir tasarımın etkili olabilmesi için, yazı kompozisyonla bütünlük sağlamalıdır. Bunun dergi sayfası, broşür veya afiş tasarımı olması önemli değildir. Seçtiğimiz yazı karakteri imaja ve fikre ters düşmemelidir' (İstek, 2005:20).

Tipografinin seçim kampanyalarında kullanımı ise genellikle afiş, billboard tasarımı ve partilerin kurumsal kimlik tasarımları üzerinden ilerlemektedir.

Okunabilirliği yüksek olan, her yaş diliminden kitleye vermek istediği mesajı ulaştırabilen bir metin düzenlemesine ihtiyaç duyan partiler de bu sebeple doğru tipografik unsurları kullanarak halka ulaşmaya çalışmaktadırlar.

1.4. Slogan

Slogan; görsel öğelerle birlikte kullanılan, görseli destekleyici bir unsur olarak akılda kalıcılığı da arttıran en önemli öğelerden biridir. Hazırlanan tasarımda ilk önce illüstrasyon ya da fotoğraf kişilerin ilgisini çekerken sonrasında ise ilgi slogana kayar. Eğer bahsi geçen bir reklam ürünü ise var olan ürünün fotoğrafının onu diğer ürünlerden ayıracak nitelikte olması ve ürünün vermek istediği mesajın tam olarak iletildiği bir sloganın olması ürünün akılda kalıcılığını arttıracak ve mesajın hedef kitle tarafından tam olarak anlaşıldığı görülünce ürün amacına ulaşmış olacaktır.

'Slogan, izleyiciyi harekete geçirmeye teşvik edici özelliğe sahiptir. Reklamın amaç ve hedeflerine ulaşabilmesi için, kısa, öz ve kesin ifadelerden oluşturulmalıdır. Sloganda izleyicinin zihninin karışmaması için tek bir şey söylenmeli ve tek bir noktaya vurgu yapılmalıdır' (Ürper, 2012: 70).

Özellikle seçim kampanyalarında partilerin ulaşmak istedikleri kitleye vermek istediği mesajı kısa ve öz bir şekilde iletebilmesini sağlayan slogan, hedef kitlenin ilgisini ve dikkatini çeken, halkta partiye dair bulunan imajı kuvvetlendiren ve güven oluşmasını sağlayan, görselde verilmek istenen imajın etkisini arttıran bir varlığı bulunmaktadır.

2. Reklam Amaçlı Grafik Tasarımın Kullanımı

Yaşamı boyunca insanoğlu yazı, resim gibi çeşitli yollarla iletişim kurmayı denemiş, sürekli bu konuda bir çaba içinde olmuştur. Farklı türde araçlar kullanarak iletişim kurmak grafik tasarımın da konusu olmuştur. Bu bağlamda grafik tasarım, farklı görsel unsurları kullanarak temelde bir iletişim kurmayı amaçlamaktadır. Ulusal ve uluslararası düzeyde incelendiğinde reklamcılığın gelişiminin, teknolojik imkanların kitle iletişim araçlarında meydana getirdiği yenilikler ile bağlantılı olduğu görülmektedir. 19.yüzyılın ortalarından itibaren matbaa makinelerinde buharlı sistemin kullanılmasıyla beraber grafik tasarım ve reklamcılığın birlikteliği ortaya çıkmaya başlanmıştır. Bu zaman dilimlerinde reklamcılar hazırladıkları afişleri farklı yerlere asıp sergilemeleri konusunda bazı kısıtlamalar ile karşılaşmışlardır. Fakat yaşadıkları ticari kaygıların dile getirilmesi ile bu yanlıştan dönülmüş ve grafik tasarım ticari sanat seviyesine yükselmiştir.

'Grafik tasarımın hem sanatsal hem de ticari olarak kullanımı ise, 1919'da Bauhaus Okulu ile devam etmiştir. Bu okuldaki teknik ve sanat alanındaki mevcut eğitime daha sonraları fotoğraf ve tipografi sanatı da eklenmiştir. 1930'larda sonra fotoğraf ve tipografinin yaygın kullanımı ile birlikte grafik tasarıma yeni bir boyut gelmiştir' (Arıkan, 2009:11-26).

2.1 Reklam Türleri

Farklı bakış açılarına göre sınıflandırılabilen reklamın türlerini 6 başlık altında inceleyebiliriz.

2.1.1. Reklamı Yapanlar Açısından Reklamlar

Reklamı yapanlar açısından reklamlar; üç guruba ayrılmaktadır. Üretici reklam, Hizmet işletmesi reklamı ve aracı reklam. Üretici reklam, bir ürünü üreten firmanın reklamını ulusal çapta iletişim araçları vasıtasıyla yapması ile ortaya çıkmaktadır. Hizmet işletmesi reklamları, hizmet alanında çalışan banka gibi kurumların hedef kitlesindeki tüketicilere verdiği hizmeti tanıttığı reklam türüdür. Aracı reklam ise işyerinin ürünü kendisinin üretmediği ama sattığı durumlarda veya belli bir bölgedeki tüketicilere sattığı ürünü tanıtan reklamlardır.

2.1.2. Amaç Açısından Reklamlar

Reklam iki farklı amaçla hazırlanabilmektedir. İlki seçici talep oluşturmak için hazırlanan reklamlardır. Bu reklam türünde tüketicinin var olan bir ürün kategorisi içinden ilgi bir marka üzerine çekilmektedir. Ürün kategorisine olan talep reklamlar aracılığıyla seçilen markaya

yönlendirilmektedir. Bu sayede ürünün aynı kategoride olduğu diğer ürünler arasındaki üstünlüklerine vurgu yapılmaktadır.

Amaç açısından reklamların ikinci seçeneği ise birincil talep oluşturmak amacıyla hazırlanan reklamlardır. Bu reklamın amacı, ürüne talep oluşturmak veya zaten bir talep var ise bu talebi arttırmaktır. Çoğunlukla piyasaya yeni çıkan ürünler için bu tarz reklamlar yapılmaktadır.

2.1.3. Hedef Açısından Reklamlar

Hedef açısından incelendiğinde hazırlanan reklamların hedeflediği iki farklı pazar vardır. Tüketici reklamı; doğrudan tüketicileri hedefleyen reklam türüdür. Burada kullanılacak reklamlarda tüketicilerin istek ve beklentileri dikkate alınmalıdır.

Doğrudan aracıları hedef alan reklamlara ise aracı reklamı denilmektedir. Ürün ile tüketici arasında bulunan toptancı, dağıtımcı gibi kurumların hedef alındığı reklamlarda verilen mesajlar bu kitleye yönelik hazırlanmaktadır.

2.1.4. Taşıdığı Mesaj Açısından Reklamlar

Bu tür reklamlar iki guruba ayrılmaktadır. Ürün reklamı, satışı yapılması planlanan ürünün, aynı ürün gurubundan kendisini ayıran farkları, fiyatı gibi artı değer katacak durumlar ön plana çıkartılır. Bu sayede tüketicinin ürünü satın alması ile ilgili kararının olumlu yönde etkilenmesi amaçlanmaktadır.

Kurumsal reklamlar ise, var olan kurumun topluma ve bireye sağlayabileceği olumlu katkıları sunan ve ürün satışı yapılmayan türde reklamlardır. Bu reklamların satışa uzun vadeli katkısı olacaktır. Kurum ile ilgili bir güven algısı oluştuğunda tüketiciler firmanın ürününü satın almada tereddüt etmeyecek ve bu reklamlar amacına ulaşmış olacaktır.

2.1.5. Zaman Kriterine Göre Reklamlar

Reklamlar zaman kriterine göre incelendiğinde ürünü hemen satın aldırmaya yönelik olan (kampanyalar, indirimler vs.) ve satışı hemen mümkün olmayıp tüketicinin belli bir bilgilendirme ve karar verme aşamasından geçip alabileceği yüksek fiyatlı ürünlerin reklamı olarak ikiye ayrılmaktadır.

2.1.6. Coğrafi Kapsam Açısından Reklamlar

Coğrafi kapsam açısından reklamlar incelendiğinde beş kategoride ele alındığı görülmektedir. Bunlar; küresel reklam, uluslararası reklam, ulusal reklam, bölgesel reklam, yerel reklamdır.

Küresel reklam, bütün dünyanın tek bir pazar olarak görüldüğü ve bu anlayışla reklam kampanyalarının hazırlandığı çok uluslu küresel firmaların uyguladığı reklam türlerinden biridir.

Uluslararası reklam, büyük ölçekli şirketlerin farklı ülkelerde sahip olduğu pazarlara hitap eden ve o ülkenin yerel motiflerinin kullanıldığı bu sayede satışlarını artırmayı planladığı reklam türüdür.

Ulusal reklamlar, ülke içinde bulunan kitleye hitap eden ve ulusal pazarı hedefleyen reklamlardır.

Bölgesel reklamlar, birkaç şehri birden içine alan bir bölgede üretim yapan firmaların sadece içinde bulunduğu bölgeye yönelik hazırlanan reklamlardır.

Yerel reklamlar, şehirlerde ya da daha küçük çaptaki yerleşim yerlerinde perakendeciler tarafından gerçekleştirilen reklamlardır.

3. Siyasal Reklam

Siyasi amaçlı olarak halka tanıtılması gereken parti adaylarının seçmen tarafından tanınıp, kabul görmesi ve bu sayede gerekli oy potansiyeline ulaşıp başarılı olması için reklama başvurulmaktadır.

"Siyasal reklam için siyasal iletişim açısından kesin bir tanım bulunmamakla beraber "içeriği siyasal olan reklamcılık" olarak betimlenmektedir. Lynda Lee Kaid'e göre siyasal reklamcılık, "bir siyasal partinin veya adayın kitle iletişim kanallarında zaman ve yer satın alarak, seçmenlerin siyasal inançlarını, tutumlarını veya davranışlarını etkilemek bakımından, siyasal mesajlar vermek için kullanılması süreci" olarak tanımlanmaktadır" (Şeker ve İşliyen, 2012: 331).

Bu reklam türünün hedef kitlesi seçmen olarak adlandırılmaktadır. Siyasetçilerin, partilerin ve parti üyelerinin halka tanıtılmasında, halkın refahı ve ülkenin geleceği adına ortaya koyacağını iddia ettiği parti planlarının açıklamasında siyasi reklam büyük önem taşımaktadır.

'Seçim kampanyalarının ağırlıklı noktasını partilerin seçmenlere yönelik vaatleri oluşturmaktadır. Partilerin kurumsal bir yapı olarak ortaya koyduğu vaatlerin yanında, adayların da kendi seçim çevrelerinin özelliklerine ve seçmen kitlelerinin taleplerine göre ortaya koyduğu vaatler bulunmaktadır. Bunlar birbirinden ayrılan ve çelişen unsurları değil, birbirini tamamlayan noktaları oluşturmaktadır' (Özsoy, 2007: 109).

Partilerin seçmenlere ulaşmak için kullandığı başlıca ürünler parti sloganlarının ve siyasilerin fotoğraflarının kullanıldığı afiş, broşür, billboard ve el ilanıdır.

Teknolojinin gelişimi ve internetin yaygınlaşması ile birlikte farklı mecralara kayan bir reklamcılık anlayışı siyasi reklamı da aynı şekilde etkisi altına almıştır.

İnternet siyasi partilerin dışında siyasiler içinde farklı olanaklar sunmaktadır. Her siyasi adayın aynı maddi imkana sahip olması düşünülemez ve bu durumda internetten faydalanılarak çok düşük bir maliyet ile görsel tasarım ve ses unsurlarının kullanılması, bu sayede de söz konusu adayın bu seçim yarışında boy göstermesi mümkün olabilmektedir.

Ayrıca internetin vatandaşlara ve siyasetçilere sağladığı avantajlardan biri, demokratik süreç işlerken çok büyük bir rol üstlenen katılımın vatandaşlar ve siyasetçiler boyutunda arttırılmasıdır.

2008 Amerika Başkanlık Seçimleri'nde yeni iletişim teknolojilerinin kullanımı ve seçmenlerin üzerindeki büyük etkisi yıllardır aktarılmaktadır.

'Demokratların başkan adayı Barack Obama kendi web sitesinden http://my.barackobama.com/page/content/hqblog adresini kullanarak blog açmış ve seçmenlere web günlüğünden de seslenme fırsatını aktif bir şekilde kullanmıştır. Öte yandan Cumhuriyetçilerin adayı John McCain ise kendi web sitesinden ayrı http://mccainblogs.com/ adresinde blog açarak tamamıyla bir seçim mecrası yaratmıştır. Dolayısıyla her iki aday da teknolojik imkânlardan sonuna kadar yararlanma fırsatını iyi kullanmaya çalışmışlardır' (Vural ve Bat, 2009: 2756).

Amerika Başkanlık Seçimleri'nde yeni iletişim teknolojilerinin aktif kullanımından sonra ülkemizde de 2009 yerel seçimlerinden itibaren partiler interneti web siteleri üstünden aktif olarak kullanmaya başlamıştır. Bu sayede basılı ürünlerin haricinde bilgisayarlardan, mobil telefon ve tabletlerden de partilerin seçim kampanyalarına dahil olunmaya başlanmıştır.

3.1. Siyasal Reklamın Etkileri

Gelişen iletişim araçları sayesinde seçim kampanyalarında reklamcılığın tüm mecraları kullanılmaktadır. En etkili kitle iletişim araçları ise televizyon ve internettir. Özellikle son yıllarda sosyal medyanın birçok yaştan kullanıcıya hitap etmesi ve yaygınlığı nedeniyle bu mecrada yayınlanan reklamların görünürlüğünün ve karşılaşılma sıklığının fazla olacağı aşikardır.

"Bir siyasal reklam kampanyası ile ulaşılmak istenen amaçların iyi tanımlanması ve belirlenmesi gerekir. Amaçların açık, kesin ve ölçülebilir olmalarına özen gösterilmelidir. Hedef seçmen kitlesinin veya kamuoyu bölümünün incelenmesi sonucu bu amaçların tespit edileceği unutulmamalıdır. Çünkü siyasi parti yöneticilerini bu anlamda konuşturan hedef kamuoyu bölümüyle ilgili sahip oldukları bilgi düzeyidir" (Tan, 2003: 91).

Hedef kitlenin partilerden beklentilerini öğrenmek için kullandığı farklı yöntemler bulunmaktadır. Nüfusu az olan ilçelerde kapı kapı dolaşılıp ilgili partiler ile ilgili beklentiler öğrenilirken, daha hızlı ve klasik bir yöntem olarak kamuoyu araştırması yapmak adına telefon anketleri de yapılabilmektedir. Bu sayede hedef kitlesini belirleyen ve seçmenlerine doğru bir şekilde ulaşmaya çalışan partiler profesyonel firmalarla çalışarak reklam ve grafik tasarım unsurlarını doğru bir şekilde kullandıkları taktirde istedikleri sonuca ulaşabilmektedirler.

Partiler, kamuoyunda ve hedef kitle üzerinde o partiye karşı olumlu bir izlenim yaratmayı amaçlar. Bu sayede seçim yarışında öne geçebilirler.

3.2. Politika Amaçlı Grafik Tasarım Ürünü Olarak Afiş

Tasarım uygulamalarının doğru kullanımının her alanda olumlu etkisi olmaktadır. Bu yönüyle siyasette de sanatın ve tasarımın kullanımı kaçınılmaz olmaktadır. 'Sosyal ve siyasal alana ilişkin mesajları aktarmada sanat, duygulardan hareket eder. Sanat ürünleri zaman ve mekân kavrayışı içerisinde mesajını aktarırken, ortaklık duygusu oluşturur.

Siyaset öncelikle bir deneyim alanının biçimlendirilmesidir. Dolayısıyla bu deneyim alanının ideolojik bir içeriğe sahip olabilmesi için insanlarla ortak değer paylaşımı sağlaması gerekmektedir. Siyaset bu noktada sanatı sadece bir araç olarak değerlendirmekle kalmaz, siyaseti estetik kılacak bir mekanizma olarak görür' (Akgül, 2017: 162).

'Afiş, iletilmek isteneni topluma duyurmak veya tanıtmak için tasarlanan bir iletişim aracıdır. Basit bir iletişim aracı olmanın ötesinde afiş, kimi zaman insanlara yeni ve farklı bir şeyler söyleyebilen, kimi zamanda onu güldüren, eğlendiren, zaman zaman da uyaran bir iletişim türüdür. Afişin asıl amacı insanları aydınlatmaya, yönlendirmeye ve ikna etmeye yönelik etkili bir sosyal amaçlı iletken görevini yerine getirirken (Özmutlu, 2009:44), hedef kitlenin dikkatini çekip harekete geçirmelidir' (Alaman, 2014: 3).

Afişler, siyaset alanında fotoğraf ve sloganın birlikte kullanımı ile beraber propaganda amacıyla kullanılmaktadır. Propaganda amacıyla aktarılacak olan mesaj ve her türlü ileti, tasarım oluşturulurken görsel unsurların üzerinde tasarım ilke ve öğeleri açısından etkili olmaktadır.

4. 2018 Genel Seçimi Özelinde Kullanılan Afişlerin Tipografik Unsurlarının İncelenmesi

4.1. Ak Parti'nin 2008 Seçim Kampanyasında Kullandığı Afişlerin Tipografik Unsurları

Şekil 1. Ak Parti 2018 yılı Seçim Afişi

Şekil 1'de gösterilen afiş çalışmasında 'Vakit Türkiye Vakti' sloganı bold yazı tipinde yazılmıştır. Diğer çalışmalardan farklı bir yazı karakteri kullanılan çalışmada lacivert ve 2013 yılından itibaren devletin rengi olarak kullanılan turkuaz rengi kullanılmıştır. 'Türkiye Vakti' sloganında 'Seravek' yazı karakteri kullanılmıştır. Var olan yazı karakterinin harf üzeri noktaları çıkarılarak, harfin üzerine sanki kesikler varmış gibi bir görünüm verilerek yazı karakterine yeni bir form katılmıştır. 'Türkiye Vakti' sloganında 'AK' kelimesi slogandaki beyaz rengin aksine lacivert olarak kullanılmış ve 'Türkiye'nin AK Vakti' anlamına gelen 2. bir sloganın aynı yazının içinden çıkması sağlanmıştır. Beyaz fon renginin üzerine koyu renklerin kullanılmış olması sloganın afiş üzerinde daha vurgulu bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır.

919

4.2. CHP'nin 2008 Seçim Kampanyasında Kullandığı Afişlerin Tipografik Unsurları

Şekil 2. CHP'nin 2018 yılı Seçim Afişi

CHP'nin genel seçimler için hazırladığı afişlerde arka planda mavi bir gökyüzü ve bulutlar bulunmaktadır. Sol kısımda partinin genel başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun bulunduğu afişin ana mesajı uzun süredir iktidarda olan partiye gönderme yaparak 'Artık Yeter' şeklinde belirlenmiştir. 'Millet İçin Geliyoruz' şeklinde yazılan sloganın yazı karakteri 'Kievit'tir. Lacivert ve kırmızı renklerin kullanıldığı sloganda yazı karakteri bold tipte kullanılmıştır. Ortaya çıkması amacıyla 'Geliyoruz' yüklemi daha büyük puntoyla ve kırmızı renkte yazılmıştır.

4.3. MHP'nin 2008 Seçim Kampanyasında Kullandığı Afişlerin Tipografik Unsurları

Şekil 3. MHP'nin 2018 yılı Seçim Afişi

Milliyetçi Halk Partisi'nin 2008 yılı seçim afişinde öne çıkan unsur partinin de kurumsal rengi olan kırmızıdır. Slogan, yoğun kullanılan kırmızı rengin üzerine beyaz renkle yazılmıştır.

Dönemin kendi iç dinamikleri gereği ittifak yaparak Ak Parti ile bir araya gelen MHP bu konuya atıfta bulunan sloganlar kullanmıştır. 'Milli Diriliş, Kutlu Yükseliş' sloganı ülkenin milli değerlerine sahip çıkarak yükselişe geçeceğine atıfta bulurken, 'Cumhur İttifakı, Millet Aklı' sloganı ise kurulan ittifaka vurgu yapar şekilde yazılmıştır. Yazı karakteri olarak 'Chamelton 10 Display Black' kullanılmıştır. Yazı karakterinin bold tipte olması ve afişte başka bir yazı karakteri kullanılmaması nedeniyle her iki sloganda baskın bir ifadeye sahiptir. Her iki slogan arasındaki fark sadece puntonun farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Tarih boyunca kuşaktan kuşağa ilerleyen inanç ve değer yargıları bulunmaktadır. Bunlar farklı siyasi görüşlerin de çıkış noktasını oluşturmaktadırlar. Siyasi partilerin bu farklı görüşlerden beslenerek ortaya çıkması da demokrasi kavramını besleyen ana unsurlardan biridir. Meclise halkın sesini temsil etmek adına birçok partinin girebilmesini sağlayan bu demokratik yapı nedeniyle çok sayıda parti seçim yarışında bulunmaktadır. Bu sebeple siyasi partilerin kendilerini diğer partilerden ayıracak bazı belirleyici özellikleri olmalıdır.

Grafik tasarımın reklam amaçlı olarak etkin kullanımının partilerin kurumsal kimliğinin inşası aşamasında parti kimliklerine ayırıcı özellik katması nedeniyle çok önemli olduğu göz ardı edilmemelidir. Doğru kullanılan grafik tasarım öğeleri gerek renklerin gerek tipografik unsurların kullanımı açısından her kuruma artı bir değer katmaktadır.

Çalışmamızda 2018 yılı genel seçimlerinde meclise girmiş üç partiye (Ak Parti, CHP, MHP) yer verilmiştir. Seçimlerde beş parti meclise milletvekili kazandırmış olmasına rağmen iki parti (İyi Parti ve HDP) sadece aynı zaman diliminde yapılan Cumhurbaşkanlığı Seçimi için afiş hazırladıkları ve genel seçimler için hiç afiş hazırlamadıkları gerekçesiyle araştırmaya dahil edilememiştir.

Bu kapsamda incelenen seçim afişlerinde seçmen kitleye güven vermesi açısından genel olarak mavi rengin ve ilgi çekmesi açısından kırmızı rengin kullanıldığı görülmüştür. Araştırmamızın ana konusunu oluşturan söz konusu afişler tipografik unsurlar açısından incelendiğinde ise bütün afişlerde genel olarak bold yazı tiplerinin kullanıldığı ve bu sayede sloganın öne çıkarılarak daha baskın bir görünüm elde etme çabası içinde olunduğu düşünülmektedir.

Aynı ülkede yaşayan farklı kitlelere hitap etmek adına sade, anlaşılır, okunabilirliği yüksek tipografik karakterlerin seçilmesi ve baskıcı bir üsluba sahip olmayan kucaklayıcı bir dil kullanılarak hazırlanmış sloganların tercih edilmesinin önemli ve değerli olduğu düşünülmektedir. Sürekli kalın (bold) karakterlerin kullanılmayıp belki sadece renk unsurunun öne çıkarıcı etkisinden faydalanılarak orta kalınlıkta (regular) ya da ince (thin) karakter kullanımının afiş tasarımlarındaki sert etkiyi kırarak daha yumuşatacağına inanılıp, farklı tasarım tiplerine yönelmeleri önerilmektedir.

Kaynakça

Akgül, R. F. (2017). *Nazi Almanya'sı Örneğinde Propaganda Afişleri*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 35, 159-180.

Alaman, Ş. (2014). *Afişlerin Görsel ve İşlevsel Olarak İncelenmesi*. İstanbul: Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Arıkan. A.G. (2009). *İmgeden Baskıya Grafik Tasarım.* 1. Baskı, Konya: Eğitim Akademi Yayınları, s:11-26

Babacan, M. (2012) *Nedir Bu Reklam?* Beta Basım, İstanbul.

Baştan, S. (2009). Et*kileşimli İletişim Tasarımı.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Becer,E. (2013). İletişim ve Grafik Tasarım. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Derman, İ. (2010). *Fotoğraf ve Gerçeklik.* İstanbul: Hayalbaz Kitap.

Ekim, B. (2011). *Görsel İletişim Tasarımı Açısından Dergi Kapak Tasarımları: Elele Dergisi Kapak Tasarımlarının Çözümlenmesi.* T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Freund, G. (2008). *Fotoğraf ve Toplum.* (Çev. Şule Demirkol). İstanbul: Sel Yayıncılık.

İstek, R. (2005). *Görsel İletişimde Tipografi ve Sayfa Düzeni*. Pusula Yayıncılık ve İletişim San. Tic. Ltd. Şti.

ÖZSOY, O. (2007). *Seçim Kazanma Sanatı Seçim Kazanmanın Altın Kuralları*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Sevindik, O., Ayçe, T.M. (2016). *Seçim Kampanyalarında Kullanılan Grafik Tasarım Elemanlarının Karşılaştırmalı İncelenmesi.* 5.Uluslararası Matbaa Teknolojileri Sempozyumu, 4-5 Kasım 2016, İstanbul.

ŞEKER, T. ve İŞLİYEN, M. (2012). *2011 CHP Seçim Reklamları Bağlamında Siyasal Reklamcılığın İzleyiciler Üzerindeki Etkilerine Yönelik Alımlama Analizi*. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 32, s.327-349.*

TAN, A. (2003). *Politik Pazarlama*. Papatya Yayınevi. İstanbul.

Uçar, T.F. (2004). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım.* İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Uğur, E., Yıldız, İ. (2018). Politik İçerikli Grafik Tasarımın Hope To Nope Polıtıcs Sergisi Örnekleri Üzerinden Kavramsal Analizi, Turkish Studies Information Technologies & Applied

Sciences Volume 13/21, Summer 2018, p. 173-188, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14074 ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Uygun, S. (2007). *Reklam Fotoğrafçılığı ve Yaratıcılık*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Uztuğ, F. (2008). *"Temmuz 2007 Seçimleri Kampanya Karnesi: Langırtlaşan Siyaset Ortamında İletişim Etkisi"* https://baskanlikreferandumu.siyasaliletisim.org/blog/2008/06/16/temmuz-2007-secimleri-kampanya-karnesi-langrtlaan-siyaset-ortamnda-letiim-etkisi/ (Erişim Tarihi: 10.01.2021).

Ürper, O. (2012). *Dijital Teknoloji Çağında Reklam Fotoğrafçılığı*. İstanbul: Say Yayınları.

Vural, Z.B., Bat, M. (2009). *Siyasal Seçim Kampanyalarında Yeni İletişim Teknolojileri ve Blog Kullanımı: 2008 Amerika Başkanlık Seçimlerine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz.* Journal of Yaşar University 4(16). 2745-2778).

REFET AVNİ ARAS'IN TÜRK YURDU DERGİSİNDE NEŞRETTİĞİ KARABAĞ ŞAİRLERİYLE İLGİLİ MAKALELERİ

Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ
ORCID ID: 0000-0001-5898-483X
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, hyekbas@cumhuriyet.edu.tr, Türkiye

ÖZET

Evliya Çelebi'nin "*Küçük Azerbaycan*" olarak nitelendirdiği Karabağ, zengin bir kültür ve edebiyat geçmişine sahiptir. Tarih sahnesinde yer aldığından beri birçok siyasi karışıklığa ve savaşa sahne olan bu topraklar, aynı zamanda Azerbaycan edebiyatının da önemli bir merkezi olmuştur.

Galatasaray Lisesi edebiyat öğretmeni Refet Avni Aras Bey, Türk Yurdu dergisinde özellikle ilk dönem Karabağ şairleri hakkında iki kıymetli makale yazmıştır. Refet Avni, bu makalelerde on sekizinci asırda yetişmiş üç şair hakkında bilgi vermiştir. Vidâdî, Vâkıf ve hanım bir şair olan Ağa Begüm Aka'nın hayatı, sanatı ve eserleri ile ilgili malumatlar içeren yazıları, Karabağ'ın edebiyat tarihine ışık tutması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Refet Avni Aras, Vidâdî, Vâkıf, Ağa Begüm Aka.

Giriş

İbni Haldun'a atfedilen "*Coğrafya kaderdir*." sözü, coğrafyanın insan hayatı üzerinde etkisini en iyi şekilde özetleyen zaman ve mekân ötesi bir tespittir. Gerçekten de bir ülkenin veya bölgenin coğrafyası; siyasî, ekonomik veya sosyo-kültürel yapısını etkileyen önemli bir faktördür. Coğrafyadan kaynaklanan müspet veya menfi koşullar, insanın maddî ve manevî yaşamına doğrudan tesir ederek onun hayata bakışını ve yaşam şeklini belirler.

İbni Haldun'un bu sözünden hareketle, dünya üzerindeki bazı ülkelerin, bölgelerin veya şehirlerin bulundukları coğrafyadan dolayı farklı yönleriyle temayüz ettiğini söylemek sanırız yanlış olmayacaktır. Mezopotamya'nın bereketli toprakları, zengin su kaynakları, iklimi ve yaşam koşulları elverişli olmasaydı birçok medeniyetin beşiği olur muydu veya zengin yeraltı kaynaklarına sahip bir Afrika veya Ortadoğu ülkesinin yüzyıllar boyunca emperyal güçlerin sömürüsüne maruz kalması da bulunduğu coğrafyanın bir sonucu değil midir, şeklindeki sorular; İbni Haldun'un bu tarihe mal olmuş sözünü doğrulayan örnekler olarak sunmak mümkündür. Coğrafyanın bir mekânda yaşayan insanların kaderine etkileri konusunda bu ve benzeri örneklerin sayısını çoğaltmak da elbette mümkündür.

Bu minvalden hareketle Azerbaycan, birçok etkenin yanı sıra tarihî ve jeopolitik konumu itibarıyla önemli siyasî, iktisadî ve sosyo-kültürel gelişmelere sahne olmuş kadim bir coğrafyaya sahiptir. Ülkenin kaderini belirleyen bu olaylar, kendisini hemen hemen bütün boyutları ile edebî eserlerde göstermiştir.[1] Özellikle bu bölgede yaşanan savaşlar, karışıklıklar ve siyasî gelişmeler, millî duyguların hayatın her safhasında etkin olmasına sebep olmuş; bunun

[1] Ali Erol, "Karabağ Şiirleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8 Fall 2009, s. 1213.

sonucunda vatan, bayrak ve dil gibi kavramlar kültür hayatında coşkulu ve yoğun bir şekilde işlenmiştir.

Azerbaycan coğrafyasında bu manada ön plana çıkan mekânlardan biri de Karabağ'dır. Karabağ bölgesi, yukarıda bahsi geçen türde yani coğrafyası itibarıyla birçok siyasî ve tarihî olayın merkezinde yer almış bir konuma sahiptir. Bugün de özellikle Ermenistan ile yaşanan sorunlar sebebiyle güncelliğini koruyan Karabağ; ulusal ve uluslararası siyasette sıkça tartışılan bir coğrafyanın ortasındadır.

Tarihi çok eskilere dayanan bu bölge, geçmişte yaşanan ve günümüzde de devam eden olayların tesiriyle olsa gerek millî konulara karşı daha duyarlı birçok sanatkâr, ressam, şair ve bestecileri yetiştirmek suretiyle aynı zamanda Azerbaycan'ın kültür merkezi olmuştur. Daha yakın bir zamanda 1980'li yılların sonunda başlayan Karabağ Savaşı; Vasif Samedov, Zelimhan Yagup, Rafik Musa, Anar, Alibala Hacızade, Bahtiyar Vahapzâde, Nebî Hazrî, Sâbir Rüstemhanlı, İsmail Şıhlı gibi şair ve yazarların kaleminde millî kimlik şuurunu dillendiren ve Azerbaycan Harayı (Azerbaycan'ın Çığlığı, İmdat Feryadı) adını taşıyan bir antolojinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[2]

Kültür ve edebiyat bakımından önemli bir merkez olan Karabağ'ın edebî niteliği, sadece bu yüzyılda ortaya çıkan siyasal karışıklıklar ve savaş dönemine mahsus değildir. Bu bölge, geçmişte de zengin bir edebî birikime sahiptir. Bu konuya değinenlerden biri de Türk dünyasına dair yazıları ile Türk birliğini savunan ve Türk Yurdu dergisinin yazar kadrosunda yer alan Refet Avni Aras Bey'dir. Refet Avni Bey, Türk Yurdu dergisinde yayımladığı bazı makalelerinde Karabağ'da yetişmiş şairlere dair kıymetli bilgiler dercetmiştir.

Refet Avni Aras Kimdir?

Seraskerlik (Millî Savunma Bakanlığı) İstihkâm ve İnşaat Dairesi Reislerinden Ferîk (Korgeneral) Avnî Paşa'nın oğlu olan Refet Avni Bey, 1881 yılında İstanbul'da doğmuştur. Çiçekpazarı Askerî Rüşdiyesinde orta, Mercan İdadisinde lise öğrenimini tamamladıktan sonra Temmuz 1904'te Mülkiye'den iyi dereceyle mezun olmuştur. Ağustos 1904'te Bâb-ı Âlî İstişare Odası Mülâzımlığına tayin edilerek devlet hizmetine girmiş, Nisan 1905'te ek görev olarak Kabataş ve Vefa İdadileri Türkçe muallimliği görevini ifa etmiştir. Eylül 1910'da Hulefâlığa kadar yükseldiği Bâb-ı Âlî'den ayrılarak tamamen öğretmenlik mesleğine geçmiş ve Galatasaray Sultanîsi son sınıflar iktisat ve edebiyat muallimliği yapmıştır. Ekim 1917'de Kabataş Sultanîsi, Şubat 1924'te ikinci defa Galatasaray Lisesi edebiyat muallimliğine nakledilen Refet Avni, bu görevde iken Nisan 1943'te İstanbul'da Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Refet Avni Aras, Galatasaray Lisesinde iki dönem olmak üzere toplam 26 yıl edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Sütûde (Aras) Hanım'la evliliğinden çocuğu olup olmadığı tespit edilememiştir.[3]

Refet Avni, Süleyman Bahrî Bey'le birlikte "*Resimli Müntahabat-ı Edebiyye*", Reşad Nuri ile de "*Türk Kıraatı*" isimli kitapları neşretmiştir.

Refet Avni'nin Süleyman Bahri'yle birlikte neşrettiği *Resimli Müntehabât-ı Edebiyye*[4], 1911 yılında kaleme alınan bir antolojidir. Tanzimat ve Servet-i Fünûn dönemi şairleri ve

[2] *Azerbaycan Harayı (Şiirler ve Poemler)*, Bakü 2002. Ali Erol, *agm.*, s. 1214.

3 *İBB Atatürk Kitaplığı*, Refet Avni (Aras) (Mekteb-i Sultani, Kabataş ve Vefa İdadileri Edebiyat ve Kitabet Mualllimi) ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş, Bel.Mtf.54085, vr. 1b; Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikde Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı), C. III., Mülkiye Tarihi, 1860-1908*, Mars Matbaası, Ankara 1968-69, s. 1022.

[4] Refet Avni; Süleyman Bahrî, *Resimli Müntehabât-ı Edebiyye*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1329.

yazarlarının edebî kişiliği ve önemli eserleri hakkında bilgi veren kitapta, kısa biyografik bilgilerden sonra seçme metinler yer alır. Eserde; doğum tarihleri, ölüm tarihleri, aile bilgileri, eğitim bilgileri, yabancı dil bilgileri, siyasi kişilikleri, meslekleri, Batı edebiyatından etkilendikleri isimler, dil ve üslup özellikleri, hangi edebî döneme tabi oldukları ve hangi eserlerle edebiyat dünyasında yer aldıkları anlatılır.[5] Şinasi, Ziya Paşa, Sadullah Paşa, Namık Kemal, Recaizade Ekrem, Abdulhak Hamid, Samipaşazade Sezai Bey, İsmail Safa, Halid Ziya Bey, Cenab Şehabeddin, Halit Nâzım, Nabizâde Nazım, Ahmet Hikmet, Süleyman Nesib, Rıza Tevfik Bey ve Fâik Ali Bey gibi edebiyatımızın önemli müellifleri, kitapta yer alan bazı edebiyatçılardır.

Reşat Nuri'yle birlikte ortaöğretim için hazırlanan *Türk Kıraatı* isimli kitabı, üç cilt olarak 1930 yılında İstanbul'da basılmıştır. Türkçe eğitimine yönelik farklı sınıf düzeyleri için hazırlanan eserde; Recaizade Ekrem, Yusuf Ziya Ortaç, Kemalettin Kamu, Yahya Kemal, Hamdullah Suphi, Falih Rıfkı, Mehmet Akif, Ruşen Eşref gibi şair ve yazarlara ait edebî metinler bulunmaktadır.[6]

Refet Avni Bey, İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra 30 Teşrinievvel 1324/12 Kasım 1908'de *Merâm* isminde bir mecmua çıkarmaya başlar. Mecmuanın sahibi, imtiyaz müdürü ve sermuharriri bütün sayılar için Refet Avni'dir.

Toplam on sayı yayımlanan mecmuanın yayın hayatı, 29 Kanunievvel 1324/11 Şubat 1909'da sona erer. Merâm mecmuası, edebî yönüyle İkinci Meşrutiyet'in ilanını destekleyen bir tutum sergiler. "*Sahâif-i Siyasî*", "*Tarih Dersleri*", "*Sahâif-i Dînî*", "*Edebiyat*" ve "*Spor*" başlıkları şeklinde bölümleri bulunan mecmua; dinî, siyasî ve edebî bir mecmua olarak kendini tanıtır.

Derginin her sayısının ön kapağında harekeli olarak eski yazıyla ve büyük puntolarla *Merâm* başlığı yer alır. Bu başlığın hemen altında "*Mesleğimiz: Vatan ve milletin menâfiine ve mekâtib-i âliyye talebesinin tenvir-i efkârına hizmetdir.*" ifadesi yer alır. İdarehanesi ise her sayının arka kapağında "*Babıali Caddesinde Mısırlı Oğlu Hanında 5 Numaralı Daire-i Mahsusa*" olarak belirtilir.[7]

Refet Avni, aynı zamanda 1928 yılında kabul edilen Latin alfabesinin en ateşli savunucularından biridir. 1926 yılında Akşam gazetesinin "*Latin Harflerini Kabul Etmeli mi Etmemeli mi?*" başlıklı anketine Abdullah Cevdet ve Mustafa Hamit ile birlikte olumlu cevap veren 3 kişiden biridir. Refet Avni, Akşam gazetesinde yayımlanan "*Arab Harflerinin Türk Kelimelerini İfâdeye Gayr-i Kâfî Olduğunu Hiçbir Müdekkik İnkâr Edemez*"[8] başlıklı yazısında şiddetle Latin alfabesinin kabulünü savunur.[9]

Dönemin önemli dergilerinde yazılar da kaleme alan Refet Avni'nin 1911'den günümüze kadar kesintilerle yayın hayatını sürdüren Türk Yurdu dergisindeki gündeme dair

[5] Halil Adıyaman, "Resimli Müntehabât-ı Edebiyye Üzerine Bir İnceleme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 48, 2016, s. 157.
[6] Reşat Nuri, Refet Avni, *Türk Kıraatı*, 3 cilt, İktisat Matbaası, İstanbul 1930, (I. cilt: 192 s.; 2.cilt: 228 s.; 3. cilt: 260 s.).
[7] Ezgi Aldemir, "Meram Mecmuası ve Meram Mecmuasında Yer Alan Şiirlerde II. Meşrutiyet Dönemi", *Hars Akademi*, Sayı: 4, Aralık 2019, s. 244-245.
[8] Refet Avni, "Arab Harflerinin Türk Kelimelerini İfâdeye Gayr-i Kâfî Olduğunu Hiçbir Müdekkik İnkâr Edemez", *Akşam*, No:2686, 20 Ramazan 1344/3 Nisan 1926, s.1.
[9] Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1949, s. 396.; Rıfat Kütük, "Tanzimat'tan Günümüze Liselerde Osmanlı Türkçesi Eğitimi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 68, Mayıs 2020, s. 565.

makaleleri bu minvalde dikkat çekicidir. Bu makalelerden bazılarında Türk dünyasına dair düşüncelerini ifade eden Aras, söz konusu dergideki iki yazısında Azerbaycan'da özellikle Karabağ bölgesinde yetişen üç şairle ilgili önemli bilgiler vermiştir.

Refet Avni Bey'in Türk Yurdu'nda Karabağ Şairlerine Dair Yazıları

Refet Avni'nin on sekizinci asırda yetişmiş Karabağ şairlerinden bahsettiği iki yazısı Türk Yurdu dergisinde yayımlanmıştır. *Azerbaycan Şairleri* başlığını taşıyan makalelerden ilki Türk Yurdu'nun Eylül 1341 (Eylül 1925) tarihli 12. sayısında neşredilir.

Makalenin başında Radlof'un "*Şimâlî Türk Lisanlarının Savtiyatı*" isimli eserinde Türk lehçelerini Şark, Garb, Merkezî Asya ve Cenûb lehçesi olarak dört gruba ayırdığı malumatı verilir. Cenûb lehçesinin Türkmen, Azerbaycan, Kafkas, Anadolu, Kırım ve Osmanlı lehçelerini kapsadığını, bunlar içinde Türkiye Türkçesine en yakının ise Azerbaycan lehçesi olduğunu ifade eder. Ardından Azerbaycan lehçesini üçe ayırır: Karabağ, Şirvan, Şeki.

Refet Avni, bu bölgeler içinde en çok şairin Karabağ'da yetiştiğini, özellikle hicri on ikinci asırdan (miladi on sekizinci asır) sonra yaşayan şairler hakkında malumat vereceğini söyler. Müellif, Karabağ bölgesinin merkezinin geçmişten bu yana Şuşan, Şîşe ve Şuşa isimleriyle maruf bir ilim merkezi olduğunu vurgular. Karabağ şairleri denilince Şuşa ve civarında yetişen şairlerin anlaşıldığını da belirtir.

Ardından *Karabağ Şairleri* başlığı altında öncelikle faydalanılan kaynakların listesi verilir. Buna göre, bahis konusu şairlerle ilgili şu kaynaklardan yararlanmıştır:

"*Türk Sarfı* (Jean Deny), *Phonetik der Nördlichen Türk-sprachen (Şimali Türk Lisanlarının Savtiyatı)* (W. Radloff), *Eş'âr-ı Şu'arâ-yı Azerbaycan*, *Türk Devleti ve Türk Edebiyatı Tarihi* (Adolf Berge), *Tezkiretü'ş-Şu'arâ Riyâzü'l-Âşıkîn* (Mehmed Aka Müctehid-zâde Karabağî), *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar* (Yusuf Beg Vezirof), *Tezkire-i Nevvâb* (Mir Muhsin bin Hacı Mir Ahmed Aka), *Azerbaycan Cumhuriyeti* (Resul-zâde Emin), *Kafkas Şu'arasının Meşhurı Molla Penah Vâkıf'ın Ele Düşen Eş'arının Mecmuası* (Haşim Beg Vezirof), *Temsîlât* (Feth Ali Ahundzade), *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* (Alaüddevle Bahtşah Gazi-i Semerkandî), *Türk Lisanının Anâsırı* (Vikye), *Türk, Çağatay, Azerî Lisanlarının Mukayesesi*, (Velyeminov-Zernof), *Câmi'ü'n-Nezâir* (Hacı Kemal), *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* (Sâdıkî), *Balalara Hediye* (Köçerli Feridun Beg), *Atalar Sözleri* (Kültigin), *Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı* (Köçerli Feridun Bey), *Divan-ı Kadı Burhaneddin* (Godsell Fred Fild).

Refet Avni Bey, faydalandığı kaynakların ardından Karabağlı şairlerden ilk olarak Vidâdî'den bahseder. Hayatı ve ilim tahsili hakkında malumat verdikten sonra onun yegâne üstadının Fuzûlî olduğunu özellikle vurgular.

Müellif, Vidâdî ile Vâkıf arasındaki münasebetten de bahseder. Vidadî, Vâkıf'ın çağdaşı ve aynı zamanda hocasıdır. Vâkıf, hocasına karşı hürmetkârdır. Söylediği bir gazeldeki şu ifadeler, onun sanatına ve şahsiyetine duyduğu saygıyı göstermektedir:

Ne kadar olsa koca gerçi Vidâdî hasta

Gene Vâkıf kimi elbette yüz oğlana deger

Refet Avni Bey, Vidadî'nin nasıl öldüğüne dair ilginç bir olayı da nakleder. Buna göre Vidâdî, Karabağ Hükümdarı İbrahim Han'ın yanında danışman olarak görev yaparken bir meselenin müzakeresi için Şâh Kaçar Feth Ali Han'ın yanına gönderilir. Vidâdî, müzakere esnasında şaha kızarak bazı sözler söylemiş. Bunun üzerine Feth Ali Han fenâ hâlde öfkelenerek onu acımasız bir şekilde cezalandırmıştır. İran şahı, onu bir topun ağzına

927

bağladıktan sonra topu ateşleyerek paramparça edilmesine sebep olmuştur. Vefatı esnasında seksen üç yaşındaki Vidadî, doğru sözlülüğünün kurbanı olmuştur. Refet Avni, kabrinin yerinin bu yüzden bilinmediğini ama onun yerinin Azerbaycanlıların kalbi olduğunu söyler.

Refet Avni Bey, onun şiiri ve sanatı hakkında şu ifadeleri kullanır:

"*Vidâdî hassas bir şair. Sevmiş, sevilmiş, 'aşk elemlerini terennüm etmiş. Duyguları kalpten geliyor. Kalemini tasavvuftan kurtarmış, dilini 'Acemin mübalağasından uzaklaştırmış, bazen coşmuş, taşmış; ekseriya hazin, sakin, boynu bükük, mütevekkil yaşamış, hurûşân bir nehir gibi degil hazîn bir ırmak gibi akmış, gitmiş.*

Lisânı dürüst, manzûmelerde vezin, kâfiye hatâsı az, şîvesi hoş, Azerî olmasına rağmen okuyup anlayabiliyoruz. Sade yazmak istedigi zamân mûnis, tatlı okunuyor.

Hezeliyyâta da ehemmiyet vermiş. Hattâ hiciv bile yazmış. Hoş-gû oldığı kadar da kalender yaşayan şair, Vâkıf'la tatlı tatlı alay ediyor. Hezeliyyât denilince, Sürûrî'ninki gibi saçma şeyler zannetmeyin. Canımızı sıkmadan okuyabiliyoruz. Bunlara fenâ degil demekte tereddüt etmiyorsunuz."

Yazar, şaire ait şiir örneklerinin ardından Vâkıf maddesine geçer. Refet Avni'ye göre Vâkıf, Azerbaycan şairleri içinde en şöhretlisidir. Asıl adı Molla Penâh olan şairin özellikle ilim konusundaki şöhretini, halkın dilinde bir darb-ı mesel gibi dolaşan "*Her okuyan Molla Penâh olmaz*" sözüyle ifade eder. Refet Avni, ardından İbrahim Halil Han zamanındaki hizmetleri, Vidâdî ile olan dostluğu, Muhammed Aka'nın Şuşa'yı zabt ettiğinde onu oğluyla birlikte zindana atması, Şah'ın katli üzerine zindandan kurtulması ve ölümü gibi önemli olayları, muteber kaynaklardaki bilgilerden hareketle anlatır.

Müellif, verdiği bilgileri hangi kaynaklardan aldığını da belirtir. Buna göre Vâkıf'ın kabrinin yerinin Yusuf Vezirof tarafından tespit edildiğini söyler. Köçerli Feridun Bey, Hâşim Bey, Adolf Berge, Müctehid-zâde Mehmed Aka ve Mir Muhsin gibi edebiyatçılar, Vâkıf hakkında önemli bilgiler veren diğer isimlerdir.

Refet Avni, Vâkıf'ın aruz vezni ve hece ölçüsüyle güzel şiirler yazdığını, bilhassa muhammes, muaşşer, mesnevi, müstezat gibi nazım şekillerine ehemmiyet verdiğini ve onun aşk, ilim ve neşe şairi olduğunu özellikle vurgular. Söylediklerini desteklemek için bazı manzumelerinden örnekler verir. Bunlar arasında münhasıran "*sakal*" redifli muhammesinin meşhur olduğunu ifade eder.

Avni Bey, Vâkıf'ın çok sayıda bayatî nazım şekliyle şiirler kaleme aldığını ancak bedîhelerinde yani irticalen söylediği şiirlerinde başarılı olmadığını söyler. Müstezatlarının divan şairlerinin geleneksel tarzına benzediğini, buna karşın methiyelerindeki üslubunu beğendiğini ifade eder. Vâkıf'ın sade ama ahenkli bir sanatı olduğunu söyleyen Refet Avni, "*görmedim*" redifli muhammesini buna örnek gösterir.

Refet Avni, Vâkıf bahsinden sonra hanım bir şair olan Ağa Begüm Aka'dan bahseder. Vâkıf'la çağdaş olan Begüm Aka, genç yaşta ölmüştür. Bu yüzden çok şiiri bulunmamaktadır. Elde Türkçe şiiri yoktur, buna karşın Farsça şiirler kaleme almıştır.

Müellif, Ağa Begüm Aka'ya ait Farsça bir kıt'ayı örnek verdikten sonra başka şairlerin adını da zikreder. Bunların bazılarının sadece birkaç beyitlik şiiri vardır, bazılarının ise şiirleri kaybolmuştur. Bir kısmı da ikinci derece şairlerdir. Avni Bey, bu şairlerden bazılarının isimlerini şöyle sıralamaktadır: "*Âşık Ali, Lizanlı Vâsıf, Köse Yusuf, Ferahî, Tebrizli Arif, Sâgarî, Aka Abdurrahim bin Monla Muhammed Bakır (Alîl) Hacı Mirza Ali, Mihriban Karyeli, Baba Beg, Nevanci*."

Refet Avni Bey, son olarak Vâkıf'tan sonra Azerbaycan edebiyatında en kıymetli şair olarak Zâkir mahlasıyla tanınan Kasım Bey'den bahsedeceğini söyleyerek yazısını sonlandırır. Ancak yazarın, Türk Yurdu dergisinin takip eden sayılarında Azerbaycan şairleri ile ilgili olarak bir yazısına rastlanmamaktadır.

Sonuç

Refet Avni Bey'in Türk Yurdu dergisinde özellikle Karabağ bölgesinde on sekizinci asırda yetişen şairlerden bahsettiği yazılarının iki yönden kıymetli olduğu kanaatindeyiz. Birincisi Refet Avni, söz konusu şairlerle ilgili Türk ve Azerbaycan edebiyatında kaleme alınmış kaynakları toplayarak derli toplu bir biyografi hazırlamıştır. Bu sayede şairlerle ilgili güvenilir ve sağlıklı bilgiler elde etmek mümkün olmuştur.

Müellifin yazılarını ehemmiyetli kılan bir diğer husus ise özellikle Vidadî ve Vâkıf ile ilgili tespitlerinde, Anadolu'daki halk ve divan şiirinin genel hususiyetlerinden hareketle mukayeseli değerlendirmeler yapmış olmasıdır. Özellikle Vâkıf maddesinde, şairin sanatının divan şairleriyle benzer veya farklı yönlerini vurgulaması, karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları bakımından önemli bir örnektir.

Kaynakça

Aldemir, Ezgi, "Meram Mecmuası ve Meram Mecmuasında Yer Alan Şiirlerde II. Meşrutiyet Dönemi", *Hars Akademi*, Sayı: 4, Aralık 2019, s. 243-256.

Azerbaycan Harayı (Şiirler ve Poemler), Bakü 2002.

Erol, Ali, "Karabağ Şiirleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8 Fall 2009, s. 1212-1228.

Halil Adıyaman, "Resimli Müntehabât-ı Edebiyye Üzerine Bir İnceleme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 48, 2016, s. 155-164.

İBB Atatürk Kitaplığı, Refet Avni (Aras) (Mekteb-i Sultani, Kabataş ve Vefa İdadileri Edebiyat ve Kitabet Mualllimi) ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş, Bel.Mtf.54085.

Kütük, Rıfat; Büker, Mehmet Vehbi, "Tanzimat'tan Günümüze Liselerde Osmanlı Türkçesi Eğitimi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 68, Mayıs 2020, s. 551-582.

Levend, Agah Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1949.

Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikde Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı) C. III, Mülkiye Tarihi, 1860-1908*, Mars Matbaası, Ankara 1968-69.

Refet Avni, "Azerbaycan Şairleri", *Türk Yurdu*, Cild 2, Numara 12, Eylül 1341, s. 593-601.

Refet Avni, "Azerbaycan Şairleri -2-", *Türk Yurdu*, Cild 2, Numara 12, Eylül 1341, s. 108-114.

Refet Avni, "Arab Harflerinin Türk Kelimelerini İfâdeye Gayr-i Kâfî Olduğunu Hiçbir Müdekkik İnkâr Edemez", *Akşam*, No:2686, 20 Ramazan 1344/3 Nisan 1926.

Refet Avni; Süleyman Bahrî, *Resimli Müntehabât-ı Edebiyye*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1329.

Refet Avni, Reşat Nuri, *Türk Kıraatı*, 3 cilt, İktisat Matbaası, İstanbul 1930, (I. cilt: 192 s.; 2.cilt: 228 s.; 3. cilt: 260 s.).

ATA VATANDAN ANA VATANA BİR ÖMÜRLÜK HASRET: HAMİT DÖNMEZ VE AZERBAYCAN-KARABAĞ ŞİİRLERİ[1]

Doç. Dr. Ümit AKIN

ORCID ID: 0000-0003-1669-5399

Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi / Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

uakin@bandirma.edu.tr, Türkiye

GİRİŞ

Bağımsızlığa alışkın bir halkın, vatanlarında fikirlerini dahi özgürce dile getiremeyen yurt sevdalısı aydınların oluşturduğu Azerbaycan Muhaceret edebiyatı, Azerbaycan Türklerinin milli mücadele hareketini yansıtmıştır. Özellikle Türkiye bu noktada merkez durumunda olmuş, kültürel teşkilatlanmalarını ve faaliyetlerini buradan da sürdürmüşlerdir. Muhaceretin en üretken şairlerinden olan Hamit Dönmez, doksan altı yıllık ömrün altmış altı yılını ata vatanım dediği Türkiye'de yaşamış, şiirleriyle vatan hasretini gidermeye çalışmıştır. Şairin Azerbaycan'dan getiremedikleri ve kaybettikleri hariç binin üzerinde şiiri vardır. Bu şiirlerin hemen hepsinde tema Azerbaycan'dır. Şair hayattayken Karabağ'ın Ermeniler tarafından işgal edilmesi onu son derece rahatsız etmiş, tepkisini yine şiirleriyle dile getirmiştir. "Beni Yaşatan Emel Odur/Onun Kokusu" diyen şairin tek arzusu, vatanını tekrar bağımsız görmektir. Bolşevik Rusya'nın işkencelerini bizzat yaşayan biri olarak Azerbaycan'ın işgali ve halka yapılanlar, onun şiirlerinde ifşa edilmiştir. Şair vatanının işgal içinde olmasına tahammül edememiş, şiirlerinde esaret altındaki halkına özgürlüğün bir gün kazanacağı ümidi ve azmini aşılamıştır. Çalışmamız, Azerbaycan Muhaceret edebiyatı için büyük önem arz eden Hamit Dönmez'in hayatını ve Azerbaycan-Karabağ konulu şiirlerinin değerlendirmesini esas almaktadır. Bu kapsamda şairin edebi kişiliği de açıklanarak Azerbaycan edebiyatına katkısı ortaya konulması hedeflenmektedir.

BİR AZERBAYCAN SEVDALISI: HAMİT DÖNMEZ[2]

Hamit Dönmez, 1900 yılında Azerbaycan'ın Gence şehri İmanlı mahallesinde fakir bir aileden dünyaya gelmiştir. Babası Habip, İran Azerbaycan'ının Tebriz eyaletine bağlı Merağa şehrinden İran şahları Kacariyye devrinde ailesiyle Bakü'ye sığınmış olan Hamdullah adlı bir Azerî Türk'ünün oğlu olup dört erkek (Ahet, Samet, Habip, Abdullah) ve bir kız (Rahşende)

[1] Bu çalışma INCSOS VII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

[2] Hamit Dönmez'in kendisinin kaleme aldığı hal tercümesi, oğlu Azbay Dönmez'in arşivinde bulunmaktadır. Tercümenin ne zaman yazıldığı belirtilmemiş; ancak 1980'li yıllarda yazıldığını tahmin etmekteyiz. Bu tahmini kendisinin ifadesiyle mektuplaşma bahsinde "*henüz elli seneden sonra"* söyleminden çıkartmaktayız. Çünkü Hamit Dönmez 1930'da Türkiye'ye gelir ve elli yılın ardından Azerbaycan'daki kardeşleriyle mektuplaşır. Hamit Bey'in bu hal tercümesini, oğlu Azbay Bey'den aldık. Hamit Dönmez'in hayatı anlatılırken büyük ölçüde onun yazdıklarından istifade edilmiştir.

evladı olmuş. Bunlardan (Ahet ve Samet) İran'daki değişiklikten sonra mülkleri için İran'a gitmişler… Habip ve Abdullah ise küçük olduklarından ve babalarını bilahare kaybettiklerinden analarının himayesinde o zaman revaçta olan çaplacılığı (meşeciliği) öğrenmeye başlamışlardır. Anaları da öldükten sonra Gence'ye gelerek Hamit Dönmez'in babası Habip, Zübeyde (diğer ismi Ziba) isimli bir kızla evlenmiş… Habip'in Ziba Hanım'dan iki erkek (Mecit ve Hamit) bir de kızı (Şikufe) olmuştur. Hamit Dönmez çocukken anasını kaybetmiş. İki üvey anne görmüş; fakat ikisinden de razı kalmıştır. Bunlardan şimdi (o dönem için) Rusya'da (Gence'de) Bakü'de bir kardeş ve iki bacısı yaşamaktadır ki bunlar da toplamda kırk-kırk beş nüfus olmuşlar. İki sene evveline kadar Azerbaycan'da kalan kardeşleriyle henüz elli seneden sonra ancak buluşup mektuplaşmışlardır ki kendisinin haksız olduğunu bilen ve gölgesinden kuşkulanan Rus rejimi, mektupları kestiği gibi onların da ne olduğundan haberi yoktur.

Hamit Dönmez ilk tahsilini Rusya'da 1904 Rus-Japon harbi yenilgisinden sonra Rusya'daki Müslüman Türklere, Çarın biraz nefes vermesinden sonra Azerbaycan'da da anadilinde açılmış olan bazı mektepler gibi lise ve ortaokul ayarında olan Gence'nin "Şah Abbas" camiinde, ilk ve orta Türkçe tahsili bir arada sekiz senelik "Mektep-i Ruhani"de görmüş. Bu mektepte din dersinin okunmasına izin alınmış iken gizlice Türkiye'den gelmiş olan öğretmenler ve yerli milliyetçi münevverler sayesinde ilmî ve fennî dersler de okunurdu. Türkiye'den gizlice gelen kitapları okuyarak tahsilini devam ettirdi. O zaman yine de tamamıyla anadilinde okuma hürriyeti Müslüman Türklere kısıtlanmıştı. Çar rejimi iki günde bir "İnispektör" denilen eğitim denetmeni mektebe baskın yaptırarak şeriat (Kuran-ı Kerim ve şer'î derslerden başka) kitaplarından başka, ilmî ve fennî kitaplarının [okunması] yasak olduğundan Türkiye'den gizli gelen kitapları topluyor, yakıyorlardı. İlkokul üçüncü-dördüncü sınıfa kadar anadiliyle okunacak kitaplar bile çok az bulunuyordu. Rusça mecburi idi. Talebeler Türkiye'den gelme kitapları ise İnispektör'ün baskın yapacağını duyunca, kitapları kaçırıp dükkânlarda, hatta marangoz dükkânlarında talaşların altında gizleyerek Kuran-ı Kerim ve Şeriat dersleri kitaplarını önlerine açmak suretiyle İnispektörü savuyorlardı. Bu şartlar altında ilk ve orta tahsilini ve şerî derslerini bu okulda olduğu gibi ve nisbi Arapça, Farsçayı da babası Habip'ten öğrenmişti.

Ortaöğrenimini Gence'de tamamlayan Hamit Dönmez 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla devlet daireleri ve okullar Türkleşince Gence'de, bir Türk hanımı olan Huraman Hanım'ın müdüriyeti altındaki 19. Kız mektebinde öğretmenlik yapmaya başlamıştır. 1924'te mesleki yeterliğini geliştirmek için girdiği sınavlardan geçmiş, Türk öğretmenlerin yardımıyla Bakü Yüksek Pedagoji Enstitüsüne kabul edilmiştir. Mektep-i Ruhani'de okuyanların bu okula girmesi son derece zordu. Bir de Hamit Dönmez, 1920'de Gence'de çıkan büyük isyanda direniş gösterenlerle birlikteydi. İsyandan kaçmayı başarabilmiş; fakat komünist yönetimin kendisi üzerindeki şüphesi devam etmiştir. Bu isyanda Hamit Dönmez; komünistlerin, tek ağabeyi Mecit'i, ailesinden ve yakınlarından tam on altı kişiyi kurşuna dizmelerine şahit olmuştur. Okulda özellikle Türk öğretmenlerin kendisine yakın durması, komünist idarenin gözünden kaçmamış, öğretmenlerin sürülmesine neden olmuştur. İsmail Hikmet Ertaylan, Mustafa Tevfik, Halil Fikret Kanad gibi Türk öğretmenleri, öğrencilere milliyetçilik duygusu aşıladıkları iddia edilmiş, ajanlıkla suçlanmış, komünist rejim tarafından sürgünle cezalandırılmıştır. Hamit Dönmez o dönemi ve yaşadıklarını hal tercümesinde şöyle açıklar:

> *"1918'de millî Azerbaycan hükümeti kurulduktan sonra (ki ilk millî ve islamî Demokratik Cumhuriyet Hükümeti idi) daireler ve mektepler Türkleşince öğretmen olan Hamit Dönmez, 1924'e kadar Gence'de bir Türk hanımı olan Huraman Hanım'ın müdüriyeti altındaki 19. Kız Mektebinde öğretmenlik yaptı. Bu arada komünist rejim yerleştikten sonra gece sanat okulunda üç aylık ve Elenendorf Alman köyünde açılmış "Kompılksni Metot" dedikleri kurlara ve ayrıca okul zamanında mecburi gece Darulmuallim'ine devam ettirilerek diploma almıştır. 1924-1925 ders yılında tahsil ve meslekini yükseltmek için "Bakü Ali Pedagoji Enstitüsü"ne Türkçe terbiye hakkında verilen imtihan sınavını nazman güzel yazdığından üstün derece ile okula kabul edildi. Aynı zamanda Türkiye'den gelmiş profesörlerden edebiyatçı İsmail Hikmet Ertaylan ve Bakülü edebiyat öğretmeni ve şair Abdulla Şaik'in de nazarlarını üstünde topladı. Bunların tavsiyesi üzerine de diğer öğretmenler de imtihanda kolaylıklar gösterdiler. Okulda öğretmenlerin sevgisini kazandığı gibi alelhusus enstitünün idari işleri müdürü ve Rusça öğretmeni Mahmut Beyoğlu Habip Bey'in de teveccühünü kazanmıştı. Fakat komünist rejim milliyetçilere birinci düşman olup her zaman Mektep-i Ruhani bitirenleri (Ahundof, Ahmet Cevat gibi şairleri bile) takip ettiği gibi Hamit Dönmez'i de Gence isyanından sonra yakın akraba ve taallukatından suçsuz fakir 16 kişinin, (içlerinde on yaşında İbrahim isminde bir çocuğun da bulunduğu) ağabeyi Mecit'i haksız ve sebepsiz yere kurşuna dizdiklerinden kendilerinden kuşkulu olan komünist yöneticiler, daha sıkı kontrol altında tutuyorlardı. Üç kurslu olan bu okulun ikinci kursunu bitirme imtihanlarını vermeye başlayan Hamit Dönmez'i daha sıkı kontrole tabi tutarak göz hapsine aldılar. Bunlardan evvelce de Türkiye'den mukavele ile getirdikleri öğretmenlerden Mustafa Tevfik'i yalandan "Türkiye casusu" diye sonsuz işkence ve azarla Batum'a getirerek Türkiye'ye sürmüşlerdi. Halil Fikret Kanat'ı ise mektebe tecrübi ruhiyat alet ve edevatını Almanya'dan alıp Bakü'ye yolladıktan sonra vize vermeyerek Azerbaycan'a sokmadılar. İsmail Hikmet Ertaylan'ı ise sürgün yaptılar. Bunların sürülme bahanesi de "Türkçülük, milliyetçilik aşılıyorlarmış."*

Hamit Dönmez, 1926-1927 eğitim döneminde kurs imtihanlarını bitirdikten sonra okulda duvar gazetesi olarak asılan Örnek'e 1926'da "Boynu Bükük Benefşem (Menekşem)" isimli yazı yazmıştır. Bu yazı yüzünden birçok kez sorguya çekilen Hamit Dönmez, Komünist Talebeler Kurulu başkanı Abduali Serdarlı adındaki ajan vasıtasıyla artık daha sıkı takip edilmeye başlanmıştır. Dönmez'in bizde bulunan orijinal yazısının altında defalarca sorguya çekildiği, sıkı takip altında olduğu ve bu yazı yüzünden sürüldüğü belirtilmiştir. *Örnek* gazetesinde yayımlanan bu yazı daha sonra 1963'te, Türkiye'deki "Mücahit" dergisinde tekrar çıkar. Yazı Gence'nin işgal öncesi ve sonraki halini tasvir eder. Bolşevik Rusya, Hamit Dönmez tarafından "kirli çizme", "kanlı el" olarak belirtilir. Menekşelerin artık eskisi gibi açmadığı, boynunu büktüğü, etrafa kokular saçmadığı açıklanırken bunların nedeni satır aralarında kızıl istila olarak belirtilir.

> *"Ah zavallı benefşem… Herhalde seni çiğneyen kaba çizmeler, benimde bütün varlığımı çiğnemiş olacak ki, bak ben de senin gibi bağrı yanık ve boynu büküğüm… Gece gündüz yârın aşkında ah ve feryadım dinmir… Benim de senin gibi sevgilimi, yıllardan beri mecnunvarî sevdiğim sevgilimi, o cananımı zulüm ile aldılar… Günahıma girdiler; ama hem de müdrik olarak*

yaptılar… Onun içindir benim de boynum bükük kalbim yaralı ağlar gözlüyüm (Dönmez, Bakü: 1926).

Komünist idarenin şüpheli yaklaşımı eyleme dönüşmüş, Hamit Dönmez, 6 Temmuz 1926'da Gence'de İmamlı mahallesindeki evlerinde gece saat 2.00'de baskınla tutuklanmıştır. Hamit Dönmez, Komünist rejimin bu operasyonuyla on binden fazla işçi, köylü, yüksek tahsilli ihtisas yapmış öğretmen, doktor, mühendis, subay ekonomist gibi kişilerin tutuklandığını söyler. Çok yakın arkadaşı olan doktor Cihangir Ağaoğlu da tutuklanmıştır. Cihangir Bey, aynı zamanda öğretmenlik yaptığı 19. Kız Mektebinin müdüresi Huraman Hanım'ın kocasıdır. Hal tercümesinde onun ve 24 arkadaşının Salofki'ye sürülerek Takım Kulak adası Ovsenko'da şehit edildiğini belirtir.

Hamit Dönmez tutuklandıktan sonra Çeka'nın türlü işkencelerine maruz kalır. Sekiz aydan fazla bu işkencelerle psikolojisi bozulan Dönmez, iki defa bileklerini keserek intihar girişiminde bulunur. İlk intihar girişimi engellenir, ikincisinde son anda gardiyanlar tarafından hastaneye kaldırılır. Bir süre burada kalır, iyileşmesinin ardından tekrar hapse döner. Hapiste on beş gün kaldıktan sonra İran yetkili makamlarının araya girmesiyle hapisten kurtulur. Çok geçmeden İran'a Reşt'e kaçar. Hamit Dönmez İran'a kaçarken ardında çok sevdiği nişanlısını bırakmak zorunda kalır. Eğer kalırsa öldürüleceğinden emindir. Doğup büyüdüğü, hayaller kurduğu canından çok sevdiği vatanından ve nişanlısından böyle ayrılmak onu hayatı boyunca hiç unutamayacağı acılara sevk eder. Oğlu Azbay Bey'le yaptığımız görüşmede kendisine "Gence'de bıraktığı nişanlısıyla tekrar görüşebildi mi ya da ondan haber alabildi mi?" sorusuna "Babama bu soruyu ben de sordum; konu açıldığında konuşmaz, soruma cevap vermezdi. Ama nişanlısından tek hatıra olarak kalan bir işlemeli mendili vardı, onu hayatı boyunca hep sakladı. Birkaç defa gizlice gördüm. Zaman zaman mendili çıkarır, kokusunu içine çeker ve derin bir ahhh ederdi. O mendil ona hem geride bıraktığı vatanından hem de çok sevdiği nişanlısından tek hatıraydı." diyerek cevap verdi.

1927'de İran'a gelen Hamit Dönmez burada çok sıkıntılı günler geçirir. İki yıl kadar işsiz kalır, daha sonra geçimini sağlamak için şoförlük yapar. Hamit Dönmez'in diplomalarının bir kısmı Bakü'de enstitüde kaldığı, bir kısım belgelerinin de -şiirler de dahil- Çeka tarafından hapsedildiği zaman müsadere edilen eşyalarının içinde gittiğinden Farsça bildiği halde İran'da öğretmenliğe kabul edilmemiştir. Bir vasıtayla Bakü'de mektepten almış olduğu (Matrikoli) üniversite imtihan kitapçasını İran'a getirdiği halde yine de öğretmenliğe kabul edilmemiştir. Bir süre sonra Reşt'te, Bakü'deki okulu Mekteb-i Ruhaniden hocası olan Mustafa Tevfik Bey'le rastlaşır. Mustafa Tevfik Bey, Gence'de bulunan bir Alman köyünden evlenmiş, çocukları olmuş; fakat sürgüne gönderilmiştir. Sürgün cezası bittikten sonra İran konsolosluk vasıtasıyla ailesini Bakü'den Reşt'e getirtmeye çalışıyordur. Hocası Mustafa Tevfik'in para desteği ve diplomasi yardımıyla önce Tebriz'e oradan da Tahran'a gelir. Yine Mustafa Tevfik'in hemşehrisi olan Tahran büyükelçisi Hüsamettin Tuğaç'ın yardımıyla o dönem Ağrı'nın ilçesi Iğdır'daki kader arkadaşı Hüseyin Hacıhanof'un yanına yerleşir. Buraya geldiğinde Hamit Dönmez çok hasta ve bitkindir.

İran başkonsolosunun yazdığı telgraflarla Ağrı Valisi İbrahim Ethem Bey, Hamit Dönmez'e sahip çıkmış, onun polis olması yönünde kendisine teklifte bulunmuştur. Hamit Dönmez hastalığının bu mesleği yapmasına engel olacağını bildirmiş ve eğer uygun görürse masa başında bir iş ricasında bulunmuştur. Vali Bey, bu teklifi kabul etmiş, Iğdır maliyesinde merkez tahsildarı olarak işe başlatmıştır. Hamit Bey, burada Kasım 1930'da aslen Iğdırlı olan Rukiye Dönmez'le evlenir. Yedisi kız dördü erkek olmak üzere on bir çocuğu olur; fakat bunların üçü (Gülten, Atasever, Topraksever) daha yaşına girmeden vefat eder. Diğer çocukları Özbek Dönmez (erkek vefat etti 1930-2012), Turan Dönmez (bayan Antalya'da yaşıyor D. 1932), Türköz Dönmez (bayan Ankara'da yaşıyor) D. 1934, Güngör Dönmez (bayan Bursa'da

yaşıyor D. 1936) Azbay Dönmez (erkek Ankara'da yaşıyor D. 1938), Türken Dönmez (bayan Ankara'da yaşıyor D. 1942) Nurten Dönmez (bayan Ankara'da vefat etti 1946-1998), Atabeg Dönmez (erkek Balıkesir'de yaşıyor D.1951) olmak üzere Türkiye'nin farklı şehirlerine yerleşmişlerdir. Hamit Dönmez'in Gence'de başlayan şairlik hayatı Türkiye'de de devam etmiştir. Dönemin yerel gazetelerine birçok şiir gönderir. Şiirlerindeki milliyetçi tavırları Türkiye'deki Rus ajanları tarafından dikkat çekmiştir. Rus yetkilileri 1932'de Kars muahedenamesine göre onun hudut boyundan sürülmesini ister; fakat Hamit Bey'in tanıdıkları bu duruma engel olur. 1951'de bu kez ajanlar, Hamit Dönmez'i güya Iğdır'da kurulan "Azerbaycan Kurtuluş Cemiyeti" teşkilatçılarından olduğu ve bu teşkilatın İran Parlamentosuyla da iş birliği içinde olduğu iftirasını Türk hükümetine yazılı olarak yaparlar. Onun evinin aranması ve tutuklanması istenir. Dönmez'in de aralarında bulunduğu 22 kişinin evi aranmış, bir şey bulunamadığı için hakkında takipsizlik kararı verilmiştir.

Hamit Dönmez'in eşi Rukiye Hanım, 1987'de vefat edince hayat artık ona daha ağır gelmeye başlamıştır. İki yıl kadar Iğdır'da yaşamaya devam eder, 1989'da oğlu Azbay Bey ve ailesiyle Ankara'ya taşınır. Burada daha da içine kapanan şair, duygularını şiirleriyle anlatır. Azbay Bey babasıyla ilgili olarak bizimle şu bilgileri paylaştı:

> *"Babam annemi kaybedince daha sessiz ve sakin bir yaşam sürmeye başladı. Her sabah namaz vakti kalkar, abdestini alır, namazını kılardı. Dua ederken gözyaşlarını tutamadığına defalarca şahit oldum. Ve her namazın ardından 'Ya Rabbi ne olur vatanımın istiklalini görmeden canımı alma, bir kere de olsa bana doğduğum toprakları görmeyi nasip et! Ermeni ve Rus alçaklarını ülkemizden def et!' şeklinde sesli dua ederdi. Ardından güne sıcak su içerek başlar, kahvaltısını yapar ve gazete okumak için koltuğuna geçerdi. Birkaç gazeteye aboneliği vardı. Türkiye'yi, Azerbaycan'ı ve Türk dünyasını bu gazeteler aracılığıyla takip ederdi. Zaman zaman eline kalemi alır, gazetesini okurken şiir yazardı. Buna birçok kez şahit olduk. Hasta olduğu, yatağından kalkamadığı zamanlarda bile torunları Köksal ve Ünsal Dönmez'e gazeteleri mutlaka okuturdu. Biz de gazete kültürünü babamdan aldığımız için gündemi gazetelerle takip ederiz. Babam; Rusça, Farsça, Arapça ve Türkçeyi çok iyi konuşmakta, eski yazıdan gazeller ve Kiril harfli kitaplar da okuyabilmekteydi. Kültürel birikimi çok zengin biriydi. Hayatı boyunca arzuladığı tek şey vatanını bağımsız görmekti."*

Allah, Hamit Dönmez'in ve vatanını terk etmek zorunda olan bütün Azerbaycan vatanseverlerinin duasını kabul etti ve 1991'de şair, canından çok sevdiği Azerbaycan'ına kavuştu. Aynı yıl Azerbaycan Kültür Derneği, Azerbaycan Yazarlar Birliği ve Nizami Adına Edebiyat Enstitüsünün 7-10 Nisan tarihinde birlikte düzenledikleri Azerbaycan Muhaceret Sempozyumuna, Azerbaycan Kültür Derneği aracılığıyla gitti. Hamit Dönmez o dönem hastaydı, buna rağmen memleketine gitmiştir. Nasıl gitmesin ki altmış bir yıldır vatanından ayrı kalmak zaten onun yüreğinde büyük yaralar açmıştı. 91 yaşında vatanına ayak basan Hamit Dönmez, hemen vatan toprağını öpmüş, onu gözyaşlarıyla sulamıştır. Şair tek emelimdir, dediği vatanındadır artık. Burada duygularına tercüman olacak 104 kıtadan oluşan "Ahh Vatan" şiirini kaleme almıştır. Hamit Dönmez, Türkiye'ye döndükten sonra şiir yazmaya devam etti. Yaşı ilerlediği için uzun süreli seyahatler yapamıyordu. Azerbaycan'a tekrar gidemedi. Son zamanlarında doktorların "oruç tutmamalısın, bu durum çok sakıncalı" uyarılarını dinlememiş, orucunu tutmaya devam etmiştir. Tarih 11 Mart 1996'yı gösterdiğinde bir asırlık çınar kalp

krizinden vefat eder. Cenazesi 13 Mart 1996'da Ankara Hacı Bayram Veli Camiinden kaldırılarak Karşıyaka Mezarlığına defnedilir.

Hamit Dönmez'in Azerbaycan ve Karabağ Şiirleri[3]

Hamit Dönmez'in şiir yazdığı kâğıtların birinde onun duygularına tercüman olan kısa bir yazı vardır. Bu yazıda Dönmez, yıllardır şiir yazmaktaki amacını açıklamıştır. Azerbaycan'ın yaşadığı zulümlerin özellikle genç Azerbaycan nesli tarafından bilinmesi gerekliliğinden bahseder. Çünkü o acılar ne kadar dile getirilse de anlatılamaz ve anlatılamayacaktır, der:

> *Muhterem okuyucu ve aziz kardeşlerim;*
>
> *İş bu yazılarımla (şiirlerimle) cennetlerden daha üstün olan bugünkü haliyle esir ve tutsak yurdumuz Azerbaycan'ın istila, musibet ve bugünkü hallerini, yurtta dökülen masum kanların ve yetim gözyaşlarını terennüm etmek maksadıyla bu naçiz yazılarımla azıcık da olsa milletimin gözü önüne serebilmek için ve genç Azerî neslini diğer Türk kardeşlerimizi tenvir edebilirsem ve bu vesile ile de vatanıma da hizmette bulunabilirsem kendimi bahtiyar addedeceğim. Çünkü bu vatan o kadar çalışma o kadar dertlerini okşamaya ve belirtmeye muhtaçtır ki ben, benim gibi bir naçiz yazıcı değil de milyonlarca şair, yazar ve hatipler senelerce yazsa, anlatsa hikâyesi tükenmez, ıstırabı olduğu gibi canlandıramaz ve bitiremez desem mübalağa etmemiş olur zannındayım. Fakat yine de karınca kararınca bunları bilmeyenlerin ve demir perdenin ne olduğunu görmeyen genç neslin gözü önüne sermekte fayda olacağına eminim. O sebeple iş bu terennüm etmek istediğim "VATAN NEVASI" adlı şiirlerimi Azerbaycan'ın muhacerettteki gençlerine ithaf ediyorum… Zira genç nesil bizleri gölgede bırakacak çalışmalarda bulunacaklarına imanım gibi eminim. Ve eminim ki Azerbaycan mukadderatı lehimize olarak er geç hallolacaktır. İstiklâline kavuşacak ve berrak afâkında da üç renkli ve ay yıldızlı bayrağı dalgalanacaktır. Eski vakur ve haşmetiyle yurdumuzu süsleyecektir.*
>
> *Yaşasın o gün ve yaşasın o gün için çarpan kalpler… Ve bu yolda şehit olan kahramanlarımızın aziz ruhları da şâd olsun…*

Hamit Dönmez, Azerbaycan'ın Sovyet Rusya tarafından işgalini bir türlü kabul etmemiş, çığlığını şiirleriyle aksettirmeye çalışmıştır. Rusların Gence'de yaptığı katliamın canlı şahidi olmuş, yaşanılanların kendisinde bıraktığı izden dolayı şiire başladığını 1985'te kendisiyle yapılan mülakatta şöyle açıklamıştır:

> *"1920 yılında Azerbaycan Ruslar tarafından işgal edilince, her taraf kan gölüne boğuldu. İki9 ağabeyimi kurşuna dizdiler. Çocuklar, kadınlar toplu olarak öldürülmeye başlandı. İşte bu zulüm ve vahşet karşısında yüreğim isyan etti ve o günden sonra isyankâr bir ruhla şiir yazmaya başladım. Daha sonra yazdığım şiirler komünist Ruslar tarafında toplatıldı ve beni Rusya'dan sürdüler. Türkiye'ye gelip yerleştim. 55 yıldır Azerbaycan'ın bir gün istiklaline kavuşacağı hayaliyle yaşadım. Bundan sonrada ömrüm yettiği*

[3] Hamit Dönmez'in binden fazla olan şiirleri yayımlanmak üzere oğlu Azbay Dönmez tarafından bize verilmişti. Şiirlerinin bazıları onunla ilgili çıkardığımız "Muhaceretten Bir Haykırış: Vatan, Hamit Dönmez'in Seçilmiş Şiirleri" başlıklı kitapta tarafımızca verilmiştir.

935

sürece yaşayacağım. Bugün 85 yaşındayım, tek üzüntüm Azerbaycan'ı hür olarak göremeden ölmek (Ünsal, 45)."

Aile üyeleri gözü önünde kurşuna dizilen bir şairin bunun üzerine bir de vatanından ayrı kalması şaire hayatı boyunca unutamayacağı acılar vermiştir. Ruhunda yaşadığı azabı, sıkıntıları, hasreti, özlemi, vuslatı bir anlamda şiirleriyle dışa vurmaya çalışmıştır. Azerbaycan edebiyatını Türkiye'de ilk tanıtan Alman Müslümanlarından Ahmed Schmıede "*Ben vatan ve dil sevgisini Azerbaycan edebiyatını inceledikten sonra öğrendim*!" der ve Azerbaycan Türklerinin vatana bağlılık derecesini şöyle açıklar:

"Vatana heyecanla bağlılık Azerbaycan Türklerinin karakterinde öyle bir olgunluk derecesine varmıştır ki vatan sevgisi onlarda her türlü şovenizm türetilerine set çekmiş hatta bütün milletlere kardeşlik ve sevgi hissi beslemek kabiliyetine yol açmıştır (Schmıede, 1991: 11)."

Hamit Dönmez'in binin üzerinde şiiri vardır ve bunlarda başka yazılmış şiirleri Gence'de kaldığı ve kaybolduğu için bugün elimizde değildir. Fakat diğer şiirleri oğlu Azbay Dönmez'in arşivindedir. Biz kendisinden şiirlerinin tamamını almış ve içinden seçilen 251 şiiri "Muhaceretten Bir Haykırış: Vatan" ismiyle yayımlamıştık. 96 yıllık ömründe şair Çarlık Azerbaycan'ı, Azerbaycan Halk Cumhuriyetini, Sovyet Azerbaycan'ı ve Bağımsız Azerbaycan'ı görmüş, acılarını, sevinçlerini, arzularını hep bu dönemlere göre dile getirmiştir. Özellikle Gence isyanında yaşadıkları kendisinde mümkün olmayan duygusal tahribatlar bırakmıştır. Hem ailesi hem vatanı işgal edilmiştir. Kendisi mücadelesini sürdürebilmek için Türkiye'ye gelmiş, gönül dünyasından kopup gelen yağmurlar kimi zaman acının adı kimi zamanda sevincin gözyaşları olmuştur.

Hamit Dönmez "Ben neden Şair Doğdum" şiirinde kendisini şiir yazmaya yönelten şeyi vatanında yaşadığı acılar olarak belirtir. Bu şiirinde öksüz kalan yavruları, dul kalan gelinleri, acıdan çırpınanları, buzlu cehennemlere sürgüne ölüme gönderilenleri ve haksızlıkları görünce, yazmaya karar vermiştir. Şair isyanı ve derdini dökecek yer arar:

Uzun bir yolculuktan üzüldüm, ben yoruldum
Birçok haksızca zulmün gördüm, şahidi oldum
Bir istiklal uğruna ta kalbimden vuruldum…
Onun için şair oldum, ben onlardan doğuldum… (Akın, 2021:73)

Şairin isyanda yaşadıkları onu öyle etkilemiştir ki isyanın hemen ardından 8 Haziran 1926'da yazdığı ilk şiiri "Kanlı Destan", 26 Mayıs 1920'de acımasız Sovyet kızıl ordusunun Gence'de yaptığı kanlı işgali ele alır. Bilindiği üzere 1917 Rus ihtilali, Rusya Türklerine istiklâl ışığını müjdelemişti. Çok geçmeden teşkilatlanan Azerbaycan siyasî mücadelecileri, Müsavat Partisi öncülüğünde ve Mehmet Emin Resulzade önderliğinde Gence merkez olmak üzere bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni kurdu. Ancak yirmi üç ay sonra Azerbaycan Kızıl istila ordusu tarafından lağvedildi. Azerbaycan, Bolşeviklere devredilerek 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Böyle bir durum elbette vatansever halk tarafından hemen kabul görmemiş, 26 Mayıs'ta Gence'de büyük bir isyan başlatılmıştı. İsyancılar arasında Hamit Dönmez de vardır. Başlarda bu isyan başarılı gitse de Sovyet ordusunun ağır topları kullanmasıyla durum tersine dönmüş ve binlerce mücadeleci, kızıl ordu tarafından öldürülmüştür. İsyancıların bir kısmı dağlara kaçmış, bir kısmı da yakalanarak kurşuna dizilmiştir. Hamit Dönmez, gizlenmeyi başarmışsa da yaşadıkları kendisinde hayatı

boyunca iz bırakacak yaralar açmıştır. Şairin işte "Kanlı Destan" şiiri yaşanılanların canlı şahidi olarak dizelere şöyle kazınmıştır:

Bütün Türk dünyası işitsin bilsin!
Moskof kızıl giyip tuğyan eyledi.
Boyandı bilekler kızıl kanlara…
Bak bu felek ne bir devran eyledi.

Dayandı zulm işi çıkıp göklere,
Kan kusturdu cellat masum illere,
Tarihe yazıldı, düştü dillere,
Ruslar ceset üste seyran eyledi.

Kıyıldı, kesildi ana babaya,
Süngüler saplandı tıfıl, balaya,
Moskoflar inanmam bu hınçla doya,
Mescit, mabet yakıp viran eyledi.

Kan yağdı bu cennet mübarek ele,
Gence'de aktı kan, karıştı sele,
Tarifi kabil mi, demekle dille,
Yağılar öz yurtta ferman eyledi.

Ermeni, Rus verdiler hep el ele,
Kanla su verildi bahçeye, güle,
On yedi bin insan… Kolay mı dile,
Şehit oldu, gitti… Kurban eyledi.

Yuvalar yıkıldı oldu tarumar,
Hançerlendi kadın, hasta ihtiyar,
Vatanda yükseldi göğe ahu zar,
Günahsız kanlar feveran eyledi.

Çoluk, çocuk, karı, kız, gelin umum,
Direndik biz, sarı Rus etti hücum,
Allah! O ne gündü ne gün ne meşum!
Kızıl afet neler iyan eyledi. (Akın, 2021: 67)

...

Şair, kızıl işgalciler tarafından yakalanmadan önce Bakü'deyken yazdığı "Solgun Bir Gül" şiirinde Azerbaycan'ı solgun bir güle benzetir. Bu gülün solmasının nedeni dalından koparılması ve kan emici komünist kızıl ordu tarafından ezilmesi olarak belirtilir. Aslında şairin bu şiiri, bir süre sonra Sovyetlerin hiç de istemeyeceği tarzda yazacağı "Boynu Bükük Benefşem" yazısının hazırlığını içerir. (Şair bu yazıdan dolayı sorgulanmış ve sürülmesine neden olmuştur) Kanlı ellerle koparılan gül, elbette eskisi gibi kokmaz ve canlı duramaz. 1925'te yazdığı bu şiirinin sonlarında dertleştiği güle "Meraklanma, her kışın bir yazı vardır, bir gün yine doğacaktır üstüne güneşler" diyerek onu teselli etmeye çalışır. Gül aslında şairin sözcüklerinde vatanını, Azerbaycan'ı sembolize eder:

Ey yurdumun biricik gülü niçin, neden solgunsun?

937

Bahar bulutları gibi sebep nedir, dolgunsun?
Yabancı bir el mi üzdü seni yeşil dalından?
Onunçün mü sararmışsın, ondan mıdır ölgünsün?..

Yoksa senin de kalbini benim gibi ezdiler?
Hangi zalim eller seni öz dalından üzdüler.
Hangi merhametsiz ağyar sana uzattı elin?
Tarihini hangi eller kızıl kanla yazdılar?..

Meraklanma yazık gülüm! Her kışın bir yazı var.
Benim de bu hasta gönlüm o mesut günü arar.
Yine bir gün gelir, doğar üzerine güneşler.
Yine o yeşil yuvanın bağında gül allanır. (Akın, 2021: 69)

Dönmez'in aklı, fikri Azerbaycan'dadır. Kimi zaman bağımsızlığını kazandığı (1918-1920) 28 Mayıs gelir aklına sevinir çocuklar gibi haykırır şiirinde. Fakat bu haykırış kısa sürer. Yıllardır süren zulüm, esaret zinciri kırılmalı artık, der. Eski bağımsızlık günlerinde tanıdığı, gördüğü Azerbaycan'ı hatırlar ve tekrar o günleri isteyerek derin bir of çeker ve "Ah Azerbaycan!" der:

…Dokuz yüz yirmide boynun büküldü
Gonca gülün hazan oldu döküldü..
Kanlı hançerlerle kalbin söküldü
Şakilerle doldun ah Azerbaycan!
Nere gittin, noldun ah Azerbaycan!.
...
Yirmi yedi Nisan'da kara giydin!.
Ne tez tarihlere böyle gömüldün.
Sinsi düşmanlara niçin eğildin!?.
Arkadan vuruldun ah Azerbaycan!
Nere gittin, noldun ah Azerbaycan!.. (Akın, 2021: 98)

Hamit Dönmez'in Karabağ üzerine yazdığı şiirleri, Karabağ'da yaşanan gerçekleri gözler önüne serer. Ermeni komutan Vartazar'ın ve Ermeni teröristlerinin yaptıkları, bir insanın başka bir canlıya yapabileceği türden şeyler değildir. Şiiri okuyunca insanın tüylerinin diken diken olmaması içten bile değildir. 1990'lı yıllardan itibaren Rus destekli Ermeni istilacıları tarafından işgal edilmeye çalışılan Karabağ, ardında çok acı ve birçok hikâye bırakmıştır. Bugün ise Batı'nın siyasi çıkar olarak desteklediği sözde Ermeni katliamı, hiçbir şekilde tarafımızda kabul görmemiş ve görmeyecektir. Türk milleti tarih boyunca hoşgörü politikasıyla yönetilmiş bir ecdadın torunlarıdır. Dünya tarihinde üç kıtaya sahip olmuş ataların evlatları olarak tarihimize hiçbir zaman kara leke sürülmemiştir, sürülemez de. Televizyonların canlı olarak ekrana getirdiği Karabağ'da, yapılanlar insanoğlunun asla göremeyeceği sahneleri içermektedir. İletişimin son derece kolay olduğu günümüzde Karabağ'da yaşanılanlar aslında herkes tarafından bilinmekte; fakat politik çıkarlar kaygısına susulmakta ya da reddedilmektedir. İşte şair Hamit Dönmez de bu acıları ve yaşanılanları "utanmazlar utanmazlar" diyerek ortaya koyar:

Tarihlerden utanmadan ne yalanlar söyledin!
Soykırımın sen eyledin perdelemek istedin!
Antıranik eşkiyanı sen mareşal eyledin!

938

Vartazar'ım, biraz uyu sen deyen olmuyup hâlâ!
Yazık Karabağ sözünü bir daha alma dile!

Unuttun mu duvarlara çaktığın bebekleri?
İnsan kanıyla etiyle doyurdun köpekleri…
Aldın eline kafasız beyinsiz sefikleri
Vartazar'ım, biraz uyu sen deyen olmuyup hâlâ!
Yazık Karabağ sözünü bir daha alma dile!

Kurcaladıkça fışkırır kütleyle maktulların
Çoluk çocuk, yaşlı, sakat camide yaktıkların…
Vahti görüp de geçiren arta kalan dulların
Anabatnından çıkarılıp öldürülen bebeklere…
Yamyamlar barmak ısırdı düşerek hayratlere…

Namusuna tecavüz ettiğiniz küçüklerin…
Cesediyle astığınız o körpe yüreklerin
Yarası sağalır mı hiç kalpteki o günlerin?
"Oğru ele bağırerki doğrunun bağrı çatlar!"
Yaptıkları zülümlerden utanmaz utanmazlar! (Akın, 2021: 341)

Neyse ki artık ezelden Azerbaycan toprağı olan Karabağ, Azerbaycan ordusunun kararlı ve cesaretli tavrı sayesinde Azerbaycan'a katılmıştır. İki binin üzerinde şehit verilmiştir; ancak Karabağ tekrar Türk yurdu olmuştur. Hamit Dönmez "Sen menimsin, menimsin Azerbaycan'ım" başlığıyla kaleme aldığı şiirinde Azerbaycan'ın o eski bağımsızlık günlerine göndermede bulunur, o günleri yâd eder. O eski günlerde Azerbaycan cennetten bir parçaya benzetilir. Şimdi o güzellikten geriye ne kaldı sorusunun cevabını ise Ruslardan Ermenilerden kalma kan gölüne dönmüş bir memleket vardır. Fakat Dönmez, bu işgalin bir gün sona ereceğine ve Azerbaycan'ın eski günlerine döneceğine "*Kurtulmana var ümidim imanım."* sözleriyle umut kapısını her zaman açık tutar:

Sen Menimsin, Menim Azerbaycan'ım
Hatırladıkça zümrüt dağ, bağını,
Gökgölü, marallı sarı yalını…
Zerresi bin derde şifa balını,
Cihanda var mıdır eşin ay canım!
Cennetten bir parça Azerbaycan'ım!

Yaylananı yazın bir âlem olur,
Şifalı çiçekle her yanı dolur,
Orda her hasta melhemini bulur,
Dünyanın lokmanı aziz sultanım,
Cennetten bir parça Azerbaycan'ım!

İçene can verir billur bulaklar
Başka bir manzere kırlar otlaklar
Ke[y]flenin, oynaşın kuzu oğlaklar…
Helal olsun sana dökülen kanım,
Cennetten bir parça Azerbaycan'ım!

Yayılır dağlara kavalın sesi,
Rek be renk kuşların o hoş nağmesi,
Çiçekten taç hören kızın cilvesi,
Gel… Bir de kavuşalım mihribanım,
Cennetten bir parça Azerbaycan'ım!

Çayırda kızz, gelin tutanlar yallı
Geyinip atlastan, ipekle şallı…
Hele… O gülhanım… Al; anak, hallı..
Sensiz günüm geçmir, zamanım, anım…
Cennetten bir parça Azerbaycan'ım!

Yaşıl ormanları baş atmış göğe,
Yeni var kâinat baş eğe,
Neden düştü bu hale… Bilmem niye?
Biraz gel dertleşek var sır pinhanım
Cennetten bir parça Azerbaycan'ım!

Çıkar mı yalaya yine el oba,
Yine esir mi siynende o Seba,
Yaşıyor mu bilmem dostum müctela,
Görüşecem… Vardır buna gümanım
Cennetten bir parça Azerbaycan'ım!

Gence'nin üzümü, agdaş alması,
Haçbulak, hacı kentin havası…
Koyun katığının Doyası
Sen sevimli maşukam, sensin canım,
Cennetten bir parça Azerbaycan'ım!

Kürdemir, Gökçay'ın Güloşe nurı,
Lenkeran'ın mis kokuyan çayları,
Karabağ, Gubanın gül halıları..
Tarif etmekle bitmez ki.. Vatanım
Cennetten bir parça Azerbaycan'ım!

Sekinin ipeği, Bakü'nün nefti
Kür ve Aras kucaklamış o çifti...
Muğam'ın pamuğu, Gence'nin çiti
Sana kim kurban olmaz ki be canım!
Cennetten bir parça Azerbaycan'ım!

Ne yazık düştün vahşiler eline,
Döndürdüler seni hicran gölüne,
Bağladın zencirle kanlar gölüne
Kurtulmana var ümidim inanım.
Cennetten bir parça Azerbaycan'ım!

940

Asalak sömürdü kalmadı kanın,
Ezildin mahvoldun Erköy'ün canın,
Seni kurtaracak öz bozkurtların,
Sen menimsin menim öz hanümanım!
*Cennetten bir parça Azerbaycan'ım! (*Akın, 2021: 406*)*

"Karabağ Ecdat Yurdum" başlığıyla Hamit Dönmez Karslı imzasıyla 23.03.1988 tarihinde yazılan şiirin temasını Karabağ oluşturur. Karabağ'ın vatan toprağından ayrılamayacağını savunan şair, şehrin ezelden bu yana kadim Türk yurdu olduğunu vurgular. Karabağ Azerbaycan'ındır. Buna karşı çıkan Ermenilere arşiv belgeleriyle bu durumun ortaya koyulabileceği fakat Ermenilerin bunu yapamayacağı çünkü Karabağ'da eskiden beri Türkler yaşadığı şiirde dile getirilmiştir. Hamit Dönmez şiirin başlığının hemen altında "Tarihi düşmanımız olan Rus, Ermenilerin Karabağ ve Nahçıvan'ı istemeleri (Azerbaycan'dan istemeleri) münasebetiyle" yazarak şiirin yazılma sebebini aslında açıklamıştır:

Karabağ Ecdat Yurdum

Tarihi düşmanımız olan Rus, Ermenilerin Karabağ ve Nahçıvan'ı istemeleri (Azerbaycan'dan istemeleri) münasebetiyle…

Karabağ ecdat yurdum
Kan, terimle yoğurdum,
O has gülistan menim,
İlk binasın men kurdum.

Sen onu hayaldan at,
Kirli mitilinde yat,
O, iğitler yatağı,
Gördüğün yuhu heyhat.

Revanda öz suyumdan,
Revan hanı soyumdan,
Kim peşkeş çekti sene,
O da Türkmen boyundan.

Tarihi nişanım var,
Hanlıklardan şanım var,
Nahçıvan'da dik duran,
Mi'mine Hatunum var.

Yeter hürüdüğün bol bol,
Vermez Türk oradan yol,
Deli hesper def ol git,
Ahtar özün tekin bul.

Türk'ten yer alamazsan,
Revan'da kalamazsan,

941

Pund, Eskeran[4], Genceni[5],
Yoldan hiç çıkarmazsan.

Belge çıkar yarışak,
Gel, tarihe soruşak,
Türkü sakız bilip sen,
Çeyneme Rus'a uşak.

Şenaatin faş oldu,
İnsanlık sende noldu,
Karar tarih hakemde,
Yalan sözler kovuldu.

Kızdırma o aslanı,
Çok sıkılmıştır canı,
Bu kere toptan size,
Okur ölüm fermanı.

İştahın çok yönlüdür,
Soy sopun ne, bellidir,
Paris'ten hüren ahçik,
Zikirovlu zillidir. (Akın, 2021: 426)

Hamit Dönmez'in "Ey Azerbaycan'ım Müjdeler Olsun Sana! başlıklı şiiri ömrü boyunca hayalini kurduğu bağımsız Azerbaycan'ı ele alır. Bu şiir aynı zamanda Ahmet Kabaklı'nın "Azerbaycan Aydınlanıyor" yazısına bir naziredir. Kabaklı yazısında Azerbaycan'ın bağımsızlığının artık çok yakın olduğunu belirtir. Hamit Dönmez de yıllardır Rus işgalinde olan vatanının artık özgürlüğüne kavuşuyor olmasını büyük bir mutlulukla karşılamıştır. Şiirinde Yaklaştı geldi o şöhretli günün/Müjdeler olsun gelir özgürlüğün/Azdır adına Yüz minlerce kurban/Ey şanlı kahraman, ey Azerbaycan diyerek gözyaşlarını bu kez mutluluktan satırlara işlemiştir. Vatanı üzerinde dalgalanan işgal ülkelerinin (Rusya-Ermenistan) bayraklarının artık bir an önce indirilmesini ifade eden şair, üç renkli bayrağının Azerbaycan semalarında dalgalanmasını ister. Şair bu şiiri yazarken Azerbaycan bağımsız değildir. Neredeyse iki yıl sonra Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığını belirtmek şairin bu anlamdaki inancını da göstermesi bakımından önemlidir.

Ey Azerbaycan'ım Müjdeler Olsun Sana!..

16 Kasım 1989 gün 9962 sayılı Tercüman gazetesinde Ahmet Kabaklı'nın "Gün Işığı" sütununa "Azerbaycan Aydınlanıyor" başlıklı yazısına göre;

O aslanlar ve ordun gene kurulsun!
Baştan meydanda şinç tep vurulsun!

[4]Eskeran: 1918'de Ermenilerin Nevruz ve Erkenekon bayramında Karabağ geçidi olan kalelerde baskın ile ele geçirdikleri kaleleri ağır kayıp vererek bırakıp kaçtıkları çatışma (Ş.N)
[5]Gence'de Punt'ta Deli Ali isimli bir yiğitin baskınıyla Ermeni hissesi içerisine girerek çok zaiyat vermek suretiyle Ermenilerin dağlara kaçmaları ve o olaylarla Ermeni ahçikleri çocuklarını yatırırken korkutmak için "Yat, bak Deli Ali gelir." demeleri Gence halkı arasında bu günlere kadar söylenmekte idi (Ş.N)

Yaşıl Kıvardıyan[6] tepsin yerleri,
Titretsin sesleri yeri gökleri!
Azdır adına yüz minlerce kurban,
Ey şanlı kahraman, ey Azerbaycan!

Harbiyeli marş söylesin yüksekten,
Periler tamaşa eylesin gökten,
Şirin Bey Kesemenliler[7] uyansın!
Yere vur patlasın Küre buyursun
Azdır adına yüz minlerce kurban,
Ey şanlı kahraman, ey Azerbaycan!

Sen tarihin ezelden de ünüydün.
Cennetlerin kokulu bir gülüydün.
Yaklaştı geldi o şöhretli günün,
Müjdeler olsun gelir özgürlüğün!
Azdır adına yüz minlerce kurban,
Ey şanlı kahraman, ey Azerbaycan!

Ucaldı gün sesler her tarafından,
Hanımlar da bıkmış baykuş sesinden,
Profların, doktorların el ele,
Halkla birleşip oldum çetin kütle.
Azdır adına yüz minlerce kurban,
Ey şanlı kahraman, ey Azerbaycan!

Silinecek Azerin kan gözyaşı…
Bayram eyleyecek her vatandaşı.
Yakından gülecek o şadlık günün,
Unutulucaktır karanlık dünün!..
Azdır adına yüz minlerce kurban,
Ey şanlı kahraman, ey Azerbaycan!

Dalgalansın gökte üç renk bayrağın!
Paçavralar getsin kovulsun yağın!...
Zülmatın sönecek isli çırığı,
Yıkılacaktır Kremler tutsağı!...
Azdır adına yüz minlerce kurban,
Ey şanlı kahraman, ey Azerbaycan!

Eli gökte… gözler Azeri kızı,
"Ne vaht doğacaktır, o don ulduzu"
Atsın!...281 şafak, doğsun üstüne güneş.
Olacak mı bilmem, o bayrama eş!?

[6] Yaşıl Kıvardıya: Azerbaycan'ın 1918'de Gence'de ilk gönüllü, gençlerden kurulan askerlere verilen isimdir. (Ş.N)
[7] Şirin Bey Kesemenli: Azerbaycan'ın Gence'de kurulan ilk harp okulunun komutanıdır. Bolşevikler onu da kurşuna dizdiler. (Ş.N.)

943

Azdır adına yüz minlerce kurban,
Ey şanlı kahraman, ey Azerbaycan! (Akın, 2021: 430)
H.D. Karslı / Ankara 14.11.1989

Hamit Dönmez, vatan topraklarından uzakta vatanına hasret tam altmış altı yıl geçirir. Dualarında, rüyalarında, arzularında Azerbaycan'ın istiklalini dileyen ve oraya gitmek isteyen şair, tam altmış bir yıl sonra vatanı bağımsız olduktan sonra isteğine ulaşır. Azerbaycan'da düzenlenen Muhaceret Konferansına katılmak için memleketine giden şair, uçaktan iner inmez vatan toprağını öpmüş, Allah'ına şükretmiştir. Oğlu Azbay Bey'le yaptığımız görüşmede Azbay Bey, babasının Azerbaycan'dan döndükten sonra bir yanının çok sevinçli bir yanının hüzün kaplı olduğunu belirtmişti. Sevincinin anlaşılabilir olduğunu söyledik; fakat hüzün nedendi? Aslında bu soru vatanına gittiği vakit, orada kaleme aldığı yazı hayatının en uzun şiirinde açıklanmıştır. Şair vatanına ulaştığında 104 kıtalık şiir yazmış (bir kısmı 4'lük bir kısmı 5'lik şeklinde) altmış yıllık özlemini ilmek ilmek satırlara kazımıştır. Şair Azerbaycan'a gittiğinde memleketinin eskisi gibi olmamasına çok şaşırmıştır. Yetmiş bir yıllık Rus işgali vatanını tanınmaz hale getirmiştir. Şiirin ilk kısımlarında bu şaşkınlık ve vatanından ayrı kalmanın acısı ele alınmıştır. Şiirin orta bölümlerinde şairin doğduğunda yaşadıkları yad edilir, özlemle anılır. Son kısımlara doğru ise Azerbaycan'ın 1918'de Kafkas İslam Ordusu tarafından kurtarıldığı olaya telmih yapılır. Azerbaycan'ın kabristanlıkları, hanlıklardan kalma sarayları, türbeleri, kervansarayları, kültürel varlıkları, vatan için şehit olanların mezarları kan emici Ruslar ve Ermeniler tarafından yağmalandığı bu yüzden Azerbaycan'ın tanınmaz hale geldiği belirtilir. Şiirde tarihin en aşağılık milleti olarak Ermeniler gösterilir. Ermenilerin Azerbaycanlı sivillere yaptığı katliamlar tüm kamuoyu tarafından bilinmektedir. İnsanoğlunun insanoğluna asla yapamayacağı birçok işkence Azerbaycanlı çocuklara, kadınlara, yaşlılara yapılmış; hunharca birçok sivil katledilmiştir. Bu yüzden Hamit Dönmez Ermenileri canavara benzetir. Savunmasız halka yapılan bu zulümler elbette Hamit Dönmez tarafından şiirde bir nefrete dönüşmüştür. Ermenilerin Türkiye'de savunmasız halka yaptığı katliamlar da şiirde yer bulur. Bu yüzden Hamit Dönmez, şiirinde Ermenileri şiddetli bir şekilde tenkit eder. Baştan sona okunduğunda şiirin tarihi bir vesika gibi değerlendirilmesinin de uygun olacağını belirtmeliyiz. Ermenilerin nerede ve nasıl katliamlarda bulunduğu Dönmez tarafından açıklanır. "Ahhh! Vatan!" diye yazılan şiirin başlığı bile canının yandığını ve kanayan yarasının acısını bize hissettirir. Şair çok arzuladığı vatanına kavuşmuştur; fakat üzgün ve kederlidir:

AHHH!... VATAN![8]

(1 Nisan 1991 Günü Azerbaycan'ı ziyaretimde selam ve sevgilerimle…
Vatan! Seni dertli mahzun görünce,
Yeniden ürekte başladı sancı.
Sana layık hidmeti vermeyince,
Yermeye çalıştım senden utancı!..

Dinle derdimi men izhar eyliyim
Hayatımın cilvesini söylüyüm.
Affet meni 91 yaş, neyliyim?
Alovlandı içimde yangın, acı…

Bahçende bülbüller şen ötüşünde,

[8] Şiirin tamamının burada verilmesi hacimce çok yer kaplayacağından ilgili kısımları vermeyi uygun gördük.

Mest olurdum laylanı eşidende,
Müşfik288 kucağına men yatışende,
Kıskanırdı meni gören yabancı.

Sevincim hadsizdi o kucağında,
Hür gezerdim bağda, dağ, yaylağında.
Az gün gördüm gençliğimin çağında.
Ezerdim sene beslenen kıskancı…

Getti gözel günler bilmirem, harda!?
Kanlı çekme gezmekte o Koşkar'da…
Yok merhamet kanlı zalım ayğarda,
Dini, imanı yok… bilmir o sancı!..

Şehitlik "Hiyabanı" na gedende,
Genç şehitlerin şeklini görende,
Gence isyanı aklıma gelende,
Hele Ermeni, Rus talan, taraçı!?.

Canlandı göğsümde vahşetler çağı,
Namurad gelinin kanlı otağı,
O gün o gün ah!.. O kaddar, o yağı,
Doymadı mı kandan insafsız avcı?

…

Şiirinin sonlarına doğru konu Ermenilerin Türkiye'de ve Azerbaycan'da yaptığı katliamlara getirilir:

Vatan!... Aradım Türk şehitlerini,
Çok sordum bilen yokdur yerlerini,
Kayıp bulamadım türbelerini…
Büyük Bağman Üçtepeler semtinde,
Şehid etmişti Ermeni hepsinde…

Bizi kurtarmaya gelen Mehmetler,
O iyit kahraman sekiz iyitler,
Vatan! Gözyaşıyla defnedilenler,
İtirmişlerdi o toplu mezarı,
Vatan lanetle onu yapanları…

Gece bir marka devriye gezende,
Bilmeyiz düşman mevzine girende,
Şehitlik mertebesine irende…
Kuduz Ermeniler işkence etti,
Yamyamlar kayziyle edavet güttü…

Bir kısmının karnını yarmışladı.
Kiminin gözünü çıkarmışlardı…

Hep döşlerinde ad kalamışlardı…
Kahraman yiğitler can çekişende,
İşkenceyle tümün şehit edende.

O Ermeni artığı insanların,
Numunesi hiyle, utanmazlığın,
Numunesi şerefsiz, arsızlığın,
Onlardan heç insanlık gözlenir mi?!
Onlar geçtiği yer heç yeşerir mi?...

İndide aynıdır ahlak onlarda.
Barmakları vardır her oyunlarda.
İşi azıttılar gene sonlarda…
Tarihin en vahşi hunharı onlar…
Müslüman Türklere kaddar düşmanlar!

Türkiye'de milyonla insanları,
Çoluk çocuk kız gelin nisvanlar,
Cephede kocası şehid dulları…
Toplayıp yüz minlerle hep kestiler,
Günahsız kandan her zaman mestdiler…

İmperyalizm uşağı bak ne yaptı!
Karabağ eskeran ne kan akıttı.
İçtiği kandan içtikçe sapıttı.
Ülümsedi bu hala murdar çehre,
Bu zulm tarihinde gelmemiştin dehre305

Kars, Ardahan, Van'da neler ettiler,
Ne dehşet ne şeraetler güddüler,
Tıflı pişirip anaya yedirtiler…
Bu zulme insanlık nece dayandı…
İnsan olanlar içten alavlandı…

Dize cami üste kesildi başlar.
Katledildi tamam tohum kardaşlar,
Kaale alınmadı heç kan yaşlar,
Ermeniler vahşetten usanmadı…
Canavarlar bu fiili hiç yapmadı…

Dip köşede kalanlara saldırıp,
Obada da samanlığa doldurup
Doksan üç insanı gazla yandırıp
Malların talayıp evin yaktılar…
Kan içtikçe azdılar kudurdular…

Küllük köyünde camiye yığdılar,
Sebi sübyan kadını yandırdılar…
Vatan!.. Fiili toy, bayram sandılar…

946

Pis vicdandan bulmadılar penahı
Cami oldu Ermeni katlıgahı…

Çok yerde bulundu toplu mezarlık…
Buna ne verdi bilmez ki halık
Yalandır hep yalan, yalan insanlık…
Ehli salibin rahat mı vicdanı!?
Masum kanlar akıttı katil câni…

Birinci Cahan harbi ateşinde,
Bebekler vurulduğunda döşünde,
İndide gene o ahlak peşinde…
Ermeni, Rus hunharları koşmada,
Nahak kanlar seller kimi daşmada…

Bir asr oldu henüz harabalar var.
Temadit eyliyir gene kanlar akar.
İğit cavanına analar ağlar.
Kan ahmakta gene nahak kuvvetle
Payımal olan namus ve iffetle…

Silahsız gençleri tankla ezirler,
Gençlik taliini kara yazırlar,
Vatan! Göksünde tüm mezar kazırlar,
Bunu bir şan bildi Korbi uşağı,
Mahvettiler âtî nesli kuşağı…

İndi sevirler hep işlerin tersini,
Vatan! Bu yaltaklık yetmez mi dersin?!
Vicdanlar olmuştur bir pasfı ersin,
Uyma sen de onlara koy gebersin…
Allah özü belalarını versin…

Vatan Koşkar'ı men çok kefsiz gördüm.
Hoşbulağa dalgın ve nalan girdim.
Yarıda bırakıp geri çevrildim
Vatan yaram yeniden kavreyledi.
Ne yalan söylüyüm ölüm diledi.

Hamit Dönmez son dizelere doğru artık vatanın o bağımsızlık zamanındaki eski günlere döneceğine olan inancını vurgular:

Doldu kulaklar tıkandı yalanla,
Haram halal bilmiyen gesb talanla,
Yaşanır mı dersi efi ilanla…
"Ezilmeli en son ilanın başı"
Direnecek masum kanlarla gözyaşı.

Vatan! Er geç hak güneşi doğacak

947

Asırlık zulm işgenceni kogacak…
Adalet zülmatı yakıp yıkacak.
Parlayacak ufkun eski gününle,
Konuşup öpüşeceksin dününle (Akın, 2021:441-459)…
Hamit Dönmez /11.4.1991

SONUÇ

Azerbaycan muhaceret dergilerinde çıkan yazıların hemen hepsi, ideolojik mücadeleye yani Azerbaycan'ın hürriyeti uğruna kaleme alınmıştır. Mehmet Emin Resulzade, Mirza Bala Memedzade, Abdulvahap Yurtsever gibi Azerbaycan Milli Davasının öncüleri Azerbaycan'ın haklı mücadelesini tarihi, eleştiri ve nazari yazılarıyla açıklamaya çalışmışlardır. Hamit Dönmez de Elmas Yıldırım, Kerim Yaycılı gibi vatan hasretini ve istiklal mücadelesini şiirleriyle dile getirmeye çalışır. Sade ve gösterişsiz bir hayat sürer. Para, mülk ve ün peşinde koşmamış, her zaman vatanın bağımsızlığını arzulamış ve nitekim buna kavuşmuştur.

Azerbaycan muhaceret edebiyatının en üretken şairlerinden olan Hamit Dönmez, bir asırlık ömrünün altmış altı yılını Türkiye'de geçirmiştir. O, Çarlık Rus idaresinin son yirmi yılını, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Sovyet Rus hâkimiyeti ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ni gören şair, Azerbaycan'ın son yüzyılda yaşadıklarının (1900-1996) tarihi bir tanığı ve canlı hafızası olmuştur. Yaşadıkları ve gördükleri, şairin vatana olan muhabbetini arttırmış; esaret içindeki halkın duygularına tercüman olmuş, bağımsız Azerbaycan haykırışını ömrü boyunca Türkiye'den satırlara işlemiştir. Dönmez'in tek arzusu Azerbaycan'ın bağımsızlığını ölmeden görmekti ve nitekim bu arzusuna ulaştı. Fakat Karabağ'ın işgali onu yine derinden sarsmıştı. Karabağ'ın Ermeni ve Ruslar tarafından işgaline ve bu duruma sessiz kalınmasına büyük tepki göstermiş, isyanını yine şiirleriyle anlatmaya çalışmıştır.

Dualarında ve şiirlerinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını görmek isteyen şair sonunda muradına ermiştir. Azerbaycan 1991'den bu yana tam bağımsız olarak üç renkli bayrağını göklerde dalgalandırmaktadır. Şair ömrünün son döneminde bu güzelliği yaşamıştır.

KAYNAKÇA

Akın, Ü. (2021). *Muhaceretten Bir Haykırış: Vatan-Azerbaycan Muhaceret Şairi Hamit Dönmez'in Hayatı-İnceleme-Seçilmiş Şiirleri*, Ankara: Gece Kitaplığı.

Dönmez, H. (1926). "Boynu Büyük Benefşem", *Örnek*, Bakü.

Schmiede, A. (1991). *Zulmette Veten Duyguları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 115 s

Ünsal S. (1986). "Azerbaycan Ruhunu Şiirlerinde Yaşatan Şair Hamit Dönmez", *Azerbaycan*, S. 255, s. 44.

DÂNİŞMENDÂN-I ÂZERBAYCÂN TEZKİRESİNDEKİ TÜRKÇE ŞİİRLER ÜZERİNE

On Turkish Poems in The Danıshmendan-I Azerbaıjan Tezkıre

Dr. Öğr. Üyesi Özkan UZ
ORCID ID: 0000-0001-9437-5986
Munzur Üniversitesi
ozkanuz@hotmail.com

ÖZET

Âzerbaycan sahasında yazılmış on beş civarındaki tezkireden biri olan *Dânişmendân-ı Âzerbaycân,* Farsça kaleme alınmış bir eserdir. Bununla birlikte eserde verilen şiir örneklerinden bazıları Türkçedir. Mehemmedeli Terbiyet, bu eserinde Abdülkâdir-i Merâgî, Âkâ İsmâîl Yeldâ, Derûnî, Fazlî, Habîbî, Hâcî Rızâ Sarraf, Hakîr, Hüsâmeddîn, Mîrza Muhammed Ali Sâ'ib-i Tebrîzî, Mîrza Sâlih-i Tebrîzî, Remzî Baba, Sâbit-i Halhâlî, Sâbit-i Tebrîzî, Şeyhülislâm Mevcî-i Eherî ve Zâkir gibi şairlerin Türkçe şiirlerinden örnekler vermiştir.

Bu çalışmada *Dânişmendân-ı Âzerbaycân* isimli Tezkiredeki Türkçe şiir örneklerinin metinleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Dânişmendân-ı Âzerbaycân,* Mehemmedeli Terbiyet, Abdülkâdir-i Merâgî, Remzî Baba, Sâ'ib-i Tebrîzî.

Abstract

Dânişmendân-ı Âzerbaycân, which is one of the fifteen biographies written in the Azerbaijan field, is a work written in Persian. However, some of the poetry examples given in this work are in Turkish. Mehemmedeli Terbiyet, in this work gave examples from the Turkish poems of poets such as Abdülkâdir-i Merâgî, Âkâ İsmâîl Yeldâ, Derûnî, Fazlî, Habîbî, Hâcî Rızâ Sarraf, Hakîr, Hüsâmeddîn, Mîrza Muhammed Ali Sâ'ib-i Tebrîzî, Mîrza Sâlih-i Tebrîzî, Remzî Baba, Sâbit-i Halhâlî, Sâbit-i Tebrîzî, Şeyhülislâm Mevcî-i Eherî and Zâkir.

In this study, the texts of Turkish poetry samples in the Tezkire named Dânişmendân-ı Âzerbaycân will be tried to be revealed.

Key words: Danismendan-i Azerbaijan, Mehemmedeli Terbiyet, Abdülkâdir-i Merâgî, Remzî Baba, Sâ'ib-i Tebrîzî.

949

Giriş

Dânişmendân-ı Âzerbaycân Müellifi Mehemmedeli Terbiyet ve Eserleri

Mehemmedeli Terbiyet 1877 senesinde Tebriz'de dünyaya gelmiştir. 1928-1930 yılları arasında Tebriz belediye başkanlığı ve ardından birkaç dönem milletvekilliği yapmıştır. Mehemmedeli Terbiyet'in babasının ismi Mirza Sadık, dedesinin adı Mirza Cevad, büyük dedesinin ismi Mirza Ali Ekber'dir. Mirza Ali Ekber'in babası ise Afşar Türklerinden Nadir Şah'ın (1736-1747) veziri ve münşisi olan, *Tarîh-i Cihângüşâ* ve *Dürre-i Nâdirî*'nin yazarı Türk asıllı Mirza Mehdi Han'dır (Terbiyet 1314: III). Terbiyet, ilk öğreniminin ardından astronomi, riyaziyat ve tabiat bilimleri dersleri aldı. Tebriz'de önce Muzafferiye Medresesi'nde öğretmenlik yaptı. Ardından arkadaşlarıyla Terbiyet medresesini kurdu. Lokmaniye Medresesi'nde hey'et, coğrafya ve edebiyat dersleri verdi. Kardeşi Mirza Muhammed Ali Han ile birlikte bir kitabevi açtı. Bu kitabevi özgürlük isteyenlerin uğrak yeri oldu. Melikülmütekemmilin, Seyyid Nasr, Nusretüssaltana gibi isimler bu kitabevinde toplantılar yapıyorlardı. Mehemmedeli Terbiyet, ardından bir eczahane açtı. Burada dostları ile fikir teatisinde bulunuyordu (Terbiyet 1314: III).

Mehemmedeli Terbiyet, bir yıl boyunca Yusuf i'tisamü'lmülk, Mirza Hüseyin Han Adalet ve Seyyid Hasan Tâki-zâde ile birlikte *Gencine-i Fünûn* isimli dergiyi (Ocak 1903-Ocak 1904) çıkardı. İran Meşrutiyetinin ilanına bir yıl kala Mirza Hüseyin Han Tabîb-zâde ve Seyyid Hasan Tâki-zâde ile beraber Mısır'a gitti (Terbiyet 1314: IV). Mısır'da Tabîbzâde'nin idareciliğini yaptığı *Kemal Gazetesi*'nin yayımlanmasına katkıda bulundu (1323/1905). 1906 ilan edilen İran I. Meşrutiyetinden rahatsız olan Muhammed Ali Şah, 1908 senesinde İran meclisini dağıtıp anayasayı rafa kaldırdı. Mehemmedeli Terbiyet, bu duruma karşı koyan "zîr-i zemînî" adlı gizli bir örgütün üyeleri arasındaydı (Kurtuluş 2020: 501-502). Terbiyet ve arkadaşları bu dönemde "İttihad" adında bir gazate çıkarıyorlardı. İran meclisinin tekrar faaliyete geçmesi için on iki kişilik bir heyet kuruldu. Terbiyet bu heyetin üyelerinden biri idi.

Mirza Mehemmedeli Terbiyet; İslambol, Almanya ve Avrupa seferine çıktı. İngiltere'de Seyyid Hasan Tâki-zâde ile kütüphanelerde çalışmalar yaptı. Birinci cihan harbi zamanında Berlin'de İran'ı Rus işgalinden kurtarmak için kurulan örgüte katıldı. İran'a döndükten sonra Doğu Azerbaycan Milli Eğitim müdürü oldu (Terbiyet 1314: V). Sekiz ay boyunca *Gencîne-i Ma'ârif* isimli bir dergi çıkardı. Aynı yıl "Mecma'-ı Edeb" isminde kitaplar ve kütüphanelerle ilgili bir cemiyet kurdu. Çalışma odasını kütüphaneye çevirdi. Daha sonra o oda genişletilerek

"Terbiyet Kütüphanesi" ismini aldı. Bu dönemde birçok mektep açılmasına hususen kız mekteplerinin açılmasına önayak oldu. Tebriz halkı onu on iki defa meclis-i şura-yı milliye seçti (Terbiyet 1314: VI).

Terbiyet'in *Tarih-i Matbu'at-ı İran,* isimli eseri Edward Browne tarafından İngilizceye çevrilmiş ve Browne'nin *The Press and Poetry of Modern Persia* adlı eserinin birinci bölümü olarak yayımlanmıştır. *Zâd u Bûm* adlı kitabı İran coğrafyası ve tarihine dairdir. *Takvîm-i Terbiyet* Mehemmedeli Terbiyet'in seçme yazılarından oluşur. Onun en meşhur eseri *Dânişmendân-ı Âzerbaycân'*dır (Kurtuluş 2020: 502).

Âzerbaycân Sahası Tezkireleri ve Dânişmendân-ı Âzerbaycân[1]

Şair tezkirelerinin Türk edebiyatındaki ilk örneği, Ali Şir Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâyis* isimli eseridir. Âzerbaycân sahası tezkireleri, Âzerbaycân Türkçesi ile, Türkiye Türkçesi ile veya Fars dili ile kaleme alınmıştır. Âzerbaycân sahası tezkirelerinden on ikisinin dili Farsçadır. Bu tezkirelerde Âzerbaycân Türkçesi ile de şiirler yazmış olan şairlerin hayat hikayeleri ve şiir örnekleri okuyucuya sunulmuştur.

Âzerbaycân sahasında on beş adet tezkire kaleme alınmıştır. Bunlar *Tuhfe-i Sâmî* (16. yy), *Heft İklim* (16. yy), *Mecma'ü'l-Havas* (16. yy.), *Riyazü'ş-Şu'ara* (18. yy.), *Âteşgede* (18. yy.), *Tezkire-i Selâtîn* (19. yy.), *Tezkire-i Mehemmedşâhî* (19. yy.), *Tezkire-i Azim Şirvânî* (19. yy.), *Tezkire-i Nevvâb* (19. yy.), *Tezkire-i Karadağî* (19. yy.), *Dânişmendân-ı Âzerbaycân* (19. yy.), *Âzerbaycân'ın Âlim, Yazıcı, Şâir ve Başka Görkemli Hadimleri Hakkında Biyografik Materyaller* (20. yy.), *Riyâzü'l-Âşıkîn* (20. yy.), *Tezkire-i Şuarâ-yı Âzerbaycân* (20. yy.), ve *Tezkire-i Ziyâî* (20. yy.)'dir.

Mehemmedeli Terbiyet'in en meşhur eseri olan *Dânişmendân-ı Âzerbaycân,* Âzerbaycân sahasında yazılan diğer 11 tezkire gibi Farsça yazılmış bir eserdir. Eserdeki bazı biyografiler ve şiir örnekleri ise Arapça yazılmıştır. Eserde tamamı Türkçe yazılan herhangi bir biyografi maddesi bulunmamaktadır.

*Dânişmendân-ı Âzerbaycân'*da bahsi geçen maddeler Arap elifbasına göre sıralanmıştır. Fakat madde başlarında kullanılan "hace, şeyh, baba, mirza, hacı" gibi ünvanlar eserden istifadeyi kısmen zorlaştırmaktadır. Bu tezkirede sadece şair biyografileri verilmemiş hattat, musikişinas, hekim, ressam, mimar gibi çeşitli sanat dallarından veya meslek gruplarından olan

[1] Bu bölümde genel olarak Ömer Bayram'ın *Âzerbaycân Sahası Tezkireleri ve Seyyid Azim Şirvanî'nin Tezkiresi,* isimli doktora tezinden istifade edilmiştir.

meşhur kişilerin hayat hikayeleri de okuyucuya aktarılmıştır. Eser toplamda 414 sayfadan oluşmuştur. Eserde 1042 önemli şahsiyetin hayat hikayesi anlatılmaktadır. Eski harflerle 1935 yılında Tahran'da Farsça olarak basılan *Dânişmendân-ı Âzerbaycân,* 1987 senesinde Âzerbaycân Türkçesine çevrilerek Kiril harfleri ile Bakü'de yayımlanmıştır. Bu çeviride eser içindeki Farsça şiirlerin de Âzerbaycân Türkçesine çevrildiği görülmektedir.

Dânişmendân-ı Âzerbaycân'da Türk şairlerden bahseden maddeler de Farsça yazılmıştır. "Türkçe divanı vardır. Türkçe şiirleri bulunmaktadır. Türkçe gazelleri güzeldir." gibi ifadelerle şairin Türkçe yazdığı okuyucuya aktarılmaya çalışılsa da "Türkçe divanı vardır." şeklinde bahsedilen birçok şairden Türkçe şiir örneği verilmemiş veya verilememiştir. *Dânişmendân-ı Âzerbaycân* içerisinde Türkçe şiir örnekleri verilen 15 şair ve bu şairlerin şiirleri aşağıda belirtilmiştir:

Abdülkâdir-i Merâgî

Güney Azerbaycan'ın Merâga şehrinde dünyaya gelen Hâce Kemâleddîn Abdülkâdir b. Gaybî el-Merâgî (ö. 838/1435)'nin doğum tarihi belli değildir. Mehemmedeli Terbiyet'in kaynak belirtmeden verdiği 20 Zilkade 754/17 Aralık 1353 tarihi diğer araştırmacılar tarafından da doğum tarihi olarak tekrar edilmiştir (Terbiyet 1314: 258). Abdülkâdir-i Merâgî'nin kendi ifadesine göre babası (Cemâleddîn) Gaybî'dir.

29 Şaban 778'de/11 Ocak 1377 devrin hükümdarının da hazır bulunduğu musiki toplantılarının birinde en zor beste türlerinden olan "nevbet-i müretteb"in bir tanesinin bir ayda zor bestelenebileceğinin ileri sürülmesi üzerine Abdülkâdir-i Merâgî, günde bir adet "nevbet-i müretteb" besteleyebileceğini iddia etmiştir. Nitekim aynı senenin Ramazan ayında günlük bir "nevbet-i müretteb" besteleyerek arefe günü bunların hepsini icra etmiştir. Bu kabiliyeti ona bugünkü şöhretini ve konumunu kazandırmıştır. Hâce Kemâleddîn Abdülkâdir, bir veba salgını neticesinde Herat'ta 82 yaşında vefat ettmiştir ve orada gömülmüştür (Özcan 1988: C1; 242-243).

Hâce Kemâleddîn Abdülkâdir, aklâm-ı sittede hattat, ressam, kıraat ilminde söz sahibi bir hafız, Abdülkâdir-i Gûyende adı ile meşhur bir hanendedir. Kendisi aynı zamanda birçok çalgının mucididir. Onun *Kitâbü'l-Edvâr* isimli Türkçe bir eserinden de bahsedilmektedir (Leiden University Library, Or. 1175). Hâce Kemâleddîn Abdülkâdir; Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri olan bir şairdir. On civarında Türkçe şiiri günümüze ulaşabilmiştir (Özcan 1988:

C1; 242-243). *Dânişmendân-ı Âzerbaycân*'da Mehemmedeli Terbiyet, onun aşağıdaki iki beytini kaydetmiştir.

Maşrıḳ u maġrib musaḫḫardur saŋa
Devlet ü nuṣret muḳarrerdür saŋa
Feṭḥ ü nuṣret dā'imen biliñdedür
Devleteyn Ḥaḳ'dan muḳarrerdür saŋa (Terbiyet 1314: 261).

Nuri Özcan; Mehemmedeli Terbiyet, Rauf Yekta ve H. G. Farmer gibi araştırmacıların Abdülkâdir-i Merâgî hakkında verdiği bilgileri tutarlı görmemektedir (Özcan 1988: C1; 242-243).

« مشرق و مغرب مسخر دور سنکا دولت و نصرت مقرر دور سنکا »
« فتح و نصرت دائماً بیلکنده دور دولتین حقدن مقرر دو رسنکا »

Âkâ İsmâîl Yeldâ

Makülüdür. 1258'de doğmuş 1313'te vefat etmiştir.[2] Farsça ve Türkçe şiirlerinden mürekkep *Dîvân*'ı vardır. Aşağıdaki beyit onun en meşhur Türkçe şiirlerinden bir numunedir.

Yeldā gecesi birdür ilde bir olur peydā
Bilmem bu nice aydur ayda iki yeldādur (Terbiyet 1314: 403).

« یلدا کجه سی بردور ایلده براولور پیدا بیلمم بونجه آیدور آیده ایکی یلدادور »

Derûnî

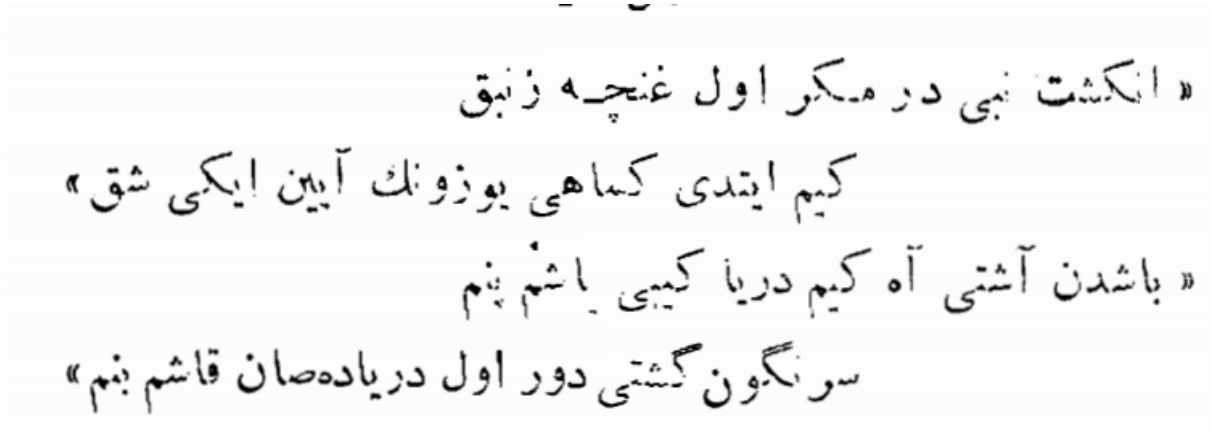
Azerbaycan şairlerindendir. Mirza Sāib-i Tebrîzî, Derûnî'nin bu iki beytini *Beyaz* isimli eserine kaydetmiştir.

Engüşt-i Nebī'dür meger ol ġonça-i zanbaḳ
Kim itdi ki māhı yüzüŋ ayın iki şaḳ

Başdan aştı āh kim deryā gibi yaşum benüm
Ser-nigūn keştīdür ol deryāda ṣan ḳaşum benüm (Terbiyet 1314: 146-147).

[2] Vefat tarihi sehven 1213 olarak yazılmıştır.

953

« انکشت نبی در مکر اول غنچه زنبق
کیم ایتدی کماهی یوزونك آیین ایکی شق »
« باشدن آشتی آه کیم دریا کیبی باشم بنم
سرنگون گشتی دور اول دریادهصان قاشم بنم »

Fazlî

Fuzûlî'nin oğlu olarak bilinir. Şânî ile müşterek söylediği manzume *Dânişmendân-ı Âzerbaycân*'da kaydedilmiştir.

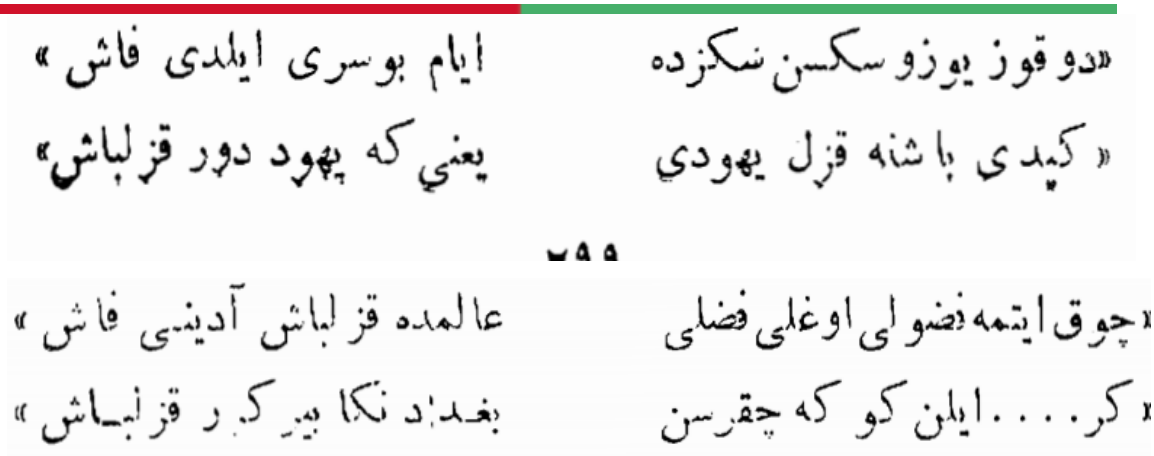
Doḳuz yüz ü seksen sekizde
Eyyām bu sırrı eyledi fāş
Giydi başına ḳızıl Yahūdī
Yaʿni ki Yehūd'dur ḳızılbaş

Şānī-i Tekelü ona şöyle cavap vermiştir.

Çoḳ itme Fuzūlī oġlı Fazlī
ʿĀlemde ḳızılbaş adını fāş
Ger …[3] *ilen göge çıḳarsın*
Baġdādıŋa birikür ḳızılbaş (Terbiyet 1314: 299-300).

[3] Noktalar Terbiyet tarafından konulmuştur.

954

«دو قوز یوزو سکسن سکزده ایام بوسری ایلدی فاش»
«کیدی باشنه قزل یهودي یعني که یهود دور قزلباش»
«چوق ایتمه فضولی اوغلی فضلی عالمده قزلباش آدینی فاش»
«کر . . . . ایلن کو که چقرسن بغداد نکا بیر کر قزلباش»

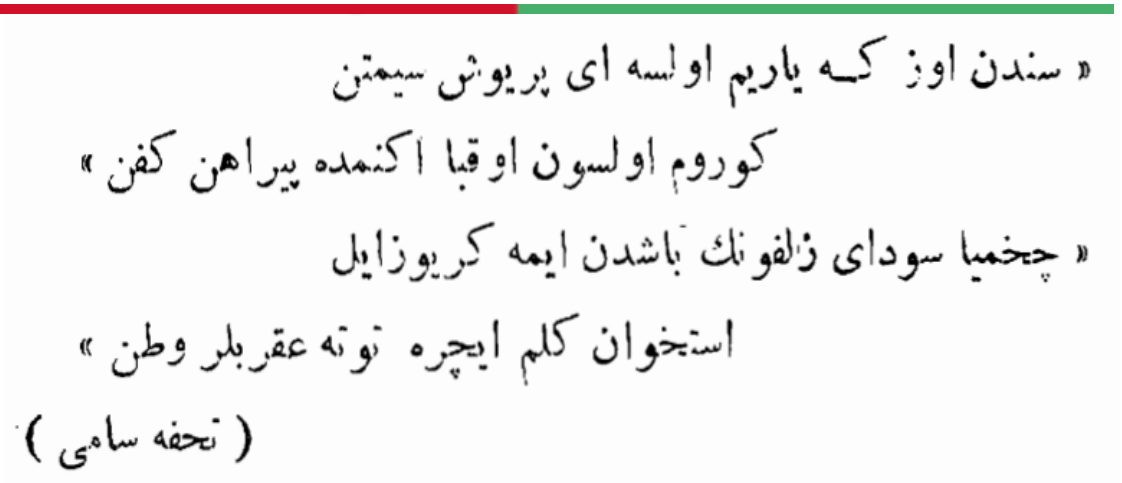
Habîbî

Mehemmedeli Terbiyet'e göre Bergüşâd kasabasının Çay köyünde doğmuştur. Tevellüt tarihi belli olmayan Habîbî, çocukluğunu çobanlıkla geçirmiştir. Akkoyunlu Yakub Bey, maiyyeti ile birlikte avlandığı esnada çobanlık yapan Habîbî ile karşılaşır. Habîbî, kendisine sorulan suallere ustalıkla cevap vererek Sultan Yakub'un gözüne girer. Habîbî, "-Ey ne çapaydum seni" cümlesine "-Çap gör yoldaşların gitti" diyerek cevap verir. Terbiyet, bu konuşma ile Habîbî'nin ana dilinin Türkçe olduğunu ima eder (1314: 112).

Yakub Bey, yeni tanıştığı bu çocuğu sarayına almıştır. Saraya girdiği tarihte 7-8 yaşlarında olan Habîbî'nin 875 (1470) yıllarında doğduğu kabul edilebilir (Sadıkoğlu 1996: 374). Ardından hizmetine girdiği Sahib-kıran Şah İsmail ona "melikü'ş-şuarâ" unvanını vermiştir (Terbiyet 1314: 112). Şah İsmail'in baş şairi olan Habîbî'nin bilvesile Anadolu'ya seyahat ettiği, İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır. Terbiyet, *Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiresi*'ni kaynak göstererek onun II. Bayezid zamanında Osmanlı memleketine geldiğini, çok beldeler gezdiğini yazmaktadır. Yavuz Sultan Selim döneminde vefat ettiği belirtilen (1314: 112) Habîbî'nin kabri Sütlüce'de Caferabad Tekkesi'ndedir (Sadıkoğlu 1996: 374).

Mehemmedeli Terbiyet, *Tuhfe-i Sami*'ye atıfla Habîbî'nin aşağıdaki Türkçe manzumesini "Bu matla ve beyit onundur." diyerek kaydetmiştir. Habîbî'nin Türkçeden başka bir dilde şiirini vermemiştir.

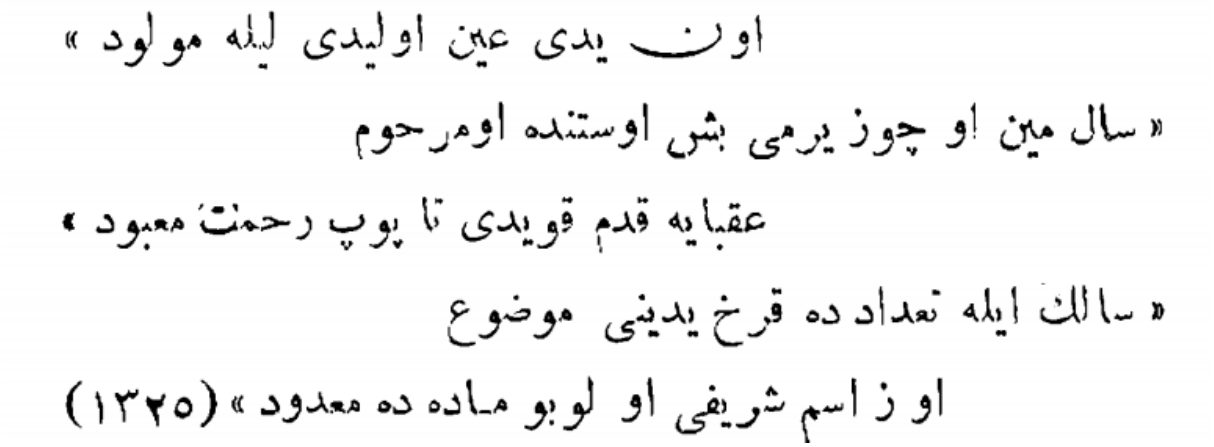
Senden özge yārim olsa ey perīveş-i sīm-ten
Gūrum olsun o ḳabā egnümde pīrāhen kefen
Çıḫmaya sevdā-yı zülfüŋ başdan ey meh ger yüz il
Üstüḫān-ı kellem içre tuta ʿaḳrebler vaṭan (1314: 112).

« سندن اوز کـه یاریم اولسه ای پریوش سیمتن
کوروم اولسون او قبا اکنمده پیراهن کفن »
« چخمیا سودای زلفونك باشدن ایمه کریوزایل
استخوان کلم ایچره توته عقربلر وطن »
(تحفه سامی)

Hâcî Rızâ Sarraf

Tebriz'in söz ustalarındandır. Farsça ve Türkçe şiirlerinden oluşan *Dīvān*'ı 1344'te Tebriz'de basılmıştır. Sâlik-i Tebrîzî, Sarraf'ın vefatı için aşağıdaki manzûmeyi yazmıştır.

On yedi ʿayn olaydı leyle mevlūd
Sāl min üç üz yirmi beş üstünde o merḥūm
ʿUḳbāya ḳadem ḳoydı tapup raḥmet-i Maʿbūd
Sālik eyle taʿdād deh ḳarḫ yedini mevẓūʿ
O zi ism-i şerīfi olub u māddede maʿdūd (1325) (Terbiyet 1314: 230).

« اون یدی عین اولیدی لیله مولود
« سال مین او چوز یرمی بش اوستنده اومرحوم
عقبایه قدم قویدی تا پوپ رحمت معبود »
« سالك ایله تعداد ده قرخ یدینی موضوع
او ز اسم شریفی او لوبو ماده ده معدود » (۱۳۲۵)

Metinde Sarraf'ın Türkçe şiir örneği verilmese de Sâlik-i Tebrîzî'nin Türkçe şiirine örnek olması yönü ile metin incelenmiştir. Sarraf'ın Türkçe şiirlerinin de yer aldığı *Dīvān*'ının olduğu Terbiyet tarafından bildirilmiştir (1314: 230). Mehemmedeli Terbiyet, *Dânişmendân-ı Âzerbaycân*'da üç adet Sâlik ismi verilmiştir. Ordubâdlı Sâlik'in varlığından ve Türkçe şiirleri olduğundan söz etmiş daha sonra ikinci Sâlik'ten söz etmiştir. Asıl adı Sâlik-i Hûî olan bu şairin

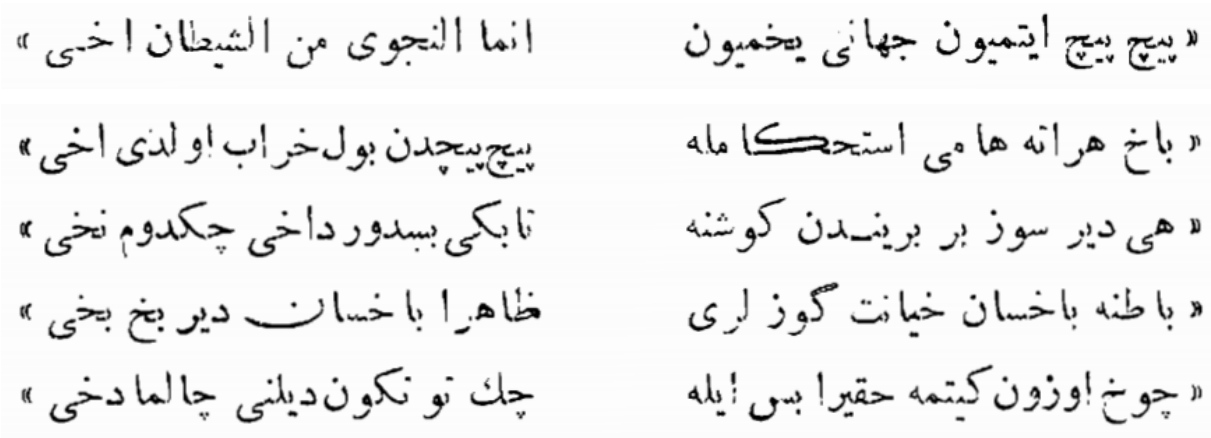
956

1246'da hayatta ve bir *Dîvân*'ının olduğu bilgisini vermiştir. Fakat bu *Dîvân*'in hangi dilde olduğunu söylememiştir. Ondan örnek vermek amacıyla aldığı gazel ise Farsçadır. Terbiyet'in bahsettiği üçüncü Sâlik ise; Sâlik-i Tebrîzî'dir. Fakat bu Sâlik'in 1325 senesinde vefat eden Hâcî Rızâ Sarraf için vefat tarihi yazan Sâlik-i Tebrîzî olma ihtimali zayıftır. Zira burada bahsi geçen Sâlik-i Tebrîzî, 1238 yılında bir mesnevi zeyli yazmıştır. Terbiyet, onun Türkçe şiirlerinden de bahsetmez. Bunun da şiirinden örnek olarak verdiği manzume Farsçadır (Terbiyet 1314: 172-173).

Hakîr

Hâcî Mîrzâ Gaffâr-ı Merendî, kıssahan olarak ünlenmiştir. Çok sayıda kaside, gazel ve kıtaları vardır. *Hadîkatü'ş-Şu'arâ* kaynak gösterilerek şu manzumesi kaydedilmiştir.

Pīç pīç itmeyün cihānı yaḫmayun
"İnneme'n-necvā mine'ş-şeytān[4]" aḫī
Baḫ Herāt'a hāmi istiḥkāmile
Pīç pīçden bul ḫarāb oldı aḫī
Hey dir söz birbirinden gūşına
Tā begi besdür daḫi çekdüm naḫı
Bātına baḫsan ḫıyānet gözleri
Ẓāhirā baḫsan dir baḫ baḫi[5]
Çoḫ uzun gitme Ḥaḳīrā bes ile
Çek tünügün dilini çalma daḫi (Terbiyet 1314: 118-119).

[4] "Gizli konuşmalar ancak şeytandandır." Kuran, Mücadele 10.
[5] Bu mısrada vezin aksamaktadır.

957

Hüsâmeddîn

Hasan bin Abdü'l-mü'min, mahlası Hüsâm, lakabı Muzafferî'dir. Yedinci yüzyılın ediplerinden ve söz ustalarındandır. Hoyludur. Birçok kitap telif etmiştir. *Tuhfe-i Hüsâm* Farsça-Türkçe olarak yazılmıştır. Aşağıdaki örnek oradandır.

Ḫudā Tañrı tevānger maʿnīsi bāy
İşe buyruḳ idici kār fermāy (Terbiyet 1314: 113)

«خدا تنکری توانگر معنسی بای اشه بویرق ایدیجی کار فرمای»

Mîrzâ Muhammed Ali Sâ'ib-i Tebrîzî

Sâib-i Tebrîzî, 1012/1603-4 senesinde Tebriz'de doğdu. Çocukluk döneminde ailesi ile birlikte İsfahan'a taşındı. Genç yaşta hac vazifesini yerine getirmek için yola çıktı. Bu vesile ile Konya Mevlânâ Hankahına da uğradı (Terbiyet 1314: 217). Mehemmedeli Terbiyet, Sâib-i Tebrîzî'nin hayatını ve eserlerini yaklaşık on sayfalık geniş bir bölümde anlatır. Sâib-i Tebrîzî'nin saŋa redifli Türkçe gazeli, Farsça eserleri ile birlikte *Dânişmendân-ı Âzerbaycân*'da kaydedilmiştir.

Ne iḥtiyāc ki sāḳī vire şarāb saŋa
Ki öz piyālesini virdi āfitāb saŋa

Şarāb-ı laʿl içün tökme āb-ı rū zinhār
Ki dem-be-dem leb-i laʿlīŋ virür şarāb saŋa

Eger uram daşa peymāneni giçür menden
Şarābdan niçe göz tikse her ḥabāb saŋa

Ḳurutma terlü ʿizārıñ içinde bāde-i nāb
Ki gül kimi yaraşur çehre-i pür-āb saŋa

Şarābdan ne ʿaceb olmasaŋ eger serḫoş
Bu duzlu lebler ilen neylesün şarāb saŋa

958

Bu āteşīn yüz ilen kim dutar seniŋ etegin
Ḥalāl iler ḳanını tā yiter kebāb saŋa

Didüm çıḳara seni ḫaṭ ḥicābdan ġāfil
Ki ḫaṭ ġubārı olur perde-i ḥicāb saŋa

Seniŋ ṣaḥīfe-i ḥüsnüŋ kelām-ı Ṣā'ibdür
Ki dāġ-ı ʿayb olur ḫāl-i intiḫāb saŋa (Terbiyet 1314: 223)

«نه احتیاج که ساقی ویره شراب سنکا — که اوز پیاله سینی ویردی آفتاب سنکا»
« شراب لعل ایچون تو کمه آبرو زنهار — که دمبدم لب لعلنك ویرور شراب سنکا»
« اگر اورم داشه پیمانتی کیچور مندن — شرابدن نیچه کوز تیکسه هر حباب سنکا»
« قورتمه تر لو عذارك ایچنده بادهٔ ناب — که گل کیمی یراشور چهره پر آب سنکا »
«شرابدن نه عجب اولسنك اگر سرخوش — بودوزلو لبلر ایلن نیلسون شراب سنکا»
« بو آتشین یوزایلن کیم دو تر سنك اتکین — حلال ایلر قانتی تایتر کباب سنکا »
« دیدیم چقاره سنی خط حجابدن غافل — که خط غباری اولور پرده حجاب سنکا»
« سنك صحیفه حسنك کلام صائب در — که داغ عیب اولور خال انتخاب سنکا »

959

Mîrzâ Sâlih-i Tebrîzî

Mehemmedeli Terbiyet, Sâlih-i Tebrîzî ile ilgili herhangi bir tarih kaydı düşmemiştir. "Aba vü ecdâdı şeyhü'l-islâm idi." demektedir. Sâlih-i Tebrîzî'nin Farsça ve Türkçe birçok şiiri vardır. Bütün İran'da şöhret sahibidir (Terbiyet 1314: 215). 14 mısralık Farsça bir manzumesi ve Türkçe 6 mısrası *Dânişmendân-ı Âzerbaycân*'da kaydedilmiştir. Terbiyet, kaynak olarak *Sefîne-i Hoşgû'yu ve Cöng-i Hattî'yi* kullanmıştır.

Neng ḳayġusın çeken çāk-i girībān istemez
Hāṭırın cemʿ isteyen zülf-i perīşān istemez

Ḳoy ʿitābı göŋlümi çīn-i cebīn vīrān kılur
Mevc kāfīdür sınuḳ keştiġa ṭūfān istemez

Çoḳ çīn-i cebīne olma māyil
Ey ġonça-i nāz açıl açıl (Terbiyet 1314: 215-216)

« تنك قايغوسين چكن چاك گريبان ايستمز
خاطرين جمع ايستين زلف پريشان ايستمز »
« قوى عتابى كونكلمى چين جبين ويران قيلور
موج كافيدور سينق كشتيغه طوفان ايستمز »
« چوق چين جبينه اولمه مايل
اى غنچه ناز آچل آچل »
(سفينه خوشگو . جنك خطى)

Remzî Baba

On üçüncü asrın usta şairlerinden olan Remzî Baba, Tebrizde doğmuştur ve İstanbul'da mesken tutmuştur (Terbiyet 1314: 161). *Dânişmendân-ı Âzerbaycân*'da nakledildiğine göre bir gün Sultân Abdülmecîd Han (1255/1839-1277/1861) bir yere yetişmeye çalışırken Remzî Baba, padişahı görüp irticalen aşağıdaki rubaîyi okumuş:

Ey pādişehim bir dur dervīşi feraḥ-nāk it
Mirʾāt-ı ẓamīrinden jeng-i kederi pāk it
Bir hafta senüñ ḫarcıñ on yıl bene kāfīdür
On yıl beni rāḥat ḳıl bir hafta sen imsāk it

Rubâî'yi duyan Sultân Abdülmecîd Han, Remzî'ye caize ve hediye vermiştir.

Remzî'nin La'lî, Âhî, Râcî ve Şükûhî gibi şairlerle muasır olduğu kaydedilmiştir. 1302/1885 yılında Şükûhî ile yaptığı mülakatın onun divanında tahrir edildiği bilgileri yer alır (Terbiyet 1314: 161). Arif Edip Aksoy, *Dânişmendân-ı Âzerbaycân*'da "onun divanında" şeklinde geçen ibarenin *Şükûhî Dîvânı*'nı işaret ettiğini ifade etmektedir (2021: 55).

ای پادشهم بر دور — درویشی فرخنده‌ایت
مرآت ضمیر ندن — زنگ گدری پاک ایت
بر هفته سنك خرجك — اون بیل بنه کافیدر
اون بیل بنی راحت قیل — بر هفته سن امساك ایت

Sâbit-i Halhâlî

Mehemmedeli Terbiyet, Sâbit-i Halhâlî'nin asıl adının Sâdık Big olduğunu bildirmektedir. Doğum veya ölüm tarihini kaydetmemiştir. Sâbit-i Halhâlî; zinde gönüllü, vefalı, sohbeti tatlı, dervişane tavırlı bir kişiliğe sahiptir. Onun şiirleri nüktelerle ve cinaslarla doludur. Terbiyet, onun Farsça bir şiirini eserine almıştır ve *Nigaristân-ı Dârâ*'yı kaynak göstererek aşağıdaki Türkçe manzumesini kaydetmiştir.

Dağıdup ḳāmetine serv-i semenber gīsū
Kim görüp servde bir böyle muʿanber gīsū
Gāh zencīrim olur gāh gönül mürġına dām
Getürür başıma Sābit ne belālar gīsū (Terbiyet 1314: 89-90)

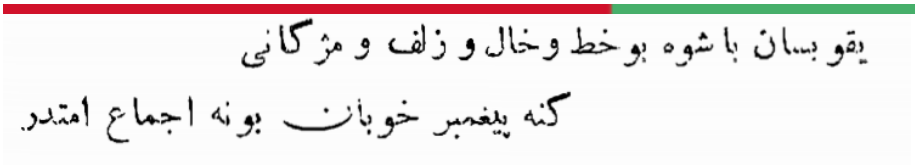
« داغدوب قامتنه سرو سمنبر گیسو — کیم گوروب سروده بر بیله معنبر گیسو »
« گاه زنجیرم اولور گاه کوول مرغنه دام — کتور ور باشمه ثابت نه بلالر گیسو »
(نگارستان دارا)

Sâbit-i Tebrîzî

Sâbit'in asıl adı Hâcî Muhammed Alî'dir. Sahaflık ve ciltçilik mesleği ile iştigal etmiştir. 1313/1895 yılında 60 yaşında iken Tebriz'de vefat etmiştir, kabri de oradadır. Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan *Dîvân*'ı vardır. Mehemmedeli Terbiyet kendisi ile bizzat tanışmıştır. Aşağıda kaydedilen beyit *Sâbit Dîvânı*'nda bulunmaktadır.

Yıḳupsan bā-şūh bu ḥaṭ u ḫāl ü zülf ü müjgānı
Ki ne peyġamber-i ḫūbān bu ne icmāʿ-ı ümmetdir (Terbiyet 1314: 89)

961

يقو بسان با شوه بوخط وخال و زلف و مژگانی
كنه پيغمبر خوبان بونه اجماع امتدر

Şeyhû'l-islâm Mevcî-i Eherî

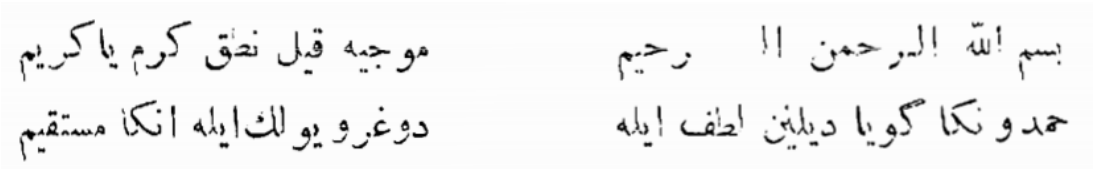
Eher kasabasının söz ustalarındandır. Aşağıdaki şiir onundur.

Bismillāhirraḥmānirraḥīm

Mevcī'ye ḳıl nutḳ-ı kerem yā Kerīm

Ḥamduŋa gūyā dilinen luṭf ile

Doġru yoluñ eyle aŋa müstaḳīm (Terbiyet 1314: 363)

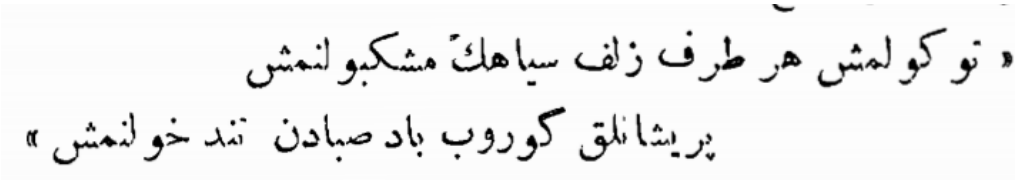

بسم الله الرحمن الا رحيم
موجيه قيل نطق كرم يا كريم
حمد و نكا گويا ديلين لطف ايله
دوغرو يولك ايله انكا مستقيم

Zâkir

Mehemmedeli Terbiyet'in bildirdiğine göre şairin asıl adı Kasım Big, babasının ismi ise Ali Big'dir. Zâkir, 1205/1790 senesinde Şişa'da [Şuşa] doğmuş, 1271/1854 yılında vefat etmiştir. Adolf Berje-i Fransevî, Lebsik'te basılan *Eş'âr-ı Şu'arâ-yı Âzerbaycân* isimli eserinin 46-113 sayfaları arasını Zâkir'in şiirlerine ayırmıştır. Şiirleri Türk dilindedir. Aşağıdaki matla onundur.

Tökülmüş her ṭaraf zülf-i siyāhın müşkbūlanmış

Perīşānlıḳ görüp bād-ı sabādan tündḫūlanmış (Terbiyet 1314: 152)

« تو كولمش هر طرف زلف سياهك مشكبو لنمش
پريشانلق گوروب باد صبادن تند خو لنمش »

Sonuç

Âzerbaycân sahası tezkirelerinden on ikisinin dili Farsçadır. *Dânişmendân-ı Âzerbaycân,* Farsça olarak kaleme alınmış bir tezkire olsa da içindeki bazı şiir örneklerinin Türkçe olması yönü ile Türklük bilimi açısından önemli bir eserdir. *Dânişmendân-ı Âzerbaycân*'da 14.-19. asırlar arasında yaşamış olan on beş şairin Türkçe şiirlerinden numuneler sunulmuştur. Bu şairler alfabetik sıraya göre Abdülkâdir-i Merâgî, Âkâ İsmâîl Yeldâ, Derûnî, Fazlî, Habîbî, Hâcî Rızâ Sarraf, Hakîr, Hüsâmeddîn, Mîrza Muhammed Ali

Sâ'ib-i Tebrîzî, Mîrza Sâlih-i Tebrîzî, Remzî Baba, Sâbit-i Halhâlî, Sâbit-i Tebrîzî, Şeyhülislâm Mevcî-i Eherî ve Zâkir olarak tespit edilmiştir.

Kaynakça

AKSOY, Arif Edip (2021). *Remzî Baba Hadîkatü'l-'uşşâk Hazret-i Hasan ve Hüseyin'in Mektepten Kaçırılmaları.* Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

BAYRAM, Ömer (2005). *Âzerbaycân Sahası Tezkireleri ve Seyyid Azim Şirvani'nin Tezkiresi.* Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Kur'ân Yolu. https://kuran.diyanet.gov.tr/

KURTULUŞ, Rıza (1988). "Muhammed Ali Terbiyet", *TDV İslam Ansiklopedisi (C 30).* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 501-502.

ÖZCAN, Nuri (1988). "Abdülkâdir-i Merâgî", *TDV İslam Ansiklopedisi (C 1).* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 242-244.

SADIKOĞLU, S. Cengiz (1996). "Habîbî", *TDV İslam Ansiklopedisi (C 14).* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 374-375.

TERBİYET, Mehemmedeli (1314). *Dânişmendân-ı Âzerbaycân.* Tebriz: Kitâbhâne-i Firdevsî.

KADIN MUHASEBE MESLEK MENSUPLARINDA YAŞAM KALİTESİNE TÜKENMİŞLİĞİN ETKİSİ: ADANA İLİNDE BİR UYGULAMA[1]

The Effect of *Burnout on the Quality of Life of Female Accounting Professionals: An Application in Adana* Province

Metin ÇALIK[2]

Tuba BAYAR TOKSÖZ[3]

Özet

Çalışanların mesleki faaliyetlerinde stresin bir sonucu olarak yaşadıkları fiziksel ve psikolojik yorgunluğu ifade eden tükenmişlik, yaşam kalitesi, ruh sağlığı ve üretkenliğin azalmasına neden olmaktadır. İş yaşamında çalışanların kendi meslektaşları, amirleri, müşterileri, devlet veya başka birçok paydaşlarla farklı sebeplerden kaynaklanabilen sorunları bulunmaktadır. Diğer taraftan, kadın ya da erkek olmak sebebiyle toplumun bireylere cinsiyet farklılığından yüklediği rollerden kaynaklanan sorunlar iş yaşamında çalışanları da etkilemektedir. Günümüzde bir meslek hastalığı olarak görülen tükenmişlik sendromu, özellikle insanlarla sürekli iletişim halinde olan ve stres altında çalışan meslek gruplarında ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, sosyodemografik yönleri içeren bir anket ve Maslach Tükenmişlik ölçeği kullanılarak, kadın muhasebe meslek mensuplarının yaşam kalitesine yönelik tükenmişlik düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Adana ili Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası'na kayıtlı kadın muhasebe meslek mensuplarından toplanan veriler, bir istatistik paket programı aracılığı ile test edilmiştir. Yapılan bu araştırma ile kadın muhasebe meslek mensuplarının yaşam kalitesi üzerinde mesleki deneyim, medeni durum, çocuk sahibi olma ve cinsiyet algısı gibi demografik değişkenlerin etkili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Yaşam kalitesi, Tükenmişlik sendromu, Kadın muhasebeciler,

Jel Sınıflandırması: M40, M41, M49

Abstract

Burnout, which refers to the physical and psychological fatigue experienced by employees as a result of stress in their professional activities, causes a decrease in quality of life, mental health and productivity. Employees in business life have problems with their colleagues, supervisors, customers, government or many other stakeholders that may arise from different reasons. On the other hand, problems arising from the roles that society imposes on individuals due to gender differences, due to being a woman or a man, also affect employees in business life. Burnout syndrome, which is seen as an occupational disease today, occurs especially in occupational groups who are in constant communication with people and work under stress. In this study, using a questionnaire containing sociodemographic aspects and the Maslach Burnout Scale, it was tried to determine the burnout levels for the quality of life of female accounting professionals. The data collected from female accounting professionals registered in the Chamber of Independent Accountants and Financial Advisors in Adana province were tested by means of a statistical package program. With this study, it was determined that demographic

[1] Bu çalışma Tuba BAYAR TOKSÖZ'ün "Kadın muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik sendromu: Adana İlinde bir araştırma" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

[2] Sorumlu baş yazar Dr.Öğr.Üyesi Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya SBMYO, metin.calik@dpu.edu.tr

[3] tubabayar@gmail.com

variables such as professional experience, marital status, having children and gender perception are effective on the quality of life of female accounting professionals.
Keywords: Accounting, Life quality, Burnout syndrome, Female accountants,

GİRİŞ

Muhasebe meslek mensupları, mali nitelik taşıyan her türlü durumu, parasal anlamda karşılığını bularak, bu değerleri kaydeden, sınıflandıran, özetlenmiş biçimde raporlara aktaran ve bu raporların sonucunda gerekli yorumlarda bulunan kimselerdir. Meslek mensupları tarafından oluşturulan bu bilgiler, birçok bilgi kullanıcısına yol gösterici nitelikte olup, büyük önem taşımaktadır. Bilgilerin önemli oluşu, bu mesleğin icrasında herhangi bir hataya, usulsüzlüğe karşı çeşitli yaptırımları da beraberinde getirmektedir. Muhasebecilik mesleği, ciddi anlamda mesleki bilgi birikimini, etik kavramını önemsemeyi, dürüst, güvenilir ve sorumlu davranmayı gerektirmektedir.

Mesleki yaşamda başarıda belirleyici en temel faktör olan yaşam kalitesi, bireyin sağlığının günlük yaşamın fiziksel, psikolojik ve sosyal yönleri üzerindeki etkisine ilişkin öznel algısına atıfta bulunan çok boyutlu bir kavramdır (Bottomley vd., 2019: 55). Zenginlik veya maddi varlıklara sahip olmayı ifade eden yaşam standardı ile karıştırılmamalıdır. Öznel yaşam kalitesi, iyi hissetmek ve genel olarak şeylerden memnun olmakla ilgilidir. Amaç yaşam kalitesi, maddi zenginlik, sosyal statü ve fiziksel refah için toplumsal ve kültürel talepleri karşılamakla ilgilidir. İnsanlar, beklentilerini deneyimleriyle karşılaştırarak sağlıkla ilgili yaşam kalitelerini değerlendirirler. Yaşam kalitesi algısı kişiden kişiye değiştiği için tanımı konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Sosyal, duygusal ve fiziksel refaha bütünsel bir vurgu yapanlardan, bir kişinin sağlığının, tatmin edici bir yaşam sürdürme yeteneği üzerindeki etkisini tanımlayanlara kadar değişmektedir (Carr vd., 2001: 1240). Bizim çalışmamızda yaşam kalitesinin boyutu, kadın muhasebe meslek mensuplarının mesleklerini icra ederken ne kadar iyi çalışabildikleri ve yaşamlarının fiziksel, zihinsel ve sosyal boyutları hakkında ne hissettikleriyle ilgilidir.

Muhasebecilik mesleğinin gerektirdiği bu özellikler kişinin üzerinde yüksek baskı unsurudur. Kişi işini doğru yapmakla mükellef olmasından ve işini iyi yapan meslek mensupları arasında yer alıp, tercih edilen bir muhasebeci olmayı hedeflemesinden kaynaklanan bir sorumluluk altındadır. Kadın muhasebeciler arasında mesleki stresi incelemek için pek çok neden vardır. Muhasebe mesleğinde kadınların direniş stratejilerini kavramsallaştırmaya odaklanan çok az sayıda çalışma bulunmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ilişkileri, insanların sosyal dünyayı yorumladığı ve yeniden yarattığı sosyo-kültürel ve tarihi koşulların ve süreçlerin sonuçlarıdır. Cinsiyet bu nedenle erkek ve kadın olmanın anlamını toplumsal tanımların ve içselleştirmenin etkisidir (Haynes, 2017: 111). Kadınların "sınırlı mekânsallık" (Carmona ve Ezzamel, 2016: 5) için eril otoriteye tezahürü "buradayım, ama bu onun alanı" kadınlar için kültürel normların somutlaştırılması olan alanları işaret eden bir ayrımdır.

Birçok kadının günlük olarak karşılaştığı ve ikinci vardiya olarak tanımladıkları ev sorumluluklarının yükünün, kendi stres faktörleriyle birlikte gelen ek bir tam zamanlı taahhüdü temsil ettiği varsayılmaktadır (Hochschild ve Machung, 2003: 5-8) Bu stresörler, işle ilgili memnuniyetsizliğin yokluğunda bile tükenmişlik yaratma eğilimindedirler (Sharp ve Whitaker-Worth, 2020: 32).

Muhasebecilik, genellikle kadınları dezavantajlı duruma getiren uzun süreli, sosyal olmayan saatler, ağ kurma yapıları ve kapsamlı iş seyahatleri gerektiren bir meslektir (Kamla, 2019: 53). Meslek mensubu olmanın ve gerekliliklerini yerine getirmenin, mesleği layıkı ile icra etmenin ötesinde bir de bu meslekte kadın olarak yer bulmak da ayrı bir takım sorumlulukları ve sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Kadının medeni durumu, çocuk sahibi olması, iş yaşamında yer alıp almaması gibi özellikler sorumluluk düzeyini belirlemektedir. Kadın üstlenmiş olduğu rollerin gerektirdiği sorumlulukları yerine getirmeye çalışırken, birçok sıkıntıyla, sorunla ve ikilemlerle de karşı karşıya kalabilmektedir.

Bir rolden diğerine geçiş sırasını takip etmek yerine, kadınların eş zamanlı olarak her biri kendine özgü baskıları olan farklı roller biriktirmesi gerekir (Balaji, 2014: 16841). Kadınlar ev işlerinin orantısız bir şekilde yüklenmesine ek olarak, çocuk doğurma ile ilgili stresler nedeniyle ev kaynaklı tükenmişlik de yaşarlar. Hükumetlerin felsefesinde kadınların kamusal hayatta katkısının önemini vurgulanırken, toplumsal açıdan kadınların ana rolü iyi anne/eş olmak olan "kültürel özgünlüğün önemli göstergeleri" olarak algılanmaktadır. Kadın bir yandan anne, eş olabilmek ve ev işlerini de beraberinde yürütmeye çalışmak ile ilgilenirken, diğer yandan meslek mensubu ise, muhasebecilik mesleği gibi zorlu ve yoğun bir mesleği icra edebilme ve iş yaşamında var olabilme mücadelesi vermektedir. Bunun yanı sıra, toplum kültüründe var olan cinsiyet algısı da kadın için farklı bir mücadele sebebidir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Muhasebe Mesleğinde Kadın

Arapça kökenli olan muhasebe kavramı, Türk Dil Kurumu sözlüğünde, hesap görme, hesap işleri yapma, hesap işlemlerinin yürütüldüğü yer olarak tanımlanmıştır. Serbest meslek olarak muhasebe, avukatlar, noterler, mühendisler, mimarlar, doktorlar vd. serbest meslekler gibi belirgin bir entelektüel karakter ile karakterizedir ve yüksek düzeyde nitelik ve özel eğitim gerektirir (Baldo vd., 2018: 2).

Kadınlar için muhasebe mesleğine girişi, mesleklerin erken gelişiminin gerçekleştiği Anglo-Saxon ABD / İngiltere bağlamında onlarca yıl süren mücadelede gerçekleşmiştir. Mesleğe kadınların erişimini kısıtlayan cinsiyet çatışmaları 1900'lerin başlarından beri devam etmiştir (Kirkham, 1992: 287). Mesleğe girdiklerinde, kadınlar, 19. yüzyılın sonlarında Britanya'nın defter tutma ve büro işleriyle sınırlı kalmışlardır. Muhasebe işgücü piyasasının cinsiyetlendirilmiş çizgiler boyunca tabakalaşması bugün hala görülebilmektedir (Haynes, 2017: 116). Mesleğin eril tarihi göz önüne alındığında, kalıplaşmış kalıpları değiştirmek zor olabilir; bunun bir nedeni, meslekte erkek örgütsel homo sosyalliği veya erkek ortakların benzer kökenden gelenleri kendilerine alma eğiliminde olmalarıdır.

İşyeri ve cinsiyet, biri diğerine göre önceliğe sahip olmaktan ziyade karşılıklı olarak birbirini oluşturur. Kadın katkılarını olumsuzlamak, küresel politikalar, ekonomik güce erişim ve statü, işe yönelik ücret ve beklentiler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Tarım işçiliği ve aile bakımını hesaplamalara dahil eden kadınlar, dünyadaki çalışmaların üçte ikisini gerçekleştirmekte ve gıdalarının yaklaşık yüzde 60'ını üretmekte ve piyasa değerlemesi kadınları dünya gelirinin % 10'na girecek şekilde konumlandırmaktadır (Lehman, 2019: 4).

İşyerinde cinsiyetin performansı, güç / bilgi ilişkilerinin uygulandığı yeni alanların üretkenliğidir. Ülkemizde yapılan çalışmalar genellikle tüm meslek mensuplarını kapsayıcı

niteliktedir. Muhasebe mesleğinde kadınların yaşanmış deneyimlerinin belgelenmesi ve hayatlarını derin ve anlamlı yollarla müzakere etme stratejilerinden neler kazanabileceğine dair içgörüler getireceği düşünülmektedir.

2.2.Tükenmişlik Sendromu

Tükenmişlik kavramı, ya da diğer bir deyişle mesleki tükenmişlik, iş yaşamında yer alan kişi ve örgütler açısından, ciddi bir tehdit unsurudur (Arı ve Bal, 2008: 131-132). Günümüzde bireylerin psikolojik yapısını olumsuz etkileyen birçok dinamik mevcuttur. Toplumsal yapıda değişiklik, kişinin üstlendiği rollerde artış/azalış, kişinin ilişkilerinde bozulmalar ve bunun sonucunda yalnızlaşması, gereğinden fazla beklentilerin oluşması, rekabetin bir hayli kızışmış olması ve kişinin kendini ispat etme mücadelesi bu dinamiklerden bazıları olarak sıralanabilir (Bucak ve Yılmaz, 2009: 200) Bütün bu etkenler bir araya gelip, bireylerin yıpranmasına neden olarak, tükenmişlik sendromu yaşamalarına ortam hazırlamaktadır. Tükenmişlik terimi 1970'lerde, özellikle de ABD'de hizmet sektörü çalışanları arasında yaygın kullanılmaya başlanmıştır. Bu yaygın kullanım ilk kez Greene'in 1961 tarihli "Bir Tükenmişlik Olayı (A Burnt-Out Case)" adlı romanında ifade edilmiştir (Leither vd., 2001: 398).

Tükenmişlik Sendromu kavramı tanımına, bilimsel anlamda ilk olarak Herbert Freudenberger tarafından 1974 yılında hazırlanan bir makalede rastlanmıştır. Freudenberger tükenmişliği, "kişinin sahip olduğu dinamik, güç ve bileşenleri için, hissetmiş olduğu aşırı isteğinden dolayı, tükenme hissinin oluşması" şeklinde tanımlamış ve bu tanım bağlamında tükenmişlik sendromu "mesleki tehlike" olarak nitelendirilmiştir (Freudenberger, 1974: 159). Tükenmişlik, kişinin iş yaşamında karşılaştığı bir takım olumsuz durumlar sebebiyle hissettiği olumsuz semptomlar bütünü ve kişinin hayatını derinden etkilemesi sebebiyle de ciddi bir tehlike olarak ortaya çıkmaktadır.

Freudenbergerdan sonra bugün hala geçerliliğini koruyan tanımı ve tükenmişlik ölçeğini, Christina Mashlach yapmıştır. Maslach tükenmişliği; kişinin, yaptığı işle ilgili süreklilik arz eden, kişinin kendi duygularına veya kişiler arası etkileşimden kaynaklanan olumsuz durumlara verdiği tepki olarak tanımlamıştır ve üç boyut altında incelemiştir (Maslach vd., 2001: 399-403): Bu boyutlardan ilki; duygusal tükenme olup, bu üç boyut arasında en önemli olanıdır. Bu boyut, sendromun temelini oluşturmaktadır. İnsanlar, kendilerinin ya da bir başkasının tükenmiş olduğu bir yargıya kapılıyorsa, kastedilenin genellikle duygusal tükenme olduğu söylenebilir. Bu boyut tükenmişlik sendromu için bir merkez niteliğinde olup, kişilerin duygusal, zihinsel, fiziksel ve ruhsal olarak sahip oldukları enerjide azalma olarak ifade edilmektedir. İkinci boyut olan duyarsızlaşma, duygusal tükenmeden sonra tükenmişlik sendromunun ikinci aşamasıdır. Duyarsızlaşma, tükenmişliğin kişilerle iletişim boyutunu ifade eder ve kişinin iş gereği iletişimde olduğu kimselere karşı alakasızlığı ve işine karşı tepkisizliğidir.

Son boyut ise, kişisel başarı hissinde azalma olarak tanımlanmıştır. Kişisel başarısında gerileme hisseden birey, kendisini işin gerekliliklerine karşı yetersiz hisseder, ehil bir kişi olmadığı sonucunu çıkarır. Bu sebeple de motivasyonunda artan yönlü bir azalmaya maruz kalır. Bu üçüncü boyut, bireyin kendisine ilişkin duygu ve düşüncelerinde genel bir negatifliğe sebep olur, kişiye işinde ilerleme göstermediğini, hatta şimdiye kadar gösterdiği çabanın gerilediğini, ne kadar çaba gösterirse göstersin, sonuç alamayacağını ve sıradan olduğunu düşündürür.

2.3. Yaşam Kalitesi

Bir kişinin hayatının önemli olanaklarından ne derece yararlandığını ifade eden yaşam kalitesi her biri üç alt alana sahip üç yaşam alanından oluşmaktadır (utoronto, 2021). Bunlar; i-varlık, ii-aidiyet ve iii-olmaktır.

1. Olmak	**Kim**	**2.Aidiyet**	**Kişinin ortamlarıyla bağlantılar**
Fiziksel Varlık	• Fiziksel sağlık • Kişisel temizlik • Beslenme • Egzersiz yapmak • Kişisel bakım ve giyim • Genel fiziksel görünüm	Fiziksel Aidiyet	• Ev • İşyeri / büro • Semt • Topluluk
Psikolojik Varlık	• Psikolojik sağlık ve uyum • Bilişler • Hisler • Benlik saygısı, benlik kavramı ve öz denetim	Sosyal Aidiyet	• Samimi diğerleri • Aile • Arkadaşlar • İş arkadaşları • Mahalle ve topluluk
Manevi Varlık	• Kişisel değerler • Kişisel davranış standartları • Manevi inançlar	Topluma Aitlik	• Yeterli gelir • Sağlık ve sosyal hizmetler • İş • Eğitim programları • Eğlence programları • Topluluk etkinlikleri

3. Olmak	**Kişisel hedeflere, umutlara ve özlemlere ulaşmak**
Pratik Olma	• Ev içi faaliyetler • Ücretli iş • Okul veya gönüllü aktiviteler • Sağlık veya sosyal ihtiyaçlarla ilgilenmek
Boş Zaman Oluyor	• Rahatlamayı ve stresi azaltmayı teşvik eden faaliyetler
Büyüme Oluyor	• Bilgi ve becerilerin sürdürülmesini veya geliştirilmesini teşvik eden faaliyetler • Değişime uyum sağlamak.

Varlık alanı üç temel yönü kapsamaktadır:

i- Fiziksel Varlık; fiziksel sağlık, kişisel hijyen, beslenme, egzersiz, tımar, giyim ve fiziksel görünümle ilgili hususları içerir.

ii- Psikolojik Varlık; kişinin psikolojik sağlığı ve uyumunu, benlik ve özdenetim ile ilgili bilişlerini, duygularını ve değerlendirmelerini içerir.

iii- Manevi Varlık; organize dinlerle ilişkili olabilecek veya olmayabilecek kişisel değerleri, kişisel davranış standartlarını ve manevi inançları yansıtır.

Aidiyet alanı ise üç alt alana sahiptir:

i- Fiziksel Aidiyet; kişinin ev, işyeri, toplum gibi fiziksel ortamlarıyla kurduğu bağlantılar olarak tanımlanmaktadır.

ii- Sosyal Aidiyet; sosyal çevrelerle bağlantıları içerir ve yakın başkaları, aile, arkadaşlar, iş arkadaşları, mahalle ve toplum tarafından kabul edilme duygusunu içerir.

iii- Topluma Aitlik; yeterli gelir, sağlık ve sosyal hizmetler, istihdam, eğitim ve eğlence programları ve topluluk etkinlikleri gibi normalde topluluk üyelerine sunulan kaynaklara erişimi temsil eder.

Olmak, kişisel hedeflere, umutlara ve dileklere ulaşmak için gerçekleştirilen amaca yönelik faaliyetleri ifade eder. Pratik Oluş, ev içi faaliyetler, ücretli iş, gönüllü faaliyetler ve sağlık veya sosyal ihtiyaçların karşılanması gibi günlük eylemleri tanımlar.

2.3.Kadın Muhasebe Meslek Mensuplarının Sorunları

Kadınlar için yuvası zaman ve hareket etütleri ve muhasebe bakışları ile izlenen zorlu çalışmaların yapıldığı yer; erkekler için ise bürosunda çalışmalarını yaptıktan sonra rahatlama ve boş vakit geçirme alanıdır (Carmona ve Ezzamel, 2016: 5). Bu mekânsal sınırlamalar, karşı cinsiyete yatırım yapan bir ekonomi ortamı kadına karşı erkeğin ön planda olduğu bir toplumsal cinsiyet kimliğinin oluşumunu desteklemiştir.

Muhasebedeki kadınların sayısı ve konumu son yıllarda artmış olsa da daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulan çeşitli düzeylerde kadınlar için zorluklar devam etmektedir. Stres kadın muhasebeciler için hem duygusal tükenme hem de işi bırakma eğiliminin en önemli belirleyicisidir. Bunun nedenini anlamak için, alt ölçekler; i-işin dışındaki (aile) yaşam üzerindeki olumsuz etkisi; ii- kötü/olumsuz çalışma koşulları ve iii-cinsiyetle ilgili stres olarak açıklanabilir.

Kadınlar, rol çatışmasıyla başa çıkmak için hem duygusal hem de problem odaklı başa çıkma stratejileri kullanırlar. İş-aile çatışması ve aile-iş çatışması, iş-yaşam dengesi, işte ve evde sorumluluklar arasındaki dengeyi sürdürmeye çabalarlar. Bu çatışmalar, "anneliğin kültürel çelişkileri" ile yoğunlaşmaktadır. Çünkü kadınlar, zorlu kariyerlerde kendi kendini tatmin etme konusunda giderek daha fazla teşvik edilirken, aynı zamanda "yoğun ebeveynlik" sağlayarak çocukları için kendilerini feda etmeleri için yoğun baskılarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bir kadın işini sevdiği ve ev hayatını sevdiği zaman, birden fazla rol ile iyi bir ruh sağlığı arasında pozitif bir ilişki vardır. (Reddy vd., 2010: 113).

Annelik ve muhasebe mesleği ile etkileşimi, özel, evsel ve kişisel yaşadığı deneyimin, profesyonel, kamusal yüzle çalışan çalışma hayatıyla kesiştiği bir sosyal yaşam alanı göstermektedir (Haynes, 2017: 117). Çalışan muhasebe mensubu anneler, ailelerine bakarken, sürekli olarak başarılı bir kariyere sahip olma ve aynı zamanda kendini adamış bir anne olma gibi ikili zorluklarla başa çıkmaya çalışıyor olmaları muazzam bir baskı ve çok fazla strese maruz kalmalarına sebep olmaktadır. Bu stres ortamına “annelik cezaları” da denmektedir

(Gonzalez, 2020: 3). Muhasebe meslek mensubu annelerin, işe bağlılık ve çalışma yeteneği 'iş' ve 'yaşam' arasındaki arayüzü yönetme konusundaki gerginliklere ve seçimlere yol açar; çünkü bunlar iki ayrı alan ve ilişkidir.

3.LİTERATÜR İNCELEMESİ

Muhasebe mesleğinde toplumsal cinsiyetli alanın incelenmesi kültürel olarak hassastır. Tarihsel olarak muhafazakarlığın ortak özelliğini paylaşan avukatlar, mühendisler, mimarlar ve doktorlar gibi, liberal bir meslek olan muhasebe mesleğinde de bir istisnasız erkek egemenliği oluşmuştur.

Muhasebe ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda önemli araştırmalar, eleştirel bakış açılarıyla dönüşümü derinleştiren gözden geçirmeler de incelenmiştir. Muhasebenin, cinsiyetlendirilmiş işyerinde yaşadığı deneyimi şekillendirmede rolünü ele alan çalışmaların azlığına dikkat çekicidir. Birçok yönden muhasebe ve cinsiyet araştırması için bir havza dönemi olarak kabul edilen 1992 yılı bu konuda öncüllerin çalışmalarının yayınlandığı yıl olmuştur. Öncüllerden Kirkham (1992), muhasebe uygulamalarını ideolojileri ve gücü cinsiyet açısından ele alırken, Thane (1992), cinsiyet eşitsizliğinin uzun sürdüğünü belirtmiştir.

Cinsiyet-muhasebe araştırması, dünyayı yeni olasılıklarla görmenin bir yoludur. Coontz ve Henderson (1986) erkekler ve kadınlar için emeğin hiyerarşik iş bölümlerinin oluşturulmasında biyolojinin kader olmadığı, iş ve yaşam ile ilgili statü ve rollerin eşit olarak paylaşıldı ve erkek işgücü ile kadın işgücü arasında bir prestij veya statü kesinliğinin olmadığına atıfta bulunmuşlardır.

Andrew (2000) çevreciliği, muhasebeyi, etiği ve cinsiyeti birbirine bağlayan yaratıcı çalışmalara başvurmaktadır. Biyolojik kaderin aksine, “eko-feminizmi”, kadınları doğa ile eşitleyen, “diğer” in daha fazla kapsayıcılığını savunan, “kadınları, doğayı, fakirleri ve Avrupa kökenli olmayan insanları içeren” diğerlerini savunan ataerkil yapılar olarak tanımlamaktadır. Cooper ve Taylor (2000), muhasebe teknolojilerinin mevcut toplumsal cinsiyet görüşlerini pekiştirmedeki ve işteki yeni cinsiyetlendirilmiş ilişkilerin inşasındaki rolünü de incelemişlerdir.

Ersoy ve Utku (2005), çalışmalarında Antalya ilinde 5 yıldızlı otel ve birinci sınıf tatil köylerinde çalışan muhasebe müdürleri üzerinde tükenmişlik seviyelerini ölçmek amacıyla 101 müdürün katıldığı bir anket çalışması yapılmıştır. Genel tükenmişlik düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir.

Nazlıoğlu (2009), çalışmasında Kayseri ilinde çalışan muhasebecilerin tükenmişlik sendromu yaşayıp yaşamadığı 120 mensubun katıldığı anket çalışması ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada erkek ve kadınlarda duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt tükenmişlik boyutlarının düzeyi düşük çıktığı belirtilmektedir. Ayrıca kişisel başarı alt boyutunda, tükenmişlik seviyesinin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Duygusal tükenmişlik ve kişisel başarı alt tükenmişlik boyutlarında anlamlı farklılıklar tespit edilmezken, duyarsızlaşma alt boyutunda ise kadın ve erkek meslek mensupları arasında %5 düzeyinde farklılık olduğu belirtilmektedir.

Öztürk vd. (2011), çalışmalarında Ankara ilinde 462 muhasebe meslek mensubu ile gerçekleştirdikleri anket çalışması ile, muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişlik ve

işe bağlılık seviyeleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonunda, tükenmişlik seviyelerindeki artışla işe bağlılık seviyelerinin azaldığı, duyarsızlaşma ile işe bağlılık seviyeleri arasında anlamda bir ilişki bulunmadığı, kişisel başarıdaki düşme hislerinin artmasının işe bağlılık seviyelerini düşürdüğü belirlenmiştir.

Ay ve Avşaroğlu (2010), Türkiye genelini kapsayan çalışmalarında, muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişlik düzeylerini ölçmek amacıyla 1494 meslek mensubuna anket uygulanmışlardır. Meslek mensuplarının cinsiyet değişkeni açısından; duygusal tükenmişlik seviyelerinde anlamlı bir farklılaşma, duyarsızlaşma ve kişisel başarı puan düzeyinde bir farklılaşma olmadığı saptanmıştır.

Hacıhasanoğlu ve Karaca (2014), çalışmalarında Yozgat ili çalışan muhasebe meslek elemanlarını kapsayan çalışmalarında, iş tatminlerinin ve stres düzeylerinin tespiti amacıyla 102 katılımcıya anket uygulamıştır. Çalışma sonunda muhasebe mensuplarının, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeyini orta, kişisel başarı düzeyi ise yüksek; stres düzeyi yüksek, iş tatminin de yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Unvan, yaş ve gelir düzeyi değişkenleri ile tükenmişlik boyutu arasında anlamlı farklılık tespit etmişlerdir.

Deran ve Beller (2015) Giresun ilinde ile sınırlı çalışmalarında 34 muhasebe meslek mensubu üzerinde Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin kullanıldığı bir anket uygulanmıştır. Meslek mensuplarında duygusal tükenme düzeyinin, duyarsızlaşma ve kişisel başarı boyutu açısından yüksek olduğunu ölçümlemişlerdir. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeylerinin cinsiyete açısından ($p>0,05$) değerinden dolayı anlamlı farklılık göstermediği, ancak kişisel başarı düzeyinin cinsiyete açısından anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Tremblay vd. (2016), çalışmaları, kadınları kurullara dahil etmek için sunulan faydacı gerekçelere işaret etmektedirler. “Bu açıdan, kadınların varlığı bir sosyal adalet veya insanlık onuru için ideal değil, verimlilik ve risk yönetimi adına, toplumsal cinsiyetin ekonomik olarak yönetilebilir bir değişkene dönüştürülmesi” olarak desteklenmektedir. İş dünyasında kadınlarla ilgili muhasebe araştırmalarının en iyi şekilde “bir fayda-maliyet konusu değil… bir sosyal adalet meselesi” olduğu şeklindedir (Tremblay vd. 2016, 167). Kyriakidou vd. (2016) neoliberalizmin eşitsizliği ve muhasebenin sosyal yapıdaki rolünü arttırmakta kullandığı güçleri sorgulamıştır.

Öz ve Çeviren (2017) çalışmalarında Mersin’de çalışan 320 muhasebe meslek mensubu üzerinde Maslach Tükenmişlik Ölçeği ile bir anket uygulamıştır. Tükenmişlik düzeyinin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutlarında düşük, kişisel başarı alt boyutunda ise yüksek düzeyde tespit edilmişlerdir. Ölçeğin duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı alt boyutunda cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği belirtilmektedir.

4.ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

4.1.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, kadın muhasebe meslek mensuplarının yaşam kalitesine tükenmişliğin etkisine yol açabilecek çeşitli faktörlerin incelenerek belirlenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca tükenmişlik düzeyi ile demografik değişkenler arasında bağlantı olup olmadığı incelenecektir. Bu çalışmada, mevcut literatüre dayanarak, aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmaktadır:

S1. Kadın muhasebe meslek mensuplarında yaşam kalitesi ile çalışma süreleri arasında nasıl bir ilişki vardır?

S2. Kadın muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik düzeyi ile cinsiyet farklılığı algısı arasında ne yönlü bir ilişki vardır?

S3. Kadın muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik düzeyi ile medeni durumları arasında istatistiki fark var mıdır?

S4. Çocuk sahibi olan kadın muhasebe meslek mensuplarının kişisel başarı hissinde istatistiki farklılık var mıdır?

4.2. Araştırmanın Evreni, Örneklem Seçimi ve Veri Toplama

Araştırmanın kapsamını Adana Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası'na kayıtlı kadın meslek mensupları oluşturmaktadır. 2019 yılı Mart ayında Oda'ya kayıtlı olan kadın meslek mensubu sayısı 672 olmak üzere toplam 2355 üye mevcuttur. Araştırma sadece kadın meslek mensubu üyeleri üzerinde uygulanmıştır. Çalışmada elde edilen veriler kadın meslek mensuplarının anket sorularını algılama düzeyleri ve çalışmaya olan katılım isteklerine bağlı olarak kısıtlıdır. Örneklem büyüklüğü % 95 güven aralığında 245 olarak hesaplanmıştır. 164 meslek mensubundan geri dönüş sağlanmıştır.

Örnek büyüklüğünün % 67 oranında bir veri sağlanmıştır.

t: Güven Değerine Karşılık Gelen (z) Tablo değeri (1,96 için 0,05; 2,58 için; 3,28 için 0,001)

$n0$=(1,96)2.(0,5)2(0,05)2= 384,16 n= 384,16(1+384,16672) =244,43

Bu çalışmada anket yöntemi uygulanmıştır. Anket yöntemi; belirli bir araştırma konusu ışığında araştırmacı tarafından oluşturulan, araştırmanın yapılacağı kümeyi oluşturan bireylere yüz yüze görüşerek, telefonla, internet yoluyla veya posta yolu ile iletilen, kişilerin okuyup/dinleyip yanıtlayabilecekleri soruların hazırlanması ile gerçekleştirilen veri derleme tekniğidir.

Likert tipi ölçekler, duruma verilecek yanıtı derecelendirebilmek adına, olumludan olumsuza veya olumsuzdan olumluya olmak üzere ve en olumludan en olumsuza aradaki derecelendirme sayısı isteğe göre derecelendirilebilen ölçeklerdir (Turan vd., 2015: 188). Bu çalışmada 5'li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Ölçekte dereceler, "Kesinlikle Katılmıyorum-1", "Katılmıyorum-2", "Emin değilim-3", "Katılıyorum-4", "Kesinlikle katılıyorum-5" şeklindedir.

Katılımcılara iletilen uygulama anketi, dört bölümden oluşmaktadır. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile ilgili ilk bölümde10 soru yer almaktadır. İkinci bölümde Maslach Tükenmişlik Ölçeği kullanılmıştır. Maslach ve Jackson tarafından ortaya atılıp, Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ) ismiyle literatürdeki yerini alan ölçek 22 ifadeden oluşmaktadır. Asıl olarak 7'li likert tipi ölçekle ölçeklendirilen envanter, üç alt faktörden oluşmaktadır (Çapri, 2006:67). Ülkemizde, MTÖ 'ni ilk olarak Canan Ergin (1992) Türkçe'ye çevirmiş, uyarlamış, geçerlilik ve güvenirliliğini test etmiştir. Ancak Ergin, ölçeğin Türkçe uyarlamasında 5'li likert tipi ölçek kullanmıştır (Budak ve Sürgevil, 2005: 98). Üçüncü

bölümde Algılanan Cinsiyet Ayrımcılığı Ölçeği kullanılmıştır. Algılanan Cinsiyet Ayrımcılığı Ölçeği (ACAO), Sanchez ve Brock (1996) tarafından çalışanlara yönelik etnik ayrımcılığa ilişkin araştırmalarında kullanılmıştır. Ülkemizde, Seçer (2009) tarafından çalışmalarında kullanmak üzere Türkçe'ye uyarlanmıştır. Son bölümde araştırmaya katılan kadın meslek mensuplarının araştırma konusu ile ilgili belirtmek istedikleri diğer düşünceleri için serbest bir bölüm oluşturulmuştur.

Toplanan veriler, SPSS (Statistical Package For Social Sciences) istatistiksel paket programı aracılığı ile test edilmiştir. Saptamaları yapabilmek adına verilere, tek yönlü varyans analizi (One –Way Anova), t testi, Tukey testi, korelasyon analizi, frekans, yüzde ve ortalama analizleri uygulanmıştır.

4.3.Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amacına uygun olarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

HİPOTEZ 1. Kadın muhasebe meslek mensuplarında yaşam kalitesi ile çalışma süreleri arasında ters yönlü ilişki vardır.

HİPOTEZ 2. Kadın muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik düzeyi ile cinsiyet farklılığı algısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

HİPOTEZ 3. Kadın muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik düzeyi ile medeni durumları arasında istatistiki fark vardır.

HİPOTEZ 4: Çocuk sahibi olan kadın muhasebe meslek mensuplarının kişisel başarı hissinde istatistiki fark vardır.

4.4.Araştırmanın Güvenilirliği

Araştırmalarda güvenilirlik, test ve ölçek sonuçlarının farklı zamanlarda, aynı örneklemden seçilen farklı ana kütlelerde uygulandığında benzer sonuçlar vermesi demektir ve ilgili sonuçlar yüksek güvenilirlik oranına sahip olmadığı sürece kesinlikle tam anlamıyla güven vermemektedir. (Şencan, 2005: 8-9).

Yapılan araştırma verilerinin güvenirliğinin test edilmesinde, Likert tipi ölçeklerde güvenirliliğin test edilmesinde en yaygın ve en geçerli yöntem olan Cronbach Alpha Katsayısı yöntemi uygulanmıştır. Cronbach Alpha Katsayısı Yöntemine göre, elde edilen güvenilirlik katsayısı değeri 0 ile 1 arasında bir değerdir. Elde edilen bu değer 0'a yakın ise güvenirlilik düşüktür, 1'e yakın bir değer ise güvenirlilik yüksektir (Kılıç ve Ural, 2005: 258).

Katsayı değeri $0.00 \leq \alpha < 0.40$ aralığında ise güvenilir değil, $0.40 \leq \alpha < 0.60$ aralığında ise güvenilirlik düşük seviyede, $0.60 \leq \alpha < 0.80$ aralığında ise oldukça güvenilir, $0.80 \leq \alpha < 1.00$ aralığında ise yüksek seviyede güvenilir şeklinde yorumlanır (Kalaycı, 2008: 405).

Çalışmada Cronbach Alpha (α) Katsayısı $0.60 \leq \alpha < 0.80$ aralığında, 0,768 olarak bulunmuştur. Bu aralıktaki değer ile ölçeğin oldukça güvenilir olduğu söylenebilir.

Güvenilirlik testi ayrıca anket ölçeklerine de uygulanmıştır. Güvenilirlik testi sonuçlarına göre, Cronbach Alpha değeri MTO için $0.60 \leq \alpha < 0.80$ aralığında (0,704) yer almaktadır. Bu

sonuç bize ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu ifade etmektedir. Cronbach Alpha değeri ACAO için 0.80≤ α<1.00 aralığında (0,953) yer almaktadır; bu sonuç ise bize ölçeğin yüksek seviyede güvenilir olduğunu göstermektedir.

5.ARAŞTIRMANIN ANALİZİ VE BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Demografik sorulara verilen cevapların frekans değerleri Tablo 1'de görülmektedir. Ankete katılan kadın muhasebe meslek mensuplarının tamamı serbest muhasebeci ve mali müşavirdir (SMMM). Katılımcıların % 10,4'ü 25 ve daha küçük yaşlarda, % 39,6'sı 26-35 yaş arası, % 25,6'sı 36-45 yaş arası, % 18,3'ü 46-55 yaş arası ve % 6,1'i 56 ve daha büyük yaştaki kadın muhasebe meslek mensuplarından oluşmaktadır. Katılımcıların % 46,3'ü bekar, % 53,7'si evli medeni durumundadır.

Araştırmaya yoğun olarak evli meslek mensupları katıldığı tespit edilmiştir. Katılımcıların % 57,9'u çocuk sahibi iken % 42,1'i ise çocuk sahibi değillerdir. Katılımcıların % 0,6'sı önlisans, % 80,5'i lisans, % 18,3'ü lisansüstü ve % 0,6'sı doktora eğitim mezunlarından oluşmaktadır. Katılımcıların eğitim düzeyleri, muhasebe meslek mensubu olabilmenin özel şartlarını sağlayabilecek düzeyde, çoğunlukta olduğu saptanmıştır.

Tablo 1. Demografik Bilgilerin Dağılımı

Demografik Değişkenler		**n**	**%**
Yaş	25 ve daha küçük	17	10,4
	26-35	65	39,6
	36-45	42	25,6
	46-55	30	18,3
	56 ve daha büyük	10	6,1
Eğitim Durumu	Ön Lisans	1	0,6
	Lisans	132	80,5
	Yüksek Lisans	30	18,3
	Doktora	1	0,6
Medeni Durum	Bekar	76	46,3
	Evli	88	53,7
Çocuk Sahibi Olma Durumu	Evet	95	57,9
	Hayır	69	42,1

5.1.Hipotezlere İlişkin Analizler ve Bulgular

"H1. Kadın muhasebe meslek mensuplarında yaşam kalitesi ile çalışma süreleri arasında ters yönlü ilişki vardır" hipotezini test etmek üzere Ona Way ANOVA testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 2'de görülmektedir.

Tükenmişlik ölçeği alt boyutlarının çalışma gruplarına göre değişimi tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Buna göre Tablo 2.'de görüldüğü gibi, yaşam kalitesinde duygusal tükenmişlik alt boyutu çalışma süresine göre anlamlı farklılık gösterirken ($p<0,05$) diğer alt boyutlar çalışma süresine göre anlamlı farklılık göstermemektedir.

Tablo 2'de sonuçları görülen One Way Anova testi sonucuna göre yaşam kalitesi düzeyinde duygusal tükenmişlik alt boyutları için farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan Tukey testi sonuçları Tablo 3'te görülmektedir. Verilere göre; "1-5 yıl" ve "6-10 yıl" süre ile çalışanların "11 yıl ve üzeri" süre ile çalışanların duygusal tükenmişlik düzeyi boyutu sorularına verdikleri cevaplara göre aralarında istatistiki farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 2. Yaşam Kalitesi Düzeyinde Tükenmişlik Ölçeği Alt Boyutlarının Çalışma Yılı Gruplarına Göre Değişimi - Tek Yönlü Varyans Analizi (Ona Way ANOVA) Sonuçları

	Çalışma Süresi	**N**	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**F**	**p**
Duygusal tükenmişlik	1-5 yıl	31	3,70	1,10	5,674	0,004*
	6-10 yıl	58	3,70	1,00		
	11 yıl ve üstü	75	3,20	1,10		
	Toplam	164	3,50	1,10		
Kişisel başarı	1-5 yıl	31	2,70	0,50	2,588	0,078
	6-10 yıl	58	2,60	0,50		
	11 yıl ve üstü	75	2,50	0,40		
	Toplam	164	2,60	0,50		
Duyarsızlaşma	1-5 yıl	31	2,90	1,00	1,509	0,224
	6-10 yıl	58	3,00	1,00		
	11 yıl ve üstü	75	2,70	1,00		
	Toplam	164	2,80	1,00		

975

*p<0,05

Tablo 3. Yaşam Kalitesi Düzeyinde Duygusal Tükenmişlik Alt Boyutunun Çalışma Yılı Gruplarına Göre İlişkisi - Tukey Testi Sonuçları

		Çalışma Süresi	Ortalama Farkı	Standart Sapma	p
Duygusal Tükenmişlik	1-5 yıl	6-10 yıl	-0,045	0,235	0,848
		11 yıl ve üstü	0,527*	0,225	**0,021**
	6-10 yıl	1-5 yıl	0,045	0,235	0,848
		11 yıl ve üstü	0,572*	0,185	**0,002**
	11 yıl ve üstü	1-5 yıl	-0,527*	0,225	0,021
		6-10 yıl	-0,572*	0,185	**0,002**

*p<0,05

"H2. Kadın muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik düzeyi ile cinsiyet farklılığı algısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır" hipotezini test etmek üzere korelasyon testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4. MTO Alt Boyutları ve ACAO Arasındaki İlişkinin İncelenmesi- Korelasyon Analizi Sonuçları

		Algılanan Cinsiyet Ayrımcılığı
Duygusal tükenmişlik	r	0,297**
	p	0,000
Kişisel başarı	r	0,234**
	p	0,003
Duyarsızlaşma	r	0,301**
	p	0,000

Algılanan cinsiyet ayrımcılığının tükenmişlik ölçeği alt boyutları ile arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla frekans analizi yapılmış ve korelasyon katsayısı elde edilmiştir. Tablo 4'te de görüldüğü üzere algılanan cinsiyet ölçeğinin duygusal tükenmişlik ile %29,7, kişisel başarı ile %23,4, duyarsızlaşma ile %30,1 düzeyinde pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmaktadır. Bu sonuçlara göre H2 hipotezi kabul edilmiştir.

"H3. Kadın muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik düzeyi ile medeni durumları arasında istatistiki fark vardır" hipotezini test etmek üzere Ona Way ANOVA testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5. MTO Alt Boyutlarının Medeni Duruma Göre İncelenmesi- Tek Yönlü Varyans Analizi (One Way ANOVA) Sonuçları

Alt Boyutlara Göre Gruplar Medeni Durum		**N**	**Ortalama**	**Std. Sapma**	**F**	**p**
Duygusal tükenmişlik	Bekâr	76	3,37	1,18	5.624	0,26
	Evli	88	3,57	0,98		
	Toplam	164	3,42	1,09		
Kişisel başarı	Bekâr	76	2,54	0,58	0,89	0,411
	Evli	88	2,61	0,44		
	Toplam	164	2,57	0,48		
Duyarsızlaşma	Bekâr	76	2,68	1,03	0,964	0,112
	Evli	88	2,94	0,95		
	Toplam	164	2,81	1,01		

*p<0,05

Tükenmişlik ölçeğinin alt boyutlarında katılımcıların medeni durumlarına göre istatistiki farklılık olup olmadığı One Way ANOVA testi ile incelenmiştir ve sonuçları Tablo 5'te görülmektedir. Duygusal tükenmişlik alt boyutu ile katılımcıların medeni durumlarına göre aralarında istatistiki anlamlı farklılık olduğu (p<0,05), diğer iki alt boyutta ise medeni duruma göre anlamlı farklılık olmadığı (p>0,05) tespit edilmiştir.

"H4: Çocuk sahibi olan kadın muhasebe meslek mensuplarının kişisel başarı hissinde istatistiki fark vardır" hipotezini test etmek üzere Independent Sample T Testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları aşağıda Tablo 6.'da görülmektedir.

Tablo 6. Tükenmişlik Alt Boyutlarının Çocuk Sahibi Olma Durumuna Göre İncelenmesi- T Testi Sonuçları

Gruplar		N	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Duygusal tükenmişlik	Evet	95	3,41	1,08	-0,964	0,337
	Hayır	69	3,57	1,09		
Kişisel başarı	Evet	95	2,51	0,42	-2,080	0,039*
	Hayır	69	2,67	0,54		
Duyarsızlaşma	Evet	95	2,79	1,02	-0,518	0,605
	Hayır	69	2,87	1,00		

*p<0,05

Tükenmişlik ölçeğinin alt boyutlarının katılımcıların çocuk sahibi olma durumuna göre aralarındaki ilişki incelendiğinde; kişisel başarı alt boyutunun çocuk sahibi olma durumuna göre anlamlı farklılık gösterirken (p<0,05), diğer alt boyutların anlamlı farklılık göstermediği (p>0,05)görüldüğü için H4 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7. Hipotez Testleri Sonuç Özeti

HİPOTEZLER		SONUÇ
H1	Kadın muhasebe meslek mensuplarında yaşam kalitesi düzeyi ile çalışma süreleri arasında ters yönlü ilişki söz konusudur.	KABUL
H2	Kadın muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik düzeyi ile cinsiyet farklılığı algısı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.	KABUL
H3	Kadın muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik düzeyi ile medeni durumları arasında istatistiki fark vardır.	RED
H4	Çocuk sahibi olan kadın muhasebe meslek mensuplarının kişisel başarı hissinde istatistiki fark vardır.	KABUL

5.2.Katılımcı Görüşlerine İlişkin Bulgular

Anket çalışmasının son bölümü olan ve isteğe bağlı doldurulması istenen alan için, 164 katılıcı arasından 29 katılımcıdan geri dönüş alınmıştır. Bu alanda katılımcıların belirtmiş olduğu konular aşağıda maddeler halinde derlenerek ifade edilmeye çalışılmıştır:

- İş tanımının gerekliliklerinden ziyade, ek olarak değişen mevzuat takibinde zorlanma, işlerin mükerrerlik kazanması, güncellenen muhasebe bilgi sistemlerine hızlı geçişlerin mesleki yoğunluğa neden olduğu,

- Demografik değişkenlerin kadın muhasebe meslek mensuplarının iş stres düzeyini ve yaşam kalitesini etkilediği,

- Yoğun iş yükünün getirisi olan fazla mesai sürelerinin aileleriyle birlikte geçirdikleri vaktin sınırlı olmasının kendilerini olumsuz olarak etkilediğini,

- Kadın muhasebe mensupları, sosyal yaşamlarının neredeyse hiç kalmadığını belirtmişlerdir. Haftanın altı günü çalışıyor olmaları sebebiyle kendilerine vakit ayırma sıkıntısı yaşadıkları, tek bir tatil gününü nasıl değerlendirecekleri konusunda bocalama içerisinde olduklarını,

- Muhasebe meslek mensubu bir kadın için anne olma kararının oldukça kritik olduğundan söz etmişlerdir. Hamilelik sürecinden başlayarak, doğum anına kadar yoğun tempo ile çalışmanın, doğum sonrası bir an evvel işe geri dönmenin, anne olmanın getirisi olarak çocuğu ile yeterince ilgilenip ilgilenememek arasında kendi içerisinde vicdan muhasebesi de yapmanın kendileri için oldukça yıpratıcı olduğunu,

- Hamilelik ve doğum sürecinin iş yaşamlarında kesintiye sebep olduğunu, mükellef kayıplarının bu sürelerde yoğunlaştığını, doğum sonrasında, edinilen bu zararı karşılayabilmek adına daha fazla çaba sarf etmeleri gerektiği,

- Mükelleflerin kadın muhasebe meslek mensuplarının naif olduğunu ve onlarla iletişim kurmada bu sebeple zorlanacaklarını düşündüklerini ifade ederek, erkek muhasebe meslek mensupları ile iletişimlerinde daha rahat hal ve tavır sergileyebildiklerinden dolayı tercihlerin genellikle erkek muhasebecilerden yana olduğu,

Eş, ev hanımı, anne ve istisnai durumlarda gerekirse baba olma rolünü üstlendiklerinden ötürü, oldukça zorlayıcı olan yeminli mali müşavirlik sınavlarına hazırlanabilecek vakitlerinin olmadığını belirtmişlerdir.

6.SONUÇ VE ÖNERİLER

Adana ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının katılımıyla elde edilen veriler ile kadın muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik düzeyleri incelenmiş ve buna etki eden faktörler yapılan istatistiki analizlerle tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca tükenmişlik düzeyi ile cinsiyet algısı arasında bağ olup olmadığı değerlendirilmiştir.

Muhasebe meslek mensuplarının kendi meslektaşları, hizmet verdikleri mükellefler, devlet diğer kuruluşlarla ilişkilerinde pek çok sorunlarla mücadele etmek zorundadırlar. Bununla birlikte kadınlar için kültürel normların somutlaştırılması olan alanları işaret eden cinsiyet ayrımcılığı sebebiyle işgücü piyasasının her alanında olduğu gibi muhasebe meslek mensuplarını da etkilemektedir. Kadına toplum tarafından yüklenen roller göz önüne alındığında muhasebe mesleğini icra eden kadınların mesleki tükenmişlik düzeyinin erkek meslek mensuplarına göre çok daha fazla olduğu düşünülmektedir.

Kadın muhasebe meslek mensupları ile gerçekleştirilen görüşmelerde, büyük çoğunluğunun iş yükünün fazlalığından ve buna ek olarak özel yaşamları ve iş yaşamları

arasında gelgitler yaşamalarından kaynaklanan bir dinamik üzerinde oldukça fazla güç sarf ediyor olmaları sebebiyle zamanla duygusal, zihinsel, fiziksel ve ruhsal olarak sahip oldukları enerjide azalma yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. İş yaşamındaki edinilen roller ve sahip olunan diğer roller arasında denge kurma çabası, yaşam kalitesini etkilemektedir.

Meslek mensuplarıyla yapılan görüşmelerde edinilen bilgilerden yola çıkarak, mesleğe ilişkin yoğunluğu, öncelikle aylık olarak hazırlanıp verilen beyannameler, E-defter uygulamaları gibi her geçen gün değişen ve artan diğer mesleki yükümlülüklerin yanı sıra, sürekli güncellenen mevzuatların takibinde zorlanma, değişen mevzuatla birlikte muhasebe paket programındaki güncellemeler ve yeniliklere adaptasyon süreci oluşturmaktadır. Teknoloji, hayatın her alanında olduğu gibi muhasebecilik mesleği için de oldukça önemli yer tutmaktadır. Genç ve orta yaş meslek mensupları için teknolojiye ayak uydurmak kolay olsa da, ileri yaşlardaki meslek mensupları için bu durum daha da zordur.

Çalışmanın bulguları, kadın muhasebe mensuplarının yaşam kalitesinde tükenmişliğin ilgili olduğu için örgütsel düzeyde mesleki iş yaşamı dengesinin yönetimi için kılavuzlar oluşturma ihtiyacını vurgulamaktadır. Zorlanılan konularda meslek mensupları için iyileştirmeler sağlanmalıdır. Güncellenen mevzuat hükümleri hakkında TURMOB tarafından meslek mensuplarına yapılan bilgilendirmeler gibi, paket programda ve yeni uygulamaya geçen süreçler hakkında yine TURMOB tarafından meslek mensuplarına daha etkili bir eğitim süreci düzenlenebilir.

Kişinin kişisel yaşamının işle ilgili stres faktörleriyle başa çıkma yeteneği üzerindeki etkisi, işe dönmeden önce yeniden doldurulacak bir alan olarak sağlıklı bir ev yaşamına dayanan tükenmişlik yaklaşımlarının birçok kişi için başarısız olduğunu açıklamaya yardımcı olur. Kadın meslek mensuplarının iş yoğunluğu nedeniyle, aileleriyle etkin vakit geçirememeleri, evliler için eşlerine ve çocuklu olanlar için bir de çocuklarına daha az özen ve ilgi gösteriyor olmaları ya da bu şekilde hissetmeleri de duygusal tükenmişliklerini etkilemektedir.

Çalışmada tükenmişlik alt boyutları üzerinde mesleki deneyim yılı ilişkisi incelendiğinde, mesleki deneyimin duygusal tükenmişlik alt boyutu ile ters yönlü bir ilişkisi olduğu görülmekte, kişisel başarı ve duyarsızlaşma alt boyutları ile herhangi bir ilişki gözlenmemektedir. Meslekte on yıla kadar tecrübesi olan meslek mensuplarının duygusal tükenmişlik düzeyi fazlayken, mesleğe dair tecrübeleri fazla olan meslek mensuplarının, duygusal tükenmişlik düzeylerinde azalma görülmektedir. Mesleki yetkinlik kazanıldıkça, tükenmişlik düzeyi azalmaktadır.

Meslek mensupları ile yapılan görüşmelerde, deneyim yılı fazla olanların birçoğunun daha pratik bir çalışma düzeni oturtmuş oldukları görülmektedir. Hem işlerine, hem ailelerine ayırdıkları zamanı daha verimli kullanabilmekte ve kendilerine olan güvenlerinin genç ve deneyim yılı daha az olanlara göre daha fazla olduğu izlenmiştir. Aynı zamanda, tükenmişliğin daha az deneyim sahibi olanlarda daha yüksek düzeyde görülmesinin nedenlerinden biri de, mesleğe bağlı bir şekilde, hevesli, istekli ve coşkulu bir şekilde başlanan ve uzun bir dönemi kapsayan staj süresi ve ardından mesleğin icrasında hak kazanabilme sürecidir. Bu süreç sonrasında mesleğe yeni başlayan meslek mensubu, daha deneyimli hale gelene kadar yıpranmaktadır. Normal şartlarda üç yıllık bir süreci kapsayan staj dönemi meslek mensupları için oldukça yıpratıcıdır. Bu süreç, yeni düzenlemelerle daha kısa ve etkin hale getirilebilir.

Meslek mensupları ile yapılan görüşmelerde, mükelleflerin genellikle erkek meslek mensupları ile çalışmayı tercih ettikleri bilgisi alınmıştır. Bunun nedeni olarak, kadın muhasebe

meslek mensuplarına karşı daima kibar davranmanın, mükellef tarafından zorlayıcı etkisi olduğu ve ayrıca kimi kesim tarafından hala kadınların çalışıyor olmalarına olan bakış açılarının etkili olduğu söylenebilir.

Duygusal tükenmişlik düzeyi, bekar ve evli meslek mensuplarında, boşanmış/dul meslek mensuplarına göre anlamlı derecede daha yüksektir. Muhasebe ve mesleğin toplumsal cinsiyet çizgileri ve küresel ölçekte eşitsizliklerin sürdürülmesindeki rolünün ciddi bir endişe olmaya devam ettiği anlamına gelmektedir.

Yapılan görüşmelere istinaden, çocuk sahibi olan meslek mensuplarından edinilen bilgiye göre, en fazla mükellef kaybettikleri dönemin hamilelik ve doğum sonrası dönemler olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Hamilelik sürecinde doğuma kadar sürekli işlerinin başlarında olan meslek mensupları, doğumun ardından da hızla iş başı yapmaktadırlar. Bu süreç hem kişisel başarı düzeylerini etkilemekte hem de kaygılarını artırmaktadır. Çocuk sahibi olan meslek mensuplarının kişisel başarı boyutu düzeyinin yüksek çıkmasındaki bir diğer önemli etken de yetememe duygusudur. Çalışan bir anne olarak araştırma demografik verilerine göre çalışma sürelerinin de fazla oluşundan kaynaklanan çocuklarını ihmal etme duygusu taşımaktadırlar.

Bu çalışmanın sonucunda, Adana ilinde faaliyette bulunan kadın muhasebe meslek mensupları, yaşam kalitesi adına, hem kişisel hem de örgütsel (çevresel) anlamda önlemler alarak, destek tedavi yollarına başvurulabileceği düşünülmektedir. Genel olarak kadın muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişliklerinin mesleki başarılarını olumsuz yönde etkilemesini önlemek adına, TURMOB tarafından, Türkiye Psikologlar Derneği ile iş birliği içerisinde, tüm odalara, oda üye sayıları ile doğru orantılı olacak sayıda meslek danışmanlarının atanması önerilebilir. Topluma ve aileye katkısı büyük olan aile danışmanları gibi meslek danışmanları da, meslek mensuplarının tükenmişlik düzeylerinin tespitinde ve alınacak önlemlere yol göstericilik anlamında yardımı üstlenerek kadın muhasebe meslek mensuplarına dair diğer tüm konularda destek vererek, yaşamlarına olumlu katkı sağlayabilirler.

Bu sınırlı çalışmadan elde edilen bulgular ve bunlar doğrultusunda sunulan öneriler, Adana ilinden elde edilen anket verilerini kapsamaktadır. Bu gerekçeyle, elde edilen sonuçların tüm kadın muhasebe meslek mensupları şeklinde genelleştirilmesi doğru değildir. Genel bir yargıya varmak için kadın muhasebecilere ilişkin bu çalışmanın, Türkiye genelini kapsayacak şekilde uygulanması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Andrew, Jane (2000), "The Environmental Crisis and The Accounting Craft", Accounting Forum, 24(2), 197-223.

Arı, Güler Sağlam - Bal, Emine Çına (2008), "Tükenmişlik Kavramı: Birey ve Örgütler Açısından Önemi", Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 15(1), ss.131-148.

Ay, Mustafa - Avşaroğlu, Selahattin (2010), "Muhasebe Çalışanlarının Mesleki Tükenmişlik, İş Doyumu ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 7(1), ss.1170-1189.

Balaji, R. (2014). "Work Life Balance of Women Employees". International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology, 3(10), pp.16840-16843.

Baldo, Mara Del - Tudor, Adriana Tiron - Faragalla, Widad Atena (2018), "Women's Role in The Accounting Profession: A Comparative Study Between Italy and Romania", Administrative Sciences, 9(2), pp.1-23.

Bottomley, Andrew - Reijneveld, Jaap C. – Koller, Michael - Flechtner, Henning – Tomaszewski, Krzysztof A. – Greimel, Eva (2019), "Current State Of Quality Of Life And Patient-Reported Outcomes Research", European Journal of Cancer, 121, pp.55-63.

Bucak, Esergül Bucak - Yılmaz, Ahmet (2009), "İlköğretim Müfettişlerinin Mesleki Görevlerini Yerine Getirme Durumları İle Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki", Milli Eğitim Dergisi, 0(181), ss.198-221.

Budak, Gülay - Sürgevil, Olca (2005), "Tükenmişlik ve Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Faktörlerin Analizine İlişkin Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama", Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(2), ss.95-108.

Carr, Alison J. - Gibson, Barry - Robinson, Peter G. (2001), "Is Quality Of Life Determined By Expectations Or Experience?" BMJ, 322:1240–3.doi:10.1136/bmj.322.7296.1240.

Carmona, Salvador - Ezzamel, Mahmoud (2016), "Accounting And Lived Experience In The Gendered Workplace", Accounting, Organizations And Society, 49, ss.1-8.

Coontz, Stephanie - Henderson, Peta (Edit.) (1986), Women's Work, Men's Property. London: Verso.

Cooper, Christine - Taylor, Phil (2000), "From Taylorism to Ms Taylor: The Transformation Of The Accounting Craft", Accounting, Organizations and Society, 25, pp.555-578.

Çapri, Burhan (2006), "Tükenmişlik Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2(1), ss.62-77.

Dalğar, Hüseyin - Tekşen, Ömer (2014), "Muhasebecilerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri İle Rol Çelişkisi Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", Muhasebe ve Finansman Dergisi, 62, ss.37-54.

Deran, Ali - Beller Beyhan (2015), "Muhasebe Meslek Mensuplarında Tükenmişlik Sendromu Üzerine Giresun İl Merkezinde Yapılan Bir Araştırma", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 45, ss.69-93.

Ersoy, Ayten - Utku, Burcu Demirel (2005), "Konaklama İşletmeleri Muhasebe Müdürlerinde Tükenmişlik Sendromu-II.", Muhasebe ve Finansman Dergisi, 27, ss.38-47.

Gonzalez, Nicole (2020), Supporting Working Mothers. Strategic Finance, January 2021. https://sfmagazine.com/post-entry/march-2020-supporting-working-mothers/ (2021, Şubat 2)

Hacıhasanoğlu, Tansel - Karaca, Nevran (2014), "Bağımsız Çalışan Muhasebe Meslek Mensuplarının ve Muhasebe Çalışanlarının Tükenmişlik, İş Tatmini ve Stres Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(4), ss.153-170.

Haynes, Kathryn (2017), "Accounting As Gendering And Gendered: A Review Of 25 Years Of Critical Accounting Research On Gender", Critical Perspectives On Accounting, 43, pp.110-124.

Hochschild, Arlie Russell - Machung, Anne (2003), Machung The Second Shift: Working Parents And The Revolution At Home, Penguin Books, New York, NY.

Kamla, Rania (2019), "Religion-Based Resistance Strategies, Politics Of Authenticity And Professional Women Accountants", Critical Perspectives on Accounting, 59, pp.52-69.

Kirkham, Linda M. (1992), "Integrating Herstory And History In Accountancy", Accounting, Organizations and Society, 17(3/4), ss.287-297.

Kyriakidou, Olivia - Kyriacou, Orthodoxia - Özbilgin, Mustafa F. - Dedoulis, Emmanouil (2016), "Editorial: Equality, Diversity And Inclusion In Accounting", Critical Perspectives on Accounting, 35, pp.1-12.

Lehman, Cheryl R. (2019). "Reflecting On Now More Than Ever: Feminism In Accounting", Critical Perspectives on Accounting, 215, ss.1-10.

Maslach, Christina – Schaufeli, Wilmar B. - Leither, Michael (2001). "Job Burnout", Annual Review of Psychology, 52(1), pp.397-422.

Nazlıoğlu, Elif Hilal (2009). "Muhasebe Meslek Mensuplarında Tükenmişlik Sendromu Üzerine Bir Araştırma", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öz, Bülent - Çeviren, S. Meral (2017), "Muhasebe Meslek Mensuplarında Tükenmişlik Sendromu: Mersin Örneği", Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(3), ss.41-59.

Öztürk, Veli - Koçyiğit, Seyhan Çil - Bal, Emine Çına (2011), "Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri İle İşe Bağlılık Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Ankara İli Örneği", Doğuş Üniversitesi Dergisi, 12(1), ss.84-98.

Reddy, N.K., Vranda, M.N., Ahmed, A., Nirmala, B.P., Siddaramu, B. (2010). "Work–Life Balance among Married Women Employees". Indian Journal of Psychological Medicine, 32(2), pp.112-118.

Seçer, Barış (2009). "Kadınların Sendikalara Yönelik Tutumları İle Cinsiyet Ayrımcılığı Algılarının Sendika Üyesi Olma İsteğine Etkisi", Çalışma ve Toplum, 4, ss.27-59.

Sharp, Kelley L. - Whitaker- Diane Whitake (2020), "Burnout Of The Female Dermatologist: How Traditional Burnout Reduction Strategies Have Failed Women", International Journal of Women's Dermatology, 6, (1), pp.32-33.

Taysı, Kemal (2012), "Muhasebe Meslek Mensuplarında Tükenmişlik Sendromu Üzerine Kırklareli İlinde Bir Araştırma", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Thane, Pat (1992), "The History Of The Gender Division Of Labour In Britain: Reflections On Herstory' In Accounting: The First Eighty Years". Accounting, Organizations and Society, 17(3/4), pp.299-312.

Tremblay, Marie-Soleil - Gendron, Yves - Malsch, Bertrand (2016), "Gender On Board: Deconstructing The ''Legitimate" Female Director", Accounting, Auditing & Accountability Journal, 29(1), pp.165-190.

Turan, İbrahim - Şimşek, Ümit - Aslan, Hüseyin (2015), "Eğitim Araştırmalarında Likert Ölçeği ve Likert-Tipi Soruların Kullanımı ve Analizi", Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 0 (30), ss.186-203.

Utoronto, (2021), "The Quality of Life Model", Quality of Life Research Unit Department of Occupational Therapy University of Toronto, University Ave Toronto, Ontario, http://sites.utoronto.ca/qol/qol_model.htm (Erişim tarihi: 12 Mart 2021).

Young, Joni J. (2015), (En) "Gendering Sustainability", Critical Perspectives on Accounting, 26, pp.67-75.

ŞUŞA`DAN İSTANBUL`A KEDERİN YOLCULUĞUNDA İKİ KADIN ŞÂİR: HURŞIDBANU NATEVAN VE NİGAR HANIM

Two Women Poets on the Journey of Sorrow from Shusha to Istanbul: Hurşidbanu Natevan and Nigar Hanım

Prof. Dr. Işıl Altun[1]
Doç. Dr. Elmira Memmedova-Kekeç[2]

ÖZET

Orta çağ Türk şiirine baktığımızda, genel olarak şâir ve yazarların erkeklerden oluştuğunu görmekteyiz. Kadınlar toplumsal görevlerde arka planda kaldığı gibi, şiir ve sanat alanında da göz önünde bulunmamaktalar. Gerek Osmanlı coğrafyasında, gerek Azerbaycan`da bu durum değişmemektedir. Genel olarak dünya söz sanatı için niteliksel olan bu durum, XIX. yüzyıldan itibaren farklı bir mecrada gelişmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan`da Hurşidbanu Natevan ve Osmanlı şiirinde Nigar Hanım söz sanatında kadınların birer sesi olmuş seçkin sanatçılardır. Karabağ Hanı Mehdigulu Han`ın kızı olan Hurşidbanu Natevan Şuşa doğumludur. Karabağ şiir ortamında gelişmiş ve büyük katkılar sağlamış Natevan`ın gazelleri Azerbaycan şiirinin keder rengidir. Kişisel olarak çocukluğundan yaşadığı acılar, dertler, yakınlarını, hatta 16 yaşında bir oğlunu kaybetmenin hüznü Natevan`ın şiirlerine yansıyan gerçeklerdir. İki kez evlenmesi, özellikle de ilk evliliğinin olumsuz yanları, toplumsal baskılar onun şiirlerinin keder notlarının etki kaynaklarındandır. XIX. yüzyıl Karabağ edebi muhitinde kendine özgü bir yeri olan ve edebi meclislerin desteklenmesinde, aynı zamanda Karabağ`da ve özellikle Şuşa şehrinin imar işlerinde özel katkıları olan Natevan`ın şiirleri içerisinde "Ağlar", "Efsus", "Ağlaram", "Ölürem", "Sensiz" gibi rediflerin yer alması bir kadının kişisel ve toplumsal facialarının şiirlerine yansıması gibi algılanabilir. İstanbul doğumlu Nigar Hanım da Hurşidbanu Natevan gibi XIX. yüzyıl toplumunda baskılara maruz kalan şâirlerdendir. İlk baskıyı eğitim hayatında yaşamış, babası örtünme yaşına geldiğinde onu Fransız okulundan alarak, evde eğitim aldırmıştır. Nigar Hanım'ın da evlilik hayatı başarısız olmuştur. Zamanla aile fertlerinin ve yakınlarının ölümü de Nigar Hanımın kederinin renklerini koyulaştırmıştır. Efsûs (Birinci Kısım) (1887), Efsûs (İkinci Kısım) (1890), Nîrân (1896), Aks-i Sadâ (1899) ve Elhân-ı Vatan (1916) gibi kitaplarında kişisel ve toplumsal sorunları yansıtmış, bir kadın olarak Vatanının da dertlerini dile getirmeye çalışmıştır. Hurşidbanu Natevan ve Nigar Hanım, eski Türk şiiri geleneğinde eserler verseler de kendi toplumlarının kadın şâirleri olarak ilklere imza atmış, bazen kişisel duygu ve kederlerini şiirlerinde dile getirmiş, bazen de toplumsal sorunları da şiirlerine konu edinmişlerdir. İkinci özelliği daha çok Nigar Hanım'ın şiirlerinde görmekteyiz. Annelik, ölüm ve yurt sevgisi konulu şiirleriyle edebiyat tarihlerine isimlerini derin çizgilerle kaydettirmişlerdir. Bildiride Türk Dünyasının ilk kadın şairlerinden olan Hurşidbanu Natevan ve Nigar Hanım`ın şiirleri kıyaslanarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hurşidbanu Natevan, Nigar Hanım, kadın şâir, Şuşa, İstanbul

[1] Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Halkbilimi ABD Başkanı, isil@kocaeli.edu.tr
[2] Bakü Avrasya Üniversitesi, Genel Filoloji Bölüm Başkanı; Hazar Üniversitesi, Diller ve Edebiyat Bölümü, mamedovaelmira4@gmail.com

ABSTRACT

When we look at the medieval Turkish poetry, we see that the poets and authors were generally men. Just like they remained in the background in social duties, the women were not active in the field of poetry and art as well. This was the case both in the Ottoman territories and in Azerbaijan. Being generally applicable for the whole world in verbal arts, this situation started to change by the beginning of the 19th century. In this context, Hurshudbanu Natevan and Nigar Hanım in Azerbaijani and Ottoman poetry are distinguished poetesses who have been the voices of women in verbal arts. Being the daughter of Karabakh Khan Mehdigulu Khan, Hursudbanu Natevan was born in Shusha. Natevan's ghazals, which developed and contributed greatly to the Karabakh poetry, are reflective of the color of sorrow in Azerbaijani poetry. The pains and troubles that she personally experienced in her childhood, the sadness of losing her relatives and the loss of her 16-year-old son are reflected in Natevan's poems. Being married twice, especially the adversary experiences in her first marriage and social pressures are the very sources of the tunes of grief in her poetry. Natevan, who had a unique place in the Karabakh literary circles of the 19th century made special contributions to the support of literary assemblies, as well as to the reconstruction of the city of Karabakh and especially the city of Shusha. The use of redifs (TRNS; A literary device in Turkish poetry which means the use of the same word in Turkish poetry more than once to create rhyme at the end of the lines) such as "Weeps", "Alas!", "I cry", "I die", “Without You” can be perceived as a reflection of a woman's personal and social tragedies in her poetry. Born in Istanbul, Nigar Hanım was one of the poets who, like Hurshudbanu Natevan, was exposed to pressures in the society of the 19th century. She experienced the first pressure in her education life as her father took her from the French school and had her educated at home when she reached the age of covering. Married twice, Nigar Hanım's marriage life was also unsuccessful. Over time, the death of family members and relatives also darkened the colors of Nigar Hanım's grief. She reflected personal and social problems in her books such as Efsûs –Alas! or Woe!*-(Part One) (1887), Efsûs (Part Two) (1890), Nîrân- Lights*- (1896), Aks-i Sadâ – Echoes of Sound*-(1899) and Elhân-ı Vatan – Tunes of the Homeland*-(1916); in the last of which she tried to voice her concerns over her country. Although Hurshudbanu Natevan and Nigar Hanım wrote works in the tradition of old Turkish poetry, they broke new ground as poetesses of their societies, expressing sometimes their personal feelings and sorrows, and sometimes talking about social problems in their poetry. We see the second feature mostly in Nigar Hanım's poems. With their poems on motherhood, death and love of country, they have recorded their names in the history of literature with deep lines. The text hereunder will be a comparison and analysis of the poems of Hurshudbanu Natevan and Nigar Hanım, the two representatives of the earliest female poets of the Turkish literature.

Keywords: Hurhudbanu Natevan, Nigar Hanım, Poetess, Shusha, Istanbul

1. **Azerbaycan ve Osmanlı Edebiyatında Kadın Şâirler:** Gerek Azerbaycan, gerekse Osmanlı edebiyatının klasik döneminde edebiyatta kadın sesleri duyulmamakta veya çok az olarak duyulmaktadır. Azerbaycan edebiyatında Nizami Gencevi`nin çağdaşı Mehseti Gencevi`den başlayarak kadın şairlerin isimlerine rastlanılsa da genel olarak edebiyat erkek şâirlerin elindedir. *“Tezkirelerde kadın şâirlerin adına ya çok az rastlanır, ya da hiç rastlanmaz. Bu şâirlerin hiç biri, yerleşik kalıpların değişen parçalarından biri olamamıştır. Ta ki, 1780 yılında ölen Fitnat Hanım’a gelinceye dek. Daha önce, kadın şairler, erkeklerin metaforlarını takip etmek zorunda kalmışlardır.*

Bu nedenle kadınların kendi kişiliklerini şiirde belirtmesi, kadınlıklarını yansıtabilmeleri ise ancak çok yakın tarihlerde mümkün olabilmiştir". (Aksar, 2016: 26) Gerçekten de Osmanlı kadın şâirlerin eserlerini incelediğimiz zaman erkeksi söylemlerin çoğunluk oluşturduğunu görmekteyiz. Hatta kadınsı söylemi daha yoğun olan Nigar Binti Osman`ın şiirlerinde de bu özelliği görmekteyiz. "*Divan edebiyatı geleneği çerçevesinde şiir yazan elliye yakın kadın şâir mevcuttur. Ancak ne yazık ki bu şairelerden sadece birkaçının divanı incelenerek günümüz okuyucusuna ulaştırılabilmiştir"*. (Morkoç, 2011: 223) Kadınların şiirden uzak kalmalarının toplumsal nedenleri vardır. Eski yüzyıllarda kadın Türk toplumlarında erkekle eşit olsa, at binse, ok atsa da, Orta çağda durum değişmektedir. Kadın toplumda erkeğin arkasına itilmektedir. Böyle bir durumda doğal olarak kadın şâire olmak cesaretli bir kadın olmak anlamına gelmektedir. *"Kadınca hislerin ifade edilmesinin, kadının kendini öne çıkararak dikkat çekmesinin ayıplanıp kınandığı mahremiyete dayalı bir toplum yapısı içinde bir kadının şiir yazmaya kalkışması büyük cesaret işidir"*. (Morkoç, 2011: 224) Kaynaklara göre, "*Türk edebiyatında 15. yy. sonlarına kadar bilinen tek kadın şair, Selçuklular döneminde yaşamış ve aynı zamanda bir falcı olan Müneccime Hatun'dur".* (Yılmaz, 2012: 50) Azerbaycan edebiyatında ise ilk söz edeceğimiz kadın şâir dahi Nizami Gencevi`nin çağdaşı Mehseti Gencevi`dir. "Divan edebiyatı, örneği Arap ve Fars edebiyatlarının edebi geleneğine uyarak kadına farklı bir yer verir". (Enginün, 2018: 475)

Osmanlı toplumunda kadın şâirlerin evlilik yaşamlarına baktığımızda mutsuz sonuçlar görmekteyiz. Bazıları evlenmemiş, bazıları ise kısa süreli evlilik yaşamış veya eşlerinden büyük baskılar görmüşlerdir. *"Kadın Divan şairlerinin yaşadıkları sıkıntılara örnek olması bakımından birkaç ilginç anekdotu paylaşmak gerekir. Şâir Zeynep Hanım, evlendikten sonra eşinin rızasını alamadığı için şiiri bırakmak mecburiyetinde kalmıştır. Mihrî Hatun, evlenmemiştir. Trabzonlu Fıtnat Hanım (1842-1911) eşinin aşırı kıskançlığının sonucu eşi tarafından kötü muamelelere maruz kalmıştır. Fıtnat Hanım, kirpiklerini kesecek kadar ileri giden eşinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Aynı şekilde Leyla Hanım, evlendiğinin ilk günü eşinin yanlış bir davranışını gördüğü için, bir hafta sonra eşinden ayrılmıştır*". (Yılmaz, 2012: 52-53) Azerbaycan edebiyatında klasik dönemde kadın şâirlerin sayısı fazla olmamakla birlikte onların da aile hayatlarında mutsuz olmaları dikkatçekicidir.Uzun yıllarca kadınların duygularını anlatması ayıplanmış, bu nedenle de kadın şâirler bile erkeksi söylemlere başvurmuş, onların mecazlarını kullanmış, şiirde kendi kimliklerini belirtmemeye çalışmışlardır. Bu bağlantıda kadın şâirler daha çok annelik duygularını şiire başarıyla yansıtmışlardır.

Nigar Hanım şiirlerinde dertlerini izhar ettiğinde zaman zaman klasik şâirlerin söylemlerine başvurmuştur. Tabii ki ne kadar batılı bir aileden gelse bile Nigar Hanım, Osmanlı Türkçesi yazdığı şiirleriyle bu geleneğin ayrılmaz bir parçasıdır ve asırlarca kullanılmış mazmunlar ve mecazlar onun da şiirlerinden yan geçmemiştir:

Mazlum-ı dile çare bul ey ***çehresi mahım***
Gittikçe perişan oluyor hal-i tebahım
Muhti mi gönül vaslını eylerse temenni
Sevmiş seni biçare nedir bunda günahım?
Sen görmüş idin sevdiceğim lütfuna layık
Senden beni dur eyledi bu baht-ı siyahım (100)

Bir kadının sevdiği kişiye "çehresi mah" teşbihiyle başvurması Osmanlı şiirinde kadınsı söylemlerin yetersizliği veya henüz tam olarak kurgulanmamasına ilişkindir. Natevan`ın şiirinde de aynı söylemleri bulabiliriz:

Nədəndir səndə əylənməz güli-dövran, xuda hafiz.
Mənə həm gəldi getmək növbəti, yaran, xuda hafiz!
Cahanda olmadı bir də görəydim ***mah rüxsarın,***

Nə qədri cəhd qıldım, olmadı imkan, xuda hafiz!
Neçin sən tərki-mehr etdin, vəfadən əl çəkərlərmi?
Məgər əhdi vəfa etməz məhi-xuban, xuda hafiz!
Rəqiblər qoymadı yetsin əlim bir daməni-vəslə,
Xəyalilə keçirdim ömrümü nalan, xuda hafiz! (Natəvan, 2004: 43)

Poetika acısından bu özellik genel olarak bütün XIX. yüzyıl şairlerinin şiirleri için nitelikseldir. Hurşidbanu Natevan ve Nigar Hanım bir kadın olarak yalnızlık ve kederlerini çoğu zaman geleneksel mazmun ve söylemlerle anlatmaya mecbur kalmışlardır.

**2. Hurşidbanu Natevan`ın Kısa Özgeçmişi:** Natevan, Karabağ Hanlığının son hanı Mehdigulu Han`ın kızıdır. 1832 yılında Şuşa`da doğmuştur. 1845 yılında babasını kaybeden Hurşidbanu, Karabağ Hanlığının resmen Çar Rusya`sının eğemenliğine geçtiği bir dönemde yaşamıştır. Annesi Gence Hanının torunu Bedircahan Beyim olmuştur. Prof. Dr. Vilayet Guliyev`in araştırmalarına göre babası vefat ettikten sonra Hurşidbanu Natevan`ın evlilik konusu bütün Karabağ beylerinin uğraştığı bir mesele olmuştur. (Quliyev, 2022: 34) Han`ın tek evladı olan Natevan`ın evlilik hayatı Karabağ`ın geleceğiyle ilişkili olduğu için bu konu üzerine bilgiler Çar Nikolay`a kadar iletilmiştir. (Quliyev, 2022: 35) Karabağ`da Rusların konumunu güçlendirmek için Kumuk asilzadelerinden Hasay Han Usmuyev uygun görülmüş, Hurşidbanu Natevan onunla evlendirilmiştir. Bu evlilikten iki çocuk doğsa da Hasay Han Usmuyev Karabağ beyleri tarafından sevilmemiş ve hatta ünlü Azerbaycan şâiri, Natevan`ın çağdaşı ve akrabası Gasım Bey Zakir "Knyaz Han Hasay Usmuyev`i Hiciv" başlıklı bir şiir de kaleme almıştır. Bir süre sonra Hasay Han Usmuyev Karabağ`ı terketmiş ve Hurşidbanu Natevan çocuklarıyla yalnız kalmıştır. Ayrıldıktan belli bir süre sonra kocasının ölüm haberini alan Natevan`ın mutsuz evlilik hayatı böylece sona ermiştir. Araştırıcılara göre kocasının ölümünden üç sene sonra Natevan Şuşalı Seyid Hüseyn Ağamirov`la evlenmiş, Vilayet Guliyev`in belirttiğine göre bu evlilikten dört çocuk doğmuştur: Mir Abbas, Mir Hasan Ağa, Mir Cafer Ağa, Sara Bike ve Hacer Bike. (2022: 49) Bu evliliğe Karabağ`da hoş bakılmamış, Seyid Hüseyn eskiden papakçı (külahçı) olduğu için bir Han kızına bu evlilik yakıştırılmamıştır. Bundan başka birinci evlilikten olan oğlu Mehdigulu da bundan sonra annesinin yüzünü görmek istememiş, onu tamamen terketmiştir. 1885 yılında Natevan ikinci bir facia yaşamış, ikinci nikahtan olan oğlu Mir Abbas`ı on yedi yaşında kaybetmiş, bu üzüntüyle hastalanmış ve ölene kadar kalbinin kanayan yarası olmuştur. 1897 yılında vefat eden Hurşidbanu Natevan bir Han kızı olmasına rağmen hayatta yüzü gülmemiş, aile hayatında mutsuz evlilikler ve çevresinden gördüğü tepkiler, evlat acıları onun şiirlerine de yansımıştır. Bütün bunlara rağmen Natevan Şuşa`da çok büyük işlere imza atmış, şehre suyun çekilmesinde, fakirlere yardım edilmesinde, evlendirilmesinde, çocukların gelişiminde büyük katkıları olmuştur. Onun maddi ve manevi desteğiyle 1872 yılında Şuşa`da Meclis-i Üns adlı edebi bir meclis kurulmuş, Karabağ şairleri bu mecliste eserler üretmiş, fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Natevan şiirle birlikte ressamlık, hattatlık, terzilik işleri ile de uğraşmış, bir sanat kadını olarak XIX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında derin iz koymuştur.

**3. Nigar Binti Osman`ın Kısa Yaşam Öyküsü:** Nigar Binti Osman veya Nigar Hanım, aynı zamanda "Üryan Kalp" mahlasıyla da tanınan kadın şaire, 1856 yılında doğmuştur. Babası Sandor Farkaş, 1848 yılında Macaristan`da ihtilal sonucunda Osmanlı`ya sığınmış ve burada Osman Paşa adıyla tanınan bir ünlü kişi olmuştur. Nigar Hanım`ın annesi de asilzade bir soydan gelmektedir, Sadrazam Keçizade Fuad Paşa`nın mühürdarı Nuri Beyin kızı Emine Rifeti Hanım`dır. Böyle bir ailede doğduğu için Nigar Hanım`ın eğitimine özel önem verilmiş, ergenlik yaşına kadar Madam Karos`un Kadıköy`deki yatılı okulunda eğitim almıştır. Bu okulda Nigar Hanım Fransız, Rum, İtalyanca öğrenmiş, aynı zamanda piano, resim ve terzilik sanatını da öğrenmiştir. O, Arap ve

Farsça da eğitim almıştır. 1875 yılında İhsan Beyle evlenmiş ve üç evladı doğmuştur: Münir, Feridun ve Keramet. O, 1889 yılında boşanmış, 1895 yılında yeniden evlenmiş, 1902 yılında ikinci kez boşanmış ve evlilik hayatına son vermiştir. Boşanmanın nedeni eşi İhsan Beyin umursamazlığı, bazen günlerle eve gelmemesi, kendi keyfine düşkün birisi olması idi. 1909-1910`lu yıllarda Mısır, İtalya, Fransa ve Rumınya gibi ülkeleri gezen Nigar Hanım savaş yıllarında hamasi konularda şiirler de yazmıştır. Ömrünün sonuna yakın okul müdiri görevinde çalışmış, 1918 yılında hastalanarak dünyasını değişmiştir. (Bekiroğlu, 2007: 83-85)

Nigar Hanım XIX. yüzyılın sonları XX. yüzyılın başlarında Osmanlı edebiyatında şair, yazar, oyuncu ve çevirmen olarak tanınmıştır. Eserleri dönemin gazete ve dergilerinde yayınlanmıştır: "Hanımlara Mahsus Gazete", "Mürüvvet", "Malumat", "Servet-i Fünun", "Edebi Umumiye Macmuası", "Utarid", "Sehbal", "Pul" vd. Bir süre "Hanımlara Mahsus Gazete"nin editorlüğünü yapmıştır. Nigar Hanım da şiire büyük merak duymuş, evinde hep sanatçıları toplamış, meclisler düzenlemiştir.

4. Kederin Kadın Renkleri: Hurşidbanu Natevan, bir Han kızı olmasına rağmen toplumsal baskılar yaşamıştır. İlk evliliğini kendi isteğiyle değil, çevresinin seçimi sonucu yapmıştır. Bu evlilik ise onun bir kadın olarak mutsuz ve kederli günler yaşamasının nedenlerinden olmuştur. Hurşidbanu Natevan ve Nigar Hanım hem bir kadın ve sevgili olarak, hem de annelik duygularıyla şiirler yazmış, ikinci kısım manzumelerinde hem de dile getiremedikleri kederlerini de dışa vurmuşlardır.

Nigar Hanım`ın şiirleri kitap şeklinde daha sağlığında yayınlansa ve günümüzde "Toplu Şiirler" başlığı altında basılsa da Natevan`ın şiirlerinden günümüze maalesef bir kısmı ulaşmıştır. Her iki şairenin elimizdeki şiirlerine baktığımızda ortak yönlerin daha çok olduğunu görebiliriz. Tabii ki bunun başlıca nedeni yaşamlarında ortak anlar ve günlerin varlığıdır. Mutsuz evliliğin getirdiği keder, evlat acısı, toplumsal baskılar, bir kadın olarak şiire yön vermek ve yeni söylemler oluşturmaya çalışmak onları birleştiren mevzulardır. Nigar Hanım`ın elimizde daha çok şiiri olduğu için tabii ki onun şiirlerine özel konu rengarenkliğine Natevan`ın şiirlerinde rastlanılmaz. Nigar Hanım şiirlerinde adeta keder ve feryadlarını ifade etmiştir. Aşağıdaki şiirinde bunu gözlemlemek mümkündür:

Feryâd ki feryâdıma imdâd edecek yok
Efsûs ki gamdan beni âzâd edecek yok
Te'sîr- i muhabbetle yıkılmış güzel amma
Vîrâne dili bir daha âbâd edecek yok (.....)

Kalbinin virane olduğunu beyan eden şaire yalnızlık duygularını ifade ederek mutsuz ve kederli bir ömür geçirdiğini dile getirmiş, naşad ömründen ve kimsesizlikten feryat etmiştir:

Kes varsa alâkan bana ey tâli-i dûnum
Sen var iken âlemde beni yâd edecek yok
Hakkıyla bilir zâr gönül hâlet-i aşkı
Mâhirdir o fende onu üstâd edecek yok
Ya Râb ne için zâr-ı Nigârı şu cihânda
Nâ- şâd edecek çoksa da bir şâd edecek yok (.....)

Araştırmacılarca Nigar Hanım`ın feryatlarının nedeni mutsuz evliliğidir: "*Şair Nigâr Hanım'ın yalnızlık duygusunun başlangıcı yaptığı mutsuz evliliğe dayanır. Ömrünün son yıllarında ev içinde sürdüğü yalnız hayat da bu duyguyu perçinler. Şiirlerinde bir şikâyet sebebi olan yalnızlığı şair kimi zaman zaman aşkla ilişkilendirir*". (.....)

Aşağıdaki şiirinde Nigar Hanım dertlerinin devasız olmasından yakınmakta, vasla da umudunun olmadığını hüzünle bildirmektedir:

Ne tedbir eylesem beyhudedir ah!
Davasızdır benim zira ki derdim

Bu halimden sezadır olsan agah
Derim çekdikçe dilden ah-ı serdim:
Ölürsem vaslınla olmadan şad
Mezarımdan duyulsun gizli feryad (97)

Natevan da "Könlüm" redifli şiirinde kalbinin sızıntılarını ifade etmeye çalışmış, eskiden şad olan hallerini hatırlamış, kendisini aşıkların en yücesi olan Mecnun`a benzetmiştir:

Yenə ya rəb, nə qəmkindir mənim bu şad olan könlüm,
Rumuzi-eşqdən agah olub, ustad olan könlüm.

Görübdür yarı əğyarə olubdur məhvi-nəzzarə,
Edibdir sinəsin parə, mənim abad olan könlüm.

...Baxın bu Natəvan zarə, günü bəxtim kimi qarə,
Gəzər Məcnun tək avarə mənim naşad olan könlüm (26)

Nigar Hanım "Yok" redifli şiirinde de dert ve hicrinden bahsetmiş ve sadece Allah`ın onun kederine şerik olduğunu bildirmiştir.

Yaşarsam iktisaba pirahen yok
Ölürsem derd-i hicrinle kefen yok!
Gülüb eğlenmeye darü`l sefa yok
Yanıb ah etmeğe beyt-ül-hüzn yok
Gamınla nerde olsam bi-kararım
Bana alemde guya bir vatan yok

Nigar Hanım sevdiğinin gamıyla kendisine yer bulamadığını ve bu dünyada yalnızlığını ifade ederken sayısız dertlerinin şerhetmenin zorluğundan da şikayet etmiştir:

Gönül hiç muktedir mi şerhe derdin
Beni bilmekliğine hiç bende ben yok
Hazin ahvalime Allahdır agah
Ne gamdır keşfe derdim encümen yok
Bana bir gonca koklatmaz ki gerdun
Onun şahında binlerce diken yok
Nigar eyler mi ey mah-ı azm-i gülzar?..
Ona sensiz gülistan yok çemen yok. (92)

Hurşidbanu Natevan ve Nigar Hanım`ın şiirlerinde zevclerinden bir kadın olarak şikayet motifleri de yer almaktadır. Nigar Hanım kadınları aldatan erkekleri eleştirmiş, bir kere de onların sızlanmalarını arzulayarak altadan eşleri kınamıştır:

Hep aldatacak cümlemizi siz misiniz ya?
Hem-cinsimin ahz etmek için sarını sizden,
Gelsin diye bir kere de sizden bize şiven,
Bu niyeti ben şaz olarak eyledim icra,
Muhtac idi gönlüm o tazallümlere çokdan. (191)

Hurşidbanu Natevan ise eşinin onu bırakıp gitmesini eleştirel bir üslupla betimlemiş ve vefasının olmamasından yakınmış, İstanbullu meslektaşı gibi eşinden görmediği sevgiyi aramış, onun ağyarla sefa sürerken kendi mutsuzluğunu ifade etmeye çalışmıştır:

Sən yar ilə zövqdə, səfadə,
Mən burda bu cevr ilə cəfadə.

Vaxtında sən aşinalıq etdin
Döndün belə bivəfalıq etdin.

Təqsir kimin oldu padşahım?
Bildir ki, mənə nədir gunahım?

...Sən eyşdə əyləş indi xoşdil,
Mən hicridə, həm məlulu müşgül.

Öldür məni, olsun əllərin var,
Səbr eylə, gözüm, nə təqsirim var.

Qəhr ilə çəkərdim ah candan,
Ah çəkməyir ad bu Natəvandan. (Natəvan, 2004: 32)

Böylece Şuşalı ve İstanbullu şâirler dünyanın değişik coğrafyalarında aynı kader ve kederi yaşamış, eşlerinden görmedikleri sevginin gamını şiirlerine yansıtmış, ne kadar geleneksel erkeksi söylemlere başvursalar da Azerbaycan ve Osmanlı edebiyatında şiirin kadın rengi olmayı basarmış, bu özellikleriyle binlerce kadının iç sesi olmuşlardır.

5. Kederin Anneleri: "*Divan şairelerinin duygularını kadınca terennüm edebildikleri en önemli konu ise annelik hisleri, evlâda duyulan sevgi ve özlemdir*". (Morkoç, 2011: 225) Evlat acısı üzerine yazılmış şiirler her iki şaireyi birleştiren ortak noktalardandır. Natevan ve Nigar Hanım`ın şiirlerinde evlatlarından ayrılık konusu da özel önem arzetmektedir. Oğlunun birini cismen, diğerini ise manen kaybeden Natevan`ın şiirleri bir annenin feryatları ile doludur:

Yanar canım, oğul, daim sənin nari-fəraqında,
Necə pərvanələr hər dəm yanar şəmin ayağında.

Guli-ruyün həvasilə çıxar əflakə əfğanım
Olur bülbül nəvası gül fəraqü iştiyaqında.

Sənin vəslin xəyaliylə gözü könlüm gəzər daim
Ki, çün Məcnuni-sərgəştə, gəzər Leyla sorağında. (Natəvan, 2004: 37)

Hurşidbanu Natevan`ın "Efsus" redifli iki gazeli bulunmaktadır ve her iki şiir oğlunun ölümü üzerine yazılmıştır:

Keçibdi mövsimi-gül, getdi növbahar, əfsus!
Qalıbdı bülbüli-biçarə xarü zar, əfsus!

Riyazi-izzü şərafətdə bir gül açmışdı,
Qopardı ol gülü gülçini-ruzigar, əfsus!

O gül ki, qibtə edərdi ona behişti-çəmən

Tutubdu indi yer altında o, qərar, əfsus!

O gülbədən ki, ipək köynək incidərdi onu,
Olubdur indi o, torpaqla xakisar, əfsus!

Sən allah, ey qara torpaq, onu əziz saxla!
Odur mənim gözümün nuru, ey məzar, əfsus!

O taza ay hələ bədr olmamış tamamü-kamal
Batırdı ol ayı bu çərxi-ruzigar, əfsus! (Natəvan, 2004: 53)

Annelik duygularıyla yazılan bu şiir, gerçek bir sanat örneğidir. Şâire evladının ölümüyle hayatının kış mevsimine girdiğini, baharının solduğunu, ölüm rüzigarının oğlunu elinden aldığını, gülü olarak sevdiği evladının toprak altında uyuduğunu hazin bir kederle ifade etmekte ve anne kalbiyle toprağa yalvararak onu incitmemeyi rica etmektedir. Gazelin son misralarında Natevan, annelik burcundan kayan yıldızının yasını bir daha dile getirmektedir:

O pak olan uca göylərdə bürci-Xurşiddən
Parıldadı uca bir ulduz, oldu tar, əfsus! (Natəvan, 2004: 53)

Natevan, "Efsus" redifli başka bir gazelinde de oğul dağından bahsetmiş, Mir Abbas`ın ölümünden duyduğu acıyı şiirle ifade etmeye çalışmıştır:

Kəcrəvişdir bu asiman, əfsus!
Bivəfadır cahanü can, əfsus!

Nə yaman dağ imiş oğul dağı,
Mənə üz verdi imtahan, əfsus!

Göz evin qoydu nagəhan xali,
Oldu ol mərdümün nəhan, əfsus!

Mehrini kəsdi mən bəlakeşdən,
Oldu xak ilə mehriban, əfsus!

Ey gözüm nuri, hasili-canim,
Çəkərəm sənsiz əlaman, əfsus! (Natəvan, 2004:45)

Evladını ondan çekip alan kara toprağa hem yalvaran, hem de ondan şikayetçi olan Natevan, oğlunun ölümünden sonra deliye döndüğünü belitrmiş, onun ayrılığıyla bir türlü barışamadığını bildirmiştir:

...Səni ağuşə çəkdi xaki-siyah,
Əşkdən bağrım oldu qan, əfsus!

İtirib bu şüküftə göncəsini,

Qaldı sərkəştə Natəvan, əfsus! (Natəvan, 2004: 45)

Natevan Azerbaycan edebiyatında evlat acısını paylaşan ilk başarıyla şâirlerden biri gibi tanınmıştır. Büyük oğlu onu terketmiş, küçük evladı genç iken vefat etmiş, o, şiirlerinde evlatsızlık acısının bütün ıstıraplarını yansıtmıştır. "Gitme" redifli gazelinde ise oğlunun ölümünden sonra yaşamanın anlamsızlığını bilse de çaresizliğini anlamış, sadece evladının yanına göçmek dileğini dile getirmiştir:

*Sənin*lə *kim açılıb qəlbimin şükufələri*
Mürüvvət eylə, əzizim, edüb xəzan, getmə!
Tərəhhüm eylə mənə, dərdü möhnətim çoxdur,
Qoyub bu hicr bəla içrə Natəvan, getmə!
Di yumma gözlərini, qoy görüm doyunca barı,
Gözümdə cari edib əşk həm rəvan, getmə. (27)

Natevan`ın ve Nigar Hanım`ın şiirlerinde ortak konular bulunmakla birlikte ortak redifli gazellere de rastlanılır. Nigar Hanım "Efsus" redifli gazelinde de eski söylemlerle hasretini ifade etmiştir:

Hasret-zedeyim ol meh-tabanıma efsus
Firkat-zedeyim, hal-i perişanıma efsus!
Mahrum olalı görmeden ol mehveşi ancak
Hükmüm geçiyor dide-i giryanıma efsus
Sevda-zedelik yakdı beni ah bu gerdun
Rahm etmedi hal-i dil-i suzanıma efsus!
Efkarımı talan eden ol aşk-ı ciğer-suz
İbret beni kıldı bugün akranıma efsus
Akranıma tesir eden ol hal-i harabım
Olmazsa müessir dil-i cananıma efsus
Yadı veriyor devre-i firkatde teselli
Yoksa dayanılmaz benim efganıma efsus!
Bir lütfuna pek muntazırım sevdiğim afet
Bekletme beni geçti elem canıma efsus!... (99)

Nigar Hanım bu gazelinde hasretten halının perişan olmasını, yarini görmeden gözlerinin yaşla dolduğunu, çevresinin onun efkarlı durumundan üzüldüğünü fakat dil-i cananının bu durumdan hiç etkilenmediğini sadece sevgilinin hatırasıyla teselli bulduğunu dile getirmiştir.

Nigâr Hanım'ın dönemin ilgi odağı haline getiren yanlarından birisi de analık duygularını şiirlerine konu edebilmiş olmasıdır. Çünkü Nigâr Hanım bu bakımdan edebiyatımızda ilktir. Fuad Köprülü'nün deyişi ile "bizde o zamana kadar kadın ruhundan kopup gelmiş bu samimi parçalara" rastlanmamıştır. (Aksar, 2016: 201-202) Nigar Hanım`ın üç evladı olmuş ve boşanınca onlardan ayrılmak zorunda kalmıştır. Şiirlerinde bu konuya sık sık değinen Nigar Hanım annelik duygularını şiire yansıtmış ve her üç evladına olan hasretini dile getirmiştir:

Nedir ilahi bu matem dil-i harabımda?
Cihanı görmedeyim muttasıl harab-i abad
Bu yolda yokdu netice benim hesabımda,
Kader bu halet-i meş`umu eyledi icad
Beni o yavrularımdan ayırdı tali-i dun
Serim mükedder onun için cerihadar derun (64)

Nigar Hanım da evlatlarına hasret kaldığı günlerde dile getirdiği şiirlerde yavrularından ayrıldığı için kaderini itham etmiş, yüreğinin taş olmadığını ve kadar yükü kaldıramadığını bildirmiş, feleğin kötü işini – kaderini ve kederini betimlemiştir:

Çocuklarımdı hayal-i ümide bence esas
Çocuklarımdı benim için cihande bi-emsal
Biri zeka-yı mücessem, biri de pek hassas
Birisi üç yaşını etmedi henüz ikmal
Beni hazinelerimden uzak düşürdü felek
Nasıl bu hale dayansın hacer midir bu yürek? (64)

Küçüğü üç yaşında olan evladına bile hasret kalan Nigar Hanım`ın onlarsız günleri anlamsız ve keder yüklüdür, Münir, Feridun ve Keramet`inden uzak kalmış, hicr ateşinde kalbi kavrulmuş, üç kuzusunun ayrılığı günlerini siyah etmiştir:

Dem-i menamda göstermiyor bana devran
Müniri şimdi Feridun ile Kerameti ah!
Ve tende şahs-ı edibe müşabih etdi figan!
Firakı üç kuzumun halim eylemekte tebah
Ecanib ağlarsa layık bu gamlı haletime
Bahar-ı ömrü heba eyleyen felaketime (65)

Ömrünün gençlik veya bahar döneminde bu felaketlere isyan eden Nigar Hanım evlatlarından firak olduğu günlerde onların halini dert etmekte, annelik duygusuyla günlerinin nasıl geçtiğini merak etmektedir:

Kimler size şimdi dikkat eyler
Kim yavrularım himayet eyler?
Kim şimdi aceb sahabet eyler
Kim halinizle mürüvvet eyler?
Maderse beka-yı hasret eyler!
Allaha sizi emanet eyler? (66)

Umutsuzluk ve buhran dolu günlerinde Nigar Hanım karamsarlığa kapılmakta, intihar düşüncesini bile aklından geçirmektedir:

Bir ümumi çiledir yokdur onu defe ümid
Kimseler keşf eylemez derd-i nihan-ı alemi
İntihara kudretim olsaydı çekmezdim Nigar
Bad ezin vallah ben bar-ı giran-ı alemi (59)

Genel olarak baktığımızda Nigar Hanım`ın ilk şiiri de Mersiye olmuş, daha çocuk yaşlarından ölüm üzerine düşüncelerini yansıtmıştır. *"Bana ilk şiir hevesini veren, hilkatimdir. Çünkü ben on iki yaşında bir çocuktum, kardeşim kazaen vefat etti ve benim en evvelki şiirim de, maatteessüf bir mersiye oldu".* (Ertaylan, 2011: 539)

Hurşidbanu Natevan ise "Ağlaram" ve "Ölürem" redifli gazellerinde mutsuzluğunu ve çaresizliğini dile getirmekte, yaşamla ölümünün arasında olduğunu, ömrünün hazan mevsimine yettiğini belirtmektedir:

Varımdı sinədə dərdü qəmi-nihan, ölürəm,
Fəda olum sənə, gəl eylə imtahan, ölürəm!
Fəraqdan gecələr yatmaram sabaha kimi
Xəyali-zülfünə bağlı gedibdi can, ölürəm.
Bahari-hüsnün ara gör necə xəzanəm mən,
Bahar laləsi tək bağrım oldu qan ölürəm. (Natəvan, 2004: 51)

Böylece hem Natevan, hem de Nigar Hanım kadın olarak dile getiremedikleri özlem, keder ve sevgi duygularını bazen erkeksi söylemlerle, bazen şiirde yeni bir çığır açarak kadınsı ifadelerle belirtmeye çalışmışlardır. Onların şiirlerinde annelik söylemi kendilerini rahat ifade edebildikleri, aynı zamanda kişisel kederlerini yansıttıkları en iyi söylem olmuştur. Sevgi şiirlerinde toplumsal kaygı ve endişe onları erkeksi söylemlere itmiş; anne olarak yazdıkları şiirlerin keder boyutuysa daha katı dil kullanmalarına neden olmuştur. Bundan başka, annelerinin ve yakın arkadaşlarının ölümü de hüzünlü şiirler yazma nedenlerinden biridir.

Hurşidbanu Natevan ve Nigar Binti Osmanlı klasik şiirinin son kadın şairlerinden olmuş, her ikisi de yaşadıkları facia ve kederle başbaşa kalmışlardır. Toplumsal baskılara uğramış, evlat acısı yaşamış, özelikle Natevan kaybettiği evlatlarının acısıyla keder dolu şiirler kaleme almıştır. Nigar hanım'ın günümüze ulaşmış şiirlerinde de bu tür gam temalı pek çok şiire rastlanmaktadır. Natevan ve Nigar Hanım'ın şiirlerindeki erkeksi söylem oldukça belirgindir. Toplumda kadınların hor görülmesi ve klasik şiire erkeklerin hakim olması bunun nedenleri arasındadır.

Kaynakça:

1. Aksar, Gülşah. (2016). *Türk Kadın Şairlerde Kadın ve Çocuk Teması (1886-1960)*. Master's Thesis. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
2. Bekiroğlu, Nazan. Nigâr Hanım. İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vaktı, 33. Cilt, 2007, 83-85
3. Çulhaoğlu, F. Gülşen. (2009). Osmanlı Şiirinde Kadin Şairin Poetikası: Leylâ Hanım. PhD Thesis. Bilkent University
4. Enginün, İnci. (2018). Türk Kadın Yazarları ve Halide Edib. Yazmak, Kimlik ve Metin Odağında Türk Edebiyatında Kadın Yazarlar. Haz.: Nesrin Karaca. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 474-485
5. Ertaylan, Hikmet İsmail. (2011). Türk Edebiyatı Tarihi. I-IV. Ciltler. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
6. Karataş, Evren. (2009), Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Edebiyatımızda Kadın Sesleri. *Electronic Turkish Studies*, 4.8.
7. Quliyev, Vilayət. (2022). Qarabağın üç şaireyi-möhtərəməsi. Bakı, Tərcümə Mərkəzi
8. Morkoç, Yasemin Ertek. (2011). Klasik Türk Edebiyatında Kadın Şairlere Bir Bakış. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, 9.02: 223-235.
9. Natəvan, Xurşidbanu. (2004). Əsərləri. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2004
10. Yılmaz, Ayfer. (2012). Geçmişten Günümüze Kadın Şairlerin Konumuna Genel Bir Bakış. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1.2: 46-63.

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ MOTİVASYON DÜZENLEME DÜZEYLERİNİN 21. YÜZYIL BECERİLERİNİ YORDAMA GÜCÜ

The Predictability of Preschool Teacher Canditates' Levels of Motivational Regulation on 21st Century Skills

Dr. Öğr. Üye. Aysel KORKMAZ
ORCID ID: 0000-0003-1216-0397
Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı, aysel.korkmaz@bozok.edu.tr.

Doç. Dr. Canan KOÇ
ORCID ID: 0000-0001-7205-1614
Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,
canan.koc@bozok.edu.tr

ÖZET

Bu araştırmada okulöncesi öğretmen adaylarının motivasyon düzenleme düzeylerinin 21. yüzyıl becerilerini yordama düzeyinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Nedensel tarama modeline göre desenlenmiş olan bu çalışma, kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle belirlenen ve 2021-2022 eğitim öğretim güz döneminde bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 149 (124: kadın, 25: erkek) okul öncesi öğretmen adayı ile yürütülmüştür. Araştırmanın verileri Kişisel Bilgi Formu, Çok Boyutlu 21. Yüzyıl Beceri Ölçeği ve Motivasyonu Düzenleme Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Veriler aritmetik ortalama ve standart sapma gibi betimsel istatistikler ve t-testi, Pearson korelasyon katsayısı ve çoklu regresyon kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre okul öncesi öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri ve motivasyon regülasyonları sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Öğretmen adaylarının motivasyon düzenleme düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermezken 21. yüzyıl becerileri kariyer bilinci alt boyutunda kadın öğretmen adaylarının lehine anlamlı fark bulunmuştur. Motivasyon düzenlemenin, motivasyon regülasyon alt boyutunun 21. yüzyıl becerileri alt boyutlarının tümünün anlamlı yordayıcısı olduğu, irade gücü alt boyutunun bilgi ve teknoloji okuryazarlığı alt boyutunun anlamlı yordayıcısı olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Motivasyon düzenleme, 21. yüzyıl becerileri, okul öncesi öğretmen adayları

ABSTRACT

This study aimed to determine the level of the predictability of preschool teachers canditates' levels of motivational regulation on 21st century skills. This study, which was designed according to the causal screening model, was conducted with 149 (124: female, 25: male) pre-school teacher candidates who were selected by the easily accessible sampling method and studying at a state university in the 2021-2022 academic fall semester. The data of the research were collected using the Personal Information Form, Multidimensional 21st Century Skills Scale and Brief Regulation of Motivation Scale. Data were analyzed using descriptive statistics such as arithmetic mean and standard deviation, and t-test, Pearson correlation coefficient, and multiple regressions. According to the results of the research, the 21st century skills and motivation regulations of the pre-school teacher candidates did not differ significantly according to the grade level. While the motivation regulation levels of teacher candidates did

not differ significantly according to gender, a significant difference was found in favor of female teacher candidates in the 21st century skills career awareness sub-dimension. The results indicated that motivation regulation is a significant predictor of all 21st century skills sub-dimensions of motivation regulation sub-dimension, and will-power sub-dimension is a significant predictor of knowledge and technology literacy skills sub-dimension.

Key Words: Regulation of motivation, 21st century skills pre-school teacher candidates

GİRİŞ

Son yıllarda bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, küreselleşme ve ekonomik gelişmelerle birlikte değişen iş gücü talepleri ve okulda kazandırılması gereken becerileri de etkilemektedir. Günümüz öğrencilerinin, gelecekteki çalışma hayatlarında başarılı olabilmeleri için çeşitli becerilere sahip olmaları beklenmektedir. 21. yüzyıl becerileri olarak adlandırılan bu beceriler, 21. Yüzyıl Becerilerinin Değerlendirilmesi ve Öğretilmesi projesi, 21. Yüzyıl Becerileri için Ortaklık, OECD'nin Yeterlilik Tanımı ve Seçimi ve Avrupa Birliği'nin yaşam boyu öğrenme için temel yeterlilikler gibi farklı uluslararası kuruluşlar ve projeler tarafından tanımlanmıştır (Valtonen vd., 2021).

Voogt ve Roblin'in (2012) belirttiği gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) hızlı gelişimi ile birlikte ekonominin küreselleşmesi ve uluslararasılaşması, yaşama, çalışma ve öğrenme biçimimizi sürekli olarak dönüştürmektedir. Bu bağlamda, 21. yüzyıl becerileri, bireyin değişen dünyaya uyum sağlamasında gerekli olan becerileri ifade etmektedir. 21. Yüzyıl Becerileri Ortaklığı (Partnership for 21st Century Skills), 21. yüzyıl becerilerinin eğitime aktarılmasını destekleyen bir çerçeve geliştirmiştir. Bu çerçeve, öğrencilerin günümüz iş gücüne başarılı bir şekilde girmek için ihtiyaç duydukları becerileri, bilgileri ve uzmanlığı tanımlar. Öğrenci çıktıları şunları içerir: 1) Temel Konular ve 21. Yüzyıl Temaları; 2) Öğrenme ve İnovasyon Becerileri; 3) Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerileri; 4) ve Yaşam ve Kariyer Becerileri (Partnership for 21st Century Skills 2009, Akt. Larson ve Miller, 2011).

Yirmi Birinci Yüzyıl Becerilerinin Değerlendirilmesi ve Öğretimi (ACT21S) projesi, 2009 yılında dünyanın en büyük teknoloji şirketlerinden Cisco, Intel ve Microsoft'un sponsorluğunda başlatılmıştır. Bu proje sanayi temelli ekonomiden bilgi temelli ekonomiye geçiş yapan birçok ülkede eğitim kurumları için bir kılavuz sunmayı amaçlamıştır. Çerçeve olarak, yirmi birinci yüzyıl becerilerini dört ana ve on alt kategoriye ayırmaktadır: 1) Düşünme yolları, sistematik düşünmek için daha fazla odaklanma ve yansıtma gerektiren becerileri içerir. 2) Çalışma yolları, iletişimin hızlı, özlü ve kültürel farklılıkların farkında olması gereken küreselleşmeyi vurgular. 3) Çalışma araçları, bilgi patlamasıyla baş etmek için BİT'in ustaca kullanımı yoluyla yeni bilgilere etkili erişimi ve bunları değerlendirmeyi içermektedir. 4) Dünyada yaşam yolları, bireylerin kültürel farklılıkların ötesinde rekabet edecekleri, bağlantı kuracakları ve işbirliği yapacakları varsayımına dayanmaktadır (Iwata, Pitkänen, Laru ve Mäkitalo, 2020). 21. yüzyıl becerilerinin tanımlanmasına ilişkin bir meta-inceleme, tüm çerçevelerin BİT ile ilgili yetkinlikleri, işbirliğini, iletişimi ve sosyal ve kültürel yetkinlikleri içerdiğine işaret etmiştir. Ayrıca bu tanımlamaların çoğu, yaratıcılığı, eleştirel düşünmeyi ve problem çözmeyi vurgulamaktadır (Voogt ve Roblin, 2012).

21. yüzyıl becerilerinin belirlenmesi ve kazandırılmasına yönelik pek çok ülkede çalışmalar yürütüldüğü görülmektedir. Türkiye'de ise 2017 yılında "Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi" doğrultusunda, öğrencilerin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde; kişisel, sosyal, akademik ve iş hayatlarında ihtiyaç duyacakları beceri yelpazeleri olan yetkinlikler Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinde (TYÇ) belirlenmiştir. TYÇ sekiz anahtar yetkinlik oluşmaktadır: anadilde iletişim, yabancı dillerde iletişim, matematiksel yetkinlik ve bilim/teknolojide temel

yetkinlikler, dijital yetkinlik, öğrenmeyi öğrenme, sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler, inisiyatif alma ve girişimcilik, kültürel farkındalık ve ifade (MEB, 2018). Anahtar yetkinliklerin uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenmiş olan 21. yüzyıl becerileri ile uyumlu olduğu görülmektedir. 21. yüzyıl becerilerinin nasıl etkili bir şekilde kazandırılabileceği sorusunu, öğrenme süreçlerinin değişkenleri ile birlikte düşünmek gerekmektedir. Bu bağlamda 21. yüzyıl becerileri ile öğrenme sürecinin bir boyutu olan motivasyon düzenlemenin araştırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Davranışı harekete geçiren, yönlendiren ve sürdüren içsel bir süreç olarak tanımlanan motivasyon (Slavin, 2009), öğrenme süreçlerinde anahtar role sahiptir. Motivasyonun düzenlenmesi ise, bireylerin belirli bir amaca yönelik çalışma isteklerini başlatmak, sürdürmek veya tamamlamak için kasıtlı olarak hareket ettikleri faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (Wolters, 2003, Akt. Atman Uslu ve Yıldız Durak, 2022). Wolters'a (2003) göre, motivasyonel düzenleme kavramı, insanların motivasyonlarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kaldıkları durumlarda mevcut çabalarını ve azimlerini artırma veya sürdürme konusunda kendi öğrenme motivasyonlarını nasıl yönettiklerini tanımlar (Schwinger ve Stiensmeier- Pelster, 2012). Öğrenciler çeşitli stratejiler kullanarak motivasyonlarını düzenleyebilirler. Örneğin, öğrenciler belirli bir görevde motivasyonlarını artırmak veya sürdürmek için kendileri için ödüller verebilir veya çevrelerini değiştirebilirler (Kim, Brady ve Wolters, 2018).

Boakerts (2010), motivasyon ve öz-düzenlemeyi ayrılmaz bir şekilde ilişkili "iki yakın arkadaş" olarak tanımlamıştır. Bu ilişki, öz-düzenlemeli öğrenmenin tanımlarında, öğrenme hedeflerini belirlemeyi, ardından bunları gerçekleştirmek için motivasyon ve davranışı izlemeyi, düzenlemeyi ve kontrol etmeyi içeren aktif, yapılandırıcı bir süreç olarak yansıtılır (Berger ve Karabenick, 2011). Motivasyonel düzenleme sürecinin, belirli motivasyon stratejilerinin ne sıklıkta ve ne kadar etkili kullanıldığını etkileyebilecek bilişsel yetenekler, kişilik özellikleri ve motivasyonel eğilimler gibi bireysel faktörlerden etkilendiği varsayılmaktadır (Trautner ve Schwinger, 2020). Motivasyonel düzenlemenin öğrencilerin öznel çabası üzerindeki etkisi ile ilgili olarak, birçok çalışma olumlu etkiler bildirmiştir (Schwinger ve Otterpohl, 2017).

Araştırmanın Önemi

21. yüzyıl becerilerinin bireylere nasıl kazandırılacağı sorunu dikkatleri öğretmenlere ve öğretmen eğitimine yöneltmektedir. Öğretmen eğitimi, öğretmenlere gelecekteki sınıflarına taşıyabilmeleri için kendilerine 21. yüzyıl becerilerini ve yeteneklerini geliştirme fırsatları sunmalıdır (Voogt ve Roblin, 2012). Gerek hizmet içi gerekse hizmet öncesi öğretmen eğitimi açısından 21. yüzyıl becerilerinin programlara entegrasyonu ve bu becerilerin kazandırılmasının önemi ve gerekliliği farklı raporlarda vurgulanmıştır (P21 ve American Association of Colleges for Teacher Education [AACTE], 2010, Akt. Aydın ve Tan Şişman, 2021).

Fraillon'a (2014) göre öğretmenlerin 21. yüzyıl becerilerinin eğitimini pedagojik yaklaşımlara entegre edebilmeleri gerekir. Bu da yine öğretmen eğitimi için beklentiler doğurmaktadır. Öğretmen eğitimi, yeni öğretmenlere 21. yüzyıl becerileriyle uyumlu pedagojik uygulamaları kullanma yetkinliğini sağlamalıdır (Akt. Valtonen vd., 2021). Bu bağlamda öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerilerinin belirlenmesini ve geliştirilmesini kapsayan araştırmalara ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamdaki araştırma bulgularının, bu becerilerin yaygınlaştırılmasına yönelik yapılacak çalışmalara yol gösterici olacağı söylenebilir. Ayrıca 21. yüzyıl becerilerinin ilişkili olabileceği değişkenlerin incelenmesi de bu becerilerin öğretimine ilişkin daha geniş bir bakış açısı kazanılmasını destekleyecektir.

Okul öncesi eğitimin, çocukların pek çok alandaki gelişimini desteklediği bilinmektedir. Çocukların gelecekte akıl yürütme, yaratıcı düşünme, verileri analiz etme ve iş birliği içinde çalışmalarına yardımcı olacak 21. yüzyıl becerilerinin öğretimine erken yaşlarda, özellikle okul öncesi dönemde başlanmalıdır (Çetin ve Çetin, 2021). Okul öncesi öğretmenlerinin bu becerilere sahip olmaları, okul öncesi eğitim ortamlarının ve süreçlerinin 21. yüzyıl becerilerini kazandırabilecek şekilde yapılandırılmasını sağlayacaktır. Bu nedenle okul öncesi öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerilerinin ve motivasyon düzenleme düzeylerinin incelenmesi önem taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, okul öncesi öğretmen adaylarının motivasyon düzenleme düzeylerinin 21.yüzyıl becerilerini yordama durumunun incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki problemlere yanıt aranmıştır.

1. Okul öncesi öğretmen adaylarının motivasyon düzenleme ve 21. yüzyıl becerileri ne düzeydedir?
2. Okul öncesi öğretmen adaylarının motivasyon düzenleme düzeyleri ve 21. yüzyıl becerileri; cinsiyete ve sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
3. Okul öncesi öğretmen adaylarının motivasyon düzenleme düzeyleri ile 21. Yüzyıl becerileri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Okul öncesi öğretmen adaylarının motivasyon düzenleme düzeyleri 21.yüzyıl becerilerini anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Okul öncesi öğretmen adaylarının motivasyon düzenleme düzeylerinin 21.yüzyıl becerilerini yordama durumunun incelendiği bu çalışma ilişkisel tarama modeline göre tasarlanmıştır. Tarama araştırmalarında genellikle; hedef kitlenin cinsiyet, yaş ve sosyoekonomik durum gibi kişisel özellikleri ile bir olguya ilişkin var olan performans, görüş, düşünce ve tutumlar tekil ya da bazı faktörlerle ilişkileri bakımından betimlenir (Büyüköztürk, 2014). İlişkisel tarama modelinde iki ya da daha fazla sayıdaki değişken arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılır (Karasar, 2016).

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni Türkiye'deki devlet üniversitelerinde öğrenim gören okul öncesi öğretmen adaylarından oluşmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise, kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle belirlenen ve 2021-2022 eğitim öğretim güz döneminde bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 149 okul öncesi öğretmen adayı oluşturmaktadır. Kolay ulaşılabilir örnekleme, araştırmacının evrene ulaşılması mümkün olmadığı durumlarda katılımcıları yakın ve erişilmesi kolay kişilerden seçmesine olanak vermektedir (Etikan, Musa ve Alkassim, 2016; Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırmada yer alan okul öncesi öğretmen adaylarına ilişkin demografik bilgilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Okul Öncesi Öğretmenler Adayların Demografik Bilgiler

Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Kadın	124	83,2
	Erkek	25	16,8
Yaş	17-19 yaş	19	12,8
	20-22 yaş	97	65,1
	23-25 yaş	25	16,8
	26 yaş ve üzeri	8	5,4
Sınıf Düzeyi	1	19	12,8
	2	39	26,2
	3	29	19,5
	4	62	41,6

Tablo 1'e göre, araştırmaya katılan okul öncesi öğretmenlerinin %83,2'si kadın ve %16,8'i erkektir. Katılımcıların %12,8'i 17-19; %65,1'i, 20-22; %16,8'i 23-25; %5,4'ü 26 yaş-üzeri yaş aralığındadır. Ayrıca öğretmen adaylarının %12,8'i birinci; %26,2'si ikinci; %19,5'i üçüncü; %41,6'sı dördüncü sınıftadır.

Veri toplama Aracı

Bu araştırmada, veri toplama aracı olarak "Kişisel Bilgi Formu", "Çok Boyutlu 21. Yy Beceri Ölçeği" ve "Kısa-Motivasyonu Düzenleme Ölçeği" kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından çalışma grubunda yer alan okul öncesi öğretmen adaylarının cinsiyet, yaş ve sınıf düzeyine ilişkin bilgileri toplamak için hazırlanmıştır.

Çok Boyutlu 21. yy Beceri Ölçeği (ÇBYYBÖ): ÇBYYBÖ, Çevik ve Şentürk tarafından 2019 yılında geliştirilmiştir. Bu ölçekte, "Bilgi ve Teknoloji Okuryazarlığı Becerileri (BTOB)", "Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri (EDPÇB)", "Girişimcilik ve İnovasyon Becerileri (GİB)", "Sosyal Sorumluluk ve Liderlik Becerileri (SSLB)" ve "Kariyer Bilinci (KB)" olmak üzere beş alt boyut bulunmaktadır. 41 maddeden oluşan ÇBYYBÖ, 5'li likert tipli (1:kesinlikle katılmıyorum, 5:kesinlikle katılıyorum) bir ölçektir. Ölçeğin tamamından en az 41 en fazla 205 puan alınmaktadır. Ölçeğin toplam iç tutarlılık katsayısı .86 ve her alt boyutundaki iç tutarlılık katsayısı .70'in üzerindedir (Çevik ve Şentürk, 2019). Bu araştırma için elde edilen iç tutarlılık kat sayısı ölçeğin tamamı için 0.82 ve her alt boyutu için .70 ile .77 arasındadır.

Kısa-Motivasyonu Düzenleme Ölçeği (K-MDÖ): Bireylerin motivasyona yönelik farkındalıklarını ve bu farkındalığın sürdürülebilirliğini ölçmek için 2018 yılında Kim ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş ve 2019 yılında Sarıçam ve Erdemir tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. "Motivasyon Regülasyon" ve "İrade Gücü" olmak üzere iki alt boyuttan ve 12 maddeden oluşan K-MDÖ, 5'likert tipi (1: hiç bana göre değil, 5: Tam bana göre) ölçektir. Ölçeğin tamamından en az 12 en fazla 60 puan alınmakta ve bireylerin ölçekten aldıkları puan arttıkça motivasyon düzenleme seviyelerinin de arttığı belirtilmektedir (Sarıçam ve Erdemir, 2019). Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı tamamı için .92 ve alt boyutları için .91'in üzerindedir. Bu çalışmada iç tutarlılık katsayısı motivasyon regülasyon için .88, irade gücü için .92 ve ölçeğin tamamı için .88 olarak hesaplanmıştır.

Veri Toplama Süreci

Araştırma verileri gerekli izinler alındıktan sonra, araştırmaya katılmak isteyen okul öncesi öğretmen adaylarına Google Form bağlantı linki elektronik posta ve Whatsapp uygulaması aracılığıyla gönderilerek toplanmıştır. Katılımcılar formu ortalama 10 ila 15 dakika arasında doldurduğu belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde IMB Statistics SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Analize başlamadan önce kayıp veri olup olmadığına bakılmış ve verilerde kayıp veri olmadığı saptanmıştır. Yordanan ve yordayıcı değişkenlerin standart Z puanı, kutu grafiği ve toplam puanlarına bakılarak uç değerler tespit edilmiştir. Bu bağlamda 3 veri saptanmış ve bunlar analize dâhil edilmemiştir. Son olarak basıklık ve çarpıklık katsayılarına bakılarak verilerin normal dağıldığı saptanmıştır. Bu araştırma için toplanan 152 veriden 3 veri çıkartılarak 149 veri üzerinden araştırma sorularına yönelik ortalama, standart sapma, bağımsız gruplar t-testi, Kruskal-Wallis testi, Pearson çarpım moment korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır.

BULGULAR

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın ilk alt problemi olan "Okul öncesi öğretmen adaylarının motivasyon düzenleme ve 21. Yüzyıl becerileri ne düzeydedir?" sorusuna ilişkin okul öncesi öğretmen adaylarının ölçeklere verdikleri cevapların aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerine ilişkin bilgilere Tablo'2 de yer verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmen adaylarının ölçeklere verdikleri cevaplara göre hesaplanan ortalama ve standart sapma puanları

Ölçekler ve Alt Boyutları	$\bar{X}$	Ss
Motivasyon Regülasyon	3,58	,680
İrade Gücü	3,46	1,01
Bilgi ve Teknoloji Okuryazarlığı Becerileri	4,09	,303
Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri	4,28	,418
Girişimcilik ve İnovasyon Becerileri	3,55	,476
Sosyal Sorumluluk ve Liderlik Becerileri	3,64	,484
Kariyer Bilinci	4,48	,401

Tablo 2'e göre, okul öncesi öğretmen adaylarının K-MDÖ'nün alt boyutları olan motivasyon regülasyon ($\bar{x}$=3,58) ve irade gücü ($\bar{x}$=3.46) puanlarının orta düzeyde görülmektedir. ÇBYYBÖ'nün alt boyutlarından bilgi ve teknoloji okuryazarlığı becerileri ($\bar{x}$=4,09), eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri ($\bar{x}$=4,28), sosyal sorumluluk ve liderlik becerileri ($\bar{x}$=3,64) ve kariyer bilinci ($\bar{x}$=4,48) puanlarının yüksek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık girişimcilik ve inovasyon becerileri puanlarının ($\bar{x}$=3,55) orta düzeyde olduğu görülmektedir.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt probleminde ele alınan *"Okul öncesi öğretmen adaylarının motivasyonları ve 21. yüzyıl becerileri; cinsiyete ve sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?"* sorusuna yönelik bağımsız gruplar t-testi sonuçları Tablo 3'te, Kruskal-Wallis testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 3. Okul öncesi öğretmen adayların K-MDÖ ve ÇBYYBÖ alt boyutlarındaki puanlarının cinsiyet açısından karşılaştırılması

Ölçekler ve Alt Boyutları	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	sd	t	p
Motivasyon Regülasyon	Kadın	124	28,75	5,68	147	,493	,623
	Erkek	25	28,16	4,05			
İrade Gücü	Kadın	124	13,97	4,11	147	,647	,519
	Erkek	25	13,40	3,76			
Bilgi ve Teknoloji Okuryazarlığı Becerileri	Kadın	124	61,58	4,43	147	,630	,530
	Erkek	25	60,96	5,13			
Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri	Kadın	124	25,67	2,41	147	-,149	,881
	Erkek	25	25,76	3,01			
Girişimcilik ve İnovasyon Becerileri	Kadın	124	35,67	4,85	147	,456	,649
	Erkek	25	35,20	4,33			
Sosyal Sorumluluk ve Liderlik Becerileri	Kadın	124	14,52	1,93	147	-,742	,459
	Erkek	25	14,84	1,99			
Kariyer Bilinci	Kadın	124	27,12	2,29	147	2,723	,007
	Erkek	25	25,72	2,65			

Tablo 3 incelendiğinde, okul öncesi öğretmen adaylarının kariyer bilinçlerinde kadınların lehine anlamlı fark varken ($t_{(147)}$=2.723,p<.05); motivasyon regülasyon ($t_{(147)}$=.493,p>.05), irade gücü ($t_{(147)}$=.647,p>.05), bilgi ve teknoloji okuryazarlığı ($t_{(147)}$=.630,p>.05), eleştirel düşünme ve problem çözme ($t_{(147)}$=-.149,p>.05), girişimcilik ve inovasyon ($t_{(147)}$=.456,p>.05) ve sosyal sorumluluk ve liderlik ($t_{(147)}$=-.742,p>.05) becerileri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir.

Tablo 4. Okul öncesi öğretmen adayların K-MDÖ ve ÇBYYBÖ alt boyutlarındaki puanlarının sınıf düzeyi açısından karşılaştırılması

Ölçekler ve Alt Boyutları	Sınıf	N	Sıra Ortalaması $\bar{X}$	Sd	X^2	p	Anlamlı Fark
Motivasyon Regülasyon	1.Sınıf	19	79,76	3	3,188	,364	-
	2.Sınıf	39	75,60				
	3.Sınıf	29	84,93				
	4.Sınıf	62	68,52				
İrade Gücü	1. Sınıf	19	68,08	3	2,369	,499	-
	2.Sınıf	39	81,71				
	3.Sınıf	29	79,53				
	4.Sınıf	62	70,78				
Bilgi ve Teknoloji Okuryazarlığı Becerileri	1.Sınıf	19	70,58	3	4,115	,249	-
	2.Sınıf	39	67,15				
	3.Sınıf	29	70,66				
	4.Sınıf	62	83,32				
Eleştirel Düşünme ve	1. Sınıf	19	88,03	3	7,236	,065	-
	2.Sınıf	39	79,09				

Problem Çözme Becerileri	3.Sınıf 4.Sınıf	29 62	83,86 64,29				
Girişimcilik ve İnovasyon Becerileri	1.Sınıf 2.Sınıf 3.Sınıf 4.Sınıf	19 39 29 62	80,47 71,55 70,33 77,68	3	1,140	,767	-
Sosyal Sorumluluk ve Liderlik Becerileri	1. Sınıf 2.Sınıf 3.Sınıf 4.Sınıf	19 39 29 62	80,82 67,92 62,97 83,30	3	6,120	,106	-
Kariyer Bilinci	1.Sınıf 2.Sınıf 3.Sınıf 4.Sınıf	19 39 29 62	80,16 83,29 71,17 69,99	3	2,833	,418	-

Tablo 4'te görüldüğü gibi, okul öncesi öğretmen adaylarının sınıf düzeylerine göre motivasyon regülasyon [χ^2 =3.188, p>.05], irade gücü [χ^2 =2.369, p>.05], bilgi ve teknoloji okuryazarlığı [χ^2 =4.115, p>.05], eleştirel düşünme ve problem çözme [χ^2 =7.236, p>.05], girişimcilik ve inovasyon [χ^2 =1.140, p>.05], sosyal sorumluluk ve liderlik [χ^2 =6.120, p>.05] ve kariyer bilinci [χ^2 =2.833, p>.05] boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Başka bir deyişle okul öncesi öğretmen adaylarının sınıf düzeylerine göre motivasyon düzenleme ölçeği ile çok boyutlu 21. yy becerileri ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlar birbirlerinden anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır.

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt probleminde ele alınan *"Okul öncesi öğretmen adaylarının motivasyonları ile 21. Yüzyıl becerileri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?"* soruya ilişkin K-MDÖ ve ÇBYYBÖ toplamı ve alt boyutlarına okul öncesi öğretmen adaylarının verdikleri cevapların arasındaki ilişkiyi belirlemek için hesaplanan pearson momentler çarpımı korelasyon katsayılarına Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının K-MDÖ ve ÇBYYBÖ Toplam ve Alt Boyutlarına İlişkin Puanlar Arasındaki İlişkiler

	Motivasyon Ölçeği	Düzenleme	Motivasyon Regülasyon	İrade Gücü
Çok Boyutlu 21. yy Becerileri Ölçeği	,437**		,468**	,225**
Bilgi ve Teknoloji Okuryazarlığı Becerileri	,403**		,358**	,306*
Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri	,161		,179*	,073
Girişimcilik ve İnovasyon Becerileri	,316**		,395**	,087
Sosyal Sorumluluk ve Liderlik Becerileri	,221**		,216**	,141
Kariyer Bilinci	,167*		,216**	,037

Tablo 5 incelendiğinde, okul öncesi öğretmen adaylarının eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri ile motivasyon düzenlenme ölçeğinin tamamı ve irade gücü arasında istatiksel olarak anlamlı ilişki saptanmamıştır. Benzer şekilde irade gücü ile girişimcilik ve inovasyon, sosyal sorumluluk ve liderlik ve kariyer bilinci becerileri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki görülmemiştir. Bu nedenle bu boyutlar regresyon analizine dâhil edilmemiştir. Motivasyon regülasyon ile bilgi teknoloji okur yazarlığı, eleştirel düşünme ve problem çözme, girişimcilik

ve inovasyon, sosyal sorumluluk ve kariyer bilinci becerileri ve irada gücü ile bilgi teknoloji okuryazarlığı becerileri arasında yüksel düzeyde bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemi olan *"Okul öncesi öğretmen adaylarının motivasyonları 21.yüzyıl becerileri anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?"* sorusuna ilişkin regresyon analizi sonuçlarına Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. Okul öncesi öğretmen adaylarının K-MDÖ alt boyutlarının puanlarının ÇBYYBÖ alt boyutlarının puanlarını yordama durumu

Değişkenler		***Bilgi ve Teknoloji Okuryazarlığı Becerileri***	***Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri***	***Girişimcilik ve İnovasyon Becerileri***	***Sosyal Sorumluluk ve Liderlik Becerileri***	***Kariyer Bilinci***
		[R=.40;R^2=.16] F(2;146)=14,139; p=.00	*[R=.18;R^2=.03] F(2;146)=2,431; p=.00*	*[R=.39;R^2=.15] F(1;147)=27,238; p=.00*	*[R=.21;R^2=.04] F(1;147)=7,228; p=.00*	*[R=.21;R^2=.04] F(1;147)=7,160; p=.00*
Motivasyon Regülasyon	β	.068	.177	.395	.216	.216
	t	3.452	2.012	5.219	2.688	2.696
	p	.001	.046	.000	.008	.008
İrade Gücü	β	.092	.006	-	-	-
	t	2.432	.070			
	p	.016	.944			

Tablo 6'ya bakıldığında, 21. yüzyıl becerilerinin yordanmasına ilişkin kurulan çoklu regresyon modelinin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bulgulara göre motivasyon düzenleme boyutları birlikte 21. yüzyıl becerilerinden bilgi ve teknoloji okuryazarlığı becerileri ile orta düzeyde anlamlı bir ilişki göstermektedir. Bu yordayıcı değişkenler bilgi ve teknoloji okuryazarlığı becerilerine ait varyansın %16'ını açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına göre motivasyon düzenleme boyutlarının bilgi ve teknoloji okuryazarlığı becerileri üzerindeki etkisi motivasyon regülasyon (β=.068), irade gücü (β=.092) şeklindedir. Regresyon katsayıları motivasyon regülasyon ve irade gücü alt boyutlarının her ikisinin de bilgi ve teknoloji okuryazarlığı becerileri alt boyutu için anlamlı yordayıcı olduğunu göstermektedir.

Motivasyon düzenleme boyutları birlikte 21. yüzyıl becerilerinden eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri ile düşük düzeyde anlamlı bir ilişki göstermektedir. Motivasyon regülasyon ve irade gücü alt boyutları eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerine ait varyansın %3'ünü açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına göre motivasyon düzenleme boyutlarının eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri üzerindeki etkisi motivasyon regülasyon (β=.177), irade gücü (β=.006) şeklindedir. Regresyon katsayıları sadece motivasyon regülasyonunun eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri alt boyutu için anlamlı yordayıcı olduğunu göstermektedir.

Motivasyon düzenleme boyutlarından motivasyon regülasyon 21. yüzyıl becerilerinden girişimcilik ve inovasyon becerileri ile orta düzeyde anlamlı, sosyal sorumluluk ve liderlik becerileri ve kariyer bilinci ile düşük düzeyde anlamlı ilişki göstermektedir. Bu yordayıcı değişken girişimcilik ve inovasyon becerilerine ait varyansın %15'ini; sosyal sorumluluk ve liderlik becerilerine ait varyansın %4'ünü; kariyer bilincine ait varyansın %4'ünü açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına göre, motivasyon regülasyon alt boyutunun girişimcilik ve inovasyon becerileri üzerindeki etkisi (β=.395); sosyal sorumluluk

ve liderlik becerileri üzerindeki etkisi (β=.216); kariyer bilinci üzerindeki etkisi (β=.216) şeklindedir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Okul öncesi öğretmen adaylarının motivasyon düzenleme düzeylerinin 21.yüzyıl becerilerini yordama düzeyinin incelendiği bu araştırmanın sonuçlarına göre, okul öncesi öğretmen adaylarının motivasyon düzenlemenin alt boyutları olan motivasyon regülasyonu ve irade gücündeki ortalamaları orta düzeydedir. Öz-düzenlemeli öğrenme, öğrencilerin akademik etkinlikleri tamamlarken katılabilecekleri amaçlı, özerk ve stratejik bir süreçtir (Pintrich ve Zusho, 2007). Motivasyonel düzenleme stratejilerinin kullanımı, bilişsel ve üstbilişsel stratejilerin kullanımı gibi öz-düzenlemeli öğrenmenin diğer yönleriyle olumlu bir ilişki içindedir (Kryshko vd., 2020). Öğretmen adaylarının motivasyon düzenleme düzeyleri ile ilgili yurtiçinde yapılmış çalışmaya ulaşılamamıştır ancak öğretmen adaylarının öz düzenleme becerilerini inceleyen araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin, Aybek ve Aslan (2017) tarafından yapılan bir çalışmada öğretmen adaylarının öz pekiştirme düzeylerinin yüksek olduğu, ancak öz-izleme ve öz-değerlendirme düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka araştırmada ise matematik öğretmen adaylarının öz düzenlemeye yönelik algılarının yüksek olduğu belirlenmiştir (Çelik Ercoşkun ve Gündoğdu, 2020). Öğretmen adaylarının motivasyon düzenleme stratejilerini kazanmaları hem kendi öğrenme süreçlerinin etkililiğinde hem de mesleğe başladıklarında öğrencilere bu stratejileri kazandırabilmelerinde önem taşımaktadır.

Öğretmen adaylarının çok boyutlu 21.yüzyıl becerileri alt boyutlarından bilgi ve teknoloji okuryazarlığı, eleştirel düşünme ve problem çözme, sosyal sorumluluk ve liderlik ve kariyer bilinci becerilerinin yüksek düzeyde olduğu, ancak girişimcilik ve inovasyon becerilerinin orta düzeyde olduğu görülmektedir. Aydın ve Tan Şisman (2021) tarafından yapılan çalışmada İngilizce öğretmen adaylarının kültürlerarası beceriler, öğrenme ve yenilenme becerileri, kariyer becerileri ve yaşam becerileri boyutlarında kendilerini yeterli hissettikleri, öğrenme ve yenilenme becerilerine, yaşam becerilerine, kültürlerarası becerilere ve kariyer becerilerine sahip olmaya önem verdikleri tespit edilmiştir. Erbek (2021) öğretmen adaylarının ve aday öğretmenlerinin 21. yüzyıl becerileri öz yeterlik ölçeğinin toplamında ve alt boyutlarında çok yüksek düzeyde 21. yüzyıl becerileri öz yeterlik algılarına sahip olduklarını bulmuştur. Araştırmada ulaşılan bulguların yurtiçinde yapılmış diğer araştırma bulgularıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının girişimcilik ve inovasyon becerilerinin orta düzeyde olması öğretmen eğitiminde bu becerilerin geliştirilmesini destekleyecek uygulamalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Araştırma sonuçlarına göre okulöncesi öğretmen adaylarının motivasyon düzenleme alt boyutları cinsiyete göre farklılık göstermemektedir. 21. yüz yıl becerileri bilgi ve teknoloji okuryazarlığı, eleştirel düşünme ve problem çözme, girişimcilik ve inovasyon ve sosyal sorumluluk ve liderlik alt boyutlarında becerileri cinsiyete göre anlamlı farklılık bulunmazken kariyer bilincinde kadın öğretmen adayları lehine fark görülmektedir. Canpolat (2021) ve Erten (2020) tarafından yapılan çalışmalarda 21. yüzyıl beceri düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur. Erbek'in (2021) yaptığı çalışmada öğrenme ve yenilenme becerilerinde cinsiyete göre erkek aday öğretmenler lehine fark çıkmıştır. Kaya (2020) tarafından sınıf öğretmeni adayları ve Özdemir-Özden vd. (2018) tarafından farklı bölümlere devam eden öğretmen adayları ile yapılan çalışmalarda 21. yüzyıl becerilerinin alt boyutlarına ilişkin bulgularda, kadın öğretmen adaylarının kariyer bilincine erkeklere oranla daha fazla sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. 21. Yüzyıl becerilerinin cinsiyete göre incelendiği

araştırmaların bulgularının farklılık göstermesi, kadın öğretmen adaylarının kariyer konusunda farkındalıklarının daha yüksek olduğunun söylenmesini güçleştirmektedir.

Okulöncesi öğretmen adaylarının motivasyon düzenleme düzeyleri ve 21. Yüzyıl becerileri sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Çiftçi ve Bakar (2020) tarafından yapılan çalışmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, Varki (2020) tarafından yapılan çalışmada 21. yüzyıl becerinin sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, bu çalışmanın sonuçları ilgili alan yazınla örtüşmemektedir. Bu durum, bu çalışmadaki öğretmen adaylarının kişisel özelliklerinden ya da almış olduğu eğitimden kaynaklanmış olabilir.

Araştırmada, okul öncesi öğretmen adaylarının eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri ile motivasyon düzenlenme ölçeğinin tamamı ve irade gücü arasında; irade gücü ile girişimcilik ve inovasyon, sosyal sorumluluk ve liderlik ve kariyer bilinci becerileri arasında anlamlı ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan çoklu regresyon analizi sonucuna göre ise motivasyon regülasyonu girişimcilik ve inovasyon becerilerine ait varyansın %15'ini; sosyal sorumluluk ve liderlik becerilerine ait varyansın %4'ünü; kariyer bilincine ait varyansın %4'ünü açıklamaktadır. Motivasyon regülasyon ve irade gücü birlikte bilgi ve teknoloji okuryazarlığı becerilerinin varyansının %16'sını yordamaktadır. Bu sonuçlara göre motivasyon regülasyonunun 21. yüzyıl becerilerinin anlamlı yordayıcısı olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin karşılaştığı sayısız motivasyonel zorluk göz önüne alındığında, motivasyonu izlemenin ve düzenlemenin, öğrenme ve başarı üzerinde kritik bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir (Kim, Brady ve Wolters, 2018). Öz düzenleme becerilerinin pek çok öğrenme üzerinde etkisinin olduğu bilinmektedir. Öz düzenlemenin önemli boyutunu oluşturan motivasyon düzenlemenin 21. yüzyıl becerilerinin kazanılmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Eğitimin her kademesinde bu becerilerin etkili bir şekilde kazandırılmasındaki öğretmenin önemli rolü, öğretmen eğitiminde öz düzenleme becerilerinin ve 21.yüzyıl becerilerinin kazandırılmasının önemini de ortaya koymaktadır.

Erken çocukluk dönemi, gelişimin, öğrenmenin hızlı ve etkili olduğu kritik bir dönemdir. 21. yüzyıl becerilerinin kazandırılmasına bu dönemden itibaren başlanmasının, ilerleyen kademelerdeki eğitimin niteliği üzerinde de etkilerinin görüleceği söylenebilir. Bu nedenle okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmen eğitimi sırasında 21. yüzyıl becerilerini kazanmış olarak mesleğe başlamaları yararlı olacaktır.

Araştırmanın örnekleminin sadece bir devlet üniversitesinin Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı öğrencilerini kapsaması sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Araştırmanın örnekleme farklı üniversitelerden öğretmen adaylarının alınarak geniş örneklem üzerinde gerçekleştirilmesi araştırma bulgularının genellenebilirliğini artıracaktır.

KAYNAKÇA

Atman Uslu, A., & Yıldız Durak, Y. (2022). Turkish Adaptation of a Scale to Measure Three Modes of Motivational Regulation Strategies: Self-, Co-, and Socially Shared Regulation of Motivation for Collaborative Activity. *Research on Education and Psychology*, *6*(Special Issue), 1-11.

Aybek, B. ve Aslan, S. (2017). Öğretmen adaylarının öz-düzenleme düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama,* 13(3), 455-470.

Aydın, A. ve Tan-Şişman, G. (2021). Hizmet öncesi İngilizce öğretmen eğitiminde 21. yüzyıl becerileri. *TEBD, 19*(2), 1223-1251. https://doi.org/10.37217/tebd.975533

Berger, J. L., & Karabenick, S. A. (2011). Motivation and students' use of learning strategies: Evidence of unidirectional effects in mathematics classrooms. *Learning and instruction*, *21*(3), 416-428.

Boekaerts, M. (2010). Motivation and self-regulation: Two close friends. In *The decade ahead: Applications and contexts of motivation and achievement* (Vol. 16, pp. 69-108). Emerald Group Publishing Limited.

Büyüköztürk, Ş. (2014). *Deneysel Desenler: Öntest-sontest, kontrol grubu, desen ve veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi

Canpolat, M. (2021). Öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri ile duygusal zekâ düzeyleri arasındaki ilişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, *11*(3), 527-535.

Çelik Erçoşkun, N. Ç., & Gündoğdu, K. (2020). Investigation of Self-Regulation and Self-Efficacy Perceptions of Prospective Mathematics Teachers. *International Journal of Science and Education*, *3*(2), 101-118.

Çetin, M. ve Çetin, G. (2021). 21. yüzyıl becerileri açısından MEB okul öncesi eğitim programına eleştirel bir bakış. *Yaşadıkça Eğitim*, *35*(1), 235-255. https://doi.org/10.33308/26674874.2021351258

Çevik, M. & Şentürk C. (2019). Multidimensional 21th century skills scale: Validity and reliability study. *Cypriot Journal of Educational Science, 14*(1), 11-28.

Çiftçi, B. ve Bakar, M. H. D. (2020). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri yeterlilik algılarının incelenmesi: (Nevşehir ili örneği). *Kapadokya Eğitim Dergisi*, 1(2), 44-60.

Erbek, İ. (2021). *Öğretmen adaylarının ve aday öğretmenlerin öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri ile 21. yüzyıl becerileri öz yeterlik algı düzeyleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Siirt Üniversitesi.

Erten, P. (2020). Öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri yeterlilik algıları ve bu becerilerin kazandırılmasına yönelik görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, *49*(227), 33-64.

Etikan, I., Musa, S. A., & Alkassim, R. S. (2016). Comparison of convenience sampling and purposive sampling. *American journal of theoretical and applied statistics*, *5*(1), 1-4.

Iwata, M., Pitkänen, K., Laru, J., & Mäkitalo, K. (2020). Exploring potentials and challenges to develop twenty-first century skills and computational thinking in K-12 maker education. In *Frontiers in Education*, *5*(87). https://doi.org/10.3389/feduc.2020.00087.

Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kaya, A. (2020) *Sınıf öğretmeni adaylarının 21. yüzyıl becerileri kapsamında girişimcilik becerilerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Kim, Y. E., Brady, A. C., & Wolters, C. A. (2018). Development and validation of the brief regulation of motivation scale. *Learning and Individual Differences*, *67*, 259-265.

Kolata, F. (2022). *Okul öncesi öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık ile 21. yüzyıl becerileri özyeterlilik algılarının incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Kryshko, O., Fleischer, J., Waldeyer, J., Wirth, J., & Leutner, D. (2020). Do motivational regulation strategies contribute to university students' academic success?. *Learning and Individual Differences*, *82*, 101912. https://doi.org/10.1016/j.lindif.2020.101912

Larson, L. C., & Miller, T. N. (2011). 21st century skills: Prepare students for the future. *Kappa Delta Pi Record*, *47*(3), 121-123.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2017). *Öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri.* Ankara: MEB. https://oygm.meb.gov.tr/dosyalar/StPrg/Ogretmenlik_Meslegi_Genel_Yeterlikleri.pdf adresinden erişilmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı*. Ankara: MEB. http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686-SOSYAL%20B%C4%B0LG%C4%B0LER%20%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20PROGRAMI%20.pdf adresinden erişilmiştir.

Özdemir Özden, D., Karakuş Tayşi, E., Kılıç Şahin, H., Demir Kaya, S., & Bayram, F. Ö. (2018). Öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerilerine yönelik yeterlik algıları: kütahya örneği. *Electronic Turkish Studies*, *13*(27), 1163-1184.

Pintrich, P., & Zusho, A. (2007). Student motivation and self-regulated learning in the college classroom. In R. Perry, & J. Smart (Eds.). *The scholarship of teaching and learning in higher education: An evidence-based perspective* (pp. 731–810). New York: Springer.

Sarıçam, H. ve Erdemir, N. (2019). Üniversite öğrencilerinin motivasyon düzenleme düzeylerinin belirlenmesi: Bir ölçek uyarlama çalışması. *IX. Uluslararası Yükseköğretimde Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Araştırmaları Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı*, 233-241.

Schwinger, M., & Otterpohl, N. (2017). Which one works best? Considering the relative importance of motivational regulation strategies. *Learning and individual differences*, *53*, 122-132.

Schwinger, M., & Stiensmeier-Pelster, J. (2012). Effects of motivational regulation on effort and achievement: A mediation model. *International Journal of Educational Research*, *56*, 35-47.

Slavin, R. E. (2009). *Eğitim psikolojisi*. G. Yüksel (Trans Ed). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Trautner, M., & Schwinger, M. (2020). Integrating the concepts self-efficacy and motivation regulation: How do self-efficacy beliefs for motivation regulation influence self-regulatory success?. *Learning and Individual Differences*, 80, 101890. https://doi.org/10.1016/j.lindif.2020.101890

Valtonen, T., Hoang, N., Sointu, E., Näykki, P., Virtanen, A., Pöysä-Tarhonen, J., Häkkinen, P., Järvelä, S., Mäkitalo, K., & Kukkonen, J. (2021). How pre-service teachers perceive their 21st-century skills and dispositions: A longitudinal perspective. *Computers in Human Behavior*, 116, 106643.

Varki, E. (2020). *Öğretmen Adaylarının Çok Boyutlu 21. Yüzyıl Becerileri İle Yaratıcı Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Voogt, J., & Roblin, N. P. (2012). A comparative analysis of international frameworks for 21st century competences: Implications for national curriculum policies. *Journal of curriculum studies*, *44*(3), 299-321.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (7. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

MUTFAKTAN SANATA: KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE YEMEKLER

Prof. Dr. Bayram Ali KAYA
ORCID ID: 0000-0002-8991-2430
Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, bkaya@sakarya.edu.tr

Son yıllarda Osmanlı mutfağı özelinde ve bilhassa yemeklerimiz üzerinde hayli durulduğu, farklı disiplinlerden çalışmaların yapıldığı bilinmekte; mutfak kültürümüzün tarihî kaynaklarından biri olmasına rağmen edebî eserlerin ilgili araştırmalarda yeterince değerlendirilmediği, bilhassa dîvânlardan hareketle yapılan çalışmaların pek dikkat çekmediği görülmektedir. Bu konudaki noksanlığın giderilmesine bir nebze de olsa katkı sağlanması, en azından yapılan çalışmalara dikkat çekilmesi ve yenilerinin yapılmasının teşvik edilmesi amacıyla hazırlamaya çalıştığımız bildirinin temelini büyük oranda, başta mutfak kültürü unsurlarını konu edinenler olmak üzere, ilgili lisansüstü tahlil tezleri oluşturmuştur. Bu çerçevede, çalışmalarda yer verilen bilgi ve beyit örnekleri yemekler özelinde bir araya getirilerek yeniden ele alınmış, bunlara ulaşılan yeni bilgi ve beyit örnekleri eklenmiş, böylece dîvânların yemek ve çeşitleri bakımından ne denli zengin bir içeriğe sahip olduğuna bir kez daha dikkat çekmeye; aynı zamanda mutfaktan sanata yapılan yolculukta yemeklerin şiirdeki yansımaları hakkında derli toplu bir şekilde bilgi vermeye çalışılmıştır.

Dünyanın sayılı mutfaklarından olan Türk mutfağının tarihî kaynaklarından biri kabul edilen edebî eserler içerisinde dîvânlar ile mesnevîler ayrı bir öneme sahiptir (Kut, 2021: 89, 91-92). Bilhassa dîvânlar, İslâm medeniyetinin önemli bir halkasını oluşturan milletimizin inanç, duygu, düşünce, yaşayış, estetik anlayış gibi pek çok özelliğiyle ilgili bilgi barındıran bir kültür ve sanat kaynağı, aynı zamanda bir devrin yaşama tarzını ve felsefesini yansıtan önemli bir aynadır. Bir başka deyişle şâirlerimiz, mensubu oldukları milletin kültür ve medeniyet dairesinin başta inanç dünyası ve değerler sistemi olmak üzere, hayata ve ölüme bakışını, türlü âdet, gelenek ve alışkanlıklarını, giyim-kuşam, yeme-içme, oyun-eğlence kültürünü,

kısaca çevrelerinde gördükleri ve günlük hayatlarında olan hemen her şeyi şiirlerine konu etmişlerdir (Köksal, 2005: 114; Demirkazık, 2012: 50; Kaya, 2021: 612).

Başta yiyecek ve içecekler olmak üzere, mutfak kültürümüze âit türlü unsurlara şiirlerinde yoğun bir şekilde yer veren şâirlerimiz, diğer tüm unsurlarda olduğu gibi yemek ve çeşitlerini de çoğunlukla duygu ve düşüncelerini, kişisel beğeni veya tepkilerini hattâ toplumun değer yargılarını yansıtmak için birer vâsıta olarak görmüşler; yine bunları büyük oranda sevgili, âşık, rakip (zâhid, sûfî) vb. tipler üzerinden, aynı zamanda başta teşbih olmak üzere çeşitli söz ve anlam sanatları eşliğinde, dolayısıyla estetik bir planda ele almışlardır.

Yemek (Ta'am, Aş)

Şiirlerde yemek karşılığında daha çok aş kelimesine yer verildiği, Türk mutfağında pişirilen üç temel yemeğin çorba, et ve pilavdan oluştuğu görülmektedir. Bunlardan çorbanın yapımında et suyu, yoğurt, maydanoz, kestâne, havuç, koruk, oğul otu, kabak, zirişk, limon, nar ekşisi, sumak, nâne, yumurta, erişte, bâdem, kelle, paça, işkembe gibi malzemeler kullanılmaktadır. Et yemeği için daha çok koyun ve kuzu eti tercih edilmekte, bunların yanında buzağı ve oğlak eti ile beyaz etlerden tavuk, ördek, kaz hattâ bıldırcın, güvercin ve keklik gibi kuşların eti de tüketilmektedir. Et daha çok kebap, yahni, köfte ve çevirme yapımında kullanılmakta, bunun yanında sakatat da tüketilmekte, bilhassa ciğerden kebap yapılmaktadır. Pilav olarak ise pirinç pilavı, bulgur pilavı ve şehriye pilavı olmak üzere üç temel pilav çeşidi bulunmaktadır (Bilgin, 2010-2011: 233-234; Gümüş, 2011: 59; Düzlü, 2018: 762-763; Yalçın, 2021: 8-10).

Klasik Türk şiirinde aşa veya yemeğe, sevgilinin gözlerinin âşığın kanını bir aş gibi içmesi, ayrıca ateş, acı gözyaşları ve zehrin âşığın yemeği olması; aşkın yüce bir nimet olup herkese nasip olmayacak bir yemek oluşu, yemeğin tadını ancak yiyenlerin bileceği, cimrinin yemeğinin insana zehir, müftünün yemeğinin ise şeker gibi geleceği vb. şeklinde türlü tasavvurlara yer verilmektedir (Özkan, 2007: 626; Cengiz, 2010: 8; Saral, 2017: 8-9; Akçay, 2018: 9).

Nesîmî gönlü, can parçası olarak nitelediği sevgilinin aşkıyla hasta olalı beri gam mutfağından türlü aşlar içtiğini belirtir (Cengiz, 2010: 8):

Hasta olalı gönül 'ışkundan iy cân pâresi

İçerem gam matbahından dürlü dürlü aşlar (G. 91/5)[1]

Gussa, gam veya keder, âşığın âdeta her gün yediği bir yemektir, dolayısıyla onun nasıl bir yemek olduğunu, neye benzediğini de âşıktan daha iyi bilecek bir kimse yoktur. Zâtî, bu durumu yemeğin tadını ancak yiyenin bileceği atasözünü örnek vermek sûretiyle dile getirir (Saral, 2017: 8):

Gussanı ol kimseye sorma ki bilmez adını
Gel bana sor kim yiyen bilür ta'âmun tadını (G. 1572/1)

Azmizâde Hâletî, bir kasidesinde memdûhunun rengârenk, türlü türlü yemeklerle donatılmış sofrasının, gökyüzünde görünen gökkuşağı sanılmaması gerektiğini söyler (Özkul, 2019: 1061):

Elvân-ı et'ime ile pür bir simâtıdur
Sanman felekde kavs-i kuzahdur iden zuhûr (K. 29/5)

Kimi örneklerde ise yemek faslının, sadece âşık-mâşuk-rakip ilişkisi çerçevesinde değil, toplumda geçerli olan bâzı âdet, gelenek ve anlayışları yansıtan bir çerçevede ele alındığı görülmekte; örneğin Enderûnlu Vâsıf, bir ana ile kızının konuşmalarına yer verdiği ünlü mizâhî şiirinde şöyle seslenmektedir:

Saña düşer mi komşudan et etmek istemek
Duyar herif de saña çeker bir iyi kötek
Gir Besmele'yle aş evine sen de çek emek
Otur hazırla akşama bir kaç sahan yemek
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol (Musammatlar 216/17)

Çorba (Şûrbâ, Şûrva, Şorva, Şorba) ve Çeşitleri

Çorba kelimesi dilimize Farsçadan geçmiş olup aslı, tuzlu yiyecek anlamına gelen "şûr-bâ"dır. Çorba, insanımızın çocukluk çağından ölünceye kadar, neredeyse bütün hayatı boyunca vazgeçemediği, dolayısıyla Türk mutfağının en önemli yemeklerinden biri olup özellikle kış aylarında çokça tüketilir. Çorba, hasta olunduğunda şifâ niyetine de içilen son derece besleyici bir gıda, âdeta bir tür vitamin deposu; ayrıca zengin fakir hemen her sofranın baş tâcı ve kılavuzu kabul edilen bir yemek çeşididir (Gümüş, 2011: 55; Kut, 2021: 98).

[1] Beyit örnekleri, büyük oranda ilgili tezlerden alınmıştır. Bunlara âit nazım şekli kısaltması, şiir veya beyit numaraları parantez içinde gösterilmiş; alındıkları dîvân veya çalışmaların ayrıntılı künye bilgilerine ise kaynakçada yer verilmiştir.

Çorbaların aş kelimesiyle birlikte de anıldıkları bilinmekte, kaynaklarda ayrıca bir kısmı yapıldıkları ürüne veya yöreye göre farklı adlarla anılan doksana yakın çorba çeşidinin olduğu belirtilmektedir. Bunlar arasında örneğin Arapaşı, balık (dalyan) çorbası, bulgur çorbası, cılfır, erişte çorbası veya kesme aşı, irmik çorbası, kelle çorbası, kızılcık çorbası, koruk çorbası, mercimek çorbası, nohut çorbası, pirinç çorbası, şaştım çorba, tarhana çorbası, un çorbası, sâde-erişteli, turunç ekşili vb. çeşitleri olan tavuk çorbası, terbiyeli ciğer çorbası, tutmaç, yarpuzlu çorba, yayla çorbası ve yoğurtlu çorbayı anmak mümkündür (Gümüş, 2011: 57; Saral, 2017: 10; Kut, 2021: 99-104).

Balık Çorbası

Balık çorbası, daha çok levrek, kefal, palamut veya uskumru gibi az kılçıklı balıklardan yapılan; içine un, limon, tuz, pirinç, maydanoz, soğan veya sarımsak konulan bir çorba çeşididir (Öztekin, 2004: 276; Akçay, 2018: 12). Şiirlerinde yemek çeşitlerine çokça yer vermiş olan Kubûrîzâde Hevâyî (ö. 1715), sevgilinin meclise geldiğinde balık çorbası isteyeceğini, dolayısıyla denize olta atıp taze balık tutmak gerektiğini belirtir:

Dilber gelicek bezme balık çorbası ister
Deryâya atıp oltaları tâze semek tut (G. 8/2)

Şiirlerinde yemek çeşitlerine hayli fazla yer vermiş bir diğer isim olan İbrâhim Tırsî (ö. 1766) ise balık çorbasını pide, yahni ve şalgam turşusu ile birlikte anar:

Yahni ile turşi-i şalgam virür insâna ferâh
Girde balık çorbası virdi zarîfâna ferâh (G. XXXVI/1)

Bezelye Çorbası (Çorba-i mâş)

Mâş, börülcenin bir çeşidi olup halk ağzında bezelye olarak adlandırılmaktadır. Tırsî, aşağıdaki beytinde bu kez yüz türlü soğuk yiyecek, bir nevi kuru kuruya atıştırmalık bir şeyler yese bile, sıcak bezelye çorbası olmayınca insanın karnının doymayacağından söz eder:

Olsa yüz dürlü soğuk yinse yine insânuñ
Karnı doymaz ısıcak çorba-i mâş olmayıcak (G. CXIII/6)

Bulgur Çorbası

Hevâyî, bulgur çorbasına düğün pilavıyla birlikte yer verir:

Çanağım ver meded gel çorba-i bulgurdan geçdik
Gel ey düğün fodulu biz pilâv-ı sûrdan geçdik (G. 92/1)

Tırsî ise dünyada önceleri çokça zaman bulgur çorbasına hasret kaldığını belirtir:

Çok vaktümüz oldı ki bu âlemde efendi
Hasret-zede-i şûrba-i bulgur idük evvel (G. CXXIX/7)

Ekşili Çorba

Ekşili çorba, koyun etinin önce un, ardından yumurta sarısı ve limon suyu terbiyesiyle pişirilen, servis edilirken de ayrıca karabiber ve tarçın serpilen bir çorba çeşididir (Aktürk, 2005: 12). Hevâyî, şehlâ gözlü güzele yalvardığından beri, gönlünün ekşili çorbaya şükreder hâle geldiğini dile getirir (Akçay, 2018: 13):

Edelden ol gözü şehlâya minnet
Dil[2] itdi ekşili çorbâya minnet (G. 11/1)

İşkembe Çorbası

Tırsî, bir işret meclisinden bahsederken mersin balığının yanında özel bir şarap çeşidi olan müsellesle birlikte işkembe çorbasını da anar:

Bezminde nukl-i çorba-i işkenbe yidür hep
Mersin balığıyla içür oğlana müselles (G. XXX/7)

Köfteli Çorba

Tırsî, köfteli çorbaya onu sarı kaygana ile karşılaştırdığı bir beytinde yer verir:

Bir sanur ikisinüñ lezzetini añlamayan
Bir degül kûftelü şorbâ sarı kaygâna ile (G. CLXX/8)

Mercimek Çorbası

Aynı zamanda mutasavvıf şâirlerimizden biri olan Erzurumlu İbrahim Hakkı, kerem kaynağı olarak nitelediği peygamber efendimizin, arpa ekmeği ve mercimek çorbası yemek için dâvet edildiğinde icâbet ettiğini belirtir (Batur, 2015: 102):

Eğer hubz-ı şaîr ü mercimek çorbası ekliyçün
Olunsa da‘vet olurdu mihmân ol kerem kânı (K. 1/11)

[2] Çakır'ın neşrinde "Veled" şeklinde yer alan kelime, Öztekin'in tezinde, bizim de tercih ettiğimiz "Dil" şeklinde verilmiştir.

Çorbaları ve yemekleri karşılaştıran Tırsî, mercimek çorbasının tarhananın, bamya veya mühliye/molahiye olarak da bilinen yemeğin ise kaygananın yanında pek uygun durmayacağını söyler:

Mercümek şorbâsına tarhâna olmaz âşinâ
Bamya vü mülhiyyeye kaygâna olmaz âşinâ (G. IV/1)

Nar Çorbası (Rümmân Aşı):

Nar tanelerinin pişirilmesiyle yapılan bir çorbadır. Bu çorbanın, baş dönmesini, ateş yükselmesini, göz kararmasını, baş ağrısını, uyku mahmurluğunu ya da içkiden sonra oluşan baş ağrısını, safra rahatsızlıklarını hattâ aşk hastalığını/melankoliyi gidermek için bâzı etlerle pişirilmek sûretiyle içilmesi tavsiye edilir (Argunşah-Çakır, 2005: 60).

Kadı Burhâneddin, rümmân aşı olarak da anılan nar çorbasına, çorbanın mahmurluğu ve humârı giderme amacıyla içilmesi yönüyle değinir (Cengiz, 2010: 10):

Gözüm gözüni göreli mahmûr u döker kan
Rümmân aşını çeke diler ya'ni humâra (G. 1136/2)

Nohut Çorbası (Nohud-âb):

Nohut çorbası, nohutların suda haşlanıp kabuklarından arındırılması, kepçe yardımıyla iyice ezilip elekten geçirilmesi, haşlandığı suda ve ayrıca tavuk ya da et suyu ile kıvama gelinceye kadar pişirilmesiyle hazırlanan bir çorba çeşididir (Öztekin 2004: 279; Akçay, 2018: 13).

Aşağıdaki beyitte, şehriye pilavını pişirirken beceremeyip çorba gibi sulu yapan aşçının diğer yemeklerinin de güzel olmayacağını düşünen Hevâyî, börülceden vazgeçtiğini, pilavı çorba gibi yaptığından ayrıca nohut çorbası yapmasına gerek olmadığını belirtir (Keskin, 2009: 749; Akçay, 2018: 30):

İtdi şa'riyye pilâvın pişirürken şorbâ
Aşcı böğrülceyi geçdük nohud-âb eylemesün (G.115/4)

Paça (Pâçe) Çorbası

Paça kelimesi dilimize Farsçadan geçmiş olup aslı, küçük ayak anlamına gelen "pây-çe"dir. Paça, aynı zamanda koyun, keçi, sığır ayağından yapılan bir tür et yemeği ya da etli çorba çeşididir (Şenyapılı, 2010: 111). Günümüzde de yaygın

olarak pişirilmekte olan paça çorbası bağışıklığı güçlendirir. İçerdiği kolajen sebebiyle ayrıca eklem sıvılarının korunmasına yardımcı olduğundan bilhassa diz ağrısı çekenler tarafından tercih edilmektedir.

Paça çorbasına, klasik şiirde sıkça rastlanan rind-zâhid çatışması bağlamında değinen Keçecizâde İzzet Molla, kaba sofunun ancak paça çorbasının yarısını yedikten sonra nefsine hâkim olmaya çalıştığını, zîrâ yaptığı masrafın boşa gitmesini istemediğini dile getirir:

Ancak miyân-ı pâçeye iskât-ı nefs edip
Sûfî kuru kuruya eder mi mesârifi (G. 518/6)

Tırsî, aşağıdaki beytinde aşçıdan iyice temizlenmiş ve sarımsaklı bir paça çorbası yapmasını ister:

Bize pâçe yap ey aşcı sarımsaklı da pâk olsun
Yiyenler diye sarımsagı var ma'mûr gördüñ mi (K. II/5)

Tırsî bir diğer beytinde ise bu kez, sarımsaklı olması sebebiyle harâreti artıracağını, dolayısıyla sahurda paça çorbası yemekte ısrar edilmemesi gerektiğini belirtir:

Vakt-i sahûrda olma musırr pâçeye sakın
Eyler ziyâde âteşini sarımsaklıdur (G. LXV/5)

Tarhana Çorbası

Türklere has bir yiyecek olan tarhana, içine domates, kokulu otlar, soğan veya sarımsak, tuz, su, süt ya da yoğurt konmuş hamurun, önce koyu bir bulamaç hâline getirilmesi, akabinde bez bir torba içine konulup iki üç hafta bekletildikten sonra sofra bezlerine serilerek kurutulup el ile ufalanmak sûretiyle yapılır. Daha çok kış mevsiminde pişirilip tüketilen tarhana çorbası, aynı zamanda son derece besleyicidir (Gümüş, 2011: 91-92; Akçay, 2018: 13).

Mihrî Hâtun, tarhana çorbasına sarımsakla birlikte değinir (Cengiz, 2010: 11):

Şimdi halkın katında Türklükdür i'tibâr
Keşlü tarhânalarında sûm olaydum kâşki (G. 182/7)

Beyitte Türklük ile kastedilenin doğada yaşayan konargöçerler olduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla şâir, o dönemde yörük olmanın halk nezdinde itibar gören bir durum olduğuna hattâ hazırladıkları tarhananın hayli sevildiğine dikkat çekerek, kendisinin de itibar görmesi için onların keşli, yâni yağsız peynirden veya

kurutulmuş yoğurttan yapılmış tarhanalarında sarımsak olmayı istediğini belirtmektedir.

Tırsî ise aşağıdaki beytinde bir yandan tarhana çorbasını bol sarımsak ve pide şeklinde yassı bir ekmek olan fodla ile yemeyi sevdiğini, bir yandan da bu çorbanın her sabah yaşadığı humârı, yâni içkiden sonra oluşan baş ağrısı veya sersemliği gidermeye iyi geldiğini dile getirir:

Bol sarımsak ile fodla ile olursa severüm
Her sabâh def‘-i humâr itmeğe terhâne ile (G. CLXX/4)

Tutmaç Aşı

Kökü eskilere ve göçebe kültürümüze dayanan tutmaç aşı veya tutmaç çorbası un, su, yumurta ve tuz yoğurularak yapılır. Hazırlanan hamur dört köşe olarak kesildikten sonra suda haşlanır. Daha sonra ayrı bir kapta yoğurt, sarımsak, yumurta vb. malzemelerden hazırlanan harç, haşlanan tutmaç hamurlarına ilave edilir. Ayrıca tereyağı, nâne, kırmızıbiber eklenmek sûretiyle ikram edilir. Başağrısına ve depresyona iyi geldiği belirtilen bu çorbanın, kimi yörelerde kesilmiş hamur içine mercimek ya da kavurma konularak hazırlandığı belirtilmektedir (Halıcı, 2005: 115; Kut, 2021: 44, 101)

Keçecizâde İzzet Molla, fakir sofrasında yenilen bir lokma kuru ekmeğin daha lezzetli olduğunu dolayısıyla zengin sofralarında yenilen tutmacın asla o kuru ekmeğin yerini tutamayacağını söyler:

Lokma-i hân-ı kanâ‘atde ‘aceb lezzet var
Nân-ı huşkün yerini tutmaz efendi tutmac (G. 62/5)

Et Yemekleri ve Çeşitleri

Et, geçmişten günümüze mutfak kültürümüzde her zaman yer almış, çokça tüketilen besin maddelerinden biri olmuştur. Eti en çok tüketilen hayvanlar arasında ise kuzu, koyun, sığır, dana, keçi, oğlak, tavuk, balık ve bâzı kuş çeşitleri yer almıştır. Et yemekleri, sofralarımızın ana yemeğini oluşturduğundan diğer yemekler de et yemeğine göre planlanır olmuştur (Sürücüoğlu-Özçelik, 2009: 14-15; Saral, 2017: 10; Akçay, 2018: 14).

Necâtî Bey, güzelleri canı besleyen bir gıda olarak görmektedir. Şâirin, âşığın güzellere olan düşkünlüğünü ekmek ve et üzerinden mukayese yoluyla anlatması,

biz Türklerin ete ve ekmeğe olan düşkünlüğüne âdetâ bir delil niteliğindedir (Cengiz, 2010: 12):

Gıdâ-yı cân gerek ehl-i dil olana şeksüz
Güzelsüz olmazuz oluruz etsüz etmeksüz (G. 229/1)

Balık (Hût, Mâhî, Semek)

Bazı kaynaklarda Türklerin balıketini çok fazla tüketmedikleri kaydedilse de 15. yüzyıla âit bir yemek kitabında balık biryan, balık kavurma, tuzlu tâze yayın balığı, sirkeli ve tâhinli kuru balık kavurması, yoğurtlu kuru balık kavurması, sâde kuru balık kavurması, kişnişli kuru balık kavurması, sirkeli ve hardallı kuru balık kavurması gibi balık yemeklerindeki çesitlilik dikkat çekmektedir (Argunşah-Çakır, 2005: 96-99; Cengiz, 2010: 20). Sarayın 19. yüzyıla kadar balığa karşı mesafeli durduğu, halkın ancak bu yüzyılda balığa ilgisinin arttığı belirtilmekle birlikte (Bilgin, 2010-2011: 242; Saral, 2017: 14), şiirlerde yer verilen balıkla yapılan yemek çeşitlerinin fazla olmadığı görülmektedir.

Cem Sultan'a atfedilen ünlü Frengistan kasidesinin Fransız sofralarının anlatıldığı aşağıdaki beytinde, balıketlerinin kıpkızıl miskle pişirildiği, ayrıca üzerlerine şeker ve gül suyu serpilip çini kâselerde sunulduğu bildirilmektedir (Cengiz, 2010: 71):

Kıpkızıl müşg ile bişmiş tâze balık etleri
Kâse-i çînîde kandıla gül-âb-efşândur (K. 9/27)

Tırsî, bir beytinde uskumru dolması ile lüferin tavasını yemekten hoşlandığını belirtir (Öztekin, 2004: 283-284):

Tırsiyâ uskumrı dolması ile
Lüferüñ baña tavası hoş gelür (G. LI/9)

Seyyid Vehbî ise aşağıdaki kıtasında, bir zevk ve safâ mevsimi olan nevruza erişildiğinde meclisten aralarında semenu, sirke, salata, şarap, elma ve ayvanın bulunduğu yedi şeyin eksik edilmemesini ister ki bunlardan biri de semek, yâni balıktır (Düzlü, 2018: 769):

Safâ-yı mevsim-i nev-rûza irgürürse felek
Bezimden eyleme sünbât-ı seb'ayı münfekk
Semenu sirke vü salûta vü süci vü semek
Velîk sîb ü sefercel dahı yanınca gerek (Kt. 27/1-2)

Kebap (Biryân, Büryân) ve Çeşitleri

Türk mutfağında kebap denilince, daha ziyâde susuz olarak ateşte şişle veya başka şekilde örneğin kuyu, tandır vb. yerlerde pişirilmiş et anlaşılmaktadır. Farsça kebap anlamındaki "biryân", tandır veya kuyuda özel olarak hazırlanan bir kebap çeşidi olmakla birlikte, bilhassa şiirlerde genel anlamda et kebabına verilen bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Kebaplar kendi içinde farklılık gösterdiği gibi bu çeşitlilik isimlerine de yansımış olup kuzu kebabı, şiş kebap, tandır kebabı, cızbız kebabı, ciğer kebabı veya bıldırcın, güvercin gibi kuş cinsinden bâzı kebap çeşitlerinin olduğu görülmektedir (Sefercioğlu, 2001: 91; Cengiz, 2010: 12; Saral, 2017: 12).

Klasik Türk şiirinde, etle ve doğrudan doğruya ateşte pişirilen yemek olması sebebiyle ayrılık, gam ve aşk ateşe; âşığın gönlü, bağrı ve ciğeri ise bu ateşte pişen kebaba benzetilir. Şiirlerde kebap, yer yer içkinin yanında tüketilen bir meze olması, âşıklığın alâmetlerinden sayılması, çevrilerek pişirilmesi, âşıkların sînelerinin veya ciğerlerinin kebap gibi yanıp yakılması vs. çerçevesinde konu edilmiştir (Sefercioğlu, 2001: 91; Cengiz, 2010: 12; Akçay, 2018: 15; Özkul, 2019: 1065).

Ahmedî, kebaba yer verdiği bir beytinde, gerçek âşıklığın belirtileri olarak, âşık olan kişinin bağrının kebap, gözünün yaşının da kanlı olması gerektiğini gösterir. Çizilen tabloda âşığın aşk ateşiyle yanan bağrı kebaba, gözlerinden akan yaş ise kebap pişerken etten damlayan kanlı suya benzetilmiştir (Cengiz, 2010: 13):

Âşık olana ışk odundan nişân gerek
Bağrı kebâb gözlerinün yaşı kan gerek (G. 356/1)

Ünlü şâirimiz Fuzûlî de kebabı, yukarıda dile getirilen özellikleriyle anar:

Kan yaş döküp yanında döner âteşîn *kebâb*
Ma'şûka beñzer âteş ü âşık kebâb ana (G. 8/3)

Edirneli Nazmî, şarap ile kebabın her yerde övülmesine şaşılmaması gerektiğini, zîrâ halkın tek eğlencesinin yemek içmek olduğunu belirtir (Saral, 2017: 13):

Nola memdûh olsa her yirde şarâb-ıla kebâb
Yimek içmekdür hemân halk-ı cihân eğlencesi (G. 6493/4)

Bağdatlı Rûhî de kebaba şarapla birlikte yer verdiği aşağıdaki beytinde âdeta Edirneli Nazmî'yi tasdik eder:

Zikrümüz fikrümüz mey ü mahbûb
Eklümüz şürbümüz kebâb u şarâb (G. 60/6)

Emrî ise, kebabın tuz ekilmesi hâlinde lezzetli olacağını söyler:

Acı sözünden halâvetler bulur yanmış gönül

Tuz ekilse nitekim lezzet bulur cânâ kebâb (G. 42/3)

Cızbız Kebabı

Günümüzde daha ziyâde cızbız köftede kullanılan cızbız isminin, etlerin veya köftenin pişerken çıkardığı seslerden kaynaklandığı belirtilmektedir. Hisâlî, cızbız kebabına yer verdiği aşağıdaki beytinde, gam meclisinde âşıkların bu kebabı, gönül tandırında ve aşk ateşiyle hazırladıklarını dile getirir (Keskin, 2009: 740):

Tennûr-ı dilde hâzır ider nâr-ı aşkile

Bezm-i gamunda her kişi cızbız kebâbını (G. 478/2)

Ciğer Kebabı

Klasik şiirde şâirler, içlerinde yanan aşk ateşiyle sînelerinin, ciğerlerinin ya da bütün vücutlarının kebap olduğunu tasavvur etmişlerdir. Azmizâde Hâletî, "Gönül ateşinde ciğer kebabı yaptıklarını görünce can evine gussa misafirinin geldiğini anladım." diyerek, gönül ateşinde yapılan ciğer kebabının, can evindeki gam misafirine ikram için pişirildiğini belirtir (Özkul, 2019: 1066):

Âteş-i dilde ciğerden gördüm itmişler kebâb

Anladum cân hânesinde gussa mihmân olduğın (G. 607/4)

Osman Nevres, kederi olduğu için sâkînin kendisine şarap sunmasını istemiş, zâten ciğerinin kebap olduğunu belirterek ayrıca ciğer kebabı hazırlamasına gerek olmadığını dile getirmiştir (Tok, 2010: 202):

Sun bâde-i sâfı baña sâkî kederim var

Tedbîr-i kebâb eyleme biryân ciğerim var (G. 90/1)

Kebûter (Gügercin, Güvercin) Kebabı, Keklik (Kebk, Dürrâc) Kebabı, Tavus Kebabı, Turna Kebabı

Cem Sultan, aşağıdaki beytinde kuzunun yanı sıra keklik, turna ve güvercin kebaplarını da anar (Cengiz, 2010: 14):

Ser-be-ser Mısrî çinîler kâse-i fagfûrlar

Keklik ü turna gügercin kuzular biryândur (K. 9/25)

Osmanlı İmparatorluğu döneminde düzenlenen bâzı ziyâfetlerde tavus kuşu kebabının ikram edildiği görülmektedir (Bilgin, 2010-2011: 233). Emrî, bu kebaba

yer verdiği aşağıdaki beyitinde, sevgilinin saçları arasında dolaşırken dinar göstermesi sebebiyle tavus kuşunun etini şişlere geçirip yemek istediğini belirtir (Saral, 2017: 22):

Eger tâvusı bulsam şîşlere sançup etin yirdüm
Ki niçün zülfüne cevlân ururken gösterür dînâr (G. 150/2)

Kirde/Girde (Pide) Kebabı

Tırsî, kirde yâni pide kebabının ince soğan ve biberle daha lezzetli olacağını söyler:

Kirde kebâbına lezzet viren
Bol biber ile ince basaldur (G. LXIX/4)

Külbastı

Ciğer, böbrek, dana, kuzu veya tavuk etinden hazırlanan külbastıda etler, ızgarada kızartıldıktan sonra et suyu, soğan ve baharatla birlikte tepsiye konularak yumuşayıncaya kadar pişirilir. Stefanos Yerasimos, külbastıya Osmanlı mutfağında ilk kez 18. yüzyılda rastlanıldığını belirtse de (Yerasimos, 2002: 519) Emrî'ye âit aşağıdaki beyitten hareketle bu yemeğin 16. yüzyılda da var olduğu anlaşılmaktadır (Keskin, 2009: 741; Saral, 2017: 19):

Ye ciğer vaslasınun sînede külbasdusını
Emriyâ hûn-ı cefâsı yiyecek aş değül (G. 306/5)

Sevgilinin kirpikleri âşığın gönlüne takılmış şişlerdir. Bu tasavvurdan yola çıkan Hevâyî, artık külbastı yapmayacağını; zîrâ gönlünün artık kebab istediğini, zâten bu iş için de mutfağında kirpiklerden oluşan bine yakın şiş bulunduğunu dile getirir (Akçay, 2018: 25):

Kebâb ister gönül külbastı etmem bir dahî artık
Yığılmış kirpiğimden matbahımda bin kadar şiş var (G.34/3

Selvâ (Bıldırcın) Kebabı

Selvâ yâni bıldırcın, Hz. Mûsâ'nın duâsı üzerine Tîh sahrâsında gökten indirilen yiyeceklerden biridir. Osmanlı devrinde düzenlenen büyük şenliklerde bıldırcın kebabının da yer aldığı bilinmektedir. Şâirlerimiz selvâyı genellikle menn yâni kudret helvası ve tîh kelimeleriyle birlikte anmışlar; aynı zamanda Allah'ın

İsrailoğullarına Tîh sahrâsında gökten kudret helvası ve bıldırcın kebabı indirmesi olayına telmihte bulunmuşlardır (Tezcan, 1998: 17; Cengiz, 2010: 18).

Kadı Burhaneddin, "Ey resim gibi güzel sevgili! Biz sahrâda senden uzak kalmışız (yoksa), ettiğin bu cefâlar bize kudret helvası ile bıldırcın kebabı mıdır?" diye sormakta ve sevgilinin eziyetlerini kudret helvası ile bıldırcın kebabına benzetmektedir (Cengiz, 2010: 18):

Tîhde biz kalmışuz senden ırah iy nigâr
İşbu cefâlar bize menn ile selvâ mıdur (G. 1298/4)

Şiş (Sîh) Kebabı

Osmanlı mutfağında şiş kebap yapmak için kuzu ya da koyun etleri küçük küçük doğranmak sûretiyle hazırlanır, ayrıca tuz ve baharatla tatlandırılır. Bir süre soğan suyunda bekletilen etler, böylece hem lezzetli hem de yumuşak bir hâl alır. Bundan sonra etler şişlere dizilerek hafif ateşte ağır ağır pişirilir (Yerasimos, 2002: 50; Saral, 2017: 19).

Bilindiği üzere klasik Türk şiirinde sevgilinin kirpikleri şekil bakımından ok ya da şişe teşbih edilmiştir. Zâtî, aşağıdaki beytinde parçalara ayrılmış olan kalbinin sevgilinin kirpiklerine saplandığını belirtmiştir. Âşığın kalbi bu hâliyle küçük parçalara ayrılan etin şişe dizilerek kebap edilmesine benzetilmiş, böylece bir tür şiş kebabı tasvirine yer verilmiştir (Saral, 2017: 19):

Bir âteş-dân imiş hasret benüm bu kalb-i sad-pârem
Senün sevdâ-yı müjgânunla oldı şiş kebâb anda (G. 1436/5)

Sürûrî, benzer bir tasvire yer vermek sûretiyle sevgilisinin, ciğerinin parçasını şişe benzettiği gamzesine takıp ateşte pişirmesini, canının şiş kebap çekmiş olması ihtimaline bağlar:

Gamzeni sancıp ciğer pergâlesin yakdın oda
Ey gözü mestim meğer kim gönlün ister şiş kebâb (G. 30/3)

Nedim, parça parça olmuş gönlünün ok benzeri kirpiklerine takılıp şiş kebabına döndüğünü, bu duruma sevgilinin ellerle şarap içmesinin yol açtığını belirtir:

Görüp ellerle mey nûş etdiğin lâyık mıdır zâlim
Ola sîh-i kebâb-ı laht-ı dil her nevk-i müjgânım (G. 83/4)

Kaz Eti, Tavuk Eti

Vaktiyle Osmanlı'da saray çevresinde ve konaklarda kaz eti sevilmiş, bilhassa sünnet ziyafetlerinde ikram edilmiştir (Işın, 2010: 197). Aşağıdaki beytinde Hevâyî, açlığın gözünü namaz lokmasına döndürdüğünü, oysa canının besili tavuk ve kaz eti çektiğini dile getirir (Akçay, 2018: 17):

Döndürdü namaz lokmasına gözümü açlık
Besli tavucak beslice pişmiş kaz olaydı (G.154/3)

Beyitte geçen namaz lokması tâbiri ile ayrıca, günümüzde yer yer devam ettirilen bir geleneğe, ölen birinin hayrı için namaz sonrası câmi önlerinde veya meydanlarda dağıtılan lokma vb. yiyeceklere telmihte bulunulmuş olması mümkündür.

Köfte (Kûfte)

Farsça bir sözcük olan ve ezilmiş, dövülmüş anlamına gelen kûfte veya köftenin temel malzemesi, et makinesinden iki kez çekilmiş kıymadır. Köfte yapımında et yalnız başına kullanılmaz. Köftenin yumuşaklığını ve lezzetini sağlamak amacıyla kıymanın içine bayat ekmek içi, pirinç, ince bulgur, domates, soğan, maydanoz, yumurta gibi diğer besinler ve baharatlar ilave edilir (Baysal, 2008: 243; Saral, 2017: 20).

Bugün daha çok makineyle yapılan etin kıyma hâline getirilmesi işlemi, eski zamanlarda zırh adı da verilen büyük bıçak veya satırlarla etin ufak parçalara bölünmesiyle yapılırdı (Saral, 2017: 20). Zâtî, sevgilinin dert ve eziyetiyle etinin kıyma gibi küçük parçalara ayrıldığını, âdeta köfte hâline geldiğini belirtir:

Kûfte itdi beni sâtûr-ı derd ü zecr ile
Bir gâribem gördü kim yok hiç da'vâcım benüm (G. 888/4)

Hevâyî, köftenin itibar ve lezzet bakımından bulgur çorbasından daha değerli bir yemek olduğunu bilir; fakat kibarlara âit sofrada köfte yemektense, bulgur çorbasına kanaat etmeyi daha üstün görür (Akçay, 2018: 24):

Kibârın köfte-hâr-ı sofra-i in'âmı olmakdan
Kanâ'at-kerde-i çorba-yı bulgur olmamız yeğdir (G.52/2)

Mumbâr (Bunbâr)

Mumbâr veya bumbâr/bunbâr büyük ya da küçükbaş hayvanların kalın bağırsağı yani bumbarın temizlenip yıkanmasının ardından içinin et, kıyma veya ciğer, soğan, maydanoz, bulgur veya pirinç, ayrıca çeşitli baharatlarla hazırlanan bir harçla doldurulup pişirilmesiyle yapılan bir et yemeğidir (Şenocak, 2002: 405; Keskin,

2009: 745; Akçay, 2018: 26). Bosnalı Sâbit aşağıdaki beyitinde alnının, ok benzeri damarı öfkeden şişip mumbar dolmasını andıran dostlardan uzak durulması tavsiyesinde bulunur:

Geç yârândan ki ʿırk-ı cebhesi bir ok disen
Bâd-ı hışm-engîz-i hiddetle şişer bunbâr olur (G.84/6)

Tırsî ise keçi mumbarını çok sevdiğini, yürekle bir arada bulunduğu için takım olarak da adlandırılan tâze ciğerin ise pek bulunmadığını söyler (Öztekin, 2004: 286):

Keçinüñ pek severüm gâyet ile mumbârın
Takımı düzgün ola tâze ciğer mi bulınur (G. LVII/4)

Tirit

Et suyuna, genellikle bayat ekmek konularak yapılan bir yemek çeşididir. Erzurumlu İbrahim Hakkı aşağıdaki beytinde, Hz. Peygamber'in sevdiği yiyecekleri sıralarken tirite de yer verir (Batur, 2015: 102):

Severdi bal ü helvâ hem kabak sirke tirid ammâ
Doyunca yememişdi arpadan nân ol kerem kânı (K. 1/11)

Yahni

Terbiyeli et mânâsına gelen, kavrulmuş soğan ve salça ile pişirilen, sade veya sebzeli bir et yemeği olan yahni, Türklerin bilinen ve sevilen en eski yemeklerindendir. Hevâyî aşağıdaki beytinde, yahni olmaksızın sâdece sulu çorba ve tuzlu salata yemekten usandığını belirtir (Akçay, 2018: 27):

Yahnî yemeden şol sulu şorbâdan usandık
Oh yere konan tuzlu salûtadan usandık (G. 88/1)

Hevâyî'nin aksine tam bir ziyafet çektiğini belirten Tırsî ise şanslıdır; zîrâ sofrada yahninin yanında çorba, turşu ve helva da vardır:

Bir ziyâfet eyledüm ben yahnî bir çorba iki
Tatlı tatlı sohbet itdüm turşi bir helvâ iki (G. CXCV/1)

Tırsî ayrıca buzağı yahnisinin, âdet olduğu üzere bol kimyon ile pişirilmesi hâlinde yenebileceğini, bunu yermenin ise öküzlük etmek, yâni kaba bir davranış sergilemek olduğunu söyler:

Yerüp öküzlük itme buzağı yahnîsini zîrâ

Yinür bol kimyon ile pişse ber-mu‘tâd neylersin (G. CXLV/6)

Pilav ve Çeşitleri

Et yemekleri başta olmak üzere yemeklerin çoğuna eşlik eden pilav, pirinçle yapıldığı gibi bulgur ve şehriyeyle de yapılmış, çok sevilmiş ve Türklerin vazgeçilmez yemekleri arasına girmiştir. Osmanlı'da özellikle sarayda yapılan merâsimlerde en çok pirinç pilavı pişirilmiş; bayram, doğum, düğün törenlerinde, ölümlerde ve şenliklerde pilav ana yemeklerden biri olmuş, hemen her yemeğin yanında ikrâm edilmiştir. Beyitlerde pilavın daha çok sûfi, medrese öğrencileri ve zerdeyle birlikte anıldığı görülmektedir (Yerasimos 2002: 113-114; Bilgin, 2008: 100-101; Akçay, 2018: 28-29).

Sevgilinin beyaz tenini pilava, aşk derdiyle sararıp solan kendi tenini veya benzini ise zerdeye benzeten Zâtî, pilav ve zerdenin sofrada birlikte sunulmasını bahâne ederek sevgiliyle bir arada olma isteğini dile getirir (Saral, 2017: 23-24):

Aklıkda sen pilâv ü ben sarulıkda zerde

Hem-sofra olalum gel bir hoş lâtif yirde (G. 1457/1)

Edirneli Nazmî, sûfîlerin pilavın ardından tava tava baklava ve börek beklediklerini belirtir (Saral, 2017: 24):

Pilâv ardınca sûfîler dilerler

Börekle baklavâlar tava tava (G. 5558/2)

Tırsî, bir yandan pilavın zerde veya pelte ile birlikte sunulduğuna değinir, bir yandan da ona çeşni verenin hangisi olduğunu aşçıdan söylemesini ister:

Pilâva çâşni viren pelte midür zerde midür

Söyle ey aşcı bana bunları ezber midür (G. LXVII/1)

Nevres-i Kadîm, kara kış yüzünden ocağının günlerdir ateş görmediğini, evinde pilav yapmak için pirinç ve yağın da kalmadığını; dolayısıyla misafirin de pilavdan ümit kesmesi gerektiğini söyler (Öztekin, 2004: 289):

Gel müsâfir pilâvdan kes ümîd

Ki bugün ne birinc var ne yağım

Nice gündür ki görmedi âteş

Küre-i zemherîrdir ocağım (Kt. 29/1-2)

Keçecizâde İzzet Molla, şeyh efendiyi eleştirdiği bir beytinde her pilav-zerde günü hazır bulunmasından hareketle onu, istediği sofraya konan, bir nevi ne bulursa yiyen akbabaya benzetir:

Her pilâv zerde günü sâha-i dîvâna konar
Şeyhimiz akbabadır istediği hâna konar (G. 146/1)

Hevâyî ise yağmur yağdığında pişirilen pilavların acı olduğuna dâir bir halk inanışını dile getirir (Keskin, 2009: 749):

Hâzâ mine'd-durûbi velâkin bi-gayri râv
Yağmur olunca acı olur her pişen pilâv (G. 130/1)

Bulgur Pilavı

Hevâyî, aşağıdaki beytinde tarhana çorbasını sabah yediğini, akşam için ise sadece bulgur pilavı yaptırdığını, bir diğer ifadeyle hayli sâde ve sağlıklı bir beslenme alışkanlığına sâhip olduğunu belirtir:

Terhâne şûrbâsını Hevâyî sabâh yer
Ahşam pilâvı sâdece bulgur yapdırur (G. 33/5)

Tırsî ise aşağıdaki beytinde bulgur pilavının kestâneli olduğunu görünce yiyen muhatabına, bulgur çorbasını görüp görmediğini sorar:

Pilâv-ı bulguruñ kestâneli gördüñ yedüñ ammâ
Efendi togrı söyle çorbâ-yı bulgur gördüñ mi (K. II/7)

Midye Pilavı

Tırsî bir beytinde şarap meclisini mersin balığıyla birlikte gördüğünü, midye pilavını ise câhil, kaba saba zâhide düşürdüğünü, bir nevi ona bıraktığını belirtir. Şâirin, midye pilavını nâdân olarak nitelediği zâhide bıraktığı dikkate alınırsa bu pilavı pek de tercih etmediğini düşünmek mümkündür:

Bezm-i meyi gördüm hele mersin balığıyla
Midye pilâvın zâhid-i nâ-dâne düşürdüm (G. CXLIII/3)

Pirinç (Birinc) Pilavı

Aşağıdaki beyitte herhangi bir gün pirinç pilavı yemeyen sûfinin benzinin tıpkı zerde gibi sararıp solacağını dile getiren Edirneli Nazmi, aynı zamanda pilavın zerde ile birlikte yenildiğine, bir diğer ifadeyle bunların ayrılmaz ikili olduklarına telmihte bulunur (Saral, 2017: 24):

Zerd olur zerde gibi beñzi hemân sûfînüñ

Nazmiyâ her ne gün ol kim yimeye dâne birinc (G. 1123/5)

Şehriye (Şa'riyye) Pilavı

Kaynaklarda şehriye pilavının arpa şehriyesi, et suyu, nohut veya mercimekle pişirildiği bildirilmektedir (Işın, 2010: 306). Hevâyî, metnine yukarıda yer verdiğimiz bir beyitinde, aşçının pişirmeye çalıştığı şehriye pilavını, suyunu ayarlayamayıp çorbaya çevirmiş olmasından şikâyet etmektedir (G. 115/4).

Diğer Yemekler

Bulamaç

Bulamaç yemeği, sütte bekletilip kurutulan nohuda, arpa, buğday, kuru ekmek ve şekerin pişirilip, ardından kimyon, bâdem ve haşhaş içi katılıp tekrar pişirilerek hazır hâle getirilen bir yemek çeşididir (Yıldırım, 2013: 65: Akçay, 2018: 51).

Hevâyî bulamaç yemeğini, son derece lezzetli bir şekilde yapılıp kaşık kaşık yenmesiyle konu eder:

Bu dükânçelerde Hevâyiyâ bilindi kıymeti ustanın

Beğenip yer idi kaşık kaşık yine kalfalar bulamacımız (G.61/5)

Çılbır

Çılbır un, tereyağı, yoğurt, soğan veya sarımsak ile sirke ve yumurtanın karışımından yapılan bir yemek çeşidi olup Türklere özgü olduğu belirtilmektedir (Nasır, 2011: 30; Ünsal, 2011: 265).

Hevâyî, karısının her ikisi de yumurta ile hazırlanan çılbır ve kaygana yemeklerini pişirmeyi beceremediğini, dolayısıyla ocakta yine tarhana çorbasının kaynadığını, bir nevi tarhana çorbası yemek zorunda kaldığını dile getirir (Akçay, 2018: 51):

Kodı bir şekle karı çılbırı kaygâna ile

Kaynadı çorba ocakda yine terhâne ile (G. 139/1)

Herîse (Keşkek)

Et ve buğdayın hamur hâline gelinceye kadar dövülmesi sûretiyle yapılan, ülkemizde yörelere göre gerek içerdiği malzeme, gerekse hazırlanışı bakımından farklılıklar gösteren keşkeğin Türkçe adı "döğme aşı"dır (Işın, 2010: 208).

İçine buğday koyularak yapılan keşkek yemeğine değinen Hevâyî, kendi harmanında keşkek yapmaya elverişli tahıl ürünlerinden bir darının bile olmaması sebebiyle hayıflanır (Akçay, 2018: 23):

Ümîd-i dâne ile tuhm-kâr olmak güzel ammâ
Herîse etseler harmanda çâşım bir taru çıkmaz (G. 66/3)

Ispanak (İsfenah)

Klasik şiirde ismi anılan sebzelerden biri de ıspanaktır. Şiirlerde isfenah şeklinde yer verilen ıspanak için Hevâyî, "isfenah" redifli müstakil bir gazel yazmış ve hakkında pek de olumlu olmayan sözler sarf etmiştir:

Sofraya evvel yavan yaşık gelirdi şimdi lîk
Kendüsün çekdi bulaldan yağlı kazı isfenâh
Dadı tuzı yok börekden gayrı şeye yaramaz
Görmeyince ince toğranmış piyâzı isfenâh (G. 17/3-4)

Kalye

Arapça asıllı kaliyyeden dönüşmüş olan kalye, sâde yağda etsiz yâhut az etli kabak, patlıcan, şalgam gibi sebzelerin yanı sıra ayva, erik vs. meyvelerle de pişirilen bir yemek çeşididir (Öztekin, 2004: 286). Hevâyî, haddini bilmeyen aşçının ayva kalyesine tuzu gerektiği kadar koymadığından yakınır:

Gehî fodulluk edip aşcı artıcak kaçırır
Tuzu oranı ile koymaz ayva kalyesine (G.136/3)

Tırsî ise şalgam kalyesini ve tâze enginarı aşırı derecede sevdiğini belirtir:

Kalye-i şalgam gözümün nûru cânımdır benüm
Enginârun tâzesi rûh-ı revânumdur benüm (G. CXL/1)

Kapuska

Hevâyî, etli kapuska yemeği için Bosna'ya gitmek istediğini, bu olmasa bile bir iki baş pişmiş kelem, yâni lahana gelip gelmeyeceğini sorar (Akçay, 2108: 52):

Etli kapuska içün Bosna'ya varsak âyâ
Bize pişmiş bir iki baş kelem gelmez mi (G. 148/4)

Kuş Dolması

Avlanan türlü kuşların içinin pirinçle doldurulmasıyla yapılan bu yemeği Nâbî, yapılacak bir iyiliğin muhatabı üzmeden yapılması gerektiğini belirtmek için ve

ölmüş kuşun içinin pirinçle doldurulmasının onu canlı göstermek için yetmeyeceğini örnek vermek sûretiyle anar (Keskin, 2009: 745; Özçelik, 2010: 208):

Kerem vaktinde lâzım hem eziyyetsiz gerek yohsa
Pirinc ile pür itmek küşte murgı sûdmend olmaz (G. 313/2)

Mantı

Bir hamur işi çeşidi olan ve gerek içerdiği malzeme, gerekse yapılışı yörelere göre farklılık gösteren mantı, genellikle çeşitli baharatlarla çeşnilendirilen kıymanın, küçük hamur parçalarının içine konulup suda haşlanmasıyla yapılan bir yemek çeşididir (Budak vd., 2002: 69-70).

Hevâyî, yahni ile birlikte andığı beytinde mantıya, ağız için benzetilen olarak yer verir:

Yarı açdım açıl ey mantı-dehânım diyerek
Bezme geldi gele ey yahni kapanım diyerek (G. 95/1)

Musakka

Arapça asıllı bir kelime olan musakka, genellikle patlıcan veya kabakla yapılan, ufak parçalar şeklinde doğranmış sebzelerin soğan, kuşbaşı et veya kıyma ile pişirilmesiyle yapılan bir yemektir (Öztekin, 2004: 287).

Tırsî, mîzâcına uygun yâni hoşlanarak yiyebileceği bir musakka yemek isteyen kişiye, yerli ve kemer patlıcanı alması tavsiyesinde bulunur:

Meşrebce musakka‘ yemek istersen efendi
Bâdincânuñ al yerlisini hep kemer olsun (G. CL/2)

Tırsî, bir diğer beytinde hem enginarın sebzelerin baş tâcı olduğundan, hem de cevizle yapılan musakkaya denk bir yemek olmayacağından söz eder:

Nola ser-tâc olursa sebzevâta enginâr lâyık
Musakka‘ yapıla koz ile olmaz hîç ana bir aş (Tarihler 1/4)

Bir gazelinde ise bu kez elinde kuru patlıcanının olduğunu ve eline semiz bir et geçmesi hâlinde gönlünün musakka yapmak istediğini belirtir:

Elüme bir semüz et girse gönlüm istedi cânâ
Musakka‘ yapduraydum kurı bâdincânumuz vardur (G. LIX/2)

Yaprak (Yırtma) Aşı

Yaprak aşı, tâze asma uç yaprağının ince bir şekilde kıyılıp içerisine nohut, bakla, yeşil mercimek, ince bulgur veya kuru börülce gibi malzemelerin eklenip tâze süt kaymağı veya süt kreması eşliğinde kaynatılması, ayrıca tuz, karabiber ve kuru nâne ilavesiyle hazırlanan bir yemek çeşididir. Yapımı yörelere göre farklılık gösteren bu yemeğin, ayrıca yaprak yırtması, asma yaprağı yırtması gibi adlarla anıldığı görülmektedir (https://www.lezzet.com.tr/yemek-tarifleri/yemekler/yaprak-asi, yaprakyemegi).

Enderûnlu Vâsıf, sevgilinin öpmek istediği kiraz dudaklarını, tâze asma yaprağından yapılmış yaprak aşına benzetir:

Öpmek içün kirâs-ı lebüñ vazʿ-ı şefeteyn
Gûyâ nihâl-i tâze-rese yaprak aşıdır (G. 34/5)

Yumurta Kayganası

Kaynaklarda farklı tariflerine yer verilen yumurta kayganasının bâzen un, yoğurt, yumurta karışımının yağda kızartılmasıyla yapılan bir çeşit omlet; bâzen de bir miktar çalkalanmış yumurtaya sulanmış yufka batırılması, akabinde bu yufkaların bir tepsi içine birbiri üzerine döşenip yağlanmak sûretiyle pişirilmesiyle hazır hâle gelen bir yemek çeşidi olduğu belirtilmektedir (Argunşah-Çakır, 2005: 135).

Hevâyî şekerli, sirkeli ve zeytinyağlı salatanın üstüne gül saçılmasını, yumurta kayganasının üzerine ise tuz ve karabiber dökülmesini tavsiye eder (Akçay, 2018: 54):

Şekerli sirkeli sallûta üstüne gül saç
Yumurta kayganasına nemekle fülfül saç (G. 15/1)

Sonuç:

Türklerde başlangıçta hayli sade bir yemek kültürü olduğu ve bunun da ağırlıklı olarak süt, et ve ekmekten oluştuğu, yemeklerin zaman içerisinde çeşitlendiği, ecdâdımızın hâkimiyeti altına aldıkları yerlerde gördükleri yeni yemek çeşitlerini veya yapma yöntemlerini de mutfak kültürlerine kazandırdıkları hattâ bunları geliştirdikleri bilinmektedir.

İncelenen çalışmalardan hareketle, ilk dönemlerde mutfak kültürümüzde et yemeklerinin büyük bir ağırlık taşıdığı, ilerleyen yüzyıllarda balık ve sebze

yemeklerinin de çeşitlendiği, bununla birlikte et yemeklerinin ağırlığını her zaman koruduğu; bildirinin amacı ve kapsamı çerçevesinde yer verdiğimiz sınırlı sayıdaki beyit örneğinin de dile getirilen bu tespitleri doğrular mâhiyette olduğu görülmektedir.

Klasik Türk şiiri geleneği mensubu şâirlerimizin, şiirlerinde günlük hayatta ve hemen her türlü sofrada karşılaşılabilen pek çok yemek çeşidine yer verdikleri hattâ yer yer hazırlandıkları malzemelerden nasıl pişirilmesi ve tüketilmesi gerektiğine kadar ayrıntı kabîlinden bilgileri de okuyucuyla paylaştıkları; bununla birlikte ilgili diğer tüm unsurlar gibi yemekleri de salt bu vb. bilgileri vermek için değil, aynı zamanda duygu ve düşüncelerini ifade etmekte birer vâsıta olarak gördüklerini belirtmek gerekir.

Son söz olarak belirtmek gerekirse şâirlerimizin, yemekleri aynı zamanda aralarında teşbih, istiâre, kinâye, tevriye, tezat, telmih vb. birçok sanatın yer aldığı türlü tasavvurlar içerisinde ele aldıklarını, klasik Türk şiirinin mutfak kültürümüzün bir bütün olarak tespiti bakımından da hayli önemli olduğunu bilhassa belirtmek isterim.

Kaynakça

Akçay, Zeynep (2018), *17. Yüzyıl Dîvânlarında Mutfak Kültürü.* Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Akkaya, Hüseyin (1994), *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divanı,* Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi,

Argunşah, M.-Çakır, M. (2005), *15. Yüzyıl Osmanlı Mutfağı Muhammed Bin Mahmûd Şirvanî.* İstanbul: Gökkubbe Yay.,

Batur, Halil (2015), *Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Şiirlerinde Maddi Kültür ve Sosyal Hayat Unsurları.* Yüksek Lisans Tezi. Batman: Batman Üniversitesi.

Bilgin, Arif (2008). "Seçkin Mekânda Seçkin Damaklar: Osmanlı Sarayında Beslenme Alışkanlıkları (15-17. yüzyıl)", Hazırlayan: M. Sabri Koz, *Yemek Kitabı,* İstanbul: Kitabevi Yay., s. 78-118,

Bilgin, Arif (2010-2011), "Osmanlı Döneminde İstanbul Mutfak Kültürü", *Akademik Araştırmalar Dergisi*. C. 1. S. 47-48. s. 229-245.

Budak, N.-Şahin, H.-Çiçek, B. (2002), "Kayseri Mantıları", Hazırlayan: K. Toygar, Türk *Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar,* C. 9, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yay.,

Cengiz, Olcay (2010), *14-15. Yüzyıl Dîvânlarında Mutfak Kültürü.* Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Ceylan, Ömür-Yılmaz, Ozan (2005), *Hazâna Sürgün Bahâr, Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr,* İstanbul: Kitap Sarayı Yay.,

Çakır, Zehra Vildan (1998), *Hevâyî (Abdurrahman, Kubûrî-zâde) Divanı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi,* Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi,

Demirkazık, H. İbrahim (2012), "Emrî Divanı'nda Âdetler ve Gelenekler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 9,* s. 49-110.

Düzlü, Özlem (2018), *Seyyid Vehbî Divanı'na Göre 18. Asırda Osmanlılarda Sosyal Hayat,* Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi,

Gümüş, Hülya (2011), *Türk Mutfak Kültüründe Çorba,* Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi,

Gürel, Rahşan (1999), *Enderûnlu Vâsıf Dîvânı,* İstanbul: Kitabevi Yay.

Halıcı, Nevin (2005), *Konya Yemek Kültürü ve Konya Yemekleri*, Ankara: Rumi Yay.

https://www.lezzet.com.tr/yemek-tarifleri/yemekler/yaprak-asi, yaprakyemegi (Erişim Tarihi: 10.3.2022 vd.)

Işın, Priscilla Mary (2010). *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, İstanbul: Kitap Yay.,

Karacan, Turgut (1991). *Bosnalı Alaeddin Sâbit Dîvân*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.,

Kaya, Bayram Ali (2017), *Azmîzâde Hâletî Dîvânı,* https://ekitap.ktb.gov.tr/azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 14.4.2022),

Kaya, Bayram Ali (2021), "Klasik Türk Şiirinde İnsanımızın Hayatından Yansımalar", *İskender Pala Armağanı,* Editör: Nagihan Gür, İstanbul: Kapı Yay., s. 612-659.

Keskin, Neslihan İlknur (2009), *Sosyal Hayatın 17.Yüzyıl Dîvân Şiirine Yansımaları ve Anlam Çerçeveleri,* Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi,

Köksal, M. Fatih (2005), "Klasik Türk Şiirinde Güneş Tutulması ve Bununla İlgili İnanış ve Âdetler", *Millî Folklor,* Yıl: 14, Sayı: 53, s. 114-125.

Kubbealtı Lugatı, http://lugatim.com (Erişim Tarihi: 10.3.2022 vd.)

Kut, Günay (2021), *Ağız Tadı, Türklerde Yemek Kültürü,* Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları IV, İstanbul: Simurg Yay.

Nasır, Z. (2011), "Çılbır, Türlü ve Kabak Tatlısı", *Yemek ve Kültür Dergisi,* 26, s. 28-31,

Oener, Lejla (2019), *Bosnalı Aleaddin Sâbit Divanı'nın Tahlili,* Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi,

Özgül, M. Kayahan (2013), *Erzurumlu İbrahim Hakkı-Divan,* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

Özkan, Ömer (2007), *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı,* İstanbul: Kitabevi Yayınları,

Öztekin, Özge (2004), *XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yansıyan Görüntüler,* Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Saraç, M. Ali Yekta, *Emrî Dîvânı,* https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0(Erişim Tarihi: 6.5.2022)

Saral, Gizem (2017), *16. Yüzyıl Dîvânlarında Mutfak Kültürü.* Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi,

Sefercioğlu, Nejat M. (2001), *Nev'î Divanı'nın Tahlîli,* Ankara: Akçağ Yay.,

Sürücüoğlu, Metin Saip- Özçelik, Ayşe Özfer (2005), "Eski Türk Besinleri ve Yemekleri", *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar,* Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yay.,

Şenocak, E. (2008), "Türk Halk Kültüründe ve Mitolojik Bağlamda Üzümün Yeri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.* 3/5, 175-192,

Şenyapılı, Önder (2010), *Damakta Kalan Tatlıların Akılda Kalan Adları: "Yiyecek ve İçecek Adlarının Öyküleri",* Ankara: Otdü Yay.

Tarlan, A. N. (1968, 1970), *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı: I ve II. Cild.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.,

Tezcan, Semih (1998), *Bir Ziyafet Defteri,* İstanbul: Simurg Yay.,

Tok, Eda (2010), *Osman Nevres Dîvânı'nda Maddî Kültür,* Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi,

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 12.3.2022 vd.)

Ünsal, A. (2011), *İstanbul'un Lezzet Tarihi: Artun Ünsal ve Beyhan Gence Ünsal'dan 174 Orijinal Tarif*, İstanbul: NTV Yay.,

Üst, Sibel (2011), *Edirneli Nazmi Divânı, İnceleme-Metin,* Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi,

Yalçın, İrem (2021), *Osmanlı Mutfak Kültüründe Çorbaların Önemi Ve Günümüz Beslenme Alışkanlıklarındaki Yeri,* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Ayvansaray Üniversitesi,

Yegen, Ekrem Muhiddin (t.y.), *Alafranga ve Alaturka Yemek Öğretimi,* İstanbul: İnkılap Kitabevi,

Yerasimos, Marianna (2002), *"500 Yıllık Osmanlı Osmanlı Mutfağı, Günümüze Uyarlanmış 99 Osmanlı Yemeği,* İstanbul: Boyut Yay.

Yılmaz, Kadriye (2001), *İbrahim Tırsî ve Dîvun'ı, İnceleme-Tenkidli Metin-Sözlük,* Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

BİLGİ TOPLUMU, ENDÜSTRİ 4.0 VE SENDİKALARIN GELECEĞİ

Doç. Dr. Gökhan OFLUOĞLU
ORCID:orcid.org/0000-0002-4909-1113
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,gofluoglu@yahoo.com

ÖZET

Dijitalleşme ve Bilgi Topluma sürecinde insan emeğine ihtiyaç duyulmayan sanayi tesislerinin inşa edilerek endüstride yeni dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olarak tanımlanan Endüstri 4.0 ile büyük çapta ekonomik ve sosyal yapıda dönüşümlere yol açmaya başlamıştır. Bu dönüşümden en çok etkilenen ise çalışan kesim olmuştur. Endüstri 4.0 sürecinde akıllı makineler kullanılarak hatasız, kesintisiz ve hızlı mal/hizmet üretimine geçilmiştir. Böylece insan emeğine daha az ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Endüstri 4.0'ın yakın gelecekte yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına neden olacağı bir gerçektir. Bu gerçeklikte işsizlikle mücadelede sendikalara ve devlete büyük görevler düşecektir. Bu açıdan Endüstri 4.0 kavramının yanı sıra yeni bir sendikacılık anlayışını ifade etmek üzere sendika 4.0 kavramı da geliştirilmiştir.

Çalışmamızda sendikaların ekonomik ve sosyal hayatı önemli ölçüde etkileyecek olan Endüstri 4.0 kavramına bakış açısı incelenerek sendikacılığın gelecekte nasıl bir dönüşüm geçireceği incelenmeye çalışılmıştır. Sendikalar üyelerinin ekonomik ve sosyal çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla kurulan örgütlerdir. Dolayısıyla üyelerinin çıkarlarını korumak amacıyla gerek yurt içi, gerekse yurt dışındaki paydaşları ile birlikte hareket ederek küresel çağdaki gelişmelere uygun stratejiler geliştirmeleri ve kanun koyucunun Endüstri 4.0 çağına uygun insan gücü planlaması yaparken görüşlerine başvurabileceği yetkinlikte de bir gelişim göstermelidirler. Ayrıca Endüstri 4.0 süreci ile birlikte ortaya çıkması muhtemel yeni iş türleri üyelere tanıtılarak, gerekli eğitimlerin alınması ve üyelerin niteliksel gelişimi için uygun stratejiler geliştirmek durumundadırlar. Devlet kurumlarının ise sendikalar ile birlikte uyum içinde çalışmaları ve diyalog mekanizmalarının daima açık tutularak Endüstri 4.0 ile ilgili olarak uluslararası işbirliği için küresel çapta çalışmalara yönelmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Bilgi Toplumu, Endüstri 4.0, Sendika 4.0

INFORMATION SOCIETY, INDUSTRY 4.0 AND THE FUTURE OF THE UNIONS

ABSTRACT

An Industry 4.0, which is defined as a period in which new transformations are experienced in the industry by constructing industrial facilities that do not require human labor in the process of digitalization and Information Society, has started to lead to transformations in the economic and social structure on a large scale. The most affected by this transformation has been the working segment. In the Industry 4.0 process, error-free, uninterrupted and fast production of goods/services was started by using smart machines. Thus, there is less need for human labor. It is a fact that Industry 4.0 will lead to the emergence of new business models in the near future. In this reality, trade unions and the state will have great responsibilities in the fight against unemployment. In this respect, in addition to the concept of Industry 4.0, the concept of union 4.0 has also been developed to express a new understanding of unionism. In our study, it has

been tried to examine how unionism will transform in the future by examining the perspective of the unions on the concept of Industry 4.0, which will significantly affect the economic and social life. Trade unions are organizations established to protect and develop the economic and social interests of their members. Therefore, in order to protect the interests of their members, they should act together with their stakeholders both at home and abroad, to develop strategies in line with the developments in the global age, and to show a development in the competence that the legislator can consult while planning manpower in accordance with the Industry 4.0 era. In addition, new business types that are likely to emerge with the Industry 4.0 process should be introduced to the members, and appropriate strategies should be developed for the necessary training and qualitative development of the members. State institutions, on the other hand, need to work in harmony with the unions and keep the dialogue mechanisms open, and turn to global studies for international cooperation regarding Industry 4.0.

Key Words: Globalization, İnformation Society, Industry 4.0, Union 4.0

1.GİRİŞ

İlk olarak Almanya'da ortaya çıkan Endüstri 4.0 aynı zamanda 4. Sanayi Devrimi olarak da adlandırılmaktadır. Endüstri 4.0 sürecinde genel olarak üretim çalışmaları aşamasına gelindiğinde bilgi teknolojisi sistemlerinden de faydalanılmaktadır. 1.Sanayi Devrimi (Endüstri 1.0), 18.yy sonlarından itibaren İngiltere'de başlayıp bütün Avrupa ülkelerine yayılan, üretimde fabrika aşamasına geçilen dönem anlamına gelirken, 2. Sanayi Devrimi (Endüstri 2.0), 19.yy ortalarında başlayarak özellikle de Ford'un otomotiv sektöründe faydalanmış olduğu seri üretim süreci ile anlam ifade eden ve fabrikalarda elektrik teknolojilerinin kullanıldığı dönem olmuştur. İlk mikro bilgisayarın ortaya konulduğu, mikro işlemcilerin kullanılarak, elektronik bir üretim yönetiminin benimsendiği 1970'ler ise 3.Sanayi Devrimi (Endüstri 3.0) olarak tanımlanmaktadır. İnternetin insan hayatına girerek gelişmesi ve akıllı yazılımlar ile insansız üretim süreçlerini amaçlayan 21.yüzyılın gelişmeleri ise 4.Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0) olarak tanımlanmıştır(Soylu, 2018: 43-44). Endüstrileşmenin dönüşüm aşamaları ; 1. Sanayi devriminde buhar gücü, 2. Sanayi Devriminde elektrikten faydalanılması, 3. Sanayi devriminde otomasyon-elektronik-bilişimin kullanılmaya başlaması, 4. Sanayi Devrimi döneminde de insansız fabrikalar ortaya çıkmaya başlamıştır (Kaya, 2018: 28).

İnsansız sanayi tesislerinin inşa edilerek endüstrinin yeniden dönüşüme girdiği çağ olarak da tanımlanan Endüstri 4.0 ile toplumdaki ekonomik ve sosyal yapıda da değişmeler başlamıştır. Bu değişimlerden en fazla etkilenenler ise çalışan personel olmuştur. Endüstri 4.0 sürecinde akıllı makinelerden faydalanılarak hatasız, sürekli ve süratli mal/hizmet üretimi aşamasına geçilmiş ve böylece daha sınırlı sayıda insan gücüne gereksinim duyulmaya başlanmıştır. Endüstri 4.0'ın günümüzde ve yakın çağımızda insan emeğine dayanan çok sayıda işi ortadan kaldıracağı ve yeni iş modellerinin meydana gelmesine yol açacağı bir gerçektir. Bu nedenle böyle bir durumda işsizlikle mücadelede devlet kurumları ile birlikte en büyük görev sendikalara düşecektir.

2.BİLGİ TOPLUMUNUN DOĞUŞU VE ETKİLERİ

Bilgi toplumu (information society), toplumsal olarak gelişmenin son aşamasında yer almaktadır. Böyle bir toplum biçimi, bilginin toplumun bütün alanlarında egemen bir değer olduğu yepyeni bir toplum tipi olarak tarif edilmektedir. Bilgi toplumu; bilginin toplumun ,

ekonomik, teknolojik, siyasal ve sosyo-kültürel açıdan bütün boyutlarında kullanılmasının neden olduğu değişimi anlatan geniş kapsamlı ve toplumsal bir olgudur. Sosyolojik bir olgu olarak Bilgi toplumunun gelişmesine aracılık eden belli başlı unsur ise; bilgi ve iletişim teknolojileridir. Başka bir deyişle, endüstri toplumlarında sermaye ve makinanın işgal ettiği alanı, bilgi toplumunda yönetim ve bilişim teknolojileri ile bilgi ve data blokları almaktadır. Başka bir deyişle, endüstri toplumunda sermaye hangi anlama gelmekte ise, bilgi toplumunda bilginin anlamı da budur. Aralarındaki tek fark, endüstri toplumunda ekonomik ve toplumsal güç ile iktidar, sermayenin biriktirilmesiyle kazanılırken, bilgi toplumunda ise iktidar bilginin paylaşılmasıyla kazanılmaktadır(Yeşilorman ve Koç, 2014:118).

Günümüz dünyasında son olarak meydana gelen Bilişim Devrimi, bilgi ve iletişim teknolojilerinde (BİT) ortaya çıkan gelişmeler sonucunda meydana gelmiştir. Bilişim Devrimi ile ayrıca modern toplum yapısında da değişiklikler ortaya çıkarak bilgi toplumuna dönüşmüştür. Endüstri devriminin insanoğluna getirdiği radikal dönüşüme benzeyen bir süreç, günümüzde içinde bulunduğumuz yüzyılda bilgi çağında yaşanmaktadır. Geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinde benzersiz bir şekilde değişime uğrayan dünyada bilgi, köklü dönüşümlere neden olan en önemli unsur özelliğini kazanmıştır(İçyer,2010:80). Bu değişim sürecinde insanlık kendine yeni bir yer edinebilmek amacıyla yeni kaynaklar meydana getirerek teknolojiye üstün gelme çabası içerisine girmiştir. İnsanoğlu bu dönemde Numanoğlu'nun deyimiyle ''kendisini gelişen ve değişen toplum düzeni içerisinde bilgiye değer veren, bilgiyi kullanmasını bilen ve bilgi üretebilen bir birey olarak yetiştirme eğilimi kazanan, bilgiyi arayan ve ona ulaşmasını bilen, bilgiyi sınıflandırabilen, saklayabilen ve uygun ortamda değerlendirebilen insan toplulukları oluşturarak bilgi toplumunu meydana getirmişlerdir'' (Numanoğlu, 1999: 332). Günümüzde bu topluluklar, bilgi toplumu olma yolunda hiç de küçümsenmeyecek teknolojik yatırımlara yönelmeyi sürdürmektedirler(Aydınlı, 2004:9; Bell, 1999:45). Bilgi Toplumu oluşumunun günümüzdeki en son aşamasını ise Endüstri 4.0 sürecine geçilmesi oluşturmuştur.

3.ENDÜSTRİ 4.0 VE ÇALIŞMA HAYATINA ETKİLERİ

Endüstri 4.0 süreci ilk olarak 2011 yılında ortaya çıkan yeni bir endüstri devrimine geçiş aşamasıdır (MacDougall, 2011'den aktaran Pamuk ve Soysal, 2018). Endüstri 4.0; üretim aşamasındaki tüm birimlerin haberleşmeye geçilmesi ile gerçek zamanlı istatistiki verilere ulaşılması ve bu istatistiki verilerle en çok katma değerin elde edilmesidir (bkz. Brettel vd., 2014; Siemens rapor, 2016'dan aktaran Pamuk ve Soysal, 2018). Endüstri 4.0, hammadde, üretim, mal ve hizmetin tüketiciye ulaştırılması ve geri dönüşümü gibi aşamaların gelişmiş teknolojiler yoluyla daha çok iyileştirilmesi anlamına gelmektedir. Günümüzde teknoloji ve haberleşme ağının gelişmesi ile hammadde ve piyasalara ulaşmak kolay bir hale gelmiştir. Sanayi ve teknolojisi daha çok gelişmiş olan Almanya, Fransa gibi ülkeler, bu açıdan rekabet avantajını elde etmek ve maliyetleri indirebilmek için Dördüncü Sanayi Devrimi'ni başlatmışlardır. Tüketicinin taleplerinde meydana gelen değişiklik, üretim sürecinde ürün miktarı ve çeşitliliğinin daha yüksek olması, vasıfsız işgücüne olan bağımlılığı azaltmak, mal ve hizmet piyasasına hızlı ve mükemmel ürünleri sunabilmek, doğal kaynakların azalması, canlıların yaşam ömrünün tükenmeye başlaması gibi durumlar yüzünden devam edilebilirliği arttırmak açısından endüstri 4.0 ortaya çıkmıştır. Endüstri 4.0 iki temel unsurdan oluşmuştur. İlk olarak düşük maliyetli, düşük miktarda enerji harcayan yüksek güvenilirlikli yeni nesil yazılım ve donanımdır. İkinci olarak bütün dünya genelinde internet bağlantılı, haberleşme ve

bilgi paylaşımını gerçekleştiren, sensörler ile donatılan akıllı elektronik sistemler yani siber fiziksel sistemlerdir (HAK-İŞ, 2019: 22). Endüstri 4.0'ın temel araçları; nesnelerin interneti, siber-fiziksel sistem, büyük veri ve veri analitiği ile akıllı fabrikalardır (Pamuk ve Soysal, 2018: 4-5). İşlemcilerin hızlanması ise Endüstri 4.0'ı meydana getiren en önemli buluş olarak ortaya çıkmaktadır.

Endüstri 4.0'da diğer endüstri devrimlerinden farklı bir şekilde, üretim bandından ziyade teknolojik yapı ön plana çıkmaktadır. Bilgi toplumunda teknolojinin ön planda olması nedeniyle yeni iş yapma teknolojileri, yeni faaliyet kolları, yeni üretim sistemleri ve yeni yönetim ve organizasyon yapıları ortaya meydana gelmektedir(Banger, 2017:45).
Endüstri 4.0 ile ülkelerin gelişmişlik düzeyinde etkilenme olurken, bu sürecin bünyesinde bulundurduğu nesnelerin interneti (IoT) kavramı, siber fiziksel sistemler, akıllı fabrikalar, yapay zekâ ve robotlar ile çalışma sistemlerinin değişmesi; iş görenlerin bazı yetenek ve iş yapma tarzlarında farklılıklar meydana getireceği görüşünü ve en önemlisi de" İşgücünün Geleceğini" gelecek açısından tartışmalara açmaktadır. Endüstri 4.0 süreci ile meydana gelen değişim, mavi yakalı çalışanlardan beyaz yakalı çalışanlara dönüşüm biçiminde olmakta veya beyaz yakalılar kabiliyetlerini daha çok geliştirerek yeni çalışma biçimlerinin ihtiyaçlarını karşılar hale gelmektedir. Mavi yakalı çalışanlar yerine robotlar tercih edilebileceğinden mavi yakalılar robotların bakımı ile planlama ve programlamasından sorumlu olarak farklı eğitim alabileceklerdir (Öztuna, 2017).

4.ENDÜSTRİ 4.0 VE SENDİKACILIK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Endüstri 4.0 sürecinin ortaya çıkışı ile birlikte, meydana gelen bireyselleşme daha çok önem kazanmış, iş yapma modelleri ve teknolojinin çalışma yaşamında önemli ölçüde yer alması ise sendikalara olan yaklaşımı negatif yönde etkilemiştir. Çalışanlar, artık daha çok kişisel çıkarlarına ve bireysel çalışma hakkı gibi haklarına daha çok önem vermeye başlamışlardır. Günümüzde sendikaların büyük ölçüde üye sayısını meydana getiren mavi yakalı çalışanlar için yok olacaklarına yönelik varsayımlar sendikacılığı genel olarak olumsuz yönde etkilemiştir ve etkilemeye de devam etmektedir. Beyaz yakalı çalışanlar ise, tarihsel süreç içinde, geçmişten günümüze kadar incelendiğinde sendikalara yönelik olumlu bir yaklaşım içinde olmamışlardır, ayrıca Endüstri 4.0 ile birlikte negatif bakış açısı giderek artmıştır.
İşveren çevreleri tarafından desteklenen insan kaynakları yönetimi uygulamaları, çalışanların ve işverenlerin, sendikalaşmadan daha çok insan kaynakları yönetimine yönlendirilmesine yönelik çalışmalarda bulunmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları, çalışanların menfaatlerini daha çok gözeterek esnek çalışma saatleri uygulamalarına ve çalışanların içeriği doldurulacak, kişiyi özgürleştirici boş zaman uygulamalarına katılmasına ve sosyal yaşamının zenginleştirilmesine ve böylece işveren karlılığı ile genel verimlilik düzeyinin yükseltilmesine hizmet etmektedirler. Bu nedenle de çalışanlar sendikalardan daha çok insan kaynakları yönetimi uygulamalarını tercih etmektedir(Yorgun , 2007:54).

Dijitalleşme ile iş modellerinde meydana gelen farklılaşmalar ve çalışma yaşamında ortaya çıkan sosyo-kültürel değişim sendikalaşmayı da derinden etkilemiştir. Teknolojik yapıdaki gelişmeler zaman içinde çalışanların toplumsal hayatına da önem vererek (home office çalışma, esnek çalışma saatleri vb.), çalışma metodlarında farklılaşmalar oluşturabilecektir. Toplu bir çalışma yapısından daha çok günümüzde bireysel çalışma yaşamı daha fazla önem kazanmıştır ve çalışma yaşamında meydana gelen değişimlere henüz sendikalar tam anlamıyla

uyum gösterememiştir (Etçi, 2018: 135). Aşagıdaki tablo'da sendikalaşmada meydana gelen değişim ve dönüşümlerin oluşturduğu yeni sosyal olgular maddeler şeklinde sıralanmaktadır.

TABLO:SENDİKALAŞMADA ENDÜSTRİ 4.0 SÜRECİNDE DEĞİŞİMİ OLUŞTURAN OLGULAR

1	Değişen sistemler ile birlikte iş gören düşüncesinde sendikal algının azalması, bireyselleşme
2	İşverenlerin sendikal yapıyı negatif yönde tanıtma çalışmaları,
3	Devletin ve siyasi yapıların sendikal oluşumları desteklememesi,
4	Yeni kuşak, iş görenlerin (y kuşağı) beklentilerinin sendikalar tarafından karşılanmaması
5	Z kuşağı ile, uzun vadeli iş sözleşmelerinin önemini yitirmesi ve bağımsız bireysel (freelance) çalışma sistemlerinin yaygınlaşması,
6	Eğitim seviyesinin artması ve iş görenlerin düşük ücret ve uzun süre çalışma hayatını kaçınılmaz olarak kabul etmesi
7	Sendikaların, yapılarının değişime ayak uyduramaması,
8	Endüstri 4.0'ın tüm çalışma sistemlerinde meydana getirdiği mavi yaka iş görenin yok olacağı gerçeği,
9	Özelleşmelerin artması,
10	Örgüt olma fikrinin korku kültürünü birlikte getirmesi,
11	Sendika üyelerinin, sendikal etkinliklere katılmaması ve yapılarının günden güne zarar görmesi,
12	Siyasi partilerin sendikal yapılara dahil edilmesi,
13	İnsan kaynakları birimi ile sendikaların iş birliği yapmaması,

14	Sendikaların Z kuşağına hitap edecek kadar dijital oluşumlarda yer alamaması, sosyal medyadan yararlanamaması,
15	Toplu iş sözleşmelerinin toplum yararına olacağının görmezden gelinmesi,
16	İş gören sayısının artması fakat sendikalı iş gören sayısının azalması
17	Esnek üretimle birlikte iş görenin bölünmesi ve aralarındaki kaynaşmanın azalması,
18	İşyerleri ve üretim süreçlerinin küçülmesi, butik üretime geçilmesi

Kaynak: Selamoğlu,2016

Endüstri 4,0 sürecinin kaçınılmaz bir sonucu olarak çalışanların vasıflı bir personel olarak, çalışma hayatında kalabilmesini sağlayacak mesleki, ve teknik eğitimin desteklenmesine sendikaların destek olmasına önem verilmelidir. Gerektiği takdirde bu tip eğitim çalışmaları sanal ortamda da yapılabilmelidir. İnsan yaşamında en kıt unsur olan zamanın etkili bir şekilde yönetilmesi için sendikalarca gerekli tedbirler sanal ortamlarda da sağlanmalıdır.

Endüstri 4.0 ile birlikte ortaya çıkan yeni meslekler beyin gücüne ve bilgi birikimine dayanmakta olduğundan cinsiyet ayırımı ortadan kalkabilecektir. Böylece, daha çok kadın işgücünün ve gençlerin istihdamı sağlanmış olacaktır. Kadın ve genç çalışanların sorunlarına daha çok eğilerek çözümlenmesini sağlamak, çalışanların iş hayatındaki ekonomik ve sosyal haklarının muhafaza edilmesi ve insan onuru ve haysiyetine yakışır düzeye ulaşmasının sağlanması, çalışanların hakları konusunda bilinçlendirilmeleri, iş sağlığı ve iş güvenliğinin sağlanmasına yönelik önlemlerin gerçekten alındığının takibinin sağlanması, çalışanların sosyal güvenlik haklarının hem yatay, hem de dikey kapsamda sağlanması, çalışanların ekonomik ve sosyal çıkarlarının arttırılması için her türlü imkanın kullanılmaya çalışılması ve yeni nesil çalışanlara hitap edecek uygulamaların yürürlüğe konması çalışmalarında başarı sağlandığı ölçüde sendikalar bu süreçte de yeniden önemsenmeye başlayacaklardır. (Argon ve Sipahioğlu 2015, 319).

5.SONUÇ

Endüstri 4.0' yalnızca üretimde değil, ayrıca eğitimde, sosyal hayatta, yatırımda, hukuk sisteminde, toplumsal hayatta, çalışma ortamında, müşterinin taleplerinde, personel politikalarında köklü değişimlere yol açacak bir uygulamadır.

Endüstri 4.0'ın temel bileşenleri, çalışma hayatında yeni meslek dallarının meydana gelmesine neden olmuştur. Bu nedenle çalışma hayatında görev alan çalışanların makinelerin yapamayacağı mesleklere yönlendirilmeleri ve yetenek ve icat kabiliyeti gerektiren işlere önem vermeleri gerekmektedir. Endüstri 4.0 sürecinde vasıflı işgücünün daha çok önem kazanacağı ve vasıfsız işgücüne yönelik işten çıkarmaların artacağı tahmin edilmektedir. Bu nedenle sendikaların ve insan kaynakları yönetimlerinin çalışanlara yönelik en doğru politikaları üretmeleri gerekmektedir. Öte yandan son yıllarda sendikalara yönelik çalışanların ilgisi

azalmış ve üye sayısı da düşmüştür. Bu durum günümüz sendikalarını bekleyen önemli bir sorundur.

Dijitalleşme ile yeni çalışma şekillerinin meydana gelmesi doğal olarak istihdamın yapısını değiştirecektir. Müşterinin gereksinimlerine dayalı üretim yapılacağından esnek üretimin önemi ortaya çıkacaktır ve bu durum eski istihdam biçimlerinden farklı yeni istihdam biçimleri ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle sendikaların çalışanların yeni istihdam biçimlerinin ortaya çıktığı dönemde haklarını nasıl koruyacaklarını belirleyen politikalar üretmesi gerekmektedir. Meslek sendikacılığı bu alanda değişimlerin bir öncüsü olabilir. Çalışma şartları değiştiği için yapılan işin özelliklerine ve mesleğe göre sendikalaşma ve sendika üyesi olma gibi hususlar ve işin özelliği göz önünde bulundurularak butik sendika sözleşmesi ve anlaşmaları yapılabilir. Sendikaların zaman kaybetmeden dijital emeği koruyabilecek tedbirler almaları gerekmektedir. Sendikalar Dijital ortamda çalışan iş görenleri yönlendirebilir, haklarını muhafaza etme konusunda el broşürleri hazırlayabilir, karşılaşabilecekleri sorunlarla ilgili bilgilendirici konuşmalar yaparak güven kazanabilirler.

Sendikalar toplumsal yaşam değiştiğinden çalışanlara yönelik sosyal aktivite programları oluşturmalıdır. Sendikalar ekonomik ve sosyal güçlerini artırabilmek için teknolojik gelişmelere uyum sağlayarak kendi yapılarını düzeltecek önlemlere müracat etmeli ve sanal ortamı mutlaka etkin kullanmalıdır.

Çalışma yaşamında Akıllı sistemlerin devreye girmesiyle, vasıfsız işçilerin işten çıkarılması artacağı için bu çalışanlara yönelik sendikalar devlet kurumlarının desteği ile bir yardım fonu oluşturarak (bireysel emeklilik gibi) yardımda bulunabilir. Ayrıca vasıfsız işgücünün, teknolojinin gerektirdiği yeni meslek dallarının gerektirdiği eğitimden geçirilerek, yeniden istihdama kazandırılması, sendikaların yeniden değer kazanmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Argon, T., ve Sipahioğlu, M. (2015). Eğitim Sendika Yönetimi ve Üyelerinin MEB İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11(2),* 319-330.

Aydınlı, H. İ. (2004). Sosyo-Ekonomik Dönüşüm Süreci (Post-Frodizm) ve Sanayi Ötesi Yaklaşımlar. Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi, 7(4), 1–20.

Banger, G. (2017). *Endüstri 4.0: Ekstra.* Ankara: Dorlion Yayınevi.

Bell, D. (1999). The Coming of Post Industrial Society: A Venture in Social Forecasting, NewYork: Basic Books

Etçi, H. (2018). 2000 Sonrası Türkiye'de Gerekçeleri ile Sendikal Kriz. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 19(43), 125-149

HAK-İŞ Konfederasyonu, *14. Olağan Genel Kurulu Faaliyet Raporu,* 10-11 Temmuz 2019: Ankara.

İçyer, A. (2010). Marka Kent Oluşturma Açısından Stratejik Kent Yönetimi, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kaya, M. (2018). Yeni Bir Sanayi Devrimi Başladı: Sanayi 4.0 En Fazla İşçiyi Etkileyecek, *Türk Metal Dergisi*, Sayı:224, 28-33.

Numanoğlu, G. (1999). Bilgi Toplumu-Eğitim-Yeni Kimlikler-Bilgi Toplumu ve Eğitime Yansımalar. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 32(1), 331-339.

Öztuna, B. (2017). *Endüstri 4.0: Dördüncü Sanayi Devrimi ile Çalışma Yaşamının Geleceği.* Ankara: Gece Kitaplığı.

Pamuk, N., Soysal, M. (2018). Yeni Sanayi Devrimi Endüstri 4.0 Üzerine Bir İnceleme. *Verimlilik Dergisi*, (1), 41-66.

Selamoğlu, A. (2016). Gençler ve Sendikal İlişki Üzerine Değerlendirme: Yeni Bir Frekans Arayışının Kaçınılmazlığı. *Çalışma ve Toplum*, 2016(2), 757-788.

Soylu, A. (2018). Endüstri 4.0 ve Girişimcilikte Yeni Yaklaşımlar, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 43-57.

Yeşilorman, M., Koç, F.(2014). Bilgi Toplumunun Teknolojik Temellerine Üzerine Eleştirel Bir Bakış. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(1), 117-133.

Yorgun , S. (2007). Türkiye'de Sendikal Örgütlenmenin Güncel Sorunları ve Alternatif Öneriler. *"İş,Güç" The Journal of Industrial Relations and Human Resources, 9(2)*, 54-57.

İNGİLTERE'NİN RUM İSYANINDAKİ (1821-1830) POLİTİKALARI[1]

England's Policies in The Greek Revolt (1821-1830)[2]

Doç. Dr. Hasan DEMİRHAN

ORCID ID: 0000-0002-5868-8317

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
hdemirhan@nku.edu.tr

ÖZET

Beş asır boyunca Osmanlı devleti hâkimiyeti altında huzur ve refah içinde yaşayan Rumlar, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında Avrupa'da ortaya çıkan liberal ve özgürlükçü akımlardan etkilenerek Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan hareketi planladılar. 1821 yılında ilk olarak Eflak-Boğdan'da ardından Mora'da isyan hareketini başlattılar. Eflak'taki isyan kısa sürede Osmanlı Devleti tarafından bastırılırken Mora'da hızla yayıldı. İsyanın ilk günlerinde bölgede yaşayan Müslümanlar Rum isyancılar tarafından acımasızca katledildi. Mora isyanının ilk günlerinde tarafsız kalmayı başaran İngiltere, 1822 yılından itibaren Akdeniz'deki çıkarlarını korumak, Rusya'nın Akdeniz'e inmesini engellemek, Rumlar üzerindeki Rus etkisinin önüne geçmek için isyancıları destekleme kararı verdi. İngiltere'nin politikalarının paralelinde Fransa'nın ve Rusya'nın da isyana dâhil olması ile isyan uluslararası bir boyut kazandı. İngiltere'de kurulan Helen komiteleri isyancılara para, silah, eğitim gibi birçok alanda yardımlar sağladı. Avrupalı devletlerin Osmanlı Devletine yaptıkları siyasi baskılar sonuç vermeyince İngiltere'nin önderliğindeki İngiliz, Fansız ve Rus donanmaları 1827 yılında Navarin'deki Osmanlı donanmasını yakarak isyana aktif olarak müdahalede bulundu. Navarin baskınından sonra Mora'da askeri yönden zayıflayan Osmanlı Devleti, dokuz yıl süren mücadelenin ardından 1830 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın imzaladığı ve bağımsız bir Yunanistan'ın kurulmasına karar veren Londra Antlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı.

ABSTRACT

The Greeks who lived in peace and prosperity under the Ottoman rule for five centuries, planned a rebellion against the Ottoman Empire influenced by the liberal and libertarian movements that emerged in Europe in the eighteenth and early nineteenth centuries. In 1821, they started a rebellion movement first in Wallachia-Boğdan and then in Morea. While the rebellion in Wallachia was suppressed by the Ottoman Empire in a short time, it spread rapidly in Morea. In the first days of the rebellion, Muslims living in this region were brutally murdered by the Greek rebels. Remaining neutral in the first days of the Peloponnese rebellion, Britain decided to support the rebels in order to protect its interests in the Mediterranean since 1822, top revent Russia from descending into the Mediterranean and to prevent Russian influence on the Greeks. With the involvement of France and Russia in the rebellion in paralel with the policies of

[1] Hasan Demirhan'ın İngiltere'nin Balkan Politikası ve Yunanistan adlı doktora tezinden üretilmiştir. (Hasan Demirhan, İngiltere'nin Balkan Politikası ve Yunanistan, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013)

[2] Bu eser Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından KUBAP.01.GA.22.414 nolu proje ile desteklenmiştir.

England, the rebellion gained an international dimension. The Hellenic committees established in England provided the rebels with money, weapons, education, etc. When the political pressures of the European states on the Ottoman Empire did not yield results, the British, French and Russian navies led by England, actively intervened in the rebellion by burning the Ottoman navy in Navarin in 1827. The Ottoman Empire which weakened militarily in the Peloponnese after the Navarin raid, had to accept the London Treaty after nine years of struggle, which was signed by England, France and Russia in 1830 aiming at the establishment of an independent Greece.

Giriş

Romalıların marenostrum, olarak adlandırdıkları dünyanın en büyük iç denizi Akdeniz, eski ticaret yolları ile yeni ticaret yollarını birleştiren uluslararası ticaretin kesişme noktası olarak sömürgeci devletlerin sürekli ilgisine mazhar olmuştur. Akdeniz'in stratejik değeri ve jeopolitik konumu, onun Güney Doğu Asya'dan başlayıp Kuzey Avrupa'ya kadar uzanan ticaret yollarını kontrol ediyor olmasından kaynaklanmaktadır. Keşifler Çağı sonrası bir müddet bu ilgiden yoksun kalmış fakat Avrupa'da artan sermaye birikiminin yarattığı ticari devrim Akdeniz'i yeniden önemli kılmaya başarmıştır. Osmanlı Devleti'nin azalan gücü bu noktada önemli bir rol oynamıştır. 18. yüzyıldan itibaren İngiltere bu mücadelenin her zaman bir tarafında olmuştur.[3]

İngiltere, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren bir yandan dünya denizlerine hâkim olmak ve Sanayi İnkîlabı ile birlikte ürettiği mallarına pazar ve hammadde temin etmek amacıyla sömürgeler bulmaya çalışırken diğer yandan büyük sömürgesi durumundaki Hindistan'ı korumak ve ticaret yollarını güvenlik altına almak için bazı teşebbüslerde bulunuyordu. Zira İngiltere için, Akdeniz'in güvenliği demek Hindistan'ın güvenliği anlamına gelmekteydi. Bu bağlamda İngiltere 1713 yılında İspanya ile Utrecht Antlaşması'nı yaparak Cebelitarık Boğazı üzerinde hâkimiyet kurmuş; 1800 yılında Malta adasını ele geçirmiş veilerleyen süreçte İyonya Adaları ile Yunanistan'a hâkim olacaktır.[4]

Dış siyasetinde denge politikası güden Osmanlı Devleti sınırlarını tehdit eden Fransa ve Rusya ile olan ilişkilerini düzenlerken dönemin büyük gücü olanİngiltere'nin desteğini de kazanmak istiyordu. Zira İngiltere, Avrupa'daki dengeler için çok önemli bir güç merkezi konumundaydı.İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile münasebetlerinin temeli ise ticarîçıkarları oluşturmaktaydı.

İngiliz Hükümetleri 1780'li yılların sonuna kadar Doğu Akdeniz'e ve Balkanlara esaslı bir ilgi göstermemişti. İngiltere'de bu bölgelerin kendileri açısından çok az değer taşıdığı düşünülmekte ve dolayısıyla Londra'da Rusya'nın yayılmacılığını engellemek için ciddi bir gereklilik görülmemekteydi. Ancak II. Katerina'nın 1780'li yıllarda, Amerikan Savaşı sırasında, Avrupa'nın bütün deniz devletlerinin İngiltere'ye karşı tavır alarak "Silahlı Tarafsızlık" içine girmesinde oynadığı rol, daha önce Londra'da kabul edilen Rusya'nın İngiltere'nin doğal müttefiki olduğu varsayımını yıkıp geçti. 1787 yılında imzalanan Rusya-Fransa Ticaret Antlaşması da Londra'da benzer bir etki yaptı. Aynı yılın ilk aylarında,

[3] İsmail Şahin, Utrecht'ten Tilsit'e İngiltere'nin Akdeniz Politikası, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C. 4, Sayı:4, s.856
[4] Süleyman Kocabaş, Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü 1783-1923, Vatan Yayınları, İstanbul 2003, s.76

Avrupa'daki Rus gücünün Londra'da huzursuzluk ve hatta bazı kabine üyelerinin kafasında karşı çıkma düşüncesi yarattığının işaretleri de ortaya çıkmaya başladı.[5]

İngiltere başbakanı William Pitt'in Osmanlı üzerindeki Rus tehdidinin ortadan kalkması için gerekirse savaşın dahi göze alınabileceği fikri[6] 1791'de İngiltere'de tartışılmasından sonra, Napolyon'un 1798'de Osmanlı eyaleti olan Mısır'a ayak basması ve fazla bir güçlük çekmeden ülkeyi işgal etmesi, İngiltere'nin Osmanlı toprak bütünlüğünü korumak için harekete geçmesi gerekliliğini ortaya çıkardı. Esasen Fransa'nın bu hamlesi, Osmanlı-İngiliz işbirliğini başlatan bir dönüm noktası olmuştu; 5 Ocak 1799'da İngilizlerle imzalanan ittifak antlaşması, Osmanlı siyasetinde ve Avrupa politikasında önemli bir yer tuttu.[7]Nitekim bundan sonra İngiltere Osmanlı Devleti'ne fiilîolarak yardım edecekti.[8]

Rum İsyanının Sebepleri

Osmanlı yönetiminde 433 yıl boyunca rahat ve huzurlu bir şekilde yaşayan Rumlar, denizcilik yaparak Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki ticaretini ellerine almışlar ve kısa süre içerisinde zenginleşmişlerdi. Akdeniz'deki İngiliz ve Fransız rekabetinden de yararlanan Rumlar, Avrupa'nın birçok kentinde Rum ticaret kolonileri kurdular. Avrupa'nın önemli kentlerinde bir Rum burjuvazisini oluşturdular. Bu ekonomik güç, birçok Rum gencin Avrupa'nın önemli şehirlerindeki üniversitelerde okuma fırsatı yakalamasını ve batıtarzında laik eğitim veren Rum okullarının Osmanlı coğrafyasında kurulmasını temin etti. Batı ile ilişki içerisinde olan Rumlar, Avrupa'daki Aydınlanma düşüncesini[9] ve ihtilal fikirlerini takip ettiler. Bu fikirlerden etkilenen Rumlar arasında Yunan ulusçuluğu başladı ve Yunan Aydınlanması ortaya çıktı.

Aydınlanma düşüncesinin Mora yarımadasında yayılması Rum tüccarların ana dillerinde kitap ve gazete çıkararak[10] halk dilinde bilgi yayımını sağlamaları ile gerçekleşti.[11] Rumlar arasında XVIII. yüzyılın son çeyreğinde görülen Aydınlanma düşüncesi, Avrupa'daki Aydınlanma düşüncesinin paralelinde gelişmiş bir hareketti. Aydınlanmacı düşünürlerin Rum halkını isyana teşvik etmek için iki güçlü enstrümanı vardı. Bunlardan ilki Fransız İhtilali'nin doğurduğu ve Napolyon'un seferleri ile tüm Avrupa'ya yaydığı özgürlük fikirleri[12] ve

[5]Matthew Smith Anderson, Doğu Sorunu, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.s. 36.

[6] Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), TTK, Ankara, 2003, s.21

[7] Hasan Şahin, Şark Meselesi "Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum 2006, S. 29, s. 220-221.

[8] Gül Akyılmaz, "Şark Meselesi Kavramı ve Günümüzdeki Yansımaları", Stratejik Araştırmalar Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Aralık 2004, S. 2, s. 50.

[9] Yunan Aydınlanma düşüncesi, Yunanları Osmanlı toplumundaki Ortodoks Hristiyan topluluğundan ayırma ve ulusal bilinç kazandırma konusunda çok etkili oldu. Bu ulusal bilinçlenme de Yunan İsyanı'na giden sürecin temel taşlarından biri olararak hizmet gördü. (Richard Clogg, Modern Yunanistan Tarihi, Çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.s. 40)

[10] Enver Ziya Karal. Osmanlı Tarihi, TTK, Ankara, 1983, s. 109.

[11] Aşkın Koyuncu, "Yunanistan'da Bağımsız Devlet", Balkanlar El Kitabı, C.1, KaraM/Vadi Yayınevi, (Der. O. Karatay-B. A. Gökdağ), Ankara 2006, s. 495.

[12] Ferhat Pirinççi "Yunan Ulusal Kimliği'nin Oluşumu Sürecinde İçsel ve Dışsal Parametrelerin Analizi", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara 2006, S. 46, s. 54.

Avrupalıların da medeniyetlerinin temeli saydıkları[13] Eski Yunan'ın varisleri olduklarının kabulüydü. Eski Yunan düşüncesi, Rumlar arasında milliyetçilik fikrinin güçlenmesinde son derece etkili olmuş ve 1821 yılında başlayan RumİsyanI'nda motive edici bir rol üstlenmişti.

RumİsyanI'nı hazırlayan en önemli unsurlardan biri de kuşkusuz Ortodoks Kilisesi ve faaliyetleriydi.Osmanlı Devleti'ni bir evrensel imparatorluk düzeyine çıkaran Fatih Sultan Mehmet, fethin ardından Patrik'e verdiği beratla[14] İstanbul Ortodoks Patrikliğini Ortodoks dünyasının merkezidurumuna getirmişti.[15]

Patrikhâne, Fatih Sultan Mehmed tarafından yeniden kuruluşundan itibaren, Türklük aleyhine sinsice iki yönlü bir politika takip etti. Bunlardan biri kendini batı kamuoyunda mazlum bir kuruluş olarak tanıtma çabası ve Sırp, Arnavut, Ulah, Bulgar gibi Yunanlı olmayan Ortodoks tebaanın Yunanlaştırılarak, Bizans İmparatorluğu'nun ihyasına çalışılmasıydı.[16]Patrikhâne zamanla Yunan kültür ve milliyetinin dayanağı olmuş, bilgili ve sistemli idaresiyle milli duyguları uyandırmıştı.[17] Rum din adamları da vaazlarla halkın kalbine hürriyet iradesini, milletin yeniden doğuş fikrini aşılamıştı.[18]

İsyanın oluşmasında etkin olan diğer bir unsur ise Osmanlı egemenliğinde yaşayan Hristiyanlar arasındakien ayrıcalıklı grupolup İstanbul'da Fener Ortodoks Patrikhânesi'nin bulunduğu semtte yaşayan zengin aristokrat ailelerdi. Fener semtinde yaşayan bu ailelerin büyük bir çoğunluğu Yunan uyruklu olmakla beraber aralarında Helenleştirilmiş İtalyan,

[13] Ferhat Pirinççi, a.g.m., s. 57.

[14] Fatih, Gennadios'a Türk ve İslâm hukuku çerçevesinde Patrikliğin haklarını belirten bir ferman vermişti. Bu fermana göre Patrik'in şahsı muhteremdi; yani, Patrik'in kendisi ve yanındaki büyük papazların şahısları taarruzdan masum bulunacak, herhangi bir kimse onu rahatsız veya ona muhalefet etmeyecekti. Genel hizmetlerden, yani vergi vb. gibi sorumluluktan (aynı şekilde kendisinden sonra gelecek olan bütün Patrikler ve idaresine bağlı bütün kilise şefleri de) muaf tutulacaktı. Kiliseleri de ellerinde kalacak; yani, camiye çevrilmeyecek ve dinî ayinlerinde de serbest olacaklardı. Nikâh ve cenaze işlerini, törenlerini, eskisi gibi yapmaya devam edebileceklerdi. Ayrıca Ortodoks Kilisesinin esas teşkilatını ve dinî inançlarını ruhanî meclislerde değiştirmeme hakkı bütünüyle tanınmıştı. Patrik'in, vezir ile aynı derecede tutulduğu fermana göre; Patrikhaneyi korumak için yeniçerilerden bir muhafız birliği de tahsis edilmişti. Böylece resmen bağımsız bir dinî kurum olarak tanınan Patrikhâne'nin bu imtiyazları, daha sonra tahta çıkan bütün padişahlar tarafından da tasdik edilmişti.[14] Patrik de verilen bu imtiyazlara karşılık Padişahın huzurunda *Devlete karşı sadakatten ayrılmayacağına, mükellefiyetlerini yerine getireceğine, din adamı ve diğerlerinden hıyanetini gördüğü kişileri araştırıp hemen bildireceğine* dair yemin ederdi. (Adnan Sofuoğlu, Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri, Turan Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 12).

[15] İstanbul Patriği, Ortodoks milletinin başı olarak ağır görevler ve sorumluluklar üstlenmişti. Daha önceleri, Bizans imparatorları kilise işlerinde önemli bir rol oynamışlardı. Zira Osmanlı sultanları gibi onlar da Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri ve tebaalarının refahlarından Tanrı'ya karşı sorumlu kişiler olarak görülmekteydi. Dinî meseleler imparatorların idaresi altında, Patrik ve Sinod (kutsal meclis) tarafından halledilmekteydi. Patrik, İmparator'dan sonra gelen en yüksek devlet memuru idi. Dinî inanç ile ilgili tartışmalar zuhur ettiğinde İmparator; İstanbul, Antakya, Kudüs, İskenderiye ve bölünmeden önceki dönemde Roma Patrikleri olmak üzere beş Patrikliğin temsilcilerinden bir meclis toplar ve bu meclise başkanlık ederdi. Fethin ardından imparator ve memurları kalmadığı için daha önceleri onların üstlendikleri görevlerin önemli bir bölümü kilisenin yetki alanına dâhil oldu. Teorik açıdan dört Doğu Patrikliğinin eşit olmasına karşın, uygulamada Ortodoksların sözcülüğünü İstanbul Patrikliği yaptı ve apaçık bir biçimde üstün konum elde etti. (Barbara Jelavich, Balkan Tarihi, (18. ve 19. Yüzyıllarda), C.1,Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 54-55).

[16] M. Sureyya Şahin, a.g.m., s. 345.

[17] Yunanların öteki Ortodokslardan daha önce bağımsızlık istemelerinde ve almalarında Fener Ortodoks Kilisesi'nin payı büyük olmuştu. Nitekim Mora Ayaklanması bir din adamının, Patras Rum Piskoposu Germanos'un ihtilal bayrağını açmasıyla başlamıştı. (Bilal N. Şimşir, a.g.e., s. XXXV).

[18] M. Süreyya Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", DİA, C. XII, s. 168.

Romen ve Arnavut aileler de vardı.[19]Fenerliler Osmanlı idaresinde çok önemli mevkilere getirilmişlerdi. Örnek olarak 1699 yılından 1821'deki RumİsyanI'na kadar Divân-ı Hümâyûn Tercümanlığını Fenerli Rumlar yapmışlardı. Ayrıca Fenerliler, Tuna vilayetlerine (Eflak ve Boğdan'a) voyvoda olarak da atanmaktaydılar.Fenerli ailelerin Osmanlı Devleti'nde çok önemli mevkilere gelmelerine rağmen, bir kısmı kendilerine hedef olarak Osmanlı Devleti'nin gücünü ve refahını arttırmayı değil;devlet dili olarak Yunancayı kullanan ve Rum asilzadeleri tarafından yönetilen, çok uluslu bir devlet tasavvuru ile Bizans Devleti'ni yeniden kurmayı seçmişlerdi. Bu yüzden Fenerliler, Bizans hanedanları ile kendileri arasında kan bağı tespit etmek için büyük çaba harcamaktaydılar.[20]

1821 yılında RumİsyanI'nın başlaması ile birlikte Fenerli aileler isyana katılıp katılmamak arasında bölündüler. Bir kısmı isyanı aptalca bularak, büyük devletlerin müdahalesi olmaksızın başarı sağlanmasınınimkânsız olduğu düşüncesiyleriske girmenin anlamsızlığını ifade etmiş veSultan'a sadık kalmanın en iyi yol olduğunda birleşmişlerdi. Bir kısım Fenerli aile ise isyanı destekleyerek bağımsız Yunan devletinin kurulmasında büyük yardımlarda bulunmuşlardı.[21]

FilikiEterya'nın Kurulması

Ticaret ile zenginleşen ve Avrupa'nın önemli ticaret merkezlerinde koloniler kuran Rumlar, öncelikleticarîfaaliyetlerini yürütmek ve kültürel değerlerine sahip çıkmak için Avrupa şehirlerinde dernekler kurdular.[22] Ancak XVI. yüzyıldan başlayarak kurulan bu derneklerin mahiyetleri; 1789 Fransız İhtilali ve ihtilalin yaydığı fikirler ile XVIII. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesi ve onun yansıması olan Eski Yunan'a duyulan özlem bağlamında değişmeye başladı. Fransız Devrimi'nden sonra bu derneklerin amacı Rumlar arasında siyasi ve fikrîbirliği sağlayıp, bağımsız Yunan devletiiçin yapılacak olan isyanın altyapısını oluşturmak ve bunun için gerekli örgütlenmeleri yapmaktı. Bu doğrultuda kurulan ve 1821 RumİsyanI'nın planlanmasında rol oynayan en önemli dernek, 1814 yılının ortalarında Odesa'da kurulan "FilikiEterya"[23] (Dostlar Cemiyeti) idi. Kurucuları, ticaretle uğraşan ve

[19] Barbara Jelavich, Balkan Tarihi, (18.-19. Yüzyıllarda), s. 60; Richard Clogg; Modern Yunanistan Tarihi, s. 34.
[20] Barbara Jelavich, a.g.e., s. 62.

[21] L. S. Stavrinos, TheBalkans Since 1453, Holt, Rinehartand Winston, New York, 1958, s. 279-282.

[22] Yunanların kurduğu ilk cemiyet çok eski yıllarda Ancora'da 1514 yılında kurulmuştu. Bu cemiyet varlığını XVIII. yüzyıla kadar sürdürdü. Cemiyetin üyeleri Yunanca konuşan tüccarlardı. Bu dernek amaç olarak Balkanlarda ve Doğu Akdeniz'de ticaret yapan üyelerinin faaliyetlerini desteklemeyi seçmişti. Karlofça Antlaşması (1699), Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ve Yaş Antlaşması (1799) Yunan tüccarlara Doğu Akdeniz ticaretinde büyük imkânlar sağlamıştı. Bundan sonra binlerce Yunan, Avrupa'nın ticaret merkezlerine dağılmışlar ve birçok dernek kurmuşlardı. Bunlar sadece Yunanların ticarî hedeflerine hizmet etmekle kalmayıp, Yunanların sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına da cevap vermek için çalışmalar yapıyorlardı. Bu tür cemiyetlere 1545 yılında Transilvanya'da kurulan cemiyet örnek verilebilir. Bu cemiyeti 1636 yılında Yunanların ortak olduğu bir şirket kurmuştu. 1640 yılında şirket, bir papaz kiralayarak vaftiz, evlenme ve cenaze törenlerini düzenlemeye başlamıştı. 1776 yılında okullar açarak, Yunan çocukların eğitimleri için öğretmenler kiralamıştı. Bu şirketin ve derneğin masrafları Yunan tüccarlar tarafından karşılanıyordu. Söz konusu derneğin çalışmaları diğer Yunan dernekleri tarafından da kopya edilmişti. (George D. Frangos, "ThePhilikaEteria A PrematureNationalCoalition", TheStruggleGreekforIndependence of War, s. 87).

[23]FilikiEterya (PhilikaEteria) bizdeki literatürde yanlışlıkla EtnikiEterya (EtnikiHeteria) diye zikredilir. Ancak bu iki dernek birbirinden farklıdır. EtnikiEterya (Milli Cemiyet) Yunanistan'ın başkentinde 1894'te subaylar, aydınlar ve tüccarlar tarafından kurulan bir cemiyettir. Sözde Osmanlı egemenliğindeki bütün ırkdaşları kurtarmak için kurulmuş gibi görünse de, asıl amacı Makedonya sorununa el atıp Bulgar komiteleriyle mücadele etmektir. (İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul, 1987, s. 65).

masonik localara kayıtlı Manuel Ksanthos, NardalıSkoufas ve Yanyalı AntanasiosTsakolofadlı Patnos adasından üç Rum tüccardı.[24]

FilikiEterya, amacını; milletini kötülüklerden temizlemek ve halkının cennete gitmesi için günahlarından azat edilmesi noktasındaonlara yardım etmek olarak ifade etmişti.[25] Ancak derneğin asıl amacı; ilk aşamada Mora'da bağımsız bir Yunan devleti oluşturma, sonra da Orta Yunanistan, Batı Trakya, Selanik, Ege Adaları, On iki Ada, Kıbrıs ve Batı Anadolu'yu Yunanistan'a katma, nihayet İstanbul'u da ele geçirerek Bizans'ı yeniden kurmaktı.[26]

FilikiEterya'nın kurucuları derneğe başkan olarak öncelikle Rusya'da dışişleri bakanlığı yapan Kapodistrias'ı düşünmüşlerse de, teklifleri Kapodistrias tarafından kabul edilmemişti. Bundan sonra FilikiEterya liderliği için Çar'ın emir subaylarından General AleksanderİpsilantisŞe teklif götürdüler.AleksanderİpsilantisŞ, bu teklifi 12 Nisan 1820'de kabul ederek FilikiEterya'nın yeni lideri oldu.[27]

1821 Eflak-Boğdan İsyanı ve Yaşanan Gelişmeler

Tepedelenli Ali Paşa İsyanı'nın Osmanlı Devleti'ni zor duruma düşürmesi ve Balkanlarda meşgul etmesi, FilikiEterya'nın yıllardır hazırlığını yaptığı isyan için uygun ortamı hazırladı. AleksanderİpsilantisŞ, isyanın başlatılması için hızla hareket edilmesi ve oluşan bu uygun ortamın değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyordu.İpsilantisRumİsyanı'nınıBoğdan'da başlatmaya karar verdi. Boğdandönemin şartları göz önüne alındığında gayet akıllıca bir seçimdi. Osmanlı bürokrasisinde bulunan ve FilikiEterya ile ilişkisi olan Fenerliler isyana destek verecekti. Üstelik bölgedeki Boyarlarla daanlaşılmıştı. Eflak ve Boğdan'ın coğrafîkonumu da, stratejik açıdan mükemmeldi. FilikiEterya, diğer Balkan halkları olan Bulgar, Sırp ve Romenleri de ayaklanmaya katmak istediğinden isyan için en uygunu Boğdan'dan başlamaktı. Böyleceisyancılar,burada başarı sağlayıp,daha sonra adı geçenhalkların desteği ile Mora'ya yürüyebileceklerini planlamışlardı. Hatta bu yürüyüş esnasında bütün Balkan halklarının, yığınlar halinde Yunan bayrağı altında toplanacağını umuyorlardı. Ayrıca Boğdan, kendisinden yardım beklenen Rusya'ya da komşuydu veRus desteğine olan inanç, isyancılar arasında çok güçlüydü.[28]

AleksanderİpsilantisŞ, isyana başlamadan önce bölgedeki Balkan halklarının desteğini almak için bazı beyannâmeler yayınladı.[29]Sırp lider MiloşObrenoviç ve Romenlerin liderliğini

[24] Douglas Dakin, TheUnification of Greece (1770-1923), Ernest Benn Ltd., Londra 1972., s. 29.

[25] C. W. Crawley,The New Cambridge Modern History, C.IX, Cambridge UniversityPress, Cambridge, 1965, s. 11.

[26] Fahrettin Seyfi, 1820-1827 Mora İsyanı, İstanbul Askeri Matbaası, İstanbul 1934, s.4.
[27] Barbara Jelavich, Balkan Tarihi (18. ve 19. Yüzyıllarda), s. 231.
[28] Barbara Jelavich, Balkan Tarihi (18. ve 19. Yüzyıllar), s. 222.

[29]AleksanderİpsilantisŞ'inbeyannâmesi özet olarak şöyleydi: *Bütün Avrupa halkı kaybetmiş oldukları istiklâl ve milliyetlerinin geri verilmesine ve hükümdarlar adına olan zâlimlerin tecavüzlerinin önlenmesine çalışıp çabaladıklarından beri Yunanistan'ın tabiî aydınlık ve neşrolunan ilim ve maarifin tesirleriyle halkın gözlerinin açıldığını yayarak artık zalimin zulmü altında durmak çirkin ve namussuzluk olduğundan atalarımız olan eski Yunan'ın diğer milletlerden öne geçmelerine sebeb olan akıl, görüş ve yardımlaşma azmi şimdi milletimizin kalplerinde güzel bir şekilde görülüyor. Deniz ticareti dindaşlarımızın elinde olup, eski Yunan'ın İranlı'ya yaptıkları gibi bunlar dahi bir fedakârlık yapmaya istekli ve hazırdırlar. Kara muharebelerinde dahi eski Yunan*

yapan TudorViladimirescu ile görüşmeler gerçekleştirdi. 1821 yılında bu iki liderle antlaşmalar imzaladı.[30] Bu antlaşmaların ardından FilikiEterya lideri AleksanderİpsilantisAleksanderİpsilantis, 3.000[31] asker ile birlikte 6 Mart 1821 tarihinde Prut Nehri'ni geçerek isyan hareketini başlattı. Aynı gün Yaş şehrine ulaşmıştı.[32]AleksanderİpsilantisAleksanderİpsilantis, ilk olarakİbrâil'i daha sonra da Tuna sahillerindeki öteki kale ve toprakları ele geçirerek, Tuna'nın sol sahiline tamamen sahip olmak istedi. Ancak sadece Kalas'ı ele geçirebildi.[33]

İsyancılar Kalas'ı yakıp yıktıktan bir gün sonra, 12 Mart 1821'de Eflak'a hareket ederek 9 Nisan'da Bükreş'e vardılar. AleksanderİpsilantisBükreş'e vardığında,ordusunun tüm mevcudu 5.000'e,[34]tecrübeli asker sayısı ise 2.000'e ulaşmıştı.Romen lider Vladimirescu da65 bin kişilik bir orduyla 2 Nisan'da Bükreş'e varmıştı.[35] Ancak AleksanderİpsilantisAleksanderİpsilantis ve Viladimirescu'nun Bükreş'e varmasından önce, bu iki isyancının tüm planlarını altüst edecek bir haber 17 Mart 1821'de Bükreş'teki konsolosluk tarafından ele geçirildi. Habere göre AleksanderİpsilantisAleksanderİpsilantis Rus Çarı tarafından ordudan atılmış ve İstanbul Fener Ortodoks Patriği tarafından daaforoz edilmişti.[36]İpsilantis ve Viladimirescu, Rusya'nın desteği olmadan giriştikleri isyan hareketinin başarılı olamayacağını biliyorlardı. Dolayısıyla Rusya'nın bu tavrı her şeyi değiştirmişti.[37]

Osmanlı Devleti, Eflak ve Boğdan'daki isyana müdahale etmek için gerekli hazırlıklarını yaptıktan sonra askerî harekâta başlamaya karar verdi. Serasker Berkofçalı Yusuf Paşa bu iş için görevlendirilerek asilerin üzerine üç koldan hücum edilmesi planlandı.Yusuf Paşa'nın gönderdiği birkaç kıta, topları ile birlikte Kalas'a giderek burada tahkimat yapan ve siper kazan Rum asilerekarşı harekâta geçti;Kalas'ı isyancılardan kurtardı. Serasker Yusuf Paşa; çerhacısı olan Salih Paşa'yı emrindeki yeniçerilerle birlikte Prut kıyılarındaki isyancıların tabyalarını ortadan kaldırması için görevlendirdi. Salih Paşa, başarılı bir harekâtla isyancıları Prut kıyılarındaki barınaklarından çıkarmasının ardından isyancılar ile Fotşan havalisinde yaptığı savaşı da kazandı.Ordunun Vidin kolu, Dağşan köyünde Aleksander'ın kardeşi Nikola'nın komuta ettiği 8.000 kişilik bir isyancı grubunu perişan ederek dağlara kaçmalarını sağladı.Silistre kolu dailerleyerek isyancıların daha önce ele geçirdikleri Tergovişte

kumandanlarına eş nice yiğitler meydana çıkar. (Ahmet Cevdet Paşa, Tarihi-i Cevdet, Matba-i Osmaniye, İstanbul, 1301, C. XI, s. 172).

[30] W. Crawley, The New Cambridge Modern History, s. 538.

[31]AleksanderİpsilantisAleksanderİpsilantis'inPrut'u geçerken asker sayısını 3.000 olarak belirten birçok kaynak var iken Douglas DakinDakin*TheUnification of Greece* adlı kitabında, bu sayının 4.500 olduğunu belirterek bu ordunun içinde Sırplar, Bulgarlar, Karadağlılar, Moldovyalılar ve 700 kadar Yunan öğrencinin olduğunu yazmaktadır.

[32] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., C. XI, s. 185.

[33] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., C. XI, s. 267.

[34] M. Murat Hatipoğlu, Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988, s. 18.

[35]NicolaeJorga*Osmanlı Tarihi* adlı eserinde Viladimirescu'nun Bükreş'e varmasının tarihini 30 Mart olarak belirtmektedir. (NicolaeJorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912), Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s.215).

[36] Barbara Jelavich Balkan Tarihi (18. ve 19. Yüzyıllarda), s. 236.

[37]İpsilantis isyanı başlattığında Rus Çarı Aleksander müttefikleriyle Laibach'da bir araya gelmiş; İtalya yarımadasında ve İspanya'da başlayan isyanlar için ne gibi tedbirler alınabileceğini tartışıyordu. Laibach'daki görüşmeler; Çar'ın Avrupa'daki düzeni koruma düşüncesinin Avusturya Başbakanı Metternich'in görüşleriyle daha da güçlenmesini sağlamıştı. Eğer Çar Aleksander, İpsilantis'e destek verirse; 1814-1815 yılları arasında Avrupa'da kurulan kırılgan muhafazakâr düzeni ölümcül bir biçimde zayıflatacak ve merkezi Fransa'da olan düzen karşıtı devrimci güçlerin bir kere daha kıtayı silip süpürmesine yol açmış olacaktı. Bu yüzden Çar,isyancıların yardım talebine destek vermemişti (Matthew Smith Anderson, a.g.e., s. 80.)

kasabasında hakimiyeti sağladı.[38]AleksanderİpsilantisIse bu savaştan sonra 30 kadar arkadaşıyla Rofal kasabasına, oradan da Avusturya'ya kaçtı.[39]

AleksanderİpsilantisAvusturya'ya kaçınca 26 Haziran 1821'de kardeşi Nikola, yakınlarından Lasani, Lehli Orfanu ve Gaviski adlı arkadaşlarıyla birlikte hapsedilerek, Munkacz ve Theresienstadt'da6,5 yıl yatmışve sürenin bitiminden 6 ay sonra da Viyana'da ölmüştü.[40]

Mora İsyanı'nın Başlaması

AleksanderİpsilantisIs, Eflak ve Boğdan'daki isyan hareketine başladığında Mora'da da birçok FilikiEterya mensubu harekete geçmişti. Bu dönemde RumİsyanıIn geniş bir coğrafyaya yayılmasının gerekliliğine inanılıyordu.[41]

2 Nisan 1821'de Mani kasabasında isyan başladı.[42] Bir gün sonra da Manyotların lideri Petro Bey Kalamata'yı kuşattı. Kalamata'yı ele geçiren Manyotlar, buradaki bütün erkekleri öldürerek; kadın ve çocukları köle haline getirdiler.[43] Ertesi gün, yani 6 Nisan 1821'de Balyabadra (Patras) Piskoposu Germanos,Kalavitra'nın yakınındaki AgiaLavra Manastırı'nda üzerine Ayayorgo'nun (Aziz George) haçını yerleştirdiği isyan bayrağını açtı.[44]Germanos'un isyandaki düsturu *Hristiyanlara barış, konsoloslara saygı, Türklere ölüm* idi.[45]

Germanos'un isyanı başlatmasının ardından geçen üç haftada, isyan çok hızlı bir şekilde genişledi. Rumlar kısa sürede çok başarılı olmalarına karşın, aslında, isyan için belli bir planları yoktu.[46]Bununla birlikte Nisan ayının sonuna doğru Salona, Livadhia ve Talenti şehirlerinidüşürmüşlerdi.[47] Mora yarımadasında Osmanlı Devleti'nin elinde kalan az sayıdaki kaleden biri olan Koron'u 2.000 Rum isyancı kuşatmış; diğer isyancılar da Moton ve Navarin önlerine ulaşmıştı. Böylece Mora'nın hemen hemen her kalesi isyancılar tarafından kuşatılmıştı. Balyabadra önlerinde 4.000, Tropoliçe'yi kuşatan 10.000 isyancının yanı sıra, Monemvasia'da 3.000 vahşi Manili kalenin düşmesi ve yağma için beklemekteydi. Acrocorinthos ise 8.000 isyancı tarafından ablukaya alınmıştı.[48]

[38] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., C. XI, s. 268.
[39] Yücel Özkaya, "1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar), Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1986, s. 127.
[40] M. Murat Hatipoğlu, a.g.e.s. 18.
[41] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., C. XI, s. 150.

[42] Georges Castellen, Balkanların Tarihi, Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993., s. 272.

[43] W. Wilson Phillips,.TheWar of GreekIndependence 1821 to 1833, Smith ElderCo.,London, 1897., s.51.

[44]NicolaeJorga, a.g.e., s. 218.

[45] David Howarth, TheGreek Adventure (Lord Byron andOtherEccentrics in theWar of Independence), New York Atheneum, 1976, s. 28

[46] David Howarth, a.g.e., s. 28.
[47] Douglas Dakin, British andAmericanPhilhellenes, s. 23.
[48] W. Wilson Phillips, a.g.e., s. 52.

1822 ve 1823 yıllarında Mora'da Patros, Koron ve Moton dışında her yer Rumların ellerine geçti.[49] Arta Körfezi'nden Gördüs (Korent) Körfezi'ne kadar olan bölge artık Rumlarındı.[50] Anakaraya yakın yerlerde Rum gemileri, Osmanlı donanmasına karşı üstünlük kurmuşlardı. Bu gelişmeler Rumlar arasında Bizans İmparatorluğu hayallerini yeşertmeye başlamıştı.[51]

Osmanlı Devleti tarafından isyanın ilk yıllarından itibaren yürütülen mücadele, Rumİsyanı'nı bastırmakta yeterli değildi. Yaşananların ardından Osmanlı devlet adamları, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan yardım alınmasını düşündüler ve bunun için Hüsnü Bey'i Mehmed Ali Paşa ile görüşmek üzere Mısır'a gönderdiler. Artık isyanın bastırılması için Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ve onun düzenli birlikleri olan Cihadiye askerlerinden ümit beklenecekti. Gerçekten de İbrahim Paşa'nın Mora'ya varması ile birlikte isyanın görüntüsü değişecek ve yepyeni durumlar ortaya çıkacaktı.[52]

İngiliz Dışişleri Bakanı Castlereagh'ın Politikaları

İngiltere,XIX. yüzyıl başlarken yenilmez olarak görülen deniz gücü sayesinde dünya tarihinin en büyük ticarîve sömürge imparatorluğunukurmuştu. Dış siyaseti gereği İngiltere için birincil derecede önemli olan ticaret yollarının emniyetini sağlamaktı. Bu yüzyılda Avrupa'da Napolyon Savaşlarının bitmesiyle bir sükûnet dönemine girilmişti. Bu sükûnet ortamı, İngiltere'nin üstünlüğünü koruması için de elverişli şartları sağlamaktaydı. Dolayısıyla yeni bir çatışmanın olması, hele bu çatışmanın Akdeniz'de yaşanması, İngiltere'nin sömürge imparatorluğu için tehdit anlamına gelecekti ve İngiltere bunun olmasını kesinlikle istememekteydi. İngiltere'nin bu yüzyılın ilk yarısındaki en büyük çekincesi ise Rusya'nın Akdeniz'e inme tehlikesiydi. Çünkü İngiltere için Akdeniz demek, serbest ticaretin merkezi ve en büyük zenginliğe sahip olan Hindistan yolu demekti.[53]Bu ortamda ortaya çıkan 1821 Rum İsyanı, coğrafî olarak Akdeniz'de gerçekleşmesi yüzünden İngiltere'nin sömürge imparatorluğu için tehlike arz ediyordu. Dolayısıyla İngiltere, Rum İsyanı boyunca Rusya ilebir hâkimiyet mücadelesi sürdürecek ve stratejik amaçlarına uygun şekilde Yunanistan'ın bağımsızlığına giden süreçte en etkin devlet olmayı da başaracaktı.[54]

1821 yılında AleksanderİpsilantisRumİsyanı'nı başlattığı sırada, İngiltere'deLiverpoolbaşbakan, Castlereagh ise dışişleri bakanı olarak görev yapmaktaydı. Castlereagh 1812 yılındaki Bükreş Antlaşması'ndan bu yana, Napolyon sonrası kurulmak istenen Avrupa düzeni için büyük çaba göstermişti.[55] RumİsyanI'nın başlaması üzerine, Avrupa'da oluşturdukları düzenin muhafaza edilmesi ile İngiliz menfaatlerininkorunmasınaöncelik vermeliydi.Castlereagh, Avusturya Başbakanı Metternich

[49] William St. Clair, ThatGreeceMightStill be Free, Oxford UniversityPress, Newyork-Toronto, 1972, s. 108.

[50] W. Wilson Phillips, a.g.e., s. 79.
[51] William St. Clair, a.g.e., s. 108.
[52] Hasan Demirhan, İngilizlerin Balkan Politikası ve Yunanistan, İdil Yayıncılık, s.113
[53]KennethBourne, TheForeignPolicy of VictorianEngland 1830-1902, Clarendon Pres, Oxford 1970, s. 3-6; HaroldTemperly, TheForeignPolicy of Canning (1822-1827), Frank CassCo. Ltd.,London 1966, s. 321.
[54]LordCourtney of Penwith, NationalismandWarınTheNear East, Clarendon Pres, Oxford 1915, s. 68.

[55] C. K. Webster, TheForeignPolicy of Castlereagh 1815-1832, G.BellandSons Ltd.,London, 1925, s. 349.

ile birlikte Rusya ve Osmanlı arasında çıkabilecek herhangi bir çatışmayı engellemeye yönelik politikalaringeliştirilmesini gerekli görüyordu. [56]

RumİsyanI'nın başlamasıyla Castlereagh, dış politikada Rusya ile büyük bir mücadeleye hazırlanırken iç politikada Rumların desteklenmesini savunan Helensever siyasetçilere karşı bir mücadelenin içine girecekti. Çünkü iktidarda olan Muhafazakâr Parti'de (Tory Partisi)bile isyana yönelik farklı bakış açılarına sahip milletvekilleri vardı. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de tampon bir devlet olarak bulunmasını ve bunun için de varlığını sürdürmesi gerektiğini ifade edenlerin yanı sıra, bağımsız bir Yunan devletinin yeni bir pazar demek olduğunu ve bunun da İngiliz ticaretini olumlu etkileyeceğini savunanlarda bulunuyordu.[57]

Londra Helen Komitesinin Kuruluşu, Amacı ve Faaliyetleri

Rum İsyanı üzerine yazılan birçok kitapta, Avrupalıların RumİsyanI'na destekleri konusunda, sadece askerî alanda yapılanlar ön plana çıkartılmaktadır. Ancak Avrupalılar, Rumları isyan sırasında sadece askerî olarak değil, eğitim ve sağlık alanlarında da desteklediler. Nitekim Mora'ya askerlerin yanı sıra, çok sayıda doktor, öğretmen ve misyoner de savaşmak için geldi.[58]

Avrupa'da Helenseverliğin en güçlü olduğu ülkelerin başında gelen İngiltere'de, iktidarı ele geçiren aristokrat aile üyelerinin büyük çoğunluğu klasik eğitim görmeleri sebebiyle Eski Yunan'a hayranlık duyuyorlardı. Dolayısıyla dönemin Yunanlılarınında, hayranlık duydukları bu medeniyetin mirasçıları olarak desteklenmesi gerektiği görüşündeydiler. Orta sınıfa mensup olan İngilizleri ise Rum meselesinde etkileyen iki önemli faktör vardı. Bunlar ticarî ilişkiler ve Hristiyanlık olgusuydu.İngiliz Levanten Şirketi, Rumlarla ciddi bir şekilde alışveriş yapıyordu ve kurulması sağlanabilirse, bağımsız bir Yunanistan'ın İngiliz sanayi mamullerinin doğuya dağıtımında etkin bir rol oynayabileceğini düşünüyordu. Dinî fanatikler ise, Müslüman-Türklerin karşısında Hristiyanlığın temsilcisi olarak gördükleri Rumların desteklenmesi gerektiğini dile getiriyorlardı.[59]

Londra Helen Komitesi resmî olarak 3 Mart 1823'de kuruldu. İlk günlerinde İngiliz Helenseverlerin çok azından destek gören Komiteye Lonsdowne, Aberdeen ve Elgin gibi ünlü devlet adamlarının arka çıkması bu oluşumu güçlendirdi. 1821 yılında birkaç yüz pound yardım toplayabilen Londra Komitesi, bu meblağı silah tedariği için Rum isyancılara gönderdikten sonra dağılmıştı. Ancak 1822 yılı ortalarında gerçekleşen Sakız olaylarından sonra, İngiltere'de Rum İsyanı'na duyulan ilgi arttı ve çok sayıda isyanla ilgili broşür basıldı. İngiltere'de birçok ünlü gazete ve dergi,Rum isyancılar lehine yayın yapmaya başlarken isyancılara destek olmak amacıyla da büyük yardım kampanyaları açıldı.[60] Bu yardım kampanyalarının dışında, İngiliz

[56]The Cambridge History of British ForeignPolicy (1783-1919), Cambridge UniversityPress, Cambridge, 1923, Volume 2, s. 85.

[57] C. M.,Woodhouse, ThePhilhellenes, FairleignDickinsonUniversity Pres, New Jersey, 1971, s. 75.

[58]AlexisDimaras, "TheOther British Philhelenes", TheStruggleforGreekIndependence (Essaysto Mark the 150th Anniversary of theGreekWar of Independence, haz. Richard Clogg, TheMacmillanPress Ltd., Bristol 1973, s. 200-202.

[59]LordCourtney of Penwith, NationalismandWar in TheNear East, ClarendonPress, Oxford 1915, s. 62.

[60] 1822 yılında İngiltere'de Yunanlılara sempati duyan birçok gazeteci, Yunan İsyanı'nı destekler mahiyette ve Türk karşıtlığıyla kaleme alınmış birçok yazı yayınlamışlardı. Yunan yanlısı yayın yapan birçok dergi arasında TheMorningChronicle, TheMorning Post, ChristionObserver, Gentleman's Magazine öne çıkanlardı. Basılmış en etkili broşürler ise T.S Hugler tarafından yazılan *Yunan Davasında İngiltere'de Yaşayanlara Bilgiler, Sakız Adasında Zalim Katliam Olayı, 1822 (An Addresstothe People of England in theCause of theGreeks,*

kamuoyu Osmanlı Devleti'nin kanunen haklı olduğu görüşü ile bağımsız bir Yunanistan'ın ticarî olarak İngiltere'ye sağlayacağı avantajlar noktasında ikiye ayrıldı.[61] Londra Helen Komitesinde ticaret ile uğraşan bazı üyeler, Yunanistan'ın kurulmasının İngiliz ticaretini olumlu yönde etkileyeceğini düşünüyordu. Doğu Akdeniz (olası Yunanistan dâhil) İngiliz tüccarlar için yeni pazarların açılacağı yerler olabilirdi. Zira birçok seyyah, Ege Adalarının sınırsız ticaret hacmine sahip olduklarını yazıyordu.[62] Bunun yanında İngiltere'de, Rusya ve Fransa'nın RumİsyanI'nda baskın bir hale gelmesinden duyulan kaygının da etkisiyle Akdeniz'de böyle önemli stratejik bir noktanın kaptırılmaması fikri güç kazanmaktaydı.[63]

Askeri Yardımlar

Londra Helen Komitesi, Ağustos ayına doğru askerî yardım için 4.500 pound toplamıştı. Fakat bu para ile nakliye ücretinin de karşılanması gerekiyordu. Gönderilecek silah ve mühimmat ise; bir havan topu, 3 dağ silahı (toplar), 6.000 bs barut (1 bs= 453,59265gr), 4.000 fişek, 4.000 top güllesi, ayrıca 2 demir ocağı (mermiler ve tamirat için), bomba yapmak için de sodyum nitrat, sülfür, demir, reçine, kibrit, fünye, mermi kalıpları vesair aletlerdi. Komite silah desteğinin yanında tıbbî yardım olarak ameliyat aletleri, ilaçlar, bir de broşürler için taş baskı aleti (lithographic) gönderecekti.[64]

Borç Para Verilmesi

İngiliz borsasında Yunanistan'ın değerinin artması, Rum isyancılar için kaçırılmaz bir fırsattı. İlk olarak Hamilton Brown ile Rum görevliler olan Orlandos ve Louriottes, 26 Ocak 1824 tarihinde Yunanistan adına borç almak için İngiltere'ye geldiler.

RumİsyanI'nı araştıran birçok araştırmacı, eserlerinde, İngiltere'den Yunanistan'a gönderilen borç meblağını farklı miktarlarda vermişlerdir. Örneğin Leland H. Jenks,*The Migration of British Capitalto 1875* adlı eserinde Yunanistan'a gönderilen borç para miktarını 1.088.000 pound olarak ifade etmektedir.[65]Georges Castellan Londra İdaresinin Rum asilere 2.4 milyon pound tutarında para verdiğini;[66]Anderson ise Londra para piyasalarının Rumlara£800.000 borç verdiğini, 1824 yılının sonlarına kadar bütün Hristiyan dünyasının katkısının en fazla £90.000 olduğunu, Londra Helen Komitesinin de £11.000'den biraz fazla verdiğini, ayrıca 1824 yılı borcuna dair senetlerin gerçek değerinin yarısından biraz fazlasına dağıtıldığını ifade etmektedir.[67]Clair, 1824 ve 1825 yıllarında Yunanistan'a 2.800.000 pound yardım ulaştırıldığını, bu borçların Yunanistan'ın askerî ihtiyaçlarının karşılanması için yapıldığını; ancak bu paranın askerî gereksinimlerin karşılanmasında kullanılmayıp

OccasionedbytheLateLnhumnMassacres in theIsle of Scio, 1822) ve *Yunan İhtilali Üzerine Değerlendirmeler, 1823 (ConsiderationupontheGreekRevolution, 1823)* idi. Londra Yunan Komitesinin ileride üyesi olacak R. Chatfield'in bastığı ve Yunan İsyanı'nın başlangıcında İngiltere'de etkili olan diğer iki broşür ise *Zulme Uğrayan Yunanların Davasında İngiliz Halkına Başvuru, 1822 (An Appealtothe British Public in theCause of thePersecutedGreeks, 1822)* ve *İleri (İzleyen) Başvuru, 1823 (A furtherAppeal, 1823)* adını taşıyordu. (C. M.,Woodhouse, a.g.e., s. 78).

[61] William St. Clair, ThatGreeceMightStill be Free, s. 57-58.

[62] C. M.,Woodhouse, ThePhilhellenes, s. 78.

[63] William St. Clair, ThatGreeceMightStill be Free, s. 57-58.

[64] William St. Clair, a.g.e., s. 158.

[65]Leland H. Jenks, The Migration of British Capitalto 1875, BarnesNobleBooks, Newyork 1973, s. 50-51.

[66] Georges Castellen, a.g.e., s. 275.

[67] Meral Bayrak1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 199, s. 126.

Yunanistan'daki yerel liderler arasında paylaşıldığını yazmaktadır.[68] Paul ConstantinePapas ise 1823 yılında Londra Helen Komitesinin 56.205 dolar (11,241 pound) topladığını, (Society of Friends) Arkadaşlar Topluluğunun ise 1823 Temmuz-1824 Temmuz tarihleri arasında 50.000 dolar (10.000 pound) topladığını belirtmektedir.[69]

Eğitim ve Kültür Alanında

İngiliz Helenseverler para ve silah yardımının yanında Rumlara eğitim ve kültür alanında da birçok yardımlarda bulunmuşlardı. Bu yardımseverlerin arasında ilk olarak zikredebileceğimiz isim, çıkardığı gazetelerle Yunanistan'da özgür bir basın kurmaya çabalayan LeicesterStanhope'tur. Stanhopeilk sayısı Ocak 1824'te yayınlanan GreekChronicle'de özgürlük düşüncesini işledi. Stanhope'un ikinci olarak Misolonghi'de kurduğu"TheGreekTelegraph"ın makaleleri ise genelde İtalyanlar tarafından yazılıyordu. Nisan ayında; "TheAthensFree Pres" veya "Ephemerides of Athens" adını taşıyan üçüncü gazetesinden sonra,Çamlıca adasında (Hydra) "TheFriend of theLaw" isimli dördüncü gazeteyi kurdu. Yunanistan'daStanhope'un çabaları sayesinde kurulan bu dörtgazete, birkaç ay içerisinde fikirlerini serbestçe ifade etmeye başladı. Bunun yanında az sayıda Rum çocuk da seçilerek, tüm masrafları Londra Helen Komitesi tarafından karşılanmak üzere İngiltere-Lambeth'deki merkez LancasterSchool'a gönderildi. Bu çocukların da yetkin okul müdürleri olarak Yunanistan'a dönmesi amaçlanıyordu.[70]

Zengin bir İngiliz olan Guilford, Korfu'ya yerleşip Rum Kilisesi'ne katılmış ve kendini burada Helenik bir üniversite kurmaya adamıştı. Guilford, 1824 yılında İyonya Akademisi'ni kurarak bu hayalini gerçekleştirdi. Akademinin ilahiyat, hukuk, tıp ve felsefe olmak üzere dörtbölümü vardı. Üniversitenin ilk akademik yılında 211 öğrenci ve 14 profesör bulunmaktaydı. 1827'ye gelindiğinde üniversite kütüphanesinde 21.000 cilt kitap toplanmıştı[71]Guilford, tüm çabasına rağmen, 3 yıl sonra maddi imkânsızlıklardan dolayı üniversitesini kapatmak zorunda kaldı.[72]

İngiliz Dışişleri Bakanı George Canning'inPolitikaları

Castlereagh'ın 1822 yılının Ağustos ayında hayatını kaybetmesinden sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığı görevine usta bir diplomat olan George Canning (22 Eylül 1822) atandı. George Canning,Dışişleri Bakanı olmadan önce, İngiltere'de iyi bir Helensever olarak bilinmekteydi.[73]

George Canning, selefi Castlereagh'ın aksine, Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan bu sorun karşısında daha etkin bir politika izlenmesi kanaatindeydi. Helenseverliğinin dışında, yeni bakanı bu meseleye eğilmeye zorlayan esas faktör isyanla bağlantılı olarak hem ülke içinde hem de uluslararası diplomasideki yaşanan gelişmelerdi. Ülkenin etkin çevrelerinin de içinde bulunduğu Helensever kamuoyu baskısını arttırmış vehükûmeti zorlamaya başlamıştı. Öte yandan, isyan nedeniyle sekteye uğrayan Akdeniz'deki İngiliz ticaretinin kaybı da ciddi boyutlara ulaşmıştı. Zaten, Londra Helen Komitesinin birçok üyesi sömürgelerde ticarî faaliyet

[68] William St. Clair, a.g.e., s. 294.
[69] Paul ConstantinePapas, The United StatesandtheGreekWarforIndependence (1821-1828), CoLombiaUniversity Pres, New York, 1985, s. 21.
[70] William St. Clair, a.g.e., s. 185.

[71] Michael Pratt, Britain'sGreekEmpire, Yayınevi: RexCollings, London, 1978, s. 110-111.

[72] C. W. Crawley, TheQuestion of GreekIndependence,s. 8.
[73]The Cambridge History of British ForeignPolicy (1783-1919), C. 2, s. 86.

gösteren büyük tüccarlardı. Kâr ve zarar mantığıyla düşünen bu tüccarlara göre doğabilecek bir Yunan devleti, Akdeniz'in en etkili deniz gücü olacaktı. Bu nedenle Rumların desteklenmesiniileriye dönük sağlam bir yatırım olarak değerlendiriyorlardı.Ayrıca Avrupa'da RumİsyanI'nın bir Hristiyanlık davası olduğuna yönelikpropagandaların oluşturduğusun'i ortamda, Rusya'nın liderliği üstlenmesi tehdidi Canning'i ciddi şekilde endişelendiriyordu. Rumların başarılı olmaları halinde, Petersburg'un himayesi altında doğabilecek bağımsız bir Yunan devleti, İngiltere'nin bölgedeki politik ve ekonomik çıkarlarına uygun düşmeyecekti. Bu devlet üzerinden Rusya'nın Akdeniz'e inmesi ise engellenemeyecek bir sonuçtu. Dolayısıyla bu mesele Rusya'ya bırakılmamalıydı.Bir Yunan devletinin kurulması kaçınılmaz ise, bu devlet doğuşunu Petersburg'a değil; Londra'ya borçlu olmalıydı.[74]Canning, ilerleyen süreçte RumİsyanI'ndaki politikalarını belirlerken bu etkenlerin hiçbirini göz ardı etmeyecekti.[75]

George Canning'in, 1822 yılı sonları ile 1823 yılının ilk iki ayındaki Castlereagh'ın ardılı gibi görünen politikasının sonlanacağı anlaşıldı.Zira 1823 yılına gelindiğinde Rum sorunu kapsamında üç önemli gelişme yaşanmıştı. Bu üç önemli olayın kahramanları George Canning, Strangford ve Byron'du. Bu gelişmelerin ilki Osmanlı-Rusya arasındaki anlaşmazlıkların çözümü, ikincisi Rum isyancıların tanınması, üçüncüsü ise Yunanistan'a sempati duyan bazı gönüllülerin bu topraklar için faaliyetleriydi. Bu gelişmelerin arasında en önemlisi 1823'ün başında tarafsız bir politikanın savunucusu olan Canning'in, aynı yılın Mart ayındaRum asileri savaşçı olarak tanımasıyla İngiltere'nin RumİsyanI'na bakışını tamamen değiştirmesiydi. Canning,bu kararına gerekçe olarak ticarî kaygılarını öne sürmüş; Rum İsyanı sırasında Ege Denizi'nde güvenliğin Türkler tarafından sağlanamadığını ve bu durumun İngiltere'nin Akdeniz ticaretine engel oluşturduğunu iddia etmişti.[76]

İbrahim Paşa'nın Mora'ya Ulaşması

Osmanlı Devleti, isyanın ilk yıllarından itibaren asilere karşı karada ve denizde mücadele veriyor; ancak kesin başarı elde edemiyordu.İsyan sırasında 1822 yılında Epidor'da kurulan meclisin ardından Rumasiler arasındaki anlaşmazlıklar artmış ve yönetimde karışıklıklar başlamıştı. Bu durumdan yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti, Mısır'da Vahhabîlere karşı başarılı seferleri sayesinde İstanbul'da itibar kazanmış olan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan yardım istemeye karar verdi.[77]

Bâb-ı âlî'nin bu talebiüzerine Mehmed Ali Paşa, isyan sonuçlanıncaya kadar ikilik çıkmaması için Kaptan-ı Deryalığın ve Mora Valiliğinin oğlu İbrahim Paşa'ya verilmesini istedi. Eğer bu istekleri karşılanırsa,Mora'nın ve adaların kurtarılması için asker ve zahire göndererek bütün gücü ile çalışacağını bildirdi. Mehmed Ali Paşa'nın Kaptan-ı Deryalık dışındaki talepleri kabul edilince İbrahim Paşa resmen Mora Seferi'yle görevlendirildi.[78] Ayrıca Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmed Paşa'ya da Akdeniz'deki olan diğer adalarda çıkan isyanları bastırma vazifesi verildi.[79]

---

[74]EricHobsbawm, Devrim Çağı Avrupa 1789-1848, Çev. Bahadır Sina Şener, Ankarar 1998, s. 117.
[75]StanleyLanePoole, LordStratfordCanning'in Türkiye Anıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Can Yücel, İstanbul 1999, s. 45.
[76]Anderson, George Canning'in 1823 yılında Yunanları savaşçı olarak tanımasını tamamen bir taktiksel manevra şeklinde değerlendirerek, bunun İngiliz gemilerini Yunan korsanların saldırılarına karşı korumak amacıyla yapılan bir hareket olduğunu ve İngiltere'nin isyandaki tarafsızlığının azaldığı anlamına gelmediğini iddia etmektedir. (Matthew Smith Anderson, Doğu Sorunu, s.78)
[77] Stanford J. Shaw, a.g.e., s. 45.
[78] Serap Toprak, "1821 Mora İsyanı", Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2011, S. 6, s. 324.
[79] W. Wilson Phillips, a.g.e., s. 160.

Rum İsyanı Sürecinde 1824 ve 1825 Yılındaki Rus Teklifleri

Rumların Ocak 1822'de bağımsızlıklarını ilan etmesi Rusya'da endişe ile karşılanmıştı. Rusyabağımsız bir Yunanistan'ı hiç istemediği gibi her zaman etki edebileceği özerk bir yapınınkurulmasını,kendi çıkarları için daha uygun görmekteydi. Üstelik Rumların bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından İngiltere'nin onlarla yakından ilgilenmeye başlaması, hatta George Canning'in isyancıları savaşçı olarak tanıması Rusya'yı çok rahatsız etmişti. Rusya, bu şartlar altında harekete geçerek 1824 yılında St. Petersburg'da bir konferans düzenlemeye karar verdi. Eğer Rusya düşündüğü konferansı gerçekleştirir ve planlarını Avrupa'nın diğer devletlerine kabul ettirebilirse; Rumlara açıktan destek vereceği günden güne daha da belirginleşen İngiltere'yi atlatıp, bu konuda hareket eden ilk devlet olma şansını kazanacaktı.[80]

George Canning bu davetin haberini alır almaz, Rusya'daki elçisi Bogot'u uyararak, RumİsyanI'na müdahale şartları oluşmadan kesinlikle Rus yetkililerle görüşmelerde bulunmaması ve Rum meselesine dair fikir beyan etmemesi talimatını verdi. İngiltere, böylece konferans işini sürüncemede bıraktı.[81]

Rum meselesi ile ilgili olarak Rusya'nın 1824 yılındaki çabaları, İngiltere'nin politikaları ile boşa çıkartılmış ve İngiltere, Rusya'nın bu meselede öne çıkmasına izin vermemişti. Ancak Temmuz ayında ara verilen St. Petersburg Görüşmelerine 1825 yılında devam edilecek ve bu kez İngiltere'nin İstanbul Elçisi StrangfordCanning görüşmeleri izleyecekti. Görüşmelerden somut bir sonuç elde edilemeyince Strangford, 1825'in sonbaharında St. Petersburg'dan ayrıldı.[82]

4 Nisan 1826 St. Petersburg Protokolü

1826 yılı geldiğinde Osmanlı devleti tarafından görevlendirilen İbrahim Paşa, Mora'daki isyanı bitirmek üzereydi ve Rum birliklerinin mevcutları çok azalmıştı.[83] Rum asilerin savaşı kazanabileceklerine hiçbir umutları kalmamıştı. Rusya, 1824 ve 1825 yıllarında tertip ettiği iki konferansta da, Rum meselesinde etkin bir rol kazanamamıştı. Çar Aleksander, Rum meselesi ile ilgili olarak yapılan başarısız bu girişimlerden sonra, Rusya'nın politikasında değişikliğe gitmeye karar verdi.[84]

Aleksander bu kararından kısa bir süre sonra 01.12.1825 tarihinde ölünce yerine kardeşi I. Nikola geçti.[85]I. Nikola'nın karakteri, Aleksander ile tam bir çelişki arz ediyordu. İradesi ve hafızası sağlam, kesin kararlı bir insan olanyeni Çar, devletin askerî tarzda yönetilmesine

[80]StanleyLanePoole, a.g.e., s. 44.

[81] "İngiltere Dışişleri Bakanı George Canning'den İngiltere'nin Rusya Elçisi Bogot'a 22 Ocak 1824 tarihinde gönderilen yazı", George Canningand his Friends, haz. JoscelineBogot, John Murray, London 1909, C. II., s. 221.

[82] "İngiltere Dışişleri Bakanı George Canning'denStrangford'a 14 Ekim 1825 tarihinde gönderilen yazı", Abstract of Proceedings in theGreekQuestion, Part I, F.O. 421/2, No: 2, s. 12.

[83] "GenaralPonsonbly'den Wellington'a 15 Haziran 1826 tarihinde Korfu'dan gönderilen mektup", DespatchesCorrespondenceandMemoranda of FieldMarshal Arthur Duke of Wellington K.G., haz. His Son, Cilt 1, Yayın Evi: John Murray, London, 1867, C. 3, s. 338.

[84]The Cambridge History of British ForeignPolicy (1783-1919), C. 2, s. 88.
[85] C. W. Crawley, TheQuestion of GreekIndependence, s. 52.

taraftardı. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni tamamen yıkmak veya Rusya'ya bağlamak emelindeydi.[86]

Canning bu dönemde politika değiştirerek Rum meselesinde Rusya ile anlaşma yoluna gitmeye karar verdi.[87] George Canning'e göre,Avrupa'da bozulan denge sistemindenyararlanmalı ve bunu İngiltere'nin lehine kullanmalıydı. Canning; Yunanistan'ın özerk bir eyalet olarak Rus etkisine girmesini, Rusya'nın Türkler üzerinde yarattığı korkuyu kullanarak engellemeye çalışacaktı.[88]Bunun için 1825'in Aralık ayında tahta çıkan I. Nikola'yı tebrik etmek üzereWellington'u St. Petersburg'a göndermeye karar verdi.[89]

1825 yılında Petersburg'da Rus yetkililer ile Rum isyanı hakkında bir dizi görüşme gerçekleştiren Wellington görüşmelerin sonunda Rusya'nın isyana müdahalesinin önlenmesi için İngiltere ve Rusya arasında bir antlaşma yapılması gerektiğini ifade eden bir rapor hazırladı. Bu rapor üzerine İngiltere Rusya'nın isyana kendi lehinde müdahalesini engellemek için 4 Nisan 1826 tarihinde Rusya ile bir antlaşma imzaladı. İmzalanan bu antlaşma ile Rum isyanı uluslararası bir nitelik kazanıyordu. 4 Nisan 1826 St. Petersburg Protokolü'nün imzalanmasının ardından antlaşma metinleri Paris'e, Viyana'ya ve Berlin'e gönderildi.[90]

6 Temmuz 1827 Londra Antlaşması

1826 yılında İngiltere ve Rusya tarafından imzalanan St. Petersburg Protokolü Avrupa'da sadece Fransa tarafından tasdik edildi. Avusturya ve Prusya, Petersburg Protokolü'ne onay vermeyerek bu antlaşmanın karşısında olduklarını gösterdiler. St. Petersburg Protokolü'nün kabul görmemesi üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya tekrar bir araya gelerek Rum meselesi hakkında yeni bir antlaşma taslağı hazırlamaya karar verdiler. Antlaşmayı imzalayacak olan devletlerin her birinin farklı bir amacı vardı:

- Fransa, imzalayacakları bu antlaşma ile İngiltere ve Rusya'yı kontrol etmeyi
- İngiltere, Rusya'yı Rum meselesinde sınırlandırmayı
- Rusya, İngiltere'nin Rum meselesinde öne çıkarak kurulacak olan bir Yunanistan ile etkinliğini arttırmasını önlemeyi

Yapılan çalışmaların sonunda hazırlanan antlaşma metni İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Dudley, Fransa'nın Londra Elçisi Prens Polignac ve Rusya'nın Londra Elçisi Prens Lieventarafından imzalandı. Londra Antlaşması'nın imzalanması, can çekişmekte olan bir isyanın yok olma sürecine giren asilerin imdadına yetişiyordu. Londra Antlaşması'n imzalayan İngiltere, Fransa ve Rusya RumİsyanI'nı Avrupa'nın bir iç sorunu haline getirip çözümü için de güç kullanmaktan çekinmeyeceklerini bildirmişlerdi. Devletlerin garanti vermesi ve gizli maddelerde antlaşma maddelerinin taraflar tarafından kabul edilmemesi durumunda sert tedbirler alacaklarını açıklamaları, adı geçen devletlerin bundan sonraki gelişmelerde askerî müdahaleyi düşündüklerinin bir göstergesiydi.[91]

Navarin Faciası

[86] Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 176.
[87] Douglas Dakin, TheUnification of Greece, s. 54.
[88] "İngiltere Dışişleri Bakanı George Canning'denGranville'e 13 Ocak 1826 tarihinde gönderilen mektup", George Canningand His Times, John W. ParkerAnd Son, London 1859,
[89] C. W. Crawley, TheQuestion of GreekIndependence, s. 54.,s.89

[90] Hasan Demirhan, Rum İsyanın'da İngiltere'nin Rolü, Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi, 2021, S.2, s.64

[91] Hasan Demirhan, a.g.e., s.272-275

Anlaşma Devletleri, 6 Temmuz 1827 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması'nı Osmanlı Devleti'ne siyasi baskılarla kabul ettiremeyince zorlayıcı bazı tedbirleri hayata geçirmeye karar verdiler. Anlaşma Devletlerinin aldığı bu tedbirlerin başında; Akdeniz'de bulunan donanmaları sayesinde Mora'da büyük başarılar elde eden İbrahim Paşa'nın operasyonlarını engellemek, Paşa'ya Mısır'dan ve İstanbul'dan gönderilen yardımları kesmek, Mora kıyılarına ve Ege Adalarına ambargo uygulamak geliyordu. Anlaşma Devletleri, esasında, İbrahim Paşa'nın Mora'da Rumların isyanını bastırdıktan sonra bir devlet teşkil etmesinden de korkuyorlardı. Zira böyle bir devlet onların Akdeniz'deki politikalarının sonu olabilirdi.[92]

Navarin Körfezi'nde, 20 Ekim'deki savaş başlamadan önce Osmanlı donanmasında üç kalyon, on beş fırkateyn, on altı korvet, dört brik ve beş ateş gemisi bulunuyordu.[93]Anlaşma Devletlerinin donanmasında ise 27 gemi (12 İngiliz, 8 Rus ve 7 Fransız savaş gemisi) vardı.Anlaşma Devletlerinin donanmaları, 18 Ekim'de aldıkları karar gereğince İbrahim Paşa'ya baskı yapmak amacıyla 20 Ekim sabahı Navarin Körfezi'ne girmeye başladılar Osmanlı donanması yarım ay şeklinde körfezde demirlemişti. Ağır ve güçlü silahlara sahip gemiler merkezde duruyorlardı.[94] Sabahın erken saatlerinde çatışma başladı. Savaş yaklaşık 3–3,5 saat sürdü. Sonuç Osmanlı Devleti için çok büyük bir kayıptı. Anlaşma Devletleri Navarin'de hiç gemi kaybetmemişlerdi. Asker kayıpları, toplamda, 174 ölü 475 yaralı idi. (İngilizlerin 75 ölü, 197 yaralı; Fransızların 40 ölü, 141 yaralı; Rusların 59 ölü, 137 yaralı)[95] Osmanlı donanmasının kaybı ise 52 gemi ve 6.000 askerdi. Yanarak ve batmak suretiyle kaybedilen gemilerden üç kalyon, on üç fırkateyn, on yedi korvet, dört brik olmak üzere toplam 37 gemi Osmanlı merkez donanmasına; üç korvet, dört brik, iki golet ve üç ateş gemisi de Mısır eyaleti donanmasına aitti.[96] Bu savaş Osmanlı donanması için tam bir facia olmuştu.

Navarin ile birlikte Rum asilerin başarıya ulaşmasındaki en büyük engel ortadan kalkmıştı. Anlaşma Devletleri, Yunanistan'ın kuruluş hikayesindeki1826 yılındaki siyasi müdahalelerinin yanına, Navarin'de askerî müdahaleyi de eklemişlerdi. George Canning'in temelini attığı, İngiliz Helenseverlerin inşa ettiği ve İngiliz tüccarların hayal ettiği Yunanistan'ın kurulması için artık çok az zaman kalmıştı. [97]

İngiltere Başbakanı Wellington'un Politikaları

George Canning'in 8 Ağustos 1827 tarihinde hayatını kaybetmesinden sonra, İngiltere Başbakanlığına geçen Goderich, Canning'in politikalarını sürdürmeye çalışmış; ancak bunda çok özverili olmamıştı. Goderich,başbakan olduğu dönemde birkaç kez istifa etmiş; ancak kral tarafından istifası kabul edilmemişti. 14 Aralık 1828 tarihindeki son istifası kabul edildi ve yerine Wellington, 9 Ocak 1828 tarihinde İngiltere Başbakanı olarak atandı; 20 Ocak 1828 tarihinde ise kabinesini kurarak göreve başladı.[98] Wellington, kendisinden önce İngiltere'nin Yunanistan politikasını inşa eden George Canning ile aynı görüşlere sahip olmayıp daha muhafazakâr bir yapıdaydı ve Rum meselesinde Osmanlı Devleti'nin desteklenmesi gerektiğine

[92]İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 66.

[93] Ali Fuat Örenç, Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2009, s. 139.

[94] C. M. Woodhouse, The Battle of Navarino, Hadder ve Stoughton Limited, London, 1965, s. 100.

[95] C. M. Woodhouse, The Battle of Navarino, s. 140.
[96] İdris Bostan, "Navarin", D.İ.A., C.32, Türk Diyanet Vakfı, İstanbul 2006, s. 442.
[97] Hasan Demirhan, a.g.e., 305
[98] M. Woodhouse, The Battle of Navarino, s. 162.

inanıyordu.[99] Wellington'a göre, Rusya'nın en büyük hayali Osmanlı Devleti'ni yıkarak İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına sahip olmaktı. Kurdurmak istediği özerk bir Yunanistan ise; hem bu hayaline yardım edecek hem de onun Akdeniz'e inmesini sağlayacaktı. İngiltere, mutlakadiğer Avrupa Devletleri'nin desteğini alarak bunu engellemeliydi.[100]Zira Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın güneye inmemesi için yaşaması gerekmekteydi.[101]

Wellington, kendisinden önceki iktidarların yapmış oldukları antlaşmaları devletin devamlılık ilkesi gereği sürdürüyordu. Ancak George Canning'in Rum davasında yaptığı aşırılıklara son vermek niyetindeydi. Bu aşırılıkların başında ise, İngiltere'nin gerekirse Rusya ile birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı güç kullanarak Rum devletinin kurulmasını sağlamak istemesi geliyordu. Wellington zamanında, İngiltere'nin güç kullanma politikasından vazgeçilmişti.Bununla birlikte, kendisinin iktidarına kadar Rum meselesindezaten özerk bir Yunanistan'ın kurulmasına karar verilmişti.[102] Wellington'un bunu durdurması artık çok zordu. Wellington,esasen, kurulacak olan Yunanistan'ın sınırlarının belirlenmesindeetkin rol almak istiyordu. Zira Wellington, İngiltere'deki Helenseverlerin aksine, Avrupa'nın denetimi altında, Rusya'nın etkisinden uzak, küçük, bölgesel bir Yunanistan tasavvur etmekte, bu devletin Mora ve çevresindeki küçük adalardan müteşekkil olmasını yeterli bulmaktaydı.[103]

Wellington'un ve Kapodistrias'ın ikna olmasından sonra,Anlaşma Devletlerinin elçileri de Korfu'da yaptıkları görüşmelerde Fransa'nın 12.000 kişilik bir askerî gücü Mora'ya göndermesini kabul ettiler. Alınan kararlarda, bu birliklerin sadece Fransız askerlerinden oluşacağı, amaçlarının kesinlikle Osmanlı Devleti ile yeni bir düşmanlık başlatmak olmadığı ve Fransız askerlerinin İbrahim Paşa'nın Mora'yı terk etmesinden hemen sonra geri dönecekleri de vurgulanıyordu.[104]

Mora'ya Fransız birliklerinin çıkarılması kararından sonra, İbrahim Paşa'nın Mora'da kalması artık çok zordu. Mehmed Ali Paşa, yapılan tazyikin sonucunda İngiliz Amiral Codrington ile 6 Ağustos'da İskenderiye'de bir antlaşma yaptı. Bu antlaşma gereğince İbrahim Paşa ileMısır eyalet birliklerinin Mora'dan ayrılmasına karar verildi. Fransız gemileri İbrahim Paşa'ya Mısır askerinin Mora'dantahliyesi sırasında yardım edeceklerdi.[105]

1828-1829 Osmanlı Rus Harbi

Çar I. Nikola müttefiklerinin onay vermemesine rağmen 26 Nisan 1828 tarihinde Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaş beyannâmesi yayınlayıp Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Rusya, bu beyannâmede,savaştaki niyetinin Osmanlı Devleti'ne Londra Antlaşması'nı kabul ettirmek olduğunu belirtiyordu.[106] Bunun ardından Rus orduları harekete geçerek, 7 Mayıs'ta Prut Nehri'ni geçerek Anapa Kalesi'ni kuşattılar ve savaş başladı. Savaşın seyri Osmanlı devletinin aleyhinde gelişti ve Osmanlı antlaşma yoluna gitmek zorunda kaldı.1829 yılının

[99] David C. Fleming, John CapodistriasAndTheConfence Of London (1828-1831), InstituteFor Balkan Studies, Selanik 1970, s. 106.
[100] "Wellington'dan İngiltere Dışişleri Bakanı George Canning'e 22 Kasım 1825 tarihinde gönderilen mektup", DespatchesCorrespondenceandMemoranda of Arthur Duke of Wellington K.G, s. 569-572.
[101] "Wellington'dan George Canning'e 5 Ağustos 1826'da Londra'dan gönderilen yazı", DespatchesCorrespondenceandMemoranda of FieldMarshal Arthur Duke of Wellington K.G., C. 3, s. 365.
[102] C. W. Crawley, TheQuestion of GreekIndependence, s. 100.
[103] C.W. Crawley, The New Cambridge Modern History, s. 550.
[104] "19 Temmuz 1828 Londra'da imzalanan Protokoller", (A.P.G.Q), Part V, F.O. 421/3.
[105] "Amiral Codrington ve Mehmed Ali Paşa arasındaki 6 Ağustos 1828 tarihli antlaşma metni", CorrespondenceRelativetotheAffairs of Greece, Convention of Alexandria, ParliamentaryPapers, Protokol No: 1, Ek B.
[106] Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 119.

Şubat ayında başlayan görüşmeler, Ağustos ayında iyice olgunlaşmışve artık kurulacak Yunanistan'ın şartları da konuşulmaya başlanmıştı. Osmanlı Devleti, Rusya karşısında aldığı yenilgiden ve İstanbul'u kaybetme korkusundandolayı Yunanistan'ın özerk bir yapıda kurulmasını kabul ediyordu. İngiltere ve Fransa da İstanbul'u ve Yunanistan'ı Rusya'ya kaptırmamakiçin Osmanlı Devleti ile anlaşmak üzereellerinden gelen bütün çabayıgösteriyorlardı. Eğer Osmanlı, Rum devletini tanırsa; Rusya'nın uğrunda savaştığını ilan ettiği sorun, Rum sorunu, ortadan kalkıp savaş sona erecek ve Rus tehlikesi de Akdeniz'den uzaklaşacaktı.

12 Eylül tarihinde Osmanlı delegeleri ile Rus temsilciler tekrar Edirne'de bir araya gelerek görüşmelere başladılar. Yapılan müzakerelerden sonra taraflar 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşması'nı imzalamaya karar verdiler. Edirne Antlaşması 16 madde ve 4 ek mukaveleden oluşmaktaydı. Antlaşmanın onuncu maddesi Rum İsyanı ile ilgiliydi. Osmanlı Devleti, bu madde ile Yunanistan hakkında, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Londra'da yapılmış olan 6 Temmuz 1827 tarihli antlaşma ile bunun tatbikine dair olan 22 Mart 1829 tarihli antlaşmayı kabul etmekteydi.[107]

İngiltere'de, Rusya'nın 1829 yılındaki zaferi ve Edirne Antlaşması'nınimzalanması büyük bir kızgınlığa sebep oldu. Gelişen süreçte Wellington,Yunanistan'ın Rusların eline düşmesindense, bağımsız bir Yunanistan'ın kurulmasının yeğ olduğundan söz etmeye başladı. Hatta 11 Eylül 1829'da Aberdeen'e gönderdiği yazıda, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının dâhil olduğu ve sınırları Tuna Dağlarına kadar uzanan bir Yunan imparatorluğundan bahsediyordu.[108]

Sonuçta Osmanlı Devleti, kendisine bağlı özerk bir Yunanistan'ı kabul etmişti. Ancak bunun Rusya tarafından Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmiş olması, İngiltere'yi ve Fransa'yı rahatsız ediyordu. İngiltere, isyanın ilk yıllarından itibaren meseledeki liderlik rolünü kaybetmek üzereydi. Bu da yıllardır sürdürdüğü Rusya'yı Akdeniz'den uzak tutmak politikasının iflası anlamına gelecekti. Rusya'nın Akdeniz'de olması demek, İngiltere için en büyük zenginlik kaynağı Hindistan yolunun tehlikede olması demekti. İngiltere dünyadaki birinci devlet hüviyetini korumak istiyorsa, bundan sonraki hamlesinde tüm bunların önüne geçmeyi başarabilecek şekilde bir strateji geliştirmeliydi.

Yunanistan'ın Kurulması

Edirne Antlaşması'nın imzalanması İngiltere ve Fransa'da büyük bir endişeye sebep oldu. İngiltere, Yunanistan'daki özerk devlet yapısının Rusya'nın silah gücüyle kabul edilmesini istememiş ve isyanın ilk yıllarından itibaren sürdürmüş olduğu liderlik pozisyonunu kaybettiği kaygısına kapılmıştı. Bağımsız Yunanistan, Rum isyancıların kahramanlıkları ile değil; Avrupalı büyük devletlerin çıkarlarının çatışmasıyla ortaya çıkıyordu. Nitekim yıllar sonra Edirne Antlaşması'nı ve Yunanistan'ın bağımsızlığını değerlendiren ünlü İngiliz siyasetçi Palmerston, 1854 yılında İngiliz Parlamentosunda bu konu ile ilgili şunları söyleyecekti: *Edirne Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin bekası için o kadar zararlı görünmüş ve Avrupaca, bize o mertebe korku ve endişeyi mucip olmuştu ki, mesele-i mühimme (Yunan meselesi) hakkında o zamana kadar İngiltere Devleti tarafından ittihaz olunmuş olan meslek birdenbire değiştirilmiştir. O zamana kadar, Yunanistan'a serbest bir hükûmet gözü ile bakılmamış, Eflâk-Boğdan memleketleri gibi, yani Osmanlı Devleti'ne bağlı ve ona cizye verir bir idare şekli durulabileceği reyinde bulunulmuş idi. Ancak, Edirne Antlaşması'nın imzalandığı haberi*

[107] "İngiltere'nin İstanbul Elçisi Robert Gordon'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen'e 1 Ekim 1829 tarihinde gönderilen yazı", (A.P.G.Q.), Part V., No:52, F.O. 421/3.
[108] David C. Fleming, a.g.e., s. 105.

gelince, Osmanlı Devleti'nin bekası o derece şüpheli görünmeğe başladı ki yeniden teşkili düşünülen Yunanistan hükûmet idaresini, kendi bekasından emin olmayan diğer bir hükûmete (Osmanlılar) bağlamak, hükûmet kaidesine aykırı sayılmış ve Wellington (o zamanki İngiltere Başbakanı) da, bu düşünceye tamamıyla[109]iştirak etmiş olduğundan, Yunanistan idaresinin, Osmanlı devletine tâbi edileceğine, bağımsız bir devlet mertebesine yükseltilmesini müttefik devletlere (Fransa ve Rusya) teklife müsaraat eylemiş idik. Bu da doğrudan doğruya Edirne Antlaşması'ndan dolayı bizi istilâ etmiş olan korku ve endişeden ileri gelmiştir.[110]

İngiltere bu düşüncelerinden ve kararından sonra hemen harekete geçerek, müttefiki Fransa ile birlikte 1829 yılının son günlerinde Londra'da Rum meselesini çözümü için görüşmelerin yapılmasına karar verdi.[111] Bu görüşmelerde İngiltere'yi Dışişleri Bakanı Aberdeen, Fransa'yı elçi Polignac, Rusya'yı elçi Lieven temsil edecekti. Taraflar yapılan görüşmelerden sonra,3 Şubat 1830 tarihinde Yunanistan'ın kaderini etkileyecek ve ona bağımsızlığını verecek antlaşmaya imza atacaklardı.

Sonuç

1821 yılında çete savaşları şeklinde başlayan,gayet cılız ve düzensiz Rum İsyanı,aradan dokuz yıl geçtikten sonra meyvesini vermiş ve 3 Şubat 1830 Antlaşması ile bağımsız bir Yunanistan kurulmasını sağlamıştı. Bu süreçte Avrupalı devletlerin ve özellikle İngiltere'nin rolü çok büyüktü. George Canning yönetimindekiİngiltere,ilk olarak Rum isyancıları tanıyan ve onların isyanı sürdürmesinde en büyük sivil yardımın yapılmasına göz yuman devletti. Bu isyan boyunca, Edirne Antlaşması dışındaki, bütün gelişmelerde öncü rolü oynayarak süreci yönetmişti. Osmanlı Devleti, İbrahim Paşa ile bu isyanı bitirmek seviyesine gelmiş; ancak Avrupalı devletler Mora'da bir Mısır devletinin kurulmasından çekindikleri için Navarin saldırısını yaparak Osmanlı merkez ve Mısır eyalet donanmasını yakmışlar ve büyük kayıpların verilmesine sebep olmuşlardı. Navarin'den sonra Fransız askerlerinin Mora'ya çıkmasıyla da İbrahim Paşa Mora'yı terk etmek zorunda kalmıştı. Anlaşma Devletleri bu isyan sürecinde, birlikten yoksun, açgözlü Rum isyancıların başarıya ulaşması için siyasi antlaşmalara ve protokollere imza atarak bunların kabul edilmesi konusunda da Osmanlı Devleti'ni zorlamışlardı. Osmanlı Devleti, kendi aralarında Akdeniz'e ve Güneydoğu Avrupa'ya hâkim olmak için mücadele eden bu güçlerin karşısında direnememişve sonunda Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştı. Aslında Edirne Antlaşması'na kadar, Avrupalı Helenseverlerin ve İngiltere'de George Canning'in politikalarını savunan bazı politikacıların dışında, hiç kimse bağımsız bir Yunan devletinin kurulmasını düşünmüyordu. Ancak düşünülen özerk Yunanistan'ın Rus silahları ile Osmanlı'ya kabul ettirilmesi ve bu sayede Rus etkisinde kalması korkusu, Yunanistan'ı bağımsız bir devlet yapmıştı. İngiltere bu süreçte Rus kontrolünde bir Yunanistan yerine, bağımsız bir Yunanistan'ı tercih etmişve bu fikrini müttefiklerine de kabul ettirmeyi başarmıştı. Yunanistan bağımsızlığını İngiltere'ye borçluydu. Nitekim İngiltere, bundan sonraki süreçte kurulacak olan Yunanistan'ın yöneticisinin ve sınırlarının ne olacağına karar vermek için çalışmalara başlayacak, kendi düşünceleri doğrultusunda Geçici Yunan Hükûmetiyetkililerini ve Anlaşma Devletlerini ikna etmeye çalışacaktı.

[109] Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", Belleten, C. XXIX/113, 1965, s. 145, Dipnot 149.
[110] Hasan Demirhan, a.g.e., s.371
[111] "İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen'den İngiltere'nin İstanbul Elçisi Sir Robert Gordon'a 10 Kasım 1829 tarihinde gönderilen yazı", (A.P.G.Q.), Part V, No: 28, F.O. 421/3.

BİBLİYOGRAFYA

A- Arşiv Vesikaları

Foreign Office (FO)

FO 421

British ParliamentaryPapers

B- Eserler

Ahmet Cevdet Paşa.(1301).Tarihi-i Cevdet. C.XI. İstanbul: Matba-i Osmaniye.

Akyılmaz, G. (2004). Şark meselesi kavramı ve günümüzdeki yansımaları. 2. (43-54ss) Stratejik Araştırmalar Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Anderson, M. S. (2001).Doğu sorunu. Çev. İdil Eser. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Armaoğlu F. (2003)19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914). Ankara: TTK.

Bayrak. M. (1999)1821 Mora isyanı ve Yunanistan'ın bağımsızlığı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bostan. İ. (2006). Navarin., D.İ.A. C.32. içinde (441-443ss). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.

Castellen, G. (1993). Balkanların tarihi. (Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu). İstanbul: Milliyet Yayınları.

Clair, W. St. (1972) ThatGreecemightstill be free. New York-Toronto: Oxford UniversityPress.

Clogg, R. (1991) Modern Yunanistan tarihi. (Çev.Dilek Şendil). İstanbul: İletişim Yayınları.

Crawley, C.W. (1965). The New Cambridge modern history, C.IX Cambridge: Cambridge UniversityPress.

Crawley, C.W. (1930) Thequestion of Greekindependence (A study of British policy in theneareast, 1821-1833). Cambridge: Cambridge UniversityPress.

Dakin, D. (1972) Theunification of Greece (1770-1923). Londra: Ernest Benn Ltd.

Demirhan, H. (2016). İngiltere'nin balkan politikası ve Yunanistan. İstanbul: İdil Yayıncılık.

Demirhan. H. (2021) Rum isyanında İngiltere'nin rolü.2, (51-70ss). Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi. 2, 51-70.

DespatchesCorrespondenceandmemoranda of Arthur duke of Wellington K.G. (1867). London: John Murray.

Dımaras, A. (1973). TheotherBrıtishphilhelenes" R. Clogg (Ed.) TheStruggleforGreekIndependence (Essaysto mark the 150 th. Anniversary of theGreekwar of ındependence içinde (200-221 ss.) London: TheMacmillanPress Ltd.

Fleming. D. C. (1970).John Capodistriasandtheconfence of London (1828-1831). Selanik:InstituteFor Balkan Studies.

Frangos, G.D. (2004) ThePhilikaEteria a prematurenationalcoalition", R. Clogg (Ed.) TheStruggleforGreekIndependence (Essaysto mark the 150 th. Anniversary of theGreekwar of ındependence içinde (87-104 ss.) London: TheMacmillan Pres Ltd.

George Canningand his friends (1999) haz. JoscelineBogot.London: John Murray.

George Canningandhis times. (1859). London: John W. ParkerAnd Son.

Hatipoğlu, M. M. (1988) Türk Yunan ilişkilerinin 101 yılı (1821-1922).Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Hobsbawn, E. (1998) Devrim çağı Avrupa 1789-1848, (Çev. Bahadır Sina Şener) Ankara: Dost Kitabevi.

Howarth, D. (1976) TheGreekadventure (Lord Byron andothereccentrics in thewar of independence). New York: Atheneum.

Jelavich, B. (2006). Balkan tarihi (18. ve 19. yüzyıllarda).İstanbul: Küre Yayınları.

Jenks, L.H. (1973). Themigration of British capitalto 1875.New York: BarnesNobleBooks.

Jorga, N. (2009) Osmanlı imparatorluğu tarihi (1774-1912). (Çev. Nilüfer Epçeli). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Karal. E. Z.(1983). Osmanlı tarihi. Ankara:TTK.

Kocabaş. S. (2003). Osmanlı'nın yaşatılması ve yıkılmasında İngiltere'nin rolü 1783-1923. İstanbul: Vatan Yayınları.

Koyuncu, A. Yunanistan'da bağımsız devlet. O. Karatay-B. A. Gökdağ (Ed.) Balkanlar El Kitabı. C1. içinde (488-496) Ankara: KaraM/Vadi Yayınevi.

LordCourtney of Penwith. (1915). Nationalismandwar in theneareast. Oxford: ClarendonPress.

Ortaylı, İ. (1987). İmparatorluğun en uzun yüzyılı. İstanbul: Hil Yayınları

Örenç, A.F. (2009). Balkanlarda ilk dram unuttuğumuz Mora Türkleri ve eyaletten bağımsızlığa Yunanistan. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Özkaya Y. (1986). 1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar) içinde (114-132 ss.). Ankara: Genel Kurmay Basımevi.

Pirinççi. F. (2006).Yunan ulusal kimliğinin oluşumu Sürecinde içsel ve dışsal parametrelerin analizi. 46, 53-78. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.

Seyfi, F. (1934) 1820-1827 Mora İsyanı. İstanbul: İstanbul Askeri Matbaası.

Sofuoğlu. A. (1996).Fener Rum Patrikhanesi ve siyasi faaliyetleri. İstanbul: Turan Yayıncılık.

Stavrinos, L. S. (1958).Thebalkans since 1453. New York:Holt, Rinehartand Winston.

Şahin, İ. (2015). Utrecht'ten Tilsit'e İngiltere'nin akdeniz politikası. C.4, S.4, (838-859ss).İstanbul: İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi.

Sahin, M. Sureyya (1995). Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi. Diyanet İslam Ansiklopedisi C.XII içinde (342-348 ss.) İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.

Şahin H. (2006). Şark meselesi çerçevesinde Osmanlı-İngiliz ilişkilerine genel bir bakış. 29, 213-237. Erzurum: A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.

Şimşir, B.N. (1989). Ege sorunu belgeler C.1 (1912-1913), Ankara: T.T.K.

Temperly, H. (1966). Theforeignpolicy of Canning (1822-1827). London: Frank CassCo. Ltd.

The Cambridge history of britishforeignpolicy (1783-1919). (1923).Cambridge: Cambridge UniversityPress.

Papas, P.C. (1985). The United StatesandtheGreekWarforindependence (1821-1828). New York: ColombiaUniversityPress.

Philips, W.W. (1897). Thewar of Greekindependence 1821 to 1833. London: Smith ElderCo.

Poole, S.L. (1999) LordStratfordCanning'in Türkiye anıları. (Çev. Can Yücel). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pratt, M. (1978). Britain'sGreekempire. London: RexCollings.

Toprak, S.(2011). 1821 Mora isyanı. 6, 317-328. Konya: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi.

Turan, Ş. (1965). Rodos ve 12 Ada'nın Türk hakimiyetinden çıkışı.C. XXIX/113, (111-151ss). Ankara:Belleten,

Webster, M.A. (1925) Theforeignpolicy of Castelreagh 1815-1832. London: G.BellandSons Ltd.

Woodhouse, C.M. (1965) Thebattle of Navarino. London: Hadder ve Stoughton Limited.

Woodhouse, C.M. (1971). Thephilhellenes. New Jersey: FairleignDickinsonUniversityPress.

ÂŞIK VEYSEL TÜRKÜLERİNDE SÖZ VARLIĞI

Word Property in Âşık Veysel's Folk Songs

Doç. Dr. Gülşah YALÇIN
ORCID ID: 0000-0003-0979-1630
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü,
drgulsahyalcin@gmail.com

ÖZET

Âşıklık geleneğinin XX. yüzyıl son temsilcilerinden olan Âşık Veysel, çocuk yaşta geçirdiği çiçek hastalığı nedeniyle bir gözünü kaybeder, diğer gözüne de perde inen ozanın az da olsa gören gözü kaza neticesinde tamamen kapanır. Okula gidip öğrenim göremeyen şairin on yaşında babasının oyalanması için aldığı sazı, onun evrensel bir ozan olmasını sağlar. On beş yaşına kadar öğrenmesi için yanlarında olduğu ozanlardan saz çalmayı öğrenen Veysel, başkalarına ait deyiş ve şiirleri saz eşliğinde okumaya başlar. Bu çalışmanın amacı, Âşık Veysel türkülerinin söz varlığını; özel adlar, bitki adları, hayvan adları, sayı adları, akrabalık adları, deyimler, atasözleri ve kalıp sözleri temel alarak ortaya koymaktır. Betimsel tarama modeline göre tasarlanan çalışmada doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Çalışmada Âşık Veysel'in ölümünden yıllar sonra toplanan ve bütün şiirlerini içinde barındıran "Dostlar Beni Hatırlasın" adlı şiir kitabındaki 157 şiiri incelenmiştir. Şair şiirlerinde birçok kişinin adına yer vermiştir. Kendi adına da şiirlerinin son bölümünde yer vermesi onun Âşıklık geleneğinin önemli temsilcilerinden olduğunun göstergelerindendir. Özel adlarda; dini adlara, yer adlarına, halk hikâyeleri kahramanlarının adlarına, tasavvuf düşünürlerinin adlarına, tarihe değer katan büyüklere, döneminde yaşayan siyaset adamlarına yer vermiştir. Bu durum onun hem tasavvuf, hem tarih hem de dini ve mitolojik bilgilere vakıf olduğunu ve zengin bir sözcük hazinesine sahip olduğunu gösterir. Âşık Veysel'in renk adlarını kullanımları ana renkler üzerinedir, bu durum onun gözlerini erken yaşta kaybetmesi ve özellikle benzetmeleri kullanırken geleneksel yapıya sahip olmasına bağlanabilir. Veysel şiirlerinde millî ve manevi değerlere dikkat çekmekte Türk milletinin her zaman bir olmasına, yükselmesine yönelik öğütler vermektedir. Veysel'in şiirlerinde zorlu yaşamının, kayıplarının hüznünü gördüğümüz gibi bir o kadar da umudunu, yaşama sevincini, hayata direnişini görürüz. Toplumun her kesimine seslenen, kültürümüzü en iyi şekilde yansıtan manevi değerimiz Âşık Veysel'in türkülerinin konu olduğu bu çalışmadan hareketle bu türküler hem Türkçe eğitiminde hem Yabancılara Türkçe öğretiminde hem de Türk kültürünün öğretiminde kullanılabilir. Ayrıca verilen mesajlardan, öğretilerden yola çıkarak değer öğretiminde de kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Âşık Veysel, söz varlığı, türkü, müzik

ABSTRACT

Âşık Veysel who was one of the representative of the 20th century bard tradition, loses one of his eyes due to smallpox at a young age. The poet, who could not go to school and receive education, bought the instrument for his father's distraction at the age of ten, enabling him to become a universal poet. Veysel, who learned to play the reed from the bards he was with, so that he could learn until the age of fifteen, begins to read the sayings and poems of others, accompanied by reed. The aim of this study is to examine the word property of Âşık Veysel

folk songs; is to reveal on the basis of proper names, plant names, animal names, number names, kinship names, idioms, adages and formulaic words. The document analysis technique was used in the study, which was designed according to the descriptive scanning model. In the study, 157 poems of Âşık Veysel in the poetry book "Friends Remember Me", which was collected years after his death and contains all his poems, were examined. The poet has included the names of many people in his poems. The fact that he includes his own name in the last part of his poems is one of the indications that he is one of the important representatives of the bard tradition. Special names; It included religious names, place names, the names of folk tale heroes, the names of Sufi thinkers, elders who added value to history, and politicians living in the period. This shows that he has knowledge of Sufism, history, religion and mythological knowledge and has a rich word propert. Âşık Veysel's use of color names is on primary colors, which can be attributed to his loss of eyesight at an early age and his traditional structure, especially when using similes. Veysel draws attention to national and spiritual values in his poems and gives advice for the Turkish nation to always be united and rise. In Veysel's poems, we see the sadness of his difficult life and losses, as well as his hope, joy of living, and resistance to life. Based on this study, in which the folk songs of Âşık Veysel, our spiritual value that appeal to all segments of the society and reflect our culture in the best way, are the subject, these folk songs can be used both in Turkish education, in teaching Turkish to foreigners and in teaching Turkish culture. It can also be used in value teaching based on the messages and teachings given.

Key Words: Âşık Veysel, word property, folk song, music

GİRİŞ

Çocuk yaşta geçirdiği çiçek hastalığı nedeniyle bir gözünü kaybeden, diğer gözüne perde inen Âşık Veysel Şatıroğlu, on iki yaşlarında da geçirdiği bir kaza sonucu perde inen gözünü de tamamen kaybeder (Şatıroğlu, 2016; Hınçer, 1952). Babasının gözleri görmeyen oğlunun ileride geçinme problemi yaşayacağını düşündüğünden dolayı Âşık Veysel'in sanatla, müzikle tanışması ona saz almasıyla başlar. Önce köylerinde dua, Kur'an öğreten Molla Hüseyin ile başlayan saz dersleri daha sonra Çamşıhlı Ali Ağa ile devam eder. Veysel'in ustası evlerinde kalır ve senelerce Veysel'e saz, söz öğretir. On beş yaşına kadar öğrenmesi için yanlarında olduğu ozanlardan saz çalmayı öğrenen Veysel, başkalarına ait deyiş ve şiirleri saz eşliğinde okumaya başlar. 1931 yılında Sivas'ta düzenlenen Halk Şairleri Şenlikleri'nde Ahmet Kutsi Tecer ile tanışır. Tecer'in ilgisini çeken Veysel'e Halk Şairi Belgesi verilir. 1933 yılında cumhuriyetin 10. yılı için şiir yazması istenir. Bu zamana kadar başkalarının şiirlerini okuyan şair, ilk şiirini bu özel gün için yazar. Şiir o kadar beğenilir ki Veysel, Ankara'ya kadar gider, Hakimiyet-i Milliye gazetesinin kapıları açılır, radyo programına katılır, diğer halk şairleri ile Anadolu'nun birçok şehrini gezer. Bu sayede şairin tanınırlığı artar (Bakiler, 2010).

Sivas Halk Şairleri Şenlikleri'nde tanıştığı ve yoğun ilgi ve muhabbetini gördüğü Ahmet Kutsi Tecer'in aracılığıyla Köy Enstitüleri'nde saz öğretmenliği yapar. Görevini 1946'ya kadar devam ettirir (Düzgün, 2004; Yılmaz, 2000). Hem köyünden ayrılığı nedeniyle duyduğu özlem hem de Bektaşi dedesi Selman Baba ile olan bağı onun olgun şiirler yazmasında etkilidir (Alptekin, 2009).

İlk şiir kitabı "Deyişler" adıyla 1944 yılında, "Sazımdan Sesler" kitabı ise 1949'da yayınlanır (Oy, 1991). 1952'de senaryosu Bedri Rahmi'ye ait "Karanlık Dünya" adlı kendi hayatının anlatıldığı film çekilir. Bu filmin sonlarında kendisi de rol alır (Şatıroğlu, 2016). 1970 yılında "Dostlar Beni Hatırlasın" adlı şiir kitabı yayınlanır. 1973'te hayata gözlerini yumar.

Âşık Veysel edebi yönden ele alındığında onun, şiirlerini hece ölçüsü ile koşma şeklinde oluşturduğu görülür. Sekiz ya da on birli hece ölçüsü ile oluşturulan bu şiirler, kafiyeli şekilde söylenmiştir. (Yalçın, 2000; Alptekin, 2009). Dil özellikleri bakımından ele alındığında şiirlerinde Arapça ve Farsça tamlama ve kalıp sözler ile yaşadığı dönemde teknolojik gelişmelerin yeni yeni yaşanmasıyla dilimize giren kelimelerin (radyo, sinema, cip vb.) varlığı tespit edilir. Anadolu ağızlarında sık rastlanan kelime başı ve kelime ortasında ünlü türetme olayı Âşık Veysel şiirlerinde de görülür. Âşık Veysel'in şiirlerinde gerek deyim gerekse atasözlerinin kullanıldığının bu durumun da ozanın dile hâkimiyetini ve dili kullanma başarısı olduğu çalışmalarda vurgulanmıştır (Alptekin, 2009).

Âşık Veysel şiirleri konu çeşitliği bakımından da zengindir. Şiirlerdeki konular "aşk", "din ve tasavvuf", "tabiat", "gurbet ve ayrılık" ve "sosyal konular" ana başlıkları altında toplanabilir (Tutu, 2008; Karaçağıl, 2019). Aşk, hem ilahi aşk hem de beşeri aşk şeklinde işlenir. Kaplan (1999) Âşık Veysel şiirlerinde vahdeti vücutun varlığından bahseder ve ozanın bu konuyu şiirlerinde işlediğini belirtir. Ozan şiirlerinde dünyanın geçici olduğundan ve her canlının ölümü tadacağını belirtir. Tabiat unsurlarını şiirlerinde canlı bir şekilde işleyen şair, doğa sevgisini her zaman dile getirir. Köyünden ayrı olduğu ve sevdiklerinden uzaklaştığı zamanlar gurbet ve ayrılık konularını işlediği şiirlerinde görülmektedir. Aynı zamanda şair yaşadığı dönemin sosyal olaylarına kayıtsız kalmamış ve bu konularda da şiirler yazmış ve söylemiştir.

Âşık Veysel, şiirlerinde gerek konu çeşitliliği gerekse söz varlığı zenginliği ile hem yaşadığı dönemde hem de gelecek yıllarda ses getirmiş, hem âşık geleneğini devam ettirmiş hem de dildeki ustalığı ve başarısını göstermiştir. Büyük ozanın böylesine değerli şiirlerinin -saz eşliğinde söylenen türkülerinin- gerek Türkçe eğitiminde söz varlığı öğretiminde gerekse değer öğretiminde kullanılması gerektiğini vurgulamak için bu çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçtan hareketle hem Türk Halk Edebiyatı'nın önemli bir ozanı tekrar ele alınacak hem de türkülerindeki söz varlığı tespit edilerek gerek Türkçe eğitiminde gerek Yabancılara Türkçe öğretiminde gerek Türk kültürünün öğretiminde kullanılabileceği gösterilecektir. Ayrıca verilen mesajlardan, öğretilerden yola çıkarak değer öğretiminde de kullanılabileceği belirtilecektir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Âşık Veysel türkülerinin söz varlığını; özel adlar, bitki adları, hayvan adları, sayı adları, akrabalık adları, deyimler, atasözleri ve kalıp sözleri temel alarak ortaya koymaktır. Ayrıca Âşık Veysel'in türkülerinde en sık kullandığı 50 sözcük de belirlenmiştir.

Araştırmanın Modeli

Doküman analizi tekniğinin kullanıldığı bu çalışma, tarama modeline göre tasarlanmıştır. Doküman analizi tekniğinde bilgiler; derlenir, sınıflandırılır, yorumlanır bunlardan hareketle değerlendirme yapılarak sonuca ulaşılır. Çalışmada Âşık Veysel'in türküleri doküman analizi yapılarak ozanın türkülerinin söz varlığı değerlendirilmiştir.

Evren ve Örneklem

Çalışmada Âşık Veysel'in ölümünden yıllar sonra toplanan ve bütün şiirlerini içinde barındıran "Dostlar Beni Hatırlasın" adlı şiir kitabındaki 157 şiiri incelenmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Türküler önce Microsoft Office Word programına aktarılmış, sonra da çalışmada kullanılan çevrimiçi dizin programı olan http://www.lextutor.ca/freq/eng/ internet sitesine yüklenmiştir. Program her sözcüğü ayrı ayrı sıraladığından sözcük grubu şeklinde olan adlar, deyimler, atasözleri ve kalıp sözleri oluşturan sözcüklerin aralarındaki boşluklar kaldırılmıştır. Sıklık tablolarını elde ettikten sonra sözcükler yeniden eski hâliyle yazılmış ve Microsoft Office Word programına aktarılmıştır. Evrene dâhil edilen türkülerin söz varlığı; özel adlar, bitki adları, hayvan adları, sayı adları, akrabalık adları, deyimler, atasözleri ve kalıp sözleri temel alınarak oluşturulmuştur. Deyimlerin ve atasözlerinin tespitinde TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü esas alınmıştır. Ayrıca türkülerde kullanılan ilk 50 sözcük tablosu da oluşturulmuştur.

Bulgular

Âşık Veysel'in türkülerinde en çok kullanılan 50 sözcük Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Türkülerde en çok kullanılan 50 sözcük

Sıra	Sıklık	Sözcük	
1.	382	ol-	
2.	326	bir	
3.	253	ben	
4.	236	bu	
5.	215	ne	
6.	208	sen	
7.	158	Veysel	
8.	149	gel-	
9.	128	her	
10.	108	yol	
11.	106	dünya	
12.	105	ver-	
13.	100	yâr	
14.	96	git-	
15.	96	gör-	
16.	84	o	
17.	80	dert	
18.	79	el	
19.	74	et-	
20.	73	güzel	
21.	73	türlü	
22.	71	biz	
23.	70	bak-	
24.	68	gibi	
25.	68	göz	
26.	68	ile	
27.	66	yok	
28.	63	al-	
29.	61	bil-	
30.	57	aşk	
31.	57	gönül	
32.	55	geç	
33.	55	kal-	
34.	53	dur-	
35.	53	çek-	
36.	53	gün	
37.	51	iş	
38.	51	ağla-	

39.	50	dağ
40.	49	baş
41.	49	bana
42.	49	söz
43.	49	zaman
44.	46	de
45.	46	can
46.	45	gül
47.	45	Türk
48.	44	âşık
49.	44	çiçek
50.	44	ses

Âşık Veysel'in türkülerinde kullanılan insan adları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Türkülerde kullanılan insan adları

Sıklık	Sözcük
157	Veysel
18	Atatürk
16	Mecnun
8	Gaffar
7	Tecer (Ahmet Kutsi)
6	Âdem
6	Bektaş (Hacı Bektâşî Veli)
6	Leylâ
5	Iraşit (Raşit)
4	Sadık (Sadık Baba)
3	Gazi
3	Kerim
3	Mehmet
3	Mevlânâ

3	Neyzen Tevfik
2	Ferhat
2	İbrahim Göker
2	İsmet İnönü
2	Köroğlu
2	Said (Şeyh Said)
2	Süleyman
1	Ayvâz
1	Dertli (Âşık Dertli)
1	Ekrem
1	Fatih (Fatih Sultan Mehmet)
1	Fatma
1	Gafur
1	Gülizar
1	Günaltay (Mehmet Şemsettin)
1	Hayyam
1	Irıza (Rıza)
1	İskender
1	Karac'oğlan
1	Kayıs
1	Lokman
1	Makarios
1	Mansur (Hallâcı Mansûr)
1	Meryem
1	Nusveran
1	Şirin
1	Tataroğlu (Mehmet Hulusi)
1	Ümit Yaşar
1	Yaşar
1	Yezit
1	Yunus

Söz varlığının temel söz varlığı unsurlarından olan özel adların, Âşık Veysel şiirlerinde de çok sayıda (137) yer aldığı tespit edilmiştir. İnsan adlarının yanı sıra dini - tasavvufi özel adlar, tarihte yer edinmiş büyük devlet adamları, yer adları, kurum, kuruluş adları da türkülerde yerini almıştır.

Âşık Veysel'in türkülerinde tespit edilen bitki adları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Türkülerde kullanılan bitki adları

Sıklık	Sözcük
48	çiçek
46	gül
25	yaprak
22	orman
21	bağ
15	ağaç
8	bahçe
7	çimen
6	çalı
6	diken
6	menekşe / menevşe
5	dane (tane-tohum)
4	çayır
4	ekin
4	fidan
4	sümbül
3	dut

3	tohum
3	üzüm
2	bostan
2	buğda (y)
2	çekirdek
2	çiğdem
2	lâle
2	mısır
2	nebat
2	tütün
1	arpa
1	ayva
1	biber
1	çınar
1	eflâtun (leylâk)
1	elma
1	fındık
1	gülşen
1	kamış
1	karpuz
1	kavak
1	mera
1	ot
1	pamuk
1	patates
1	pirinç
1	portakal
1	pür (iğneli yaprak)
1	sarmaşık
1	servi
1	soğan
1	turunç
1	zambak
1	zerdali

Tablo 3'e göre Âşık Veysel'in türkülerinde bitki adlarının çeşitliliği dikkat çekicidir. En sık kullandığı bitki adları gül (48), çiçek (26), yaprak (25), orman (22), bağ (21) ve ağaç (15)tır.

Âşık Veysel'in türkülerinde tespit edilen hayvan adları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Türkülerde kullanılan hayvan adları

Sıklık	**Sözcük**
31	kuş
28	bülbül
17	turna
12	at
11	suna
9	Arı
9	koyun
6	keklik
5	kurt
4	arslan / aslan
4	kuzu
3	ördek
3	şahin
2	baykuş
2	deve
2	dudu

2	geyik
2	sinek
1	akrep
1	Arap atı
1	balık
1	Baz (doğan denen yırtıcı kuş)
1	bıldırcın
1	ceylan
1	davar (sürü)
1	doğan
1	karga
1	karınca
1	kendir
1	kuğu
1	kumru
1	öküz
1	tay
1	tırtıl
1	tilki
1	toy

Tablo 4'e göre Âşık Veysel, türkülerinde 36 çeşit hayvan adına yer vermiştir. Türkülerde hayvan adlarının çeşitliliği de dikkat çekicidir.

Âşık Veysel'in türkülerinde tespit edilen renk adları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Türkülerde kullanılan renk adları

Sıklık	Sözcük
32	kara
12	sarı
12	yeşil
5	mor
4	ala
2	beyaz
2	ela
2	gövel (yeşil başlı / yeşil renkli)
2	siyah
1	turuncu

Âşık Veysel'in kullandığı renk adlarının çeşitliliği diğer adlara göre daha azdır. Türkülerde en çok kara (32), sarı (12) ve yeşil (12) renklerine yer vermiştir.

Âşık Veysel'in türkülerinde tespit edilen yer adları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Türkülerde kullanılan yer adları

Sıklık	Sözcük
20	Kızılırmak
16	Sivas
7	Karaözü
6	Çamlıbel
6	Erzincan
6	Sivrialan
4	Ankara
3	Gölköy
3	Şark
3	Türkiye
2	Aşılık (Sivas'ta bir yer)
2	Dumlupınar

2	Edirne
2	Erzurum
2	Ilgaz
2	İstanbul
2	İzmir
2	Karadeniz
2	Kıbrıs
2	Tarsus
2	Tokat
1	Adana
1	Adapazarı
1	Amasya
1	Asiye (Asya)
1	Avrupa
1	Ayıntap (Antep)
1	Bafra
1	Beserek /Beserek Dağı
1	Beyyurdu
1	Bozhöyük
1	Buhara
1	Bursa
1	Çanakkale
1	Çifteler
1	Çorum
1	Delice
1	Diyarbakır
1	Dörtyol
1	Emlek
1	Fırat
1	Germeç
1	Göksu
1	Güldede
1	Hamidiye
1	Horosan
1	Hind / Hindistan
1	Karasu
1	Karataş
1	Kastamonu
1	Kayseri
1	Kazova
1	Kırkkız Dağı
1	Kızıldağ
1	Konya
1	Kurban Pınarı
1	Lefkoşe
1	Londra
1	Lozan
1	Mahmudiye
1	Malatya
1	Menemen
1	Mersin
1	Meşelik
1	Meydan Deresi
1	Mezarlı Boyu
1	Muş
1	Nalbant Yaylası
1	Samsun
1	Sandıklı

1	Semerkant
1	Sultan Sulağı
1	Şadırvanlı Han
1	Şam
1	Şeme Dağı
1	Tavşanlı Dağı
1	Tecer Dağı
1	Trabzon
1	Trakya
1	Urfa
1	Üçoluk
1	Van
1	Vaşington
1	Yemen
1	Yıldızdağı
1	Zara Dağı

Tablo 6'ya göre Âşık Veysel türkülerinde yer adlarındaki çeşitlilik dikkat çekicidir. Yer adlarında köy, ilçe, il, ülke, kıta adları olduğu dağ, yayla, nehir gibi adları da yer almaktadır.

Âşık Veysel'in türkülerinde tespit edilen akrabalık adları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Türkülerde kullanılan akrabalık adları

Sıklık	Sözcük
17	karde(a)ş
17	kız
15	ana / anne
15	gelin
13	eş
11	evlat
10	oğul
9	yavru
7	baba
4	soy
3	ata
3	çocuk
2	bacı
2	dede
2	karı
1	arkadaş
1	komşu

Tablo 7'ye göre Âşık Veysel türkülerinde akrabalık adları da çeşitlidir. En sık kullanılan akrabalık adı "kardeş" ve "kız"dır (17). Akrabalık adı olmayan ancak birlik beraberlik vurgusu yaptığı "dost" (32) sözcüğü de en sık kullanılandır.

Âşık Veysel'in türkülerinde tespit edilen sayı adları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Türkülerde kullanılan sayı adları

Sıklık	Sözcük
324	bir
16	beş
12	üç
10	on
8	dört
6	bin
6	dokuz
4	altı

4	seksen
3	doksan
3	on beş
2	altmış
2	elli
2	kırk üç
2	üç yüz
2	yetmiş yedi
2	yirmi
2	yüz
1	altmış iki
1	bin dokuz yüz altmış yedi
1	elli iki
1	elli üç
1	on altı
1	on dokuz
1	on iki
1	otuz
1	sekiz
1	seksen bin
1	üç yüz on
1	üç yüz otuz beş
1	yüz bin

Tablo 8'e göre türkülerde en sık kullanılan sayı "bir"dir. En sık kullanılan diğer sayılar ise beş (16), üç (12) ve on (10)dur.

Âşık Veysel'in türkülerinde tespit edilen millet, mezhep, kurum, kuruluş adları ile dini adlar Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Türkülerde kullanılan millet, mezhep, kurum, kuruluş adları ile dini adlar

Sıklık	Sözcük
45	Türk
37	Hak
29	Alevi
9	Tanrı
6	Hacı
6	Peygamber
3	Hû
3	Türkmen
2	Allah
2	Cemiyeti Akvam
2	İsa
2	Kur'an
2	Özbek
2	Urum (Rum)
1	Alaman (Alman)
1	Cânân
1	Cumhuriyet
1	Çerkez
1	Ezirâil-Azrail
1	Fransız
1	Firdevsi Âlâ
1	Gürcü
1	Hasanoğlan
1	Hünkâr
1	Irab
1	İncil

1	Kızılbaş
1	Kürt
1	Mabût
1	Mehdi
1	Müslüman
1	Pîr
1	Resul Ekrem
1	Sırat
1	Sünnilik
1	Türklük
1	Türkoğlu
1	Urus (Rus)

Tablo 9'a göre Âşık Veysel'in türkülerinde en sık geçen millet adı Türk (45), en sık kullanılan dini ad Hak (37), en sık kullanılan mezhep adı ise Alevilik (29)tir.

Âşık Veysel'in türkülerinde tespit edilen kalıp sözler ve tamlamalar Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Türkülerde kullanılan kalıp sözler ve tamlamalar

Sıklık	Kalıp Söz ve Tamlama
6	elvedâ
6	sağ ol
4	haydi
3	günbegün
2	ehli aşk
2	hayhay
2	köşe-yi vahdet
2	selam söyle
2	semeserhoş
1	elhamdüllah
1	hamdolsun
1	hâşâ
1	hikmetullah
1	hüsnü rızâ
1	bihaber
1	ehli zamir
1	ehli dil
1	ehli kanaat
1	geleldenberi
1	geştügüzâr
1	kürrei arz
1	lâmekan
1	levhi kalem
1	merhaba
1	mihneti dünya
1	namahrem
1	namurat
1	ömrüne bereket
1	rabbül âlemin
1	selam olsun
1	sulbü peder
1	tepetakla

Tablo 10'a göre Âşık Veysel türkülerinde kalıp sözler ve tamlamaların genellikle Arapça ve Farsça olduğu görülmüştür. Bunlardan en sık kullanılanlar ise elvedâ (6) ve sağ ol (6)dur.

Âşık Veysel'in türkülerinde tespit edilen deyimler Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Türkülerde kullanılan deyimler

Sıklık	Deyim
9	ah çek-
9	var ol-
7	hayran ol-
6	ses ver-
4	yol ver-
3	âşık ol-
3	ayrı düş-
3	bir ol-
3	hu çek-
3	kan ağla-
3	koyun gibi
3	kulak ver-
3	toz ol-
2	ateş al-
2	balı tuza kat-
2	boş ver-
2	can ver-
2	deli et-
2	deli et-
2	dert ol-
2	dillere destan eyle-
2	eşiğine yüz sür-
2	feryat et-
2	kâr et-
2	keklik gibi
2	kuvvet ver-
2	sır ol-
2	toprak ol-
2	vücuda getir-
2	yâr ol-
1	aç kurt gibi
1	akıl er-
1	ar et-
1	arı gibi
1	aşka düş-
1	bağrı yanık
1	başından geç-
1	başlık ver-
1	baykuş gibi
1	bülbül gibi
1	cefa çek-
1	cefaya katlan-
1	ceylan gibi
1	çiçek aç-
1	çile çek-
1	dar et-
1	dar ol-
1	derdine düş-
1	çiçek aç-
1	çile çek-
1	dar et-
1	dar ol-
1	derdine düş-
1	ders ver-
1	derdine düş-
1	derdini dök-
1	dile düş-

1	duman ol-
1	el at-
1	emek ver-
1	emin ol-
1	fariğ ol-
1	feragat et-
1	ferah tut-
1	fırsat ver-
1	gönül al-
1	göz at-
1	göz et-
1	göz gezdir-
1	gözü doy-
1	gözü kal-
1	güreş et-
1	haber ver-
1	harap ol-
1	hasıl ol-
1	hayat ver-
1	hazır bulun-
1	hedef al-
1	helal et-
1	hizmet et-
1	hor bak-
1	hor gör-
1	ibret al-
1	içini kemir-
1	ince elekten ele-
1	iş tut-
1	kafası kız-
1	kahpe felek
1	kan uyku
1	kara baht
1	kara gün
1	kara haber
1	karalar giy-
1	kıymetini bil-
1	kız al-
1	kız ver-
1	kök sal-
1	kuğu gibi
1	kul et-
1	kul ol-
1	kusur bul-
1	laf at-
1	laklak et-
1	mağdur ol-
1	meydana gel-
1	meyil ver-
1	odun gibi
1	örnek ol-
1	parça et-
1	parça ol-
1	peşine düş-
1	renk ver-
1	rüsva ol-
1	saf tut-
1	sağa sola sap-

1	set çek-
1	son ver-
1	söz ver-
1	sözünde dur-
1	su al-
1	şeytana uy-
1	telef et-
1	tuzu ekmeğe katık et-
1	uğruna can koy-
1	var et-
1	yabana at-
1	yanıp yakıl-
1	yara aç-
1	yel gibi
1	yer et-
1	yok ol-
1	yol aç-
1	yol tut-
1	yoldan çık-
1	yüreğini dağla-
1	yüreğinin yağı eri-
1	yüzü kara
1	yüzüne gül-
1	zor gel-

Tablo 11'e göre Âşık Veysel türkülerinde 139 farklı deyim tespit edilmiştir. Bunlardan en sık ah çek-(9), var ol-(9) ve ses ver-(6) deyimleri kullanılmıştır. "Gibi" edatı ile yapılan benzetme deyimleri de dikkat çekicidir.

Âşık Veysel'in türkülerinde tespit edilen atasözleri Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Türkülerde kullanılan atasözleri

Sıklık	Atasözü
1	Aslan yatağı boş kalmaz.
1	Bulanık çeşmeden kimse su içmez.
1	Cahil insan gül ise de koklama.
1	Dız dız eden her sineğin balı olmaz.
1	El elin derdini bilmez.
1	Ev yıkanın evi olmaz.
1	Gül dikende biter diken gül olmaz.
1	İnce eğir ip düz olsun.
1	Kanadı olmasa kuşlar da uçmaz.
1	Kar suyundan süzen çeşme göl olmaz.
1	Kırık gemi kenarından su alır.
1	Kırık gemi kenarından su alır.
1	Kişi ne çeker dilinden.
1	Ne ekersen onu biçen topraktan.
1	Peteksiz arının balı yalandır.
1	Sabretmeyen maksudunu bulamaz.
1	Taşıma su ile değirmen dönmez.
1	Tilki gölgesine aslan gizlenmez.
1	Yanık gelir ses ıraktan.
1	Yiğidin gölgesi kendinden olur.

Âşık Veysel türkülerinde 20 farklı atasözü tespit edilmiştir. Atasözlerinin sözdizimlerinin şiirlerde değiştiği görülmüştür (Yanık ses gelir ıraktan gibi.).

Sonuç

Âşık Veysel'in bütün şiirlerinin yer aldığı "Dostlar Beni Hatırlasın" adlı şiir kitabında şairin 157 şiirinin incelendiği bu çalışmanın sonuçları şöyle sıralanabilir:

Şiirleri toplam 16.160 sözcük sayısına sahiptir. Özel adlar 137, insan adları 45, sayı adları 31, renk adları 10, hayvan adları 36, bitki adları 51, yer adları 86, akraba adları 17, deyimler 139, atasözleri 20, Arapça-Farsça tamlama ve kalıp sözler 32 tanedir.

Şair şiirlerinde birçok kişinin adına yer vermiştir. Kendi adına da şiirlerinin son bölümünde yer vermesi onun Âşıklık geleneğinin önemli temsilcilerinden olduğunu gösterir.

Özel adlarda; dini adlara (Havva, Âdem, Süleyman, Allah…), yer adlarına (Asya, Türkiye, Sivas, Sivrialan, Beserek, Kızılırmak…), halk hikâyeleri kahramanlarının adlarına (Leylâ, Mecnun, …), tasavvuf düşünürlerinin adlarına (Pir Sultan Abdal, Mevlânâ…), tarihe değer katan büyüklere (Atatürk, Fatih Sultan Mehmet…), döneminde yaşayan siyaset adamlarına yer vermiştir. Bu durum onun hem tasavvuf, hem tarih hem de dini ve mitolojik bilgilere vakıf olduğunu ve zengin bir sözcük hazinesine sahip olduğunu gösterir.

Türkülerde en çok kullanılan sözcük "bir" sayısıdır. Bunun dışında 30 farklı sayı adı da kullanmıştır. "Bir" kavramı birlik, beraberlik ve vahdeti temsil eder. Âşık Veysel şiirlerinde toplumsal birlikteliğe çok önem verir. "Bir" sayısının sık kullanımı bu görüşü desteklemektedir.

Türkülerde 10 renk adı kullanılmıştır. Bu kullanımlar geleneksel yakıştırmalarla (kara baht, kara toprak, sarı öküz…) olmuştur. Söz varlığı çalışmalarında renk adlarımızın zenginliği dikkat çekicidir ancak Âşık Veysel'in kullanımları ana renkler üzerindedir, bu durum onun gözlerini erken yaşta kaybetmesi ve özellikle benzetmeleri kullanırken geleneksel yapıya sahip olmasına bağlanabilir. Kara rengi çok kullanması yaşadığı sıkıntılar, kayıplar ile de açıklanabilir. Yeşil ve sarı renginin fazla kullanılması tabiata yönelik tasvirin çok olmasından kaynakladığı düşünülebilir.

Âşık Veysel, aşıklık geleneğinden geldiği için ve bu geleneğin de kaynağı halk olduğu için yöresel konuşma unsurlarına şiirlerinde yer vermiştir. Irasuk, Irıza gibi.

Şair metinlerinde aynı kelimeyi farklı şekillerde kullanma yolunu da izlemiştir. Arslan-aslan, dane-tane…

Halk şiirlerindeki hayvan adlarına yüklenen metaforlar Veysel'in türkülerinde de görülmektedir. "Kuş, bülbül, turna, suna…" gibi hayvan adları çekilen gurbete, özlenen yâre söylenen türkülerde çokça yer almaktadır.

Bitki adlarında çeşitlilik görülmekle birlikte "gül, çiçek, ağaç, orman…" gibi sözcüklerin fazla kullanıldığı dikkat çekmektedir. Halk şiirlerindeki çiçek, gül, diken üzerinden yapılan sevgili benzetmeleri Veysel'in şiirlerinde de görülmekte bu da onun gelenekten yetişip geldiğine işaret diyebiliriz. Veysel'in şiirlerinde tabiat sevgisi, ağaç ve orman sevgisi özellikle belirtilmekte ve değerleri vurgulanmaktadır.

Şairin geleneksel aile yapısına bağlı olduğunu, anne sevgisi, dostluk ve arkadaşlığın önemini vurguladığını görmekteyiz. Şiirlerinde gerek ailesine gerek dostlarına gerekse de Türk milletine birlik ve beraberlik içinde olmayı öğütlemektedir.

Deyimlerin, atasözlerinin, kalıp sözlerin ve Arapça-Farsça tamlamaların şiirlerde çok sayıda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum şairin Türk diline hâkim olduğunu ve Âşık Veysel'in dildeki ustalığını ve başarısını yine göstermektedir.

"Selam olsun, merhaba, selam söyle, ömrüne bereket…" gibi kalıp sözlere şiirlerinde yer veren şair, toplumsal bağlara ve iletişime dikkat etmektedir.

Veysel türkülerinde "ben, beni, bana, sana…" zamirlerini çok sık kullanmıştır. Bu durum onun türkülerinde samimi bir üslupla yaklaştığını, olayları ben diliyle anlattığını, empati ile davrandığını ve etkili bir iletişim kurduğunu gösterir.

Şiirlerinde soru edatlarını (mı, mu? Kim?...) sıkça kullanmıştır. Soru sorarak anlatıma canlılık katmakta aynı zamanda karşısındaki kişinin düşünmesini ve cevaplar bulmasını sağlamaktadır. Bu sayede saz eşliğinde söylenen şiirler daha canlı kılınmıştır.

Veysel şiirlerinde millî ve manevi değerlere dikkat çekmekte Türk milletinin her zaman bir olmasına, yükselmesine yönelik öğütler vermektedir.

Veysel'in şiirlerinde zorlu yaşamının, kayıplarının hüznünü gördüğümüz gibi bir o kadar da umudunu, yaşama sevincini, hayata direnişini görürüz.

Toplumun her kesimine seslenen, kültürümüzü en iyi şekilde yansıtan manevi değerimiz Âşık Veysel'in türkülerinin konu olduğu bu çalışmadan hareketle bu türküler hem Türkçe eğitiminde hem Yabancılara Türkçe öğretiminde hem de Türk kültürünün öğretiminde kullanılabilir. Ayrıca verilen mesajlardan, öğretilerden yola çıkarak değer öğretiminde de kullanılabilir diyebiliriz.

KAYNAKÇA

Alptekin, A. B. (2009), *Âşık Veysel*, Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Bakiler, Y. B. (2010). *Âşık Veysel*, İstanbul:Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Düzgün, D. (2004). *Âşık Edebiyatı. Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Hınçer, İ. (1950). Şarkışlalı Âşık Veysel Şatıroğlu. *Türk Folklor Araştırmaları*, (14), 216-217.

Karaçağıl, A. (2019), Âşık Veysel'in şiirlerinin vatan, millet, din, bayrak kavramları açısından incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi,

Kaplan, M. (1999). *Şiir Tahlilleri 2*. İstanbul Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.: Dergâh Yayınları.

Oy, A. (1991), "*Âşık Veysel" Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul:IV. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınevi.

Şatıroğlu, Â. V. (2016), *Dostlar Beni Hatırlasın Bütün Şiirleri*, İstanbul:İnkılâp Yayınları.

Tutu, S. B. (2008). Âşık Veysel Şatıroğlu (hayatı, eserleri ve müzik kimliği). Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yalçın, Ö. (2000). *Âşık Veysel*. İstanbul:Ötüken Neşriyat.

Yılmaz, G. (2000). Cumhuriyet Ozanı Âşık Veysel Belgeseli. Dost Dost. *Âşık Veysel Kültür Derneği,* (12), 26.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL VATANDAŞLIK ALGI BOYUTLARININ BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A Study on the Determination of Digital Citizenship Perception Dimensions of University Students

Ferruh TUZCUOĞLU[1]
Çiğdem AKMAN[2]
Elvettin AKMAN[3]

Özet

Son yıllarda dünyada bilişim ve iletişim teknolojileri alanında yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm ile birlikte farklı alanlarda yenilikler sunan akıllı teknolojik araçlar çeşitlenerek artmıştır. Bunlarla doğru orantılı olarak elektronik kitap ve dergiler, telefon uygulamaları, sosyal ağlar ve çeşitli blog ya da web sayfaları günlük yaşamımızda yer bulmuştur. İnsanların istedikleri bilgileri çevrimiçi yayabildikleri dijital ortamda yayınlanan bilgiler ve insanlar tarafından kurulan iletişim sayılarına bakıldığında inanılmaz boyutlara ulaştığı görülmektedir. İnternet ve ona bağlı olarak gelişen teknoloji ile birlikte vatandaş ve vatandaşlık gibi kavramlar da dijital bir yapıya bürünmüştür. Dünyada özellikle dijital yerli olarak da adlandırılan yeni nesil çocuklar ve gençler tarafından teknoloji ve internetin etkin bir şekilde kullanılması, günümüzde dijital vatandaşlık kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Uzun süre, teknoloji kullanıcıları olarak kabul edilen dijital vatandaşlar günümüzde aktif katılımcı olarak görülmektedir. Özellikle de akıllı telefon uygulamaları ve sosyal ağların sayısında yaşanan artışla birlikte özellikle gençlerin resim, video, multimedya, doküman vb. üretip yaydıkları görülmektedir. Teknolojiyi böylesine yakından takip eden ve etkili bir biçimde kullanan genç neslin dijital ortamda neleri yapmaları ve yapmamaları gerektiğini bilmeleri dijital vatandaşlığı ifade etmektedir. Yani dijital vatandaşlık, internet ortamında etik ve evrensel kurallar çerçevesinde her türlü tehlikenin bilincinde olarak davranmalarıdır. Dijital iletişim kurabilen, e-devlet uygulamalarını kullanabilen, dijital alışveriş yapan, dijital ortamda üretim yapabilen ve eğitim alabilen ve tüm sorumluluklarının farkında olan bir toplum yaratmak için dijital vatandaşlık eğitimi verilmesi gerekmektedir. Çalışmada dijital vatandaşlık kavramından bahsedildikten sonra dijital vatandaşlık eğitiminin neden gerekli olduğu ele alınacaktır. Bu kapsamda Kuş vd. tarafından geliştirilen ve Türkçeye çevrilen ölçek çerçevesinde Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerine anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık, Dijital Vatandaşlık, Algı, Sakarya Üniversitesi.

[1] Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, tuzcuoglu@sakarya.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-0319-9396.
[2] Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, çigdemakman@sdu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-1936-6884.
[3] Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, elvettinakman@sdu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-2303-840X.

Abstract

With the rapid change and transformation that is experienced in information and communication technologies in recent years, smart devices leading innovation in different fields have varied and increased. Accordingly, e-books and magazines, mobile phone applications, social networks, blogs and web sites have taken their place in our daily lives. Online data traffic and user numbers have reached to enormous levels. With the advent of internet and internet-related technologies, citizen and citizenship notions have taken a digital appearance. Effective use of internet by new generation that is called "digital natives" has given birth to digital citizenship phenomenon.

Digital citizens, who have been accepted as content consumer for long time, are seen active content builder now. Especially, with rise in numbers of smart phones applications and social networks, young people have been able to generate and spread photo, video, multimedia content, document etc. Young generation's being aware of upper and lower borders of digital platforms is an important component of digital citizenship. Behaving in accordance with ethic and universal rules is crucial for digital citizenship. To build a society which can communicate through digital platforms, use e-government applications, do e-commerce, do production in digital sphere, have education through digital education tools, it is so important to serve digital citizenship education. In this study digital citizenship notion is examined in a detailed way at first and then why digital citizenship education is necessary is handled. In this context, Kuş et al. a questionnaire was applied to the students of Sakarya University Faculty of Political Sciences Department of Political Science and Public Administration within the framework of the scale developed by and translated into Turkish.

Keywords: Citizenship, Digital Citizenship, Perception, Sakarya University.

Giriş

Toplumlar sosyo-ekonomik gelişmeleri sonucu ilkel toplumdan tarım toplumuna, tarım toplumundan sanayi toplumuna, günümüzde ise sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçmişlerdir. Bilgi toplumu dendiğinde doğru ve nitelikli enformasyona herkes tarafından özgürce ve ucuza erişilebildiği ve söz konusu enformasyonun bilgiye dönüştürülebildiği, en azından böyle bir fırsatın var olduğu bir toplum anlaşılmaktadır (Irzık, 2002: 61, alıntılayan Arklan, ve Taşdemir, 2008: 71).

Bilgi toplumuna geçiş ilk kez Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1956 yılında teknik ve yönetim alanlarında çalışan beyaz yakalı görevlilerin, mavi yakalı işçilere göre sayısal üstünlük göstermesi sonucunda gerçekleşmiştir. Daha sonra, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Sputnik uydusunu uzaya yerleştirmesi ile bilgi evrensel bir boyuta ulaşmıştır. Bilgi toplumuna geçilmesinde en büyük katkı iletişim teknolojisinde gerçekleşen gelişmeler olmuştur (Ünal, 2009: 131).

İletişim teknolojisi, bilgilerin bir yerden bir yere aktarılmasının daha hızlı olmasını sağlamaktadır. Tonta (1999: 4)'ya göre, "bilgi toplumuna giden yolun başlangıcı muhtemelen "içerik" (bilgi) ile "teknoloji"nin (bilgi teknolojisi) bütünleşmesinde aranmalıdır." İnsanların bilgiye ulaşabilmeleri ve sahip oldukları bilgileri aktarabilmeleri için birbirleriyle iletişim halinde olmaları gerekir. İletişimin gerçekleşebilmesi için iletişim ağı gerekmektedir. Dünya çapında yaygın ve sürekli büyüyen iletişim ağı ise internettir. İnternet, toplumsal ve teknolojik alanlardaki değişikliklerden etkilenmesi sonucunda kendisini kısa sürede bu değişimlere uydurabilen ve önemli olanaklar sunabilen bir iletişim aracıdır (Karaçor, 2007: 47 alıntılayan, Solmaz vd., 2013: 24).

1. Bilgi Toplumu ve İnternetin Gelişimi

İnternet ilk olarak ABD'de ülke savunmasını koordineli bir biçimde sağlamak amacıyla geliştirilen ARPANET (Advanced Research Projects Authority Net) adlı proje ile 1969 yılında ortaya çıkmıştır. ARPANET kurulduktan sonra Ray Tomlinson adlı yazılımcı Arpanet için ilk e-mail sistemini geliştirmiştir. 1972 yılında Telnet adı verilen ağ protokolü ve 1973 yılında FTP ağ protokolü oluşturulmuştur. Telnet ağı güvenliği tam sağlayamaması ve yetersiz kaldığı düşüncesi sonucunda yerini 1983'te kullanılmaya başlanan ve günümüzde de kullanılan TCP/IP ağ protokolüne bırakmıştır (Bozkurt: 2014, https://teknokoliker.com).

Türkiye'ye ilk internet teknolojisi 1987 yılında Ege Üniversitesi'nin öncülüğünde kurulan Türkiye Üniversite ve Araştırma Kurumları Ağı ile gelmiştir. 1993 yılında ODTÜ'den Ankara-Washington arasındaki kiralık hat ile de Türkiye ilk internet bağlantısını gerçekleştirmiştir. 1994'ten sonra ise internet yaygınlaşmıştır (Çağala: 2016, https://www.tech-worm.com)

İnternetin kurulma amacı ülke varlığını tehdit eden bir durumda internetin sağladığı iletişimle tehdidi savmak iken; günümüzde internet artık eğlenme, ticaret yapma ve haberleşme gibi günlük işler için insanların hayatında vazgeçilmez bir icat olmuştur. İnternetin kullanımının artması nedeniyle çok farklı kültür ve türden insanın bir araya gelmesinin olumlu yönleri olduğu kadar kullanıcılar dikkatli olmazsa beraberinde riskleri de getirebilmektedir.

2. Dijital Vatandaşlık ve Boyutları

Vatandaşlık tanımı sosyolojik perspektif, siyaset teorisi ve hukuki açıdan farklı bir şekilde ele alınmaktadır İlk vatandaşlık uygulamaları tarihsel süreç içerisinde M.Ö. 8.

yüzyıldan itibaren Yunan şehir devletlerinde başlamış ve Fransız Devrimi ve sonrası dönemdeki gelişmelerle vatandaşlık modern bir hale gelmiştir (Temelat, 2002:1-2).

Vatandaşlık, belirli bir sosyal, politik ve ulusal topluluğun vatandaşı olma durumu olarak tanımlanır. Vatandaşlık hem hak ve hem de sorumluluklar içerir. Bu tanım sonucunda üç tane unsura dikkat etmek gerekir. Birincisi, vatandaşlık belirli bir topluluk içerisinde oluşur. İkinci olarak, bu topluluğun üyelerinin hakları vardır. Üçüncü olarak, haklara sahip olma toplum üyelerinin bazı sorumluluklar, topluluk üyelerin hayatını idame ettirmesi gerekliliği içinde sınırlar getirir (Alberta Education, 2012: 7).

Dünyada bilgi toplumuna geçilmesiyle teknolojik gelişmelerin artması ve özellikle teknolojinin toplumların birbirleriyle rahat bir şekilde iletişime geçebilmelerini sağlaması dünyanın küreselleşmesinin nedenlerinden biridir. 1962 yılında Kanadalı sosyoloji profesörü Marshall Mc Luhan küreselleşme kavramını teknolojinin gelişmesinin bir sonucu olduğunu düşünerek yazdığı "Gutemberg Galaxy" isimli kitabında yeni dünya için " global köy" kavramını kullanarak küreselleşmenin açıklamasını yapmıştır (Elçin 2012:2).

Mc Luhan (1967:8)' a göre, " Elektrik teknolojisi kişisel yaşamımızın her yönünü ve sosyal dayanışma kalıplarını yeniden şekillendiriyor ve yeniden yapılandırıyordur. Elektrik teknolojisi, önceden sorgulamadan kabul edilen her düşünce, eylem ve kurumu yeniden incelememiz ve yeniden değerlendirmemiz için bizi mecbur bırakmaktadır. Her şey değişiyor – sen, ailen, mahallen, eğitimin, işin, devletin, diğerleri ile ilişkin. Ve onlar önemli ölçüde değişmektedir." (alıntılayan, Georgiadou, 1995:10). Mcluhan'ın açıkladığı bu değişim 21. yüzyılda etkisini daha güçlü hissettirerek devam etmiş ve vatandaşlık algısı sadece coğrafi sınırlara bağlı olmaktan çıkmıştır.

Teknolojinin hızlı bir şekilde dünyaya yön vermesi vatandaş ve vatandaşlık kavramını da etkileyerek dijital bir boyut kazandırmıştır. Teknolojik araçları kullanırken dijital ortamın vatandaşı olan bireylerin, dijital alanda neleri yapabileceği ve neleri yapmaması gerektiğini bilerek bunlara dikkat etmeleri dijital vatandaşlık kavramını ortaya çıkarmıştır (Görmez, 2016: 130).

İnternetin sosyal etkisi ile ilgili çalışmaların öncülüğünü yapan Michael Frederick Hauben 1993 yılında dünyanın ve internetin vatandaşları olarak hareket eden ve internetin gelişmesine yönelik etkin bir şekilde katkı sağlayan internet kullanıcısını tanımlamak için

"internet vatandaşı" terimini ortaya çıkardı. (https://tecnoaccesible.net). Mossberger, Tolbert ve McNeal, çevrimiçi katılım, için eşit fırsatlar sağlayan internet erişimine sahip olma durumuna ilişkin "dijital vatandaşlık" terimini ortaya çıkardılar (Logan 2016:26).

Farmer (2010) dijital vatandaşı, elektronik bilgileri dikkatli bir şekilde inceleyerek ayıran ve elde ettiği bilgileri hem kendisini hem de toplumu geliştirmek için siber alanda verimli bir şekilde kullanan kişi olarak tanımlar. Dijital vatandaş, elde etmek istediği bilgiyi araştırırken eleştirebilen, sanal âlemde aktif olarak işlem yaparken yaptığı işlemlerin etik sonuçlarından haberi olan, teknolojiyi insanlara zarar vermeden ve doğru bir şekilde kullanabilendir.

Bilgi toplumu çağında doğan ve dijital yerli olarak adlandırılan çocuklar ile internetle yaşlarının ileri safhalarında tanışan dijital göçmenler teknolojiyi ne kadar bilinçli ve doğru kullanabildikleri ya da kullanım esnasında ne gibi tehlikelerle karşı karşıya kalmakta oldukları uzmanların araştırma konusu olmuştur. Ribble ve arkadaşları dijital vatandaşlık kavramını tam anlamıyla açıklayabilmek için dijital vatandaşlığın dokuz alt davranış boyutundan söz etmiştir. Dokuz alt başlık şunlardır (http://www.digitalcitizenship.net):

1. Dijital Erişim: Toplumun elektronik katılımı
   Teknoloji kullanıcılarının herkesin aynı fırsatlara sahip olmadığının farkında olmaları gerekir. Elektronik erişimi destekleme ve eşit dijital hakları için çalışma dijital vatandaşlığın başlangıç noktasıdır.
2. Dijital Ticaret: Eşyaları elektronik satın alma ve satma
   Teknoloji kullanıcıları, pazar ekonomisinin büyük bir kısmının elektronik bir şekilde yapılıyor olduğunu anlamaya ihtiyaç duyarlar. Teknoloji kullanıcılarının yeni dijital ekonomide nasıl etkili tüketici olunacağını öğrenmeleri gerekir.
3. Dijital İletişim: Bilginin elektronik değişimi
   Dijital iletişim seçeneklerinin genişlemesi insanların diğer herkesle durmadan iletişim kurabilmelerinden dolayı her şeyi değiştirmiştir.
4. Dijital Okur-Yazarlılık: Teknolojinin kullanımı ve teknoloji hakkında öğrenme ve öğretme süreci
   21. yüzyılda işletmeler, askeriye ve tıp alanı teknolojinin farklı bir şekilde nasıl kullanılacağının mükemmel örnekleridir. Yeni teknolojiler ortaya çıktığı zaman, öğrenen kişiler teknolojinin nasıl kullanılacağını hızlı ve uygun bir şekilde öğrenmelidirler.

5. Dijital Etik: Prosedür

   Uygun olmayan kullanımları engellemek için sık sık kurallar ve politika yaratılır. Fakat politika ve kuralları yaratmak yeterli değil, herkese güvenilir bir dijital vatandaş olma öğretilmelidir.

6. Dijital Kanun: Eylemler için elektronik sorumluluk

   Dijital kanun, bir toplumda teknolojinin etikleri ile ilgilenilir. Kullanıcıların, diğer insanların işini, kimliğini ya da malını çalmanın ya da zarar vermenin suç olduğunu anlamaları gerekir. Etik bir toplumda kullanıcıların farkında olması gerektiği belirli kurallar vardır. Bu kanunlar, internette oyun oynayan ve iş yapan herkes için geçerli olur.

7. Dijital Haklar ve Sorumluluklar: Dijital dünyada herkese yayılan özgürlükler

   Dijital dünyada, dijital haklara değinilmeli, tartışılmalı ve anlaşılmalıdır. Bu haklar ayrıca sorumluluklar da getirir.

8. Dijital Sağlık: Dijital dünyada fiziksel ve psikolojik olarak iyi olma

   Yeni teknoloji dünyasında kullanıcılara teknolojinin doğasında olan tehlikeler öğretilmelidir.

9. Dijital Güvenlik: Güvenliği sağlamak için elektronik tedbirler

   Toplumlarda, diğer insanları rahatsız eden, hırsızlık yapan insanlar vardır. Aynısı dijital toplumlar için de geçerlidir. Evimizi zarar görmemesi için nasıl koruyorsak aynısını dijital dünyada da yapmalıyız. Dijital dünyada bilgilerimizi dışarıdan zarar verebilecek güçlerden korumalıyız.

3. Dijitalleşme ve Türkiye'de Dijital Vatandaşlık

Oxford English Dictionary'e göre dijitalleşme, bir kuruluş, endüstri, ülke ve benzerleri tarafından bilgisayar ve dijital teknolojinin kullanımındaki artış veya adapte olma olarak tanımlanır (Schumacher vd., 2016). 1990'lı yıllarda bilgi toplumuna geçişte gelişmiş ülkeler bilgi iletişim teknolojisine yatırımları çok fazla yapmış ve bunun sayesinde de bu teknolojilerin kullanımını üretimden eğitime her alana yaymaları ekonomide ve sosyal yaşamda köklü değişikliklerin gerçekleşmesine neden olmuştur. Dijitalleşme devrimi yapan gelişmiş ülkeler ile daha sonraları dijitalleşmeyi ülkelerine entegre etmeye çalışan gelişmekte olan ülkeler arasında dijital uçurum ve sonucunda da bilgi yoksulluğu olarak nitelendirilen yeni yoksulluk türü çıkmıştır. Buda dijital eşitsizlik durumuna sebep olmuştur (Öztürk, 2000: 1-2).

Bir ülkenin dijital uçurum ölçümünde kişisel bilgisayar sayısı, internete erişim olanağı, telefon ve televizyon hizmetleri bunlara ek olarak internete erişim hızı, internette kalma süresi, kişisel bilgisayarların nitelikleri ve bireylerin dijital okur-yazarlığı gibi ölçüler kullanılmaktadır(ITU, 2002:25, alıntılayan Öztürk, 2005:113). Türkiye'de Dijital Uçurum problemine yönelik ilk resmi araştırma Ulaştırma Bakanlığının Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı kapsamında TÜBİTAK-BİLTEN tarafından 1997 yılında gerçekleştirilen ve yerel kaynaklarla finanse edilen çalışmadır. Bu çalışma 2000 yılında genişletilerek bir daha yapılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bilgiler ile diğer ülkelerin araştırma sonuçları ile kıyaslanarak Türkiye'nin dijital uçurum sorunun neresinde olduğu gözlemlenmiştir (Öztürk a 2005:115-123).

Sayısal yani dijital uçurumları önlemeye yönelik politikalar oluşturulurken ülkelerin gelişmişliği ve bilişim teknolojilerine yönelik eğitim politikaları birbirine bağlı olduğu için eğitime öncelik verilmesi, sayısal uçurumun nedenlerinden birisi olan erişim sorunun çözülmesi, sayısal uçurumun bir diğer nedeni olan bilgi teknolojilerinin bilinçli bir şekilde kullanılabilmesi için bilgisayar ve internet kullanımı için eğitimlerin verilmesi ve eğitimcilerin başta konu ile ilgili iyi bir destek alması ve sayısal uçurum analizleri sonucunda dezavantajlı durumda olan kişilere yönelik projelerin geliştirilmesine dikkat etmek önemlidir (Yıldız ve Seferoğlu 2012: 115).

Türkiye'de eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğinin sağlanması okullardaki teknolojik altyapının daha iyi olması ve teknolojik okuryazarlığın artması için FATİH (Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) adlı proje 2010 yılında Milli Eğitim Bakanlığı ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı iş birliği ile başlatılmıştır. FATİH Projesinin alt projesi olarak Eğitim Bilişim Ağı yani güvenilir ve kontrolden geçmiş doğru e- içeriklerinin bulunabileceği bir platform oluşturulmuştur(Dursun vd., 2015). Dijital uçurumun nedenlerinden ve dijital vatandaşlığın boyutu olan ve dijital dünyada her vatandaşın hakkı olan dijital erişim, dijital ortamda bulunan herkesin bilmesi gereken dijital okur-yazarlık dijital uçurumun giderilmesi konusunda önemlidir.

TÜİK 2018 yılı Hane halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçlarını göre; 16-74 yaş grubundaki bireylerde bilgisayar ve internet kullanımı 2017 yılında sırasıyla %56.6 ve %66.8 iken 2018'de %59.6 ve %72.9' e yükselmiştir. 2018 yılı Nisan ayında hanelerin %83,8'i İnternete erişim imkânına sahip olmuştur. Genişbant ile İnternete erişim sağlayabilen

hanelerin oranı %82.5 olarak ölçülmüştür. E- Devlet kullanım oranı %45.6 ve internet üzerinden alışveriş %29.3 olarak belirlenmiştir (www.guvenliweb.org.tr). Belirlenen oranlara bakıldığında internetin kullanım oranında yükselme olmuştur. Fakat bu verilere bakarak dijital dünyada ne kadar güvenli, sorumluluk ve haklarımızı ve etik kuralları bilen vatandaşlar olduğumuzu söyleyemeyiz. Dijital dünya sanal alem olmasına karşın kullanıcılarının insan olmasından dolayı hem faydalı hem de tehlikeli olabilmektedir. Bu yüzden internetin güvenli kullanımının sağlanabilmesi için çalışmalar hem dünyanın hem de Türkiye'nin gündemini meşgul etmektedir.

2007 yılında 5651 sayılı "İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun" ile Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı'na internet ortamında işlenen suçlara ilişkin üretilen yasadışı içeriğe karşı işlem yapmakla görevlendirilmiştir. Fakat 2016 yılında TİB İnternet sitesi kapatılmış ve Bakanlar Kurulu'nun 671 sayılı KHK ile yaptığı ek düzenlemeler ile bütün yetkileri, sorumlulukları, personeli ve teknik imkânları BTK'ya devredilmiştir (http://teknoyo.com).

Türkiye'de ayrıca kullanıcıların çevrimiçi ortamda bilgilerinin korunması için TÜBİTAK tarafından Bilgi Güvenliği (http://www.bilgiguvenligi.gov.tr) ve Bilgimi Koruyorum (http://www.bilgimikoruyorum.org.tr) portalları hizmete açılmıştır.

4. Dijital Vatandaşlık Algısına İlişkin Bir Araştırma

Bu bölümde, çalışmanın modeli, evren ve örneklemi, veri toplama aracı, veri yorumlama ve çözümlemeleri yer almaktadır.

4.1. Araştırmanın Modeli ve Paradigması

Dijital vatandaşlık algı boyutlarının ortaya konulması ve test edilmesini amaçlayan bu araştırma, nicel veriye dayalı genel ve ilişkisel tarama modelinde bir araştırmadır. Genel tarama modelleri, evren hakkında genel bir değerlendirme yapmak için, evrenden alınan birçok element, bir bütün ya da bir grup, örnek ya da örnek evreninden modelleri taramaktadır. İlişkisel tarama modelleri, iki ve daha fazla değişken arasındaki birlikteliğin varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2000: 79).

4.2.Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın çalışma evreni; Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğrencileri olarak tespit edilmiştir. Örneklem hacmi olarak

300+ öğrenciye kolayda örnekleme alma yöntemiyle ulaşılmaya çalışılmıştır. Toplamda 385 öğrencinin anketi doldurması sağlanmış ancak anket dönüşlerindeki eksik bilgiler ve uç değerler nedeniyle 349 anket araştırma desenine girilmiştir. Faktör analizinde en az 300 örneklem sayısının uygun olduğu genel kural olarak ortaya konmaktadır (Büyüköztürk, 2005). Deneklerin cinsiyet, yaş ve sınıf dağılımlarına ilişkin bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Deneklere İlişkin Bilgiler

	Cinsiyet				Sınıf			
	Kız		Erkek		1.Sınıf		2.Sınıf	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
18 Yaş	25	22,7%	49	20,5%	70	27,5%	4	4,3%
19 Yaş	44	40,0%	89	37,2%	101	39,6%	32	34,0%
20 Yaş	26	23,6%	52	21,8%	45	17,6%	33	35,1%
21 Yaş ve Üzeri	15	13,6%	49	20,5%	39	15,3%	25	26,6%
Toplam	110	100 %	239	100 %	255	100 %	94	100 %

4.3.Veri Toplama Aracı

Dijital Vatandaşlık Ölçeği Kuş, Güneş, Başarmak ve Yakar (2017) tarafından geliştirilmiştir. Yazarlar tarafından 67 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur. Alınan uzman görüşleri doğrultusunda düzeltilen taslak ölçek 63 maddeye düşürülmüştür. Geçerlik ve güvenirlik analizleri neticesinde 49 maddeden ve 8 faktörden oluşan geçerli ve güvenilir ölçme aracı oluşturulmuştur. Bu araştırmada ise, oluşturulan 49 maddelik ve 8 faktörlük ölçeğin ölçme amacına hizmet edip etmediği ve tutarlılığına ilişkin bir araştırma yapılmıştır. Oluşturulan 49 madde ve 8 faktör araştırmada aynen uygulanmıştır. Önermeler beşli Likert tarzda ve "1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum 5-Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde düzenlenmiştir.

4.4. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Araştırmada toplanan veriler için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açıklayıcı Faktör Analizi; araştırmacının değişkenler arasındaki ilişki hakkında hiçbir fikre sahip olmadığı analizdir (Altunışık, Coşkun ve Yıldırım, 2010: 264). Her veri seti ölçümleri için güvenilirlik gereklidir. Güvenilirlik, bir test veya ölçekte soruların tutarlılığını ve kullanılan ölçeğin ilgi

sorununu ne ölçüde yansıttığını ifade eder (Kalaycı ve diğerleri, 2010: 403). Korelasyon katsayısı, iki değişken arasındaki ilişkinin miktarını bulup yorumlamak amacıyla kullanılır. Pearson korelasyon katsayısı, iki değişkenin de sürekli olmasını ve değişkenlerin birlikte normal dağılım göstermesini gerektirmektedir (Büyüköztürk, 2005:32). T testi, iki örneklem grubu arasında ortalamalar açısından fark olup olmadığını araştırmak için kullanılır (Kalaycı, 2010:74).

5. Bulgular ve Yorumlama

Bu bölümde, veri setine ilişkin korelasyon bulguları, ölçeğe ilişkin açıklayıcı faktör analizi bulguları, veri setine ilişkin madde ayırt edicilik bulguları ve güvenirlik analizi bulguları ile bulgulara ilişkin iç yorumlar yer almaktadır.

5.1. Korelasyon Bulguları ve Yorumları

Değişkenler arasındaki ilişkilerin betimlenmesinde korelasyonel istatistikler kullanılır. Korelasyon analiz sonuçları iki ilişki arasında doğrudan bir neden-sonuç ilişkisini açıklayamaz. Ancak değişkenler arasındaki durumun bilinmesi halinde ötekinin kestirilmesini sağlamayı kolaylaştırmaktadır. Korelasyon katsayısının 1.00 olması mükemmel bir ilişkiyi göstermektedir. Negatif bir ilişkinin olması, değişkenlerden birine ait değerlerin artması durumunda diğer değişkenin değerlerinin düşmesi demektir.

Tablo 2. Boyutlar Arasındaki Korelasyonel Bilgiler

	(Y_1)	(Y_2)	(Y_3)	(Y_4)	(Y_5)	(Y_6)	(Y_7)	(Y_7)
İletişim (Y_1)	1							
Hak ve Sorumluluk (Y_2)	,244**	1						
Eleştirel Düşünme (Y_3)	,229**	,185**	1					
Katılım (Y_4)	,003**	,067**	,076**	1				
Güvenlik (Y_5)	0,02**	,057**	,112**	,036**	1			
Beceriler (Y_6)	,209**	,112*	,366**	,066**	,019**	1		
Etik (Y_7)	,329**	,458**	,221**	,055**	,046**	,224**	1	
Ticaret (Y_8)	,09**	,394**	,009**	,024**	,034**	,095**	,038**	1

Tablo 2'de Vatandaşlık Ölçeği alt boyutlarına ilişkin korelasyon analiz sonuçları incelendiğinde, bütün boyutlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu bulgu vatandaşlık ölçeği alt boyutlarındaki önermelerin ortak bir amaç doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir.

5.2. Açıklayıcı Faktör Analizi Bulguları ve Yorumları

Faktör analizi, bir veri değişkeninin temel yapısını tanımlamak amacıyla çok değişkenli bir istatistiksel yöntemin uygulanmasında önemli roller oynayabilecek çok değişkenli bir bütünün genel adıdır. Genel olarak; p değişkeni tarafından açıklanan yapının birbiriyle ilişkili olduğu; ancak, yeni değişkenle ilişkili olmayan az sayıda (k <p) değişken vardır (Alpar, 2011:261).

Faktör analizini yapmadan önce belirli adımların takip edilmesi gereklidir. İlk olarak, ölçüm verilerinin doğrulanabilir olup olmadığını, temel ön koşulların ve kısıtların yerine getirip getirilmediği incelenir. Faktörlerin yüklendikleri yük matrisi, faktörlerde çıkarma metotlarından biriyle elde edilir. Özdeğerler ve eğim grafikleri incelenir. Son bir aşama olarak, faktör döndürülür ve bir bütün olarak yorumlanır (Alpar, 2011:264).

Bir KMO örneği için yeterlilik kriteri, gözlemlenen ilişkisel katsayıların büyüklüğünü ve kısmi ilişkisel katsayıların boyutunu karşılaştıran bir endekstir. KMO oranı (0,5) üzerinde olmalıdır. Oran ne kadar yüksek olursa, ölçüm veri setinin faktör analizi o kadar iyidir. Faktör analizinde yüzde yetmiş iyi uyumu, yüzde seksen çok iyi uyumu ve yüzde doksan mükemmel uyumu göstermektedir (Kalaycı ve diğerleri, 2010). Bartlett anlamlılık testi, ilişki matrisindeki değişkenlerin en azından bazı değişkenler arasında yüksek korelasyonların bulunma olasılığını test eder. Bartlett testi değişkenler arasında anlamlı korelasyonu gösterir (Kalaycı ve diğerleri, 2010).

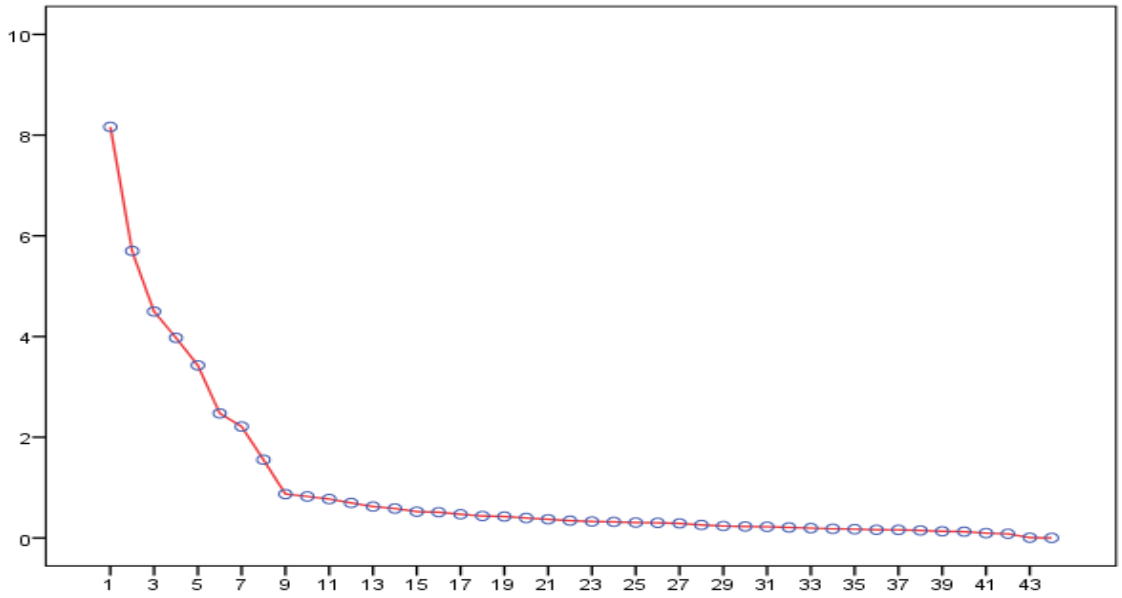
Tablo 3'de Dijital Vatandaşlık Ölçeğine ilişkin KMO ve Barlett testi bulguları yer almaktadır.

Tablo 3. Dijital Vatandaşlık Ölçeği KMO ve Barlett Testi Analiz Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Ölçüm Yeterliliği		,816
Barlett Testi	Yaklaşık Ki-Kare	14502,50
	Serbestlik Derecesi	946
	Anlamlılık	,000

* p<0.01

Tablo 1'de görüldüğü üzere Dijital Vatandaşlık Ölçeği veri setinin KMO değeri ,816 çıkmıştır. Bu değer, ölçüm verilerinin faktör analizi için çok iyi olduğunu göstermektedir. Tablo 3 incelendiğinde; yaklaşık Ki-Kare değeri 14502,50 serbestlik derecesi 946 ve p<0.01 düzeyinde anlamlıdır. Ki-kare, serbestlik derecesi ve anlamlılık değerine bakıldığında ölçüm veri seti faktör analizi için çok uygun çıkmıştır.

Şekil 1. Dijital Vatandaşlık Ölçeği Çizgi Grafiği

Scree test çizelgesi, her bir faktörle ilişkili toplam varyansı göstermektedir. Grafiğin oluşumuna kadar olan faktörler, elde edilmesi gereken maksimum faktör sayısı olarak nitelendirilir (Kalaycı ve ark., 2010: 322). Bu yaklaşım, eğimin azaldığı veya değişmediği veya çok düşük değerlere ulaştığı noktadaki özdeğerlerin sayısını dikkate almalıdır (Alpar, 2011:288).

Dijital Vatandaşlık Ölçeği çizgi grafiği Şekil 1'de incelendiğinde özdeğeri 1'den büyük olan sekiz faktörün var olduğu görülmektedir. Faktör yükleri bir korelasyon katsayısıdır, ancak standart hatalar normal korelasyon katsayılarından daha büyük olma eğilimindedir. Bu nedenle, yüklerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına bakılmaksızın, normal korelasyon katsayısı için kullanılan yaklaşım, testin gücü ve örneğin genişliği hesaba katılarak dikkate alınır. N=349 kişi örnek olarak alındığından, Güç Tablosu=0.80 ve α=0.05 gözlemlerinden 0.40

ve üzeri faktör yükleri için yeterlidir (Alpar, 2011:282). Altunışık, Coşkun ve Yıldırım (2010)'e göre ise n=349 örneklem büyüklüğü için faktör yük değerlerinin 0.384 olması yeterlidir.

Özdeğer, her bir faktörün faktör yüklerinin karelerinin toplamı, her bir faktör tarafından açıklanan varyans oranını belirlemek için kullanılan katsayı ve önemli faktörlerin sayısıdır. Özdeğer ne kadar yüksekse, açıklanan varyans o derece yüksektir (Tabachnick & Fidell, 2001). Özdeğer istatistiği 1'den büyük olan faktörler önemli olarak kabul edilir. Özdeğer istatistiği 1'den küçük olan faktörler dikkate alınmaz (Kalaycı ve diğerleri, 2010:322). Açıklanan varyans oranı, analize dahil edilen değişkenlere ilişkin toplam varyansın 2/3'ünün ilk olarak dahil edildiği faktörlerin sayısının ilk olarak önemli faktörlerin sayısı olarak kabul edilir (Büyüköztürk, 2005:125). Özdeğerlerin belirlenmesinden sonra, özdeğerlerin öz sayısına karar vermek için varyans yüzdesi kriteri kullanılır. Bu bağlamda, p≥2/3 veya p≥0.66 koşulunun sağlanması temel bir bileşen olarak belirlenir (Alpar, 2011:288). Tablo 4'de Dijital Vatandaşlık Ölçeği öz değerleri ve açıkladıkları varyans yüzdeleri yer almaktadır.

Tablo 4. Dijital Vatandaşlık Ölçeği Öz Değerleri ve Açıkladıkları Varyans Yüzdeleri

Faktör	Özdeğer	Varyans Yüzdesi	Yığılmalı Varyans Yüzdesi
1. İletişim	8,163	18,552	18,552
2. Hak ve Sorumluluk	5,700	12,954	31,506
3. Eleştirel Düşünme	4,497	10,221	41,726
4. Katılım	3,975	9,033	50,760
5. Güvenlik	3,427	7,789	58,549
6. Beceriler	2,473	5,621	64,170
7. Etik	2,212	5,027	69,197
8. Ticaret	1,553	3,529	**72,726**

Tablo 4 incelendiğinde λ_1=8,163 toplam varyansın % 18,552'sini λ_2=5,70 toplam varyansın % 12,954'ünü λ_3=4,497 toplam varyansın % 10,221'ini λ_4=3,975 toplam varyansın % 9,033'ünü λ_5=3,427 toplam varyansın % 7,789'unu λ_6=2,473 toplam varyansın % 5,621'ini λ_7=2,212 toplam varyansın % 5,027'sini λ_8=1,553 toplam varyansın % 3,529'unu açıklamaktadır. Birikimli yüzde satırından da toplam varyansın % 72,726'sının sekiz faktör tarafından açıklandığı anlaşılmaktadır. Dijital Vatandaşlık Ölçeği veri seti için analiz

sonuçlarında bulunan 0.73 değeri türetilecek önemli faktör sayısının sekiz olmasının yeterli olduğunu göstermektedir.

0.45 veya daha yüksek olan faktör yük değeri seçim için iyi bir kriterdir (Büyüköztürk, 2005: 124). Yapıyı tanımlamak için 0,30 ila 0,40 arasındaki faktör yükleri genel olarak kabul edilebilir. 0,50 üzerindeki yükler uygulama yükleridir. 0.70'in üzerindeki yükler yapıyı iyi açıklayabilecek yükler olarak kabul edilir (Alpar, 2011). Bununla birlikte, araştırmadaki faktör yükleri 0.45 ve daha üzeridir. Faktör analizi için birçok rotasyon yöntemi vardır. Bu araştırmada Varimax rotasyon yöntemi kullanılmıştır. Varimax yöntemi, faktörlerin isimlendirilmesinde kolaylık sağlamak için en yaygın kullanılan yöntemdir. Bu yöntemde, faktör eksenleri arasındaki açının dik açı (90°) olması sağlanır ve sonuçta ortaya çıkan faktörler arasındaki korelasyon sıfırdır. Dolayısıyla her bir faktörün isimlendirilmesi daha kolay olacaktır (Altunışık, Coşkun ve Yıldırım, 2010). Tablo 5'de Dijital Vatandaşlık Ölçeği Faktör yük değerleri yer almaktadır.

Tablo 5. Dijital Vatandaşlık Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Önerme No	İletişim	Hak ve Sorumluluk	Eleştirel Düşünme	Katılım	Güvenlik	Beceriler	Etik	Ticaret
1	0,871	0,820	0,890	0,875	0,820	0,903	0,722	0,752
2	0,829	0,759	0,890	0,842	0,810	0,895	0,722	0,824
3	0,815	0,793	0,874	0,883	0,892	0,896	0,682	0,807
4	0,853	0,733	0,854	0,919	0,886	0,850	0,809	0,839
5	0,773	0,753	0,822	0,842	0,894			0,650
6		0,809	0,814		0,888			0,764
7		0,665						
8		0,716						

Dijital Vatandaşlık Ölçeği açıklayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 5'de incelendiğinde döndürme sonrası yük değerlerinin İletişim alt faktörü için 0,815 ile 0,871 arasında değiştiği, Hak ve Sorumluluk alt faktörü için 0,665 ile 0,820 arasında değiştiği, Eleştirel Düşünme alt faktörü için 0,814 ile 0,890 arasında değiştiği, Katılım alt faktörü için 0,842 ile 0,919 arasında değiştiği, Güvenlik alt faktörü için 0,810 ile 0,894 arasında değiştiği, Beceriler alt faktörü için 0,850 ile 0,903 arasında değiştiği Etik alt faktörü için 0,682 ile 0,809 arasında değiştiği Ticaret alt faktörü için 0,650 ile 0,839 arasında değiştiği görülmektedir.

5.3. Maddelerin Ayırt Edicilik Güçlerine İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Madde ayırt edicilik indeksi (r) bir maddenin içinde bulunduğu testle olan korelasyonudur. Maddenin kalitesini ortaya koyar. Aynı zamanda güvenilir bir madde ayırt edicilik indeksi yüksek bir maddedir (Varlık, 2014:38). Madde analizi kapsamında, testin toplam puanlarına göre oluşturulan alt % 27 ve üst %2 7'lik grupların madde ortalama puanları arasındaki farkların ilişkisiz t-testi kullanılarak sınanmasıdır. Gruplar arasında istendik yönde gözlenen farkların anlamlı çıkması, testin iç tutarlılığın bir göstergesi olarak değerlendirilir (Büyüköztürk, 2005).

Tablo 6. *Alt ve Üst % 27'lik Grubun t-Testi Sonuçları*

		N	Ortalama	Standart Sapma	T Değeri
İletişim	Üst % 27	94	22,94	1,50	6,464*
	Alt % 27	94	18,91	5,84	
Hak ve Sorumluluk	Üst % 27	94	29,02	4,03	6,851*
	Alt % 27	94	22,67	8,03	
Eleştirel Düşünme	Üst % 27	94	28,19	2,13	6,926*
	Alt % 27	94	22,49	7,69	
Katılım	Üst % 27	94	18,72	2,86	7,391*
	Alt % 27	94	13,96	5,56	
Güvenlik	Üst % 27	94	24,68	2,51	6,828*
	Alt % 27	94	19,89	6,32	
Beceriler	Üst % 27	94	18,43	1,68	5,782*
	Alt % 27	94	15,76	4,15	
Etik	Üst % 27	94	16,00	0,00	25,488*
	Alt % 27	94	9,73	2,38	
Ticaret	Üst % 27	94	25,24	2,37	37,345*
	Alt % 27	94	11,12	2,80	

Notlar: (i) * $p<0,05$ düzeyinde anlamlıdır (ii) Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri ölçek ham puanlarının toplanması sonucu elde edilmiştir.

Tablo 6 incelendiğinde ölçekte yer alan maddelerin ve alt grupların ayırt ediciliklerini belirlemek üzere üst % 27 ve alt % 27'lik grupların ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığının belirlenmesi için yapılan bağımsız örneklemler t testi sonucunda gruplar için

farklılıkların istatistiki olarak anlamlı olduğu bulunmuştur (p<0.015). Ölçeğin, düşük puan alan katılımcılarla yüksek puan alan katılımcıları ayırt edebildiğini göstermektedir.

5.4. Ölçek Güvenilirliği Bulguları ve Yorumları

Güvenilirlik analizi, ölçümde kullanılan testlerin, anketlerin veya ölçeklerin özelliklerini ve güvenilirliğini değerlendirmek için geliştirilmiş bir yöntemdir. Güvenilirlik analizi için en yaygın kullanılan modellerden biri Alpha (α) modelidir. Cronbach's Alpha yöntemi, ölçeğin homojen bir yapıya sahip birleşik bir bütün ifade edip etmediğini incelemektedir. Ağırlıklı standart, değişimin ortalamasıdır ve bir ölçekte k probleminin varyansları, toplamların genel varyansa oranlanmasıyla elde edilir. 0 ile 1 arasındadır. Cronbach's Alfa (α) katsayısı 0,60 ve $\alpha \leq 0,80$ oldukça güvenilirdir ve $0,80 \leq \alpha \leq 1,00$ oldukça güvenilir olarak kabul edilir (Kalaycı, 2010:405). Ölçek veri setine ilişkin güvenirlik analiz sonuçları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. *Dijital Vatandaşlık Ölçeği Cronbach's Alfa İç Tutarlılık Analiz Sonuçları*

Tercih Edilme Alt Faktörleri	**Önerme Sayısı**	**Crombach (α)**
İletişim	5	,905
Hak ve Sorumluluk	8	,913
Eleştirel Düşünme	6	,941
Katılım	5	,923
Güvenlik	6	,934
Beceriler	4	,938
Etik	4	,810
Ticaret	6	,887
Ölçek Geneli (Tüm Boyutlar)	**44**	**,852**

Dijital Vatandaşlık Ölçeği Cronbach's alfa iç tutarlılık analiz sonuçları Tablo 5'de incelendiğinde; İletişim alt faktörü için Crombach (α)=,905 Hak ve Sorumluluk alt faktörü için Crombach (α)=,913 Eleştirel Düşünme alt faktörü için (α)=,941 Katılım alt faktörü için Crombach (α)=,923 Güvenlik alt faktörü için (α)=,934 Beceriler alt faktörü için (α)=,938 Etik alt faktörü için (α)=,810 Ticaret alt faktörü için (α)=,887 ölçek geneli için ise Crombach (α)=,852 olduğu görülmektedir. Güvenirlik katsayısının 0.70 ve üzeri olması test puanları için

genel olarak yeterli görülmektedir (Büyüköztürk, 2005:171). Bu sonuçlar Dijital Vatandaşlık Ölçeğinin alt faktörlerinin ve ölçek genelinin güvenirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Dijital Vatandaşlık Ölçeği veri setinin Pearson momentler çarpım korelasyon katsayısı değerleri istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Dijital Vatandaşlık Ölçeği veri setinin keşfedici faktör analizine uygunluğu için KMO ve Barlett Testi yapılmıştır. KMO değeri ,816 çıkmıştır. Bu da % 80 ve üzeri bir değere sahip olduğundan bu veri seti için faktör analizi yapmanın çok iyi olduğunu göstermektedir. Yaklaşık Ki-Kare değerinin 14502,50 olduğu ve 946 serbestlik derecesinde $p<0.01$ düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Bu da veri setinin faktör analizi için çok uygun olduğunu göstermektedir. Scree test grafiği (çizgi grafiği) incelendiğinde özdeğeri 1'den büyük olan sekiz faktörün var olduğu sonucuna karar verilmiştir. Açıklanan toplam varyans oranı % 73 çıkmıştır. Bu çerçevede $p\geq2/3$ veya $p\geq0.66$ koşulu sağlanmıştır. Araştırma sonucunda faktör yük değerleri altı boyut için de % 65 ve üzeri çıkmıştır. İletişim boyutundaki "yaptığım her şeyi sosyal medyada (facebook, Twitter vb.) paylaşmayı severim" önermesi; Hak ve Sorumluluk boyutundaki "internette kimliğimi gizleyerek gerçek yaşamda benimsemediğim davranışları sergilerim" önermesi; Eleştirel Düşünme boyutundaki "dijital ortamda okuduğum bilgilerin doğruluğunu sorgulamadan kabul ederim" önermesi; Beceriler boyutundaki "dijital araçlarla ilgili bir sorun yaşadığımda bu sorunu kendim çözebilirim" önermesi; Ticaret boyutundaki "dijital ortamlarda alışveriş yaparım" önermesi düşük faktör yük değerlerine ve başka alt boyutlarda yer almaları nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır. Katılım, Güvenlik ve Etik boyutlarındaki hiçbir önerme ölçekten çıkarılmamıştır. Dijital Vatandaşlık Ölçeği veri setinin üst-alt grup % 27 t testi analiz sonuçları tüm boyutlar için istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Güvenirlik analizleri için en sık kullanılan modellerden birisi olan Cronbach's Alfa (α) modeli ile ölçek geneli ve alt boyutlarının iç tutarlılıkları test edilmiştir. Test sonucunda, Dijital Vatandaşlık Ölçeğinin alt faktörlerinin ve ölçek genelinin güvenirliğinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Accessible Technologies Observatory, Hauben, M.

[https://tecnoaccesible.net/en/content/hauben], erişim 16 Aralık, 2018.

Alberta Education (2012). Defining Digital Citizenship,
[htpp://education.alberta.ca/admin/technology.aspx], erişim 16 Aralık, 2018.

Alpar, R. (2011). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler. Ankara: Detay Yayıncılık.

Arklan, Ü., Taşdemir, E. (2008). "Bilgi Toplumu ve İletişim: Bilginin Yayılması Sürecinde Kitle İletişim Araçları ve İnternet", Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 67-80.

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Bozkurt, Sadık, (2014). İnternet Nedir? Geçmişten Günümüze İnternet Tarihi,

[https://teknokoliker.com/2014/01/internet-tarihi-ve-gecmisten-gunumuze-internetin-gelisimi.html], erişim 5 Aralık, 2018.

Büyüköztürk, Ş. (2005). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. Ankara: PegemA Yayıncılık.

Çağala, Cüneyt (2016), İnternet Nedir? Ne İşe Yarar? Nasıl Gelişmiştir?,

[https://www.tech-worm.com/internet-nedir-ne-ise-yarar-nasil-gelismistir/], erişim 5 Aralık, 2018.

Digital Citizenship Using Technology Appropriately, Nine Elements, [http://www.digitalcitizenship.net/nine-elements.html], erişim 6 Aralık 2018.

Dursun A., Kırbaş İ. ve Yüksel E. Mehmet (2015). Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH) Projesi ve Proje Üzerine Bir Değerlendirme, 20.Türkiye'de İnternet Konferansı, At İstanbul Üniversitesi, Beyazıt, İstanbul.

Elçin, A.Bora (2012). Küreselleşmenin Tarihçesi, Ankara.

Farmer, L. (2010). 21. Century standarts for information literacy. Leadership, 39 (4), 20-22.

Georgiadou, E. (1995), Marshall McLuhan's global village ve Internet, Helenic Open University.

Görmez, E. (2016), " Öğretmen Adaylarının "Dijital Vatandaşlık ve Alt Boyutları" Hakkındaki Görüşleri (Bir Durum Çalışması)", Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt: 11, s. 125-144).

Irzık G. (2002). Bilgi Toplumu mu Enformasyon Toplumu mu? Analitik-Eleştirel Bir Yaklaşım, Bilgi Toplumuna Geçiş içinde. (der) İ. Tekeli ve diğerleri, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, s. 53-62.

ITU (2002). World Telecommunication Development Report, International Telecommuncation Union, ITU Publications, Geneva

Kalaycı, Ş., Albayrak, A. S., Eroğlu, A., Küçüksille, E., Ak, B., Karaatlı, M., et al. (2010). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Karaçor, S. (2007) Reklam İletişimi İnternet ve Gazete Reklamlarının Etkilerine Yönelik Bir Araştırma, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya.

Karasar, N. (2000). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kuş, Z., Güneş, E., Başarmak, U., & Yakar, H. (2017). Gençlere Yönelik Dijital Vatandaşlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Journal of Computer and Education Research, Volume 5 Issue 10 298-316.

Logan,A. Green (2016). Digital Citizenship in 21st Century Education, Master's Theses,Dominican University of California.

McLuhan, M (1967). The Medium is the Massage: An Inventory of Effects. London: Penguin Press.

Öztürk L. (2000). Dijital Uçurumun Küresel Boyutları, [https://docplayer.biz.tr/866253-Dijital-ucurumun-kuresel-boyutlari.html], erişim, 16 Aralık 2018.

_____ (2005). Türkiye'de Dijital Eşitsizlik: TÜBİTAK-BİLTEN Anketleri Üzerine Bir Değerlendirme, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S: 24, ss. 111-131.

Schumacher, Andreas vd. (2016). Automation, digitization and digitalization and their implications for manufacturing processes, İnternational Scientific Conference.

Solmaz B., vd. (2013). " İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama", Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, Cilt: 7, S: 4, s. 23-32.

Tabachnick, B., & Fidell, L. (2001). Using Multivariate Statistics. Boston: Ally and Bacon

Telokomünikasyon İletişim Başkanlığının İnternet Sitesi Artık Yok! ,[http://teknoyo.com/tib-internet-sitesi/], erişim 16 Aralık, 2018.

Temelat, Neslihan (2011), Ülke Anayasalarında Vatandaşlık Tanımları, TBMM Araştırma Merkezi.

Tonta, Y., Küçük M. Emin (2005), Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Geçiş Sürecinde Temel Dinamikler, Bilgi Çağı ve Teknolojik Gelişmeler Işığında Toplum, Yönetim, Yönetici ve Lider Yaklaşımları Uluslararası Sempozyumu ,İstanbul.

_____,(1999)."Bilgi Toplumu ve Bilgi Teknolojisi", Türk Kütüphaneciliği , Cilt: 13, Sayı:4, s. 363-375.

Türkiye İstatistik Kurumu (2018). Türkiye'nin İnternet Kullanım Alışkanlıkları, [www.guvenliweb.org.tr/haber-detay/turkiyenin-internet-kullanim-aliskanliklari-tuik-2018], erişim 16, Aralık 2018.

Ünal, Yenal (2009)." Bilgi Toplumunun Tarihçesi", Tarih Okulu Dergisi, Sayı: 5, s. 123-144.

Varlık, S. (2014). Eğitimde Ölçme Değerlendirme. Konya: Aybil Yayıncılık.

TÜRKİYE'DEKİ SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

The Impact of the Civil Society Associations in Turkey on Azerbaijan Relations

Dr. Öğretim Üyesi Şuayip TURAN*

ORCID ID: 0000-0001-9781-8420
Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Çankırı, Türkiye

ÖZET

Tarihin birçok evresinde sivil toplumun ve sivil toplum kuruluşlarının farklı görevleri olmuştur. Modern dünyamızda sivil toplum kuruluşlarının yurt içindeki öneminin yanında yurtdışı faaliyetlerde bulunduğu da aşikârdır. Bunun altında yatan sebeplerden bir de küreselleşme sürecinde ekonomi ile birlikte kültürel ve sosyal alanlarda değişimin ve gelişimin olmasıdır. Sivil toplum açısından da baktığımızda devlet ve STK'lar arasındaki ilişkinin de değiştiği ve çeşitlendiği göze çarpmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dost ve kardeş iki ülke ilişkilerinde de sivil toplum kuruluşlarının önemli rolü vardır. Bu çalışmanın amacı, sivil toplum kuruluşlarının Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki rollerini ve etkilerini incelemektir. Azerbaycan tam bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye ile sosyal, siyasal ve ekonomik olarak yakınlaşarak stratejik ortaklık düzeyine ilişiklilerini taşımıştır. İlişkilerin üst seviye çıkarılmasında kuşkusuz sivil toplum kuruluşlarının da etkisi görülmüştür. Bu etkinin kalıcı olabilmesi içinde sivil toplum kuruluşları çalışmalarında desteklenmelidir. STK'ların, iki ülke arasında dostane ilişkilerinin ivme kazanarak devam etmesinde eğitim, kültür, bilim ve sanat alanında yaptığı ve yapacağı çalışmalar önem arz etmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının bu yöndeki çalışmaları ebette ki siyasi alanda da etkisi artırarak stratejik ortaklığın sürekliliğine ve gelişimine de katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Sivil Toplum Kuruluşları

ABSTRACT

Civil society and non-governmental organizations have had different tasks in many phases of history. In our modern world, besides the significance of civil society associations in the country, it is obvious that they also carry out activities abroad. One of the reasons behind this is that there is change and development in the cultural and social fields along with the economy in the globalization process. In terms of civil society, it is striking that the relationship between the state and NGOs has also changed and diversified. Civil society associations also play a crucial role in the relations between two friendly and brotherly countries, Turkey and Azerbaijan. The objective of this study is to examine the roles and impacts of non-governmental associations in Turkey-Azerbaijan relations. After gaining its full independence, Azerbaijan got closer to Turkey socially, politically and economically and increased its relations to the level of strategic partnership. Undoubtedly, the influence of non-governmental associations has also been seen in the promotion of relations to a higher level. In order for this effect to be permanent, non-governmental organizations should also be supported in their works. The studies that civil society organizations have done or will do in the area of science, education, culture, and art are

crucial in the continuation of the amicable connections between the two countries by gaining momentum. The efforts of non-governmental organizations in this direction will of course increase the influence in the political field and promote to the continuity and improvement of the strategic partnership.

Keywords: Turkey, Azerbaijan, Civil Society Organizations

Giriş

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte bölgedeki çok önemli jeopolitik konumu ile dünya devletlerinin ilgi odağı haline gelmiştir. Nitekim 1990'lı yıllarda dünya üzerinde yaşanan gelişmeler ve değişimler Azerbaycan için de kendi ulus devleti niteliğine uygun olarak dış politikasının belirlenmesinde ve uygulanmasının önemli olmuştur. Azerbaycan yapmış olduğu stratejik atılımlar ile kısa sürede dünyanın birçok ülkesinde tanınırlık kazanmıştır. Nitekim dost ve kardeş ülke olan Türkiye, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk devlet olmuştur. Bu tanımanın hemen arkasından diplomatik ilişkiler 1992 yılında Büyükelçilik seviyesine çıkarılmıştır. Bu gelişmelere bakıldığında, Türkiye'nin Azerbaycan ile çok güçlü tarihsel bağlarının olmasının yanında Azerbaycan ile yakın ve sıcak ilişkiler kurması millet olarak Türk halkının da sürekli gündeminde olmuştur. Bu açıdan bakıldığı zaman iki devlet arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal etkileşim kendisini son dönemde dikkate şayan şekilde değişen ve gelişen sivil toplum kuruluşlarının da ilgi alanına girmiştir. Özellikle Türkiye- Azerbaycan ilişkilerinin daha da gelişmesi, sosyo-ekonomik olarak etkileşimin üst seviye çıkarılması dost ve kardeş toplum fertlerine bunun yansıması için çalışmalar yapılmaktadır. 1991 yılında bağımsızlığı kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nden de siyasi olarak ayrılması ile birlikte sivil toplum kuruluşları gelişmeye ve doğası gereği de özgürleşmeye başlamıştır. Gadimova (2013) "Anayasa, hem devlet hem de sivil toplum için önemli bir tarihi belge haline gelmiştir. Aslında, modern ve uluslararası standartlara dayalı kurulan ve faaliyet gösteren STK'lar, ancak Azerbaycan'ın bağımsızlığının ardından, çoğunlukla 1995 yılında Anayasanın kabul edilmesinden sonra oluşturulmuştur." Bu itibarla, uzun bir devlet geleneğini sürdüren Azerbaycan halkı, demokratik sistemi güvence altına almak, sivil toplumun kuruluşlarının gelişimi sağlamak ve diğer milletlerle dostluk, barış ve güvenlik içinde yaşamak hedeflerini belirtmişlerdir. 2000'li yıllara geldiğimizde sivil toplum kuruluşları yasasının kabul edilmesi ile birlikte Azerbaycan da örgütlü ve gönüllü sivil toplumun desteklenmesi ve güçlendirilmesi sağlanmış oldu. Modern Türkiye'de Azerbaycan için sivil toplum kuruluşların desteklenmesi için öncü bir devlet olmuştur.

Sivil toplum kuruluşları kuşkusuz ülkelerde büyük projelerin desteklenmesi ve uygulanması veya engellenmesi konusunda ülkelerin politik, ekonomik sosyal ve toplumsal hayatında etkin rol oynuyorlar. Eryiğit ve Rustamli (2019: 107) "sivil toplum kuruluşlarının büyük bir kısmı Bakü'de faaliyet göstermektedir. Kent merkezlerinin dışındaki STK'lar çok aktif faaliyette bulunamıyorlar. Kırsal bölgelerde bulunan STK'lar daha az hizmetler sunmaktalar ve finansman ile ilgili hayli kısıtlamaları vardır." Sivil toplum kuruluşları bir ülke içiresindeki sivil dinamiklerin oluşumunda rol alırlar. Demokrasinin, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasında Azerbaycan'ın uluslararası arenada kendini göstermesi ve temsil edilmesi, milli ve manevi değerlerin korunmasında aktif faaliyet gerçekleştirirler. Tüm bunların sağlıklı işleyebilmesi için Azerbaycan devleti ve bazı uluslararası kuruluşlar

STK'ların gelişmesi ve ayakta kalabilmesi için finansal destek de bulunurlar. Devletin öncelikli amacı milli ve manevi değerlerin sivil toplum kuruluşları aracılıyla korunması ve nesilden nesille aktarılmasıdır. Bu doğrultuda devlet STK'lara insanların özellikle de gençlerin öz gelişimi ve eğitimi, kırsal kalkınmanın sağlanması ve gelişimi, ayrımcılık ile mücadele ve dezavantajlı grupların desteklenmesi için hibe desteğinde bulunur. Kırsal alanlarda faaliyet gösteren kayıtlı ve kayıtsız sivil toplum örgütlerinin kapasite artırımına ve finansal desteğe ihtiyacı vardır. Kurumsal kapasitenin gelişimi için Türkiye'de aktif çalışan sivil toplum örgütlerinin çok büyük rolü olabilir. Türkiye İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun 31 Mart 2022 tarihinde vermiş olduğu demeçte "Türkiye'deki aktif dernek sayısının 122 bin 98 olduğunu" belirtmiştir. Bu aktif sivil toplum kuruluşlarına üye sayısı ise 8 598 908'dır. Bunun yanında pasif ve fesih toplam STK sayısının 324 bin 244 olduğu düşünüldüğünde Türkiye'nin dost ve kardeş ülke Azerbaycan'a çok ciddi desteğinin olduğu ve olacağı aşikârdır.

Türkiye'deki STK'ların Genel Durumu

Türkiye'de 1980'lerden itibaren benimsenen liberal yaklaşımlar, özgürleşme ve demokrasi talepleri ile birlikte sivil toplum kuruluşları gelişmeye başlamıştır. Bu gelişlerde kuşkusuz Türkiye'nin dışa dönük dış politika uyguları ve uluslararası arenada kendi daha iyi gösterme çabaları olduğu bilinmektedir. Aslan (2010: 270) "Türkiye'de, 1980'lerin sonlarında, bazı dış siyasi gelişmelerin de etkisiyle sivil toplum gündeme gelmeye başlamıştır. Özellikle 1980'lerden itibaren Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde yaşanan gelişmeler, Batı ve Latin Avrupa'daki askeri cunta yönetimlerinden demokrasiye geçiş süreçlerinin başarısı, tüm dünyada sivil toplum kavramının yeniden canlanmasına öncülük etmiştir". Özgürleşme ve demokrasinin hayatımızın her alanına uygulanması için ilk olarak toplum içinde yer alan STK'ların bu değerlere sahip çıkması ve toplum yararını gözeterek demokrasi kültürünün ve toplumsal refahın tabana yayılması için çalışması gerekmektedir. Sivil toplum kuruluşları devletten bağımsız ve tarafsız olarak demokrasinin bir toplumda kurumsallaşması ve yerleşmesi için çalışması gerekmektedir. Genel itibariyle bakıldığında Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'nin gelişimi, sivil toplumun kalkınması demokratik ve liberal değerlere sahip toplum için çalıştıkları görülmektedir.

Sivil toplum kuruluşunu çok farklı şekilde tanımlamak mümkündür. Bu itibarla, sivil toplum kuruluşlarının genel geçer bir tanımı yerine farklı kesimlere farklı şekiller alabilen muğlak bir terimden söz edebiliriz. "Sivil" kelimesini sözlük anlamına bakarak ele alırsak topluma ait askeri olmayan şeklinde kullanılabilir. Bunun yanında "sivil toplum" olarak değerlendirildiğinde toplumsal yaşam biçimi karşımıza çıkar. (Çaha, 2005:20). "Sivil toplum bir şekilde devletle ilişkili olan fakat iktidarı ele geçirme amacı taşımayan (Özbudun, 1999:113) sivil toplum, devletten bağımsız bir toplumsal alan olup, vatandaşların, aile veya devlet tarafından temsil edilmeyen ortak çıkarlarının alanıdır (Yıldız, 2004:89; Müler, 2006:318; Doğan, 2002:267; Erdoğan, 2005:668; Yıldız, 2007:56; Sarıolghalam, 1999:79). Sivil toplum, yalnızca devletin (dar anlamda politik toplum) dışında olmakla kalmayıp, aynı zamanda geniş anlamda politik toplumun da dışında olan (Gönenç, 2001:42) ve politik toplumu etkilemek ve ulaşmak için çalışan grup ve sınıfları kapsamaktadır (Tuncel, 2005:711; Erdoğan, 2005:668; Yıldız, 2007:56). Sivil toplum, en genel anlamıyla gönüllü, kendi kendini keşfeden, kendi ayakları üzerinde duran, hukuksal bir düzenle ya da bir ortak değerler kümesiyle sınırlı, devletten özerk, örgütlü toplumsal yaşam alanı olarak tanımlanmaktadır." (Yıldırım, 2005, 61).

Türköne'ye (2003:57-58) göre "sivil toplum olmadan etkin, verimli ve güçlü bir devlet söz konusu olamaz. Sivil toplum denetimi yolsuzlukları engellemek için şarttır. Kronik ekonomik krizleri aşmak ve müreffeh bir toplumu yaratmak için ekonomi üzerinde devletin değil, sivil toplumun egemen olması gerekmektedir. Nihayet siyasal alandaki meşruiyet krizinin ancak sivil toplumun paydaş olarak yer aldığı ortamda çözülebileceği açıkça anlaşılmıştır."

Tunçay ve Keyman (2009) "çağdaş demokratik toplumların vazgeçilmez unsurlarından olan sivil toplum kuruluşları, (Yıldız, 2007:58) Türkiye'de yasal olarak biçimsellik kazanan, işçi sendikaları, odalar ve barolar gibi serbest meslek örgütleri, siyasal partiler, spor kulüpleri, çeşitli amaçlar güden vakıflar ve derneklerden oluşmaktadır. Bunların dışında, bazen süreklilikleri olmasa da alternatif, platform, inisiyatif (girişim) gibi çeşitli adlarda resmîleşmemiş gruplar da mevcuttur."

Türkiye'de varlıklarını devam ettiren sivil toplum örgütleri hem ulusal hem de uluslararası alanda çalışmalarını devam ettiren önemli bir yönetim paydaşı olarak çalışmaktadır. Demokrasinin bir gereği olan istişare kültüründe hükümetlerin uygulayacağı politikalar ve yasalardan önce sivil toplum kuruluşları ile görüşmeleri, onlar ile fikir alışverişinde bulunmaları ve kamuoyu oluşturmaları buna örnek verilebilir. Yıldırım'a (2005:68-69) göre "devlet küresel politik trende uygun olarak geçirdiği dönüşümlere bağlı olarak sağlıktan eğitime, kültürden yoksulluğa kadar birçok politika girişimcisi olarak STK'ları görmek istemektedir." Tosun'a göre, (2005b:141) "devletle sivil toplum arasındaki ilişkinin demokratik değerler üzerinden yapılandırılması devleti zayıflatmaz, aksine güçlü ve örgütlü STK'lar yurttaş katılımının önünü açar. Böylece sistemin yaşadığı temsil ve meşruluk krizlerinin açılması, kirlendiği düşünülen siyasete ilişkin etik değerlerin yeniden üretilmesi sağlanabilir. Yurttaşın sadece oy veren seçmenler olarak kaldığı pasif katılım düzeyinden alınarak, birlikler oluşturan, soran, danışılan ve karar veren bireyler olarak aktifleştirilmesi STK'lar sayesinde gerçekleşmektedir."

Türkiye'deki STK'ların Azerbaycan'a Bakış Açısı

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin temelinde yatan dostluk, kardeşlik ve milliyetçilik bağlamında her iki ülke vatandaşlarının bir birlerine bakış açısını "bir millet-iki devlet" söyleminde özetlemek mümkündür. Aslanlı (2020) aktardığına göre "ikili ilişkiler açısından 16 Ağustos 2010 tarihinde Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın imzalanması ve 15 Eylül 2010'da Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin oluşturulması özel önem taşıyor. Bu anlaşma ve oluşturulan yapı her iki devlet açısından dış ilişkilerdeki en yüksek düzeyli işbirliği modelidir. Yani, Türkiye ve Azerbaycan birbirlerinin sadece söylemsel düzeyde değil, hukuksal ve fiili boyutta da gerçek ortağı konumunda". Bu gelişmeler ile birlikte dünyada değişen ve gelişen şartlar da düşünüldüğünde her iki ülkenin birbirlerine stratejik olarak daha fazla yaklaşması ve desteklemesi beklenmektedir. Nitekim 2020 Dağlık Karabağ savaşında Türkiye Azerbaycan'ın yanında yer almış ve açıkça siyasi ve askeri mühimmatta desteklemiştir. Köker (2020) de aktardığı bilgiye göre "Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye'nin ürettiği SİHA'lar sayesinde 'değeri 1 milyar doların üzerinde olan Ermeni mühimmatını imha ettiklerini' ifade etti." Türk toplumu da olarak Türkiye de yerleşik olan sivil toplum kuruluşları son dönemde Azerbaycan'a desteklerini artırmışlardır. Bunun bir çıktısı olarak da iyi olan Türkiye- Azerbaycan ilişkileri bir üst seviyeye çıkarılmıştır. Bu ilişkilere

baktığımız zaman eğitimden bilim alanına, ekonomiden güvenliğe, enerjiden kültürel faaliyetlere kadar yeniş bir yelpazede işbirliği fırsatları bulunmaktadır. Dolayısıyla, sivil toplum kuruluşlarının talepleri doğrultusunda ve medyanın da yeteri kadar ilişkileri görünür kılması ile birlikte siyasilerin de destek vermesiyle ilişkiler daha gelişmiştir. Rehimov (2022) "Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler, 2021'de daha da geliştirilerek bir üst düzeye çıkartıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 15 Haziran'da Karabağ'ın sembol şehri Şuşa'yı ziyaret ederek burada Aliyev'le bir araya geldi. Erdoğan ve Aliyev, iki ülkenin ilişkilerinin müttefiklik düzeyine çıkartıldığı 'Şuşa Beyannamesine' imza attı". Ayrıca Erdoğan Biz 'tek millet, iki devlet olduğumuz kadar, aynı zamanda da 'tek yüreğiz' dedi. Siyasi iradenin yanında ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları uluslararası işbirliği için zemin oluşturmaktadır. Şamiyeva (2019:13)

> "ülkeler, bilim adamları ve profesyonel gruplar arasındaki işbirliği zaman içinde kademeli olarak gelişmiştir, ancak 20. yüzyılın başlarında, bazı sorunların ancak ortaklaşa çözülebileceği açık şekilde belli olmuştur. Günümüzde uluslararası örgütler, devletlerin çeşitli alanlardaki iletişim ve işbirliğinin ana aracıdır. Örgüt sayısındaki artış ve işlevlerinin genişletilmesi, uluslararası ilişkilerin artan karmaşıklığı ile açıklanabilir. Geçmişte devletler sorunlarını ikili ilişkiler vasıtasıyla çözmeye çalışsalar da, mevcut aşamada, çözümü bütün devletlerin ilgi alanlarıyla alakalı olan sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tür sorunlar uluslararası örgütlerin yardımıyla çözülebilir. Bu durumda, uluslararası örgütler bu gibi sorunların çözümünün önemli bir bölümünü üstlenirler. Uluslararası örgütler devletlerarasında yer alarak, aralarındaki dostane ilişkilerin gelişmesini ve devletlerin kendi çabalarıyla ve ikili anlaşmalarla çözülemeyen sorunların çözümlenmesini teşvik ederler."

Genel itibariyle Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin siyasi ve ekonomik boyutu sağlam adımlarla ilerlemeye devam etmektedir. Geçmişte Süleyman Demirel ve Haydar Aliyev arasında sıcak ilişkiler etkili olmuştur. Son dönem de ise İlham Aliyev ve Recep Tayyip Erdoğan arasında devam eden canlı ilişkiler meyvelerini vermeye başlamıştır. Aslanlı ve Kurban (2016: 35) "Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde ekonomik boyut daha geniş, askeri boyut ise daha sağlam ve sorunsuz bir alanı temsil etmektedir. Son yıllarda ilişkilerin askeri ve ekonomik boyutu ciddi ortak yatırımlarla (Savunma Sanayisi işbirliği, Aliağa'daki Star rafinerisi, Trans Anadolu Boru Hattı Projesi vs.) adeta birbirleri ile yarışırken ilişkilere daha sağlam köprüler kazandırmıştır." Son dönemde yatırım, savunma ve siyasi alanda işbirliklerinin giderek artığı görülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının güncel durumları ise bu iki ülke arasında gelişen ilişkilere paralel olarak gelişmektedir. Her ne kadar sivil tolum kuruluşları arasında üst düzey ilişkiler istenilen düzeyde olmasa da sivil tolum kuruluşlarının iki ülke arasındaki ilişkilere olumlu katkıları aşikârdır. Sivil toplum kuruluşlarının içinde olduğu alanların başında eğitimden askeriyeye, sağlıktan çevreye, ekonomiden hukuka, sağlıktan medyaya ve spordan sendikacılığa kadar geniş bir yelpaze de işbirlikleri gelişmiştir. Somut çıktı olarak sivil tolum kuruluşları arasında dış politika ve uluslararası ilişkiler konularında araştırma merkezleri kurulmaya başlanmıştır. Batılı devletlerde olduğu gibi lobicilik faaliyetlerinde bulunarak ilişkilerin toplum düzeyine inmesine ve güçlenmesine de katkı sunmaktadır. Aslanlı

ve Kurban (2016:38) iki ülke arasındaki sivil toplum kuruluşlarının rolünü sekiz gruba ayırmıştır.

1. "Türkiye'deki Azerbaycan derneklerinin bu ülkedeki tanıtıcı çalışmaları,
2. Azerbaycan'daki bazı Türk derneklerinin bu ülkedeki tanıtım çalışmaları,
3. Azerbaycan'daki bazı STK'ların Türkiye'deki çalışmaları,
4. Türkiye'deki bazı STK'ların Azerbaycan'daki çalışmaları,
5. Azerbaycan ve Türkiye STK'larının bu iki ülkedeki ortak faaliyetleri,
6. Azerbaycan ve Türkiye STK'larının bu iki ülkeden birisinin sorununa ya da ortak bir konuya ilişkin olarak üçüncü bir ülkedeki ortak faaliyetleri,
7. Azerbaycan ve Türkiye STK'larının daha genel bir çerçevede yaptıkları ama diğer ülkeyi de kapsayan faaliyetleri (AGİT, NATO ve diğer uluslararası kuruluşlara, Müslüman ya da Türk kimliğine yönelik faaliyetleri),
8. Üçüncü ülkelerde isminde "Azerbaycan" ve "Türk" kelimelerinden birinin ya da her ikisinin geçtiği STK'ların çalışmaları"

Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları özellikle araştırma merkezli çalışan Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı (KÖKSAV), Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM), Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM), Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TUSAM), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) ve bunlara benzeyen diğer sivil toplum kuruluşları birçok toplantılar düzenlemişlerdir. Bu toplantılara Türkiye ve Azerbaycan'dan yetkililer katılmış ve iki ülke arasındaki ilişikler çok yönlü ele alınarak kamuoyu ile paylaşılmıştır. Tabi ki ilişkiler sadece burada sayılan düşünce kuruluşlarının çalışmaları ile kalmamıştır. Bunların yanında daha önceden zikredilen dış politika ve uluslararası ilişkiler alanında kurulan araştırma merkezlerinden olan Azerbaycan Kültür Derneği, Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı (TÜDEV), Türk Ocağı ve bu alanda çalışan diğer sivil toplum kuruluşları da gerek araştırma ve yayın gerekse etkinlik ve toplantılar yoluyla alana ciddi destek vermişlerdir. Türkiye tarafından sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları genel olarak incelendiğinde 1990-2020 yılları arasında daha çok Karabağ sorunun çözümüne yönelik destekler başta olmak üzere Azerbaycan – Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesi, Azerbaycan kültürünün benzer ve farklı yönlerinin tanıtılması ve ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik birçok etkinlik gerçekleştirilmiştir. Aslanlı ve Kurban (2016:39) Türkiye'de 2000'li yıllarda isminin başında 'Azerbaycan' sözcüğü geçen sivil toplum kuruluşlarındaki artışa dikkat çekerek şu ifadelere yer vermiştir.

> "Bunun hem ilişkilerin kazandığı ivme, hem Türkiye'deki ilgili mevzuattaki değişimler, hem de Azerbaycan Diaspora Komitesi'nin çalışmaları sonucunda gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Dernek sayısındaki artışın faaliyet sayısına arzulandığı şekilde yansımadığı şeklinde eleştiriler de bulunmakla beraber, her bir STK'nın sadece kuruluş toplantısıyla ilgili bir haberin yarattığı kamuoyu bilgilendirme etkisi bile bu artışın önemini anlatmaktadır. Diğer yandan Türkiye'nin çeşitli kentlerinde o kentin adıyla "Azerbaycan" kelimesinin yan yana geçtiği isimlerde derneklerin kurulması iki ülkeyi köklü bir biçimde yakınlaştırma potansiyeline sahip süreçler olarak değerlendirilebilir. İzmir Azerbaycan Kültür ve

Dayanışma Evi Derneği, Çanakkale Azerbaycan Evi Derneği Kocaeli Azerbaycan Evi Derneği, Ankara Azerbaycan Evi Derneği, İstanbul Türk Azerbaycan Dostluk Kültür ve Dayanışma Derneği, Eskişehir Azerbaycanlılar Derneği, Antalya Azerbaycan Evi Derneği, İstanbul Azerbaycan Kültür ve Sanat Derneği bunun örneklerindendir. Bu derneklerin bir kısmı bütünleşme arayışı içerine girmiş ve Türkiye Azerbaycan Dernekleri Federasyonu adıyla ortak bir çatıda birleşmiştir."

Bu itibarla, ikili ülke arasında ilişkiler geliştikçe her iki ülke içinde aktif olan sivil toplum kuruluşuna buna paralel olarak artmaktadır.

Sonuç

Türkiye- Azerbaycan ilişkilerinde sivil toplum örgütlerinin rolü ve önemi günden güne artmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının siyasal ve toplumsal etkisi göz önünde bulundurulduğunda sivil toplum kuruluşlarının toplum için ürettikleri bilgiler siyasi otorite tarafından da dikkatle izlenmektedir. Bu itibarla sivil toplum kuruluşlarının yaptığı etkin faaliyetler iç ve dış politika da karşılık bulmakta ve siyaseti derinden etkimektedir. Özellikle Türkiye'ye ayağında yapılan faaliyetler, yayınlar ve araştırmalar bu gelişime katkı sunmaktadır. Sivil toplum kuruluşları aynı zamanda siyasi mekanizmaya da destek vererek ikili ilişkilerin bir üst seviye çıkarılmasında da öncü rol oynamaktadır. Alana katkı sunması açısından da Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde genişlik ve derinlik kazanması için akademik çalışmaların sivil toplum kuruluşlarına da önem vermesi olumlu olacaktır. Bunun için de geniş bir literatür taraması ve durum tespitinin yapılması faydalı olacaktır.

Sivil toplum kuruluşlarının Türkiye- Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesine yönelik yapacakları projelerin desteklenmesi ve bu ilişkilerin sürdürülebilir ve uzun vadeli olmasına dikkat edilmelidir. Bu itibarla günü kurtaracak çözüm ve desteklerden çok, ileriye yönelik adımların atılması ve yatırımların yapılması son derece anlamlı olacaktır.

Kaynakça

Aslanlı, A. (2020). 10. Yılında Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklık Anlaşması ve Ortak Askeri Tatbikatlar, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/10-yilinda-azerbaycan-turkiye-stratejik-ortaklik-anlasmasi-ve-ortak-askeri-tatbikatlar/1937068

Aslan, S. (2010). Türkiye'de Sivil Toplum, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.9 S.31 (260-283) ISSN:1304-0278.

Çaha, Ö. (2005). Sivil Toplum Üstüne, (Editör: Lütfi Sunar), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Doğan, İ. (2002). Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum, Alfa Yayınları, İstanbul.

Erdoğan, M. (2005). Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi, (Editörler: Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ), 21. Yüzyılın EĢiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, Aktüel Yayınları, cilt 2, İstanbul.

Eryiğit, B. H ve Rustamli, İ. (2019). Sivil Toplum Kuruluşlarının Azerbaycan'da Gelişimi, TESAM.

Gadimova, N. (2013). "Azerbaijan celebrates Constitution Day", Azernews. Retrieved 20.11.2021 from https://www.azernews.az/nation/61514.html

Gönenç, A. A. (2001). Sivil Toplum Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi, Elektronik kitap (altkitap, www.altkitap.com).

Keyman, E. F. (2009). Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum, www.stgm.org.tr/egitim/docs/Avrupadaveturkiyedesiviltoplum%20%20f%20keyman.doc

Köker, İ. (2020). Dağlık Karabağ: İHA ve SİHA'ların rolü ne oldu, Azerbaycan'a nasıl avantaj sağladı? https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54917938

Rehimov, R. (2022). Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerin Tesis Edilmesinin Üzerinden 30 Yıl Geçti, Anadolu Ajansı, Ankara.

Sarıolghalam, M. (1999). Ortadoğu'da Sivil Toplum Umutları: Kültürel Engeller Üzerine Bir Çözümleme, (Editörler: Elisabeth Özdalga, Sune Persson), Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Şamiyeva, G. (2019). Azerbaycan'ın Dış Politikasında Uluslararası Örgütlerin İşlevselliği Sorunu, Sakarya Üniversitesi, SBE Yüksek Lisans Tezi

Tosun, G. E. (2005). Türkiye'de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, (Editor: Lütfi Sunar), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Özbudun, E. (1999). Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon, (Editörler: Elisabeth Özdalga, Sune Persson), Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Tuncel, G. (2005). Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi, (Editörler: Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, Aktüel Yayınları, Cilt 2, İstanbul.

Türköne, M. (2003). Devletli Sivil Toplum, Sivil Toplum, (1), 2, ss. 53-58.

Yıldırım, E. (2005). Apolitik Politikaların İnşacısı Olarak Sivil Toplum, Sivil Toplum, 3 (10), ss. 61-72.

Yıldız, Ö. (2004). Sivil Toplum, Demokrasi ve Çoğulculuk, Sivil Toplum, 2 (5), ss. 85-92.

Yıldız, Ö. (2007). Sivil Toplum Örgütleri, 'Özerklik': Kavramsal Bir Açılım, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6, (1), ss. 53-58.

KARABAĞ AĞZI'NDA YER ALAN BİTKİ ADLANDIRMALARI

Doç. Dr. Serdar Bulut

ORCID ID: 0000-0001-6286-4873

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü

ÖZET

Dağlık Karabağ bölgesi, Azerbaycan için önemli merkezlerden biridir. Bir dönem Ermenistan egemenliği altında da kalan bölge, 2020 yılı Ermenistan-Azerbaycan savaşı sonrasında Ermenistan'ın bölgeden çekilmesiyle tekrar önemli Türk yurtlarından biri olarak varlığını devam ettirmektedir.

Dil ve yapı olarak Azerbaycan Türkçesi içerisinde değerlendirilen Karabağ bölgesinin ağzı, Türkiye Türkçesi ağızları ile ortaklıklar taşımaktadır. Özellikle benzerleşen çok sayıda söz varlığı unsuru vardır. Diğer önemli bir tarafı da Eski-Orta Türkçe döneminde kullanılan birçok söz varlığı unsuru, hâlâ bölge ağızlarında yaşamaya devam etmektedir. Bu yönüyle bölge, eskicil dil unsurlarını yaşatan bölgelerden biridir.

Çalışmamızda Azerbaycan Türkçesi ağızları açısından da büyük öneme sahip olan Karabağ ağızlarında varlığını sürdüren bitki adlandırmaları üzerinde durulmuş, bu adlandırmaların tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumlarına bakılmış, Türkiye Türkçesi ağızlarında var olup olmadıklarına değinildikten sonra ilgili adlandırmaların Türkçe kökenli olup olmadıkları hakkında da bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Doğal olarak birçoğunun etimolojik geçmişi hakkında bilgiler yeterli düzeyde olmadığı için sözcüklerin hangi dile ait olabileceği yönünde eldeki mevcut verilerden hareketle değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler, tematik olarak bölümlere ayrıldıktan sonra nicel olarak da sonuç bölümünde verilmiştir. Ayrıca ilgili sözcüklerle ilgili anlamın pekişmesi için kaynak kişilerden alınan örnek cümleler sözcüğün altına eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karabağ Ağzı, Azerbaycan Türkçesi Ağızları, Türkiye Türkçesi Ağızları, Bitki Adları.

Giriş

Karadeniz'in doğusundaki Taman yarımadasından Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron yarımadasına kadar uzanan dağlık bölge, Kafkasya olarak adlandırılmaktadır. Kafkasya'nın doğusu Asya kıtasında, batısı ise Avrupa kıtasında yer almaktadır (Gökçe, 1979: 5). SSCB'nin dağılması sonrasındaki Kafkasya, devletlerin mevcut sınırlarıyla Kuzey ve Güney Kafkasya olarak ikiye ayrılmıştır. Kuzeyi Rusya Federasyonu'nun bir kısmını, güneyi ise bağımsız üç devlet olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı kapsamaktadır. Konum itibariyle bu bölge Moskova'dan bakıldığında Kafkas dağlarının arkasında kalmakta ve "Kafkas-ötesi" anlamına gelen "Transkafkasya" olarak adlandırılmaktadır (Kopeček, 2010'dan Akt. Yiğit ve Gülbiten, 2017: 2). Güney Kafkasya'da hukuken Azerbaycan'a bağlı olan Karabağ bölgesi de yer almaktadır.

Karabağ, Azerbaycan'daki Kür ve Aras ırmakları ile şu anda Ermenistan sınırları içinde bulunan Gökçe Gölü arasındaki dağlık bölge ve bu bölgeye bağlı ovalardan oluşmaktadır. Bu

bölge, Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile Ermenistan ve İran topraklarını kontrol edebilecek bir noktada bulunması nedeniyle jeopolitik öneme sahiptir (Allahverdiyev, 2010: 28).

Gerek Sovyetler Birliği döneminde, gerekse daha önceki dönemlerde her yönüyle Azerbaycan'ın bir parçası olarak kabul edilen Dağlık Karabağ, eski Karabağ vilayetinin yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Ancak günümüzde konuyu ele alanlar, bölgeyi kısaca "Karabağ" şeklinde adlandırmaktadırlar (Özyılmaz, 2013: 194). Biz de çalışmamızın başlığını bu yöndeki yaygın kullanımdan dolayı kavram karışıklığı da oluşmaması adına Karabağ olarak işaretledik. Ek olarak "Karabağ ve Dağlık Karabağ bölgesi birbirinden farklı kavramlardır: Karabağ'ın yüz ölçümü 18.000 km²'dir, Dağlık Karabağ ise Karabağ'ın bir parçası olarak 4392 km²'lik yüz ölçüme sahip bölümüdür. Karabağ; *Ağdam, Terter, Yevlah, Füzuli, Beylegan, Gubadlı, Cebrail, Mingeçevir, Ağcabedi, Hocavend, Şuşa, Hankendi, Laçın, Kelbecer, Hanlar, Gorus, Akdere, Berde, Zengezur, Hadrut* rayonlarından oluşmaktadır. Rayon, Azerbaycan'da ilçeden büyük, ilden küçük idari birimi ifade etmektedir. Dağlık Karabağ ise Hankendi merkez olmak üzere *Şuşa, Akdere, Hadrut, Hocavend, Askeran* ilçelerinden oluşmaktadır" (Aslanlı, 2002: 194).

XIII. ve XIV. yüzyıllarda Karabağ'ın sınırları güneyde Araz, kuzeydoğuda Hakari nehrine, kuzeybatıda Zegamçay'a, kuzey ve kuzeydoğuda Kura nehrine (Şirvana bölgesi), güneydoğuda ise Gustaşfi'ye kadar uzanmaktaydı. Dönemin coğrafyası ile ilgili bilgi veren tarafsız ve birinci el kaynaklarda, tarihi olarak Arran eyaletinin bir bölgesi olan Karabağ, Ermeni bölgesine, sınır olarak gösterilmektedir. Kura ve Araz sularıyla sulanan Karabağ toprakları, yüksek ürün veren verimli bir bölge olup, domuz besiciliği için son derece elverişli idi. Bunun yanı sıra tarihi olarak dünyada en iyi ipeğin Karabağ'da, Kura nehrinin kenarında üretildiği rivayet edilmektedir (Piriyev, 2012: 14-15).

Karabağ Bölgesi'nin 1990'lı yıllarda Ermenistan tarafından işgaline bakılacak olursa öncelikle 13 Şubat 1988 tarihinde Karabağ'ın merkezi Hankendi'de on binlerce kişi, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan'dan ayrılıp Ermenistan sınırlarına katılması amacıyla gösteri düzenlemiş ve Karabağ'ın işgal sürecini gündeme getirmiştir (Attar, 2012: 126). Ermeniler tarafından 1990 öncesinde başlatılan taciz ve saldırı hareketleri giderek organize ve geniş çaplı işgal hareketlerine dönüşmüş ve Karabağ bölgesinin işgaliyle sonuçlanmıştır. Ermeniler tarafından işgal edilen toprakların işgal tarihleri ve bu yerleşim yerlerinden çıkarılan mültecilerin (kaçkınların) sayısı aşağıdaki gibidir:

Hocalı 26 Şubat 1992, 6000 kişi

Şuşa 8 Mayıs 1992, 30.000 kişi

Laçin 17 Mayıs 1992, 30.000 kişi

Kelbeçer 31 Mart 1933, 60.000 kişi

Ağdam 23 Temmuz 1993, 150.000 kişi

Cebrayıl 30 Ağustos 1993, 60.000 kişi

Füzuli 22 Ağustos 1993, 110.000 kişi

Gubadlı 1 Eylül 1993, 60.000 kişi

Zengilan 28 Ekim 1993, 60.000 kişi (Karaman, 2011: 38).

2020 yılına kadar devam eden Ermeni işgali sırasında öncelikle Karabağ sorununu çözmek için en önemlisi 12 Mayıs 1994 tarihinde olmak üzere yapılan antlaşma girişimlerinden sonuç alınamamış, bu antlaşma metinleri iki ülkenin meclislerince imzalanmamış ve savaş hâli 2020'ye kadar sürmüştür. 27 Eylül 2020 sabahı Ermenistan askerî güçlerinin Karabağ Savaşı (1988-1994) sonrasında kurulan temas hattındaki saldırılarıyla başlayan çatışmalarda her iki taraf da askerî ve sivil kayıplar verdi. Devam eden günlerde çatışmalar hız kesmedi ve yaklaşık kırk gün süren çatışmaların sonunda Dağlık Karabağ'ın ikinci en büyük şehri Şuşa'nın Türkiye tarafından desteklenen Azerbaycan güçlerinin kontrolüne geçmesi sonrası, 9 Kasım 2020 tarihinde, Rusya'nın arabuluculuğu ile Azerbaycan ve Ermenistan arasında Ateşkes Antlaşması imzalandı ve Dağlık Karabağ bölgesindeki tüm çatışmalara 10 Kasım 2020 tarihinde Moskova saati ile 00.00 itibarıyla son verildiği açıklandı. Varılan mutabakata göre Kelbecer'in 15 Kasım, Ağdam rayonunun 20 Kasım, Laçin'in ise 1 Aralık'a kadar Azerbaycan'a geri verilmesi kararlaştırıldı. Bu antlaşmayla birlikte değişik tarihlerde başlayan ve yaklaşık olarak otuz yıl süren Karabağ'daki Ermeni işgali, Azerbaycan'ın zaferiyle sona ermiş oldu (Çetin, 2021: 137).

Tarihsel Açıdan Karabağ

Kafkasya'daki en önemli yerleşim merkezlerinden olan Azerbaycan'ın, konargöçerler için en verimli bölgesi Karabağ olmuştur. Tarihi olarak miladın başlarından itibaren Türk göçlerinin bölgeye yönelmesiyle, bölgede ağırlıklı olan etnik unsurun Türkler olduğu belirtilmektedir. Karabağ'a yerleşen ilk kavimlerin, Türk oldukları iddia edilen İskit/Sakalar olduğu bilinmektedir. (Yazıcı, 2011: 50-51; Öztürk, 2007: 7-11). Saka boylarından biri olan Varsaklar veya Arsaklar, Karabağ bölgesinin tamamına hâkim olarak, uzun yıllar burayı yurt edinmişlerdir (Attar, 2003: 3-4). İskit/Saka halkının Türklüğü birçok araştırma neticesinde ortaya konmuştur. Özellikle Kaşgarlı Mahmud'un Divânu Lügati't-Türk eserinde İskit/Saka lideri Alp Er Tonga için yapılan yuğ töreninden bizzat Kaşgarlı Mahmud tarafından tespit edilerek yazıya aktarılan "Alp er Tonga Sagusu" da bu Türklüğü kanıtlar niteliktedir.

XI. yüzyılın ortalarında bölgeye Oğuzlar gelmişlerdir. Otlak sahalarının zenginliği sebebiyle, Oğuz boylarının bu bölgede yoğun bir şekilde yerleştiği belirtilmektedir. Sayıları artan ve güçlenen Oğuz boyları, doğu sınırını Kür nehrine doğru uzatmaya çalışan Bizans İmparatorluğu'nu durdurmayı başarmışlardır. İyice yoğunlaşan Türk akınları ile Karabağ, Azerbaycan'la birlikte Selçuklular'ın hâkimiyetine geçmiştir. Bu dönemde Alparslan'ın Karabağ'ı kışlık başkent olarak seçtiği belirtilmektedir (İşyar, 2004: 120-121). Selçuklular'ın ardından Azerbaycan Atabeyleri'nin hâkimiyetine geçen Karabağ, Moğol istilasının ardından İlhanlı Devleti'nin en önemli karargâh merkezi olmuştur. İlhanlı Devleti dönemine, devletin merkezi Tebriz olurken, yaz mevsiminde Karabağ kullanılmıştır. Bu dönemde, Azerbaycan'ın tümüne yakın kısmının Türk unsurların hâkimiyeti altında olduğu belirtilmektedir (Taşkıran, 1995: 57). Bölge, Türkmen devletleri döneminde önce Karakoyunlu, ardından da Akkoyunlu devletlerinin idaresine geçmiştir. Safeviler döneminde ise Gence Beylerbeyliği'nin bir vilayeti olarak yine Türklerin kontrolünde bulunmuştur (Attar, 2003:4).

Osmanlı idaresi döneminde bölgeye vergi toplamak için gelen vergi memurları, bu bölgede yaşayan şahısların adlarını hatta yaşlarını vergi defterlerine kaydetmişlerdir. Bu defterlerdeki belge ve bilgilere göre Karabağ beş ayrı mahalden oluşmuştur:

- Talış ve Gulüstan Mahalı
- Haçın Mahalı
- Çilaberd Mahalı
- Verende Mahalı
- Dizak Mahalı (Geybullayev, 1990: 149-151)

Karabağ Adı

Karabağ adı ilk kez XIV. yüzyılda Fars, Ermeni ve Gürcü yıllıklarında karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan İranlı tarihçi Hamdullah Kazvini "Nüzhetü'l-Gulub" adlı ünlü eserinde İlhanlı hanlarının ikametgâhı olarak Karabağ adı geçmektedir. Karabağ adının Türkçe "kara", Farsça "bağ" sözcüklerinden oluştuğu gayet açıktır. Bir sıra Ermeni tarihçilerin Karabağ adının, XII. yüzyılda yaşamış Anili Samual'in eserinde geçen "Sev aygi" adının karşılığı olduğu yönündeki iddiaları, pek ciddi bir iddia kabul edilemez. Ermeni tarihçilerinden bazıları eserlerinde "Sev aygi" adını kullanmadan direkt Karabağ olarak vermişlerdir. Diğer rivayete göre, Peçenek-Kanglı boyları arasında Karabağ adını taşıyan bir kavim bulunmaktaydı. Bir diğer açıklama da XII. yüzyılda Karabağ'ın "Haçen/Haçın" adını taşıdığına ilişkindir. Kısacası M.Ö. XII. yüzyıldan beri çeşitli adlar altında tanınan bölge, XIV. yüzyıldan itibaren bütün kaynaklarda "Karabağ" olarak ün kazanmıştır (Allahverdiyev, 2010: 27-28).

Karabağ Ağzı

Karabağ ağzı, Karabağ bölgesinde yer alan Cebrayıl, Zengilan, Gubadlı, Ağdam, Laçin, Füzuli, Hankendi, Şuşa ve Hocavend rayonlarında konuşulan ağızlardan oluşur.

Karabağ ağzını da içine alan Azerbaycan Türkçesi coğrafya esasına göre 4 ağız grubundan meydana gelmektedir:

Doğu Grubu: Guba, Bakü, Şamaḫı, Salyan, Lenkeran.

Batı Grubu: Kazak, Borçalı, Ayrım, Gence ve Karabağ.

Kuzey Grubu: Nuha, Zagatala, Vartaşan ve Kutkaşan.

Güney Grubu: Nahçıvan, Ordubad, ve Tebriz (Şirəliyev, 2008: 19; Seyhan Alışık, 2002: 233).

Batı Grubu Ağızların ve Karabağ Ağzının Özellikleri:

1. i ve e ünlülerinin kalın sıraya geçmeleri: bıldır (< bildır), ılıḫ (ilih), gıymat (< giymat), tüşman (tüşmen), ciyar (< ciyer).

2. Yazı dilinden ayrı olarak büyük ünlü uyumuna tam uyulması: gurmayuf görmöyür, burdoydu.

3. Geniz n (ñ)'sinin korunması: maña, saña, oña, ataña, oğluñ, çıḫardıñ.

4. Kelime sonunda ünsüzlerin sedasızlaşması: kitaf, alıf, kent, gelif, yazıf, yazıf, pahah, ağaş (< ağaç).

5. Bazı ünlülerden önce y ve h seslerinin düşmesi: urd (< yurd), uħarı (< yuħarı), örümcek (< hörümcek).

6. c > j değişikliği: baja (< baca), goja (< goca), bajı (< bacı).

7. b > v değişikliği: bava (< baba), gavah (< gabag), çıvan (< çıban), çovan (< çoban).

8. b > p, d > t değişmeleri: pıçaḫ (< bıçaḫ), pişmiş (< bişmiş), tukan (< dukan).

9. Kelime sonunda k > ḫ ve ġ > ḫ değişmeleri: almaḫ (< almaġ), papaḫ (< papaġ).

10. Ünlü ile biten kelimelerde yazı dilinin tersine tamlayan ekinin +yın/ +yin, +yun/+yün şeklinde olması: periyin (perinin), kitabıyın (kitabının).

11. Teklik ikinci kişi iyelik ekinin +yın/ +yin, +yun/ +yün şeklinde olması: kitabıyın (kitabın), üstüyün (üstünün).

12. Yazı dilinden ayrı olarak Kazak, Tovuz ve Borçalı'da şimdiki zaman ekinin -er, -or, -ör biçiminde olması: guror, görör, aler.

13. Bu gruba özgü kelimeler: argalı "maral", şennih "kend", muroyul "ot yığını", malaza, cülye "açık hava", toy "dümbelek", tuş "uyku"...vb. (Şirəliyev, 2008: 20-21; Seyhan Alışık, 2002: 233; Karaman, 2011: 46-47; Çetin, 2021: 138).

Adbilim

Adbilim; özel alanlarla ilgili sözcüklerin kaynaklarını ve biçim özelliklerini ele alan, kişi ve yer adlarının kökenlerini, yayılmalarını, anlamlarını, kavram ilişkilerini, biçim ve anlatım özelliklerini inceleyen dilbilim dalıdır. "Adbilim kısa tanımıyla; nesnelerin ve kavramların, kısacası çevremizde gördüğümüz ve algıladığımız her şeyin adıyla ilgilenen bilim dalıdır." (Sakaoğlu, 2001: 9; Tekin ve Cantürk, 2017: 98). Son yıllarda adbilimsel çalışmaların sayısı artmaktadır. Özellikle Türkiye Türkçesinde, Türkiye Türkçesi ağızlarında ve önemli eserlerde yer alan bitki adlarıyla ilgili çalışmalar, adbilimsel çalışmaların önemli ayağını oluşturmaktadır (Bulut, 2018: 565).

Tarih boyunca insanlar, ihtiyaçlarına ve gözlemlerine bağlı olarak çevresindeki en önemli varlıklardan biri olan bitkileri tanımaya ve ondan çeşitli amaçlarla yararlanmaya çalışmıştır. Bitkilerin faydalı yönlerinden yararlanmak ve zararlarından kaçınmak için tanımlanabilmesine özen göstermiş ve belirtilmek istenen bitkinin kolayca anlaşılmasını sağlamak için onlara çeşitli özelliklerine göre özel adlar vermişlerdir (Tuzlacı, 2011: 1; Doğan ve Tuzlacı, 2015: 24).

Çalışmamızda, Karabağ ağızları söz varlığında yer alan bitkilerle ilgili adlandırmalar ele alınacaktır. Bitki adlandırmaları kendi içinde, Ağaç adları, Meyve adları, Ot adları, Tahıl adları, Çiçek adları, Sebze adları, Çalılık ve diken adları, Mantar adları, Tohum adları gibi dallara ayrılarak ele alınacaktır. Bu çalışmamız, Shahana Atakishiyeva'nın Karabağ Ağzı Söz Varlığı adlı yüksek lisans tezi başta olmak üzere, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti (Cilt: 1 ve Cilt: 2), Seyfettin Altaylı'nın Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, Derleme Sözlüğü başta olmak üzere Karabağ ağzını ilgilendiren çalışmaların taranmasıyla ve kaynak kişilerden derlemeler (MDD) yapılmasıyla oluşturulmuştur. Çalışmamız, Karabağ Ağzı'na ve Derleme Sözlüğü'ne, genelde adbilime özelde de bitki adları çalışmalarına önemli katkılar sağlayacaktır.

Karabağ Ağızlarında Bitki Adlarıyla İlgili Söz Varlığı

Çalışmamızda Karabağ ağızlarından derleme yoluyla toplanıp yayınlanan kitaplar, makaleler ve bildiriler de dâhil diğer yazılı eserler kaynak olarak kullanılacak ve oradaki bitki adları ilgili oldukları alanlara göre ayrılarak verilecektir. Halk ağzından derleme yoluyla tespit edilen bitki adları da MDD (Metin Dışı Derleme) kısaltmasıyla verilecektir. İlgili bitki adının birçoğunun tespit edildiği köyler, mahalleler ve mevkiler açıklamasının devamında parantez içinde belirtilecektir. Çalışmada bazı bitki adlarının biliniyorsa kökeni, sözcük türü gibi özellikleri hemen yanına eklenecektir. Yine örnekleri tespit edilen bitki adı varsa madde başı sözcüğün devamında bu örnek kullanım verilecektir. Bu çalışmada sadece bitki adlarıyla ilgili söz varlığı verilecek, sayfa sayısı fazla olacağı için bitki adlarının yapısal kurulumları ve kökenleri üzerinde durulmayacaktır.

1. AĞAÇ ADLARI

1.1.Meyve Vermeyen Yabani Ağaç Adları

civir: 1. Söğüde benzeyen ağaç türü. 2. Yabani bitki. (KASV: 75).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi yazı dilinde mevcut değildir ama benzer şekliyle Türkiye Türkçesi ağızlarında "**civir:** Dallarından sepet örülen bir çeşit söğüt (Iğdır, Kars)" (DS/II: 989) şeklinde geçer. Bu sözcük, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde "**civir/civar:** Söğüde benzeyen ağaç adı" (ADL, C.1, 2010: 80) şeklinde geçer. Civir şekli özellikle Cebrayıl, Celilabad ve Sebirabad şehirlerinde kullanılmaktadır. Bu sözcük, hem Türkiye Türkçesi ağızlarında hem de Karabağ ağızlarında aynı anlamda kullanılan sözcük olarak dikkat çekmektedir. Bu sözcüğün etimolojik kökeni bilinmemektedir ama Arapça olma ihtimali yüksek olan sözcüklerden olduğu düşünülmektedir.

1.2.Meyve Veren Ağaç Adları

ala çöhre: Kiraz ağacına benzeyen meyveli bir ağaç. (KASV: 44).

Bu sözcük, yapı ve anlam olarak "ala çöhre" şekliyle Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut değildir. Türkiye Türkçesi ağızlarında meyve ağacını karşılayıp karşılamadığı net olarak anlaşılamasa da "**çöhre**: Çitlembik (Kadıköy-İstanbul)" (DS/II: 1281) biçimi tespit edilmiştir. Hatta Tavşanlı/Kütahya ağızlarında "**çöhür:** Dikenli ağaç" (DS/II: 1280) şeklinde bitki olarak adlandırılan bir sözcük daha tespit edilmiştir. Bu iki sözcüğün dışında Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarına girmese de Antalya'nın İbradı ilçesine ait yöresel bir türkünün adı "Çöğre Ağacı Türküsü"dür (MDD). Burada yer alan çöğre ağacı yörede "sakızlak, menengiç, çıtlık" olarak da bilinen "çitlembik, sakızağacı"dır. Yapılan araştırmada Karabağ ağızlarındaki sözcükle Türkiye Türkçesi ağızlarındaki "**çöhre, çöğür**" sözcüklerinin aynı ağaç için kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu açıdan bakılınca bu üç sözcük de aynı sözcüğün farklı türevleridir. Sözcük yapı itibariyle Türkçe özelliklere sahip olsa da etimolojik kökeni hakkında net bilgi yoktur.

1.3. Ağaç Uzuvlarıyla İlgili Adlar

bij: Ağacın dibinden çıkan genç filiz, fidan. (ADL, C.1, 2010: 51).

Bijderi kesmesen yaxşı olmaz.

Bu sözcük, mevcut biçimiyle Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında yoktur. Türkiye Türkçesi yazı dilinde yer alan "**piç:** Bir ana bitkinin çevresinde yeniden beliren sürgün ve filizler" (Türkçe Sözlük, 2011: 1923) sözcüğü ile Karabağ ağızlarındaki "bij" sözcüğün aynı kökten geldiği aşikârdır. Farsça kökenli olan "piç" sözcüğünün Türkiye Türkçesi ağızlarında "**biç:** Kökten yersiz olarak çıkan, budanması gereken filiz, piç (Bayındır-İzmir, Iğdır, Kars, Gaziantep)" (DS/I) biçimi mevcuttur. Bu sözcük, Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve sözlüklerinde "**bic:** Sürgün. Ağaç diplerinden çıkan yeni sürgün, filiz." (Altaylı, C.1, 2018: 446) şeklinde geçerken, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde "**bij:** (Ağdam, Berde, Gence, Şuşa), Ağacın dibinden çıkan cavan zoğ" (ADL, C.1, 2010: 50) şeklindedir. Bu sözcük, etimolojik olarak Farsça kökenlidir ve "**piç:** Veledi zîna, her şeyin ufak ve bozuk yavrusu, ağacın kök sürgünü, şeytan tırnağı" (Nişanyan, 2020: 702) anlamlarına gelmektedir.

2. MEYVE ADLARI

2.1.Genel Meyve Adları

bedana: Büyük beyaz dut. (KASV: 59).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut değildir. Farsça kökenli olan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve sözlüklerinde "**bedana/bidanə:** Erik ve kayısı gibi çekirdekleri, taneleri olmayan (dut, üzüm, incir vb. meyveler)" (Altaylı, C.1, 2018: 388) anlamındadır. Bu sözcük, Azerbaycan yazı dili ve ağızlarına Farsçadan girmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında bedana yoktur ama "**bezene:** bezelye (Cumayanı-Zonguldak, Ordu ve köyleri, Giresun ve Trabzon)" (DS/I) sözcüğü yapı itibariyle bedana sözcüğüne yakın bir sözcük olarak dikkat çekmektedir. Ama bu sözcüğün anlam itibariyle Karabağ ağızlarındaki sözcükle bağlantısı olmadığı açıktır.

bilərçin: Kavun türü. (KASV: 64-65).

Bilərçinler berk olur, irengi ağ da olur qırmızı da.

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut biçimiyle yer almamaktadır. Sözcük, Azerbaycan Türkçesi sözlüklerine halk ağızlarından "**bilərçin:** Bir kavun cinsi" (Altaylı, C.1, 2018: 457) biçimiyle girmiştir. Sözcük, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'ne "**bilərçin:** (Fuzuli, Kürdemir) Yemiş növü adı" (ADL, C.1, 2010: 52) şeklinde girmiştir. Deniz Karakurt tarafından hazırlanan Aktarma Sözlüğü'nde de bu sözcük, "**bilerçin:** Altınbaş kavunu" (2017: 48) olarak geçmektedir ve Türkçe kökenli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Sözcüğün yapı ve kurulum olarak Türkçe kökenli olma ihtimali yüksektir.

bozdəli: Boz renkli kavun türü. (KASV: 69).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut değildir. Sözcük, Eski Türkçe kökenli "boz" ve "telü" sözcüklerinin birleşmesi sonucu oluşan renk temelli bir sözcüktür. Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde "**bozdəli:** (Fuzuli, Kürdemir), Yemiş növü, İrengi boz, özü de kövrəx olur." (ADL, C.1, 2010: 60) şeklinde geçen sözcük, Karabağ ağızları açısından yaygın kullanılan ağız sözcüklerinden biridir.

cəviz: Ceviz. (KASV: 73).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında kullanılan/bilinen bir sözcüktür. Azerbaycan yazı dilinde "**qoz**" olarak geçen sözcük, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde de "**cəviz:** (Cebrayıl, Laçin, Naxçıvan, Zengilan), Qoz. *Menə bir az cəviz ver yeyim"* (ADL, C.1, 2010: 74) biçimindedir. Özellikle bu şekli Karabağ ağızlarında da yaygındır. Bu sözcük Arapça kökenli bir sözcüktür.

çaqqala – çaqqala: Kayada biten yabani meyve. (KASV: 35).

İkili tekrar şeklinde oluşan bu sözcük, mevcut ikili tekrar yapısıyla Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut değildir. Türkiye Türkçesi ağızlarında "**çakkala:** Olmamış meyve (Erciş-Van, Diyarbakır) (DS/II: 1034); **çakgala:** Olmamış meyve (Taşburun-Iğdır, Kars) (DS/II: 1034); **çakala:** Olgunlaşmamış meyve (Diyarbakır)" (DS/II: 1034) ve metin dışı derleme olarak Antalya ağzında "**çakal:** Aşılanmamış yabani meyve" (MDD) olarak geçmektedir. Bu sözcük, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde ise "**çaqqala:** (Çulfa, Qarakilsə, Naxçıvan, Ordubad, Şərur, Zəngilan), Yetişmemiş meyve, kal" (ADL, C.1, 2010: 88) biçiminde geçmektedir. Bu tekli "**çaqqala:** Kal, olgunlaşmamış" sözcüğü de Karabağ ağızlarında mevcuttur. Bu sözcük, "**çakal**" sözcüğünden gelişerek oluşmuştur ve Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında yaygın kullanılan "**çağala:** Olgunlaşmamış meyve, çağla" (DS/II: 1034) sözcüğü ile de aynı sözcüktür. Bu sözcüklerin hepsi aynı kökten türemiş olmalılardır. Türkiye Türkçesi ağızlarında sözcük tüm meyve veren yabani (aşılanmamış) ağaçlar için kullanılırken Karabağ ağzında tek bir yabani meyve ağacı için kullanılmaktadır. Sözcük etimolojik olarak Farsça kökenli "**çağala:** Taze veya turfanda mahsul" (Nişanyan, 2020: 162) sözcüğünden gelişmiştir.

daşalı: Sert bir erik türü. (KASV: 89)

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut değildir. Fakat Türkiye Türkçesi ağızlarından Antalya ağzında metin dışı derleme olarak adlandırmaya hem anlam hem de şekil olarak yakın olan "**daş eriği/dağ eriği/taş eriği:** Sert bir erik türü" (MDD) tespit edilmiştir. Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde "**daşalı:** (Ağdam), Berk kavalı növü" (ADL, C.1, 2010: 125) biçimindedir. Bu adlandırma, "taş" sözcüğünün söz başı ötümlüleşmesi sonucunda "daş"a dönüşmesi sonucu oluşmuştur ve Türkçe kökenli bir adlandırmadır.

düyelex: Kavun. (MDD).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında çok yaygın kullanılan "**düvelek:** 1. Kavun ve karpuzun olmamışı, kelek (Emirdağ-Afyonkarahisar, Eğirdir-Isparta, Gölhisar-Burdur, Acıpayam-Denizli, Bodrum-Muğla, Milas-Muğla); 2. Kokusuz, tatlı, küçük bir çeşit kavun (Çal-Denizli, Sivrihisar-Eskişehir, Finike/Antalya, Elmalı/Antalya); 3. Kırkağaç kavunu (Kayışlı-Mardin, Antalya ve çevresi) (DS/II: 1640-1641); **düğelek:** Kavun, iyi cins kavun (Şuhut-Afyonkarahisar, Eğirdir-Isparta, Haymana-Ankara) (DS/II: 1627); **düylek:** Olgun, ufak kavun (Kuşadası-İzmir, Manisa, Bolu, Erzincan ve köyleri) (DS/II: 1527); **düyülek:** Olgun, ufak kavun (Dinar-Afyonkarahisar, Keçiborlu-Isparta, Burdur, Denizli, Nazilli-Aydın, Bozdoğan-Aydın, Burhaniye-Balıkesir, Gemerek-Sivas, Fethiye ve köyleri-Muğla) (DS/II: 1527)" sözcüklerinin Karabağ ağızlarındaki şeklidir. Bu sözcük, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde, "**düələx / düyələx:** (Cebrayıl, Gence, Naxçivan, Zengilan), Küçük karpuz, yemiş" (ADL, C.1, 2010: 157) biçiminde geçmektedir. Sözcüğün Karabağ ağızlarındaki şekli direkt

kavun anlamındayken, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında sözcüğün meyveyle ilgili farklı anlamları da vardır.

göhəri: Armut türü. (KASV: 106).

Bu sözcük, mevcut biçimiyle Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut değildir. "Gök" sözcüğünden türeyen bu adlandırmanın Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam olarak farklı olsa da yapı olarak benzeyen "**göğeri/gökeri/göveri:** Sebze, bostan, bahçe" (Dinar-Afyonkarahisar, Sandıklı-Afyonkarahisar, Yalvaç-Isparta, Eğirdir-Isparta, Çal-Denizli, Çivril-Denizli, Emet-Kütahya, Gaziantep, Bergama-İzmir, Reşadiye-Tokat, Demirci-Manisa, Bitlis) (DS/II: 2128) şekilleri yer almaktadır. Ayrıca Derleme Sözlüğü'nde yer almasa da Ordu ve yöresi ağızlarından "**göğce değermi:** (< gökçe değermi): Armut türü" (Aydın, 2008: 131) olarak tespit edilen sözcükten de anlaşılacağı üzere "gök" rengini merkeze alan armut adları Türkiye Türkçesi ağızlarında mevcuttur. Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde sözcük "**göhəri:** (Qubadlı), Armut türü, yazın yetişen armut" (ADL, C.1, 2010: 203) olarak yer almaktadır. Sözcük etimolojik olarak köken ve yapı itibariyle Türkçe kökenlidir.

gülbırnı: İtburnu, kuşburnu. (MDD).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında yuvarlak ünlülü olarak "**gülburnu:** Yabanî gül meyvesi (Ağın-Elazığ, Keban-Elazığ, Bor-Niğde)" (DS/III: 2217) olarak geçer. Mevcut biçim Türkiye Türkçesi yazı dilinde yoktur. Türkiye Türkçesi yazı dilinde "**itburnu:** Yaban gülünün meyvesi" (Türkçe Sözlük, 2011: 1230) biçimi mevcuttur. Bu sözcük, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde "**gülbırnı:** (Zengilan), İtburnu" (ADL, C.1, 2010: 207) biçimindedir. Bu adlandırma etimolojik olarak bakılınca Farsça kökenli "gül" sözcüğü ile Türkçe kökenli "burun" sözcüğünün birleşmesinden oluşmuştur.

həmənsur: Kuşburnu çiçeği, kuşburnu.(KASV: 110)

həmərsün: bkz. həmənsur (KASV: 111).

həməsür: bkz. həmənsur (KASV: 111).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında yoktur. Bu sözcük, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde "**həmərsin/ həmərsun/ həmərsün/ həməsür:** (Ağdam, Laçin, Berde, Şerur, Terter), İtburnu" (ADL, C.1, 2010: 219) şeklindedir. Sözcüğün etimolojik kökeni net değildir.

hülü: Şeftali çeşidi. (MDD).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında "**hülü:** Bir çeşit şeftali (Bursa)" (DS/III: 2449) olarak yer alır. Türkiye Türkçesi ağızlarından Bolu ağzında "**tülü:** Şeftali" (DS/V: 4011) biçimi ile yer alan sözcük, Uşak ağzında "**tülü tombak:** Şeftali" (Gülseren, 2001: 116) biçimindedir. Bu sözcük, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde "**hulu:** (Bakü, Celilabad), Şeftali növü, Armut növü" (ADL, C.1, 2010: 231) şekillerinde geçmektedir. Etimolojik olarak sözcüğün Türkçe kökenli olan "tüy" sözcüğünden evrilerek oluştuğu yüksek ihtimaldir.

kal: Olgunlaşmamış meyve. (MDD).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında da "**kal:** Olmamış, ham meyve (Gümüşhane, Bayburt, Sarıkamış-Kars, Erzurum, Tercan-Erzincan, Bitlis, Erciş-Van)" (DS/IV: 2607) olarak geçer. Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen bu sözcük, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde ve Azerbaycan yazı dilinde yoktur. Türkçe kökenli olan bu sözcük, Türkiye Türkçesi ve Karabağ ağızlarının ortak adlandırmalarındandır.

qarağat / qarellə: Frenk üzümü.(KASV: 128).

Bu sözcük, mevcut şekliyle Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut değildir. Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın kullanıma sahip olan "**karamık/karamuk:** Saçma büyüklüğünde meyveleri olan dikenli bir bitki, çalı" sözcüğü ile yine Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen "**karağan:** 1. Fırça gibi kullanılan sert tüylü bir bitki (Tarsus-İçel); 2. Yapışkan ve kokulu yaprağı olan, bodur funda boyunda dikensiz bir bitki (Şarkikarağaç-Isparta) (DS/IV: 2645) aynı kökten türediği düşünülen sözcüklerdir. Türkçe "kara" sözcüğünden türeyen bu sözcük, Azerbaycan yazı dili ve diğer ağızlarında tespit edilememiştir.

quşüreyi: Üzüm çeşidi. (KASV: 140).

Bu sözcük, mevcut biçimiyle Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve Derleme Sözlüğü'nde mevcut değildir. Bu üzüm türü Türkiye Türkçesi ağızlarında da kullanılmaktadır ve özellikle Burdur ağzında "**kuş yüreği:** Bir üzüm çeşidi" (Gargın ve İşçi, 2011: 7) olarak bu adlandırma kullanılmaktadır. Bu sözcük, Azerbaycan yazı dili ve diğer ağızlarında tespit edilememiştir. Belirtisiz isim tamlaması şeklinde oluşan bu adlandırma, Türkçe kökenli olan "kuş" ile söz başı "y-" düşmesine uğrayan "yürek" sözcüklerinden meydana gelmiştir.

2.2.Meyvelerin Sularıyla İlgili Adlar

abqora: Olgunlaşmamış üzüm şırası. (KASV: 37)

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut değildir. Azerbaycan yazı dilinde de bu sözcük yoktur. Sözcüğün etimolojik kökeni hakkında net bilgi yoktur.

3. OT ADLARI

3.1.Yenilebilen Ot Adları

acıqıcı: *(Az. Trk. vezeri)* Roka. Turpgillerden, tarlalarda, yıkıntılarda kendiliğinden yetişen, salata olarak yenilen baharlı bir otsu bitki. (KASV: 37).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında **acıkıcı** ve **acıgıcı** biçimlerinde "Labada, Hindiba, Kuzukulağı otu, su teresi anlamlarıyla kullanılır. **gıcı** sözcüğü de Türkiye Türkçesi ağızlarında "1. Dağlarda yetişen ve yenilebilen otlar. 2. Ekin tarlalarında yetişen sarı çiçekli bir çeşit ot. 3. Tütün ya da küçük boylu sebzelerin tohumu. 4. Çam kozalağı." (DS/III: 2025) anlamlarıyla bitkiler için kullanılır.

acıtepe: bkz. acıqıcı (KASV: 37)

acıtere: bkz. acıqıcı (KASV: 37)

Türkiye Türkçesi ağızlarında Divriği/Sivas ağzında **acı tere** sözcüğü "Maydanoz cinsinden bir ot" anlamıyla geçer.

ajıqıjı: (bkz. acıqıcı) *(Az. Trk. vezeri)* Su teresi, sulak ortamlarda yetişen tere. (KASV: 43).

Get, bosdannan ajıqıjı yığ.

Sözcük, benzer "j" sesli "ajıqıcı" şekliyle Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut değildir. Fakat köken olarak Türkçe olan "acı" ve "gıcı" sözcüklerinden meydana geldiği görülmektedir.

buana: Rezene. (KASV: 69).

Dolma buanasız yaxşı olmur.

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut değildir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde anlam olarak farklı olsa da yazım olarak "buana" ile hemen hemen aynı olan "**buğana:** Sağanak, şiddetli yağmur" (DS) sözcüğü mevcuttur ama bu sözcüğün Karabağ ağızlarında yer alan "**buana**" sözcüğü ile yazım dışında herhangi bir ortaklığı görünmemektedir. Bu sözcük, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'ne Cebrayıl'dan tespit edilerek "**buana:** (Cebrayıl), Razyana" (ADL, C.1, 2010: 62)" biçiminde girmiştir.

çüyübaşı: Dereotu. (KASV: 86).

A bala, get çüyübaşı yığ gəti, yeməyə vırax.

Azerbaycan yazı dilinde "şüyüd" olarak bilinen dereotunun Karabağ ağızlarındaki bu şekli, Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut değildir. Bu sözcük Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde "**çüyüdbaşı:** (Ağdam, Cebrayıl), şüyüd, *qızım get çüyüdbaşı yığ, dolmuya tökex."* (ADL, C.1, 2010: 113) geçen bu sözcük özellikle Cebrayıl ağzında kullanılmaktadır. Bu sözcük, şüyüd/t sözcüğünden evrilerek oluşan bir sözcüktür. Şüyüt sözcüğü Türkiye Türkçesi ağızlarından Iğdır ve Kars ağızlarında "tarakotu" anlamında kullanılmaktadır.

çüyüdbaşı: bkz. çüyübaşı (KASV: 86).

3.2.Yabani Bitki/Ot Adları

ağacotu: Ağaçların arasında büyüyen çimenler. (KASV: 39)

Bı ağaşda da ağacotu çoxdu, bişey gətirin təmizdiyək.

Türkiye Türkçesi ağızlarında ve yazı dilinde mevcut olmayan bu sözcük, Türkçe kökenli olan "ağaç" ve "ot" sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur.

ajıpencer: Yaz geldiği zaman dere kenarında yetişen daire yapraklı yabani bitki. (KASV: 43-44)

Türkiye Türkçesine "acı pancar" olarak aktarabileceğimiz bu sözcük, Türkçe kökenli "acı" sözcüğü ile Ermenice kökenli olan "pançar, pancar" sözcüğünün birleşmesinden

türemiştir. Benzer anlamda olmasa da şekil olarak Türkiye Türkçesi ağızlarında "pencer" sözcüğü sebze, pancar" anlamıyla Iğdır, Sarıkamış/Kars ve Erciş/Van (DS/V: 3427) ağızlarından tespit edilmiştir. Bu sözcüğün yazılı metinlere girmese de Anadolu ağızlarında *"tırşık otu, acı pancar, domuz lahanası, yılan otu, yılan yastığı, acı mancar"* gibi adlarla da bilindiği tespit edilmiştir. Özellikle Çukurova Bölgesi'nde "acı pancar" adlandırması tespit edilmiştir ve bu ad Karabağ ağızlarındaki ilgili adla uyuşmaktadır.

avar: Ot, çırpı. (KASV: 51).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında özellikle "**avar:** Tarladaki sebze, sebze bahçesi, hıyar, bent ve set yapmaya yarayan dallı budaklı ağaç" (DS/I) gibi sebze anlamlarında kullanılan bir adlandırmadır. Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında sözcüğün, ot anlamı tespit edilememiştir. Avar sözcüğü yapı itibariyle Türkçe kökenli olma ihtimali yüksek bir sözcüktür. Bu adın Avar halkıyla bir bağlantısı var mıdır bu konu net değil ama "Avar" sözcüğünün Türk kökenli bir halk olduğu tezinden hareket edilirse sözcüğün Türkçe kökenli olduğu düşüncesi artmaktadır.

baldırqan: Yaylalarda çeşme başında biten, büyük geniş yapraklı yabani bitki. (KASV: 56).

Bu adlandırma, Türkiye Türkçesi yazı dilinde, "**baldıran:** "1. Maydanozgillerden, nemli yerlerde yetişen zehirli bitkilerin ortak adı, ağı otu, baldırgan *(Conium maculatum): "Döndüğümde karımın mezarını dolduran otları, baldıranları kendi elimle ayıkladım."* -A. Gündüz." (Türkçe Sözlük, 2011: 243) ve halk ağzından Türkçe Sözlüğe giren "**baldırgan:** 1. Baldıran; 2. Şeytanteresi" (Türkçe Sözlük, 2011: 243) sözcükleri ile karşılanmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarından Tokat ağzında "**baldırkan:** Baldıran" (DS/I) biçimi yer alırken, Kütahya, Tokat, Ağrı, Şanlıurfa ve Gaziantep ağzında "**baldırgan:** Baldıran" (DS/I) şekli yer almaktadır. Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde de sözcük, "**baldırqan:** şeytantersi, baldırgan" (Altaylı, C.1, 2018: 333) şeklindedir. Bu sözcüğe etimolojik açıdan bakılacak olursa sözcük, "**baltır-:** Bitki gövdesi, sap" sözcüğü ile "+gAn" yapım ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir.

batbat: Yabani bitki adı. (KASV: 58).

Bu sözcük, mevcut şekliyle Türkiye Türkçesi yazı dilinde mevcut değildir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde bu sözcüğün "b ~ p" değişimiyle tespit edilmiş "**patpat:** Kökü yumru biçimde şişkin, Doğu Anadolu'da yetişen bir bitki." (Türkçe Sözlük, 2011: 1901) biçimi tespit edilmiştir. Patpat sözcüğü ayrıca "**patpat:** Küçük yerleşim yerlerinde az miktarda yükleri taşımak amacıyla pancar sulama motoru kullanılarak yapılan taşıt." (Türkçe Sözlük, 2011: 1901) anlamıyla da kullanılan bir sözcüktür. Sözcüğün "batbat" biçimi Türkiye Türkçesi ağızlarında yer akmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen "**batbat:** Yaprakları ağılı bir çeşit bitki (Erzincan ve köyleri, Kulp-Diyarbakır)" (DS/I) sözcüğü ile Karabağ ağızlarındaki yabani bitki anlamındaki "batbat" sözcüğü aynı bitki için kullanılan sözcük olabilir. Bunların tespiti için yörelerden halkla birebir görüşmeler yapılacaktır. Bu sözcük Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve sözlüklerinde tespit edilememiştir. Bu yönüyle Azerbaycan'da halk ağızlarının orijinal sözcüklerinden biri olarak ön plana çıkan bu sözcüğün Türkiye Türkçesindeki "**patpat**" sözcüğünün yöredeki kullanımı olabileceği ihtimali de yüksektir. Sözcüğe bu yönden de bakmak gerekir. Bu sözcüğe etimolojik açıdan bakılacak olursa sözcük, Türkçe kökenli olmalıdır.

bitrax: Yabani bitki adı. (KASV: 67).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında "**pıtrak:** Dikenli tohumları hayvanların kıllarına ve insanların giysilerine takılan bir yıllık otsu bir bitki *(Xantium spinosum).*" (Türkiye Sözlük, 2011: 1922-1923) olarak bilinen yabani otun Karabağ ağızlarındaki şeklidir. Sözcüğün Türkiye Türkçesi ağızlarında, "**bıtrak:** Kırlarda yetişen yabanî bir otun dışı dikenli tohumu (Isparta, Denizli, İzmir, Balıkesir, Bursa, Eskişehir, Çankırı, Erzincan, Muğla)" (DS/I) biçimi de mevcuttur. Sözcüğün Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve sözlüklerinde "**bıtraq:** Pıtrak. Bileşikgiller ailesinden sarı çiçekli, dikenli, iri meyveli, bir yıllık otsu bitki." (Altaylı, C.1, 2018: 444) şekli tespit edilmiştir. Sözcük, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde de "**bitrax:** (Cebrayıl), Yabani bitki adı" (ADL, C.1, 2010: 56) biçimindedir. Pıtrak sözcüğüne etimolojik açıdan bakılacak olursa sözcükle ilgili Nişanyan'ın "**pıtrak:** Eski Türkçe buturğak (şekli fıstığa benzeyen bir diken. Giysilere ve benzer şeylere takılan dikenleri vardır.)" (Nişanyan, 2020: 702) tespiti sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu ortaya koyar. Bu sözcüğe etimolojik açıdan bakılacak olursa sözcük, Türkçe kökenli olmalıdır.

ciyirtgan: Isırgan. (KASV: 75).

Azerbaycan yazı dilinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında "**gicitgan/gicitkan**: Isırgan otu" biçiminde görülen ısırgan otunun Karabağ ağızlarındaki bu şekli, Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut değildir. Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde de "**ciyirtgan:** (Ağdam, Ucar), Gicitgan" (ADL, C.1, 2010: 81) biçimi görülen sözcük, "**çağır-, çığır-, çığırt-, çığırtkan**" sözcüklerinden ortaya çıkmıştır. Özellikle ısırgan otunun insanın vücudunu dalayınca ortaya çıkan kaşıntı hissiyle anlık ortaya çıkan "çığırma" eyleminden hareketle sözcüğe bu ad verilmiş olmalıdır. Bu sözcüğe etimolojik açıdan bakılacak olursa sözcük, Türkçe kökenlidir.

çərən: Yabani bitki. (KASV: 81).

Bu sözcük, mevcut anlamıyla Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut değildir. Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan "**çeren:** Biçilmemiş otlardan yapılan yığın (İstanbul, Tokat)" (DS/II: 1145) sözcüğü vardır ama bu sözcük anlam olarak yığını anlatmaktadır. Bu sözcük, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde "**çərən:** (Borçalı, Goranboy, Ucar, Zengilan), Yabani bitki adı" (ADL, C.1, 2010: 100) olarak geçmektedir. Bu sözcük, yapı itibariyle Türkçe sözcük izlenimi vermektedir.

3.3. Ot Parçalarıyla İlgili Adlar

aşxa: Kuru otun hayvan yedikten sonra kalan kırıntıları. (KASV: 49).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi ağızları ve yazı dilinde mevcut değildir.

4. SEBZE ADLARI

qartopu: Kartof, patates, kar topu. (KASV: 129).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında "**kartopu:** Patates (Bursa, Kocaeli, İstanbul, Çorum, Tokat, Giresun)" (DS/IV: 2672) olarak geçer. Ayrıca Türkiye Türkçesi ağızlarında

"kartof" sözcüğü de yaygın kullanılır. Belirtisiz isim tamlaması şeklinde oluşan bu birleşik sözcük, "kar" ve "top" sözcüklerinin birleşimiyle oluşmuştur. Bu sözcük mevcut şekliyle Türkçe kökenli olan "kar" ve "top" sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur ama bu hâli Rusça kökenli "kartof" sözcüğünden gelişmiş midir buna daha detaylı bakmak gerekir.

5. TAHIL ADLARI

5.1.Özelliklerine Göre Yiyecek Olarak Kullanılan Tahıl Adları

ağnasız: Çabuk öğütülen buğday. (KASV: 41)

Uşaxlar ajdı, hələlix biraz ağnağız eləmişəm.

Etimolojik olarak Türkçe kökenli olan bu sözcük, benzer şekliyle Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut değildir. Benzer anlamda olmasa da yazım itibariyle benzer olan "**ağna-**" sözcüğü özellikle eşek ve atın yerde yatıp yuvarlanması, debelenmesi anlamıyla Tarama Sözlüğünde, Derleme Sözlüğünde ve Türkçe Sözlükte yer almaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında aynı kökten türediği görülen "**ağnağaz:** Gün aşırı öğütülen zahire, harman zamanı veya ilkbaharda un kalmadığı vakit azar azar öğütülen zahire" (DS/I) sözcüğü yine tahıl (zahire, buğday) anlamıyla mevcuttur. Bu sözcük yapı itibariyle Türkçe kökenli olduğu görülen sözcüklerden biridir.

ajdıx: Yeni mahsulden çabuk öğütülmüş azıcık buğday. (KASV: 43).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında mevcut değildir. Sözcüğün etimolojisi hakkında da net görüşler mevcut değildir. Bünyesindeki harfler ve yapı itibariyle Türkçe olmadığı yönündeki kanı yüksektir.

kərdiyar: Arpa ile buğday karışımı. (KASV: 122).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında "**kerdiga:** Arpa ile buğday karışımı" (Şavşat-Artvin); **kerdige:** Arpa ile buğday karışımı" (Şiran-Gümüşhane; Şavşat-Artvin); **kerdiğe:** Arpa ile buğday karışımı" (Amasya, Yusufeli-Artvin, Ardanuç-Artvin); **kerdiye:** Arpa ile buğday karışımı" (Şebinkarahisar-Giresun); **kerdiyer:** Arpa ile buğday karışımı" (İrişli-Bayburt, Sarıkamış-Kars) (DS/IV: 2753) olarak 5 farklı şekilde geçer. Fakat görülen odur ki tüm sözcükler birbiriyle ilişkilidir ve aynı kökten türemiştir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen bu sözcük, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde "**kardığar/kərdiyar:** (Cebrayıl, Gedebey), Arpa ile buğday karışımı" (ADL, C.1, 2010: 276) biçimindedir. Hem Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'ndeki hem Türkiye Türkçesi ağızlarındaki hem de Karabağ ağızlarındaki şekiller aynı sözcüğün farklı türevleridir. Sözcüğün etimolojisi hakkında net bilgi yoktur.

5.2. Renklerine Göre Tahıl Adlandırmaları

ağ arpa: Arpa çeşidi. (KASV: 39)

Bu sözcük Türkiye Türkçesi ağızlarında "**ak arpa**" ve "**akarpa**" yazılış şekilleriyle yer almaktadır. Çal/Denizli ağzında "**ak arpa:** Bir çeşit beyaz arpa" (DS/I), ve Sultandağı/Afyon ağzında "**akarpa:** Bir çeşit arpa" (DS/I) biçimlerindedir. Bu sözcük etimolojik olarak Türkçe kökenli olan "ak" ve "arpa" sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur.

5.3.Tahılların Hasadıyla İlgili Adlandırmalar

bafa: Birkaç çenge hasat edilmiş tahıl. (KASV: 56).

Sözcük mevcut şekliyle Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut değildir. Fkat halk ağzından derlendiği belirtilerek Azerbaycan sözlüklerine sözcük girmiştir. Sözcük, Seyfettin Altaylı'nın hazırladığı Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü'nde "**bafa:** *hlk.* Buğday hasadı yaparken bir kucak kadar büyüklükte toplanan sap yığını, tutam, deste, demet" (Altaylı, C.1, 2018: 312) anlamıyla verilmiştir. Bu adlandırma, buğday yığınının büyüklüğüne göre yapılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarından Göle-Posof/Ardahan, Kars ve Artvin ağızlarında "**bağa:** Hayvan yemliği" biçiminde tespit edilen sözcük ile incelediğimiz "bafa" sözcüğü arasında bir bağ olma ihtimali yüksektir. Çünkü ağızlarda "v, f, ğ, y" sesleri birbirleri yerine yoğun şekilde tercih ediliyor.

6. MANTAR ADLARI

qab: Ağacın gövdesinde yetişen göbelek, mantar. (KASV: 125).

Bu sözcük, mevcut anlamıyla Türkiye Türkçesi ağızları ve yazı dilinde mevcut değildir. Azerbaycan yazı dili ve diğer ağızlarında da sözcük tespit edilememiştir.

7. GENEL BİTKİ ADLANDIRMALARI

7.1.Bitkilerin Uzuvları/Parçalarıyla İlgili Adlar

başax: Hasat zamanında yere dökülen sümbüller. Yere dökülen sümbüllere başak deniyor. (KASV: 17).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi yazı dilleri ve ağızlarında "**başak:** *is.* 1. Arpa, buğday, yulaf vb. ekinlerin tanelerini taşıyan kılçıklı başı: *"Toprak üstünde ne tütün fidanı ne buğday başağı bırakmışlar."* -A. Ş. Hisar. 2. *hlk.* Tarlalarda, bağlarda dökülmüş veya tek tük kalmış olan ürün." (Türkçe Sözlük, 2011: 269-270) olarak geçmektedir. Türkiye Türkçesinde özellikle "tahılların ekin tanelerini taşıyan kılçıklı başı"na "**başak**" dense de halk ağızlarından Türkiye Türkçesi sözlüğüne giren "tarlalarda dökülmüş veya tek tük kalmış ürün" karşılığı, Karabağ ağızlarındaki anlamla yakın bir anlam özelliği taşımaktadır. Türkçe kökenli olan başak sözcüğü, Divânü Lügâti't-Türk'te "**başak:** Okun ve mızrağın uç kısmındaki demir, temren; Çiğil lehçesinde (Türklerde) ayakkabı" (DLT: 577) anlamıyla tespit edilmiş, sözcüğün günümüzdeki anlamı o dönem eserlerinde bulunamamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında sözcüğün, "**başah:** Tahıl ve meyveleri devşirdikten sonra geriye kalan döküntüler (Boyabat-Sinop); başak (Kırşehir)" (DS/I) biçimi de mevcuttur. Azerbaycan Türkçesi sözlüklerinde "**başax**" biçimi tespit edilememiştir ama sözcük Azerbaycan Türkçesi sözlüklerine "**başaq:** Başak. 1. Tahıl tanelerini taşıyan kısım, sümbüle. 2. Ekin biçerken yere dökülen sümbüller" (Altaylı, C.1, 2018: 367) şeklinde yer almaktadır.

7.2.Hayvan Yemi Olan Bitki Adları

bırma: Burulup kurutulan balya otu. (KASV: 67).

Bırmıyı işdetmex irahat olur.

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi yazı dilinde mevcut değildir. Sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında "**burma:** 1. Yaşken burulup kurutulan ot. 2. Üzüm küfelerinin ağzına, örülerek konulmuş saz. 3. Yaş ağaç kabuğunu soyma. 4. Yonca, yonca veya ot demeti." (DS/I) olarak geçmektedir. Sözcük, Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve sözlüklerinde "**burma:** Burularak kurutulan ot topası" (Altaylı, C.1, 2018: 542) olarak geçerken, Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti'nde "**bırma:** (Zengilan), Burulup kurutulmuş ot" (ADL, C.1, 2010: 50) olarak yerini almıştır. Özellikle ağızlarda fazlaca tercih edilen bu sözcük, etimolojik olarak Türkçedir.

8. BİTKİLERİN EKİMİ YAPILAN YERLERLE İLGİLİ ADLANDIRMALAR

badar: Küçük ekin yeri, ekim alanı. (KASV: 55).

Bu sözcük, Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında mevcut anlamıyla tespit edilen bir adlandırma olmasa da, Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde halk ağzından tespit edilen bir sözcük olarak "**badar:** 1. tarlacık, küçük tarla, küçük arsa" (Altaylı, C.1, 2018: 310) anlamıyla sözlüklerde yerini almıştır. Eski Türkçede bir erkek adı olan "Badur" sözcüğü ile benzer kökten türeme ihtimali olan "badar" sözcüğünün farklı anlamla tespit edildiği yerlerden birisi Divânü Lügâti't-Türk'tür. Sözcük, Divânü Lügâti't-Türk'te "**badar badar:** Gürültülü ses anlatan bir kelime, tekrarlanarak kullanılır, 'patır patır' gibi; **badar kıl-** (iterek) vurmak" (DLT: 569) anlamlarıyla tespit edilmiştir. Sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında da "**badar:** ayı yavrusu" (Cide/Kastamonu) (DS/I) olarak bir örnekle tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu adlandırmanın benzer anlamıyla Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarında kullanılmadığını söyleyebiliriz. Yapı itibariyle sözcüğün Türkçe olma ihtimali yüksektir.

SONUÇ

Çalışmamız neticesinde Türk yurtlarının merkezlerinden Karabağ ağızlarında yer alan bitki ve hayvan adlandırmalarıyla ilgili önemli miktarda söz varlığı tespiti sağlanmıştır. Karabağ ağızlarında görüldüğü üzere bitkilerle ilgili önemli miktarda Türkçe kelimenin yer alması ağız-etnik köken, ağız-coğrafya ve ağız-kültür ilişkisinin bir sonucu olmalıdır. Bu söz varlığı malzemesinin çoğunun Anadolu ağızlarında da kullanılıyor olması, iki benzer nüfusun karşılıklı etkileşimin ve ortak etnik kökeni ile coğrafi faktörlerin sonucudur.

Elde edilen söz varlığının ilgili olduğu alanlara göre söz varlığı adedi ve yüzdelik oranları aşağıdaki şekildedir:

Bitki Adları	Adedi/Sıklık	Yüzdelik Oranları (Frekans) %
Meyve Adları	17	36,96
Ot Adları	16	34,78
Tahıl Adları	5	10,87
Ağaç Adları	3	6,53
Genel Bitki Adları	2	4,35

Bitkilerin Ekimi Yapılan Yerlerle İlgili Adları	1	2,17
Mantar Adları	1	2,17
Sebze Adları	1	2,17
Toplam	**46**	**% 100**

Yukarıda adetlerine ve yüzdelik oranlarına göre ayrı ayrı verdiğimiz bitki adlarına genel olarak bakıldığı zaman en fazla söz varlığı meyve adları, ot adları, tahıl adları, ağaç adları ve daha sonra da genel bitki adlarıyla ilgilidir. Burada hayvanlar ve insanlar tarafından yenilebilen bitkilere daha fazla ad verildiği görülmektedir. Bunun sebebi insanların çevresinde gördüğü ve hem kendilerinin hem de hayatlarında önemli bir yere sahip olan hayvanlarının yiyecek-içecek olarak kullandığı bitkilerle ilgili daha fazla adlandırma yapmış olmalarıdır. İnsanlar, yedikleri meyvelere, otlara ve tahıllara bu konuda pozitif ayrıcalık sağlamış olmalıdırlar.

Adlandırmalara özelde bakacak olursak en çok adlandırma "su teresi", "kuşburnu", "kavun", "buğday", "dereotu", "arpa", "buğday" vb. bitkilerle ilgilidir. Bu adlarda da görüldüğü üzere yöre insanı yetiştirdiği veya yiyecek-içecek olarak kullandığı bitkilere daha fazla ad vermiştir.

Adlandırma yapılırken çok fazla olmasa da renklerden yararlanıldığı da görülür. Adlandırmalarda tercih edilen renk adları birer adlandırmada görülen "ala, ağ (ak), boz, qara (kara), göy (gök)" renkleridir. Kullanılan renk adları görüldüğü üzere Türkçe kökenli adlardır. Siyah ve beyaz renk adları yerine aynı anlamdaki Türkçe kökenli qara (kara) ve ağ (ak) renk adlarının tercih edilmesi adlandırmada Türkçe etkisi açısından önemlidir.

Adlandırma yapılırken bir defa hayvan adlarından yararlanılırken bir defa da diğer bitki adlarından yararlanıldığı görülür. Adlandırmada tercih edilen hayvan adı bir adlandırma ile"quş (kuş)"tur. Adlandırmada ayrıca kuşburnu bitkisine ad verilirken başka bir bitki olan "gül" adından da yararlanıldığı görülmüştür. Bu noktada "gülburnu" adlandırması bitkilere ad verilirken diğer bitkilerden de yararlanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Tüm bu adlandırma örnekleri genelde meyvelerle ilgilidir ve tercihin genel sebebi meyvelerin özelliğidir/yapısıdır.

Adlandırma yapılırken görülen diğer bir özellik, adlandırmada organ adlarının çok olmasa da tercih edilmesidir. Bu noktada tercih edilen organ adları; "burun" ve "baş"tır. Adlandırmada genel olarak yukarıda adı geçen organların tercih edilme sebebi ilgili bitkilerin bu organlara benzerliği olmalıdır. Yöre halkının bu benzerlikten hareketle adlandırma yaptığı tahmin edilmektedir.

Adlandırma yapılırken görülen diğer bir özellik, adlandırmada coğrafi adların tercih edilmesidir. Bu bağlamda tercih edilen coğrafi adlar; "daş (taş)", "tepe" ve "qar (kar)"dır. Bu coğrafi adların tercih edilme sebebi özellikle ilgili bitkilerin şekilleri ve durumlarıdır. Özellikle "daş (taş)" adının tercih edilme sebebi bitkinin sertliği iken "qar (kar)" sözcüğü ise patates bitkisinin "kartopu" gibi yuvarlak olmasından dolayı yapılan bir benzetmeden dolayı tercih edilmiştir. "Tepe" sözcüğünün tercih edilme sebebi ise net değildir.

Adlandırmalar oluşturulurken basit, türemiş ve birleşik sözcük türlerinin hepsinin olduğu görülmüştür. Özellikle birleşik sözcükler oluşturulurken sıfat tamlaması ve isim tamlamalarından faydalanılmıştır. Sıfat tamlamalarında "ağ (ak)", "ala", "boz" ve "qara (kara)" renk adlarının dışında tercih edilen sıfat "ajı (acı)"dır. İsim tamlamalarına bakılacak olursa

"ağacotu, çüyübaşı, çüyüdbaşı, gülbırnı (gülburnu), qartopu (kartopu), quşüreyi (kuş yüreği)" isim tamlamaları ile karşılaşılır.

Sözcüklerin etimolojik kökenlerine bakıldığı zaman adlandırma yapılırken önemli çoğunluğun Türkçe kökenli sözcüklerden seçildiği görülür. Bunların yanında Arapça, Farsça ve Avrupa dillerinden geçen sözcükler de adlandırmada tercih edilmiştir. Türkçe kökenli sözcüklere bakıldığı zaman özellikle eski Türkçe kökenli çok sayıda sözcük vardır: "acı, ağ (ak), ağaç, ala, arpa, baş, boz, buğday, bırın (burun), daş (taş), deli, qar (kar), qara (kara), kuş, ot, top, ürek (yürek)" vb. Bu sözcükler içinde Türkçenin ilk önemli eserlerinden olan Divânu Lügâti't-Türk başta olmak üzere birçok eserde yer alan eskicil sözcükler mevcuttur. Bu sözcüklerin tercih edilmesi etimolojik köken ağız ilişkisinin bir sonucudur ve yöre insanının kökleri hakkında da bilgiler içermektedir.

Adlandırma yapılırken görülen diğer bir özellik, adlandırmada "+sXz" yokluk bildiren yapım eki bir örnekte kullanılmıştır: (ağna-**sız**).

Sözcüklere dilsel açıdan bakıldığı zaman özellikle kelime başı "y-" foneminin düştüğü örneklerle karşılaşılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında "y-" foneminin düşmesiyle ilgili Türker Barış Bulduk (2018) tarafından bir çalışma yapılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde yaygın olan bu düşme olayı Türkiye Türkçesi ağızlarında da vardır. Karabağ ağızlarında yer alan bitki adlarından "quşüreyi" sözcüğünde kelime başı "y-" foneminin düştüğü görülür. Bu olay Azerbaycan Türkçesinin bir ağzı olan Karabağ ağzı için normal bir durumdur.

Sözcüklere tür olarak bakıldığı zaman, ad ve sıfat türünde oldukları görülür. Tür olarak en fazla ad türünde sözcük tespit edilirken daha sonra sıfatlar tespit edilmiştir. Adlandırmada bir tane ikili tekrar kullanılmıştır: "çaqqala-çaqqala".

Sözcüklere ses bilgisi yönünden bakıldığı zaman özellikle kelime başı "k < q; t < d" değişimleri ile kelime içi "c < j; k(ġ, ğ) < h; k < q" değişimlerinin yaygın kullanımı vardır. Bunun sebebi Karabağ ağzının Azerbaycan Türkçesinin bir ağzı olmasından kaynaklıdır. Yine birçok adlandırmada ünlü daralması (bırın) vb. ses olayları yer almaktadır.

KAYNAKÇA

ADL: Türk Dil Kurumu (2010). *Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti,* (Cilt: 1). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Allahverdiyev, T. (2010). Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Cafer Çiftçi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, (Cilt: 1). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü,* (Cilt: 2). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü,* (Cilt: 3). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aslanlı, A. (2002). Türk Dünyasının Kanayan Yarası: Karabağ. *Türkler Ansiklopedisi*, (C. IXX). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Attar, A.(2003). Karabağ Sorunu ve Çözüm Arayışları. Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, (22-24 Ekim 2003), İstanbul. http://politika.dumlupinar.edu.tr/attar/3.doc (Erişim Tarihi: 17.05.2022).

Bulduk, T. B. (2018). Kelime Başında Y Foneminin Düşmesi: Kâbus-nâme ve Türkiye Türkçesi Ağızları Örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 0(30), 944-991.

Bulut, S. (2018). Eski Uygur Türkçesinde Türkçe Bitki Adlandırmaları -1: Yiyecek-İçecek Olarak Kullanılan Bitkiler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi,* 6(12), 562-588.

Çetin, H. A. (2021). Karabağ Ağzı Özelliklerinin Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Atlası'nda Görünümü. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,* 0(52), 133-168.

DLT: Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Kaşgârlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doğan, A. ve Tuzlacı, E. (2015). Tunceli'nin Bazı Yöresel Bitki Adları. *Avrasya Terim Dergisi*, 3(2), 23-33.

DS/I: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü,* (1. Cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/II: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü,* (2. Cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/III: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü,* (3. Cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/IV: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü,* (4. Cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/V: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, (5. Cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/VI: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü,* (6. Cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gargın, S. ve İşçi, B. (2011). "Göller Bölgesinde Yetiştirilen Bazı Yöresel Üzüm Çeşitlerinin Özellikleri." I. Ulusal Sarıgöl İlçesi ve Değerlendirme Sempozyumu Bildirileri (17-19 Şubat 2011, Sarıgöl-Manisa). https://arastirma.tarimorman.gov.tr/marem/Belgeler/Makaleler/2011/G%C3%B6ller%20B%C3%B6lgesinde%20Yeti%C5%9Ftirilen%20Baz%C4%B1%20Y%C3%B6resel%20%C3%9Cz%C3%BCm%20%C3%87e%C5%9Fitlerinin%20%C3%96zellikleri.pdf (Erişim Tarihi: 13.05.2022).

Geybullayev, G. (1990). *Karabağ Etnik ve Siyasi Tarihine Dair.* Bakü: ELM Neşriyat.

Gökçe, C. (1979). *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti.* İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.

Gülseren, C. (2001). Halk Dilinde Uşak'ta Bitki Adları ve Sağlık Deyişleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 3(2), 107-117.

Güzel, F. (2017). Türkçenin Az Bilinen Bir Eki: +lAŋ. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 0(61), 191-202.

İşyar, Ö. G. (2004). *Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karakurt, D. (2017). *Aktarma Sözlüğü.* E kitap. https://docplayer.biz.tr/69377975-Aktarma-sozlugu-deniz-karakurt-turk-dillerinden-anadolu-turkcesi-ne-e-kitap.html (Erişim Tarihi: 15.05.2022).

Karaman, E. (2011). *Karabağ Ağızları I.* İstanbul: Kesit Yayınları.

KASV: Atakishiyeva, S. (2019). Karabağ Ağzı Söz Varlığı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Levent Doğan), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kopeček, V. (2010). Russian Geopolitical Perceptions and Imaginations of the South Caucasus. *Beyond Globalisation: Exploring the Limits of Globalisation in the Regional Context*, 99-105.

MDD: Metin Dışı Derleme.

Nişanyan, S. (2020). *Nişanyan Sözlük, Çağdaş Türkçenin Etimolojisi.* İstanbul: Liberus Yayınları.

Öztürk, O. M. (2007). *Geçmişten Günümüze Türk Devletleri.* İstanbul: Nokta Kitap.

Özyılmaz, E. V. (2013). Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 191-208.

Piriyev, V. (2012). Karabağ Azerbaycan'ın Ayrılmaz Parçasıdır. *İRS Miras*, 0(1), 12-17.

Sakaoğlu, S. (2001). *Türk Ad Bilimi I Giriş.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Seyhan Alışık, G. (2002). Azerbaycan Türkçesi. Türkler Ansiklopedisi, (C. IXX). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Şirəliyev, M. (2008). *Azerbaycan Diyalektologiyasının Esasları.* Bakü: Şerq-Qerb.

Taşkıran, C. (1995). *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi.* Ankara: Genelkurmay Basım Evi.

Tekin, F. ve Cantürk, S. (2017). Giresun İli Merkez Yer Adları Üzerine Bir İnceleme. *Jass Studies Dergisi*, 0(60 - Autumn II 2017), 97-120.

Tuzlacı, E. (2011). *Türkiye Bitkileri Sözlüğü*, (Genişletilmiş 2. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2003). *Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti,* (Cilt: 2). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2003). *Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti,* (Cilt: 2). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yazıcı, N. (2011). *Tarihte Türkler ve Türk Devletleri.* İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

Yiğit, S. ve Gülbiten, G. (2017). Rusya'nın Güney Kafkas Dış Politikası: Dağlık Karabağ ve Hazar Denizi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 5(2), 1-30.

AZERBAYCANLI BİR FAKİH ABDULHAMİD EŞ-ŞİRVÂNÎ VE TUHFETÜ'L-MUHTÂC HAŞİYESİ (HAVÂŞÎ EŞ-ŞİRVÂNÎ)

An Azerbaijani jurist Abdulhamid al-Şirvani and his Annotation (Havaşi eş-Şirvânî)

Dr.Öğr.Üyesi Adem ARSLAN

ORCİD: 0000-0001-5207-7040

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ademarslan1@gmail.com, Türkiye

ÖZET

Azerbaycan coğrafyası ile Osmanlı Devleti arasında sosyokültürel ilişkilerin ortaya çıkmasında çok sayıda Şirvanlı, Dağıstanlı ilim adamlarının etkili olduğu bilinmektedir. Azerbaycan'dan Osmanlı coğrafyasına gelen âlimler arasında Şirvan bölgesi dikkat çekmektedir. Bu coğrafyadan Osmanlı'ya gelen âlimlerden biri de Şeyh Abdülhamîd bin Hüseyn eş-Şirvânî ed-Dağıstânî'dir. Eş-Şirvânî'nin küçük yaşlarda ilim tahsiline başladığı, bu amaçla İstanbul ve Mısır gibi zamanın ilim merkezilerine gittiği, iyi derecede Arapça, Farsça ve Türkçe bildiği, ilim tahsilini tamamladıktan sonra Mekke-i Mükerreme'ye gidip yerleştiği, Mescid-i Haram'da dersler okuttuğu ve Mekke-i Mükerreme'de vefat etmiş olduğu bilinmektedir. Abdülhamid eş-Şirvânî'nin hayatı hakkında kaynaklarda detaylı bilgilere rastlanmamakla birlikte, kaynaklar daha ziyade onu, Nevevî'nin el-Minhac'ına (Minhâcü't-tâlibîn) yapılan 35 kadar şerhten en önemli 3 tanesi içinde yer alan İbn Hacer el-Heytemi'nin "Tuhfetü'l-muhtâc" isimli şerhinin üzerine yazmış olduğu haşiye (8.cilt) ile ön plana çıkarmaktadır. Bu sunumda Azerbaycan tarihinde İslami ilimler açısından merkezi bir yer olan Şirvanlı Abdülhamid eş-Şirvânî ve onun önemli fıkıh haşiyesi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Şirvân, Dağıstan, Tuhfetü'l-Muhtaç, Haşiye, Şirvânî

ABSTRACT

It is known that many scholars from Shirvan and Dagestan were influential in the emergence of socio-cultural relations between the geography of Azerbaijan and the Ottoman Empire.Among the scholars who came to the Ottoman geography from Azerbaijan, the Shirvan region attracts attention.One of the important scholars who came to the Ottoman Empire from this geography is Sheikh Abdulhamid ıbn Huseyn al-Shirvani ed-Dagestani. It is known that Eş-Şirvani started his education at a young age and went to the science centers of the time such as Istanbul and Egypt for this purpose, knew Arabic, Persian and Turkish, and after completing his education, he went to Makkah Mukarrama and settled. Eş-Shirvani taught classes in Masjid al-Haram and He died in Makkah Mukarrama. Although there is no detailed information about Abdulhamid al-Shirvani's life in the sources,sources rather highlight him with the annotation he wrote on Ibn Hajar al-Heytemi's commentary titled "Tuhfetü'l-muhtâc", which is among the most important 3 of the 35 commentaries on Nevevi's al-Minhac. In this presentation,

Abdulhamid al-Shirvani who was born in Shirvan, which is a central place in the history of Azerbaijan in terms of Islamic sciences, and his important fiqh annotation will be emphasized.

Keywords: Azerbaijan, Shirvan, Fiqh, Shirvani, Dagestani, Tuhfetu'l-Mhutac, Annotation/Footnote

GİRİŞ

İnanç, ibadet ve Ahlak esasları olan İslam dininin uygulamaya dair meselelerini konu edinen ilim dalı fıkıh ilmidir. İslam Fıkıh tarihinde dünyanın farklı birçok yerinde birçok fakih yetişmiş ve yine birçok fıkıh eseri telif edilmiştir. Azerbaycan bu anlamda önemli sayıda âlim ve eserin ortaya çıkmış olduğu bir coğrafyadır. Azerbaycan'da Şirvân bölgesinin ise İslami açıdan ayrı bir yeri ve önemi vardır. Burada yetişen âlimlerin Osmanlı'ya ve dünyanın çeşitli bölgelerine yayıldıkları bilinmektedir.

Özellikle 17-19 yy arasında Azerbaycan'dan Osmanlıya Muhammed Emin Şirvani (ö. 1036/1627), Fethullâh eş-Şirvânî (ö. 891/1486), İsmail Siraceddin Şirvânî (ö. 1848 m.) ve Abdülhamid eş-Şirvâni (ö. 1882 m.) gibi çok sayıda fıkhi yönü bulunan âlimlerin çeşitli nedenlerle Osmanlı coğrafyasına gelmiş olduğu dikkatimizi çekmektedir. Azerabaycan Şirvân dolaylarından Osmanlı'ya gelen önemli âlimlerden biri de Şeyh Abdülhamîd bin Hüseyn eş-Şirvânî ed-Dağıstânî'dir.

1. HAYATI VE KİŞİLİĞİ

Tam ismi kaynaklarda Abdulhamîd b. Hüseyn ed-Dâğıstânî eş-Şirvânî (v. 1301/1882) olarak geçen Şirvâni tarihi anlamıyla İslami bir merkez olan Azerbaycan'ın Şirvan diyarında dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda eş-Şirvâni'nin doğum tarihi ile ilgili bir tarihi bilgiye rastlayamadık.

Kaynaklarda hayatı hakkında bilgilerden ziyade Şafiî mezhebinin fıkıhtaki temel eseri Nevevî'nin el-Minhac'ına yapılan en önemli 3 şerh arasında yer alan (tuhfetül muhta, nihayetül muhtaç muğnil muhtaç) tuhfetü'l-muhtac'a yapmış olduğu 8 ciltlik haşiyesi ile öne çıkmaktadır.

Kaynaklarda Abülhamid eş-Şirvani'nin "eş-Şirvânî ve "ed-Dağıstanî" gibi nisbelerine ilaveten bazen a "el-Mekki" nisbesi ile de nisbelendiği görülmektedir.[725]

Hocaların hocası (şeyhlerin şeyhi), Rükün ve makam mücaviri, Mescidi Haram müderrisi olarak övgü ile zikredilen Abdülhamid eş-Şirvaninin fıkıh açısından ayrı bir önemi vardır. Kendisi zamanının Rafiî 'si olarak (büyük şâfiî fakihi Ebu'l-Kasım Muhammed b. Abdülkerim

[725] bk. Abdullah b. Abdurrahman b. Abdürrahim el-Muallimi, *A'lâmu'l-Mekkiyîn*, ts., 421.

b. Muhammed er-Rafiî el-Kazvini v. 623 h.) tavsif edilmesi fıkıh açısından önemini özetlemektedir.[726]

Fikirleri ile önemli fıkhi düzenlemelere sahip Abdülhamid eş-Şirvani'nin fazileti itibariyle döneminin Fudayl b. İyaz'ı olarak görüldüğü, derslerine alimlerin iştirak ettiği, mütebahhir bir alim olduğu ancak kendisinin mütevazi bir kişiliğe sahip olduğu kaydedilmekledir.[727]

Abdülhamid eş-Şirvâni'nin Mekke'de vefat ettiği, kalabalık bir cemâatle cenâze namazının kılınmış olduğu ve Cennet-ül-Bakî' kabristanında, müminlerin annesi Hadîcet'ül-kübrânın (r.anha) kabri yanında defnolunduğu kaydedilmektedir. [728]

2. HOCALARI

Kaynaklarda Abdülhamid eş-Şirvâni'nin başlıca iki hocasının ismi saraheten zikredilmektedir. Bunlar;

- İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî (ö. 1277/1860)

- Budinli Şeyh Mustafa (Şeyh Mustafa el-Budîni)

Kaynaklarda Abdülhamid eş-Şirvâni'nin, döneminin Ezher Şeyhlerinden Mısırlı fakih ve kelam âlimi, Anadolu'nun doğu medreselerinde çokça başvurulan *Haşiye ala Şerh ibn Kasım el-Gazzi ala metni ebi Şüc'a* isimli fıkıh haşiyesinin sahibi[729] Şeyh İbrahim el-Bacuri'den ders aldığı kaydedilir.

3. ŞİRVÂNİ'NİN FIKIHÇILIĞI

Onun Şafiî mezhebinin en muteber fürui fıkıh eseri olan en-Nevevi'nin el-Minhac'ı üzerine yazılan çok sayıda şerhlerden en önemli 3 tanesinden biri olan İbn Hacer el-Heytemi'nin Tuhfetü'l-Muhtaç isimli eseri üzerine ciltlerce büyüklükte orijinal ve büyük bir haşiye çalışması yapması Şirvâni'nin fıkıh alanındaki yetkinliği göstermektedir. Abdülhamid eş-Şirvâni'nin "Hâşiye ale't-Tuhfe isimli eseri, Tuhfetü'l-Muhtac'ın kapalı ve müşkil lafızlarını açıklamakta ve faydalı birçok bilgileri içermektedir. Eş-Şirvânî, bu haşiye eserinde İbn Hacer el-Heytemî'nin görüşlerini tercîh etmekte, bazen ona ait görüşleri muhalif görüş belirtenlere karşı savunmaktadır. Ayrıca Heytemî ve Remlî başta olmak üzere diğer müteahhir fakihlerin ihtilaflı görüşlerini nakletmektedir.[730]

---

[726] bk. Ahmed İbn Muhammed el-Hadravi el-Mekki, ö.1909, *Nüzhetü'l-fikr fima medâ mine'l-havâdisi ve'l-'iber fi terâcimi ricâli'l-karni's-sâni 'aşer ve's-sâlis 'aşer.*, thk. Muhammed Mısrî (Dımaşk-Suriye: İhyâu't-turâsi'l-Arabi, 1996), 2/192.

[727] İbn Muhammed el-Hadravi el-Mekki, ö.1909, *Nüzhetü'l-fikr fima medâ mine'l-havâdisi ve'l-'iber fi terâcimi ricâli'l-karni's-sâni 'aşer ve's-sâlis 'aşer.*, 2/192.

[728] https://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/ABDULHAMID-SIRVANI/3859), Erişim Tarihi; 26.04.2022.

[729] bk. Ahmed Saim Klavuz, "Bâcûrî", *Tükiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/416.

[730] Mahsum Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî İle Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), 2018), 189.

Müteahhirûn fakihlerin ihtilâflarını ele alacak olan çalışmalar için Haşiye oldukça önemlidir.[731]

Abdülhamid eş-Şirvanî Şafîi fıkıh eserlerinde " ش ر " harfleriyle remz edilmektedir.[732] Bazı eserlerde " عيد, حميد " gibi lafızlarla Şirvani'ye ait görüşlere işaret edilir.[733]

Şirvâni kendi haşiyesinde de tıpkı diğer Şafiî fıkıh eserleri gibi bazı kimselerin görüşlerini bazı sembol harfler veya kısa ifadeler ile göstermektedir. Örneğin Remlî'den bahsederken birçok yerde "eş-Şârih" lafzını kullanmaktadır.[734]

Haşiyetü'ş-Şiravni İbn Kasım el-Abbadi'nin haşiyesi ile birlikte basılmıştır.

4. AZERBAYCAN'DA ŞİRVÂNİ'NİN FIKHİ AÇIDAN ETKİLERİ

Azerbaycan coğrafyasında,Kafkasya'da Heytemî ile Remlî'nin görüşleri mutemed kabul edilmekle beraber, Heytemî ile Remlî ihtilâf ettiklerinde ise Heytemî'nin görüşü esas alındığı, bunun bir nedeninin Kafkasya'da bir çok talebesi bulunmuş olan el-Heytemî hayranı Şeyh Abdulhamîd eş-Şirvâni gibi âlimlerin olduğu düşünülmektedir.[735] Bu durumda Şirvâni'nin Heytem'inin görüşlerinin yayılmasına katkıda bulunduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

5. ABDÜLHAMİD EŞ-ŞİRVÂNİ'NİN TASAVVUFİ YÖNÜ

Abdülhamid eş-Şirvâni'nin fıkıhçılığı yanında diğer önemli yönü tasavvufa yönelik kişiliğidir. Kendisi Mekke-i Mükerreme'de döneminin Nakşibendi şeyhi Muhammed Mazhar'ın halefi olarak tasavvufi bir payeye sahip olduğu kaydedilir

6. ŞİRVÂNİ'NİN ESERLERİ

Kaynaklarda Abdülhamid eş-Şirvâni'ye ait 10 ciltlik haşiye (Havaşî eş-Şirvânî) dışında her hangi bir eser ismine rastlamadık. Ancak Onun haşiyesini doğru değerlendirmek için ilgili ana metni (el-Minhac) ve üzerine yazılan önemli şerh çalışmalarına değinilmesi faydalı olacaktır. Bu nedenle Havaşi eş-Şirvani'nin nihaî anlamda dayanağı/merciî olan Nevevi'nin el-Minhacı, akabinde de üzerine yazıldığı şerhi (Heytemi'nin et-Tuhfesi'ni) ele aldık. Şirvâni'nin eseri bir haşiye çalışması olduğundan şerh ve haşiyeler ile ilgili bilgiler vermeyi gerekli gördük.

7. EL-MİNHAC VE ÜZERİNE YAPILAN ŞERH ÇALIŞMALARI

İslam Hukuk biliminin önemli ismi en- Nevevî ve onun müteahhir dönem alimler arasında büyük rağbet görmüş olan Minhacü't-Tâlibîn isimli eseri Şâfiî fakihi Abdülkerîm er-Râfiî'nin "el-Muḥarrer" isimli eserinin muhtasarıdır.[736] Dünyanın çeşitli coğrafyalarında Şafiî

[731] Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî İle Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*, 189.
[732] Ali Cum'a Muhammed, *el-Medhal ilâ Dirâseti'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye* (Kahire: Daru's-Selâm, 2012), 260.
[733] bk. Nu'man Cağîm, *Madhal ile'l-Mezhebi'ş-Şâfiî Ricâluhu ve Usuluhu ve Kütübuhu ve İstilâhatuhu* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 178.
[734] İbn Hacer el-Heytemî Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed (v. 974/1567), *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc (Şirvânî ve Abbâdî'nin haşiyeleriyle birlikte)* (Mısır: Matbaatu Mustafa Muhammed, ts.), 1/283; ayrıca bk. Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî İle Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*, 189.
[735] bk. Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî İle Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*, 178.
[736] M. Kamil Yaşaroğlu, "Minhâcü't-Tâlibîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/111.

mezhebini benimseyen halk için el-Minhac dini/fıkhi meselelerin çözümü için asırlarca bir müracaat kaynağı olarak görülmüş ve halen de Anadolu'nun Şâfiî muhitlerinde fıkhi meselelerin çözümünde önemli bir kaynak olarak görülmekte ve kendisine müracaat edilmektedir. El-Minhac üzerine 35 civarında şerh eserler telif edilmiştir. Bu eserler arasında en çok rağbet görenleri ise İbn Hacer el-Heytemî'nin "Tuḥfetü'l-muḥtâc bi-şerḥi'l-Minhâc; Hatîb eş-Şirbînî'nin, "Muġni'l-muḥtâc ilâ maʿrifeti meʿânî elfâẓi'l-Minhâc" ve Şemseddin er-Remlî'nin, "Nihâyetü'l-muḥtâc" isimli şerhlerdir.[737]

8. HEYTEMİ VE TUHFETÜ'L-MUHTAÇ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Kaynaklarda tam ismi Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî (ö. 974/1567) şeklinde geçen el-Heytemi birçok ilim dalında birçok eser yazmış bir fakihtir. Abdülhamid eş-Şirvani gibi, İbn Hacer de sonradan Mekke'ye yerleşmiş, orada vefat etmiş ve cennetü'l-muallaya defnedilmiştir.[738]

Yukarıda ifade edildiği gibi İslam hukukunda ayrı bir yere sahip olan Nevevi'nin el-Minhac'ı üzerine yazılan çok sayıda şerh arasında ön plana çıkan şerhlerden birisi eş-Şirvâni'in de üzerine haşiye yazmış olduğu "tuhfetu'l-muhtaç" şerhidir.

İbn Hacer el-Heytemi'nin şerhi öteki şerhlere göre kısa ve zor ifadeler barındırmaktadır. Bu nedenle bu eser üzerine birçok şerh ve haşiye yapılmıştır. Tuhfe üzerine büyük çoğunluğu haşiye olmak üzere 58 adet eserin isimleri kaydedilmektedir.[739]

9. ŞERH VE HAŞİYELERE DAİR

Eş-Şirvâni'nin eserini daha doğru değerlendirebilmek için İslam Hukuk tarihinde şerh ve haşiyelerin ne anlama geldiğini bilmemiz önem arz edecektir.

Şerh ifadesi İslâm dünyasında bir eserin daha geniş biçimde açıklanması amacıyla yazılmış kitapları ifade ederken,[740] haşiye ifadesi terim olarak "sayfa boşluklarına ilâve edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri içeren not" mânasına gelmekte olup hâmiş ve derkenar kelimeleriyle eş anlamlıdır.[741] Esasen şerhler ile haşiyeler arasında kesin bir ayrıma varmak bazen olanaksızdır.

Bir fıkıh metni üzerine yazılan şerhler ile genel olarak şerhler üzerine yazılan eserler olan haşiyelere, yeni bir fıkıh eseri inşa etme açısından bakıldığında, bu noktada aralarında kesin bir çizgi ile ayırım yapmak mümkün değildir. Nitekim haşiye olarak tanınmış olan ve müelliflerince haşiye olarak isimlendirilen birçok eserin şerh literatürü içerisinde

[737] Yaşaroğlu, "Minhâcü't-Tâlibîn", 30/112.
[738] el-Heytemi'nin hayatı ve eserleri için bk. Cengiz Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", *Tükiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/531-534.
[739] bk. Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî İle Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*, 104-105.
[740] Sedat Şensoy, "Şerh", *Tükiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/555.
[741] Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Hâşiye", *Tükiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/419.

değerlendirilebilecek içerik, dil ve kompozisyon özelliklerine sahip olduğu görülebilmektedir.[742]

Fıkıh düşüncesinin cereyan ettiği Şerh ve Haşiye türlerine bütüncül olarak bakıldığında bunların birkaç noktada bir birinden ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi; Şerhlerin fıkıh metni üzerine kaleme alınmasına karşın hâşiyelerin büyük çoğunlukla şerhler üzerine yazılmış olmasıdır. Diğer bir farklılık şerhlerin genel olarak dayandıkları metnin içeriği ve ifade akışını kesintisiz bir şekilde takip etmesine karşın haşiyeler dayandıkları şerh veya metinlerin belirli noktaları ile ilgili olarak telif edilmiştir. Son olarak da şerhlerin İslam Hukuk tarihinde ortaya çıkış tarihinin III. (IX.) yüzyılın sonu ve IV. (X.) yüzyılın başı olarak belirlenebilmesine karşılık hâşiyelerin, VII. (XIII.) yüzyılda izlerine rastlansa bile ancak VIII. (XIV.) yüzyılda yaygın bir telif türü haline geldiği kaydedilmektedir.[743]

Hâşiyeler metinden ziyade, şerhlerdeki kapalılıkları veya anlaşılması zor kısımlar açıklamak, tamamlayıcı bilgiler vermek, duruma göre şerhteki açıklamaları teyid veya eleştiri amacını taşıyan çalışmalar olduğundan bu tür çalışmaların daha ziyade hocalara veya talebelere ait ders notlarının tanziminin sonucunda ortaya çıkmış olabileceği söylenebilir.[744]

Hâşiye çalışmaları çoğunlukla ders kitabı olarak okutulan muhtasar gramer eserleriyle belâgat kitapları üzerinde yoğunlaşmış olsa da, fıkıh ve usulü, kelam, tefsir, hadis, mantık ve münazara gibi alanlarda da birçok haşiye eserlerin telif edildiği bilinmektedir.

İslam fıkıh ve usülune dair dört mezhepte de birçok kıymetli şerh ve haşiye eserleri telif edilmiştir. Şâfiî mezhebinde el-Minhac metni üzerine yapılan Tuhfe şerhinin Şirvani haşiyesi buna bir örnek olarak gösterilebilir. Hanefi mezhebinde ise Timurtaşî'nin Tenvîrü'l-ebṣâr metnine Haskefî tarafından ed-Dürrü'l-muḫtâr adıyla yazılan şerhe Reddü'l-muḥtâr adıyala İbn Âbidin'in yapmış olduğu meşhur hâşiyesi örnek gösterilebilir.[745]

10. HAVAŞİ EŞ-ŞİRVÂNİ VE MUHTEVASI

Tuhfetü'l-Muhtac üzerine yazılan haşiye veya şerhler arasında eş-Şirvâni'nin haşiyesinin ayrı bir önemi vardır. Bu anlamda en yaygın ve en verimli haşiye olarak görülmektedir. Nitekim Haşiyetü'ş-Şirvani Tuhfe'nin kapalı ve dürülü lafızlarını gösteren ve bunları açıklayan, bunun dışında birçok faydalı bilgileri içeren bir eserdir. Tuhfe'nin bu önemli haşiyesi Tuhfetu'l-Muhtâc ve Hâşiye İbn Kâsım el-Abbâdî ile birlikte 1938 yılında el-Mektebetu't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ tarafından Kahire'de basılmıştır.[746]

[742] Eyyüp Said Kaya, "Şerh", *Tükiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/560.
[743] Şerh ve haşiyelerin ayrıldıkları noktalar ve şerhlerin işlevleri için bk. Kaya, "Şerh", 38/560-561.
[744] bk. Topuzoğlu, "Hâşiye", 16/420.
[745] bk. Topuzoğlu, "Hâşiye", 16/421.
[746] bk. Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî İle Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*, 105.

Haşiyetü'ş-Şirvani Abbadi'nin[747] haşiyesi ile birlikte basılmıştır, ekteki örnekte de görüleceği üzere Tuhfe'nin metni sayfa kenarında yer almakta, sayfanın üstü Şirvani'nin haşiyesi iken alt çizgi ile ayrılan ve sayfanın altında yer alan haşiye ise Abbadi'ye aittir. Bu ikili ayrıma dair açıklamalar eserin kapağında bir tenbih yazısı olarak geçmektedir.[748]

Şirvâni fıkhi konuları ele alırken geleneksel yöntem ile birlikte döneminin usulü yöntemlerini uygulamıştır. Haşiye'si bağlamında ele alındığında şerh haşiye geleneğinin bir halkası olduğu görülmektedir.

Şirvani'nin haşiyesi 10 cilt gibi büyük bir yekündür. Eserde Kuran, Sünnet, İcma[749] ve kıyasa dayalı açıklamalar yapılmaktadır.

Haşiyetü'ş-Şirvâni kitap ve bab/fasıl sıralamasına göre tanzim edilmiştir.

Hemen tüm fıkıh eserlerinde olduğu üzere Haşiyetü'ş-Şirvâni de yüce Allah'a hamd ve Sevgili Resulüne salat ve selam ile başlamaktadır. Ardından konu sıralaması genel olarak şu şekildedir; Kitabu Ahkami't-tahare ile başlayıp salat, cenaiz, zekat, siyam, itikaf, hac gibi ibadetle ilgili kitap ve bab konularından sonra kitabu'l-bey'e dair konuları kitap/bab başlıkları ile ele alır. Muamelat konularından sonra Kitabü'l-feraize yer vermekte, akabinde de aile hukukuna konulara yer verir. Kitabu'n-Nikah, hul', talak gibi konulardan ukubata dair konulara yer vermektedir. Daha sonra ise eşribe, siyer, sayd, kurban, akika, helaller ve haramlar, yeminler, adak gibi konular, sona doğru ise kitabü'l-qada, şehadet, köle azadı ve kitabet gibi konulara yer vermektedir. Haşiyetü'ş-şirvani kitabu ümmühatü'l-evlad konusu ile son bulmaktadır.

Numune olarak ekte verilen haşiye örneğinden de anlaşılacağı üzere Şirvani'nin haşiyesi büyük bir yekün teşkil etmekte ve Abbadi'nin haşiyesine göre daha geniş bir yapı arz etmektedir.

Gerek Şirvâni gerek Abbadi haşiyeleri olsun her iki haşiyede tuhfe açıklanırken Heytemi şerhinin metninde geçen ifadeler için " ve kavluhu…" şeklinde başlayan izahlar yapılmaktadır.

Eş-Şirvani açıklamalarında dil biliminin kurallarına çokça yer vermektedir.

Şirvani ve Abbadi haşiyeleri bazı müellif ve eserleri bir takım harflerle sembolize etmişlerdir. Bu anlamda Şirvani haşiyesinde İbhi Hacer el-Heytemi'nin Tuhfesi حج remzi ile ifade edilmektedir.[750]

---

[747] Şafiî mezhebinde Abbadi nisbesi ile bir çok kişi vardır. Tuhfetü'l-Muhtac'a haşiye yazan Şihâbüddîn Ahmed İbnu'l-Kâsım el-Abbâdî el-Mısrî (v. 994/1585) ise diğerlerinden "İbnü'l-Kasım el-Abbadi olarak ayırdedilir. bk. Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî İle Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*, 179.

[748] ilgili bilgi her cildin kitap kapağında yer almaktadır. Örnek için 1. cildin kapağına bk. Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed (v. 974/1567), *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc (Şirvânî ve Abbâdî'nin haşiyeleriyle birlikte)*, 1/1.

[749] Şirvani ve Abbadi haşiylerinde Ezrâi'ye dayandırılarak zaruret duyulması durumunda bir kişinin sahip olduğu bir yiyeceği satmaya zorlanabileceğine dair alimlerin o konuda icmalarının bulunduğunu kaydeder. Şamile basımı (kitapla uyumlu) bk. Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed (v. 974/1567), *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc (Şirvânî ve Abbâdî'nin haşiyeleriyle birlikte)*, 1/318.

[750] Tuhfe'deki ıstılahtalar ile ilgili Muhammed b. Süleyman'ın-Medenî'nin (v. 1194/1780) Ukûdu'd-Dürer fi Beyâni Mustalahât İbn Hacer isimli bir eser yazdığı kaydedilir. bk. Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî İle Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*, 186.

Haşiye'de م ر (m - r) , سم (s-m), ع ش (ayn-şin) gibi farklı alimleri gösteren semboller de kullanılmaktadır. Sembollerle gösterilen bu alimler arasında İbn Hacer, Remli, Abbadi, Ebu'z-Ziya eş-Şebrâmellisî el-Kahiri ve başka bir çok alim yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Aslan, Mahsum. *İbn Hacer el-Heytemî İle Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), 2018.

Cağîm, Nu'man. *Madhal ile'l-Mezhebi'ş-Şâfiî Ricâluhu ve Usuluhu ve Kütübuhu ve İstilâhatuhu*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2011.

Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed (v. 974/1567), İbn Hacer el-Heytemî. *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc (Şirvânî ve Abbâdî'nin haşiyeleriyle birlikte)*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatu Mustafa Muhammed, ts.

İbn Muhammed el-Hadravi el-Mekki, ö.1909, Ahmed. *Nüzhetü'l-fikr fima medâ mine'l-havâdisi ve'l-'iber fi terâcimi ricâli'l-karni's-sâni 'aşer ve's-sâlis 'aşer*. thk. Muhammed Mısrî. 2 Cilt. Dımaşk-Suriye: İhyâu't-turâsi'l-Arabi, 1996.

Kallek, Cengiz. "İbn Hacer el-Heytemî". *Tükiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/531-534. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kaya, Eyyüp Said. "Şerh". *Tükiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/560-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Klavuz, Ahmed Saim. "Bâcûrî". *Tükiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/416-416. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Muallimi, Abdullah b. Abdurrahman b. Abdürrahim el-. *A'lâmu'l-Mekkiyîn*, ts.

Muhammed, Ali Cum'a. *el-Medhal ilâ Dirâseti'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye*. Kahire: Daru's-Selâm, 2012.

Şensoy, Sedat. "Şerh". *Tükiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/555-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Hâşiye". *Tükiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/419-422. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Yaşaroğlu, M. Kamil. "Minhâcü't-Tâlibîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

FİRDEVSÎ-İ RÛMÎ'NİN NESİR ÜSLÛBU ÜZERİNE*

On the Prose Style of Firdevsi-i Rumi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN
ORCID ID: 0000-0003-0579-4850
Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, mehmetburak44@gmail.com

ÖZET

Firdevsî-i Rûmî VX. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış önemli müelliflerden biridir. Çok sayıda eseri bulunan Firdevsî'nin en önemli eseri *Süleymân-nâme-i Kebir*'dir. Firdevsî *Süleymân-nâme*'de azımsanmayacak oranda manzûmeye yer vermişse de eserin ana yapısını nesir üzerine bina etmiştir. Bunun sebebi de kendisini nazma göre nesirde daha yeterli görmesidir. Firdevsî nesirde kendisini daha yeterli gördüğü için sanatını nesirde göstermek istemiş böylece *Süleymân-nâme* adllı eserini nesir olarak kaleme almıştır. *Süleymân-nâme*'de anlatılan konunun içeriğine göre sade, orta ve süslü olarak adlandırılan farklı nesir üsluplarına örneklerin olduğu görülmektedir. Firdevsî'nin nesir üslubunda dikkati çeken en önemli hususlardan biri Türkçe kelimelerle sıkça seci yapmasıdır. Bu çalışmada Firdevsî-i Rûmî'nin nesir üslubu *Süleymân-nâme* adlı eseri üzerinden incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme, nesir.

ABSTRACT

Firdevsi Rumi is one of the important authors who lived in the second half of the 15th century and the first half of the 16th century. The most important work of Firdevsi, who has many works, is Sulaimanamah Kebir. Although Firdevsî included a considerable amount of poetry in Süleyman-nâme, he built the main structure of the work on prose. The reason for this is that he sees himself more competent in prose than in verse. Since Firdevsi saw himself more competent in prose, he wanted to show his art in prose, so he wrote his work called Sulaimanamah Kebir in prose. It is seen that there are examples of different prose styles, which are called plain, medium and ornate, according to the content of the subject described in Sulaimanamah Kebir. One of the most striking aspects of Firdevsi's prose style is that he often makes prose rhymes with Turkish words. In this study, the prose style of Firdevsi Rumi will be examined through his work named Sulaimanamah.

Key Words: Firdevsi-i Rumi, Sulaimanamah, prose

GİRİŞ

Firdevsî-i Rûmî XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı bilinen oldukça velûd bir müelliftir. Çok sayıda eser kaleme alan müellifin en önemli eseri 80 ciltten fazla yazdığı bilinen *Süleymân-nâme-i Kebir* adlı eseridir. Müellif bu eserinde Hz. Süleymân'ın hayatını mitolojik, efsanevî, destansı ve masalsı unsurlarla karışık bir şekilde

* Bu çalışma yazarın Sibel Üst Erdem danışmanlığında hazırladığı ve 2018 yılında kabul edilen "Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme Adlı Eseri (14 - 15. ciltler) metin - inceleme" başlıklı doktora tezinin ilgili bölümünün düzenlenmesinden oluşturulmuştur."

anlatmaktadır. Manzûm-mensûr karışık bir yapı arz eden eserin ana yapısı nesir üzerine kuruludur. Firdevsî-i Rûmî nazımda çok yeterli olmadığını kendisi itiraf ederek sanatını nesirde göstermek istediğini dile getirmektedir. Bu sebeple müellifin nesirde kendine has bir sanatkârâne bir üslûp geliştirdiği görülmektedir (Çakın, 2022, ss. 1-15). Bu çalışmada Firdevsî-i Rûmî'nin *Süleymân-nâme*'deki nesir üslûbu eserin 14 - 15. ciltleri üzerinden incelenecektir.

KLASİK NESİR ÜZERİNE

Arapçada "saçmak, dağıtmak, serpmek, yaymak" (almaany, 2018) gibi anlamlara gelen "nesr - nesir" kelimesi bir edebiyat terimi olarak manzûm olmayan, vezinsiz ve kafiyesiz yazılan söz anlamında kullanılmaktadır. Günümüz literatüründe "düzyazı" olarak adlandırılan nesir, manzûm olmayan her tür ürünün genel adıdır. Nesir tarzında ortaya konmuş eserlere mensûr denirken yüksek edebî özelliklere sahip olan nesirlere "inşa" denir (Okuyucu, Kartal & Köksal, 2009, s. 11; Okumuş, 2011, s. 86).

Türk edebiyatında nesir genellikle sâde nesir, orta nesir ve süslü nesir olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Bu gruplandırma, temel itibariyle Recâîzâde Mahmut Ekrem'in üslûpları "üslûb-ı sâde", "üslûb-ı müzeyyen" ve "üslûb-ı 'âlî" olarak tasnif ettiği *Ta'lîm-i Edebiyât* adlı eserine dayanmaktadır (Kılıç, 2016, ss. 51-52).

Recâîzâde, sâde üslûbun muhatapları ikna edip heyecanlandırmak için değil, onlara bazı konuları açıklayıp öğretmek için kullanıldığını; bu sebeple uzun cümlelerden, ince söz sanatlarından ve derin hayallerden soyutlandığını ifade eder. Bu üslupta edebî sanatlar olsa bile alelade türden olmalıdır. Sâde üslûpta da sanat yapılabilir ancak bu sanatın göze çarpmayacak derecede olması gerekir. Sâde üslûbun meziyet ve güzelliği doğallığından kaynaklanmaktadır (Recaîzâde, 1299, s. 192). Sâde üslûp, dostça ilişkiler, kıssalar, menkıbeler, efsâneler, günlük sıradan olaylar, mektuplaşmalar, topluma faydalı olacak bilgileri sunan eserlerde kullanılmaktadır (Recaîzâde, 1299, s. 198).

Recâîzâde, mecazlar ve edebî sanatlarla fazlasıyla süslü bir hâle getirilen bir diğer üslûbu müzeyyen üslûp olarak adlandırmaktadır. Müzeyyen üslûbun sâde üslûp ile âlî üslûbun ortasında yer aldığını belirten Recâizâde, bu üslûbun diğer iki üslûp tavrından da izler taşıdığını, sanatlı ve ahenkli söyleyişlerin yanı sıra zaman zaman sâde ifadelerin de bulunduğunu belirtir, her türlü duygu ve düşüncenin bu üslûp ile yazılabileceğini ilave eder (Recaîzâde, 1299, s. 198-199). Âlî üslup olarak adlandırdığı son üslûp ise yüksek ve üstün duygu ve düşünceleri çarpıcı ve etkileyici bir tarzda ifade etmektir. Sadece ibarelerin süslü olması değil anlamın da bir o kadar güçlü olması gerekir. Dua, naat, mersiye, hutbe, bazı felsefî ve tarihî konuları ifade etmede âlî üslup kullanılır (Recaîzâde, 1299, s.204).

Recâîzâde eserinde her ne kadar farklı üslûp tavırlarından söz etmiş olsa da onun bu tasnifinin daha sonra aşağı yukarı benzer ifadelerle nesir türleri için kullanıldığı görülmektedir. Bazı edebiyatçılar nesri sâde nesir, süslü nesir ve orta nesir olarak üç gruba ayırmaktadır. Buna göre sâde nesir, halkın konuştuğu dil ile yazılan, bir şeyler öğretmek amacı taşıyan nesir türüdür. Süslü nesir, halkın dilinden tamamen kopmuş olan, sanat yapmayı temel amaç haline getiren süslü ve yapmacık bir dil kullanan nesirdir. Orta nesir ise halkın dilinden epey ayrılmış olsa da burada esas amacı yine anlatılmak istenen konudur. Orta nesirde seci' ve edebî sanatlar belli oranda bulunur (İz, 1996, ss. V-XIII).

Bazı araştırmacılar ise nesir türlerini, orta nesri çıkararak sâde nesir ve süslü nesir olmak üzere ikiye ayırırken (Çaldak, 2006, s. 81) kimi araştırmacılar dili süslü nesirden daha ağır olan ve "ağdalı nesir" olarak adlandırılan bir türün de bulunduğunu belirterek nesir türlerini dörde ayırmışlardır (Okuyucu, Kartal & Köksal, 2009, s. 14-17).

Her dönemde konuşulan dil ile her yazarın kullandığı dilin ve kelime hazinesinin birbirinden farklı olacağı muhakkaktır. Bu sebeple her eserdeki nesir özelliklerini, birbirinden farklı olan bu durumlar belirleyecektir. Ancak genel olarak yazılış amaçları açısından değerlendirilecek olurlarsa didaktik amaçlarla yazılan eserlerle, sanat yapmak ve hüner göstermek gibi amaçlarla yazılan eserlerde nesir özelliği açısından büyük farklılıkların olduğu da bilinen bir gerçektir.

Köksal, yaptığı incelemede nesir türleri arasındaki ayrımı somutlaştırmak adına belli bir istatistik çalışması yoluna gitmektedir. Buna göre sâde nesir olduğu kabul edilen metinlerde Türkçe kelime oranı %70'in üzerindeyken Arapça ve Farsça kelimelerin oranı %30'un altındadır. Sâde nesirlerde Arapça ve Farsça tamlamalar çok az bulunurken seci' hiç yok yahut yok denecek kadar az kullanılmaktadır. Orta nesirde Türkçe kelime oranı % 40'ın altında, Arapça ve Farsça kelimeler %60'ın üzerindedir. Arapça ve Farsça tamlamaların az olmadığı orta nesirde yer yer seciler bulunmakta ve belli bir sanat kaygısı güdülmektedir. Süslü nesirde Arapça ve Farsça kelime sayısı %75'in üzerindeyken ağdalı nesirde bu oran % 80'i geçmektedir. Aynı şekilde seci' ile Arapça ve Farsça tamlamaların kullanım sıklığı artmaktadır. Diğer nesir türlerinde hemen hemen hiç yokken ağdalı nesirde dört ve daha fazla kelimeden oluşan Arapça ve Farsça tamlamalar kullanılmaktadır (Okuyucu, Kartal & Köksal, 2009, s. 14-18). Bu oranlar her ne kadar dönemden döneme, metinden metine değişiklik gösterse de tasnif edilen farklı nesir türlerinin genel özelliklerini nispeten somutlaştırması sebebiyle önemlidir.

SÜLEYMÂN-NÂME'NİN NESİR ÖZELLİKLERİ

Firdevsî, *Süleymân-nâme*'nin ana yapısını nesir üzerine bina etmiştir. Bunun sebebi Firdevsî'nin kendisini nesirde nazma göre daha yeterli ve hünerli görmesidir. Firdevsî bu düşüncesini şu şekilde dile getirmektedir:

Hezārān şükr ü minnet Ẕü'l-celāle
İrüb yetmiş bir ü meclis kemāle

Bilür Ḫüsrev düşübdür naẓm-ı şīrīn
İder taḥsīn işidenler bu ḳāle

Niẓāmī Şeyḫī ḳanı Aḥmedī de
Şeker sözden alayıdı nevāle

Ġalaṭ didüm benem kemter kemīne
Durur anlar sözi benüm maḳāle

Benüm eşʿār-ıla yoḳ iftiḫārum
Velī faḫrum benüm işbu risāle

Süleymān-nāmeyi teʾlīf idüben

Çeküb zaḥmet düşüb derd ü zevāle

Tamām altmış yıl itmişem ʿömür ḫarc

Ki bitürdüm getürdüm ehl-i ḥāle (C. 15/53b)[751]

Nazım konusunda yeteneğinin olmadığını ifade eden Firdevsî, sanatını nesir alanında göstermek istemiştir. Eserin temsilî bir yönünün bulunması da Firdevsî'nin belli bir sanat kaygısı taşıdığını destekleyen bir diğer husustur.

Firdevsî'nin olayları anlattığı ve karşılıklı konuşmaları aktardığı kısımlarda dilinin genel olarak sâde olduğu, konuşma dilinde kullanılmayan Arapça ve Farsça kelimelerin ve tamlamaların az olduğu görülmektedir:

> *Ḥācibler bilüb ḳarşu geldiler. Niye geldüklerin bildirüb Dāvūd'uñ vefātından ḫaber virdiler. Ḥācibler külāhların yire urub içerü varub Adonyā'nuñ ḫalvetine girüb Adonyā daḫı Sührāb-ı Şāh'uñ şındıġın bilüb gelüb Evyāṣer ḫaber getürmişidi, Sührāb şındıġına, yardım gelmedügine tāc u devleti Süleymān'dan aldıġına melūl maḥzūn otururken ol yañadan ḥācibler içerü gelüb bunlaruñ geldüginden, Dāvūd'un ʿam. vefātından ḫaber virdiler. İşidüb külāhın yire urdı. Yūʿā beglerbegi[ni] ḳıġırdı, Evyāṣer'i ḳıġırdı. Anlar daḫı içerü gelüb Adonyā-yı siyāh-pūşa ḫaber şordılar. Adonyā, atasınuñ vefātından ḫaber şordı kim vāḳıʿā vefāt itdi ve birkaç meliklerle geldügin beyan itdi. Yūʿā daḫı Dāvūd'ı kim be-ġāyet severdi. Evyāṣer daḫı Dāvūd'uñ ḳızḳarındaşı oġlıyıdı. Efġān ḳoparub ḳaralar şarınub Adonyāyıla ḥāżır olan Gilʿād begleriyle karındaşlarına ḳarşu varub bular daḫı şehr içine girüb Adonyā daḫı gelüb Evīnāẕū-yı Ūcemsüvār ulu ḳardaşıyıdı, Adonyā'yı görüb atlarından indiler* (C. 14/4b-5a).

Eserdeki kahramanlardan Sâm-ı Süvâr'ın uzun zaman sonra kendisine kavuştuğu Hümâ-yı Dil-fürûz'a söyledikleri de genel itibariyle sâde nesir örneği olarak kabul edilebilir:

> *Yā Nigārīn! Çün kim benüm ser-güẕeştüm beyān eyledüm evvelü min-āḫir ḥālüm söyledüm, imdi baña ḫaber vir kim senüñ daḫı bu araya gelmegüñe sebeb ne oldı, didi. Sām eyle diyicek ol nigār daḫı başladı vaṣf-ı ḥālin söyledi. Atasından destūr aldıġın perrī leşkeriyle bunca zamāndan berü kendüyi bulmaġ-içün ʿālemi kāyinātı seyrān eyledügin ʿāḳıbet yolı buraya geldügin Sām'ı bir perī görüb müjde ḳıldıġın söyledi. Evvel āḫir ḥālin şerḥ eyledi* (C. 15/51a).

Eserde, kimi zaman dilin ağırlaştığı, Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların kullanılma sıklığının arttığı görülmektedir:

> *İblīs-i pür-telbīs kendünüñ ẕürriyyātıyla şarḳ cānibinden göçüb Ādemī-zād cānibine geçüb giderken İskender-i Kübrā'nuñ şehrine uġradılar ve perī leşkerin görüb ve Sām Süvār'uñ gerdiş-i çarḫdan ḫalāṣ olduġın bilüb ve ḥelālı Hümāy-ı Dil-Fürūz-ıla buluşub ʿıyş u nūş itdügin ṭuyıcaḳ vāy kim ḳaḳıdı yıldırımlayın şaḳıdı. Daḫı dönüb Denes-ile Kenes'e eydür ben bu Sām-ı Süvār'a furṣat bulımazam dīv ü perrī leşkeriyle cenk itdürdüm. Havā-yı fenādan yer yüzine atdurdum, yedi başlu evrene yutdurdum. Ve çarḫ*

[751] Alıntının yazma eserdeki cilt ve varak numarasını ifade etmektedir.

gerdişinden yedi ḳat yer altına atdurdum hīç çāre bulub helāk idemedüm. İmdi çārem buña ḳaldı kim yine Ġarġar-ı Dīv'e varam aña dürlü dürlü iġvālar ḳılam tā kim dīv leşkerini çeküb gelüb Sām-ı Süvār-ıla cenk ide tā ki ḫānumānını elinden ala yerini Sām'uñ tābūt-ı tenk ḳıla (C. 15/52a).

İy dāye, v'iy ʿömrime ser-māye! Çarḫ-ı felegi görüñ kim Sām'ı bizümle bir laṭīf maḳāmda bulışdurdı kim Firdevs-i şānīdür, diyüb daḫı taḫtı felek yüzinden ol ḳalʿanuñ içine getürdiler. Baḥr ü berre [ḥükm] itmek Hümāy-ı Dil-fürūz daḫı Sām'uñ ḳandalığın bilüb ʿarūsīvār envāʿ-ı libāslar geyüb düzünüb ḳoşunub yerinden nāz-ıla ṭurub Sām'uñ ṭurduġı odaya geldi. Dāye varub Sām'ı görüb elin öpüp ḳademinde baş ḳoyub çıḳub Hümāy-ı Dil-fürūz'ı daḫı getürdiler. Yaḳın gelincek Sām-ı Süvār daḫı ḥelālına kendüzin arayugeldügine şād olub maḥabbet idüb yerinden ṭurub ʿizzet itdi. Lām elif bigi ṣarmaşdılar. Ḥāl ü ḫāṭır ṣorışdılar görişdiler. İki ḥasret birbirine irişdiler (C. 14/37a).

Bu durum, devletin ileri gelenleri ve devlet işleri ile konuların anlatıldığı bazı durumlarda daha da belirgin bir hâl alır:

Āḫirinde birbirini naṣīḥatlaşub ittifāḳ birle Dāvūd-ı Nebī rūḥı-çün māl döküb aş ṣu itdiler gedālara müsteḥaḳlara ol ḳadar sīm ü zer laʿl ü cevāhir taṣadduḳ itdiler ki defter-i dīvānā ṣıġmadı. Çünki ol gice geçüb ʿale'ṣ-ṣabāḥ oldı Süleymān anası Bedşāyeʿ Ḫātūn, Loḳmān-ıla Āṣaf'ı ve Nāṣen'i ve Gāẕ Peyġāmberi ʿaleyhimu's-selām ḳıġırdub ve daḫı Ḳuds-i mübāreküñ ʿulemāsın, ḥükemāsın, ʿābidlerin, zāhidlerin, serverlerin, dil-āverlerin daʿvet ḳıldı. Ser-cümlesi geldiler, kim[i] oturub kim[i] ṭurdılar. Süleymān-ı Nebī daḫı bir zerrīn ṣandal üzerine geçüb oturdı. Anası ḫalvet-i ḫāṣ ḳapusından perde ardından eyitdi kim… (C. 14/7a).

-İy Süleymān bin Dāvūd! Cümle ḥükemā ve ʿulemā ümerā ve fużelā ve ʿuḳalā pīr ü bernā, ekābir-i ʿArab-ı ʿUrebā mesrūrlar u mihterler ʿālī-ḫażretüñe muntaẓırlar durur tā kim saʿādetlü cemālüñi göreler diyüb ḥekīmler ṣaf-ıla Süleymān'a ḳarşu ayaġ üzre ṭurdılar. Süleymān ʿam. daḫı firāset-ile yaḳīn bildi kim vezīrler kendüzin atası taḫtına daʿvet iderler. Revān yerinden ṭurub ʿizzet ḳılub didi kim:

- İy ulular, ḫoş-ḫūlular, nīk-rūlar! Daʿvet ḳılduġuñuz yire varmaḳ vācibdür varalum, ḥāliyā siz varuñ, didi. Ḥekīmler daḫı yine baş urub duʿā ḳılub gitdiler. Ṭaşra çıḳub on iki sıbṭuñ serverlerine ʿArab-ı ʿUrebā nāmverlerine Süleymān'uñ geleceğin bildi[rdi]ler. Cümle mīr ü sipāhī ḫāṣ u ʿām veżīʿ ü şerīf zişt ü laṭīf ders ü ḳulluġa gelüb çeşm oldılar. Vezīrler daḫı Süleymān'uñ taḫtın tezeyyün ḳıldılar. Cevherī tāc muraṣṣāʿ kemer müzerkeş lipāçe Süleymānı-çün müheyyā itdiler. Daḫı yine Loḳmān Ḥekīm Āṣaf-ıla gelüb Süleymān'ı ṣavmıʿasından çıḳarub naṣīḥat ḳılub mātem ṭonından çıḳarub başına tāc-ı muraṣṣāʿ urdılar, egnine zerrīn lipāçe virdiler, biline kemer-i kiyānī bağladılar. Andan resm-i saʿādet devlet erkānı birle atasınuñ taḫtına geçürdiler. ʿArab vilāyetine Benī İsrā'īl'üñ on iki sıbṭına pādişāh üzerine dürr ü güher, sīm ü zer niṣār itdiler (C. 14/7b).

Ḥekīm ḳavlince, ammā kim Loḳmān-ı Ḥekīm ve Eflāṭūn-ı Yūnānī naḳl idüb eydürler ki ḳavl-i eṣaḥ budur kim hubūṭ-ı Ādem'den cülūs-ı Süleymān'a dek kim ġurre-i neysānda āfitāb burc-ı ḥameldeyiken ve māhitāb burc-ı züḥāldeyiken sāʿat-i müşterī rūz-i yek-şenbe gün ṣubḥ-dem atası Dāvūd Peyġāmber'üñ ʿam. taḫtına çıḳub devlet-ile cülūs eyledükden berü mesbūḳ-ı eyyām yidi biñ yidi yüz ṭoḳsan beş yıl on ṭoḳuz gün ṣülūṣ-i sāʿat giçmişidi (C. 14/9a).

Eserde süslü nesir örneği sayılabilecek metin parçaları da yer almaktadır. Çok fazla olmasa da metinde bahsedilen konunun ulvîliği ve kıymeti gereği zaman zaman bu örnekler verilmiştir. Firdevsî özellikle mutarraf ve metavâzî seci'ler kullanmak suretiyle bu kısımları sanatkârane bir şekilde ifade etmektedir. Mutarraf seci' revî harfi aynı vezinleri farklı olan (Okuyucu, Kartal & Köksal, 2009, s. 21) (*ḫāliḳı'ṭ-ṭīni ve'n-nār - cāʿilü'ẓ-ẓulumāti ve'l-envār - ceʿale'l-leyle ve'n-nehār, ki müdebbirü'l-feleki'd-devvāri ve rāziḳu'ṣ-ṣiġāri ve'l-kibāri [el-]vāḥidu'l-ḳahhār, el-ʿazīzu'l-ġaffār, el-kerīmu's-settār)* seci'dir. Mütevâzî seci', seci'li kelimelerin hem revî harfi hem de vezin açısından bir olduğu (Okuyucu, Kartal & Köksal, 2009, s. 22) (*bī-pāyāndur - bī-kerāndur, ḳatredür – ẕerredür, nasīb – ḳarīb, germ eylegil – nerm eylegil, raḥmetüñ inʿāmı şāmil - ḳudretüñ āṣārı kāmil*) seci' türüdür.

Hz. Süleymân'ın babasının tahtına geçtikten sonra verdiği, ilk kısmı Arapça olan hutbe süslü nesir olarak adlandırılan türe güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır:

Ve daḫı yā ḳavm-i Benī İsrāʾīl, āgāh oluñ ki men faḳīr Süleymān, bende-i Sübḥān ṭāʿat ol Allāh'a ḳıluram ki ḫāliḳı'ṭ-ṭīni ve'n-nār odur ve iṭāʿat ol pādişāha iderem ki cāʿilü'ẓ-ẓulumāti ve'l-envār ve ceʿale'l-leyle ve'n-nehār odur. Ve münācāt ol şehinşāha ḳıluram ki müdebbirü'l-feleki'd-devvār ve rāziḳu'ṣ-ṣiġāri ve'l-kibār [el-]vāḥidu'l-ḳahhār, el-ʿazīzu'l-ġaffār, el-kerīmu's-settār odur. Ḥamd-i bī-nihāyet ve şükr-i bī-ġāyet ol melik-i ḳadīr[e] kim maʿbūddur. Bu mülki baña iḥsān itdi ki andan ṣoñra ki ol nebīnüñ ismi Dāvūd'dur. Dāru'l-fenādan dāru'l-beḳāya riḥlet itdi kim meskeni Firdevs içinde maḳām-ı maḥmūd'dur. İmdi yā ḳavm! Çün kim Allāhu teʿālā celāluhu çün kemāl-i luṭfından bu milki bize iḥsān eyledi ḫalḳ arasında ḥaḳḳ-ıla ḥükm it diyü Tevrāt u Zebūr içinde fermān eyledi. Ve daḫı bize farż u vācibdür ki ***ḳavluhu teʿālā inne'llāhe ye'muru bi'l-ʿadli ve'l-iḥsān*** *birle ʿamel ḳılub ʿadl ü dād ile şöyle kiʿArab vilāyetinüñ eñ kem kendini Şehr-i Baġdād-veş maʿmūr [u] ābād eyleyem ve daḫı bu ʿaẓīm memleket ve muʿaẓẓam salṭanat ol Baḫşeyende-i Baḫşāyiş-ger Rezzāḳ-ı ʿālemden temennā ḳılub istidʿā itdigüm dünyā salṭanatı içün degüldür. İllā ki maḳṣūdum budur ki Ḥaḳḳ'uñ ʿināyetiyle naṣīb olan ḫānemüñ üzerinde menḳūş olan esmāʾu'llāh'uñ ḫavāṣṣı berekātiyle cihān sarāyında ne ḳadar cebbār cābir pādişāhlar ve ḳāhir şehinşāhlar varısa ser-cümlesin ḫaḳ dīne daʿvet ḳılam. Allāh'uñ vaḥdāniyyetine iḳrār ḳılub* ***lā ilāhe illā'llāhu ve Dāvūd ḫalīfetu'llāhi ve Süleymānu Emīnu'llāh*** *diyüb īmāna gelen kibārına tāc u taḫt salṭanat virüb ḥürmet ḳılam ve ṣıġārına māl ü mülk ḫilʿāt virüb ʿizzet ḳılam. Münkir olub dīn-i İslām ḳabūl itmeyenleri tīġ-ı nuṣret birle cānın alub cismini ḫāke ṣalam. Yoḫsa yā ḳavm-i Benī İsrāʾīl, ben bu tāc u taḫtı salṭanat u mülk ü māl u memleketi dünyāda şöhret-içün ḳabūl ḳılmadum ki ʿilme'l-yaḳīn bilürem ki dünyānuñ bināsı ḫarāb olmaġı-çündür. Mālınuñ mülkinüñ evveli belādur,*

evsaṭı ʿanādur ve āḫiri kim sükādur. Vefāsı ḳalīldür, cefāsı ṭavīldür, vuṣlatı ḥasretine, devletinüñ āḫiri ẕillete ve şādīsi ġamına, emi semine, merḥemi zaḫmine, ḳuvveti āḫir mevtine, nāsı ḫārine genc ü mālı mārına degmez.

Süslü nesir olarak kabul edilebilecek bir üslûpla yazılmış olan kısımlardan bir diğeri 14. cildin sonlarında yer alan münâcattır. Firdevsî burada, Allah'ın yüceliğini dile getirmesinin ardından Hz. Peygamber'in yüzü suyu hürmetine Allah'tan iç âlemini nurlandırması, imânını muhafaza etmesini, lütuf ve rahmetini kendisine ulaştırmasını niyaz etmektedir.

Yā İlāhī! Aḥmed ü Maḥmūd u Ḳāsım ḥürmeti-çün bu Süleymān-nāmesin teʾlīf itmegi naṣīb eylegil ve raḥmetüñ ve lüṭfuñ ben ḳuluña ḳarīb eylegil. Ḳalbümi pāk eyle sehv ü ḫalelden īmānumı ṣaḳlaġıl ḍarr u ẕelelden. Derūnum āteş-i ʿışḳuñ-ıla germ eylegil. Bu sengīn göñlümi nerm eylegil. Hem gözümden refʿ eyle ġaflet ḥicābın hem başuma ṭāliʿ it mihri nūr-ı āfitābın (C. 14/45a).

Bir başka örnek ise kitabın kendisine sunulduğu Sultan Bâyezid'e övgüde bulunulduğu yerdir. Firdevsî burada Allah'a şükürden sonra Sultan Bâyezid'i övmekte ve bu eseri sâyesinde Sultan Bâyezid'in adının da kıyamete kadar unutulmayacağını dile getirmektedir:

Şükr-i bī-ḳıyās ol ḥākime kim ḳażāsı maḥkemesinde ʿaḳl-ı kül kātib-i emīndür ve ṣenāʾ-i bā-esās ol ḥāfıẓa kim ḥıfẓı ḫazānasinde bir nuṭfe kitāb-ı mübīndür. ʿİnāyet ḳıldı kim bu üç yüz altmış altı mücelled kitābuñ on dördünci cildini daḫı tamām ḳılub ḳaleme getürdüm. Biñ sekiz yüz otuz maṭlaʿ dāsitānuñ daḫı yetmiş birinci meclisi nihāyete yitüb raḳama getürdüm. Baʿd-ez-ān inşāʾallāhu teʿālā ol Sikender[-i] devrān Süleymān[-ı] zamān şehriyāruñ Ferruḫ-ruḥ, Ferīdūn-saṭvet tāc-dāruñ yaʿnī kim sulṭān bin sulṭānuñ Sulṭān Bā-yezid ibn-i Muḥammed Ḫān'uñ ḫalledet mulkuhu eyyām-ı devletinde ve sāye-i himmetinde bāfī daḫı tamām ḳılub söyleyevüz dilden elden geldüginçe tamām eyleyevüz tā kim ol pādişāh-ı aʿẓamuñ sāye-i ilāhī[-yi] muʿāẕẓamuñ nām-ı nīkūsı bu Süleymān-nāme birle tā ḳıyāmet bāḳī ve yādigār-ı tārīḫ-i rūzigār ola (C. 14/45a).

15. cildin sonunda yer alan münâcat da eserde zaman zaman yer alan bu nesir türüne güzel bir örnek teşkil etmektedir:

İy Ḫudā! Senüñ luṭfuña ġāyet yoḳ kim kerīm ü muḫtārsın ve iy reh-nümāsın ki faẓluña ġāyet yoḳ kim ġāfir ü settārsın. İlāhī, iy nümāyende-i ṭarīḳ-i taḥḳīḳ ve iy güşāyende-i der-i tevfīḳ, iy baḫşende-i dide-i bīnā ve iy ber-geştende-i günbed-i mīnā. Ḳudretüñ esrar-ı ḳażāsından iki derīçe semʿ ü baṣar ve ḥikmetüñ envār-ı ṣabāsından iki ṭāyife şems ü ḳamer-i münīr. İlāhī! Sen ol ḳādirsin kim ʿizzetüñ taṣvīrine bir nümūnedür ʿarş-ı muʿallā. İlāhī! Sen ol ḥakīm-i nāẓırsın kim ʿilmüñ iḥāṭasından bir nişāne ḳalem-i aʿlā. İlāhī! Seyyid-i sādāt Aḥmed, ol ḥabīb Ḥażret-i Muḥammed yüz ḥaḳḳı-çün günāh-kār Firdevsi'nüñ cürmine bakma, raḥmet it. Ve bu Süleymān-nāmeyi tamām ḳılmaġa ʿināyet it. Dilüme feṣāḥat vir kim kelāmum emlaḥu'l-kelām ola. Bu bī-çāreye ecelden mühlet vir kim üç yüz altmış altı mücelled kitāb tamām ola. İlāhī! Ḳāḍiye'l-ḥācātsın ḥācetüm revā ḳıl, derdümendüm derdüme dermān ḳılġıl. (C. 15/82a).

Eserde dikkat çeken önemli bir nesir özelliği de Firdevsî'nin azımsanmayacak kadar seci' kullanmış olmasıdır. Firdevsî daha çok, olayları anlatırken seci'ye başvurmuş, bu seci'leri metnin akışı içinde doğal bir biçimde yerleştirmiştir:

ḥaḳīrü'l-faḳīr, dāʿī ve ebter, kemīne kemter Firdevsī bu Süleymān-nāmesin derc, ʿömrini ḫarc eyledi. (C. 14/4b).

Bilmezsiz ki baña Süleymān neler ḳılubdur; tāc u taḫt benüm iken, hem anadan Ṭālūt Şāh'uñ nesliyiken hem atadan Dāvūd ʿam. aşlıyıken, ulu oġlı varıken kiçi oġlı melik olmaḳ devlete lāyıḳ sāʿadete muvāfiḳ tāc u taḫta muṭābıḳ ḫod degildür. (C. 14/5b).

Eyle olsa ben daḫı Süleymān'dan el çekecek degülem tā ölinceye dek anuñla ceng, cihānı gözine teng, dostları ḳanlarından yer yüzini lāle-reng iderem. (C. 14/5b).

…dükelisi bir uġurdan bī-nifāḳ, ittifāḳ-ıla devletine duʿā rifʿatine şenā ḳılub didiler… (C. 14/5b).

Mālınuñ mülkinüñ evveli belādur, evsaṭı ʿanādur ve āḫiri kim sükādur. Vefāsı ḳalīldür, cefāsı ṭavīldür, vuṣlatı ḥasretine devletinüñ āḫiri ẕillete ve şādīsi ġamına emi semine merhemi zaḫmine ḳuvveti āḫir mevtine nāsı ḫārine genc ü mālı mārına degmez. Evveli nifāḳ firāḳ… (C. 14/11b).

Ve her kim serkeşlik ider ʿāṣī durur ḥaẕer itsün kim cigerin ḫūn, işi diger-gūn, yaşı gül-gūn, günin dün maġbūn iderler. (C. 14/12b).

Daḫı eyitdiler kim iy şāh-ı cihān v'iy Süleymān-ı zamān çünki Ḥaḳ teʿālā bize senüñ bigi ʿāḳil fāżıl kāmil ʿāmil ḥāmil ṣāḥib-i saʿādet kān-ı seḫāvet maʿden-i mürüvvet nīk-bāḫt ehl-i ḥikmet pür-maʿrifet melik-ṣūret Ferīdūn-ḥaṭvet Cimşīd-rifʿat tīġ-zen ḳalʿa-güşāy nīk-rāy reh-nümāy Ferruḫ-ārāy vücūdı pādişāh erzānī ḳıldı ümīẕ-vāruz kim Sührāb'uñ leşker çeküb üzerine varavuz, cānın alub ḫabīṣ ḳanın ḳara yere ḳaravuz didiler. (C. 14/12b-13a).

…cānına altıncı ayda Müşterī yıldızı aña yār-ı ġam-küsār ve mūnisi hem-rūzigār oluben aña terbiyet ider. (C. 14/17a).

Naẓar ḳılub gördi kim bir cemīle-ṣūret ü maḥbūbe-sīret yüzi ruḫsār, gül-ʿiẕār, yār-i dil-dār, ayaġı ucında oturmış eline cām-ı ṣürāḥī alub ṭurmış. (C. 14/21a).

Süleymān-ı Nebī ʿam. Loḳmān'uñ ẕihn-i pākine āferīn ʿaḳl-ı idrākine taḥsīn ḳılduḳdan ṣoñra… (C. 14/22b).

…üçyüz altmış altı mücelled kitāb derc eyledi. Biñ sekiz yüz altı meclis-i dāstān söyledi. Şol ümīẕe kim istimāʿ ḳılan ḫayr duʿādan yād ide fātiḥayıla rūḥ u revānum şād ḳılalar. (C. 14/29b).

…imdi bunı n'itmek gerekdür kim devlete layık, saʿādete muvāfiḳ tāc u taḫta yaraşıḳ ola… (C. 14/32b).

Ammā kim şimdilik nā-çār müdārā yüzinden maḳṣūd ḥāṣıl, tāc u taḫt saña vāṣıl olıncaya dek… (C. 14 33b).

… maḳām-ı Kaʿbe'yi ḫarāb, ʿArab vilāyeti cā-yı ġurāb ḳılam. (C. 14/35a).

… ol melik-zāde kim anlaruñ ulusı, ceddi cümlesinüñ ḫoş ḫulūṣıyıdı (C. 14/35a).

Şöyle kim ne ḳadar havada, şerāda, süflide, ʿulvīde, ʿālem-i kāyināt da, baḥr-i ẓulumātda… (C. 14/35a).

Şükr-i bī-ḳıyās ol ḥākime kim ḳażāsı maḥkemesinde ʿaḳl-ı kül kātib-i emīndür ve ṣenā'-i bā-esās ol ḥāfıẓa kim ḥıfẓı ḫazānasinde bir nuṭfe kitāb-ı mübīndür. (C. 14/36b).

İskender-i Kübrā şehrinde ʿıyş u nūş cihān ġuṣṣāsını ferāmuş itdüklerini söyledi. (C. 15/52a).

Nite ol öküzi ve Nemrūd'ı siñek helak, yer yüzin anlaruñ şerrinden arudub pāk eyledi… (C. 15/62b).

Baña Ẕi'l-ḥimār dirler, kūh-ı Elburz'uñ bir niçe biñ dīvlere ḥükm idüb ser-hengem, cenge girsem pelengem, ṣuya ṭalsam nehengem. (C. 15/67a).

Sām-ı Süvār Ẕe'l-ḥimār-ıla güreşde ceng ü cidālda mekr ü alda… (C. 15/68a).

…şekli daḫı ḳara cāsūsa beñzer ve başı bir ḳara uca iki gözleri yanar fanūsa beñzer ve aġzı maġāra gibi, āvāzı kūsa beñzer ve ḳulaḳları ḳalḳan gibi yüzi

ḳara ābanūsa beñzer. Heybet içre Ḳahramān-ı Ḳātil şecāʿatde Behmen-i Ṭūs'a beñzer. At üzerinde oturışı Nerīmān-ṣıfat velīkin deprenişi Keyyūs'a benzer. (C. 15/75b).

…dört gün leyl ü nehār ʿalā-raġm-ı rūzigār, Ḥaḳḳ'a münācāt iḫlāṣ-ıla ṭāʿāt eylerse… (C. 15/78a).

Firdevsî, Arapça ve Farsça kelimeler ile yaptığı seci'lere ilaveten Türkçe kelime ve eklerle de güzel seci' örnekleri vermiştir:

Süleymān'uñ başın kese, getürüb Gilʿād ḳalʿasınuñ burcına aṣa, benüm düşmānlarumuñ ʿömir yayın yaṣa. (C. 14/5b).

- İy benüm beglerüm, begler içre yeglerüm, server-i girānlarum! Ne buyurursız Süleymān ḫuṣūṣında yine cenge el ḳaralum leşker cemʿ idüb bu dem üzerine varalum ve yāḫūd Sührāb Şāh'a nāme ṣalalum biz andan yardım dileyelüm aña göre ʿamel ḳılalum mı? Bir reʾy-i tedbīr idüñ ki anuñla ʿamel ḳılub ʿāmil olavuz. Ol tedbīr-ile maḳṣūd ḥāṣıl ḳılavuz, didi. (C. 14/5b).

Bu işi ilerü getürür, baş keser, baş yitürür, ʿayyārlıġ-ile işʲ bitürür, ṭarrārlıḳ ḫizmetin yirine yitürür kimsene Bādupā-yı Yemenī'dür kim İblīs'e telbīslik ögredür. (C. 14/6a).

Ol didigüñ ʿayyār-ı ṭarrār ḳandadur kim varub getüresin, dergāhuma yetüresin bu mühim işi taʿcīl bitüresin. (C. 14/6b).

ʿArab u ʿUrebā diyārına melik ola, ḫuṭbe adına oḳuna sikke adına doḳuna, diyüb Süleymān anasına çeşm ü güş oldılar. (C. 14/7a).

…Süleymān'uñ cemāl-i ber-kemālin teferrüc ḳılub ṭurdılar, kulaḳ Süleymān sözine urdılar. (C. 14/10b).

Anca Sührāb miṣāli serkeşlerüñ ḳılıc-ıla başın gevdesinden götürem işini bitürem yāhūd īmāna getürem, didi. (C. 14/13a).

…alub Ḥaḳḳ'a tevekkül ḳılub gitdi, gelüb Kūh-ı Muḳaṭṭāʿ ḳatına yitdi. (C. 14/22a).

Sām aġacdan ininceye dek arṣlanlar baḥrī atı yırtdılar, pence urub etini dutdılar, pāre pāre ḳılub yutdılar. (C. 14/22b).

Baş üzre vireyim Süleymān'uñ dergāhına gireyem dārūyıla ʿaḳlın alub başın keseyim, ʿömrinüñ yasın yaşayım, dostı elin başayım, Gilʿād ḥişārınuñ burcında başın aşayım, didi. (C. 14/30a).

…çün kim ol gicenüñ kim nıṣfı geçdi, ʿayyār-ı Bād-pāy dünüñ nıṣfı kim seçdi yerinden ʿuḳḳāb bigi ṭurdı, kemendine el urdı. (C. 14/31a).

Çün kim ol gün geçüb vaḳt-i şām ki yitdi, dünüñ nıṣfı olub ḫorūs daḫı şehr içinde kim ötdi.... (C. 14/31b).

İki ellerin ḳafāsında bağladı cān u cigerin ṭağladı. Bād-pā kendinüñ ḥālin görüb ağladı. (C. 14/32a).

…tāc u tāḫtı Süleymān elinden alavuz, Benī İsrāʾīl'üñ on iki sıbṭına mālik olavuz. (C. 14/33b).

ʿAmālīḳa çerisi çeküb geçdügin, Filisṭīn Irmağı'n gelüb geçdügin, Benī İsrāʾīl ḳavminüñ ele girenini ḳılıc-ıla iki bicdügin, ol ḳāfir ṣu yirine Müsülmānlar ḳanın içdügin ḥikāyet ü Sührāb benī ẓālimden şikāyet itdiler. (C. 15/58b).

…söylegil, işidelüm, aña göre biz daḫı iş idelüm. (C. 15/59a).

Ġurġur be-ġāyet güc gelüb ḳaḳıdı, berḳ miṣāl şakıdı… (C. 15/65a).

Nefesi alub virdikce ḫınzīr bigi ḫorlar. Aġzından kim üni çıḳsa çevre yaña ṣaçılur ḳorlar. (C. 15/66b).

Sām'uñ erligine baḳdı, birbirine göz ḳaḳdı. (C. 15/67b).

…düşmāna ḳarşu varub muḳābil ve muʿārıż olub duruşsınlar. Ḥallü ḥalince dīn ġayretine ḳılıc çeküb kāfir-ile uruşsunlar. (C. 15/77a).

SONUÇ

Firdevsî'nin eseri yazarken esas amacı; nesirde olan maharetini göstermek, nazımda olan yetersizliğini nesir ile kapatmaktır. Firdevsî, bu düşüncesini de yer yer dile getirmektedir. Bu sebeple, tasavvufî ve didaktik bir mahiyete sahip olsa da eserin dili bütünüyle sâde değildir. Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaları sıklıkla kullanarak eserin dilini ağırlaştırabilmektedir. Dua, vaaz ve methiye içerikli kısımlarda dil oldukça süslü bir hal almaktadır. Ayrıca metnin geneline serpiştirilmiş güzel seci' örnekleri bulunmaktadır. Bu seci'ler metne belli bir oranda şiirsellik katarak metnin akıcılığını, edebîliğini ve sanat değerini arttırmaktadır. Seci özelliği

gösteren yapılar içinde en dikkat çekeni bu yapıların Türkçe kelime ve eklerle kurulmuş olmasıdır. Tüm bu özellikleri ile Süleymân-nâme, geneli itibariyle sıradan bir sâde nesirden daha üst seviye bir dile sahiptir.

KAYNAKÇA

Çakın, M. B. (2022). *Kasâ'idü'l-Ferâdîs Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme-i Kebîr Kasideleri (6 - 20. Ciltler).* Sonçağ Yayıncılık.

Çaldak, S. (2006). Eski Türk Edebiyatında Nesir. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, *7*, s. 74-90.

Firdevsî-i Rûmî. (tsz). *Süleymân-nâme (6-20. Ciltler)*. Topkapı Müzesi Kütüphanesi H. 1527

İz. F. (1996). *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Akçağ Yayınları.

Kılıç, A. (2016). Klâsik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç Müdür?. *Hikmet Dergisi*, *2*(3), s. 51-52.

Okumuş, S. (2011). Klasik Türk Edebiyatında XV ve XVI. Yüzyıl Nesir ve Nâsirlerine Bakış. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2011, *4*(18), s. 86-118.

Okuyucu, C., Kartal, A., & Köksal F. *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*. Kriter Yayınları.

Recâîzâde M. E. (1299/1882). *Ta'lîm-i Edebiyyât*. Mihran Matbaası.

https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/%D9%86%D8%AB%D8%B1/, 28.08.2018.

İSMAİL GASPIRALI VE CEDİDÇİLİK HAREKET'İNİN KIRIM, KAFKASYA VE TÜRKİSTAN COĞRAFYASINDAKİ MİLLÎ ŞUURLANMA VE EĞİTİM DÜNYASINA YANSIMALARI

Arş. Gör. Tuğrul Gökmen Şahin
ORCID ID: 0000-0003-2107-9670
İnönü Üniversitesi, tugrul.sahin@inonu.edu.tr, Türkiye

Uzman Muzaffer Ekinci
ORCID ID: 0000-0003-1385-4841
Fırat Üniversitesi, muzaffer_7221@hotmail.com, Türkiye
Prof.Dr. Özcan Bayrak
ORCID ID: 0000-0002-3392-5021
Fırat Üniversitesi, ozcanbayrak@gmail.com, Türkiye
Uzman Muhammet Özcan
ORCID ID: 0000-0003-0433-5206
Fırat Üniversitesi, ozcannmuhammet@gmail.com, Türkiye

Özet

Bu çalışmanın amacı Kazanda başlayan Cedidçilik Hareketinin Kırım, Kafkasya, Türkistan coğrafyasındaki eğitim, gazetecilik, siyaset ve millî bilinç sahasındaki tesirlerini incelemektir. Cedid Hareketi XIX. ve XX. yüzyılda Rusya'da yaşayan Müslüman âlimlerinin dinde reform talepleriyle başlamıştır. Hareket daha sonra İsmail Gaspıralı'nın eğitim, kültür, milli şuur ve siyasal alandaki faaliyetleri sonucu bir düşünce ve aksiyon hareketine dönüşmüştür. İsmail Gaspıralı, sözü edilen hareketin düşünce sistemini meydana getirmesinin yanında hareketin Rusya Müslümanları başta olmak üzere Kırım, Kafkasya (Azerbaycan, Tataristan) ve Türkistan (Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan), coğrafyasında yayılmasına gayret etmiştir. Bu gayretlerinin neticesinde Kırım, Kafkasya, Türkistan Türkleri arasında milli kültür ve siyasal bilincin oluşmasına sebep olmuştur. Hareketin etkileri günümüzde Kırım, Kafkasya, Türkistan coğrafyası başta olmak üzere tüm Türk dünyasında etkisini göstermektedir. Çalışmada nitel araştırma yönteminden doküman deseni kullanılmış olup durum tespiti yapılarak ilgili hareketin Kırım, Kafkasya ve Türkistan coğrafyasında ilk önce din sahasındaki reformist tartışmalarla başlayan hareketin, eğitimle perçinlenerek kültürel ve

siyasal bilincin oluşmasında katkısı olan gazetecilik faaliyetlerinin milli şuurlanma, Türk diline ve eğitimine etkileri incelemiştir. İsmail Gaspıralı tarafından sistemleştirilen bu hareket teorik eksende yürüyen Bahçesaray'da yeni yöntemlerle eğitim faaliyeti yürüten Usul-i Cedid tarzındaki okulun açılmasıyla pratiğe dökülmüştür. Cedidçiler, fikri sahadaki düşüncelerini pratiğe dökerek reform ve Rönesans hareketinin batıda meydan getirmiş olduğu etkinin bir benzerini, Kırım, Kafkasya Türkistan coğrafyasında vücuda getirmeyi başarmışlardır. Onlar bu hareketleri ile rehavete ve umutsuzluğa mahkûm olmuş esaret altında inleyen bir coğrafyayı intibaha sevk ederek günümüzde bağımsız bir şekilde yaşamını sürdüren Türk Cumhuriyetlerinin doğmasına sebep olmuşlar.

Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yönteminden doküman deseni kullanılmış olup durum tespiti yapılarak Kırım, Kafkasya ve Türkistan coğrafyasında ilk önce din sahasındaki reformist tartışmalarla başlayan hareketin eğitimle perçinlenerek kültürel ve siyasal bilincin oluşmasında katkısı olan gazetecilik faaliyetlerinin milli şuurlanma, Türk diline ve eğitimine etkileri incelemiştir. Bu çalışma Kazan'da başlayan Cedidçilik Hareketi'nin Kırım, Kafkasya, Türkistan coğrafyasındaki eğitim, gazetecilik ve millî bilinç sahasındaki tesirlerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Giriş

XIX. ve XX. yüzyılda Müslüman Kırım, Kafkasya ve Türkistan Türkleri arasında etkisi her geçen gün artan Batı'nın maddi etkisi ve Rus yayılmacılığının getirmiş olduğu baskı ile toplumun iç dinamiklerinden kaynaklı maddi ve manevi bunalımlardan kurtulma istemiyle ortaya çıkan doğal bir hareketin özelliklerini içinde barındıran Cedidçilik hareketi, Müslüman-Türk milletinin yaşanan bu olumsuzluklara karşı vermiş olduğu doğal bir reaksiyonun adıdır. Bu hareket ilk önce dini sahada vuku bulan tartışmalardan çıkmış, tartışmanın olumlu etkisi kısa sürede eğitimde, kültürde ve siyasal bilincin doğal bir etkisi olan milli şuurun ortaya çıkmasında etkili olmuş.

1. Cedidçilik Hareketinin Kırım ve Kazandaki Etkileri

Cedid Hareketi; dini, milli, eğitim ve siyasal sahada Kırım, Kafkasya ve Türkistan aydınlarının başlatmış olduğu bir düşünce ve aksiyon hareketidir. Bu hareketin ilk temelleri Abdurrahim, Otuzimani, Abdulnasir Kursavi, Şehabettin Mercani tarafından İslam'da X. yüzyıldan beri kapalı olan içtihat kapısının açılması talebiyle başlatılan dinde reform tartışmalarına dayanmaktadır (Zeki, 2016, s. 7). Hareketin dini eksendeki fikirleri, sözü edinilen

aydınlarca şekillendirilirken eğitim, kültür, milli şuur, siyasal bilincin oluşmasında ve hareketin sistemli bir aksiyona evirilmesinde ise İsmail Gaspıralı'nın gayretleri söz konusudur. İsmail Gaspıralı, 1884 yılında Bahçesaray'da Usul-i Cedid adlı okulu açıp eğitimdeki modern düşüncelerini ilk önce bu okulda tatbik ederek ve geleneksel eğitim metotlarını eleştirerek modern usullerin gerekliliğine ve eğitimin önemine vurgu yapmıştır. Eğitimde başlayan bu modernleşme düşüncesini, kültür alanına aktarmayı düşünen İsmail Gaspıralı, bu hareketi Kırım başta olmak üzere Rusya egemenliğinde yaşayan tüm Türkistan coğrafyasına yaymak ve Rusya'daki Müslüman-Türk ahalinin yaşamış olduğu sıkıntıları dile getirmek amacıyla 10 Nisan 1883 yılında Bahçesaray'da "dilde, fikirde ve işte birlik" şiarıyla iki dilli (Türkçe/Tatar/Başkurdça – Rusça) Tercüman gazetesini yayımlamıştır. Emirhanev (2005)'e göre İsmail Gaspıralı kendi milletini geleceğe taşımak ve onu medeniyet meydanında yükseltmek için batı ilmiyle hemhal olmuş fakat milli, kendi değerlerinden ödün vermeyen sözü edinilen bu hususiyetler üzerinde yükselen bir nesil tasavvur etmiştir (Emirhanov, 2005, s. 80). Bu misyonla yayın hayatına devam eden Tercüman Gazetesi, 34 yıl boyunca (1883-1918) bu ilkesini sürdürmüştür (Özdil, 2009, s. 14).

İsmail Gaspıralı, Bahçesaray'da yayın hayatına başlayan Tercüman Gazetesi'ni, Rusya'da yaşayan Müslüman-Türk ahalinin dini, milli, siyasi ve kültürel haklarının doğal bir sözcüsü haline getirmiştir (Akyol, s. 2011). İsmail Gaspıralı'nın düşüncüleri Tercüman vasıtasıyla Bahçesaray başta olmak Kırım, Kafkasya ve Türkistan coğrafyasında geniş yankı bulmuştur. Bu yankı ilk önce Kırım'da etkisini göstermiş ilerde Türk düşün dünyasına önemi dokunacak olan Yusuf Akçura, Şakir Remiyev, Rızaeddin Fahreddin, Sadri ve Hadi Maksudi gibi aydınlara beşiklik eden Tercüman gazetesi bu yazarların yazılarını sütunlarına taşımıştır.

Bahçesaray'da İsmail Gaspıralı öncülüğünde sistemleşen Cedidçiler Hareketi; Kırım, Kafkas, Türkistan coğrafyasının duygu, düşünce ve milli şuurun doğal lokomotifi rolünü üstlenmiştir.

2. Cedidçilik Hareketi'nin Azerbaycan'daki Etkileri

Bahçesaray'da İsmail Gaspıralı'nın düşünceleri etrafında sistemleşen Cedid Hareketi, halkın kültürel ve siyasal taleplerini Tercüman gazetesi aracılığıyla Rusya'da yaşayan tüm Müslüman-Türklere ulaştırmayı kendisine şiar edinmiştir. Tercüman sayesinde yayılan Ceditçilerin fikirlerine ilk olumlu tepkileri Kırım, Kazan Türklerinden sonra Azerbaycan Türkleri vermiştir.

Azerbaycan Cedidçilerinin önemli temsilcilerinden olan Hasan Zerdabi, Cedidçilerin düşünceleri doğrultusunda Azerbaycan'da 1875 yılında "Ekinci" gazetesini yayın hayatına katarak yenilikçi fikirleri yaymaya gayret etmiştir. Yeni neslin eğitim ve öğretimine önem veren Hasan Zerdabi, Azerbaycan'da kızlar için ilk kez bir ortaokul açmıştır. Bunun dışında Azerbaycan'nın Şirvan, Bakü, Ordubâd, Nahcivan gibi şehirlerde Usul-i Cedid okullarını açarak Cedid Hareketi aydınlarının yetişmesine vesile olmuştur (Akyol, 1993, s. 212).

3. Cedidçilik Hareketi'nin Türkistan'daki Etkileri

Cedid Hareketinin üçüncü doğal hareket alanını Türkistan coğrafyası oluşturmaktadır. Hareket ilk başta Kırım, Kazan ve Azerbaycan Türkleri arasında yaygınlık gösterirken Türkistan gibi tarım ve hayvancılığın yaygın olarak yapıldığı coğrafyada ise harekete başlangıçta pek fazla rağbet edilmemiştir.

İsmail Gaspıralı, Usul-i Cedid tarzında eğitim yapan okulların Türkistan'da da yayılması için 1892 yılında Türkistan Askeri Valisi Baron A. B. Vrenskiy'e mektup yazarak bölgedeki mekteplerin Usul-i Cedid tarzından tanzim edilmesini istemiştir. Fakat İsmail Gaspıralı'nın bu mektubu cevapsız kalmıştır (Bendrikov, 1960 ve Kasımov, 2009'dan Akt. Murzakulova, 2014, s. 270). Bu olumsuz gelişmelerin neticesinde İsmail Gaspıralı, Türkistan'daki durumu yakında müşahede etmek maksadıyla 1893, 1908 tarihlerinde iki defa Türkistan'a ziyaret gerçekleştirmiştir. Gaspıralı bu seyahatlerinde Behbudi, Şakuri, Hâkim Zade, Niyazi, Ayni gibi Türkistan'ın önde gelen aydınlarıyla görüşme fırsatı bulmuştur (Murzakulova, 2014, s. 270). İsmail Gaspıralı'nın teşebbüsleri neticesinde Taşkent, Semerkant, Buhara ve daha sonra Fergana Vadisi'nde Usul-i Cedid Okulları açılmıştı (Akyol, 1980, s. 40) . Bendrikov'un (1960) aktardığına göre Kırım'da başlayan Usul-i Cedid okullarının eğitim ve kültür faaliyetleri çok geçmeden Türkistan coğrafyasına yayılarak ilk kez 1890 yılında Fergana Vadisi, 1910-1915 yılları arasında Türkistan genelinde 100, Buhara'da 57 okul açılmıştır. 1918 yılının ilk yarısına kadar Türkistan genelinde 328 eğitim kurumu faaliyet göstermiştir (Bedrikov, 1960'dan Akt. Kadyrov, 2014, s. 162).

Türkistan coğrafyasındaki tüm bu olumlu gelişmelerin neticesinde Cedidçilerin fikirleri doğrultusunda farklı tarihlerde yayımlanmaya başlayan onlarca gazete çıkarılmıştır. Terakki, Tüccar, Hurşid, Şuhrat, Asiya, Seda-i Türkistan gibi gazeteler sözü edinilen yayınlardan bazılarıdır (Öztürk, 2016, s. 111-113).

Cedidçilik Hareketi, Türkistan'ın daha evvel işgal edilmiş kuzey bölgelerinde yayılmaya başlamış zamanla ülkenin güney bölgelerinde de etkisini göstermiştir. Bu hareketin Türkistan coğrafyasındaki etkisi, batıda meydana gelen Reform, Rönesans gibi bir aydınlanma evresini ifade eder. Çünkü bu hareketin ilke ve pratikteki uygulamaları, kadim coğrafyayı iç ve dış tehlikelerden koruyarak ileriye taşıma düşüncesini güder (Yarkın, 1964, s. 139).

İsmail Gaspıralı'nın gayretleri neticesinde Kırgızistan'da Usul-i Cedid tarzında eğitim veren ilkokul 1898 yılında Tokmok şehrinde açılmıştır (Murzakulova, 2014, s. 272). Açılan bu okul dışında Çüy Vadisi'nde 16, Pişkek'te kız çocuklarına yönelik üçü kız olmak toplam 14, Çong Kemin ve Taldı Bulak'ta 1'er okul açılmıştır. Açılan bu okullarla ülke genelinde Usul-i Cedid tarzında eğitim veren toplam okul sayısı 32'ye yükselmiştir (Aytmambetov, 191'den Akt. Murzakulova, 2014, s. 272).

Usul-i Cedid tarzındaki okulların Kırgızistan'da açılmasından sonra Cedidçilik Hareketi'nin öncü isimlerinden Kırgız aydını İşenalı Arabayev başkanlığında 1924 yılında toplanan Kara Kırgız İlim Komisyonu aldığı bir karar doğrultusunda "Erkin Too" gazetesini yayım hayatına kazandırmışlardır. Gazete yayımcılığı dışında İşenalı Arabayev, 13'ten fazla Kırgızca eser bastırarak Kırgız edebiyatına kazandırmıştır. Ayrıca kendisi dünyaca ünlü Manas Destanı'nı derletmiştir (Murzakulova, 2014, s. 280).

Sonuç ve Değerlendirme

Cedidçilik Hareketi'nin temelleri Müslüman-Türk âlimlerinin X. yüzyıldan beri kapalı olan içtihat kapısının yeniden açılması gerektiği görüşünü dillendirmeleriyle başlamıştır. Din adamlarının dinde reform yapılması gerektiği fikri İsmail Gaspıralı tarafından eğitim, siyaset, kültür alanında yapılması gereken yenilik fikirleriyle perçinlenerek Kırım, Kafkasya, Türkistan coğrafyasında tabii bir Reform, Rönesans hareketinin doğmasını sağlamıştır.

İsmail Gaspıralı tarafından sistemleştirilen Cedidçilik Hareketi öncelikle 1883 yılında yayımlanmaya başlayan Tercüman gazetesi aracılığıyla Cedid Hareketi'nin düşüncelerini halka anlatarak halka mâl etmeye çalışmıştır. Teorik eksende yürüyen bu faaliyet İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünde Bahçesaray'da yeni yöntemlerle eğitim faaliyeti yürüten Usul-i Cedid tarzındaki okulun açılmasıyla pratiğe dökülmüştür. İsmail Gaspıralı'nın eğitim sahasındaki bu atılımının yankıları Kırım, Kafkasya ve Türkistan'da yankı bulmuştur. Bu yankının etkilerinin kısa zamanda duygu ve düşünce dünyasına yansıması sonucunda Cedidçilik Hareketi'nin prensipleri

doğrultusunda Müftü Mahmut Hoca Behbudi, Hafız Münevver Kari gibi aydınlarca Türkistan coğrafyasının farklı şehirlerinde okullar, dernekler vücuda getirilmiş, dergi ve gazete yoluyla düşünceler halka ulaştırılmaya çalışılmıştır.

Cedid Hareketi'nin yapmış olduğu faaliyetler her ne kadar Kadimciler ve dönemin Rusya yönetimi tarafından engellenmiş olsa da Kırım ve Kafkas ve Türkistan coğrafyasında milli şuurun oluşmasını engelleyememişlerdir.

Cedidçiler fikri sahadaki düşüncelerini pratiğe dökerek reform ve Rönesans hareketinin batıda meydan getirmiş olduğu etkinin bir benzerini, Kırım, Kafkasya Türkistan coğrafyasında vücuda getirmeyi başarmışlardır.

Kaynakça

Akyol, Taha (1980), "Esir Milletler ve Bağımsızlık Çağı", *Milli Eğitim ve Kültür (Esir Türkler Özel Sayısı),* 2 (7). 25-53.

Akyol, Taha (1993). "Cedîdcilik", İslam Ansiklopedisi, Cilt 7, TDV, İstanbul. S. 211-213.

Çakmak, C. (2020). Tatar Maarif Hayatının Öncüsü: Gılman Kerimi (1841-1902), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,* 49, 87-100.

Kadyrov, M. (2014). "Kırgızistan'da Ceditçilerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri", *Dini Araştırmalar Dergisi,* 17(45), 159-172.

Kıllıoğlu, M. E., (2019). Çarlık Rusyasında Ceditcilik/Yeni Usul Hareketi. *Journal of Awareness,* 4(1), 65-90.

Kırımlı, Hakan, (1996), "Gaspıralı İsmail Bey", İslam Ansiklopedisi, Cilt 13, TDV, İstanbul. 392-395.

Murzakulava, G. (2014). İsmail Gaspıralı ve Kırgızısistandaki Cedidçilik Hareketi. *Modern Türklük Araştırması Dergisi,* 11(4), 268-283.

Özdil, M., (2009), İsmail Gaspıralı'nın Din ve Toplum Anlayışı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Öztürk, C. (2016). Türkistan'da Ceditçilik ve Basın Faaliyetleri. *İletişim Çalışmaları Dergisi*. 1, 95-115.

Saigy, G. B. (2015). Ahmet Baytursınoğlu ve Kazak Cedidçiliği. *Uluslararası Türkçe Eğitim Dergisi,* 4(1), s. 189-189.

Şimşir, S. (2009). Dünden Yarına Türkistan'da Türkler, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Yarkın, İbrahim (1964), "Türkistan Eğitim ve Kültür İşlerine Bir Bakış", *Türk Kültürü,* 2(18), s. 137-145.

Zeki, İ. (2014). Ceditçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı Ve Türkistan Âlimleri Üzerindeki Etkisi: Mahmud Hoca Behbudi ve Münevver Kâri Örneği. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi,* Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

GENÇ KIZ KALBİ VE BAKITSIZ JAMAL ROMANLARINDA KADIN İMGESİ: EĞİTİM, AŞK VE TOPLUMSAL NORMLAR BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Doç. Dr. Kemal Şamlıoğlu
ORCID: 0000-0003-4765-5592
ksamlioglu@hbv.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, Mehmet Rauf'un *Genç Kız Kalbi* ve Mirjakıp Duvlatulı'nın *Bakıtsız Jamal* romanlarında kadın imgesini; eğitim, aşk ve toplumsal normlar bağlamında karşılaştırmalı bir şekilde incelemektedir. Her iki romanda da kadın karakterler, bireysel özgürlük arayışları ile toplumsal baskılar arasındaki çatışma ekseninde şekillenmektedir. *Genç Kız Kalbi*'nin başkahramanı Pervin, Osmanlı modernleşme sürecinde eğitimli bir genç kadın olarak bireysel kimliğini inşa etmeye çalışırken *Bakıtsız Jamal*'ın başkahramanı Jamal ise geleneksel Kazak toplumunda toplumsal normlara karşı mücadele eden bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim, aşk ve kadınların toplumsal konumları çerçevesinde yapılan bu karşılaştırma farklı kültürel bağlamlarda kadınların özgürlük mücadelelerindeki ortak noktaları ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın imgesi, toplumsal normlar, eğitim, aşk, Osmanlı modernleşmesi, Kazak toplumu.

ABSTRACT

This study examines the depiction of women in Mehmet Rauf's *Genç Kız Kalbi* and Mirjakıp Duvlatulı's *Bakıtsız Jamal* through a comparative analysis within the contexts of education, love, and societal norms. In both novels, female characters are shaped by the conflict between their pursuit of individual freedom and the pressures of societal expectations. The protagonist of *Genç Kız Kalbi*, Pervin, strives to construct her individual identity as an educated young woman during the Ottoman modernization process, while Jamal, the protagonist of *Bakıtsız Jamal*, emerges as a figure resisting societal norms in the traditional Kazakh society. This comparison, framed around education, love, and the social positioning of women reveals the shared aspects of women's struggles for freedom across different cultural contexts.

Keywords: Representation of women, social norms, education, love, Ottoman modernization, Kazakh society.

Giriş

Kadınların edebiyat eserlerinde nasıl temsil edildiği toplumların kadına bakış açısını anlamak adına önemli bir göstergedir. Mehmet Rauf'un *Genç Kız Kalbi* (Rauf, 2019) ve Mirjakıp Duvlatulı'nın *Bakıtsız Jamal* (Nurgali, 2009) adlı romanları farklı coğrafyalarda ve kültürel bağlamlarda yazılmış olsalar da kadın karakterlerin eğitim, aşk ve toplumsal normlarla ilişkisini ele almaları bakımından ortak temalar taşımaktadır.

Bu çalışmada, her iki romanda kadın karakterlerin toplum içindeki konumları, eğitime erişimleri, aşkı algılayışları ve karşılaştıkları toplumsal baskılar karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Edebiyat tarihine yön veren yazarlar yalnızca kaleme aldıkları eserlerle değil aynı zamanda yaşadıkları döneme bıraktıkları izlerle de anılırlar. Mehmet Rauf ve Mirjakıp Duvlatulı farklı coğrafyalarda yaşamış olmalarına rağmen edebi kimlikleri ve eserleriyle kendi ulusal edebiyatlarında önemli bir yer edinmiş isimlerdir. Mehmet Rauf, Servet-i Fünun döneminin önemli romancı ve hikâyecilerinden biridir. 12 Ağustos 1875'te İstanbul'un Balat semtinde doğmuş, genç yaşta edebiyata ilgi duymaya başlamış ve Halit Ziya Uşaklıgil'in gazetesi Hizmet'e hikâyeler göndermiştir. Batı edebiyatına olan ilgisi nedeniyle Emile Zola ve George Ohnet gibi yazarların eserlerinden etkilenmiştir. (Ahmed & Mohammed Kanbar, 2022)

Zevk ve eğlenceye düşkünlüğü nedeniyle bohem bir yaşam süren Mehmet Rauf, toplum tarafından eleştirilmiş ve bazı eserleri yasaklanarak hapis cezasına çarptırılmıştır. Eserlerinde aşk, ölüm, kibir, intihar ve hastalık gibi karamsar temalar öne çıkmaktadır. Ona göre toplum acıdan beslenmektedir. Edebi dili sade olan yazar 23 Aralık 1931'de felç geçirerek ellialtı yaşında vefat etmiş ve Maçka'daki aile mezarlığına defnedilmiştir. Erken ölümüne rağmen Türk edebiyatına önemli katkılarda bulunmuştur.

Mirjakıp Duvlatulı, 25 Kasım 1885'te günümüz Kazakistan'ının Kostanay bölgesinde doğmuş ve 1935'te sürgünde hastalık nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Ek olarak Duvlatulı; şair, yazar, fikir ve siyaset adamı kimliğiyle de Kazak edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Jüsipbek Aymavıtov ve Muhtar Avezov gibi Kazak edebiyatının önde gelen isimleri onun fikirlerine başvurmuştur. (Arıkan, 2008)

Duvlatulı'nın 1910 yılında yayımladığı *Bakıtsız Jamal*, Kazak edebiyatında "roman" türü adıyla yayımlanan ilk eserlerden biri olarak kabul edilir. Ancak hem bu eser hem de *Kamar Suluv* ve *Kalın Mal* gibi benzer yapıya sahip metinler günümüz roman tanımına tam olarak uymamaktadır. Kazak edebiyatçısı Serik Kıyrabayev'e göre bu eserler nazım ve nesrin iç içe geçtiği, betimlemeleri sınırlı ve belirli bir konu çerçevesinde oluşturulmuş klişe hikâyelerdir. Buna rağmen *Bakıtsız Jamal,* Kazak edebiyatında roman türünün gelişimi açısından önemli bir dönüm noktasıdır.

Kadın Karakterlerin Genel Özellikleri

Mehmet Rauf ve Mirjakıp Duvlatulı'nın eserlerindeki kadın karakterler; dönemin toplumsal kodlarını, kadınlara biçilen rolleri ve bireysel mücadeleleri gözler önüne sermektedir. Her iki romanın başkarakteri de toplumsal normlara aykırı düşen ve bireysel özgürlüğünü arayan kadın figürleridir.
Genç Kız Kalbi romanının başkahramanı Pervin; Osmanlı toplumunda eğitimli, duyarlı ve derin bir iç dünyaya sahip genç bir kadındır. Duygusal zenginliğiyle öne çıkan Pervin, toplumsal baskılarla mücadele ederken kendi değerlerine sadık kalmaya çalışır. *Bakıtsız Jamal* romanında ise Jamal, Kazak toplumunun geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir çevrede yetişmiş ancak bireysel mutluluğunu ve aşkını kendi iradesiyle seçmek isteyen cesur bir kadındır. Pervin, bireysel özgürlüğünü ve modernleşme sürecinde kadın kimliğinin dönüşümünü sorgularken Jamal geleneklerin baskısıyla yüzleşmek zorunda kalan bir figür olarak karşımıza çıkar.

Eğitim ve Kadın

Tarih boyunca kadın eğitimi; toplumların ilerleyişiyle iç içe geçmiş, bireysel özgürlüğün ve toplumsal dönüşümün en güçlü dinamiklerinden biri olmuştur. Kadınların eğitim yoluyla kazandıkları bilinç yalnızca kendi yaşamlarını değil içinde bulundukları toplumun yapısını da dönüştürür. Bu süreçte edebiyat, kadınların değişen rollerini yansıtmakla kalmaz aynı zamanda bu dönüşümün bir parçası hâline gelir. Mehmet Rauf ve Mirjakıp Duvlatulı'nın eserleri, kadın eğitiminin yalnızca bireysel bir hak değil toplumsal yapının da bir göstergesi olduğunu gözler önüne serer. Onların kaleminde eğitimin kadınlara sunduğu fırsatlar aynı zamanda toplumsal kabullerin ve sınırların bir aynası olarak şekillenir. Dönemin sosyo-kültürel dokusu içinde kadınların bilgiye erişimi onların kaderlerini belirleyen en önemli unsurlardan biri olurken bu eserlerde çizilen kadın portreleri değişimin sancılı ama kaçınılmaz yolculuğunu anlatır.

Her iki romanda da eğitim, kadınların toplum içindeki konumlarını belirleyen temel unsurlardan biri olarak öne çıkar. Pervin, Osmanlı modernleşme sürecinde eğitim almış kitap okuyan ve kendini geliştirmek isteyen bir genç kızdır. Dönemin koşullarında kadın eğitimi henüz yaygınlaşmamış olsa da Pervin bu ayrıcalığa sahip ender kadınlardan biridir. Ancak aldığı eğitim onun toplum içinde daha özgür olmasını sağlamaz; aksine duygusal dünyasında ve sosyal ilişkilerinde daha derin çatışmalar yaşamasına neden olur. Jamal ise Kazak toplumunda kadınların eğitime erişiminin son derece sınırlı olduğu bir ortamda yetişmiştir. Ancak babasının desteğiyle okuma yazma öğrenmiş ve dini eğitim almıştır. Eğitime duyduğu ilgi onun toplumsal normlara karşı bilinçli bir şekilde direnmesini sağlar. Pervin, eğitimini

modernleşme sürecinin bir parçası olarak görürken Jamal'in eğitimi daha çok bireysel bir farkındalık yaratarak onu kaderine karşı çıkmaya yönlendirir.

Aşk ve Kadın

Aşk kavramı, her iki romanda da kadın karakterler için bir dönüm noktasıdır. Ancak aşkın algılanışı ve kadın karakterlerin bu konudaki seçimleri farklıdır. Pervin, aşkı romantik ve duygusal bir ideal olarak görür. Behiç Bey'e duyduğu aşk, onun modern bir kadın olarak yaşamak istediği hayat ile toplumsal normlar arasındaki çatışmayı derinleştirir. Aşkı yücelten Pervin zamanla hayal kırıklığına uğrar ve aşkın gerçek dünyada romantik idealler kadar saf ve masum olmadığını öğrenir.

Jamal ise aşkı bireysel bir özgürlük mücadelesi olarak değerlendirir. Sevdiği adamla evlenmek ister ancak ailesi onu istemediği biriyle evlendirmeye zorlar. Jamal'in aşkı, bireysel iradesi ile toplumsal normlar arasındaki çatışmaya dönüşür. Onun aşkı için verdiği mücadele trajik bir sonla noktalanır. Bu bağlamda Pervin'in aşkı modernleşen bir toplumda bireysel arayışın ve hayal kırıklığının bir yansımasıyken Jamal'in aşkı geleneksel bir toplumda kadının kaderini belirleyen bir unsur hâline gelir.

Toplumsal Normlar ve Kadınların Konumu

Her iki roman da kadınların içinde bulundukları toplumda nasıl konumlandırıldığını ve hangi beklentilere maruz kaldıklarını ele alır. *Genç Kız Kalbi*'nde, Pervin'in günlüğü boyunca dönemin kızlarının evlilik konusunda genellikle söz hakkına sahip olmadığı görülür. Evlilik kararlarında ailelerin birlikteliği esas alınırken, eş seçimi, hizmet ve isim gibi unsurlar ön planda tutulur. Ancak çiftler arasındaki uyumun gözetilmediği temel değerlerin, kişisel eğilimlerin ve düşünsel yakınlığın yeterince önemsenmediği de ortaya konur (Pulat, 2020). Osmanlı toplumunda modernleşme süreci devam etse de kadınların hâlâ geleneksel roller içinde hareket ettiği anlaşılır. Pervin, modern bir eğitim almasına ve bireysel tercihler yapabilmesine rağmen toplumsal baskılar nedeniyle tam anlamıyla özgürlüğünü elde edemez.

Kazak toplumunda ise kadınların evlilik yoluyla aileleri tarafından kontrol edilmesi yaygın bir durumdur. Jamal, ailesinin ona biçtiği rolü reddederek kendi hayatı üzerinde söz sahibi olmak ister ancak bu mücadele onu büyük bir trajediye sürükler. Pervin'in modernleşen Osmanlı'da dahi karşılaştığı engeller ile Jamal'in geleneksel Kazak toplumunda maruz kaldığı baskılar, dönemin kadınlarının ortak kaderini gözler önüne serer.

Kadınların Özgürlük Mücadelesi

Her iki karakter de içinde bulundukları toplumun baskıcı yapısına karşı koymaya çalışır. Ancak Pervin aşkı ve bireysel kimliği arasında sıkışıp kalırken toplumsal normlara bütünüyle karşı gelemez. Jamal ise toplumsal baskılara karşı daha radikal bir tavır sergileyerek aşkı için mücadele etmeyi seçer. Fakat bu mücadelesi trajik bir sona ulaşır. Bu yüzden denilebilir ki Pervin'in mücadelesi daha çok bireysel bir arayışı simgelerken Jamal'in direnişi toplumsal yapıya ve geleneklere karşı bir başkaldırı niteliği taşır.

Ailelerin Evlendirme Mücadelesi: Toplumsal Kontrol Mekanizması Olarak Aile

Evlilik, bireyin toplumsal hayattaki yerini belirleyen en önemli dönüm noktalarından biridir. Ancak bu olgunun birey üzerindeki etkileri içinde bulunulan kültürel ve sosyal yapıya göre değişkenlik gösterir. Osmanlı-Türk ve Kazak edebiyatının erken dönem romanları olan *Genç Kız Kalbi* ve *Bakıtsız Jamal,* evliliğin kadınlar üzerindeki toplumsal baskısını gözler önüne sererken bireysel irade ile geleneksel değerler arasındaki çatışmayı ele alır. Her iki roman da kadın karakterlerin aileleri tarafından evlendirilmek istenmesi ekseninde şekillenir. Aile, her iki eserde de toplumsal normların taşıyıcısı ve uygulayıcısı olarak konumlanır. Evlilik süreci ise bireyin tercihinden bağımsız biçimde toplumsal kabul ve ekonomik çıkarlar çerçevesinde değerlendirilir.

Mehmet Rauf'un *Genç Kız Kalbi* romanında Pervin'in ailesi onun evliliği konusunda katı bir tutum sergiler. Aile, evliliği yalnızca ekonomik ve toplumsal statü açısından ele alırken Pervin'in duygusal beklentileri göz ardı edilir. Pervin, evliliğin "sevgi ve uyum meselesi" olması gerektiğini savunsa da ailesi bu düşünceye karşı çıkarak görücü usulüyle bir eş bulma çabasına girer. Benzer bir durum *Bakıtsız Jamal*'da da görülür. Jamal'ın ailesi, onun kendi iradesiyle eş seçme hakkını tanımaz ve toplumsal gelenekleri öne sürerek Jamal'ı zorla evlendirmek ister. Ancak burada Kazak toplumunun ataerkil yapısının daha belirgin biçimde işlediği görülür. Jamal'ın ailesinin evlilik üzerindeki baskısı yalnızca anne-baba figürüyle sınırlı kalmaz; geniş aile ve kabile yapısının da sürece müdahil olmasıyla daha da güçlenir.

İki roman arasındaki temel fark, aile baskısının bireysel mi yoksa toplumsal bir zorunluluk olarak mı görüldüğüdür. *Genç Kız Kalbi*'nde evlendirme süreci daha çok çekirdek ailenin kararı gibi şekillenirken, *Bakıtsız Jamal*'de bu baskı toplumsal hiyerarşi ve geleneklerle daha güçlü bir zemine oturur. Bunun yanı sıra Pervin ailesine karşı fikrini ifade etme ve direnme konusunda daha özgür bir konumda bulunurken Jamal'ın kaderi büyük ölçüde ailesi ve toplum tarafından belirlenir.

Her iki roman da ailelerin evlendirme konusundaki baskıcı tutumlarının bireyin kendi hayatını yönetme hakkını nasıl sınırlandırdığını gözler önüne serer. Kadın karakterler, toplumsal normlara uymaları beklenen bireyler olarak konumlanır ve aileleri tarafından evliliğe zorlanırken aşk ve bireysel mutluluk

gibi kavramlar ikinci planda kalır. Bu durum, her iki eserde de evliliğin kadınlar için bir özgürlük kaybı olarak ele alındığını gösterir.

SONUÇ

Bu çalışma, Mehmet Rauf'un *Genç Kız Kalbi* ve Mirjakıp Duvlatulı'nın *Bakıtsız Jamal* romanlarında kadın eğitiminin toplumsal yapı içindeki yansımalarını karşılaştırmalı bir perspektifle ele almıştır. Her iki eser de kadınların bireysel özgürlük arayışlarını, eğitimle kazandıkları bilinç düzeyini ve toplumsal normlarla olan çatışmalarını merkeze alarak dönemin sosyo-kültürel bağlamını yansıtan önemli edebi metinler olarak öne çıkmaktadır. İnceleme, Osmanlı ve Kazak toplumlarındaki modernleşme süreçlerinin kadın kimliği üzerindeki etkilerini ortaya koyarak Pervin ve Jamal karakterleri üzerinden eğitimli kadınların karşılaştıkları engelleri ve mücadelelerini analiz etmiştir. Çalışmanın bulguları, her iki karakterin de eğitim yoluyla farkındalık kazandığını ancak toplumsal yapının kabulleri karşısında farklı kaderlerle karşılaştıklarını göstermektedir. Pervin, bireysel mutluluk yerine toplumsal normlara uyum sağlamak zorunda kalırken Jamal'in özgürlük arayışı trajik bir sonla sonuçlanmaktadır. Bu durum, kadınların eğitim yoluyla bilinç kazanmalarının tek başına yeterli olmadığını toplumsal yapının dönüşümünün de bu sürecin bir parçası olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak her iki romanın da kadın eğitiminin bireysel ve toplumsal boyutlarını tartışmaya açan edebi eserler olarak değerlendirilebileceği söylenebilir.

Kaynakça

Ahmed, H. T., & Mohammed Kanbar, R. (2022). Mehmet Rauf'un Genç Kız Kalbi Romanında İkileme . *Iraq Open Access Journals*, 95-106.

Arıkan, M. (2008). Kazak Edebiyatında İlk Roman -Bakıtsız Jamal-. *Turkish Studies* , 39-82.

Nurgali, R. (2009). *Qazaqtıñ 100 romanı.* Almatı: Jazushı.

Pulat, A. (2020). Türk Romanında Babalar ve Kızları (1872-1901). *İstanbul Aydın Üniversitesi*. İstanbul: Yüksek Lisans Tezi.

Rauf, M. (2019). *Genç Kız Kalbi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

KAZAK AYDINI ABAY'IN ESERLERİNDE RUS KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATININ ETKİSİ

Doç. Dr. Kemal Şamlıoğlu
ORCID: 0000-0003-4765-5592
ksamlioglu@hbv.edu.tr

ÖZET

Bu makale, Kazak aydını ve şairi Abay Kunanbayev'in eserlerinde Rus kültürü ve edebiyatının etkisini ele almaktadır. Abay, yalnızca bir şair değil aynı zamanda halkını aydınlatmayı amaçlayan bir düşünür ve reformist olarak da öne çıkmıştır. Puşkin, Lermontov ve Krylov gibi Rus yazarlarının eserlerini Kazakçaya çevirerek Kazak edebiyatına yeni bir edebi anlayış kazandırmıştır. Bununla birlikte Abay, Rus yönetim sistemini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmiş, Kazak toplumunun eğitim yoluyla gelişebileceğine inanmıştır. Onun eserleri, Doğu ile Batı kültürünün sentezini yansıtarak Kazak aydınlanma sürecine önemli katkılar sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Abay Kunanbayev, Kazak edebiyatı, Rus edebiyatı, Puşkin, Lermontov, Krylov, kültürel etkileşim, Kazak aydınlanması, çeviri edebiyatı.

ABSTRACT

Abay Kunanbayev was not only a poet but also a thinker and reformist who aimed to enlighten his people. By translating the works of Russian writers such as Pushkin, Lermontov, and Krylov into Kazakh, he introduced a new literary perspective to Kazakh literature. At the same time, Abay critically assessed the Russian administrative system and believed that the Kazakh society could progress through education. His works reflect the synthesis of Eastern and Western cultures, significantly contributing to the Kazakh Enlightenment process. This paper examines the influence of Russian culture and literature in the works of Kazakh intellectual and poet Abay Kunanbayev.

Keywords: Abay Kunanbayev, Kazakh literature, Russian literature, Pushkin, Lermontov, Krylov cultural interaction, Kazakh Enlightenment, translated literature.

Giriş

Abay Kunanbayev, 19. yüzyıl Kazak edebiyatında ve aydınlanma hareketinde merkezi bir figür olarak öne çıkmıştır. Onun eserleri, geleneksel Kazak kültürü ile Rus ve Batı edebiyatı arasında köprü kurarak Kazak halkını modernleşme yolunda bilinçlendirmeyi amaçlamıştır. Abay, yalnızca şiirleriyle değil aynı zamanda felsefi düşünceleriyle de Kazak halkının zihniyetini değiştirmeye çalışmıştır.

Rus kültürü ve edebiyatı, Abay'ın düşünce dünyasında önemli bir yer tutmuştur. O, Aleksandr Puşkin, Mihail Lermontov ve İvan Krylov gibi Rus edebiyatının büyük isimlerini inceleyerek onların eserlerini Kazakçaya kazandırmış ve Kazak halkına yeni bir edebi vizyon sunmuştur. Bunun yanı sıra Abay, Rus eğitim sisteminin ve hukuk anlayışının bazı yönlerini olumlu karşılamış ancak Rus sömürge yönetiminin Kazak halkı üzerindeki baskıcı politikalarına eleştirel yaklaşmıştır. Bu çalışmada, Abay'ın Rus edebiyatına ve kültürüne olan ilgisi, eserlerindeki Rus etkileri ve onun Rus yönetimine bakış açısı detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Abay ve Rus Kültürü

Abay'ın Rus kültürüyle tanışması, onun gençlik yıllarında başlamıştır. Semipalatinsk'te aldığı eğitim, Rusça öğrenmesini ve Rus edebiyatıyla tanışmasını sağlamıştır. Bu süreç onun dünya görüşünü şekillendirmiştir. Abay, yalnızca Rus kültürünü anlamakla kalmamış aynı zamanda onu Kazak toplumunun ilerlemesi için bir araç olarak değerlendirmiştir (Muhadiyeva, 2017).

Abay, Rus ve Batı edebiyatıyla derinlemesine ilgilenmiş, Puşkin, Lermontov, Krylov'un yanı sıra batılı filozoflar Spinoza, Spencer ve Darwin gibi isimlerin eserlerini okumuştur. Onun çeviri faaliyetleri, Kazak edebiyatına yeni edebi türler kazandırmasına olanak tanımıştır. Rus kültürüne duyduğu ilgiyi yalnızca teorik düzeyde bırakmayan Abay, Kazak gençlerini Rus okullarında eğitim almaya teşvik etmiş ve onların modern bilimlere yönelmesini istemiştir. Onun eserlerinde, eğitim yoluyla toplumsal dönüşüm fikri sıkça vurgulanmaktadır.

Abay'ın Rus kültürüne duyduğu ilgi, yalnızca edebi eserlerle sınırlı kalmamış aynı zamanda Kazak halkının eğitim ve modernleşme sürecini şekillendirmiştir. Bu hususa ilişkin düşüncesi şu cümlede belirgindir: "Eğer oğlunu zengin yapmak istiyorsan, ona mal bırakmak yerine Rus eğitimi ver" (Rakhmetov & Ishimskaya, 2016). Bu düşünce, Abay'ın eğitim reformlarına olan yaklaşımını yansıtmaktadır.

Rus Edebiyatının Abay Üzerindeki Etkisi

Abay Kunanbayev'in edebi kimliğinin şekillenmesinde Rus edebiyatının büyük bir etkisi olmuştur. Rus edebiyatı, ona yalnızca yeni bir anlatım tarzı kazandırmakla kalmamış aynı zamanda onun edebi düşünce sistemini ve dünya görüşünü de değiştirmiştir. Abay, Puşkin, Lermontov ve Krylov gibi klasik Rus yazarların eserlerinden derinlemesine etkilenmiş, onların eserlerini Kazakçaya çevirerek Kazak halkına tanıtmıştır.

Puşkin'in Etkisi

Abay, Puşkin'in eserleriyle yalnızca bir edebi figür olarak değil aynı zamanda düşünsel ve estetik bir ilham kaynağı olarak da ilgilenmiştir. Puşkin'in klasik eserleri, Abay'ın şiirsel üslubunu ve anlatım gücünü şekillendiren en önemli kaynaklardan biri olmuştur. Özellikle "Yevgeni Onegin" adlı romanı Abay'ı derinden etkilemiş ve Kazakçaya çevirdiği en önemli eserlerden biri olmuştur (Dulatbekov, 2024).

Abay, Puşkin'in bireysel özgürlük, insan doğası ve toplumsal adaletsizlikler konularını ele alış biçiminden etkilenmiş ve bunu kendi şiirlerine uyarlamıştır. Puşkin'in eserlerinde işlediği bireyin toplum karşısındaki yalnızlığı, özgürlük mücadelesi ve insanın içsel çatışmaları, Abay'ın şiirlerinde de güçlü bir şekilde hissedilir. Bunun yanı sıra Abay'ın şiirlerinde Puşkin'in ritmik yapısı ve uyak düzenine benzer bir yapı geliştirdiği görülmektedir. Puşkin'in sade, doğal ve akıcı anlatımı, Abay'ın Kazak edebiyatında geleneksel olan ağırlıklı sözlü edebiyat üslubunu yazılı edebiyata taşımasında önemli rol oynamıştır.

Ayrıca Abay yalnızca Puşkin'in edebi anlayışını değil aydınlanmacı yönünü de benimsemiştir. Puşkin'in eserlerinde öne çıkan batılılaşma ve modernleşme düşünceleri, Abay'ın Kazak toplumunun eğitime ve ilerlemeye yönelik reformist görüşlerini pekiştirmiştir. Bu çerçevede, Abay'ın Puşkin'den aldığı ilham, yalnızca çeviri faaliyetleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Kazak edebiyatına bireysel özgürlük, insan psikolojisi ve toplumsal eleştiri gibi yeni temaların kazandırılmasına öncülük etmiştir.

Lermontov'un Etkisi

Abay Kunanbayev'in edebi gelişiminde Mihail Lermontov'un önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Lermontov'un eserlerinde işlediği melankoli, bireyin toplum içindeki yalnızlığı, adaletsizlik ve toplumsal yozlaşma gibi temalar, Abay'ın şiirlerinde de belirgin bir şekilde yer almıştır. Abay özellikle Lermontov'un birey-toplum çatışmasına dair derin gözlemlerinden etkilenmiştir. Lermontov'un eserlerinde sıkça görülen topluma karşı yabancılaşma, idealist bireyin hayal kırıklığı ve toplumsal eleştiri gibi unsurlar, Abay'ın kendi şiirlerinde Kazak toplumuna uyarlanmıştır (Fubaihan, 2011).

Abay, Lermontov'un bireysel trajedi ve toplumsal eleştiri temalarından etkilenmiştir. Kaynakta belirtildiği üzere, Abay otuzdan fazla Lermontov şiirini Kazakçaya çevirmiştir. Bunlar arasında; "Kinzhal" (Hançer), "Dary Tereka" (Terek'in Armağanı), "Utes" (Kayalık) ve "Vykhozhu Odin Ya Na Dorogu" (Tek Başına Yola Çıkıyorum) gibi önemli eserler bulunmaktadır (Rakhmetov & Ishimskaya, 2016).

Ayrıca Lermontov'un şiirlerinde bulunan sert ve doğrudan anlatım tarzı, Abay'ın da eserlerinde benimsediği bir üslup olmuştur. Abay, Lermontov'un eserlerinde işlenen haksızlık, yozlaşmış yöneticiler ve eğitimsizlik gibi konulara dair eleştirel bakış açısını Kazak halkına hitap edecek şekilde uyarlamıştır.

Krylov'un Etkisi

Abay Kunanbayev, Rus edebiyatının önemli isimlerinden biri olan İvan Krylov'un fabllarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Krylov'un eserlerinde yer alan toplumsal eleştiri, ahlaki dersler ve alegorik anlatım, Abay'ın da Kazak halkına yönelik didaktik şiirlerinde benimsediği önemli unsurlar olmuştur.

Krylov'un fabllarında sıkça gördüğümüz hayvan karakterler üzerinden yapılan toplumsal eleştiriler, Abay'ın Kazak toplumunun eksikliklerini vurgulamak için kullandığı anlatım teknikleriyle örtüşmektedir. Abay, Krylov'un bazı fabllarını Kazakçaya çevirerek halkına sunmuş ve bu eserleri bir tür ahlaki eğitim aracı olarak kullanmıştır. Fabllar, geniş halk kitlelerine kolayca ulaşabilen ve ders verme amacı taşıyan anlatılar olduğu için Abay bunları Kazak toplumunun eğitimi ve bilinçlenmesi için etkili bir yöntem olarak görmüştür.

Krylov'un eserlerinde işlediği çıkarcılık, ikiyüzlülük, cehalet ve adaletsizlik gibi temalar, Abay'ın ele aldığı toplumsal sorunlarla büyük benzerlik göstermektedir. Krylov'un fabllarında sıkça gördüğümüz açgözlü yöneticiler, sahte dostluklar ve adaletsiz düzenler, Abay'ın kendi toplumunda gözlemlediği ve eleştirdiği konular arasındadır.

Ayrıca Krylov'un fabllarında bulunan hiciv ve mizah, Abay'ın toplumsal eleştirilerinde de sıkça görülen bir unsurdur. Abay, Krylov'un eserlerinden ilham alarak Kazak toplumunun bilinçlenmesi, doğruyu ve yanlışı ayırt edebilmesi için şiirlerinde benzer alegorik anlatım biçimlerine yer vermiştir.

Abay'ın Rus Yönetim Sistemine Bakışı

Abay, Rus yönetimini eleştirirken Kazak halkının eğitim yoluyla ilerleyebileceğine inanıyordu. Yerel yöneticilerin yozlaşmış uygulamalarını sert bir şekilde eleştirirken hukukun ve bilginin halkı ileriye taşıyacağını savunmuştur.

Kaynaklarda, Abay'ın Rus yönetimi ile kurduğu ilişkiyi iki yönlü değerlendirdiği görülmektedir. Bir yandan Çarlık yönetiminin Kazak halkı üzerindeki baskıcı politikalarına karşı çıkarken diğer yandan Rus eğitim sisteminin Kazakların aydınlanması için bir fırsat sunduğunu belirtmiştir. Abay'ın düşüncelerini etkileyen en önemli unsurlardan biri de Semipalatinsk'teki Rus aydınlarıyla kurduğu yakın ilişkiler olmuştur. Özellikle E.P. Michaelis, S.S. Gross ve diğer Rus demokrat aydınlarıyla yaptığı sohbetler, Abay'ın dünya görüşünü şekillendirmiştir. Onun birçok şiirinde, Kazak yöneticilerin Rus

memurlarla işbirliği yaparak halkı sömürdüğüne dair eleştiriler yer almaktadır. Abay, toplumun yozlaşmasının yalnızca dış güçlerden kaynaklanmadığını aynı zamanda iç dinamiklerin de bu süreci hızlandırdığını savunmuştur.

Abay'ın Çeviri ve Eğitim Faaliyetleri

Abay Kunanbayev, Kazak halkının Rusça öğrenmesini teşvik etmiş ve bunu modernleşme için bir gereklilik olarak görmüştür. "Rusça bilim, sanat ve kültürel zenginliklerin anahtarıdır." (Rakhmetov & Ishimskaya, 2016). Abay, "Sözler" adlı eserinde, farklı halkların dil ve kültürünü öğrenmenin, insanı "eşit ve güçlü" kıldığını savunmuştur (Rakhmetov & Ishimskaya, 2016).

Abay, çeviri yoluyla Kazak edebiyatına yeni anlatım biçimleri kazandırmıştır. Puşkin ve Lermontov çevirilerinin yanı sıra Krylov'un fabllarını da Kazakçaya uyarlamış ve halkına sunmuştur. Çeviri faaliyetlerinin yanı sıra, Abay eğitim reformları konusunda da öncü bir rol oynamıştır. Kazak çocuklarının modern eğitim alması için çaba göstermiş ve kendi çocuklarını Rus okullarına göndermiştir. Bununla birlikte Abay'ın reformist yaklaşımı, Kazak halkının kendi içinde değişmesi gerektiği fikrine dayanıyordu. Ona göre, toplum yalnızca dışarıdan gelen reformlarla değil, eğitim ve bilgi aracılığıyla kendi kaderini şekillendirmeliydi.

Sonuç

Abay Kunanbayev'in eserlerinde Rus kültürü ve edebiyatının etkisi büyüktür. Abay; Puşkin, Lermontov ve Krylov gibi Rus yazarlarının eserlerini Kazakçaya çevirerek Kazak edebiyatına yeni bir soluk getirmiştir. Aynı zamanda Rus yönetimine eleştirel bir bakış açısı getirerek halkını modernleşmeye teşvik etmiştir.

Abay'ın edebi ve felsefi mirası, Kazak halkının kültürel ve entelektüel gelişimine yön vermiştir. Onun eserleri, bugün hala Kazak kimliğinin korunmasında ve modernleşme sürecinde önemli bir referans kaynağıdır.

Kaynakça

Dulatbekov. (2024). Kunanbay Öskenbaev Isi. Kunanbay Öskenbayuli: Tulğa, Tarix, Fenomen (s. 13-21). Semey: Shakarim University.

Fubaihan. (2011). Glava Ii Abaj I Russkaâ Literatura. https://irlib.pccu.edu.tw/retrieve/47290/http___thesis.lib.pccu.edu.tw_cgi-bin_cdrfb3_gsweb-7.pdf adresinden alındı.

Muhadiyeva. (2017). Abaytanu XI tom. Almatı: Kazak Üniversitesi Yayınları.

Rakhmetov, & Ishimskaya. (2016). Abay Kunanbayev'in Rus ve Kazak Halkları Arasındaki Diyalogdaki Rolü. Üniversitelerarası Öğrenci Konferansı "Farklı Ülkelerin ve Halkların Kültürü ve Gelenekleri" (s. 15-16). Gençlik Yenilikçi Haber Bülteni.